

HATAY KURTULDU
YAŞA VAROL ATATÜRK

Anavatana Katılışının
80. Yılında
Hatay
Uluslararası
Sempozyumu

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**ANAVATANA KATILIŞININ
80.YILINDA HATAY
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER**

*INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON HATAY
ON THE 80TH ANNIVERSARY OF ITS
ACCESSION TO TURKEY*

4-6 Nisan/*April* 2019/ HATAY

**Yayına Hazırlayanlar
Erdem ÜNLEN
H. Aytuğ TOKUR**

ANKARA-2020

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayım, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu (2019: Hatay)

Anavatana katılışının 80. yılında Hatay uluslararası sempozyumu: bildiriler, 4-6 Nisan 2019, Hatay=International symposium on Hatay on the 80th anniversary of its accession to Turkey / yay. haz.: Erdem Ünlen, H. Ayтуğ Tokur. _Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2020

L,2356s.hrt.:tbl.:res.;24 cm._(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN:978-975-17-4525-5

Eser, elektronik kitaptır.

1.HATAY (TÜRKİYE)_TARİHİ_KONGRELER, VB.

2.HATAY_TARİHİ_KONGRELER, VB.

I.Ünlen, Erdem, yay.haz. II.Tokur, H. Ayтуğ, yay.haz. III.E.a.: Hatay Uluslararası Sempozyumu IV.E.a.: International symposium on Hatay on the 80th anniversary of its accession to Turkey V.Seri

956.401025

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4525-5

YAYIN NO : 474

KAPAK TASARIM : Artı5 Medya Tanıtım

BASKI HAZIRLIK : Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Kurulları XI

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Ahmet Haluk DURSUN XVII

Rahmi DOĞAN XXI

Hasan KAYA XXIII

Mehmet Ali BEYHAN XXV

HATAY'A DAİR

Tarık SÖKMENOĞLU XXXI

Mehmet MELEK XXXVII

Abdülgani MELEK XLI

Ömer BAYRAKTAR XLV

BİLDİRİLER

Hatay'ın Anavatana Katılma Sürecinin Halkevi Dergilerine
Yansıması

Adem KARA 3

Hatay Devleti Millet Meclisi'nin Zabıt Ceridelerine Göre
Türkiye Cumhuriyeti'ne Katılış Süreci

Ahmet ALTINTAŞ - Çağlar ÖNGEL 29

Hatay İli Hayvancılığında Sektörel Yapı ve Mevcut Durum

Ahmet Cumhur AKIN - Mehmet Saltuk ARIKAN 81

İnanç, Azim ve Zafer; Mustafa Kemal Atatürk ve Hatay Atilla GÜLER	107
Hatay'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960) Aziz KILIÇ	117
The French Mandate in Syria and the Question of Hatay According to British Documents (1920-1946) Behçet Kemal YEŞİLBURSA	147
Hatay Bağımsızlık Mücadelesinin Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları Üzerine Etkileri ve Kutlamalar (1936-1939) Bengül BOLAT	207
Demokrat Parti Döneminde Hatay'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960) Bilal TUNÇ	235
Antakya Ağzında Unutulmaya Yüz Tutan Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri Üzerine Bülent ARI	267
Hatay Sorununun Batı Kamuoyundaki Yansımaları Bünjamin KOCAOĞLU	303
İki Savaş Arası Hatay: Bir Dış Politika Başarısı Dilek BARLAS	325
Hatay'da Kutlanan Millî Bir Etkinlik: Hatay Kurtuluş Bayramı (1939-1950) Duygu YILMAZ	341
Hatay Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın'ın Gözüyle Hatay Devleti'nin Kuruluş Süreci ve Dönemin Diğer Gelişmeleri Efdal AS	371
Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey'in Antakya Nusayrilerine Dair Bir Layihası Erol KARCI	411

İngiliz “The Times” Gazetesi’ne Göre Hatay’ın Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Katılma Süreci (1936-1939) Fevzi ÇAKMAK	429
Hatay’ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkiye’nin Bölgedeki Asayişini Sağlamak İçin Yaptığı Askeri Hazırlıklar: Takviyeli Alay ve Faaliyetleri Feyza KURNAZ ŞAHİN	463
Hatay Sorununun Çözümünün İkinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupa’daki Siyasal Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi Figen ATABEY	537
Türkiye’nin Diaspora Politikaları Bağlamında Hatay’ın Anavatan’a Katılması Fırat YALDIZ	565
Ermenistan’da “Kilikya Ermenistanı” Algısı ve Ermenice Kaynaklarda “Küçük Ermenistan” Devleti Kurma Düşüncesi Üzerine Gaffar Çakmaklı MEHDIYEV	585
Refik Halid Karay’ın Çete Romanında Hatay ve Hatay’ın Türkiye’ye Bağlanması Tezi Genç Osman GEÇER	607
Resmî Veriler Işığında Hatay’ın Demografik Yapısı (1939-1980) Güven DİNÇ	623
Türk ve Tatar Kültüründe Ad Verme Gelenekleri Güzeliye HAZIYEVA	665
Hatay Milletvekili General Eyüp Durukan ve Siyasî Faaliyetleri Hamit PEHLİVANLI	677
Hatay’a Adanmış Bir Yaşam Mimarı: Refik Halid Karay Hanife Nâlân GENÇ	733
Hatay Meselesine Bölgesel Bir Bakış: 1930’larda Akdeniz’de Uluslararası Durum ve Türk Dış Politikası Hazal PAPUÇÇULAR	753

Hasan Reşit Tankut'un Hatay Turizmi Hakkındaki 1940 Tarihli Raporunun Analizi İrşad Sami YUCA	771
Manda İdaresinin Hatay'da Ürettiği Belgeler ve Fransız Manda Arşivinin Hatay İçin Önemi Yaşar DEMİR - İshak KESKİN	795
II. Dünya Savaşı Öncesinde Doğu Akdeniz'deki Güven Bunalımı: Hatay'ın Anavatanına Katılmasında İngiliz Politikası İsmail KÖSE	835
Tasfiye Talepnameleri Işığında Hatay-Dört Yol'a Yerleştirilen Mubadillere İlişkin Bazı Değerlendirmeler İsmail ÖZÇELİK	873
Hatay'ın Türkiye'ye (Anavatan'a) Katılması Sonucunda Batılı Ülkelerin Türkiye İle Olan İlişkilerinin Değerlendirilmesi ve Bölgesel Gelişmeler (1937-1940) İsmail UZUN	899
Sınırlara ve Yıllara Direnen Bayır Bucak Türkmen Ağzı Jale ÖZTÜRK	937
İşgalden Ankara Antlaşması'na Kadar Fransızların Hatay'da Uyguladıkları Politikalar (1918-1921) Mahmut BOLAT	973
Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a Katılışının Akademik Literatüre Yansıması: Niceliksel Bir Analiz Mehmet Ali AKKAYA - Coşkun POLAT	1003
Hatay'ın Anavatanına Katılma Kararının Kıbrıs Türk ve Rum Toplumlarındaki Yansımaları Mehmet BALYEMEZ	1039
Hatay Devleti Üzerinde Türkiye Etkisi: "İktisadî Millileştirmeler (1938-1939)" Meltem TEKEREK	1069
Uluslararası Platformda Hatay Sorunu ve Sovyet Basını Mevlüt Samet YILDIZ - Çağatay BENHÜR	1099

Cumhuriyet Halk Partisi Teftiş Raporlarına Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Hatay Muharrem TURP	1127
Hatay İdari ve Siyasi Tarihinde Vilayet ve Büyükşehir Belediyesi Olma Kararları Mukaddes ARSLAN	1155
Yerel Kaynaklara Göre 1939-1950 Arası Hatay Vilayetinin İdari Teşkilatlanması Murat KÜÇÜKUĞURLU	1185
Ermenilerin Bir Propaganda Aracı: Musa Dağı İsyanı Musa GÜMÜŞ - Eren KORKMAZ	1207
Cumhuriyet Döneminde Hatay'da Eğitim Mustafa ŞAHİN	1251
Sancak'tan Devlet'e İdarî Değişimin Bir Sembolü Olarak Cine Empire (Gündüz Sineması) Mustafa TARIM	1271
Fransız Propagandasının Kuramsal Analizi ve İskenderun Sancağındaki Faaliyetleri (1918-1938) Mustafa Tayfun ÜSTÜN	1303
Macar Elçilik Raporları Işığında Türkiye'nin Hatay (Sancak) Politikası ve Türkiye-Fransa İlişkileri (1930-1939) Müjdat KARAGÜLMEZ	1333
İskenderun'da İki Levanten Aile: Belfante ve Catoni Aileleri Naim ÜRKMEZ	1371
1909 Dörtyol Ermeni Olayları Nejla GÜNAY	1395
Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri (Hatay Mitingleri Örneği) Neslihan ALTUNCUOĞLU	1425

Hatay'ın Yetiştirdiği Değerlerden Yazar Ayla Kutlu'nun Eserlerinde Hatay Coğrafyası ve Kültürünün İzdüşümleri Nesrin KARACA	1449
Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasıyla (1939) İlgili Halkevlerinde Yapılan Kutlamalar Nursal KUMAŞ	1483
Güney Sınırlarımızda Savaş ve Tarım: Suriye İç Savaşı Etkisindeki Hatay İli Kırsalında Tarım Ekonomisi (2011-2018) Okan CEYLAN	1521
Atatürk'ün Hatay Davasına Dair Yeni Bir Belge: "Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi Broşürü" (Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936) Olca ÖZKAYA DUMAN - Volkan PAYASLI	1557
Yerelde Siyasi ve Mizahi Bir Kalem Mücadelesi Üzerinden Hatay Sorununu Anlamak: Hacivat-Karagöz Gazetesi ve Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe) Olca ÖZKAYA DUMAN	1587
Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin'in Hazırladığı "Antakya Raporu" ve Türkiye'nin Hatay Politikası Üzerindeki Etkileri Osman AKANDERE	1617
Bir Devlet Adamı Olarak Abdurrahman Melek ve Siyasi Çalışmaları Özkan DEMİR	1655
Hatay Anayasası ve Anayasa'nın Hatay Bölgesinin Siyasi Teşkilatlanmasındaki Rolü Recep BÜYÜKTOLU	1683
Hatay'ın Anavatana Katılması ve Güneydoğu Anadolu Kamuoyu Resul BABAÖĞLU	1725

Hatay Meselesi ve Türk Ordusu: Askerî Harekât Hazırlığından Türk-Fransız Askerî Antlaşmasına Sabit ÇETİN	1753
Hatay'ın Kurtuluşuna Etkisi Bağlamında: Atatürk'ün Kültür Birliği Stratejisi ve Eğitim Politikası Saime YÜCEER	1809
Atatürk'ün Kurun Gazetesi'ndeki "Hatay" Yazıları Salim GÖKÇEN	1845
Cumhuriyet Döneminde Hatay'da Sel Baskınları ve Alınan Önlemler (1940-1970) Selçuk URAL	1869
1961 Genel Seçimlerinde Hatay Serkan TUNA	1897
Hatay İlinde Pamuk ve Zeytin Üretiminin Koyck Yaklaşımı Çerçevesinde Analizi Seymur AĞAZADE	1929
Völkischer Beobachter Gazetesinde Sancak Meselesi (1935- 1939) Sezen KILIÇ	1951
Hatay'ın Anavatan'a Katılış Sürecinde Güvenlik Sorunu ve Alınan Tedbirler Suat AKGÜL	1981
Anavatana Katılmasının Ardından Hatay'ın Sosyo-Ekonomik Anlamda İyileştirilme Çalışmaları (1939-1941) Suna ALTAN	2009
Hatay Davasında Üç Kadının Yeri ve Önemi Süleyman HATIPOĞLU	2037
Güney Sınırından Gelen Bir Tehdit: Kolera Salgını ve Türkiye'de Alınan Tedbirler (Eylül 1947-Şubat 1948) Temuçin F. ERTAN	2061

Hatay'ın İlhak Edilme Sürecinde Hamidiye'nin Hatay Ziyareti ve Atatürk'ün Stratejik Öngörüsü Üzerine Bir Değerlendirme Ulvi KESER	2089
Tayfur Sökmen'in Raporlarında Hatay Seçimleri Öncesi Çıkan Olaylar ve Basına Yansımaları (1937-1938) Yahya YILMAZ	2143
Hatay'ın Onuncu Kurtuluş Yıldönümü Kutlamaları Yasemin DOĞANER	2175
ABD Basımında Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci Yasin COŞKUN	2193
Tarih Perspektifinde Küçükaliogulları ve Hatay Meselesi Yılmaz KURT	2219
Numan Menemencioglu ve Hatay Meselesi Yücel GÜÇLÜ	2243
Türk İstihbaratının Hatay Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Rolü Yücel YİĞİT	2275
Osmanlı Demiryolu Ulaşımında İmtiyaz Politikasına Dair Bir Örnek: Antakya-Süveydiye Demiryolu Hattı İmtiyaz Mukavelenamesi (1882-1883) Zeynel ÖZLÜ - Kerim TİRYAKİ	2319
FOTOĞRAFLAR	2351

**ANAVATAN'A KATILIŞININ 80. YILINDA HATAY
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)

Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ (Atatürk Araştırma Merkezi Bşk. Yrd.)

Prof. Dr. Mehmet CANATAR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Mahmut BOLAT (Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Mustafa Kemal
Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Olcay ÖZKAYA DUMAN (Mustafa Kemal
Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi M. Tayfun ÜSTÜN (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi İsa KALAYCI (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Volkan PAYASLI (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Hüseyin TOSUN (Atatürk Araştırma Merkezi)

Uzm. Erdem ÜNLEN (Atatürk Araştırma Merkezi)

Halit Aytuğ TOKUR (Atatürk Araştırma Merkezi)

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)

Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ (Atatürk Araştırma Merkezi Bşk. Yrd.)

Prof. Dr. Adil DAĞISTANLI (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bige SÜKAN (Ankara Üniversitesi)

- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI (Kırıkkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jale ÖZTÜRK (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mahmut BOLAT (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet CANATAR (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa ERGÜN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nejla GÜNAY(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nesrin KARACA (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sevinç ALİYEVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

- Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yusuf SARINAY (TOBB ETÜ)
- Doç. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bengül BOLAT (Ahi Evran Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Doğu Akdeniz Üniversitesi)
- Doç. Dr. Oktay BOZAN (Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Orhan OĞUZ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Seymur AĞAZADE (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yıldız Devci BOZKUŞ (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Doç. Dr. Zehra ASLAN(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
- Mehmet TEKİN (Emekli Öğr. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Adem BAŞPINAR (Kırklareli Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Gökhan KALMIŞ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Haydar ÇORUH (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi İsa KALAYCI (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi İsmail BÜLBÜL (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi M. Tayfun ÜSTÜN (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Mustafa IŞIK (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Nurgül YILDIRIM (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğretim Üyesi Olcay Muslu GARDNER (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Olcay ÖZKAYA DUMAN (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Özer ÖZBOZDAĞLI (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Sacit UĞUZ (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Sedat BİLİNİR (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Volkan PAYASLI (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Zekeriya TÜRKMEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

SEKRETARYA / SECRETARIAT

Uzm. Erdem ÜNLEN (Atatürk Araştırma Merkezi)

Halit Aytuğ TOKUR (Atatürk Araştırma Merkezi)

Öğr. Gör. Sadiddin ÖZTÜRK (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Öğr. Gör. M.Yusuf ÇELİK (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Arş. Gör. Ahmet Caner ÇATAL (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Arş. Gör. Günay KORKMAZ SAMIKIRAN (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Arş. Gör. Caner AYDEYER (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Arş. Gör. Aziz KILIÇ (Mustafa Kemal Üniversitesi)

Arş. Gör. Beyazıt SÖYLEMEZ (Mustafa Kemal Üniversitesi)

AÇILIŞ KONUŞMALARI

AHMET HALUK DURSUN*

“Evveli fitne Şam ahiri fitne Şam” bu bizim kültürümüzde bizim tarihimizde önemli bir lafzdır ve boşuna söylenmemiştir. Üniversiteden sonra bundan 33 sene önce bu coğrafya üzerinden Suriye’ye girdim. Bayırbucak Türkmenlerinin o zeytin kokan ocaklarında çok oturdum onlarla hemhal oldum. Kimse bu coğrafyayı bilmezken Golan Tepelerinde bulundum ve Golan Türkmenlerini yerinde gördüm. Tarih için yerinde görmenin ne ifade ettiğini Suriye’de gördüm. Ben Türkiye adına Suriye’ye istisnai gidenlerden bir tanesiyimdim ama orda bir oryantalist grubun çoktan geldiğini, çoktan kurumsallaştığını, çoktan bölgeye hakim olduğunu gördüm. Biz bad-el harab-ül Şam olduktan sonra takip etmeye başladık. Bunun doğrusu hadise ortaya çıkmadan öngörüye sahip olmaktır, hazırlığa sahip olmaktır. Devletin aklı devletin hafızası öngörüsünü ortaya koyar. Akıl ve hafıza öngörüyle birleştiği zaman bir şeyler ifade eder. Devletin refleksi genetik kodlarında vardır ve devlet refleksi geç bile kalınsa doğru ve isabetli hamleyi yapar. Devletimiz elhamdülillah doğru hamleyi geç bile olsa El Bab ve Afrin’de gerçekleştirmiş oldu. Aynı örneği Kuzey Irak üzerinden de verebilirsiniz, garbi Trakya üzerinden de verebilirsiniz ne oldu ne olamadı Hatay’da ne oldu başka yerde niye olamadı. Cumhuriyet tarihimizin önemli güncel ve uluslararası bağlantılı hadiseleri var. Biz bunları eğitimimizde ve özellikle tarih eğitiminde veremiyoruz. Tarih kafamıza vura vura ibret almak üzere bize öğretiyor. Coğrafyadan dersler çıkarıyoruz tarihten çıkarmasak bile coğrafyadan dersler çıkarıyoruz.

* Prof. Dr., Kültür ve Turizm Eski Bakan Yardımcısı

Kıbrıs örneği Hatay örneği gibi çok doğru bir örnektir. Bir devlet akli ve öngörüsüyle nasıl bir hamle yapar ve o hamlenin devamını sağlamış olur. Hatay da aynı şekilde bir vaka incelemesi gibi nerede doğru hareket ettik doğru hamleler yaptık ve bu doğru hamleler nasıl bir sonuç ortaya çıkardı. Bu bakımdan Hatay çok incelemeye değer, üzerine tezler yazılmaya değer, müzakereler yapılmaya değer bir konudur. Biz Kıbrıs'ta ve Hatay'da bir kısmı devlet arşivlerinde bulunan ve açıklanması doğru olmayan bilgiler ışığı altında ön hazırlıkların nasıl yapıldığını ve bu hazırlıkların nasıl doğru sonuçlar doğurduğunu, konjonktürün ne olduğunu, reel politikin ne olduğunu öğrendik. Hatay'da Kuvâ-yı Millîye ruhuyla yerel insan kalitesinin buluşması ve bir işbirliği bu doğru sonucu ortaya çıkardı. Maalesef Anadolumuz son yıllarında özellikle bu bölgenin de içinde olduğu yerel hanedan ailelerini, aristokrasi diyebileceğimiz kültürlü entelektüel ve vatansever aile birikimlerini kaybetti. Bunların hanedan ailelerini, bunların geçmiş kültüründen kaynaklanan ve geleceğe şehir kültürünü taşıyan hususiyetlerini tekrar ortaya çıkarmamız gerekir. Bu coğrafyaya ait olan derin kültürümüzü tekrar ortaya çıkarmamız gerekir.

Kültür Bakanlığı da bu durumdan vazife çıkaran bir kurumdur. Benim buraya gelişim bu durumun bir örneğidir. Bugün burada göremediğimiz büyük bir güç olan gençlerimizi kullanamıyoruz. Biz akademisyenler konferans salonlarında maalesef zaten bildiğimiz malumu birbirimize anlatıyoruz. Hâlbuki bunun muhatabı gençler olması gerekir. Üniversitede genç bulamıyorsak aramızda bir kopukluk olmuşsa bunun sebebinin araştırılması gerekir. Kültür Bakanlığı da bu durumdan bir vazife çıkarmaktadır. Bu bizim üzerimize düşen bir vazifedir. Onun için Anadolu Tarih ve Kültür Birliğini kurduk. Anadolu Tarih ve Kültür Birliği coğrafyaya dost bir nesil, tarihi seven, sosyolojiyi merak eden, mimari başta olmak üzere şehircilik anlayışı olan, bir nesil ortaya koymak üzere teşkil edilen bir gruptur. Çanakkale'de kurulmuştur ve Çanakkale Tarihi Alan Başkanlığı tarafından birinci etkinliğini yapmıştır ve katılımcıları lise öğrencileridir. Kültür Bakanlığımız koordinasyonluğunda gönüllü liseler tarafından kurulmuştur.

Biz çağrıyla yaptık ve liselerden çok büyük talep geldi. İstanbul'da Galatasaray Lisesi birinci katılımı yaptı. Sonra İstanbul Erkek Lisesi, Kabataş Lisesi, Hüseyin Avni Sözen Lisesi, Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi, Kadıköy Kız İmam Hatip Lisesi gibi liseler bu çağrıya katıldılar ve öğrenci verdiler. Bunun gibi köklü liselerin öğrencileri tarih öğretmenleri öncülüğünde Anadolu Kültür Birliğine katıldılar. Bu tür konferans ve seminerlerde sunumları bu gençler yapıyorlar. Çanakkale'yi bu gençler anlatıyorlar. Anadolu'nun tarih, kültür ve birliğinde örnek motif ve kişiler kimler olabilir bu gençler anlatıyor. Çanakkale'den sonra Diyarbakır, Mardin, Midyat, Nusaybin, Kızıltepe ve Hasankeyfi onlara gösterdik. Dicle'yi gösterdik. Kültürümüzde Dicle nedir, Fırat nedir, Zap suyu nedir, Asi nedir? Coğrafyaya dost olmalarını birinci amaç olarak yaptık. Sonra Samsun, Havza, Amasya önümüzde Sivas ve Erzurum ile Atatürk'ün Yolunda 19 Mayıs programı yine bu gençler tarafından sunuluyor. Mayıs başında Hakkâri'ye gideceğiz. Başkale bilinmeden Başçarşı'ya gidilmenin mana ve ehemmiyeti yoktur. Önce Anadolu'nun kültürel merkezlerini tekrar tekrar hatırlamalı ve gençlere hatırlatmalıyız.

Projenin başlangıcı bir tartışma ve sitemden çıktı. Dicle Üniversitesindeki bir konuşmam sırasında bir kız öğrenci soru gibi gözükken ama itham eden bir ifadede bulundu. "Sizin Tuna ve Nil nehri ile ilgili kitabınız var ama Dicle yok" dedi. "Sizin dünyanızda Dicle'ye yer yok. Siz Tuna akıncıları peşindediniz" dedi. Biz bu seslere kulak vermezsek bu seslere kulak açmazsak kötü niyetlilerin de oyuncağı ve hedefi oluyoruz. O bakımdan Hatay gibi Türkiye'nin ve Anadolu'nun ucunda olan bir yer başta olmak üzere ve daha önemli olmak üzere ülkenin her tarafındaki bilimse ve kültürel çalışmalara katkı vermeyi ve iştirak etmeyi önemsiyoruz.

RAHMİ DOĞAN*

Bugün içerisinde yaşamış olduğumuz bu sürece baktığımızda geçmişte neler yaptığımızı ve neleri yapamadığımızı da görmüş olduk. Bu coğrafya gerçekten çok önemli bir coğrafya, 1000 yıldır bu coğrafyada yaşıyoruz bu şehri anlatırken medeniyetlerin beşiği diyoruz. Bu şehirde medeniyetler yaşamış, yer tutmuş ama baktığımızda medeniyetler 100-150 yıl yaşamıştır. Bin yıldır bu coğrafyada yaşayan bu milletin evlatları, bu coğrafyanın zor şartlarına rağmen ayakta kalmayı başaramamıştır. Ben hocalarımın değerlendirmelerinin üzerine bir şey söylemek istemiyorum. Günümüze geldiğimizde tam da yüz yıl önce bu coğrafyada yaşananların şimdi tekrar benzer bir şekilde coğrafyamızda uygulanmaya başlandığını görmekteyiz. Hocam, devlet refleksinden bahsetti. Belki geç ama devlet refleksi çok önemli dedi. 2011’de başlayan Suriye krizine Türkiye Cumhuriyeti gerekli tepkiyi vermiştir. Bizler bugün Zeytin Dalı Harekâtı operasyonunu yapmamış olsaydık, Fırat Kalkanı Operasyonunu yapmamış olsaydık; Hatay, Antep hatta Konya ve Kayseri’de Ankara’da bomba ve füzelerin hedefi haline geldik. Bitti mi bitmedi yapmamız gerekenler halen var. Eğer biz güvenli bölge diye tabir edilen alanda gerekli tedbirleri almaz isek Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bu milletin huzurlu yaşaması mümkün değildir. Bugün Hatay Valisi olarak Zeytin Dalı Harekât Bölgesinden sorumlu bir kişi olarak şunu ifade etmek istiyorum ki bu bölge gerçekten bizim için çok önemli, biz Suriye’yi hocamın dediği gibi iyi tahlil edemedik. Ben de 1999 ile 2003 yılları arası bölgede çalışan ve bölgeyi iyi bilen birisi olarak şunu ifade etmek istiyorum ki biz gerçekten tahlillerimizi, analizlerimizi iyi yapamadık. Bu coğrafya tarih boyunca şiddetli çatışmaların olduğu bir bölge, bu bölge İngiliz ve Fran-

* Hatay Valisi

sızlar arasında bölüşülürken 500 yıl birlikte yaşadığımız insanlarla beraber parçalanıp dağıtılmıştık. Biz bunun hesabını iyi yapamadığımız için 1919'da yaşananlar 2019'da tekrar yaşanmaktadır. Eğer biz alınması gereken tedbirleri şimdi almazsak belki 30 belki 50 belki de 100 yıl sonra bu milletin çocukları şuan yaşanan durumla tekrar karşı karşıya kalacaklardır. Türkiye Cumhuriyeti ordusu ve ekonomisiyle güçlü bir devlettir. Bu coğrafyada ekonomik ve askeri bakımdan güçlü olmaz iseniz varlığınızı sürdürmeniz zor olacaktır.

HASAN KAYA*

Sayın Valim, Sayın Bakanım, Sayın Büyükşehir Belediye Başkan Vekilim, Sayın Başsavcım, Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanım, çok değerli Bilim Adamları, değerli öğretim üyeleri, saygıdeğer konuklar, sevgili öğrenciler, Atatürk Araştırma Merkezi ile birlikte düzenlediğimiz “**Anavatana katılımının 80’inci yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu**” münasebetiyle sizleri burada ağırlamaktan onur duyar, şahsım ve üniversitem adına hepinizi saygıyla selamlarım.

Tarih boyunca kadim medeniyetlerin merkezi olan, farklı dinleri, kültürleri ve anlayışları bünyesinde barındıran adını Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün verdiği Hatay, kardeşlik ve barış içinde bir arada yaşama idealimizin sembollerinden biridir. Bölgemizde yaşanan bütün gerginliklere ve huzursuzluklara rağmen Hatay ülkemizin güney sınırında huzur ve güvenin var olduğu eşsiz güzellikler barındıran cennet gibi bir vatan köşesidir.

Sayın Valim, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “Bu benim şahsi meselemdir” dediği Hatay Meselesinde önce İskenderun Sancağı’nın bağımsızlık hakkını kazanması daha sonra da devletleşme süreci gerçekleşmiştir. Nihayetinde 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Devleti Millet Meclisi kendi iradesi ve kararı ile Türkiye’ye katılma kararı almış, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen kanunla da Hatay, Türkiye’nin bir vilâyeti olmuştur. Hatay’ın Türkiye’ye katılmasının siyasi ve diplomatik bir başarı olarak Cumhuriyet tarihimizde önemli bir yeri vardır. Bu başarı Atatürk’ün bazen sert, bazen yumuşak ince diplomasisi, keskin görüşü, azmi ve çelik iradesi sayesinde olmuştur.

* Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörü

Hatay'ın anavatanına katılması Atatürk'ün dış politikada gerçekleştirdiği son büyük başarıdır. Ülkemizin en önemli kazanımlarından biridir. Değerli misafirler, ortak bir çabanın ürünü ve büyük emek sonucu gerçekleşen; her biri ilimizin tarihine, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına ışık tutan, çok sayıda değerli bildirinin sunulacağı bu sempozyum, Üniversitemiz ve Atatürk Araştırma Merkezi'nin işbirliğiyle düzenlenmiş müstesna bir etkinliktir. Bu vesileyle, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a ve diğer kurum görevlilerine, ayrıca üniversitemizden ve diğer üniversitelerden katılan bilim adamlarına ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Sözlerime son verirken, Hatay için hayatını ortaya koyan başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'i, Başbakan Abdurrahman Meleği, Hatay Devleti Meclisi Reisi Abdulgani Türkmen'i ve diğer devlet adamlarımızı, komutanlarımızı ve bu milli davada emeği olan herkesi, rahmetle, minnetle anıyor, sempozyumun verimli ve başarılı geçmesi dileğiyle hepinizi tekrar saygıyla selâmlıyorum.

MEHMET ALİ BEYHAN*

Sayın Bakanım, Sayın Valim, Sayın Rektörüm, değerli meslektaşlarım, değerli basın mensupları, muhterem hanımefendiler, beyefendiler, sevgili öğrenciler, Hatay'ın anavatana katılımının 80. Yıldönümü. Bu münasebetle Atatürk Araştırma Merkezi'nin 2019 yılının ilk ilmi etkinliğini Hatay'da, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi işbirliği ile gerçekleştiriyoruz. **Anavatana Katılımının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu**'na hoş geldiniz. Sizleri hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Hatay kadim bir şehir, tarihin başladığı coğrafyada bulunuyor. Bu bakımdan insanlık tarihi kadar kıdemli bir belde, kutsal kitabımızda zikri geçen şehirlerden biridir. Bazı müfessirler, Kur'an'ın 18.ve 36. surelerinde geçen şehir anlamındaki “medîne” ve “karye” kelimelerinin Antakya'ya işaret ettiğini belirtirler. 16. Yüzyılın başlarından 20. Yüzyılın başlarına kadar Hatay, Osmanlı Cihan Devleti'nin bazen nahiye merkezi, bazen kaza bazen sancak merkezi olarak varlığını sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi ile güney vilayetlerimizin yaşadığı kaderi Hatay'da yaşadı. 1919 yılı sonlarında bir müddet İngiliz ve daha sonrada 20 yıl sürecek olan Fransız işgalini yaşadı. 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti kuruldu, Haziran 1939'da da Hatay anavatana katıldı.

Üzerinden seksen yıl geçmiş, bu bir asırlık zaman dilimi demektir. Yıl dönümleri hatırlattığı ölçüde bir anlam ifade eder, hatırlamak, hatırlatmak hafızayı uyanık toplumsal bünyeyi diri tutar. Tarihin görevi de zaten hatırlatmak değil midir? Geçmiş hatırlatır, geçmişin zaviyesinden geleceği görünür kılar. Öyleyse yıl dönümlerinin her yıl ifa edilen birer seremoniden öte bir anlamı vardır. Kutlarken bu gerçeği göz

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı

ardı etmemek gerekir. Sarıkamış tecrübesiz bir hırsın sebep olduğu felaketi hatırlattığı ölçüde bir anlam taşır. Çanakkale bir milletin başkentini, İslam dünyasının hilafet merkezini korumak için devrin kudretli ordularına karşı neler yaptığını yapabileceğini göstermiş olması bakımından anlamlıdır.

Kûtu'l-Amâre, kendisinden kat kat fazla imkânlarla, teknolojik üstünlüğe sahip mağrur ve dünyayı idare etmek ve dünyanın efendisi olmak iddiasında bulunan emperyal bir ruhun, azmin, cesaretin ve imanın karşısında hezimete uğrayabileceğini gösterir.

30 Ağustos yokluk ve yoksulluk içinde, onlarca yıl süren bir savaşın bitap düşürdüğü bir milletin vatan sevgisini, istiklal aşkını hatırlattığı ölçüde bir anlam ifade eder. Hatay'ın anavatana katılış yıldönümleri Sykes-Picot'u hatırlatmalıdır. Sykes-Picot; I. Dünya Savaşı'nın fiilen bitmesine iki yıl kala, İngiltere ile Fransa arasında Hatay'ında mensubu bulunduğu bu zengin coğrafyanın pay edilmesinin adıdır.

Mayıs 1916 tarihlerinde yapılan müzakereler neticesinde varılan antlaşmaya göre; Dicle-Fırat Vadisi, Basra Körfezi çevresi, Irak topraklarının tamamı İngiltere'ye kalacaktı. Suriye'nin sahil kesimi, Beyrut, Antakya, İskenderun, Adana, Mersin gibi bu verimli topraklar da Fransa'nın olacaktı. Nitekim 1917 yılı sonlarına doğru Osmanlı birlikleri Hicaz, Irak ve Suriye topraklarını terk ederken İngiltere ve Fransa bu boşluğu doldurdu.

Tarihteki her zaferimizin, her mağlubiyetimizin arkasında önemli sâikler, ders çıkarılması gereken hikâyeler ve unutulmaması gereken kahramanlar vardır. Yıldönümleri bu sâikleri görmeye, hikâyelerden ders çıkarmaya ve kahramanları hatırlamaya birer vesiledir. Yüzyıl sonra bugün, Hatay'ın da içinde bulunduğu coğrafyada kirli bir savaş sürüyor. Bu coğrafya mensuplarının hayat hakkı, can güvenliği, çocuklarını yetiştirme arzusunun emperyal güç için bir anlam ifade etmediği görülüyor.

Bölgede huzurun ve sükûnun temini, akan kanın durdurulması, gözyaşlarının dindirilmesi için Türkiye büyük bir çaba içindedir. Bu

çaba emperyal ruhu rahatsız etmektedir ve bu çaba boğulmak istenmektedir. Milyonlarca Suriyeli mülteci ülkemizde göç etmek zorunda bırakılmıştır. Irak'tan Balkan coğrafyasından, Kafkasya'dan göçe zorlanan yüzbinlerce ailenin evladı bu topraklarda yaşamaktadır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinin vârisidir. Eski Osmanlı topraklarından göç edenlerin elbette sığınacakları yer Türkiye'dir. Bu, aynı zamanda tarihin Türkiye'ye yüklediği bir sorumluluk, coğrafyanın dayattığı bir zorunluluktur.

Tarihin temel kanunudur, şevket ve kudret askerlikle kaimdir ve silah gücü ile daimdir. Bu esaslı bir kuraldır ve tarihin de özetidir. Zira tarih, hep güç sahiplerinden yana olmuştur. Uluslararası hukuku belirleyen güçtür; güçlü iseniz kuralları belirlersiniz. Coğrafyanızı, sahip olduğunuz zenginlikleri her türlü tasalluta karşı koruyabilirsiniz. Caydırıcı bir gücünüz varsa bölgenizde, çevrenizde herhangi bir karışıklığa meydan vermemiş olursunuz. Milletlerarası asayişin teminine katkı sağlarsınız. Barış ve huzurun teminatı olmak da, mazlum milletlere yardım etmek de işte bu güce bağlıdır.

Sempozyuma 229 başvuru olmuştu. Hakem süreci sonunda, 4 tanesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Fransa ve Tataristan'dan olmak üzere 79 tebliğ programa dâhil edildi. Şehirlerin tahsis edilen sempozyumlar için çerçevesi hayli geniştir: Şehrin tarihi, tarihi şahsiyetleri, sosyal dokusu, kültür hayatı, eğitim meselesi, turizm ve tarım potansiyeli, ticaret ve sanayi durumu... gibi pek çok alan, incelemeye değer konu barındırır.

80 yıl önce Hatay'ın, bu serhat vilayetimizin anavatana dâhil olması yolunda Türkiye Cumhuriyeti'nin bânisi, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere birçok kahramanın emeği, fedakârlığı ve gayreti vardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ömrünün son zamanlarında hastalığının son evresinde dahi zihnini meşgul eden yegane mesele Hatay olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Hatay Meselesinin hal yoluna girdiğini gördü ve bu fani dünyadan öylece göç etti.

Meselenin çözülmesi yolunda Hatay'ın Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Tayfur Sökmen'in, Başbakan Abdurrahman Melek'in ve Hatay Millet Meclisi Reisi Abdülğani Türkmen'in ve diğer pek çok isimsiz kahramanın hatıralarını yâd etmek bizler için bir vecibedir.

Bu vecibenin gereği olarak bir açılış paneli planlandı: Bu panelde; Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in torunu Tarık Sökmenoğlu, Hatay Devleti Başbakanı Abdurrahman Melek'in torunu Mehmet Melek, Millet Meclisi Reisi Abdülğani Türkmen'in torunu Dr. Abdülğani Melek ve dönemin tanıklarından Ecz. Ömer Bayraktar konuşmacı olarak yer alacaklardır.

Hatay'ın anavatana katılışının 80. yıldönümünde bu kahramanların aziz hatıralarını huzurlarınızda yâd ediyor, kendilerine ve bütün şehitlerimize rahmet diliyorum. Sempozyumun başarılı geçmesini ve Hatay'ın tarihine önemli bir katkı sunacağını umuyorum.

HATAY'A DAİR

TARIK SÖKMENOĞLU*

Tayfur Sökmen (1892-1980) gerektiğinde tüfekle çarpışan, zulme ve esarete karşı ayaklanmaları yönetmekte doğuştan çok usta olan, her durumu kavrayabilen, inandığı yolda en üst basamağa, Devlet Başkanlığına yükselince de bu işin ehli olduğunu gösteren bir kişidir.

Tayfur Sökmen Bey, Konar-Göçer Türkmen kolunun 24 Oğuz Boyundan biri olan ve Bayat kolunun obalarını teşkil eden Reyhaniye Aşireti'ne mensuptur. Ailesi bu Aşiretin kollarından birini oluşturur. Mürselzadeler (Mursaloğulları) adıyla anılır. Reyhanlı Türkmenleri 3000 çadırdan oluşup, yazları Sivas'ın güneyinde, kışları ise Hatay'ın Amik Ovasında kışlamaktadırlar. Bu Aşiretler 13 koldan oluşmaktadır. Bu kollar: Mursallı (2 Kol), Bahadırlı (2 kol), Sarıçalı (2 Kol), Kodaklı, Coşlu, Torunlu, Karahmetli, Loklu, Yirdinli ve Tevekkelidir. Babası Mustafa Şevki Paşa, annesi Şayan Hanım'dır. Dört erkek kardeşten üçüncüsüdür. Babası Mustafa Şevki Paşa Mirmiran (Tümgeneral) ve Rumeli Beylerbeyi rütbesiyle Reyhanlı Boybeyi'dir.

Tayfur Bey'in Hayatı iki mücadele yolunda geçti: Biri silahlı, diğeri siyasi mücadeledir. (1914-1918) I. Dünya Savaşı'nda istihbarat hizmetlerinde görev aldı. 1915-1916 yılları arasında Kırıkhan-Hassa askeri sevkıyatı ve top nakliyatı için yol yapımında çalıştı. 1918 yılında Hatay'ı işgal eden Fransızlara karşı çete kurdu. Bu arada Antakya'da Arap Hükûmeti kuruldu. Buna karşı tepki gösteren ve mücadeleye katılan ilk Türk ileri gelenleri arasında yerini aldı. Tayfur Bey bundan sonra Halep'te ordu kumandanı Nihat Paşa'nın mahiyetinde istihbarat görevlisi olarak çalıştı. Savaşın Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle sonuçlanması ve ordumuzun çekilmesi üzerine bu görevden ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa o sırada Halep'te Baron Otel'inde tanıştı. Ekim 1918 başlarında tekrar Reyhaniye'ye döndü.

* Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur SÖKMEN'in torunu.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması üzerine Tayfur Bey ve arkadaşları Reyhanlı'da buna benzer bir cemiyet kurup Fransızlara karşı başlatmayı düşündükleri isyanla ilgili olarak Antep'te bulunan Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye azalarıyla görüştü. Daha sonra Kurt Dağı'na giderek Kilis ve havalisi Kuva-i Millîye Kumandanı Polat Paşa'dan aldığı talimatlar üzerine, Reyhanlı'ya dönerek arkadaşlarıyla birlikte silahlı mücadeleyi tam olarak başlattı. Ankara'da bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Antakya, İskenderun ve Havalisinin Misak-i Millî'ye dahil olup olmadığını soran bir telgraf çekti. Telgrafa cevap alamayınca Mustafa Kemal Paşa'ya tekrar ikinci bir telgraf daha çekti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Tayfur Bey'e Miralay Recep Bey vasıtasıyla bölgenin Misak- Millî'ye dahil olduğu bilgisini ulaştırdı ve bu bilgi çevreye yayılarak Arap yanlıları büyük bir bozguna uğratıldı. Bu hareketin üzerine Tayfur Bey'in Reyhanlı'daki çiftliği Fransızlar tarafından basılıp yağmalandı. Bunun üzerine Reyhanlı ve Yeniköy mıntukasında Fransızlar ile şiddetli çarpışmalar oldu. Tayfur Bey 1921 yılında Kurt Dağı ve havalisi (Hassa-İslâhiye) Kuva-i Millîye Komutanlığına atandı. Aynı tarihte Tayfur Bey'e "Tarık" kod adı verildi.

Tayfur Bey, 1926 yıllarında mücadele için canla başla çalışmaktaydı. Ancak yorgun ve yıpranmış olan vücudu ağır çalışma temposuna dayanamadı ve ağır hastalandı. Tedavisi için Viyana'ya gitti. Tedavisi Viyana'da iki yıl sürdükten sonra Türkiye'ye döndü ve İstanbul'da tedavisine devam edildi. Tayfur Bey, İstanbul'a döner dönmez Adana'daki cemiyeti sorduğunda cemiyetin kapandığını öğrendi. Ancak O, tedavisinin tam bitmesini beklemeden, İstanbul'dan Ankara'ya döndü ve Fransızlar tarafından yasaklı olduğu için Hatay'a dönme imkânlarını araştırdı. Yusuf Hikmet Baytur Bey'in ilgisi, Hariciye ve kaletinin çabaları ve talebi üzerine Fransızlar, Tayfur Bey'in İskenderun Sancağı'na girmesini kabul ettiler, artık siyasi mücadelesini çok daha iyi bir şekilde başlatmış oluyordu.

Tayfur Bey, 21 Mayıs 1933 yılında Adana'da kapanmış olan Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni yeniden

İstanbul'da kurup tescil ettirmesinden sonra kurmuş oldukları cemiyetin en büyük amacının Türkiye'de bulunan Antakya-İskenderun ve havalisi Türkileri arasında yurttaşlık ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek, tahsil, tedavi gibi içtimai ve zaruri sebeplerle anayurdundan ayrılmış olan yurttaşların, yurda olan sevgi bağını kuvvetlendirecek vasıtalara girişmek olduğunu beyan etti. 1934 yılının son günlerinde Atatürk, Hasan Rıza Soyak Bey'in teklifiyle, hükûmetle temaslarında daha serbest olabilmesi için, Tayfur Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmesini uygun gördü. Tayfur Bey, 1 Mart 1935 yılında Antalya Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldı.

8 Şubat 1935 yılında, Mustafa Kemal Atatürk Soyadı Kanunu dolayısıyla Tayfur Bey'e bir soyadı vermeyi düşündüğünü söylemiş "Sen Kayı Boyundansın, Artukoğlu Sökmen Bey Soyundansın. Sökücü bir kişi olduğun için "Mürselzade" yerine sana "Sökmen" soyadını muvafık görerek veriyorum, yadigârım olsun" demiştir. Tayfur Bey bunun üzerine "Teşekkür ediyorum, minnet ve şükranla kabul ediyorum" diyerek Atatürk'ün yanından ayrılıp Ankara'ya döndü. Artık büyük davanın sonuna geliniyordu. Büyük Komutan ve devlet adamı olan Atatürk'ün: "Şerefim üzerine söz veriyorum, Hatay'ı ecnebilerin eline bırakmayacağım" sözünün gerçekleştiğini büyük siyasi ve askeri dehasıyla İskenderun Sancağı'nın bundan sonra Hatay Devleti olarak kurulacağı aşikârdı. Atatürk hastalığını göz ardı edip Mersin'deki askeri geçit törenine katıldı. Hatay'ı alacağına dair Fransızlara karşı büyük bir kararlılık örneği göstererek Hataylılara "Kırk Asırlık Türk Yurdu Esir Kalamaz." sözünü müjdeledi. Bunun üzerine toplanan Türk ve Fransız askeri heyetler, Fransız yetkililerine bu bölgenin öz be öz Türk olduğunu, yapılan seçimlerde de burada yaşayan insanların tamamının Türkiye'yi istediklerini vurguladı. Böylece 5 Temmuz 1938 sabahı Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki 2.500 Mevcutlu 48. Takviyeli Dağ Alayı iki koldan Hatay'a girdi. Artık Bağımsız Hatay Devleti'ni kurma çalışmaları başlamıştı. 9 Ağustos 1938 Sabahı Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'in telgrafla yaptığı davet üzerine mücadelenin ileri gelenleriyle 10 Ağustos günü Dört Yol'da kalan Tayfur Bey'in çalışma odasında özel bir toplantı düzenlenerek Emniyet

Genel Müdürünü Şükrü Sökmensüer, Devlet Reisliği görevinin bizzat Atatürk'ün tespit ve tayin ettiği kişinin Tayfur Sökmen olduğunu bildirdi.

Bunun üzerine Tayfur Bey, “Aziz Atatürk'ün itimat ve teveccühüne karşı esasen müteşekkir ve minnettarım. Ancak ben şimdiye kadar Nahiye Müdürlüğü bile yapmış değilim. Bu itibarla bu vazifeyi başaramazsam Atatürk'te sahip olduğum itimat ve teveccühün kaybetmekten korkarım” dedi. Bunun üzerine Şükrü Sökmensüer, bunun Atatürk'ün emri olduğunu ifade ederek; “Ben tebliğe memurum, başka bir şey yapamam” dedi. 12 Ağustos 1938 sabahı Tayfur Bey Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a mektup yazarak Atatürk'ün kendisini Devlet Reisliğinden affetmesini sağlamasını rica etti. Yapılan görüşmeler üzerine Atatürk son söz olarak “Devlet Reisi Sökmen olacaktır. Bu arkadaş tecrübe edilmiş, her bakımdan itimada layık, namuslu ve becerikli bir insandır. Öteden beri bu yolda çalışmış ve başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Binaenaleyh Devlet Başkanlığı için en münasibi odur. Bunu bir vazife olarak kabul etmelidir.” diye son sözünü söyledi.

2 Eylül 1938 yılında Hatay Parlamentosu toplanarak Devlet Reisliğine Büyük Kahraman Tayfur Sökmen'i seçti. Böylece Hatay Devleti fiilen kurulmuş oldu. Tayfur Sökmen o sırada hem Hatay tebaası olarak Hatay Cumhuriyeti reisliği görevine seçilmişti, hem de Antalya Bağımsız Milletvekili olarak TBMM üyeliği sıfatını muhafaza ediyordu. Hatay Devleti 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına geçene kadar, Tayfur Bey Hatay Devlet Reisliği görevini başarıyla sürdürmüştür ve tarihe 17. Türk Devleti Reisi olarak geçmiştir. Tayfur Sökmen, 3 Mart 1980 günü vefat etti ve İstanbul'da Zincirlikuyu Mezarlığı'nda eşinin mezarının yanında Devlet Töreni ile toprağa verildi.

Tayfur Bey'in en büyük amacı Atamızın tüm Hataylılara hediye ettiği bu bölgenin en iyi şekilde korunması ve yüceltilmesidir. Her ne kadar Cumhurbaşkanlığı görevi yapmış ise de aldığı eğitim ve mütevazılığından dolayı kendisini hep Atatürk'ün memuru olarak görmüş-

tür. Ailesine de bıraktığı en büyük servet; devletine, bayrağına, vatanına bağlı dil, din, ırk, renk, cins ve mezhep ayrımı yapmadan yaşamayı öğretmiş olmasıdır.

<http://hataymeselesi.com/tarih/tayfur-sokmen/>

MEHMET MELEK*

Abdurrahman MELEK, 1896 yılında Antakya'da doğdu. Babası Sabunhane sahibi, eski Antakya Belediye Başkanı Melekzade Hacı Faik'tir. İlk ve ortaokulu Antakya'da, liseyi Halep'te okudu. Şam Tıbbiyesi'nde (ayrıca Beyrut'ta) okuduktan sonra İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun oldu, doktorluğa başladı. 1914 yılında, 18 yaşındayken Antakya'da 3 arkadaşıyla birlikte Türk Ocağı'nı kurdu. 1921'de Fransız General Gouraud'ya karşı çıkararak "Burası tam bir Türk Memleketidir" demesi üzerine hakkında İrvat Adasına sürgün kararı çıkartıldı, ancak uygulanmadı. Hatay'ın Anavatan'a katılması mücadelesinin önde gelen liderlerinden biri oldu. İşgal yıllarında, kurucularından biri olduğu Yeni Mecmua'da Türk halkının birlik ve beraberliğine katkıda bulunan başmakaleler yazdı. İşgal yıllarında Antakya'da hekimlik yaparak Hatay halkına sağlık hizmeti verdi. Hatay Erginlik Cemiyetinin Başkanlığını yaptı. Cenevre'de Fransızlarla yapılan Hatay müzakerelerine katılan Türk Heyetinde yer aldı.

Hatay Devleti'nin kuruluşundan önceki dönemde Türk Hükümeti'nin desteğiyle "Hatay Valiliği"ne atanarak Hatay Devleti'nin kuruluşunun hazırlıklarını yürüttü. Hatay Devleti kurulunca Atatürk'ün onayıyla bu Devletin Başbakanlığına atandı. Başbakanlık, İçişleri, Dışişleri ve Savunma Bakanlığı görevlerini eşzamanlı olarak yürüttü. Bütün vatandaşların ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin eşit hukuka sahip oldukları bir Hükümet Programı hazırladı. Hatay Devleti'nin ana politikası olarak Türkiye Cumhuriyeti Kanunları ve Atatürk İnkılaplarının Hatay'da da uygulanmasını sağladı.

Hatay henüz Türkiye'ye ilhak edilmemişken, Hatay Devleti Başbakanlığı ile eş zamanlı yürütmek üzere Gaziantep Milletvekilliğine

* Hatay Devleti Başbakanı Abdurrahman MELEK'in torunu.

seçildi (Mart 1939).T.B.M.M.'de 6., 7. ve 8. dönem Gaziantep, 9. dönem Hatay Milletvekilliği yaptı. T.C. Merkez Bankası Yönetim Kurulu üyeliği ve bir dönem Başkan Vekilliği görevlerinde bulundu (1958-1961).

Hatay'ın Fransızlardan geri alınması için verilen mücadelenin başından sonuna kadar içinde olmuş ve çalışmış bir vatansever olarak anılarını "Hatay Nasıl Kurtuldu" adlı kitabında topladı. Bu eser Türk Tarih Kurumu tarafından 1966'da basıldı. 13 Ocak 1978 tarihinde Ankara'da vefat etti.

2 Eylül 1938: Hatay Devletinin ilan edildiği gün. Meclis'e girerken (Önde Albay Collet, Cevat Açıkalın, yanında Albay Şükrü Kanatlı)

1948 Aile Resmi

ABDÜLGANİ MELEK*

Hatay'ın anavatana katılışının 80.yıldönümü dolayısı ile bu sempozyumu düzenleyen Mustafa Kemal Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezi'ne şükranlarımı sunarak sözlerime başlamak istiyorum.

“Hatay Meselesi” ne yazık ki Türkiye’de çok az bilinen bir meseledir. Pek çok kişi bu konudan haberdar bile değildir. Hatay’ın da Millî Mücadele sonunda Türkiye’nin bir parçası olduğu zannedilmektedir. Oysa Hatay’ın Anavatan’a katılışı 20 yıl süren uzun soluklu bir mücadele ile mümkün olmuştur. Hiç şüphe yok ki Hatay’ın kurtuluşu ve Anavatan’a katılışı çağın dehası Mustafa Kemal Atatürk’ün eseridir. Sağlığı pahasına bu amaç için çalışmış olduğunu biliyoruz.

Mustafa Kemal Paşa,1. Dünya Savaşı sonunda Filistin’e 7. Ordu Komutanlığı’na atanır. Daha önce Çanakkale’de de yapmış olduğu gibi yöreyi tanıyabilmek için zaman harcayarak, Pozantı, Ceyhan, Amik Ovası üzerinden Halep’e gelir. Yöre hakkında ciddi bir fikir edinir, bölgenin esnafı ve eşrafı ile zaman geçirir. Daha o tarihte Türklerin yaşadığı bölgelerde yeni bir devlet kurmak gerekliliğini dile getirir. Bu düşünce ile Antakya’nın güneyinden Halep’in kuzeyine doğru bir hat oluşturarak burada direnme kararı alır. Çünkü O’na göre Türk Devleti’nin yöredeki sınırı bu hattır ve son derece gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu sırada bir oldubitti ile Faysal taraftarı bir grup 27 Ekim 1918’de Antakya’da bir Arap Hükümeti kurarlar. İttihat ve Terakki’nin önde gelenleri hapsedilir ve idama mahkûm edilir. İttihat Terakki’nin yönetim kadrosunda bulunan dedem ve ağabeyi Ahmet Türkmen de bunlar arasındadır. Abdülgani Türkmen o sırada 36 yaşındadır. Oysa Antakya hala bir Osmanlı şehridir. Bu nedenle Belen’de konuşlanmış bir birlik Antakya ‘ya gelerek bu hükumete son verip asayiş sağlar. 3 gün sonra da Mondros Mütarekesi imzalanır. Yani 1. Dünya Savaşı sonunda bu bölge Mustafa Kemal Paşa’nın son

* Hatay Devleti Millet Meclisi Reisi Abdülgani TÜRKMEN’in torunu.

savaş hattıdır ve mütareke imzalandığında Osmanlı toprağıdır. Aynı zamanda ilk işgal edilen bölgedir. İlk kurşunun atıldığı yerdir.

Bu sırada İngilizler mütareke şartlarına aykırı olarak İskenderun'a çıkmaya hazırlanmaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa İskenderun'u İngilizlere bırakmak istememektedir ve İstanbul'a direnelim diye telgraf gönderir. Ancak İstanbul Hükümeti 7. Ordu'yu lağvederek Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırır. "Yenilirsem bir dakika yaşayamam "diyen bir komutan için bu artık bir "Şahsi Mesele"dir.

Savaşın kaybedildiğini gören ve işgale uğrayacaklarını anlayan Antakyalı Türkler derhal harekete geçerler. Abdülgani Türkmen'in ağabeyi Ahmet Türkmen, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasına öncülük eder. Kendisi zaten dönemin Osmanlı mebusudur. Yeni sınırların belirlenmesi için araştırma yapmak üzere kurulmuş olan King- Crane Komisyonu'na "Türklerin idaresini istiyoruz, onlar bize gelmezse biz onlara gideriz" diyerek mücadele edeceklerini resmen bildirmiştir. Böylelikle 20 yıl sürecek mücadele başlar. Ancak Ahmet Ağa baskılar sonucu ve tutuklanacağını anlayınca Antakya'yı terk etmek zorunda kalır ve Antep'e gider mücadeleyi burada sürdürür.

Cumhuriyet kurulup sıra Hatay Meselesi'ne gelince Ankara'dan Hatay Türklerine birlik olma direnme emri gelir. Abdülgani Türkmen'in en önemli görevi Türkleri bir araya getirmek ve birlikte hareket etmelerini sağlamaktır. Türkmen, son derece vatansever bir insandı ve yörede herkesin güvenini kazanmış bir şahsiyetti. İyi derecede Arapça bilmekte herkesle iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Sakin, temkinli, dürüst, çatışmadan hoşlanmayan bir yapıdadır. En önemli özelliklerinden biri örgütçü oluşudur.

1936-1937 yıllarında Halkevi'ni kuruyorlar ve Abdülgani Ağa, Halkevi Reisliği yapıyor. Babasının konağını bu işe tahsis ediyor. Her türlü direniş burada planlanıyor. Daha sonra Halk Partisi'ni kuruyorlar ve partinin genel başkanlığını yine Abdülgani Ağa yapıyor. Özetle" Hatay Davası"nda Türk Cemaati'nin temsilcisi olarak çalışıyor.

Halk Partisi kurulunca partiye iki koruma alınıyor. İsimsiz gerçek kahramanlar. Bir tanesi dedemi bir suikastten kurtaran Halit Aksoy, diğeri Nazime Öz adlı kadın bir korumadır. O dönemde kadın koruma oldukça ilerici bir yaklaşım gibi gözüküyor mu? Sonraları Nazime Hanım aileyi hiç bırakmıyor ve biz Abdülgani Ağa'nın torunları için "Hacı Nene" oluyor. Okuma yazma bilmeyen ama inanılmaz zeki, nüktedan ve müthiş Atatürkçü bir şahsiyettir.

Tüm çocukluğum onun anlattığı Hatay Davası Hikayeleri ile geçti. Çarşafının altına silah saklayarak, evrak saklayarak Fransızları nasıl atlattığımı kahkahalarla anlatır dururdu. Elbette dedemi ve yaptıklarını da... Fransızlar dedem Abdülgani Türkmen'e ve Türklere çok baskı yapıyorlar, evi sık sık abluka altına alınıyor. Zaman zaman makama çağrılıp tehdit ediliyor. Asla vazgeçmiyor. Neticede Hatay bu yürekli, vatansever insanların hayatlarını ortaya koyarak inatla bu mücadeleyi sürdürmeleri ve yüce Atatürk'ün dehası sayesinde kurtuluyor.

Atatürk'ün Fransızları, Milletler Cemiyeti'ne gitmeye zorlaması ve Milletler Cemiyeti'nden Sancağın Bağımsızlığı kararının çıkması Atatürk'ün ve o dönemin saygın Türkiye Cumhuriyeti'nin dehasıdır. Anavatan'a katılımın ardından muhtelif cemaatlere mensup bazı kişiler korkup Antakya'dan gidiyor. Ancak Antakya Halkı olup bitenleri bir kenara bırakıp bir arada yaşamının yolunu buluyor. Bu barışmada Abdülgani Ağa'nın da önemli bir rolü olduğunu düşünüyorum. Neticede bu topraklarda 80 yıldır barış hüküm sürüyor. Peki biz bu barış topraklarının değerini ne kadar biliyoruz? Suriye'de hepimizin yüreğini yakan savaşın bu toprakların yapısını değiştirerek Antakya'yı da çatışmalar şehrine dönüştürmemesini diliyorum.

1.Dünya savaşı için "Son şövalyeler Savaşı" denir. 1920'lerde, 30'larda kendi inançları doğrultusunda mücadele eden insanlar da son şövalyelerdi diye düşünüyorum. İnsanlığın o şövalye ruhunu kaybettiğine inanıyor ve bu topraklar için hep dua ediyorum. Saygılarımla sizleri selamlıyorum.

ÖMER BAYRAKTAR*

Efendim öncelikle herkesi saygı, hürmet ve şükranla selamlarım. 13 Kasım 1932’de Hatay’ın Antakya ilçesinde doğdum. Tüm eğitimi burada tamamladım. Liseyi bitirdikten sonra ise Ankara Askeri Tıbbiye’ye kayıt oldum daha sonra İstanbul Askeri Eczacılık Yüksek Okuluna geçtim. 1960 yılında buradan mezun oldum ve Antakya’ya geri dönerek burada Eczanemi açtım.

Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı, Verem Savaş Derneği Başkanlığı, Antakya Lisesi’nde Fizik-Kimya öğretmenliği, CHP İl Başkanlığı, Antakya Belediye Başkanı Şükrü Güçlü’nün rahatsızlığı üzerine uzun süre Belediye Başkan Vekilliği görevlerinde bulundum. Ben aynı zamanda Hatay Mustafa Kemal Üniversitesinin kurucularındayım. 2015 yılında Anayasal kurum olan TÜRYAK tarafından Hatay’ın kıdemli bilge ve örnek vatandaşı olarak seçildim. Efendim sizlere yaşamımdan ve bazı anılarımdan küçük kesitler sunmak isterim.

Anılarıma rahmetli babamın bir öykü anlatacağı zaman, anlatmadan önce söylediği güzel bir girişle başlayacağım. Hani şarkılardan evvel bir taksim havası çalınır ya bu da şarkılardan önceki taksim gibi giriştir. “Hak hak! Hani ya bu vaktin zamanı? Ecel vermez kimseye âmânı. Ecel dedikleri bir ejderhadır. Bu dünya köhnedir köhne, köh-neden bir vefa. Çünkü baki kalmaz bu devri eyyam. Ne gül kalır ne bülbül, ne serencam. Şirin sözden bulur insan halâvet ver Muhammet Mustafa’ya salavat.”

Antakya Fransız işgali altındayken unutamadığım çok hüzünlendiğim anılarım var. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu’nun yenilgisinden bir müddet sonra Antakya’daki halk İngiliz,

* Dönemin Tanığı.

Fransız ve Amerikan ajanlarının bilhassa Lawrence gibi casusların etkisiyle ikiye ayrılmıştı. Türk oldukları halde Türk'ün yüz karası olan küçük bir grup Türk düşmanı olan ve İngilizlerin adamı olan Şerif Hüseyin'in adına Antakya'da bir Arap hükümeti kurduklarını ilan edip kışlaya Arap bayrağı çekerler. Türk taraflarını hapse attırıp bunların idam edileceğini halka duyururlar. Bunun üzerine Belen'de bulunan 41. Fırka Kumandanlığı Binbaşı Mehmet Ali Bey'i bir taburun başında Antakya'ya gönderir. Binbaşı Mehmet Ali Bey, kışladaki Arap bayrağını indirtip yerine Türk bayrağını çektirir, hapisteki Türkleri de kurtarır.

Fransızlar 14 Kasım 1918'de Hatay'ı işgal ederler. Fransız askerleri sık sık evlerimizi basarlardı. Evlerimizde silah ve tütün bulundurmak yasaktı. Tütün, Fransızların tekelinde idi. Babam silahları 200 yıllık evimizin 70 santimlik taş duvarlarının içinde saklardı. Babam, tütünü ince sigara kâğıtlarına sararak içerdi. Tütün Yayladağı'ndan gelirdi. Fransızlar hazır sigara sattıkları için yerli tütünü yasaklamışlardı. Fransızlar, tütün ve silah bulunduranlar ile kendilerine karşı olan en küçük bir eylemde bulunanları acımasızca bastırıyorlardı. Fransız askerlerinin içindeki Ermeniler öç alma duygusuyla halka kötü davranıyorlardı. Bunların yanı sıra Fransız idaresinin koymuş olduğu ağır vergiler halkı perişan ediyor, yoksulluk sefalet yaşıyordu. Bunların peşinden de hastalıklar geliyordu. Sıtma, tifo, verem, uyuz, bağırsak hastalıkları çok yaygındı. Ben de o günlerde sıtma ve tifoya yakalanmışım.

Bilhassa Antakya'da Fransız mezalimine karşı isyanlar başlamıştı. Çeteler, isyanın başını çekiyordu. Halkın tepkisini gösterdiği en büyük hareket Habib Neccar Cami'nin dışındaki alanda yapılan mitingdi. Bu miting Fransızlara ve onların yandaşlarına karşı yapılan büyük bir karşı koyuştu. Burada yaşadığım bir anımı paylaşmak isterim. Bu mitinge katılmak için on yedi on sekiz yaşlarındaki halamın oğlu Mustafa Sevgi sabahleyin bize gelmişti. Ben de dört beş yaşlarındaydım. Beraber kahvaltı ettik. Her zamanki gibi beni omuzuna aldı ve evimizin bahçesinde gezdirdi, sonra beni omzundan indirip iki yanağımdan

öptü “Allah’a ısmarladık” dedi. Mitingin yapılacağı 31 Aralık 1936’da babamdan izin aldı. Babam ona “Oğlum çok dikkatli ol, Fransızlar çok acımasızdır” dedi. Mustafa abim “Merak etme dayı Allah’a ısmarladık” diyerek miting yerine gitti. Miting yeri evimizden 30 metre ilerideydi. Fransız yandaşları, Fransız askerlerinin mitinge müdahale etmesini Fransız idaresinden istediler. Bunun üzerine Fransız askerleri, tanklarla miting alanına geldi. Halkın dağılması için önce havaya ateş etti. Halk “Kahrolsun Fransa!” diye haykırıyor, dağılmıyordu. Bunun üzerine Fransız tankları mitralyözlerle halkın üzerine ateş açmaya başladılar. Yaralananlar çoktu, iki de şehit vermiştik. Panik içinde olan halk ara sokaklara dağıldı. Şehitlerden biri halamın oğlu Mustafa Sevgi ile bir saat önce evimizde beraberdik. Diğer şehidimiz Mustafa abimin arkadaşı Bekir Tankut idi. Cenazeleri evimize getirildi. Atike halam, oğlunun parçalanmış, tanınmaz yüzünü görünce çığlıklar atarak ağlamaya başladı. Tüm akrabalar, mahalleli ile Türkçüler de evimize akın etti. Evimizde ağıtlar çığlıklar ortalığı inletiyordu. “Kahrolsun Fransa” sesleri arasında vaveyla kopuyordu. Ankara temsilcisi Baş Murahhas Cevat Açıkalın evimize geldi. Ankara bizi yalnız bırakmamıştı. Bu olaydan sonra Türkiye, Fransa hükümetine protesto notası verdi. Şimdi bu iki şehidimiz asri mezarlıktaki şehitler abidesinde yatmaktadır. Orada yatan başka şehit yoktur. Bu abide son iki şehidimiz için yapılmıştır. Bu olaylardan sonra Atatürk, Antakya İskenderun ve havali-sine Hatay, direnişçilerine de Hatay Kuvayı Milliyecileri adını verdi.

Bir başka anım İzzettin Çavuş olayıdır. Bu olayı ben de yaşadım. Fransız kumandan Kolonel Kole il Albay Şükrü Kanatlı arasında yapılan anlaşma gereği Fransız veya Türk askerleri ayırt edilmeden astlar üstlere selam verecek, üstler de astların selamını alacaktı. Antakya’da köprübaşına yakın Yıldız Kahvesi önünde bir Fransız teğmeni ile bizim bir gedikli çavuş arasında selam verme meselesinden dolayı kan dökülmüştür. Olay şöyle oldu: Karşıdan gelen bir Fransız teğmenine bir askerimiz selam verir, Fransız teğmen ise bu selama karşılık vermez. Selamı alınmayan askerimizin gerisinden gelmekte olan Emin Çavuş da Fransız teğmene selam vermez. Fransız teğmen çavuşumuzu kendisine selam vermediği için hakaret edip tekme tokat döver. Bir

anda orada toplanan halk teğmeni protesto eder. Emin Çavuş acıyla elini belindeki tabancaya götürür iki el ateş ederek teğmeni karnından vurup ağır yaralar. Yaralı teğmen hemen hastaneye kaldırılır. Kurşunları çıkarılırken Kumandan Şükrü Kanatlı yetişir, kollarını sıyırır kan vermek ister. Şükrü Kanatlı'nın bu davranışı, Fransızlara üzerinde büyük etki yapar. Teğmen ölür. Şükrü Kanatlı çok büyük teesür içinde özür diler. Katilin hemen mahkeme edilip cezalandırılacağını söyler. Çetecilerden biri olan İzzettin Çavuş 1960 yılında eczanemde yaptığımız sohbette bu olayı bana anlatmıştı.

Bu olaylar Fransızlar tarafından büyütülüp bir çatışmaya yol açabileceği ihtimaline tedbir amaçlı Antakya'daki Tabur Komutanı Kurmay Binbaşı Suat Kuyuş (sonradan Orgeneral oldu) şehrin her tarafında sıkı tertibat almıştı. Köprübaşlarına topçular, cadde ve sokakların başına da makinalı tüfekliler yerleştirdi. Buna göre Fransızlar hareketsiz kaldılar. Hatay hükümeti ölen teğmenin ailesine o zamanın parasıyla 50 Türk lirası tazminat ödemiştir. Emin Çavuş, İskenderun Askeri Mahkemesince avukatlarının olayda ağır tahrik bulunduğunu savunmalarına rağmen iki sene hapis cezasına mahkûm edilir.

Hatay Anavatana dâhil edildikten sonra Emin Çavuş cezaevinden çıkarılır. Fransız askerlerinin Hatay'ı terk etmeden önce kışlanın kapısındaki Fransız bayrağının indirilip Türk bayrağının göndere çekilişini hiç unutamam. Seyrederken gururlanmışım. Annemle Fransız askerlerinin boşalttığı kışlaya girdik. Albay Şükrü Kanatlı'dan önceden aldıkları izinle kışlanın temizliğini kadınlarımız birlikte büyük bir sevinç ve gururla yaptılar. 7 Temmuz 1939'da Fransız birlikleri arkaalarında 264 şehit bırakarak Kurtuluş Caddesinde trampetler çalarak önümüzden geçip Halep'e doğru gittiler.

Yine unutamadığım bir anım da 1960 yılında eczanemde çok yürekli önemli çetecilerimizden İzzettin Çavuş'u misafir edişimdir. Fransız karargâhını nasıl bastığını, topçu askerlerin üçünü etkisiz hale getirdiğini anlatmıştır. Hünkâr Köşesi'nde akşamüstü berberde tıraş olurken iki Fransız askerinin kendisini öldürmeye geldiğini görür ay-nadan ve berber dâhil olmak üzere dükkândaki herkese "yatın yere"

emrini verir. Ve dükkânı aydınlatan lüks lambasına ateş eder. Karanlıkta iki Fransız askerini öldürür. Çeteler, Fransız lejyon askerlerinin kızlarımıza, kadınlarımıza Ayşe, Fatma, Hatice diye laf atarak taciz etiklerini görür. Bunun üzerine Ulu Cami avlusunda Fransız askerlerini kısıtırlar. Caminin küçük ve büyük kapısını kapatırlar. Caminin avlusu kan gölüne döner.

Fransızlar altı bin kilometre uzaklıktan gelip şehrimizi işgal ederler, büyüklerimiz ne yaptı, çetelerimiz ne yaptı bunlar araştırılmalı bilinmelidir. Her ilin çocukları kendi ilinin tarihini mutlaka öğrenmelidir. Hatta okul müfredat programına alınmalıdır bu konular. Kahraman ordumuz bizim namusumuzdur.

“Hatay davası benim davamdır” diyen büyük Atatürk’ü unutmuyacağız, unutturmayacağız. Devletimizin büyük banisi, milletimizin fedakar ve sadık hadimi, insanlık idealinin aşık ve mümtaz siması, eşsiz kahraman Atatürk, vatan sana minnettardır. Bütün ömrünü hizmetine vakfelediğin Türk milleti ile beraber senin huzurunda tazim ile eğiliyoruz. Emin ol aziz hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı da-ima ateşli ve uyanık tutacaktır.

Teşekkür ederim...

Bayraktar sözlerini tamamlarken iki şiir de okuyarak Sempozyum konuklarını selamlar;

Gökten

Gökten şu güzel memleketin mai göğünden
 Bir ruh inerek sesleniyor ey koca millet
 Hürsün, sana hürriyet, o nimet o saadet
 Makdur ve mübah oldu, helal oldu bugün sen.
 Tecdid-i vücut ettin, evet gül sevin, eğlen
 Gül çünkü serazedeliğin hakkı sevinmek
 Gülmek, yaşamaktır, yaşa, handan ve serazat
 Güldükçe yüzün ağlayacak çehre-i bidat.

Sabah Olursa

Eve sabah olacaktır, elbet sabah olur
Geceler tulü-i haşre kadar sürmez
Akibet bu sema, bu mavi gök
Bir gün sana acır melül olma
Hayata neşe güneştir, melal içinde beşer çürür bizim gibi
Siz ey feza-i ferdanın küçük güneşleri
Artık birer birer uyanın.

BİLDİRİLER

HATAY'IN ANAVATANA KATILMA SÜRECİNİN HALKEVİ DERGİLERİNE YANSIMASI

Adem KARA*

ÖZET

Hatay'ın Anavatana katılması noktasında, 1923-1938 yılları arasında devam eden bu zorlu süreç ve izlenen politika şimdide dek yazılmış pek çok araştırma kitap ve makaleye konu olmakla birlikte, 1932'de kurulan halkevlerinin kültürel çalışmaları arasında yer alan Halkevi Dergilerinde ait olduğu bölgeye dair kaleme alınmış pek çok ehemmiyetli yazı bulunmaktadır.

Bizim bu çalışma ile yapmaya çalışacağımız her biri kendi şehrinin önde gelenlerinden olan ve halkın heyecanını, beklentilerini kendi dilinden ifade eden ulusal-yerel basın yanında Hakevlerinin çıkarmış olduğu dergilerde çıkan yazıları dikkati nazara alarak, coşku ve kaygıları kaleme alabilmektir. Bu coşku ve öncesinde yaşanan kaygıları tespit ederek ortaya koymak en önemli amaçtır.

Hatay Halkevi, Sancak bölgesinin Anavatana katılımın gerçekleşmesinden sonra da gerek Türk Kültürünün yerleşmesi ve gerekse de diğer grupların Türk kültürünü benimsemesi kapsamında çalışmalarına devam etmiştir.

Bu çerçevede Halkevi tarafından yayımlanan Hatay isimli dergi, Hataylıların Türk Kültürü altında birleşmesi ve bu ortak kültürü benimseme konusunda önemli bir vasıta olmuştur. Hatay dergisi bir yıl kadar yayımlanmış ve daha sonra yayımdan kaldırılmıştır. Fakat bu kısa yayım hayatı boyunca döneme ait önemli bilgiler aktarmış ve çalışmalar yapmıştır.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ademkara19@gmail.com.

Fransızların Hatay'dan çekilmeleri sonrası halkta ortaya çıkan tepki ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay'da kalan Fransız taşınmazları için yaptığı pazarlıklar da yine bildirimizde ifade edeceğimiz bir başka önemli husustur.

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Sancak, Hatay Halkevi, Hatay Halkevi Dergisi, Suriye.

THE REFLECTION OF HATAY'S PROCESS OF JOINING THE MOTHERLAND IN PUBLIC JOURNALS

ABSTRACT

At the point of Hatay's accession to the homeland, this difficult process and the policy pursued between 1923-1938 are subject to many books and articles that have been written equal to this time, but there are many important articles written in the area of the halkevi magazines which are among the cultural activities of the halkevi houses founded in 1932.

What each one of us will try to do with this study is to be able to write the enthusiasm and anxieties of the people, which is one of the leading figures of its own city, and to be able to draw attention to the articles published by the national-local press as well as the articles published by the judges. It is the most important goal to identify this enthusiasm and the concerns that are experienced before. Hatay Community Center has continued its studies after Hatay People's House continued its activities within the framework of the establishment of Turkish culture and the adoption of the Turkish culture by other groups after the accession of the Sandzak region to the country.

In this context, Hatay magazine, published by the People's House, has become an important instrument for the unification of the Hatay people under Turkish culture and to adopt this common culture. Hatay magazine has been published for a year and has been removed from the publication. However, this short publishing life has made important information about the painting period and has made studies.

The reaction of the people after the French withdrawal from Hatay and the negotiations made by the Turkish Republic for the French real estate remaining in Hatay are another important issue that will be discussed in our paper.

Keywords: İskenderun, Sanjak, Hatay People Houses, Hatay People Houses Magazine, Syria.

GİRİŞ

Fransa'nın İskenderun Sancağına yönelik ilgisinin hukuksal çerçevesi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşmasına dayanmaktadır. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bu anlaşma esas kabul edilmiş ve Anadolu'nun güneyinden itibaren Suriye ve Lübnan bölgelerini içine alan coğrafya, Mondros Ateşkes antlaşması ile Fransa'nın işgal alanı haline getirilmiştir.¹ Bu durumun resmileşmesi Milletler Cemiyeti'nin 22. maddesinin Fransa lehine işletilmesi ile gerçekleştirilmiş ve Sancak bölgesini de içine alacak şekilde Suriye ve Lübnan bölgeleri, Fransa'nın mandater yönetimine tahsis edilmiştir.²

1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında başlayan Türk Millî Mücadelesi ile bölge Fransa için kaos ortamına dönüşmüştür. Bu dönemi Nuri Aydın Konuralp eserinde şöyle aktarır: “Mondros Mütarekesinden sonra Hatay'ın İçtimai, siyasi ve kültürel merkezi olan Antakya'da “eşraf” denilen aileler arasındaki ihtilaf ve ihtiraslar kabarmaya başladı. Bu aileler esas itibarıyla iki zümreye ayrılırlar: İlki Askeri şahısların (tumar, has, zeamet sahiplerinin) meydana getirdiği emniyet kuvvetleridir. İkincisi ise Merkezi düşüncelerin icabı iskân edilen şeyh ve hocaların meydana getirdiği zümrelerdir. Askeri şahısların teşkil ettiği eşraf “İttihat ve Terakki” partisinde, ikinci sınıf eşraf ise “Hürriyet ve İtilaf” cemiyetinde yerlerini almışlardır... Bu zümre “El Ehaül Arabi” Cemiyeti ile işbirliği yapmaya başlamışlardı. Bunlar bütün harp boyunca Arap milliyetçileri ile işbirliği yaparak, her fırsattan istifade ederek bilhassa cahil halkı Türkiye aleyhine tahrikten de geri durmuyorlardı”.³

¹ Henry Geraud, **Le Rapport De La Politique Civilisatrice De La France, 19 Aout 1920**, http://www.westernarmenia.eu/stat.gov.wa/fr/2012/La_politique_civilisatrice_de_la_France_Rapport_n1.pdf, Erişim Tarihi: 29 Ocak 2019.

² Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 61, C XXI, Ankara, Mart 2005, s.2.

³ Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarılış Mücadelesi Tarihi, İskenderun Hatay Postası Gazete ve Basimevi**, Antakya, 1970.

Millî Mücadele dönemi sürecinde Türk milli kuvvetlerinin gerçekleştirdiği direniş karşısında bölgede tutunamayacağını anlayan Fransa, 1921 yılı içinde Türkiye ile Ankara Antlaşması imzalamış ve Türkiye ile Suriye arasındaki sınır kesin şeklini almıştır. Türk hükümeti tarafından Sancak bölgesi unutulmamış ve Antlaşma metnine Sancak bölgesindeki Türklerin yaşam haklarının korunması ve Türk dili ve kültürünün engellenmesine yönelik baskı yapılmaması konusunda önemli ifadeler konulmuştur. Lozan'da Sancak bölgesinde Ankara Antlaşması esaslarının sürdürüleceği ile ilgili hususlar yeniden tescil edilmiştir.⁴

Lozan Sonrası

Lozan Antlaşması ile bağımsızlığını elde eden Türkiye, uğruna mücadele verdiği Misak-ı Milliye gerçekleştirmek adına bazı konuları halledememiştir. Hatay konusu bu sorunlardan birisi olup, çözüme kavuşmaması bölgedeki Türk nüfusunu mutsuz ve tedirgin etmiştir. Fakat Mustafa Kemal, 15 Mart 1923'te Adana'da yaptığı konuşmada; "...*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz*" diyerek Hatay konusunun asla taviz verilmeyeceği ve bu uğurda sonuna kadar mücadele verileceğini ortaya koymuştur.

Dışişleri Bakanımız Bekir Sami Bey, Fransa'da, Fransız Başbakanı Briand ile 1921'de bir anlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmanın altıncı maddesi: "*İskenderun ve Antakya bölgesinde Türk unsuru fazla olduğundan Fransa, burada hususî bir rejim takip edecek, Türk kültürünün inkişafına mani olmayacağı gibi resmî dil de Türkçe olacak*"tır. Söz konusu madde, Ankara Antlaşmasında da aynı şekilde kabul edilmiştir. Türkiye'nin Hatay'ı kurtarma mücadelesi bu maddeye atıfla gerçekleştirilmiş ve başarıya eriştirilmiştir.⁵ Bekir Sami Bey'in Fransızlar ile yaptığı anlaşma ile 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması hemen hemen aynıdır.

⁴ Haktan Birsal-Olcay Özkaya Duman, "Entellektüel Bir Kadro Hareketi Olarak Hatay Halkevi Dergisi", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/2, Winter 2013, s.48.

⁵ Bekir Tünay, "Atatürk ve Hatay", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C II , S 5, Mart1986, s.456.

Lozan'da yapılan uzun müzakereler sonrasında bu hüküm olduğu gibi kabul edilecektir.

Müteakip dönem iki dünya savaşı arası dönemdir. Atatürk yönetimindeki Türkiye tarafından Sancak bölgesi ile ilişkiler üst seviyede sürdürülmüş ve burada anavatana katılmak isteyen gruplar ile iletişim sürekli canlı tutulmuştur. Bunun yanı sıra Fransa tarafından mandater bölgede Fransız kültürel yapısının yerleşmesine yönelik önemli faaliyetler yürütülmüştür. Bunların en başında eğitim dili olarak orta ve lise düzeyi okullarda Fransızcanın ağırlıklı olması, Fransızca eğitim verilen yeni okullar açılması, misyonerlik faaliyetleri kapsamında bölgesel çalışmalar ve bölgenin Fransız kültürünü benimsemesi için birçok Fransız müfettişin görevlendirilmesini sayabiliriz.⁶

Ankara İtilâfnamesine göre, imzadan bir ay sonra, Türkiye – Suriye sınırını kesin olarak çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı. Komisyon, ancak 1925'te kurulabildi. Sınırların çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Türkiye, Fransa ile doğrudan müzakereye girerek Dostluk ve iyi Komşuluk Sözleşmesi yaptı. Bu ise, ancak 18 Şubat 1926'da parafe edildiği halde, Türk-İngiliz-Musul meselesinin çözümlüne kadar bekletildi. Bu çözümden altı gün önce, 1926'da sözleşme imzalanmıştır.⁷

Hatay'ın Bağımsızlığına Giden Süreç

1930'lu yıllara geldiğinde yeni bir dünya savaşının başlama ihtimalinin belirmesi Fransa'nın bölgedeki mandater yönetimi sona erdirmesi sürecini hızlandıracaktır. Türkiye'nin dışarıda bırakıldığı toplantılarda ortaya konulan Fransız planı, bölgede Suriye ve Lübnan bağımsız devletlerinin kurulacağı ve Sancak bölgesinin de Suriye Devleti toprakları içinde yer alacağı şeklinde tasavvur edilmiştir. Bunun üzerine İskenderun Sancağı problemi, bütün dünya siyasi merkezlerini

⁶ Pere J. B. Piolet, **Les Missions, Catholique Françaises**, Librairie Armand Colin, Paris, 1905, s.2.

⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 323-324.

meşgul edecek ve Milletler Cemiyeti ortamında görüşülmesini gerektirecek ölçüde önem kazanacaktır. Bu gelişmelerin ardından genel çoğunluğun ve kültürel varlığın daha çok Türkler tarafından oluşturulduğu Hatay, özellikle 1936 ile başlayan süreçte hem siyasal hem de kültürel açıdan görece hareketli bir dönem geçirmeye başlamıştır. Özellikle basın yolu ile başlayan kültürel faaliyetler, bölgedeki örtülü pasif direniş ve mücadelenin ardında yatan önemli bir motor gücü oluşturmuştur. 1936 yılı Fransa'nın Suriye üzerinden manda yönetimini kaldırıp uzun vadede Suriye'ye bağımsızlık vereceğini beyan ettiği yıldır ki 1936-1937 yılları bu söylem üzerine ciddi faaliyetlerin ve mücadelelerin bölgede Hataylılar ve Türkiye tarafından başlatıldığı zor yıllardır. Bunun yanı sıra Türkiye tarafından da desteklenen Sancak, Fransa ve Suriye etkisi altında kendi bağımsızlığını sağlamak ve üzerinde kurulmak istenen baskıya karşı gelme faaliyetlerini ortaya koymada geç kalmamıştır. 1936 yılının sonlarına doğru Fransa'nın niyetinin ortaya çıkması ile beraber süratle gerek Türkiye gerekse Sancaktaki Müdafaa-i Hukukçular tarafından Hatay Milli Mücadelesinin sağlanmasına yönelik fikri seferberlik çerçevesinde kültürel propagandalara hız verilmeye başlanmıştır.⁸

Atatürk 1936'da verdiği bir emirle Antakya-İskenderun ve havalisinin adını bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak amacıyla Hatay olarak değiştirmiştir. Nitekim bundan sonra Sancak'a Hatay denilmeye başlanacaktır. Tayfur Sökmen'le 2 Kasım 1936'da yapmış olduğu görüşmede; "*Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el koydu. İskenderun ve havalisinin adı bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını -Hatay Egemelik Cemiyeti- olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim adı altında yürütün...*" demiştir. Ayrıca cemiyetin çalışmalarını Hatay'a geçiş yolu üzerinde olması nedeniyle Dört Yol'da yoğunlaştırılmasını ifade eden Atatürk; Hassa, Kilis ve Mersin'de de şube açılmasını istemiştir.⁹

⁸ Birsal, Haktan-Duman, Olcay Özkaya, "Entellektüel Bir Kadro Hareketi Olarak Hatay Halkevi Dergisi", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/2, Winter 2013, s.49-50.

⁹ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara, 1978, s.95.

1 Kasım 1936'da T.B.M.M. açılış nutkunda Mustafa Kemal: "...*Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan, İskenderun-Antakya ve çevresinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve keskinlikle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabû görürler*" demiştir. Bu sıralarda, Fransa'da Leon Blum Hükümeti, Suriye'ye istiklâl vadediyordu. Bu gerçekleşirse, Hatay'ın durumu ne olacaktı? Geleceği çok iyi gören Atatürk, Fransız büyükelçisi ile yaptığı bir sohbette: "...Ben toprak büyütme delisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden milletime söz verdim, Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezssem, onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem. Yenilsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız" demiştir. Görüldüğü gibi, artık Hatay meselesi bütün gerçekleriyle sahnede idi. Kendisine ve milletine inanan ve güvenen güçlü lider için bu, dönüşü olmayan bir yoldu. Hakkın güçlünün değil, haklının olduğuna inanan Atatürk, Hatay davasını da en haklı biçimde çözümlenecekti.¹⁰

1937 yılında Hatay'da ortamın gerginleşmesi üzerine, basında postalara sansür uygulanmasına dair yazılar yer almaktadır.¹¹ 8 Mart 1937'de Tan gazetesinde yayınlanan yazısında Ahmet Emin Yalman Hatay sorununa Türkiye'nin bakış açısını şöyle ifade etmektedir. Hatay hakkında eskisi kadar yoğun haberlerin çıkmaması üzerine buna bir cevap verdiğini anladığımız yazısında, "...*bunun sebebi, alâkanın gevşemesi değildir. Hatay işinin prensip bakımından halledilmiş bir mesele haline girmesidir. Yoksa Hatay bizim gözümüzde her vakit için hayatî bir davadır. Ne bugün ne yarın düşüncelerimizden uzak kalmasına ihtimal yoktur. Türkiye bir*

¹⁰ Bekir Tünay, a.g.m., s.459.

¹¹ **Tan Gazetesi**, Mart-Ağustos 1937.

davayı ele alınca, geçici bir fırsattan istifade etmek veya macera aramak gibi bir maksadın arkasında gitmez. Biz ancak esaslı prensiplerimizin tahakkukunu ve bir milli programın icabı olarak elde ettiğimiz hak ve menfaatlerin korunmasını isteriz: Bu yoldaki gidişimizi de daima sulhun icapları ile telife çalışırız.

Hatay, millî misakımızın ve prensiplerimizin içinde yeri olan bir davadır. Ankara İtilâfnamesiyle bu davanın esası halledilmişti. Fransız-Suriye Muahedesi vaziyette bir değişiklik husule getirince Ankara İtilâfnamesinin yeni vaziyetin icapları dairesinde tatbikini istedik. Dava bizim için o kadar mühimdir ki bir aralık bu uğurda her şeyi göze alabilecek bir mevkie geldik. Türkiye gibi sulh üzerinde titreyen ve dahilî inkişaf yollarında elde ettiği mühim neticeleri korumayı bir hayat meselesi sayan bir memleketin, bir davada her şeyi göze alması, ona ne kadar esaslı ve ne kadar değişmez bir surette bağlı olduğuna en açık bir ölçüdür.

Cenevre'de esas gayeye vardıktan ve davamızı Milletler Cemiyetiyle ve Fransa ile bir iş beraberliği halinde hallettikten sonra Suriye'deki müfritlerin çocukça hareketleriyle karşılaştık. Bunlara karşı büyük bir sabır ve sükûn gösterdik. Çünkü istiklâline kavuşan Suriye milletinin olgunluk derecesine bu gibi ifrat hareketlerinin bir ölçü olmadığına ve akıl ve itidal cereyanının mutlaka Suriye'de üstün çıkacağına kail bulunuyoruz.

Bundan başka Hatay'da yaşayan Türklüğün her türlü tesirlere ve cereyanlara karşı mukavemet ve kudretine son hadde kadar güveniyoruz. Millî şuuru en kuvvetli insanlar, yabancı kütlelerin ve kültürlerin hududu üzerinde yaşayanlardır. Hatay halkı işte böyle millî şuurunu tamamıyla duymuş ve benimsemiş bir hudut halkıdır. Hataylılar, 1922'de Adana'nın kurtuluş şenliklerine kara bayraklarla iştirak ettikleri zaman, tıpkı Adanalılar, Urfalılar, Antepçiler gibi anavatana bağlılığı kendi silahlarıyla müdafaa edebilecek bir mevkie bulunuyorlardı. Ancak anavatanın bir istiklâl harbi sırasındaki menfaatlerine hürmet ederek mücadeleden geri durdular ve kendi kendilerini feda ettiler.

Fakat bu fedakârlığın muvakkat olduğunu biliyorlardı. Çünkü Türklüğün kudretine ve zindeliğine tam itimatları vardı. Anavatan da ilk fırsatta ispat etti ki kendisine sonuna kadar güvenmek caizdir ve öz çocuklarını hiçbir

zaman unutmaz. *Cenevre Anlaşması, Hatay Türklüğünü kendi mukaddera-
tına hâkim kıldı ve Hatay'da İsviçre'ye benzer bir sükûn ve inkişaf rejiminin
temelini kurdu.*

*Biz, Milletler Cemiyeti ve Fransa ile beraber Hatay rejiminin resmen bek-
çisiyiz. İfrat hareketlerini, geçici bir hastalık addettiğimiz için Suriye ile kuru-
lacağımıza şüphemiz olmayan devamlı dostluk namına büyük bir sabır ve taham-
mül gösteriyoruz. Fakat Suriye bizimle olan dostluğun kıymetini anlamazsa,
bizimle karşılıklı emniyet üzerine iktisadi münasebetler kurmanın Suriye için
hayatî bir mesele olduğunu takdir etmezse ve Hatay'daki entrikaların az bir
zaman içinde önüne geçilmezse Hatay hakkındaki derin alâkamızın alâmetleri
zarurî olarak tezahür edecektir.*

*Hatay davasının yarımına tamamıyla güveniyoruz, çünkü bu; kendimize
güvenmek demektir. Bizce ortalıktaki dava, Hatay'ın mukadderatı değildir. Bu
halledilmiş bir iştir. Davanın amelî manzarası, Suriye'nin bizimle ya samimî
bir dostluğu veya açık bir düşmanlığı tercih edeceğinden ibarettir ki bunun Su-
riye için manası da ya müspet inkişaf yolunu tutmak veya menfi emellerle kuv-
vetlerini yok etmek şeklindedir.”¹²*

“Hataylılar Sonsuz Bir Sevinç İçinde” başlığı ile 1 Haziran 1937’de çıkan yazıda, istiklallerine kavuşan Hataylıların coşkulu bir bayram neşesi içinde oldukları belirtilmektedir. İstiklal müjdesinin Cenevre’den Doktor Abdurrahman Melek tarafından verildiği belirtilmektedir. Telefonla verilen haberde, “*Abdülgani Türkmen eliyle Heyet-i Temsiliyeden Hataylılara: Konsey karar verdi. Yeni saadet devrini hepimize tebşir ve tebrik ederim.*” ifadeleri yer almaktadır. Sancak istihbarat zabiti halk başkanını çağırarak Hatay’ın bağımsızlığının tasdik edildiğini resmen bildirmiştir. Bütün bu gelişmeler karşısında Arapça yayın yapan Elliva gazetesi bu haberi tekzip etme çabasındadır.¹³ Bu sürecin devamında oluşan statüyü kabule yanaşmayan diğer unsurlar her türlü tahrik ve eyleme başvurmuşlardır ki bu da gazetede değişik tarihlerde haber olarak yer almıştır.

¹² Ahmet Emin Yalman, “Hatay Davasına Alakamız”, **Tan Gazetesi**, 8 Mart 1937.

¹³ **Tan Gazetesi**, 1 Haziran 1937.

Hatay, Türkiye'nin iç ve dış politikasında en önemli yeri işgal etmekle beraber bu dava Türk kamuoyunca da hakkıyla benimsenmiştir. Bu konu Mustafa Kemal için de her zaman öncelikli olmuştur. Bu noktada: "...*Bu benim şahsî meselemdir. Durumu büyükelçiye, daha başlangıçta, açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda, böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında silahlı bir çatışmaya sürüklenmesi kesinlikle mümkün değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım. Kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta, bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhuriyetliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi üyeliğinden çekileceğim. Bir fert olarak bana katılacak birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim*" diyordu.¹⁴ Gazi, artık engel tanımayacaktır. Bunun içindir ki Fransız büyükelçisine bir suarede: "*Hatay benim şahsî davamdır. Şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz*" der. Bu ifadesinde samimîdir. Ne bir tehdit ne bir pervasızlık ne de bir macera ve hesapsızlık vardır, çünkü Atatürk, neyi, nerede söylemişse gününde ve saatinde onu gerçekleştirmiştir.¹⁵

Türkiye, Hatay Sorunu Milletler Cemiyeti'nde görüşüldüğünde, Hatay'a bağımsızlığının verilmesini talep etmiştir. 1937'de Cenevre'de toplanacak olan Milletler Cemiyeti, Hatay'ın bağımsızlığı konusundaki taleplerimizi kabul edecektir. Devamında yapılacak seçimle nüfus yapısının tespitine karar verilmiştir. Mustafa Kemal'in Başbakan'a çektiği telgraf şu şekildedir: "...*Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğum davasını, büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salâhiyetinin daha çok çetin meseleler hallinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Milletler Cemiyeti'ne bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebrike şayandır*".¹⁶

¹⁴ Hasan Rıza Soyak, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Kasım 1949.

¹⁵ Falih Rıfıkı Atay, **Atatürkçülük Nedir?**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009, s.44.

¹⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 597-598.

Hatay'ın Anavatana Katılışı

Türkiye Hatay konusunda Fransa ile giriştiği teşebbüslerin fayda vermemesi üzerine Milletler Cemiyeti'nden çekilmiştir. Atatürk hasta olduğu halde Mersin'e ve Adana'ya gitmiştir. 30 Kasım 1937 günü Atatürk, Hatay'la ilgili olarak Ulus gazetesine şu demeci verecektir: "...Hatay'da Fransız delegesi, Hataylıların çok şevk ve heyecanla bayram yapmalarını tabii olan bir günde eğer Hatay Türklerinin serbestçe bugünü kutlamaktan men edecek tedbirler almış ise, buna yazık demekle iktifa ederim. Çünkü böyle bir zihniyet, devletler arasında yüksek dostluk münasebetlerinin hal ve istikbali için, müspet yolda yürümek lüzumunun henüz anlaşılmamış olmasından ileri gelir".¹⁷

1938 Mayıs ayında Cenevre, Paris ve Ankara'da gerçekleştirilen Türk-Fransız görüşmeleri askeri müzakerelere paralel olarak olumlu bir hava içinde devam etmiştir. Görüşmeler sonunda Türk Dışişleri Bakanı ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi arasında 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Türk-Fransız Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkiye'nin feshettiği 1930 tarihli Dostluk Anlaşması'nın yerine geçmek üzere imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, "Taraflar içlerinden birine yönelik siyasî ve iktisadî hiçbir anlaşmaya dahil olmayacaktır, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer taraf saldırgana yardımda bulunmayacaktır. Ayrıca taraflar Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan 1937 Anlaşması'ndan dolayı kendilerine düşen yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektirecek bir durum karşısında birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için istisarede bulunacaklardı." 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilen İskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile Fransa Hatay'da Türklerin üstünlüğünü kabul etmiştir.¹⁸

2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti kurulmuştur. Bu süreçte yapılan siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve adli düzenlemelerle Türkiye ile bütünleşmesi için gerekli alt yapı hazırlanmıştır. Hatay, Avrupa'da

¹⁷ Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 612.

¹⁸ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938 – 1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s. 411-412.

gelişen olaylar ve değişen şartlara paralel olarak Fransa ile imzalanan anlaşma akabinde hukuken Türkiye'ye iltihak olacaktır.¹⁹

Atatürk'ün Hatay'ı silâh zoruyla alabileceğini Fransızlar anlamışlardı. Bunu dikkate alarak bir askerî anlaşma yapmayı istemişlerdir. Atatürk'e göre savaş, hayatî olmadıkça yapılmamalıydı. Bu askerî anlaşma ile Hatay'da tarafsız bir seçim yapılması kabul edilmiştir. Bu maksadı sağlamak için de bir kısım asker gücün Hatay'a girmesine karar verildi. Kurmay Albay Şükrü Kanatlı kumandasındaki birliklerimiz Hatay'a girdi. 13 Ağustos'ta seçimler yapıldı. Yapılan seçimlerde Türkler büyük bir başarı elde edeceklerdir. Neticede Hatay Cumhuriyeti 2 Eylül 1938'de kuruldu. 30 Haziran 1939'da ise meclis Türkiye'ye iltihak kararını aldı. Ana yurdun bölünmez, vazgeçilmez bir parçası olan Hatay ana yurtla bu surette bütünleşecekti.²⁰

1930'lu yıllarda Fransa'yı haberdar eden onların kendi ülkelerini savunmak adına tedbirler alması gerektiğini anlatan Atatürk'ün Fransızlar tarafından ciddiye alındığını ve 3 kez heyet gönderdikleri görülmektedir. Fransa'nın Hatay konusunda Türkiye'nin isteklerini kabul etmekle birlikte bölgede yapmış olduğu yatırımlara karşılık bir para talebi olduğunu elimize geçen belgeden öğrenmiş oluyoruz. Hatay için Fransa'ya 22 Haziran 1940 tarihinde 7 milyon Fransız Frangı ödeme yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Baş Vekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü'nün 2/13758 nolu kararnamesinde; Hatay'ın anavatana iltihakı için Fransa ile akd olunan 23/Haziran/1939 tarihli anlaşmaya merbut protokolün 2. maddesi hükümlerine tevfikan Fransa'ya tesviye edilmek üzere tarafımızdan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdindeki Fransız klering hesabına yatırılan 7 milyon Fransız frangının, 23 Ağustos 1939 tarihli tediye Anlaşmasına ek olarak, Paris'te 6 ikincikanun 1940 tarihinde imzalanan lahikanın I. maddesinde tasrih edilen %30 nisbetinde tenzilata tabi tutulmadan tesviyesi için Fransa sefaretî ile nota testisi suretiyle bir anlaşma yapılması hususunda Ha-

¹⁹ Yusuf Sarmay, a.g.m., s. 416.

²⁰ Bekir Tünay, a.g.m., s.461-462.

riciye vekilliğine salahiyet verilmesi; adı geçen vekilliğin 23/5/1940 tarih ve 74332/264 sayılı teklifi ve Maliye vekilliğinin 8/6/1940 tarih ve 6588 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri heyetince 22/6/1940 tarihinde kabul olunmuştur.²¹

Belgede Reisi Cumhur olarak İsmet İnönü, Başvekil olarak Refik Saydam ile tüm bakanların imzalarını görmekteyiz. Belgede ifadesini bulduğu üzere Hatay için verilen siyasi mücadele yanında, Fransızlara bölgede yaptıkları yatırımların bedeli de ödenmiştir. Hatay'ı namus meselesi addeden ve bu uğurda gereken her adımı atmaktan çekinmeyen Mustafa Kemal Atatürk, dönemin şartları ve ileri görüşlülüğü ile ortaya koyduğu siyasetle her ayrıntıyı düşünerek Hatay'ın Anava-tanın bir parçası olması ve sonrasında ortaya çıkabilecek her türlü hak iddialarını da ortadan kaldırmıştır.

Hatay Halkevi ve Millî Mücadele'ye Katkısı

Türkiye'de 19 Şubat 1932 yılından itibaren, Türkiye'nin hedeflediği çağdaşlaşmanın halka anlatılması amacıyla "*Halk Evleri*" kurulmaya başlanmıştır. 1936 yılında Sancak bölgesinin bağımsızlığı ile ilgili çalışmalar başlamış, bu sürecin tek elden planlanması ve yönlendirilmesi için bölgede de Halkevi teşkili kararlaştırılmıştır. Sancak'ta Halkevi teşkili için, Atatürk'ün direktifleri ile Cumhuriyet Halk Partisinin Umumi Heyetinde bulunan Rahmi Apak görevlendirilmiş, Hatay'da Halkevlerinin örgütlenmesini gerçekleştirmek üzere Sancak'a gönderilmiştir. Apak, Sancak'ın Türkiye'ye katılımına kadar bu önemli görev içinde bölgede bulunmuş, önemli bir görevi ifa etmiştir.²²

1937 Hatay bağımsızlık mücadelesinin ivme kazandığı yıl olup, Hatay'da halkevleri de kurulmaya başlanmıştır. Aynı zamanda 1937 yılı, Fransız-Suriye baskılarının bölgede yoğunlaştığı dönemdir. Bu ortamdan yararlanan Suriye yanlısı ve Arapça konuşan gençler, El'haülarabi (Arap kardeşliği), El'Urube (Arapçılık), Usbet'ül Arabül

²¹ BCA, Fon No:30, Kutu No: 91, Dosya No:59, Sıra No:18.

²² Hamdi Selçuk, **Hatay'ın O Günleri**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1971, s.66.

Kavmi (Arap Milliyetçiliği Mücahitleri) gibi cemiyetler kurmuşlardır.²³ Türkler ise, Antakya'da "Halk Polisleri" adını taşıyan bir örgüt kurmuşlardı. Ayrıca Antakya Heyeti Temsilîyesinin önde gelen isimlerinden Abdülgani Türkmen'in başkanlığında, Türk örgütü olan "Halkevi" açılmıştı.²⁴

Bu çalışmaların sonunda 1937 yılı ortalarına doğru Antakya'da "Le Genç Spor" adıyla faaliyet yürüten spor kulübünün ismi değiştirilerek "La Maison Du Peuple D 'Antioch" yani Antakya Halkevi kurulmuştur. Merkezi Antakya olan Halkevinin kısa sürede Reyhanlı ve Belen'de de şubeleri ihdas edilmiştir. 20 Temmuz 1937'de ilk olarak Antakya'da daha sonra ise Reyhanlı'da açılan halkevleri, Beylan, Kırıkhan ve İskenderun ile devam etmiş, köylere âlimler ve öğretmenler gönderilerek köylüye okuma-yazma öğretilmeye başlanmıştır.²⁵

Hatay'da kurulan halkevleri, Türkiye'de kurulan halkevlerinin dokuz koluna karşın üç koldan mürekkeptir. Bu kollar; Emniyet, Hukuk ve Propaganda kollarıdır. Emniyet kolu, belleri tabancalı halk polisleri tarafından idare edilen bu kolun yöneticisi Türkiye'den gelen komiser Fehmi Kasapbaşı'dır. Hukuk kolu ise gene Türkiye'den gelen adliyeciler tarafından kurulan Sulh Mahkemeleri vasıtası ile vatandaşlar arasında meydana gelen davaları çözmeye çalışmışlardır. Propaganda kolu ise, gerek şehir içinde gerekse köylerde, yapılacak halk oylamasında nasıl rey kullanabilecekleri açıklanarak halkı seçime hazırlamayı amaçlamıştır.²⁶

Bu kolun görev tanımında, Sancak halkını yaşanan süreç konusunda bilgilendirmek, bilinçlendirmek, aleyhte cereyan eden propagandalara karşı mücadele vererek kamuoyu oluşturabilmek yer al-

²³ Nuri Aydın Konuralp, **Hatay'ın Kurtuluş ve Kutuluşu Mücadelesi Tarihi**, Hatay Gazetesi Postası Basımevi, İskenderun, 1973, s.152.

²⁴ Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Derneği, Antakya, 1997, s.72;

Zafer Sarı, **Bütün Yönleriyle Şenköy**, Bilgi İşlem Merkezi, Antakya, 1991, s.12.

²⁵ **Yeni Gün Gazetesi**, Antakya 20 Temmuz 1937.

²⁶ Nuri Aydın Konuralp, **a.g.e.**, s.153.

maktadır. Bu konuda Konuralp eserinde şunları zikretmektedir. “Benim silahlı mücadele teşkilatını yaptığım Yukarı Kuseyr ve Yayladağı dolaylarına bir ekiplerle çıkarak oralarda propaganda yapmaktaki başkanlıkça emredildiğinden bu semtin bütün köylerini dolaşarak köy camilerinin minberlerine çıkıp şu şekilde konuşmalara başladık. Yanımda hukukçulardan Abdullah Fevzi Atahan ile güzel Kur’an okuyan hafız Selahattin bulunuyordu. Konuşmalar şu şekilde devam ediyordu: Türkiye ile Fransız Hükümeti arasında Hatay davasını adil bir şekilde halletmeğe karar vermişlerdir. Avrupa’nın çeşitli tarafsız devletleri tarafından gönderilecek olan müşahit heyet önünde herkes ya “Ben Türkiye’yi istiyorum” diyecek ve yahut ben “Suriye Hükümetini istiyorum” diyecek. Bu reylerden hangisi çokluk kazanırsa, yani Türkiye’yi isteyen çokluk kazanırsa burası Türkiye’nin olacak. Ben Arabım diyen çokluk kazanırsa burası Suriye’nin olacak”. Tüm çalışmalar Ankara Hükümeti’nin desteği ile organize edilmekte ve halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.²⁷

Türkiye, bölgede diğer unsurların gerçekleştirdiği çalışmalar sebebiyle gerekli tedbirleri alma gereğini yerine getirmiştir. Sancak’ta Türk nüfusunu artırma noktasında gerçekleştirilmiş uygulamalar bu tedbirlerden sadece birisidir. Türkiye’den oy vermeye gelenler, ilk iş olarak halkevine müracaat etmişlerdir. 227 kişiden oluşan bir katile, Türkiye’den gelerek büyük bir coşkuyla halkevinde karşılanmıştı. Gelenlerden öğrenildiğine göre yurda 6000 kişi daha geleceği belirtilmişti. Gelenlerin ev ve yiyecek ihtiyaçları halkevlerince temin edilmişti.²⁸

Diğer taraftan bölgede ortam gergindir. Türkiye ve Suriye’nin bölgedeki girişimleri iç çatışmayı artırmıştır. Bu sebeple, Antakya Halkevi, aynı zamanda Üsbetülamelil Kavmi Kulübü, Kolonel ve Mesalih-i Hassa zabitanın öncülüğündeki askeri birlik tarafından aranarak kapatılmıştır.²⁹ Bu gelişmelerin ardından, El Liva gazetesi, yaşanan olayların sorumlusu olarak Sancakta yaşayan Türkleri göstermiştir. Bu

²⁷ Aynı yer.

²⁸ **Yeniğün Gazetesi**, 28 Aralık 1937; 29 Aralık 1937.

²⁹ **Yeniğün Gazetesi**, 17 Ağustos 1937.

baskın sırasında halkevinde önemli miktarda silah ve belgeler ele geçirildiği habere yansımıştır.³⁰ Bölgede siyaseten üstünlük ve nüfuz mücadelesinde hem Suriye hem de Türkiye basın yoluyla propagandalarını gerçekleştirmekte olup, yerel halk ve dünya kamuoyuna bu şekilde mesajlar verilmektedir.

Ankara'da Temyiz Mahkemesi'nde çalışan, daha sonra Hatay'a gönderilen İskenderun Halkevi Başkanı Hamdi Selçuk, bu dönemde Halk Partisi Umumi İdare Heyeti Rahmi Apak'la faaliyete geçtiklerini belirterek, Apak'ın Arsuz ve Beylan'a gelişinin halk tarafından Türk bayraklarıyla, davullar eşliğinde büyük bir coşkuyla karşılandığını yazmaktadır.³¹ Selçuk, anılarında halkevlerinden Kurtuluş Partisi olarak bahsetmektedir. Temel amaçlarının öz Türk olan Alevileri, Türk listelerine yazdırmak olduğunu belirtmektedir. Bu amaçla, Antakya ve Samandağ'da Cilli ve Gali ailesi ile birlikte Suphi Bedir, şeyh Fazıl Tüleyli, Harbiye'den Fazıl Gabbuş ve birçok Alevi lideri halkevlerine yazılmıştı. Hamdi Beyin kardeşi Cevdet Selçuk köylere giderek Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğunu anlatan propagandalar icra etmiştir.³²

Bölgede Fransızlarla Türkler arasındaki gerginliği ifade eden Selçuk: *"...Biz halkevinde köylerden gelenlerin nüfus kayıtları işlerini kontrol ediyorduk. Halkevinde zabıta memurları ve amirleri vardı, bunlar sıvıldı. Bunlardan biri büyük bir heyecan içinde telaşla Halkevi salonuna girdi. "Sahilde Türklerin şapkaları yırtılıyor, Türklere ateş ediyorlar" dedi, bu heyecanlı haykırış Halkevi bahçesinde ve salonunda bulunan bine yakın halkı şiddetli bir surette tahrik etti. Bu olayın ardından, orada bulunan kalabalık ellerine sopa alarak sahile doğru yürümüştür. Bu sırada kendilerine ateş açan kalabalığı Fransız askerlerine şikâyet eden Selçuk, Fransız askerlerinden hiçbir karşılık gelmediğini belirtmişti."* yaşananları bir rapor halinde Ankara ile irtibat

³⁰ **Yenigün Gazetesi**, 24 Ağustos 1937.

³¹ Hamdi Selçuk, **a.g.e.**, s.131.

³² Selçuk, **a.g.e.**, s. 91-92.

merkezi olan Dörtöyol'da bulunan Erginlik Cemiyeti Umumi Reisi Tayfur Sökmen'e bildirmiştir. Ankara'dan gelen haberde seçimlerin protesto edilmesi ve seçime girilmemesi emri halkevine gelmişti.³³

1938 yılının Ağustos'u'ndaki seçimler için hem Arap kültür kulüpleri hem de halkevleri çalışmalarına ağırlık vermiştir. Pierri Bazantay, *Un Conflit De Nationalités Au Proche-Orient: Le Sandjak D'alexandrette 1934-1939* adını taşıyan raporunda yaşananları şöyle anlatmaktadır: “Antakya Halkevinin görevlileri de sürekli olarak ikinci derece seçmenleri ile istişarelerde bulunuyorlar ve bu kişilerdeki tereddütleri gideriyorlardı... Sancak'ın bağımsızlığı için görev yapan Halkevi komitesi tarafından bütün Türk'lere endişe etmemeleri gerektiği ve gözlemcilerle Sancak bölgesindeki Türk toplumunun ne kadar önemli olduğunu gösterecek çalışmalara hemen başlanması gerektiği açıklaması yapıldı... Bunun yanı sıra, Hatay'ın bağımsızlığı için çalışan Halkevi ve diğer taraftaki Arap Birliği grupları, büyük bir çalışma içine girerek, kendi tezlerini kanıtlamaya yarayacak tarih, arkeoloji, demografi, çalışma hayatı, dil kökenleri gibi konularda broşür hazırlıyorlardı.”³⁴

Hatay mücadelesinin Türkiye ve Hataylılar açısından büyük bir başarı ve sevinçle sonuçlanmasının ardından II. Dünya Savaşı'nın bitimine yakın zamanlarda çıkarılan Hatay Halkevleri Dergisi, bölgenin kültür ve eğitim politikasının önemli bir aracı olarak görev yapmıştır. Dergi, ilk sayısının dördüncü sayfasında, Cumhuriyet'in temel ilkelere ve bu ilkelere bağlılığı, Türk kültürünün her alanda ve her fırsatta korunması ve geliştirilmesi hedefleri için çalışmalar yapacağını ifade etmiştir. Bu kuruluş gerekçesi, 1938 ve 1939'lu yılların ardından Hataylılar için oldukça hayati bir önem taşımıştır. “*Ey Kahraman İnönü, Ey Kurtaran ve Yaşatan!*” kapak sözleri ile yayın hayatına giren Hatay Halkevleri Dergisi, yayın politikası ve yazım üslubu ile ilgili fikir vermek-

³³ Selçuk, a.g.e., s.103.

³⁴ Pierre Bazantay, **Un Conflit de Nationalités au Proche-Orient: Le Sandjak D'alexandrette**, <http://bazantay.p.chez-alice.fr/>, Erişim Tarihi: 29 Ocak 2019.

tedir. 6 Ocak 1939'da Antakya'da tam teşekküllü olarak halkevinin şubeleri faaliyete geçmiştir. Antakya Halkevi Başkanlığı'na getirilen Samih Azmi Ezer, halkevinde 9 kol açıldığını belirtmiştir.³⁵

Bu çerçevede Hatay Halkevi dergisinin Türkiye'nin diğer şehirlerinde teşkil edilmiş olan Halkevi dergilerinden daha önemli bir misyona sahip olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, heterojen nüfus yapısını koruyarak sonradan Anavatan'a katılması ve Türkiye'nin bir parçası olmakla birlikte halen kendi içinde kozmopolit kültürünü korumaya meyilli olmasıdır. Bu nedenle de yüklendiği görev çok önem taşımaktadır. Bu bağlamda konunun önemini farkında olan Hatay Halkevi yetkilileri de Hatay isimli dergiyi kısıtlı imkânlarını kullanarak çıkarmaya başlamıştır. Dergiler incelendiğinde, Hatay bölgesinin kültürel ve coğrafi bakımdan Orta Doğu'dan ziyade Anadolu'nun bir parçası ve açık bir şekilde bir Türk yurdu olduğunu açıklamak ve halka bu alanda bilgi vermeye yöneldiği görülmektedir. Dolayısıyla sadece bir yıl kadar çıkmış ve döneminden önemli bir kesit sunan derginin içeriklerine kısa bir bakış atılması ve Hatay coğrafyası ile yaşayanları hakkında dönemine özgü hususların öğrenilmesi bakımından değerli bir kaynak durumundadır.³⁶

Hatay Halkevleri Dergisi ilk sayısında Hatay Millî Mücadelesine geniş yer vermiştir. Ziya Kılıçözü yazısında, "*Hatay Türk'ü, müstevliye her fırsatta karşı koymakta devam etti. Bu karşı koyuş "Asi gibi sessiz, Asi gibi derin, Asi gibi amansızdı"*" şeklinde ifade ettiği sürecin kararlılık ile yürütülmüş olduğu, birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapmaktadır.³⁷ Özellikle de Hatay'da Türkçe konuşulacağına ve okullarda Türkçe öğretileceğine dikkat çekerken, Hatay Halk Evi tarafından çı-

³⁵ Volkan Payaslı, "Hatay Halkevinin Faaliyetleri ve Hatay Halkevi Dergisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 52, Güz 2013, s.910.

³⁶ Volkan Payaslı, a.g.m., s..915.

³⁷ Ziya Kılıçözü, "Hatay Neden Çıkıyor", **Hatay Halkevi Dergisi**, Yıl. 1, S 1, 19 Şubat 1944, s.4.

karılan Hatay dergisinin, Türk kültürünün yaygınlaşması ve yerleşmesi için öncülük yapacağını ifade etmiş ve bunun derginin en önemli amacı olduğunu belirtmiştir.

Ziya Kılıçözlü tarafından kaleme alınan yazıda kısaca yörenin işgal altında olduğu yıllara, kurtuluş için verilen mücadelelere değinilmiş ve derginin yayınlanış amacı açıklanmıştır: “*Ve nihayet İstiklal Savaşı kahramanları kırk asırlık Türk yurdunu da kurtardılar. Hatay, anavatanına coşkun bir sevinç heyecanı içinde kavuştu. Türk bayrağı, Hatay ufuklarını pembe bir şafak rengine bürüdü. İstiklal ve hürriyet güneşi yeşil dağlarını ebedi bir nurla aydınlattı. Beş yıldan beri bu güneşin feyizli aydınlığı içindeyiz. Milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı Cumhuriyet ülküsünün yolundayız. Evimiz yirmi yıldır anavatandan uzak kalan Hatay’a bu prensipler etrafında faydalı olmaya çalışmaktadır. Dergimiz, aydın ve seçkin Hatay gençliğinin yardımı ile yirmi yıldır anavatandan uzak yaşayan Hatay’ın, duygu ve düşüncelerini söyleyecek, kültür ve folklor alanlarındaki varlığını belirtecek, C.H.P. prensipleri etrafında, milli ve içtimai bakımdan Hatay’a faydalı olmağa çalışacaktır*”.³⁸

Vedi Münir Karabay’ın derginin ilk sayılarından itibaren başlattığı “*Hatay Meselesi, Nasıl Başladı, Nasıl Bitti*” yazı dizisi, süreci anlamak adına önemli bilgiler ihtiva etmektedir.³⁹ Çalışmada İskenderun Sancağının Fransa tarafından işgal edilme süreci, Fransızların bu bölgede Türkleri ve Türk kültürünü baskılama çabalarına değinilmektedir. Özellikle Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmalara karşın Fransa tarafından Sancak’ta görevlendirilen memurların baskı oluşturduğu fakat Türk halkının buna müsaade etmediği ifade edilmektedir.

Vedi Münir Karabay’ın ikinci sayıdaki Hatay Meselesi makalesinde, Fransa’nın Sancak bölgesini Suriye’ye bırakılması planına yönelik önemli bilgiler vermektedir. Sancak bölgesinin Suriye’ye bağlan-

³⁸ Ziya Kılıçözlü, a.g.m, s.16.

³⁹ Vedi Münir Karabay, “Hatay Meselesi”, **Hatay Halkevi Dergisi**, Yıl. 1, S 1, 19 Şubat 1944, s.1-8.

ması için Şam'da Suriye Vatanı Partisi tarafından propagandalar yürütülmüştür. Bu kapsamda partinin gençlik teşkilatı lideri konumunda olan Fahri Barudi'nin ifadelerini paylaşmaktadır. “Suriye'nin en tabii sözleri ve en işlek mahreçleri Tarablüs ve İskenderun mıntıkalarıdır. Tarablüs halis bir Arap ülkesi ve Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu halde Fransa Tarablüs halkının muhalefetine rağmen bu memleketi büyük Lübnan'a ilhak etmiştir. Sancak da bir Arap memleketi olmasına rağmen tesadüfi olunur ki oraya Türk kültürü ve Türkiyecilik zihniyeti hâkim olmuştur. Türkiye daimi surette bu sancağın mukadderatı ile alakadar olmakta olduğu gibi Sancak Türkleri de Türkiye'ye ilhak etmek için uğraşıp duruyorlar” şeklinde ifade etmektedir.⁴⁰

Hatay dergisinin onuncu sayısı tamamı ile Atatürk'e ayrılmıştır. Bu sayıda yer alan altı yazıda Atatürk'ün Hatay'a verdiği önem kaleme alınmıştır. Şükrü Oğuz'un kaleme aldığı “Ata ve Hatay” isimli makalede güzel pasajlar yer almaktadır. “1922 yılında idi. Ankara'ya Hataylı gençlerden bir grup gitmişti. Bu gençler Atatürk'ün yanına çıkarıldıkları vakit Ankara'ya gidişlerini ve büyük önderi ziyaret edişlerini şu cümlelerle ifade etmişlerdi; “Türk'ün Kâbe'sine geldik, ayaklarınıza yüz sürmekle kutsal ödevimizi yapmaya çalışıyoruz. Bizi kurtar Paşamız. Yabancı esaretine tahammül edemiyoruz. Milli benliğimiz çiğneniyor. Irz ve namuslarımız ayaklar altında kalıyor. Beşikteki masumlardan, mezarın kenarına kadar gelmiş ihtiyarlarımız, genç kızlarımızdan ak saçlı ninelerimize kadar size yalvarıyoruz, bizi esarete bırakmayınız, Anavatan'a kavuşturunuz Paşamız.” Bunun üzerine Atatürk şu şekilde cevap vermişti. “Antakyalılar, İskenderunlular, müsterih olunuz, sizi kurtaracağız. O çevre, Türk'ün kırk asırlık beşiğidir, esir kalamaz ve kalmayacaktır. Siz yalnız çalışınız.” Ne yönde çalışmak gerektiği sorulduğunda ise büyük Atatürk; “Antakyalılar, çalışınız, her türlü çalışınız, durmadan çalışınız, zamam geldiği vakit kurtulacak ve kurtarılacaksınız.” demiştir.”⁴¹

⁴⁰ Vedi Münir Karabay, a.g.m, s. 9-10.

⁴¹ Şükrü Oğuz, “Ata ve Hatay”, **Hatay Halkevi Dergisi**, Yıl: 1, S 10, Sontesrin [Kasım] 1944, ss: 8-10.

Hatay sorunu tüm yurttta alaka uyandıran bir sorun olup, gündem teşkil etmektedir. Yakın iki bölge olan Adana ve Gaziantep halkevlerinde de konuya ilişkin etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Adana Halkevinin çıkarmış olduğu Çukurova dergisinde konuya dair yazılar bulunmaktadır. Çukurova Bölgesi'nde kurulan Hars Komiteleri, kendi başlarına kurulmuş olan bir kurum olmayıp, CHP'nin ve Halkevlerinin gözetimi altında çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bu komitenin temel vazifesi, Türkçeyi düzgün konuşamayan Türklerin, Türk dilini düzgün konuşmalarını ve kolaylıkla öğrenmelerini sağlamaktır. Çukurova Bölgesi'nde Hars Komitelerinin kurulması Hatay sorunu ile de yakından ilgilidir. Çünkü Fransa'nın sömürgesinde bulunan Suriye basını Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin aleyhinde yayınlarda bulunuyor ve bunun sonucu olarak da Çukurova Bölgesi'ndeki Türkler üzerinde olumsuz etkiler oluşturuyordu.⁴²

Adana Halkevinde 29 Kasım 1937 tarihinde Hatay İstiklâl Gecesi düzenlenmiştir. Hataylı gençlerin ve göğüslerinde Hatay Bayrağı taşıyan çocukların İstiklâl Marşını söylemeleri ile gecenin açılışı yapılmıştır. Hataylıların Adanalılar ile birlikte hazırladıkları gece alkışlarla kapanmıştır.⁴³

27 Ocak 1937'de Hatay'ın özerkliğine kavuşması nedeniyle, 31 Ocak 1937'de yapılan büyük mitingden sonra Adana Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat şubesinde müzikli ve çaylı bir gece tertip ederek birçok Hataylı yurtttaşın da katılımı ile güzel bir konferans gerçekleştirilmiştir. 21 Şubat 1937'de Halkevlerinin açılış yıldönümü sebebi ile gündüz yapılan törende günün önemi hakkında konuşma yapılmış ve gece Adana Halkevi salonunda özel davetlilere bir gece toplantısı düzenlenerek, Halkevi üyelerinin günün anlamı etrafında kaynaşmaları sağlanmıştır.⁴⁴

⁴² Celaleddin Erdoğan, **Adana Halkevi (1933-1951)**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2017, s.287-288.

⁴³ "Adana Halkevi'nde", **Görüşler Kültür Dergisi**, S 5, Kasım 1937, s. 35.

⁴⁴ "Adana Halkevi", **Görüşler Kültür Dergisi**, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı, s. 57.

Adana Halkevi'nde 1939 yılının temmuz ayında, Hatay'ın kurtuluşu ve Lozan Antlaşmasının imzalanmasının yıl dönümü nedeniyle 23-24 Temmuz 1939 gecesinde büyük bir tören düzenlenerek Halkevi bahçesinde bu konularla ilgili söylevlerde bulunulmuş, şiirler okunmuş, müzik parçaları çalınmıştır. Bu büyük günün onuruna Halkevinde, bir toplantı düzenlenerek saat 20.30'da İstiklal Marşı ve Adana Halkevi üyesi olan bir kişinin hitabesiyle, Zafer Bayramı'nın önem ve değeri vurgulanmıştır.⁴⁵

Ali Nadi Ünler, Halkevi çalışmaları adlı yazıda, Halkevinin 1939 yılı Temmuz ayı faaliyetlerinden bahsetmiştir. 23 Temmuz 1939'da Halkevi salonunda 60 vatandaşın katıldığı Hatay Gecesi düzenlendiği ve Lozan Antlaşmasının kutlandığı, ikmale kalan öğrenciler için kurslar açıldığı, kitap saraydan vatandaşların bu ay da istifade ettiği belirtilmiştir.⁴⁶

Gaziantep Halkevinin çıkarmış olduğu Başpınar dergisinde ise Lozan konusunda 5, Hatay ve Montrö ile alakalı ise birer yazı yayınlanmıştır. Sabri Haksever, Hatay konusunu işleyen yazısında, Hatay'ın Anavatana katılmasıyla ilgili bilgiler vermiştir. Sabri Haksever bu yazısında; Hatay'ın Anavatana kavuşmasında iki başın (Atatürk, İnönü) etkili olduğunu, Hatay'la Anavatan arasındaki bağın asırların derinliklerine kadar uzandığını yazmıştır.⁴⁷

SONUÇ

Hatay Halkevi ülke genelinde 1932 yılı itibari ile kurulmuş Halkevlerinin aksine farklı bir yapılanma ve misyon ile kurulmuş ve görevlerini icra etmiştir. Dokuz kol ile faaliyetlerini yürüten halkevleri Hatay'da üç kol ile teşekkül ettirilmiştir. Emniyet, Hukuk ve Propaganda kolları ile eylem yürüten halkevinin maksadını apaçık ortaya koymaktadır. Amaç Lozan Antlaşması'ndan sonra başlayan süreçte

⁴⁵ "Evimizin Dört Aylık Çalışma Hülasası", **Görüşler Kültür Dergisi**, S 20-21, Eylül-Ekim 1939, s. 61.

⁴⁶ Ali Nadi Ünler, "Halkevi Çalışmaları", **Adana Halkevi Görüşler Kültür Dergisi**, S 6, Ağustos 1939, s.24.

⁴⁷ Sabri Haksever, "Hatay", **Baspınar**, C 1, S 5, Temmuz 1939, s. 1-3.

önce Fransa daha sonra Suriye tehdidi karşısında gereken tüm faaliyetleri icra edebilmektedir. Kurulduğu 1937 yılından itibaren Türklerin birleşmesi, yerel halkın tek ses haline gelmesi noktasında üstün gayretler sergilemiştir.

1936 yılı sonrası Sancak sınırları içerisinde başlayan basın yoluyla propaganda faaliyetlerinde Yeni Mecmua, Yeni Gün Gazeteleri öne çıkmıştır. Bunların dışında Halep'te Vahdet, Beyrut'ta ise Yıldız gazeteleri bu bağlamda önemli çabalar sarf etmiştir.

Halkevinin çalışmaları Türkiye ile eşgüdümlü olarak yürütülmüştür. Türkiye'den gönderilen görevliler vasıtası ile vücuda getirilen bu kurumun bağımsızlığın kazanılması noktasında yapmış olduğu çalışmalar ortadadır. Halkevi, Hatay Halkevleri Dergisini biraz geç bir tarihte de olsa hayata geçirmiş olmakla birlikte, dergide o zor döneme dair pek çok güzel yayın neşredilmiştir. Halkı siyasal, sosyal, kültürel pek çok alanda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek üzere titizlikle ele alınan konular dergide işlenmiştir. Bu açıdan derginin önemli bir görevi icra etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

“Adana Halkevi”, **Görüşler Kültür Dergisi**, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Onuruna Özel Sayı.

“Adana Halkevinde”, **Görüşler Kültür Dergisi**, S 5, Kasım 1937.

“Evimizin Dört Aylık Çalışma Hülasası”, **Görüşler Kültür Dergisi**, S 20-21, Eylül-Ekim 1939.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürkçülük Nedir?**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

Bazantay, Pierre, Un Conflit de Nationalites au Proche-Orient: Le Sandjak D'alexandrette, <http://bazantay.p.chez-alice.fr/> Erişim Tarihi: 29 Ocak 2019.

BCA, Fon No: 30, Kutu No: 91, Dosya No: 59, Sıra No: 18.

- Birsel, Haktan; Duman, Olcay Özkaya, “Entellektüel Bir Kadro Hareketi Olarak Hatay Halkevi Dergisi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/2, Winter 2013, s.47-58.
- Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Derneği, Antakya, 1997.
- Erdoğan, Celaleddin, **Adana Halkevi (1933-1951)**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2017.
- Geraud, Henry**, Le Rapport De La Politique Civilisatrice De La France, 19 Aout 1920, http://www.westernarmenia.eu/stat.gov.wa/fr/2012/La_politique_civilisatrice_de_la_France_Rapport_n1.pdf, Erişim Tarihi: 29 Ocak 2019.
- Haksever, Sabri, “Hatay”, **Baspınar**, C 1, S 5, Temmuz 1939.
- Karabay, Vedi Münir, “Hatay Meselesi”, **Hatay Halkevi Dergisi**, Yıl 1, S 2, 19 Mart 1944.
- Kılıçözü, Ziya, “Hatay Neden Çıkıyor”, **Hatay Halkevi Dergisi**, Yıl 1, S 1, 19 Şubat 1944.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi, İskenderun Hatay Postası Gazete ve Basımevi**, Antakya, 1970.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Oğuz, Şükrü, “Ata ve Hatay”, **Hatay Halkevi Dergisi**, Yıl 1, S 10, II. Teşrin 1944.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **International Journal Of History Studies**, Volume 3/1, 2011, s.217-231.

- Payaslı, Volkan, “Hatay Halkevinin Faaliyetleri ve Hatay Halkevi Dergisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s.52, Güz 2013, s. 905-941.
- Sarı, Zafer, **Bütün Yönleriyle Şenköy**, Bilgi İşlem Merkezi, Antakya, 1991.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938 – 1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996.
- Selçuk, Hamdi, **Hatay’ın O Günleri**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1971.
- Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 61, C XXI, Ankara, Mart 2005.
- Soyak, Hasan Rıza, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Kasım 1949.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.
- Tan Gazetesi**, 1 Haziran 1937-Mart-Ağustos 1938 serisi.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayınları, Antakya, 1993.
- Tünay, Bekir, “Atatürk ve Hatay”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C II, S 5, Mart 1986, s. 449-461.
- Ünal, Tahsin, **Türk Siyasî Tarihi**, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998.
- Ünler, Ali Nadi, “Halkevi Çalışmaları”, **Adana Halkevi Görüşler Kültür Dergisi**, S 6, Ağustos 1939.
- Yalman, Ahmet Emin, “Hatay Davasına Alakamız”, **Tan Gazetesi**, 8 Mart 1937.
- Yazganalp, Tarık Mümtaz, **Çizgiler ve Bilgiler**, Halep, 1935.
- Yenigün Gazetesi**, 17 Ağustos 1937; 20 Temmuz 1937; 24 Ağustos 1937; 28 Aralık 1937; 29 Aralık 1937

HATAY DEVLETİ MİLLET MECLİSİ'NİN ZABIT CERİDELERİNE GÖRE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KATILIŞ SÜRECİ

Ahmet ALTINTAŞ* - Çağlar ÖNGEL**

ÖZET

Hatay, Mondros Mütarekesi öncesi Suriye'ye bağlı “*İskenderun Sancağı*” olarak anılmıştır. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi Hatay da Fransızlara karşı müdafaaaya çekilmiş ve daha sonra bir milli mücadele cephesi kurulmuştur. Fransızlar 20 Ekim 1921 tarihindeki Ankara Antlaşması'na göre Ankara Hükümeti'ne tanımış olduğu ‘Özel Statünün’ gereğini yerine getirmiştir. Buna göre antlaşmanın 7. maddesinin son fıkrasında ‘*Sancaкта resmi dilin Türkçe olduğu*’ açıkça belirtilmiştir. Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Fransızlar boş durmayarak bölgedeki etnik ve dini kriterleri kullanarak çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti, 15 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti'nde yapılan toplantıda İskenderun Sancağı konusunda bağımsızlığa gidecek süreçle ilgili beklentilerini dile getirmiştir. Ancak Fransa, Türkiye'nin talebini önemsemeyen bir tutum sergileyerek İskenderun Sancağı Meselesi'nin Fransa ile Milletler Cemiyeti arasında bir sorun olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti tarafından bölgeye gözlemciler atanarak bir rapor hazırlamaları istenmiştir. Tarihte “*Sandler Raporu*” olarak da bilinen

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, e-mail: aaltuntas@aku.edu.tr,

** Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, e-mail: caglar.ongel89@gmail.com.

raporda, kabul edilen Sancak Anayasası'nın bir maddesine göre, Hatay Meclisi 40 kişiden oluşacak ve Meclis üyeleri iki dereceli sistem ile dört yılda bir seçileceklerdir. Bahsi geçen raporda, ilk seçimin 15 Nisan 1938 tarihinden önce yapılması teklif edilmiştir. Ancak Meclis seçimleri Ağustos ayında yapılabilmektedir. Seçim neticesinde Türkler 40 milletvekilliğinin 22'sini kazanmışlardır. 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Meclisi ilk toplantısında "*Hatay Cumhuriyeti*" adını kabul etmiş, 6 Eylül 1938 tarihinde de Hatay Bayrağı Kanunu yürürlüğe girmiştir. Meclise, 7 Eylül 1938 tarihinde "*Bütün Türkler için yapılmış olan Türkiye Milli Marşı'nın aynen kabul edilmesi*" kanun teklifi sunulmuş ve Türk İstiklal Marşı, Hatay Devleti'nin de Milli Marşı olmuştur. İlerleyen tarihlerde Hatay Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında hep yakın ilişkiler gözlemlenmiştir. 8 Aralık 1938 tarihli Meclis oturumunda "*Türkiye'den İthal Edilecek Eşyadan Gümrük Alınmaması*" ile ilgili ekonomik ve siyasi açıdan oldukça önemli bir kanunun görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Hatay Meclisi'nde, 1939 senesinin Ocak ayında "*Türk Medeni Kanunu*" ve "*Türk Ceza Kanunu*" kabul edilmiştir. 16 Şubat 1939 tarihinde de "*Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarının Hatay Kanunu Olarak Kabulüne Dair Kanun*" teklifi meclis oylamasında oy birliğiyle kabul edilmiştir. Bütün bu gelişmeler ve sürecin ardından, 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile Türkiye arasında yapılan antlaşmayla, Hatay Devleti Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hatay, İskenderun, Antakya, Sancak, Türkiye, Fransa.

**THE ACCESSION COURSE OF HATAY TO THE REPUBLIC OF
TURKEY, WITH REFERENCE TO THE TRANSACTIONS OF
THE PEOPLE'S ASSEMBLY OF HATAY STATE**

ABSTRACT

Hatay used to be mentioned as “*İskenderun district*”, which was united with Syria before the Armistice of Montrose. At the same time with the signing of the Armistice of Mudros, 30th October of 1918, just like the rest of the Anatolia did, Hatay was defending its territory where a national struggle battlefront would later be founded. The French did what was obliged to be done with reference to the “Exceptional Status” they gave to Ankara Government in the Ankara Agreement, signed on the 20th October of 1921, which was, that “*The official language in the district is Turkish*” was clearly stated in the last faction of the seventh article of the agreement. Shortly after the signing of the Ankara Agreement, the French immediately took action to work for their own good by using the local ethnic and religious criteria. The Republic of Turkey declared its expectations from the course, at the end of which İskenderun District would gain independence, at the meeting of the League of Nations on the 15th December of 1936. However, France, with an ignorant attitude towards Turkey’s requisition, declared that the issue of İskenderun District was a dispute between France and the League of Nations. In response, the League of Nations appointed observers to the district with the aim of running a report. According to an article of the report, which was also known as the “*Sandler Report*” in history, the assembly of Hatay would be made up of 40 members who were elected once in four years through a two-phased system. In this report, the first election was offered to be held on the 15th April of 1938. However, the election of the assembly was held in August. At this election, the Turkish got 22 out of 40 representatives’ chairs. The Assembly of Hatay embraced the name “*The Republic of Hatay*” at its first meeting on the 2nd September of 1938 and the flag law of Hatay came into effect on the 6th September of 1938. The resolution of “*Acceptance of the Turkish National Anthem composed for*

all Turks exactly the same” was proposed to the assembly on the 7th September of 1938 and the Turkish National Anthem became the national anthem of the Republic of Hatay, as well. In the following period, the Republic of Hatay would always be in good relations with the Republic of Turkey. At the meeting of the assembly on the 8th December of 1938, the economically and politically important proposal “Lifting the Tariffs on the Goods Imported from Turkey” was negotiated. The Assembly of Hatay embraced the “*Turkish Civil Code*” and the “*Turkish Penal Code*” in the January of 1939. On the 16th February of 1939 the proposal “*The Law as to the Adoption of the Turkish laws as the laws of Hatay*” was approved by unanimous vote. After all these, with agreement between Turkey and France on the 23rd June of 1939, the Republic of Hatay joined the Republic of Turkey.

Keywords: Hatay, İskenderun, Antakya, District, Turkey, France.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Mütareke'nin 2. maddesine dayanılarak İskenderun ve çevresi 3 Kasım 1918 tarihinde işgal edilmiştir¹. Antlaşmanın 10. ve 16. maddeleri doğrudan Orta Toros geçitlerini ve Çukurova Bölgesini, 7. maddesi ülke genelini kapsayan maddeleri oluşturmuştur². İngiliz işgal kuvvetleri Suriye ile birlikte 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren, Fransızlara İskenderun Sancağı ve Çukurova Bölgesi'ndeki işgal ettikleri yerleri devretmişlerdir³.

14 Mart 1918 tarihinde kabul edilen ve 1 Mart 1919 tarihinde yürürlüğe giren, Halep vilayetinin sınırlarında ve idari yapısında değişiklik öngören yasa çıkarılmış ancak Osmanlı yönetimi işgalci güçlerin denetiminde olduğu için Antakya-İskenderun-Kırıkhan-Reyhanlı Bölgeleri'nin idari yapıları değiştirilmiş olmasına rağmen yasa uygulanamamıştır⁴. Fransız belgelerinde İskenderun-Antakya Bölgesi "*Sandjak Autonome d'Alexandrette*" yani Özerk İskenderun Sancağı şeklinde bahsedilmiştir⁵.

İskenderun Fransız işgali altındayken Cebelibereket Sancağı'na tabi Dört Yol kazası ile birlikte Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı bırakılmıştı. 1921 yılında Fransız Yüksek Komiseri'nin bir kararnamesi ile İskenderun Sancağı Halep Devleti'ne bağlanmıştır. Daire başkanlarıyla hakimlerin tayini Halep Devleti tarafından yapılmak şartıyla idare başına sivil bir vali getirilmiştir. Vilayette Osmanlı kanunları yürürlükte bırakılmıştır. Adli teşkilat, Beyrut Temyiz Mahkemesi'ne

¹ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu 1918-1939**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, B. II, İstanbul 2013, s. 21.

² Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 8.

³ Ömer Erden, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay 1937-1939**, Serüven Yayınları, İstanbul 2015, s. 3.

⁴ Ahmet Asker, "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", **Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel sayısı**, S 93, Ocak-Şubat 2017, s. 1105.; Gotthard Jäschke, "Alexandrette und Hatay", **Die Welt des Islams: international journal for the study of modern Islam**, 22, Brill, 1940, s.149-150.

⁵ Asker, a.g.m., s. 1105.; Jäschke, a.g.m., s.150-151.

bağlı olmak üzere İskenderun'da bir İstinaf Mahkemesi kurulmuştur. Yine 1921 yılında Bayır Bucak Bölgesi İskenderun Sancağı'ndan ayrılarak Lazkiye'ye bağlanmıştır. Zamanla İskenderun Sancağı da Suriye Hükümeti'nin başkenti Şam'ın nüfuz ve idaresi altına girmiş diğer taraftan ise bu bölgenin Suriye'nin bir parçası olduğu, kayıtsız şartsız Şam'a bağlı kalması savunulmuştur. Bu yüzden Sancak ahalisi ikiye ayrılmıştır⁶. Başta Ermeniler olmak üzere bölgeye yabancı unsurlar yerleştirilmiş, Anadolu'dan kaçan Anti-Kemalistler de Sancak'a kabul edilmiştir⁷.

Fransız işgalinde olan İskenderun ve Antakya Bölgesi'nin Türk sınırları içerisinde olmasını öngören ve Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle; "*Milletin emel ve gayelerinin kısa bir programa esas olacak şekilde, toplu bir tarzda ifadesi*" olarak nitelenen Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920 günü Mebuslar Meclisi'nce kabul edilmiştir. Milli Kurtuluş Programı hazırlanarak milli sınırlarımız tespit edilmiştir⁸.

Ankara Hükümeti, Yunanlılara karşı Sakarya Meydan Muharebesi'nde başarılı bir sonuç alınca Fransa ile Ankara Hükümeti arasında

⁶ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1966, s. 11.

⁷ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınoy, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları 29, Türkiye Araştırma Dizisi 1, Ankara 2001, s. 37.

⁸ Milli Sınırlar 6 maddeden oluşturulmuştur. Misak-ı Milli'nin 1. maddesine göre; Arap çoğunluğunun bulunduğu ve Arapça konuşan ancak, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne göre; düşman işgali altında kalan bölge halkının durumu, bunların hür olarak verecekleri oylara göre belirlenmesi istenilmiştir. Din ve ırk olarak Osmanlı halkının oturduğu bölgelerin tamamı ister eylem isterse hükümle olsun hiçbir gerekçe ile birbirinden ayrılamayacak tek bir vücuttur diyerek bölünmezliğe vurgu yapılmıştır. Bu maddeye göre; Irak'ın kuzeyindeki Musul-Süleymaniye-Erbil ve Kerkük Bölgeleri Türkleri ile Suriye'nin kuzeyindeki Rakka-Halep-Antalya ve İskenderun kesimlerindeki Türklerin Anayurttan ayrılamayacağı belirtilmiştir. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945**, Türk Tarih Kurumu, C I, B III, Ankara 2000, s. 15.; Nergis Savcı, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 21.

20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır⁹. Antlaşma'nın 8. maddesine göre; Türkiye ile Fransız işgalindeki Suriye arasında sınır belirlenmiştir. İskenderun ve Antakya Bölgesi'nin, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğu halde, Fransa ile bir an önce anlaşabilmek için, Suriye'de kalması kabul edilmiştir. Ancak 7. madde ile bu bölgede özel bir yönetim kurulması amaçlandığı gibi orada Türk varlığı ve kültürünün korunması için yetkili temsilcilerle ortak bir açıklama yapılmıştır. Ayrıca 9. maddeye göre; Suriye topraklarında kalan Süleyman Şah Türbesi'nin bulunduğu Caber Kalesi bir Türk toprağı sayılmıştır¹⁰.

Mustafa Kemal Atatürk, Ankara Antlaşması'nın akabinde Sancak Bölgesi'nde yaratabileceği hayal kırıklığını ve umutsuzluğu tahmin etmiş bunun üzerine 2 Kasım 1921 tarihinde Tayfur Sökmen'e "*Memleketimizin içinde didiği davaları biliyorsunuz, dünya bizimle muhasama halinde. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olan Fransızlarla bir antlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi verecekler. En mühimi Mersin Limanı'nı bize iade edecekler. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de tahliyesi üzerinde büyük gayret sarf ettiysek de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışınız.*" diyerek Hatay'ın kurtulması için ellerinden gelen gayretleri gösterdiğini ifade etmişti¹¹.

Türkiye ile Fransa arasında yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar 4 Kasım 1921'de işgal ettiği yerlerden çekilmeye başlamıştır. Türk ordusu 21 Aralık 1921'de Adana'ya, 25 Aralık 1921'de

⁹ Düstur, Üçüncü Tertip, C. II, 10 Mart 1337-28 Şubat 1338, Milliyet Matbaası, İstanbul 1920, s. 152-171.; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu, B III, Ankara 2000, s. 294.

¹⁰ Antlaşmanın ayrıntılı maddeleri için Bkz.: Soysal, **a.g.e.**, s. 48, 50-60.

¹¹ İsmet Melek, Hamit Pehlivanlı, Hatay Devleti 2 Eylül 1938-29 Haziran 1939, **Hatay**, Hatay Valiliği, Hatay Aralık 2011, s. 62.

Gaziantep'e ve 5 Ocak 1922'de Adana ve çevresi tamamen Türk ordusunun kontrolü altına geçmiştir¹². Yukarıda bahsi geçen gelişmelerden sonra Mustafa Kemal Anadolu gezisine çıkmış, 15 Mart 1923 tarihinde İskenderun ve havalisi Mustafa Kemal'i karşılamak için hazırlıklara başlamıştı¹³. 17 Mart 1923 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk Adana'da ayrılıp Mersin'e geçmiştir¹⁴. Atatürk, Antakya ve İskenderun halkı tarafından siyah bayraklarla karşılanmış ve bu sırada 4 hanımefendinin açtığı pankartta "*Gazi baba bizi de kurtar*" ibaresini görmüştü. Bunun üzerine Mustafa Kemal, "*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz.*" diyerek tarihe geçen vecizesini söylemişti¹⁵.

1. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'ndan Sonra Hatay

24 Temmuz 1922 tarihinde Milletler Cemiyeti, Fransa'nın "*Suriye Mandaterliği'ni*" Lozan Konferansı sonrası 29 Eylül 1923 tarihinde kabul etmişti. Fransa ilk iş olarak Suriye mandasını Halep, Şam, Lübnan ve Lazkiye Alevi Devletleri olarak dört kısma ayırmıştır. Buna ek olarak da, Halep Devleti'ne bağlı "*İskenderun Özel Sancağı'nı*" kurmuştu¹⁶. Fransa'nın buradaki birinci amacı böl-parçala-yönet taktiğini uygulamaktı. Diğer amacı ise her devletçik içinde kendi yönetimine bağlı bir merkezileştirme süreci uygulamak istemiştir. Bu uygulama hoşnutsuzluk yaratınca Fransa başka çözüm yolları arayışı içine girmiştir. Çünkü bu durum Arapların arzu ettikleri gibi gelişmemiştir. Büyük Arabistan hayali kuran Arap milliyetçilerinin kabul edemeyecekleri uygulamalar yapılmıştı¹⁷.

¹² Olcay Özkaya Duman, **Geçmişin Sesiyle Tarihi Yeniden Düşünmek Üzere Bir Sözlü Tarih Destanı (Antakya Örneği 1921-1939 Sosyo-Kültürel Yaşam)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 2017, s. 29.

¹³ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, B II, Ankara 1992, s. 70.

¹⁴ Mehmet Tekin, **Atatürk'ün Vazgeçilmez Davası Hatay**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Antakya 2011, s. 48.

¹⁵ Ercan Karakoç, **Atatürk'ün Dış Türkler Politikası**, IQ Kültür-Sanat Yayınları, B II, İstanbul 2004, s. 124.

¹⁶ Volkan Payaşı, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay 1921-1960 Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s. 19.

¹⁷ Asker, a.g.m., s. 1108.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra birçok inkılap yapılmıştır. Bu inkılapların İskenderun ve havalisine yansımaları da görülmüştür. Buna örnek olarak 25 Kasım 1925 tarihinde Şapka Kanunu'nun Türkiye'de uygulanmasından sonra İskenderun halkı da şapka giymeye başlamıştır. Türkler arasında şapka giymenin yaygınlaşmasına tepki olarak Hatay içerisindeki Hristiyan kesim fes giymiştir. Fransız Komiserliği şapka ile müracaatta bulunanların işlerini halletmek için şapka giymemelerini şart koşturmuştur. Ancak Hatay Türkleri hızlı bir şekilde, dinen ve siyaseten muhalefet eden kesimlere karşı şapka kullanımını günde güne artırmışlardı¹⁸. Türkiye'nin yapmış olduğu inkılapların Antakya'da yaygınlaşması Fransızların hoşuna gitmemiştir¹⁹. Şapka inkılabından sonra bu gibi olumsuz propagandalar artmıştır. *"Türkler buraya gelirse size şapka giydirecekler."* sözleri üzerine yaşlı bir Türk evladının *"Oğul oğul onlar buraya gelsin de ben başıma işkembe bile geçirir gezerim."* diyerek halkın Türkiye'ye karşı özlemini ifade etmiştir²⁰. Hatay Meclisi'nde 7 Eylül 1938 tarihinde Arif Hikmet Süral ile Nuri Aydın *"Şapkanın Mili Serpuş"* olarak kanunen kabulü hakkında meclise teklif sunmuş bunun üzerine Vedi Bilgin'in, *"Halkın belli bir kısmı şapka takıyor. Bu durumu kanunlaştırmak uygun değildir. Çünkü içimizde sarık saranlar da vardır. Bunları rencide etmek doğru değildir. Bundan dolayı teklifin kaldırılmasını rica ederim."* şeklindeki ifadesi üzerine Meclis'te şapka giyilmesine dair sunulan kanun teklifi kabul edilmemiştir²¹.

Fransa 1925 yılında Suriye'de bazı sıkıntılar yaşamasından dolayı, Suriye ve İskenderun Sancağı'ndaki halklar arasında kendilerine

¹⁸ Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, C. XIII, S 50, Temmuz 2018, s. 251.

¹⁹ Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s. 21.

²⁰ Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay Aralık 2012, s. 75.

²¹ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 67; Nergis Savcı, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı** adlı Yüksek Lisans tezinin 68. sayfasında 7 Eylül 1938 tarihindeki Meclis oturumunda şapkanın ulusal giysi olarak kabul edildiği belirtilmiştir.

özerklik verileceği umudunu vaat etmiştir. İskenderun temsilcilerinin ayrı bir meclis kurma isteğini Fransa kabul etmiştir. Fransa 1926 Mart ayında Anayasa hazırlamış böylece Sancak'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Sancak Meclisi 12 Haziran 1926 tarihinde daha önce vermiş olduğu kararından vazgeçmiş böylece İskenderun'un, Suriye Devleti içinde muhtar bir bölge olarak kalması kararlaştırılmıştır²². 18 Şubat 1926 tarihinde Ankara'da Dr. Tevfik Rüştü Aras ile Fransa Büyükelçisi Albert Sarraut Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan İçin) Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmış ve 12 Ağustos 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir²³. Bahsi geçen 1926 yılında yapılan antlaşmada tam olarak çözülemeyen Suriye sınırı, 22 ve 29 Haziran 1929 tarihlerinde Fransa ile Ankara arasında tekrar çözülmeye çalışılmıştır fakat başarılı olunamamıştır. Sınır meselesi 3 Şubat 1930 tarihinde Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması'yla çözüme kavuşmuştur²⁴.

Türkiye'de 1 Kasım 1928 tarihinde Latin harflerinin kabul edilmesi Sancak Bölgesi üzerinde etkili olmuştur. Konuyla ilgili Yeni Mecmua'da buna dair yazılar kaleme alınmış Sarı Ziya adlı şahsın Latin harflerini halka öğretmek için açtığı gece dersleri başarılı sonuçlar vermiştir. Cumhuriyet İnkılapları'nın; Cumhuriyet idaresi sınırları dışında bir vatan parçasına yavaş yavaş yerleşmesi, gençliğin her türlü tedbirlere rağmen bu yolda yetişmekte olması manda idarecileri ile Suriyelileri ve taraftarlarını endişeye düşürmüştür²⁵.

1931 yılında Suriye Şam Meclisi'ne milletvekili ve Sancak İdare Meclisi'ne üye seçimi yapılmıştır. Sancak İdare Meclisi'ne Antakya'dan 4 Türk (2 Sünni ve 2 Alevi), 2 Sünni Arap, 1 Ortodoks, Kırıkhan'dan

²² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 94-95.

²³ Soysal, **a.g.e.**, s. 289-292.

²⁴ Dağıstan-Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 41; Soysal, **a.g.e.**, s. 387-398.

²⁵ Mehmet Mursaloğlu, **Sancak, Devlet, Millet, Belgelerin Işığında gün gün Hatay'ın Kurtuluş Savaşı, Devletleşme ve Anavatana Katılma Süreci**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İskenderun 2012, s. 57.

1 Türk ve 1 Ermeni, İskenderun'dan 2 Türk (1 Sünni ve 1 Alevi) ve Ortodoks olmak üzere toplam 12 kişi seçilmiştir²⁶.

1932 yılında İngiltere'nin Irak'a bağımsızlık vermesi, Suriye'deki Arap milliyetçilerinin bağımsızlık isteklerinin daha fazla artmasına neden olmuştur. Arap milliyetçileri Şam ve Halep'te grevler, yürüyüşler ve protestolar yapmışlardır. Sancak Bölgesi'ndeki Türklerde bu durum tam tersi etki göstermiş ve mitinglere tepkisiz kalmışlardır. 1934 Nisan ayında Halep'i ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti'nin Gaziantep Valisi Akif İyidoğan, Sancak'taki Fransız delegesi Durieux tarafından Antakya'ya davet edilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nden ilk defa Sancak'a resmi bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Halk Türk Heyeti'ne büyük bir misafirperverlik örneği göstermiş coşkuyla karşılamıştır²⁷.

Hitler'in Almanya'da 1933 yılında iktidara gelmesiyle Fransa, Türkiye'yle olan ilişkilerini yakınlaştırmak istemiştir. Bu tutumuna paralel olarak Fransa, Türkiye'nin dış siyaset stratejisini teşvik etmiş, Balkan Paktı'nı desteklemiştir. Türkiye, 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Milletler Cemiyeti'nin İtalya karşıtı yaptırımlarına katılmıştır. Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Boğazlarda kesin hakimiyetini sağlama çabası göstermiştir. Bu politikaya uygun olarak 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni ilgili devletlerle müzakere ederek kabul ettirmiştir. II. Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin dış politika açımlarından birisi de hiç şüphesiz "*Hatay Meselesi*" olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Fransa'nın II. Dünya Savaşı öncesinde Ortadoğu'da elini rahatlatmak stratejisi gereği Suriye'ye bağımsızlık vermeye hazırlanmasını iyi değerlendirmiş-

²⁶ İsmet Melek, **Hatay Devleti Başbakanı Dr. Abdurrahman Melek Zor Yılların Kahraman Aydını**, Hatay Valiliği, Hatay 2016, s. 177.

²⁷ Yusuf Duran, **İskenderun Sancağında Fransız Mandası**, Alter Yayınları, Ankara 2010, s. 109.

tır. Bu doğrultuda Hatay Meselesi iç ve dış kamuoyunda planlı bir şekilde gündeme getirilmiştir²⁸. Fransa'da 25 Ocak 1936 tarihinde başbakan olan Sarraut, Suriye'ye karşı büyük bir sempati duymaktaydı. Sarraut, 1931 yılında “*Radikal Sosyalist Kongresi*” sırasında Fransa'nın ekonomik durumunun Suriye'deki harcamalardan dolayı kötüleştiğini Suriye'nin önemli bir mali yük getirdiğini bu nedenle manda yönetiminin kaldırılmasını ve yeni bir sözleşme yapılması gerektiğini dile getirmiştir²⁹.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihli TBMM'nin açılışında yapmış olduğu konuşmasından sonra, Fransa'da Leon Blum Hükümeti Suriye'ye bağımsızlık vaat etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Atatürk, Fransız Büyükelçisine şöyle demiştir:

“(...) *Ben toprak büyütme delisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, Antlaşmaya dayanan haklarımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden milletime söz verdim, Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem. Yenilirsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız.*” Bu sözler Hatay Meselesi'nin Türkiye'nin gündemini oluşturmasının yanı sıra Atatürk'ün sergilediği kararlı dış politika tutumunun da güzel bir örneğini oluşturmuştur³⁰. Yine Fransa'nın Suriye'ye Suriye üzerindeki haklarını devredeceğinin söylenmesi üzerine Atatürk'ün bu meseleyi ne kadar önemsediyiğini belirten ve ciddiyetini gözler önüne seren bir demeci vardır. Atatürk bu kararlı tutumunu da şu şekilde ifade etmiştir: “*Bu benim şahsî meselemdir. Keyfiyeti Büyükelçiye tâ bidâyette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda, böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa*

²⁸ Pehlivanlı, Sarıay, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 46-47.

²⁹ Yusuf Kodaz, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936), The First Step for Independent Syria: The Franco-Syrian Treaty and Turkish Public Opinion (9th September 1936)”, **TAD**, C 35/ S 59, 2016, s. 218.

³⁰ Bekir Tünay, “Atatürk ve Hatay”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C II, S V, Mart 1986, s. 459.

arasında müsellâh bir ihtilafa müncer olması katiyen vârid değildir. Fakat ben bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta, bu yolda binde bir ihtimal belirirse, Türkiye Cumhuriyeti reisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından çekileceğim ve bir ferd olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip, mücadeleye devam edeceğim.” demiştir³¹.

Hatay Meselesi sadece Türkiye'deki siyasetçilerin gündeminde olmamıştır. Hatay'da yaşayan herkes Hatay'ın ana vatana katılması gerektiğini çeşitli vesilelerle ifade etmişlerdir. Hatay'ın Anavatana katılma süreci edebiyata da yansımıştır. Türkiye'nin Hatay Meselesi'ni desteklemek amacıyla iki şiir kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi 1937 yılında yayımlanan A. Polat Ateş'in "*Bir Ulus Doğarken Antakya Duyguları*" ikincisi de 1938 yılında yayımlanan İsmail Özler'in "*Atatürk'ün Hatay Zaferi*" olmuştur. Ayrıca 1936 yılında basılan şiir kitaplarında süreli yayınlarda ve Halkevi Dergileri'nde konuyla ilgili birçok şiir kaleme alınmıştır. Edebi sahada konuyla ilgili şiir ve yazıların sıklıkla yer alması hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün 1936 yılında Hatay'ın Türk olduğu tezini ortaya koymasıyla eş güdümlü olmuştur. Antakya ve çevresinin Türk kamuoyunda tartışılmaya başlanmasından kısa bir süre sonra Behçet Kemal Çağlar, Ekim 1936'da "*Bağymda İki Gül kanıyor*" adlı şiirinde İskenderun ve Antakya'nın Türk olduğunu ve bu toprakların işgalinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir³².

Hatay Meselesi, 14 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşü Aras yaptığı konuşmada, Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin geri çekilmesini, yerine Milletler Cemiyeti'nden gönderilecek bir komiserin idaresinde uluslararası jandarma kıtasının gön-

³¹ İpek Lör, **Hatay'ın Ana Vatana Katılması Stratejisinin Analizi**, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 4 (41).

³² Mustafa Apaydın, "Hatay'ın Türk Topraklarına Katılmasının Edebiyatımızdaki Yansımaları", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C 2000/II, S 583, Temmuz 2000, s. 69-70.

derilmesini teklif etmiştir. Hatay Meselesi'nin Fransa ile Türkiye arasında değil, Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında olduğunu dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bunun üzerine 16 Aralık 1936 tarihinde “*Sandler Raporu*” olarak adlandırılan ön raporu konseye takdim etmiştir. Böylece Türkiye, Fransa'yı saf dışı bırakarak Hatay Meselesi'ni uluslararası bir boyuta taşımayı başarmıştır³³. “*Sandler Raporu*” 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir. Konseyin Sandler Raporu'nu kabul etmesi üzerine Suriye'de protesto gösterileri başlamıştır. Fransa, Suriye'ye ihanet etmekle suçlanmıştır. Suriye Başbakanı Cemil Mardan, Şam'da yaptığı açıklamada, Sancak'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Milletler Cemiyeti, Suriye'nin konuyla ilgili açıklamasını dikkate almamış raporu onaylanmasının gerekçesinin 1921 Ankara Antlaşması olduğunu dile getirmiştir³⁴.

Milletler Cemiyeti Konseyi, “*Sandler Raporu*” çerçevesinde 20 Şubat 1937'de tekrar toplanarak Sancak Statüsü ve Anayasası'nı hazırlamak için 5 kişilik uzmanlar komitesi kurmuştur. 25 Şubat'ta kurulan

³³ Erdem, **a.g.e.**, s. 20-21.

³⁴ Sandler Raporu'na göre;

a) Uzmanlar Komitesi'nce ayrı bir statüsü ve anayasası hazırlanacak olan Sancak “ayrı bir varlık” (*entite distincte*) olarak kabul edilecek, iç işlerinde bağımsız kalacak, dış işleri Suriye devletince yönetilecekti. Ama Suriye Milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın bağımsızlığa zarar verici karar alamayacaktı.

b) Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacak, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacaktı.

c) Sancak'ta resmi dil Türkçe olacak, ikinci bir dil için Milletler Cemiyeti Konseyi karar verecekti.

ç) Sancak statüsü ve anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacaktı.

d) Sancak'ın yeterli jandarma ve polisten başka askeri gücü bulunmayacaktı.

e) Türkiye ve Fransa Konsey'in tavsiye kararına saygılı kalacak ve aralarında bir antlaşma yapılarak Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alacaklardı.

d) Türkiye, Suriye ve Fransa arasında yapılacak bir antlaşmayla Türkiye-Suriye sınırının dokunulmazlığı ve kıskırtmaların önlenmesi için yükümlülükler getirilecekti.

g) Türkiye'nin İskenderun Limanı'ndan yararlanması için Sancak Statüsü'ne hükümler konulacaktı.

h) Sancak Statüsü ve Anayasası Konsey'in kararıyla yürürlüğe girecekti ve Konsey'de Sancak'la ilgili kararlar 2/3 çoğunlukla alınabilecekti. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, C I, İstanbul 2015, s. 283-284.

komisyon, 15 Mayıs 1937 tarihinde Sancak'ın statüsü, anayasa ve sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor 29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilmiş ve Sancak'ın "Ayrı Bir Varlık" olduğu hukuken kabul edilmiştir. Bu sırada Türkiye ile Fransa arasında da görüşmeler devam etmiş, sonuçta iki ülke arasında aynı gün Sancak'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırlarını teminat altına alan bir antlaşma ilgili taraflarca imzalanmıştır³⁵. 17 Haziran 1938'de askeri heyetler arasında görüşmeler başlamıştır. 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Askeri Antlaşması imzalanmıştır³⁶.

Bütün bu gelişmelerin ardından Hatay'ın bağımsızlığına giden yeni bir süreç başlamıştır. Bu dönemde Hatay'da meclis oluşturma evresi gündeme gelmiştir. Hatay'daki Milletvekili seçimlerinde 40 milletvekili seçilmiştir. Bunlardan 22'si Türk, 9'u Alevi, 2'si Arap, 5'i Ermeni ve 2'si Rum Ortodoks cemaatinden olmak üzere, meclis oluşturulmuştur. Milletvekilleri mazbatalarını almış ve 22 Ağustos 1938'de toplantı yapılarak meclisin açılış günü 2 Eylül 1938 olarak belirlenmiştir³⁷.

2. Hatay Zabıt Ceridelerine Göre Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)

Hatay Devleti 2 Eylül 1938 tarihinde kurulmuştur. Hatay Meclis Başkanı Abdülgani Türkmen 3 Eylül 1938 cumartesi günü saat 10.00'da Gündüz Sineması'nda yapılan ikinci oturumunda Meclis 3. katip (sekreter) seçiminin nasıl yapılması gerektiğini tartışmaya açmıştır. İskenderun milletvekili Hamdi Selçuk, Hatay Devleti'nin bir iç tüzüğünün olmadığını medeni parlamento örneklerinde olduğu gibi yapılmasını önermiştir. Bu tartışmalar üzerine tekrar söz olan Hamdi Bey, Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosu'na göre hareket edilmesinin

³⁵ Mursaloğlu, **a.g.e.**, s. 81.

³⁶ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s. 410.

³⁷ Çiğdem Duman, **Hatay Millet Meclisi (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2008, s. 45-46.

doğru olacağını dile getirmiştir. Tartışmalar neticesinde Hatay Meclisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi çalışma ve iç tüzük uygulamalarının esas alınması gerektiği kabul edilmiştir³⁸. Hatay Meclisi'nin açıldığı ilk günden itibaren Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğu, Hatay Hükümeti'nin atacağı adımlarda Türkiye'yi örnek aldığı, uygulamalarda Türkiye'yle mutabakat içinde olunacağını işaretleleri verilmiştir. Bu durum seçim öncesi kaygılarını dile getiren Türkiye karşıtı Fransız komutan Durieux'i ve bölgede yaşayan Ermeni Ortodoksların lideri olan Avukat İzmirliyan'ı haklı çıkarmıştır. Her ikisi de kendileri ile yapılmış olan röportajlarda Hatay Meclisi'nin açılır açılmaz bölgeyi Türkiye'nin bir parçası yapmaya çalışacağını dile getirmişlerdi³⁹.

Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan Hatay Devleti'ne teşkilatlanmasını gerçekleştirirken önemli miktarda maddi yardımda bulunmuştur. Türkiye, Hatay Devleti'nin kurulmasından hemen sonra acil ihtiyaçlarda kullanılmak üzere 50 bin TL göndermiştir. Türkiye'nin maddi yardımları bundan sonra da artarak devam etmiştir. Hatay Devleti'nin işlemesi için ihdas edilen 1500 emniyet personelinin maaşları söz konusu paradan karşılanmıştır. Türkiye, 27 Ocak 1939'da Hatay Devleti teşkilat personeliyle emniyet teşkilatı çalışanlarının istihdamlarında kullanılmak üzere 1 milyon TL göndermiş söz konusu personelin giyim ihtiyaçları da Türkiye tarafından karşılanmıştır⁴⁰.

2.1. Antakya ve Sancak Yerine Hatay İsminin Kullanılması

Osmanlı döneminde İskenderun Sancağı olarak adlandırılan bölge gerek yerel gerek uluslararası belgelerde “*İskenderun Sancağı*” olarak ya da kısaca “*Sancak*” olarak adlandırılmıştır. İskenderun-An-

³⁸Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 2. Oturum, Tarih: 03.09.1938https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_02_05.pdf. [Erişim Tarihi: 08.01.2019 (17:45)].

³⁹ Ç. Duman, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁰ Levent Duman, “**Vatan**”ın Son Parçası: 1950 Öncesi Hatay’daki Millileştirme Politikaları, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 235.

takya Bölgesi'ne Hatay adı 1936 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Sorunun uluslararası kamuoyunda yeniden tartışılmaya başlamasıyla, bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak için kullanılmaya başlayan Hatay ismi Güneş-Dil teorisi çerçevesinde türetilmiştir. Bölgeye Hatay adı verilerek İskenderun-Antakya Bölgesi'nde yaşayanların Türk oldukları vurgulanmıştır⁴¹.

Hatay Devleti'ni Türk etnisitesine dayanan ve bağımsız bir devlet olarak tanımlayan Anayasa'da devlet merkezi olarak “*Antakya*”, “*Sancak*” yerine “*Hatay*” kelimesi kullanımı 2 Eylül 1938 tarihinde kabul edilmiştir⁴². Seçimlerde Milletler Cemiyeti tarafından uygulanan nüfus tasnifi de kaldırılarak, Hatay Devleti'ni ırk, dil, din ayırımına yer vermeyen bir devlet olarak tanımlamıştır⁴³.

2.2. Hatay Anayasası'nın Kabulü

Hatay Devleti'nin bağımsızlık sürecinde Hatay Millet Meclisi'nde hükümet programının okunarak Hükümet'e güvenoyu verilmesi önemli bir aşamadır. Bunun dışında, 6 Eylül 1938 tarihinde iki önemli olay cereyan etmiştir. Bunlardan birincisi, Milletler Cemiyeti tarafından 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilen Sancak Statüsü ve Anayasası'nın yerine geçecek yeni bir anayasanın kabul edilmesi olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin kabul ettiği metinlerden farklı olarak Hatay Millet Meclisi'nin kabul ettiği anayasa, Hatay Devleti'ni “*Türklük esasına*” dayanan ayrı bir devlet olarak tanımlamıştır. Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Sancak Statüsü'nün 1. maddesinin ilk fıkrasında “*Sancak, işlerinde bütünüyle bağımsız olan bir ayrı varlıktır.*” denilmiş, ikinci fıkrada “*Sancak'ın dışişleri Suriye Devletince yönetilir.*” ibaresi yer almış ve üçüncü fıkrada da “*Sancak ile Suriye için tek gümrük ve para düzeni vardır.*” denilmiştir. Hatay Millet Meclisi'nin kabul ettiği Hatay

⁴¹ Zişan Şirin Ayrancı, **Türkiye-Suriye İlişkileri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 42.

⁴² **EK-1**, Yenigün gazetesi, 2 Eylül 1938, Sayı: 1975.

⁴³ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 3. Ve 4. Oturum, Tarih: 06.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_03_06.pdf, [Erişim Tarihi: 09.01.2019 (11:29)]. https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_04_05.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:20)]

Anayasası'nın 1. maddesinde ise “*Hatay, dahili işlerinde tam bir istiklali haiz Türk ekseriyetine müstenid ve Cumhuriyet rejimi ile idare olunan ayrı ve müstakil bir varlık teşkil eden bir devlettir.*” denilmiştir. Devlet merkezinin Antakya olacağı belirtilen Anayasa’da, Hatay’da yaşayan vatandaşların kanun önünde ırk, dil, din farkı gözetilmeden eşit olacağı belirtilmiştir⁴⁴.

3. Hatay Bayrağı

Devletlerin bağımsızlık alametlerinden birisi hiç şüphesiz bayraktır. Hatay Devleti bayrak konusuna ilk defa 3 Eylül 1938 tarihinde değinmiştir. Antakya milletvekili Suphi Bereket, bayrağın esas olarak kırmızı zemin üzerine hilal ve beyaz yıldızın ortası kırmızı olarak kabul edilmesini, bu sözlerinin de kayda geçilmesini istemiştir⁴⁵. Hatay Devleti bayrağını tespit etmek için 6 Eylül 1938 saat 16:00’da görüşmeler başlamıştır⁴⁶. Antakya milletvekili Dr. Vedi Bilgin, Hatay Bayrak Kanun Projesi’ni okumuştur. İlk önce madde madde sonra genel olarak meclis tarafından kabul edilmiştir⁴⁷. Hatay bayrağı, Meclis ve dinleyenler huzurunda coşkulu gösterişlerle ve top sesleriyle meclis binasına çekilmiştir. Meclis sekreteri Antakya milletvekili Bekir Sıtkı Kunt, İskenderun milletvekili Abbas Ülkü ve Kırıkhan milletvekili Cevat Abalı Meclis tarafından kabul edilen Hatay bayrağının Hatay’ın her tarafında ve aynı saatte çekilmesini istemişlerdir⁴⁸. Bu sırada Başvekil Dr. Abdurrahman Melek, bayrak hakkında yönerge hazırlanıp kanunun bir maddesi olarak her yerde çekilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Antakya milletvekili Vedi Münir Karabay, bayrağın bir takım

⁴⁴ L. Duman, **a.g.e.**, s. 232.; **EK-2**, Yeniğün Gazetesi, 6 Eylül 1938, Sayı:1978.

⁴⁵ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 2. Oturum, Tarih: 03.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_02_05.pdf. [Erişim Tarihi: 08.01.2019 (17:45)].

⁴⁶ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 4. Oturum, Tarih: 06.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_04_05.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:20)].

⁴⁷ **EK-3**, Yeniğün Gazetesi, 7 Eylül 1938, Sayı 1979.

⁴⁸ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 4. Oturum, Tarih: 06.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_04_05.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:20)].

özellikleri olduğunu söylemiş ve sözlerine devam ederek “*Kırıkhan Kaymakamlığı’na Hatay bayrağının çekilmesi için emir verilmiş olsa ne şekilde hazırlanıp çekileceğini bilir mi?*” demiştir. Hamdi Selçuk da “*Biz inkılap-tan doğan devletiz. Atatürk bayrağı bizzat eliyle çizmiştir. Hatay bu bayrağı koynunda saklamakta idi. Rengini Türk’ün kanından almıştır.*” diyerek bu-nun bir sorun teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Vedi Bilgin ise ilçe ve kasabalara telefonla bayrakların çekilmesinin bildirilmesi gerekliliğini, bayrağın boyutu belli olmadan çekilmesinin doğru olmadığını ve An-takya Belediyesi’nde nasıl hazırlandıysa her yerde aynı olması gerektiğini dile getirmiştir. Hatay Meclisi bu teklifi kabul etmiştir⁴⁹.

Hatay Devleti bayrağının Türkiye Cumhuriyeti bayrağıyla hemen hemen aynı olması bölgenin “*Türklüğünü*” vurgulaması açısından önemli bir sembol olmuştur. Hatay Devleti bayrağının kabul edilme-siyle Hatay Devleti’nin Suriye’den “*ayrı bir varlık*” ayrı bir devlet ol-duğu vurgulanmıştır. Hatay Devleti bayrağı resmi kurumlara çekilmiş kullanım alanı daha sonra giderek yaygınlaşmış, İskenderun Li-manı’nda da göndere çekilmiştir. 13 Kasım 1938 tarihinden itibaren İskenderun Limanı’na girecek yabancı ülke gemilerine Hatay Bayrağı çekme mecburiyeti getirilmiştir⁵⁰. Limanda ilk uygulama olarak Tür-kiye’den gelen bir geminin İskenderun Limanı’na girerken Hatay bayrağı çekmesiyle başlamış bu uygulama kısa sürede yaygınlaştırıl-mıştır. Hükümetin aldığı bir kararla, limana girmek isteyen yabancı bandıralı gemilere Hatay Devleti bayrağını çekme zorunluluğu getiril-miştir. Uygulamanın başlamasının ilk günlerinden itibaren İngiliz ve Alman bandıralı gemiler, Hatay bayrağı çekme uygulamasına riayet etmişlerdir. İtalyan gemileri bu uygulamayı ilk başlarda kabul etmez-ken Fransız gemileri İskenderun Limanı’nda Fransız bayrağı çekmeye devam etmişlerdir. Türkiye’den gelen gemiler de Hatay bayrağı çekil-

⁴⁹ Tekin, **a.g.e.**, s. 52-53.; İ. Melek, **a.g.e.**, s. 174.; **EK-4**, Yenigün Gazetesi, 7 Eylül 1938, Sayı: 1979.

⁵⁰ Sarımay, **a.g.m.**, s. 417.

mesi uygulamasına riayet ederken, İtalyan gemileri de limanda işlemlerini yapuramadıkları için bir süre sonra bayrak çekme zorunluluğuna mecburen uymaya başlamışlardır⁵¹.

Hatay Devleti Meclisi 1 Kasım 1938'de Hükümet Konağı'nda birinci dönemin ikinci toplantısını yapmıştır. Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen söylevinde, 20 seneden beri Hatay'ın birçok olaylara sahne olduğunu dile getirerek Hatay'ın kurtarıcı ve koruyucu Büyük Atatürk'ün yüksek azim ve iradesiyle meydana geldiğini ifade etmiştir. Meclis Başkanı Abdülğani Türkmen ise Mustafa Kemal Atatürk'e Hataylılar adına şükran ve minnetlerini sunmuştur⁵².

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatı üzerine Türk Milleti'nin acısını paylaşmak amacıyla 14 Kasım 1938'de Hatay Millet Meclisi'nde konuşmalar yapılmıştır. Milletvekilleri Atatürk'ün kaybetmekten dolayı duydukları üzüntüleri dile getirmişlerdir. Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatıyla ilgili konuşmasında “*Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk milletini muasır medeniyetlere taşıyan Atatürk'ü kaybetmiş bulunuyoruz.*” diyerek Mustafa Kemal Atatürk'ün gösterdiği yoldan ilerleyeceklerini, O'nun yüksek ruhundan hız alarak ileriye, daha ileriye kuvvetli adımlarla yürüyeceklerini belirterek üzüntüsünü dile getirmiştir. Vedi Karabay, Hamdi Selçuk, Cevat Abalı, Nuri Aydın ve Antakya milletvekili Agop Davidyan da Meclis'te Atatürk'ün vefatı üzerine üzüntülerini dile getiren konuşmalar yapmışlardır⁵³.

3.1. Gümrük Bayrağı

Hatay Devleti Meclis Başkanı Abdülğani Türkmen 8 Aralık 1938 tarihli meclis toplantısında Hatay Gümrük Teşkilatı Hakkında Kanun

⁵¹ L. Duman, **a.g.e.**, s. 233.

⁵²Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 2. Birleşim, 1. Oturum, Tarih: 01.11.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_06_11.pdf.

⁵³ Konuşmanın tamamı için Bkz.: Tekin, **a.g.e.**, s. 83-93.; Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 2. Birleşim, 3.Oturum, Tarih: 10.11.1938-14.11.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_08_10.pdf; **EK-5**, Yenigün Gazetesi, 11 Kasım 1938, Sayı: 2031.

ve Komisyon Raporu'nun görüşüleceğini belirtmiş, arkasından Sekreter Vedi Bilgin, "*Gümrük Bayrağı Hakkında Geçici Kanun*"u okumuştur. Kanun dört maddeden oluşmakta olup ilk iki maddesi Hatay gümrüğüne özgü bir bayrak kabul edilmesiyle ilgilidir. Kanun maddesinde bayrağın şekli tarif edilerek "*Bu bayrağın şekli, etrafı beyaz çerçeve ile sınırlı, Hatay bayrağının aynısıdır.*" denilmiştir. Birinci madde oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. İkinci maddede Hamdi Selçuk söz almış, "*Türkiye'deki gümrük bayrağının etrafının yeşil olduğunu ve Hatay'ın gümrük bayrağının da ona benzemesi gerektiğini.*" belirtmiştir. Abdülgani Türkmen ise "*O zaman yeşil mi beyaz mı olsun oya sunalım.*" demiştir. İskenderun milletvekili Abbas Ülkü ise belki gümrük teşkilatında bazı engellemeler olabilir ve bu bayrak şimdi kullanılıyor mu, kullanılıyorsa değişmesi doğru mu mealindeki sözleriyle tartışmalara katılmıştır. Bekir Kunt söz alarak, Hatay bayrağı ile Türk bayrağı arasında biraz fark varsa da bunun hiç mesafesinde olduğunu bundan dolayı Türkiye'deki gibi yeşil olmasını teklif etmiştir. Antakya milletvekili Mehmet Adalı da tartışmalar katılmış, gümrük bayrağının etrafındaki seridin ne kadar olacağına karar verilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine İnal, Hatay bayrağında bir sıkıntı olmadığını sadece yeşil çerçeve konacağını vurgulamıştır. Tekrar söz alan Adalı ise bayrağın etrafına konacak çemberin bir santim mi, iki santim mi olması gerektiğine karar verilmesini istemiştir⁵⁴.

5 Ocak 1939 tarihli Hatay Millet Meclisi'nde, sekreter Kunt, Gümrük Bayrağı'nın Şekli ve Ebadı Hakkında Kanun'u ve Gümrük Bayrağı Talimatnamesi'ni okumuş, ikinci maddeye Veli Bilgin, "*Hatay bayrağının aynıdır. Yalnız yeşil bir çerçeve konulmuştur.*" demiştir. Hikmet Süral ise "*Hatay bayrağı Gümrük bayrağının aynıdır.*" maddesini bir daha okunmasını istemiştir. Bekir Kunt, "*Hatay Gümrük bayrağı Hatay bayrağının aynıdır. Ancak bu bayrak kenarlarını iç içe muvazi bir şekilde çevreleyen, zemini bayrağın zemini renginde biri kırmızı, diğeri yeşil renkte iki çerçeveyi ihtiva eder.*" diyerek düzeltilmiş şeklini okumuştur. Gümrük Bayrağı

⁵⁴ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 08.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_13_22.pdf. [Erişim Tarihi: 23.01.2019 (17:45)].

Kanunu teker teker mecliste okunduktan sonra bu şekliyle kabul edilmiştir⁵⁵.

4. Hatay Devleti Milli Marşı'nın Kabulü

Devletlerin bağımsızlık alametlerinden birisi de hiç şüphesiz milli marşlardır. Hatay Devleti de bağımsızlığını vurgulamak için milli bir marş arayışına girmiş bu konuda Hatay Devleti Meclisi'nde görüşmeler yapılmıştır. Milli Marşla ilgili Hatay Meclisi'nde 7 Eylül 1938 tarihinde ayrı bir oturum düzenlenmiştir. Söz konusu oturumda milletvekili Suphi Bereket, Hatay Devleti'nin milli marşının olmadığını bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Milli Marşı'nın Hatay'ın da milli marşı olması gerektiğini teklif etmiştir. Söz konusu teklif Hatay Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Suphi Bereket, bütçe ve pul konuşmalarından sonra Türkiye Cumhuriyeti Milli Marşı'nın Hatay Devleti Milli Marşı olduğunun tespitini istemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman Melek, teklifin oy birliği ile kabul edildiğini söylemiş, böylece İstiklal Marşı Hatay Devleti'nin de milli marşı olmuştur⁵⁶.

5. Türkiye Cumhuriyeti Kanunları'nın Hatay Kanunu Olarak Kabulü

Hatay Devleti, Türkiye Cumhuriyeti ile birleşmek maksadıyla kanunlar konusunda da oturumlar yapmıştır. Hatay Millet Meclisi'nin 16 Şubat 1939 tarihindeki toplantısında, Bekir Kunt, Adliye Komisyonu'nun Türkiye Cumhuriyeti Kanunları'nın Hatay Kanunları Olarak Kabulü Hakkında Kanun⁵⁷ teklifini okumuştur. Teklifte Gümrük bayrağının Hatay bayrağı ile aynı olduğu ifade edilmiş ve ebat ve zemin konuları kararlaştırılmıştır. Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan kanunları uygulamaktan memnun olacağını ve

⁵⁵ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 06.01.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_21_04.pdf. [Erişim Tarihi: 22.01.2019 (21:09)].

⁵⁶ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 5. Oturum, Tarih: 07.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_05_11.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:55)].

⁵⁷ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 16.02.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_31_08.pdf. [Erişim Tarihi: 22.01.2019 (22:55)]. **EK-6**, TBMM Meclis Tutanak Örneği.

bundan şeref duyacakları belirtilmiştir. Kunt tarafından okunan teklif ve kanundan sonra söz isteyen ilk kişi Abbas Ülkü olmuştur. Ülkü, “Bugün şu toplantımızda kabul edeceğimiz bir kanunla Hatay’da Türkiye Cumhuriyeti Kanunları’nın aynen kabul edilmesini kararlaştıracacağız.” diyerek kanunun kabul edilmesinin Hatay Devleti için uygun olacağını belirtmiştir. Ülkü, söz konusu kanunla Türkiye’nin güçlendiğini ve kendilerinin hala Osmanlı Devleti kanunlarını kullandıklarından dolayı geride olduklarını vurgulamış eski zihniyetteki kanunlarla yönetilmenin hatalı ve zararlı olduğunu dile getirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Kanunları’nın kabulüyle ilgili olarak Vedi Bilgin ise, coğrafya, tarih, milliyet, ırk, adet ve gelenek yönleriyle Türkiye’ye bağlıyız, bize de ancak Medeni Kanunları kabul etmek düşer, mealinde sözlerle Meclis’in bu ihtiyaçları göz önünde bulundurularak Medeni Kanun’un tümünden kabul edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili söz alan milletvekillerinden birisi de İsa Kazancıyan’dır. Kazancıyan, memlekete karakter itibarıyla uygun olan Türkiye Cumhuriyeti Kanunları’nı meclisin sabırsızlıkla beklediğini böylece memleketin refah ve saadete kavuşacağına emin olduğunu ifade ederek bu hususta “Yaşasın Büyük Türkiye Cumhuriyeti” diyerek sözlerini bitirmiştir.

Hatay Devleti’nin Türkiye Cumhuriyeti Kanunları’nı kabul etmesiyle ilgili mecliste söz alanlardan birisi de İbrahim İnal’dı. İnal, milletin yüksek varlığı ve ebedi şef Atatürk’ün yüksek dehasıyla Hatay’ın kurtulduğunu ve bugünkü refah seviyesine ulaştığını, bunu tamamlamak için Kemalist rejimin Kanun ve Tüzükleri’nin kabul edilmesi gerektiğini, ifade etmiştir. İnal, Kemalizm’in asırları yıllara, aylara, hatta günlere sığdırdığını Anavatani bugünkü büyük kudret, refah ve saadetine eriştiğini Hatay’da da aynısının olacağını dile getirmiştir. İnal, Hatay’ın, Anavatandan ayrılığı asla kabul etmediğini Hatay halkının bütün samimiyetiyle Milli Şef İsmet İnönü’nün etrafına toplandığını Refik Saydam Hükümeti’ne ve Büyük Millet Meclisi’ne büyük bir sadakatle bağlı bulunduğunu, Hatay’ın, Anavatani’nin batı ve güneye

bakan ileri bir karakolu olduğunu belirtmiştir. Bu ve buna benzer konuşmaların ardından kanun maddeleri tek tek okunarak meclis tarafından kabul edilmiştir⁵⁸. Bahri Bahadırlı'nın bu günün milli bir gün olmasıyla ilgili teklifi onaylanmıştır⁵⁹. Bütün bu konuşma ve tekliflerin ardından Hatay Millet Meclisi'nde 16 Şubat 1939 tarihinde “*Ana vatan kanunlarının Hatay Kanunu olarak aynen kabul edilmesi*” teklifi mecliste okunmuştur. 11 milletvekilinin konuşması ve yapılan söz konusu konuşmalardan sonra teklif, alkışlarla 16 Şubat 1939 tarihinde kabul edilmiştir⁶⁰.

5.1. Türkiye’den İthal Edilecek Eşyadan Gümrük Vergisi’nin Alınmaması Hakkında Kanun

21 Ekim 1938 tarihinde geçerli olan Türkiye’den ithal edilecek eşyadan gümrük vergisinin alınmaması kararlaştırılmıştır. Bu durum Hatay’ın ekonomisinin güçlenmesine vesile ayrıca Türkiye ile bütünleşmenin bir basamağı olarak görülmüştür. 8 Aralık 1938 tarihinde Meclis’te kanunun maddeleri okunmuştur. Bu konuda Abbas Ülkü, Hikmet Erbayır, Abdülğani Türkmen, Vedi Bilgin görüşlerini paylaşmışlar ve Hatay’a giren eşya, taşınır ve taşınmaz mallardan gümrük vergisi alınmaz olarak kanunu kabul edilmiştir⁶¹.

5.2. Lise Eğitimi Kanunu

Hatay Devleti’nde, eğitim teşkilatının kurulmasıyla beraber okullarda Arapça eğitim veren bölümleri kaldırılmıştır. Arapça eğitim veren kurumlar Türkçe eğitim veren kurumlara dönüştürülmüştür. 27 Eylül 1938 tarihinde liselerde öğrencilerden alınan öğrenim ücreti kaldırılmıştır. Ayrıca yeni açılmış olan okullarda eğitim programları

⁵⁸ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 16.02.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_31_08.pdf. [Erişim Tarihi: 22.01.2019 (22:55)].

⁵⁹ Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 16.02.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_31_08.pdf. [Erişim Tarihi: 22.01.2019 (22:55)].

⁶⁰ Mehmet Tekin, Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi 1918-1939, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 406.

⁶¹ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 08.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_13_22.pdf. [Erişim Tarihi: 23.01.2019 (17:45)].

Türkiye'deki eğitim programlarına göre düzenlenmiştir. Bu gelişmeler Hatay'da görevli Fransız yetkililerce eleştirilmiş, görev süreleri dolmadan ülkeyi terk etmelerine neden olmuştur⁶². Kültür ve Sıhhat Komisyonu Başkanı Dr. İbrahim İnal'ın 3 Aralık 1938 tarihinde ilk, orta ve lise eğitim süresinin 12 yıl olduğunu, sürenin Türkiye'yle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini ifade ederek sürenin 11 yıla indirilmesini istemiştir. Kültür ve Sıhhat Vekili A. Faik Türkmen ise Türkiye'de bu uygulamanın 1923 yılında başladığını ve 12. sınıfta okuyan öğrencilerin diploma alırken 11. sınıftaki öğrencilerin de 12. sınıflarla aynı anda diploma alması için teklif önerisi sunmuş meclis tarafından kabul edilmiştir⁶³.

5.3. Ceza Kanunu

Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'yle uyum sağlama alanlarından birisi de Ceza Kanunu olmuştur. Konuyla ilgili olarak çeşitli tarihlerde Hatay Meclisi'nde oturumlar yapılmış milletvekilleri söz alarak görüşlerini ifade etmişlerdir. Hatay Meclisi'nde 29 Aralık 1938'de Bütçe, Zabıta Teşkilatı, Ceza Kanunu, Gümrük Kanunu gibi konular görüşülmüştür⁶⁴. Hatay Millet Meclisi'nin 26 Ocak 1939 tarihindeki toplantısında da Sekreter Kunt, Ceza Kanunu hakkında Adliye Komisyonu'nun teklifini okumuştur. Konuyla ilgili söz alan Hamdi Selçuk, yürürlükte olan Ceza Kanunu'nun daha önce Fransız Ceza Kanunu'ndan alınmış Osmanlı Kanunu olduğunu, eskimiş ve ilmi değerinin kalmamış bulunduğunu bunun yerine yüksek hukuk kuramları olan Türk Ceza Kanunu'nun aynen kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Selçuk, mahkemelerin milli olduğunu bu nedenle milli kanunlarla hüküm vermesi gerektiğini, milli adaleti halka göstermesinin şart olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Meclis Başkanı Abdülgani Türkmen, usulle ilgili olarak kanunu madde madde mi okuyalım, yoksa hepsini oya mı sunalım teklifini yapmıştır. Bunun

⁶² Ç. Duman, **a.g.e.**, s. 144.

⁶³ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 08.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_13_22.pdf. [Erişim Tarihi: 23.01.2019 (17:45)].

⁶⁴ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 29.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_19_06.pdf. [Erişim Tarihi: 23.01.2019 (18:03)].

üzerine Hamdi Selçuk, Ceza Kanunu'nun 500 küsur madde olduğunu tek tek okumanın çok zaman alacağını buna imkan olmadığını ifade etmiştir. Selçuk, Ceza Kanunu'nun Türkiye'de 10 seneden beri uygulandığını, Anavatanda da bu kanunun toplu halde kabul edildiğini, toplu halde oya sunulmasının doğru olacağını belirtmiştir. Usulle ilgili söz alan Vedi Karabay, Meclis'in İç Tüzüğü'nün olduğunu tüzüğe önce kendilerinin uyması gerektiğini, bu nedenle kanun maddelerinin tek tek okunmasının doğru olacağını ifade etmiştir. Bu konuşmanın ardından tekrar söz alan Hamdi Selçuk Bey, İç Tüzüğü Anavatandan aldıklarını, Türk Ceza Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bütünüyle kabul edildiğini, bu durumun İç Tüzükle çelişmediğini dile getirmiştir. Vedi Bilgin tekrar söz alarak kanunun okunmasından yana olduğunu belirtmiştir. Mecliste kanunun madde madde okunmasına karar verilmiştir. Hatay'daki mahkemeler teşkilatıyla Anavatandaki mahkemeler teşkilatı arasında farklılıklar bulunmasından dolayı bazı maddeler çıkarılmıştır. Bütün bu konuşmaların ardından Hatay Ceza Kanunu tutanaklarıyla birlikte oylamaya sunulmuş milletvekilleri tarafından 26 Ocak 1939 tarihinde kabul edilmiştir⁶⁵.

5.4. Hıfzısıhha Kanunu, Hatay Karasularında Balık Avlanma Kanunu, Zabıta Teşkilatına Girecek Olanlardan Noter Vergisi Alınmayacağına Dair Kanun, İcra ve İflas Kanunu

23 Şubat 1939 tarihinde Kültür ve Sıhhat Komisyonu'nun Hıfzısıhha Kanunu hakkında teklifi okunmuştur. Kanunun 16 Şubat 1939 tarihindeki kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Kanunları içinde yer aldığından ayrı bir kanun oluşturulmaması istenmiş ve aynen kabul edilmiştir. Aynı şekilde Hatay'ın Karasularında Balık Avlanma Kanunu da Adliye Komisyonu tarafından meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir. 23 Şubat 1939 tarihinde Hatay Zabıta Teşkilatına Girecek

⁶⁵ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 26.01.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_27_14.pdf. [Erişim Tarihi: 24.01.2019 (11:27)].

Olanlardan Noterlik Vergisi Alınmayacağı Hakkında Kanun'un maddeleri mecliste görüşülmüş ve kabul edilmiştir⁶⁶. 6 Nisan 1939 tarihinde Türkiye'den alınan İcra ve İflas Kanunu uygulamaya geçirilmiştir⁶⁷.

6. Resmi Bayramlar

18 Mayıs 1939 tarihli Meclis görüşmelerinde Bilgin, Vedi Karabay, İbrahim İnal ve Bekir Sıtkı Kunt'un "*Hatay'ın Resmi Bayramları Kanunu*"nu ve Adliye Komisyonu'nun Hatay'ın Resmi Bayramları hakkındaki tutanağını okumuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kanunları arasına alan resmi günlerin de kabul edilmesi kararı alınmıştır. Kanun ile 5 Temmuz günü de "*Kurtuluş Günü*" olarak karar verilmiş, meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir⁶⁸.

29 Nisan 1939 tarihinde Hatay Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanunla Türkiye Cumhuriyeti'nde kutlanan ulusal ve genel tatiller hakkında kanun çıkarılmıştır. Bu kanun gereğince Cumhuriyet Bayramı, Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 1 Mayıs Bahar Bayramı, Kurban Bayramı ve Yılbaşı tatil olarak belirlenmiştir. Hafta tatili cumartesi öğleden sonra ve pazar günü olarak belirlenmiştir. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı törenlerle Hatay'da da kutlanmıştır. Kutlamalarda Hatay Halk Partisi ve hükümet erkanı hazır bulunmuş ve 19 Mayıs resmi tatil ilan edilmiştir⁶⁹.

7. Mali Kanunlar

7 Eylül 1938 tarihinde Suphi Bereket, pullardan önce bütçe konusuna değinmiştir. Bütçe Kanunu'nun yapılmadığını söyleyerek Hatay para biriminin Suriye parası olduğunu ve Fransa Meclisi'nin durumuna göre paranın değerinin azalıp arttığını, bundan dolayı Hatay bütçesine zarar verdiğini ifade etmiştir. Para konusuna bir çare bulunmasını teklif etmiştir. Söz alan Abdurrahman Melek, para konusunun

⁶⁶ Tekin, a.g.e., s. 315-317.

⁶⁷ Ç. Duman, a.g.e., s. 131.

⁶⁸ Tekin, a.g.e., s. 414-417.

⁶⁹ Ç. Duman, a.g.e., s. 131.; Balcı, a.g.m., s. 257.

uluslararası sisteme uygun olmak şartıyla hükümete önerilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Meclis'in tatil bitiminden sonra konunun ivedilikle ele alınacağını ifade etmiştir. Melek'in konuşmasından sonra Vedi Bilgin ise memleketin para meselesinin önemli bir konu olduğunu belirtmiştir. Suphi Bereket'in konuşmasına atıfta bulunarak paranın değeri düştüğü için esnaf ve tüccarın zor durumda kaldığını, Hatay Devleti'nde Suriye parasından ziyade Türk parasının geçerli olduğunu söylemiştir. Bunun için Suriye parası yerine Türk parasının kullanılmasının uygun olacağını söylemiştir⁷⁰.

Hayat Millet Meclisi'nin 13 Mart 1939 tarihindeki oturumunda, Kunt, Başvekil Dr. Abdurrahman Melek'in Hatay'da Para Esasının Tevhidi Hakkında Kanun teklifini okumuştur. Abdülgani Türkmen, acilen kararın görüşülmesiyle ilgili oya koymuş ve meclis tarafından kabul edilmiştir⁷¹. Sekreter Kunt, kanunun gerekçesini ve kanun maddelerini okumuştur. Abbas Ülkü, Maliye Vekilinin konuyla ilgili açıklama yapmasını istemiştir. Maliye Vekili Cemal Baki, konuya ilişkin açıklamasında, Suriye parasının değerinin, Türk parasına göre düşük olduğunu bunun için Türk parasının kabulünün uygun olacağını dile getirmiştir. Meclis tarafından bu açıklama yeterli görülmüş ve teklif maddeleri teker teker okunduktan sonra kabul edilmiştir. Dr. İbrahim İnal, *“Bir milletin ve devletin askeri ve siyasi olarak güçlü olması yeterli değildir. Toprak davasından ziyade ekonomik hakimiyet ve üstünlük de önemlidir. Ebedi Şef Atatürk'ün ve büyük milletimizin yüksek varlıklarıyla kazandığımız ve üzerine büyük bir hassasiyetle durduğumuz istiklalimizi daha fazla kökleştirmek ve kuvvetlendirmek bizim vazifemizdir. Özellikle ekonomik tedbirlerin alınmasında en önemli unsur paradır. Halen devletimizin parası yoktur. Suriye parası yerine Türk parasını kabul etmek gereklidir. Bu şekilde Anavatanına bir adım daha yaklaşmış ve çözülmek bilmeyen düğümle bir kere daha*

⁷⁰ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 5. Oturum, Tarih: 07.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_05_11.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:55)].

⁷¹ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 13.03.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_35_04.pdf. [Erişim Tarihi: 12.01.2019 (09:07)].

bağlanmış oluyoruz.” diyerek görüşlerini açıklamıştır. Dr. Bilgin de Türkiye Cumhuriyeti'yle her şeylerinin bir olduğunu, fikir, kültür, ırk, düşüncelerinin aynı olduğunu memleketin para yüzünden çok sıkıntı çektiğini Anavatanın parası olan Türk parasını kabul etmeleri halinde bütün memleketin zengin olacağını, tüccarların hiç tereddüt etmeden serbestçe işlerini yapmaları gerektiğini dile getirmiştir⁷².

20 Mart 1939 tarihli meclis toplantısında Sekreter Bekir Kunt, Abbas Ülkü, İbrahim İnal, Cevat Abalı, Bostan Mercan ve M. Keşişyan'ın teklifini okumuştur. Teklifin okunmasından sonra söz alan İnal, *“Türk parası kabul edilmiştir. Eşyaların bu kadar pahalalanmasının sebebi nedir? Hükümet bunun için neden tedbir almıyor? Memlekette satılan her şeye fiyat belirleme yetkisi vardır. Eğer ki belediyeler bunu yapamazsa hükümetten yardım istenebileceğini...”* belirtmiştir. Vedi Bilgin ise *“Hatay'ın bugün ki durumu Dünya Savaşı'nın başlangıcına benziyor. Türk parası ortaya çıkıyor. Eşyalar iki katına çıkıyor. Soran yok. Her eşya %50 artmıştır.”* diyerek İnal'ın düşüncelerini desteklemiştir⁷³. 23 Mart 1939 tarihinde Hatay Millet Meclisi'nin toplantısında, Kunt, Abdurrahman Melek'in gündeminde olan 3. maddede bulunan teklifi okumuştur. Hatay Millet Meclisi tarafından Ziraat Bankası Kanunu, Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu, Gümrük Kanunu, Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu yürürlüğe konulmuştur⁷⁴.

Sümerbank 23 Mart 1939'da Antakya ve İskenderun'da yerli malı pazarı açma kararı almıştır. Hatay Devleti'yle Türkiye Cumhuriyeti arasındaki haftalık tren sefer sayısı artırılmıştır. Türkiye arka arkaya alınan kararlarla Hatay'daki varlığını her gün biraz daha hissettirmiştir. Hükümet programında belirlenen esaslar doğrultusunda halkın ihtiyaçlarını ön plana çıkaran uygulamalar yapılmıştır. Hükümetin bu

⁷² Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 13.03.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_35_04.pdf. [Erişim Tarihi: 12.01.2019 (09:07)].

⁷³ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 20.03.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_36_05.pdf. [Erişim Tarihi: 14.01.2019 (10:25)].

⁷⁴ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 23.03.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_37_03.pdf. [Erişim Tarihi: 16.01.2019 (16:33)].

yönde aldığı kararlardan biri elektrik tarifesinde %32,5 oranında indirim olmuştur. 16 Nisan 1939 tarihi itibarıyla mal ithal ve ihracı serbest bırakılmıştır. 20 Nisan 1939'da Suriye Tütün ve Tömbeki Reji İdaresi 1938-1939 yıllarına ait borçlarını hükümete ödemediklerinden dolayı Hatay Devleti Maliye Vekaleti aracılığıyla mallarına el konulmuştur⁷⁵.

Hatay Maliye Vekaleti'nden 28 Şubat 1939 tarihinde yapılan bir açıklamada içinde bulunulan aydan itibaren aylıkların Türk parası ile ödeneceği duyurulmuştur. İlk ödeme kararın alındığı gün yapılmıştır. Bunun sonucu olarak piyasada Türk parası yaygınlaşmıştır. Bundan sonra bütün devlet ödemelerinin de Türk parası ile yapılmasına özen gösterilmiştir. Türkiye gümrüklerinde Hatay'dan gelen mallar için %99 gümrük indiriminin uygulanmasına başlanmıştır. 13 Mart günü Hatay Millet Meclisi'nde paranın birleştirilmesi ve Türk parasının Hatay'ın da resmi parası olması oy birliği ile kabul edilmiştir. 16 Mart'ta Türkiye ile Hatay arasında ithalat ve ihracat serbest bırakılmıştır⁷⁶.

Bu süreçte, Hatay Devleti'nin yöneticileri Türkiye ile sıkı bir işbirliği içerisinde hareket etmişlerdir. Bağımsızlık sonrası Hatay'ı Suriye ve Fransa'nın etkisinden kurtarmak amacıyla, Hatay Devleti adına vergi alınmaya başlanmıştır. İskenderun gümrüğüne el konularak, İskenderun Limanı'na giren gemilerden de vergi alınmıştır. Türkiye ise Hatay sınırını açarak, gümrük vergilerini kaldırmıştır. Hatay'da Suriye Lirası yerine Türk Lirası'nın kullanımı resmen kabul edilerek Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın İskenderun'da bir şubesi açılmıştır. Hatay vatandaşlarının Türk konsolosluklarından pasaport alarak seyahat etmeleri sağlanmıştır. Suriye'nin çıkardığı güçlükler nedeniyle Hatay'ın posta işleri bir süre Türkiye'den yürütülmüş ve

⁷⁵ Ç. Duman, **a.g.e.**, s. 131.

⁷⁶ Tekin, Hatay, **İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi 1918-1939**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 407.

daha sonra Hatay adına Türkiye'de pullar bastırılarak buraya gönderilmiştir. Ayrıca güvenliği temin edecek emniyet teşkilatı ve eğitim alanında da gerekli düzenlemeler yapılmıştır⁷⁷.

8. Latin Harfleri'nin Kabulü

Hatay Devleti'nin kurulmasına paralel olarak 2 Eylül 1938'de, Arap Lisesi kapatılmıştır. Türkiye ve Türklüğe karşı tavrı alan öğretmenler mesleklerinden uzaklaştırılmıştır. 1929 yılından beri kabul edilen; ancak tam olarak uygulanamayan Latin harfleriyle eğitime başlanmıştır. Böylelikle, Türkiye'de gerçekleştirilen, ancak uygulamada sıkıntı yaşatan Latin harfleri, Hatay'daki eğitim kurumlarında yerini almıştır. Dil bir millet için en önemli kimlik unsuru olmuştur. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, milletleşme ve toplumsal yapının güçlenmesinde en önemli unsurun dil olduğunu belirtmiş ve Türkçenin zenginleşmesi, gelişmesi için, 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması talimatını vermiştir. Mustafa Kemal, 26 Eylül'de toplanan ilk Dil Kurultayı'nın toplanış gününün, dil bayramı olarak ilan edildiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in Türk dili konusundaki çalışmalarını Hataylılar da büyük bir sevinç ve coşku ile karşılamıştır⁷⁸.

Hatay Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bağlantılarda dilin yanı sıra diğer alanlarda da benzer iş birliği görülmektedir. Halkın eğitimi konusunda Halkevlerinin çalışmaları örnek alınmıştır. Bu doğrultuda 1938 yılının sonunda Halkevleri benzeri bir örgütlenmenin Hatay'da tesis edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. 6 Ocak 1939 tarihinde Antakya'da bu amaçla Halkevi'nin şubeleri faaliyete geçirilmiştir. Antakya Halkevi Başkanlığı'na getirilen Samih Azmi Ezer, Halkevi'nde 9 şube açıldığını belirtmiştir. Bu şubeler; Dil Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri

⁷⁷ Ömer Erden, *a.g.e.*, s. 179-180.

⁷⁸ Volkan Payaslı, *Atatürk Dönemi Eğitim-Kültür Politikalarının Hayat'a Yansımaları (1921-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 64, 104.

ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycülük, Müze ve Sergi alanlarında faaliyet göstermişlerdir. Kırıkhan'da da Halkevleri 8 şube halinde faaliyete başlamıştır. İskenderun Halkevi başkanı Hamdi Selçuk ise, 9 şubede faaliyete geçtiklerini Yenigün Gazetesi'ne verdiği bir demeçle bildirerek Hatay'daki Halkevleri'nin Türkiye'deki örneklerine uygun biçimde yapılandırıldığını nizamnamelere uygun şekilde açıldığını ilan etmiştir⁷⁹.

9. Aşar ve İpek Vergisi'nin Kaldırılması

Hatay Devleti mali sahada önemli girişimlerde bulunmuş halkın üzerinde büyük yük teşkil eden vergilerin basitleştirilip kaldırılması konusunda bazı adımlar atmıştır. Bu adımların en önemlileri arasında Aşar Vergisi'nin kaldırılması yer almıştır. Konuyla ilgili olarak 7 Eylül 1938 tarihinde Suphi Bereket ve Hamdi Selçuk tarafından Aşar Vergisi'nin kaldırılması teklifinde bulunulmuştur. Konu Maliye Komisyonu'na gönderilmiş. Suphi Bereket Aşar Vergisi ile ilgili ifadelerinde Türkiye'de ve Suriye'de Aşar Vergisi'nin kaldırıldığını, bir an önce bu konunun görüşülüp Hatay'da da kaldırılması için karar verilmesini istemiştir⁸⁰. Bu gelişmeler üzerine Sekreter Bekir Kunt, 14 Aralık 1938 tarihli meclis oturumunda Doktor İbrahim İnal'ın bir teklifini okumuş bunun üzerine Vedi Bilgin, bu teklifin gelecek toplantıya bırakılmasını istemiştir. Bilgin, bu konu hakkında açıklama yapıp aydınlatıcı bilgi verilmesini talep etmiş konuyla ilgili Doktor İbrahim İnal ve Ziraat Vekili'nin açıklama yapmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Hamdi Selçuk da söz alarak, kanun teklifinin Maliye Komisyonu'na

⁷⁹ Volkan Payaşı, "Hatay Halkevi'nin Faaliyetleri ve Hatay Halk Evi Dergisi (1939-1951)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 52, Güz 2013, s. 911-912.

⁸⁰ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 5. Oturum, Tarih: 07.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_05_11.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:55)].

gönderilmesini gelecek toplantıda konunun ayrıntılı şekilde ele alınmasını önermiş bu teklif kabul edilmiştir⁸¹.

Aşar Vergisi'nin kaldırılması ile ilgili ertelenen ve açıklama istenen toplantı 19 Aralık 1938 tarihli oturumda yapılmıştır. Konuyla ilgili söz alan Bilgin, Maliye ve İktisat Komisyonu Başkanı Hamdi Selçuk'un Aşar Vergisi'nin kaldırılması hakkında teklifini okumuştur. Teklifte Anavatanda bu verginin çok önceden kaldırıldığını söyleyerek artık çiftçinin üzerinden bu yükün alınmasını istemiştir. Başvekil Dr. Abdurrahman Melek, çiftçinin üzerindeki Aşar Vergisi'nin kaldırılması için meclise bir kanun teklifi yapacağını ama bunun hemen mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Melek'in konuşmasından sonra Suphi Bereket, memleketin ziraat memleketi olduğunu, Türkiye'de olduğu gibi Aşar Vergisi'nin de Hatay Devleti'nden kalkacağını ümit ettiğini, gelir kaybını gidermek için de genel masrafların kısılmasını ve ilave bazı vergilerin konulması gerektiğini dile getirmiştir. Vedi Bilgin, memleketin her kesiminin vergiden yakındığını, bu vergilerin halka ağır geldiğini söylemiştir. Dr. İbrahim İnal, önceki konuşmalara ek olarak arazinin kıymetini iyice belirledikten sonra vergi alınması gerektiğini söylemiştir. Hamdi Selçuk, Aşar Vergisi'nin kaldırılması halinde bütçenin açık vereceğini karşılık bulunmadan kaldırılmasının mali açıdan sıkıntı yaratacağını belirtmiştir. Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından kaynaklanacak gelir kaybının başka bir kaynaktan giderilmesi halinde verginin kaldırılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Konuyla ilgili Nuri Aydın, Atatürk'ün "*Köylü Milletin Efendisidir*" sözünü misal göstererek verginin bir an önce kaldırılmasını talep etmiştir. Abbas Ülkü ise, Hükümete 5 aylık bir süre verilmesini, söz verildiği gibi Aşar Vergisi'nin kaldırılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ülkü, Aşar Vergisi'nin eski saltanat devirlerinden ağaların ve derebey düzeninin devamı olduğunu Cumhuriyet ve Halkçılıkla idare olunan memleketlerde bu eski geleneği devam ettirmenin yanlış olduğunu

⁸¹ Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 12.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_14_25.pdf. [Erişim Tarihi: 21.01.2019 (19:10)].

belirtmiştir. Maliye Vekili Cemal Baki Bey, Aşar Vergisi hakkındaki açıklamaları tekrar tartışma konusunu yaratmıştır. Baki Bey, Aşar Vergisi'nin kalktığını söylemiştir. Aşar Vergisi'nin yerine Daribe-i Akariye Vergisi alındığını belirtmiştir. Bütçe konusunda ise Türkiye'de mali yılın haziran ayında olduğunu bunun sebebinin meclise bütçeyi bildirmeden önce rakamları görüp öyle karar verdiklerini, Hayat Devleti'nde de bu usulün uygulanmasını istemiştir. Mecliste alınan karara göre konunun hükümete bildirilmesine karar verilmiştir⁸².

Vergilerin kaldırılması konusundaki tartışmalardan birisi de İpek Vergisi'nde olmuştur. Konuyla ilgili Bekir Kunt, İpek Vergisi'nin İlgası Hakkında Kanun Projesi'ne dair Abdurrahman Melek'in teklifini okumuştur. Kanunun gerekçelerini Maliye Vekili Cemal Yurtman meclise sunmuştur. Konuyla ilgili Nuri Aydın söz alarak, sadece İpek Öşrü'nün kaldırılmasının doğru olmadığını Aşar Vergisi'nin tamamen kaldırılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Maliye Vekili ise Aşar Vergisi'nin kaldırılmasının daha önce kararlaştırıldığını şimdi gündemin İpek Vergisi'nde olduğunu ifade etmiştir. Kanun teklifinin oya sunulması bu şekilde kabul edilmiştir⁸³.

Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Katılışı

Hatay'ın Türkiye'ye katılım sürecine hız verilmiştir. Özellikle 1939 Haziran ayında meclis Türkiye'deki birçok şeyi kabul etmiş ve artık Hatay'ın Anavatana katılmasına az bir süre kalmıştır. 23 Haziran 1939 günü Milletler Cemiyeti'ne karşı hala mandater görünen ve Hatay üzerinde Türkiye ile birlikte garantör durumunda olan Fransa ile Türkiye arasında "*Türkiye İle Suriye Arasında Toprak Meselesinin Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma*" imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalandığı haberinin Hatay'a ulaşmasının ardından resmi dairelerden Hatay bayrakları indirilmiş, yerine Türk Bayrağı çekilmiştir. Şehirler Türk bayrakları ile süslenmiştir. Bu anlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılımı

⁸² Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 19.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_16_17.pdf. [Erişim Tarihi: 27.01.2019 (08:53)].

⁸³ Tekin, a.g.e., s. 371-372.

kesinleşmiş olmasına rağmen Hatay Millet Meclisi, son işlemler tamamlanmaya kadar olağan çalışmasını sürdürmüştür⁸⁴. Türkiye’de çıkan 24 Temmuz 1939 tarihli gazete manşetinde ise “*Hatay, Şanlı Bayrağımızın Altında!*” denmiştir. Türkiye ile Fransa dün ilhak kararını Ankara’da imzaladıkları, bütün yurdun sevinç içinde bayram yaptığı haberleri okuyucularla paylaşılmıştır. Emekli General H. Emir Erkilet, “*Zafer Büyüktür! Hatay’ın ilhaki ile Türk nüfusu arttı, Türk ordusu daha çok kuvvetlendi ve Türkiye’nin cenub hududlarının askeri müdafaası sağlanmış oldu.*” diyerek konunun Türkiye açısından önemine vurgu yapmıştır⁸⁵.

27 Haziran 1939 tarihli meclis görüşmelerinde, Bekir Kunt, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Refik Saydam ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olan Mustafa Abdülhalik Renda’nın telgrafını mecliste okumuştur. İsmet İnönü; Hatay’ın Anavatana kavuşmasının büyük sevinç yaşattığını belirtmiştir. Renda’nın telgrafında; Hatay’ın Anavatana kavuşmasından dolayı sizleri ve bütün meclis arkadaşlarınızı candan kutlarım demiştir. Refik Saydam ise Hatay’ın Anavatana kavuşması münasebetiyle tebrik ve selamlarını iletmiştir⁸⁶.

28 Haziran 1939 tarihinde Hatay Hükümeti’nin bakanlıkları kaldırılmıştır. Bakanların görevlerine son verilmiştir. Türkiye Başkonsolosluğu’nun faaliyetine son verilmiştir. Bütün yetkiler Cevat Açıklın’da toplanmıştır. 28 Haziran 1939 tarihinde Hatay Millet Meclisi Başkanlığı, Meclisi 29 Haziran saat 16:00’da toplanmak üzere meclisi olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Hatay Millet Meclisi 29 Haziran 1939 tarihinde mecliste son toplantısını yapmıştır. Meclis’e Tayfur Sökmen, Albay Şükrü Kanatlı, ve Başkonsolos Fethi Denli gelerek kendi yerlerini almışlardır⁸⁷.

Hatay Millet Meclisi’nde Sekreter Bekir Sıtkı Kunt, 38 imzalı bir teklif olduğunu ve okuyacağını belirtmiş ve Hatay Millet Meclisi’nin

⁸⁴ Tekin, **a.g.e.**, s. 475.

⁸⁵ Son Posta Gazetesi, 24 Haziran 1939, s. 3197, s.1.

⁸⁶ Tekin, **a.g.e.**, s. 476-477.

⁸⁷ Tekin, **a.g.e.**, s. 482-483.; Soysal, **a.g.e.**, s. 550.

son teklifini “*Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay’ın Anavatana kavuştuğunun bir kararla tesbitini teklif ederiz.*” cümlesiyle ifade demiştir. Hatay’ın Anavatana katılması hakkında ilk söze başlayan Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen olmuştur. Sökmen’den sonra milletvekilleri de düşüncelerini belirtmişlerdir. Hatay Devleti Meclis Başkanı Abdülğani Türkmen, meclisimiz bugün en şerefli görevini yapmış ve oy birliğiyle Hatay Anavatana bağlanmıştır diyerek meclis kürsüsünden inmiştir. Adliye Komisyonu Başkanı Hamdi Selçuk, 20 yıllık özlem içerisinde olduğunu ve Türklerin 40 asırlık yurdu olan anavatana katılışının sevinç ve mutluluk yaşattığını ifade etmiştir. İç İşleri Komisyonu Başkanı Bahri Bahadır, 1921 Antlaşmasından dolayı milli sınırların dışında kalmak Hataylılar için acı bir hadise olmuştur. Meclisimiz kurulduğu günden beri Anavatana yaklaşmak, onun sıcak ve samimi kucağında yer almak için her an bir az daha önemli ve ciddi adımlar atıldığını belirtmiş “*Yaşasın Türk Cumhuriyeti Yaşasın Türk Ordusu*” diyerek konuşmasını tamamlamıştır. Hatay Devlet Başkanı Dr. Abdurrahman Melek mecliste son sözü alan kişi olmuştur. Melek, Hatay Devleti’ni tarihe emanet eden sözünü söyleyerek “*Biz Susalım, Tarih Konuşsun.*” diyerek rakip devletlere kısa ve öz bir cevap vermiştir. Saat 17:45’i gösterdiğinde Hatay Devleti Meclisi Anavatana katılmak üzere kendi iradesiyle kendi kendini feshetmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne bağlanmıştır. Dışarda bandonun çaldığı İstiklal Marşı eşliğinde Hatay bayrağı indirilmiş, hemen ardından ayakta heyecan ve ağırbaşlılıkla bekleyen büyük kalabalığın yarattığı duygu seli ve göz yaşları arasında, bandonun tekrar çaldığı İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayrağı bir daha inmemek üzere göndere çekilmiştir⁸⁸.

Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek 2 Temmuz 1939 tarihinde Hatay’dan ayrılmışlardır. Bu sırada *Hatay* adıyla İskenderun da çıkan günlük siyasi gazete de BMM’de Hayat’ın ilhakı tasdik edildi haberini vermiştir⁸⁹. Antakya Kışlası’nda kalan son Fransız askeri birliği

⁸⁸ Tekin, **a.g.e.**, s. 483-508.

⁸⁹ Hatay Gazetesi, 2 Temmuz 1939, S. 840-263, s.1.; Mursaloğlu, **a.g.e.**, s. 364.

Hatay'dan taşınmaya başlamıştır. Taşınma işlemi 23 Temmuz 1939 tarihine kadar tamamlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Fransızların Suriye ve Lübnan Bankası, Reji İdaresi, Elektrik Şirketi, İskenderun Liman Şirketi gibi kuruluşlarını bütün mal varlıklarıyla satın almıştır. Hatay Devleti vatandaşlarının Türkiye veya Suriye uyruklarından birini seçmeleri için süre tanınmıştır. Suriye'nin veya başka bir devletin uyruğuna geçenler göç etmişlerdir. Suriye ve Türkiye temsilcilerinden oluşan ortak sınır komisyonu bugünkü sınırı belirlemiştir. 18 Temmuz 1939 tarihinde Hatay valiliğine atanan Şükrü Sökmenşüer Hatay'a gelmiştir. 19 Temmuz günü Cevat Açıkalın Hatay'dan ayrılmıştır. 23 Temmuz 1939 sabahı Hatay'da kalan sembolik Fransız birliği kışladan saat 07:30'da çıkmıştır. Türk ve Fransız birliklerinin birlikte katıldıkları törende 07:45'de Kışladaki Fransız bayrağı indirilmiş ve hemen yerine İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayrağı çekilmiştir. Bu sonuç, töreni izleyen mahşeri kalabalık tarafından coşkunca alkışlanmıştır. Hatay'ın Anavatana katılma işlemleri bu şekilde tamamlanmıştır. Bu mutlu olay şenliklerle kutlanmıştır. Hatay'ın kurtuluşu Atatürk'ün izlediği barışçı dış politikanın bir zaferi olmuştur. O, 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Türk Milletine ve Hataylılara bu toprakları er geç kurtaracağımı vaat etmiş, bunu çeşitli vesilelerle tekrarlamıştır. Bu amaçla uygun şartları sabırla beklemiş, uluslararası durumu da çok iyi değerlendirerek Hatay'a çok parlak ve sağlam bir gelecek hazırlamıştır⁹⁰.

Hatay Hükümeti, alınan kararlarla beraber tüm yetkilerini Türkiye Cumhuriyeti'nin olağanüstü temsilcisi Cevat Açıkalın'a devretmiştir. Fransa ile Türkiye arasında imzalan anlaşma, 30 Haziran 1939 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunan 344 üyenin oy birliği ile kabul edilmiştir. Hatay, Türkiye'nin 63. ili olmuştur. Aynı tarihte "*Fevkalade Murahhaslık'ça*" Hatay halkına hitaben yayınlanan beyannameye göre, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren, Hatay halkı Türkiye vatandaşı sayılmıştır⁹¹.

⁹⁰ Tekin, a.g.e., s. 508-509.

⁹¹ Ç. Duman, a.g.e., s. 152.

Türkiye 11 Temmuz 1939 tarihindeki 4255 sayılı, kanun numarası 3711 ve kabul tarihi 7 Temmuz 1939 olan Resmi Gazetesinde Hatay ilinin kurulmasına dair kanunu çıkartmıştır. Bu kanun 10 maddeden oluşmuştur. Maddelerin içeriği Türkiye ve Fransa ile imzalanan 29 Haziran 1939 tarihli antlaşmanın 1. maddesine göre Hatay arazisinin Türkiye sınırlarına katılması, kanunun 2. maddesi kazalarla vilayet merkezi ve bu kazalara bağlı nahiyeleri kapsayacak merkez Antakya olmak üzere Hatay Vilayeti kuruldu şeklinde olmuştur⁹².

18 Temmuz 1939 tarihinde Hatay'ın ilk valisi olarak Hatay Ege-menlik Cemiyeti Genel Sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü olan Şükrü Sökmensüer göreve başlamıştır. Daha sonra Türk-Fransız Antlaşması ve Ek Protokolleri gereği Hatay'daki Fransız hak ve malları Türkiye tarafından satın alınmıştır. Hatay davasında mücadele ederek şehit düşenlerin ailelerine maaş bağlanarak onore edilmişlerdir. Türk yetkililerin Hatay'da kalacakların, bütün Türk vatandaşlarının faydalandığı her türlü haklardan istifade edeceklerini açıklamalarına rağmen, Beylan, İskenderun, Kırıkhan ve Antakya'da birçok Ermeni, Suriye ve Lübnan'a göç etmiştir. Ermeni göçünde, Türklerin kendilerine kötü muamele edecekleri yolundaki propagandalar, Taşnak mensuplarının baskıları ve askerlik gibi bir takım yükümlülüklerden kaçınmaları rol oynamıştır⁹³.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 2. maddesine dayanılarak Fransızlar tarafından İskenderun ve çevresi 3 Kasım 1918 tarihinde işgal edilmiştir. Fransız belgelerinde Antakya ve çevresinden, Özerk İskenderun Sancağı olarak bahsedilmiştir. Fransa ile Ankara Hükümeti arasında İskenderun ve Antakya bölgesi ile ilgili en önemli gelişme 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması olmuştur. Bu anlaşmayla birlikte Misak-ı Milli sınırlarında olan İskenderun ve Antakya Bölgesi daha çabuk anlaşmaya

⁹² Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **Hatay Vilayetinin Kurulmasına Dair Kanun**, Türkiye Cumhuriyeti **Resmî Gazete**, S. 4255, s. 12210-12221.

⁹³ Sarımay, a.g.m., s. 423.

varabilmek için Suriye'ye bırakılmıştır. Mustafa Kemal, 1923 yılında çıktığı Anadolu gezisinde de Antakya ve çevresinin milli sınırlara dahil edilmesi için ellerinden ne gerekiyorsa yapılacağını 1938'e kadar uluslararası ve ulusal platformlarda duyurmaya çalışmıştır.

1924'den sonra İskenderun Özel Sancağı kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan inkılaplar ve halkın kültürel ilerleyişi Antakya ve İskenderun çevresindeki insanlara da yansımıştır. Türkiye, Hatay Meselesi üzerine tek vücut olmuş bunun yansımaları edebiyatta da görülmüştür. İskenderun ve Antakya'nın Türk olduğu şiirlerde sürekli vurgulanmıştır. 12 Haziran 1926'de Fransızlar tarafından Sancak'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. 18 Şubat 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Suriye ve Lübnan için Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmış fakat tam olarak uygulanamayınca tekrardan 3 Şubat 1930 tarihinde antlaşma yenilenerek kabul edilmiştir.

İtalya'nın Habeşistan'ı 1935 yılında işgal etmesi üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ortak hareket ederek Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarına katılmıştır. Türkiye'nin 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalaması ve Mustafa Kemal Atatürk'ün bu yıllarda Güneş-Dil Teorisi adı altında Sancak'a Hatay ismini vermesi ve Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu iç ve dış kamuoyuna sürekli duyurması Sancak'ın ana vatana katılım sürecini hızlandırmıştır. Hatay Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'ne devredilmesiyle "Sandler Raporu" hazırlanmıştır. Rapor'dan sonra Türkiye, Fransa'yı değil Milletler Cemiyeti'ni muhatap almıştır. Raporda 29 Mayıs 1937 tarihinde Sancak'ın "*Ayrı bir Varlık*" olduğu hukuken kabul edilmiştir. 3 Temmuz 1938 tarihinde Türkiye ve Fransa arasında Askeri Antlaşma imzalanmıştır. Sancak seçime gitmiş ve 40 milletvekili seçildikten sonra Hatay Devleti 2 Eylül 1938 tarihinde kurulmuş ve ilk meclis toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda Sancak yerine "Hatay" ismi kabul edilmiştir. 6 Eylül 1938 tarihinde meclis, Türklük esasına dayanan ayrı bir devlet olarak kendini tanımlamış ve Hatay Anayasası'nı kabul etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1936 yılında tasvir ettiği Hatay

Bayrağı 7 Eylül 1938 tarihinde Bayrak Kanunu olarak mecliste milletvekilleri tarafından kabul edilmiştir. Milli Marş konusu 7 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti Millet Meclisi'nde gündeme gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Marşı olan İstiklal Marşı Hatay'ın Milli Marş olarak kabul edilmiştir. 1 hafta içerisinde mecliste alınan önemli kararlar Türkiye ile Hatay'ın ayrılmaz bir bütün olduklarının göstergesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Kanunları'nın Hatay Kanunları olarak kabul edilmesi konusunda 16 Şubat 1939 tarihinde "*Anavatan Kanunları'nın Hatay Kanunu olarak Aynen Kabul Edilmesi*" kabul edilmiştir. Anavatan Kanunları'nı kabul edilmesinin sonucu olarak diğer kanunlar da aynen kabul edilmiştir.

Türkiye'den İthal Edilecek Eşyadan Gümrük Vergisi'nin Alınmaması Hakkında Kanun 8 Aralık 1938 tarihinde kabul edilmiştir. Hatay Devleti'nde 27 Eylül 1938 tarihinde liselerde öğrencilerden alınan ücret kaldırılmıştır. 3 Aralık 1938 tarihinde Lise eğitim süreleri 12 yıldan 11 yıla indirilmiştir.

Hatay Devleti'nin Ceza Kanunu Türkiye Cumhuriyeti'nden aynen alınarak 23 Şubat 1939 tarihinde kabul edilmiştir. Aynı tarihte Hıfzısıhha Kanunu, Hatay Karasularında Balık Avlanma Kanunu, Zabıta Teşkilatına Girecek Olanlardan Noter Vergisi Alınmayacağına Dair Kanun ve 6 Nisan 1939'de İcra ve İflas Kanunları da Hatay Millet Meclisi tarafından görüşülerek kabul edilmiştir. 29 Nisan 1939 tarihinde Hatay Millet Meclisi tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nde kutlanan ulusal bayramlar ve genel tatiller hakkında kanun çıkarılmıştır. Bu kanun gereğince Cumhuriyet Bayramı, Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 1 Mayıs Bahar Bayramı, Kurban Bayramı, Yılbaşı tatil olarak belirlenmiştir. Hafta tatili cumartesi öğleden sonra ve pazar günü olarak belirlenmiştir. 18 Mayıs 1939 tarihinde kabul edilmiştir. 5 Temmuz Hatay'ın Kurtuluş Günü olarak kabul edilmiştir.

Türk parasının Hatay parası olarak kabul edilmesi ile ilgili görüşmeler mecliste 7 Eylül 1938 tarihinde başlamış, 13 Mart 1939 tari-

hinde kabul edilmiştir. 23 Mart 1939 tarihinde Ziraat Bankası Kanunu, Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu, Gümrük Kanunu, Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Türkiye arka arkaya alınan kararlarla Hatay'daki varlığını her gün biraz daha hissettirmiştir. Hükümet programında belirlenen esaslar doğrultusunda halkın ihtiyaçlarını ön plana çıkaran uygulamalarda yapılmıştır. Hükümetin bu yönde aldığı kararlardan biri elektrik tarifesinde %32,5 oranında indirim kararı olmuştur. 16 Nisan 1939 tarihinde mal ithal ve ihracı serbest bırakılmıştır. 20 Nisan 1939'de Suriye, Lübnan Tütün ve Tömbeği Reji İdaresi 1938-1939 yıllarına ait borçlarını hükümete ödemediklerinden dolayı Hatay Devleti Maliye Vekaleti tarafından malları haczedilmiştir. 16 Mart 1939 tarihinde Türkiye ile Hatay arasında ithalat ve ihracat serbest bırakılmıştır. Türkiye'de 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi, Hatay Millet Meclisi'nde 13 Nisan 1939 tarihinde kaldırılmış yerine Arazi Vergisi konulmuştur.

23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında "*Türkiye İle Suriye Arasında Toprak Meselesinin Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma*" imzalanmıştır. Bunun akabinde Hatay Devleti resmi dairelerden Hatay bayrağını indirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin bayrağını çekmiştir. 28 Haziran 1939 tarihinde Hatay Devleti'nde bakanlıklar kaldırılmıştır. Bakanların görevlerine son verilmiştir. Hatay'da bulunan Türkiye Başkonsolosluğu'nun faaliyetine son verilmiştir. Hatay Millet Meclisi 29 Haziran 1939 tarihinde saat 16:00'da olağanüstü toplantı yapmıştır. Aynı gün saat 17:45'te ise Meclis kendini feshetmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 2. Oturum, Tarih: 03.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar//hatay/HD_01_02_05.pdf. [Erişim Tarihi: 08.01.2019 (17:45)].

- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 3. Ve 4. Oturum, Tarih: 06.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_03_06.pdf, [Erişim Tarihi: 09.01.2019 (11:29)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 4. Oturum, Tarih: 06.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_04_05.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:20)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 1. Birleşim, 5. Oturum, Tarih: 07.09.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_05_11.pdf. [Erişim Tarihi: 11.01.2019 (23:55)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 2. Birleşim, 1. Oturum, Tarih: 01.11.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_06_11.pdf. [Erişim Tarihi: 28.01.2019 (23:15)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, 1. Dönem, 2. Birleşim, 3. Oturum, Tarih: 10.11.1938-14.11.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_08_10.pdf. [Erişim Tarihi: 30.01.2019 (18:06)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 06.01.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_21_04.pdf. [Erişim Tarihi: 22.01.2019 (21:09)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 08.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_13_22.pdf. [Erişim Tarihi: 23.01.2019 (17:45)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 12.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_14_25.pdf. [Erişim Tarihi: 21.01.2019 (19:10)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 13.03.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_35_04.pdf. [Erişim Tarihi: 12.01.2019 (09:07)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 16.02.1939, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_31_08.pdf. [Erişim Tarihi: 22.01.2019 (22:55)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 19.12.1938, https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_16_17.pdf. [Erişim Tarihi: 27.01.2019 (08:53)].

- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 20.03.1939,
[https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/
HD_01_36_05.pdf](https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_36_05.pdf). [Erişim Tarihi: 14.01.2019 (10:25)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 23.03.1939,
[https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/
HD_01_37_03.pdf](https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_37_03.pdf). [Erişim Tarihi: 16.01.2019 (16:33)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 26.01.1938,
[https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/
HD_01_27_14.pdf](https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_27_14.pdf). [Erişim Tarihi: 24.01.2019 (11:27)].
- Hatay Devleti Meclis Tutanakları, Tarih: 29.12.1938,
[https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/
HD_01_19_06.pdf](https://apps.tbmm.gov.tr/im_dosyalar/hatay/HD_01_19_06.pdf). [Erişim Tarihi: 23.01.2019 (18:03)].
- Düstur, Üçüncü Tertip, C. II, 10 Mart 1337-28 Şubat 1338, Milliyet
Matbaası, İstanbul 1920.

Kitaplar

- Ada Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu 1918-1939**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, B. II, İstanbul Ocak 2013.
- Dağıstan Adil - Sofuoğlu Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay Atatürk'ün Dış Politika Zafer**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008.
- Duran Yusuf, **İskenderun Sancağında Fransız Mandası**, Alter Yayınları, Ankara 2010.
- Duman Olcay Özkaya, **Geçmişin Sesiyle Tarihi Yeniden Düşünmek Üzere Bir Sözlü Tarih Destanı (Antakya Örneği 1921-1939 Sosyo-Kültürel Yaşam)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 2017.
- Erden Ömer, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay 1937-1939**, Serüven Yayınları, İstanbul 2015.
- Gönlübol Mehmet-Sar Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.
- Hatipoğlu Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Aralık 2012.
- Karakoç Ercan, **Atatürk'ün Dış Türkler Politikası**, IQ Kültür-Sanat Yayınları, B. II, İstanbul 2004.

- Kocatürk Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu, B. III, Ankara 2000.
- Melek Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1966.
- Melek İsmet-Pehlivanlı Hamit, **Hatay Devleti 2 Eylül 1938-29 Haziran 1939, Hatay**, Hatay Valiliği, Hatay Aralık 2011.
- Melek İsmet, **Hatay Devleti Başbakanı Dr. Abdurrahman Melek Zor Yılların Kahraman Aydını**, Hatay Valiliği, Hatay, Hatay 2016.
- Mursalıoğlu Mehmet, **Sancak, Devlet, Millet, Belgelerin Işığında gün gün Hatay'ın Kurtuluş Savaşı, Devletleşme ve Anavatana Katılma Süreci**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İskenderun 2012.
- Oran Baskın, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, C I, İstanbul 2015.
- Payaslı Volkan, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay 1921-1960 Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017.
- Pehlivanlı Hamit, Sarıay Yusuf, Yıldırım Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları 29, Türkiye Araştırma Dizisi 1, Ankara 2001.
- Soysal İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945**, Türk Tarih Kurumu, C I, B. III, Ankara 2000.
- Sökmen Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, B. II, Ankara 1992.
- Tekin Mehmet, **Atatürk'ün Vazgeçilmez Davası Hatay**, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Antakya 2011.
- Tekin Mehmet, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.
- Tekin Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi 1918-1939**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Makaleler

Apaydın Mustafa, "Hatay'ın Türk Topraklarına Katılmasının Edebiyatımızdaki Yansımaları", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C 2000/II, S 583, Temmuz 2000.

Asker Ahmet, "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", **Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel sayısı**, S 93, Ocak-Şubat 2017.

Balcı Meral, "Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, C XIII, S 50, Temmuz 2018.

Jäschke Gotthard, "Alexandrette und Hatay", **Die Welt des Islams: international journal for the study of modern Islam**, 22, Brill, 1940.

Kodaz Yusuf, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936), The First Step for Independent Syria: The Franco-Syrian Treaty and Turkish Public Opinion (9th September 1936)", **TAD**, C XXXV, S 59, 2016.

Payashlı Volkan, "Hatay Halkevi'nin Faaliyetleri ve Hatay Halk Evi Dergisi (1939-1951)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 52, Güz 2013.

Sarınay Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996.

Tünay Bekir, "Atatürk ve Hatay", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C II, S V, Mart 1986.

Tezler

Ayrancı Zişan Şirin, **Türkiye-Suriye İlişkileri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

Duman Çiğdem, **Hatay Millet Meclisi (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2008.

Duman Levent, “**Vatan**”ın **Son Parçası: 1950 Öncesi Hatay’daki Milileştirme Politikaları**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Lör İpek, **Hatay’ın Ana Vatana Katılması Stratejisinin Analizi**, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Payaslı Volkan, **Atatürk Dönemi Eğitim-Kültür Politikalarının Hayat’a Yansımaları (1921-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Savcı Nergis, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Gazeteler

Hatay Gazetesi, 2 Temmuz 1939, S. 840-263.

Hatay Vilayetinin Kurulmasına Dair Kanun, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, S. 4255.

Son Posta Gazetesi, 24 Haziran 1939, s. 3197.

Yenigün Gazetesi, 2 Eylül 1938, Sayı:1975.

Yenigün Gazetesi, 6 Eylül 1938, Sayı:1978.

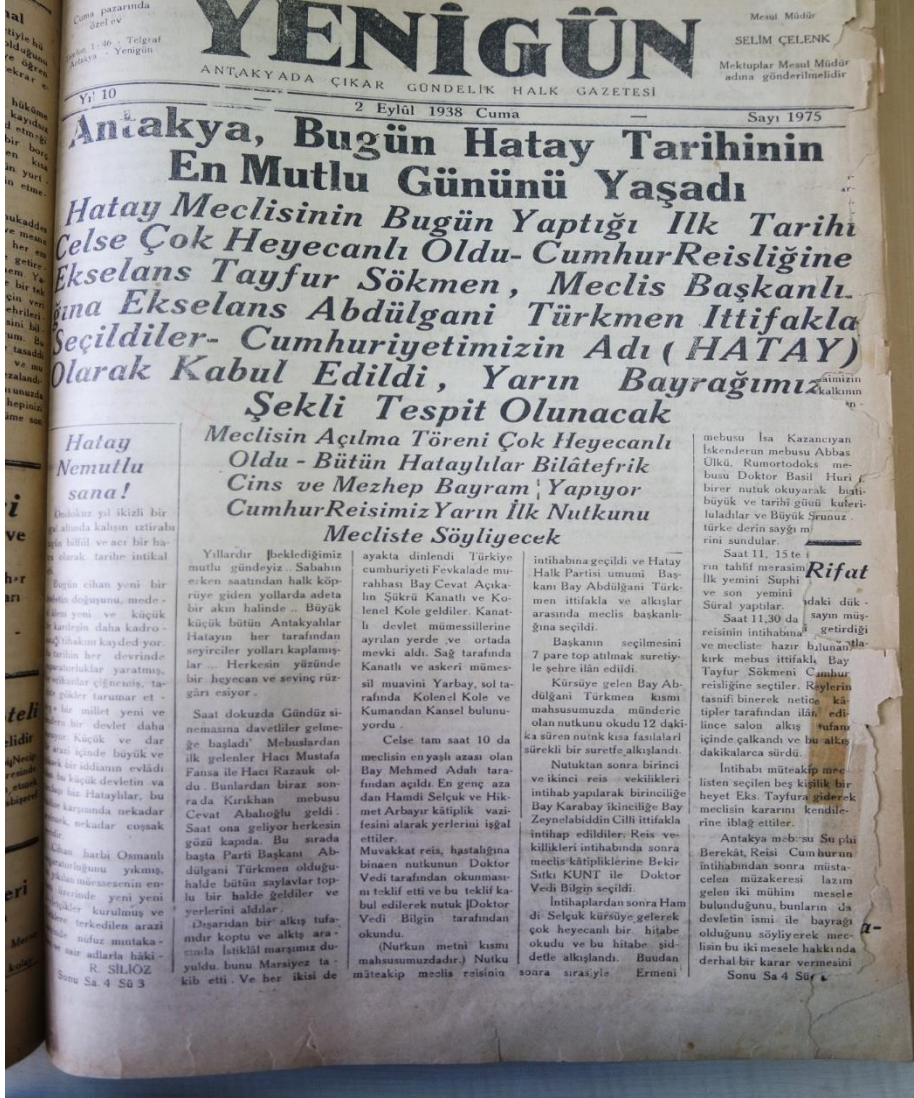
Yenigün Gazetesi, 7 Eylül 1938, Sayı 1979.

Yenigün Gazetesi, 11 Kasım 1938, Sayı: 2031.

EKLER

EK-1

“Antakya”, “Sancak” yerine “Hatay” kelimesi kullanımı 2 Eylül 1938

EK-2

Hatay Devleti Anayasası'nın Kabulü 6 Eylül 1938

ANTAKYADA ÇIKAR GÜNDELİK HALK GAZETESİ

Yıl 10 6 Eylül 1938 Salı Sayı 1978

Mektuplar Meml Müdür adına gönderilmelidir

Meclis, ilk Hatay kabinesine ittifakla itimad beyan etti

Hükümetin beyannamesi

Bize çok mühim şeyler vad ediyor

Başvekilimiz diyor ki: «canla başla bağlı olduğumuz Ulu Şefimiz Atatürkün nur ve iman saçan ilham ve eserleri, Türkün ruhunda mevcut olan azim ve fedakârlık bize bütün güçlükleri yenme kudretini veriyor»

2 — Dahili emniyetimizin zaruri kıldığı milli inzibat teşkilâtını kurmak mesamızın temel taşdır.

3 — İrk ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların müsavî huku ka malik oldukları ve ka nun nazarında aynı muameleye tabi olacakları umdelerimizin başcasını teşkil etmektedir.

4 — Komşu devletlerle iyi münasebetler tesis ve idame etmek en büyük arzumuzdur.

5 — İktisadi vaziyetimizin görünmesi ve inkişafı için devletlerle ticari anlaşmalar yapmada milli sanayi ve mahsulâtımızı himâye etmekte ve bunun için muktazi tedbirleri almakta gecikmiyeceğiz.

6 — Sıhhi durumun fenni ve medeni vasıtalarla islahına çalışarak nüfusumuzu çoğaltmak, şehirleri, köyleri imar etmek yapacağımız işlerin başca larındandır.

7 — İctimai hayatımızın inkilâpçılık ruhuna uygun olarak süratle ilerlemesine ve bunun için kültür işlerinde beynelmîlel teahhüdler dairesinde milli terbiye ve tahsil esasları dahilinde en mükemil usulleri kabul ve tatbika çalışacağız.

8 — Adiyeye teşkilâtını medeni memleketlerin hak ve adalet mefhumlarına tamamen uygun bir hale getireceğiz.

9 — Her sahada çalışan

10 — Mütavazın bir bütçe ile meclise gelebiliriz mak masraf ve çok iş, müstahiller yardım, mükellefterin gelirlirini çoğaltmak tekalif hususunda fena usullerden uzaklaşmak mali düşüncelerimize ve alacağımız tedbirler esas olacaktır.

11 — Ziraatın fenni vasıtaları inkişafına gayret ederek en eşemmiyetli servet menbalarımızın orak va toprak altındaki maderimiz olduğuna daima göz önünde bulundura cağız.

12 — Ticaretin müte lif sahaları himâyeye maz har olacağı gibi transit işle ride nazarı dikkata alma caktır.

13 — Tabiatın güzelliklerini esirgemediği sevği li yurdumuzda bir şeyah ülkesi haline getirmek, eskiki eserleri meydana çıkar mak başlıca işlerimizden olacaktır.

14 — Mevcut yolların iyi muhafazası yeni yollar yapmak sure ile şehirler köyler arasında kolay mu vasala temin etmek, İskenderun limanını Akdeniz limanları arasında hakkı o

15 — Bu gün bu yeni şerait içinde istiklâline kavuşmuş olarak refah yolu na ilk adımı atarken hükümetimiz arkada tozlu dumanlı bulutlu devrye tamamen aklından bile si lerek gaffete kaplı, şaşkınlık içinde Hatay vatanının menafîini unutanların hareketini mazinin gubarı altında bırakmıştır. İşte bu kısa ifadelerle arz ettiğimiz program yüksek Meclisimizin itimadına mazhar olursa geniş mik yasta tatbik edilecektir.

Mebuslar tarafından kabine azasının sorulması üzerine Başvekil tekrar kürsüye gelmiş ve arkadaşlarının isimlerini okumuştur. Bu da şiddetle alkışlanmıştır.

Meclisten itimad istiyen Başvekil mevcud 39 rey ile itimad beyan edilmiş ve söz alan Başvekil kendilerine gösterilen itimada teşekkül etmiştir.

Sonu Sa 4 Sü 3

Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

kanabilmesini İtemin için bana verilen vazifenin ne kadar güç ve mesul yetli olduğuna şüphe yoktur.

Canla başla bağlı olduğumuz Ulu Şefimizin A tatürk'ün nur ve iman saçan ilham ve eserleri, Türkün ruhunda mevcut olan azim ve fedakârlık bize bütün bu güçlükleri yenmek kudretini bahşedecektir.

Ben ve arkadaşlarım bu imanla hareket ettikçe yüksek itimadınıza güvenebileceğimizi umarım.

Programımızın ruhu ve esası Kemalizm rejimi ve bunun bütün icabı olmak la beraber müsaadenize bazı kısımlarını tekrar edeceğim.

1 — Hatay hakkında beynelmîlel teahhüde riayet etmek ve bunların tamamen tahakkukunu temine çalışmak.

2 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

3 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

4 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

5 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

6 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

7 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

8 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

9 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

10 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

11 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

12 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

13 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

14 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

15 — Hatayın ilk sevimli Başvekilî : Doktor Abdülrahman Melek

EK-3

Hatay Bayrağının Kabulü, 7 Eylül 1938

Yıl 10
7 Eylül 1938 Çarşamba
Sayı 1979

HATAY GÜNÜ

ANTAKYADA ÇIKAR GÜNDELİK HALK GAZETESİ

Dün en mutlu günlerimizden birini daha yaşadık: bayrağımıza kavuştuk

Şanlı bayrağımız dün coşkun tezahürat ve parlak törenle meclis binasına çekildi

Hükûmete geniş salâhiyet verildi

İcra vekilleri, hanun fevkinde kararlar çıkarmak ve tatbik etmek salâhiyetini aldı

Meclis son teşrinin birinci günü toplanmak üzere bugün tatil kararı vererek dağıldı

Affi umumî kanununu hükûmet çıkaracak

Kabine iş başında

Büyük ve tarihi günler... Millî ve mukadderatın payızın adım, adım... görmekte duyduğumuz neşe ve saadetin... yoktur!

Dün, Millet meclisini... selâmlar ve... Cumhurreisimini... gösterilen... yüksek isabeti de... hararet... selâmlamış

Ve nihayet, işte bugün... devleti teşkilâtının... görmekte... Yüksek Mec... yüksek itimadına da... bugün iş... gelmiş bulunan ve... kudretli i... ikinci bir timsa... kabinenin intihâ... Büyük Hatay Reisi... her zaman oldu... gösterdikleri isabet... Sayın Başvekilin prog... gösterdiğimizde oku... bu programın, ta... idealimiz olan... prensiplerinden... çok açık ve sarıh... kuvvetli bir... görmüş...

Biz, Hataylılar cidden mutlu, bahiyar insanlarız. Çünkü — dediğimiz gibi — başımızda büyük Atatürk, büyük Atatürkün yüksek güvenine mazhar olmuş büyüklerimiz, ve nihayet her birimiz emleketin değerli bir şahsiyetidir olan, her biri Anayurdun, şefkatli ve feyizli kucağında yetişmiş olgun ve güzide evlatları var. Başımızın üstünde (O) nun büyük armağını, varlığımızın remzi, şerefimizin timsali olan şanlı bayrağımız dalgalanıyor!

Siz söyleyin, nasıl neseli olmayalım, nasıl saadetler duymayalım? Büyüklerimiz, büyüklerimizin itimadına mazhar olmuş bayrağımıza şerefli ve aynı zamanda çok ağır mesuliyetli vazifelerinde sonsuz başarılar temenni eder, millet ve memleket hakkında uğurlu, hayırlı olmalarını dileriz.

S. BALCIOĞLU

Hatay Bayrağı Kanunu

Dün mecliste kabul edilen şanlı Hatay bayrağı kanununu nesrediyoruz:

Madde 1 — Hatay bayrağı al zemin üzerine beyaz bir ay ve etrafı beyaz ve ortası al bir yıldızdır.

Madde 2 — Bayrağın şekil ve nisbetleri ne suretle ve nerelerde kullanılacağı, çekliği ve indirilişi ile bu kanunun tatbik surati ayrıca İcra meclisince bir talimatname ile tespit olunur.

Madde 3 — Bu kanunun neğri tarihinden itibaren...

Madde 4 — Bu kanunun hükümlerini yerine getirmeğe İcra meclisi memumdur.

Meclisin öğleden sonra saat 16 da akdettiği celse çok heyecanlı olmuş ve denibilirki meclis en mutlu günlerden birini yaşamıştır. Bayrak kanununun kabul edildiği bu celsenin tafsilâtını nesrediyoruz: Celse saat on altı yirmi beş dakika geçe açıldı. Fevkalâde Murabhas müzakereleri takib etmek üzere localarından yer almış bulunuyorlardı. Başvekil İcra vekilleri heyeti ve Müsteşarlar da meclisteki yerlerinde hazır idiler. Celse açılır açılmaz, kabinenin teşkili ve vazifelerinin tespiti hakkındaki kanun maddede madde okundu. Sonu Sa 3 Sü 1

Hatay devletinin teessüsü dolayısıyla Atatürk Cümhuriyet hükûmetini tebrik etti

Ankara, a. a. — Hatay meclisinin içtimai münasebetiyle Atatürk ile Başvekil Celâl Bayar arasında aşağıdaki telgraflar teati edilmiştir:

Başvekil Celâl Bayar Ankara

Bugün Hatay Millet meclisinin açılma ve devlet reisi intihabı ve bu suretle Hatay devletinin teessüsü ettiğine hariciyeden verilen malumat üzerine muttali olum.

Cümhuriyet hükûmetinin bu muvaffakiyetini tebrik ederim.

K. ATATÜRK

İstanbul

Yüksek sevk ve idare-nizle büyük milletimiz bir hizmetinde Ulu Şefimiz in iltifat ve tebrikine nail olmak gibi bizim için tasavvur edilebilen en büyük saadete ulaştırdığı Cumhuriyet hükûmetinin yürekten gelen minnet ve şükranlarını arz ederim. Sonsuz bağlılıkla en derin tazimlere-min lütfen kabul buyrulmasını istirham ederim.

Başvekil
CELÂL BAYAR

EK-4

Hatay Bayrağının Şekli ve Boyutu, 7 Eylül 1938

Hatay Bayrağı
3 yapraklı
31—0

Hatay Devlet Reisi Bayrağı
3 yapraklı
1—30

Başvekilimiz
Başı 1,incide

fiyetinde en nazik ve insani hareketlerde bulunmuş ve siyasi cereyanlarda her kesi memnun edecek bir varlık göstermiştir.

Velud zekası siyasi hüviyetinde en güzel bir teçelli olarak görünmüş, sarıh ifadeleri hislere munis bir şekilde hulul etmiştir.

Candan bağlı olduğum bu toprağa hürmet eden, çalışan her şahsiyete bütün hislerimle minnetdarlığımı her zaman ilan ederim.

Anlaşmazmazlık yüzünden geçen acı hatıraları örten yeni ve parlak dostluk bakımında da Cevad Açıkalın pek samimi faaliyetleri kendisine minnetdarlığımızı tezaif ettiriyor.

Kendilerine tükenmez sevgi ve samimiyetimizi arz ederken kad-himi bu yüksek şahsiyetin burada bulunmasına ve büyük zaferimizin muvaffakiyetine biricik âmî olan bütün Türklerin gözbebeği Atatürk şerefine ve bu anlaşmada büyük hayırhablık gösteren Fransa cumhuriyeti M. Lübörn şerefine kaldırırsanız ve cümle arkadaşlarımız bana itisalede devet ederim.

Nutuk hararetle alkışlanmış ve Bay Cevad Açıkalın bu nutka cevap verecek gösterilen fevkalâde samimiyet ve nezakete teşekkür etmişlerdir.

—Faik, dedim, görüyorum ki sende tuhaf bir hal var Bu zamana kadar kardeş gibi geçindik birbirimizle hiç bir şeyimizi gizlemelik Şimdi birbirimize az çok muhtaç olduğumuz bu zamanda niçin düşüncüklerimiz birbirimizden saklıyoruz?

Faik: yüzüme mahzun mahzun baktı içini çekti o zamanda içinde, bir şeyin burkurluğunu hissettim ve gayri ihtiyari bir telaşa başladım.

— Yoksa? ... Nedret öldü mü?

Arkadaşım, başım ümitsiz bir şekilde salladı. Ve: — Keşke ölseydi, dedi Hem o hemde biz kurtulardık. Merakım...

YENİGÜN

Hatay Bayrağı
3 yapraklı
31—0

G. genişlik
A. Dış ay merkezinin uçurluktan mesafesi 1—2 G
B. Ayn iç. dış. merkezleri arası 0—0625G
C. Ayn iç. dış. merkezleri arası 0—40 G
D. Ayn iç. dış. merkezleri arası 0—40 G
E. Yıldız dairesinin ayn iç. dairesinden 1—3 G
F. Yıldız dış. dairesi kutru 1—4 G
G. Yıldız iç. dairesinin kutru 1—6 G
H. Yıldız dış. dairesinin kutru 1—2 G
I. Boy 1—30 G
M. Dikrülük genişliği 1—30 G

NOT
Bayrak genişliği 50 Santimetredir.
Bayrak genişliği ne olursa olsun (G) emsali değişmez.

Hatay Devlet Reisi Bayrağı
3 yapraklı
1—30

Nisbetleri diğerinin aynidi
Basvekil: Dahiliye, Hariciye ve müdafaa vekili: Doktor Abdürrahman Melek
Adliye vekili: Cemil Yurtman
Maliye iktisat ve gümrük vekili: Cemal Bakı
Maarif ve sıhhat vekili: Ahmet Faik türkmen
Nafia ve ziraat vekili: Kemal Alpar

Ayn dış. ke-leri ara- sı	Dış ay daire- sinin kutru	Dış ay merkezi- nin uçurluk tan uzaklı- ğı	Yaprak Boy En	Yaprak adedi
M. Sm.	M. Sm.	M. Sm.	M. Sm.	
0 3	0 250	0 25	0 75	0 50 1
0 46	0 37,5	0 37	112,5	0 75 1,5
0 6,2	0 50	0 50,5	150	1 2
0 9,3	0 75	0 25	2 25	150 3
0 12,5	1 00	100	3	2 4
0 15,6	1 25	1 25	3 75	1 30 5
0 18,7	1 —	1 50	4 50	3 6
0 21,8	1 75	1 75	5 25	3 50 7
0 25	2 00	2 00	6 00	4 00 8
0 28,1	2 25	2 25	6 75	4 50 9
0 31,2	2 50	2 50	7 50	5 00 10
0 34,3	2 75	2 75	8 25	5 50 11
0 37,4	3 00	3 00	9 00	6 00 12
0 40,5	3 25	3 25	9 75	6 50 13
0 43,6	3 50	3 50	10 50	7 14
0 46,7	3 75	3 75	11 25	7 50 15

1— Cetveldeki rakamlar aşağıdaki emsallere göre hesap edilirdir.

**Bir numaralı cetvelin altında gö-
rülen notun devamı**

Dış ay merkezinin uçurluktan mesafesi 1—2 ge-
nişlik . ayn dış. dairesinin kutru 1—2ge-nişlik
Ayn iç ve dış merkezleri arası 0,525 geniş-
lik Ayn iç dairesinin kutru 0,4 genişlik
2— Cetvelde gösterilen bayraklardan daha büyük
ve daha küçük bayrak yapıldığı takdirde bu nis-
betler göz önünde tutulacaktır.

Nihayet söyleyecek bir şeyi kalmayınca tekrar sordum: — Annelerle gene ekisi gibi ne sık görüşüyor midiniz?

Faik bu suali gene aynı lakaydı ile karşılıyarak cevap verdi: — Arasıra görüşüyorduk

— Nedret demi?

— Vallahi Nedret'in gidip gitmediğini bilmiyorum Çünkü ben evde de pek az kaldım İçimde güldüde artan bir merak uyandır-
dı

— Faik mutlaka benden bir şeyler saklıyordu.
Bu merakı halletmek

BITTİ

Roman ————— Salihattin KUTLU

28

Alakadar olmadığı halde sözlerini bitirinceye kadar

EK-5

Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı, 11 Kasım 1938

Mesul Müdür
SELİM ÇELENK

Makûpler Mesul
Müdür adına
gösterilmektedir

YENİGÜN

ANTAKYA'DA ÇIKAR GÜNDELİK HALK GAZETESİ

Cuma
11
İkinci kez 1938
Yıl : 11
Sayı : 2031

En Büyüğümüz, Ulu Şefimiz Atatürk Dün Sabah Hayata Gözlerini Yumdu

Türk Milleti Hükûmetile, Sanlı Ordusile Ve Sarsılmaz Kudret Ve Kuvvetile Cümhu- riyetin Etrafındadır

MİLLET MECLİSİ REİSİ ABDÜLHALİK RENDA CÖMHUR RİYASETİ VEKÂ-
LETİNİ DERUHDE ETTİ
BUGÜN MİLLET MECLİSİ YENİ CUMHUR
REİSİNİ İNTİHAP EDECEK

Ankara radyosu, saat
11.41'de Türk vatanını
Büyük Yapıcısı, Türk Mi-
lletinin Büyük Şefi, insanlı-
ğın büyük evladı Atatür-
k'ün bu sabah saat 9, 5 te
gözü yumduğunu ha-
ber verdi.

Bu çok acı hadise, mil-
letimizi en derin acılarla
sarsmaktadır. Fakat Türk
Milletinin yine radyo ile
tebliğinde de
millîti gibi, Türk milleti
Ulu ve ebedî Şefini kaybet-
ti. Bu şükla beraber, hü-
kümetiyle, şanlı ordusile,
sarsılmaz kuvvet ve ku-
briyetle Cümhuriyetin etrafın-
da daima berlemekte, dai-
mî yükümlükte devam
etmektedir. Türk gençliği
Atatürkün yarattığı vatan-
ı ve özgürlüğü yolda yü-
receklerdir.

Türk Milleti'nin kanunu
maddesi 33 üncü maddesi mü-
dâre Cümhur riyaseti
Büyük Millet
Meclisi reisi Abdülhalik
Renda deruhde etmiş bulun-
maktadır. Reis vekili yeni
Millet Meclisi kanununa
maddesi müci
Büyük Millet Meclisi
reisini seçmek üze-
re yarın sabah saat 11 de
toplama davet etlemiştir.
Büyük Milletimize en
derin acılarla yanarken
teşekkürümüzü sunarız.

**Hatayda
matem**

Ebedî Şefin hayata gözle-
rini yumduğu haberi Ha-
tayda duyulur duyulmaz
bütün çarşar derbal ka-
panmış, mektepler tatil e-
dilmiş, minarelerde selâ-
lar verilip kiliselerde çan-
lar çalmıştır. Selâlar dan
dönen kız, erkek çocuklar-
ın, nâzıyla bacasla rın
hükûkleri, milletin derin
acısına en beliz tercüman
olmuştur.

Bununla beraber Tür-
ke has bir metanet, sükûnet
kendini göstermiştir.

Diğer taraftan Hatay
Millet Meclisi de dünkü
toplantısında, ecelıyla açığ
karaknak suretiyle cumar-
tesiyeye bırakmıştır.

Bayraklar indi

Bütün Türk Milletini ma-
teme gark eden acı hâdisde
dolay s ile matem alâmeti
olmak üzere şehrimizde
bayraklar yarıya indiril-
miştir.

Ölmez Şefin

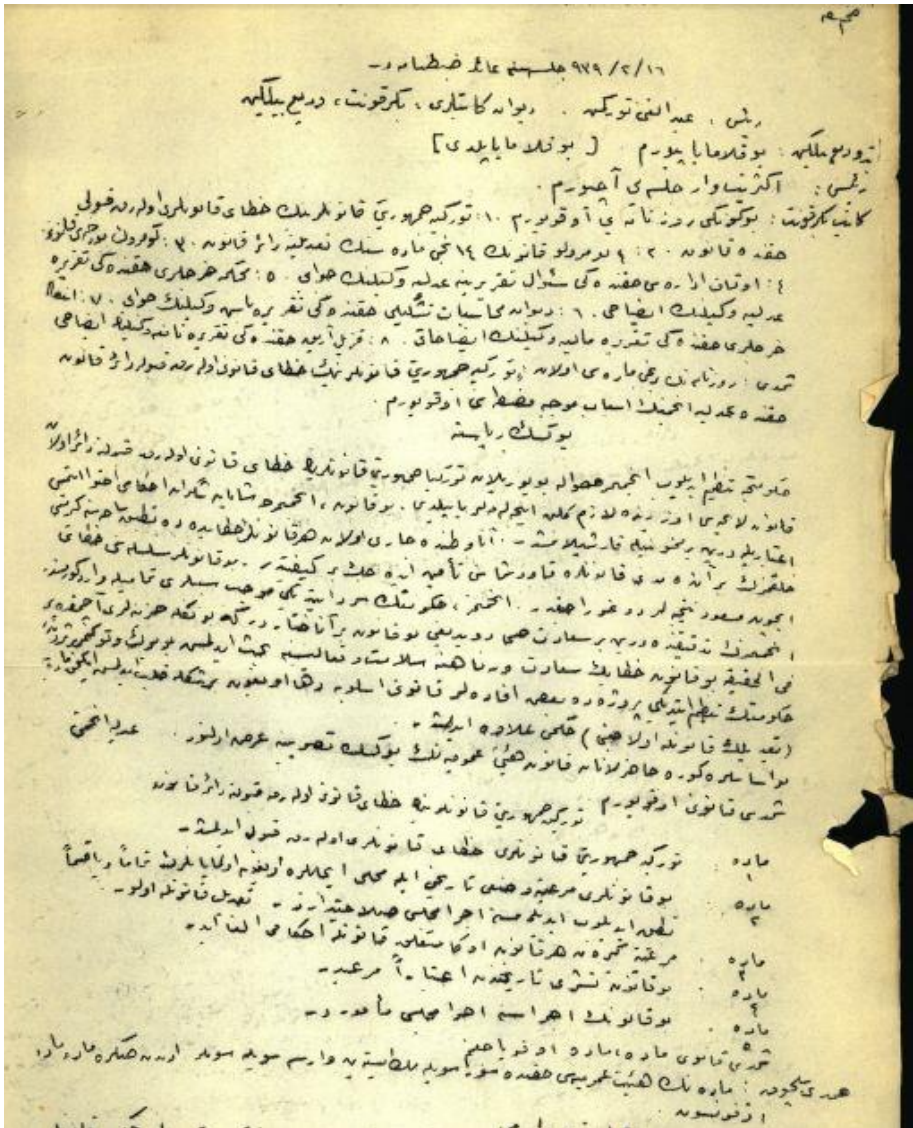
Hayata Gözlerini Yum-
masın! ait Rapor İkinci
sayfadadır.

Daima Türk Vatanının Büyük Yapıcısı, Türk Milletinin ebedî Şefi, insanlığın
en Büyük evladı olan ATATÜRK'ün eserinin bekçisiyiz

EK-6

16 Şubat 1939 tarihli Hatay Devleti'nin

Anavatan Kanunlarını Kabul Ettiği Meclis Tutanak Örneği

HATAY İLİ HAYVANCILIĞINDA SEKTÖREL YAPI VE MEVCUT DURUM

Ahmet Cumhur AKIN* - Mehmet Saltuk ARIKAN**

ÖZET

Türkiye’de hayvancılığın yoğun şekilde yapıldığı bölgelerin başında Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Bu bölgenin en önemli illerinden birisi de Hatay’dır ve hayvancılığa elverişli geniş meraların varlığı, küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığı bu ili ön plana çıkarmaktadır. Bu çalışmada, 2004-2017 yılları arasındaki dönemde Hatay ili özelinde hayvancılık sektörünün mevcut yapısı ve karşılaşılan problemler ana hatlarıyla ortaya konularak yapılan değerlendirmeler doğrultusunda kaynakların daha rasyonel kullanımını sağlayacak ve hayvansal üretimde verimliliği artıracak bazı çözüm önerileri üzerinde durulacaktır. Çalışma kapsamında Hatay ilinin hayvancılık sektöründeki üretim dallarının mevcut durumu analiz edilmiştir. 2017 yılına ait hayvansal üretim verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü gibi kurumların istatistik, yayın ve raporları ile mevcut literatürden temin edilmiştir. Bulgular özelliklerine göre ortalama ve yüzde dağılım şeklinde sunulmuştur. Söz konusu dönem içerisinde yaklaşık 137.615 baş büyükbaş hayvan varlığının %5,92’si yerli ırklardan, %94,08’i kültür ırkı melez hayvanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Yaklaşık 391.259 baş küçükbaş hayvan varlığının %59,57’si koyun ve %40,43’ü ise keçiden oluşmaktadır. Büyükbaş hayvancılık işletmelerinin %73,16’si 10-20

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, acumhurakin@mehmetakif.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, msarikan@firat.edu.tr.

baş hayvan kapasitesine sahip olduğundan işletmelerin küçük ölçekte olması diğer taraftan hayvancılığa dayalı sanayinin ilde sınırlı düzeyde olması gibi nedenlerle mevcut hayvansal üretim potansiyelinden yeterince yararlanılamamaktadır. Nitekim küçük ve örgütsüz hayvan üreticileri pazarlama zincirinin uzamasına, dolayısıyla pazarlama maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Hatay ilinde hayvansal üretimde verimlilik düzeylerinin istenilen seviyenin altında olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılı itibarıyla sağımı yapılan 50.416 baş sığırdan 162.533 ton süt elde edilerek hayvan başına ortalama verimliliğin 3.224 lt olduğu diğer taraftan koyun ve keçilerde ise ortalama süt veriminin sırasıyla 86 ve 100 lt düzeyinde gerçekleştiği hesaplanmıştır. Sonuç olarak, Hatay ili ve çevresinde hayvancılık işletmelerinde işletme ölçeklerinin artırılması, yem bitkileri üretiminin özendirilmesi, mera tahribatının engellenmesi, organize üretim modellerinin etkin şekilde hayata geçirilmesi, son yıllarda yaygınlaşan hayvancılıkta teşvik ve yatırım programı destekleri gibi uygulamaların il ve bölge koşulları da göz önüne alınarak üretim ve verimliliğini arttırıcı şekilde yeniden düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Hayvancılık Ekonomisi, Hayvancılık Sektörü, Üretim, Verimlilik.

SECTORAL STRUCTURE AND CURRENT SITUATION IN LIVESTOCK OF HATAY PROVINCE

ABSTRACT

The Mediterranean Region is one of the regions where animal husbandry is carried out intensely in Turkey. Hatay is one of the most important provinces of this region and the presence of large meadows suitable for livestock breeding in the province brings large and small ruminant breeding into the forefront. In this study, the current structure of the livestock sector in Hatay province during 2004-2017 period and the problems encountered have been outlined and in line with the assessments made, some solutions that will ensure more rational use of resources and that will increase productivity in animal production have been set out. In the scope of the study, the current status of production sub-sector in livestock sector in Hatay was analyzed. Animal production data for 2017 from Turkey Statistical Institute (TSI), Agriculture and Forestry Ministry (AFM) such as Hatay Directorate of Provincial and Forestry (HDPF) with publications and reports were obtained utilizing the available literature. The results were presented as mean and percentage distribution according to their characteristics. It was determined that in the said period, about 137.615 cattle were composed of domestic (5.92%) and of cultivated breed of hybrid animals (94.08%). Approximately, 391.259 small animals consisted of sheep (59.57%) and of goats (40.43%). 73.16 % of cattle breeding enterprises had the capacity of 10-20 animals. The existing animal production potential cannot be sufficiently utilized due to the fact that the enterprises are small scaled and the industry based on livestock is limited in the province. Hence, small and unorganized animal producers cause the marketing chain to grow, and thus the marketing costs to increase. It was determined that productivity levels in terms of animal production were below the desired level in Hatay province. It was calculated that, as of 2017, 163.533 tons of milk were obtained from a total of 50.416 cattle milked and average productivity per animal was around 3.224 liters. On the other hand, average milk production in

sheep and goats were 86 and 100 liters respectively. In conclusion, increasing the scale of enterprises in and around Hatay province in terms of livestock enterprises, encouraging the production of feed crops, prohibiting pasture destruction, putting organized production models into practice in an effective manner, rearranging the implementations such as livestock incentives and investment program supports that have become widespread in recent years in a way to increase the production and productivity by taking into account the provincial and regional conditions have great importance.

Keywords: Hatay, Livestock Economics, Livestock Sector, Production, Productivity.

GİRİŞ

Akdeniz'in doğusunda yer alan Hatay ili, kuzeydoğuda Gaziantep, kuzey ve kuzeybatıda Adana ve Osmaniye, batıda İskenderun Körfezi doğuda ve güneyde ise Suriye ile çevrilidir. Hatay İli 5867 km²'lik yüzölçümü ile büyüklük bakımından Türkiye'nin 58. ili olup, ülke yüzölçümünün %0,7'sini oluşturmaktadır (TÜİK, 2014:XV). 2018 yılı TÜİK verilerine göre 1.609.856 olan il nüfusu, büyüklük sıralamasında 14. sırada yer almakta olup, ülke nüfusunun da (82.003.882) %1,96'sını oluşturmaktadır. Aynı yılın verilerine göre Türkiye'de nüfus yoğunluğu 107 kişi/km² iken bu değer Hatay İlinde (276 kişi/km²) 2.58 kat daha fazladır (TÜİK, 2017).

Hatay ili ekonomisini şekillendiren sektörler; ticaret, tarım, sanayi, ulaştırma (nakliyecilik) ve inşaat sanayiidir. Hatay ilinden demirçelik mamulleri, tarım araç ve gereçleri ile tarımsal ürünlerden özellikle yaş sebze ve meyve ile narenciye üretim ve ihracatı yoğun olarak yapılmaktadır (Semerci, 2018:36).

2017 yılı verilerine göre Hatay ilinin Türkiye gayrisafi yurtiçi hasılasındaki payı %1,30'dur (TÜİK, 2016). 2013 yılı TÜİK verilerine göre Hatay ili %12,2'lik işsizlik oranı ile ülke genelinde 11. sırada, %45,9'luk işgücüne katılım oranı ile 69. sırada ve %40,3'lük istihdam oranı ile 72. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2014:XV).

Hatay ili sahip olduğu verimli toprakları ve çok uygun iklim şartları ile ülke tarımında önemli bir paya sahiptir (Tapkı ve ark., 2018). Hatay ilinde mevcut arazi büyüklüğü 552.400 hektar olmakla birlikte bu alanın %50'si tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Ancak mevcut arazilerinin %2'si çayır ve mera alanı olarak değerlendirilmektedir (GTHB, 2017:13).

İlde hayvancılığa elverişli geniş tarım alanlarının bulunması Hatay ekonomisi içerisinde hayvancılık sektörünü ön plana çıkarmaktadır. İlde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanında kanatlı hayvan yetiştiriciliği, su ürünleri yetiştiriciliği, arıcılık ve ipekböceği yetiştiriciliği

de yapılmaktadır. Bu çalışmada, 2004-2017 yılları arasındaki dönemde Hatay ili özelinde hayvancılık sektörünün mevcut yapısı ve karşılaşılan problemler ana hatlarıyla ortaya konularak, yapılan değerlendirmeler doğrultusunda kaynakların daha rasyonel kullanımını sağlayacak ve hayvansal üretimde verimliliği artıracak bazı çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

YÖNTEM

Çalışma kapsamında Hatay ilinde hayvancılık sektöründeki üretim dallarının mevcut durumları analiz edilmiştir. 2017 yılına ait hayvansal üretim verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB), Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü gibi kurumların istatistik, yayın ve raporları ile mevcut literatürden temin edilmiştir. Bulgular hayvancılık sektörünün özelliklerine göre tablo- larla ortalama ve yüzde dağılım şeklinde sunulmuştur.

BULGULAR

Hatay ilinin hayvancılık sektörünü oluşturan büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, kanatlı hayvan yetiştiriciliği, su ürünleri yetiştiriciliği, arıcılık ve ipek böceği yetiştiriciliği aşağıda başlıklar halinde incelenmiştir.

Büyükbaş Hayvancılık

İlde büyükbaş hayvan yapısı incelendiğinde, yerli, melez ve saf kültür büyükbaş hayvanlardan oluştuğu görülmektedir. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında büyükbaş hayvan varlığı Tablo-1'de sunulmuştur (TÜİK, 2018).

Tablo-1 Hatay ilinde büyükbaş hayvan varlığı (2004-2017)

Yıllar	Saf Kültür	Yüzde (%)	Melez Irk	Yüzde (%)	Yerli Irk	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	13155	19,56	36037	53,58	17991	26,75	67256	100,0
2005	15017	21,67	38801	55,99	15399	22,22	69295	103,0

2006	17160	21,14	47410	58,40	16530	20,36	81180	120,7
2007	18049	22,38	49203	61,02	13299	16,49	80634	119,9
2008	20026	24,26	49810	60,35	12610	15,28	82531	122,7
2009	20068	23,46	53209	62,20	12187	14,25	85550	127,2
2010	26623	25,49	57530	55,08	20222	19,36	104456	155,3
2011	30236	28,28	58249	54,48	18344	17,16	106912	159,0
2012	31886	27,44	71631	61,64	12601	10,84	116207	172,8
2013	33530	28,42	71845	60,89	12518	10,61	117982	175,4
2014	52559	45,90	53331	46,57	8535	7,45	114517	170,3
2015	49243	44,24	52857	47,49	9107	8,18	111299	165,5
2016	50631	46,87	49381	45,71	7923	7,33	108028	160,6
2017	95304	69,21	34158	24,80	8153	5,92	137709	204,8

* TÜİK, 2018

Tablo-1 incelendiğinde Hatay ilinde büyükbaş hayvan varlığının 2004-2017 yılları arasında iki katına çıktığı görülmektedir. 2017 yılında mevcut hayvan varlığının ırklara göre dağılımına bakıldığında; %69,21'i saf kültür ırkından, %24,80'i melez ırklardan ve %5,92'si ise yerli ırk hayvanlardan oluştuğu görülmektedir.

Hatay ilinde mevcut büyükbaş hayvanların %36,61'i sağmal hayvanlardan oluşmaktadır. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında sağmal hayvan varlığı Tablo-2'de sunulmuştur.

Tablo-2 Hatay ilinde sağmal hayvan varlığı (2004-2017)

Yıl-lar	Saf Kl-tür	Yüzde (%)	Melez Irk	Yüzde (%)	Yerli Irk	Yüzde (%)	Top-lam	En-deks
2004	5101	15,20	20833	62,07	7631	22,73	33565	100,0
2005	5914	17,82	21670	65,30	5600	16,88	33184	98,9
2006	6468	17,60	24761	67,39	5516	15,01	36745	109,5
2007	6682	17,93	25394	68,15	5186	13,92	37262	111,0
2008	6998	18,56	25859	68,57	4856	12,88	37713	112,4
2009	7294	18,95	26645	69,23	4548	11,82	38487	114,7
2010	9994	22,63	28324	64,15	5835	13,22	44153	131,5
2011	11140	24,13	29497	63,90	5525	11,97	46162	137,5
2012	11866	22,74	35955	68,91	4353	8,34	52174	155,4
2013	12197	23,48	35439	68,23	4303	8,28	51939	154,7
2014	16111	36,97	24774	56,85	2694	6,18	43579	129,8
2015	15985	36,66	25103	57,58	2512	5,76	43600	129,9
2016	16367	39,99	22263	54,40	2296	5,61	40926	121,9
2017	33747	66,94	14263	28,29	2406	4,77	50416	150,2

* TK, 2018

Tablo-2 incelendiğinde Hatay ilinde sağmal hayvan varlığının 2004-2017 yılları arasında %50 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında mevcut sağmal hayvan varlığının ırklara göre dağılımı ise; %66,94'ü saf kültür ırkından, %28,29'u melez ırklardan ve %4,77'si ise yerli ırk hayvanlardan oluştuğu görülmektedir.

Sağmal hayvanlardan elde edilen inek sütü miktarı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo-3 Hatay ilinde inek sütü üretim miktarı (ton)

Yıllar	Saf Kültür	Yüzde (%)	Melez Irk	Yüzde (%)	Yerli Irk	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	17955	20,69	59666	68,74	9180	10,58	86800	100,0
2005	20818	23,23	62063	69,25	6737	7,52	89618	103,2
2006	22769	22,70	70916	70,69	6636	6,61	100320	115,6
2007	23519	22,95	72730	70,96	6239	6,09	102488	118,1
2008	24634	23,56	74060	70,85	5842	5,59	104536	120,4
2009	25675	23,89	76313	71,02	5472	5,09	107460	123,8
2010	35178	28,53	81119	65,78	7020	5,69	123317	142,1
2011	39214	30,09	84480	64,82	6646	5,10	130340	150,2
2012	41768	27,85	102976	68,66	5236	3,49	149980	172,8
2013	42932	28,70	101496	67,84	5177	3,46	149604	172,4
2014	56710	43,32	70953	54,20	3240	2,48	130903	150,8

2015	56269	42,89	71895	54,80	3022	2,30	131185	151,1
2016	57613	46,41	63762	51,36	2762	2,22	124137	143,0
2017	118790	73,09	40849	25,13	2894	1,78	162533	187,2

* TÜİK, 2018

Tablo 3 incelendiğinde Hatay ilinde inek sütü üretiminin 2004-2017 yılları arasında %87,2 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında mevcut inek sütü miktarının ırklara göre dağılımı ise; %73,09'u saf kültür ırkıdan, %25,13'ü melez ırklardan ve %1,78'i ise yerli ırk hayvanlardan elde edildiği görülmektedir.

İşletme ölçekleri açısından bir değerlendirme yapıldığında ise; ilde faaliyet gösteren Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğine üye 585 işletmenin %73,16'sı 10-20 baş, %21,37'si 21-50 baş, %3,42'si 51-100 baş ve %2,05'i ise 100 başın üzerinde hayvan kapasitesine sahiptir (TDSYMB, 2017).

2017 yılı itibariyle sağımı yapılan 50.416 baş sığırdan 162.533 ton süt elde edilerek hayvan başına ortalama verimliliğin 3.224 lt olduğu hesaplanmıştır. Irklara göre hayvan başına ortalama süt verimi değerlendirildiğinde ise; saf kültür ırklarında 3.520 lt, melez ırklarda, 2.683 lt ve yerli ırk hayvanlarda ise 1.202 lt olduğu tespit edilmiştir.

Küçükbaş Hayvancılık

Hatay ilinde küçükbaş hayvan yapısı incelendiğinde, koyunlarda yerli ve merinos ırkı, keçilerde ise kıl keçisi yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktadır. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında küçükbaş hayvan varlığı Tablo-4'de sunulmuştur.

Tablo-4 Hatay ilinde küçükbaş hayvan varlığı (2004-2017)

Yıllar	Koyun	Yüzde (%)	Keçi	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	73505	53,99	62649	46,01	136154	100,0
2005	74795	53,26	65628	46,74	140423	103,1

2006	82936	55,51	66472	44,49	149408	109,7
2007	83348	55,22	67584	44,78	150932	110,9
2008	91323	56,20	71163	43,80	162486	119,3
2009	89531	57,97	64925	42,03	154456	113,4
2010	92116	56,48	70981	43,52	163097	119,8
2011	126717	52,76	113475	47,24	240192	176,4
2012	180804	57,40	134167	42,60	314971	231,3
2013	198667	59,84	133309	40,16	331976	243,8
2014	157711	52,59	142185	47,41	299896	220,3
2015	182140	53,72	156919	46,28	339059	249,0
2016	178939	53,90	153066	46,10	332005	243,8
2017	233089	59,57	158170	40,43	391259	287,4

* TÜİK, 2018

Tablo 4 incelendiğinde; Hatay ilinde küçükbaş hayvan varlığının 2004-2017 yılları arasında %187,4 oranında arttığı görülmektedir. İncelenen dönemde küçükbaş hayvan varlığında artışın ana sebebinin koyun yetiştiriciliğinin artmasından kaynaklandığı söylenilebilir. 2017 yılında mevcut hayvan varlığının türlere göre dağılımına bakıldığında ise; 391.259 baş küçükbaş hayvan varlığının %59,57'sinin koyun ve %40,43'ünün ise keçiden oluştuğu görülmektedir.

Hatay ilinde mevcut küçükbaş hayvanların %40,03'ünden süt üretilmektedir. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında sağmal küçükbaş hayvan varlığı Tablo-5'de sunulmuştur.

Tablo-5 Hatay ilinde sağmal küçükbaş hayvan varlığı (2004-2017)

Yıllar	Koyun	Yüzde (%)	Keçi	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	25674	53,17	22609	46,83	48283	100,0
2005	24866	52,31	22672	47,69	47538	98,5
2006	27853	55,99	21890	44,01	49743	103,0
2007	21973	48,78	23076	51,22	45049	93,3
2008	22564	48,65	23815	51,35	46379	96,1
2009	22465	54,42	18819	45,58	41284	85,5

2010	24415	54,22	20616	45,78	45031	93,3
2011	36806	51,61	34511	48,39	71317	147,7
2012	51930	56,54	39913	43,46	91843	190,2
2013	56557	59,26	38884	40,74	95441	197,7
2014	57294	56,18	44696	43,82	101990	211,2
2015	57908	52,94	51470	47,06	109378	226,5
2016	58782	53,17	51775	46,83	110557	229,0
2017	88887	56,75	67742	43,25	156629	324,4

* TÜİK, 2018

Tablo-5 incelendiğinde Hatay ilinde sağmal küçükbaş hayvan varlığının 2004-2017 yılları arasında %224,4 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında mevcut sağmal hayvan varlığının türlere göre dağılımının; %56,75'i koyunlardan, %43,25'inin ise keçilerden oluştuğu görülmektedir.

Sağmal hayvanlardan elde edilen süt miktarı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo-6 Hatay ilinde küçükbaş hayvan sütü üretim miktarı (ton)

Yıllar	Koyun	Yüzde (%)	Keçi	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	2234	49,70	2261	50,30	4495	100,0
2005	2163	48,83	2267	51,17	4431	98,6
2006	2423	52,54	2189	47,46	4612	102,6
2007	1912	45,31	2308	54,69	4219	93,9
2008	1963	45,18	2381	54,82	4345	96,7
2009	1954	50,93	1882	49,07	3835	85,3
2010	2124	50,75	2062	49,25	4186	93,1
2011	3191	48,04	3451	51,96	6642	147,8
2012	4503	53,01	3991	46,99	8495	189,0
2013	4906	55,78	3888	44,22	8794	195,7
2014	4967	52,64	4470	47,36	9437	210,0
2015	5020	49,37	5147	50,63	10167	226,2
2016	5095	49,60	5178	50,40	10273	228,6
2017	7710	53,23	6774	46,77	14485	322,3

* TÜİK, 2018

Tablo 6 incelendiğinde Hatay ilinde küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt üretiminin 2004-2017 yılları arasında %222,3 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarının türlere göre dağılımının; %53,23'ü koyunlardan, %46,77'sinin ise keçilerden elde edildiği görülmektedir.

2017 yılı itibarıyla sağımı yapılan 156.629 küçükbaş hayvandan 14.485 ton süt elde edilerek hayvan başına ortalama verimliliğin 92,47 lt olduğu hesaplanmıştır. Türlerine göre hayvan başına ortalama süt verimi değerlendirildiğinde ise; koyunlarda 86 lt, keçilerde ise 100 lt olduğu tespit edilmiştir.

Kanatlı Hayvan Yetiştiriciliği

Hatay ilinde etlik piliç ve yumurta üretimi yoğun olarak yapılmaktadır. İlde etlik piliç yetiştiriciliği yapan işletmelerin kapasitesi 368.000 (ton/dönem) ve ticari yumurtacı işletmelerin kapasitesi ise 139.150

(ton/dönem) olarak faaliyet göstermektedir (GTHB, 2017:44). 2017 yılında ilde 85.000.000 adet yumurta ve 3.700 ton beyaz et üretilmiştir. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında kümes hayvanları varlığı Tablo-7'de sunulmuştur.

Tablo-7 Hatay ilinde kümes hayvanları varlığı (2004-2017)

Yıllar	Et Tavuğu	Yüzde (%)	Yumurta Tavuğu	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	1386700	81,52	314430	18,48	1701130	100,0
2005	1119600	78,56	305520	21,44	1425120	83,8
2006	1122900	75,53	363846	24,47	1486746	87,4
2007	1108768	76,04	349460	23,96	1458228	85,7
2008	1243200	76,17	388900	23,83	1632100	95,9
2009	1654518	81,38	378490	18,62	2033008	119,5
2010	1714261	81,98	376880	18,02	2091141	122,9
2011	493300	57,37	366600	42,63	859900	50,5
2012	911060	72,46	346275	27,54	1257335	73,9
2013	420979	55,79	333573	44,21	754552	44,4
2014	479841	44,72	593162	55,28	1073003	63,1
2015	518850	60,48	339080	39,52	857930	50,4
2016	483916	47,72	530126	52,28	1014042	59,6
2017	368000	47,79	401970	52,21	769970	45,3

* TÜİK, 2018

Tablo 7 incelendiğinde Hatay ilinde kanatlı hayvan varlığının 2004-2017 yılları arasında %54,7 oranında azaldığı görülmektedir. 2017 yılında mevcut kanatlı hayvan varlığının türlere göre dağılımının; %47,79'u et tavuğu, %52,21'inin ise yumurta tavuğundan oluştuğu görülmektedir.

Su Ürünleri

Hatay ilinde iç sularda hem yetiştiricilik hem de avcılık faaliyetleri yürütülmektedir. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında iç sularda avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen su ürünleri miktarı Tablo-8'de sunulmuştur.

Tablo-8 Hatay ilinde su ürünleri miktarı (2004-2017)

Yıllar	Avcılık	Yüzde (%)	Yetiştiricilik	Yüzde (%)	Toplam	Endeks
2004	368	34,17	709	65,83	1077	100,0
2005	302	41,14	432	58,86	734	68,2
2006	313	41,08	449	58,92	762	70,8
2007	269	37,62	446	62,38	715	66,4
2008	235	16,63	1178	83,37	1413	131,2
2009	208	15,14	1166	84,86	1374	127,6
2010	242	16,11	1260	83,89	1502	139,5
2011	239	17,93	1096	82,07	1335	124,0
2012	240	18,10	1086	81,90	1326	123,1
2013	183	15,86	969,2	84,14	1152	107,0
2014	172	12,88	1163	87,12	1335	124,0
2015	145	22,14	510	77,86	655	60,8
2016	117	32,59	242	67,41	359	33,3
2017	94	63,95	53	36,05	147	13,6

* TÜİK, 2018

Tablo 8 incelendiğinde Hatay ilinde avcılık ve yetiştiricilik yoluyla elde edilen su ürünleri miktarı 2004-2017 yılları arasında %86,4 oranında azaldığı görülmektedir. 2017 yılında iç sulardan elde edilen su

ürünleri miktarının %63,95'i avcılık yoluyla, %36,05'i ise yetiştiricilik yoluyla elde edilmiştir.

Arıcılık

İlde arıcılık faaliyetleri incelendiğinde, il genelinde eski ve yeni kovan ile üretimin sürdürüldüğü görülmektedir. Hatay ilinde 2004-2017 yılları arasında kovan sayıları ve üretilen bal miktarları Tablo-9 ve Tablo-10'da sunulmuştur.

Tablo-9 Hatay ilinde kovan varlığı (2004-2017)

Yıllar	Eski Tip	Yüzde (%)	Endeks	Yeni Tip	Yüzde (%)	Endeks	Toplam	Endeks
2004	1079	3	100,00	37952	97	100,00	39031	100,00
2005	925	2	85,73	40451	98	106,58	41376	106,01
2006	954	2	88,42	42269	98	111,37	43223	110,74
2007	1000	2	92,68	46138	98	121,57	47138	120,77
2008	920	1	85,26	79755	99	210,15	80675	206,69
2009	868	1	80,44	80153	99	211,20	81021	207,58
2010	869	1	80,54	87246	99	229,89	88115	225,76
2011	878	1	81,37	87740	99	231,19	88618	227,05
2012	821	1	76,09	79272	99	208,87	80093	205,20
2013	914	1	84,71	82976	99	218,63	83890	214,93
2014	1006	1	93,23	95079	99	250,52	96085	246,18
2015	1034	1	95,83	93854	99	247,30	94888	243,11
2016	956	1	88,60	100707	99	265,35	101663	260,47
2017	1058	1	98,05	94885	99	250,01	95943	245,81

* TÜİK, 2018

Tablo 9 incelendiğinde Hatay ilinin arıcılık alanında faaliyetlerinin 2004 ve 2017 yılları arasında arttığı söylenebilir. İlin kovan varlığının %99'unu yeni tip kovanların oluşturduğu görülmektedir. 2004 yılından 2017 yılına toplam kovan sayısı %145,81 oranında artış gösterirken bu değer yeni tip kovanlarda %150,01 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo-10 Hatay ilinde bal üretim miktarı (2004-2017)

Yıllar	Bal Üretim Miktarı (Ton)	Endeks
2004	531,679	100,00
2005	578,125	108,74
2006	836,835	157,39
2007	770,565	144,93
2008	1272,64	239,36
2009	1276,225	240,04
2010	1315,937	247,51
2011	1238,565	232,95
2012	1074,179	202,04
2013	1167,837	219,65
2014	835,721	157,19
2015	1176,126	221,21
2016	1260,788	237,13
2017	1014,85	190,88

* TÜİK, 2018

Hatay ilinin bal üretim miktarını gösteren Tablo 10 incelendiğinde, ilin bal üretimi ilgili yıllar arasında dalgalı bir seyir gösterdiği görülmektedir. 2004 yılı baz alınarak yapılan değerlendirmede %147,51 oranı ile 2010 yılında en yüksek üretim değerine ulaşılmıştır. 2017 yılında ise üretim 2004 yılına göre %90,88 oranında artış göstermiştir. Yaşanan bu değişikliklerin temelinde arı ölümleri başta olmak üzere iklimsel değişikliklere bağlı yaşanan verim düşüşlerinin geldiği söylenebilir.

İpek Böceği Yetiştiriciliği

Hatay ilinde ipek böceği yetiştiriciliği faaliyetlerini incelemek amacıyla ipek böceği kutu sayısı ile çile yapmaya uygun koza üretimi miktarları 2004-2017 yılları için değerlendirilmiş ve her iki başlık için hazırlanan veriler Tablo-11 ve Tablo-12'de sunulmuştur.

Tablo-11 Hatay ilinde ipek böceği kutu miktarı (2004-2017)

Yıllar	İpek Böceği Kutu	Endeks
2004	190,5	100,00
2005	130	68,24
2006	152	79,79
2007	101	53,02
2008	116	60,89
2009	61	32,02
2010	78,5	41,21
2011	140,5	73,75
2012	125	65,62
2013	65	34,12
2014	38	19,95
2015	65	34,12
2016	172	90,29
2017	100,5	52,76

* TÜİK, 2018

Hatay ilinde damızlık ipek böceği hariç ipek böceği kutu miktarını gösteren Tablo 11 incelendiğinde 2004 yılından günümüze doğru genel bir azalışın olduğu görülmektedir. 2004 yılından 2017 yılına gelindiğinde %47,24 oranında bir azalışın gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo-12 Hatay ilinde ipek böceği koza miktarı (2004-2017)

Yıllar	İpek Böceği Kozası (Ton)	Endeks
2004	2,441	100,00
2005	2,1	86,03

2006	1,522	62,35
2007	0,763	31,26
2008	0,475	19,46
2009	0,36	14,75
2010	0,472	19,34
2011	1,092	44,74
2012	0,682	27,94
2013	0,588	24,09
2014	0,139	5,69
2015	0,604	24,74
2016	0,923	37,81
2017	0,405	16,59

* TÜİK, 2018

Tablo 12 incelendiğinde ipek böceği kutu miktarında yaşanan azalışın ipek böceği kozasında da gerçekleştiği görülmektedir. 2004-2017 yılları arasında gerçekleşen değişim incelendiğinde ipekböceği koza miktarının bu iki yıl arasında %83,41 oranında azalış gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ

Hatay ili ekonomisini şekillendiren sektörler; ticaret, tarım, sanayi, ulaştırma (nakliyecilik) ve inşaat sanayiidir. Hatay ilinden demir-çelik mamulleri, tarım araç ve gereçleri ile tarımsal ürünlerden özellikle yaş sebze ve meyve ile narenciye üretim ve ihracatı yoğun olarak yapılmaktadır (Semerci, 2018:36).

Hatay ili, yüksek bir tarım potansiyeline sahiptir ve 2014 yılında Türkiye'nin toplam tarımsal sübvansiyonunun %2'sini almıştır. Türkiye'de hayvancılığın sübvansiyon oranı %28 iken, Hatay ilinde sadece %7,63'dür (Semerci ve Çelik, 2017:92).

Hatay ilinin geneline bakıldığında tarım ve hayvancılık sektörlerinin üretim yapıları itibarıyla tarımsal üretimin daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Örneğin Hatay'ın belirli bölgelerinde narenciye ve zeytin

bahçelerinin yoğunluklu olması ve tarımsal faaliyetlerin belirli bir standartta yapılıyor olması ilin hayvancılık faaliyetlerinin önünde bir kısıt oluşturmaktadır. İlin arazilerinin bu şekilde değerlendirilmesi hayvansal üretimi daha çok entansif üretim modeline yönlendirmektedir.

Hayvancılık faaliyetlerinde maliyetin %60-80'ini oluşturan yemin ucuza tedariki işletmeler için büyük önem arz etmektedir. Hatay ilinin gerek toprak yapısı gerekse verim yönünden yem bitkileri ve silajlık mısır üretimine uygun olmasına rağmen, tarla bitkisi ekimi içerisinde yem bitkilerinin ekiminin %0,2 ve ilin mera alanlarının %9 gibi düşük düzeylerde olması hayvancılıkta girdi maliyetlerini yükseltmekte bu da bölge hayvancılığını olumsuz etkilemektedir (Gün ve Erdem, 2004).

Hatay ilinde yapılan başka bir çalışmada ise ele alınan işletmelerin üretimlerinin verimsiz olduğu vurgulanmış ve ancak üretimlerini %31 oranında artırabilirlerse rekabetçi bir konuma gelecekleri belirtilmiştir. Bu işletmelerin verimsizliklerinin temelinde girdilerin aşırı kullanılması gösterilmiştir. Örneğin veteriner masrafları ve insan emeği gibi masraf unsurlarının fazlalığına değinilmiştir. (Parlakay ve ark., 2015).

Yapılan bir başka çalışmada ise işletmelerin büyüklüğü nedeniyle maliyetlerde farklılıklar olduğu ve bunun işletmeler için dezavantajlı olduğu belirtilmiştir. Küçük işletmelerin dezavantajlarını azaltmak için etkin bir üretici organizasyonunun zorunlu olduğu sonucuna varılmıştır (Semerci ve ark., 2014). Buradan da anlaşılacağı üzere kârlı bir üretim için örgütlü bir üretimin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Hatay ilinde yapılan bir çalışmada en fazla süt sığırcılığı işletmesinin 2001-2010 yıllarını kapsayan dönemde kurulduğu belirtilmiştir. Yine aynı çalışmada 2010 yılı sonrası yeni kurulan işletme sayısında bir azalış yaşandığı vurgulanmaktadır (Tapkı ve ark., 2018).

Hatay ilinde süt sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin tamamına yakınının küçük ölçekli işletmeler olduğu belirtilmektedir (Sıki ve ark., 2012). İlin süt işleme sanayisinin de süt sığırı işletmeleri gibi küçük ölçekli olması, bizleri ilde bu sektörlerin fazla önem arz etmediği sonucuna götürebilir.

Yapılan bir başka çalışmada ise, işletmelerin %56'sının hayvancılık sübvansiyonları, işletmelerin %46'sının süt teşvik sübvansiyonu kullandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bir diğer önemli sonucu, sübvansiyon kullanan işletmelerde süt üretim maliyetinin %14 daha düşük olmasıdır ve bu iki grup arasında süt üretiminde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir fark bulunmuştur. Süt sığırı yetiştiriciliğini ve rekabet gücünü artırmak için, işletme kapasitesini ve verimlilik seviyesini arttırmanın önemli olduğu vurgulanmıştır (Semerci ve Çelik, 2017).

Kanatlı hayvan yetiştiriciliği kırsal alanda verimsiz arazilerin kullanımını ve kırsal istihdam açısından önem arz etmektedir. Ancak çalışmada incelenen yıllar arasında Hatay ilinde hem etlik piliç sayısı hem de yumurtacı tavuk sayısında ciddi azalmalar görülmektedir. Kanatlı sektörünün mevcut potansiyelini artırma adına ihracat açısından atılacak adımların sektördeki iyileşmeyi de beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Su ürünleri yetiştiriciliği açısından bir değerlendirme yapıldığında ilde bulunan mevcut iç su potansiyelinin yeterince değerlendirilemediği görülmektedir. Nitekim incelenen dönemde gerek su ürünleri yetiştiriciliği gerekse iç su avcılığında üretim rakamlarında ciddi azalmalar görülmektedir.

Hatay ilinde yapılan bir çalışmada ipekböceği yetiştiriciliğinin son yıllarda, çeşitli sorunlarla karşılaştığı ve yetiştiriciliğin azalarak önemini kaybettiği vurgulanmıştır. Yine aynı çalışmada Hatay'da bu üretim alanında dut bahçelerinin tahrip edildiği, ürünün ekonomik önemini kaybetmesiyle yetiştiricilerin sayısının azaldığı, ürün kayıplarının olduğu ve kalitenin düştüğü belirtilmiştir (Şahinler ve Şahinler 2002).

Sonuç olarak; Hayvancılık gerek ulusal gerekse bölgesel kalkınmada önemli iktisadi fonksiyonlara sahiptir. Hayvancılık sektörü; Türkiye’de ulusal beslenme ihtiyacının karşılanması yanında hayvancılığa dayalı sanayiye hammadde sağlanması, sektörler arası etkileşim ve dengeli kalkınma ile kalkınmanın istikrar içinde başarılması, sanayi ve hizmetler sektörüne istihdam yaratma, kırdan kente göçün azaltılması ve işsizliğin önlenmesi gibi önemli iktisadi fonksiyonlar üstlenmiş stratejik ve sürükleyici bir sektör konumundadır.

Bu bağlamda Hatay ilinin hayvancılığının hak ettiği konuma gelmesinde yapılacakların başında, il genelini kapsayan kooperatifçilik ve üretici örgütlenme çalışmaları ile küçük üreticinin üretimde kalması ve serbest piyasada rekabet gücünün artırılmasıdır.

Ayrıca Hatay ilinin coğrafi ve iklimsel avantajının değerlendirilmesi noktasında yem bitkisi ekimlerinin teşvik edilmesi ile sektörün maliyet kalemlerinden en önemlisi olan yem hammaddesinin ucuza arzı söz konusu olacaktır.

Hayvancılıkta çözüm bekleyen teknik ve idari sorunların çözülmesiyle ve sektörün yukarıda bahsedilen avantajlarından yararlanılması halinde Hatay ili mevcut hayvancılık potansiyeli belirlenecek hedefler doğrultusunda üretim ve verimlilik artışını gerçekleştirebileceği ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin arttırabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016. Haber Bülteni, S 24638, 31.01.2017.

Arif Semerci, “Place and Importance of Agricultural Sector in Hatay Province”, **Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 1, 2018, s. 36-47.

Arif Semerci, Ahmet Duran Çelik, “Reflections of Animal Husbandry Subsidies on Dairy Cattle Enterprises: A Case Study of Hatay Province-Turkey”, **Journal of Tekirdag Agricultural Faculty**, C 14, S 2, 2017, s.92-100.

- Arif Semerci, Ahmet Duran Çelik, “Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Sermaye Yapısı”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C 34, S 3, 2017, s. 201-209.
- Arif Semerci, Oğuz Parlakay, Ahmet Duran Çelik, “Gross Margin Analysis İn Dairy Cattle: A Case Study of Hatay Province, Turkey”, **Cust Agronegocio**, C 10, 2014, s. 154-170.
- Hatay GTHB, **Hatay il Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu**, Hatay, 2017, s. 13.
- Hatice Tunca Sıkı, Dilek Bostan Budak, Yahya Kemal Avşar, “Hatay İli Süt Sektöründe İzlenebilirliğin Mevcut Durumu”, **The Journal of Food**, C 37, S 5, 2012 s. 279-285.
- Hayvancılık İstatistikleri**, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ankara, 2018.
- İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, NACE Rev.2, 2004-2014**, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Haber Bülteni, S 24920, 12.12.2016.
- İllere Göre İşletme Ölçekleri**, Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği(TDSYMB), Ankara, 2017.
- Mehmet Gün, Aziz Murat Erdem, **Hatay İli Tarımsal Master Planı**, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Hatay Tarım İl Müdürlüğü, Hatay, 2004.
- Nuran Tapkı, İbrahim Tapkı, Erdal Dağistanlı, Muhammet Hanifi Selvi, Aybüke Kaya, Yusuf Ziya Güzey, Bekir Demirtaş, Ahmet Duran Çelik, “Hatay İli Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği Üyesi İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, **Hayvansal Üretim**, C 59, S 1, 2018, s. 25-32.
- Nuray Şahinler, Suat Şahinler, “Hatay İl’inde İpekböceği Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma”, **MKU Ziraat Fakültesi Dergisi**, C 7, S 1-2, 2002, s. 95-104.
- Oğuz Parlakay, Arif Semerci, Ahmet Duran Çelik, **Estimating technical efficiency of dairy farms in Turkey: a case study of Hatay Province**, *Custos e Agronegocio Online*, C 11, 2015, s. 106-115.

Seçilmiş Göstergelerle Hatay 2013, TÜİK Yayın No:4242,Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014, s.XV.

İNANÇ, AZİM VE ZAFER; MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE HATAY

Atilla GÜLER*

İskenderun Sancağı'nın fiilen bağlı bulunduğu Suriye, 1931 yılına gelindiğinde siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların sürekli yaşandığı bir ortadoğu ülkesiydi. İki milyona yakın nüfusa sahip ülkede 13 siyasi parti bulunurken, ülkede ekonomik yönden herhangi gelişme gözlenmiyordu. Ülkedeki siyasi ve ekonomik bunalımlara dikkat çeken Yüksek Komiser, ülkede uygulanması planlanan ekonomik kalkınma planı için bilgi vermek üzere gelen yetkililere “Biraz da çalışmaya zaman ayırarak ülkenin gelişmesine katkıta bulunmaları gerektiği” yönünde uyarıda bulunma gereğini duymuştu.

1931 yılında değişik bahanelerle sancağın yerli memurlarının görevlerine son verilerek yerlerine Şam'dan görevlilerin atanmasına başlandığının görülmesi Suriye'nin, İskenderun Sancağı'nı işgal girişimleri kapsamında hem Türklere yönelik politikanın bir yansıması yönünde demografik yapıda değişiklik girişimleri, hem de Türkçe'yi ortadan kaldırmaya yönelik gayretlerinin hız kazanacağını habercisiydi.

Bu uygulamaların bir devamı olarak; Antakya Lisesi'nde yazışma ve işlemler Arapça olarak yürütülmeye, mahkemelerde Türkçe verilen ifadeler tutanaklara Arapça geçirilmeye, ayrıca resmi daire levhaları da Arapça yazılmaya başlanmıştı¹, Bölgede yayınlanan Yenigün

* Emekli Albay, atillaglr@yahoo.com

¹ Hulki Öcal, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaa, Ankara, 1953, s.109-114.

Gazetesi, yaşananları dikkatle izleyerek Türk ahaliyi uyardı ve hukuk dışı bu uygulamaları reddetmeleri konusunda büyük bir çaba sarfediyordu.

Yine yerel bir basın organı olan Antakya Gazetesi ise, Suriye'nin bu uygulamalarını, destekliyor, Yenigün Gazetesi'ni de bölgede Arap düşmanlığı yapmakla suçluyordu. Suriye'nin, Antakya Sancağı içerisindeki çalışmalarının bir devamı olarak Arapça öğretim yapan okullarda haftada iki saat okutulması gereken Türkçe dersi de 1931 yılında kaldırılmıştı.

Bu arada 1929 yılı Dünya Ekonomik Buhranı; 1930 yılından itibaren sancakta olağanüstü bir ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuş, yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntıları bunalımlı bir döneme dönüştürmüştü. Yaşanan bu sıkıntıları dile getirmek amacıyla Şükrü Balcı Yenigün Gazetesi'nde kaleme aldığı "Baş belası hep bu topraktır." başlıklı yazısı komünizm propagandası içerdiği gerekçesiyle Halep Muhtelit Mahkemesi tarafından yargılanmış ve 18 Ağustos 1932'de kefaletle serbest bırakılmış, 27 Ağustos 1932'de Yenigün Gazetesi'nin süresiz kapatılması yönünde alınan karara rağmen, Yüksek Komiserin 4 Kasım 1932 tarihli talimatı ile gazete faaliyetine devam ettirilmişti.

Türkler, sancağın özel rejimi konusunda yaşananlar karşısında sessiz ve pasif kalmadıkları gibi özerklik konusundaki duyarlılıklarını da her fırsatta ortaya koyuyorlardı. T.B.M.M.'nin 25 Haziran 1932 tarihindeki 72'nci oturumunda İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey arasında "Fransa Hükümetince İskenderun ve Antakya'da Türklere Ankara Anlaşması hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığı konusunda" verilen önerge hakkında şu ifadelerle açıklamada bulunmuşlardı:

Mahmut Esat Bey:

"1921 yılında Ankara'da Ankara İtilafnamesi imzalandı. Bu itilafname gereğince Fransa; Antakya, İskenderun ve Beylan'da bir özel idareyi kabul ediyordu. Bu özel idare Türklerin elinde bulunacak, bundan başka o bölgede Türk okulları açılacak, Türk kimliği ve Türk varlığı korunacak,

Türk dili resmi dil olacaktı. Yine itilafname gereğince o bölgeye mahsus bayrağın içine bizim Türk Bayrağı'nın bir şekli konulacaktı. Türk dili Antakya, İskenderun ve Beylan'da resmi dil mahiyetine sahip olacaktı. Sonuç olarak o bölgede Türk varlığı bu suretle sürdürülmüş olacaktı. Aldığımız haberlere göre bunun hiçbirine uyulmamış, bununla da yetinilmeyerek Ermeniler, bir takım siyasi mülteciler, halife ve sultan döküntüleri, bazı Türk düşmanları Fransa tarafından bu itilafnameye aykırı olarak bölgedeki 400.000 Türk'ün başına bela edilmiştir.

İskenderun, Antakya ve Beylan'da 400.000 öz Türk yaşıyor. Bu parça bizim kalbimizden koparılmış kanlı bir parça gibi memleketimizin en kara günlerinde Fransa'nın eline teslim edildi. Fransa, Alsas-Loren'i 50 sene unutmadı. Ben milliyetçi bir Türk vekili olarak o parçayı ölene kadar unutmam.

Benim vekil sıfatı ile istediğim tek şey; Tarihin bu kanlı tek parçası orada çırpınıyor. Biraz sükun bulabilmesi, Fransa'nın imzaladığı anlaşmaya uyması ile mümkündür.”

1932'de T.B.M.M.'de görüşülen önerenin sonrası sorun, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından ilk defa 1 Kasım 1936'da T.B.M.M.'nin açılış oturumunda yaptığı konuşmada İskenderun Sancağı siyasi söylem olarak ifade edilmiş, konu 1932 yılında görüşülen önerge dışında 13 yıl sonra ilk defa meclis gündemine taşınmıştı. Artık Atatürk'ün 1921'de bahsettiği an gelmişti: Türkiye artık güçlüydü hakkı olan toprak parçasını istiyordu ve Mustafa Kemal Atatürk bu konudaki mücadeleyi başlatan sözlerini şu ifadelerle açıklıyordu;

“...bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerine ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve

*büyük mesele budur. Bu işin hakikatını bilenler ve hakkı sevenler ilgimizin şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.*²

Atatürk 1 Kasım 1936'da Antalya Mebusu Tayfur Sökmen ile yaptığı görüşmede şu konuları özellikle dikte ettirmişti. "Sökmen, bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya, İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında sürdürün. Cemiyet merkezi yine İstanbul'da kalmak üzere Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te şube açın. Fakat deniz, kara ve hatta dağdan Hatay'a gidip gelinmesi daha kolay olacağı için faaliyet merkeziniz Dört Yol şubeniz olsun. Bu şube açıldığında Antakya'daki cemiyetin adı da değiştirilerek Hatay Egemenlik Cemiyeti adını alsın."³

Sancakta yaşanan gelişmeler doğrultusunda Başbakan İsmet İnönü, Aralık 1936'da yaptığı bir konuşmada "Sancak meselesinin asla bir Türkiye- Suriye meselesi olmadığını, Türkiye'nin karşılıklı bir anlaşma hükümleri üzerinden sadece Türkiye ile Fransa arasında bir anlaşmazlık olduğunu, sorunun çözümlenmesinin de çok önem verilen ve özen gösterilen Türk-Fransız dostluğunu güçlendireceğini, aralarında hiçbir tezat olmayan Türkiye-Suriye dostluğunu bulandıracak bir neden ve sebep kalmamasını belirten" ifadelerle konuya açıklık getiriyordu⁴.

Atatürk'ün Tayfur Sökmen'e vermiş olduğu talimatlar doğrultusunda tüm çalışmalar Aralık 1936 ayında tamamlanarak *Hatay Egemenlik Cemiyeti* adını alan teşkilat; 18 Aralık 1936'da Dört Yol merkez şubesinden Antakya'ya gönderdiği bir talimatla, Fransa tarafından önerilen formüllerin Türkiye tarafından kabul edilmediği ve Türkiye'nin kayıtsız şartsız bağımsızlık konusunda kararlı olduğunu açıkça ifade ediyordu.

² Kazım Öztürk, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları II**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, 1114-1115.

³ Mehmet Tekin, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, M. Kemal Üniversitesi, Antakya 2002, s.68-69.

⁴ Cavid Oral, **Akdeniz Meselesi I**, Bugün Matbaası, Adana 1943, s.102-103.

Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin 8 Aralık 1936'da Antakya'ya giderek sancakta incelemelerde bulunmuş ve hazırladığı rapor Atatürk'e arz edildiğinde, Feridun Cemal Bey'in görüşlerine aynen katıldığını belirterek, "Biz şimdiye kadar sancakta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun Bey'in belirttiği gibi özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz"⁵ ifadeleriyle kararlı tutumunu ve hedefi işaret ediyordu.

Mustafa Kemal bu arada önlem olarak Milletler Cemiyeti'nden aleyhimize bir karar çıkmadan önce Hatay ve Suriye sınırında Türkiye'nin konuya ilişkin haklı görüşünün fiilen gerçekleştirilmesi ve Türk Ordusunun her yönde hazırlanmasında tereddüt edilmemesi amacıyla Başbakan İsmet İnönü'ye de ayrıca bir talimat göndererek, askeri harekâta geç kalmanın devletin şerefine hali hazır durumunun dışında, gelecekte de sözünün değersizliğinin işareti olacağını belirtmişti.

Yaşantısının bu döneminde zamanının büyük kısmını Hatay meselesinin çözümüne ayıran Atatürk, Milletler Cemiyeti görüşmelerinde çözüm konusunda gelişme sağlanamayınca, T.B.M.M. görüşmeleriyle hükümetin kararını da dinledikten sonra 5 Ocak 1937 günü saat 05:30'da trenle hedef İskenderun Sancağı olacak şekilde İstanbul'dan yola çıkmıştı. Bir taraftan da Güney Anadolu Bölgesindeki ordu komutanlarına da birliklerini güney sınırına doğru kaydırmalarını emrederken Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanları ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da Eskişehir'de toplantıda hazır olmalarını istiyordu.

6 Ocak 1937'de Eskişehir'de yapılan toplantıda hükümet yetkililerince "İkinci Dünya Savaşının yakın bir tarihte başlayacağı ve bir askeri harekâta girmenin sakıncalı olacağı" görüşü Atatürk'e iletildi. Atatürk görüşleri uygun karşılayarak trenle Ulukışla'ya geçti. Türkiye tarafında yaşanan bu gelişmeler ve Atatürk'ün kararlı tutumu Fransızları oldukça telaşlandırmıştı. Aynı gün Paris'te gerçekleşen Davaz-

⁵ F. Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.91.

Vienot görüşmesinde Fransa'nın davranışları değişmiş, bunun üzerine Atatürk de Ulukışla'dan Ankara'ya dönmüştü. Ancak bütün dünya başta Mustafa Kemal olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin sancak konusunda çok kararlı olduğunu, sancağın Fransa veya Suriye'ye bırakılmayacağını görmüş ve anlamıştı. Fransa Başbakanı'nın konuyla bizzat ilgilenmesi ve Türkiye ile doğrudan görüşmelere başlanabileceğini iletmesi de Ankara'da memnuniyetle karşılanmıştı.

Atatürk'ün güney gezisi yurt içinde bazı siyasilere de sıkıntılı anlar yaşatmış, hükümet Fransızlarla bir savaşa sürükleniriz endişesine kapılmıştı. Konuyu kendisine açan Hasan Rıza Soyak'ın endişelerine; *“Biz istesek bile Fransa'nın bizimle savaşa girmeyeceğini, çünkü kendi anavatanlarının tehlikelerle sarılı olduğunu, bu nedenle sancak için deniz aşırı bir savaşı göze alamayacaklarını, güney yolculuğunu da Hatay'daki Türk çoğunluğun anlaşmalarla kabul edilmiş haklarını korumada ne kadar hassas ve kararlı olduğumuzu ve konunun sürüncemede kalmasına tahammülümüz olmadığını göstermek için yaptığını, böylece işi sıkı tutmayan hükümeti de uyardığını”* belirtmişti.

Rıza Soyak karşı tarafın tutumunda ısrarcı olması durumunda neler yapılması gerektiğini sorduğunda da Atatürk tereddüt etmeden; *“1921 yılındaki anlaşmayı yapanların başında ben vardım. O zaman Mösyö Franklin Bouillon ile bu konuda çok şeyler konuştuk. Onları şimdiki Fransız yöneticiler unutmuş olsalar bile ben asla unutmam, unutmam da. Fransız Büyükelçi Mösyö Pansot'ya bu konuda defalarca söylediğim gibi; bu dava benim davam gerekirse yine şahsen halletmem gerekir. Böyle bir zorunluluk durumunda kalırsak, izlenecek yolu çoktan kararlaştırmış durumdayım. Böyle bir durumda Cumhurbaşkanlığı hatta milletvekilliğinden istifa edeceğim. Serbest bir Türk vatandaşı olarak bu işte çalışan arkadaşlarla beraber Hatay topraklarına gideceğim. Oradaki mücahitler ve Anavatanıdan kaçıp bize katılacağından asla şüphe etmediğim kuvvetlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağım. Türk Hükümeti isterse beni ve arkadaşlarımı asi ilan eder ve hakkımızda takibat yapar.”*⁶ ifadeleriyle düşüncelerini net olarak açıklamıştı.

⁶ H. Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Yayın, İstanbul 2005, s.607.

Atatürk'ün Hatay konusundaki kararlı tutumu aslında Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarına kavuşmalarını destekleyecek yönde bir çabaydı. Kendine has sezgi gücü ile dünyanın durumunu ve gidişatını değerlendiren Atatürk, Türkiye'nin Hatay'ı tekrar geri alabileceği kanaatine varmış ve bu konuda gerekirse askeri müdahaleyi de göze alarak bu konunun sonuçlandırılmasını istiyordu. Devletin başına dert açılacağından endişe duyan Başbakan İsmet İnönü ise bu konuda daha ihtiyatlı ve ılımlı bir politika izlenmesinden yanaydı. Başbakana göre sadece savaşın ilan edilmesi bile ülkemizi büsbütün yeni sıkıntılı bir siyasi ortamın içerisine atabilirdi⁷. Konunun diplomatik görüşmeler yoluyla, gerekirse daha uzun bir zaman sürecinde çözümünün uygun olacağını değerlendirmekteydi. Bu nedenlerle Atatürk ile Başbakan İnönü arasında Hatay konusundaki görüş ayrılıkları belirgin bir hale gelmişti. Sonuçta 18 Eylül 1937'de Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İnönü bu konudaki fikir ayrılığı ve çatışmaları nedeniyle yollarını ayırdı. Başbakan İnönü 20 Eylül 1937'de bir buçuk ay süreli izin alarak başbakanlık görevinden ayrıldı yerine vekaleten Celal Bayar atandı.

Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen Hatay konusunda siyaseten bir gelişme sağlanamıyordu. Atatürk, dış dünyada başta Fransa olmak üzere Milletler Cemiyeti'ni içeride de başta hükümet organları olmak üzere tüm milleti yeniden harekete geçirmek üzere bu defa Batı Anadolu'da konuşlu beş kolordu komutanıyla bir toplantı yapmaya karar verdi. Toplantıda Antakya ve İskenderun'un tarihi ve jeopolitik durumu ile buraların Türk yurdunun bir parçası olduğunu anlattı. Daha sonra toplantıya katılan komutanların fikirlerini sorduğunda İslahiye'de 1921'de Ermeni İsyanını bastıran Ayrıca Doğu Cephesinin kahraman komutanlarından 1'inci Kolordu Komutanı Korgeneral Mustafa Muğlalı; *"Atam, siz üzülmeyin! Beni Kayseri'deki 6'ncı Kolordu Komutanlığına atayın, bir manevra bahanesiyle emrimdeki iki tümen ve Dört-yol'daki Dağ Tugayı ile Suriye'ye girip Antakya ve İskenderun'u Fransızlardan*

⁷ İsmet İnönü, **Hatıralarım I**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2006, s.284.

*alayım. Sonra siz beni asi diye ilan ederek asarsınız. Ama siz üzülmeğin arzunuz olsun!*⁸“ ifadeleriyle düşüncelerini açıklamıştı.

Sürdürülen bu gayretli ve kararlı çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin zaferiyle sonuçlanmıştı. 29 Haziran 1939 saat 16:09'da Hatay Meclisi'nde Meclis Başkanı Abdülğani Türkmen kürsüye çıktığında mikrofondan Divan Katibi Bekir Sıtkı Kunt'un sesi duyulur;

“39 imzalı bir takrir var onu okuyorum! Yüksek Riyasete! Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay'ın Anavatana kavuştuğunu bir kararla tespitini teklif ediyoruz.”

Hatay Meclisi İkinci Başkanı Vedi Münir Karabay dakikalarca süren alkışlar arasında şu cümleleri söyler: “Burada artık vazifemiz bitti. Biz bu Hatay Meclisi kürsüsünden Türk Vatandaşlığı mertebesine yükselirken Hatay Halkını temsil yetkisini bütün Anavatana, milli hakimiyet hakkını ve teşri kudretini bilhakkın kullanan Büyük Millet Meclisi'ne tevdi ediyoruz.”⁹

Meclis Başkanı Abdülğani Türkmen, Hatay'ın Anavatana katılma teklifini oya sunduktan sonra ulaşılan son kararın tebliği olan son cümlesini “*Tarihi vazifesini ikmal Hatay Millet Meclisi'ni dağıtıyorum ve kabulünü reye koyuyorum*”¹⁰ ifadeleriyle tamamladıktan sonra bütün salon büyük bir coşkuyla koro halinde *Kabul!* demiştir.

Meclis kürsüsüne gelen son konuşmacı Dr. Abdurrahman Melek bu Türk Devleti'ni tarihe emanet eden şu cümlesiyle konuşmasını ve görevini sonlandırmıştır: “*Biz Susahm, Tarih Konuşsun!*”¹¹

23 Temmuz 1939'da Hatay'da kalan son Fransız 16'ncı Tunus Avcı Alayı'na ait birlik de kışlasından saat 07:30 itibarıyla çıkmıştı. Kışlaya çok sayıda Antakyalı kadın süratle girerek Türk Birliği girmeden

⁸ İhsan Ilgar, **Asım Gündüz Hatıralarım**, Kervan Yayın, İstanbul 1973, s. 231.

⁹ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.425.

¹⁰ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 506-507.

¹¹ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları...**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.426.

kışlada temizlik yapma gayretindedir. Alanda bulunan yaklaşık 20.000 kişi, biraz sonra yapılacak devir teslim törenini izliyordu. Saat 07:45 Fransa Milli Marşı eşliğinde Fransız Bayrağı gönderden indirilmiş, İstiklal Marşı eşliğinde Türk Bayrağı göndere çekilmişti. Türk Bayrağı direğin tepesine ulaştığında hasretin sona ermesi nedeniyle sevinç ve gözyaşı yaşıyordu.

Bu manzarayı izleyen Fransız Generali Monnet, Türk Birlik Komutanı Kurmay Albay Şükrü Kanadlı'ya; *"Albayım! Siz asker olduğunuz için bir bayrağın inmesinin ne kadar acı olduğunu takdir edersiniz!"* sözlerine Albay Şükrü cevaben; *"Generalim! Siz 20 sene evvel emanet olarak aldığımız kışlayı sahiplerine iade ediyorsunuz. Buna karşılık Türk Milleti'nin ve ordusunun teveccüh ve muhabbetini kazandınız. Üzülecek yerde memnun olmalısınız!"* ifadeleriyle Türk vatan topraklarını işgal eden emperyalistleri nezaketle memleketlerine uğurlamıştı¹².

KAYNAKÇA

Erkin, F. Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

Ilgar, İhsan, **Asım Gündüz Hatıralarım**, Kervan Yayın, İstanbul 1973.

İnönü, İsmet, **Hatıralarım I**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2006.

Konuralp, Abdurrahman, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası, İskenderun 1996.

Oral, Cavid, **Akdeniz Meselesi I**, Bugün Matbaası, Adana 1943.

Öcal, Hulki, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaa, Ankara 1953.

Öztürk, Kazım, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları II**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

Soyak, H. Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar II**, Yapı Kredi Yayın, İstanbul 2005.

Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

¹² Abdurrahman Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası, İskenderun 1996, s.193.

Tekin Mehmet, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

Tekin Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

Tekin, Mehmet, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, M. Kemal Üniversitesi, Antakya 2002.

HATAY'DA VATAN CEPHESİ (12 EKİM 1958-27 MAYIS 1960)

Aziz KILIÇ*

ÖZET

Demokrat Parti'nin 1957 seçimlerinde ilk kez seçmen çoğunluğunu yitirmesiyle birlikte, muhalefet partileri "Güçbirliği" adı altında birleşerek Demokrat Parti'yi iktidardan düşürmenin yollarını aramaya koyuldular. DP ise buna karşılık olarak Vatan Cephesi uygulamasını başlattı. Vatan Cephesi ocakları hızla ülke geneline yayıldı ve bir milyona yakın kişi bu ocaklara katıldı. Diğer il ve ilçelerde olduğu gibi Hatay'da da Vatan Cephesi Ocakları açıldı ve binlerce kişi bu ocaklara üye olmaya başladı. Bu süreçte Vatan Cephesi'ne Hatay'ın Kırıkhan, İskenderun, Antakya, Altınözü ve Reyhanlı ilçelerinden kitlesel katılımlar olmuştur. Hatay'da Vatan Cephesi'ne katılanların çoğu köylere aittir. Muhalefet partilerinden istifa edip Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşların önemli bir çoğunluğu CHP mensubu seçmendir. Menderes'in 13-14 Şubat 1960'ta Hatay'ı ziyareti sonrası Hatay'dan Vatan Cephesi'ne katılımlar hızlanarak devam etmiştir. Hatay'dan Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşların Menderes'e gönderdikleri telgraflarda kullandıkları üslup, muhalefet-iktidar çatışmasının yarattığı siyasal kutuplaşmanın halk kitleleri üzerindeki yansımalarını gösterir niteliktedir. Bu çalışmada, 12 Ekim 1958'den itibaren oluşmaya başlayan ve 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulan Vatan Cephesi konusu genel anlamda incelenmiş ve ardından Hatay'daki durumu üzerinde durulmuştur. Gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda da Hatay'dan Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşların gönderdikleri telgraflar ince-

* Araştırma Görevlisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, azizkilic@mku.edu.tr.

lenmiş ve yorumlanmıştır. Böylece siyasal hayattaki kutuplaşma hareketlerinin Hatay'da halk kitlelerine ne şekilde yansıdığı ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Vatan cephesi, Muhalefet, Siyasal Kutuplaşma.

**THE HOMELAND FRONT (VATAN CEPHESİ) IN HATAY
(OCTOBER 12, 1958-MAY 27, 1960)**

ABSTRACT

The Democrat Party lost the majority of voters for the first time in the national elections in 1957. In this process, the opposition parties tried to unite under the name Unity of Forces (Güçbirliği) to overthrow the government and come to power. The Democratic Party countered the opposition parties' activities by launching the Homeland Front (Vatan Cephesi). the Homeland Front organizations were rapidly spread all over the country and nearly one million people joined these organizations. As in other provinces and districts, the Homeland Front organizations were opened in Hatay and thousands of people started to become members of these. In this process, there had been mass participation from Kırıkhan, İskenderun, Antakya, Altınözü and Reyhanlı districts of Hatay in the Homeland Front. Most of citizens who participated in the Homeland Front were from villages in Hatay. The majority of the citizens who resigned from the opposition parties and joined the Homeland Front were members of the Republican People's Party. After Menderes visit to Hatay on February 13-14, 1960, the participation from Hatay in the Homeland Front continued to accelerate. The style used by the citizens in the telegram which addressed Menderes that they reported to join the Homeland Front form Hatay shows the reflection of the political polarization, created by conflict of the Democratic Party and the opposition parties, on the popular masses. In this study, the Homeland Front, which was established on October 12, 1958 and ended with the coup of May 27, 1960, was examined in general and then its situation in Hatay was emphasized. At the conclusion of the research carried out, telegraphs sent by citizens from Hatay to participate in the Homeland Front have been examined and interpreted. Thus, it has been tried to examine how the polarization movements in political life were reflected to the masses of people in Hatay.

Keywords: The Democrat Party, the Homeland Front, the Opposition Parties, Political Polarization.

GİRİŞ

Türkiye’de 1950-1960 siyasal döneminin karakteristik özelliklerinden biri, iktidarda olan Demokrat Parti (DP) ile muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki hiç durmadan artan kutuplaşmadır. DP ile CHP arasında 1960 yılında doruk noktasına ulaşan husumet, DP’nin iktidara gelmesinden hemen sonra başladı. İki parti arasındaki gittikçe artan kutuplaşmanın temelinde genel olarak iki faktörün rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan biri din ve laiklik meselesiydi. Diğer ise Menderes’in 27 Mayıs darbesiyle devrilmesine yol açan siyasal özgürlüklerin giderek kısıtlanmasıydı.¹ CHP, Cumhuriyet rejimiyle tarihsel bağından faydalanarak kendisini Atatürk’ün mirasının savunucusu olarak sundu ve iktidar partisinin neredeyse bütün faaliyetlerini laiklik ilkesi çerçevesinde değerlendiren bir muhalefet tarzı yürüttü.² DP’nin irticaya, rejimin laik karakterine zarar verecek tavizler verdiği yönündeki söylemlere sık sık başvurdu.³ DP ise her türlü yola başvurarak muhalefeti susturmaya, tasfiye etmeye yöneldi.⁴

DP, muhalefetteyken hem ekonomik hem de siyasi liberalizm konusunda samimi bir tutum içerisindeydi. Partinin resmen kurulduğu 7 Ocak 1946 tarihinde ilan edilen 85 maddelik parti programı liberal vaatlerle doluydu. Parti programında liberalizm, hem siyasal özgürlükler bakımından hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmişti.⁵ Ne var ki, iktidara geldikten sonra DP, siyasal liberalizmle ilgili vaatlerinin çok azını yerine getirerek önceliği ekonomiye verdi. 1950-1954 dönemindeki genel ekonomik iyileşme, DP hükümetinin ülkedeki popülaritesini ve bir bütün olarak çok partili sisteme güvenini güçlendirdi.⁶ Bu atmosferle 2 Mayıs 1954’te genel seçimleri yapıldı ve DP parlamen-

¹ Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, İstanbul, 1967, s. 17.

² Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, 2015, s. 230.

³ Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, 1963, s. 68-69.

⁴ Karpat, **a.g.e.**, s. 237-238.

⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s. 12-13; Parti programının tam metni için Bkz. **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s. 2.

⁶ Karpat, **a.g.e.**, 236; İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalışlığın Tarihi**, İstanbul, 1974, s. 401

ter demokrasilerde az görülecek bir oy oranına ulaşarak iktidarda kalmayı sürdürdü. Meclisteki sandalyelerin yüzde 92,98'ini DP kazanmıştı.⁷ Ancak her seçim başarısıyla birlikte DP ileri gelenleri, muhalefetin eleştirilerine karşı aşırı bir hassaslık da göstermekteydiler. Daha 3 Eylül 1950'deki belediye seçimleriyle 600 küsur CHP'li belediyenin 560 kadarı DP'ye geçince seçimden hemen sonra Menderes, "*Türk milleti, Halk Partisini 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti. 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti.*" diyerek partisinin tutumunu özetleyen bir saptama yaptı.⁸ Bu saptama ileriki süreçte muhalefet-iktidar ilişkisinin alacağı biçim hakkında ipuçları taşımaktaydı. 1954'teki seçim zaferi de başta Menderes olmak üzere, DP yöneticilerine sınırsız bir güven verdi. Menderes hem kendi partisine hem de muhalefete karşı daha baskıcı bir tutum sergilemeye başladı.⁹ Bu tutumun sonucu olarak DP hükümeti, 1953'ten itibaren, en sonunda basın, üniversiteler ve muhalefet partileri üzerinde şiddetli kısıtlamalar koyan seri halinde yasal düzenlemeler yaparak siyasal liberalizme sırt çevirdi.

1957 Seçimleri ve Vatan Cephesi'nin Kurulmasına Giden Süreç

1957 seçimlerine doğru giderken DP'nin 1950-56 döneminde başarılı olan ekonomik politikaları artık dinamizmini yitirmeye başlamıştı. Hükümet, 1957'ye kadar tarım ürünlerinin fiyatlarını destekleyerek bir yandan çiftçiyi tatmin ederken diğer yandan da dar ve sabit gelirlileri zor duruma düşüren bir dizi politika izlemişti. Bu politikanın sonucu enflasyon, döviz kıtlığı ve kara borsa oldu.¹⁰ Giderek bozulan ekonomik durum ile hükümetin muhalefet üzerindeki baskılarını arttırması arasında sıkı bir ilişki vardı. Fiyatlar yükselip piyasada en

⁷ Seçim sonuçları için Bkz., Cemal Aygen, "Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri", **Ankara Üniversitesi SBFD**, XVII, I, Mart 1962, s. 208.

⁸ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1960.

⁹ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu" **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Derleyen Schick ve Tonak, İstanbul, 1990, s. 125.

¹⁰ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 4, s. 1070.

önemli tüketim mallarının bir kısmı bulunamayınca, kamuoyu muhalefetin eleştirilerine daha çok duyarlı hale gelmeye başladı.¹¹ Toplumsal hoşnutsuzlukla birlikte, yasal baskıların ağırlığına rağmen, muhalefet partileri eleştirilerini daha da şiddetlendirdiler. DP'nin muhalefete yönelik tutumu giderek ağırlaşınca, muhalefet partileri işbirliği yapmak için çeşitli girişimlerde bulundular. Henüz seçimlerin erkene alınacağı resmen açıklanmamışken muhalefet temsilcileri, Ağustos 1957'de işbirliği yapmak için bir dizi görüşmelerde bulundular.¹² Hürriyet Partisi 5 Ağustosta yayımladığı tebliğde, “demokratik rejimi koruma yolunda, muhalefet partileri arasında işbirliği” yapılmasının zorunlu olduğunu bildirdi. Hürriyet Partisinin başlattığı işbirliği girişimine ertesi gün Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) yayımladığı bir bildiriyle destek verdi. Bildiride, “*muhalef partilerin büyük vatandaş kütlesiyle birlikte Milli Hürriyet Cephesi kurmak yoluyla işbirliği*” yapmalarının artık kaçınılmaz olduğu ifade edilmekteydi.¹³ Her iki partinin işbirliği çağrısına İnönü olumlu yanıt vererek görüşmelere hazır olduğunu açıkladı.¹⁴ Muhalefet partileri 12 Ağustos'ta İnönü'nün Heybeliada'daki evinde toplanarak işbirliği müzakerelerine başladılar.¹⁵ Muhalefet partilerinin “*işbirliği konferansı*” Ağustos'un sonlarına kadar sürdü ve nihayet 4 Eylül'de üç muhalefet partisi işbirliği üzerinde mutabık kaldıkları esasları ortak bir bildiriyle açıkladılar. Bildiride, muhalefet ile iktidar arasında süregelen mücadelenin bir rejim davası olduğu, bu davanın halledilmesi için üç partinin işbirliği yapmaya karar verdiği ifade edildikten sonra, muhalefet iktidara geldiği takdirde 2 yıl boyunca kurucu meclis olarak çalışacağı ve bu süre zarfında antidemokratik kanunları kaldıracağı, nispi temsil usulüne göre yeni seçimlere gidileceği belirtiliyordu.¹⁶ Bu arada DP, 1958'de yapılması gereken seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılacağını açıkladı ve ardından muhale-

¹¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, (1945-1980), 2010, s. 83.

¹² **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1957.

¹³ **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1957.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1957.

¹⁵ **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1957.

¹⁶ **Ulus**, 5 Eylül 1957.

fetin seçimlerde işbirliği yapmalarını engellemek için seçim kanununda bazı değişiklikler yaptı.¹⁷ Böylece muhalefet partileri işbirliği konusundaki girişimlerini hayata geçirecek formülü bulamadılar.¹⁸

27 Ekim 1957 genel seçimleri hayli gergin bir havada yapıldı. Muhalefetin seçim kampanyasının odak noktası rejim davası, siyasal özgürlükler ve ekonomik sorunlardı. DP'nin seçim propagandasının ağırlığı ise yedi yıllık iktidarı dönemindeki ekonomik gelişmelerdi. Ayrıca DP, dinin etkili gücünden yararlanmak için tek parti döneminin katı laiklik politikalarını da vatandaşa sık sık hatırlattı.¹⁹ Hatta Menderes, Adana'da yaptığı konuşmada tek parti döneminde, "*CHP'nin 800 Camii ahır, müskirat deposu*" haline getirip satışa çıkardığını ileri sürdü.²⁰ Bunun üzerine muhalefet, DP'yi dini istismar etmekle suçladı. Seçim kampanyaları oldukça sert geçti.²¹ Hem muhalefet hem de iktidar seçim meydanlarında birbirlerini amansızca eleştirdiler. DP'nin eski kurucusu ve kısa süre önce partiden istifa eden Fuad Köprülü, "*Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir*" diyerek DP'nin baskıcı ve otoriter eğilimini eleştiriyordu.²² Muhalefetin tüm çabalarına rağmen DP, kullanılan geçerli oyların yüzde 47.70'ni alarak seçimi kazandı. Fakat DP ilk kez yüzde ellinin altına düşerek muhalefetin aldığı toplam oyun gerisinde kaldı ve seçmen çoğunluğunu yitirdi. CHP yüzde 40.82 oyla neredeyse iktidar partisi kadar oy aldı. Geriye kalan oyların

¹⁷ "Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun", **Resmî Gazete**, S 9705, 13 Eylül 1957; **Milliyet**, 11 Eylül 1957.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1957.

¹⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, 2002, s. 96-104.

²⁰ **Milliyet**, Cumhuriyet, 23 Ekim 1957.

²¹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 2010, s. 505.

²² **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1957.

yüzde 7,19'unu CMP ve 3.85'ini ise Hürriyet Partisi aldı. DP, muhalefetten 287 bin²³ daha az oy almasına rağmen yürürlükteki seçim sistemi kendisine Mecliste rahat bir çoğunluk sağladı. 610 milletvekilinin dağılımı şöyledi: DP 424, CHP 178, CMP 4 ve Hür. P. 4.²⁴

Sert seçim kampanyaları, seçim sonrası muhalefet ile iktidar arasındaki siyasal mücadelenin daha da gerginleşeceğine işaret etmekteydi. DP'nin 1946 seçimleri olarak adlandırılan 27 Ekim 1957 genel seçim sonuçlarının ilanından sonra, ülkedeki siyasal gerginlik hiçbir şekilde hafiflemedi. Muhalefet seçimlerde usulsüzlük yapıldığını ileri sürdü.²⁵ Seçim sırasında türlü yolsuzluklar, usulsüzlükler ve haksızlıklar yapıldığına dair ülkenin birçok yerinden seçim kurullarına şikayetler, itirazlar yağdı. CHP, 15 ilin seçim sonuçlarına itiraz etti.²⁶ Gaziantep, Kayseri, Giresun ve diğer bazı illerde gösteriler, çatışmalar yaşandı; Kayseri'de 16 kişi yaralandı.²⁷ Çıkan olaylar üzerine İnönü, birçok yerde DP'lilerin CHP'lilere saldırdığını Başbakan Menderes'e söyleyince, Menderes ise CHP merkezinin memlekette olaylar çıkarmaya yeltendiği cevabını verdi ve seçimle ilgili tartışmalar uzun süre devam etti.²⁸

1958'den itibaren Türkiye hızla siyasal bir bunalımın, kaba kuvvet politikasının eşğine doğru itilmeye başladı. Özellikle Orta Doğu'da patlak veren bir bunalım Türkiye'nin iç siyasetini derinden sarstı. 14 Temmuz 1958'de Irak Kralı II. Faysal Bağdat Paketi toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye geleceği sırada aniden askeri bir ihtilal oldu ve bu olayın sonucunda Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait öldürüldü.²⁹ Bu atmosferde hem muhalefetin hem de muhalif basınının Irak İhtilalini günlerce gündemde tutmaları ve bazı imalarda bulunmaları,

²³ *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1957.

²⁴ Aygen, a.g.m.

²⁵ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)*, Ankara, 1991, s. 12-13.

²⁶ *Milliyet*, 29 Ekim 1967.

²⁷ *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1957.

²⁸ *Milliyet*, 30 Ekim 1957.

²⁹ *Cumhuriyet*, *Milliyet*, 15-16-17-18 Temmuz 1958 sayıları.

CHP'nin bu konuyu görüşmek üzere Meclisi ısrarla olağanüstü toplantıya çağırması³⁰ Menderes'i ve DP'yi son derece rahatsız etti. Zaten DP, daha başından beri ordudan gelebilecek bir hareketten tedirgindi.³¹ 14 Mayıs 1950'de iktidara geldiğinin ertesi günü dört generalin iktidarı DP'ye teslim etmemek için seçimleri iptal etmeyi İnönü'ye teklif ettikleri haberleri tedirginlik yaratmıştı.³² DP, 6 Haziran 1950'de ordu üst kademesini değiştirerek bu tedirginliğini bir süreliğine yatıştırmıştı. Fakat 16 Ocak 1958'e gelindiğinde ise hükümete yönelik bir komplo hazırladıkları gerekçesiyle dokuz subayın tutuklandığı kamuoyuna yansdı.³³ Muhalefet tarafından Irak İhtilalinin gündemde tutulmasına DP'nin aşırı reaksiyon göstermesinin nedenlerini, onun ordu ile son derece kırılğan olan ilişkilerinde aramak gerekir.

Bu süreçte Menderes ile İnönü arasındaki söz düellosunda “*ihtilal*”, “*idam sehpaları*” konuşulur oldu. Başbakan Menderes Balıkesir DP il kongresinde CHP'yi “*ihtilal havası yaratmakla*” suçladı ve “*Biz onlara haddini bildireceğiz*” dedi. Menderes aynı konuşmasında, muhalefetin Irak İhtilalini gündemde tutarak, “*Milleti tahrik ederek bunları da öldürecek bir sergerde, serseri çıkmayacak mı?*” demek istediğini, meşru sayılması mümkün olmayan bir mücadele yolu izlediğini ifade etti.³⁴ Yine Menderes bir başka konuşmasında, “*İhtilal tahrikçiliği İnönü'nün politika mesnedi olmuştur*” dedi.³⁵ Başbakana cevap veren İnönü, tehditlerden korkmadığını, “*idam fermanını boynunda*” taşıdığını, milletin yarısından fazlasını temsil eden muhalefete toplum önünde tekrarı mümkün olmayan sıfatlarla saldırıldığını söyledi.³⁶ Menderes ile İnönü'nün siyasal yaşamdaki kutuplaşmayı geri dönülemez şekilde çıkmaza sokan söz düellosu haftalarca devam etti. 16 Eylül'de CHP yayımladığı tebliğde, “*İktidar partisi idarecileri, iç politikada yeni bir şiddet ve baskı devri açmak*

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, B: 86, C 4, 26.07.1958; TBMM Zabıt Ceridesi, B: 87, C 4, 21.08.1958.

³¹ Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, a.g.m., s. 120.

³² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İç Yüzü*, İstanbul, 2010, s. 15.

³³ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1958.

³⁴ *Cumhuriyet, Milliyet*, 7 Eylül 1958.

³⁵ *Milliyet*, 9 Eylül 1958.

³⁶ *Milliyet*, 10 Eylül 1958.

hevesine kapılmış görünüyorlar” dedikten sonra, iktidarın muhalefeti “*ih-tilalcilik*” ile suçlayarak tahammül edilemez duruma ulaşan hayat pa-halılığı ve geçim sıkıntısı karşısında halkın dikkatini başka yöne çekme amacıyla olduğunu belirtmekteydi. Buna cevap veren DP yayımladığı tebliğde, “*şiddet yoluna saparak, nizam çiğneyerek bir azınlığın tahakkümünü korumak*” girişiminin muhalefetten geldiğini ifade etmekteydi.³⁷

Vatan Cephesi kurulmasına giden süreçte iç politikada hava gün geçtikçe gerginleşti. Menderes 20 Eylül 1958’de İzmir’de yaptığı ko-nuşmada muhalefetin, “*kin husumet ve kıskançlığın harekete geçirdiği zor-lama ve her ne pahasına olursa olsun seçimler yoluyla olmasa da iktidara gel-mek politikasına*” sıkı sıkıya bağlı olduğunu artık anlaşıldığını söyledi. Ertesi gün DP il kongresinde konuşan Menderes muhalefeti hedef ala-rak, “*Bir daha savcıya valiye dil uzatırlarsa elbette tedbir alacağız. O zaman Demokrasiye paydos dedirtirler.*”³⁸ Geniş yankı uyandıran Menderes’in bu ifadelerine cevap veren İnönü, “*Demokrasiye paydos demeye DP Genel Başkanının gücü yetmeyecektir.*” dedi.³⁹ Aydın’dan İnönü’ye cevap veren Menderes, “*Demokrasiyi yıkmağa kuvvetimiz yoktur, onu ancak İnönü yıkar*” dedi.⁴⁰

1957 seçimlerinde DP’nin muhalefetten daha az oy almasıyla bir-likte, CHP başta olmak üzere muhalefet partileri, iktidarın meşruiyeti-ni yitirdiği ve istifa etmesi gerektiği yönünde propagandaya başladılar.⁴¹ Seçimlerden hemen sonra CMP yayımladığı bildiriye, DP’nin muhalefet partilerinden daha az oy almasıyla azınlık durumuna düş-tüğü, buna rağmen yürürlükteki seçim sistemi sayesinde iktidarda ol-duğu, eğer 1957 seçimlerinde muhalefet partileri işbirliği sağlayabil-seydi seçimleri kazanmış olacakları ifade edilmekteydi.⁴² 1958’e gelin-diğinde muhalefet partileri artık ayrı ayrı siyasal mücadeleye devam

³⁷ **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1958.

³⁸ **Milliyet**, **Cumhuriyet**, 21-22 Eylül 1958 sayıları.

³⁹ **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1958.

⁴⁰ **Milliyet**, 24 Eylül 1958.

⁴¹ “Siyasal Cepheleşmede Yeni Adım: Vatan Cephesi”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi C 2**, 1941-1960, İstanbul, 2005, s. 334-335.

⁴² **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1957.

ettikleri sürece yürürlükteki seçim kanununun kendilerine bir fayda sağlamayacağını, aksine iktidar partisine yarayacağını, bu nedenle muhalefetin birleşmesi gerektiği çağrısında bulunmaya başladılar. Aynı zamanda hükümetin giderek muhalefete yönelik yeni baskı önlemleri alması da muhalefetin yeniden işbirliği yapma girişimlerini hızlandırdı.⁴³ Bu kez dört muhalefet partisi “*Güçbirliği*” adı altında birleşmek için bir dizi görüşmeler yürüttüler. İlk adımda 16 Ekim 1958’de Türkiye Köylü Partisi ile CMP birleşti.⁴⁴ Bunu 24 Kasım 1958’de CHP ile Hürriyet Partisinin birleşmesi takip etti.⁴⁵ İki partinin birleşmesinden sonra bir açıklama yapan İnönü, “*Demokratik rejim memlekette yerleşecek. Çaresi yok*” dedi.⁴⁶

DP ise muhalefet partilerinin iktidara karşı birleşme girişimlerine cevap olarak Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket başlattı. Vatan Cephesi, ilk kez 12 Ekim 1958’de Başbakan Menderes tarafından siyasi bir slogan olarak ifade edilmesinden sonra ortaya çıktı. Manisa’da muhalefet partilerinin üst yönetimlerini sert bir şekilde eleştiren Başbakan Menderes, “*Politika ve ihtirastan verasete vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir*” dedi.⁴⁷ Başbakan Menderes, Manisa’dan sonra yurt gezisi dâhilinde uğradığı diğer yerlerde de Vatan Cephesi konusuna sık sık değindi. Gezi sırasında yaptığı konuşmalarda Menderes, muhalefetin Güçbirliği girişimini “*kin ve husumet cephesi*”, “*şer cephesi*” olarak tanımlamaya başladı.⁴⁸

Menderes’in Manisa’daki çağrısından sonra hükümet DP’nin il, ilçe, ocak ve bucak örgütlerini Vatan Cephesi’ne katılmaya çağırdı. DP

⁴³ Nadir Nadi, “Partiler Arası”, **Cumhuriyet**, 08 Ekim 1958.

⁴⁴ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, s. 145, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1958.

⁴⁵ Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, a.g.e., s. 145.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1958.

⁴⁷ **Cumhuriyet**, **Milliyet**, 13 Ekim 1958.

⁴⁸ Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, İstanbul, 2012, s. 42.

bu girişimiyle, muhalefet partilerine mensup, daha önce DP'den ayrılmış veya siyaset dışı kitleleri Vatan Cephesine çekmek yoluyla partiyi güçlendirmeyi amaçlamaktaydı.⁴⁹ Dönemin DP Erzurum Milletvekili Rıfki Salim Burçak, Vatan Cephesi'nin kurulma nedenini şöyle açıklamaktadır: Menderes “*Vatana bunca hizmet yapmış olan bir partiyi bir kör ihtiras uğruna iktidardan düşürmeğe çalışmanın ve memlekete yapılan her çeşit hizmeti kötülemenin vatanımızın menfaatlerine aykırı düşeceğini, muhalefet partilerinin bu yıkıcı çabalarını önlemek için Demokrat Partiyi yeni iltihaklarla güçlendirmek gerektiğini düşündü ve vatan cephesi ocaklarını kurdu.*”⁵⁰ Burçak'ın bu ifadeleri Vatan Cephesi'nin kuruluş felsefesini özetler niteliktedir.

Vatan Cephesi Ocakları kısa sürede ülke geneline yayıldı ve bu ocaklara çok hızlı bir şekilde üye kaydı yapılmaya başlandı. DP üst yönetimi Vatan Cephesi'ne katılımları arttırmak için çeşitli yollar denedi. Gazete ve dergilerde, radyoda Vatan Cephesi'ne katılımı arttırmak için yoğun bir şekilde propagandalar başlatıldı. Özellikle DP yanlısı basın, Vatan Cephesi propagandalarına geniş yer veriyordu. Aynı zamanda DP'nin güçlü olduğu Ege bölgesinde *Vatan Cephesi* adını taşıyan gazeteler de çıkarılmaktaydı. Vatan Cephesi'ne katılanların adları ve katılım için genelde Başbakan Menderes'e hitaben gönderilen telgraflar DP yanlısı gazetelerde her gün yayımlanmaya başlandı.⁵¹ Ayrıca devlet radyosunu uzun süredir hükümetin bir yayın organı olarak kullanan DP, bu kez de Vatan Cephesi'ne katılanların isimlerini uzun listeler halinde yayımlamakta kullanmaya başladı.⁵² Öyle ki her gün belirli saatlerde radyoda Vatan Cephesi'ne katılanların isimleri okunuyordu. Herkesi bıktırıp usandıracak derecede sürdürülen bu radyo yayınlarına tepki olarak “*Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizan Neşriyatı Dinlemeyenler Derneği*” kurulmuştu.⁵³ Ne var ki DP'nin

⁴⁹Uyar, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁵⁰ Rıfki Salim Burçak, **On Yılım Anıları (1950-1960)**, Ankara, 1998, s. 596.

⁵¹ Uyar, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁵² Uygur Kocabaşoğlu, “Radyo” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 10, s. 2735.

⁵³ 2 Aralık 1958'de söz konusu dernek valilikçe kapatılacaktır. **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1958.

basın aracılığıyla yürüttüğü Vatan Cephesi propagandası bir süre sonra aleyhine işlemeye başladı. Muhalefet, radyo ve gazetelerde yayımlanan Vatan Cephesi'ne katılanlara ait isim listeleri arasında yeni doğmuş bebeklerin, ölülerin, kedilerin, köpeklerin ve hatta zaten DP'li olanların adlarının da olduğunu, sayıların abartıldığını iddia etti.⁵⁴ DP yanlısı gazetelerin Vatan Cephesi'ne katılımlara yönelik sık sık “*Vatan Cephesi'ne iltihak haberi yalandır*” şeklinde tezip yayımlamak zorunda kalmaları da muhalefetin iddialarını destekliyordu.⁵⁵

Hukuksal hiçbir niteliği olmayan, resmen kurulmamış⁵⁶ ve sadece siyasi bir slogan sonucu ortaya çıkmış Vatan Cephesi'ne resmen üye olmak söz konusu değildi. Dolayısıyla DP'nin daimi örgütlerine Vatan Cephesi adı altında üye kaydı alınıyordu. Menderes, Yassıada Mahkemesi'ndeki ifadesinde, DP'nin mevcut örgütlerinin partiye yeni katılımlar konusunda direnç gösterdiğini, Vatan Cephesi uygulamasının revaç bulmasından sonra bu direncin kırıldığını, çünkü DP'ye katılım sağlayanların doğrudan merkeze müracaat ettiğini ifade ederek bu yönteme neden başvurduklarını açıklamaya çalışacaktır.⁵⁷ DP'nin tüm çabalarının sonunda Vatan Cephesi adı altında DP'ye katılanların toplam sayısı, DP il idare kurullarının parti genel merkezine bildirdiğine göre, 27 Ekim 1957 genel seçimlerinden 1 Ocak 1960'a kadar geçen sürede 973.455'e ulaşmış bulunuyordu.⁵⁸

DP, Vatan Cephesi uygulamasıyla halkın halen kendisini desteklediğini, muhalefetin hükümeti haksız yere amansızca eleştirdiğini ispatlamaya çalışıyordu. DP'nin bu girişimine karşılık muhalefet de

⁵⁴ Bülent Ecevit, “VC'de Silah Sesleri”, **Ulus**, 29.07.1959; Jülide Gülizar, “Türkiye Radyoları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, s. 2742; Yasemin Doğaner, Vatan Cephesi”, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İstanbul, 2016, s. 179

⁵⁵ Sinan Yıldırım, “Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası” **Türkiye'de Siyasal Muhalefet (1923-1980)**, (Derleyen Ayşegül Koşuoğlu), İstanbul, 2008, s. 189.

⁵⁶ Bülent Ecevit, “VC'de Silah Sesleri”, **Ulus**, 29.07.1959.

⁵⁷ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları**: Vatan Cephesi Davası, Esas No: 1961/7, Birinci Oturum, 27.04.1961, s. 8-10.

⁵⁸ **BCA**, 10.9.0.0, Yer Bilgisi: 217.647.4

“Güçbirliği Ocakları” olarak karşı örgütlenmeye girişti. Böylece 1950’lerin başından beri süregelen muhalefet ile iktidar arasındaki husumet, siyasi ayrışmanın yeni bir biçimi olan Vatan Cephesi ile farklı bir boyuta taşınarak halk kitleleri arasında örgütlenmeye koyuldu. Siyasal yaşama hakim olan kutuplaşma hareketlerinin geniş halk kitleleri nezdinde karşılık bularak tehlikeli boyutlara ulaşması, 27 Mayıs 1960 darbesine kadar sürdü. 27 Mayıs’ı gerçekleştiren askeri cuntanın önemli gerekçelerinden ve kaygılarından biri, muhalefet-iktidar arasındaki siyasal gerilimden dolayı toplumun aşırı politize olmaya başlamış olmasıydı.⁵⁹

Aslında teşkilat bakımından hem CHP hem de DP kitle partileriydi. Her iki parti de ülke genelinde, 40 bin köyün çoğunda teşkilatlara sahipti. 1960 yılında DP, CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin (CKMP) küçük yerleşim birimlerine yayılmış yaklaşık 140 bin ocağı ve 14 bin bucağının faaliyet halinde olduğu tahmin ediliyordu.⁶⁰ Parti teşkilatları ocak, bucak, ilçe ve il dalları yoluyla Ankara’daki merkez yönetim kuruluna doğru aşağıdan yukarıya doğru işliyordu.⁶¹ Bu durum göz önünde bulundurulduğunda siyasi partilerin daimi örgütlerinin yanı sıra hukuksal niteliği tartışmalı olan Vatan Cephesi ve Güçbirliği ocaklarını kurmalarının anlamsızlığı ortaya çıkmaktadır. Ne var ki hem iktidarın hem de ana muhalefet partisinin bu girişimleri ülkeyi hızla askeri bir darbeye doğru sürüklemiştir. 27 Mayıs Darbesinden sonra Bayar, Menderes ve 20 eski hükümet ve parti mensubu Yassıada Mahkemelerinde açılan 18 davadan biri olan Vatan Cephesi Davasında, dikta rejimi kurmaya yönelmek isnadıyla yargılandılar. Menderes Mahkemeye verdiği ifadesinde, Vatan Cephesi’nin amacının Güçbirliği’ne karşı DP’yi dayanışmaya sevk etmek ve vaktiyle partiden ayrılan DP’lileri yeniden kazanmak olduğunu, “*iktisadi tedbirlere ve iktisadi cihazlanma hareketlerine karşı vaki olan köstekleyici ve engelleyici*

⁵⁹ **Milli Birliğe Doğru**, C 1, Haz. Sabahat Erdemir, Ankara, 1961, s. 293.

⁶⁰ **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1960; Oktay Akbal, “Parti Ocakları Yerine Halk Ocakları”, **Vatan**, 25 Haziran 1960.

⁶¹ Weiker, **a.g.e.**, s. 15.

tarizleri bertaraf etmek” amacıyla çalışmakta olduğunu söyleyecektir. Ayrıca Menderes, Vatan Cephesi'nin hiçbir şekilde Demokrat Parti örgütünden ayrı bir teşekkül olmadığını, “*siyasi bir tabir, bir propaganda, bir slogan*” olduğunu ısrarla savunacaktır.⁶² 27 Nisan-21 Haziran tarihleri arasında 14 oturumda görülen Vatan Cephesi Davası anayasayı ihlal davasıyla birleştirildi ve bu dava sonucunda sanıklardan 19'u çeşitli cezalarla mahkûm oldu.⁶³

Hatay'da Vatan Cephesi

Menderes'in Vatan Cephesi kurulması için çağrıda bulunduğu 12 Ekim 1958'den sonra diğer illerde olduğu gibi Hatay'da da Vatan Cephesi Ocakları kurulmaya başlamıştır. Reyhanlı Vatan Cephesi Çarşı Ocağı, İskenderun İstasyon Vatan Cephesi Ocağı, Belen Sarımazı Mahallesi Vatan Cephesi Ocağı, Mengüllü Köyü Vatan Cephesi ocağı şeklinde, köylere varıncaya kadar, kurulduğu yerin ismiyle çok sayıda Vatan Cephesi ocakları açılmıştır.⁶⁴ Bunlar, DP'nin daimi il, ilçe, ocak ve bucak teşkilatlarına ek olarak açılıp üye kaydı alıyorlardı ve partinin mevcut daimi teşkilatlarıyla yakın işbirliği içerisindeydiler. Ülkenin diğer illerinde olduğu gibi Hatay'da da Vatan Cephesine katılan kişiler, doğrudan Başbakan Menderes'e veya DP genel merkezine hitaben gönderdikleri telgraf veya mektuplarla katılım sağladıklarını bildirmekteydiler. Arşiv belgelerine göre, 27 Ekim 1957 genel seçimlerinden 1 Ocak 1960'a kadar geçen sürede, ülke genelinde DP'ye veya Vatan Cephesi'ne yaklaşık bir milyon kişi katılmıştır. Bu tarih aralığında Hatay genelinde Vatan Cephesi'ne katılanların sayısı ise DP Hatay il idare kurulunun parti genel merkezine bildirdiğine göre toplam 8666 kişidir.⁶⁵ Bu süreçte Hatay'dan DP'ye en fazla katılımlar İskenderun, Kırıkhan, Antakya, Altınözü ve Reyhanlı ilçelerinden olurken en az katılımlar ise Yayladağı, Dört Yol ve Hassa'dan olmuştur.

⁶² **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları:** Vatan Cephesi Davası, Esas No: 1961/7, Birinci Oturum, 27.04.1961, s. 8-10.

⁶³ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Kararları:** Anayasayı İhlal Davası Esas No: 1960/1, Yassıada, 1960-1961.

⁶⁴ **BCA,** 10.09.0.0/ 218.677.1, 1960-1961.

⁶⁵ **BCA,** 10.9.0.0/ 217.647.4, 1960-1961, s. 5.

Samandağ'ından herhangi bir katılımın olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.⁶⁶ Hatay DP İl Başkanı Mithat Kuseyrioğlu'nun parti genel merkezine bildirdiğine göre, Hatay il genelinde DP'ye/Vatan Cephesi'ne katılımlar şu şekildedir:⁶⁷ Antakya: 1213, İskenderun: 2923, Altınözü: 1039, Kırıkhan: 1310, Hassa: 527, Dörtyol: 330, Reyhanlı:1031, Yayladağı: 293.⁶⁸

Hatay'da Vatan Cephesi ocaklarının açılması ve üye kaydı alması 1960 yılının ilk aylarında da artarak devam etmiştir. Bu dönemde, Vatan Cephesi'ne katılımın sağlandığına dair gönderilen telgraflarda geçen isim listeleri de hesaba katıldığında Hatay'dan Vatan Cephesine katılım yaklaşık 13 bin civarında olmaktadır.⁶⁹ Ancak Vatan Cephesi'ne katılım, kişilerin siyasi bir faaliyet yürütmesi istemesinin bir sonucu olmaktan çok, DP'nin halen güçlü bir halk desteğine sahip olduğunu ispatlamaya yönelik olduğundan, söz konusu isim listeleri tam güvenilir değildir.

Hatay'da özellikle Şubat ve Mart 1960'ta katılımların hızlandığı görülmektedir. Bunun neden ise Menderes'in, 13-14 Şubat 1960'ta Hatay'ı ziyareti olduğu anlaşılmaktadır. Başbakan Menderes, yurt gezisi kapsamında 13-14 Şubat 1960'ta Hatayı da ziyaret etti ve uğradığı dört yerde konuşma yaptı. Hassa'da halka hitap ettikten sonra Kırıkhan'a geçen Menderes, burada yaptığı konuşmasında, on yıllık iktidarları döneminde ülkenin iktisadi ve mali açıdan görülmemiş derecede kalkındığına, "*hizmet dolu, zafer dolu bir on sene*" geçirdiklerine değindikten sonra özellikle CHP'yi ve İnönü'yü sert sözlerle eleştirdi. Başbakan Menderes, on yıldır başarılı bir şekilde ülkeyi yönettiklerini, muhalefet çevrelerinin sürekli tekrarladığı gibi İnönü ve CHP olmadan ülkenin yönetilemeyeceği görüşünü çürüttüklerini ancak buna rağmen CHP'nin sürekli olarak iktidar partisine engel olmaya çalıştığını, siyasi istikrarı bozmak için elinden geleni yaptığını ileri sürdü.

⁶⁶ BCA, 10.9.0.0/ 217.647.4, 1960-1961, s. 39

⁶⁷ BCA, 10.9.0.0/ 217.647.4, 1960-1961, s. 39.

⁶⁸ BCA, 10.9.0.0/ 217.647.4, 1960-1961.

⁶⁹ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 1960-1961.

Menderes, özellikle 1957 seçimleri ve gelecek seçimler için muhalefet partileri tarafından ileri sürülen iddiaları da cevaplandırarak şöyle devam etti:

“Kimmiş seçim hırsızları, rey hırsızları, 1946’nın siyaset zorbaları kimlermiş? Biz seçime asla hile katmadık ve katmayacağız. Sanki yapılmış ve yapılacak seçimlere fenalık getirenler varmış gibi, şikayet ediyorlar. Bedava kahramanlık yoluna sapıp: “sizi yere vuracağız” diyorlar. Onlar gibi konuşmak icap ederse ben de onlara söylüyorum ki siz de kanun dışına çıkarsanız baş aşağı yere vurulacaksınız. Hiç kimse kanunların üstünde değildir.”⁷⁰

Başbakan Menderes Kırıkhan’da sonra aynı gün Antakya’ya geçti. Antakya Cumhuriyet meydanında büyük bir kalabalığa hitap eden Başbakan, öncelikle ekonomik kalkınmadan bahsetti ve sonrasında Antakya’nın imarı konusuna değindi. Başbakan şehrin imar edileceğini, ihtiyaçlarının kısa zamanda yerine getirileceğini söyledi. Ardından muhalefete yönelik sert eleştirileriyle konuşmasını sürdürdü. Menderes, “hürriyet nizamı” ve siyasi istikrarı sağlama konusunda kararlı olduklarını ifade ettikten sonra muhalefetin “meşum” bir yolda olduğunu, kanunları çiğnediğini ileri sürdü. Menderes, Tek Parti dönemi boyunca CHP’nin özgürlükleri kısıtlayarak “memleketi susturduğunu”, kendi iktidarlarıyla birlikte “hürriyet nizamı” kurulunca da bu hürriyetleri istismar ettiğini ileri sürdü.⁷¹

Başbakan Menderes’in Hatay’daki son durağı İskenderun’du. 14 Şubat’ta halka hitap eden Başbakan Menderes, muhalefeti “nifak cephesi” olarak nitelendirdi ve Vatan Cephesi için yeni bir çağrıda bulundu. 1957 genel seçimlerini muhalefetin “fitne ve fesadı” bitsin diye erkene aldıklarını ve çok da uygun olmayan koşullar altında yaptıklarını ve buna rağmen seçimleri kazandıklarını söyleyen Menderes, muhalefeti meşru olmayan yollarla iktidarı ele geçirmeye çalışmakla suçladı. Menderes daha önceki konuşmalarında sık sık değindiği üzere,

⁷⁰ Cumhuriyet, Milliyet, 14 Şubat 1960 sayıları.

⁷¹ Cumhuriyet, Milliyet, 14 Şubat 1960 sayıları.

muhalefetin ve muhalif basının 14 Temmuz 1958'deki Irak İhtilalini günlerce gündemde tutarak ve bazı imalarda bulunarak ülkede bir ihtilal havası yaratmaya çalıştığını ancak başarılı olamadıkları yönündeki iddialarını yineledi. Ardından konuşmasında Vatan Cephesi konusuna geniş bir yer ayırdı. Muhalefeti tümünden “*nifak cephesi*” olarak ni-teleyen ve mutlaka “*kahredilmesini*” isteyen Menderes, 1958'den beri Vatan Cephesi'ne katılanların sayısının bir milyonu aştığını açıkladı ve muhaliflerin Vatan Cephesi'ne katılmaları konusundaki çağrısını te-kararladı. Menderes, Vatan Cephesi için çağrıda bulunduğu daha ön-cekli konuşmalarını hatırlatarak şöyle devam etti:⁷²

“Balıkesir’de nifaka ve kardeş kavgasına götüren kışkırtma ve tahrik-lere son verilmesi lüzumunu belirttim. Bilhassa muhalefet saflarında bu-lunan iyi niyetli vatanperver yurttaşlarımıza hitap ederek nifak cephesini terk edip Vatan Cephesi’ne gelmelerinin memleket vazifesi olduğunu ifade ettim. Bu sözlerimin bütün memlekette bıraktığı derin akis ve yarattığı ne-ticeler hakikati tamamıyla teyit etmiş oluyordu...İktidara gelmek için bir usul, bir yol olarak kullanılan nifakı ezmek lazım...Nifak cephesinden Va-tan Cephesine yan yana. İşte o günden bu güne Vatan Cephesine katılan vatandaşlarımız, aziz ve sevgili kardeşlerimizin sayısı bir milyonu çoktan geçmiş bulunuyor. Filhakika nifak cephesinden de Vatan Cephesine kitle-ler halinde bu geçiş milletçe işlere el konulmuş olmak vakası olarak an-laşılmak icap eder.”⁷³

Menderes, muhalefet çevrelerinden kaynaklı ve ülkeyi siyasal kar-ğaşaya sürükleyen “*nifakın*” halen devam ettiğini ve bunu bertaraf et-menin ancak Vatan Cephesi'ne katılıp bu hareketi güçlendirmekle mümkün olabileceğini ileri sürerek muhalifleri, Vatan Cephesine ka-tılmaya bir kez daha davet etti. Menderes, “*İyi niyetli aziz vatandaşları-*

⁷² “Menderes Dün de 27 Dakika Konuştu”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1960; “Menderes Dün V.C. İçin Yeni Bir Davet Yaptı”, **Milliyet**, 15 Şubat 1960.

⁷³ **Cumhuriyet**, **Milliyet**, 15 Şubat 1960 sayıları.

mızın nifaki bir defa daha ezip kahretmeleri ve Vatan Cephesini kuvvetlendirmeleri milletçe yolunda bulunduğumuz hürriyet nizamının, hakiki demokrasinin teminatı olacaktır” sözleriyle konuşmasını sonlandırır.⁷⁴

Menderes'in İskenderun'daki konuşmasında Vatan Cephesi ile ilgili çağrısını yinelemesi Hatay'da halk nezdinden karşılık bulmuş ve Vatan Cephesi'ne katılım hızlanarak devam etmiştir. Bu durum, “İskenderun'a vaki ziyaretlerinize gönüllerimizi fethettiniz yolunuzun doğruluğuna inanan bizler mensubu olduğumuz C.H.P'den istifa ederek saflarımıza katıldığımızı arz eder ellerinizden öperiz” tarzındaki çok sayıda telgraftan anlaşılmaktadır.⁷⁵

Vatan Cephesi ve Güçbirliği uygulaması Hatay'da da halkı aşırı politize edip bölmüş durumdadır. Vatan Cephesine katılımın sağlandığına dair Başbakan Menderes'e hitaben gönderilen telgraflardan bu durum anlaşılmaktadır. Bu telgraflarda kullanılan üslup, süregelen muhalefet-iktidar çatışmasının yarattığı siyasal kutuplaşmanın halk kitleleri üzerindeki yansımaları açıkça gösterir niteliktedir. Başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinden istifa ederek Vatan Cephesine katılan kişiler, gönderdikleri telgraflarda Menderes'in muhalefete yönelik “*nifak cephesi*” gibi sert söylemlerini tekrarlamışlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“Demokrat Parti hükümetimizin memleket sathında semereli çalışmaları ile dokuz sene gibi kısa bir zamanda meydana getirdiği muazzam eserleri inkar yolu ile yok etmeye çalışan, memleketi kardeş kavgasına sevk etmeye uğraşan ve yapılan işleri küçümseyen yağurda kara diyen mensubu bulunduğumuz...C.H.P. sinden istifa ederek D.P. ye kayıt olduğumuzu...”⁷⁶

“Cumhuriyet Halk Partisinin tahakküm ve vatandaşı vatandaşa boğdurma zihniyetinin hala devam etmekte olduğuna esfle şahit olmaktayız. Bu partinin gidişatında memleketin ve milletin hayrına en ufak bir ışık

⁷⁴ **Cumhuriyet, Milliyet**, 15 Şubat 1960 sayıları.

⁷⁵ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 15.02.1960, s. 237.

⁷⁶ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 29.09.1959, s. 26.

*görmüyoruz...bu partiden istifa ederek kurduğunuz Vatan Cephesine katıldığımızı arz ederiz...*⁷⁷

*“CHP’sinden diktatör zihniyetini ve gidişatını beğenmediğimizden ocağımızda kayıtlı bulunan azalardan 35 arkadaşımızla istifa ederek...DP vatan cephesine iltihak ettiğimizi arz ederiz.”*⁷⁸

*“Cumhuriyet Millet Partisi de memleketi günbegün nifak ve tahrike yeltenen Halk partisinin izinden yürüdüğünü gördüğümüzden...Millet partisinden istifa ederek...D.P saflarına iltihak ettiğimizi...”*⁷⁹

Başbakan Menderes’e gönderilen telgraflar belirli bir benzerlik de taşımaktadır. Formüle edildiği anlaşılan bu telgraflarda genellikle muhalefetin “*Demokrat Partinin memleket sathında yaptığı büyük hizmet ve eserleri*” inkâr ettiği, görmezden geldiği veya küçümsediği, memlekete zararlı yıkıcı ve bozguncu bir siyaset izlediği ve bu nedenle DP’nin başarılarını görerek/takdir ederek partilerinden istifa edip Vatan Cephesi’ne katıldıkları belirtilmektedir. Bazı telgraflarda Vatan Cephesi’ne katılanların isimleri uzun listeler halinde yer alırken bazılarında ise falan kişi ve bilmem kaç arkadaşı şeklinde sadece sayı yer almaktadır. Vatan Cephesi’ne katılanlar arasında başta CHP olmak üzere CKMP ve Hürriyet Partisinden istifa edenlerin yanı sıra partisiz kişiler de vardır.⁸⁰ Gönderilen telgrafların bir sureti de Basın Yayın Turizm Bakanlığına gönderiliyordu. Böylece bu telgraflar gazete ve radyoda yayımlanıyordu.

DP, Vatan Cephesi uygulamasıyla muhalefet partilerine mensup, daha önce DP’den ayrılmış veya partisiz kişilerin Vatan Cephesine katılmasını sağlayarak yeniden partiyi güçlendirmeyi hedefliyordu.⁸¹ Hatay’da da en güçlü muhalefet partisi CHP’ydi. DP’nin Hatay’da 1954’te % 60 olan oy oranı 1957 seçimlerinde % 45,54’e düşmüştü. Buna karşın CHP 1954’deki % 38 oy oranını 1957 seçimlerinde %

⁷⁷ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 26.01.1959, s. 296..

⁷⁸ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 03.02.1959, s. 127.

⁷⁹ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 11.04.1960, s. 283.

⁸⁰ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1.

⁸¹ Uyar, a.g.e., s. 26-27.

46,9'a çıkarmış ve seçimleri kazanmıştı. CHP'nin az bir farkla (CHP: 62.562, DP: 60617) seçimleri kazanarak 10 milletvekilini almış olması DP'yi oldukça rahatsız etmiştir.⁸² Bu nedenle DP, CHP'ye mensup kişileri Vatan Cephesi'ne çekmek için Hatay'da yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Dolayısıyla Hatay'dan Vatan Cephesi'ne üye olanların önemli bir kısmı CHP'den istifa ettiklerini bildiren kişilerdir.⁸³ CHP'den istifa ederek Vatan Cephesi'ne katılanlar arasında bu partinin çok sayıda ocak ve bucak başkanları ve idare heyetleri de vardır. Örneğin CHP'nin Belen, Payas bucak başkanları; Antakya'dan, Kırıkhan'dan, Altınözü'nden çok sayıda ocak başkanları CHP'nin “*gidişatını memlekete zararlı*” bulduklarını veya “*memlekette kışkırtıcı siyaset takip ettiğine kanaat*” getirdiklerini ve istifa ederek DP'ye “*iltihak*” ettiklerini belirten telgrafları Menderes'e hitaben göndermişlerdir.⁸⁴

Diğer muhalefet partilerinden de Vatan Cephesi'ne katılımlar olmuştur. CKMP ve 24 Kasım 1958'de CHP ile birleşen Hürriyet Partisinden çok sayıda kişi Vatan Cephesine katılmıştır. Özellikle Hürriyet Partililer partilerinin Güçbirliği adı altında CHP ile birleşmesine sıcak bakmamışlardır. Bu nedenle Hatay eski Hürriyet Partisi üst yönetiminin çoğu Vatan Cephesi'ne katılmıştır. Örneğin Antakya ilçe eski başkanı Turgut Anlar, 10 Aralık 1958'de Vatan Cephesi'ne katıldığını bildirmiştir. Yine eski Hürriyet Partisi Altınözü ilçe başkanı Nazım Hamudi 5 Aralık 1958'de Menderes'e çektiği telgrafta şunları ifade etmektedir: “*Hürriyet partisinin infisahi ile Hürriyet partisi kodamanlarının bizi arkalarından sürükleyecekleri zehabına kapılarak namımıza taahhüde girmelerini protesto eder davetinize icap etmeyi bir vatan borcu telakki ettiğimizden eski yuvamız olan Demokrat partiye intisap ederek her zaman emirlerinizde olduğumuzu saygı ile arz ederiz.*”⁸⁵ 30 Aralık 1958'de gönderilen bir başka telgrafta daha sert ifadeler kullanılır: “*Öz malını satarcasına bizleri güç*

⁸² Volkan Payaşlı, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)**, Ankara, 2017, s. 116.

⁸³ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 1960-1961.

⁸⁴ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1

⁸⁵ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 05.12.1958, s. 26.

*birliği namı altında C.H. Partisine satmak isteyenlerden nefret ederek vatan ve millet uğruna canla başla çalışan D.P. saflarına katıldığımızı arz ederiz...*⁸⁶

Diğer birçok ilde olduğu gibi Hatay'da da Vatan Cephesi'ne katılanların çoğu köylere aittir. Bunun nedeni genel olarak Tek Parti dönemiyle kıyaslandığında DP döneminde köylünün hayatındaki maddi olanaklarda gözle görülür bir gelişmenin sağlanmış olmasıdır. Tarım ürünlerinin fiyatları artırılmış, jandarma baskısı yok edilmiş ve köylü daha rahat bir yaşama kavuşmaya başlamıştı.⁸⁷ Bu nedenle DP'nin gücünün yattığı yerler köylerdi ve "İnönü'ye karşı Menderes" karşılaştırmasında köylülerin büyük bir kısmı Menderes'i destekliyordu.⁸⁸ Dolayısıyla ülke genelinde olduğu gibi Hatay'da da Menderes'in Vatan Cephesi çağrısı en fazla köylerde karşılık bulmuştur.

Vatan Cephesi'ne en fazla katılım Kırıkhan'a bağlı köylerden olmuştur.⁸⁹ Hatay'dan Vatan Cephesi'ne katılımlarla ilgili belgelerden tespit edildiği kadarıyla Kırıkhan'a bağlı 14⁹⁰ köyden kitlesel katılımlar olmuştur. Bu 14 köyden 9'u CHP'den, 1'i CKMP'den ve 1'i de Hürriyet Partisinden istifa ettiklerini belirtmiş, geriye kalan 3'ü de partisizdir veya parti belirtmemişlerdir. Bu köylerin muhtarlarının gönderdiği telgrafların bazılarında Vatan Cephesine katılanların kişi sayısı verilirken bazılarının da ise hane sayısı verilmiştir. Buna göre bu 14 köyden 1221 kişi ve 129 hanenin Vatan Cephesi'ne katıldıkları telgrafla Menderes'e bildirilmiştir.⁹¹

Antakya, Altınözü, İskenderun, Dört Yol ve Yayladağı ilçelerine bağlı köylerden de Vatan Cephesi'ne çok sayıda katılımlar olmuştur.

⁸⁶ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 30.12.1958, s. 195

⁸⁷ Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, 1974, s. 415.

⁸⁸ Weiker, **a.g.e.**, s. 170-171.

⁸⁹ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1.

⁹⁰ Bu köylerin isimleri şöyledir: Mahmutlu (39 hane), Ilıkpınar (1 kişi), Gölbaşı (221 kişi), Danaahmet (90 hane), Afrin Mültecileri (220 kişi), Abalaklı (40 kişi), Sucuköy (85 kişi), Topboğazı (93 kişi), Çiloğlan (138 kişi), Gümüt (32 kişi), Muratpaşa (194 kişi), Narlıhöbür (97 kişi), Çorum Köyü (15 kişi), Kamışlar (85 kişi). BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1.

⁹¹ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1

Arşiv kayıtlarından tespit edildiği kadarıyla, Altınözü'ne bağlı 5, Antakya'ya bağlı 5, İskenderun'a bağlı 4, Dört Yol'a bağlı 4, Yayladağı'na bağlı 3 ve Erzin'e bağlı 1 köyden seçmenler Vatan Cephesi'ne katılım sağladıklarına dair telgraflar göndermişlerdir. Köylerden Vatan Cephesi'ne katılanlar arasında partisiz vatandaşlar bulunmakla birlikte çoğunluğu CHP'den istifa ederek katılım sağladıklarını belirtmişlerdir.⁹² Köylerden gönderilen telgrafların bazıları da ilgili köyde Vatan Cephesi ocağının kurulduğuyla ilgilidir. Örneğin Antakya “*DP Mengüllü Köyü Vatan Cephesi ocağı müteşebbis heyeti başkanı Malik Mengüllü*” 18 Aralık 1959'da gönderdiği telgrafta Menderes'e hitaben şu ifadeler yer verir: “...*Muhalefet partilerinin yüksek başarılarınızı küçümseyen ve kötüleyen durumu bizleri daha çok birleştirdi. Bugün köyümüzde açılan ocağın sevinci ile hürmet ederim ve bağlılığımızı arz ederiz.*”⁹³

Köylerde Vatan Cephesi'ne kitlesel üye kayıtlarında ve köylünün siyasal tercihlerinde parti ocak başkanlarının ve köy muhtarlarının oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle muhtarların bu konuda başat rol oynadığı görülmektedir. Köy muhtarlarının gönderdikleri telgraflarda, bilmem kaç hanelik “*Köyümle birlikte Vatan Cephesine katıldığımı arz ederim*” şeklindeki ifadeler sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin 16 Şubat 1959'da Kırıkhan'a bağlı İloğlan köyü muhtarının 138 vatanş adına gönderdiği telgraf şu şekildedir: “*Memleketin kalkınma ve gelişmesini kurduğunuz Vatan Cephesinin mukaddes manasında idrak ettiğimizden köyümle birlikte bu cepheye iltihak ettiğimizi arz ederiz...*”⁹⁴ Yine Kırıkhan'a bağlı 90 hanelik Danaahmetli köyü muhtarları Mustafa Kışlı'nın 17 Şubat 1959'da gönderdiği telgraf ise şöyledir: “*Köyümle birlikte Vatan Cephesine iltihaktan büyük bir şeref ve gurur duyduğumu arz*

⁹² Bu köylerin isimleri şöyledir: Altınözü ilçesine bağlı Hacıpaşa (800 kişi), Dur Köyü (120 kişi), Babatorun (43 kişi), Seferli (10 kişi), Miraslı (156 kişi) köyleri. Antakya'ya bağlı Akcurun (143 kişi), Mengüllü (293 kişi), Karakası (55 kişi), Kısıcık (27 kişi), Kavaslı (383 kişi) köyleri. İskenderun'a bağlı Kesrik (11 kişi), Akarca (38 kişi), Arsuz/Gökmeşan (79 kişi), Belen/Kömürçukuru (300 kişi) köyleri. Dört Yol'a bağlı Yeniyurt (106 kişi) Payas/ Kozludere (36 kişi), Çaylı (11 kişi) köyleri. Yayladağı ilçesine bağlı Hansuma (60 hane), Dusturlu (29 kişi), Raflı (11 kişi). Erzin ilçesine bağlı Kızlarçayı (33 kişi) köyü. **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1.

⁹³ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 18.02.1959, s. 59.

⁹⁴ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 16.02.1959, s. 294.

eder hüürmetlerimle ellerinizden öperim"⁹⁵. Ayrıca bazı köylerde CHP ve diğör muhalefet partilerinin ocak başkanlarının ve idare heyetlerinin istifa ederek DP'ye geçmeleri de köylü seçmen üzerinde etkili olmuştur. Örneğın 24 Ekim 1958'de Belen Kömürçukur köyünden CHP, Hür.P ve CMP ocak başkanları partilerinden istifa ettiklerini ve 300 seçmenle birlikte DP'ye geçtiklerini telgraf yoluyla Menderes'e bildirmişlerdir.⁹⁶ Dörtüol Payas Kozludere CHP ocak başkanı Mehmet Çetin, ocağıa kayıtlı 35 arkadaşıyla birlikte partilerinden istifa ettiklerini ve "*DP vatan Cephesine iltihak*" ettiklerini telgrafla bildirmiştir.⁹⁷ Bu türden çok sayıda örnek vermek mümkündür.

Hatay ilçe merkezlerinde de Vatan Cephesine önemli miktarda katılımlar olmuştur. Bu konuda özellikle Antakya, Kırıkhan ve İskenderun ilçeleri ön plana çıkmaktadır. İlçe merkezlerinde DP il ve ilçe teşkilatları önemli rol oynamıştır. Antakya'dan Vatan Cephesi'ne en fazla katılımlar Elektrik, Armutlu, Affan, Güngör, Yeniler, Kanatlı mahallerinden olmuştur.⁹⁸ Antakya'dan Vatan Cephesi'ne katılımlar, Menderes'in 13 Şubat 1960'ta burayı ziyaretinden sonra daha da hızlanmıştır.⁹⁹ Konuyla ilgili arşiv belgelerinden tespit edildiğı kadarıyla 1960'ın Şubat, Mart ve Nisan aylarında Antakya'nın adı geçen mahallerinden 1132 kişi Vatan Cephesine katılmıştır. Bu seçmenlerin büyük bir çoğunluğu CHP'den istifa ederek katılım sağladıklarını belirtmişlerdir. Çok azı da eski Hürriyet Partili veya partisiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰ Mahallerde bulunan bazı CHP ocak başkanlarının ve idare heyetlerinin de istifa ederek Vatan Cephesine katıldıkları görülmektedir. Örneğın CHP Kanatlı ocak başkanı Davut Yeral 8 Aralık 1958'de Menderes'e gönderdiği telgrafta, "*muhalefetin tutumununun sandalye ihtiraslarına matuf olduğunu*" anlamış bulduklarını ve bu ne-

⁹⁵ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 17.02.1959, s. 287

⁹⁶ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 24.10.1958, s. 78.

⁹⁷ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 03.02.1959, s. 126.

⁹⁸ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1.

⁹⁹ Cumhuriyet, Milliyet, 14 Şubat 1960 sayıları.

¹⁰⁰ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1.

denle Antakya'nın Kanatlı Mahallesi CHP Ocağının 164 azasıyla birlikte Vatan Cephesi'ne katıldıklarını bildirmiştir.¹⁰¹ Vatan Cephesi'ne katılanların isimlerini içeren telgraflar bazen halk tarafından gönderilirken bazen de Antakya DP ilçe başkanlığı tarafından Menderes'e bildirilmiştir. 18 Şubat 1960'ta DP Antakya ilçe başkanı İnyet Adalı tarafından Menderes'e gönderilen telgraf şöyledir: "*Hatay'ı teşriflerinizden ilham alan Antakya'nın Affan mıntıkası Yeniler mahallesinden aşağıda isimleri yazılı eşhas genel başkanı bulunduğunuz partinin memlekete yaptığı ve ileride yapacağı büyük hizmetleri takdir ederek kayıtlı buldukları CHP'den istifa ederek DP saflarına katılmışlardır...*"¹⁰² Bu telgrafta İnyet Adalı 124 kişilik bir isim listesi gönderir.

Antakya'da Vatan Cephesine katılanlarla muhalefet partilerine mensup kişiler arasında bazı huzursuzluklar da yaşanmıştır. Hatay Kuvayı Milliye Mücahitleri Cemiyeti Başkanı Abidin Ertuğrul, 22 Temmuz 1959'da Menderes'e gönderdiği telgrafta, Hatay valisi Ahmet Topaloğlu'nun CHP yanlısı dernekleri maddi ve manevi açıdan destekler nitelikte bir tutum sergilediğini ileri sürerek valiyi şikâyet etmiştir. Abidin Ertuğrul telgrafında, Kuvayı Milliye Mücahitleri Cemiyetinin yüzde doksanının DP'li olmasına ve aynı zamanda 300 arkadaşıyla birlikte Vatan Cephesi'ne katılmalarına rağmen validen hiçbir şekilde destek görmediklerini bildirmiştir. Abidin Ertuğrul yine aynı telgrafta Vali Topaloğlu'nun "*Gerek başka zamanlarda gerekse 23 Temmuz Bayramında zatı devletlerine Uşak Hadiseleri hakkında İnönü'yü himaye maksadıyla protesto telgrafı çeken ve halen Halk Partisi azası bulunan Zübeyir Göçmen ve arkadaşlarını*" maddi ve manevi açıdan her türlü desteklediğini bildirmiştir.¹⁰³ Abidin Ertuğrul yine Menderes'e hitaben gönderdiği başka bir telgrafta, çoğunluğu CHP'li olan "*Adana'nın Antakya'daki Mücahitler Cemiyeti*"nin vali tarafından çok fazla desteklendiğini, DP'li olan kendilerinin ise dışlandığını bildirmiştir.¹⁰⁴

¹⁰¹ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 08.12.1958, s. 70.

¹⁰² BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 18.02.1960, s. 53.

¹⁰³ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 22.07.1959, s. 60.

¹⁰⁴ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 29.04.1959, s. 60.

İskenderun merkezde de Vatan Cephesi ocakları kurulmuş ve çok sayıda üye kaydı alınmıştır. Burada İskenderun İstasyon Vatan Cephesi ocağı oldukça aktif bir rol oynamıştır. İskenderun'da bulunan 5000'e yakın TCDD personelinin ve diğer vatandaşların bu ocağa kayıtlarının yapılması için oldukça çaba sarf edilmiştir. Normal koşullarda TCDD ve diğer İktisadi Devlet Teşekküllerinde çalışan memurların, işçilerin siyasi partilerde faal görev alamayacaklarına dair 30 Haziran 1956 tarihli yasal bir düzenleme vardı.¹⁰⁵ Ancak hükümet, Vatan Cephesi'nin ülke genelinde üye sayısını arttırmak için söz konusu genelgeyi 31 Aralık 1958'de yürürlükten kaldırdı.¹⁰⁶ Hükümetin bu girişimi, açıkça bu kuruluşlarda çalışanların Vatan Cephesi'ne üye olmalarını sağlamaya yönelikti.¹⁰⁷ Devlet Tiyatrosu çalışanlarını, TCDD çalışanlarını, Sağlık Bakanlığına bağlı çalışan doktorları Vatan Cephesi'ne katmak için zaman zaman baskı da uygulanıyordu.¹⁰⁸ Böyle bir atmosferde İskenderun'da Demiryolu çalışanları da bir Vatan Cephesi ocağı açmışlardı. Ocak başkanı mototren depo müdürü olan Edip Aybars'tır. 8 Mart 1959 tarihinde İskenderun İstasyon Vatan Cephesi Ocak Başkanı Edip Aybars imzasıyla Başbakan Menderes'e hitaben gönderilen telgrafta, demiryolu personelinin bir Vatan Cephesi kurmaya karar verdiği, para toplamak yoluyla İstasyon Vatan Cephesi binasının İskenderun'da örnek olacak şekilde inşa edildiği, binanın resmi açılışı için Menderes'in Hatay ziyaretinin beklendiği ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Başbakan Menderes 14 Şubat 1960'ta İskenderun'u ziyareti sırasında İstasyon Vatan Cephesi Ocağının açılışını yapar. Açılış sırasında söz konusu ocak üyeleri Menderes'ten okul talebinde bulunur ve Başbakan "*mektep derhal yapılacaktır*" sözünü verir.¹¹⁰ Ertesi gün radyoda, Menderes'in sözünü verdiği okulun en kısa zamanda yapılacağı haberi yapılır. 17 Şubat'ta Ocak Başkanı tarafından Menderes'e gönderilen başka bir telgrafta, okul sözününün 5000'i aşkın Demiryolu

¹⁰⁵ Burçak, **a.g.e.**, s. 603.

¹⁰⁶ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1959.

¹⁰⁷ Uyar, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁰⁸ Uyar, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁰⁹ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, s. 239

¹¹⁰ **BCA**, 10.09.0.0/ 218.677.1, 17.02.1960, s. 236.

çalışanlarını “*bahtiyar*” ettiğini, yapılacak okula “*Menderes Okulu*” ismini vereceklerini bildirir. 27 Şubat 1960'ta Menderes'e hitaben gönderilen bir başka telgrafta, “*Demokrat partimizin muazzam eserlerine meftun kalben partiye bağlı şimdilik 500 demir yol personelinin*” İstasyon Vatan Cephesi Ocağına katıldığı ve bu sayının yakın bir zamanda daha da artacağı bildirilir.¹¹¹ TCDD personelinin yanı sıra halk da İstasyon Vatan Cephesi ocağına üye olmuştur. Bu ocağın İskenderun'da oldukça etkili olduğu gönderilen telgraflardan anlaşılmaktadır.¹¹²

SONUÇ

Menderes'in Manisa'daki konuşmasında, muhalefet partilerinin DP'ye karşı bir kin ve husumet cephesi oluşturduğu, bu cepheye karşı bir Vatan Cephesi'nin kurulmasının zorunlu olduğuyla ilgili çağrısından sonra Hatay'da da Vatan Cephesi ocakları açılmış ve kitlesel katılımlar olmuştur. 13-14 Şubat 1960'ta Menderes'in Hatay'ı ziyareti sonrası başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne üye olanların sayısında önemli bir artış olmuştur. Vatan Cephesi'ne katılım, kişilerin siyasi bir faaliyet yürütmesi istemesinin bir sonucu olmaktan çok, DP'nin halen güçlü bir halk desteğine sahip olduğunun propagandasına yönelik olduğundan, Vatan Cephesi'ne katılımlarla ilgili sayılar pek sağlıklı değildir. Veriler pek sağlıklı olmamakla birlikte DP genel merkezine bildirildiğine göre, Hatay'dan Vatan Cephesi'ne katılanlar yaklaşık 13 bin civarındadır.

Muhalefet partilerinden istifa ederek Vatan Cephesi'ne katılan vatandaşlar bireysel, toplu veya DP il yöneticileri tarafından Başbakan Menderes'e telgrafla bildirilmişlerdir. Bu telgraflar incelendiğinde, partiler arasındaki kavganın veya İnönü ile Menderes arasındaki kavganın halk nezdinde de karşılık bulduğu, söz konusu telgraflarda kullanılan ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı üsluptan anlaşılmaktadır. CHP'den ayrılarak Vatan Cephesi'ne katılanların istifa gerekçeleri, CHP'nin Demokrat Parti hükümetinin ülke genelinde yaptığı büyük hizmet ve

¹¹¹ BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1, 27.02.1960, s. 29.

¹¹² BCA, 10.09.0.0/ 218.677.1.

projeleri inkâr ettiği, görmezden geldiği veya küçümsediği, memleketeye zararlı, yıkıcı ve bozguncu bir siyaset izlediği ve bu nedenle DP'nin başarılarını görerek/takdir ederek partilerinden istifa edip Vatan Cephesi'ne katıldıkları şeklindedir. Hürriyet Partisinden istifa edenler ise partilerinin CHP ile birleşmesinden hoşnut olmadıklarını, eski yuvaları olan DP'ye döndüklerini ifade etmişlerdir. CKMP'ye mensup olup istifa ederek Vatan Cephesi'ne katılanlar ise partilerinin CHP'nin politikalarını tasvip ederek onun yolunda gittiğini, CHP'nin etkisinden kurtulamadığını belirtmişlerdir.

Hem CHP hem de DP kitle partileriydi ve ülke genelinde ocak, bucak, ilçe ve il teşkilatlarına sahiptiler. Neredeyse en küçük yerleşim birimlerine varıncaya kadar teşkilatlanmış siyasi partilerin, daimi teşkilatlarının yanı sıra, hukuksal niteliği tartışmalı olan Vatan Cephesi ve Güçbirliği ocaklarını kurmaları ülkeyi siyasal ve toplumsal bir kargaşanın içine çekmekle kalmamış aynı zamanda hızla askeri bir darbeye doğru da sürüklemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi

T.C. Resmi Gazete

Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları: Vatan Cephesi Davası, Esas No: 1961/7.

Yassıada Yüksek Adalet Divanı Kararları: Anayasayı İhlal Davası Esas No: 1960/1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, (1945-1980), Hil Yayınları, 2010.

Akbal, Oktay, "Parti Ocakları Yerine Halk Ocakları", **Vatan**, 25 Haziran 1960.

- Aygen, Cemal, “Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri”, **Ankara Üniversitesi SBFD**, XVII, I, Mart 1962.
- Burçak, Rıfık Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.
- Cem, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Doğaner, Yasemin, Vatan Cephesi”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Ecevit, Bülent, “VC’de Silah Sesleri”, **Ulus**, 29.07.1959.
- Erer, Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu” **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Derleyen Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gülizar, Jülide, “Türkiye Radyoları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, İletişim Yayınları.
- İpekçi, Abdi ve Coşar, Ömer Sami, **İhtilalin İç Yüzü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- Keyder, Çağlar, “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 4, İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, Uygur, “Radyo”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, İletişim Yayınları.
- Milli Birliğe Doğru**, C 1, (Haz. Sabahat Erdemir), Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yayınları:1, Ankara, 1961.

Nadi, Nadir, “Birlik ve Ayrılık”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1957.

Nadi, Nadir, “Partiler Arası”, **Cumhuriyet**, 08 Ekim 1958.

Payaslı, Volkan, **Sancak’tan Vilayet’e Hatay (1921-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

“Siyasal Cepheleşmede Yeni Adım: Vatan Cephesi”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi** C 2, 1941-1960, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2005.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Uyar, Hakkı, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Yıldırım, Sinan, “Vatan Cephesi: Demokrat Parti’nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası”, **Türkiye’de Siyasal Muhalefet (1923-1980)**, (Derleyen Ayşegül Komşuoğlu), Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.

Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967.

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Ulus

Vatan

THE FRENCH MANDATE IN SYRIA AND THE QUESTION OF HATAY ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS (1920-1946)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

ABSTRACT

The aim of this paper is to give some background knowledge of the political history of Syria from 1920 to 1946, with a specific emphasis on the French mandate. On 24 April 1920, the Supreme Council of the Allies met at San Remo and assigned the Mandate for Syria to France and the Mandates for Palestine and Iraq to Great Britain. The announcement of these decisions caused considerable unrest in Syria, which General Gouraud called upon the Amir Faisal to suppress. His Arab supporters at the same time urged him to attack the French and drive them out of the country. On 14 July, General Gouraud sent Faisal an ultimatum in which he demanded French military control of the Rayaq-Aleppo Railway, the reduction of the Arab Army, an unqualified acceptance of the French Mandate and the adoption of the French currency system. Faisal accepted all these conditions. However, General Gouraud was determined to occupy Eastern Syria, and his troops advanced on Damascus and occupied the city. Faisal, who had started to disband his army in accordance with the terms of the ultimatum and had later done his everything in his means to prevent the extremists in Damascus from resisting the French, was invited by General Gouraud to leave the country, which he did on 28 July 1920. Thus, Syria was ruled by France from 1920 to 1946. On 8 June 1941, British troops invaded Syria. On 14 June, an armistice was signed. Syria and Lebanon were included in the area under the British Middle East

* Prof. Dr., Uludag University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Bursa, Turkey, bkyesilbursa@uludag.edu.tr

Command. On the day of invasion, the French Commander, General Catroux, issued a proclamation in which he stated that Free France intended to bring the mandatory regime to an end, to proclaim Syria and Lebanon free and independent, and to negotiate a treaty which would define their mutual relations. On 28 September 1941, he proclaimed the independence of Syria. This was followed by the proclamation of Lebanese independence on 26 November 1941. Soon afterward, Britain extended *de jure* recognition to both republics. In July 1944 the Soviet Union, and in September of the same year the United States, granted Syria and Lebanon full and unconditional recognition in which no mention was made of the special position of France. On 13 December 1945, the British and French governments issued a joint statement promising gradual withdrawal of their troops from Syria and Lebanon. Evacuation from Syria was carried out in the same month, and by 31 December 1946, the last foreign soldiers had departed from Lebanon. Thus, both republics achieved complete political emancipation.

Keywords: France, Syria, Lebanon, French Mandate in Syria and Lebanon.

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE SURİYE'DE FRANSIZ MANDASI VE HATAY SORUNU (1920-1946)

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1920-1946 yılları arasında Suriye'nin siyasi tarihi, diğer bir ifadeyle Suriye'deki Fransız Manda yönetimi, hakkında bazı temel bilgiler vermektir. 24 Nisan 1920'de Müttelikler Yüksek Kurulu San Remo'da bir araya gelerek Suriye için Fransa'yı ve Filistin ve Irak için Büyük Britanya'yı manda olarak atadı. Bu kararların açıklanması General Gouraud'un Amir Faysal'ı bastırmaya çağırdığı Suriye'de ciddi bir kargaşaya yol açtı. Aynı zamanda Arap destekçileri onu, Fransızlara saldırmaya ve Suriye'den çıkarmaya çağırdı. 14 Temmuz'da General Gouraud, Faisal'a, Fransız ordusunun Rayağ-Halep Demiryolları'nın kontrolünü sağlamasını, Arap Ordusunun azaltılmasını, Fransız Mandasının şartsız kabul edilmesini ve Fransız para sisteminin kabul edilmesini talep ettiği bir ultiatom gönderdi. Faysal tüm bu koşulları kabul etti. Ancak General Gouraud, Doğu Suriye'yi işgal etmeye kararlıydı ve birlikleri Şam'a doğru ilerledi ve şehri işgal etti. Ordusunu ultiatom şartlarına uygun olarak dağıtmaya başlayan ve daha sonra Şam'daki aşırılıkçıların Fransızlara direnmesini engellemek için elinden geleni yapan Faysal, General Gouraud tarafından 28 Temmuz 1920'de gerçekleştirdiği ülkeyi terk etmeye davet edildi. Böylelikle Suriye, 1920-1946 yılları arasında Fransa tarafından yönetildi. 8 Haziran 1941'de İngiliz birlikleri Suriye'yi işgal etti. 14 Haziran'da bir ateşkes imzalandı. İngiliz Ortadoğu Komutanlığı bünyesinde bölgeye Suriye ve Lübnan dâhil edildi. İşgal gününde, Fransız Komutanı General Catroux, bir açıklama yaparak, Free France'ın manda rejimine son vermeyi, Suriye'yi ve Lübnan'ı özgür ve bağımsız ilan etmeyi ve karşılıklı ilişkilerini tanımlayacak bir anlaşma imzalamayı tasarladığını duyurdu. 28 Eylül 1941'de Suriye'nin bağımsızlığını ilan etti. Bu eylemi 26 Kasım 1941'de Lübnan'ın bağımsızlık ilanı izledi. Kısa süre sonra Britanya, her iki cumhuriyete hukuki tanınma sağladı. Temmuz 1944'te Sovyetler Birliği ve aynı yılın eylül ayında Birleşik Devletler, Suriye ve Lübnan'a Fransa'nın özel konumundan

hiç söz edilmeyen tam ve koşulsuz tanınma izni verdi. 13 Aralık 1945'te İngiliz ve Fransız hükümetleri, Suriye ve Lübnan'dan kademeli tahliye sözü veren ortak bir bildiri yayınladılar. Aynı ay Suriye'den çekilindi ve 31 Aralık 1946'da son yabancı asker de Lübnan'dan ayrıldı. Böylece her iki cumhuriyet de tam bir siyasi kurtuluş elde etti.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Suriye, Lübnan, Hatay, Suriye ve Lübnan'da Fransız Mandası.

INTRODUCTION

This article is a narrative history of Syria that broadly follows the chronological sequence of events. The four powers with the greatest interest in the Ottoman Empire were Britain, France, Germany and Russia. However, it is the ambitions and policies of Britain and France in particular that require more attention. In the second half of the nineteenth century, Britain took over control of Egypt and Cyprus from the Ottoman Empire, and was already the most important power in the Persian Gulf. Britain's policy was generally to keep the Ottoman Empire standing to prevent France, Russia or another rival from acquiring its territories and threatening the Suez Canal, which had opened in 1869, or Britain's other strategic interests. However, in the event of war and the dismemberment of the Ottoman Empire, Britain would have its own objectives to pursue; namely, to control the southern parts of Syria and Iraq as part of a land bridge from Egypt to India, as well as the Iraqi oil wells near Basra. It was vital to British interests that no other power should acquire these areas. France's interests in Syria were more extensive than those of Britain. It was the main market for the raw materials exported from the area, and it had invested more money in Syria's railways, urban utilities and other infrastructure. France saw itself as the protector of the Catholics in the Ottoman Empire, and had done so for much longer than the Russians had taken upon themselves the role of guardians of the Orthodox. The powerful Maronite Christians dwelling near Mount Lebanon were France's most significant Catholic clients.¹

Initially, France had hoped to control not just the areas covered by modern Syria and Lebanon, but also a substantial portion of territory to the north and west. This extended up to the Taurus Mountains and included the head waters of the Euphrates and Tigris. However, no sooner had the Great War ended than Turkey began to recover.

¹ John McHugo, *Syria: A Recent History*, (London: Saqi Books, 2014), p. 35-41. M. E. Yapp, *The Near East since the First World War: A History to 1995*, (London: Longman, 1998), p. 85-115.

Within two years it was resurgent under the leadership of Mustafa Kemal. This blow, for France, only made the retention of Syria all the more important. A permanent French presence in Syria and Lebanon would give France a lasting interest in the Eastern Mediterranean. Syria was also a useful staging post for France's colonial possessions in the Far East.²

Control of Syria and Lebanon would provide a convenient adjunct to France's domination over much of the Western Mediterranean, where it was in control of Algeria, Morocco and Tunisia. However, it had been the intention that France control its portion of Greater Syria for its own benefit. It had been given a "Mandate" to govern Syria and Lebanon in order to prepare them for independence. The source of the Mandate was the League of Nations, the international organisation which had been set up by the victorious powers and was the precursor to the United Nations. Article 22 of its founding covenant provided that the "well-being and development" of the peoples under a Mandate were "a sacred trust of civilisation."³

The northern boundary of the Mandate was decided in October 1921 in an agreement France made with Turkey. For much of its length, the Aleppo-Mosul railway was used to separate Syria from the territories that remained as Turkish territory. This railway should have been thought of as a key driver for future economic growth, but its use as a border left it exposed to political uncertainty. The border was intended to provide a marker to separate Arabs and Turks, but the neat line along which the railway ran could only ever be an approximation. Many Arabic speakers were left on the Turkish side, while considerable numbers of Turks, especially, a substantial minority in the former Ottoman Sanjak of Alexandretta around Antioch, were left on the Syrian side.⁴

² McHugo, *Op. Cit.*, p. 69-72. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

³ McHugo, *Op. Cit.*, p. 69-72. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

⁴ McHugo, *Op. Cit.*, p. 69-72. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

Yet another example of the random nature of the Mandate boundaries was the frontier with Iraq. Many tribes lived on both sides of the border. The border was meaningless for many people, and Iraq had its attractions, especially as its oil revenues increased. To the south, the Mandate's borders met the British Mandate of Palestine and included Jordan, although it was made into a separate emirate ruled by another Hashemite, Faisal's brother Abdullah. However, the southern frontier of Syria was apparently natural, not representing any ethnic boundaries. They were, in fact, completely arbitrary. At this time, Palestine was still frequently referred to as "southern Syria" and there were no obvious differences between its inhabitants and the Arabic speakers in the rest of Greater Syria.⁵

France had to fight a battle before its troops could reach Damascus. Official resistance was crushed at Maysaloun in July 1920, and by that time the French authorities were already busy planning the future of Syria and Lebanon. They moved to split up the area allocated as their Mandate. They had convinced themselves that they needed to be in Syria for the long term in order to prevent conflict between Syrians, especially along sectarian divisions. France therefore attempted to turn its Mandate into a patchwork quilt of semi-autonomous but dependant territories, over which it would retain overall control. Aleppo and Damascus were reconstituted as separate "states". It was hoped that this would discourage a sense of national feeling across the country, and make it less likely that the elites of both cities would unite against French rule. The district of Alexandretta remained under Aleppo, but was given a semi-autonomous status because of its large Turkish minority.⁶

There were also three areas where a minority sect predominated and which the French set out to split off from the rest of Syria. The first was the old Sanjak of Mount Lebanon with its Maronite Christians. The districts around Tripoli, Ba'lbek, Sidon and Tyre were

⁵ McHugo, *Op. Cit.*, p. 69-72. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

⁶ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

added to it to constitute “the State of Greater Lebanon.” This gave Lebanon its modern frontiers, although the inhabitants of these four districts were predominantly Muslim and therefore unwilling participants in what was essentially a project to build a Maronite-dominated area. For a long time, they demanded that their district be returned to Syria.⁷

The other two areas were the predominantly Alawi and Druze regions. The Alawi area was centred on Lattakia. Although Alawis were a small minority in the city itself, their population was concentrated around the mountains to the east. The Druze were concentrated in the Hawran around the town of Suwayda. These predominantly Alawi and Druze areas were granted autonomy in 1922 and encouraged to be separate from the rest of Syria as much as possible. It was not until 1936 that the French officially decreed that they should be treated in the same way as the other parts of the country. In 1939, these districts were separated again and only finally incorporated into Syria in 1942. The east of the Euphrates (known as the Jazirah) was also given its own special regime to reflect the predominance of Bedouin in this area. Lebanon was to remain separate and would eventually become an independent sovereign state when the Mandate ended. The French had at first intended to group the other entities in a Syrian federation.⁸

However, the French had to modify these policies in 1924, when Damascus and Aleppo were joined together. Although the Druze and Alawi areas were retained as separate autonomous entities, the Sanjak of Alexandretta, the area around Antioch, which contained Aleppo’s outlet to the sea, was detached from the rest of Aleppo province to give it a status similar to that of the Alawi and Druze “statelets”. In the late 1930s, France would succumb to pressure from Turkey for the return of the Sanjak, which was handed over in 1939 and constituted

⁷ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

⁸ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

yet another breach of the terms of the Mandate. The transfer was intended to keep Turkey favourably disposed to France in the European war which was then looming. French military strategy consisted of sending army column around the country in a show of force. The passing of a column through a district might discourage any uprising from breaking out, but garrisons would be needed to control the countryside if a rebellion occurred. Discontent was widespread. People asked what the French were doing in Syria, and by what right they had come there. The success of Atatürk's armies against the French further to the north did not go unnoticed.⁹

On 2 January 1925, General Maurice Sarrail, the new High Commissioner for Syria and Lebanon, came to Beirut. His first acts included ending martial law, granting permission for the formation of a nationalist political party and stating that there would be elections in October 1925. The political party that was established was called the People's Party which, whether through coincidence or not, was the same name as the successful nationalist party established in Turkey by Mustafa Kemal Atatürk. It was led by Abdul Rahman Shahbandar, a nationalist from Damascus who had survived the Turkish purges in 1915 and 1916 and who later became Faisal's liaison officer with the British.¹⁰

The People's Party campaigned for a Syrian constitution which would give the country genuine independence, and demanded an end to religious and class divides and foreign domination of the economy. Shahbandar's demand for independence included the restoration of the unity of Greater Syria, except for the Maronite enclave on Mount Lebanon. As W. A. Smart, the British consul in Damascus, reported in March 1925, the movement towards reunification was "strong and genuine. It [is] based on economic and administrative logic. It [has]

⁹ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹⁰ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

behind it a venerable tradition with a powerful sentimental appeal to the Muslim masses.”¹¹

In July 1925, the Druze of the Hawran exploded in revolt.¹² This lit a fuse for an insurrection that would spread as far north as Hama and as far west as southern Lebanon. The Druze had soon realised that the autonomy the French had granted them was, in reality, largely a way for the French to interfere in their lives, and manipulate disputes between Druze heartland. They were perfectly aware of the French “divide and rule” policies, and observed how they were calculated to insulate the Druze heartland from Damascus, a situation that they resented. They felt much closer to other Syrians than the French were prepared to admit.¹³

On 11 July, three Druze leaders arrived in Damascus at Sarrail’s invitation to discuss their grievances, but Sarrail decided to hold them hostage to encourage “good behaviour” among the Druze, and had them taken to Palmyra and imprisoned. A week later, Hawran rose under the leadership of Sultan al-Atrash, the most important Druze clan leader. The revolt spread quickly. The French lost control in Damascus and in many parts of Syria. On 18 October, the rebels took control of most of Damascus, the governor’s residence, where they had hoped to capture General Sarrail. However, the French assault was savage and brutal. They did as they had done in Hama, with equal success but greater violence. For two days, they shelled Damascus, leaving much of it in ruins and on fire. By the summer of 1927, France had succeeded in crushing the revolt. This would have been impossible without large numbers of additional colonial troops who were brought in from Algeria, Senegal and Madagascar.¹⁴

¹¹ FO371/10850, From Damascus to Foreign Office, 25 March 1925.

¹² In a secret report from Baghdad which Gertrude Bell wrote that November following a trip to Syria, she expressed the opinion that “it is the Druze who will enable his brother Syrians to evict the French.” See McHugo, *Op. Cit.*, p. 82.

¹³ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹⁴ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

The Druze rebellion started over very specific, local grievances which merged naturally with resentments that were shared by many people all over Syria. By the time the rebellion was over, it was quite clear that a strong sense of Syrian national identity had taken deep root. It was felt strongest among the Sunni Arab majority and the Druze, but there were also leading nationalists from the Christian communities. Sectarianism clearly did not divide all Syrians.¹⁵

However, anyone who had had a leadership role in the revolt was dead, in prison, or in exile, while the People's Party had been outlawed. On the other hand, the French, too, were exhausted. The French would have to persuade eminent individuals who were nationalist to take part in running the country. These were the politicians who emerged in the late 1920s and became known as the National Bloc at the beginning of the 1930s. Elections for a constituent assembly took place in 1928. The National Bloc won less than a third of the seats and persuaded the assembly to adopt a draft constitution along European lines. In the years leading up to the Second World War, there were further attempts to win French acquiescence to a constitutional settlement which would make Syria independent.¹⁶

In 1930, High Commissioner Henri Ponsot finally accepted the constitution, but only after he had added an article that made it subject to the overriding authority of France on any matter that affected its rights and obligations as the Mandatory power. Ponsot had succeeded in safeguarding France's position without losing any of its power. Elections were held in 1932. The nationalists consolidated their position in the assembly as a political party. A congress held in Homs in 1932 gave the National Bloc an organisational structure.¹⁷

The decade before the outbreak of the Second World War was marked by shifts in French policy in Syria, while the National Bloc was forced into inconsistent positions in order to win French concessions.

¹⁵ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹⁶ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹⁷ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

Many French people increasingly realised that the Mandate was a drain on French resources. During the 1930s, observing the apparent success with which Britain seemed to be dealing with its Mandate next door in Iraq¹⁸, some French officials considered making Syria a monarchy based the Iraqi model. Specifically, the Mandate would be replaced by a treaty which would give Syria some kind of independence, and in exchange the king would bind it to France in a similar way. However, the question was who the French-appointed king of Syria would be. There were several possible candidates who might be suitable from a French perspective. However, the idea of a monarchy did not appeal to most French officials or Syrian nationalists. Discussions on both the French and nationalist sides never moved beyond the purely theoretical. An attempt to negotiate a treaty in 1933 failed. France refused to back down on the question of separating the Druze and Alawi areas from Syria, and required that these would continue to be administered by France.¹⁹

A younger generation of nationalists was rising up who had received their education after the end of the Ottoman period in an overtly Arab nationalist environment. In those years the Bloc was headed by the moderate Jamil Mardam, an aristocrat from Damascus who had been educated in Paris and had undoubtable nationalist credentials, as he had unambiguously thrown himself behind the 1925 revolt. However, his need to placate the French opened a space for two major figures on the political scene who offered more robust varieties of pan-Arab nationalism. The first was the charismatic Dr. Shahbandar, the founder of the People's Party, who stood for reuniting the whole of Greater Syria in a confederation under the leadership

¹⁸ Iraq had been constituted as an independent kingdom, and until his death in 1933, was ruled by the same Faisal, who had led the Arab revolt and who had briefly been king of Syria. The French Mandate for Syria and Lebanon took the form of a resolution of the Council of the League of Nations, as did the British Mandate over Palestine. Yet there was a major difference of form if not substance in the Iraqi Mandate. It consisted of a treaty of alliance between Britain and Iraq, ostensibly as equals. See McHugo, *Op. Cit.*, p. 94.

¹⁹ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

of the Emir Abdullah of Jordan.²⁰ He was frequently exiled by the French and would eventually be assassinated in Damascus in June 1940.²¹ The other pan-Arab figure was Shukri al-Quwatli. He had been a member of the nationalist secret society Al-Fatat who had joined the Arab revolt. He had worked for Faisal's administration, but fled into exile after the French occupation. The French regarded him one of the most dangerous Syrian figures in exile. However, he was eventually permitted to return to Syria and became one of the founding fathers of the National Bloc when it held its inaugural congress in Homs in 1932.²²

January 1936 saw possibly the most serious resistance to the French since the revolt of 1925. In March, a delegation from the National Bloc went to Paris. At first, negotiations were slowed down by old problems, such as the French insistence that there should be French governors for the Druze and Alawi semi-autonomous regions. The result was a treaty which France would ratify after a three-year probationary period. It accepted the principle of Syrian unity, although in return the National Bloc was to waive Syria's claim to the four districts which France had added to Lebanon in 1920 and recognise Lebanon's existence as a separate state. There would be a degree of autonomy for the Druze and Alawi areas, in addition to the Sanjak of Alexandretta. The treaty was endorsed by a general election in Syria which the National Bloc won. The agreement was signed in Damascus on behalf of France by Pierre Viénot, and the Syrian prime minister, Jamil Mardam, on 22 December 1936. Although the treaty was ratified

²⁰ While Dr. Shahbandar wanted the Hashemite Emir Abdullah of Jordan to be proclaimed king of Syria, the National Bloc politicians sought support from his rival, Ibn Saud. Syria thus became tied up in a contest between Arab dynasties. The French, as might have been expected, played a less than helpful role. The High Commissioner, Gabriel Puaux, toyed with the idea of a Syrian kingdom under a member of the Saudi family. See McHugo, *Op. Cit.*, p. 99.

²¹ Who was behind the murder is not known for certain, although his rivals in the National Bloc and the French were suspected. The motive may have been his support for the Emir Abdullah's pan-Syrian ambitions and rumours that he was a British agent. See McHugo, *Op. Cit.*, p. 96.

²² McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

unanimously by the Syrian parliament five days later, it was never implemented because the *Front Populaire* government in France fell from power in 1937. Opponents of the treaty in Paris were then able to lobby successfully against ratification. Jamil Mardam also came under sustained attack with accusations of treachery: a newspaper article alleged that he was “a lion in Damascus and a fox in Paris.” As support for his government dwindled, he finally resigned on 18 February 1939.²³

At the start of the Second World War, Syria seemed no closer to independence than it had at the very beginning of the French Mandate. In July 1939, France suspended the constitution, increased the autonomy of the Alawi and Druze areas, and established direct control over the east of the country, the Jazirah. A month earlier, it had formally ceded the Sanjak of Alexandretta to Turkey.

After France fell to Hitler in June 1940, the French authorities in Lebanon and Syria declared their allegiance to the Vichy regime, which was in collaboration with the Nazis. A year later, Vichy seemed close to allowing the Axis to establish airbases in Syria. The Allies had to respond. On 8 June 1941, planes flying from British-controlled Palestine dropped leaflets across the southern parts of Syria and Lebanon promising independence. These were signed by General Catroux, the representative of the Free French forces of General de Gaulle who continued to fight on after France had surrendered to the Germans in June 1940. General de Gaulle passionately believed in the greatness of France. Therefore, he aimed to keep intact France’s control of its overseas possessions, including its Mandate over Syria and Lebanon. The promise of independence was not meant to be unconditional. It was to be based on the familiar precedent of Britain’s termination of the Iraqi Mandate which had enabled Iraq to become a member of the League of Nations in 1932. France was to grant Syria and Lebanon independence, but only when they had executed treaties granting back to France rights at least equal to those that Britain had retained

²³ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

for itself in Iraq. France intended to preserve its privileged position in Syria and Lebanon, including the right to station forces there.²⁴

Once the Free French had established their administrative control, they tried to delay independence. They now made it their policy to extract treaties from Syria and Lebanon along the lines originally intended by de Gaulle. In the anticipation that this would happen, they acted on the assumption that the Mandate would continue ad infinitum. However, they were now in a much weaker position than ever before. Their presence in Syria and Lebanon was ultimately dependent on the goodwill of the British. There were now British troops defending Syria alongside the French, and Britain had endorsed the proclamation promising independence. Some kind of concession therefore had to be made to the nationalists. In September 1943, Ca-troux issued a declaration of Syrian independence. However, Allied victories in North Africa weakened the argument that Syria had to be kept under tight control because of the war. This fact, coupled with pressure from Britain, led to elections being held in July 1943. The outcome returned the National Bloc to power under the leadership of Shukri al-Quwatli, whom the new chamber elected as president of the republic.²⁵

The final chapter of the Mandate was a display of French frustration. In October 1943, the Syrian and Lebanese governments gave notice to the French representative that they intended to amend their constitutions to provide for complete independence, which the French refused. However, demonstrations in Syria and Lebanon forced the French to back down, as did British pressure. From that point onwards, the French no longer attempted to challenge constitutional changes made by the Syrian and Lebanese parliaments. In December 1943, the Syrian prime minister declared that the Mandate was not

²⁴ Stephen Helmsley Longrigg, **Syria and Lebanon under French Mandate**, (Beirut: Oxford University Press, 1972), p. 310-311.

²⁵ McHugo, **Op. Cit.**, p. 72-110. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

recognised, and deputies took their oath of allegiance to a constitution which had been drafted accordingly.²⁶

Over the course of 1944 and early 1945, although the French handed over most governmental powers, they also strengthened their military forces, unwilling to accept that their role in the two countries had come to an end. They had not yet given up on binding Syria to a treaty which preserved at least some of France's interests, but the two new states of Syria and Lebanon were intent on demonstrating their independence. They declared war on Germany and Japan in February 1945, thereby entitling them to founder members of the United Nations. Britain used its influence to try to persuade the Syrians to compromise. This led to a stand-up row between Winston Churchill and Shukri al-Quwatli during a summit of Arab leaders in Egypt in February 1945.²⁷

The French persisted, and continued to build up their forces. In response, there were strikes and demonstrations in Damascus and Beirut in May 1945. However, French troops and aircraft shelled and bombed Damascus on 30 May 1945. This needless destruction could be regarded as a symbol of France's failure to fulfil the promise to prepare Syria for independence which it had made when it first accepted the Mandate.

²⁶ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

²⁷ McHugo, *Op. Cit.*, p. 72-110. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

In his meeting with Quwatli, Churchill begged at first, arguing that it was necessary to placate France for the sake of the war effort. When this got him nowhere, he then turned to bullying. Quwatli responded by pointing at the sea and saying, evidently with some heat, "We will not sign a treaty with France even if the waters of this sea turn red! We are willing to spill enough blood to turn the clear waters red, Mr. Churchill". Churchill angrily rose to his feet and accused the Syrian leader of threatening him. "Do you know who I am? He shouted. "I am the commander-in-chief of the Allied forces. I will not let anyone in this world threaten or intimidate me." But it was Quwatli who was being intimidated, and he refused to give way. Years later he recounted that he was afraid Churchill was going to strangle him, and said that Churchill had "instantly turned from an angry man into a mad man". The encounter ended with Quwatli gaining the British prime minister's respect. Churchill told Roosevelt that the Syrians were lucky to have such a leader." See McHugo, *Op. Cit.*, p. 109-110.

Following an appeal from President Shukri al-Quwatli, Britain now acted. The British garrisons in Syria took control and restored law and order. Thereafter, it was only a matter of time before France's influence in Syria and Lebanon came to an end. In 1946, the last French troops left Damascus and Beirut. By agreement with France, the British forces did so at the same time.

1. Pledges and Agreements

The problem of the disposal after the Great War of that portion of the Ottoman Empire known as Syria was complicated by three extant agreements.²⁸ The first was that arrived at between Sir Henry McMahon and King Hussein, which depended on the interpretation of the famous McMahon letters.²⁹ In these letters it was agreed that, with the exception of those portions of Syria lying to the west of the districts of Damascus, Homs, Hama and Aleppo, Great Britain was prepared to recognize and uphold the independence of the Arabs in all the regions lying within the frontiers proposed by the Sherif of Mecca in so far as Great Britain was free to act without detriment to the interests of its ally, France. This agreement with King Hussein was concluded in January 1916.³⁰

The second came about in the spring of 1916, as a result of the British Foreign Office opening conversations with the French Government, in order to come to an agreement whereby France's claims in regard to Syria might be made to fit in with the British promises to King Hussein. The result of these conversations was the Sykes-Picot Agreement, which was concluded in London on 16 May 1916.³¹ Under

²⁸ George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, (Ithaca: Cornell University Press, 1990), p. 92-110.

²⁹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Gudrun Kramer, *Filistin Tarihi: Osmanlı Fethinden İsrail Devleti'nin Kuruluşuna*, Çev. Suphi Nejat Ağırnaslı, (İstanbul: Verita Yayınları, 2017), p. 164-182.

³⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. William Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, (Boulder: Westview Press, 1994), p. 147-152.

³¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Ritchie Owendale, *The Middle East Since 1914*, (London: Longman, 1992), p. 9, 209.

the terms of this agreement France was to be at liberty to establish direct or indirect administration or control as it might see fit to establish, in Cilicia and in the coastal strip which lay west of the districts of Aleppo, Hama, Homs and Damascus, after agreement with the independent Arab State or Confederation of Arab States, which France and Great Britain were prepared to recognize and uphold in certain areas. These areas lay between the above area, continued south by the inclusion of Palestine, and those parts of Iraq which then formed the Baghdad and Basra vilayets of Mesopotamia.³²

In regard to this independent Arab State, or Confederation of Arab States, it was agreed that to the north of a line drawn approximately from Acre to Kerkuk, France was to have priority in enterprises and local loans, and should alone supply foreign advisers or officials on the request of the Arab State or Confederation of Arab States. Great Britain was to have similar privileges to the south of this line.³³ In this agreement, Palestine was reserved for the establishment of an international administration and Great Britain was given the same rights in regard to the Baghdad and Basra vilayet of Mesopotamia as France was granted in Cilicia and the coastal strip of Northern Syria.³⁴

The third agreement was contained in a joint announcement, made by the French and British Governments in November 1918 stating that: "their object was the complete and definite liberation of the peoples so long oppressed by the Turks and the establishment of national Government and administrations driving their authority from the initiative and free choice of the native populations and they agreed

³² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Kramer, *Op. Cit.*, p. 164-182.

³³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, (Boulder: Westview Press, 1985), 29-54. Kramer, *Op. Cit.*, p. 164-182.

³⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, *Op. Cit.*, p. 152-160.

to encourage and assist in the establishment of indigenous governments and administrations in Syria and Mesopotamia”.³⁵ On 15 February 1919 the terms of the Sykes-Picot agreement were modified by mutual arrangements between the French and British Governments by which French consented to Mosul and Palestine being placed within the British sphere of influence in return for certain concessions which included a substantial share of the Mosul oil and, as it is understood, a free hand in Northern Syria.³⁶

2. Post-Armistice Situations

When the Armistice was signed in November 1918 a British Army was occupying Syria and a considerable portion of Cilicia and an independent Arab Government was in the process of development in Damascus under King Faisal. The immediate administrative arrangements divided the whole area of Turkish territory occupied by General Allenby's army into four zones. The Southern zone approximate to the area of Palestine was called "OETA South" (Occupied Enemy Territory Administration, OETA South) and was administered by the British. The interior of Syria from Aqaba to Aleppo was called "OETA East" (Occupied Enemy Territory Administration, OETA, East) and was administered by the Arabs and the area of the Lebanon end the Syrian seaboard from Tyre to the southern borders of Cilicia was called "OETA West" (Occupied Enemy Territory Administration, OETA, West) and was administered by the French. The fourth zone known as "OETA North" (Occupied Enemy Territory Administration, OETA North) consisted of portions Cilicia including Adana, Marash, Aintab and Urfa, and was also nominally administered by the French; in actual fact the administration was almost entirely Turkish. The

³⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, *Op. Cit.*, p. 152-160.

³⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, *Op. Cit.*, p. 152-160.

whole area was garrisoned for internal security poses by British troops.³⁷

3. Arrangements at Versailles

When the Peace Conference started in Paris in January 1919 it became clear that British interests in Iraq and Palestine; French interests in Syria and Zionists interests in Palestine were likely to make the fulfilment of the various pledges given to the Arabs extremely difficult. Therefore, it was proposed by the Amir Faisal on 6 February 1919 that steps should be taken to ascertain the wishes of all peoples concerned so that a fair and lasting settlement might be achieved.³⁸

President Wilson accepted the proposal and appointed Henry King and Charles Crane as the American members of an Allied Commission which was to make the necessary enquiries. The British representatives appointed were Sir Henry MacMahon and Commander Hogarth. The French did not appoint any representatives and the project was eventually dropped. The American Section of the International Commission did, however, carry out an independent enquiry lasting six weeks as a result of which they reported that their “survey left no room for doubt of the choice of the majority of the Syrian people”³⁹ in regard to the mandatory power they preferred:

*a) America was first choice in 1152 petitions, presented, which was more than sixty per cent of the total received, b) Great Britain received 1073 petitions as Mandatory if America did not take the Mandate, a number very greatly in excess of any similar expression for the French, c) On the contrary more than sixty per cent of all the petitions received directly and strongly protested against any French Mandate.*⁴⁰

³⁷ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Daniel Pipes, **Greater Syria: A History of an Ambition**, (Oxford: Oxford University Press, 1990), p. 22-31. Kramer, **Op. Cit.**, p. 164-182.

³⁸ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941.

³⁹ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941.

⁴⁰ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941.

Unfortunately, the French had always believed that certain British officials were working against their interests in Syria. This belief was very strong in 1919. In July of that year, a campaign led by French politicians of the colonial school against Britain came to a head in an article published in *the Bulletin de L'Asie Francoise* over the signature of Robert de Caix in which the British were accused of trying to evade their obligations to France under the Sykes-Picot Agreement by encouraging the Arabs to oppose French "Rights" in Syria.⁴¹

These "Rights" to a Mandate in Syria were based on a long tradition of French influence. Clemenceau's suggestion that they dated from the Crusaders was rather neatly met by a question asked by the Amir Faisal as to who had won that war. The actual claims were based on the activities of the Jesuits who first visited Syria in 1625. They worked there under the greatest difficulties until they were eventually suppressed in 1775.⁴²

They returned in 1831, possibly due to jealousy at the activities of American Missionaries who had arrived in Syria in 1820. The resultant competition between the Protestant American and the Catholic French Missionaries led to an educational revival in Syria which had very important results. The work of the Jesuit Fathers amongst the Maronites led to the French being regarded as the protectors of this Christian community's interest against the tyranny of the Turkish government or the oppression of their Moslem neighbours. In 1860 a French force landed in Beirut to protect them from the Druze.⁴³

The anti-British campaign in France was taken up by the British press. In order to convince the French of the honesty of British policy towards them, and at the same time to reduce the expenditure on the

⁴¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. David Fromkin, **Barişa Son Veren Bariş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?**, Çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Epsilon, 2004), p. 363.

⁴² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. John McHugo, **Op. Cit.**, p. 35-67. Pipes, **Op. Cit.**, p. 22-31.

⁴³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. McHugo, **Op. Cit.**, p. 35-67.

British army in the Middle East which was causing anxious comment, Lloyd George offered a proposal that British garrisons in “OETA North”, “OETA West” and “OETA East” should be withdrawn and replaced in “OETA North” and “OETA West” by French troops and in “OETA East” by Arab troops.⁴⁴

In the subsequent conversations King Faisal protested against the substitution of French for British troops, and Clemenceau made it clear that the French Government desired eventually to obtain a mandate over Eastern Syria. As the difference of opinion was entirely between the French and the Arabs it was left to be decided at a conference between Clemenceau and the Amir Faisal. As a result of this, a Franco-Arab agreement was concluded. This agreement stipulated that French occupation of the Lebanon and the rest of the coastal strip as far north as Alexandretta would be respected by the Arab Government. It was also stipulated that the Arab state would henceforth turn to France for any assistance it might require. The arrangement was to be provisional pending final settlement by the Peace Conference.⁴⁵

4. Assignments of the Mandate

In March 1920 the Amir Faisal, who had lost much popularity in Syria after his agreement with Clemenceau, took the false step of accepting the crown of Syria and Palestine offered to him by the Syrian Rational Congress, an action that was immediately rejected by both France and Britain. On 24 April 1920, the Supreme Council of the Allies met at San Remo and assigned the Mandate for Syria to France, and the Mandates for Palestine and Iraq to Britain. The announcement of these decisions caused considerable unrest in Syria, which General Gouraud called upon the Amir Faisal to suppress. His Arab

⁴⁴ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941.

⁴⁵ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. William R. Polk, *The Arab World*, (Massachusetts: Harvard University Press, 1986), p. 115-133.

supporters at the same time urged him to attack the French and drive them out of Syria.⁴⁶

On 14 July, General Henri Gouraud sent Faisal an ultimatum in which he demanded French military control of the Rayaq-Aleppo Railway, the reduction of the Arab Army, an unqualified acceptance of the French Mandate and the adoption of the French currency system. Faisal accepted all these conditions. However, General Gouraud was determined to occupy Eastern Syria, and his troops advanced on Damascus and occupied the city. Faisal, who had started to disband his army in accordance with the terms of the ultimatum, and had later done everything in his power to prevent the extremists in Damascus from resisting the French, was invited by General Gouraud to leave the country, which he did on 28 July 1920.⁴⁷

5. Developments between 1920 and 1924

The French administration of the territory over which their mandate now extended was not calculated to reduce the animosity which their presence was likely to arouse. The administrative staff members were generally inexperienced, and most of them did not have command of the Arabic language. Those officials who did have the necessary experience were military officers from the African colonies and protectorates, whose methods tended to be autocratic. Behind a veneer of native self-government set up by the appointment of obedient nominees of the mandatory power, France exercised an all-pervasive legislative and administrative control. A regime of martial law continued to be enforced.⁴⁸

⁴⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Owendale, **Op. Cit.**, p. 208. Lenczowski, **Op. Cit.**, p. 314-327.

⁴⁷ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 202-209.

⁴⁸ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. McHugo, **Op. Cit.**, p. 69-89. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 202-209.

The Lebanese Christians constituted the element of the population most friendly to the mandate and were accordingly specially favoured. However, the extension in September 1920 of the Lebanon territory to include a large accumulation of non-Christian inhabitants by the arêtes signed by General Gouraud on 31 August 1920 complicated the problem of self-government in the Lebanon, and aroused considerable hostility in Syria from which this territory was detached. The territory of the Alawites was placed under a French administration stationed at Lattakia by an order signed on 2 September 1920, and created into a separate state on 1 July 1922. Thus, the territory of the defunct Arab National State was divided into the two states of Aleppo and Damascus under native Governors controlled by French advisors. Jebel Druze was recognized as independent in an agreement signed by Robert de Coix on behalf of General Gouraud on 4 March 1921.⁴⁹

The French mandated territory had been divided into five separate states, but on 20 June 1921 General Gouraud announced the federation of Aleppo-Damascus and Lattakia, the statute of federation was signed by the High Commissioner on 28 June 1922 and Subhi Bey Barakat, a Turk from Antioch, was elected president of the Federal Council. This federation did not last long and in the summer of 1924, General Weygand, who had succeeded General Gouraud announced that the federal organization was to be abandoned and Aleppo and Damascus, but not Lattakia, were to be joined in a single state to be known as Syria.⁵⁰

The French met with considerable unrest all over the area of their mandate, but the most serious trouble arose in Cilicia around Aintab and in the Jezirah from Urfa to Jerablus, where a revolt of the Kurdish tribes, organized by the Turks, forced the French to withdraw before

⁴⁹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, *Op. Cit.*, p. 202-209.

⁵⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. James Barr, *A Line in the Sand*, (London: Simon & Schuster, 2011), p. 95-103.

the tribal bands which penetrated almost to Aleppo. During this trouble the Kurds destroyed the large railway bridge over the Euphrates at Jerablus; and the garrison of Urfa, consisting of about 500 men retiring towards Seruj (Suruç) after being given a safe conduct, was ambushed and annihilated. As a result of this rebellion, the French were forced to negotiate a separate peace with the Turks by means of Franklin-Bouillon in September 1921, which was a source of great embarrassment for the British Government, who was at the time involved with the Ankara Government forces at Chanak (Çanakkale).⁵¹

As a result of the Franklin-Bouillon agreement, France agreed to withdraw from Cilicia and to surrender the railway line running eastwards from Choban Bey-Jerablus-Nisibin (Nusaybin) to the Turks, the railway henceforward becoming the boundary between Turkey and Syria. The result of this arbitrary fixing of the frontier hit the Kurdish tribes very hard as many were cut in two, half becoming Turkish subjects and the rest Syrian. It suited the Turkish policy which was to reduce the power of the Kurdish tribal leaders. Other serious trouble arose in the region between Antioch and Aleppo where rebel volunteers fought several engagements with French columns.⁵²

The Jezirah had been disturbed for some time. In 1919 a disturbance was caused by a certain Ramadan Shallash, a minor sheikh of the Abu Seraya sub-division of the Agaidat tribe. At that time Deir Ez Zor was garrisoned by British troops based on Iraq, but as a result of pressure brought upon the garrison by the tribesmen under the leadership of Ramadan Shallash, it was eventually withdrawn and Deir Ez Zor was handed over to the Arab government at Damascus. The Euphrates district continued to give the French trouble up to the end of 1921. The Turks, who had reoccupied the Jezira itself after the British

⁵¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Ömer Osman Umar, **Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1940**, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayını, 2003).

⁵² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Ömer Osman Umar, **Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1940**, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayını, 2003).

handed over to the French and the latter withdrew, did not evacuate Raqqa till October 1921 and remained in Hassette and Ras ul Ain until February 1922.⁵³

French penetration into the Jezirah was very slow and it was not until the spring of 1925 that they become masters of the situation. The Sba'a refused contact up to 1924 end Sheikh Dahan El Hadi of the Shammar kept aloof until 1925. Even later trouble was caused by Mohamed Abdul Rahman, Sheikh of the Tai and Hajo Acha, of the Hzwerkiyeh Kurds. Mujim Muheid of the Fedahan was one of the first Bedouin chiefs to be reconciled with the French and as a result received preferential treatment.⁵⁴

As was stated above, General Gouraud was succeeded by General Weygand whose just rule made him very popular and did much to popularise the French regime amongst all classes in Syria other than the politicians, who found much to complain about. They listed, for example, the excessive encouragement of the French language in schools and law courts, and the wish to end the substitution of a note issue based on the rapidly depreciating French franc for the previously stable Syrian currency.⁵⁵

6. General Maurice Sarrail

General Weygand was recalled to France in November 1924 and was succeeded by General Sarrail who arrived in Syria on 21 January 1925. General Sarrail found the mandated territory divided into four states: Syria, the Greater Lebanon, Jebel Druze and the Alawiyin. The personal popularity of General Weygand had kept the country quiet, but there was considerable discontent underneath. Apart from the Alawites, who had reason to be grateful to the French for the considerable improvement in their position under the mandate, the only

⁵³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

⁵⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

⁵⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

friends the French had in the country were the Catholics, in particular the Maronites.⁵⁶

General Sarrail was a violent anti-cleric and managed immediately on his arrival to alienate the sympathies of these traditional supporters of France by refusing the invitation of the Apostolic Delegate to the customary reception given to representative of the French Government by representatives of the Catholic Church in Beirut and by failing to return the call of the Maronite Patriarch. His attitude towards the local governments of the various states was indicated in an arrêté which he published on the 10 January 1925 nine days after his arrival in Beirut which read:

***Article 2:** If public order has been disturbed in a state, or if the security of the territory demands it, the powers belonging to each State for the maintenance of public security may be exercised by the High Commissioner. The latter acts thenceforth in place of the State Government, either directly or through his delegates. In the same circumstances, the local police and gendarmerie forces pass directly under the orders of the French Military authorities.*

***Article 3:** In case of grave troubles, or if external circumstances render it necessary, the High Commissioner may invest the military authorities in the whole or part of the territory with the whole or part of the powers of jurisdiction and police normally exercised by the civil authorities.⁵⁷*

The French had organized an intelligence service consisting of fifty or sixty French officers and a few civilians who employed paid native informers to produce information. This service, known as the Service Special, wielded considerable powers and as a result of their activities a considerable number of arrests were made among prominent persons who were sentenced to banishment. In reply to criticisms

⁵⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, 1908-1938**, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), p. 453-465. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁵⁷ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

in the French Chamber on 18 December 1925 the French Prime Minister admitted that in certain instances intelligence officers doing administrative work might have been somewhat heavy-handed.⁵⁸

7. Druze Rebellion

After the armistice of 30 October 1918, despite the fact that Sultan al Atrash of Qurayyah had declared in favour of the Hashimis in September 1918 and distinguished himself in the final operations in which the Turks were driven from Damascus, the Druze accepted the authority of the new Arab National State of Damascus unenthusiastically. It was said they had made overtures to the French before the end of 1919, and when General Gouraud marched on Damascus in July 1920 the Druze kept a distance and did not join their neighbours in the Hauran plain in resisting French authority.⁵⁹

On 20 December 1920 after the French overcame the resistance of the Hauranis, a congress of Druze notables met at Suweida and drafted a charter under which they were willing to accept the French mandate. After extended negotiations, an agreement was signed between them and Robert de Caix acting on behalf of the French Government.⁶⁰

According to the agreement, the Government was to be elected by the local population, but was to be assisted by French advisors. There was to be a native governor elected by representatives of the people. There was to be an elective council and a permanent administrative commission partly elected and partly nominated. The population of the Jebel were to be exempt from compulsory service and permitted to carry arms within their own frontier. The council of government was granted the right to make requests to the mandatory power, and

⁵⁸ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, **Suriye**, p. 453-465.

⁵⁹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 202-209. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁶⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

it was laid down that the mandatory power would take such requests into consideration.⁶¹

On 1 May 1921 Salim al Atrash was elected as governor by an assembly of Druze notables. He had been paramount chief of the Jebel since 1914 and had been recognized as *Mutassarif* by the Amir Faisal. He found his position difficult owing to the jealousy of other Druze leaders, the most troublesome of whom was his kinsman Sultan al Atrash. On 22 June 1921 an individual who was alleged to have taken part in an attempt to assassinate General Gouraud at Quneitra sought asylum in Sultan Pasha's house at Qurayyah. Sultan Pasha was away from home and the accused man was arrested and sent to Suweida by the local *Mudir*, another member of the Atrash family. When Sultan Pasha returned, he telegraphed to Salim and the High Commissioner demanding his suppliant's release and when his demand was ignored called out his followers and successfully attacked and put out of action a French convoy of 3 armoured cars which was on its way to Suweida from Damascus to collect the prisoner.⁶²

This attack led to retaliation by the French which forced Sultan Pasha to escape to the mountains. Eventually when the Transjordan authorities arranged concerted action with the French against him, he sought and obtained an amnesty on 5 May 1923. On 15 September 1923, Salim al Atrash died. Owing to the difficulty of deciding between the claims of the rival leaders to succeed him the Majlis appointed the French advisor Captain Carbillet as "interim" governor. Captain Carbillet was apparently sincere, disinterested and extremely conscientious. During his term of office, he refused the salary of Governor and lived on his officer's pay. He carried out a surprising programme of public works, building important roads, reservoirs and irrigation

⁶¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Barr, *Op. Cit.*, p. 128-140.

⁶² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, *Suriye*, p. 487-496.

channels. He improved educational facilities in the Jebel and reformed the system of land tenure which was previously preventing improvement of property. The financial resources of the Jebel did not, however, provide him with the means to pay for the labour necessary for the completion of his projects and he accordingly installed a system of “corvées” or forced labour, heavier than anything experienced under the Ottoman Government. His methods were tyrannical and he appeared to be psychologically blind in his dealings with humans.⁶³

In April 1925, a delegation from the Jebel Druze waited on General Sarrail at Beirut to complain against Captain Carbillet’s administration and to demand the appointment of a native Governor as stipulated in the agreement of 4 March 1921. The High Commissioner replied in a rude manner that he considered the de Coix agreement to be null and void and that he would treat those who did not agree with him as rebels.⁶⁴

Captain Carbillet was on leave and the acting governor, Captain Raynaud, repeatedly reported that the situation in the Jebel was becoming dangerous and recommenced an enquiry. His warnings were disregarded and he was replaced by Major Martin, who did open an enquiry, but unfortunately too late. On the 11 July General Sarrail issued instructions that the Druze leaders Hamad Bey, Nasif Bey, Abdul Ghaffar el Atrash and Sultan Atrash were to be summoned to Damascus on a pretext of receiving their demands and then arrested and placed in forced residence. Of these four persons only three trusted General Sarrail and were duly arrested and despatched to confinement at Palmyra.⁶⁵

Sultan Atrash, who was prudent to have stayed at home, immediately took up arms and started the Syrian Insurrection of 1925-26.

⁶³ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Barr, *Op. Cit.*, p. 128-140.

⁶⁴ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941.

⁶⁵ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Barr, *Op. Cit.*, p. 128-140.

The campaign opened with a disastrous defeat of the French forces with heavy casualties, and the capture of French arms and ammunition with which Sultan Pasha was able to equip the host of volunteers that joined him. On 24 August a raid was made on Damascus but was beaten off. Believing the raid to have been made in collusion with certain political leaders in Damascus the French arrested six members of the People's Party. The President of the People's Party, Doctor Abdul Rahman Shahbandar, with several of his associates, including several members of the Bakri family, escaped to the Jebel Druze where they proclaimed a Rational Syrian Government.⁶⁶

General Maurice Gamelin was put in command of the military forces, but was unable to make much progress against the rebels with the troops under his command. The revolt spread to Hama, Mejjayun and a column led by Zayd ul Atrash, Sultan Pasha's younger brother, nearly reached Beirut. A second raid on Damascus penetrated the city and led to the French bombarding the heart of the city without warning in a bombardment that lasted for twenty-six hours, from 10 a.m. 19 October to noon 20 October. The Christian quarter, deserted by the French who had withdrawn from the town, was protected by the brave intervention of Muslim notables working at the instance of the British Consul.⁶⁷

The raising and arming of Syrian Christians, Armenians and Circassians by the French led to these minorities being in a very difficult situation regarding their Muslim neighbours. A worse situation was avoided by the brave action of Zayd al Atrash and the statesmanlike policy of the Armenian Patriarch of Antioch. The insurgents were well organized and led by representatives of the noble houses, such as Nasib Bey al Bakri, and ex-Ottoman officers of military experience, such

⁶⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, **Suriye**, p. 487-496.

⁶⁷ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, **Suriye**, p. 487-496.

as Ramadan Pasha Shallash of the Agaidat. In November, French reinforcements began to arrive at Beirut and seeing the French beginning to regain the upper hand, various communities such as the Druze in the Lebanon and the Metawilah decided to remain neutral. However, the fighting went on.⁶⁸

8. High Commissioner Henri de Jouvenal

On 6 November 1925 Henri de Jouvenal, editor of *Le Matin*, succeeded General Maurice Sarrail as High Commissioner. His first act was to visit London, on 19 November and Cairo later in the month on his way to Beirut. He subsequently visited the British High Commissioner in Jerusalem, and the Turkish Foreign Minister at Ankara. He was thus working to eliminate all extraneous complications while he attempted to settle the internal situation in Syria. His first concern was to regain for France the sympathies of the Catholic Church in Syria and of the Christian Lebanese by treating the Lebanese State with great liberality. After much preliminary discussion, the Lebanese Republic was officially proclaimed on the 24 May 1926, and Charles Dabbas, an Orthodox Christian, was appointed first President. On 21 December 1925, the High Commissioner ordered elections to take place in the Alawi state and all districts of Syria not under Martial Law. On the same date, the President of the Syrian State, the Antiochene Subri Bey Barakat sent in his resignation. The fact that the President was more Turk than Arab, and was known to favour Aleppo rather than Damascus as the capital of the Syrian State, had been a grievance amongst the Damascenes.⁶⁹

De Jouvenal sought to remove this grievance by offering the Presidency to Shaikh Tajuddin Hassani, Qadi of Damascus, a Sunni religious dignitary, who, though he had taken no part in the struggle was said to be a popular personality with the insurgents. At the same time,

⁶⁸ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, *Suriye*, p. 487-496.

⁶⁹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Barr, *Op. Cit.*, p. 143.

he released, the leaders of the Syrian People's Party who were in enforced residence at Arwad. Shaikh Tajuddin tried to draw up a programme which, while securing the support of the Nationalists, would be acceptable to the Mandatory power. The liberated members of the People's Party agreed to serve in his Government on the following conditions:

*(a) The Alawi and Jebel Druze States should be incorporated in the Syrian state on a basis of decentralisation, (b) The districts annexed to Lebanon on 1 September 1920 should be restored to Syria, (c) The relations between France and Syria should be regulated by treaty and Syria should be admitted to the League of Nations, (d) Syrian territory should be gradually evacuated, by French Forces and victims of the revolt should receive compensation, (e) The currency should be reformed, the judicial system unified and a general amnesty proclaimed, (f) The Syrian Government should be completely independent as regards internal administration.*⁷⁰

When these conditions were rejected by de Jouvenal, Shaikh Tajuddin declined the Presidency on 6 January 1926. On 28 April 1926 Damad Ahmed Nami Bey, a Circassian notable was appointed Provisional Head of the State. He was related to the late ruling house of Turkey and was a potential claimant for the throne of Syria.⁷¹

9. End of the Revolt

In December 1925, de Jouvenal made a sincere attempt to come to terms with the insurgents when he despatched a deputation of Moslem and Druze notables from Beirut to the Jebel. These negotiations were abortive. However, on 25 February 1926 a Druze National assembly forwarded to de Jouvenal as series of demands almost identical with those presented in January by Shaikh Tajuddin. The High Commissioner replied that this communication rendered any further conversations with the rebels. Ramadan Shallash, however, rendered his

⁷⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

⁷¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

submission and order was sufficiently restored in the Hauran for elections to be ordered on 8 February 1926. Regardless of these developments, the Syrian War went on and disturbances broke out again in Damascus on 16-17 February 1926. French columns gradually penetrated the rebel strong-hold and Suweida was occupied on 25 April, and Salkhad on 3 June. On 7 May, a Druze band once more penetrated Damascus, which was again bombarded by French aircraft and artillery. The revolt spread to Tripoli and the French arrested a further batch of Damascus notables, including three members of the Syrian cabinet. In August 1926, de Jouvenal resigned having failed to bring hostilities to an end. He was succeeded by Henri Ponsot, who succeeded in restoring peace by the summer of 1927.⁷²

On 17 February 1928, the end of the insurrection was signalled by the proclamation of a general amnesty to all rebels who should surrender within a specified period, with thirty-nine exceptions. Sultan al Atrash who was included amongst the exceptions took refuge in Transjordan.⁷³

10. The Syrian Constitution

The first article of the French Mandate for Syria read as follows:

The Mandatory shall frame within a period of three years from the coming into force of this mandate an organic law for Syria and the Lebanon. This organic law shall be framed in agreement with the native authorities and shall take into account the rights, interests and wishes of all the population inhabiting the said territory. The Mandatory shall further enact measures to facilitate the progressive development of Syria and the Lebanon as Independent States. Pending the coming into effect of the organic law, the government of Syria and the Lebanon shall be conducted in

⁷² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Barr, *Op. Cit.*, 128-152.

⁷³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

*accordance with the spirit of this Mandate. The Mandatory shall, as far as circumstances permit, encourage local autonomy.*⁷⁴

This obligation was implemented in regard to the Lebanon by the promulgation of the constitution for the Lebanon Republic on 29 September 1926. This constitution was modified in the light of experience on 17 October 1927 and again on 8 May 1929, as a result of which the Senate was merged in the Chamber of Deputies, and the executive powers of the President increased. In regard to the remainder of the mandated territory, France was prevented, by the insurrection of 1925-26 and the bitter feelings which followed that catastrophe, from carrying out the terms of article 1 within the time limit of three years. Accordingly, France sought and obtained an extension of the period from the League of Nations.⁷⁵

On 27 July 1927 Henri Ponsot, who was the first High Commissioner with previous civilian administrative experience to be appointed, published a conciliatory proclamation stating that the "definite constitution" of the territories under the French Mandate in the Levant would be the work of the peoples concerned. On 9 February 1928, Damad Ahmed Nami Bey, who had been Provisional Head of the Syrian State since 26 April 1926, resigned. On 14 February 1928 Ponsot appointed Shaikh Tajuddin to be President of the Syrian Council of Ministers with the task of forming a government which would hold elections for a Constituent Assembly which would then draft the constitution. Tajuddin duly formed his government and, due to the scrupulous neutrality observed by the High Commissioner, the general elections were successfully held on 10 April 1928, and the Constituent Assembly met under the Presidency of Hashim Bey el Atasi on 9 June 1928.⁷⁶

⁷⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

⁷⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, *Op. Cit.*, p. 208-209. Umar, *Suriye*, p. 499-504. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

⁷⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. McHugo, *Op. Cit.*, p. 90-99.

On 7 August 1928, a draft constitution was ready for presentation to the High Commissioner. The members of the drafting committee had been genuinely free and the political initiative had naturally come into the hands of the most westernized and therefore nationalistic minded intelligentsia. Ponsot found six of the articles irreconcilable with French obligations. Four of these referred to the powers of the President, and one to the organization of the future army. The sixth, article 2, declared that “The Syrian territories detached from the Ottoman Empire constitute an indivisible political unity. The divisions which have arisen between the end of the War and the present time leave this unity unaffected.”⁷⁷

In Ponsot’s view this article denied not only the existence of the other states existing in the territory under French Mandate, but also that of Palestine. Counter suggestions were made by the High Commissioner, but they were rejected by the Assembly. After many efforts to arrive at an agreement, Ponsot adjourned the Constituent Assembly indefinitely on 5 February 1929. On 14 May 1930, the High Commissioner promulgated a constitution by his own unilateral act and at the same time declared the dissolution of the Syrian Constitutional Assembly.⁷⁸ On the same day, he declared a “*Reglement Organique*” for the Sanjak of Alexandretta, a “*Statut Organique*” for the government of Latakia and another for the government of the Jebel Druze. He also published a “*reglement organique*” for the conference on common interests between the governments of the states under French Mandate in the Levant.⁷⁹

The constitution promulgated by Ponsot was almost identical with that presented on 7 August and included five of the debated articles. Article 2, however, was altered to read “Syria constitutes an indivisible

⁷⁷ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁷⁸ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁷⁹ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

political unity"; and an article 116 was added, the principle clause of which read: "So long as the international obligations of France in regard to Syria remain in force, any provisions of the present constitution which are of a nature to affect these obligations will be applicable only under conditions to be determined by agreement between the French and Syrian Governments."⁸⁰ The constitution was to come in force after the election of the Syrian Chamber of Deputies. Meanwhile, the political dead-lock continued. There were protests and public demonstrations, but no serious disturbances. No elections were held for a period of eighteen months. However, they eventually were held and a constitutional government came into office in June 1932 with Muhammad Ali el Abed as President of the Republic.⁸¹

11. Developments in 1933

The grant of independence sovereignty to Iraq and its admission to the League of Nations in October 1932 made it difficult to defend the continuance of the mandates for Syria and the Lebanon where the inhabitants were no less fitted for autonomy than the Iraqis. The matter was complicated by the sub-division of the French Mandated Territory which the French pursued in the interests of various compact minorities. The Syrian Nationalists wanted a unified state, including the whole extent of the Syrian mandate, but the protests of the Alawis and the Druze together with the example of the terrible fate which had befallen the Assyrian minority in Iraq made it difficult for the French to conclude any agreement satisfactory to Nationalist wishes. In 1933, however, negotiations were held for the conclusion of a Franco-Syrian Treaty on the Anglo-Iraqi model. Although the Treaty was modelled on the Anglo-Iraqi Treaty and included many exact parallels, it contained certain additional paragraphs affecting the sovereignty, the unity and internal autonomy of the proposed independent

⁸⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

⁸¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. McHugo, *Op. Cit.*, p. 90-99.

Arab state which made it completely unacceptable to the Arab Nationalists. It caused such an outcry in the Syrian Chamber that Ponsot was forced to suspend it again indefinitely, and when he retired in the summer of 1933 the problem of Syrian Independence was no nearer a solution than when he first set to work at it.⁸²

The new High Commissioner was Comte Damien de Martel. As soon as he had assumed office in October 1933, he sent for the Prime Minister and demanded the immediate acceptance of the Treaty. The Prime Minister complied, but when the Treaty came up for ratification in the Chamber of Deputies it was rejected by an overwhelming majority. de Martel suspended the Chamber for an indefinite period and restricted the functions of the Government to those of a mere channel for the execution of his orders and enacted legislation to enable him to impose his will with an appearance of legality.⁸³ The nominal President of the Syrian National Government at this time was Abed Bey, a very wealthy member of the Muwali tribe, and his Prime Minister was Shaikh Tajuddin, who was now looked upon as a tool of the French. His appointment as Prime Minister by de Martel in place of Hakki el Azm was regarded as unconstitutional, and both his agreement and that of the President to serve French interests at a time when the nationalist politicians were keeping their distance made them both unpopular with the people.⁸⁴

During the insurrection the People's Party of Dr. Shahbandar had been regarded as the leading Nationalist party, and the independent Government appointed in the Jebel had been formed by its members. Because political parties in the East depend on the personalities of their leaders, after Dr. Shahbandar had been exiled from Syria for his part in the rebellion, the rival party known as the National Bloc or

⁸² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 208-209. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁸³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, **Suriye**, p. 500-502.

⁸⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

Qutla al Wataniya under the leadership of Ibrahim Hanano began to take the lead in National politics. This party was extremely well organized, especially in Aleppo where it was under the control of Ihsan Jabri and his capable brother Saadullah Jabri. It set about to discredit Tajuddin, which was not very difficult considering his apparent sycophancy to the French and the fact that his private life was not of a standard that reconciled with his role as a religious dignitary.⁸⁵

12. Negotiations for Franco-Syrian Treaty

During 1934, the National Bloc strove hard to consolidate their party. There was considerable rivalry between Subhi Bey Barakat and Ibrahim Hanano, the former suffered from a lack of fluency in Arabic and the choice of leadership fell on Hanano. In the autumn of 1935, Shaikh Tajuddin visited Paris and the National Bloc became apprehensive that he and the High Commissioner had some secret plot to come to some agreement with M. Laval detrimental to their interests. Ibrahim Hanano died towards the end of 1935 and M. Martel, fearing resurgence of trouble in the event that the leadership of the Bloc came into more forceful hands, decided to remove those whom he considered most dangerous. On 18 January 1936, he ordered the exile of Fakhri Baroudi, the Nationalist rhetorician. As a result, a spontaneous strike and closing of bazaars occurred as an act of protest. On the following day, a demonstration of students was held before the house of Nassib el Bakri after which a procession marched to the office of the Delegate. The police intervened and there were casualties among the demonstrators.⁸⁶

On 8 February 1936, there was an outbreak at Hama in which seven people were killed, and on 10 February martial law was proclaimed in Damascus, with General Huntziger taking over control.

⁸⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, *Suriye*, p. 500-502.

⁸⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Umar, *Suriye*, p. 502-504.

Numbers of people were arrested and Nassib al Bakri and Jamil Mardam were exiled on the High Commissioner's order. On 19 February, the High Commissioner invited Aref el Halbouni, President of the Damascus Chamber of Commerce, to act as intermediary. The Nationalists demanded the dismissal of Shaikh Tajuddin, the reestablishment of the constitution, the reopening of Parliament and the negotiation of a treaty on the lines of the Anglo-Iraqi Treaty of 1930. On 24 February de Martel invited Shaikh Tajuddin to resign the Premiership, which he did and then went to Paris. Fear was alleged by some to have prompted his flight from Syria where the British Consul in Damascus stated, "few men are more detested than he". The High Commissioner appointed Ata al Ayoubi as Prime minister. The change was well received, but the Syrians were not satisfied.⁸⁷

On 28 February, the fortieth day of the general strike a demonstration of Nationalists and the crowds came into collision with the police and a large number of people were killed. On 1 March 1936, the High Commissioner invited the Nationalists to nominate a deputation to discuss terms. The next day he announced that a treaty no less favourable to Syria than the Anglo-Iraqi Treaty was to Iraq should be negotiated forthwith in Paris by Syrian negotiators chosen by the Syrians themselves. He also announced a general amnesty. The six representatives selected to go to Paris were: Hassem el Atassi, Fares el Khoury, Jamil Mardam, Saadallah Jabri, Amir Mustapha Shehaby and Edmond Homsî. As Hassem el Atassi, recently elected to the leadership of the Bloc, did not yet command the general respect or enjoy the authority essential to his position it was suggested that Doctor Abdul Rahman Shahbandar should go as head of deputation. He had been sentenced to death by Court Martial in 1926 for his share in the revolt and the French did not immediately extend their amnesty to

⁸⁷ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

him. The deputation left for Paris on 21 March, amidst public enthusiasm. During the absence of the other leaders the leadership of the National Bloc in Syria was taken on by Shukri Quwatli.⁸⁸

Negotiations in Paris at first proved difficult, but the election of a socialist government under Blum made things easier, and on 9 September 1936, a Franco-Syrian Treaty of Alliance was concluded.⁸⁹ Negotiations were opened in Beirut a few days later between Martel and a delegation representing the Lebanon which resulted in the conclusion of parallel Franco-Lebanese Treaty on 13 November 1936. The Franco-Syrian Treaty was ratified by the Syrian Parliament on 27 December 1936, which had met on 21 December after 25 months suspension. Some surprise was caused by the agreement of the both the Alawites and the Druze to be included within the Syrian republic. In the case of the Alawites, it was probably due to their realization of certain disadvantages in isolation, and in the case of the Druze their agreement was won as the result of considerable concessions from the nationalist leaders. The Cabinet elected in December 1936 consisted of: Jamil Mardam (Prime Minister), Saadullah Jabri (Minister of Interior), Shukri Quwatli (Minister of Finance & Defence), Dr. Abdul Rahman Kayali (Minister of Justice & Education). Fares Houry was elected President of the Majlis (Speaker). The President, Mohammad Ali el Abid resigned and was replaced by Hassem el Atassi.⁹⁰

13. The Sanjak of Alexandretta

The Sanjak of Alexandretta consisted of a territory of considerable strategic and commercial value, and was situated on the gulf that provided convenient anchorage for ships, making it a suitable location for the construction of a harbour. Its population was mainly Turkish speaking, including a large Turkish element of probably not less than

⁸⁸ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

⁸⁹ Owendale, *Op. Cit.*, p. 203. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

⁹⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

40%.⁹¹ Under the Franklin-Bouillon Agreement of 1921 as confirmed by the Treaty of Lausanne, the Sanjak enjoyed a large measure of financial autonomy as well as linguistic and cultural freedom. On the conclusion of the Franco-Syrian Treaty, Turkey was not satisfied that the engagements of France in respect of Alexandretta, which were now to be transferred to Syria, would be adequately safeguarded under the new arrangements. The Turks contended that the Sanjak was not an integral part of Syria and should have given an independent status with a direct and separate treaty with France.⁹²

France did not agree with the Turkish view and it was agreed to refer the matter to the League of Nations at Geneva in January 1937. With the help of Eden's good officers, a solution was reached which foresaw the Sanjak to be a separate political entity with a statute and fundamental law of its own, enjoying full internal autonomy; while remaining in a customs and monetary union with Syria, the government of which country would control its foreign relations. Turkish was to be the official language, and the territorial integrity of the Sanjak was to be guaranteed by France and Turkey in a separate Treaty.⁹³

In December 1937, the Turks formulated certain objections to the electoral law drawn up for the Sanjak, and in May 1938 started a determined effort to obtain control of the local assembly. The political feeling aroused led to very serious rioting and French efforts to restore order were not welcomed by Ankara, who accused the French of breaking faith and of dissemination of anti-Turkish propaganda. Early in June after the proclamation of Martial Law by the Syrian High Commissioner, relations between France and Turkey became strained, but the situation was cleared by the initialling of the Franco-

⁹¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Yücel Güçlü, **The Question of the Sanjak of Alexandretta**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), **Passim**.

⁹² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Güçlü, **Passim**.

⁹³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Güçlü, **Passim**.

Turkish Treaty on 4 July 1938. On the understanding that Turkey made no territorial claims in the area, France agreed to apply the new status on the basis of the predominance of the Turkish element. Two thousand five hundred Turkish troops were admitted to the Sanjak to maintain order in co-operation with an equal French force. The result of the negotiations was the complete occupation of the Sanjak by the Turks and its inclusion within the boundaries of Turkey. The decision was seriously dissatisfactory to both the Syrian Arabs and the Armenian population, most of which subsequently moved en masse into Syria to avoid Turkish rule.⁹⁴ The ceding of the Sanjak to Turkey caused great inconvenience to the wealthier elements in Aleppo, who were used to spending their summer in the mountains of the Sanjak. Turkish passport regulations now made this impossible. Prior to this incident Turkey was popular in Northern Syria and might have been welcomed had it returned to take over the country. Turkish treatment of the Sanjak, however, completely dissuaded the inhabitants of Aleppo from any desire to return to Turkish rule.⁹⁵

14. Developments in 1937

After the Franco-Syrian and Franco-Lebanese Treaties had been concluded and ratified by the Syrian and Lebanese Governments, relations between the people and the mandatory power improved considerably. It was hoped that the conclusion of these treaties indicated a change of vision on the part of the French. However, by January 1937 rumours began to spread that Paris French officialdom had re-asserted its imperialistic influence with the Blum Government and was seeking repudiation in the Chamber.⁹⁶ There were several unfortunate clashes between French Army units and Syrian civilians, in one of which at Aleppo a French lorry driver forced his way through a

⁹⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Güçlü, **Passim**.

⁹⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. See Güçlü, **Passim**.

⁹⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 208-212. See Güçlü, **Passim**.

procession of “steel shirts”, an organization raised by Fakri Baroudi. This ended in an altercation in which two French NCOs and two French gendarmes were badly injured. In June 1937, a further amnesty was granted to political exiles and among others Doctor Shahbandar, Sultan Atrash and Shakib Arslan returned home and were given a hearty welcome. Doctor Shahbandar’s return did little to raise the gradually declining prestige of the National Government and helped to widen the tears that were appearing within the National Bloc.⁹⁷ In order to get over the difficulty of finding one of the Druze leaders acceptable to the others as *Muhafiz* of the Jebel, the government of Jamil Mardam resorted to the option of appointing Nassib al Bakri, a Syrian who had taken part with the Druze in their struggle in 1925-26. In June 1937, as a result of troubles in the Jebel, the government decided to appoint a Druze at the expiration of Nassib Bakri’s term of office.⁹⁸

15. High Commissioner Gabriel Puaux

On 22 October 1938, the appointment of Gabriel Puaux as High Commissioner in succession to de Martel was announced by the French Government. The Prime Minister had gone to France to try and lobby his political friends in Paris to hasten French ratification of the Treaty. On 15 November 1938, it was announced that he had signed an agreement with the French modifying the treaty. The new terms were declared in Syria to be worse than the Mandate, and Dr. Shahbandar, Zaki el Khateeb and Zaki al Arsouzi ranged themselves in opposition to Jamil Mardam over the ratification of the treaty.⁹⁹ The Prime Minister returned to Syria on 20 December 1938 with the modifications of the Franco-Syrian Treaty, which he promised to present to parliament at an early date. He did so on the 31 December when

⁹⁷ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁹⁸ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

⁹⁹ WO208/1597, “Brief History of Syria, 1918-1941”, Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

the Syrian Government, convinced of the political need to avoid a rupture with the French over the rejection of the 1936 version of the Treaty which had recently taken place in the French Senate, carried a vote of confidence after a six-hour debate. It was described as a personal triumph for the oratorical skill and common sense of Jamil Bey Mardam. A general decision was taken, however, to abide by the 1936 treaty and none other.¹⁰⁰

Puaux arrived in Beirut on Saturday, on 2 January and on Sunday and Monday minor demonstrations took place in Damascus. Processions marched down the streets and shops were closed, but there was no violent disorder. The political crisis came to a head on 16 January 1939 when the Minister of Finance, Lutfi Haffar, and the Minister of Public Works, Faiz Khoury, resigned in protest against the policy of the National Bloc. The government of Jamil Mardam was shaken, but decided to remain in office and announced its intention of suppressing any disorders by force. Trouble arose in the Jebel Druze and in the Jezirah, in the former of which the conflict was between the older Druze who wished for separation from the Syrian State and the younger who wished to remain within it. In the Jezirah, a separatist movement was reported wishing to attach the territory to Turkey.¹⁰¹ The popularity of the National Bloc was gradually declining, and Jamil Mardam must have realized that his government no longer enjoyed much popular support. He exacerbated matters, however, in February 1939 by refusing to apply the French High Commissioner's decree for the regulation of religious communities. This brought him into definite conflict with Puaux, and he resigned on 18 February 1939. The President of the Republic called on Lutfi Haffar to form a cabinet, which he did with Mazhar Pasha Raslan as Minister of Interior, Faiz al Khoury (Foreign Affairs), Salim Jambart (Minister of National Economy) and Nassib Bakri (Minister of Justice). Lutfi Haffar's

¹⁰⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yaşar Demir, **Fransa'nın Yakınoğu Politikaları, Suriye ve Hatay**, (İstanbul, 2013), p. 165-205.

¹⁰¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

cabinet did not last long, resigning less than a month later on 14 March 1939.¹⁰²

The President of the Republic could not find anyone capable of forming a new government. With the administration rapidly declining into chaos, the French Delegate received full powers from the High Commissioner to restore order. On 5 April, a neutral government was formed as follows: Nassouhi Boukhari (Prime Minister, Minister of Interior and National Defence), Khaled el Azm (Foreign Affairs and Justice), Ahmed Khalil Moudarres (Finance), Hassan Hakim (Education), and Salim Jambart (National Economy). All these men were well respected, but they had little experience of politics. The government resigned on 10 May 1939. At the end of May, the parliamentary session came to an end and the House adjourned till October.¹⁰³ On 7 July the President of the Syrian Republic, Hashem el Atassi, resigned and the High Commissioner immediately took steps to ensure the continuation of the administration. The Parliament was dissolved, the constitution suspended and the government replaced by a Council of Directors with purely administrative powers. The members of the Council were: Bahij Bey el Khatib (Director General & Director of Interior), Arif Bey el Khatib (Director of Finance), Yousef Bey Attallah (Director of National Economy), Khalil Bey Rifaat (Director of Justice) and Abdul Latif Chatti (Director of Education). The change took place without disturbance and was in fact welcomed by the public with relief. Bahij Bey el Khatib had an unusual reputation of being a conscientious, able and honest administrator.¹⁰⁴

¹⁰² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

¹⁰³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹⁰⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Demir, *Op. Cit.*, p. 165-205. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

16. Outbreak of the Second World War

On the entry of Britain and France into the war with Germany, the situation in Syria rapidly changed. General Maxime Weygand assumed supreme command on 3 September 1939. Political agitation ceased and Dr. Shahbandar, Jamil Mardam, Lutfi Haffar and other political leaders proclaimed their absolute loyalty to France. French troops continued to arrive in Syria and by October the total strength was estimated at 100,000 which were organized into an Expeditionary Corps under General Massiet.¹⁰⁵ The situation remained satisfactory although with a loss of morale when news of allied defeats in Norway and elsewhere reached Syria. There was an amount of alarm caused, however, when the news came of grave defeats in France and consequent peace moves by Marshal Petain. The situation was eased by a declaration by the High Commissioner that French Forces in the Near East would continue to fight whatever decisions were taken in France. The entry of Italy into the war had had a satisfactory effect as the Syrian Arabs almost without exception despised the Italians.¹⁰⁶

On 17 June, General Mittlehauser unexpectedly decided to fall in line with the Bordeaux Government and announced the cessation of hostilities by the French Forces in Syria. Instructions were issued to enable French and allied volunteers to enter Palestine, but these orders were subsequently cancelled and Colonel de Larminat, who issued the original instructions, was arrested. He later escaped and crossed the frontier. The Polish Brigade consisting of 3000 officers and men was, however, permitted to enter Palestine fully equipped.¹⁰⁷ The British Military Mission under Colonel Salisbury Jones left Beirut on 5 July 1940. General Fougere arrived from France by air and took over command of French Forces in Syria. The first important political development was the murder of Dr. Shahbandar. The murder was

¹⁰⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

¹⁰⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, *Op. Cit.*, p. 212-215. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹⁰⁷ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

condemned by all except the extremists and was attributed by the Doctor's followers to the leaders of the National Bloc. The actual assassins were arrested.¹⁰⁸

The Italian Armistice Commission arrived on 28 August 1940. The fact that no Germans were included in the Commission aroused some surprise and resentment. The French said they had been conquered by the Germans and not the Italians, the Syrians understood it to mean a lack of interest in Syria by the Germans, who probably intended to hand over the country to Italy. The prosecution and sentences of eleven members of the Syrian Popular Party to various periods of imprisonment showed that the French were determined to maintain political control. Anton Saadeh, the leader of this Lebanese party which was largely funded by Germany and Italy, was at that time reported to be in Berlin.¹⁰⁹ The armistice commission which worked carefully to avoid offending public opinion was reported about 15 September to be in contact with certain elements in the Jezirah, especially the Kurds, with a possible view to using them for guerilla purposes and sabotage. Leaders of the National Bloc, including Jamil Mardam, İhsan Jabri, Adel el Asmeh, were reported to be in communications with the Italians. However, Fahri Baroudi, who was then a refugee in Amman and had offered his services to the British, was said to have been invited by the Bloc to return to Syria to undertake anti-Italian and anti-German propaganda. It appeared that the Bloc, uncertain of the future, was trying to insure itself with both sides.¹¹⁰

German interest in Syria became apparent towards the end of October when Arabs educated in Germany revived the Arab Club in Damascus on a pro-Nazi and anti-British basis. Around 17 October 1940, Jamil Mardam, Lutfi Haffar, Saadallah Jabri and Jamil Ibrahim Pasha of Aleppo, all leaders of the National Bloc, fled to Iraq. The reason for

¹⁰⁸ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

¹⁰⁹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹¹⁰ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941.

their flight was their being wanted by the public Prosecutor in accusation of being implicated in the murder of Dr. Shahbandar. The flight of these rival leaders in the National Bloc to Iraq, coupled with the fact that he had not been included in the deputation to France that negotiated the treaty, and had further taken no part in the subsequent negotiations for its modification, left Shukri Quwatli in a strong position in Syria. Thus, he set about to establish himself as the outstanding political figure in Syria. His main rival for leadership of the party was Hashim al Atassi, the ex-President of the Republic, but he was an old man and Shukri Quwatli was said to have achieved a position rivalling that of the late Ibrahim Havano, as undisputed leader of the National Bloc.¹¹¹

He was said to be honest and, while willing to meet the German and Italian representatives, he was not ready to sell himself or his country to them, or anyone else. He was known to be on very good terms with Ibn Suud. German interests in Syria were in the hands of Rudolf Roser, whose principal agent was Saadi Kailani the Shami Pir, who had once raised considerable trouble for the British on the N.W. Frontier of India and was now reported to be returning to Afghanistan for the same purpose. The appointment of M. Chiappe as High Commissioner in the first week of December 1940 aroused some alarm, which was relieved when his death was reported in an aeroplane accident on his way to Syria.¹¹²

General Dentz was appointed in his place, which was received with mixed feelings. He was unpopular with the native population over his connection with General Sarrail in precipitating the Druze rebellion in 1925. He was known to be a time server and likely to adhere closely to the policy of Vichy. German influence in Syria was strengthened by the arrival of Von Hentig, head of the Oriental Section of the German

¹¹¹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 212-215. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

¹¹² WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

Foreign Office, in the first week of January 1940, with the rank of Minister Plenipotentiary. He had a reputation as an authority on Middle Eastern affairs and had many friends among the Arabs in Syria. The trial of those accused for the murder of Doctor Shahbandar was concluded on 7 January 1941 with the sentence to death of the actual assassin, Ahmad Assasa and his companion and the acquittal of the National Bloc leaders who were then free to return to Syria.¹¹³

Von Hentig spent a very active month during which he made contact with the most of the political leaders and travelled to the Jezirah and other parts of Syria meeting tribal leaders. General Dentz did not approve of these activities and his opposition to Von Hentig's plans for economic co-operation between Syria and the Axis was said to have led to the latter's departure to Turkey on 13 February 1941. On his departure, Rudolf Roser resumed charge of German activities in Syria. Serious riots broke out in Syria during the first fortnight of March 1941. The crisis of the strike was action taken by the French to enforce the law against hoarding flour, and attempts to collect all stocks held above the 200 kilos per family allowed by law. The strike started spontaneously as the result of a fight in a bread queue in Damascus, but was immediately incited by the National Bloc. The action of certain members of the Shahbandar party in encouraging the riot while at the same time countering German propaganda gave rise to a rumour that it was being encouraged by the British. Trouble also spread to Beirut, where anti-French demonstrations took place, but no serious disturbance ensued. The Alawite state was the only part of Syria which remained quiet.¹¹⁴

The President of the Lebanese Government resigned on 4 April and General Dentz accepted on the same day the resignation of Bahij el Khatib, which had been in his hands for some time. Khalid Azam

¹¹³ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

¹¹⁴ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

was appointed chief of the new government in Syria and Alfred Naccache, a Maronite of good repute, was made head of the new Government of the Lebanon. Shaikh Tajuddin had been flown out from France by the Vichy authorities and had been doing considerable lobbying since his arrival. Some surprise was expressed that he had not been selected by General Dentz rather than Khalid Azam. General Dentz handed over control of supplies to the local government and the strike quieted down. Other than an outbreak in Aleppo on 22 April, which spread to Homs and Hama, there was no more serious trouble.¹¹⁵

17. Facilities Given to the Germans

On 2 May 1941, hostilities broke out in Iraq between Rashid Ali's rebel government and the British Forces there. These events caused great excitement in Syria where the National Bloc openly supported Rashid Ali. Meetings were held and fiery speeches made. Riadh Bey Es Sulh, who suddenly had control of large sums of money, appeared to be the chief organiser of pro-Rashid Ali activities in the Lebanon. On 12 May 1941, the passage of German aircraft was reported over Beirut. This was confirmed by further reports of German machines landing at Aleppo, Rayak and Damascus. German machines were shortly afterwards encountered by British forces in Iraq where, however, their intervention failed to bolster up the rebellion which died out on 1 June when an armistice was signed in Baghdad. The actual numbers of German machines to utilize Syrian aerodromes were probably not more than fifty. However, the unrestricted use of aerodromes and the facilities for refuelling granted to the Germans, coupled with the despatch of military by rail to Iraq proved that so long

¹¹⁵ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, *Op. Cit.*, p. 85-115.

as Syria remained in the hands of Vichy it constituted a source of considerable danger to the allies. The British and Free French forces entered Syria on 8 June 1941.¹¹⁶

18. Grant of Independence

Speaking in the House of Commons, Churchill summed up the British attitude towards Syria in the following words:

*We have no ambitions in Syria. We do not seek to replace or supplant France or substitute British for French interests in any part of Syria. We are only in Syria in order to win the war. However, I must make it clear that our policy, to which our Free French allies have subscribed, is that Syria shall be handed back to the Syrians, who will assume at the earliest possible moment their independence and sovereign rights. We do not propose that this process of creating an independent Syrian Government or Governments shall wait until the end of the war, and we contemplate constantly increasing the Syrian share in the position which France exercised in Syria before the war (cheers) but which the French Government had realized must come to an end. But on the other hand, we recognize that among all nations of Europe, the position of France in Syria is one of special privileges and that in so far as any European countries have influence, that of France will be pre-eminent, We did not go there to deprive France of her long and historic position in Syria except in so far as is necessary to fulfil our obligations and pledges to the Syrian population. There must be no question even in wartime of the mere substitution of Free French interest for Vichy French interests. The Syrian peoples must come back into their own. This is fully recognized in the documents exchanged between the Minister of State (Capt. Lyttleton) and the representative of the Free French.*¹¹⁷

¹¹⁶ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

¹¹⁷ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

In accordance with this policy, which was confirmed both by himself and General de Gaulle on several occasions, General Catroux officially proclaimed the independence and sovereign status of the Syrian State on 27 September 1941. Shaikh Tajuddin was selected by General Catroux as President of the Syrian Republic and charged with the organization of the new regime of independence. Hassan Bey el Hakin was selected as Prime Minister with the following cabinet: Zaki Bey el Khatib (Shahbandarist) Minister of Justice, Faiz el Khoury (National Bloc) Foreign Affairs, Bahij el Khatib (Non-Partisan) Interior, Faiz el Atassi (Shahbandarist) Education, Abdul Ghaffar al Atrash (Druze-Shahbandarist) Defence, Haj Mohammed el Ayash (Shahbandarist) National Economy, Munir el Abbas (Non-Partisan) Public Works & Communications and Hikmet el Haraki (National Bloc) Supplies. The question of giving the Lebanon its independence on similar lines to those followed in regard to Syria was at that time still under discussion in Beirut. The independent Government of Syria was recognized by King George of the UK in a telegram that was presented to the President, Shaikh Tajuddin on 29 October 1941. It was still early days to make any comment on the activities and achievements of the new government. The most influential leaders of the National Bloc refused to participate in the work of the new Government, and the whole weight of their organization was concentrated on discrediting the President, Shaikh Tajuddin and belittling the work of his cabinet. He was no more popular than previously. However, he did have considerable experience and had shown ability in the past. In the event that he got the machinery of the new independent Government organized and working, he would have made a valuable contribution to the future of his country. After this, he would be able to hand over his task with considerable satisfaction to someone more likely to receive the support of the people, but who might not perhaps have been so capable an organizer in the initial stages. The future of Syria depended to a great extent on the Syrians themselves, who would now

have to deal with the complicated problem which had given the French so much trouble during the previous 28 years.¹¹⁸

19. Developments from 1941 to 1946

On 8 June 1941, British troops invaded Syria. On 14 June, an armistice was signed. Syria and Lebanon were included in the area under the British Middle East Command. On the day of invasion, the French Commander, General Catroux, issued a proclamation in which he stated that Free France intended to put an end to the mandatory regime, to proclaim Syria and Lebanon free and independent, and to negotiate a treaty which would define their mutual relations. On 28 September 1941, he proclaimed the independence of Syria. The act was followed by the proclamation of Lebanese independence on 26 November 1941. Soon afterward Britain extended de jure recognition to both republics. In July 1944 the Soviet Union, and in September of the same year the United States, granted Syria and Lebanon full and unconditional recognition in which no mention was made of the special position of France. On 13 December 1945, the British and French governments issued a joint statement promising gradual evacuation of their troops from Syria and Lebanon. Withdrawal from Syria was carried out in the same month, and by 31 December 1946, the last foreign soldiers had departed from Lebanon. Thus, both republics achieved complete political emancipation.¹¹⁹

¹¹⁸ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Lenczowski, **Op. Cit.**, p. 314-327. Yapp, **Op. Cit.**, p. 85-115.

¹¹⁹ WO208/1597, "Brief History of Syria, 1918-1941", Jerusalem, 1 November 1941. Lenczowski, **Op. Cit.**, p. 314-327. Cleveland, **Op. Cit.**, p. 214-215. There were estimated to have been some 3 million people living in Syria in 1932, an increase from 2.14 million, according to the only French census which was conducted in 1921-2. It was reasonable to guess that there were over 3.5 million Syrians in 1945, since the next census which took place in 1960 gave the country's population as 4.5 million. See McHugo, **Op. Cit.**, p. 111-112.

CONCLUSION

What do the French Mandate and Syria's history over the past hundred years tell us about the current turmoil in that country? Could it have been avoided? Does it give us any clues?

Faisal's short-lived attempt in 1918-20 to set up a decentralised constitutional monarchy seemed to have been the best chance the people of Syria ever had to develop their own nationhood, or to choose another form of self-determination. That chance was dashed because of French and British ambitions. The two great powers carved up the territory under their control and gave the area now known as Syria arbitrary borders. However, there is little point in contemplating history's "what if's?" and "might have been's". Instead, a crucial historical fact should be emphasised. Specifically, what happened in the immediate aftermath of the Great War created a legacy of mistrust of the West which subsequent history would repeatedly confirm. Faisal was followed by other moderate Arab politicians who would also be expected to compromise perfectly reasonable demands made on behalf of their people. Concessions were demanded by Western powers acting for their own selfish interests. The policy of honourable cooperation by the National Bloc under Jamil Mardam is a good example. A democratically elected government in France frustrated the treaty which would have given Syria independence and even preserve a degree of French influence. The transfer of Alexandretta to Turkey in 1939 was, yet, further humiliated Syria. France's motive was to seek Turkey's support, or at least neutrality, in the looming European war.¹²⁰

Although the French Mandate should never have been set up in the first place, it also became a missed opportunity. Instead of trying to bring Syria's people together so that they were "able to stand by themselves under the strenuous conditions of the modern world", the French did everything in their power to make the establishment of a

¹²⁰ McHugo, *Op. Cit.*, p. 111-112.

successful, independent Syrian state as hard as possible. After the occupation of Damascus in 1920, Millerand, the French Prime Minister, proclaimed that Syria henceforth would be held by France: “The whole of it, and forever.” The destruction of the Syrian parliament building in 1945 was a potent symbol of French determination to thwart Syrian independence.¹²¹

During the Second World War, the Allies tried to pressurise Shukri al-Quwatli and the other leaders of the National Bloc to compromise with France over Syrian independence. This was important for the Allies, because of the battle for French public opinion which was then raging between the Vichy French and the Free French of General de Gaulle. But the French retaining of an imperial presence in Syria had no conceivable benefit for Syrians, was detrimental to their interest, and was something the Allies had no right to demand. It is essential to view the destruction of Palestine in order to create Israel against this already rancorous backdrop. Palestine was the only predominantly Arab territory under a Mandate which was never granted a parliament. In the event one had been created, it would have passed legislation restricting Jewish immigration from Europe, which was unacceptable to the Zionist movement.¹²²

Had there been a genuine Syrian nation in 1946? Or was the newly independent state merely a novel geographical name? Syria was almost entirely Arabic-speaking, except for the approximately 10 per cent of population who belonged to the Kurdish minority that was concentrated in parts of the north and east of the country, and much smaller Armenian and Circassian minorities, which had no geographical base. There was a general consensus that the existing divisions between the Arab states which had once been Ottoman provinces were artificial.

¹²¹ McHugo, *Op. Cit.*, p. 111-112.

¹²² McHugo, *Op. Cit.*, p. 237-239.

Syria seemed surrounded by menacing neighbour states. To the north, its relationship with Turkey had always been uneasy and clouded by fear and distrust, especially after the loss of Alexandretta, now known as the Turkish province of Hatay. Many Syrians feared Iraq would try to dominate or absorb Syria in order to turn it into a British protectorate. To the south lay Jordan which was ruled by King Abdullah, another Hashemite who was a close friend of Britain. His army was by far the most effective in the Arab world, and he dreamed of becoming king of a reconstituted Greater Syria and transferring his capital to Damascus. Then there was Palestine, which was under attack by Zionist militias who were forcing Britain to allow more Jewish refugees from Europe into the country to establish a Jewish state on Palestinian soil. Of Syria's immediate neighbours, only Lebanon offered no threat. The two newly independent states were cooperating on matters, but they would later grow further apart.

In Patrick Seale's words, after independence Syria was governed through "a western constitutional formula stretched like a new skin over the fissures of a traditional society."¹²³ That skin was fragile and could crack easily, which was the reason why Syrian politics in the post-independence years would be so chaotic and bewildering.

BIBLIOGRAPHY

Archival Sources

All references to sources prefixed by FO refer to documents held at the UK National Archives (TNA), formerly the Public Record Office (PRO). The following files have been consulted: WO208/1597, FO371/52909, FO371/62159, FO371/62125, FO371/75527, and FO371/62118.

Books & Articles

Barr, James; **A Line in the Sand**, (London: Simon & Schuster, 2011).

¹²³ Patrick Seale, **The Struggle for Syria, A Study of Post-War Arab Politics, 1945-58**, I. B. Tauris, London 1965/86, p. 45.

- Blake, Gerald H. and Alasdair Drysdale; **The Middle East and North Africa a Political Geography**, (New York: Oxford University Press, 1985).
- Cleveland, William L.; **A History of the Modern Middle East**, (Boulder: Westview Press, 1994).
- Dawisha, Adeed I.; **Syria and the Lebanese Crisis**, (London: Macmillan, 1980).
- Demir, Yaşar; **Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay**, (İstanbul 2013).
- Fromkin, David; **Barışa Son Veren Barış**, Çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Epsilon, 2004).
- Fulton, L. Bruce; "France and the End of the Ottoman Empire", in Marian Kent (ed.); **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, (London: Routledge, 1996).
- Güçlü, Yücel; **The Question of the Sanjak of Alexandretta**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001).
- Helmreich, Paul C.; **From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, (Columbus: Ohio State University Press, 1974).
- Hinnebusch, Raymond; **Syria: Revolution from Above**, (New York: Routledge, 2002).
- Hourani, Albert; **Syria and Lebanon: A Political Essay**, (London: Oxford University Press, 1946).
- Hurewitz, J. C.; **The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record**, Vol. I, 2d ed. (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1975-79).
- Kedourie, Elie; **England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921**, (Boulder: Westview Press, 1987).
- Kent, Marian; **Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism, and the Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940**, (London: Routledge, 1993).
- Khalidi, Rashid I.; **British Policy towards Syria and Palestine, 1906-1914**, (London: Ithaca Press, 1980).

- Khoury, Philip S.; **Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism 1920-1945**, (London: I. B. Tauris, 1987).
- Khoury, Philip S.; **Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920**, (London: Cambridge University Press, 2003).
- Lenczowski, George; **The Middle East in World Affairs**, (Ithaca: Cornell University Press, 1990).
- Longrigg, Stephen Helmsley; **Syria and Lebanon under French Mandate**, (Beirut: Oxford University Press, 1972).
- Mardam, Salma; **Syria's Quest for Independence**, (Beirut: Ithaca Press, 1994).
- Marr, Phebe; **The Modern History of Iraq**, (Boulder: Westview, 1985).
- McHugo, John; **Syria: A Recent History**, (London: Saqi Books, 2015).
- Monroe, Elizabeth; **Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956**, (Baltimore: John Hopkins, 1963).
- Neep, D., **Occupying Syria under the French Mandate: Insurgency, Space and State Formation**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).
- Oran, Baskın (ed.); **Türk Dış Politikası, C-I: 1919-1980** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).
- Öztürk, Hasan (ed.); **Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi**, (İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2016).
- Pipes, Daniel; **Greater Syria: The History of an Ambition**, (Oxford: Oxford University Press, 1990).
- Polk, William R.; **The Arab World**, (Massachusetts: Harvard University Press, 1986).
- Provence, Michael; **The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism**, (USA: University of Texas Press, 2005).
- Seale, Patrick; **The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958**, (London: I. B. Tauris, 1986).

- Shambröok, Peter A.; **French Imperialism in Syria 1927-1936**, (Lebanon: Ithaca Press, 1998).
- Shorrock, William I.; **French Imperialism in the Middle East**, (Madison: University of Wisconsin Press, 1976).
- Umar, Ömer Osman; **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, 1908-1938**, (Ankara: ATAM Yayınları, 2004).
- _____, **Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1940**, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayını, 2003).
- Yapp, M. E.; **The Near East since the First World War: A History to 1995**, (London: Longman, 1998).
- Zeine, Zeine N.; **The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, (New York: Caravan Books, 1977).

HATAY BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNİN CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI ÜZERİNE ETKİLERİ VE KUTLAMALAR (1936-1939)

Bengül BOLAT*

ÖZET

Osmanlı Devleti İdari yapılanmasında Sancak Bölgesi olarak adlandırılan İskenderun ve Antakya'nın nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı. Ancak Fransa, Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine dayanarak 11 Aralık 1918'de Sancak bölgesini işgal etmişti. İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı sonrasında kurdukları manda rejimi sistemine bağlı olarak, 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansında Suriye ve Lübnan'ı Fransa Mandası altına almıştı.

İskenderun Sancağı ise Misak-ı Milli sınırları içinde sayılmasına rağmen, Milli Mücadele'nin en yoğun geçtiği dönemde, Fransa ile uzlaşma sağlanabilmesi için, 20 Ekim 1921 tarihinde yapılan Ankara Anlaşması uyarınca milli sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalmıştır. Anlaşmanın 7. Maddesi uyarınca Fransa Sancak bölgesine özel bir statü vermeyi kabul ederek, Türkçenin resmi dil olarak kullanılmasına müsaade etmiştir. Bu durum bölgede yaşayan Türk nüfusunun kültürel gelişmesine olanak sağlamıştı. 1925 yılına gelindiğinde ise Halep ve Şam vilayetleri Suriye Cumhuriyeti'ne bağlanmış sancak bölgesi de özerk statüsü muhafaza edilerek buraya dâhil edilmişti.

Milli Mücadele tamamlandıktan sonra Lozan Barış Antlaşmasınının 3. Maddesi hükmünde, Ankara Anlaşması teyit edilerek, Sancak Bölgesinin statüsü aynı biçimde kalmıştır. Ancak 1936 yılına gelindiğinde

* Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, bbolat@ahievran.edu.tr.

Fransa'nın Suriye üzerindeki mandasını kaldırması ile Sancak Meselesi ortaya çıkmıştı. Bu sorun Türkiye ile Fransa ve Suriye arasında 1939 yılına kadar devam eden ve Hatay'ın anavatanına katılması ile sonuçlanan, o dönemin en önemli uyuşmazlık konusu haline gelmiştir. Bu süre zarfında yaşanan gerginlikler, Atatürk'ün Hatay Meselesi ile çok yakından ilgilenmesi ve Türkiye'nin Hatay'a tam bağımsızlık tanınması yönündeki kesin tavrı gibi etkenler bölge halkını da etkilemiştir. Sancak bölgesinde yaşayan Türkler, 1938'de bağımsız devlet ve 1939'da da Anavatan'a katılmaya kadar adeta bu mücadelenin bir parçası olmuşlardır. Görüşmeler, gerginlikler, yapılan sözleşmeler esnasında konunun yakın takipçileri olarak günlük hayatlarının her aşamasında konudan etkilenmişlerdir.

Bu etkilenme, her konuda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde 1925 yılından itibaren resmi olarak kutlanmaya başlayan Cumhuriyet Bayramı etkinliklerine de yansımıştır. 1936-1939 yılları arasında ulusal basın haberlerinde Hatay konusu geniş olarak yer almıştır. Aynı biçimde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlama haberleri arasında da yine bu yıllar aralığında Sancak bölgesinde yapılan kutlama haberleri ön plana çıkmıştır. Yapılan araştırmada ulusal basında 1936 öncesi ve Hatay'ın Anavatan'a katılması sonrasındaki yıllarda Cumhuriyet Bayramı kutlamaları haberleri içinde Hatay'a özel haber ve görüntüler yer almazken, Hatay meselesinin ortaya çıkması ve çözümleninceye kadar geçen 1936-1939 yıllarında Hatay'la ilgili haberler artmıştır. Aslında bu durum, bayram kutlamalarında sıkça rastlanılan günlük iç ve dış olayların yansımalarına tipik bir örnektir.

Anahtar Kelimeler, Cumhuriyet Bayramı, Sancak Bölgesi, Hatay Meselesi, Kutlamalar.

THE EFFECTS OF HATAY INDEPENDENCE STRUGGLE ON REPUBLIC DAY CELEBRATIONS (1936-1939)

ABSTRACT

In the Ottoman administrative structure, the majority of the population of Iskenderun and Antakya, which were called the Sanjak Region, consisted of Turks. However, France occupied the Sancak region on 11 December 1918, based on Article 7 of the Armistice of Mudros. On April 25, 1920, at the San Remo Conference, the Allied Forces had taken Syria and Lebanon under the Mandate of France, depending on the mandate regime they established after World War I.

Although the Iskenderun Sanjak was considered within the borders of the National Pact, it was obliged to be left out of the national borders in accordance with the Ankara Agreement on 20 October 1921 in order to reach a consensus with France during the intense period of the National Struggle. In accordance with Article 7 of the Treaty, France agreed to give a special status to the Sanjak region, allowing Turkish to be used as an official language. This situation allowed the cultural development of the Turkish population living in the region. In 1925, Aleppo and Damascus provinces were joined to the Syrian Republic, and the sanjak region was also included while keeping its autonomous status.

After the end of the National Struggle, the Treaty of Ankara was ratified under Article 3 of the Treaty of Lausanne and the status of the Sanjak Region remained the same. However, by 1936, when France lifted its mandate over Syria, the Sanjak Issue emerged. This problem became the most important period in dispute which resulted in Hatay joining the homeland that continued until 1939 between Turkey, France and Syria. Tensions during this time, such as Atatürk's close interest in the issue of Hatay and the exact attitude towards recognition of independence of Hatay also affected the people of the region.

Turks living in the district of Sancak, until 1938, when it was an independent state and until 1939, when it joined the Motherland had been a part of this struggle. During the negotiations, tensions, agreements made, being close followers of the subject matter every aspect of their daily lives were affected by the issue.

This effect was reflected as it did on every other subject, on the Republic Day celebrations which officially began to be celebrated in the Republic of Turkey as of 1925. Between 1936 and 1939, the issue of Hatay took wide coverage in the national press news in the same way, among the news of the celebration of October 29th Republic Day, the celebration news in Sanjak region came to forward in these years. In the study, the news of the Republic Day celebrations in the national press in the years following 1936 and in the years following the accession of Hatay to Motherland did not include special news and images in Hatay, the news increased in the years 1936-1939 until the emergence and resolution of the Hatay issue. In fact, this is a typical example of the reflection of the daily internal and external events that are common in the celebrations.

Keywords: Republic Day, Sanjak Region, Hatay Issue, Celebrations.

GİRİŞ

Hatay'ın Anavatan'a Katılış Süreci

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 1916 yılında İngiltere ve Fransa aralarında imzaladıkları Sykes-Picot Gizli anlaşması ile Orta-doğu topraklarını paylaşmışlardı. Bu paylaşım göre, Suriye, Lübnan ve bugünkü Hatay-İskenderun'u içine alan Sancak bölgesi Fransa'nın denetimi altına alınmıştı. Savaş bittikten sonra, Fransa bu bölgeyi, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak işgal etmiştir. İtilaf Devletleri San Remo Konferansı'nda (25 Nisan 1920) aldıkları karar ile Suriye ve Lübnan'la birlikte Sancak Bölgesini Fransa mandası altında bırakmışlardı. Ancak Milli Mücadele döneminde, Sancak bölgesi Misak-ı Milli sınırları içine alınmış olmasına rağmen¹ o günkü şartlardan dolayı, özellikle de TBMM'nin Fransa'yı ikna edip, kendi yanına çekme politikası uyarınca, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması uyarınca bölgenin Suriye sınırları içinde Fransa mandası altında bırakılması kabul edilmişti.²

Lozan Barış Antlaşması'na göre, Sancak bölgesi ile ilgili olarak hüküm değiştirilmemiş ve 1921 Ankara Anlaşması kararının devamına karar verilmişti. 30 Mayıs 1926'da yılında, Türkiye- Fransa arasında Dostluk ve İyi komşuluk sözleşmesi imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Sancak için öngörülen özel yönetim bir kere daha teyit edilmiştir.³ Fransa, Sancak Bölgesi için oluşturduğu özel yönetim uyarınca, 1925 yılından itibaren Arapça ve Fransızcanın yanı sıra Türkçeyi de resmi dil olarak

¹ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1938-1939)", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010,s.366.

² Figen Atabay," Hatay'ın Anavatan'a Katılma Süreci" **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s.193.

³ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938)**, C 2, Ankara 1981, s.408-413; Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Türkiye Araştırmalar Dizisi 1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001, s.36.

kabul etmiştir. Ancak aynı zamanlarda Sancak, Halep Valiliğine bağlanarak Suriye Hükümeti yönetimi altına alınmıştır.⁴ Bu uygulama sonrasında, Fransa Hükümeti'nin bölgedeki Türk varlığına zarar verici bir dizi eyleme geçtiği görülmektedir. Bu uygulamalar neticesinde, bölgedeki dengeler bozulmaya ve farklı unsurlar çatışmaya başlamışlardır.⁵

Yüksek bir oranda Türk nüfusunun yaşadığı Hatay ve İskenderun bölgesi, Mondros Mütarekesi'nden itibaren başta Atatürk olmak üzere birçok devlet adamının önem verdiği bir konu olmuştur. Ancak 1930'lu yıllara kadar geçen süreçte, Milli Mücadele ve sonrasındaki siyasi dengelerin sağlanması, Fransa ve diğer devletlerle olan iyi ilişkiler kurma çabaları gibi faktörler yüzünden istenilen düzeyde çözümlenememişti. Fakat bu bölgenin bağımsızlığı ve Anavatan'a katma amacından da hiç vazgeçilememiştir. Türkiye'de Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre önce dış politikayı belirleyen ve net bir sonuç için artık kararlılıkla hareket edilen Hatay Meselesi 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık tanınmasıyla ortaya çıkmıştır.

1936'da Fransa-Suriye Anlaşmasına göre, Suriye üç yıl içinde tam bağımsızlığına kavuşabilecekti. Ancak bu anlaşmada İskenderun Sancakı hakkında bir hüküm yer almamıştır. Böylece Fransa, daha önceden Suriye Hükümetine bağladığı Sancak bölgesini, bağımsız Suriye Devleti'ne bırakmış oluyordu.⁶ Bu kararlar sonrası ve Suriye Heyeti'nin Sancak'ta yaşayan Türklere azınlık demeleri, Türk Kamuyunda tepkilere yol açmış ve basında çıkan haberlerde, bu konunun bir ekalliyet davası olmadığı ve Fransa'nın Suriye ve Lübnan gibi Sancak Bölgesine de bağımsızlık vermesi gerektiği fikri yansımıştır.⁷

⁴ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.11.

⁵ Pehlivanlı..., **a.g.e.**, s.37.

⁶ Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)**. C I, Ankara, 1982, s. 134.

⁷ Kemal Ünal, "Suriye'deki Türkler Ekalliyet Değildir", **Ulus**, 25Ağustos. 1936, Falih Rifki Atay, "Suriye ve Sancak", **Ulus**, 24Ağustos,1936.

Atatürk, TBMM'nin 1 Kasım 1936 yılı açılış töreninde yapmış olduğu konuşmada; Türkiye'nin o günkü en önemli meselesinin Hatay sorunu olduğunu ve çözümü konusundaki kararlılığını açıklamıştır.⁸ Ertesi gün de Sancak davasına resmen el koyduğunu ifade ederek, İskenderun-Antakya havalisinin adını "Hatay", Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adını da "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirmiştir.⁹

Fransa Türkiye'nin kararlı tavrı ve kendisine ilettiği nota sonrasında konuyu Milletler Cemiyeti'ne aksettirmiştir. Türkiye'de bunu kabul etmiştir. Bu arada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras Paris'te Fransız yetkililer ile görüşmelerde bulunmuş, ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. Sancak'ta da yer yer çatışmalar başlamıştır.

Bu olumsuzluklar devam ederken, Milletler Cemiyeti çalışmalarını tamamlamış ve 27 Ocak 1937 tarihli Konsey toplantısında hazırlanan raporda; "*Sancağın -ayrı bir varlık- olacağı, Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacağı, Sancağın işlerinde bağımsız kalacağı; dışişlerinin Suriye Devletince yönetileceği, ancak Suriye'nin Milletler Cemiyeti Konseyinin iznini almadan Sancağın statüsüne zarar verici kararlar alamayacağı gibi*" açıklamalara yer verilmişti.¹⁰

Tüm bu kararlar Türkiye'nin zaferi olmuş, Sancak'ın ayrı statüsü oluşmuş ve Atatürk'ün daha önceden belirlediği Hatay ismi verilmiştir.¹¹ Ancak Milletler Cemiyeti'nin bu kararlarının Türkiye'de yarattığı olumlu hava uzun sürmemiş, gerek Suriye'nin, gerek bölgede yaşayan Arap unsurun tepkileri Fransa'nın da iki taraf arasına kalmasına sebep olmuş, yapılması gereken seçimler yapılamamıştır. Tüm bu sıkıntılar ve Fransa'nın taraflı yaklaşımları Türkiye'nin sert tepkisine sebep olmuştur. Türkiye Hatay konusundaki kararlılığını 24 Mayıs 1938'de Hatay sınırına 30.000 kişilik asker yığarak göstermiştir. Fransa bu durum

⁸ BCA, Fon Kodu, 30.10.Kutu No, 224.Dosya No, 510/12,s.,20; **Ulus**, 2 İkinci Teşrin, 1936.

⁹ BCA, Fon Kodu, 30.10.Kutu No, 224.Dosya No, 510/12,s.,17; Atabay, a.g.m., s.195.

¹⁰ Atabay, ag.m, s.196, Pehlivanlı, **a.g.e.**, s.77-80, Melek, **a.g.e.**, s.38-40.

¹¹ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", **Türkler**, C 16, s.688.

karşısında dünyanın da o dönem içinde bulunduğu şartları göz önüne almak zorunda kalmış ve Türkiye ile çatışmaktan uzak durmuştur. Böylelikle Türkiye ile Fransa arasında bir askeri anlaşma imzalanmış, her iki devletin 2.500 kişilik askeri kuvvet göndermesi kabul edilmiş ve Türkiye 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir. 24 Temmuzda da Hatay Meclisi'nde yapılan seçimler sonucunda Türkler 40 Milletvekilliğinden 31'ini alarak çoğunluğu elde etmişlerdir. Sonuçta Hatay Bağımsız Devleti kurulmuş, Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen, Başbakanlığa Abdurrahman Melek ve Meclis Başkanlığına da Abdülgani Türkmen getirilmiştir.¹²

Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kalmıştır. Hatay Meclisi, 29 Haziran 1939'da son toplantısında Anavatan'a katılma kararı almış, Türkiye 7 Temmuz 1939'da Hatay İlini kurmuş ve son olarak da Fransız birlikleri 23 Temmuz 1939'da Hatay'ı terk etmişlerdir.¹³

Hatay'ın Anavatan'a Katılış Sürecinde Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

1936 yılına kadar geçen sürede, Cumhuriyet'in 10. Yılı 1933 yılı hariç ulusal basında Sancak bölgesi ile ilgili ayrı ve özel haberler çok yer almazken, 1936 ile 1939 yılları arasında Hatay'dan sıklıkla bahsedildiği görülmektedir.¹⁴ 1933'te ise Payas'ta kutlanan bayram ve halkın heyecanının basına yansması özel olmuştur. Bu yıl bayram hazırlıkları Türkiye genelinde aylar öncesinden başlamış ve yapılacak tören ve etkinlikler çok büyük itina ile hazırlanmıştır. 10. Yıl kutlamaları Türkiye'de olduğu gibi o zaman henüz Fransız yönetiminde olan Hatay'da da çok önemsenmiştir. Payas ilçesindeki heyecan ve coşkusunun göstergesi olarak, bugün hala varlığını koruyan bir anıt dikkat çekicidir. Nitekim anıtın üzerinde, *"Bu anıt Gazi Mustafa Kemal Atatürk*

¹² Atabay, a.g.m., s.197-198.

¹³ Hatipoğlu, a.g.m., s.689.

¹⁴ Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Bengül Salman Bolat, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

tarafından “Cumhuriyet on yıl bile yaşayamaz” diyenlere istinaden “Cumhuriyet on yıl değil, dünya var olduğu sürece yaşayacaktır. Bu anıta bunun ispatıdır” diyerek 1933 yılında Türkiye’de ilk olarak Payas’a yaptırılmıştır”¹⁵ (Bkz. EK-1) yazıları görülmektedir.

1936 Yılı

1936 yılı Hatay Meselesinin patlak verdiği ilk yıl olmuştur. Bu yıldan başlayarak, Hatay’ın önce bağımsız olup, sonra da Anavatan’a katıldığı zamana kadar Türkiye’nin dış ilişkilerinde yürüttüğü politikayı bu mesele belirlemiştir denilebilir. Nitekim Atatürk’ün ömrünün son yıllarında üzerinde en fazla durduğu konuların başında da yine Hatay Meselesi vardır. Bu mesele ile henüz yeni bağımsızlığını kazanmış olan güney sınır komşumuz Suriye ile ilişkiler olumsuz bir havada gelişirken, diğer taraftan da henüz rayına oturmayan Türk- Fransız ilişkileri de daha kötü bir hal almıştır.

Daha önce verilen bilgilerin ışığında özetle, 20 Ekim 1921 tarihli Türkiye-Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması uyarınca Sancak bölgesi olarak adlandırılan Hatay ve İskenderun bölgeleri ayrı bir varlık olarak teşkil edilmiş ve Fransız Hükümeti yönetimine bırakılmıştı. Ancak Fransa’nın Suriye’nin bağımsızlığını tanıdıktan sonra bu bölgenin kaderini Suriye’ye bırakması olayı başlatmış ve konu Türkiye’nin gündemini oluşturmuştu.

Hatay Meselesi, çözümlenme süreci boyunca, iç ve dış politikayı etkilediği kadar, Türkiye’nin milli bayramı 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da etki etmiştir.

Genel itibarıyla ulusal basında, 1936 yılına kadar Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili Sancak Bölgesinde yapılan etkinlikler ile ilgili haberler yer almazken bu yıldan itibaren Hatay’daki olaylar ve kutlama haberleri konu edilmeye başlamıştır.

¹⁵ Süleyman Hatipoğlu, “Hatay’ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri”, **Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. Haz. Berna Türkoğlu, Ankara 2001, s.61.

Hatay Meselesi'nin ortaya çıktığı bu yıldan itibaren basında, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında, Hatay ile ilgili çıkan haberlerde, burada yapılan etkinlikler ve gönderilen bağıllık telgraflarında mesele- nin çözüm amacı ön plana çıkmıştır.¹⁶

Ulusal basında çıkan bir habere göre; Hatay'da mevcut olan hükümet, Cumhuriyet Bayramını kutlayan Türk Kız Lisesi'ni kapatmıştır. Cumhuriyet Gazetesi Antakya muhabiri bu haberi telgrafla bildirmiş ve gazete ilk sayfasından bu olayın haberini yayınlamıştır. Telgrafta olay tüm ayrıntıları ile verilmiştir.

Antakya Türk Kız Lisesi, öğrencileri 29 Ekim Bayramını kutladıkları için hükümet tarafından kapatılmış, bu olay Sancak halkını derinden etkilemiştir. Hükümete yüzlerce protesto telgrafi çekilmiş ve diğer Türk okulları da olayı kınamak için greve gitmişlerdir. Aynı zamanda Kız lisesinin öğrencilerinin Antakya'da bulunan Abideye çelenk koyması, hükümet tarafından mahkemeye verilmiştir. Muhabir, Ankara Anlaşması'nda Sancak bölgesine verilen statüye aykırı hareket edildiğini belirterek, sancak halkının davasında ne kadar haklı olduğunu bu olayın gösterdiğini ifade etmiştir. Fransız Hükümeti'nin ise Türklerin haklarını çiğnemekte bir mahsur görmediğini, ancak bölge halkının asla davasından vazgeçemeyeceğini "*Acaba Antakya'daki Türk Kız Lisesi'ni kapatmakla Türkün ağzını kapattık veya kapatırız mı zannediyorlar? Eğer öyle vahi bir zanna düşenler varsa onlara haber verelim ki mektep birçok yenileri ile beraber gene açılacak ve Türkün hukuku her şeyin fevkinde güneş gibi parlayacaktır*"¹⁷ cümleleri ile anlatmıştır.

İstanbul'da yaşayan Antakyalıların bayram gününde Taksim meydanında bulunan anıta gidip buraya çelenk bırakmaları ile ilgili haber ve fotoğrafın da gazetelerin ilk sayfasında yer alması da Hatay Meselesi'nin bayrama önemli bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.¹⁸

¹⁶ Falih Rıfkı Atay, "Suriye ve Sancak", **Ulus**, 25 Ağustos 1936; Kemal Ünal, "Suriye'deki Türkler Ekalliyet Değildir", **Ulus**, 24 Ağustos 1936; **Tan**, 30 Ekim 1936; **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1936.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 4 İkinci Teşrin 1936.

¹⁸ **Tan**, 30 Birinci Teşrin, s.1.

1937 Yılı

Sancak Meselesinin patlak vermesinden itibaren başlayan süreçte, 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de yapılan Türk- Fransız muahedesi sonucunda, sancağın mülki tamamîyetinin tanınması konusu, aynı yıl kutlanan Cumhuriyet Bayramına da yansımıştır.

Gerek Ulusal, gerekse de yerel basında konu ilgili haber, yorum ve resimlere rastlanmıştır. Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1937 tarihli sayısının bir sayfasını tamamen Hatay Meselesine ayırmıştır. (Bkz. EK-1) Gazetede, Hatay Meselesi'nin patlak vermesinden başlayarak tüm gelişmeler ayrıntıları ile anlatılmış, Hatay'da yaşayan 300 bin Türk'ün haklarının çiğnenmeye çalışıldığını, ancak Türkiye'nin buna göz yummadığı bilgisi verilmiştir. Atatürk'ün Hatay konusuna verdiği önem, O'nun konu ile ilgili konuşmalarından örnekler ile anlatılmıştır. Yine aynı sayfada Sancağın tarihi ve coğrafyası ile ilgili uzun bir yazı yer almıştır. Son olarak da Hatay'ın tam bir ziraat memleketi olduğu, 143 bin hektar tarım arazisi ve zeytin bağları olduğu bilgisi de verilmiştir.¹⁹ Bayramdan hemen sonraki günlerde de gazete Hatay'da bayramın nasıl kutlandığına dair ayrıntıları vermiştir. Bayrama halkın büyük ilgi gösterdiği, daha önce görülememiş bir kalabalığın katıldığı bilgisi verilmiştir.²⁰

Hatay yerel gazetelerinden Yenigün, 29 Ekim 1937 tarihli nüshasının ilk sayfasını Cumhuriyetin 14. yıldönümü haberlerine ayırmıştır. Sayfanın büyük bir kısmını kaplayacak şekilde bir Atatürk portresine geniş yer verilmiştir.(Bkz. EK-2)

Gazeteci Şükrü Balcıoğlu yazısında; Cumhuriyetin 14. Yılı kutlarken, Atatürk'ün büyüklüğünden bahsetmiş ve geçen on dört yılda ülkedeki gelişmelerin aslında on dört yıl değil, on dört asırlık iş sığdırıldığını anlatmıştır.²¹

¹⁹ "Kardeş Hatay" ,**Ulus**, 29.10.1937, s.18.

²⁰ **Ulus**, 30-31.10.1937, s.2,3.

²¹ Şükrü Balcıoğlu, "29 İlkteşrin", **Yenigün**, 29 Ekim 1937,s.1.

Paşa amca rumuzu kullanılan bir başka yazıda ise Cumhuriyet Bayramı o günkü siyasi gelişmeler eşliğinde ele alınmıştır. Yazar, 29 sayısının uğurundan bahsetmiş ve Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923'de ilan edildiğini hatırlatmıştır. 29 rakamının bu uğurunun Hatay için de geçerli olduğunu yazarak, Milletler Cemiyeti'nin 29 Mayıs 1937 tarihli Sancağın istiklali ile ilgili hazırlanmış olduğu raporun tarihine dikkat çekmiştir. Yazar, ayrıca, 14 rakamına da dikkat çekerek Cumhuriyet'in on dördüncü yıldönümünün sancağın da istiklalinin yolunun açılması olduğunu ve Hatay için 14 rakamının da uğurlu sayılması gerektiğini Fransız Devrimi'nin başlangıç tarihi olan 14 Temmuz ile de bütünleştirmiştir. 14 Temmuz Fransızlar için istiklal tarihinin başlangıcı iken, 14 Mayıs'ı da Hataylılar için aynı biçimde istiklal başlangıcı olarak gördüğünü yazmıştır.²²

Sancak bölgesinin yerel basınına bakıldığında, 1937 yılı kutlamalarının çok daha neşeli geçtiği anlaşılmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin hazırlanmış olduğu rapor ve bölgeye verilen statü kutlamalara etkisini göstermiştir. Verilen haberlere göre, şehrin Belediye Başkanı, Mandater Hükümet Ricali ve memurları ile Alevi, Arap, Rum, Ortodoks vatandaşların Başkonsolosluğa gelerek tebriklerde buldukları ve bu tebrik ziyaretlerinin saat 14'ten akşam 20'ye kadar devam ettiği bildirilmiştir. Verilen haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının her yıl aynı biçimde tekrar ettiği görülmektedir. Ancak bu yıl özellikle kutlamaların daha şenlikli geçtiği ifade edilmiştir. Başkonsolosluk düzeyinde yapılan törenleri seyretmek maksadıyla halkın sabahın erken saatlerinden itibaren binanın önünü doldurdıkları ve havanın yağışlı olmasına rağmen ilginin çok fazla olduğu belirtilmiştir. Öğrenciler ve ailelerden başka şehir esnafının da yoğun olarak bayrama katıldıkları bildirilmiş ve tüm caddelerin çiçeklerle bezenildiği anlatılmıştır. Habere göre, başkonsolosu tebrik edenler sadece rical değildir. Belirli ve düzenli bir sıra ile halk da grup grup içeriye alınmış ve tebrik merasimi gerçekleşmiştir.²³

²² Paşaaamca, "29 İkinciteşrin", *Yenigün*, 29 Ekim 1937, s.1

²³ *Yenigün*, 31 İlkteşrin 1937, s.1,3,4.

1937 yılı kutlamalarına, siyasi havanın yumuşamış olması yansımış ve verilen haberlerde mandater hükümetinin Cumhuriyet Bayramına ilgi ve katılımı vurgulanmıştır. Bayrama katılan Türk, Arap, Alevi, Rum ve Ortodoksların yanı sıra Fransız delegasyonu ve kadınlı erkekli siviller ayrıca belirtilerek bayram sebebiyle birlikte geçirilen saatler Türk- Fransız iyi ilişkilerinin bir yansıması olarak görülmüştür.²⁴

Bu yıl Ankara Palas Otel’de düzenlenmiş olan Cumhuriyet Balosu’nda, Romanya Başbakan’ı M.Trakesku, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, İngiliz Büyük Elçisi Persi Loren ve Fransız Büyük Elçisi Henri Ponsot’un da bulunduğu esnada Atatürk “*Ben de Fransız devlet ve milletinden, uzattığım dostluk elinin kıymetini bilmesini istiyorum. Çünkü ben, Büyük Türk Milletinin bir ferdiyim. Bu meziyet tek başına kâfîdir. Siz, milletim adına izhar ettiğim bu dostluk hislerine fülîyatla mukabele etmelisiniz. Hakiki dostluklar meşru hakların teslim ve kabulü temelleri üzerinde yükselir. Bakınız şu anda burada, Balkan ve Sâdâbat Paktlarının şerefli mümessilleri var. Yurdumda olduğu gibi cihanda da sulhu aramış adamım. Bütün bu anlaşmalar, karşılıklı saygı ve hak tanırlıkla mümkün olmuştur. Hatay’ı sizden alacağım: Çünkü Hatay Türk topraklarıdır.*²⁵*Ben toprak büyütme delisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almasam, edemem... Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay’ı alacağım... Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilirim bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildirin ve doğrulayınız, Ekselans Ambasadör bu uğuruna hayatımı dahi vereceğim kararımı hükümetinize bildiriniz.*²⁶Cümleleri ile balo esnasında meseleyi bir bakıma uluslararası nitelikte duyurarak Hatay konusuna verdiği önemi uyarı niteliğinde göstermiştir.

Yerel basında, Cumhuriyet Bayramı haberlerinin yanı sıra Kasım 1937’den itibaren uygulanacak olan yeni rejimin Sancak bölgesindeki

²⁴ Yenigün, 31 İkteşrin 1937, s.4.

²⁵ Cemal Kutay, **Atatürk’ ün Son Günleri**, İstanbul 1981, s.71.

²⁶ Ruşet Eşref Ünaydın, “Atatürk Tarih ve Dil Kurumları”, **Hatıralar**; Türk Dil Kurumu, Ankara 1954, s.5-6.

halka nasıl yarar getireceği konusunun işlendiği görülmektedir. Yeni-
gün Gazetesi yazarı Şükrü Balcıoğlu yazısında, 29 İkinci teşrinden iti-
baren başlayacak bu uygulama ile bir önceki yılda Suriye'ye bağlanan
Sancak bölgesinde bundan böyle durumun değişeceği, Suriye bağları-
nın çözümlenerek, Sancağın müstakil bir statüye getirildiği bilgisi verilmiş
ve uygulama ile Sancağın tam istiklaline kavuşabilmesinin yolunun
açıldığı ifade edilmiştir. Yazar, bu durumun kazanılmasında Ata-
türk'ün kararlı tutumuna işaret ederek, minnetini dile getirmiştir.²⁷

1938 Yılı

1938 yılı, Cumhuriyet'in 15. Yılı, Hatay Devleti'nin kurulduğu ve
Atatürk'ün hastalığının en ağır olduğu yıl olmuştur. Dolayısıyla bu yıl
Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Hatay için bir taraftan büyük bir
mutluluk içinde olurken, diğer taraftan da Atatürk'ün ağırlaşan du-
rumu dolayısıyla oldukça buruk bir havada geçmiştir.

Bayram hazırlıkları ile ilgili bilgiler yerel basında, 28 Ekim günün-
den itibaren verilmeye başlanmış ve Anavatan Türkiye'de olduğu gibi
Hatay'da da bayramın coşkuyla geçmesi için hazırlıkların yapıldığı bil-
dirilmiştir.²⁸ Cumhuriyet Arşivi'nden alınan bir belgede, Hatay güm-
rük idaresinin geleceği konusunda Fransızların isteklerine karşı, Türk
gücünün açıklandığı ve Hatay'da kutlanacak 29 Ekim Cumhuriyet
Bayramı törenlerindeki özen dikkate değerdir.²⁹

Hatay Devleti'nin kurulmuş olması Cumhuriyet'in 15. Yılına
önemli bir anlam katmıştır. Nitekim yazılarda bu sevinci görmek
mümkündür. Yenigün Gazetesinde çıkan yazıda, Türkiye Cumhuri-
yeti'nin on beş yaşına geldiği ve geçen zamanda her alanda kaydettiği
gelişmeler, Atatürk sevgisi ile işlenen cümleler ile anlatılmıştır. Ancak
yazının büyük bir bölümü Hatay'ın hür ve müstakil bir devlet olma-
sının ve bu yıl bayramı bu statüde kutlamanın yarattığı sevince ayrılmış-

²⁷ Şükrü Balcıoğlu, "Rejim ve Teşkilat", **Yenigün**, 2 İkinci teşrin, 1937, s.1-2.

²⁸ **Yenigün**, 28 Birinci teşrin 1938, s.1.

²⁹ **BCA**, Fon Kodu, 030. 10, Yer No, 224.513.52, 21.10.1938.

tır. Yazar, Cumhuriyetin 15. Yılı'nın Hataylılar için ayrı bir önemi olduğu ve daha önceki yıllardan farkını şu cümleler ile ifade etmiştir. *“Bu mutlu yıldönümünün, istiklalimizden sonra ilk Cumhuriyet bayramı olması dolayısıyla, biz Hataylılar için de hususi bir manası ehemmiyeti vardır. Bu yıla kadar en büyük bayramımıza layık olduğu şekilde kutlamamıza mani oluyorlardı. Fakat yine de her şeye rağmen, kendi aramızda, kendi kendimize, hatta bazan kalplerimizde sevinçle iktifaya mecbur olarak yine de bayramımıza kutluyorduk. Bugün ise hür, müstakil ve mesut olarak bayramımıza resmen iştirak ediyoruz. Genç Hatay Devleti, Anavatanın bayramını kendi bayramı saymakla dünyalar kadar haklıdır. Bu bayram Türklerin ilerleyiş ve yükseliş bayramıdır...”*³⁰

Hatay, bağımsız devlet olarak ilk defa bu yıl Türkiye'ye bayram kutlamalarına katılmak üzere heyet göndermiştir. Hatay Meclisi üyeleri ve gazetecilerden oluşan heyette bulunanların isimleri şöyledir:

Abdülğani Türkmen, Vedi Bilgin, Samih Azmi Ezer, Abdürrahman Mursal, Zeynelabidin Cilli, Hasan Ali Davut, Ahmet Tümkaya, İsa Karacıyan, Dr. Basil, Hacı Rezzuk, Matbuat Müdürü Şükrü Balcıoğlu, Edvar Nun, Core Midni.

Heyet, 28 Ekim günü Hatay'dan ayrılarak üç gün boyunca yapılacak olan kutlamalarda bulunmak üzere Ankara'ya gitmiştir.³¹

Ulusal basında, Hatay'dan giden heyet ile ilgili geniş haberler mevcuttur. Heyetin yola çıkışından itibaren karşılanmaları, parti merkezine gelişleri ve temasları anlatılmıştır. Heyet parti merkezinden ayrılıp Zafer anıtına gelmiş ve üzerinde *“Hatay'dan Atatürk'e sonsuz minnet ve saygı”* yazısı olan çelenk bırakılmıştır. Bayram törenleri için Hipodroma geçen heyet burada, kendileri için ayrılan yerde töreni seyretmişler ve TBMM vekilleri ile görüşmüşlerdir. Hatay Devleti heyeti şerefine bayram akşamı Şehir lokantasında bir ziyafet düzenlenmiştir. *“Büyük bayramı kutlamaya gelen kardeş devlet Hatay vekilleri”* şeklinde

³⁰ B.S. Kunt, “15 inci Yıl”, **Yeniğün**, 29 Birinci Teşrin 1938, s.1.

³¹ **Yeniğün**, 29 Birinci teşrin 1938, s.1; **Ulus**, 30 İlkteşrin1938, s.1-2.

ifade edilen haberlerde, Hatay Millet Meclisi Reisi Abdülgani Türkmen basına verdiği demeçte şunları söylemiştir. “*Anavatanın büyük bayramında, Hatay’ın sonsuz minnet ve saygılarını Milli Şefimiz Atatürk’e arz etmek ve bayramda Hataylıları temsil etmek üzere Hatay’a geldik... Bu büyük eser, bizim izinde yürüyeceğimiz emsalsiz varlıktır. Anavatan’ın yarattığı bu muazzam eserin vermiş olduğu örnek, Hatay’ı da refah ve inkişafa götürecektir...*”³²

1938 yılında Cumhuriyet’in 15. Yılı Türkiye’de olduğu gibi Hatay’da da büyük bir coşkuyla kutlanmış ve bu kutlamalar yerel basında tüm ayrıntıları ile verilmiştir. Bu ayrıntıların yanı sıra, özellikle bu yılki Cumhuriyet Bayramının Antakya halkı için ayrı bir önemi ve neşesi olduğu vurgusu da ön plana çıkmıştır. Bayram günü halkın sabahın çok erken saatlerinden itibaren bayram alanına toplandıkları, özellikle de katılımın “*Yeni yürümeye başlayan bir çocuktan, bastonuna dayana dayana yürüyen bir ihtiyara kadar, kadın, erkek bütün Antakya’nın halkı...*” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Kutlamalar esnasında da halkı en fazla coşturan husus askeri geçit olmuştur.³³

Bayram ayrıntılarını veren yerel gazetede, Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in, Atatürk’e gönderdiği kutlama telgrafı yayınlanmıştır.

“15inci Yıldönümü Münasebetiyle Devlet Reisimiz Ekselans Tayfur Sökmen Büyük Başbuğa aşağıdaki telgrafı çekmiştir;

Ulu Önder Atatürk

Ankara

Hatay Milleti en büyük bayramının on beşinci yılını kutlarken koruyucu ve kurtarıcı Büyük Atasına sonsuz saadet, sıhhat ve mutluluk diler.

Ben de elinizi öper ve derin saygılarımı arz etmekle en büyük haz ve şerefî duyarım.

³² **Ulus**, 30.10.1938, s.2.

³³ **Yenigün**, 1 İkinci teşrin 1938, s.1.

Hatay Devlet Reisi

Tayfur Sökmen”

Cumhurbaşkanı Sökmen Atatürk dışında TBMM Reisi Abdülhalik Renda ve dönemin Başbakanı Celal Bayar’a da birer telgraf göndermiş ve bu telgraflar da gazetede yer almıştır.³⁴

Atatürk Cumhuriyet’in 15. yılında hastalığından dolayı İstanbul’dadır. Hatay’da Bayram kutlamaları, bağımsız bir devlet olmanın mutluluğu ile devam ederken, Atatürk’ün hastalığının seyri ile de ilgili haberlere rastlanılmıştır. Yenigün Gazetesi, Hatay Devlet reisi Tayfur Sökmen’in telefonla Dolmabahçe sarayına ulaşabildiği ve Atatürk’ün sağlık durumunu sorduğu ifade edilmiştir. Kendisine verilen malumata göre de Atatürk’ün sağlık durumunun iyi olduğu ve dinlendiği bilgisi verilmiştir.³⁵

1938 yılı Atatürk’ün hastalığı sebebiyle TBMM’nin açılış konuşması dönemin Başbakanı Celal Bayar tarafından yapılmıştır. Bayar, konuşmasında, Hatay konusuna değinmiş ve “*Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu millî dâvayı bir Türk-Fransız dostane anlaşmasıyla halletmek yolundaki mesaî muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müsterek işgali bu anlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükûn yerleşti ve intihabat ikmâl olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi’ne ve istiklâline kavuştu. (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dâhilî emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılabacağını ümit ediyoruz. Geçen sene “Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır” demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk-Fransız anlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostâne bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı*

³⁴ **Yenigün**, 1 İkinci teşrin 1938, s.1; **Ulus**, 3 Kasım 1938, **Kurun**, 3 Kasım 1938, **Ulus**, 4 Kasım 1938.

³⁵ **Yenigün**, 1 İkinci teşrin 1938, s.1.

Türk-Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim."³⁶ cümleleri ile özellikle Atatürk'ün bu konuya verdiği önemi ifade etmiştir.

Cumhuriyet'in 15. Yıl kutlamaları dâhilinde, Fevkalade Murahhas Orta Elçi Cevat Açıkalın tarafından Hatay'da bulunan bir otelde çay ziyafeti verilmiştir. Bu ziyafete Devlet Başkanı Tayfur Sökmen de katılmıştır. Ayrıca İskenderun Konsolosu, Hatay Başbakanı Abdurrahman Melek İcra Vekili heyeti Kolonel Kole, milletvekilleri, Hatay'da bulunan tüm konsololar, Yüksek Mahkeme erkânı, gazeteciler ve şehrin ileri gelenleri katılmışlardır. Elçilik düzeyindeki bu çay ziyafetinden sonra da, Türkiye'de olduğu gibi burada da Cumhurbaşkanlığı Tayfur Sökmen tarafından Harbiye Devlet evinde 75 kişilik bir yemek daveti verilmiştir.³⁷

1939 Yılı

Hatay'ın Anavatan'a katıldığı 1939 yılında şehirde yapılan bayram hazırlıkları haberleri günler öncesinden duyurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in 16. Yıl kutlamalarının Hatay'da fevkalade tezahüratla kutlanması için hazırlıkların bütün hızıyla devam ettiği belirtilirken, yapılacak program düzenlemesine göre, Halkevi şehrin süslenmesi görevini üzerine almıştır. Ayrıca Yenigün Gazetesi bu yıl bayram günü özel bir sayı çıkaracağını da ilan etmiştir.³⁸

Hatay'da ilk olarak 28 Ekim günü saat 15'te okulların öğrencileri Belediye meydanında bulunan Atatürk Heykeli'ne çelenkler koyarak anma programı yapacaklar, Millî Eğitim Müdürü burada bir konuşma yapacak, Atatürk'ü anma sonrasında Hatay'ın bağımsızlık mücadelesinde şehit düşenlerin kabirleri ziyaret edilecektir şeklinde bir planlama yapılmıştır. Bayramın eğlenceli geçmesi için Halkevinin görevlendirildiği bilgisi verilmiş ve halkevinin iki gün boyunca Hatay'ın ilhakını tesit eden filmin ücretsiz

³⁶ *Ulus*, 2 Kasım 1938, s.1.

³⁷ *Yenigün*, 1 İkinci teşrin 1938, s.1.

³⁸ *Yenigün*, 24 Birinci Teşrin 1939, s.1.

olarak halka seyrettirileceği ve bir de temsil yapılacağı duyurulmuştur.³⁹

Yerel basından Yenigün, 29 Ekim günü gazetenin ilk sayfasını tamamen Cumhuriyet Bayramı'na ayırmıştır. Sayfanın iki tarafında günün anlamı ile ilgili yazılar, orta kısmında büyük bir İsmet İnönü Portresi yer almıştır. İnönü cumhurbaşkanı olarak ilk Cumhuriyet Bayramı'nda ulusal basında olduğu gibi yerel basında da ön plana çıkarılmıştır.⁴⁰ (bkz. Ek 3)

Gazete, bayrama özel olarak daha önceden duyurduğu, 29 Ekim günlü sayısını tamamen Cumhuriyet Bayramına ayırmıştır. İlk sayfasından başlayarak, tüm sayfalarında 16 yıl boyunca Cumhuriyet idaresinin kazanımlarından bahsetmiştir. “En büyük eseri” başlıklı yazıda Atatürk'ün Milli Mücadele öncesinden itibaren Cumhuriyet fikrini oluşturduğu ve onun en büyük eserinin cumhuriyet olduğu vurgusu yapılmıştır. Aynı biçimde “16 yıl” başlığı altında da 16 yıllık gelişim anlatılmıştır.⁴¹

Tüm yazıların içinde Atatürk'ün ölümünden dolayı duyulan üzüntü ve özlem dile getirilmiştir.⁴² Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünün hemen ardından basında çıkan haberlerde dikkat çekici bir durum mevcuttur. Atatürk'ün ölüm haberi tüm dünyada yankılanırken ulusal basında bu ölümün Hatay halkı üzerinde yarattığı tesir ayrıca verilmiştir. Cumhuriyet, Hatay'daki üzüntüyü “*Ölüm haberinin yıldırım hızı ile Hatay'ın her tarafına yayılmasından itibaren çarşılar kapanmış, bayraklar matem alâmeti olmak üzere, yarıya indirilmiştir. Kadın, erkek, çoluk çocuk binlerce insan Büyük Kurtarıcının hazin ölümü karşısında teessür yaşları dökmektedir. Hatay'da cins ve mezheb farkı olmaksızın bütün halk tasviri imkânsız bir teessür içindedir. Ana vatani kurtaran ve onu yeni baştan kur-*

³⁹ Yenigün, 28 Birinci Teşrin 1939, s.1

⁴⁰ Yenigün, 29 Birinci teşrin, 1939, s.1.

⁴¹ A.g.y.

⁴² A.g.y.

duktan sonra öz Türk yurdu Hatay'ı da istiklâle kavuşturan Atatürk'ün hatırası her Türk gibi her Hataylının da ebediyen kalbinde saklanmıştır."⁴³ derken diğer gazetelerde de Hatay'ın bütün camilerinde olduğu gibi kiliselerinde de Atatürk için dua edilmiştir⁴⁴ haberleri görülmüştür.

Bayram sonrası günlerde, yerel basında kutlamalar ile ilgili geniş haberlere rastlanılmış ve daha önceden tüm ayrıntıları ile verilen, çelenk koyma ve anma, resmî kabul, resmî geçit ve akşamki programların hepsinin eksiksiz olduğu ve Hatay'da Cumhuriyet Bayramının çok heyecanlı kutlandığı anlatılmıştır.⁴⁵

SONUÇ

Resmi olarak 1925'ten beri kutlanmakta olan Milli bayramımız Cumhuriyet Bayramı, kutlandığı ilk yıllardan başlayarak, günümüze kadar geçen süreçte her bir dönemde, günün gelişmelerinin etkisi altında kalmıştır. Yani iç ve dış politik gelişmeler o yıl kutlanan bayrama etki etmiştir. Daha çok basın aracılığı ile takip edebildiğimiz bu kutlama haberleri içinde, hemen hemen her yıl tekrar edilen tören ve ritüeller yanında o yıl veya tam o günlerde yaşanan olaylar da bayram haberleri içinde verilmektedir.

Türkiye sınırlarına 1939 yılında katılmış olan Hatay ilinin bu sınırlara girmesi, diğer illerden farklı bir süreçte gelişme göstermiştir. Bölge, I. Dünya Savaşı sonrasında, o günün şartlarına bağlı olarak 1939 yılına kadar Türkiye sınırları dışında kalmıştır. 1936 yılına kadar Türkiye bölge için belirlenen statüyü kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak 1936 yılında patlak veren olaylara bağlı olarak, başta Atatürk

⁴³ **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1938.

⁴⁴ **Son Telgraf**, 14 Kasım 1938; **Cumhuriyet** 14 Kasım 1938; **Ulus**, 14 Kasım 1938; Atatürk'ün ölümünün Hatay'daki yansımaları ile ilgili geniş bilgi için Bkz.: Esin Dayı, "Hatay Gazetesi'ne Göre, Atatürk ve Atatürk'ün Vefatının Hataylılar Üzerindeki Te-sirleri", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, ss.809-823; Mithat Aydın-Cengiz Akseki, "Türk Ulusal Basımına Göre 1938'de Hatay Ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması", **Belgi**, S 15, Kış 2018/1, s. 656-679.

⁴⁵ **Yenigün**, 31 Birinci teşrin, 1939, s.1.

olmak üzere, Türkiye, Hatay'ın Suriye sınırları içinde bırakılmak istenmesine razı olmamış ve bölgenin bağımsızlığı için aktif bir politika takip etmiştir. Hatay Meselesi, Türkiye'nin Fransa ve henüz bağımsızlığına yeni karar verilen Suriye ile ilişkilerinin yanı sıra bölgede yaşayan Türkler ve diğer milletlerle olan ilişkileri bakımından önemli bir konu olmuştur. Bu mesele dış politika ve dolayısıyla iç politikada da etkili olmuş ve üç yıl boyunca Türkiye'nin gündemini belirlemiştir. Aynı biçimde yöre halkı da özellikle de Türk halkı için Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk bir kurtarıcı niteliği taşımıştır. Tüm bu olaylar tüm alanlarda Türkiye'nin gündemini oluştururken, Türkiye'nin milli günü 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da yansımıştır. 1936 yılına kadar yapılan incelemelerde basında Sancak Bölgesi ve bölgede yapılan Cumhuriyet Bayramı etkinlikleri hakkında bilgi bulunmazken, 1936-1939 yılları arasında Hatay Meselesi etrafında haberlere rastlanılmıştır. Genel olarak her bir yıl meselenin gelişimine bağlı olarak bayram haberleri verilmiştir. Bu haberler, meselenin patlak verdiği 1936'da kutlamaların engellenmeye çalışıldığı yönünde olumsuz olurken, Hatay'ın bağımsız olduğu 1938'de coşkulu geçtiği şeklinde olmuştur.

KAYNAKÇA

Belgeler

BCA, Fon Kodu, 030. 10, Yer No, 224.513.52, 21.10.1938.

BCA, Fon Kodu, 30.10.Kutu No, 224.Dosya No, 510/12.

Kitap ve Makaleler

Atabay, Figen, "Hatay'ın Anavatan'a Katılma Süreci" **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), C 2, Ankara 1981.

Atay, Falih Rıfki "Suriye ve Sancak", **Ulus**, 25 Ağustos 1936.

Aydın, Mithat-Cengiz Akseki, "Türk Ulusal Basımına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması", **Belgi**, S 15, Kış 2018/1.

- Bolat, Bengül Salman, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.
- Dayı, Esin “Hatay Gazetesi’ne Göre, Atatürk ve Atatürk’ün Vefatının Hataylılar Üzerindeki Tesirleri”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Gönlübol, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)**. C I, Ankara, 1982.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri”, **Anavataana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Ankara, 2001.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, **Türkler**, C 16.
- Kutay, Cemal, **Atatürk’ ün Son Günleri**, İstanbul 1981.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Pehlivanlı, Hamit, Sarıay, Yusuf, Yıldırım, Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Türkiye Araştırmalar Dizisi 1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2001.
- Sarıay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1938-1939)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Ünaydın, Ruşet Eşref, “Atatürk Tarih ve Dil Kurumları”, **Hatıralar**, Türk Dil Kurumu, Ankara 1954.

Gazeteler

- Balcıoğlu, Şükrü, “29 İlkteşrin”, **Yenigün**, 29 Ekim 1937.
- Balcıoğlu, Şükrü Rejim ve Teşkilat”, **Yenigün**, 2 İkinci teşrin, 1937.
- Cumhuriyet**, 14 Kasım 1938.
- Cumhuriyet**, 30 Ekim 1936.
- Cumhuriyet**, 4 İkinci Teşrin 1936.
- Kunt, B.S, “15 inci Yıl”, **Yenigün**, 29 Birinci Teşrin 1938.
- Kurun**, 3 Kasım 1938.

Paşaaamca, “29 İkinciteşrin”, **Yenigün**, 29 Ekim 1937.

Son Telgraf, 14 Kasım 1938.

Tan, 30 Birinci Teşrin, 1936.

Tan, 30 Ekim 1936.

“Kardeş Hatay” ,**Ulus**, 29.10.1937.

Ulus, 14 Kasım 1938.

Ulus, 2 İkinci Teşrin, 1936.

Ulus, 2 Kasım 1938.

Ulus, 3 Kasım 1938.

Ulus, 30-31.10.1937.

Ulus, 30 İlkteşrin 1938.

Ulus, 4 Kasım 1938.

Ünal, Kemal, “Suriye’deki Türkler Ekalliyet Değildir”, **Ulus**, 24 Ağustos 1936.

Yenigün, 1 İkinci teşrin 1938.

Yenigün, 24 Birinci Teşrin 1939.

Yenigün, 28 Birinci teşrin 1938.

Yenigün, 28 Birinci Teşrin 1939.

Yenigün, 29 Birinci teşrin 1938.

Yenigün, 31 Birinci teşrin, 1939.

Yenigün, 31 İlkteşrin 1937.

EKLER**EK-1**

KARDES HATAY

Sancağın istiklali için Cenevre'de imzalanana anlaşma

Çeşen sene, bütün bir türkîk dünyasına çok yakından alakalandırılmaya başlandı. Hatay davası. Hamis her zaman ve ferahatı hafızladığımız yavaş yavaş devrimin manal başladığına, bu safahatı geçirildiği ve Hatay bir nevada varlığını açtığı tekîk yazın güzellik içinde caxırdandıracaktır.

Bir boyan

Surrye - fransuz mualahedesi Fransız imzalandığından sonra İstanbula dönen Surrye delegatları, 24 Eylül tarihli İstanbul gazetesinde ve boyanında haklarını belirttiler. "Surrye, Fransız adı olan bu ve mahalliyeler ile seneler süren memleket Surrye bilâhüsnâta geçmiştir. Anıtları ve İslâmîden büyükler kadar Fransız memleket almış memleketin bir kızıdır. Surrye bilâhüsnâta geçmiştir. Fransız memleketinde aynı hakları ve hakları ile Surrye ve mahalliyeler memleketi Surrye geçmiştir. Yani devrimin imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Bu ne demektir?

Bu boyanın ifade ettiği ve tahmin edilebilir bir şekilde tahmin edilebilir.

Anıtları ve İslâmîden büyükler kadar Fransız memleket almış memleketin bir kızıdır. Surrye bilâhüsnâta geçmiştir. Fransız memleketinde aynı hakları ve hakları ile Surrye ve mahalliyeler memleketi Surrye geçmiştir. Yani devrimin imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Surrye ile İslâmîden büyükler kadar Fransız memleket almış memleketin bir kızıdır. Surrye bilâhüsnâta geçmiştir. Fransız memleketinde aynı hakları ve hakları ile Surrye ve mahalliyeler memleketi Surrye geçmiştir. Yani devrimin imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Tehrik bayrağı

23 Eylül 1937 de Surrye devrimi imzalandı. Cihet, siddet, teyakküt, işleri gün geçtikçe genişliyor, emsal olumsuz olumsuz imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Büyük Şefin emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Büyük Şefin emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

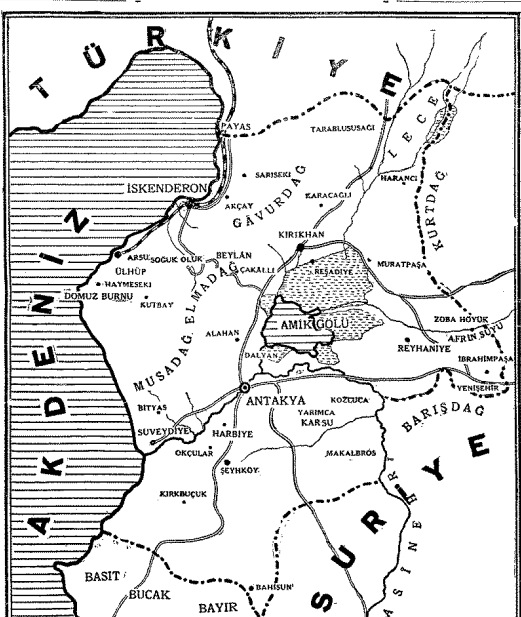
Büyük Şefin emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Büyük Şefin emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Türkiyenin cenubunda kardeş Hatay baştan aşağı bir ziraat memleketidir, Hatay'da zeytin elverişli 143 bin hektar arazi zeytin ağaçları başlıca vardır

Hatay'da türk medeniyeti Sancağın tarihine ve coğrafyasına umumi bir bakış

Türk Hatayın tarihi, coğrafyası hakkında en sağlıklı ve objektif bir bakışta bir tekîk yazın başlatıldı. Bu yazın güzellik içinde caxırdandıracaktır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır. Hatay, Türkîstanın genel görünümünde 19.500 km² alanı kaplar. Bu alanın %10'u zeytin ağaçları ile kaplıdır.

Cebir ve siddet devamında

Türkîk vatanın ve vatanının emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Medenîleşme

Türkîk vatanın ve vatanının emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Medenîleşme

Türkîk vatanın ve vatanının emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Medenîleşme

Türkîk vatanın ve vatanının emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

Medenîleşme

Türkîk vatanın ve vatanının emsali hatırlanıyor. Yurd içinde ve içinde Hataylıları imzalandığından sonra devrimin emniyetini."

EK-3

Cuma
29
İLKİTEŞRİN
1937

YENİGÜN

Sayısı 11 Kp. Antakya'da çıkar günlük hıyasal gazete Telefonu: 1-46

Sayı : 1758
10 uncu yıl
Yönetgesi
Cumhurbaşkanı
İsmet İnönü

Görsel akdleri:
29 İlkiteşrin

Türkiye Cumhuriyeti bu bugün 14 üncü yılını kutlayıyor.

Bü milyon Türk bugün, bu önemli tarih hadisesinde 14 üncü yıl dönümünde bir kere daha bir tek kâh halindedir. Büyük ve eşsiz Atatürk'ün onca yarattığı ve kurduğu devlette, havada güneşin yepyeni dünyasında Türk bugün mesut ve huzurludur. Türkiye tarihinde ilk defa bu gün Cumhuriyeti içinde bir dünya dizesi mevcuttur.

Önderi Cumhuriyet için, onca aza ve işçi gibi, bu gün, fabrikaların duvarları tılsım, silahları tarlatlarında görülen bir çalın, kara, deniz, hava savaşlarında çelik ordularını sabahtan bekleyen askerler, memleketinde hür, mesut ve müreffeh bir hayat sürmektedir.

Türk saadete, refaha, hürriyete, Atatürk'ün onca gösterdiği yolda insanlık devinde yürüyüşü varmıştır. Ve hiç şüphesiz ki dünya bu yolda ve daima insanlık devinde yürüyüşü devam etmektedir.

Önderi Cumhuriyet için, onca aza ve işçi gibi, bu gün, fabrikaların duvarları tılsım, silahları tarlatlarında görülen bir çalın, kara, deniz, hava savaşlarında çelik ordularını sabahtan bekleyen askerler, memleketinde hür, mesut ve müreffeh bir hayat sürmektedir.

Türk saadete, refaha, hürriyete, Atatürk'ün onca gösterdiği yolda insanlık devinde yürüyüşü varmıştır. Ve hiç şüphesiz ki dünya bu yolda ve daima insanlık devinde yürüyüşü devam etmektedir.

Türk Cumhuriyetinin büyük ve eşsiz banisi büyük ATATÜRK'e selâm ve saygılar

Cumhuriyet Bayramı

Türkiyede nasıl kutlanacak?

Cumhuriyet bayramını bu sene Türkiyede parlak törenle ve heyecanlı bir şekilde kutlanacaktır.

Kanon bildirimlerine göre 29 il tebrin akşamından başlayıp 30 uncu günü akşamına kadar devam edecek olan büyük bayram şu şekilde kutlanacaktır:

Yurt içinde büyük bayram bütün şehir kasaba ve köylerde kara, deniz ve havada gece ve gündüz büyük bir coşkuyla kutlanacaktır.

Memleket dışında Türk Elçi ve Konsolosluklarında bayram töreni ve Elçilerin veya konsolosların bulunduğu yerdeki Türklerin iştirakiyle kutlanacaktır.

Sona 3 üncü sayfada

Sırası Geldikçe

29 İkinciteşrin

29 rakamında, Türk milletinin yakın tarih ve tarihinde uğurlu ve önemli bir hadise olduğuna, bilmem dikkat ettiğimiz?

Şu anda bütün Türk dünyasını içine alan çok büyük heyecanlarla yıl dönümü kutlanıyor. Cumhuriyet 29 il tebrin 1923'de ilan edilmiştir.

Milletler Cemiyetinin anlaşması, Türk halkı ekseriyetle memleketinde olduğu gibi devleti istiklalini istemeyen Şanagin istiklalini esaslarına dair hazırlanan rapor 29 mayıs 1937'de kabul edilmiş ve nihayet bütün Şanagin halkına refah ve saadete getirecek olan istiklal rejimini yine 29 il tebrin 1937'de başlaması mukarrer olmuşdur.

Fakat henüz, bu uğurlu 29 rakamında, bir de 14 rakamını ilâve etmek isterim. Zira, Türk Cumhuriyeti'nin ilânına rastlayan uğurlu kazanım olan 29 rakamı, bir taraftan Şanagin istiklalini de tahakkük ettiği bu yolda 14 üncü uğurlu yıl olduğunu idrak etmektedir.

14 rakamında, insanlığa hükuku hegen beyanname-sini neşreden ve yer yüzüne ilk hürriyet havasını yayan Fransız milletinin istiklal tarihi olan 14 temmuz 1789 tarihindeki hatırlatıcı niteliktedir.

(PAŞAAMCA)

Harp yakın mı

Vinston Çurçil
[harp hemen yakın olmayacak] diyor

Eski İngiliz başbakanı olan Vinston Çurçil bu gün dünyanın harp korkusu içinde

Sona üçüncü

EK-4

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE HATAY'DA İDARİ ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER (1950-1960)

Bilal TUNÇ*

ÖZET

Türk siyasi tarihinde 1950 ile 1960 arasındaki dönem Demokrat Parti (DP) dönemi ya da iktidarı olarak adlandırılmaktadır. DP döneminde Türkiye'de başta iktisadi, toplumsal ve idari birimlerin yapılarında olmak üzere çok sayıda düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Adı geçen çalışmalar içerisinde idari birimlerin statülerinde yapılan düzenlemeler en başta gelmektedir. Bu düzenlemelerde 1939 yılında Türkiye'ye katılan Hatay vilâyetinde yapılanlar ayrı bir önem taşımaktadır. Hatay vilâyeti Anadolu coğrafyasının en önemli eski yerleşim alanlarından biridir. Türklerin egemenliğinden önce de birçok kültür ve uygarlığa ev sahipliği yapmış olan adı geçen vilâyet, 1516 yılından beri Türklerin hâkimiyetinde bulunmaktadır. Hatay, her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında kısa bir süreliğine de olsa Türkiye'nin hâkimiyetinden çıkmışsa da 1939 yılında yeniden ülke topraklarına katılmış ve bu durumunu günümüze kadar devam ettirmiştir. Böylesine önemli bir yerleşim alanı olan ve büyük bir tarihi geçmişe sahip olan Hatay'da Osmanlı Devleti döneminden itibaren çok sayıda idari düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler, 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla beraber daha da büyük artış göstermiştir. Söz konusu durumdan dolayı, DP döneminde Hatay vilâyetinde merkezi alandaki düzenlemeler gerekçeleriyle beraber ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmamızdaki temel amaç, DP döneminde (1950-1960) Hatay vilâyetinde idari alanda yapılan

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, btunc@agri.edu.tr

düzenleme ve değişiklikleri nedenleriyle birlikte ortaya çıkarmaktır. Bu dönemde yeni tesis edilen kaza, bucak, köy ve mahallelerin oluşturulması, bazı mahallelerin bağımsız köy haline getirilmesi ve nüfusun azalma ya da artmasına bağlı bazı köylerin de mahalle yapılması vilâyetler genelinde büyük idari düzenlemelerin olduğunu vesikalarla ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, farklı kaza, bucak, köy ya da mahallelerin teşekkül ettirilmesi ve nüfus hareketlerine bağlı bazı köylerin de mahalleye dönüştürülme nedenleri belgeler ve kanunlar ışığında analiz edilmektedir. Bilhassa, Cumhuriyet'in ilanından sonra Hatay'da çok sayıda yerleşim alanının adının değiştirilmesi ve bunlara yeni isimlerin verilmesinin nedenleri ve bu süreçteki siyasi yaklaşımın arka planı tarihsel ve bilimsel bir çerçeve içerisinde ele alınmaktadır. Bu makale, başta Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Resmi gazete ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri olmak üzere; araştırma ve inceleme eserlerden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, İdari, İlçe, Köy, Mahalle.

ADMINISTRATIVE ARRANGEMENTS IN HATAY DURING THE DEMOCRATIC PARTY PERIOD (1950-1960)

ABSTRACT

In the Turkish political history, the period between 1950 and 1960 is called the Democratic Party period or the Democratic Party regime; during this period many changes and arrangements were made in the country, especially in the economic, political and administrative spheres. Among these studies, administrative arrangements are the foremost ones. Among these arrangements, the ones made in Hatay province which joined Turkey in 1939 holds a special importance. Hatay is one of Turkey's most important ancient settlements. The aforementioned province, which hosted many cultures and civilizations before the sovereignty of the Turks, has been under the domination of Turks since 1516. Although in the early years of the Republic, Turkey lost the control of Hatay for a short period, in 1939 the province rejoined the Turkish territory and has maintained this status until today. In Hatay, which is such an important settlement and has a great historical background, many administrative arrangements have been made since the Ottoman period. With Hatay joining Turkey in 1939, there has been a sharp increase in the number of administrative arrangements. Due to this fact, the administrative arrangements in the province of Hatay during the Democratic Party period are discussed in detail with the causes of them. In this context, the main purpose of our study is to reveal the administrative changes and arrangements in the province of Hatay and the causes of them during the Democratic Party period (1950-1960). Based on the formation of new districts, townships, villages and neighborhoods, the transformation of some neighborhoods into villages, and the transformation of some villages into neighborhoods due to population changes, it is proved by documents that great administrative arrangements were made in this period, In this context, the formation of different districts, townships, villages or neighborhoods and the causes of the transformation of some villages into the neighborhoods due to

population changes are analyzed with documents and in accordance with the laws. In particular, after the proclamation of the Republic, the reasons for changing the name of many settlements in Hatay and giving new names to them and the background of the political approach during this process are addressed in a historical and scientific framework. This article is based on researches and analyses, in particular, the data of the Republic Archives of the Prime Ministry, the Official Gazette, and the Turkish Statistical Institute.

Keywords: Hatay, Administrative, District, Village, Neighborhood.

GİRİŞ

Akdeniz'de Adana bölümünde bulunan Hatay vilayetinin, batıda Akdeniz, doğu ve güneyde Suriye, kuzeyde Adana, Osmaniye ve Gaziantep vilâyetleriyle hudutları bulunmaktadır¹. Geniş bir coğrafi alana sahip olan Hatay, Türkiye'nin uç bölgelerinde bulunan vilâyetlerden birisidir. Akdeniz'e kıyısı olan kentin bu durumu, vilâyete coğrafi açıdan ayrı bir önem kazandırmaktadır². Bunun dışında, Türkiye'den başlayıp Mezopotamya bölgesi üzerinden Akdeniz Havzası'na geçilen önemli limanların büyük bir kısmı burada bulunmaktadır. Bu jeopolitik konum, Hatay'ı Akdeniz Havzasında son derece önemli bir duruma getirmektedir³.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri yerleşim alanlarından olan Hatay, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra yüzyıllar boyunca Türk toprağı olarak kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri'nce işgal edilen Hatay, 1921 Ankara Antlaşması ile Fransızlara bırakılmıştır. Dönem itibarıyla Hatay'ın Fransızlara terk edilmiş olması Türk kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmıştır⁴.

Hatay'ın durumu 1936 yılından itibaren ciddi bir biçimde değişmeye başlamıştır. Buna göre, 1936 yılında İtilaf devletlerinden birisi olan Fransa, Lübnan ile Suriye üzerindeki hâkimiyetini yani mandater yönetimini sona erdirince Hatay'ın vaziyeti belirsizleşmiştir. Bu gelişmeler üzerine, anavatan olan Türkiye Cumhuriyeti Milletler Cemiyeti (MC) adlı kuruluştan adı geçen yerin kaderini belirlemesi için kendisine gerekli hakların verilmesini talep etmiştir. Bu durumdan dolayı Hatay'da seçimleri gerçekleştirmek için yeni bir süreç başlamıştır. Ha-

¹ Döndü Üçeçam Karagel, **Hatay İli Yerleşme Coğrafyası I**, Ankara 2008, s.1.

²Nergis Savcı, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, s.14.

³Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası- Makaleler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000, s.379-380.

⁴ Tefvik Çavdar, **Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İstanbul 2003, s.250.

tay genelinde gerçekleştirilen seçimler neticesinde, 2 Eylül 1938 tarihinde bağımsız bir Hatay Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni devletin Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen ve Başbakanlığına ise Abdurrahman Melek adlı kişiler seçilmişlerdir. Daha sonra ise, 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile Türkiye arasında yapılan antlaşma sonucunda Hatay Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye katılması kararlaştırılmıştır⁵.

Anavatana katılmasından sonra Hatay'ın idari yapısı üzerinde çok sayıda değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Esasında Hatay'ın Türkiye'ye ilhakından önce de Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülke genelinde idari alanda çok sayıda yenilik ve düzenlemeler vardı⁶. Söz konusu düzenlemeler bağlamında, 20 Nisan 1924 tarihinde 85 Nolu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu içerisinde değişiklikler yapılarak Türkiye'nin vilâyet ve kaza sayıları belirlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye 74 vilâyete ve 325 kazaya ayrılmıştır⁷. Tahmin edilebileceği üzere, Hatay bu düzenlemenin dışında bırakılmıştır. Ancak 1939'dan itibaren Hatay da bunlara dâhil edilerek çok sayıda düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, öncelikle 1940'tan 1950'ye kadar olan kısım başta olmak üzere 1950 ile 1960 yılları arasında (DP Dönemi) olan Hatay'ın idari yapısındaki yenilikler ve değişiklikler kapsamlı bir biçimde irdelenmektedir.

I. Demokrat Parti Döneminden Önce Hatay'daki Düzenlemeler

Hatay'ın Anavatana katılmasıyla birlikte vilâyetin idari teşkilatlanması oluşturulmuş ve hemen akabinde Hatay Valiliği tesis edilmiştir.

⁵ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I**, İstanbul 1997, s.97.

⁶ Nuray E. Keskin, "Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C 2, S 5, 2007, s.119-174.

⁷ Nazım Kartal, **İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 83; Bilal Tunç ve Fatih Özçelik, "Demokrat Parti Döneminde Ağrı'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960)", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 3, 2017, s. 464.

Bu doğrultuda, bir vilâyette bulunması gereken askeri ve mülki makamların tamamı tesis edilmiştir. Böylece 1939 tarihinden itibaren Hatay şehri, tam teşekküllü bir Türk vilâyeti haline getirilmiştir.

Yukarıda ifade olunduğu üzere idari yapılanmalar bağlamında 7 Temmuz 1939'da Hatay Valiliği oluşturulmuştur⁸. Hatay Valiliğine 24 Temmuz 1939'da Emniyet Umum Müdürü olan Şükrü Sökmensüer atanmıştır⁹. Vali ile birlikte ataması yapılan kişilerden birisi de Hatay Emniyet Müdürüdür. Buna göre, 25 Eylül 1939'da Hatay Emniyet Müdürlüğüne İbrahim Akıncı tayin edilmiştir¹⁰. Hatay Valisinin atanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından Hatay Belediye Başkanlığı için de seçimler yapılmış ve seçimler sonucunda Hatay'ın belediye başkanlığına Sadık Müftü seçilmiştir¹¹.

Hatay Valiliği bağlamında oluşturulan idari birimlere atananlar şu kişilerden müteşekkildir: Tapu Sicil Müdürlüğüne Şükrü Dinçer¹², Vakıflar Müdürlüğüne Sıtkı Öğütücü¹³, Milli Eğitim Müdürlüğüne Rifat Necdet Evrimer¹⁴, PTT Müdürlüğüne Besim Tecer, Hukuk İşleri Müdürlüğüne Salih Tanrıyer, Nüfus Müdürlüğüne Vasfi Gerger¹⁵, Sıhhat ve İçtimai Müdürlüğüne İbrahim Sırrı Sargun¹⁶. Son olarak Hatay Defterdarlığına Galip Aktuğ isimli kişinin atanmasına karar verilmiştir¹⁷. Bu atamalarla birlikte Hatay Valiliği tam teşekküllü bir şekilde oluşturulmuştur.

1939 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri'ne Hatay vilâyeti de katılmış ve 6 milletvekili çıkarmıştır. Seçimler sonucunda Hatay'da seçilen milletvekilleri şunlardır: Bekir Sıtkı Kunt, Akif İşcan¹⁸, Hamdi

⁸ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.2.

⁹ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 87.68.6.

¹⁰ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.19.

¹¹ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 135.44.9.

¹² CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 134.32.5.

¹³ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 134.31.12.

¹⁴ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 133.30.10.

¹⁵ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 132.25.14.

¹⁶ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 132.25.14.

¹⁷ Resmi Gazete, 28 Ağustos 1940, Sayı:4599, s.14582.

¹⁸ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 133.27.4.

Selçuk, Abdullah Mürsel, Abdülgani Türkmen ve Mehmet Tecirli¹⁹. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yapılan seçimlere ilk defa 1939 yılında katılabilen Hatay, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne vekil gönderebilmeyi başarmıştır.

1939 yılında teşekkül ettirilen Hatay vilâyetinin yedi adet ilçesi bulunmaktadır. Dönem itibarıyla bütün ilçelerde Kaymakamlıklar oluşturulmuş ve Kaymakamlıklara atamalar yapılmıştır. Hatay'a bağlı olan ilçe kaymakamlıkları şunlardır: Dört Yol, Merkez (Antakya), Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Revhaniye ve Yayladağı. Hassa ilçesinin ilk kaymakamı 4 Ağustos 1939 tarihinde atanan Mahmut Kemal Gürlüğü'nüdür. Dört Yol Kaymakamlığına 17 Nisan 1939'da Şevket Eker²⁰, 4 Ağustos 1939'da İskenderun Kaymakamlığına Mehmet Belekin, 21 Temmuz 1939'da Kırıkhan Kaymakamlığına Vasfi Bağaturun, aynı tarihte Revhaniye Kaymakamlığına Necdet Yılmaz ve Yayladağı Kaymakamlığına Rifat Gökerin atanmıştır²¹. Bu tarihlerde Merkez ilçe olan Antakya doğrudan Hatay Valiliği tarafından idare edilmektedir. Kaymakamlar gibi başta Hatay Belediye Başkanlığı olmak üzere bütün ilçe belediye başkanlıkları oluşturulmuş ve belediye başkanları da seçimle belirlenmiştir.

1940 yılı itibarıyla, Merkez ilçe olan Antakya'ya bağlı 8 adet nahiye yani bucak bulunmaktadır. Buna göre Antakya'ya bağlı olan nahiyeler Merkez, Baptorun, Bedirge, Harbiye, Karasu, Suveydiye ve Şehköy'dür. Dört Yol ilçesine bağlı olan nahiyeler Merkez, Erzin ve Payas'tır. Hassa'ya bağlı olan nahiyeler Merkez ve Güvene'dir. İskenderun'a bağlı olan nahiyeler Merkez, Arsuz ve Kurtbağı'dır. Kırıkhan'a bağlı olan nahiyeler Merkez ve Yalangöz'dür. Revhaniye'ye bağlı olan nahiyeler Merkez ve Hamam'dır. Son olarak Yayladağı'na bağlı olan nahiyeler ise Merkez, Berge ve Kışlak'tır²².

¹⁹ CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 76.501.6.

²⁰ Resmi Gazete, 26 Nisan 1939, Sayı:4198, s.11951.

²¹ Resmi Gazete, 4 Ağustos 1939, Sayı:4276, s.12400.

²² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul 1941, s.297-304.

1 Ocak 1940'ta Antakya Merkez kazası oluşturulmuş ve köy ile nahiyeleri yeniden belirlenmiştir. Daha önceleri Antakya'ya bağlı olan 10 adet köy ve muhtarlıklar Hassa ilçesinin Merkez nahiyesine bağlanmıştır. Kırıkhan'a bağlı Yalangöz adıyla yeni bir nahiye oluşturulmuştur. Ayrıca, Hassa ilçesine bağlı olacak şekilde Aktepe ve Güvenç adıyla iki adet yeni bucak tesis edilmiştir²³.

9 Aralık 1940 tarihinde Dört Yol ilçesine bağlı olan Payas merkezinde Karşımahalle ve Kurtuluş mahalleleri birleştirilmek suretiyle Payas Belediye Başkanlığı oluşturulmuştur²⁴. Dönem itibarıyla nahiyelerde de belediyeler bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Payas Belediye Başkanlığı'nın oluşturulmasıyla birlikte tam teşekkülü bir nahiye oluşturulmuştur.

Hatay'ın ilk valisi olan Şükrü Sökmensüer'in görevi 31 Ocak 1942'de sona ermiş ve onun yerine İaşe Müsteşarı olan Şefik Soyer tayin edilmiştir²⁵. Böylece Hatay'ın Anavatana katıldığı dönemden beri Hatay'a ikinci defa Vali atanması yapılmıştır. Bu da, adı geçen vilâyetin Türkiye'nin gerçek vilâyetlerinden birisi durumuna geldiğini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Hatay vilâyeti teşekkül ettirildikten sonra burada ciddi tapu kadastro çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, 1943 yılı içerisinde Hatay Valiliğine bağlı olan Kırıkhan ilçesi merkezinde umumi tahrir çalışmaları yapılmış ve aynı dönemde ilçe merkezinde bu işlemlerin büyük bir kısmı tamamlanmıştır²⁶. Aynı şekilde, vilâyetin diğer yerlerinde de tahrir çalışmaları aralıksız olarak sürdürülmüştür.

Cumhuriyet döneminde idari yapılanmalar kapsamında bazı yerleşim birimlerinin birleştirilerek yeni idari yapıların oluşturulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, 19 Haziran 1943 tarihinde İskende-

²³ **Resmi Gazete**, 5 Şubat 1940, Sayı: 4425, s.13286.

²⁴ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 97.113.2; **Resmi Gazete**, 18 Aralık 1940, Sayı: 4689, s.193.

²⁵ **Resmi Gazete**, 4 Şubat 1942, Sayı:5024, s.2247.

²⁶ **Resmi Gazete**, 6 Kasım 1942, Sayı: 5250, s.3942.

run ilçe merkezine bağlı olan Akçay köyü ile Abacılı Güzeli köyü birleştirilerek Güzelçay adıyla yeni bir köy kurulmuştur²⁷. Böylece her iki köyün idari birim statüsü ortadan kaldırılmış ve buraların mahalli yönetimi de Güzelçay Köyü Muhtarlığına bağlanmıştır.

Türkiye’de yeni Türk Devleti’nin kurulmasından sonra ulusalcılık bağlamında çok sayıda yerleşim yerinin isimleri değiştirilmiştir²⁸. Örneğin Hatay vilâyetinde de 1939’dan itibaren başta köy ve mahalleler olmak üzere birçok yerleşim yerinin isimleri yeniden düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, 14 Aralık 1943’te Kiliseönü olan köyün adı Madenli olarak değiştirilmiştir²⁹. Aynı yıl içinde Reyhanîye ilçesinin adı da Reyhanlı yapılmıştır³⁰.

1943 yılının sonlarına doğru Hatay Valisinin de değiştirildiği görülmektedir. 2 Şubat 1942’den beri Hatay Valiliği yapan Refik Şükrü Soyer’in İzmir Valiliğine atanmasıyla Hatay Valiliği boşta kalmıştır. Bu yüzden söz konusu atamanın hemen ardından 28 Aralık 1943 tarihinde Konya Valisi olan Nizamettin Ataker, Hatay Valisi olarak görevlendirilmiştir³¹. Böylece Hatay vilâyeti kurulduğundan beri buraya üçüncü kez Vali ataması yapılmıştır.

Hatay’da nüfus değişimlerine bağlı olarak bazı idari birimlerin statülerinde değişiklikler yapılmıştır. Örneğin nüfusunun artmasından dolayı bazı mahalleler, bağımsız köy statüsüne çevrilmiştir. Bu bağlamda, 31 Mart 1944 tarihinde Merkez ilçe Hıdırbey nahiyesi Tavuklu köyüne bağlı olan Meydancık mahallesi, Meydancık adıyla bağımsız bir köy haline getirilmiştir. Aynı şekilde Şenköy nahiyesi Okçular köyüne bağlı Bozlu mahallesi de müstakil bir köy haline getirilmiştir³².

²⁷ **Resmi Gazete**, 5 Temmuz 1943, Sayı:5447, s.5440.

²⁸ Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 2, s.27.

²⁹ **Resmi Gazete**, 22 Aralık 1943, Sayı:5524, s.6198.

³⁰ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 161.11.6.

³¹ **Resmi Gazete**, 7 Ocak 1944, Sayı:5597, s.6258.

³² **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1944, Sayı: 5689, s.6789.

Hatay vilâyetinde idari düzenlemeler ve değişiklikler bağlamında bazı yerleşim yerlerinin farklı kaza ya da nahiyelere bağlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin 8 Haziran 1944 tarihinde Hassa ilçesi Güvenç nahiyesine bağlı olan Hacılar köyü, aynı ilçenin Merkez nahiyesi sınırlarına dâhil edilmiştir³³. Böylece Merkez nahiyesinin idari birim sayısı artmış iken; Güvenç nahiyesinin yerleşim birimleri azalmıştır.

27 Haziran 1945'te Hatay'a bağlı Altınözü adıyla bir ilçe oluşturulmuştur³⁴. Yeni ilçenin ilk kaymakamı olan kişi 28 Şubat 1946 tarihinde atanan Fazıl Kafranoğlu isimli kişidir³⁵. Altınözü ilçesi oluşturulduktan sonra Hatay vilâyeti dâhilinde sınırları da belirlenmiştir³⁶. Söz konusu ilçenin teşekkülü ile birlikte Merkez ilçesine bağlı Karasu bucağı kaldırılmıştır. Karasu bucağının kaldırılmasıyla birlikte buraya bağlı olan köylerin bir bölümü aynı ilçenin Şenköy ve Babatorun nahiyeleri Altınözü'ne bağlanmıştır. Yeni düzenlemeyle birlikte Altınözü ilçesinin üç adet nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 51 adet köy olmuştur³⁷.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, 1945 yılı itibarıyla Hatay ilinin idari birimleri arasında bazı ciddi değişiklikler bulunmaktadır. 1940 Türkiye İstatistik Kurumu verilerine 7 adet ilçesi bulunan vilâyetin ilçe sayısı 1945'te 8'e yükselmiştir. Söz konusu yeni birim ise Altınözü ilçesidir. Bu durumla birlikte ilçelerin nahiyeleri ve yerleşim birim sayıları da değişmiştir. Buna göre, Merkez ilçenin (Antakya) Merkez, Bedirge, Harbiye, Hıdırbey ve Suveydiye nahiyelerine bağlı 85 adet muhtarlık; yeni ilçe olan Altınözü'nün Merkez, Babatorun ve Şenköy nahiyelerinde 51 adet muhtarlık; Dört Yol'un Merkez, Erzin ve Payas nahiyelerine bağlı 29 ve Hassa'nın Merkez ve Aktepe nahiyelerinde toplamda 22 adet muhtarlık mevcuttur. Diğer ilçelerden olan İskenderun'un Merkez, Arsus ve Belen nahiyelerine bağlı 48 adet muhtarlık; Kırıkhan ilçesinin Merkez ve Yalangöz nahiyelerine bağlı

³³ **Resmi Gazete**, 8 Haziran 1944, Sayı: 5725, s.7069.

³⁴ **Resmi Gazete**, 3 Temmuz 1945, Sayı:6047, s.8994.

³⁵ **Resmi Gazete**, 7 Mart 1946, Sayı: 6250, s.10221.

³⁶ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 176.18.7.

³⁷ **Resmi Gazete**, 2 Ağustos 1945, Sayı:6073, s.9144.

41 adet muhtarlık; Reyhanlı ilçesinin Merkez ve Hamam nahiyelerine bağlı 28 adet muhtarlık ve son olarak da Yayladağı ilçesinin Merkez, Bezge ve Kışlak nahiyelerine bağlı toplamda 37 adet muhtarlık bulunmaktaydı³⁸.

Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenlemeler bağlamında bazı tarihlerde vilâyetler arasında bazı yeni düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Hatay ile Adana (Seyhan) vilâyetleri birbirilerine komşu olduklarından ikisi arasında birtakım sınır değişiklikleri olmuştur. Bu bağlamda, 18 Mart 1946'da Seyhan ili Osmaniye ilçesi Toprakkale bucağına bağlı olan Gökdere köyü, Hatay'ın Dörtyol kazasının Erzin bucağına dâhil edilmiştir³⁹.

2 Mart 1946 tarihinde Hatay ili Merkez (Antakya) ilçesinde merkezi yönetim alanında önemli bir değişikliğin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Merkez kazasına bağlı olan Alaattin köyü Hüseyinli ve Sultanlı olmak üzere iki ayrı mahalleye ayrılmıştır. Aynı tarihte Damaş merkez olmak üzere Telsman ve Turfa mahalleleri birleştirilerek Yeşilova adında yeni bir köy oluşturulmuştur⁴⁰. Bu değişimden hemen sonra ise, 25 Mart 1946'da Dörtyol ilçesi Payas bucağı sınırları dâhilinde bulunan Sarıeski ve Değirmendere köyleri İskenderun ilçesi Payas bucağına bağlanmıştır⁴¹.

DP döneminde önceki devre olan 1940'lı yıllarda Hatay'da idari alanda yapılan en önemli düzenlemeler arasında mahalle olan yerlerin müstakil yani bağımsız yeni köy yapılmalarıdır. Bu doğrultuda, 15 Haziran 1946'da Altınöz ilçesine bağlı olan Yonta mahallesi, müstakil bir köy haline getirilmiştir⁴². Böylece Yonta Köyü Muhtarlığı da oluşturulmuş ve Altınöz ilçesinin köy ve muhtarlık sayısı da artmıştır.

³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, İstanbul 1946, s.271-278.

³⁹ **Resmi Gazete**, 26 Mart 1946, Sayı: 6266, s.10301.

⁴⁰ **Resmi Gazete**, 29 Mart 1946, Sayı:6269, s.10318.

⁴¹ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 181.9.12; **Resmi Gazete**, 13 Nisan 1946, Sayı:6282, s.10425.

⁴² **Resmi Gazete**, 20 Temmuz 1946, Sayı:6364, s.10946.

Hatay ilinde 1947 yılında idari alanda bazı değişim ve düzenlemelerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, 7 Şubat 1947'de Hassa ilçesi Güvenç bucağı Mazmanlı köyüne bağlı Hasanobası mahallesi, söz konusu köyün sınırlarından alınarak Merkez bucağına bağlı Aktepe köyüne baęlanmıştır⁴³. 10 Şubat 1947'de ise, Dört Yol ilçesi Yeşilyurt köyüne bağlı Yeniyurt mahallesi aynı isimle bağımsız bir köy haline getirilmiştir⁴⁴.

27 Şubat 1947 tarihinde Reyhanlı ilçesi Hamam bucağı Samanlı köyüne bağlı Killik ve İskân adlı mahalleler, buradan alınarak Killik adıyla ayrı bir köy haline getirilmiştir. Aynı tarihte Merkez ilçesi Bedirge bucağına bağlı Karaksi köyü, aynı ilçenin Hıdrbey bucağı sınırlarına dâhil edilmiştir⁴⁵. Hatay'da 1947 yılında valinin de değiştii görülmektedir. Buna göre, vilâyete 27 Haziran 1947 tarihinde Seyhan Vali Muavini olan Emin Refik Kıtış isimli kişi atanmıştır⁴⁶. Çok kısa bir süre valilik yapan bu kişiden sonra Hatay Valiliğine 9 Temmuz 1947'de Fuat Yurttaş atanmıştır⁴⁷. Söz konusu düzenlemeler, 1947 yılı içinde Hatay'da merkezi anlamda ciddi değişimlerin olduğunu göstermektedir.

1947 yılında Hatay'da idari birimlerdeki son değişim ise 12 Aralık 1947'de Samandağı adında yeni bir kazanın teşekkül etmesidir. Söz konusu kazanın oluşturulmasıyla beraber Merkez kazasına bağlı olan Süvediye bucağının kaldırılmasıyla buraya bağlı olan köyler Karaçay adlı yeni bucağa dâhil edilmiş ve burası da Merkez bucağıyla birlikte yeni ilçeye eklenmiştir. 1947 yılı Aralık ayı itibarıyla Samandağı ilçesinin 2 adet bucağı ve bucaklara bağlı 30 adet köy ve muhtarlığı mevcuttu⁴⁸. Bu ilçenin bucaklarının ve köylerinin belirlenmesiyle birlikte hudutları da çizilmiştir⁴⁹.

⁴³ **Resmi Gazete**, 27 Şubat 1947, Sayı:6543, s.11937.

⁴⁴ **Resmi Gazete**, 6 Mart 1947, Sayı:6549, s.11566.

⁴⁵ **Resmi Gazete**, 21 Mart 1947, Sayı:6562, s.12038.

⁴⁶ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 114.46.18.

⁴⁷ **Resmi Gazete**, 16 Temmuz 1947, Sayı: 6659, s.12665.

⁴⁸ **Resmi Gazete**, 20 Aralık 1947, Sayı:6785, s.13274.

⁴⁹ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 195.31.20.

Hatay'da 1948 yılı içinde yapılan düzenlemeler içerisinde şunlar yer almaktadır: 17 Şubat 1948'de Altınözü İlçesinin Babatorun bucağına bağlı Firik köyünün tüzel kişiliği kaldırılmış ve burası mahalleleri olan Tümalıt, Dok ve Hüseyinli Çiftlikleriyle birlikte Başarbey Köyüne bağlanmıştır⁵⁰. 26 Mart 1948'de Dört Yol kazasının Erzincan nahiyesine bağlı Akpınar, Selimiye, Hamidiye, Dutlupınar, ve Sarunazı köyleri Seyhan ili Ceyhan ilçesinin Merkez bucağına, bağlanmıştır⁵¹. 27 Nisan 1948'de Altınözü kazasının Merkez nahiyesi sınırlarında bulunan Akçurum adlı köy Antakya'nın Merkez nahiyesine, Altınözü'nün Şenköy nahiyesinde bulunan Sev, Bayram ve Kanberli köyleri de Altınözü'nün Merkez nahiyesine eklenmiştir⁵².

Hatay'da 1948 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında bir düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda, Hatay vilâyeti genelinde 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında arazi dağıtımının ve söz konusu vilâyet genelinde vakfa, özel idare ve belediye teşkilatlarına bağlı yerlerden Tarım Vekaleti tarafından belirlenmiş olan yerlerin tevzii için istimlak çalışmalarının başlanmasına ve toprakların dağıtılmasına karar verilmiştir⁵³. Böylece, söz konusu kanun kapsamında Hatay ili genelinde çok sayıda kişiye ait olan araziler devlet tarafından alınmış ve dağıtımı yapılmıştır.

1949 yılında Hatay genelinde idari değişiklikler ve düzenlemeler arasında şu çalışmaların yer aldığı görülmektedir: 9 Nisan 1949'da Samandağ ilçesinin Karaçay bucağına bağlı olan Meydancık ilçesi Merkez ilçenin Hıdırbey bucağına dâhil edilmiştir⁵⁴. 20 Mayıs 1949'da Samandağ ilçesine Hıdırbey bucağına bağlı olan Armutlu köyü, Merkez ilçe sınırlarına eklenmiştir⁵⁵. 3 Haziran 1949'da Dört Yol ilçesi Erzincan

⁵⁰ **Resmi Gazete**, 24 Mart 1948, Sayı: 6868, s.13777.

⁵¹ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 197.9.15; **Resmi Gazete**, 5 Nisan 1948, Sayı: 6875, s.13825.

⁵² **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 198.14.4; **Resmi Gazete**, 9 Haziran 1948, Sayı:6927, s.14150.

⁵³ **Resmi Gazete**, 8 Aralık 1948, Sayı: 7074, s.15217.

⁵⁴ **Resmi Gazete**, 30 Nisan 1949, Sayı: 7195, s.16037.

⁵⁵ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 205.15.13.

bucağı Kızlarçayı köyü dahilinde yer alan Kuyuluk mahallesi, Kuyuluk adıyla bağımsız bir köy haline getirilmiş ve muhtarlık oluşturulmuştur⁵⁶. 3 Kasım 1949'da Samandağ ilçesinin Karaçay bucağına bağlı Yaylacık köyü Merkez ilçesinin Hıdırbey bucağına bağlanmıştır⁵⁷.

1950 yılında idari değişiklikler kapsamında hem Hatay'ın valisi değişmiş hem de bir köy belediye sınırlarına dâhil edilmiştir. Buna göre, 12 Haziran 1950 tarihinde Hatay Valisi olan Fuat Yurttaş, Hatay Valiliğinden alınarak İçişleri Bakanlığı emrine alınmıştır⁵⁸. 22 Haziran 1950'de Hatay Valiliğine Elazığ Valisi olan Hikmet Kümbetlioğlu atanmıştır⁵⁹. 13 Mayıs 1950'de Dört Yol ilçesine bağlı olan Üzerli köyü, belediye sınırlarına alınmıştır⁶⁰.

II. Demokrat Parti Döneminden Hatay'daki Düzenlemeler (1950-1960)

1946 yılında siyasi hayata başlayan DP, Türkiye'nin siyasal hayatında önemli bir rol oynamıştır⁶¹. Bu partinin kurucuları arasında liberal anlayışa sahip Celal Bayar ve Adnan Menderes gibi önemli aktörler yer almaktadır⁶². DP, 1950 yılında iktidara geldikten sonra ülkede çoğunluğu temsil ettiğini düşünmekteydi ve bunun da ülkede birçok düzenlemeyi yapması için kendisine yetki verdiğine inanmaktaydı⁶³. Bu nedenle DP döneminde ülke genelinde birçok alanda önemli değişim ve gelişimler görülmüştür. Söz konusu değişimlerin başında da idari alanda yapılan düzenlemeler gelmektedir. Ülke genelinde olduğu gibi, Hatay'da idari birimlerin yapısında ve statüsünde

⁵⁶ **Resmi Gazete**, 9 Ağustos 1949, Sayı: 7276, s.16701.

⁵⁷ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 204.10.11; **Resmi Gazete**, 10 Kasım 1949, Sayı: 7350, s.17165.

⁵⁸ **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1950, Sayı: 7533, s.18625.

⁵⁹ **Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1950, Sayı:7549, s.18714.

⁶⁰ **CCA**, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 213.15.13.

⁶¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1993, s.305; Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar**, C 1, S 2, 2015, s.31.

⁶² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul 2012, s.126.

⁶³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul 2005, s.305.

ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde, bilhassa köy ve mahallelerde gözle görülür düzenlemeler bulunmaktadır.

1950 yılında Hatay'ın 9 adet ilçesi bulunmaktadır. Söz konusu ilçeler şunlardır: Merkez (Antakya), Altınözü, Dört Yol, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Samandağ, Reyhanlı ve Yayladağı. Söz konusu ilçelerde 24 adet bucak yer almaktadır. 1950'de dört adet ilçe ve 24 adet bucak bulunan Hatay vilâyetinde 334 adet muhtarlığın yer aldığı görülmektedir⁶⁴. 1945'te 335 adet muhtarlığın bulunduğu ilde geçen beş yıllık süre içinde 1 adet muhtarlık azalmış ve muhtarlıklar 334'e düşmüştür. Bunun sebebi de yukarıda izah edildiği üzere, bazı köylerin birleştirilerek yeni köy yapılması ve bazı köylerin de bu statülerinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesidir.

1950'de Cumhuriyet Halk Partisi'nden iktidarı devralan DP'nin yaptığı ilk icraatlardan birisi bazı vilâyetlerdeki valileri değiştirmek olmuştur. Bu iller arasında Hatay da yer almaktadır. Bu kapsamda, yeni iktidarın ilk günleri olan 12 Haziran 1950'de Hatay Valisi Fuat Yurttaş'ın içinde yer aldığı birçok vali, görevden alınarak Mülkiye Müfettişi olarak görevlendirilmişlerdir⁶⁵. Bu görevlendirmeden hemen sonra 22 Haziran 1960'ta Hatay'a Elazığ Valisi olan Hikmet Kümbetlioğlu atanmıştır⁶⁶. Böylece, üç yıl boyunca Hatay Valiliği yapmış olan Fuat Yurttaş'ın görevi sona ermiştir.

Dönem itibarıyla Hatay vilâyetinde çok sayıda yerin ismi değişmiştir. Buna göre, Hatay'da ismi değiştirilen yerler ve yeni isimleri şunlardır⁶⁷:

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1950 Umumi Nüfus Sayımı**, s.196-200; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, İstanbul 1946, s.271-278.

⁶⁵ **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1950, Sayı: 7533, s.18625.

⁶⁶ **Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1950, Sayı:7549, s.18713.

⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1950 Umumi Nüfus Sayımı**, s.196-200.

İlçe	İsmi Değiştirilen Yer	Yeni İsim
Merkez (Antakya)	Batırğa	Bedirge
Merkez (Antakya)	Alları	Elleri
Merkez (Antakya)	Mecidiye	Arpahan
Merkez (Antakya)	Avaklı	Avakiye
Merkez (Antakya)	Zilifkenli	Zülüfhan
Merkez (Antakya)	Karamanlı	Hamdunlu
Merkez (Antakya)	Levgiye İslam	Yukarı Alevişik
Merkez (Antakya)	Mutayran	Sabunlu
Altınözü	Kefeabit	Avuttepe
Altınözü	Baksanos	Bakşanlı
Altınözü	Beşirbe	Başarbey
Altınözü	Bedirüan	Batırhan
Altınözü	Blessibe	Besibaba
Altınözü	Filincar	Bilinger
Altınözü	Com	Cam
Altınözü	Der	Dur
Altınözü	Fırrı	Firik
Altınözü	Ayınfuar	Fırlakgöz
Altınözü	Mukabros	İmikabraş
Altınözü	Kışkinit	Keskincik
Altınözü	Magdele	Mayadalı
Altınözü	Ayinselaz	Salaşgöz
Altınözü	Seferiye	Seferli

Altınözü	Şeyhköy	Şenköy
Altınözü	Çaksuniye	Çaksunlu
Altınözü	Hayne	Hanyolu
Altınözü	Kınabiriye	Kamberli
Altınözü	Kırşanbol	Karsanbey
Altınözü	Kaleyikuseyri	Közköy Kalesi
İskenderun	Kiliseönü	Madenli
Reyhanlı	Ahmetbey	Acar
Reyhanlı	Karasüleymanlı	Acar

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, Hatay'ın Anavatan'a katılışından 1950 yılına kadar toplamda 32 adet köyün adı değişmiştir. Burada dikkati çeken şey ise, Altınözü'nde çok sayıda yerleşim yerinin isminin tamamen değiştirilmesidir.

1951'de Hatay'da belediye sınırları yeniden düzenlenmiş ve bazı yerler Hatay Belediye Başkanlığı sınırlarına dâhil edilmiştir. Türkiye'de genel olarak belirli tarihlerde belediye ve özel idare sınırları belirlenmektedir. Hatay'daki bazı özel idare alanlarında bulunan yerlerin belediye hudutlarına dâhil edilmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir⁶⁸. Hatay'daki bazı yerlerin belediye sınırlarına dâhil edilmesi bağlamında, vilâyetin güneyi doğuda Cumaova şosesinden batıda numaralı sokağa kadar olan yer ile Batıda 105 numaralı sokaktan Hatay Caddesi ve Kuzeyde Hatay Caddesi'nden güneye kadar olan kısım belediye sınırları olarak belirlenmiştir⁶⁹.

⁶⁸ Hulusi Karagel, "Mülki İdare Sınırlarının Belirlenmesi ile İlgili Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Geçerli Uygulamalar", AÜ. **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı (18-19 Ekim 2012)**, Ankara, s.96-106.

⁶⁹ **Resmi Gazete**, 24 Şubat 1951, Sayı: 7743, s.577.

18 Nisan 1951 tarihinde Hatay Valisi yeniden değişmiştir. 22 Haziran 1960'ta Hatay Valisi olan Hikmet Kümbetlioğlu bir yıl bile geçmeden değiştirilmiş ve yerine aynı tarihte Ordu Valisi olan Rebiî Karatekin isimli kişi tayin edilmiştir⁷⁰. Böylece DP iktidarının ilk yıllarında Hatay'da iki defa Vali değişikliği olmuştur. Hikmet Kümbetlioğlu da Çankırı Valisi olarak görevlendirilmiştir.

19 Ocak 1952'de İskenderun ilçesi Merkez bucağı Karaağaçhatun köyüne bağlı olan Biryana mahallesi, Biryana adıyla bağımsız bir köy yapılmıştır⁷¹. Aynı şekilde 26 Eylül 1952'de Merkez ilçesi Merkez bucağı Habeştüylü köyüne bağlı olan Bitrin mahallesi de aynı isimle bir köy haline getirilmiştir⁷². 7 Temmuz 1952'de Dörtöyl ilçesinin Payas bucağına bağlı olan Azgınlık ve Karayılan köyleri İskenderun ilçesinin Merkez bucağı sınırlarına alınmıştır⁷³. Böylece İskenderun'un sınırları iyice genişlemiş ve burası Hatay vilayetinin alan bakımından büyük kazalarından birisi durumuna gelmiştir.

Köy ya da mahalle gibi en küçük idari birimlerin sınırlarının ya da yerlerinin değişmesinde sel ya da diğer afetlerin önemli bir etkisi olmaktadır. Örneğin 25 Temmuz 1952 tarihinde Merkez ilçesine bağlı olan Güvenç köyü, aşırı selden dolayı büyük bir yıkıma uğramıştır. Bu nedenle adı geçen yer köyün sınırı dışında yer alan Ağabayır mevkiine nakledilmiştir⁷⁴. Yeni köyün inşası için Hatay Valiliği tarafından 22 aileye karşılıksız olarak kerestelik ağaç verilmiştir⁷⁵. Söz konusu değişim, doğal afetlerin yerleşim yerlerinin üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

⁷⁰ **Resmi Gazete**, 25 Nisan 1951, Sayı:7793, s.1040.

⁷¹ **Resmi Gazete**, 20 Mart 1952, Sayı:8064, s.3138.

⁷² **Resmi Gazete**, 22 Aralık 1952, Sayı:8289, s.5167.

⁷³ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 232.16.4; **Resmi Gazete**, 19 Temmuz 1952, Sayı: 8162, s.4162.

⁷⁴ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 129.61.5; **Resmi Gazete**, 27 Eylül 1952, Sayı: 8218, s.4573.

⁷⁵ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 129.63.13.

Resmi Gazete'nin verilerine göre, 1953'te idari birimlerdeki düzenlemeler anlamında Hatay'da çok sayıda değişikliğin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, 3 Mart 1953'te Kırıkhan kazası Merkez nahiyesi Saylak köyüne bağlı Alibeyçağlı ve Söğütalan mahalleri birleşerek Alibeyçağlı adında bir köy haline getirilmiştir. Aynı şekilde, Samandağ ilçesi Karaçay nahiyesi Büyükdere köyüne bağlı Rıdvan mahallesi Rıdvan köyü ve Merkez kazası Hıdırbey nahiyesi Aşağıaydi köyüne bağlı Yukarıaydi mahallesi Yukarıaydi adında bir köy haline getirilmişlerdir. Bunun dışında, Samandağ kazası Karaçay nahiyesi Küçüknehir köyüne bağlı Çerkez mahallesi Tavuklu köyüne bağlanmış, aynı kazanın Merkez bucağına bağlı olan Asakirli ve Bina köyleri Karaçay nahiyesine ve Altınözü kazası Şenköy nahiyesi hudutlarında yer alan Yumuşhan, Kozkalesi ve Hanyolu köyleri Merkez nahiyesine dâhil edilmişlerdir⁷⁶. Son olarak da 7 Aralık 1953'te İskenderun kazasına bağlı Belen adında yeni bir bucak oluşturulmuştur⁷⁷.

1953 yılı düzenlemeleri içerisinde 30 Temmuz 1953'te Altınözü ilçesi Merkez bucağına bağlı Tanışma köyü Merkez kazanın Merkez nahiyesine bağlanmıştır⁷⁸. Aynı tarihte bahsi geçen ilçenin Şenköy nahiyesi Merkez bucağına dâhil edilmiştir⁷⁹. Böylece Şenköy nahiyesi ortadan kaldırılmış oluyordu. Bu durum, sadece köy ya da mahallerin değil; aynı zamanda daha büyük idari birimlerin de ortadan kalkabileceğini ortaya çıkarmaktadır.

Daha önceki yıllarda olduğu gibi 1953 yılında da doğal afetlerden dolayı Hatay vilâyetinde bir köyün yeri değiştirilmiştir. 28 Temmuz 1953'te heyelana maruz kalmasından dolayı Hassa ilçesine bağlı olan Hacılar köyünün yeri değiştirilmiştir⁸⁰. Söz konusu değişiklik bağlamında adı geçen köy, daha güvenilir bir alana kaydırılmış ve burada

⁷⁶ **Resmi Gazete**, 5 Haziran 1953, Sayı:8426, s.6047-6048.

⁷⁷ **Resmi Gazete**, 13 Ocak 1954, Sayı:8606, s.7963.

⁷⁸ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 293.23.17; **Resmi Gazete**, 27 Ağustos 1953, Sayı: 8492, s.7053.

⁷⁹ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 239.23.20; **Resmi Gazetesi**, 28 Ağustos 1953, Sayı: 8493, s.7061.

⁸⁰ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 133.62.11; **Resmi Gazete**, 8 Eylül 1953, Sayı: 8502, s.7153.

aynı isimle yeni bir köy yani yerleşim alanı teşekkül ettirilmek zorunda kalmıştır.

Çok eski dönemlerden beri bir ülke, bir vilâyet hatta aynı vilâyet içerisinde idari yapılanmalar anlamında sınır düzenlemeleri yapılmaktadır⁸¹. Bu kapsamda, Hatay vilâyeti Antakya kazası hudutları dâhilinde bulunan Abacılı ya da diğer adıyla Güzelçay köyü ile Delibakırlı köyleri arasında sınırlar yeniden belirlenmiş ve bahsi geçen iki yerleşim biriminin muhtarlık alanları oluşturulmuştur⁸². Aynı şekilde, 25 Haziran 1954'te Samandağ ilçesine bağlı olan Liman köyü de heyelandan dolayı aşırı zarar görmüş ve köy kullanılmaz duruma gelmiştir. Bu nedenle Liman köyü de başka bir alana kaydırılmıştır⁸³. 10 Temmuz 1954'te Altınöz ilçesine bağlı Hacıpaşa köyünün de sınırları heyelandan dolayı değiştirilmiştir⁸⁴.

1954 yılında Hatay Valisinin değiştiği ve mevcut valinin yeni bir göreve atandığı görülmektedir. Söz konusu değişim bağlamında, 18 Ocak 1954'te Hatay Valisi Rebi Karatekin İçişleri Bakanlığına İdari Meclis görevine tayin edilmiştir⁸⁵. Bu değişiklikten hemen sonra 26 Mayıs 1954'te İstanbul Vali Yardımcısı Celal İzgi isimli şahıs Hatay Valisi olarak görevlendirilmiştir⁸⁶.

Hatay'da merkezi yapılanma içerisinde 1954 yılında yapılan bazı önemli değişiklikler şunlardır: 14 Mayıs 1954 tarihinde Reyhanlı ka-

⁸¹ Osman Gümüşçü, Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı, **Bilig Dergisi**, S 52, 2010, s.98.

⁸² CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 238.17.10.

⁸³ Resmi Gazete, 16 Haziran 1954, Sayı:8730, s.9636.

⁸⁴ Resmi Gazete, 6 Ağustos 1954, Sayı: 8774, s.10013.

⁸⁵ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 134.107.12; Resmi Gazete, 27 Ocak 1954, Sayı:8618, s.8054.

⁸⁶ Resmi Gazete, 10 Haziran 1954, Sayı:8725, s.9594.

zası Merkez bucağında bulunan Saçaklı köyü, Merkez ilçe olan Antakya'nın Merkez nahiyesine dâhil edilmiştir⁸⁷. Aynı tarihte aynı ilçenin Merkez kazası Karahüyük köyüne bağlı İskan mahallesi aynı isimle müstakil bir köy yapılmıştır⁸⁸.

1950'de 334 adet muhtarlığın bulunduğu Hatay'da geçen beş yıllık süre içerisinde muhtarlık sayısı artarak 347'ye yükselmiştir. Bunkdaki temel sebep, köylere bağlı 13 adet mahallenin köy statüsüne kavuşmasıdır. İlçeler arasında muhtarlık sayısı en fazla olan 82 muhtarlık ile Yayladağı ilçesi iken; en az olan da 21 adet muhtarlık ile Dört yol'dur. Merkez kaza olan Antakya'nın ise muhtarlık sayısı Yayladağı'ndan daha azdır ve 72 civarındadır⁸⁹. Söz konusu durum, dönem itibarıyla Yayladağı ilçesinin hem alan hem idari birim sayısı bakımından diğerlerinden çok daha büyük olduğunu açık şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de DP iktidarında idari yapılar içinde yapılan en önemli düzenlemeler içerisinde tapu kadastro çalışmaları yer almaktadır. Bu bağlamda, 1950'li yıllarda tapu ve kadastro çalışması yapılmayan hiçbir alan bırakılmamıştır⁹⁰. 1955'e kadar Hatay genelinde çok sayıda alanın tapulama işlemleri yapılmıştır. Örneğin Hatay Valiliği Tapu ve Kadastro Müdürlüğü tarafından başta Merkez ve Altınözü ilçelerine bağlı birçok yerleşim alanı ve arazinin kadastro çıkarılmıştır⁹¹. Söz konusu çalışmalar DP iktidarının son dönemi olan 1960 yılına kadar aralıksız olarak devam etmiştir.

Hatay vilâyetinde 1955'te yapılan idari değişiklik ve düzenlemeler arasında şunlar yer almaktadır: 26 Haziran 1955'te Kırıkhan kazası Merkez nahiyesi Acemli köyüne bağlı olan Reşatlı mahallesi, aynı adla

⁸⁷ **Resmi Gazete**, 17 Haziran 1954, Sayı: 8781, s.9642.

⁸⁸ **Resmi Gazete**, 14 Temmuz 1954, Sayı:8754, s.9885.

⁸⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, İstanbul 1961, s.39.

⁹⁰ Bilal Tunç, **Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.27.

⁹¹ **Resmi Gazete**, 1 Nisan 1955, Sayı: 8970, s.1447.

köy statüsüne dönüştürülmüştür⁹². 7 Temmuz 1955'te İskenderun ilçesi Belen nahiyesi yerleşim birim olan Kıcı ile Kırıkhan ilçesi Merkez nahiyesine bağlı Kurtlarsarımazı köyleri arasındaki sınırlar yeniden belirlenmiştir⁹³. 1955'te son olarak Altınözü ilçesi Merkez nahiyesine bağlı Hanyolu köyü, aynı ilçenin Şenköy nahiyesine eklenmiştir⁹⁴.

Resmi Gazete'ye göre 1956 yılında Hatay Merkez ve diğer ilçelerde yerleşim birimleri açısından önemli değişimler bulunmaktadır. Bu kapsamda, Reyhanlı kazası Merkez nahiyesi Dizin köyüne bağlı Mağaramsı ve Fevzipaşa mahalleri birleştirilerek Mağaramsı ve Hassa kazası Merkez nahiyesi Salmanuşağı köyüne bağlı Avdi mahallesi de Avdil adlı köyler oluşturulmuştur⁹⁵. 14 Mart 1956'da Kırıkhan ilçesi Yalangöz nahiyesinin merkezi Çamsan köyünden Yalangöz köyüne aktarılmıştır⁹⁶.

27 Şubat 1956'da Hassa kazası Güvenç nahiyesi Eğribuca köyüne bağlı Fasıllı mahallesi Yukarıbacak köyü, Merkez ilçesi Bedirge nahiyesi Arpahan köyüne bağlı Aşağıoba mahallesi Aşağıoba köyü ve 14 Mart 1956'da Reyhanlı ilçesi Merkez nahiyesi Paşaköy köyüne bağlı Karahöyük mahallesi Karahöyük köyü yapılmıştır. Aynı tarihte Merkez ilçesi Merkez nahiyesine bağlı Sabunluk köyü hududunda Yenimahalle adında yeni bir birim oluşturulmuş ve burası Sabunluk köyüne bağlanmıştır⁹⁷. 27 Haziran 1956'da Hatay'da yeni bir nahiye daha teşekkül ettirilmiştir. Buna göre, Dört Yol ilçesine bağlı Erzin adında yeni bir bucak oluşturulmuştur. Aynı tarihlerde Antakya ilçesi Bedirge nahiyesi Avaklı köyüne bağlı Alanazı mahallesi aynı adıyla bağımsız bir köy haline getirilmiştir⁹⁸. 27 Eylül 1956'da İskenderun ilçesi

⁹² **Resmi Gazete**, 21 Haziran 1955, Sayı: 9034, s.12185.

⁹³ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 252.23.05; **Resmi Gazete**, 27 Temmuz 1955, Sayı:9065, s.12426.

⁹⁴ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 254.41.12.

⁹⁵ **Resmi Gazete**, 13 Ocak 1956, Sayı:9206, s.13367.

⁹⁶ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 257.18.7; **Resmi Gazete**, 12 Nisan 1956, Sayı:9283, s.14074.

⁹⁷ **Resmi Gazete**, 6 Haziran 1956, Sayı:9325,s.14493.

⁹⁸ **Resmi Gazete**, 27 Haziran 1956, Sayı:9343, s.14463.

Belen nahiyesi sınırlarında yer alan Tahtaköprü köyü aynı ilin Antakya ilçesi Bedirge nahiyesine bağlanmıştır⁹⁹.

1956 yılında Hatay Valisinin değiştirildiği ve adı geçen vilâyete yeni birisinin atandığı anlaşılmaktadır. 3 Eylül 1956'da Hatay Valisi Celal İzgi'nin Urfa'ya atanmasıyla beraber, İçişleri Bakanlığı emrinde çalışmakta olan Ethem Necip Yetkiner de Hatay Valisi olarak görevlendirilmiştir¹⁰⁰. Söz konusu gelişmeyle beraber, DP devrinde Hatay'a beş vali atanmış oluyordu.

İhtiyaçlar ve taleplerden dolayı bazı dönemlerde vilâyetler arasındaki hudutlar yeniden düzenlenebilmektedir. Hatay ve buraya komşu olan illerle de çeşitli tarihlerde sınırlar tekrar düzenlenmiştir. Bu bağlamda, 3 Aralık 1956'da Gaziantep İslahiye kazasına bağlı Haydarkanlı köyü ile Hatay Hassa ilçesine bağlı Akbez köyleri arasındaki sınırlar yeniden belirlenmiş ve her iki köyün arazilerinin alanları iki vilâyetin olurlarıyla çizilmiştir¹⁰¹. Aynı şekilde, Gaziantep İslahiye ilçesi Tesbi, Dört Yol kazasına bağlı Çat ve Adana vilâyeti Osmaniye ilçesine bağlı Küllü köyü arasındaki sınır tekrar çizilmiştir¹⁰².

1950 ile 1957 yılları arasında Hatay genelinde çok sayıda mahalenin köye dönüştürüldüğü ve birçok mahalle statüsünün ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yıllarda olduğu gibi, 1957'de de İskenderun ilçesi Belen nahiyesi Kömürçukuru Koyun adlı köye bağlı Tahtaköprü mahallesi, aynı adla anılan yeni bir köy yapılmıştır¹⁰³. Böylece İskenderun'un hem köy sayısı hem de muhtarlık sayısı artmıştır.

3 Nisan 1957'de Yayladağı ilçesi Kışlak nahiyesi sınırlarında bulunan Cindarlı köyü Antakya ilçesinden Şenköy'e dâhil edilmiştir¹⁰⁴. 5

⁹⁹ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 261.40.13; **Resmi Gazete**, 6 Ekim 1956, Sayı: 9426, s.15701.

¹⁰⁰ CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 144.75.9; **Resmi Gazete**, 19 Eylül 1956, Sayı: 9411, s.15622.

¹⁰¹ **Resmi Gazete**, 9 Ocak 1957, Sayı: 9504, s.16142.

¹⁰² CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 264.9.10; **Resmi Gazete**, 9 Nisan 1957, Sayı: 9581, s.16853.

¹⁰³ **Resmi Gazete**, 23 Şubat 1957, Sayı: 9543, s.16181.

¹⁰⁴ **Resmi Gazete**, 7 Mayıs 1957, Sayı: 9600, s.17033.

Nisan 1957'de Hatay genelinde sekiz adet yeni köy oluşturulmuştur. Söz konusu köyler şunlardır: Yılanlı, Kazkeli, Dedemli, Çubukçu, Büyükbaba, Çerkez, Kangallar ve Olgunlar¹⁰⁵. Böylece Hatay'da sekiz adet yeni muhtarlık teşekkül ettirilmiştir.

İdari birimler içerisinde yapılan en önemli düzenlemeler şüphesiz ki yeni belediyelerin teşekkülüdür. 1950 ile 1960 yılları arasındaki dönemde çok az da olsa Hatay'da iki adet yeni belediyenin oluşturulduğu görülmektedir. Bunlardan birisi, 11 Eylül 1957'de Dört Yol ilçesi Belediye Başkanlığı hudutlarında bulunan Kuzuculuk Köyünde Kuzuculuk Belediye Başkanlığı oluşturulmuştur¹⁰⁶. Böylece, Dört Yol'a bağlı bazı köyler yeni belediyeye bağlanmıştır. Ayrıca, 7 Ekim 1957'de Hatay Valisi Ethem Necip Yetkiner Dâhiliye Vekâleti'nde görevlendirilmek üzere Valilik görevinden alınmıştır¹⁰⁷. Bu atamadan sonra 12 Aralık 1957'de İstanbul Emniyet Müdür ve Adana milletvekili olan Ahmet Topaloğlu Hatay'a Vali olarak atanmıştır.

Bu tarihlerde son olarak 3 Ocak 1958'de İskenderun ilçesi Arsuз nahiyesi Çen köyüne bağlı Helvanlı mahallesi aynı adla ve Kırıkhan ilçesi Merkez nahiyesi Güzelce köyüne bağlı Kömürçukuru mahallesi de Karaelmaslı adıyla köy yapılmışlardır¹⁰⁸. DP devrinde idari alanda yapılan düzenlemeler diğer yıllarda devam etmiş ve özellikle de 1987 yılında Hatay'a bağlı Karaağaç, Karayılan ve Denizciler gibi yerlerde belediye teşkilatları oluşturulmuştur¹⁰⁹.

¹⁰⁵ **Resmi Gazete**, 16 Ağustos 1957, Sayı:9683, s.17720.

¹⁰⁶ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 266.24.20; **Resmi Gazete**, 28 Eylül 1959, Sayı:9718, s.17198; **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 147.60.20; **Resmi Gazete**, 9 Ekim 1957, Sayı:9727, s.17981.

¹⁰⁷ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 147.60.20; **Resmi Gazete**, 9 Ekim 1957, Sayı:9727, s.17981.

¹⁰⁸ **Resmi Gazete**, 7 Şubat 1959, Sayı:10129, s.20952.

¹⁰⁹ Bayram Çetin, "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı", **Doğu Coğrafyası Dergisi**, S 17, C 18, 2012, s.247.

SONUÇ

1939 yılından itibaren Türkiye topraklarına katılan Hatay vilâyetine bağlı kaza, nahiye, köy ve mahallelerin statülerinde ciddi değişiklik ve düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, yeni ilçeler oluşturulmuş ve bu ilçelere yeni nahiye ve köyler bağlanmıştır. Bunun dışında yeni bucaklar oluşturularak bunlara çok sayıda köyler bağlanmış ve bu köylerde çeşitli tarihlerde idari alanda düzenlemeler yapılmıştır.

Söz konusu düzenlemeler hem DP devrinde hem de DP döneminden önce olan 1939-1950 yılları arasında ilçe, nahiye, köy ve mahallelerin bazılarında statü değişiklikleri şeklinde yapılmıştır. Resmi Gazete ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen bilgi ve belgelerden elde edilen verilere göre, 1950'lerde Hatay'da bir adet ilçe, 3 adet yeni nahiye ve çok sayıda mahalle teşekkül ettirilmiştir. Örneğin bu dönemde köylere bağlı olan çok sayıda mahalle köye dönüştürülmüş ve bazı köylerin de statüleri düşürülmüştür. Ayrıca, bahsi geçen devirde Hatay genelinde meydana gelen doğal afetlerden dolayı bazı mahalle ya da köylerin yerleri değiştirilmiştir. Bu da, idari birimlerin teşekkülünde sadece ihtiyaç ya da düzenlemelerin değil, aynı zamanda doğal afetlerin de çok etkili olduğunu göstermektedir.

İdari düzenlemeler bağlamında Hatay genelinde çok sayıda köy ya da mahallenin adı değiştirilmiştir. Anavatana katılan yeni vilâyette sayıca fazla Türkçe olmayan ya da ulusalcılığa uygun düşmeyen yerleşim yeri isimleri bulunmaktaydı. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen verilere göre 1940'tan 1960'a kadar geçen süre içerisinde sayıca fazla köylerin isimleri yeniden düzenlenmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.2.

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 87.68.6.

- CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.19.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 135.44.9.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 134.32.1.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 134.32.5.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 134.31.12.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 133.30.10.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 132.25.14.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 133.27.4.
CCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 76.501.6.
CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 97.113.2.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 161.11.6.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 176.18.7.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 181.9.12.
CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 114.46.18.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 195.31.20.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 197.9.15.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 198.14.4.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 205.15.13.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 204.10.1.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 213.15.13.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 232.16.4.
CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 129.61.5.
CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 129.63.13.
CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 293.23.17
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 239.23.20.
CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 133.62.11.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 238.17.10.

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 134.107.12.

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 252.23.05.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 254.41.12.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 257.18.7.

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 261.40.13.

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 144.75.4.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 264.9.10.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 266.24.20.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 147.60.20.

Resmi Gazeteler

Resmi Gazete, 28 Ağustos 1940, Sayı:4599, s.14582.

Resmi Gazete, 26 Nisan 1939, Sayı:4198, s.11951.

Resmi Gazete, 4 Ağustos 1939, Sayı:4276, s.12400.

Resmi Gazete, 5 Şubat 1940, Sayı: 4425, s.13286.

Resmi Gazete, 18 Aralık 1940, Sayı: 4689, s.193.

Resmi Gazete, 4 Şubat 1942, Sayı:5024, s.2247.

Resmi Gazete, 6 Kasım 1942, Sayı: 5250, s.3942.

Resmi Gazete, 5 Temmuz 1943, Sayı:5447, s.5440.

Resmi Gazete, 22 Aralık 1943, Sayı:5524, s.6198.

Resmi Gazete, 7 Ocak 1944, Sayı:5597, s.6258.

Resmi Gazete, 24 Nisan 1944, Sayı: 5689, s.6789.

Resmi Gazete, 8 Haziran 1944, Sayı: 5725, s.7069.

Resmi Gazete, 3 Temmuz 1945, Sayı:6047, s.8994.

Resmi Gazete, 7 Mart 1946, Sayı: 6250, s.10221.

Resmi Gazete, 2 Ağustos 1945, Sayı:6073, s.9144.

Resmi Gazete, 26 Mart 1946, Sayı: 6266, s.10301.

Resmi Gazete, 29 Mart 1946, Sayı:6269, s.10318.

- Resmi Gazete**, 13 Nisan 1946, Sayı:6282, s.10425.
- Resmi Gazete**, 20 Temmuz 1946, Sayı:6364, s.10946.
- Resmi Gazete**, 27 Şubat 1947, Sayı:6543, s.11937.
- Resmi Gazete**, 6 Mart 1947, Sayı:6549, s.11566.
- Resmi Gazete**, 21 Mart 1947, Sayı:6562, s.12038.
- Resmi Gazete**, 16 Temmuz 1947, Sayı: 6659, s.12665.
- Resmi Gazete**, 20 Aralık 1947, Sayı:6785, s.13274.
- Resmi Gazete**, 24 Mart 1948, Sayı: 6868, s.13777.
- Resmi Gazete**, 5 Nisan 1948, Sayı: 6875, s.13825.
- Resmi Gazete**, 9 Haziran 1948, Sayı:6927, s.14150.
- Resmi Gazete**, 8 Aralık 1948, Sayı: 7074, s.15217.
- Resmi Gazete**, 30 Nisan 1949, Sayı: 7195, s.16037.
- Resmi Gazete**, 9 Ağustos 1949, Sayı: 7276, s.16701.
- Resmi Gazete**, 10 Kasım 1949, Sayı: 7350, s.17165.
- Resmi Gazete**, 15 Haziran 1950, Sayı: 7533, s.18625.
- Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1950, Sayı:7549, s.18714.
- Resmi Gazete**, 15 Haziran 1950, Sayı: 7533, s.18625.
- Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1950, Sayı:7549, s.18713.
- Resmi Gazete**, 24 Şubat 1951, Sayı: 7743, s.577.
- Resmi Gazete**, 25 Nisan 1951, Sayı:7793, s.1040.
- Resmi Gazete**, 20 Mart 1952, Sayı:8064, s.3138.
- Resmi Gazete**, 22 Aralık 1952, Sayı:8289, s.5167.
- Resmi Gazete**, 19 Temmuz 1952, Sayı: 8162, s.4162.
- Resmi Gazete**, 27 Eylül 1952, Sayı: 8218, s.4573.
- Resmi Gazete**, 5 Haziran 1953, Sayı:8426, s.6047-6048.
- Resmi Gazete**, 13 Ocak 1954, Sayı:8606, s.7963.
- Resmi Gazete**, 27 Ağustos 1953, Sayı: 8492, s.7053.

- Resmi Gazetesi**, 28 Ağustos 1953, Sayı: 8493, s.7061.
- Resmi Gazete**, 8 Eylül 1953, Sayı: 8502, s.7153.
- Resmi Gazete**, 16 Haziran 1954, Sayı:8730, s.9636.
- Resmi Gazete**, 6 Ağustos 1954, Sayı: 8774, s.10013.
- Resmi Gazete**, 27 Ocak 1954, Sayı:8618, s.8054.
- Resmi Gazete**, 10 Haziran 1954, Sayı:8725, s.9594.
- Resmi Gazete**, 17 Haziran 1954, Sayı: 8781, s.9642.
- Resmi Gazete**, 14 Temmuz 1954, Sayı:8754, s.9885.
- Resmi Gazete**, 1 Nisan 1955, Sayı: 8970, s.1447.
- Resmi Gazete**, 21 Haziran 1955, Sayı: 9034, s.12185.
- Resmi Gazete**, 27 Temmuz 1955, Sayı:9065, s.12426.
- Resmi Gazete**, 13 Ocak 1956, Sayı:9206, s.13367
- Resmi Gazete**, 12 Nisan 1956, Sayı:9283, s.1407
- Resmi Gazete**, 6 Haziran 1956, Sayı:9325,s.14493.
- Resmi Gazete**, 27 Haziran 1956, Sayı:9343, s.14463.
- Resmi Gazete**, 6 Ekim 1956, Sayı: 9426, s.15701.
- Resmi Gazete**, 19 Eylül 1956, Sayı: 9411, s.15622.
- Resmi Gazete**, 9 Ocak 1957, Sayı: 9504, s.16142.
- Resmi Gazete**, 9 Nisan 1957, Sayı: 9581, s.16853.
- Resmi Gazete**, 23 Şubat 1957, Sayı: 9543, s.16181.
- Resmi Gazete**, 7 Mayıs 1957, Sayı: 9600, s.17033.
- Resmi Gazete**, 16 Ağustos 1957, Sayı:9683, s.17720.
- Resmi Gazete**, 28 Eylül 1959, Sayı:9718, s.17198.
- Resmi Gazete**, 9 Ekim 1957, Sayı:9727, s.17981.
- Resmi Gazete**, 7 Şubat 1959, Sayı:10129, s.20952.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- Akçora, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000, ss.379-405.
- Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1997.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1961.
- Çavdar, Tefik, **Türk Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 3. Basım, İmge Yayınları, İstanbul 2003.
- Çetin, Bayram, "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekan-sal Dağılışı", **Doğu Coğrafyası Dergisi**, C 17, S 28, 2012, ss.231-258.
- Gümüşçü, Osman, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", **Bilig Dergisi**, S 52, 2010, ss.79-104.
- Karagel, Hulusi, "Mülki İdare Sınırlarının Belirlenmesi ile İlgili Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Geçerli Uygulamalar", **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı (18-19 Ekim 2012)**, Ankara, ss.96-106.
- Kartal, Nazım, **İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Keskin, Nuray E., Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C 2, S 5, 2007, ss.119-174.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

- Savcı, Nergis, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Şahin, Enis ve Tunç, Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar**, C 1, S 2, ss.31-69.
- Tunç, Bilal ve Özçelik, Fatih, “Demokrat Parti Döneminde Ağrı’da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960)”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 3, ss.463-467.
- Tunç, Bilal, **Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.
- Tunçel, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 2, 2000, ss.23-34.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1941.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları İstanbul 1946.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1950 Umumi Nüfus Sayımı**, Neşriyat Yayınları, İstanbul 1951.
- Üçeçam, Karagel, Döndü, **Hatay İli Yerleşme Coğrafyası I**, Pegem Yayınları, Ankara 2008.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ANTAKYA AĞZINDA UNUTULMAYA YÜZ TUTAN KELİMELER, DEYİMLER VE ATASÖZLERİ ÜZERİNE

Bülent ARI*

ÖZET

Antakya, Türkiye'nin en güneyinde Suriye sınırında bulunan doğal bir sınır şehri olan Hatay'ın merkez ilçesidir. Bu bölgede Arap ve Türk kültürleri iç içedir. Bu durum Arapça ve Türkçe arasındaki kelime alışverişini de etkilemiştir. Asırlar süren etkileşime ve Arapçanın ibadet dili olmasının yaptığı etkiye rağmen yörede kullanılan Türkçe saflığını ve özgün değerini korumuş, ama Arapçanın yaygın olduğu bölgelerde Türk topluluklarında dil kayıpları büyük boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan eğitim olanaklarının artmış olması, teknoloji (Televizyon, radyo, internet vb.) kullanımı gibi sebeplerle Antakya ağızındaki bazı kelimeler artık unutulmaya yüz tutmuştur. Bu çalışmada Antakya ağızında kullanım sıklığı azalan, unutulmaya yüz tutan kelimeler, deyimler ve atasözlerine örnekler verilecektir. Unutulmaya yüz tutmuş bu kelime, deyim ve atasözlerinin seçiminde Bülent Nakib'in *Antakya Ağızı Dilbilgisi ve Sözlük* (2004), Prof. Dr. Jale Öztürk'ün *Hatay Ağızı* (2009) ve *Antakya Merkez Ağızı* (2015) kitaplarından faydalanılacaktır. Çalışma bir giriş bölümü ile başlayacak, sonrasında kelime, deyim, atasözlerine ait kullanımdan düşmüş, unutulmaya yüz tutmuş örnekler, alfabe sırasına göre a'dan z'ye verilecek; ardından çalışma bir sonuç ve KAYNAKÇA ile birlikte tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Antakya Ağızı, Kelimeler, Deyimler, Atasözleri.

* Doç.Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, bari@mku.edu.tr.

A STUDY ON WORDS, IDIOMS AND PROVERBS IN ANTAKYA DIALECT THAT ARE SUNK INTO OBLIVION

ABSTRACT

Antakya is the center county of Hatay city which is located in the most southern part of Turkey in the border of Syria. Arabic and Turkish cultures are nested in this region. This has also affected exchange of words between Arabic and Turkish. Despite the long interaction and the fact that Arabic is the religious language of Muslims, Turkish has saved its purity and original value. However, language loss has dramatically increased in the Turkish societies where Arabic has been very common. On the other hand, because of some reasons like the development in educational opportunities and use of technology (television, radio, internet, etc.), some words in Antakya dialect have sunk into oblivion. In this study, some examples will be given for the words, idioms and proverbs which are rarely used or almost forgotten in Antakya dialect. "Grammar and Lexicon in Antakya Dialect" (2004), the work of Bülent Nakib and "Hatay Dialect" (2009) and "Antakya Central Dialect" (2015) the books of Prof. Dr. Jale Öztürk will be referred to in selection of the words, idioms and proverbs that are sunk into oblivion. The study will begin with a section of introduction, and then examples of the words, idioms and proverbs which are sunk into oblivion will be given in alphabetical order. Finally, the study will be completed with sections of conclusion and references.

Keywords: Antakya, Antakya Dialect, Words, Idioms, Proverbs.

GİRİŞ

Dilin doğan, gelişen ve nihayetinde ölen; çeşitli etkilere maruz kalan, başka dillerle münasebet kurabilen, kelime alış verişi yapabilen bir olgu olduğunu bilmekteyiz. Dil, insanlar arasındaki iletişimi yazılı ve sözlü olarak sağlarken zaman içerisinde büyük değişimlere de uğrar. Bu değişimler bazı kelimelerin unutulup kaybolmasını ve bunların yerini başka kelimelerin almasını da kapsayabilir.

Türkiye’de konuşulan Türkiye Türkçesi İstanbul ağzını esas almaktadır ancak bölgelere ve şehirlere göre çeşitli ağız özelliklerine sahiptir: Erzurum ağzı, Konya ağzı, Gaziantep ağzı... Bu ağız farklılıkları, bir dil kusuru olarak değil, bir zenginlik olarak görülmeli ve ağızlar hakkında daha fazla araştırma yapılarak bunların kayıt altına alınmaları, unutulmalarının engellenmeleri gerekmektedir.

Anadolu coğrafyasında bin yılı aşkın süredir konuşulan Türkçe, bu uzun süreç içerisinde başka dillerden de etkilenerek zenginleşmiş, değişmiştir. Nakib (2004:5), Türkçenin 10. yüzyılda Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasına geldiğini ve bölgeye uygulanan yoğun Türkmen iskani ile birlikte bölgeye hakim olduğunu belirtmektedir. Bundan sonraki dönemde de Arapça ve Türkçenin varlıklarını karşılıklı saygı içinde sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Burada bahsedilen bölge, çalışmamızda da üzerinde duracağımız Antakya bölgesidir.

Antakya, Türkiye’nin en güneyinde Suriye sınırında bulunan doğal bir sınır şehri olan Hatay’ın merkez ilçesidir. Bundan dolayı, burada yaşayan Türklerin Araplarla karşılıklı münasebet içinde oldukları bilinmektedir. Bu bölgede Arap ve Türk kültürleri iç içedir. Bu durum Arapça ve Türkçe arasındaki kelime alışverişini de etkilemiştir. “Asırlar süren etkileşime ve Arapçanın ibadet dili olmasının yaptığı etkiye rağmen yörede kullanılan Türkçe saflığını ve özgün yönlerini korumuş, ama Arapçanın yaygın olduğu bölgelerde Türk topluluklarında dil kayıpları büyük boyutlara ulaşmıştır.” (Nakib, 2004:5)

Günümüzde eğitim olanaklarının artmış olması, teknoloji (Televizyon, radyo, internet vb.) kullanımı gibi sebeplerle Antakya ağzındaki bazı kelimeler artık unutulmaya yüz tutmuştur. “*Binlerce yıldır işgalcilerin, asimilasyon niyetlenenlerin başaramadığı bir teknolojik icat başarmıştır. Televizyon en ücra köşelere kadar girince, televizyon dili/ ağzı ve kelimeleri bütün o ücra yerlerdeki halk tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul ağzı dışında kalan yöresel ağızlar ve sözcükler büyük bir hızla yok olmaktadır.*” (Dinç, Ahmet, 2014:9) Saim Sakaoğlu (2012), Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu’nda Konya ağzı üzerine yaptığı bildiride ağızların yok olma sebeplerini şu şekilde belirtmiştir:

1. Ağız özelliklerinin kaybolmasının ilk sebebi eğitimidir. İlkokuldan sonrasını okuyanlarda ağız özellikleri kaybolmaya yüz tutmaktadır.
2. Eğitimin ötesinde cinsiyet farklılığı öne çıkmaktadır. Sınırlı bir eğitim alan kadınlarda ağız özellikleri büyük oranda korunmaktadır.
3. İş hayatı ve sosyal çevre de ağız özelliklerinin kaybolmasına yol açmaktadır. İş ve görev gereği farklı eğitim almış insanlarla temas, iş gereği il, hatta ülke dışına çıkılması da bu etkiyle ilgilidir.

Bu sebepleri Antakya ağzı için de genellemek mümkündür.

Bu çalışmada Antakya ağzında kullanım sıklığı azalan, unutulmaya yüz tutan kelimeler, deyimler ve atasözlerine örnekler verilmiştir. Unutulmaya yüz tutan bu kelime, deyim ve atasözlerinin seçiminde Bülent Nakib’in *Antakya Ağzı Dilbilgisi ve Sözlük* (2004), Prof. Dr. Jale Öztürk’ün *Hatay Ağzı* (2009) ve *Antakya Merkez Ağzı* (2015) kitaplarından faydalanılmıştır.

1. Hatay Ağzının Genel Özellikleri

Öztürk (2009:41), Antakya ağzında Türkçe kökenli uzun ünlülere az sayıda rastlandığını belirtmektedir. Ayrıca Öztürk (2009:43)’e göre

soru zamiri ile meydana getirilen kelime birleşmelerinde iki kelimenin birleşmesi sonucunda uzun ünlülerin meydana gelmesi de Antakya ağzının özelliklerindedir.

Antakya ağzı, yabancı dillerden alınan ve Türkçenin Kalınlık-incelik uyumuna aykırı olan bazı sözcükleri zaman içerisinde Kalınlık-incelik uyumuna uyar hale getirmiştir. Bunu Öztürk (2015:36-37)'e göre bazen kalın sesleri inceltme yoluyla, bazense ince sesleri kalın hale getirme yoluyla yapmıştır. Örneğin Arapça *munis* kelimesi Antakya ağzında *münis* şeklinde söylenmektedir. Bu kelimenin kalın ünlüsü Antakya ağzında inceltilerek ünlü uyumuna uyar hale getirilmiştir. Fransızcadan alınan *sinema* kelimesi ise *snama* şeklinde söylenmektedir. Bu örnekte ise ince olan sesin kalınlaştırıldığını görmekteyiz. Kelime bu yolla ünlü uyumuna uymuştur (Öztürk,2015:36-37). Bunlara ek olarak Antakya merkez ağzında kabahat, sa'at, hayat, baharat gibi kelimelerde son hecedeki /a/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek kelimenin Kalınlık-incelik uyumuna aykırı durumuna gelmesine sebep olmuştur (Öztürk,2015:41).

Öztürk'e göre (2009:43) Antakya merkez ağzı, Düzlük-yuvarlaklık uyumu konusunda belirgin bir özelliğe sahip değildir; Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan bazı sözcüklerde düzleşme yoluyla uyumluluk meydana gelmektedir (çabuk>çabık vb.). Bunun yanında ölçünlü dilde uyumlu olup da yuvarlaklaşma veya düzleşme yoluyla uyumsuzluk gösteren örneğe rastlanmamıştır (Öztürk,2009:43).

Antakya ağzında yabancı dillerden alınan ve dilde en az çaba yasasına aykırı olarak söylenmesi zor olan kelimeler Türkçenin kurallarına uydurulmuştur. Öztürk (2009) bunlara örnek olarak löküs (lüks), moderin (modern), kompili (komple) kelimelerini vermiştir.

Antakya ağzında Arapçadan alınmış kelimelere sıkça rastlamak mümkündür. Bunun sebebi yörenin Arap coğrafyasına yakın olması ve bölge halkının Arapçayı da biliyor olmasıdır denilebilir. **cismüllâtif:** (1) *Üstüne kaymak konmuş künefe.* (2) *Melek gibi güzel, saf ve temiz kadın.* (Nakib,2004:72), **bir habbe:** *Biraz.* (Öztürk,2015:326), **dath taam:** *Güzel*

yemek, her zaman yapılmayan özel yemek. (Nakib,2004:86) mabı arif (a.): Cahil, bilgisiz. (Öztürk,2015:336.) kelimeleri Antakya ağzında kullanılan Arapça kökenli kelimelere örnektir.

2. Örnekler

Bu bölümde Antakya ağzında unutulmaya yüz tutan kelimeler, deyimler ve atasözlerine örnekler verilmiş, bazı kelimeler örnek cümlelerle desteklenmiş; anlamları açıklanmıştır. Bu bölümde Prof. Dr. Jale Öztürk'ün, *Antakya Merkez Ağzı* (2015), *Hatay Ağzı* (2009) kitaplarından; Bülent Nakib'in *Antakya Ağzı Dilbilgisi ve Sözlük* (2004) kitaplarından faydalanılmıştır.

2.1. Kelimelerle İlgili Örnekler

2.1.1. A Sesi ile Başlayan Örnekler

abitıran: Bir tür güzel kokulu çiçek. (Nakib, 2004: 35.)

afara: Ürün toplandıktan sonra tarlada kalan kalıntı. (Öztürk, 2009: 433.)

affarlamak: Bağ, bahçe ve zeytinliklerde, toprak üstünde kalan ürün döküntülerini toplamak. (Afarlamak şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004: 37.)

akse: Yüz, surat. Bir kişinin yerilmesi, kötülenmesi sırasında kullanılır. “*Bezzeke (salyangoz) yalaya aksesini.*” (Nakib, 2004: 42.)

alat: Baharat. (Öztürk, 2009: 433.)

alloza: Başiboş, aylak, işsiz güçsüz. (Nakib, 2004: 42.)

arca: Temiz. (Öztürk, 2015: 324.)

'arnavut: Sert, aksi, nemrut suratlı kişi. ((Nakib, 2004: 45.)

asbab: Elbise, giysi. (Öztürk, 2009: 434.)

ayyüş: Ayşe isminin yöredeki söylenişi. (Öztürk, 2009: 434.)

‘**azze**: “Ya, öyle mi, hayret, yok ayol, aşk olsun” anlamlarına gelen bir şaşırma ve ayıplama ünlemi. “Azze! Hiç ben bele bişi yapar mıyım?” (Nakib, 2004: 50.)

2.1.2. B Sesi İle Başlayan Örnekler

bezzaka: Sümüklüböcek, salyangoz. (Öztürk, 2015: 326.)

bedle: Kız tarafının oğlan tarafına bohça içinde çeşitli hediyeler getirmesi. (Öztürk, 2015: 326.)

bir habbe: Biraz. (Öztürk, 2015: 326.)

buğuzlamak: Boğuzlamak; koyun, dana gibi hayvanları kesmek. (Öztürk, 2009: 436.)

badigir: Tavan ve dam penceresi. “Bre oğlum, odanın havası çok kir-lenik; badigiri aç ta iki habbe temiz hava alak.” (Nakib, 2004: 51.)

bahtenis: Maydanoz. (Behtenüs şeklinde de söylenir.)

banı: Gurbet, yaban. “Kişim banıya gidik, Evde üç döle ben bakom.” (Nakib, 2004: 53.)

berigeçe: Bu taraf. “Nehrin, karşı tarafındaki tarlalar kardaşıma ayıt, berigeçe benim.” (Nakib, 2004: 58.)

bıldır: Bundan bir önceki yıl, geçen yıl. “Ustambul’a en son bıldır gidiktim.” (Nakib, 2004: 60.)

2.1.3. C Sesi İle Başlayan Örnekler

cara: Cere, toprak testi. (Öztürk, 2009: 436.)

caş (a.): Eşek. (Öztürk, 2015: 326.)

celfin: Henüz yumurtlamayan küçük tavuk, piliç. (Nakib, 2004: 68.)

cismüllâtif: (1) Üstüne kaymak konmuş künefe. (2) Melek gibi güzel, saf ve temiz kadın. (Nakib, 2004: 72.)

comart: Cömert. (Öztürk, 2015: 328.)

cor: (1) Söz, konuşma. (2) Birkaç kişinin bir araya gelerek, bir konu üzerinde yaptıkları konuşma; danışma, müşavere. (3) Dedikodu. (Nakib, 2004: 73.)

cövher: Cevher. (Nakib, 2004: 73.)

culluk: Yaban tavuğu; çulluk. (Nakib, 2004: 73.)

curun: Taş veya mermerden yapılmış kurna. (Öztürk, 2015: 326.)

2.1.4. Ç Sesi İle Başlayan Örnekler

çala: Az kullanılmış ama temiz eşya. “Yengi eşyayı ben nerden alı-
cım? Benim anca çalaya gücüm yeter.” (Nakib, 2004: 74.)

çalkanmak: Maddi veya manevi sıkıntı, eziyet çekmek, zahmete girmek, üzülme. (Öztürk, 2015: 328.)

çamır: Çamur. (Nakib, 2004: 75.)

çaplak: El çırpma, alkış. (Nakib, 2004: 75.)

çirtak: Terbiyesiz, yerli yersiz davranan, haddini bilmeyen, saygı-
sız. (Öztürk, 2009: 437.)

çıtıf: Üzüm salkımındaki küçük salkımcık. “Ben fazla yimeycim.
Benge bes bes şo salkımdan bir çıtıf ver.” (Nakib, 2004: 78.)

çıtınak: Aynı sapta birkaç tane incir veya cevizin yetişmesi. (Öz-
türk, 2015: 328.)

çot: Eli sakat, çolak. (Öztürk, 2009: 438.)

çöğdürmek: Fışkırtarak, kavis çizdirerek işemek. (Nakib, 2004:
81.)

çört: (1) Savruk, sakıntısız, kaba kişi. (2) Beceriksiz, sakar. (Nakib,
2004: 81.)

2.1.5. D Sesi İle Başlayan Örnekler

dabaz: (1) Deri üzerinde oluşan ve kaşıntı yapan kırmızı kabarcık-
lar. (2) Alerji. (Nakib, 2004: 83.)

datlı taam: Güzel yemek, her zaman yapılmayan özel yemek. (Nakib, 2004: 86.)

dergemek: Terk etmek, bırakmak. (Öztürk, 2009: 438.)

diyize: Teyze. (Öztürk, 2015: 329.)

döl: Çocuk. (Öztürk, 2015: 329.)

dulda: Rüzgar almayan yer. (Öztürk, 2009: 439.)

dumagi: Nezle, bronşit, grip. “Burnun niye bunca ako; yoksa dumagi mı oluksun?” (Nakib, 2004: 94.)

düğürçü: Kız istemeye giden elçi. (Öztürk, 2009: 440.)

2.1.6. E Sesi İle Başlayan Örnekler

eletmek: Ulaştırmak, götürmek. (Öztürk, 2009: 440.)

en kili: Evvelâ, en önce. “Porğıramda en kili sening şiir okunucu.” (Nakib, 2004: 100.)

eyleşmek: Oyalanmak. (Öztürk, 2015: 330.)

esneği: Bir ucu yanmakta olan odun. Eskiden, geceleri bir yerden bir yere giderken el feneri gibi aydınlatma aracı olarak kullanılırdı. (Nakib, 2004: 100.)

eşed: (1) Yaramaz, afacan çocuk. (2) Zorlu, şiddetli. (Nakib, 2004: 101.)

eter: Kullanılmış giyecek eşyası; kirli çamaşır. “Eterlerini çamaşır sepedine ko, hatte akeyim kenneri.” (Nakib, 2004: 102.)

evrağaç: Sacda pişirilen ekmeği çevirmek için kullanılan tahta alet. (Öztürk, 2009: 441.)

eylim eylim: Salkım salkım. “Üzümleri asmada eylim eylim sallano.” (Nakib, 2004: 104.)

2.1.7. F Sesi İle Başlayan Örnekler

farık: Kamıştan ya da plastikten ince boru. (Nakib, 2004: 105.)

fasfüs: Çıra. (Öztürk, 2009: 441.) (Öztürk, 2009: 441.)

felhan: Sürülerek dinlenmeye bırakılmış tarla; nadas. (Nakib, 2004: 106.)

fer”ün: Zeki ve yaramaz çocuk. (“Firavun” sözcüğünden bozulmuştur.) “Ayağımın çamırınnan halıların üzerinde gezik, canım halıları behtilleyik fer’ün.” (Nakib, 2004: 106.)

fırfır: Fırıldak, topaç. (Öztürk, 2015: 331.)

firik: Ateşte yakılarak çekilmiş taze buğday. (Öztürk, 2009: 441.)

firistilloz: (1) Boyalı, yumuşak şekerleme. (Fistilloz şeklinde de söylenir.) (2) Havalı, hafifmeşrep kadın, yelloz. (Nakib, 2004: 109.)

fırıt: Çuval. (Nakib, 2004: 107.)

2.1.8. G Sesi İle Başlayan Örnekler

galebelik: Kalabalık. (Öztürk, 2015: 331.)

gazilbenet (a.): Toz şeker ve boyanın ısıtılıp merkezkaç kuvvetiyle iplikler halinde savrulması yoluyla yapılan bir tür şekerleme; keten-helvası. (Nakib, 2004: 110.)

gerengi: Hafif bulutlu, sisli, sıcak, ağır hava. (Gerengilik ve girengi şekillerinde de söylenir.) (Nakib, 2004: 112.)

girgeç: Pısrık olmayan, girişken, faal, arkadaş canlısı kimse, cemi-yet adamı. (Nakib, 2004: 112.)

gorcu: Bekçi. (Öztürk, 2009: 443.)

gögleme: Ürünün verimi hakkında tahmin yürütme. (Nakib, 2004: 112.)

güdelek: (1) Kısa, bodur, gelişmemiş, çelimsiz. (Güsgüdelek şeklinde de söylenir.) (2) Kuyruksuz. (Nakib, 2004: 115.)

günsü: Güneşte kurutulan sebzelerdeki özel koku. (Nakib, 2004: 116.)

güzeşte: Faiz. “Deyin bee bakım; benim iki milyar lerama bir ayda nanca güzeşte vericiniz?” (Nakib, 2004: 116.)

2.1.9. Ğ Sesi İle Başlayan Örnekler

ğarraf: Su dolaplarının dönen ve nehirde aldığı suyu yukarıdan oluklara (cetvel) aktaran kısım. (Nakib, 2004: 117.)

ğisyan: Mide içindekileri, elde olmayarak, ağız yoluyla dışarı atmak, istifrağ etmek, kusmak. “Dölün mağdesi pozuluk. Ney yise ğisyan edo, alayını dışarı çıkaro.” (Nakib, 2004: 118.)

ğışayak: Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların ezilmiş haldeki pisliği. (Ğı şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004: 118.)

ğulğule: Söylenti, dedikodu. “Bir can bir canı severse, ele düşer ğulğule.” (Antakya halk türküsü) (Nakib, 2004, 118.)

2.1.10. H Sesi İle Başlayan Örnekler

haket: Zevk içinde yapılan sohbet. (Öztürk, 2015: 331.)

hezen: (1) Evlerin çatısına döşenen, kalın, yuvarlak ve büyük ağaç; kiriş. (2) İriyari, uzun boylu, fakat vücudu mütenasip olmayan kimse. (Nakib, 2004: 131.)

halika: Adaklı olarak doğmuş erkek çocuğun, üç veya yedi yaşına kadar hiç kesilmeden uzatılan bir tutam ya da tüm saçı. (Nakib, 2004: 121.)

hameço: Şamar oğlanı, dalkavuk. (Nakib, 2004: 122.)

hannık: (1) Difteri, kuşpalazı hastalığı. (2) Boğmaca hastalığı. (Nakib, 2004: 123.)

happıs: İyi pişmemiş, suyunu çekmemiş yemek. (Nakib, 2004: 124.)

haşşeler: Vay başıma gelenler. (Nakib, 2004: 125.)

havırız: Tenekeden yapılmış oturak. (Nakib, 2004: 127.)

höcüp: Genç kız ve gelinlerin alınlarından yanaklarına sarkan altın veya gümüş paralarla bezenmiş süs. (Öztürk, 2009: 446.)

2.1.11. I Sesi İle Başlayan Örnekler

ihıcık: İşte, işte burada. İhi ve ihi şeklinde de söylenir. (Nakib, 2004: 140.)

ılış: Geçen, daha önceki. “İliš okuduğum kitap çok hoşuma gidikti. Bu oğader güzel dél.” (Nakib, 2004: 141)

ılışıl: Önceki yıl, geçen yıldan bir evvelki yıl. “-Navakit ayrıldıñ emekliye? -İlišil. Bu seneden barabar iki sene olucu.” (İlišiyıl şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004: 141.)

ıraat: Rahat. (Öztürk, 2009: 446.)

ırılmak: İki şey birbirinden ayrılmak, aralanmak. “Konduramın altındaki lestik ırılık, yörürkene yere dakılo.” (Nakib, 2004: 140.)

ısdar: Kilim dokuma tezgahı. (Öztürk, 2009: 446.)

ışgın: Yörede yemeği ve salatası yapılan menengiç filizi. (Öztürk, 2009: 446.)

ız: Az. (Nakib, 2004:141.)

2.1.12. İ Sesi İle Başlayan Örnekler

ibe: Otların üstündeki nem, çiy. (Nakib, 2004:142.)

idrop: Bir sevinci paylaşmak maksadıyla, iki arkadaştan birisinin diğerini, havada avuçlarını tokuşturmaya davet etmesini anlatır. Eş anlamlısı: Çak! (Arapçadan alınmıştır.) (Nakib, 2004: 142.)

İskele: Eskiden “İskenderun” adının yerine kullanılırdı. (Nakib, 2004: 144.)

inkisar: Beddua. (Öztürk, 2009: 446.)

isnayın: Pazartesi. (Öztürk, 2015: 333.)

irseği: Yarıyı yanmış, kor halinde olan odun. (Öztürk, 2009:447.)

ismariş: Yapılması istenen şey, sipariş. (Öztürk, 2009: 447.)

izbanto(it.): İri yarı, dev cüsseli, izbandut. (Öztürk, 2015: 333.)

2.1.13. K Sesi İle Başlayan Örnekler

kağan: Artık, bundan sonra. (Öztürk, 2015:333.)

kalafat: Kılık, giyim kuşam. “Gözüm tuttu keni; kalafatı düzgün, eli yüzü arıca.” (Nakib, 2004:147.)

kanglız: Zambakgillerden, yaprakları uzun ve mızraksı, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte, alacalı bir süs bitkisi; lale. (Nakib, 2004: 149.)

kapkap: Takunya, nalin. (Öztürk, 2015: 334.)

kellalenmek: Def olup gitmek. (Öztürk, 2015: 334.)

kerme: Kurutulmuş sığır pislği; tezek. (Nakib, 2004: 158.)

kilevi: Göbeğin alt kısmı, vücudun mahrem bölgesi. (Nakib, 2004: 161.)

köynek: Gömlek, elbise içine giyilen iç giysisi. (Öztürk, 2009: 448.)

korlamak: Korumak, saklamak, muhafaza etmek. (Nakib, 2004: 168.)

ku dama: Nohut, leblebi. (Öztürk, 2015: 336.)

kuzulkurt: Çok kızınca söylenen bir ünlem, zıkkımın dibi gibi. (Öztürk, 2015: 336.)

2.1.14. L Sesi İle Başlayan Örnekler

lahmil varka (a.): Kağıt kebabı. (Nakib, 2004:177.)

lakin: Büyük leğen. (Öztürk, 2015: 336.)

landon: Bir tür atlı araba. (Öztürk, 2015: 336.)

larpeddiri: Aniden, birden bire. (Öztürk, 2009: 448.)

leteme: Bazı atların sağrılarının üstünde olan ve kusur sayılan kıvrılmış tüyler. (Nakib, 2004: 178.)

letiken: Beyaz çekirdekli bir kayısı çeşidi. (Nakib, 2004: 178.)

loğ: Toprak damlarda, yollarda toprağı ezip bastırmak için kullanılan taş silindir. (Nakib, 2004: 179.)

lukluk: (1) Gülle (bilya) oyununda çukur, gülle çukuru. (2) Bir oyuncunun kendi güllesi ile vurarak çukur kenarına konmuş rakibin güllisini çukura düşürmesi. (Nakib, 2004: 179.)

lülüş: Ağız mukozasında ve dilde, çeşitli nedenlerle çıkan, ağrı veren bir çeşit çıban; aft. Tükürünce geçeceğine inanılır. “-Dilimde lülüş çıkık. -Tükür gétsin.” (Nakib, 2004: 179.)

2.1.15. M Sesi İle Başlayan Örnekler

mabı arif (a.): Cahil, bilgisiz. (Öztürk, 2015: 336.)

mağlak: Sebze bahçelerindeki bölünmüş toprak parçaları; evlek. (Nakib, 2004: 180.)

mara: Kadın, avrat. “El k’ayip, mara séyip.” (Nakib, 2004: 183.)

maşuş: Danaburnu ya da buzağı burnu da denilen böcek. (Nakib, 2004: 184.)

melhafe: Yorgan çarşafı, nevresim. (Öztürk, 2015: 337.)

mesker: Tarlanın tohum atılmadan önce saban iziyle bölünen kısımlarından her biri; evlek. (Nakib, 2004: 187.)

mızğanmak: İçi geçmek, kestirmek, uyuklamak. “Koltuğa höykenik, ğazata okuyodum. Neşkil oluk bilmiyom; mızğanığımı ğazata elimnen yere düşük.” (Nakib, 2004: 189.)

miçkillez: (1) Münasebetsiz, bilir bilmez her işe burnunu sokan kişi. “Ben miçkillez dêlim, herkiş néder nişler, ben kennere bakmam bileme.” (2) Sanki eşi, benzeri bulunmaz, çok değerli (Alay etmek için kullanılır.) (Mişkillez şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004: 190.)

mintan: Erkek gömleği. (Öztürk, 2009: 450.)

musmul: Doğru dürüst. (Öztürk, 2015: 338.)

mükebbe: Eskiden, yemekleri sinek ve hayvanlardan koruma amacıyla yiyeceklerin üzerine kapatılan yarım küre biçiminde sepet. (Öztürk, 2015: 338.)

2.1.16. N Sesi İle Başlayan Örnekler

naf naf: Takım takım, grup grup. “Alayı kağırtları böyyüklüklerine göre naf naf ayırdım.” (Nakib, 2004: 193.)

natır: Hamamda yardımcı kadın eleman. (Öztürk, 2015: 338.)

navrız: Beyaz renkli, büyükçe bir kuş; martı. (Nakib, 2004: 194.)

nelik: Güçlük, zorluk. (Öztürk, 2009: 450.)

nesnes: (1) Ağaçları, dallarından başlayarak kurutan bir hastalık. (2) Ağır hareket eden, hareketleri ağır olan kişi. (Nakib, 2004:195.)

nihit: (1) Dövmetaş, kırma taş. (2) Mermer tozu. (Néhit şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:196.)

nöker: Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre olan adı; kuma. “Nöker, olmaz şeker.” (Nakib, 2004:197.)

nümayiş: Miting. (Öztürk, 2009: 450.)

2.1.17. O Sesi İle Başlayan Örnekler

o çak: O zaman, o an. “Pat éttiri bi ses duydum. O çak bayılığım; onan kéyri noluk bilmiyom.” (Nakib, 2004:198.)

ofof: Kız arkadaş; sevgili. “Öğlennen soğna ofofumnan şeéle bir do-laşıcık.” (Nakib, 2004:198.)

oğlancıkekili: Genel olarak kömeç denilen, yenilebilir otların içinde yer alan bir tür ot. (Öztürk, 2009:450.)

oğunmak: (1) Acı ile kıvrınmak. (2) Topaç vb. şeyler çok hızlı dönmek. (Nakib, 2004:198.)

oraklık: Orası. (Öztürk, 2015:338.)

otacı: Ev ilaçları kullanarak hastalıkları, özellikle göz hastalıklarını tedavi eden kişi. (Nakib, 2004:199.)

otuksamak: Kuzu, oğlak, buzağı vb. yavru hayvanlar otlamaya başlamak. (Nakib, 2004:200.)

2.1.18. Ö Sesi İle Başlayan Örnekler

öcce: Yeşillikle yapılan bir tür mücver. (Öztürk, 2015:338.)

ökenmek: Birisiyle, yaptıklarını, söylediklerini aynen yinelemek suretiyle alay etmek. (Nakib, 2004:202.)

ölbe: Kırk kiloluk tahıl ölçüğü. (Öztürk, 2009:451.)

ölet: Hayvanlarda toplu ölümlere sebep olan bulaşıcı hastalık. (Öztürk, 2009:451.)

öndücüne: Emaneten, ödünç olarak. “Bir arkadaşımnan öndücüne alığım bu mekineyi.” (Nakib, 2004:202.)

örk: Hayvanları bağlamaya yarayan uzun ve kalın ip, zincir. (Nakib, 2004:203.)

örtlük: Serçegillerden, en çok incir ve başka yemişlerle beslendiği için zararlı sayılan ve avlanılan küçük bir tür kuş; incirkuşu. (Nakib, 2004:203.)

ötüñmek: Yalvarmak, kendini acındırmak. (Nakib, 2004: 203.)

2.1.19. P Sesi İle Başlayan Örnekler

pahl: Cimri. (Öztürk, 2015: 339.)

pannus: Basık, yassı. (Nakib, 2004:204.)

pantof: (1) Kadın terliği. (2) Rugan kadın ayakkabı. (Nakib, 2004:205.)

pat sat: Zaman zaman, ara sıra, tek tük. (Nakib, 2004:205.)

perdi: (1) Göllerde yetişen değişik işlerde kullanılan bir çeşit saz. (2) Sazlardan yapılmış ev. (Berdi şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:206.)

pinnik: Kümes. “Evimizin bakçasına pinnik yapturom.” (Nakib, 2004:207.)

pisenti: Yağmur ve karın ince yağma durumu; çisenti. (Nakib, 2004:208.)

poşur: Tütsü, kabuğu yakıldığında güzel kokan bir bitki, mahlep. (Öztürk, 2004: 451.)

pöhenk: Yer altındaki kapalı suyolu; künk. (Pöhrenk şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:208.)

puş: Menengiç ağaçlarının üzerinde yetişen bir tür asalak bitki. (Öztürl, 2004:452.)

2.1.20. R Sesi İle Başlayan Örnekler

ra'bil: Pey akçası, kaporo, avans. (Nakib, 2004:210.)

ra'be: Korku, büyük korku. (Nakib, 2004:210.)

resmal: Sermaye, kapital, anamal. "Sen bu işe nanca resmal yatırıkıtın?" (Nakib, 2004:210.)

reşik: Keçe kıldan yapılmış kışlık pabuç. (Nakib, 2004:210.)

rişko: Karma dizinde 6-8 çift kişiyle oynanan bir halk oyunu. (Nakib, 2004:210.)

2.1.21. S Sesi İle Başlayan Örnekler

sabbat: Esnekliği olmayan, altı kösele, bağcıklı bir kundura çeşidi. (Nakib, 2004:211.)

safsaf: Söğüt ağacı. (Nakib, 2004:211.)

sakandırık: Sığırların boyunları altından sarkan deri. (Nakib, 2004:212.)

sako: Ceket. (Sakko şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:213.)

salmaç: İnek yemi. (Öztürk, 2009:452.)

seki: Evlerin önünde oturmak için yapılmış toprak sedir. (Öztürk, 2015:339.)

serişlemek: İri iri deneme dikişi yapmak, teğellemek. (Öztürk, 2009:452.)

sündük: Ağgözlü, her gördüğünden isteyen. (Öztürk, 2015:341.)

süpha: Gerdek sabahı yapılan eğlence. (Öztürk, 2009:453.)

2.1.22. Ş Sesi İle Başlayan Örnekler

şaftur dudak: Çok iri, sarkık dudak. (Öztürk, 2015:341.)

şekke: Baş örtüsü. (Öztürk, 2009: 454.)

şeleklemek: Yükü sırtlamak. (Nakib, 2004: 229.)

şılığan: Tahinden yapılan yağ kısmı; susam yağı. (Şırlağan, şırlı-
ğan ve şırlığan yağı şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:230.)

şıppadan: Şak diye, birden bire. (Öztürk, 2009:454.)

şifan: Yulaf. (Öztürk, 2009: 454.)

şifdirik: Şımarık, çok hareketli, genellikle kadın veya kızlar için kullanılır. (Öztürk, 2015: 341.)

şikşiklemek: Bıçağı birkaç kere saplamak. (Öztürk, 2015:341.)

şor: Laf, lakırdı. (Nakib, 2004:232.)

şorcu: Geveze, lafçı, dedikoducu. (Nakib, 2004:232.)

2.1.23. T Sesi İle Başlayan Örnekler

taman: Sona gelen pekiştirme bağlacı, ya. (Öztürk, 2015:342.)

teberik: Armağan, andaç, anmalık. (Öztürk, 2009:455.)

teleme: Keçi sütüne incir sütü katılarak yapılan bir tür süt ürünü.
(Öztürk, 2015: 455.)

teşşermek: Hafif kurumak. (Öztürk, 2015:342.)

terce: Zor bulunan şey, nadir şey. (Nakib, 2004:238.)

tıntın: Kafası boş, bilgisiz, cahil kişi. (Nakib, 2004:241.)

tiydirmek: Herhangi bir sıvının ince ve dar bir yerden akması.
(Öztürk, 2015:342.)

touk: Tavuk. (Öztürk, 2015:343.)

töz: Kulak arkasındaki çukur yer; kulak tozu. (Nakib, 244.)

tülek: (1) Kurnaz, açığıöz, düzensi kişi. (2) Dönek, sözünde durmayan kişi. (Nakib, 2004:245.)

2.1.24. U Sesi İle Başlayan Örnekler

ulğun: Çürümüş veya çürümeye yüz tutmuş meyve sebze. (Uluk.) (Nakib, 2004:247.)

uruk: Serçegillerden, serçeden büyük, tüyleri güzel, türlü renkte bir kuş; arıkuşu. (Vırrık şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:247.)

urup: Çeyrek. (Öztürk, 2009: 456.)

uruplağı: Yirmi kilogramlık tahıl ölçeğı. (Uplağı şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:248.)

urgun urgun: Gizlice, uğrun uğrun. “Yannarına urgun urgun yanaşdım; sölediklerini diğnedim.” (Nakib, 2004: 247.)

uyarmak: Uyandırmak. (Öztürk, 2015:343.)

2.1.25. Ü Sesi İle Başlayan Örnekler

üçürdüm: Her ortağın, ürünün üçte birini alması koşuluyla üç kişi ortaklaşa. “Bu sene bizim tarlayı üçürdüm ekicik.” (Nakib, 2004:249.)

üğü: Baykuş. (Nakib, 2004:249.)

üstünden yırak: Senden uzak olsun anlamında bir dua. (Öztürk, 2009:456.)

üstünköy: Yüzeyden, gelişigüzel, üstünkörü. (Nakib, 2004:249.)

üyünmek: Çok canı yanmasına rağmen sesini çıkarmamak, için için ağlamak. (Nakib, 2004:249.)

üzenmek: (1) İtina etmek, özenmek. (2) Birisini taklit hevesine kapılmak. (Nakib, 2004:249.)

2.1.26. V Sesi İle Başlayan Örnekler

vasayit: Araba, motorlu taşıt. (Öztürk, 2009:456.)

vele: Bir bağlaç. (Öztürk, 2015:343.)

véرها: Durmadan, sürekli, aralıksız. “Nanca gevezesiñ; hiç hösmüyoñ, véرها konuşoñ.” (Nakib, 2004:250.)

veyyik: Korularda yaşayan, eti için avlanan, güvercine benzer bir kuş; üveyik. (Veyik şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:250.)

vinkımak: Canı yanan köpek, inler gibi ses çıkarmak. (Nakib, 2004:251.)

virii: Şaşkınlık anlatan bir ünlem. (Öztürk, 2015:343.)

vurmak: Isıtmak veya pişirmek amacıyla ocağa koymak. (Öztürk, 2009:457.)

2.1.27. Y Sesi İle Başlayan Örnekler

yağnışmak: Yanılmak. (Öztürk, 2009:547.)

yalıncak: Çıplak. (Nakib, 2004:253.)

yanasip: Piyango. (Arapçadan geçmiştir.) “Bögün yanasip çekilici.” (Nakib, 2004:254.)

yégilmek: (1) Şıarmak, şımarıkça davranışlarda bulunmak. “Hiç kene étmiye gelmiyo; hemen yégilo.” (2) Nazlanmak, naz etmek. (3) Övünmek, böbürlenmek. “Hiç yégilme; biz seniñ yéddi süleleñi bilirik.” (Yégilmek ve yéyilmek şekillerinde de söylenir.) (Nakib, 2004:257.)

yılınnan: Hemen, zamanında, derhal. (Öztürk, 2009:457.)

yüznumra: Yüznumara, tuvalet. (Öztürk, 2015:344.)

yuğnsuğ: Yüksük (yüzük). (Öztürk, 2009:547.)

yinirmek: Bozmak, yıkmak. “Geleceğe ‘ayit ne hayallar kurodum emme Saffatçığın o sözleri, alayı hayallarımı yinirdi.” (Nakib, 2004:261.)

yorğa: Atların rahvana yakın bir yürüyüş biçimi, yumuşak rahvan. (Nakib, 2004:262.)

2.1.28. Z Sesi İle Başlayan Örneklek

zarazura: Tedirgin etme, rahatsızlık verme. “Konşuların zarazurasınnan neşkil kurtulucum, bilemiyom.” (Nakib, 2004:265.)

zıba: (1) İriyari, uzun boylu kişi. (2) Büyük kalın çivi. “Uclarına zıba çakdım. Kalana bu kalasları parçalamadan kimse sökemez.” (Nakib, 2004:267.)

zilk: Ispanakgillerden, yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki; pazı. (Nakib, 2004:268.)

zırpada: Birden bire. (Öztürk, 2009:458.)

zırrıkı: Deli, manyak. “Zırrıkı mırrıkı emme adam ba’azan en ‘akilli insanlara bileme ‘akil öğredo.” (Nakib, 2004:269.)

ziypmak: Kaymak. (Öztürk, 2015: 344.)

zine döllerı: Gayrı meşru çocuk, veled-i zina, genellikle yaramaz çocuklara kızmak için kullanılır. (Öztürk, 2015:344.)

zokmak: Çıkılmaz sokak. (Sokmak şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:270.)

zorata: Kavga. “İki arkadaş birbirlerine horata ederkene, soğnadan iş zorataya döndü.” (Zorta şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:270.)

3.1 Deyimler ve Atasözleri İle İlgili Bulgular

(*) İfadesi ile başlayan örneklek atasözü, diğerk örneklek ise deyimdir.

3.1.1. A Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örneklek

‘abasından yağmır geçmemek: Sırtı kalın olmak, zengin olmak. (Nakib, 2004:274.)

acı tiyek olmak: İnsanlardan, toplum hayatından uzak kalmayı sevmek, yabancı, yobaz olmak. (Nakib, 2004:274.)

ağzı köfte görmeyik: Dışarıdan gelmiş olup (tirenden gelik) Antakya'nın adetlerini bilmeyen kişiler için kullanılır. (Nakib, 2004:276.)

alçak yanını yere getirmemek: Zaafını, zayıf olduğu tarafını gizlemek, eksik yanını belli etmemek. (Nakib, 2004:277.)

arfa turfa: Uzun yıllar sonra, zorlu çabalamalar sonucunda dünyaya gelmiş, bu yüzden de şımartılmış nazlı çocuk. “*Bre arfa turfayım déyin beñe naz etmeye kakma ha! Seniñ nazıñ anca anaña babaña geçer.*” (Nakib, 2004: 281.)

(* **az buldu çok ister, yüz buldu astar ister:** Sahip olduklarıyla yetinmeyip daima daha fazlasını isteyen, hırslı, gözü doymaz, şımarık kişi için kullanılır. (Nakib, 2004:284.)

(* **az yaşa, çok yaşa, akibet gelir başa:** Bir insanın ömrü ister uzun ister kısa olsun , sonunda kaderinde yazılı olan şey başına gelir. (Nakib, 2004: 284.)

3.1.2. B Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

babıcı verdik köşkere, her işimiz eşkere: Sırrını saklayamayan her işi ortada olanlar için kullanılır. (Nakib, 2004:285.)

balk étmek: Vücudun bir yeri, ani olarak, elektriklenmiş gibi sancılanmak. (Nakib, 2004:285.)

beleş mezar bulsa ölücü: Bedavacılar için kullanılır. (Nakib, 2004:286.)

bi kımk kırda rezil olmak: Çoluk çocuğa rezil olmak. (Nakib, 2004:287.)

borusu değil, gerisi ötmek: Gücünü ve başkaları üzerinde olan nüfuzunu yitirmek, sözü ve buyrukları artık geçersiz olmak. (Nakib, 2004:289.)

(***böyük dağın böyük dumanı olur:** Büyük işlerin başında bulunan, geniş sorumluluklar yüklenmiş olan kimselerin derdi de çok ve büyük olur. (Nakib, 2004:290.)

(* *bulanık derenin suyunu içeyiciñ*: Kötü niyetli, karanlık geçmişli ve görgüsüz kimselerden bir yardım alırken iyice düşünmeli, sonucundan emin olmadıkça böyle kimselerden yardım istenmemelidir. (Nakib, 2004:290.)

3.1.3. C Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

(* *can céfadan da usanır, séfadan da*: Dünyada her istediği şeye sahip olan kimsenin en mutlu insan olmadığını ifade eden bir atasözü. (Nakib, 2004:291.)

(* *canı yanan eşek attan yéğın deper*: Yumuşak huylu olarak bilinen kimselerin üzerine fazlaca gidilmemelidir. Çünkü bu tip insanlar kızdıkları zaman sert tabiatlı insanlardan daha sert tepki verirler. Eş anlamlısı: Yumuşak huylu atın çiftesi pektir. (Nakib, 2004:292.)

*cıft çarşısına dönme*k: (Bir yer), her çeşit malın satıldığı, her şeyin karman çorman, karmakarışık olduğu yahudî çarşısına benzemek. “İçeri bir girdim ki ne görüm; odam sanki cıft çarşısına dönük, her şı yerlere atılık.” (Nakib,2004:292.)

çiğeri sovuk: Soğukkanlı, geniş yürekli (kişi). (Nakib, 2004:293.)

çip olmak: Bir konuda aşırıya kaçmak, çok olmak. “Sen de çip olduñ kalan.” (Nakib, 2004:293.)

3.1.4. Ç Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

çalısı ufak olmak: Kısa boylu, ufak tefek ve zayıf nahif olmak. (Nakib, 2004:294.)

çamıra basıp çalhya asmak: Bir işi özensiz, üstünkörü yapmak. (nakib, 2004:294.)

çehresi kuruya: Ölür inşallah anlamına gelen bir beddua. (Nakib, 2004: 294.)

(* *çocuk mükebbe altında böyümez*: Çocuğun hem beden hem fikren iyi yetişmesi için açık havada bedenini, geniş bir sosyal çevrede de düşünce yapısını geliştirerek büyümesi gerekir. (Nakib, 2004:295.)

(*)*çobanın göğnü olsa tekedem teleme çalar:* İnsan istedikten sonra yapamayacağı hiçbir şey, başaramayacağı hiçbir iş yoktur. (Azmin elinden bir şey kurtulmaz.) (Nakib, 2004: 295.)

3.1.5. D Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

dahna yatırmak: Usulüne uydurmak, meşru olmayan bir olaya kılf hazırlamak. (Nakib, 2004:296.)

devesi düze çıkmak: İşlerini yoluna koymak. (Nakib, 2004:298.)

dul avrat kimi: Her söze karışan, büyükleri ilgilendiren konularda konuşup laf ebeliği yapan yeni yetişmiş kız çocuklar için kullanılır. (Nakib, 2004: 299.)

(*)*dath dil gönül yaylası:* Tatlı dilin etkilemeyeceği gönül, açamayacağı kapı yoktur. (Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.) (Nakib, 2004:296.)

(*)*deli bazarı, bok bazarı:* “Deliye güven olmaz, onunla iş yapılmaz. Deli ile iş yapan zarar etmeyi göze almalıdır.” anlamında bir atasözü. (Nakib, 2004:297.)

3.1.6. E Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

ediğine su değmemiş olmak: Şimdiye kadar hiç çalışmayıp, bolluk ve refah içinde yaşamış olmak. “Ediğine su değmeyikler, paralarının kıymatını bilmez, ellerine geçen parayı şuna buña yidiriller.” (Nakib, 2004:301.)

elhemini okumak: Bir şeyi bitirmek, tamamen tüketmek. “Babasınan kene bir sürü mal mülk, para meres kalıktı. İki senede heppisinin elhemini okudu. Şindi hiç bişisi kalmayıkmış.” (Nakib, 2004:302.)

él éyisi: Başkalarına karşı iyi olup kendi yakınlarının sorunlarına ilgisiz kalan kişi için. (Nakib, 2004:302.)

(*)*él kıızı éyyi olmaz, geldiği yér éyyi olur:* Bir erkek evlenmeyi düşündüğünde, önce kızın ailesini tanımalıdır. Ailesi iyi olan bir kızla, hiç çekinmeden evlenilebilir. (Nakib, 2004:302.)

(* *étme koluña gelir yoluña*: Emrin altında bulunan kişilere, sende zayıflara zulmedersen, gün gelir sen de âmirlerinden, senden daha güçlü kişilerden aynı muameleyi görürsün. (Nakib, 2004:305.)

3.1.7. F Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

fal yok, boncuk yok: Sebepsiz, hiçbir neden yokken. Eş anlamlısı: fol yok, yumurta yok. “*Ortada fal yok boncuk yok; beñe niye huylamak, ağ-nayamayışım.*” (Nakib, 2004:306.)

fañ fañ etmek: Bir yer, bir mekan bomboş olmak. (Nakib, 2004:306.)

ferfiri fincan: Hareketli, cevval, yerinde duramayan genç kız için. (Nakib, 2004:306.)

fırçığı pozmak: Karmakarışık etmek, şeklini, düzenini bozmak. (Nakib, 2004:306.)

firun ambar: Herkesin kileri boş iken, zahire ile dopdolu olan ambar. (Firavun’dan galat) (Nakib, 2004:306.)

3.1.8. G Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

garbilden su daşımak: Sonucu olmayan, sonunda başarısız oluna-cağı belli olan bir işle uğraşmak. (Nakib, 2004:307.)

gemisini karadan yürütmek: İşini çok iyi bilmek, hayatta başarılı olmak. (Nakib, 2004:307.)

göğnü g.tünden böyyük: Onuruna düşkün, kendini beğenmiş, ki-birli kişi için. (Göğnü böyyük şeklinde de söylenir.) (Nakib, 2004:308.)

(* *gezen, iki evi avara kor*: Gezmeyi seven, çok gezen kimse, hem kendi evinin işlerini aksatır hem de ziyaretine gittiği kişiyi işinden alı-
kor. (Nakib, 2004:307.)

(* *gezen yitiri, oturan işini bitiri*: Çok gezmeyi seven kişiler işlerini yapmaya zaman bulamadıklarından hayatta pek başarılı olamazlar. İş-
lerinin başında olan kişiler ise gerekli çalışma için zaman bulup başarı
kazanırlar. (Nakib, 2004:307.)

3.1.9. H Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

h'abbeciği kubbecik yapmak: Küçük ve önemsiz bir şeyi, bir olayı büyütme, abartma. (Nakib, 2004:311.)

hangırdak çalmak: Vaktini boş yere harcamak, zamanını israf etmek. (Nakib, 2004:311.)

her yağmış bir nakış: Sürekli olarak eğrisi doğrusuna denk gelmek. (Nakib, 2004:313.)

(*hastalık batmannan gelir miskalnen gider: Hastalık bir insana çabuk ve kolay gelir ama gitmesi, insanın eski sağlığına kavuşması zor olur ve uzun zamanı gerektirir. (Nakib, 2004:312.)

(*her gördüğün sarı çizmeliyi dayın belleme: Etrafında bulunan herkese güvenmek doğru değildir. Çok iyi tanımadığın kimselere güvendiğin takdirde, karşına olmayacak sorunlar çıkabilir. (Nakib, 2004:312.)

3.1.10. I Sesi İle Başlayan Deyimlere Örnekler

ıngı'a bebek: Bebek, küçük çocuk, süt çocuğu. Çocuksu davranışlarda bulunan büyüklerin, bu halleriyle alay etmek için kullanılır. (Nakib, 2004:315.)

ısıruk aşu yapmak: Birisinin birçok yerini ısırma. (Nakib, 2004:315.)

ısıruk atmak: Isırma, dişleyip bırakma. (Nakib, 2004:315.)

ısmarıç msafir: Bir eve, bir davete kendi kendisini çağırarak zorlama konuk. (Nakib, 2004:315.)

3.1.11. İ Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

içe damak: İçme doymak. “İnanır mıñ? Seniñ böğün bize geleceğün içime damıkdı.” (Nakib, 2004:316.)

içine oynatmak: Göz boyamacılığı ya da kurnazlık yaparak birisine vermesi gereken para ya da eşyayı vermemek. “On milyon lérımı göz göre göre içine oynattı.” (Nakib, 2004:316.)

iki g.t bir tuman: İki kişinin çok samimi olduklarını, ilişkilerinin sıkıfıkı olduğunu, içtikleri suyun ayrı gitmediğini ifade eder. (Nakib, 2004:316.)

it başını sokmamak: Bir yerin çok pis kirli ve dağınık olması. (Nakib, 2004:318.)

(*)itin uyuzu piñerin başından içer suyu: Değersiz kişiler, kendilerini en değerli ve güzel şeylere layık görürler. (Nakib, 2004:318.)

3.1.12. K Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Önekler

kaç para alırım keni: Ben ona metelik vermem. Düşündüklerinin ve söylediklerinin bence hiç önemi yok. (Nakib, 2004:320.)

kalbi iblemek: Sevgi duymak, gönlü çekmek. (Nakib, 2004:320.)

kar kapıyı almak: Hava soğuk olmak, çok kar yağmak. (Nakib, 2004:321.)

kaya kovuğundan çıkık olmak: Malı, mülkü ve hiç kimsesi, hiçbir yakını olmamak. (Nakib, 2004:322.)

(*)kalem üstüne kalem atılmaz: Bir sanatkarın yaptığı işe başkası müdahale etmemeli. (Nakib, 2004:320.)

(*)kıyğı yiye eşek atı geçer: “Ceza, baskı gayreti artırır.” anlamında bir atasözü. (Nakib, 2004:324.)

3.1.13. L Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

lengeri atmak: Bir yere varıp oturmak ve oturduğu yerden kalkmamak. (Nakib, 2004:328.)

léyleği ruyasında görmek: Seyahat etmeyi sevmek, çok gezmek. (Nakib, 2004:328.)

(*)laf sahibinden çoğalır: İnsan bir sırrının başkalarınınca duyulmasını etrafa yayılmasını istemiyorsa onu en yakın dostuna dahi söylememelidir. (Nakib, 2004:328.)

3.1.14. M Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

mağlefin kokusunu almak: Çıkar sağlayabileceğini umduğu yeri veya kişiyi bulup onun yanından ayrılmamak. (Nakib, 2004:329.)

mal, malamatı örter: Varlık, kusur ve ayıpları örter. (Nakib, 2004:329.)

méydan ıssız, bey belirsiz: Başta otoriter bir yönetici yok, herkes ayrı bir telden çalıyor, işler düzensiz, karmakarışık. (Nakib, 2004:330.)

(***marangozun kapısı kırık, terzinin çekedi söküük olur:** Pek çok kişi emekleriyle başkalarına yardımcı oldukları halde kendi problemlerini çözemez, kendi dertlerine çare bulmayı düşünmezler. (Nakib, 2004:329.)

(***merdivanın alt başına basılmadan üst başına çıkılmaz:** Bir insanın üst mevkilere çıkması için önce küçük işlerde çalışması, yavaş yavaş tırmanarak en üst görevlere yükselmesi gerekir. (Nakib, 2004:329.)

3.1.15. N Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

nérde tumtumcuk, orda Fattumcuk: İşret alemlerini, eğlenmeyi ve gezmeyi çok seven, evinde akıllı uslu oturmayan kişi. (Kadınlar için kullanılır.) (Nakib, 2004:331.)

ne öğlennik, ne ikinninlik, kaynanaya kénlik: Öğün dışı yenen yemekler için kullanılır. (Nakib, 2004:331.)

nergile kırığı: (mecazi anlamda) Değeri olmayan, herkesçe aşağılanan, önem verilmeyen kimse. (Nakib, 2004:331.)

nur nimet, canıma minnet!: Oh ne âlâ, bundan iyisi can sağlığı. (Nakib, 2004:331.)

(***ne şeytanı gör ne salavat getir:** Ne kötü bir durumla karşılaş ne başkasından yardım bekle. Ne hasta ol, ne ilaç al. (Nakib, 2004:331.)

3.1.16. O Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

odunun éyisi meşe, avradın éyisi ‘Aşe: Talip olunan Ayşe adlı bayanın iyi bir eş olabileceğini belirtmek için düzülmüş uyaklı söz. (Nakib, 2004:332.)

oflazlık étmek: Gereksiz yere çok konuşmak, boş konuşmak, gevezelik etmek. (Nakib, 2004: 332.)

orta çiçeği, hammam köçeği: Ortalarda çok görünen, eğlence alemlerinden hoşlanan, serbest davranışlı, hafif meşrep kadın için kullanılır. (Nakib, 2004:332.)

oturağında ot bite: “Yaşamı sona ersin, ölsün.” anlamında, daha çok çocuklar için söylenen bir ilenç. (Nakib, 2004:333.)

(**oğlan eve it getirimiş, kız yiğit:* Kızı olan aileyi teselli sözü. Damadın gelinden daha değerli olduğu anlatan bir özdeyiş. (Nakib, 2004:332.)

3.1.17. Ö Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

‘ödde burcu kimi: Tıkız, şişman fakat sağlam yapılı bir kişi için. (Nakib, 2004:334.)

ölün çıka: “Ölürsün inşallah.” anlamına gelen bir beddua. (Nakib, 2004:334.)

önümde duran katır sensin: Çocukların şakalaşmak için birbirlerine söylediği, Fransızca bir-iki-üç-dört-beş-altı kelimelerinin Türkçe sözcüklere benzetilerek değiştirilmiş şekli. (Nakib, 2004:334.)

örüp yığmak: Arka arkaya sıralamak. (Nakib, 2004:334.)

(* *ölüye giden ağlar, düğüne giden oynar:* İnsan, yerine ve zamanına uygun olan davranışlarda bulunmalıdır. Ağlanacak yerde gülen, gülünecek yerde ağlayan insanların toplumda saygın bir yeri olmaz. (Nakib, 2004:334.)

3.1.18. P Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

palatuka yapmak: Yapmayacağı şeyler için vaatte bulunmak, hoş görünmek için herkese mavi boncuk dağıtmak, politika yapmak. (Nakib, 2004:335.)

panturunu düşük: Hımbıl, görünüşüne ve kıyafetine özen göstermeyen kimse. (Nakib, 2004:335.)

patlaya avırdı: “Avurdu, yanağı patlasın.” anlamında bir ilenç. (Nakib, 2004:335.)

(*pahalıdan ucuza yoktur: Pahalı mal, iyi kaliteli olduğundan, uzun süre kullanılır. Bu nedenle ucuza alınıp kısa süre sonra atılan mala göre daha ucuza gelmiş olur. (Nakib, 2004:335.)

(* pisikler ölünce sıçanlar séyvana çıkar: Kolluk kuvvetlerinin zayıflaması veya ortadan kalkması durumunda aşağılık insanlara gün doğar. Meydana çıkıp kanunsuz icraatlarını rahatça sürdürürler. (Nakib, 2004:335.)

3.1.19. R Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

r'ahmatñ bol ola: “Bolluk içinde yaşa, darlığa, sıkıntıya düşme.” anlamında bir dua. (Nakib, 2004:337.)

r'ahmat kıla ...canına: “Allahn ...canına rahmet eylesin” anlamında olup bir ricada bulunulurken kullanılır. “R'ahmat kıla ...babanın canına, şu bizim işimizi yap kalana.” (Nakib, 2004:337.)

(*ras getirise işiñi, mermere gömer dişiñi; ras getirmezse işiñi, mahlebiye kırar dişiñi: Allah insana yardım eder, şansını yaver kılsa en büyük zorluklar rahatça yenilir., sorunlar kolayca çözümlenir. Şanssızlık, işlerin yolunda gitmemesi durumunda ise ortaya çıkan en küçük engeller bile başarısızlığa neden olur. (Nakib, 2004:337.)

3.1.20. S Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler:

sakkeline soğan doğramak: Çıkar sağlamak amacıyla birisini poh-pohlamak, yalakalık yapmak. (Nakib, 2004:338.)

saksıyı kırmak: Kadının aybaş hali başlamak. (Nakib, 2004:338.)

sebli ketremiz: Çabuk hastalanan kişiler için söylenir. Eş anlamlısı: nanemolla. (Nakib, 2004:339.)

sept günü, seleden soğna: Cumartesi günü salâdan sonra. Bir işin olmayacağını, yapılmayacağını anlatır. Eş anlamlısı: Çıkmaz ayın son çarşambası. (Nakib, 2004:339.)

(* **sakla gerekmezi gerek olanacan:** Şu anda gerekli olmayan bir eşyaya gün gelir hiç umulmayan bir anda ihtiyaç duyulabilir. Eş anlamlısı: Sakla samanı gelir zamanı. (Nakib, 2004:338.)

3.1.21. Ş Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

şeytannan tahsil olma: (1) Kötü, fena insan. (2) Ele avuca sığmayan yaramaz çocuk. (Nakib, 2004:343.)

şımut kesmek: Avans vermek. (Nakib, 2004:343.)

şahşahiye gétmek: Bir yerin aşırı derecede aydınlık olması, çok aydınlanması. (Nakib, 2004:343.)

şimdi geldiñ köyden beri: İşte bu sözün meseleyi aydınlattı, beklediğimiz sözü en sonunda söyledin. (Nakib, 2004:343.)

(* **şak şak eden nalçadır, iş bitiren akçadır:** Para gücü ile birçok iş başarılabilir, sorun çözümlenebilir. Sürüncemede kalan, uzayıp giden pek çok iş, araya paranın girmesiyle çabucak isteğe uygun şekilde halledilir. Eş anlamlısı: Altın anahtar her kapıyı açar. (Nakib, 2004:343.)

3.1.22. T Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

tandırdan terazi: Çürük çarık, uydurma, derme çatma şey. (Nakib, 2004:344.)

taþına getirmek: Tam yerinde konuşmak, taşı gedliğine koymak. (Nakib, 2004:344.)

tıkış kalmak: Eksik kalmak, sonuçlanmamak. (Nakib, 2004:344.)

toludan ıslanmışın yağmurdan korkusu olmaz: Hayatında büyük felaketler yaşamış, büyük sorunlarla yüzyüze gelmiş bir insanı, karşılaştığı daha küçük felaketler korkutamaz. (Nakib, 2004:345.)

(*) ***taştan yumurta kavga étmez:*** İnsan, kendisi için tehlikeli olabilecek bir işe girişmemeli, kendisine zarar verebilecek kimselerle kavga etmemelidir. (Nakib, 2004:344.)

3.1.23. U Sesi ile başlayan deyim ve atasözlerine örnekler

ulum ulum ulumak: (1) Sürekli olarak istemek, çok yalvarmak. (2) Kahrolmak, mahvolmak, çok azap çekmek. (Nakib, 2004:346.)

ustunuñuzu bağışlaya: “Allah evin reisini, evin erkeğini başınızdans eksik etmesin” anlamında bir dua.

uz yılan: Yılan gibi sinsice yaklaşıp birisine zarar veren kimse, kötülüğünü kimseye belli etmeden yapan kimse. ““Duşmanıñ merdinden korkmayıcıñ: uz yilandan korkucuñ.” (Nakib, 2004:346.)

3.1.24. Ü Sesiyle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

üç kuruşluk ustun kimi yatmak: Sırt üstü fena düşüp uzanıp kalmak. (Nakib, 2004:347.)

üleşiñ çıka: “Ölürsün inşallah” anlamına gelen bir beddua. (Nakib, 2004:347.)

üstüm yaş bir güneş-üstüm çıkırık, bir açıklık: Yağışlardan sıkılan çocukların açık, güneşli bir hava istediklerinde söyledikleri bir tekerleme. (Nakib, 2004:347.)

üzengi şıkırtısı: Kurusıkı, korkutma, gözdağı verme amacıyla söylenen bir söz. (Nakib, 2004:347.)

üzerine gök gürlemeyik: Telaşsız, soğukkanlı, ağır hareket eden, ağır ağır konuşan kişi için söylenir. (Nakib, 2004:347.)

3.1.25. V Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

vurgunman gidesin: “Sakatlanasın, felç olup ölesin” anlamında bir ilenç. (Nakib, 2004:348.)

(* *varın gidin sultana, herkiş yaptığından utana*: İşi adalete havale edin, herkes layık olduğı cezayı görsün. (Nakib, 2004:348.)

(* *varlık barıştır, yokluk çekiştir*: Para ve zenginlik birçok hatayı affettirir, aile içinde çıkabilecek kavgaların sebebini, büyük ölçüde, ortadan kaldırır. Yokluk ise, aile içinde kavga çıkmasına kendisi neden yaratır. (Nakib, 2004:348.)

(* *vérene Allah véri*: Yoksullara yardım eden, hayırsever kimselele Allah da yardım eder. (Nakib, 2004:348.)

(* *ver oğlunu ellere vur g.tüñü yerlere*: Oğluna iyi evlilik yaptırmayıp sonradan pişman olan kişiler için söylenir. (Nakib, 2004:348.)

3.1.26. Y Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

yabana gétmek: Boşa gitmek, heba olmak. (Nakib, 2004:349.)

yanuñ yunuñ gidesiñ: “Sana felç gelsin, bir yanın çarpılsın” anlamında bir beddua. (Nakib, 2004:349.)

yyik s.çmayık: Bir şeyin beklenenden, umulandan daha ağır çıktığını anlatan bir deyim. (Nakib, 2004: 351.)

(* *yavru kuşun ağı böyyük olur*: Küçük deyip geçme, onun da masrafı tüketimi çok olur. (Nakib, 2004:3450.)

(* *yoğurduñ éyisi südüñ éyisinden yapılır*: Kaliteli mal, iyi nitelikli malzemedendir yapılır. (Nakib, 2004: 351.)

3.1.27. Z Sesi İle Başlayan Deyim ve Atasözlerine Örnekler

zamburu tutmak: Öfke krizine girmek. (Nakib, 2004:354.)

zerzembede büyötmek: Çocuğı, çok itina ile sokağı bile çıkarmadan büyötmek. Eş anlamlısı: El bebek gül bebek büyötmek. (Nakib, 2004:354.)

zırcıya düşmek: Ezilmek, sıkılmak, üzülmek. (Nakib, 2004:354.)

zintire: (1) (mecaz anlamda) çok yaramaz, haylaz, şımarık çocuk. (Zintire böcüğü ve zintre şekillerinde de söylenir.) (2) bkz. Zine dölü. (Nakib, 2004:354.)

zor, dağı deler: İstenildiği takdirde İstenildiği takdirde başarılmacak hiçbir iş yoktur. İnsanın azmi ve iradesi karşısında her şey, onun isteğine uymaya, her zorluk yenilmeye mahkumdur. (Nakib, 2004:354.)

SONUÇ

Her bir dil doğuşundan itibaren, kullanıldığı uzun yıllar boyunca çeşitli dönemler, çeşitli aşamalar geçirmiş ve bu süreç içerisinde, yapısında birtakım değişmeler gelişmeler, farklılaşmalar yaşamıştır. İşte lehçeler, şiveler ve ağızlar da dildeki bu değişmeler, farklılaşmalar sonucunda ortaya çıkmışlardır. Antakya ağızı da dilimizin geçirdiği aşamalardan, başka dillerden alınan kelimeler yoluyla ya da farklılaşmalardan etkilenerek ortaya çıkmış kendine özgü ve bundan dolayı da araştırılması gereken bir yöresel ağızdır.

Antakya ağızında unutulmaya yüz tutmuş ve kullanımdan düşmüş kelime, deyim ve atasözlerine bakıldığında bu örneklerin yörenin kültürü hakkında önemli ipuçları verdiğini görüyoruz. Antakya yöresinde Arapçadan dilimize geçmiş ve yüzyıllardır kullanılan birçok kelime vardır. Bu kelimeler bazen kendi anlamlarını koruyarak kullanılmış, bazen de anlam değişikliğine uğrayarak halkın ağızında kullanılmaya devam etmiştir. Yüzyıllardır birlikte kullanılma sonucu olsa gerek Antakya ve çevresinde konuşulan Türkçede Arapça kelimelerin varlığı bir gerçektir; ama aynı durum Farsça için söz konusu değildir. Kısacası Antakya ağızında Farsça kelimeler yok denecek kadar azdır. Şehirde konuşma dilinde Fransızca kelime ve deyimlerden de tek tük kalıntı vardır, ama dilin yapısı üzerinde bir etkisi yoktur, hatta İstanbul ağızının etkisinden daha azdır. Bu dili bilenler ya okulda yıllarca Fransızca eğitim görmüş ya da öğrenimini Fransa'da tamamlamıştır. Antakya bulunduğu bölgede müzik -özellikle türküler- ve yemekler yönünden de kendine özgü bir niteliğe sahiptir. Bu alanlarda -türkü, yemek kültürü- birçok kelimenin Antakya ağızında yer aldığı ve geçmişten günümüze sıklıkla kullanıldığını ama günümüzde kullanımdan düşmeye başladığını görüyoruz.

Antakya ağızındaki bazı kelime, deyim ve atasözlerinin kullanımdan düşmeye başlamasının çeşitli nedenleri olabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkemizin kalkınmasını sağlamak ve *muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkabilmek* için kaçınılmaz olarak eğitime daha fazla önem verilmek durumunda kalınmıştır. Yıllar içerisinde okur-yazar oranı gittikçe artmıştır. Günümüzde artık her şehirde üniversite bulunmaktadır. Yani ülkemiz gençleri geçmiştekine oranla daha fazla eğitim almaktadır. Bu durum elbette olumludur; ancak eğitim seviyesini artıran insanlarımız kendi ağız özellikleri ile konuşmaktan imtina eder hale gelmiş, İstanbul Türkçesi ile konuşmaya başlamıştır. Bu durum muhtemeldir ki, yöresel kelime, deyim ve atasözlerinin kullanımdan düşmesine veya unutulmasına sebebiyet vermiştir.

Kadınların okula gitme oranının -ne yazık ki hala- erkeklerden daha geride olduğu bilinmektedir. Bu durum elbette telafi edilmesi gereken bir durumdur ancak eğitim almada erkeklere oranlara geride kalan kadınların ağız özelliklerini erkeklere göre daha fazla oranda koruduğu da söylenilebilir.

Ağız özelliklerinin unutulmasının sebeplerinden birisi olarak da insanların iş, eğitim, görev vb. durumlar sebebiyle il dışına hatta ülke dışına çıkmaları gösterilebilir. İnsanlar buldukları yerin diline ve ağız özelliklerine adapte olmakta, kendi ağız özelliklerini unutamamaktadırlar.

Ağız özelliklerinin yaşça daha büyük olan insanlarda daha fazla korunduğu söylenilebilir. 50 yaş ve üzerindeki insanlarımız yeni nesle göre daha fazla yöresel kelime ve deyim kullanmaktadır. Yeni nesiller yetiştikçe yöredeki ağız özelliklerinin kaybolmaya başladığı da günümüz toplumunun bir gerçeğidir. Bugünün gençlerinin dedelerinden, hatta babalarından farklı şekilde konuştukları, herkes tarafından şahit olunan bir gerçektir. Bir de günümüzde insanların çoğu ağız özellikleri ile konuşmayı ayıp olarak algılamaya, bu durumu cahillik olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Toplum baskısı ve ayıplanma kaygısı

ile insanlarımız kendi ağız özelliklerini her yerde kullanamamaktadırlar. Bu da ağız özelliklerinin kaybolmasına diğer önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Diller, kaybolmaya önce ağızların zayıflamasıyla başlamakta, bu zayıflıklar birleşerek ana dilin de, şimdilik en azından güç kaybetmesine yol açmaktadır.” Bu sebeple ağız özelliklerimizi korumak sadece araştırmacıların değil toplumdaki tüm bireylerin görevi olarak görülmelidir. “Bize düşen görev, dilimizin sürekliliğini sağlamak için, bir yandan yaşamakta olan kelimeleri korumak, öte yandan da yeniden kazandırılabilir, unutulmaya yüz tutan kelimelerimize hayat vermektir. Bu da şüphesiz yazmakla, konuşmakla ve yeni yetişen nesli bu durumdan haberdar etmekle olacaktır. Bu konuda yapılan araştırma ve çalışmaların sayısının artırılması, ağızların zenginliklerini ve dilimize kattığı güzellikleri ortaya koyan çalışma ve araştırmaların sürekli hale getirilmesi elzemdir. Öte yandan yörede kullanılan bilmece, deyimler, masallar, türküler vb. sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi ve tekrar popüler hale getirilmesi, yörenin ağız özelliklerinin yaşatılması açısından büyük önem taşımaktadır. Ağız özelliklerinin bir kusur olarak değil zenginlik olarak görülmesi ve Türkiye Türkçesi'nin de yalnız İstanbul ağızından değil, Anadolu ve Rumeli ağızlarının birleşiminden oluştuğu noktasından hareket etmek gereği vardır.

KAYNAKÇA

- Dinç, Ahmet, **Türkçenin Kayıp Kelimeleri**, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Nakib, Bülent, **Antakya Ağız Dilbilgisi ve Sözlük**, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayın No. 31, Hatay 2004.
- Öztürk, Jale, **Hatay Ağız İnceleme, Metin, Sözlük**, Karahan Kitabevi, Hatay 2009.
- Öztürk, Jale, **Antakya Merkez Ağız İnceleme, Metin, Sözlük**, Color Ofset Matbaacılık, Hatay 2015.
- Sakaoğlu, Saim, “Yaşayan Bir Anadolu Ağızında Unutulmaya Yüz Tutmuş Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri Üzerine”, 2012.

HATAY SORUNUNUN BATI KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI

Bünyamin KOCAOĞLU*

ÖZET

Lozan Antlaşması'nı müteakiben Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasındaki ilişkiler genelde olumlu bir hava içinde geçmiştir. Özellikle Osmanlı borçları konusunun 1933 yılında kesin bir şekilde çözüme kavuşturulması ve Balkan Antantı ve Küçük Entente'nin birer üyesi olarak ve bazı dolaylı antlaşmalar vasıtasıyla her iki devlet arasındaki ilişkiler dostane bir hal almıştır. Bu dostane ilişkilere rağmen Türkiye ile Fransa arasındaki münasebetleri etkileyen en önemli gelişme Sancak veya diğer adıyla Hatay Sorunu olmuştur. Hatay sorunu Türk Fransız münasebetleri bakımından olduğu kadar Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politikası ile ilgili olayların en çetinlerinden birini teşkil etmesi bakımından da oldukça önem arz etmektedir. Sancak bölgesinde Türk nüfusu fazla olduğundan Misak-ı Millî sınırları içine dahil edilmişti. Ancak Millî Mücadele yıllarında Fransa ile silahlı çatışmanın durdurulması bahasına bu devletle Ankara Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma gereği Sancak bölgesi Misak-ı Millî sınırları dışında bırakılmıştı. Söz konusu antlaşma ile otonom bir bölge haline getirilmiş olan Sancak 1936 yılına kadar iki devlet arasında herhangi bir soruna neden olmamıştı. Ancak Suriye üzerinden manda idaresinin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 1936 yılında bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşma Sancak'ın statüsü hakkında bazı sorunların ortaya çıkmasına ve 1939 yılına kadar olan süre içinde Türkiye ile Fransa arasında bazı sorunların yaşanmasına

* Prof.Dr.,Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, bunyaminkocaoglu@omu.edu.tr.

neden olmuştur. 1936-1939 yılları arasında Türk dış politikasının en önemli gündemlerinden biri olan Hatay Sorunu Türk ulusal basının yanı sıra başta Fransa olmak üzere Avrupa Devletleri kamuoyunun da yakında ilgisini çekmiştir. Özellikle Fransa basını Sancak'taki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu çalışmada Fransa başta olmak üzere İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri basınında konu ile ilgili çıkan yazılar Başkanlık Cumhuriyet Arşiv belgelerine yansıyan kısmıyla incelenmeye çalışılacaktır. Nitekim Fransa basınındaki çıkan yazılar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili birimleri tarafından yakından takip edilmiş ve hemen Türkçeye çevrilmiştir. Bu suretle arşiv belgelerine yansıyan haberler ışığında Hatay Sorununun batı kamuoyundaki yansımaları ve özellikle Türk-Fransız ilişkilerine etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, Fransa, İngiltere, Batı Kamuoyu, Türkiye Cumhuriyeti.

REFLECTIONS OF THE HATAY ISSUE IN WESTERN PUBLIC OPINION

ABSTRACT

Following the Lausanne Treaty, relations between the Republic of Turkey and France were generally in positive and friendly atmosphere. The relations between the two states became friendly, particularly as a definitive solution to the issue of Ottoman debts in 1933 and as a member of the Balkan Entity and the Small Entente and through some indirect treaties. Despite these friendly relations, the most important developments affecting the relations between Turkey and France was Hatay or Sanjak issue. Hatay issue, as well as in terms of Turkish French relations, Turkey's Ataturk period of events related to terms of foreign policy constitutes one of the most challenging issues which poses considerable importance. Since the Turkish population in Sanjak region was high, it was included in the national borders. However, during the years of the National Struggle, the Ankara Treaty was signed with this state in order to stop the armed conflict with France and it was left out of the national borders of the Sanjak region due to this treaty. Sanjak, which was converted into an autonomous region by the treaty, did not cause any problems between the two states until 1936. However, in 1936, a treaty was signed between France and Syria in order to remove the mandate of Syria and to give independence to this country. This treaty, the emergence of some problems about the status of Sanjak and in the period up to 1939 had led to some problems between Turkey and France. Between 1936 and 1939, the Hatay issue, one of the most important agendas of Turkish foreign policy, attracted the attention of the public in European states, especially France, besides the Turkish national press. In particular, the French press followed closely the developments in Sanjak. In this study, the articles related to the subject in France and other European countries, especially in France, will be examined with the part reflected in the documents of Presidency Republic Archive. Indeed, the press articles in France have been closely monitored by the relevant

departments of the Republic of Turkey and was immediately translated into Turkish. In the light of the news reflected in the archive documents, the effects of the Hatay problem on the western public opinion and the effects on the Turkish French relations will be tried to be put forward.

Keywords: Hatay Issue, France, England, Public Opinion, Republic of Turkey.

GİRİŞ

Hatay ve çevresi, Türkiye'nin en eski yerleşim yerlerinden biri olup ilkçağlardan itibaren Antioch olarak bilinmektedir. Türkçeye Antakya olarak geçmiş olan bölge bugünkü Hatay dahil çevresini ihtiva etmektedir. Bölge eski medeniyetlerden Hititler ve Pers İmparatorluğuna ev sahipliği yapmıştır. Büyük İskender'den sonra bölge uzun zaman Büyük Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalmıştır. Roma döneminde Antakya şehri Suriye eyaletinin başkenti konumundaydı.¹ Hatay'ın da dahil olduğu kuzey Suriye bölgesi takriben milattan sonra 7. Yüzyıla kadar Diadoklar, Romen ve Bizans hakimiyeti altında Grek ve Romen kültürü etkisinde kalmıştır.²

Bölgede 7. Yüzyılın sonlarından itibaren Arap hakimiyeti ile birlikte İslam kültürü ve medeniyeti etkisini göstermeye başlamıştır. 9. Yüzyılın ortalarından itibaren Mısır'da kurulmuş olan İslam Devleti'nin hakimiyeti altına giren Hatay'ın bir kısmı 10. ve 11. Yüzyıllarda yeniden Bizans hakimiyeti altına girmiştir. 1071 Malazgirt Muharebesinden sonra Anadolu'da başlayan Selçuklu hakimiyeti kısa sürede bugünkü Kuzey Suriye'yi de içine almıştır. Bu gelişme Antakya'nın tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü yüzyıllardır daha çok Bizans hakimiyetinde kalmış olan bu bölge bu tarihten itibaren Türklerin hakimiyeti altına girmiştir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Türk toprağı haline getirilen Antakya, Birinci Haçlı seferleri sonucunda 1096 yılında yeniden yabancı hakimiyetine girmiş ve burada Norman Frank Kontluğu kurulmuştur. Bununla birlikte Antakya ve çevresi 12. Yüzyılın sonlarından itibaren yeniden Türklerin hakimiyeti altına girmiştir. Osmanlı Devleti zamanında bölgeye yerleştirilen Türkler Osmanlı hakimiyeti boyunca Antakya ve çevresinde

¹ Esra Demirci Akyol, **Sınırdaki Kimlikler: Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay**, Libra Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

² Kemal Irmak, **Atatürk'ün Büyük Hediyesi Türk Hatay Zaferi ve Tarihi**, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1937, s. 39.

bölgenin en eski sakinlerinden olan Hurriler ve Hititlerin etnik ve kültürel mirasçılarıyla birlikte barış ortamı içerisinde yaşamlarını sürdürmeyi başarmışlardır.³

Çağlar boyunca Antakya her zaman çok kültürlü bir şehir olmuştur. Osmanlı Döneminde, İstanbul ve daha birçok şehir merkezinde olduğu gibi Antakya'da da farklı dini ve etnik kökenlerden insanlar bir arada yaşamışlardır. 19. Yüzyılda Antakya, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dini grupların yanında Türk, Arap, Rum ve Ermeni gibi etnik grupları da içeriyordu. 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başları itibarıyla Antakya'nın demografik yapısında çok büyük değişiklikler olmamıştır. Bununla birlikte dini grupların çeşitliliğinde bir artış olmuştur. 20. Yüzyılın başlarına ait salnamelerde Antakya'da yaşayan dini gruplar, Müslümanlar, Maniniler, Ermeni Katolikler, Ermeni Protestanlar, Yahudiler, Latinler, Rum Ortodokslar, Katolikler, Ecnebler ve Süryaniler şeklinde belirtilmektedir.⁴ Çok kültürlü yapıya sahip olan Antakya'da 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde önemli sayıda yabancı okul bulunmaktaydı. Bu okulların en önemlileri Samandağı British School, Les Sours De St. Joseph, College Des Freres ve İtalian Carmes School idi. Fransız okullarının etkisi ve sayısı diğerlerine göre çok daha fazlaydı.⁵

Osmanlı döneminde bölge Antakya ve İskenderun birlikte olarak Sancak adıyla Suriye Vilayetine bağlı olarak yönetilmiştir. Bölgede I. Dünya Savaşı ile birlikte büyük güçler etkisini arttırmaya başlamış ve daha çok İngiltere ve Fransa arasında güç mücadelesi yaşanmıştır. Savaş yıllarında İtilaf Devletlerinin aralarında yaptıkları gizli antlaşmalardan biri olan Sykes-Picot Antlaşması (Mayıs 1916) ile İskenderun'un da dahil olduğu bu bölge Fransız nüfuz sahası olarak belirlenmiştir.⁶ Sahip olduğu jeopolitik öneminden dolayı Fransa daha 18. Yüzyıldan itibaren bölgeye göz dikmişti. Bu tarihten itibaren özellikle

³ İrmak, **a.g.e.**, s.39-41.

⁴ Demirci Akyol, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁵ Demirci Akyol, **a.g.e.**, s.58-59.

⁶ Ömer Erden, **Fransa-Suriye Kışkırcısında Hatay (1937-1939)**, Serüven Kitap-Cafe Yayınları, Ekim 2015, s. 2.

19. ve 20. Yüzyıllarda Fransızlar bölgedeki etkinliklerini giderek arttırmışlar ve bu çerçevede bölgede eğitim, sağlık, din ve demiryolu gibi ulaşım alanlarında önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir.⁷

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandığında Sancak bölgesi Türk kuvvetlerinin kontrolü altında bulunuyordu. Bu sıralarda Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Gurup Komutanlığına atanmış olan Mustafa Kemal Paşa mütarekeden hemen sonra İngilizlerin İskenderun'u işgal isteklerine direnerek yapılacak herhangi bir saldırı karşısında silahla karşı konulması emrini dahi vermişti. Ancak 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı dağıtılmış ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırılmıştır. Bu durum bölgenin İngilizler ve Fransızlar tarafından kısa süre içinde işgal edilmesinde önemli rol oynamıştır. Nihayet İngilizler 9 Kasım'dan itibaren başta İskenderun limanı olmak üzere Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesini işgal etmişlerdir. Bununla birlikte bölgede İngiliz işgali fazla sürmeyecek savaş yıllarında yapılmış olan gizli antlaşmalar çerçevesinde bölgenin işgali görevi Fransızlara bırakılacaktır. Nihayet Fransızlar, 27 Kasım 1918'de merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud tarafından yayınlanan bir kararname ile İskenderun Sancağını kurmuştur. Bu kararname ile yönetim şekli ve kuralları Beyrut'taki Yüksek Komiserlik tarafından belirlenecek olan Sancak, idari merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını da içine alan bölgede kurulmuştur. Böylece Fransızlar tarafından tamamen işgal edilmiş olan bölge, Milletler Cemiyeti yasınının 22. Maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919 da kurulan Mandat sistemine dayanılarak 25 Nisan 1920 tarihinde Müttefik Devletler Yüksek Konseyi San Remo Konferansında Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan'a "A" türü mandat yönetimi olarak Fransa'ya bırakılmıştır. Fransa Mandater devlet olarak 1 Eylül 1920 tarihinde Halep, Şam, Lübnan ve Alevi bölgesi olarak dört yönetim

⁷ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, Hüsametdin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Asya stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 31.

birimi oluşturmuştur. Bu yeni düzenlemede İskenderun Sancağı idari özerkliğini korunmakla birlikte Halep yönetimine bağlanmıştır.⁸

Mütarekeden sonra Sancak bölgesinin siyasal ve sosyal yaşamında ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bölgede yerel siyaset İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında giderek gerginleşen bir hal almış diğer yandan da işgalci Fransızlara ve Arap çetelerine karşı Türkler bazı direniş örgütleri teşkil etmişlerdir.⁹ İskenderun Sancağının işgali ile başlayan bölge halkının direnişi Fransızların Ermeni gönüllü birliklerini öne sürmesi ve bu birliklerin Türklere karşı mezalim yapmaya başlamaları üzerine silahlı bir mücadeleye dönüşmüştür.¹⁰ Sancak ve çevresindeki çatışmalar esnasında Türk direnişçileri önemli ve etkili rol oynadılar. Sancak bölgesinin de dahil olduğu Güney Cephesinde Türk direnişinin ortaya koyduğu kararlılık bir süre sonra Fransa'nın bölgeden çekilmesine de zemin hazırlamıştır. Nihayet Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Fransızlar arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Antep'i boşaltma kararı alırken İskenderun Sancağını boşaltmayı kabul etmemiş ancak Sancak'ta özel bir idarenin kurulmasını kabul etmişlerdir. Söz konusu antlaşma ile Sancak bölgesinin idari yapısında şunlar kabul ediliyordu: Sancak dahilinde Türkçe resmi dil olacak, Sancağın Türk bayrağına benzer bir bayrağı olacak, Okullarda Türkçe de okutulacak, Türk kültürünün gelişmesi temin edilecek ve aynı zamanda Suriye'nin Türk sınırına yakın olup çoğunluğu Türk olan yerlerinde de bu maddeler tatbik edilecek.¹¹ Antlaşma ile kurulan bu yeni idare ile ilgili uygulamalar Fransızlar tarafından ihlal edilmiş hatta Fransız Parlamentosu Ankara İtilafnamesini onaylamamıştır. Bu antlaşma ile özel

⁸Pehlivanlı, Sarımay, Yıldırım, **a.g.e.**, s. 33-34.; Sancak bölgesinde mütarekeden sonraki gelişmeler hakkında ayrıca Bkz. N. Yücel Mutlu, **Misak-ı Milli'de İkinci Kazanç/İkinci Kayıp Bugünkü Suriye Sınırımız ve Halep**, Ankara, 2012, s. 170 vd.

⁹Turhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

¹⁰Erden, **a.g.e.**, s. 4.

¹¹Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s.60-61.

bir idarenin tesis edildiği Sancak aynı zamanda Misak-ı Millî sınırları dışında bırakılıyordu.

Millî Mücadele zaferle neticelendikten sonra başlayan Lozan Konferansı sırasında en az konuşulan ve önemli bir soruna yol açmayan konu Türkiye-Suriye sınırı olmuştur. Öze ilişkin olmamakla birlikte Ankara Antlaşması Fransız Parlamentosu tarafından onaylanmadığı için Türkiye Lozan'da bu durumun bir kez daha teyit edilmesini gerekli görüyordu. 1921 Antlaşmasının sadece sınır çizen 8. Maddesinin Lozan'da görüşülmesinin yalnızca bu maddeyi kuvvetlendirerek antlaşmanın geriye kalan özel yönetime ilişkin hükümlerini zayıflatacağı hususu Türkiye'nin en büyük endişesiydi. Fransa ise, 1921 Antlaşmasının yerel bir antlaşma olduğunu, bir bütün olarak Lozan'da teyit edilmesinin antlaşmanın mahiyetini değiştireceğini, 1921 Antlaşmasının tüm maddelerini Fransa'nın uyguladığını ve uygulamayı sürdüreceğini, mandater devlet olarak Suriye adına bu antlaşmayı imzaladığı için hukuken Fransız Parlamentosunda onaylama zorunluluğu bulunmadığını, eğer İsmet Paşa kabul ederse Fransa'nın ayrıca tüm antlaşmayı uygulayacağına dair güvence vermeye hazır olduğunu bildirdi. Sonuçta 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile Suriye sınırınının 20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa Türkiye Antlaşmasının 8. Maddesinde tanımlanmış sınır olduğu belirtildikten başka Fransa Hükümeti göndermiş olduğu bir mektupla da Sancak için tespit edilen özel yönetimin geçerli olduğunu teyit ediyordu.¹²

Bununla birlikte Lozan Antlaşmasından hemen sonra Türkiye ile Fransa arasında önemli görüş ayrılıkları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasıyla getirilen Sancak'ta özel rejim çözümünün Lozan'da olduğu şekliyle teyit edilmesi Fransız işgaline ilk günden itibaren direnen bölgedeki Türkler arasında ciddi bir memnuniyetsizlik yarattı. Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adına Tayfur (Sökmen) Bey, yakın ilişki içinde bulunduğu milletvekilleri ile İsmet Paşa'ya Lozan'dan hemen sonra

¹² **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C 1, (1919-1980), (Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 280-281.

şikayet ve sorunlarını dile getirmiştir.¹³ Tayfur Bey, Hariciye Vekale-tine gönderdiği dilekçesinde şunları ifade ediyordu: “*Vatanımız olan İskenderun, Antakya ve havalisi Misak-ı Milli Dahilinde olup, temami-i tahli-yesi sulh-u umumiyede olacağı mükerreren vaat buyrulmuş iken maatteessüf son Lozan Konferansında Ankara İtilafnamesi teyit olunmuştur. Bundan do-layı teessürlerimizi, protestolarımızı bütün mevcudiyetimizle sizlere iblağ ederiz. Ankara İtilafnamesinin tatbiki şimdiye kadar olduğu gibi bu kerre de Fransız-ların keyif ve arzularına bırakılacak olursa yaptık, yapıyoruz diyerek hayat-ı milliyeyi tedrici surette uyuşturarak bu öz Türk kut’asının ve onun sahipleri olan vrktaşlarımızın mukadderatı halihazır gibi atisi de maruz tehlike olacağı müstağni-i beyandır*”.¹⁴

Tayfur Bey endişelerinde oldukça haklı görünüyordu. Lozan’dan sonraki gelişmeler bölgedeki Türklerin anavatana bağlanma istekle-rini daha da artırdı. 29 Eylül 1923’te 24 Temmuz 1922’de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan, Suriye’nin Fransa’nın mandası olma-sına ilişkin antlaşma yürürlüğe girdi ve Fransa Sancak da dahil olmak üzere Suriye’de kendi yönetimini sağlamlaştırmaya başladı. Suriye ve Lübnan’ı; Halep, Şam, Lübnan ve Alevi Lazkiye devletleri adı altında dörde böldü. Bunlara ek olarak da Halep’e bağlı İskenderun Özerk sancağını kurdu. Bir yandan tüm bu toprakları böl ve yönet ilkesine göre Suriye’den ayırırken diğer yandan her devlet içinde kendi yöne-timine bağlı bir merkezileştirme süreci işletiyordu. Bu gelişmeler böl-gede artan bir memnuniyetsizliğe yol açmıştır.

1925’te Arap milliyetçileri giderek tüm bölgelere yayılan bir ayak-lanma başlattılar. Bunun üzerine Fransa 1 Ocak 1925’te Halep ve Şam Devletlerini birleştirdi. Bundan bir gün önce de Sancak’a ilişkin bir kararname yayınlayarak yönetsel konularda mevcut rejim korun-makla birlikte bölgenin Suriye Devletine yani Şam’a bağlandığını bil-dirdi. Arap milliyetçilerini memnun etmek için alınan bu kararlar kısa sürede Sancak’ta karışıklıklara yol açtı. Suriye’ye bağlanmak isteyen

¹³ Ada, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁴ Sökmen, **a.g.e.**, s.77.

Sancaklı Araplar dışında Türkler, Aleviler ve Arapça bilmeyen Ermeniler bu duruma tepki gösterdiler.¹⁵ Ancak bölgedeki Türklerin ve diğer unsurların tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güneydoğu'da karşı karşıya kaldığı etnik ve dinsel temelli Şeyh Sait isyanı nedeniyle karşılık bulamadı. Bununla birlikte Lozan'dan sonra çıkan görüş ayrılıkları ve sorunları ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye ve Fransa arasında 30 Mayıs 1926 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca bu antlaşmaya ilaveten 1929 ve 1930 yıllarında birer protokol daha imzalanarak anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır.¹⁶ Bununla birlikte bölgede Fransızların izledikleri politika sorunları çözmediği gibi daha da arttırmıştır. 1930'lu yıllarda sorun iyiden iyiye Türk Fransız ilişkilerinde temel belirleyen haline gelmiştir. 1930'lu yılların başına kadar temel iç ve dış politika sorunlarını önemli ölçüde halletmiş olan Türkiye 1930'lu yılların uluslararası konjonktüründen de istifade ederek Sancak sorununu kesin bir şekilde çözüme yoluna gitmiştir. 1936 yılından itibaren Sancak'a yönelik Türk politikası Atatürk'ün çabaları neticesinde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu andan itibaren bölgeye yönelik takip edilen siyaset nihayet Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve ardından 1939 yılında Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bağlanması ile son bulmuş ve Türkiye lehine olarak çözüme kavuşmuştur. Bu çalışmada Hatay sorunu ve çözümü sürecinin Batı Kamuoyundaki yansımaları Başkanlık Cumhuriyet Arşiv belgeleri esas alınmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Batı Kamuoyunda Hatay Sorunu

Atatürk döneminde Türkiye Fransa ilişkilerinde temel belirleyici konulardan biri olan Hatay sorunu başta Fransa olmak üzere batılı devletlerin de yakın ilgisini çekmiştir. Fransa basını konuyu yakından takip etmiş ve aynı zamanda batı basınında Hatay sorununa dair yer alan her türlü haber Türk yetkili birimlerince yakından takip edilerek dikkate alınmıştır.

¹⁵ **Türk Dış Politikası**, (Edit: Baskın Oran), s. 281.

¹⁶ Mutlu, **a.g.e.**, s. 175.

Fransızların önde gelen gazetelerinden biri olan La Republique gazetesinin 4 Aralık 1937 tarihli sayısında Hatay sorunu münasebetiyle tarihi Türk Fransız ilişkilerinin gerileme gösterdiği ve kötüye gittiği ifade edilerek şunlar söyleniyordu: “1535’den beri Fransa Türkiye’nin dostu idi. Fransa-Suriye muahedesi geldi çattı ve derhal ortaya bir sancak meselesi çıkardı. Bunun üzerine Paris ile Ankara arasındaki münasebet gerginleşti. Geriledik. Fakat yeni yeni hadiseler zuhur etmektedir”.¹⁷ Bu arada Fransız basınında konu ile ilgili oldukça detaylı ve ilginç makaleler de yayınlanmıştır. Nihayet M. Lucien, aynı zamanda Le Figaro gazetesi müdürü, tarafından kaleme alınan “Allah’ın Süvarisi” başlıklı yazı Action Française gazetesinin 10 Kasım 1937 tarihli sayısında yayınlanmış ve söz konusu yazıda, Lucien Müslümanların Milliyetçilik, Arap Birliği ve yeni Türk kudreti gibi unsurların etkisi altında hareket ettiğine dikkat çekerek, Anadolu’nun büyük geçitlerinin ve Şark petrolünün çıkış noktasının Avrupa karşısı bu nüfuzların karşılaştıkları havzada bulunduğunu ileri sürmüş ve yeni Türkiye devletinin bölge ile ilgili politikasını şu cümlelerle ifade etmiştir: “Türk siyaseti nedir? Türk siyaseti muhteristir. Komşu milliyetçiliklerle ittifak arar, petrol menbaalarını murakabe etmek ister. Laik olan bu siyaset dini nüfuzlara karşı durur. Fakat bu meselede, başka meselelerde olduğu gibi, oportünizm yolunu ihtiyar edebilir. Rusya ve Balkan devletleri ile anlaşır. İngiltere’nin tekliflerini kabul eder, fakat Almanya’nunkileri de reddetmez. Kont Ciano’nun bir Ankara’ya ziyaretinden bahsedildi. İtalya’nın Şarkta aradığı mahrukattır. İtalya’nın içinde bulunduğu sevkülceysi facia, mahrukatın aşağı yukarı kat’i fıkdanından neş’et etmektedir. 4 Milyondan fazla ameleyi yaşatan bir sanayie günden güne daha fazla metelibatta bulunan bir ordu bir donanma ve bir havacılığa mukabil İtalya’nın tabikatta ne petrolü ne de kömürü vardır. Hatta halitalar için kafi miktarda ispiertosu dahi yoktur. Berlin-Roma mihrveri ihtiyaç halinde Avrupa’ya ve belki de İsviçre demiryollarının kontrolüne mukabil İtalya’ya kömür temin edebilir. Fakat petrol mes’elesini nasıl halledilecektir? İspanya harbi, petrol gemilerine Sebte boğazında eskisinden daha serbest bir geçit temin etmeyecektir. Süveys

¹⁷ Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 222.501.22.

*kanalı kolayca kapatılır veya gayri kabili istifade bir şekle sokulur. Ruslar petrol ihraç edemeyecekler, çünkü petrol ihtiyaçları günden güne artmaktadır. Romanya petroleri ise ancak Boğaz içinden veya Yugoslavya'dan geçebilir. Kalıyor Anadolu'nun büyük yedekleri”.*¹⁸ Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere Romier yazısında Ortadoğu petrolerinin önemine vurgu yaparak Hatay sorununu bununla ilintilendirmiş ve bölgenin stratejik olarak petroleri kontrol edebilir durumda olduğunun altını çizmiştir.

La Depeche de Toulouse gazetesinin 7 Aralık 1937 tarihli nüshasında “Türkiye-Suriye Muahedesinin Türkiye Tarafından Feshi” başlığıyla yayınlanan bir diğer yazıda da Türkiye tarafından Türkiye Suriye İyi Komşuluk Antlaşmasının fesih edilmesinin gerekçesi olarak Suriye'nin İskenderun Sancağındaki yeni statünün uygulaması ile ilgili olarak çıkardığı zorluklar öne sürülmüş bununla birlikte Türkiye'nin bu hareketle Türk Fransız dostluğuna zarar vermek niyetinde olmadığı Suriye'de Fransa manda idaresi hâlihazırda devam ettiği için söz konusu Türkiye Suriye İyi Komşuluk Antlaşmasını yeni şartlara uydurmak için daha geniş bir müzakere ortamı sağlamak amacıyla yapmış olabileceği vurgulanmıştır. Türkiye'nin Suriye ile olan dostluk antlaşmasının fesh etmesinin gerçek sebebi Suriye meclisinin Sancak Statüsünü reddetmesiydi. Türkiye de bu gelişmeler üzerine tavrını koymuş ve iki ülke arasındaki iyi komşuluk antlaşmasını tek taraflı olarak fesh etmiştir.¹⁹ Türkiye'nin bu tavrı bazı Fransız yazarları tarafından endişe ile karşılanmış Türkiye'nin dostluk ve iyi komşuluk antlaşmasını fesh etmesinin bölgeye müdahale kapısını açacağını ve bu suretle bölgedeki Fransız menfaatlerinin büyük bir tehdit altına gireceği ileri sürülmüştür. La Republique gazetesinin 8 Aralık 1937 tarihli nüshasında Pierre Dominique tarafında kaleme alınan “Suriye Meselesi Fransız Meclisinde Muahedeyi Tasdik Etmeyelim”

¹⁸ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 222.501.24..

¹⁹ Aynı belge.

başlığıyla kaleme alınmış bir yazıda Sancak meselesi ve Fransa'nın yaklaşımı ayrıntılı olarak ele alınmış ve bölgedeki son gelişmelerin Fransa açısından doğurduğu sonuçlar incelenmiştir.²⁰

²⁰ Söz konusu yazı şu şekildedir: “Geçen gün Suriye parlamentosu Sancak statüsünü reddediyordu. Filhakika Şamlı politikacılar, boyunduruklarının Türk ekalliyetleri üzerinde kontrolsüz teyid edilmesinde ısrar ediyorlardı. Cevap gecikmedi. Türk hükümeti 1926’da Suriye ile akdetmiş olduğu dostluk , iyi komşuluk muahedesini fesh etmiştir. M. Vienot’un gözleri aydın olsun. Filvaki Türkiyenin jesti gayet vahimdir. Bir ademi tecavüz muahedesini fesh etmek, bir müdahale imkanını hazırlamak demektir. Böylece Türkiye, terekemizin talipleri arasında yer almış oluyor. Çünkü Türkiyenin nazarında bütün şarkın ve bir kısım garbın nazarında olduğu gibi mirasımız açılmış bulunmaktadır. Bu meselelerden Şam’da ve başka yerde, herkes çekinmeden bahsediyor. Fransa mı? Feragat eden eski büyük bir devlet. İşte Suriyelilere göre ne olduğumuz. Geçen gün Alman gençliğinin Führeri M Baldur Von Schirrach Şam’da idi. Müşarünüleyh Beyrut’tan gelmekte idi ve orada toplar meydanında gamalı haç pavyonunu halka alkışlatmıştı. Söylendiğine göre Suriye gençliğini mütalaa etmekten ve onunla Alman gençliği arasında münasebet tesis etmekten başka gaye takip etmiyordu. Hepsi bu kadar. Kediye kedi diyen bizler çekinmeden söylüyoruz. Almanya bu hareketiyle ve bir takım başka hareketleriyle terekemize iki numaralı talip olarak el uzatıyor ki Türkiye 3 numaralı ve İtalya bir numaralı talip mevkiinde bulunmaktadır. İtalya’nın Suriyede yapmakta olduğu azgın propaganda meselesine avdet etmeyeceğim. Ümid ederim ki Fransız parlamentosu bunun bütün teferruatını biliyor ve sonsuz vehametini takdir ediyor. Gene ümid ederim ki yüksek meclis, Suriye’nin şarki Akdeniz ve yukarı şarkta askeri, bahri ve hava üssü olarak kültür üssü olarak ve Irak petrollerinin mansabı olarak haiz olduğu ehemmiyetin farkındadır. Geçen sene hafif meşrepliler bu meselelere en ufak bir alakayı atf etmek tenezzülünde bulunmadılar. Bu zevat Fransız efkari umumiyesinden gizli olarak ve bu büyük eserin hazırlanması ile derhal çekilmek şıklarından birini intihap mecburiyetinde bırakılmış olan M. Martel ile uyuşarak bir muahede hazırladılar; daha ziyade bir muahede çırpıştırdılar. Fakat bu muahede, ekalliyetlere kafi derecede himaye etmiyor ve tatbikatta bizi yakın şarktan kapı dışarı ediyordu. İngiltere, Almanya ve İtalya’nın bu muahedeyi derpiş ettikleri ve hazırladıkları düşünelir mi? İngilizler Filistindedir. A! Bunlar, petrol boruları şebekesinin mansabı olan durundan tahkim ettikleri ve hiç de elden çıkarmak niyetinde olmadıkları Hayfa’ya öyle sarılmış bulunuyorlar ki İngiltere Yahudilerle Arabların arasını bulmağa razı olduğu zaman Hayfa ile Akabe’yi kendine ayırdı ve memleketin geri kalan kısmı üzerinde bir murakebe tesisi etmeyi de unutmadı. İngiltere, imparatorluğa ait meseleleri küçük tarafgirlerle değil fakat bu isme layık siyaset adamlarına tevdi eder. Muhakkak ki biz de onun gibi hareket etmeli , Trablusşam’ı tahkim etmeli idik. Fakat bunu yapmadık. Bu gazetede, bahriye ve imparatorluk meselelerinin bağlı olduklarını büyük bir bahriyenin müteaddit ve müstahkem üslerin mevcudiyetini tazammun ettiğini ve Fransa’nın kendi petrolüne ihtiyacı olduğunu beyhude bağırarak durduk; bütün bunlar bazı ideologlar için kıymetsiz şeylerdir. Fransız-Suriye muahedesini hazırlayanlar Fransa’nın imparatorluk menfaatlerini çok gözetiyorlar doğrusu. Kendilerine benzeyen politikacılara yaranmaktan başka bir gaye kollamayan bu politikacılar Fransız hezimetini mübeyyin bir kağıdın altına imzalarını koymakla isimlerinin tarihe geçeceğini zannediyorlar. Bundan başka imdi de bu işlerden kasden uzaklaştırılmış olan parlamentodan bir seneden beri tatbikine girilmiş bulunan bir muahedenin tasdiki rica ediliyor ki bu bir rezalettir. Bu muahedeyi hazırlayanlar parlamentonun tasdikinden emin mi idiler? Veya tasdik etmeyecek idi ise işte zaten bütün şeytanet buradadır ya. Maksat parlamentoyu bir emrivaki karşısında bırakmaktı. Bugün mebuslara herşeyi

Görüldüğü üzere Aralık 1937’de Fransa ile Suriye arasında cereyan eden müzakereler ve bu müzakerelerin Türk Fransız ilişkilerine yansımaları Fransız basınında geniş yer bulmuştur. Söz konusu görüşmelerin Türk Fransız ilişkilerine etkisi ile ilgili olarak L’ere Nouvelle gazetesinde yer alan bir başka yazıda da Türkiye ile ilgili şu değerlendirme yer almaktadır: “*Kemalist Türkiye milletlerin hürriyetini ve sulhu müdafaa edenlerin teşkil ettikleri cephe arkasında mevki almış bulunmaktadır. Türkiye Milletler Cemiyeti Paketi prensibine sadık kalmaktadır ve Şarkî Akdeniz’de sulhun sağlanmasında birinci derecede menfaatdardır*”.²¹

Fransız basınında yer alan haberler daha çok 1937 tarihli Fransa Suriye Antlaşması ve Suriye’deki gelişmeler karşısında Türkiye’nin tek taraflı olarak, 1926 tarihinde Suriye ile yapmış olduğu dostluk antlaşmasını fesh etmesi ile Hatay sorununun ortaya çıkışı arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmış ve çoğu değerlendirmede Fransa-Suriye Ant-

terk etmenin 19 senedir, vücuda getirdiğimiz eserleri, şarkî Akdenizde mükemmel bir istinad noktasını Asyanın tam kapısını bize itimad etmiş olan birçok küçük milletleri velhasıl herşeyi bu tereke Almanya, İtalya ve Türkiye arasında taksim edilecek olsa dahi, terk etmenin daha hayırlı olduğu söylenecek çünkü, denecek, böyle hareket edilmezse Suriye’de kargaşalıklar çıkar. Gaye tabii olarak bize bu güzel hareketi tavsiye edenler Türkiye Sancakta kafa tutmaya kalkışarsa vazifemizin (bu güzel kelime her mekanda sarf edilmektedir) Türkiye ile harp etmemizi icap ettireceği noktasında ısrar edeceklerdir. Çünkü vaziyet buraya dayanmıştır. Haydi canım, Şamlı politikacı beyleri canları, Sancak Türklerinin muhik haklarını reddetmek istedi diye Mustafa kemal ile harp edeceğimizi tasavvur ediyor musunuz.? M. de Martel, bu politikacılara bir gün karşımızda şahlanmış bulacağımız demir gömleklileri teşkilatlandırmak ve teşhiz etmek müsaadesini vermenin lazım gelmiş olduğunu zan ediyor. Bu demir gömleklilerin Türk fırkaları önünde halini görmek hoş olurdu. Çünkü bu faraziyeyi yapmakta hakkım vardır. Bir kez daha tekrar ediyoruz, eğer Şamlıların bedbinliği ve Fransız makamatının zaafı Türklerin sabrını tüketir de Türkiye, Sancak meselesini bir işgalle halletmek yolunu ihtiyar ederse Fransa, ne yapacaktır? Harp mi? Bununla beraber harp veya zilletten birini intihap etmek zorunda kalacaktır. Halbuki devlet adamları içinde zilleti kabul edecekleri af edecek tek bir Fransız yoktur. Bu olmadığı gibi şahsi gösterişin sefil saikleri altında en temiz Fransız kanının dökülmesine sebebiyet verenler de bir Fransızın affına nail olamaz. Bunun içindir ki Fransız Suriye Ademi tecavüz Muahedesinin Ankara tarafından feshedilmesi Fransız parlamentosunun kulaklarında sahillerimizde fırtınayı haber veren imdat işaretleri gibi çınlamalıdır. Henüz zamandır. Suriye muahedesini tasdik edilmemlidir. Bize inandırılmak istendiği gibi, bir milleti asla temsil etmeyen Şamlı politikacıları-Çünkü kelimeye has mana ile bir Suriye milleti mevcut değildir- bunun üzerine bazı gürültülü nümayişler hazırlayacaklardır. Fransa kuvvetini gösterecek ve her şey yoluna girecektir”. Bkz.

BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 222.501.24

²¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 222.501.25.

laşmasının Hatay sorununu ortaya çıkardığı görüşü önemle yer almıştır. Journal Des Debats gazetesinde Pierre Bernus Suriye meselesini değerlendirirken Fransa-Suriye muahedesinin Sancak sorununun ortaya çıkmasında önemli rol oynadığına dikkat çekmiştir.²²

Fransız basını Sancak statüsü ile ilgili olarak Türkiye'nin yapmış olduğu itirazları da yersiz bulmuş ve Sancak'ta yapılacak seçimler konusunda Milletler Cemiyeti tarafından hazırlatılan raporla ilgili Türkiye'nin şüpheli tavrının gerçekleri yansıtmadığını ileri sürmüştür.²³

Türkiye ile Fransa arasında sürekli tartışmalara neden olan Sancak meselesi sadece Fransız basının ilgisini çekmemiştir. Konu diğer Avrupa devletleri kamuoyunda da yer almıştır. İsviçre'nin önde gelen gazetelerinden olan Neue Zürcher Zeitung gazetesinin 24 Haziran 1938 tarihli sayısında yer alan bir yazıda Sancak meselesi ile ilgili olarak şu değerlendirme yapılmıştır: “*Fransa'nın Türkiye'ye Sancak meselesinde bu derece etraflı tavizatta bulunuşu, meselenin Atatürk tarafından cebir ile halledileceğinden korkmasından ziyade İskenderun limanının kendisi için artık ne stratejik ne de ekonomik bakımdan ehemmiyet arz etmeyişinden ileri gelir. Şurasını da ilave etmek gerekir ki, Büyük Britanya ile mutabık kalarak ve onun kat'i arzusu üzerine yapılan bu tavizat aynı zamanda Türkiye ile Fransa arasında meydana getirilecek karşılıklı bir yardım paketi ile telif edilmiştir. Zira daha Montreux Konferansı esnasında Fransız heyetinin reisi Poul Bonour Fransız gazetecilerine bulunduğu bir beyanatta Türk taleplerinin Fransa tarafından bu derece enerjik bir yardım görmesini Paris'in Ankara'ya müstakbel bir yardım paketine hazırlamak isteğiyle izah etmişti*”.²⁴ Söz konusu yazıda Balkanlar ve Akdeniz'de giderek artan Alman tehdidi karşısında İngiltere'nin bölgede etkisini arttırmak amacıyla başta Türkiye olmak üzere yeni ittifaklar arayışı içine girildiği ve bu nedenle de Fransa ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkların bir an önce giderilmesi konusunda gayret sarf etmekte olduğu ve bunun da Türkiye ve Fransa arasında bir yakınlaşmaya ve Sancak sorunu konusunda

²² BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 223.502.4.

²³ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 223.502.5.

²⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 224.509.28.

Fransa'nın İngiltere'nin de tesiri ile tavizlerde bulunmak zorunda kaldığı hususlarına da dikkat çekilmiştir.²⁵

İngiltere'nin de etkisi ile 1938 yılında Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmalar ve 3 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan Askeri Antlaşma Sancak sorununun çözümü konusunda atılmış önemli adımlardı ve özellikle Fransız basınında geniş yer bulmuştur. Paris'te yayınlanmakta olan Ere Nouvelle gazetesinin 2 Temmuz 1938'de yayınlanan sayısında bir süredir Türkiye ile Fransa arasında Sancak sorunu ile ilgili olarak sürdürülen görüşmeler ve yapılan bazı antlaşmalar ele alınarak şu değerlendirmeler yapılmıştır: “...Birbiri ardınca tasdik edilen metinler tetkik edilince Fransa ile Türkiye arasında asırlardan beri mevcut olan dostluğun bütün kuvvet ve şümülü ile ihyasına muvaffakiyet hasıl olduğu tebarüz eder. Her ikisi de sulh ve dürüst beynelmilel işbirliği arzularını taşıyan ve Avrupa'nın iki ucunda bulunan Türkiye ile Fransa arasında akd olunan

²⁵ Yazıda bölgedeki Alman ve İtalya emelleri ile İngiliz siyaseti ve Fransa Türkiye ilişkilerine tesiri şu şekilde anlatılmıştır: “.. *Almanya'nın Balkanlardaki kuvvetli ekonomik nüfuzuna rağmen, Drang nach Osten ve Berlin-Belgrad politikası daha bundan bir yıl evveline varıncaya kadar hemen hemen inkansız görünürken bu ihtimal Anşlus Hadisesi'nden (Büyük Almanya) beri birden fevkalade ehemmiyeti peyda etmiştir. Bunun için şimdi Britanya hükümetinin bütün gayreti elinde mevcut imkanlarla ve bilhassa maddi ve siyasi fedakarlıklarla Almanya'nın şark yolunu kapatmaya matuftur. Bu vaziyet karşısında Fransız-Türk noktai nazar ihtilafını ortadan kaldırıb bilakis bu iki devleti birbirine yakınlaştırmaya çalışmasına şaşmamak gerekir. Ankaradaki İngiliz elçisi Anthony Eden'in ve nihayet Lord Halifax'ın Cenevrede Fransızlar ile Türkler arasında çok dürüst bir şekilde arabuluculuk ettikleri herkesçe malumdur. Hakikaten Sancak meselesinin dostça ve Türkiye lehine neticelenmiş olması İngiliz diplomasisinin gayret ve nasihatleri sayesinde. Ancak Paris Sancak'taki fedakarlığa mukabil diğer taraftan esash faydalar temin etmiştir. Fransa her şeyden evvel Lübnan sahilini ve bu sahilin en mühim iki limanını elinde tutmak ister. Bunlardan biri Musul'dan gelen Fransız petrolünün döküldüğü Trablus, diğeri ise bugün Fransa tarafından kuvvetli bir üssülbahri haline getirilen Suriye'nin en iyi limanı Beyrut'tur. Lübnan ise, Fransa-Suriye anlaşması mucibince Fransa'nın himayesi altında müstakil bir devlet halini alacak fakat aynı zamanda Suriye camiasının bir uzvu olacaktır. İtalyan Alman propagandasının son iki yıl içinde Suriye'de ehemmiyet ve vüs'at kazandığı ve İtalya'nın Lübnan'da gözü olduğu artık herkesçe malum bir vakaadır. Şimdi Fransa, Türkiye ve Suriye arasında akdedilen anlaşma ile Türk-Fransız yardım paketi Lübnan üzerindeki Fransız hakimiyetini her türlü yeni taarruza karşı korumaktadır. Aynı zamanda yine bu Türk-Fransız anlaşması bir yandan samimi Türk İngiliz münasebatı diğer yandan Türkiye'nin Balkan devletleri grubuna ve yakın şark camiasına mensup devletlerin Paris-Londra menfaat birliğine yaklaşımlarını temin edecektir. Büyük Britanya, Fransa ve Türkiye'nin birbirine yaklaşımları Türkiye ile müttefik bulunan Yugoslavya ile komşusu olan Bulgaristan ve Yunanistan'ın siyaselleri üzerinde tabiatıyla müessir olacaktır” . **BCA**, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 224.509.28..*

anlaşmaların ehemmiyetinden bahsetmek zaidir. Suad Davaz'ın dediği gibi bu dostluk birkaç asırlık bir dostluktur. Birinci Fransua ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki ittifaktan beri Türkiye ve Fransa bu dostluğun kıymetini birkaç defa takdir fırsatına mazhar olmuşlardır. Bu büyük bir politikadır".²⁶ Bir başka Fransız gazetesi Populaire de Fransız gazeteci M.A. Leroux Türk Fransız ilişkilerinin yeniden eski seyrini ve dinamizmini kazanması açısından Hatay sorununun halledilmesi gereğine dikkat çekmiş ve gelinen noktada Türkiye ile Fransa'nın anlaşmış olmasının her iki devlet için önemli bir adım olduğunu ifade ederek bu anlaşmanın ortaya çıkmasında İngiltere'nin büyük rol oynadığının altını çizmiştir. İngiltere'nin Hatay sorunu konusunda iki devlet arasında büyük gayret gösterdiğini söyleyen Leroux bu takdire şayan çabaların İngiltere Fransa ilişkilerinin kuvvetlenmesinde de önemli rol oynayacağına dikkat çekmiştir. Leroux yazısında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Şimdi Suriye ve Lübnan ile akdetmiş olduğumuz anlaşmaları tasdik gerekir. Bu anlaşmaların tasdiki Fransa'nın Türkiye ile dostluğunun Arap milletleri ile işbirliğinde bulunmaktan vazgeçmesini ifade etmediğini gösterecektir”.²⁷

Hatay sorununun çözümü noktasında büyük bir adım olan Türk Fransız Antlaşmasının bölgede ve özellikle Sancak'ta Türkler arasında büyük bir memnuniyet yarattığı görülmüştür. Buna dair haberler Fransa gazetelerinden Martin'de geniş yer almıştır. 3 Temmuz 1938 tarihli *Matin* gazetesinde Beyrut'tan gelen bir telgraf yayınlanmış ve bu telgraf haberinde söz konusu anlaşmanın Sancak'ta nasıl karşılandığına dair önemli bilgiler yer almıştır. Söz konusu telgrafta anlaşmanın etkisi şu şekilde anlatılmaktadır: “Anlaşmalar hürriyetinin Türk ahali arasında büyük bir meserreti mucib olduğu Fransa'ya karşı büyük sempati duyguları uyandırdığı, Antakya'nın muhtelif yerlerinde çiçeklerle ve Atatürk'ün heykelleriyle süslenmiş taklar inşa edildiği Türklerin bu meserreti karşısında Arab, Alevi ve Ermeni unsurlarının kendi mahallelerinde ve soğukkanlılıkla

²⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 224.511.4.

²⁷ Aynı belge.

oturdukları, muhteriz ailelerin hicret ettikleri, anlaşma haberinin Suriye’de ne meserret ve ne de hoşnudsuzluğu mucib olmadığı bildirilmektedir”²⁸

Türkiye-Fransa anlaşması hemen hemen Fransa basınının tamamında olumlu karşılanmıştır. Soir gazetesi söz konusu anlaşma ile ilgili olarak şu düşünceleri paylaşmıştır: “Fransa ve Türkiye aralarındaki dostluk bağlarını teccid, daha doğrusu, takviye ettiler. M. Bonnet hasıl olan anlaşmayı imza için Ankara’ya gidecektir. Bravo. Türkiye Avrupa ile Asya arasında bir mafsal mesabesinde. Büyük ve korkunç dünya makinesinin esas parçalarından biridir. Türkiye büyük bir şefin idaresi altında muazzam bir eser meydana getirmiştir ve biz bu diktatörün diğer diktatörler gibi nüfuz ve kuvvetini hiçbir zaman, memleketinin hududları haricine teşmil etmek istemediğini unutamayız. Binaenalyh küçük tırmıkların zehirlenmesine nasıl müsaade edebildik? Hamdolsun bütün tırmıklar şifayab olmuş bulunuyorlar. Fakat Türkiye-Fransa anlaşması İslamiyet noktai nazarından da büyük bir hadisedir. Şüphesiz Atatürk din mevzuunda daima kat’i bir bitarfluk muhafaza edegelmiştir. Kendisi artık müminlerin başı değildir. Fakat Türkiye en büyük müstakil İslam devleti kalagelmektedir. Türkiye bütün Müslümanlık dünyasında parlak bir şöret sahibidir. Bütün Müslüman dünyasının nazarları hala Türkiyeye matuftur. Böyle bir devlet ile dostluk münasebetleri tesis etmek Fransa’nın bu Müslümanlık dünyasındaki mevki bakımından da mükemmel bir şeydir”²⁹

Paris’te yayınlanmakta olan bir başka Fransız gazetesi Oeuvre gazetesinde de söz konusu anlaşma ile Fransa’nın Sancak’ta Türkiye ile sıkı bir işbirliği imkanı sağladığı vurgulanmış ve anlaşmanın yapıldığı sıralarda İngiltere’nin Türkiye’ye 16 milyon İngiliz Lirası yardımıyla bulunmasının işbirliğini arttırma noktasında son derece önemli bir gelişme olacağına da altı çizilmiştir.

Intransigeant gazetesi yazarı Gallus da söz konusu anlaşma hakkında şunları yazmıştır: “Fransa Türkiye anlaşmasının akdini küçük bir hadise telakki etmemeli. Son zamanlarda yakın şarkta bir muhasama zuhurundan endişe ediliyordu. Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki, her nerede zuhur ederse etsin, bir muhasamanın mevzii kalması kabil

²⁸ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 224.511.4.

²⁹ Aynı belge.

değildir. Berlin bu anlaşmanın İtalya aleyhinde olduğu gibi aptalca bir iddiada bulunuyor. Halbuki biz ve İngiltere yalnız Akdeniz'in yakın şark sahillerinde sulhun idamesinden başka bir şey istemiyoruz. Bugün Fransa ve Türkiye Anlaşmasının akdinden dolayı seviniyoruz. Yarın sulhun daha ziyade temini için bu sahadaki gayretlerimize devam etmeliyiz".³⁰

Fransız basınının büyük bir kısmı Hatay konusunda yapılan anlaşma ve Türk-Fransız dostluğunun yeniden sağlanması hususunda olumlu düşünceler ortaya koymuştur. Bununla birlikte özellikle Fransa'da sol çevreler aynı düşünceleri paylaşmamıştır. Anlaşmaya karşı olan komünist Humanite gazetesi Atatürk'ün kara kalemle çizilmiş bir resmini yayınlamış ve G. Peri imzasıyla neşredilen bir yazıda da söz konusu anlaşma hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır: *"...Yapılan bütün tazyiklere rağmen Sancak intihabat amelîyeleri Sancakta Türk ekseriyeti olmadığını göstermişlerdir. Huşuneti ile meşhur bir asker olan binbaşı Collet, neye mal olursa olsun Sancakta bir Türk ekseriyeti vücuda getirmeye mecbur edildi ve buna muvaffak olamadı. Fakat bundan sonra Türk unsuruna hususi bir vaziyet temin eden Türk İngiliz anlaşması meydana çıktı. Buna ne mana vermeli? Fransa Sancağın kabul etmediği bir ekseriyeti kabul ettirmek mi istiyor? Sancakta tesis olunan rejimin mahiyetini anlamak için Milletler cemiyeti komisyonunun gönderdiği telgrafları okumak kafidir. Bunlarda Fransa'ya karşı ağır ithamlar vardır. Bu ithamların yapılmış olmaları haddi zatında vahim şeylerdir. Fakat yarın Fransa'nın Atatürk'ün ısrarla talep ettiği hal tarzını cebren kabul ettirdiği bütün Arap dünyasında işidileceği zaman ne denecektir? Biz şüphesiz Fransız Türk dostluğuna inanmaktayız. Fakat bu dostluğun Arap dünyasının umumi düşmanlığı bahasına mal olamayacağını alenen söylemek isteriz. Türk müddeiyatını ilham edenlerin nerede olduklarını bildiğimiz için bu husustaki kanaatimiz daha kuvvetlidir. Bunlar Berlin'dedirler ve Londra'daki jermanofil klik tarafından teşvik edilmektedirler. Kanaatimiz o kadar kuvvetlidir ki M. Bonnet'i alkışlayanlar arasında olmayacağız".* Aynı gazetenin sonraki sayılarında Beyrut'tan gelen haberlere dayalı

³⁰ Aynı belge.

olarak söz konusu anlaşmanın Suriye ve Arap dünyasında büyük tepkilere neden olduğu ifade edilmiştir.³¹ Bundan başka bazı Avrupa basınında benzer haberler yer almış özellikle Arap dünyasının Milletler Cemiyetine olan tepkisi ve protestolar dile getirilmiştir. Örneğin Yugoslavya'da yayınlanan yarı resmi gazetelerden biri olan Novosti gazetesinde Suudi Arabistan Kralı İbni Suud'un söz konusu anlaşmalar konusunda büyük bir öfke içerisinde olduğu bildiriliyor ve Milletler Cemiyeti ve Fransa Hükümetine yönelik protestoların yapıldığı iddia ediliyordu. Buna dair aynı gazetede yer alan bir haberde şu ilginç yorumu yer verilmiştir: "...*Büyük devletlerin küçük ve zayıf devletlere karşı kendi menfaatlerini temin etmek istediklerinin bir delili olduğu fikrindedirler*".³²

SONUÇ

Atatürk döneminin önemli dış politika konularından biri olan Hatay sorunu sadece ulusal basında değil başta Fransa olmak üzere bazı Batı kamuoyunda da geniş yer bulmuştur. Sorunun en önemli taraflarından biri olan Fransa konuyu çok daha yakından takip etmiştir. Özellikle Fransa basınında konu ile ilgili olarak yer alan haber ve değerlendirmelerde Türkiye Fransa arasında Hatay'dan kaynaklanan engellerin bir an önce çözüme kavuşturulması gereği ve özellikle iki devletin kadim dostluklarına yapılan vurgu dikkati çekmektedir. Konunun basına yansımada ideolojik tutumların da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hükümete yakın çevreler Fransa'nın çözüm noktasında İngiltere'nin de teşvikleri ile atmış olduğu adımları ve yapılan anlaşmaları olumlu bir dille ifade ederlerken sol çevreler söz konusu anlaşmaların Arap dünyasını kaybetmek riskini ortaya çıkardığı gerekçesiyle itiraz etmişlerdir. Dolayısıyla sol çevreler haberlerini daha çok anlaşmalara yönelik Arap dünyasının ortaya koyduğu tavra yoğunlaştırmışlardır. Bununla birlikte genel olarak sorunun çözümü hususunda atılan adımlar ve gelişmeler basın tarafından olumlu karşılanmış ve özellikle iki devlet arasındaki yakınlaşmanın ve hatta bu

³¹ BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 224.511.4.

³² BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer NO: 224.509.28.

yakınlaşmanın İngiltere teşviki ile olmasının bölgedeki barışa hizmet edeceği ve dahası Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması konusunda da büyük faydalar sağlayacağı önemle vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030,10. Yer NO: 222.501.22.

BCA, Fon Kodu: 030,10. Yer NO: 222.501.24.

BCA, Fon Kodu: 030,10. Yer NO: 224.509.28.

ARAŞTIRMA ESERLER

Ada, Turhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Demirci Akyol, Esra, **Sınırdaki Kimlikler: Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay**, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

Erden, Ömer, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay (1937-1939)**, Serüven Kitap-Cafe Yayınları, Ekim 2015.

Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, Hüsametdin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Asya stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Irmak, Kemal, **Atatürk'ün Büyük Hediyesi Türk Hatay Zaferi ve Tarihi**, Tecelli Basımevi, İstanbul 1937.

Mutlu, N. Yücel, **Misak-ı Milli'de İkinci Kazanç/İkinci Kayıp Bugünkü Suriye Sınırımız ve Halep**, Ankara 2012.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C 1, (1919-1980), (Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

İKİ SAVAŞ ARASI HATAY: BİR DIŞ POLİTİKA BAŞARISI

Dilek BARLAS*

ÖZET

Hatay'ın konumunu anlamak için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1939 yılına kadar olan dönemde Türkiye ve çevresindeki gelişmeleri iyi anlamak gereklidir. Türkiye yeni bir ulus-devlet olarak dış politikasını şekillendirirken Hatay'ın konumunu her zaman göz önünde bulundurmuş aynı zamanda da Hatay ile ilgili politikasını dünya konjonktürüne uygun olarak geliştirmiştir. 1920'lerde hem içte reformlara odaklanan hem de Musul konusuyla uğraşan Ankara özellikle Hatay üzerinde durmamıştır. 1930'larda ise daha aktif bir dış politika izleyen Türkiye Hatay'ın statüsüne önem vermiştir. Ankara, 1930'ların ilk yarısında İtilaf güçleri ile hala sürüncemede kalan sorunları dünya ekonomik krizinin etkilerini de göz önünde bulundurarak çözmekle uğraşmaktadır. 1930'ların ikinci yarısında ise Londra ile yakınlaşan Ankara İngiltere'nin işbirliğini içeren bir pakt ile Akdeniz bölgesinde istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Fransa ile ise ilişkiler ancak 1930'ların sonuna doğru normalleşmiş ve buna bağlı olarak da Türkiye Hatay'ı sınırlarına katmayı başarmıştır.

* Prof. Dr., Koç Üniversitesi Tarih Bölümü, dbarlas@ku.edu.tr

HATAY IN THE INTERWAR PERIOD: AN ACCOMPLISHMENT IN THE FOREIGN POLICY

ABSTRACT

The status of Hatay has been related to the regional and international developments that occurred from the establishment of the Republic of Turkey to the Second World War. Ankara had always paid attention to the status of Hatay but had developed its strategy towards it in taking into consideration the international developments. In the 1920s, Ankara was trying to consolidate the new regime and at the same time was making efforts to resolve the Mosul issue. Under these circumstances, it could not concentrate on the status of Hatay. In the 1930s, Turkey started developing a foreign policy strategy: in the first half, it was fighting against the repercussions of the world economic crisis. In the second half, Ankara, which improved its relations with London, focused on the formation of a Mediterranean pact in order to have stability in the region. In the midst these efforts, Turkey had ameliorated its relations with France and was able to incorporate Hatay within its own frontiers.

İKİ SAVAŞ ARASI HATAY

Türkiye'nin Hatay politikasını iki savaş arası yıllarında üç alt döneme ayırmak mümkündür. Birinci alt dönem Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Hatay'ın Fransız mandası Suriye'ye bırakılmasıyla başlayıp 1926 Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile biter. İ. İnönü hatıralarında Hatay'ın Fransızlarla ciddi bir münakaşa konusu olduğunu yazar: “Vakit vakit Ankara İtilafnamesinin Hatay yüzünden kesilmesi ve Fransızlarla sulh olmaması ihtimali bile göze alınmıştır”.¹ İnönü şunu da ilave eder, “... O zaman bir askeri hareket yapsaydık, daha isabetli olurdu, daha iyi olurdu fikri onda (Atatürk) kalmış olacaktır”. Öte yandan hem Atatürk hem İnönü Fransızlarla itilaf yapılması için gayret sarf etmenin gerekli olduğu konusunda birleşiyorlardı. Hatay diğer tarafa bırakılsa da TBMM hükümeti oradaki Türklerin çıkarlarını koruyacaktı ve Hatay'a özerklik sağlayan bazı hükümleri İtilafnameye koydurmuştu.² Lozan Antlaşması da Ankara İtilafnamesinin geçerli olduğunu kabul etmişti. Mayıs 1926 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesinde, Hatay bölgesi için 1921 Ankara İtilafnamesinin öngördüğü özel yönetim biçiminin Paris tarafından göz önünde bulundurulacağı, yazılıydı.³

Bu alt dönemde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti içeride rejimi konsolide etmeye çalışmaktaydı. Anadolu'yu işgal eden güçlerle barış antlaşması imzalarsa dahi Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile ilişkisi güven üzerine kurulmamıştı. En başta Musul sorunu olmak üzere Türkiye hala sınırlarını koruma mücadelesi vermekteydi. Doğu sınırındaki Irak İngiliz, Suriye ise Fransız mandasında idi. Batı sınırında ise İtalya 12 Ada'da askeri varlığını sürdürmekteydi. 1922 yılında iktidara gelen Mussolini hem Türkiye hem de çevre ülkeleri için büyük

¹ İsmet İnönü, **İsmet İnönü Hatıralar**, İstanbul, 1987, s. 284.

² **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara, 2000, s. 358.

³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Ankara, 1983, s. 283.

tehdit oluşturmaya başlamıştı. 12 Ada'da varlığını sürdüren İtalya, Adriyatik'de yer alan Yunan adası Korfu ile Hırvatistan'daki Fiume'ye saldırmış ve Fiume'yi İtalyan sınırlarına katmıştı. Türkiye ve İngiltere arasındaki Musul sorunundan da faydalanmak isteyen Mussolini İtalya'sı Türkiye'nin baş düşmanı haline gelmişti. 1925 yılında Türk basını Anadolu'ya karşı olası bir İtalyan askeri hareketından bahsediyordu.⁴ Musul'un Irak sınırları içinde kalması kararına Ankara, Roma'nın beklediği kadar şiddetli bir tepki vermemiş, bir anlamda Türkiye'nin İngiltere ile sürtüşmesi sona ermişti. Bu olayı takiben Türkiye, Fransa ile dostluk ve iyi komşuluk sözleşmesi imzalanmıştı. Musul sorununun İngiltere'nin lehine çözülmesinin hemen ardından Türkiye-Suriye sınırını da belirleyen bu sözleşmenin imzalanması bir tesadüf olmasa gerekti.

Kısacası Türkiye 1923-1926 yılları arasında hâlâ sınırlarını konsolide etmeye çalışmaktaydı. Bu yıllarda önceliğin Musul konusuna verilmesinden dolayı özellikle Hatay üzerinde durulmamıştı. Musul'un Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen elden çıkması Türkiye'ye büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştı. Fakat Ankara gerçekçi davranıp durumu kabullenerek İngiltere ile bir çatışmaya girmek istememişti. Bu şartlar altında Hatay meselesi ile uğraşmak pek gerçekçi olmayacaktı. Hem içte hem dışta yeni kurulan cumhuriyet kendisini güven içinde hissetmemekteydi. Rejimi güçlendirmek amacıyla yapılan reformlara dahi ancak 1920'lerin ikinci yarısında başlanabilmişti.

İkinci alt dönem, 1926 yılından başlayarak Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vereceğini ve İskenderun Sancağı üzerindeki yükümlülüklerini Suriye'ye devredeceğini ilan etmesine kadar devam etmektedir. Bu alt dönemde ise uluslararası alanda hızlı değişimler olmuş ve Akdeniz bölgesi bu değişimlerin önemli alanlarından birini oluşturmuştur. Türkiye için hâlâ İtalya önemli bir tehditti. 1927 yılında Türkiye'deki İtalyan elçiliğinden İtalya Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf bu açıdan ilginçtir. Telgraf İtalya'nın İzmir ve An-

⁴ ASMAE Archivio Storico Diplomatico, Pacco 1714/7890, 10 Nisan 1925.

talya bölgeleri yerine zengin kaynakları olan Adana bölgesini işgal etmesini önermekteydi.⁵ Böylece İtalya, Türkiye ve Musul arasında bir tampon bölge vazifesi görebilecekti. Telgraf aynı zamanda 1927 yılını, İtalya'nın Türkiye'deki yayılmacı politikasının bir dönüm noktasını oluşturacağını çünkü bu tarihten sonra Türkiye'deki rejimin pekişmeye başlayacağından bu amaca ulaşmanın zorlaşacağını yazmaktaydı.

Hakikaten bu yıldan sonra rejim kendini pekiştirmeye başlamıştı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasının yanında (1925), 1926 yılında Türk Medeni Kanunu ile başlayarak 1934 yılında Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması ve Yeni Mahkemeler Teşkilatının Kurulması Kanununa kadar birçok alanda reformlar yapılmıştı. Ayrıca 1928 yılının sonunda Lozan'ın Türkiye'ye empoze ettiği ekonomik yaptırımlar sona ermişti. Öte taraftan 1929 Dünya Ekonomik Krizi hem ülkelerin ekonomilerini olumsuz bir şekilde etkilemiş hem de ülkeler arasında gerginliği daha da arttırmıştı. Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine de engel olmuştu. Krizden dolayı Türkiye'nin Osmanlı borçlarını ödemesi zorlaşmış, bu durum da özellikle Fransa ile ilişkilerin iyileşmesine engel oluşturmuştu. Bunun yanında Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın Avrupa federasyonu fikrini Milletler Cemiyeti'nde dile getirirken Türkiye'den bahsetmemesi de iki ülke arasındaki olumsuz ilişkiye katkıda bulunmuştu. İtalya ile ise Ankara 1928 yılında tarafsızlık antlaşması imzalsada da ilişkiler hasmane dostluk şeklinde sürdürülmekteydi.⁶

Eğer özetleyecek olursak 1920'lerde Türkiye daha çok iç politikaya önem vermiştir. Dış politika boyutunda ise ülkelerle daha çok ikili anlaşmalar imzalanmış genel bir dış politika stratejisi geliştirilmemiştir. Bu anlaşmalar ise güvenliği sağlaması açısından daha çok

⁵ ASMAE Archivio Storico Diplomatico, Pacco 4171/584, 9 Haziran 1927.

⁶ Dilek Barlas, "Akdeniz'de Hasmane Dostlar" **Doğu Batı**, Şubat-Mart, Nisan 2001, s. 216. Fransa'nın Belgrat ile antlaşma imzalaması İtalya'yı Balkanlarda dost ülke arama çabasına itmiştir.

komşu ülkeler ile imzalanmıştır. 1929 yılından itibaren hem Lozan Antlaşması'nın yaptırımlarının sona ermesi hem de Dünya Ekonomik Krizinin etkileri Ankara'yı kaçınılmaz olarak yeni stratejiler geliştirmeye itmiştir. 1930'lar Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türkiye bölgesindeki güvenliği sağlamak için dış politikada daha faal olmaya başlamıştır. Hatay meselesini de bu bağlamda incelemek lazımdır.

Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'deki olumlu etkisi ise içerdeki reformların hızla ilerlemesine neden olmasıydı. Ankara kaçınılmaz olarak ekonomik alanda bir sürü tedbir alarak devletçilik politikasını geliştirmişti. Türkiye, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerden kredi almadan kendi sanayisini geliştirmeye başlamıştı. Bu bağlamda ikinci alt dönemde ülke dış politika alanında özellikle bölge ülkeleriyle ilişkilerine ağırlık vermişti. Bir taraftan Birinci Beş yıllık planı geliştirirken kendisine destek olan Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine önem vermiş, diğer taraftan da Türkiye ile benzer alt yapıya sahip olup krizden aynı şekilde etkilenmiş olan Balkan komşuları ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştı. Bu ülkelerin desteği ile de 1932 yılında, Türkiye Milletler Cemiyetine üye olmuştu. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olması uluslararası örgütten dışlanmasını sona erdirmekle birlikte Ankara'nın İtilaf ülkeleri ile ilişkileri hala inişli çıkışlı bir nitelik taşıyordu.

Ankara'nın Paris ile ilişkilerinin yönünü etkileyen en önemli unsurlardan biri Hatay konusu olsa da Ankara genelde Fransa politikasından hoşnutsuzdu. Dışişleri Bakanı T. R. Aras İngiliz meslektaşlarına Avrupa'daki rahatsızlığın kaynağının Fransız hegemonyasından duyulan korku olduğunu dile getirmişti.⁷ Fransa, Türkiye ile Şubat 1930 tarihinde imzaladığı Dostluk, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşmasını onaylamayı geciktirmişti. Ayrıca Boğazlar kontrolü altında bulunmadığı için Türkiye, Akdeniz'deki bir Fransız-İtalyan çekişmesinin kendi karasularına yansımından korkuyordu. Bir Akdeniz gücü olan İtalya ile ilişkiler özellikle kötü yönde ilerlese de diğer Akdeniz ülkesi

⁷ **National Archives** FO 371/14351, C 9143/3519/62, 8 Aralık 1930.

olan Fransa ile İtalya'ya karşı işbirliği yapmak da pek kolay değildi. Ankara, Fransa ile antlaşmayı imzaladığı yıl Moskova'daki Türk Büyükelçisi Fransız Büyükelçisine Türkiye'nin bir Akdeniz Locarno'su ile ilgilendiğini belirtmişti.⁸ Locarno Anlaşması Batı Avrupa ülkelerinin sınırlarını olası bir saldırıya karşı korumak amacıyla yapılmıştı. Buna benzer bir anlaşma Balkan ülkelerini içine alan Doğu Avrupa sınırları için yapılmamıştı ve Türkiye bunun eksikliğini hissettiği için bu konuyu Fransız elçisine açmıştı.

Bölgenin güvenliğinin sağlanmasının kendisine de yarayacağını bilincinde olan Türkiye, kara ve deniz sınırlarını korumak için bölgesel işbirliği çalışmalarını yoğunlaştırdı. Özellikle 1932 yılında Mussolini'nin "İtalya'nın geleceği Asya ve Afrika'dadır" demecinden sonra tüm Balkan ülkeleri aralarında işbirliğini geliştirip 1934 yılında Balkan Antantı'nı imzalamışlardı.⁹ İtalya ile rekabet içinde olan Fransa bu antantı desteklemişti. Aynı yıl Fransa Dışişleri Bakanı L. Barthou, Aras'a bu paktın bir Akdeniz Paktı ile pekiştirilmesini önermişti. Türkiye bu öneriye olumlu bakmış fakat Barthou'nun Yugoslav Kralı Alexander'ın katli sırasında öldürülüşü Fransa'nın tavrının değişmesine yol açtı. Yeni Fransa Dışişleri Bakanı P. Laval bir Akdeniz paktı yerine İtalya ile anlaşmayı yeğlemişti. 1935 yılında Roma'ya giden Laval Almanya konusunda Paris'e destek vermesi karşılığında İtalya'ya Etiyopya'da ekonomik ödünler vermeyi kabul etmişti. Türk diplomatlarının deyimiyile Fransa İtalya'nın yarı müttefiki haline gelmişti.

Başka bir deyişle 1930'ların ortalarına gelindiğinde Fransa hakkında hala Türkiye'de tedirginlik hakimdi. Hatay'ın içinde bulunduğu Akdeniz havzasında istikrarsızlık gittikçe artmaktaydı. Fransa ile İtalya arasında yapılan Roma Anlaşmasından sonra Paris'e karşı Ankara'nın tedirginliği daha da artmıştı. Türkiye hâlâ olası bir Akdeniz paktı üzerinde ısrar ediyor hatta büyük deniz gücü olan İngiltere'yi de bu paktın içine katmak istiyordu. Oysa Londra Roma Anlaşmasına

⁸ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)**, İstanbul, 2014, s. 201.

⁹ D. Barlas, S. Güvenç, **a.g.e.**, s. 179-197.

onay vermişti. Zaten bunun hemen ardından 1935 yılında İtalya Etiyopya'ya saldırmıştı. Görüldüğü gibi bu ikinci alt dönemde (1926-1936) Ankara'nın Hatay konusu ile ilgilenme lüksü yoktu. Bölgede gelişmeler o kadar hızlı ilerliyordu ki Türkiye hiçbir ülke ile çatışmaya girmek istemiyordu. Ayrıca Fransa'ya güvenmese de İtalyan tehdidi karşısında Hatay konusunda Paris ile bir sürtüşmeye girmek istemiyordu.

Üçüncü alt dönem ise 1936 Fransız-Suriye anlaşmasından başlayıp Hatay'ın Türkiye'ye katılım tarihi olan 1939 yılına kadar devam eder. Bu alt dönemde ise Türkiye Hatay konusunda daha faal olmuştur. Ankara'yı bu konuda daha faal olmaya iten çeşitli nedenler vardır. Birincisi ve en önemlisi Eylül 1936 Fransa-Suriye anlaşmasında Hatay hakkında hiçbir hüküm bulunmamasıydı, başka bir deyişle ileride Hatay'ı Fransa Suriye'ye devredebilirdi.¹⁰ Bu anlaşmaya yol açan nedenlerden biri Suriye'de bağımsızlık yönünde hareketlerin başlaması ve iktidara gelen Front Populaire'in bu amaçla Suriyelilerle bir araya gelmesiydi. Hemen bunun ardından Ankara Paris'e bir nota vermiş Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın Hatay'a da tanınmasını istemişti.

Türkiye artık Hatay konusunda daha rahat hareket edebiliyordu. Temmuz 1936 tarihinde Montreux'de Boğazların Türkiye'ye verilmesi İtalya dışında Lozan'ı imzalayan ülkeler tarafından kabul edilmişti. Ankara Boğazlar statüsünün değişmesi talebini Almanya'nın Rhineland'i işgali üzerine yapmış ve başarılı olmuştu. Fransa basınında bu konu hakkında olumlu yazılar çıkmıştı. Petit Journal şöyle yazmaktadır: "Fransa, Türkiye'nin Boğazlardaki konumu itibariyle Türkiye'nin Akdeniz'in Doğu kapısına hakim bulunduğunu unutmayacaktır. Atatürk, Boğazlar meselesinde mevcut milletlerarası anlaşmaları feshetmek yerine Milletler Cemiyeti aracılığına başvurmuş ve sancılar içinde kıvranan Avrupa'da yeni bir kargaşalığa başvurmadan

¹⁰ Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta*, Ankara, 2001, s. 103.

başarı elde etmiştir”.¹¹ Ayrıca gazete Türkiye’nin konumunun bilinçinde olarak Roma’nın Berlin ile bağlanmış bulunduğunu, bu durumda Ankara’nın İtalya’nın faaliyetine karşı durmaya çalıştığını belirtmekteydi.

Bu süre zarfında Hatay konusunu İnönü Fransızlarla görüşmüş ve bu görüşmeleri daha sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığına aktarmıştı. Fransız basınına da yansıdığı gibi İnönü Hatay’ın durumunun Akdeniz’deki gelişmelere nasıl bağımlı olduğunu ve Suriye’nin bağımsızlığından sonra oluşacak yeni sınırların ve Türkiye’nin güvenliliğinin önemli olduğu konusu üzerinde durmuştu. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İngilizlere Fransızların düşmanca tavrını da belirtmeyi unutmamıştı. İnönü aynı zamanda Hatay’daki Türkçe dilinin statüsünden de bahsetmişti. Atatürk ise 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM açılış konuşmasında Hatay meselesinin milleti gece gündüz meşgul ettiğini vurgulamış ve havalisinin geleceği üzerinde “ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz” mesajını vermişti.¹² Bu yılın dönüm noktası olmasının diğer bir nedeni de Atatürk, TBMM konuşmasının hemen ardından Antakya-İskenderun havalisine Hatay adını verdiğini söyleyerek konuya resmen el koymuştu.

Aynı zaman dilimi içerisinde (16 Kasım 1936), bölgedeki Fransız subayı, Fransız-Suriye bağımsızlık anlaşması gereğince Hatay’da yapılan seçimleri protesto edip gösteri yürüyüşüne geçen Türklere ateş açmıştı.¹³ 1936 yılının sonunda başta İnönü olmak üzere bazı devlet adamları, Türkiye ve Fransa arasında artan gerginliğin iki ülke arasında savaşa yol açacağını düşünmekteydi. Oysa dünya konjonktürünü ve Fransa’nın konumunu çok iyi anlayan Atatürk “Arkadaşlar bunu nasıl düşünebiliyorlar, görmüyorlar mı ki bugün Fransa’nın bizzat anavatanı büyük tehlikelerle sarılı bir haldedir,” diyerek o anki

¹¹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, İstanbul, 1973, s. 594.

¹² H. R. Soyak, **a.g.e.**, s. 56.

¹³ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, C I, Ankara, 1987, s. 87.

durmu özetlemişti.¹⁴ Ayrıca birçok Fransızın Hatay diye bir yerin mevcut olup olmadığını da bilmediğini ekleyerek, bu vaziyette hangi hükümetin Türkiye ile harbi göze alabileceğini sorgulamıştı. Atatürk büyük bir öngörülülükle de Fransız idarecilerinin Suriye ve Lübnan'a kolay kolay istiklal vermeyeceklerini de belirtmişti.

Mayıs 1937 tarihine kadar Hatay'ın konumu sadece Türkiye ve Fransa arasında değil aynı zamanda hem İngiltere'nin hem de Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi ile tartışılmaktaydı. Bu süre içinde İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Cenevre'ye gelen Fransız temsilcilerini daha ılımlı bir tutum izlemeleri için ikna etmiş ve buna bağlı olarak Türk görüşüne yakın bir anlaşma temelinde hazırlanan rapor, Milletler Cemiyeti'ne sunulmuştu.¹⁵ Atatürk İnönü'ye telgraf çekerek Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımakla isabetli ve akıllıca bir karar verdiğini yazmıştı.¹⁶

Öte yandan Ocak 1937 tarihinde İngiltere ve İtalya arasında imzalanan "Gentlemen's Agreement" Türkiye'yi tedirgin etmiş, bu olayın hemen ardından Atatürk askeri birlikleri denetlemek amacıyla Konya'ya gitmişti.¹⁷ Ankara'nın uzun bir süredir İngiltere'yi de içine alan bir Akdeniz Paktı kurulması ile ilgili çabalarını bu ikili anlaşma bir anlamda hiçe saymıştı. Şubat 1937 tarihinde Aras'ın İtalya'yı Boğazlar Mukavelesine katmak amacıyla İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile yaptığı görüşme sırasında Ciano, Aras'ı Türkiye'nin Hatay'ı işgal etmesi için teşvik etmiş ve bundan Almanların da memnun olacağını belirtmişti. Bu konuda Türkiye hala Fransa ile anlaşmamış olmasına rağmen Aras "Fransızlarla olan ihtilafın hal yolunda olduğunu ve kendileriyle dost kalmaya çalışıldığını" dile getirmişti.¹⁸

Ankara'nın bu konuya temkinli yaklaşmasının en önemli sebebi, Akdeniz'de İspanya iç savaşından dolayı artan istikrarsızlıktı. İç savaş

¹⁴ H. R. Soyak, *a.g.e.*, s. 606.

¹⁵ İ. Soysal, *a.g.e.*, s.87.

¹⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030.10.222.501.5, 28 Ocak 1937.

¹⁷ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul, 2005, 125.

¹⁸ H. R. Soyak, *a.g.e.*, s. 629.

sırasında kimliği belirsiz bir denizaltı Cumhuriyetçilere ait İspanyol ticari gemilerin peşinden gizlice Boğazlara sızarak iki gemiyi torpido ile batırmıştı.¹⁹ İtalyanlar Franco rejimine destek verdikleri için bu saldırıların Roma'dan geldiği fikri yaygındı. Bu şartlar altında Türkiye ve Fransa'nın Akdeniz'de anlaşmaya varması kaçınılmazdı. Aynı yılın Mayıs ayında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Hatay'ın "ayrı varlığını" hukuksal olarak tanıması, Fransa ile Türkiye'yi Hatay'ın Toprak Bütünlüğünü Güvenceye Alan Anlaşma ile Türkiye-Suriye Sınırının Güvenceye Alınmasına İlişkin Anlaşmayı imzalamaya, itmişti.²⁰ Bunu takip eden aylarda Konseyin kararını protesto eden Hatay'daki Araplar, Türkler ile çatışmaya başlamıştı. Protestolar devam ederken Türkiye, Irak, İran ve Afganistan ile Tarafsızlık ve Saldırmazlık paktı (Sada-baad) imzalandı. Paktın amacı sadece Hatay ve çevresinde istikrarı sağlamak değil aynı zamanda Akdenizde artan İtalyan saldırganlığına karşı işbirliği oluşturmaktı. Eylül 1937 tarihinde Akdeniz'deki korsanlığa karşı tedbir almak için toplanan Nyon konferansında Türk yetkililer Akdeniz'de Türk karasularında Fransız ve İngiliz filoları için ikmal ve dinlenme limanları sağlamaya karar vermişti. Ankara, İtalya'ya karşı Fransa ile işbirliği yolunda ilk adımını atmıştı.

Türkiye-Fransa ikili ilişkileri ise Haziran 1937 tarihinde Léon Blum hükümetinin istifasından sonra gene gerilmeye başladı ve bu gerilim Hatay konusuna da yansdı. Fransa'daki yeni hükümet Suriye'nin 1936 Bağımsızlık Antlaşması'nın onayını ertelediğini ve Hatay'daki yönetiminin 29 Kasım tarihinde sona ermesiyle seçimlere kadar sorumluluğun mandater ülke olarak Fransa'ya geçtiğini resmen açıklamıştı.²¹ Aynı ay içinde Mecliste konuşan Atatürk, "Hatay meselesinin Türk-Fransız münasebatının inkişafında bir amil olacağı gibi

¹⁹ D. Barlas, S. Güvenç, **a.g.e.**, s. 242.

²⁰ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C I: 1919-1980, İstanbul, 2001, s.285.

²¹ Hatay ile ilgili 29 Mayıs Milletler Cemiyeti düzenlemesine katılmamasını neden göstererek. S. Ada, **a.g.e.**, s.148-150.

aynı zamanda bir kıstas olacağını da” belirtmişti.²² Aralık ayında Türkiye, Fransa’ya protesto notaları yollamış ve 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasını feshettiğini bildirmişti.²³

1938 yılında Avrupa’daki yeni gelişmeler Fransa’nın Türkiye ile ilişkisini de etkilemekteydi. Léon Blum’un Halk Cephesinin Fransa’da yeniden iktidara gelmesi Paris’in, Türkiye’nin Hatay ile ilgili önerilerine daha olumlu yaklaşmasını sağlamıştı. Aynı zamanda hem Fransa hem Türkiye Almanya’nın Avusturya ile birleşmesinden diğer Avrupa ülkeleri gibi tedirgin olmuştu. Aras 1938 yılının başında Paris’de yaptığı görüşmelerden tatmin olarak ayrılmıştı. Ayrıca Milletler Cemiyeti Konseyi’nin Türkiye’nin Hatay Seçim Komisyonunun sunduğu seçim düzenlemesine itirazlarını kabul etmesi olumlu bir gelişme olsa da seçim yazım işlemleri sırasında olaylar çıkmıştı. Haziran ayında seçimler başlamış, Milletler Cemiyeti’nin Hatay’a yolladığı kontrol komisyonu tarafsız davranmadığı için Türkiye tarafından eleştirilmişti. 19 Haziran tarihli Kurun gazetesinde Asım Us “Milletler Komisyonu bitaraf olmazsa Türkiye’nin Milletler Cemiyetine içinde aza olarak kalması mümkün olmayacaktır” şeklinde Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin düşüncesini dile getmekteydi.²⁴ Asım Us, 25 Haziran’daki yazısında ise “Milletler Cemiyeti’nin tayin ettiği Komisyon bir tarafa çekilirse Türkler ile Fransızlar daha iyi anlaşacaktır” yorumunu yapmıştı.²⁵ Bunun ardından komisyon Hatay’dan ayrılmıştı.

SONUÇ

Bundan böyle Hatay sorunu Türkiye ile Fransa arasında ikili görüşmelerle çözüme doğru gidecekti. Bu süreç içinde Paris İngiltere’nin desteğini de istemişti. İsviçre basını bunu şu sözlerle yorumluyordu: “Britanya’nın Almanya’nın şark yolunu kapatmak için Fransız-Türk noktai nazar ihtilafını ortadan kaldırıp bu iki devleti birbirine

²² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.222.501.5, 28 Ocak 1937.

²³ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, Hüsametin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001, s.86.

²⁴ Asım Us, “Hatay İşinde Milletler Cemiyetinin Mesuliyeti”, **Kurun**, 19 Haziran 1938.

²⁵ Asım Us, “Notadan sonra Yapılacak İş” **Kurun**, 25 Haziran 1938.

yaklaştırmaya çalışmasına şaşmamak gerekir”.²⁶ Fransızlar, 1938’de İngiliz ve Türk hükümetlerinin karşılıklı uzun vadeli bir anlaşmaya varmak amacıyla başlattıkları müzakerelerin bir parçası olmak isteklerini dile getirmişlerdi. Türkiye, Fransa’nın bu isteğini Sancak’daki sürekliliği bir çözümü kabul etme şartına bağlı olduğunu belirtmişti.²⁷ Sonunda, iki ülke 3 Temmuz’da Türk-Askeri Anlaşması ve 4 Temmuz’da Dostluk Antlaşması imzalayarak “Sancağa 2.500’er kişilik birer askeri kuvvet” göndermeye karar vermişlerdi.²⁸ Bir ay içinde de Hatay’ın yönetimini üstlenen Türkiye ve Fransa, Yerel Seçim Komisyonu kurarak seçim yazım işlemlerini bitirmişlerdi.²⁹ Eylül ayı içinde toplanan Hatay Meclisinde milletvekilleri Türkçe yemin etmişler ve Hatay adı resmi olarak kabul edilmişti. Ayrıca manda dönemi yöneticileri görevden alınarak yerine Hatay Halk Partisi’ne yakın kişiler getirilmişti.

Bu süre içinde Almanya’nın Çekoslovakya’ya karşı saldırgan bir politika gütmesi Fransa’yı harekete geçirerek Akdeniz’de işbirliği arayışlarına itmişti. Bu bağlamda Fransız Başbakanı G. Bonnet, Paris’deki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisine Türkiye ile işbirliği yapmak istediğini dile getirmişti. Aras, İngiliz Büyükelçisi Loraine’e Fransız önerisinin ancak İngiltere’nin de bu işbirliği içinde olmasıyla mümkün olabileceğini iletmışti.³⁰ Hatay konusunda ise harekete geçmeyen Fransa, Türkiye’deki Büyükelçisi R. Massigli tarafından uyarılmıştı. Massigli, yeni Cumhurbaşkanı’nın (İnönü) Hatay konusunda 1937’den beri süregelen politikayı sürdüreceği, Hatay’ın Suriye’de hâlâ devam etmekte olan manda rejimine kurban olmaması gerektiği ve Faşistlerin

²⁶ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.224.509.28, 30 Haziran 1938.

²⁷ Dilek Barlas, *Etatism&Diplomacy in Turkey*, Leiden, 1998, s. 194.

²⁸ F. C. Erkin, *a.g.e.*, s. 105, ve *BCA*, 030.10.224.510.13, 4 Temmuz 1938.

²⁹ Mete Tunçay, “Hatay Sorunu ve T.B.M.M.” *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: 1876-1976*, Ankara, 1976, s. 265. Türkler iki yıl önceki nüfus istatistiklerinde genel toplamda %40’a varmazken, bu kütüklerde %60’ın üstünde bir varlık göstermişlerdi. Bu sırada Sancak’ta gruplar arasında çatışmalar başlamıştı. *BCA*, 030.10.224.511.3, 11 Temmuz 1938.

³⁰ Barlas, *a.g.e.*, s. 189.

propagandasının bölgede devam ettiği mesajını Paris'e ilettili.³¹ Mesajında bu nedenlerin Türklerin sabırsızlığını artırdığını belirtiyordu. Zaten mesajın hemen ardından Nisan 1939'da İtalya Arnavutluk'a saldırmıştı. Bu olaya tepki olarak Türk-İngiliz görüşmeleri hemen başlamış ve 12 Mayıs tarihinde uzun vadeli bir anlaşmaya gideceklerine dair Ankara ve Londra ortak bir demeç vermişlerdi. Türkiye'nin Hatay sorununu çözmeden Fransa ile benzer bir anlaşmaya gitmeyeceğini anlayan Paris, 23 Haziran'da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin anlaşmaya varmış hem de Türk-İngiliz demecinin benzeri bir ortak demeç yayınlamıştı.³²

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile verdiği demeçler sonunda Ekim 1939 tarihinde imzalanan Üçlü İttifak'a yol açmıştır. Başka bir deyişle, Hatay'ın Türkiye'ye katılımı Ankara'nın ilk imzaladığı ittifak antlaşmasına açılan kapılardan birini oluşturur. Türkiye'nin Hatay politikasını bu yüzden genel dış politika çerçevesi içinde düşünmek önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamları Hatay'ı hiçbir zaman unutmamalarına rağmen akıllıca bir strateji izleyerek dönemsel stratejiler geliştirmişlerdir. Buna bağlı olarak da tam II. Dünya Savaşı eşliğinde Hatay'ı Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katmışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Birleşik Krallık, National Archives, Foreign Office (NA, FO)

İtalya, Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE)

Kurun 1938

³¹ René Massigli, *La Turquie Devant la Guerre*, Paris, 1964, s. 71.

³² İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 541, Bu demeç ile uzun süreli kesin bir anlaşma yapmaları kararlaştırılmış ve Akdeniz bölgesinde bir saldırı karşısında karşılıklı yardım öngörülmüştür.

Kitap ve Makaleler

- Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2005.
- Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkazi, Ankara 2000.
- Barlas, Dilek, “Akdeniz’de Hasmane Dostlar” **Doğu Batı**, Şubat-Mart, Nisan 2001.
- _____, **Etatism&Diplomacy in Turkey**, Brill, Leiden 1998.
- _____, Güvenç, Serhat, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, C I, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Güçlü, Yücel, **The Question of the Sanjak of Alexandretta**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- İnönü, İsmet, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987.
- Massigli, René, **La Turquie Devant la Guerre**, Plon, Paris 1964.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası**, C I: 1919-1980, İletişim, İstanbul 2001.
- Pehlivanlı, Hamit, Sarımay, Yusuf, Yıldırım, Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2001.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
- Tunçay, Mete, “Hatay Sorunu ve T.B.M.M.” **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: 1876-1976**, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, Ankara 1976.

HATAY'DA KUTLANAN MİLLÎ BİR ETKİNLİK: HATAY KURTULUŞ BAYRAMI (1939-1950)

Duygu YILMAZ*

ÖZET

Tarih boyunca gerek etnik gerek dini yönden çeşitlilik arz eden ve tüm bunların yanında jeopolitik ve stratejik açıdan da cazip bir konuma sahip olan Hatay, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batılı devletlerin çıkarlarının çatıştığı bölge olarak büyük mücadelelere sahne olmuştur. 7 Temmuz 1939'da Hatay ilinin kurulması ile Türk Milletinin büyük bir hassasiyetle takip etmekte olduğu Hatay Meselesi, dostluk prensiplerini sarsmadan ve milletlerarası barış ve teminatı bozmadan çözüme kavuşmuştur. Tarihi ve coğrafi bünyesi ile Türkiye ile güçlü bağlarının yadsınamayacağı Hatay'ın anavatana katılışı, 23 Temmuz 1939 tarihinden itibaren bayramlar şeklinde kutlanmaya başlanmıştır. Bağımsızlık öncesi özellikle Fransızların engellemelerine rağmen, Türkiye'de kutlanan dini ve milli bayramlar da Hatay'da kutlanmıştır. Başta kendi kurtuluş bayramı olmak üzere, anavatandaki dini ve milli bayramların kutlanması, hem halkta aidiyet duygusu yaratmak hem de aynı millet ve aynı kültür bağlarını taşımanın dünya kamuoyuna gösterilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Hatay'ın Kurtuluş Bayramı etkinliklerinin temel alındığı bu çalışmanın tarihsel sınırları, arşiv belgelerinin sınırlılığında dolayı 1939-1950 yılları arası olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde subeleri bulunan halkevlerinin, bayram dolayısıyla düzenledikleri et-

*Araştırma Görevlisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, duyguyilmaz@jandarma.gov.tr

kinlikler bildiri çerçevesinde açıklanacaktır. Kurtuluş Bayramı etkinlikleri kapsamında hazırlanan ve hükümet tarafından desteklenen programlarda güçlenen milli şuur ve bu şuurun çeşitli kültürel faaliyetlere yansımaları, yine bayram dolayısıyla toplumların sevgi ve saygı çerçevesinde buldukları mekân ve zamanla bütünleşmeleri çalışmada ayrıca vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Kurtuluş Bayramı, Halkevleri.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonrası altüst olan dengeler, Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiş, yüzyıllar boyunca barış ortamının hâkim olduğu topraklardaki halk, yapılan antlaşmalar ile yabancı devletlerin hâkimiyeti altında yaşamaya mahkûm edilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi ile Hatay da dâhil olmak üzere Anadolu coğrafyası işgallere maruz kalmıştır.¹ Bu durum karşısında kurdukları yerel direniş cemiyetleri ile mücadeleye başlayan Hataylılar, Millî Mücadele'nin başlangıç noktasını Dört Yol'da Fransız birliklerine verdirdikleri kayıplar ile oluşturmuşlardır. Bu mücadele, Hatay'ın Fransız idaresi altında kaldığı dönem boyunca devam etmiş, işgal dönemi 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti'nin kurulduğu tarihte kısmen sona ermiştir. Akdeniz'e bağlantısı olması bakımından stratejik açıdan önem arz eden Hatay, her ne kadar büyük devletlerin çıkar çatışmalarının malzemesi olmaktan hemen kurtarılamasa da Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay'ı Türk topraklarından ayırmamak için yürüttüğü etkili politika, Hatay meselesinin kesin olarak çözülmesi hususundaki duruşu ortaya koymuştur.² Yürütülen bu akılcı siyaset sayesinde Hatay,

¹ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluş'u için Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.20. I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanarak topraklarını İtilafların işgallerine açık hale getiren Mondros Mütarekesi, Hatay'ın bağımsızlığına da gölge düşürmüştü, bölgede Osmanlı idaresi devre dışı bırakılarak ilk olarak İngiltere ardından ise Fransa İskenderun Sancağı adı altında müstakil bir idare vücuda getirmiştir. Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesi gereği İskenderun'un Manda sistemine dayanan bir idare ile yönetilmesi teklifinde bulunulmuş, 9 Ekim 1920'de özerk bir idare meclisi oluşturulmuş ve 29 Eylül 1923'te Milletler Cemiyeti, teklifi onaylamıştır. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, Ankara, 1983, s.5321. 1921'de Türkiye'nin Suriye sınırı Ankara Antlaşması ile çizilerek Fransa'nın bölgeden çekilmeyi kabul etmesi sağlanmıştır. Misak-ı Millî sınırları dışında kalmasına rağmen Türkiye için Sancak'taki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak özerkliği sağlayacak zemin antlaşmanın 7. maddesi ile belirlenmiştir. Madde şöyledir: *İskenderun mıntıkası için bir usul-i idare-i mahsusa tesis olunacaktır. Mıntika-yı mezkurenin Türk ırkından olan seknesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefid olacaklardır. Türk lisani orada mahiyet-i resmîyeyi haiz olacaktır*" Abdurrahman, Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s.6.

² Mustafa Kemal Atatürk, 15 Mart 1923'de Adana seyahati sırasında bir grup siyah çarşafli genç kızın kendisine doğru ilerleyerek "Büyük Gazi bizi de kurtar. Beşikteki çocuklarımız öldürülüyor. Yurdumuz, yuvamız dağıldı. Bizi de Hürriyete, Anavatan'a

ayrı bir bayrağı, marşı,³ meclisi ve anayasası ile bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur.⁴ Barış ve hoşgörünün hâkim olduğu bir siyaset ile sürdürülen mücadelede, 5 Temmuz'da Türk askerinin Hatay'a girilmesiyle birlikte bir adım daha ilerlenmiş ve böylece Hatay'ın uzun yıllar süren esaret döneminin verdiği kaosu ortama sona ermiştir. Hatay tarihi hakkında yapılan araştırmalarda karşılaşılan Hataylıların sadakat öyküsü, Türkiye ile ayrılmaz bütünlüğünün tüm dünyaya kabul ettirilmesiyle birlikte işlenmektedir.⁵

1. Hatay Kurtuluş Bayramı İçin Yapılan Hazırlıklar

Bayramlar, aynı coğrafyada yaşayan toplumların ortak sevinçlerinin paylaşıldığı, bir arada yaşama ve millet olma şuurunun güç kazandığı özel günler olarak eski Türklerden beri süregelen geleneğidir. Osmanlı Devleti'nde de devam eden milli bayramları kutlama geleneği, Türkçülük akımının güç bulduğu dönemde ayrı bir özenle kutlanmaya başlanmıştır.⁶ Cumhuriyetin kurulmasından sonra ise özellikle yerel kur-

kavuştur." demesi üzerine Atatürk, "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir olmaz. Günün gelecek siz de kurtulacaksınız." dediği 16 Şubat 1931 tarihinde Adana'ya yaptığı yeni bir seyahatte ise bu sözü hatırlayarak "O sözde mübalağa değil noksan vardı, değil mi?" sözlerini sarf etmiştir. Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, 1960, s.307. Ayrıca bkz: **Hatay Devleti**, Yayın Hazırlayan: İsmet Melek, Hatay Valiliği Yayınları, Hatay, 2011, s.66. Ayrıca bkz. **Hatay'a ve Atatürk'e Adanan Bir Hayat Tayfur Sökmen: Hatay Devlet Reisi**, Yay. Haz. Mehmet Musaloğlu, İstanbul, 2017.

³ 7 Eylül 1938 tarihli meclis oturumunda Suphi Bereket tarafından Hatay Türklerine ait bir milli marşın olması gerekliliği üzerinde durulmuş ve meclise İstiklal Marşı'nın Hatay'ın da milli marşı olarak kabul edilmesi teklifi sunulmuş ve teklif kabul edilmiştir. Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya Ticaret Ve Sanayi Odası, Antakya, 1986. s.77.

⁴ Türkiye ile Fransa arasında 4 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan dostluk antlaşmasının hemen sonrasında 22-31 Temmuz 1938'de Hatay'da seçimler yapılmış, bu seçim sonucuna göre İskenderun Sancağındaki Türkler, seçilecek olan 40 vekilden 22'sini elde etmişlerdir. S. Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum, 2002, s. 339.

⁵ Mehmet Gönlübol- Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, İstanbul, 1963, s.139. **BCA**, 490.1- 21-106-1.

⁶ Osmanlı Devleti'nde bayram kavramı daha çok padişahın tahta çıkışını karşılamakta-
yken II. Meşrutiyetle birlikte 23 Temmuz 1908 günü, "*İyd-i Milli-yi Osmani*" adıyla

tuluş bayramları, Türk toplumunun birlikte ve bağımsız yaşama duygusunu dinç tutmuştur.⁷ Mahalli kurtuluş günlerinin “Kurtuluş Bayramı” olarak kutlanması gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında gerekse Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve sonrasında işgal edilen Türk topraklarının kurtarılması ile gelenek haline gelmiştir. Bu sayede yeniden yapılanma süreci içinde olan devletin uluslaşma sürecine de güç kazandırılmıştır.⁸ Toplum hayatında coşkun kutlamalara dönüşen bu etkileşim, devletin bu çerçevede geliştirecek tüm olayların sorumluluğunu üstlenmesiyle resmiyet kazanmıştır. Toplumların aidiyet bağlarının güçlenmesi açısından büyük önem taşıyan milli bayramlar, toplumların özgün kimlikleri hakkında da kapsamlı bilgiler sunmaktadır. 1920'lerden başlanarak uluslararası alanda yürütülen diplomatik girişimlerin zaferle sonuçlanması ile dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapan Hatay da toplumsallaşmanın yansıması ve millet olma bilincinin had safhaya ulaştığı anavatana kavuştuğu gün olan 23 Temmuz, 1939 yılından itibaren milli bir bayram olarak kutlamaya başlamıştır.⁹

tanımlanan Hürriyet Bayramı olarak ilan edilmiştir. Fusun Üstel, **Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.29.

⁷ Hüseyin Kalemli, “İstanbul'da İlk Kurtuluş Bayramı Kutlamaları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Bahar 2018, s.111.

⁸ Milli Bayramların dünyadaki örneklerine bakılacak olunursa 14 Temmuz 1790'da ilk örneğine uluslaşmasının sembolü haline getirilerek kutlanan Fransız İhtilali Bayramı ile Fransa'da rastlanır. Ahmet İlyas, “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 8, S 16, Güz 2018, s. 202.

⁹ Toplumsal birliğin sağlanmasında önemli roller üstlenen kurtuluş bayramlarına birçok örnek verilebilir. Örneğin Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak Maraş, İngiliz ve Fransızlar tarafından işgale uğramıştır. Maraş, halkın azim ve kararlılığı sayesinde 12 Şubat 1920'de işgalden kurtulmuş ve Maraşlılar bu milli günü anmak ve gelecek nesillerin hafızalarında canlı tutmak için her yıl 12 Şubat'ı Kurtuluş Bayramı olarak kutlamaya başlamışlardır. Cengiz Şavklı, “Maraş'ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1920-1950)”, **Atatürk Yolu**, S 61, Güz 2017, s. 316, Maraş'ın kurtuluşunun ardından ilk tebrik telgrafı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Heyet-i Temsiliye adına gönderilmiştir. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyan-nameler IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.205. Kurtuluş Bayramı kapsamında ele alınacak bir diğer bayram, düşman işgalinden kurtulduğu 11 Nisan 1920'de kutlanmaya başlanan Urfa'nın Kurtuluş Bayramı'dır. 14 Nisan 1929

Hatay Millet Meclisi'nin 18 Mayıs 1939 tarihli toplantısında, Hatay'ın Resmi Bayramlar Kanunu gündeme getirilmiştir. Meclis açılış konuşmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi bayramlarının, anavatanın ayrılmaz parçası olan Hatay'ın da bayramları olması kadar tabii bir durum olmayacağı, hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunları arasında mevcut ve resmi günleri belirleyen kanunlarının Hatay için de uygulanmasının zaruri olduğunu belirten görüşlere yer verilmiştir.¹⁰ Meclisten geçen Resmi Bayramlar Kanunu'nun ilk maddesinde,

tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, Urfa'nın kurtuluş günü 11 Nisan'ın uçak filolarının katılımıyla parlak bir surette kutlandığı haberi yer almakta buradan bu milli günün aralıksız olarak kutlandığı, resmi törenlerde devlet erkânının halkın sevincine ortak olmaya devam ettiği görülmektedir. **Hâkimiyet-i Milliye**, "Urfa'nın Kurtuluş Bayramı", 14 Nisan 1929, s.3. Yine Mondros Mütarekesi'nin adı geçen maddesi gereği önce İngilizlerin sonrasında ise Fransızların işgali altına giren Antep, 11 ay süren direniş ve binlerce şehit verilmesi neticesinde 25 Aralık 1921 tarihinde kurtarılmış ve bu tarih her yıl giderek artan bir coşkuyla kutlanan Kurtuluş Bayramları arasında yerini almıştır. Sevim Kellecioğlu, "Gaziantep'in 25 Aralık Kurtuluş Günü Kutlamaları (1931-1936)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 43, Nisan 2016, s. 809. Bir diğeri 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasıyla kutlanmaya başlayan İzmir'in Kurtuluş Bayramı'dır. Akşam gazetesinin 14 Eylül 1929 tarihinde yayımladığı bir haberden, aradan yedi yıl geçmiş olmasına rağmen İzmir'in kurtuluş coşkusunun hala diri olduğu, Akşam gazetesinde yayımlanan bir diğer haberden ise binlerce İzmirli vatandaş tarafından neşe içinde kutlanan 9 Eylül'de, tren seferlerinin bayram münasebetiyle indirimli olduğu öğrenilmektedir. **Hâkimiyet-i Milliye**, "İzmir'in Kurtuluşu", 6 Eylül 1929, s.1, **Akşam**, "İzmir'de Kurtuluş Günü", 14 Eylül 1929, s.1. Bir diğer örnek ilki 6 Ekim 1924'te kutlanan İstanbul'un Kurtuluş Bayramı'dır. Sultanahmet ve Taksim'de yapılan tören için hazırlıklar haftalar önceden başlamış, baştan sona donatılan şehirde halkın büyük coşku ve heyecanı ile renkli bir atmosfer oluşturulmuştur. Hüseyin Kalemli, a.g.m., s.138.

¹⁰ İskenderun Sancağındaki Türkler, Türkiye'ye karşı bağlılıklarını ilk olarak 30 Ağustos 1933 tarihinde Zafer Bayramı münasebetiyle yapılan törenlerde ifade edebilmişler, yaklaşık 2000 Türk'ün katıldığı kutlamalar gece boyunca sürmüştür. 30 Ağustos Zafer Bayramı, 1938'e geldiğinde ise Türk ve Fransız kıtalarının birlikte kutlanması açısından ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bayramda günün anlamı üzerine verilen nutuktan sonra resmigeçit töreni başlamış, halk gece boyunca bayramı kutlamaya devam etmiştir. Türk askerinin fener alayı Gündüz Sineması yapımcıları tarafından filme dönüştürülmüş, Türk egemenliği böylece somut bir konuma erişmiştir. Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993, s.205. Hataylılar bağımsızlık mücadelesi süresince bayramları kutlamayı ihmal etmemiş, bu sayede halk milli duygular etrafında kenetlenerek daha sağlam bir duruş sergilemiştir. Cumhuriyetin ilanının 10. Yıl dönümü 29 Ekim 1933 tarihinde Antakya'daki sancak Türkleri, işgal altında bulunmalarına rağmen, bu bayramı kutlayabilmek için Belen ve İskenderun'dan pasaportları

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi bayramları, Hatay'ın da resmi bayramlarıdır ibaresine yer verilmiştir. Ayrıca Hatay Millet Meclisi'nin ilk toplantı günü olan 2 Eylül 1938 tarihinin de her yıl kutlanmak üzere resmi bayramlar arasında sayılması içeriğine sahip bir madde ile birlikte kanun beş madde halinde yürürlüğe girmiştir. Meclis toplantısında gündeme gelen bir diğer konu, 5 Temmuz'un Türk Ordusunun Hatay'a¹¹ girdiği gün olması dolayısıyla Kurtuluş Günü olarak anılması olmuş, görüşmeler sonunda kanunun 1. maddesi üzerinde fikir

olmamalarına rağmen sınırı geçmiş, böylece 29 Ekim halkın bu coşkun duygular etrafında birleştiği bir bayram olarak kutlanmıştır. 29 Ekim 1935'de, Cumhuriyet Bayramı, yine sevinç gösterileriyle kutlanmış, Antakya, Reyhaniye ve Kırıkhan'dan Atatürk'e kutlama telgrafları çekilmiştir. Bayram için Antakya Ulucami'de mevlit okutulmuş, Yenigün gazetesinde Atatürk fotoğraflarına yer verilmiş ve Türk olmanın sembolleri bu kutlu günde büyük bir gururla gösterilmiştir. Mehmet Tekin, **Hatay'ın İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.395. Ancak şunu da belirtmek faydalı olacaktır ki milli duyguların canlanmasını önlemek gayretinde olan manda idaresi, 29 Ekim 1936'da Cumhuriyet Bayramı'nı kutlamalarını gerekçe göstererek Antakya Türk Kız Lisesi'nin eğitimine ara vermiştir. Adil Dağıstan- Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılma Hatay**, Phoenix, Ankara, 2008, s. 47. Yine 1936 yılında gelişen şu olay bu idarenin amacını açıkça ortaya koymaktadır: İskenderun'a bağlı Belen kazası Türklerinin 30 Ağustos Zafer Bayramını kutlamaları sırasında Türk anıtına çelenk koymaları ve İstiklal Marşı'nı söyledikleri için mahkemeye verilmiştir. Duruşmayı dinlemeye gelen binlerce Türk ceketlerinde Türk bayrağı olan rozetlerle tepkilerini ortaya koymuşlardır. **Kurun**, "Sancak Türklerinin Muhakeme Tafsilatı", 12 Ekim 1936, s.1 Türk ordusunun Hatay'a girmesinin ardından Hatay meselesinde önemli bir yol kat edilmiş; Türkiye ile Fransa arasında sakin geçen diplomatik ilişkiler süreci, 30 Ağustos 1938'de kutlanan Zafer Bayramı törenlerine yansımıştır. Kutlamalara İstiklal Marşı ile başlanması, Hatay'da Türk hâkimiyetinin en belirgin işareti sayılmıştır. **Hatay Devleti**, s. 163.

¹¹ I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalar gereği haksız işgale uğrayan Hatay, Ankara Antlaşması ile bir süre Türk millî sınırları dışında bırakılmış, fakat Hatay'a özel bir yönetim, özel bir kültür varlığı uygulamayı kabul eden mandater devlet vaatlerini yerine getirmemiş Hatay'daki büyük Türk varlığının ırk ve kültürünün yabancı bir cemiyet içinde eritilmek istenmesi Hatay'ın millî benlik ve irade gücünü yükselterek anavatana kavuşma isteğini artırmıştır. Her ne kadar Hatay'ın ayrı bir anayasası ve statüsü onaylanmış olsa da bağımsızlık vaatlerinin yerine getirilmesi gecikmiş ve 5 Temmuz 1938'de Türk ordusu Hatay'a girerek tüm dünyaya Hatay'ın öz Türk toprağı olduğunu kabul ettirmiştir. Bu tarihten sonra her 5 Temmuz günü Hataylılar Atatürk'ün kutsal hatırası önünde sarsılmaz minnet ve şükran duyguları ile eğilmeyi bir görev haline getirmişlerdir. **Yeni Hatay**, "5 Temmuz ve Hatay", 5 Temmuz 1946, s.1.

birliğine varılarak, 5 Temmuz Kurtuluş ve 2 Eylül'ün de Kuruluş Bayramı olarak kabul edilmesi meclis onayından geçmiştir.¹²

15 Mayıs 1939 tarihli Yenigün gazetesine yansıyan habere göre; Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın nihai surette Türkiye'ye iltihakı için bir sözleşme imzalandığı ve Türk askerinin birkaç güne kadar Hatay'a gireceği bildirilmektedir. 28 Mayıs'ta ilan edileceği bildirilen 28 maddelik antlaşmanın şenliklerle kutlanacağı, bu hususta görüşmek üzere Fransa'nın Ankara Büyükelçisi ile Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun bir araya geldiği Yenigün gazetesine yansıyan haberler arasındadır.¹³

Yenigün gazetesinde yer alan bir diğer haber, "*Mutlu Günler Arefesinde*" başlığıyla verilmiş, haberde; Hatay'ın anavatana kesin suretle katılacağı müjdesi verilirken; ilk olarak Atatürk'ün aziz hatırası hürmetle anıldıktan sonra Hatay meselesinin çözülmesinde büyük gayretleri bulunan Cumhuriyet hükümetine, başvekil ve şanlı Türk ordusuna minnet ve şükran dolu ifadelerde bulunulmuştur. Gazete, Londra Daily Herald gazetesinde Türkiye ve Hatay meselesi üzerinde anlaşılmasının önemine değinen "*Suriye ve Filistin artık tehlikeden kurtulmuş ve Fransa ile İngiltere'nin Yakındoğu'daki vaziyeti bu anlaşma ile düzelerek emniyet altına girmiş bulunmaktadır.*" sözlerini sayfalarına taşımıştır.¹⁴

Antakya'da, Hatay'ın anavatana katılımının birinci yıl dönümü için hazırlıklar bir komisyon teşkil edilmesi ve komisyonun çalışmalarını kolaylaştırmak ve kutlama programının düzenlemesi ile başlamıştır.¹⁵ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Hatay için yapılacak törenden iyi sonuçlar alındığına ilişkin bilginin basına bildirilmesi istenmiştir. 29 Kasım 1937 tarihinde Hatay'da uygulanacak olan rejiminin yürürlüğe

¹² Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.415.

¹³ **Yenigün**, "Hatay Antlaşması", 25 Mayıs 1939, s.1.

¹⁴ **Yenigün**, "Mutlu Günler Arefesinde", 14 Haziran 1939, s.1.

¹⁵ **BCA**, 30.10- 225-515-21.

girmesinin başlangıç günü olması sebebiyle bu tarihte de halkevlerinde bir tören yapılması uygun görülmüştür. Törende, Hatay'ın tarih ve coğrafyasına değinilmesi, yeni rejiminden ve bu yeni rejimin Hatay'a vadettiği gelecekte bahsedilmesi ve iyi komşuluk güdülmekte olan Araplara karşı saldırgan bir dil kullanılmamasına dikkat edilmesi istenmiştir.¹⁶

Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşma gereği Hatay'ın 23 Temmuz 1939 tarihinde anavatanına katılması ile antlaşmanın yürürlüğe gireceği bildirilmiş, Türk milleti için bayram mahiyetinde olan bu günü layık olduğu önemde kutlamak üzere oluşturulan komisyon günler öncesinden hazırlıklara başlamıştır. Belediye, zabıta, basın ve bayındırlık temsilcilerinden oluşacak komisyon Dâhiliye amirliğinde toplanarak çalışmalara başlamıştır.¹⁷

23 Temmuz'da Hatay'da yapılacak Kurtuluş Bayramı programına göre şenliklere, Urfa, Gaziantep, Seyhan ve İçel vilayetleri parti ve vilayet meclis azalarından 10 kişiden oluşan bir heyetle katılacağı, bunların masraflarının CHP tarafından karşılanarak gelecek olan bu heyetlerin Adana'da birleşmesi ve TBMM'den gelecek üç kişilik heyetten birinin riyasetinde Antakya'ya hareket etmesine karar verilmiştir. Ayrıca, bütün vilayet parti başkanlarının Hatay parti başkanlığına tebrik telgrafları çekmesi ve halkevi ile parti binalarının 22-23 Temmuz gecesi elektriklerle aydınlatılması da alınan kararlar arasındadır.¹⁸

12 Temmuz 1939'da son toplantısını yapmış olan Kurtuluş Bayramı komitesi, faaliyetlerini; karşılama ve ağırlama, süsleme, şenlik ve spor heyetleri olarak dört kısma ayırmıştır. Programın onaylanmasının ardından faaliyetlere ve fiili hazırlıklara geçilmesi kararı alınmıştır.¹⁹ Kurtuluş Bayramı hazırlıkları ile Hatay'ın ilk valisi Tayfur Sökmen, hazırlıklarla bizzat ilgilenmiştir. Fransa adına ise devir işlemleri

¹⁶ BCA, 490.01-3-15-44.

¹⁷ Yenigün, "23 Temmuz İçin Fevkalade Hazırlık Devam Ediyor", 8 Temmuz 1939, s.1.

¹⁸ Yenigün, "Büyük Bayramımızda Hatay'ın gelecekte Heyetler Tespit Edildi", 11 Temmuz 1939, s.1.

¹⁹ Yenigün, "Bayram Komitesi", 12 Temmuz 1939, s.2.

ile Kuzey Suriye Fransız Orduları komutanı General Monnet ilgilenmiştir.²⁰

Hatay'ın Kurtuluş Bayramı etkinlikleri arasında 22 ve 23 Temmuz'da İskenderun'da büyük bir yüzme yarışması düzenlenmesi de yer almış, yarışmalara katılmak üzere İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dan yüzücüler davet edilmiştir. Beden Terbiyesi İdare Heyeti'nden bu hususta yapılan başvurular, bayram şenliklerini hazırlamakta olan komiteye bildirilmiştir. Ayrıca 22 ve 23 Temmuz günü icra edilmesi planlanan yüzme yarışı ve su oyunları etkinliklerinin halkevi nezaretinde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.²¹

Antakya Başkonsolosluğu'nun, Hatay hükümetinden aldığı bir tezkereye dayanarak gönderdiği bir yazıda; Hatay'ın anavatana iltihak gününün yaklaşması sebebiyle bu şanlı günün hatırasını yaşatmak üzere yapılacak şenliklerin sinema filmine alınmasının kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Hatay'ın Kurtuluş Bayramı dolayısıyla yaptırılan film için yaklaşık 900 liralık bir masraf olacağı tahmin edilmiş, filmler için Marmara stüdyosu ile anlaşılmıştır. Türk Sinemacılık Limitet Şirketi tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen mektupta; Hatay'ın anavatana katılış günü yapılacak törenleri filme almak için kullanılacak teknik malzemelerin temin edileceği ve partinin çekeceği filmlerden yararlanmak istedikleri bildirilmiştir. Hükümetin bayram hazırlıkları dolayısıyla muhtelif kurumlarla yaptıkları yazışmalarda, uzunca bir müddet esaret altında kalan öz Türk parçası olan Hatay'ın anava-

²⁰ Saat 7.47'de Fransız birliklerinin bandosu tarafından Fransız milli marşı eşliğinde bayrakları gönderden indirilirken, Türk bayrağının göndere çekilmesi de İstiklal Marşı'nın çalınması ve halkın heyecan dolu alkışları arasında olmuştur. Fransız ve Türk Devletleri adına vedalaşacak olan General Monnet ile Şükrü Kanatlı bir araya geldiğinde ise Monnet Hatay'a vedasını şu sözlerle dile getirmiştir: "*Kendi bayrağın, milli marşı ile indirdiğine tanık olmanın kalbi için ne kadar elem verici bir olay olduğunu sizin asker kalbinizin takdir edeceğini sanıyorum.*" Kanatlı'nın cevabı ise şöyledir: "*Haklısınız sayın generalim. Ancak ben bu manzarayı Türk- Fransız dostluğunun ve işbirliğinin ebedi bir nişanesi olarak karşılıyorum.*" Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya, 1997, s.105.

²¹ **Yenigün**, "22, 23 Temmuzda İskenderun'da Yüzme Müsabakaları Yapılacak", 10 Temmuz 1939, s.2.

tana katılmasından duyulun sevinç yansımakla birlikte, çekimler sırasında Hatay'dan genel görüntülerin de filme eklenmesi sayesinde şehrin tanıtımının da sağlanacağı belirtilmiştir. Hatay'da çekilecek filmin senaryosu ise şöyle belirlenmiştir: İskenderun'un yakın çekim görüntüsü, İskenderun şehrinden liman görüntüsü, rıhtım boyu, kışla, meydan, parti, halkevi binası ve hükümet dairesinden görüntüler, İskenderun'u çevreleyen dağların görüntüsü, Beylan sırtlarından İskenderun'un liman ve ovasının genel görüntüsü, Soğukoluk köyünden manzaralar, Beylan kasabasının üstündeki askeri ordugâh, özellikle askerler talim yaparken çekilecek görüntüler, Amik ovasından görüntüler, Antakya şehrinden özellikle de Asi nehrinden manzaralar, Harbiye'den manzaralar, Ordu kasabasından manzaralar, Antakya ile Reyhaniye arasındaki Yenişehir köyü ve Reyhaniye 'ye varmadan sınırdan görüntüler, Halep yolu üzerindeki Kızlar Sarayı, Kırıkhan kasabası ve civarındaki kışlalar, Antakya müzesindeki kıymetli eserler ve civarda harfiyat yapılan höyük, Antakya'da gündüz ve gece yapılan bayram tezahüratları ve resmigeçit, İskenderun başta olmak üzere mümkün olan diğer yerlerdeki gündüz ve gece tezahüratları ve resmigeçitler ve İskenderun istasyonuna trenle bayram şenlikleri için gelen ve gidenlerden görüntüler.²²

Kurtuluş Bayramı için yapılan bir diğer hazırlık, Antakya Belediyesi tarafından Bayrak Kanunu'na uygun olarak imal edilmiş olan Ay yıldız'ı kendinden ve her boyu mevcut olan natürel bayrakların, Hatay halkına Kurtuluş Bayramında maliyet fiyatı üzerinden verilmesi olup, Yenigün gazetesine bu satışların ilanı verilmesidir.²³ Halkevin müzik kolu ise milli maşlar ve kurtuluş heyecanını yansıtan şarkılarla hazırlık yapmıştır.²⁴ Yenigün gazetesinde yer alan bir diğer haberde; Hamidiye Mektep gemisinin kurtuluş bayramı dolayısıyla 23 Temmuz'da 250 stajyer öğrenci ile İskenderun Limanı'na doğru yola çıktığı, diğer taraftan da İstanbul, İzmir, Antalya ve Mersin'den bayrama katılmak

²² BCA, 490.01-1212-25-1.

²³ Yenigün, 12 Temmuz 1939, s.3.

²⁴ Yenigün, "Halkevi Müzik Kolu", 13 Temmuz 1939, s.2.

üzere gelecek 300 yolcu taşıyan Etrüsk vapurunun da beklenildiği öğrenilmektedir.²⁵ 23 Temmuz şenliklerine katılmak için yola çıkan bir diğer kabile Türkkuşu filosu olup, filonun kaç uçaktan oluşacağı hakkında bilgi edinilememiştir. Ayrıca Kurtuluş Bayramına katılmak için Çukurova'dan 500 süvarinin Hatay'a hareket edeceği Yenigün gazetesinden öğrenilmektedir. Kurtuluş Bayramı'na hazırlık sürecinde ve bayramın törenlerle kutlanacağı 23 Temmuz günü gelişmeleri, Cumhuriyet gazetesine röportaj serisi halinde hazırlayacak olan Mekki Said isimli bir gazeteci Ankara'dan Hatay'a davet edilmiştir.²⁶

23 Temmuz 1939 tarihinde başlayacak ve üç gün sürecek olan Hatay'ın ilk Kurtuluş Bayramı programı aşağıdaki gibidir:²⁷

22 Temmuz 1939 akşamı İskenderun Limanı'nda bayrama katılacak heyeti karşılama töreni yapılacaktır. Vali, askeri kumandan, mebuslar, İskenderun Belediye Başkanı, İl Parti Başkanı ve İskenderun'da bayramda görevlendirilmiş memurlar saat 17.00'de istasyonda hazır bulunacaklardır. Bir jandarma birliği tarafından resmi selam verilecek, öğrenciler, izciler ve halk gelen heyeti selamlamak için hazır bulunacaklardır. Heyete tahsis edilen otomobiller, Payas otoyolunun istasyona ayrılan noktasından itibaren Payas yoluna doğru konumlanacaklardır.

1. Heyet doğruca Soğukoluk'a teşrif edecek ve aynı akşam vali tarafından verilecek ziyafete katılacaklardır.
2. 23 Temmuz sabahı saat 08.00'de Soğukoluk'tan hareket edecek olan heyet, Beylan'da şehitler abidesinde Beyhan Bölge Müdürü, Belediye Başkanı, parti başkanı ve heyeti tarafından karşılanacak ve heyet reisi tarafından şehitler abidesine çelenk konulacaktır. Heyet buradan hareketle Top boğazına geçecek ve burada Kırıkhan Kaymakamı,

²⁵ Yenigün, "Hamidiye Zırhlısı" 19 Temmuz 1939, s.2.

²⁶ Yenigün, "Bir Tayyare Filomuz Bekleniyor", 20 Temmuz 1939, s.2.

²⁷ Yenigün, "23 Temmuz Kurtuluş ve Anavatana Kavuşuş Bayramının Programı", Mehmet Tecirli, 22 Temmuz 1939, s.5.

Belediye Başkanı ve azaları, CHP Başkanı ve azaları ve civar köylüler tarafından karşılanacaktır. Bir sonraki karşılama töreni Bedirge'de yapıldıktan sonra Antakya'da törenin yapılacağı meydana geçilecektir. Antakya'daki törenden sonra ise Turizm otelinde yenilecek öğle yemeğinin ardından Harbiye'ye geçecekler, akşam ise şereflerine düzenlenen ziyafete katılacaklar ve fener alayı şenliklerini seyrettikten sonra konaklamak üzere Harbiye'ye döneceklerdir.

3. Heyet, 24 Temmuz 1939 Tarihinde saat 08.30'da Harbiye'den hareketle Ordu'ya geçecek, öğle yemeğini Antakya'da yedikten sonra şehir gezisine katılacaklardır.
4. 25 Temmuz 1939'da saat 08.30'da Antakya'dan hareketle Reyhaniye ve Kırıkhan kasabaları ziyaret edilecektir.
5. 26 Temmuz 1939'da ise halkevleri ve orduvevleri ziyaret edildikten sonra saat 10.00'da hareket eden tenle şehirden ayrılacaklardır.

2. Kurtuluş Bayramı Etkinlikleri (1939-1950)

Türk siyasetinin en büyük zaferlerinden biri olarak anılan Hatay'ın anavatana katılışının yıldönümü 23 Temmuz, Hataylıların hiçbir maddi ve manevi fedakârlıktan kaçınmayarak hazırladıkları ve hükümet tarafından da desteklenen program ve törenler eşliğinde 1939 yılından itibaren coşkun tezahüratlar ve sevinç gösterileri ile kutlanmaya başlamıştır. Hatay'ın Kurtuluş Bayramı münasebetiyle devlet erkânı arasında tebrik telgrafları çekilmiş, telgraflarda Hatay meselesi uzun uzun tahlil edilmiş, Türk milletinin esarete hiçbir şekilde tahammül edemeyeceği vurgulanmış, bu uğurda canlarını feda eden kahraman askerler minnetle anılmıştır. Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" parolasıyla hareket eden siyasi girişimleri ve Milli Şef İnönü'nün meselenin çözülmesinde göstermiş olduğu kararlı tutumun vurgulandığı etkinlikler, Hataylılar arasında aidiyet duygusunun güçlendirilmesi açısından önemli bir misyon yüklenmiştir.

Doktor Refik Saydam tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye çekilen tebrik telgrafında Kurtuluş Bayramı hakkındaki görüş ve duyguları: *“Hatay’da şanlı bayrağımızın çekildiği bugünü bize yaşatan büyük şefimize, bize daima iyice ve ileriye götüreceğinden hiç şüphemiz olmayan yüksek direktifleri altında çalışmaktan mütevellit en derin şükranlarımı ve tebriklerimi arz eder tazimle ellerinizden öperek daima sıhhat ve afiyetinizi dilerim.”* sözleriyle ifade edilirken; İnönü'nün Saydam'a cevabı şu şekildedir: *“Hatay gününü size ve cumhuriyet hükümetine takdir ve minnetle tebrik ederim. Muhabbet sözleriniz için samimi olarak teşekkür ederim.”* İnönü tarafından Şemsettin Günaltay'a Kurtuluş Bayramı münasebetiyle çekilen telgrafa ise *“Aziz Hataylıların bayramını kutlar, size ve arkadaşlarınıza selam ve muhabbetler sunarım.”* cevabı verilmiştir.²⁸

Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhak Renda tarafından Başbakan Şemsettin Günaltay'a çekilen tebrik telgrafı şu şekildedir: *“Hatay’a kavuşmamız münasebetiyle çektiğiniz telgrafa teşekkür eder, hepinizin bayramını kutlar, saygılarımı sunarım.”* CHP Genel Sekreteri adına Zonguldak milletvekili Halil Türkmen'in Şemsettin Günaltay'a gönderdiği tebrik telgrafında: *“Hatay’ın anavatana kavuşma bayramı vesilesi ile ve Hataylı vatandaşımızın partimiz hakkında gösterdikleri çok nezih hissiyata ve yüce şahsiyetlerine sayın arkadaşların vaki tebrikâtına şükranlarımızı arz eder saygılar sunarız.”* şeklinde ifadeler bulunurken; Hatay Valisi Şükrü Sökmen tarafından Dâhiliye Vekili Faik Öztrak'a gönderilen telgrafa duygular, *“Bugün 23 Temmuz 1939 saat 11.40'tan itibaren bütün Hatay topraklarında yalnız Türk bayrağı dalgalanmakta ve bütün Hatay halkı coşkun tezahüratla Türkiye Cumhuriyeti ferdi olmak bahtiyarlık ve saadeti içinde büyük bayramını yapmaktadır. Türk Cumhuriyeti'nin bu yeni vilayeti halkının aziz duygularını emsalsiz sevinçlerini sayın vekilime arz etmekle bahtiyarım.”* sözleriyle ifade edilmiştir. Bu telgrafa cevaben Öztrak tarafından: *“Türk yurdunun ayrılmaz parçası olan Hatay’ın anavatana her türlü arızalardan ari olarak kavuşmuş olmasının verdiği saadet içinde gösterdiği yüksek duygulardan dolayı takdir ve şükranla mütehassısım. Hatay’a bahtiyarlık size de başarılar dilerim.”*

²⁸ “Milli Şefimiz Hükümetimizi Tebrik Ediyor”, 19 Mayıs, C 4, S 40, Temmuz 1939, s.1.

şeklinde telgraf çekilerek Hatay'ın Kurtuluş Bayramı kutlanmıştır. Kurtuluş Bayramı dolayısıyla Hatay'a giden Şemsettin Günaltay, Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer'e göndermiş olduğu telgrafta: "*Hatay vilayeti hududundan çıkarken orada bulunduğumuz kurtuluş günlerini coşkun bir heyecanla kutlarken zatûlileri ile bilcümle hükümet memurlarının hakkımızda gösterdikleri sevgi ve misafirperverliğe karşı şükranlarımızı sunar, Hatay'ın kudretli idareniz altında büyük inkişaflara mazhar olmasını dileriz.*" sözleriyle hem Hatay'ın kurtuluş heyecanını yansıtmış hem de Hatay halkın kendilerine göstermiş oldukları yakın ilgiden dolayı teşekkürlerini sunmuştur.²⁹

Kurtuluş Bayramının üç gün süren etkinlikleri, coşkun tezahürat ve büyük bir sevinç gösterileri içinde geçmiş, halk ve köylüler ebedi kurtuluşun verdiği neşe ve mutluluk içinde eğlenerek şehrin çeşitli yerlerinde bu günü milli oyunlarla kutlamışlardır. Halkevi Gösteri Kolu tarafından halk sinema salonunda "Akın" adlı oyun temsil edilmiştir.³⁰ CHP tarafından gerçekleştirilen bir diğer etkinlik, üç gün devam eden sinema gösterileridir. Yeni Türkiye, 19 Mayıs Bayram Şenlikleri, Ebedi Şef Atatürk'ün Yurtiçindeki Seyahatleri ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kurultayı isimlerindeki filmler, Gündüz Sineması'nda ücretsiz olarak halkın gösterimine açılmıştır.³¹

Şemsettin Günaltay riyasetindeki heyet, 23 Temmuz 1939'da Reyhaniye ve Kırıkhan'a da gitmiş, Yenişehir'de 200'den fazla atlı ve kasabanın girişinde kurulan zafer takları önünde bir kıta asker ve halk tarafından coşkun tezahüratlarla karşılanmışlardır. Ayrıca zafer taklarının altında kurbanlar kesilmiş ve bir grup çarşafli kadının heyetin önünden geçerken; "Bizi yalnız yabancı esaretinden değil, asırlardan beri taşıdığımız bu kara ve karanlık kisveden de kurtardınız" diyerek

²⁹ **Yenigün**, "Kurtuluş Bayramı Münasebetiyle", 27 Temmuz 1939, s.1; 23 Temmuz'da kutlanan Hatay'ın anavatana katılış bayramı dolayısıyla TBMM adına söz alan Şemsettin Günaltay konuşmasında duygularını şu sözlerle dile getirmiştir: "*Hatay'ın, ayrılmaz bir parçası bulunduğu anayurda sulh yoluyla katılması insanlık için bir sulh örneği teşkil eder.*" Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972, s.111.

³⁰ **Yenigün**, 23 Temmuz 1937, s.2.

³¹ **Yenigün**, "Halka Parasız Sinema", 23 Temmuz 1939, s.7.

çarşaf ve peçelerini parçalamışlardır. Bu manzaradan oldukça duygulanan Şemsettin Günaltay, Türk kadınına yakışan kılığın medeni kıyafet olduğunu söylemiştir. Heyet, ardından hükümet konağı ve CHP İl Teşkilatı'nı ziyaret etmiş, partinin önünde toplanan binlerce halk davullarla kadınlı erkekli milli oyunlar ve heyecanlı tezahüratlarla heyeti karşılamıştır. Reyhaniye'de halka hitaben bir konuşma yapan Şemsettin Günaltay, *“Çektiğiniz acıların ne kadar müessir olduğunu çok yakından biliyor sizimle biz de beraber ağlıyorduk. Atatürk'ün ve İnönü'nün geceli gündüzlü çalışmaları sayesinde bugünkü mesut neticeye kavuştunuz. Sizi tebrik ederim. Kan dökmeden ve herhangi bir hadiseye meydan vermeden sulh yollarıyla bu davayı halletmek istiyorduk. Çünkü bizce Türk'ün bir damla kanı bile ölçülemeyecek bir kıymet ifade eder. İşte Atatürk'ün ömrünün kifayet etmediği bu davayı, onun biricik ve büyük halefi Milli Şef İnönü muvaffakiyetle başarmış ve Türk milletine hediye etmiş bulunuyor. Büyük Türk milletini manevi varlığıyla temsil eyleyen, Büyük Millet Meclisi, sizlere selam ve muhabbetlerini tebliğe bizi memur etti. Bu suretle bu mutlu günde aranızda bulunmak bahtıyarlığına kavuştuk. Memnuniyetle görüyorum ki Arap dindaş ve kardeşlerimiz de bu neticeden büyük memnuniyet duymaktadırlar. Cumhuriyet kanunları ırk ve din farkı gözetmeksizin vatandaşlara da tatbik edilecektir. Bundan sonra şüphe edilmesin. Şanlı ve mukaddes bayrağımız altında diğer vatandaşlarımızın da Türkler gibi mesut ve müreffeh olarak yaşayacaklarını bu kürsüden söylemekle hakikati ifade etmiş oluyorum. Reyhanlılar, çektiğiniz acı ve ıstıraplı günler sona ermiştir. Mesut olarak refah ve saadete kavuşacaksınız.”* sözleriyle duygularını dile getirmiştir. Reyhaniye'deki bu ziyaretin ardından heyet, Kırıkhan'a geçmiş, aynı coşkun kalabalık ve sevinç gösterileriyle karşılandıktan sonra İskenderun'a hareket etmiştir. İskenderun istasyonunda bir kıta asker selama durarak heyeti karşılamış, izciler ve Türkkuşu gençleri de istasyonda hazır bulunmuşlardır. İskenderun Parti İdare Heyeti üyelerinden bir kadın kısa fakat heyecanlı bir nutukla sevincini şöyle ifade etmiştir: *“Aziz büyükler! Milli şefimiz İnönü'nün mübarek ellerini tarafımızdan muhabbetle, minnetle ve şükranla*

*öpünüz. Yollarını hasretle beklediğimizi bildiriniz. Yolunuz açık olsun. Varo-
lun.” Heyet bu ziyaretin ardından Hatay’dan ayrılmıştır.³²*

Hatay’ın anavatana katılımı münasebetiyle yapılan Kurtuluş Bay-
ramı için ülkenin birçok ilinde faaliyette bulunan halkevi tarafından
da coşkun kutlamalar düzenlenmiş, Kars da bu etkinliklere düzenle-
dikleri bir miting ile katılmıştır. Kars halkevi başkanı tarafından Tay-
fur Sökmen’e gönderilen tebrik telgrafına Sökmen; “*Hatay’ın anava-
tana iltihakı münasebetle Kars Vilayeti Halkevinin yaptığı mitingde bütün hal-
kım aziz Hataylıları kulladığını ve bunun kahraman Hataylılara ıblâğını Hal-
kevi başkanı bildirmiş ve buna lazım gelen cevap verilmiştir. Sayın halkımıza
ıblâğını rica ederim.*” cevabını vermiştir.³³

Samsun Halkevinde Hatay’ın anavatana katılımı dolayısıyla yapılan
kutlamalarda; halkevi bandosu tarafından çalışan İstiklal Marşı din-
lendikten sonra Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi başkanı tarafından kut-
lamanın amacını belirtir bir konuşma yapılmış, ayrıca verilen bir kon-
feransta Hatay’ın tarihi bakımından etüdü yapılmıştır. Ladik Halke-
vinde düzenlenen içerik bakımından zengin kutlamada ise Gösteri Şu-
besi tarafından hazırlanan “Doktorun Ödevi” adlı oyun 1200 vatan-
daşa temsil edilmiştir. Aynı gece çeşitli spor faaliyetleri yapılmış ve
milli oyunlar oynanmıştır.³⁴ İstanbul’un Fatih ilçesinde faaliyet göste-
ren halkevinde, Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi tarafından “Kör” başlıklı
bir oyun, Afyonkarahisar’ın Sandıklı ilçesinde bu günün anlam ve
önemini anlatan ve ilçeye yakın köylerdeki gençlerin milli kıyafetleri
ile katıldığı “Kanun Adamı” adlı bir oyun, Bolu Halkevinde “Kör”
isimli bir oyun temsil edilmiştir. Konya Beyşehir’de “Deliler Hekimi”
adında bir oyun Yozgat’ın Akdağmadeni ilçesinde faaliyette bulunan
halkevinde “İsimsiz Facia” isimli bir oyun temsil edilmiştir. Aydın’ın
Nazilli ilçesinde faaliyette bulunan halkevinde ise Sümer Spor ile Men-

³² **Yenigün**, “Bayram Dün de Sonsuz Bir Neşe İçinde Devam Etti”, 26 Temmuz 1939, s.1.

³³ **Yenigün**, “Hatay’ın Kurtuluşu Münasebeti İle Kars Vilayetinde Yapılan Miting”, 10 Temmuz 1939, s.3.

³⁴ “Ladik Halkevinde Çalışmalar”, **19 Mayıs**, C 4, S 40, Temmuz 1939, s.30-31.

deres Spor futbolcuları arasında bir futbol müsabakası düzenlenmiştir. Türkiye'nin dört bir yanında faaliyet gösteren halkevleri, Hatay'ın Kurtuluş Bayramı olan 23 Temmuz'u; şehirlerini baştanbaşa bayraklarla süsleyerek, İstiklal Marşı ile başlayan törenler ve kutlamalara katılan büyük halk kitleleri huzurunda halkevi mensuplarınca verilen ve hoparlör vasıtasıyla şehirlerin çeşitli yerlerine aktarılan söylevler, Hatay'ın tarihçesi ve anavatana katılımının aşama aşama gelişmeleri hakkında yapılan konuşmalar ve Atatürk büstüne konulan çelenkler; geceleri ise renkli ışıklarla aydınlatılmış binalar, öğrenciler tarafından okunan şiirler, ve milli oyunlarla kutlamışlardır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde elde edilen belgeler ışığında Hatay'ın Kurtuluş Bayramı münasebetiyle kutlamalar yaparak, Hatay'ın sevincine ortak olan halkevleri arasında İzmir, Balıkesir, Manisa, Mersin, Muğla, Ordu, Yozgat, Samsun, Denizli, Antalya, İstanbul, Kayseri, Malatya, Bingöl, Afyonkarahisar, Şırnak, Bolu, Aydın, Rize, Ermenek, Tokat, Konya, Yozgat, Kahramanmaraş, Adana, Trabzon, Eskişehir, Ankara, Tunceli illerinin programlarına rastlanmaktadır.³⁵

Hatay'ın kurtuluşuna ilişkin verilen söylevlerde değinilen temel nokta ise tarihin en eski ve en asil milleti vurgusuyla Türk milletinin, 20 yıl süren esaret döneminden sonra Hatay'ın anavatana katılmış olmasının vermiş olduğu gurur ve neşe ile Ebedi Şef Mustafa Kemal Atatürk'e duyulan minnet, aziz hatıralarının yâd edilmesi, tüm dünyanın Hatay'ın Türk toprağı olduğunu kabul ettiği bu kutlu günü Atatürk'ün göremeden hayata gözlerini yummuş olmasının verdiği hüznün ile Milli Şef İsmet İnönü'ye duyulan şükran olmuştur.

Hatay'ın Türk topraklarına dahil edilmesinin resmi ve hukuki yollarla tüm dünyaya kabul ettirilişinin üçüncü yıl dönümü 23 Temmuz 1941 kutlamaları, basına sonsuz neşe ve mutluluk haberleri içinde yansımıştır.³⁶

³⁵ BCA, 490.01-21-106-1.

³⁶ Niyazi Ahmet, "Mesut Bir Yıldönümü: Hatay'ın Kurtuluşu", *Yeni Mecmua*, 26 Haziran 1941, s.3-4.

Hatay'ın anavatana katılışının altıncı yıldönümünde yine bütün şehir baştan sona milli renkler ve yeşilliklerle süslenmiş, binlerce Hataylı, 08.30'da Antakya'da Ebedi Önder Atatürk ve İsmet İnönü'nü büstlerine çelenkler koyarak kutlamalara başlamışlardır. Saat 08.47'yi gösterdiğinde ise top atışları eşliğinde Türk bayrağı göklere çekilmiştir.³⁷

23 Temmuz 1949 Hatay'ın anavatana katılışının 10. yıldönümünde Kurtuluş Bayramı, Hatay Cumhuriyet alanını dolduran 30.000 kişinin katılımıyla kutlanmıştır. Tören, saat 8.47'de on yıl önceki bayramda olduğu gibi Türk bayrağının, göndere çekilmesiyle başlamıştır. Törende vali ve Genelkurmay Personel Dairesi Başkanı Korgeneral Şükrü Kanatlı, Tümgeneral Hamdi Turgay ve Ankara'dan gelen CHP ve DP mensupları hazır bulunmuşlardır. Atatürk ve İnönü büstlerine çelenkler konulduktan sonra Hataylı üniversite öğrencileri tarafından günün anlamına belirten konuşmalar yapılmıştır. Askeri kıtalarla resmigeçit töreni yapılırken hava kuvvetleri mensupları tarafından şehrin üzerinde bir filo dolaştırılmış, gündüz gerçekleşen tören, kurtuluş uğruna canlarını feda eden şehitlerin anılmasıyla son bulmuştur.³⁸

Hatay'ın 10. Kurtuluş yıldönümü ayrıca halkevinde açılan Hatay Kurtuluş Müzesi etkinlikleri eşliğinde de kutlanmıştır. Dört fotoğraf ile Korgeneral Şükrü Kanatlı tarafından açılışı yapılan müze Hatay halkı tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Müzenin teması 40 yıllık Türk Yurdu olarak tabir edilen Hatay'ın esaretinin verdiği hüznü ve kurtuluşun verdiği büyük sevinçten oluşmaktadır. Hatay'ın anavatana katılışının 10. yıldönümü hem Hatay hem de CHP için coşkun kutlamalarla geçmiştir. DP tarafından ise törene 5 kişilik bir heyet katılmış, Parti başkanı ve İl İdare Kurulu üyeleri, hazırladıkları beyan-nameleri ev ev dolaşarak dağıtmış ve bu vesileyle halkı bayram törenini kutlamak üzere şehre davet etmişlerdir. Antakya Halkevinde ya-

³⁷ **Akşam**, "Hatay'ın Bayramı", 24 Temmuz 1945, s.2.

³⁸ **Zafer**, "Hatay'ın Kurtuluşu Dün Törenle Kutlandı", 24 Temmuz 1949, s.1.

pılacak Hatay Millî Mücadele Köşesi masraflarına karşılık olarak devlet bütçesinden 1.000 lira tahsis edilmiştir. 10. yıldönümünde açılacak olan müzenin, esaslı belge ve hatıralara dayanacağı belirtilmiş ve bu milli günü gelecek nesillere aktarabilmek için Halkevi İdare Kurulu tarafından ciddi mesailer harcanmıştır. Ayrıca yine bu müzeye konulmak üzere Hatay davasında önemli rol oynamış kişiler ve Yenigün gazetesi³⁹ sahibi tarafından mücadele aşamalarını gösterir yaklaşık 500-600 sayfalık bir eser vücuda getirilmiştir. Halkevi tarafından Kurtuluş Bayramı için vitrin, dekor, fotokopi, montaj gibi işler için 4000-5000 liralık tahsisat ayrılmış, bunun 1000 lirasının 1949 yılı devlet bütçesinden 900 lirasının ise belediyelerden temin edilmesi yoluna gidilmiştir. 23 Temmuz 1949 tarihinde resmi binalar ve dükkânlar bayraklarla süslenmiş, saat 13.00’de Halkevi bandosu milli marşlar ile törene iştirak etmiştir. Bugünün önemi hususunda konuşmak için söz alanlar, uzun yıllar boyunca milli sınırlar dışında kaldıktan sonra anavatana kavuşan Hatay’ın Kurtuluş Bayramı’nın milli ve içtimai önemine değinerek, özellikle de Türk milletinin izlediği siyasetin barışçı yönüne vurgu yapmışlardır. Törenin takip eden zaman diliminde Halkevi Temsil Şubesi’nin genç üyeleri “İstiklal” piyesini sunmuşlar ve milli oyunlar oynamışlardır. Hatay halkı belediye parkında gece yarısına kadar şenliklere devam etmiştir.⁴⁰

1950 Temmuz’una gelindiğinde ise yine aynı coşkuyla geçen bir törenle Hatay’ın anavatana katılımının 11. yıldönümü kutlanmıştır.⁴¹

³⁹ Yenigün gazetesi, 1929 yılı itibarıyla yayın hayatına girmiş, Fransızların Hatay’da yeni Türk harflerini engelleme politikası güttükleri dönem boyunca sadece ilk sayfasını yeni harflerle basabilmiştir. 1939 yılından itibaren ise gazete ilk üç sayfasını Türk harfleriyle yayına sunmuştur. Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1996, s.47. Nuri Aydın Konuralp, Mondros Mütarekesi’nden sonra Antakya’nın durumu hakkında kaleme aldığı anılarında; Fransız işgali altında bulunan Hatay’da özellikle bayram günlerinde Türklüğe nefret dolu propagandalar sergilendiğini yazmaktadır. Mesut Çapa, “Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesine Katılanların Anıları”, **Atatürk Yolu**, S 62, Bahar/2018, s.29.

⁴⁰ **BCA**, 490.01-980-801-8.

⁴¹ **Zafer**, “Hatay’ın Bayramı”, 23 Temmuz 1950, s.1.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'ya ayak bastığı ilk günden itibaren anavatanın haritasını çizmiştir. Hatay, TBMM tarafından da onaylanan tarihi belge Misak-ı Millî ile çizilen sınırlar dâhilinde olmasına rağmen, hukuki olarak geleceği Fransa ile yapılan antlaşmalarla belirlenmiştir. Fakat 5 Temmuz 1938 tarihinde Türk askerinin Hatay topraklara ayak basması ve anavatanına dahil edilmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Türk milletinin maddi gücü kadar manevi ve diplomatik gücünü de tüm dünyaya kanıtlayan Hatay'ın kurtuluşu, istiklal tohumlarının köklenip dal budak sarışı, Milli Şef İnönü'nün masa başında göstermiş olduğu akılcı siyaset, milli bir savaşın fikri üstünlüğü, siyasi olduğu kadar coğrafi olarak da Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olması gerekliliği ile Osmanlı Devleti döneminden 1938'e kadar Türkiye lehine halledilen meselelerin nitelik açısından ilki kabul edilmektedir. Hatay zaferi, yirmi yıl esir kaldıktan sonra bayrağını, yurduna ve yurttaşlarına kavuşmak emeliyle çırpınan vatandaşının esaretine kan dökmeden son veren zafer olarak tarihte yerini almıştır.

23 Temmuz 1939'da ilk kez kutlanan Hatay'ın Kurtuluş Bayramı, ulusal bütünleşmenin sağlanmasının yanı sıra hazırlıklar sırasında şehirde yaratılan görkemli hava ve hazırlıklar için yapılan yatırımlar Hatay'ın daha modern bir görünüm kazanmasını sağlamıştır. Kültürel açıdan yaşanan şenlik, devlet büyüklerinin bu milli günde Hatay'ı ziyaretleri, kutlamaların yapıldığı alanda bir araya gelen gencinden yaşlısına büyük halk kitlesinin yaşadığı büyük sevinç, fener alaylarının arttırdığı coşku, şehrin resmi binalarının bayram boyunca renkli ışıklarla süslenmesi, büyük bir disiplin içinde geçit merasimine katılan askerler, kurtuluş mücadelesinde canlarını feda etmiş şehitlerin anılması kutlamaların birer ritüeli haline gelmiştir. Türk milleti, topraklarının istila edildiği dönemlerde bile milli bayram geleneğini yaşatmayı bilmiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra ise bu idarenin bünyesinde istiklal ve inkılapların verdiği güç ile bu geleneği yaşatmaya devam etmiştir. 23 Temmuz'da ilk olarak kendisini anavatanın yanı sıra başında bulan o günkü nüfusuyla 250.000 Türk vatandaşının, Türkiye'deki 18 milyon

Türk vatandaşı ile birlikte sevinç gözyaşları içinde kutladığı gün, milli bayram olarak kutlanmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA

Gazeteler

Akşam

Ulus

Zafer

Kurun

Yeni Hatay

Yenigün

Kitaplar

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameler IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Matbaası, İstanbul, 1960.

Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti, Antakya, 1997.

Dağıstan Adil- Sofuoğlu Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.

Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

Hatay Devleti, (Yay. Haz. İsmet Melek), Hatay 2011.

Hatay'a ve Atatürk'e Adanan Bir Hayat Tayfur Sökmen: Hatay Devlet Reisi, (Yay. Haz. Mehmet Musaloğlu), İstanbul, 2017.

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi**, Hatay Postası Basımevi, İskenderun, 1996.

- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- Selçuk, Hamdi, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972, s.111.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluş'u için Harcanan Çabalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Üstel, Füsun, **Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tekin, Mehmet, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, Antakya, 1986.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Tekin, Mehmet, **Hatay'ın İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Makaleler

- Ahmet, Niyazi, "Mesut Bir Yıldönümü: Hatay'ın Kurtuluşu", **Yeni Mecmua**, 26 Haziran 1941, s.3-4.
- Çapa, Mesut, "Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesine Katılanların Anıları", **Atatürk Yolu**, S 62, Bahar/2018, s.29.
- Dayı, A. Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, s.339.
- İlyas, Ahmet, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 8, S 16, Güz/2018, s.202.
- Kalemlı, Hüseyin, "İstanbul'da İlk Kurtuluş Bayramı Kutlamaları", **Atatürk Yolu**, S 62, Bahar/2018, s.111.
- Kellecioğlu, Sevim, "Gaziantep'in 25 Aralık Kurtuluş Günü Kutlamaları (1931-1936)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 43, s.809.

“Ladik Halkevinde Çalışmalar”, **19 Mayıs**, C 4, S 40, Temmuz 1939, s.30-31.

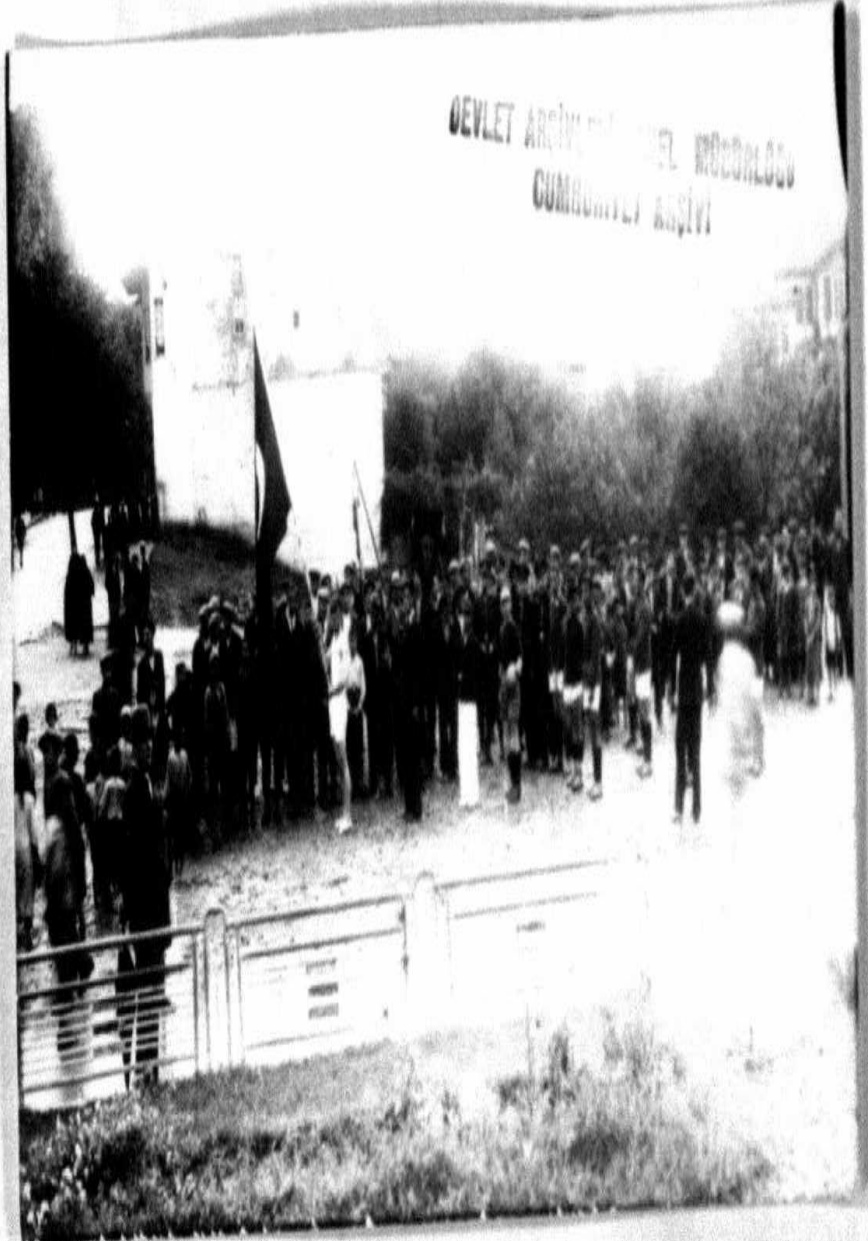
“Milli Şefimiz Hükümetimizi Tebrik Ediyor”, **19 Mayıs**, C 4, S 40, Temmuz 1939, s.1.

Payaslı, Volkan, “Hatay Halkevlerinin Faaliyetleri ve Hatay Halkevi Dergisi (1939-1951), **Atatürk Yolu**, S 52, Güz/2013, s.906-911.

Şavklı, Cengiz, “Maraş’ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1910-1950), **Atatürk Yolu**, S 61, Güz/2017, s.316.

EKLER

Ek-1: Tokat Halkevi Tarafından Yapılan Hatay'ın Kurtuluş Bayramı Şenliği (BCA, 490.01-21-106-1)

Ek-2: Ordu Halkevi Tarafından Düzenlenen Hatay Kurtuluş Bayramı Etkinliği (BCA,490.01-21-106-1)

Ek- 3: İzmir Halkevlerinde Hatay Kurtuluş Bayramı Kutlamaları
(BCA, 490.01-21-106-1)

EK-4: Hatay Kurtuluş Bayramı Münasebetiyle Çekilecek Filme İlişkin Resmi Yazı (BCA, 490.01-1212-25-1)

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

Ankara 10 Temmuz 1939

8
DEVLET ARŞİVİNE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Aceledir

İstanbul Stüdyosu

İ S T A N B U L

Hatay'ın kat'i olarak ana vatana ilhaki delaysisile yapılacak büyük bayram 23 Temmuz 1939 günü olacaktır.

Yıllarca yabancı ellerde kalmış olan bu öz türk parçasının bu kurtuluş bayramının çok azametli olacağı malûmunuzdur. Bu bayramın ve bu vesile ile Hatay'ın cazip güzelliklerinin filmi bütün vatandaşları alâkadar eden bir hadisenin makesi olacaktır. Bu tezahüratın kendi hesabınıza orada filme çekilmesi hem bir hizmet ve hem de kârlı bir iş olacaktır. Hoşniyetten sizi haberdar ediyoruz.

Bu vesile ile de sevgilerimi sunarım . .

C. T. T. Genel Sekreteri V.
Zonguldak Mebusu

10 Temmuz 1939

Kargılığı geldi
Sayı 25082

FİŞE İŞLENDİ

A.P.O.

21

Ek-5: Hatay Kurtuluş Bayramı 10. Yıl Kutlamaları İçin Devlet Bütçesinden Ayrılan Ödenek (BCA, 490.01-980-801-8)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
No: 76823
22273

Ankara

C. H. P. Genel Sekreterliği Yüksek Katına

Ödenecek ve gönderilecek paranın

Bütçe yılı : 1949
Bölümü : 4
Maddesi : 5
Tertibi :
Tutarı : 1000 Lira -- kuruş

Yalnız ----bin---- Lira ---- kuruştur.

Para ödenecek makam veya şahsın öz ve soy adı : C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığına

Gideceği yer ve adresi : Hatay
Antakya

Ne için gönderildiği : / Halkevinde yapılacak Hatay Millî Mücadelesi ve Kurtuluşu Kögesi' masraflarına karşılık olarak

Yukarıda yazılı ----1000---- lira ve ---- kuruşun
ödenmesi için I. Büroya havalesine yüksek tensip ve müsaadelerin saygılarımla
dijerim. 1816/1949
BÜRO VII SEFİ
Bursa MİLLETVEKİLİ

Uygun I. Büroya
1816/1949
C. H. P. GENEL SEKRETERİ
Konya Milletvekili

89287

16

HATAY FEVKALADE MURAHHASI CEVAT AÇIKALIN'IN GÖZÜYLE HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE DÖNEMİN DİĞER GELİŞMELERİ

Efdal AS*

ÖZET

Dışişleri Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde 1922-1961 yılları arasında görev yapan ve Hatay'ın Anavatana katılması sürecinde, "Hatay Fevkalade Murahhaslığı" görevini yürütmüş olan Cevat Açıkalın'ın; gerek anılarından gerekse görevi sırasında Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu telgraf ve raporlardan yararlanarak, Hatay Meselesinin çözüm sürecini ve dönemin diğer dış politika gelişmelerini incelemek amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle Açıkalın'ın biyografisi verilmiş ve Hatay'daki görevi öncesinde Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki safahatı üzerinde durulmuştur. Sonrasında, 20 Ekim 1920'de yapılan Ankara Antlaşması'ndan başlayarak, 1938 yılına kadar olan süreçte Sancak/Hatay meselesinin geçirmiş olduğu safhalar ana hatlarıyla incelenmiştir. Arkasından, Açıkalın'ın "Hatay Fevkalade Murahhaslığı" görevine getirildiği Temmuz 1938'den itibaren burada yapmış olduğu faaliyetler aktarılmıştır. Söz konusu faaliyetler aktarılırken; başta Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ve Açıkalın tarafından faaliyetlere yönelik olarak hazırlanmış raporlar, Ankara'ya göndermiş olduğu telgraflar temel alınmış, ayrıca Açıkalın'ın 1992 yılında "Belleten" dergisinin 217. sayısında yayımlanmış olan anılarından da yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra Açıkalın'ın arşiv belgelerine ve anılarına yansıyan anlatımları, dönemin diğer önemli aktörlerinin (Tayfur Sökmen, Abdurrahman

* Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi, eas@kho.edu.tr.

Melek, Hasan Rıza Soyak vb.) konuyla ilgili yazmış olduğu eserlerle de karşılaştırılmıştır. Hatay Devleti'nin kuruluş ve anavatana katılım süreci, aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine denk geldiği ve bu dönemde, Türkiye'nin olası bir savaştaki müttefik arayışlarını İngiltere ve Fransa özelinde yoğunlaştırdığı düşünöldüğünde, Hatay konusunun özellikle Türkiye-Fransa ittifakı açısından bir koz olarak kullanılmasının kaçınılmaz olduğu görölmektedir. Açıkalin'ın anıları, bu konuda da önemli bilgi ve tespitler içermektedir. Dolayısıyla bildiri, savaş öncesi ittifak arayışları da “diğer gelişmeler” başlığı altında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevat Açıkalin, Hatay Sorunu, İskenderun Sancağı, Fevkalade Murahhaslık, Tayfur Sökmen.

GİRİŞ

Asıl adı “Muhiddin Mehmet” olan Açıkalın, Mevhibe Hanım ile Ali Cevat Bey’in ilk çocuğu olarak 1899’da İstanbul’un Bebek semtinde dünyaya gelmiştir¹. Babası Ali Cevat Bey (1858-1930), Mülkiye’yi bitirdikten sonra 1880 yılında devletin bürokratik yapısında görev almaya başlamış ve II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra, Ağustos 1908’de, II. Abdülhamid’in “mabeyn başkâtipliği”ne getirilmiştir². Bu görevi Abdülhamid’in tahttan indirilmesine kadar sürdürdüğü için onun son mabeyn başkâtibi olmuştur³.

Muhiddin Mehmet Cevat, ilk ve orta öğrenimini Galatasaray Lisesinde tamamlamıştır. Mezuniyetinin ardından 1919 yılında İsviçre’ye giderek Cenevre Üniversitesi’nde yükseköğrenime başlamış ve üç yıllık öğrenimin ardından “hukuk diploması” almaya hak kazanmıştır⁴. İsviçre’de öğrenim gördüğü süre içerisinde dil öğrenimine de önem vermiş ve Galatasaray Lisesi’nde öğrenmeye başladığı Fransızca’yı geliştirirken, bu dilin yanına yeni diller katabilmiştir⁵.

¹ Açıkalın’ın nüfus kayıtlarında ve özlük dosyasında doğum tarihi olarak 1317 yılı geçmektedir. 1317 yılı, miladi olarak, 12 Mayıs 1899-30 Nisan 1900 tarihleri arasında kapsamaktadır. Kendisiyle ilgili yapılan biyografik bir eserde doğum tarihi 1901 olarak verilirken (Bkz. Yücel Güçlü, **The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın**, Ankara, 2002.) son zamanlarda yine biyografik çalışma içeriğinde hazırlanan bir yüksek lisans tezinde ise 1899 tarihi verilmektedir. (Bkz. Veysel Çetin, **Bir Diplomat ve Siyaset Adamı Olarak Cevat Açıkalın**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2017). Açıkalın’ın kendi el yazısıyla TBMM’ne göndermiş olduğu biyografisinde 1317 tarihi verilmektedir. (Bkz. Ek-A)

² Güçlü, **a.g.e.**, s. 14-15.

³ Dönemin olaylarıyla ilgili olarak hatırat tutmuş olan Ali Cevat Bey’in söz konusu hatıratı, Faik Reşit Unat tarafından, onu muhafaza eden oğlu Cevat Açıkalın’dan alınarak neşredilmiştir. (Bkz. Faik Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi-II. Abdülhamid’in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey’in Fezleke’si**, (4. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 2014.

⁴ Güçlü, **a.g.e.**, s. 18.

⁵ Açıkalın’ın TBMM Özlük Dosyası’nda, (kendi beyanına göre) Fransızca, İngilizce, Rumca, Almanca, Farsça ve İtalyanca bildiği kayıtlıdır. Bkz. EK-B **TBMM Arşivi**, Cumhuriyet Senatosu Üyelerine Ait Özlük Dosyası.

Okulu bitirdikten sonra yine Cenevre’de ilk memuriyetine başlamış, 1 Mart- 30 Ekim 1922 tarihleri arasında “Cenevre Başkonsolosluğu kâtipliği” görevini yürütmüştür⁶. Bu arada, Kasım ayında başlayan Lozan görüşmelerinde, Osmanlı Kamu Borçları, Azınlıklar, Yabancıların Durumları ve yabancıların Türkiye’deki hisseleri gibi konuları görüşecek olan Ekonomi-Finans Komitesinde Türk delegasyonunun sekreterliği görevini yapmıştır⁷.

Lozan Konferansı bitiminde heyetle birlikte Türkiye’ye dönen Açıkalın’a Hariciye Vekâletinde hukuk danışmanlığı görevi verilmiştir. 18 Mayıs 1924’e kadar bu görevde kalmış, bu tarihten sonra tekrar yurtdışı bir göreve, Varşova Elçiliği ikinci kâtipliğine atanmıştır⁸.

Açıkalın, on sekiz aylık Varşova görevinden sonra yurda döndüğünde Ankara’da hukuk müşaviri olarak görevlendirilmiştir. Bu arada, Latife Hanım’ın kız kardeşi Rukiye Celadet (Uşaklıgil) Hanım ile 1926 yılında evlenmiştir⁹. Evlenmesinin hemen ardından, Afganistan Hükümeti nezdinde Hukuk Danışmanı olarak görevlendirilmiştir¹⁰. Burada, Afganistan Devleti için bir idari yönetmelik taslağı hazırlamıştır. Bir diğer önemli faaliyeti, İran Devletiyle Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığı ile ilgili olarak Afgan Hükümetine hukuk danışmanlığı yapmış olmasıdır¹¹. Ayrıca görev yaptığı dönemdeki gözlemlerini Türkiye’ye döndükten sonra kitaplaştıracaktır¹².

Sonrasında Avrupa’ya tekrar dönmüş, 6 Haziran 1929’da Prag, 27 Mayıs 1930’da da Belgrad Elçiliği başkâtipliği görevlerine başlamıştır. Açıkalın burada fazla kalmayacak, yılın sonuna doğru, 26 Aralık’ta

⁶ **SGK Arşivi**, Cevat Açıkalın’ın Şahsi Dosyası.

⁷ Şimşir, Bilal, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 93; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C III, İstanbul, 1970, ss. 60-61; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti: 1923**, Ankara, 1971, s.14.

⁸ **SGK Arşivi**, Cevat Açıkalın’ın Şahsi Dosyası.

⁹ Güçlü, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁰ **TBMM Arşivi**, Cumhuriyet Senatosu Üyelerine Ait Özlük Dosyası.

¹¹ Güçlü, **a.g.e.**, s. 15.

¹² Söz konusu kitap için bkz. Mehmet Cevat (Açıkalın), **Afganistan**, Ankara, 1934.

Tahran'a "ikinci sınıf müsteşar" olarak atanacaktır¹³. İran başkentinde yoğun çalışmayla geçirdiği sekiz aydan sonra, 27 Ağustos 1931 tarihinde, Açıkalın ile Moskova'da görevli Numan Tahir (Seymen) arasında görev değişikliğine gidilmiştir¹⁴.

Hiç şüphesiz Moskova'daki orta elçilik müsteşarlığı görevi, -Sovyet Rusya'nın hem Türkiye ile ilişkileri hem de dünya konjonktürü açısından düşünüldüğünde- o ana kadar kendisine verilmiş olan en önemli görevdir. Burada kaldığı süre içerisinde edinmiş olduğu dostluklar ve tecrübelerden, daha sonra II. Dünya Savaşı sırasındaki daha büyük görevinde, Moskova büyükelçiliği görevinde yararlanacaktır. Buradan, 29 Mayıs 1933 tarihinde Ankara'ya Büyükelçilik Müsteşarı olarak atanmıştır¹⁵.

Ankara'da o sıralarda cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları hazırlıkları yapılmaktadır. Birçok ülkenin üst düzey yöneticilerine, söz konusu kutlamalara katılmak üzere davetler yapılmıştır. Bu kapsamda Açıkalın'a da Rus heyeti mihmandarlığı görevi verilmiş, kendisi de Sovyet Rusya'yı temsilen gelen Savunma Bakanı Mareşal Voroshilov, Kızıl Ordu Müfettişi Budenny ve beraberlerindeki heyete Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir, Çanakkale ve Kayseri'yi kapsayan on beş günlük gezide mihmandarlık yapmıştır¹⁶.

Açıkalın, Dışişleri Bakanlığı'na tekrar döndükten yaklaşık altı ay sonra, 9 Ocak 1934 tarihinde, daha kritik bir görev olan Genel Sekreterlik Özel Kalem Müdürlüğüne ataması yapılmıştır. Bu görevde iki yıl çalıştıktan sonra 25 Kasım 1935 tarihinde kendi ihtisas alanında bir göreve, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği'ne getirilmiştir¹⁷. Bu görev sırasında Lozan'dan arta kalan Boğazlar meselesinin çözümü için 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında toplanan Montrö

¹³ **SGK Arşivi**, Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası.

¹⁴ Güçlü, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁵ **SGK Arşivi**, Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası.

¹⁶ Güçlü, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁷ **SGK Arşivi**, Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası.

Boğazlar Konferansı'nda, Türk delegasyonu genel sekreteri olarak görev yapmıştır¹⁸.

Montrö dönüşünde, 29 Mart 1937 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Reisliği'ne atanmış ve 30 Ocak 1938 tarihinde Orta Elçilik rütbesine terfi ettirilmiştir.

1- 1921 Ankara Antlaşması'ndan 1938 Seçimlerine Kadar Olan Dönemde Sancak ile İlgili Gelişmeler

Gerek ticaret yollarının önemli bir kesişim noktası olması, gerekse başta pamuk olmak üzere bölgenin ekonomik zenginliği açısından, 18. yy.dan itibaren Kilikya ve Suriye ile ilgilenmeye başlayan Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında söz konusu ilgisini somutlaştıracak bir adım atmış ve 1916 Sykes-Picot Antlaşması ile kuzeyde Sivas'tan başlayarak güneye, Halep-Şam bölgesine kadar inen toprakları, nüfuz bölgesi olarak İngilizlere kabul ettirmiştir. Dolayısıyla Sancak bölgesi de Fransız nüfuz alanı hâline gelmiştir.

Savaş sonunda imzalanan Mondros Ateşkesi sonrasında her ne kadar bölge 11 Kasım 1918'den itibaren öncelikle İngilizler tarafından işgal edilmişse de İngilizler yaklaşık bir yıl sonra, 1 Kasım 1919'da bölgeyi Fransız işgaline terk etmişlerdir¹⁹. Fransızlar, bölgeyi işgal ettikten hemen sonra, 27 Kasım 1918'de Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud tarafından yayınlanan bir kararname ile Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını da içine alan bölgede "İskenderun Sancağı" nı kurmuştur²⁰.

Savaş sonrasında, Osmanlı topraklarını paylaşmak ve Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşmasının esaslarını hazırlamak üzere 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan San Remo Konferansında 25 Nisan'da alınan karar uyarınca, Suriye ve onun bir parçası

¹⁸ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983, s. 493.

¹⁹ Tefik Bıyıkoğlu, **Türk İstiklal Harbi. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C 1, Ankara, 1962, s. 58-63, 81; Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C IV, Ankara, 1966, s. 5.

²⁰ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1986, s.11.

sayılan Lübnan, “A” türü mandat olarak (Osmanlı Devleti’nden ayrılacak kısımlara uygulanacak mandat türü) Fransa’ya verilmiştir. Kararın dayanağı, Milletler Cemiyeti yasasının 22. Maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919’da kurulmuş olan “Mandat” sistemidir²¹.

Bu kararın ardından Fransa, 10 Ağustos’ta imzalanmış olan Sevr Antlaşmasını da fırsat bilerek 1 Eylül 1920’de bölgede yeni bir yönetim oluşturmuştur. Bu yönetim uyarınca bölge, Büyük Lübnan, Alevi Bölgesi, Şam ve Halep olmak üzere dört idari bölgeye ayrılmış ve özerk statüdeki İskenderun Sancağı da bu statüsünü koruyarak Halep Hükümeti’ne bağlanmıştır. Bu çerçevede Sancak, yetkisini Halep Valiliği’nden alan bir mutasarrıf tarafından yönetilecektir²².

Sancak bölgesinde söz konusu gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Ankara, Sevr Antlaşması sonrası süreçle meşguldür. Sevr’i tanımayan TBMM’ye, antlaşmayı zorla kabul ettirmek isteyen İtilaf Devletlerinin, Yunan Ordusu’nu taarruza geçirerek gerçekleştirmeye çalıştığı bu duruma karşı Meclis’in aldığı önlem, bir an önce düzenli orduya geçmek olacaktır.

1921 yılı başından itibaren başlayan mücadelelerin ilk ikisini, I.ve II. İnönü Savaşlarını kazanarak hem moral depolayan hem de asker kaçakları sorununu büyük oranda çözen TBMM Hükümeti’nin düzenli ordusu, bir sonraki savaşta Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmiş olsa da kısa sürede toparlanıp Haymana ve Polatlı yakınlarında Yunan Ordusuna büyük bir darbe vurarak onları savunmaya çekilmeye zorlamıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi adı verilen bu savaşın en önemli kazançlarından birisi hiç şüphesiz Fransa ile 20 Ekim 1921’de akdedilen Ankara İtilafnamesi’dir. İtilafname ile her ne kadar Fransa’nın Güney Anadolu’da işgal etmiş olduğu bölgelerden çekilmesi sağlanabilmiş ve

²¹ Ahmet Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi-Silahlı Mücadele Devresi**, C.IV, İstanbul, 1939, s.950; Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay’ın O Günleri**, İstanbul, 1972, s.47-48.

²² Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s.15.

İngiliz-Fransız ittifakına bir darbe vurulabilmişse de itilafnamenin 8. Maddesi ile çizilen sınırlar, Misak-ı Millî sınırları içerisinde olan Sancak bölgesini dışarıda bırakmıştır.

Dönemin koşullarının gerektirdiği bu durum, 7. Madde ile biraz olsun bertaraf edilmiş ve bölgede özel bir yönetim kurulması, Türk halkının kendi kültürlerini geliştirmeleri ve Türkçenin resmi dil olması gibi unsurlar madde içerisine konularak bölgede yaşayan Türklerin çıkarlarının koruması amaçlanmış, aynı zamanda sonraki dönemlerde bölgeyle ilgili somut adımlar atabilmenin önü açılmıştır.

İtilafnameden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, 2 Kasım 1921’de sınırın dışında kalmanın hüznünü yaşayan bölge ileri gelenlerinden Tayfur (Sökmen) ve Faruk (Cengiz) Beyler ile görüşmüş ve neden sınırı bu şekilde çizdiklerinin izahını yaparak, “(...) *İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışsınız. Bir işiniz olur veya müşkülatla karşılaşsanız arkadaşlara müracaat ediniz*²³.” şeklinde onları hem teselli etmiş hem de onları gelecekle ilgili olarak motive etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Lozan’da görüşmelere ara verilen bir dönemde gerçekleştirmiş olduğu Adana ziyaretinde, bölgeye yerleşmiş olan ve ziyaret sırasında kendisini siyah tüller içerisinde bayraklarla karşılayan Sancak Türkleri’ne “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz*” diyerek, Sancak Türklerinin gelecekle ilgili umutlarını diri tutmaya çalışmıştır²⁴. Bu arada Lozan görüşmeleri sonucunda 24 Temmuz 1923’te imzalanan barış antlaşmasının 3. maddesinde, Ankara İtilafnamesi’nin aynen geçerli olduğu kabul edilmiştir. Altı yıl sonra, 3 Şubat 1930’da Fransa ile imzalanan protokolle iki ülke arasındaki sınır belirlenmiştir²⁵.

Milletler Cemiyeti, Fransa’nın Suriye mandaterliğini 29 Eylül 1923’te onaylamış ve böylece manda yönetiminin resmen uygulanma-

²³ Tayfur Sökmen, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992, s. 63.

²⁴ **a.g.e.**, s. 70-71.

²⁵ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C 1 1920-1945, Ankara, 1983, s.87.

sına başlanmıştır. Fransa, bu tarihten itibaren 3 yıl içinde bölge halkına yönelik bir anayasa hazırlamayı kabul ettiği hâlde bunu gerçekleştirmemiştir. 1925'te de Halep Valiliğine bağlı olan Sancak, Suriye yönetimine bağlanmıştır. Fransa ayrıca zaman zaman bölgenin demografik yapısını değiştirmek üzere birtakım hareketlere de girişmiş, bölgeye Arap ve Ermeni nüfusunun yerleşimini teşvik etmiştir. Fransa'nın uygulamış olduğu bu politikanın, bölgede yaşayan halklar arasındaki ilişkilere olumsuz yansımaları olmuş ve zaman zaman çatışmalara ortam hazırlamıştır.

Bölgede yaşayan Türkler, gerek Ankara İtilafnamesinden doğan haklarını korumak, gerekse Fransızların ve Milliyetçi Arapların tacizlerini bertaraf edebilmek amacıyla örgütlenmişlerdir. 1923 yılında kurdukları *İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin bir benzerini 1929'da İstanbul'da kurmuşlardır. Cemiyetin başkanlığına Tayfur Bey (Sökmen) getirilmiştir²⁶.

1920'li yıllarda, Fransa ile çözüme kavuşmamış sorunlara yenilerini eklememek adına Sancak ile ilgili olarak nispeten pasif bir politika izleyen Türkiye'nin, 1930'lu yıllara gelindiğinde -dünyada değişmeye başlayan dengelerin de etkisiyle- Sancak bölgesiyle daha aktif ilgilenme arzusunda olduğu görülmektedir. Bunun en somut görünümü, Atatürk'ün girişimleriyle Tayfur Bey'in 1935'te Antalya bağımsız milletvekili olarak seçilmesidir. Bağımsız milletvekili seçildikten sonra Tayfur Bey'in Sancak'a yönelik girişimleri, Fransızları rahatsız etmeye başlamıştır. Fransızlar, Hükûmet nezdinde Tayfur Bey'in faaliyetlerini protesto edecek, Hükûmet ise bağımsız milletvekili olduğunu beyan ederek talepleri reddedecektir²⁷.

Hitler'in 1933'te iktidara gelmesi, aynı dönemde İtalya'nın Akdeniz ve Afrika'da saldırgan bir tavır içine girmesi gibi yukarıda belirtilen değişen dünya dengeleri sonucunda Fransa, Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu tutumda değişikliğe gitmiştir. Bu değişiklikte önemli bir etken,

²⁶ Sökmen, **a.g.e.**, s. 87.

²⁷ **a.g.e.**, s. 88.

Fransa'da Mayıs'ta yapılan seçimlerde iktidara gelen Blum Hükûmeti'nin izleyeceği dış politikadır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi sürecinde Türkiye yanlısı bir politika izleyen Fransa, Suriye ve Lübnan konusunda da tavır değiştirerek her iki bölgenin yöneticileriyle diyalog yoluna girmiştir.

Fransa'nın politika değişikliği, Atatürk tarafından da yakından gözlemlenmiş ve 20 Temmuz'da Montreux'den dönen Afet İnan'a söylemiş olduğu "(...) *Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var.*" beyanıyla, yakın zamanda Sancak konusunda adım atmaya başlanacağını mesajını vermiştir²⁸.

Fransa kısa bir süre sonra, 9 Eylül 1936'da Paris'te Suriye yöneticileriyle bir anlaşma yapmıştır. Suriye'ye üç yıl sonra bağımsızlık ve Milletler Cemiyeti'ne üyelik öngören bu anlaşmada İskenderun Sancak hakkında herhangi bir hüküm bulunmaması, Sancak üzerindeki hakların yeni kurulacak devlete geçmesi ve bölge Türklerinin azınlık durumuna düşmesi anlamına gelmektedir.

Fransa'nın politikasındaki yumuşamanın sadece Suriye için geçerli olduğunu gören Türk Hükûmeti, Fransa'nın Avrupa konjonktürü içinde sıkışık durumda olduğunu bilerek, sorunu Fransa ile halletme yoluna gitmiş, Suriye'ye cephe almaktan özenle kaçınmış ve Suriye'nin bağımsızlığını hararetle desteklemiştir. Sorunun bir toprak sorunu olmadığını ve Sancak bölgesinin tıpkı Suriye gibi bağımsızlığını istediğini vurgulamıştır. Diğer taraftan Hatay meselesini organize bir şekilde Türk kamuoyuna mal ederek milli bir dava haline getirmiştir²⁹.

Öncelikle Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, mesele ile ilgili olarak Fransa Hükûmeti ile Türk Hükûmeti arasında ikili görüşme yapılması teklifinde bulunmuş ama Fransa 6 Ekim'de vermiş olduğu yanıtta bu

²⁸ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977, s.135.

²⁹ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Mart 1996, s.11.

teklifi kabul etmediğini açıklamıştır.³⁰ Bu kez Türkiye, 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla, Suriye ile yapılan antlaşmanın bir benzerinin Sancak'la da yapılması yönünde bir notayı Fransa'ya vermiştir. Ayıca Atatürk de 1 Kasım'da yapmış olduğu meclis açış konuşmasında, Türkiye'nin konuya ne denli önem verdiğini bir kez daha vurgulamakla kalmamış³¹, ertesi gün Tayfur Sökmen ile görüşerek, davaya resmen el koyduğunu, Antakya-İskenderun havalisine "Hatay" adını verdiğini söyleyerek Sökmen'den bölgede hazırlıklar yapmasını istemiştir. Atatürk'ün talimatıyla harekete geçilerek "İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin ismi "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmiş ve Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te şubeleri açılmıştır. Atatürk'ün emri ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer genel sekreter olmuştur.³²

İki ülke arasında konuyla ilgili görüşmeler devam ederken, Sancak bölgesinde karışıklıklar artmaya başlamıştır. Özellikle Arap milliyetçiliği güden Vatani Partisi'nin, Türkler aleyhindeki çeşitli faaliyetleri ve Arap olmayanları yok sayan politikaları, bölgedeki Türkler kadar Fransızları da rahatsız etmeye başlamıştır. Fransa Vatani fanatizmine karşı bölge Türklerini zaman zaman desteklemiştir. Fakat bu destek sürekli olmamış, Kasım ayında seçime katılmayan Türklere yapılan muamelede görüldüğü gibi kimi zaman da Sancak Türklerine ağır baskılar uygulamıştır.

14 Kasım'da başlayan söz konusu seçimlerle ilgili olarak Ankara'da Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ile Sancak Türkleri adına Tayfur Sökmen Bey ve Yeni Gün gazetesi sahibi Selim Çelenk Bey'in katılımıyla bir toplantı yapılmış ve toplantı sonucunda Sancak Türklerinin seçimlere katılmaması kararlaştırılmıştır. Türkiye,

³⁰ Dağıstan-Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 46.

³¹ Konuşmanın tam metni için Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, 1961, s.392.

³² Sökmen, **a.g.e.**, s. 95-96.

Sancak Türklerine, seçimlere katılmama yönünde bir tavsiye karar göndermiş, bölge halkının % 90'ı seçimlere katılmamıştır³³. Seçim sürecinde bölgede yaşanan olaylarla ilgili olarak Aralık 1936'da Beyrut büyükelçisi F. Cemal Erkin görevlendirilmiştir. Bölgede incelemelerde bulunan Erkin hazırlamış olduğu raporda, seçimlerdeki baskılara ve yolsuzluklara vurgu yapmıştır³⁴.

Bu arada Fransa, 9 Ekim tarihli Davaz'ın notasına 10 Kasım'da verdiği yanıtta, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak buna yetkisi bulunmadığını bildirmiştir³⁵. Fransa 25 Kasım'da konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi teklif etmiş, Türkiye bu teklifi kabul etmiş ve 10 Aralık'ta cemiyete konuyla ilgili bir muhtıra vermiştir. Muhtıra sonunda konu, 14-16 Aralık'ta ele alınmıştır³⁶.

Milletler Cemiyeti Konseyi, uyuşmazlığın çözümü için Konsey'deki İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin etmiştir. Sandler'in 16 Aralık'ta Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunduğu raporda özellikle bölgeye üç kişilik bir inceleme heyeti gönderilmesi vurgulanmıştır. Rapor kabul edilmiş ve Hollandalı Caron, Norveçli Holstad ve İsviçreli Watteville'den oluşan bir gözlemci heyetinin, Sandler ile birlikte 22 Aralık'ta bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Heyet 31 Aralık'ta Sancak'a vararak çalışmalarına başlamıştır³⁷.

Bu arada Atatürk, Türkiye'nin kararlılığını gösterecek bir hamle daha yapmış ve 5-8 Ocak 1937'de Konya ve Ulukışla'yı kapsayan bir seyahat gerçekleştirmiştir³⁸. 11 Ocak'ta da konuyla ilgili toplanan Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Sancak'ta

³³ a.g.e., s. 93-94.

³⁴ Raporla ilgili olarak Bkz. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C I, Ankara, 1980, s. 91. Erkin'e göre bu rapor sonunda Atatürk'ün görüşünde, "genişletilmiş özerklik" fikrinden "ilhak" fikrine doğru bir evrilme olmuştur.

³⁵ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1936.

³⁶ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Bellekten**, C XLIX, S 193, Nisan, 1985, s.85.

³⁷ Sarımay, a.g.m., s. 18-19.

³⁸ **Cumhuriyet**, 6 İkincikânun 1937.

incelemelerde bulunduğu sırada yapılan bu manidar seyahatin sonunda Atatürk, Soyak'a seyahatindeki asıl amacın, "Tarafları vaktinde ikaz ederek iki tarafın da istemediği silahlı bir çatışmayı engellemek olduğu"nu, Fransız tarafı "Hakları teslim etmemekte ısrar ederse derhal devlet reisliği ve milletvekilliğinden istifa ederek meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağı"nı beyan etmiştir³⁹. Atatürk'e göre Fransa, Avrupa'nın içinde bulunduğu koşullarda bölge için bir savaşı göze alamazdı.

Diğer taraftan, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki heyet Cenevre'ye hareket etmiş ve 20 Ocak'ta konuyla ilgili Fransa ile ikili görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler sonunda varılan ilke anlaşması, raportör Sandler tarafından Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulmuş ve Sandler Raporu adıyla anılan bu rapor 27 Ocak'ta Konsey'de oy birliği ile kabul edilmiştir⁴⁰.

Rapora göre Sancak, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı "ayrı bir varlık" (entite distincte) olacak, bir Türk-Fransız anlaşması akdedilecek, Sancak'ın statüsünün belirlenmesi ve bir anayasa hazırlanması için bir komite oluşturulacaktır. Söz konusu komite, 25 Şubat'ta başladığı çalışmalarını 15 Mayıs'ta tamamlayarak bir rapor hazırlamış ve rapor 29 Mayıs'ta Milletler Cemiyeti Konseyi'nde oybirliği ile kabul edilerek Sancak'ın "ayrı bir varlık" olduğu hukuken ilan edilmiştir⁴¹.

Aynı gün, Türkiye ve Fransa arasında, Türkiye-Suriye sınırı ile Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti eden ve statüsü ile anayasasını belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Statüye göre Sancak iç işlerinde tamamen bağımsız olacak, dışişlerinde Suriye'ye bağlı olsa da kendi çıkarlarını ilgilendiren uluslararası anlaşmaları -Suriye'yi haberdar etmek kaydıyla- yapabilecektir. Resmi dil Türkçe olmakla birlikte,

³⁹ Atatürk'ün sözleri ve seyahatinin ayrıntıları için Bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 572-578.

⁴⁰ Soysal, a.g.m., s. 87.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1937.

Arapça da resmi dil sayılacaktır. Ayrıca Türkiye, İskenderun Limanı'ndan yararlanabilecektir. Anayasa konusunda ise meclisin 40 üyeli olması, seçimlerin dört yılda bir yapılması, cumhurbaşkanının beş yılda bir seçilmesi, beş kişiden oluşan ve başkanını cumhurbaşkanının seçeceği bir bakanlar kurulu oluşturması gibi esasların belirlendiği görülmektedir⁴². Ayrıca hem statüye hem de anayasaya göre 15 Nisan 1938'e kadar seçimler yapılacaktır. Anlaşma ile Sancak konusunda önemli bir eşik atlatılmıştır.

Türk-Fransız anlaşması, Suriye'de iktidarda bulunan Vatani Partisi tarafından tepkiyle karşılanmış Suriye Meclisi de 3 Haziran'da yayınlamış olduğu bildiri ile anlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir⁴³. Ayrıca bölgedeki Türkleri çeşitli baskılara maruz bırakmışlardır. Kendi hükümetlerinin Türkiye ile yaptığı anlaşmaya rağmen, Sancak'ta bulunan Fransız memurları ve temsilcileri de bölgedeki diğer etnik unsurları kullanarak Türklerin mal ve canlarına kastedecek birtakım teraplere girişmişlerdir. Ayrıca Milletler Cemiyeti tarafından Sancak'ta yapılacak olan seçimle ilgili faaliyetleri düzenlemek için 4 Ekim 1937'de görevlendirilen ve 20 Ekim'de Sancak'ta İskenderun'a vararak göreve başlayan heyet de Fransız yanlısı bir tutum izlemeye başlamıştır. Özellikle Fransızların desteklediği, Türk Hükümetinin ise karşı çıktığı "Herkesin kendi cemaati içinde oy verebileceği, başka cemaat içinde oy kullanamayacağı" kuralını uygulamaya çalışmışlardır. Heyetin bu tutumundan cesaret alan bölgenin Fransız memurları da Türklerin nüfusa kayıtlarını zorlaştırırken diğer unsurların kayıtlarını derhal yerine getirmek, Sancak dışından Türk olmayan birçok etnik unsuru Sancak'a getirerek nüfusa kaydetmek gibi usulsüz davranışlarda bulunmuşlardır⁴⁴.

Gerek yukarıda belirtilen olumsuz durumlar ve gerekse Fransa'nı yeni rejimi 27 Kasım 1937'de uygulayacağını taahhüt etmesine rağmen bunu bir türlü ilan etmemesi, iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiş

⁴² a.g.m., s. 90-91; Soyak, **a.g.e.**, s. 601-603.

⁴³ Sökmen, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁴⁴ Dağıstan-Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 78.

ve Türkiye 29 Aralık'ta, 1930 Dostluk Anlaşmasını feshettiğini ilan etmiştir⁴⁵. Ayrıca, seçim komisyonuna yönelik itirazlarını da 15 ve 24 Aralık tarihinde Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir. İtirazları haklı bulunan Milletler Cemiyeti, bir komisyon oluşturmuş ve bu komisyon vasıtasıyla, Türkiye'nin seçimlerle ilgili istediği değişiklikleri 7 Mart'a kadar tamamlamıştır⁴⁶.

Almanya ve İtalya'nın izlemiş oldukları saldırgan politikaları hızla artırdıkları bir ortamda, olası bir müttefiki kaybetmek istemeyen Fransa, Türkiye'nin kararlılığını görerek, Türkiye tarafından tek taraflı feshedilen anlaşmanın yenilenmesi için zemin yoklamıştır. İlk adım 30 Ocak 1938'de iki ülke Dışişleri Bakanları Aras ve Delbos arasında Cenevre'de atılmış, görüşmeler sonucunda, yeni bir dostluk anlaşmasının yapılabileceği belirtilmiştir. İkinci adım ise 10 Mart'ta Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Fransız Dışişleri Bakanlığı siyasi müsteşarı arasında imzalanan gizli bir centilmenlik anlaşması olacaktır⁴⁷. Anlaşma sonucunda Sancak meclisindeki 40 sandalyenin 22'sinin Türklere ayrılmasının kabul edilmesi, yani daha başlangıçta Türklerin çoğunluğunun sağlanacağı bir ortamın oluşması, ilerde Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasının yolunu açacaktır.

2- 1938 Seçimleri ve Açıklanın'ın Hatay'da Göreve Başlaması

Sancak seçimlerinin esasları ile ilgili olarak yukarıda belirtilen ve Belçikalı, İngiliz, İsveçli, Türk ve Fransız temsilcilerden oluşan komisyonun kararına göre seçimler 15 Nisan 1938'de başlayacaktır. Fakat seçimler belirlenen tarihte başlamadığı gibi 3 Mayıs'ta ancak seçmen kayıtlarına başlanabilmektedir. Anayasaya göre 20 yaşını dolduran her erkek seçmen, istediği cemaatin listesine serbestçe yazılabileceklerdir.

⁴⁵ Soysal, a.g.m., s. 92-93. Soyak ise 1926 Anlaşması'nın feshedildiğini yazmaktadır. Bkz. Soyak, a.g.e., s. 607.

⁴⁶ Soysal, a.g.m., s. 94.

⁴⁷ Yahya Yılmaz, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)**, Basılmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2018, s. 130.

Komisyunun yeni düzenlemesine ve Türkiye ile Fransa arasında da konuyla ilgili bir mutabakat olmasına rağmen, önceki sıkıntılar yine baş göstermiştir. Türkleri azınlığa düşürmek için başka bölgelerden nüfus kaydırmaları yapma, Atatürk'ün Eti Türkleri olarak nitelendirdiği Alevileri başka bir cemaat gibi gösterme, şapka giyen Türkleri tehdit etme, Vatanileri Türklere karşı silahlandırma⁴⁸, hapishanelerdeki azılı suçluları çıkararak halkın arasında kargaşalık yaratma gibi tertiplerle, Türkler aleyhine seçim sonuçlarına etki edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin kararlılığını bir kez daha göstermek isteyen Atatürk, hastalığının ilerlemesine rağmen 21-26 Mayıs tarihleri arasında Mersin, Silifke ve Adana'yı ziyaretle buradaki askerî birlikleri denetlemiş ve geçit resmi yaptırmıştır⁴⁹. Seyahat dönüşü Soyak ile konuşan Atatürk'e göre, Fransızlara artık güven kalmamıştır ve "(...) *Ne yapmak lazımsa bir an önce yapılmalı(...)*"dır⁵⁰. Bunun üzerine Başbakan Celal Bayar, sınırda bulunan 30 bin kişilik kuvvetin takviye edilmesi ve harekete hazır hâle getirilmesi emrini vermiştir.

Türkiye'nin tavrının blöf olmadığını gören Fransa, yumuşama eğilimi göstermiştir. Bir taraftan 10 Mart centilmenlik anlaşmasının gereklerini uygulamaya başlamış, seçimlere altı gün kadar ara vermiş ve Sancak'taki Fransız yüksek Komiseri Garreau'yu azledip yerine Albay Collet'i getirmiştir. Türkiye'nin rahatsız olduğu yerel yöneticilerin bir kısmını değiştirmiştir. Fransa, Sancak Valiliği'ni, Hatay Halk Partisi ve Egemenlik Cemiyetinin önemli isimlerinden Abdurrahman Melek'e önermiş ve Melek teklifi kabul etmiştir⁵¹.

Devam eden seçim sürecini yakından takip eden Türkiye, usulsüzlükler ve baskılar karşısında, 10 Mart'ta Fransa ile anlaşıldığı gibi

⁴⁸ BCA, Belge no: (030.10.223.505.10), 20. 05. 1938, İntihabatın başladığı günden itibaren Hatay'da yapılmakta olan tazyik ve tehditlere ait hulasa, s. 5.

⁴⁹ Cumhuriyet, 21 Mayıs 1938.

⁵⁰ Soyak, a.g.e., s. 614.

⁵¹ Melek, a.g.e., s. 49. Melek'in teklifi kabul etmesine karşı olan isimler arasında Tayfur Sökmen, Hatay Egemenlik Cemiyeti Antakya Başkanı Abdülğani Türkmen ve Şükrü Kaya vardır. Konunun ayrıntıları için bkz. Sökmen, a.g.e., s.101-103.

Türklerden 22 milletvekili çıkarmanın zor olduğunu görmüş ve seçimlerin ertelenmesi, seçim komisyonunun Hatay'ı terk etmesi ve konunun Türkiye ve Fransa arasında çözümlenmesini istemiştir⁵². Fransa'nın bunu kabul etmesi üzerine komisyon 29 Haziran'da bölgeden ayrılmak zorunda kalmış ve artık sorunun muhatabı olarak iki ülke kalmıştır.

Haziran 1938'deki bir başka gelişme, iki ülke askerî heyetlerinin Sancak'ta yaptıkları görüşmelerdir. Görüşmelerin esası, Ankara'da 17-18 Aralık 1937 tarihinde genelkurmaylar düzeyinde gerçekleşen toplantı sonucu varılan mutabakattır. Türkiye, söz konusu mutabakata dayanarak Sancak'a asker sokma isteğini Fransa'ya resmen iletmıştır. İşte bu durumun esaslarını belirlemek amacıyla 14 Haziran'da başlayan görüşmelerde Türk heyetinin başında Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, Fransız heyetinin başında ise Doğu Orduları kumandanı General Hutzinger bulunmaktadır⁵³.

Ankara'da 10 Haziran'da askerî heyet belirlenirken, bir gün sonra heyete ekleme yapılacak ve kısa bir süre önce, 5 Şubat 1938 tarihinde dördüncü dereceden üçüncü derece "orta elçilik" görevine terfi ettirilmiş olan Açıkalin da heyete katılacaktır⁵⁴.

Görüşmeler sırasında Fransa heyeti, Hatay'a gelecek Türk birliklerinin iki taburdan ibaret olmasını isterken, Türk tarafı bir alayda ısrar etmiştir⁵⁵. Sonuçta her iki taraftan 2500'er, Sancak'tan da 1000 asker olmak üzere uzlaşmaya varılmış ve 3 Temmuz'da Türk-Fransız Askerî anlaşması imzalanmıştır. Hemen ertesi gün öncü birlikler, 5

⁵² Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s.409-410; Yunus Nadi, "Hatay Meselesinde Muhatabımız Fransadır", **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1938.

⁵³ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1938.

⁵⁴ **BCA**, Belge no: (030.18.01.02.83.52.11), 11. 06. 1938; Açıkalin, bölgeye geldiğinde incelemelerde bulunmuş, Vali Abdurrahman Melek'e "*Vaziyeti gördük, sen her şeyi istediğimiz gibi yapıyorsun, tuttuğunuz yolda devam edin, biz Ankara'ya gidince her şeyi anlatacağız*" diyerek çalışmalarından memnun kaldığını beyan etmiştir. Bkz. Melek, **a.g.e.**, s. 105.

⁵⁵ **BCA**, Belge no: (030.10.223.508.48), 22. 06. 1938, Asım Gündüz'ün Anlaşma Mükazakerelerine Ait Raporu, s. 1-9.

Temmuz'da da Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki asıl birlikler Payas ve Hassa'dan sınırı geçerek Hatay'a girmişlerdir⁵⁶.

Öncü kuvvetlerin Hatay'a girdiği 4 Temmuz'da aynı zamanda iki ülke arasındaki siyasi görüşmelerin de sonuna gelinmiş ve Türkiye tarafından daha önce feshedilen 1930 anlaşmasını yerine geçecek yeni bir "dostluk muahedesi" imzalanmıştır.

Askerî ve siyasi anlaşmalarda sonra artık sıra seçimlerin tamamlanmasına gelmiştir. Türkiye, seçim işlerini yürütmek üzere, Atatürk'ün direktifiyle Cevat Açıkalın'ı "Hatay Fevkalade Murahhası" olarak görevlendirmiştir. Açıkalın, 14 Temmuz'da Hatay'a varmıştır. Bu tarih aynı zamanda Fransa'nın Bastille Ulusal Bayramı olduğundan, Fransızlar tarafından seçim işleri ile görevlendirilen Collet tarafından bir ziyafet verilmiş, ziyafete Açıkalın da davet edilmiştir. 15 Temmuz saat 16'dan itibaren Açıkalın-Collet görüşmeleri başlamıştır. Açıkalın, ilk gün görüşmelerini 16 Temmuz'da telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Açıkalın telgrafında; öncelikle Collet'e "Türkiye için Hatay'ın ne anlam ifade ettiği"ni anlattığını, sonrasında kendisine seçimlerle ilgili nasıl bir yöntem düşündüğünü sorduğunu belirtmiştir. Collet'in buna cevaben, "Kendisi için mutlak bir iş var ise onun da Fransız hükûmetinin müteahhit bulunduğu elli beş nispetini temin etmek olduğu" yanıtını verdiğinden bahsetmiştir⁵⁷. Bu ilk görüşmede; dört kişilik yeni bir komisyon kurulmasına, söz konusu komisyon kayıt ve seçim işleriyle ilgili her konuyu inceleyeceği için "müracaat komiteleri"nin kaldırılmasına, başkanı Fransız olan ve 2 Türk hakimden oluşan 3 kişilik bir mahkeme oluşturulmasına karar verilmiştir.

Dört kişilik komisyonu oluşturan isimler, Açıkalın ve Collet'in yanı sıra Hatay Valisi Abdurrahman Melek ve Hatay'da Türk cemaatinin mümessili sıfatıyla Hatay Halk Partisi Başkanı Abdülğani Türk-

⁵⁶ BCA, Belge no: (030.18.01.02.84.71.15), 29. 07. 1938, Kararname.

⁵⁷ BCA, Belge no: (030.10.224.511.9), 16. 07. 1938, Cevat Açıkalın'ın Collet ile Hatay Seçim İşlerinin Görüşülmesi ve Mutabık Kalınan Hususlar, s. 2.

men'dir. Açıkalın'ın mazereti nedeniyle komisyonda yer almadığı durumlarda kendisine Hatay'daki Türk kuvvetleri mümessili Albay Feyzi Mengüç başkanlık edecektir⁵⁸.

16 Temmuz'daki görüşmede Collet, Açıkalın'a yüzde elli beş çoğunluğun sağlanabilmesi için nelerin yapılabileceğini sormuş, bunun üzerine Açıkalın, o güne kadar Türkiye aleyhine olan durumları dile getirmiştir. Açıkalın, Türkiye'nin ilk zamandan beri dürüst davranmasına rağmen Türklere karşı çeşitli tertip ve baskılar yapıldığını, Türkiye'nin bunların farkında olduğunu, bunlara cevap verebilecek durumda olmalarına rağmen duruşlarını bozmadıklarını, ilk yapılması gerekenin, "önceki seçmen yazımlarındaki hataların düzeltilmesi" olduğunu söylemiş, özellikle kaçak getirilerek kaydedilen Ermeni ve sair anasının kayıtlardan çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Sözlerine Reyhanlı örneği ile devam eden Açıkalın, buraya Halep'ten sokulan bin kadar Arap olduğuna, ayrıca yine Halep'ten sokularak seçmen kaydedildikten sonra Halep'e geri dönen Ermenilerin bulunduğu dikkat çekerek bunların çözümlenmesiyle, Türkler aleyhine olan oyların önemli bir miktarda aşağıya çekileceğini belirtmiştir⁵⁹.

Bu arada seçim komisyonu, seçimler hakkında bir tebliğ yayımlamış ve seçimlerin 22 Temmuz'da kaldığı yerden devam edeceğini açıklamıştır. Seçmen yazımı, 1 Ağustos'a kadar devam etmiştir. Dikkat çekici olan, bu dönemde herhangi bir olayın yaşanmamış olmasıdır. Seçmen yazımının tamamlanmasından sonra Açıkalın, listelerdeki son rakamları Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a bildirmiştir. Listelere baktığında, 35847'si Türk, 11319'u Alevi, 5504'ü Ermeni, 2098'i Rum-Ortodoks, 1845'i Arap toplulukların listesine, 359'u da diğer toplulukların listelerine yazılmış olduğu tespit edilmiştir⁶⁰. Bunun anlamı şudur: İki ülkenin anlaşma sonucunda mutabakata vardıkları mecliste % 55 Türk çoğunluğunun olması hedefine ulaşılmıştır. Zira rakamlara

⁵⁸ a.g.b., s. 4.

⁵⁹ BCA, Belge no: (030.10.224.511.12), 17. 07. 1938, Cevat Açıkalın'ın Collet'le 16 Temmuz Görüşmelerinin Raporu, s. 1-5. (Bkz. EK-D)

⁶⁰ BCA, Belge no: (030.10.224.512.28), 02.08.1938, Cevat Açıkalın'ın Seçim sonuçlarını Gösterir Raporu. (Bkz. EK-E)

göre, her 100 seçmenin bir ikinci seçmeni seçmesi kuralına göre 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 20 Rum-Ortodoks, 18 Arap ikinci derece seçmen olarak seçilmiş olmaktadır. Bu da, Türklerin 22, Alevilerin 9, Ermenilerin 5, Arapların 2, Rum-Ortodoksların da 2 milletvekili çıkaracak olması demektir. 20 Ağustos'tan itibaren milletvekili seçimlerine başlanacaktır.

3- Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Açıkalin'in Faaliyetleri

Milletvekili seçimlerinin yapılacağı tarih de belirlendikten sonra artık sıra Hatay Meclisi'ne girecek milletvekillerinin belirlenmesine gelmiştir. 10 Ağustos'ta konuyla ilgili Dört Yol'da bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya, Açıkalin'in yanı sıra Emniyet Umum Müdürü görevini yürüten ve aynı zamanda Hatay Egemenlik Cemiyeti Umumî Kâtibi olan Şükrü Sökmensüer, Antalya Bağımsız Milletvekili Tayfur Sökmen, Başkonsolos Fethi Denli ve Vali Abdurrahman Melek katılmıştır. Toplantıda ilk olarak "devlet başkanlığı" konusu ele alınmıştır. Sökmensüer, Atatürk'ün adayının Tayfur Sökmen olduğunu belirtmiştir⁶¹. Sökmen'in herhangi bir nedenle seçilememesi durumunda ise diğer adaylar kardeşleri Abdullah Mürsel ve İnyet Mürsel'dir. Sökmen'e alternatif adayların belirlenmesinin nedeni, Açıkalin'in bir tespitidir. Açıkalin'a göre Sökmen'in adaylığı, Collet tarafından itiraza uğrayabilirdi⁶².

⁶¹ Sökmen, **a.g.e.**, s. 106-107. Sökmen, bunun üzerine vazifeden affedilmek istediğini Sökmensüer'e belirttiğini, Sökmensüer'in kendisinin sadece tebliğe memur olduğunu söylediğini, bunun üzerine Soyak'a bir mektup yazarak hiçbir yönetim tecrübesi bulunmadığı için Atatürk'ten görevden affını istediğini belirtmiştir. Soyak ise eserinde, Sökmen'i Atatürk'e teklif edenin kendisi olduğunu, Sökmen'in belirttiği talebi Atatürk'e iletmiş olduğunu, Atatürk'ün önemli olanın devletin kurulması olduğunu söylediğini ve görevi kabul etmesi için Sökmen'le uygun bir dille konuşmasını emrettiğini yazmaktadır. Bkz. Soyak, **a.g.e.**, s. 619. Sökmen adaylığı kabul edecek ve 18 Ağustos'ta Atatürk ile görüşmek üzere İstanbul'a gidecektir.

⁶² **BCA**, Belge no: (030.10.224.512.40), 10.08.1938, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekil Celal Bayar'a Gönderdiği, Hatay Hükümet ve Meclisinde Vazife ve Yer Alacak Şahsiyetlerin Raporu.

Sökmen isminin önündeki bir başka engel, Hatay statüsü ve anayasasına göre sadece Hatay doğumluların milletvekili seçilebiliyor olmasıdır. Sökmen, babasının görevi nedeniyle Antep'te dünyaya gelmiştir. Bu durumun aşılabilmesi için Açıkalin'ın aldığı tedbir, Sökmen'in "Ata" namıyla seçmen olarak kaydettirilmesidir. Açıkalin'a göre bu tedbir bile milletvekili olması için yeterli olmayabilirdi. Açıkalin'ın Türk hükûmetine önerdiği çözüm şudur: Hatay anayasasının 24. Maddesine göre Başbakan veya bakanların milletvekili olma şartı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Sökmen'e bu iki görevden birinin verilmesi, sorunun aşılmasını sağlayabilecektir. Bunu Fransız temsilcisi Collet'e kabul ettirmek de daha kolay olacaktır⁶³.

Şükrü Sökmenşuer'in, 10 Ağustos toplantısı sonucunda alınan kararları içeren raporu, önce İçişleri Bakanlığı'na, oradan da Başbakan Celal Bayar'a sunulmuştur. Raporda, 22 Türk milletvekili adayının Ankara tarafından, 18 azınlık milletvekili adayının da Abdurrahman Melek tarafından tespit edilmesi konusunda mutabık kalındığı, Hükümette kimlerin görev alacaklarına da karar verildiği görülmektedir. Bakanlık için adaylar, Ahmet Faik Türkmen, Cemil Yurtman, Ahmet Fevzi, Cemal Baki ve Kemal Alper'dir. Listelerin 15 Ağustos'a kadar Açıkalin'a verilmesi gerekmektedir⁶⁴. Başbakan tarafından son şeklini alan liste, belirlenen tarihte Açıkalin'a teslim edilmiş o da listeyi Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıyla açıklamıştır. Seçim komisyonu da listeleri 21 Ağustos'ta ilan etmiş, 24 Ağustos'ta da ikinci derece seçimler yapılmıştır.

Açıkalin, seçimlerin ertesi günü Tayfur Sökmen'i Hatay'a davet etmiş ve Sökmen, Halk Partisi ve halk tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmıştır. Fransız temsilcisi Collet de Sökmen ile samimi bir görüşme yapmış ve kendisine bir devlet başkanı gibi davranmıştır. Bu-

⁶³ BCA, Belge no: (030.10.224.512.40), 10.08.1938, İcra Meclisi İçin Namzetler, s.9.

⁶⁴ BCA, Belge no: (030.10.224.512.40), 10.08.1938, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekil Celal Bayar'a Gönderdiği, Hatay Hükümet ve Meclisinde Vazife ve Yer Alacak Şahsiyetlerin Raporu.

nun üzerine Açıkalin, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bir telgraf göndererek Sökmen'in bundan sonra Hatay'da kalması dileğini kendisine iletmiştir⁶⁵. Ayrıca, Sökmen'in ittifakla devlet başkanı seçilebilmesi ve bakanların tamamen Türklerden oluşması yönünde gerekli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır⁶⁶.

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Meclis 2 Eylül 1938 tarihinde saat 10'da açılmış, açılış konuşmasını en yaşlı üye Mehmet Adalı'nın rahatsızlığından dolayı Vedii Bilgin yapmıştır. Sancak statüsünde resmi dil Türkçe ve Arapça kabul edilmiş olmasına rağmen Tüm milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir. Ardından Meclis, Abdulgani Türkmen'i meclis başkanlığına getirmiş, Tayfur Sökmen'i de ittifakla cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Aynı gün Meclis, devletin adını Hatay Cumhuriyeti olarak belirlemiş, bayrak için de bir komisyon oluşturma kararı almıştır. Seçim sonucu, beş kişilik bir heyet tarafından, Turizm Oteli'nde bekleyen Sökmen'e tebliğ edilmiştir⁶⁷. Tayfur Sökmen, 4 Eylül'de Abdurrahman Melek'i kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Bundan sonra 6 Eylül'de Abdurrahman Melek hükümet programını okuyarak meclis onayına sunmuştur⁶⁸. Böylece bağımsız Hatay Devleti tarih sahnesine çıkmıştır.

4- Hatay'ın Anavatana Katılış Sürecinde Açıkalin ve Diğer Gelişmeler

Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisi için önemli bir mesele addettiği Hatay'ın Anayurda katılma sürecinde, Atatürk ta-

⁶⁵ BCA, Belge no: (030.10.224.513.3), 26.08.1938, Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalin'in Tayfur Sökmen'in Hatay Ziyareti Hakkında Açık Teli.

⁶⁶ BCA, Belge no: (030.10.224.513.1), 25.08.1938, Cevat Açıkalin'in Hariciye Vekâletine Gönderdiği Hatay Meclisinin açılışında Alınacak Tedbirlerle İlgili Raporu, s. 1-2.

⁶⁷ Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972, s. 122.

⁶⁸ Mehmet Tekin (Haz.), **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009 s. 44-45.

rafından bizzat kendisine verilen “Hatay Fevkalade Murahhaslığı” görevini, “ömrünün en büyük ve en şerefli görevi”⁶⁹ olarak niteleyen Cevat Açıkalın, Hatay Devleti’nin kuruluşundan sonra da buradaki yararlı çalışmalarını sürdürmüştür. Şimdiki görevleri arasında, Hatay ile Anavatan arasındaki diplomatik ilişkileri düzenlemek kadar, Hatay halkının teşkilatlandırılarak, olası bir ilhaka sosyal ve kültürel açıdan hazırlanması da vardır.

Devletin kurulmasından sonra faaliyetlerini büyük ölçüde durduran Hatay Halk Partisi’nden doğan boşluğu doldurmak, CHP ve Halkevleri teşkilatlarının alt yapısını oluşturmak için Türk Hükûmeti tarafından 11 Şubat 1939 tarihinde görevlendirilen Rahmi Apak, Mart 1939’da Antakya merkezinde bir teşebbüs komitesi kurmuş ve İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye’de parti şubeleri ile Halkevleri şubelerini açmış, köy ve mahalle ocaklarını kurma çalışmalarını da başlatmıştır. Apak’ın isteği üzerine bölgede harcanmak üzere Ankara tarafından kendisine 5000 lira gönderilmiştir. Gönderilen meblağ, Hatay davasında şehit düşenlerin ailelerine dağıtılmış, bölgedeki bazı gazeteler desteklenmiş ve Hatay’da Türk inkılabını yaymaya çalışanlara dağıtılmıştır⁷⁰. Bu çalışmalar sırasında Rahmi Apak’a en büyük destek Açıkalın’dan gelmiştir.

Türkiye, yukarıdaki girişimlerle ilhaka zemin hazırlamaya çalışırken, hem Avrupa’da yaklaşan savaş hem de Suriye’de karşıt görüşlülerin eylemleri nedeniyle Fransa’da endişe hâkimdir. İngiltere ve Sovyet Rusya, Türkiye’nin kazanılması gereken bir müttefik olduğu konusunda Fransa’ya telkinlerde bulunmuşlardır⁷¹. Fransa da artık realiteyi kabul eden bir tutum içerisine girerek Türkiye ile Hatay’ın ilhaki konusunda görüşmelere başlamayı kabul etmiştir. Fransa’nın Ankara büyükelçisi Massigli, Paris’e göndermiş olduğu raporlarda, Türk yö-

⁶⁹ Cevat Açıkalın, “Cevat Açıkalın’ın Anıları: II. Dünya Savaşı’nın İlk Yılları (1939-1941)”, **Bellekten**, C LVI, S 217, Aralık 1992, s. 1003.

⁷⁰ Sarımay, **a.g.e.**, s. 418.

⁷¹ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 203-205.

neticilerden Hatay konusunda esneklik beklenemeyeceğini, Atatürk'ün başlattığı davada İnönü'nün gerilemesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir⁷².

Açıkalin, yazmış olduğu anılarında, Hatay Fevkalade Murahhası olarak görev yaptığı döneme yönelik olarak önemli bilgiler vermektedir. Açıkalin'ın anlattığına göre bir gün (Açıkalin tarih vermiyor) dönemin Başbakanı Refik Saydam, Açıkalin'ı telgrafhanede makine başına çağırmıştır. Güvenlik nedeniyle görüşmelerini Antakya'dan yapmayan Açıkalin, derhal otomobille Türk tarafına, Payas'a geçmiştir. Telgrafhanede makine başına geçtiğinde karşı tarafta Saydam, gayet ciddi bir şey soracağını belirterek yanında kimsenin olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Kimsenin olmadığı cevabını alan Başbakan, Fransız yetkililerin, kendileriyle bir askeri ittifaka girmeleri halinde Hatay meselesini halledebilecekleri teklifinde bulduklarını söylemiş ve Açıkalin'ın ne düşündüğünü sormuştur. Açıkalin, Başbakan'a, Hatay meselesinin zaten fiilen bittiğini, Hatay için Türkiye tarafından ödenecek hiçbir karşılığın bulunmadığını, Hatay için Fransızlarla yapılacak bir ittifakın çok pahalı olabileceğini ifade etmiştir⁷³.

Birkaç gün sonra Ankara'ya giden Açıkalin, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün baş başa yemek davetine katılmıştır. İnönü, Fransızların Hatay karşılığında Türkiye'den istedikleri askerî ittifak hakkında görüşünü sormuş, Açıkalin bunun üzerine Saydam'la yapmış olduğu görüşmeyi anlatarak, Hatay karşılığı ittifakı pahalı bulduğunu bir kez de cumhurbaşkanına söylemiştir⁷⁴. İnönü'nün "*Eh! Ne yapacağız?*" manasına gelen işareti üzerine kendisine şunları söylemiştir:

⁷² Soysal, **a.g.e.**, s. 100.

⁷³ Açıkalin, **a.g.e.**, s. 998.

⁷⁴ **a.g.e.**, s. 999. Açıkalin anılarında bu anekdotu aktarırken, dönemin Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'na bir eleştiri getirmiştir. Açıkalin şöyle demektedir: "(...) *Sonradan işlere daha yakından vakıf olmaya başladığım zaman öğrendim ki, bu konuşmamız sırasında [İnönü ile yaptığı konuşmayı kastediyor] yani henüz Türkiye tutacağı yolu kesinlikle kestirmedeği sırada "bir idare-i maslahat, bitaraflık ve kuvvetler dengesi siyaseti" takibinin geleneksel Türk siyaseti ve menfaatlerine en uygun olacağını müdafaa edenler varmış. Numan'da bu meyanda imiş. (...)*".

“Paşam ben uzun zamandan beri memleketin dışında ve muayyen bir iş ile meşgulüm. Merkezde hükûmetin ve dışişlerinin faaliyetinin ayrıntılarına vakıf değilim ve çalıştığım muhit de Avrupa değil. Ancak görebildiğim kadar bu Münich emr-i vakiinden sonra dünyaya saldırı zihniyeti meydan okuyacaktır. Ta-birimi maruz görün hamamda deli var. Hem de çok kuvvetli, azgın deli var. Görebildiğim kadar Avrupa, Balkanlar ve Rusya'nın durumu çok acaip. Korku da var. Şaşkınlık da var. Her hâlde tehlikeli bir kararsızlık var. Almanya başboş meydan okuyor. Gerçi İngiltere ve Fransa'nın belki bir gün karşı koymak için tedbire başvuracaklarını tahmin etmek yerinde bir düşüncedir. Fakat Orta Avrupa ve Balkan Devletleri'nin zaafı korkutucudur. Bunların ötesinde de Rusya'nın takınacağı durumu çok endişe ile mütalaa ediyorum. Hatta başlangıçta Almanya ile işlerin paylaşmaya kadar gitmesini mümkün görürüm. Türkiyemiz öyle bir kavşakta veyahut öyle bir coğrafi mevkidedir ki kopacak herhangi bir kasırganın sarsıntısında onun tek başına ve bilhassa kimsesiz olduğuna kanaat getirilecek olursa, yalnız başına dayanabileceğine inanmak güçtür. Bunu bilhassa tekrar ediyorum, Türkiyemiz için ittifaklar aramak, dostlar bulmak bir zarurettir. Çünkü hâlimiz de malum. Ne paramız, ne de maddi takatimiz var. Ordumuzun atacak mermisi bile yok. Onun için zatı devletinizin elbette takdir buyuracağımız üzere, bitaraflık ne siyaseten ne de kabil-dir. Bize el uzatacak müstakbel müttefiklerimizin gerek mali gerek askerî külfetlerimizi de tekeffül etmeleri bir zarurettir(...) Yani Paşam, müttefiklerimizle ittifak muahedesini akdetmeden önce, hem para, hem silah ve her konuda bize yardım edecekleri taahhüdünü kendilerinden almak lazımdır⁷⁵.” Bu sözler sonrasında İnönü, kendisini onaylar şekilde Açıkalin'a iltifatta bulunmuş ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a gidip onunla da bu fikirleri paylaşmasını söylemiştir.

Sonuçta iki ülke arasında Mart 1939'da büyükelçi Massigli ile Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu arasında görüşmeler başlamıştır. Fransa başlangıçta Hatay'dan Suriye'ye bir miktar toprak verilmesi koşulunu öne sürmüştü, Saraçoğlu buna karşı çıkmıştır. Aynı dönemde Türk-İngiliz ittifakı için de görüşmeler yapılmaktadır ve Fransa da bu

⁷⁵ A.g.e., s. 999-1000.

görüşmelere katılmak istemektedir. Türkiye, Hatay meselesi halledilmedikçe bu isteğe olumlu bakmamış, sadece görüşmeler hakkında bilgi verilmiştir. Türk-İngiliz anlaşmasının olgunlaşmaya başladığını gören Fransa, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmiş ve 23 Haziran'da Saraçoğlu ile Massigli arasında, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır⁷⁶.

Yapılan anlaşmaya göre Milletler Cemiyeti sınır komisyonununun 19 Mayıs 1939 tarihinde belirlediği Hatay Devleti sınırları Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul edilecek ve sınırın diğer tarafında kalan topraklar 23 Temmuz'a kadar Fransız kuvvetleri tarafından boşaltılacaktır. Hatay Devleti vatandaşları, altı ay içinde uyrukluk seçme hakkına sahip olacaktır. Ayrıca Anlaşmanın imzalandığı gün Hatay Devleti Meclisi de Türkiye'ye ilhak kararı alarak Hatay Devleti'ne son vermiştir.

Hatay Devleti'nin son bulmasıyla Tayfur Sökmen'in cumhurbaşkanlığı görevi de son bulacaktır. Tüm yetkiler, Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalın'a devredilmiştir⁷⁷. Açıkalın, Yenigün gazetesine vermiş olduğu demeçte, mukaddes gördüğü Hatay davasının kazanılmasında yılmaz bir azim ve disiplinle anavatana hizmet eden Hatay halkını ve onların başında en büyük şerefi taşımış Sökmen'i muhabbetle yâd edecektir⁷⁸.

23 Haziran 1939 tarihli antlaşmanın uygulamaya geçirilmesi amacıyla Hatay Meclisi ve Hatay Hükümeti'nin tasfiyesini koordine eden Açıkalın'ın Hatay Fevkalade Murahhaslığı vazifesi, oradaki görevini, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Hatay Valisi olarak ataması yapılan Şükrü Sökmensüer'e devretmesiyle sonlanmış ve Açıkalın, 22 Temmuz 1939 tarihinde Ankara'ya, eski görevine dönmüştür.

⁷⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 100-102.

⁷⁷ Sökmen, **a.g.e.**, s. 117, Melek, **a.g.e.**, s.84.

⁷⁸ **Yenigün**, 30 Haziran 1939.

SONUÇ

Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de akdedilen Ankara İtilafnamesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırlarının dışında kalan Sancak bölgesiyle ilgili olarak, 1936'da Fransa'nın Suriye üzerindeki mandaterliğini ortadan kaldırması ve Avrupa'da otuzlu yıllarda değişen dengeler nedeniyle yeniden anavatana katılması yönünde bir fırsat belirmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, mevcut şartları değerlendirme başarısı göstererek bölgenin anavatana katılmasını sağlamıştır.

Böyle bir sonucun alınmasında hiç şüphesiz başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere dönemin devlet adamlarının ve diplomatlarının rolü büyük olmuştur. Söz konusu diplomatlardan birisi olan M. Cevat Açıkalın'ın "Hatay Fevkalade Murahhası" olarak Atatürk'ün emriyle 1938-1939 yılları arasında Hatay'da icra etmiş olduğu görev, hem diplomatik hem de siyasi anlamda çok önemli bir öneme sahiptir. Bölgede çeşitli olaylar nedeniyle bir türlü tamamlanamayan seçim sürecinin tamamlanabilmesinde etkin rol alması, Hatay Devleti'nin kuruluşundan sonra da bölge Türklerinin sosyal ve kültürel teşkilatlanmalarındaki hizmeti, takdire şayandır. Açıkalın, buradaki görevi icra etmedeki başarısıyla, yetenekli bir diplomat ve etkin bir yönetici olduğunu ispat etmiş ve bu başarısı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Moskova büyükelçiliği, savaş sonrasında Londra büyükelçiliği, ellili yıllarda da Roma büyükelçiliği gibi önemli diplomatik görevlere atanmasında etken olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhuriyet Arşivi

BCA, Belge no: (030.10.223.505.10), 20. 05. 1938, İntihabatın Başladığı Günden İtibaren Hatay'da Yapılmakta Olan Tazyik Ve Tehditlere Ait Hulasa.

BCA, Belge no: (030.18.01.02.83.52.11), 11. 06. 1938.

BCA, Belge no: (030.10.223.508.48), 22. 06. 1938, Asım Gündüz'ün Anlaşma Müzakerelerine Ait Raporu.

- BCA**, Belge no: (030.18.01.02.84.71.15), 29. 07. 1938, Kararname.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.511.9), 16. 07. 1938, Cevat Açıkalın'ın Collet ile Hatay Seçim İşlerinin Görüşülmesi ve Mutabık Kalınan Hususlar.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.511.12), 17. 07. 1938, Cevat Açıkalın'ın Collet'le 16 Temmuz Görüşmelerinin Raporu.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.512.28), 02.08.1938, Cevat Açıkalın'ın Seçim Sonuçlarını Gösterir Raporu.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.512.40), 10.08.1938, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekil Celal Bayar'a Gönderdiği, Hatay Hükûmet ve Meclisinde Vazife ve Yer Alacak Şahsiyetlerin Raporu.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.512.40), 10.08.1938, İcra Meclisi İçin Namzetler.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.513.3), 26.08.1938, Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalın'ın Tayfur Sökmen'in Hatay Ziyareti Hakkında Açık Teli.
- BCA**, Belge no: (030.10.224.513.1), 25.08.1938, Cevat Açıkalın'ın Hariciye Vekâletine Gönderdiği Hatay Meclisinin açılışında Alınacak Tedbirlerle İlgili Raporu.

TBMM Arşivi

Cumhuriyet Senatosu Üyelerine Ait Özlük Dosyası.

SGK Arşivi

Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Yenigün

KİTAPLAR VE MAKALELER

Açıkalın, Cevat, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: II. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)", **Bellekten**, C LVI, S 217, Aralık 1992, s. 985-1078.

- Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bıyıkoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C 1, Ankara, 1962.
- Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları** (Haz.: Günay Çelenk), Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Antakya, 1997.
- Çetin, Veysel, **Bir Diplomat ve Siyaset Adamı Olarak Cevat Açıkalın**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2017.
- Dağıstan, Adil ve Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.
- Erkin, Feridun Cemal, **Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar, Yorumlar**, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.
- Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti: 1923**, Ankara, 1971.
- Güçlü, Yücel, **The Alexandretta Question 1936-1939**, Helsinki, 1994.
- The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın**, Ankara, 2002.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.
- İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977.
- Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, (Yay. Haz. Abdurrahman Konuralp), Hatay Postası Yayınevi, İskenderun, 1970.
- Mehmet, Cevat (Açıkalın), **Afganistan**, Ankara, 1934.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- Nadi, Yunus, “ Hatay Meselesinde Muhatabımız Fransadır”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1938.
- Payaslı, Volkan, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

- Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C IV, Ankara, 1966.
- Sarımay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Mart 1996.
- _____ “Atatürk’ün Hatay Politikası-II (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996.
- Selçuk, Hamdi, **Bütün Yönleriyle Hatay’ın O Günleri**, İstanbul, 1972.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983.
- _____”Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Bellekten**, C XLIX, S 193, Nisan 1985, s. 79-109.
- Sökmen Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Şimşir, Bilal, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.
- Tekin, Mehmet (Haz.), **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.
- _____ **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Türkmen, Ahmet Faik, **Hatay Manda Tarihi - Silahlı Mücadele Devresi**, C IV, İstanbul, 1939.
- Unat, Faik Reşit, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi-II. Abdülhamid’in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey’in Fezleke’si**, (4. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C III, İstanbul, 1970.
- Yılmaz, Yahya, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in Hatay’ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2018.

EKLER

EK-A1

5434 sayılı kanunun geçici 19 ncu maddesine göre tabiihük ettirilecek personelin hesabına esas olacak

HİZMET CETVELİ

MEMURUN

Son memuriyeti : Londra BÜYÜK ELÇİSİ

Sıralı No.	Adı	Babasının adı	Soyadı	Sicil No	Kayıt Tarihi	Emeklilik Hesap No.
354	Mehmet Mahittin	Ali Cevat	Açıklan	1317	İstanbul	101-111-100

M E L A H A Z A T

Hizmet cetveli tanziminde dikkat edilecek noktalar

- 1 - 1/1/1948 tarihinden evvel maaşlı vazifeden ayrılmış olupta 1/1/1950 tarihinde açıkta bulunmaları için bu cetvel tanzim olunmazdır.
- 2 - Memurun hizmetli mensup olduğu Bakanlık müessesesi ise hizmet cetveli bahanehalinde değilse göre Bakanlık Emalileri Dairesinde tanzim olunacak ve müesseseli olmayan memurların cetvelleri resmi kayıtlara veya evrakı müsibetlerine göre doldurulacaktır.
- 3 - Hizmetleri müesseseli olmayıpta cetveli evrakı müsibetlerine göre tanzim edilmiş ise evrakı müsibetleri cetveli tanzim eden makamca alınıp hifz olunacaktır. Memurun maaşlı olarak hizmete giriş tarihi her kaç yaşında olursa olsun hizmet cetveli giren hizmete ilk giriş tarihinden itibaren tanzim edilecektir.
- 4 - Cetvel tanziminde takvim tebeddülü hesabıyla yanlışlığa mahal kalmamak için aylar rakam veya cizalele gösterilmeyerek isimle yazılacaktır.
- 5 - 1483 sayılı kanunun 11, 12'inci maddeleriyle 2971 sayılı kanuna tımas eden bir vaziyet olursa taahhüt ettiği memuriyetin düşünceler hanesine açıkça yazılacaktır.
- 6 - Tayin bulunduğu derece maaşını her hangi bir sebebi kanuni ile alamayanların cetvelinde almakta oldukları maaş gösterilmekle beraber düşünceler hanesinde derece maaşları hakkında ayrıca meşruhat verilecektir.
- 7 - Memurun ilk defa maaşlı olarak hizmete girdiği tarihten 5434 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 1/1/1950 tarihine kadar maaşlı, ücretli her çeşit hizmet ve her hangi suretle açıkta maaşsız, kadro, vekalet emri, memurluk meşguliyet memuru maaşlı olarak geçen müddet ve maaşsız açıkta başlayıp ve bitiş tarihleri ve maaşlı ise maaş miktarı, değişen maaşsız olduğu tarih edilmes suretiyle cetvelde gösterilecektir.
- 8 - Her memuriyetin unvanı steli ve evrakı müsibetinde olduğu gibi ve kısıtlı olmayarak yazılacaktır.
- 9 - Memuriyet ifteden çıkış yerleri ise bu yerin bağlı olduğu ilçe içinde olarak işaret olunacaktır.
- 10 - Her memuriyet en ayrışık sebebi cetveldeki yerine açıkça yazılacaktır.
- 11 - İşten menedilerek muhakeme altına alınmış olanların bu durumları ve muhakeme neticesi açıkça belirtilecektir.
- 12 - Borçlanma suretiyle eklenen müddetlerin hangi kanunun hangi maddesine göre borçlanıldığı işaret olunacaktır.
- 13 - Bir cetvelde sığmayan vukuat için ikinci cetvelde yazılmış ise keyfiyet birinci sahifeye işaret olarak imza ve müddetle tasdik edilecek ve ikinci nushaya memurun isim ve son memuriyeti birincide olduğu gibi yazıldıktan sonra bunun ikinci sahife olduğu işaret edilecektir.

EK-A2

VAZİFESİ	Aldığı		Vazifeyi tavin tarihi	Vazifeye başladığı veya önceki kaldığı tarih	Vazifelerden ayrıldığı veya işinden çıktığı tarih
	Maaş	Öcret			
Cenevre Başkonsolosluğu Katibi	800			1/Mart/ 338	30/Ekim/ 338
Hariye Vekâli Hukuk Müşaviri muavini	2500		9/Ekim/ 339	15/Ekim/ 339	31/Mart/ 340
" " "	3000			1/Mayıs/ 340	18/Mayıs/ 340
Varyova Elçiliği ikinci katibi	2500		18/Mayıs/ 340	14/Haziran/ 340	15/Kasım/ 341
Hukuk Müşavirliği Başmuavini	6000		18/Kasım/ 341	3/Aralık/ 341	3/Mayıs/928
Prag Elçiliği başkatibi	3000		8/Haziran/ 929	28/Herirren/ 929	31/Ağustos/ 929
" " "	4000			1/Eylül/ 929	31/Mayıs/ 930
Belgrat " " "	4000			27/Mayıs/ 930	28/Ocak/ 931
Tehran Büyük Elçiliğinde ikinci sınıf müsteğar.	4500		26/Ara - 11k/930	29/Ocak/ 931	31/Ekim/ 931
Moskova Büyük Elçiliğinde Orta Elçilik müsteğarı	4500		27/Ağus- tos/931	1/Kasım/ 931	31/Mayıs/ 933
Merkende Büyük Elçilik müsteğarı	5500		29/Mayıs/ 933	1/Herirren/ 933	8/Ocak/934
Katibümumîlik kalemi Şefi	7000			9/Ocak/934	25/Kasım/935
Hukuk Müşaviri	9000			26/Kasım/ 935	28/Mart/937
Birinci Daire Keisi	9000			29/Mart/ 937	29/Ocak/ 938
" " (Orta Elçi)	10000			30/Ocak/ 938	8/Ocak/940
Katibümumî Birinci muavini	12500			9/Ocak/940	13/Ağustos/ 942
Moskova Büyük Elçisi	15000		14/Temuz/ 942	14/Ağus- tос/942	15/Ağustos/ 943
Katibümumî	15000		29/Temuz/ 943	16/Ağus- tos/943	7/Kasım/943
Londre Büyük Elçisi	15000		11/Ekim/ 945	8/Kasım/ 945	31/Aralık/ 949

İşbu hizmet cetvelinin Sıfır ~~25181~~ uygun olduğu tasdik olunur.

25181/1950

Müdürlük
(Resmî Mühür ve İmzası)

HATAY FEVKALADE MURAHHASI CEVAT AÇIKALIN'IN
GÖZÜYLE HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE
DÖNEMİN DİĞER GELİŞMELERİ

403

EK-A3

Yaklaşık	Ashat Masa Gözet	Yaklaşık başlangıç tarih	Yaklaşık bitiş tarih	Notlar
Londra Büyükelçisi	150	1/1/1950	4/2/1952	
Değişikliği Bakanlığa Gönderildi	150	5/2/1952	10/10/1954	
Roma Büyükelçisi	150	11/10/1954	25/10/1961	

Yaklaşık bitiş tarihi

1 2 3

Kalem Amiri

Yaklaşık bitiş tarihi	DÜŞÜNCELER
notlar notlar	
25/10/1961 tarihinde Bakanlıkta emekliliğini istemiş ve aynı tarihte tehdit edilmiştir	

Cevat Açıklık eden memurun tarafa
başvurmuş ve istemi

EK-B

Dışişleri Bakanlığı Memurlarına Mahsus
Nüfus Hükümet Cüzdanı
Örneği

Sayısı : 057646
940/18043

Adı ve soyadı : Muhiddin Mehmet AÇIKALIN

Babasının adı : Ali Cevat

Anasının adı : Mevhibe

Doğum yeri : İstanbul

Doğum tarihi : 1317 Onyedinci

Dini : İslâm

Mezhebi :

Medeni hâli : Evli

Vücutta sakatlığı veya noksanlığı :

Nüfus kütüğüne yazılı olduğu yeri

Vilâyeti : İstanbul

Kazası : Beşiktaş

Nahiyesi : "

Mahalle veya köyü : Bebek

Sokağı : " C.

Hane No. : 34

Cilt No. : 40

Sahife No. : 13

Ne suretle verildiği : Tebdilen

Hangi nüfus İdaresinden verildiği : Ankara

Medeni ahvalindeki tebeddülât :

Bu nüfus cüzdanında adı ve hüviyeti yazılı olan Muhiddin Mehmet AÇIKALIN...
TÜRKİYE CUMHURİYETİ vatandaşı olarak nüfus kütüğünde kayıtlıdır. Bu Cüzdan
Ankara nüfus İdaresinden verilmiştir. 30 / 3 / 1940
işine uygundur. Recmî Mühür ve İmza

1 / 11 / 19 61

6 Kr.
Damga pulu

HATAY FEVKALADE MURAHHASI CEVAT AÇIKALIN'IN
GÖZÜYLE HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE
DÖNEMİN DİĞER GELİŞMELERİ

405

EK-C

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
EMEKLİ SANDIĞI
Genel Müdürlüğü

Tadil : 1425 sayılı Kanunun geçici
3 üncü maddesi gereğince

Tahsis ve Sicil No : 20-14/76540-01-163-06

MÜDÜRLER KURULU BAŞKANLIĞINA

Adı ve soyadı : Muhittin Mehmet Açıklalın
Doğum tarihi ve yeri : 1317-İstanbul
Kurumu ve son görev unvanı : Dişçilerİbak.Roma Büyük elçisi
Emekliliğe esas aylığının eski tutarı : 2700.-
1425 S.K. nun geçici 3 üncü maddesi
gereğince, emekli aylığı bağlanmasına
esas aylığının : Kademesi Derece ve

	Yıl	Ay	Gün	1/1	Göstergesi	Tutarı
1425 sayılı Kanuna göre bağlanan aylık					650.-	4550,-
Fiili hizmet süresi	35	8	21	Yıl : 35		Lira Krş. 3412, 50
Fiili hizmet zammı				Ay : 9		34, 13
İtibarî hizmet süresi						
Toplamı :	35	8	21	Toplamı :		3447,-

1425 sayılı Kanunun geçici 3 üncü maddesi gereğince aylığının 1/3/1970 tarihinden itibaren yukarıda yazılı 3447,- lira kuruşa yükseltilmesinin ve 1/3/1970 tarihinden itibaren 809 2 /19 lirasına kadar olan aylık farklarının Bakanlar Kurulunca tesbit edilecek zaman, şekli ve usule göre ödenmesinin karara bağlanmasını arz ederiz.

Kadrosu sorulmaktadır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EMEKLİ SANDIĞI
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Mük
32997/337
6 1922
119

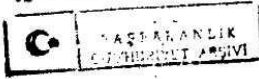
Müdürler Kurulu kararı : Kontrolör Raportör

Tarih :
Sayısı : CE/MA

Ör : 1709 - 1000 cilt (5x25) 972

EK-D1

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umumi Kâtiblik Kalemi

Geldiği yer	Payas
Yazıldığı tarih	16.7.1938
Geldiği tarih	16.7.1938.
Nümerası	16/18

AÇIK TEL

Hariciye

Ankara

Madde 1. 14 Temmuz saat 7 de Antakyaya muvasalat ettim. Akşam Kolonel Kolenin Fransız bayramı münasebetile verdiği ziyafete iştirâk ettim. Hataydaki türk kuvvetlerinin mümessili kuvvetlerin kumandanı Başkonsolosumuz da hazır idiler, ziyafet sonunda Kolonel kısa bir nutuk ile Türk-Fransız kuvvetlerinin yan yana ve kardeşçe resmigeçide iştirâk etmelerinden duyduğu iftihar ve süruru ile kuvvetlerimiz hakkında çok sitayişkar sözler söyledi. Ulu Ünderimizin şerefine ve Türk-Fransız askerlerinin ve milletlerinin saadetine kadehini kaldırdı. Kendisine dostane ve münasip şekilde cevap verdim. Kolenin ve diğer fransızların askerlerimizin fransız milli bayramına iştirâk etmiş olmalarından fevkalaade mütahassis oldukları çok açık bir surette görülmüyordu.

Madde 2. 15 Temmuz 1938 sabahı resmî ziyaretler teati edildikten sonra 16 da masa başında ilk görüşmemizi yaptık. Paris Büyük Elçiliği mize çekilen telgraftaki yüksek direktiflerden mülhem olarak Koleye siyasi tarzı telekkimizi ve bizim için Hatay davasının ne demek olduğunu anlattıktan sonra, şimdi zan edersen Hatay intihabatına alâkımızı daha iyi anlamış oluyorsunuz dedim. Muhatabımın yüzünde büsbütün yeni afak karşısında bulunan bir adam mahsusatını müşahede ettim.

Madde 3. Bu başlangıçtan sonra intihabatın Türk ve Fransız hükümetleri tarafından müşterek kontrol ve intacı hususunda ittihaz edilen karar mucibince Fransa mümessili sıfatile kendisine ve Türkiye mümessi

11

- 7 -

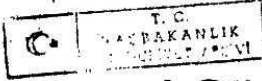
030	10			224	511	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

HATAY FEVKALADE MURAHHASI CEVAT AÇIKALIN'IN
GÖZÜYLE HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE
DÖNEMİN DİĞER GELİŞMELERİ

407

EK-D2

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umumi Kâtiblik Kalemi

Geldiği yer
Yazıldığı tarih
Geldiği tarih
Nümerası

AÇIK TEL

- 2 -

sıfatla bana verilmiş olan selahiyeti teşrik ile vazifei mevduamızı ifa etmekte olduğumuz için kendisinin bir şekil tasavvur edip etmediğini sordum cevaben kendisi için mutlak bir iş var ise onun da Fransız hükümetinin mütaahhit bulunduğu elli beş nisbetini temin etmek olduğunu söyleyerek Konsolosluğumuza beyan ettiği şekli - ki 11 Temmuz 1938 tarihli ve 12 n.11 telgrafımda nakil edilmiştir - henüz benim buraya hükümetim tarafından izam edilmeliğinden evel tasavvur ettiğini benim buraya geldikten sonra tabii her şeyi beraber yapacağımızı ve tarzı mesaimizi aramızda kararlaştıracığımızı söyledi. Bu vesilele bilistifade neticeden kendisinin daima mesul olacağını hatırlattım, tasdik etti.

Madde 4.- Bugünkü müzakere neticesinde mutabık kalınan hususat şunlardır;

- Hükümetlerimizin bize başhettiği selahiyete binaen 4 kişilik yeni bir komisyon ihdas edeceğiz;
- bu komisyon kayıt ve intihabat işlerinden mütevellit her hususu intact souverainement ve fasledeceğimize göre müracaat komitelerine lüzüm kalmamıştır bu teşekkülü kaldırmaya karar verdik ;
- hususî mahkemeyi 2 türk hakinden ve 1 fransız reisten teşkil etmeği tasmin ettik. reglemanın yedinci bendinde musarrah suğlar vukuunda için hususî mahkemeye sevk edilip edilmemesi komisyonun kararına tabi olacaktır madde mahsusasında hususî mahkemenin fransız reisi hakkındaki malumatımı ayrıca arzideğim.

030 10 224 511 9

2

EK-E

ATATÜRKÜN HATAY POLİTİKASI -II-

433

EK-25

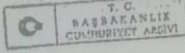
Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Üçüncü Evrak Müdürlüğü
№ _____

402
531

Geldiği yer: Fayas
Yapıldığı tarih: 2/8/1938
Geldiği tarih: " " "
Numarası: _____

AÇIK TEL

GAYET ACİL

Hariciye Vekili

Doktor Tefik Rüçü Aras

- 1- Vayit muamelâtının öden akşam hâlen bulunmasını müteakip bugün Alevî Ortodoks ermeni, arap, Türk cemaatları mümessillerinin iştirakinde komisyonca tesbit ve karara ruptedilen kat'î umumî yakunu berveğihi âti teğvir ederim. Türk cemaati 35847 alevî 11319 ermeni 5004 arap 1846 rum-Ortodoks 2098 diğer köküne-tele: 359.
- 2- Buna bazarın Türk cemaatından 358 alevî cemaatından 113 ermeni cemaatından 55 Arap cemaatından 18 Ortodoks cemaatından 40 müntehibi sanî çıkacaktır. Bunların Komisyonca tesciline yerin sabah bağlanacaktır.
- 3- Her cemaata işabet eden mebus adedi berveğihi zir kararlaştarılmıştır. Türk 22 Alevî 9 Ermeni 5 Arap 2 Ortodoks 2 Yekün 40 .
- 4- Bu seferki tescilde Türk listesine kayıt edilenlerin yakunu 15080 olduğunu ve bütün muamelâtı kaydiyenin tam bir sükunu selâmet içinde cereyan etmiş olduğunu arz ederim.

HA

C. Açıkalın

HATAY FEVKALADE MURAHHASI CEVAT AÇIKALIN'IN
GÖZÜYLE HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ VE
DÖNEMİN DİĞER GELİŞMELERİ

409

EK-F

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı:

2

8991

Kararname

10/6/938 tarih ve 2/8971 sayılı kararnameye ekdir:
Hataya gidecek olan heyete Hariciye Vekâleti Birinci
Dâire Reisi Orta Elçi Cevat Açıkalin'in iltihak ve Emniyet memuru
Mehmet oğlu Yusuf İlterberk'in terfiki ve kendilerine yol masraf -
larından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı
kararnameye göre gündelik verilmesi ve Emniyet memuru Yusuf İlter -
berk'e de siyasi pasaport itası Hariciye Vekilliginin 11/6/938
tarih ve 12847/315 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince
11/6/938 tarihinde onanmıştır.

11/6/938

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Başyay

Ad. V.

S. Savaş

M. M. V.

K. Özoğ

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. Aras

Ma. V.

S. Ayar

Mf. V.

S. Akar

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

S. Kaya

S. İ. M. V.

S. H. Akar

G. İ. V.

S. Kaya

Zr. V.

S. Kaya

030 18 01 02 03 02 11

SURİYE MAARİF MÜDÜRÜ HALİL KEMAL BEY'İN ANTAKYA NUSAYRİLERİNE DAİR BİR LAYİHASI

Erol KARCI*

ÖZET

Suriye Maarif Müdürü Halil Kemal Bey tarafından kaleme alınan ve II. Abdülhamid döneminde Antakya'da yaşayan Nusayriler ile bölgedeki diğer Müslüman halk arasındaki anlaşmazlıkların nedenleri hakkında bilgi veren çalışmamız Osmanlı Arşivi'nin Yıldız tasnifinde bulduğumuz 25 Kasım 1892 tarihli layihaya dayanmaktadır. Bu layihadaki bilgilerden yola çıkarak Nusayriler ile bölge halkı arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini ve bölgenin önde gelen bazı ailelerinin bu anlaşmazlıklardaki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız. Bununla birlikte bölgede faaliyette buldukları bilinen Amerikalı misyonerlerin çalışmalarına ve Nusayrilerin adet haline getirdikleri olumsuz özelliklerine de değinerek Halil Kemal Bey'in çözüm önerilerini belirteceğiz. Çalışmamızın ana kaynağı Halil Kemal Bey'in layihasıdır. Bununla birlikte layiha içerisindeki önemli noktalara temas eden Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgeler ile konu hakkında kaleme alınmış telif ve tetkik eserlerden de yararlanmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Nusayrilik, Misyonerlik, Bereketzade, Halefzade.

*Doktor Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ekarci06@gmail.com.

SYRIAN EDUCATION DIRECTOR MR. HALİL KEMAL'S PLEADING ABOUT ANTAKYA NUSAYRİ PEOPLE

ABSTRACT

Our study, written on the Syrian Education Director Mr. Halil Kemal and giving information about the reasons of the disputes between the Nusayris and the Muslim people living in Antakya during the reign of Abdülhamid II, is based on the pleading with the date of November 25, 1892 which we found in the Ottoman Archives, Yıldız collection. In the light of this information, we shall attempt to reveal the reasons of the disputes experienced between Nusayri people and the local people and the effects of some leading families of the region on these controversies. However, we shall mention the works of the American missionaries who were known to be acting in the region and negative properties of Nusayri people which they have institutionalized, furthermore we shall speak about Mr. Halil Kemal's solution offers in this respect. The main source of our studies is Mr Halil Kemal's pleading. However, we shall try to utilize from some documents included in the Ottoman Archive mentioning significant points specified in the pleading as well as copyrighted and investigatory works which were written on this issue.

Keywords: Antakya, Nusayri Approach, Being a Missionary, Bereketzade, Halefzade.

1. Nusayrilik ve Nusayrilere Dair Bazı Bilgiler

Nusayrilik, IX. yüzyılda Batıni (ezoterik) bir İslam mezhebi olarak ortaya çıkmıştır. Bu mezhep, Ebu Şuâyib Muhammed b. Nusayr'ın, On birinci İmam Hasan el-Askeri'nin bâbı olduğunu kabul etmelerinden hareketle ayrı bir inanç fırkası olarak vücut bulmaya başlamıştır. Bu nedenle Nusayrilik isminin Muhammed b. Nusayr'dan hareketle ortaya çıktığı iddiaları ağır basmaktadır. Bununla birlikte ilk dönemlerde aynı şahsa atfen bu fırkanın “*Nemîriyye*” olarak isimlendirildiği de anlaşılmaktadır¹. Nusayrilik'in nerede ortaya çıktığına dair de çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Genel kabul ise bugünkü Irak sınırları içerisinde ortaya çıktığıdır².

Nusayrilik diğer batıni gruplar gibi İslam'la birlikte başta³ Sâbilik⁴ olmak üzere doğup geliştiği bölgelerdeki eski inançların ve anlayışların iç içe geçtiği bir inanç yapısına sahiptir. Detayları hakkında pek

¹İlker Kiremit, “İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Alewism From Past To Present I. International Symposium, 03-05 Ekim/October 2013**, (Ed. Mehmet Yazıcı), C I, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 712; Bu iddianın dışında Nusayri isminin kökeni hakkında farklı bazı iddialar da vardır. Örneğin Nusayrilerin, Hz. Ali'nin hizmetçisi Nusayr'dan veya Nusayrilerin yoğun olarak yaşadıkları Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarından bu ismi aldıkları iddiaları pek doğru görülmemektedir. Çünkü Hz. Ali'nin bu isimle anılan bir hizmetçisi olmadığı gibi söz konusu dağların geçmişte bu şekilde isimlendirildiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra Nusayrilik ile Hristiyanlık arasındaki bazı benzerlikleri öne çıkartarak kelimenin nasrânî'nin (Hristiyan) küçültmeli ismi olduğunu ileri süren görüş de İslam coğrafyasındaki bazı grupları kayıp Hristiyanlar olarak görme eğilime sahip oryantalist bakış açısının bir ürünüdür. Büyük ihtimalle fırka ismini Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'den almıştır. Bkz. İlyas Üzüm, “Nusayrilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 33, İstanbul, 2007, s. 270.

²Mustafa Çapar, “Arap Aleviliğinde (Nusayrilik) Amcılık Geleneğinin Sosyal/Kültürel Temel ve Tezahürleri”, **Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Alewism From Past To Present I. International Symposium, 03-05 Ekim/October 2013**, (Ed. Mehmet Yazıcı), C I, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 668-669; Üzüm, **a.g.md.**, s. 271.

³Üzüm, **a.g.md.**, s. 272.

⁴Sâbilik, Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağlı olduğu dindir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, “Sâbilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 35, İstanbul, 2008, s. 341-344.

fazla bilgi bulunmayan bu inançlar IX. yüzyılda İbn-ı Nusayr tarafından iptidai bir biçimde ortaya konulmuştur. Aynı yüzyılda İbn Cündeb tarafından sürdürülmüştür. Cünbülânî tarafından tasavvufi karakter katılarak zenginleştirilen bu inanç Hasîbi tarafından gözden geçirilmiş, inanç, ibadet ve uygulamaları tespit ederek yazılı hale getirilmiştir. Cillî'nin ise bu inanca katkısının sınırlı olduğu düşünülmektedir. XI. yüzyılda ise Meymûn et-Taberânî'nin tasarrufuyla inanç esasları son şeklini almıştır. Kutsal saydıkları kitaplarında “Allah katında din İslamdır” ayetine yer veren ve kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Nusayrililer, Kur'an'a saygı göstermekle birlikte inançlarını ve ibadetlerini geleneğe göre biçimlendirmişlerdir. Ayetleri bilinen dil ve yorum kurallarıyla bağdaşmayacak şekilde dönüştürmüşlerdir.⁵

Nusayrilik, Irakta ortaya çıkmış olmasına rağmen XI. yüzyılın ortalarından itibaren daha çok Suriye, Adana ve Mersin yöresinde tutunabilmiş ve kabileler arası mücadeleler ile siyasi dalgalanmalara paralel olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu topraklar XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında Haçlı seferlerine maruz kaldığı zaman halk göçler, ekonomik sıkıntılar ve sefaletle dolu bir hayat yaşamıştır. Nusayrilerin bu seferlerde Haçlılara yardım ettiğini iddia eden tarihçiler olduğu gibi Nusayri toplumunun Haçlılara karşı büyük mücadeleler verdiğini ve bu seferlerin Nusayrilerin yaşadığı en büyük felaketlerden biri olduğunu belirten tarihçiler de bulunmaktadır. Selahaddin Eyyübi'nin Lazkiye ve çevresini Haçlılardan geri almasından sonra bölge Eyyubi hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemin sonunda⁶ İsmaililer⁷

⁵Üzüm, a.g.md. , s. 272; Nusayri inancının esasları hakkında detaylı bilgi için bkz. Üzüm, a.g.md. , s. 272-273; Louis Massignon, “Nusayrililer”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C 9, Eskişehir, 1997, s. 366-369; Hüseyin Türk, Anadolu'nun Gizli İnancı, Nusayrilik, İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, **Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013**; Nusayrililer, Tarih, İnanç, Edebiyat ve KAYNAKÇA, **Haz. Selahattin Tozlu-Naim Ürkmez, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018**.

⁶Üzüm, a.g.md. , s. 271.

⁷Cafer es-Sâdık'ın 765 yılında vefat etmesinden sonra imametin nass ve tayinle Cafer'in en büyük oğlu İsmail ve onun oğlu Muhammed b. İsmail ve soyundan gelen imamların hakkı olduğunu iddia eden Şii gruba İsmâîliyye yada İsmaililer adı verilir. İsmailiyye mezhebi bu isim dışında “*Karâmita, Talîmiyye, Bâtıniyye, Seb'iyye ve Melâhide*”

ve diğer muhalif gruplarla mücadeleye girişen Nusayriler, Sincar Dağlarından gelen Emir Mekzûn es-Sincari'nin 1225 yılında muhalifleri yenilgiye uğratıp bölgeyi ele geçirmesiyle rahatlamışlardır. Memlukler döneminde Nusayrilerin yaşadığı Cebeliensariye'nin güneyindeki kaleleri İsmâililer'den alan Sultan Baybars, halkın yaygın İslami anlayışa mensup zümrelere katılması için çalışmalar yapmıştır. Bâtunilere karşı sert tutumuyla bilinen Sultan Kalavun döneminde ise Nusayrilik fırkasına giriş yasaklanmıştır. Ayrıca mensuplarının bulunduğu yerlere cami yapma mecburiyeti getirilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra camiler tamamen atıl kalmıştır. 1516 yılındaki Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı idaresine giren Nusayriler uzun süre Halep'te mahalli şeyhlerin denetiminde serbest bir hayat yaşamışlardır⁸.

Antakya Nusayrileri üzerine yapılan bir araştırmaya göre klasik Osmanlı kaynaklarının taranıp değerlendirilmesi bir kenara bırakılırsa Nusayrilerin, Osmanlı belgelerinde anılmaya başlanması özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait bir durumdur⁹. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı 1839 yılında giriştiği askeri harekâta önemli kayıplar vermelerine rağmen Osmanlı Devleti'ne sadık kalan Nusayriler¹⁰, modernleşme sürecine giren Osmanlı yönetimi tarafından siyasi teşkilatlarının kaldırılması üzerine ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma Tahir Paşa tarafından 1854 yılında bastırılmıştır. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında Müslüman halk arasında kabul edilerek zorunlu askerliğe tabi tutulan Nusayrilere bölgedeki Hristiyan misyonerlerinin propagandalarına karşı da destek vaadinde bulunulmuştur. Bu nedenle belli yerleşim

gibi farklı şekillerde de isimlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17-2, 2012, s. 111-112.

⁸Üzüm, **a.g.md.**, s. 271.

⁹Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19. Yüzyıl)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 54, 2010, s. 82.

¹⁰Üzüm, **a.g.md.**, s. 271; Selahattin Tozlu, incelediği bir arşiv belgesine dayanarak İbrahim Paşa'nın Suriye ve Anadolu seferi sırasında Nusayrilerin hem Osmanlı hem de Mısır tarafını tuttuklarının anlaşıldığını belirtmektedir. Bkz. Tozlu, **a.g.m.**, s. 83.

merkezlerinde camiler inşa edilip imamlar tayin edilmiştir. Ancak alınmaya çalışılan tedbirler sınırlı oranda kabul görmüştür. I. Dünya Savaşı sonrasında ise bölge önce İngilizler daha sonra ise Fransızlar tarafından işgal edilmiştir¹¹.

2. Halil Kemal Bey'e Dair Bazı Bilgiler

İncelediğimiz layihanın yazarı olan Halil Kemal Bey, 30 Temmuz 1860'da (Hicri 11 Muharrem 1277) Tarsus'ta dünyaya gelmiştir¹². Hacı Musa Ağa'nın oğlu olan Halil Kemal Bey, Tarsus'ta sıbyan ve rüştiye mekteplerinde okumuştur. Özel olarak Arapça, Türkçe, Fransızca ve yazı dersleri de alan Halil Kemal Bey, daha sonra padişah iradesi ile Mekteb-i Sultani'ye yazılmıştır. Ancak buradaki eğitiminin tamamlanmasına kısa bir süre kala hastalığı nedeniyle okulundan ayrılmak zorunda kalmıştır¹³. Arapça ve Fransızca dillerini bilen Halil Kemal Bey'in "*Usûl-ı Tercüme*"¹⁴ adında bir sayfası Fransızca diğer sayfası ise onun Türkçe tercümesi olan bir eseri de bulunmaktadır¹⁵.

Sicil-i Ahval kaydından Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde memuriyette bulunduğu anlaşılan Halil Kemal Bey, 13 Ocak 1886'da, 400 kuruş maaşla Mekteb-i Sultani, Lisan-ı Osmani muallimliğine

¹¹Üzüm, a.g.md. , s. 271.

¹²BOA. DH.SAİD.d. , 42/199; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın evrak koleksiyonunda da Halil Kemal Bey hakkında Sicil-i Ahval kaydına dayanan biyografik bir fiş bulunmaktadır. Bkz. http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_54553.pdf (Erişim Tarihi: 22. 02. 2019, 17:08)

¹³BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

¹⁴Bir nüshasını İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında "408.02 HAL 408.02 HAL 1303 H/1886 1" yer numarasında tespit ettiğimiz Halil Kemal Bey'in "*Usûl-ı Tercüme*" isimli eseri 1886 yılında (Hicri 1303) İstanbul'da Şirket-i Mürettebiye Matbaasında basılmıştır. Künye sayfasında eserin tam ismi "*Usûl-ı Tercüme Yahud Zevad*" olarak verilmektedir. Yine eserin künye sayfasında Halil Kemal Bey'in Hariciye Nezareti Celilesi Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemî Hülefasından ve Mektebi Sultani ve Eyüp Muallimlerinden olduğu belirtilmektedir. Arakel Kütüphanesi tarafından 874 ruhsat numarası ile neşredilmiş olan eser 80 sayfadır. Eserin bir sayfasında Osmanlı Türkçesiyle verilen metinlerin yan sayfada Fransızca karşılıkları bulunmaktadır. Okuyucuya tercüme pratiği kazandırmak için hazırlanmış bir çalışma kitabı niteliğinde olan eserde birçok parça yer almaktadır. Eserdeki parçalardan bazıları Misal, Cümleler, Mektup ve Tezkeredir. Bunların yanı sıra iç ve dış politikayla ilgili birçok metin ve bunların Fransızca tercümeleri de bulunmaktadır.

¹⁵BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

atanmıştır. 6 Mart 1886'da bu görevine ek olarak 500 kuruş maaşla Ayvansaray Rüştîye Mektebi Fransızca Muallimliğine tayin olunmuştur¹⁶. 25 Ağustos 1886'da yine 500 kuruş maaş ve becayış usulüyle Zeyrek Rüştîye Mektebi Fransızca Muallimliğine atanan Halil Kemal Bey, 7 Aralık 1886'da 2.000 kuruş maaşla Halep, 28 Kasım 1889'da ise 2.500 kuruş maaşla Suriye Vilayeti Maarif Müdürlüğüne atanmıştır¹⁷. 15 Ocak 1891'de aynı maaşıyla Beyrut Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne, 5 Mayıs 1892'de ise yine aynı maaşıyla ikinci defa olarak Suriye Vilayeti Maarif Müdürlüğüne nakil olunmuştur. Halil Kemal Bey, Halep, Suriye ve Beyrut Vilayetleri Maarif Müdürlüklerinde görevliyken Marre Kaymakamı ile bazı memurlar hakkında ve Lazkiye Mutasarrıfı ile Amerikan mektepleri hakkındaki tahkikatlara da memur edilmiştir. 8 Ekim 1890'da ise rütbe-i saliseye nail olmuştur¹⁸.

Beyrut Vilayeti, Halil Kemal Bey'i vazifesini eksiksiz olarak yerine getiren, gayretli, değerli ve herkesin beğenisini kazanan bir memur olarak nitelendirmektedir. Halil Kemal Bey'in bu nitelikleri Maarif Nezareti tarafından da tasdik edilmiştir. 29 Mayıs 1893'te rütbe-i saniye sınıf-ı sanisine terfi ve dördüncü rütbeden mecidiye nişanına layık görülmüştür. Halil Kemal Bey, 10 Ağustos 1894'te memuriyetine ek olarak Meclis-i İdare-i Vilayet Müdde-i Umumiliği'ne ve 18 Ekim 1894'te de Şam-ı Şerif İslahane Komisyonu başkanlığına getirilmiştir. 12 Şubat 1896'da Suriye Maarif Müdürlüğü'nden ayrılan Halil Kemal Bey, 21 Mart 1896'da 2.000 kuruş maaşla Kosova Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne nakil ve 400 kuruş maaşla da İdadi Mektebi Fransızca Muallimliğine tayin edilmiştir. Müdürlük maaşı 13 Mart 1897'de 1.800 kuruşa, muallimlik maaşı ise 300 kuruşa düşürülmüştür. Memuriyette gösterdiği başarı nedeniyle 25 Eylül 1898'de rütbe-i saniye sınıfı mütemyizine terfi etmiştir¹⁹.

¹⁶Aydın Efe-Naim Ürkmez, **Tarsuslu Osmanlılar**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 63.

¹⁷BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

¹⁸BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

¹⁹BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

Halil Kemal Bey, 16 Ağustos 1899'da padişah iradesiyle görevinden azledilmiştir. Vazifesinde başarılı ve gayretli bir memur olduğunu yukarıda belirttiğimiz Halil Kemal Bey'i azle götüren olaylar Kosova Vilayeti Maarif Müdürlüğü sırasındaki iddialardan kaynaklanmaktadır. İddialara göre Halil Kemal Bey, Kosova'daki görevi sırasında dini hükümlere karşı dikkatsizce davranmış ve görevini yerine getirmede yetersiz kalmıştır. Bunların yanı sıra İdadi Mektebi Müdürlüğü ikinci yardımcılığına tayin ettirdiği bir genç ile de ahlaka aykırı bir vaziyette bulunduğu mektep öğrencileri tarafından iddia edilmiştir. Ulema ve esnafın ileri gelenlerinin imzalarıyla Üsküp'ten gönderilen bir telgrafta bu iddia ilgili makamlara bildirilmiştir. Neticede halkın çoğunluğunun hedefi haline gelen Halil Kemal Bey'in görev yerinin değiştirilmesi istenilmiştir²⁰.

Konuya ilişkin olarak Kosova Vilayeti eski valilerinden Hafız Mehmet Paşa'nın Maarif Nezareti'ne gönderdiği 22 Ekim 1899 tarihli yazıda Halil Kemal Bey'in hiçbir zaman memuriyetine aykırı bir hareketinin görülmediği aksine vazifesini sadakatle yerine getirdiği belirtilmiştir. Hakkındaki şikâyetin nedeni olarak da Üsküp İdadi Mektebi yatılı talebesinden birkaçını sert bir şekilde cezalandırmış olması gösterilmiştir. Yine Kosova Vilayeti'nin eski valilerinden Reşit Bey'in 31 Mayıs 1900'de Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda ise Halil Kemal Bey'in Kosova Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nde bulunduğu süre içerisinde önemli hizmetlerde bulunduğu ve halkın dedikodularına gerçek gözüyle bakılamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Halil Kemal Bey'in hizmetlerinin göz önüne alınarak mağdur edilmemesi ve uygun bir memuriyete tayin edilerek bu işe bir son verilmesi istenilmiştir. Neticede Halil Kemal Bey, Maarif Nezareti'nin isteği, Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun kararı ve padişahın iradesi ile 30 Mayıs 1900'da 1.800 kuruş maaşla Ankara Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Buradaki memuriyetinde göstermiş olduğu başarı neticesinde ise 15 Nisan 1902'de rütbe-i ûlâ sınıf-ı sanisine terfi etmiştir. Halil Kemal

²⁰BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

Bey, 22 Haziran 1904'te ise 1.500 kuruş maaşla Meclis-i Maarif Azalığı'na tayin edilmiştir²¹.

3. Halil Kemal Bey'in Layihası

Halil Kemal Bey, 25 Kasım 1892 tarihli layihasında bölgedeki diğer Müslümanlar ile Nusayriler arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerine dair bazı iddialarda bulunmakta, bölgenin nüfuzlu ailelerine, misyonerlerin faaliyetlerine ve Nusayrilerin alışkanlık haline getirdikleri olumsuz özelliklerine değinerek çözüm önerilerini sunmaktadır²².

Halil Kemal Bey, layihasında ilk olarak Antakya kasabası ile bu kasaba çevresinde yaşayan Nusayrilerin öteden beri bölgedeki diğer Müslümanlar tarafından camilere kabul edilmediklerini belirtmektedir. Ayrıca Nusayrilerin zaman zaman yabancıların da tahrikleriyle camilere girmeyi açık bir şekilde talep ettiklerini de ifade etmiştir. Müslümanların itikada dair hükümleri ileri sürmelerinin ise iki taraf arasında tartışmanın ve mücadelenin doğmasına neden olduğunu söylemektedir. Halil Kemal Bey, bu konuda esaslı tedbirlerin alınmaması ve Nusayrilerin askere alma işlemleri sırasındaki hareketleri nedeniyle Halep valisinin Antakya'ya geldiğini de layihasında belirtmiştir. Kendisinin daha önce Halep Vilayeti'nde üç sene Maarif Müdürlüğü yapmış olması nedeniyle bölgenin durumu hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bu nedenle söz konusu layihayı hazırladığını da yine layihasının ilk bölümünde ifade etmiştir²³.

²¹BOA. DH.SAİD.d. , 42/199.

²²BOA. Y.PRK. MF. 2/57.

²³BOA. Y.PRK. MF. 2/57; Yapılan bir çalışma Nusayrilerin camilere girme isteğinin incelediğimiz layihanın kaleme alınmasından önce de var olan bir istek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada değinilen 1870 ve 1871 yıllarına ait yazışmalar Babiâli'den Halep valilerine yollanan emirlerdir. Bu emirler içerik itibarıyla Nusayrilerin, Sünniler ile birlikte cami ve mescitlerde namaz kılmak istemeleri ve bu isteğe karşı gösterilen mahalli tepkilerdir. Halep Valisi Derviş Paşa'ya gönderilen 24 Şubat 1870 tarihli ilk yazıda; Nusayrilerin Sünniler ile birlikte cami ve mescitlere gitmek istedikleri belirtilmektedir. Dönemin valisi Naşid Paşa'nın da bu konuda "buyuruldu" verdiği ancak bu isteğin gerçekten Nusayrilerin eski batıl inanışlarını terk etmelerinden kaynaklanmadığı ve Antakya'daki Sünniler arasında bir nefrete, münakaşaya ve hatta şikâyete sebep olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca Nusayrilerin bu isteğinin mahzurlu olup olmadığının da bildirilmesi istenilmiştir. Yine Halep valisine yazılan 19 Mart 1870 tarihli diğer bir yazıdan anlaşılacağına göre Halep valisi durumun aslında söylenildiği kadar

Halil Kemal Bey, Halep Vilayeti'nde görev yaptığı sırada bölgedeki diğer Müslümanlar ile Nusayriler arasında Nusayrilerden mahkemeler için aza seçilmemesi nedeniyle bir mücadelenin yaşandığını ve o dönemde Nusayrilerin alevi taifesi imzasıyla şikâyetlerde bulduklarını da belirtmektedir. Bu durumun nedenlerine de değinen Halil Kemal Bey, Antakya kasabasının Müslüman ve Hristiyan halkının çoğunluğunun çevre kasabalarda ve Antakya'ya dört beş saat mesafede bulunan Süveydiye Nahiyesi'nde meyve bahçelerine sahip olduklarını belirtmiştir²⁴. Müslümanlara ve Hristiyanlara ait bu bahçelerin idaresi ise hasılattan pay almaları, tohumluk masrafının hasılattan karşılanması ve faizsiz bir iki bin kuruş almaları şartıyla Nusayrilere verilmekteydi. Halil Kemal Bey, Nusayrilerin eşleri ve çocuklarıyla birlikte gece gündüz çalışmalarına karşılık sadece kendilerini geçindirebildiklerini ve hesap zamanı geldiğinde de daha önce aldıkları kuvvet parasını ödemekte zorlandıkları için bahçe sahiplerinin Nusayrileri esir gibi kullanmaya başladıklarını ve baskılarını arttırdıkça da Nusayrilerin hırsızlığa yöneldiklerini belirtmektedir²⁵.

Halil Kemal Bey'in verdiği bilgiye göre Nusayrilerin hırsızlık yapmaya mecbur kalmalarının zaruretten kaynaklandığını bahçe sahipleri anlamıyorlardı. Bahçe sahipleri hırsızlık yapan Nusayrilere karşı kuvvet paralarını istemek, bahçelerinden kovmak, hükümete teslim

zararlı olmadığını hatta bunun devletin ve milletin birliği bakımından faydalı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de Nusayrilerin, Sünnilerle birlikte camilere gitmelerine itiraz eden Sünnilerin ileri gelenlerine durumun anlatılması istenilmiştir. Çünkü Nusayrilerin, Sünnilerle birlikte yaşamaları yerine başka mezheplere girmeleri daha tehlikeli olacaktı. Uzun yıllar canlılığını koruyarak yazışmalara konu olan bu mesele sırasında verilen bazı özel bilgiler aslında Nusayriler ile devlet arasındaki "hukuki ilişkinin" nasıl cereyan ettiğini de ortaya koymuştur. Nitekim Sadaretten Halep Valiliğine yazılan 19 Mart 1870 tarihli yazıda aynen şu ifadeler yer almaktadır: "*Devlet-i 'Aliyye her dürlü tekâlif ve mu'ânelat-ı dîniyyesinde tâ'ife-i merkûmeyi şimdiye kadar Islâm'dan ayrı tutmayarak haklarında Ehl-i İslâm mu'âmesi icrâ itmekte bulunduğma mebni bunları da'vâyı İslâmiyet'te bulunduracak ahali-i İslâmiyye ile umûr-ı dîniyyede ittîfâk ve ittîhâd hâsıl idecek tedâbirin ittîhâzı*". Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti, bütün resmi işlerinde Nusayrileri "Müslüman" olarak görmekteydi. Müslümanlara nasıl davranılıyorsa Nusayrilere de aynı şekilde davranılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tozlu, a.g.m., s. 83-84.

²⁴BOA. Y.PRK. MF. 2/57.

²⁵BOA. Y.PRK. MF. 2/57.

etmek, asker kaçaklarını şikâyet etmek veya borçlarını kapatmaya mecbur etmek şıklarından birine başvurmaktaydılar. Bu şıklardan hangisini tercih edeceği ise tamamen bahçe sahibinin insafına kalmıştı²⁶.

Halil Kemal Bey'e göre Nusayrileri bahçe sahiplerine esir eden diğer bir neden de Nusayrilerin, Şer'iyye ve Nizamiye mahkemelelerinde şahitliklerinin kabul edilmemesidir. Nusayriler ise bu esaret durumundan ve hakaretten kurtulmanın yolunun camilere girmekten geçtiğini düşünüyordular. Büyük çoğunluğu Müslüman olan bahçe sahipleri ise Nusayrilerin bu hakka sahip olmalarıyla hukukta eşit sayılacaklarını, mahkemelerde şahitliklerinin kabul edileceğini ve onları istedikleri gibi çalıştırmaya imkân kalmayacağını bilmekteydiler. Diğer taraftan halkın bir kısmının bölgenin zengin ve nüfuzlu ailelerinden Bereketzadeler²⁷ ile Halefzadelerin²⁸ taraftarlığını kazanmaları da

²⁶**BOA. Y.PRK. MF.** 2/57.

²⁷**BOA. Y.PRK. MF.** 2/57; Bölgenin güçlü ailelerinden olan Bereketzade ailesiyle ilgili Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız bazı belgeler ailenin nüfuzu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Belgelerden anlaşıldığı üzere Bereketzade ailesi mahalli idareciler, diğer nüfuzlu aileler ve halk ile birçok konuda anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bunlara verebileceğimiz ilk örnek Bereketzade ailesi ile layihada da isimleri geçen Halefzade ailesi arasındaki anlaşmazlığa dairedir. İncelediğimiz belgeden anlaşıldığı üzere Bereketzade ve Halefzade ailelerinin taraftarları arasındaki şiddet olayları 1901 yılı Eylül ayı itibarıyla artmış ve bu durum İstanbul'un dikkatini çekmiştir. Sadaret, Dâhiliye Nezareti ve Halep Vilayeti arasında birçok yazışmaya yol açan konu hakkında mahalli hükümete olayların önünün alınması için uyarılarda bulunulmuştur. Bkz. **BOA. BEO.** 1718/128818 ve **BOA. DH. MKT.** 2532/71; Bereketzade ailesinin farklı tarihlerde bazı kişilerin arazilerini veya ürünlerini gasp ettiğine dair iddiaları içeren belgeler de bulunmaktadır. Örneğin 12 Eylül 1893 tarihli belgede Bereketzade Rifat Ağa'nın Alaaddin köyündeki bazı kişilere ait arazileri zapt ettiği belirtilmekte ve gerekli tahkikatın yapılması istenilmektedir. Bkz. **BOA. DH. MKT.** 131/38; 27 Haziran 1899 tarihli diğer bir belgede ise Kalanashı Mehmed isimli bir vatandaş Bereketzade Rifat Ağa'nın 300 kile zeytinini gasp ettiği iddia etmektedir. Bkz. **BOA. DH. MKT.** 123/47.

²⁸Arşiv belgelerinden de anlaşıldığı üzere Bereketzade ailesi gibi bölgenin diğer bir nüfuzlu ailesi de Halefzade ailesidir. Yukarıda zikrettiğimiz arşiv belgelerinde Halefzade ailesinin Bereketzade ailesi ile yaşadığı anlaşmazlıklara dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlarla birlikte Halefzade ailesi ile ilgili dikkatimizi çeken bir belge Halefzade Vahid Ağa ile bölgede ikamet eden yabancı ortağına Antakya ile Süveydiye arasında dar bir demiryolu ile Süveydiye'de bir liman inşa etmeleri için 1882 yılı Aralık ayında

bu noktada önemlidir. Çünkü layihaya göre bu iki ailenin tahrikleri de Nusayrilerin camilere girememelerinin nedenleri arasındadır²⁹.

Halil Kemal Bey, Bereketzade ve Halefzade ailelerinin mahalli hükümetin ileri gelenlerini yanlarına çekerek onlara hâkim olduklarını iddia etmektedir. Ayrıca devlet ve memleket menfaatine çalışan ve bu iki ailenin nüfuzları altına girmeyen memurların da çeşitli entrikalara ve ihbarlara kurban olarak işlerinden ayrıldıklarını belirtmektedir. Bu durumu gören kazanın küçük memurlarının ise bu ailelerin emirleri altında hareket etmeye mecbur kaldıklarını da ifade etmektedir³⁰.

Layihada Adana ve Tarsus'taki Nusayrilerin Antakya Kazası'nda yaşayan Nusayrilerden daha fazla oldukları halde bu bölgelerde Nusayrilerin, Müslümanların şer'i hukukundan tamamıyla yararlandıkları ve istedikleri camiye girebildikleri de belirtilmektedir. Antakya'daki taassubun nedeninin ise zorbalıkla temin edilen şahsi menfaatler olduğu belirtilmiştir³¹.

Halil Kemal Bey, bu karışıklığın ileride çeşitli sıkıntuların ortaya çıkmasına hizmet edeceğini de iddia etmiştir. Amerikalı misyonerlerin bölgede mektep ve kilise kurmaya çalıştıklarını belirten Halil Kemal Bey, misyonerlerin Antakya'ya yakın olan Lazkiye'de yaklaşık yirmi sene önce kurdukları yatılı ve büyük bir mektebe eğitim-öğretim adı altında erkek ve kız Nusayri çocuklarını velilerine para ve yiyecek verinceye kadar bir dizi fedakârlıkla çektiklerini belirtmiştir. Layihada misyonerlerin Lazkiye Sancağı'na bağlı Cebel-i Nâsirî'de ve Sahyûn Kazası'nda hilelerle mektepler tesis etmeye başladıkları da belirtildiği

irade verilmesidir. Bkz. **BOA. Y.A.RES.** 18/23; Halefzade Vahid Ağa'ya 1899'da hükümet tarafından rütbe-i ûla sınıf-ı sanisi tevcih edilerek taltif edildiği de arşiv belgelerine yansımıştır. Bkz. **BOA. İ.TAL.** 183/18.

²⁹**BOA. Y.PRK. MF.** 2/57.

³⁰**BOA. Y.PRK. MF.** 2/57.

³¹**BOA. Y.PRK. MF.** 2/57.

gibi Liva mutasarrıfı Ziya Bey'in gayretleriyle Müslümanları ve Nusayrileri iğfal için köy köy dolaşan misyonerlerin kanunlara uygun olarak bölgeden çıkarıldıkları da ifade edilmiştir³².

Layihada misyonerlerin uzun süredir Antakya Kazası'nda da şube açmaya çalıştıklarının bilindiği ve bu durum birçok zarara yol açacağı için Antakya'daki anlaşmazlıkların Adana ve Tarsus Nusayrileri örnek gösterilerek ortadan kaldırılması ve Nusayrilerin camilere girişlerinin serbest bırakılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Nusayrilerin yaşadıkları köylerde ve mahallelerde nüfuslarına göre ibtidai mekteplerinin kurulması, mahallelerinde camiler ve mescitler yaptırılması, çocukların mekteplere devamının mecbur tutulması ve bu konuda gevşeklik gösterenlerin de para cezasına çarptırılması gerektiğini ifade edilmiştir³³.

Halil Kemal Bey, Nusayrilerin cahillikleri nedeniyle devlet ve memleket sevgisini takdirden aciz olduklarını, askerden kaçmak için kimliklerini gizlediklerini ve temettuat vergisini ödemekten kaçarak hazineyi zarara uğratmayı adet haline getirdiklerini söyleyerek Nusayrilere yönelik eleştirilerde de bulunmaktadır. Maddi ve manevi zararların yavaş yavaş ortadan kaldırılması için tayin edilecek muallimlerin görevli oldukları köy ve mahalle mektepleri dairesindeki doğumlar ve ölümler ile mektebe kabulleri şartlı olan kurra seneleri aşamasındaki çocukların jurnalini her üç ayda bir mahalle imamları ve muhtarları ile mahalli hükümete vermeleri gerektiğini de belirtmiştir. Bununla birlikte redif subaylarının ve nüfus memurlarının dolaşmaları sırasında yapacakları incelemelerin muallimlerin rehberliğinde yapılmasını ve Nusayri köylerinde yapılacak mektepler ile açılması zaruri olan cami ve mescitlerdeki imamlık görevinin de muallimlere verilmesini

³²BOA. Y.PRK. MF. 2/57. Misyonerlerin Lazkiye ve çevresindeki faaliyetleri hakkında Bkz. Uğur Akbulut, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrileri (19. Yüzyıl)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 54, 2010, s. 119-123; Ercan Uyanık, "Misyonerlerin Amerika'ya Kaçırıldığı Nusayri Kızların Hikâyesi", **İnsan ve Hayat**, Kasım 2015, s. 10-14.

³³BOA. Y.PRK. MF. 2/57.

istemmiştir. Mekteplere devamları kanunen şartlı olan çocukların devamlarının sağlanması için mahalli hükümetin çalışmalar yapması gerektiğini de belirtmiştir³⁴.

Halil Kemal Bey, bu tedbirlerin Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi faydalar sağlayacağını belirterek bir an önce harekete geçilmesini ve yapılacak masrafların hazineye yüklenmemesi için Maarif hissesine müracaat edilmesini de tavsiye etmiştir. Yapılacak çalışmalara başlangıçta saldıran ya da muhalefet eden çıkmasa da bir süre sonra şahsi menfaatleri için her türlü iftira ve tahrikte bulunabilecek olan Bereketzade Rifat Ağa ile Halefzade Vahit Ağa'nın ve bunların adamları olan yerliden nüfus memuru Şevket, Katipzade Ziver ile Ömer Efendi'nin ve Nusayrilerden "*tahrikât-ı kavmiye riyasetinde*" bulunan Kasap Haydar Efendi'nin nüfuzlarının kırılarak haklarında gerekli işlemlerin yapılmasının hükümetin menfaatine olacağını da ifade etmiştir³⁵.

SONUÇ

Halil Kemal Bey, Osmanlı Maarif Teşkilatı içerisinde önemli görevler almış bir bürokrattır. Suriye Maarif Müdürlüğü'nde üç yıl görev yaptığı için bölgenin sosyo-ekonomik yapısını ve yerel dengelerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Halil Kemal Bey, layihasında Antakya ve çevresindeki Nusayriler ile Müslüman halk arasındaki anlaşmazlıkların sadece dini bir mesele olmadığını ortaya koymaktadır. Halil Kemal Bey'e göre Nusayrilerin camilere kabul edilmemesinin arkasında ekonomik ve sosyal etkenler bulunmaktadır. Bölgedeki bazı büyük bahçe sahipleri Nusayrilerin camilere girmeleri ile hukuken eşitlik kazanacaklarını bildiklerinden ellerindeki ucuz iş gücünü kaybetmemek adına onların camilere girişlerini engellemişlerdir.

Bununla birlikte Nusayriler de içerisinde buldukları baskıdan kurtulmanın yolunun camilere girmekten geçtiğini bilmekte ve bu ko-

³⁴BOA. Y.PRK. MF. 2/57.

³⁵BOA. Y.PRK. MF. 2/57.

nuda ısrarcı olmaktadırlar. Bölge halkının bir kısmının ise Bereketzade ve Halefzade ailelerinin tahriklerine kapılmaları iki taraf arasındaki mücadeleyi körükleyen diğer bir etkidir. Halil Kemal Bey'in layihasının en dikkat çekici noktalarından biri de Amerikalı misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerine dair verdiği bilgilerdir. Lazkiye'de açmış oldukları mektep ile etkili olan misyonerlerin birçok Nusayri çocuğuna el atuklarını belirten Halil Kemal Bey, aynı durumun Antakya'da da yaşanmaması için hükümeti uyarmıştır.

Bununla birlikte Halil Kemal Bey, Nusayrilerin adet haline getirdikleri askerlikten ve vergi ödemekten kaçma gibi olumsuz niteliklerini de sıralayarak çözüm önerilerini ortaya koymuştur. Çözüm önerilerinin ağırlık noktasını ise Nusayrilerin Adana ve Tarsus örneklerinde olduğu gibi camilere serbestçe girebilmeleri, yaşadıkları bölgelerde yeni cami ve mescitlerin inşa edilmesi, eğitimlerine önem verilerek yeni mektepler açılması ve bölgeye muallimler tayin edilmesidir. Bununla birlikte bölgede nüfuz sahibi olan Bereketzade Rıfat Ağa ile Halefzade Vahit Ağanın ve Nusayri taifesini tahrik eden Kasap Haydar Efendinin nüfuzlarının kırılmasını da yapılacak çalışmalarda başarıya ulaşmanın anahtarı olarak görmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

(Kullanmış olduğumuz arşiv belgelerinin dosya ve gömlek numaraları dip notlarda gösterilmiştir.)

Babîâli Evrak Odası (BEO)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (DH. MKT.)

Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİD.d.)

İrade Taltifat (İ.TAL.)

Yıldız Sarayı Arşivi Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y.PRK. MF.)

Yıldız Sarayı Arşivi Sadâret Resmî Marûzat Evrakı (Y.A.RES)

Kitaplar

Efe, Aydın-Ürkmez, Naim, **Tarsuslu Osmanlılar**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.

Nusayriler, Tarih, İnanç, Edebiyat ve Kaynakça, (Haz. Selahattin Tozlu-Naim Ürkmez), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018.

Türk, Hüseyin, **Anadolu'nun Gizli İnanıcı, Nusayrilik, İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013.

Makaleler

Akbulut, Uğur, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrileri (19. Yüzyıl)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 54, 2010, ss. 111-125.

Tan, Muzaffer, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17-2, 2012, ss. 111-145.

Tozlu, Selahattin, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19. Yüzyıl)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 54, 2010, ss. 79-110.

Uyanık, Ercan, "Misyonerlerin Amerika'ya Kaçırıldığı Nusayri Kızların Hikâyesi", **İnsan ve Hayat**, Kasım 2015, ss. 10-14.

Bildiriler

Çapar, Mustafa, "Arap Aleviliğinde (Nusayrilik) Amcalık Geleneğinin Sosyal/Kültürel Temel ve Tezahürleri", **Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu, Alewism From Past To Present I. International Symposium, 03-05 Ekim/October 2013**, (Ed. Mehmet Yazıcı), C I, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 667-681.

Kiremit, İlker, "İnanç ve Tarihte Nusayriler (Arap Alevileri) Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu, Alewism From Past To Present I. International Symposium, 03-05 Ekim/October 2013**, Ed. Mehmet Yazıcı, C I, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 712-731.

Ansiklopedi Maddeleri

Üzüm, İlyas, “Nusayrilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 33, İstanbul, 2007, ss. 270-274.

Gündüz, Şinasi, “Sâbîlik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 35, İstanbul, 2008, ss. 341-344.

Massignon, Louis, “Nusayriler”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, C 9, Eskişehir, 1997, ss. 365-370.

İnternet Kaynakları

http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_54553.pdf (Erişim Tarihi: 22. 02. 2019, 17:08).

İNGİLİZ “THE TIMES” GAZETESİ’NE GÖRE HATAY’IN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ’NE KATILMA SÜRECİ (1936-1939)

Fevzi ÇAKMAK*

ÖZET

İngiliz The Times gazetesi, 1 Ocak 1785 yılından beri yayın faaliyetinde bulunan bir yayın organıdır. The Times, iki yüz yılı aşkın bir süredir, İngiltere başta olmak üzere tüm dünyada geniş kitleler tarafından yayınları ilgi ve dikkatle takip edilen bir gazete olmuştur. Bazı zamanlar İngiliz hükümetlerinin resmi yayın organı gibi hareket eden gazete, etkili bir yayın siyaseti izlemiştir. Dünya üzerindeki tüm siyasi gelişmeleri takip eden The Times gazetesi, 1930’lu yılların ikinci yarısında Türkiye ile Fransa arasında yaşanan “Hatay Sorunu”na ilgisiz kalmayacaktır. Bu sorunun başlangıç, gelişim ve sonuç aşamalarında yaşanan askeri ve siyasi gelişmelere ilişkin haberlere yer veren The Times gazetesi, yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgileri okuyucularıyla paylaşarak, kamuoyunu yönlendirmiştir.

Bu çalışmada, İngiltere’de yayın yapan “The Times” gazetesinin 1936 ile 1939 yılları arasında çıkan nüshaları taranarak; gazetenin “Hatay Sorunu”nu İngiliz kamuoyuna aktarma tarzı, konuyu ele alış biçimi, hangi noktalara dikkat çektiği ile süreci nasıl yorumladığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: The Times, Hatay, İngiliz Kamuoyu, Türkiye, Fransa.

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, fevzi.cakmak@deu.edu.tr; cakmakfevzi@yahoo.com.tr.

**ACCESSION PROCESS OF HATAY TO TURKISH REPUBLIC
ACCORDING TO THE BRITISH NEWSPAPER “THE TIMES”
(1936-1939)**

ABSTRACT

“The Times”, the British Newspaper, is a media organ that has been engaged in publishing activities since January 1, 1785. The Times is a newspaper, the publications of which have been followed curiously and attentively by large masses for over two centuries all over the world, particularly in Britain. The newspaper, which once acted as official media organ of the British Government, has pursued an efficient publishing policy. The Times newspaper, which followed all political developments in the world, would not be indifferent to “Hatay Problem” that emerged between Turkey and France in second half of 1930s. The Times Newspaper, which reported the news regarding all military and political developments experienced in the beginning, development and conclusion phases of the problem, directed the public by sharing the detailed information about what happened.

In this study, the copies of “The Times”, a newspaper published in Britain, between the years 1936 and 1939 have been reviewed and it will be tried to manifest the way the newspaper reported the “Hatay Problem” to the British society, how it handled the subject matter, which issues were pointed out and how it interpreted the process.

Keywords:The Times, Hatay, British Public Opinion, Turkey, France.

GİRİŞ

İngiltere, yüzyıllardır varlığını hissettirdiği Ortadoğu topraklarında yaşanan her türlü gelişmeye bir şekilde taraf olmuştur. 1930’lu yıllarda Revizyonist devletlerin dünya siyasetine yön verdiği, yakın zaman içinde ikinci bir dünya savaşının çıkmasının ön görüldüğü günlerde İngiltere, kendi tarafında görmeyi umduğu Türkiye’nin, “Hatay Sorunu” nedeniyle Fransa ile yaşadığı gerginliğe de kayıtsız kalmadı, kalamadı. İngiliz diplomasi kaynakları Hatay sorununun çözümü konusunda gerekli girişimlerde bulunurken; gazeteler İngiliz kamuoyunu bilgilendirmek adına konu hakkında haberlere yer vermişti.

İngiliz The Times gazetesi, 1 Ocak 1785 yılından beri faaliyetini sürdüren bir yayın organıdır. The Times, iki yüz yılı aşkın bir süredir, İngiltere başta olmak üzere tüm dünyada geniş kitleler tarafından yayınları ilgi ve dikkatle takip edilen bir gazete olmuştur. Bazı zamanlar İngiliz hükümetlerinin resmi yayın organı gibi hareket eden gazete, etkili bir yayın siyaseti izlemiştir. Dünya üzerindeki tüm siyasi gelişmeleri takip eden The Times gazetesi, 1930’lu yılların ikinci yarısında Türkiye ile Fransa arasında yaşanan “Hatay Sorunu”na ilgisiz kalmayacaktır. Bu sorunun başlangıç, gelişim ve sonuç aşamalarında yaşanan askeri ve siyasi gelişmelere ilişkin haberlere yer veren The Times gazetesi, yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgileri okuyucularıyla paylaşarak, kamuoyunu yönlendirmiştir.

The Times Sütunlarında Hatay’a İlişkin İlk Haberler ve Olayların Gelişimi

The Times gazetesinde Hatay’la ilgili yoğun haber trafiği, 9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ile Suriye arasında imzalanan bağımsızlık antlaşması sonrası başladı. 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı’nda, Suriye ve Lübnan Fransa’nın yönetimine bırakılmıştı. Bu fiili durum, 24 Temmuz 1922 tarihinde taraflar arasında yapılan anlaşmanın, 29 Eylül 1923’te Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanmasıyla, manda yönetimi resmîyet kazanmıştı. Bu onay sonrası Fransa,

üç yıl içinde toplumun bütün bileşenlerinin isteklerine uygun bir anayasa hazırlama taahhüdünde bulunmasına karşın, uzun süre bu yönde bir adım atmadı. Bu manda yönetimi altında o günkü ismiyle “Sancak” olarak adlandırılan Hatay’ın durumu, “özel bir statü” verilmesi karşılığında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması esas alınarak düzenlenmiş; sonrasında Lozan Barış Antlaşması’nda, Ankara Antlaşmasının aynen korunması ilkesi Türkiye ile Fransa arasında temel alınmıştı¹. Bu nedenle Fransa, 1924 yılında Sancak’ta 12 üyeli bir Sancak Meclisi oluşturdu. 1925 yılında, Fransızca ve Arapça yanında Türkçe resmi dil oldu. Aynı yıl Sancak doğrudan Suriye Hükümetine bağlanmış olsa da, Ankara Antlaşması’ndaki “özel statü” Sancak’ın yönetiminde devam etti. Öte yandan, Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırı konusundaki görüşmeler, 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan “Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi” ile sonlandı. Bu sözleşme ile sınır çizgisi belirlenirken, Sancak’ın “özel statüsü” devam ettirildi.

Fransa mandası altında Suriye’de sürekli toplumsal hareketlilikler kendini gösterirken; özellikle Arap milliyetçileri (Vataniler) bağımsız bir Suriye kurma adına girişimlerde bulunuyordu. 1936 yılı ile birlikte Arap milliyetçileri, Fransa yönetimine karşı ülke içinde gösteriler düzenlerken, zaman zaman karşılıklı çatışmalar yaşandı. 1936 yılı Mart ayı ile birlikte Arap milliyetçileri ile Fransa Hükümeti arasında Paris’te Suriye’nin statüsü hakkında başlayan görüşmeler, 9 Eylül tarihinde imzalanan anlaşma ile sonuçlandı². Antlaşmanın 3. Maddesi şöyle idi: “*Yüksek Akid Taraflar Manda rejiminin sona erdiği gün, Fransız Hükümeti*

¹ Milli Mücadele Dönemi Türk Fransız İlişkileri için Bkz.: Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994; Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 8, S 23 (Mart 1992), ss. 273-308; İsmail Soysal, “Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)”, **Belleten**, C 57, S 188, ss. 959-1044.

² Ayrıntı için Bkz.: Yusuf Kodaz, “Bağımsız Suriye için atılan ilk adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 35, S 59, ss. 213-237.; Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, “Sancak’ta Fransız ‘Mandat’ Yönetimi ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 20, S 60 (Kasım 2004), ss. 687-704.

tarafından Suriye ile ilgili olarak ya da bu memleket adına imzalanan bütün antlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye Hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaktır”³. Antlaşmanın bu ilgili maddesi ile Hatay üzerindeki egemenlik hakkının Suriye’ye geçeceği görülüyordu. Bu durum Türkiye’yi çok rahatsız ederken; Suriye tarafından Sancak’ın geleceğine yönelik ifade edilen beyanlar sonrası Türkiye konuyu hemen Milletler Cemiyeti’nin gündemine taşımıştı. Milletler Cemiyeti’nin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Hatay konusunda Türk ve Fransız Hükümetleri arasında görüşmeler yapılmasını teklif ederken; Fransa, bu görüşmelere Suriye’nin de katılmasını önermişti. Türkiye, Fransa’nın konuya olan yaklaşımından duyduğu rahatsızlık sonrası 9 Ekim 1936’da Fransız Hükümeti’ne bir nota vermişti. Fransa, konunun çözümünde Milletler Cemiyeti’nin rol almasını teklif etmiş; Türkiye’de bunu kabul etmişti.⁴

The Times gazetesi 1936 yılı Aralık ayı ile birlikte Hatay konusuyla ilişkili haberlere sütunlarında daha sık yer vermeye başlamıştı. Gazete, Türk ve Fransız hükümet yetkilileri arasında devam eden görüşme trafiğine elinden geldiğince tarafsız yaklaşan bir yayın siyaseti takip etmeye özen göstermişti. Türklerin, Fransa’nın aynı Suriye ve Lübnan örneğinde olduğu gibi Hatay’a tam bağımsızlığını vermesi gerektiği yönünde bir politika takip ettiğini; öte yandan Fransız hükümetinin ise Türk tarafının taleplerini faydalı görmediği yolunda yorum getirmişti⁵. The Times’a göre, Paris’te taraflar arasında geçen görüşmeler yararsız geçiyordu. Türk tarafının sorunun çözümü yolunda konuyu Milletler Cemiyeti’ne taşımayı düşündüğünü, buna Fransa’nın itirazının olmadığına sütunlarında yer verirken; Türklerin, tam bağımsız bir Sancak [Hatay] arayışı içinde olduklarını; Fransızların önceliği ise İskenderun’da yaşayan halkların haklarının Fransa ile Suriye arasında

³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s. 127.

⁴ Gönlübol, Sar, a.g.m., s. 128.

⁵ “Turkish Claim For Full Independence”, **The Times**, 5 Aralık 1936, s. 11.

imzalanan bağımsızlık anlaşması kapsamında korunmasıydı. Görüşmeler sırasında verilen rakamlara vurgu yapan gazete, İskenderun'da yerleşik bulunan Türklerin, toplam nüfusun % 39'undan fazla olmadığını ifade ederken; gazetenin muhabiri, Sancak sorununun her türlü uluslararası entrika ve hırsla kolayca kurban olabilecek bir nokta üzerinde ilerlediğine vurgu yapıyordu⁶.

The Times gazetesi, Sancak'la ilgili haberlere yer vermeye başladığı günlerde; Sancak'ın tarihsel ve toplumsal yapısı hakkında okuyucularına bilgi veren bir makale yayınlamıştı⁷. Bu makalede, Haçlı Seferlerinden beri Sancak'ta önemli oranda Türkçe konuşan bir nüfusun bulunduğunu, bunların bir kısmının kendisini Türkmen olarak tanımladığını; bu insanların ikinci dil olarak Arapça konuşmalar da, kendilerini Türk hissettiklerine değiniliyordu. Bölgede Türklerin haricinde Araplarla, büyük bölümü Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgeye gelen Ermeni mültecilerden oluşan Hristiyanlar ile Kürtlerin ve Arap Alevileri yani Nusayrilerin yaşadığı ifade ediliyordu. Türklerin, Türk Hükümeti'nin iddiasının aksine, Sancak'ta çoğunluk oldukları kesin olmasa da, nüfusun en büyük parçasını oluşturduklarına değinen gazete, bölgede yaşayan Hristiyanlar ile Nusayrilerin özerk bir yönetime karşı olmadıkları ifade ediliyordu. 1921 tarihli Ankara Antlaşmasının önemini ifade eden gazete, bu antlaşma ile Sancak'ta yaşayan Türklerin dil ve kültürlerini koruyan bir özel statüye sahip olduklarını; Suriye'nin geleceğinin tartışıldığı her ortamda Türklerin haklarının her zaman dikkate alındığına değiniliyordu. Fakat Fransa ile Suriye arasında imzalanan son bağımsızlık anlaşmasında, Türklerin bu hassasiyetleri dikkate alınmamıştı. En büyük eleştiri konusu, Suriye'ye bağlanmış görülen İskenderun'un durumunun açık olarak ortaya konulmamış olmasıydı. Gerek Suriye gerekse Lübnan Hükümetleri soruna farklı yaklaşırken; Türk kamuoyunun ise İskenderun ve Antakya'daki Türklere ilgisiz kaldığına değinen gazete, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in TBMM'nin yasama yılı açılışında yaptığı konuşmasında

⁶ "Future of Alexandretta", **The Times**, 5 Aralık 1936, s. 11.

⁷ "France, Turkey and Syria", **The Times**, 5 Aralık 1936, s. 13.

Sancak’ın geleceğinin “*Türk Milleti için en önemli sorun*” olarak nitelenmesinden sonra konunun Türk kamuoyunun dikkatini çektiği ifade ediliyordu⁸. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM’nin yasama yılı açılış konuşmasında Hatay Sorununa ilişkin şu ifadelerde bulunmuştu: “*Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan ‘İskenderun-Antakya’ ve havâlisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler*”⁹.

Atatürk, Hatay sorununa yönelik çözüm stratejisini de şöyle ortaya koymuştu: “Biz vaktiyle İskenderun Sancağı adı altındaki vatan parçasını bir takım şartlarla ve muvakkat kaydı ile Fransız otoritesine bırakmıştık; o zaman mevcut olmayan Suriye’ye değil. Buna binaen o yerlerin Suriye ile ve tabii olarak Manda şartları ile hiçbir ilgisi yoktur. Şimdi Fransa Hükümeti, mademki Ortadoğu’daki durumunu ve Mandası altındaki Suriye ve Lübnan’a istiklal vadediyor; esasen Fransız otoritesi altında, imtiyazlı bir idareye sahip bulunan sancağın da, hatta Suriye ve Lübnan’dan çok evvel, istiklale kavuşması tabii ve mantık icabıdır”¹⁰. Atatürk’ün söylemi ile Türkiye’nin Hatay konusuna bakışı en başından itibaren, bölgenin bağımsız bir devlet statüsü kazanmasıdır ki Türkiye, bu tezini birkaç ay içinde başta Fransa olmak üzere tüm Dünya’ya kabul ettirmeyi başaracaktır.

The Times, 5 Aralık tarihli nüshasında Sancak’a ilişkin yapmış olduğu makalenin Türk kamuoyunda büyük bir memnuniyet yarattığını, tüm gazetelerin bu makaleyi haber yaptığını okuyucularıyla paylaşıyordu. Gazete, şimdilik Türk kamuoyunun Fransa’ya yönelik şiddetli bir öfke beslemediğini; asıl tepkinin Suriye’de gerçekleştirilen Parlamento seçimlerine Türklerin katılımını sağlamak adına onlara

⁸ “France, Turkey and Syria”, **The Times**, 5 Aralık 1936, s. 13.

⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 410.

¹⁰ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 553-554.

baskı yapan yerel Fransız ve Suriyeli yetkililere olduğu ifade ediliyordu. Yerel yetkililerin Türklere yönelik baskılarını arttırmaları halinde Türk hükümetinin, Sancak'taki Türkleri korumak adına aktif önlemler alacağına dikkat çekiyordu¹¹. Fransa, Kasım ayı içinde Suriye Meclisi için yapılan seçimlere Türklerin katılımını sağlamak adına çeşitli baskı yollarına gitmiş, fakat tüm baskıya rağmen Türklerin büyük çoğunluğu seçimlere katılmamış; hatta Ermeni ve Musevilerin büyük bir kısmı da bu boykota katılmıştı¹².

Fransız yetkililerin Sancak'ta aldıkları bir dizi önlem, bölgede tansiyonun artmasına neden olurken; Türk Hükümeti konuyu Milletler Cemiyeti'nin gündemine taşımıştı. Türk Hükümeti'nin önceliği, Sancak'ta yaşayan Türklerin, tehlike altında olan yaşam ve özgürlüklerini koruyacak, tansiyonu düşürecek bir dizi acil geçici önlemler alınmasıydı¹³. Türk tarafı, Fransız ve Suriyeli güçlerin Sancak'tan çekilmesini; Milletler Cemiyeti'ne bağlı birliklerin bölgede güvenliği sağlamasını; bu süre içinde Türk, Fransız ve Suriyeli güçlerin bölgeden uzak durmasını teklif etmiş; Fransızlar bu teklife ilk önce sıcak bakmasalar da, sonrasında bir dizi askeri birliklerini bölgeden çekeceklerdi¹⁴. Fransız yetkililer, Türklerin tezlerine karşı, bölgede yaşayan Arapların fikirlerini Milletler Cemiyetine taşımayı uygun görmüştü. Fransızlara göre Fransa-Suriye Anlaşması, birleşik bir Suriye yaratma yolunda Araplardan büyük bir destek görüyordu ve eğer Cemiyet, Sancak'ın Suriye'den ayrılması yolunda bir karar alırsa, Suriye'nin bağımsızlığı parçalanabilir; bu durum Fransa'nın çabalarını geçersiz kılabilirdi¹⁵.

Türkiye Hükümeti, Fransa'ya dört öneri sunmuştu. Bunlar; 1- Özerk Sancak'ın bağımsızlığı, 2- Suriye ve Lübnan'ında içinde yer alacağı bir federasyon, 3- Sancak'ın silahsızlandırılması, 4- İskenderun Limanı'nın bir bölümünün Türkiye'ye kiralanması¹⁶. Türk Hükümeti,

¹¹ "Turkey and The Sanjak Of Alexandretta", **The Times**, 9 Aralık 1936, s. 13.

¹² Soyak, **a.g.e.**, s. 535.

¹³ "Franco-Turkish Dispute", **The Times**, 10 Aralık 1936, s. 13.

¹⁴ "Alexandretta Dispute", **The Times**, 15 Aralık 1936, s. 15.

¹⁵ "Alexandretta Dispute", **The Times**, 16 Aralık 1936, s. 13.

¹⁶ "New Turkish Proposals", **The Times**, 11 Ocak 1937, s. 14.

Lübnan ve Suriye’de uygulanan idari süreçlerin Sancak konusunda da yürütülmesi gerektiği; sonrasında üç özerk devlet arasında bir federasyonun kurulabileceği üzerinde duruyordu. Fransa, bağımsızlık gibi Suriye’nin toprak bütünlüğünde değişim içeren her hangi bir görüşme başlığına sıcak bakmazken; Suriye devleti içinde tamamen özerk bir Sancak yönetimi kurulmasına ilişkin görüşmelere hazır olduğunu ifade ediyordu¹⁷. Hatta Fransız yetkililer Hatay için bağımsızlık tabirini kullanmak yerine daha esnek bir deyim aramaya başlamış “*Ayrı Varlık*” anlamına “*entite distincte*” deyimini gündeme getirmişti¹⁸. The Times, Fransa’nın Türkiye’nin teklifleri karşısında yaşadığı bazı çelişkileri konu ediliyordu. Fransa, Türkiye’nin İskenderun Limanından bir bölümü kiralamak istemesini, Almanya ile Polonya arasında Versay Antlaşmasından beri gelen bir sorun olan “Danzig Koridoru”¹⁹ tarzında bir krize yol açabileceği endişelerini yaşıyordu. Ayrıca Sancak konusunda yapılacak bir revizyonun daha önceleri Alman kolonileri olan Afrika’daki Fransız manda yönetimlerine yönelik değişim taleplerinin yanında Fransa mandası altında olan tüm bölgelerde aynı özgürlük taleplerinin gelmesini de beraberinde getirebilirdi²⁰.

Yapılan görüşmeler sonrası, 22 Aralık 1936’da Milletler Cemiyeti’nde alınan karar sonrası, üç kişilik bir gözlemci heyetinin Sancak’a gönderilmesine karar verilmişti. Fransa, mandater bir devlet olarak, kendi devlet haklarının ihlali anlamına gelen böyle bir heyetin bölgeye

¹⁷ **The Times**, 11 Ocak 1937, s. 14.

¹⁸ İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk- Fransız Siyasal İlişkiler (1936-1939), **Belle-ten**, C 49, S 193 (Nisan 1985), s. 87. (79-109)

¹⁹ Birinci Dünya Savaşı sonrası İtilaf Devletleri’nin Almanya ile imzaladığı Versay Barış Antlaşması ile Alman İmparatorluğu’nun toprakları parçalanmıştı. Doğu’da Polonya devleti oluşturulurken, bu devletin Baltık Denizine açılmasını sağlayan bir koridor oluşturuldu. “Danzig Koridoru” denilen bu bölge Almanya’nın Doğu Prusya denilen parçası ile olan kara bağlantısını kesmişti. Nazi Almanyası, Doğu Prusya topraklarına ulaşmak adına, bu koridorun ortadan kaldırılmasına yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştı.

²⁰ Türkiye ile Fransa arasında, Hatay’daki Türkleri korumak adına Türk Birliklerinin Hatay’a girmesine izin veren anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, Almanya’daki Nazi rejimi de, kendi ülke sınırları dışında yaşayan Alman nüfusa yönelik bu tarz bir sürece gitme yolunda mesajlar vermeye başladığı The Times gazetesi sütunlarında zaman zaman yer alacaktır. “Germany and Turkey”, **The Times**, 9 Temmuz 1938, s. 11.

girmesine izin vermiş olmasını, bir uzlaşma düşüncesinin ürünü olarak görülmesini istemişti. Öte yandan Fransa, tarafsız bir askeri birliğin Sancak bölgesine girmesine asla izin vermeyeceğini ifade etmişti. Fransa'nın bu düşüncesine, bir mandater devlet olarak İngilizlerde, destek vermişlerdi²¹. Üç kişiden oluşan heyet içinde Norveçli Hr. Hans Holstad, Hollandalı M.L.J.J. Caron ile İsviçreli Albay Charles von Wattenwyl yer almıştı. Heyet en kısa sürede Sancak'a giderek, 31 Ocak 1937 tarihine kadar, Cemiyete bir rapor sunacaktı²².

Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkilerine The Times Gazetesi'nin Bakışı

1937 yılı Ocak ayı ile birlikte The Times gazetesi, Sancak sorunundan dolayı, Türk kamuoyunda Fransa aleyhine başlayan tepkilerin Fransa'da yarattığı üzüntüyü "*Regrets in France*" başlığı altında okuyucularına sunarken; iki ülke arasında devam eden bu sorunun büyümesi halinde, Alman Nazi iktidarının da dikkatini bölgeye çevirebileceğine vurgu yapıyordu²³. İlave olarak gazete, Ocak ayının ilk haftasında Atatürk'ün Konya'da askeri birlikleri ziyaret edişini, Fransa'nın bu ziyaretten duyduğu rahatsızlığı sütunlarına taşıyordu²⁴. Gazetenin Fransa'daki muhabirinden alınan bilgilerde, özellikle Atatürk'ün ülke içinde yaptığı ziyaret ve görüşmeler sonrası, Türkiye'nin Sancak'a yönelik bir müdahalede bulunma olasılığının, Fransa'da yarattığı rahatsızlık dile getiriliyordu²⁵. The Times'in İstanbul muhabiri, son günlerde Türk Hükümetinin, Sancak'ta yaşayan Türklerin haklarını koruma adına, Fransa'ya yönelik artan öfkесinin arkasında, sınırlarını Suriye'ye yönelik genişletme arzusunun yattığını; fakat Türk Hükümetinin bunu inkar ederek, bu çabalarının sadece anlaşmalardan doğan haklarını koruma arayışları olarak görülmesi gerektiği üzerinde duruyordu²⁶.

²¹ "Alexandretta Dispute, British Attitude", **The Times**, 17 Aralık 1936, s. 15.

²² "League Mission For Alexandretta", **The Times**, 22 Aralık 1936, s. 11.

²³ "*Regrets in France*", **The Times**, 7 Ocak 1937, s. 12.

²⁴ "Uneasiness in Paris", **The Times**, 8 Ocak 1937, s. 12.

²⁵ "Ambassador's Talk in Paris", **The Times**, 8 Ocak 1937, s. 12.

²⁶ "Hope Of Amicable Solution", **The Times**, 9 Ocak 1937, s. 12.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 6 Ocak 1937’de trenle İstanbul’dan Eskişehir’e gelmiş ve burada Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile görüşmüştü. Bu görüşme sonrası doğrudan Konya’ya giden Gazi, burada askeri birlikleri denetlemiştir²⁷. Atatürk, neden bu şekilde bir davranışta bulunduğunu şöyle açıklamıştı: “*Ben, bir askeri hareketin başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati; Hatay’daki Türk çoğunluğunun muahedelerle de kabul edilmiş açık haklarını korumak bahsinde ne derece hassas ve azimli olduğumuzu, işin bir takım oyunlarla veya ihmallerle sürüncemede kalmasına katıyen tahammülümüz olmadığını göstermek için ihtiyar ettim ve tertibimi mahsus derhal şayi olabilecek bir yerde, her memlekete mensup bir takım istihbarat memurlarıyla dolu olan bir otelde yaptım. Kısacası Fransızların meseleyi uzatıp dejenere etmeye çalıştıklarını, müstemleke memurlarının şuursuz ve insafsız hareketlerini gün geçtikçe arttırdıklarını, bizim hükümetin de işi, lüzumu kadar sıkı tutmadığını görüyordum*”²⁸. Olayların akış ve gelişimine baktığımızda, gerçekten de Atatürk’ün öngörülleri gerçekleşmiş; Fransız ve Suriyeli idareciler işin ciddiyetinin farkına varmıştı. Ayrıca Türk Hükümet yetkililerinin Hatay sorununun ciddiyetini başlangıçta yeterince kavrayamadığı; hatta Başbakan İsmet İnönü ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın, Fransa ile olası bir savaş durumundan dolayı çekince yaşadıkları; Atatürk’ün tüm bu çekince ve tereddütleri bertaraf ettiğini ifade edebiliriz.

Türkiye’nin Hatay konusunda giderek artan öfkesi yanında uluslararası ilişkilerin karışık, gergin ve tehlikeli bir durum aldığı bir zamanda, Fransa’nın, Doğu Akdeniz’de güçlü ve istikrarlı bir ülke olan Türkiye ile ilişkilerini gerginleştirmesi, Fransız kamuoyunun bakış açısını değiştirmesine neden olacaktı. Başlangıçta, Türk tezlerinin aleyhine olan Fransız matbuatında, Aralık 1936 yılından itibaren Türk tezine yakın pek çok haber yer almaya başlamıştı. Bu haberlerin özetinde, Türklerle dostluğun tehlikeye sokulmaması gerektiği açık bir

²⁷ Utkan Kocatürk, KAYNAKÇALI Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 542.

²⁸ Soyak, a.g.e., s. 577.

şekilde ifade ediliyordu²⁹. Bu değişim, Fransa Hükümeti'nin başlangıçtaki görüş ve düşüncelerinin değişimine ve Türk tezlerine yaklaşmasına neden olacaktı. Fransa'ya göre işi aceleye getirmenin bir anlamı yoktu, çünkü 1936 antlaşmasına göre Suriye'nin tamamen bağımsız olmasına üç yıl vardı. Fakat gerek Irak deneyimi gerekse Filistin'de yaşananlar sonrası Türk Hükümeti'nin Sancak bölgesinde yaşayan Türklerin geleceği hakkında endişeler yaşaması yeterince gerçektir. The Times'a göre, Türk dış politikası, çok akıllıca ve barışseverdi. Son günlerde Türk tarafından çıkan öfkeli tepkiler yerini sakinliğe bırakırken; Ankara'dan sorunun çözümü yolunda gayet yapıcı öneriler gelmeye başlamıştı³⁰.

The Queen's College'in öğretim üyelerinden Walter Ettinghausen, "Sancak" konusunda The Times gazetesi editörüne yönelik kalemeye aldığı yazısında ilginç tespitlerde bulunuyordu. Ettinghausen, yaklaşık %40'a yakın bir Türk nüfusun bulunduğu Sancak bölgesinin kaderini Suriyeli Milliyetçilerin tartışmalı merhametine bırakılmayacağı konusunda Türklerin ortaya koyduğu tezlerin haklı olduğunu ifade ederek; bölgede yaşayan Hristiyan ve Yahudi azınlıklara dikkat çekiyordu. İskenderun ve Antakya bölgesine yaptığı bir ziyaretini aktaran yazar, bölgede yaşayan Hristiyan bir arkadaşının, kendilerini Müslüman çoğunluğa karşı yıllarca koruyan Fransa yönetimine yönelik memnuniyetlerini ifade ettiklerini fakat Fransa'nın bölgeden çekilmesinden sonra akıbetlerinin ne olacağı konusunda endişe yaşadıklarını ifade ediyordu. Halep'te yaşayan Yahudiler de aynı düşünceye sahipti. Suriye ile Fransa arasında imzalanan anlaşma sonrası bölgede yaşayan azınlıklar kaçınılmaz olarak bir tercihte bulunmakla karşı karşıya kalmışlardı: Ya Şam milliyetçiliği ya da Türkler. Ettinghausen, bu ikilem içinde Sancak'ta yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin, Türk hâkimiyetini daha hoş görebileceklerini ifade ediyordu³¹. Fransız istatistiklerine göre Hatay'da 219 bin olan nüfusun %39,7'si Türk, % 28'i Alevi,

²⁹ Soyak, **a.g.e.**, ss. 566-569.

³⁰ "Alexandretta", **The Times**, 12 Ocak 1937, s. 13.

³¹ "The Alexandretta Dispute", **The Times**, 9 Ocak 1937, s. 13.

% 11’i Ermeni, %10’u Sünni Arap, %9’u Rum Ortodoks, %3’ü Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenliydi³². 1937 yılı ile birlikte gazete, bölgede meydana gelen toplumsal çatışmalara ilişkin haberlere yer vermeye başlamıştı. Örneğin, 10 Ocak 1937’de, Milletler Cemiyeti heyetinin bölgede gözlemler yaptığı sırada, Antakya’da Türk ve Araplar arasında çıkan bir çatışmada bir kişinin öldüğü ve sekiz kişinin yaralandığı haberine yer verilmişti³³.

The Times, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın ifadelerinden, Türklerin, özelde Sancak sorunu genelde Orta Doğu’daki sorunların çözümü yolunda, İngiltere’nin aktif bir rol oynamasına sıcak baktığı yolunda haberlere yer vermeye başlamıştı³⁴. Fakat İngiltere’nin endişelendiği konuların başında, Sancak konusunda alınacak kararların, Mandater ülkelerin denetiminde olan diğer bölgelere örnek teşkil edecek olmasıydı. Yani İngiltere, Fransa gibi, Sancak’ın bağımsızlığı yolunda alınacak bir kararın, diğer manda yönetimi altında olan ülkelere emsal olmasından çekiniyordu³⁵. 21 Ocak 1937’de Cenevre’de başlayan Milletler Cemiyeti toplantısının ana gündemini Sancak sorunu oluşturuyordu. Türk ve Fransız temsilciler arasında yürütülen görüşmeler, kimi zaman gergin geçse de, arabuluculuk rolü üstlenen İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden girişimleri sonrası, taraflar arasında uzlaşma yolunda önemli bir ilerleme sağlanmıştı. Yakın Doğu’da mandater bir güç olan İngiltere açısından sorunun çözümü önem arz ederken, İngiliz politikası içinde “The Levant[Doğu]”ta barış bir gereklilik arz ediyordu. Gazetenin muhabirine göre, Milletler Cemiyeti’nde süren görüşmelerde Türk delegasyonu, sonuca ulaşma yolunda çok iyi işler yapmıştı³⁶. Yapılan görüşmeler sonrası, 27 Ocak’ta alınan kararlarla, Suriye Devleti çatısı altında Sancak, iç işlerinde tamamen bağımsız olan bir özel rejime tabi olacak; dış ilişkiler ile dış ticaret Suriye devletinde olacak; bölge askersizleştirilecek, askeri

³² Soysal, a.g.m., s. 90.

³³ “New Turkish Proposals”, **The Times**, 11 Ocak 1937, s. 14.

³⁴ “France and Turkey”, **The Times**, 23 Ocak 1937, s. 12.

³⁵ “British Attitude”, **The Times**, 21 Ocak 1937, s. 11.

³⁶ “Progress at Geneva”, **The Times**, 25 Ocak 1937, s. 11.

düzen hakkında bunu garanti altına alacak bir anlaşma için Türkiye, Fransa ve Suriye arasında görüşmeler yapılacaktı. Milletler Cemiyeti yüksek bir komiser atayacak, ayrıca Cemiyeti'nin onayı olmadan Sancak'ın statüsünde her hangi bir değişim yapılamayacaktı³⁷. Sancak'taki resmi dil Türkçe olurken, ikinci resmi dilin seçimi cemiyete bırakılmış, sonrasında Arapça olarak belirlenmişti. Gazeteye göre, Türk Hükümeti görüşmeler sırasında takındığı uzlaşmacı tavırlarla çözümden yana olduğunu göstermişti; fakat taraflar arasında yaratılan bu uzlaş ortamını bozması muhtemel olan en önemli gelişme Sancak'ın dili ve yönetimi konusunda söylemlerde bulunması olası olan Suriyeli milliyetçilerin tavrı olacaktı³⁸. Milletler Cemiyeti'nde görüşmeler sona erecek, taraflar arasında anlaşma sağlandığında, gerek Türk Dışişleri Bakanı Aras, gerek Fransa Dışişleri Bakanı M. Delbos, görüşmeler sırasında arabuluculuk rolü üstlenen İngiliz Dışişleri Bakanı Mr. Eden'e, adaletli ve eşit davrandığı için teşekkür ediyordu. Mr. Eden'de hem Fransa'ya hem de Türkiye'ye uluslararası barışa katkı sağlamalarından dolayı teşekkür etmişti³⁹.

Milletler Cemiyeti nezdinden Hatay konusunda varılan uzlaş, Türk dış politikası adına büyük bir başarı olarak görülmüştü. Türkiye, geline bu noktadan son derece memnunken, Başbakan İsmet İnönü, TBMM'de yaptığı konuşmada, bu başarının arka planındaki gelişmeler hakkında bilgi vermişti. İnönü, Hatay sorununda Türkiye'ye desteklerini esirgemeyen Sovyet Rusya ve İngiltere'ye teşekkür ederken, bu sorunda İngiltere'nin oynadığı rolü şu sözleriyle ifade ediyordu: *"Bu meseleye İngiliz Hariciye Nazırı, bütün Türkiye'yi mütehassis edecek bir mebzuliyetle emek sarf etmiştir. İngiltere'nin vaziyeti ilk günden itibaren iki dost memleket arasında, her ikisini memnun edecek bir hal tarzı bulmak için ciddi bir kaygı besler halde idi... İngiltere, Hatay davasında Fransızlarla Türkler arasında bir uzlaşma olması için, sarf ettiği emeklerin müspet bir neticeye varmış olduğundan, ne kadar memnuniyet hissederse, Türk efkar-ı umu-*

³⁷ "Alexandretta", **The Times**, 25 Ocak 1937, s. 12.

³⁸ "A Scheme for the Sanjak", **The Times**, 27 Ocak 1937, s. 15.

³⁹ "Alexandretta, Settlement Of New Status", **The Times**, 28 Ocak 1937, s. 13.

miyesinin İngiliz politikasına karşı beslediği itimadın ayrıca kuvvetlendirilmemesinden de memnuniyet hissetmekte haklı olacaktır”⁴⁰. İnönü, Meclis konuşmasına Hatay sorununa en başından beri ciddiyle eğilen Cumhurbaşkanı Atatürk’e teşekkür ederek son vermişti.

27 Ocak’ta varılan uzlaşma sonrası, Hatay’ın statü ve anayasasını hazırlamak üzere İngiliz, Belçikalı, Hollandalı, Türk ve Fransız uzmanlardan oluşan bir heyet oluşturulmuştu. Türkiye adına heyete Numan Menemencioglu tayin edildi. Taraflar arasında yapılan uzun görüşmeler sonrası, Hatay’ın statüsünü tamamlayan Türkiye-Fransa Anlaşması ile Türkiye-Suriye sınırlarını netleştiren anlaşma 29 Mayıs 1937 tarihinde Cenevre’de imza edildi. Hatay’ın statü ve anayasasının yürürlüğe giriş tarihi olarak da 29 Kasım 1937 tarihi kararlaştırılmıştı. Fakat bölgede toplumsal olaylar, özellikle Türklerle Araplar arasında karşılıklı çarpışmaların devam ettiği görülüyordu. 4-5 Mayıs 1937’de Antakya ve İskenderun’da Araplarla Türkler arasında çıkan çatışmalar sonrası aralarında bazılarının ağır olduğu 15 kişi yaralanmış, olaylar sonrası Hatay’da olağanüstü hal ilan edilmişti. Şam’da büyük katılımlı gösteriler düzenlenirken, Arap milliyetçileri nutuklar söylüyordu. Suriye’nin kasabalarındaki dükkanlar protesto adı altında kapatılmıştı. Tüm bu olayların arkasında Milletler Cemiyeti’nde taraflar arasında imzalanan anlaşmayı kabul etmeyen ve kendilerine “Milliyetçi Blok” denilen Arap Milliyetçileri vardı. Türk Hükümeti olaylar sonrası sınıra ordu birlikleri yönlendirmişti. The Times’a göre, Suriye’de heyecan dalgalarının artmasında, pek çok politik Arap liderin, Fransa tarafından affedilerek, ülkesine dönmesinin payı vardı⁴¹. Öte yandan Hatay’ın statü ve anayasasının yürürlüğe gireceği tarih olan 29 Kasım 1937’de, Türk halkının yapmak istediği kutlama ve törenler Fransız yetkililer tarafından engellenmiş, kasaba ve köylerde toplanan halk, polis ve jandarma tarafından zorla dağıtılmış, yapılan taklar yıkılmıştı⁴².

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, C 15, 30. Birleşim(29 Ocak 1937), s. 160-161.

⁴¹ “Riots Between Turks and Arabs”, **The Times**, 8 Haziran 1937, s. 15.

⁴² Soyak, **a.g.e.**, s. 606.

Hatay'da, 15 Nisan 1938 tarihine kadar yapılması gereken seçimlere yönelik Türk Hükümeti'nin hassasiyetleri önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Seçim talimatnamesi hazırlamak üzere bölgede bulunan uluslararası heyetin Hatay'da yürüttüğü faaliyetlere Fransız memurlar çeşitli engeller çıkarıyordu. Heyetin, Türk halkı ile serbest temasını güçleştirmek ve nüfus oranını kendi istekleri lehine değiştirmek yolunda her türlü oyun ve hilelere başvurulmaktaydı. Türkiye, Hatay'da yaşanan gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı ve heyet tarafından hazırlanan seçim talimatnamesine, Dışişleri Bakanı Aras nezdinden itiraz etti. Milletler Cemiyeti nezdinden yürütülen görüşmelere, Mr. Unden ve onun iki yardımcısından oluşan bir heyet yön veriyordu. Bu heyetin tavsiyesi sonrası İsveç, İngiltere, Fransa, Türkiye ve Belçika'dan teşkil bir komitenin oluşması kararı alınmış ve bu komite seçime ilişkin her kararı almakla yükümlü kılınmıştı.⁴³

The Times Gazetesi Sütunlarından Hatay'ın Bağımsızlığı

Hatay'da seçmen kayıt çalışmaları 3 Mayıs 1938 tarihinde başlamıştı. Milletler Cemiyeti heyetinin kontrolü altında, yer yer kurulan kayıt büroları, müracaat edenlerin ilkin nüfus teskerelerini görüyor, sonra kendilerine hangi cemaate mensup oldukları soruluyor ve verdikleri cevaplara göre kayıtları yapılarak ellerine her camia için ayrı renkte hazırlanmış olan seçim kartları veriliyordu. Fakat kayıt işlemleri başlar başlamaz, Türkleri azınlığa düşürmeye yönelik, hile ve yalan mekanizmaları ortaya çıktı. Suriye ve Lübnan'dan kamyonlarla adamlar taşınıp, nüfus teskeresi verilerek, kayıt bürolarına sevk ediliyordu. Bir kısım Türkler, Alevi Müslüman denilerek, farklı bir cemaat olarak kaydediliyor; hatta bazıları Sünni Müslüman adı altında kayıt altına alınıyordu. Kontrol komisyonu ise bu yaşananlara ses çıkarmıyordu⁴⁴.

⁴³ "Stronger Resolution", **The Times**, 01 Şubat 1938, s. 13.

⁴⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 611.

Öte yandan Türk Hükümeti Hatay’da Fransız idareciler tarafından seçim çalışmalarını engelleme yönündeki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlıkları Milletler Cemiyeti’ne şikâyet etmişti. Türk tarafı, Fransa’nın, Hatay’daki Türk çoğunluğunun hakimiyetini engellemeye yönelik faaliyetlerde bulunduğu iddiasını öne sürmüştü⁴⁵. The Times, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın, Hatay’daki seçimlere ilişkin Meclis’te Fransa’yı suçlayan konuşmasına sütunlarında yer vermişti. Aras, Hatay’da yapılacak seçimlerde Türklerin güzel sonuçlar almasını engellemek adına Fransa’nın elinden gelen her çabayı sergilediğini; Fransızların Hatay sorununun çözümüne ilişkin sürekli gerçekleştiremedikleri sözler verdiklerini ifade ederek; Türk Fransız ilişkilerin gelecekte iyi gelişim göstermesi önündeki en önemli adımın Hatay konusundaki zorlukların aşılması olarak belirtmişti⁴⁶. Öte yandan gazetenin Ankara muhabiri, gerek İngiltere gerekse Amerika’dan Atatürk’ün hastalığına ilişkin gelen telgraflardan Ankara’nın çok rahatsız olduğunu ifade ederek son dönemde Fransız gazetelerindeki Türk düşmanlığı üzeri yayınlanan haberlere de, Ankara’nın tepkisinin büyük olduğuna değiniyordu. Muhabir, Atatürk’ün sağlığının yerinde olduğunu, kendisinin 19 Mayıs törenlerine katıldığını, Yugoslavya Savunma Bakanı General Maritch ile uzun görüşmeler yaptığını belirterek; Atatürk’ün Mersin’e gitmek üzere Ankara’dan ayrıldığını gazetesine bildiriyordu⁴⁷. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Hatay sorununun çözümünün uzamasından son derece rahatsızdı. 1937 yılında Ankara Palas’ta düzenlenen Cumhuriyet balosunda İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinin bulunduğu ortamda Hatay konusunun bir an önce çözümü üzerinde durarak, “*Bu işte benim onurum ortaya konulmuştur, ben hiç yenilmedim, yenilmem*”⁴⁸ ifadelerinde bulunmuş olan Atatürk, yabancı basında hastalığı adına çıkan haberlere bir yanıt vermek ve Hatay’da Türklere yönelik baskı yapan Fransız yöneticilere bir uya-

⁴⁵ “Turkish Protest to League”, **The Times**, 23 Mayıs 1938, s. 16.

⁴⁶ “Turkish Relations With France”, **The Times**, 30 Mayıs 1938, s. 14.

⁴⁷ “French Propaganda in Alexandretta”, **The Times**, 23 Mayıs 1938, s. 16.

⁴⁸ Soysal, a.g.m., s. 91.

rıda bulunmak adına, ölümünden önceki son yurt içi seyahatini Mersin ve Adana'ya yapmak üzere 19 Mayıs 1938'de Ankara'dan ayrılmıştı. 20 Mayıs'ta Mersin'de askeri birliklerin geçit törenlerini izleyen Atatürk, birkaç gün burada kalarak, bölgede incelemelerde bulunmuştu. 24 Mayıs'ta Tarsus üzerinden Adana'ya geçmişti. Adana'da, piyade ve topçu birliklerinin geçit törenini izledikten sonra akşam saatlerinde Ankara'ya hareket etmişti⁴⁹. Bu uzun ve yorucu seyahat sonrası 26 Mayıs'ta Ankara'dan İstanbul'a gitmek üzere trenle hareket eden ve hastalığı iyice artan Atatürk bir daha Ankara'ya dönemeyecekti. Atatürk'ün, birkaç gün süren Mersin ve Adana seyahatinin etkisi hemen Hatay'da hissedilmişti.

Hatay'daki seçimlere ilişkin Türkiye ile Fransa arasında gergin ortam, bölgede toplumlar arasında etnik çatışmaları da beraberinde getiriyordu. Haziran ayı başında Antakya'da, Türklerle Araplar arasında meydana gelen ve yedi kişinin ölümü ile sonuçlanan olaylar nedeniyle, seçmen kayıtları için bölgede bulunan Uluslararası Komisyon çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştı⁵⁰. Çıkan olaylar sonrası Fransız Yüksek Komiseri Comte de Martel bölgede sıkıyönetim ilan etti⁵¹. Hatay konusunda Türk taleplerine karşı Suriye'nin çeşitli şehirlerinde grev ve gösteriler düzenlenirken; Suriye hükümeti üzerinde toplumsal bir baskı oluşmuştu. Öte yandan Hatay'daki Meclis seçimlerinde, 40 sandalyeden 22'sinin Türklere verilmesine yönelik kararı, Türk olmayan liderler tanımazken; çıkan olaylar sonrası duran seçmen kayıtları 6 Haziran'da tekrar başlamıştı.

Gazetenin haberine göre, pek çok Türk olmayan resmi personel bölgeyi terk ederken, yerlerine Türkler atanıyordu. Son günlerde yüzden fazla Türk olmayan aile Hatay'dan ayrılarak, Suriye'deki kasabalara göçmüştü⁵². 9 Haziran'da Paris'te Fransa Dışişleri Bakanı ile

⁴⁹ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 574-575.; Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 20-21.

⁵⁰ "The Tension at Antioch", **The Times**, 2 Haziran 1938, s. 13.

⁵¹ "Martial Law Declared In Alexandretta", **The Times**, 4 Haziran 1938, s. 12.

⁵² "Syrian Demonstrations About Alexandretta", **The Times**, 7 Haziran 1938, s. 11.

Türkiye’nin Paris büyükelçisi, Hatay konusunda görüşmelere başlamıştı. Taraflar arasında başlayan bu görüşme trafiğinin, Fransa, Türkiye ve Suriye arasında gelecekte yapılacak bir üçlü anlaşmanın öncüsü olacağı gazete tarafından öngörülüyordu⁵³. Öte yandan The Times, Hatay’da devam eden olaylar sonrası Türkiye ile Fransa arasında bölgede işbirliğini sağlamak üzere Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz’ün başkanlığında dışişleri ve ordu mensubu kişilerden oluşan bir heyetin Antakya’ya gitmek üzere 11 Haziran’da Ankara’dan ayrıldığını okuyucularıyla paylaşıyordu. Gazetenin İstanbul muhabiri, yaşanan bu gelişmeyi, Türkiye’nin bölgeye asker göndereceği şeklinde yorumlamıştı⁵⁴. Türkiye, Atatürk’ün direktifiyle, Türk Hatay Devleti’nin, Milletler Cemiyeti kararlarına uygun olarak kurulması ve emniyet altına alınması için en sağlam ve çıkar yol olarak, Fransız kuvvetlerinin yanında kendi askeri kuvvetlerinin yer almasını ön görmüştü. Askeri heyetler arasında yapılan görüşmelerin olumlu bir noktaya varması, aynı zamanda bir Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalanması içinde bir ön koşul oluşturuyordu⁵⁵.

12 Haziran’da Asım Gündüz’ün başında bulunduğu Türk heyeti Antakya’ya varmıştı. Heyet, Antakya’daki Türkler tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmış; fakat bu karşılama bölgede yaşayan Türk olmayan toplum üzerinde kötü bir tesir yapmıştı. Bu sırada Türklerle Araplar arasında çıkan çatışmada, bir kişi hayatını kaybederken, yaralananlar olmuştu. Türk olmayan birkaç lider de tutuklanmıştı⁵⁶. İki ülke heyetleri arasında, tamamen askeri konular üzerine yapılacak görüşmelerin temel hedefi, Hatay’ın bölgesel bağımsızlığı için bir Türk-Fransız anlaşması hazırlamaktı. Gazetenin Paris muhabiri, bu görüşmelere zemin hazırlayan olayın, bölgede son günlerde yaşanan top-

⁵³ “France and Turkey, Negotiations For a Settlement”, **The Times**, 10 Haziran 1938, s. 13.

⁵⁴ “Turco-French Cooperation”, **The Times**, 13 Haziran 1938, s. 13.

⁵⁵ “Turco-French Military Arrangement”, **The Times**, 20 Haziran 1938, s. 13.

⁵⁶ “Clashes In The Hatay, Non-Turkish Leaders Arrested”, **The Times**, 15 Haziran 1938, s. 13.

lumsal çatışmalar sonrası, Türkiye'nin bölgeye olası bir askeri hareketinin önünü almak olarak ortaya koyuyordu⁵⁷. Gerçekten de, Atatürk, seçme gençlerden oluşacak iki bin kişilik bir askeri birliğin hazırlanması yolunda hükümete telkinde bulunmuş, hükümette bu yönde faaliyete geçmişti⁵⁸.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde seçim çalışmaları için bölgede bulunan uluslararası komisyonun İngiliz üyesi Komutan Hillhouse görevinden istifa etmişti. İstifa gerekçesi olarak da bölgede Türk olmayan nüfusa yönelik idarecilerin uygulamalarından duyduğu hoşnutsuzluğunu ileri sürmüştü⁵⁹. Türkiye ile Fransa arasında Antakya'da başlayan görüşmelerden büyük rahatsızlık duyan Suriyeli Araplar, Suriye Hükümeti'nin, Hatay konusunda yeteri kadar çaba harcamadıklarını düşünüyordu. Suriye Hükümeti'nin üzerinde yoğun bir toplumsal baskının olduğu o günlerde, 13 Haziran günü Suriye Başbakanı Jemil Bek Mardam'ın aracına üç adet bomba atılmış, fakat bombalar patlamamıştı. Olayla ilgili üç kişi tutuklanmıştı. Öte yandan gazete, Hatay'da Arapların yoğun yaşadığı Ayrancı bölgesinden silahlı Türklerin yangın çıkardığını haber yapıyordu. Ayrıca Fransızların Beyrut üzerinden Hatay'a takviye birlikler nakletmeye başladıklarını, bu nakliye sırasında Suriyeli milliyetçiler ile gazetecilerin, Hatay'a girişine izin verilmediği gazetenin Beyrut muhabiri tarafından iletiliyordu⁶⁰.

The Times gazetesinde, 1938 yılı Haziran ayı içinde Hatay'da yaşanan gelişmeler üzerine özel bir yazı kaleme alınmıştı. Türk askeri heyetinin Hatay'a gelmesi ve Fransız yetkililerle bir araya gelmesini, şimdiye kadar atılan en iyi adımlardan biri olarak niteleyen gazete, Fransız Hükümeti'nin de Türk tarafının Hatay'ın bağımsızlığı konusundaki talebini onaylamaya yakın olduğuna temas ediyordu. Öte

⁵⁷ "Military Talks at Antioch", **The Times**, 14 Haziran 1938, s. 15.

⁵⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 615.

⁵⁹ "Resignation of British Commissioner", **The Times**, 14 Haziran 1938, s. 15.

⁶⁰ "Bombs Thrown at Syrian Prime Minister", **The Times**, 14 Haziran 1938, s. 15.

yandan Türk birliklerinin Hatay’a olası girişleri sonrası bölgede yaşayan Arap ve Türk olmayan diğer unsurların bu duruma gösterecekleri tepkilerden Fransızların ciddi şekilde endişelendiğine değiniliyordu. Özellikle bölgede yaşayan Türk ve Arap toplumlar arasında yaşanan gerginliklerde; Türk tarafı, Arapların Suriye Hükümetine bağlı ajanlar tarafından yönlendirildiği suçlamasında bulunurken; Araplar ise, Türk çetelerin kendilerine saldırdıklarını ve evlerini yaktıklarını ifade ediyordu. Gazeteye göre tüm bunları önlemenin yolu ise seçim sürecince katı askeri önlemler almaktan geçiyordu. Fakat Türk ve Fransızlar tarafından alınacak olan askeri önlemlerin gölgesinde yapılacak olan seçimlerde, özellikle Türk olmayan seçmenin bağımsızlık konusundaki görüşlerinin etki altında kalacağına vurgu yapılıyordu. Tüm sorunlara rağmen seçim en ideal çözüm yoluydu. Fakat Milletler Cemiyeti üyelerinin de üzerinde vurgu yaptığı bir gerçek vardı ki, yapılacak seçim, ya geçmişte demokrasi deneyimleri zayıf olan doğulu toplumları eski dünyanın acı hatıraları eşliğinde daha da bölecekti ya da demokrasi, eğitim, deneyim ve homojenlik gibi modern dünyanın kurumlarıyla çatışmasına neden olacaktı. Öte yandan Fransız Hükümeti’nin politikaları, 1936 yılında yapılan anlaşma sonrası, 1939 yılında bağımsız kalacak olan Suriyeli Arapların öfkesinin giderek artmasına da neden oluyordu. Çünkü Fransa ve hatta Suriye Hükümeti’nin Türkiye ile yürüttüğü müzakere süreçleri, Türk tezlerinin onayına giden bir sürece doğru ilerliyordu. Türkiye bölgede % 70 oranında Türk yaşadığını iddia ederken, Fransa bu rakamı % 48 olarak ortaya koymuştu. Rakamlar arasında farklılık olsa da net olarak bir gerçek ortadaydı; o da bölgede Türkler dışında yaşayan Arap, Alevi, Ermeni, Kürt ve Ortodoks Hristiyan toplumlar bir araya gelip ortak bir irade ortaya koyamazken; Türk tarafı son derece güçlü, homojen bir yapı arz ediyordu. Bu durum seçimlerde ortaya çıkacak olası sonuçların bir habercisiydi ve bu nedenle de Fransa Hükümeti, 40 milletvekilinden oluşacak olan Hatay Meclisi’nin sandalye dağılımında Türk tarafının ortaya koyduğu 21 ya da 22 sandalye isteğini kabule

yakın görülüyordu. İşte bu durum da, bölgedeki Türk olmayan toplumların öfkesinin artmasına neden oluyordu⁶¹.

The Times gazetesi muhabiri, 20 Haziran Pazartesi akşamı Savarona'da, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da katılımıyla, yaklaşık dört buçuk saat süren bir toplantının yapıldığını; toplantı sonrası Mareşal ve Bakanların özel bir trenle hemen Ankara'ya hareket ettiklerini; hiçbir resmi açıklama yapılmadığını fakat resmi olmayan ağz-lardan alınan haberlere göre Hatay sorununun tartışıldığı ve önemli kararların alındığı haber ediliyordu. Türkiye'nin en önemli rahatsızlığı, bölgede seçim çalışmalarını yürüten Milletler Cemiyeti Komisyonunun faaliyetleriydi. Türk kamuoyu, komisyon faaliyetlerinin Türk tarafının çıkarlarına aykırı olduğunu düşünüyor ve komisyonun statüsünü tanımayacağını ifade ediyordu. Gazete, Türklerin, kendinden emin olarak, Türkiye ile Fransa arasında yürütülen görüşmelerin sonucunda, Türk birliklerinin, Fransa'nın iş birliği daveti sonrası koordineli bir şekilde Hatay'a girmeyi umduğunu haber yapıyordu⁶². Öte yandan Türk tarafının komisyon çalışmalarından duyduğu en büyük rahatsızlık, komisyonun nüfus temsilinde ortaya koyduğu rakamların, Türk tarafının iddia ettiği rakamlardan uzak olmasıydı. Türk tarafının bu itirazları, seçimlerin ertelenmesini, hatta iptalini bile gündeme getirebilecekken; Fransa Hükümeti Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında tatsız bir durumda kalmıştı ve gazeteye göre bu kesinlikle sürdürülebilecek bir durum değildi⁶³. Ayrıca o günlerde Avrupa'da uluslararası ilişkiler gerginleşmiş, Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesinden sonra Avrupa'da kuvvet dengesinin Mihver Devletlerin lehine değişmeye başlaması, anti-revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştı. Bu nedenle de Fransa, Hatay sorununu çözerek, Türkiye ile olan ilişkilerini kısa sürede düzeltme ihtiyacı duymuştu⁶⁴. Askeri heyetler arasında süren müzakereler sonrası, Haziran sonuna doğru Türkiye ile Fransa, her iki tarafın askeri birliklerinin Hatay'a

⁶¹ "Alexandretta", **The Times**, 17 Haziran 1938, s. 17.

⁶² "Turkey and The Hatay", **The Times**, 23 Haziran 1938, s. 15.

⁶³ "Sanjak Elections", **The Times**, 25 Haziran 1938, s. 11.

⁶⁴ Gönlübol, Sar, **a.g.e.**, s. 131.

girmesine izin veren bir uzlaşmaya varmıştı⁶⁵. Fransa adına General Huntziger ile Türkiye adına General Asım Gündüz tarafından imza edilen anlaşmayla, Türkiye ile Fransa’nın bölgede 2500’er kişilik askeri kuvvet bulundurması; bunun yanında bölgede asayişi sağlamak adına 1000 kişilik yerel kuvvetin görev alması planlanmıştı. Fransa Dışişleri Bakanı M. Bonnet, iki ülke arasında varılan anlaşmanın, iki gücün Doğu Akdeniz’deki statükoyu sürdürme konusundaki kararlılığının bir ifadesi olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştı⁶⁶. Türk Hükümeti’nin ısrarlı istekleri sonrası, Hatay’da yapılacak seçimlerde Türk tarafının haklarını korumak adına Türk birliklerinin bölgeye girişine izin veriliyordu. Eşit miktarda Türk ve Fransız birliğinin olması üzerinde uzlaşmıştı⁶⁷. Türk birlikleri Hatay’ın kuzeyine, Fransa ise güneyine yerleşecekti. Anlaşmanın imza edilmesiyle birlikte Türk birliklerinin bölgeye girişi bekleniyordu⁶⁸. 3 Temmuz’da imzalanan Askeri antlaşma sonrası, Türk askeri birlikleri 4 Temmuz, Fransızlar 5 Temmuz itibarıyla Hatay’a giriş yapmışlardı. Bölge Türkleri Türk askeri birliklerini sevinçle karşılamışlardı⁶⁹.

Hatay konusunda Türk-Fransız askeri komitelerinin anlaşması, Türkiye ile Fransa arasında yapılması planlanan bir dostluk antlaşması yolunda bir köprü olacaktır. The Times gazetesi, Türk askeri birliklerinin Hatay’a girmesiyle birlikte, Türkiye’nin Hatay’ın politik kontrolünü sağlama yolunda iki tercihinin olduğunu; bunlardan birinin, Milletler Cemiyeti temsilcilerinin kontrolü dışında, Türk askerinin varlığı altında, seçimlerin yapılması ki böylece Türklerin çoğunluk elde etmeleri zor olmayacaktır; diğer yol ise seçimlerin iptali ile birlikte demokrasiyi bir kenara itip kontrolü elde etmek⁷⁰. 3 Temmuz’da Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras ile Fransa’nın Ankara Büyükelçisi

⁶⁵ “Turco-French Agreement On Alexandretta”, **The Times**, 27 Haziran 1938, s. 13.

⁶⁶ “5.000 Troops For The Sanjak”, **The Times**, 2 Temmuz 1938, s. 12.

⁶⁷ “Troops For The Sanjak-Equal Numbers Of French And Turkish”, **The Times**, 29 Haziran 1938, s. 13.

⁶⁸ “Troops For The Sanjak”, **The Times**, 30 Haziran 1938, s. 13.

⁶⁹ “Turkish Troops Enter This Morning”, **The Times**, 4 Temmuz 1938, s. 14.; “French Troops Entry”, **The Times**, 6 Temmuz 1938, s. 15.

⁷⁰ “Turkish Claims in Alexandretta”, **The Times**, 1 Temmuz 1938, s. 15.

M. Henri Ponsot arasında Türk-Fransız Dostluk Antlaşması ile Türk-Fransız-Suriye Deklarasyonu parafe edilmiş; 4 Temmuz'da imzalanmıştı⁷¹. İki ülke arasında devam eden görüşmeler ve sonrasında varılan bu bir dizi anlaşmanın ayrıntıları hakkında İngilizlerin haberinin olmadığını, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Mr. Butler'in Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmadan anlıyoruz. Mr. Butler, Türk-Fransız görüşmelerinden ve Hatay konusunda imzalanan anlaşmaların ayrıntılarından haberdar olmadıklarını; fakat imzalanan anlaşmaların Hatay'ın iç ve dış güvenliği ile alakalı olduğunu ifade etmişti⁷².

Hatay konusunda iki ülke arasında varılan anlaşma The Times gazetesi editörü tarafından yorumlanmıştı. Hatay konusunda varılan uzlaşmadan Fransa'nın duyduğu memnuniyeti ifade eden gazete öte yandan Hatay'ın özerkliği konusunda Türkiye Devleti ile bölgede yaşayan Türklerin elde ettikleri kazançlardan dolayı Suriye Hükümeti ile Arap milliyetçilerinin öfke beslediğini, kendilerini haksızlığı uğramış hissettiklerine vurgu yapıyordu. Milletler Cemiyeti'nin, Hatay sorununu yapılacak olan seçimler sonrası, demokratik bir yolla çözmek istediğini; fakat teoride düşünülen bu çözümün pratikte sorunlar ortaya çıkardığına değiniliyordu. Seçim çalışmalarının özellikle yereldeki Türk ve Arap toplumlar arasında şiddet olaylarını beraberinde getirdiğini; Türk Hükümeti'nin ise, Türkler aleyhine faaliyet yürütmekle suçladığı Milletler Cemiyeti'nin faaliyetlerinden rahatsız olduğunu; seçim komisyonlarında yer alan üyeler ile Türk olmayan toplumun (Arap, Alevi, Ortadoks) önderlerine baskılar yapılması nedeniyle istenilen çözüme ulaşamadığı ifade ediliyordu. Gazete, okuma yazma oranının düşük olduğu, geçmişten beri biri diğerini sürekli tehdit eden bir toplum yapısına sahip olan bir bölgede demokratik kurumların sağlıklı işleminin zorluğuna dikkat çekiyordu. Fransız Hükümeti'nin, Hatay Meclisi'nde çoğunluğu Türklere verme kararının ar-

⁷¹ "Order in the Sanjak-Turkish Troops Enter This Morning", **The Times**, 4 Temmuz 1938, s. 14.

⁷² "France and Turkey", **The Times**, 7 Temmuz 1938, s. 8.

kasında, Türk toplumunun, her ne kadar Türk olmayan nüfusun geneli ile karşılaştırıldığında çoğunluk olmasa da, en organize ve en güçlü topluluk olmasına bağlıyordu. Özgür seçimlerin bölgede çok fazla kan dökülmesine neden olacağı yolundaki algının güç kazanmasıyla birlikte; Türk ve Fransız askeri birliklerinin gölgesinde bir seçim yapılmasının, her ne kadar sonuçları memnunluk yaratmayacak olsa da, çok daha uygun duruyordu. Sonuç olarak, askeri birliklerin girişi sonrası, bölgede bir sessizlik sağlanmış; Hatay’da, Filistin’de toplumlar arası yaşanan acıklı sahnelerin yaşanması engellenmişti⁷³.

Türkiye ile Fransa arasında Hatay sorununun çözümü yolunda atılan hızlı adımlar, Almanya ve İtalya’nın dikkatini çekiyordu. Almanya, Türkiye’nin, kendi sınırları dışındaki bir toprak parçasına, orada yaşayan Türk toplumunu korumak adına, asker göndermesini, kendi ulusal çıkarlarına paralel görerek, Türkiye ile empati kuruyordu. Bu durum Fransa’nın önceden öngördüğü bir durumdu. Bir diğer revizyonist devlet olan İtalya ise Fransa’ya, bir mandater devlet olarak Türkiye ile Hatay konusunda anlaşmasına karşın 10 Temmuz’da bir nota vererek, kararı protesto etmişti⁷⁴. İngiltere, bölgenin istikrarı adına süreci yakından takip ederken; Türk Dışişleri Bakanı Aras, New York Times gazetesine verdiği bir mülakatında her ne olursa olsun, Türkiye’nin İngiltere karşıtı bir kampta yer almayacağını, ama bunun bir ittifak olarak da algılanmaması gerektiğini, Türkiye ile İngiltere arasında güven ve dayanışma hislerinin hakim olduğunu ifade ediyordu. Aras, İngiltere’nin bir cephe kaybedeceğini, fakat asla savaşı kaybetmeyeceğini; O’nun para, donanma ve karaktere sahip olduğunu; bu üç önemli öğeye sahip olan bir millet olarak da her zaman zaferlerden emin olduğunu söylüyordu. Aras, Hatay sorununun çözümü ile birlikte dostluk hislerinin Fransa ile sağlandığına vurgu yapmıştı⁷⁵.

⁷³ “Peace in The Sanjak”, **The Times**, 8 Temmuz 1938, s. 17.

⁷⁴ “Italy Protest to France”, **The Times**, 14 Temmuz 1938, s. 13.

⁷⁵ “Turkish Faith in Britain”, **The Times**, 22 Temmuz 1938, s. 13.

Temmuz ayının ikinci yarısı seçim çalışmaları tekrar Hatay'da başlarken; üçü Türk ve biri Fransız olan bir komisyonun denetimi altında seçmen kayıtlarına yeniden başlanmıştı. Seçim çalışmalarında Türklerin bu baskın durumu, Türk olmayan kesimlerin seçimleri protesto edeceği yolunda bir beklentiyi beraberinde getirdi. Seçim çalışmalarının devam ettiği günlerde Antakya sokaklarında fes giyen kişilere yönelik çeşitli saldırılar da gerçekleşiyordu⁷⁶. Anayasa uyarınca, 20 yaşını dolduran erkekler birinci derece seçmen olarak istedikleri topluluklara kendilerini yazdırmışlardı. Seçmenlerin 35.847'si Türk topluluğuna-ki bu salt çoğunluk-, 11.319'u Alevi, 5.504'ü Ermeni, 1.845'i Arap, 2.098'i Rum-Ortodoks topluluğa yazılmıştı⁷⁷. İki dereceli olarak yapılması planlanan seçimlerin ilk ayağı 1 Ağustos'ta yapılmıştır. İlk tur yapılan seçimler sonrası 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Sünni Arap ve 20 Ortodoks ikinci seçmen seçilmiştir. 20 Ağustos'ta ikinci seçmen listeleri hazırlanmış, 24 Ağustos'ta milletvekilleri seçilmiştir. Seçimlere göre 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Sünni Arap ve 2 Ortodoks vekil seçilmiştir⁷⁸. 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti'nin Meclisi açılmış, vekiller Türkçe yemin ederek, göreve başlamışlardı. Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen, Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen seçilmişti. Hükümet kurma görevi de Abdurrahman Melek'e verilmişti. Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan anayasa Meclis tarafından kabul edilmiş, devletin adı Sancak yerine Hatay olarak değiştirilmişti⁷⁹.

Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasının başmimarları olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde hayatını kaybetmesi sonrası The Times gazetesinde "The New Turkey" başlığı altında bir makale kaleme alındı. Makalede Kemal Atatürk'ün liderliği altında, Avrupa'nın hasta adamının birkaç yıl içinde, şaşırtıcı bir biçimde nasıl

⁷⁶ "Fez-Wearers Attacked in The Hatay, Registration of Voters", **The Times**, 26 Temmuz 1938, s. 11.

⁷⁷ Soysal, a.g.m., s. 97.

⁷⁸ Yaşar Demir, "Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938)", **History Studies**, C 4, Enver Konukçu Armağanı Özel Sayısı, 2012, s. 69. (47-72)

⁷⁹ Soysal, a.g.m., s. 97.

değiştirdiğini ve ileri modern bir ülke haline nasıl dönüştüğü anlatılıyordu. Türkiye, geçmişte dış müdahaleye açık sınırlar barındıran; her komşusu ile sorun yaşayan, zengin mirasını paylaşmak adına sürekli birbirleriyle rekabet eden komşularının bitmez tükenmez istekleriyle canı çıkan bir ülkediydi. İstanbul, ülkenin zengin doğal kaynaklarını yağmalayarak yüksek kârlar elde etmek adına, politik baskı ve rüşvet yolunu kullanan yabancı imtiyaz avcılarının savaş alanıydı. Bugün ise Türkiye’ye her şeyiyle saygı duyulan bir ülke haline gelmişti. O’nun iç işlerine karışmak hiç kimsenin aklından bile geçmezken; O’nu yağmalamak gibi bir düşünceden uzak olan komşuları, O’nun dostluğunu kazanmayı arzu ederken, Türkiye ile ortak çıkarlar üzerine çeşitli birliklilikler kuruyorlar. Dış finansal kaynaklar, Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığı ile iş yaşamını tehlikeye sokacak projelerinin kabul edilmeyeceğini öğrendiler. 1923 tarihli Lozan Antlaşması’yla uluslararası alanda zaferi tanınan Kemal Atatürk’ün kurduğu ve yönettiği Cumhuriyet Türkiye’si pek çok diplomatik başarıya imza attı. Balkan Paktı, Asya Paktı [Sadabat Paktı], Montrö Sözleşmesi, İngiltere ile imzalanan finansal anlaşma ve Hatay konusunda Fransa ile varılan dostça uzlaşma gibi⁸⁰. Gazetede tam sayfa olarak kaleme alınan yazının başlığında Türkiye şöyle tanımlanmıştı: “*Working for Peace*” yani “*Barış İçin Çalışıyor*”. 1923 yılından itibaren Türkiye’nin dış politikasını özetleyen bu yazının içeriğinde, Türk-İngiliz ilişkileri, Montrö Sözleşmesi, Türk dış politik düşüncesinin içeriği, önde gelenleri ile o günlerde Türkiye’nin İngiltere’de elçiliğini yürüten Fethi Okyar’ın görüşlerine yer verilmişti⁸¹. Fethi Okyar, gazeteye verdiği yazısında, The Times gazetesini böyle bir yazıya yer verdiği için kutluyor ve bu düşüncelerin her iki dost ülke arasındaki kültürel ve ekonomik ilişkileri kuvvetlendireceğinden duyduğu memnuniyeti ifade ediyordu⁸². Gazetede, Atatürk’ün ölümü sonrası “*President Atatürk*” başlığı altında kaleme alınan bir başka yazı şöyle başlıyordu: “*Büyük asker, devlet adamı ve lider, Yeni Türkiye’nin kurucu ve mimarı, Gazi Mustafa Kemal olarak da bilinen, Başkan*

⁸⁰ “The New Turkey”, **The Times**, 9 Ağustos 1938, s. 13.

⁸¹ “Working for Peace”, **The Times**, 9 Ağustos 1938, s. 30.

⁸² “Message From Bay Fethi Okyar”, **The Times**, 9 Ağustos 1938, s. 30.

Kemal Atatürk öldü". Yazının devamında Atatürk'ün başarılarına yer verilirken, yazının bir bölümünde Hatay sorununun çözüm sürecine değiniliyordu. O'nun yeni diplomatik yöntemler kullanarak, hünerli bir şekilde Hatay'ı geri kazandığına; hastalığının belirtilerinin kendini gösterdiği bir dönemde, Hatay sorununu yakından takip ederek bunu başardığı ifade ediliyordu. O, Avrupa'nın davetsiz bir misafiri olarak görülen Türkiye'yi, liderliği altında Avrupa'nın siyasi arenasında değerli ve gelişen bir ülke haline getirmişti⁸³.

Hatay'ın Türkiye'ye Bağlanması

The Times gazetesinde, 1939 yılına başlarken, geride kalan 1938 yılında dünyada yaşanan dış politik gelişmeleri özetleyen bir yazı kaleme alınmıştı. Belli başlı tüm olay ve ülkelere yer verilen bu yazının bir bölümünde Türkiye'ye de yer verilmişti. Diplomatik başarılarına devam eden bir ülke olarak nitelenen Türkiye'nin, 1938 yılı içinde İngiltere ile imzaladığı kredi antlaşmasının yanında, Türk birliklerinin Hatay'a girmesi ve Hatay'ın tamamen bağımsız bir ülke olması yolunda Türkiye'nin başarısı övülüyordu. Atatürk'ün ölümü sonrası yerine İsmet İnönü'nün seçildiği, 13 yıldır Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Tefik Rüştü Aras yerine Şükrü Saraçoğlu'nun geldiği ifade ediliyor; fakat bu değişimlere karşın Türk dış politikasında herhangi bir değişim olmadığı vurgulanıyordu⁸⁴. The Times'in bu yorumunu destekler bir rapor Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli tarafından 24 Ocak'ta Paris'e gönderilmişti. Raporda, Türk yöneticilerinden Hatay için bir esneklik beklenemeyeceği, Atatürk'ün başlattığı bu davada İnönü'nün gerilemesinin söz konusu edilemeyeceği ifade ediliyordu⁸⁵. Hatay'ı Türkiye'ye bağlamak adına Türk dış politikası taviz vermez bir politika takip ederken, dünyadaki siyasi ve askeri gelişmeler de Türk politikasını destekler bir nitelik arz ediyordu. Nazi Almanya'sının Mart ayında Çekoslovakya'yı işgali, 7 Nisan'da İtalya'nın Arnavutluk'u

⁸³ "President Atatürk", **The Times**, 11 Kasım 1938, s. 15.

⁸⁴ "Balkans and Turkey", **The Times**, 2 Ocak 1939, s. 33.

⁸⁵ Soysal, a.g.m., s. 99.

işgal etmesiyle birlikte Türkiye ile İngiltere arasında ittifak görüşmeleri hız kazanmıştı. Türkiye’ye Hatay konusu nedeniyle Fransa’nın bu görüşmelerde yer almasına sıcak bakmazken; Fransa mevcut durumun giderek kendi aleyhine kritik bir hal aldığıнын farkındaydı. İngiliz Başbakanı Mr. Chamberlain, Türk-İngiliz görüşmelerine yönelik kamuoyuna yaptığı açıklamalarında, Hatay’ın Türkiye’ye devri konusunda birkaç ufak detayın kaldığını, hemen hemen sona yaklaşıldığını, uzlaşmanın sağlanmasının ardından Fransa’nın da ittifak görüşmelerinin bir parçası olacağını ifade etmişti⁸⁶. İngiliz Başbakanının bu ifadelerde bulunduğu günlerde The Times gazetesi, Türk ve Fransız yetkililerin Paris’te, Hatay’ın Türkiye’ye devri konusunda detaylı görüşmeler yaptığına yönelik habere yer veriyordu. Görüşmeler sırasında Fransız yetkililer devir işlemlerinin, mevcut manda yönetiminin sonlanacağı 31 Aralık 1939 yılına kadar aşamalı olması yönünde fikir ileri sürerken; Türkiye Hatay’ın en yakın gelecekte devredilmesinden yanaydı. Gazeteye göre Fransızların konu hakkında kısa sürede bir karara varması olası görülüyordu⁸⁷. Fransa’nın Türk isteklerini onaylar bir tavır takınması sonrası, iki taraf arasındaki görüşmelerde büyük bir aşama kaydedilirken, azınlıklar ve askeri birliklerin durumu gibi birkaç küçük ayrıntının kaldığına yönelik haberlere yer veriliyordu⁸⁸. 28 Mayıs’ta Fransa Dışişleri Bakanı M. Bonnet, Hatay’ın erken devri konusunda Türkiye ile bir anlaşmaya yakın oldukları beyanında bulunarak; varılan anlaşma sonrası Türkiye ile İngiltere arasında yapılana benzer bir deklarasyonun Fransa ile Türkiye arasında yapılacağını ifade ediyordu⁸⁹. İki ülke temsilcileri arasındaki görüşmeler 21 Haziran’da olumlu olarak sona ermişti. 23 Haziran 1939’da Paris’te Fransız Dışişleri Bakanı M. Bonnet ile Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Türk-Fransız Deklarasyonunu imzalarken; aynı gün Ankara’da

⁸⁶ “Meaning of The Declaration”, **The Times**, 13 Mayıs 1939, s. 14.

⁸⁷ “Future of the Hatay”, **The Times**, 17 Mayıs 1939, s. 13.

⁸⁸ “France And Turkey, Agreement on Hatay Question”, **The Times**, 20 Mayıs 1939, s. 12.

⁸⁹ “Early Cession of The Hatay”, **The Times**, 29 Mayıs 1939, s. 10.

Hatay'ın Türkiye'ye katılımını sağlayan anlaşma imzalandı. Anlaşma metni 30 Haziran 1939 tarihinde TBMM tarafından onaylandı⁹⁰.

İki ülke arasında varılan bu kararın ardından Fransa'ya yönelik eleştiriler gelmişti. Örneğin, Fransa'nın, Türkiye ile anlaşma uğruna Hatay'ı feda etmesini, Fransız milletvekilleri eleştirmişler; bir mandater devlet olarak İngiltere'nin Türkiye ile anlaşma uğruna hiçbir tavizde bulunmamasına karşın; Fransa'nın bunun aksi bir tavır sergilemesine dikkat çekmişlerdi. Ayrıca mandater bir devlet olan Fransa'nın bu yönde aldığı kararın bir taviz olarak algılanacağı ve onun mandası altında bulunan, Afrika'daki eski Alman imparatorluk kolonilerinden, örneğin Togo, Kamerun gibi diğer bölgelerde otoritesini zayıflatacağı ifade ediliyordu.⁹¹ Bu eleştiriler yanında, Fransa ile Türkiye arasında varılan antlaşma sayesinde Doğu Akdeniz'in güvenliği ve istikrarı adına önemli bir adım atılmış, bu iş birliğinin Balkan topraklarını da kapsamayı öngörülmüştü. Ayrıca anlaşmada büyük pay sahibi olan İngiltere'de bu ittifakın bir parçası olmuş, iki ülke arasında varılan anlaşma ile Türkiye, Suriye ile çizilen yeni sınır çizgilerine uyacağına, Suriye'nin toprak bütünlüğü ile iç işlerine karışmayacağına dair güvenceler vermişti. Böylece Arapların, Türkiye korkuları yatıştırılmıştı. Ayrıca Arap milliyetçiliği karşısında Hatay'da yaşayan Fransız nüfus ile yerel azınlıklara da bir idari koruma sağlanmıştı⁹².

Ankara Antlaşmasının imzasından birkaç gün sonra Suriye adına Meclis Başkanı Nasuhi Buhari bu anlaşmanın 1921 Ankara, 1923 Lozan, 1926 Ankara Bağışlarına, 1930 Son Sınır Protokolüne ve 1937 kararlarına aykırı olduğunu ve Fransa'nın mandaterlik yetkisini aştığını ileri sürüp durumu protesto etmişti. Alman ve İtalyan basınında derin bir hoşnutsuzluk vardı. Her iki ülke basınında Fransa'nın mandaterlik haklarını çiğnediği, tek başına hareket ettiğine yönelik eleştiriler vardı⁹³. 10 Temmuz'da da İtalyan Hükümeti Fransa'ya bir nota

⁹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 6, C 3, 33. Birleşim(30 Haziran 1939), ss. 430-437.

⁹¹ "Critics of the Cession", **The Times**, 24 Haziran 1939, s. 11.; "France and Turkey", **The Times**, 27 Haziran 1939, s. 15.

⁹² France and Turkey", **The Times**, 27 Haziran 1939, s. 15.

⁹³ France and Turkey", **The Times**, 27 Haziran 1939, s. 15.

vermiş ve 1920 San Remo Konferansı Devletlerinden biri olarak, kendisinin haberi ve izni olmadan yapılan bu anlaşmanın mandanın amacına ve ilgili halkların isteğine ters düştüğünü, o nedenle İtalya’nın Anlaşmanın içeriği için çekincelerini saklı tuttuğunu bildirmişti⁹⁴. Fransa, kendisine yöneltilen bu eleştirilere yanıt olarak nihai amacının Balkanlar ile Doğu Akdeniz’de istikrarı sağlamak olarak ifade etmişti⁹⁵.

Türkiye ile Fransa arasında varılan antlaşmanın iki ülke meclisleri tarafından onayı beklenmeden, Hatay Meclisi 29 Haziran’da oy birliği ile Türkiye’ye bağlanma kararı aldı⁹⁶. 7 Temmuz’da “Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun” TBMM’de kabul edilerek, bağlanma işlemi kesinleşti⁹⁷. 11 Temmuz 1939’da Hatay’ın ilk valisi olarak, Şükrü Sökmensüer atanmış, 18 Temmuz’da Hatay’a giderek görevine başlamıştı. Şükrü Sökmensüer, Hatay sorununun çözüm süreçlerinde etkin ve kritik roller almış; Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreterliği altında önemli görevler üstlenmişti⁹⁸. 23 Temmuz’da Hatay’da yapılan devir teslim töreninde, 21 yıldır askeri kışlada dalgalanan Fransız bayrağı indirilerek, yerine Türk bayrağı çekilmiş, Fransız son askeri birlikleri Halep’e gitmek üzere Hatay’dan ayrılmıştı. Törende Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer ile birlikte Ankara’dan gelen milletvekilleri ile Cumhuriyet Halk Partisi yetkilileri bulunmuştu. Tören sırasında cad-deleri dolduran büyük bir kalabalık toplanmıştı⁹⁹.

SONUÇ

1936 yılı Sonbaharından 1939 yılı yaz aylarına kadar Türk dış politikasının en önemli önceliği haline gelen Hatay Sorunu’nun çözüm

⁹⁴ Soysal, a.g.m., s. 104.

⁹⁵ “France and Turkey”, *The Times*, 26 Haziran 1939, s. 13.

⁹⁶ Soysal, a.g.m., s. 103.

⁹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 6, C 4, 37. Birleşim(7 Temmuz 1939), s. 190.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için; Ömer Ali Keskin, “Hatay Sorunu ve İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Faaliyetleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 8, S 2 (Temmuz 2018), ss. 577.592.

⁹⁹ “Turkish Flag Over The Hatay”, *The Times*, 25 Temmuz 1939, s. 11.

sürecini, The Times gazetesinin yayınları üzerinden aktarmaya çalıştığımız bu çalışmamızda belli çıkarımlarda bulunabiliriz. Öncelikle The Times gazetesinin bu soruna mümkün olduğunca tarafsız bir yaklaşım sergilediğini, kimi haberlerinde Türk dış politikasını takdir ettiğini gördük. Gazetenin Paris, Ankara, İstanbul ve Beyrut muhabirlerinin aktarımları üzerinden, konuyla ilgili haberlere yer verilirken; kimi zaman sorunun geneline yönelik editoryal yorumlarda bulunduğu görülür. Gazete yaptığı yorumlarda olayların daha çok İngiliz dış politikasına göre ele alındığı görülmektedir. O günlerin İngiliz dış politikasının önceliğini Doğu Akdeniz’de güvenlik ve istikrarın sağlanmasıydı. Bu yönde atılacak olan en önemli adımlardan biri de, bölgenin güçlü bir devleti olan Türkiye ile olan ilişkilerin geliştirilmesiydi. Bu nedenle The Times gazetesinde, Türkiye ve Türkler lehinde olumlu haberlere yer verilmekte; Türk devrimi ve Atatürk’ün son on beş yılda yaptıkları İngiliz kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Ayrıca gazete, Hatay Sorunu’nun çözüm sürecinde Türk devlet adamlarının yürüttüğü başarılı diplomasiye de dikkat çekmiş, Atatürk’ün sorunun çözümünde oynadığı role de zaman zaman yer vermiştir.

KAYNAKÇA

I- Süreli Yayınlar

Gazeteler

The Times

Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten

History Studies

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

II- Araştırma ve İnceleme Eserler

Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.

Kocatürk, Utkan, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, **Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.**

Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, C 15, 30. Birleşim (29 Ocak 1937).

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Makaleler

Dağıstan, Adil, Sofuoğlu, Adnan, “Sancak'ta Fransız ‘Mandat’ Yönetimi ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 20, S 60, Kasım 2004, ss. 687-704.

Demir, Yaşar, “Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938)”, **History Studies**, C 4, Enver Konukçu Armağanı Özel Sayısı, 2012, ss. 47-72.

Keskin, Ömer Ali, “Hatay Sorunu ve İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Faaliyetleri”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 8, S 2 (Temmuz 2018), ss. 577.592.

Kodaz, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 35, S 59, ss. 213-237.

Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk- Fransız Siyasal İlişkiler (1936-1939)”, **Bellekten**, C 49, S 193 (Nisan 1985), ss. 79-109.

Soysal, İsmail, “Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)”, **Bellekten**, C 57, S 188, ss. 959-1044.

Yavuz, Bige, “1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 8, S 23 (Mart 1992), ss. 273-308.

HATAY'IN BAĞIMSIZLIĞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN BÖLGEDEKİ ASAYİŞİ SAĞLAMAK İÇİN YAPTIĞI ASKERİ HAZIRLIKLAR: TAKVİYELİ ALAY VE FAALİYETLERİ

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

ÖZET

Çalışmanın amacı Hatay'ın bağımsızlığını kazanması sürecinde, Nisan 1938'den itibaren Hatay'daki seçim faaliyetleri nedeniyle Türk- lere yapılan saldırıları önlemek, Sancak'ta asayişi sağlamak ve Sancak'ın dış güvenliğini tehdit edebilecek olası bir İtalyan tehlikesine karşı bölgeyi korumak amacıyla Türkiye tarafından oluşturulan Takviyeli Alay ve faaliyetlerini irdelemek olarak tanımlanır. Bilindiği gibi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleriyle Hatay meselesi 1936 yılında Milletler Cemiyeti tarafından ele alındı ve yaklaşık üç yıl devam eden sıkı diplomasi ve barışçı bir yolla olumlu bir sonuca ulaştırıldı. Uzun uğraşlar sonucunda Milletler Cemiyeti, Sandler Raporu doğrultusunda 27 Ocak 1937'de İskenderun Sancağı'nı hukuki olarak "ayrı bir varlık" olarak tanıdı. Böylece bir Sancak Devleti kurulması sağlandı. Bu kapsamda Nisan 1938'den itibaren Sancak Devleti'nin oluşturulması için seçimlerin başlatılmasıyla birlikte bölgede karışıklıklar baş gösterdi. Özellikle Fransa kendi tarafında olan etnik unsurları kullanarak meclis üstünlüğünü sağlamak için her türlü faaliyet içinde bulundu. Fransa'nın olumsuz propaganda faaliyetlerinin etkisiyle Sancak'taki Türkler üzerindeki baskı arttı. Türkiye bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek Fransa ile ciddi bir diplomasi yürüttü. Bu kapsamda 3 Temmuz 1938'de Fransızlarla imzalanan "Genelkurmaylar Anlaşması" ile Sancak'ın iç ve dış güvenliğinin

* Doç.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, Afyonkarahisar, e-posta: fsahin@aku.edu.tr.

sağlanması için bölgeye askeri kuvvet gönderilmesi kararlaştırıldı. Türkiye seçim faaliyetleri nedeniyle Türklere yapılan saldırıları önlemek, Sancak'ta Fransa ile birlikte asayiş sağlamaya amacıyla bir Takviyeli Alay'ın Hatay'a gönderilmesine karar verdi. Dört tabur, bir süvari bölüğü, iki dağ bataryası, birer istihkâm, muhabere bölüğü ile nakliye, sıhhiye ve ekmekçi takımından oluşan 2500 kişilik Takviyeli Alay, Hassa ve Payas üzerinden 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girdi. Takviyeli Alay'ın bölgeye girmesi Hatay meselesi için bir dönüm noktasıdır. Bu olgu Türkiye'de ve Sancak'ta büyük sevinç ve coşku yarattı. Alayın bölgedeki varlığı Hatay seçimlerinin asayiş ve güven içerisinde yapılacağına dair halkın güven ve inancını artırdı. Takviyeli Alay bölgede bir yandan asayiş sağlarken diğer taraftan da Türkiye ve Türklere karşı bölgede oluşturulan olumsuz propaganda faaliyetlerini ortadan kaldırmak için çaba harcadı. Araştırmada 1938 Hatay seçimleri sırasında asayişin sağlanması amacıyla hazırlanan Takviyeli Alay'ın hazırlık süreci ve bölgedeki faaliyetleri arşiv kaynaklarına dayanarak irdelenmiştir. Araştırmanın temel kaynaklarını süreli yayınlar, Genelkurmay ATASE Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivindeki belgeler oluşturmuştur. İlâveten telif eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sancak, Hatay, Takviyeli Alay, Hatay Sorunu, 1938 Seçimleri, İskenderun.

**THE MILITARY PREPARATIONS MADE BY TURKEY IN
ORDER TO MAINTAIN THE ORDER AND SAFETY OF THE
COMMUNITY IN THE REGION DURING THE
INDEPENDENCY OF HATAY: “TAKVİYELİ ALAY
(REINFORCED REGIMENT)” AND ITS ACTIVITIES**

ABSTRACT

The purpose of this study is defined as investigating Takviyeli Alay (Reinforced Regiment) formed by Turkey and its activities in order to prevent the attacks on the Turkish people due to the election activities in Hatay since April 1938, the period during which Hatay gained its independence, to maintain the order and safety of the community in the Sanjak, and to protect the region against a possible Italian danger that may threaten its foreign security. As it is known, with the attempts of the President (of the Republic) Mustafa Kemal Atatürk, the issue of Hatay was discussed in 1936 by the Nations League, and it came to a conclusion positively following a strict policy continuing for about three years and with a peaceful way. In consequence of long efforts, the Nations League recognized the İskenderun Sanjak legally as a “separate entity” in accordance with the Sandler report on 27 January, 1937. Thus, it was enabled that a Sanjak Government was established. In this scope, disturbances were started in the region with the beginning of the elections for the establishment of the Sanjak Government as from April, 1938. Especially France engaged in all kinds of activities using the ethnic groups on its own side in order to gain an advantage in the parliament. The pressure on Turkish people in the Sanjak increased with the influence of France’s negative propaganda activities. Turkey conducted a serious diplomacy with France by expressing its discomfort due to this situation. Within this scope, it was decided to send military forces to the region in order to ensure domestic and foreign security of the Sanjak with “the General Staff Agreement” signed with the French Authorities on 3 July, 1938. Turkey decided to send a Takviyeli Alay (Reinforced Regiment) to Hatay for preventing at-

tacks against the Turkish people due to election activities and maintaining the order and safety of the community in the Sanjak together with France. The Takviyeli Alay (Reinforced Regiment) with 2500 people including four battalions, one cavalry troop, two mountain battery, one fortification, one signal company, one transportation platoon, one medical platoon, and one baker platoon entered into Hatay through Hassa and Payas on 4 July, 1938. Entrance of the Takviyeli Alay (Reinforced Regiment) into the region is a turning point for the Hatay issue. This fact caused rejoicing and excitement in Turkey and in the Sanjak. The presence of the regiment in the region increased the community's trust and faith for that the Hatay elections would be carried out with public security and safety. The Takviyeli Alay (Reinforced Regiment) maintained the order and safety of the community in the region and also endeavoured to eliminate the negative propaganda activities generated against Turkey and Turkish people in the region. In the present research, preparation period of the Takviyeli Alay (Reinforced Regiment) prepared in order to maintain the order and safety of the community during the 1938 Hatay elections and its activities in the region were examined based on archival resources. The periodicals, documents in ATASE Archive of General Staff and the Republic Archive of the Presidency formed the main source of the research. Moreover, copyrighted works were also used.

Keywords: Sanjak, Hatay, Takviyeli Alay (Reinforced Regiment), Hatay Issue, 1938 Elections, İskenderun.

GİRİŞ

İskenderun ve civarı Osmanlı Devleti döneminde Suriye eyaletine bağlı bir sancak statüsünde idi¹. Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk birliklerinin elinde olan bölge, bilahare İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'de ise Sancak (Hatay) Misak-ı Milli sınırları içinde yer alıyordu². Zira Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde yer alan “30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşmasıyla belirlenen sınırların içinde veya dışında kalan Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu kısımların tümünün gerçekten ve hükmen hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür” esası getirilmişti³. Ancak Türkiye'nin bölgenin kendisine bırakılmasıyla ilgili ısrarına rağmen Sancak (Hatay) Fransızlarla yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi hükümleri gereğince Misak-ı Milli sınırları dışında kaldı ve anlaşmanın 7. maddesi gereğince İskenderun bölgesi için, özel bir yönetim rejimi kuruldu. Ayrıca bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacak, Türk dili resmi bir niteliğe sahip olacaktı. Hatay sorunu, Lozan Antlaşması ile tam bir çözüme ulaştırılamadı. İskenderun bölgesi için 20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması esasları Lozan Antlaşması'nda aynen kabul edildi⁴.

¹ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 1; Mehmet Ayçiçek, “Antakya Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1865-1866)”, **Hatay Araştırmaları III**, (Editörler: Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh), Kültür Bakanlığı Yay., Hatay 2017, s. 89.

² İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 531; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, (Haz. Mehmet Tekin), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 2-5.

³ Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a**, Küre Yay., 5. Baskı, İstanbul 2014, s. 156-157; Ergünöz Akçora, “Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Temmuz 1995, s. 380.

⁴ Ankara'da 20 Teşrinievvel 1337-1921 tarihinde No: 100 olarak imza edilmiştir. **Düster**, 3. Tertip, C 2, (10 Mart 1337-28 Şubat 1338), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 152-171; **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, (Fon/Kutu. Gömlek. Sıra) 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 4.7.1938; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı,

Hatay sorunu, Fransa'nın Suriye bölgesindeki manda yönetimini kaldırarak bölgeye bağımsızlık tanımaya karar vermesi üzerine 1936'da gündeme geldi. Bu noktada Sancak'ta yaşayan Türklerin geleceğinin Suriye yönetimine bırakılması Türkiye ve bölgedeki Türkler tarafından tepkiyle karşılandı. Türkiye, Hatay'ı şahsi meselesi olarak adlandıran Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine harekete geçti ve Hatay'ın bağımsızlığı için Milletler Cemiyeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulundu⁵.

Milletler Cemiyeti Aralık 1936'da Antakya ve İskenderun meselesini müzakere gündemine aldı. Türkiye bu toplantıya Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın reisliği altında Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak ile Hariciye Vekaleti katibi Numan Mene-mencioğlu'nun murahhas ve Emniyet Umum Müdürü Şükrü ve hususi kalem müdürü Refik Amir Kocamaz ile Hukuk Müşavir Muavini Fatın Rüştü Zorlu, Genelkurmay'dan Yüzbaşı Talat'ın müşavir ve hariciye memurlarından Ali Haydar Görk ve Şemsettin Arif Mardin'in

Ankara 1992, s. 6-7; Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, s. 332; Esin Tüylü Turan, "Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması", **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, No. 1, Mart 2017, s. 285-286; Tarık Saygı, "Lozan Anlaşmasında Musul Sorunu ve Hatay Meselesi", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 5, S 10, Mart 2016, s. 166-168; Olcay Özkaya Duman, "Kaleminden Kelama Sancak'ta Bir Dil Atölyesi ve Anadil Savunması "Yeni Mecmua" (1928-1930)", **Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar I, Dr. Mehmet Tekin Armağanı**, (Editörler: Sacit Uğuz, Bülent Arı), Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Hatay 2016, s. 204.

⁵ **BCA**, 30.18.01.02/71.01.02, s. 1-2, Tarih: 31.12.1936; Yusuf Sarıınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 35, (Temmuz 1996), s. 407; Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diploması Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 34, S. 97, (Bahar 2018), s. 143-144; Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S. 50, Yaz, 2009, s. 101-103, Figen Atabey, "Hatay'ın "Anavatan'a Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 4, S. 7, (Temmuz 2015), s. 192-193; Ahmet Asker, "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", **Yeni Türkiye Misak-ı Millî Özel Sayısı**, S. 93, 2017, s. 1106; Mithat Aydın-Cengiz Akseki, "Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansımaları", **Belgi**, S. 15 (Kış 2018/I), s. 656-657.

katip olarak iştirak etmelerini kararlaştırdı. Türk tarafı Milletler Cemiyeti nezdinde kendi tezini kabul ettirmek için önemli ve başarılı bir diplomasi örneğini gösterdi⁶.

İngiltere'nin de desteğiyle Milletler Cemiyeti Konseyi, hazırlanan Sandler Raporu doğrultusunda 29 Mayıs 1937'de İskenderun Sancakı'nın hukuki olarak ayrı bir varlık olarak tanınmasını kabul etti. Böylece bir Sancak Devleti kurulması sağlandı. Sancak'a bağımsızlık statüsü verilmesinde uluslararası alanda yaşanan gelişmeler etkili oldu. Zira bu dönemde Avrupa siyasi açıdan oldukça gergin bir dönem yaşamakta idi. Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumları Avrupa'da barış havasını bozdu. Antirevizyonist tarafı temsil eden İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye olan ihtiyaçları arttı. Fransa, Türkiye ile ilişkilerini düzenlemek niyetinde idi. Bu amaçla Sancak'a bağımsızlık statüsü verilmesini kabul etti⁷.

Hatay'ın geleceğini tayin eden kararın Milletler Cemiyeti Konseyinden çıkması üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk hükümeti tebrik etmek üzere Başvekil İsmet İnönü'ye şu telgrafi çekti: *"Hatay'ın mukadderatını tayin eden kararın Konseyden çıkmış olduğunu Hariciye vekilimizin şimdi aldığı telgrafnamesinden anladım. Başarılmış olan millî davada takip olunan medenî ve insanî usule, arsulusal lâyük olduğu kıymetinin verileceğine şüphe yoktur.*

Bu eser, Cumhuriyet Hükûmetinin millî meseleler üzerinde ne kadar şaşmaz bir dikkatle durduğunu ve onları en makul tarzlarda intaç için cesaret ve feragatle hareket ve faaliyete geçebilecek enerji ve kabiliyette bulunduğunu gösteren yeni bir örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin bu siyaset

⁶ **BCA**, 30.18.01.02/71.01.02, s. 1-2, Tarih: 31.12.1936; **BCA**, 30.18.01.02/71.01.02, s. 3, Tarih: 31.12.1936; **BCA**, 30.18.01.02/71.01.02, s. 4-5, Tarih: 8.12.1936; Cemiyet-i Akvam'ın Hatay ile ilgili görüşmeleri için Türk tarafından gönderilen heyetin üyelerinde 1937 yılında küçük değişiklikler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA**, 30.18.1.2/71.4.15, s. 1-4, Tarih: 19.01.1937; **BCA**, 30.18.1.2/71.4.15, s. 5, Tarih: 12.01.1937; **BCA**, 30.18.1.2/71.4.15, Tarih: 20.01.1937; **BCA**, 30.18.01.02/82.9.6, Tarih: 16 Şubat 1938.

⁷ Melek, **a.g.e.**, s. 37-38; Sarımay, a.g.m., s. 407.

kavrayışının dünyada sulh ve huzur isteyen ve bunun icabı tabiisi olan hakseverliği şiar edinmeği fazilet bilen bütün dünya milletlerince takdirle karşılanacağına şüphe yoktur. Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını, büyük ve âdil hakem heyeti olmasını daima arzu ettiği ve bu sıfat ve salâhiyetinin daha çok çetin meseleler halinde en yüksek kudret ve kuvveti haiz olmasını temenni eylediği Cemiyeti Akvama bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur. Bu suretle medeniyet namına da yüksek bir vazife ifa etmiş olmakla sadece takdir ve tebrike şayandır.

İçten ve hakikatle bağlı olduğu dostlukları rencide etmeksizin millî meselelerin hallini, Cemiyeti Akvam Konseyinde bir neticeye vardırarak hususunda gösterdiği yüksek kıyaset, dürendişlik ve vekârdan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini ben de sureti mahsusada tebrik ederim. Bu tebrikime teşekkürlerimi de ilâve ederek, bütün İcra Vekilleri ve Büyük Erkânharbiye Reisi arkadaşlarımıza tebliğ buyurmanızı rica ederim”⁸.

Cumhurbaşkanı Atatürk’ün bu telgrafı üzerine İsmet İnönü de Atatürk’e cevaben bir telgraf göndererek Hatay davasında Hükümetin takip ettiği usul ve hareketin Cumhurbaşkanının ilham ve telkiniyle gerçekleştiğini ifade ederek minnet ve şükranlarını bildirmiştir⁹.

I) SANCAK'TA SEÇİM HAZIRLIKLARI ve BÖLGEDE YAŞANAN GERGİNLİKLERE KISA BİR BAKIŞ

Sancak için hazırlanan statü ve anayasa gereğince yasama meclisinin oluşturulması için seçimlerin yapılması gerekli idi. Bu amaçla Nisan 1938’de Sancak’ta seçimlerin başlaması öngörüldü. İki dereceli seçim sistemi uygulanacak ve meclis kırk üyeden oluşturulacaktı. Seçimler Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu’nun gözetiminde yapılacaktı¹⁰.

⁸ **Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, İDH (İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu), (Kutu/Gömlek) 7/003-2, Tarih Yok.

⁹ **ATASE**, İDH, 7/003-1, 3, Tarih: 28 Ocak 1937.

¹⁰ **BCA**, 30.10.0.0/224.510.12, s. 6, Tarih: 04.07.1938; Adil Dağıstan - Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay “Atatürk’ün Dış Politika Zaferi”**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 71-72.

Fransa seçim sürecindeki tavırlarıyla bölgedeki gerginliği tırmandırma yoluna gitti. Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen seçim komisyonu üyeleri seçim yönetmeliğini Fransız görevlilerine danışarak hazırladı. Öyle ki Fransızlar dahi Milletler Cemiyeti temsilcilerinin Hatay'daki bu yanlı tavırlarını itiraf etmek durumunda kaldı¹¹. Ayrıca Fransa, Suriye'de bulunan Hınçak ve Taşnak Ermenilerini keza Arap nüfusunu Hatay'a taşıyarak bunları seçmen olarak kaydetti. Böylece hem bölgedeki Arap ve Ermeni nüfusunu artırdı hem de Türkler aleyhinde propagandaya başladı. Seçimlerde Türklerden yana olan Alevi halkı baskı altına aldı. Türk listelerine kaydolmak isteyen seçmenlere gözdağı verildi. Böylece Türklerin seçmen sayısı az gösterilmeye çalışıldı¹².

Bu durum Türklerin itirazlarına sebep oldu. Türk-Fransız ilişkileri gerginleşti. Bu arada Türkiye Hatay'da istediği sonucu almak amacıyla Hatay doğumlu Türk vatandaşlarının da bölgede oy kullanmasını sağlamaya çalıştı. Hatta Hataylı olmaları dolayısıyla Hatay'a gönderilecek sivil memur ve müstahdemlerin iki sene müddetle izinli sayılmaları Milli Müdafaa Vekaleti'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 22.02.1938 tarihli toplantısında onaylandı¹³. Mustafa Kemal Atatürk de Sancak'a yakın bölgede bulunan Mersin ve Adana'daki askeri birliklerin geçit törenlerini izledi. Türkiye sınırına 30.000 kişilik askeri kuvvet yığıldı. Bölgede seçimlerden kaynaklı olarak ciddi bir kargaşalık söz konusuydu. Türkiye bölgedeki asayişini sağlamak için askeri ve siyasi önlemler almaya koyuldu. Türkiye'nin kararlı tutumu ve Avrupa'da yaşanan gerginlik Fransa'nın tutum değiştirmesini zorunlu

¹¹ "Hükümet Hatay'ı İfsad eden Komisyon İle Her Türlü Münasebatımızın Kesildiğini Bildirdi", **Cumhuriyet**, S. 5067, 22 Haziran 1938, s. 1, 7; "Sulh Meşalesi Mi?, Politika Aleti Mi?", **Cumhuriyet**, S. 5067, 22 Haziran 1938, s. 1, 7.

¹² **ATASE**, İDH, 8/65-1, Tarih: 10.06.1938; Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 1, S. 4, (1989), s. 535-536, Nadir Nadi, "Türk Tezi Zafere Kavuşacak", **Cumhuriyet**, S. 5066, 21 Haziran 1938, s. 1, 3.

¹³ **BCA**, 30.18.01.02/82.14.10, Tarih: 22.02.1938.

kıldı. Bölgede bulunan Fransız temsilcisi Garreau görevden alındı yerine Binbaşı Collet getirildi¹⁴. Keza 6 Haziran 1938'de Abdurrahman Melek Hatay Valiliğine atandı¹⁵.

Gelişmelerin ardından bölgede seçim faaliyetleri 9 Haziran 1938'de yeniden başladı. Ancak Türkler aleyhinde yaşanan gelişmeler son bulmadı. Türk listelerine yazılan kişilerin katledileceği propagandası yayıldı. Türkiye bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip etti ve seçimlerin ertelenmesini istedi. Bununla birlikte Türkiye Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun bölgeyi terk etmesini talep etti. Türk tarafının teklifine göre sorun Türkiye ile Fransa arasında çözüme ulaştırılacaktı. Bu istek Fransa tarafından olumlu karşılandı ve komisyon üyeleri 29 Haziran 1938'de Hatay'ı terk etti. Böylece Hatay sorunu Türkiye ile Fransa arasında diplomatik görüşmeler sonucunda çözüme ulaştırılacaktı¹⁶.

II) TÜRK ASKERİNİN HATAY'A GİRMESİNE MÜTEDAİR ANLAŞMALAR

1) 29 Mayıs 1937 Türk-Fransız Anlaşması

Türkiye'nin Hatay'a askeri birlik göndermesinin temel dayanağı 29 Mayıs 1937 tarihli Türk-Fransız anlaşmasıdır. Anlaşma Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları tarafından Cenevre'de imzalanmıştır. Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırını güvence altına almak için yapılan anlaşma 22 Temmuz 1937'de onay belgeleri verilince yürürlüğe girmiştir. Anlaşma iki ayrı bölüm halinde imzalanmış olup birinci kısmı Sancak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, ikinci kısmı ise Türkiye-Suriye sınırı ile ilgili idi. Anlaşmanın ikinci kısmında

¹⁴ BCA, 30.10.0.0./224.511.7, Tarih: 13 Temmuz 1938; Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 99-100; Dağıstan - Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 72-74.

¹⁵ Melek, **a.g.e.**, s. 49-50; Sökmen, **a.g.e.**, s. 101-103.

¹⁶ Sarımay, **a.g.m.**, s. 408-410, Volkan Payaslı, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **International Journal of History Studies**, C 3, S 1, Yıl 2011, s. 224.

taraf lar 3 Mayıs 1930 son sınır protokolü ile saptanmış olan Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak kabul etmişlerdir¹⁷.

1937 Türk-Fransız Antlaşmasının Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına almak için imzalanan bölümünün birinci maddesinde, Sancak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, ikinci, üçüncü ve beşinci maddelerinde ise Sancak'ın tehdit edilmesi durumunda Milletler Cemiyeti'ne hemen bilgi verilmesi ve ivedi durumlarda tarafların işbirliğinde bulunması esasları yer almaktadır. Bunun için her iki taraf Genelkurmaylarının hazırlıklar yapması hükmü getirildi¹⁸. Söz konusu anlaşmanın ikinci maddesinde Sancak'ın güvenliğinin sağlanması amacıyla çeşitli önlemler alınması için “*özel anlaşmalar*” yapılması esasları da yer aldı. Bu meyanda taraflar 17-18 Aralık 1937'de Ankara'da bir araya geldi. Türk tarafını Mareşal Fevzi Çakmak, Fransa'yı ise General Huntziger temsil etti. Taraflar arasında yapılan görüşmeler sırasında Sancak'a yapılacak bir saldırı durumunda tarafların alması gereken önlemler ve tutumlarına ilişkin bir tutanak imzalandı. Tutanakta Sancak'a girecek Türk kuvvetlerine ilişkin ek bir madde de yer almakta idi. İşte Türkiye seçim sırasında Hatay'a takviyeli bir alay gönderme hazırlıklarını bu anlaşmaya göre şekillendirdi¹⁹.

2) 3 Temmuz 1938 Türkiye ve Fransa Arasında İmzalanan Genelkurmaylar Anlaşması

Hatay'a ayrı statü verilmesi hususu Milletler Cemiyeti tarafından kabul edildikten sonra Sancak'ta statünün sağlanması için seçimlerin yapılması karara bağlandı. Bunun için Milletler Cemiyeti ilk seçim nizamnamesi hazırlıklarını uluslararası bir komisyona bıraktı. Seçim nizamnamesini hazırlayan uluslararası komisyon tarafsızlığa uygun hareket etmedi ve Fransa'nın çıkarlarına uygun faaliyetler içine girdi. Komisyon, Türkiye aleyhine çalışmalara yöneldi. Türkiye bu durumu dikkate alarak herhangi bir sürpriz karşısında kalmamak için girişimde bulundu. Bunun için umumi kâtip Numan Menemencioğlu ile

¹⁷ Soysal, **a.g.e.**, s. 537.

¹⁸ Soysal, **a.g.e.**, s. 537.

¹⁹ Soysal, **a.g.e.**, s. 538; Nergis Savcı, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatan'a Katılışı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 56.

Fransa Hariciye Nezareti siyasi müsteşarı arasında 10 Mart 1938'de mahrem bir Centilmenlik Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmada Türkiye, Sancak'ı bir arazi meselesi olarak addetmediğini beyan etti. Fransa ise Hatay Türklerine Hatay meclisinde 22 sandalye temin etmeyi taahhüt etti²⁰.

Centilmenlik Anlaşmasına rağmen Hatay'daki Fransız delegesi oradaki Türk ekseriyetini azaltmaya yönelik faaliyette bulundu ve Uluslararası Seçim Komisyonu da bu konuda Fransızlara yardımcı oldu. Bu iki otoritenin de seçimlerin güvenli bir şekilde yapılmasının başlıca şartı olan asayişin muhafazasını temin edememeleri üzerine Türk Hükümeti, Fransa ve Milletler Cemiyet nezdinde yine protesto ve rezervlerde bulunmaya mecbur oldu. Taraflar yeniden görüşmelere başladı ve iki hükümet Uluslararası Seçim Komisyonunu kaldırarak seçimlerin Türk-Fransız ortak mesaisi altında yapılması hususunda mutabık kaldı. Bu meyanda 3 Temmuz 1938'de sonuçlanacak Genelkurmaylar Anlaşması'nın müzakereleri başladı²¹.

Bu arada Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikası nedeniyle yaşanan gerginlik Fransa'nın Türkiye ile ilişkilerini olumlu bir havaya sokmasını zorunlu kılıyordu. Türkiye ve Fransa'nın girişimleri ile tarafların askeri heyetleri Haziran 1938'de Antakya'da görüşmelere başladı. Türk askeri heyetinin başında Orgeneral Asım Gündüz²², Fransız askeri heyetinin başında ise Yakındoğu Ordusu Komutanı General Huntziger bulunuyordu²³. Bu görüşmeler Hatay'da asayişin sağlanması için iki taraf arasındaki askeri iş birliğini öngörmekte idi. Asım Gündüz askeri konularda Fransızlarla müzakereleri yapmak üzere Haziran'da Hatay'a hareket etti. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 11 Haziran 1938'de Ankara Mevki Kumandanlığına gönderilen yazıda İkinci Başkan Orgeneral Asım Gündüz'ün ve

²⁰ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 6, Tarih: 04.07.1938.

²¹ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 6, Tarih: 04.07.1938.

²² BCA, 30.18.12.2/83.51.11, Tarih: 10.06.1938; Melek, *a.g.e.*, s. 54-55; Sökmen, *a.g.e.*, s. 105-106.

²³ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 04.07.1938.

yanındaki heyetin 11 Haziran 1930 saat 20.30'da Ankara İstasyonundan hususi trenle Hatay'a hareket edeceği bildirildi²⁴. İkinci Başkan Orgeneral Asım Gündüz başkanlığında Hatay'a giden askeri heyet 12 Haziran 1938'de saat 16.00'da Payas'a ulaşmış ve Genelkurmay Başkanının emriyle burada askeri törenle karşılanmıştır²⁵.

Asım Gündüz başkanlığındaki Türk heyeti ile Fransız heyeti arasındaki görüşmeler 17 Haziran 1938'de başladı. Heyetin askeri önlemler konusundaki görüşmeleri uzun sürdü. Zira Fransa, Hatay'a girecek Türk kuvvetinin tamamen sembolik olmasından yanaydı ve ağır silahlara sahip olmasını istemiyordu. Fransız heyetin isteğine göre sembolik olarak oluşturulmuş Türk kuvvetleri İskenderun bölgesinde konuşlanacak ve bir taburdan ibaret olacaktı. Ancak Türk tarafı buna razı olmadı. Türkiye topçu birliği dahil olmak üzere bölgede bulunan Fransız kuvvetleri kadar takviyeli bir alayı Hatay'a göndermek istiyordu. Fransız temsilci Türk tarafının bu isteğine karşı çıktı ve bu nedenle görüşmeler uzadı²⁶.

Fransa'nın askeri birlikle ilgili uzlaşmaz tutumu Türkiye'yi rahatsız etti. Askeri heyetler arasında görüşmeler devam ederken Mareşal Fevzi Çakmak Hatay'a müdahale kuvveti olarak girecek olan 48. Dağ Alayının I. Taburunun acele tayin olunacak bir kurmay subay tarafından idare edilmesi için emir verdi. Bu emir 23 Haziran 1938'de III. Şube Müdür Yardımcısı Yarbay Ş. Altınay tarafından XII. Şube Müdürüne gönderildi²⁷.

Türkiye'nin kararlı tutumu, karşılıklı barış ve iyi niyet çabalarıyla taraflar pürüzleri giderdi ve 3 Temmuz 1938'de Türkiye-Fransa arasında "*Genelkurmaylar Anlaşması*" imzalandı. Bu anlaşma 29 Mayıs 1937 tarihli Sancak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik yapılan anlaşmanın hükümlerinin uygulanma tarzını tespit eden bir anlaşma

²⁴ ATASE, İDH, 8/81-1, 2, Tarih: 11 Haziran 1938.

²⁵ ATASE, İDH, 8/81-3, Tarih: 12 Haziran 1938.

²⁶ "Mühim Kararlar", **Cumhuriyet**, S 5066, 21 Haziran 1938, s. 7; Sarıay, a.g.m., s. 410-411; Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarıay-Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 101.

²⁷ ATASE, İDH, 8/68-1, Tarih: 23 Haziran 1938.

niteliğindedir²⁸. Üç kısımdan oluşan bu anlaşmanın birinci kısmı genel hükümler, ikinci kısmı üçüncü bir devlet tarafından Sancak'a yönelik bir tecavüz halinde Türk-Fransız ortak mesaisini, üçüncü kısım da muhtelif hükümleri açıklamaktadır. Anlaşmanın birinci maddesi, askeri mahiyette teknik olan mesainin çözümünü tespit etmektedir. Anlaşmanın, Suriye'de mandanın devamı müddetince baki olacağı, mandanın son bulmasından hemen sonra Türk-Fransız teşriki mesaisinin takip eden başka bir anlaşma ile yeniden düzenleneceği ifade edilmiştir. Anlaşmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü maddelerinde ise Fransız kuvvetlerinin Sancak'a müdahale tarzı ve Türk kuvvetlerinin Sancak dâhilinde entervansyonda bulunması hususlarını tayin ve tespit etmektedir²⁹. Diğer maddeler tamamen teknik konulardan oluşmaktadır. Hatay'da Türk-Fransız askerlerinin ortak mesaisine dair Genelkurmaylar Anlaşmasına bağlı 1 nolu ve 32 maddelik ek protokol bulunmaktadır. Bu protokol, Türk kuvvetlerinin giriş, konuş vaziyetleri ile Fransız kuvvetlerinin miktarı, Türk kuvvetlerinin rolü, iskan, ulaşım ve iaşeleri, imtiyaz hakkı kazaları ve geri alınmaları şartlarını tespit etmektedir³⁰.

Anlaşmaya göre, Türk ve Fransız hükümeti Sancak'ın durumu hakkında istişare ile bu muntıkada askeri kuvvetlerin ortak mesaisine karar vermiştir. Genelkurmaylar Anlaşması'nda Türk ve Fransız kuvvetlerinin rolleri, komutası, mülki makamların salahiyet ve imtiyazlarına riayet ve imtiyazlar konusunda esaslar da tespit edilmiştir³¹. Anlaşmaya göre Türk kuvvetleri Sancak'ta nizamın temini için iştirak edebilecektir. Türk kuvvetleri asayişin temini için Fransız kuvvetleriyle birlikte teşriki mesai yapacaktır. Sancak'taki Türk kuvvetleri komutanlığı tarafından daimi bir mümessil tayin edilecektir³². Sancak'ın toprak bütünlüğünün ve bölgenin asayişinin sağlanması için 6.000 ki-

²⁸ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 7, Tarih: 04.07.1938.

²⁹ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 7, Tarih: 04.07.1938.

³⁰ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 7, Tarih: 04.07.1938.

³¹ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 04.07.1938.

³² BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 4-5, Tarih: 04.07.1938.

şilik bir kuvvet bulundurulacaktı. Söz konusu kuvvetin 1.000'i Sancak'tan, geri kalan 5.000 kişilik kuvvet ise yarı yarıya olmak üzere Türk ve Fransız kuvvetlerinden oluşacaktı. Hatay'ın iç ve dış güvenliğinin sağlanması için Türk ve Fransız kuvvetleri iş birliği içinde hareket edeceklerdir. Türk kuvvetlerinin Hatay'a gireceği gün Fransızlarla birlikte tespit edilecektir. Söz konusu anlaşmada kuvvetlerin geçeceği ve konuşlanacağı yerler de tespit edilmiştir. Buna göre bu kuvvetler bir taraftan Payas diğer taraftan Hassa'dan geçecektir. Türk kuvvetlerinin ilk olarak İskenderun-Beylan-Kırıkhan-Antakya mıntıkasında konaklayacakları belirtilmiştir³³.

Fransızlarla imzalanan 3 Temmuz 1938 Genelkurmaylar Anlaşması gereğince daha evvelden hazırlıkları tamamlanan takviyeli alay birlikleri Hatay'a sevk edildi. Türk askerinin Hatay'a girmesine müteakip Fransa ile anlaşarak Hatay'a bir fevkalade murahhas gönderildi. Hatay'dan ayrılan Milletler Cemiyeti Komisyonunun vazifeleri Türkiye'den giden fevkalade murahhas ile Fransız komiserlik delegeşi tarafından yürütülmüş ve seçimlere bu şekilde devam edilmiştir³⁴. Türkiye-Fransa arasında imzalanan Genelkurmaylar Anlaşması'ndan bir gün sonra yani 4 Temmuz 1938'de de Türkiye-Fransa arasında bir de dostluk anlaşması imzalanmıştır. Hatay'a girecek takviyeli alayı oluşturan birlikler net olarak 3 Temmuz 1938 tarihli Türkiye-Fransa arasında yapılan “Genelkurmaylar Anlaşması” ile son şeklini aldı³⁵.

Hatay hususunda Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Genelkurmaylar Antlaşması ile Dostluk anlaşması Fransız basını tarafından da olumlu karşılanmıştır. Örneğin Paris'te neşredilen “*Ere Nouvelle*” gazetesinin 12 Temmuz 1938 tarihli nüshasında Türkiye ve Fransa hükümetleri arasında birbiri ardına tasdik edilen metinlerin incelenmesi halinde Fransa ile Türkiye arasında asırlardan beri mevcut olan dostluğun kuvvet ve gücünün görüleceği, her iki devletin de barış ve

³³ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 04.07.1938; Sarıнай, a.g.m., s. 410-411.

³⁴ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 7, Tarih: 04.07.1938.

³⁵ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s.11, Tarih: 04.07.1938.

dürüst uluslararası işbirliği arzusunun taşıdıkları dile getirilmiştir. Ayrıca Türkiye ve Fransa arasındaki dostluğun birkaç asırlık bir dostluk olduğu, Birinci Fransuva ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki ittifaktan beri her iki devletin de bu dostluğun kıymetini birkaç defa takdir fırsatına mazhar oldukları ve bunun büyük bir politika olduğu vurgulanmıştır³⁶.

Paris'te yayınlanan diğer bir gazete olan "*Populaire*"nin 2 Temmuz 1938 tarihli nüshasında, M.A. Leroux tarafından kaleme alınan yazıda; Hatay meselesi halledilmeden Türk-Fransız ilişkilerinin kendine mahsus dinamizminin sağlanamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Fransa-Türkiye dostluğunun idame ve takviyesinin özellikle bugünkü şartlar altında mutlak ve gerekli olduğu hatırlatılmıştır. İmzalanan anlaşmaların büyük ve önemli netice arz ettiği de ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca İngiltere'nin son zamanlarda Ankara'da önemli faaliyetler içinde olduğu göz önüne alındığında Türkiye-Fransa arasında yapılan anlaşmaların aynı zamanda Fransa-İngiltere iş birliğini de takviye ettiğinin altı çizilmiştir³⁷.

Paris'te yayınlanan "*Matin*" gazetesinin 3 Temmuz 1938 tarihli nüshasında ise Beyrut'tan gönderilen bir Havas telgrafından elde edilen bilgiler aktarılmaktadır. Bu bilgilere göre Türkiye ve Fransa arasında yapılan anlaşmalar Türk ahali arasında büyük bir sevince neden olmuş, Fransa'ya karşı büyük bir sempati uyanmıştır. Antakya'nın muhtelif yerlerinde çiçeklerle ve Atatürk'ün heykelleriyle süslenmiş taklar inşa edilmiştir. Türklerin bu sevinci karşısında Arap, Alevi ve Ermeni unsurlarının kendi mahallelerinde soğukkanlılıkla oturdukları bildirilmiştir. Durumu kabul etmeyen ailelerin göç ettikleri, anlaşma haberinin Suriye'de ne sevince ne de hoşnutsuzluğa sebep olduğu ifade edilmektedir³⁸.

³⁶ BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 1-2, Tarih: 12 Temmuz 1938.

³⁷ BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 2, Tarih: 12 Temmuz 1938.

³⁸ BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 2-3, Tarih: 12 Temmuz 1938.

Paris'te "Soir" gazetesinin 3 Temmuz 1938 tarihli nüshasında ise anlaşmalar hakkında şu ifadeler yer almaktadır; "Fransa ve Türkiye arasındaki dostluk bağlarını tecdid, daha doğrusu takviye ettiler. M. Bonnet hasil olan anlaşmayı imza için Ankara'ya gidecektir. Bravo. Türkiye, Avrupa ile Asya arasında bir mafsal mesabesinde: Büyük ve korkunç dünya makinesinin esas parçalarından biridir. Türkiye, büyük bir şefin idaresi altında muazzam bir eser meydana getirmiştir... Türkiye-Fransa Anlaşması, İslamiyet nokta-i nazarından da büyük bir hadisedir. Şüphesiz Atatürk, din mevzuunda daima kat'i bir bitaraflık muhafaza edegelmiştir. Kendisi artık "müminlerin başı" değildir. Fakat Türkiye en büyük ve müstakil İslam devleti kalagelmektedir. Türkiye bütün Müslümanlık dünyasında parlak bir şöhret sahibidir. Bütün Müslüman dünyasının nazarı hala Türkiye'ye matuftur. Böyle bir devletle dostluk münasebetleri tesis etmek Fransa'nın bu Müslümanlık dünyasındaki mevki bakımından da mükemmel bir şeydir"³⁹.

Paris'te yayınlanan "Oeuvre" gazetesinin 2 Temmuz 1938 tarihli nüshasında Tabouis adlı bir kadın gazetecinin değerlendirmelerine yer verilmiştir. Tabouis, Fransa Dışişleri Bakanının Türkiye ile imzalanan anlaşmalardan memnun olduğunu, bu anlaşmaların Sancak'ta Türkiye ile Fransa arasında daimi bir iş birliği vücuda getireceğini belirtmektedir. Ayrıca bu iş birliğinin İngiltere'nin Türkiye'ye 16 milyon İngiliz liralık bir borç verdiği ve Türk-İngiliz ilişkilerinin en yüksek derecede uyum içinde cereyan ettiği bir zamanda vücut bulduğuna dikkat çekmiştir⁴⁰.

Yine Paris'te yayınlanan "Intransigent" gazetesinin 3 Temmuz 1938 tarihli nüshasında Gallus'un görüşlerine yer verilmiştir. Yazıda Fransa ve Türkiye arasında yapılan anlaşmanın küçük bir hadise olmadığı, son zamanlarda yakın doğuda taraflar arasında düşmanlık ve çekişme bulunduğu ve bunun endişe verdiği dile getirilmiştir. Ayrıca Berlin'in bu anlaşmanın İtalya aleyhinde olduğuna dair aptalca bir iddiada bulunduğu, halbuki İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz ve yakın doğuda barışın idamesinden başka bir şey istemedikleri, Türkiye-

³⁹ BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 4, Tarih: 12 Temmuz 1938.

⁴⁰ BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 4-5, Tarih: 12 Temmuz 1938.

Fransa arasında yapılan anlaşmadan dolayı sevindikleri, sulhun temini için bölgedeki gayretlere devam edileceği belirtilmiştir⁴¹.

Fransa-Türkiye arasında yapılan anlaşmalara muhalif bir tavır sergileyen Paris'teki komünist "*Humanite*" gazetesi ise Sancak'taki Türk varlığına ilişkin yorumlara yer vermiştir. Gazetenin 3 Temmuz 1938 tarihli nüshasında, yapılan bütün baskılara rağmen Sancaktaki seçim uygulamalarının burada Türk ekseriyetinin mevcut olmadığını gösterdiğini iddia etmektedir. Yazıda, sert tavırlarıyla meşhur bir asker olan Binbaşı Collet'in Sancak'ta bir Türk ekseriyeti vücuda getirmeye memur edildiğini ancak bunda muvaffak olamadığı belirtilmiştir. Yazının devamında Türk unsuruna "*hususî bir vaziyet temin eden*" Türk-İngiliz Anlaşmasının ortaya çıktığı, Fransa'nın Sancak'ta Sancak'ın kabul etmediği bir ekseriyeti kabul ettirmeye çalıştığı vurgulanmıştır. Sancak'ta tesis olunan rejimin mahiyetini anlamak için Milletler Cemiyeti Komisyonunun gönderdiği telgrafları okumanın kâfi olacağı, telgraflarda Fransa'ya karşı ağır ithamların olduğu, Fransa'nın Atatürk'ün ısrarla talep ettiği hal tarzını zorla kabul ettirdiği takdirde bu durumun Arap dünyasında yaratacağı olumsuzluk nedeniyle Fransa'nın zor durumda kalacağı ifade edilmiştir. Gazete Türk-Fransız dostluğuna inandığını, fakat bu dostluğun Arap dünyasının düşmanlığı pahasına göze alınamayacağını belirtmiştir. Gazetenin Beyrut'tan alıp neşrettiği bir telgraf haberinde ise Fransa-Türkiye anlaşmalarının Suriye'de çok büyük bir tesir yarattığı ifade edilmekte ve Binbaşı Collet aleyhinde sözler sarf edilmektedir⁴².

3 Temmuz 1938 Genelkurmaylar Anlaşması Türk basınında da memnuniyetle karşılandı. Cumhuriyet'in 3 Temmuz 1938 tarihli nüshasında yer alan "*Hatay iştiyakla beklediği bayramı bugün yapacak*" başlıklı haberde, Türk-Fransız heyetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde anlaşmanın 3 Temmuz 1938'de imzalanacağını duyurmaktadır. Haberin devamında elde edilen anlaşmanın her tarafta büyük bir memnuniyet yarattığı da dile getirildi. Bunun yanında anlaşmanın

⁴¹ BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 5, Tarih: 12 Temmuz 1938.

⁴² BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 5-6, Tarih: 12 Temmuz 1938.

uluslararası basında nasıl karşılandığına dair gazetelerden örnekler aktarıldı⁴³. Gazetenin aynı tarihli nüshasında Yunus Nadi tarafından kaleme alınan “*Hatay’a Dair Son Anlaşma*” başlığıyla yer alan baş makalede, Hatay’a dair son anlaşmanın Hatay meselesinde hakikate doğru atılmış büyük bir adım olduğu belirtildi. Yunus Nadi, anlaşmanın imzalanmasıyla Hatay meselesinin halledilmesini zorlaştıran füzuli gayretlere nihayet verildiğini ve seçim işlerinin Türkler için emniyetli bir safhaya girmesinin sağlandığını, Türk askerinin Hatay’a girmesiyle Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgede yeni mahalli ve müstakil bir rejimin tesis edilmesinin mümkün olacağını dile getirdi⁴⁴.

Cumhuriyet’in 4 Temmuz 1938 tarihli nüshasında Muharrem Feyzi Togay tarafından kaleme alınan Siyasi İcmal köşesindeki “*Şarkî Akdeniz*” başlıklı yazıda, Hatay meselesinin halli için yapılan askeri anlaşmanın, Doğu Akdeniz havzasına huzur ve istikrar getireceği dile getirildi. Yazar, Doğu Akdeniz havzasında mevcut askeri ve siyasi vaziyetin korunması gayesi için İngiltere ve İtalya arasında 16 Nisan 1938’de Roma’da imzalanan anlaşmadan sonra Türkiye ve Fransa arasından imzalanan bu anlaşmanın Doğu Akdeniz havzasında barış ve huzuru sağlayan ikinci teminat olduğunu vurguladı⁴⁵.

Türk-Fransız askeri ve dostluk anlaşmalarının imzalanması Hatay meselesinin halledilmesi açısından Türk aydınları arasında büyük bir ümit oluşturdu. Takviyeli alayın bölgeye girecek olması Hatay meselesinin çözümündeki ümidi kat be kat artırmakta idi. Bu hususta Peyami Safa şunları ifade etti; “*Hatay Anlaşması bizi dört sıkıntıdan kurtarıyor. Bunlardan birincisi en büyüğüdür: Hatay Türklerinin, belirsiz ve karışık bir rejim içinde, esaretten ve müstemlekecinin kırbacından hala kurtarlamamış olduklarını görmek. İkincisi, Fransa ile an’anevi dostluğumuzu tehdit eden ve*

⁴³ “Hatay İhtiyakla Beklediği Bayramı Bugün Yapacak”, **Cumhuriyet**, S 5078, 3 Temmuz 1938, s. 1,7.

⁴⁴ Yunus Nadi, “Hatay’a Dair Son Anlaşma”, **Cumhuriyet**, S 5078, 3 Temmuz 1938, s. 1, 7.

⁴⁵ Muharrem Feyzi Togay, “Şarkî Akdeniz”, **Cumhuriyet**, S 5079, 4 Temmuz 1938, s. 2.

Paris'le Ankara arasına giren mesafenin, gitgide üstüne hiçbir devamlı münasebetin köprüsü kurulamayacak kadar genişlediğini ve derinleştiğini görmek. Üçüncüsü Yakın Şarkta, Balkanlarda, Avrupa'da ve dolayısıyla bütün dünyada bir sulh amili olmayı, kendisine, dış politikasının en büyük hedefi yapan memleketimizin, çaresiz kalınca, hakkını kuvvetle istihlal etmeğe mecbur kalabileceğini görmek. Dördüncüsü, bizi yalnız Türk olarak değil, Fransız dostu olarak da değil, sulh dostu olarak da değil, ayrıca, mücerred insan olarak ve mücerred adalet prensiplerine göre isyan ettiren bir haksızlığın devam edip gittiğini görmek. Yeni bir arzuya uğramazsa, bugünkü şekli ile Hatay anlaşması yıllardan beri başımıza, yüreğimize ve iki ciğerimize saplanan bu dört sancıdan bizi kurtarıyor. Cerrahın müdahalesine lüzum kalmadan şifa bulan hastalar gibi, Hatay davası da, Türk süngüsünü bir neşter yerinde kullanmamıza hacet bırakmadan salâha kavuşmak üzere. Hatay artık milli bir üzüntümüzün değil, kendi kendisinin, yani müstakil ve mes'ud, güzel bir Türk toprağının adıdır diyebiliriz. Yeni bir arıza çıkmazsa. Zira gözümüz korktu. Fakat bu defa, davaya Türk ordusunun müzaheretini de iltihak ettiği için ümitlerimiz, korkularımızdan kat kat fazladır”⁴⁶.

Fransa ile tam bir ahenk içinde ilişkilerin sürdürülmesi bölge aydınları tarafından da olumlu karşılandı. Örneğin Hatay Lisesi felsefe öğretmeni Mesud Fani Bilgili, Fransa ile eski dostluğun ihya edilmesinin memnuniyet verici olduğunu, memleketin yüksek menfaatlerini göremeyen, ya da görmek istemeyen bazı koloni memurlarının tutumlarının bu meselenin halledilmesini geciktirdiğini ifade etmiştir⁴⁷.

III) HATAY'A GÖNDERİLECEK TAKVİYELİ ALAYIN HAZIRLANMASI

1) Takviyeli Alayın Bölgeye Gönderilme Amacı

Yukarıda da ifade edildiği üzere 1938 Hatay seçimleri başladığında bölgede Türkler aleyhinde olumsuz propaganda söz konusu idi.

⁴⁶ Peyami Safa, “Hatay Anlaşması”, **Cumhuriyet**, S 5080, 5 Temmuz 1938, s. 3.

⁴⁷ Mesud Fani Bilgili, **Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı**, İktisat Basımevi, Antakya 1939, s. 9.

Seçimlerin Türkler aleyhine sonuçlanması için Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu üyeleri ve Fransızlar ciddi faaliyetler içerisine girdiler. Örneğin Hatay'da Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu halka bir beyanname neşrederek Türk olmayan unsurların baskıya maruz kaldığını belirterek halkı serbestçe oy kullanmaya davet etti. Türkiye bu beyannameye itiraz etti. Düzenlenen beyannamenin tarzı ve taşıdığı anlam Hatay'da bazı kanlı olayların oluşmasına meydan verecek mahiyette idi. Türkiye böyle bir hadisenin yaşanması durumunda Fransızların bölgeye hemen müdahale edebileceklerini düşündüğünden buna meydan vermemek için hudut boyunda bulunan takviyeli alayın harekete geçebilecek bir halde bulundurulmasını planladı⁴⁸.

Konuyla ilgili olarak Başvekil Celal Bayar tarafından 31 Mayıs 1938'de acele olarak Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderilen şifrede bu hususla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: "*İcabında Hatay'da Fransız askeri ile teşriki mesai etmek üzere zatı devletinizle Fransız Suriye ordusu komutanı arasında miktarı mevzuu bahs olan Türk kütasının Hatay hududu üzerinde derhal harekete ihzar edilmesini ve neticesini bildirmenizi rica ederim. Bu kuvvetin hasıl olacak yeni vaziyetler üzerine takviye edilmesi zarureti karşısında yine hudut üzerinde ihtiyat olmak üzere kâfi kuvvetin toplanması için icap edenlere emir buyurulması muvafık olur. Bu tebliğin alınıp tatbik edildiğinin ve Hatay hududundaki kuvvetin hangi gün harekete hazır bulunabileceğinin bildirilmesine muntazırım*"⁴⁹.

Başvekil Celal Bayar'ın bu emri üzerine Genelkurmay Başkanlığınca daha evvelden yapılan takviyeli alayla ilgili hazırlıklar hatırlatıldı. Zira 9 Mayıs 1938'de takviyeli bir alayın hazırlanması emri verilmiş idi. Bu emir üzerine İslahiye Dağ Tugayından tertip olunacak üç piyade ve bir topçu taburu, 14. Süvari Tümeninden bir süvari bölüğü düzenlendi. Ayrıca VI. Kolordudan bir muhabere bölüğü, bir istihkâm bölüğü, nakliye taburu otomobillerinden bir ikmal kolu, bir

⁴⁸ **ATASE**, İDH, 8/65-1, Tarih: 10.06.1938; Sökmen, **a.g.e.**, s. 105; Mustafa Öztürk, **1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

⁴⁹ **ATASE**, İDH, 8/115-1, Tarih: 31 Mayıs 1938; **ATASE**, İDH, 8/113-1, 2, Tarih: 31 Mayıs 1938.

sıhhiye müfrezesi, Dörtyol'da 41. Piyade Alayından bir batarya, takviyeli bir piyade taburu ve hudut taburunun Karasu Vadisi batısında bulunan kısmındaki garnizonlarda harekete hazır bulunmaları tebliğ edildi⁵⁰. İfade edilen bu birlikler takviyeli alay için düşünülen ilk birliklerdir. Bilahare takviyeli alaya dahil olacak kıtalar zaman içerisinde ufak değişikliğe uğrayacaktır. İlk aşamada takviyeli alayı oluşturan birlikler şu şekilde idi;

İkinci Ordu Müfettişliğinin teklifi üzerine Payas'da toplanacak gruba mensup birlikler:

41. Alaydan bir piyade taburu, XVI. Hudut Taburunun Payas'taki bölüğü ve süvari bölüğünden on atlı, 7. Tümeninden bir dağ bataryası, istihkâm ve muhabere bölüklerinden birer takım, sıhhiye müfrezesinden bir kısım ve ikmal kolundan bir kısım şeklindedir.

Hassa'da toplanacak grup ise; 39. Dağ Tugayından üç tabur, XVI. Hudut Taburunun Ekbez'deki iki bölüğü takviyeli alayın ana unsurlarını oluşturmakta idi. Ayrıca süvari bölüğü, dağ top taburu, istihkâm ve muhabere bölükleri, sıhhiye müfrezesi ve ikmal kolu da birlikte yer alacaktı⁵¹.

Söz konusu kuvvetlerin gerekli olduğunda Hatay'a doğru hareket tarzları Genelkurmay Başkanının müsaadelerine sunuldu. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz 31 Mayıs 1938'de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderdiği yazıda Başvekil Celal Bayar'ın yukarıda ifade edilen emirleri üzerine ve Genelkurmay Başkanının münasip görmesi durumunda bu kuvvetlerin Payas ve Hassa mıntıklarında toplanmaları için emir verileceği bildirildi. Bu kuvvetlerin ilerde ortaya çıkacak yeni durumlar üzerine takviye edilebilmesi için Maraş'ta bulunan piyade alayının İslahiye'ye, Dörtyol'daki 41. Piyade Alayının kalan kısmının Payas'a ve her iki mıntıkaya 7. Tümen topçusundan birer taburun yanıştırılması düşünüldü. Asım Gündüz'ün gönderdiği yazıda, Milli Müdafaa Vekâleti'nden henüz bu

⁵⁰ **ATASE**, İDH, 8/113-1, 2, Tarih: 31 Mayıs 1938.

⁵¹ **ATASE**, İDH, 8/113-1, 2, Tarih: 31 Mayıs 1938.

maksatla tahsisat alınmadığı, bu nedenle kıtaatın nakil vasıtaları ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmadığı dile getirildi. Bu yolda Genelkurmay Başkanının emrinin beklendiği ifade edildi⁵².

Takviyeli alayın bölgeye gönderilme sebebini Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dahiliye ve Hariciye Vekaletlerine gönderdiği yazıda şu şekilde açıklamaktadır; “1-8 Mayıs 1938 günü Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile vaki olan şifahi görüşmemizde Hatay'daki seçim işleri münasebeti ile Türklere karşı yapılmakta olan tecavüz ve katil hadiseleri üzerine Sancak'taki asayişin teminine Fransızlar gönderecekleri bir taburla imkan bulamazlarsa Fransa'ya haber verilmek şartı ile bir takviyeli alayın tarafımızdan Hatay'a gönderilmesi ve asayişin iadesi mevzu bahis olmuştur. Fransızlarla I. Kanun ayı içinde Ankara'da yaptığımız müzakerede işbu husus kendilerine de bildirilmiş ve müzakere zabıtlarına geçmişti. Bu maksatla Suriye hududundaki alakadar kıtalara icap eden hazırlık emrinin verilmiş olduğunu saygılarımla arz ederim. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak”⁵³.

Böylece Türkiye seçimlerden umduğu sonucu almak, bölgede seçimden kaynaklı kargaşayı ortadan kaldırmak, Türklere yapılmakta olan saldırıları bertaraf etmek ve Sancak'ta asayişini sağlamak için askeri bir önlem olarak Mayıs 1938'de bölgeye takviyeli alay gönderilmesine karar verdi. Sancak bölgesine gönderilecek takviyeli alay, 39. Tugayın bir piyade taburu ve Dörtyol'daki 41. Piyade Alayından verilecekti. Takviyeli alay, Payas ve Hassa bölgesinde toplanacaktı. Bu birlikte ayrıca bir muharebe bölüğü de bulunacaktı. Takviyeli alay, Fransa'nın Türkiye ile anlaşmazlığı turmandırmaktan vazgeçmesi ve taraflar arasında yeni görüşmelerin başlaması ve bilahare 3 Temmuz 1938'de Antakya'da bir askeri anlaşmaya varılmasından sonra 4 Temmuz 1938'de öncü bir birlikle Hatay'a girdi. Bu anlaşmaya göre Sancak'ın güvenliğini sağlamak amacıyla bölgede eşit sayıda Türk ve Fransız birlikleri bulundurulacaktı. Sancağa girecek Türk Birliğinin mevcudu 2.500 olacaktı ve birliğin komutası bir albaya verilecekti.

⁵² ATASE, İDH, 8/113-1, 2, Tarih: 31 Mayıs 1938.

⁵³ ATASE, İDH, 9/021-1, Tarih: 9 Mayıs 1938.

2) Takviyeli Alay Seferberlik Listesi

Hatay'a girecek olan takviyeli alayın hazırlıkları 1937 senesi seferberlik esaslarına göre düzenlenmiş idi. Bu nedenle 1937 yılı seferberlik esaslarına göre birçok birlik Hatay için seferber edilmiştir.⁵⁴ Hatay için seferberlik listesinde olan birlik ve kıtalar aşağıdaki gibidir.

Kolordu Bağlı Kıtaları;

1) 216. Piyade Alayı'nın, I. Dağ Avcı Bölüğü, II. Dağ Avcı Bölüğü, III. Dağ Avcı Bölüğü, Kolordu müstakil topçu taburu, motorlu tayyare defî bataryası (I. Kolorduca İzmir'de seferber edilecek), süvari bölüğü, bisiklet takımı, istihkâm taburu, muhabere taburu seferberlik listesinde idi. Ayrıca 400 yataklı cerrahi hastane, 200 yataklı tıbbi hastane, 200 yataklı cerrahi hastane, otomobilli hasta nakliye takımı, birinci sınıf tathir müfrezesi, 100 mevcutlu hayvan hastanesi, motorlu ekmekçi takımı, kasap müfrezesi de listeye dahil edilmiştir.

2) 71. Nakliye Katar Komutanlığı; 151. Nakliye Taburu 110 ton erzak, 153. Nakliye Taburu 110 ton erzak; 155. Nakliye Taburu 60 ton, 157. Nakliye Taburu 60 ton cephane taşıyacaktır. Listede otomobil bölüğü de yer almaktadır.

3) 7. Tümen; 7. Tümen karargâhı ve muhafız kıtaları (piyade takımı, süvari kıtası, jandarma mangası); 7. Tugay karargâhı 2. Piyade Alayı, 23. Piyade Alayı, 41. Piyade Alayı, 7. Topçu Alayı, bisiklet takımı, süvari bölüğü, istihkâm bölüğü, muhabere bölüğü, sıhhiye bölüğü, 2. sınıf tathir müfrezesi, arabalı hasta nakliye takımı, 100 mevcutlu hayvan hastanesi, tümen bandosu, motorlu ekmekçi kolu, 73. Nakliye Katar Komutanlığına bağlı 159. Nakliye Taburu (60 ton erzak), 161. Nakliye Taburu (50 ton cephane).

4) 41. Tümen; 41. Tümen karargâhı ve muhafız kıtaları (piyade takımı, süvari kıtası, jandarma mangası); 41. Tugay karargâhı, 12, 19 ve 97. Piyade Alayı, 41. Topçu Alayı⁵⁵, süvari bölüğü, istihkâm bölüğü,

⁵⁴ ATASE, İDH, 9/11-1, Tarih: 13 Mayıs 1938.

⁵⁵ ATASE, İDH, 8/119-3, Tarih: 30 Nisan 1938.

muhabere bölüğü, sıhhiye bölüğü, 2. sınıf tathir müfrezesi, araba hasta nakliye takımı, 100 mevcutlu hayvan hastanesi, tümen bandosu, motorlu ekmeççi kolu, 75. nakliye katar komutanlığına bağlı 163. Nakliye Taburu (65 ton erzak), 165. nakliye taburu (50 ton cephane).

5) 39. Dağ Tugayı; 39. Dağ Tugay Karargâhı, 14. ve 48. Dağ Alayı, 237. Alay (ana Karargahı, 10. ve 29. Hudut Taburu Gaziantep'te VII. Kolorduca), 16. Hudut Taburu, dağ tugayı top taburu, süvari takımı, istihkam takımı, muhabere takımı, sıhhiye takımı, ekmeççi takımı, 5 mekâri kadro ile seferber edilecektir. Yine 167. nakliye taburu komutanlığı ile 6 mekâri ve 4 deve kolu seferber edildi.

6) VI. Kolordu I. Zeyl; 210. Sahil Alayı Karargâhından, İçel, Adana, Mersin, Ceyhan sahil taburu ve topçu takımı, Kilis koşusuz 8 toplu mantelli bataryası, VI. piyade depo alayı 3. piyade taburu, dağ tepe taburu, VI. ikmal alayı 3. piyade ikmal taburu, I. dağ ikmal taburu, Kilis garnizon taburu ve top takımı, 2. Ordu hizmet taburu, inşaat taburu, teslim alma komisyonu, 2. Ordu 2. sınıf erzak deposu, 2. sınıf levazım, melbusat ve teçhizat deposu, XVII. Kolorduya bağlı süvari bölüğü, istihkam bölüğü, muhabere bölüğü telsiz beraber, bisiklet takımı, ordu işletme malzeme kolu (30 ton).

7) Deniz Mıntıka Kolordusu II. Zeyl Memleket İçi; I. Sınıf mühimmat deposu (Kayseri), sanayi taburu, 1.000 yataklı memleket dahili hastane, 300 yataklı memleket dahili hastane, 500 yataklı cerrahi ve tıbbi hastane, Kayseri, Adana, Ulukışla I. sınıf nokta komutanlıkları. Maraş ve Niğde askerlik şubesi⁵⁶, Pınarbaşı, Pozantı, Göksun 2. sınıf nokta komutanlığı, Pazarveren Anbarlı Konak, Sarız konak komutanlığı, Gömeç konak komutanlığı, Muhacirköy konak komutanlığı, Te-kir karayolu konak komutanlığı, Kötük karayolu konak komutanlığı.

8) Konak vazifeleri gören askerlik şubeleri; Osmaniye, Dörtüol, Ceyhan, Bahçe askerlik şubeleridir.

⁵⁶ ATASE, İDH, 8/119-4, Tarih: 30 Nisan 1938.

9) I. Tertip Kollar; 22. nakliye katarı, 88., 90., 84., 86. nakliye taburları kilo beheri 100 ton taşıyacaktır.

10) II. Tertip Kollar; 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 142. nakliye taburları, VI. Demiryol muhafız taburu karargahı 1-4. bölükleri, demiryol muhafız taburu karargahı sabit ağır makinalı tüfek takımı, 3,4,5 adet sabit mantelli top takımları (demiryol muhafazası), VII. demiryol taburu birinci bölüğü, 4 adet demiryol muhafız sabit top takımı ikiye toplu, Fevzüpaşa'da demiryol hat komiseri, Kayseri demiryol hat komutanı, Kayseri, Fevzüpaşa, Adana I. sınıf istasyon komutanlığı, Tarsus, Toprakkale, Ulukışla, Pozantı, Eoğlu, Ceyhan, Yerköy, Niğde 2. sınıf istasyon komutanlığı, Kayseri tayyare fabrikası, Adana 2. sınıf benzin deposu, Kayseri I. sınıf hava benzin ve mühimmat deposu, demiryol muhafız Taburu karargahı seferber edilen birlikler arasında idi⁵⁷.

Takviyeli alaya tayyare alayı dahil edilmemiştir. Bu hususta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından İzmir'de Tayyare Alay Komutanlığına gönderilen bir yazıda 1937 seferberlik esaslarına göre yapılan Hatay hazırlıklarına alayın dahil edilmediği bildirilmiştir⁵⁸.

3) Takviyeli Alaya Dahil Olacak Birlikler

Genelkurmay Başkanlığı Hatay'da gelişen olaylar nedeniyle 1938 yılının Nisan ayından itibaren Hatay için hazırlıklara başlamış idi. Hatay için 1937 seferberlik esaslarına göre görevli olan birlikler tespit edildi. Kayseri'de bulunan VI. Kolordu Hatay'a gönderilecek Takviyeli Alay'ın ana unsurunu oluşturmakta idi. Kolordu komutanlığı bunun için hazırlıklarını yaptı ve Hatay'a gönderilecek birliklerin listesini hazırladı. VI. Kolordu Komutanlığından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 30 Nisan 1938 tarihli yazıda, seferberlik hazırlıklarına

⁵⁷ ATASE, İDH, 8/119-5, Tarih: 30 Nisan 1938

⁵⁸ ATASE, İDH, 9/11-1, Tarih: 13 Mayıs 1938; ATASE, İDH, 9/12-1, Tarih: 12 Mayıs 1938.

göre Hatay için kısmi bir seferberlik yapılması halinde kolorduca seferber edilecek birliklerin isimleri takdim edildi. Ayrıca listede belirtilen birlikler dışında başka bir teşekkülün seferber edilip edilmeyeceği hususunda Genelkurmay Başkanlığının emirleri soruldu⁵⁹.

Bu gelişmeler ışığında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 9 Mayıs 1938 tarihli ve harekât III. Şube, 17658 sayılı tamimle 1-2-3. Ordu Müfettişliklerine, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX. Kolordu Kumandanlıklarına, 4. Tayyare Alay Komutanlıklarına gönderdiği şifreli emirde Hatay'ı işgal edecek takviyeli alay için hazırlık emrini verdi. Birliklere ve ayrıca Milli Müdafaa Vekaleti ve Dahiliye Vekaleti'ne arz edilen yazıda, Hatay'da seçim çalışmaları nedeniyle Türk anasır aleyhinde yer yer yapılmakta olan tecavüzkar hareketler ve bazı ölüm olaylarının olduğu, Sancak'ta bir kargaşalık çıkarıldığı vurgulandı. Çakmak, icap ettiği takdirde hükümetin malumatı dâhilinde olmak üzere Fransa hükümetinin mandater devlet sıfatı ile Hatay'da sükûneti sağlayamaması durumunda Hatay'ın bütünlüğüne kefil olan devlet sıfatıyla Türkiye'nin takviyeli bir piyade alayının Fransa hükümeti ve Milletler Cemiyeti haberdar edilmek suretiyle Hatay'ı işgal ve asayiş tesis etmesinin düşünüldüğü bildirildi. Böyle bir durum karşısında ayrıca emir verileceği de ifade edildi. Hatay'ı işgal edecek takviyeli alayın nasıl teşekkül edeceği de emirde yer aldı⁶⁰. Buna göre takviyeli alay;

1- İslahiye Dağ Tugayından tertip olunacak üç piyade ve bir topçu taburu,

2- 14. Süvari Tümeninden bir süvari bölüğü,

3- VI. Kolordudan telli ve telsiz muhtelif bir muhabere bölüğü ile bir istihkâm bölüğü, nakliye taburu otomobillerinden bir ikmal kolu ve bir sıhhiye müfrezesi,

⁵⁹ **ATASE**, İDH, 8/119-1, 1a, Tarih: 30.04.1938.

⁶⁰ **ATASE**, İDH, 9/020-1, Tarih: 9 Mayıs 1938; **ATASE**, İDH, 9/17-1, Tarih: 10 Mayıs 1938; **ATASE**, İDH, 8/106-1, Tarih: 2 Haziran 1938.

4- Dört Yol'daki 41. Piyade Alayından bir batarya ile takviyeli bir piyade taburu,

5- XVI. hudut taburunun Karasu vadisi batısındaki aksamından oluşmakta idi⁶¹.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın gönderdiği emre göre; takviyeli alay hazırlığını ikmalden sonra büyük kısmı (Dört Yol'daki piyade taburu ve Payas'daki hudut bölüğü ile batarya hariç) Hassa'da, Dört Yol'daki aksamı ile de Payas'da toplanacaktır. Alay emir alır almaz Payas'taki kısmı ile İskenderun üzerinden, Hassa'daki büyük kısmı ile de Kırıkhan üzerinden ilerleyerek Antakya'yı işgal edecektir. Böylece Hatay'da sükûnet ve asayiş sağlanacaktır. Takviyeli alayın Hatay'ın işgaline ait bu harekâtın teferruatı İslahiye Tugay Komutanlığınca tertip edilecek ve bu tertibat Genelkurmay'a da bildirilecektir. Hatay'a karşı yapılması planlanan harekât için 29 İkinciteşrin 1937 tarih ve 17738 sayı ile hazırlık emri almış ve seferber edilmesi muhtemel kıtaat halen geçerli olan 1937 seferberlik esaslarına göre hazırlıklarını tamamlayacaklardır. Hazırlık emri alan kıtalara mensup subay ve erata izin verilmeyecektir. Hudut boyunca istihbarat işlerine ehemiyet verilecek ve yabancıların harekâtı sıkı kontrole tabi tutulacaktır. Emrin alındığı ve anlaşıldığı şifre ile Genelkurmaya bildirilecektir.⁶²

Takviyeli alaya katılacak birliklerin ana unsurları harekete geçirilmiş olmakla birlikte daha sonraki günlerde bu birliklere yeni takviyeler yapılması düşünülmüştür. Örneğin Ordu Müfettişi Orgeneral İz zettin Çalışlar tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazıda, VI. Kolordunun 39. Dağ Tugayına yaptığı tebligat aktarılmıştır. Buna göre takviyeli piyade alayının iki taburu dağ tugayı, bir taburu 41. Alaydan tertip edilmekte ve 16. Hudut Taburunun Ekbez'deki iki bölüğünün dağ tugayından tertip edilecek iki taburu ise ikmal için kullanılacaktır. Ordu müfettişliğince açılan şifreli emirlerde takviyeli alayın üç piyade taburu ve 41. Alayın bir piyade taburu olmak üzere

⁶¹ ATASE, İDH, 9/020-1, Tarih: 9 Mayıs 1938.

⁶² ATASE, İDH, 9/020-2, Tarih: 9 Mayıs 1938.

toplam dört tabur olması ve hudut bölüklerinin birlik halinde kullanılmasının icap ettiği beyan edilmiştir. Hizmetlerin fayda sağlaması ve halk üzerinde bırakacağı tesir bakımından takviyeli alay emrine bir zırhlı otomobil, kamyon, motosiklet takımının katılmasının uygun olacağı da bildirilmiştir⁶³.

Bu hususta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 2. Ordu ve VI. Kolordu Komutanlığına gönderilen 16 Mayıs 1938 tarihli cevabi yazıda Hatay için hazırlanacak takviyeli alayın üç piyade taburu İslahiye'deki 39. Tugayca ve bir taburu da Dört Yol'daki 41. Piyade Alayından tertip edileceği ve bu suretle alayın dört taburlu olacağı bildirilmiştir. İslahiye mıntokasında bir zırhlı taburun hazırlandığını ancak şimdilik takviyeli alaya zırhlı birlik ilhakına imkân bulunmadığı bildirilmiştir⁶⁴. Yine Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 2. Ordu, Hava Okulu Komutanlığı ve IV. Kolordu Komutanlığına gönderilen 19 Mayıs 1938 tarihli şifreli yazıda ise Hatay personeline dahil olup seferber edilmesi muhtemel birlikler yanında Hava Okulu emrindeki 1. Tatbikat Bölüğü de dahil edilmiştir. Bu bölüğün de 1937 seferberliğine göre seferi hazırlıklarının gözden geçirilmesi istenmiştir⁶⁵.

Takviyeli alaya katılacak birliklerin hazırlıklarının yapıldığı süreç içerisinde birliği takviye etmek için bazı kuvvetlerin seferber edildiği görülmektedir. Örneğin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Genelkurmay III. Şube müdürlüğüne gönderilen 26 Mayıs 1938 tarihli ve “çok gizli” ibareli yazıda şunlar ifade edilmektedir; “*Dün gece Cumhuriyet reisi Atatürk'ün nezdlerinde Başvekil ve Hariciye Vekili ile birlikte vaki toplantımızda Hatay vaziyeti dolayısıyla yüksek kadroya çıkarılması arz edilmiş olan birlikler meyanına aşağıda yazılı hudut taburlarının da katılması takarrür etmiştir;*

- a) *Birecik'deki Dokuzuncu Hudut Taburu,*
- b) *Viranşehir'deki Ondördüncü Hudut Taburu,*

⁶³ ATASE, İDH, 9/007-2, Tarih: 15 Mayıs 1938.

⁶⁴ ATASE, İDH, 9/007-1, Tarih: 16 Mayıs 1938.

⁶⁵ ATASE, İDH, 9/004-1, Tarih: 19 Mayıs 1938.

- c) *Mardin'deki Sekizinci Hudut Taburu,*
- d) *Cizre'deki Yedinci Hudut Taburu,*
- e) *Bu taburların bağlı buldukları 239. ve 222. Hudut Alay karargahları*⁶⁶

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, yüksek kadroya çıkarılacak birlikler için tahsisat ayrılır ayrılmaz acemi erlerin celbine hemen başlanması ve bunlar en geç 10 Haziran'a kadar kıtaata katılmasının sağlanarak talim ve terbiyeye başlamış olmaları emrini vermiştir. Keza bu erlerin düzenlenecek yirmi haftalık bir programla talim ve terbiyelerinin devam ettirilmesi ve Mayıs celbi erleri ile birlikte teftişe tabi tutulması ve bu durumun celb emrinde olan kıta ve makamlara tebliğ edilmesini istemiştir⁶⁷.

Bunun üzerine III. Şube Müdürlüğünden II. Şube Müdürlüğüne gönderilen 27 Mayıs 1938 tarihli "*çok gizli*" ibareli bir yazıda, son emre göre Hatay hazırlıklarına 7. Tümen ile 39. Dağ tugayı ve tek mil hudut birliklerinin dahil edilmesi nedeniyle maske ihtiyacının ortaya çıktığı ve bunun temin edilmesi gerektiği belirtildi⁶⁸.

Fransızlarla yapılan askeri anlaşma neticesinde takviyeli alayın gerekli olduğu durumlarda Fransız askerleri ile birlikte çalışmalarını esasa bağlanmış idi. Bunun için Mareşal Fevzi Çakmak 1 Haziran 1938'de Milli Müdafaa Vekâleti'ne bir yazı göndererek takviyeli alay için planlanan harekâtı ve birliğin eksiklikleri noktasında nasıl hareket edileceğini arz etmiştir. Takviyeli alayın gerekli olan durumlarda Hatay'da Fransız askeri ile teşrik-i mesai yapmak üzere garnizonlarında hazırlanmaları daha evvel tebliğ edilmişti. Takviyeli bir piyade alayının Hassa ve Payas mıntukalarında toplanmaları için emir verilmiştir. Hatay hududunda toplanacak olan bu kuvvetler emir tebliğ edildikten beş gün sonra hududu geçecek şekilde hazır bulunacaklardır. Takviyeli alayın ortaya çıkacak yeni durumlar karşısında takviye edilebilmesi için Maraş'taki piyade alayı ile Adana'dan bir topçu taburunun

⁶⁶ ATASE, İDH, 8/125-1, Tarih: 26 Mayıs 1938.

⁶⁷ ATASE, İDH, 8/125-1, Tarih: 26 Mayıs 1938.

⁶⁸ ATASE, İDH, 8/124-1, Tarih: 27 Mayıs 1938.

İslahiye'ye, Dört Yol'daki piyade alayı ile Adana'da bir topçu taburunun Payas'a, Gaziantep'teki hudut taburunun da bir batarya ile takviye edilerek Kilis'e hareket ve nakilleri emredilmiştir. Bundan başka Cizre'ye kadar devam eden Suriye hududu üzerindeki önemli noktaların hudut birliklerinden bir kısmının buralara gönderilmesi suretiyle takviyeleri de istenmiştir⁶⁹.

Hatay için hazırlıklar Haziran itibarıyla tamamlanma evresine girmiş ve birliklerin haberleşme faaliyetlerinin aksamadan işlemesi için bir dizi tedbir alınmıştır. Bununla ilgili olarak Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Nafia Vekâletine arz edilen bir yazıda Hatay vaziyetinin aldığı önem nedeniyle güney hududu üzerinde bulunan Dört Yol, İslahiye, Kilis merkezleri ile diğer önemli merkezlerin geceli gündüzlü olarak haberleşmeye uygun bir hale getirilmesi istenmiştir. Ayrıca üç ay süredir boş tutulan seyyar posta memurunun Adana-İslahiye arasında işleyen katarde yeniden vazife almasını talep etmiştir⁷⁰.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 10 Haziran 1938'de birliklere bir yazı göndererek Hatay için hazır olunması emrini verdi. Bu meyanda İkinci Ordu Müfettişliğine (Konya), Altıncı Kolordu Komutanlığına (Kayseri), Yedinci Kolordu Komutanlığına (Diyarbakır), Üçüncü Ordu Müfettişliğine (Erzincan) gönderdiği emirde ve Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderdiği şifrede Hatay'da Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonunun halka bir beyanname dağıtarak Türk olmayan unsurları tazyike maruz bıraktığını, bu beyannamenin yapısının halkı tahrik etmeye müsait olduğunu, bölgede kanlı olayların çıkmasına sebebiyet vereceğini bildirdi. Ayrıca bölgede kanlı olayların çıkması halinde Fransa'nın bölgeye askeri bir müdahale yapabileceğinin göz önüne alınarak bunun engellenmesi için hudut boyunda bulunan takviyeli alayın harekete geçebilecek bir tarzda bulundurulmasını istedi. Takviyeli alayın ilk emri alır almaz hareket edebilecek şekilde daima

⁶⁹ ATASE, İDH, 8/112-1, Tarih: 1 Haziran 1938.

⁷⁰ ATASE, İDH, 8/92-1, Tarih: 8 Haziran 1938.

hazır olmasını ve Hatay hadisesinin yakından takip edilmesini emretti⁷¹. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak aynı tarihte Cumhurbaşkanı, Başvekalet ve Hariciye Vekaletine gönderdiği yazıda Hatay hududunda toplanmış olan takviyeli alayın verilecek ilk emirle birlikte harekete hazır bulundurulmasının birliklere yeniden emredildiğini ve kıtaatın harekete hazır olduğunun kendisine iletildiğini arz etti⁷².

Öte yandan takviyeli alay Hatay'daki faaliyetlerine başladıktan hemen sonra takviyeli alay için askeri hakimler de görevlendirildi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk imzasıyla alaya bir alay amiri adlisi verildi ve bunun refakatinde bir tümen askeri adilliği mahkemesi teşkil edilmek üzere 6. Tümen Komutanlığı refakatinde 3. Sınıf Askeri Adli Hakim Suphi Aksoy ile 33. Tümen komutanlığı refakatinde 6. Sınıf Askeri Adli Hakim Osman Nuri Soyat takviyeli alay amiri adlisi refakatine askeri adli hakim olarak atandı⁷³.

4) Takviyeli Alayın Harekât Tarzı İle İlgili Raporlar

Takviyeli Alay'ın hazırlanması sürecinde İkinci Ordu müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar da takviyeli alayın Hatay'ı işgali hakkında yapılacak harekâtla ilgili mütalaasını Genelkurmay Başkanlığına bildirmiş idi. İzzettin Çalışlar tarafından 20 Mayıs 1938'de Genelkurmay Başkanlığına gönderilen raporda, Takviyeli Alay'ın Hatay'ın işgaline ait harekât hakkında 39. Dağ Tugay Komutanlığının tertibatı ile VI. Kolordu Komutanlığının mütalaalarını da raporuna ekledi. Ordu müfettişliğinin bu husustaki görüşü işgal hareketini iyi ve kısa istikametten yapmak ve toplu bulunmak esası üzerinde şekillenmekte idi. İzzettin Çalışlar tarafından hazırlanan 4 maddelik raporun ikinci maddesinde görüşlerini dile getirdi. Buna göre Hatay'a girecek kuvvetleri Payas, Hassa grubu olarak ayırdı. Raporda birliklerin muhabere vasıtalarına ve iâşe hususuna değinildi. Raporda "*Payas Grubu*" başlığında

⁷¹ ATASE, İDH, 8/65-1, Tarih: 10.06.1938.

⁷² ATASE, İDH, 8/82-1, Tarih: 10.06.1938.

⁷³ BCA, 30.10.01.00/121.20.7, s. 3, Tarih: 11 Temmuz 1938.

yer alacak birlikler arasında 41. Alaydan bir piyade taburu, XVI. Hudut Taburunun Dört Yol'daki bölüğü, süvari bölüğünden on atlı, 7. Tümenen bir dağ bataryası, istihkâm ve muhabere bölüklerinden birer takım, sıhhiye müfrezesinden bir kısım, ikmal kolundan bir kısım bulunuyordu. Birlikler kıyı yolunu takiben harekâtın birinci günü İskenderun'u işgal edecek, aynı gün bu grup hudud bölüğünü Bilan'a sürerek burasını işgal edecek ve Kırıkhan'daki Hudut Taburu ile irtibat sağlayacaktır. "*Hassa Grubu*" ise 39. Dağ Tugayından üç tabur, XVI. Hudut Taburunun Akbez'deki iki bölüğü, süvari bölüğü, dağ top taburu, iki bataryalı, istihkam ve muhabere bölükleri, dağ tugay muhabere takımı dahil, sıhhiye müfrezesi ve ikmal kolu merbut birliklerden Payas grubuna verilen kısımlar hariç oluşturulacaktır. İrtibat hususunda ise takviyeli alayın muhabere vasıtalarından yararlanılacaktı. Mahalli muhabere hatlarından ancak tali işlerde istifade edilecektir⁷⁴.

İzzettin Çalışlar'ın raporunda alayın iâşe işlerinin nasıl olması gerektiğine dair görüşler de yer almaktadır. Buna göre Payas grubu Dört Yol'dan, Hassa grubu İslahiye'den ikmal yapacaktır. Verilecek para ile malzemeler mahallinden de tedarik edilmelidir. Takviyeli alay emir ve komuta bakımından mensup bulunduğu 39. Dağ Tugayına bağlı olacaktır. Umumi olarak vazife ve salâhiyeti ile Fransız işgal kuvvetleri ile münasebet tarzı hakkında ayrıca talimat verilecektir. Çalışlar, Hatay'a gidecek takviyeli alay komutanlığına halen 14. Dağ Alayı Komutanlığından Albay Rafet Bingöl'ün verilmesini önermiştir. Kendisinin bu vazifeyi yapmaya istekli olduğunu belirtmiştir. Rafet Bingöl'ün uzun süre dağ tugayında görev yapmış olması nedeniyle ahval ve eşhası tanıdığını belirtmiştir. 48. Dağ Alay Komutanlığından Albay Vasıf Böke'nin ise bu vazifeyi başarmaya uygun olmadığını bildirmiştir⁷⁵.

⁷⁴ ATASE, İDH, 8/129-1, Tarih: 20 Mayıs 1938.

⁷⁵ ATASE, İDH, 8/129-2, Tarih: 20 Mayıs 1938.

Takviyeli alayın Hatay'a gönderilmesi ile ilgili olarak VI. Kolordu Komutanlığının da harekâta ait mütalaası söz konusudur. VI. Kolordu Komutanı Vekili Tümgeneral Ziya Ekinci tarafından 20 Mayıs 1938 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına gönderilen beş maddelik raporda takviyeli alayın harekâtına dair görüş yer almaktadır. Buna göre, Payas grubu büyük kısmı ile sahil yolunu takiben birinci gün İskenderun'a, bir ağır motorize takımı ile dört hudut bölüğü Gâvurdağ'ın batı eteklerini takiben birinci gün Küsür Tepe mıntukasına ve ikinci gün Bilân'a gidecektir. Büyük kısım birinci gün Kırıkhan'a ve ikinci gün Antakya'ya gidecek ve alay büyük kısmı ile Antakya'da kalarak üçüncü gün bir bölüğünü Süveydiye'ye gönderecektir. XVI. Hudut Taburu Ekbez'deki aksam ile birinci gün Gavurdağı şark eteklerini takiben Kırıkhan'a gidecek ve ikinci gün birinci süvari takımı ile takviye edilerek Yeniköy üzerinden Reyhaniye'ye gönderilecektir. Kuvvetler elde daima toplu bulunacak ve muhtelif kollar yürüyüş ve ikamet esnasında her tarafa karşı kuvvetli keşif ve emniyet tertibatı alacaklardır. Süvari bölüğü keşif ve irtibat hizmetlerinde kullanılmak üzere alay emrinde bulundurulacaktır⁷⁶.

Takviyeli alayın harekât tarzına ilişkin diğer bir rapor ise 39. Dağ Tugay Komutan Vekili Albay Rafet Bingöl tarafından hazırlandı. Albay Rafet Bingöl tarafından 11 Mayıs 1938 tarihinde ordu müfettişliğine gönderilen raporda, Hatay işgal hazırlıkları ile ilgili teşkilat, komuta, subay vaziyeti ve takviyeli alayın Hatay'ı işgaline ait tertibatla ilgili başlıklar yer almaktadır. Teşkilatlanma başlığında takviyeli alayın üç piyade taburundan birisinin 7. Tümen tarafından hazırlanacağını anlaşıldığına nedeniyle, dağ tugayı tarafından yalnız birinci ve ikinci taburların hazırlanması gerektiği bildirildi. 48. Dağ Alayının birinci ve ikinci taburlarının seferi mevcuda göre tertibi suretiyle teşkil edileceği ve bu iki taburun seferi mevcuda yükseltilmesi için XVI. Hudut Taburunun Akbez'deki iki bölüğünden istifade edileceği belirtildi. Yedinci tümenin teşkil edeceği piyade taburu, alayın üçüncü taburudur.

⁷⁶ ATASE, İDH, 8/129-3, Tarih: 20 Mayıs 1938.

Bu suretle hudut taburunun Musabeyli'deki bölüğüne hiç dokunulmayacaktır. Öte yandan tugay dağ topçu taburunun halen iki bataryası olduğu, bunların birinci ve ikinci bataryalarını teşkil edecekleri ve Payas'ta toplanacak olan piyade taburuna mülhak bir dağ topçu bataryasında emre nazaran yedinci tümence temin edileceği anlaşıl-makla bu bataryaya üçüncü batarya adı verileceği ifade edildi. Mevcut durumda topçu taburunun iki bataryası alayın büyük kısmı ile Hassa mıntokasında ve üçüncü bataryası Payas'ta bulunacak idi. Diğer birlikler gösterişli bir şekilde katılacaklarından bu hususta bir değişiklik söz konusu olamayacaktır⁷⁷.

Albay Rafet Bingöl komuta ve subay vaziyeti hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre birinci tabur komutanlığına bölgeyi bilmesinden dolayı 14. Dağ Alayı birinci tabur komutanı Binbaşı Rüştü Konaralp'ın tugayca seçildiği, uygun görüldüğü takdirde kendilerine tebligat yapılması için emir beklendiği belirtilmiştir. Albay Rafet Bingöl, münasip görüldüğü takdirde ise tugay vekâletine de Albay Vasıf Böke'nin tayinine müsaade buyurulmasını istemiştir. İkinci tabur komutanı olarak ise birliğin şu andaki komutanı Binbaşı Hidayet Baştuğ'un kalacağı ifade edilmiştir. Üçüncü tabur yedinci tümence teşkil edileceğinden komutanının da tümence seçilmesinin uygun olacağı raporda bildirilmiştir. 4. Alayın birinci ve ikinci taburlarının subay noksanının acilen giderilmesi için bu ihtiyacın kısmen 14. Dağ Alayından tamamlanmasının tugayca da düşünüldüğü ifade edilmiştir. Uygun görülmesi halinde isim listesinin yer aldığı, bu subayların 48. Alay emrine alınmasına müsaade edilmesi ve yine listede görülen 8 yüzbaşı bölük komutanı, emir subayı, 15 takım komutanı teğmen veya asteğmenin tugay emrine verilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Albay Rafet Bingöl birliklerin başında bulunan komutanların genel durumları hakkında da bilgiler paylaşmıştır. Buna göre tugay dağ topçu tabur komutanının hasta olduğu, yerine muktedir bir topçu binbaşısının gönderilmesine müsaade edilmesi istenmiştir. Taburun ikinci batarya komutanının ise hastanede olduğu, bölüğüne geri dönmesinin uzun bir zaman

⁷⁷ ATASE, İDH, 8/130-1, Tarih: 11 Mayıs 1938.

alacağı, bu nedenle bir topçu yüzbaşı ile her iki batarya için eksik olan birer muvazzaf takım subayı tayinine emir ve müsaade buyrulması istenmiştir. 1937 subay seferberliğine göre tanzim edilen istihdam yeri cetvelinde yazılı subayların tugaya iltihakları icap ediyorsa celpleri hakkında müsaadeleri istenmiştir⁷⁸.

Albay Rafet Bingöl takviyeli alayın Hatay'ı işgaline ait tertibatı da raporunda bildirdi. Buna göre takviyeli bir tabur ile Payas'ta ve büyük kısmı Hassa'da toplanacak olan takviyeli alay, Payas-İskenderun ve Hassa-Kırıkhan-Antakya istikametinde iki kolla yürüyecektir. Her iki kol arasında irtibat yapmak ve Gavurdağları hattı yukarısı istikametini temin maksadıyla da Kiyek üzerinden ve Söğüt-Araplı Uşağı Kara Gedik-Akkaya gediği Alan Yayla istikameti ile Bilan'a takviyeli bir bölük sevk edecektir⁷⁹.

Takviyeli alay İskenderun-Bilan-Kırıkhan hattını geçerken Kırıkhan'dan itibaren Reyhaniye mıntukasındaki asayişini temin etmek amacıyla o istikamete yine takviyeli bir piyade bölüğü sevk edecekti. Diğer büyük kısmı ile Amik Gölü batısından Antakya'ya yürüyecektir. Şimdiden Hatay içinde ve Surya mıntukasında tugayca istihbarat memurları istihdamı lazım geliyor ise bunun için tugaya bir miktar tahsisat ayrılması için müsaade istendi. Takviyeli alayın bu şekilde Payas ve Hassa mıntukasında teşkilat ve harekât tarzı arz edildikten sonra hazırlık emri, hareket tarihi ve iaşesinin sağlanması ile ilgili emir beklentisi ifade edildi. Özellikle büyük kısmı Hassa mıntukasına intikalden sonra iaşenin tanzimi için nakliye taburundan gelecek olan kamyonların bir an evvel İslahiye'ye gönderilmesi hakkında emir beklendiği ifade edildi⁸⁰.

39. Dağ Tugay Komutan Vekili Albay Rafet Bingöl tarafından ordu müfettişliğine yazılan 11 Mayıs 1938 tarihli raporda takviyeli alay komutanlığında görev alacak komutan ve subayların isimleri de veril-

⁷⁸ ATASE, İDH, 8/130-2, Tarih: 11 Mayıs 1938.

⁷⁹ ATASE, İDH, 8/130-3, Tarih: 11 Mayıs 1938.

⁸⁰ ATASE, İDH, 8/130-3, Tarih: 11 Mayıs 1938.

mekte idi. Buna göre Takviyeli Alay Komutanı Albay Rafet Bingöl olacaktı. Levazım müdürlüğüne ise münasip bir yüzbaşı tayini istendi. Birinci Tabur Komutanı Binbaşı Rüştü Konuralp, Birinci Bölük Komutanı Yüzbaşı Etem Demir, Birinci Takım Komutanı Asteğmen Necati, İkinci Takım Komutanı Asteğmen Cahit'tir. Üçüncü Takım Komutanı ise diğer kıtaattan tayin edilecektir. Keza ikinci bölük komutanı 14. Alaydan Yüzbaşı Arif Dörtel, Birinci Takım Komutanı Kolordu Komutanlığı tarafından 14. Alaydan Asteğmen Kemal, İkinci Takım Komutanı Teğmen Hayri olarak ifade edildi. Üçüncü Takım Komutanının ise Kolordu Komutanlığı tarafından tayin edileceği bildirildi. Üçüncü Bölük Komutanı Yüzbaşı Cavit, Birinci Takım Komutanı Kolordu Komutanlığı Tayini 14. Alaydan Asteğmen Yavuz olarak zikredilmekte idi. İkinci ve Üçüncü Takım Komutanlarının Kolordu Komutanlığı tarafından tayin edileceği ifade edildi. İkinci Tabur Komutanı Binbaşı Hidayet Baştuğ olmakla birlikte Beşinci Bölük Komutanı münhal bulunmaktadır. Birinci Takım Komutanı Sabri Koçak, İkinci Takım Komutanı Teğmen Hüseyin iken Üçüncü Takım Komutanının Kolordu Komutanlığı tarafından tayin olunacağı belirtildi. Öte yandan Altıncı Bölük Komutanı Nazif Ben'in hasta olması nedeniyle yerine bir yüzbaşı tayin edilmesinin uygun olacağı bildirildi⁸¹.

Ayrıca Yedinci Bölük Komutanlığının münhal durumda olduğu bildirilirken Kolordu komutanlığından 14. Alaydan Yüzbaşı Naci'nin tayini uygun görüldü. Birinci Takım Komutanı ise Teğmen Şevki olup İkinci ve Üçüncü Takım komutanlıklarının münhal olduğu bildirildi. Sekizinci Bölük Komutanının Kemal Aday, Birinci Takım Komutanının Asteğmen Fehmi, İkinci ve Üçüncü Takım komutanlıklarına ise tayin beklendiği belirtildi. Ayrıca Topçu Tabur Komutanlığına bir binbaşı tayini istendi. Birinci Batarya Komutanı Yüzbaşı Bahaattin, Birinci Takım Komutanı Teğmen Fuat'tır. Birinci ve İkinci Takım Komutanları, İkinci Batarya Komutanı ve Hafif Cephe Kolu Komutanının da tayin edileceği belirtildi⁸².

⁸¹ **ATASE**, İDH, 8/130-4, Tarih: 11 Mayıs 1938.

⁸² **ATASE**, İDH, 8/130-5, Tarih: 11 Mayıs 1938.

Takviyeli alayın hareketiyle ilgili görüşler tartışılarak en sonunda nasıl bir harekât planı olması gerektiğine karar verildi. Örneğin Genelkurmay Başkanının 9 Mayıs 1938 tarihli ve 17685 sayılı emrine karşılık olarak Ordu Müfettişi İzzettin Çalışlar tarafından 19 Mayıs 1938'de Genelkurmay Başkanlığına gönderilen raporda, Hatay'a gönderilecek kuvvetlerin hareketleri hakkında 39. Dağ Tugayı ile VI. Kordununun mütalaasının hemen hemen aynı olduğu ifade edildi. Buna göre, Payas'ta toplanacak gruptan hudut taburu ile Gavurdağı şark eteklerinden Kırıkhan'a vardıktan sonra bunun bir bölümünü bir süvari takımı ile takviyeli olarak Reyhaniye'ye göndermek, diğer bölümünü Kırıkhan'da bırakmak, kalan büyük kısmı ile birinci gün Kırıkhan'a ikinci gün Antakya'ya varmak amaçlanıyordu. Bir bölümü de Süveydiye'ye göndermek harekât planını oluşturmakta idi. İzzettin Çalışlar raporunun üçüncü maddesinde ise müfettişliğin mütalaasını dile getirdi. Buna göre, kuvvetleri dağ yollarından yürütmeye lüzum olmadığını, yürüyüşlerde yakın yan emniyetleri almanın yeterli olduğunu bildirdi. İskenderun'a vardıktan sonra ağır makinalı tüfikle takviyeli Payas hudut bölümünü Bilan'a göndermek, 16. Hudut taburunu Kırıkhan'da bırakmak ve büyük kısmıyla Antakya'ya vardıktan sonra gerekmesi halinde Reyhaniye'ye ve Süveydiye'ye kuvvet yollamak uygun olacaktır⁸³. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 20 Mayıs 1938'de şifreli olarak İzzettin Çalışlar'a gönderdiği cevabi yazıda ordunun mütalaasının uygun olduğunu bildirdi⁸⁴.

Takviyeli alayın Hatay'ı işgali etrafında yayılan haberler üzerine bölgedeki çeşitli etnik gruplar telaşa kapılmış idi. Bölgeden Genelkurmay Başkanlığına gönderilen istihbarat raporları bu durumu kanıtlamaktadır. Örneğin 15 Haziran 1938 tarihli ve M.Em.H. Bşk Ş.A. Uğur imzalı bir istihbarat raporunda Türk ordusunun Hatay'ı işgal edeceği ile ilgili haberlerin yayılmasıyla Kırıkhan Ermenilerinin büyük bir korku içerisinde düşükleri ifade edilmektedir. Ermeniler bundan sonra Fransızlara alet olmayacaklarını, pişman olduklarını aralarında

⁸³ ATASE, İDH, 9/005-1, Tarih: 19 Mayıs 1938.

⁸⁴ ATASE, İDH, 9/004-1,2, Tarih: 20 Mayıs 1938.

görülmektedirler. Antakya Taşnak Lideri Moses Derkolasyon'un Kipsip nahiyesinde olduğu ve burada seçim işleri ile ilgili olarak fesatçılık yaptığı bildirildi. Suriye hükümetinin Antakya gayri resmi murahhası Nebih Elazma'nın vekili Fuat Müferriç'in evi 6-7 Haziran 1938 gecesi basılarak evde bulunan evrak müsadere edildi ve kendisi iki katibi ile Halep istikametinde hudut dışına çıkarıldı. Hudutta kendisini bırakan Hataylı Türk polisleri "Bizim Türkler ile hiçbir husumetimiz yoktur, düşmanımız Fransızlardır" dediği ifade edilmektedir. Ayrıca Hatay askeri komutanı Collet, Atayol gazetesi mes'ul müdürünü yanına çağırarak Türkler aleyhindeki bütün memurların derhal uzaklaştırılacağını söyledi. Ayrıca 2 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet gazetesinin "Tarih Önünde Türkler ve Ermeniler" başlıklı başmakalesinin mühim kısımlarının Fransızcaya çevrilmiş yazısını vererek gazetenin Fransızca kısmında neşredilmesini talep etti⁸⁵.

5) Takviyeli Alaya Dahil Olacak Birliklerin Nakilleri

Takviyeli alay hazırlıkları tamamlanırken bir yandan da birliklerin nakilleri ile ilgili planlamalar devam etmekte idi. Bu konuda Hatay'a gitmek için hazırlanan birliklerin nakledilmeleri ile ilgili kolordulardan Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazılarda irade talep edildiği görülmektedir. Örneğin Kayseri'de Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkan Vekili R. Pekdemir tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 12 Mayıs 1938 tarihli yazıda Hatay'a gitmek için hazırlanmakta olan takviyeli alaya katılacak muhabere bölüğünün İzmir'den İslahiye'ye trenle sevki için irade istendi⁸⁶. Keza R. Pekdemir tarafından 12 Mayıs 1938'de Genelkurmay Başkanlığına yazılan bir diğer yazıda ise Hatay'a gidecek takviyeli alayın otomobil kolunu teşkil etmek için kolordu otomobil bölüğünden seçilen dört kamyon ve dokuz erin Kayseri-İslahiye tren ücreti olan 330 liralık nakliye ücretinin ödenmesi için irade talep edildi⁸⁷.

⁸⁵ ATASE, İDH, 7/153-1, Tarih: 15 Haziran 1938.

⁸⁶ ATASE, İDH, 9/10-1, Tarih: 12 Mayıs 1938.

⁸⁷ ATASE, İDH, 9/10-2, Tarih: 12 Mayıs 1938.

Kayseri'den takviyeli alaya dâhil olacak birlikler bazı eksiklikleri olmakla birlikte 26 Mayıs 1938 tarihi itibarıyla garnizonlarda hazırlıklarını bitirdi. VI. Kolordu Komutanı vekili tarafında Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazıda takviyeli alaya katılacak muhabere bölüğünün Adana'dan, oto ikmal kolunun Kayseri'den İslahiye'ye ve bir dağ bataryasının Adana'dan Dört Yol'a trenle nakilleri için ihtiyaç olan vagon miktarını gösteren listelerin hazırlandığı bildirildi. Bununla ilgili olarak hareket emri verilince bindirme istasyonlarında bu vagonların arz edilen birlikler emrine hazır bulundurulması için gerekli emirler verildiği ifade edildi⁸⁸.

Hatay hazırlığına dâhil edilen birlikler, nakil işlemlerinin nasıl yapılacağına ilişkin Genelkurmay Başkanlığından talimat istediler. Örneğin İstanbul komutanlığı tarafından 30 Mayıs 1938 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazıda nakliyatın hangi şartlara göre yapılacağı soruldu. Yazıda, Hatay kısmi seferberlik hazırlıklarında diğer kolordulara yardım olarak sevk edilecek erat ve nakil vasıtalarının deniz ve demiryolu nakliyatının hazari (barış) olarak mı yoksa seferi (muharebe) şartlar altında mı yapılacağı hakkında henüz bir emir alınmadığı ifade edilmekte idi. Böyle bir kısmi seferberlik ilânında boğaz nakliyatı ile Trakya ve Anadolu demiryolu nakliyatının ne suretle yapılacağı, demiryolu işletme merkezlerine ayrılmış sanatkâr eratin da celp ve sevk edilmeleri için hazırlık yaptırıldığı, söz konusu birliklerin sevkinin uygun olup olmadığı soruldu⁸⁹.

Takviyeli alayın nakil işlemleri ile ilgili alınması gereken tedbirler Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından ilgili birliklere gönderildi. 7 Haziran 1938'de Genelkurmay Başkanı tarafından İstanbul Komutanlığına gönderilen yazıda, Hatay için yapılacak harekâta bir seferberlik mevzu bahis olması durumunda bütün demiryolu ve deniz yollarının seferber hale getirilerek, seferi seyri hareket etinelerlerine göre nakliyat yapılacağı bildirildi. Bu harekâtın genel

⁸⁸ **ATASE**, İDH, 8/114-1, Tarih: 26 Mayıs 1938.

⁸⁹ **ATASE**, İDH, 8/90-4, Tarih: 30 Mayıs 1938; **ATASE**, İDH, 8/90-3; **ATASE**, İDH, 8/104-1, Tarih: 6 Haziran 1938.

veya kısmi seferberlik ilan etmeden yapılması halinde ise nakliyatın hazar tarifeli etinererlerle yapılacağı ve nakliyat işlerinin Milli Müdafaa Vekâletince idare olunacağı ifade edildi⁹⁰.

Hatay için hazırlanmakta olan kıtaların nakil vasıtaları ve diğer ihtiyaçları için Milli Müdafaa Vekaleti tarafından ödenek ayrıldı. Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen yazıda Hatay için hazırlanacak birliklerin ihtiyacı ile gönüllü teşkilerine sarf edilecek paranın zırhlı birlikler vesaiti satın alınması için kanunla alınan üç milyon liradan harcanmasına hükümetçe karar verildiği bildirildi⁹¹. Konuyla ilgili olarak Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz tarafından Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderilen 1 Haziran 1938 tarihli şifrede Hatay için hazırlanmakta olan kıtaların nakliye vasıtaları ve diğer malzeme noksanlarının ikmal maksadı ile hükümetin Milli Müdafaa Vekaleti'ne tank tahsisatı olarak ayırdığı üç milyon liradan sarf edilmesine izin verdiği ve vekaletçe bu paradan ilgili kıta ve makamlara pay ayrılacağı ve tercihen takviyeli alayın ikmal işlerine başlanmasının Vekalet tarafından emredildiği ifade edildi⁹².

Bu çalışmaların ardından takviyeli alaya katılacak birliklerin nakilleri Haziran başından itibaren yapılmaya başlandı. Örneğin Diyarbakır'dan Kork. Y. R. Argun tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen telgrafta takviyeli alaya katılmak üzere hazır süvari bölüğünün 2 Haziran 1938 günü saat 6'da Gaziantep-İslahiye yolu ile Hassa'ya hareket ettiği bildirildi⁹³.

Takviyeli Alay için nakledilecek bazı birliklerin nakilleri şu şekildedir⁹⁴:

⁹⁰ ATASE, İDH, 8/90-1,2, Tarih: 8 Haziran 1938.

⁹¹ ATASE, İDH, 8/120-1, Tarih: 2 Haziran 1938.

⁹² ATASE, İDH, 8/100-1, Tarih: 1 Haziran 1938.

⁹³ ATASE, İDH, 8/106-2, Tarih: 02.06.1938.

⁹⁴ ATASE, İDH, 8/114-2, Tarih: 16.05.1938.

Nakle- dilecek Kıt'a	Bin- dirme İstas- yonu	İn- dirme İstas- yonu	Muhtelif Vagonlar						Su- bay Kom- partı- manı
			Top için	Erat için	Hay- van için	Mal- zeme İçin	Araba için	Oto İçin	
Muh- telif muha- bere Bö- lümü	İzmir	İsla- hiye	-	3	3	1	1	-	3
7. Tü- men dağ Batar- yası	Adana	Dört- yol	2	5	13	1	-	-	1
İstih- kam Tabu- run- dan İstih- kam Bö- lümü	Adana	İsla- hiye	-	3	1	-	-	-	1
Kor. Nak- liye Tabu- run- dan Oto TK.	Kay- seri	İsla- hiye	-	-	-	-	2	-	1

6) Takviyeli Alayın Teçhizatının Tamamlanması

Hatay'da asayişin sağlanması için görevlendirilen takviyeli alayın silah ve teçhizatının tam olmasına özel bir önem verildi. Alayın silah, cephane ve her türlü ihtiyacının karşılanmasında titiz davranıldı. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın III. Şubeye gönderdiği 10 Mayıs 1938 tarihli yazıda Payas ve Hassa mıntukasında toplanacak takviyeli alayın bölüklerinin yüksek hareket kadrolarına istihkâm ve muhabere bölüklerinin normal kadroya, sıhhiye ve otomobil nakliye takımının da seferi kadroya göre eksikliklerinin tamamlanmasının Milli Müdafaa Vekaleti'nden istendiğini bildirdi⁹⁵.

Öte yandan Mareşal Fevzi Çakmak 1 Haziran 1938'de Milli Müdafaa Vekâleti'ne bir yazı göndererek takviyeli alay için planlanan hareketi ve birliğin eksiklikleri noktasında nasıl hareket edileceğini arz etti. Gerek takviyeli alay ve gerekse bu alaya gerekli olduğunda katılacak kıtaların eksik olan nakliye vasıtaları ve diğer malzemelerinin harbiye ihtiyaçları için Milli Müdafaa Vekaleti'ne verilen tahsisattan karşılanacağı belirtildi. Bu konuda Vekaletin gerekli makamlara emir tebliğ etmesi kararlaştırıldı. Milli Müdafaa Vekaleti yeni alınmış bu tahsisat ile ilk iş olarak takviyeli alayın eksik olan ihtiyaçlarını temin edecek ve bunun tamamen ikmalinden sonra 7. Tümen ile 39. Dağ Tugayına mensup diğer birliklerin ihtiyaçları karşılanacaktır⁹⁶.

Alay henüz Hatay'a hareket etmeden evvel Milli Müdafaa Vekaleti birliğin ihtiyacı olan hayvan ve diğer eksikliklerinin acilen diğer birliklerden tamamlanması ve sonradan satın alınacak ve geriden gelecek malzemelerin ise geride kalan birliklere verilmesi için harekete geçti⁹⁷. Birliklerin eksikliklerinin tamamlanması hususunda hazırlıkların tam ve muntazam olması için eksik olan malzemeler Genelkurmay Başkanlığının ilgili şubeleri aracılığıyla Milli Müdafaa Vekaleti'nden istendi⁹⁸.

⁹⁵ ATASE, İDH, 9/003-1, Tarih: 10 Mayıs 1938.

⁹⁶ ATASE, İDH, 8/112-1, Tarih: 1 Haziran 1938.

⁹⁷ ATASE, İDH, 8/94-1, Tarih: 4 Haziran 1938.

⁹⁸ ATASE, İDH, 8/76-1, Tarih: 15 Haziran 1938.

Hatay'a gidecek takviyeli alayın ana unsurları Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 14 Mayıs 1938'de acele ve zata mahsus olmak üzere Genelkurmay Başkanlığı Ordu Dairesi III. Şubeye gönderdiği yazıda görülmektedir. Genelkurmay Başkanı gönderdiği yazıda, buldukları garnizonlarda gereken hazırlıklarını ikmal ettikten sonra verilecek diğer bir emirle birliklerin Hassa, Payas bölgesinde toplanacağı belirtilmekte idi. Dört piyade, bir topçu taburu, bir süvari, bir istihkâm, bir muhabere bölüğü ve bir sıhhiye takımı ile otomobilli bir nakliye takımından oluşan takviyeli alayın harekât kabiliyet ve kudretinin temini bakımından bilhassa hayvan, motorlu vasıta, mutabiye, sıhhiye levazımı vesaire gibi noksanlarının ikmalinin çok mühim olduğu, buna göre birliklerin ihtiyaçlarını ivedilikle tespit etmesi gerektiği ifade edildi. Ordunun ihtiyaçları Milli Müdafaa Vekaleti tarafından karşılanacaktır⁹⁹. Genelkurmay III. Şube'den II. Şube'ye gönderilen yazıda Hatay hazırlıklarına dahil zırhlı tugay tanklarının revizyon işleri için de istenilen makinistlerin zırhlı tugay tamirhanelerine gönderilmesi, keza zırhlı tugaya, seyyar tamirhane, benzin tankı ve arıza giderme takımı da istendi¹⁰⁰.

Takviyeli alayın haberleşmesinin sağlıklı olabilmesi için gerekli olan telsizlerin temin edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Genelkurmay Başkanlığının 9 Mayıs 1938 tarih ve 17658 sayılı buyruğu gereği takviyeli alay için gerekli olan birlikler arasında muhabere bölüğü de yer almaktadır. Hatay'a gitmek üzere hazırlanan muhabere bölüğü hakkında 19 Mayıs 1938'de Muhabere Müfettişi Vekili Tuğgeneral tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na yazılan cevapta Güney hududuna gönderilecek takviyeli piyade alayına katılmak üzere muhabere bölüğünün hazırlandığı bildirildi. Bölük üç kablo hat postalı, bir inşaa, iki santral, iki telgraf, dört pırıldak postalı, bir işletme, iki istasyonlu bir telsiz takımından oluşmakta idi. Hatay'a gönderilecek muharebe bölüğü 3. Muhabere Alayı VI. Taburundan tertip edilecek ve hazırla-

⁹⁹ ATASE, İDH, 9/003-2, Tarih: 14 Mayıs 1938.

¹⁰⁰ ATASE, İDH, 8/126-2, Tarih: 24 Mayıs 1938.

nacaktı. Muhabere müfettişi yazısında muhabere bölüğünün eksikliklerinden bahsetti. Buna göre bölüğün er ve hayvan mevcudu, bir sefer vazifesini yapabilecek güce sahip değildi. Hatta en dar kadroyla çalışan bir muhabere bölüğünün teşkiline bile yeterli gelmemekte idi. Bu nedenle bölük mecburi olarak VI. Muhabere Taburunun diğer bölüklerinden er, hayvan, malzeme almak suretiyle hazırlanmakta idi. Harekâta hazır bulunması gereken VI. Muhabere Taburunun diğer bölüklerinde ise hayvan kalmadığı, er ve malzeme mevcudunun da azaldığı ifade edildi. Müfettiş, telsiz durumunun ise sıkıntılı olduğunu dile getirdi. Zira daha evvel mevcut olan üç telsiz Tunceli'ye gönderilmiş idi. Alınan iki yeni telsiz takviyeli alay emrine gitmek üzere hazırlanmakta idi. Bu nedenle VI. Taburda sadece bir 75 vatlık istasyon kalmasından dolayı telsiz ihtiyacının acil olduğu dile getirildi¹⁰¹.

Telsiz ihtiyacının karşılanması için birlikler arasındaki yazışmalar bir süre daha devam etti. Muhabere Müfettişliği emriyle Kurmay Binbaşı Kenan Urunç tarafından 2. Muhabere Alay Komutanlığına gönderilen yazıda Genelkurmay Başkanlığının takviyeli alaya katılacak birliklerin ikmali hakkında alay emrine verilecek olan muhabere bölüğünün normal kadrolu olacağı bilgisine yer verildi. Muhabere bölüğünün noksanlarının ise Milli Müdafaa Vekaleti tarafından karşılanacağı bildirildi. Yazının devamında hazari muhabere bölüğünde telsiz bulunmadığı, VI. Kolordu Komutanlığının emir buyurduğu 75 vatlık tek bir telsizin bir fayda sağlamayacağı düşünülerek telsiz istendiği ifade edildi¹⁰². Müracaata karşılık Genelkurmay Başkanlığından verilen 23 Mayıs 1938 tarihli yazıda muhabere bölüğünün normal kadrolu olacağı ve telsizle takviye edileceği hatırlatıldı. Buna göre bölüğe F-7 tipi 100:300 dalga uzunluğu sahasına haiz iki Markoni telsizinin eklenmesinin uygun olduğu bildirildi¹⁰³.

¹⁰¹ **ATASE**, İDH, 9/002-4, Tarih: 19 Mayıs 1938; **ATASE**, İDH, 9/002-3, Tarih: 21 Mayıs 1938.

¹⁰² **ATASE**, İDH, 9/002-1, Tarih: 23 Mayıs 1938.

¹⁰³ **ATASE**, İDH, 9/002-2, Tarih: 23 Mayıs 1938.

Takviyeli alay hazırlıkları yapılırken Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın emriyle aynı zamanda 7. Tümen mızıkası da takviyeli alayla emrine verilerek birlikte birlikle Hassa'ya hareket etti¹⁰⁴. Takviyeli alayın Hatay'a girme zamanı yaklaşınca işe tertibatının tam olarak hazırlanması için gerekli tedbirler alındı. Bu konuda Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 21 Haziran 1938'de Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderilen yazıda, takviyeli alayın Hatay'a girme zamanının yaklaşması nedeniyle alayın oradaki işe tertibatının hazırlanması ve bilhassa Hatay'da para ile alınacak maddeler için mali tedbirler alınması arz edildi¹⁰⁵.

Takviyeli alay bir yandan bölgede asayiş sağlarken bir yandan da propaganda faaliyetleri sürdürecektir. Bu nedenle Takviyeli alayın propaganda faaliyetleri için ayrı bir ödenek ayrıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Milli Müdafaa Vekâletine gönderilen 23 Haziran 1938 tarihli yazıda, Hatay için görevlendirilen takviyeli alay komutanına Hatay'da vaki olacak propaganda ve buna benzer diğer işler için sarf edilmek üzere "*mesture faslından*" münasip miktarda tahsisatın verilmesi istendi¹⁰⁶.

Takviyeli alay komutanının bölgeye hakim olması ve gerektiğinde müdahale etmesini kolaylaştırmak için de otomobil ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderilen 28 Haziran 1938 tarihli yazıda Hatay için görevlendirilen takviyeli alay komutanının muhtelif garnizonlarda bulunacak birliklerini teftiş etmek ve gerekli olduğunda bulunması gereken mahalde hemen hazır olmasını sağlamak için komutanlık emrine bir binek otomobilin verilmesinin ihtiyaç olduğu bildirildi¹⁰⁷.

¹⁰⁴ ATASE, İDH, 8/70-1, Tarih: 21 Haziran 1938.

¹⁰⁵ ATASE, İDH, 8/71-1, Tarih: 21 Haziran 1938.

¹⁰⁶ ATASE, İDH, 8/066-1, Tarih: 23 Haziran 1938.

¹⁰⁷ ATASE, İDH, 8/67-1, Tarih: 23 Haziran 1938.

İhtiyaçların temin edilmesinin yanında takviyeli alay için gerekli olan silah ve cephane de sürekli takviye edilmiştir. Milli Müdafaa Vekili Naci Tınaz tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 26.1.1939 tarihli yazıda Hatay'da takviyeli alay adına gönderilmek üzere Jandarmanın Genel Komutanlığına teslim edilen silah ve cephanenin 12 Ocak 1939 tarihinde İskenderun'a sevk edildiği bildirilmektedir. Gönderilen cephane miktarı da ayrıntısıyla verilmiştir. Buna göre;

- 1000 adet 7,9 çapında piyade tüfeği,
- 665000 adet 7,9 harp fişegi,
- 10000 adet 7,9 manevra fişegi,
- 8000 adet talim fişegi,
- 1000 adet işaret fişegi,
- 1000 adet talim fişegi,
- 6 kızaklı 0,8 maksim ağ.mt. tüfeği (tekmil teferruatı ve koşum malzemesi ile birlikte),
- 18 piyade bürün hf.mt. tüfek tekmil teferruat ile (son mübayaa edilenlerden),
- 3 Sv. mahsus bürün hf. mt. tüfek tekmil teferruat ile (son mübayaa edilenlerden)¹⁰⁸.

IV) TAKVİYELİ ALAYIN HATAY'A GİRİŞİ

Hatay'a girecek kuvvetin hazırlıkları Mayıs 1938'den itibaren yoğun olarak başladı ve 1938 Haziran ayının sonlarına doğru hazırlıklar tamamlandı. Bu sırada Fransızlarla askeri heyetler arasında görüşmeler neticesinde imzalanan 3 Temmuz 1938 *Genelkurmaylar Anlaşması* esaslarına göre Hatay'a girecek takviyeli alay için son emirler ve hazırlıklar tamamlandı. Bu anlaşmaya göre Hatay'a giren Türk kuvvetlerinin teşkilatlanması şu şekilde idi¹⁰⁹;

- 48. Dağ Alayı Komutanı Albay
- 48. Dağ Alayı Karargahı
- 48. Dağ Alayının I, II ve III. Taburları

¹⁰⁸ ATASE, İDH, 7/104-1, Tarih: 26.01.1939.

¹⁰⁹ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s.11, Tarih: 04.07.1938.

- 41. Alayın I. Taburu
- Bir süvari bölüğü
- İki dağ bataryası
- VI. İstihkâm taburunun I. bölüğü
- VI. Muhabere taburunun I. bölüğü
- VI. Nakliye taburunun oto kolu
- Alay sıhhiye takımı
- Alay ekmeççi takımı idi.

3 Temmuz *Genelkurmaylar Anlaşması*'nın Sancak'taki Türk kuvvetlerinin iskânı hususundaki esaslarına dayanarak takviyeli alay Hatay için harekete geçti. Buna göre Sancak'taki Türk kuvvetlerinin komutanı kendi kıtasının iskânını temin edecekti. Fransız komutanı bu hususta kendisine yardım edecekti. Alayın kalacağı hususi mahallin kiralanması Türk askeri idaresi tarafından bedeli ödenerek yapılacaktır. Sancak'taki Türk kuvvetleri ulaşımlarını temin için Sancak dâhilindeki bütün güzergâhlardan serbestçe istifade edebileceklerdir¹¹⁰. Sancak'a gönderilen Türk kuvvetlerinin miktarı Genelkurmaylar Anlaşması gereğince 2.500'den fazla olmayacak ve bunlar bir albayın komutası altında bulunacak idi. Türk ve Fransız hükümetleri bu kuvvetlerin Sancak'a giriş tarihini birlikte kararlaştıracaktı. Türk kuvvetleri hududu Payas ve Hassa üzerinden geçeceklerdir. Türk kuvvetleri ilk olarak İskenderun-Beylan-Kırıkhan-Antakya mıntıkasında konuşlanacaklardır¹¹¹. *Genelkurmaylar Anlaşması*'nın ekli protokolüne göre Türk kuvvetlerinin geri alınmaları süresi de belirlenmiş idi. Buna göre vaktinde iki hükümet arasında bir anlaşma olmadığı takdirde Sancak'a giren kuvvetler iki hükümetin karşılıklı taahhütte bulunduğu uluslararası hükümler çerçevesinde Sancak hükümetinin tam olarak kurulmasını takip eden tarihten iki hafta sonra bölgeden çıkacaktır¹¹².

Takviyeli alay 4 Temmuz 1938 gecesı Payas ve Hassa üzerinden Hatay hududuna ilerledi. Hatay'da bulunan askeri heyet azasından

¹¹⁰ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 8, Tarih: 04.07.1938.

¹¹¹ BCA, 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 04.07.1938, 1 Nolu Protokol, 1-3. Maddeler.

¹¹² BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 10, Tarih: 04.07.1938.

Albay Feyzi Mengüç, ordu mümessili olarak Antakya'da kaldı. 5 Temmuz 1938'de Türk kıtalarına ait olacak kumandanlık binasının düzenlenmesini sağladı. Kumandanlık binasına Türk bayrağı asıldı¹¹³. 5 Temmuz sabah saat 6.00'da Takviyeli Alay'ın Payas kolu Binbaşı Süleyman kumandasında Hatay'a girdi. Şehir ve köylerden binlerce halk hududa akın etti. Halk büyük bir coşku içerisinde idi ve ağlayanlar, dua edenler ve hatta askerlerin ayaklarına kapananlar dahi görüldü. Payas grubundan yaklaşık bir buçuk saat sonra ise Hassa kazası hududunda Aktepe mevkiinden Kurmay Albay Şükrü Kanatlı kumandasındaki tugay 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girdi¹¹⁴. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Hatay'a girmesi halk arasında büyük coşku ve sevince neden oldu. Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki birlik, Çatalhöyük'te Gülizar hatun Konağında mola verdi. Burada askerlere ayran ikram edildi. Reyhanlı halkı Takviyeli Alay birliklerini kurbanlar keserek karşıladı¹¹⁵.

Takviyeli Alay sadece Türkler tarafından değil bölgedeki Ermeniler tarafından da karşılandı. Alay askeri yürüyüşle Kırıkhan ve Belen'e ilerledi. Alay karargahı Belen'e yerleşti. Antakya'ya ayrılan tabur bir gün sonra buraya girecekti. Antakya-İskenderun yolu güzergahında binlerce kişi askeri karşılamak için beklemekte idi. Askerin geleceği saatlerde şehre iki kilometre mesafeyle çok yoğun bir kalabalığın olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Tabur şehre girince askeri törenle karşılandı. Fransız taburu da selam vaziyetini aldı. Türk taburu muntazam yürüyüşle geçit resmi gerçekleştirdi. Türk mümessili Celal Karasaban, Fransız temsilci Collet, Albay Mengüç, Vali Abdurrahman Melek geçit resmini selamladı. Geçit resmi sırasında halk "*Yaşasın Türk Askeri, yaşasın Atatürk*" şeklinde sloganlar atarak Türk askerinin Hatay'a gelişinden duymuş olduğu memnuniyeti belirtti¹¹⁶.

¹¹³ "Ordumuzun Pişdarları Hatay'a Girdi", **Cumhuriyet**, S 5080, 5 Temmuz 1938, s. 1.

¹¹⁴ Melek, **a.g.e.**, s. 57.

¹¹⁵ Sökmen, **a.g.e.**, s. 105; Melek, **a.g.e.**, s. 57.

¹¹⁶ Melek, **a.g.e.**, s. 57-58.

Takviyeli alayın Hatay'a girişi ulusal basında da geniş yer aldı. Örneğin Cumhuriyet'in 6 Temmuz 1938 tarihli nüshasında "*Türk Hatay'ın Hasretle Kucakladığı Türk Ordusu Müretteb Mahalleri İşgal Etti*" başlıklı haberde, Türk ordusunun Hatay'a iki koldan dahil olduğu, İskenderun ve Kırıkhan'da muazzam bir tezahüratla karşılandığı ifade edilmektedir. Takviyeli Alay'ın Hatay'a girişi ve sonrasında yaşanan hadiselerin ayrıntısıyla anlatıldığı bu haber başlığının "*Kahramanların İskenderun'a Girişi ve Müheyyie İstikbal*" alt başlığında verilen ayrıntılarda Payas'tan gelen Türk kıtaatının tam saat beşte hududu geçtiği ve hudutta iki Fransız zabiti tarafından selamlandığı bildirildi. Bilahare İskenderun Konsolosu Fethi Denli, Hatay Halk Partisi Reisi Abdülgani, Vali, parti erkanından bir grup, bütün cemaatlerin mümesillerinin de takviyeli alayı karşıladığı ifade edildi. Burada askere ayran ve şerbet ikram edilmiştir. Alay yolun iki tarafında birikmiş olan köylülerin alkışları arasında muntazam yürüyüşle ve marş eşliğinde İskenderun'a ilerledi. İskenderun'a bir kilometre mesafede Antakya Başkonsolosu ile Askeri Mümessil Albay Feyzi Mengüç de Hassa hududuna gelerek alayı bekledi. Bilahare İran konsolosu ve daha ilerde Collet takviyeli alayı karşıladı. İskenderun şehrinin kapısında Fransız askeri bandosunun temposuna ayak uyduran askerler bilahare Antakya Spor Kulübü bandosunun önüne katarak resmigeçit için tayin edilmiş olan meydana ilerledi. Meydanda Albay Mengüç ve Collet, konsoloslar, parti ileri gelenleri, Fransız yüksek memurları hazır bulundu. Alay 22 kilometrelik mesafeyi 42 derece sıcakta kat ederek geçtiği bölgelerde alkışlarla ve coşkulu tezahüratlarla karşılandı. Şehir merkezinde İskenderun Halk Partisi Reisinin kısa bir konuşma yapmasının ardından alay, askeri geçit bölgesinde kurulu olan "*Yaşa Varol Atatürk*" yazılı büyük takın altından geçti. Bu sırada meydana, civar sokakları ve bütün evlerin pencerelerini ve terasları dolduran halkın alkışlar içerisinde coşkulu tezahüratına mazhar oldu. Askeri davul zurna

ve beş yüze yakın bayraklarla on bini aşkın sayıda olduğu tahmin edilen halk takviyeli alayı takip etti. Kurbanlar kesildikten sonra askerler yerlerine yerleşerek istirahate çekildi¹¹⁷.

Kırıkhan'daki Anadolu Ajansı Muhabiri ise Hassa'dan giren takviyeli alay birliklerine ilişkin bilgiler aktarmıştır. Buna göre Hassa'dan gelen Türk kıtaatı hududu saat altıda geçmiştir. Antakya halkının bir kısmı ile Kırıkhan ve civar köyler halkı otomobiller ve kamyonlarla geceden yolları doldurmuştur. Takviyeli alay Komutanı Albay Şükrü Kanatlı hududu geçtikten sonra Hataylılara seslenerek “*Size, Atatürk'ün Türk ordusunun ve Anayurdun selamlarını getiriyorum*” demiştir. Asker hudutta halkevi mümessilleri, Kırıkhan kaymakamı ve belediye reisi ve Aktepe nahiye müdürü tarafından karşılanmıştır. Takviyeli alay askeri bando eşliğinde muntazam yürüyüşle bölgede ilerlemiştir. Hududa on iki kilometre mesafede bulunan Aktepe'ye gelinceye kadar halk arasından alkışlar eşliğinde büyük bir coşkuyla karşılanmış hatta halk arasında süvarilerin önüne yatanlar dahi görülmüştür. Aktepe'de Antakya Başkonsolosu Celal Karasaban, Albay Feyzi Mengüç, Collet ve yaveri takviyeli alayı selamlamışlardır. Takviyeli alay kumandanı Albay Şükrü Kanatlı'ya hatıra olarak üzeri yazılı bir altın saat hediye edilmiştir. Bu törenin ardından kurbanlar kesilmiştir. Mızraklı süvari ve ardından motorlu kıt'alar, piyade, fen kıt'aları, topçu ve sıhhiye teşkilatı kıt'aları giriş yapmıştır. Meydanda hazır bulunan bando eşliğinde kıtaat Türk ve Fransız kumandanlarını selamlayarak geçit yapmıştır. Önde sancak geçerken halk büyük bir sevinç ve coşkuyla sancağı selamlamıştır. Haberde Aktepe ve civar köyler ve bilhassa Kürtler ve bir ay evveline kadar muhalif olan kürtlerin Koco Ağa'sı başında büyük şapkası ve sırma elbisesiyle askeri selamladığı aynı şekilde kadın, erkek ve çocuklardan oluşan halkın da askeri alkışladığı bildirilmektedir. Askeri karşılayanlar arasında Ermeniler de dikkat çekmiştir. Askeri bando İstiklal Marşı'nın ardından Fransızların milli

¹¹⁷ “Türk Hatay'ın Hasretle Kucakladığı Türk Ordusu Müretteb Mahalleri İşgal Eti”, *Cumhuriyet*, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 7.

marşını da çalmıştır. Bu merasimden sonra takviyeli alay ertesi gün Bedirge'ye hareket etmek için Kırıkhan'da istirahat çekilmiştir¹¹⁸.

Takviyeli alayın bölgedeki ilerleyişi büyük bir coşku yaratmıştır. Cumhuriyet'in aynı tarihli nüshasında "*Örfi İdare Kaldırıldı*" başlığı altında verilen haberde 4 Temmuz gece yarısı Türk ordusunun konak yerlerinde hazırlık yapacak olan ilk müfrezelerinin hududu geçtiği bildirilmektedir. Hududu ilk defa geçen bu müfrezelerin geceye rağmen Türk ordusunu bekleyen binlerce Hataylı halk tarafından coşkun bir tezahüratla karşılandığı, ilk kurbanların burada kesildiği, Türk subayların Fransız hudut zabitleri tarafından karşılandıktan ve tanışma merasimi yapıldıktan sonra derhal müretteb mahallerine hareket ettikleri ifade edilmiştir. Albay Şükrü Kanatlı'nın kumandasındaki takviyeli alayın Payas kolunun ise 5 Temmuz sabah saat beşte, Hassa kolunun ise altıda Hatay'a dahil olduğu aktarılmaktadır. Takviyeli alayın müretteb mahallerini işgale başladığı 5 Temmuz akşamı ise Antakya'ya gireceği bildirilmiştir¹¹⁹. Cumhuriyet'in aynı tarihli nüshasında yer alan ve Abidin Daver tarafından kaleme alınan "*Askerimiz Hatay'da*" başlıklı yazıda ise, Türk askerinin Hatay'a girdiği, bunun bir ilhak değil zafer ve kurtuluş olduğu vurgulanmıştır. Türk askerinin Hatay'a girişi Atatürk ve hakkın zaferi ve Hataylıların kurtuluşu olarak nitelendirilmiştir. Abidin Daver, takviyeli alayın Hatay'a girmesinden itibaren Hatay Türklerinin artık yataklarında emin ve rahat yatabileceklerini, şehirlerinin sokaklarında başları dik dolaşabileceklerini, köylerinde baskın korkusu olmadan oturabileceklerini, tarlalarında ise sakin ve müsterih olarak çalışabileceklerini, çünkü onları "*Türk ordusu, Türk şingüsü bekliyor ve koruyor*" şeklinde belirtmiştir. Daver, yazısının devamında İstanbul'a giren ilk küçük müfrezeyi gördükleri andaki heyecanı ve sevinci hatırlatarak, Hataylıların bugün aynı sevinç içinde olduklarını, İstanbulluların da o dönemde hasret çektikleri Mehmet-

¹¹⁸ "Türk Hatay'ın Hasretle Kucakladığı Türk Ordusu Müretteb Mahalleri İşgal Etti", **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 7; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 101-102.

¹¹⁹ "Örfi İdare Kaldırıldı", **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 7.

çiğın kokusunu duyduklarında ne kadar mutlu olduğunu, Hataylıların da aynı mutluluk sarhoşluğu içinde bulunduğunu dile getirmiştir. Hataylıların daha mesut olduğunu zira onların Mehmetçiğın hasretini on sekiz yıl çektiklerini ifade etmiştir¹²⁰.

Takviyeli alayın Hatay'a girişı ulusal basında büyük bir yankı uyandırmıştır. Cumhuriyet gazetesinin 5 Temmuz tarihli nüshasında “*Ordumuzun pişdarları Hatay'a girdi*” serlevhasıyla verdiği haberde Sancesak Türklerinin dünden beri hudutta kıtaatı beklediğini, takviyeli alayın bütün birliklerinin bugün Hatay'a gireceğini, Antakya kumandanlık binasında şanlı Türk bayrağının dalgalandığını bildirmektedir. Yazıda Ankara'dan alınan habere yer verilerek, ilk müfrezelerin Türk kuvvetlerine tahsis edilen yerlerde karargâh sahalarını tespit üzere 4 Temmuz gecesi Hatay'a girdiklerini belirtmektedir. Gece olmasına rağmen müfrezelerin giriş hududundan itibaren büyük tezahüratlara vesile olduğu, Hatay'ın bütün geceyi büyük bir heyecanla çarpan tek bir yürek halinde sabırsızlıkla geçirmekte olduğu ve kafilelerin akın akın hududa doğru geldikleri bilgisi paylaşılmıştır. Hatay halkının Türk askeri kuvvetlerini karşılamak için hazır ve ayakta olduğu ifade edilmiştir¹²¹.

Takviyeli alay Hatay'a girdikten sonra bölgede uzun bir asayiş dönemi başlamıştır. Ufak hadiseler dışında bölgede olumsuzluk yaratabilecek gerginlikler yaşanmamıştır. Sadece İskenderun-Karağaç yolunda Suriyeli milisler Türklerden Şeyh Süleyman Haddad ile kardeşine süngü ile saldırmak istemişlerse de o sırada yol üzerinde uzaktan bir Türk askerinin gözükmeye üzerine saldırganlar bu eylemi gerçekleştirememiştir. Saldırmalarının sebebi olarak da bu iki kardeşin halkevine yazılarak şapka giymiş olmaları gösterilmiştir. Bu olay bölgede

¹²⁰ Abidin Daver, “Askerimiz Hatay'da”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 8.

¹²¹ “Ordumuzun Pişdarları Hatay'a Girdi”, **Cumhuriyet**, S 5080, 5 Temmuz 1938, s. 1.

derin bir yankı yaratmıştır. Uzun bir asayiş döneminden sonra bu olayın yaşanması bölge halkı tarafından teessüfle karşılanmıştır¹²².

V) TAKVİYELİ ALAYA BÖLGE HALKININ İLGİSİ

Takviyeli alayın Hatay'a girdiği günden itibaren büyük bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Takviyeli Dağ Alay Kumandanı Şükrü Kanatlı tarafından 31 Temmuz 1938 gün ve 329 sayılı emre cevaben 39. Dağ Tugayı Komutanlığına gönderilen yazıda, takviyeli alayın Hatay'a girdiği günden beri inzibat, tavır ve hareket bakımından her tarafta takdir ve hürmet kazandığı, alayın maddi ve manevi mevcudiyetinin Hatay'a yıllardan beri görmediği huzur ve emniyeti verdiği bildirilmektedir. Şükrü Kanatlı yazının devamında şunları belirtmiştir¹²³;

“Her subay, her er, geçtiği, gördüğü, bulunduğu yerde bir takdir ve prestij halesi ile çevirmektedir. Bu yakınlık, bu ilgi, cins ve mezhep farkı olmaksızın bütün Hatay sakinleri tarafından gösterilmekte ve gün geçtikçe takviyeli alay mensuplarının vazifelerine karşı gösterdikleri hassasiyet ve haricteki şerefli durumları bu yakınlığı büsbütün artırmaktadır. Hatay'a geldiğimiz günden beri hemen her gün ferden veya heyet halinde Türk, Arap, Ermeni, Rum Ortadoks ve Alevi cemaatleri mümessilleri hatta İtalyan papasları bile Türk ordusunun verdiği huzur ve emniyetten telkin ettiği yüksek itimattan mütevellit teşekkürlerini iblağ için nezdime geliyorlar... Bu vaziyetimizi şimdye kadar arz ve iblağ etmedi isem, bunun, kendimizi ve kut'amızı kendi kendimize övme gibi bir histen korunmak hicabının te'esirine atfedilmesini ve her bakımdan takviyeli alaya itimat buyurulmasını arz ederim”¹²⁴.

Takviyeli alayın hataya girişi ve halk tarafından karşılanması Türk basınında da geniş yer almıştır. Örneğin Cumhuriyet gazetesi'nin 4 Temmuz 1938 tarihli nüshasında yer alan “*Bu büyük eser, yalnız ve ancak Büyük Atatürk'ün eseridir*” başlıklı yazıda Sancak'a girmek üzere olan Türk ordusu için hudutta hazırlıkların başladığı, Hataylıların “*On sekiz*

¹²² “Hatay'da İlk Müessif Vak'a, Suriye Milisleri Türklere Süngü İle Hücum Ettiler”, **Cumhuriyet**, S 5480, 25 Temmuz 1938, s. 1, 7.

¹²³ **ATASE**, İDH, 7/134, Tarih: 6 Ağustos 1938.

¹²⁴ **ATASE**, İDH, 7/134, Tarih: 15.08.1938.

*sene yetimliğini çektikleri kahraman orduyu” heyecan içinde bekledikleri bildirilmektedir*¹²⁵.

Cumhuriyet gazetesinin 6 Temmuz 1938 tarihli nüshasında yer alan “*Türk Hatay’ın Hasretle Kucakladığı Türk Ordusu Dün Müretteb Mahalleri İşgal Etti*” başlığıyla yayınlanan haberinde, takviyeli alayın Hatay’a girmesi ile bölge halkının sevinç ve coşkusunu dile getiren ifadeler yer almaktadır. Buna göre Hatay’ın büyük sevinç ve heyecanını bildiren telgrafların adeta yağmakta olduğu, Hatay halkının bu telgraflarla Mustafa Kemal Atatürk’e olan minnet ve şükranlarını belirttiği dile getirilmiştir. 5 Temmuz 1938 sabah saat beşte Payas’tan ve sabah altıda Hassa’dan hududu geçen takviyeli alayın Hatay’da karşılanışlarına dair verilen ayrıntılı haberlerde Hatay halkının geceyi uyanık geçirdiği, takviyeli alayın konakladığı yerlerde fener alayları düzenlendiği bildirilmiştir. Habere göre, alay bölge halkının coşkulu sevinci ile karşılanmıştır. Antakya ve köylerinin bütün halkı büyük dalgalar halinde İskenderun ve Kırıkhan yollarına düşmüşlerdir. Halkın yüzünde sevinç ve tebessüm görüldüğü, halkın kucaklaşarak sevinç göz yaşları döktüğü ifade edilmiştir. Haberin devamında şu satırlara yer verilmiştir: “*Yıllardan beri garajlardan çıkmamış otomobiller, kamyonetler, yıllardan beri katları açılmamış bayraklar gibi yıllardan beri evlerinden çıkmayan ihtiyar ve maluller de ortaya çıkmış, insan kütesinden ve bayraktan yer gök görünmez olmuştu. Bir kelime ile Hatay kurtulmuştu*”¹²⁶.

Türk askerinin bölgede olmasının Hatay konusunda güven verdiğini belirten bir diğer yazıyı Cumhuriyet’in 6 Temmuz 1938 tarihli nüshasında Nadir Nadi “*Hatay Türk Bayrağının Gölgesinde Hürriyete Kavuştu*” başlığıyla kaleme almıştır. Söz konusu yazıda şu ifade dikkat çekicidir; “*Ne saklayalım Hatay’da yapılacak intihabat hakkın zaferi olacaktır derken Paris’in samimi niyetlerinden ziyade Antakya sokaklarında vazife alan askerlerimize güveniyoruz*”. Yazının devamında yaklaşık bir buçuk yıldır

¹²⁵ “Bu Büyük Eser, Yalnız ve Ancak Büyük Atatürk’ün Eseridir”, **Cumhuriyet**, S 5079, 4 Temmuz 1938, s. 1.

¹²⁶ “Türk Hatay’ın Hasretle Kucakladığı Türk Ordusu Dün Müretteb Mahalleri İşgal Etti”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1,7; Melek, **a.g.e.**, s. 56.

Doğu Akdeniz’de kara bulutların dolaştığı, Türkiye ve Fransa arasında yapılan anlaşma ile bu kara bulutların dağıldığı belirtilmiştir. Bu sonuçla dünya barışına da yeni bir ışık katıldığı, tarafların iyi niyetlerinin bu sonuca ulaşmak açısından kolaylık sağladığı ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin barışı tahsis etmek için sarf ettiği emeğin, zor zamanlarda dahi gösterdiği sabrın ve tahammül kudretinin bütün dünyada takdirle alkışlanacağı dile getirilmiştir. Bir toprak parçasının istikbali üzerinde münakaşa eden iki tarafın, orada asayışı temin için askeri iş birliği yapmaları tarihte az rastlanan bir hadise olarak ifade edilmiştir¹²⁷. Aynı yazıda 5 Temmuz 1938’den beri Türk askerinin Hatay’a girdiği, bu konuda alınan telgraf haberlerinin heyecan verici olduğu, yirmi yıldır bir tek ümitle yaşayan on binlerce Türk’ün bu ümitlerinin hakikat olacağını müjdeleyen Türk bayrağını “*çalgınca bir sevinç ve coşku içinde ciğerlerini şişirerek vatandan güneye doğru esen hürriyet havasını içtiği*” ifade edilmektedir. Fransız askeri ile Hatay’da asayışı sağlama vazifesini alan Türk askeri, genç azimli ve barışçı Türkiye’nin sembolü olarak ifade edilmiştir. Hatay Türklerinin Mehmetçiği kucaklamanın heyecanı ile sarhoş oldukları bildirilmiştir¹²⁸.

Cumhuriyet gazetesinin 7 Temmuz 1938 tarihli nüshasında da Mustafa Kemal Atatürk’ün Hatay halkının göndermiş olduğu telgraf-lara verdiği cevap ve bunun karşısında halkın Atatürk’e şükranlarıyla ilgili bir haber yer almaktadır. “*Ulu Şeften Millete*” başlıklı haberde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Hatay halkına hürmet ve teşekkürlerini ifade eden telgraf yer almaktadır. Telgrafta “*Hatay milli meselemizin dostça tedbirlerle müsbet neticeye ulaştırılmasında duyulan sevinç yerindedir*” ifadeleri yer almaktadır¹²⁹.

¹²⁷ Nadir Nadi, “Hatay Türk Bayrağının Gölgesinde Hürriyete Kavuştu”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 8.

¹²⁸ Nadir Nadi, “Hatay Türk Bayrağının Gölgesinde Hürriyete Kavuştu”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 8; Yunus Nadi’nin de Türk Ordusunun Hatay’a girmesi ile ilgili çok sayıda başmakalesi bulunmaktadır. Bkz. Yunus Nadi, “Türk Ordusu Türk Hatay’da”, **Cumhuriyet**, S 5086, 11 Temmuz 1938, s. 1, 5.

¹²⁹ “Ulu Şeften Millete”, **Cumhuriyet**, S 5082, 7 Temmuz 1938, s. 1, 8.

Gazetenin aynı tarihli nüshasında yer alan “*Ordumuz Bugün Antakya’da*” başlıklı yazıda Hatay halkının Atatürk ve Türk ordusuna gösterdiği büyük coşku ifade edilmiştir. Haberde takviyeli alayın Hatay’ın muhtelif yerlerinde vazife aldığı, Antakya halkının kahraman ordu için ikinci ve muazzam bir istikbal hazırladıkları dile getirilmiştir. Haberin devamında Hatay halkının kurtuluşun ikinci gününde hayal edilemeyecek derecede coşkun şenlikler ve tezahürat içinde kutlamalara devam ettikleri, güneyden Suriye hududuna kadar uzayan geniş bir coğrafyada “*Yaşa Atatürk!*” nidalarının eksik olmadığı, Atatürk’ün Hatay’dan çekilen telgraflara verdiği cevabın Hatay halkı tarafından sevinçle karşılandığı, telgrafın her tarafta okunduğu belirtilmiştir. Antakya’ya doğru ilerleyen takviyeli alayın 7 Temmuz’da şehre dahil olacakları haberi verilirken Antakya halkının kahraman ordu için ikinci bir istikbal merasimi hazırladıkları, şehri yeniden süsleyerek donattıkları, halkın huduttan itibaren Mehmetçikle birlikte yürüdüğü, Hatay’da evlerin ve kurumların bayraklarla defne dallarıyla süslediği, her yerde müzik sesleri ve şen kahkahaların yükseldiği dile getirilmiştir.¹³⁰

Yine Cumhuriyet’in 8 Temmuz 1938 tarihli nüshasında yayınlanan “*Şanlı Ordumuz Antakya’ya da Girdi*” başlıklı ve “*Hatay’ın matemli kızı kara elbisesini yırtarak dün ay yıldızına kavuştu*” alt başlığıyla yayınlanan haberde, kahraman ordunun heyecan verici bir şekilde karşılandığı, parlak bir geçit resminden sonra kışlalarına çekildiği, Hatay halkının emsalsiz bir saadetin bayramını yaşadığı dile getirilmiştir. Aynı başlık altında yer alan ve “*Beylan ve Kırıkhan’da*” alt başlığıyla yayınlanan haberde ise takviyeli alayın her tarafta vazifelerini yerine getirmeye başladığı, on dokuz yıl sonra hürriyetini kazanan halkın ise Türk askerini gözyaşları arasında bağrına bastığı bildirilmiştir. Bütün Antakya’nın sevinçten geceyi ayakta geçirdiği, civar köylerden milli kıyafetler içinde gelen halkla birlikte şehirdeki kalabalığın bir kat daha arttığı, sokakların ıslıl ıslıl parladığı, sabaha kadar davul zurna çalındığı, milli

¹³⁰ “Ordumuz Bugün Antakya’da”, *Cumhuriyet*, S 5082, 7 Temmuz 1938, s. 1, 8.

oyunlar oynandığı ve aralıksız olarak havai fişeklerin atıldığı belirtilmiştir. Türk ordusunu on binlerce kişinin karşıladığı belirtilen haberde, Asi kenarında ve Hükümet Caddesi ve bütün çarşıda bayrak ve ampulden gökyüzünün görülmez hale geldiği, askerin saat 10'da şehre girmesi mukarrer olduğu halde gün doğmadan takviyeli alayın geleceği Antakya-Topboğazı yolunun altı kilometre mesafeye kadar kesif bir kalabalıkla dolduğu ifade edilmektedir. Şehre girilecek yönde Asiköprü yanında kurulmuş olan tribünlerin etrafının da saat 6'da tamamen dolduğu, köylerden gelen halkla birlikte altmış bin kişilik bir kalabalığın yer aldığı belirtilmektedir¹³¹.

Hatay halkı Hatay Anlaşması ve bunun neticesinde Türk askerinin Hatay'a girmesi nedeniyle başbakan Celal Bayar'a da teşekkür telgraf-ları göndermişlerdir. Bunun üzerine Celal Bayar da Türk askerinin Hatay'a girmesi vesilesiyle gerek yurt içinden ve gerekse Hatay'daki vatandaşlardan alınan, milli davaya karşı gösterilen ilgi ve samimi duygulardan dolayı halka Anadolu Ajansı aracılığıyla derin teşekkür ve selamlarını iletmıştır¹³².

Takviyeli alayın Hatay'a girişi Suriye Hükümeti tarafından hoş karşılanmamıştır. Suriye Hükümeti Türk askerinin Hatay'a girişini sağlayan Türk-Fransız anlaşmasını tanımayacağını duyurmuştur. Bu konuda Cumhuriyet'in 13 Temmuz 1938 tarihli nüshasında yer alan habere göre Suriye, Türk askerinin Hatay'a girişinden sonra bir süre sessizliğini korumuştur. Şam hükümeti ve Vatani Partisi iki gün devam eden bir tereddütün ardından Türkiye ve Fransa arasında yapılan anlaşmaları kabul etmemeye, bilakis Hatay'ın Türk askeri tarafından işgal edilmesi hadisesinin şiddetle bir şekilde protesto edilmesine karar vermiştir. İlk protesto Emir Adil Aslan'ın Ankara'da bu anlaş-

¹³¹ “Şanlı Ordumuz Antakya'ya da Girdi”, **Cumhuriyet**, S 5083, 8 Temmuz 1938, s. 1, 8; “Hatay'ın Bayramı Devam Ediyor”, **Cumhuriyet**, S 5084, 9 Temmuz 1938, s. 1,8; “Askerimiz Hatay'da Dün Bilfiil Vazifesine Başladı”, **Cumhuriyet**, S 5085, 10 Temmuz 1938, s. 1, 7; “Hatay'da Durmayan Bayram”, **Cumhuriyet**, S 5086, 11 Temmuz 1938, s. 1, 3.

¹³² “Başvekilin Teşekkürü”, **Cumhuriyet**, S. 5084, 9 Temmuz 1938, s. 3.

malara imzası sırasındaki rolüne ait olmuştur. Arkasından basın hareketine geçmiş, Suriye Hükümetinin bu itilafları kabul etmeyeceğini bildirmişdir¹³³. İlerleyen günlerde de Suriye yönetiminin Türk-Fransız anlaşmasını tasvip etmeyerek farklı girişimler içerisine girdiği, mesela Irak Hükümetinin Suriye ile Türkiye'nin arasını bulmak ve Hatay meselesine her iki tarafı memnun edici bir çözüm için uğraşlarda bulunduğu dair rivayetler gazetelere yansımıştır¹³⁴.

VI) TAKVİYELİ ALAYA YÖNELİK OLUMSUZ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı ve takviyeli alayın bölgede asayişini temin etmesi özellikle bölgede bulunan diğer güçleri rahatsız etmiş, takviyeli alay hakkında yabancı kaynaklar vasıtasıyla maksatlı olarak yalan haberler yazılmıştır. Hatta yabancı kaynaklarda takviyeli alayın ikmal durumunun oldukça vasat olduğu, çamaşırlarının eksik olduğu, karavanalarda çamaşır yıkadıkları, çamaşırsızlık yüzünden çıplak vücutlarına elbise giydikleri propagandası yayılmıştır¹³⁵. Bu propaganda haberleri hükümeti de rahatsız etmiştir. Başvekaletten Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderilen yazıda, Hatay'daki takviyeli alayın işesinde müşkilat çektikleri ve erlerin eski, yamalı elbiselerle gezdikleri yolunda alınan haberlerin doğru olup olmadığının incelenmesi istenmiştir¹³⁶. Milli Müdafaa Vekaleti tarafından Başvekalet yüksek makamına yazılan cevapta Hatay'daki takviyeli alayın işe müşkülâtının mevcut olmadığı ve erlere ikişer kat yeni elbise gönderilmiş olduğu bildirilmiştir. Ayrıca vekâletin tahmin ettiği gibi Hatay'da her şeyin muntazam ve yolunda cereyan ettiği, ordunun yüksek şeref ve

¹³³ "Suriye Ankara İtilafını Tanımak İstemiyor", **Cumhuriyet**, S 5088, 13 Temmuz 1938, s. 1, 8; "Suriye'de Protesto Seferberliği", **Cumhuriyet**, S 5089, 14 Temmuz 1938, s. 1, 7; "Ordumuzun Hatay'a Girişi Büyük Hayret Uyandırdı", **Cumhuriyet**, S 5085, 10 Temmuz 1938, s. 3.

¹³⁴ "Suriye'de Hatay İçin Hâlâ Rüya Görenler Var", **Cumhuriyet**, S 5094, 19 Temmuz 1938, s. 1, 7.

¹³⁵ **ATASE**, İDH, 8/62-1, Tarih: 27 Ocak 1939.

¹³⁶ **BCA**, 30.10.0.0/49.321.11, Tarih: 18.08.1938/03.09.1938.

varlığını muhafaza ettiği, bu tarzda asılsız ihbarlara meydan verilmesi için ilgili kişilere gerekli emirlerin verildiği bildirilmiştir¹³⁷. Bunun yanında 39. Dağ Tugayından alınan rapor da yazıya eklenmiştir. 39. Dağ Tugayının gönderdiği 7 Ağustos 1938 tarihli raporda şu ifadeler yer almaktadır “*Hatay’da iaşenin müşkülâtla ve intizamsız ve elbiselerinin eski ve yamalı olduğu hakkındaki ihbar yalandır. Muhitin icabı tezvir ve dedikodu mahsulüdür. Alay Hatay’a biri er üzerinde diğeri hiç giyilmemiş iki takım elbise ile girmiştir. Yeni elbiseler merasim ve izin günlerinde giydirilmektedir. Diğer katı Mayıs’ta verilen elbiseler olup talimlerde giydirilmektedir. Bunlar her hafta yıkattırılmakta, sökük ve yırtıkları tamir edilmektedir. Yalnız iklimin şiddeti tesir ile renkleri açılmıştır. Ağustos 1938 tarih ve 2897 sayılı telgraf emirler ile 7. Kolordudan gelecek 2.400 kat elbise de Alay emrine gönderilecektir. Bu suretle Alayda her er için üç takım yazlık elbise olacak ve şüphesiz kılık kıyafet daha muntazam olacaktır... İaşe tamamen muntazam ve noksansızdır. Takviyeli Alayın kılık, kıyafet, iaşe, inzibat, talim ve terbiye hususunda ordunun yüksek şeref ve varlığını muhafaza ettiğine itimat buyurulmasını arz eylerim. 39. Dağ Tugay Komutanı Tuğbay Nazmi Gönel”¹³⁸.*

Konuyla ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı harekete geçmiş, 30.09.1938 tarihli ve 61854 sayılı emir doğrultusunda Kayseri VI. Kolordu Kumandanlığından Hatay’daki Soğukoluk mesiresinin durumu hakkında bilgi istenmiştir. Takviyeli alayın idari durumu yeniden incelenerek sonuçlar Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir¹³⁹. Takviyeli alay komutanlığının vermiş olduğu raporda takviyeli alay hakkında ecnebi kaynaklar vasıtasıyla verilen haberlerin külliye uyurma olduğu, propagandanın iğrenç maksatlarla yapıldığı, alay erlerinin çamaşırlarının yaptırılan çamaşır teknelerinde yıkattırıldığı, elbiselerinin çamaşırsızlık nedeniyle çıplak vücut üzerine giydirilmesinin tamamen yalan olduğu, her erin ikişer kat çamaşırı bulunduğu bildirilmiştir¹⁴⁰.

¹³⁷ BCA, 30.10.0.0/49.321.11, Tarih: 18.08.1938/03.09.1938.

¹³⁸ BCA, 30.10.0.0/49.321.11, Tarih: 18.08.1938/03.09.1938.

¹³⁹ ATASE, İDH, 7/135-1, 10, Tarih: 10 Kasım 1938.

¹⁴⁰ ATASE, İDH, 8/62-1, Tarih: 27 Ocak 1939.

Belgelerden anlaşıldığı üzere Genelkurmay başkanlığı her ihtimale karşı takviyeli alay için gönderilen malzemeleri yeniden gözden geçirmiştir. Bu incelemede Vekaletten kolorduya gönderilen elbise teçhizatın takviyeli alay hissesinin 7. Tümen K. ve Dağ Tugay Komutanlığı vasıtasıyla takviyeli alay kıtalarına gönderildiği bildirilmiştir. Takviyeli alay için ayrılan elbise ve malzemelerin gidip gitmediği de kontrol edilmiş ve herhangi bir aksiliğin yaşanmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Milli Müdafaa Vekâleti tarafından 8.10.1938'de doğrudan doğruya takviyeli alaya göndermiş olduğu 2.400 takım kışlık elbise, kaput, 2.400 çift kunduranın alaya vardığı bir kez daha tespit edilmiştir. Alayın harp kuvvetini yüksek tutmak için acemi er gönderilmemiş, yetişmiş usta erler giydirilerek alaya dâhil edilmiştir. Ayrıntılı bir şekilde yapılan kontrolde takviyeli alayın hayvan teçhizatından yular başlığı, zincir yular sapı, belleme, yem torbası, gebre ve koşum hayvanlarının velense eksikliği bulunduğu anlaşılmıştır. Bu eksikliklerin kolordu tarafından tamamlanmasının mümkün olmadığı bildirilerek Milli Müdafaa Vekaleti tarafından ikmal talep edilmiştir¹⁴¹.

Takviyeli alay Hatay'a girdikten sonra Türk askerinin orada bulunması ile ilgili çeşitli propagandalar yapılmıştır. Örneğin M.Em.H.Bşk. Y. N. Pekel tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 20 Eylül 1938 tarihli yazıda bölgede Türk askerinin varlığıyla ilgili propaganda haberlerine yer verilmiştir. Yazıya göre Roje Garo İskenderun Delegesi iken Usbecilerin Reisi Zeki Arsuzi'ye Türk askerinin Hatay'a girmesine sebep olanların İngilizler olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Zeki Arsuzi de bu durumu İngiliz konsolosuna bildirerek protesto etmiştir. İngiltere hükümeti bu beyanatın doğruluğunu öğrenmek için Fransa Hariciye Nezareti vasıtasıyla Roje Garo'dan sordurmuştur. Garo ise daha önce vermiş olduğu beyanattı inkâr etmiştir. Bunun üzerine Halep İngiliz Konsolosu, Zeki Arsuzi'ye bir mektup göndermiştir. Zeki Arsuzi'nin konsolosluktan aldığı bu mektubu gazetelere neşretmek fikrinde olduğu bildirilmiştir¹⁴².

¹⁴¹ ATASE, İDH, 8/62-1, 2, Tarih: 27 Ocak 1939.

¹⁴² ATASE, İDH, 8/018-1, Tarih: 20 Eylül 1938.

SONUÇ

Türkiye Lozan Anlaşması sonrasında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde güttüğü barışçı ve samimi dış politika ile sorunlarını çözme yoluna gitmiştir. Fransa ile Hatay meselesi konusunda yürüttüğü diplomasi bu açıdan değerlidir. Türkiye'nin değişen dünya siyasetini iyi okuması ve bölgesinde barışın tahsis edilmesi için taşıdığı iyi niyet Hatay sorununun çözümünde etkili olmuştur. Zira Hatay meselesinin çözümü için gösterilen irade, meselenin Milletler Cemiyeti'ne intikali, İngiltere'nin desteği ve Sandler Raporunun Türk tezini desteklemesi sonucunda Hatay'ın bağımsız bir statüye kavuşturulması yürütülen aktif diplomasinin önemli bir örneğini gözler önüne serer. Bilahare Hatay'ın asayiş ve güvenliği için Fransa ile yapılan askeri anlaşmalar ve bunun neticesinde Türk Askerinin Hatay'a girişi meselenin çözümünde diğer bir başarılı evreyi oluşturmaktadır.

Hatay'ın bağımsızlığı sürecinde yapılan 1938 seçimleri bölgede asayiş ve güvenliğin yeniden ciddi bir tehlike altına girdiği dönemi ifade eder. Çünkü Fransa seçim sürecindeki tavırlarıyla bölgedeki gerginliği tırmandırmıştır. Hatay'da Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonunun bir beyanname dağıtarak Türk olmayan halkın baskıya maruz kaldığını vurgulaması ve halkı oy kullanmaya davet etmesi bölgedeki karışıklığı artırmıştır. Türkiye bölgede tırmanan olayların herhangi bir karışıklığa meydan vermemesi ve Hatay'da kanlı olayların çıkmasını engellemek için askeri bir önlem olarak takviyeli alayı hazır bulundurmuştur. Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen seçim komisyonu üyelerinin seçim yönetmeliğini Fransız görevlilerine danışarak hazırlaması, komisyon üyelerinin yanlı tavırları, Fransa'nın, Suriye'de bulunan Hınçak ve Taşnak Ermenileri ile Arap nüfusunu Hatay'a taşıyarak bunları seçmen olarak kaydetmesi, Türkler aleyhinde ciddi propaganda faaliyetleri Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir.

Ancak Türkiye'nin Fransa ile yürüttüğü diplomasi ve bunun sonucunda yapılan askeri anlaşmalar Hatay sorununun çözümünde dönüm noktası olmuştur. Zira 3 Temmuz 1938'de Fransa ile imzalanan Genelkurmaylar Anlaşması ile Hatay'a Türk askerinin girmesi sağlandı. Böylece Hatay'ın bağımsızlığı sürecinde yapılan 1938 seçimleri ve bölgede asayiş ve güvenliğin temini için önemli bir adım atılmış oldu. Hatay'a bir askeri birlik gönderilmesi ve bunun için Fransa ile birlikte çalışılması Doğu Akdeniz havzasının güvenliği açısından da değerli idi. Bu şekilde Türkiye, özellikle 1936'dan itibaren yoğun olarak gündeme gelen Hatay meselesini siyasi ve askeri olarak olumlu bir sonuca ulaştırmayı başardı. Bunda İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yayılmacı siyaseti ve revizyonist devletlerin tutumu da etkili oldu. Zira Fransa, Doğu Akdeniz'de önemli bir yere sahip olan Türkiye'nin dostluğuna ihtiyaç duydu. Hatay için çekişen iki gücün Hatay'daki asayişini sağlamak amacıyla askeri kuvvetlerini teşrik-i mesaiye sokmaları her zaman karşılaşılan bir olgu değildir.

Hatay'ın bağımsızlığı sürecinde Türkiye'nin askeri olarak bölgedeki varlığını ifade eden takviyeli alay hazırlanma süreci Nisan 1938'de başlamış, 3 Temmuz 1938 tarihli Genelkurmaylar Anlaşması ile son şeklini almış ve alay 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir. Türk askeri birliğinin bölgedeki varlığı bugün dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi o günlerde de bölgedeki asayiş ve güvenliğin teminatı olmuştur. Bölge halkı tarafından da büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanan alay, bölgede Türkler aleyhine sürdürülen olumsuz propaganda faaliyetlerini de bertaraf etmek için çalışmalar yapmış ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Takviyeli alayın bölgeye girmesi Hatay meselesi için bir dönüm noktasıdır. Alayın bölgedeki varlığı Hatay seçimlerinin asayiş ve güven içerisinde yapılacağına dair halkın güven ve inancını artırmıştır. Takviyeli Alay Hatay'a girdiği günden itibaren halkın takdirini kazandı. Seçim sürecinde Türkler aleyhinde yapılmakta olan tecavüzkâr hareketlerin kargaşalık yaratmasına izin verilmedi.

KAYNAKÇA**Arşivler****1-Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)**

İDH (İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu), (Kutu/Gömlek) 7/003-2, Tarih Yok.

İDH, 7/003-1, 3, Tarih: 28 Ocak 1937.

İDH, 7/104-1, Tarih: 26.01.1939.

İDH, 7/134, Tarih: 15.08.1938.

İDH, 7/134, Tarih: 6 Ağustos 1938.

İDH, 7/135-1, 10, Tarih: 10 Kasım 1938.

İDH, 7/153-1, Tarih: 15 Haziran 1938.

İDH, 8/018-1, Tarih: 20 Eylül 1938.

İDH, 8/066-1, Tarih: 23 Haziran 1938.

İDH, 8/100-1, Tarih: 1 Haziran 1938.

İDH, 8/104-1, Tarih: 6 Haziran 1938.

İDH, 8/106-1, Tarih: 2 Haziran 1938.

İDH, 8/106-2, Tarih: 02.06.1938.

İDH, 8/112-1, Tarih: 1 Haziran 1938.

İDH, 8/113-1, 2, Tarih: 31 Mayıs 1938.

İDH, 8/114-1, Tarih: 26 Mayıs 1938.

İDH, 8/114-2, Tarih: 16.05.1938.

İDH, 8/115-1, Tarih: 31 Mayıs 1938.

İDH, 8/119-1, 1a, Tarih: 30.04.1938.

İDH, 8/119-3, 4, 5, Tarih: 30 Nisan 1938.

İDH, 8/120-1, Tarih: 2 Haziran 1938.

İDH, 8/124-1, Tarih: 27 Mayıs 1938.

İDH, 8/125-1, Tarih: 26 Mayıs 1938.

İDH, 8/126-2, Tarih: 24 Mayıs 1938.

İDH, 8/129-1, 2, 3, Tarih: 20 Mayıs 1938

İDH, 8/130-1, 2, 3, 4, 5, Tarih: 11 Mayıs 1938.

İDH, 8/62-1, 2, Tarih: 27 Ocak 1939.

İDH, 8/62-1, Tarih: 27 Ocak 1939.

İDH, 8/65-1, Tarih: 10.06.1938.

İDH, 8/65-1, Tarih: 10.06.1938.

İDH, 8/67-1, Tarih: 23 Haziran 1938.

İDH, 8/68-1, Tarih: 23 Haziran 1938

İDH, 8/70-1, Tarih: 21 Haziran 1938.

İDH, 8/71-1, Tarih: 21 Haziran 1938.

İDH, 8/81-1, 2, Tarih: 11 Haziran 1938.

İDH, 8/81-3, Tarih: 12 Haziran 1938.

İDH, 8/82-1, Tarih: 10.06.1938.

İDH, 8/90-1,2, Tarih: 8 Haziran 1938.

İDH, 8/90-3.

İDH, 8/90-4, Tarih: 30 Mayıs 1938.

İDH, 8/92-1, Tarih: 8 Haziran 1938.

İDH, 8/94-1, Tarih: 4 Haziran 1938

İDH, 9/002-1, 2, Tarih: 23 Mayıs 1938.

İDH, 9/002-3, Tarih: 21 Mayıs 1938.

İDH, 9/002-4, Tarih: 19 Mayıs 1938.

İDH, 9/003-1, Tarih: 10 Mayıs 1938

İDH, 9/003-2, Tarih: 14 Mayıs 1938

İDH, 9/004-1, Tarih: 19 Mayıs 1938

İDH, 9/004-1, 2, Tarih: 20 Mayıs 1938.

İDH, 9/005-1, Tarih: 19 Mayıs 1938.

İDH, 9/007-1, Tarih: 16 Mayıs 1938

İDH, 9/007-2, Tarih: 15 Mayıs 1938.

İDH, 9/020-1, 2, Tarih: 9 Mayıs 1938.

İDH, 9/021-1, Tarih: 9 Mayıs 1938.

İDH, 9/10-1, 2, Tarih: 12 Mayıs 1938.

İDH, 9/11-1, Tarih: 13 Mayıs 1938.

İDH, 9/12-1, Tarih: 12 Mayıs 1938.

İDH, 9/17-1, Tarih: 10 Mayıs 1938.

İDH, 8/76-1, Tarih: 15 Haziran 1938.

2- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

(Fon/Kutu. Gömlek. Sıra) 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 4.7.1938.

BCA, 30.10.0.0./224.511.4, s. 1-6, Tarih: 12 Temmuz 1938.

BCA, 30.10.0.0./224.511.7, Tarih: 13 Temmuz 1938.

BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 4-8, 11, Tarih: 04.07.1938.

BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s.11, Tarih: 04.07.1938.

BCA, 30.10.0.0/224.510.12, Tarih: 04.07.1938, 1 Nolu Protokol, 1-3.
Maddeler.

BCA, 30.10.0.0/224.510.12, s. 10, Tarih: 04.07.1938.

BCA, 30.10.0.0/49.321.11, Tarih: 18.08.1938/03.09.1938.

BCA, 30.10.01.00/121.20.7, s. 3, Tarih: 11 Temmuz 1938.

BCA, 30.18.01.02/71.01.02, s. 1-5, Tarih: 31.12.1936.

BCA, 30.18.01.02/82.14.10, Tarih: 22.02.1938.

BCA, 30.18.01.02/82.9.6, Tarih: 16 Şubat 1938.

BCA, 30.18.1.2/71.4.15, s. 1-4, Tarih: 19.01.1937.

BCA, 30.18.1.2/71.4.15, s. 5, Tarih: 12.01.1937.

BCA, 30.18.1.2/71.4.15, Tarih: 20.01.1937.

BCA, 30.18.12.2/83.51.11, Tarih: 10.06.1938.

3-Yayınlanmış Belgeler

Düstur, 3. Tertip, C. 2, (10 Mart 1337-28 Şubat 1338), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.

Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları, (Haz. Mehmet Tekin), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

4-Kitap ve Süreli Yayınlar

Akçora, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Temmuz 1995, s. 379-405.

Asker, Ahmet, “Misak-ı Milli’den Anavatan’a: Sancak Meselesi ve Çözümü”, **Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı**, S 93, 2017, s. 1105-1116.

- “Askerimiz Hatay’da Dün Bilfil Vazifesine Başladı”, **Cumhuriyet**, S 5085, 10 Temmuz 1938, s. 1, 7.
- Atabey, Figen, “Hatay’ın “Anavatan’a Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s. 192-209.
- Ayçiçek, Mehmet, “Antakya Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1865-1866)”, **Hatay Araştırmaları III**, (Editörler: Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh), Kültür Bakanlığı Yay., Hatay 2017, s. 89-106.
- Aydın, Mithat-Akseki, Cengiz, “Türk Ulusal Basımına Göre 1938’de Hatay ve Atatürk’ün Ölümünün Hatay’daki Yansımaları”, **Belgi**, S 15, Kış 2018/I, s. 656-679.
- “Başvekilin Teşekkürü”, **Cumhuriyet**, S 5084, 9 Temmuz 1938, s. 3.
- Bilgili, Mesud Fani, **Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı**, İktisat Basımevi, Antakya 1939.
- “Bu Büyük Eser, Yalnız ve Ancak Büyük Atatürk’ün Eseridir”, **Cumhuriyet**, S 5079, 4 Temmuz 1938, s. 1.
- Budak, Mustafa, **Misak-ı Milli’den Lozan’a**, Küre Yay., 5. Baskı, İstanbul 2014.
- Dağistan, Adil - Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay “Atatürk’ün Dış Politika Zaferi”**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 71-72.
- Daver, Abidin, “Askerimiz Hatay’da”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 8.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatanına Katılması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, s.331-340.
- “Hatay İhtiyakla Beklediği Bayramı Bugün Yapacak”, **Cumhuriyet**, S 5078, 3 Temmuz 1938, s. 1, 7.

“Hatay’da Durmayan Bayram”, **Cumhuriyet**, S 5086, 11 Temmuz 1938, s. 1, 3.

“Hatay’da İlk Müessif Vak’a, Suriye Milisleri Türklere Süngü İle Hücum Ettiler”, **Cumhuriyet**, S 5480, 25 Temmuz 1938, s. 1, 7.

“Hatay’ın Bayramı Devam Ediyor”, **Cumhuriyet**, S 5084, 9 Temmuz 1938, s. 1, 8.

Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Pegem Akademi, Ankara 2012.

“Hükümet Hatay’ı İfsad eden Komisyon İle Her Türü Münasebatımızın Kesildiğini Bildirdi”, **Cumhuriyet**, S 5067, 22 Haziran 1938, s. 1, 7.

Karakoç, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig**, S 50, Yaz, 2009, s. 97-118.

Köni, Hasan, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 1, S 4, 1989, s. 535-539.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

“Mühim Kararlar”, **Cumhuriyet**, S 5066, 21 Haziran 1938, s. 7.

Nadi, Nadir, “Hatay Türk Bayrağının Gölgesinde Hürriyete Kavuştu”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 8.

_____, “Türk Tezi Zafere Kavuşacak”, **Cumhuriyet**, S 5066, 21 Haziran 1938, s. 1, 3.

NADİ, Yunus, “Hatay’a Dair Son Anlaşma”, **Cumhuriyet**, S 5078, 3 Temmuz 1938, s. 1, 7.

_____, “Türk Ordusu Türk Hatay’da”, **Cumhuriyet**, S 5086, 11 Temmuz 1938, s. 1, 5.

“Ordumuz Bugün Antakya’da”, **Cumhuriyet**, S 5082, 7 Temmuz 1938, s. 1, 8.

- “Ordumuzun Hatay’a Girişi Büyük Hayret Uyandırdı”, **Cumhuriyet**, S 5085, 10 Temmuz 1938, s. 3.
- “Ordumuzun Pişdarları Hatay’a Girdi”, **Cumhuriyet**, S 5080, 5 Temmuz 1938, s. 1.
- “Örfi İdare Kaldırıldı”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 7.
- Özkaya Duman, Olcay, “Kaleminden Kelama Sancak’ta Bir Dil Atölyesi ve Anadil Savunması “Yeni Mecmua” (1928-1930)”, **Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar I, Dr. Mehmet Tekin Armağanı**, (Editörler: Sacit Uğuz, Bülent Arı), Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Hatay 2016, s. 204-221.
- Öztürk, Mustafa, **1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi’nin Faaliyetleri**, TTK Yay., Ankara 1995.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **International Journal of History Studies**, C 3, S 1, Yıl 2011, s. 217-235.
- Pehlivanlı, Hamit-Sarınay, Yusuf-Yıldırım, Hüsametdin, **Türk Dış Politikasında Hatay**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara 1991.
- Safa, Peyami, “Hatay Anlaşması”, **Cumhuriyet**, S 5080, 5 Temmuz 1938, s. 3.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s. 407-454.
- Savcı, Nergis, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatan’a Katılışı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Saygı, Tarık, “Lozan Anlaşmasında Musul Sorunu ve Hatay Meselesi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 5, S 10, Mart 2016, s. 157-174.

- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- “Sulh Meşalesi Mi?, Politika Aleti Mi?”, **Cumhuriyet**, S 5067, 22 Haziran 1938, s. 1, 7.
- “Suriye Ankara İtilafını Tanımak İstemiyor”, **Cumhuriyet**, S 5088, 13 Temmuz 1938, s. 1, 8.
- “Suriye’de Hatay İçin Hâlâ Rüya Görenler Var”, **Cumhuriyet**, S 5094, 19 Temmuz 1938, s. 1, 7.
- “Suriye’de Protesto Seferberliği”, **Cumhuriyet**, S 5089, 14 Temmuz 1938, s. 1, 7.
- “Şanlı Ordumuz Antakya’ya da Girdi”, **Cumhuriyet**, S 5083, 8 Temmuz 1938, s. 1, 8.
- Şener, Bülent, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 34, S 97, Bahar 2018, s. 319-178.
- Togay, Muharrem Feyzi, “Şarkî Akdeniz”, **Cumhuriyet**, S 5079, 4 Temmuz 1938, S. 2.
- “Türk Hatay'ın Hasretle Kucakladığı Türk Ordusu Dün Müretteb Mahalleri İşgal Etti”, **Cumhuriyet**, S 5081, 6 Temmuz 1938, s. 1, 7.
- Tüylü Turan, Esin, “Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması”, **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, No. 1, Mart 2017, s. 284-312.
- “Ulu Şeften Millete”, **Cumhuriyet**, S 5082, 7 Temmuz 1938, s. 1, 8.

EKLER

Ek-1 Hatay'a Görevlendirilecek Takviyeli Alay İçin Hazırlık Emri

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
III. Şube Ka.
Sayı: Şube : 17458
Evrak :

ANKARA
4 5 1938

ATASE
ARSLAN

Özellik
4/11/38
yığılı (10. N.N.6. 200/1000)

Accle
5/10

1 - Hatay dahilinde sen günlerde seçim işleri vüzası ile Türk anasır aleyninde yer yer yapılmakta olan tecavüskâr hareketler ve bazı katal vakaları sebebiyle bir kargaşalık ve sursiî isap ettirdiği takdirde hükümetimizin malumatı dahilinde Fransız hükümeti mandatar devlet sıfatı ile bu raya gönderdiği bir taburcu hükümeti ^{Hatayın temsiliyetini} ~~1000 askerlik~~ nin devlet sıfatı ile tarafımızdan ta kviyeli bir piyade alayının Fransız hükümeti ve emiyeti akvan haberdar edilmek şüfeti ile Hatayı ıggal ve asayişli tesis etmesi hükümetçe mutasavvırdır .

Boyle bir vaziyet karşısında ayrıca emir verilecektir .

2 - Hatayı ıggal edecek işbu takviyeli alay şu suretle teşekkül etmiş bulunacaktır . :

A) İlahiye dağ tugayından tertip olunacak 10 piyade ve bir tepe taburu ;

B) 14 . Sv. Tümeninden bir Sv. Bl. ;

C) VI . Keleründen telli ve talsis muhtelit bir muhabere Bl. ile bir istihkâm Bl. , Nakliye Tn. etenebillerinden bir ikmal kolu ve bir nakliye müfreseni ,

D) Dört yeldaki 41. P . A . dan bir batarya ile takviyeli bir piyade taburu ; x

E) IVI . M4 . Tn. nun Karasın vadisi garbindaki aksanı .

3 - Takviyeli alay ; Hazırlığını İsmalden sonra : Bugünkü kısımlı (Dört yeldaki piyade taburu ve Payasdaki İsmut Bl . ile Bt . ya hariç) Hazırlıkta , Dört yeldaki aksanı ilerde Payasda teyolanacaktır .

Cevaplarında Şubeye İsm, tarih ve No. nun yazılması lazımdır.

ATASE, İDH, 9/020-1, 9 Mayıs 1938.

Ek-2 Takviyeli Alay'ın Hatay'a Girdiği Gün Hakkında Gazete Haberi

HATAY SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNÜN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ AVRUPA'DAKİ SİYASAL GELİŞMELER IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Figen ATABEY*

ÖZET

Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Hatay (İskenderun Sancağı), 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Fransa'nın mandatörlüğü altındaki Suriye sınırları içinde bırakılmış ve bu sancağa özel bir yönetim şekli tanınmıştır. 1936 yılında Fransa'nın Suriye bölgesindeki manda yönetimini kaldırarak, bölgeye bağımsızlık tanımaya karar vermesi üzerine Sancak'ta yaşayan Türklerin geleceğinin Suriye yönetimine bırakılması Türkiye ve bölgedeki Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zira, Fransa Suriye'den çekilirken, Hatay'da Suriye yönetimine bırakılıyordu. Türkiye, Hatay'ın bağımsızlığı için Milletler Cemiyeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin kararlı tutumu bir süre sonra sonuç vermiş; İngiltere'nin de desteğiyle Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Hatay, 1937'de bir varlık, 1938 yılında ise bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1937-1938 yıllarında Hatay konusunda Türkiye ile Fransa arasında yaşanan kriz en üst seviyeye ulaşmıştır. Türkiye'nin, Hatay'ın anavatana katılması yönündeki nihai hedefi, 1939 Mart ayından itibaren Avrupa'da olayların savaşa doğru bir yön alması ve Batılı devletlerin Barış Cephesi çabaları dolayısıyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere ve Fransa için Türkiye'nin stratejik konumu çok değerliydi; bu sebeple olası bir savaşta Almanya ve İtalya'ya karşı

* Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, f.atabey@hotmail.com

Akdeniz’de Türkiye’nin müttefikliği gerekiyordu. 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz Ortak Beyannamesinin imzalanması Hatay sorununun çözümüne ilişkin bir dönüm noktası olmuş, bu durumda artık Fransa için Türkiye ile uzlaşmaktan başka bir yol kalmamıştır. 17 Haziran 1939’da başlayan ve altı gün kadar devam eden Türk-Fransız görüşmeleri, 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara’da “*Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesinlikle çözümüne ilişkin*” bir anlaşma imzalanmasıyla son bulmuştur. Çalışmanın ana materyalini, arşiv belgelerinin yanı sıra konuya ilişkin yerli ve yabancı başvuru eserleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hatay (İskenderun Sancağı), Türkiye, Fransa, Suriye, Batı İttifakı, İkinci Dünya Savaşı.

**AN EVALUATION OF THE ISSUE OF THE SANJAK (HATAY)
QUESTION AS TO THE POLITICAL DEVELOPMENTS IN
EUROPE BEFORE THE SECOND WORLD WAR**

ABSTRACT

The Sanjak of Alexandretta had remained outside of the Turkish national borders by Ankara Agreement of 20 October 1921 while it had been accepted within the borders of National Pact. With a special administrative status, the Sanjak of Alexandretta was included to the territory of Syria that was under French mandate at that time. In September 1936, when France signed a treaty draft with Syria that would grant independence to Syria, the issue of the status of the Hatay in Syria was raised. When France was withdrawing from Syria, it was passing its authority concerning the Sanjak to Syria. Turkey applied to the the League of Nations. With the support of the United Kingdom, the League of Nations accepted the granting of a separate administrative status to Hatay (Sancak) In 1937. The crisis between France and Turkey relating to the Hatay issue reached especially the highest level during 1937-1938. By the great efforts of Turkey government, "the State of Hatay" was founded on September 2, 1938. Turkey's towards the ultimate goal of joining Hatay to the homeland from March 1939 to take a direction towards the war events in Europe and western states was carried out due to the efforts of Peace Front. For Britain and France strategic position of Turkey was invaluable; for this reason Turkey's alliance was necessary against Germany and Italy in a possible war in the Mediterranean. A mutual declaration was made between Turkey and Britain on May 12, 1939. This date was a turning point for the solution of the Hatay issue. From that time France was in need of agreeing with Turkey immediately. Starting on June 17, 1939 and continuing until the Turkish-French meeting for six days, on June 23, 1939 in Ankara "Arrangement for the Final Settlement of Territorial Issues Between Turkey and Syria," ended in an agreement about the integration of Hatay to mainland. In the study besides the

archival documents, Turkish and foreign basic sources related to the subject are used as the main sources.

Keywords: Hatay (Sanjak of Alexandretta), Turkey, France, Syria, the Western Alliance, the Second World War.

GİRİŞ

Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan Hatay (İskenderun Sancağı), Millî Mücadele sırasında Fransa ile silahlı çatışmaların durdurulması karşılığında 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile milli sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalmıştır.¹ Ancak, Antlaşmanın 7. maddesine göre İskenderun Bölgesi için özel bir yönetim kurulması; bu bölgenin, Türk soyundan gelen halkının, kültürlerini geliştirmeleri için her türlü kolaylıktan yararlanmaları ve Türk dilinin resmi bir niteliğe sahip olması kararlaştırılmıştır.² 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesi ile Ankara Antlaşması'nın hükümlerinin teyit edilmesinden sonra, Suriye üzerindeki Fransız mandası, Milletler Cemiyeti tarafından 23 Eylül 1923 tarihinde onaylanmıştır. Bu tarihten sonra da İskenderun Sancağının bu statüsü devam etmiştir. Ardından 30 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da imzalanan dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sözleşmesi ile Türkiye-Suriye ilişkileri düzenlenirken, ayrıca 1921 Ankara Antlaşması'nın öngördüğü özel yönetim biçiminin Fransa Hükümetince göz önünde tutulacağı bir hükme bağlanmıştır. Fransa tarafından bundan sonra 1921 Antlaşmasına uygun olarak Suriye içinde Sancak bölgesi için özerk bir idare kurulmuştur. Türkiye ise bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Hatay Meselesini ön plana çıkarmak için iç ve dış sorunların çözümlenmesini beklemiştir. Lozan'dan kalma sorunların çözümlenmesi ile birlikte Avrupa'da barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusunda yaklaşımları birbirine uygun olan Türkiye ile Fransa gelecekteki siyasî ilişkilerine temel olmak üzere 3 Şubat 1930 Paris'te bir Türk-Fransız Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması imzalamıştır. 1933 yılından itibaren Avrupa'da giderek artan Almanya ve İtalya tehlikesi, Türkiye ile Fransa'yı siyasal bir iş birliğine itmıştır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti

¹ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", **Türkler**, C16, s. 686.

² Esin Dayı, **Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması**, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 19, 2002, s.331; 20 Ekim 1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın İskenderun Sancağına ait hükümleri için bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No: 510/12.

Konseyi üyelerinden biri olması da Türkiye'ye uluslararası ilişkilerde önemli bir ağırlık getirmiştir. Türkiye ile Fransa, bir taraftan Küçük Antantın ve Balkan Antantı'nın birer üyesi olan Yugoslavya ve Romanya vasıtası ile diğer taraftan da 2 Mayıs 1935 tarihli Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardım Antlaşması ile birbirleriyle dolaylı olarak bağlanmışlardır. Özellikle 1933'de Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve revizyonist bir politika izlemeye başlaması, Fransa'nın Türkiye'ye olan yakınlığını artırmıştır. 1935 yılının Ekim ayında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Milletler Cemiyeti çerçevesinde bu devlete karşı ekonomik yaptırım önlemleri alınmasına, İngiltere ve Fransa önyak olmuş; Türkiye'de bu önlemlere katılmıştır.³ Fransa, 1934'te Balkan Antantını desteklerken Lozan'dan kalma Boğazlar sorununun çözümü için 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında toplanan Montreux Konferansı'nda, Türkiye'nin tezine oldukça anlayış göstermiş, konferansın Türkiye'nin lehine sonuçlanmasında önemli rol oynamıştır.⁴ Türkiye ile Fransa arasında yakınlaşmanın başladığı bu dönemde İskenderun Sancağı anlaşmazlığının ortaya çıkması, iki ülke arasındaki ilişkileri 1939 yılının ortalarına kadar olumsuz etkilemiştir.

1. Fransa'nın Suriye'den Çekilme Kararı ve Hatay (İskenderun Sancağı) Sorunu'nun Gündeme Gelmesi

Fransa'da 1936 yılı başlarında iktidara gelen Sosyalist Hükümet, 9 Eylül 1936'da Suriye temsilcileriyle bir Dostluk ve İttifak Antlaşması parafe etmiş ve bunu, Mandater Devlet olarak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında açıklamıştır. Suriye Parlamentosunda 20 Aralık 1936'da oybirliği ile onaylanan bu antlaşma taslağı ile Fransa, Suriye'ye üç yıl içinde bağımsızlık tanımayı ve

³ Bu antlaşma TBMM tarafından üç buçuk ay içinde onaylanmasına karşılık Fransa tarafından bu işlem üç yıldan fazla bir süre sonra yapıldığından ancak 13 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasi İlişkileri", **Bellekten**, S 188, Ekim 1983, s. 979-980.

⁴ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", **Bellekten**, S 193, Nisan 1985, s.82-83.

Suriye üzerindeki tüm haklarını Suriye Hükümeti'ne geçirmeyi taahhüt etmekteydi.⁵ Fransa ile Suriye arasında parafe edilen bahse konu antlaşma taslağı ile Suriye'de manda yönetiminin son bulacak olmasına karşın, burada İskenderun Sancağına tanınan bazı haklardan hiç bahsedilmemiş olması, Türk Hükümeti'nin tepkisini çekmiştir. Yapılan ikili görüşmelerden bir netice alınamayınca Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile 6 Ekim 1936'da Milletler Cemiyeti'ne, 10 Ekim 1936'da ise Fransa Dışişleri Bakanlığına resmi bir nota verilmiştir. Bahse konu nota ile Türk Hükümeti, Sancak Sorunu'nun çözümü önerisini resmen ortaya atmış, Fransa'nın Suriye'ye tanımaya karar verdiği bağımsızlık hakkının, halkının çoğunluğu Türk olan Sancak'a da tanınmasını talep etmiştir.⁶ Fransız Hükümeti tarafından 10 Kasım 1936'da verilen yanıtta; "*Fransa'nın, Mandater Devlet olarak Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle görevlendirildiği, Suriye'nin bölünmesine izin verilmeyeceği, bu Yasaya aykırı olarak ve 1921 Ankara Antlaşması'nın çerçevesini aşarak, Sancak'a bağımsızlık verilemeyeceği, Fransa'nın buna yetkili olmadığı*", bildirilmiştir.⁷ Bu ilk notaları, aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında yeni notaların izlemesiyle Fransa, Türk Hükümeti'ne bahse konu olan sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini önermiştir. Türkiye de bu öneriyi uygun bularak, 10 Aralık 1936 günü Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir muhtıra sunmuştur.⁸

⁵ Soysal, **Türk-Fransız Siyasi İlişkileri**, s.984; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara 1992, s.7.

⁶ Konu, Türkiye ile Fransa arasında diplomasi yolu ile tartışılırken, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin V. Dönem II. Toplanma yılını açış konuşmasında, Sancağın asıl sahibinin Türkler olduğunu belirtip, Türkiye ile Fransa arasında tek uyuşmazlık konusu olarak kalan Sancak sorununun da çözümünün gerektiğini söyleyerek, bu konunun önemini şöyle ifade etmiştir; "*Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.*" **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, C XII, s.4-7; **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CDAB. CA.)** Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No: 510/12.

⁷ Mehmet Gönülbol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.558, Ankara 1987, s.128-129.

⁸ **CDAB. CA.**, Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No:510/12.

Milletler Cemiyeti Konseyi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında meseleyi görüşmüştür. Bu esnada bölgede olaylar da tırmanmaya devam etmiş, Sancak'ta Araplar ve Türkler arasında kanlı olaylar çıkmıştır. Konu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 1937 yılının Ocak ayı toplantısında tekrar ele alınmıştır. Bu toplantı sırasında Türk ve Fransız temsilcileri, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in de uzlaştırıcı yaklaşımı ile Sancak Meselesi üzerinde ikili görüşmeler yapmışlardır. Türk-Fransız görüşmeleri sonunda 26 Ocak 1937'de, Sancak Meselesi üzerinde bir prensip anlaşması sağlanabilmiştir. Anlaşmada varılan hususlar, 27 Ocak 1937'de Sandler Raporu olarak adlandırılarak Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylanmıştır.⁹ Yine aynı raporda Fransa ile Türkiye'nin bir anlaşma yaparak, Sancağın toprak bütünlüğünü birlikte garanti altına almaları kararlaştırılmıştır.

Milletler Cemiyeti Konseyi, Hatay Anayasası'nın hazırlanmasında da doğrudan etkili olmuştur. Bahse konu Konsey, 20 Şubat 1937 tarihinde tekrar toplanarak, Hatay'ın statü ve anayasasını hazırlamak üzere beş kişilik bir komite kurulmasını kararlaştırmıştır. Bu komite, daha önce Hatay'a gönderilmiş olan gözlemci heyetiyle birlikte çalışmaya başlamış ve 15 Mayıs 1937 tarihinde Sandler Raporu'nun esasları çerçevesinde Hatay'ın statüsü, anayasası ve sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Raporun, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilmesiyle Sancak'ın ayrı bir varlık olduğu hukuken kabul edilmiştir. Aynı gün, Cenevre'de Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları arasında da Sancak'ın toprak bütünlüğü ve

⁹ 27 Ocak 1937 tarihli Konsey toplantısında hazırlanan raporda; "Sancağın -ayrı bir varlık- olacağı, Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacağı, Sancağın işlerinde bağımsız kalacağı; dışişlerinde Suriye Devletince yönetileceği, ancak Suriye'nin Milletler Cemiyeti Konseyinin iznini almadan Sancağın statüsüne zarar verici kararlar alamayacağı; Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacağı, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacağı; Türkçe'nin resmi dil olacağı, ikinci bir dil için Milletler Cemiyeti Konseyi'nin karar vereceği; gayri askeri olması, Sancak Statüsü ve Anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacağı gibi", açıklamalara yer verilmiştir. [CDAB. CA., Fon No: 30 10-Kutu No: 224- Dosya No: 510/12, s.3-4; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938)**, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s.397].

Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan iki ayrı antlaşma imzalanmıştır.¹⁰ Böylece Sancak'ın "ayrı varlığı" hukuksal bakımdan kurulmuştur.¹¹ Ancak Türk-Fransız Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Komisyonunun kararı Sancak Meselesini tam olarak çözememiştir. 1937 yılı sonunda ve 1938 yılının başında Hatay yüzünden Türk-Fransız ilişkileri tekrar gerginleşmiştir.¹²

Hatay'da 1938 Nisan ayında başlaması gereken seçimler, ancak 3 Mayıs 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun gözetimi altında başlamıştır. Bu dönemde Fransızlar bölgedeki diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırtma yoluna giderken, Suriye'de Arap Milliyetçileri tarafından Fransızlara karşı yer yer gösteri ve başkaldırma olayları görülmüştür. Fransız idarecilerin yanı sıra tarafsız davranması gereken Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun da Türklere aleyhine bazı uygulamalara girişmesi üzerine, Türk-Fransız ilişkileri tekrar gerginleşmiştir. Hatay'da yaşanan bu gelişmelere Türkiye'nin tepkisi bir hayli sert olmuştur. Başından beri Hatay Meselesi'nin baş savunucusu olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Hatay konusunda Fransa ile yürütülen müzakerelerin çıkmaza girmesi üzerine hasta yatağından kalkarak Mersin ve Adana'yı ziyaret etmiş ve bu ziyareti sırasında da bilhassa askeri birlikleri denetleyerek, dünya kamuoyuna Hatay konusunda Türkiye'nin kararlılığını göstermiştir. Yine bu gerginlik sonucu Türkiye, 1937 Türk-Fransız Antlaşmasına dayanarak Hatay sınırına 30.000 kişilik askeri kuvvet yığmıştır.¹³ Fransa, gerek Türkiye'nin sert ve kararlı tutumu karşısında, gerekse de Avrupa'daki siyasi durumun iyice gerginleşmesi dolayısıyla Tür-

¹⁰ Antlaşma metinleri için Bkz.: Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C I, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.573-576.

¹¹ Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarımay-Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.81.

¹² Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)**, (Çev. F. Muharrem-F. Erdinç), Habora Kitabevi, İstanbul 1978, s.152.

¹³ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, s.432.

kiye ile sıcak bir çatışmayı göze alamamış ve Hatay Meselesi'nde Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum izlemeyi yeğlemiştir.¹⁴ Türk ve Fransız Hükümetleri arasında Hatay üzerinde görüşmelerin devam ettiği bu dönemde Almanya'nın 11 Mart 1938'de Versay Barış Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Avusturya'yı ilhakıyla birlikte Avrupa'da kuvvet dengesinin Mihver Devletlerinin lehine değişmeye başlaması, statükodan yana olan devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını artırmıştır. Fransa ve Sovyetler Birliği, "1935 Yardımlaşma Paketi" gereği ve korumak istedikleri küçük devletler ile iş birliği içinde, önlemler almaya çalışmışlardır. İngiltere ise statükoyu koruma adına hâlâ yatıştırma politikası izlediğinden, herhangi bir devletle savunma paketi yapmaktan kaçınmıştır. Bu süreçte Fransız diplomatları Sancak yüzünden çıkacak bir savaşın Atatürk-Hitler anlaşmasına yol açması olasılığı yönünde büyük endişe taşımışlardır.¹⁵ Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir durum alan siyasi konjonktürü de dikkate alarak, Hatay konusunda uyuşmazlığa son vermek amacıyla Türkiye ile ikili görüşmelere razı olmuştur. Bunun üzerine Orgeneral Asım Gündüz başkanlığında bir heyet Hatay'a giderek, 17 Haziran 1938'den itibaren Fransız askeri heyeti ile görüşmelere başlamıştır. İki taraf arasındaki görüşmeler, 3 Temmuz 1938'de Antakya'da Türkiye adına Orgeneral Asım Gündüz ile Fransa adına Tümgeneral Huntziger tarafından Türk-Fransız Askerî Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır.¹⁶ Bahse konu antlaşma ve 32 maddelik ek protokole göre, Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla da her iki devletin Hatay'a 2500'er kişilik askerî kuvvet göndermesi, esas olarak kabul edilmiştir. Antlaşma uyarınca da Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri, 4 Temmuz

¹⁴ Abdurrahman, Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 49-50.

¹⁵ Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", **Bellekten**, S154, 1975, s.267.

¹⁶ **CDAB. CA.**, Fon No: 30 10- Kutu No: 224- Dosya No: 510- Sıra No: 12; Kocatürk, **a.g.e.**, s.620.

1938'den itibaren Hatay'a girmiştir.¹⁷ Yine 4 Temmuz 1938 günü Paris'te başlayıp, Ankara'da devam eden görüşmeler sonucunda Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile Fransa Büyükelçisi Henry Ponsot arasında "Türk-Fransız Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır.¹⁸ Bu antlaşma da Türkiye ile Fransa arasında Hatay sorununun çözümüne ilişkin çelişkileri giderememiştir. 24 Ağustos 1938'de Türk ve Fransız ordularının himayesi altında Hatay'da yapılan milletvekili seçimleri sonunda 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açılmıştır.¹⁹ 6 Eylül 1938'de güvenoyu alan hükümetin ilk kabine toplantısında "Hatay Anayasası" kabul edilmiştir. Devletin resmî adı ise "Hatay Devleti Cumhuriyeti", yönetim şekli ise "Cumhuriyet" olarak belirlenmiştir.²⁰

2. Hatay'ın Anavatana Katılması Sürecine Dönemin Uluslararası Siyasi Konjonktürünün Etkisi

1938 yılı başlarında Hatay sorunu nedeniyle gergin olan Türk-Fransız ilişkileri, Avrupa'da gün geçtikçe artan siyasi gerilim üzerine Fransa'nın Eylül 1938'de Türkiye'ye bir ittifak teklifinde bulunması ile yeni bir sürece girmiştir. Bahse konu olan girişim, 1938 yılı Eylül ayında Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet'in Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a verdiği yazılı bir öneri biçiminde gerçekleştirilmiştir. Öneride, taraflardan biri savaşa girdiğinde, diğer tarafın ona anlayış gösteren bir tarafsızlık gütmesi, gerektiğinde istişarelerde bulunulması, tarafların ülkeleri üzerinde birbirine karşı düşmanca

¹⁷ Melek, **a.g.e.**, s.53-56.

¹⁸ Türkiye'nin 29 Aralık 1937'de feshettiği 1930 tarihli Dostluk Antlaşması'nın yerine geçmek üzere planlanan bu antlaşmaya göre; "*Tarafların, birbirleri aleyhine olan hiçbir politik veya ekonomik anlaşmaya ve birbirlerine yönelen herhangi bir ittifaka katılmaları ve taraflardan biri, bir veya birkaç devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğerinin saldırganlara hiçbir şekilde yardım etmemesi*" öngörülmüştür. Sarınoy, **a.g.m.**, s.437. Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.132; Antlaşma metni için Bkz.: "Türkiye ile Fransa arasında Dostluk Muahedesi", **CDAB. CA.**, Fon No:30 10, Kutu No:224, Dosya No: 510/11; Bu antlaşma Hatay sorunundaki gelişmeler nedeniyle onaylanmayacak ve yürürlüğe girmeyecektir. [Soy-sal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz**, s.51].

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **Ayn Tarihi**, S 58, Eylül 1938, s.57-85.

²⁰ Atatürk'ün de adayı olan Tayfur Sökmen, Hatay Cumhurbaşkanlığına getirilirken, Dr. Abdurrahman Melek, Başbakanlık görevine atanmıştır. Abdülgani Türkmen de Meclis Başkanlığına getirilmiştir. Sökmen, **a.g.e.**, s.108; Pehlivanlı-Sarınoy, **a.g.e.**, s.113.

öğütler kurmasının engellenmesi (Türkiye-Suriye açısından) öngörül-
müştür. Bunu takiben Fransa'nın ittifak önerisi, aynı yılın 1938 yılının
Ekim ve Kasım aylarında da devam etmiştir. Fransa'nın ittifak teklifine
Türkiye, kendisini emniyete almak adına mutlaka İngiltere'nin de ka-
tulması durumunda ittifakın yapılacağı düşüncesiyle yaklaşmıştır. İn-
giltere ise bunun ittifak dışında kalan ülkeler açısından tahrik unsuru
olacağını değerlendirdiğinden bu ittifaka o dönem için sıcak bakma-
mıştır. Bu sebeplerle olası bir ittifak 1938 yılı için söz konusu olmamış-
tır.²¹ Fransa ile bu görüşmeler devam ettiği sırada, en başından beri
Hatay sorununun çözümüne büyük önem veren Türkiye Cumhuri-
yeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk yaşamını yitirmiştir.
1939 yılının Ocak ayına gelindiğinde Türk dışişleri yetkilileri, bağımsız
Hatay devletinin anavatana katılması hususunu yavaş yavaş gün-
deme getirmeye başlarken, Fransız yetkililerinde genel kanı statükonun
korunma esasına dayanmaktaydı. Avrupa'daki siyasi gelişmelerden
dolayı büyük kaygı içinde bulunmasına rağmen Fransa henüz
manda idaresine ait imtiyazlardan hiçbirinin feda edilmesine razı de-
ğildi. Onun bu duraksaması, 1939 yılının ilkbahar aylarına dek süre-
ceğinden Türk-Fransız görüşmeleri bu aşamada pek bir ilerleme kay-
detmemiştir.

1939 yılı itibariyle Avrupa'da tehlikeler büsbütün artınca, Hatay
için İngilizlerin de desteğiyle bir anlaşma yolu açılmaya başladığı gö-
rülmektedir. Fransa'nın en büyük kâbusu olan Hitler Almanyası 1919
antlaşmalarıyla belirlenmiş olan Versay kayıtlarından kurtulduktan
sonra kendisi için hayati saha saydığı ülkeleri birer birer ilhak etmişti.
Artık bundan sonraki Alman genişleme planı bir yandan Polonya, öte
yandan Balkanlar ve daha ilerisi olacaktı. Dolayısıyla Akdeniz açık bir
tehlike karşısındaydı. Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı ilhak
etmiş, ardından da 1934 yılında yaptığı Polonya ile Saldırmazlık
Pakti'na son vermişti. 7 Nisan 1939'da İtalya da, Arnavutluk'u işgal
etmişti. Bu siyasi gelişmeler, Fransa'yı çok fazla tedirgin etmekte ve

²¹ NA, FO 371/ 21929/E6532.

olası bir savaşta Boğazların bekçisi durumunda olacak Türkiye ile yakınlaşmaya zorlamaktaydı.²²

3. Bağımsız Hatay Devleti'nin Türkiye'ye Bağlanma Sürecinde Türk-Fransız İlişkileri

Başlangıçta Fransa, Türkiye ile Hatay konusunda statükonun korunma esasından başka bir yükümlülük içine girmek istemese de 1939 yılı başından 23 Haziran 1939'da nihai anlaşma yapıncaya kadar olan süreçte yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin lehine gelişme göstermiştir. Şöyle ki, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün direktifi doğrultusunda 21 Ocak 1939 günü Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan René Massigli'ye, açık ve net olarak Türkiye'nin Hatay'ın anavatana katılmasını istediğini açıklamıştır. Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumları nedeniyle Avrupa'da barış havasının bozulduğu bu dönemde Fransız hükümet yetkilileri konuyu, Türkiye ile yapmayı öngördüğü ittifakın önemini de göz önünde tutarak, enine boyuna incelemeye başlamışlardır. Fransız askeri yetkililer, Hatay sorununun iki yıldır Türk-Fransız ilişkilerini bozduğunu, bu sorun çözülmedikçe olası bir savaşta Türkiye'den dostluk beklenemeyeceğini belirtip Fransa'nın aslında küçük bir konu olan Sancak'ı bırakması karşılığında Türkiye'nin coğrafi konumu ve askeri gücü ile Fransa'ya destek göstereceği kanısını taşımaktaydılar.²³ Paris'te parlamentonun kimi üyeleri Türkiye'ye karşı direnmek gerektiği kanısında idiyse de 1939 yılı başında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan René Massigli Türkiye ile uzlaşmak gerektiğini ve karşılığını elde etmek koşulu ile Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması fikrini savunmaktaydı.²⁴ Paris'te Daladier Hükümeti özellikle de onun Dışişleri Ba-

²² Müzehher Yamaç, "Hatay Issue within the Scope of Turkish-French Relations", *International Journal of Research In Social Sciences*, March 2015, Vol.5, s.40.

²³ Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri", a.g.m., s.94.

²⁴ René Massigli, Fransa'nın seçkin diplomatlarından. Meslek hayatı boyunca önemli görevlerde bulunmuş, 1923 yılında Lozan Konferansı'nın Genel Sekreterliğini yürütmüş, 1938 yılının Kasım ayında atandığı Ankara Büyükelçiliği görevine Ocak 1939'da başlamıştır. İngiliz yanlısı, Alman karşıtı olan Büyükelçinin göreve başlaması

kanı Bonnet henüz kararsızdı. Bu noktada Fransa'nın en büyük çekincesi Milletler Cemiyeti konseyinin onayı olmadan Suriye'nin bir parçasını bırakmaya hukuksal bakımdan yetkili olup olmadığı konusuydu. Fransa'yı en fazla tedirgin eden diğer bir husus ise Suriyelilerin böyle bir karara göstereceği tepkiydi. Aslında bu dönem itibarıyla artık Hatay'ın Fransa için pek bir önemi yoktu. Fransızlar için Türkiye'nin dostluğu ve stratejik konumu Suriye'nin güvenliği için hayati bir önem taşımaktaydı. Fransa'nın tek başına İngilizlerden ayrı bir politika izleyerek, Almanya ve İtalya ile karşı karşıya gelmesi mümkün görünmemekteydi.²⁵

Büyükelçi Massigli, 1939 yılının Şubat ayı başında konuyu görüşmek üzere Paris'e gitmiştir. Bu dönemde askerî yetkililer Büyükelçi Massigli'ye katılmakla birlikte Dışişleri Bakanlığı hâlâ tereddüt içerisinde bulunmaktaydı. Fransız Dışişleri Bakanlığında, Hatay konusunda Suriye'nin parçalanmasının kabul edilemeyeceği, olsa olsa sınır düzeltmeleri yapılabileceği, ilhak kabul edilirse, buna hem Suriyelilerin karşı geleceği, hem de diğer sömürgeci devletlere bahane verilmiş olacağı ve Akdeniz'de dengenin bozulacağı düşüncesi hâkimdi. 1939 yılının Mart ayı ortasından itibaren Fransız Hükümeti'nin Hatay sorununun çözümüne ilişkin daha ılımlı bir tavır sergilediği gözlemlenmektedir. Bunda ilk olarak 15 Mart 1939 tarihinde Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinin etkisi büyüktür. Bu işgalin hemen ardından 20 Mart 1939 tarihinde Dışişleri Bakanı Bonnet tarafından Büyükelçi Massigli'ye gönderilen telgraf, Hatay'ın anavatana katılmasına giden süreçte umut verici bir gelişmeydi. Bahse konu telgrafta; "*Hatay sorununun Türkiye ile ilişkileri yıpratmış, böyle bir durumda, karşılığını almak koşulu ile, Türklerle zaman geçirilmeden görüşmenin kârlı olacağı, Hatay'ın, olanaklı ise bir bölümünün değilse tümünün bırakılabileceği*", bildirilmekteydi.²⁶ 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ise İngiltere ve

ile Hatay Sorununun çözümünde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. **Akşit, a.g.e., s.309;** Yamaç, a.g.m., 40.

²⁵ Yücel Güçlü, **The Question of the Sanjak of Alexandretta. A Study in the Turkish-French-Syrian Relations**, TTK Basımevi, Ankara 2001, s. 297-298.

²⁶ Soysal, "**Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri**", a.g.m., s.100-101.

Fransa için bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu işgal üzerine İngiltere, iki savaş arası dönemde takip ettiği yatıştırma politikasını bırakarak, Mihver Devletleri etrafında büyük bir barış çemberi kurmak için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Romanya ve Yunanistan'ın yanı sıra 13 Nisan 1939'da Türkiye'ye olası bir savaşa karşı birtakım güvenceler teklif etmiştir.²⁷ Bu güvenceye göre eğer bu devletler Akdeniz'de bir saldırıya uğrar veya egemenliklerini ve hayati menfaatlerini silah kuvvetiyle savunmaya teşebbüs ederlerse İngiltere ve Fransa kendilerine yardım edeceklerdi. Türkiye'de Akdeniz'deki Alman ve İtalyan tehlikesine karşı kayıtsız kalmamış ve İngiltere'nin bu teklifine olumlu yanıt vermiştir. Türkiye'nin bu kararında İtalya'nın Türkiye'nin güvenlik bölgesi sayılan Arnavutluk'u işgal etmesi büyük etken olmuştur.

1939 yılının Nisan ayı ortalarında Ankara'da Türk ve İngiliz yetkililer arasında başlayan Türk-İngiliz İttifakı görüşmeleri hızla ilerlemeye başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye, Hatay sorunu üzerinde bir anlaşma olmadıkça, Fransa'nın bu görüşmelere katılmasını istememiştir.²⁸ Bütün bu siyasi gelişmelerde dönemin siyasi konjonktürünün etkisi büyüktür. Savaş tehlikesi belirledikçe İngiltere'nin politikası Balkanların siyasi ve iktisadi egemenliklerini koruyarak Mihver Devletlerinin nüfuzları altına girmelerine meydan vermemektir.²⁹ Bu noktada İngiltere Fransa'ya telkinde bulunarak, Hatay'ı Türkiye'ye bırakmasını şiddetle önermiştir. İngiltere, Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Beyannamesini imzalamıştır.³⁰ Hatay konusunu çözümlmek için son adımı bir türlü atamayan Fransa ise,

²⁷ Detaylı bilgi için Bkz.: Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Yayınları, İstanbul 2014, s.44-50.

²⁸ Sosyal, a.g.m., s.101-102.

²⁹ Aptülâhat Akşit, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 308.

³⁰ Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir. Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyonda, uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı hâlinde karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaşıklarını beyan etmişlerdir. [Atabey, a.g.e., s.55-56].

ittifaka yönelik beyannamenin dışında kalmıştır. 1939 Mayıs ayı ortalarında İngiliz ve Fransız yetkililer arasında olası Türk-Fransız yardım anlaşması konusunda gerçekleşen görüşmede Büyükelçi M. Bonnet'in yaptığı şu açıklama dikkat çekicidir: “*Türklerin Hatay konusunda taleplerini artırmış olması bizi rahatsız etmektedir. Türkler Hatay’da Türk-Fransız ortak hâkimiyeti konusuna razı olmuşlardı. Oysa son zamanlarda ise Hatay’ın tamamen Türkiye’ye verilmesi hususunda baskı yapmaktadırlar.*”³¹

Türk-İngiliz Ortak Beyannamesinin imzalanmasından on gün sonra 22 Mayıs 1939’da Berlin’de Alman-İtalyan Dostluk ve İttifak Antlaşması diğer bir adıyla Alman-İtalya Çelik Paktı imzalanmıştır. Türk-İngiliz yakınlaşmasından rahatsız olan Alman Hükümeti, Almanya’nın Türkiye’ye ihracatı keseceğini ve her türlü ekonomik ve kültürel işbirliğine son vereceğini söyleyerek Türkiye’ye psikolojik baskıda bulunmuştur.³² Almanya Türkiye’nin Alman Büyükelçisi Franz von Papen aracılığıyla Türkiye’yi Mihver Devletler tarafına çekmek için büyük uğraş vererek olası bir Türk-Fransız Beyannamesinin imzalanmasını önlemeye çalışmıştır. Mihver Devletlerinden İtalya’nın tepkisi ise çok daha sert olmuş; İtalya, Türk-İngiliz ittifakını, kuşatma politikası olarak adlandırmıştır.³³

4. 23 Haziran 1939 Tarihli Hatay’ın Anavatana Katılmasına İlişkin Düzenleme

12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz ortak beyannamesinden sonra Fransa Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye’nin kabul etmeyeceği hemen hemen tüm önerilerinden vazgeçmek zorunda kalmış ve İngiltere’nin de ısrarı ile Fransa, Hatay sorununun Türkiye’nin istediği gibi çözümünü kabule razı olmuştur.³⁴ Ankara’da Fransa Büyükelçisi René Massigli ile Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Müsteşarı Numan Menemencioglu arasında gerçekleştirilen Türk-

³¹ NA FO 371/ 23293; E 3593/143/44.

³² Jivkova, a.g.e., s. 228; Ada, a.g.e., s. 210.

³³ Jivkova, a.g.e., s.226; Ataöv Türkkaya, *Turkish Foreign Policy 1939-1945*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1965, s.27.

³⁴ Akşit, a.g.e., s.313.

Fransız görüşmeleri, 17 Haziran 1939'da başlamış ve altı gün kadar sürmüştür.³⁵ 23 Haziran 1939'da öğleden önce Ankara'da "*Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Nihai Çözümüne İlişkin Düzenleme*" adlı anlaşma imzalanmıştır.³⁶ Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul ederken, Türkiye de Suriye ile bu yeni sınırın kesin olduğunu; Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini, açıklamıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul eden düzenleme, 11 maddeden ibaret anlaşma metninin yanı sıra, bir protokol ile iki tutanaktan oluşmaktadır.³⁷ Anlaşma genel olarak Hatay devletinin kesin sınırları ve Hatay vatandaşlarının statüsü hakkında ülke değişikliği sebebiyle uyrukluk seçme hakkı, mali sorunlar ve mülkiyet devri gibi hükümler içermektedir. Yine bu anlaşmaya göre Hatay'daki askerî

³⁵ NA, FO.371/23295 [Franco-Turkish Staff Conversations 17-23rd June, 1939]; NA, FO 371/ 23300 171380. E4552/1142/44.

³⁶Antlaşma ve ek protokollerin metni için Bkz.: **Düster**, III. Tertip, C 20, s.1530-1539; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, C I, TTK Basımevi, Ankara, 2008, s. 581-589; İngilizce metni için Bkz.: NA FO 371/23300 E-5708 [Arrangement For the Final Settlement of Territorial Questions Between Turkey and Syria, 23rd June, 1939].

³⁷ Anlaşmanın 1. maddesinde, Türkiye-Suriye sınırı tam olarak belirtildikten sonra, Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin ülkeyi bir ay içinde (23 Temmuz 1939 gününden önce) boşaltmaları öngörülmüştü. Antlaşmanın vatandaşlıkla ilgili 2., 3., 4. ve 5. maddelerinde, bu topraklarda yaşayanların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olacakları, ancak halihazırda yaşayanların isterlerse altı ay içinde Suriye ya da Lübnan vatandaşlığına geçmeye karar verebilecekleri ve vatandaşı olacakları ülkeye 18 ay içinde taşınabilecekleri, taşınırken de gayrimenkullerini isterlerse tasfiye edebilecekleri, taşınır mallarını ise yanlarında götürebilecekleri hükmü yer alıyordu. Antlaşmanın 6. maddesine Fransa'nın İskenderun'daki askeri mezarlığının korunması hükmü konulmuştu. Antlaşmanın 7. maddesi gereğince, Türkiye Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve iç huzurunu tehdit eden her türlü eylemi kınayıp, kendi topraklarında bu amaçla başlatılabilecek eylemleri yasaklayacak ve bastıracaktı. 8.9.ve 10. maddelere göre, Suriye adına Fransa ve Türkiye, birbirlerinin ülke güvenliğine ve rejimine yönelik yıkıcı eylemleri önleyeceklerini belirterek, 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesinin yeni bir anlaşma imzalanmasını sağlamak üzere 15 Mart 1940'a kadar geçerli kalması üzerinde anlaşıyorlardı. 11.maddede, Antlaşmanın onay belgelerinin değişimiyle 22 Temmuz 1939'da yürürlüğe girmesi öngörülmüyordu. Antlaşmanın ekinde yer alan protokolde, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması sonucu bu topraklardan ayrılacaklara ait mal, hak ve çıkarların devriyle ilgili düzenlemeler yer almıştır. [Soysal, **Türk-Fransız Siyasi İlişkileri**, a.g.m., s. 992; Ada, a.g.e., s.211-213].

mezarlık Fransızlarda kalacak ve Fransız dini yapılarının durumu değiştirilmeyecekti. Ayrıca anlaşma hükümleri gereğince Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin ülkeyi bir ay içinde (23 Temmuz 1939 gününden önce) boşaltması öngörülmüştür.³⁸

Hatay'ın anavatana katılmasına ilişkin anlaşmanın imzalandığı 23 Haziran 1939 günü öğleden sonra Paris'te de Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz arasında Türk-Fransız Ortak Beyannamesi imzalanmıştır.³⁹ Dışişleri Bakanı Bonnet aşağıdaki koşullarda tek taraflı bir bildiri imzaladığını belirterek, şu açıklamayı yapmıştır: “*Cumhuriyet Hükümeti, üçüncü bir gücün yararına Suriye ve Lübnan'da kabul ettiği sorumluluklarından vazgeçmek niyetinde olmadığını beyan etmektedir. Türk-Fransız sınırında yeni bir itimat ve yatıştırma düzeni kuran ve Sancak'ın Türkiye'ye geri verilmesini sağlayan düzenlemeyi içeren bir anlaşma, bir tutanak, iki ek ve iki mektup Ankara'da aynı anda imzalanmıştır.*”⁴⁰ Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ortak beyanname, Türk-İngiliz beyannamesini ile özdeş hükümler içermiştir. Türk-Fransız Ortak Beyannamesi, 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalanacak olan Üçlü İttifak Antlaşması'nın görüşmelerine başlangıç teşkil etmiştir. Türk-Fransız Ortak Beyannamesinin imzalanması ile kesin ittifak antlaşması için yürütülen Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelere, Temmuz ayından itibaren Fransa da katılmıştır.⁴¹ Hatay'ın Türkiye'ye devrine Almanlar, İtalyanlar ve Araplardan çok sert

³⁸ Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasına ilişkin yapılan anlaşma şu belgeleri içermektedir:

1. Türkiye ve Suriye arasındaki toprak sorununun çözümlenmesine ilişkin düzenleme,
2. Mali sorunlara ve mülkiyet devrine ilişkin tutanak,
3. Tutanağa ait iki adet ek,
4. Suriye veya Lübnan uyuşunu seçen şahısların mülkiyeti ile ilgili tutanaklar,
5. Üç tarihi araştırma gezisi ile ilgili sözleşmenin geçerliliğini tanıyan bir yazışma,

6. Yabancıların paralarını yurtdışına nakletmeleri ile ilgili yazışmaların nüshaları [NA FO 371/23300 171380 E4837/1142/44] .

³⁹Deklarasyon metni için Bkz.: NA, FO.371/21929/E-4552/1142/44; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, C 3, Otuzuncu Oturum, (23.6.1939), s.317-318.

⁴⁰ NA, FO 371/ 23300 E4552/1142/44.

⁴¹ Atabey, a.g.e., s.72.

tepkiler gelmiştir. Suriye ve İtalya'ya göre Fransa mandaterlik yetki-
sini fazlasıyla aşmıştır. Almanlar ise, Hatay'ın Türkiye'ye devrini batılı
güçlerin çaldığı toprağın sahibine iadesi olarak görmüşlerdir. 24 Ha-
ziran 1939 tarihli Alman basını, Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi konu-
sunda iki noktayı şöyle vurgulamaktadır: “İlk olarak bu anlaşma Versay
galiplerinin kendi rızaları ile barış antlaşmalarının bir koşulunda değişiklik
yaptıkları ilk örnektir. İkincisi, bu özel değişiklik Akdeniz'deki mevcut durumun
farklaşmasına sebep olmuş ve bu nedenle İngiliz-İtalyan Anlaşmasının bir
ihlali olarak görülmüştür. Bu Arap toprağını bırakarak, savaş sonrası tarihte
ilk kez batılı güçlerin çaldığı toprağı savaş öncesindeki sahibine geri verdiler.
Yine de, Alman sömürgelerini geri vermek konusundaki itirazlarını haklı gös-
termek için her türlü bahaneyi öne sürmektedirler.”⁴²

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk,
20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanma-
sından sonra “Hatay” adını verdiği İskenderun bölgesinin Türkiye'ye
katılması için büyük çaba göstermiştir. Hatay'ın bağımsızlığını elde et-
mesine giden üç yıllık sürecin başlangıcı, Fransa'nın 1936 yılında Su-
riye'ye bağımsızlık vereceğini açıklamasına dayanmaktadır. Fransa'nın Suriye bölgesindeki manda yönetimini kaldırarak bölgeye
bağımsızlık tanımaya karar vermesi üzerine Sancak'ta yaşayan Türk-
lerin geleceğinin Suriye yönetimine bırakılması Türkiye ve bölgedeki
Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye, Hatay'ın bağım-
sızlığı için Milletler Cemiyeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulun-
muştur. Türkiye'nin kararlı tutumu bir süre sonra sonuç vermiştir.
İngiltere'nin de desteğiyle Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen
görüşmeler neticesinde Hatay, 1937'de bir *varlık* 1938 yılında ise *ba-
ğımsız bir devlet* olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1937-1938 yıllarında
Hatay konusunda Türkiye ile Fransa arasında yaşanan kriz en üst se-
viyeye ulaşmıştır. Hatay meselesinin olumlu bir safhaya geçebilmiş ol-
ması her şeyden önce Atatürk, ardından İsmet İnönü idaresinin azimli

⁴² NA FO 371/23300 E 5477/1142/44.

ve kararlı politikası ve uluslararası siyasi konjonktürün tamamen değişmiş olması sayesinde. Bağımsız Hatay Devleti'nin anavatana katılmasını sağlayan süreç 1939 yılı başı itibarıyla Avrupa'daki siyasi gelişmelerden dolayı hız kazanmıştır. 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinin ardından 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonucu başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri hızla ilerlemiş ve 12 Mayıs 1939 tarihinde üçlü ittifakın temeli atılmıştır. Bu durumda artık Fransa için Türkiye ile uzlaşmaktan başka bir yol kalmamıştır. Denilebilir ki, 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Beyannamesinin imzalanması Fransa'yı Türkiye ile uzlaşmaya götüren nihai olay olmuştur. Zira dönemin şartlarına bakıldığında Fransa'nın tek başına İngilizlerden ayrı bir politika izleyerek, Almanya ve İtalya ile karşı karşıya gelmesi mümkün görünmemektedir. Birinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'da barış antlaşmaları ile kurulan "statu quo"nun baş savunucusu olan Fransa'yı Türkiye ile uzlaşmaya iten temel nedenler arasında en başta geleni Türkiye'nin stratejik konumu itibarıyla Mihver devletleri bloğuna kaymasının önlenmesidir. Sonuç itibarıyla dönemin siyasi gelişmeleri zoraki olarak Fransa'yı Türkiye ile anlaşmaya zorlamış; ancak Fransa, Hatay konusunu asgari zayıyla atlatmayı, bazı hakları elinde tutmayı amaçlamıştır. Fakat Türkiye'nin kararlı tutumu, aynı zamanda Avrupa'daki savaş öncesi siyasi durum dolayısıyla şartlar Türkiye'nin lehine gelişmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Hatay, anavatana katılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CDAB. CA.)

Fon No:30 10-0-0, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11.

Fon No:30 10-0-0, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:12.

Fon No:30 10-0-0, Kutu No:225, Dosya No: 515, Sıra No:25.

National Archives (NA)/ Londra-UK

FO (Foreign Office) 371/23295 [Franco-Turkish Staff Conversations 17-23rd June, 1939].

FO 371/23300 E-5708 [Arrangement For the Final Settlement of Territorial Questions Between Turkey and Syria, 23rd June, 1939].

NA FO 371/23300 E 6532/91/44 [Proposed Franco-Turkish Alliance].

FO 371 -21929- E 6532.

FO 371 -23293- E 3593/143/44 [Proposed Franco-Turkish Mutual Aid Pact].

FO 371 -23300- E 4664 [Franco-Turkish Agreement Regarding to the Hatay: Arab Attitude 28 June 1939].

FO 371/23300 E 5477/1142/44 [Franco-Turkish Relations].

Kitaplar-Dergiler

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2005.

Akşit, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Atabey, Figen, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Yayınları, İstanbul 2014.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar**

Dergisi, Volume:4/7, Temmuz 2015, s.192-209.

Ataöv, Türkkaya, **Turkish Foreign Policy (1939-1945)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

Aynı Tarihi, S 58, Eylül 1938, s.57-85.

Dayı Esin, **Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması**, A.Ü. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2002, S 19, s.331-340.

Gönlübol Mehmet-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış," **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.

- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.558, Ankara 1987.
- Güçlü, Yücel, **The Question of the Sancak of Alexandretta. A Study in the Turkish-French-Syrian Relations**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.
- Hatipoğlu Süleyman, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, **Türkler**, C 16, s.685-689.
- Jivkova Ludmila, **İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)**, (Çev. F. Muharrem- F. Erdinç), Habora Kitabevi, İstanbul 1978.
- Kurat, Yuluğ Tekin, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)”, **Bellekten**, S 154, 1975, s.265-308.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)**, TTK Basımevi, Ankara 1983.
- Köni Hasan, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, **Atatürk Yolu**, S 4, Kasım 1989, s. 535-539.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Pehlivanlı, Hamit-Sarınay, Yusuf-Yıldırım, Hüsametdin, **Türk Dış Politikasında Hatay**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 1991.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-II (1938-1939)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, s.432-454.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)”, **Bellekten**, S 193, Nisan 1985, s.79-110.
- Soysal İsmail, **Türk-Fransız Siyasi İlişkileri**, Bellekten, S 188, Ekim 1983, s.956-1044.
- Soysal, İsmail, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara 1992.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, C 3, Otuzuncu Oturum, (23.6.1939), s.317-318.

Yamaç, Müzehher, "Hatay Issue within the Scope of Turkish-French Relations", **International Journal of Research In Social Sciences**, March 2015, Vol.5, s.32-42.

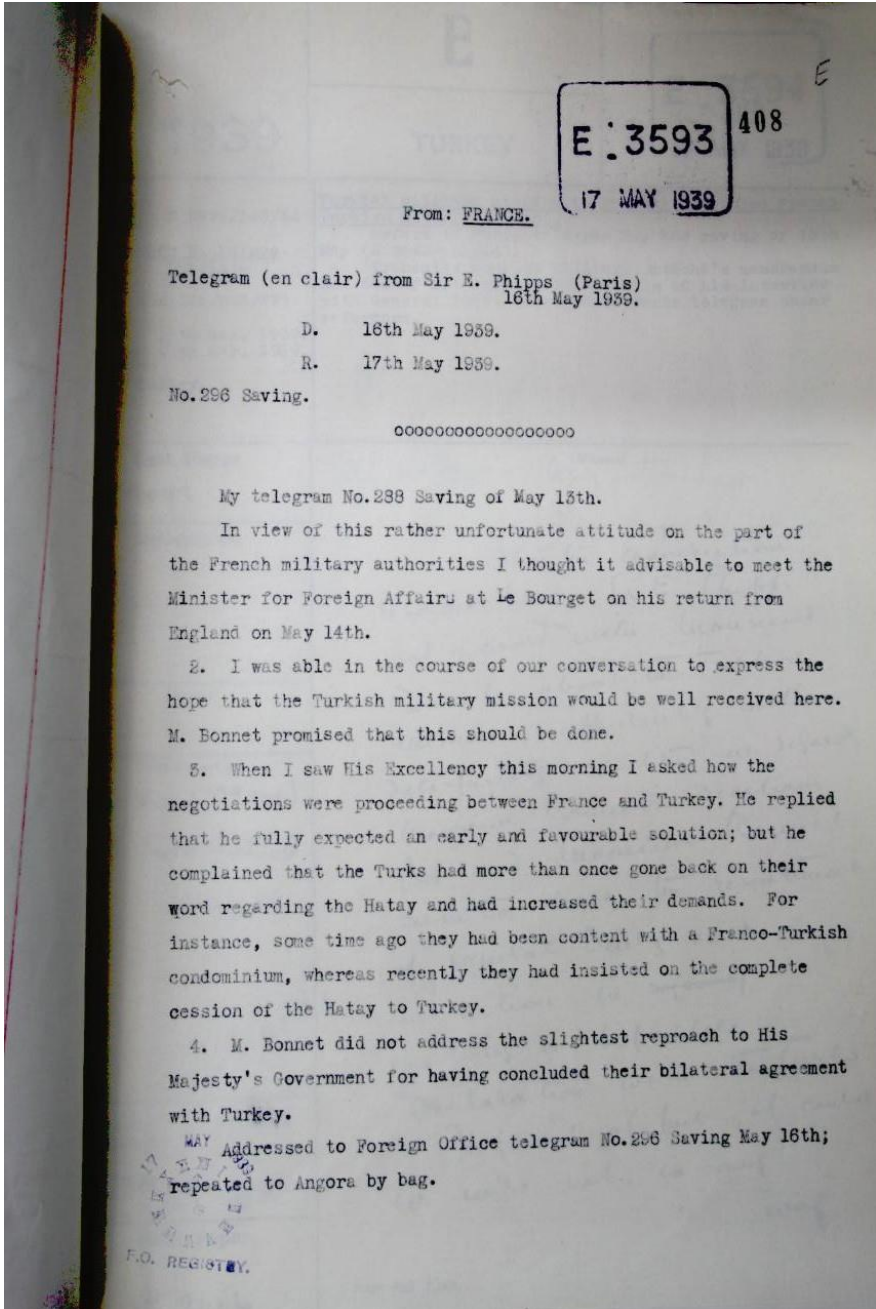
EKLER:

EK-1: Önerilen Türk-Fransız İttifakına ilişkin 7 Kasım 1938 tarihli Fransız Büyükelçiliğinin yazısı. **NA FO 371/23300 E 6532/91/44** [Proposed Franco-Turkish Alliance].

E		1938 TURKEY	E 6532 7 NOV 1938 120
Registry Number } E 6532/91/44 French FROM Ambassador, (Conversation). No. Dated 4th Nov. 1938. Received in Registry 7th Nov. 1938. E: Turkey.		Proposed Franco-Turkish Alliance. Record of a conversation between M. Corbin and Sir A. Cadogan during which the former communicated the Turkish Government's suggestions to France for a Franco-similar agreement, a condition of which would be that a tripartite agreement should be made with Great Britain, or that there should be a tripartite agreement. M. Corbin added that a member of his staff would shortly call at the Foreign Office with full details. Sir A. Cadogan pointed out that such an agreement would involve a fresh commitment for His Majesty's Government and that it might therefore present a point of considerable difficulty.	
Last Paper. E 5963		See within (Minutes)	
References.		See minutes on E 6598 R.V.B. 9/11.	
(Print.)			
(How disposed of.)		I am not sure whether Sir A. Cadogan, when replying as recorded herein to M. Corbin, had in mind the original mention of such alliance in E 51856. NO. 14 Nov.	
(Action completed.) sh ph	(Index.) ph ph	Yes, I had; though as my recollection was not very complete, I tried to be non-committal, without being definitely unhelpful. M. Corbin certainly represented to me that this was a French initiative. AB-Nw.H. 1538	
Next Paper. E 6598		1728 1/38 P.O.P.	

EK-2: Türkiye'nin Hatay'ın Anavatan'a katılması konusundaki isteğine ilişkin Fransız-İngiliz Yetkililer Arasında Gerçekleşen Görüşmeler Hakkında 17 Mayıs 1939 tarihli Fransız Büyükelçiliğinin Yazısı. NA FO 371/ 23293; E 3593/143/44.

E	
1939	TURKEY
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;"> E 3593 407 17 MAY 1939 </div>	
Registry Number E 3593/143/44. TELEGRAM FROM APPS (Paris) Sir E. Phipps No. 296 Saving Dated 16th May, 1939. Received in Registry 17th May, 1939	Proposed Franco-Turkish Mutual Aid Pact. Refers to Paris telegram No. 288 saving (E 3543/143/44) States that in course of a conversation with Minister of Foreign Affairs on May 14th he expressed the hope that Turkish military mission would be well received. M. Bonnet promised that this would be done. In a further conversation with Sir E. Phipps M. Bonnet said that he fully expected an early and favourable result to Franco-Turkish negotiations but complained that Turks had increased their demands regarding the Hatay. M. Bonnet did not address any reproach to His Majesty's Government for concluding a bilateral pact with Turkey. (Repeated Angora.)
E : Turkey Last Paper. E 3577 References. (Print.) (How disposed of.) Mrs Adams v.o. A.M. Ld. Chatfield on E 3507/63/89. May 19.	Referred Dept copy (Minutes) checked It was a very good idea of Sir Eric Phipps to take the opportunity of putting in a word about the Turkish military mission. As regards the negotiations about the Hatay, ^{each} both side is anxious the other of going back on their word. Para. 4 is reassuring. Ag. copies ^(with E 3507/63/89) Admiralty v.o. see. L. Chatfield. R. V. Boucher 17/5/39 17/5/39
(Action completed.) JAT 1/6 (Index.) 8/9/39	18/12/5 Central Dept. Eastern Dept. Lt. Raw 3/1/4.
Next Paper. E 3594	

**EK-3: Türk-Fransız Ortak Beyannamesi Hakkında 26 Haziran 1939
Tarihli Fransız Büyükelçiliğinin Yazısı. NA FO.371/21929/E-
4552/1142/44.**

7	E	E 4552 40 26 JUN 1939 17
1939	TURKEY	
<p>Registry Number } E 4552/1142/44</p> <p>TELEGRAM FROM Sir E. Phipps, (Paris).</p> <p>No. 392 saving (en clair)</p> <p>Dated 24th June, 1939. Received 26th June, 1939. (in Registry)</p> <p>E: Turkey.</p>	<p>Franco-Turkish relations.</p> <p>Refers to Paris telegram No. 378 saving of 22nd June (E 4510/63/89).</p> <p>Franco-Turkish declaration of mutual assistance was signed in Paris by Minister for Foreign Affairs and Turkish Ambassador on 23rd June. Copies of text are being sent by despatch. Quotes text of a unilateral declaration, also signed by M. Bonnet, emphasising that France has no intention of renouncing her responsibilities in Syria and Lebanon. An agreement, protocol, two annexes and a proces verbal and two letter, establishing a new regime of appeasement on Turco-Syrian frontier and providing for return of the Sanjak to Turkey were signed simultaneously at Angora. Quotes semi-official reports of its contents, and reports French reaction to agreements. (Copy Angora).</p>	
Last Paper.	(Minutes)	
E 4541		
References.		
(Print)	<p><i>has in so</i></p> <p>The full text will be found on E 4553.</p> <p>A copy for Lord Chatfield and Service Dept.</p> <p style="text-align: right;">J. R. Colville</p>	
(How disposed of.)	<p>Southern Dept Central Dept Capt Whitely 26/vi</p> <p>14/7 AM Activity July 5.</p> <p>26/vi 21/7</p>	
(Action completed.)	(Index)	
20/7/39	20/7/39	
Next Paper.		

TÜRKİYE'NİN DIASPORA POLİTİKALARI BAĞLAMINDA HATAY'IN ANAVATAN'A KATILMASI

Fırat YALDIZ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren, sınırları dışında kalan Türk toplumlarıyla ilgilenmeye devam etmiş, uluslararası sistem ve güç dengelerini gözeterek yasal, kurumsal ve diplomatik açılardan Türkiye dışındaki Türkleri gündeminde tutmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren "Türk diasporası" olarak kavramsallaştırılan bu toplumsal gruplarla ilişkilerin incelenmesi açısından Hatay özel bir öneme sahiptir. Misak-ı Millî sınırları içerisinde olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dahil edilemeyen Hatay'ın sonradan anavatana dahil edilebilmesi için Atatürk döneminde izlenen dış politik çabalar, Türkiye'nin diaspora politikalarının tarihsel bağlarını ortaya koyan en güzel örnektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin günümüzdeki diaspora politikalarını analiz edebilmek için, Hatay'a yönelik Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası tarihsel bir arka plan ve derinlik sunmaktadır. Ancak -ve maalesef- Türkiye'nin günümüzdeki diaspora yaklaşımlarını ve Türk Dış Politikasındaki yerini ve rolünü analiz etmeye çalışan akademik çalışmalar, bu tarihsel derinlikle yeterince ilgilenmemekte, Hatay'ın anavatana dahil edilmesi sürecinin diaspora politikalarının ilk ve en önemli örneklerinden biri olduğunu unutmaktadır. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Hatay'ın anavatana bağlanmasına kadar devam eden bu kritik süreç (1923-1939), I. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Avrupa'da görülen ve II. Dünya Savaşı'na kadar da devam eden revizyonist ve irredentist politikalar

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, firatyaldiz@gmail.com

ayrışmaktadır. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin Hatay'ın anavatanına katılmasına ilişkin politikalarını, Türk Dış Politikasında yumuşak güç, diplomasi ve kamu diplomasisi bağlamında diaspora politikalarının belirlendiği erken bir dönem ve süreç olarak okumak ve güncel gelişmeleri bu tarihsel arka plan üzerinden yorumlamak dış politika analizi açısından önemli ve gereklidir. Bu bağlamda çalışmanın temel iddiası, Türkiye'nin 21. yüzyılda giderek gelişen ve derinleşen diaspora politikalarının, bugün ortaya çıkan yeni bir dış politik vizyon olmadığı; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde yer aldığı ve her zaman kurucu lider ve ekibinin gündeminin üst sıralarında bulunduğuudur.

HATAY'S ACCESSION TO MOTHERLAND IN THE CONTEXT OF TURKEY'S DIASPORA POLICY

ABSTRACT

The Republic of Turkey has been interested in Turkish society outside of the borders since its establishment, and has kept the Turks abroad on her agenda on legal, institutional and diplomatic perspectives by considering the international legal system and the balance of power. Hatay has a special importance in terms of examining the relations with these social groups, which were conceptualized as Turkish diaspora in particular, since the 2000s. Although being in the borders designated in the National Pact, Hatay could not be included in the national borders of the Republic of Turkey; but later on the foreign policy efforts, in Atatürk era for accession of Hatay to the homeland, are the most important examples revealing historical ties of Turkey's diaspora policy. In this context, to analyze today's diaspora politics of Turkey, Turkish foreign policy towards Hatay in Atatürk era offers a historical background and depth. However –and unfortunately– Turkey's academic studies try to analyze today's diaspora approach of Turkey and the position and the role of the diaspora in the Turkish foreign policy are not concerned enough about this historical depth; moreover, Hatay's accession process to homeland which is one of the first and most important examples of diaspora policies is forgotten. Moreover, this critical period (1923 - 1939), continued from the establishment of the Republic of Turkey until Hatay's accession to the homeland are separated from the revisionist and irredentist policies seen after World War I in particular in the Europe and continued until World War II. From this point, Turkey's policies on Hatay's accession to the motherland should be read as an early period and process in which diaspora policies determined within the context of the soft power, diplomacy and public diplomacy; and interpretation of current developments out of this historical background is required in terms of foreign policy analysis. In this context, the main claim of this

study is that Turkey's increasingly developing and deepening diaspora policies in the 21st century is not a new foreign policy vision that is emerging today, but located in the establishment philosophy of the Republic of Turkey and always found in the agenda of the founder leader and his team.

GİRİŞ

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına giren Hatay (İskenderun Sancağı) yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra, Mondros Mütarekesi sonrasında önce İngilizler sonrasında ise Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması sonucunda da Hatay, Misak-ı Millî içerisinde olmasına rağmen Türkiye sınırları dışında kalmış ve Fransız manda yönetimi altına girmiştir¹. Bu tarihten itibaren ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin gündeminde yer almış; uluslararası konjonktür ve siyasal/askeri gelişmeler yakından takip edilerek başarılı bir diplomasi ile 1939 yılında Türkiye'ye katılmıştır.

1921-1939 yılları arası dönemde, uluslararası hukuk, uluslararası örgütlerle ilişkiler, diplomasi, siyaset gibi birçok bağlamda önemli ve değerli gelişmeler olmuştur. Bu dönemde meydana gelen bu olaylar, Türk bilim dünyasının ve genellikle tarihçiler tarafından incelenmiş; Hatay'ın anavatanına katılma süreci tarih, dış politika, uluslararası siyaset perspektiflerinden araştırılmış; ancak diaspora politikaları bağlamında yeterince incelenmemiştir. Üstelik I. Dünya Savaşı sonrası yıkılan devletler ve değişen sınırlar nedeniyle yasal statüsü değişen toplumların yeni kurulan devletlerle ilişkileri diaspora çalışmaları açısından önemli tartışmaların ve gelişmelerin olduğu bir dönem olmuştur. Bu çalışmada da, Hatay'ın anavatanına katılma süreci ve bu süreçte meydana gelen gelişmeler erken dönem diaspora politikalarının şekillendiği bir dönem olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın temel iddiası, Türkiye'nin 21. yüzyılda giderek gelişen ve derinleşen diaspora politikalarının, bugün ortaya çıkan yeni bir dış politik vizyon olmadığı; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde yer aldığı ve her zaman kurucu lider ve ekibinin gündeminin üst sıralarında bulunduğudur.

¹ Bu sürece ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay ve Hüsâmettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, ASAM Yay., Ankara, 2001.

Bu iddianın sınanabileceği en güzel örnek de, Hatay'ın anavatanına katılma sürecidir. Bu bağlamda, diaspora kavramına ilişkin kuramsal ve kurumsal gelişmeler ve Türkiye'nin diaspora politikalarını tarihsel temelleri, anakronik bir bakış açısına düşmeden ancak günümüze ışık tutabilecek bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın 3 temel iddiası bulunmaktadır:

1. 1921-1939 arası dönemde Hatay'da yaşayan Türk toplumu, dönemin koşulları bağlamında diaspora toplumdur. Diaspora literatüründe Modern Dönem olarak ifade edilen dönemin iki savaş arası döneme (1914-1945) denk gelen üçüncü alt dönemi 1921-1939 yılları arası Hatay Türk toplumuna tarihsel ve toplumsal açıdan uymaktadır. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması ile Hatay halkının sosyal ve yasal statüsü değişmiş; böylece diaspora durumu ortadan kalkmıştır.
2. 1921-1939 arası dönemde Türkiye'nin Hatay'a yönelik politikaları, bir devletin diasporasıyla ilişkilerini belirleyen erken dönem diaspora politikalarıdır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti diasporasını 21. yüzyılda keşfetmiş değildir; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde ve kuruluş döneminde dahi yurtdışında yaşayan/kalan Türkler her zaman gündemdedir.
3. 1921-1939 arası dönemde Türkiye'nin Hatay'a yönelik politikaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 21. yüzyıldaki diaspora politikalarına yön verebilecek seviyededir. Bu tarihsel gelişmelerin, bu bakış açısıyla araştırılması ve tartışılması, günümüz diaspora politikalarına örnek teşkil edebilecek seviyede, başarılı ve doğru politikalarlardır.

Diaspora Kavramı ve Hatay

Yunanca *dia* (için, dolayı) ve *sporos* (tohum) kelimelerinden türeyen *diaspora* kelimesi, “sağa sola dağılmış/saçılmış tohumlar” anlamına gelmektedir.² Kelimenin, tarih içerisindeki -bu anlamı aşan boyutlara ulaşan- dönüşümü, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla “*çağdaş kullanımında, basitçe ‘etnik grup’un eşanlamlısı olarak görülecek denli gevşek tanımlanmış bir terimin sınırlarını belirlemek elzemdir.*”³ Diaspora kavramına ilişkin gelişmeler birkaç önemli noktadan devam etmiştir. İlk olarak, kavramın ortaya çıkışı ve ilk anlamı, doğrudan ve sadece Yahudilerle ilişkilendirilmiş; neredeyse bir özel isim gibi kullanılmıştır. Ancak, tarihsel süreçte göç, sürgün gibi benzeri deneyimleri yaşayan diğer halklar da, özellikle 19. yüzyıldan sonra diaspora olarak değerlendirilmeye ve dolayısıyla kavramın tanımını genişlemeye başlamıştır. Afrikalılar ve Ermeniler bu kavramsal açılımın başat aktörleri olarak görülse de, Yunanlılar, Hintliler, Çinliler, Kürtler, Filistinliler ve daha birçok topluluk, diaspora tanımının bağlamına dâhil olabilmektedir. İkinci olarak, diaspora kavramı Avrupa dillerinde neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca ilahiyat veya din incelemeler alanlarının konusu olmuştur.⁴

Diaspora kavramının içeriğinin, dönemsel gelişmeler bağlamında zenginleştiğini belirten Michele Reis, “Theorizing Diaspora: Perspec-

² Bazı yazarlar ise, diaspora kelimesinin *dia-* ve *speirein* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve “saçılma” anlamına gelen *diaspeirein* kelimesinden türediğini belirtmektedir. Martin Bauman, “*Exile*”, **Diasporas: Concepts, Intersections, Identities**, (ed.K.Knott ve S.McLoughin), Londra, Zed Books, 2010, s. 20-21. Çevrimiçi İngilizce sözlüklerde ise, kelimenin köklerine ilişkin üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: (i) *diaspeiro* (dia+speiro), (ii) *diaspora* (dia+spore), (iii) *diaspeirein* (dia+speirein). Kelimenin köklerine ilişkin bu farklı yaklaşımlara rağmen, dağılma, saçılma, savrulma anlamları konusunda bir tartışma yoktur. Bkz.:

<http://oxforddictionaries.com/definition/english/diaspora>,

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/diaspora>,

<http://dictionary.reference.com/browse/diaspora>.

³ Stephane Dufoux, **Diasporalar**, İstanbul, Hrant Dink Vakfı Yay., 2011, s. 37.

⁴ Dufoux, **a.g.e.**, s. 26.

tives on ‘Classical’ and ‘Contemporary’ Diaspora” başlıklı makalesinde,⁵ diaspora toplumlarını 3 ayrı dönemde incelemektedir: (i) Klasik Dönem (tarihsel diasporalar: Yunan diasporası, Yahudi diasporası), (ii) Modern Dönem (1500-1945) (iii) Çağdaş (veya Geç-Modern) dönem (1945 sonrası).⁶

Reis, Klasik Dönem’de temel olarak Antik Çağ ve sonrasını kastetmekte, Yahudi Diasporasına ve bu dönemde oluşmaya başlayan Ermeni Diasporasına atıf yapmaktadır. Modern Dönemi ise, (i) Avrupa Pazarının genişlediği 1500-1814 arası dönem, (ii) 1815-1914 arası Sanayi Devrimi Dönemi, (iii) İki Dünya Savaşı arası dönem (1914-1945) olarak üç alt döneme ayırmaktadır. Bu dönemde meydana gelen siyasi gelişmeler nedeniyle değişen coğrafi ve politik sınırlar, özellikle kölelik ve kolonizasyon süreçleri, diaspora olgusunu Klasik Dönemden daha farklı boyutlarda etkilemiştir.⁷ Reis’in bu yaklaşımı, kavramın içeriğini ve diaspora toplumlarının niteliğini, tarihsel süreç ve küresel/politik gelişmelerle birlikte yorumlaması nedeniyle daha açıklayıcı görünmektedir. Diaspora olgusunun, yukarıdaki üç tarihsel dönem bağlamında değiştiği, dünya genelinde meydana gelen sanayi devrimi, küreselleşme, dünya savaşları gibi gelişmelerden etkilendiği düşüncesi, günümüz diaspora toplumlarını yorumlamaya daha uygun bir altyapı hazırlamaktadır.

Reis’in diaspora toplumlarının oluşum süreçleri bağlamında Modern Dönem olarak belirttiği sürecin son alt dönemi olan İki Dünya Savaşı arası dönem (1914-1945) Hatay’ın anavatana bağlanması sürecine denk gelmektedir. Bu dönemde dünya genelinde meydana gelen savaşlar, antlaşmalar, değişen sınırlar, vb. gelişmeler diaspora toplumlarının “göç” olgusu ile ilişkisini koparmış; yüzyıllardır aynı yerde yaşayan ve göç etmeyen birçok toplum, değişen sınırlar nedeniyle yasal

⁵ Michele Reis, “Theorizing Diaspora: Perspectives on ‘Classical’ and ‘Contemporary’ Diaspora”, **International Migration**, Volume 42, Issue 2, June 2004, s. 41-56.

⁶ Reis, **a.g.e.**, s. 41-56.

⁷ Reis, **a.g.e.**, s. 42.

ve sosyal statülerinde değişikliğe uğramıştır. Diaspora literatürü açısından göçün yaşanmadığı özel bir dönem olan iki dünya savaşı arası dönem, Türkiye'nin dış politikasını ve diaspora kavramsallaştırmasını da etkileyen önemli ve ihmal edilmiş bir dönemdir. Nitekim günümüzde Türk diasporasının en önemli öznelerinden biri olan “soydaş” kavramı ile ifade edilen toplumlar, tam da bu dönemin bir sonucudur. Yunanistan (Batı Trakya), Bulgaristan, Kosova, Makedonya, Bulgaristan, Irak, Suriye ve daha birçok ülkede yaşayan Türk toplumları diasporik kimliklerini anavatandan göç nedeniyle değil, savaşlar ve değişen siyasi sınırlar/yasal statüler nedeniyle almışlardır. Dolayısıyla 1921-1939 arası dönemde Hatay'ı, Hatay'da yaşayan Türk toplumunu ve politik gelişmeleri diaspora kavramıyla analiz etmek ve 21. yüzyılın kavram ve kuramlarıyla yaklaşık 100 yıl öncesini değerlendirmek anakronik bir hata olacaktır. Nitekim aşağıda da tartışıldığı üzere, 1921-1939 yılları arası Hatay'daki Türk toplumu diasporik özellikler taşımakla beraber, 1939'da anavatanına katılmalarının ardından bu diasporik süreç son bulmuş ve anavatanında yaşayan vatandaşlar olarak başka bir sosyal ve yasal statüye kavuşmuşlardır. Bu çalışmada, Türkiye'nin Hatay'ın anavatanına katılmasına ilişkin politikalarını, Türk Dış Politikasında yumuşak güç, diplomasi ve kamu diplomasisi bağlamında diaspora politikalarının belirlendiği erken bir dönem ve süreç olarak okumak gerektiği vurgulanmaktadır.

Diaspora çalışmaları konusunda, en yetkin isimlerden biri olduğu kabul edilen William Safran, kavramın içeriğinden çok niteliği üzerinde durmaktadır. Safran, “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return” başlıklı makalesinde, diasporanın “ne olduğu” değil, “nasıl olduğu”nu tartışarak, bir diaspora grubunun altı temel özelliğini şöyle sıralamaktadır:⁸

1. Kendileri veya ataları, belirli bir merkezden, iki veya daha fazla (çevre veya yabancı) bölgeye dağılmışlardır.
2. Anavatanına ilişkin (fiziki konumu, tarihi ve başarılarını da kapsayan) ortak bir hafıza, vizyon veya mitosu korurlar.

⁸ Safran, a.g.e., s. 364-365.

3. Misafir oldukları toplum tarafından, tam olarak kabul görmediklerine ve muhtemelen de asla kabul görmeyeceklerine inanırlar ve bu yüzden kendilerini kısmen yabancı ve izole edilmiş hissederler.
4. Tarihsel anavatanlarını, kendilerinin gerçek, ideal evi olarak kabul ederler; şartlar uygun olduğunda kendileri veya sonraki nesiller, anavatana geri dönecektir/dönmelidir.
5. Hep birlikte, anavatanın korunması veya yeniden yapılandırılması ve anavatanın güvenliği ve refahı için çalışmaları gerektiğine inanırlar.
6. Anavatanla bağlarını korumaya devam ederler ve etnik bilinçleri ve dayanışmaları, önemli ölçüde bu ilişki üzerinden tanımlanır.

Safran, bu özelliklerin hemen ardından, bu tanım bağlamında “*Hiçbiri Yahudi diasporasının ‘ideal tip’ini tam olarak karşılamasa da, günümüzde Ermeni, Magribi (K.Afrika), Türk, Filistin, Küba, Yunan ve belki Çin diasporalarından*” bahsedebileceğini belirtmektedir.⁹

Diaspora çalışmalarının en önemli eserlerinden biri olan 1997 tarihli¹⁰ “Global Diasporas: an introduction” kitabının yazarı Robin Cohen de, Safran’ın diaspora algısının ve özellikle anavatan (*homeland*) vurgusunun, Yahudi diasporasının gelenek ve deneyimlerinden fazlasıyla etkilendiğini belirtmektedir.¹¹ Cohen, hem Yahudi diasporası-

⁹ Safran, **a.g.e.**, s. 364-365.

¹⁰ Cohen, 1997’de yazdığı ve 2008 yılında güncellediği kitabının önsözünde, on yıl içerisinde kitabını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmasının 5 nedeni olduğunu belirtmektedir: (i) 1997’den sonra kavramsal çerçeveye ilişkin önemli tartışmaların olması, (ii) Sosyal bilimlerde diaspora çalışmalarının şaşırtıcı bir biçimde artması, (iii) 11 Eylül olaylarının ardından, diaspora tartışmalarının güvenlik konusuyla birlikte değerlendirilmeye başlaması, (iv) Diaspora topluluklarının, anayurtlarıyla (ekonomik ve sosyal boyutlarda) ilişki kurmaları, (v) Yakın veya benzer anlamlarda kullanılan farklı kavramların, karışıklığa neden olması. Robin Cohen, **Global diasporas: an introduction**, New York, Routledge Press, 2008, s. xv.

¹¹ Cohen, **a.g.e.**, s. 4.

nın genel özelliklerini ve hem de gittikçe daha geniş bir anlamda kullanılan diaspora teriminin gelişimini kapsayacak bir kavramsal çerçeveye çizilmesi gerektiğini vurgulamakta¹² ve dokuz özellik sıralamaktadır:¹³

1. Anayurttan genellikle travmatik bir şekilde ayrılma,
2. (Ya da) Anayurttan iş aramak, ticaret veya kolonyal amaçlar gibi nedenlerle ayrılma,
3. Kolektif bir hafıza ve anayurda ilişkin mitos,
4. Varsayılan anayurdun idealize edilmesi,
5. Geri dönüş hareketleri,
6. Uzun zamandan beri devam ettirilen güçlü bir etnik grup bilinci,
7. Ev sahibi toplumlarla sorunlu bir ilişki,
8. Diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu,
9. Hoşgörülü ev sahibi devletlerde, daha iyi bir yaşam kurma ihtimali.

1921-1939 arası Hatay'da yaşayan Türk toplumunun durumu da, ideal diasporik tip olmamakla beraber, yukarıda tartışılan diaspora niteliklerine büyük ölçüde uymaktadır. Türkiye dışında yaşayan Türk toplumlarının günümüzdeki durumları göz önüne alındığında, Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye bağlanmaması halinde ve günümüzde devam etmekte olan güncel tartışmalar bağlamında bir diaspora toplumu olarak toplumsal yapısını sürdüreceğini söylemek yanlış bir iddia olmayacaktır. Başka bir tartışma ve araştırma konusu olabilecek bu durum, bu çalışmada daha fazla irdelenmeyecektir.

Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci ve Diaspora Politikalarının Temelleri

Hatay'ın anavatana katılma süreci, 5 alanda erken dönem diaspora politikalarına temel teşkil edebilecek ve Türkiye'nin günümüzdeki diaspora politikalarına örnek olabilecek niteliktedir:

¹² Cohen, **a.g.e.**, s. 5.

¹³ Cohen, **a.g.e.**, s. 180-187.

(i) Dış Türklerin Gündemde Yer Alması

Dış Türkler konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden itibaren önemsedığı ve gündemde tuttuğu bir konu olmuştur. Hatay'ın yanı sıra, Esir Türkler meselesi, Kıbrıs meselesi, Balkanlar'da yaşayan Türkler ve Orta Asya'yla ilişkiler gibi konular bu duruma örnektir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerindeki esir Türkler konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce dahi kurucu liderlerin gündeminde yer alan ve I. Dünya Savaşından Millî Mücadele'ye miras bırakılan önemli bir sorun ve konudur.

Birçok cephede aynı anda savaşan Osmanlı askerleri (ve siviller), başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve daha birçok devlete esir düşmüş; bunun sonucu olarak da Hindistan'dan Burma'ya, Yunanistan'dan Malta'ya, Mısır'dan Kıbrıs'a, Tiflis'ten Bakü'ye kadar birçok yerde Türk esir kampları ortaya çıkmıştır. Üstelik bu esirlerin sadece askerler olmadığı, farklı toplumsal gruplardan insanlar olduğu görülmektedir. Sadece Rusya'daki yaklaşık 60.000-70.000 Türk esirin durumuna bakıldığında dahi, dört tür insandan bahsetmek mümkündür: (i) Askerler, (ii) Savaştan önce Rus şehirlerinde çalışmakta olan Türk işçiler, (iii) Savaştan önce başta Batum ve Odesa olmak üzere Türkiye'den kaçan ve İttihat ve Terakki rejimine karşı duran siyasi muhalifler, (iv) İşgal edilen Türk topraklarından zorla alınıp Rusya'ya sevk edilen Türk siviller ve köylüler¹⁴.

Esir Türkler konusu I. Dünya Savaşı'ndan sonra çözümlenememiş, Kurtuluş Savaşı sırasında da devam etmiştir. 1921'de İngilizlerin Ankara hükümetiyle temasa geçerek İngiliz esirlerin bir iyi niyet gösterisi olarak serbest bırakılmasını, karşılığında da Malta'daki Türk esirlerin serbest bırakılacağını belirtmesi,¹⁵ bu konudaki önemli örneklerden biridir. Üstelik esir Türkler konusu Kurtuluş Savaşı'ndan

¹⁴ Cemil Kutlu, "I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Esirleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 43, s. 319-328.

¹⁵ Rahmi Doğanay, "Kurtuluş Savaşı'nın Diplomatik Bir Cephesi: İnebolu", **Atatürk Yolu**, Mayıs 1998, S 21, s.59.

sonra dahi Ankara Hükümeti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gündemde yer almaya devam etmiştir.

Osmanlı Ordusunda savaşırken esir alınan Osmanlı askerlerinin ve Osmanlı tebaası olan sivil esirlerin, Ankara hükümeti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti tarafından korunması ve savunulması, Millî Mücadele dönemi ve sonrasında önemli bir özelliği olmuştur. Üstelik bu esirlerin, esir buldukları bölgelerdeki durumu ve özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da yerel halkla ilişki ve iletişimde, zaman zaman "birlik, dayanışma, yardımlaşma" örnekleri de görülmüştür.¹⁶ Bu durum -anakronik bir yorum yapma hatasına düşmeden- erken dönem bir diasporik dayanışma örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dayanışma, Millî Mücadele dönemi ve sonrasında sıklıkla vurgulanan ve günümüzde de önemli bir dış politik vizyona tekabül eden Türkiye'nin Türk Dünyasına destek olma politikalarının da tarihsel perspektiften yeniden yorumlanmasına fırsat sağlamaktadır. Esir Türkler konusu, ulusal (Türkiye ile Rusya'da bulunan harp esirleri ile ilgili 22 Şubat 1926 tarihli ve 750 numaralı Kanun) ve uluslararası hukukun da [Mondros Ateşkes Antlaşması (1918), Türkiye ve Rusya arasında Esir Mübadelesi Sözleşmesi (28 Mart 1921)] konusu haline gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih, hukuk ve diplomasi perspektifinden dış politikasını etkilemiştir.

(ii) Uluslararası Ortamın Yakından Takip Edilmesi

Hatay'ın anavatanına katılma sürecinde, uluslararası ortam yakından takip edilmiş, uluslararası ilişkilere özel önem gösterilmiştir. Özellikle iki dünya savaşı arası dönemin ortaya çıkardığı uluslararası dengeler gözetilerek, Hatay'ın anavatanına katılması için atılacak adımlar ve yapılacak hamleler incelikle düşünülmüş; uygun koşulların oluşması ve doğru zamanın gelmesi sabırla beklenmiştir. Bu süreçte, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yaklaşan savaş tehlikesinin ortaya koyduğu siyasal gerginlik, uluslararası dengeler ve Hatay meselesinin

¹⁶ Betül Aslan, "Türk Dünyası'nda Büyük Bir Dayanışma Örneği: I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Azerbaycan Türklerinin Türk Harp Esirlerine Yardımları", *Atatürk Dergisi*, C 3, S 4, 2003, s. 53-62.

özellikle Fransa'nın dış politikasındaki öneminin azalması, Hatay'ın anavatan katılması için yapılacak hamleler için uygun bir uluslararası ortamın oluşmasını sağlamıştır.

(iii) Uluslararası Hukuka Saygı, Diplomasiye Özen Gösterilmesi

Hatay'ın anavatandan ayrılmasından anavatana tekrar bağlanmasına kadar ki süreçte, Türkiye uluslararası hukuka uygun davranmış; yükümlülüklerine uymuş; taleplerini de uluslararası hukuk doğrultusunda gündeme getirmiştir. Genel olarak Lozan Anlaşması ile sınırlarımız dışında kalan Türk toplumları ile ilişkilerde, özel olarak ise 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile anavatandan ayrılan Hatay halkı ile ilişkilerde başta bu iki uluslararası anlaşma olmak üzere, uluslararası hukuk ihlal edilmemiştir.

Bu süreçte, Suriye üzerindeki Fransız manda yönetimi Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından 23 Eylül 1923'de onaylanmış; bu idarenin kaldırılarak Suriye'ye bağımsızlık verilmesi ise 9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ile Suriye arasındaki antlaşma ile karara bağlanmıştır. Uluslararası hukuka uygun bu gelişme ve anlaşmaların ardından, Türkiye Hatay konusunu Fransa ile müzakere etmeye başlamıştır. Nitekim Fransa, Suriye üzerindeki haklarını yeni Suriye Hükümeti'ne devrederken İskenderun Sancağı üzerindeki hak ve yükümlülüklerini de Suriye'ye devretmiş oluyordu. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Başkanlığında bir heyet, Eylül 1936'da Cenevre'ye giderek, Milletler Cemiyeti'nin 2 Ekim 1936 tarihli toplantısında bu değişikliğe ilgisiz kalınmayacağını, bu değişikliğin Türkiye'nin kesin çıkarları ile ilgisi bulunduğunu ve Türkiye'nin bu meseleyi Fransa ile diplomatik yollardan çözmek istediğini bildirmiştir.¹⁷ Bu doğrultuda, Türkiye 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa Hükümeti'ne bir mektup vererek, Suriye ile Lübnan'a bağımsızlık verme kararının İskenderun'a da tanınması istenmiştir.¹⁸ Görüşmelerin olumlu bir sonuç vermemesi ve Fransa'nın

¹⁷ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, Goloğlu Yay., 1974, s.198.

¹⁸ Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, 2002, s.334.

meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürme teklifi üzerine 8 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir rapor sunulurken, Hatay konusundaki anlaşmazlığın giderilmesi ve canları ve malları tehlikede olan Hatay halkının güvenliğinin sağlanması istenmiştir. Hatay Sancak Meselesi, 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşülmüştür. Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde başlayan Hatay meselesine ilişkin görüşmelere diplomasiye uygun bir şekilde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında nitelikli bir heyet göndermiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, ayrıca 21-22 Aralık 1936 tarihlerinde Paris'e giderek Fransız Hükümeti ile konuya ilişkin temaslarda bulunmuştur.

Milletler Cemiyeti Meclisi 20 Ocak 1937 tarihinde tekrar toplanmış ve bu süreçte İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in dostane teşebbüsü ile Türkiye ve Fransa 26 Ocak 1937'de Sancak Meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılabilmiş, anlaşmaya varılan konularda Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından onaylanmıştır. Bu bağlamda, Sancak'ın Suriye ile ilişkileri Sancak'ın lehine düzenlenmiş, ayrı bir yasal statüsünün olması, zorunlu askerlik olmaması, Türkçe'nin resmi dil olması, Sancak'ın ülke bütünlüğünün Türkiye ve Fransa tarafından teminat altına alınması gibi birçok kazanım, hukuk ve diplomasi yolu ile elde edilmiştir. Bu diplomatik kazanımların bazılarının uygulamaya girmesinde yaşanan aksaklıklara rağmen, Türkiye uluslararası hukuk ve diplomasi konularındaki kararlılığından vazgeçmemiştir. Bu hak ve statüler doğrultusunda kurulan Sancak Meclisi, 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmişti. Türkiye, bu süreçte bağımsız Hatay devleti ile diplomatik ilişkilerine özen göstermiş, Hatay'la ilişkileri için bir temsilci atamış ve Atatürk 4 Eylül 1938'de Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen'i bir telgraf ile tebrik etmiştir. Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasından sonra Türkiye-Fransa ilişkileri gelişmiş; iki ülke arasında 23 Haziran 1939'da Ankara'da Hatay Devleti'nin sınırları ve Hatay vatandaşlarının statüsü belirlenmiş; 12 Mayıs 1939 tarihinde karşılıklı yardım bildirisi imzalanmıştır. Nihayet, 23 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır.

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere, Türkiye Hatay meselesinde uluslararası hukuka saygı gösterme, anlaşmaları ihlal etmeme, talep ve itirazlarını buna uygun bir şekilde dile getirme ve diplomasiye özel önem verme konularında son derece başarılı bir süreç yönetmiştir. Bu sayede, savaşmadan kaybedilen Hatay savaşmadan geri alınabilmiştir.

(iv) Kamuoyuna Önem Verilmesi

Türkiye, Hatay'ın anavatana katılması sürecinde kamuoyuna önem ve değer vermiş, kamuoyu desteğini ciddiye almış, gerekli zamanlarda gerekli bilgilendirmeleri yaparak ve basına demeç vererek kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmiştir.¹⁹ Bu kapsamda, Hatay meselesi ulusal basın aracılığıyla ulusal kamuoyunun gündeminde sürekli yer almıştır. Özellikle Yunus Nadi'nin Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazılarında Hatay meselesini canlı tutması ve Atatürk'ün *Kurun* (Vakit) gazetesinde beş gün üst üste Asım Us müstear (takma) adıyla yazılar yazması bu duruma bir örnektir.

Ayrıca zaman zaman devlet yöneticilerinin üzerinde bir baskı unsuru da olacak şekilde toplantı, gösteri, protestolar düzenlenmiş, gazetelerde köşe yazıları yayınlanmıştır. 2 Aralık tarihinde İstanbul'da düzenlenen bir protesto gösterisinde, Hatay seçim yönetmeliğinin Türklerin aleyhine olmasının Milletler Cemiyeti nezdinde protesto edilmiştir.

Türkiye'de Hatay meselesiyle ilgili güçlü bir kamuoyu oluşmuş, devletin en üst biriminden en alt birimine kadar herkes ve tüm basın Hatay'la yakından ilgilenmiş, bu durum halk nezdinde de karşılık bulmuştur. "Zira söz konusu dönemde Hatay meselesi Türk kamuoyuna o kadar mal olacaktır ki; İstanbul, Kadıköy-Kızıltoprak'ta oturan Osman Şevki ve Fuad Receb isimli kişiler satın aldıkları Ebuislâh isimli

¹⁹ Esin Tüylü Turan, "Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Mart 2017, S 2, No. 1, s.284-312.

geminin adını Hatay olarak değiştirmek isteyecekler, onların bu istekleri İktisat Vekili Celal Bayar ve Başvekil İsmet İnönü tarafından uygun bulunarak kabul edilecektir.”²⁰

(v) Ayrıştırmaya Karşı Birlik Fikri

Özellikle Fransa'nın bölgede yaşayan Alevilere karşı izlediği ayrıştırıcı politikaya rağmen, Türkiye Hatay meselesinde birlik vurgusu yapmıştır.

Fransa, Türkiye'nin Hatay'daki toplumsal desteğini zayıflatmak için Hatay'daki Türklerin bir araya gelmelerini önleme çalışıyor, bu amaçla da etnik ve dini/mezhеспel grupları kışkırtıyordu. Özellikle Lazkiye'deki Alevilere, Türk ve Müslüman olmadıkları için Türklerin kendilerine kötü davranacakları yönünde propaganda yapıyordu. Turan bu dönemi şöyle anlatmaktadır:²¹

Tayfur Sökmen, Fransa'nın faaliyetlerini Atatürk'e aktarmış ve Atatürk de kendisini Kilisli tarihçi Necip Asım Bey'e göndermiştir. Necip Asım, "Hasan Sabbah'ın ırkıdan gelen Alevilerin tamamen Türk olduklarını, ancak doğuya gidenlerin Kürtleştiklerini ve güneye gidenlerin de Araplaştıklarını, Lazkiye'den ötede bir tek Alevi olmadığını" ifade etmiştir. Daha sonra Atatürk de, Alevilerin Arap olmadıklarını, kendilerinin Eti Türklerinden olduklarını vurgulamıştır. Tayfur Sökmen ve Hatay Egemenlik Cemiyeti, Aleviler arasında karşı propaganda yaparak, kendilerinin Eti Türkü oldukları söylemiyle, Fransız propagandasını önlemeye çalışmışlardır. Ulus gazetesinin 10 Mart tarihli sayısında, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Adana'da yaptığı konuşmaya değinilmiştir. Şükrü Kaya, konuşmasında Alevilerin öz Türk olduklarını ifade etmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı okunun anlamını açıklayarak, bu tür ayrımlara karşı olduklarını belirtmiştir. Fransa'nın bölgede yaşayan Alevilere karşı izlediği ayrıştırıcı politikası, Atatürk'ün politik ve tarihsel manevralarıyla bastırılmıştır.

²⁰ Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **bilig**, Yaz 2009, S 50, s.97-118.

²¹ Esin Tüylü Turan, **a.g.e.**, s.298.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay'ın anavatana katılma sürecinde izlediği çok yönlü politika, başarıya ulaşmış ve Hatay 1939 yılında savaşmadan geri alınabilmiştir. Bu dönem uygulanan dış politika, her boyutuyla değerli ve önemli bir referans noktası olarak, Türk Dış Politikasına ışık tutabilecek kapsama sahiptir.

Özellikle, dönemselsel açıdan günümüz diaspora çalışmalarında sıkça tartışılan dış politika ve devletlerin diaspora politikaları bağlamında, 1921-1938 arası dönem Türkiye'nin diaspora politikalarına temel teşkil edebilecek tarihsel arka zemine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren dile getirmeye başladığı Türk Diasporası olgusuna ilişkin politik çabaların, bu önemli dönem göz ardı edilerek başarıya ulaşması mümkün değildir.

Nitekim, Türkiye'nin Hatay sorununa ilişkin izlediği politikalar 5 temel başlıkta günümüz diaspora politikaları için özel önem arz etmektedir:

- (i) Dış Türkler konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin -resmi olarak kuruluşundan önce bile- her zaman gündeminde yer almıştır. Hatay sorunu da, bu gündemin en önemli ve en başarılı maddesidir.
- (ii) Türkiye, başta Hatay sorunu olmak üzere, dış Türklere olan ilgisinde uluslararası ortamı yakından takip etmiş, uluslararası dengeleri gözetmiş, doğru zamanda doğru adımı atmıştır.
- (iii) Türkiye, uluslararası hukuka her zaman saygı göstermiş, ulusal çıkarlarına uygun olmasa dahi uluslararası hukuka meydan okumamış, talep ve itirazlarını hukuka saygılı bir biçimde hukuk içerisinde dile getirmiştir. Bu süreçte, diplomasi Türkiye Cumhuriyeti'nin elindeki en güçlü araçlardan biri olmuştur.
- (iv) Türkiye, dış Türklere ilişkin girişimlerinde kamuoyuna önem vererek, doğru bilgilerin doğru kanallardan aktarılmasını sağlamış; toplumu gelişmelerden haberdar etmiş ve toplumsal desteği önemsemıştır.

- (v) Türkiye, dış Türklerin anavatanla ilişkileri konusunda kapsayıcı ve kucaklayıcı bir tutum benimsemiştir. Bu bağlamda, toplumsal yapıların anavatanla bağlarının zayıflamasına izin vermemiş, ayırtırmaya karşı birlik fikrini savunmuştur.

Çalışmamızda tartışılan ve yukarıda özetlenen başlıkların, Türkiye'nin diaspora politikalarında dikkate alınması; genel olarak Türk Dış Politikasının, özel olarak ise Türkiye'nin Diaspora Politikasının bu bağlamda yeniden düşünülmesi, kurgulanması, değerlendirilmesi, Türkiye'ye dış politikada itibar ve başarı kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- Pehlivanlı, Hamit, Sarınoy, Yusuf ve Yıldırım, Hüsâmettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, ASAM Yay., Ankara, 2001.
- Bauman, Martin, "Exile", **Diasporas: Concepts, Intersections, Identities**, (Ed.K.Knott ve S.McLoughin), Zed Books, Londra, 2010, s. 20-21.
- Dufoix, Stephane, **Diasporalar**, İstanbul, Hrant Dink Vakfı Yay., 2011.
- Reis, Michele, "Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora", **International Migration**, Volume 42, Issue 2, June 2004, s. 41-56.
- Cohen, Robin, **Global diasporas: an introduction**, New York, Routledge Press, 2008.
- Kutlu, Cemil, "I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Esirleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 43, s. 319-328.
- Doğanay, Rahmi, "Kurtuluş Savaşı'nın Diplomatik Bir Cephesi: İnebolu", **Atatürk Yolu**, Mayıs 1998, S 21, s.59.
- Aslan, Betül, "Türk Dünyası'nda Büyük Bir Dayanışma Örneği: I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Azerbaycan Türklerinin Türk Harp Esirlerine Yardımları", **Atatürk Dergisi**, C 3, S 4, 2003, s. 53-62.
- Goloğlu, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, Goloğlu Yay., 1974.

- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatana Katılması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, 2002, s.334.
- Turan, Esin Tüylü, “Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay’ın Anavatana Bağlanması”, **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Mart 2017, S 2, No. 1, s.284-312.
- Karakoç, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig**, Yaz 2009, S 50, s.97-118.

ERMENİSTAN’DA “KİLİKYA ERMENİSTANI” ALGISI VE ERMENİCE KAYNAKLARDA “KÜÇÜK ERMENİSTAN” DEVLETİ KURMA DÜŞÜNÇESİ ÜZERİNE

Gaffar Çakmaklı MEHDİYEV*

ÖZET

Çukurova ve Hatayı içine alan bölgede bir Ermeni Devleti kurma düşüncesi XX. yüzyılda ortaya çıkan bir düşüncedir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1877-78) ardından iki devlet arasında Ayastefanos Antlaşması'nın (1878) imzalanmasıyla Rusya Akdeniz'e inebileceği koridoru elde ederken, diğer büyük devletler telaşa kapılmış ve antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi için Berlin Konferansı'nın (1878) toplanmasını sağlamışlardır. Hatay ve diğer arazilerde Ermenileri kendi yanına almak için Fransa çok uğraşmıştır. Fransa, Türkiye sınırları içerisinde, özellikle de kendine hâkimiyet alanları kurmak istediği yerlerde bağımsız bir Ermenistan fikrini benimsemese de bölgede Ermenileri kıskırtarak amacına ulaşmak istemiştir. Ermeniler üzerinden zengin Hatay topraklarına sahip olmak istemişlerdir. *Kilikya Ermenistan*'ı (Küçük Ermenistan) ile ilgili Ermeni tezi şöyledir: *Küçük Ermenistan* denilen arazi Ermeni Devleti kendi egemenliğini kaybettikten sonra Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde olmuş, daha sonra Türklerin kontrolüne geçmiş, 1923 yılından bugüne kadar ise Türkiye'nin işgali altındadır. Ermenistan Ansiklopedisindeki “Küçük Ermenistan”ın tanımlamasında ise deniliyor ki, bu bölgenin bütün Ermeni nüfusu 1915 yılında Tehcir Kanunu ile buradan göç ettirilmiştir... Ermeni toplumunda, siyasi düşünce ve literatüründe genel olarak “Üç Ermenistan”dan bahsedilmektedir: a) *Doğu Ermenistan (Kafkasya Ermenistan'ı-*

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü, gafar56@gmail.com

Nahçıvan ve Karabağ da dahil), b) Batı Ermenistan (Osmanlı İmparatorluğu'nun Van, Erzurum, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır, Kars, Sivas, Trabzon vilayetleri),c) Kilikya Ermenistan'ı (Çukurova, Kozan vb.) “Büyük Ermenistan” siyasi projesinin arkasında Çarlık Rusya’sı bulunurken, “Küçük Ermenistan” planının arkasında Fransa bulunmaktadır. Bu düşünce zaman içerisinde Ermeni toplumunun beynine doldurulmuş ve bu hâlin gerçekleşmesine inandırılmıştır. Bu projenin mimarları olan yabancı güçler Ermenileri Osmanlı Devletine karşı kullanmak için faaliyete geçmişler. Ermenice olan belgelerde “Küçük Ermenistan” devleti kurma düşüncesinin Fransa’ya ait olduğu açık görülmektedir. I. Dünya savaşına gelindiğinde Fransa’nın Ermeni gönüllülerden ibaret askeri birlikler şeklinde Osmanlı Devletine karşı Ermenileri seferber etmesi ve daha sonraki tarihlerde bir Ermeni lejyonunu kurarak tehdit oluşturması görülmektedir. Avusturyalı Yahudi Frans Verfel’e ait “Musa Dağında Kırk Gün” romanında denildiği gibi 1915 Hatay Ermeni olaylarının arkasında da Fransa’nın olduğu aşikârdır. Ama Ermenilerin bu bölgede devlet kurabilmemesinin sorumlusu olarak Fransa’nın görülmesi ve sık sık suçlanması da bir gerçektir. Örneğin, “İpatek de-facto” gazetesi böyle bir tespitte bulunmuştur ki, “...Kilikya Ermenilerine en büyük ihaneti Fransızlar yapmışlar, onlar Ermenileri isyanlara ve savaşa teşvik etmiş ve onlara hiçbir şey vermemişler. Lozan’da vaat edilen “*ocak*” bile verilmemiştir. Fransızların bölgeden çekilmesi ile Ermenilerin yapacağı başka bir seçenek kalmamıştır. Bu tarihi meskenlerini terk etmek zorunluluğu ...” Ermenice kaynaklar, belge, gazete, dergi ve yazışmalar ışığında bu konular araştırma alanımıza dahil edilecektir. Sunumumuzda ilk kez olarak Ermenice kaynaklardan derlediğimiz belgeleri ortaya koymakla Türkiye’nin 1915-1923 yılları arasında Çukurova ve Hatay bölgelerinde verdiği mücadelenin boyutlarını ortaya koyacak ve Ermenilerin kendi yazdıklarından faydalanacağız. Belli olacaktır ki, Rusya Doğu Anadolu’da “Ermenisiz bir Ermenistan” kurmak düşüncesindedir, amaç onu Fransa’nın Çukurova’da kuracağı “Küçük Ermenistan”la birleştirmektir. Bu güçler öyle bir temel atmışlar ki, Ermeniler bu düşünce-

den bugün bile vazgeçmiş değiller. Bu topraklarda gözü olan devletlerin günümüzdeki hedeflerinin neler olduğunu ve siyasi sonuçların nelerden ibaret olduğunu da ortaya koymağa çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Çukurova "Büyük Ermenistan", Kilikya, Osmanlı Devleti, Musa Dağı, Frans Verfel.

THE IDEA OF ESTABLISHING “LITTLE ARMENIAN” STATE OR “CILICIAN ARMENIA” IN ARMENIAN SOURCES

ABSTRACT

The idea of establishing an Armenian state in Chukurova and Hatay regions arose in the 20th century. France made more efforts to draw attention of Armenians living in Hatay and other regions to its side. The main objective of France was to provoke Armenians within the borders of Turkey, especially in the areas where it was plotting to establish its dominance and that an idea of establishing an independent Armenia in those areas was of no interest to it at all. Armenians thesis on “Cilician Armenia” (Little Armenia) says: “an area called “Little Armenia” was inside the borders of the Byzantine Empire after the Armenian state lost its sovereignty, and then come under the control of Turks and starting from 1923 up till now, it is under the occupation of Turkey.” The Armenian Encyclopedia writes that the Armenian population of “Little Armenia” was expelled in 1915 based on the Law of Relocation. The Armenian community, political thought and literature believe that Armenia was formed of three parts:

- a. Western Armenia (Caucasus Armenia), including Nakhchivan and Karabakh
- b. Eastern Armenia (Van, Erzurum, Elazig, Bitlis, Diyarbakir, Kars, Sivas and Trabzon provinces of the Ottoman Empire)
- c. Cilician Armenia (Chukurova, Kozan, etc.),

Tsarist Russia and France were behind the “Great Armenia” and the “Little Armenia” political projects respectively. This idea was embedded into the mind of the Armenian society and they are believed that this dream will happen someday. The idea of establishing the “Little Armenian” state belongs to France, according to the Armenian documents. During the World War I, France created military units consisting of Armenian volunteers, which then was formed as an Armenian legion with aim of fighting the Ottoman state. It is obvious

that France was behind the 1915 Hatay events too, which is also mentioned in the novel "Forty Days on Moses Mountain" by Austrian writer of Jewish origin Franz Werfel. In the light of Armenian sources, documents, newspapers, magazines and correspondences, these issues will be included in our research area.

Keywords: Hatay, Çukurova "Büyük Ermenistan", Kilikya, Osmanlı Devleti, Musa Dağı, Frans Verfel.

“Küçük Ermenistan” Devleti Kurma Düşüncesi Üzerine

Ermenilerin uzun yıllar boyunca ortaya attıkları ve halen sürdürdükleri “Büyük Ermenistan” siyasi projesinin arkasında Çarlık Rusya’sı bulunurken, “Küçük Ermenistan” planının arkasında Fransa bulunmaktadır. Çukurova ve Hatayı içine alan bölgede bir Ermeni Devleti kurma düşüncesi XX. yüzyılda ortaya çıkan bir düşünce olsa da onun tarihe uzanan bir geçmişi de olmuştur. Ermenistan’da yayınlanan “Ermenistan tarihi” adlı kitapta şöyle yazılıyor: “Büyük Ermenistan (Mets Hayk) Ermeni yüksek platosunun büyük bir bölümünü oluşturarak, doğuda platonun dışında bulunan Paytkaran bölgesini de kapsamaktaydı. Küçük Ermenistan (Pokr Hayk) Fırat’ın batısında kalan alanları kapsıyordu. 3 asırlık bir Ermeni hükümdarlığına ise Kilikya (Cilicia) bölgesi ev sahipliği etmişti. Tüm bunları dikkate alarak Karadeniz, Hazar Denizi ve Akdeniz’in arasında kalan alanı “Tarihi Ermenistan” olarak adlandırıyoruz”¹. Daha sonra okuyoruz: “Kilikya, Akdeniz’in kuzeydoğu kıyılarında bulunun bir hükümdarlıktı. Sınırları kuzeyde Kilikya Torosları, doğuda ise Amanos dağları ile sonlanıyordu. Kilikya’nın kuzeydoğudaki komşusu Kommagene idi. Ermeniler bu bölgede çok uzun dönemler yaşamalarına rağmen, Ermeni hükümdarlığı Kilikya’da, ancak Ortaçağ’da, XI-XIV. yüzyıllarda bir krallık haline gelebildi. Bu dönemlerden sonra bile Kilikya Ermeni dünyasının, önemli bir parçası oldu. Hatta Ermenilere yapılan Soykırımdan, kurtulabilen Ermeniler diğer Hristiyanlar ile birlikte 4 Ağustos 1920’de burada cumhuriyet ilan ettiler”². Görüldüğü gibi Ermeniler bu arazilerin tarihsel olarak geçmişte de onlara aitliğini ispatlamak için faaliyetler içindeler. Ermenilerce “Batı Ermenistan” adlandırılan mekan aslında neresidir? Çağdaş Ermenistan siyasi fikrinde derhal buna cevap bulursunuz: *Osmanlı İmparatorluğu’nun Van, Erzurum, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır, Kars, Sivas, Trabzon vilayetleri*. “Altı Ermeni vıla-

¹ Artak Movsisyan, **Ermenistan Tarihi**, Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları Yerevan, 2017, s. 6.

² **A.g.e.**, s.7.

yetleri" ifadesi ilk kez siyasi terim olarak 1878 yılında Berlin Kongresinde seslendirilmiştir. Daha sonra *Batı Ermenistan* kavramı Ermeni milliyetçi akımları tarafından *Büyük Ermenistan*'ın bir parçası gibi öne sürülmüş ve Ermeni toplumunda, siyasi literatüründe genel olarak *üç Ermenistan*'dan bahsedilmiştir:

- a. Doğu Ermenistan (Kafkasya Ermenistan'ı- Nahçıvan ve Karabağ da dahil),
- b. Batı Ermenistan (adı geçen 6 vilayet) ,
- c. Kilikya Ermenistan'ı (Çukurova, Kozan vb.)

Bu araziler *Büyük Ermenistan* denilen hayali devletin sınırlarını belirliyor ve hayal edilen bu devletin bir gün mutlaka kurulacağına inanıyorlar. Onlar kendilerini uzun zamandır buna inandırmışlar. Ermeni ideolojisinde bu düşünce yüz yıldan fazladır ki, kendisine yer bulmuştur. XX yüzyılın ilk yıllarından Ermeni siyasi ve toplumsal fikrinde bu devletin kurulacağına inananlar da vardı, inanmayanlar da. Bu fikri saçma bir düşünce adlandıranlar da olmuştu. Sovyetlerin önemli devlet adamlarından olan Ermeni kökenli Anastas Mikoyan *Büyük Ermenistan* fikrini ortaya atanları en büyük suçlu adlandırmakta haklı mıydı? 1919 yılın Aralık ayında RK(b)P'nin Kafkas Diyar Kurulu üyesi, olan Anastas Mikoyan'ın Vladimir Lenin'e göndermiş olduğu *Kafkasya Meselesi Hakkında Rapor*'unda yazıyordu:

"...Ermeni şovenistleri emperyalist müttefiklerine ve devrim karşıtı General Denikin'e güvenerek, Karadeniz'den Akdeniz'e olan mesafeyi kapsayan yedi vilayetin dahil olduğu *Büyük Ermenistan*'ın kurulması gibi artık suç düşünceye çevrilmiş hülyaya umut besliyorlar. Bu bölgede Ermenilerin olmaması ve sadece Müslüman nüfusun yaşaması da onları rahatsız etmiyor.

"Büyük Ermenistan" düşüncesi nüfusun büyük çoğunluğunun iradesine güvenilmeden yapılacak, çünkü o emperyalist silahının gücüyle bölgeye getirilecek, Ermenistan'ın *suç örgütlerinden*, Müslümanlardan temizlenmesi yoluyla, enkaz ve masum *yabancıların* (Müslüman-Türk ahali kastediliyor-G.M.) cesetleri üzerinde kanla yerleşilecek.

Böyle bir cehennemin ve şiddet dehşetinin oluşturma programı Ermenilerin şahsında en iyi, becerikli, sadık ajanlar bulmayı uman ve onlar aracılığıyla Türkiye'yi soymak, sömürgeye, müttefiklerin mali kapitalinin yönlendirme alanına çevirmek isteyen müttefik emperyalizm tarafından başarıyla destekleniyor..."³

"Kilikya Ermenistan"ı (Küçük Ermenistan) ile ilgili Ermeni tezi böyledir: *Küçük Ermenistan* denilen arazi Ermeni Devleti kendi egemenliğini kaybettikten sonra Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde olmuş, daha sonra Türklerin kontrolüne geçmiş, 1923 yılından bugüne kadar ise Türkiye'nin işgali altındadır. Ermenistan Ansiklopedisindeki "Küçük Ermenistan"ın tanımlamasında ise deniliyor ki, bu bölgenin bütün Ermeni nüfusu 1915 yılında Tehcir Kanunu ile buradan göç ettirilmiştir... Bu düşünce zaman içerisinde Ermeni toplumunun beynine doldurulmuş ve ne zamansa bu hayalin gerçekleşmesine inandırılmıştır. Bu projenin mimarları olan yabancı güçler Ermenileri Osmanlı Devletine karşı kullanmak için faaliyete geçmişler. Ermenice olan belgelerde "Küçük Ermenistan" devleti kurma düşüncesinin Fransa'ya ait olduğu açık görülmektedir. I. Dünya savaşına gelindiğinde Fransa'nın Ermeni gönüllülerden ibaret askeri birlikler şeklinde Osmanlı Devletine karşı Ermenileri seferber etmesi ve daha sonraki tarihlerde bir Ermeni lejyonunu kurarak tehdit oluşturması görülmektedir.

Ermenilerin tarihi açıdan bile bu topraklara iddiaları hangi derecede esastır? Bir kere bunu anlamak lazım ki, bura hiçbir tarihte bağımsız Ermeni devleti mevcut olmamıştır. M.Ö. II. bin yılında "Kizzuwatna" olarak adlandırılan Kilikya bölgesi, Kilikya ismini M.Ö. I. bin yılında almıştır. Günümüzde ise Çukurova Bölgesi olarak isimlendirilmektedir.⁴ Kilikya'nın bilinen ilk sakinleri Hititlerdir. Hititleri ise Fenikeliler izlemiştir, daha sonra bölgeye sırayla Asurlular, Persler ve

³ ՀԻՐԱՆՈՒԾ ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Անաստաս Միկոյանի կյանքի մույթ էջերից. Փաստեր, www.lragir.am. 03 Մայիսի 2014.

⁴ Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 15, S 3, Adana 2006, s.18.

Makedonyalılar bu alana hâkim olmuşlardır. Makedonya İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Kilikya Selekosların hissesine düşmüştü. Selekosların Roma İmparatorluğuna, daha sonra da Bizans İmparatorluğuna geçen Kilikya, 7. yüzyılın ilk yarısında (635) Arapların hâkimiyetine girmişti. Ancak Müslümanların bölgeye tam manada yerleşmesi 700'lü yıllardan sonra olmuştur.

1198 yılında Doğu Akdeniz bölgesinde kurulmuş olan krallığın bile "Küçük Ermenistan" olarak adlandırılması doğru değildir. Başkenti Adana, daha sonra Sis (Kozan) olan Bizans'a bağlı Kilikya krallığının da tamamen Ermenilere ait olması da uydurmadır. Burada yaşayan Hıristiyan ahalinin bir hissesi Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlıdır, diğer bir hissesi ise başka dini merkezlere bağlıdır. Varlığına 1375 yılında Memluklar son verirken de onların muhatabı burada olan krallık değil, hâkim devlet olmuştur. Hâkim devletse Bizans'tır. Bundan önce ise malum arazilerde Bizans Devleti'nin etkisi oldukça yüksektir. Bizans Devleti de Ermenileri tehlikeli sınırlarda tampon olarak kullanmıştır. Bizans tarafından Kilikya Vasal (bağımlı) Ermeni Baronluğu (beylerbeyliği) kurulmadan önce Filaretos, Kogh Vasil gibi derebeyliklerini kendi çıkarları için kullanacağını düşünerek yurt edinmelerine izin vermişti ve bu Ermeni liderlerini, devletin emrinde Bizans subayı ve yöneticisi olarak görevlendirmişti. Ne Doğu Anadolu Bölgesi'nde ne de Kilikya'da hiçbir zaman tam bağımsız bir Ermeni devleti kurulamamıştır.⁵

1199 yılında Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah daha önce Türk topraklarına saldıran bu ilk Ermeni kralına karşı intikam seferi açarak Kilikya'yı baştanbaşa geçip Adana'ya kadar fethetmiş ve bu araziler Selçuklu Devleti'ne tabi edilmiştir. Zaman zaman Safevi, Selçuklular ve Osmanlı hakimiyetleri altında bulunan bölgede farklı halklar, kavimler, tayfalar yaşamışlar ve hiç zaman Ermeni ahali çoğunluk teşkil etmemiştir. Çoğunlukta olmasalar bile yine başka devletlerin

⁵ İlyas Gökhan, "Kilikya Ermeni Prensligi'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", **Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu**, Kahramanmaraş, 2002, s. 68.

elinde maşa olarak kullanılmaya açık olmuşlar ve en son Fransa'nın dedikleri ile hareket etmeye başlamışlardır.

XIX. yüzyılda artık baş aktör olarak Fransa burada idi. Fransa, 1852-1853 yıllarında Fransız Bilim Akademisi elamanları aracılığıyla Sis, Haçın, Anavarza, Misis Ermenilerinin kültür ve arkeolojisini inceleyip bölgedeki etnik nüfus üzerinde çarpıcı yayınlarda bulunarak "Kilikya Ermenistan"ı imajını canlandırmaya çalışmıştır. Bu proje; Osmanlı Devleti ile ilgili olarak Fransa Dışişlerine 1581'de gönderilen raporda: "Eğer doğudan İran, batıdan İspanya ve Avusturya, içeriden de azınlıklar birlikte harekete geçtikleri takdirde..." bu devletin kısa sürede yok olacağına belirtilmesi düşüncesinden hareketle, Fransa'nın iktisadi çıkarları üzerine bina edilmişti.⁶

Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1877-78) ardından iki devlet arasında Ayastefanos Antlaşması'nın (1878) imzalanmasıyla Rusya Akdeniz'e inebileceği koridoru elde ederken, diğer büyük devletler telaşa kapılmış ve antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi için Berlin Konferansı'nın (1878) toplanmasını sağlamışlardır. Hatay ve diğer arazilerde Ermenileri kendi yanına almak için Fransa çok uğraşmıştır. Fransa, Türkiye sınırları içerisinde, özellikle de kendine hâkimiyet alanları kurmak istediği yerlerde bağımsız bir Ermenistan fikrini benimsemese de, bölgede Ermenileri kışkırtarak amacına ulaşmak istemiştir. Ermeniler üzerinden zengin topraklara sahip olmak istemişlerdir. Hem I. Dünya Savaşı yıllarında, hem de ondan sonraki yıllarda Fransa'nın tahriki ile burada yoğun Ermeni siyasi ve askeri faaliyetleri olmuştur. Ermeniler, bazı cemiyetler kuruyor ve bu cemiyetler vasıtası ile faaliyete geçiyorlardı. Sık sık gösteriler düzenliyorlar ve her fırsattan yararlanarak, hülyasını güttükleri Ermenistan krallığının bayrağını çekiyorlardı. Ermeniler bu fırsattan azami derecede istifade etmek ve Fransızların gözüne girebilmek için Türklere karşı tecavüzlere başlayarak, bir cemiyet olarak da *Ermeni İntikam Alayı*'ni kurmuştu- lar. Ruslarla Fransız-İngiliz çıkarları aynı olduğundan ve aynı görev Ermenilerce üstlendiğinden Ermeni ahali silahlandırılmaya başlandı.

⁶ Yusuf Ziya Bildiriçi, Türkler, Osmanlı Dönemi.

Adana, Maraş ve çevresine bir kontrol sahası oluşturarak Akdeniz'e inmek, buradan Orta Doğu'ya sarmak amacı Fransız, İngiliz ve Rusların bölgeyle yakın ilgilerinde yarışa girmelerine neden olmaktaydı. Onların verdikleri silahlarla Ermeni komitelerinin Anadolu'yu kan gölüne döndüren eylemlerine rağmen, burada Batılıların müdahalesini alamamışlardı, yeni bir ümitle Çukurova'yı hedef edinmişlerdi. Ermeni komiteleri 1905 yılında Paris'te yaptıkları bir kongrede Kilikya'nın istiklali için müdahale yönünde karar bile almışlardı. Ama Ermenilerin bu bölgede devlet kura bilmemesinin sorumlusu olarak Fransa'nın görülmesi ve sık sık suçlanması da bir gerçektir. Örneğin, "İpatek de- fakto" gazetesi böyle bir tespitte bulunmuştur ki, "...Kilikya Ermenilerine en büyük ihaneti Fransızlar yapmışlar, onlar Ermenileri isyanlara ve savaşa teşvik etmiş ve onlara hiçbir şey vermemişler. Lozan'da vaat edilen "ocak" bile verilmemiştir. Fransızların bölgeden çekilmesi ile Ermenilerin yapacağı başka bir seçenek kalmamıştır. Bu tarihi meskenlerini terk etmek zorunluluğu ..."⁷

Fransa'nın Ermenilere " ihanetini" ifade eden daha bir yazıda yazar S. Hakopyan bu tespitte bulunuyor: "Savaşın sonra Fransız birlikleri Kilikya'yı işgal etti. Fransızlar, soykırımdan kurtulan Ermenileri evlerine dönmeye çağırdı. Ancak Fransa'nın maddi çıkarları yine belirleyici oldu ve Fransız diplomatlar uluslararası konferanslarda Türkiye ile ayrı bir anlaşma yaparak kendi çizgilerini tutmaya başladılar. Zaten 1919'da (İngiltere'den gizli) Suriye ve Kilikya ile ilgili Baş Komiser George Pico ve Kemal müzakereleri, Fransa'nın Kilikya'ya döneceği ve Türkiye'nin bölünmezliğini (İngiltere, İtalya ve Yunanistan'ın aksine) garanti edeceği bir taslak anlaşmaya varıldı. Bu Fransa'nın Kilikya Ermenilerine yaptığı ihanet idi⁸. Ermenilere göre bundan önce de Fransa bölge siyasetini oluştururken hiç Ermenileri düşünmemişti.

⁷ "İpatek de- Fakto", 10.09 1916.

⁸ Акопян С. М., Западная Армения в планах империалистических держав в период первой мировой войны, Е, 1986:

9 Mart 1914'te Fransa, Doğu Anadolu'da demiryolu ve yol yapımı imtiyazlarını almak için Türkiye ile bir sözleşme imzaladı. Fransa ve Türkiye, I. Dünya Savaşı'nın ön saflarında yer alsalar da, Fransa aslında Türkiye'ye karşı savaşmadı ve eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinde yer aldıysa, yalnızca bu bölünme kaçınılmazdı ve Fransa payını talep edemedi. Özellikle, 1916'da Fransız nüfuz bölgesinde Sykes-Picot Anlaşması imzalandı. Fransa kendi çıkarlarını düşündü, Ermenileri değil.⁹

1919'da Ermeni-Fransız birlikleri Kilikya'ya dahil olduğunda, Ermenilerin çoğu buraya yerleştirildi. Fransızlar Ermenilerden 70.000'ini Adana köylerine 12.000'ini Dört Yol'a 8.000'ini Haçın'a (Saimbeyli) diğerlerini de Osmaniye, Kars (Kadirli) ve Sise (Kozan) yerleştirdiler. Sömürgelerinden getirdikleri Müslüman askerlere, Türklerin İslamiyet'ten ayrılarak Bolşevik olduklarını ve halifeye karşı isyan ettiklerini devamlı telkin ettiler.

İşgalle birlikte, Fransızların trenlerle taşıyarak Adana'ya yerleştirdiği çok sayıda Ermeni yanında, asırlardır Türk halkıyla birlikte yaşayan yerli Ermeniler ve Süryaniler de, bekledikleri günün geldiği düşüncesiyle işgal güçlerinin desteğinde Türklere karşı harekete geçtiler. Hakaret, zulüm, işkence, ırza tecavüz, yaralama ve öldürme olayları arttı. Mondros Mütarekesi'ni takiben o zamanlar Adana Vilâyeti sınırları içinde yer alan Dört Yol İlçesi, 11 Aralık 1918'de Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızlar, Dört Yol'u işgal ederken 400 Ermeni'den oluşan bir Fransız taburundan faydalandılar. Bu işgal kuvveti erleri, 12 evi basarak eşya ve paralarını gasp etmiş, bir kadını boğazından yaralamış ve Osmanlı jandarmasını kasabadan çıkarmışlardı. Fransızlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye'ye göç ettirilen Ermenileri naklederek yeniden Dört Yol'a yerleştirdiler. Kısa süre içinde Dört Yol'daki Ermeni sayısı 12.000'i geçti. Fransız İşgal Kuvvetleri içindeki Legioner Ermeniler, Dört Yol'a gelenler ve bunların kışkırtmaları ile cesaret ve destek bulan bazı yerli Ermeniler, Dört Yol çevresindeki

⁹ Акопян С. М., Западная Армения в планах империалистических держав в период первой мировой войны, Е, 1986:

köylere baskınlar düzenlediler¹⁰. Küçük Ermenistan'ın merkezi olarak düşünölen Adana'da asayiş kalmamıştı. Dükkân ve ev yağmasıyla doymayan Ermeniler yanlarına aldıkları Ermeni askerlerle tehcir öncesi alacakları olduğu yalanıyla gözlerine kestirdikleri Türkleri, soyuyorlar Fransızların bölge genişletmek suretiyle işgal sahasını yayma siyasetinde başrolü oynuyorlardı.

Türkiye Ermenilerinin lideri olduğunu iddia eden Boğos Nubar Paşa Adana, Maraş, Osmaniye (Cebel-i Bereket), Kozan ve İskenderun Limanı'nı istediklerini her adımda dile getiriyordu. Aynı günlerde, Londra'da yayınlanan Asiatic Review dergisine verdiği demeçte Boghos Nubar: "*Ermeni emellerinin savaştan önce nüfusun çoğunu Ermenilerin teşkil ettiği Türk illerini Erivan Cumhuriyeti'ne ilhak etmek (katmak) olduğunu... Kilikya Bölgesi'nin Türk etkisinden kurtarılarak sükûna kavuşturulduktan sonra Fransız himayesine verilmesiyle gerçekleştirilebileceği*" umudunu dile getiriyordu.¹¹

1910-1922'de aralığında Ermeni dili haftalık gazete "Adana" yayınlandı, onu takiben *Kilikya'nın sesi* Վրիլիկիա, *Kilikya* Հայ ձայն, *Ermeni sesi* Տավրոս, *Boğa* Քաղաքացի, *Vatandaş* Ազատ Տավրոս, *Özgür Boğa* Արարատ, *Ararat* Նոր աշխարհ, *Yeni Dünya* Վրիլիկյան սուրհանդակ, *Kilikyalı haberci* Նոր սերունդ, *Yeni Nesil* ve diğer Ermeni gazeteleri yayınlanmaya başladı ve bütün bu gazetelerde Kilikya'nın Ermenilere aitliği ve Fransa'nın her zaman onların yanında olacakları düşüncesi oluşturulmaya başlandı.

Ermeni heyetinin başkanı Boğos Nubar'ın iddiasına göre ise Fransa, Kilikya Bölgesi'ni Ermenilere vaat etmişti. Bu nedenle, Ermeni gönüllüleri Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'deki çarpışmalarda Fransız komutası altında savaşmışlardı. Ermeni delegasyonu, isteklerini bildirmek üzere, ilk kez 26 Şubat 1919'da Paris Barış Konfe-

¹⁰ B.O.A., B.E.O. Mühimme, No: 340957.; Ayrıca H.T.V.D., S 33, Ankara (Eylül) 1960, Vesika No: 23.; Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, San Matbaası, Ankara 1970, s. 27; K. Çelik, **Adana ...**, s. 54.

¹¹ A. H. Saral, **a. g. e.**, s. 9.; S. R. Sonyel, **a. g. e.**, C I, s. 21.; K. Çelik, **Adana ...**, s. 23.

ransı'na çağrıldı. Osmanlı ordusuna karşı savaşarak kayıplar verdiklerini ileri süren Ermeniler, barış sonrasında Büyük Ermenistan kurmak düşüncesiyle Paris Barış Konferansı'na birbirinden ayrı üç propaganda heyeti gönderdiler. Bunlar: Boğos Nubar Başkanlığı'ndaki Avrupa Millî Delegasyonu, Erivan Hükümeti Cumhurbaşkanı Aharonyan Başkanlığı'ndaki heyet ve Ermeni Patriği Terziyan Başkanlığı'nda din adamlarından oluşan heyetlerdi. Batı basını tarafından da desteklenen Ermeniler; gazeteler, dergiler ve broşürler yoluyla geniş bir propaganda kampanyası açarak, seslerini dünya kamuoyuna duyurdular¹².

Ermenice olan daha bir kaynakta şöyle yazılıyor: “1921’de Londra Konferansında Ermeni heyetinin başkanı Poğos Nubar, Kilikya’nın resmî himayecisi olan Fransa temsilcisine müracaat etti, Ermeni nüfusunu terk edilmemesi ve Kilikya için karma polisle idari özerkliğin kurulması talebinde bulundu. Bu talebe cevaben, F. Berthello, “Fransa, Ermeni azınlığın güvencesini sağlamak için elinden geleni yapmaya kararlı. Fransa, Türkiye ile olan ilişkileri ne olursa olsun, taahhütlerini sürdürecektir” dedi. Aslında, Fransız diplomasisi, Ankara hükümeti ile ayrı bir anlaşma yapmak için yoğun çaba sarf etti ve 9 Mart 1921’de, aralarında siyasi, askeri ve ekonomik işbirliği konusunda bir anlaşma sağlandı. Fransız-Türk anlaşması (aslında Kilikya Ermenilerinin kaderi Kemalislere veren anlaşma), Hristiyan Kilikya nüfusu arasında büyük endişe yarattı. 5 Nisan 1921’de Kilikya’daki Hristiyan topluluk temsilcileri Paris’e bir protesto mesajı gönderdiler. Ancak protestolar Fransızların 1921 Türk-Fransız anlaşmasının imzalanmasıyla sona eren diplomasisine mani olmadı, Kemalistler bu anlaşmayı Ermeni meselesini gelecek tartışmalardan çıkarmak için kullanabildiler.¹³

¹² A. H. Saral, **a. g. e.**, s. 9-11.; S. J. Shaw, **a. g. m.**, 198,199.; S. R. Sonyel, **a.g.e.**, C I, s. 21-23.; Y. Akyüz, **a. g. e.**, s. 126-128.; K. Çelik, **Adana ...**, 22, 23.

¹³ Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և խորհրդային արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում» (1828-1923), էջ 703-704:

Şubat 1922'de İngiliz Başbakan J. Karzón'a Fransa'nın Başbakanı Buangare mektubunda şunları yazdı: "Türk Ermenileri konusuna gelince, Sevres'in koşullarını korumanın zor olduğunu tekrarlıyorum, ama düşünüyorum ki, artık Ermeni meselesinin çözümünün de Ermeni olmayan Kilikya'da aranması da doğru olmaz."¹⁴

SONUÇ

Bu olayların arkasında Fransa'nın olduğu inkar edilemez gerçektir. Dolayısıyla, aslında, Ermenilerin diğer ülkelere göç etmek zorunda kaldığı bir durum ortaya çıkmasında da Fransa suçludur.

Fransa Ermenilere, kendi saflarında yer almaları karşılığında, Anadolu'da kurulması imkansız olan bağımsız bir devlet kurma sözü vermiştir. Ermeniler Fransa'nın yanında yer almış ve bu hayal ile I. Dünya Savaşı'nda Türklere karşı savaşmışlardır. Rusya ve diğer ülkeler safında 250 bin savaşa katılmıştır. Ermeni Ankara Antlaşması ile Anadolu'dan çekilen Fransa Ermenileri kendi kaderleri ile baş başa bırakmıştır. Ermeniler daha sonra yaptıkları hatayı anlamış olsalar bile çoktan iş işten geçmişti. Ermeniler iddia etmekte ki, "sonraki süreçte de Fransa Ermenilere destek vermedi. En sonunda Fransa başbakanı tarafından ilan edildi: Kilikya'da Ermeniler için bir "ocak" olmayacak. Fransız hükümetinin Ermeni meselesi hakkındaki ikiyüzlü politikası Kilikya Ermenistan'ından bile söz etmeyen bir antlaşmanın imzalanmasıyla sona eren 1922-23 Lozan konferansına da yansıtıldı".¹⁵

Ermenilerin sık-sık dile getirdikleri Musa dağında direniş hareketi da 1915 yılında Tehcir sırasında yaşanmış bir olaydır. Fransızlara güvenen Musa dağılılar devletin uyguladığı karar karşı çıkmışlar ve çoğ-

¹⁴ **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, V XV, p. 601, 1870 (İngiliz Dış Politikası Üzerine Belgeler 1919- 1939, V XV, s. 601, C 70).

¹⁵ "Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և խորհրդային արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում", (1828-1923), էջ 703-704:

rafi konumdan yararlanarak burayı terk etmek istememişler. Avusturyalı Yahudi yazar Frans Verfel'e ait "Musa dağında kırk gün"¹⁶ romanında görüldüğü gibi 1915 Hatay Ermeni olaylarının arkasında da Fransa vardır. . Ama bugün Ermenilerin bu bölgede devlet kura bilmemesinin sorunlusu olarak Fransa'nın görülmesi ve sık-sık suçlanması da bir gerçektir. Örneğin, "İpatek de- fakto" gazetesi böyle bir tespitte bulunmuştur ki, "...Kilikya Ermenilerine en büyük ihaneti Fransızlar yapmışlar, onlar Ermenileri isyanlara ve savaşa teşvik etmiş ve onlara hiçbir şey vermemişler. Lozan'da vaat edilen "ocak" bile verilmemiştir. Fransızların bölgeden çekilmesi ile Ermenilerin yapacağı başka bir seçenek kalmamıştır. O cümleden Musa dağı Ermeniler de Fransızların gemilerinde burayı terk etmek zorunda kalmışlar."¹⁷

Bellidir ki, Rusya'nın da Doğu Anadolu'da "Ermenisiz bir Ermenistan" kurmak düşüncesi olmuştur, amaç onu Fransa'nın Çukurova'da kuracağı "Küçük Ermenistan"la birleştirmektir. Lakin Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı yurdu kurtarma mücadelesi bu planların hepsini suya düşürmüştü. Amma Ermeni Milliyetçi daireleri, onların arkasında olan emperyalist güçler öyle bir temel atmışlar ki, Ermeniler bu düşünceden- Çukurova ve Hatayı da içine alan bölgede bir Ermeni devleti kurma düşüncesinden bugün bile vazgeçmiş değiller.

KAYNAKÇA

Artak, Movsisyan, **Ermenistan Tarihi**, Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları, Yerevan, 2017, s.6.

Hranuş Harratyan Anastas Mikoyan'ın Hayatının Karanlık Sayfalarından Malzemeler, ՀՐԱՆՈՒՇ ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Անաստաս Միկոյանի կյանքի մութ էջերից. Փաստեր .www.Iragir.am. 03 Mayıs 2014.

¹⁶ Verfel Franz, **Musa Dağında Kırk Gün**, İstanbul, 2007.

¹⁷ "İpatek de- fakto", 10.09 1916.

- Ünal, Ahmet, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 15, S 3, Adana 2006, s.18.
- Gökhan, İlyas, " Kilikya Ermeni Prenslığı'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", **Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu**, Kahramanmaraş, 2002, s.68.
- Bildirici, Yusuf Ziya, "Adana'da Mübadele Ve Mülteci Sorunları", **Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)** Yıl 11, S XXXIV, Haziran 2018/June 2018, ss. 687-709.
- "İpatek de- Fakto", 10.09 1916.
- Hakopyan, S . M., **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Batı Ermenistan Emperyalist Devletlerin Planlarında Erivan 1986**, (Акопян С. М., Западная Армения в планах империалистических держав в период первой мировой войны, Е, 1986):
- B.O.A.**, B.E.O. Mühimme, No: 340957; Ayrıca **H.T.V.D.**, S 33, Ankara,1960, Vesika No: 23.; Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, San Matbaası, Ankara, 1970, s. 27.
- Çelik, K., **Adana ...**, s. 54.
- "İngiliz Dış Politikası Üzerine Belgeler 1919, 1939", V XV, s. 601, C 70("Documents on British Foreign Policy 1919-1939",V XV, p. 601, 1370)
- Ermenistan'ın Uluslar Arası Diplomasisi Dış Siyaset Belgelerinde 1828-1923**, s.703-704, (Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և խորհրդային արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), էջ 703-704.)
- Mikaelyan, Grigor, **Kilikya Ermeni Devleti**, Erivan, 2014,(Գրիգոր Միքայելյան, Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն, Երևան, 2007.
- Ermeni Tarihi II Hisse**, İkinci Kitap, Erivan, 2014,(Հայոց պատմություն /ՀՀ ԳԱԱ հրատարակություն/, հատ. II, գիրք 2, Երևան, 2014).

Kesap Ermenileri İle İlgili Tarihi Gerçekler, (Պատմական ակնարկ
Քեսաբի ու քեսաբահայության մասին 04 Aralık 2014).

Musa Dağdan Lübnan'a Kadar Ermeniler,(ՄՈՒՍԱ ԼԵՌՆԷՆ
ՄԻՆՉԵԻ ԼԻԲԱՆԱՆ` ՀԱՅԵՐԸ) Erivan, 2017.

Franz, Verfel , **Musa Dağında Kırk Gün**, İstanbul, 2007.

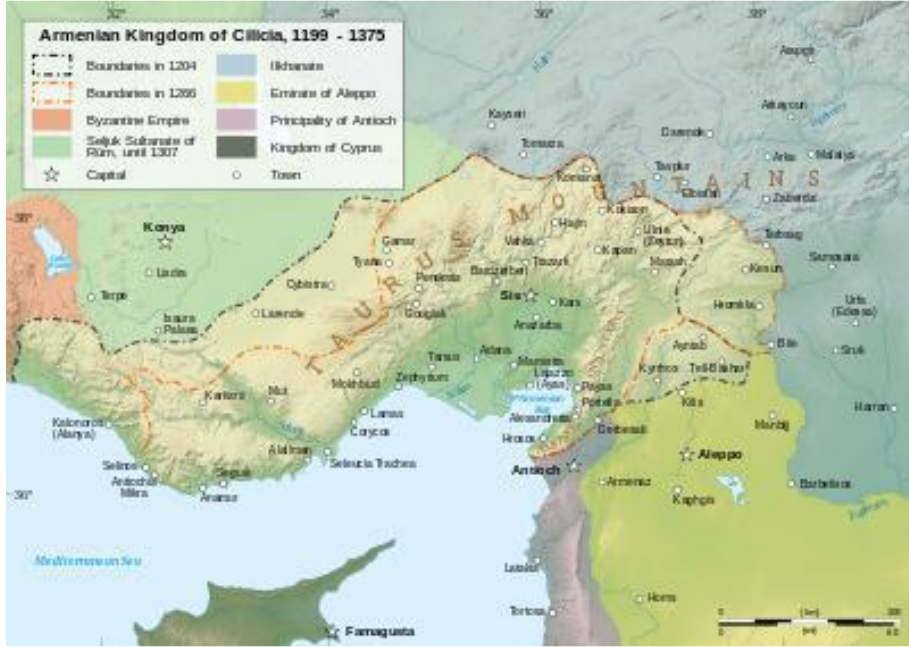
Torosyan Տ. T., **Kilikya Ermenilerinin Milli özgürlük hareketi 1909-1920**, Erivan,1987. Թորոսյան Շ.Թ., Կիլիկիայի հայերի ազգային ազատագրական շարժումը 1909-1920 թթ., Ե., 1987.

EKLER- Türk Topraklarındaki İddiaları İçeren Haritalar

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ ԵՒ ՀԻՄՆԱԳԻՐ Հ. Բ. Ը. ՄԻՌՈՒՅԱՆ

REFİK HALİD KARAY'IN ÇETE ROMANINDA HATAY VE HATAY'IN TÜRKİYE'YE BAĞLANMASI TEZİ

Genç Osman GEÇER*

ÖZET

Sanat eserleri, toplumun estetik duyarlılığını artırmakla birlikte tarihin karanlıkta kalan kısımlarını aydınlatmada da önemli katkılar sağlayabilir. Refik Halid Karay'ın roman ve denemeleri bize böyle bir imkân sunmaktadır. Eserlerinde kullandığı işlenmiş İstanbul Türkçesi dolayısıyla Türk edebiyatının en kudretli yazarları arasında sayılan Refik Halid, 1922 yılından sonra başlayan sürgün hayatı boyunca yeni coğrafyalar keşfetmiş ve yeni insanlarla tanışmıştır. Sürgünlüğü dolayısıyla Beyrut'ta kurmaya çalıştığı yeni hayatı ona yeni tecrübeler kazandırmış ve onda vatanî duyguların derinleşerek artmasına yol açmıştır. Beyrut ve Halep'te geçirdiği uzun seneler yazara bu bölgeleri bütün detaylarıyla görme ve tanıma fırsatı vermiştir. O yıllarda, içinde Antakya'nın da bulunduğu Doğu Akdeniz havzası Fransızların kontrolünde bulunmaktadır. Refik Halid, gazeteci kimliği ile hayatını günlük yazı yazarak kazanan bir yazardır. Beyrut'ta maddi sıkıntılar yaşayan Refik Halid, Halep'te Celâl Kadri tarafından çıkarılan *Doğru Yol* adlı Türkçe gazetede yazmaya başlar. Buradaki ilk yazıları Türkiye'deki rejimin aleyhindedir. Cünye'de kalan, ancak gazete yazıları için sık sık Halep'e giden yazar bu gidiş gelişlerde Halep'teki Türklerle tanışır ve bölgeyi tanımaya başlar. Nuri Genç'in Halep'te çıkarmaya başladığı Türkçe bir gazete olan *Vahdet*'te yazılarını yayımlayan Refik Halid, Lübnan ve Suriye'de hemen her yere gitmiş ve coğrafyayı

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, gencosmang2@gmail.com.

yakinen tanımıştır. Halep'e geliş gidişlerinde Antakya'daki Türk gençleriyle gizli olarak sık sık bir araya gelen yazar, onlara bu bölgenin Türk olduğunu ve Türkiye'ye bağlanması gerektiğini söyler. 17 Temmuz 1938 tarihinde af kanununun yürürlüğe girmesiyle Refik Halid, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına dönüşünü sağlayan pasaportu alır ve Anafarta vapuruyla Payas'a, vatan topraklarına kavuşur. Refik Halid, Beyrut ve Suriye'de geçirdiği yılların ve vatana olan hasretin verdiği duyarlılıkla kaleme aldığı *Çete* romanında, Fransızların bölgeden çekilmelerini ve Hatay'ın Anavatan'a katılması için 1920-1921 yıllarında fedakâr vatan evlatlarının Kıran Bey liderliğinde, Amanos Dağlarına çekilerek düşman ordusuna karşı verdikleri mücadeleyi; ardından gelen zaferle Türk ordusunun Hatay'a girişini anlatılır.

Anahtar Kelimeler: Refik Halid Karay, Hatay, Çete, Roman, Amanos Dağları.

HATAY AND THE ANNEXATION THESIS OF HATAY TO TURKEY IN REFİK HALİD KARAY'S NOVEL CALLED: ÇETE

ABSTRACT

Although art works increase the aesthetic sensitivity of the society, it can make important contributions in illuminating the dark parts of history. Refik Halid Karay's novels and essays give us such a possibility. Refik Halid, considered to be one of the most powerful writers of Turkish literature due to his brilliant comprehension of Istanbul Turkish, discovered new geographies during his exile which started after 1922 and met new people. His new life, which he tried to establish in Beirut due to his exile, gave him new experiences, and in it he had led to a deepening and increasing sense of homeland feelings. He spent many years in Beirut and Aleppo, giving the writer an opportunity to see and to know these regions with all the details. In those years, the Eastern Mediterranean basin, including Antakya, was under French control. Refik Halid is a journalist who earns his daily life by writing a journalist identity. Refik Halid, who suffered from financial difficulties in Beirut, began to write in the Turkish newspaper *Doğru Yol*, published by Celal Kadri in Aleppo. The first writings here were against the regime in Turkey. The writer who went to Aleppo for the newspaper articles, but who stayed in Jounieh, met Turks in Aleppo and started to know the region. Refik Halid, who published his writings in *Vahdet*, a Turkish newspaper which Nuri Genç started to publish in Aleppo, went to almost every place in Lebanon and Syria and recognized the geography closely. As often hidden the writer met Turkish young people in Antakya in his return to Aleppo, he told them that need to annex to Turkey and this region was Turkish. With the enactment of the amnesty law on July 17, 1938 Refik Halid received the passport of the Republic of Turkey citizenship which allowed him to return by the Anafarta ferry to Payas, his homeland. Refik Halid tells the struggle in his novel *-Çete*, which he wrote during the years he spent in Beirut and in Syria with the sensitivity of his longing for his country, settling down the Amanos mountains in 1920-1921, under

the leadership of Kıran Bey, towards the enemy army, in order to withdraw the French from the region and to annex Antakya to the Motherland.

Keywords: Refik Halid Karay, Hatay, *Çete*, Novel, Amanos mountains.

GİRİŞ

Türk edebiyatı içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Refik Halid Karay, edebiyatın pek çok türünde eserler vermiş, eserlerinde Türkçeyi üstün bir yetenekle kullanmasıyla kendinden sıklıkla söz ettirmiştir. Özellikle mizah türündeki yazıları Refik Halid'i Türk edebiyatı tarihinde özel bir konuma yükseltmiştir. Ancak o, kaleminin asıl kudretini sürgün döneminde yazdığı hikâyelerinde ve ikinci sürgünlük evresinde altyapısını oluşturduğu romanlarında göstermiştir. Yazarın ikinci sürgün dönemi, eserlerinde de belirgin konu ve üslup farklılaşmalarına yol açmıştır. Ancak onda değişmeyen duygu ve belirgin üslup milliyetçiliktir. Refik Halit, yazı hayatına başladığı ilk yıllarda Ziya Gökalp'ın etkisinde ateşli bir “Türkçü”dür. Yurtdışında bulunduğu uzun gurbet yılları, ondaki milliyetçilik duygusunu daha da güçlendirmiş, bir ihtiras halinde bütün benliğini sarmıştır. (Ekiz, 1999: 46). Hayatı bin bir sıkıntı ile geçmiş olsa da o, hiçbir zaman sürgün psikolojisiyle kötümser eserler vermemiştir (Enginün, 2004: 266). Yazarın ikinci sürgün yılları, ele alacağımız konunun şekillendiği dönem olması bakımından önemlidir. Buna istinaden biz dikkatimizi daha ziyade yazarın ikinci sürgün yıllarına ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunun da ele alındığı *Çete* romanı üzerine yoğunlaştıracğız.

Genel Hatlarıyla *Çete* Romanı

Çete, Refik Halit'in üçüncü romanıdır. Roman Halep'te yazılmaya başlanmış, 1939 yılında, yazarın ikinci sürgün dönüşü, İstanbul'da Semih Lütfi Kitabevi tarafından yayınlanmıştır ve 147 sayfadır (Aktaş, 2004: 139). *Çete*¹ romanının bu çalışmada faydalanılan baskısı ise İnkılâp Kitabevi tarafından 2017 yılında yayınlanmış ve toplam 176 sayfadır. Roman, kendi içinde çeşitli alt başlıkların da yer aldığı “Buluşmadan Önce”, “Buluşuyorlar”, “Buluşuktan Sonra” ve “Son ve Tek

¹ Refik Halid Karay, *Çete*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 174.

Kısım” ana başlıklarından oluşur. Bu başlıklar, romanın iki asıl kahramanının birlikte veya ayrı oluşlarına göre isimlendirilmişlerdir (Aktaş, 2004: 139).

Çete, millî konulu bir macera romanıdır. *Çete* romanında ele alınan konunun mahiyeti ise şöyle özetlenebilir: Anadolu’nun emperyalist Batılı güçler tarafından işgal edildiği yıllarda, Adana Sultanisi’nde Fransızca öğretmenliği yaparken eski komutanı Binbaşı Recep’in (Demir Bey) davetine uyarak bu görevi bırakan ve önce Hassa’ya giden, oradan da Amanos Dağlarına çıkan ve Kıran Bey takma adıyla bir çete kurarak Yoksul ve Öksüz’ü de yanına alan Nezih Suat’ın, bir Türk yurdu olan ancak Fransız işgalinde bulunan Hatay’ın Türkiye’ye katılması için işgalci Fransızlara karşı verdiği amansız mücadele ve sonunda elde edilen başarıdır.

Romanın Adına Dair

Her edebî eserin bir adı veya bir başlığı vardır. Kişinin adı ne ise edebî eser de kendi adı ile tanınır ve bilinir. Biz, pek çok edebî eseri adının ilgi çekici olması dolayısıyla okur ve hatırdı tutarız. Edebî eserin adıyla muhtevası arasında sıkı bir bağ vardır. Yazar, eserine koyduğu adı ya açıktan ya da örtülü olarak metin içerisinde ele alıp işleyebilir. Bu bakımdan roman isimlerinin simgesel değerlerinin araştırılıp incelenmesi gerekir (Çetin, 2009: 186). “Çete” kelimesinin, Türk dilinde ve kültüründe kullanıldığı yere bağlı olarak hem olumlu hem de olumsuz anlamı vardır. Bulgarca’dan dilimize giren “Çete” kelimesinin ilk anlamı olumsuzdur ve “Yasa dışı işler yapmak veya etrafındakileri korkutmak amacıyla bir araya gelmiş topluluk.” demektir. İkinci anlamı ise “Ordu birliklerinden olmayan silahlı küçük birlik.” demektir (<http://sozluk.gov.tr/>, Alıntılama 16.02.2019). Kelimenin bu ikinci anlamı, Türk metinlerinde genel olarak olumlu anlamda kullanılmıştır. Refik Halid de romanını “Çete” olarak adlandırırken bu adın Türk millî hafızasındaki olumlu ve yapıcı simgesel karşılığına ve kültürel arka planına yaslanmıştır.

Romanda Çete ve Faaliyetleri

Antakya ve çevresinde, gerçek anlamda çete faaliyetleri 1919'da başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ordunun terhis edilmesi üzerine Antakya, İskenderun ve havalisinden olup çeşitli cephe-lerde savaşmış askerler, işgalden büyük üzüntü duymuş, kurtuluş için çözüm aramaya başlamışlardı. Yüzbaşı Asım (Karabay), bazı görüşmelerden sonra direniş ve mücadele kuvvetleri komutanı olarak öne çıktı. Kalanisli Yüzbaşı Rüştü Bey, Küçükali Oğullarından Dedebe-yzade Hakkı Bey, İhtiyat Zabiti Nuri Aydın ve daha yirmi kadar Antak-yalı kendisine katıldı, sayıları hızla arttı. Asım Bey'in karargâhı Narlıca köyünde idi (Tekin, 2015: 60-61). Antakya ve çevresinde bu ve benzer pek çok çete faaliyetleri sürdüğü ve işgalcilerin ciddi manada yıldırıldı-ğı zamanlarda Refik Halid o bölgede bulunuyor ve muhtemelen ge-lişmeleri çok yakından izliyor ve *Çete* romanının notlarını oluşturu-yordu. Yazar, romanında da yer yer bu isimlerden ve faaliyetlerinden söz etmiştir. Romanda adı geçen bazı kahramanlar gerçek hayattan alınmıştır. Hatay ve çevresinde etkili olan çetelerden bazılarının fotoğ-rafları için EK-2'ye bakınız.

Çete Romanının Tezi

Romanlar tezli olabilir. *Çete*, tezli bir romandır. Yazar, Hatay ve çevresinin neden Türklere ait olduğunu açıklamaya çalışır. Eser bu yönüyle ideolojiktir (Aktaş, 2004: 140). *Çete* romanının dünyası özel-likle bu ideolojiye göre kurgulanmıştır. Roman'da, Hatay'ın Tür-kiye'ye katılması bir mesele ve bir dava olarak okuyucuya sunulur (Çe-tin, 2009: 125). Ancak *Çete* romanının tezi açık değil "Örtülü Tez"dir. Çünkü *Çete* romanında tezin ne olduğu kuru bir fikir olarak anlatıl-maz; tam tersine bunlar, canlı yaşantılar halinde sunulur, roman kişi-lerine yaşantılarıyla, tavırlarıyla, konuşmalarıyla, duygularıyla temsil ettirilir (Çetin, 2009: 124-126). Mesela Binbaşı Recep, masaya serdiği bir harita üzerinde çete elemanlarına, özellikle de Nezih'e, faaliyet ya-pacakları mekânları ve coğrafi özelliklerini anlatırken romanın tezine dair dikkat çekici cümleler kurar: "Bizimmekteplerde coğrafya diye

okutulan ders, coğrafyanın elifbasıdır. Ayrıca merak salmayanlar, değil ecnebi memleketlerini, kendi öz topraklarını bile öğrenemezler.” (Çete, 2017: 26). Binbaşı, pafta üzerinden Antakya ve çevresi hakkında geniş ve ayrıntılı bilgi verirken Nezih neredeyse bütün yer adlarının Türkçe olmasına, Antakya’nın Doğu, Batı, Kuzey ve Güney’inin Türkçe ve Türk olmasına çok şaşırır ve “Türkiye’den koparılıp Suriyelilere verilecek olan ülkeler buraları, öyle mi?” (Çete, 2017: 29) diye sormaktan kendini alamaz. Hem Binbaşı Recep (Demir Bey) hem de Kıran Bey, Hatay bölgesinin eski tarihini anlatırken bu toprakların Sümerler zamanından başlayarak Türklere ait olduğuna vurgu yaparlar. “Milattan üç bin sene evvel Sümerler Amanoslar’dan Mezopotamya’ya kereste taşırlardı. İncir, üzüm, gül fidanını da Şat kıyılarına ilk önce Toroslar’dan yine Sümerler götürmüşlerdi. Amansolar’da oldu olalı yerli ve sert bir ırkın yaşadığını tarih bize söylüyor. Bütün ecnebi akınlarının med ve cezirleri o ırkı şimdiye kadar yerinden koparıp sürükleyememiştir... Ve sürükleyemeyecek!” (Çete, 2017: 30-31). Demir Bey’in cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, yazar Hatay’ın Türklüğü meselesini Sümerlere kadar dayandırmaktadır. Bu bakış açısı Atatürk’ün Türk tarih teziyle de örtüşmektedir.

Kıran Bey ile Nina’nın Şalan Kale’de yaptıkları konuşma vatanın düşman işgalinden kurtarılması konusunda önemli ipuçları verir: Nina, Kıran Bey’e sorar: “Ne yapmak istiyorsunuz? Galip devletlerin elinden memleketinizi nasıl kurtarabileceksiniz? Bunu mümkün görebiliyor musunuz?” Kıran Bey’in cevabı kesindir: “Ne mi yapmak istiyoruz? Nasıl mı kurtaracağız? Bunu mümkün görebiliyor muyuz? Elbette! Hiç şüphesiz! Sonuna kadar vuruşarak, ölüp öldürerek! Tam bir istiklal kazanıncaya kadar.” (Çete, 2017: 118-119). Kıran Bey’in cevabı, Mustafa Kemal Atatürk’ün “Ya istiklâl ya ölüm” ve sürekli tekrarladığı “İstiklâl-i tamme, yani tam bağımsızlık” sözleriyle aynı görüşü ifade etmektedir. Kıran Bey şöyle devam eder: “Anadolu’ya Mısır, Yunan, İran ve Roma medeniyetinden evvel yerleşen tek medeniyet bizim medeniyetimizdir; Sümer, Eti, Göktürk, Hun medeniyetidir... Böyle bir mazisi olan ırkın yarın yine böyle bir istikbal olacaktır; bu istikbalin beşiği, kaynağı ise Anadolu’dur. İşte biz onu kurtarmak

istiyoruz, o istikbale ermek için!” (*Çete*, 2017: 119). Romanda Kıran Bey’e söylenen bu görüş, Mustafa Kemal Atatürk’ün hem “Türk Tarih Tezi”ne uygundur hem de Hatay için söylediği “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz” görüşlerinin pekiştirilmesidir ve bu anlayış *Çete* romanının temel tezini oluşturur.² Refik Halid, tezini sanat eserine ustalıkla yerleştirmiştir. *Çete*’de iddia edilen tez, tabiat tasvirleri, kahramanların durumu ve olay ile birlikte düşünülmeden anlaşılmaz. Yani eserin bütünü üzerinde düşünmeden yazılış gayesini anlamak güçtür (Aktaş, 2004: 141). *Çete*’nin tezine dair romana ustalıkla yerleştirilen sahnelerden birisi de Kıran Bey’in Nina’dan ayrılacağı gün yaşadığı duygusal gelgitlerde saklıdır. Kıran Bey, Nina’yı sevdiği ve ayrılmak istemediği halde ona kal diyemez. Çünkü “Kocasının servetiyle yeniden zenginleşmiş olan bu kadını, istiladan kurtulamamış olduğu takdirde, memleketinde nasıl...” barındırabileceğini bilememektedir. “O memleket ki, halasa ermezse kapısı kendisine kapanmış olacak...”tır (*Çete*, 2017: 137). Roman’da, Kıran ve Nina’nın ayrılma sahnesinin devamında ayrılık acısına dayanamayan Nina, Kıran Bey’e: “Mektuplaşalım, Kıran!” der. Kıran Bey’in cevabı Hatay için verilen mücadelenin gerçek manasını ortaya koyar niteliktedir: “Sana verilecek bir adresim bile yok; bildiğin isim bile uydurma; memleketim bile şimdi darmadağın!” (*Çete*, 2017:141). Kıran Bey bu cümle ile “Önce vatan” idealini ortaya koymuştur. Görüldüğü gibi, Kıran Bey eğer Hatay’ı düşman işgalinden kurtaramazsa ne kendisinin ne de sevdiklerinin bu topraklarda yaşama imkânı kalacaktır. Dolayısıyla yazar, Kıran Bey’in şahsında, vatan için mücadele eden herkesin tek hedefinin tam bağımsızlık olduğunu vurgulamıştır.

Refik Halid, “Çete” romanında Antakya ve çevresinin Anavatan Türkiye’ye katılması tezini savunmuştur. Bu tezin temel dayanağını şöyle ifade edebiliriz: “Eğer coğrafi bir bölgenin yer adları Türkçe ise ve o yerde yaşayanlar Türkçe konuşuyor ve Türkçe yaşıyorlarsa orası

² Mustafa Kemal Atatürk’ün özdeyişi hakkındaki varyantlar için bkz. Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 149.

Türk vatanının ayrılmaz doğal bir parçasıdır.” Romanda, Antakya civarındaki köy ve yer isimleri, bölgedeki tarihî eserlerin karakteri göz önüne alınarak bu coğrafyanın Türkiye’den ayrı düşünülemeyeceği iddia edilir (Aktaş, 20014: 140-141). Romanın vermek istediği mesajı, “Serin, temiz rüzgârların kucagında yemyeşil, feyizli ve coşkun yaşayıp giden bu mesut ülkenin (Hatay), bir gün tekrar elimize geçmesi ve sonra da mamur hale getirilmesi Kıran Bey’in şahsında Anadolu Türklerinin ana gayelerinden biri olmuştur” (Çete, 2017: 145) şeklinde özetlemek mümkündür.

Çete romanın “Son ve Tek Kısım” bölümü, 1938 Temmuzunun beşinci günü Türk askeri Hatay’a girdi...” cümlesi ile başlar. Bu cümlenin ardından romanın anlatıcısı, Refik Halid’i de metnin içine çekeerek “O havalide on altı sene gezip dolaşmış bir muharrir yolcu da-bayrağının tekrar dikildiği yerlerden sevinçle, gözü arkada kalmadan ayrılarak- memleketine dönüyordu.” ifadesiyle bir bakıma yazar, vatanın bir parçasının kurtuluşu ile kendi özgürlüğü arasında bir bağ kurmuş gibidir. Çünkü *Çete* romanının anlatma zamanı ile yazarın sürgüne gönderilme ve yeniden vatanına dönmesi zamanı neredeyse aynı tarihlere tekabül eder.

***Çete* Romanında Mekân**

Refik Halid Karay’ın hikâyelerinde olduğu gibi romanlarında da mekân itibarî metin için önemli bir unsurdur. Yazar, mekânı üzerinden geçilip gidilen sıradan bir yer olarak görmez, ona çeşitli anlamlar yükler. Refik Halid’in eserlerinde olayların cereyan ettiği mekânlar ya vatan coğrafyasıdır, ya tarihi ve kültürel bir yerdir ya da vatanın bir parçası olduğu, adıyla sanıyla ve üzerinde yaşayanlarla birlikte Türk olduğu halde, vatan topraklarına katılamamış yerlerdir. *Çete* romanının mekânlarını bu sonuncusu içerisinde değerlendirmek mümkündür. “Refik Halit’in romanlarında geçen mekânlar, onun gurbette bulunduğu coğrafyalardır. Yazarın çilesini doldurduğu Beyrut, Halep, Şam ve Hatay çevreleri eserlerinin en belirgin mekânları olarak görülmektedir. (Ekiz, 1999: 61).

Çete romanında, Hatay ve çevresine ait bütün yerlerin tek tek sayıldığını söyleyebiliriz. Kıran Bey ve çetesinin sürekli hareket halinde olması yazara bu yerlerin adlarını yeri geldikçe sıralama imkânı verir: “İşte Koçoluk orası... Şurası Karagöz geçidi... Bir de Kelboğazı vardır, nah şu çizik.” (*Çete*, 2017: 51). “Bir akşam Karpuzsuyu’nu aştılar.”; “İşte Gölbaşı buraya derler. Bütün Amok’un (Amik) balığı burada yetiştir.”; “Suriye’nin anahtarı Yağra kalesi budur...” “Yoksul bir o tarafa, bir de garptaki Amanoslarla Kızıl Dağları ayıran dumanlı Beylan (Belen) Geçidi’ne baktı.” (*Çete*, 2017: 53). Romanda olaylar, adları tek tek sayılan ve böylece bir harita gibi çizilen açık ve geniş mekânlarda geçer. *Çete* romanının geçtiği gerçek mekânları EK-1’deki haritadan görmek mümkündür.

Romanda Zaman

Çete romanı, 1921 yılının Şubat ayında, “O gün Beyrut’ta Şubat bir Temmuz gibi sıcak, boğucuydu.” (*Çete*, 2017: 16) cümlesiyle başlar. Yazar, romanın 31. sayfasında, “1921 senesi Martındayız” (*Çete*, 2017: 31) ifadesiyle romanın vaka zamanına dair önemli bir ipucu verir. Romanda “Tataluşağı” muharebesi olarak adlandırılan çatışmanın tarihi 6 Mart 1921 olarak verilir. Bu tarih hadisenin yaşandığı 1920’yi göstermese de romanda zaman unsurunu vermesi bakımından önemli bir ipucudur (*Çete*, 2017: 59). “Nihayet 1921 yılının Birinci Teşrininde Ankara Uzlaşması imzalandı ve Kıran Bey çetesini ortadan kayboldu.” cümlesiyle de romanın omurgasını oluşturan bölüm sona ermiş olur. Romanın “Son ve Tek Kısım” başlıklı son bölümü, “1938 Temmuzunun beşinci günü Türk askeri Hatay’a girdi.” cümlesiyle başlar. Bu ifade ile romanın omurgasını oluşturan olayların anlatıldığı kronolojik zamandan yaklaşık 17 yıl sonrasına geçilmiş olur.

Roman Kahramanları ve Adlarına Dair

Türk romanında, Tanzimat’tan itibaren kimi roman kişilerinin adları bazı çağrışımlar yapacak şekilde seçilmiştir. Bu durum Türk hikâye ve tiyatro türünde de göze çarpan bir özelliktir. *Felâhın Bey ile Rakım Efendi*, *Mürebbiye*, *Jönler Mısır’da*, *Aşk-ı Memnu* gibi romanların

kahramanlarında bu özelliği görmek mümkündür. *Çete* romanında da Refik Halid bu geleneğe bağlı kalmış ve roman kişilerinin adlarını mecaz anlamı olarak, çeşitli çağrışımlar yapacak şekilde, özellikle belirlemiştir. Mesela romanda Binbaşı Recep'in takma adı Demir Bey'dir. Bu ad, demir gibi bir iradenin ve vatanın kurtuluşuna dair duyulan sağlam bir imanın mecazi ifadesidir. Fransızca öğretmeni iken kalemini bırakıp dağa çıkan ve Kıran Bey adını alarak bu adda bir çetenin reisi olan romanın başkişisine verilen adlar da mecaz haline gelmiştir. Nezih, pak ve temiz anlamına gelir. Kıran ise düşmana aman vermemen, onu kırıp dağıtan anlamında kullanılmıştır. Roman kişilerinden Öksüz ve Yoksul adları da özel anlamlar çağrıştırır.

SONUÇ

Sonuç olarak, *Çete* romanı, hem Anadolu'nun hem de Hatay'ın düşman işgalinden kurtarılmasında önemli görevler üstlenen çete faaliyetlerinin Hatay bölgesindeki kahramanlıklarına eğilen bir eserdir. Roman, Millî Mücadele'nin sembolü haline gelen çetelere odaklanmış ve sadece bu hareketi ve üyelerinin vatan ve hürriyet uğrunda göze aldıkları çetin şartları gözler önüne sermek istemiştir. *Çete*, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını ve bu uğurda verilen mücadeleleri hikâye eden, ilk Türk romanıdır. Refik Halid bu romanda, Hatay'ın Türkiye'ye katılması meselesini örtük bir tezle ve ideolojik bir tutumla ele almış ve anlatmıştır. Romanın tezi: Hatay havasıyla, suyuyla, yer adlarıyla ve üzerinde yaşayan insanıyla Türk'tür ve Türk kalmalıdır. *Çete* romanı, Atatürk'ün "Kırk asırlık Türk yurdu, yani Hatay düşman elinde esir kalmaz" özdeyişinin itibarî âlemde, estetik bir kaygı ile yeniden yaratılmış edebî, somut halidir. Dolayısıyla *Çete* romanı, muhayyilede yarattığı genişlik ve verdiği heyecan ile Hatay meselesini estetik düzlemde geleceğe taşıyacak tarihten beslenen bir eserdir.

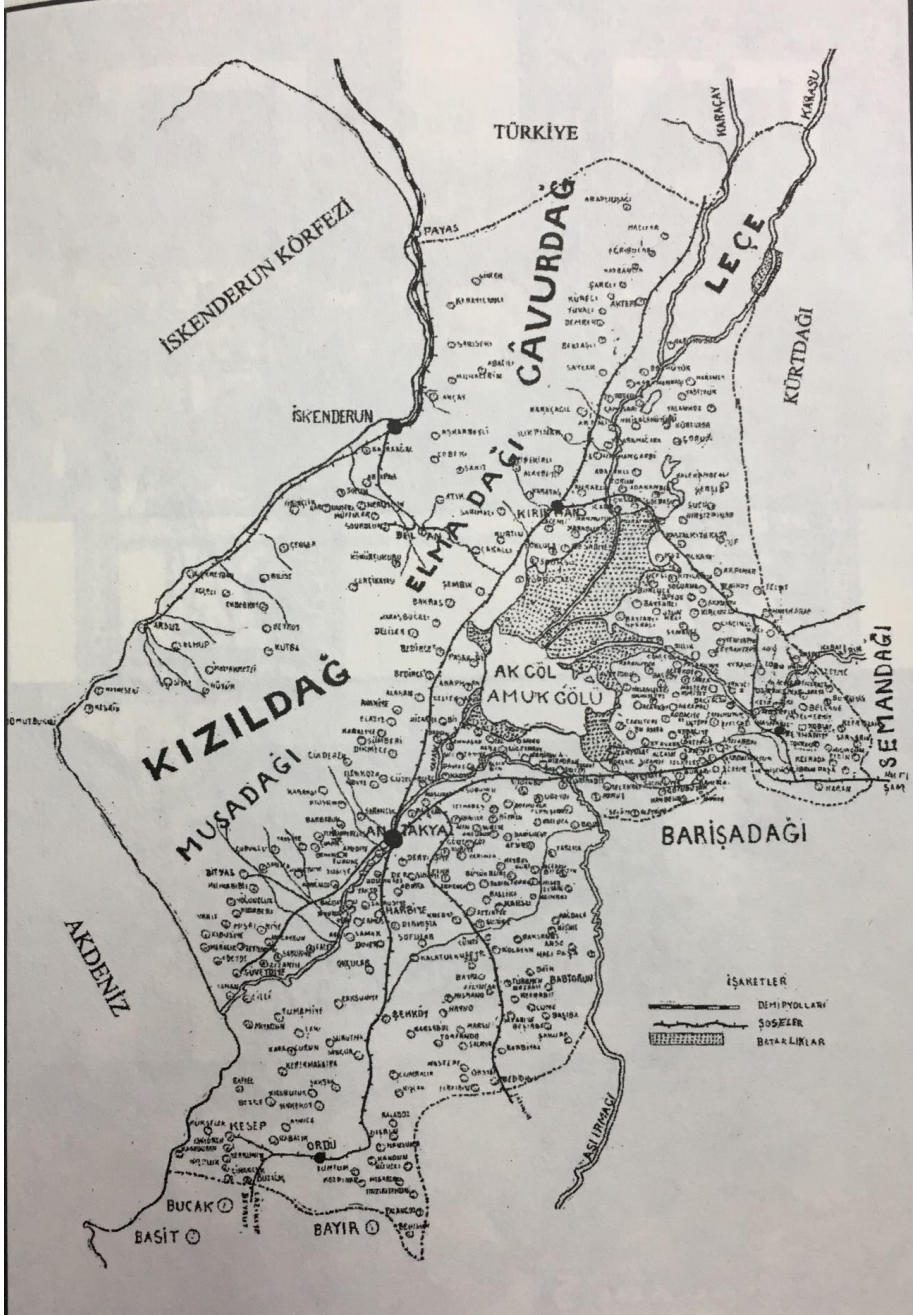
KAYNAKÇA

Aktaş, Şerif, **Refik Halit Karay**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Çetin, Nurullah, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap, Ankara 2009.

- Ekiz, Osman Nuri, **Refik Halit Karay-Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Toker Yayınları, İstanbul, 1999.
- Enginün, İnci, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.
- TDK Türkçe Sözlük**, <http://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16.02.2019).
- Karay, Refik Halid, **Bir İçim Su**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2009.
- Karay, Refik Halid, **Çete**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2017.
- Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarıncay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

EK-1 Hatay Devleti Haritası (Tekin, 2015, s. 519)

EK-2 Antakya, İskenderun ve havalisinde işgalcilere karşı sürdürülen mücadelenin başlıca önderleri: (1918-1921) Kara Hasan Paşa, Yüzbaşı Asım, Dedebeyzade Hakkı Bey, Karamürselzade Tayfur Bey, Nuri Aydın, Özdemir Bey (Tekin, 2015, 491)

RESMÎ VERİLER IŞIĞINDA HATAY'IN DEMOGRAFİK YAPISI (1939-1980)

Güven DİNÇ*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye sınırlarına katılışından 1980 yılına kadar geçen sürede resmî veriler ışığında Hatay'ın demografik yapısı incelenmektedir. Hatay ve çevresindeki insanlık tarihi tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Şehir eskiçağlardan itibaren Suriye'den Anadolu'ya geçiş güzergâhında yer aldığından birçok kavim ve dinin yer edindiği bir merkez olmuştur. Bu özelliği ileriki yıllarda da devam edecek olan Hatay, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir zenginliğe sahip olmuştur. Bu özellik Cumhuriyet devrine miras kalan önemli özelliklerden biridir. Hatay nüfusu Cumhuriyet devrinde uygulanan nüfus politikalarına uygun olarak devamlı surette artış göstermiştir. 1940 yılında 246.139 olan vilayet nüfusu 1980'e gelindiğinde 856.271'e yükselmişti. Bu ise 3,48 kat artış demektir. Nüfus hem kentte hem de kırsalda artarken kırsaldan kente göç de hızlı olmuştur. Nüfus artışı II. Dünya Savaşı yıllarında ve 1960-1965 evresinde yavaş seyretmiştir. Hatay'da yaş oranları düşük seyretmiştir. Çocuk ve yaşlı nüfus artarken orta yaş nüfusun oranı gittikçe düşüş sergilemiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak Hatay'da evlilikler çoğunlukla 15-25 yaş aralığında yapılmaktaydı. Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı yıl okuma yazma oranı oldukça düşük seviyelerde iken 1980 yılına gelindiğinde okula gitmeyen çocuk sayısı neredeyse yok denecek seviyelere gelmişti. Hatay'da nüfusun çoğunluğu tarım ve hayvancılık ile meşguldü. 1975 yılında açılan İskenderun Demir Çelik Fabrikası ile birlikte ağır sanayi alanında belirli miktarda bir nüfusun istihdam olduğu da görülmektedir. Kadim bir yerleşim bölgesi olan Hatay tarihi bir miras olarak çok

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antalya, gdinc@akdeniz.edu.tr.

dilli, çok dinli ve çok kültürlü yapısını Cumhuriyet devrinde de devam ettirmiştir. Bu yapı Hatay'ın ülkedeki diğer illerden ayrılan önemli özelliklerinden biri olarak belirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Cumhuriyet, Türkiye, Demografi, Nüfus.

DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF HATAY IN THE LIGHT OF OFFICIAL DATA (1939-1980)

ABSTRACT

In this study, the demographic structure of Hatay, in the period ranging from the joining into motherland to 1980 is examined according to the official data. Human history in Hatay dates back to prehistoric times. Antioch has been a center where many nations and religions have been involved since it was located on the route from Syria to Anatolia. This feature would continue in the future, Antioch, multi-lingual, multi-religious and multicultural wealth has been. This property is one of the important characteristics inherited to the Republican era. The population of Hatay has continuously increased in accordance with the population policies implemented in the Republican period. The population of Hatay was 246,139 in 1940 and it had risen to 856,271 by 1980. This meant a 3.48-fold increase. While the population increased both in the city and in the countryside, the migration from rural to urban areas was fast. Population growth was slow in the years of World War II and in the 1960-1965 phase. Age rates were low in Hatay. While the children and the elderly population increased, the ratio of the middle-age population gradually decreased. As a consequence, the marriages in Hatay were mostly in the 15-25 age range. In 1940, the literacy rate was very low in Hatay. By 1980, the number of children who did not go to school was almost non-existent. The majority of the population in Hatay was engaged in agriculture and livestock breeding. With the Iskenderun iron and steel plant opened in 1975, it is seen that a certain amount of population is employed in the heavy industry. Hatay, an ancient settlement, has maintained its multi-lingual, multi-religious and multicultural structure in the Republican era. This is one of the important characteristics of Hatay distinguished from other cities in the country.

Keywords: Hatay, Republic, Turkey, Demography, Population.

GİRİŞ

Bu çalışmada Hatay'ın Türkiye'ye katılımından 1980 yılına kadar geçen süreçteki demografik yapısı ele alınmaktadır. İncelenen konunun amacı Hatay'ın Türkiye topraklarına dâhil oluşundan sonraki yaklaşık 40 yıllık süreçte geçirdiği demografik değişimi, tespit edilen resmî veriler ışığında ortaya çıkarabilmektir. Bu kapsamda Hatay'ın demografik yapısını ortaya koyan nüfus, yaş, medenî durum, eğitim gibi konular incelendi.

Demografik yapı incelemeleri genellikle belirli süreçlerde meydana gelen dönüşümler temelinde ele alınmaktadır. Bu ise demografik dönüşüm kuramını gündeme getirdi. Demografik dönüşüm kuramı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı bilim adamlarınca ortaya atıldı. Warren Thompson,¹ ve Adolphe Landry² tarafından geliştirilen bu kuram büyük ilgi gördü ve zamanla farklı alanlarda kullanıldı.

Demografik dönüşüm kuramı temel olarak yüksek doğurganlık ve ölümlülük hızlarının yoğun olduğu bir durumdan ölüm hızının düşüşü ve doğumların kontrol edildiği yeni bir duruma geçişi öngörmektedir. Buna bağlı olarak düşük doğum ve ölüm hızlarına sahip ülkelerin ekonomik bakımından iyi durumda oldukları, az gelişmiş ülkelerin ise yüksek doğum ve ölüm hızlarına sahip oldukları savunulmaktadır.³ Aynı kuram çerçevesinde bütün toplumların doğum ve ölüm hızlarının yüksek olduğu bir durumdan her ikisinin de düşmüş olduğu yeni bir evreye doğru dönüşümün yaşanacağı ileri sürülmektedir.⁴ Elbette ki bu alanda ortaya atılan kuramlar Avrupa'ya özgüdür.

¹ Warren Thompson, "Population", *American Journal of Sociology*, Vol. 34, No. 6 (May, 1929), s. 959-975.

² Adolphe Landry, *La Révolution Démographique, Etudes et Essais sur les Problèmes de la Population*, Sirey, Paris 1934.

³ John C. Caldwell and Pat Caldwell, "Regional Paths To Fertility Transition", *Journal of Population Research*, Vol. 18, No. 2 (2001), s. 91-117; John B. Casterline, "The Pace of Fertility Transition: National Patterns in the Second Half of the Twentieth Century", *Population and Development Review*, Vol. 27, Supplement: Global Fertility Transition, 2001, s. 17-52

⁴ Thompson, a.g.m., s.965-966.

Bu kıtaya özgü kuramların bütün coğrafyalara uygunluğu tartışmaya açıktır.

Yapılan demografik incelemelerde nüfus, cinsiyet, yerleşim, yaş, eğitim, meslek gibi konular ele alınmaktadır. Bu çalışmada da Hatay'ın demografik yapısının incelenmesinde bu hususlarda tespit edilen resmî veriler değerlendirildi.

Anavatan'a Katılışına Kadar Hatay'ın Demografik Durumu

Akdeniz Bölgesi'nin en doğusunda yer alan Hatay fizikî açıdan üç kısımdan oluşmaktadır: Dağlık bölgeler, kıyı ovaları, çöküntü alanları. İlin ortasında bulunan Amik Ovası bölgenin en önemli ovasıdır. Ası ırmağı ise kaynağını Lübnan'dan alarak Samandağ'a ulaşır ve buradan Akdeniz'e dökülür. İskenderun körfezi ise ilin 152 km'lik bir kısmını teşkil etmektedir.⁵

Fizikî özellikleriyle Suriye bölgesinden ayrılmaktadır. Suriye Jeolojik açıdan geniş Afrika-Arabistan kütesinin bir parçasıdır. Bu açıdan Hatay coğrafyası geçiş bölgesinde yer almaktadır. Alagöz'e⁶ göre, Hatay fizikî açıdan olduğu gibi beşerî coğrafi bakımından da "*kuzey ve doğu etkilerini güneye nakleden bir köprübaşı*" konumundadır.

Türkmen'e⁷ Alagöz'e⁸ göre, fizikî coğrafyada olduğu gibi beşerî coğrafya bakımından da kuzey Suriye Anadolu'nun bir parçasıdır. Dolayısıyla Hatay bölgesi tarihin her döneminde hem coğrafi hem de kültürel açıdan Anadolu ile bütünleşmiş, Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Hatay'ın en büyük şehri Antakya'dır. Antakya şehrinin kuruluşu ve adının kaynağı hakkında çeşitli görüşler vardır. Ancak bunlardan en kabul göreni; M.Ö. 301'de Büyük İskender'in valilerinden olan Selevkos'un bölgede bulunan mevcut şehri yıktırarak babası Antiochus

⁵ Adem Tutar, **XX. yüzyıl Hatay Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, İnönü Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997, s.6.

⁶ Cemal Alagöz, "Coğrafya Gözüyle Hatay", **AÜDTCF Dergisi**, C 2, S 2, 1944, s.205.

⁷ A. Faik Türkmen, **Mufassal Hatay Tarihi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s.20

⁸ Alagöz, a.g.m., s.205-206.

adına inşa ettirdiği yeni kente babasının adına izafeten “*Antiocheia*” denildiğidir. Bölgenin Selevkos İmparatorluğunun başkenti seçilmesinde jeopolitik öneme haiz olması büyük pay sahibi idi. Zira şehir sahip olduğu konum itibarıyla Akdeniz, iç Asya ve Hindistan ticaret yollarında kavşak noktada kurulmuştur.⁹

Selevkos Krallığı M.Ö. II. yüzyılda Roma İmparatorluğu ile mücadeleye etmek zorunda kaldı. M.Ö. 129 yılında meydana gelen savaşta Romalılar galip çıkınca Selevkos hanedanı prensleri Roma’ya götürüldü. Bundan sonra Antakya tahtında oturan krallardan biri Roma’ya karşı gelince Roma’dan bir Prens serbest bırakılarak taht kavgası başladı. Roma yönetiminin baskısı, iç ve dış savaşlar gibi sebeplerle M.Ö. 83 yılında Romalılara tabi Ermeni Kralı Tigranes, Selevkos Krallığını yıktı.¹⁰ M.Ö. 67-65 yıllarında Antakya’yı II. Philip yönetti. M.Ö. 64 yılında ise Roma İmparatoru Pompei XIII. Antiochus’u yenerek Antakya’yı işgal etti ve böylece Antakya’yı Roma imparatorluğuna kattı.¹¹

Antakya, Hıristiyanlığı ilk kabul eden bölgeler arasında yer almaktadır. Kudüs’teki havari meclisi, Antakya’nın Roma İmparatorluğu’na bağlı özerk yönetim yapısına sahip olması ve aynı zamanda bölgenin en büyük şehri olması dolayısıyla Hz. İsa’nın öğretilerini anlatmak için ilk önce St. Pavlos’u Tarsus’a, daha sonra ise St. Barnabas’ı ve St. Peter’i buraya gönderdi. Bunların etkisiyle Hristiyanlık bölgede hızla yayıldı.¹² Böylece Kudüs’te doğan Hristiyanlık Antakya’da gelişerek ve şekillenerek Roma’ya yayıldı. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Antakya Hristiyanlık için önemli merkezlerden biri oldu¹³ Bizans döneminde

⁹ Tutar, **a.g.t.**, s.7-8; Gürhan Bahadır, “Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 7, S 13, 2010, s.350-352.

¹⁰ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.454.

¹¹ Glanville Downey, **A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest**, Princeton University Press, New Jersey 1961, s.142-148.

¹² Downey, **a.g.e.**, s.275-276.

¹³ Gürhan Bahadır, “Hıristiyanlığın Antakya’da Şekillenmesi ve Habib-i Neccar”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 23, 2013, s.209-210.

IV. yüzyılda metropolitlik, V. yüzyılda patriklik merkezi oldu. Hatta Antakya patrikliği İstanbul ve İskenderiye patrikleri seviyesinde sayılıyordu.¹⁴

Bu tarihlerde Antakya nüfusu hakkında farklı tahminler vardır. Örneğin M.S. 50 yılında 300 bin, M.S. 100 yılında ise 600 bin, M.S. 165 yılında 300 bin ile 600 bin arasında bulunduğu şekilde abartılı tahminler yapılmaktadır.¹⁵ Elbette ki tahminlerden öteye gidemeyen bu rakamlar gerçekleri ifade etmekten oldukça uzaktır.

İslamiyet'in yayılması sürecinde gerçekleşen Yermuk Savaşı (636) akabinde ciddi bir direniş ile karşılaşmayan İslâm orduları Antakya ve çevresine hâkim oldular (638). Bu tarihlerde Antakya, Bizans'a karşı İslâm devletlerinin bir kalesi oldu. Bölge IX. yüzyılda Abbasi Devleti'nin zayıflamasıyla Tolunoğullarının idaresine girdi (877) ise de kısa bir süre sonra Ebü'I-Ali Hasan (Seyfüddevle)'nin (944) eline geçti. Fakat Bizans imparatoru II. Nikephoros Phokas Suriye'ye açtığı bir seferde şehri geri aldı (968). 1084'te ise bölgeye gelen Selçuklu Türklerinden Kutalmışoğlu Süleyman Şah Antakya'ya hâkim olmayı başardı. Fakat kısa bir süre sonra başlayan Haçlı seferlerinde şehir Haçlıların eline geçti ve Müslümanlar kılıçtan geçirildiler (1098). Bu dönemde Antakya Haçlılar tarafından bir prenslik (kontluk) haline getirildi. Haçlılar 170 yıl süreyle şehre hâkim oldular. Moğolların Anadolu'yu istilası sürecinde bölgedeki çok sayıda Müslüman ve Hristiyan Antakya'ya sığındığından şehrin nüfusunda artış yaşandı. Moğol istilası döneminde Memlûk Sultanı Baybars bölgedeki Haçlıları ortadan kaldırarak 1268 tarihinde Antakya'yı eline geçirmeyi başardı.¹⁶

¹⁴ Halil Sahillioğlu, "Antakya", **İslam Ansiklopedisi**, C 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.229.

¹⁵ Downey, **a.g.e.**, s.582-583.

¹⁶ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.230.

XVI. yüzyıl başlarına kadar Memlûk idaresinde kalan Antakya, Osmanlıların 1516-1517 yılı Mısır (Memlûk) seferi sırasında 1516 yılında Mercidabık Savaşı'ndan sonra fethedildi. Antakya I. Dünya Savaşı sonuna kadar dört asırdan fazla Halep vilayetine bağlı kaza idi.¹⁷

XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre Antakya şehrinde 21 ile 24 arasında değişen mahalle bulunmakta ve bu mahallelerde 6.500-7.500 miktarında nüfus yaşamaktaydı. 1570-1584 yıllarında şehirde 103 dükkânlı bir bedesten, 50 oda ile 2 dükkânı bulunan bir hanın varlığı şehirde canlı bir ticarî hayata işaret etmektedir.¹⁸

XVII. yüzyıl başlarında Antalya ve çevresinde huzuru bozan gelişmelerden biri Canbolatoğlu Ali Paşa isyanıdır. Canbolatoğlu Ali Paşa etrafına topladığı 30 bin kadar kişi ile ordunun savaşta olmasını da fırsat bilerek isyana kalkıştı. Ali Paşa, Şam Trablus'unu ele geçirdikten sonra Humus ve civarına yayılarak bağımsızlık ilan etti ise de gönderilen kuvvetlerle hareketi bastırıldı.¹⁹

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Hatay ve çevresine çok sayıda Türkmen aşiretinin yerleştirildiği de bilinmektedir. Türkmen aşiretleri bölgenin Türkleşmesinde büyük pay sahibi oldular. Bölgeye yerleştirilen aşiretlerin bazılarının yerel aşiretlerle çatışmaları sonucu yer değiştirmeleri sıklıkla yaşandı.²⁰

XVIII. yüzyılda ise Antakya ve çevresinde çok sayıda eşkıyalık olayı görülmüştür. Devlet yönetimi bölgede düzeni sağlamak amacıyla muhtelif askeri, sosyal ve ekonomik tedbirler aldı.²¹ Ancak Hatay ve çevresini etkileyen en önemli gelişmelerden biri 1831-1833 yıllarında

¹⁷ Doğan Gün, **XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2012, s.9.

¹⁸ Ahmet Gündüz-Erdinç Gülcü, "XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi (1526-1584)", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 6, S12, 2009, s. 289-323.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C 3, I. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.118.

²⁰ Bkz.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yay., İstanbul, 1987.

²¹ Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", **Belleten**, C 54, S 211, 1990, s.963-993.

gerçekleşen Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır. M. Ali Paşa Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu olumsuz durumdan faydalanarak 1831 Ekim'inde isyana kalkıştı. Oğlu İbrahim Paşa hızlı bir şekilde Yafa, Gazze, Akka, Şam ve Halep kalelerinden sonra Antakya ve çevresini de ele geçirdi. Bilindiği üzere Mısır ordusu 21 Aralık 1832 tarihinde Konya'da Osmanlı ordusunu da mağlup ettikten sonra Kütahya'ya kadar ilerlemiş, burada büyük devletlerin müdahil olmasıyla isyan son bulmuştu.²²

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde (1865-1866) denetimsizliğin arttığı bölgelerden Çukurova, Cebel-i Bereket ve Kozan dağlarında devlet idaresini yeniden tesis etmek üzere "*Fırka-i Islâhiye*" adında bir askerî birlik teşkil edildi.²³

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Halep vilayeti; Halep, Maraş ve Urfa sancaklarından ve 24 kazadan meydana gelmekteydi. Antakya ise Halep sancağına bağlı kazalardan biriydi. Antakya kazasında başta kaymakamlık gibi resmî devlet daireleri yanında Fransa, İngiltere, Almanya, İran ve İspanya gibi devletlerin konsoloslukları da bulunmaktaydı. Kazaya bağlı 4 nahiye, 173 köy ve kaza merkezinde 42 mahalle mevcuttu.²⁴ Aynı tarihlerde Antakya kazasının nüfusu 62.750 kişi olup, bunun 48.000'i Müslümandı.²⁵ Bir başka araştırmaya göre 1895-96 yıllarında Antakya kazasında 62.874 kişi olup bunun 56.365'i Müslüman, 3.514'ü Rum, 2.333'ü Ermeni, 284'ü Protestan, 221'i Yahudi, 10'u Ecnebi ve 137'si de yabancı idi. Dolayısıyla Antakya kazasında yaşayanların büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı.²⁶

²² Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Güven Dinç, "Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri", **Bulleten**, C LXXX, S 289, 2016, s.857-884.

²³ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Nuri Yavuz, "Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", **Akademik Bakış**, C 5, S 10, 2010, s.113-127.

²⁴ Tutar, **a.g.t.**, s.32-33.

²⁵ Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı**, Maarif Nezâreti Matbaası, Dersaadet, 1313, s.35.

²⁶ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2004, s.24-26.

13-14 Nisan 1909 tarihlerinde İstanbul'da meydana gelen 31 Mart Vakası dolayısıyla Antakya ve çevresinde bulunan Ermeniler de ayaklanmaya kalkıştılar. Adana'da başlayan olaylar Antakya'ya da sıçradı. I. Dünya Savaşı sırasında ise Cephe gerisinde verdikleri zararlar nedeniyle 1915 yılında çıkarılan "*Tehcir Kanunu*"na göre tehcir edilmesi gereken Ermenilerin yaşadığı yerler arasında İskenderun, Beylan, Cirusşuğur, Antakya kazaları ile kasabaları da vardı. I. Dünya Savaşı sırasında Hatay ve çevresi İngiltere ile Fransa arasında yapılan 3 Ocak 1916 tarihli Sykes-Picot antlaşmasına göre Suriye ve Kilikya Bölgesi Fransa'ya bırakılacaktı. Nitekim henüz savaş bitmeden, Osmanlı yönetiminin ateşkes taleplerinin olduğu bir dönemde, 13 Ekim 1918'de İskenderun ve çevresi Fransızlar tarafından işgal edildi. Bundan sonra tehcir edilen Ermenilerin büyük çoğunluğu geri döndü.²⁷

Mondros Mütarekesi'nden sonra 27 Kasım 1918'de İskenderun Sancağı kuruldu. Akabinde 8 Ağustos 1921'de Sancak bağımsız olurken 12 Eylül 1921'de Bayırbucak nahiyeleri Lazkiye'ye bağlandı.²⁸ Ancak 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara antlaşmasına göre İskenderun-Antakya bölgesi Türkiye sınırları dışında kalmakla beraber, antlaşmanın 7. maddesinde bu bölgede özel bir idarenin kurulacağı karara bağlandı ve Türklerin kültürel ve siyasi hakları güvence altına alındı.²⁹

Hatay Sancağı 18 Mart 1927'de Suriye Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etti. 23 Nisan 1927'de bağımsız devlet kuruldu ise de 12 Haziran 1927'de tekrar Suriye'ye bağlandı. Yabancı kaynaklara göre Sancağın nüfusu 1936 yılında 103 bin Türk ve Türkmen, 40 bin Alevi,

²⁷ Ümit Başak, **1890-1939 Yılları Arasında Hatay'da Yasayan Ermenilerin Faaliyetleri ve Genel Durumları**, Dumlupınar Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008, s.77, 85.

²⁸ Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, C 6, S 22, 1999, s. 237.

²⁹ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara 2001, s.36.

13 bin Rum, 12 bin Ermeni ve 65 bin Türk olmayan şeklindeydi.³⁰ Öte yandan bu dönemde Fransa'nın bölgenin demografik yapısını Türkler aleyhine değiştirmek için çaba sarf ettiği bilinmektedir.³¹

İngiltere'nin 1932'de Irak'taki manda yönetimini sona erdirmesi, Suriye'de Arap milliyetçiliğin yükselmesinin önünü açarken Suriye'de de bağımsızlık talepleri gündeme geldi. Bu ise Fransa'nın Suriye'deki varlığını daha uzun süre devam ettiremeyeceğini göstermişti. Türkiye de Suriye'nin olası bağımsızlığına karşı Hatay üzerindeki etkisini artırdı.³² 1936 yılında Fransa Suriye üzerindeki egemenliğini bırakarak bağımsızlık vermeyi kabul etti. Bu durumda İskenderun ve Antakya Suriye yönetimine girmiş bulunuyordu. Bu yeni durum Türkiye'de kaygı uyandırmaktaydı. "*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz*" diyen Atatürk, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vererek Suriye ve Lübnan'a verilen bağımsızlığın İskenderun ve Antakya'ya da tanınmasını istedi. Fransa bu isteğe olumlu yaklaşmadı ve konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini savundu. Cemiyet aracılığı ile yapılan ikili görüşmelerde Türkiye ile Fransa 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de anlaşmalar. Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan bir anlaşma imzalandı. Aynı gün Milletler Cemiyeti Hatay için hazırlanan anayasayı kabul etti. Bu sırada Avrupa'da savaş tehlikesi artıyordu. Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhaki karşısında Fransa, Almanya ve İtalya'ya karşı Ortadoğu'da kuvvetli bir Türkiye'ye ihtiyaç duyuyordu. Avrupa'daki güncel gelişmeleri de göz önünde bulunduran Fransa Türkiye'ye yanaşmak zorunda kaldı ve Hatay meselesindeki tutumunu değiştirdi. 4 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında anlaşma imzalandıktan sonra Hatay sorununun çözümü kolaylaştı. Yapılan seçimler sonucunda Hatay Türk Devleti'nin Meclisi 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yaptı ve yeni devlet Hatay Cumhuriyeti adını aldı. Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen, Başbakanlığa Abdurrah-

³⁰ Yorulmaz, a.g.m., s.240.

³¹ Pehlivanlı, Sarııay, Yıldırım, a.g.e., s.37.

³² Ahmet Asker, "Misâk-ı Millî' den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", **Yeni Türkiye (Misak-i Milli Özel Sayısı)**, S 93, 2017, s.1109.

man Melek seçildi. Hatay idarecileri ve halkı Türkiye'ye katılmak istiyordu. Türkiye bu kararı sempati ile karşıladı. Fakat Hatay 29 Mayıs 1937 antlaşması ile Türkiye ile Fransa'nın ortak garantisi altında bulunuyordu. Bu sebeple Hataylıların Anavatana katılma istekleri iki devlet arasında yeniden sorun oldu. Öte yandan Avrupa'da büyük bir savaşa sebep olacak gelişmelerin meydana gelmesi Fransa'yı Türkiye'ye daha da yaklaştırdı. Bu nedenle Fransa, Türkiye'nin ve Hataylıların isteklerini kabul etmek durumunda kaldı. 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşma ile Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti.³³

1939-1980 Yıllarında Hatay Nüfusu

Hatay nüfusunu ele almadan önce buna etki eden gelişmeleri ele almakta fayda vardır. Hatay nüfusundaki değişimleri etkileyen etkenlerden biri Hatay'a bağlı ilçelerin ve kasabaların miktarındaki farklılıklardır. Hatay, 1940 yılı itibariyle Antakya (Merkez), Dörtyol, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı ve Yayladağı ilçelerinden oluşmaktaydı.³⁴ 1945 yılında Altınözü ilçe statüsüne kavuşarak bu ilçeler arasına dâhil oldu.³⁵ 1947 Şubatı'nda ise Cebelisseman kasabasının adı Samandağ olarak değiştirilirken³⁶ aynı yılın sonlarında ilçe statüsü aldı.³⁷ Böylece Hatay 9 ilçeye ayrıldı. 1980 yılına kadar 9 ilçe mevcudiyetini koruyarak yeni ilçe dâhil olmadı.

³³ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Yayınları, İstanbul 2014; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu?**, TTK Yayınları, Ankara 1991; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara 1992; Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, 1996, s.3-67; Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, 1996, s.407-454.

³⁴ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara 1940, s.297.

³⁵ **BCA.**, 30-11-1/176-18-7.

³⁶ **BCA.**, 30-11-1/189-3-2.

³⁷ **BCA.**, 30-11-1/195-31-20.

Hatay'da incelenen dönemde nüfus durumunu etkileyen önemli unsurlardan biri Türkiye'de uygulanan pronatalist (doğurganlığı artırıcı) politikalarıdır. 1950'li yılların ortalarına kadar Türkiye'de nüfusu arttırıcı bir politika takip edildi. Bunun yanında sağlık hizmetlerinin iyileştirilerek ölüm oranlarının azaltılması nüfusu etkileyen bir diğer husustur. 1930 yılından itibaren gebeliği önleyici, düşürücü her türlü ilaç, araç-gerecin ithali yasaklandı. 1938'de evlenme yaşı kadınlarda 15, erkeklerde 17'ye düşürülmesi bu kapsamda çıkarılan kanunlarla yürürlüğe konuldu. 1950'li yıllar ise çok partili hayatın ve Demokrat Parti iktidarı döneminde liberal bir ekonomik politika izlendiği yılların başlangıcı olmuştur. Bu dönemde esas olarak kentsel nüfus, iç göçün etkisi ile artmaya ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik özellikleri farklılaşmaya başladı. Kırdan kente göçün ivme kazanması ve hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak çarpık kentleşme, işsizlik ve ekonomik durgunluk sorunlarının baş göstermesiyle 1965 yılından itibaren pronatalist nüfus politikalarından vazgeçildi. Ancak nüfus artış hızı önceden izlenen politikalar yönünde artmaya devam etmiştir.³⁸

Hatay'da köy sayıları da değişim göstermiştir. 1940 yılında 347 köy bulunurken 1980 yılına gelindiğinde 383'e çıkmıştır. Ancak esas değişim köylerdeki nüfus miktarıdır. 1940 yılında ortalama köy nüfusu 536 kişi iken 1980 yılına gelindiğinde iki katından fazla artarak 1279 kişiye ulaşmıştır. İdari yapılanmalardan ötürü köy sayıları artar veya azalabilirken ortalama köy nüfusunda azalma olmamıştır.

Tablo 1: Hatay İlinde Köy Sayısı (1940-1980)

Yıllar	Köy Sayısı	Ortalama Köy Nüfusu
1940 ³⁹	347	536
1945 ⁴⁰	341	552

³⁸ Seyran Gürsoy Çuhadar, Kuvvet Lordoğlu, "Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Yaşlanma ve Sorunlar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S 54, 2016, s.72-73.

³⁹ **20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, s.L.

⁴⁰ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı**, Yayın No. 410, İstanbul 1961, s.39

1950 ⁴¹	337	616
1955 ⁴²	347	675
1960 ⁴³	368	743
1970 ⁴⁴	377	926
1975 ⁴⁵	381	1136
1980 ⁴⁶	383	1279

Hatay nüfusunun demografik yapısını etkileyen önemli bir diğer gelişme ise 1975 yılında İskenderun ilçesinde demir-çelik fabrikasının açılmasıdır. Fabrikanın 1975 yılında faaliyete geçmesinden sonra bölgede belirli bir nüfus yoğunluğu oluştu. Bu ise demografik yapıyı şekillendirdi.

1939-1980 yılları arasındaki Hatay nüfusuna bakıldığında tamamıyla erkek nüfusun fazla olduğu görülür. Erkek nüfus oranının en yüksek olduğu yıl 1960'tur. Bu yıl erkek nüfusu % 52,8, kadın nüfusu 47,2'dir. Türkiye genelinde 1940 yılında Kadın nüfus % 50,06, erkek nüfus % 49,94 idi. Ancak ilerleyen yıllarda ülke genelinde de erkek nüfus % 50 oranını geçmiştir.

Tablo 2: Hatay'da Nüfus Miktarı (1940-1980)

Yıllar	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek (%)	Kadın (%)
	Nüfus Miktarı	5 Yıllık Artış Oranı (%)	Nüfus Miktarı	5 Yıllık Artış Oranı (%)	Nüfus Miktarı	5 Yıllık Artış Oranı (%)		
1940	129343	-	116796	-	246139	-	52,5	47,5

⁴¹ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.39.

⁴² T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No. 399, Ankara 1961, s.39.

⁴³ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No. 452, Ankara, s.XLVIII.

⁴⁴ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli, Yayın No. 690, Ankara 1973, s.5.

⁴⁵ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli, Yayın No. 843, Ankara 1979, s.5.

⁴⁶ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli, Yayın No. 990-02, Ankara 1982, s.4.

1945	130870	1,181	123271	5,544	254141	3,251	51,5	48,5
1950	156116	19,291	140683	14,125	296799	16,785	52,6	47,4
1955	191747	22,823	171854	22,157	363601	22,507	52,7	47,3
1960	232990	21,509	208219	21,160	441209	21,344	52,8	47,2
1965	266594	14,423	239560	15,052	506154	14,720	52,7	47,3
1970	303068	13,681	287996	20,219	591064	16,776	51,3	48,7
1975	390908	28,984	353205	22,642	744113	25,894	52,5	47,5
1980	437823	12,002	418448	18,472	856271	15,073	51,1	48,9

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 297-304; 21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 271-278; 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.39; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.39; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.XXXI; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.44-47; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.4; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.5; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.4.

Hatay nüfusu 1940'tan 1980'e gelinceye kadar erkeklerde 3,38; kadınlarda 3,58, toplamda da 3,48 kat artış göstermiştir. Nüfus artışının en düşük olduğu dönem 1940-1945 yılı aralığı olup toplamda beş yılda yalnızca % 3,21 oranında olmuştur. Bu yıllar arasında nüfus artışının az olmasının temel nedeni 20-25 sene öncesine dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin yaşandığı yıllara denk gelen 1914-1922 yıllarında doğumların az, ölümlerin ise çok olması 1940-1945 devresinde doğurganlık çağına giren nüfusun azalmasının temel nedeni olmuştur. Ayrıca bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın sürmesi nedeniyle baba olacak yaştaki erkek nüfusun önemli bir kısmı seferberlikte görev almıştır. Türkiye fiilen II. Dünya Savaşı'na girmese de savaşın sıkıntılarını yaşamıştır. Tüm bunlar 1940-1945 yılları arasında nüfus artışının düşük kalmasına yol açmıştır. Yine benzer bir durum 1965 yılı sayımında da söz konusudur. 1940-1945 yıllarında doğurganlığın az olması nedeniyle 1960'lı yıllara gelindiğinde nüfus artış hızında düşüşe sebep olmuştur.

Hatay'da nüfus artış hızı vilayetin her yerinde aynı derecede olmamıştır. Kentlerdeki nüfus artışı kırsal kesime göre daha hızlı gerçekleşmiştir. 40 yıllık sürede beşer yıllık sürelerle hesaplanan artış hız ortalaması kırsal kesimde % 13,03 iken, kent merkezlerinde % 25,74 olmuştur. Dolayısıyla kent merkezlerine oluşan göçün etkisiyle kent nüfusu hızla artmıştır.

1940 yılında Hatay nüfusunun % 24,5'i kent merkezlerinde, % 75,5'i nahiye ve köylerde yaşamaktaydı.⁴⁷ 1980 yılına gelindiğinde ise şehirli nüfus büyük bir artış göstererek % 42,81'e yükselmiştir. Dolayısıyla kırsal nüfus daha fazla olmasına rağmen kırsaldan kente göçlerin etkisiyle kentli nüfus artmıştır.

Tablo 3: Hatay'da Kent ve Kır Nüfusu (1940-1980)

Yıllar	Kentli Nüfus			Kırsal Nüfus			Toplam	
	Miktar	%	5 Yılda Artış Hızı (%)	Miktar	%	5 Yılda Artış Hızı (%)	Miktar	5 Yılda Artış Hızı (%)
1940	60315	24,50	-	185823	75,50	-	246138	-
1945	65993	25,97	9,414	188148	74,03	1,251	254141	3,251
1950	88995	29,98	34,855	207804	70,02	10,447	296799	16,785
1955	129341	35,57	45,335	234260	64,43	12,731	363601	22,507
1960	167885	38,05	29,800	273324	61,95	16,675	441209	21,344
1965	203610	40,23	21,279	302544	59,77	10,691	506154	14,720
1970	242052	40,95	18,880	349012	59,05	15,359	591064	16,776
1975	311307	41,84	28,612	432806	58,16	24,009	744113	25,894
1980	366550	42,81	17,746	489721	57,19	13,150	856271	15,073

Kaynak: 20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 297-304; 21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 271-278; 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.39; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.39; 23 Ekim

⁴⁷ Çetin'e göre 1940 yılında kentli nüfusu % 18'dir. Bkz.: Bayram Çetin, "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) Ve Mekânsal Dağılışı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C 17, S 28, 2012, s.238.

1960 Genel Nüfus Sayımı, s.XXXI; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.44-47; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.4; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.5; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.4.

1940-1950 yılları kentsel nüfusun Antakya ve İskenderun gibi iki merkezde toplandığı dönem olup kentli nüfus büyük oranda doğal nüfus artışına bağlı kalarak yavaş bir gelişim göstermiştir. 1955-1970 yılları tarım ve buna dayalı sanayinin etkisiyle oluşan kentleşme dönemidir. Tarımsal nüfusun arttığı şehirlerin ortaya çıkması kentleşmenin il geneline yayılmasını sağlayarak kentleşme olgusu Antakya ve İskenderun'un dışına çıkmıştır. Bunun dışında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın 1975 yılında faaliyete geçmesi kentleşme hızını arttıran bir diğer etken olmuştur. Ancak bu etki daha çok kıyı bandında sınırlı kalmıştır.⁴⁸

Hatay'da nüfusun 1950'li yıllarda hızla arttığına bir göstergesi de doğum oranlarıdır. 1950 yılında 1-12 aylık bebekler arasında 1-3 aylık bebek sayısı 3.899, 4-7 aylık bebek sayısı 3.050, 8 aylıktan büyük bebek sayısı 1.795 idi. Bebek ayları küçüldükçe sayı artmaktadır. Bu ise hızlı nüfus artışına işaret etmektedir.⁴⁹

İncelenen dönemde Hatay nüfusuna dışarıdan göç gelmediği anlaşılmaktadır. 1950 yılı itibarıyla toplam 296.799 kişinin % 94'ü (278.450) yine Hatay il sınırları içerisinde doğmuştu. Sadece 2.176 kişi ise yabancı ülkelerde doğmuştu.⁵⁰

Hatay Nüfusunun Yaş Durumu

Hatay'da 1980 yılına kadar yaş durumunu belirleyen en önemli husus ülke genelinde uygulanan nüfus arttırıcı veya arttırmayı engelleyici politikalarıdır. Nüfusun artmasına yönelik uygulanan pronatalist

⁴⁸ Çetin, a.g.m., s.239.

⁴⁹ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.90.

⁵⁰ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.182-183,196.

politikalar yaş oranlarının aşağıya çekilmesinde önemli bir etken olurken, sağlık bakımından meydana gelen iyileşmeler yaş ömrünün uzamasını sağlamıştır.

Bu açıdan incelendiğinde Hatay ilinde yaş oranları oldukça düşük seviyelerde seyretmiştir. 1950 yılı itibarıyla nüfusun % 53'ü 19 yaş ve altındaydı. Bu oran ilerleyen yıllarda giderek artmıştır. 1980 yılına gelindiğinde toplam nüfusun % 56,45'i 19 yaş ve altında idi. 20-44 yaş aralığı ise düşüş sergilerken 1980 yılında % 30'ların altına gerilemiştir. Bu yaş aralığı çalışabilirlik ve verimlilik açısından en uygun yaşlardır. Ancak bu yaş aralığında azalma görülmektedir. 45 yaş üstü nüfusta da azalma olmuştur. 45 yaş üstü nüfus % 12'lere kadar düşmüştür. 1950-1980 yılları içerisinde 0-4 yaş aralığının nüfus içerisindeki ortalama büyüklüğü 16,81'dir.

20-24, 25-34 ve 35-44 yaş aralıkları 10'ar yıllık periyotları kapsamına rağmen 4-5 yıllık periyotları bulunan 0-4 ve 5-9 yaş aralıklarının gerisinde kalmışlardır. Bu ise Hatay nüfusunun büyük kısmının çocuk yaşlarda olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Hatay Nüfusunun Yaş Durumu (1940-1980)

Yıllar	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-34	35-44	45-54	55-65	66+	Bilinmeyen
1950	16,67	12,47	11,67	12,24	9,87	12,14	9,09	7,59	4,72	3,41	0,13
1955	17,98	14,58	9,31	9,96	11,11	13,80	8,08	6,68	4,84	3,54	0,12
1960	17,99	16,05	11,43	7,36	10,01	15,17	7,63	5,85	4,80	3,55	0,16
1965	17,46	17,08	12,57	8,91	7,82	13,50	9,35	4,94	4,29	3,94	0,15
1970	16,45	17,19	14,23	10,55	7,45	10,99	10,42	4,92	3,78	3,92	0,10
1975	15,33	15,86	14,56	11,83	8,66	11,23	9,55	5,93	3,14	3,58	0,33
1980	15,83	15,49	13,51	11,62	8,86	12,84	7,83	6,95	3,15	3,50	0,42
Ortalama	16,81	15,53	12,46	10,35	9,11	12,81	8,85	6,12	4,10	3,63	0,20

Kaynak: 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.66-67; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.52-61; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.8-9; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.44-47; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.14-15; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.6-9; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.10-13.

Hatay Nüfusunun Medenî Durumu

Hatay nüfusu incelenen dönemde oldukça genç bir nüfusa sahip olduğundan medenî durum da buna göre şekillenmiştir. 1950 yılında 15 yaş ve üzeri nüfusa bakıldığında erkeklerin % 63,11'i, kadınların da % 36,89'u hiç evlenmemişti. Bu durum 1980 yılına gelindiğinde hiç evlenmemiş erkek oranları düşerken kadın oranları yükselmiştir. 1950 yılında % 64,80 evli nüfus oranı 1960 yılında % 71,07'ye yükselmişse de 1980'e gelindiğinde % 57,33'e kadar gerilemiştir. Eşi vefat ettiğinden dul kalmış nüfusun büyük kısmı kadınlardan oluşmaktadır. Bunun sebebi elbette ki uzun yıllar süren savaşlardır. 1980'lere kadar dul nüfus oranında sürekli azalma görülmüştür.⁵¹

1975'te 12 yaş ve üzeri nüfusun % 56,19'u, 1980'de % 57,33'ü evli idi. İstatistiklerdeki bu düşüşün en önemli sebebi medenî durum hesaplamalarında 12 yaş ve üzeri nüfus üzerinden ele alınmasıdır. Bu durumun bir diğer göstergesi hiç evlenmemiş nüfusta görülen hızlı yükseliştir. Bu alandaki nüfus % 40'lara kadar yaklaşmıştır.

1980 yılında 12-14 yaş arasında evli, eşi vefat etmiş veya boşanmış nüfus sayısı 427'dir. 15-19 yaş aralığında ise erkeklerde 2.648, kızlarda 8.303 evli vardı.

⁵¹ Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.15.

**Tablo 5: Hatay Nüfusunun Medenî Durumu-1 (1940-1980)
(Miktarlar)**

	1950 (15 Yaş ve üstü)		1960 (15 Yaş ve üstü)		1965 (14 Yaş üstü)		1970 (12 Yaş ve üstü)		1975 (12 Yaş ve üstü)		1980 (12 Yaş ve üstü)	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Bekâr (Hiç Evlenmemiş)	2914 9	1703 5	36903	16144	48473	26479	73832	52126	10825 7	76525	12009 2	90131
	46184		53047		74952		125958		184782		210223	
Evli	5659 3	5724 2	87224	83755	94365	92346	10285 0	10510 1	13240 9	12936 4	15097 6	15725 6
	113835		170979		186711		207951		261773		308232	
Dul	1857	1161 2	2109	11907	2262	12604	2480	12692	2766	13657	966	16102
	13469		14016		14866		15172		16423		17068	
Boşanmış	281	547	721	901	666	942	561	860	773	1193	794	1326
	828		1622		1608		1421		1966		2120	
Bilinmeyen	703	663	292	633	188	177	1832	3386	592	375	0	0
	1366		925		365		5218		967		0	
Toplam	8858 3	8709 9	12724 9	11334 0	14595 4	13254 8	18155	17416 5	24479 7	22111 4	27482 8	26481 5
	175682		240589		278502		355720		465911		537643	

Kaynak: 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.104; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.126; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.201; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.258; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.20; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.11; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.15.

**Tablo 6: Hatay Nüfusunun Medenî Durumu-2 (1940-1980)
(Yüzdeler)**

	1950 (15 Yaş ve üstü)		1960		1965 (14 Yaş üstü)		1970 (12 Yaş ve üstü)		1975 (12 Yaş ve üstü)		1980 (12 Yaş ve üstü)	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Bekâr (Hiç Evlenmemiş)	63,11	36,89	69,57	30,43	64,67	35,33	58,62	41,38	58,59	41,41	57,13	42,87
	26,29		22,05		26,91		35,41		39,66		39,10	
Evli	49,71	50,29	51,01	48,99	50,54	49,46	49,46	50,54	50,58	49,42	48,98	51,02
	64,80		71,07		67,04		58,46		56,19		57,33	
Dul	13,79	86,21	15,05	84,95	15,22	84,78	16,35	83,65	16,84	83,16	5,66	94,34
	7,67		5,83		5,34		4,27		3,52		3,17	
Boşanmış	33,94	48,54	44,45	68,43	41,42	48,49	39,48	64,89	39,32	60,68	37,45	62,55
	0,47		0,67		0,58		0,40		0,42		0,39	
Bilinmeyen	51,46	48,54	31,57	68,43	51,51	48,49	35,11	64,89	61,22	38,78	0,00	0,00
	0,78		0,38		0,13		1,47		0,21		0,00	
Toplam	50,42	49,58	52,89	47,11	52,41	47,59	5,10	48,96	52,54	47,46	51,12	49,25
	100,00		100,00		100,00		100,00		100,00		100,00	

Kaynak: 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.104; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.126; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.201; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.258; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.20; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.11; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.15.

Tablo 7: İl ve İlçe Merkezlerinde Evlenme ve Boşanma Sayıları

Yıllar	Evlenme	Boşanma	Boşanmanın Evlenmeye Oranı
1939	250	-	-
1940	588	25	4,25
1941	344	21	6,10
1942	315	21	6,67
1943	433	27	6,24
1944	601	31	5,16

1945	543	69	12,71
1946	541	59	10,91
1947	690	66	9,57
1948	751	78	10,39
1949	1065	75	7,04
1950	866	87	10,05
1951	844	95	11,26
1952	915	99	10,82
1953	928	74	7,97
1954	1164	82	7,04
1955	1139	130	11,41
1956	1039	112	10,78
1957	995	119	11,96
1958	1070	142	13,27
1959	1132	129	11,40
1960	1080	179	16,57
1961	1066	114	10,69
1962	1211	118	9,74
1963	1117	102	9,13
1964	1205	96	7,97
1965	1107	98	8,85
1966	1110	91	8,20
1967	1125	87	8,62

T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Nüfus Hareketler İstatistiği, Evlenme, Boşanma ve Ölümler, 1938-1951**, Yayın No: 345, Ankara 1953, s.10, 44; T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Evlenme İstatistikleri, 1932-1958**, Yayın No: 398, Ankara 1960, s.10; T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, **Evlenme İstatistikleri, 1932, 1940, 1945, 1950, 1960- İl ve İlçe Merkezlerinde**, Yayın No: 418, Ankara 1962, s.1; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Evlenme İstatistikleri, 1940, 1945, 1950, 1963- İl ve İlçe Merkezlerinde**, Yayın No: 457, Ankara 1964, s.3; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1945-**

1964, Yayın No: 504, Ankara 1966, s.11, 25; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1946-1965**, Yayın No: 523, Ankara 1967, s.9, 25; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1966**, Yayın No: 544, Ankara 1969, s.12, 29; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Evlenme İstatistikleri, 1967**, Yayın No: 566, Ankara 1968, s.2; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Boşanma İstatistikleri, 1967**, Yayın No: 554, Ankara 1968, s.2; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Boşanma İstatistikleri, 1932-1962**, Yayın No: 450, Ankara 1964, s.5; T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, **Boşanma İstatistikleri, 1940-1963**, Yayın No: 471, Ankara 1965, s.5.

Hatay'da evlilik sayıları II. Dünya Savaşı yılları hariç tutulursa sürekli yükseliş sergilemiştir. Hatay'da boşanmaların evliliklere oranı 1950-1967 yıllarında ortalama % 10,27'dir. Aynı süreçte Türkiye ortalaması ise % 16,17'dir. Dolayısıyla Hatay'daki evliliklerde boşanma oranının Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığı söylenebilir. Bu ise Hatay'daki evlilik kültürünün ve aile bağlarının güçlü olduğunun göstergelerinden biri sayılmalıdır.

Hatay'da evlenme yaşlarına bakıldığında kadınların erkeklere göre daha erken yaşlarda evlendikleri görülmektedir. 1968 yılında toplam 1.412 evlilik içerisinde kadınların % 51,5'i 20'li yaşlara gelmeden evlenirken % 81'i de 25 yaşına gelmeden evlenmiş oluyordu. Erkeklerin ise sadece % 9,35'i 20'li yaşlara gelmeden evlenmişti. Erkeklerin % 44'ü 25 yaşından önce evlenmekteydi.⁵²

Tablo 8: Evlenmelerin Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı

Yıllar	İl Merkezi	İlçe Merkezi	Belediyesi Olan Bucak ve Köyler	Toplam
1968	435	792	185	1412
1969	442	921	197	1560

⁵²Evlenme İstatistikleri, 1968, s.15.

1970	495	1072	174	1741
1971	750	1246	184	2180
1972	614	1315	273	2202
1973	660	1317	293	2270
1974	713	1516	55	2284
1975	785	1289	190	2264
1976	565	1170	41	1776
1977	736	1162	237	2135
1978	877	1476	382	2735
1979	847	1312	335	2494
1980	844	1191	375	2410

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1968**, Yayın No: 593, Ankara 1969, s.2; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1969-1970**, Yayın No: 634, Ankara 1971, s.2-3; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1971**, Yayın No: 673, Ankara 1973, s.14; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1972**, Yayın No: 688, Ankara 1973, s.2; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1973**, Yayın No: 743, Ankara 1976, s.2; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1974**, , Yayın No: 787, Ankara 1977, s.2; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1975**, Yayın No: 816, Ankara 1977, s.2; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1976**, Yayın No: 853, Ankara 1978, s.2; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1977-1978-1979**, Yayın No: 955, Ankara 1981, s.1; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1980**, Yayın No: 1009, Ankara 1982, s.1; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Boşanma İstatistikleri, 1968**, Yayın No: 590, Ankara 1969, s.3.

1980 yılında belediyesi olmayan bucak ve köylerdeki evlilikler de kayıt altına alınmıştır. Buna göre Hatay'da evliliklerin büyük çoğunluğunun bu tip yerleşim yerlerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıl Hatay'da belediye sınırları dâhilinde bulunan yerleşim yerlerinde 2.410

evlilik gerçekleşirken belediye sınırları dışında kalan bucak ve köylerde 2.893 evlilik olmuştur. Toplamda ise il genelinde 5.303 evlilik gerçekleşmiştir. Aynı yıl Hatay'da evlilik yaş ortalaması erkeklerde 26,9, kadınlarda 22 olarak gerçekleşmiştir.⁵³

1968 yılı itibarıyla boşanma ile sonuçlanan davaların % 76'sı ilk yıl içerisinde neticelenmekteydi. Diğer senelere uzayan dava sayısı azdı. Üçüncü seneye uzayan boşanma ile sonuçlanan davaların oranı sadece % 10 idi. Benzer bir durum Türkiye geneli için de geçerliydi. Ülke genelinde boşanma ile sonuçlanan davaların % 78'i ilk yıl sonuçlanmaktaydı. Üçüncü seneye uzayan boşanma ile sonuçlanan dava oranı ise ülke genelinde sadece % 6,6 idi.⁵⁴ 1975-1980 yılları arasında boşanma ortalaması 140'tır.

Hatay Nüfusunun Eğitim Durumu

Demografi çalışmalarında toplum yapısını anlayabilme noktasında önemli özelliklerden biri de eğitim konusudur. Bir toplumun eğitim düzeyi demografik açıdan hangi seviyede olduğunun önemli göstergeleri arasında yer almaktadır.

1940 yılında Hatay'da ilk ve ortaöğretim çağı sayılan 7-16 yaş aralığında 53.866 çocuk vardı. Bunların 11.657'si (% 21,6) şehirlerde, 42.209'u (% 78,4) köylerdeydi. Bu yaş aralığındaki çocukların sadece 1.251'i (% 2,3) ilkokuldan mezun olmuştu. Yine bunlardan 9.418'i (% 17,5) ilkokul veya ortaokullara devam ederken, 43.197'i (% 80,2) okula gitmemişti. Bu durumun doğal bir sonucu olarak okula gitmemiş çocuklar (% 80,2) okuma-yazma bilmiyordu. Bu sonucun ortaya çıkmasının temel nedeni okullaşmanın düşük seviyelerde kalmasıydı. 1940 yılı itibarıyla Hatay'da 343 köyün sadece 58'inde okul vardı. Köylerdeki çocukların 36.990'i (% 87,6) okuldan mahrum kalmıştı.⁵⁵

⁵³ Evlenme İstatistikleri, 1980, s.2.

⁵⁴ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Boşanma İstatistikleri, 1968**, Yayın No: 590, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969, s.8.

⁵⁵ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği, 1940, (Nisan 1940 Tarihi İtibariyle)**, Hüsnütabiat Matbaası, Yayın No: 188, İstanbul 1942, s. XXVIII, XXX.

Dolayısıyla Hatay'ın Anavatan'a katılımının ardından ilk yılda eğitim alanında oldukça geri seviyelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

1950 yılına gelindiğinde Hatay'da 5 yaş ve üzeri toplam 247.313 kişilik nüfus oluşmuştu. Bunun 126.714'ü erkek, 120.599'u kadındı. Erkeklerin 79.461 (% 66)'sı kadınların 107.201 (% 89)'u okuma-yazma bilmiyordu. Kadınlarda bu oran kırsal kesimde % 94'e kadar çıkmaktaydı. Aynı yılın resmî verilerine göre Hatay'da sadece 662 kişi üniversite mezunu idi. Ortaokul ve lise derecesine sahip olanların toplamı ise 5.804 kişiyle sınırlı idi.⁵⁶

1952-53 eğitim-öğretim yılında Hatay'da faal bulunan okul sayısı şehirlerde 24, köylerde 160'a ulaşmıştı.⁵⁷ Hatay'da Cumhuriyet eğitiminin asıl etkisinin köylerde olduğu açık biçimde görülmektedir.

Tablo 9: Hatay'da Okuma Yazma Durumu (1955-1980)

Yıllar	Okuma ve Yazma Bilenler			Okuma ve Yazma Bilmeyenler			Bilenlerin Bilmeyenlere Oranı (Toplam)		Meçhul	
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Bi- len (%)	Bil- me- yen (%)	Er- kek	Ka- dın
1955	74906	20303	95209	75015	113570	188585	33,5 5	66,4 5	392	44 5
1960	90520	24629	115149	91929	137300	229229	33,4 4	66,5 6	50	10 0
1965	128715	43822	172537	80711	143405	224116	43,5 0	56,5 0	253	13 5
1970	135244	72995	208239	77358	156505	233863	47,1 0	52,9 0	0	0
1975	234395	116855	351250	318792	286600	252086	58,2 2	41,7 8	1636	42 0
1980	277353	159172	436525	57989	178952	254941	63,1 3	36,8 7	272	30

⁵⁶ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.221, 225, 237.

⁵⁷ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İstatistikleri İlköğretim, 1952-1953**, Yayın No: 361, Akın Matbaacılık, Ankara 1956, s.43.

Kaynak: 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.138; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.210; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.267; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.20; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.12-13; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.16.

1955 yılında 6 yaş ve üzeri 284.631 kişilik nüfusun da 150.313'ü erkek, 134.318'i kadın nüfustu. Bu tarihte erkeklerin % 49,90'ı, kadınların da % 84,55'i hâlâ okuryazar değildi.⁵⁸

1960 yılında 182.499'u erkek, 162.029'u kadın olan 6 yaş ve üzeri toplam 344.528 kişilik nüfusta erkeklerin % 50'si (91.929), kadınların da % 85'i (137.300) okuryazar değildi. Bu oranlar şehir merkezlerinde daha da azalıyordu. Özellikle şehir merkezlerindeki erkek nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 34'e gerilemişti.⁵⁹

1965 yılında 6 yaş ve üzeri 397.041 kişilik nüfusun 209.679'u erkek, 187.362'si kadındı. Bu tarihte erkeklerin % 61'i (128.715), kadınların da % 23'ü (43.822) okuryazar olmuştu.⁶⁰

1970 yılında 6 yaş ve üzeri 472.102 kişilik nüfusun 242.602'si erkek, 229.500'ü kadındı. Bu tarihte Hatay nüfusunun % 50,5'i okuryazar olmuştu.⁶¹

1980 yılına gelindiğinde 6 yaş üzeri nüfusun % 58,22'si okuryazar hale gelmişti. Ancak yine de geride % 36,87'lik azımsanamayacak bir oran bulunmaktaydı. Cumhuriyet döneminde ilkokuldan başlanarak bir eğitim seferberliğine girişilmişti. Bunun bir göstergesi olarak 8 yaşında bulunan erkek çocukların % 89'u, kız çocukların % 85'i okuryazar hale gelmişti. Aynı yıl 227.395 kişilik bir nüfus ilkokul mezunu durumundaydı. Fakat ortaokul veya lise düzeylerine gelindiğinde bu sayılar oldukça düşük seviyelerde kalmaktaydı.⁶²

⁵⁸ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.138.

⁵⁹ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.213-215.

⁶⁰ 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.270, 273, 294-295.

⁶¹ Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.22.

⁶² Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.16-17.

Tablo 10: Okul Mezuniyet Derecelerine Göre Hatay Nüfusunun Eğitim Durumu

	Okuma azma Bilen (6 Yaş ve Üstü)	Okuma Yazma Bilme- yen (6 Yaş ve Üstü)	Bitirilen Son Öğrenim Kurumu Derecesi						
			Yok	İlkokul	O. Okul	Lise ve Mes- lek O.	Yük. Okul	Derecesi Tespit Edileme- yen	Bilin- meyen
1955	95209	188090	-	-	-	-	-	-	-
1960	115149	229229	35652	35901	5458	3105	1047	34	61
1965	172537	224116	48384	70995	9522	6818	1580	102	-
1970	238217	233885	102805	359057	14481	4622	2817		1773
1975	351250	252086	123820	178456	26457	18639	3431	447	2056
1980	436525	254941	130908	227395	36152	31263	10766	25	318

Kaynak: 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.138; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.210; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.267; Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.20; Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.12-13; Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.16.

Hatay Nüfusunun Mesleki Eğilimleri

Bir toplumun demografik göstergelerinden biri o toplumda yer edinmiş meslekler ve kazançlarıdır. Toplumun tarım veya sanayi toplumu olup olmamasına göre değişen meslekler bulunabilir ve bunlar toplumun diğer demografik özelliklerinin şekillenmesinde başat rol oynar. Bu bakımdan Hatay nüfusunun demografik göstergelerinin tespitinde değerlendirilen verilerden biri de meslekler olmuştur.

Hatay nüfusedeki meslekler tespit edildiğinde yaş temelleri çeşitli sayım yıllarında farklı şekillerde esas alınmıştır. Örneğin 1950 yılında meslek tespitinde 5 yaş ve üzeri nüfus sayılmıştır. 1955, 1960 ve 1965 yıllarında 15 yaş ve üzeri; 1970, 1975 ve 1980 yıllarında 12 yaş ve üzeri nüfus esas alınmıştır.

1950 yılında mesleklerin belirlenmesinde 5 ve üzeri yaşın temel alınması hatalıdır. Dolayısıyla buradan verilecek sonuçlar da yanıltıcı

olacaktır. Üstelik 0-14 yaş aralığında 121.117 çocuk olduğu düşünül-
düğünde ve bunun da 71.631'i 5-14 aralığında bulunduğundan sa-
yımdaki meslek tespitlerinin hatalı olduğu kendiliğinden anlaşılır.⁶³
Bu sayımda 5 yaş ve üzeri erkek nüfusunun % 57'sinin çiftçi, ormancı
ve balıkçı türünden mesleklerle meşgul görünmesi bu durumun teyi-
didir.⁶⁴

1955 yılında 15 yaş ve üzeri 106.664 kişilik erkek nüfusun 92.765'i
(% 87), 67.185 kişilik kadın nüfusun da 60.078'i (% 89,42) aile işinde
ücretsiz çalışıyordu.⁶⁵ Aynı yıl Hatay'da nüfusun % 73'ü ziraat ile meş-
guldü. Dolayısıyla aile işinde çalışanların büyük yekûnunun da ziraat-
atla meşgul olan nüfus olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶

1960 yılında tarım, hayvancılık ve ormancılık ile meşgul nüfus %
70,9 idi.⁶⁷ Tarım, hayvancılık ve ormancılık 1965 yılında 131.553 (%
65,3)⁶⁸; 1970 yılında 12 yaş ve üzeri 355.720 kişilik nüfusta 147.560 (%
68,8)⁶⁹; 1975 yılında 188.801 (% 82,6)⁷⁰; 1980 yılında 190.624 (% 60)
kişiyeye ulaşmıştı.⁷¹

1975 yılında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın faaliyete geç-
mesinin etkisiyle 1980 yılında tamamı erkek olan 5.808 kişi metal iş-
leme ve üretim işçileri alanında çalışmaya başlamıştır. Metal ana sana-
yiinde ise 16.981 erkek, 517 kadın çalışan vardı.⁷² 1975 yılında böyle
bir sektör yoktu.

⁶³ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.66.

⁶⁴ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.291-295.

⁶⁵ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.162, 182.

⁶⁶ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.247-249.

⁶⁷ 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.363-365. (15 yaş ve üzeri nüfus)

⁶⁸ 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.486-487. (15 yaş ve üzeri nüfus)

⁶⁹ Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.76. (12 yaş ve üzeri nüfus)

⁷⁰ Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Hatay İli, s.34. (12 yaş ve üzeri nüfus)

⁷¹ Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.58. (12 yaş ve üzeri nüfus)

⁷² Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Hatay İli, s.32, 56. (El emeği ile çalışan ve metal işleyen işçiler dâhil değildir)

Tablo 11: Hatay'da 15 Yaş ve Üzeri Hane Reisleri Nüfusunun Meslekleri (1950-1965)

	1950 (5 Yaş ve Üzeri)			1955			1960			1965		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Teknik Elemanlar ve Serbest Meslek	963	231	1194	1735	364	2099	2121	487	2608	3014	737	3751
Teşebbüs Sahibi, İdareci, Büro Çalışanı	5342	171	5513	2768	161	2929	3936	205	4141	3610	229	3839
Satıcılar	1103	44	1147	4204	63	4267	5177	35	5212	5989	43	6032
Çiftçi, Ormancı, Balıkçı, Avcı	72174	65054	137228	62145	64772	126917	67399	65840	133239	71562	59991	131553
Madenci	107	139	246	260	0	260	243	3	246	134	0	134
Nakliyeci	2012	18	2030	3525	20	3545	4431	41	4472	4962	44	5006
Sanatkâr, İmalatçı, Nitelsiz İşçi	12461	1950	2590	14317	1217	15534	15400	1140	16540	18190	1141	19331
Hizmet Sektöründe Görevli Olanlar	2220	370	14411	3707	399	4106	7956	432	8388	8426	412	8838
Mesleksiz veya Mesleği Belirlenemeyen	30332	52622	82954	14003	189	14192	13124	27	13151	12885	24	12909
Toplam	126714	120509	247223	106664	67185	173849	119787	68210	187997	128970	62621	191591

Kaynak: 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.348; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.247; 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s.466; 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.487.

Hane Halkı Reisleri

Hane reislerinin durumlarına dair ilk net bilgiler 1970 yılı nüfus sayımlarından elde edilebilmektedir. Bu sayımda hane halkı ve reislerinin istatistikleri de kayıt altına alınmıştır. Buna göre Hatay'da 1970

yılında 303.068 erkek, 287.996 kadın toplam 591.064 kişilik nüfusta 84.368 (% 14,3) hane reisi vardı. 0-14 yaş aralığında hane reisi bulunmuyordu. Hane reislerinin 76.711'i erkek (% 92), 7.627'si (% 8) kadındı. Erkek hane reislerinin 1.508'i (% 1,97), kadın hane reislerinin ise 330'u (% 4,3) daha önce hiç evlenmemişti. Buna karşın erkeklerin % 95,3'ü, kadınların da % 33,4'ü evliydi. Karısı vefat etmiş olan erkek hane reisleri % 1,8, kocası vefat etmiş kadın hane reisleri ise % 52,7 idi.⁷³ Kadın hane reislerinin oluşmasında kocalarının vefat etmiş olmasının büyük bir sebep teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bunun bir diğer göstergesi de eşi vefat etmiş kadın hane reislerinin % 30,2'sinin 60 yaş ve üzeri yaşa sahip olmasıdır.

Eşlerinden boşanmış hane reislerinde ise erkekler 238, kadınlar 223 olmasına rağmen erkeklerin 96, kadınların 205 çocuğu vardı. Bu iki durum toplumda küçük de olsa sorunların çıkmasına sebep olabilecek düzeydedir. Erkek hane reislerinin % 45,77'si 30-45 yaş aralığında iken kadınların oranları daha dağınıktı. 15-19 yaş aralığında % 11,73, 35-39 yaş aralığında % 10,25, 60 yaş üstünde ise % 30,25'lik bir oran vardı.

Tablo 12: Hatay'da Hane Reislerinin Cinsiyet ve Yaş Aralıkları (1970)

Yaş Aralığı	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam (%)
15-19	1152	895	2047	1,50	11,73	13,24
20-24	2620	327	2947	3,41	4,29	7,70
25-29	6104	421	6525	7,95	5,52	13,47
30-34	9959	577	10536	12,98	7,57	20,54
35-39	13654	782	14436	17,79	10,25	28,05
40-44	11512	750	12262	15,00	9,83	24,83
45-49	7157	584	7741	9,33	7,66	16,98
50-54	5137	572	5709	6,69	7,50	14,19
55-59	4463	407	4870	5,82	5,34	11,15

⁷³ Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.14,16.

60-64	5327	828	6155	6,94	10,86	17,80
65+	9613	1479	11092	12,53	19,39	31,92
Bilinmeyen	43	5	48	0,06	0,07	0,12
Toplam	76741	7627	84368	100,00	100,00	200,00

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Hatay İli, s.104-105.

Hatay Nüfusunun Dil ve Din Durumu

Hatay tarihinin ilk dönemlerinden itibaren çok farklı medeniyetlerin izlerinin görüldüğü bir bölge olmuştur. Dolayısıyla burada çok farklı dil ve dinlerin izlerini görebilmek mümkündür. Hatay'ın bu özelliği Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

1950 yılında Hatay'da anadil olarak konuşulan diller şunlardı:

Tablo 13: Hatay'da Konuşulan Anadiller (1950)

Anadil	Miktarı
Türkçe	181506
Arapça	110890
Farsça	37
Abazaca	89
Arnavutça	87
Çerkezce	153
Ermenice	319
Kürtçe	2446
Rumca	921
İbranice	17
Diğer/Bilinmeyen	334
Toplam	296799

Kaynak: 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.142-143.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Hatay'da konuşulan anadillerden Türkçe % 61,35, Arapça % 37,36 ile başat rol oynuyorlardı. Her iki dil

toplamda % 98,52'lik bir orandaydı.⁷⁴ Bu durum 1955 yılında da hemen hemen aynı seviyelerdedir. Anadili Arapça olanlar % 35,8'e gerilemiştir. Türkçe ise % 62,4'e yükselmiştir.⁷⁵ 1965 yılında ise Türkçe % 69,2'ye yükselmiştir.⁷⁶

1965 yılında Hatay ahalisinin % 98,4'ü Müslüman'dı. Bunun yanında 387 Gregoryan, 379 Katolik, 6660 Ortodoks, 110 Protestan, 177 diğer Hristiyan, 195 Musevi bulunmaktaydı.⁷⁷ Hatay'daki din ve mezhep çeşitliliği tarihsel miras olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu sebeple Hataylıların önemli özelliklerinden biri dinsel farklılığı, ayrımcılığa düşmeden kabullenmektir. Yörede kullanılan bir atasözü: "Herkes kendi dinine yönelsin Allah da yardımcısı olsun." Böylesi bir dinsel olgunluğa erişmek, gerçek dinsel özgürlüğü beraberinde getirmektedir. Bu ise tarihsel bir mirastır. Bu sayede Hatay'da ortak bir kültürün oluştuğu söylenebilir.⁷⁸

Hatay'daki dil ve din çeşitliliğine bakıldığında bölgenin kültürel zenginliğinin Cumhuriyet devrinde de sürdürüldüğü görülmektedir.

SONUÇ

Hatay'ın Türkiye sınırlarına katılmadan önceki demografik durumuna bakıldığında büyük çoğunlukla Müslümanlardan oluşmaktaydı. Müslümanların ise büyük çoğunluğu Türkmenlerden müteşekkildi. Bu ise Hatay'da yaşayanların Türkiye topraklarına katılmak için istekli olmalarının en önemli sebebi olmuştur. Bunun yanında Atatürk döneminde Türkiye'de başarı ile gerçekleştirilen inkılâplar Hatay'da da büyük ilgi görmüş ve derhal uygulamaya konulmasına gayret edilmiştir. Türkiye'de görülen sosyal ve ekonomik gelişim Hataylıların Türkiye'ye katılma isteklerinin perçinlenmesindeki önemli sebeplerden biri olduğuna şüphe yoktur.

⁷⁴ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, s.142-143.

⁷⁵ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.106.

⁷⁶ 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.184.

⁷⁷ 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, s.228.

⁷⁸ Fatma Başeymez, *Çokkültürlülük Açısından Hatay: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Selçuk Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s.28-29.

Diğer yandan Hataylıların henüz Türkiye'ye katılmadan önce Türkiye ile ilgisi 1939'da ülke sınırlarına dâhil olduktan sonra bütünleşmede herhangi bir sorun yaşanmasını engellemiştir. Türkiye'de her alanda uygulanan bütün sistem Hatay'a da derhal intibak edilmiştir. Bu sayede Hatay ilerleyen yıllarda demografik açıdan ülkenin diğer şehirleri ile benzer bir görüntü sergilemiştir.

İncelenen dönemde Hatay ilinde demografik açıdan öne çıkan hususlardan biri erkek nüfusun fazla oluşudur. Ülke genelinde birçok kentte kadın nüfus daha fazla iken Hatay'da erkek nüfus bir miktar daha fazla seyretmiştir. Hatay nüfusu 1940'tan 1980'e gelinceye kadar 3,48 kat artmıştır. Nüfus artışı II. Dünya Savaşı yıllarında ve 1960-1965 evresinde yavaş seyretmiştir.

Hatay'da genel olarak hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak yaş oranları düşük seviyelerdedir. Nüfusun yarısından fazlası 19 yaş ve altında genç nüfus idi. 20-44 yaşları aralığının 1980'e gelindiğinde % 30'lara gerilemesinde hızlı çocuk doğumları ve sağlık alandaki iyileşmeler sayesinde ölüm yaşının ileriye çekilmesi etkili olmuştur.

Hatay'daki genç nüfusun medeni durumu da etkilediği anlaşılmaktadır. Nüfusun büyük kısmı 15-25 yaş aralığında evlenmekteydi. Dul nüfus oranlarında kadınların bariz üstünlüğünün olmasının nedeni elbette ki uzun yıllar süren savaşlardır.

Türkiye'nin Hatay'da kendisini gösteren önemli etkisi hiç şüphesiz eğitim alanında olmuştur. 1940 yılında okul çağındaki çocukların sadece % 2,3'ü okuldan mezun olmuşken 1980 yılına gelindiğinde okula gitmeyen çocuk sayısı yok denecek kadar az seviyelere gerilemişti.

Hatay'ın demografik yapısının oluşumunda öne çıkan özelliklerden biri Meleklerdir. Hatay nüfusu % 70-80 oranında tarım, hayvancılık ve ormancılık ile meşgul idi. 1975 yılında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın faaliyete geçmesiyle il genelinde sanayi alanında çalışan nüfusta artış görülmüştür. Bu ise kentsel demografik yapının şe-

killenmesinde etkili olmuştur. Mesleki eğilimlerle ilintili olarak Hatay'da hane halkı reisleri büyük çoğunlukla (% 92) erkeklerden oluşurken kadın hane reislerinin önemli bir kısmı ileri yaşlarda olup eşleri vefat etmişti.

Kadim bir yerleşim bölgesi olan Hatay tarihi bir miras olarak çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü yapısını Cumhuriyet devrinde de devam ettirmiştir. Bu yapı Hatay'ın ülkedeki diğer illerden ayrılan önemli özelliklerinden biri olarak belirmektedir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA., 30-11-1/176-18-7.

BCA., 30-11-1/189-3-2.

BCA., 30-11-1/195-31-20.

TÜİK Yayınları

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, 1940.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Boşanma İstatistikleri, 1968**, Yayın No: 590, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1980**, Yayın No: 1009, Ankara, 1982.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1968**, Yayın No: 593, Ankara, 1969.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1969-1970**, Yayın No: 634, Ankara, 1971.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1971**, Yayın No: 673, Ankara, 1973.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1972**, Yayın No: 688, Ankara, 1973.

- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1973**, Yayın No: 743, Ankara, 1976.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1974**, , Yayın No: 787, Ankara, 1977.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1975**, Yayın No: 816, Ankara, 1977.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1976**, Yayın No: 853, Ankara, 1978.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1977-1978-1979**, Yayın No: 955, Ankara, Ankara, 1981.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1980**, Yayın No: 1009, Ankara, 1982.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı: 25.10.1970, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli**, Yayın No. 690, Ankara, 1973.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı: 26.10.1975, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli**, Yayın No. 843, Ankara, 1979.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı: 12.10.1980, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli**, Yayın No. 990-02, Ankara, 1982.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Boşanma İstatistikleri, 1967**, Yayın No: 554, Ankara, 1968.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Boşanma İstatistikleri, 1932-1962**, Yayın No: 450, Ankara, 1964.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Boşanma İstatistikleri, 1940-1963**, Yayın No: 471, Ankara, 1965.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1932, 1940, 1945, 1950, 1960- İL ve İlçe Merkezlerinde**, Yayın No: 418, Ankara, 1962.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1940, 1945, 1950, 1963- İL ve İlçe Merkezlerinde**, Yayın No: 457, Ankara, 1964.

- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Evlenme İstatistikleri, 1967**, Yayın No: 566, Ankara, 1968.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1945-1964**, Yayın No: 504, Ankara, 1966.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1946-1965**, Yayın No: 523, Ankara, 1967.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü, **Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1966**, Yayın No: 544, Ankara, 1969.
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Evlenme İstatistikleri, 1932-1958**, Yayın No: 398, Ankara, 1960.
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği, 1940, (Nisan 1940 Tarihi İtibarıyla)**, Yayın No: 188, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1942.
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İstatistikleri İlköğretim, 1952-1953**, Yayın No: 361, Akın Matbaacılık, Ankara, 1956.
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Nüfus Hareketler İstatistiği, Evlenme, Boşanma ve Ölümler, 1938-1951**, Yayın No: 345, Ankara, 1953.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı**, Yayın No. 410, İstanbul, 1961.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, Yayın No. 399, Ankara, 1961.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, Yayın No. 452, Ankara, 1964.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Hatay İli**, Yayın No. 568, Ankara, 1969.

Telif Eserler

Alagöz, Cemal; "Coğrafya Gözüyle Hatay", **AÜDTCF Dergisi**, C 2, S 2, 1944, s.203-216.

Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı**, Maarif Nezâreti Matbaası, Dersaadet, 1313.

- Asker, Ahmet; “Mısâk-ı Millî’ den Anavatan’a: Sancak Meselesi ve Çözümü”, **Yeni Türkiye (Misak-i Milli Özel Sayısı)**, S 93, 2017, s.1105-1116.
- Atabey, Figen; **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bahadır, Gürhan; “Hıristiyanlığın Antakya’da Şekillenmesi Ve Habib-İ Neccar”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S. 23, 2013, s.207-214.
- _____, Gürhan; “Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 7, S 13, 2010, s.349-372.
- Başak, Ümit; **1890–1939 Yılları Arasında Hatay’da Yasayan Ermenilerin Faaliyetleri ve Genel Durumları**, Dumlupınar Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008.
- Başeymez, Fatma; **Çokkültürlülük Açısından Hatay: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Selçuk Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- Bayraktar, Hilmi; **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2004.
- Caldwell, John C.; Caldwell, Pat; “Regional Paths To Fertility Transition”, **Journal of Population Research**, Vol. 18, No. 2, 2001, s. 91-117.
- Casterline, John B.; “The Pace of Fertility Transition: National Patterns in the Second Half of the Twentieth Century”, **Population and Development Review**, Vol. 27, Supplement: Global Fertility Transition, 2001, s. 17-52.
- Çetin, Bayram; “Hatay’da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 17, S 28, 2012, s.238.
- Çuhadar, Seyran Gürsoy; Lordoğlu, Kuvvet; “Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Yaşlanma ve Sorunlar”, **İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, S 54, 2016, s.72-73.
- Dinç, Güven; “Mehmet Ali Paşa İsyanı’nın Antalya’ya Etkileri”, **Bellekten**, C LXXX, S 289, 2016, s.857-884.

- Downey, Glanville; **A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arap Conquest**, Princeton University Press, New Jersey, 1961.
- Gün, Doğan; **XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2012.
- Gündüz, Ahmet; Gülcü, Erding; "XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi (1526-1584)", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 6, S 12, 2009, s.289-323.
- Landry, Adolphe; **La Révolution Démographique, Etudes et Essais sur les Problèmes de la Population**, Sirey, Paris 1934.
- Mansel, Arif Müfid; **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Melek, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu?**, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Orhonlu, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren Yay., İstanbul 1987.
- Öztürk, Mustafa; "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", **Bellekten**, C 54, S 211, 1990, s.963-993.
- Pehlivanlı, Hamit; Sarımay, Yusuf; Yıldırım, Hüsametin; **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara 2001.
- Sahillioğlu, Halil; "Antakya", **İslam Ansiklopedisi**, C 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.228-232.
- Sarımay, Yusuf; "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, 1996, s.3-67.
- _____, Yusuf; "Atatürk'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, 1996, s.407-454.
- Sökmen, Tayfur; **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Thompson, Warren; "Population", **American Journal of Sociology**, Vol. 34, No. 6, 1929, s. 959-975.

- Tutar, Adem; **XX. Yüzyıl Hatay Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, İnönü Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.
- Türkmen, A. Faik; **Mufassal Hatay Tarihi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C 3, I. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Yavuz, Nuri; “Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, **Akademik Bakış**, C 5, S 10, 2010, s.113-127.
- Yorulmaz, Şerife; “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, C 6, S 22, 1999, s.231-259.

TÜRK VE TATAR KÜLTÜRÜNDE AD VERME GELENEKLERİ

Güzeliye HAZIYEVA*

ÖZET

Tatar ve Türk kültüründe ad verme gelenekleri geniş etnokültürel anlam taşımaktadır. Bu bildirimizde ad verme törelerinde bulunan geleneksel hareketler temelinde verilen kişi isimlerinin Tatar yerel kültüründe ve Hatay ilinin yerel kültüründe belirlenen onomastik ortaklıklarını ve özelliklerini incelemeyi amaç edindik. Tatar ve Türk kültüründe ad verme gelenekleriyle ilgili kişi adları antroponimik sistemde antroponik dil kişiliği kavramını oluşturmaktadır. Antroponik dil kişiliği kavramı etnokültürel çevrede, geleneklerin yerel varyantlarında bulunan temsilcidir ve ad verici ve ad taşıyan açısından konuşma kişiliği olarak görülür. Kişi isimleri Türk ve Tatar kültürlerinde sözlü kod olarak belirlenmektedir. Bildirimizde karşılaştırma yöntemi kullanarak Tatar ve Türk kültürlerine özgü çocukları koruyan, hastalıklardan, ölümden saklayan kişi adları incelenmektedir. Tataristan'da yaşayan Tatarların mitolojik inançlar temelinde oluşan ad verme, ad değiştirme gibi geleneklerinin söz varlığı ve kişi adları Hatay ili gelenekleriyle ve kişi adlarıyla karşılaştırılarak incelenmektedir. Tatar ve Türk kültüründe folklor-etnografik malzemelere dayanarak, iki antroponimik yapı tipi belirlenmektedir: 1) Töreye bağlı olmayan adlar; Birinci tip antroponimik yapıda “durdurulan”, “koruyucu”, “korkutucu” (kötü) adlar; İkinci tip isimlerde ise *ad değiştirme* ve *çocuğu satma* töresiyle ilgili adlar incelenmektedir. Tatar kültüründe birinci antroponimik yapı isimleri ölümü durduran apelyatıflere (Tuktamış, Tuktar Tuktasın v.b. -genel

* Doç. Dr., Tataristan Bilimler Akademisi'nin G. İbrahimovis. Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Kazan, guzhaz@mail.ru.

olarak tukta- fiilinden yapılmıştır) veya çocuğu koruyan ögeler eklenerek (Genel olarak timer: Mintimer, Timerbay; bulat: Aybulat, Bulat, Timerbulat; taş: Biktaş, Taşbay, Taşlıyar; çocuğu koruyup negatif anlamla yapılan isimler (Yaman “kötü”, Sasık “kokulu”). Hatay ili kültüründe de çocuğu yaşamayan aileler yeni doğan çocuklarına Dur-sun, Durmuş, Yaşar, Yaşasın gibi adlar koyarlar. Oğlu olmayan aileler kızlarına Döne, Döndü gibi adlar koyar. Böylece erkek çocuğu olacağına inanılır. İkinci antroponimik yapıda tarihi-kültürel açıdan töre hareketleriyle ilgili adlar ayrılmaktadır: Ben, kal ögeleriyle kullanılan adlar (Minlebulat Minlebike, Kalpıke, Kalıstan v.b.) ve çocukların isimlerini değiştirme töresine bağlı isimler belirlenmektedir. Bu antroponimik yapıda *çocuğu satma* töresinde verilen isimler incelenmektedir: Satar, Satubal, Satupaldı v.b.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, Tatar kültürü, Tatar Şiveleri, Hatay İli, Karşılaştırma Yöntemi, Ad Verme Gelenekleri, Özellikleri, Ortak Yönleri, Ad Değiştirme.

NAME-GIVING TRADITIONS IN TURKISH AND TATAR CULTURE

ABSTRACT

In Tatar and Turkish culture, name-giving traditions are of great ethnocultural significance. In this paper, we aimed to examine the onomastic partnerships and features of the names given on the basis of the traditional movements in the name ceremonies. In Tatar and Turkish culture, the names of persons related to the name-giving traditions constitute the concept of anthroponical language personality in the anthroponical system. The concept of anthroponical language personality is the representative of the ethnocultural environment in the local existence of the traditions and is seen as speaking personality in terms of name and name. The names of people are defined as oral codes in Turkish and Tatar cultures. Using the comparison method, the names of people who protect children that are peculiar to Tatar and Turkish cultures and hide them from diseases and death are examined in our paper. Tatars living in tataristan, based on mythological beliefs, such as naming, name changing traditions, the presence of words and Person names are examined by comparing the traditions of Hatay province and person names. Based on folklore-ethnographic materials in Tatar and Turkish Culture, two types of anthropometric buildings are identified: 1) names that are not affiliated to the ceremony; names that are “stopped”, “preservative”, “scary” (bad) in the first type of anthropometric structure; and names that are related to “changing names” and “selling children” in the second type of names. The first anthroponimic structure names in Tatar culture are apel-yatives (Tuktamiş, Tuktar Tuktüddin V.) who stopped the death. – in general, tight - made of verb) or by adding items that protect the child (in general, timer: Mintimer, Timerbay; bulat: aybulat, Bulat, tim-erbat; Stone: Bektaş, Taşbay, Taşlıar; names that protect the child with negative meaning (Yaman “bad”, Sasık “scented”). In Hatay province culture, families who do not have children put their newborn children

under names such as Durmuş, Yaşar, Yaşar. Families without sons return to their daughters, as if they are called. So it is believed that he will have a boy. In the second anthroponical structure, there are names related to historical-cultural rituals: I, Minleulat Minlebike, Kal, kalistan, etc.b.) and the names of the children are determined depending on the ceremony to change the names of the children. In this anthroponical structure, the names given in the “selling the child” ceremony are studied: Satar, Satubal, Satupaldi etc.

Keywords: Turkish Culture, Tatar Culture, Tatar Dialects, Hatay Province, Comparison Method, Nomenclature Traditions, Characteristics, Common Aspects, Changing Names.

GİRİŞ

Türk halklarının dünya görüşünde çocuğun doğumu çeşitli törelerle belirlenmektedir ve isim insanın canını, kaderini belirleyen simge olarak görüş ve inançlarda yansımaktadır. Türklerin isim verme ve isim değiştirme gelenekleri Runik ve Yenisey anıtlarında bile belirlenmektedir. Bütün Türk lehçelerinde de isime ve İsim verme geleneksel kültürünün rolünü ve onun geniş etnokültürel anlamı belirleme imkanını sağlamaktadır. Çeşitli törelerde bulunan ve insan ruhunun kavramlarını yansıtan eski inançlar toplamı olan isim verme gelenekleri ismin insanın canıyla bağlantısını belirleyen çeşitli ritüeller ve töre hareketleri eşliğinde geçmektedir ve bunların hepsi insanlığın manevi ideallerini yansıtmaktadır.

Ad VermeGelenekleri

Çağdaş Türk lehçelerinde antroponimikayı etnolingüistik açıdan inceleyen Türkiye Türkçe'sinde: M. Şakir Ülkütaşır (1976), D.Aksan (2001), S. Bahadır (2016); Kırgız Türkçesinde: Ş.Japarov (1992); Kazak Türkçe'sinde: T. C. Canuzakov (1971); Başkurt Türkçe'sinde: A. Şayhullof (1981), F. G. Hisametdinova (2009) v.b. araştırmalarında bu konuya öncelik vermektedir. Şimdiki Tatar dil bilminde isim verme geleneklerinin etnokültürel söz varlığı G. F. Sattarov (1998) araştırmalarında söz konusu edilmiştir.

Bu makalede Tatar Türkçe'sinde bulunan isim verme gelenekleri seferlerde toplanan materyalleri temelinde verilmektedir. Bu bildirimizde ad verme törelerinde bulunan geleneksel hareketler temelinde verilen kişi isimlerinin Tatar yerel kültüründe ve Hatay ilinin yerel kültüründe belirlenen onomastik ortaklıklarını ve özelliklerini incelemeyi amaç edindik.

Tatar ailelerinde isim verme gelenekleri İslam gelenekleri ve yerel kültür özelliklerini kendinde toplamaktadır. İsim verme geleneğinin özellikli tarafı onun arkaik ve çeşitli söz varlığındadır. Tatar edebi dilinde isim verme *isem kuşu*, *isem birü*, *at birü* gibi sözlerle ifadelanmaktadır. Tatar geleneklerinde isim verme *at atau* (Tümen ağızı), *pepe*

atatu (Tobol ağızı), *at kuşu* (Orta şive, Misser şivesi, Sibirya şivesi), *at kuşma* (Bast.), *at kuşu* (Kasım şivesi), *atatatu*, *at kışkırtu* (Astrahan, Hvalın şiveleri), *at kışkırtu* (Çistay şivesi), *at salu*, *isem salu*, *isem kisterü* (Nokrat ağızı), *isem kuşu* (Minzele şivesi), *azanlaşu* (Krasno-ufim şivesi) gibi sözlerle verilmektedir. Böyle bir isim verme geleneği söz varlığının zenginliğiyle belirlenmektedir. Türklerde *ad verme*, *isim verme* diye adlandırılmaktadır [Bahadır, 2016: 104].

İsim verme geleneğinde hem Türklerde hem Tatar geleneklerinde gebe annesinin rolü büyüktür. Eskiden köylerde gebe anneleri doğum zamanında ve sonrasında yardım etmektedir. Onlar köylerde ilk yardımda kendi yetenekleriyle çok meşhurlardır. Her köyde birkaç gebe annesi vardır. Onlar sadece doğum sırasında değil, doğumdan sonraki 5 gün devamında da yeni doğan bebek bakımında yardım etmişler ve hamamda yıkamışlardır. Tatar edebi dilinde gebe annesi *kendek enise* diye ifade edilmektedir. Tatar Türkçe'sinde gebe annesi söz varlığının zenginliği ve çeşitliliğiyle belirlenmektedir: *Ebi* (Orta şive, Mişer şivesi), *ebi buluçı* (Horlat ağızı), *bala türetüçe ebi* (Mişer şivesi), *bebey ebise* (Çistay ağızı), *ineke ebi*, *kendekçe ebi*, *kendegeye*, *mama*, *mamay* (Sibirya şivesi), *olan ebise* (Kreşen ağızı), *ebilek*, *kendegets*, *kendergeç*, *kenderçek karçık* (Tomsk ağızı), *kendek ine*, *kendekey* (Krasnoufim ağızı), *kendek ebi* (Krasnoufim, Hvalın, Volgograd ağızları), *kendek abası*, *kendek mamam*, *bahsı* (Astrahan), *kendek ine*, *kendekçe* (Baraba ağızı). İlk isim veren insan gebe annesidir ve o verilen isim 'gebe ismi' diye adlandırılmaktadır: *Bala tua, isemsez tormasın, kendek atı kuşalar. Mulla kitereler ye yakşı at kuşalar. "Mulla kuşkan isem belen gömer iteler. Busı kendek iseme, e bala yakşırgaç, azançı kiterep, isem birele"* (Tatarisan, Minzele ilçesi. Ayu avılı. İntormant: Galiyev Mansur, 1925 doğumlu).

Hatay ilinde bulunan malzemelere göre, çocuk doğduğu gün ebe tarafından çocuğa Muhammet, Mustafa, Emine Ayşe v.b. dini adların verildiği görülmektedir. Aile dışından verilen bu ada *göbek adı* denir [Bahadır, 2016: 116]. Hatay'da asıl adı çocuğun doğumunun üçüncü veya yedinci günü verilir.

Tatarlarda ilk haftada çocuğa isim vermemek tehlikelidir. Bu çocuk hastalanabilir veya ona şeytan isim verebilir diye bir inanç yaşamaktadır. Astrahan ve Hukrat Tatarları bebek doğduğunun üçüncü gününde isim veriyorlar. Örneğin, Mordva Cumhuriyeti'nin Lyambrin ve Ruzayevka ilçelerinde yaşayan Tatarlar çocuk doğumunun yedinci gününde isim veriyorlar: *Bebe tugaç, isem bireler be yomadan son* (Mordva Cumhuriyeti, Lyambrinsk ilçesi, Penzyatka köyü. Musipova Roza). Tatarların inançlarına göre eğer çocuk uzun süre isimsiz kalsa, o telaşlanmaktadır: “*Mullanı çakırtıp, at kısırtıp kaytabız. Atsız yatsa, bala yıly diler*” (Astrahan, Krasnoyarsk ilçesi. Seyit köyü. İmanaleev Hamit. 1935 doğumlu).

Hatay'da Hoca veya aile büyüklerinden biri erkek, çocuğun kulağına ezan okuyarak daha önceden kararlaştırılan adı üç defa fısıldar [Bahadır, 2016: 117].

Şimdiki Tatar kültüründe dini isim verme töresi *-isem kuşu, at kuşu, isem birü* mulla ve misafirler- akraba, komşuyla beraber yapılmaktadır. Tatar edebi diline isim verme töresi *aş, bebi aş* diye ifade edilmektedir. Tatarların yerel şive ve ağızlarında *atkuşar, atkuşar tuy, atkuşar mecles, isem aş* derler. Astrahan şivesinde isim verme töresi misafirlerin sayısına göre ikiye ayrılmaktadır: *Keçe atkuşar, zur atkuşar. Keçe atkuşarda* sadece akrabalar davet edilmektedir: “*Balaga böten zatların kiterep, tugannarın çakırtıp azan çakırtık*” (Astrahan, Krasnoyarsk ilçesi, Seyit köyü. Bayramgaziyeva Daniye. 1931 doğumlu). *Zur atkuşar* çok sayıda davetlilerle geçer: “*Zur atkuşar yasadık sonında. İrler irlerden son katınnar çakırdır. Uramga kiyemner kitereler, kodagıyı kilede, kilennen anası. Ul kitergen kiyemnerne kürseteyek buldık*” (Astrahan, Nariman ilçesi, Kartuzan köyü. Sabitova Fatıha. 1928 doğumlu).

Tatar kültüründe isim sosyal, kimlik, mitolojik, doğa, uzay, doğaüstü güçlerin ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenleme görevini yapmaktadır. İsim etnografik, diyalektolojik, folklor metinlerinde özellikli genel dil kanunları dışında, denotatla özel ilişki sağlayan bir anlam taşımaktadır.

Tatarlar'da isim verme töreninin ikinci katılımcı molladır. Ona yastıkta çocuğu getiriyorlar. Tatar geleneklerinde çocuğun yüzü örtüyle kapatılıyor: “*Balanın biten yabıp menderge salıp kitere*” (Astarahan bölgesi, Volodar ilçesi, Tulunganovka köyü. Mustafayıva Sara. 1938 doğumlu). Molla çocuğu kible tarafına koyuyor. Çocuğun sağ baş ucunda durarak ezan okuyor. Çocuğun ilk duyduğu kelimesi ‘Allah’ olsun diye, çocuğun sol tarafına geçerek kamet okuyor. *Abd, amat* ögeli isimlerin koyulması tercih edilmektedir. Peygamberimiz Hz. Muhammet “Benim isimimi verin...” demiş. Bu yüzden Müslüman dünyasında Muhammet ismi çok yaygındır.

Sonra molla üç kere çocuğun kulağına ismini söylüyor. Tatar kültüründe: “*Allahı Tegalege kol bulsın, peygamberebezge ömmet bulsın!*” dileğiyle isim verilmektedir. Eğer çocuğun teninde ben bulunursa, bacadan kaşık düşürüyorlar ve ismini *min* ögesiyle koyuyorlar: *Minnegöl, Minnebay, Minnekamal* v.b. “*Balanın mine bulsa cüşkeden kaşık töşerep isem kuşalar ıy. Minnegöl, Minnebay, Minnekamal isemnere kuşalar ıy balanın mine bulsa (Minzele ilçesi, Ayu köyü*”. Devlethanova Zakira. 1931 doğumlu).

İsim verme töreninde ayrı kanunlar bulunmaktadır. İsim verme töreni zamanında isim kaçmasın, şeytanlar ismi çalmasınlar diye bacaları, kapıları, dış kapıları, pencereleri kapatmışlar: “*İseme sıgıp kitmesen, şeytanlar kermesen dip böten nimeleri yaba torgannar ıy, mörce-yuşkelerne, kapka-işeklerne yabalar*” (Sverdlovskaya oblast, Nicne-Serginskiy ilçe, Arakayevo köyü. Gubayev Salavat. 1934 doğumlu). Çoğu halkların tarihinde ve etnografisinde soba, baca tılsımdır, kült yeri. Aynı zamanda soba insanı uzayla bağlayan bağlantıdır.

Tatarlarda mollaya gümüş bozuk para hediye edilir. Gümüş bozuk para çocuğa sağlık, güç verme dileğini anlatmaktadır: “*Gümüş gibi sağlam olsun!*” (Perm, Kungur ilçesi, Kazay köyü. Ganieva Mahmuza. 1934 doğumu). “*Eğer isim verdiğinde çocuk gülmeye başlıyorsa, çeşitli sesler çıkarıyorsa veya tören bittiğinde uyuyorsa, bu isimi çocuk beğendi derler*”.

İsim değiştirme dil tabusuna bağlıdır (Tolstoy 1998: 375), isim canı anlama, tılsım gücü, ismi olanın fikirlerini kontrolde tutma yeteneği gibi kabul edilmektedir. Ad değiştirmenin çeşitli töreleri yaşamaktadır. Bu törelerde isim canın bir parçası olarak kabul edildiği gibi ismin değişmesinin insanın özünü değiştireceği inançları bulunmaktadır.

Çocuğun hastalığı doğru isim konulmadığından veya bozuk isimle ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden isim değiştirme halk hekimliği yöntemi olarak kullanılmaktadır. Tatar edebi dilinde isim değiştirme törenini *isem alıştırı*, Tatar ağızlarında *isem awıştırı*, *isem alıştırı*, *isem bozu* (mesela, Perm şivesinde) olarak ifade edilmektedir. Kazan Boyu Tatarları çocuğun hastalığında bulgur lapası hazırlıyorlar ve onu sopaya koyuyorlar. Bacadan kaşık düşürmüşler ve tılsımlı büyü sözleri söylemişler: “*İsmemen alıştırıram, Minnegöl bulsın. Kaşık töşerdem, saulıgın birsen*” (Tataristan, Elmet ilçesi, Bişmunça köyü. Hucina Meryem. 1934 doğumlu). Bulgur lapasını kuşlara vermişler. İnsanın bacadan hitabı kötü ruhlara olan hitap olarak belirlenmektedir. Çocuğun vücudunda ben bulunursa, bu töre yapılmaktadır. Eğer çocuğun vücudunda benler bulunursa, çocuğa *min*, *kal* ögeli isimler verilmektedir. Bu törene halkta *min bozdıru* derler. Zaten çoğu Türk halklarında da ben mutlu kader simgesidir.

Sibiryaya Tatarları ben ögesi yerine *kal* ögesini kullanmışlar: *Kahstan*, *Kalpıke*, *Kalı*, *Minkalış*. Sibiryaya köylerinde horozu kesmişler ve onun kanını bene sürmüşler: “*Kalı sıkkan balaga kurasını suyıp, annın kanın sörtkele kirek iken*” (Novosibirsk, Kuybişev ilçesi, Tibis köyü. Muratova Marziye. 1940 doğumlu). Hayvanın kanı -bir tılsım aracı rolünde görülmektedir. Kan yaşayan canın parçası, isim ise- ölenin ruhudur.

Sibiryaya Tatarlarında bir ailede ardı ardına çocuklar ölürse, durduran isimler verilmektedir. Genel olarak, bu isimlere *tukta-* (dur-) fiil ögesinden yapılan isimler girmektedir: *Tuktar*, *Tuktarbike*, *Tuktasın* v.b. Hatay’da çocuğu olup da yaşamayan ailelerin başvurdukları bir yol da çocuklarına *Yaşar*, *Dursun*, *Durmuş* gibi adlar vermektedir [Bahadır,

2016: 118]. Tatar ailelerinde eğer ailede çocuklar ölürseler, kız veya oğlan isimi olarak *Kalsın, Ülmes, Ülmeskol, Yeşer, Torsınbay*, Torsınay gibi isimler verilmektedir. Bazı Tatar ailelerinde çocuklar ölmesin inancıyla *Satıpal: Söyöndek, Kuwandık, Tuktar, Baltabay* gibi isimler vermişler.

Tatarların yeni ismi bacadan söylemişler. Gebe anneye bacadan gelen kaşığı hediye vermişler. Bu töreni kışın veya ilkbaharda yapmışlar. Sibiryaya Tatarlarında da baca tılsım rolü oynamaktadır. Sibiryaya Tatarlarında hasta çocuğu veya vücudunda ben bulunana çocuğu bacaya koymuşlar ve bacadan yeni isim bağırmişlar.

Tatarların sürekli ağlayan çocuğun ismini değiştirmişler: “*Sıktak bulsa, eyteler, iseme kileşmi miken, diler, isemen alıştıryk diler*” (Perm, Bere-zovskiy ilçe, Çokır köyü. Magasupova Karima).

Eğer ailede sıkça çocuklar ölüyorsa, çocuğa kötü ruhları aldatan tılsımlı satış töreni uygulamışlar. *Satukay, Satıy, Satıpal v.b.* isimler vermişler. Mesela bu töre Hristiyan Tatarlarında da yaşamaktadır. Üç kere çocuğun satıldığı hakkında pencereden bağırmişlar. Ucuza satıldığını söylemişler. Bu çocuk ailesinde kalsa bile sembolik aile çocuğu olarak sayılmaktadır. Satılan çocuk, anne ve baba fikrine göre yabani, o anne ve babaya kızan kötü ruhları ilgilendirmiyor.

Pencerenin tılsımı kenarında pazarlık yapılmaktadır. Kültür sahiplerine göre, pencereden çıkma yeni hayata başlamaya denk gelmektedir, yenilenme sürecini anlatmaktadır. Böyle tılsımlı pencereden çıkan çocuk koruma altında oluyor. Gebe annesi -satıcı, satın alıcılar- komşulardır. Sembolik diyalog böyle geçmektedir: *Satam, alamsız. -Alabız. Niçe sumnan. -Biş sum sorıybız, küp soramıybız.* (Ryazan, Kasım ilçesi, Podpilki köyü. Menyayeva Mörşide).

Bebek satma inancı Hatay’da bebeğin satılarak hakkını kendi bedelinin çıktığına inanılır. Yeni doğan çocuk çocuğu olmayan herhangi bir aileye sempolik bir para ile satılır. Bebeğin satın alacak kişi yeni doğmuş olan bebeğe bir çocuk gömleğini üç defa giydirip çıkartır. Her

her giydirip çıkartmada “Ben bebeği satın aldım” der [Bahadır, 2016: 104].

Eğer ailede uzun süre çocuklar olmazsa, anne ve babanın çeşitli duygularını ifade eden fiil ögeli isimler verilmektedir: *Yuaniç, Tabıldık, Söyeneç, Kuandık, Sagımaç* v.b. Uzun ömür dileğiyle verilen isimlere *timer* ögesi eklenmektedir: *Timegali, Timerşeyh, Mintimer, Timerkük* v.b. Hatay’da çocuğun durumu ile ilgili rahatsızlıklar varsa ad seçiminde bunlar göz önünde bulundurulur ve ad ona göre kararlaştır. Doğan çocuğa kutsal kişinin adı verilir. *Habip, Hıdır, Bayezit* gibi adlar verilmektedir [Bahadır, 2016: 118].

Tatarları anne, baba, dedesi, anneanesi, babaanesi v.b. akrabaları onuruna verilen isimlerde isimle değil, akrabalık terimini kullanmaktadır. Eski Tatar ailelerinde kocaya ve onun akrabalarına isimle değil, *ataları, etileri, atası, etise* gibi akrabalık terimleriyle hitap edildiği bilinmektedir [Bayazitova 2011: 47]. G. F. Blagova fikrine göre, Türk halklarının geleneksel özbilinci akrabalık sisteminin genişliğiyle anılmaktadır, bu ise akrabalık terimlerinin Türk antroponimik sistemine girmesini sağlamaktadır [Blagova, 1998: 183]. Eğer çocuğa anne ismi verilmişse, Astrahan Tatarları ona *Akkız* derler, eğer baba ismi verilmişse, *Akbala* diye hitap ederler. Tobol Tatarları baba ismini alan çocuğa *Atamas, Ataş*, eğer ninesinin ismini aldıysa, *onu İneke, İne, İneç, Öneke, Öneş*, eğer dedesinin ismini aldıysa *Olata* derler. Bu olay geleneksel özbilince bağlıdır ve soya, geçen nesillere olan saygıyı göstermektedir. Hatay’da ad seçilirken, yaşayan veya ölü aile büyüklerinin adı da tercih edilebilir. Ama dede ve nine kendi adlarını verdikleri takdirde daha erken zamanda öleceklerine inanılır.

Eğer ailede çocuklar ölürse, isim yerine hayvan isimlerini kullanmışlar. Bu isimler çocuğu kötü ruhlardan koruma rolünü üstlenmiştir: *Ayu, Büre, Karaet, Karaköçek* v.b. Hayvan isimlerinde etnokültürel arkaik özellikleri bulunmaktadır. Mitolojik güncelliklerini kaybedince, şimdiki şartlarda bazı isimler mecazi anlam taşımaya başlamış ve sonuçta bu isimler dilek isimleri rolünde konulmaya

başlamışlar. Tatarlar çocuk güçlü, keskin bakışlı olsun diye *Arslan* ismini çocuklara vermişler. Tatarlar ve Başkurtlar arasında *et* (köpek) ögeli isimler yayılmaktadır: *Etul, Etköçek, Etçger* v.b. Hatay'da çocuklara takılan kötü adlara rastlanmamış olmakla beraber çocuğa gerçek adı ile hitap etme yerine *köpek, aslan, it* gibi lakalara da hitap edildiği görülmüştür. A.G. Şayhullov fikrine göre bu hayvanlar hakkında çeşitli dini inançlar yaşamaktadır (Şayhullov, 1983: 13). Etnografik edebiyatta köpek çoğu halkların tılsım kültü olarak tasvir edilmektedir.

Geleneksel Tatar kültüründe isim anne ve babanın isteklerini ifade eder, dış dünya hakkında bilgi verir, doğa, öbür dünyaya bağlar, ruhlara ibadet şeklini açar, koruma rolü üstlenir, kaderi değiştirme, ölümü aldatma rolünü oynar. Tatar antroponimi, Müslüman kültürünün etkisinde kalmıştır ve bu durum hem ismin yapısına hem de anlamına yansımıştır ama bugüne kadar isme olan ilgisi ad vermede İslamiyet öncesi mitopoyetik geleneklerini kendinde saklamaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak ad verme antroponimleri bu törenin etnolinguistik özelliklerine, onun törelerindeki sembollerinin dildeki yansımaları belirlemeye imkan vermektedir. Tatar ve Türklerde ad vermeyle ilgili gelenek ve töreler Türk kültürü içerisindeki manevi ve maddi geleneklerin izlerini de saklamaktadır ve onun geleneksel yapısını, sembollerini, nesnelere çevre anlayışıyla bağlı tutmaktadır. Ad vermede bulunan söz varlığı ağızlardaki zenginliğin eski Türk geleneklerinde saklanmasını ispat etmektedir. Bazı gelenek ve töre adları bugünkü dilde kullanılmaları bile, bazı ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Ad verme gelenekleri ve töreleri halkın yaşamasında ve gelişmesinde stabilize başlangıçtır ve etnokültürel mirası korumakta önemli yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Şahin, İ., **Adbilim (Çerçeve, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)**, Pegem Akademi, Ankara, 2016.
- Шайхулов, А. Г., Татарские и башкирские личные имена тюркского происхождения, Уфа, 1983.
- Doğruel Fulya, **Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü**, İletişim Yayınları, 2005.
- Şakir Ülkütaşır M., "Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar", **I Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri**, C IV, Ankara, 1976, s.369-384.
- Bahadır S., **Hatay'da Türk Halk İnançları**, Artvin, 2016.
- Doğruer Ş., Antakya'da Doğumdan Ölüme dek Yaşayan Tören ve Kutlamalar, **Güneyde Kültür Dergisi**, Eylül-Ekim2002.
- Sakaoğlu S., **Türk Ad Bilimi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.
- Kibar O., **Türk Kültüründe Ad Verme: Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.
- Davletşin G., **Türk Tatar Kültür tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Çoruhlu, Y., **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Erol A., **Adlarımız**, Türk Kültürü Vakfı, İstanbul, 1999.
- Хазиева-Демирбаш Г. С., Татарские личные имена в этнокультурном пространстве языка, Казань, Магариф – Вакыт, 2017.
- Хисамитдинова, Ф. Г., Башкирская мифология. Словарь-справочник, Уфа, Гилем, 2002.

HATAY MİLLETVEKİLİ GENERAL EYÜP DURUKAN VE SİYASÎ FAALİYETLERİ

Hamit PEHLİVANLI*

ÖZET

Emekli Tümgeneral Eyüp Durukan asker, devlet adamı ve siyasetçi olarak mühim bir şahsiyettir. Osmanlı subayı olarak Balkan ve I. Dünya Savaşlarına katılmıştır. Milli Mücadele döneminde ise İstanbul'da Harbiye Nezareti bünyesinde muvazzaf subay olarak hizmetlerine devam etmiştir. Ankara Hükümeti ile irtibatını devam ettirmiş ve oranın talimatlarıyla mühim hizmetler yapmıştır. Zeytinburnu Askeri Fabrikalarında görev yapmıştır. Bu sırada hayatını ve mesleğini tehlikeye atacak gizli faaliyetlerde bulunmuştur. Topçu subayı olarak teknik konulara hâkim olması işlerini kolaylaştırmıştır. Ankara Hükümeti'nin ihtiyacı olan yetişmiş eleman temininde mühim rol oynamıştır. İstanbul'da bir kısım subaylar tarafından kurulan gizli teşkilatların içerisinde yer almıştır. Bu çerçevede güvenilir subayların İstanbul'dan Anadolu'ya geçmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan Anadolu ordusunun ihtiyacı olan silah, cephane, top ve topçu malzemesi ve askeri fabrikaların ihtiyacı olan alet, edevat ve tezgâhların Osmanlı Devleti askeri depolarından gizlice çıkarılmasını sağlayan teşkilatın başında yer almıştır. İngiliz ve Fransızların çok sıkı takiplerine rağmen yakalanmadan mücadelenin sonuna kadar bu hizmetlerine devam etmiştir. Bu bakımdan cesur, bilgili vatanperver bir subay olarak tarihteki yerini almıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra Ankara'ya gelerek bazı vazifeler almıştır. Özellikle Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü yaptığı sırada savunma sanayiinin gelişmesi için çok çaba sarf etmiştir. Sağlık

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, hamitoba@yahoo.com

sebebiyle emekli olduktan sonra 1943 senesi Milletvekili seçimlerinde Hatay Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 1946 seçimlerinde yine Hatay Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili olarak meclise girmiştir. Durukan, 7. ve 8. Dönem milletvekili olarak mecliste çok faal bir siyasetçi olduğunu göstermiştir. Hatay'a dışarıdan gelen bir siyasetçi olmasına rağmen bölgenin meselelerini, sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını devamlı gündemde tutarak çözümleri için gayret göstermiştir. Meclis-teki yasama faaliyetlerine bildiği konularda aktif olarak katılmıştır. Gündeme getirdiği konuların çözümü için gayret göstermiş, her yasama döneminde ısrarla ilgililerden bilgi almış, sonuçlarının ne olduğunu sormuş ve meselelerin takipçisi olmuştur. Bu manada da titiz, dikkatli ve gerçekçi bir siyasetçi olduğunu göstermiştir. Yazdığı kitaplar, tuttuğu günlüklerle de münevver bir insan olduğunu göstermiştir. Durukan, binlerce sayfa tutan günlükleri ile tarihe not düşen bir aydın olarak ömrünü tamamlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eyüp Durukan, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü, Hatay, CHP, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı.

DEPUTY OF HATAY GENERAL EYÜP DURUKAN AND HIS POLITICAL ACTIVITIES

ABSTRACT

Retired Major General Eyüp Durukan is an important figure as a soldier, statesman and politician. He joined the Balkan and World War I as Ottoman military officer. During the National Struggle period, he continued to serve as an active officer in the Ministry of War in Istanbul. He maintained contact with the Ankara Government and provided important services under the instructions of the rate. He worked in Zeytinburnu Military Factory. In the meantime, he engaged in secret activities that would endanger his life and profession. Having technical issues as artillery officer facilitated their work. He played an important role in the provision of qualified staff that Ankara Government has needed. He was a part of the secret organizations established by some officers in Istanbul. In this framework, he made sure that reliable officers were transferred from Istanbul to Anatolia. On the other hand, he led the organization provided to smuggle weapons, ammunition, cannons and artillery materials the Anatolian army needed, and paraphernalia, benches needed by the military factories from the Ottoman Empire's military storages. Despite the very strict follow-up of the British and French, they continued their service without being caught until the end of the struggle. In this respect, he took his place in history as a courageous, knowledgeable patriotic officer. After the proclamation of the Republic, he came to Ankara and got some duties. He made a great effort for the development of the defence industry during the time that especially he worked as General Directorate of Military Factories. After his retirement due to health, he entered the Turkish Parliament as Hatay deputy in the 1943 parliamentary elections. In the 1946 elections, he was elected as a member of the Republican People's Party from Hatay. Durukan showed that he was a very active politician in parliament in 7th and 8th terms. Although he was an outside politician from Hatay, he always endeavored to resolve the problems, needs and problems of the region by keeping

them on the agenda. He actively participated in legislative activities in the Parliament. During the legislative period, he took insistently information from the concerned people and asked what the results were and followed them. In this sense, he showed a meticulous, careful and realistic politician. The books he wrote show that he is an enlightened man with the diaries he keeps. Durukan completed his life as an intellectual who goes down in history with his diaries holding thousands of pages.

Keywords: Eyüp Durukan, General Directorate of Military Factories, Hatay, CHP, Balkan Wars, The World War One.

GİRİŞ

Emekli Tümgeneral Eyüp Durukan, hem askerlik hayatı, hem de siyasi hayatı dolu dolu geçen faal bir kimsedir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında subay olarak hayata atılan Durukan, çok ciddi badi-relerden geçmiş bir kimsedir. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce teğmen rütbesiyle ordu saflarına katılan Durukan, kendisini küçük rütbelerde savaşın içerisinde bulmuştur. Balkan Savaşları çerçevesinde Edirne müdafaasına topçu subayı olarak katılmıştır. Bulgarlara esir düşmüştür. Esaretten kurtulduktan sonra İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde askeri hizmetlerine devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra ve İstanbul'un işgali sırasında Genelkurmayda çok mühim gizli görevler icra etmiştir. Topçu subayı olarak teknik konulara dair bilgisi yüzünden askeri fabrikalarda görevlendirilmiştir. İstanbul'daki bir kısım subayların gizli olarak kurdukları teşkilatlar aracılığı ile Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin silah, cep-hane ve askeri personel ihtiyacının karşılanmasında aktif rol almıştır. Her türlü tehlikeyi göze alarak gizli yollardan Anadolu'ya silah ve cep-hane sevkiyatını sağlayanlar arasında en önde gelenlerdendir. Ankara Hükümeti ile irtibatlı olarak bu faaliyetleri yürütmüştür. Mili Mücadele'nin sonunda Ankara'ya gelerek askerlik görevine devam etmiştir. Tümgeneral rütbesine kadar yükselmiştir. Askeri fabrikaların yeniden düzenlenmesi, çağa ayak uydurması için çok çaba sarf edenlerin başında gelmektedir. Askeri fabrikaların muhtelif kademelerinde çalışarak Genel Müdürlük seviyesine kadar yükselmiştir. Her safhada savunma sanayiinin gelişmesi için yurt içi ve yurt dışında faaliyetlerde bulunmuştur. Daha sonra 1941'de sağlık meseleleri yüzünden emekliye ayrılmıştır.¹ Aktif askerlik hayatının arkasından 1943 yılında Cumhuriyet Halk Partisi saflarında Hatay'dan milletvekili seçilerek siyasi

¹ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CDAB-CA)**, 30.11.1.0.145.9.9. (Eyüp Durukan'ın emekli olması ile ilgili 21 Nisan 1941 tarihli Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzalı kararname şöyledir: "...*Askeri Fabrikalar Umum Müdürü Eyüp Durukan' (319-2) in bilmuayene tespit edilen sıhhi durumları neticesine göre arzuları daimî olduğundan 863 sayılı kanununun 14.maddesine tevfikân tekaütlerinin icrası ten-sip kılınmıştır.*")

hayata başlamıştır. Siyasi hayatında da askerlikte olduğu gibi çok faal, gayretli ve samimi bir siyasetçi olduğunu göstermiştir. Biz bu tebliğimizde Durukan'ın eğitim, gençlik, askeri ve siyasi hayatı hakkında bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunacağız.

I. ÇOCUKLUĞU-EĞİTİMİ VE ASKERÎ HAYATI

Hatay Milletvekili General Eyüp Durukan uzun süren bir askerlik hayatından sonra siyasi hayata atılmıştır. Biz bu tebliğimizde Eyüp Durukan'ın hayatını iki bölümde incelemeye çalışacağız. Birinci bölümde Durukan'ın siyasi hayata atılıncaya kadar geçirdiği çocukluk, eğitim ve askeri hayatı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise siyasetçi olarak yaptığı faaliyetler çerçevesinde meclisteki, seçim bölgesindeki faaliyetleri işlenecektir. Meclisteki konuşma ve önergelerinden hareketle olaylara bakış açısı, konulara vakıflık derecesi değerlendirilmeye çalışılacaktır. Durukan'ın çocukluğundan başlayarak yetiştiği ortam ve eğitim durumu hakkında şunları söyleyebiliriz.

Eyüp Durukan, 26 Eylül 1882'de (14 Eylül 1298) Eski Zağra'da (Bulgaristan'da bir yerleşim merkezi) doğmuştur. Annesi Emine Hanım, babası Arif Bey'dir. Eyüp Durukan, dört yaşında iken ailesi ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. İlk ve Orta tahsilini İstanbul'da yapmıştır. 1897'de (1313) imtihanla Kuleli Askeri Lisesi'ne girmiştir. 14 Ocak 1901'de (1 Kânunısanı 1316) Pangaltı'ndaki Harbiye Mektebi'ne girmiştir. 14 Şubat 1901'de (1 Şubat 1316) Mühendishane-i Berri-i Hümayun Topçu Harbiyesine nakil olunmuştur. Buradan 22 Ağustos 1903'de (9 Ağustos 1319) "*Kale Topçu Teğmeni*" olarak mezun olmuştur. Daha sonra mühendis subay olarak yetiştirilmek üzere mümtaz sınıfına ayrılmıştır. 23 Eylül 1906'da (10 Eylül 1322) topçu mümtaz yüzbaşılığa terfi ederek ordu saflarına katılmıştır. Fransızca, Almanca, İngilizce (orta seviyede) ve Rusça (başlangıç seviyesi) bilmektedir. Bundan sonra iki seneden fazla bir süre Zeytinburnu Askerî Fabrikalarında çalışmıştır. Aynı zamanda Askerî Sanat Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. Karadeniz Boğazı'nda Batarya Komutanlığı, Preveze ve Yanya Kaleleri ile Selanik, İzmir Limanları ve Karadeniz ve Çanakkale

Boğazları tahkim komisyonlarında çalışmıştır. İtalyan Harbi münasebetiyle Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkiinin harbe hazırlığı için kurulan komisyona seçilmiştir. Buradaki başarılı çalışmalarından dolayı 5 Mayıs 1912’de (22 Nisan 1328) Selanik, İzmir, Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının tahkimi için kullanılacak silahların seçimi için Avrupa’ya gönderilmiştir. Bu çalışmalar, Çanakkale Muharebelerindeki başarıya büyük katkı sağlamıştır. Balkan Harbi sırasında gönüllü olarak Edirne Kalesi’ne gitmiştir. Burada savaşa katılmıştır. Kalenin düşmesi üzerine Bulgarlarla yapılacak müzakereler için görevlendirilmiştir. Şükrü Paşa ile birlikte esir düşmüştür. Bu muharebelerdeki başarılarından dolayı kıdem zammı (erken terfi) ile taltif edilmiştir. I. Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi’nde bulunmuştur. Durukan, bir ara İzmir’e gitmişse de tekrar Çanakkale Muharebelerine katılmıştır. Burada yaralanmıştır. Türk ve Alman Harp Nişan Madalyaları ile mükâfatlandırılarak ayrıca rütbe kıdemi verilmiştir. Millî Mücadele sırasında Anadolu Ordusu kadrosuna dahil olarak İstanbul’da faaliyetlerde bulunmuştur. İmalât-ı Harbiye Grubu içerisinde İstanbul’da gizli teşkilatlanmada önemli rol almıştır. Bu hususta T.B.M.M.’de 6.12.1946’da yaptığı bir konuşmada “*Ben Anadolu Ordusuna dâhil olarak Felah Grubu’nun İmalâtı Harbiye Mümessili idim. İstanbul ve civarındaki esliha ve mühimmatın ve askerî fabrikalara ait tezgâh, âlât ve edevatın Anadolu’ya kaçırılmasıyla muvazafım.*”² Bu faaliyetleri meyânında Ana-

² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 13. Birleşim (6. 12. 1946 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.53. (Durukan bu konuşmasında istihbarat tarihi açısından mühim bilgiler de vermiştir: “*Arkadaşlar; mütarekeyi müteakip İstanbul işgal edilince İstanbul’da ufak ufak birtakım vatansever grupları teşekkül etti. Bunlar bilâhare Anadolu’da Millî Mücadele başlayınca Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin ve Millî Müdafaa Vekâletinin emriyle tensik ve tavzif edildi. Nihayet bu gruplar başlıca ikiye indi. Biri M. M. Grubu, yani Millî Müdafaa Grubu idi, diğeri ise Felah Grubu idi. Binaenaleyh, İstanbul’da mesuliyetli ve Anadolu’nun, Erkânı Harbiye-i Umumiye’nin emri altında çalışan bu iki gruptu. Bunların mensupları başlıca ikiye ayrılmıştı. Biri Anadolu ordusu kadrosuna dâhil subaylar, diğeri bunlara yardımcı mahiyette olanlardı. İsmi geçen, bugün rahmeti rahmana kavuşmuş bulunan, o vakit süvari miralayı olan Esat Paşa, evvelâ merkez kumandanı idi. Sonra Polis Müdürü oldu. Kendisi gizli bir teşkilâtın şefi değildi. Fakat bununla beraber gizli teşkilâtlarla daima temasta bulunur ve Anadolu’ya hakikaten çok kıymetli hizmetler yapardı. Bunun emri altındaki*”

dolu'daki orduya milyonlarca fişek, yüzbinlerce topçu mühimmatı, askerî fabrikalardan yüzlerce tezgâh, alet ve edevat kaçırarak Millî Mücadeleye hizmet etmiştir. İstanbul'un kurtuluşu sırasında İstanbul Topçu Komutanı tayin edilmiştir. Hizmetlerinden dolayı Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilerek, erken terfi ettirilmiş ve rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir. Cumhuriyet döneminde 1923-1925 (1339-1341) yılları arasında Millî Müdafaa Vekâleti Tecrübe ve Muayene Dairesi Başkanlığı, vekâleten Harbiye Dairesi Başkanlığı yapmıştır. Onun başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından İzmit Deniz Üssü tahkim projesi yapılarak uygulanmıştır. Ruslarla yapılan anlaşma gereği 22 Kasım 1925'de (22 Teşrinisanı 1925) Rusya'dan alınacak silah ve mühimmatın görülerek rapor verilmesi için gönderilmiştir. Durukan'ın verdiği rapor Millî Müdafaa Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun görülmüştür. Bilahare 23 Haziran 1927'de beş kişilik bir komisyonun başkanı olarak tekrar Rusya'ya gönderilmiştir. Yaklaşık bir buçuk sene Rusya'da harp ve sanayi tesislerinde çalışmıştır. 1 Ekim 1927'de Türk Ordusu'na ilk defa giren Tayyare Defi Topları (hava savunma topları) ile mühimmat ve ateş komuta aletlerinin imalatını takip, bunların denenmesi ve muayenesini yapmak üzere kurulan dört subay, dört ustadan müteşekkil bir komisyonun başkanı olarak iki yıllığına İngiltere'ye gönderilmiştir. Fen ve Sanat Genel Müdürü olarak 25 Şubat 1931'de tayin edilmiştir. 27 Ocak 1932'de Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir.³ Bu görevi sırasında birçok tesis ve fabrikanın kuruluşunu sağlamıştır. Bu çerçevede üç barut fabrikası, iki patlayıcı maddeler (mevadd-ı infilâkiye) fabrikası, üç işletmeden oluşan topçu mühimmat fabrikası, iki işletmeden oluşan tüfek fabrikası, bir top fabrikasının kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca bir büyük elektrik santrali, iki madenî malzeme fabrikası, çok sayıda kimyevî malzeme fabrika ve işletmeleri, beş adet tamirhane, bir askerî sanat okulu, bir karma ortaokul, üç çırak ocağı, askerî fabrikalar tekaüt

subaylardan bir kısmı arz ettiğim bu gruptan birine mensuptular, bazılarının da hiç bir gruba intisabı yoktu.” A.g.t.d., s.52.)

³ CDAB-CA, 30.11.1.0.68.4.12.

sandığının (kara-deniz-hava) kurulmasına öncülük etmiştir. Onun zamanında orduya 50.849.463 liralık silah, mühimmat imal ve ıslah edilerek teslim edilmiştir. Bunlar şayet ithal edilseydi maliyeti 64.603.536 lira olacaktı. Aradaki 13.754.072 liralık fark yerli üretim farkı olarak hazinede kalmıştır. Bunlardan başka askerî fabrikaların 150.000 lira olan sermayesi 817.759 liraya çıkarılmıştır. Hazineye 2.963.258 lira gelir temin edilmiştir. 35 yıl bilfiil devlet hizmetinden sonra gözlerine katarakt gelmesi ve şeker hastalığı sebebiyle 21 Nisan 1941’de emekliye ayrılmıştır.⁴ Eşi Havva Rana Durukan, çocukları Orhan Durukan, Nilüfer Gürlek, Kebuter Yardımcı ve Gevher Durukan’dır. Eyüp Durukan, 30 Haziran 1963’de vefat etmiştir. Mezarı Ankara Cebeci Asrî Mezarlığı’ndadır. Gümüş Liyakat Madalyası (1 Eylül 1905), Beşinci Dereceden Mecidi Nişanı (17 Haziran 1908), Seferî Kıdem Zammı (2 yıl-1 Mart 1914), Harp Madalyası (13 Temmuz 1916), Dördüncü Dereceden Mecidi Nişanı (1Ağustos 1916), Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası (6 Ocak 1917), Alman İkinci Sınıf Demir Salıp Nişanı (7 Mart 1917), Alman Üçüncü Dereceden Kılıçlı Kron Nişanı (4 Haziran 1918), Dördüncü Dereceden Osmanî Nişanı (12 Haziran 1918) sahibidir.⁵ Ayrıca İstiklâl Madalyası da almıştır.⁶

⁴ T.B.M.M. **Milletvekili Sicil Dosyası (General Eyüp Durukan)**, Sicil No:322, Kutu Numarası:29, Devre: VII., (Hayat hikayesi kendi yazdığı meclisteki dosyasından alınarak özetlenmiştir. Ayrıca başka kaynaklardan da teyit edilmiştir.)Tarih çevirmelelerinde şu eserden faydalanılmıştır: Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, “**Tarih Çevirme Kılavuzu**”, 5 Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

⁵ Eyüp Durukan, **Günlüklerde Bir ömür-1 Balkan Harbi’nde Edirne Kuşatması (1911-1913)**(Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2013, s.467, 469, 470.

⁶ T.B.M.M. **Milletvekili Sicil Dosyası (General Eyüp Durukan)**, Sicil No:322, Kutu Numarası:29, Devre: VII., (Murat Uluğtekin, Eyüp Durukan’ın günlüklerinden **Günlüklerde Bir ömür-4- Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)** isimli eserin XII. sayfasında “*Resmî kaynaklarda ve kendisinin hazırladığı tercüme-i hal’inde bulunmayan bir noktayı belirtmek gerekiyor: Durukan, Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul’da bulunmasına rağmen cepheye savaşanlara mahsus Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir*” şeklinde bir bilgi vermektedir. Ancak Eyüp Durukan’ın İstiklal Madalyası sahibi olduğu resmî evrakta kayıtlıdır. 1943 yılında ilk milletvekili seçildiğinde T.B.M.M. Azasına mahsus 322 numaralı sicil dosyasında kendi ifadesi ile “*İstiklâl Madalyası ve fevkaladeden albaylığa terfi ile taltif edildim*” kaydı bulunmaktadır. Herhalde Uluğtekin, Eyüp Durukan’ın Meclisteki sicil dosyasını görmemiş olmalıdır.)

Durukan, askerlik mesleğinin yanında eli kalem tutan ve tarihe değer veren, tarihe not düşmesini bilen bir kimsedir. Bazı eserleri mevcuttur. Eserleri: 1-Topçu Endaht Cetvelleri Ne İşe Yarar? 2-Askeri Fabrikalar Tarihçesi.⁷ Ayrıca çok mühim bilgileri havi günlükleri de bulunmaktadır. Günlüklerini yayıma hazırlayan Murat Uluğtekin bu hususta şu tespiti yaparak mühim bir meseleye parmak basmaktadır: “*Eyüp Durukan Paşa 1911-1961 yılları arasında elli yılının her gününü kâğıda döken ender Türk aydınlarından biridir. Öne çıkan mühendis-subay özelliği ve titiz kişiliğiyle tuttuğu günlükler 86 defter olup toplam 15.000 sayfaya yakındır.*”⁸ Ancak Uluğtekin günlüklerin diğer ciltlerinde “*Eyüp Durukan’ın 1911-1961 yılları arasında tuttuğu günlükleri 86 defter, 17.277 sayfadan oluşuyor*”⁹, “*17.277 sayfalık günlükleri olan bir yazar*”¹⁰ ve dördüncü ciltte de “*17.277 sayfalık günlükleri olan bir yazar*”¹¹ kaydını düşmüştür. Birinci ciltte yaklaşık 15.000 rakamını veren Uluğtekin, sonraki ciltlerde kesin olarak 86 defter, 17.277 sayfa olarak kayıt düşmüştür. Uluğtekin, zaman içerisinde günlüklerin kesin sayfa adedini tespit etmiş olmalıdır. Biz de Eyüp Durukan Paşa’nın günlüklerini, Uluğtekin’in diğer ciltlerde belirttiği üzere 86 defter 17.277 sayfa olarak kabul ediyoruz. Bundan sonra kullanacağımız rakamlar bunlardır. Eyüp Durukan Paşa’nın günlüklerinde hemen hiçbir günü atlamadığını görüyoruz. İşe gitmediği ve herhangi bir şey yapmadığı günü bile not ederek bu husustaki titizliğini göstermiştir. Mesela 10 Şubat 1922 Cuma günü defterine düştüğü not şöyledir: “*Evde kaldım. Rüzgâr yok fakat soğuk fazla. Kar duruyor*”¹² Dolayısıyla Paşa hem yaşadığı günleri

⁷ T.B.M.M. **Milletvekili Sicil Dosyası (General Eyüp Durukan)**, Sicil No:322, Kutu Numarası:29, Devre: VII; Eyüp Durukan, **Askeri Fabrikalar Tarihçesi-Fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Geçirdiği Safahat ve Tekâmül-**, Ankara 1940.

⁸ Eyüp Durukan, **Günlüklerde Bir ömür-I Balkan Harbi’nde Edirne Kuşatması (1911-1913)**(Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2013, s. XI..

⁹ Durukan, **Günlüklerde Bir ömür-II Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915)** (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2014, s. X.

¹⁰ Durukan, **Günlüklerde Bir ömür-III Çanakkale’den Mondros’a (1915-1918)**(Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2015, s.IX.

¹¹ Durukan, **Günlüklerde Bir ömür-IV- Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)**,(Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2018, s.XI.

¹² Eyüp Durukan, **a.g.e.**, s.669.

kendisi açısından tarihe mal etmiş, asıl önemlisi Türk Tarihinin mühim zamanlarını teşkil eden II. Meşrutiyet, İtalya Savaşı, Balkan, I. Dünya ve İstiklâl Harplerini bir subay olarak yaşamış ve kayda geçirmiştir. Böylece Türk Tarihinin mühim devirlerini kayda geçirerek Türk ve dünya tarihine hizmet etmiştir. Genel tarih içerisinde kaybolup gitmesi kesin olan olayları aydın bir subay olarak kayda geçirerek tarihe hizmet etmiştir. Bu bakımdan Eyüp Durukan üzerinde durulması gereken mühim şahsiyetlerden birisidir. Eğitimi ve mesleki hayatına dair bu kısa açıklamalardan sonra siyasetçi Eyüp Durukan'ın T.B.M.M'deki faaliyetlerine geçebiliriz. Meclis çatısı altında birçok konuda söz alarak, önerge vererek ve beyanatta bulunarak yasama faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır. Ülke meselelerini dile getirerek bildiği konular hakkında uzun uzun fikirlerini beyan etmiş, çözüm teklifleri sunmuştur. Bilmediği, derinliğine vakıf olmadığı konularda da sorular sorarak bilgi alma yolunu tercih etmiştir.

Siyasî Hayatı

28 Şubat 1943'de Cumhuriyet Halk Partisi adayı¹³ olarak Hatay'dan milletvekili seçilmiştir. 28 Şubat 1943'de mazbatasını almış ve Meclis Genel Kurulunda 15 Mart 1943'de mazbatasını tasdik edilmiştir. O zamanki seçim sistemine göre (delege sistemi) 553 delegeden 541'inin oyunu alarak milletvekili seçilmiştir. Bu seçim döneminde bölge dışından Hatay milletvekili seçilen tek kişidir. Durukan 8 Mart 1943'de meclise katılmıştır. Hatay'ın ilçe delegelerinden aldığı oy dağılımı ise şöyledir: Antakya 227, Dört Yol 59, Reyhaniye 40, Kırıkhan 40, Yayladağ 37, Hassa 26 ve İskenderun 112 olmak üzere toplam 541 delegenin oyunu alarak seçilmiştir.¹⁴ Durukan, ikinci defa Hatay'dan aday gösterilmiş ve 21 Temmuz 1946 seçimlerinde milletvekili olmuştur. Bu seçimde -8. Dönemde- de Hatay'da bütün milletvekilliklerini Cumhuriyet Halk Partisi adayları kazanmıştır. Hatay'da milletvekili

¹³ Volkan Payaşlı, **Sancak'tan Vilâyet'e Hatay (1921-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s.81, 82.

¹⁴ T.B.M.M. **Milletvekili Sicil Dosyası (General Eyüp Durukan)**, Sicil No:322, Kutu Numarası:29, Devre: VII.

seçilenlerin Eyüp Durukan hariç hepsi Hataylıdır. O dönem seçilen milletvekilleri arasında sadece Eyüp Durukan yüksek tahsillidir.¹⁵

II. SEÇİM BÖLGESİ HATAY'IN BAZI MESELELERİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Hatay Devleti'nden İntikal Eden Bazı Konular ve Eyüp Durukan

“Askerî ve mülki... tekaüt kanununa ek 3255 sayılı kanuna ek kanun lâyihası ve Muvakkat encümen mazbatası (1/124)” kanunu görüşmelerinde söz alan Durukan, adı geçen kanunun “2.maddesinde Hatay Hükümetinden devrolunan tekaüt ve yetim maaşları birinci madde hükmüne dahil olmuyor. Bunun sebebi nedir” diye sormuştur. Bu soruyu ilgili encümen reisi, bundan sonra gelecek kanuna taalluk etmektedir diye cevaplandırmıştır.¹⁶ Bu konu, “1683 sayılı Askerî ve Mülki tekaüt kanunundan evvelki hükümlere göre bağlanmış olan tekaüt ve yetim maaşlarıyla vatanî hizmet ter-tibinden maaş alanlara yapılacak zam hakkında kanun lâyihası ve Muvakkat encümen mazbatası 1/126”¹⁷ ile ilgili görüşmelerde tekrar gündeme gelmiştir. Adı geçen kanunun 2. Maddesi şöyledir: “Hatay Hükümetinden devredilen tekaüt ve yetim maaşları; 551 sayılı kanundan istifade eden tekaüt ve 3255 sayılı kanundan faydalanan yetim aylıkları; 1683 sayılı kanunun 7 nci maddesi gereğince yapılan zamlar birinci madde hükmüne tabi değildir.”¹⁸ Bu hususta mütalaası olan var mı sorusu üzerine Eyüp Durukan “Hatay hakkında tenevvür etmek istiyorum”¹⁹ diye cevap vermiştir. Buna Maliye Bakanı F. Ağralı şu cevabı vermiştir: “Hatay Hükümetinin Cumhuriyet Hükümetine ilhaki sırasında yapılmış olan mukavelede oradan devralınan mütekaütlerin kendilerine mahsus olan kanun ahkâmına göre tahsis edilmiş olan tekaüt maaşlarının verilmesine devam edileceğini Hükümetimiz kabul etmişti. Onlara tahsis edilmiş olan maaşlar bizim kanunlar ahkâmına göre aynı rütbeli tekaütlere tahsis ettiğimiz maaşlardan yüksektir. Binaenaleyh zamma

¹⁵ Payaşı, a.g.e., s.91, 92.

¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VII, 4. Cilt, 48. İnikat (14. 7. 1943 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943, s.101.

¹⁷ A.g.z.c., s.102.

¹⁸ A.g.z.c., s.104.

¹⁹ A.g.z.c., s.104.

muhtaç olmadığını gördüğümüz için evvelce yapılan % 25 zamlardan istisna ettik.”²⁰ Görüldüğü gibi Eyüp Durukan Hatay ile ilgili bu meselenin ısrarla takipçisi olmuştur. Konunun aydınlatılması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Makul bir cevap alınca kadar da işin peşini bırakmamıştır.

Hatay’da Eğitim Öğretim

Eyüp Durukan, 1944 yılı Maarif Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında Hatay’ın eğitim durumu ve ihtiyaçları konusunda bazı düşüncelerini dile getirmiştir. Hatay’ın 20 yıl kadar ülkemizden ayrı kaldığını ve bu süre içerisinde halkın maddî ve manevî durumunun tahribata maruz kaldığını söylemiştir. Ancak halkın buna olabildiğince direndiğini, Türk Hükümeti’nin de gayretleriyle Hatay’ın Anavatana katıldığını izah etmiştir. Durukan, 1944 yılı itibarıyla Hatay’ın bazı ihtiyaçlarını dile getirmiştir. Durukan’ın, seçim bölgesini gezerken karşılaştığı en önemli meselelerden biri halkın bir kısmının Türkçe konuşmakta zorlanmasıdır. Ona göre “*Dil birliği olmayanın ülkü birliği de olmaz*”. Durukan bunu sağlamak için Milli Eğitim Bakanlığı’nın iki hususu dikkate alması gerektiği düşüncesindedir: “*Birincisi, tahsil çağında olan vatan evlatlarını, maarif nimetiyle nimetlendirmek, ikincisi de Türkçe konuşamayan ve miktarı az da olsa bu vatandaşlara Türkçe lisansı öğretebilmek imkânlarını temin etmektir.*”²¹ Durukan okula gidemeyen insanların Türkçe konuşma hususunda istekli olduklarını tespit ettiğini, “*Hatta Ortodoks bir Arap köyüne gittiğimiz zaman bizi karşıladılar ve ilk istedikleri mevcut olan mekteplerini göstererek öğretmen oldu. Öğretmenimiz yoktur.*”²² dediklerini aktarmaktadır. Eyüp Durukan, Hatay Milletvekili olarak şehrin eğitim durumu hususunda da şu tespitleri yapmıştır: Hatay Vilayeti’nde 53.876 tahsil çağında çocuk bulunmaktadır. Bunların ancak 14.744’ü okula devam edebilmekte, 39.132’si ise devam edememektedir. Bu-

²⁰ A.g.z.c., s.104.

²¹ A.g.z.c., Devre: VII, 10. Cilt, 61. İnikat (25. 7. 1944 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944, s.273.

²² A.g.z.c., s.273.

nun iki sebebi vardır. Birincisi öğretmen, ikincisi de okul binası olmasıdır. Bakanlık 1943 bütçesine Hatay için 100.000, 1944 bütçesine de ek olarak 60.000 lira koymuştur. Ancak bu yeterli sayıda okul binası ve Türkçe öğrenmek isteyenler için gerekli tesisi yapacak kadar değildir. Her ne kadar Türkçe öğretmek için “*Ulus Mektepleri*” açılmış ve 6257 kişi devam etmekteyse de yeterli değildir. Dershanelerde görevlendirilen öğretmenler bu işi ek görev yükü gibi görmektedir. Dolayısıyla isteyerek yapmamaktadırlar. Bunlara ek maaş veya herhangi bir şekilde ikramiye verilmelidir. Hatay’ın ihtiyacı olan öğretmen sayısı da yeterli değildir. 1943’de ek olarak 65 öğretmen tayin edilmiştir. Ancak bunlardan 28’i göreve başlamış, diğerleri başlamamıştır. Okul binaları ise yetersizdir. Köylerde bir kısım halk kendi imkânları ile bazı binalar inşa etmişlerdir. Ancak bu yeterli değildir. Ayrıca ikisi İskenderun’da, biri Dörttyol’da olmak üzere üç bina askerin konaklamasına tahsis edilmiştir. Durukan, Milli Eğitim ve Savunma Bakanlarından bu binaların boşaltılmasını ve çocuklara tahsis edilmesini rica etmiştir. Antakya’da bir kız lisesi, bir de erkek lisesi bulunmaktadır. Ancak bunların laboratuvarları yetersizdir. Durukan bu hususların düzeltilmesi için konuyu Meclis gündemine taşıyarak ilgililere ricalarda bulunmuştur.²³ Eyüp Durukan, 1945 Milli Eğitim Bütçe kanunu müzakerelerinde çevreden de çok sayıda öğrencinin Hatay’a gelmesinden dolayı lisenin talebe miktarının arttığını ifade etmiştir. Bu yüzden de talebe barınacak yer bulmakta çok sıkıntı çekmektedir. Bunun giderilmesi için Antakya Lisesi’ne de “*yatılı lise kadrosu*” tahsis edilmesini istemiştir.²⁴

Durukan, Hatay köylerini gezerken bazı şikâyetlerle karşılaşmıştır. Köylüler okul yapımı için para topladığını ancak fakir köylülerin bu yüzden sıkıntıya düştiklerini söyleyerek yardım istemişlerdir. Köylüler yardımın fakir-zengin ayırt etmeden değil de, gelire göre orantılı alınmasını talep etmiştir. Durukan konuyu 1945 bütçe müzakereleri

²³ **A.g.z.c.**, Devre: VII, 10. Cilt, 61. İnikat (25. 7. 1944 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944, s.273-274.

²⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VII, 17. Cilt, 60. Birleşim (23. 5. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945, s.299.

sırasında Milli Eğitim Bakanına hatırlatarak çözümünü istemiştir.²⁵ Durukan seçim bölgesinde incelemelerde bulunmuş ve halkın bazı taleplerini 1945 bütçe görüşmeleri sırasında Milli Eğitim Bakanına iletterek meselenin halledilmesini istemiştir. Bu hususlar şunlardır:²⁶1-Şenköy Bucağı'nda öğretmenlere verilmesi gereken 15 dönüm arazi meselesi. Bucak Müdürü ve halk şikâyetinde bulunarak bu miktarda bir toprağın verilmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Daha sonra gelecek öğretmenlerde dikkate alındığında bunun imkânsız olduğunu ifade etmişlerdir. Bölgede arazinin yeterli miktarda olmadığını, kendilerinin de geçimlerini devletin müsaadesiyle kestikleri orman ürünlerinden ve odun kömüründen elde ettiklerini beyan ederek yardım istemişlerdir. 2-Dörtöyl ilçesi halkı yüklü miktarda sayılabilecek para toplayarak ortaokul yapmayı planlamaktadır. Bu okuldan aynı zamanda Erzin ve Payas ilçeleri de istifade edeceğinden Durukan, Milli Eğitim Bakanı'ndan okulun kadro düzenlemesinin yapılmasına yardımcı olmasını istemiştir. 3-Hatay bölgesinde Halkevleri ve halk ile temaslar sırasında bazı isteklerle karşılaşmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Klasik Eserlerin Halkevlerine gönderilmesi ve fiyatların düşük tutularak herkesin istifade etmesinin sağlanmasını istemiştir. 4-İskenderun'da bulunan İtalyan Okulu'nun satın alınma meselesinin ne durumda olduğunu bakana sorarak konunun aydınlatılmasını talep etmiştir.

Eyüp Durukan her vesile ile seçim bölgesi olan Hatay'ın meselelerini dile getirmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı 1945 bütçe görüşmelerinde söz alarak bazı konulara değinmiştir. Hatay'ın Erzin İlçesi'nde seçim bölgesini gezerken "*gezici dikiş-nakış kursu*" na rastladığını, kadın ve kızların bu kurstan çok istifade ettiklerini tespit ettiğini ifade etmiştir. Bu duruma çok sevinen Durukan, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bu kursların memleketin her tarafına yaygınlaştırılmasını talep etmiştir.²⁷

²⁵ A.g.t.d., s.299.

²⁶ A.g.t.d., s.299-300.

²⁷ A.g.t.d., s.299.

Hatay Milletvekili Durukan “1947 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/16) Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi”²⁸ üzerinde söz alarak seçim bölgesi Hatay ve ilçelerinin eğitim ve öğretim durumu ile ilgili bilgiler vermiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Dört-yol’da kurulan bir derneğin ilkokul yapmasından sonra ihtiyaç olan ortaokulun Bakanlık tarafından açılması bölge halkını (Payas-Dört-yol) memnun etmiştir. Bunun gibi Kırıkhan ve Reyhaniye’de de ortaokul beklentisi olduğunu beyan etmiştir. Bu konuşmasında Milli Eğitimin bir takım meselelerini de dile getirmiştir. İl Milli Eğitim Müdürlerinin yetkilerinin azlığından bahisle bunun düzeltilmesini talep etmiştir. Köy Enstitüleri ve Sanat Enstitüleri hakkında da gördüklerine dayalı bazı tespitlerde bulunmuştur. Konuşmasında “*Hakikaten gerek köy enstitüleri ve gerekse sanat enstitüleri bu memleketin kültürü ve sanatı bakımından çok kıymetli müesseselerdir. Yalnız buradan çıkanların bazılarının mesleklerinin icap ettirdiği vazife severlik noksanı ve bazı zaaf-ı ahlâk dolayısı ile yaptıkları şeyler de halkın nazarında hoş görünmemekte ve bunlar üzerindeki güven ve emniyeti kaybetmişlerdir.*”²⁹ Sanat Okullarının memleket sanayisi için çok elzem müesseseler olduğunu ifade ile Kırıkkale ve Karabük gibi sanayi merkezlerinde hala bu okulların açılmamasını anlayamadığını söylemiştir. Ayrıca “*kadın gezici kursları*”nın faydalı olduğunu ve sayılarının artırılmasını, Antakya Ticaret Lisesinin 2. Sınıfında 18 öğrenci olduğundan okulun İskenderun’a taşınması gerektiğini ifade etmiştir. Antakya kız ve erkek liselerinin laboratuvar ihtiyaçlarını, Antakya spor salonu ihtiyacını ve Erzin’de ikinci bir ilkokul yapılması için paraya ihtiyaçları olduğunu söylemiştir.³⁰

Hatay’da Vakıf Mallarının Durumu

Eyüp Durukan, “*Vakıflar Genel Müdürlüğü 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı Ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/397)*” görüşülürken söz

²⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 22. Birleşim (24. 12. 1946 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.447-448.

²⁹ **A.g.t.d.**, s.447.

³⁰ **A.g.t.d.**, s.448.

olarak Hatay ile ilgili bazı hususların aydınlatulmasını istemiştir. Durukan'ın, Vakıflar Genel Müdürü tarafından cevaplandırılmasını istediği konular şunlardır:³¹ 1- Antakya'da kiraya verilmiş bir caminin kiralayan tarafından şarap imalathanesi olarak kullanıldığı. 2- Antakyalıların, daha önce kapatılmış bir caminin bütün masraflarının halk tarafından karşılanmak suretiyle açılıp, açılmayacağı hakkındaki istekleri. 3- Hatay'da zeytinyağı imalatının ilkel bir şekilde yapıldığı, bundan kurtulmak için daha modern bir imalathanenin yapılıp yapılmadığı. 4-Hatay'ın Anavatana katılması sırasında tercihini Suriye'den yana kullananların bıraktığı portakal ve limon bahçelerinin Vakıflar tarafından kiraya verildiği bilinmektedir. Ancak kiralayan şahıslar bahçelerin ürünlerini satıp para kazandıkları halde, bahçelerin bakımını yapmayarak bu millî servetin heba edilmesi karşısında Vakıflar Genel Müdürlüğü ne yapmaktadır? Durukan bu meseleyi “ 1947 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/16)”³² görüşmelerinde yine dile getirmiştir. Konuşmasında ayrıca vakıflara ait kiralaların arttırılmamasını istemiştir. Seçim bölgesindeki vatandaşın bir kısmının bu kiralaları ödeme imkânı bulunmamaktadır. Durukan, Vakıflar meselesini 1950 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında yeniden gündeme getirmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mevcut imkânlarla yapması gerekenleri yapamadığını, vakıflara ait portakal ve diğer bahçelerin meyvelerinin ağaç üzerinde satıldığını ve kiralayan tarafından ağaçlara bakım yapılmadığını ve bunların her geçen sene verimden düştüğünü örneklerle anlatmıştır. Satılan bir kısım vakıf mallarının yerine başka bir şey konulmadığından halkın şikâyetçi olduğunu, seçim bölgesinde bu ve benzeri sorularla karşılaştığını belirtmiştir. Konunun çözümü için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istemiştir.³³

³¹ **A.g.t.d.**, Dönem: VII, 17. Cilt, 49. Birleşim (2. 5. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945, s.3-4.

³² **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 21. Birleşim (23. 12. 1946 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.360.

³³ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 56. Birleşim (25. 11. 1950 Cumartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.1285-1286.

Hatay'da Bayındırlık Durumu

Hatay'ın Bayındırlık meseleleri üzerinde de duran Eyüp Durukan, “1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı Ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/388) Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi” görüşmelerinde seçim bölgesinin bazı meselelerini dile getirmiştir:³⁴ 1-İskenderun-İslahiye yolunun bozuk ve kullanılamaz olduğundan bahsetmiştir. İskenderun'dan Kırıkhan'a kadar yol iyidir. Fakat Kırıkhan'dan Hassa'ya, Hassa'dan İslahiye'ye kadar yol kullanılamaz haldedir. Bu yolun önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “Halbuki bu yol İslahiye'ye kadar yapılabilirse Cennet illerimiz bugün Cumhuriyet Hükümetimizin büyük eserlerinden biri olan ve en asrî bir iskele ile de ziynetlenmiş bulunan İskenderun Limanımıza bağlanmış olacaktır. Bu yolun ekonomik bakımdan önem-i mahsusası olduğu gibi strateji bakımından da hususi bir ehemmiyeti vardır.” 2-Amik Gölü etrafındaki bataklıkların kurutulması. 3-Erzin Bucağı ile Dört Yol İlçesi'nin içme suyu iyi bir vaziyette değildir. Halk kendi aralarında para toplamışlar ve iyi bir içme suyu getirmek teşebbüs ve niyetindedirler. Fakat kendilerine teknik yardımlar yapılması lâzımdır. Durukan, Hatay'ın aslında daha çok meselesi olduğunu ancak şimdilik bu işlerin bitirilmesini Bayındırlık Bakanı'ndan talep etmiştir. Aynı meseleleri Durukan “1947 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı Ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/16) Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi.” görüşmelerinde de dile getirmiştir. Daha önce de bu konuları gündeme getirdiğini ancak hemen hemen bir şeyin değişmediğini söylemiştir.³⁵

“1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı Ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618)- Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Bütçesi” görüşmelerinde de söz alarak seçim bölgesi Hatay'ın meselelerini dile getirmiştir. Durukan konuşmasında, Amik Gölü'nün su seviyesinin düşürülerek verimli topraklar elde edilmesi, Amik Gölü'ne dökülen ve bizden çok Suriyelilerin istifade ettiği Afrin Suyu'nun ve Karasu'nun yatağının düzenli hale

³⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VII, 17. Cilt, 61. Birleşim (24. 5. 1945 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945, s.342.

³⁵ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 22. Birleşim (24. 12. 1946 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.481-482; **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 12. Cilt, 85. Birleşim (8. 8. 1948 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948, s.1049.

getirilmesi için 1942'den beri bazı faaliyetler varsa da yeterli olmadığını açıklamıştır. Yine Payas ile İskenderun arasında bulunan Akçay'ın denize döküldüğü yerde kum yığınları oluşturduğunu ve bunun bazı hastalıklara sebep olduğunu, İskenderun İskeleyinin doğusunda bulunan bataklıkın kurutulması gerektiğini söyleyerek düzeltilmesi için ne yapıldığını sormuştur.³⁶

Hatay'daki Seçimlerle İlgili Meclisteki Tartışmalar ve Eyüp Durukan

Eyüp Durukan 1946 seçimlerinden sonra Meclisin 8. Birleşiminde “*Hatay Milletvekillerinin Seçim Tutanakları Hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu (5/24)*” üzerinde yapılan konuşmalara katılmıştır. Demokrat Parti Milletvekili Refik Koraltan Hatay'da yapılan seçimlerle ilgili ciddi iddialarda bulunmuştur. Koraltan, seçimlerle ilgili olarak CHP'nin ciddi bir çalışması olmadığı halde seçimleri kazanan taraf olduğunu söylemiştir. Koraltan “*Bir tarafta Hükümet ve onun bütün icra vastası, bir tarafta da Demokrat Parti her türlü müdafaa vesaitinden mahrum olarak sadece reyini kullanma mevkiinde bulunan vatandaşlar, neticenin ne olacağını söylemeye lüzum yok. Neticede Demokrat Parti kaybetti ve Hükümet adayı olan arkadaşlar kazanarak buraya geldiler, dosya elimdedir*”³⁷ şeklinde konuşmasını sürdürmüştür. Koraltan'ın bu iddialarına karşılık Durukan olarak partisini savunmak için şunları söylemiştir: “*Sayın arkadaşlar Sayın Refik Koraltan arkadaşımız Hatay'da seçimi Hükümet kazanmıştır. Yani Hükümet Halk Partisine kazandırmış gibi bir ithamda bulunuyorlar bu tamamıyla bir ithamdan ibarettir. Hatay'da seçim tamamıyla bu seçim kanununun tayin ettiği çerçevede dâhilinde devam etmiştir.*”³⁸ Buradan da anlaşıldığı gibi Durukan, muhalefetin iddialarını kesinlikle reddettiği gibi DP'lileri asılsız birtakım iddiaları ortaya atmakla da suçlamıştır: “*Mümessil bulundurulmamıştır, bunlar sandık başlarından uzaklaştırılmıştır,*

³⁶ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 51. Birleşim (20. 11. 1950 Pazartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.891-892; **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 52. Birleşim (21. 11. 1950 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.959.

³⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 1. Cilt, 8. Birleşim, (26.8.1946 Pazartesi), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1946, s.209.

³⁸ **A.g.t.d.**, s.209.

*halka serbest rey verdirilmemiştir, dövülmüştür, itilmiştir, kakılmıştır, işkence edilmiştir gibi bir takım beylik laflardan ibarettir ve bunların dövülmüşüne, itilmişine, kakılmışına delâlet eder elde hüccet kıymetini ifade edecek hiçbir şey yoktur.”*³⁹ Durukan daha da ileriye giderek tenkitlerinin dozunu arttırmış, hatta DP'lileri itham ederek suçlayıcı bir mahiyette konuşmasını sürdürmüştür. Durukan şunları söylemiştir: “*Vesikalar tamamen daha yüksek bir makamdan verilmiş bir tamime cevap olmak üzere monoton yazılmışlardır. Bundan başka Demokrat Parti mensupları sandık başlarında seçim hakkını henüz haiz olmayan bir takım çocukları toplayarak seçim üzerinde sabotaj yapmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Demokrat arkadaşlar kendi adedî mevcutlarını yükseltmek için hiç haberi olmayan bazı şahısların gıyabında Demokrat Partiye girme taahhüdünü imza ettirmişlerdir. Bunu haber alan Hükümet tahkik etmiş, meydana çıkarmıştır. Bunlara ait vesika da burada mevcuttur. Hatta bazı marabacıları ikna ederek Demokrat Partiye kaydettirmişler fakat bunlar bilâhare işgal edildiklerini anladıklarından Ankara'ya kadar müracaat etmişlerdir. Çektikleri telgraflar Hatay dosyasında mevcuttur. Seçimi müteakip Hatay Valisi Sayın Nizamettin Atakan (Ataker olmalıdır) Ankara'ya gelmişlerdir. Kendileriyle uzun uzadıya görüştük. Bana aynen şunları söylemişti. Hatay'daki seçim tam bir sükûn ve intizam içinde cereyan etmiştir. Bizim, tasavvur ettiğimizden daha muntazam bir şekilde olmuş ve hiçbir şikâyet ve itiraz vuku bulmamıştır diye beyanda bulunmuşlardır.”*⁴⁰ Durukan ithamlarına devamla bizzat Koraltan'ı siyasi rüşvet vermekle suçlayan konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: “*Efendim, kendilerine hürmetten başka bir şey beslemediğim Refik Koraltan arkadaşımız bizzat Hatay Valisine müracaat ederek, Demokrat Partiye gir, seni aday göstereceğiz vaadinde bulunmuşlar. Fakat vali reddetmiş. Yine Sayın Refik Koraltan arkadaşımız Kırıkhan Kaymakamına; senin makamın burası değil, valiliktir, demiş. Bunu Reyhaniye kaymakamına da yapmış, Altınözü Kaymakamına da yapmıştır. Kendileri Seçim Kanununun katiiyetle menettiği şekilde memurlara bu suretle vaatlerde bulunmuşlardır.”*⁴¹ Koraltan söz alarak Durukan'ın konuşulan mesele dışına çıkmasını söylemesi üzerine oturma başkanı da onu haklı görerek Durukan'ı

³⁹ A.g.t.d., s.210.

⁴⁰ A.g.t.d., s.210.

⁴¹ A.g.t.d., s.210.

ikaz etmiştir. Ancak Durukan konuşmasını sürdürerek üzüntüsünü dile getirmiştir: “*Bana çok hüüzün verdiği için bir şeyi söyleyeceğim. Ordu siyasete karıştırılmıştır dendi. Bu tamamen yanlıştır. Ordu tamamen bundan münezzehtir. Ordu vatanın, milletin hürriyetini muhafaza etmek için silâh omuzunda bekliyor.*”⁴² Bu sözler üzerine Hatay milletvekillerinden Rasm Yurtman söz alarak o da Koraltan’ı suçlayıcı bir konuşma yapmıştır: “*General söylediler. Fakat ben orada Parti Başkanımym. Daha birkaç sözle vaziyeti iyice aydınlatayım. Hatay’da hakikaten birçok medeni memleketlerden belki de üstün denilecek bir şekilde kemal-i serbesti ve vakar ile seçim yapılmış ve bir tek zabuta vakası kaydedilmemiştir. Bunu Refik Koraltan arkadaşımız biliyorlarsa, kim dövülmüş, yaralanmış ise lütfen mahal ve isim itibariyle gösterinler.*”⁴³ Bu konuşmalar ve karşılıklı suçlamalar devam ederken Koraltan General Durukan’ı nazik bir yerinden yakalamıştır. O zamanki seçim sisteminin de bir sonucu olarak Milletvekilleri merkezden aday gösterildikleri için seçim bölgelerine gitmek hususunda mecburiyetleri olmadığı bilinmektedir. Bu durumu değerlendiren Koraltan, Eyüp Durukan’a şu suçlamayı yöneltmiştir: “*Muhterem Generalin seçim zamanında orada olmadıkları için şuradan buradan topladıkları malûmatla bu şekilde konuşmalarını mazur sayarım. Bir noktayı yanlış anlamışlar. Türk inkılâbının en büyük eseri, ordumuzu, her türlü cereyanların üstünde tutmak olmuştur. Bu şerefli yolda devam edilmektedir. Ancak onun bir cüzü olan jandarma; talim, terbiye ve disiplin bakımından ordunun bir cüzüdür, maalesef birçok yerlerde intihap işine karıştırıldı. Her çavuş ve subay bu işe karıştırıldı, bu itibarla bunu tefrik etmek lâzımdır. Hatay Valisine gelince; Hatay Valisini söylemek istemem. Çünkü çok eski bir arkadaşım, yine söylemeyeyim, vazgeçtim.*”⁴⁴ Koraltan’ın seçim bölgesinden haberi olmadığı, bölgeye gitmediği ve başkalarının eline tutuşturduğu kâğıtlara bakarak konuştuğu şeklindeki suçlamalara General Durukan cevap vermemiştir.

⁴² A.g.t.d., s.210.

⁴³ A.g.t.d., s.210.

⁴⁴ A.g.t.d., s.211.

Hataylı Vatandaşların Özel Durumlarını Mecliste Dile Getirmesi

Eyüp Durukan her fırsatta seçim bölgesine gitmekte ve seçmenlerinin özel durumları ile ilgilenmektedir. Nitekim “1946 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu raporu (1/467)”⁴⁵ görüşmeleri sırasında söz alarak İskenderunlu bir manifaturacının durumunu bakana sormuştur. Bu konudaki konuşması şöyledir: “*Temmuzda intihap dairemizi gezdiğimiz sırada, İskenderun’da bulunan bir vatandaş manifatura ticaretiyle meşgul imiş. Diğer emsaline satılmak üzere manifatura verildiği halde kendisine verilmediğinden ve müteaddit şikâyetlerinin de cevapsız kaldığından bahsetmişti. Ankara’ya avdetimde Sümerbank Sayın Umum Müdürü ile telefonla görüştüm. Kendilerinden ve makamlarından beklenen alâka ile karşılanmadım ve ben vatandaşa karşı öğrenip cevap vereceğim diye verdiğim sözü yerine getiremedim, kendine karşı manen borçlu kaldım. Binaenaleyh bu gibi müracaatlarımızın veya bu gibi şikâyetlerin ikna edici şekilde cevaplandırılması bir defa nezâket kaidesi olduğu gibi bu suretle vaki olmuş müracaatların kanunen icap eden cevapları verip karşısındaki vatandaşı bekletmemeğe borçlu olduğumu, kendileri her ne kadar bilmekle beraber ben de bir defa daha bunu hatırlatmayı münasip gördüm.*”⁴⁶

Hatay’ın Bazı İhtiyaçları Hakkında Yaptığı Konuşmalar

Durukan’ın bölgede 78 bin dönüm arazinin Devlet Ziraat İşletmeleri adına istimlak edilmek istenmesine itirazı vardır. Devletin, arazinin dönümünü 56 kuruştan, bir zeytin ağacını da 25 kuruştan almaya kalkmasına karşı çıkmıştır. Halk bundan şikâyetçidir. Zaten Devlet Ziraat İşletmeleri de bu arazinin 20 bin dönümünü işleyebiliyor. Halk bir kısım arazileri de %10 icar vererek işleyebiliyor. Bu topraklar da kendi bölgesine yakın yerler değil, uzak yerlerdir. Dolayısıyla halk evinden uzakta çalışmak durumunda kalıyor. Şenköy Bucağı’nda halk çalı çırpıyı toplayarak ve buradan ortaya çıkan araziye ekip biçerek karını doyuruyorken, bu bölge orman arazisi bölgesine alınarak halkın

⁴⁵ A.g.t.d., Dönem: VII, 20. Cilt, 19. Birleşim (26. 12. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946, s.408.

⁴⁶ A.g.t.d., s.410.

bu imkânı elinden alınmıştır. Akabinde 1800 olan nüfus 1200'e düşmüştür. Sınır bölgesindeki bu nüfusun azalması millî siyaset bakımından da doğru değildir. Ayrıca Kırıkhan bölgesinde damızlık hayvan ihtiyacı, pulluk ihtiyacı olduğunu da dile getirmiştir.⁴⁷

Durukan, Hataylıların arazi ile ilgili sıkıntılarını her vesile ile dile getirmektedir. 1949 yılı "*Devlet Örnek ve Üretim Çiftlikleri Kanunu Tasarısı ve Tarım ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/483)*" görüşmeleri sırasında Tarım Bakanı'na konu ile ilgili şu soruyu sormuştur: "*Beyanları sırasında buyurdular ki: Hatay'da ormanlık için tahsis edilen arazinin yarısı, topraksız halka tevzi edilmek üzere emir verilmiştir. Fakat bu emir yerine getirilmemiştir. Halk hâlâ bir sıkıntı içindedir. Acaba bu emir ne zaman verilmiştir?*"⁴⁸ Tarım Bakanı cevaben bu emrin verildiğini ancak parasızlıktan dolayı uygulamanın biraz gecikeceğini söylemiştir. Durukan bu hususu bakana teyit ettirerek konu üzerinde durduğunu göstermiştir.

"*1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618) ve Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Bütçesi*" üzerinde söz alarak seçim bölgesi Hatay'ın bazı meselelerini her zaman olduğu gibi yine dile getirmiştir. Durukan'ın ifadesine göre, Hataylı ipek böceği kozası yetiştiricilerinin 1948 ve 1949 yılları üretiminin çoğu ellerinde kalmış, satamamışlardır. Bunun da ihracat mevzuatının şartlarının ağır olduğundan kaynaklandığını ifade etmiştir. Hatay'ın üretim kalemleri arasında "*defne yağı*" da ayrı bir yer tutmaktadır. Halk bu ürettiği malını Suriyelilerle takas yolu ile elinden çıkartmakta iken şimdi yasaklanmıştır. Bu yüzden defne yağı da üreticinin elinde kalmıştır. Durukan bu durumların düzeltilmesini hükümetten ve Ticaret Bakanı'ndan isteyerek Hataylıların şikâyet ve sıkıntılarını meclise taşımıştır.⁴⁹

⁴⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 25. Birleşim (27. 12. 1946 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.626-627.

⁴⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 20. Cilt, 103. Birleşim (27. 12. 1946 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.502.

⁴⁹ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 53. Birleşim (22. 11. 1950 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.1000-1001.

Hatay Bölgesinde Çeltik Ekimi ve Sıtma İle Mücadele

“1946 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/467)” tartışmaları sırasında söz alarak seçim bölgesi olan Hatay’ın Kırıkhan ilçesinde çeltik ekimine tahdit getirildiğinden bölge halkının şikâyetle bulunduğunu ifade etmiştir. Durukan, Tarım Bakanı ile görüşüğünü ve onun bölgede çeltik ekimine karşı olmadığını beyan ettiğini söylemiştir. Sıhhat (Sağlık) Bakanı’ndan bu hususta ne düşündüğünü de sorduğunu ve aldığı cevabın olumsuz olduğunu ifade etmiştir. Durukan, bu konunun teknik taraflarını bilemediğini, iki bakanlığın bir an önce karar vererek meseleyi çözmelerini istemiştir. Vatandaşın hazırlıklarını yaptıktan sonra yasak getirilirse mağduriyetin kaçınılmaz olduğunu ifade ile sözlerini şöyle tamamlamıştır: “*Bu zarar yalnız halkta kalmayacak, ufak da olsa memleketin ekonomisi üzerinde de fena bir tesir yapacaktır. Bütün bunlara mâni olmak için verilecek karar her ne ise iki bakanlık birbirleriyle görüşüp anlaşarak hangi istikamete gidilecekse o istikametle bir an evvel tayin edilmesini Sayın Sağlık Bakanlığı’ndan rica ve temenni ediyorum.*”⁵⁰

Hatay Bölgesinde Adalet Teşkilatının Durumu

Adalet Bakanlığı 1947 bütçe görüşmelerinde söz alarak Ekim ayında gezdiği seçim bölgesinin sıkıntılarını dile getirmiştir. Konuşmasında dile getirdiği hususlar şunlardır:⁵¹ 1-Adalet dağıtılan mahkemelerde (Ör. Reyhanlı) mefruşat, masa, sandalye vs. doğru dürüst yoktur. Bu durum mahkemelerin halk üzerindeki etkisini azaltmaktadır. 2. Cezaevlerinin durumu da çok kötüdür. Sadece Antakya ve İskenderun iyi durumdadır. Payas’da eski bir kilisenin az masrafla cezaevine çevrilmesi mümkündür. Ayrıca daha önce de cezaevi olarak kullanılmış Payas Kalesi’nin de hapisane olarak kullanılabilceğini ifade etmiştir.

⁵⁰ **A.g.t.d.**, Dönem: VII, 20. Cilt, 19. Birleşim (26. 12. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946, s.475-476.

⁵¹ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 19. Birleşim (19. 12. 1946 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.292-293.

III. TÜRKİYE’NİN MUHTELİF MESELELERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Ankara Fen Fakültesi’nin Açılışı

Eyüp Durukan, millî sanayiî ve askerî kurumların teknik eleman ihtiyacını çok önemseyen bir kimsedir. Her vesile ile ülkenin ve silahlı kuvvetlerin mühendis ihtiyacını dile getirmekte ve bunların yetişme tarzları hakkında düşüncelerini Meclis çatası altında dile getirmektedir. 1943’de “*Ankara’da Bir Fen Fakültesi Kurulması Hakkında Kanun Lâyihası ve Maarif, Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/138)*”⁵² hakkında görüşmeler yapılırken söz almıştır. Konuşmasında Ankara’da bir Fen Fakültesi’nin açılması hususunda memnuniyetini ifade ederek Maarif Vekilini tebrik ve teşvik etmiştir. Fen Fakültesi’nin açılmasının zaruri olduğunu izah ederken gerekçe olarak yurt dışına gönderilen mühendislerin uygulamalı eğitim konusunda çok zayıf olduklarını, ihtiyaçlarımızı karşılamakta yetersiz kaldıklarını ifade etmiştir. Yurt dışında okuyan mühendislerin yetersizliklerinin sebeplerini şu sözlerle izah etmiştir: “*Avrupa’da veyahut yabancı bir memlekette yetiştirilen mühendisler ve teknisyenler oralarda lüzumu kadar tatbikat görmüyor, çünkü hiçbir memleket sanayi-i harbiyeyi göstermiyor, fabrikaların kapısından bile baktırmıyor. Onun için her ne pahasına olursa olsun memlekette, yüksek fen mektebinin açılmasını arz ve rica ederim.*”⁵³ Ankara Üniversitesi 1947 bütçesi görüşülürken iki soru sormuştur: “1- Ankara’daki Fen Fakültesi’nin bugün hangi şubeleri hal-i faaliyettedir? 2- Ankara Fen Fakültesi ile İstanbul Yüksek Mühendis mektebinde elektrik ve makine mühendisliği şubeleri açılacak mı ve ne vakit açılmak ihtimali vardır?”⁵⁴

⁵² **A.g.t.d.**, Devre: VII, 5. Cilt, 56. İnikat (17. 9. 1943 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943, s.33.

⁵³ **A.g.z.c.**, Devre: VII, 5. Cilt, 56. İnikat (17. 9. 1943 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943, s.35.

⁵⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 15. Birleşim (11. 12. 1946 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.110.

Halkın Bazı Şikâyetleri

“Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1946 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/479)”⁵⁵ görüşmeleri sırasında söz alarak basından öğrendiği bazı şikâyetleri dile getirmiştir. İskenderiye’ye giden bazı vapurlarda Türk vatandaşlarından da döviz istendiğini, bulamayanların vapura alınmadıklarını okuduğunu ifade ile meselenin aslını sormuştur. Ayrıca İstanbul’daki armatörlerden birine ait bir vapurun, Denizyollarına 3-4 misli fiyatla kiralandığına dair haberin aslını öğrenmek istemiştir. Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy, döviz meselesinin doğru aksettirilmediğini, mevcut kanunlara göre işlem yapıldı cevabını vermiştir. İkinci konuda da böyle bir istismarın söz konusu olmadığını beyan ederek Durukan’ın sorularını cevaplamıştır.⁵⁶

Devlet Memuru Emeklilerin Malî Hakları

“Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Tedaviülî Hakkındaki 3656 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına ve Aylıklardan Yüzde Beş Emekli Keseneği Kesilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/505)”⁵⁷ görüşmeleri sırasında söz alarak emekli memurların malî hakları konusunda konuşma yapmıştır. Konuşmasında daha evvel emekli olanlarla, sonra emekli olanlar arasında maaş farklarının ortaya çıktığını söylemiştir. İzahatında enflasyondan dolayı maaşlar arasında bir farkın meydana geldiğini, bunun da emekliler arasında sıkıntıya sebep olduğunu ifade ederek, aradaki farkın kaldırılarak eşitlik sağlanmasının uygun olacağını belirtmiştir. Konuşmasında emeklilerin durumunu gerçekçi bir şekilde şöyle ortaya koymuştur: “Hakikaten hazırlanan kanunda Hükümetimiz ve Türk Milleti büyük bir şefkat göstererek memurların maaşlarını bir derece yükseltiyor ve te-

⁵⁵ A.g.t.d., Dönem: VII, 20. Cilt, 21. Birleşim (28. 12. 1945 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946, s.585.

⁵⁶ A.g.t.d., s.590.

⁵⁷ A.g.t.d., Dönem: VII, 20. Cilt, 16. Birleşim (21. 12. 1945 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945, s.264.

kaüt muamelesini de daha muntazam bir şekle sokmak, yani mütekaitleri daha kuvvetli sigorta edebilmek için fedakârlık yapıyor. Fakat yine eski mütekaitlerle yeni mütekaitler arasındaki bu fark baki kalıyor. Esasen eski mütekaitlerin adedi günden güne azalmaktadır. Bunları bu kanunda veyahut bundan sonra yapılacak Sigorta Kanunu'nda haklarının yeni kanun mucibince yapılan mütekaitler yani emsalleri derecesine çıkarılması çok yerinde olur. Çünkü bu biçareler hakikaten çalışmış, vatana ve memlekete olan hizmetini ifa etmiş, bugün beli bükülmüş, artık bir iş görebilecek vaziyette değildir. Yegâne istinat ettikleri emekli maaşıdır. Artık saçı ağarmış, kapısı kapanmış dullar bunu bekliyorlar ve bugün aldıkları para hepinizin de takdir buyuracağı gibi ihtiyaca kâfi değildir. Onun için bu vesile ile ortadan bu farkı da kaldırarak her vakit ve her sene tekrarlanan bu meselenin kökünden halledilip atılması zamanın gelmiş olduğu kanaatindeyim.”⁵⁸ Ancak Maliye Bakanı N. E. Sümer cevabında birtakım rakamlar ortaya koyarak bu isteğin yerine getirilemeyeceğini, 39.000 emekliye bu şekilde yapılacak artışın maliyeye 5.5 milyon T.L. gibi bir yük getireceğini söylemiştir. Eyüp Durukan bu izahı anlayamadığını söyleyerek itiraz etmişse de, bakan isterseniz teferruatlı izahı başka bir zaman yaparım diyerek konuyu kapatmıştır.⁵⁹ “1947 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/16)”⁶⁰ görüşmelerinde üzerinde durduğu bir diğer husus ise emeklilerin maaşları arasındaki farklardır. Şu örnekle fikrini ispata çalışmıştır: “Rütbesi binbaşı, hizmeti 30 sene olan bu zatların maaşları arasında 36,58 liradan 96 liraya kadar tahavvül eden büyük fark vardır... Benim Maliye Bakanından ricam böyle yüzde nispetleri değil son tekaüt kanunlarına, göre hepsini bir hale getirmek ve bu işi tesviye etmektir.”⁶¹ 1949 yılı bütçe görüşmelerinde

⁵⁸ **A.g.t.d.**, s.265.

⁵⁹ **A.g.t.d.**, s.281.

⁶⁰ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 21. Birleşim (23. 12. 1946 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.360.

⁶¹ **A.g.t.d.**, s.362-363.

emekli, dul, yetimlerin maaşlarının az olduğunu, ayrıca belli bir miktara kadar olan maaşlardan vergi alınmamasını talep etmiştir.⁶²

Durukan, 1950 yılı bütçe görüşmeleri sırasında “*Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanununun 12. ve bu kanuna ek 4644 Sayılı Kanununun 2. maddelerinin yorumlanması hakkında*” vermiş olduğu önergesinin gündeme alınmasına dair bir önerge vermiştir. Devlet memurları arasındaki aynı tahsil ve aynı işi yapanların maaş eşitsizliğinin kaldırılması konusunu izah etmiştir. Konuşmasının sonunda konuyu şöyle hulusa etmiştir: “Maruzatım ve bu mağdurlar namına dileğim ve arzum 3656 Sayılı Kanununun tatbikatı sırasında maaşlarına, memur maaşlarına göre bir derece, zam yapılmamış olanların maaşlarından tıpkı bir derece zam yapılmış gibi bir indirilme ve bu suretle mağdur edilen bunların mağduriyetlerinin önlenmesidir. 4644 Sayılı Kanunun ruhundan anlaşıldığına göre maaşları memur maaşlarına nazaran bir derece üstün olanların maaşlarının bir derece aşağı indirilmesidir. Ücretlilerin bilaistisna maaşları bir derece indirilmiştir. Bu suretle kendilerine zam yapılmadığı gibi, almakta oldukları maaştan da bir derece aşağısına indirilmişlerdir. Bu tatbikat hatası dolayısıyla mağdur olan bu arkadaşların, mağduriyetlerinin telâfisi ve bu suretle yapılan tatbikatın yolunda olmadığıdır.”⁶³

Belediyelerde Çalışan Memurların Emeklilikleri

“*Belediyeler ve Bunlara Bağlı Müesseseler ve Belediyeler Bankası Memurları Tekaiüt Sandığı Teşkiline Dair Olan 4085 Sayılı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Hükümler Eklenmesi Hakkında Kanun*”⁶⁴ un görüşmeleri sırasında belediye ve kuruluşlarında çalışan memurların yaş haddinin 65’ten 60’a indirildiğini, mağduriyetin söz konusu olup olamayacağını sorarak bir değişiklik önergesi vermiştir.

⁶² **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 18. Cilt, 70. Birleşim (14. 4. 1949 Perşembe)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.368.

⁶³ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 25. Cilt, 65. Birleşim (15. 3. 1950 Çarşamba)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.412-413.

⁶⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VII, 24. Cilt, 61. Birleşim (10. 6. 1946 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946, s.96.

Bütçe Komisyonu başkanı konuyu izah ederek mağduriyet olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Durukan, önergesini geri almıştır.⁶⁵

Bazı Milletvekilleri İle İlgili Düşünceleri

Milletvekili seçilen Zeki Rıza Sporel'in mazbatasını hakkında söz alarak düşüncelerini söylemiştir. Bu zatın Milli Mücadele sırasında İstanbul'daki gizli gruplarda çalışarak vatana hizmet ettiğinin söylenmesi üzerine bu kişinin böyle bir hizmetinin olmadığını dolayısıyla Milletvekili olamayacağını söylemiştir. Bu husustaki konuşması şöyledir: *"Eğer bu arkadaş hizmet etmişse, hatta müzahir olarak, yani ikinci veya üçüncü derecede hizmet eylemişse mutlaka bu cetvellere isminin girmesi lâzımdır. Çünkü Esat Paşa'nın maiyetinde Millî Mücadele'de gizli olarak çalışanların hiçbirisinin ismi unutulmamıştır... Şu halde kendisinin böyle bir hizmeti olacağını zannetmem. Çünkü delil meydandadır. Verilen cetvellerdeki arkadaşlar, hizmetlerine göre B. M. Meclisince kimi takdirname ile kimi İstiklâl Madalyasıyla, kimisi terfi ile taltif edilmişlerdir. Binaenaleyh bu arkadaşın bunlar arasında ismi katiyen yoktur, olsaydı böyle mahkûm olmasına imkân yoktu."*⁶⁶

Gümrük Muhafaza Memurlarının Durumu

"1950 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618) ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı Bütçesi" üzerinde söz alarak gümrük muhafaza memurlarını özlük haklarını dile getirmiştir. Bu memurlar 1841 sayılı Kanunla teşekkül etmiştir. Askeri kıtalardan tayinleri yapılmakta ve en fazla önyüzbaşı rütbesine kadar yükselmektedirler. Bu da emsalleri ile aralarında hak kaybına sebep olmaktadır. Dolayısıyla huzursuzluk kaynağıdır. Durukan, kendi gözlemleri ve gelen şikâyetlerden bu subayların özlük haklarında düzeltme yapılmasının zaruret haline geldiğini ifade etmiştir. Bunların askerî memur statüsüne alınarak böylece hak kayıplarının önlenmesini Millî Savunma ve Gümrük Tekel Bakanlığı yetkililerinden istemiştir.⁶⁷

⁶⁵ **A.g.t.d.**, s.99.

⁶⁶ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 13. Birleşim (6. 12. 1946 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.53.

⁶⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 54. Birleşim (23. 11. 1950 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.1092.

Gümrük Tarifesi Kanunu Hakkındaki Düşünceleri

“Tekirdağ Milletvekili Ziya Ersin Cesaroğlu’nun,, *Tarım Makineleri ve Pulluklarla, Tarımda Kullanılan Her Nevi Aletler, Araçlar ve Bunların Yedek Parçalarından Gümrük Resmi Alınmaması Hakkında Kanun Teklifi İle Tarım Komisyonu Mütalâası ve Gümrük ve Tekel ve Bütçe Komisyonları raporları (2/211)*” üzerinde söz almıştır. Durukan, burada ziraat aletleri ile ilgili gümrük muafiyeti hususunda Türkiye’de üretilemeyenler ile ham maddesi dışarıdan getirilenlerin ham maddeleri gümrükten muaf tutulmalıdır şeklinde kanaatini belirtmiştir. Durukan, izahatında memleketimizde sanayiinin gelişmesini de gözden uzak tutmamak gerektiğini söylemiştir.⁶⁸

IV. ASKERÎ KONULARLA İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı İle İlgili Teklifleri

Hatay Milletvekili Eyüp Durukan Millî Savunma, Maliye ve Bütçe Komisyonlarına Emekli Sandığı Kanunu’nda değişiklik yapılması hakkında bir teklif vermiştir.⁶⁹ Eyüp Durukan askeri konularda meslekten gelmiş olması hasebiyle derin bir vukulla bazı fikirler ileri sürmektedir. Bunlardan biri de yurt dışında eğitim görerek geri dönen mühendis subayların özlük hakları meselesidir. Durukan, “*Subaylar Heyetine Mahsus 4273 Sayılı Terfî Kanununun 10 ve 16. Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bir Muvakkat Madde Eklenmesine Dair Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa Encümeni Mazbatası (1/109)*” üzerinde söz almıştır. Konuşmasında Kanunun 2. maddesinde “Avrupa’ya yüksek mühendislik tahsiline gönderilen subaylara, memlekete avdetlerinde bir sene kıdem ve memlekette mensup oldukları müessesede çalışıp kabiliyet gösterdikten sonra da iki sene kıdem almaları ve ondan sonra da bir eser vücuda getirdikleri takdirde bir sene kıdem alarak ceman dört sene kıdem almaları...”⁷⁰ şeklindeki ifadelerin çok

⁶⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 25. Cilt, 67. Birleşim (17. 3. 1950 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.524.

⁶⁹ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 2. Cilt, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1946, s.1.

⁷⁰ **A.g.z.c.**, Dönem: VII, 3. Cilt, 42. Birleşim (30. 6. 1943 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943, s.151.

yerinde olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu hususta bazı düzeltme ve izaha ihtiyaç olduğu kanaatindedir. Bu konudaki düşünceleri şöyle özetlenebilir: Öncelikle bu mühendis subaylar fiilen askeri fabrikalarda görevlendirilmelidirler. Durukan'a göre, Avrupa'dan gelenler oralardaki fabrikalarda uygulama görmemişlerdir. Dolayısıyla hepsi meslekî uygulamaları kendi fabrikalarımızda öğreneceklerdir. Böylece iki senelerini bizzat fabrikalarda, tezgâhların arasında geçirerek bilgilerini ve uygulamalarını pekiştirmelidirler. Bundan sonra iki yıl kıdem verilmelidir. Düzeltmesini istediği ikinci husus ise şudur: “(C) fıkrasında “...bir eser vücuda getirmek” diyor. Buradaki eserden benim anladığım, kast etmek istediğim de; yine fabrikalarda çalışarak memleketin sanat ihtiyacına göre bir amel, bir iş vücuda getirmektir. O suretle bir eser ki, bir makinalı tüfeğin her hangi bir kısmının tadili, otomatik tüfekte bir tadilât, imalâtında suhulet (kolaylık), istihsalinde kolaylık. Bu suretle bir eser vücuda getirmelidir. Yoksa herhangi bir kitabı yazmak burada büyük bir kıymet ifade etmez. Memleketin ihtiyacı amelî sahada iş görmektir. Nazarî olarak yazılan bir eserin de belki birçok kıymeti olabilir. Fakat böyle yüksek bir mühendis arkadaşımız, fabrikada bilamel (fîilen-bizzat) çalışıp bir tüfek vücuda getirmeli, bir fişek yapmalı.”⁷¹ Bu şartlar yerine getirilmezse çıkarılacak kanunun yerinde bir kanun olmayacağı kanaatindedir.

Hatay Milletvekili General Eyüp Durukan, “*Askerî Fabrikalar Te-kauit ve Muavenet Sandığı Hakkındaki Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve Millî Savunma, Maliye ve Bütçe Komisyonları Raporları (2/11)*” hakkında konuşmuştur. Konuşmasında harp sanayii fabrikalarında çalışan sakat kalan işçilerin diğer işçiler gibi emekli olmalarını teklif ederek 3575 sayılı kanunda değişiklik yapılmasını istemiştir.⁷² Askerî Fabrikalardaki bir kısım çalışanların mağduriyeti ile ilgili bazı tekliflerde bulunarak konuyu teknik boyutta tartışmıştır. Konu ile ilgili bir de Hatay Milletvekili General Eyüp Durukan “Dilekçe Komisyonunun 1. XI. 1948 Tarihli Haftalık Karar Cetvelindeki 1351 Sayılı

⁷¹ A.g.z.c., s.151.

⁷² A.g.t.d., Dönem: VIII, 6. Cilt, 74. Birleşim (17. 6. 1947 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.333-334.

Kararın Kamutayda Görüşülmesine Dair Önergesi ve Dilekçe Komisyonu Raporu (4/114)” isimli önerge vermiştir.⁷³ Bu mesele daha sonra da Durukan tarafından gündeme getirilmiştir. Durukan konuşmasında “Askerî Fabrikaların 3575 sayılı Emekli Sandığı Kanununa bir ek kanun tasarısı vardır. Bu tasarı geçici bir komisyonda müzakere ve kabul edilmiştir. 1.1 .1950 tarihinde yürürlüğe girecek olan Emekli Sandığı Kanunu çıkınca 3575 sayılı Kanun hükmü de kalkacak; konulan muvakkat bir madde ile bunun devir muamelesi yapılacaktır... Binaenaleyh, bu ek kanunun 1.1.1950 den evvel çıkarılması lâzımdır, bu tasarı üç defa gündeme alınmış ise de sıra gelmediğinden kalmıştır. Bu Tasarının yeğlikle ve ivedilikle müzakeresini rica ediyorum”⁷⁴ diyerek meseleyi izah etmiş ve teklifi kabul edilmiştir.

Meclisin 2.7.1943’de yapılan “*Subaylar Heyetine Mahsus 4273 Sayılı Terfi Kanununun 10 ve 16 Ncı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bir Muvakkat Madde Eklenmesine Dair Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa Encümeni Mazbatası (1/109)*”⁷⁵ müzakerelerinde söz alan Eyüp Durukan kanun hakkındaki mütalaalarını dile getirmiştir. Mühendis subayların yurt dışına gönderilmeleri ve kurmay subaylar gibi belli şartları yerine getirdikten sonra toplam dört yıl kıdem almalarının mümkün olduğunu söylemiştir. Ancak yurt dışından gelen mühendis subayların uygulama noksanlıklarını giderebilmeleri için mutlaka askeri fabrikalarda bu süreleri tamamlamaları gerektiğini izah etmiştir. Ayrıca mühendis subayların sadece yurt dışına gönderilmeleri gerekmediğini, yüksek mühendis mektebinden mezun olanlarında istihdam edilmelerinin mümkün olduğunu anlatmıştır. Subaylardan Üniversitenin

⁷³ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 16. Cilt, 38. Birleşim (28. 1. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.239-240.

⁷⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 22. Cilt, 21. Birleşim (23. 12. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.419-420.

⁷⁵ **A.g.z.c.**, Devre: VII, 4. Cilt, 43. İnikat (2. 7. 1943 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943, s.3.

kimya bölümüne giderek bitirenlerin de aynı haklardan yararlanmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁶ Durukan, tartışmalardan sonra sözlerini “Bendenizin maruzatım, adalet ve müsavat teminidir.”⁷⁷ diyerek bitirmiştir. General Durukan’ın yukarıda özetini vermeye çalıştığımız 16. Madde ile ilgili tavrı mecliste okunarak oylanmıştır. Ancak kabul edilmemiştir.⁷⁸ Subayların terfi meselesi ile askeri memurların terfi meselesini gündeme getirerek Albay nasıl terfi ederken Genelkurmay Başkanlığı’nın görüşü soruluyorsa, albay muadili askerî memurunda terfi etmesi için aynı yollardan geçmesi lazım olduğunu ilgili kanunlara atıfta bulunarak izaha çalışmıştır.⁷⁹

“*Subaylar Heyetine Mahsus 4273 Sayılı Terfi Kanununun Birinci Maddesinin ve Aynı Kanunun 4554 Sayılı Kanunla Değiştirilen 11. Maddesinin Son Fıkrasının Değiştirilmesine Dair Kanun*” üzerinde konuşmuş ve yeni kurulan askeri sınıflardan “Ordonans” kelimesinin kabulünü istemiştir. Ancak buna Behçet Kemal Çağlar karşı çıkmıştır. Türkçe olmayan bir kelimenin kullanılmasının gereksizliğini anlatmıştır. Daha sonraki birleşimde bu tartışma devam etmiştir. General, Behçet Kemal Çağlar’ın söylediklerini biz de biliyoruz diyerek Çağlar’ın komisyona karşı ağır konuştuğunu ve ayıp ettiğini ifade etmiştir.⁸⁰

“*Ordu İkramesi Kanununun 2698 Sayılı Kanunla Değiştirilen Birinci Maddesinin Tadili Hakkında Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/153)*”⁸¹ üzerinde müzakereler yapılırken Askerî Fabrikalardaki personelin yangın, deprem, sel gibi tabii afetlerde görev alanların ikramiye alamayacakları hususunda ortaya çıkan tartışmaya açıklık getirmiştir. Eyüp Durukan, “Askerî Fabrikalar için

⁷⁶ **A.g.z.c.**, s.3.

⁷⁷ **A.g.z.c.**, s.5.

⁷⁸ **A.g.z.c.**, s.8.

⁷⁹ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 11. Cilt, 53. Birleşim (30. 4. 1948 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948, s.219-221.

⁸⁰ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 14. Cilt, 18. Birleşim (13. 12. 1948 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.108; **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 14. Cilt, 19. Birleşim (15. 12. 1948 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.115-117.

⁸¹ **A.g.z.c.**, Devre: VII, 7. Cilt, 20. İnikat (17. 1. 1944 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944, s.66.

madde vardır, nizamnamede münderiçtir. Askerî Fabrikalar alırlar”⁸² şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Emekli Sandığı Kanunun Askerlerle İle İlgili Hususları Hakkındaki Görüşleri

Durukan, Emekli Sandığı Kanunu münasebetiyle söz alarak emekli, dul ve yetimlerinin özlük haklarını dile getirmiştir. Özellikle asker, askeri memur emekli, dul ve yetimlerinin sıkıntılarını rakamlarla izah etmiştir. 1930 öncesi emekli olanlarla, sonrası emekli olanların aralarındaki farkları izah etmiştir.⁸³ Durukan, “*Askerî Öğrencilerden Başarı Gösteremeyenler Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu İle Adalet ve Millî Savunma Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporları (1/509)*” üzerinde söz alarak bir konuşma yapmıştır. Askerî öğrencilik yapamayacakların mecburî hizmetleri ve ödeyecekleri tazminat konusunda görüşlerini açıklamıştır.⁸⁴ “*Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüregir’in muhtelif kanunlarda geçen (şehit) tabirinin yorumlanmasına dair tezkerenin gündeme alınması hakkında demeci*” üzerine söz alan Durukan bu konuda şunları söylemiştir: “..*şehit kelimesinin tefsiri ve 5107 sayılı Kanunla yapılan zamlardan kimlerin istifade edip edemeyeceğini Hükümet tefsir yolu ile karar verilmesini Büyük Meclisten istemiş ve Büyük Meclis de 8 Martta Millî Savunma Komisyonu’na havale buyurmuş ve Millî Savunma Komisyonu’nda yapılan müzakerede 3485 ve 3486 sayılı ve 4334 sayılı kanunlarda zikredilen, deniz ve hava şehitlerinin de 5107 sayılı Kanundan istifade edip edemeyeceğini Komisyonumuz tetkik etmiş, hususi kanunlarında şehit olduklarına dair kayıt olanların hepsinin 5107 sayılı Kanundan*

⁸² **A.g.z.c.**, s.68.

⁸³ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 19. Cilt, 88. Birleşim (18. 5. 1949 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.507-508; Dönem: VIII, 19. Cilt, 89. Birleşim, s.578-579, 683-685; Dönem: VIII, 19. Cilt, 91. Birleşim, s.699-701, 712, 759-761, 764, 766, 774, 780; Dönem: VIII, 19. Cilt, 92. Birleşim, s.789, 807, 818-819, 839, 843-844; Dönem: VIII, 19. Cilt, 93. Birleşim, s.870, 872, 887, 895-897, 899; Dönem: VIII, 19. Cilt, 94. Birleşim, s.916-917.

⁸⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 19. Cilt, 90. Birleşim (23. 5. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.609-610.

istifade edeceği hakkında ve şehit tabirinin 927 sayılı Meclis kararına da uygun olduğunu ittifak ile kabul etmiş ve Yüksek Başkanlığa sunmuştur".⁸⁵ Bu sözleri ile haklarında şehit olduklarına dair kayıt bulunan her şehidin ilgili kanun hükümlerinden eşit olarak yaralanacağını belirtmiştir.

Harp Sanayii İle İlgili Görüşleri

Eyüp Durukan 1944 yılı İktisat Vekâleti bütçe görüşmelerinde harp sanayii ile ilgili bazı hususlar üzerinde durarak bakandan izahat istemiştir. Durukan'ın üzerinde durduğu birinci husus "*bakır*" madenin işlenmesi konusudur. Türkiye'de bakır madeni çıkarıldığını, ancak yeteri kadar işlenmediği için dışarıdan Amerika'dan ve başka kaynaklardan işlenmiş bakır getirildiğini, harp dolayısıyla bunların temininde güçlük çekildiğini ifade ile bakana sorular yöneltmiştir. Eyüp Durukan'ın üzerinde durduğu ikinci husus ise "*kükürt*" konusudur. Kükürt Keçiborlu'da üretilmektedir. Ancak iyi işlenmediği için harp sanayiinde kullanılmakta zorlanılmaktadır. Ülkemizde üretildiği halde İtalya ve Amerika'dan alınmaktadır. II. Dünya Harbi dolayısıyla dış kaynaklardan bunun temini zorlaşmaktadır. Ülkenin ihtiyacı olan kaliteli kükürdün imali için Etibank ve İktisat Vekâleti'nin çalışma yapmasını istemiştir. Durukan aynı konuşmasında harp sanayiinin temel ihtiyaç maddelerinden "*gliserin*", "*ateş tuğlası*", "*asit nitrik*" ve "*asit sülfürik*" konularını da dile getirerek İktisat Vekâletinin bu hususlarda çalışmalar yapmasını istemiştir. Durukan'ın üzerinde durduğu bir konu da 1941 Ağustos'unda yapılan sanayi kongresinde bir "*sanayi koordinasyon kurulu*" kurulması kararı alındığı ve yapılacaklarla ilgili bir raporun da gizlilik kaydıyla kendilerine verildiğidir. Bu hususta yapılan pek bir şey olmadığını gördüğünü ifade ile bakandan bilgi istemiştir.⁸⁶ Bakan cevabî konuşmasında Durukan'ın bu hususlardaki bilgisini takdir ederek gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Durukan, bu konuları 1950 yılı bütçe görüşmeleri sırasında İşletmeler Bakanlığı'nı

⁸⁵ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 20. Cilt, 102. Birleşim (6. 6. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.352.

⁸⁶ **A.g.z.c.**, Devre: VII, 10. Cilt, 62. İnikat (26. 5. 1944 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944, s.334-335.

ilgilendirdiği için yeniden gündeme getirmiştir. Harp sanayiinde kullanılan kükürt ve ithalatı ile güherçile imalatı konusunda eski konuşmalarına atıfta bulunarak şimdiki durumu sormuştur. Seçim bölgesini ilgilendirdiği için İskenderun'un Çengen mevkiinde petrol arama sondajı konusunu gündeme getirmiştir. Bu bölgeyi gezerken daha önce sondaj yapıldığı halde şimdi atıl vaziyette olduğunu tespit ettiğini ve bu durumun sebebini bakandan sormuştur.⁸⁷

“1950 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618)” görüşmeleri sırasında söz alarak Milli Savunma Bakanlığı bütçesine konulan 23 milyon liranın yeterli olamayacağını gerekçeleri ile anlatmıştır. Durukan konuşmasında, Amerikalılardan ordunun silah ve cephane ihtiyaçları için yardım alınıyorsa da “*Bu dost yardımı belki bazı müşkülâtla sekteye uğrayabilir. Bizim bu hususta en emniyetle dayanıp itimat edeceğimiz memba, askerî fabrikalarımızdır*” diyerek konunun ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Durukan bu yüzden “*Millî Savunma Bakanlığı'nın bazı tasarruflarıyla daha ziyade beslenmesi ve Hükümetimizin gelecek seneler için bu müesseseye ne şekilde olursa olsun daha büyük siparişler vererek çalıştırması*” gerektiğini izah etmiştir.⁸⁸

Harp Sanayiini İlgilendiren Teknik Konular Üzerindeki Konuşmaları

“1946 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/467)” üzerinde konuşma yapmak üzere söz alarak daha önceki yıllarda da aynı meseleler üzerinde durduğunu, bakanın da bazı vaatlerde bulunduğunu hatırlatarak Ekonomi Bakanı'ndan izahat istemiştir. Eyüp Durukan'ın dile getirdiği hususlar şunlardır: “*Birincisi olan ateş tuğlası fabrikasının açılması, memlekette petrol araştırma çalışmaları ne durumdadır (Raman Dağı'nda Beşiri, Hatay ve Polatlı), harp sanayii için gerekli olan motor sanayii, asit sülfürik ve gliserin fabrikaları, Karabük fabrikalarımızın de-*

⁸⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 56. Birleşim (25. 11. 1950 Cumartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.1265.

⁸⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 24. Cilt, 47. Birleşim (15. 11. 1950 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.611.

mir, çelik, profil, ray vesaire imalâtlarının ihtiyaç nispetinde olmadığını ve kalite itibarıyla de düşük olduğunu” konularında izahat istemiştir.⁸⁹ Türkiye’de her zaman tartışılan konulardan olan yerli sanayi imkânlarıyla motor üretimi konusu üzerinde en çok duran siyasilerden birisidir. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’nden gelen bilgi ve tecrübesine dayanarak bu konularda ciddi mütalâalarda bulunmuştur. Adeta motor sanayiinin gelişmesi için çırpınmıştır. Ancak herkes onun kadar bu konularda maalesef hassas değildir. Konuşmasında bu hususu şu şekilde dile getirmiştir: “Bundan epey zaman evvel harp sanayiini ilgilendiren ordunun mühim vasıtalarından birisini memlekette yapmağı düşündüğümüz vakit memlekette bulunan yabancı mütehasıslar bize; bu sizin işiniz değildir, yapamazsınız, bunu yapmak için asgari 4 milyon liralık bir fabrika kurmak lâzımdır. Bu işin başına 20 tane mütehasıs mühendis 80 tane de mütehasıs usta getirmek lâzımdır, aksi surette bu sizin memlekette yapılamaz demişlerdi. Onların bu mütalâa ve raporları bizi yedi sene uyuşturmuştur, yedi sene zaman kaybettikten sonra ufak mikyasta biz de bu işe atıldık. Biz bugün bunu başarı ile yapıyoruz ve bu sanayi memlekette köklemiştir. Onun için ufak mikyasta da olsa bu motor işine ehemmiyet vermek zamani gelmiştir. Çünkü bütün muasır orduların ve komşularımızın her vasıtalarını motorizeleştirmişlerdir. Bugün motor her şeydir. Bu hususta ilk adımı atmak şerefi Hava Kurumu’na aittir. Hava Kurumunun bu teşebbüsünü tebrik etmekle beraber bu işi tam ihtiyacı karşılayacak dereceye isal edemez. Bu Hükümetin işidir. Binaenaleyh vakit geçirmeden Hükümetin başarılı elini bu iş üzerine koyması lâzımdır. Hava Kurumu’nun kurmaya teşebbüs ettiği bu fabrika işinde kendilerine başarılar temenni ederim. Fakat yine arz ediyorum ki bütün ihtiyacı karşılayacak halde değildir. Ancak bizim için mektep olacaktır.”⁹⁰

⁸⁹A.g.t.d., Dönem: VII, 20. Cilt, 19. Birleşim (26. 12. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946, s.408-409.

⁹⁰A.g.t.d., s.409.

Askerî Fabrikalarda Çalışan Subayların ve Diğer Askerî Personelin Özlük Hakları

“*Askerî Fabrikalarla Askerî Atölye ve Tamir Müesseselerinde Çalışan Mühendis Subaylara Verilecek İhtisas Yevmiyesi Hakkında Kanun*” müzakere-leri sırasında söz alan Durukan, konu ile ilgili uzun açıklamalar yaparak askeri personelin özlük haklarını savunmuştur. Konuşmasında askerî teknik kurumlarda çalışan mühendis subayların ve diğer görevli-lerin hakları konusunda açıklamalar yapmıştır. Durukan konuşma-sında amacının, “Yeni teşekkül eden hava birliklerimize ait olan atöl-yelerimizde ve sair tamirhanelerde çalışan ve eser gösteren subayları-mızın bu kanundan istifadelerini temin etmek”⁹¹ olduğunu ifade et-miştir.

Subay ve askerî memurlar kanununda yapılan değişiklik üzerine Milli Savunma Komisyonu Sözcüsü olarak söz almıştır. Bazı askeri sı-nıfların kadrolarında kısıtlama olduğundan terfileri sıkıntıya girmek-tedir. Kanunda şöyle bir madde vardır: “*Terfi müddeti gelmiş ve iki defa geçmiş terfi edebilmek için lüzumlu olan sicili almış Siciline göre terfi hak kazanmıştır. Fakat ona rağmen kadroda yer yoktur. Bunun mağdur olmaması için terfi müddeti gelmiş ve iki sicil almış subaylara kanun bir derece mafevâk maaşı vermektedir*”.⁹² Bununla orduda nadir yetişen sınıfların meslekten uzaklaşmaması düşünülmüştür. Aynı şekilde sivil memurlar için ko-nulmuş benzeri kanun maddesi ise değiştirilmeden bırakılıyor. Bu haksızlık doğuracaktır. Dolayısıyla subaylar için geçerli olan bu hü-küm değiştirilmemelidir.⁹³

“*Kanunlarda Geçen Başkomandan, Başkomutan ve Başbuğ Tabirleri Ye-rine Kaim Olacak Unvan Hakkında Kanun*” ile ilgili Milli Savunma Ko-misyonu sözcüsü olarak yaptığı teklifte kanunun 1. Maddesinin şöyle

⁹¹ **A.g.z.c.**, Devre: VII, 14. Cilt, 13. İnikat (15. 12. 1944 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944, s.93-94.

⁹² **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 3. Cilt, 26. Birleşim (28. 12. 1946 Cumartesi)T.B.M.M. Mat-baası, Ankara 1947, s.762.

⁹³ **A.g.t.d.**, s.762.

olmasını istemiştir: “Büyük Millet Meclisi’nin Yüce varlığından ayrılmayan Başkomutanlık anlamına aykırı ve hazar ve seferde Harp Kuvvetleri Komutanlığının vazife ve yetkilerine müteallik olarak diğer kanunların madde ve ibareleri arasında yazılı bulunan Başkumandan, Başkomutan ve Başbuğ tabirleri Anayasanın 40. maddesine uyularak Harp Kuvvetleri Genel Komutanı; ve Başkumandanlık, Başkomutanlık, ve Başbuğluk tâbirleri de Harb Kuvvetleri Genel Komutanlığı olarak düzeltilmiştir.”⁹⁴

“Gaziantep Milletvekili General Aşir Atlı’nın, Genel Kurmay Başkanlarının Mareşalliğe Yükseltilmesine Dair Kanun Teklifi ve Millî Savunma Komisyonu Raporu (2/61)” hakkında söz alarak teklife muhalefet etmiştir.⁹⁵

Jandarma subaylarının kara kuvvetleri tümenlerinde staj görmelerinin kaldırılması için İç İşleri Bakanlığı’nın teklifi üzerine Milli Savunma Komisyonu sözcüsü olarak buna muhalefet etmiştir. Bu husustaki sözleri şöyledir: “Onlar kara ordusu tümenleri gibi, her türlü modern silâhlarla seyyar jandarma tümenleri teşekkül edinceye kadar, bu jandarma subaylarının eskiden olduğu gibi yine kara ordusu tümenlerinde staj görmeleri arzusundadır. Ve bunu daha münasip bulmaktadır.”⁹⁶

“1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu” hakkında söz alarak bir kısım “seferberlik şubelerinin” kapatılmasına taraftar olmadığını, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak’ın da aynı kanaatte olduğunu ifade ile “memleketin yüksek müdafaası için” gerekli olan kurumların kapatılmasına karşı çıkmıştır.⁹⁷

⁹⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 4. Cilt, 28. Birleşim (8. 1. 1947 Çarşamba)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.4; **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 4. Cilt, 30. Birleşim (13. 1. 1947 Pazartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.11.

⁹⁵ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 7. Cilt, 12. Birleşim (28. 11. 1947 Cuma)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.256-258.

⁹⁶ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 6. Cilt, 68. Birleşim (4. 6. 1947 Çarşamba)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947, s.26-27.

⁹⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 8. Cilt, 23. Birleşim (26. 12. 1947 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948, s.306-307; **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 8. Cilt, 24. Birleşim (27. 12. 1947 Cumartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948, s.465.

Para ile askerlik meselesinde fikrini beyan ederek “*bedel-i nakdi*” adı altında askerliğin para ile yapılmasına, zengin fakir herkesin bedenen bu işi yapmasını istemiştir.⁹⁸

1949 yılı Milli savunma Bütçesi üzerine görüşlerini açıklamıştır. 1949 bütçesinin günün şartlarına göre mütevazı sayılabileceğini ki genel bütçeye oranı %34’tür. Bu münasebetle ordunun gençleştirilmesinin gündeme getirilmesini doğru bulmadığını, zaten mevcut kanunlarla bunun uygulandığını, günü gelince emekliye sevk edildiklerini ifade etmiştir.⁹⁹

Millî Savunma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri İle İlgili Görüşleri

Durukan, Milli Savunma Komisyonu sözcüsü olarak “*Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun Tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu Raporu (1/538)*” üzerinde açıklamalar yapmıştır. Genelkurmay Başkanlığı’nın Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanması yönünde görüş bildirmiştir. Ancak hükümetin teklifinde ordu kara, deniz ve hava kuvvetlerinden ibaret sayılmıştır. Durukan, Milli Savunma Komisyonu’nun görüşlerini şöyle açıklamıştır: “*Hükümet yalnız kara, deniz, ve hava kuvvetleri diyor; biz öyle demiyoruz. 2771 sayılı Kanun yani İç Hizmetleri Kanunu Cumhuriyet Ordusunu tarif etmiştir. Biz o tarifi esas tutuyoruz. Cumhuriyet Ordusu içerisinde kara, deniz ve hava kuvvetleriyle beraber bütün askerî teşkilât ve hatta kısmen Jandarma ve kısmen Gümrük Muhafaza ve saire gibi teşkilât da vardır. Onlar da bunların içine girer. Yani Millî Savunma Bakanı’na Cumhuriyet Ordusunun mesuliyetini tahmil ediyoruz.*”¹⁰⁰

⁹⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 8. Cilt, 25. Birleşim (28. 12. 1947 Pazar) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948, s.481-482.

⁹⁹ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 16. Cilt, 51. Birleşim (24. 2. 1949 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.522-524.

¹⁰⁰ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 19. Cilt, 95. Birleşim (28. 5. 1949 Cumartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s. 1024; **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 19. Cilt, 96. Birleşim (30. 5. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s. 1066-1069, 1077-1078.

Yüksek Askerî Şura Hakkındaki Görüşleri

Yüksek Askerî Şuranın başkanlığını başbakanın yapması gerektiği şeklindeki hükümet teklifine Milli Savunma Komisyonu sözcüsü olarak karşı çıkmıştır. Bu husustaki gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Hükümetin teklifinde bu Askerî Âli Şûranın Başkanlığı Başbakana ait olmak üzere tertip edilmiştir. Fakat Askerî Âli Şûranın eski kanununda buraya tabî reis olarak Cumhurbaşkanını gösterilmiştir. Bu, muhterem ve merhum Atatürk zamanından beri böyle devam etmektedir. Atatürk’ün bir hatırası olmak üzere eski bir ananeyi ve merhum Atatürk zamanından beri kökleşmiş bulunan bu kaydın kaldırılmamasına ve eski Yüksek Askerî Şûra kanununda mevcut olan bu hükmün iptasının daha münasip olacağı kanaatine varılmıştır. Komisyonun kanaati budur ve maddenin böyle kalmasını komisyon daha muvafık görmektedir.*”¹⁰¹ Ancak bu teklif kabul edilmemiştir.

Uzman Çavuş Yetiştirilmesi ve Sanat Enstitüsü Mezunlarına Yedek Subaylık Hakkı Verilmesi

1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında gündeme gelen “*Uzman Çavuş Yetiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Savunma ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/564)*” konusunda söz almıştır. Burada daha önce de üzerinde durduğu bir konuyu, sanat enstitüleri mezunlarına yedek subaylık hakkı verilmesi hususunu dile getirmiştir. Köy enstitüleri mezunları ile aynı derecede tahsil gören bu okul mezunlarına da yedek subaylık hakkı verilmesi gerektiğini gerekçeleriyle anlatmıştır. Bunların yedek subaylığının bilinenden farklı olarak uygulanabileceğini izah etmiştir. İzahatında ordu donatım sınıfının ihtiyaçlarına uygun olarak yetiştirilerek istihdam edilebileceklerini söylemiştir. Durukan konuşmasını “*Sanat enstitüsü mezunlarının gedikli erbaş değil, Ordu Donatım Kurulu Yedek Subayı olarak yetiştirilmeleri hakkında Hükümetin ikinci bir kanun hazırlayarak Yüksek Meclise getirmelerini rica ediyorum*”¹⁰² diyerek bitirmiştir.

¹⁰¹ A.g.t.d., s.1081.

¹⁰² A.g.t.d., Dönem: VIII, 20. Cilt, 102. Birleşim (6. 6. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.326-327, 334-337.

Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın Cenazesi

Gaziantep Milletvekili Bekir Kaleli'nin, Diplomatik Kurye Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın cenazesine merasim yapılması hakkındaki demeci üzerine Durukan da söz alarak İstanbul'a gönderilecek şehide istasyonda bir merasim yapılacağını, bu merasime meclisten bir heyetin katılmasının münasip olacağını rica etmiştir. Başkan, Meclis Başkanlığınca gerekenin yapılacağı cevabını vermiştir.¹⁰³

Subayların Evlenmeleri

Subayların teğmen, üsteğmen rütbelerinde evlenmeleri yasağının kaldırılması için verilen teklif ile ilgili söz almıştır. Yasağa rağmen bir kısım subayların gizlice evlendikleri ve bazı komutanların da buna göz yumdukları gerekçesiyle kanunda değişiklik yapılması teklif edilmiştir. Durukan ise, 3663 sayılı kanun ile ilgili değişiklik teklifinin uygun olmadığını, ordunun disiplini, askerlerin eğitimi ve okuma yazma bilmeyenlerin okutulması gibi hususlarda bu rütbedeki subaylardan istifade edildiğini beyan etmiştir. Teklifin aleyhinde fikirlerini gerekçeli olarak açıklamıştır. Tartışmalar sonunda kanun teklifinin yeniden adalet komisyonunda incelenmesine karar verilmiştir.¹⁰⁴

Askerler ve Askerî Memurların Hakları

“Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in, Ordu Dahilî Hizmet Kanununun 66. Maddesinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Geçici Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun Teklifi ve Millî Savunma ve Bütçe Komisyonları Raporları (2/144)” üzerine söz almıştır. Konuşmasında “Sayın Feridun Fikri Düşünsel arkadaşımız askerî memurdan yalnız Millî Savunmadaki memurları anlıyor. Askerî memurlar yalnız bunlar değildir. Arz ettiğim gibi tahtelbahir içindeki makinist, yahut tayyaredeki radarçı, mühendis, askerî memur bunlardır.” diyerek askeri memur kavramı-

¹⁰³ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 20. Cilt, 106. Birleşim (10. 6. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.705.

¹⁰⁴ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 21. Cilt, 10. Birleşim (28. 11. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.214-216.

nın yanlış anlaşıldığını, askeri memurların da subaylar ve diğer askerler gibi görev yerine göre aynı tehlikelere maruz kaldıklarını açıklamıştır. Dolayısıyla askeri memurların da hasta oldukları takdirde yurt dışında tedavi edilmeleri gerektiğini izah etmiştir.¹⁰⁵

Ordu Kıyafet Alametlerinin Taklidi

Askeri elbiselerin taklit edilmesinin cezalandırılması konusu ile ilgili tartışmada söz alarak konuyu izah etmiştir. Adalet komisyonunun “*Benzerinin dahi men edilmesi giyinme hürriyetini ihlal eder*” şeklindeki mütalaasına karşı şunları ileri sürmüştür. Konuşmasında “*Kanun diyor ki: Renk ve Şekil itibarıyla tamamıyla benzerini giymek yasaktır. Rengi, şekli ve evsafi ordu zabitanına, ordu mensubuna mahsus olan elbiseyi kastediyor. Yoksa bir avcı kilot giyecekmiş, ceketini şöyle takacakmış buna kanunun hiçbir diyeceği yoktur. Kanunun birinci maddesinde göreceksiniz ki, rengi ve şekli itibarıyla tamamıyla benzeri olanlar yasaktır. Yoksa ufacık bir tarafı benzemesin diye bir şey yoktur*” diyerek meselenin yanlış anlaşıldığını açıklıyor. Ancak konu hukuki teferruat ve incelikler yüzünden genel kuruldan geri çekilerek Milli Savunma Komisyonuna iade edilmiştir.¹⁰⁶

Askerî Malûllerin Terfihine Ait Kanun

Bütün askeri malûllerin hakları ile ilgili kanunun hastalık cetveline bir fıkra eklenerek malûllerin mağdur edilmemesi için çaba sarf etmiştir. 1 Ocak 1950 itibarıyla 551 sayılı bu kanun yürürlükten kalkacağından acele olarak görüşülmesini istemiştir. Konuşmasında “*Çünkü bunu bekleyen bazı malûl arkadaşlar vardır, onların bundan mahrum kalmamaları için bunun 30 Aralık 1949 a kadar çıkmış olması lâzım geliyor*”¹⁰⁷ diyerek işin ehemmiyetini izah etmiştir. Durukan tarafından verilen önerge oylanarak gündeme alınmıştır.

¹⁰⁵ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 22. Cilt, 19. Birleşim (19. 12. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.310.

¹⁰⁶ **A.g.t.d.**, s.303, 306.

¹⁰⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 22. Cilt, 22. Birleşim (26. 12. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.468; **a.g.t.d.**, Dönem: VIII, 22. Cilt, 23. Birleşim (28. 12. 1949 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.567, 569-572.

Askerî Fabrikaların Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na Çevrilmesi

“Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi Kanunu Tasarısı ve Millî Savunma, Ekonomi ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/639)” üzerinde söz alan Durukan, uzun uzadıya askeri fabrikaların gelişimi ve varlıklarının zarureti üzerinde durmuştur. Askeri fabrikaların yeni statüleriyle daha verimli olabileceğini ve teklifi tasvip ettiğini söylemiştir. Ancak zaman içerisinde disiplinle çalışan bu kurumların yozlaşmasından endişe ettiğini de dile getirmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla yeni teşekkül edecek bu kurumun Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olmasının faydalı ve verimli olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁹

V. TÜRKİYE'DEKİ EĞİTİM VE MAARİF VEKÂLETİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Mesleki-Teknik Eğitim ve Yabancı Ükelere Gönderilecek Öğrenciler

Hatay Milletvekili General Eyüp Durukan 1943 yılı Maarif Vekâleti Bütçesi üzerinde söz alarak düşüncelerini açıklamıştır. Konuşmasında Türkiye'deki teknik ve mesleki eğitim ile yurt dışına gönderilen öğrenciler üzerinde durmuştur. Milletvekili olamadan önce de Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü yapan bir kimse olarak konu üzerinde ciddi mütalalarda bulunmuştur. Öncelikle yabancı ülkelere gönderilecek öğrencilere ayrılan tahsisat üzerinde fikirlerini ortaya koymuştur. Türk Ordusunun ve sanayinin ihtiyacı için Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerine öğrenci gönderilerek teknik eleman (mühendis) ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Yüksek Mühendis Mektebinde verilen eğitimle bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak Durukan, bu yollarla memleketin o andaki ihtiyacının karşılanamayacağı kanaatinde. Bu düşüncesini teyit için 1938 yılı Millî Savunma Bütçesi için yaptıkları bir değerlendirmeyi milletvekili

¹⁰⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 25. Cilt, 58. Birleşim (2. 3. 1950 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.162-166.

¹⁰⁹ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 25. Cilt, 59. Birleşim (3. 3. 1950 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950, s.182-183.

olarak Mecliste dile getirmiştir. Bu husustaki görüşleri şöyledir: “1938 senesi Millî Müdafaa bütçemize ‘Avrupa’ya tahsile giden talebemiz için 435.300 Lira konmuştu ve o tarihte ‘Avrupa’daki talebimizin adedi de 120’den ibaretti. Binaenaleyh, bir talebeye senede 8627 lira sarf ediliyordu. Yabancı bir memlekette yüksek fen tahsili yapan bir talebe asgari beş senede memlekete dönebiliyor. Beş seneden sonra memlekete dönen bir talebeye Millî Müdafaa Vekâletimiz 18.135 lira harcamış oluyor. Beş senede memlekete dönmeye muvaffak olan arkadaş pek azdır. Bunların ekserisinin altı senede ve hatta daha fazla bir senede memlekete döndüklerini hepimiz gördük ve biliyoruz. Altı senede memlekete döndüğüne nazaran bir mühendise 21.762 lira sarf ediyoruz, yani bir mühendis bize asgarî 18.000 ve vasatı 21.000 ve hatta daha fazlaya mal oluyor.”¹¹⁰ Görüldüğü gibi Durukan Milli Savunma Bakanlığı adına yurt dışına gönderilen bir öğrenci ve toplam maliyetlerle ilgili düşüncesini net olarak rakamlarla ortaya koymuştur. Malî bakımdan durumu bu şekilde ortaya koyduktan sonra çok daha önemli bazı hususları da dile getirmiştir. Bunlardan biri yurt dışına gönderilen öğrencilerin eğitim-öğretim kalitelerinin düşüklüğü ve bunun sebepleridir. Öğrencilerin kaliteleri konusunda şunları söylemiştir: “Bu kadar pahalıya mal olmasına rağmen gelen mühendislerimiz kemiyet itibarıyla ihtiyacımızı karşılayacak adette değildir. Bununla beraber bunların bir kısmı da Avrupa’da veyahut gittikleri yerde ufacık bir serbestiye mazhar oldukları için çalışmıyorlar. Kendilerinin dağılık bulunması itibarı ile teftişleri de imkânsız kalıyor. Teftiş edilseler bile tamamı ile olamıyor. Serbest kalan talebe içerisinde mektebin 5-6 senelik tahsilini 7-8 seneye kadar devam ettirenler oluyor. Hatta bazı yerlerde buldukları yer bunun kendileri için varidat membaı telâkki ettiği için talebenin bu yoldaki devamsızlığına karşı takip dahi etmiyorlar. Onların bazı müracaatlarını da kolaylaştırıyorlar. Bunların içerisinde bazısı malesef arkalarına bir de yabancı kadın takarak geliyorlar.”¹¹¹ Durukan, bugün de devam eden ve kanayan bir yara durumunda olan hususa dikkat çekerek ciddi tespit ve mütalaalarda bulunmuştur. Bilindiği gibi

¹¹⁰ A.g.z.c., Devre: VII, 2. Cilt, 28. İnikat (26. V. 1943 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943, s.244.

¹¹¹ A.g.z.c., s.244.

bugün de bu meseleler hala tartışılmakta ve gidilen ülkeler için yabancı öğrenciler ciddi bir gelir kaynağı durumundadır. Milletvekili Durukan'ın üzerinde durduğu diğer bir husus ise talebelerin gönderildikleri ülkelerde yetiştirilmeleri hususunda karşılaştıkları olumsuz durumdur. Bilhassa Milli Savunma adına gönderilen talebelerin gittikleri ülkelerde uygulama yapmak suretiyle nazarî olarak öğrendiklerini tatbikat sahasına koyarak bilgilerini pekiştirmelerine yardımcı olunmamaktadır. Birtakım bahanelerle talebelere uygulama yaptırmadıkları konusunda da şunları söylemiştir: *“Bilhassa sanayî harbiye için gönderilen talebe fabrikalara sokulamıyor. Hiçbir top fabrikasında, tüfek fabrikasında, bir madde-i infilakiye fabrikasında, bir barut fabrikasında tatbikat göremiyor. Hatta bunların tatbikat görebilmesi için Millî Müdafaa Vekâletimiz büyük teşebbüslere girişti. Yapılan mukavelelerde mukaveleyi akdeden müessese ile anlaştı. Bu talebe fabrikalara girsin tatbikat görsün diye zorladı. Fakat bununla da muvaffak olamadı. Binaenaleyh Avrupa'ya gönderdiğimiz talebe belki nazarî bakımdan eksik olmayabilir. Fakat tatbik ve ameliyat bakımından çok geridir. Memlekete bilahare makine mühendisi olarak dönüyor - Maruzatım askerî sanayi içindir-. Evet bir makine mühendisi bir top konstrüktürü, bir makineli tüfek konstrüktürü, bir tüfek konstrüktürü olacaktır. Fakat bunun Tekniçe, Hohşule ve o ayardaki mekteplerde olmasına imkân yoktur. Bu ancak fabrikada, konstrüksüyon bürolarında ve bilful tezgâhlar başında çalışarak mümkün olacak. Bu imkânsa kendilerine verilmiyor. Bu itibarla günden güne mekanize edilen ordumuza giren silah ve her türlü harp vasıtalarının imali değil hatta bakımı ve hüsnü istimali bakımından birçok teknik elemana ihtiyaç vardır.”*¹¹² Durukan, memleketin teknik elemana ihtiyacını bu şekilde ortaya koyduktan sonra bir başka hususu da dile getirmiştir. Memleketin adam yetiştirmek için uğraşırken, bir taraftan da yabancı eleman çalıştırdığını ve bunlara çok miktarlarda para ayrıldığını ifade etmiştir. Bu yabancı teknik elemanların birçok para almalarına rağmen bilgi ve tecrübelerini aktarmadıklarını, dolayısıyla olması gerektiği kadar bunlardan istifade edilemediğini izah etmiştir. Hatta bunla-

¹¹² A.g.z.c., s.244.

rın zaman zaman bizi küçümsediklerini ifade etmektedir. Konuşmasında bu hususu şöyle dile getirmektedir: “*Bu iş; sizin harcınız değildir, bu Türkiye’de yapılamaz, bunu yapmak için şu kadar yabancı mütehassıs mühendise ve şu kadar mütehassıs ustaya ihtiyaç vardır diye de bütün imkân kapılarını kapıyor. Çünkü onların kalpleri bizimle beraber çarpmıyor. Bununla beraber biz kendilerine büyük paralar veriyoruz.*”¹¹³ Durukan, çözüm olarak mükemmeli şimdilik yapamamak da bir an önce teknik eğitim veren okulların açılmasının gerektiğini söylemiştir. Durukan, Almanya ve Fransa’daki teknik okullar gibi okulların olmasını herkes istediğini, ancak mükemmelere ulaşacağım derken mevcutları ihmal etmeyerek geliştirmenin zaruret olduğunu izah etmiştir. Durukan’a göre, Milli Savunma Bakanlığı ile Maarif Vekâleti 1938’den beri yabancı ülkelerdeki talebelerimiz için 4.974.119 lira harcamıştır. Bu miktar çok önemli bir meblağdır. Ona göre, bu paranın yarısı ile teorik bilgisi kısmen zayıf da olsa uygulama tecrübesi iyi olan elemanlar yetiştirilebilir. Konuşmasının sonunda, 1943 yılında yabancı ülkelere gönderilecek öğrenciler ve teknik okullar için ayrılan 7 milyon liranın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çok iyi değerlendirilmesini istemiştir.¹¹⁴

Durukan, 1944 yılı bütçe görüşmelerinde Milli Eğitim Bakanı’na Yüksek Fen Mektebi açılması ile ilgili durumu sormuştur. Dile getirdiği diğer bir konu ise “*Sanat Mektepleri*”dir. Bu okulları teknik ara eleman ihtiyacını karşılamak için gerekli olan bir kurum olarak değerlendirmektedir. Bunların gerekliliğini Avrupa ülkelerinden örnekler vererek izah etmiştir. Yeni gelişen sanayi şehirlerinde bu tip okullara ihtiyaç olduğunu beyan ederek, Kırıkkale ve Karabük gibi şehirlerde de bu okulların açılmasının zaruretini ifade etmiştir.¹¹⁵ Eyüp Durukan bazı şehirlerde Sanat Enstitüsü açılması konusu üzerinde ısrarla durmaktadır. Daha önceki yıllarda olduğu gibi 1945 yılı “*Millî Eğitim Ba-*

¹¹³ A.g.z.c., s.245.

¹¹⁴ A.g.z.c., s.245.

¹¹⁵ A.g.z.c., Devre: VII, 10. Cilt, 61. İnikat (25. 7. 1944 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944, s.274.

kanlığı Bütçesi” görüşmelerinde de konuyu yeniden dile getirerek bakan Kırıkkale ve Karabük’te bu okulların açılıp açılmadığını sormuştur.¹¹⁶

“1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/247)” görüşülürken Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerinde söz almıştır. Konuşmasında köy enstitüsü mezunlarına yedek subaylık hakkı verildiği gibi sanat enstitüsü mezunlarına da bu hak verilmelidir şeklinde fikrini beyan etmiştir. 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de sanat enstitülerinin Kırıkkale ve Karabük gibi yerlerde hala açılmadığını ifade ile sebebini sormuştur. Konuşmasında bugün de hala sıkıntısını çektiğimiz bir konuyu gündeme getirmiştir. “*Sanat Enstitülerinin tedrisat esnasında ve tatbikatta talebeye mektepten yahut enstitüden mezun olduktan sonra kendi sanatlarında çalışmak aşkını telkin etmeyi de unutmamalıdır. Çünkü Sanat Enstitüsünü bitirmiş çok kıymetli ustalardan bazıları, yağlı tulumu giyip fabrikada tezgâh başında çalışmaktansa, büroda yazı makinesi başında daha az para ile de olsa daktiloluk etmeyi tercih etmektedirler. Ben bunların birçoğlarına tesadüf etmişimdir.*”¹¹⁷ Aynı konuyu 1949 yılı bütçe görüşmelerinde de dile getirmiştir. Teklifine, Sanat Enstitüsü mezunlarına yedek subaylık verildiği takdirde ordonatım sınıflarında faydalı olacaklarını gerekçe olarak göstermiştir.¹¹⁸

¹¹⁶ **A.g.t.d.**, Dönem: VII, 17. Cilt, 60. Birleşim (23. 5. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945, s.299. (Durukan Sanat Enstitülerinin açılmasında ısrarının gerekçesini şu sözlerle açıklamaktadır: “ Sanayide herhangi bir fabrika, ustalarından ve mühendislerinden bahsederken benim müessesemde sanat babadan oğula intikal etmiştir diye iftihar eder. Biz de buralarda birer sanat müessesesi meydana getirirsek oradaki ustalarımız, fen adamlarımız ve hatta mühendislerimiz çocuklarını burada yetiştirmiş ve hakikaten sanatın babadan evlada intikalini temin etmiş olacağız. **A.g.t.d.**, s.299)

¹¹⁷ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 8. Cilt, 26. Birleşim (29. 12. 1947 Pazartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948, s.611-612.

¹¹⁸ **A.g.t.d.**, Dönem: VIII, 16. Cilt, 52. Birleşim (25. 2. 1949 Cuma)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949, s.665.

“1950 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/618) ve Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi”¹¹⁹ üzerinde söz alarak Kırıkkale ve Karabük gibi sanayi merkezlerinde sanat enstitülerinin açılması ile ilgili olarak daha önceki yıllarda tekliflerinin olduğunu hatırlatarak bugün ne durumda olduğunu sormuştur. Milli Eğitim Bakanı da sanat enstitülerinin sanayi ile bütünleşmesine çalıştıkları ve Kırıkkale’de bir sanat enstitüsünün açılmasına çalıştıklarını söylemiştir.

SONUÇ

Eyüp Durukan, 7. Dönem T.B.M.M. de çeşitli konularda 23 defa söz almıştır. 8. Dönem T.B.M.M. de 6 defa teklif (önerge) vermiştir. Aynı dönemde muhtelif konularda altmış (60) defa söz alarak fikirlerini beyan etmiş, tartışmalara katılmıştır. Bir defa da Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar’ın bir konuşmasını açıklaması gerektiğine dair bir konuşma (söylev) yapmıştır. Durukan’ın seçim bölgesi Hatay’daki faaliyetlerini incelediğimiz zaman öne çıkan konuları şöyle sıralayabiliriz. Hatay’ın meselelerini bizzat yerinde görerek, inceleyerek ve halkın istek ve şikâyetlerini dinleyerek tespitlerde bulunmuştur. Bu meseleleri TBMM’de yeri ve zamanı geldikçe ilgili bakanlıklara ileterek gündeme getirmiştir. Hatay Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal eden bazı konuların takipçisi olmuştur. Hatay’ın, eğitim öğretim durumu, öğretmen ve maddî ihtiyaçlarını mecliste her vesile ile dile getirmiştir. Hatay’daki vakıf mallarının durumu, bayındırlık bakanlığını ilgilendiren konulardan Amik Gölü’nün ıslahı, bölgedeki nehir ve derelerin ıslahı, yol yapımı gibi hususlarla ilgili fikirlerini açıkça söyleyerek ısrarla takip etmiştir. 1943’ten 1950’ye kadar olan milletvekilliği sırasında halledilemeyen konuları her yasama yılında daha önce de dile getirdiğini, hala netice alamadığını da söyleyerek takip etmiştir. Hatay çiftçisinin meselelerini, çeltik ekimi, narenciye üretimi, ipekböcekçiliği gibi konuların takipçisi olmuş, seçmenlerinin hislerine tercüman olmuştur. Aynı şekilde bölgedeki salgın hastalıklarla ve özellikle sıtma ile mücadele konusunda ilgili bakanlardan bilgi

¹¹⁹ A.g.t.d, Dönem: VIII, 24. Cilt, 51. Birleşim (20. 11. 1950 Pazartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 19450, s.861.

almış, konuların mecliste tartışılmasını sağlamıştır. Hatay Vilayetindeki adliye teşkilatının durumunu gündeme getirmiştir. Adalet Bakanından bölge adliye binalarının ihtiyaçlarını, hâkim ve savcı ihtiyacını dile getirerek çözüm istemiştir.

Seçim bölgesi Hatay'ın meselelerinin yanında Türkiye'nin muhtelif meseleleri hakkında da görüşlerini bildirmiştir. Ankara'da Fen Fakültesi'nin açılması hususunda ısrarlı davranmıştır. Türkiye'nin çağdaş yenilikleri takip edebilmesi, sanayi ve teknoloji araştırmalarında diğer ülkeleri yakalayabilmesi için modern okullara ihtiyacı olduğunu defalarca tekrarlamıştır. Meclis gündemine gelen emekli memurların malî hakları, belediyelerde çalışan memurların emeklilikleri, gümrük muhafaza memurlarının özlük hakları gibi konularda fikirlerini beyan ederek mütalaalarda bulunmuştur.

Emekli bir general olması hasebiyle bilhassa askeri konularda sık sık söz alarak, önerge vererek düşüncelerini açıklamıştır. Askeri fabrikalar Genel Müdürlüğü yapmış olması hasebiyle teknik konulara hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Savunma sanayinin meselelerini büyük bir vukuf ile dile getirmiş, tekliflerde bulunmuş, ilgili bakanlıkların yanlış ve doğrularını meclis gündemine taşımıştır. Askerî fabrikalarda çalışan mühendis subayların, askerî memurların ve diğer personelin özlük hakları konusunda uzun uzun açıklamaları olmuştur. Askerî fabrikalarda çalışanların emeklilik meseleleri, emekli sandığı kanununun askerî personeli ilgilendiren hususları hakkında görüşlerini beyan etmiştir. Ayrıca askerlikle ilgili muhtelif konuların gündeme gelmesini ve tartışılmasını sağlamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı ile ilgili konular gündeme geldiğinde fikirlerini beyan ederek özellikle meslekî ve teknik eğitimin meselelerini, yurt dışına gönderilecek öğrencilerle ilgili hususları mecliste tartışmış düşüncelerini açıklamıştır.

Durukan, T.B.M.M.'deki yasama faaliyetlerinin yanında seçim bölgesi Hatay ile de bağlarını kesmemiş aktif bir politikacıdır. Meslek hayatına atıldığı günden itibaren üzerine aldığı işleri eksiksiz yerine getirmeye çalışan çalışkan, gayretli bir kimsedir. Askerlik hayatında başarıdan başarıya koşarak general seviyesine çıkmıştır. Balkan ve I.

Dünya savaşı boyunca muhtelif cephelerde topçu subayı olarak görev yapmıştır. Millî Mücadele sırasında İstanbul'da Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde çalışırken Anadolu ile irtibatlı olarak birçok tehlikeli ve gizli işlerin üstesinden gelmiştir. Muvazzaf subay olarak işini yaparken aynı zamanda yer altı gizli faaliyetlerin planlanmasında ve uygulanmasında aktif rol almış, Anadolu'ya insan, silah ve cephane sevkinde başarılarla imza atmıştır. Askerî kişiliğinin yanında aynı zamanda eli kalem tutan, telif eserleri ile birlikte günlük de tutarak tarihe hizmet eden bir kimsedir. Binlerce sayfa günlük tutarak dikkatli, titiz ve münevver bir insan olduğunu ortaya koymuştur. Neticice itibariyle Durukan, iyi bir asker, çalışkan, gerçekçi bir siyasetçi ve aydın bir insan olarak tarihteki yerini almış mühim bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CDAB-CA), 30.11.1.0.68.4.12.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CDAB-CA), 30.11.1.0.145.9.9.

T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Milletvekili Sicil Dosyası (General Eyüp Durukan), Sicil No:322, Kutu Numarası:29, Devre: VII.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi:

Devre: VII, 2. Cilt, 28. İnikat (26. V. 1943 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.

Dönem: VII, 3. Cilt, 42. Birleşim (30. 6. 1943 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.

Devre: VII, 4. Cilt, 48. İnikat (14. 7. 1943 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.

Devre: VII, 5. Cilt, 56. İnikat (17. 9. 1943 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.

Devre: VII, 7. Cilt, 20. İnikat (17. 1. 1944 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944.

Devre: VII, 10. Cilt, 62. İnikat (26. 5. 1944 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944.

Devre: VII, 10. Cilt, 61. İnikat (25. 7. 1944 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944.

Devre: VII, 14. Cilt, 13. İnikat (15. 12. 1944 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1944.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi:

Devre: VII, 4. Cilt, 43. İnikat (2. 7. 1943 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.

Devre: VII, 5. Cilt, 56. İnikat (17. 9. 1943 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1943.

Dönem: VII, 17. Cilt, 49. Birleşim (2. 5. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945.

Dönem: VII, 17. Cilt, 60. Birleşim (23. 5. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945.

Dönem: VII, 17. Cilt, 61. Birleşim (24. 5. 1945 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945.

Dönem: VII, 20. Cilt, 16. Birleşim (21. 12. 1945 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1945.

Dönem: VII, 20. Cilt, 19. Birleşim (26. 12. 1945 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946.

Dönem: VII, 20. Cilt, 21. Birleşim (28. 12. 1945 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946.

Dönem: VII, 24. Cilt, 61. Birleşim (10. 6. 1946 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1946.

Dönem: VIII, 1. Cilt, 8. Birleşim, (26.8.1946 Pazartesi), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1946.

Dönem: VIII, 2. Cilt, 1. Birleşim, , (1.11.1946 Cuma) T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1947.

Dönem: VIII, 3. Cilt, 13. Birleşim (6. 12. 1946 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.

Dönem: VIII, 3. Cilt, 15. Birleşim (11. 12. 1946 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.

- Dönem: VIII, 3. Cilt, 19. Birleşim (19. 12. 1946 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 3. Cilt, 21. Birleşim (23. 12. 1946 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 3. Cilt, 22. Birleşim (24. 12. 1946 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 3. Cilt, 25. Birleşim (27. 12. 1946 Cuma)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 20. Cilt, 103. Birleşim (27. 12. 1946 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 3. Cilt, 26. Birleşim (28. 12. 1946 Cumartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 4. Cilt, 28. Birleşim (8. 1. 1947 Çarşamba)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 4. Cilt, 30. Birleşim (13. 1. 1947 Pazartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 6. Cilt, 68. Birleşim (4. 6. 1947 Çarşamba)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 6. Cilt, 74. Birleşim (17. 6. 1947 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 7. Cilt, 12. Birleşim (28. 11. 1947 Cuma)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1947.
- Dönem: VIII, 8. Cilt, 23. Birleşim (26. 12. 1947 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948.
- Dönem: VIII, 8. Cilt, 24. Birleşim (27. 12. 1947 Cumartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948.
- Dönem: VIII, 8. Cilt, 25. Birleşim (28. 12. 1947 Pazar)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948.
- Dönem: VIII, 8. Cilt, 26. Birleşim (29. 12. 1947 Pazartesi)T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948.
- Dönem: VIII, 11. Cilt, 53. Birleşim (30. 4. 1948 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948.

- Dönem: VIII, 12. Cilt, 85. Birleşim (8. 8. 1948 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1948.
- Dönem: VIII, 14. Cilt, 18. Birleşim (13. 12. 1948 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 14. Cilt, 19. Birleşim (15. 12. 1948 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 16. Cilt, 38. Birleşim (28. 1. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 16. Cilt, 51. Birleşim (24. 2. 1949 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 16. Cilt, 52. Birleşim (25. 2. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 18. Cilt, 70. Birleşim (14. 4. 1949 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 88. Birleşim (18. 5. 1949 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 89. Birleşim, (20.5.1949 Cuma), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 90. Birleşim (23. 5. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 91. Birleşim, (24.5.1949 Salı), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 92. Birleşim, (25.5.1949 Çarşamba), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 93. Birleşim, (26.5.1949 Perşembe), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 94. Birleşim, (27.5.1949 Cuma), T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 95. Birleşim (28. 5. 1949 Cumartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 19. Cilt, 96. Birleşim (30. 5. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.

- Dönem: VIII, 20. Cilt, 102. Birleşim (6. 6. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 20. Cilt, 106. Birleşim (10. 6. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1949.
- Dönem: VIII, 21. Cilt, 10. Birleşim (28. 11. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 22. Cilt, 19. Birleşim (19. 12. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 22. Cilt, 21. Birleşim (23. 12. 1949 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 22. Cilt, 22. Birleşim (26. 12. 1949 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 22. Cilt, 23. Birleşim (28. 12. 1949 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 25. Cilt, 58. Birleşim (2. 3. 1950 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 25. Cilt, 59. Birleşim (3. 3. 1950 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 25. Cilt, 65. Birleşim (15. 3. 1950 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 25. Cilt, 67. Birleşim (17. 3. 1950 Cuma) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 24. Cilt, 47. Birleşim (15. 11. 1950 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 24. Cilt, 51. Birleşim (20. 11. 1950 Pazartesi) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 24. Cilt, 52. Birleşim (21. 11. 1950 Salı) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 24. Cilt, 53. Birleşim (22. 11. 1950 Çarşamba) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.
- Dönem: VIII, 24. Cilt, 54. Birleşim (23. 11. 1950 Perşembe) T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.

Dönem: VIII, 24. Cilt, 56. Birleşim (25. 11. 1950 Cumartesi)
T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.

Dönem: VIII, 24. Cilt, 56. Birleşim (25. 11. 1950 Cumartesi)
T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1950.

Dağlı, Yücel - Üçer, Cumhure, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, 5 Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Durukan, Eyüp, **Askerî Fabrikalar Tarihçesi-Fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Geçirdiği Safahat ve Tekâmül**, Ankara 1940.

_____, **Günlüklerde Bir Ömür-I Balkan Harbi'nde Edirne Kuşatması (1911-1913)**, (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2013.

_____, **Günlüklerde Bir Ömür-II Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915)**, (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2014.

_____, **Günlüklerde Bir Ömür-III Çanakkale'den Mondros'a (1915-1918)**, (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2015.

_____, **Günlüklerde Bir ömür-IV- Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)**, (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2018.

Payaslı, Volkan, **Sancak'tan Vilâyet'e Hatay (1921-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017.

HATAY'A ADANMIŞ BİR YAŞAM MİMARİ: REFİK HALİD KARAY

Hanife Nâlân GENÇ*

“Gönlümü dinlendiren çınarlar beldesi, içinde kendi dilimin öttüğü yeşil yuva, gördüğüm dakikada kanımla kaynaşan ve canımla birleşen dostlar yurdu!..” Refik Halid Karay

ÖZET

XX. Yüzyılın “Türkçenin en iyi yazarı” olarak nitelendirilen Refik Halid Karay roman, öykü, tiyatro, siyasi mizah, hatırat ve kronik türlerinde yapıtlar vermiş bir kültür adamı ve politik figürdür. Gerek yapıtları ve siyasete ilgisi, gerekse sürgünlüğü ve muhalifliği ile yazar ve aydın kimliğiyle kendini tanımlamış ve tanıtmıştır. Yaşamının büyük bir bölümünü Anadolu’da ve yurt dışı sürgünlerde geçirmiş olan yazar bu yıllarda yaşadıklarını kurguyla ustalıklı birleştirip, bütünleştirerek Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyeleri gibi yazarın ismiyle özdeşleşen yapıtları kaleme almıştır. Bu sürgün yaşamının özel ve yazınsal yaşamına iki yönde etkisi olmuştur. Karay’ın yazar ve aydın kimliğine etkileri yadsınamaz olan bu sürgün yıllarının ilk etkisi siyasal, ikincisi yazınsal düzlemde olmuştur. Sonuçları bakımından değerlendirildiğinde bu yansımalar olumlu yönde olmuştur. Siyasi rejime ve dönemin yazar ve entelektüellerine karşı sergilediği tavır, yapıtlarını özellikle bu iki izlek çerçevesinde oluşturmasına neden olmuştur. On altı yıl süren yurt dışı sürgün yaşamının izleri yapıtlarında dilsel, kültürel, kimlik ve zaman sorunu gibi temel izleklerle yer almıştır. Yazar, yapıt-

*Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, ngenç@omu.edu.tr.

larında siyasal ve toplumsal yönü ağır basan konuları ele almıştır. Siyasi konular, iç ve dış siyaset ile Anadolu hareketiyle ilgili yazılarına; toplumsal konular, konusunu sosyal hayattan alan sorunlarla ilgili konulara kaynaklık etmiştir. Sürgün yaşamında Türkiye lehinde yazılar yayımlayan Refik Halid Karay'ın Hatay ve yöre halkı ile kurduğu içten ve sıcak bağ onun tarihsel süreci yazınsal metinlere ne kadar doğru ve gerçekçi biçimde aktarabildiğinin göstergesidir. Gerek yazınsal üretimi gerekse siyasal çalışmalarıyla Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında etkili olan bir isim olmuştur. Gönlünde Hatay ve İskenderun'un özel bir yeri olan yazar, buraları sık sık ziyaret etmiş ve konusu Hatay, Kırıkhan, Hassa'da geçen yapıtlar yazmıştır. Bir İçim Su adlı kitabının, Gezip Gördüğüm Yerler isimli bölümünde, Hatay Sırtlarında başlığı altında, Ayşegül, Çadırda, Kır Kahvesi, Sis Dalgası; Antakya Çevresinde başlığı altında Antakya, Amuk Ovası, Ördek Avında Akşam, Amuk Bataklığı, Pazar Yeri, Daha Güzel Olabilirdi... başlıklı yazıları kaleme almıştır. Yazarın Antakya adlı yazısında: "Gönlümü dinlendiren çınarlar beldesi, içinde kendi dilimin öttüğü yeşil yuva, gördüğüm dakikada kanımla kaynaşan ve canımla birleşen dostlar yurdu!.." olarak tanımladığı kent olan Hatay'a adanmış bir ömrün sözlere dökülmüş anlamını ifade eder.

Anahtar Kelimeler: Refik Halid Karay, Hatay, Sürgün, Muhalif, Yazar, Siyaset, Toplum, Yazın.

**A LIVING ARCHITECT DEDICATED TO HATAY:
REFİK HALİD KARAY**

ABSTRACT

Refik Halid Karay, who is considered as the best Turkish writer of the twentieth century, is a man of culture and a politician who gave his works in the form of novels, short stories, plays, political humor, memoirs, and chronic genres. Through his works and his interest in politics, his exile, and his opposition, he defines and presents himself as a writer and an intellectual as well. Having spent most of his life in Anatolia and in overseas exiles, he wrote masterfully combining his masterpieces with fiction, writing works that identified with the author's name such as *Memleket Hikâyeleri* and *Gurbet Hikâyeleri*. These exiles had two influences on his private and literary life. The first effect of these years of exile, whose influence on the author and the intellectual identity of Karay was undeniable, was felt literally. When evaluated in terms of results, these reflections were positive. He led the political regime and the writers and intellectuals of the time to create their works under these two themes. Traces of foreign exile, which lasted sixteen years, were included in works such as linguistic, cultural, identity and time problems. The author discusses the political and social aspects of his works. Political issues have been at the root of domestic and foreign policy problems, the Anatolian movement, and problems related to the social problems of social life. Refik Halit Karay, who published his articles in favor of Turkey while living abroad, the warm and sincere connection he established with Hatay and the local community is an indication of how accurately and realistically he can convey the historical process to literary texts. Hatay literary production with the needs of political work has become a name that is effective in linking to Turkey. The author, who has a special place in Hatay and Iskenderun, visited these places frequently and wrote works in Hatay, Kırıkhan, and Hassa. He wrote articles about Antakya in the book titled *Bir İçim Su* in the section this book *Gezip Gördüğüm Yerler*, under the title *Hatay Sırtlarında* he wrote *Ayşegül, Çadırda*,

Kır Kahvesi, Sis Dalgası; under the title Antakya Çevresinde Antakya, Amuk Ovası, Ördek Avında Akşam, Amuk Bataklığı, Daha Güzel Olabilirdi..., Pazar Yeri. The author describes Antakya in his work titled as Antakya: “The place where the hearts of the sycamore relax my heart, the green nest where my tongue is singing, the home of friends who fuse with my blood in the minute I see and my dear life!”

Keywords: Refik Halid Karay, Hatay, Exile, Dissident, Writer, Politics, Society, Literature.

GİRİŞ

XX. Yüzyıl Türk Yazınının önemli isimlerinden biri olan Refik Halid Karay, 1888 yılında İstanbul'da doğmuş ve yine aynı kentte 1965'de hayata gözlerini kapatmıştır. Özellikle öyküleriyle tanınmış olan Karay, yapıtlarında kullandığı yazma yöntemi, betimlemelerdeki yetkinliği, yalın, arı ve akıcı bir dil kullanımı ve eleştirideki inceliğiyle ayrıcalıklı ve önemli bir yazar, romancı ve gazetecidir. Onun öykü türünde isminin ön plana çıkmasında biçemi kadar Anadolu yaşamına yer vermesi etkili olmuştur. Yalnızca yazar kimliğiyle anılmayan Karay, Kurtuluş Savaşı'ndaki tutumuyla da dikkat çekmiştir. Bu yüzden o yalnızca bir yazın insanı değil aynı zamanda siyasal ve toplumsal iletileriyle birey ve toplumu yönlendiren bir entelektüel olmuştur. Refik Halid Karay'ın tarih ve sosyolojiye yakınlığı özellikle siyasi mizah içerikli yapıtlarında ön plana çıkmıştır. Bu yüzden yapıtları da ilgili oldukları konular çevresinde gelişim göstermiştir. Temel olarak iç ve dış siyaset, Anadolu hareketi ve konusunu sosyal hayattan alan yapıtlar kaleme almıştır. Yapıtları konularının çektiği yer bakımından değerlendirildiğinde özellikle öykülerinde Anadolu ve İstanbul olarak iki uzamın ön plana çıktığı görülür. Konusu İstanbul'da geçen öyküleri bu kentin kenar mahallelerinde, Anadolu'da geçenlerse küçük kasaba ya da köylerde geçer. Yazarın romanlarında ise bunlardan farklı olarak yüksek sosyete çevresinde gelişen ve çoğunlukla da eleştirilen yaşam biçimleri olur. Yazarın yapıtlarında böylesine farklı ve çeşitli çevreleri başarılı biçimde yansıtmalarının altında uzun yıllar sürmüş olan sürgün yaşamının izleri de aranmalıdır. Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik gibi Anadolu kentlerindeki sürgün yıllarında yakından tanıma olanağı bulduğu bu coğrafya ve insanını kendi bilgi, gözlem ve deneyimleriyle harmanlayarak yansıtmıştır. O, karşılaştığı ve yaşamlarına dokunduğu insanların öykülerini anlatmıştır. Yaşamının büyük bir bölümünü sürgünlerde geçiren Refik Halid Karay, doğrudan ya da dolaylı biçimde yapıtlarında bu yıllarda yaşadıklarını dile getirir. Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyeleri onunla özdeşleşmiş iki başyapıttır. Memleket Hikâyeleri'ne Anadolu'daki, Gurbet Hikâyeleri'ne ise yurt dışı sürgün yaşamı esin kaynağı olmuştur. Karay, yazar, aydın ve

siyasi kimliğiyle değerlendirildiğinde, yurt dışında özellikle Cünye (Lübnan) ve Halep'te (Suriye) geçirdiği yılların onu derinden etkilediği söylenebilir. Zira bulunduğu ortam yazarın siyasi kimliği kadar özel ve yazınsal yaşamında dilsel, kültürel ve kimlik çatışması boyutunda bir uyum sorunu doğurmuştur. Bu uyum sorununun en temel sebebi de memleket özlemidir. “Refik Halid Karay’ın Gurbet Hikâyeleri’nde işlediği belli başlı tema, adı üzerinde yurt özlemidir. İster sürgün olsun, ister görevli bulunsun Türkler büyük bir yurt özlemi içindedirler” (Erişen, 1975: 67).

Osmanlı Devleti’nin farklı yönleriyle muhalif olduklarını düşündüğü ve sürgüne gönderdiği yazarlardan biri olan Karay’ın, 1913’den 1918’e kadar süren beş yıllık sürgün yaşamı İttihat ve Terakki’ye karşı muhalifliğinden kaynaklanır. Bundan dört yıl sonra 1922’den 1938’e kadarki ikinci sürgün yaşamı ise Osmanlı Devleti’nin siyasi devamlılığını savunmadığından kaynaklanır. Adı Yüzellilikler arasına anılan Karay’ın sürgün yaşamına itilmesi gerek Osmanlı’nın bekasını savunması gerekse Osmanlı Devleti’nin yöneticilerine ve Millî Mücadele’ye muhalifliğinden ötürüdür. Bunu “Ben, muhalefeti keyfim istedi de tuttum. İttihatçıları kızdırmak için...” (Uçman, 2014: 63) sözleriyle vurgulamaktadır. Tekin, *Lozan Antlaşması ile af kapsamı dışında bırakılan ve yurt dışına çıkarılanlar hakkında şu ifadeye yer vermektedir: “...Her biri bir başka ülkede yaşayan Yüzelliliklerden Ali İlmî Fani, Mesut Fani (Bilgili), Tark Mümtaz (Göztepe), Hasan Sadık (Dai), Celal Kadri (Barlas) son birkaç yıldır, Antakya’da, İskenderun’da, Refik Halit Karakayış (Karay) uzun süreden beri Halep’te ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Lübnan’da yaşıyorlardı”* (2010: 368-369). Yazar gerek Anadolu gerekse yurt dışı sürgünlerini başlangıçta karamsar bir duygu içinde karşılamış olsa da iyimser bakış açısını daima canlı tutmayı bilmiştir. “Her iki Gurbet’im de çok faydalı oldu. Birincisinde Anadolu’yu tanıdım. İkincisinde dünyayı tanıdım” (Baydar, 1959: 7) sözleriyle kendisinin de açıkça belirttiği gibi bu yaşam deneyimi onun için oldukça yol gösterici olmuştur.

Bu çalışmada Refik Halid Karay’ın yazar kimliğinden ayrı düşünülemez olan siyasi kimliğinin izlerini onun toplumsal, siyasal ve

yazınsal yaşama katkıları bakımından değerlendirmeye çalışacağız. Bu amaçla onun özellikle yaşamında dönüm noktası olan kararları ve bunların dayanaklarını ortaya koyarak yazarı bir de bu açıdan değerlendireceğiz. Karay'ın Antakya ve bu bölge insanına yakınlığı gerek yazınsal gerekse siyasi çevrelerce bilinen bir durumdur. Bir düşün ve yazın insanı olan Karay için Hatay gerek yazın çalışmalarının esin kaynağı gerekse amacı olmasıyla özel ve ayrıcalıklı bir ildir. Bu ilin yazarın siyasi ve yazınsal evreninde baskın etkileri yaşamını ve kalemini etkilenmiş ve yönlendirmiştir. Yazarın Hatay'la kurduğu bağ gönlünü orada bırakacak kadar güçlü olmuştur. Yazarın yazınsal yaratımlarının kaynağı olan bu il ona hep olumlu duygular anıstırırken, sürgün yaşamını sonlandırmış, memleket hasretini dindirmiştir. Hatay onun yazınsal ve özel yaşamını beslerken yazar da bu şehre olan vefa borcunu karşılıksız bırakmamıştır. Bu çalışmanın öncelikli amacı Refik Halid Karay ve Hatay ili arasındaki bu özel bağın gizli kalmış yanlarına ve onu yaratımlarının esin kaynağı bu gizemli kentle neden birlikte anmak gerektiğine dikkat çekmektir.

Yöntem

Bu çalışmada tarama (survey) türü araştırma çeşitlerinden betimsel (descriptive) araştırma deseni kullanılmıştır. (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Araştırma Refik Halid Karay'ın Hatay ve yöre halkını doğrudan yansıttığı yapıtları arasında yer alan Bir İçim Su adlı kitabının, Gezip Gördüğüm Yerler isimli bölümünde, Hatay Sırtlarında başlığı altında, Ayşegül, Çadırda, Kır Kahvesi, Sis Dalgası; Antakya Çevresinde başlığı altında Antakya, Amuk Ovası, Ördek Avında Akşam, Amuk Bataklığı, Pazar Yeri, Daha Güzel Olabilirdi... isimli kitapları, mektupları, kendisiyle yapılan söyleşileriyle dönemin siyasi tarihi dikkate alınarak sınırlandırılmıştır. Çözümleme yapılırken bu ölçütlere göre (nitel betimsel içerik analizi) özellikle Refik Halid Karay'ın Hatay'ın anavatana katılma süreci ile de ilgili düşünceleri, yaptıkları siyasi ve yazınsal bir bakış açısından değerlendirilmiştir.

Olası Bulgular

- Refik Halid Karay ve Hatay ili arasında birbirini etkileyen ve sarmal bir bağ olduğunu ortaya koymak.
- Refik Halid Karay'ın yazın evreninin düşünsel ve siyasal düzlemde ayrı değerlendirilemeyeceğini vurgulamak.
- Yazarın yazınsal üretimi ve siyasal çalışmalarıyla Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında etkili olan bir isim olduğunu açıklamak.
- Hatay ilini Refik Halid Karay'sız, yazarı da bu kentten ayrı düşünememenin gizli kalmış yanlarını gün yüzüne çıkartmak.
- İlin tarihinde bir siyasi figür ve yazın insanı olarak Karay'ın önemli bir mihenk taşı olduğunu hatırdan çıkartmadan yazarın yazınsal ve özel yaşamını neden bu kente bağladığını daha iyi kavramak.

Hatay'a Gönül Vermiş Bir Yürek: Refik Halid Karay

İlk yapıtlarını 1915 yılında kaleme almaya başlayan Refik Halid Karay roman, öykü, mizah, günce, anı gibi pek çok yazınsal türde uzun bir sürece yayılan sayısız yapıt ortaya koymuştur. Romanları 1920 ile 1981 yılları, mizah yazıları 1915-1925 yılları, günceleriye 1931-1944'lü yılları arasını kapsar. Yazarın en az sayıda ürün verdiği iki alandan biri anı diğeri öyküdür. Anı türünde kaleme aldığı iki yapıtı Minelbab İlelmihrab (1946), Bir Ömür Boyunca (1980); öykü türünde ise Memleket Hikâyeleri (1919), Gurbet Hikâyeleri (1940) dir. Nicelik bakımından az olsa da bu yapıtlar nitelikleri bakımından oldukça başarılıdır. Yazarın Anadolu'daki sürgün yaşamının izlerini taşıyan Memleket Hikâyeleri öykücülüğünde yeni bir dönem açar. Konuları İstanbul'la sınırlı yapıtlardan uzaklaşarak Anadolu'ya yönelir. Bu bir anlamda öykücülüğün de Anadolu'ya kayması anlamını taşır. Yazarın bu öyküsü köy Edebiyatı'nın ilk örnekleri arasında gösterilir. Yazarın biçemi yurt dışı sürgünü öncesi ve sonrasında belirgin biçimde farklılaşır. Örneğin, İstanbul'un İç Yüzü isminin imlediği gibi

o dönemdeki İstanbul'u anlatırken, Türkiye'ye döndükten sonraki biraz da ticari kaygılarla kaleme aldığı ve konusunu Avrupa dışı ülkelerde geçen olaylardan alan yapıtlara yönelir.

Yazın yaşamının başında Fecr-i Ati topluluğunun içinde yer alan ve “Sanat sanat içindir” ilkesine bağlı olan Refik Halid Karay, daha sonra Milli Edebiyat Hareketine katılmıştır. Karay, romancılığı yanında gazeteciliği ve muhalifliği ile isminden söz ettiren bir kişidir. Ancak yazarı özel ve ayrıcalıklı kılan niteliklerinin başında gelen kullandığı biçemi, biçeminde de kullandığı dildir. Bu dilin akıcı, yalın ve kısa tümcelerden oluşması yanında memleket özlemine de anlatması ilginçtir. “O, yazı dilini konuşma dili üzerine oturtmuştur” (Törenek, 2013: 160). Yaşadığı döneme hâkim olan Servet-i Fünun anlayışının aksine sade bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Meriç “Bayağılığa düşmeden tabii, taze, samimi ve kaynaktan fışkıran su gibi berrak” (1998: 267) sözleriyle yazarın kullandığı dile dikkat çekmiştir. Yazarın yapıtlarında okurla söyleşircesine kullandığı dil ve biçimde özyaşamöyküsel izler saklıdır. Yazarın yaşama dair gözlemleri ve saptamalarıyla varsillaşan ve mizahla desteklenmiş bu biçem ona özgü bir nitelik olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden gazeteciliği yazınsal yapıtlarını, yazın insanı olması da gazeteciliğini şekillendirmiş, arka planlarını oluşturmuştur. Karay, yapıtları kendini anlatabilmiş ender isimlerdendir. Özellikle Memleket Hikâyeleri ile Gurbet Hikâyeleri onun adıyla özdeşleşmiştir.

Memleket Hikâyeleri'nde toplamda on sekiz, Gurbet Hikâyeleri'nde ise on yedi öykü bulunur. “Memleket Hikâyeleri ve Gurbet Hikâyeleri tamamıyla yazarın sürgün yıllarının gözlem ve değerlendirmelerinin edebî bir dille ve öykü formunda dile getirilmiş şekilleri olarak göze çarpar” (Hüküm, 2018: 110). Her iki öyküde de yazarın sürgün yaşamının izleri duyumsanır. Bu izlere memleket ve sıla özlemi, yabancılık ve yabancılaşıma/ötekileşme, yalnızlık ve unutulmuşluk karışır. Yazarın İstanbul, Cünye ve Halep'teki sürgün yaşamı onun yazınsal olduğu kadar özel yaşamının bir anlamda yazgısının belirlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bununla ilgili olarak

Aktaş şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “...daha çok ferdî meseleleri konu alan Servet-i Fünûn edebiyatına aksülamel niteliğindedir” (2007: 227). Odağına Anadolu insanını alan Memleket Hikâyeleri bu türün ilk örnekleri arasındadır. “Karay, ilk defa sistemli ve bilinçli bir şekilde taşralının, kasabalının karşı karşıya kaldığı sorunları ön plana almıştır” (Yaşar, 2012: 235). Memleket Hikâyeleri’nde yalnızca Anadolu insanı anlatılmaz. Karay’ı ayrıcalıklı kılan odağına Anadolu’yu almış olması değil, ona bakış açısıdır. Memleket Hikâyeleri Meşrutiyet Döneminin bir panoramasını sunar. Bize ait olanı kendi doğal havası içinde sunan yazar, bizim insanımızın köylülerin, kentlilerin, esnafların, işçilerin, çiftçilerin, düşkünlerin, sonradan görmelerin, memurların hafızalara kazınan sevinçlerini, üzüntülerini, kaygılarını ve beklentilerini anlatır. Agah Sırrı Levend’in Bu Bizim Hayatımız eseri önsözünde kaleme aldığı eleştiri yazısında belirttiği gibi “Bunlar hep bizim hayatımızın hikayeleridir” (Karay, 2011: 131). Anadolu insanını tüm gerçeklikleriyle anlatan Karay’ın Memleket Hikâyeleri için Özbacı şöyle bir saptamada bulunmaktadır: “Anadolu insanının yaşayışını bütün canlılığı ile ve en ince çizgilerine varıncaya kadar çok realist bir şekilde dile getirdiği görülecektir” (1988: 77). Karay’ı bu türde ayrıcalıklı ve özel kılan bir başka önemli nokta ise Zengin’in vurguladığı gibi “Memleket Hikâyeleri’ne gelinceye kadar Türk edebiyatında mekânı köy olan eserlerin bir elin parmaklarını geçmemesidir” (2015: 111). Karay’a kadar bir uzam olarak köy fon oluşturmaktan öte geçmezken, idealize edilmiş biçimiyle yansıtılır. Memleket Hikâyeleri’nde yazarın gerek kendi yaşamından edindiği izlenimler, gerekse sürgün yaşamındaki deneyimleriyle birleştirdiği gerçekçi biçimi ön plana çıkar. Bu gözlem ve yaşantılar yapıtı için varsıl bir kaynak olurken, okurda bir Anadolu imgesi oluşturur. Karay’ın oluşturduğu bu imge gerçeği olduğu gibi yansıttığı için sosyolojik açıdan da önemlidir. O, her birinde sosyal bir ileti gizli öykülerinde, özellikle Anadolu köylerini siyasi veya ideolojik bir bakışla yansıtmaktan özenle kaçınmıştır. Anadolu insanının yanında onun öyküsünü yazmıştır. Mert “Bu Anadolu’yu da hikâye türü içinde ilk kez o işlemiş” (Mert, 2000: 63) diyerek Anadolu ve insanını anlatış biçimiyle onu diğerlerinden ayıran yönüne dikkat

çeker. Roman ve öykülerinde Anadolu insanı ayrıcalıklı ve özel bir yer taşısa da, tüm sürgün yaşamı boyunca doğup büyüdüğü kent olan İstanbul'u asla unutamamıştır. Kendini bulunduğu uzama alıştırmada kişilik özellikleri bakımından çok fazla zorlanmasa da memleket özlemi dinmemiştir. Yazarın sürgün yaşamı ve izlenimlerini Rıza Tevfik'e yazdığı mektuplardan öğrenebilmekteyiz. Abdullah Uçman tarafından 2014'de yayımlanan yazarın bu mektupları yalnızca onun sürgün yaşamı hakkında bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda bir sürgünün gözünden dönemin siyasi ve toplumsal olaylarını çözümleyebilmek için de değerli bir belge niteliği taşır. Sürgün yaşamı konforsuz ve küçük kentlerde geçen yazar, bu fiziksel koşulların iç dünyasında yarattığı etkilerden de söz eder. Ancak bunlar bir yakınma değil, bir durum değerlendirmesi niteliğindedir. Yaşama ve olaylara karşı iyimser bakış açısını yitirmeyen Karay, kendi kişiliği ve yazarlık mesleğiyle ilintili bir değerlendirme yapar. Sürgün yaşamının getirdiği olumsuzluklara karşın o elindekilerle yetinip, mutlu olmayı, bunlardan keyif almasını da bilmiştir.

Bürokrasi eleştirisinin baskın olduğu Memleket Hikâyeleri'nin aksine Refik Halid Karay merkez-taşra ekseninde ele aldığı uzak coğrafyada geçen Gurbet Hikâyeleri'nde yazın tarihinde bir çığır açmışsa da bu ikinci yapıtı ilki kadar ses getir(e)memiştir. Ancak kitap yabancı bir kültüre üye olmak durumunda kalan birinin öncelikle anadiline özleminin anlatımı olması bakımından oldukça çarpıcıdır. "Refik Halit Karay 'Gurbet Hikâyeleri'nde Türk aydınının taşra sorunsalını, taşra ile özellikle Arap coğrafyasıyla iktidar arasındaki ilişkiyi dikkatli bir gözlemle ele almıştır" (Karacan 2011: 48). Kitabın isminin imlediği gibi yabancı bir coğrafyayı konu alan öykülerde iki kavram ön plana çıkar. Biri memleket özlemi, diğeri ise bu coğrafyadaki insan manzaraları. İyioğlu, bu özlem ağır bastığı için Memleket Hikâyeleri'nde onun hep alışık olduğumuz eleştirel ve mizahi yönünün Gurbet Hikâyeleri'nde birden yok olduğuna dikkat çeker (2012: 1542). Değişim izleğinin ön plana çıktığı her iki öykü kitabında da ilginç olaylar ve kişilere yer veren Karay, bunu açık ve duru bir dil kullanımına borçludur. Beyrut, Halep ve Hatay'da geçen anılarına yer verdiği Gurbet Hikâyeleri'nde

“Gurbet duygusu, vatan hasreti, dil sevgisi ve milliyetçilik duyguları ön plandadır” (Akıncı Çötök, 2017: 7).

Yazarın iki dönemde değerlendirilebilecek olan sürgün yaşamının ilki 1913’ten 1918’e kadar beş yıl, ikincisi ise 1922’den 1938’e kadar yani on altı yıl sürer. Karay’ın 1922’de İstanbul’un düşman işgalinden kurtarılışının ardından Beyrut’la başlayan sürgün yaşamı, 1938’de İstanbul’da biter. İkinci sürgün yaşamı Ortadoğu’da geçen Karay’ın gerek yazar, gerekse entelektüel olarak özellikle yurt dışı sürgün yaşamındayken siyasi rejim, yazar ve aydınlara karşı ideolojik ve kişisel düşüncelerinin eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu bilinmektedir. Başına gelenlerde onların da payı olduğunu düşünen yazar bunu kabul lenememektedir. Sürgün yaşamındayken kendini yıpratmak isteyenlere karşı güçlü olabilmek için kültürel eğlence ve etkinliklere katılmaktan ve kendine kimi hobiler edinmekten geri kalmaz. Özellikle gazeteci olarak kaleme aldığı yazılarda takındığı muhalif kimlikte bu sürgün yaşamının etkileri açıkça duyumsanır. Gazeteciliğinde edindiği birikim ve çok yönlü, eleştirel bakış açısının romancılığında ortaya çıktığı kolayca anlaşılmaktadır. Vatanından uzakta kalan Karay için memleketi dili olmuştur bir bakıma. Aslına bakılırsa onun Hatay’la kurduğu bağ da bu yolla filizlenmiştir. Hatay ve civarında dağıtılan Türkçe gazeteler çıkartması onun evinin dili olduğunu gösteren en önemli kanıttır. Türkçe yazmaktan vazgeçmeyen Karay için bu gazete hem geçim kaynağı, hem de memleketle gönül bağı olur. “Sonra bu havalide -İskenderun ve civarı hep Türk’tür - beni pek hüsn-i kabul ettiler. Hürmette kusur yok. Büyük bir meveddet, ihtiram gösteriyorlar gönlümü alıyorlar” (Uçman, 2014: 15). Mektuplarında dile getirdiği gibi bu bağ Karay’ın bu bölge ve insanlarıyla kaynaşmasında, sürgün yaşamının zorluklarını aşmasında, gurbette olduğu duygusunu yaşamamasında etkili olmuştur. Karay’ın özellikle de gazetecilik yaşamı onun bu ille ilişkisinin ortaya konulması bakımından oldukça önemlidir. *Antakya’da 1928 yılında Şükrü Fehmi ve arkadaşlarının yayımladığı Yeni Mecmua isimli dergi Sancak Türkleri haklarını savunup, onların sesini duyururken, bölge gençleri için de gerçek bir okul görevi üstlenir. Bu*

dergiden sonra Refik Halid Karay ve Nuri Genç'in yayımladıkları Vahdet gazetesi de tıpkı Yeni Mecmua gibi Türklük düşüncelerini savunmaktadır. (Tekin, 2010: 173-174).

Sürgün yaşamı öncesinde yayımladığı Doğru Yol'la sonrasında yayımladığı Vahdet isimli gazeteler bu açıdan da farklı özellikler taşırlar. Çünkü Doğru Yol Gazetesi'ndeki eleştirel yazıları Vahdet'de düşünsel ve ideolojik bakımdan farklı bir boyut kazanmıştır (Ebcioglu, 1948: 67-68). Özellikle Vahdet Gazetesi'ndeki yazılarıyla Hatay'ın Anavatana katılmasında büyük katkılar vermiştir.

Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında gerek yazıları gerekse çalışmalarlarıyla katkısı yadsınamayan Refik Halid Karay'ın bu coğrafyada yaşarken kaleme aldığı pek çok yapıtı olmuştur. Örneğin, konusu Kırıkhan, Hassa, Belen, Antakya ve Amonos dağlarında geçen Çete isimli romanında bölge halkının Ermeni ve Fransız işgal kuvvetlerine karşı yürüttüğü çete savaşını anlatır. Hatay ve çevresinin Türk olduğunu savunur. Tarihi belge niteliğinde olan roman yalnızca tarihi olaylara değil, dönem koşulları ve zor şartlar altında Millî Mücadele'nin öyküsüdür. Yazar Suriye'de kaldığı yıllarda kaleme aldığı ve Hatay'la doğrudan ilişkili bir diğer romanı Bir İçim Su'da vatan özlemini anlatır. Kitapta Fransız mandası altındaki Hatay hasretle anılır. Hatay ve yöresi kitabın tamamında daha önce de belirttiğimiz gibi kendisini duyumsatır. Karay Antakya isimli yazısında bu kente olan bağlılık ve sevgi duygularını şu sözlerle anlatır: *"Gönlüümü dinlendiren çınarlar beldesi, içinde kendi dilimin öttüğü yeşil yuva, gördüğüm dakikada kanımla kaynaşan ve canımla birleşen dostlar yurdu!.."* Bu da yazar için kentin aydınlık, bolluk ve bereketi ifade ettiğini gösterir. Antakya meyve, çiçek, su ve ışık demektir onun için. Yazarın İskenderun'dayken tanıştığı köylü kızı Ayşegül, ismi ile onu öylesine etkiler ki büyük bir coşkuyla bu ismin çağrışımlarını açılar. Aktaş bunu şu sözlerle betimler: *"Küçük Türk kızı isimlerinin üzerimde ne hoş tesiri vardır: Zehralara, Haticelelere, Fatmalara, Şerifelere karşı yakınlık duyuyorum.(...) Küçük Ayşe Gül, cici, şirin, şen Ayşe Gül, güzel Ayşe Gül! Milliyet muhabbetini insan sade gazete sahifelerinde, meclis salonlarında,*

ikbal mevkilerinde veya harb meydanlarında değil, böyle bir mini mini bir isimde ve bir küçük köylü kızının yüzünde okuduğu zamandır ki duygusunun derinliğini görüyor ve yüreğinin sızısını duyuyor” (1986: 127). Bunun dışında bu kentte yapılan söyleşiler de yazar için farklı bir anlam taşıyordur. Havası ve suyunun gizlerle, efsanelerle bezenildiği bu kent büyüleyicidir. Refik Halid Karay Hatay’daki yer isimleri, yerleşim birimleri, köy ve kasaba isimlerinin Türkçe olması, tarihi ve coğrafyasıyla burayı Türkiye’den ayrı düşünemediğinden coşkuyla bölgenin Türkiye’de kalması gerektiğine yürekten inanır. Konusu Antakya çevresinde geçen romanlarında bölgenin tarihi, coğrafi hatta jeolojik yapısını tüm gerçekliği ile yansıtması da onun bu bölgeyi çok iyi tanıdığının göstergesidir.

1924 yılında çıkarılan bir kararnâme ile Millî Mücadele’ye muhalifliği sebebiyle Yüzellilikler içinde anılan ve uzun yıllar Halep’te yaşayan Refik Halid Karay, bölgeyi sık sık ziyaret etme olanağı bulur. Aktaş’ın ifade ettiği gibi bu durum onun Türkiye hasretiyle Antakya civarında dolaştığını ortaya koymaktadır (1986: 40). Antakya ve İskenderun roman ve öykülerinde yaşam bulmuştur. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi yalnızca bir yazın insanı olarak değil, gazeteci kimliği ile de Karay, bölge ve insanına Vahdet gazetesi’nde kaleme aldığı yazılarında da yer vermiştir. Yazarın anılarından kendince haksız bulunduğu nedenlerden dolayı sürgüne gönderilmemiş olsaydı, belki de politikaya hiç bulaşmayacağını öğreniyoruz. (Karay, 2009: 114). Bu açıdan onun yazınsal yapıtlarının önemli bir parçası olan Antakya ve yöresi gazete yazılarına da esin kaynağı olmuştur. Hatay gerek yazar, gerekse gazeteci kimliğiyle Karay’ın düşünsel ve yazınsal yapıtlarını güçlendirmiş, Türkiye’yle bağını canlı tutması da bu yolla olmuştur denilebilir. Yakup Kadri hatıralarında belirttiği gibi “Karay’ın içli yazılarının Gazi Paşa üzerinde büyük tesiri” (Karaosmanoğlu, 2015: 71) olmuşsa da Karay’ın Türkçülük ile ilgili yaptığı etkinlikler de göz ardı edilemez. Onun gurbetteyken Türk kültürüne hizmet ettiği aşikârdır. Karay’ın yazınsal yaşamının siyasi kimliğinden ayrı düşünülemeyeceği noktasında Aktaş şu sözlere yer vermektedir. “Refik Halid’in kalem faaliyeti, siyasi olaylar karşısında takındığı tavırla yakından ilgilidir”

(1986: 21). Gazeteciliğinde romanlardan biraz daha farklı olarak sosyal ve siyasi içerikli yazılarıyla tanınan yazarın uzun sürgün yaşamında sergilediği siyasi tutum ve sözlerinin etkili olduğu yadsınamaz.

Refik Halid, 1930-1935 yılları arasındaki beş yıllık süreçte bir yandan öykü yazmaya devam ederken, diğer yandan Vahdet gazetesinde yazılar yazmayı sürdürür. Düşünceleri ve tutumlarında Anadolu'daki yeni rejim lehine değişikliklerin duyumsandığı bu yıllarda ortaya çıkan Hatay sorununda onu çabalarının yeri olduğuna vurgu yapan Mert, (2000) düşünüldüğü gibi bunların sonuçlarının Refik Halid Karay için her zaman olumlu olmadığına da dikkat çekerken yazarın bu tutumunun onun affedilmesinde olumlu bir adım olması yanında eski Yüzellilikler'den eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in Paris'te çıkarıldığı gazetesinde onu "Kalemimi Ankara'ya satmakla" suçladığını belirtir. Yazınsal, tarihi ve siyasi yönü olan yazarın sürgün yaşamını sona erdirerek memleket hasretine son veren ve Ankara Hükümeti'nin güvenini kazanmasına sebep olan da yine memleket sevgisidir. Yazarın 1938-1965 yılları arasında kaleme aldığı gazete yazılarında siyasi kimliğini ön plana çıkartan düşüncelerin baskın olduğu görülür. Bu rastlantısal değildir kuşkusuz. Sürgün yaşamından önce Doğu-Batı ilişkilerini özgürlükçü bir bakış açısıyla değerlendirdiğini bildiğimiz yazarın sürgün sonrası düşünceleri tümüyle değişmiştir. Avrupa'nın yarattığı cihan idealinin aslında hiç de gerçekçi olmadığını yaşayarak, gözlemleyerek öğrenmiş ve bunu yazılarında cesurca kaleme alarak insanları bilinçlendirmeye çalışmıştır. Aslında bu cihan idealinin altında bir sömürge düzeninin olduğunu özellikle Fransa'nın izlediği politikayla gözler önüne serdiğini gözlemlemiştir. Yazar sürgündeyken Suriye'deki siyasi gelişmeleri yakından izler. I. Dünya Savaşı sonra Fransız mandasına giren Suriye ancak 1946 yılında bağımsızlığını ilan edebilir. Batı ve Ortadoğu ilişkilerini değerlendirme olanağı bulan Karay'ın bu dönemde beliren Hatay sorununa yaklaşımında gözlemleri etkili olmuştur. Bunun, Hatay Meclisince alınan kararlarla 1939 yılında bölgenin Türkiye'ye katılmasını içtenlikle savunmasında ve siyasi bakış açısının olgunlaşmasında büyük etkisi olmuştur. Suriye ve Lüb-

nan'ı iyi tanıyan yazarın özellikle Tan gazetesi'nde kaleme aldığı yazıları oldukça ses getirmiştir. Bu coğrafyanın dilini, kültürünü tanıyan, siyasi gelişmelerine tanık olan yazar, gazete yazılarında bu konuya geniş yer vermiş yalnızca yazınsal değil, gazetecilikte gözlemci kimliğin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Siyasi yazılarında Suriye ve Halep'te yaşayan Hıristiyan azınlık üzerinden mandacılığın tehlikelerinden söz ederken, bunun kabul edilemez olduğunu da vurgular. Gurbet Hikâyeleri, Yezidin Kızı ve Sürgün bu konudaki düşüncelerine geniş yer verdiği yapıtları arasında sayılabilir. Avrupa ülkelerinin Ortadoğu halkına verdiği bağımsızlık ve özgürlük vaatlerinin aslında emperyalizmi maskeleyen için bir araç olarak kullandıklarını belirtmiştir. Avrupa'nın demokratik söylemlerinin altında mandater yönetim anlayışının hâkim olduğunu görüp, güdülen siyasetle uygulamaların karışıklığına dikkat çeker. Karay, Fransız yazarların kitaplarına yaptığı atıflarla bu yazılarındaki nesneliliğini keskinler. Ortadoğu'daki sosyal ve siyasal olayları yakından irdeleyen yazar, yazılarıyla yol gösterici olmuştur.

SONUÇ

Refik Halid Karay ikinci sürgün yaşamındayken bu dönemde geçimini sağladığı gazete yazılarıyla gerek yazınsal, gerekse özel yaşamını değiştirecek olan kimi gelişmelere tanık olur. Cumhuriyet ve ardından gelen inkılaplardan övgüyle söz eden yazıları ve Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması için bölgedeki Türk gençlerini yönlendirmesi yalnızca sürgün yaşamının sonlanmasına değil, aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin takdirini kazanmasına da vesile olur. On altı yıllık bir sürgünün ardından 1938'de yurda dönebilmesini Hatay ve bölge halkı için verdiği uğraşa borçludur diyebiliriz. Tüm yaşamında Hatay'a gönül bağı duyumsanan Karay, yazınsal yaşamında bölge ve insanını unutmamıştır. Onları yapıtlarında yaşatan yazar, yurda döndükten sonra 1965 yılına kadar gazete yazılarına devam etmiş, Halep ve Beyrut'ta sürgündeyken yaşadıklarını siyasi bakış açısıyla yorumlamıştır. Ortadoğu ve dünya siyasetini değerlendirdiği bu yazılarda takındığı tavır

ve anadili sevgisi dikkat çekmiştir. Politik düzlemde gelişen bu yazılarında uzunca yıllar süren sürgün yaşamının izleri ışığında Doğu-Batı ilişkilerini değerlendirmiştir. Batı'nın Ortadoğu'ya bakışı ve politikalarında sürgün öncesi düşüncelerinde büyük değişiklikler olmasının sebebi de sürgün yaşamdaki deneyim, yaşantı ve gözlemlerine bağlanabilir. Özellikle Fransızların Suriye'deki politik girişimleri yazarın Batı idealine olan inancını sarsmış ve onu gerçekçi bir düşünceyle özüne dönmeye itmiştir. Dönemin siyasî olaylarını büyük bir gerçeklikle anlatan yazar, aynı zamanda siyasi tarihe de kaynaklık eder. Yazarın uzun sürgün yıllarının ardından yurda döndükten sonra özellikle romanlarında politikadan uzaklaşarak toplumsal yaşama yöneldiği dikkate alındığında, halkın çeşitli sorunlara ağırlık veren yapıtlar verdiği görülür. Bu da bu kapsamda kaleme aldığı yazılarının onu vatanına bağlayan işlevini tamamladığını kanıtlar. O, kurgunun merkezine bireyi oturtmuş olsa da toplumsal konu ve sorunlar her zaman önemini korur.

Refik Halid Karay'ın yazınsal yapıtlarında yaşadığı dönem ve tarihsel sürecin izleri yansımaları bulur. Bu yüzden yazar öğreticilik ereğinden çok, gerçekçi bir bakış açısını tercih etmiştir denilebilir. Bunu yapmasındaki en önemli amaç da bireysel yaşamda olduğu gibi toplumsal yaşamda da güzel ve doğru olanı göstermek, topluma zarar veren düşünce, yapıtlar ve uygulamaların sona ermesini sağlamaktır.

KAYNAKÇA

Akıncı Çötök Nesrin, "Bir Sürgün Entelektüeli: Refik Halid Karay'ın Eserlerine Yansıyan Toplum", **Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi**, S 10, 2017, s.1-15.

Aktaş Şerif, **Refik Hâlid Karay**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 655, Türk Büyükleri Dizisi: 6, Ankara, 1986.

Aktaş Şerif, **Yenileşme Dönemi - Millî Edebiyat Dönemi, Türk Edebiyatı Tarihi, C 3**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007.

Baydar Mustafa, "Refik Halit Karay Anlatıyor", **Varlık**, 15 Ocak, 1959, s.6-7.

- Büyüköztürk Ş., Çakmak E. K., Akgün Ö. E., Karadeniz Ş. ve Demirel F, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri** (2. Baskı), Pegem Akademi, Ankara, 2008.
- Ebcioğlu Hikmet Münür, **Kendi Yazıları ile Refik Halid**, Semih Lûtfi Kitabevi, İstanbul, 1948.
- Erişen Satı, "Refik Halid Karay'ın Öyküleri", **Türk Dili Dergisi** Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, 1975, s.65-75.
- Hüküm, Muhammed, "Refik Halid Karay'ın Ortadoğu ile İlgili Yazıları" **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** C 28, S 2, Temmuz, 2018, s.109-124.
- İyioğlu Gülizar, "Refik Halit'in Hikâyeciliğinde Değişim" **Turkish Studies**, Volume 7/3, Summer 2012, s.1541-1559.
- Karacan Selin, "Refik Halit Karay'ın Gurbet Hikâyeleri Adlı Eserinde Taşra" **IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 1/2, 2011, s.43-48.
- Karaosmanoğlu Yakup Kadri, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay Refik Halid, **Bu, Bizim Hayatımız**, (4.Baskı) İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Karay Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab** (3. Baskı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Meriç Cemil, "Süleyman Nazif" **Jurnal** C 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Mert Necati, "Refik Halid'in Muhalifliği, Sürgünlüğü ve Merkez Taşra Açısından Hikâyeleri", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 2, Değişim Yayınları, Adapazarı, 2000.
- Özbalcı Mustafa, "Hayatının ve Sanatının Ana Çizgileriyle Refik Halid Karay" **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 3, S 19, 1988, s.75-91.
- Tekin Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

- Törenek Mehmet, “Bir Dil Ustası: Refik Halit Karay -Üslubuna Dair Bazı Dikkatler-” **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 51, Aralık 2013, s.159-174.
- Uçman Abdullah, **Aziz Feylesofum Refik Halid'den Rıza Tevfik'e Mektuplar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yaşar Hüseyin, “Guy de Maupassant'ın “Sicim”inden Refik Halit'in “Vehbi Efendi'nin Kuşkusu”na İzler” **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 16, Bahar 2012, s.233-256.
- Zengin Zeynep, “Refik Halid Karay'ın Hikâyeciliği”, **Türk Dili (Refik Halid Karay Özel Bölüm)**, S 763, 2015, s.111-117.

HATAY MESELESİNE BÖLGESEL BİR BAKIŞ: 1930'LARDA AKDENİZ'DE ULUSLARARASI DURUM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Hazal PAPUÇÇULAR*

ÖZET

Bu bildirinin amacı Hatay meselesinin Türk dış politikası ve Türk diplomasisindeki yerini bölgesel politika açısından analiz etmektir. Çalışma 1930'larda Akdeniz'deki uluslararası durumu ve büyük güçlerin bölgedeki politikasını inceleyip Hatay'ın Türk dış politikasındaki yerini daha geniş bir perspektiften anlamaya çalışacaktır. Bir başka deyişle, Hatay'ın Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerine nasıl etki ettiği ve aynı zamanda Akdeniz'de önemli bir faktör olan İtalya'nın bölgedeki hedefleri açısından konuya nasıl müdahil olduğu gözden geçirilirken, Türkiye'nin ve büyük güçlerin bölgede birbirleriyle olan mücadelesine de Hatay üzerinden ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Türk Dış Politikası, İki Savaş Arası Dönem, Akdeniz Politikası, Büyük Güçler Rekabeti.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, h.papuccular@iku.edu.tr, hazalp@gmail.com.

**A REGIONAL OUTLOOK ON THE HATAY ISSUE: THE
INTERNATIONAL STATE IN THE MEDITERRANEAN IN THE
1930S AND THE TURKISH FOREIGN POLICY**

ABSTRACT

This study aims to analyze the place of Hatay in Turkish foreign policy and diplomacy from a regional understanding. It tries to explain great power politics in the Mediterranean and understand the Hatay problem based on a broader perspective. In this respect, this paper looks at the impact of Hatay in Turkish – British and Turkish – French relations while it emphasizes how Italy, as one of the most important parameters of the Mediterranean politics at that time, got involved in the matter. Thus, it will try to shed light upon not only Turkish foreign policy, but also great power competition based on Hatay case.

Keywords: Hatay, Turkish Foreign Policy, Interwar Period, Mediterranean Politics, Great-Power Competition.

GİRİŞ

Hatay, iki savaş arası dönem Türk dış politikasının en önemli meselelerinden birini oluşturur. Bu sebeple, Hatay'ın Türk topraklarına katılış süreci, özellikle de 1936 ve 1939 yılları arasında Türk hükümetinin yürüttüğü diplomatik süreç birçok diplomasi tarihi ve dış politika çalışması tarafından ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bildiride Türk dış ve güvenlik politikası literatüründe kendine çokça yer bulmuş Hatay konusuna daha geniş bir zaman çerçevesinden bakılacak ve konu Türkiye-Fransa-Suriye ekseninden daha ziyade Akdeniz'deki uluslararası durum üzerinden incelenecektir. Zira Hatay'ın Türk sınırlarına katılış hikâyesini bölgesel politikanın dinamiklerinden ayrı tutarak incelemek Türkiye'nin o dönemki dış politika hareketlerini birbirinden bağımsız parçalar olarak göstermekte ve bu sebeple de meselenin bütünüyle anlaşılmasını engellemektedir. Oysaki bu bildirinin de ortaya koyacağı gibi, Hatay konusunu hem Türk diplomasi-nin 1930'lardaki önemli sorunlarından ve hem de Akdeniz'deki büyük güçler arasındaki rekabetten azade bir şekilde incelemek neredeyse imkânsızdır. Hatay'ın, Türkiye'nin yürüttüğü aktif diplomasi ve Avrupa'nın büyük güçlerinin Akdeniz'deki rekabeti sonucunda Türk topraklarına katıldığı tezi bu çalışmanın iki temel argümanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma önce 1930'lar Akdeniz'indeki büyük güçler rekabetini, daha sonra 1930'lar Türk dış politikasının Hatay'ı da kapsayan önemli dış politika önceliklerini ve son olarak da Hatay'ın Türkiye'ye katılması sürecinde bu iki dinamiğin birbiriyle ne şekilde etkileşimde bulunduğunu inceleyecektir.

1930'larda Akdeniz'de Genel Durum ve Büyük Güçlerin Mücadelesi

Paris Barış Antlaşmaları ile ilgili kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa, o da bu anlaşmaların dünyayı yaklaşık iki on yıl sonra yeniden bir savaşa sürüklediğidir. 1920'ler ve özellikle 1930'lar Avrupa'nın revizyonist ve statükocu devletler olarak ayrıştığı, revizyonist devletlerin barış antlaşmalarını değiştirmek için saldırganlaştığı, Doğu Avrupa'daki birçok devletin otoriter rejimleri benimsediği bir dönemdi.

Bu ayrışma ve özellikle revizyonist güçlerin yayılmacı politikaları 1939'da ikinci bir dünya savaşını da beraberinde getirecekti.

Akdeniz kavramı, tıpkı Orta Doğu ya da Yakın Doğu kavramları gibi sınırları muğlak bir coğrafi bölgeye işaret eder. Bu bağlamda bu bildiride sözü edilecek Akdeniz coğrafyası Balkanları da içerecek şekilde kavramın en geniş hâline işaret etmektedir. Hem Batı hem de Doğu Akdeniz 1930'lar boyunca Avrupalı süper güçlerin bir mücadele sahasına dönüşmüştü. Üstelik 1930'ların başında bugün bilindiği adıyla Mihver henüz kurulmamıştı. Kısacası İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya birbirleriyle mücadele ediyor ve Akdeniz'deki dengelere göre de ülkeler arası düşmanlıklar ve birliktelikler yeniden oluşuyordu.

Örneğin, anti-revizyonist bir güç olan Fransa ile revizyonist İtalya 1920'lerden itibaren Doğu Avrupa ve Balkanlarda bir güç mücadelesine başladı. Fransa'nın Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya ile bölgede kurduğu Küçük Antant'a karşı, Akdeniz'de Fransa'nın rakibi olan İtalya 1930'larda Türkiye ve Yunanistan ile sonradan Bulgaristan ve Macaristan'ın da katılacağı revizyonist bir pakt tasarlıyordu.¹ Fakat, tarihçi Stavrianos'un da belirttiği gibi, Türkiye ve Yunanistan 1930 itibarıyla aralarındaki sorunları çözdükten sonra Balkanlarda revizyonizme karşı en güçlü bloğu oluşturdu.² İtalya ise bölgedeki emellerine Bulgaristan ve Macaristan ile devam etmeyi tercih etti. Bu hikâyeden de anlaşıldığı gibi, büyük güçlerin bölgedeki politikaları genel olarak birbirlerine karşı üstünlük ya da denge kurma isteği üzerinden ilerliyordu.

Fakat ülkelerin davranış kalıpları uluslararası siyasetteki gelişmelerle de değişebiliyordu. 1933'ten sonra Almanya'nın Avrupa'da yükselen gücü ve Nazilerin Versay'ın zincirlerini kırma mefhumu ile saldırgan bir tutuma bürünmesi, daha sonra bu ülke ile beraber savaşa girecek olan İtalya'yı ürkütüyordu. Nitekim, Almanya'nın Avusturya

¹ Dilek Barlas, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936," *International Journal of Middle East Studies*, C 36, 2004, s.239.

² L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Hurst, Londra, 2000, s.734.

ile birleşmesi demek, İtalya'ya ait Güney Tirol'ün tehlike altında olması anlamına geliyordu. Bu sebeple, 1935 yılına gelindiğinde, Akdeniz'de geleneksel rakipler Fransa ve İtalya, ortak bir Alman tehdidine karşı yakınlaşmış ve hatta Fransa, İtalya'ya Habeşistan konusunda destek olmuştu.³ İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ise Akdeniz'de güç dengesini bozduğu için İtalya ve Britanya donanmalarını bölgede savaşın eşiğine getirmişti.⁴ Londra ve Roma arasındaki ilişkiler, İngilizlerin İtalyanlar ile Almanların yakınlaşmasını engellemek için dikkatli davranması sonucunda daha sonra düzelse de 1935 sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na giden bloklaşmaların yavaş yavaş kesinleşmeye başladığı bir dönem yaşandı.

1935'e kadar yukarıda da sözü edilen ittifak ve düşmanlıklar değişse de 1936 yılı itibarıyla Roma-Berlin Mihveri kurulmuştu. Bu durum hem Avrupa hem de Akdeniz bağlamında Fransa'yı zor durumda bıraktı. İngiltere ise Mihver'e karşı 1939'a kadar bugün de sıkça eleştirilen "yatıştırma" politikası izlediyse de kendisini gelişmelere göre konumlandırdı. Büyük güçlerin bu şekilde ayrışmasının Doğu Akdeniz'e etkisi de oldukça önemliydi. Bu bildirinin konusunu yakından ilgilendirdiği için bu bağlamda özellikle iki meseleye değinmek gerekiyor.

Öncelikle hem Doğu Akdeniz'i hem de tüm iki savaş arası dönem Türk dış politikasını etkileyen en önemli etmenlerden bir tanesi İtalya'nın bölgedeki genişlemeci tavrıydı. Mussolini İtalya'sının *mare nostrum* yani "bizim deniz" dediği Akdeniz'de Roma İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek gibi büyük bir hedefinin olması, içinde Türkiye ve Yunanistan'ın da bulunduğu bölge devletlerini rahatsız ederken, büyük güçlerin bölgedeki rekabetini kızıştırıyordu. Zaten İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı da bölgedeki güç dengesini bozduğu için Avrupa devletlerini kızdırmıştı. İtalya'nın saldırgan bir tutum ile Oniki Ada'yı

³ G. Bruce Strang, "Imperial Dreams: The Mussolini-Laval Accords of January 1935," *The Historical Journal*, C 44, s.3, 2001, s.809.

⁴ Robert Mallett, "The Italian Naval High Command and the Mediterranean Crisis, January-October 1935," *Journal of Strategic Studies*, C 22, s.4, 1999, s.77-102.

sürekli silahlandırması, adaların hem Balkanlara hem de Yakın Doğu'ya yakınlığı sebebiyle Türkiye ve Yunanistan'da rahatsızlık yaratmıştı. Zaten 1930'lardan itibaren Türkiye ve Yunanistan'ın ittifak ilişkisi içinde olmasının bir sebebi de buydu. Bu konu, 1930'lar Türk dış politikası tartışılırken daha etraflıca incelenecektir. Fakat bu noktada özellikle altı çizilmesi gereken bir husus, Doğu Akdeniz'deki bu durumun Türkiye'nin Hatay duruşunu olduğu kadar, diğer büyük güçlerin de Türkiye'ye bakışını önemli ölçüde etkilediğidir.

İkinci önemli mesele, Yakın Doğu'daki politik durumdur. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Yakın Doğu'ya manda yönetimi vasıtası ile hâkim olan iki güç Britanya ve Fransa'ydı. Fakat iki savaş arası dönemde gerek Fransız mandası olan Suriye'de gerekse de İngiliz koruyuculuğu altındaki Mısır, Irak ve Filistin'de yönetime karşı birçok ayaklanma oldu. Öyle ki 1936 yılında Fransızlar, ülkeyi deyim yerindeyse felç eden uzun süreli bir umumî grevden sonra Suriyeli milliyetçilerle müzakere masasına oturdu. Zaten Hatay'ın Türkiye'nin gündemine ciddi bir biçimde girmesi de bu olayların sonucunda gerçekleşmişti. Ancak, Suriye'de de, tıpkı Mısır ve Filistin'de olduğu gibi, Akdeniz'deki rekabetin bir yansıması görülmüyordu. Son dönemde yapılan akademik çalışmalarda Almanya'nın ve İtalya'nın rakiplerini zorlamak ve aynı zamanda kendilerine alan açmak için bu bölgelerde yoğun propaganda ve istihbarat çalışmaları gerçekleştirdiği ortaya konmuştur.⁵ Bir başka deyişle, sıcak bir çatışma olmasa da Roma-Berlin Mihveri'nin Orta Doğu'da İngiliz ve Fransızların hegemonyası altında bulunan ulusları isyana teşvik ettikleri ve hatta bu bölgelerde irredentist bir politika güttükleri söylenebilir. Bu durumun bu bildiriye ilgilendiren kısmı Suriye'nin genelinden ziyade, özellikle Halep ve Hatay'daki İtalyan propagandasıdır. Öyle ki bu du-

⁵ Bu konuda önemli bir çalışma için Bkz.: Massimilano Fiore, **Anglo-Italian Relations in the Middle East, 1922-1940**, Ashgate, Farnham, 2010.

rum, Genelkurmay Arşiv Belgelerine göre, İtalya'nın bölgeyi ele geçirme isteği ile yakından ilgiliydi.⁶ Bu sebeple Hatay konusu, Akdeniz'deki uluslararası siyaset ve rekabet açısından düşünüldüğünde, Türkiye-Fransa-Suriye'nin üçlü ilişkilerini aşan bir duruma işaret etmektedir. Bir başka deyişle Hatay Akdeniz'deki uluslararası siyaset ve rekabetin kendisini gösterdiği bir başka coğrafyadır. Bu durumun ise iki savaş arası dönem Türk dış politikası incelendiğinde Türkiye için alelade bir rekabetten çok fazlası anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

1930'larda Türk Dış Politikasının Temel Dinamikleri

Türkiye'nin 1930'lardaki dış politikasının bir özelliği 1920'lerde mevcut bulunan birçok sorunun çözülmüş olmasıdır. Musul Sorunu, Yunanistan ile ilişkiler gibi, cumhuriyetin ilk yıllarında diplomatik olarak Türkiye'yi zorlayan önemli konular iki savaş arası dönemin sonraki yıllarında artık gündemde bulunmuyordu. Ancak Türkiye için 1920'lerden 1930'lara miras kalan en büyük sorun, İtalyan yayılcılığıydı. Gerek 1920'lerin başında gerekse 1930'ların özellikle ikinci yarısında, İtalya'nın yukarıda da bahsedilen genişlemeci emelleri Türkiye için tehdit oluşturdu. Özellikle Habeşistan krizi sırasında İngiltere'nin dikkatini çeken Oniki Ada'nın silahlandırılması konusu Türkiye için cumhuriyet kurulduktan hemen sonra ortaya çıkan ve iki savaş arası dönemde önemini hiç kaybetmeyen en önemli sorundu. Zira, Oniki Ada, Batı Anadolu'ya gözle görülebilir şekilde yakındı ve revizyonist bir güç tarafından ciddi bir biçimde tahkim ediliyordu. Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı başladığında İtalya'nın Ege'deki deniz üssü olan Leros'ta 100'den fazla denizaltısı bulunuyordu.

Oniki Ada faktörü, Türkiye'nin 1930'lar boyunca yürüttüğü diplomasiyi yakından etkiledi.⁷ Türkiye'nin İtalyan revizyonizmine karşı

⁶ Genelkurmay **ATASE** Daire Başkanlığı Arşivi, 2. Dünya Savaşı Belgeleri, 7-22/1, 25 Ocak 1937.

⁷ Hazal Papuççular, "İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Oniki Ada, 1923-1929," **History Studies, International Journal of History**, C 9, S 5, 2017, s.143-154.

Balkanlarda kurulmasına ön ayak olduğu Balkan Antantı gibi bölgesel ittifakların yanı sıra, özellikle 1935 sonrasında dış politikasında İngiltere'ye yakınlaşma çabası da bu faktör ile yakından ilgiliydi.⁸ Türkiye'nin İngiltere ile yapacağı ortak savunma deklarasyonu ve sonrasında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanacak olan Üçlü Pakt gerek İngiltere'nin yatıştırma politikası sebebiyle gerekse de Türkiye ve Fransa arasındaki Hatay sorunu sebebiyle 1939'da gerçekleşebilecek ancak Türkiye bu süreç içinde diplomasisinde önemli adımlar atacaktı.

Bu adımlardan en önemlisi kuşkusuz Türk Boğazlarının silahlandırılması konusuydu. Türkiye'nin 1930'ların başından itibaren uluslararası mecralarda savunmaya başladığı bu durum, 1935'te Habeşistan krizinden hemen sonra gündeme alındı. 1935'e kadar bu konudaki isteklerine olumlu bir yanıt alamayan Türkiye,⁹ Akdeniz'de dengeleri değiştiren bu tarihten sonra İngiltere tarafından desteklenmeye başladı. 1936 yılında imzalanan ve Türkiye'yi Boğazlar üzerinde tek yetkili otorite yapan Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin aktif diplomasisinin ve Akdeniz'deki dengelerin bir sonucuydu. Ve Türkiye söz konusu Akdeniz'deki siyasal durum olduğunda diplomatik olarak atılabilecek tüm adımları atmaya hazırdı. Örneğin, İspanya İç Savaşı çıktıktan sonra Akdeniz'de meydana gelen ve Boğazlar bölgesini etkileyen kimliği belirsiz denizaltıların saldırılarına karşı hazırlanan Nyon Antlaşması'na imza atmış ve 1938 itibarıyla da Yunanistan ile yeni antlaşmalar imzalayarak ittifakını pekiştirmişti.

Türkiye İtalyan tehdidi üzerinden dış politikasını yürütürken, anti-revizyonist Avrupalı güçler için bir diğer ve belki daha önemli bir problem ise Almanya'ydı. Versay Antlaşması'nın sınırlar ve aynı zamanda ordu/silahlanma ile ilgili koyduğu tüm kuralları 1933'ten itiba-

⁸ Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s.354-355.

⁹ Archivio Storico Diplomatico degli Affari Esteri (ASDMAE), Busta Turchia 11, "Questione degli Stretti," (Boğazlar Meselesi), 9 Mayıs 1934.

ren tek tek yıkmaya başlayan Almanya, İtalyan tehdidi ile karşılaştırıldığında Türkiye için en azından İkinci Dünya Savaşı'na kadar büyük bir sorun teşkil etmedi. Bu durum, İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye'ye dair algısını da etkiledi. Zira Türkiye'nin tehdit algısında bir numarayı İtalya oluştururken, İngiltere bu ülkenin tarafsızlığını sağlayabileceğine neredeyse 1939'a kadar inandı. Ancak Almanya'nın Türkiye açısından bir problem oluşturmaması, İngiliz ve Fransızlarda genel olarak Türklerin Birinci Dünya Savaşı'nda da müttefikleri olan Almanlarla yeniden ittifak ilişkisine girebileceği korkusunu yarattı.¹⁰ Bu, Roma-Berlin Mihveri'nin 1936 itibarıyla netleştiği gerçeği ve Roma'nın Ankara için yaratabileceği sıkıntılar göz önüne alındığında temelsiz bir korkuydu, ancak aşağıdaki satırlarda gösterileceği gibi, Türkiye'nin 1936'dan itibaren gündeminden düşürmeyeceği Hatay meselesinde en azından Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'ye tavrı açısından önemli rol oynayacaktı.

Hatay'ın Türk Egemenliğine Geçişine Bölgesel Bir Bakış

Hatay, Osmanlı İmparatorluğu ve Fransız Manda dönemindeki ismiyle İskenderun Sancağı, Misak-ı Millî sınırları içerisinde olmasına rağmen,¹¹ Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlarla yürütülen ikili diplomasi sonucunda Fransız Mandası sınırları içinde kalmıştı. Her ne kadar bu dönemde Hatay yeni kurulan Türkiye'nin sınırları içerisine dahil edilemese de, Türkler bölgenin Suriye içerisinde otonom bir karakter kazanması için çaba sarf edip bunu başarmıştı.¹² Hatta, White'a göre Türkler özellikle mevcut otonomi ve kendilerinin haklarını destekleyen bir devletin -yani Türkiye'nin- varlığı sebebiyle manda çatısı

¹⁰ Dilek Barlas ve Seçkin Barış Gülmez, "Turkish-British Relations in the 1930s: From Ambivalence to Partnersihp," *Middle Eastern Studies*, C 54, S 5, 2018, s.7

¹¹ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, 1918-1919**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.36.

¹² Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, and Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.35-36.

altındaki Suriye’de önemli denilebilecek bölgesel değişikliği yapabilen tek ulus olmuştur.¹³

Zaten, Hatay’a ilişkin mesele çoğunlukla 1936’dan sonrasına odaklanarak incelse de Abdurrahman Melek’in de belirttiği gibi, Hatay’daki Türkler daha 1923’ten itibaren Türkiye ile yakın ilişkiler içindeydi.¹⁴ Hatay’daki bazı siyasi gruplar ve gazeteler Türkiye tarafından desteklenirken, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de çoğunlukla Hataylıların oluşturduğu dernekler bulunuyordu. Konunun Türk diplomasisinde özel olarak önem kazanması, yani mevcut bağın politik bir anlam kazanması ise 1936’da Suriyeli milliyetçilerin Fransa ile bir bağımsızlık antlaşması için müzakere masasına oturması ile gerçekleşti. Suriyeli Arapların Fransızlarla müzakere ettiği taslak antlaşmada Hatay’ın otonom statüsüne dair herhangi bir ibarenin olmayışı Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkilerde gerginliğe sebep oldu.

Fakat Türkiye’nin konuyu daha sıkı bir biçimde ele alması için atlaması gereken bir eşik mevcuttu. Zira 1936’nın Bahar aylarında Türkiye yukarıda da belirtilen Montrö Antlaşması’nı müzakere ediyordu. Abdurrahman Melek de *Hatay Nasıl Kurtuldu?* adlı eserinde Başbakan İsmet İnönü’nün kendisine Hatay’ın bağımsızlığı için çalışması gerektiğini ancak Türkiye’nin Boğazlar konusunda kritik bir eşikten geçtiği için çok dikkatli olunmasının şart olduğunu söylemektedir.¹⁵ Bu noktada altı çizilmesi gereken nokta, Türkiye’nin süreç boyunca konuya diplomatik açıdan ciddiyetle eğildiği ama uluslararası ve bölgesel dengeleri dikkatle tahlil edip gözettiğidir. İnönü ve Melek arasında geçen bu konuşma da aslında Türkiye’nin 1930’lar diplomasisinde uyguladığı yöntem açısından oldukça iyi bir örnektir ve ilerleyen sayfalarda da bu örneklerden görmek mümkündür.

¹³ Benjamin Thomas White, **The Emergence of Minorities in the Middle East, The Politics of Minority in French Mandate Syria** Edinburgh University Press, Edinburgh, 2011, s.155.

¹⁴ Dr. Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu?** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.15.

¹⁵ Melek, **a.g.e.**, s.26.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandıktan sonra Türkiye tüm dikkatini Hatay meselesine verdi. Milletler Cemiyeti'nin bir oturumunda dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Fransız meslektaşına Hatay'ın özel statüsü ile ilgili bir soru yöneltmiş ancak olumlu bir yanıt alamamıştı. Buna karşılık Suriyelilerin Hatay'daki Türkleri "azınlık" olarak nitelemesi Türkiye'de hem basında hem de siyasal çevrelerde ciddi bir tepki oluşturdu.¹⁶ Atatürk de TBMM'nin 1936'daki açılış töreninde bölgenin Türklere ait olduğu söyleyerek Arap iddialarını reddetti.¹⁷

Türkiye, Hatay'ın geleceği konusunda Fransa ile ikili olarak anlaşamayınca meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Sonrasında Cemiyet nezdinde tartışılacak olan konu, 1937'de Hatay'ın bağımsız statüsünün tanınması ile sonuçlandı. Fakat, Hatay'ın yeni statüsünün uygulanması için yeni bir seçim gerekiyordu ve parlamento cemaate dayalı bir temsil biçimine göre kurgulandığından mecliste dağılım oldukça önemliydi. Fransızların istatistiki verilerine göre Hatay'ın mevcut nüfusu 220.000 kadardı ve bunun 85.000'i Türk'tü.¹⁸ Fakat Türkler bölgede çoğunlukta olsa da 62.000 Alevi, 25.000 Ermeni, 22.000 Arap ve 18.000 Hristiyan'ın mecliste oluşturacağı dağılım belirleyici olacaktı. 1938 yılına kadar yapılan kayıt işlemlerinde Türkiye'nin basından beri savunduğu şekilde Alevilerin de Türk olarak kayıtlanması ile parlamentoda oluşan çoğunluk sonucu¹⁹ önce bağımsızlık sonrasında da Türkiye'ye katılım kararı alınacak ve sonunda Hatay Türkiye'nin bir parçası olacaktı.

¹⁶ Örneğin, Falih Rıfki Atay Ulus'ta yazdığı bir yazıda "*Sancak Türklüğü, bir itilafname-nin hududularını ayrıca tayin etmiş olduğu bir mıntakanın büyük ekseriyetidir. Münakaşa olunan mesele Suriye mmtakası içinde bir ekalliyet davası değil, ayrı bir mntakanın halk ekseriyetine hukuk vermek davasıdır. Sancaklılar da Suriyeliler gibi talilerine hâkim olmalıdırlar.*" demişti. **Ulus**, 25 Eylül 1936, s.1.

¹⁷ Andrew Mango, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 2013, s.580.

¹⁸ Umut Uzer, **Identity and Turkish Foreign Policy, The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus**, IB Tauris, 2011, London, New York, s.97.

¹⁹ Ada, **a.g.e.**, s.180.

Bu bildirinın konusu açısından 1937 ve 1938 arasında Hatay'da yaşanan süreç kritik önemdedir. Türkiye, hem Milletler Cemiyeti hem de kayıt sürecinde uluslararası dinamikleri iyi tahlil edip diplomasisini başarılı bir Şekilde yönetmiş, Hatay'da her türlü politik araçtan (Halkevleri-Gazeteler-Türk rgtleri) yararlanabilmiř²⁰ ve gerekirse g kullanmaktan çekinmeyeceğini göstermek maksadı ile ordusunun bir kısmını Güney Anadolu'ya kaydırmıştı.²¹ O halde Türkiye'nin bu diplomatik süreçte yukarıda çokça bahsedilen büyük gler ve bölgesel politikalarla etkileşimi ne olmuştur?

Öncelikle, Hatay'ın Misak-ı Millî sınırları içinde bulunması ve nüfusunun etnik olarak Türk olmasına ilaveten, Doğu Akdeniz'de önemli bir stratejik konumu haiz olduğu söylenmelidir. İki savaş arası dönem Türk güvenlik anlayışı dşnldğnde -ki bu anlayışa göre Batı ve Güneybatı Anadolu Oniki Ada üzerinden ağır bir İtalyan tehdidi altında bulunuyordu- Hatay Türkiye'nin güneyinin savunulmasında kilit noktalardan birini oluşturuyordu. Bu coğrafi önem 1936'dan itibaren bölgeden gelen istihbarat verileri sebebiyle misliyle katlanmıştı. Genelkurmay Arşivi'nde bulunan istihbarat belgelerine göre, İtalyanlar Hatay'da bölgenin İtalyanlara verilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişti.²² Halep'teki İtalyan Konsolosluğu Hatay'a çeşitli komiteler ile gidip orada yaşayan vatandaşlardan İtalya ile birleşmek istediklerine dair resmi dilekçe ve belgeler topluyordu.²³ Oradaki İtalyan teşkilatı Türkler de dahil olmak üzere farklı cemaatlerle iletişime geçiyor ve bölgedeki çıkarları için yoğun faaliyet gösteriyordu.

²⁰ Sarah Shields'e göre, Türkiye Hatay'da bulunan milliyetçi kuruluşlar vasıtasıyla politikalarını yaymak için bölgeye ciddi miktarda para yardımı yapmıştır. Sarah D. **Shields, Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of the World War II**, Oxford University Press, Oxford, New York, 2011, s.138.

²¹ Ada, **a.g.e.**, s. 166-168.

²² Genelkurmay **ATASE** Daire Başkanlığı Arşivi, 2. Dünya Savaşı Belgeleri, 7-22/1, 25 Ocak 1937.

²³ **A.g.e.**, 7-161/1, 24 Ağustos 1938.

Gerek Türkiye'nin çeşitli kurumlarının ortaya koyduğu istihbarat belgeleri gerekse de bildirinin birinci bölümünde değinilen Fransız ve İngiliz hâkimiyeti altındaki bölgelerde gerçekleştirilen İtalyan propaganda faaliyetleri İtalyanların Hatay bölgesinde de irredentist hedeflerinin olabileceğini göstermektedir. Bu durum, halihazırda güvenlik anlayışını İtalyan tehdidi üzerinden tanımlayan Türkiye için ciddi bir biçimde kaygı vericiydi. Birincisi, İtalyanlar sürekli silahlandırdıkları Oniki Ada'dan bölgeye bir çıkarma yapabilir ve bu Anadolu'nun çevresini daha da tehlikeli bir hale sokabilirdi.²⁴ İkincisi, İtalyanların propaganda faaliyetinin başarıya ulaşması demek Türkiye için güney bölgesinden de İtalyanlar tarafından sarılması anlamına gelirdi. O sebeple Türkiye'nin bu istihbaratları dikkatlice takip ettiği ve güvenlik anlayışını Batı Anadolu'dan başlayarak Güney'e kadar uzattığı söylenmelidir.²⁵ Zaten Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da 1937 yılıyla beraber Güneybatı Anadolu gezilerini Güney Anadolu'yla birleştirmiş ve tefişlerini birlikte gerçekleştirmişti.²⁶

Hatay meselesinin Türkiye'nin bölgesel güvenlik anlayışındaki bu etkisine ek olarak, uluslararası siyasette Fransa ve İngiltere ile olan ilişkilerinde de oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda Hatay meselesinin Türk dış politikasının önceliği hâline dönüştüğü 1936'dan Türkiye lehine sonuçlandığı 1939'a kadar olan dönemde uluslararası siyasetin önemli gelişmelerine göz atmak gerekiyor. 1936 yılının Mart ayında Naziler Ren bölgesini yeniden silahlandırdı ki bu durum Versay Antlaşması'nın bir hükmünün daha çiğnenmesi anlamına geliyordu. Aynı yılın sonunda pek de sürpriz olmayan biçimde Roma-Berlin Mihveri'nin kurulduğu duyuruldu. 1938 yılında Almanya Avusturya'yı işgal etti. *Anschluss* İtalya'nın 1930'lara kadar en çok çekindiği ihtimallerden biriydi ancak Mihver'in daha önceden

²⁴ Hazal Papuççular, **War or Peace? The Dodecanese Islands in Turkish Foreign and Security Policy, 1923-1947**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2015, s.255.

²⁵ A.g.e.

²⁶ TC Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30..10.0.0/199.360..17, 6 Temmuz 1938.

sağlamlaşmış olması sebebiyle bu gelişme ittifaka zarar vermedi. Yine 1938'de, Almanya Çekoslovakya'nın askerî açıdan kilit bölgesi olan Sudetler'i işgal etti. 1939'un ilk yarısında Fransa ve İngiltere Polonya'ya toprak bütünlüğünün korunacağına dair garanti verirken, bu kez de İtalya Arnavutluk'u işgal etti. Zaten Eylül itibarıyla Almanya'nın Polonya'yı işgali ile İkinci Dünya Savaşı patlak verdi.

Tüm bu süreçlerde Türkiye bir taraftan Hatay konusu ile uğraşırken diğer taraftan Akdeniz'de güvenliğini temin etmeye çalışıyordu. Almanya'nın Sudetler bölgesini işgalinden sonra Türkiye'nin özellikle İngiltere'nin gözündeki stratejik önemi ciddi bir biçimde artmıştı. Türkiye'nin eski müttefiki Almanya ile yeniden el sıkışması demek İngilizlerin doğudaki güç dengesi hesapları için bir felaket anlamına geliyordu. O sebeple Hatay konusunun gündemi işgal ettiği 1938 yılında İngiltere bu meselede Türkiye'ye destek verdi.²⁷ Hatta, Türkiye'nin Fransa ile ilişkilerinin düzelmesi için diplomasi yürüttü. 1938 yılında Fransa'nın da İngiltere'ninkine benzer sebeplerle Türkiye ile iyi ilişkilere ihtiyacı vardı. Zaten Fransa, 1938 yılı itibarıyla da Türkiye'nin Hatay konusunda geri adım atmayacağını görmüştü. Bu nedenle Fransa Ankara'yla bir kriz yaşayıp Türkiye'nin bölgeye askerî olarak müdahale etmesine sebep olmaktansa, Akdeniz'de kritik bir konumda bulunan bu ülkeye uzlaşmacı bir biçimde yaklaşmayı tercih etti.

O yıl Hatay sorunu henüz çözülemese de Haziran 1938'de Türkiye ve Fransa arasında bir Dostluk Antlaşması imzalanması şaşırtıcı bir gelişme değildi. Hatta Fransa Avrupa'daki durumun kendisi için iyiden iyiye kötüleştiği 1938'in sonunda Türkiye'ye karşılıklı yardım antlaşması teklif edecek ancak Britanya ve Fransa ile üçlü bir pakt isteyen Türkiye bu tarz bir ikili antlaşmayı reddedecekti.²⁸ Kısacası Hatay, Fransa ve Türkiye arasında Akdeniz'de daha geniş çaplı bir iş bir-

²⁷ Ada, **a.g.e.**, s.126.

²⁸ Ludmila Zhivkova, **Anglo-Turkish Relations 1933-1939**, Secker & Warburg, London, 1976, s.66-67.

liği için çözülmesi gereken bir sorundu ve Britanya ise benzer bir mantıkla bu iki devlet arasındaki sorunun çözümünde gerektiği zaman arabuluculuk yapıyordu.

Sonuç olarak önce Mayıs 1939'da Türkiye ve Britanya arasında daha sonra Hatay'ın Türk topraklarına katılmasından hemen sonra Türkiye ve Fransa arasında birer deklarasyon imzalandı. Tarafların Akdeniz'de bir saldırı halinde birbirlerine yardım edeceklerini belirttikleri bu deklarasyonlar daha sonra Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Paktı olarak bilinen antlaşmaya dönüşecekti.

Tüm bu süreç 1936 ve 1939 yıllarında süregelen Hatay meselesinin Türk diplomasisi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Shields ve Ada, Fransa'nın uluslararası siyasetin bu zorlu döneminde Türkiye ile iyi ilişkiler gereksiniminden dolayı Hatay konusunda ödün verdiğini söylemektedir.²⁹ Khoury de Hatay'ın Türk sınırlarına katılmasının Türkiye'nin konuya yaklaşımı ve Fransa'nın daha büyük uluslararası çıkarlarının gereksinimlerine bağlamaktadır.³⁰ Sonuç olarak Hatay meselesinin Türkiye açısından müspet bir biçimde sonuçlanmasının Türkiye'nin bu konuda geri adım atmaya çağını göstermesi ve hem Türkiye'nin hem de anti-revizyonist devletlerin meseleye bölgesel gelişmeler açısından da yaklaşarak çözümleme isteğiyle yakın ilişkisi olduğunun, Hatay meselesinin sadece ikili ilişkilerin dar çerçevesinden anlaşılamayacağına altı çizilmelidir. Bir başka deyişle Hatay, 1930'lar boyunca Akdeniz'de meydana gelen gelişmelerin ve büyük güçler arasındaki rekabetin ortaya çıkardığı durumun Türk diplomasisinin başarısı ile birleşmesi sonucu Türk topraklarına katılmıştır.

²⁹ Ada, *a.g.e.*, s.185-195, Shields, *a.g.e.*, s.246.

³⁰ Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945*, Princeton University Press, Princeton, 1989, s.494.

SONUÇ

Bu bildiride Hatay meselesi Akdeniz ve Avrupa'daki uluslararası duruma entegre edilerek analiz edilmeye çalışıldı. Bir taraftan Türkiye'nin 1930'lar dış politika ve güvenlik anlayışının içinde Hatay'ın ne anlama geldiği ve önemi incelendi. Türkiye'nin Akdeniz'de yaşadığı güvenlik sorunlarının Türk siyasi ve askerî çevreler tarafından bu konuda da göz önünde tutulduğu ve meselenin 1930'lar Türk diplomasisine uygun bir biçimde çözülmeye çalışıldığı belirtildi. Hatay'ın 1930'larda Akdeniz ve Avrupa'daki uluslararası siyasetten ayrı düşünülmemeyeceği ve meselenin Türkiye lehinde çözümünde Türkiye'nin uğraşlarına ek olarak uluslararası gelişmelerin de rol oynadığının altı çizildi.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Archivio Storico Diplomatico degli Affari Esteri (ASDMAE), Busta Turchia 11.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, 2. Dünya Savaşı Belgeleri.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30..10.0.0/199.360..17.

Makale ve Kitaplar

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, 1918-1919**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Barlas, Dilek, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936," **International Journal of Middle East Studies**, C 36, S 2, 2004, s.231-252.

Barlas, Dilek, Seçkin Barış Gülmez, "Turkish-British Relations in the 1930s: From Ambivalence to Partnersihp," **Middle Eastern Studies**, C 54, S 5, 2018, s.827-840.

Fiore, Massimilano, **Anglo-Italian Relations in the Middle East, 1922-1940**, Ashgate, Farnham, 2010.

Khoury, Philip S., **Syria and the French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945**, Princeton University Press, Princeton, 1989.

- Mallett, Robert, "The Italian Naval High Command and the Mediterranean Crisis, January-October 1935," **Journal of Strategic Studies**, C 22, S 4, 1999, s.77-102.
- Mango, Andrew, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Melek, Dr. Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu?** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Papuççular, Hazal, "İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Oniki Ada, 1923-1929," **History Studies, International Journal of History**, C 9, S 5, 2017, s.143-154.
- Papuççular, Hazal, **War or Peace? The Dodecanese Islands in Turkish Foreign and Security Policy, 1923-1947**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2015.
- Pehlivanlı, Hamit, Yusuf Sarıay, and Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Shields, Sarah D., **Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of the World War II**, Oxford University Press, Oxford, New York, 2011.
- Sönmezoğlu, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- Stavrianos, L.S., **The Balkans since 1453**, Hurst, Londra, 2000.
- Strang, G. Bruce, "Imperial Dreams: The Mussolini-Laval Accords of January 1935," **The Historical Journal**, C 44, S 3, 2001, s.799-809.
- Uzer, Umut, **Identity and Turkish Foreign Policy, The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus**, IB Tauris, 2011, London, New York.
- White, Benjamin Thomas, **The Emergence of Minorities in the Middle East, The Politics of Minority in French Mandate Syria** Edinburgh University Press, Edinburgh, 2011.
- Zhivkova, Ludmila, **Anglo-Turkish Relations 1933-1939**, Secker & Warburg, London, 1976.

HASAN REŞİT TANKUT'UN HATAY TURİZMİ HAKKINDAKİ 1940 TARİHLİ RAPORUNUN ANALİZİ

İrşad Sami YUCA*

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa Lozan Antlaşması'ndan kalma bir mesele olan Hatay sorunun çözümü üzerine hayatının son yıllarına değin Türkiye'nin kazançlı çıkması için büyük emek vermiştir. Ancak vefatından bir müddet sonra Hatay (1939) uluslararası bir kabul ile anavatana katılmıştır. Hatay'ın anavatana katılmasından sonra vilayet statüsünü alarak sınırları ve idari teşkilatları yeniden tanzim edilmiştir. Hatay, Akdeniz kıyısında, Türkiye-Suriye sınırında ve İskenderun Körfezinde stratejik bir öneme haizdir. Tarım, hayvancılık ve narenciye üretimlerinde Türkiye için önemli bir zirai mıntıkadır. Hatay'ın vilayet merkezinin yanı sıra taşrasındaki doğal güzelliklerin, farklı inanç gruplarının varlığı ve folklorundaki zenginlik onu turizm sahasında da önemli bir vilayet kılmaktaydı. Zaten anavatana katılmasından bir müddet sonra Cumhuriyet rejimine sadık ve sosyo-ekonomik başlıklarda kalkınması için Ankara'nın özenle üzerine titredığı bir vilayet olacaktır. Birçok yeni idari, sağlık, eğitim ve kültür kurumları kurularak vilayetin rejime ve anavatana karşı aidiyet hissi kuvvetlendirilmeye çalışılmaya başlanmıştır. Tabi bu çalışmalar dönemin koşulları içerisinde merkezi bütçenin imkânları paralelinde ilerlemiştir. Hatay vilayeti özelinde ehemmiyet verilen sektörlerden birisi ise turizm konusu olmuştur. Hatay'ın zengin doğa, folklorik ve inanç mirası turizme kazandırılmak istenilmiştir. Arzu edilen hedeflere ulaşmak amacıyla Sey-

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, s.yuca@alparslan.edu.tr.

han Bölgesi CHP parti müfettişi Hasan Reşit Tankut bir dizi incelemeler yapması amacıyla Hatay'a gönderilir. İncelemeleri sonucunda kaleme aldığı 1940 tarihli Hatay turizm üzerine raporu Tek Partili yıllarda Hatay'ın sosyo-ekonomik ve idari tarihine bir nebze ışık tutacak mahiyette olmasından dolayı bu çalışmada ilgili raporun bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Reşit Tankut, Hatay, Turizm, Rapor, Analiz.

THE ANALYSIS OF THE HASAN RESIT TANKUT'S 1940 DATED REPORT ON HATAY TOURISM

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha on the solution of the Hatay problem which is an issue of the Treaty of Lausanne until the last years of his life made a great effort for Turkey become profitable. However, after his death, Hatay (1939) joined the homeland with an international acceptance. After Hatay's accession to the homeland, its borders and administrative organizations were reorganized by taking the province status. Hatay on the Mediterranean coast is of a strategic importance in the Turkey-Syria border and the Gulf of Iskenderun. Hatay is an important agricultural zone for livestock and citrus production in Turkey. The provincial centre of Hatay, as well as the natural beauties of the countryside, the existence of different faith groups and the richness in folklore made it an important province in the field of tourism. Of course, these studies have progressed in the conditions of the period parallel to the possibilities of the central budget. One of the sectors given importance in the province of Hatay has been the subject of tourism. The rich nature, folkloric and faith heritage of Hatay was intended to be introduced to tourism. In order to reach the desired targets, the CHP party inspector Hasan Resit Tankut of Seyhan Region is sent to Hatay to conduct a series of investigations. As a result of his investigations, his report on Hatay tourism, written in 1940, will give an assessment of the relevant report in this study, since it will shed some light on the socio-economic and administrative history of Hatay during the Single Party years.

Keywords: Hasan Reşit Tankut, Hatay, Tourism, Report, Analysis.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin derin ve karmaşık yapısında turizm veya seyahatlik ayrı bir yere sahiptir. Çünkü insana da özgü olan yürümek özelliğinden mütevellit gezmesi, bazı hayvanları bu amaçla bir ulaşım aracı olarak kullanmaya başlaması ve merak olgusunu tetikleyen keşif yapma isteği gibi özellikleri seyahat olgusunu her zaman derinden etkilemiştir. Eski çağlardan beri gelen insanın dünyayı tanıma arzusu onu türlü toplumsal değişimlere, bütünleşmelere, savaflara, ticari ve üretim biçimlerine sokarak bitmeyen bir maziye ortaya çıkarmıştır. Özellikle tekerlek, gemi ve akabinde uçağın icadı gibi bir dizi ulaşım araçlarının tarihsel süreçle insanlık tarihine eklenmesi ile bu süreç durdurulamaz bir ivme kazanmıştır. Bilhassa coğrafi keşifler ve akabinde Avrupa kıtasından başlayarak son birkaç yüzyılda hız kesmeden devam eden modernleşme toplumları ummadıkları değişimlere sevk etmiştir. Söz konusu değişimler yeni ticari üretim sektörlerinin ve tüketim alışkanlıklarının doğmasını da beraberinde getirmiştir. Zengin folklorik ritüelleri, inançları, doğal güzellikleri ve tarihi/antik denilebilecek mekânları görme arzusu 19. yüzyıldan bugüne değin sistematik ve ekonomik değeri yüksek bir iş kolu olan turizmi ortaya çıkarmıştır.¹

Türkçe’de seyyah; turisti ifade ederken seyahat ise turizmi ve turizm işletmeciliğini karşılamaktadır. Ancak günümüz Türkçe kullanımında turizm ifadesi daha yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Turizm kelimesi Avrupai bir dil olan Fransızca “tourisme” kelimesinden Türkçeye girmiştir. Anlam olarak; dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi ve bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin tümü olarak tanımlanmıştır. Ancak turizm kelimesi epistemolojik olarak Latince’de dönme

¹ Öcal Usta, **Genel Turizm**. Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001, s. 41.; O. Mesut Sezgin, **Genel Turizm Turistik Kavramlar-Ekonomi-Pazarlama-Turizm Mevzuatı**, Tutubay Yayınları, Ankara, 1995, s. 68.

hareketini ifade eden “tornus” kelimesinden gelmektedir.² Anadolu'nun belleğinde seyahat/turizm eski çağlardan beri coğrafi konumu, doğal güzellikleri, çok çeşitli halk kültürlerine ve en önemlisi inanç gruplarına mekânsal ve de mazi açısından ev sahipliği yapıyor olmasından dolayı yeri büyüktür ve Anadolu'da insan sirkülasyonunu etkileyen savaşlardan, ticaretten ve farklı sosyo-ekonomik göçlerden dolayı da her dönem canlı olmuştur. Anadolu'nun kıyı şeridindeki birçok liman kentinde, Orta ve Doğu bölgelerinde ve büyük kentlerinde sayısız kervansaray, medrese, şifahane, hamam ve hanın varlığı seyahate dair belleği muhafaza eden mekânlardır. Bu mekânlara sayısız tacir, göçmen, gezgin, hacı, derviş ve bürokrat gibi bir birinden farklı meslek ve konumdaki kişilerin uğramış olması hafızaya dair ayrı bir kültürel miras olarak belirmektedir.³

Turizmin Anadolu'da bir ticari işletme/kazanç iş koluna gerçek manada dönüşmeye başlaması 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin en yoğun yaşandığı zaman aralığına denk gelmektedir. Osmanlı'da modernleşmenin hayatın her safhasına yansımaları geleneksel kentli ve sermaye sınıfının alışkanlıklarında Avrupalı tarzda yeni değişimleri doğurmuştur. Toplu seyahat ve ziyaretler Osmanlı aydın ve elitleri arasında popüler bir zevk haline gelmeye başlar. Örneğin 1863 yılında Sergi-i Umum-i Osmani adıyla İstanbul'da tertip edilen sergiye toplu veya gruplar halinde katılım üst seviyede olmuştur. Bu sergiye yurt dışından da ilginin olması İstanbul'un otellerini cazibeli kılmış ayrıca

² Türk Dil Kurumu'nun resmi internet sitesi üzerinden Büyük Sözlükten turizm maddesi için Bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c5b2a3a5a9a10.31310395, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).; Sabiha Kılıç, Semra Demir, “Turizm Pazarlamasında Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Sinop İli Örneği”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, Haziran 2017, ss. 71-98.; Gözde Emekli, “Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm”, **Ege Coğrafya Dergisi**, S 15, 2006, ss. 51-59.

³ Recep Arslan, “Türkiye'nin Turizm Politikası 1923-1960”, **Turkish Studies**, C 12, S 19, 2017, ss. 1-16.; Bkz. Gökhan Akçura, **Türkiye Turizminde 150. Yıl**, Oti Yayınları, İstanbul, 2012, s. 11-13.

hediye niteliğinde olabilecek bazı el sanatlarının turistik ticari bir meta haline gelmesi de esnafı sevindiren gelişmeler olmuştur.⁴

Ulaşım açısından Osmanlı'da karayolunun zayıf fiziksel durumuna karşılık demiryolunun giderek devletin merkezinden iç kesimlerine doğru ilerlemesi turizmi etkileyen bir diğer faktör olmuştur. Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyıları arasında gemi/vapur seferlerinin artması insan hareketliliğinin niceliksel seviyesini gün geçtikçe artırmıştır. Osmanlı'da turizm kültürünün yer edinmeye başlaması ile beslenme kültürü ve buna bağlı mekânlar da çeşitlenmiştir. Bir diğer gelişme ise rehberlik/tercümanlık mesleğinin 1890'larda bir kanunname ile resmi hale gelmiş olmasıdır. İstanbul, İzmir, Selanik ve Bursa gibi büyük, kozmopolit ve ticari hareketliliği olan kentlerde fuarlar ve fuar organizasyonları gün yüzüne çıkması, Türk turizminin önemli bir başka tarihi gelişimi olarak görülmektedir.⁵

A. Erken Cumhuriyet Yıllarında Turizme Bakış (1923-1950)

Millî Mücadele'nin çetin askeri, diplomatik ve sosyo-ekonomik sıkıntılara rağmen Lozan Antlaşması (1923) ile başarıya ulaşması yeni bir devlet olarak Türkiye'nin doğuşunun ilk birkaç yılında gerçekleşti. Cumhuriyet rejiminin aynı yıl ilan edilmesi ile beraber 600 yıllık imparatorluk geleneğinden, Anadolu insanı kendi kendini yönetme durumuyla -pek tecrübeli olmasa da- karşı karşıya kalmıştır. Siyasal hayatın baş döndürücü gelişmelerine karşın Ankara'yı kendilerine başkent olarak mesken tutan idealist ve çağdaşlaşma yanlısı Kemalist kadrolar toplum bünyesinde Gazi Paşa'nın liderliğinde birçok inkılabı gerçekleştirmeye başladılar. Amaç hiç vakit kaybetmeden Batılı yaşamı

⁴ Mehmet Özdemir, "Türkiye'de Turizmin Başlaması: Osmanlı'da Sanayileşme Çabaları: Sergi-İ Umum-İ Osmanî (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 22, S 1, Bahar 20111, ss. 87-90.; Recep Arslan, a.g.m., s. 5.

⁵ Zafer Toprak, "Seyyah'tan 'Turist'e, Sınâat'tan Endüstri'ye: "Ecânib Sınâatı, Ya Da Turizm Endüstrisi", **İstanbul**, Tarih Vakfı Yayını, S 6, Temmuz 1993, ss. 66-69.; Emrah Çetin, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Otel ve Misafirhanelere Dair Düzenlemeler", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 29, S 1, Bahar 2018, ss. 63-76.; Recep Arslan, a.g.m., s. 5.

özümsemiş ve hürriyetinin fevkinde olan kaynaşmış yeni bir ulus yaratmaktır. Bu nedenle değişim veya değiştirme zamanla ideolojik bir aygıtla dönüşerek hayatın her alanında uygulanmaya gayret edilmiştir. Bu alanlardan biri ise turizm sektörü olmuştur.

Tanzimat sonrası kamusal alanlarda artan Batılılaşma hamleleri Osmanlı toplumunda turizm ve seyahat alanında hem kurumsal anlamda hem de toplumsal tutum ve taleplerde değişimleri ortaya çıkarmıştı. I. Dünya Savaşı'na değin turizm sektörünü direkt veya dolaylı olarak etkileyen sergi, fuar, panayır, otel işletmeciliği, organizasyon şirketlerinin kurulması ve tercümanlık/rehberlik gibi gelişmeler önemli mesafe almalarıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ekonomik getirisi ve istihdam sağlama noktasında önemli bir hizmet kolu olarak görülen turizme ve bu alandaki yatırımlara dönemin koşullarına bağlı olarak az da olsa resmî bir değer verilmekteydi. Bu manada daha erken bir dönemde TBMM'nin (1920) kurulması ile beraber yeni devletin tanıtımında pek faydalı bir kurum olarak görülen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi (Haziran 1920) tarihinde resmîleşmiştir. Yeni devletin/rejimin iç ve dışta tanıtılması görevini üstlenmesi dolaylı olarak iç ve dış turizmi de etkileyen bir durumdur. 1930 yılında müdürlüğün bünyesinde Turizm Müdürlüğü şubesi kurulur. Kurum başlangıçta Başvekâlete bağlıyken 1933 yılında İçişleri Bakanlığına, 1940'ta tekrar Başvekâlete bağlanmıştır. 1940'lı yıllarda farklı bakanlıkların bünyesinde turizm müdürlüklerinin ihdas edilmesi erken Cumhuriyet yıllarında devletin turizme olan ilgisine işarettir.⁶

Erken Cumhuriyet yıllarında modernleşme birçok sahada gerçekleşmesinden dolayı turizm sektörünü de etkilemekteydi. Yeni devletin ekonomik kalkınma ve istihdam sağlamada turizm sektörünün önemli bir potansiyelinin olduğunun farkında olmaya başlaması 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı'na değin bir dizi gelişme ve yasal düzenlemelerle geçti. Bu zaman zarfında Türk turizmini önemli dü-

⁶ Recep Arslan, a.g.m., s. 5-6.

zeyde etkileyen bir gelişme ise Kasım 1923'te Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun kurulması olmuştur. Kurum ilk olarak "Türk Seyyahın Cemiyeti" adını almış ancak bir müddet sonra "Türkiye Turing Klübü/Touring Club Turc" ismini alarak 1930'lara kadar gümrük ve trafik hizmetlerinin mevzuatlarını düzenleme ile Türkiye'nin doğal güzellikleri ve zengin kültürü hakkında afiş, broşür ve dergi yayınlarıyla turizm alanında faaliyet göstermiştir.⁷ Bu yıllarda turizm sektörü ile alakalı bir başka gelişme ise 1934 yılında İktisat ve Ticaret Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 2450 Sayılı Kanunu'nda yer alan turizmle alakalı hizmetlerin yürütülmesi hakkında mevzuatın geliştirilerek yasal hale getirilmesiydi.⁸

Turizm sektörünün en önemli kuruluşları şüphesiz turizm/seyahat acenteleridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu alanda kayda değer gelişimler olmuştur. Yerli ve yabancı turistlerin ülke içinde ve dışında nereleri, nasıl ve hangi zamanlarda gezebilecekleri hakkında acenteler önemli danışmanlık hizmeti görmeye başladılar. Ayrıca yurt içi ve dışı gezi/tur gruplarını tertip etmek suretiyle turizmin canlanmasında ve mesafe almasında önemli rolleri de olmuştur. Bu alanda Cumhuriyet yıllarının ilk ve en tanınmış acentesi olan National Turkish Tourist Agency 1925 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Dönemin diğer önemli bazı acenteleri ise Pasrapid, Turkish Travelling&Tourist Agency, Vagon Lits Şirketi/Vagon Li-Kook gibi şirketlerdi. Bu şirketlerin Türk turizminin işletme, personel yetiştirme, şube açma, gezi organizasyonu, otelcilik, yayın ve tanıtımı gibi geniş bir yelpazede önemli katkıları ve tecrübeleri olmuştur.⁹

⁷ Kurumun tarihçesi için bkz. <http://www.turing.org.tr/tarihce/>, (Erişim tarihi: 08/02/2019); Emrullah Tören, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Araştırması", **III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi**, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası, Aydın, ss. 368-383.; Recep Arslan, a.g.m., s. 6.

⁸ CCA., 030.01.104.651.4.16.; Recep Arslan, a.g.m., s. 6-7.

⁹ Gökhan Akçura, "İstanbul'da İlk Seyahat Acenteleri". **İstanbul**, S 6, 1993, ss. 58-65.; Dündar Denizler, **Yiyecek-İçecek Hizmetleri**, A.Ü. AÖF Yayınları, Eskişehir, 2002, s. 2.; Recep Arslan, a.g.m., s. 8.

İnönü döneminde, II. Dünya Savaşı'nın vuku bulması global anlamda turizm sektörünü gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında imkânsız hale getiren bir gelişme olmuştur. Birçok Avrupa devletinin savaşa girmesine paralel olarak güvenliğini tesis etmek gayesi ile Türkiye idari olarak sıkıyönetim seviyesine geçmiştir. Zamanla ekonomik dar boğazlık ve fiyatların aşırı derecede yükselmesi toplumun bütün fertlerini derinden etkilemiştir. Bu genel savaş ahvali içerisinde Türk turizminin gelişimi çok düşük seviyelerde kalmıştır. Bu yıllarda kayda değer bir gelişme olarak 1943 yılında Basın-Yayın Umum Müdürlüğü yeniden tanzim edilip bünyesinde Turizm Dairesi'nin yeniden ihdas edilmesi olmuştur. Dairenin yapacağı görevleri şöyle belirlenmiştir: *“İç ve dış turizm hareketlerinin millî menfaatlerimize uygun yolda gelişmesi ve yayılması için gereken araştırmaları yapmak. Resmî daire ve teşekküllerle hususî teşebbüsler ve turizm sanat ve meslekleri arasında gaye ve iş birliğini sağlayıcı tedbirleri incelemek. Turizm hareketlerinin ehemmiyetini anlatacak neşriyatı hazırlamak. Umum Müdürlüğünün milletlerarası turizm kurumlarıyla münasebetlerinde alt muameleleri yürütmek. Umum müdürlüğe ait diğer işlerden umumiyetle turizm ile ilgili olanlarla meşgul olmak.”*¹⁰

Turizm sektörüyle alakalı olarak erken Cumhuriyet yıllarında görülen bu gelişmeler daha çok merkezi devletin desteği ve teşkilatlanması bağlamında ilerlemiştir. Dönemin bazı büyük kent merkezlerinde toplumsal değişimlere bağlı olarak bazı modern tutumların benimsenmesi taşraya göre hızlı olmasından mütevellit turizme dair önemli bazı gelişmeler olmuştur. Özellikle 1940-1950 yılları arasında İstanbul Belediyesi bir turizm şubesini kurarak şehrin turizmini koordine etmeye çalışmıştır. Benzer bir gelişme Bursa Belediyesi tarafından da gerçekleştirilmiştir. İzmir'de ise Fuar Alanı ve Parkı, belediye bünyesinde ise Turizm Müdürlüğünün açılması dönemin Türk turizm sektörünün mesafe almasına dair önemli gelişme ve katkı sağlamar olmuştur. Sivil bir kurum olarak 1949 yılında kurulan Türkiye

¹⁰ CCA, 030.01.104.651.4.16.; S. Rifat İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Tan Basımevi, İstanbul, 1943, s. 346.; Recep Arslan, a.g.m., s. 8-9.

Turizm Kurumu diğer önemli bir gelişme olarak Türk turizminin tarihine ivme kazandırmıştır.¹¹

B. Cumhuriyet Yıllarında Hatay'ın Ekonomik Gelişiminde Turizm'in Yeri ve Hasan Reşit Tankut'un 1940 Tarihli Hatay Turizmi Raporu

Bir yerleşim biriminin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi açılardan sahip olduğu miras, zorunlu olarak yeryüzünde bulunduğu konumu ile ilintilidir. Bu ilinti yerleşim biriminin tarih boyunca türlü olay ve gelişmeye sahne olmasından dolayı kültürel çeşitlenmesine ve ekonomik üretim tecrübelerine derin tesirleri olur. Bu düşünceye bağlı olarak tarihin eski zamanlarından beri sahip olduğu coğrafi konumundan ötürü Hatay her zaman insan grupları için değerli bir yer olmuştur. Onun değerliliğini kendi coğrafyasında geride bırakılan görsel ve işitsel örneklerinde görmek ve anlamak mümkündür. Özellikle Hatay ve çevresinin Anadolu'nun Akdeniz'e çıkan kapılarından birisi olmasının yanı sıra tarih boyunca Suriye, Filistin, Ürdün, Mısır ve Afrika'dan Anadolu'ya açılan bir güzergâhın üzerinde olması ona büyük bir miras bırakmıştır. Ayrıca Hint, Atlas ve de Ege Denizlerinden gelenlerin Anadolu'nun iç kesimlerine İran, Suriye ve Irak'a doğru uzanan yolların başlangıcında bulunan İskenderun ve çevresi de derin ve zengin sosyo-kültürel etkileşimin ev sahipliğini yapmıştır.¹²

Hatay tarih boyunca Roma, Bizans, Müslüman Arap ve Türklerin egemenliğinde kalmış bir yer olmuştur. Ancak burada en uzun siyasi

¹¹ CCA., 030.01.104.651.4.; **Türkiye Yıllığı: 1973**, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, Koordinasyon ve Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 176-177.; Erol Evcin, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm Ve Tanıtma Faaliyetleri", **A. Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 55, Güz 2014, ss. 23-82.; Recep Arslan, a.g.m., s. 9.; Ejder Ulutaş, "Taşradan İnsan Manzaraları", **Sosyoloji Divanı**, S 7, Ocak-Haziran 2016, ss. 279-310.

¹² "Atatürk ve Hatay", **Hukuk Gündemi**, Atatürk Özel Sayısı, 2013, ss. 108-113.; Fatih Aydoğan, "Bir Şehir Nostaljisi: Sonsuz Aşkım Hatay", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C 3, S 7, Bahar 2014, ss. 176-187.;

ve kültürel egemenliği Osmanlı Devleti tesis etmiştir. Osmanlı egemenliğinde uzun yıllar kaldıktan sonra I. Dünya Savaşı'nda imzalanan Mondros Mütarekesi'nden (1918) sonra İngiliz ve Fransız işgal orduları tarafından İskenderun Limanı'na Kasım 1918 tarihinde asker çıkarmaları ile yeni bir tarihi süreç yaşanmaya başlanmıştır. Anadolu'da İtilaf Kuvvetleri tarafından ilk işgale uğrayan yerlerden birisi de Hatay ve çevresidir. Hatay halkı işgallere karşın Kuva-yı Millîye tipi yerel direniş örgütleri ile mukavemet göstermiştir. Ankara Hükümeti'nin Anadolu işgaline karşı gösterdiği siyasi ve askeri başarılar zamanla neticelerini vermesi Hatay'ın da kaderini etkilemiştir. Bilhassa Güney Cephesi'nde halkın da fiili desteği ile Fransızlar 1921 Aralığında (Ankara) bir antlaşmaya mecbur kılınmıştır. Hatay'ın statüsü dönemin siyasi ve askeri gelişmelerine bağlı olarak Misak-ı Millî sınırları içerisinde olduğu teyit edilmesine karşın Fransız mandası altındaki Suriye'ye geçici olarak bırakılmak zorunda kalındı. Lozan sonrasında hal edilemeyen bir sorun olarak beliren Hatay, anavatana katılacağı süre müddetince Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hayatının son anlarına kadar uğraşacağı bir siyasi konu da olmuştur. Gazi Paşa meseleyle akılcı ve barışçıl bir yöntemle uğraşmıştır. Ancak verdiği uğraşının sonuçlarını görememiştir. Gazi Paşa'nın vefatından bir müddet sonra 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay, Türkiye'ye katılmıştır.¹³

Anavatana katılan Hatay'ın vilayet idaresi, sınırları ve taşra teşkilatı Ankara Hükümeti tarafından yeniden tanzim edilmiştir. Hatay'ın sosyal, ekonomik ve altyapı sorunları dönemin imkânları çerçevesinde yeniden ele alınmıştır. Özellikle tarım ve ticaret alanlarında il sathında verimliliği ve üretimi artırmak adına bir dizi desteklemeye ve bazı idari düzenlemeye gidilmiştir. Tek Partili siyasal hayatın sürdüğü bu yıllarda CHP yönetimi Hatay'ın sahip olduğu zengin tarihselliğinin, doğal güzelliklerinin, folklorik zenginliğinin ve çok çeşitli mekânsal

¹³ **Son Posta**, 29 Haziran 1939.; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 538.; Bkz. Nergis Savcı, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı**, İ.Ü. AİİTE, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

özelliklerine bağlı olarak vilayetin ekonomik gelişimine katkı sağlayacağı düşüncesiyle turizm ve tanıtma konularına ilgi göstermişlerdir.¹⁴ Anadolu'da turizmin gelişmesi yolunda Osmanlı döneminde inşa edilen demiryolları ülke sathında mal ve insan dolaşımına büyük bir katkı sağlamıştır. Devletin geniş sınırlarına bağlı olarak ücra taşra merkezlerine ulaşmak ve orada güvenliği tesis etmek bir diğer ana gaye olmuştur. Bu çerçevede inşa edilen önemli bir demiryolu güzergâhı ise devletin güney bölgesindeki bir hat olan Konya-Adana-Toprakkale-Nusaybin-Bağdat'tır. Bu demiryolu hattı Lozan Antlaşması (1923) sonrası ortaya çıkan yeni sınırlara bağlı olarak parçalandı. Ancak Türkiye tarafında kalan kısmın tamamı 1928 yılında millileştirildi. Hatay'ın anavatana katıldığı 1939 tarihli antlaşma gereği Meydan-ı Ekbez-Halep-Çobanbey ve Payas-İskenderun hattının kullanımı Ankara Hükümetine yani Devlet Demir Yollarına devredilmiştir.¹⁵ Hatay bölgesinde demir yolların bütünüyle DDY tarafında kontrolü sağlanınca hat ve istasyonlara yeni alt yapısına ve de üst yapılarına yatırımlar yapılmıştır. Hatay'ın coğrafi konumundan dolayı yakın dönem tarih boyunca karayolu ve demiryolu önemli ulaşım unsurları olmuştur. Bunun yanı sıra tarihin eski dönemlerinden beri önemli bir ticaret limanı olan İskenderun Limanı'nın varlığı, her zaman Hatay'ın iç ve dış turizmüne insan ve mal taşımacılığına belirli katkılar sağlamıştır.

Anadolu'nun güney ucunda Ortadoğu'ya açılan bir kapı olan Hatay'ın tarih boyunca birçok dine, devlete, seyyaha, kervana ve orduya şahitlik etmesi zengin bir tarihsel birikimi ortaya çıkarmıştır. Bu birikim eserlerinden bazılarını zikretmek diğer bir ifadeyle Hatay'ın sahip olduğu kültürel ve folklorik zenginliğin ne boyutlarda olduğunun göstergesi olacaktır. St. Pierre Kilisesi, Hatay Arkeoloji Müzesi, Açıana

¹⁴ Cevat Tosun ve Yasin Bilim, "Şehirlerin Turistik Açısından Pazarlanması: Hatay Örneği", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 15, S 2, 2004, ss. 125-138.

¹⁵ Erol Evcin, a.g.m., ss. 23-82.; Sercan Özgencil Yıldırım, "Anadolu ve Bağdat - C.F.O.A. ve Bağdat-Halep-Nusaybin-B.A.N.P. Demiryolu Şirketleri Yolcu Binaları Tip Projeler", **Beykent U. Journal Of Science And Engineering**, Vol: 5/1-2, 2012, ss. 69-93.

Hitit Saray Harabeleri, Kinet Höyüğü, Antakya Lahiti, İssos Harabeleri, Nekropoller, Ceylanlı Tarihi Yerleşimi, İma Antik Kenti, Kızlar Sarayı, Tainat Antik Yerleşkessi, Dor Mabedi, Su Kanalları, Kastallar, Surlar, Payas Kalesi, Mancınık Kalesi, Sarieski Mağrası, Cin Kulesi, Demirkapı, Antakya Kalesi, Koz Kalesi, Demir Köprü, Darbısak Kalesi, Bakras Kalesi, Yavuz Sultan Selim Kervansarayı, Payas Sokullu Külliyesi, Ulu Camii, Habib-i Neccar Camii ve Türbesi, Kanunui Sultan Süleyman Camii, Barleam Manastırı, Ortodoks Kilisesi, St. Simon Manastırı, Şeyh Ahmet Kuseyri Camii ve Türbesi gibi yapıların yanı sıra Atik, Soğukoluk, Batayazın Yaylaları, Yeni Şehir Gölü, Akdeniz kıyısında çok güzel koy ve çıkıntılar ile zengin orman ve bitki örtüsü ile Asi Nehri'nin etrafında bulunan doğal güzellikler Hatay'ın sahip olduklarının sadece bir kısmıdır.¹⁶

Hatay'ın sahip olduğu zengin doğal güzellikleri, kültürel motifleri ve mimari eserleri Cumhuriyet dönemi yöneticilerini bu bölgede turizm sektörünü canlandırmaya dönük çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda önemli bir çalışma olarak Tek Partili yılların meşhur bir mebusu, bürokratu, aydını ve dönemin Seyhan Bölgesi Parti Müfettişi olan Hasan Reşit Tankut'un Hatay'ın turizmi ile ilgili anavatana katıldığı yılın ertesi senesinde ziyareti ve incelemeleri çerçevesinde kaleme aldığı 1940 tarihli rapordur.¹⁷ Bu çalışmanın geri kalan kısmında Tankut'un bahsi geçen raporunda Hatay turizm hakkında önerileri ve anlattıkları hakkında tarihsel çerçevede bir değerlendirme yapılacaktır.

CHP'nin Seyhan bölgesi parti müfettişi ve ayrıca bu dönemde Kahramanmaraş mebusu olarak da görev yapan Tankut, CHP Genel Sekreterliğinin görevlendirmesiyle Mayıs-Temmuz 1940 tarihleri arasında özelde Hatay ama genelde Çukurova bölgesinin turizm potansiyeli ve de bu sektör ile alakalı burada mümkün olabilecek yatırımlar

¹⁶ Cevat Tosun ve Yasin Bilim, a.g.m., ss. 125-138.; Bkz. **Hatay İçin Değer**, Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

¹⁷ CCA., 490.01.1128.120.2.7.

hakkında bir rapor hazırlayarak 31 Ağustos 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliği makamına sunmuştur.¹⁸ Tankut'un kaleme aldığı Hatay turizmi konulu raporu önemli bir zaman aralığına denk gelmektedir. Çünkü bu yıllarda yeni rejimin ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişimini sağlamak amacıyla her alanda gayret gösterdiği bir zamandır. Hatay'ın yeni anavatana katılmasından kaynaklı olarak sosyo-ekonomik sorunlarını gidermek bir diğer dönemin siyasi reel sebebidir. Son olarak raporun II. Dünya Savaşı'nın hemen başlarında ülkenin sıkıyönetim ortamında hazırlanması ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü savaş koşullarında turizme dair yatırımlardan veya yapılabileceklerden bahsedebilmek dönemin savaş realitesinin dışında bir gelişme olarak durmaktadır. Ayrıca raporun hazırlanması ve sonuç olarak önerdiklerinin savaş koşullarında uygulanabilirliğinin zayıf kalmasından dolayı bir diğer tartışmalı durum olarak belirmektedir.

Tankut, memleketin kalkınması, işsizlikle mücadele konusunda yeni iş sahalarının açılması konusunda öteden beri turizmin devlet tarafından desteklenmesi gerektiği fikrinde olduğunu beyan ederek raporuna başlar. Turizm konusu ile alakalı olarak Ankara'da 1940 yılı içerisinde dönemin Başvekâlet Müsteşarı Vehbi Demirel başkanlığında hazırlanmakta olunan *Turizm Kanunu Layihası* hakkında kendisiyle görüşmüştür. Bu görüşmede parti adına müfettişi olduğu Seyhan bölgesi için ne tür faydalarının olacağı üzerine fikir alışverişinde bulunduğunu zikreder. Ancak bu kanun layihasının TBMM'den geçmesinin savaş koşullarından dolayı çok geç olacağı zannına kapılarak kendi mantıkasını teftiş etmek suretiyle bir rapor hazırlamayı parti adına daha makbul görmüştür.¹⁹ CHP yönetiminin anavatana yeni katılmış olan Hatay ve halkı için alacağı her türlü ekonomik ve de sosyal tedbirin önemli olduğunu vurgulayan Tankut, söz konusu tedbirler arasında turizmin de olmasını ehemmiyetli bir seçenek olarak görmüştür. Ona göre Hatay'ın tarımsal üretimdeki verimliliğinden kaynaklı

¹⁸ CCA., 490.01.1128.120.2.7.

¹⁹ CCA., 490.01.1128.120.2.12.

mamullerinin iç ve dış pazarlara satışının yapılması için hem kara yollarının, demir yolu ağlarının olması hem de İskenderun Limanı'nın varlığının burada turizmin gelişmesine müsait imkânlar yaratacağını düşünmüştür. Çünkü yerli ve yabancı tüccar ve seyyahların yurt içinden ve dışından Hatay'a zirai ürünlerin ticareti maksadıyla ziyaret etmesinden mütevellit turizmin zamanla önemli bir iktisadi sektör olacağı kanısındadır.²⁰

Cumhuriyetin erken yıllarından başlayarak Anadolu'da bulunan doğal zenginliklerin turizmin bir parçası kılınması düşüncesi gün geçtikçe önem kazanmaya başlamıştır.²¹ Tankut da doğal zenginliklerin turizm için mühim bir unsur olduğu kanaatindedir. Bu maksatla Hatay'ın sahip olduğu doğal zenginlikleri şu ifadeler ile tasvir etmiştir: *“Bu dar ve küçük toprak parçası üzerinde dağ, deniz, göl ve çölün o kadar yakından bir kucaklaşması var ki seyyah bir ayağı tropik iklimde iken ikincisini çamlı ve pınarlı yayla âlemine atabilir. Bunun içindir ki bu mıntıkada her sene kışı geçirmek için şehirlere ve yazı geçirmek üzere yaylalara yüzlerce hatta bazen binlerce aile gelirdi.”* Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Hatay ve çevresi iklim ve doğal güzellikleri ile insanları kendine çekmektedir. Önemli olan buraya turizm ile alakalı iktisadi yatırımlar yapmak suretiyle halkın refah seviyesini yükseltmek ve de işsizliği azaltmaktır.²²

Geçmiş yıllarda yani Osmanlı döneminde Hatay'ın turizm potansiyeli hakkında da bazı bilgiler veren Tankut'a göre; *“Evvvelce burada şimali Suriye halkı kızgın yazın ıstıraplarını dinlendirirdi. Şimdi de bütün oralar Hatay yaylalarının bir nefes çam kokusu, bir yudum soğuk suyu ve bir saat serin uykusu için can atıyorlar. Bugün yabancı ve ecnebi olan bu insanlar evvelce buraya iki türlü turist olarak gelirlerdi.*

- a) Hasta, yorgun ve yaylacı
- b) Günübürlük seyyah

²⁰ CCA., 490.01.1128.120.2.12.

²¹ Burak İnan, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi**, D.E.Ü. SBE, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İzmir, 2009, s. 37-50.

²² CCA., 490.01.1128.120.2.12.; CCA., 490.01.1128.120.2.13.

Günübirlik gelenler Cumartesi öğleden sonra Halep'ten kalkar iki saatte yaylayı boylardı. Pazarı orada geçirir ve pazartesi sabahı yanında bir sepet meyvesi, sebzesi ve balığı olarak Halep'e geri dönerdi. Şimdi bu ecnebilerin yerini yavaş yavaş vatandaşlar işgal ediyor. Geçen yaz Mersin, Adana, Tarsus, Maraş, Gaziantep'ten çok turist ve yaylacı geldi. Yurdun her tarafından gelen tek ve toplu seyyahlar bunlar dâhil değildir.”²³ Sarf ettiği bu cümlelerinden görüleceği üzere Hatay'da geçmiş yıllarda özellikle Suriye tarafından mühim bir oranda ziyaretçisi bulunmaktaydı. Bu ziyaretçileri şifa amacıyla kaplıcaları ve denizi tercih edenler, sıcaklıklardan serinlemek amacıyla Hatay'ın yaylalarına gelenler ve günübirlik bazı ticari alışverişleri için gelenler şeklinde tasnif etmiştir. Yalnız Suriye'den değil Hatay'ın yakın etrafındaki illerden de mühim bir oranda yerli seyyahın ziyaretinin olduğunu bildirmektedir.

Tankut'a göre Hatay'ın geçmiş yıllarındaki canlı turistik gelişmelerin, anavatana katılmasından sonra değiştiğini ve hatta yer yer rakamların gösterdiğine göre gerilediğini beyan etmiştir. Ona göre böylesi bir tablonun ortaya çıkmasındaki temel sebep Hatay turizminin iç seyyahlarla sınırlanmasından dolayıdır. Hatay turizmini gelecek yıllarda tekrar canlandırmak amacıyla öncelikli yapılması gerekenleri şu şekilde belirlemiştir.

“Hatay'a mahsus olmak üzere bir dış turizm himayesi kabul edilmelidir. Bu himaye ile;

- A. Seyyah ve döviz celp edilmiş, mahsuller satılmış ve Türk rejimi reklam edilmiş olur.*
- B. Seyyah celbedebilmek seyahati kolaylaştırmağa bağlıdır. Seyahat ne kadar pahalıya mal olursa olsun seyyahı en ziyade pasaportta vereceği harç ile ikamet kayıtları sıkır. Bunun içindir ki pasaport kanunumuzun 44. Maddesinde vize harcından (...) Hatay'ın bu istisnadan ve muafiyetlerden istifade edebilmesi için Vekiller heyetince turistik mıntıka olarak kabul ve ilan edilmesi kâfidir, sanırım.*

²³ CCA., 490.01.1128.120.2.13.

- C. *Mahalli bir Turing kulüp bu seyyahların mecburen ziyaret etmesi lazım gelen yaylayı Kür yerlerini, maden sularını, kaplıcaı, müze ve panayıır yerini tespit eder. Mahalli idare bu yerleri bu maksada hizmet eder hale getirmeye çalışır.*
- D. *Seyyah işlerini idare, turistik muamelesi yapmak, lisans vermek, şanj²⁴ işini düzenlemek salahiyetleriyle Hatay'da bir Turing kulüp açılacaktır. Bu kulüp mücavir memleketlerin bu nevi teşkilatları ile irtibata tesis etmek, yerli ve yabancı seyyah celbetmek işleri meşgul olur.*
- E. *Kulübün umumi heyeti Hatay, Seyhan, İçel valileri ile emniyet müdürleri, mntıka ticaret müdürleri, banka müdürleri, Münakalat (Ulaştırma) Vekâleti'nin mntıkadaki mümessilleri, jandarma kumandanı, parti ve halkevi reisinden ve 15 tüccardan terekküüp eder.*²⁵

Türkiye'nin iç turizmi için Hatay'ın bir cazibe ve destinasyon merkezi olması konusunda da bir takım önerileri olan Tankut'un ana gayesi İçel, Seyhan ve Hatay güzergahının ve denizle buluşan buradaki doğal zenginliklerin iç turizme de açılmasıdır. Ona göre bu bölgede iç turizmi canlandırmak amacıyla devletin öncelik alacağı bazı tedbir ve ödevlerinin olduğunu beyan ederek şunları dile getirir;

- A. *Hatay'da şimdi devlet elinde bulunan birkaç binada Münakalat Vekâleti eli ile otel ve gazino açmak veyahut mevcutlarından birkaçını himaye almak.*
- B. *İzmir fuarında olduğu gibi Hatay'da da tek ve toplu seyyahlar azami ve şamil bir tenzilât kabul etmek.*
- C. *Bu mntıkanın seyyahlara tahsis edilecek yerinde oyun ve eğlence imkânlarının hazırlanmasında azami müsamaha derpiş etmek.*²⁶

Tankut, Hatay ve çevresinde iç ve dış turizmin gelişmesi adına yapılacak bu düzenlemelerin ilk etapta bölgenin iktisadi gelişimine doğrudan ve dolaylı olarak bazı sektörlere de katkılarının olacağı kanaatinindedir. Bilakis döviz ve para hareketliliğinin olması bu çevrede diğer

²⁴ Şanj (Arapça): Para bozmak. Türkçe-Arapça sözlük için bkz. <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%C5%9Fanj/> , (Erişim tarihi: 26.02.2018)

²⁵ CCA., 490.01.1128.120.2.14.; CCA., 490.01.1128.120.2.15.

²⁶ CCA., 490.01.1128.120.2.15.

işkollarında ticari gelişmelerini canlı tutacağını düşünmüştür. Başvekâletin uygun mütalaa buyurması halinde bu raporun Hatay, Seyhan ve İçel havalisinin iktisadi gelişimi için büyük bir öneme haiz olduğu kanaatindedir.²⁷ Tankut'un raporu ilgili bir değerlendirme yapması gayesiyle bir nüshası CHP Genel Sekreterliği tarafından dönemin Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'e iletilir.²⁸ Gönderilen raporun üst yazısında ülkenin içinde bulunduğu "... *bugünkü harp durumuna rağmen* ..." ifadesiyle raporun muhtemel önerileri hakkında bir değerlendirme yapılması talep edilmiştir. Zaten dönemin harp koşullarına bağlı olarak Türkiye'nin sıkıyönetim ilan etmiş olmasına binaen Tankut'un raporunda geçen önerilerin merkezi devletçe desteklenmesinin pek mümkün olmadığını kanaat getirilmiştir.²⁹

Tankut'un raporunu değerlendiren Sarper'e göre Hatay'ın iç ve dış turizmine dönük yapılacak düzenleme ve teşviklerin bazı idari ve siyasi mahzurları da bulunmaktadır. Bu kanısını II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü hal ve Suriye rejiminin içerisinde bulunduğu tahdit (sınırlama) yani manda yönetiminin geleceğinin kuşkulu olması ve de döviz konusunda girdiği dar boğazdan ötürü dış turizmin bu şartlar altında şimdilik canlandırılmasının pek mümkün olmadığı yönündedir.

İç turizme dönük yapılan önerilerde ise daha çok Hatay ahalsinin müsaadesi nispetinde birtakım düzenlemelerin yapılabileceğini vurgular. Sarper, Tankut'un raporunda vurguladığı Hatay havalisinde ulaşım hizmetleri ile ilgili yapılabilecek yatırımlar ve tarife uygulamaları hakkında Münakalat Vekâlet'ine bir bilgilendirme yazısının yazıldığını ifade ederek değerlendirmesini CHP Genel Sekreterliğine iletir.³⁰

²⁷ CCA., 490.01.1128.120.2.16.

²⁸ CCA., 490.01.1128.120.2.9.

²⁹ CCA., 490.01.1128.120.2.10.

³⁰ CCA., 490.01.1128.120.2.8.

SONUÇ

Lozan Antlaşması ile uluslararası alanda resmîyeti meşrulaşan Ankara Hükümeti, bir rejim biçimi olarak Cumhuriyet'i ilan ederek yeni bir siyasi ve toplumsal değişim sürecine girmiştir. Ancak Lozan Antlaşması'nda Osmanlı'dan kalan her sorunu çözüme kavuşturulamamıştır. Çözumsuz kalan meselelerden birisi ise Hatay'ın statüsü konusu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa vefatına değin Hatay meselesinin Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda çözüm bulması için çalışmıştır. Ancak meselenin Türkiye'nin lehine nihai olarak sonuçlanması 1939 yılında gerçekleşmiştir. Anavatana katılan Hatay geçen süre içerisinde birçok sosyal, ekonomik ve idari başlıklarda sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Tek Partili yılların CHP kadroları bu sorunları aşamalı olarak çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Örneğin Hatay'a vilayet statüsünü vermek, sınırlarını düzenlemek ve taşra idari düzenini yeniden tanzim etmek bu süre zarfında yapılan bazı idari uğraşlar olmuştur.

Tek Partili yıllarda Hatay'ın ekonomik gelişimi ile ilişkili yapılan çalışmalar da söz konusu olmuştur. Bu çalışmalardan birisi ise turizm sektörünü burada canlandırmaktır. Hatay'ın sahip olduğu coğrafi konum, liman, doğal güzellikleri ve zengin kültürel mirasının iç ve dış turizme tanıtımlar ve bir dizi yatırımlar çerçevesinde açılması istenilmiştir. Hatay'da turizmin canlandırılması döviz girdisi yanı sıra yeni iş sahalarının açılmasına da olanak sağlayacağı düşünüldüğünden değer verilmesi gereken bir sektör olarak Hasan Reşit Tankut tarafından rapor edilmiştir.

Bu düşünceler doğrultusunda Tek Partili yılların önemli bir aydın ve bürokrat tipi olan ve CHP Seyhan bölgesi parti müfettişi olan Hasan Reşit Tankut yerinde incelemeler yapması amacıyla Mayıs 1940 tarihinde Hatay'a uğramıştır. Hatay'ın idari, ekonomik, kültürel, ulaşım, doğal ve tarihsel yönlerine dair detaylı bir inceleme yapmıştır. Tankut hazırladığı raporu Ağustos 1940 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine sunmuştur. Raporun içeriğinde öne çıkan öneriler Hatay'ın

iç ve dış turizme açılması üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede merkezi devletin ayrıcalıklı bir bakışla Hatay'a bir iktisadi ve kalkınma statüsü vermesi gerektiği düşüncesindedir. Özellikle pasaport ve harçları konusunda Hatay'ın konumundan dolayı bazı toleransların sağlanmasını önermiştir. Yerel idari birimlerce bir turizm umumiye heyetinin teşkil edilmesini, eğlence yerlerinin ve tarihi mekânlarının restore edilmesini, doğal güzelliklerin seyyahlar tarafında rahatlıkla ziyaret edebilmeleri için demiryolu ve karayollarının durumlarının Münakalat Vekâletince iyileştirilmesini teklif etmiştir. Ayrıca günün koşullarına göre raporun ifade tarzı ve önerileri Tek Partili yılların anlayışına yakın olmakla beraber daha ileri ve iddialı tarafları da söz konusudur. Nihai olarak dönemin tarihsel idari, kültürel ve sosyo-ekonomik izlerini barındıran Tankut'un raporunda beyan ettiği önerileri II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı olağanüstü siyasi ve ekonomik durumlara takılmış ve pek bir uygulama şansı yakalayamamıştır.

KAYNAKÇA

CCA., 030.01.104.651.4.

CCA., 030.01.104.651.4.16.

CCA., 490.01.1128.120.2.10.

CCA., 490.01.1128.120.2.13.

CCA., 490.01.1128.120.2.14.

CCA., 490.01.1128.120.2.15.

CCA., 490.01.1128.120.2.16.

CCA., 490.01.1128.120.2.7.

CCA., 490.01.1128.120.2.8.

CCA., 490.01.1128.120.2.9.

“Atatürk ve Hatay”, **Hukuk Gündemi**, Atatürk Özel Sayısı, 2013, ss. 108-113.

Akçura, Gökhan, “İstanbul'da İlk Seyahat Acenteleri”. **İstanbul**, S 6, 1993, ss. 58-65.

- Akçura, Gökhan, **Türkiye Turizminde 150. Yıl**, Oti Yayınları, İstanbul, 2012.
- Arslan, Recep, “Türkiye’nin Turizm Politikası 1923-1960”, **Turkish Studies**, C 12, S 19, 2017, ss. 1-16.
- Çetin, Emrah, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Otel ve Misafirhanelere Dair Düzenlemeler”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 29, S 1, Bahar 2018, ss. 63-76.
- Denizer, Dünder, **Yiyecek-İçecek Hizmetleri**, A.Ü. AÖF Yayınları, Eskişehir, 2002.
- Emekli, Gözde, “Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm”, **Ege Coğrafya Dergisi**, S 15, 2006, ss. 51-59.
- Evcin, Erol, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Turizm Ve Tanıtma Faaliyetleri”, **A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S 55, Güz 2014, ss. 23-82.
- Fatih Aydoğan, “Bir Şehir Nostaljisi: Sonsuz Aşkım Hatay”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C 3, S 7, Bahar 2014, ss. 176-187.
- Hatay İçin Değer**, Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- İnan, Burak, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi**, D.E.Ü. SBE, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İzmir, 2009.
- İskit, S. Rifat, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Tan Basımevi, İstanbul, 1943.
- Kılıç, Sabiha, Semra Demir, “Turizm Pazarlamasında Yerli Turistlerin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Sinop İli Örneği”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, Haziran 2017, ss. 71-98.
- Özdemir, Mehmet, “Türkiye’de Turizmin Başlaması: Osmanlı’da Sanayileşme Çabaları: Sergi-İ Umum-İ Osmanî (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 22, S 1, Bahar 2011, ss. 87-90.
- Savcı, Nergis, **Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı**, İ.Ü. AİİTE, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Sezgin, O. Mesut, **Genel Turizm Turistik Kavramlar-Ekonomi-Pazarlama-Turizm Mevzuatı**, Tutubay Yayınları, Ankara, 1995.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Toprak, Zafer, "Seyyah'tan 'Turist'e, Sınâat'tan Endüstri'ye: "Ecâ nib Sınâatı, Ya Da Turizm Endüstrisi", **İstanbul**, Tarih Vakfı Yayını, S 6, Temmuz 1993, ss. 66-69.

Tosun, Cevat, Yasin Bilim, "Şehirlerin Turistik Açından Pazarlanması: Hatay Örneği", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C 15, S 2, 2004, ss. 125-138.

Tören, Emrullah, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Araştırması", **III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi**, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası, Aydın, ss. 368-383.

Türkiye Yıllığı: 1973, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, Koordinasyon ve Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1973.

Ulutaş, Ejder, "Taşradan İnsan Manzaraları", **Sosyoloji Divanı**, S 7, Ocak-Haziran 2016, ss. 279-310.

Usta, Öcal, **Genel Turizm**. Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001.

Yıldırım, Sercan Ö., "Anadolu ve Bağdat-C.F.O.A. ve Bağdat-Halep-Nusaybin-B.A.N.P. Demiryolu Şirketleri Yolcu Binaları Tip Projeler", **Beykent U. Journal Of Science And Engineering**, Vol. 5/1-2, 2012, ss. 69-93.

Son Posta

Arapça Sözlük: <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%C5%9Fanj/> (Erişim tarihi: 26.02.2018).

TDK:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c5b2a3a5a9a10.31310395 (Erişim tarihi: 06.02.2019).

Turing Kurumu: <http://www.turing.org.tr/tarihce/>, (Erişim tarihi: 08.02.2019).

EKLER

38621 10 Mayıs 1940
Lki.
Adana:6/5/1940

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Seyhan BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI:..... C.H.P.Genel sekreterliği
Yüce katına

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA

Ütedenberi Turizmin memleket için faydalı olduğu kanaatındayım.

Son defa Ankarada Başvekâlet müstesarı sayın Vehbi Demirel'i ziyaret ettiğim zaman hazırlanmış bir Turizm kanununun lâyihasından haberdar olmuş ve mintakam için bu kandan ne şekilde faydalanabileceğimizi araştırmıştım. Fakat çok maddeli olan bu lâyihanın bu içtima devresinde-- çıkamayacağını düşünerek mintakam için daha pratik ve bu seneden tatbikine geçilebilir bir tetbir tasarladım.

Parti ve Hükümetin bilhassa Hatay Halkını memnun etmek maksadile aldığı ve alacağı tetbirler arasında bu, Turizm tetbirinin üstün bir kıymeti vardır. Çünkü Hatay; Mahsulünü hemen bitişigindeki çok nüfuslu pazarlara sürerek ve yakın muhitinden iç pazarına müşteri ve seyyah çekmek esasına dayanır bir istihsal ve ticaret düzeni kurmuş bulunuyordu.

Şimdi yine, seçgin ve mükemmel hale gelmiş meyvelerini Halep, hasretle beklér ve muhitdeki sıcak memleketlerin halkı, her türlü konförü toplamış yaylalarına can atar Eşi ve çeşidi az bulunan Balıkları Beyrit'a kadar Suriyenin başlıca ve zengin bir gıda maddesidir.

Bu dar ve küçük toprak parçası üzerinde dağ, Deniz, Göl ve çölün o kadar yakından bir kucaklaşması varki seyyah, bir ayağı tropik iklimde iken, ikincisi ıçamlı ve punarlı yayla alemine atabilir.

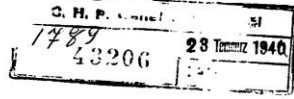
H.O. T. C.
BAŞVEKÂLET
MATHBAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı: 22

Ankara: 20.7.1940

SEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Dr. A. F. Tuzer
C.H.P. Genel Sekreteri
Erzurum Sayılavı

Ş E H İ R

1.6.1940 Tarih ve 6/24542 sayılarına cevaptır:

Tezkerelerine bağlı olarak alınan Seyhan Bölgesi Parti Müfettişi Bay Hasan Reşit Tankut'un Hatay turizmi hakkındaki raporu ehemmiyetle tetkik olundu.

Hatay'da dış turizmi teşvik bakımından lüzumlu tedbirlerin bugünkü harp durumu dolayısıyla tevhit edebileceği idarî ve siyasi mahzurlar mevcuttur. Netekim normal zamanlarda tatbiki kabul olan tedbirlerin bugün tatbiklerine imkân olmadığına, işbu raporda da temas edilmektedir. Filhakika ecnebilere Türkiyede ikametleri hakkındaki 3529 sayılı kanunda derpiş edilen ikamet kolaylıklarının İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Hatay için tatbiki normal zamanlarda mümkün ise de, şimdiki ahval dolayısıyla mevzuubahs kanuna yeni ve tahdidî hükümlerin ilâve edildiği şu günlerde buna imkân bulunamayacağı tahmin olunmaktadır.

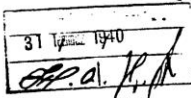
Diğer taraftan ecnebilere gösterilecek kolaylıklar ancak tabii hallerde müessir bir propaganda vasıtası olabilecektir. Suriye bugün büyük döviz müşkilatı içindedir ve orada şiddetli bir tahdit rejimi caridir. Seyahat serbestisi de hemen hemen kaldırılmıştır. Bu şerait altında ne pasaport, ne de ikamet kolaylıklarının bir fayda temin edememesi tabiidir.

İç turizme gelince, bu hususta icap eden tedbirlerin ahvalin müsaadesi nisbetinde alınabilmesi çok faydalı olacaktır. Hatay'da emlakî milliyeye intikal etmiş binalarda Mınakalât Vekâletince otel ve gazino açılmasına ve İzmir Fuarı münasebetile yapıldığı gibi şimendifer tarifelerinde külliyetli tenzilat icrasına müteallik olan iki teklif hakkındaki noktaî nazarımız adı geçen Vekâlete arz edilmiştir.

Alınacak neticeden zatiâllilerinin de haberdar edileceğini arzeyler, derin saygılarımı tekrarlarım.

Matbuat Umum Müdürü

Selim E. Sarper
(Selim E. Sarper)

F.

6

MANDA İDARESİNİN HATAY'DA ÜRETTİĞİ BELGELER VE FRANSIZ MANDA ARŞİVİNİN HATAY İÇİN ÖNEMİ

Yaşar DEMİR* - İshak KESKİN**

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonrasında Fransızlar, Hatay'da Yüksek Komiserlik adını verdikleri manda yönetimi oluşturmuştur. Yüksek Komiserlik, alt büroları vasıtasıyla bölgeye dair önemli kayıtlar üretmiştir. Manda idaresi süresince devam etmiş olan bu durum, kamu kayıtlarının tamamının, ticari kayıtların da büyük ölçüde Fransız kurumlarının elinde birikmesine yol açmıştır. Manda idaresi tarafından üretilen bu kayıtlar, Fransa'nın bölgeden ayrılmalarıyla birlikte -tapu ve nüfus kayıtları hariç- Fransa'ya taşınmıştır. Söz konusu arşiv fonu Hatay'ın bir dönemi için çok önemli arşiv kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bu fon, Hatay tarihi, sosyo-kültürel yapısı, ticari hayatı, toplumsal yapısı, manda dönemi idari yapısı gibi pek çok alanda ana kaynakları ihtiva etmektedir. Bu bildirinin amacı: Manda İdaresi altındaki Hatay'da Fransız yetkililer tarafından üretilmiş ve daha sonra Fransa'ya taşınmış olan arşiv fonunun Hatay ve Türkiye için tarihsel önemine dikkat çekmektir. Betimleme yöntemiyle hazırlanan çalışma sırasında içerik analizi ve görüşme tekniklerinden yararlanılmış; verilerin analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Manda idaresi, Nantes Diplomatik Arşivi, Manda Arşivi.

* Dr., Institut Privé Buhara de France, e-posta: dr.yasardemir@gmail.com.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, e-posta: ishakkeskin@gmail.com.

**DOCUMENTS OF THE MANDATE ADMINISTRATION
CREATED IN HATAY AND THE IMPORTANCE OF THE
FRENCH MANDATE'S ARCHIVES FOR HATAY**

ABSTRACT

In the aftermath of the First World War, the French established a mandate called High Commissioner in Hatay. The High Commissioner has produced important archives about the region through his sub-offices. This situation, which has been maintained during the administration of the Mandate, has led to a significant accumulation of public and commercial archives in the hands of French institutions. These registrations, produced by the administration of the mandate, were transferred to France, with the exception of the population records. The archives contain very important documents for Hatay. This base of archives contains the main sources in many areas, such as Hatay's history, socio-cultural structure, commercial life, social structure and administrative structure. The purpose of those documents, produced by the French authorities under the administration of the mandate in Hatay and then transferred to France, is to draw attention to their historical importance for Hatay and Turkey. Content analysis and interview techniques were used during the study. In the data analysis, a descriptive analysis technique was used.

Keywords: Hatay, Administration of Mandate, Archives Diplomatics of Nantes, Archives of Mandate.

GİRİŞ

Arşivler genellikle kamusal işlemler sırasında resmî olarak hatta özel hukuk gerçek ve tüzel kişilerince üretilen ve idari yararı nedeniyle muhafaza edilen belgelerin bir araya gelmesiyle oluşan kamu malı hatta idari varlıklardır.¹ İşlemler ve faaliyetler sırasında özel ve kamusal hayatın bütün yönlerinin kayıt altına alınması sebebiyle, arşivlerin ait olduğu toplum ve ülke için önemi büyüktür.² Arşivlere atfedilen bu önem; arşivlerin sahip oldukları yasal ve idari fonksiyon, vatandaşların ve idarenin haklarının ve menfaatlerinin korunması, ait olduğu ülkenin/toplumun tarihsel-kültürel geçmişinin inşa edilmesi gibi çok önemli işlevlerle ilişkilidir. Arşivlerin sahip oldukları bu işlevlerin bir kısmını veya tamamını tarih boyunca dikkate alan pek çok devlet vardır. Mezopotamya,³ Mısır,⁴ İran,⁵ Grek,⁶ Anadolu,⁷

¹ Michael Silagi, "Staatennachfolge und Archive mit besonderer Berücksichtigung der archivbezogenen Regelungen der Wiener Konvention vom 8. April 1983 über Staatennachfolge in Vermögen, Archive und Schulden von Staaten", **Archivalische Zeitschrift**, 85 (2003), s. 13.

² Bruno Delmas, **Arşivler**, trc. Nihal Somer, Ankara, 1991.

³ İshak Keskin, **Mezopotamya'da Arşivler ve Arşivcilik. Mezopotamya Ekseninde Eski Önasya'nın Arşivsel Düzenleme Sistemleri**, İstanbul 2007.

⁴ İshak Keskin ve Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Eski Mısır Medeniyetinde Arşivcilik", **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan**, Muharrem Kesik, Cihan Piyadeoğlu, Emine Uyumaz, Aydın Uslu (Yay. Haz.), İstanbul 2013, s. 461-497.

⁵ İshak Keskin ve Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Eski İran Medeniyetinde Arşivler ve Arşiv Uygulamaları", **İsmet Binark Armağanı**, İshak Keskin, Ş. Nihal Somer ve Nizamettin Oğuz (Yay. Haz.), İstanbul 2015, s.225-262.

⁶ İshak Keskin ve Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Hellenistik Dönem Grek Arşivciliği Üzerine Bazı Notlar", **Osmanlı'nın İzinde. Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, Feridun M. Emecen, İshak Keskin ve Ali Ahmetbeyoğlu (Yay. Haz.), C 2, İstanbul 2013, s. 177-204.

⁷ Bülent Yılmaz, "İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu", **Türk Kütüphaneciliği**, 22/3, 2008, s.351-376.

Türk-İslam⁸ ve Avrupa⁹ medeniyetlerinin ve temsilcilerinin oluşturdukları devletler, arşivlerin işlevlerinin farkında olmuşlardır. Bu devletlerin -arşivlerle ilişkili olarak- farkında oldukları temel hususlar ise, yönetim faaliyetlerinin sürekliliğinde, vatandaş hukukunun muhafazasında, siyasî birliklerin inşasında, idari işlemlerde tasarruf sağlanmasında, hizmetlerin planlanmasında, kamu politikalarının belirlenmesinde, uluslararası sorunların çözümünde, egemenliklerin tesisinde ve kamunun bilgilendirilmesinde arşivlerden etkin bir araç olarak faydalanmanın mümkün olduğudur.¹⁰

Arşivlerden yararlanılması konusu ülkelerin genişleyen sınırlarının kontrolü ve yönetimin hızlı ve kolay bir şekilde tesisi için de geçerlidir. Bu yüzden devletler, sadece kendi idari kurumları tarafından üretilen arşivleri değil aynı zamanda sahip oldukları toprak parçasının önceki siyasî temsilcileri tarafından üretilen idari kayıtları/arşivleri, elde edilen toprak parçasına kolaylıkla hükmedebilmek için de kullanmışlardır.¹¹ Yeni elde edilen/bir şekilde idaresinin kontrol altında tutulduğu toprak parçaları üzerinde yeni idarenin kurumları, kayıtlarını -en azından başlangıçta- eski idarenin kayıtlarından destek alarak tutmaya özen göstermişlerdir. Başka siyasî güçlerce elde tutulan toprak parçasının eski sahiplerince yeniden teşekkül ettirilen siyasî irade

⁸ Ernst Posner, “Ortaçağ İslam Dünyasında Arşivler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi**, trc. Ahmet Oğuz İcimsoy, 4, 1998, s. 201-231; İshak Keskin, “Ortaçağ Müslüman Türk Devletlerinde Belge ve Arşiv Yönetimi Hakkında Gözlemler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 50, 2010, s. 27-58.

⁹ Özgür Külcü, “Batıda Aydınlanma Süreci ve Bu Süreçte Belge ve Arşivler I: Aydınlanmanın Başlangıcından Fransız Devrimine”, **Türk Kütüphaneciliği**, 16, 4, 2002, s.421-440; Özgür Külcü, “Batıda Aydınlanma Süreci ve Bu Süreçte Belge ve Arşivler II: Fransız Devrimi ve Arşivciliğe Etkisi”, **Türk Kütüphaneciliği**, 17/1, 2003, s. 421-440; Keskin, İshak, “Bir Disiplin Olma Sürecinde Arşivcilik”, **Arşiv Dünyası**, 11, 2008, s. 3-8.

¹⁰ Delmas, **a.g.e.**; İshak Keskin, “Günümüz Arşivcilik Anlayışıyla Bir Osmanlı Aydını Olarak Hayreddin Bey (Nedim Göçen)’in (1867-1942) Arşivcilik Anlayışının Karşılaştırılması”, **Journal of Turkish Studies –In Memoriam Şinasi Tekin III-**, 32/1, 2008, s. 289-306.

¹¹ İshak Keskin, “Mısır’ın Tahriri Sırasında Memluk Kayıtlarından Yararlanılması ve Bu Kayıtların Akıbeti”, **Hidayet Yavuz Nuhoğlu Armağanı**, İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu ve Sabriye Serap Kurbanoğlu (Haz.), İstanbul 2009, s. 245-265.

için de bu tür kayıtların vazgeçilmez yönetim aracı olduğuna kuşku yoktur. Dolayısıyla yeni siyasî irade, sahip olduğu toprak parçasını yönetebilmek için, bizzat ürettiği kayıtlar kadar kendisinden önce oluşturulmuş idari kayıtlara da muhtaçtır. Bu kayıtlara -yönetim süreçlerinde yüklenen yarar nedeniyle- resmî makamların ilgi duymaları olağan bir durumdur. Bununla birlikte, halef (ardıl) devlet vatandaşlarının da bu kayıtlara romantik-kültürel çerçevede şekillenen mahallî yaklaşımları/menfaatleri nedeniyle ilgi duymaları ayrıca söz konusudur.¹²

Diğer yandan arşivler, siyasî sınır değişmelerinin getirdiği ortak kültürel mirasın paylaşımı sorunu nedeniyle ülkeler arasında problemlere konu olmaktadır. Bu problemlerin en önemlisi, yeni idarenin işlemlerine süreklilik kazandırmak ve vatandaşların hukukunun zarar görmesini engellemek için diğer ülkeden arşiv kayıtlarının antlaşmalar yoluyla alınmasını sağlamaktır. Söz konusu kayıtların alınması sürecinin ise arşiv ve tarih uzmanlarından oluşan bir komisyon tarafından arşiv depolarında gerçekleştirilecek uzun ve titiz çalışmalara muhtaç olduğu ayrıca ifade edilmelidir.¹³ 2000 yılında ileri sürülen bir

¹² Michael Silagi, "Die internationalen Regelungen zum Archivgut der Habsburgermonarchie nach 1918: zum Schicksal von Archiven beim Staatszerfall", **Südostforschungen**, 55 (1996), s. 312.

¹³ **Protokoll über die 13. Tagung der Gemischten Kommission Österreich – Ungarn gemäß Artikel 26 des Abkommens zwischen der Volksrepublik Ungarn und der Republik Österreich über die Zusammenarbeit auf den Gebieten der Kultur und Wissenschaft vom 19. Mai 1976**; Imre Röss, "Die Ungarische Archivdelegation in Wien als eine Institution zur Lösung von grenzüberschreitenden Archivproblemen", *Scrinium*, 36-37 (1987), s. 264-272; Imre Röss, "Der Weg zum Badener Abkommen (Teilung oder Aufbewahrung des Archiverbes der Monarchie)", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (MÖStA), Das Institutionenerbe der Monarchie—das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven*, Sonderband, 4 (1998), s. 15-24; Lorenz Mikoletzky, "Ungarn und Österreich - Das gemeinsame Erbe aus archivalischer Sicht", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (MÖStA), Das Institutionenerbe der Monarchie—das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven*, Sonderband, 4 (1998), s. 25-28; Leopold Auer, "Das österreichisch-ungarische Archivabkommen als Modellfall archivalischer Staatennachfolge", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (MÖStA), Das Institutionenerbe der Monarchie—das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven*, Sonderband, 4 (1998), s. 87-94.

başka bakış açısı ise, yeni bağımsızlığına kavuşan devletin geri (selef devlette) kalan idari kayıtları için günümüzde iki avantajın söz konusu olduğuna vurgu yapmaktadır:¹⁴ 1) Belgelerin kopyalarının alınması 2) İlgili diğer devlet (halef devlet/ler) temsilcilerine arşivlere ücretsiz erişim hakkı tanınması. Bu bakış açısıyla şekillenen günümüzün teknik imkânları ve idarelerin/hükümetlerin şeffaf uygulamaları, halef (ardıl) devlet(ler)in idari süreçlerde bu bakımdan fazla problem yaşamayacağını da bir bakıma garanti eder. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, arşivler uluslararası hukukun üç farklı bakımdan gündemine girmektedir. Bunlar şu şekilde belirtilebilir:¹⁵

1. Arşivlerin ulusal mirasın korunan parçası olması.
2. Savaş nedeniyle mülkiyetin el değiştirmesi.
3. Arşivin üretildiği toprak parçasına hükmeden siyasî varlığın değişmesi.

Hatay (Antakya), I. Dünya Savaşı sonrasında belli bir dönem Fransız manda idaresi altında kalmıştır. Yukarıda belirtilen hususların (bölge için ve bölgede üretilmiş kayıtların/oluşturulmuş arşivlerin) tamamı, -manda idaresi nedeniyle- Hatay için de geçerli olmuştur. Söz konusu savaş sonrasında Fransızlar, Suriye ve Lübnan ile birlikte Hatay'da da vesayet (manda) yönetimi oluşturmuş ve bu vesayet yönetimi için teşekkül ettirilen idari kurumlar vasıtasıyla kayıtlar üretilmiştir. Yine -baskın ve belirleyici güç olması nedeniyle- manda idaresi ticari faaliyetlerini (özellikle ihracat faaliyetlerini) de Fransız şirketleri eliyle yönetmeyi tercih etmiştir.¹⁶ Vesayet idaresi süresince hüküm sürmüş olan bu durum, -yine manda idaresinin belirleyici rolü nedeniyle- kamu kayıtlarının tamamının; -Fransız şirketlerinin ticari faaliyetler üzerindeki rolleri nedeniyle de- ticari kayıtların da büyük kısmının

¹⁴ Michael Silagi, "Staatenachfolge und Archive mit besonderer Berücksichtigung der archivbezogenen Regelungen der Wiener Konvention vom 8. April 1983 über Staatenachfolge in Vermögen, Archive und Schulden von Staaten", **Archivalische Zeitschrift**, 85 (2003), s. 13-14.

¹⁵ Auer, a.g.m., s. 87.

¹⁶ Ömer Osman Umar, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12/1, 2002, s. 303.

Fransız kurumlarının elinde birikmesine yol açmıştır. Bu arşiv, şimdilerde *Archive nationale d'outre mer* adıyla Marsilya'da bulunmaktadır. Ticari kuruluşların ürettikleri kayıtların halef devlete nakli konusunu bir çalışması münasebetiyle değerlendiren Macar tarihçi Imre Ress de, Macar uzman görüşünün özel hukuk tüzel kişileri tarafından üretilen ticari içerikli kayıtların halef devlete verilmesinin uygun olmayacağını ifade etmektedir.¹⁷ Manda bölgesinde kalan ticari etkinliklere ait kayıtlar da, Fransa'nın bölgeyi terk etmeleriyle birlikte Fransız manda yetkilileri ve Fransız şirketler tarafından Fransa'ya taşınmıştır. Diğer yandan tapu ve nüfus kayıtları Fransa'ya taşınan kayıt grubunun dışında tutulmuştur. Bölge idaresinin yeni temsilciler eliyle kolaylıkla devam ettirilebilmesi için, bu kayıtlar manda idaresinin yerine ikame olan yönetimlere terk edilmiştir.

Fransa'ya taşınmış olan manda idaresinin arşiv kayıtları tarihsel boyutuyla Hatay'ın bir dönemine çok farklı yönleriyle ışık tutacak, önemli bir boşluğu dolduracak mahiyettedir. Üstelik bu fonun yerini tutabilecek başka kayıtlar da mevcut değildir. Bu fon, Hatay tarihi, sosyo-kültürel yapısı, ticari hayatı, toplumsal yapısı, manda dönemi idari yapısı gibi pek çok alanda ana kaynakları ihtiva etmektedir. Bu bildirinin amacı da, Manda idaresi altındaki Hatay'da Fransız yetkililer tarafından üretilmiş ve daha sonra Fransa'ya taşınmış olan arşiv fonunun özelde Hatay genelinde ise Türkiye için tarihsel önemine vurgu yapmaktır. Çalışmada içerik analizi ve görüşme yöntemlerinden yararlanılmış; verilerin analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

1. Manda İdaresine Giden Dikenli Yol: I. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı, büyük devletlerin çıkar çatışmalarının meydana getirdiği bir ortamda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının Sırp bir milliyetçi tarafından öldürülmesi sonucunda çıkmıştı. Petrolün bulunmasıyla enerji kaynaklarının hâkimi

¹⁷ Imre Ress, "The Effects of Democratization on Archival Administration and Use in Eastern Middle Europe", *The American Archivist*, 55 (1992), s. 90.

durumunda olan Osmanlı Devleti'nin paylaşılması meselesi savaşın Avrupalı güçlere göre ana esaslarından biri olmuştur. Sonuçta Rusya, İngiltere ve Fransa *İtilaf Devletleri* grubunu oluşturmuş, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Bulgaristan ise *İttifak Devletleri* olarak karşı grupta yer almışlardır. Osmanlı Devleti ise başlangıçta hiçbir safta yer almamıştır. Ancak daha sonra Rusya'nın tehditlerine karşı Almanlar ile ittifak yapan Osmanlı Devleti de ittifak grubuna dâhil olmuş ve böylece savaşa katılmıştır.

Savaş Filistin, Yemen, Kafkasya, Galiciya'da devam etmiş ve sonuçta İttifak Devletleri birçok cephede yenilgiye uğramışlardır. Osmanlı Devleti özellikle Çanakkale ve Irak cephelerinde başarı gösterse de bu üstünlük fazla sürmemiş ve müttefikler Suriye, Filistin ve Irak'ı bağımsızlık vaadiyle saflarına kattıkları Arap milislerle birlikte işgal etmişlerdir. Savaş sürerken Fransa, İngiltere ve Rusya gizli bir anlaşma yaparak Osmanlı'nın tüm Ortadoğu topraklarını aralarında paylaşmayı planladılar. Ancak Bolşevik Devrimi (1917) sonucunda Rus Çarlığı'nın yıkılmasıyla, Rusya bu anlaşmadan çekilmiş hatta anlaşmayı Osmanlı Devleti'ne ihbar etmiştir. Sonuçta İngiltere ve Fransa emellerini gerçekleştirmek için yola Rusya olmaksızın devam etme kararı almışlar ve ilk olarak Osmanlı başkentini ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Bunun için özellikle Çanakkale'ye yönelerek başkente girip devleti kalbinden vurmak isteyen müttefikler, bu amaçlarına ulaşamayınca Suriye taraflarına yönelerek İskenderun üzerinden yapacakları bir çıkarmayla öncelikle Anadolu'ya akabinde de başkente ulaşmayı planlamışlardı. Zamanın İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill, 26 Şubat 1915'de yazdığı notunda,¹⁸ “İskenderun'a yapılacak bir çıkarma öncelikle Fransız ve İngiliz hükümetlerince tartışılmalıdır. Bana göre çıkarmadan önce tüm şartlar görüşülüp karara bağlanmalıdır” sözleriyle bu stratejiyi dile getirmiştir. Lord Grey'in, “Fransızlar'a İskenderun dâhil istedikleri yerleri verelim. Bu Akdeniz'deki operasyonlarımız için gereklidir. Eğer Suriye ve neresi olursa olsun şüphelerini çekersek bize zararlı olur” şeklindeki

¹⁸ J. Wilson, **Lawrence d'Arabie**, Paris 1994, s. 458.

açıklamaları da müttefiklerin niyetlerini ve aralarındaki rekabeti göstermesi bakımından önemlidir.¹⁹ Ancak bu devletler Çanakkale'ye yaptıkları çıkarmada yenilince, güçlerini Ortadoğu'yu doğrudan işgal için birleştirdiler. Fransa ve İngiltere 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot adını verdikleri gizli anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarını nasıl paylaşacaklarını belirlediler.

Osmanlı Devleti'ni tarihten silme amaçlı olarak 1914'de başlatılan süreç, Osmanlı Devleti'nin Filistin, Hicaz, Yemen ve Kanal cephelelerinde kesin yenilgisiyle ve buralardaki hâkimiyetinin sona ermesiyle sonuçlanmıştır. Zira Hicaz Emiri Şerif Hüseyin, Haziran 1916'da İngilizlerin bağımsız bir Arap Devleti vaadine kanarak Osmanlı Devleti'ne isyan etmişti. Bundan iki yıl sonra Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam'ı ele geçirerek kendisini Suriye'nin hâkimi ilan etti.²⁰ Böylece İtilaf Devletlerinin Suriye, Irak ve Filistin topraklarını işgal etmeleri için zemin oluşmuş oldu. Savaş 1918 Mondros Mütarekesi ile sona ermiş görünse de İtilaf Devletleri'nin emelleri sona ermemiştir. Daha sonraki sinsi teşebbüslerin neticesinde ortaya çıkan gelişmeler bunun açık göstergeleri olarak dikkatlerden kaçmamaktadır.

2. Manda İdaresinin Teşekkülü

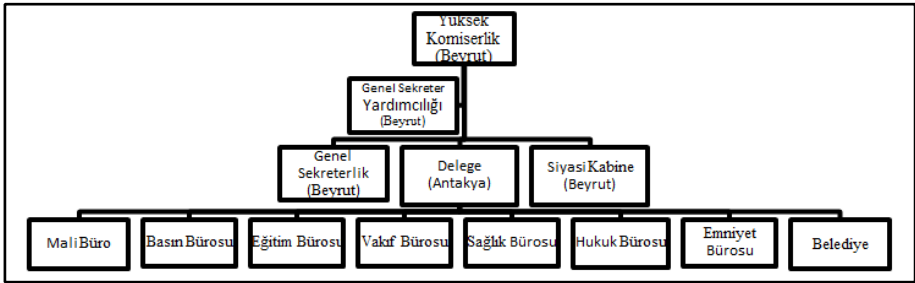
Ortadoğu toprakları, Sykes-Picot Gizli Anlaşması gereğince dört ana grup altında şekillendirilmiş ve buraların yönetimi için de manda idaresi tesis edilmiştir. Daha sonra Fransa, Suriye'ye bağlı olan Cebel-i Lübnan'ı Suriye'den ayırarak bağımsız, müstakil bir devlet olduğunu ilan etmiş ancak kendi mandası altında yönetmeye başlamıştır. Böylece İngiltere Irak'ta ve Filistin'de, Fransa ise Suriye ve Lübnan'da manda yönetimleri kurmuşlardır.²¹ Bunun için, geleceğe yönelik

¹⁹ Wilson, **a.g.e.**, s. 458.

²⁰ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, 2009, s. 139; N. Zeine, **The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, New York 1977.

²¹ Lucien A Bitterlin, **Le Munich de l'Orient ou Quand la France capitulait**, Paris 1999, s. 98-99.

önemli çıkarlarını korumaya matuf olarak kurdukları Cemiyet-i Akvâm'ı (Birleşmiş Milletler, 10 Ocak 1920) kullanmışlardır. Cemiyet-i Akvâm, 25 Nisan 1920'de mağlup Osmanlı Devlet'inden kopan ve A manda grubuna giren Suriye ve Lübnan'ı Fransa'ya, B manda grubuna giren Irak ve Filistin'i de İngiltere'ye emanet etmiştir. Ancak iki devlet arasındaki manda ile yönetilecek yerlerin sınırları hakkında bazı sorunlar yaşanmıştır. Sonunda Fransa ve İngiltere 23 Aralık 1920'de aralarında Fransız-İngiliz Konvansiyonu'nu imzalayarak hâkimiyetleri altındaki sınırları belirlemişlerdir. Böylece Suriye'de manda idaresi kurumsallaşmaya başlamıştır. Söz konusu anlaşmayı İngiltere adına Lord Hardinge, Fransa adına Georges Leagues imzalamışlardır.²²

Şekil 1: Hatay'daki Fransız Manda İdaresinin Beirut Merkezli Yapı İle Hiyerarşik İlişkisi

Cemiyet-i Akvâm'ın kurulmasında önemli bir unsur olan manda teriminin neyi ifade ettiğini belirtmek gerekir. Manda idaresinin kurulmasına zemin hazırlayan Cemiyet-i Akvâm'ın kuruluş metninin 22. maddesi manda terimiyle ilgilidir. Buradaki tarife göre manda şöyle açıklanmıştır: “*Modern dünyanın şartlarına uyarak kendisini yönetme kabiliyetine sahip olmayan halkların bulunduğu topraklarda uygulanır. Söz konusu yerler koloniler ve savaş sonrasında kendilerinin egemen bir devlet kurması için desteklenen alanlardır. Hâlihazırda veya daha önceden bu yerlerde bulunan devletler manda prensiplerini uygularlar. Bu ülkelerin gelişmesine katkı sağlamak medeniyete yapılan kutsal bir görevdir. Mevcut gelişmişlikleri,*

²² **Archive Diplomatique de Nantes**, seri: Beyrouth, fon: Bureau Diplomatique, karton no: 1373.

tecrübeleri ve imkânları göz önünde bulundurulduğunda kendisini idare etme kapasitesini haiz olmayan halkların idare edilmesinde bu ülkelerden sorumluluk almaları beklenir. Bunlara Cemiyet-i Akvâm adına mandater devletler denir."²³ İlgili maddede görüldüğü üzere manda, geçici olarak işgal edilen yerlerdeki halkların belli süreliğine yönetilmesi için oluşturulmuş bir idari sistemdi. Uluslararası hukuk kuralları içerisinde kabul edilmiştir. Cemiyet-i Akvâm, Manda Şartnamesi gereğince A, B, C olmak üzere işgal edilen yerleri 3 ana grup altında toplamıştır. Muhatap devletler Fransa ve İngiltere'dir. Bunlardan C grubu doğrudan kolonilere aittir. A grubu ise Suriye ve Irak'ı ilgilendirmekteydi. Cemiyet-i Akvâm, 1920 San Remo'da toplanıp Suriye'de 15 yıllığına Fransız mandasının kurulmasına, Halep Vilayeti'ne bağlı olan İskenderun Sancağı'nın da Fransa'ya emanet edilmesine karar vermiştir. Buna göre Fransa ticari, kültürel ve askerî alanlarda idare ettiği halkların yararına tasarrufta bulunabilecekti.

23 Aralık 1920 tarihli Fransız-İngiliz Konvansiyonu ile artık kurumsallaşmaya başlayan Fransız idaresi bir takım kararnamelemler ile kontrolü altındaki bölgelerdeki mevcut idari yapıyı değiştirmiştir. Manda yönetimi daha başlangıçta manda şartnamesine aykırı davranmıştır. Lübnan'daki Hristiyan azınlığı devlet şemsiyesi altına almak için General Gouraud'nun önerisiyle Fransa ilk önce 1920'de bağımsız Lübnan Devleti'ni kurmuştur. Akabinde Lazkiye ve Tartus sancaklarından oluşan Lazkiye başkentli Alevi Devleti (l'Etat Alaouite), 22 Ekim 1922 kararnamesiyle de Süveydiye başkentli Dürzî devletleri kurulmuştur. Öncelikle Suriye'de azınlık durumunda bulunan etnik unsurlara devlet statüsü verilmesi manidardır. İki yıl sonra Beyrut merkezli Yüksek Komiserlik'in 5 Aralık 1924 Kararnamesi gereğince de İskenderun Sancağı'ndan oluşan Şam başkentli Halep ve Şam Devletleri kurulabilmiştir.²⁴

²³ İrfan Jabry, **La question du sandjak d'Alexandrette dans le cadre du mandat syrien**. Grenoble, 1941, s. 11.

²⁴ Jabry, **a.g.e.**, s. 18.

Büyük Lübnan Devleti, 1 Eylül 1920'deki kararnamesiyle, temelde Kuzey Lübnan, Cebel-i Lübnan, Güney Lübnan, Beka ve ayrıca iki otonom bölge olan Beyrut ve Trablusşam olmak üzere 4 sancağa ayrılmış ve Yüksek Komiserlik aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır. İlk Komiser Sykes-Picot Gizli Anlaşması'nın mimarlarından olan Georges Picot olmuştur.²⁵ Manda topraklarındaki Fransız hükümetinin temsilcisi konumundaki Yüksek Komiserlik, kendisine bağlı bir hükümet kabinesi ve eğitim hizmetleri üzerinde söz sahibi olan bir sivil kabineden oluşmak suretiyle bölgeyi idare etmiştir.²⁶

Fransa'nın bölge üzerindeki çıkarlarına süreklilik kazandırmak için politikaların belirlenmesi manda idaresinin teşekkülü aşamasında önemli bir rol oynamıştır. Fransa, manda yönetiminin idari alt yapısını oluştursa da işgalden sonraki zamanlarda meydana gelebilecek olumsuz gelişmelerin önünün de alınması gerekmektedir. Fransa'nın Suriye'deki kolonyal politikaların sürekliliğini sağlamak için her an tehdit oluşturacak Türkleri kontrol altına alması gerekiyordu. Ancak Kuzey Suriye ile birlikte Güney Anadolu hattının da işgalini gerçekleştiren Fransa, dağıtılmış Osmanlı ordusu destekli yerel halkın direnişi ve çatışmaları müteakip kurulan Ankara Hükümeti'nin üst üste aldığı zaferler karşısında politikasını değiştirmek zorunda olduğunu anlamıştır. Nihayet Ankara Hükümeti ile Yunanistan arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nden ve zaferinden sonra Franklin Bouillon Ankara'ya gelerek Güney sınırı ile ilgili görüşmeler yapmıştır. Sonuçta Ankara Hükümeti ve Fransa 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'ni imzalamaya muvaffak olmuşlardır. Anlaşmaya göre Fransa, Antakya hariç tüm Güney ve Güneydoğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları boşaltmıştır.²⁷ Buna rağmen Türk direnişi bölgede devam etmiştir. Ancak Lozan Anlaşması'nın 1923'te imzalanmasıyla Fransa, Suriye'de tam anlamıyla mandater devlet olabilmıştır.

²⁵ Jabry, a.g.e., s. 71.

²⁶ **Mandat Syrie-Liban.** (2009). 02 Ağustos 2009 tarihinde www.diplomatique.gouv.fr/archive-patrimoine/nantes adresinden erişildi.

²⁷ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız mücadelesi, Orta Toros geçitleri 1915-1921**, Ankara 2001, s. 122.

3. Manda Arşivi

Fransız manda yönetimi, hâkimi olduğu tüm bölgelerin iktisadi, ekonomik, sosyal ve siyasal hayatını 1920'den itibaren yönetmiştir. Bu yönetim sonucunda büyük ve muhtevası itibarıyla de çok değerli bir arşiv meydana gelmiştir. Archive Diplomatiques de Nantes, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgal ettiği esnada oluşturulan belgelere ev sahipliği yapmaktadır. Bu birime kısa adıyla Manda Arşivi denmektedir. Fransa'nın emperyalist politikalarını gerçekleştirmek istediği I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında doğrudan Fransa tarafından oluşturulan kararnameler, raporlar ve personel dosyalarının yanı sıra mandanın hâkim olduğu bölgelerde manda yönetimi-yerel yönetim-halk ilişkisi sonucunda üretilen belgeler söz konusu arşivi oluşturmaktadır. Fransa'nın Ortadoğu politikası ve manda ile yönettiği yerlerin tarihi ile ilgili belgeleri içermesi bakımından özel bir yere sahip olduğundan, manda idaresi dönemine ait belgeler ayrı bir fon olarak tasnif edilmiştir.

II. Dünya savaşının sonunda 1945 ilkbaharında oryantalist M. Jean Sauvaget'in girişimleri sonucunda Yüksek Komiserlik'in Fransa Dışişleri Bakanlığına yazdığı rapor ile Beyrut, Halep, Şam gibi yerlerde bulunan evrakın durumunun iyi olmadığını ve müdahale edilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine çalışmalar başlamıştır.²⁸ Bu arada 1941'de Vichy Hükûmeti ile General De Gaulle yanlıları arasında dış politikada çıkan anlaşmazlıklardan söz konusu belgeler de nasibini almış ve 1930-1941 yılları arasında Yüksek Komiserlik'in çalışmalarını içeren 400 kadar dosya -bu dönemde yaşanan karışıklıklar sırasında- yok edilmiştir. II. Dünya Savaşı sona erince, Manda İdaresinin Beyrut'taki arşivi korumaya alınmış ve envanter çalışmaları başlamıştır. Nihayet 1956 senesinde Beyrut'taki şartların iyi olmadığına karar verilmiş ve belgeler Fransa'ya taşınmıştır. Taşınma süreci ancak 1969'da

²⁸ Archives des consistoires. (2019). 17 Ocak 2019 tarihinde <https://francearchives.fr/fr/findingaid> adresinden erişildi.

başlayabilmiştir.²⁹ Manda Arşivinin taşınma işleminin geç başlamasının temel nedeni ise Fransa'nın dış politikasıyla yakından ilişkilidir. Açıkça ifade edilebilir ki, Arap-İsrail çatışması söz konusu taşınma kararının geç alınmasında önemli bir belirleyici olmuştur. Zira Fransa uzunca bir dönem Arapların yanında pozisyon almamıştır.

Manda Arşivi, Fransa'nın Nantes şehrinde 1987'de *Archive diplomatique de Nantes* adıyla üç merkez arşivden biri (diğer ikisi Paris ve Colmar'daki Dışişleri Arşivi'dir) olarak kurulmuştur. İdari olarak Fransız Milli Arşivi tarafından yönetilmekle birlikte, bu idari ilişki sadece denetleme seviyesindedir. Fransa'da 1979'da çıkarılan Arşiv Kanunu ile arşivlik malzemenin ve bu malzemenin araştırmacılara açılma süresinin belirlendiği hukuki tanımları yapılmıştır. Bunun yanında, Fransız Milli Arşivi ile Marsilya'da ticaret ile ilgili kayıtların bulunduğu arşiv (Archive nationale d'outre mer), Quai d'Orsay (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) olarak bilinir. Nantes'daki arşivden farklı olarak Fransız Dışişleri Bakanlığının belgeleri doğrudan bu arşivde bulunmaktadır. Fransa dışından gelen belgeler bu arşivde bulunmamaktadır. Marsilya'daki arşivde, Ortadoğu başta olmak üzere, Afrika devletleriyle yapılan ticari ilişkilere ait belgeler muhafaza edilmektedir. Manda idaresi devrinde ticari faaliyette bulunan şirketlere ait belgeler de yine Marsilya'da bulunmaktadır.

Manda Arşivinde bulunan belgeler, 1987'ye kadar Paris'te Quai d'Orsay Arşivi bünyesinde muhafaza edilmekteydi. Ancak sürekli artan belge sayısı dolayısıyla yeni arşiv ihtiyacı doğmuş ve buradaki Suriye ve Lübnan Fransız Mandası'na ait belgelerin bulunduğu birim, Suriye ve Lübnan Fransız Mandası Arşivi adıyla Nantes'a nakledilmiştir. Bu arşivin mahiyeti yaklaşık 20 km/raf kadardır.³⁰

²⁹ **Archives des consistoires.** (2019). 17 Ocak 2019 tarihinde <https://francearchives.fr/fr/findingaid> adresinden erişildi.

³⁰ **Centre des Archives Diplomatiques de Nantes,** Etat général des fonds, Nantes, 1998. 02 Ağustos 2009 tarihinde www.diplomatique.gouv.fr/archive-patrimoine/nantes adresinden erişildi, s. 1.

Manda Arşivinde bulunan belgelerin Nantes'e naklinden (1968'de) 28 sene sonra bu arşivin manda idaresi tarafından bizzat Suriye ve Lübnan'da teşekkül ettirilmiş belgeleri 1996'da ülkelerine gönderilmiştir. Şu an itibarıyla Nantes'da bulunan Suriye ve Lübnan'daki Cumhuriyet Yüksek Arşivi Komiserliği'nin arşivleri 5.000'den fazla karton ve karton dışında çok sayıda evrak tomarlarından oluşmaktadır.³¹ Söz konusu belgelerin Fransa'nın merkezi idaresine bağlı bir kurum tarafından bizzat oluşturulmuş olması sebebiyle ülkelerine gönderilmediği arşiv idaresi yetkililerince belirtilmektedir.³²

"Arşivler yönetim birimlerinin ve organizasyonların işlemleri sonucunda oluşur" ana prensibinden hareketle, belge oluşturan manda birimlerini manda arşivinden tespit etmek mümkündür. Modern arşivlemenin temeli, her teşekkül eden belge onu oluşturan birimin adı altında tasnif edilip araştırmacılara sunulması prensibine, yani prove-nans ilkesine dayanmaktadır. Fransa daha 1840'lı yıllarda arşivcilik sistemini oturttuğundan bu uygulamayı Suriye ve Lübnan'da bulunduğu dönemlerde ürettiği arşivlerde de uygulamıştır.

Fransız manda ana yönetimi, bir Yüksek Komiserlik ve bir yardımcıdan (général adjoint) oluşan Yüksek Komiserlik Genel Sekreterliğinden ibaretti. Ayrıca, Yüksek Komiserlik'in kararnamelelerini inceleyen, özellikle bunların hazırlanması safhasında katkılarda bulunan delegeler ve diğer devletlerde görev yapan Yüksek Komiserlik temsilcileri, bu ana yönetime, faaliyetlerinde yardımcı olmaktaydılar. Genel Sekreterlik bünyesinde bulunan Dışişleri Bürosu, başta Türkiye olmak üzere diğer komşu devletler ile iyi ilişkiler kurma görevini üstlenmekteydi. Ayrıca personel, mal hizmetleri, tercüme ve arşivle ilgili hizmetler bu Komiserlik'in yetkisi dâhilindeydi. Ancak 17 Kasım 1927'de Eğitim Servisi'ni, Dışişleri Bürosu'nu ve Basın Servisi'ni bünyesinde barındıran Genel Sekreterlik Delegeliği'nin oluşturulmasıyla görev

³¹ **Centre des Archives Diplomatiques de Nantes**, 1998, s. 132; Mandat Syrie-Liban Mandat Syrie-Liban, 2009.

³² Tarafımızdan 9 Ocak 2019 tarihinde yazılan elektronik postaya **Archives Diplomatiques de Nantes** yönetiminin verdiği cevap.

alanları yeniden belirlenmiştir. Bu durum Haziran 1941'de İngiliz kuvvetlerinin Suriye ve Lübnan'a girmesine kadar devam etmiştir. 14 Temmuz 1945 yılında II. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye ve Lübnan tekrar Fransa'nın kontrolüne geçtiğinde, Yüksek Komiserlik'in adı Levant Bağımsız Fransa Genel Delegasyonu olarak değiştirildi. Ancak arşivlerde Levant Bağımsız Fransa Genel Delegasyonu başlığı fazla geçmemekte, Yüksek Komiserlik (Haut Commissariat) terimi tüm indeks ve envanterlerde yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Fransız mandasının hüküm sürdüğü topraklarda Fransa'nın temsilcisi olan -eski ismiyle- Yüksek Komiserlik'in, kendisinin doğrudan yönettiği genel sekreterlik ve delegelerden oluşan bir kabineden ve eğitim hizmetinden sorumlu sivil kabineden müteşekkil olduğundan daha önce bahsedilmişti. Yukarıda kısaca belirtilen manda yönetimi, yani Yüksek Komiserlik bürolarınca üretilen evrak manda arşivini oluşturmuştur. Bu arşivin manda yönetim kabinesinin, Genel Sekreterlik'in, Dışişleri Bürosu'nun, Eğitim ve Basın Servisi'nin hükümdarlık arşivleri ile ilgili bölümleri ülkelerine (Suriye ve Lübnan) iade edilirse de, değişik yönetim birimleri adı altındaki delegasyon dosyaları (adalet, arkeoloji, tarım, gümrük, posta ve telgraf, ekonomi hizmetleri, Fransızca servisi, vakıf, sağlık, sosyal yardım) Fransa'da kalmıştır. Yüksek Komiserlik vasıtasıyla manda yönetimi altındaki bölgelerde üretilen belgelerin bir kısmının Suriye ve Lübnan'a teslim edilmesine karşın, bu evrakın neden Fransa'da kaldığı sorusu şu an için cevapsızdır. Arşiv yöneticilerine bu soru yöneltildiğinde, Fransa'da kalan söz konusu belgeler konusunda kendilerine herhangi bir talebin olmadığını belirtmektedirler. Bununla birlikte, Fransa'nın bölge ile olan alakasını sürdürmek istemesinin bunda etkili olduğu düşünülebilir. Tabiatıyla bunun için, bir zamanlar yönettiği yerlere ait verilerin elde tutulması gerekmektedir. Bu durum, Fransa'ya o bölge ile alakalı ihtiyacı olan bilgilere doğrudan sahip olma imkânını sağlamaktadır. Bunun sonucunda net ve kesin bilgiler elde edip daha isabetli stratejik hesaplar yapılabileceği bir gerçektir. Dahası, bu politikaların açık edilmemesi adına vaktiyle üretilmiş bir kısım manda idaresi dönemi evrakının saklı tutulmakta olduğu (gizlendiği, erişime kapalı tutulduğu)

ihtimali de akıldan uzak tutulmamalıdır. Fransa'nın arşivler üzerindeki vesayetini halen koruması, onun Levant ile alakasını devam ettirme arzusu içinde olduğunun en büyük göstergesidir.

Bir önceki paragrafta belirttiğimiz gibi, bu arşivin iadesine yönelik bir talep şimdilik söz konusu değildir. Özellikle tarihi belgesel mirasa sahip çıktığı her fırsatta vurgulanan Türkiye'den Hatay ile ilgili evrakın Fransa'dan istenmesine yönelik bir talebin olmaması göz önünde tutulduğunda, Suriye gibi bir devletin kendisine ait evrakı istememesi yahut tam anlamıyla elde edememesi çok da yadırganacak bir durum değildir.

4. Manda Arşivi'nin Fon ve Tasnifine Yönelik Bir Değerlendirme

Fransız mandası dönemine ait fonların ve tasnifin genel bir değerlendirmesini yaptığımızda, ilginç ve normal olmayan bir işlem yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu fonların en ilginç ve sıra dışı olanı, arkeoloji servisiyle ilgili olanıdır. Arkeoloji masumane yapılmış bir ilmi faaliyet gibi görünmesine karşın, esasen yakınçağda politik bir araç olarak kullanıldığından derin stratejik hesapların yapıldığı bir alandır. Arkeoloji algılanış itibarıyla, ekonomik değeri yüksek olan objeleri bir arada tutan bir sektördür.³³ Sömürge yarışına giren devletlerin işgal ettikleri yerlerde hemen bir arkeoloji servisi kurmaları bu bakımdan anlamlıdır ve bunun tamamıyla hedef bölgenin hem ekonomik hem kültürel olarak sömürülmesine matuf bir teşebbüs olduğu ortadadır. Bu meyanda sömürge yarışı ile bir bilimsel disiplin olarak Arkeoloji'nin gelişiminin doğru orantılı olması çok manidardır.

Modern devlet kurumlarında böyle bir idari teşkilatlanma daha çok eğitim servisine bağlı olarak gerçekleştirilmesine karşın, Yüksek Komiserlik yönetimi arkeoloji servisini yönetimin bir birimi olarak burada teşkilatlandırmıştır. Kuşkusuz bunda, Batılıların yüzyılı aşkın bir zamandır o bölgede yaptıkları kazıların etkisi büyük olmuştur. Hatta

³³ Mehmet Özdoğan, *Arkeoloji'nin Politikası Ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, İstanbul 2006, s.77.

bu kazılar bazen altın (define) aramanın ön hazırlığı olarak da görülmüştür. Bu bilgiler ışığında maden arama stratejisinin bir parçası olarak arkeoloji servisinin oluşturulmuş olduğunu da müşahede etmek mümkündür. Diğer yandan bu durum, aynı zamanda konunun müze objesi ve kütüphane malzemesi temelinde de tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Zira bu birimin varlığı, söz konusu bölgelerden müze ve kütüphane malzemelerinin de manda idaresi tarafından Fransa'ya taşınmış olduğunu akla getirmektedir.

Fransa, manda döneminde Suriye, Lübnan ve İskenderun Sancağı'nı ilgilendiren arşivi, bölgeden çekilmeye başlamasıyla birlikte Fransa'ya nakletmiştir. Archive Diplomatique de Nantes'da bulunan Suriye ve Lübnan Mandası Arşivi, 1 Eylül 1944'den itibaren 60 yıl sonra açılmak üzere Fransız arşiv yönetiminin kararıyla araştırmacıların erişimine kapatılmıştır. Daha sonra alınan bir kararla, 1968 yılında belgelerin bir kısmı ülkelere gönderilmiştir (Rapatriement des documents - ülkelere gönderilen belgeler). Tasnifi tamamlanan ve Fransa'da kalan belgeler, Nantes'daki Dışişleri Arşivi'nde toplanmış ve arşiv peyderpey araştırmacılara açılmaya başlanmıştır. Söz konusu evraktan geri kalanların ülkelere gönderilmesi işlemi ise ikinci aşama olarak 1996 yılında gerçekleştirilmiştir.

Nantes'daki arşiv, isminden de anlaşılacağı gibi diplomasi ile alakalı belgelerin toplandığı yerdir. Yani Fransa'nın temsilciliklerinin bulunduğu şehirlere ait tüm yazışmalar, raporlar, Dışişleri Bakanlığınca teşekkül etmiş belgeler, kararnameler, raporlar vs. Nantes'daki arşivde bulunmaktadır. Temsilcilik açılan yerler Ankara ve Zonguldak hariç tüm yer isimleri Fransız telaffuzuna uygun olarak yazılmıştır. Mesela, Beyrouth (Beyrut), Alexandrette (İskenderun), Athènes (Atina), Barcelone (Barselona) bunlardan bazılarıdır.³⁴ Yine konsolosluklar ve buralarda yapılan akitler, sözleşmeler, anlaşmalar, satış ve

³⁴ **Centre des Archives Diplomatiques de Nantes**, Etat général des fonds, Nantes, 1998, s. 10.

arazi alım işlemleri “Actes Notariés-Postes” (Noter servisi) serisi adı altında yer isimlerine göre tasnif edilmiştir.³⁵

Arşivde belgelerin konulduğu kartonlar ülkelerine (Suriye ve Lübnan) taşınması sırasında kolaylık olsun diye birbirini takip eden bir sıra içerisinde numaralanmıştır. Buna ilk tasnif denilmiştir (premier versement). Daha sonra tasnif edilen bu seriler ikinci tasnif olarak adlandırılmıştır. Ancak teknik hizmetler, milli eğitim ve çeşitli bölümlere ait kartonlar, üçüncü tasnifi oluşturan belgeler ayrıca numaralandırılmıştır. Belgeler fonlara saygı prensibine (respect des fonds) uygun olarak tasnif edilmiştir. Her belge üretilen birimin adı altında tasnife tabi tutulmuş ve bu sisteme göre indeksleri hazırlanmıştır.

5. Manda Arşivi'nde Uygulanan Tasnif

Yukarıda tanıttığımız manda arşivindeki seri ve fonlar, hazırlanan envanterdeki konu başlıkları ve her konunun içerdiği karton sayılarına göre aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir.³⁶ Ayrıca Beyrut Büyükelçiliği (seri A ve B), Beyrut Konsoloslugu (seri B) ve Şam fonlarını da bu tasnife eklemek gerekir.

5.1. Birinci Tasnif (seri 1'den 3003'e kadar numaralanmıştır)

Emniyet Genel Müdürlüğü: (Sûreté générale)

125 karton, 1941–1946

Envanteri çıkartılmış seri - envanter no: 2

Kilis (Cilicie)

207 karton, 1919–1921, envanteri çıkartılmış seri (envanter no: 3)

124 kayıt, 1919–1921, envanteri çıkartılmış seri (envanter no: 4)

Bu iki seri kapitülasyonlardan (1535) Kilis'in 1921'de yeniden Türkiye'ye geçtiği Ankara Anlaşması'na kadar olan dönem arasında

³⁵ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Etat général des fonds, Nantes, 1998, s. 115.

³⁶ Archives diplomatiques. (2019). 17 Ocak 2019 tarihinde www.diplomatique.gouv.fr/archive-patrimoine/nantes adresinden erişildi.

Kilis'te Fransız varlığı hakkındaki dokümanları içermektedir. İşgal zamanında Fransa'nın ekonomik çıkarlarının tesisi noktasında önemli bir yere sahip olan Kilis'e ait belgeler arşivde Kilis konu başlığı altında toplanmıştır.

Politika Kabinesi (Cabinet Politique)

Temel dosyalar_ 546 karton 1920–1946

Envanteri çıkartılmış seriler 5, 6, 7 ve 11 bis (tekrar)

Periyod 1926–1941, 362'den 748'e ve 1478' den 1530 no'lu kartonlar arasındaki belgeler 5 nolu envantere bulunmaktadır.

Periyod 1926–1941 detaylı envanterli kartonlar 1478–1499 (envanter no: 6)

Periyod 1941–1946, 749–829 seri arası kartonlar ve 1251–1271, 2450–2458 seriler arası kartonlar 7 no'lu envanteri oluşturuyorlar.

1947 Yılıın Kartonları

Diğer müteferrik işler: 420 karton, 1921–1948

Envanterli seri no: 8 ve 9

Özel Dokümanlar:

13 Karton, 1920-1946

Envanterli seri, no: 11

Bilgi ve Basın:

112 Karton, 1910-1936

Envanterli seri, no: 18

Genel Sekreterlik (Secrétariat Générale)

77 karton, 1941–1945

Envanterli seri, no: 10

Diplomatik Bürosu (Bureau Diplomatique)

Prensip dosyaları 106 karton, 1923–1939

Envanterli seri, no: 12, 15 et cilt. 1

Müteferrik işler: 183 karton, 1918–1948.

Envanterli seri no: 15, cilt.2–4

Sivil Kabine (Cabinet Civil)

28 karton, 1941–1946

Envanterli seri no: 13

Basın ve Bilgi Bürosu (Renseignement et Presse)

438 karton, 1924–1945

Envanterli seri, no: 14

Malî Danışma Arşivi (Archive du Conseillers Financier)

166 karton, 1918–1948

Envanterli seri, envanter no: 16

Küçük Politik ve İdari Fonlar (Petits Fonds Politiques et Administratifs)

1472 karton, 1917–1946

Envanterli seri no: 17, bu fona ek olarak da ikonografik fonlar 2836 nolu kartondan 2850'nolu kartona kadar olan belgeler bu envanterin içindedir.

Özel Servisler (Service Spéciaux)

98 karton, 1918–1947

Envanterli seri, envanter no: 19

Hukuk Servisi (Service Juridique)

115 karton, 1920–1947

Envanterli seri, envanter no: 20

5.2. İkinci Tasnif (2ième versement), (Her Seri Kendi İçinde Bağımsız Olarak Numaralanmıştır)

Teknik Servisler (Services Techniques)

499 karton, 1903–1947

Envanterli seri, envanter no: 21

Halk Eğitimi (Instruction Publique)

208 karton, 1918–1945

Envanterli seri, envanter no: 22

5. 3. Üçüncü Tasnif

Suriye ve Lübnan'daki Fransa Yüksek Komiserliği Arşivi (Dış İşleri Bürosu, Politik Kabine, Suriye'deki Sığınmacılar Servisi, Malî Danışma, Muhasebe)

579 karton, 1918–1961

Envanterli seri, envanter no: 23

Personel Yönetimi (Direction Personnel)

İsme göre tasnif edilen dosyalar: 170 karton, 1921–1946

Numaralı repertuar, Nantes Dışişleri Arşiv Merkezi, Kasım 1992, 141 Sayfa

Konsolosluk Servisi (Service Consulaire)

Verasetle ilgili dosyalar: 15 karton, 1920–1959

Temel veriler (622) özet

5.4. Dördüncü Tasnif

Suriye ve Lübnan'da Ticari, Endüstriyel, Sanatsal, Edebi ve Müzikal Mülkiyeti Koruma Ofisi

1 dosya bulunmaktadır.

5.5. Beşinci Tasnif

Yüksek Komiserlik Basın Servisi (Service de Presse du Haut Commissariat)

29 karton, 1922–1938

Envanter çalışmaları devam etmektedir.

Levan Bağımsız Fransa Genel Delegasyonu Basın Servisi (Service de Presse de la Délégation Générale de la France Libre au Levant)

Radyonofik Basımlı ve Yazılı Revüleri: 140 Kayıt, 1941-1945

Envanter çalışmaları devam ediyor.

Konsolosluk Servisi (Service Consulaire)

85 Şansölyelik kayıtları ve kuruma ait belgeler (registre de chancellerie) kaydı, 1921–1952

Envanteri hazırlanmamıştır.

Yüksek Komiserlik Genel Sekreterliği (Secrétariat Général du Haut Commissariat)

Yazışma koleksiyonu; yaklaşık 350 klasör ve kayıt defteri, 1917–1944.

Envanteri hazırlanmaktadır.

Kararnameler koleksiyonu, servislerin notları ve kararları: yaklaşık 400 kayıt mevcuttur. 1919–1944.

Envanteri bulunmamaktadır.

Diğer Fonlar (Autres Fonds)

Fransız Mandasında Bulunan Devletler Bürosu (Paris) (Office des Etats du Levant Sous Mandat Français)

Tasnif edilmemiş evraklar (özellikle kadastro çalışmaları ve su projeleri) 1 tablet, 1927–1937.

Kadastro İdaresi (Régie du cadastre)

5.6. Manda İdaresi İle İlgili Diğer Seriler/Belgeler

Yukarda belirtilen fonlardan başka “Diğer fonlar” konu başlığı altında bulunan fonda “Olağanüstü iktisap serisi” ve “Camille Duraffourd” serileri bulunmaktadır. Bu seriler de, Fransız manda yönetimi ile ilgili zengin bilgiler içermektedir.

Belgelerin düzenlenmesinde uygulanan değişik tasnifler ve farklı erişim araçları yüzünden araştırma sırasında güçlüklerle karşılaşmaktadır. Nitekim bazı dosyalar analitik tasnife göre düzenlenmiş olup bunlara analitik envanterler yardımıyla ulaşılmakta, diğerlerine ise konu başlıklarına göre hazırlanmış envanterler yardımıyla erişilmektedir. Envanterler, araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamalarına rağmen, söz gelimi Antakya Misyonu veya misyonerleri üzerine çalışan araştırmacı, Misyon grupları (congrégation religieuse) başlığı altındaki tüm kartonları incelemek zorundadır. Yine, Eskişehir’deki Assomption des Agustins grubu ile araştırma yapmak isteyenler, Assomption des Agustin grubuna ait tüm kartonları incelemek ve Eskişehir ile alakalı olanları bu kartonlar içerisinden bulup çıkarmak durumunda kalmaktadır. Misyonerlerin faaliyet gösterdiği yerlere göre bir tasnif yapılmadığından, tüm misyoner gruplarının incelenmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu da, Hatay ile ilgili araştırma yapan araştırmacılar için çok sayıda kartonun incelenmesi zorunluluğunu doğurmakta ve araştırmacılar açısından büyük zaman kaybına yol açmaktadır.

Ankara serisinde Yüksek Komiserlik tarafından oluşturulan Suriye idari ve adli işleri ile İskenderun Sancağı konu başlığı adı altında iki fon bulunmaktadır. Bu fon 132-147 no’lu kartonlardan müteşekkildir (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Etat général des fonds, Nantes, 1998, 155), 138 no’lu karton harita ve planlar ile ilgilidir. Özellikle manda bölgesinde maden araştırmalarının 1930’lu yıllarda yoğunluk kazanması sonucunda haritalar daha bir öneme haiz

olmuş ve bu yüzden arşiv yönetimi bunları ayrı bir fon olarak arşivlemiştir.

Türkiye ve Fransa arasında diplomatik sorun olmuş olan Hatay ile ilgili çok sayıda analiz, rapor, anlaşma metinleri 138-145 no'lu kartonlarda muhafaza edilmektedir. Bu kartonlar, Türkiye'nin kesin zaferiyle sonuçlanan Sancak meselesi ve bu meselenin bugün Suriye Türkiye ilişkilerine yansımaları üzerine çalışan araştırmacılara kaynak olan en önemli fondur. Ayrıca, Hatay'ın manda dönemi kültür, ekonomi ve sosyal tarihi ile ilgili önemli bilgileri, verileri içeren ve özellikle Manda yönetimince Hatay'da oluşturulmuş belgeler Ankara serisinde bulunmaktadır. Ankara serisi on ana konu başlığından oluşmaktadır. Konu başlıkları zaman aralıklarına göre düzenlenmiştir. Bu sayede belli tarih aralıkları içinde çalışma yapacak araştırmacılara kolaylık sağlanmıştır. Zaman ve konu başlığı aşağıdaki gibi envantere geçmiştir:

1. 18. ve 19. Yüzyıl arşiv kalıntıları (İstanbul büyükelçiliği fonuna entegre edilmiştir).
2. 1919'da İstanbul'daki Yüksek Komiserlik (2001'de tasnif edilmiştir.)
3. Picard evrakları: 1918-23 yılları arasında Türkiye'yi ilgilendiren belgeler bu adla belirtilmiştir.
4. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği ve Türkiye'deki büyükelçilik, 1919-51. (Bir kısım evraklar tasnif edilmiş, diğerlerinin hâlihazırda tasnifi yapılmaktadır.)
5. Milli Bağımsızlık Komitesi, Ankara, 1943-44, 24 karton. 2003'de tasnifi bitmiş, 1947 Mantran envanterine taşınmıştır. Türkiye'deki Bağımsız Fransız Komitesi ve geçici hükümet arşivleri.
6. Türkiye'deki Fransız büyükelçiliği, 1952-1963, 143 karton, henüz envanteri hazırlanmamıştır.
7. Bağımsız Fransa Komitesi, İstanbul, 1943-44, 27 karton, envanteri hazırlanmaktadır.

8. Konsolos arşivleri, 1940-62, 38 karton ve 74 envantersiz kartonlar.
9. 1962'ye kadar posta kayıtlarının kayıtları.
10. Kültürel hizmet arşivleri, 25 karton (1939-66), 131 karton (1946-69)

6. Manda Arşivi Dışında Hatay İle İlgili Belge Bulunan Arşivler

Fransa'da Manda Arşivi dışında Hatay ile ilgili belgelerin bulunduğu başka arşivler de vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, arşivlerde bulunan belgeler Fransa Devleti kurumları tarafından oluşturulmuşlardır. Ancak İskenderun Sancağı idaresinden Beyrut'a ve Paris'e gönderilen belgelerin varlığı yani yerelde oluşturulan belgelerin mevcudiyeti de bir gerçektir. Her ne kadar Fransa merkezîyetçi bir idareye sahip olsa da Fransa'nın arşiv kurumları işlevsel olarak adem-i merkezi bir tarzda idare edilmektedir. Milli Arşiv (archives nationales), bu yüzden aşağıda sunduğumuz arşivler üzerinde mutlak hâkim değildir. Bunda kolonyal bir geçmişe sahip olmasının etkisi söz konusudur. Zira Fransa içerisindeki belgelere hâkim Milli Arşiv, Fransa dışında oluşturulan belgelerin yönetilmesinde etkili değildir. Bu sebeple arşivler kendi içlerinde bağlı buldukları bakanlıklarca idare edilmektedir. Bu arşivler aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

6.1. Quai d'Orsay (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (Quai d'Orsay) Levant E serisi 1918-1940 yılları arasında teşekkül eden Fransa'nın diplomatik ilişkilerini havi belgeleri içermektedir. 122 numaralı karton, incelenmesi gereken belgelerin bulunduğu kartondur. Yine Levant E serisinin 126, 198, 466, 469, 470, 471 numaralı Syrie-Liban kartonları, Hatay ile ilgilenen araştırmacıların inceleyeceği belge grupları arasındadır. Manda idaresi tarafından Antakya'nın sosyo-kültürel durumu ve ekonomisiyle ilgili üç ayda bir düzenli olarak raporlar düzenlenmiştir. Böylece ekonomik faaliyetleri geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılabilmesi mümkün olabilmıştır. Buna ek olarak SDN yani Société des

Nations (Cemiyet-i Akvâm) serisinde de Hatay ile ilgili yapılan görüşmelerin tutanakları ve raporları mevcuttur.

6.2. Service historique de l'armée de terre (SHAT)-Château de Vincennes (Kara Kuvvetleri Arşivi)

Bir başka arşiv de Service historique de l'armée de terre (SHAT)-Château de Vincennes, yani Fransa Kara Kuvvetleri Arşividir. Burada Levant Serisine ait 4H 247, 4H 88, SR, 4H 87, 4H 89 numaralı kartonlarda Hatay ile ilgili belgeler mevcuttur. Askerî istihbarat raporları bu kartonlarda bulunmaktadır. Tespitlerimize göre, Sancak bölgesinde günbegün istihbarat tutulmuş ve böylece Fransa mandası halkın nabzını kontrol edebilmiştir. Halkın davranışlarını, önemli günlerdeki reaksiyonlarını tespit ederek ona göre politikalar geliştirmeye yönelik istihbari raporlar buradadır. *Service Renseignement* adlı seri özel olarak diğer serilerden ayrı tasnif edilmiştir.

6.3. Archive Departementale (Vilayet Arşivleri)

İki büyük arşiv dışında Fransa'da vilayet arşivleri (archive departementale) de bulunmaktadır. Yerel hukuk kavramı Fransa'da etkilidir. Özellikle imar alanında belediyelerin ve valilerin yetki sahibi oldukları bir gerçektir. Yerel arşivin idaresi de vilayetlerin uhdesinde olan sorumluluklardandır. Bu arşivlerde vatandaşlara ait özel belgeler bulunmaktadır. Soy kütüğü (aile araştırmaları) üzerine araştırma yapan birçok kişi buraları kullanmaktadır. Arşivin beslendiği kaynakların en önemlilerinden birisi de ilde vefat etmiş ciddi memurların, kısmen din adamlarının, sanatçıların ve ileri gelenlerin ellerindeki özel belgelerdir. Bu münasebetle, örneğin Hatay'da görev yapmış Fransız memurlarının vefatı sonrası ellerindeki belgelerin vilayet arşivlerince devralınması söz konusudur. Bir dönem Hatay'da görev yapmış ve Çerkez lejyonunun kurulmasına öncülük eden General Collet, bu duruma somut bir örnek teşkil etmektedir. Collet'e ait belgeler şüphesiz öldüğü yerdeki vilayet arşivlerindedir. Mamafih, Hatay ile ilgili araştırma yapan bir araştırmacı, bu durumu da göz önünde bulundurmak

zorundadır. Önemli görevlerde bulunmuş kişilerin izlerini sürüp onlara ait belgeleri vilayet arşivlerinde bulabilir. Bu belgelerin Hatay'dan getirilen resmi evraklar olması söz konusu olabileceği gibi görevle alakalı şahsi notlar da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ

Archive Diplomatique de Nantes'da bulunan manda idaresinin arşivi, sadece Hatay'ın bir dönem tarihsel-kültürel konularının aydınlatılmasında değil aynı zamanda ilgili dönem bakımından Türkiye'nin tarihsel konu çıkmazlarının aydınlatılmasında da önemli rol oynayacak belgelere sahiptir. Bu belgeler, söz konusu arşivin tasnif sisteminde Suriye evrakının içerisinde değerlendirilmiştir. Manda idaresi içerisinde otonom bir statüye sahip olan İskenderun sancağının evrakı, Antakya veya İskenderun Sancağı adıyla ayrı bir seri halinde tasnif edilmesi gerekirken, Fransız arşivcilerin tercihi -nedeni anlaşılabilir bir şekilde- bu yönde olmuştur.

Belgelerin Fransa'nın bölgeyi terk etmesinden sonra yaşanan gelişmeler, II. Dünya Savaşı, iç çekişmeler ve bölgede yaşanan olumsuzluklar gibi belirleyici nedenler, burada bulunan arşivin durumu hakkında bazı tereddütleri beraberinde getirmiştir. Zira manda idaresine ait evrakın bir bütün halinde belli bir yere taşınıp-taşınmadığı cevabını henüz bulamamış bir konudur. Bir kısım evrakın Beyrut'a taşınmış olma ihtimali vardır. Diğer yandan, manda idaresine ait evrakın Lübnan ve Suriye ile ilgili olanlarının ait oldukları ülkelere teslim edildiğine dair bir bilgi söz konusudur. Manda idaresinin otonom Antakya ve İskenderun bölgesinde ürettiği belgelerin Suriye'ye gönderildiği konusu ise henüz cevap bulamamıştır. Türkiye'nin Devlet Arşivleri Başkanlığının fonları içerisinde de bu belgeler geçmemektedir. Söz konusu dönem evrakının Türkiye'de bulunmadığı ya da henüz tasnif edilmemiş olduğu ihtimali de düşünülebilir. Ancak araştırmalar sırasında Nantes'daki ilgili arşivde Türkçe-Osmanlı Türkçesi belgelere tesadüf edilmesi, bu belgelerin Fransız arşivlerinde, Nantes'daki Archive Diplomatique de olduğu tezini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca

daha kesin bir sonuca ulaşmak arzusuyla arşiv idaresi ile gerçekleştirdiğimiz bazı görüşmelerin ve yazılı haberleşmelerin de bir sonuca kavuşmaması, araştırmamıza konu olan evrakın/arşivin bulunduğu yerle ilgili tereddütlerin şimdilik devam etmesine yol açmaktadır. Ancak farklı çalışmalar vesilesiyle tarafımızdan yapılan araştırmalar sırasında Archive Diplomatique de Nantes'da çıkış noktası (provenansı) otonom bölge olan (İskenderun ve Antakya) kayıtlara bozulmamış seriler halinde tesadüf edilmesi, manda idaresi tarafından otonom bölgede üretilen belgelerin Fransız yetkililerince veya Fransız arşiv yetkililerince daha sonra Suriye'ye verilmediği yönündeki tahminleri güçlendirmektedir. Bütün bunlar, manda idaresine ait evrakın halen Nantes'daki arşivde bulunduğu şeklinde bir değerlendirmeyi de beraberinde getirmektedir.

Manda İdaresi tarafından üretilen Hatay'a ait maden arama haritaları, ekonomik veriler, sağlık haritası, arkeolojik çalışmalar ve bunların detaylı raporları Nantes arşivinin en değerli fonları arasındadır. Yine manda idaresine ait haritalar, planlar, çizimler, tasarımlar, istatistiksel bilgi içeren belgeler, ulaşım için yol yapım planları/kayıtları, su yolları, limanlar ile ilgili kayıtlar bölge için önem arz etmektedir. Diğer yandan, bunlar arasında sivil halkın itibar edeceği önemli kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; doğum, evlilik ve ölüm kayıtları, yerel bilgi ihtiva eden istatistikler, eğitim süreçlerini belgeleyen öğrenim kayıtları, hukuki sorunları belgeleyen dava dosyaları bu fonun önemli kayıtları arasında yer almaktadır. Bu kayıtlar; bir yandan Türkiye diğer taraftan da Hatay kültür ve tarihi için büyük bir önem taşımaktadır.

(Bu çalışmanın giriş kısımlarının yazılmasında tecrübe paylaşımı ve kaynaklara erişim konularında desteklerini esirgemeyen Macar Arşivci Prof. Dr. Imre Ress ve Macar tarihçi Prof. Dr. Géza Dávid'e şükranlarımızı sunarız.)

KAYNAKÇA

Archives des consistoires. (2019). 17.01.2019 tarihinde <https://francearchives.fr/fr/findingaid> adresinden erişildi.

- Archive Diplomatique de Nantes**, seri: Beyrouth, fon: Bureau Diplomatique, karton no: 1373.
- Archives Diplomatiques de Nantes**, Etat général des fonds, Nantes, 1998. 02.08.2009 tarihinde www.diplomatie.gouv.fr/archive-patrimoine/nantes adresinden erişildi.
- Archives Diplomatiques de Nantes**, 1998.
- Archives diplomatiques**. (2019). 17.01.2019 tarihinde www.diplomatie.gouv.fr/archive-patrimoine/nantes adresinden erişildi.
- Auer, Leopold. “Das österreichisch-ungarische Archivabkommen als Modellfall archivalischer Staatennachfolge”, **Das Institutionenerbe der Monarchie—das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven (MÖStA)**, Sonderbd. 4 (1998), s.87-94.
- Bitterlin, Lucien A., **Le Munich de l’Orient ou Quand la France capitulait**, Jean Picollec, Paris 1999, s.98-99.
- Delmas, Bruno, **Arşivler**, trc. Nihal Somer, DAGM, Ankara 1991.
- Fitschen, Thomas, **Das rechtliche Schicksal von staatlichen Akten und Archiven bei einem Wechsel der Herrschaft über Staatsgebiet**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2004.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Türk-Fransız mücadelesi, Orta Toros Geçitleri 1915-1921**, ATAM Yayınları, Ankara 2001.
- Jabry, Irfan. **La question du sandjak d’Alexandrette dans le cadre du mandat syrien**, Paquet imprimeur, Grenoble, 1941.
- Keskin, İshak, **Mezopotamya’da Arşivler ve Arşivcilik. Mezopotamya Ekseninde Eski Önasya’nın Arşivsel Düzenleme Sistemleri**, Çantay Kitabevi, İstanbul 2007.
- Keskin, İshak, “Bir Disiplin Olma Sürecinde Arşivcilik”, **Arşiv Dünyası**, 11, 2008, s. 3-8.
- Keskin, İshak, “Günümüz Arşivcilik Anlayışıyla Bir Osmanlı Aydını Olarak Hayreddin Bey (Nedim Göçen)’in (1867–1942) Arşivcilik Anlayışının Karşılaştırılması”, **Journal of Turkish Studies – In Memoriam Şinasi Tekin III-**, 32/1, 2008, s. 289-306.

- Keskin, İshak, “Mısır’ın Tahriri Sırasında Memluk Kayıtlarından Yararlanılması ve Bu Kayıtların Akıbeti”, **Hidayet Yavuz Nuhoglu Armağanı**, İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu ve Sabriye Serap Kurbanoglu (Haz.), Pamuk Yayınları, İstanbul 2009, s. 245-265.
- Keskin, İshak, “Ortaçağ Müslüman Türk Devletlerinde Belge ve Arşiv Yönetimi Hakkında Gözlemler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 50, 2010, s. 27-58.
- Keskin, İshak ve Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, “Eski Mısır Medeniyetinde Arşivcilik”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan**, Muharrem Kesik, Cihan Piyadeoğlu, Emine Uyumaz, Aydın Uslu, (Haz.), Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 461-497.
- Keskin, İshak ve Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, “Hellenistik Dönem Grek Arşivciliği Üzerine Bazı Notlar”, **Osmanlı’nın İzinde. Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, Feridun M. Emecen, İshak Keskin ve Ali Ahmetbeyoğlu (Yay. Haz.), C 2, TİMAŞ, İstanbul 2013, s. 177-204.
- Keskin, İshak ve Kutluoğlu, Muhammet Hanefi, “Eski İran Medeniyetinde Arşivler ve Arşiv Uygulamaları”, **İsmet Binark Armağanı**, İshak Keskin, Ş. Nihal Somer ve Nizamettin Oğuz (Haz.), Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2015, s. 225-262.
- Külcü, Özgür, “Batıda Aydınlanma Süreci ve Bu Süreçte Belge ve Arşivler I: Aydınlanmanın Başlangıcından Fransız Devrimine”, **Türk Kütüphaneciliği**, 16/4, 2002, s. 421-440.
- Külcü, Özgür, “Batıda Aydınlanma Süreci ve Bu Süreçte Belge ve Arşivler II: Fransız Devrimi ve Arşivciliğe Etkisi”, **Türk Kütüphaneciliği**, 17/1, 2002, s. 421-440.
- Mandat Syrie-Liban.** (2009). 02.08.2009 tarihinde www.diplomatique.gouv.fr/archive-patrimoine/nantes adresinden erişildi.
- Mikoletzky, Lorenz, “Ungarn und Österreich - Das gemeinsame Erbe aus archivalischer Sicht”, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (MÖStA), Das Institutionenerbe der Monarchie—das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven, Sonderband, 4 (1998), s. 25-28.

Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, 48, 2009, s. 137-156.

Özdoğan, Mehmet, **Arkeoloji’nin Politikası Ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

Posner, Ernst, “Ortaçağ İslam Dünyasında Arşivler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi**, trc. Ahmet Oğuz İcimsoy, 4, 1998, s. 201-231.

Protokoll über die 13. Tagung der Gemischten Kommission Österreich – Ungarn gemäß Artikel 26 des Abkommens zwischen der Volksrepublik Ungarn und der Republik Österreich über die Zusammenarbeit auf den Gebieten der Kultur und Wissenschaft vom 19. Mai 1976. Erişim adresi: http://omaa.hu/dok/Arbeitsprogramm_2018-2020.pdf (23.01.2019 tarihinde erişildi).

Ress, Imre, “Die Ungarische Archivdelegation in Wien als eine Institution zur Lösung von grenzüberschreitenden Archivproblemen”, **Scrinium**, 36-37 (1987), s. 264-272.

Ress, Imre, “The Effects of Democratization on Archival Administration and Use in Eastern Middle Europe”, **The American Archivist**, 55 (1992), s. 86-93.

Ress, Imre, “Der Weg zum Badener Abkommen (Teilung oder Aufbewahrung des Archiverbes der Monarchie)”, **Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (MÖStA), Das Institutionenerbe der Monarchie—das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven, Sonderband, 4 (1998), s. 15-24**

Silagi, Michael, “Die internationalen Regelungen zum Archivgut der Habsburgermonarchie nach 1918: zum Schicksal von Archiven beim Staatszerfall”, **Südostforschungen**, 55 (1996), s. 311-333.

Silagi, Michael, “Staattennachfolge und Archive mit besonderer Berücksichtigung der archivbezogenen Regelungen der Wiener Konvention vom 8. April 1983 über Staattennachfolge in Vermögen, Archive und Schulden von Staaten”, **Archivalische Zeitschrift**, 85 (2003), s. 9-84.

Umar, Ömer Osman, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12/1, 2002, s. 297-310.

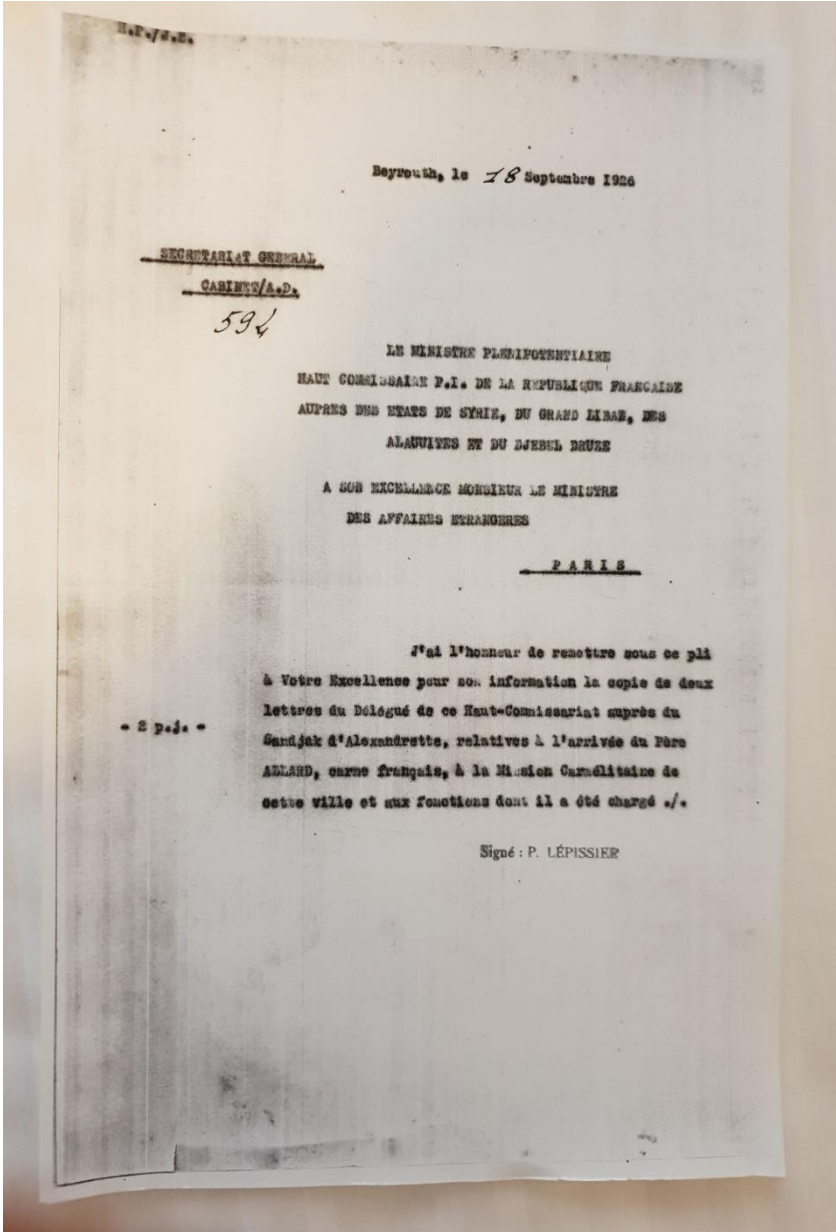
Yılmaz, Bülent, “İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu”, **Türk Kütüphaneciliği**, 22/3, 2008, s. 351-376.

Zeine, N, **The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**, Caravan Books, New York 1977.

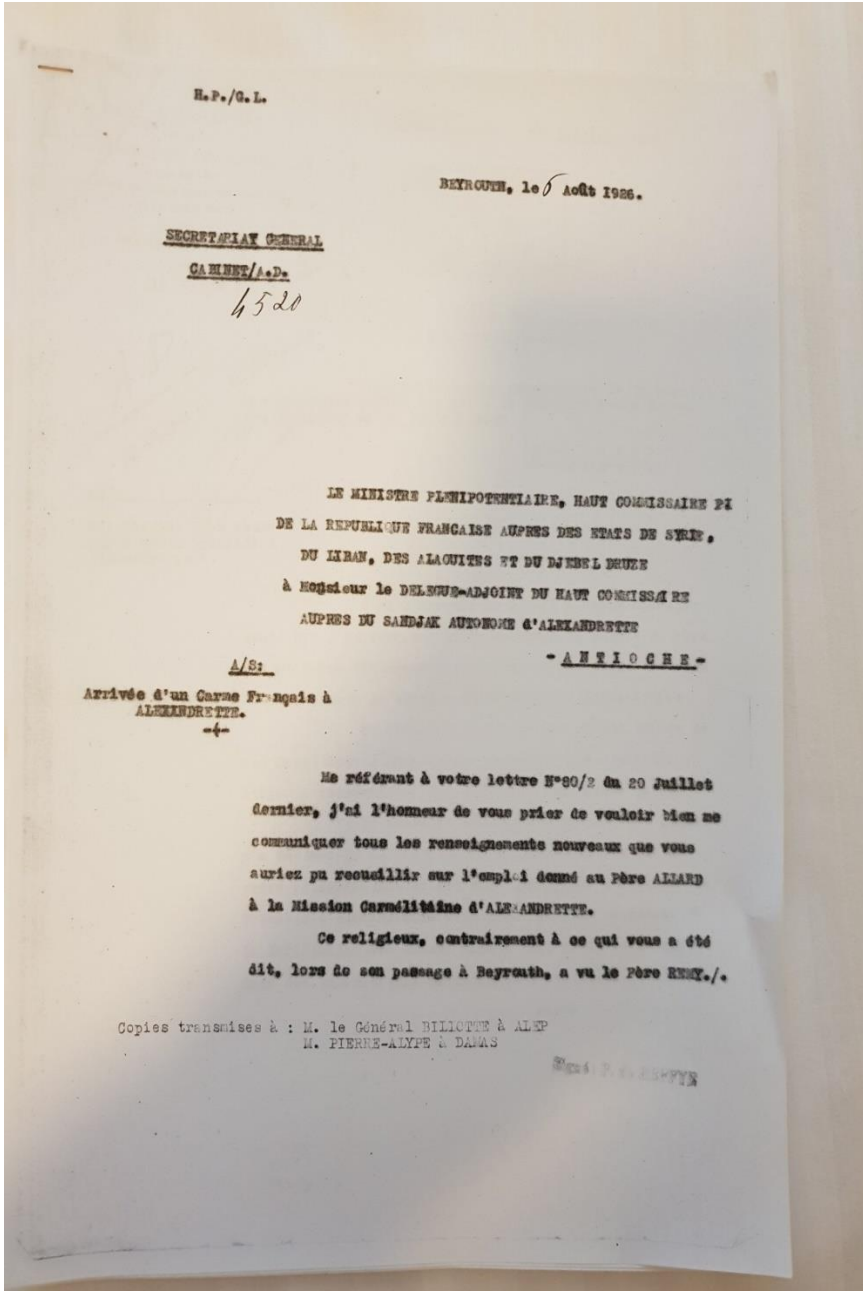
Wilson, J. Lawrence d'Arabie, Paris: Denoël. 1994 tarihinde erişildi.

EKLER

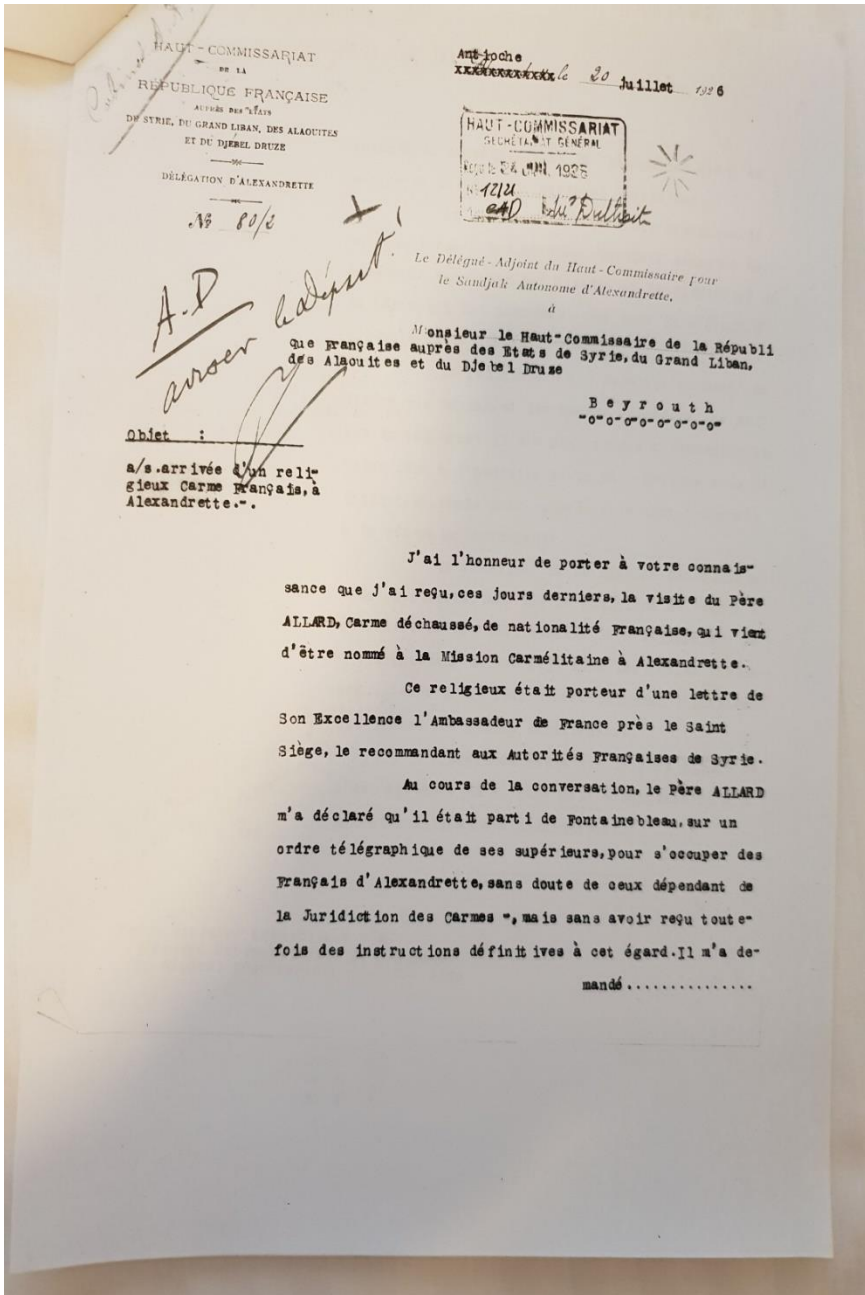
EK-1a: Fransız Carmes Babaları Grubuna Mensup Papaz Allard'ın Antakya'ya Gelişi (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes- France (CADN), Beyrouth Serisi).

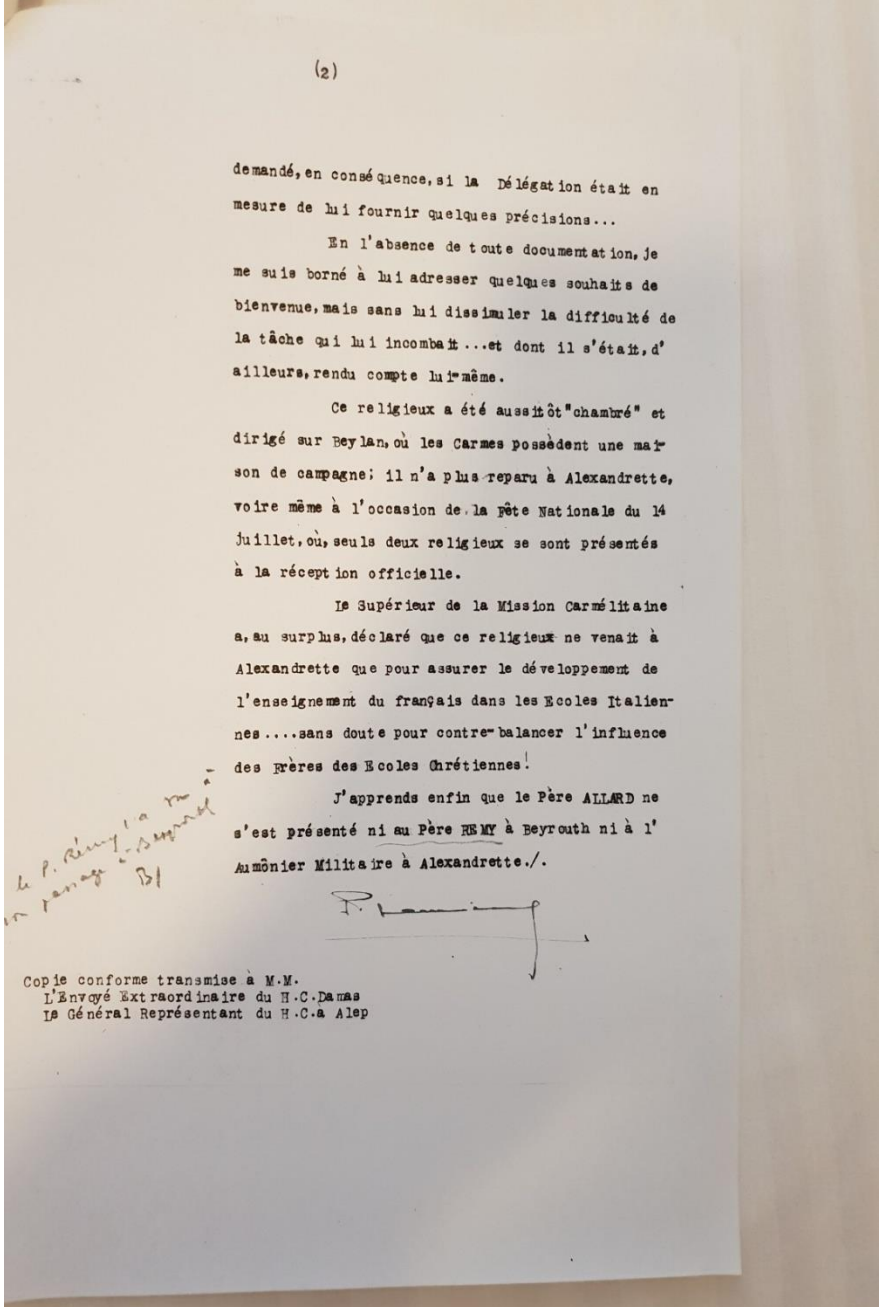
EK-1b: Belgenin Devamı (Centre des Archives Diplomatiques de
Nantes- France (CADN), Beyrouth Serisi).

EK-2a: Papaz Allard'ın Görevi Hakkında (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes- France (CADN), Beyrouth Serisi)

EK-2b: Belgenin Devamı (Centre des Archives Diplomatiques de
Nantes- France (CADN), Beyrouth Serisi)

EK-4: Tapu Belgesi (Antakya Tapu Müdürlüğü. Fransa Evrakı Bölümü)

محضر التحديد

محرر بتاريخ 11 و 12 و 13 و 14 من القارر رقم 188 المؤرخ في 14 آذار 1887 و الصادر من المفوض السامي للجمهورية الفرنسية في سوريا و لبنان شرح بتاريخ 11 12 13 14 تمهيداً لطلب 188 الصادر من الملاكين أو بميلهم وفقاً لطلب 12 من القارر المشار إليه بالترتيب و التحديد المؤقت و تنظيم هذا المحضر وفقاً لقرار المصنف أوصاه بما يلي محدد الملاكين و أصحاب العقارات المأخوذة الذين تبينوا و واسطة المحضر المؤقت المتعارفة آنفاً. ضمن الشروط المنصوص عنها في المادتين 10 من القارر رقم 186 و 20 من القارر رقم 187

رقم	سجل وصفت	تعداد	سببها و الترتيب	تاريخه	الاسم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار
١	سجل وصفت	تعداد	سببها و الترتيب	تاريخه	الاسم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار
٢	سجل وصفت	تعداد	سببها و الترتيب	تاريخه	الاسم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار	الرقم الموقوف به العار

المحدد المؤقت (تسجل التملك في القارر رقم 188)

ان المحدود التملك با حد التصديق ثبت على جدول أسماء القارات التي بعد تنظيم شروط التملك ان المحدود التي تسجل في السجل العقاري و التعداد المحدود هي ذات المحدود المذكورة في جدول أسماء القارات التي التي و أيضاً مساحة الأراضي

اسم و كنية و صفة و تادية و سكن الالك و المالكين و الورثة (مضمون الوثيقة) و يذكّر صفة الورثة (كاملها)

سجل وصفت

تعداد

سببها و الترتيب

تاريخه

الاسم الموقوف به العار

الرقم الموقوف به العار

الرقم الموقوف به العار

الرقم الموقوف به العار

محضر التحديد الصادر من مديرية المندوبين في 11 و 12 و 13 و 14 من القارر رقم 188 المؤرخ في 14 آذار 1887 و الصادر من المفوض السامي للجمهورية الفرنسية في سوريا و لبنان شرح بتاريخ 11 12 13 14 تمهيداً لطلب 188 الصادر من الملاكين أو بميلهم وفقاً لطلب 12 من القارر المشار إليه بالترتيب و التحديد المؤقت و تنظيم هذا المحضر وفقاً لقرار المصنف أوصاه بما يلي محدد الملاكين و أصحاب العقارات المأخوذة الذين تبينوا و واسطة المحضر المؤقت المتعارفة آنفاً. ضمن الشروط المنصوص عنها في المادتين 10 من القارر رقم 186 و 20 من القارر رقم 187

EK-5: Tapu Belgesi (Antakya Tapu Müdürlüğü, Fransa Evrakı Bölümü)

PAGE RESERVÉE A L'INSCRIPTION DES RENVOIS ET DES OBSERVATIONS	
صفحة مخصصة لقبول الحواشي والملاحظات	
Le géomètre doit mentionner dans cette page les inscriptions et les renvois qu'il n'aurait pas pu figurer sur le procès-verbal.	على المهندس ان يدون في هذه الصفحة القيود والحواشي التي لم يتمكن من قديها في الحضر
Dans le cas où des propriétaires ou des opposants refuseraient de signer ou provoqueraient des difficultés à la délimitation du bien - immeuble, le géomètre doit mentionner ci-dessous ces incidents.	يجب على المهندس ان يدون اذا لا ما قد يمكن حدوده من تمنع الملاكين او المترشحين من توقيع امضائهم وما يقعون من العقبات في سبيل تحديد المقار
La commission de délimitation doit mentionner dans cette page les inscriptions et les renvois qu'elle n'aurait pas pu figurer sur la page ci-contre.	على لجنة التحديد ان تدون في هذا الصفحة القيود والحواشي التي لم تمكن من درجاها على الصفحة الاولى
هذا العقار وانفق مقادير واهتمامات كذا بولغا عقار واحد برصيه سند برصد ١٥٠٠ ل. في العقار رقم ٥٥٠ مقصور وشيخوخة والقبيل الحربي على الحضر رقم ٥ برصيه انشودة الجارة بيه الورثة عدد عقارية - بيان العقار - ١٥٠٠ ل. في العقار رقم ٥٥٠	

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE DOĞU AKDENİZ'DEKİ GÜVEN BUNALIMI: HATAY'IN ANAVATANA KATILMASINDA İNGİLİZ POLİTİKASI

İsmail KÖSE*

ÖZET

Sakarya Zaferi sonrasında 1921 yılı Ekim ayında Fransa ile imzalanarak Ankara Antlaşması ile Selçuklular döneminde Türk boylarının yerleştiği Hatay ile Anadolu'nun güney savunmasında hayati öneme sahip olabilecek İskenderun Körfezi dönemin mecburiyet ve şartlarının zorlamasıyla geçici olarak Fransa'ya bırakıldı. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Sancak'ın [Hatay ve İskenderun] Anavatan toprakları dışında kalması gerek Gazi Mustafa Kemal Atatürk gerekse Sancak halkı ve Türk Milleti tarafından kabullenilmedi. Bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Hatay'ın milli dava olduğu TBMM'deki konuşmalarda birkaç kez dile getirildi. Sykes-Picot Antlaşması (1916) gereği Suriye'nin manda yönetimini üstlenen Fransız Hükümeti, manda idaresini yürütmekte zorlanmaya başladığında Hatay'ın Türkiye'ye iadesi konusunda gönülsüz bir tutum takındı. Fransa'nın bu politikasındaki en önemli dayanağı Milletler Cemiyeti himayesinde yürütülen mandaterlik idaresinin yönetimindeki toprakların parçalanmasını engelleme yükümlülüğüydü. Fransa, söz konusu bahaneyle Hatay'ın ve stratejik önemdeki İskenderun Körfezi'nin Türkiye'ye iadesini reddetmekteydi. Revizyonist bir politika takip ederek Sancak'ı Anavatanına katmanın sebebiyet verebileceği olumsuzluklardan kaçınmak isteyen Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Hatay sorununun da bir an önce çözülme-

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ismailkosetr@ktu.edu.tr; ismailkosetr@hotmail.com.

sini istemekteydi. Bu çalışmada 1936-1939 yılları arası dönemdeki İngiliz Arşiv Vesikaları incelenerek Sancak Vilayeti'nin Türkiye'ye ilhakındaki İngiliz politikası ve Londra'nın kolaylaştırıcı tutumu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sancak, İngiltere, Araplar, Fransa, Anavatan.

GİRİŞ

Dünya'da ikinci savaşa gidilen süreçte Doğu Akdeniz'de artan Alman, İtalyan revizyonist tehdidi, Habeşistan'ın İtalya tarafından işgali, revizyonist devletlerin uluslararası hukuk ve teamülleri hiçe sayan tutumları Fransa ile ittifak halinde olan İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin müttefikliğine ihtiyacını artırmıştır. Buna karşın İngiliz Dışişleri Bakanlığı 1938 yılı başında Hatay ve İskenderun yerleşimlerini içine alan Sancak'ın Türkiye'ye bırakılmasına gönülsüz olmakla birlikte, yıl sonundaki gelişmelerin zorunlu sonucu olarak özellikle İngiliz askeri yetkilileri Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin müttefikliğinin öneminden dolayı, Hatay meselesi nedeniyle Türkiye'nin revizyonist kampa itilmesini göze alamamışlardır.

Doğu Akdeniz ve Avrupa'daki son gelişmeler üzerine rasyonel bir değerlendirme yapan Londra, Hatay'ın Türkiye'ye iade edilmesi için Türkiye ile Fransa arasında bir tür barışı kolaylaştırıcı rol üstlenmiş, Fransa'ya uzlaşma yönünde telkinlerde bulunmuştur. Fransa ile çatışan bir Türkiye kolaylıkla revizyonist devletlerin safında yer alabilecek, Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarları yaşamsal bir tehditle karşılaşabilecekti. Oysa İngiltere her an patlak verebilecek bir çatışmada gerek Boğazların sahip olduğu stratejik önem gerekse Doğu Akdeniz'deki gücü nedeniyle Türkiye'nin kendi saflarında yer almasını istiyordu. Nitekim Londra, Hatay'ın Türkiye tarafından vazgeçilmez olduğundan haberdardı. Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan raporlarda İngiliz endişe ve beklentileri açıkça görülür.

Fransa ile Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) müzakereleri yapılırken Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk Fransız temsilci Henry Franklin-Bouillon'a; Suriye'nin Osmanlı borçlarına ortak olmasını, Suriye'deki Türk vakıflarının haklarının korunmasını, İskenderun ve Antakya (Sancak) halkının kendi isteği doğrultusunda ayrı bir bayrak seçme hakkının tanınmasını ve bu bayrağın Türk bayrağı olarak seçilmesine izin verilmesini şart koşmuştu. Fransız delegasyonu söz konusu talepleri büyük oranda kabul ederek, bayrak seçimi konu-

sunda Türk tarafına taahhütte bulunmuştu. Türkiye ayrıca İskenderun Limanında kendisine bir alan kiralanmasını, buradaki kullanım haklarının garanti altına alınmasını istemiş, söz konusu istekler ise Fransız temsilciler tarafından olumsuz karşılanmamıştı.

Lozan Antlaşması imzalanırken Antlaşma'nın 3. Maddesi ile 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nın 8. Maddesiyle saptanmış olan sınır da onaylanmıştı. Böylece Sancak'ın statüsü Ankara Antlaşması'nda Türkiye ile Fransa arasında kararlaştırıldığı şekliyle teyit edilmişti. Bu açık kurala rağmen Fransa ve kısmen İngiltere birlikte 1938 yılı sonuna kadar Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile Sancak üzerindeki haklarından feragat ettiğini ileri sürmüşler, Sancak'ın Türkiye'ye ilhakına karşı çıkan bir tutum benimsemişlerdir. İngiliz tutumu Fransız karşı çıkışından farklı olarak dönemin uluslararası gelişmeleri ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarları dikkate alınarak değişiklik göstermiştir.

Sancak Meselesinin Gazi Mustafa Kemal Atatürk Tarafından Takip Edilmesi

Bu çalışma kapsamında incelenen İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşiv Vesikalarında (FO) Sancak (Hatay ve İskenderun) meselesinden ve Türkiye'nin Sancak'a yönelik beklentilerinden açıkça bahsedilen ilk yazışma 1932 yılı Ocak ayına aittir. Suriye'de 1931 yılı sonunda, ilki 20 Aralık'ta yapılan dereceli seçimler sonrasında özellikle Halep'teki sonuçlarla ilgili anlaşmazlık nedeniyle Arap Milliyetçisi cephenin liderlerinden Cemil Mardam'ın başını çektiği grup boykot hareketleri ve sokak gösterileri başlatmıştı. Seçimler sonrasındaki anlaşmazlıkta; Fransız Manda İdaresi dönemi uygulamaları, Suriye'nin geleceğinin belirsizliği, Hükümetteki Şeyh Taceddin taraftarlarıyla Milliyetçiler arasında önceki yıllara dayanan anlaşmazlıklar etkili olmuştu. Seçimlere Hükümetteki Şey Taceddin el-Hüseyni'nin Partisi, Rikabi Paşa liderliğindeki Monarşi Yanlısı Parti, Hakkı Azem idaresindeki Reform Partisi ve Hacem el-Atassi Bey liderliğindeki Milliyetçi Parti katılmıştı.¹

¹ CO 732/52/2, Report No. 49 from Liaison Officer, Beirut, 15 January 1932.

Fransız Manda İdaresi seçim sonrası ortaya çıkan karmaşayı kontrol altına almakta güçlük yaşamaktaydı. Suriye'de seçim sonuçlarıyla ilgili karmaşa devam ederken, 1932 yılı Ocak ayında Irak Başbakanı Nuri Said Paşa Türkiye ile Irak arasında imzalanacak dostluk antlaşması için görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya geldi. Atatürk'ü şahsen tanıyan ve I. Dünya Savaşı dönemi Türk subayları ile kişisel dostluğu bulunan Nuri Said Paşa Ankara'daki

Nuri Sadi Paşa, Ankara'daki müzakereleri sonrasında, Irak'a dönmeyen önce görüşmeleri esnasında Suriye'deki gelişmelerle ilgili Ankara'nın tutumunu da öğrenmeye çalıştı. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk ile görüşerek gerek Gazi Mustafa Kemal Atatürk gerekse diğer Türk Devlet adamlarından öğrendiği bilgileri İngiliz Elçisi'ne aktardı. Sancak'ın geri alınabilmesi için fırsat yakalayabilmek amacıyla Suriye'deki olaylar yakından takip edilmekte, elverişli bir fırsat beklenmekteydi. Nuri Sadi Paşa ayrıca Ankara'nın Suriye'nin bölünmesini, Lübnan'ın Suriye'den ayrılmasını hoş karşılamadığını da Clerk'a söyledi.² Ankara'nın Lübnan'ın Suriye'den ayrılmasına karşı çıkma nedeni bu durumda Fransa'nın bölgeden gitmeyebileceği endişesiydi.

Nuri Said Paşa'nın aktardığı istihbarat bilgileri Büyükelçi Clerk tarafından ivedilikle Londra'ya bildirildi. Bu esnada 1932 yılı Şubat ayından itibaren Suriye'deki asayişsizlik ve sokak hareketleri ivme kazanarak devam etmiş, Fransız Hükümeti olayları durdurmakta yetersiz kalmıştı. Nitekim, Mayıs ayında büyük oranda milliyetçiler tarafından organize edilen Cemal Paşa tarafından asılan Suriyeli milliyetçileri anma törenleri Fransa karşıtı gösteri ve konuşmalara dönüştü. Gün geçtikçe daha fazla artan Fransız karşıtlığına karşın özellikle Halep'te Suriyeli Araplar arasında birlik yoktu. Durumu tespit eden İngiliz raporlarına göre taraflar birbirlerini "işbirlikçilik" ile suçlamaktaydılar,

² FO 371/16086, Confidential despatch No. 17 from Sir G. Clerk, Constantinople, to Secretary of State for Foreign Affairs, 6 January 1932.

hiçbir şekilde aralarında ortak anlayış ya da asgari müştereklerde uzlaşısı yoktu.³

İngiltere'nin iki yıl önce, 1930'da Irak'taki Manda İdaresi'ni sona erdirerek, görünürde Irak'a bağımsızlığını vermesi Suriyeli Arapları da Fransa'dan bağımsızlık için teşvik etmişti. Buna karşın Irak'tan farklı olarak Suriye, ulusal birlikten ve etrafında bir araya gelinebilecek ulusal kabul görebilecek bir liderden yoksundu. İstikrarı bir türlü sağlayamayan Fransa'nın Suriye'den ciddi olarak çekilmeyi düşünmeye başlaması söz konusu gelişmeler sonrasında gerçekleşmiştir. Fransa'nın açıkça ilan etmediği çekilme kararı, Ankara'nın, Nuri Said Paşa tarafından teyit edilen Sancak ile ilgili düşünceleri Ortadoğu'daki en büyük sömürge gücü Londra'nın Suriye'deki gelişmeleri daha yakından izlemesine neden olmuştur.

Suriye'de 1931 yılı sonunda kontrolden çıkan gösteri ve karmaşa Nuri Said Paşa tarafından İngiliz Büyükelçisi'ne aktarıldığı şekilde Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından yakından takip edilmekteydi. Nuri Said Paşa'dan birkaç gün önce Mısır eski Hidivi Abbas Hilmi Paşa da Ankara'ya gelmişti. İngilizler, Suriye'de artık sürdürülemez hale gelen Fransız Manda İdaresi'nin yerine ya Irak Kralı Faysal'ı ya da Mekke'den kovulan Emir Ali'yi getirmek istiyorlardı. Böylece, Irak ve Ürdün'den sonra Suriye de İngiliz etki alanına dahil olmuş olacaktı. İngiltere'nin bir sonraki amacı Fransız Mandası sonrasında Suriye ile Irak'ı birleştirmektir. Abbas Hilmi Paşa ise Suriye Kralı olabilmek ümidiyle başlattığı girişimler kapsamında Ankara'ya gelmişti.

Faysal ya da Ali'nin Suriye'de kral ilan edilmesi halinde Sancak'ın statüsünün Türkiye lehine çözümlenebilmesi daha güç hale geleceğinden ve komşu Suriye'nin istikrarı için Mustafa Kemal Paşa, Suriye'de cumhuriyet yönetimi kurulmasını destekliyordu. Cumhuriyet yönetimi olmazsa Türkiye'nin tercihi Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye tahtına

³ FO 371/16085, Confidential despatch No. 25 from Mr. E. Hole to Secretary of State for Foreign Affairs, 7 May 1932.

oturmasıydı. Zira Abbas Hilmi Paşa'nın Ankara ile sıkı dostluğu vardı, bu durumda Suriye üzerindeki İngiliz, Fransız etkisi daha az olacaktı. Türkiye'nin Abbas Hilmi Paşa'ya desteğini ve Sancak ile ilgili Ankara'nın siyasetini yakından takip eden Londra, 6 Ocak'ta Büyükelçi Clerk'dan Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras ile görüşerek Türkiye'nin niyetini öğrenmesini istedi. Görüşmede Aras, Büyükelçi Clerk'ın niyetini fark ederek, Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye tahtına oturmasına Türkiye'nin itirazı olmadığı cevabını verdi fakat açık destekten bahsetmedi. Clerk, Londra'ya yazdığı raporda bu duruma dikkat çekerek, Bakan Aras'ın kendisine söylemekten kaçınmasına rağmen Türkiye'nin istekli bir şekilde Abbas Hilmi Paşa'yı desteklediğini bildirdi.⁴

Clerk'in kanaati somut istihbarata dayanıyordu. Nuri Said Paşa, Clerk ile görüşmesinde Türkiye'nin Sancak'a yönelik niyetleri hakkında verdiği bilgilere ek olarak; Ankara'nın Suriye ile Irak'ın birleşmesine karşı olduğunu ve Gazi Mustafa Kemal'in bütün kalbiyle Abbas Hilmi Paşa'nın yeni Suriye Kralı olmasını istediğini de söylemişti. Nuri Said Paşa'nın aktardığına göre; Abbas Hilmi Paşa Yunus Nadi başta olmak üzere Türk Basınına kendisinin Suriye krallığı lehinde kamuyu yaratmak için yüklü maddi destek söz vermişti. Nitekim gazeteler Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye idaresine geçmesini destekleyecek haberler yapmaya başlamışlardı. Nuri Said Paşa'nın Ankara'daki müzakereler esnasında öğrendiği bütün mahrem bilgileri İngiliz Elçisi'ne aktarması dikkat çekicidir. Nitekim Elçi'ye ayrıca, T. Rüştü Aras'ın Sadabat Paketi'ne gidecek ittifak antlaşması öncesi sınır sorunlarının çözümüne yönelik müzakereleri sonrasında İran ve Irak'tan dönerken Şam'a uğrayarak Türk görüşünün kabulü amacıyla Şam'a baskı yapacağını söyleyerek İngiltere ve Fransa'nın tedbir alması için ön alıcı bilgilendirmede bulunmaya çalışmıştır. Nuri Said Paşa ile görüşmesi sonrasında İngiliz Büyükelçisi Clerk, Türkiye'nin Suriye tahtına Abbas Hilmi

⁴ FO 371/16086, Confidential despatch No. 17 from Sir G. Clerk, Constantinople, to Secretary of State for Foreign Affairs, 6 January 1932.

Paşa'yı getirerek Suriye sınırını kendi istediği gibi belirlemeyi amaçladığından emin olmuştu.⁵ Bir İngiliz görevlisi gibi Ankara'daki mahrem görüşmelerin içeriğini, Ankara'nın Suriye ile ilgili olası siyasetini İngiliz Büyükelçisi'ne aktaran Nuri Said Paşa, büyük olasılıkla bu sayede Irak'ta İngiliz desteğini kazanıp, Irak'ın geleceğinde daha fazla söz sahibi olabilmeyi ümit ediyordu.

Londra'nın da yönlendirmesiyle Mısır, Abbas Hilmi'nin Suriye krallığına açıktan karşı çıkmaya başladı. Londra, henüz açıkça belirtilmemesine rağmen, Sancak meselesi ve Irak-Ürdün ve Suriye'deki çıkarlarını dikkate alarak Suriye tahtına ya da idaresine Türkiye ile yakın dostluk kurabilecek bir kişinin gelmesini istemiyordu. Açıkça görüldüğü gibi 1930'lu yılların başında Musul meselesine örnek olabileceği endişesiyle de İngiltere Türkiye'nin Arap coğrafyasında etkinlik kazanmasına ya da Suriye sınırının Türkiye lehinde düzenlenip, Sancak'ın Türkiye'ye kalmasına taraftar değildir. Bu nedenle Londra, 1932 yılı sonuna doğru Suriye ile Irak'ın Faysal'ın krallığı altında birleştirilip tek elden, İngiliz denetiminde yönetilebilmesi için yoğun bir diplomasi faaliyeti başlattı.⁶ Faysal'ın 1933 Eylül ayında ani ölümü bu projenin hayata geçirilmesine olanak tanımadı. Faysal ölmeseydi bile bölgedeki dengeler dolayısıyla bir Suriye-Irak ortak krallığı kurulabilmesi hemen hemen olanaksızdı.

Fransa, Suriye'den çekilmeden önce İngiltere'nin Irak'ta yaptığı gibi bu ülkedeki çıkarlarını garanti altına almak istiyordu. Özellikle Suriye'nin bir bütün olarak korunmasını isteyen milliyetçiler ile Fransa arasında bir türlü uzlaşma sağlanamamaktaydı. Suriye ile Fransa arasında 16 Kasım 1933 tarihinde bir [Askeri] İttifak Anlaşması imzalandı. İttifak anlaşması ve bir dizi ödüne rağmen Fransa Suriye'de istediği düzeni elde edemeyecektir.

⁵ **FO 371/16086**, Confidential despatch No. 24 from Sir G. Clerk, Angora, to Secretary of State for Foreign Affairs, 15 January 1932.

⁶ **FO 371/16086**, Secret and personal draft telegram from Mr. G. Rendel to Sir F. Humphrys, Bagdad, 16 November 1932.

Filistin ve Ürdün'e ek olarak kendisi tarafından iktidara getirilen Suudlar'ın bölgedeki varlığı delaletiyle çıkarlarını koruyup; Irak'taki petrol alanlarını denetim altında bulundurmaya arzulan İngiltere, Suriye'deki gelişmeleri ve Türkiye'nin Sancak'a yönelik politikasını yakından takip etmekteydi. Türkiye'nin Suriye'deki iç karışıklıklardan faydalanarak Sancak'ı ilhak edebileceği söylentileri etrafta dolayıyordu, Londra'daki kuşkular artmıştı. Mersin'deki gazetelerde 1934 yılı Mayıs ayı başında, Fransız Manda İdaresi Yüksek Komiseri Comte de Martel'e dayanılarak, Fransa'nın Suriye'den ayrılmadan Hatay ve İskenderun'u Türkiye'ye bırakacağı iddiası yer almıştı. Her ne kadar C. de Martel bu iddiayı yalanlasa da, durumun yerinde tespit edilmesi gerekiyordu. Gazi Mustafa Kemal Atatürk dahil İsmet İnönü ve bazı milletvekillerinin bu amaçla İskenderun Körfezi'nin doğu yakasında bulunan Payas'tan arazi satın aldığı, İskenderun Limanı Türkiye'ye geri verileceğinden Mersin Limanı inşaatının geciktirildiği de iddialar arasındaydı. Bu amaçla, 1934 yılı Mayıs ayında Mersin Konsolos Vekili B. J. Catton'a acilen deniz yoluyla İskenderun'a gidip buradan trenle Payas'a ulaşması ve bölgedeki durumu detaylı bir şekilde tespit eden bir rapor hazırlaması talimatı verildi.⁷

Konsolos Vekili Catton, Mayıs ayının ikinci haftası istenilen raporu hazırlayarak, 13 Mayıs'ta Londra'ya gönderdi. Raporda entere-san bilgilerle karşılaşmaktayız. Gezinin gerçekleştiği tarihlerde Türkiye-Suriye sınır tespit komisyonu Gaziantep Valisi Akif Bey idaresinde İskenderun'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra Antakya'ya (Hatay) geçmiş, Türk heyeti Antakya'da 20.000 kişilik büyük bir kalabalık tarafından çiçekler, Türk bayrakları ve “çok yaşa Gazi Mustafa Kemal” sloganlarıyla karşılanmış, gösteriler dolayısıyla bütün dükkanlar kapatılmıştı. Türk heyeti Tourist Otel'de konaklamış, otel etrafına toplanan kalabalık sabaha kadar Türkçe marşlar okumuştur. Suriye basını Türk heyetinin Antakya ziyaretini ve gösterileri sert bir şekilde eleştirmiş, bazı gazetelerde ileri giderek, “*Antakyahlar Türk idaresinde*

⁷ FO 371/17947, Foreign Office Minute No. E3272, by Mr. A. Helm, 23 May 1934.

yaşamak istiyorlarsa Ankara'ya gitsinler, Araplar şehirlerini sonuna kadar savunacaklar ve burasını Türklere vermeyecekler" şeklinde başyazılar yer almıştı. Bir kısım Suriye gazetesi de Türkiye tarafından Suriye üniversitelerine gönderilen Türk öğrencilerin asıl amacının propaganda olduğunu iddia etmiş, Araplar Fransız Manda İdaresi'ne şikâyet dilekçesi vererek, neden Türk heyetinin Antakya ziyaretine ve gösterilere izin verildiğini sorgulayarak, tepki göstermişlerdi.⁸

Cotton tarafından objektif şekilde rapora aktarılan hadise kendisi Payas'a gitmeden önce gerçekleşmişti. Rapor özellikle Antakya'da kalabalık bir Türk nüfus yaşadığını ve Türklerin Arap idaresinde kalmaya razı olmayacaklarını gösteriyordu. Benzer şekilde Suriyeli Araplar da, özellikle Cemil Mardam ve arkadaşları tarafından kışkırtılanlar Türk idaresinde yaşamak istemiyordu.

Hatay ve Sancak'taki gelişmeleri Londra'ya bildiren Cotton'ın raporunu teyit edecek şekilde fakat Cotton'ın raporundan bağımsız diğer bir rapor İngiltere'nin Halep Konsolosu N. Patrick Cowan tarafından 24 Mayıs'ta Londra'ya gönderildi. Bu raporda da, Antakya'da Cotton tarafından faaliyetleri hakkında bilgi verilen Türk heyetinin ziyareti ve gösteriler hakkında tafsilat verilerek, Sancak'ta (İskenderun ve Antakya) halkın büyük kısmının Türkçe konuştuğu ve Türk ırkından olduğu belirtildi. Bu nedenle Sancak'ta Türkiye'ye yönelik büyük bir ilgi olmakla birlikte raporda yaklaşık 90.000 Hristiyan'ın yaşadığı Halep'te herhangi bir güçlü Türk taraftarlığının, Türkiye ile birleşme isteğinin olmadığı kaydedilmiştir. Ekonomik durumun her geçen gün daha da kötüleşmesinin halkın düşüncesinin değişmesine neden olabileceği de raporda dile getirilen tespitler arasındadır. İngiliz Konsolosa göre kasti olmasa da Fransa Sancak bölgesindeki gerek yol yapımı gerekse alt yapı çalışmalarına önem vermemekte, bu durum Türk yanlısı tutumu güçlendirmektedir. Manda İdaresi Yüksek

⁸ **FO 371/17947**, Confidential despatch No. 252 from Mr. J. Morgan to Secretary of State for Foreign Affairs, 23 May 1934, regarding Turco-Syrian relations, enclosing despatch No. 45 from Mr B. Catton, Mersin, to Mr J. Morgan, 13 May 1934.

Komiseri Comte de Martel, “*Dinsel fanatizmi yüksek Sancak halkının Suriye’den ayrılmış modern Türkiye’de yaşamak istemesi beklenebilecek bir durum değildir*” iddiasında bulunmaktaydı. Londra’ya gönderdiği raporla Martel’i yalanlayan Cowan bu görüşte değildir. Özellikle Sancak bölgesindeki Türkler Vahhabi Arap rejimi altında yaşamak istememektelerdir.⁹

Halep Konsolosu P. Cowan, gösteri ve karşılama şölenine Manda İdaresi tarafından müdahale edilmemesinin asıl nedeninin Sancak’taki Türk yanlısı grup liderlerini belirleyebilmek olduğunu düşünüyordu. Bu tespit çok yerindedir. Nitekim Haziran ayı başında Antakya Kaymakamı görevden alınmış, okullardaki Türk öğretmenler görevlerinden uzaklaştırılmış, Türkiye’den gelen kitaplar yasaklanmış ve Türkler üzerinde yoğun bir baskı oluşturulmuştur.

Türkiye’nin Sancak politikasının bizzat Gazi (İngiliz belgelerinde genellikle “Atatürk” ya da “Mustafa Kemal” değil “Gazi” adı kullanılmıştır) tarafından yönlendirildiği bilinmekteydi. Gazi’nin (Mustafa Kemal Atatürk) “*İskenderun ve Antakya Türklerini asla terk etmeyeceğim*” dediği söylentisi Londra’ya kadar ulaşmıştı. Söylentileri teyit eder şekilde Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliği 1934 yılı Haziran ayında Londra’ya Gazi’nin Fransız Elçiliği temsilcisine Sancak ile ilgili olarak; “*Fransa kendisine büyük güç diyor, İsmet ve Fevzi Paşalar bu söylemi tanıyabilir, ben böyle büyük güç kavramlarını tanımıyorum, gerekiyorsa bu güçlerle çarpışmaya hazırım*” dediğini bildirdi. Raporda belirtildiği üzere Londra, Fransa’nın Türkiye ile bir savaşı göze alamayacağını düşünüyordu.¹⁰ Bu dönemde sadece Türk-Suriye sınırı değil; Suriye-Irak ve Suriye-Ürdün sınırının belirlenmesinde de sorunlar yaşanmaktaydı.

⁹ FO 371/17947, Confidential despatch No. 18 from Mr P. Cowan, Aleppo, to Secretary of State for Foreign Affairs, 24 May 1934.

¹⁰ FO 371/17947, Foreign Office minute No. E3987 by Mr. K. Johnstone, 19 June 1934, regarding the alleged possible cession of Alexandretta to Turkey, covering despatch No. 321/6/34 from Mr J. Morgan to Mr G. Rendel, 9 June 1934.

Her ne kadar henüz ne Türkiye ne de Fransa tarafından açıkça ilan edilmese de Sancak'ın Türkiye'ye ilhakıyla ilgili tartışma ve anlaşmazlıkların bir türlü önlenememesi üzerine Fransa sorunu diyalog yoluyla ele almaya karar verdi. Yüksek Komiser Comte de Martel 26 Mart 1935 tarihinde Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras ve diğer Türk yetkililerle görüştü. Martel 27 Mart'ta Çankaya'da Atatürk tarafından kabul edilerek sınır sorunu ele alındı. Görüşmede Martel, Sancak'ta (İskenderun ve Antakya) otonom, ayrıcalıklı muhtar bir yönetim kurulacağını taahhüt etti. Sınır komisyonunun kesintiye uğrayan çalışmalarının da tekrar başlamasına karar verildi. Görüşme ve alınan kararlar İngiliz Büyükelçiliği tarafından yakından takip edilip, Londra'ya raporlanmıştır.¹¹

Suriye'de 1935 yılından itibaren artan enflasyon, zorlaşan hayat şartları ve uygulamaya konulmaya çalışılan yeni anayasa 1932 yılındakine benzer fakat gerek toplumsal taban olarak gerekse coğrafi anlamda daha geniş çaplı protestolara sebep oldu. Şubat ayında tırmanan protestolar hızla Homs, Hama, Deir- ez-Zor ve Halep'e yayıldı. Büyük kentlerdeki dükkanlar açılmayarak, büyük oranda Arap milliyetçileri tarafından organize edilen protestolara tüccar sınıfının da destek vermesi sağlandı. Boykot hareketi bazı kentlerde demiryolu ve aydınlatma hizmetlerini çalışmaz hale getirdi. Protestoların etkisiyle temel yaşam malzemelerin fiyatlarında hızlı bir artış yaşandı; karmaşa bazı yerlerde silahlı çatışma, hatta bombalı saldırılara dönüştü. Temel yaşam malzemelerine erişmek imkânsız hale geldi. Örneğin Halep'te dükkanlar ancak 9 Mart'ta tekrar açılabilmiştir.¹² İstikrarsızlığın Sancak'a sıçrayıp burada yaşayan Türklerin zarar görmesi ihtimaline karşı, Manda İdaresi sonrası yaşanabilecek durumu dikkate alan Atatürk, 31 Aralık 1936 tarihinde İsmet İnönü'ye Hatay meselesinin yakından takip edilmesi ve Sancak'ın gerekiyorsa askeri güç kullanılarak

¹¹ FO 371/19023, Confidential despatch No. 142 from Sir P. Loraine, Angora, to Secretary of State for Foreign Affairs, 29 March 1935.

¹² FO 371/20065, Confidential despatch No. 15 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 10 February 1936.

Anavatana katılması talimatını verdi.¹³ Kasım ayında TBMM'de Hatay'ın Anavatana ilhakı ve MC'nin tutumuyla ilgili tartışmalar söz konusu talimatın verilmesinde etkili olmuştu.¹⁴

Halep Konsolosu Robert Parr, 1936 yılı Mart ayı başında Sancak idari bölgesine giderek, dağlık köyler dahil bölgedeki hissiyatı tespit etme talimatı aldı. Parr, 14 Mart'ta Londra'ya gönderdiği raporunda; Antakya'da Rum Ortodoks Topluluğun ve Alevi Grupların Arap Milliyetçiler lehine gösteri yaptığını, hapisteki mahkumların serbest bırakılması teşebbüsünde bulduklarını, buna karşın Sancak bölgesinde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunun bu tür girişimlere yüz vermediğini, Antakya ve yüksek dağ köylerinde genel tavrın Arap karşıtı olduğunu, halkın Suriye idaresinde kalmaktansa Türkiye ile birleşmek istediğini, Sancak'ın diğer bölgelerindeki Hristiyanların da Araplardan hoşlanmadıklarını ve Şam idaresinde kalmayı istemediklerini bildirdi.¹⁵ Konsolos Parr'ın Sancak'taki genel hissiyatı açıkça gösteren raporuna rağmen Londra, Doğu Akdeniz'deki kendi çıkarlarını da dikkate alan, ne Ankara ne de Paris'in tepkisini çekmeyecek orta yol bir politika takip etmeye karar verdi.

Gerek Fransız Manda İdaresi'nin yönetim zafiyetleri gerekse ekonomik sorunlar, Arap milliyetçilerinin toplumu ajite eden tutumları nedeniyle 1936 yılı başına kadar Suriye'nin büyük kentlerinde yaşanan asayişsizlik ve sokak çatışmaları 1936 yılı Mart ayından itibaren Sancak'a da yayıldı. Mustafa Kemal Atatürk bu durumu daha önceden öngörmüş, Başbakan İsmet Paşa'dan tedbir almasını istemişti. Londra her ne kadar Sancak'taki gelişmelere karşı, orta yolu takip den bekle gör politikası uygulamaya karar vermişse de bu tarihte Sancak'ın Türkiye'ye ilhakını değil, Suriye'ye bağımlı otonom bir yönetim olarak varlığını devam ettirmesini istiyordu. Sancak'ın Suriye'nin bir parçası

¹³ **Milliyet**, "Tarih 31 Aralık 1936, Atatürk İsmet Paşa'ya el yazısıyla küçük bir not gönderdi, Hatay'ı al' Emri", 22 Ocak 1990. s. 13.

¹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, C 13, İçtima: 2, 27 Kasım 1936, Cuma. s. 76-77.

¹⁵ **FO 684/9**, Foreign Office minute No. E1516 by Mr. J. Ward, 31 March 1936, regarding the political situation in Aleppo, covering confidential despatch No. 13 from Mr. R. Parr to Secretary of State for Foreign Affairs, 14 March 1936.

olduğunu ileri sürerek, Arap halkı Sancak üzerinden kıskırtan Cemil Mardam liderliğindeki Arap Milliyetçiler aynı tarihte Lübnan'dan Tripoli'yi alabilmek için yoğun faaliyet halindeydiler.¹⁶ Gelişmeler Fransa'yı Manda İdaresi'ni sonlandırmaya zorlamaktaydı. Fransız yönetimi sona erdiğinde Sancak'ın statüsü ne olacaktı? Ankara'nın endişeleri ve girişimleri Fransız idaresi sonrası içindi. Çünkü Musul'da olduğu gibi, Manda İdaresi bittiğinde Sancak Suriye topraklarına dahil olursa artık bu toprakların geri alınabilmesi olanaksız hale gelecekti.

Fransa'nın Suriye'ye Bağımsızlığını Vermesi Sonrası Sancak Meselesi ve İngiltere'nin Tutumu

Fransa, İngiltere'nin Irak ile yaptığına benzer bir anlaşma imzalayarak Milletler Cemiyeti adına "A statüde" manda yönetimini üstlendiği Suriye'ye 9 Eylül 1936 tarihinde bağımsızlığını vermeyi kabul etti. Arap Milliyetçiler Paris'te Manda İdaresi'ni sona erdirecek Anlaşmayı imzaladıktan sonra Ekim ayında İstanbul'dan geçerken Türkiye'nin Sancak ile ilgili haklarından vazgeçmeyeceği Türk yetkililer tarafından kendilerine söylendi. Manda İdaresi'ni bitirecek anlaşmaya; Sancak'ın statüsüyle ilgili gerek Ekim 1921 Ankara Antlaşması'nın 8. maddesi, gerek Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesi ve gerek gerek 1926 tarihli Türk Fransız Antlaşması ile taahhüt altına alınan özerk statüde otonom yönetim hakkı veren maddeler dahil, Manda İdaresi'ni sonlandıran anlaşmada Sancak'ın otonom yapısıyla ilgili herhangi bir maddeye yer verilmemişti. Bu durumda Sancak, Türkiye'nin anlaşmalarla saklı hakları yok sayılarak Suriyeli Arapların insafına terkedilmiş oluyordu.

Sancak'ın Türkiye'ye ilhakına gidecek süreçte kademeli bir diplomasi takip edilecektir. Öncelikle Sancak'ın Suriye'den bağımsız bir otonom devletçik haline dönüşmesi sağlanacak daha sonra Türkiye'ye ilhak için gerekli adımlar atılacaktı. Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras sorununun MC'ye götürülerek, Türkiye'nin anlaşmalarla saklı haklarının

¹⁶ FO 371/20066, Confidential despatch No. 98 from Mr. G. Furlonge to Secretary of State for Foreign Affairs, 23 October 1936.

teslimini, Sancak'ın Suriye'den bağımsız bir yönetim olarak tanınmasını talep etti. Londra bütün gelişmeleri yakından takip ediyordu ve kademeli ritmik diplomasiye rağmen Türkiye'nin nihai amacının Sancak'ı ilhak etmek olduğu Londra tarafından fark edilmişti. Gelinen durum üzerine Ankara protestoda bulunarak harekete geçti. Atatürk, Sancak meselesinin şahsi davası olduğunu ilan etmişti. Müzakereler 20 Ocak 1937 tarihinde başladı Cenevre'de Raportör Norveç Dışişleri Bakanı Standler'in gözetiminde bir komisyon oluşturuldu. Fransa uzlaşmaz bir tutum takındığı için ilerleme kaydedilemedi.¹⁷

Manda İdaresi'ni sona erdiren anlaşmanın ardından Suriye'de seçimler yapıldı. Karmaşa içinde gerçekleşen seçimleri Arap Milliyetçiler kazandı. Bölgedeki İngiliz temsilcileri seçimlere ancak seçmenlerin %8'inin katıldığını tespit etmişlerdi. Yeni Hükümet Cemil Mardam liderliğinde kuruldu. Sancak'taki Türk ahali seçimleri boykot etti. Kırıkhan'dan: Mahmut Zadeh Paşa (Milliyetçi Arap); İskenderun'dan: Şeyh Süleyman (Arap); Antakya'dan: Mustafa el-Kosseiry: (Milliyetçi Arap); Muhammet el-Adalı (Milliyetçi Arap); Sadık Maaruf (Arap); Movses der Kalochian (Ermeni) mebus seçildiler.¹⁸ Sancak temsilcileri arasında Türk yoktu. Oysa bu havalide halkın yaklaşık üçte iki çoğunluğu ya Türk'tü ya da Türkçe konuşuyordu.

Türkiye'nin Sancak'ı Suriye idaresine bırakmama politikası 1937 yılı başından itibaren İngiliz belgelerinde ilk defa "Türk irredentizm"i şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır. İngiltere'nin Şam Konsolosluğu, 5 Ocak 1937 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporda, Türkiye'nin Sancak politikasını "irredentizm" olarak tanımladıktan sonra evrensel İslam kardeşliğini savunan Arap milliyetçiler için Türkiye'nin taleplerinin şok etkisi yarattığını kaydetmiştir.¹⁹ Cemil Mardam ve arkadaşları tarafından çıkarları doğrultusunda gerek duyulduca gündeme

¹⁷ Hasan Rıza Soyak, "Hatay Benim Şahsi Davamdır", **Hayat**, Yıl 11, C 3, S 47, 17 Kasım 1966, s. 11-12.

¹⁸ **FO 371/20067**, Confidential despatch No. 62 from Mr. A. Davis, Aleppo, to Secretary of State for Foreign Affairs, 10 December 1936.

¹⁹ **FO 371/20848**, Confidential despatch No. 2 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 5 January 1937.

getirilip dillendirilen “Evrensel İslam Kardeşliği” metaforunun tek amacı Sancak’ı elde edebilmeye yönelik propagandadır. Zira aynı Arap milliyetçileri, 20 yıl önce Osmanlı Devleti’nin düşmanlarıyla işbirliği yapıp, Türk Orduları’nı İngilizlerle birlikte tuzağa düşürürken İslam Kardeşliği’ni dikkate bile almamışlardır.²⁰ Şartlar değişmiş slogan da değişmiştir.

Yeni Başbakan Cemil Mardam I. Dünya Savaşı döneminde Suriye’deki Türk güçlerine karşı İngilizlerle yakın iş birliği yapmıştı. Mardam’ın teşvikiyle Suriyeli Araplar, Türk konsolosluğu önünde Ankara’nın politikasını kınayan gösteriler yapmaktaydılar. Mardam, İngiliz temsilcilerle görüşmelerinde, MC’nin Türk baskısına boyun eğmeyeceğine inandığını, Türkiye’nin Sancak üzerinde meşru bir hakkının bulunmadığını söylüyordu. Hatta, iddialarını daha da ileri taşıyarak, *“Türkiye, Sancak’ta Türkler yaşadığı için bu bölgede hak iddia ettiğini oysa Sancak’tan daha büyük olan Mardin’in tamamen Arap olmasına ve halkın Arapça konuşmasına rağmen Türkiye, Mardin’in bağımsız bir idare olarak MC idaresine konulmasından bahsetmiyor”* diyordu.²¹ Mardam’ın Suriye’nin durumunu ve uluslararası politikanın gidişatını anlayabilmekten uzak, gerçeklik algısını kaybetmiş yaklaşımı İngiliz Konsolos G. MacKereth’i şaşırtmıştır. Mardam’ın Mardin ile ilgili söyledikleri Sancak sorununun MC’de görüşüldüğü tarihlerde Suriye parlamentosunda da dile getirilmiş, Mardam İngiliz temsilcilerle yaptığı görüşmelerde *“Türkiye’nin Sancak’ı işgal etmeye çalıştığını fakat buna rıza göstermeyeceklerini”* söylemiştir.

Ankara, Montrö müzakerelerinde olduğu gibi Sancak davasında da İngiltere’nin desteğinin kazanılmasının önemli olduğunu farkındaydı. Bu amaçla, 14 Kasım’da Dışişleri Bakanı T. R. Aras, İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine ile bir araya geldi. Ankara, 10 Eylül’de Pa-

²⁰ Bkz.: İsmail Köse, **Büyük Oyun’un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018. s. 63-64.

²¹ **FO 371/20848**, Confidential despatch No. 2 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 5 January 1937.

ris Büyükelçisi tarafından Fransa'ya iletilen nota doğrultusunda; Sancak'ın Lübnan gibi Suriye'den tamamen bağımsız bir idare olmasını talep ediyordu. İngiltere ise, Ankara'nın nihai amacının Sancak'ı ilhak olduğunu bildiğinden, dönemin uluslararası gelişmelerini de dikkate alarak, ne Paris'i küstürmek ne de Türkiye'yi karşı kampa gitmeye zorlamamak için bekle gör politikası uygulayıp, görünürde ortada, uzlaşmayı kolaylaştırıcı tarafsız bir tutum takınmıştı.²²

İngiliz desteğini sağlayabilmek ya da en azından Londra'nın Fransa'ya Sancak meselesinde baskı yapmasını temin edebilmek amacıyla Dışişleri Bakanı Aras, 26 Kasım'da İngiliz Büyükelçisi'yle bir kez daha görüştü. P. Loraine, Londra'ya gönderdiği raporda; Aras'ın kendisine söylediklerinin “üst düzey gizlilikle saklanması” isteğinde bulunduğunu belirtmiştir. Görüşmede Aras, Sancak sorununun çözülebilmesi için: (1) Sancak'ın statüsünü belirleyecek anlaşmanın süreyle sınırlanmamasını, diğer bir ifadeyle sürekli olmasını; (2) İskenderun'un askeri bir donanma üssüne dönüşmemesini, burada kurulacak bağımsız idarenin MC üyesi devletlerin garantörlüğüyle varlığının garanti edilmesini; (3) Sancak'ın bir anlaşmazlık meselesi değil, herkesin çıkarlarının korunduğu bir idari birime dönüştürülmesini; (4) Oluşturulacak yeni yapıyla sadece Sancak değil hinterlant bölgesinin de kalkınmasının sağlanmasını talep ediyordu.²³

Londra'nın Türk taleplerine desteğini elde edebilmek amacıyla T. Rüştü Aras, Sancak'ın MC idaresinde, iç güvenliği sağlayacak polis ve jandarma gücü hariç hiçbir askeri kuvvetin bulunmadığı, askersizleştirilmesinin ve tarafsızlığının komşu ülkeler: Türkiye, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Manda gücü Fransa, Kıbrıs'a sahip olduğu için İngiltere tarafından garanti edilmesini kabul ediyordu. Bunun üzerine İngiliz elçisi Rodos'u elinde bulunduran devletin de garantör ülkeler arasında olup olmayacağını sordu. Elçinin ima ettiği ülke İtalya idi, Aras

²² FO 371/20067, Foreign Office minute No. E7357 by Mr. D. Scott Fox, 25 November 1936.

²³ FO 371/20067, confidential telegram No. 167 from Angora to Foreign Office, reporting on a conversation between the Turkish Minister for Foreign Affairs and Sir P. Loraine, 24 November 1936.

MC Konseyi üyesi olarak İtalya'nın da garantörler arasında yer alabileceğini belirtti.²⁴ Türk teklifi, Fransa ve Araplara karşı İngiltere'nin desteğini alabilmek için yapılmıştı. Zira, Montrö öncesinde ve görüşmeler esnasında uluslararası ilişkilerdeki hassas denge nedeniyle İngiliz tutumunun sağlayabileceği olumlu katkı görülmüştü. Teklif etkili olmuştur. Nitekim P. Loraine Londra'ya gönderdiği raporda teklifin Fransız önerilerinden çok daha uygulanabilir diğer bir ifadeyle İngiliz çıkarlarına daha uygun olduğunu bildirdi:

(1) Ben, şahsen, Türk Hükümeti'nin sorunun çözümünde gösterdiği engin ufuktan ve bilge devlet adamlığından çok etkilendim. Bu politika her durumda Türk siyasetinin barışçıl olduğunu göstermektedir, Türkler kendi çıkarlarını konsolide ederken İngiliz modelini uygulayarak, anlaşmazlık konularına barışçıl çözümler getirmek istemektedirler. (2) Mondros Ateşkesi'nden önce Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı bu bölgedeki Türk Ordularına komuta ediyordu ve İstanbul'dan gelen Sancak'ı boşaltma emrini burada Türkler yaşadığı için reddetmişti. Modern Türkiye Arap topraklarının ve Arap halkının geleceğiyle ilgilenmemektedir. Türklerin (I. Dünya Savaşı'ndaki) tecrübeleri onlara pan-Arapçılığın tehlikelerini öğretmiştir. Buna karşın Türk soyundan olan halkı da Suriye'nin idaresine bırakmak niyetinde değillerdir... (4) Sorunu İngiliz çıkarları açısından değerlendirdiğimde Türk teklifinin (Fransız önerilerine karşı) İngiltere için çok (daha) avantajlı olacağını düşünmekteyim.²⁵

Büyükelçi Loraine'in raporunda açıkça görüldüğü gibi Türkiye'nin teklifi İngiliz temsilci üzerinde beklenen etkiyi göstermiştir. Katı tutumu değişmeye başlayan Londra, özellikle 1937 yılı başından itibaren Sancak ile ilgili bütün gelişmeleri daha öncekinden çok daha detaylı, yakın bir diplomasiyle dikkatle takip etmeye başlamıştır. Nitekim bu dönemde Mussolini İtalyası'nın Doğu Akdeniz ve Balkanlar'a

²⁴ **FO 371/20067**, confidential telegram No. 167 from Angora to Foreign Office, reporting on a conversation between the Turkish Minister for Foreign Affairs and Sir P. Loraine, 24 November 1936.

²⁵ **FO 371/20067**, confidential telegram No. 167 from Angora to Foreign Office, reporting on a conversation between the Turkish Minister for Foreign Affairs and Sir P. Loraine, 24 November 1936.

yönelik yayılcı politikası, iki yıl önce yaşanan Habeşistan işgali, Japonya'nın 1931 yılında Mançurya'yı işgali ve Pasifik'te tırmanan gerilim, Hitler'in Avusturya ile birleşme teşebbüsleri, MC yapısında yaşanan dağılma İngiliz dış politika yapımcılarını tedirgin etmeye yetmişti. Bütün bu gelişmeleri dikkate alan Londra, 1937 yılı başında Türkiye'nin Sancak politikasına doğrudan karşı çıkmamaya karar vermiştir. Döneme ait raporlarda, Suriyeli milliyetçiler tarafından Türk azınlığın haklarına yönelik olumsuz bir girişim durumunda Türkiye'nin askeri müdahalesinin kaçınılmaz olacağı notu yer almaktadır: “*Suriyeli milliyetçiler bölgenin muhtar statüsüne zarar verecek ya da Türk azınlığın haklarını ihlal edecek bir davranışta bulunma aptallığını yaparlarsa Türkiye'nin dramatik bir eylemde (askeri müdahalede) bulunması yüksek ihtimaldir.*”²⁶

Sorunun Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Görüşülmesi ve Sandler Raporu

Fransa ile uzlaşma sağlanamayınca Sancak'ın statüsünün belirlenebilmesi ve Türkiye'nin Sancak'a Suriye'den bağımsız otonom bir statü tanınması talebinin MC'de görüşülmesine karar verildi. Fransa, Türkiye'ye karşı MC'de İngiltere'nin yardımını talep etti. Benzer şekilde İngiliz temsilcilerle görüşen T. Rüştü Aras da MC'de Türk tezinin desteklenmesi talebini İngiltere'ye iletti. Aras tarafından yapılan son teklife sıcak bakan Londra, Fransa'yı açıktan desteklememeye karar verdi. Buna karşın artan Fransız baskısı neticesinde Londra'nın en azından görünürde MC'de Fransa'yı destekleme sözü vermesine neden olduğu döneme ait arşiv vesikalarındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Londra ayrıca, Sancak'ın Türkiye'ye ilhakı halinde, Sovyetlerin dolaylı olarak Anadolu'dan döşenecek demiryoluyla Akdeniz'de bir çıkış elde edebileceğinden kuşkulanıyordu. Zira Londra'ya göre Türkiye, Sovyetlere bağımlı bir dış politika izlemekteydi.²⁷

²⁶ FO 371/20067, Foreign Office minute No. E6237 by Mr. J. Ward, 9 October 1936, regarding the independence of Alexandretta, covering an extract from telegram No. 73 from Geneva to Foreign Office, 2 October 1936.

²⁷ FO 371/20069, Secret Foreign Office minute by Mr G. Rendel, Alexandretta, 14 December 1936.

Ankara, kademeli ritmik diplomasi doğrultusunda adım adım ilerlemeyi tercih ederek nihai amacını açıkça ilan etmiyordu fakat Londra, bağımsız Sancak'ın bir sonraki adımda Türkiye'ye ilhak edileceğinden emindi. Buna karşın İngiltere, gerek son Türk teklifinin kendi çıkarlarına daha uygun olması gerekse Doğu Akdeniz'de gerginleşen ortam nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini bozmak istemiyordu: *“Majesteleri Hükümeti Türk Hükümeti'ni rahatsız edecek, Türk Hükümeti'nin bizim için geliştirdiği dostane durumu tahrip edecek ya da zora düşürecek hiçbir tutuma taraf olamaz. Bu nedenle bizim için en uygun politika İskenderun (Sancak) sorununda mümkün olduğu oranda arka planda kalıp, MC Konseyi görüşmeleri dahil bu politikayı zora düşürecek davranışlardan kaçınmaktır.”*²⁸

İngiliz temsilciler MC'deki görüşmelerde her ne kadar rutin siyasetleri kapsamında izle gör politikası takip ettilerse de, genelde Fransız önerilerine daha yakın bir tutum benimsediler. Fransa Sancak'ın tarafsızlaştırılmasını ve Suriye'den ayrılmasını Manda İdaresi anlaşmalarına aykırı olduğu bahanesiyle kabule yanaşmıyordu. Fransız temsilci M. Vionét, Sancak'ın Suriye'den ayrılması durumunda Arap dünyasında büyük bir isyan çıkabileceğini ima etmişti. Bu söylemin nedeni Arap sömürgeleri bulunan İngiltere ve İtalya'yı kendi tarafında tutmaktı. Fransız reddi çok sağlam temellere oturmuyordu. Zira, Lübnan Suriye'den ayrılarak bağımsız hale gelmiş, bu esnada manda anlaşmalarının şartları önemsenmemişti. Türk verilerine göre 1937 yılında Sancak nüfusu 200 bin kişi idi. Bu nüfusun 22 bin kişisi Sancak'a savaş sonrasında Fransa tarafından yerleştirilen Ermenilerdi. Toplam nüfusun dörtte üçünden fazlası, 162 bin kişi Türk asıllıydı. Fransa ile gerginleşen ilişkiler üzerine Atatürk, Dolmabahçe'de topladığı uzman ekiple birlikte durumu müzakere edip, bizzat kendisi bir başmakale kaleme alarak Kurun (Vakit) Gazetesi'nde yayınlattı.²⁹

²⁸ **FO 371/20068**, Foreign Office minute No. E7670 by Mr G. Rendel, regarding the status of Alexandretta, together with an additional minute by Mr G. Rendel, 9 December 1936.

²⁹ Hikmet Münir Ebcioğlu, “Atatürk'ün Yazdırdığı Başmakale”, **Yıllarboyu Tarih**, S 7, Temmuz 1981, s. 20-22.

Ankara ve Lozan anlaşmalarına rağmen Sancak'ın bir şekilde ol-
dubitti yaratılarak Suriye'ye bırakılması yüksek olasılıktı. Nitekim
Fransa uzlaşmaya yanaşmazken, İngiltere de 1937 yılı başında Fransız
görüşüne yakın bir konuma gelmişti. Atatürk, askeri olarak adım at-
mak gerekirse hazırlıkları yerinde görmek, biraz da İngiltere ve
Fransa'ya Türkiye'nin ciddiyetini göstermek için Ocak ayında önce
Konya'ya buradan Eskişehir'e gitti ve daha sonra Ankara'ya döndü.
İngiliz temsilciler Atatürk'ün Sancak ile ilgili girişimlerini yakından ta-
kip ediyorlardı, Gazi'nin askeri birliklerin bulunduğu Konya ve Eski-
şehir'e gitmesi İngiltere ve Fransa'da endişeye neden oldu. Fransa'nın
Moskova Büyükelçisi, Sovyet temsilcilere Türkiye'nin Sancak konu-
sundaki ısrarının Almanya'nın desteğiyle gerçekleştiğini söyleyerek
kara propaganda yapıyor; Ankara Büyükelçisi ise İtalya'nın Doğu Ak-
deniz'deki saldırganlığını Ankara'ya karşı kullanmaya çalışıyordu.³⁰
Aynı anda Cenevre'de Sancak'ın gelecekteki statüsü ile ilgili tartışma-
lara sürerken, Aralık ayında görevlendirilen üçlü komisyonun sözcüsü
İsveçli M. Sandler Ocak ayında raporunu MC Konseyi'ne sundu.

Rapor, bir tür çözüme yönelik orta yoldu. Türkiye'nin Suriye'den
bağımsız otonom idare isteklerini kısmen karşılarken Fransa ve Su-
riye'nin de taleplerini dikkate almıştı. Türkiye, ilk aşamada Sancak'ın
Suriye'nin egemenliğine bırakılmasını engelleyip, Sancak'ta bağımsız
bir idare kurulmasını desteklediği için Raporda getirilen öneriler
memnuniyetle kabul edildi. Sovyetler ve Fransa ile birlikte İngiltere
de raporu memnuniyetle karşıladı. İngiliz temsilciler MC'deki müza-
kereler süresince Fransa'yı destekleyip, Fransa'nın Türkiye'ye fazla
ödün vermesini engellemişlerdir. G. W. Rendel bu durumu görüşme-
ler sonrasındaki 29 Ocak tarihli raporunda şu şekilde kaydetmiştir:

*M. (Tevfik Rüştü) Aras, Cenevre'de bizimle uyum içindeydi, ayrılır-
ken yaklaşık on dakika elimi tuttu. Olayları daha hakim bir şekilde göz-
lemleyebilen Numan (Menemencioğlu), açık şekilde bizim Türk tarafında*

³⁰ FO 371/20845, Telegram No. 4 from Geneva to Foreign Office, giving a record of
a conversation between Mr A. Eden and M. Aras, 21 January 1937.

*olmadığımızı ve Fransız heyetine daha aşırı Türk taleplerine karşı materyal yardım sağladığımızın farkındaydı. Bizim bu tutumumuzdan duyduğu rahatsızlığı belirtse de politikamızın nedenini sanırım anlayışla karşıladı, benden ısrarla Bay Sandler'in uzmanlar komitesine bir İngiliz temsilci gönderilmesini istedi.*³¹

Açıkça görüldüğü gibi Londra her ne kadar T. Rüştü Aras'ın Kasım ayındaki teklifini kendi çıkarlarına daha yakın görse de, İngiliz temsilciler Cenevre'deki Sancak görüşmelerinde Fransa'ya elinden gelen desteği sağlayarak, Fransa'nın isteklerinin gerçekleşmesi için çalışmıştır. Nitekim, Rendel'in raporunun altına Dışişleri Bakanlığı'nda "JSK (el yazısı tam okunamadı) Fransa'nın fazla uzlaşmacı olduğunu söyledi (?)" derkenarı düşülmüştür. Bu notu teyit eder şekilde Fransız yetkililer İngiltere'nin Paris Büyükelçisi G. Clerk'a, Türkiye'ye çok fazla taviz verildiğini, Cenevre'deki müzakerelerin iyi yönetilemediğini söylemişlerdir.³² Gerek Londra'da gerekse Paris'teki bu olumsuz tavır, ilerleyen aylarda Sancak sorununun çözümünü zorlaştıracaktır. Buna karşın, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Türk Hükümeti tarafından kademeli bir şekilde Sancak'ın anavatana ilhaki amacıyla uygulamaya konulan ritmik diplomasinin ilk turunda Ankara istediğini almıştır.

İngiliz temsilci A. Davis, Cenevre'deki uzlaşıdan bir hafta sonra, 1 Şubat'ta Antakya ve İskenderun'u ziyaret ederek durum tespiti yaptı. Londra'ya gönderdiği raporda; bütün Sancak'ta halkın %90'dan fazlasının uzlaşıdan çok memnun olduğunu, Cemil Mardam'a bağlı hareket eden Arap aşırı milliyetçi örgütü "Çelik Gömlekliler" in bölgede gösteri ve terör yaratmaya çalıştıklarını fakat başarılı olamadıklarını, Aleviler ve Ermeniler dahil herkesin yeni statüden hoşnut olduğunu bildirdi.³³

³¹ FO 371/20846, Final minutes of the 5th meeting, at 96th session of the Council of the League of Nations, 'Question of Alexandretta and Antioch, 27 January 1937.

³² FO 371/20846, Telegram (en clair) from Sir G. Clerk, (Paris), 29 January 1937.

³³ FO 371/20846, Despatch No. 14 from Mr A. Davis to Secretary of State for Foreign Affairs, 4 February 1937.

Sahadaki Fransız diplomatlar gibi Fransız Dışişleri Bakanlığı da, Sancak'ta çok fazla taviz verildiği görüşündeydi. Mart ayında, MC Komisyonu temsilcisi Romanya Dışişleri Bakanı Cenevre'de verilen kararların Sancak'ta uygulanması esnasında Fransa ve Suriye'nin birlikte zorluk çıkarttığı şikâyetini İngiliz temsilcilere ilettiler. Aynı tarihlerde, Suriye'den Türk topraklarına geçen şakiler halkı terörize eden eylemler yapmaya başladılar. Sancak'ın Suriye sınırlarından da şakiler bölgeye girerek terörize faaliyetler gerçekleştirmekteydiler.³⁴ Gerek Türk sınırlarına gerekse Sancak'a sızan Şakilerin Fransa ve Suriye'nin desteğinde hareket ettiklerine kuşku yoktu. Daha sonraki yıllarda Suriye Hükümeti tarafından rutin uygulama haline getirilecek terör faaliyetleri nedeniyle sınırdaki tedbirler artırıldı. Sancak bölgesi Türkiye'nin yetki alanında olmadığı için Sancak için herhangi bir tedbir alınamıyordu. Bunlara ek olarak İtalya'nın Halep Konsolos Yardımcısı Signor Navarrini de Sancak'ta propaganda faaliyetlerine dahil olmuştu. Nisan ayı başında Antakya'nın güneybatısındaki Ermeni yerleşimi Kasab Köyü'ne giden Konsolos, İtalya'nın Yakındoğu'daki azınlıkları korumaya karar verdiğini söylemişti. İngiliz durum raporuna göre Fransa ve Suriye Sancak'taki İtalyan propagandasına göz yummaktaydı. Konsolosun faaliyetleri İngiltere tarafından yakından takip edilmekteydi.³⁵

Fransa, sınır saldırılarının bizzat Türkiye tarafından organize edildiğini iddia ederken İngiliz saha görevlileri saldırıların Fransız subayları tarafından organize edildiğini fakat bölgedeki en güçlü ordu olan Türklerin Sancak'a müdahale için bu şekilde kışkırtılmasının aptallık olduğunu kaydetmekteydiler. Ankara, söz konusu saldırı ve anlaşmalara aykırı gelişmeleri Fransa'ya bildirmekte fakat sonuç alınmamaktaydı.³⁶

³⁴ FO 371/20846, Foreign Office minute by Mr J. Ward, 31 March 1937, covering confidential telegram No. 85 from Angora to Foreign Office, 27 March 1937.

³⁵ FO 371/20850, Confidential despatch No. 31 from Mr. A. Davis to Secretary of State for Foreign Affairs, 1 April 1937.

³⁶ Vahdet Gültekin, "Hatay Davası", *Servetifünun*, Yıl 47, C 81/17, 14 Sonkanun (Ocak), 1937, s. 116-117.

Ankara tarafından Fransa ile birlikte İngiliz Büyükelçisi Loraine de sınırdaki ve Sancak'taki bütün gelişmeler hakkında bilgilendiriliyordu. İngiltere Türkiye'nin askeri güç kullanmasından endişe ettiği için, bütün gelişmeler Büyükelçi Loraine vasıtasıyla yakından takip ediliyordu. Fransız yetkililer, İngiliz temsilcilerle görüşmelerinde asayişsizliğin Türkiye tarafından sınırı belirsiz hale getirmek için kışkırtıldığını, Diyarbakır'daki Ordu'nun harp durumuna sokulmasının ise bir tür provokasyon olduğunu iddia ediyorlardı. Fransa'nın Sancak'taki uzlaşmayı işlemez hale getirmek için el altından yoğun bir faaliyet başlattığına kuşku yoktu. Arapların baskısı ve bölge dengeleri gün geçtikçe sertleşen tutumda etkili olmuştu. Fransa'nın Suriye'de Türkiye karşıtı kışkırtmalarda bulunduğu farklı kaynaklar tarafından da teyit edilmekteydi. Bu esnada enteresan bir gelişme yaşandı. 24 Nisan'da Büyükelçi Loraine, İstanbul'da Fransız Konsolos M. Lescuyer ile yaptığı görüşmede Lescuyer, açıkça ifade etmese de Loraine'e, *"Türkler Fransa Suriye'den çekilinceye kadar beklesin daha sonra ne istiyorsa yapsınlar (Sancak'ı topraklarına katsınlar)"* şeklinde yorumlanabilecek ifadeler kullandı. Loraine söz konusu tutumu acil olarak Londra'ya bildirdi.³⁷

Fransız politikası İngiltere'nin konumunu etkileyebilecek nitelikteydi. Bu nedenle Paris Büyükelçiliği Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan söz konusu tutumun ne kadar doğru olduğunu öğrenmek için harekete geçti. Bakanlık, Lescuyer tarafından dile getirilen ifadeleri reddetti. Mayıs ayında Sancak ile ilgili olarak MC Konseyi'nde yapılan görüşmelerde İngiltere yine tarafsız bir tutum takındı. Buna karşın Sancak'ta Türk dilinin kullanılması ve Basit, Baer ile Akrad nahiyelerinin Sancak sınırlarında kalmasına yönelik Türk teklifleri İngiltere'nin desteğiyle Fransa'nın isteğiyle reddedildi. Arapça ortak resmi dil olarak kabul edilirken, Basit, Baer ve Akrad nahiyeleri Sancak dışında kaldı. Bu tarihten itibaren Sancak'taki Türk ve Araplar arasında yer yer çatışmalar yaşandı. Londra, 1937 yılı sona ererken Sancak'ta

³⁷ FO 371/20846, Confidential letter from Sir P. Loraine, Istanbul, to Sir L. Oliphant, Foreign Office, 24 April 1937.

Fransa'ya yönelik desteğini güçlendirmiş, Fransız tezlerine biraz daha yaklaşmıştı.³⁸ TBMM'de ise Cenevre'de varılan uzlaşma nedeniyle büyük bir memnuniyet vardı. Memnuniyet bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından TBMM'ye gönderilen mesaj ile dile getirilmiştir. Hatay meselesinin halliyle Türk-Fransız ilişkilerinin düzeleceği düşünülüyordu.³⁹

İngiltere'nin desteğinin de katkısıyla Fransa'nın göz yumması bazı yerlerde bizzat destek vermesi neticesinde Türk ahaliye karşı suikast ve yıldırma tertiplerinin yapılacağına dair çok sayıda istihbarat raporu Ankara'ya İçişleri Bakanlığı'na gelmeye başladı. Arap milliyetçilerin katliama varabilecek saldırganlıkları Fransa tarafından görmezden geliniyordu ya da bizzat Fransa bu tür davranışları teşvik ediyordu.⁴⁰

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi 29 Aralık'taki görüşmede T. Rüştü Aras ile görüşmesini Londra'ya şu şekilde raporlamıştır: "(T. Rüştü Aras) İngiliz çıkarlarının ve sempatisinin bizi bu sorunda fiilen Fransız tarafında yer almak zorunda bıraktığından tamamıyla haberdardır. Fakat bu durumla ilgili (Türkiye tarafından) herhangi bir şikâyetle bulunulmamaktadır."⁴¹ İngiltere'nin 1937 yılı ortalarından sonra gerçekleşen tutum değişikliğinde Avrupa'da yükselip Versay'ın hükümlerini ortadan kaldıran Nazi tehdidi ve Faşist İtalya'nın kontrolden çıkan saldırgan tutumları etkili olmuştu.

Cenevre'de 1937 yılı Mayıs ayında varılan uzlaşma göre; 1938 yılında Sancak'ta seçimlerin yapılıp, otonom bir parlamentonun oluşturulması gerekiyordu. Fransa, Cenevre'deki tavizlerden pişman olmuştu bu nedenle seçim sürecinde Türklerin parlamento çoğunluğunu elde edememesi için Manda İdaresi olanaklarını kullanıma soktu. Suriye'de bu gelişmeler yaşanırken, Paris'in emriyle Fransız diplomatlar Türkiye'nin seçimleri manipüle etmeye çalıştığını, aslında

³⁸ FO 371/20848, Foreign Office minutes by Mr M. Williams, 6 December 1937, and Mr G. Rendel, 9 December 1937.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C 16V, İçtima: 2, 01 Şubat 1937, Pazartesi, s. 1-2.

⁴⁰ BCA, 030.10.225.515.4. Başvekalet Yüksek Makamına, 29 Aralık 1937.

⁴¹ FO 371/20848, Confidential telegram No. 189 from Angora to Foreign Office, 29 December 1937.

Türklerin Sancak'ta çoğunlukta olmadığını ve 40 sandalyeli parlamentoda Türklerin salt çoğunluğu sağlamaya yetecek seçmene sahip olmadığı propagandası yapılmaya başlandı. Türkiye, Fransa'nın ya Cenevre uzlaşısına göre hareket etmesini ya da Sancak'taki Manda İdaresi'nden çekilmesini istiyordu.⁴² Fransa ise, Şeriat hukuku uygulamaları adı altında Hatay'daki Türk ahaliyi Türkiye'den soğutmaya, Türk ahali üzerinde baskı oluşturmaya çalışıyordu.⁴³

Arşiv vesikalarındaki kayıtlardan açıkça görüldüğü üzere İngiltere, en başından beri Sancak sorununda Ortadoğu'daki kendi çıkarlarını da dikkate alarak Fransız yanlısı bir tutum benimsemişti. Bu tutum 1938 yılı başında yumuşasa da İngiliz saha görevlileri halen büyük oranda Fransız iddialarının gönüllü sözcülüğünü yapıyorlardı. Her ne kadar Fransız politikasına destek verse de Londra'nın en büyük korkusu Türkiye'nin istediklerini askeri güç kullanarak elde etme olasılığıydı. Fransa'nın bu tür bir girişime karşı koyacak askeri gücü bölgede yoktu. İngiltere ise askeri bir çatışmada Türkiye'yi karşısına almak istemiyordu. 1938 yılı Mayıs ayına ait Bakanlık muhtırasında ilk defa çok fazla köşeye sıkıştırılırsa Türkiye'nin Roma-Berlin, Mihver Grubu'na katılma riskinden bahsedilerek, İngiliz politikalarının buna göre ayarlanması tavsiye edilmiştir. Londra'nın diğer endişesi Sancak'ta istediklerini alacak Türkiye'nin Irak sınırında revizyon isteyerek Musul'u geri istemesi olasılığıdır.⁴⁴ İngiltere'nin bu endişesi Suud Kralı İbni Suud ve Fransa tarafından tahrik edilmekteydi. İbni Suud, Sancak'ın Türkiye'ye ilhakının Arap dünyasında huzursuzluğa neden olacağını da iddia ediyordu.⁴⁵ Bu propagandanın Londra'da karşılığı yoktu zira, saha raporları Arap kabile şeflerinin hiçbir şekilde birbiriyle anlaşamadığını göstermekteydi.

⁴² **Yeni Adam**, "Hatay İşinde Türk Düşüncesi", No. 207, 16 Birincikanun (Aralık), 1937. s. 10-11.

⁴³ **BCA, 030.10.225.515.4**. No. 5037, Gizli, Hariciye Vekaletine, 04 Ocak 1938.

⁴⁴ **FO 371/21911**, Foreign Office minutes by Mr J. Bowker, 24 May 1938, and Mr. C. Baxter, 25 May 1938, regarding Alexandretta and Franco-Turkish Relations.

⁴⁵ **Foreign Office Annual Reports from Arabia, 1930-1960**, C 2, Archive Editions, 1993. s. 238-239.

Cenevre'de kararlaştırıldığı gibi, 1938 yılı Mayıs ayında MC Seçim Komisyonu Sancak'a gelerek seçimlerin yapılabilmesi için gerekli hazırlıklara başladı. Seçimler Haziran ayında tamamlanacaktı fakat takip edilecek usulde anlaşma sağlanamadığı için seçimler ertelendi. İngiltere bu dönemde bölgedeki saha görevlileri ile Ankara ve Paris'teki büyükelçilikleri vasıtasıyla Sancak ile ilgili bütün gelişmeleri yakından takip etmekte, Büyükelçi Loraine, Dışişleri Bakanı Aras'a yönlendirici tavsiyelerde bulunmakta fakat geleneksel orta yol tutum muhafaza edilmekteydi. T. Rüştü Aras da Fransa'dan şikâyetleri ve Türkiye'nin olmazlarını Büyükelçi Loraine'e ileterek, bir tür ikinci kol diplomasi faaliyeti yürütmekteydi. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1937 yılı Nisan ayı sonundan itibaren sağlığı bozulmaya başlamış, 21 Ocak 1938 tarihinde Gazi'ye siroz tanısını konulmuştu. Sancak sorununu ele alan İngiliz vesikalarında hemen her detay yer almasına rağmen enteresan şekilde Atatürk'ün hastalığından bahsedilmemiştir. Oysa Atatürk bu dönemde hastadır fakat Hatay meselesinin yakından takip etmekte, hastalığını umursamayarak gerek Dışişleri Bakanı Aras'a gerekse Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Başbakan İnönü'ye lüzumlu gördüğü talimatları vermektedir.⁴⁶

Seçim usulündeki anlaşmazlık üzerine İngiltere'nin de telkiniyle Fransa geri adım attı. Sancak'ta asayiş sağlamak üzere bir Türk Askeri Birliğinin görevlendirilmesi kabul edildi. Türk Birliği halkın sevgi gösterileri eşliğinde 5 Temmuz'da Payas'tan Hatay hudutlarına giderek görevine başladı.⁴⁷ Türkiye'nin ya Mihver ile işbirliği yapacağından ya da askeri güç kullanarak Sancak'a gireceğinden endişelenen Londra, Fransa'nın geri adım atmasını sağlamıştı.⁴⁸ Seçimler ancak Haziran ayında yapılabilirdi, bu tarihten itibaren İngiliz belgelerinde ilk defa "Sancak", "İskenderun" ve "Antakya" isimleri yerine "Hatay" ismi yer almaya başladı. Seçimlerin hemen ertesinde Halep'teki İngiliz

⁴⁶ Hasan Rıza Soyak, "Türk Ordusu Alkışlar Arasında Hatay'a Girdi", **Hayat**, Yıl 11, C 3, S 48, 24 Kasım 1966, s. 20-21.

⁴⁷ **Ordu Dergisi**, "Korg. Şükrü Kanatlı'nın Hatay'ın anavatana katılmasının 10. Yıldönümünde Söylediği Nutuk", Yıl 68, S 151, Eylül 1949, s. 2-5.

⁴⁸ **FO 371/21911**, Telegram No. 24 from Aleppo to Foreign Office, 4 June 1938.

konsolosu Halep'in de Türkiye'ye katılmak istediğini, şehirde bu amaca yönelik güçlü bir istek olduğunu Londra'ya bildirdi.⁴⁹ İki sömürgeci güç, İngiltere ve Fransa'nın Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan planları bu tür bir gelişme durumunda zora girecekti. En kolay yol Türk propagandacıların halkı kışkırttığı, Türkiye'ye katılma isteklerinin bu nedenle yapıldığı iddiasını yaymaktı. Böyle de yapıldı. Her ne kadar arşiv vesikalarında açıkça belirtilmese de, bu tarihten itibaren gerek İngiltere gerekse Fransa Sancak'ta daha tavizkar bir tutum takip etmeye başlayarak Türkiye'nin dikkatini kuzey Suriye'de yoğunlaştırmasını engellemeye çalışmışlardır. Ankara'da ise Fransa'nın takip ettiği uzlaşmaz diplomasiye karşı büyük bir tepki vardı.⁵⁰

Sancak sorununun halledilmesinde anahtar rolü oynayacak devletin 1938 yılı başından itibaren İngiltere olduğu bellidir. Ankara bu durumun farkında olarak İngiltere ile ilişkilerini karşılıklı dostluk zemininde yürütüyor, Londra'nın Fransız taraftarlığına ses çıkarılmıyordu. Fransa, her geçen gün biraz daha fazla kutuplaşıp gerginleşen uluslararası ortamda İngiltere'nin desteği olmadan Sancak'ı Türkiye'den koparamayacağını farkındaydı. Bu nedenle İngiltere'nin hassasiyetlerini harekete geçirmeye yönelik bir diplomasi uygulamaya konuldu. Fransız petrol şirketi temsilcisi Rene de Montaign, Temmuz ayında İngiliz temsilcilerle yaptığı görüşmede sanki çok önemsiz bir şey söylüyormuş gibi: "*Fransa'nın yıllık 4 milyon ton, Almanya'nın 8 milyon ton petrole ihtiyacı var. Almanya bu ihtiyacını karşılamak için Türkiye ile iş birliği yapıyor, Nusaybin'den İskenderun'a bir hat döşeyerek, Türkiye ile birlikte petrol ihtiyacını karşılayacak. Nitekim Cezire de Türkiye tarafından bu amaçla istenmektedir*" dedi. Musul petrolerine tehdidi ima eden bu iddiaya göre Türkiye Almanya'dan Hidrojen tesisleri ve makineleri almak için anlaşma yapmıştı.⁵¹

⁴⁹ FO 371/21912, Telegram from Consul Davis, Aleppo to Foreign Office, 21 June 1938.

⁵⁰ Ahmed İhsan Tokgöz, "Hatay, Sancak İş'i", **Servetifünun**, Yıl 48, C 84-2/C, 9 Haziran 1938, s. 34.

⁵¹ FO 371/21915, Memorandum by Ministry of Transport, German Turkish attempts to secure strategic control over British sources of petrol and crude oil, 26 July 1938.

Londra, diğer Fransız temsilciler tarafından da dile getirilen söz konusu iddiayı ciddiye alarak araştırdı. 1938 yılı sona ererken Montaign ve diğer Fransız diplomatların bu ve benzeri iddialarının Sancak sorununda zemin kazanmaya yönelik kara propaganda olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde İngiliz arşiv vesikalarına yansıyan diğer enteresan gelişme Irak Dışişleri Bakanı'nın ısrarla Sancak'ın Türkiye ile Suriye arasında bölünmesi teklifidir.⁵² Büyük olasılıkla Suriye yönetiminin bilgisi dahilinde yapılan bu teklifte, İskenderun Türkiye'ye, Hatay Suriye'ye kalacağı için öneri Ankara tarafından kabul edilmemiştir.

Sancak'ın statüsünün belirlenmesine yönelik Türkiye tarafından büyük bir sabır ve hassas diplomasiyle yürütülen faaliyetlerin son yılı 1939 senesidir. Dünya tarihindeki en büyük felaket olan II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl 1939 senesine girildiğinde, olası bir savaşın tarafları da hemen hemen belli olmuştu. Gerek Almanya-İtalya-Japonya etrafında şekillenen Mihver Grubu gerekse ABD'nin dışardan desteklediği İngiltere-Fransa etrafında şekillenen Müttefikler Grubu, güç kazanabilmek için stratejik önemdeki devletleri yanlarına çekmeye çalışmaktaydılar. Türkiye, Boğazlara sahip olması, Anadolu'nun köprübaşı konumu ve petrol kaynakları ile kuzeyde Sovyetler arasında bulunması gibi nedenlerle tarafların kendi yanlarına çekmek istedikleri ülkelerin başında geliyordu. Hitler, bu amaçla eski Başbakan Von Papen'i Büyükelçi olarak Ankara'ya göndermiş, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonrasında İngiltere ile Türkiye arasındaki ittifak müzakereleri yoğunlaşmıştı. Nisan ayı sonunda Rus temsilci Potemkin Ankara'ya gelmiş, 12 Mayıs'ta olası bir savaşta Türk-İngiliz ortak deklarasyonu yayınlanmıştı. Fransa ile de benzer deklarasyonun yayınlanması gerekiyordu fakat Ankara, Sancak sorunu çözülmeden Fransa ile deklarasyon yayınlamaya razı değildi.

İngiltere, dünyadaki gelişmeleri dikkate alarak çoktan Sancak'tan vazgeçmişti. Nitekim, 1939 yılı başından itibaren İngiliz arşiv vesikalarında zaman zaman göze çarpan Türkiye'yi suçlayıcı ifadelerin yerini,

⁵² **Foreign Office Annual Reports from Arabia, 1930-1960**, C 3, Archive Editions, 1993. s. 38-39.

“Hatay şuanda barış içindedir, Türk askerleri geldikten sonra bölgede barışçıl bir idare kurulmuştur. Bütün Suriye’de karmaşa var, Hatay Devleti’nin idaresindeki alan ise Türk Birliklerinin denetiminde huzur içindedir” şeklindeki ifadeler almaya başlamıştı. Londra’ya ve sahadaki İngiliz görevlilere göre; Hatay’ın Türkiye’ye ilhakı sadece fiili durumun resmi hale getirilmesi olacaktır.⁵³ Türkiye’nin müttefikler yanında yer almaması Doğu Akdeniz ve Balkanlar’daki İngiliz, Fransız savaş planlarını uygulanamaz hale getirecek, Mihver Türkiye üzerinden rahatça petrol kaynaklarına ulaşabilecekti. Bu nedenle Nisan ayından itibaren Fransa üzerindeki İngiliz baskısı yoğunlaşmaya başlamıştır.

Fransa, Sancak’ta uzlaşya Haziran ayına kadar direnmiş, biraz daha fazla taviz elde etmeye çalışmıştır. Fransa’nın tutumundan duyulan rahatsızlık, Dışişleri Bakanı Aras tarafından Ankara’ya yeni atanan İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen’a aktarılmış, Knatchbull, söz konusu durumu raporuna şu şekilde kaydetmiştir: “*Dışişleri Bakanı (Aras) kızgın bir şekilde bana, Türkiye Batılı-Güçlerle (Müttefiklerle) iş birliği için insan gücünün tamamını sunarken, Fransız Hükümeti bizimle birkaç köyün pazarlığını yapıyor dedi.*”⁵⁴ Gerek Avrupa’daki kamplaşma gerekse İngiltere’nin telkinleriyle Fransa’nın direnci kırıldı ve 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay Anavatana ilhak oldu. Türk diplomasisi sabrı ve kararlılığı sayesinde Montrö’den sonraki ikinci revizyonist çıkış olan Hatay’ın ilhakını barış içinde uluslararası hukuk kurallarına uygun bir şekilde gerçekleştirdi.

SONUÇ

Hatay’ın Anavatana iltihakını ele alan İngiliz arşiv vesikaları incelendiğinde Türkiye’nin sabırlı, uluslararası normları dikkate alan, adım adım giden ritmik ince bir diplomasi takip ettiği görülür. Revizyonist girişimlerden uzak durmaya özen gösterilerek, Sancak’ın Anavatana ilhakının sorunsuz halledilmesine çalışılmıştır.

⁵³ FO 371/23278, Confidential despatch No. 31 from Mr A. Davis to Secretary of State for Foreign Affairs, 13 April 1939.

⁵⁴ FO 371/23278, Confidential telegram No. 202 from Angora to Foreign Office, 8 May 1939.

İngiltere, I. Dünya Savaşı sonrasının en geniş çaplı sömürgeci devletidir. Buna karşın, Filistin, Irak, Mısır, Hindistan gibi sömürgelerde başlayan başkaldırı hareketleri İngiltere'yi zorda bırakmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak I. Dünya Savaşı sonrasının revizyonist hareketleri, güvenlik sorunları ve 1930 yılından itibaren kontrolden çıkmaya başlayan uluslararası gelişmeler iki savaş arası dönemde İngiliz politikasını etkilemiştir. Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında etkin faaliyet gösteren İngiltere, savaş sonrasında Yarımada'nın manda yönetimi adı altında sömürgelere bölünmesini sağlamış fakat savaş öncesinde ve savaş esnasında verdiği birbiriyle çelişen taahhütlerle baş etmekte zorlanmıştır.

Fransa'nın Suriye'deki manda idaresi İngiltere'nin desteğiyle başlamış, Fransa Suriye'deki varlığını büyük oranda Londra'nın desteği sayesinde devam ettirebilmiştir. Bütün Ortadoğu siyaseti dikkate alındığında Sancak Sorununun İngiliz dış politikası için çok önemli bir yer tutmayacağı düşünülebilir. Oysa dönemin arşiv vesikaları incelendiğinde, her ne kadar Suriye'deki sömürge idarecisi güç olmasa ve hatta Sancak sorunu ile doğrudan ilgisi bulunmasa da İngiltere'nin gerek Suriye gerekse Sancak'taki bütün gelişmeleri yakından takip ettiği görülür. İngiliz politikası 1939 yılı başına kadar Fransız çıkarlarını öncelleyen bir tutum takınmışken, bu tarihten itibaren savaşa gidilen ortamda Türkiye'ye artan ihtiyaç Londra'yı Türkiye'yi desteklemeye zorlamıştır. Dış politikadaki bu değişim arşiv kayıtlarındaki yazışma ve raporların dilinde kendini belli etmiştir.

Hatay sorunu, ritmik diplomasiyle, uluslararası hukukun temel kurallarından ayrılmadan, kararlı bir tutumla barışçıl bir yolla çözülebilmıştır. Çözümde İngiltere'nin olumlu yaklaşımı ve uzlaşmayı kolaylaştırıcı tutumu sonucu Fransa'nın geri adım atmak zorunda kalması etkili olmuştur. Elbette İngiliz tutumu öncelikli olarak İngiliz çıkarlarının gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Buna karşın, Türkiye, Sancak politikasını İngiliz çıkarlarıyla uyumlulaştırmayı ve gerektiğinde kararlılığını ortaya koyarak, gidişatı değiştirip, nüfusunun dörtte üçü Türk olan Sancak'ın Anavatana ilhakını sağlamıştır.

KAYNAKÇA**Arşiv Vesikaları**

BCA, 030.10.225.515.4. Başvekalet Yüksek Makamına, 29 Aralık 1937.

BCA, 030.10.225.515.4. No. 5037, Gizli, Hariciye Vekaletine, 04 Ocak 1938.

CO 732/52/2, Report No. 49 from Liaison Officer, Beirut, 15 January 1932.

FO 371/16086, Confidential despatch No. 17 from Sir G. Clerk, Constantinople, to Secretary of State for Foreign Affairs, 6 January 1932.

FO 371/16085, Confidential despatch No. 25 from Mr. E. Hole to Secretary of State for Foreign Affairs, 7 May 1932.

FO 371/16086, Confidential despatch No. 17 from Sir G. Clerk, Constantinople, to Secretary of State for Foreign Affairs, 6 January 1932; Confidential despatch No. 24 from Sir G. Clerk, Angora, to Secretary of State for Foreign Affairs, 15 January 1932; Secret and personal draft telegram from Mr. G. Rendel to Sir F. Humphrys, Bagdad, 16 November 1932.

FO 371/17947, Foreign Office Minute No. E3272, by Mr. A. Helm, 23 May 1934; Confidential despatch No. 252 from Mr. J. Morgan to Secretary of State for Foreign Affairs, 23 May 1934, regarding Turco-Syrian relations, enclosing despatch No. 45 from Mr B. Catton, Mersin, to Mr J. Morgan, 13 May 1934; Confidential despatch No. 18 from Mr P. Cowan, Aleppo, to Secretary of State for Foreign Affairs, 24 May 1934; Foreign Office minute No. E3987 by Mr. K. Johnstone, 19 June 1934, regarding the alleged possible cession of Alexandretta to Turkey, covering despatch No. 321/6/34 from Mr J. Morgan to Mr G. Rendel, 9 June 1934.

FO 371/19023, Confidential despatch No. 142 from Sir P. Loraine, Angora, to Secretary of State for Foreign Affairs, 29 March 1935.

- FO 371/20065**, Confidential despatch No. 15 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 10 February 1936.
- FO 684/9**, Foreign Office minute No. E1516 by Mr. J. Ward, 31 March 1936, regarding the political situation in Aleppo, covering confidential despatch No. 13 from Mr. R. Parr to Secretary of State for Foreign Affairs, 14 March 1936.
- FO 371/20066**, Confidential despatch No. 98 from Mr. G. Furlonge to Secretary of State for Foreign Affairs, 23 October 1936.
- FO 371/20067**, Confidential despatch No. 62 from Mr. A. Davis, Aleppo, to Secretary of State for Foreign Affairs, 10 December 1936.
- FO 371/20848**, Confidential despatch No. 2 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 5 January 1937; Confidential despatch No. 2 from Mr. G. MacKereth to Secretary of State for Foreign Affairs, 5 January 1937.
- FO 371/20067**, Foreign Office minute No. E7357 by Mr. D. Scott Fox, 25 November 1936; confidential telegram No. 167 from Angora to Foreign Office, reporting on a conversation between the Turkish Minister for Foreign Affairs and Sir P. Loraine, 24 November 1936; confidential telegram No. 167 from Angora to Foreign Office, reporting on a conversation between the Turkish Minister for Foreign Affairs and Sir P. Loraine, 24 November 1936; Foreign Office minute No. E6237 by Mr. J. Ward, 9 October 1936, regarding the independence of Alexandretta, covering an extract from telegram No. 73 from Geneva to Foreign Office, 2 October 1936.
- FO 371/20068**, Foreign Office minute No. E7670 by Mr G. Rendel, regarding the status of Alexandretta, together with an additional minute by Mr G. Rendel, 9 December 1936.
- FO 371/20069**, Secret Foreign Office minute by Mr G. Rendel, Alexandretta, 14 December 1936.
- FO 371/20845**, Telegram No. 4 from Geneva to Foreign Office, giving a record of a conversation between Mr A. Eden and M. Aras, 21 January 1937.

FO 371/20846, Final minutes of the 5th meeting, at 96th session of the Council of the League of Nations, 'Question of Alexandretta and Antioch, 27 January 1937; Telegram (en clair) from Sir G. Clerk, (Paris), 29 January 1937; Despatch No. 14 from Mr A. Davis to Secretary of State for Foreign Affairs, 4 February 1937; Foreign Office minute by Mr J. Ward, 31 March 1937, covering confidential telegram No. 85 from Angora to Foreign Office, 27 March 1937; Confidential letter from Sir P. Loraine, Istanbul, to Sir L. Oliphant, Foreign Office, 24 April 1937; Foreign Office minutes by Mr M. Williams, 6 December 1937, and Mr G. Rendel, 9 December 1937; FO 371/20848, Confidential telegram No. 189 from Angora to Foreign Office, 29 December 1937.

FO 371/20850, Confidential despatch No. 31 from Mr. A. Davis to Secretary of State for Foreign Affairs, 1 April 1937.

FO 371/21911, Foreign Office minutes by Mr J. Bowker, 24 May 1938, and Mr. C. Baxter, 25 May 1938, regarding Alexandretta and Franco-Turkish Relations; Telegram No. 24 from Aleppo to Foreign Office, 4 June 1938.

FO 371/21912, Telegram from Consul Davis, Aleppo to Foreign Office, 21 June 1938.

FO 371/21915, Memorandum by Ministry of Transport, German Turkish attempts to secure strategic control over British sources of petrol and crude oil, 26 July 1938.

FO 371/23278, Confidential despatch No. 31 from Mr A. Davis to Secretary of State for Foreign Affairs, 13 April 1939; Confidential telegram No. 202 from Angora to Foreign Office, 8 May 1939.

FO 371/20068, M. Cambon, Counsellor of the French Embassy, explaining the position of the French Government, 9 December 1936.

Resmi Belgeler ve Telif Eserler

Ahmed İhsan Tokgöz, "Hatay, Sancak İşi", **Servetifünun**, Yıl 48, C 84-2/C, 9 Haziran 1938.

Foreign Office Annual Reports from Arabia, 1930-1960, C 2, Archive Editions, 1993.

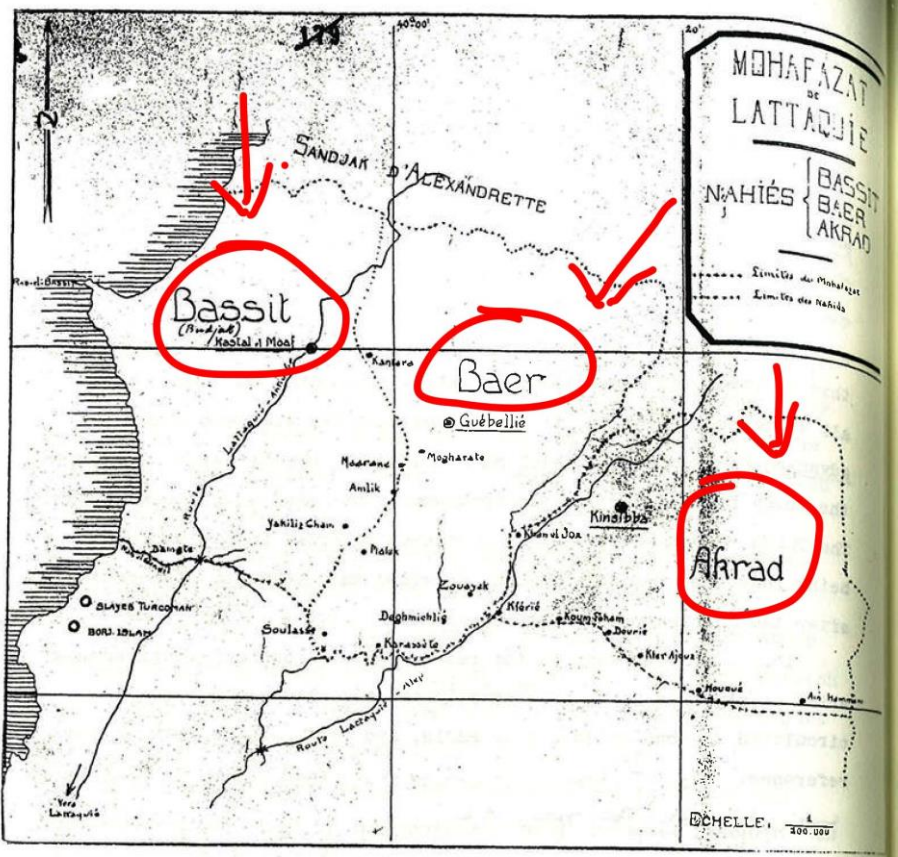
- Foreign Office Annual Reports from Arabia, 1930-1960**, C 3, Archive Editions, 1993.
- Hasan Rıza Soyak, “Hatay Benim Şahsi Davamdır”, **Hayat**, Yıl: 11, C 3, S 47, 17 Kasım 1966.
- Hasan Rıza Soyak, “Türk Ordusu Alkışlar Arasında Hatay’a Girdi”, **Hayat**, Yıl 11, C 3, S 48, 24 Kasım 1966.
- Hikmet Münir Ebcioğlu, “Atatürk’ün Yazdırdığı Başmakale”, **Yıllarboyu Tarih**, S 7, Temmuz 1981.
- İsmail Köse, **Büyük Oyun’un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.
- Milliyet**, “Tarih 31 Aralık 1936, Atatürk İsmet Paşa’ya El Yazısıyla Küçük Bir Not Gönderdi, ‘Hatay’ı al’ Emri”, 22 Ocak 1990.
- Ordu Dergisi**, “Korg. Şükrü Kanatlı’nın Hatay’ın Anavatana Katılmasınının 10. Yıldönümünde Söylediği Nutuk”, Yıl 68, S 151, Eylül 1949.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, C 16 V, İçtima: 2, 01 Şubat 1937, Pazartesi.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, C 13, İçtima: 2, 27 Kasım 1936, Cuma.
- Vahdet Gültekin, “Hatay Davası”, **Servetifünun**, Yıl 47, C 81/17, 14 Sonkanun (Ocak), 1937.
- Yeni Adam**, “Hatay İşinde Türk Düşüncesi”, No. 207, 16 Birincikanun (Aralık) 1937, s. 10-11.

EKLER

EK-1- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Sancak ile ilgili Dolmabahçe'de yaptığı toplantı.

EK-2- Fransa ile Cenevre'de varılan uzlaşıda Sancak dışında kalan Nahiyeler.

**TASFİYE TALEPNAMELERİ IŞIĞINDA HATAY-DÖRTYOL'A
YERLEŞTİRİLEN MUBADİLLERE İLİŞKİN BAZI
DEĞERLENDİRMELER**

İsmail ÖZÇELİK*

ÖZET

Dört Yol'un içinde bulunduğu saha, 1516 yılında Osmanlı idaresine katılmış ve İskenderun ile Adana arasındaki bu bölge, "Özer-ili" adıyla sancak yapılmıştır. Özer-ili veya "Üzeyrli" olarak anılan bu bölge ismi, OĞuzların Üçok koluna bağlı Türkmenlerin burada iskânı ile ilgilidir. Bu sancak, 1527 yılında Şam Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Burası 1865 yılından sonra da Cebelibereket Sancağına katılmış ve bilahare Halep Vilayeti içinde yer almıştır. Bütün Anadolu'da olduğu gibi burası da I. Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilenmiştir. Savaştan sonra başlayan Türk İstiklal Harbi, dört yıl sürmüş ve bu durum sosyal hayat bakımından burada önemli sorun ve sonuçlar doğurmuştur. Millî Mücadele bittikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti ile diğer devletlerin imzaladıkları Lozan Antlaşmasında çeşitli konulara ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Buna göre Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan Konferansı'nda kabul edilen nüfus değişimi konusu da bunlardan biridir. Zira bunun sonucunda önemli sayıda insan mübadil olarak Türkiye'ye göç etmiştir. Bunların bir kısmı da Hatay'ın Dört Yol ilçesine yerleştirilmiştir. Bu durum belki de 20. yüzyılın en büyük nüfus hareketlerinden birisi olmuştur. Söz konusu göç sırasında gerek Türkiye gerekse de Yunanistan, mübadillerin sorunsuz bir biçimde göçlerinin gerçekleşebilmesi için bazı tedbirler almıştır. Mübadele sonucunda mübadillerin geldikleri ve iskân edildikleri yerleri tespit etmek,

* Prof. Dr. E. Öğretim Üyesi, iozcelik6@gmail.com.

terk ettikleri yerlerdeki emlak ve diğer menkullerinin kayıtlarını incelemek söz konusu dönem ile ilgilenen araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır. İşte Yunanistan'daki çeşitli bölgelerden göç ederek, Hatay ve çevresine özellikle de Dörtıyol'a yerleştirilen göçmen mübadiller ile ilgili olarak yapılanlar önem arz etmektedir. Bu mübadillerin sayısal durumları, yaşadıkları çeşitli sorunlar da ebetteki kayıt altına alınmıştır. İşte bu konuda "Tasfiye Talepnameleri", döneme ve yaşananlara ışık tutan birinci derecedeki kaynaklar arasındadır. Bu araştırmada arşivde bulunan "Tasfiye Talepnameleri"nden yararlanılarak, Dörtıyol'daki mübadillere ilişkin bazı bilgilerin elde edilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dörtıyol, Mübadele, Tasfiye Talepnameleri, Göç, İşkân.

GİRİŞ

Dörtyol'un içinde bulunduğu saha, 1516 yılında Osmanlı idaresine katılmış ve İskenderun ile Adana arasındaki bu bölge, tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, "Özer-ili" adıyla "Sancağ" yapılmıştır.¹ Tarihte Özer-ili veya "Üzeyrli" olarak anılan bu bölge isminin menşei de Oğuzların Üçok koluna bağlı Türkmenlerin burada iskanı ile ilgilidir. "Özerli", "Üzeyrli" veya "Özer-ili" Sancağı, 1527 yılında Şam Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Burası 1865 yılından sonra da Osmaniye (Cebel-i Bereket) Sancağına katılmış ve Halep Vilayeti içinde yer almıştır. Dörtyol adına ilk defa Tapu Tahrir defterlerinde 1870 yılında rastlanmaktadır. Dörtyol, bu tarihte Payas kazasına bağlı bir mevki olarak defterlerde yer almıştır. 1890 yılında da Dörtyol, Payas'a bağlı "Çokmerzimen Kariyesi" olarak bilinen bir köy ve yerleşim birimi şeklinde görölmektedir. Bu köy, zamanla büyüyüp bugünkü Dörtyol ilçesinin temelini atıldığı yer olarak kayıtlara geçmiştir. Dörtyol, 1902-1906 yılları arasında Payas Kazası idaresi altında kalmaya devam etmiştir. Bundan sonra 1909 yılına kadar Erzin Kazasına bağlı bir Nahiye (Bucak) olarak yönetilmiştir. 1909 yılından itibaren "Dörtyol" adı ile Adana Vilayeti, Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancağına bağlı bir "Kaza" merkezi haline getirilmiş ve böylece "Dörtyol Kazası" oluşturulmuştur. "Dörtyol" olarak bilinen ve üç köyün birleşmesiyle oluşan söz konusu kazanın merkezi Ermenilerin yaşadığı "Çokmerzimen Köyü" nün bir mahallesi olarak kurulmuştur. Burası Çokmerzimen, Özerli ve Ocaklı köylerinin kavşak noktasında bulunduğundan "Dörtyol" adını almıştır. "Dörtyol"un adı 2 Nisan 1912 yılında "Ümraniye" olarak değiştirilmiş ise de Hama sancağında "Ümraniye" adında bir başka yerleşim yerinin olması nedeniyle karışıklığı önlemek bakımından ismi yeniden "Dörtyol" olarak korunmuştur.²

Bütün Anadolu'da olduğu gibi burası da I. Dünya Savaşında yaşanan gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Savaştan sonra başlayan

¹ Halep vilayeti.

² Zafer Sarı, "Osmanlı Arşivinde Dörtyol", **Hatay Ekspres Gazetesi**, 3 Mayıs, Hatay, 2017, s.1.

Türk İstiklal Harbi, dört yıl sürmüş ve bu durum sosyal ve ekonomik hayat bakımından bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi, burada da önemli sorun ve sonuçlar doğurmuştur.³ Dörtyol, Millî Mücadele’de İlk Kurşunun atılması bakımından da önemlidir. Söz konusu ilk kurşun Bundan 100 yıl önce Hatay Dörtyol’da Mehmet Çavuş (Kara) ve arkadaşları tarafından Karakese Köyü’nde atılmıştır. Kurşunu atan Özerli mahallesinden Ömer Hoca’nın oğlu Mehmet Çavuş ve arkadaşlarıdır.⁴ Mehmet Çavuş ve arkadaşları Papanoğlu Mustafa, kardeşi Ömer Hoca oğlu Ahmet, Hıdıroğlu İbrahim, Kel Zeynel, Kötübekiroğlu Ali’ gibi isimler belirlenmiştir.⁵

Bilindiği gibi Millî Mücadele bittikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti ile diğer devletlerin imzaladıkları Lozan Antlaşması’nda⁶ çeşitli konulara ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Türk ve Yunan nüfus mübadelesi ile ilgili sözleşmeler de yine İsviçre’nin Lozan kentinde 30 Ocak 1923 tarihinde İmzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti

³ Sarı, a.g.m., s.1.

⁴ Geniş Bilgi için Bkz. Kadir Aslan, **Millî Mücadele’de Dörtyol**, Dörtyol Belediyesi Kültür Yayınları, Hatay,1991; Yılmaz Kurt, “Millî Mücadele’de İlk Kurşun 19 Aralık 1918 Tarihinde Hatay’ın Dörtyol İlçesinde Atılmıştır. Yani Selanikli Gazeteci Hasan Tahsin’in (Osman Nevres) 15 Mayıs 1919’da Yunanlılara Sıktığı Kurşundan Tam 147 Gün Önce Dörtyol’da Mehmet Çavuş (Kara) Tarafından Sıkılmıştır”, **Son Söz Gazetesi**, Ankara, 19.12.2018, s.1. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’nden sonra Fransız daha önceden İngilizlerle yaptıkları anlaşmaya göre, Çukurova’yı istila etmek için harekete geçerler. Bu sırada Fransız askerlerinin yanında Lübnan’dan toplayıp getirdikleri milis Ermeni çeteleri de bulunmaktadır. Adana’da yaşanan 1909 Adana Olayları’nın izleri henüz bölge halkının zihinlerinde çok canlı bir şekilde yaşamaktayken ve o yıllarda Ermeni Murahhası Muşeg çetelerinin yaptıklarını Dörtyol halkı unutmamışken, şimdi Ermeniler, 1909’da yapmaya çalışıp yapamadıklarını Fransızların desteği ile yapabileceklerine inanmaktaydılar.11 Aralık 1918 tarihinde 400 Ermeni milisi ile birlikte bir Fransız taburu Dörtyol’a girdi. 19 Aralık 1918 tarihinde Ermenilerin yaptığı hakaretlere dayanamayan Ömer Hoca’nın oğlu Mehmet Çavuş, Ermenilerle kavgaya tutuşarak, bunlardan ikisini öldürmüş, Dörtyol’a bağlı Karakese (Karakise) köyüne giderek burada savunma tertibatı alan Mehmet Çavuş ve arkadaşları, Ermeni ve Fransız askerlerinden oluşan birliğe karşı direnmişlerdir. Direniş ve çarpışma neticesinde Ermeni ve Fransız kuvvetleri 15 kadar kayıp vererek çekilmek zorunda kalmışlardır.

⁵ İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali Türk İstiklal Harbinin stratejisi açısından daha önemli olduğundan “İlk Kurşun” konusunda Hasan Tahsin ismi öne çıkarılmış ve “İlk Kurşun” un İzmir’de atıldığı tezi kamuoyunda yaygınlık kazanmıştır.

⁶ Türkiye 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalamıştır.

ile Yunan Hükümeti, başlıca şu hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır: Halen Anadolu'daki Türk topraklarında yerleşmiş durumda bulunan Hristiyan (Ortodoks) dininden olan Türk uyruklar ile Yunan topraklarında yerleşik bulunan ve Müslüman-Türk olan Yunan uyruklarının, Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan söz konusu sözleşme ile Türkiye ve Yunanistan yurttaşları, din esaslı üzerine zorunlu bir göçe tabi tutuldular. 30 Ocak 1923'de imzalanan söz konusu "**Zorunlu Nüfus Mübadelesi**" anlaşması ile Türkiye'deki 1 milyon 200 bin Hristiyan (Ortodoks) Anadolu'dan Yunanistan'a, 500 bin Müslüman-Türk ise Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Yalnızca, İstanbul şehri, Gökçeada ve Bozcaada'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri bu mübadeleden muaf tutulmuşlardır.

1924 yılından başlayan zorunlu mübadele (exchange obligatoire) varılan anlaşmaya göre, mübadeleye tabi tutulanlar, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecekti. Buna göre Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan'da kabul edilen nüfus değişimi sonucunda önemli sayıda insan "Mübadil" olarak Türkiye'ye göç etmiştir. İşte bunlardan bir kısmı da Hatay'ın Dört Yol ilçesine yerleştirilmiştir. Yaşanan bu mübadele belki de 20. yüzyılın en büyük nüfus hareketlerinden birisi olmuştur. Söz konusu göç sırasında gerek Türkiye gerekse de Yunanistan, mübadillerin sorunsuz bir biçimde göçlerinin gerçekleşebilmesi için her iki devlet tarafından bazı tedbirler alınmıştır. "Mübadele" sonucunda mübadillerin geldikleri ve iskân edildikleri yerleri tespit etmek, terk ettikleri yerlerdeki emlak ve diğer varlıklarının menkullerinin kayıtlarını incelemek, söz konusu dönem ile ilgilenen araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır. İşte Yunanistan'daki çeşitli bölgelerden göç ederek, Dört Yol'a yerleştirilen bu mübadiller ile ilgili olarak yapılanlar konumuzun temasını oluşturmaktadır.

Yapılan “Ahali Mübadelesi” veya “Ahali Değişimi”ne halk arasında kısaca “Mübadele” işlemine tabi tutulanlara da “Mübadil” denilmiştir. Bu “Nüfus Değişimi”, aslında resmî bir işlem olarak, insanların kâğıt üzerinde alınan kararlarla zorunlu olarak bir yerden başka bir yere gitmelerini bazı şartlara ve hükümlere bağlayan, bundan sonraki hayat tarzlarını belirleyen uluslararası antlaşmalar ışığında düzenlenmiş ve geçerliliği olan bir işlem olmuştur.⁷ Aslında bu mübadele, Millî Mücadele başladıktan sonra, Yunan askerlerinin Batı Anadolu’yu işgali ile halka karşı sürdürdükleri baskı ve yıldırma hareketleri, vaktiyle yaşanan Makedonya’daki Türklerle Anadolu’da yaşayan Rumların karşılıklı olarak değişimine giden sürecin son halkasını oluşturmuştur.⁸ Varılan bahse konu sözleşmeye göre, değişim sürecini gözlemleyip denetleyecek olan Türk ve Yunan temsilcilerinin de dâhil bulunduğu bir “Milletlerarası Karma Değişim Komisyonu” kurulması kararlaştırılmıştır. Sözleşmede bu komisyon “Muhtelit Mübadele Komisyonu” adıyla oluşturulmuş ve karşılıklı olarak iki ülke arasında mübadele işlemleri başlamıştır.⁹ Bundan sonra, Yunanistan’ın çeşitli yerlerinden ve adalardan Türkiye’ye göçler başlamış ve 1924 yılı ortalarında gazeteler, Girit’te mübadele edecek göçmen kalmadığı, sadece altı yüz kişilik bir kafilenin bulunduğu, iş ve işlemleri bitirildikten sonra bunların da kendi paraları ve imkanları ile Türkiye’ye geleceklerini, ayrıca görevi sona eren orada ki “Bindirme Heyeti”nin de son katile ile Ayvalık’a geldiğini, Girit’in çeşitli yerlerinden Türkiye’ye gelen mübadillerin iskânında bazı aksaklıklarla da karşılaşıldığını ve bu durumun muhacirlerin sefaletine yol açtığını yazmışlardır.¹⁰

⁷Gülin Öztürk, “Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: “Adana Örneği” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/1, 2016, s. 247- 276.

⁸İbrahim Erdal, “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 25, S 40, Ankara, 2007, s. 204.

⁹Yusuf Sarımay, “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1999)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVII, S 80, Ankara, 2011, s.354.

¹⁰Muhammed Sarı- Ayşegül Can, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit’ten Türkiye’ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies**, XVIII/36, Bahar/Spring, 2018, s.49.

“Muhtelit Mübadele Komisyonu”nun öngörüsü ile öncelikli olarak Girit, Kavala ve Selanik’te yaşayanların değişimi ile başlayan mübadeleye, 1923 yılının Kasım ayında 34.627, Aralık ayında 26.691 olmak üzere yıl sonuna kadar toplam 61.318 göçmen Türkiye’ye gelmiştir.¹¹ Mübadele ile 1925 yılı ortalarına kadar Türkiye’ye 456.720 Müslüman¹² gelmiş ve Ekim 1923’te kurulan “Mübadele İskân ve İmar Vekâleti” tarafından gelenler daha önceden belirlenen yerlere iskân edilmişlerdir.¹³ Bu yerlerden birisi de Dört Yol Kazası olmuştur.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, dönemin siyasi ve ekonomik zeminine dayalı bir sürecin sonucunda varılan bir noktadır. Bu mübadele ile hem Türkiye’nin hem de Yunanistan’ın millileşmek ya da “Ulus-Devlet” oluşturma plan ve projelerinin önemli bir parçası olmuştur.¹⁴ Yaşanan mübadele hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti hem de Yunanistan açısından oldukça önemli siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik sonuçlar yaratmıştır.¹⁵ Ancak söz konusu mübadele ile Türkiye’ye gelenlerin sayısı 456.720 iken, Türkiye’den Yunanistan’a giden Ortodoks Rumlar’ın sayısı 1,2-1,5 milyon civarında olmuştur. Nicelik olarak bakıldığında Yunanistan’a yerleşen göçmenler, o yıllardaki Yunanistan’ın nüfusun %20’sini oluştururken, Türkiye’ye yerleşenler için bu oran %3,8’dir. Dolayısıyla Yunanistan için mübadelenin yarattığı toplumsal, ekonomik ve demografik dönüşüm Türkiye’ye göre çok daha farklı olmuştur denilebilir.¹⁶

¹¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923- 1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.91.

¹² “Müslüman” olarak kayıtlara geçenlerin lisanı Türkçe olup, bunlar Türk’tü.

¹³ Bayındır Gökçe Goularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, **Alternatif Politika**, C 4, S 2, 2012, s.131.

¹⁴ Eda Özcan, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C IX, S 20-21, Ankara, 2010, s.58.

¹⁵ Özcan, a.g.m., s.3.

¹⁶ Fahriye Emgili, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi/ Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic** 1/1, Yaz, 2017, s. 29-54.

Mübadillerin Geldikleri Yerler ve Yerleştirilmeleri

Türkiye’de mübadele antlaşmasına göre gelenlerin yerleştirilmesi için on adet yerleştirme bölgesi ayrılmıştı. Söz konusu bu on bölge arasında Adana, Osmaniye, Mersin, Silifke, Antep ve Maraş illeri de yer almıştır. Günümüzde Hatay’a bağlı olan Dört Yol ilçesi, idari olarak o yıllarda Adana vilayeti içinde bulunuyordu. Mübadele kararının sonucu olarak tasfiye taleplerine göre, 1924 ile 1928 yılları arasında Adana vilayetine çoğunlukta Selanik, Yanya, Girit, Manastır az da olsa Kosova ve Edirne vilayetinin Yunanistan tarafında kalan kazalarından mübadiller gelmiştir.¹⁷ Adana vilayetine gelen mübadil sayısı, Selanik’ten 758, Manastır’dan 63, Girit’ten 24, Yanya’dan 16, Edirne’den 8, Kosova’dan 1’dir. 7 mübadilin de hangi vilayetten geldiği belirtilmemiş ancak buraya geldiği ifade edilmiştir. Adana vilayetine gelen toplam mübadil sayısı 877 olmuştur.¹⁸ Adana’ya en çok mübadilin geldiği yer Selanik’tir. Bunu Manastır, Girit, Yanya, ile diğerleri takip etmektedir. 1924 ile 1928 yılları arasında Adana’ya gelen mübadillerin vilayetlere bağlı sancaklara göre dağılımı yapıldığında Adana merkez kazaya Selanik’ten gelen 351 mübadilin Siroz, Drama ve Tırhala sancakları menşeli oldukları anlaşılmaktadır.¹⁹

İleri ve Tanin Gazetelerinin haberlerine göre; 1924 yılı şubat ayı içerisinde Girit’in Kandiye şehrinden Mersin’e “Sakarya” adlı vapurla

¹⁷ Öztürk, a.g.m., s.251.

¹⁸ Bu rakamlar çok sağlıklı değildir. Muhtemelen Sn. Gülin Öztürk kişi ile aile (Hane) sayılarını karıştırmış olmalıdır. Zira sadece Dört Yol’a gelen ve iskân edilen mübadil aile sayısı tarafımızca 265 olarak tespit edilmiştir ki bu rakamı 5 ile çarptığımızda 1325 kişi olduğu anlaşılmaktadır. (Bunlar sadece Dört Yol’a gelenlerdir.) Muhtemelen hükümet yetkililerine tasfiye talepnamesi verenlerin sayılarına göre bu rakamlar araştırmacı tarafından bulunmuş olmalıdır. Ya da aile sayısı ile kişi sayısı karıştırılmış da olabilir.

¹⁹ Öztürk, a.g.m., s.251-252. Bu rakamlar pek gerçekçi değildir. Zira bazı aileler tasfiye taleplerini vermemiş veya verdikleri talepler, kaybolmuş ya da arşivde tasnif edilmemiş olabilir. Bu bakımdan işin doğrusu Dahliye Nezareti Adana ve havalisinde iskân edilen mübadil, muhacir ve mültecilerin aile sayılarını ve dökümünü Adana valiliğinden istemiş valilik te cevaben gönderdiği bir cetvelde gelen mübadil aile sayılarını bildirmiştir. Bu nedenle işin doğrusu ve gerçek sayısal verileri elde etmek için bu yazışmaların incelenmesi gerekir. (Bu iddiamızı 76. dipnotta verdiğimiz belge kuvvetlendirmektedir.)

3 bin kişilik bir kafil e gelmiştir. Bunlardan 1503'ü tekrar aynı vapurla Silifke Taşucu limanına sevk edilmiş ve geri kalan nüfus ise evvelce hazırlanmış olan Mersin Tren İstasyonu'ndaki misafirhaneye yerleştirilmiştir. Bunlar burada üç gün kadar istirahatten sonra, Tarsus ve Mersin'de "Emval-i Metruke" ye ait evlere iskân olunmuşlardır. Ayrıca Adana mıntıkasına göç eden muhacirlerden 500'ü Adana'ya, 300'ü Dört yol'a, 50'si Bahçe'ye, 50'si Osmaniye'ye, 1500'ü Mersin'e, 900'ünün Tarsus'a iskânı planlanmıştır.²⁰

Hatay-Dört yol Kazasına Gelen Mübadillere Ait Tasfiye Talepnameleri

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucunda Türkiye'de belirlenen yerlerde iskân edilecek olan mübadillerin yanlarında götüremediği taşınır ve taşınmaz mal ve mülklerin dökümünün yapılarak Türkiye'de ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için yerleşim yapılan 249 noktaya planlama ve uygulamayı yürütmek, çıkabilecek sorunları çözüm noktasına ulaştırabilmek, planlama ve uygulamayı gerçekleştirip, gereksinimleri karşılamak için kurulan "Mübadele İmar ve İskân Vekâleti" mübadillere ait mal dökümlerinin kayıtlarını tutmakla görevlendirilmiştir. Buna bağlı olarak da gelenlerin geldikleri yerlerde bulunan taşınmaz mallarını beyan etmeleri istenmiş ve varsa tapu ile gerekli belgelerin eklenmesi ile malları edindikleri tarih ve kişilerin sorulduğu tasfiye talepnamelerinin düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu talepnamelerde geride bırakılan ev, işyeri, bahçe ve tarla gibi taşınmazların adedi ve yüzölçümleri beyan esasına göre kayıt altına alınmıştır. Mübadeleye tabi tarafların taşınmaz mal varlıklarını gösteren ve "Mübadi l Tasfiye Talepnamesi" olarak isimlendirilen bu belgeler yerel makamlarca saklanıp, tasfiye işlerini yürütmekle görevlendirilen "Muhtelit Komisyon"a verilmiştir. Mübadillere ait bu kayıtlar esas alı-

²⁰ Muhammed Sarı- Ayşegül Can, "Lozan Antlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies** XVIII/36, Bahar/Spring, 2018, s.49.

narak, gittikleri ülke tarafından eş değerde mülk sağlanmaları öngörülmüştü.²¹ Mübadeleye tabi olanların taşınmaz mal varlıkları böylece kayıt altına alınmıştır. Söz konusu vesikalar, dört nüsha halinde hem mübadilin gideceği ülkeye hem de kendisine verilecek şekilde hazırlanmıştır.²² Talepnamede öncelikle ilgilinin geldiği yer, meslek durumu, yaşı, tahsil durumu ve okur-yazar olup olmaması gibi hususlar sorulmuştur. Talepnamelerin incelenmesinden okur-yazar olamayanların resmî işlemlerini yürütecek bir vekil tayin ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Yunanistan'dan Dörtyol'a gelmiş olan mübadillere ilişkin Tasfiye talepnameleri Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır. Bunlardan tespit edilenlerin listesi aşağıdadır:

Dörtyol'a Girit Vilayeti Kandiye Livasından Gelip de Tasfiye Talepnamesi Verenler²³

Girit vilayeti Kandiye livası Kinoryo kazası Ayalinho köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Mazlum kızı Nuriye eşi Ahmet Arif'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)²⁴

Girit vilayeti Kandiye livası Kinoryo (Mires) kazası Muruni köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Arif oğlu Ahmet'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)²⁵

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Amuryeles köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Mustafa oğlu Timur ve eşi Suretiye'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)²⁶

²¹Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadele Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk Yunan İlişkileri Bildirileri**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.250.

²²Mehmet Kaya-Aysun Deveci, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinde Mübadillerin Yerleştirilmesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, Ankara, 2014, s.177.

²³ 46 Adet Tasfiye Talepnamesi tespit edilmiştir.

²⁴ TCDA, (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri), 130-16-13-2 / 103-450-4.

²⁵ TCDA, 130-16-13-2 / 103-450-5.

²⁶ TCDA, 130-16-13-2 / 104-457-1.

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Gorkat köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Mehmet oğlu İbrahim'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)²⁷

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Amuryeles köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Selim oğlu Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)²⁸

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Amuryeles köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Kadem Âdem oğlu Ali'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)²⁹

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Sukara köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Recep oğlu Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)³⁰

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Ligortino köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Veli oğlu Mustafa ve eşi Kamile'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)³¹

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Zeyda köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Mehmet oğlu Hasan'a ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)³²

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Halasu köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Bayraktaraki Ali kızı Zeynep ve eşi Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)³³

Girit vilayeti Kandiye livası Kaçapa köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Hüseyin oğlu Mustafa ve eşi Gülüsum'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)³⁴

²⁷ TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-3.

²⁸ TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-4.

²⁹ TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-5.

³⁰ TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-6.

³¹ TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-7.

³² TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-8.

³³ TCDA, 130-16-13-2 / 104-456-9.

³⁴ TCDA, 130-16-13-2 / 97-413-3.

Girit vilayeti Kandiye livası Kaçapa köyünden gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen çiftçi Emin oğlu Ali ve eşi Hatice'ye ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)³⁵

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen Mustafa kızı Fahriye'ye ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)³⁶

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen Viyanaki Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)³⁷

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen Mollazaki Hüseyin kızı Zarife ve oğlu Seyit'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)³⁸

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen çiftçi Hüseyin oğlu İsmail'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)³⁹

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen Hüseyin oğlu Ömer'e ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)⁴⁰

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen Mazlum oğlu Bilal eşi Cemile ile çocukları Mazlum ve Fatma'ya ait tasfiye talepnamesi. (29.04.1925)⁴¹

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörtöyl ilçesinde iskân edilen Şerif eşi Hüsniye'ye ait tasfiye talepnamesi. (29.08.1925)⁴²

³⁵ TCDA, 130-16-13-2 / 97-414-7.

³⁶ TCDA, 130-16-13-2 / 97-411-1.

³⁷ TCDA, 130-16-13-2 / 97-411-2.

³⁸ TCDA, 130-16-13-2 / 97-411-3.

³⁹ TCDA, 130-16-13-2 / 97-411-4.

⁴⁰ TCDA, 130-16-13-2 / 97-411-5.

⁴¹ TCDA, 130-16-13-2 / 97-411-6.

⁴² TCDA, 130-16-13-2 / 98-416-20.

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Nazif oğlu Mehmet Arap'a ait tasfiye talepnamesi. (23.04.1925)⁴³

Girit vilayeti Kandiye livası Temnos kazası Karkazipotya köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Süleyman oğlu Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesi. (30.04.1925)⁴⁴

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Rençber Bilal oğlu Ali Şaban'a ait tasfiye talepnamesi. (29.06.1926)⁴⁵

Girit vilayeti Kandiye livasından gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Keçecaki Ali kızı Hatice'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.08.1925)⁴⁶

Girit vilayeti Kandiye livası Pedye kazası Galya köyünden gelen, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Mustafa kızı Nesibe'ye ait tasfiye talepnamesi. (30.06.1925)⁴⁷

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Armanoaya köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Selim çocukları Mehmet, Cemile ve Zeynep'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁴⁸

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Karakana köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Hüseyin oğlu Ali'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁴⁹

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Karakana köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Ali kızı Fatma'ya ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵⁰

⁴³ TCDA, 130-16-13-2 / 92-369-1.

⁴⁴ TCDA, 130-16-13-2 / 119-561-12.

⁴⁵ TCDA, 130-16-13-2 / 92-369-3.

⁴⁶ TCDA, 130-16-13-2 / 92-371-22.

⁴⁷ TCDA, 130-16-13-2 / 118-551-6.

⁴⁸ TCDA, 130-16-13-2 / 109-495-2.

⁴⁹ TCDA, 130-16-13-2 / 109-495-3.

⁵⁰ TCDA, 130-16-13-2 / 109-495-4.

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Kafohoryo köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Sadık oğlu Mustafa'ya ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵¹

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Homarı köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Molla Hasan oğlu Nuri'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵²

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası İcaki köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Bilal oğlu Ali'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵³

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Pirogos köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Hasan oğlu Arap'a ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵⁴

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Karakana köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Ali kızı Lezize'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵⁵

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Ligortino köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Selim oğlu İbrahim ve eşi Fatma'ya ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵⁶

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Sokara köyünden gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesi Çukurca köyünde iskân edilen çiftçi Hasan oğlu Haydar'a ait tasfiye talepnamesi. (21.04.1925)⁵⁷

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazasından gelip, Hatay ili Dörtyol ilçesinde iskân edilen Ali oğlu İbrahim'e ait tasfiye talepnamesi. (21.04.1925)⁵⁸

⁵¹ TCDA, 130-16-13-2 / 109-495-5.

⁵² TCDA, 130-16-13-2 / 109-495-8

⁵³ TCDA, 130-16-13-2 / 109-495-9.

⁵⁴ TCDA, 130-16-13-2 / 109-496-1.

⁵⁵ TCDA, 130-16-13-2 / 109-496-2.

⁵⁶ TCDA, 130-16-13-2 / 109-496-3.

⁵⁷ TCDA, 130-16-13-2 / 109-497-4.

⁵⁸ TCDA, 130-16-13-2 / 109-497-8.

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Ligortino köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Selim oğlu Mustafa'ya ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁵⁹

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Garipa köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Mehmet oğlu Hüseyin ve eşi Zehra'ya ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁰

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Manastıraki köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Mustafa oğlu İbrahim'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶¹

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Sırac köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesi Araniye köyünde iskân edilen Ahmet oğlu Şaban'a ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶²

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Alicani köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Hüseyin oğlu Bilal'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶³

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Halasu köyünden gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen çiftçi Mercan oğlu Hüseyin'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁴

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazasından gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Ahmet oğlu Hamit'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁵

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazasından gelip, Hatay ili Dörttyol ilçesinde iskân edilen Murat oğlu Mustafa'ya ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁶

⁵⁹ TCDA, 130-16-13-2 / 109-500-1.

⁶⁰ TCDA, 130-16-13-2 / 109-500-2.

⁶¹ TCDA, 130-16-13-2 / 109-500-7.

⁶² TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-5.

⁶³ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-6.

⁶⁴ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-8.

⁶⁵ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-11.

⁶⁶ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-12.

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) ilçesinden gelip, Hatay ili Dört Yol ilçesinde iskân edilen Rıdvan oğlu Ali'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁷

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) ilçesinden gelip, Hatay ili Dört Yol ilçesinde iskân edilen Selim oğlu Ali'ye ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁸

Girit vilayeti Kandiye livası Menofaç (Rizo) kazası Liortino köyünden gelip, Hatay ili Dört Yol ilçesinde iskân edilen Hüseyin oğlu Rasm'e ait tasfiye talepnamesi. (22.04.1925)⁶⁹

Dört Yol'a Girit Vilayeti Hanya Livasından Gelenlerin Verdiği Tasfiye Talepnameleri⁷⁰

Girit vilayeti Hanya livası Romata köyünden gelip, Hatay ili Dört Yol ilçesinde iskân edilen Ali Memişaki oğlu Hasan'a ait tasfiye talepnamesi. (01.05.1925)⁷¹

Girit vilayeti Hanya livası Seline (Kadano) kazası İstavrovinis köyünden gelip, Hatay, Dört Yol ilçesinde iskân edilen Mehmet Usta evlatları Mustafa, Hasan, Hüseyin, İffet ve Seyide'ye ait tasfiye talepnamesi. (05.05.1925)⁷²

Dört Yol'a Selanik Vilayetinden Gelenlerin Verdiği Tasfiye Talepnameleri⁷³

Selanik vilayeti Langaza kazası Ayvalık köyünden gelip, Hatay ili Dört Yol ilçesinde iskân edilen çiftçi Halil kızı Huri ve Şefika'ya ait tasfiye talepnamesi. (10.07.1926)⁷⁴

⁶⁷ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-16.

⁶⁸ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-17.

⁶⁹ TCDA, 130-16-13-2 / 109-498-18.

⁷⁰ 2 Adet Tasfiye Talepnamesi tespit edilmiştir.

⁷¹ TCDA, 130-16-13-2 / 41-17-13.

⁷² TCDA, 130-16-13-2 / 72-243-13.

⁷³ 2 Adet Tasfiye Talepnamesi tespit edilmiştir.

⁷⁴ TCDA, 130-16-13-2 / 580-1538-3.

Selanik vilayeti Siroz livası Petriç kazasından gelip, Hatay ili Dört-yol kazasında iskân edilen Hüseyin oğlu Recep validesi Cevahire'ye ait tasfiye talepnamesi. (00.00.1925)⁷⁵

Dört-yol'a Yanya Vilayetinden Gelenlerin Verdiği Tasfiye Talepnameleri⁷⁶

Yanya vilayeti, Preveze livasından gelip, Hatay ili Dört-yol kaza-sında iskân edilen Avukat Şükrü eşi Nuriye ve çocukları Ata Şükrü ve Nimet'e ait tasfiye talepnamesi. (22.03.1926)⁷⁷

Tasfiye Talepnamelerine Göre Mübadillerin Meslekleri

Tasfiye talepnamelerinin incelenmesinden Girit'in Kandiye Liva-sından gelenlere ait 46 adet talepname olduğu anlaşılmaktadır. Gi-rit'in Hanya Livasından gelenlerin ise iki adet tasfiye talepnamesi bu-lunmuştur. Selanik Vilayetinden bir aile ve Yanya Vilayetinden de bir aileye ait tasfiye talepnamesi bulunmaktadır. Sonuç olarak, Hatay Dört-yol'a mübadele ile Yunanistan'dan gelenlerin çoğunluğunun geç-mişte Girit Vilayetinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bunların çoğun-luğu daha önce Girit'in Kandiye Livası merkezi, kaza veya çeşitli köy-lerinde yaşamışlardır. Kandiye başta olmak üzere, Menofaç (Rizo) ka-zası ve bu kazaya bağlı olan çeşitli köylerde yaşayan halk gelenlerin ekseriyetini oluşturmuştur. Ayrıca yine Kandiye'nin diğer kazaları olan Pedye, Teminos ve Kinoryo (Mires) kaza ve köylerinden Dört-yol'a gelen aileler bulunmaktadır. Girit vilayeti Hanya livasından iki ailenin Dört-yol'a geldiği ve bunlarında birinin Romata köyünden ol-duğu diğer ailenin de yine Girit vilayeti Hanya livası Seline (Kadano) kazası İstavrovinis köyünden olduğu görülmektedir.

Çoğunlukla Girit vilayetinden gelen bu ailelerden tasfiye talepna-mesi sunan ailelerin sayısı elde edilen kayıtlara göre 48'dir. Yine ka-yıtlara göre Girit'in dışından Dört-yol'a sadece üç aile gelmiştir. Bunlar Selanik vilayetinden gelen (Langaza kazası Ayvalık köyü) bir çiftçi aile

⁷⁵ TCDA, 130-16-13-2 / 743-2426-31.

⁷⁶ 1 Adet Tasfiye Talepnamesi tespit edilmiştir.

⁷⁷ TCDA, 130-16-13-2 / 1032-4141-12.

ile yine Selanik vilayeti Siroz livası Petriç kazasından bir aile olmak üzere iki aile ve Yanya vilayetinin Preveze livasından da bir ailedir. Yanya'dan gelen ailenin reisi eğitilmiş olup, Avukat Şükrü Beydir.

Mübadelede Türkiye'den Yunanistan'a giden Rum-Ortodoks mübadillerin çoğu esnaf ve zanaatkâr iken, gelenlerin ise çoğu çiftçilikle uğraşmaktaydı. Mübadillerin iskân alanlarında bağcılık ve zeytincilik de olduğundan Hatay Dörtyol'a gelenlerin tütüncülük, bağcılık ve zeytincilik ile uğraştığını söylemek mümkündür. Dörtyol özelinde gelen mübadillerin meslekleri çeşitlilik göstermekte olup en fazla yapılan mesleğin çiftçilik olduğu anlaşılmaktadır. Çiftçilik dışında gelenlerin rençber, fırıncı, tüccar, şerbetçi, asker, öğrenci oldukları görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta genelde aynı anlamda kullanılan çiftçi ve rençber kavramlarıdır. Çiftçi kaydı olanların geldikleri yerlerde kendilerinin hayatlarını sürdürecektir derecede arazi sahibi oldukları, rençberlerin ise, gündelik yaşamlarını tarım arazilerinde ücretli işçi olarak çalışan kişilerden meydana geldiği söylenebilir.⁷⁸

Dörtyol'a yerleştirilen ve tasfiye talepnamesi düzenlenen 51 ailenin tahmini nüfusunun da 350 dolaylarında olması düşünülebilir. Dörtyol'a toplam gelen ve tasfiye talepnamesi sunan bu 51 ailenin kaydına rastlanmıştır. Bunların sosyal durumları incelendiğinde aile reislerinin çoğunun çiftçi olduğu veya rençberlik yaptığı, bunlardan sadece bir aile reisinin kayıtlarda "usta" olarak kaydedildiği ve Yanya'dan gelen aile reislerinden birinin de avukat olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Dörtyol'a gelenlerin sayılarının bundan fazla olduğu başka bir belgeden anlaşılmaktadır. Şöyle ki Dahliyle Nezareti Adana ve havalisinde iskân edilen mübadil, muhacir ve mültecilerin aile sayılarını ve dökümünü Adana Valiliğinden istemiş, valilik de cevaben gönderdiği cetvelde Dörtyol'a gelen mübadil aile sayısının 265 olduğunu bildirmiştir. Bu rakamı ortalama olarak 5 ile çarptığımızda Dört-

⁷⁸ Öztürk, a.g.m., s.257.

yol'a gelenlerin 1325 kişi olabileceği ve gerçek sayının da buna yaklaşık olması muhtemeldir.⁷⁹ Nitekim İleri ve Tanin Gazetelerinin haberlerine göre; "1924 yılı Şubat ayı içerisinde Girit'in Kandiye şehrinden Mersin'e sadece "Sakarya" adlı vapurla üç bin kişilik bir kafiye gelmiştir. Bunlardan 1503'ü tekrar aynı vapurla Silifke Taşucu limanına sevk edilmiş ve geri kalan nüfus ise evvelce hazırlanmış olan Mersin Tren İstasyonu'ndaki misafirhaneye yerleştirilmiştir" şeklindeki haber görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Mübadil ve Mültecilerin Sorunları ve Bunlara İlişkin Bazı Yazışmalar

Dört Yol'a gelen 265 aile (1325 kişi) mübadil olarak gelmiş ve buradaki "Emvali Metruke" olan hanelere iskân edilmiştir. Bunlara ilişkin arşivdeki kayıtlar incelendiğinde; bazılarının Yunanistan'a gidenlere ait olan "Emvali Metruke" ye yerleştirilmeden güneyden gelen bazı mültecilerin bu hanelere yerleştiği veya yerleştirildiği ve bunların sonra buradan çıkarıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bununla ilgili olarak Dahiliye Vekaleti İskân Müdürlüğü tarafından Cebeli Bereket Valiliğine gönderilen bir yazıda Dört Yol'daki emvali metrukenin durumlarının incelenmesi istenmiş ve 11 Şubat 1925 tarihli bu yazıda özetle şöyle denilmiştir:⁸⁰ "Oturdıkları emval-i metrukeden çıkarılan Dört Yol'daki "Güney Mültecileri"⁸¹ nin yardıma muhtaç olup, olmadıklarının araştırılması" ve durumlarının tahkiki ile bu konuda valilikçe gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.

Ayrıca Dört Yol'da terk edilen evlerin⁸² bir kısmının harap olduğu ve bunların tamir edilmeye muhtaç oldukları belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu durum Mübadele ile Yunanistan'a göç eden Ortodoksların ve giden Ermenilerin evlerinin yıkıldığı

⁷⁹ TCDA, 272-0-0-12 / 51-116-12.

⁸⁰ TCDA, 272-0-0-12 / 44-65-4.

⁸¹ Yazıda "Cenup Mültecileri" şeklinde geçen ifadeden Suriye tarafından gelen mültecilerin de varlığını göstermektedir. Zira başka yazışmalarda da "Şark Mültecileri" ibaresi Doğu Anadolu'dan gelenler için kullanılmıştır.

⁸² Bu terk edilen evlerin bir kısmı da Ermenilerin bıraktıkları emlak ve haneler olması muhtemeldir.

ve en azından bakımsızlıktan veya başka sebeplerle geride bıraktıkları evlerinin hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra Yunanistan'dan getirilerek bu hanelere iskân ettirilmek istenenlerin ve edenlerin muhtemelen talep ve şikayetleri sonrasında 1 Şubat 1925 tarihli bir yazıda:⁸³ “Hatay-Dörtyol’da mübadil ve gayri mübadil muhacirlere kaçar hane verildiği ve tamire muhtaç hane miktarlarının bildirilmesi” istenmiştir. Bu yazıdan aynı zamanda mübadil olamayan bazı göçmenlerin de Dörtyol’a geldiği ve terk edilen evlere yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.

Dörtyol’da Millî Mücadele sırası ve sonrasında Ermenilerin ekseriya İskenderun ve Mersin üzerinden deniz yolu ile batı ülkelerinden Fransa ve Amerika’ya göç ederek evlerini terk ettikleri ve belgelerin incelenmesinden bunların emvali metrukelerine bazı mültecilerin yerleştiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Mübadele İmar ve İskan Vekaletinden Adana Livası İskan Müdüriyetine 27 Mart 1924 tarihinde yazılan bir yazıda Dörtyol’da Ermeni emvali metrukesine iskân edilmiş olan mültecilerin Cebel-i Bereket ve Urfa’ya sevk edilip, gönderilmeleri istenmiştir.⁸⁵ Bu belgelerden hareketle Dörtyol’a mübadele sırasında başka yerlerden iltica yoluyla gelen insanların da olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim başka belgelerde elde edilen bilgiler bu konudaki görüşümüzü doğrulamaktadır.

İskân Umum Müdüriyeti kanalıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Aralık 1924 tarihli yazıda⁸⁶ Dörtyol’da bulunan “Emvali Metruke”nin hane ve bahçe olarak hak etmeyenlerce kullanıldığı ve bunların daha önceki yazışmalara istinaden gelen mübadillere dağıtımının usulü dairesinde yapıldığı bildirilmiştir. Yazının muhtevassından mülki amirlerin Dahiliye Nezaretinin belirlediği esaslara göre dağıtım konusunda yetkili kılındıkları anlaşılmaktadır.

⁸³ TCDA, 272-0-0-12 / 43-64-10.

⁸⁴ TCDA, 272-0-0-12 / 41-46-16.

⁸⁵ TCDA, 272-0-0-12 / 41-46-16.

⁸⁶ TCDA, 272-0-0-11/20-101-15.

Dört-yol'a iskân edilen mübadillerin yaşadıkları veya karşılaştıkları sorunlara dair bazı şikayetlerde buldukları ve devlet makamlarına yazdıkları dilekçelerle bu sorunlarını hükümete intikal ettirdikleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bu tür şikayetlerden biri⁸⁷ Hatay Dört-yol'da meskûn ve Yunanistan'ın Epir bölgesindeki Parga'dan⁸⁸ gelen mübadillerinden olan Halil İbrahim ve arkadaşlarına aittir. Bunlar Dört-yol'da Hâkim olarak görev yapan Nuri Efendi'yi icraatlarından ötürü Cebeli Bereket valiliğine şikâyet etmiş ve valilikte gerekli tahkikatı yapmak üzere durumu Dahliyle Nezaretine 03.02.1927 tarihli yazı⁸⁹ ile intikal ettirmiştir. Mübadillerin bu şikayetleri sonucunda adı geçen hâkim hakkında soruşturma yapmak üzere müfettişler görevlendirilerek, gerekli tahkikat yapılmıştır.

Dahiliye Nezareti Adana Valiliğinden Osmaniye, Dört-yol, Ceyhan, Bahçe ve İslâhiye kazalarında, "Mübadil", "Gayri Mübadil" ve "Şark Mültecileri"nden kaç ailenin iskân edildiğine dair bilgi verilmesi (03.03.1927) istenmiştir.⁹⁰ Bu yazıya cevap olarak hazırlanana tablonun incelenmesi sonucunda Dört-yol kazasına toplam olarak 357 ailenin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bu 357 ailenin hepsi mübadil olmayıp farklı nedenlerle Dört-yol'a gelenlerdir. Nitekim, "Şark Mültecileri" adıyla anılan ailelerin Doğu Anadolu'daki vilayetlerin Rus İşgaline uğraması ve Ermeni zulmü sebebiyle Van, Bitlis ve Muş civarından Çukurova'ya ve bu arada Dört-yol'a gelen aileler olduğu anlaşılmaktadır ki, verilen bilgiden bunlardan Dört-yol kazasına yerleşen aile sayısının 45 olduğu anlaşılmaktadır. "Gayr-i Mübadi"l olarak Dört-yol'a gelen ve yerleştirilen aile sayısı da 47 olarak görülmektedir. Dört-yol'a gelen Mübadil aile sayısı tanzim edilen bu rapora göre, 265 ailedir ki bunları topladığımızda 357 hane veya aile olarak kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır⁹¹. Bu hane sayısının 20. Yüzyılın başında küçük ve

⁸⁷ TCDA, 272-0-0-12 / 51-115-2.

⁸⁸ Parga, Yunanistan'da, Epir'in uç bölgesinde, Preveze idari bölgesinde küçük bir şehirdir.

⁸⁹ TCDA, 272-0-0-12 / 51-115-2.

⁹⁰ TCDA, 272-0-0-12 / 51-116-12.

⁹¹ TCDA, 272-0-0-12 / 51-116-12.

üç köyün birleşmesinden meydana gelen Dörtyol kasabası için önemli bir nüfus olduğu söylenebilir. Ancak gerek Ermeni gerekse Ortodoksların da buradan ayrıldığı unutulmamalıdır.

Adana'da ki Mülkiye Müfettişlerinin Dörtyol'daki muhtaç, muhacir ve mülteciler için emval-i metrukeden iâşe ve çamaşır yardımı yapılması, para ve iâşe tedarik edilmesi talep edilmiştir. Bu konuda hazırlanmış olan 10.10.1917 tarihli⁹² bir rapor, Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin-i Umumiye Müdüriyetine gönderilmiştir.

Adana valiliğinin Dahiliye Nezaretine yazdığı 29.08.1928 tarihli bir yazı ile, mübadil olmayan fakat Felemenk (Hollanda) pasaportuyla Parga'dan gelen ve Dörtyol'dan İzmir'e giden gayri mübadil Elmas oğlu Recep'in tekrar Dörtyol'a gönderilmesi gerektiği şeklindeki⁹³ yazıdan anlaşıldığı kadarıyla vilayetin yabancıların takibatını ciddi bir şekilde yaptığı görülmektedir.

SONUÇ

1923 yılı ve sonrasında Yunanistan'dan gelen mübadiller Anadolu'nun çeşitli kent, kasaba ve köylerine yerleştirildikleri gibi, bunlardan bir kısmı da Dörtyol'a yerleştirilmiştir. Dörtyol'a gelen mübadillerin çoğunlukla Girit merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Mübadillerden Dörtyol'a yerleşenlerin en fazla çiftçilik mesleği ile uğraştıkları gözlemlenmiştir. Bu bilgileri elde etmemiz de yararlandığımız tasfiye taleplerini, mübadillerin geldiği yerler, yerleşim alanları, meslek dağılımları ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Kuşkusuz veriler net olmayıp, söz konusu bilgileri kaydeden görevlilerin yaptığı eksik yazımlar ya da ayrıntılı bilgi verememeleri sebebiyle önemli eksikleri de buna bilir. Özellikle Tasfiye Taleplerinde mübadillerin bir kısmının mesleklerinin belirtilmemiş olduğu görülmektedir. Bütün bunlara rağmen kayıtlardaki bilgiler ışığında bu yörenin tarihi ve göç siyaseti hakkında bilgi elde etmek mümkün olabilmektedir. Ayrıca Dörtyol'a sadece mübadele ile gelen bir kitlenin olmadığı, bunların yanında aynı

⁹² TCDA, 272-0-0-74 / 65-17-20.

⁹³ TCDA, 272-0-0-12 / 60-169-23.

zamanda göç ve iltica yoluyla gelen diğer unsurların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar yazışmalarda “Şark Mültecileri” ve “Cenup Mültecileri” olarak anılmışlardır.

KAYNAKÇA

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Belgeleri

130-16-13-2 / 103-450-4 = 130-16-13-2 / 103-450-5 = 130-16-13-2 / 104-457-1 = 130-16-13-2 / 104-456-3 = 130-16-13-2 / 104-456-4 = 130-16-13-2 / 104-456-5 = 130-16-13-2 / 104-456-6 = 130-16-13-2 / 104-456-7 = 130-16-13-2 / 104-456-8 = 130-16-13-2 / 104-456-9 = 130-16-13-2 / 97-413-3 = 130-16-13-2 / 97-414-7 = 130-16-13-2 / 97-411-1 = 130-16-13-2 / 97-411-2 = 130-16-13-2 / 97-411-3 = 130-16-13-2 / 97-411-4 = 130-16-13-2 / 97-411-5 = 130-16-13-2 / 97-411-6 = 130-16-13-2 / 98-416-20 = 130-16-13-2 / 92-369-1 = 130-16-13-2 / 119-561-12 = 130-16-13-2 / 92-369-3 = 130-16-13-2 / 92-371-22 = 130-16-13-2 / 118-551-6 = 130-16-13-2 / 109-495-2 = 130-16-13-2 / 109-495-3 = 130-16-13-2 / 109-495-4 = 130-16-13-2 / 109-495-5 = 130-16-13-2 / 109-495-8 = 130-16-13-2 / 109-495-9 = 130-16-13-2 / 109-496-1 = 130-16-13-2 / 109-496-2 = 130-16-13-2 / 109-496-3 = 130-16-13-2 / 109-497-4 = 130-16-13-2 / 109-497-8 = 130-16-13-2 / 109-500-1 = 130-16-13-2 / 109-500-2 = 130-16-13-2 / 109-500-7 = 130-16-13-2 / 109-498-5 = 130-16-13-2 / 109-498-6 = 130-16-13-2 / 109-498-8 = 130-16-13-2 / 109-498-11 = 130-16-13-2 / 109-498-12 = 130-16-13-2 / 109-498-16 = 130-16-13-2 / 109-498-17 = 130-16-13-2 / 109-498-18 = 130-16-13-2 / 41-17-13 = 130-16-13-2 / 72-243-13 = 130-16-13-2 / 580-1538-3 = 130-16-13-2 / 743-2426-31 = 130-16-13-2 / 1032-4141-12 = 272-0-0-12 / 44-65-4 = 272-0-0-12 / 43-64-10 = 272-0-0-12 / 41-46-16 = 272-0-0-12 / 41-46-16 = 272-0-0-11/20-101-15 = 272-0-0-12 / 51-115-2 = 272-0-0-12 / 51-116-12 = 272-0-0-74 / 65-17-20 = 272-0-0-12 / 60-169-23.

Akgün, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadele Sorunu”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk Yunan İlişkileri Bildirileri**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923- 1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

- Aslan, Kadir, **Millî Mücadele’de Dört Yol**, Dört Yol Belediyesi Kültür Yayınları, Hatay, 1991.
- Emgili, Fahriye, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi/ Journal of Atatürk And The History of Turkish Republic** I/1, Yaz, 2017.
- Erdal, İbrahim, “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 25, S 40, Ankara 2007.
- Goularas, Bayındır Gökçe, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, **Alternatif Politika**, C 4, S 2, 2012.
- Hançerli, Yüksel, **Giritli Mübadillerin Son Durağı: Çukurova**, Hançerli Fotoğrafçılık Yayınları, 2007
- Kaya, Mehmet-Deveci, Aysun, “Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinde Mübadillerin Yerleştirilmesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, Ankara 2014.
- Kurt, Yılmaz, “Millî Mücadele’de İlk Kurşun 19 Aralık 1918 Tarihinde Hatay’ın Dört Yol İlçesinde Atılmıştır. Yani Selanikli Gazeteci Hasan Tahsin’in (Osman Nevres) 15 Mayıs 1919’da Yunanlılara Sıktığı Kurşundan Tam 147 Gün Önce Dört Yol’da Mehmet Çavuş (Kara) Tarafından Sıkılmıştır”, **Son Söz Gazetesi**, Ankara, 19.12.2018.
- Özcan, Eda, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C IX, S 20-21, Ankara 2010.
- Öztürk, Gülin, “Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: “Adana Örneği” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI / 1, 2016.
- Sarı, Zafer, “Osmanlı Arşivinde Dört Yol”, **Hatay Ekspres Gazetesi**, Hatay, 3 Mayıs, 2017.
- Sarı, Muhammed – Can, Ayşegül, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit’ten Türkiye’ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Modern Turkish History Studies** XVIII/36, Bahar/Spring, 2018.

Sarınay, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1999)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVII, S 80, Ankara 2011.

**HATAY'IN TÜRKİYE'YE(ANAVATAN'A) KATILMASI
SONUCUNDA BATILI ÜLKELERİN TÜRKİYE İLE OLAN
İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BÖLGESEL
GELİŞMELER (1937-1940)**

İsmail UZUN*

ÖZET

Bu çalışmada Hatay'ın Anavatan'a katılması sonucunda batılı ülkelerin Türkiye ile olan politik ve askeri ilişkilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ilişkilerinin yanı sıra Balkan devletleri olan ilişkileri temel olarak mercek altına alınmıştır. Hatay Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması(1921) ile özerk bir statüde Suriye sınırları içerisinde kalmıştır. 1936 yılında Fransa-Suriye arasında imzalanan antlaşma ile Hatay sorunu Türkiye ve Fransa'nın bundan sonraki süreçte ana gündem maddelerinden birisi olmuştur. Bu süreçte İngiltere, Sancak'ın Türk egemenliğine geçmesinin Arap ülkelerindeki çıkarlarını olumsuz yönde etkileyeceğini ve Sovyetlerin dikkatini bu yöne çekeceğini değerlendiriyordu. 12 Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı işgali, 16 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın tamamının işgali ve 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Batılı devletleri Türkiye'ye daha fazla yakınlaştırmıştır. 1939'lı yılların siyasetinde Almanya karşısında Fransa ve İngiltere açısından Türkiye'nin müttefikliği siyasi ve askeri bir karar olarak karşımıza çıkmaktadır. 23 Haziran 1939'da Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını resmen kabul ettikten sonra İtalya 10 Temmuz 1939'da Fransız Hü-

* Dr., Milli Savunma Üniversitesi, isouzun@gmail.com.

kümetine verdiği notada Suriye'nin hiçbir surette başkasına devredilemeyeceğini, Suriye'nin topraklarındaki herhangi bir değişimin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Romanya ve Bulgaristan sessiz kalmayı tercih ederken ABD o bölgedeki arkeolojik kazılar konusunda güvence istemiştir. Sonuç olarak dönemin siyasi ve askeri şartlarını çok iyi değerlendiren Türk Hükümeti İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce Hatay meselesini hiç de kolay olmayan bir diplomasi ile kendi lehine çözebilmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

İskenderun Sancağının tarihi önemi Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan Akdeniz ile Çöl arasında İskenderun Limanı bağlantısı ile yapılan büyük doğu ticaretinin mal yükleme merkezi olmasıdır. Fransızlar bu bölgeye 18'inci yüzyıl başlarından itibaren eğitim, sağlık ve demiryolu vb. alanlarda yatırım yaparak yerleşmeye çalışmışlardır.¹⁻¹ 1920 yılında Fransa'nın Suriye'yi işgali ile 1945 yılına kadar sürecek bir manda yönetimi ortaya çıkmış oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Sancak bölgesi işgal edilen yerlerden biriydi. Fransa bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için 27 Kasım 1918'de merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" adı ile müstakil bir idare oluşturmuştur.²

25 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda yapılan antlaşma doğrultusunda MC (Milletler Cemiyeti) yasasının 22. Maddesi ile İskenderun Bölgesi dâhil olmak üzere Suriye, Lübnan dâhil Fransa'ya bırakılırken, Irak, Ürdün ve Filistin ise İngiliz mandası altına girdiler. 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından kurulan Birleşmiş Milletler'in (Cemiyeti Akvam) temel amacı bozulan düzeni yeniden oluşturulması gibi gözükse de 1920 yılından itibaren İngiltere, Fransa ve İtalya'nın güdümünde kararlar almıştır.³

20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Sancak özel bir yönetim altında olmasına rağmen ne yazık ki sınırlarımızın dışında kalmıştı. Ankara Antlaşması Fransız Parlamentosunca onaylanmadığı için Lozan Barış Konferansı'nda bu konu gündeme gelmiş ve neticede

¹⁻¹ Yusuf Sarımay, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay, Anavatana katılışının 60. Yıldönümünde Hatay", **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Ankara 2001, s.31.

² Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası I(1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Mart 1996, s.5.

³ M. V. Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanla ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30, ss.89-90.

antlaşmanın 3'üncü maddesinde Suriye sınırı" 20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa-Türkiye Antlaşmasınının 8. Maddesinde tanımlanmış sınır" olarak belirtilmiştir.⁴

Fransa, Suriye'yi çeşitli idari bölgelere ayırarak "böl ve yönet" anlayışı doğrultusunda bölünmüş bir Arap milliyetçiliği yaratmak istiyordu.⁵ Fransa Temmuz 1920'de Kral Faysal'ı tahtından indirerek Suriye'de öncelikle Lübnan'ı ayırdı ve federal bir siyasi yönetim kurdu.⁶ Fransa'nın 1 Ocak 1925'te Halep ve Şam bölgelerini birleştirerek Suriye Devletine bağlaması o bölgedeki Türkler, Aleviler ve Ermenilerin tepkilerine yol açtı. Fransa; Halep, Şam ve Lübnan'daki milliyetçiler ile çatışmaya girmemek adına Eylül 1936'da Suriye Cumhuriyetine, Kasım 1936'da Lübnan Cumhuriyetine içişlerinde bağımsızlıklarını verdi.⁷

Türkiye, İngiltere ile arasındaki Musul meselesini çözdükten kısa bir süre sonra 30 Mayıs 1926'da Fransa ile "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri" sözleşmesini imzaladı. Sözleşmeye ek olarak konulan imza protokolü "*İşbu Sözleşme...20 Ekim 1921 günü Ankara Anlaşmasını bütünlümlü olup, onun hükümlerini hiçbir biçimde değiştirmez*" şeklinde idi. İyileşen Türk-Fransız ilişkileri 1930 yılında İngiltere'nin Irak'a bağımsızlığını vermesi (dolaylı denetim) ile farklı bir yöne evrildi. Irak'ın bağımsızlığı Suriye Araplarına sirayet edince 14 Mayıs 1930'da Suriye Anayasasında Sancak'ın özel durumu belirgin hale geldi. Fransa, Sancak Türklerinin durumunu gözetirken Suriye Araplarına da kendilerince gözdağı verilmiş oldu.⁸

⁴ B. Oran, **Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C 1, İletişim Yayınları, 2016, s.280.

⁵ Sarıay, **a.g.e.**, s.33.

⁶ Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic**, Volume 6/3, Summer, 2011, s.695.

⁷ Ali Arslan, "Hatay Meselesinde İngilizlerin Tutumu", **II. Hatay Tarihi ve Folklor Sempozyumu Bildirileri 21-22 Mayıs 1992**, Hatay Folklor Araştırmalar Derneği Yayın No:13, 1977, s.4.

⁸ Oran, **a.g.e.**, s.282.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının yarattığı sıkıntıları atlatmak için Türkiye devletçi bir sisteme yönelirken Almanya ile olan ticaretini “kliring” yolu ile bu yıllarda arttırdığı göze çarpmaktadır.⁹ Nazi Almanyası'nın, İtalya ve Japonya'nın giderek belirginleşen güçleri ve Türkiye'nin barışı koruma çabaları 1932 yılında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması ile sonuçlandı.¹⁰ Nitekim 1933'de Almanya'nın MC'den çekilmesi, 1935'de Hava Kuvvetlerini kurup zorunlu askerlik sistemini tekrar başlatarak Versay Antlaşması'nın geçersizliğini ortaya koyması¹¹ Türkiye'nin şüphelerinde haksız olmadığını gösterecektir. 1935'de İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, 1936'da Almanların Ren bölgesini işgal etmesi, İspanya'da çıkan iç savaş ilerde çıkacak depremin öncü sarsıntıları idi. Bu dönemde İngiltere'nin “yatıştırıcı” politikaları, Fransa'nın ekonomik sorunları ve askeri hazırlık seviyesinin yetersiz olması Almanya ve İtalya'nın birlikte hareket etmesini kolaylaştırmıştır. İtalya'nın güçlü bir deniz gücüne dönüşmesi İngiltere'nin Akdeniz hâkimiyetini tehlikeye attığından dolayı Türkiye'nin stratejik

⁹ “Kliring” sistemi ile “Almanya, Türkiye'den daha çok tarım ürünleri ve hammadde alırken Türkiye'ye sanayi ürünleri satıyor ve bunu da kliring adı verilen takas sistemiyle gerçekleştireyordu. Döviz sıkıntısı içinde olan ve sanayi ürünlerini döviz yerine hammadde ve tarım ürünleri karşılığında alan Türkiye için avantajlı gibi görünen bu yöntem aslında bazı açılardan Türkiye'nin aleyhine işliyordu. İlk başlarda Almanya siyasal nedenlerle tarım ürünlerini dünya piyasalarının üzerinde bir fiyatla satın alıyordu. Böylece Türkiye dış ticaretinde Almanya'ya bağımlı hale gelecekti. Fakat Almanya ihrac ürünlerini de dünya fiyatları üzerinden satıyordu. Dolayısıyla Almanya bu ilişkiden hem ekonomik hem de siyasal olarak kazançlı çıkıyordu...1930'larda Almanya demiryolu, hava ve deniz taşımacılığı alanlarında neredeyse Türkiye'nin tek dayandığı ülke olmuştu... Türkiye bu nedenle 1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikalarının yapımını daha iyi koşullar sunan Alman Krupp firması yerine İngiliz Brassert firmasına vermeyi tercih etti. Çanakkale Boğazının tahkimi konusunda antlaşma da yine İngilizlerle yapıldı... İngiltere'yle Eylül 1936'da, Fransa'yla da Haziran 1937'de kliring anlaşmalarını imzalanacaktır. Oran, a.g.e., s.304.

¹⁰ Fahri Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I:1914-1918**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, ss.336-337.

¹¹ Serhan Ada, **Türk- Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu(1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.99.

konumu İngiltere açısından göz ardı edilemeyecek bir durum arz ediyordu.¹² İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından hazırlanan aşağıdaki rapor İngiltere'nin Türkiye'ye bakış açısını yansıtmaktadır:¹³

1. *Said Limanı en yakın Türkiye limanına 300 mil uzaklıktadır. Türkiye'den hareket edecek savaş gemileri bu İngiliz kontrolündeki stratejik liman için tehlike oluşturmaktadır. Süveyş Kanalı, Türkiye'de konuşlandırılacak savaş uçaklarının menzil sahası dâhilindedir. Bundan dolayı, Türkiye'den kaynaklanacak hava saldırılarına karşı Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak için Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmalıdır.*
2. *Rodos'taki İtalyan savaş uçakları ve denizaltıları İngiliz iletişim yolları için bir tehdit oluşturmaktadır. Bir savaş halinde, Türkiye kıyılarında bir deniz üssü kurulması gerekmektedir. Bunun için en uygun yer İzmir'dir. Doğu Akdeniz ve Anadolu üzerindeki İtalyan emelleri karşısında, Türkiye ile İngiltere karşı bir denge oluşturmalıdır. Türkiye de, İtalya karşısında işbirliğine hazırdır.*
3. *Sovyetlerin muhtemel saldırıları karşısında İngiltere'nin Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Sovyetlerin İngiliz menfaatleri aleyhinde Irak'a saldırabilmeleri ancak Türkiye'nin malumatı ile gerçekleşebilir. Boğazlarda da Türk hâkimiyetinin kurulması dolayısıyla, Sovyetlerin Akdeniz'de İngilizler aleyhine faaliyetleri ancak Türkiye'nin onayıyla gerçekleşebilir. Bunlardan dolayı, İngiltere Türkiye'nin dostluğunu kazanmak zorundadır. Türkiye'nin de Sovyet yayılması karşısında İngilizlerle beraber hareket etmesi gerekmektedir.*
4. *Malta Adasındaki İngiliz üssünün İtalya'ya yakın olması dolayısıyla kullanılma imkânı tehlikeye girmektedir. Bunun için, Kıbrıs'ta bir deniz üssü kurulmalı ve korunmalıdır. Kıbrıs, Türkiye'den kalkacak uçakların menzil sahasında olduğundan, bu deniz üssünün mevcudiyeti Türkiye ile dostluk sayesinde devam ettirilebilir.*

¹² Armaoğlu, a.g.e., s.47.

¹³ Public Record Office(PRO), **Foreign Office(FO)**, 371/20072, E.269, ss.146-149.

5. *Irak'taki İngiliz menfaatlerini korumak için Irak'ın en kuvvetli komşusu olan Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak gereklidir.*
6. *Birinci Dünya savaşı öncesinde, Osmanlı Devleti'nin Alman yörüngesine girmesi dolayısıyla, İngilizler Balkanlarda zor durumda kalmışlardı. Alman Devlet Bankası'nın Türkiye'ye uzun vadeli kredi vermesi, Türkiye'de Alman nüfuzunun yerleşmesine yol açabilir. Şayet İngiltere, Türkiye ile ortak hareket ederse Balkan devletlerinin Alman kontrolüne geçmesine engel olmak için denge kurulabilir.*

Yukarıdaki raporda görüldüğü üzere İngiltere'nin birçok açıdan menfaatleri gereği Türkiye ile iyi ilişkiler kurması gerekiyordu. Raporda Türkiye'ye verilen uzun vadeli krediler ve "kliring" yolu ile ticareti Türkiye'nin aleyhine bir durum olmaya başlayınca İngilizler ve Fransızlar ile ticaret yaparak dengeleme yoluna gidilmiştir.

İngiltere'nin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya girdiği bu dönemde İngiltere'nin Halep'teki konsolosu Rober Parr, 14 Mart 1936'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda Antakya'da yaşayanların, Arapların aleyhine fikirler beslediğini, Sancak'ın otonom yapısı kaldırıldığı takdirde burada yaşayanların Suriye'den ziyade Türkiye ile birleşmeyi tercih edeceklerini, Hristiyan ve diğer unsurların Suriye'deki Araplara sempati beslemediklerini yazmıştır.¹⁴ Türkiye bu koşullarda hem İtalya (1924-1930) ve Almanya (1930-1936)¹⁵ ile ticaret yaparak hem de İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini sıcak tutarak

¹⁴ **P.R.O., F.O.**, 371/20066, E.5516 (Halep Konsolosu R.Parr'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'e 14 Mart 1936 tarihli confidential rapor), s.117.

¹⁵ "Almanya'nın Doğu Avrupa ve Balkanlara doğru iktisadi ve siyasal yayılması Türkiye'de devletçiliğin başlamasıyla aynı döneme denk gelmişti. 1920'ler boyunca serbest teşebbüs yöntemiyle ekonomik kalkınmasını sağlama konusunda aradığını bulamayan Türkiye 1930'lardan itibaren devlet eliyle büyük sanayi yatırımlarına girişmişti ve bu politika da önemli miktarda sermaye ve teknoloji gerektiriyordu. İşte böyle bir ortamda, Almanya Türkiye'ye aradığı desteği sağlayabilecek bir ülke olarak belirdi. Gerçekten de Almanya bir yandan Türkiye'ye kredi sağlarken yatırım da yapıyordu. 1934'te bir Alman ticaret heyeti Türkiye'ye gelerek görüşmelerde bulundu ve 20 milyon lira karşılığında uzun vadeli kredi açtı... Bu yatırımlar arasında, daha önce sözü edilen Kayseri'deki uçak fabrikasından başka, İzmir'deki Seka kâğıt fabrikasının makinelerinin Almanya'dan gelmesi, Alman elektrikli aletler sanayinin yeni yatırımları ve Samsun ile İskenderun Limanlarının yapımı bulunmaktaydı." Oran, **a.g.e.**, s.304.

bölgesel politikalarını kendi güvenlik esasına göre şekillendiriyordu. 1934 yılında Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile imzalanan Balkan Antantı ile karşılıklı sınırlar güvence altına alınırken, 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile SSCB'nin ve İngiltere'nin desteği alınarak Akdeniz'deki İtalyan tehlikesine karşı diplomatik bir başarı sağlanmış oldu.¹⁶

Türkiye'nin 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamasının ardından ana gündem maddesi Türkiye açısından Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Sancak konusu oldu. Fransa kendi iç sorunlarının olduğu bu dönemde Suriyeli milliyetçilerin bağımsızlık taleplerine karşı 9 Eylül 1936'da Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşmasını iki ülkenin "*bağımsız ve egemen*" ilkeleri doğrultusunda imzaladı.¹⁷ Antlaşmada İskenderun Sancağı ile ilgili bir madde olmamasından dolayı Türkiye Fransa'nın Suriye ile yaptığı antlaşmaya benzer bir antlaşmanın İskenderun Sancağı ile de yapılması ve İskenderun Sancağına bağımsızlık verilmesi bağlamında Fransa'ya 9 Ekim 1936 tarihli bir nota vermiştir. Hatay sorununun çözümü için Türkiye'de topyekûn bir mücadele sergileniyor, Ankara'nın verdiği destek ile Hatay Egemenlik Cemiyeti, Halkevleri ve Hatay Halk Partisi gibi kuruluşlar vasıtasıyla hazırlıklar yapılıyordu.¹⁸ Türkiye'nin Sancak'a bağımsızlık isteği reddedilmiş olsa da Fransız meclisinde onaylanmamasının sağlaması ciddi bir başarıydı. Hatay sorununun giderek uluslararası bir boyut kazanması İngiltere'nin dikkatini çekecek ve Ortadoğu'daki statükonun korunması adına arabuluculuk girişimlerine daha çok zaman ayırmaya başlayacaktır.¹⁹

¹⁶ Ada, **a.g.e.**, s.104.

¹⁷ Ada, **a.g.e.**, s.108.

¹⁸ Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası;1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul 2015, s.385.

¹⁹ Ada, **a.g.e.**, ss.122-123.

Bu dönemde Sancak' ismini "Hatay" olarak belirleyen Atatürk Türkiye'nin garantisi altında bağımsız bir Türk devleti kurulması fikrindeydi.²⁰ Bu süreçte bir çözüm olasılığı zor gibi gözüküyorken 1937'de Atatürk'ün ani bir karar ile asker birlikleri denetlemek için İstanbul'dan Konya'ya gitmesi sayesinde Türkiye'nin Hatay sorununa askeri güç kullanacak kadar önem verdiği ortaya çıkmış oldu. Bu gelişmelerden sonra İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Loraine, Ponsot'a (Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi) Atatürk'ün Hatay sorununda onur ve itibarını ortaya koyduğunu ve bir çözüm olmaması halinde Türkiye'nin MC'den ayrılabilceğini ima ettiğini belirtmiştir.²¹ 20 Ocak 1937'de Cenevre'de Türk Fransız görüşmelerinde Sancak'ın statüsü ile Türkiye'nin lehine olacak şekilde ilgili bir antlaşma sağlanmış oldu. Suriye kabul etmediği bu antlaşmayı Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ve MC'ye protesto mesajıyla ilettili.²² Bu antlaşmadan sonra Türkiye'nin Fransa ile Ortadoğu ve Akdeniz'de iyi komşuluk ve işbirliği doğrultusunda ortak bir açıklama yapma fikrine binaen 7 Mayıs 1937 tarihli Fransız Genelkurmayının hazırladığı görüşler şöyledir:²³

- *"Cenevre'de yürütülen görüşmelerin gidişine bakılırsa Türkiye, Sancak'ta bir nüfuz alanı kurmaya çalışmaktadır.*
- *Savaş Bakanlığı, Sancak'ı Suriye'nin parçası olmaktan çıkaracak herhangi bir çözüm için taviz verilmemesi görüşündedir.*
- *Ancak, Sancak konusunda bir anlaşmaya varılmasından sonra, Türk-Fransız Genelkurmay görüşmelerine olumlu bakılabilir.*

²⁰ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.

²¹ MAE, no.581, s.200.(Ponsot'nun Ankara'dan Paris'e 7 Ocak 1937 tarihli telgrafı), s.126'dan Akt. Serhan Ada, **Türk- Fransız İlişkilerinde Hatay sorunu(1918-1939)**.

²² Ada, **a.g.e.**, s.130.

²³ Fransız Denizaşırı Dairesi'nin 7 Mayıs 1937 tarihli "Türklerle İskenderun Sancağı Hakkında Görüşmeler Yapılmasının Uygunluğuna İlişkin(Çok Gizli) Notu", s.133'den Akt. Serhan Ada, **Türk -Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**.

- *Türkiye ile askeri alanda yapılacak bir ittifakın, Fransa'nın çıkarına uygun olacağı açıktır. Böyle bir ittifak imzalanması durumunda, çatışma halinde Sovyetler Birliği, Romanya ve Polonya ile boğazlar üzerinden bağlantı kurulması mümkün olacak ve Bulgaristan'ın taraf-sızlığı güvence altına alınacaktır. Böylece (Orta) Doğu'da karışıklık çıkmasının önüne geçilip Süveyş Kanalı'nın güvenliği sağlanarak İngiltere'nin kuşkuları da yatışmış olacaktır.*
- *Sonuç olarak, Savaş Bakanlığı, ancak Türkiye'nin Sancak'ı nüfuz bölgesi haline getirmekten vazgeçmesi halinde, genelkurmaylar arasında yapılacak görüşmelere olumlu gözle bakmaktadır.”*

Bu rapordan anlaşıldığı kadarıyla Fransa, Sancak'ın Türkiye'nin nüfuz bölgesi haline gelmesine sıcak bakmamakta, ancak bu konuda bir uzlaşma sağlarsa Türkiye ile askeri bir antlaşma yapmanın uygun olacağı fikrine sahiptir. Fransa'nın istekleri bir yana uluslararası gelişmeler Türkiye'nin lehine geliyordu. MC Meclisi 29 Mayıs 1937 tarihinde Sancak Statüsü ve Temel Yasasını kabul ederek Sancak'ta dışişleri hariç olmak üzere bağımsız bir yönetimin varlığını kabul etti. 1934 Balkan Antantı, ardından Temmuz 1937'de Sadabat Paktının imzalanması Türkiye'nin Ortadoğu topraklarında gözü olduğu anlayışını kısmen değiştirdi. Almanya ve İtalya'ya karşı duruşunu gösteren Atatürk, İtalyan donanmasına karşı yaptırımların konuşulduğu Nyon Konferansında İsmet İnönü'den farklı bir tutum izleyerek Antlaşma'nın imzalanmasını sağlamıştır.²⁴ Ocak 1938'de Cenevre'de Türkiye ve Fransa Sancak konusunda Türklerin çoğunluğu sağladığı bir seçim sistemi üzerinde anlaşıldılar. Seçim Komisyonu Başkanı İngiliz Reid'in istifa etmesi aslında seçim sisteminde Türklerin lehine olacak bir düzenlemede sorumluluğun kendilerinde olmadığını göstermekte.²⁵

²⁴ Ada, **a.g.e.**, ss.140-142.

²⁵ Seçim Komisyonu Başkanı İngiliz Reid'in istifa etmesi İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını feda etmeme siyasetini takip etmelerinin bir sonucuydu MAE, no.581, ss.34-35 ve 43(Lagarde'm Cenevre'den 30 Ocak tarihli 'Gizli' ve 31 Ocak 1938 tarihli telgrafları, s.156'dan Akt. Serhan Ada, **Türk- Fransız..**

Almanya'nın 12 Mart 1938'de Avusturya'yı işgal etmesi ve bu süreçte Leon Blum'un yeniden başbakan olması Fransa'nın ibreyi biraz daha Türkiye'den yana çevirmesini hızlandırdı. İspanya'da iç savaş General Franco liderliğinde Milliyetçilerin lehine ilerlerken Fransa'da "Ulusal Daimi Savunma Komitesi" askeri hazırlık seviyesinin yetersiz oluşu sebebiyle İspanyol Cumhuriyetçilere yardım edemedi.²⁶ Almanya ve İtalya'nın işgalci tavırları İngiltere ile Fransa'yı Doğu Akdeniz ve Balkan meselelerinde daha dikkatli adımlar atmaya yöneltmişti. Bu yüzden Balkanlar'ın siyasi ve iktisadi egemenliklerini koruyarak mihver devletlerin nüfuzları altına girmelerine engel olmak gerekiyordu.²⁷

Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için 3 Temmuz 1938'de Fransız ve Türk Genelkurmayları arasında Askeri Antlaşma imzalandı. 4 Temmuz'da Dostluk Antlaşması imzalandı. İngiltere'nin Türkiye'ye Mayıs 1938'de askeri malzeme alımı için 16 milyon Sterlin tutarında nakit kredi açması Türkiye ve İngiltere ilişkilerini daha fazla yakınlaştırdı. Türkiye'de ibrenin Statükocu ülkelere doğru kaydığını fark eden Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Temmuz 1938'de Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmede Türkiye'yi Revizyonist Ülkeler arasında olmaya ve bir tarafsızlık antlaşması yapmaya davet etti. Ribbentrop'a göre Türkiye Hatay sorunu ve Boğazlar konusunda revizyonist politikalar izliyordu.²⁸ Menemencioğlu Türkiye'nin böyle bir antlaşmayı sadece komşuları ile yaptığını belirterek Almanya'ya karşı yüklenimlere, olumsuzlara girmeyeceği konusunda sözlü güvence verdi. İtalya ise Tür-

²⁶ Ada, **a.g.e.**, s.158.

²⁷ Aptülhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 308.

²⁸ Oran, **a.g.e.**, s.302. Almanya'nın Nisan 1939'da Türkiye'ye göndermek istemesi aslında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almasını önleyebilmek içindir. Atatürk ve İsmet İnönü Avusturya'nın Almanya'ya ilhakını sağlayan Franz Von Papen'i daha önce istememişlerdi. Yücel Güçlü, "Turkish-German Relations: From Montreux to the Second World War, Turkish Yearbook International Relations, no.29, 1999.

kiye'nin Fransa ve İngiltere yakınlaşmasından dolayı Arap ülkelerindeki propaganda çalışmalarına hız verdi. Bu süreçte Hatay seçimleri Fransa'nın desteğiyle MC Meclis kapsamının dışına çıkartılmış oldu.²⁹ 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti resmen kurulmuş oldu. Aslında statü gereği Hatay, dış işlerinde Suriye'ye bağlı olmasına rağmen Suriye'ye çekilen telgrafa Şam'dan cevap gelmediği için ilişkiler Türkiye üzerinden yürütülmüştür.³⁰

1938 Eylülünde Avrupa'da Hitler'in Südetler bölgesini işgal edeceğini ilan etmesi üzerine Münih'te Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla alınan karar doğrultusunda Südetler'in aşamalı işgali kabul edildi. İngiltere ve Fransa'nın çekingenliği karşısında Alman saldırganlığı galip gelmiş, Fransa ve İngiltere açısından Türkiye'nin önemi artmıştı. Georges Bonnet'in o günlerde söylediği sözler bu kapsamda önemlidir: “*Diplomatik düzeyde, Fransa'nın kendisine bir pakt ya da ittifakla bağlı uluslarla ilgilenmesi yeterli değildir; bir çatışma durumunda... kendisine zorluk çıkarabilecek... İtalya ve Türkiye ile olan anlaşmazlıklarını çözmeye çalışmalıdır.*”³¹ 15 Mart 1939'da Hitlerin Çekoslovakya'nın Bohemya ve Moravya eyaletlerine girmesi, Macar Ordusunun Rutenya eyaleti, ve Litvanya'nın Memel kenti işgalleri ile Romanya'ya ultimatom vererek toprak bütünlüğü karşılığında tarım ürünleri ve tüm petrolü almak istemesi aynı ay içerisinde İspanya'da General Franco liderliğindeki Milliyetçiler'in Madrid'e girmesi ve Nisan ayında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali İngiltere ve Fransa'nın statükoyu koruma çalışmalarını altüst etmiştir. İngiltere ve Fransa için gelişen olaylarda Türkiye “*kazanılması gereken bir müttefik*” olarak öne çıkıyordu.³² Bu gelişmelerin üzerine 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Deklarasyonu ile uzlaşılan kararlar şöyledir: “*Türkiye ile İngiltere, Akdeniz'de savaşla sonuçlanacak bir saldırı durumunda yardımlaşma içine gire-*

²⁹ Ada, a.g.e., ss.176-182.

³⁰ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.70.

³¹ Georges Bonnet, **La défense de la paix: Fin d'une europe, de Washington au Quaid'Orsay**, CVII, Paris, Les Editions du Cheval Ailé, 1948, s.141.

³² Ada, a.g.e., s.205.

cekler, Balkanlar'da ise güvenliği sarsacak herhangi bir gelişme karşısında birbirlerine danışacaklardı”³³ İngiltere ve Fransa'nın başta Türkiye olmak üzere ittifak arayışları karşısında Almanya ile İtalya karşı bir hamleyle 22 Mayıs 1939'da Çelik Paktı kurdular.

22 Mayıs 1939 tarihli News Week dergisinin kapağında İsmet İnönü yer almakta ve derginin haberine göre Türkiye ile İngiltere'nin Akdeniz sahasındaki karşılıklı yardım taahhütlerinin İtalya'nın Kuzey Afrika'daki veya Balkanlardaki muhtemel harekâtına mani olacağını belirtmiştir. Almanya'nın büyükelçi olarak Von Papen'i Ankara'ya göndermesinin ters teptiği ve Almanya'nın başta Reisicumhur İsmet İnönü'nün realist siyaseti ve Türkiye'nin ve Bütün Balkanların dâhil bulunduğu sağlam bir blok ile karşılaştığı belirtilmiştir. İnönü'nün kararının Almanya'yı şaşırtdığı şöyle belirtilmiştir: “*Çünkü Almanlar, Türkiye'nin hiç olmazsa bitaraf kalacağını zannediyorlardı. Hâlbuki aynı karar İngilizleri hayrette bırakmamıştır.*”³⁴ Haberde İngiliz donanmaları serbestçe Boğazlardan geçemediği takdirde İngiliz-Sovyet işbirliğinin de zorlukla karşılaşıcağı belirtilmiştir. Türkiye'nin barış cephesine geçişinin sadece Boğazlara hâkim olması dolayısıyla değil aynı zamanda kuvvetli bir kara ve hava ordusuna sahip olması nedeniyle gerçekleştiği belirtilmiştir.

9 Haziran 1939'da Londra'da bulunan Türk gazetecileri, Başvekil Chamberlain tarafından kabul edilmişlerdir. Chamberlain, İngiliz-Türk anlaşmasından herkesin memnun olduğunu, Türkiye'nin kuvvetli olduğunu ve barışa hizmet edeceğini belirtmiştir.³⁵ 13 Haziran 1939'da Romanya Dışişleri Bakanı (Hariciye Nazırı) Gafenko yaptığı açıklamada Türkiye ile Romanya'nın birbirlerine güvenebileceklerini belirterek şöyle devam etmiştir: “*Hepimiz Balkan Antantının sulhu istihdaf eden siyasetinin birlik ve istiklaline itina göstermek azmindeyiz ve Balkan*

³³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1:1920-1945, TTK Yayınları, Ankara 1983, ss.202-203.

³⁴ “İngiliz- Türk anlaşması için Amerika ne diyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Haziran 1939, s.7. Bkz.: Ek-1.

³⁵ “Türk- İngiliz dostluğu”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1939.

Antantının bütün mümessillerinin daimi kaygısı budur". Gafenko, Balkan Antantını, oluşuma katılmak isteyenlere açık bulundurmak siyasetini takip ettiklerini ve bu teşkilatı kuvvetlendirmek istediklerini belirtmiştir. Türkiye'ye gelen Rumen gazetecilerin şerefine Ankara Palas'ta öğle yemeği ziyafeti verilmiş olup bütün gazeteler Ankara'da yapılmakta olan Türk-Rumen görüşmelerinin önemine değinmişlerdir.³⁶ Universul gazetesi başyazısında Balkan Antantının genel barışa yardım ederek Avrupa'nın güney doğu bölgesindeki başarısını kaydetmekte ve Türk-İngiliz Paktı ile Batılı devletler tarafından Balkanlara verilen öneme değinilmiştir. Semnalul gazetesi Bulgaristan'ın Balkan Antantına girmesinden elde edeceği kazançları belirtmiştir.

21 Haziran tarihli gazetede Yunan-Yugoslavya dostluğu adı altında Başvekil Meteksas, Yugoslavya elçisi Lazareviç şerefine verdiği ziyafette şunları demiştir: "... *Bu iki millet aynı zamanda, aynı sulh azmide de birleşmiş bulunmaktadır. Bu sulh azmi ise, en iyi ifadesinde Balkan Antantı içinde itimadlı işbirliğinde bulmaktadır. O Balkan Antantı ki, müstakilliği ve sulh niyetleri, muhterem reisi Gafenko'nun Ankara ve Atina'ya son ziyaretleri dolayısıyla bir kere daha teyyüd eylemiştir.*" Irak Kralının amcasının Almanya'ya yaptığı bir ziyarette Nazi gazeteleri Türkiye'nin yaptığı hamleleri (hattı hareket) komşu Arap ülkeleri için bir tehlike olarak göstermekte ve bu ülkelerin güneye doğru Türk emperyalizminin tekrarından korkmaları gerektiği söylenmektedir. Başka bir haberde demokrasi cephesinde tam bir birlik olmadığı İngiltere ve Rusya'nın hala anlaşmadığı belirtilmektedir. Barış cephesinin en zayıf noktası Balkanlar olarak değerlendirilirken ve Mihver Devletlerin en fazla başarı sağlayacağı cephenin Balkanlar olduğu yazılmıştır. Haber şöyledir: "*Yugoslavya iki kısaç arasında hareketsiz bir hale gelmiştir. Bulgaristan'ın mihver devletlerine iltihakı ihtimali daima mevcuttur. Balkanlarda siyasi bir tek cephe mevcut olmadığı gibi, askerlik bakımından da birbirine bağlı sağlam bir cephe yoktur. Fransa ile İngiltere bu cepheye büyük kuvvetler yetiştiremezler...Balkanlarda Romanya'ya en kestirme yoldan yardım edebilecek tek memleket Sovyet*

³⁶ "Milli Şef, bugün Yalovada Gafenkoyu kabul ediyor", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1939, ss.1,9.

Rusya'dır. O da hala müzakere ile vakit geçirmektedir. Almanlarla İtalyanlar, muhakkak, bu vaziyetten istifade etmek, balkanları ve Boğazları ele geçirip Büyük Harpte bizim yaptığımızı yapmak, yani Sovyet Rusya ile İngiltere ve Fransa'yı ayırmak isteyeceklerdir... O halde sulh cephesi, bu zayıf noktasını nasıl kuvvetlendirmelidir. Nasıl? 1- Sovyet Rusya ile anlaşarak, 2- Türk, Rumen ve Yunan ordularına en seri surette modern harp vasıtaları vererek."³⁷

Bu haberlerden anlaşıldığı üzere Balkan Devletleri arasında işbirliği olsa da tam bir birlikten söze etmek mümkün değildir.

Türkiye'nin bu süreçte yürüttüğü diplomatik çabaların nihai amacı Hatay sorununu tam olarak çözümledikten sonra Fransa ile ortak bir deklarasyona imza atmaktır. Fransa'nın çekinceleri yüzünden görüşmeler bir süre uzadıysa da neticede Türk Fransız Deklarasyonu 23 Haziran 1939'da Paris'te, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını öngören ve Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesin çözümüne ilişkin anlaşma da Ankara'da imzalandı.³⁸ Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da yapılan antlaşma neticesinde Hatay vatandaşlarının statüsü ve sınırları hakkında hükümler netlik kazanmış olup Hatay Devlet Meclisi Türkiye'ye ilhak kararı alarak Hatay Devleti sona erdirilmiştir. 23 Temmuz 1939 tarihinde son Fransız askeri birliği Hatay'dan ayrılmış ve Hatay kesin bir şekilde Anavatan'a bağlanmış oldu.

Le Temps gazetesi 22 Haziran tarihli sayısında şu tespitleri yapmıştır: "Fransa'nın İskenderun Sancağının iadesi suretile, Türk dostluğunu ve Türk işbirliğini oldukça pahalıya elde ettiği iddiası ileri sürüleceği şüphesizdir. Fakat diğer taraftan şurasını da nazarı itibara almak gerektir ki, Fransa buna mukabil, Türkiye'nin, Suriye'den tamamen sarfinazar etmesini ve bu cihetten, ileride vuku bulacak bilcümle müddeiyatından(iddia), Türkiye'nin feragatini temin eylemiştir... Mihver Devletleri, Türkiye'nin kat'i surette vaziyet almasına mani olabileceklerini son dakikaya kadar ümit etmişlerdi. Von Papen'in Ankara'daki diplomatik vazifesinin hedefi bundan başka bir şey değildir.

³⁷ "Sulhun Balkanlar Cephesi", **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1939, s.3.

³⁸ Soysal, **a.g.e.**, ss.581-589.

Totaliter devletlerin, Fransa ile İngiltere'ye, muahedenin ruhunu ihlal ve kendilerine tevdi edilen manda taahhütlerine ademi riayet (uymama) tarzinde (taşlama) bulunmaları, en hafif tabiriyle şayanı taaccüptür.(şaşılacak durum).”³⁹

Politische Diplomatische Corres Pondenz gazetesi Mısır Hariciye Nazırı Abdülfettah Yahya Paşa'nın Ankara ziyaretini eleştirmekte ve bu minvalde Yahya Paşa'nın hedefinin İngiliz-Mısır ittifakının olumlu gidişini örnek göstererek Türkiye'yi İngiltere ile kati taahhütlere girişmeye yönlendirmek olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ 23 Haziran tarihli Le Temps gazetesinin haberine göre Türk-İngiliz Antlaşması ile başlayan emniyet sistemini Türk- Fransız Antlaşmasının tamamlayacağı ve bu durumun Akdeniz ve Balkanlarda vaziyeti tespit edeceği belirtilmiştir. Türkiye'nin kendi güvenliği bakımından demokrasi devletleri safında yer almasını uluslararası vaziyetin ve barış siyasetinin gelişimi bakımından en önemli hadise olarak görmüştür. Almanya'nın korkutma siyasetine devam ettiği takdirde birden fazla cephede savaşmak zorunda kalacağı ve İtalya'nın Balkanlardaki sistematik yayılmasının kendisini bir çıkmaza götüreceği belirtilmiştir. Alman-İtalyan diplomasisinin Balkan Antantını bozmaya çalıştığı fakat Balkan Antantını imzalayan ülkelerin bireysel olarak diğer ülkeler ile antlaşmalar imzalamasının önünde bir engel olmadığı belirtilmiştir. Yugoslavya'nın İtalya ile siyasi ve ekonomik antlaşmalara imza atması, Sovyet Rusya-Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan antlaşmaları bu kapsamda değerlendirmiştir. Türk- İngiliz ve Türk-Fransız anlaşmalarının Balkan Paktına aykırı gibi gösterilmesinin doğru olmadığı belirtilmiştir.⁴¹

³⁹ “Türk-Fransız Anlaşması ve Büyük Ehemmiyeti”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1939, s.3.

⁴⁰ “Türkiye'nin Komşuları İçin Bir Tehlike Olduğu Söyleniyormuş”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1939, s.3.

Bkz.:Ek-2.

⁴¹ “Türk-Fransız Paktı”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1939, s. 3

Gazetenin haberine göre Amerika, Türk-Fransız antlaşmasını “ *Avrupa’da sulh cephesinin kuvvetlenmesinde ciddi bir amil*” olarak görmüştür.⁴²

Türk-Fransız Antlaşmaları hakkında Figaro Gazetesi, Türk-Fransız Antlaşması Ankara, Paris ve Londra’da ne kadar iyi karşılandıysa Kahire, Atina ve Bükreş’te de bir o kadar iyi karşılandığı değerlendirilmesini yapmıştır. Epoque gazetesi ise şu yazıyı kaleme almıştır: “*Almanya, İtalya, İngiliz-Türk antlaşmalarını takip etmiş olan Türk-Fransız antlaşmalarının akdinden müteessir görünüyorlar. Bu memleketler, birkaç ay evvel büyük ümitler besledikleri Türkiye’nin barış cephesine iltihak etmeyeceğini zannediyorlardı. Ümitleri suya düştü ve Akdeniz’deki vaziyet aleyhlerine çevrildi. Niçin hiddet gösterdiklerinin izahı kabildir.*”⁴³ Ouvre gazetesi Boğazların muhafazasını Türkiye’ye iade eden Montrö Antlaşmaları gibi bu antlaşmaların da dünya barışı için önemli olduğunu yazmıştır.

Fransa’nın Eski Deniz Bakanı(Bahriye Nazırı) Jur gazetesindeki bir makalesinde bu Antlaşma ile Boğazlardan geçerek Romanya’ya yardım etmenin ve Sovyetler ile temas etmenin mümkün olacağını, Süveyş Kanalı’nın karadan muhafazasının temin edileceğini ve her anlamda Türk ittifakının çok yüksek bir kıymeti olduğunu belirtmiştir. Omanite gazetesi Türkiye Cumhuriyeti’nin her türlü emniyet sisteminin zorunlu ve hakiki unsuru olduğunu yazmıştır. Fransız Deniz Bakanı Bonne ise Türkiye-Fransa Deklarasyonunun 12 Mayıs’ta imza edilen Türkiye-İngiltere arasındaki antlaşmaya benzediğini, Akdeniz’de herhangi bir taarruz neticesinde savaşa sebep olacak bir hadise olduğu takdirde Fransa ve Türkiye’nin bütün imkânları ile birbirlerine yardımcı olacaklarını belirtmektedir.⁴⁴

İtalyan Gazeteci Ansaldo; “Europäische Revue” isimli bir Alman dergisinde yazdığı makalesinde İtalya’nın daha belirgin olarak hayat

⁴² “Amerikadaki Akisler”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1939, s. 3

⁴³ “Fransız Gazetelerinin Tefsirleri”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1939, s.3

⁴⁴ “Türkiye, Fransa, İngiltere Bütün Milletler İçin Aziz Olan Sulhu Kurmaya Çalışacaklardır”, **Yenimersin gazetesi**, 25 Haziran 1939. Bkz.:Ek-3.

sahasını Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan ve kısmen Macaristan ve Bulgaristan şeklinde tarif etmiştir. Yazar, İtalya'nın bütün istediğinin Akdeniz'e yabancı olan devletlerin bu sahaya nüfuz etmelerine engel olması örneğinden yola çıkarak şöyle demiştir: “*İtalya ya Akdeniz’de hâkim olmalı veya bir devleti muazzama sayılmaktan vazgeçmelidir... Mesela İtalya, Yugoslavya ordusunun murakabesine(denetim) müdahale etmeye taraftar değildir. Fakat Yugoslav ordusu Fransa Erkânıharbiyesinin elinde geniş mikyasta şimali Afrika’daki ecnebi lejyonu gibi bir şey olursa buna itiraz eder... Şimdi Arnavutluk’un İtalya ile birleşmiş olması kendi menfaatinedir. İtalya’nın himayesinde göstereceği inkişaf, İtalyan nüfuzunun ne kadar faydalı olduğunu Balkan halklarına gösteren bir reklam olacaktır.*”⁴⁵

24 Haziran tarihli Action Française dergisinde Fransa'nın Doğu'daki geleneksel çıkarlarının büyük bir darbe aldığı ve yüzyıllardır Musa Dağı'nda yaşamakta olan Ermeni nüfusun tehdit altında kaldığını öne süren bir protesto yayımlandı.⁴⁶ Le Temps Gazetesi 23 Haziran tarihli sayısında Türk-Fransız Antlaşmasının Balkanlarda emniyeti takviye edeceğini, Romanya ve Sovyetler Birliği ile ulaşım özgürlüğünü sağlayacağını, ayrıca Doğu Akdeniz’de ve Süveyş Kanalına yakın yerlerde dengeyi sağlayacağı için çok önemli olduğunu yazmıştır.⁴⁷ 1 Temmuz tarihli New York Times haberinde Türk Parlamentosunun oybirliği ile Hatay ilinin Türkiye’ye ilhakı ile sonuçlanan anlaşmayı onayladığı bildirilmektedir.⁴⁸

3 Temmuz 1939 tarihli İtalyan “Corriere della Sera Telegrafo” gazetesinin iddiaları şu şekildedir. “Türkler Hatay mukabilinde kendilerini demokrasilere kiralamış bulunuyorlar. Türk-İngiliz anlaşması Akdeniz paktına aykırı bir harekettir. İngiliz, Arap memleketlerini Türkiye ile paylaşmak istiyor Hatay bu işin başlangıcı addedilmelidir.

⁴⁵ “İtalyan Hayat Sahası Nedir?”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1939, s.3.

⁴⁶ MAE, no.470, s.139(24 Haziran 1939 tarihli Action Française'den), s.214'den Akt. Ada, **Türk Fransız...**

⁴⁷ “Le Temps Gazetesinin Bir Başmakalesi”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1939, s.9.

⁴⁸ Selma Yel, “Hatay’ın Ana Vatana İlhakının Yurt Dışı Basındaki Yansımaları”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu**, Ankara 2011, s.206.

Hatay'ı Türklere vermekle Fransız Hükümeti Milletler Cemiyeti prensiplerini hiçe saymış, insanlık haklarını çiğnemiştir.”⁴⁹

Yunus Nadi bu iddialara cevap olarak Hatay'ın 24 seneden beri istediğimizi, Türk-İngiliz Paktının amacının taarruz değil bilakis Akdeniz'i taarruzdan korumak olduğunu ifade etmiştir. Hatay'ın anavatanına ilhaki ile Arap memleketleri üzerinde bir takım emeller beslediğimizi ileri sürmenin demagojiden ibaret bir tutum olarak görmüştür. Yazar “ *Habeşistan'ı çiğ çiğ yutan, Arnavutluk'u bir hareketle pantolonun cebine indiren bir kalabalık artık Milletler Cemiyeti'nden ve insanlık haklarından bahsetmek salahiyetini haiz olamaz*” demiştir. Totaliter ülkelerin Türkiye'yi kendisine ait olmayan bir yeri almış olmakla suçladıkları ve eleştirdikleri, Akdeniz'de statükonun bozulduğu ve Arap memleketlerinin istikballerinin tehlikeye girdiği iddialarına yer verilmiştir. Alman ve İtalyan basınının önceleri Türkiye'nin Hatay'da bir emrivaki yapması için teşvik edildiği bilinmesine rağmen son zamanlarda ağız değiştirdiği, Çekoslovakya ile Arnavutluk'un haritadan silinmesi ile hak esasına dayanan Hatay meselesinin benzer bir tarafı olmadığı belirtilmiştir.⁵⁰

İkdam gazetesinde Türk-İngiliz ittifakına hiddetlenmiş Nazi gazetelerinden sonra Türk-Fransız ittifakına sinirlenen faşist gazetelerinde çıkan haberlerin genel kamuoyunun düşünceleri olmayıp belirli bir kesimin düşüncesine dayandığını yazmaktadır.⁵¹ O günlerde Gazeteci Abidin Daver'in Fransa-İtalya sınırında iken İtalyanlar tarafından diplomatik pasaportu olmasına rağmen İtalya'ya alınmaması aslında İtalya'nın vermiş olduğu bir tepkiden ibaret olduğu kanısındayım. 5 Temmuz tarihli haberde İngiliz-Fransız-Türk Antlaşmasına saldırıların 3 noktadan yapıldığı belirtilmiştir. İtalya, İngiltere'yi Akdeniz'de kendisini çemberleme siyaseti takip etmekle “Gentlemen's Agreement”e (Centilmenlik Antlaşması) tecavüz etmekle suçlanmaktadır.

⁴⁹ “ İtalyan Matbuatının Neşriyatı Karşısında”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1939, s.1.

⁵⁰ “Hatay Davamızda Telakki Tarzları”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1939, s.1,9.

⁵¹ “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus Gazetesi**, 4 Temmuz 1939, s.3.

Habere göre İtalyan Dışişleri Bakanlığı Bulgaristan üzerindeki baskısını arttırmakta, Baltık-Ege Denizi güvenlik zincirini koparmaya çalışmaktadır. Bulgar ihracatının %80'ninden fazlasını alan İtalya siyasi ve kültürel olarak geniş sübvansiyonlar vererek Bulgaristan üzerinde nüfuzunu kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Yakın zamanda Sofya'da bulunan Alman Bakanı Frank, Bulgaristan'ın Noyi Antlaşması gereğince Yugoslovya'ya terk etmiş olduğu Çaribod ve Bozilgrad bölgelerinin Bulgaristan'ın toprakları olması gerektiğini savunmuştur. İtalyan Hava Kuvvetleri Mareşal Balbo "Corriere Padano" gazetesine verdiği demeçte "*Sancağın terki bir ilk adımdır*" diyerek Türkiye'nin Ortadoğu'da gözü olduğuna inandırma politikası uygulandığını belirtmiştir.⁵²

10 Temmuz 1939 tarihli İstanbul basınından⁵³ Tan gazetesi İtalyan basınının Türkiye ve Fransa'ya karşı küfürlerine devam ettiğini, buna karşı kulaklarımızı tıkamak dışında yapacak bir şey olmadığını, Fransa ve İngiltere'nin zorunluluktan dolayı Propaganda Bakanlığı kurduğunu belirterek Türkiye'nin de bu yolda yürümesi gerektiği üzerinde durulmuştur. İtalyan Hükümeti'nden, Fransız Hükümeti'ne 10 Temmuz tarihinde verilen nota şu şekildedir: "*Kraliyet hükümeti İskenderun Sancağının Türkiye'ye verilmesi hususunda 23 Haziran tarihinde Fransız ve Türk hükümetleri arasında bir antlaşma vukua gelmiş olduğunu matbuat vasıtasile öğrenmiştir. İtalya, San Remo'da toplanan müttefik devletler mucibince- manda veren devlet sıfatile, kendi haberi ve muvafakati olmadan müzakere ve imza edilen ve mandanın hedefleri ve aynı zamanda alakadar ahalinin arzusu ile de bariz bir tezad halinde görünen bu anlaşmanın mefadi üzerine her türlü ihtiraz kayıtlarını koymakla kesbi şeref eyler.(şereflenme)*"⁵⁴Anadolu ajansının haberine göre Türk-Fransız Antlaşmasının faydası hakkında itiraz eden İtalyan notasının Paris'te lakayt bir surette karşılandığı ve Fransız Hükümeti'nin büyük ihtimal ile bir şey

⁵² "İngiliz-Fransız-Türk Anlaşmasına Karşı Mihver Hücumları", **Son Posta Gazetesi**, 5 Temmuz 1939, s.4. Bkz.: Ek-4.

⁵³ "İstanbul Gazeteleri", **Ulus**, 10 Temmuz 1939, s.3.

⁵⁴ "İtalya, Fransa'ya Verdiği Bir Nota İle Hatay Anlaşmasına İtiraz etti", **Son Posta**, 14 Temmuz 1939, s.11.

yapmayacağı belirtilmektedir. Diğer bir gazeteye göre İskenderun Sancağı hakkındaki Türk-Fransız Antlaşmasının nüshaları bugün Paris'te Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz ile Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet arasında teati (karşılıklı görüşme) edilmiştir.⁵⁵ Bonnet 22 Temmuz'da Nota'ya verdiği cevapta, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasının San Remo kararlarına göre değil Fransa'nın 20 Ekim 1921 Franklin-Boullion Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerin bir sonucu olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

11 Temmuz tarihli Yeni Sabah gazetesinde Murat Sertoğlu, "La gazeta de Maggine" isimli bir gazetenin "*Türk vatanının medeniyete hiçbir faydası yoktur*" şeklindeki yazısına cevaben İtalyan işgali zamanında bir ramazan günü kurusıkı bir ramazan topunun ateşlenmesi üzerine Muğla'da mevcut olan İtalyan işgalcilerinin hep beraber kaçışını bir kahramanlık destanı olarak tarif ederek ironik bir cevap vermiştir.⁵⁷ 12 Temmuz tarihli Yeni Sabah gazetesinde⁵⁸ Roma radyosu "Giornale d'İtalya"nın bir iddiasını paylaşmıştır. İskenderun'un Türkiye tarafından ilhakının Akdeniz havzasında yeni anlaşmazlıklar çıkartacağını Fransa'nın bu girişiminin birçok kötü sonuçları yanında Halep üzerindeki Türk isteklerinin artmasına sebep olacağı iddiasına karşılık Murat Sertoğlu şöyle cevap vermiştir: "*İşte bir belahat ve iftira numunesi daha... Hayır sinyor, hayır! Hatay'ın Anavatana kavuşması asıl bu ilhak ile büyüyen ve kuvvetlenen Türk vatanının, mübarek ve mukaddes topraklarına çevrilmiş melun emellerin tamamen yıkılmasına ve bu topraklara dikilmiş gözlerin kör olmasına sebep olmuştur. Seni kudurtan da işte bu vaziyettir.*" 13 Temmuz tarihli Ulus gazetesinde Amerika'nın Avrupa'da meydana gelen savaşa karşı takip edeceği harekât tarzını günün en önemli meselesi olarak görmüştür: "*Amerika Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi demokrasi cephesine mi katılacak mı? Yoksa bu defa tarafsızlığını mu muhafaza*

⁵⁵ "Hatay Mukavelesinin Musaddak Nüshaları Dün Teati Olundu", **Ulus**, 14 Temmuz 1939, s.1.

⁵⁶ MAE, no.628, ss.240-241(Bonnet'in Guariglia'ya 22 Temmuz 1939 tarihli mektubu), Akt. Serhan Ada, **Türk- Fransız...**

⁵⁷ "İstanbul Gazeteleri", **Ulus**, 11 Temmuz 1939, s.3.

⁵⁸ "İstanbul Gazeteleri", **Ulus**, 12 Temmuz 1939, s.3.

edecek?” diye soran yazar bütün dünya devletlerini ilgilendiren bu soruların cevabının büyük ölçüde Amerika’da “bitaraflık kanunları” sonucunda açıklığa kavuşacağını belirtmiştir.⁵⁹

16 Temmuz tarihli haberde İtalyan notası başkalarının işine fuzuli bir müdahaleden ibaret olarak gösterilmekte ve Paris’in bu notaya cevap vermediğini, çünkü İtalya’nın ileri sürdüğü hukuk prensiplerinin gülünç denecek kadar çürük olduğu belirtilmiştir. Yazar İtalya’nın imzalanan antlaşmalara riayetkar ve Milletler Cemiyeti’nin kararlarına alışık olmadığını belirterek şu tespitleri yapmıştır: “*Hukuk ilminin eski bir prensibi vardır: “Hak aramak için adalet kapısına gelenlerin kendi elleri temiz olmalıdır.” İtalya’nın elleri kana boyanmıştır. Habeşistan’ı ve Arnavutluk’u istila eden bir devletin Milletler Cemiyeti’nden bahsetmesi en hafif tabirle küstahlıktır. Fakat istinat edilen prensipleri de çürüktür... Kaldı ki 1920 Anlaşması yapıldığı zaman, henüz o zamanki “Sancak” ve bugünkü Hatay hakkındaki 1921 teşrinievvel Ankara İtilaflı imzalanmamış ve cenup hudutları çizilmemişti bile.*”⁶⁰ Bu makalede yazar İtalyanların öne sürdüğü prensiplerin doğru olmadığını, “Sancak” meselesinin 1921 Ankara Antlaşması ile halledildiğini belirtilmektedir. Yazar, Hatay Antlaşmasının Türkiye ile Fransa arasında daha kapsamlı bir antlaşmaya dönüşmesini ve Hatay’ın Türkiye tarafından anlaşma yolu ile alınmasının İtalya’nın canını sıkan noktalar olarak belirtmiştir.

Diğer gazetelere baktığımızda⁶¹ M. Turhan, Tan gazetesindeki yazısında Habeşistan ve Arnavutluk istilalarını hatırlatarak İtalya’nın kendilerini ilgilendirmeyen işlere karışmasını “*Kendi gözündeki mertegi(kalın ağaç) görmeyip başkalarının gözünde çöp arayan*” cümlesi ile tanımlamıştır. Vakit gazetesinde Asım Us, İtalya’nın hiç farkına varmadan kendi attığı silahla kendisini vurduğunu, başkalarından alacak davası açarken ihtilasını(aşırma) meydana çıkaran adamlara benzediğini ifade etmiştir. H. Suha Gezgin makalesinde Habeşistan ve Arnavutluk işgallerinden bahisle eski Roma İmparatorluğuna kavuşmak hülyası

⁵⁹ “Bitaraf Amerika”, **Ulus**, 13 Temmuz 1939, s.3. Bkz.:Ek-5.

⁶⁰ “İtalya’nın Manasız Hareketi”, **Ulus**, 16 Temmuz 1939, s.3. Bkz.:Ek-6.

⁶¹ “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus**, 16 Temmuz 1939, s.3.

kuranlar bu gülünç hak davasına nasıl kalkışıyorlar? sorusunu sormuş ve “*Tabur ağalarını dinlemeye vaktimiz yok. Roma ne kadar İtalya’nın ise Hatay da o kadar Türk’ündür*” demiştir. Yeni Sabah gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın Türkiye-Fransa Antlaşması kapsamında bazı Fransız gazetelerinin eleştirel yazıları olmasına rağmen Fransız Hükümetinin böyle bir uzlaşma siyasetine imzasını atmasının daha kıymetli kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fazıl Ahmet Aykaç Akşam gazetesindeki yazısında Habeşistan ve Arnavutluk işgallerinden yola çıkarak İtalya’nın hareketinin gülünç olduğunu belirtmiştir.

4 Ağustos 1939 tarihli İstanbul gazetelerinden⁶² Tan gazetesindeki yazısında M. Zekeriya Sertel İtalyanların ve Almanların gazete ve bülten şeklinde propaganda yaptıklarını ele alarak Türkiye’nin de propaganda ile karşılık vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Ethem İzzet Benice Son Telgraf gazetesindeki yazısında Arnavutluk’un işgali ile fiiliyata geçen süreçte İngiltere-Fransa ittifakını Türkiye’nin kabul etmesi ile İtalyanların yıldırımla vurulmuşa döndüklerini ve İtalyan gazetelerinin dostluk antlaşmasına rağmen bütün kuvvetleriyle tahrik ve fesada başlayarak Türkiye’nin aleyhinde ateş püskürmekte olduklarını belirtmiştir. İkdam gazetesi, İtalyan gazetelerinin Bulgarları mazlum, diğer Balkanlıları zalim gösteren yazılar yazdığını belirtmiştir.

6 Ağustos 1939 tarihli haberlere baktığımızda⁶³ Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesindeki yazısında İsmet İnönü tarafından İngiliz Amiral Cunningham’ın kabulünün, Türk-İngiliz dostluğunu ve İngiliz denizcilere karşı gösterilen samimi ilgiyi gösterdiğini belirtmiştir. Asım Us Yeni Sabah gazetesindeki yazısında İngiltere’nin Akdeniz Donanması Başkomutanının Türkiye’ye gelmesi ve en samimi dostluk hisleriyle karşılanmasının öneminden bahsetmiştir. Akşam gazetesinden Necmeddin Sadak, İtalyan ve Alman basınının Hatay meselesinde ilk gerginlik çıktığında Mihver basınının hep bir ağızdan Türkiye’yi destek-

⁶² “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus**, 5 Ağustos 1939, s.3.

⁶³ “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus**, 6 Ağustos 1939, s.3.

lediğini fakat şimdi “*Türkiye’nin kendisini sattığı*” iddiasında bulunmalarının İtalya’nın Balkanlarda emeli olmasına bağlamaktadır. Son Posta gazetesindeki yazısında Muhittin Birgen İtalyan yazar Virjiniyo Gayda’nın makalesinde Türkiye’nin Atatürk’ün istiklal politikasından vazgeçerek fütuhât (fetih) politikasına döndüğü sözlerine şöyle karşılık vermiştir: “*B. Gayda’ya haber verelim, İtalya’nın düdüğü her yede ötebilir, fakat Balkanlarda dinleyecek kulak bulamaz. Türkiye’ye gelince, bilhassa o, Balkanlarda sulhun, hakkın nizamın ve intizamın bekçisi olacak ve Balkan topraklarının bir fütuhât meydanı olmasına mümanaat için elinden gelen her şeyi yapacaktır.*” Etem İzzet Benice Son Telgraf Gazetesindeki yazısında coğrafi, iktisadi ve mali bakımdan zayıf bir ülke olan İtalya’nın Almanya ile kaderini paylaşarak kendisine karanlık bir istikbal hazırladığını, tek çıkar yolun barış cephesinin dostluğuna iltica etmek olduğunu belirtmiştir.

7 Ağustos 1939 tarihli haberlere baktığımızda⁶⁴ Bulgaristan’da halk arasında dolaşan söylentiye göre Türkiye’nin Trakya’daki mutât manevraları Bulgarları korkutmuş olup Türklerin Bulgaristan’a taarruz niyeti olarak algılanmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın yazdığı makalede İtalyanların Bulgaristan’a alttan alta yaptıkları tahrikleri mevzu bahis ederek Bulgar Devlet Adamlarının vatanlarının menfaatlerini makul surette hesap edecek kadar uzun görüşlü olduklarını belirtmiştir. Son Telgraf gazetesinden Ethem İzzet Benice makalesinde Bulgar Harbiye Nezareti tarafından yayımlanmış tebliğ binaen şöyle demiştir: “*Türkiye’de hiçbir vatandaşın Filibe’yi isteriz, Pazarcık Türk’tür, Deli-Orman Türk’tür, Varna’yi alacağız gibi sözler sarf etmemekte olmasına rağmen Bulgaristan’daki aşırı nasyonalistlerin dilinde bugün “Edirne’yi istiyoruz, Trakya bizimdir” gibi bazı basmakalıp cümlelerin dolaşmakta olduğunu, Bulgar Milletine düşen vazifenin tahriklere ve fesatlara kapılmamak olduğunu belirtmiştir.* 10 Ağustos 1939 tarihli haberlere baktığımızda ‘La Stampa’ isimli İtalyan Gazetesinde çıkan bir yazıda Arabistan’ı dolaşan Antonya Lovota, İtalya’nın Arabistan’da prestijinin sifira indiği,

⁶⁴ “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus**, 7 Ağustos 1939, s.3.

Türkiye'nin Arabistan'da gözü olduğu ve emperyalist emeller beslediği iddiasında bulunmuştur.⁶⁵

11 Ağustos tarihli haberlere baktığımızda⁶⁶ M. Zekeriya Sertel Tan gazetesindeki yazısında İtalya'nın son günlerde Bulgaristan'da faaliyete geçerek komşuları aleyhine tahriklere başladığını, Bulgarların Dobruca ve Dedeağaç hayalleri konusunda İtalyanların tehdit yollarına da başvurduklarını belirtmiştir. Yazar, Bulgarlar eğer İtalya'nın bu oyununa alet olurlarsa Balkanlarda oluşacak herhangi bir tecavüz hareketinde bütün Balkan Devletlerini çelikten bir kale gibi karşısında bulacağını belirtmiştir. Cumhuriyet gazetesi İtalyan gazetelerinin Türkiye hakkındaki yayımlarının Arap kamuoyu üzerinde büsbütün tesirsiz kalmadığını, Ankara radyosunun yapılan propagandaları cevapsız bırakmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Yeni Sabah gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın bir Alman gazetesinde Dışişleri Bakanına ve bütün Türk Milletine dil uzatan, Türkleri asırlarca Türk olmayan milletlere zülüm yapmış olmakla suçlayan yazıya cevaben “*Eğer Türkler hakikaten bu kadar zalim iseler Almanlar neden dolayı Türklerle ittifak için 1914'de bu kadar yorulduklar ve entrikalar yaptılar*” sorusunu sormuştur. Yeni Sabah gazetesi İtalyanların 10. Kolordusu tarafından yapılan gizli manevraların askeri bir uzmana göre Kuzey Afrika hatta Akdeniz ve Türkiye'ye yönelik olabileceği belirtilmiş olup Türkiye'nin Habeşistan ya da Arnavutluk olmadığı ve bu gibi blöflere metelik vermemesi gerektiği belirtilmiştir. İkdam gazetesinin haberine göre Bulgaristan ile Mihver devletleri arasındaki ilişkilerin samimiyet boyutunu aşığı ve Almanya ile Bulgaristan arasında teknisyen, malzeme vb. mübadelelerinin olduğu belirtilmiştir. Yazar “*Kral Boris ile İtalya kralı arasındaki akrabalık Bulgar Milletinin Roma ve Berlin Hükümetleri entrikalarına tabi tutulmasına amil mi oluyor ?*” sorusunu sormuştur. Bulgaristan'da eski demokratlar birliği liderlerinden milletvekili Grigor Vasilefin Zora'nın yayımladığı yazıda Türkiye ile Bulgaristan'ın dostluklarını

⁶⁵ “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus**, 10 Ağustos 1939, s.3.

⁶⁶ “İstanbul Gazeteleri”, **Ulus**, 11 Ağustos 1939, s.3.

geliştireceklerini ve iki ülkenin dostluğunu hiç kimsenin ihlal edemeyeceğini belirtmiştir.

12 Ağustos 1939 tarihli haberlere baktığımızda⁶⁷ Yeni Sabah gazetesi, İtalyanca Panaroma dergisinde çıkan bir yazıyı örnek göstererek Hatay meselesinde Hatay'ın Fransa tarafından Türkiye'ye satılmış olduğu, San Remo Antlaşması göz önünde tutularak İtalya ile istişare edilmesi gerektiği ve Türklerin İskenderun'dan sonra Musul'u ve Halep'i de isteyecekleri ifade edilmiştir. Başka bir İtalyan gazetesinde çıkan haberde İtalyan kuvvetlerinin Trablusgarp'tan hiçbir engel ile karşılaşmadan Türkiye'ye, Mısır'a, Hayfa 'ya, Sudan'a ve Kuzey Afrika'ya kadar gidebilecekleri görüşüne karşı Yazar'a cevap olarak bu gidişin İtalyanlar için Sırat Köprüsü olabileceği ifade edilmiştir. M. Zekeriya Sertel Tan gazetesindeki yazısında İtalyanların Akdeniz'deki manevralarının, Arnavutluk'taki faaliyetlerinin ve Bulgaristan'daki tahriklerinin, Akdeniz etrafındaki savaş hazırlıklarının birer safhası olduğunu ve Avrupa'nın kaderinin Akdeniz'de belli olacağı belirtilmiştir.

14 Ağustos 1939 tarihli haberlere baktığımızda⁶⁸ Tan gazetesi İtalya'nın son zamanlarda Balkanlarda, özellikle Bulgaristan ile fazlaca meşgul olduğunu, İtalyan gazetelerine Türkler ile Bulgarların arasını açacak şekilde haber yapılması emri verildiği belirtilmektedir. Hüseyin Cahit Yalçın Yeni Sabah gazetesindeki yazısında bir İtalyan gazetesinin gerçek Avrupa barışına engel olan ülkenin Büyük Britanya'nın bencilliği olduğu iddiasına karşılık eğer bir harp çıkarsa sorumluluğun İngiltere ve Fransa'nın değil yüzde yüz Alman ve İtalyan rejimlerine ait olduğunu belirtmiştir. Akşam gazetesinden Necmettin Sadak Türkiye'ye gelen Romanya Kralı Karol ile Cumhurreisi İsmet İnönü'nün mülakatlarının Türkiye-Romanya dostluğunu ve Balkanlarda müşterek menfaatler için daha sıkı bir işbirliğini işaret ettiğini belirtmiştir. Son Telgraf gazetesinden Etem İzzet Benice, İtalya'nın Arnavutluk'tan dışarı bir adım daha atamayacağını çünkü Yugoslavya,

⁶⁷ "İstanbul Gazeteleri", **Ulus**, 12 Ağustos 1939, s.3.

⁶⁸ "İstanbul Gazeteleri", **Ulus**, 14 Ağustos 1939, s.3.

Romanya, Yunanistan ve başta Türkiye'nin buna karşı duracağını belirtmiştir.

23 Haziran 1939'daki Türk-Fransız demecinin yayımlanmasından sonraki gelişmelere bakıldığında Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerde Türkiye, Almanya'nın uygulayacağı yaptırımlar için İngiltere ve Fransa'dan ekonomik konularda yardım istiyordu. 1939 Ağustosunda Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanınca Almanya'nın Sovyetlere yaptığı baskılar yüzünden Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yaptıkları müzakereler sekteye uğradı. 1 Eylül 1939'da Alman ordusunun Polonya'ya girmesiyle Fransa ve İngiltere 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan ettiler. İşte böyle bir ortamda Türkiye-İngiltere- Fransa (Üçlü İttifak) Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalandı.⁶⁹ Türkiye'ye bir Alman saldırısında Fransa ve İngiltere'nin yardıma geleceği; buna karşılık Almanya'nın Fransa ve İngiltere ile savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin anlayışlı bir tarafsızlık (bienveillance) göstereceği, Akdeniz'de bir saldırı (İtalyan) sonucu içlerinden biri savaşa sürüklenirse, birbirlerine yardıma gelecekleri, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti dolayısıyla savaşa girerlerse Türkiye'nin elinden gelen yardımı yapacağı vb. ilkeler kabul edilmiştir. Antlaşma'ya Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesini engellemek için "Sovyet Çekincesi" (ihtirazi kayıt) konulmuştu. Antlaşmanın eklerinde İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yapacağı silah ve ekonomik yardımlar düzenlenmiş olup bir de Askeri Sözleşme imzalanmıştır.

4 Temmuz 1938 Türkiye-Fransa (Suriye) Dostluk Antlaşması ile başlayan süreç 30 Mart 1940'da Türkiye ile Fransa arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile neticelendi. Türkiye ile Suriye birbirlerinin güvenlik ve rejimlerine karşı kendi topraklarından başlatılabi-

⁶⁹ İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri(1921-1940)", **Bellekten Dergisi** (Cumhuriyet'in 60. Yıldönümü Anısına), Ankara 2003, s.1001.

lecek girişimlere engel olmayı taahhüt ederek yargısal konularda birbirlerinin vatandaşlarına “en fazla gözetilen ulus” statüsü verdi.⁷⁰ Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından sonraki süreçte 23 Haziran Antlaşmasında yer alan sınırın çizilmesi karma sınır komisyonuna bırakılmıştı. Bölgede bulunan Teknecik Suyunun paylaşımı ancak Türkiye’nin Kessel’de yaşayanlara kuraklık zamanında bu kaynaktan yararlanma izni verilmesi üzerine 1940 yılında çözüldü. Fransız Petrol Şirketinin Hatay’da sahip olduğu petrol arama izinleri, İskenderun-Payas demiryolunu işleten Fransız şirket ile Türkiye demiryolları arasındaki devir teslim işleri gibi sorunlar zaman içerisinde çözümlendi. Bu bölgede yaşayan Ermeni nüfusunun ciddi bir kısmı Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından sonra Suriye ve Lübnan’a göç etti.⁷¹

10 Haziran 1940 günü İtalya Almanya’nın yanında İngiltere ve Fransa’ya savaş açtığına İngiltere ve Fransa Hükümetleri, Türk Hükümeti’nden savaşa katılmasını istemişlerdi. Türkiye, Fransa’nın Alman saldırısı karşısında yenilgisi ve Sovyetler’in çekimserliği karşısında Üçlü İttifak Antlaşmasında geçen “Sovyet Çekincesi”ni öne sürerek 26 Haziran 1940’da “savaş dışı” kalmayı tercih etti. 18 Haziran 1941’de Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı yapan Türkiye, Müttefikler adına anlayışlı tarafsızlığını sürdürmüştür. 1943 Kahire Konferansı’nda Roosevelt ve Churchill, İnönü’ye Türkiye’nin savaşa girmesi gerektiğini söylediklerinde, İnönü gerekli silahların vermesi şartıyla savaşa girebileceklerini söylemiştir. Suriye 1944 yılında bağımsız olduktan sonra Türkiye ile yapılan uzlaşma gereğince, “*Türkiye Hatay’ın tanınması konusunda ısrarlı olmamayı, Suriye de karşılıklı ilişkilerde sorunu öne çıkarmamayı kabul ettiler.*”⁷² 2 Ağustos 1944’de Türkiye, İngiltere ve ABD’nin çağrısı üzerine Almanya ile siyasi ilişkilerini keserek 23 Şubat 1945’de Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir.⁷³

⁷⁰ Ada, **a.g.e.**, s.228.

⁷¹ Ada, **a.g.e.**, ss.222-223.

⁷² Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası(1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

⁷³ Soysal, **a.g.e.** ,ss.1002-1003.

SONUÇ

Görüldüğü üzere olaylarının bütününe bakacak olursak Almanların Hatay sorunu bağlamında Türkiye'yi ilk başta desteklemelerinin sebebi Türk-Fransız ve Türk-İngiliz ilişkilerinde Türkiye'yi yanına çekerek siyasi çıkarlar elde etmek istemeleridir. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra Almanya'nın politikası tamamen değişerek Türkiye'nin aleyhine döndü ve Türkiye'nin yayılcı bir politika izlediği yönünde propaganda yaparak Arap ülkelerinin yanında Arap milliyetçiliğini destekleyen bir politika izlemeye başladılar.⁷⁴

Hans Kroll (Alman Büyükelçi) 15 Mart 1939 tarihinde yazdığı raporda Alman Hükümeti'nin Türkiye'nin şimdiye dek büyük devletlere karşı izlediği tarafsızlık politikasını terk etmesi halinde Suriye'ye karşı İtalyan yayılcı politikasını destekleyeceğini Türk Hükümetine bildirdiğini belirtmesi⁷⁵ Almanya'nın aslında Hatay sorununa bakışını açıkça belli etmektedir. 21 Mart 1939'da Ernst Von Weizsaecker'in (Dışişleri Bakanlığı Politika Daire Başkanı) Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne gönderdiği raporda Hatay'ın Türkiye'ye katılması karşılığında Türkiye ile Fransa'nın görüşmelerinin devam ettiğini ve bu görüşmelerin Almanya'yı rahatsız ettiğini belirtmiştir. Franz Von Papen (Türkiye'nin Alman Büyükelçisi) Alman Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda Suriye gölgesindeki Hristiyan ve Arap çıkarlarının gözden çıkarılmasına karşı Alman propaganda faaliyetinin sertleştirilmesini talep etmiştir. Papen'in gönderdiği raporlarda Türk-Fransız Antlaşmasını çok yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

Türk-İngiliz Antlaşmaları karşısında Almanya Hatay sorununda herhangi bir uzlaşmadan yana olmamıştır. Almanya, Türk-İngiliz Antlaşmasına kadar olan süreçte Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmayacağını düşündüğünden Fransa'nın karşısında Türkiye'yi desteklemiştir. İlk başta Türkiye'nin Hatay politikasına destek veren Almanya,

⁷⁴ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri(1923-1939)**, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.172.

⁷⁵ Koçak, **a.g.e.**, s.173.

Hatay Türkiye'ye katıldığında yapılan antlaşmaların kendisine yönelik bir komplo olduğunu iddia etmiştir. Almanya esasında Türkiye'yi Revizyonist (Mihver) Ülkelerin bulunduğu tarafa, kendi blok'una çekemeyeceğini tam olarak anladığı anda Türkiye'nin karşısında yer alarak siyasetini sürdürmüştür. Arap devletlerine Türkiye'yi kötüleyerek propaganda faaliyetlerine hız vermiş, İngiltere ve Fransa'ya karşı Arap milliyetçilerin kendilerini desteklemelerini sağlamaya çalışmıştır.⁷⁶

İtalya ise basın ve yayın organları kanalıyla Almanya'dan daha fazla bir tepki göstererek Fransa'nın uluslararası hukuku çiğnediği tezi ile Fransa'ya *Nota* vererek Suriye ve Arap ülkelerine Türkiye'nin sömürgeci emelleri olduğu yönünde propaganda yazıları yayımladı. Türkiye'nin boğazlardaki hâkimiyetini iyi bilen İtalya, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de Türkiye ile kuracakları ittifak ile İtalya'nın başarılı olamayacağını düşünüyordu.

Hatay'ın Türkiye'ye katılması sonucunda Fransa'da solcu kesim Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasını uluslararası koşulların dikte ettirdiğini, sağcı ve muhafazakâr kesim ise Fransa'nın doğudaki çıkarlarının büyük bir darbe aldığını savundular. Hatay sorununun çözüme kavuşması İngiltere'de genel anlamda olumlu karşılandı.

ABD'nin Hatay'ın Türkiye'ye katılması noktasında bir itirazı olmadı. Devam eden arkeolojik kazılar konusunda Fransa'dan güvence istedi.⁷⁷ Hatay'ın çözüme kavuşması karşısında Romanya'dan herhangi bir tepki görülmez iken Bulgaristan'da gazeteler Almanya basınında çıkan haberlere yer verdiler.

Türkiye'nin uluslararası hukuk kurallarına göre hareket ederek Hatay'ı Anavatana kazandırması, o yıllarda basında çokça yer alan "Sinir Harbi"ni kazanması önemli bir başarıdır. Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile Boğazların güvenliği ile Sovyetler Birliğine ve Balkanlar'a

⁷⁶ MAE, no.470, s.98(Vaux Saint-Cyr'in Berlin'den 24v Haziran 1939 tarihli telgrafı), s.217'dan Akt. Serhan Ada, **Türk-Fransız..**, Koçak, **a.g.e.**, s.172.

⁷⁷ MAE, no.573, s.263(ABD Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri'ne 6 Haziran 1939 tarihli notu), s.218'den Akt. Serhan Ada, **Türk-Fransız...**

yardım etme gibi konularda ortak bir uzlaşma oluşmuştur. Atatürk hasta olmasına rağmen “*benim şahsi meselem*” diyerek Hatay sorununun takipçisi olmuş, İkinci Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulduğu, Ortadoğu ve Balkanlarda güç dengesinin sürekli değişkenlik arz ettiği bir ortamda Türkiye, ülkesini savaşa sokmadan elindeki kozları iyi kullanarak Hatay'ı diplomasi yolu ile elde etmeyi başarmıştır. Diğer taraftan Askeri bir müttefik olarak Türkiye'yi kendi cephesine(sulh cephesi) çekmeyi başaran İngiltere ve Fransa harp prensiplerinden “emniyet” prensibine göre düşmanlarının (Revizyonist Ülkeler) beklenmeyen bir avantaj elde etmesinin önüne geçmişlerdir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi; 5 Haziran 1939, 6 Haziran 1939, 9 Haziran 1939, 21 Haziran 1939, 25 Haziran 1939, 27 Haziran 1939, 28 Haziran 1939, 3 Temmuz 1939, 4 Temmuz 1939.

Ulus Gazetesi; 10 Temmuz 1939, 11 Temmuz 1939, 12 Temmuz 1939, 13 Temmuz 1939, 14 Temmuz 1939, 16 Temmuz 1939, 5 Ağustos 1939, 6 Ağustos 1939, 7 Ağustos 1939, 10 Ağustos 1939, 11 Ağustos 1939, 12 Ağustos 1939, 14 Ağustos 1939.

Son Posta Gazetesi; 5 Temmuz 1939, 14 Temmuz 1939.

Yenimersin Gazetesi; 25 Haziran 1939.

Diğer Eserler

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu(1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Akşin, Aptülâhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Armaoğlu, Fatih, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Arslan, Ali, “Hatay Meselesinde İngilizlerin Tutumu”, **II. Hatay Tarihi ve Folklor Sempozyumu Bildirileri 21-22 Mayıs 1992**, Hatay Folklor Araştırmalar Derneği Yayın No:13, 1977.

- Demir, Şerif, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic**, Volume 6/3, Summer, 2011.
- Gürbüz, M.V., “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanla ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30.
- Koçak, Cemil, **Türk- Alman İlişkileri(1923-1939)**, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası(1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C 1, İletişim Yayınları, 2016.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası I(1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Mart 1996.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C 1, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Soysal, İsmail, “Türk- Fransız Siyasal İlişkileri(1921-1940)”, **Bellekten Dergisi** (Cumhuriyet’in 60. Yıldönümü Anısına), Ankara 2003.
- Sönmezoğlu, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası;1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- Yel, Selma, “Hatay’ın Ana Vatana İlhakının Yurt Dışı Basındaki Yansımaları”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu**, Ankara 2011.

EKLER

Ek-1: Cumhuriyet Gazetesi, 6 Haziran 1939.

CUMHURİYET

İngilteredeki feci kazanın mahiyeti anlaşıldı

Tahtelbahrin torpil borularından biri kapanamıyacağından sular, açık kalan borudan gemiye hücum etmiş ve gemi birdenbire batmıştır

Londra, 5 (Hunus) — Başvekil Cemalpaşaya, Avam Kamarasının bugünkü toplantısında Theis tahtelbahırına uğradığı feci kazanın mahiyetini açıkladı. Theis tahtelbahırının batması, gemi birdenbire batmış ve her dakika suyun yüzüne çıkamamıştır.

— Tahtelbahırın batması, geminin suya girmesine sebep olan sebepler, tahtelbahırın torpil borularından birinin kapanamamasıdır. Sular, açık kalan torpil borusundan gemiye hücum etmiştir. Vaziyetten haberdar olunan mürettebat, su basan kimin kapısını açmaları zaman, gemi birdenbire batmış ve her dakika suyun yüzüne çıkamamıştır.

İnsaat şirketi müdürünün beyanları

Londra, 5 (a.s.) — Theis denizaltısının inşaatı tamamlanmıştır. Suların emniyetinin emniyetini taşıyan, kazanın ön taraftaki torpil borusuna su girmesinden itibaren geminin batmasıdır. Suyun girmesi suya açık kalan bir kanaldan olmuştur. Bu kanaldan suyun yüzüne çıkması beklenmektedir.

Gemiden Davis kurtarma aletile çıkartılmayan dört kişi ölmüştür. Hâdisen şöyle cereyan etmiştir:

Yürbağ Oram ile müllüm Woods deniz yüzüne çıktuktan sonra mürettebattan 4 kişi bunları takip etmiş, fakat meçhul bir sebebden dolayı üçü ölü, biri diri olarak gemiye dönmüştür. Diri olarak dışın suya çıkarılmıştır.

Deniz çanı denilen aletin maktası

Deniz çanı, içine su nüfuz etmeyecek şekilde ağırla yüklenmiş, hem de kazazedelerin tahtelbahırından çana gemiyi için çekilip diye kullanılmaktadır.

Deniz dibi çanının ne tarzda kullanıldığına gelince, tahliye gemisi, tahtelbahırın bulunduğu noktada, denize dalgalarını indirerek mevkiyi iyiden iyine tayin ettikten sonra bir demir halat vasıtasıyla çana denize indirir. Dalgıçlar, tam tahtelbahırın üstüne gelince çanı yakalayıp, 2 numaralı, yani alt bölmesinin geminin, bu işe tahsis edilmiş olan menfezi hizasına getirirler. 2 numaralı bölmenin dibini doldurmak için, ağzına kadar su ile dolmuştur. Bir numaralı, yani üst bölmede bulunan makinistin vazelelerinden birisi, 2 numarayı dolduran suyu boşaltmaktadır. Bu su boşalınca, çanın ağız, tahtelbahırın menfezinin, haricindeki bölmedeki boşluğun neticesi olarak, tam manasile intihak eder. Bu iş bittikten sonra, tahtelbahırın menfez kapısı açılarak, çanın, suyu boşaltılan iki numaralı dairesile irtibat temin edilir. Tahtelbahırda kapalı kalan mürettebat bu yol vasıtasıyla, 1 numaralı bölmeye geçerler. Kurtarma ameliyesi bu suretle bittikten sonra, evvelâ tahtelbahırın kapısı, onu müteakib bir numaralı bölmenin boşluğundaki kapak kapanır ve çan gemi demir halatlarla suyun yüzüne çıkarılır.

Su sathına çıktuktan sonra, kazazedeler, çanın tepesinde mevcut hususi bir mahredcen çıkarılır. Denizaltı çanı vasıtasıyla her defasında 8 kişi kurtarmak kafesleri, hem çanı tahvil olmaktadır.

İngiliz - Türk anlaşması için Amerika ne diyor?

Türkiye, yalnız Boğazlardan dolayı değil, aynı zamanda öz kudretle de mühim bir müfettihtir

İsmet İnönü pledges the Danubians

Memleketimiz hakkında mühim bir makale nesreden Amerikan News Week mensuruna kapığı İnönünün realist siyaseti ve Türkiye'nin ve bütün Balkanların dahil bulunduğu sağlam bir blokla karıştı.

İnönü, kudretli bir devlet adamı olmakla beraber, aynı zamanda mühterim bir general idi. Onun için, bu davada, hükümeti aşkerce verdi. Hiç şüphesiz bu karar, Almanyaya yapılmıştır. Çünkü Almanlar, Türkiye'nin, hiç olmazsa bitaraf kalacağını zannedyordular. Halbuki aynı karar İngilizleri hayrette bırakmamıştır. Çünkü İngilizler bilirdi ki İnönü, Atatürk'e beraberce çalıştığı üç üne zarfında onun siyasi düşüncelerinin bizzat ve maharetle tatbik etmiştir.

Bu siyasetin varız vasfı, Türkiye'nin emellerini sulh içinde tahakkuk ettirmektedir.

Türkiye'nin, Montrö mukarreratile Boğazlarda iktisadî eyleydiği mühim mevki, Cemalpaşaya'nın birlik tasavvurlarının esasını teşkil etmiştir. Malûmdur ki Boğazlardan İngiliz donanmaları serbestçe geçemediği takdirde, İngiliz - Sovyet işbirliği de zorluklarla karşılaşacaktır.

Potemkin'in ziyaretiinden sonra Türkiye'nin İngiltere ile anlaşmasında bir mâni kalmamıştır. Türkiye'nin sulh cephesine iltihak, İngilterenin kurmakta olduğu birliğini, iki diktatörün zannetkilerinden çok daha kuvvetli olduğuna göstermiştir.

Türkiye, İngiliz blokunda çok ehemmiyetli bir yer işgal etmeye yalnız Boğazlarda hâkim olmanla dolayısıyla değil, aynı zamanda kuvvetli bir kara ve gene kuvvetli bir hava ordusuna sahip olması dolayısıyla iltihak keshbetmiştir.

Bundan başka İnönü, Balkanlarda da fevkalade nüfuz sahibidir ve bu nüfuzdan istifade ederek, Balkanların, demokrasi tarafına geçmesine mâni olan mevzuî münazaa'ları da betaraf etmek kudretine sahibidir.

İstanbul, Bükres hava Havacılık matbuat

Ek-2: Cumhuriyet Gazetesi, 21 Haziran 1939.

11 Haziran 1939

SON HABERLER

Filistinde suikastler birbirini takip ediyor

Kudüste İngiliz askerlerle çeteler arasında bir müsademde 8 kişi öldü, Hayfa'da patlayan lüğüm da 40 kişinin ölümüne sebeb oldu

Agustos 20 (A.s.) - Rijna çevresinde dün yapılan suikastler bir süre önce İtalyan askerleri arasında öldürülen bir İngiliz askerini öldürdü. Suikastin sorumluları ise İngiliz askerleri tarafından yakalandı.

Yeni suikastler
Yahudi 20 (A.s.) - Dün, Yahuda yerinde bir Yahudi'nin bombalı patlamasıyla hayatını kaybetmesi...

Yunan - Yugoslav dostluğu

Yugoslav Seffirinin Atina'da ayrılmasın muasebetine nöktüler söylendi

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

İngiliz İmparatorluğa askerî talimatlar

London 20 (Haber) - İngiliz İmparatorluğuna askerî talimatlar.

Barem kanunu Müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir

Amskter, 20 (Tadilat) - Büyük Britanya ve Hollanda arasında barem kanununa müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir.

Hâdiseeler arasında Felsefesiz ve gürüz dünya

Felsefesiz ve gürüz dünya. Hâdiseeler arasında...

Dünya, bu devrede, büyük üzültü fikri ve hayran eserinden mahrumdur. Sadece felsefe ve sanatçı...

Loovre'dan Jacom'i olan husus arasında, çeyrek saat önce, büyük Avrupa'da, İtalya'da...

İngiliz - Sovyet müzakereleri

Anlaşmanın Uzaksarkta teşmil edileceği tekbir olunuyor

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler İngiliz - Sovyet müzakereleri anlaşmanın uzaksarkta teşmil edileceği tekbir olunuyor.

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

Büyük daclar Bir konferans akdi kabil midir?

Büyük daclar. Bir konferans akdi kabil midir?...

Yazar: LUCIEN ROMIER. Bir konferans akdi kabil midir?...

Genel konferans içinde, büyük bir üzültü, büyük bir hayran eserinden mahrumdur.

Loovre'dan Jacom'i olan husus arasında, çeyrek saat önce, büyük Avrupa'da, İtalya'da...

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak. London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

Yugoslav Seffirinin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek. London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

İngiliz İmparatorluğa askerî talimatlar. London 20 (Haber) - İngiliz İmparatorluğuna askerî talimatlar.

Barem kanunu Müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir

Amskter, 20 (Tadilat) - Büyük Britanya ve Hollanda arasında barem kanununa müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir.

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

Yugoslav Seffirinin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek. London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

İngiliz İmparatorluğa askerî talimatlar. London 20 (Haber) - İngiliz İmparatorluğuna askerî talimatlar.

Barem kanunu Müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir

Amskter, 20 (Tadilat) - Büyük Britanya ve Hollanda arasında barem kanununa müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir.

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

Yugoslav Seffirinin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek. London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

İngiliz İmparatorluğa askerî talimatlar. London 20 (Haber) - İngiliz İmparatorluğuna askerî talimatlar.

Barem kanunu Müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir

Amskter, 20 (Tadilat) - Büyük Britanya ve Hollanda arasında barem kanununa müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir.

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

HEM NALINA MIHINA
Sulbun Balıkcılar cephesi

Para 17 hatırı... Felsefesiz ve gürüz dünya...

Genel konferans içinde, büyük bir üzültü, büyük bir hayran eserinden mahrumdur.

Loovre'dan Jacom'i olan husus arasında, çeyrek saat önce, büyük Avrupa'da, İtalya'da...

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak. London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

Yugoslav Seffirinin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

İngiliz İmparatorluğa askerî talimatlar

London 20 (Haber) - İngiliz İmparatorluğuna askerî talimatlar.

Barem kanunu Müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir

Amskter, 20 (Tadilat) - Büyük Britanya ve Hollanda arasında barem kanununa müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir.

Parlamentö
General Necibali, Hüis reis vekillikler

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek. London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

İngiliz İmparatorluğa askerî talimatlar. London 20 (Haber) - İngiliz İmparatorluğuna askerî talimatlar.

Barem kanunu Müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir

Amskter, 20 (Tadilat) - Büyük Britanya ve Hollanda arasında barem kanununa müzakerelerin bugün nihayete ereceği tahmin edilmektedir.

Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Halay anlaşması Perşembe veya Cumağa imzalanacak.

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler

Almanyannın şarkta sarfettiği gayretler. Türkiye'nin, komşuları için bir tehlike olduğu söylenivormuş!

Ayında iki katil idam edildi

Aydın 20 (A.s.) - Müdafin Katarasın ölümlerini iki katil idam edildi.

Yugoslav Seffirinin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi

Atina 20 (A.s.) - Atina Ajansı bildiriyor. Yugoslav Seffiri'nin Atina'da ayrılmasında muasebetine nöktüler söylendi.

Strang bulaş Malofola görüşecek

London 20 (Haber) - Moskova'dan gelen haberler Strang bulaş Malofola görüşecek.

Ek-3: Yenimersin Gazetesi, 25 Haziran 1939.

Fransız Hariciye nâzırı B. Bonne **Dün Radyoda beyanatta bulundu**

**Paris Büyük elçimiz diyor ki:
Türkiye, Fransa, İngiltere bütün millet-
ler için aziz olan sulhu kurmaya
çalışacaklardır**

Ankara 24 (Radyo) —
Paristen bildiriyor:

Fransa hariciye nazırı B. Bonne dün imza edilen Türk - Fransız deklarasyonunu müteakiben radyoda beyanatta bulunmuştur.

Nazır beyanatında ezcümle;

Türkiye - Fransa deklarasyonu 12 mayısta imza edilen Türkiye - İngiltere arasında ki deklârasyonun aynidir.

Fransayı İngiltereye bağlayan taahhütler gibi Fransada Türkiyeye bağlanmıştır, Akdeniz hadiseleri her hangi bir harbe müncer olacak olursa ve bir taarruz vukuunda Fransa ve Türkiye ellerindeki bütün harp vesaiki ile birbirle-

rine yardım edeceklerdir.

Balkanlar için de tatbik olunacak katî anlaşmalar da derpiş edilmektedir. Şurasını açık ve serih bildiririm ki: Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşma hiç bir milletin aleyhine matuf değildir.

Paris ve Lozan anlaşmasında olduğu gibi bu da menfaatli ve devamlı bir sulh içindir, demiştir.

Paris büyük elçimiz de beyanatta bulunmuş ve dostum B. Bonne Türkiye - Fransa deklarasyonu etrafında lâzımları şöyle söyledi. Ben buna yalnız şunları ilâve edeceğim. Türk - Fransız birleşmesinin tesirlerini görmekten

Ek-4: Son Posta Gazetesi, 5 Temmuz 1939.

İTALYA, Fransaya verdiği
bir nota ile Hatay
anlaşmasına itiraz etti

*Cevab : Türk - Fransız anlaşmasının
musaddak nüshaları dün Pariste
tarafeyn arasında teati edildi*

Genel Haberler

**İtalya Yugoslavyayı
Almanya aleyhine
Kışkırtıyor!**

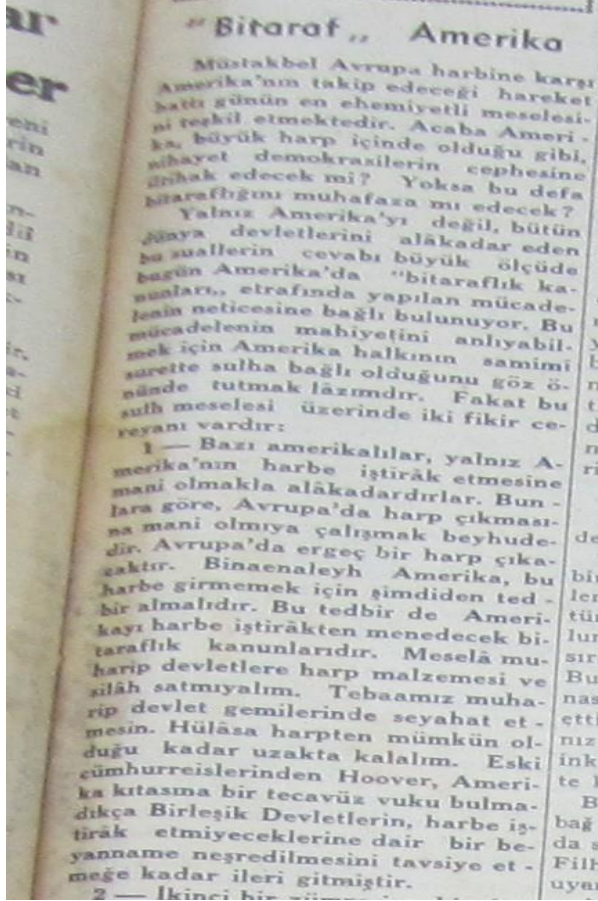
İngiliz gazeteleri yazıyorlar: Belgrad siyasi mahfellerine göre kral naibi Prens Pol bu ay sonlarına veya gelecek ay başlarına doğru Londra'ya gidecektir. Mussolini, Yugoslavyanın Alman nüfuzuna karşı koyması için gizli gizli çalışmakta ve Yugoslavyayı teğdi etmektedir.

★
**Hitlerin Sovyetlere üçüncü
anlaşma teklifi**

News Chronicle gazetesi bildiriyor: Hitler, bu senenin başlarındanberi üçüncü defa olarak, Sovyet.

Anlaşma Pariste sefirimiz tarafından imza edilirken
Roma, 13 — İtalyan hükümeti, Fransız hükümetine 10 Temmuz tarihinde bir nota vermiştir. Bugün neşredilen bu nota.
(Devamı 11 inci sayfada)

Ek-5: Ulus, 13 Temmuz 1939.

Ek-6: Ulus, 16 Temmuz 1939.

DIS POLITIKA
İtalya'nın monarşi hareketi
Nijerya'da...
1 - Haziran 15'te...
2 - Haziran 16'da...

DÜNYA HABERLERİ
İspanya-İtalya
İki memleket iş birliğini daha inkişaf ettirecekler

İspanyol devlet baskı generali Franco

San Sebastián, 15 ş.a. — Kont Ciano ve meşhur İtalyan askerî lideri İtalya'nın Madrid'e hareket etmelerine...

İSTANBUL Gazeteleri

YAN ARSAM
Yeni haberler...
SON TELGRAF
Haberler...

Yabancı memleketlerden gelen Almanlar

Berlin, 15 ş.a. — Yabancı memleketlerden gelen Almanlar...
Bölmözüdeki isyancı teferrüat...
Stefani aşyanının bir tezahürü...

Yeni bilgiler

Aras'ta...
Aras'ta...

Yeni haberler

Aras'ta...
Aras'ta...

Mısır - Elen dostluğu

Atina, 15 ş.a. — Bu sahifeli gazeteler, arkadaşlık ve dostluk...
Mısır hükümeti yeni emsala...

Yeni haberler

Aras'ta...
Aras'ta...

Türkiye - Fransa anlaşması

Haberler Çaba Valisi, Türkiye - Fransa anlaşması...
Fransa'nın Türkiye'ye...

Engilere'de silah altına almanlar
15 ş.a. — Silah altına alınmış...

Advertisement for various products including **Son Telegram**, **Yeni Sabah**, and **İdam**. Includes small images and text for each advertisement.

SINIRLARA VE YILLARA DİRENEREN BAYIR BUCAK TÜRKMEN AĞZI

Jale ÖZTÜRK*

ÖZET

Bazen gönüllü bazen zorunlu olarak insanoğlu sürekli hareket halindedir. Türk milleti gibi bozkır kültürüne sahip bir topluluğun ise sürekli su ve otlaklar için daima hareket halinde olması gerekmiş ve bunun sonucunda atı ilk evcilleştiren toplum olarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Türk demek Türkçe demektir, o halde Türkler gittikleri her yere beraberlerinde Türkçeyi de götürmüşlerdir. Dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları üzerinde bugün kurulmuş olan kırk altı devlet vardır, ayrıca altı devletin de topraklarının bir bölümü Osmanlı toprağıdır. Yakın zamandaki bu siyasi bölünme bile yayılan Türkleri sınırların nasıl ayırdığını göstermektedir. Günümüzde ise Suriye topraklarındaki olaylar sebebiyle yaşanan göç dalgasında Türkiye'ye gelen Suriyelilerin bir kısmı sınırların ayırdığı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Türklerle, Suriye vatandaşı olan Bayır-Bucak Türklerini tekrar bir araya getirmiştir. Bayır-Bucak Türkmenleri tarihsel ve kültürel olarak bakıldığında Türkiye Türklerinin bir parçasıdır. Ancak bu yazıda Türkiye Türkleri terimi daha dar anlamda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkleri kastetmek için kullanılacaktır. Son zamanlarda Suriye'de yaşanan olağan dışı ve kötü koşullar Suriye'den ülkemize göç olayını tetiklemiştir. Göç eden insanlar arasında Arap kökenliler kadar olmasa da Türkmenler de vardır. Bu çalışma-

* Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ozturkj@gmail.com.

nın amacı, ülkemizde misafir olan Türkmenlerin konuşma dilinin genelde Hatay, özelde Yayladağı ağzı ile olan benzerliği dikkat çekici bulunduğu için bu benzerlikleri bilimsel olarak tespit etmek, Yayladağı halkı ile Bayır-Bucak Türkmenlerinin ağız özelliklerinde sınırların ve yılların fazla etkili olamadığını göz önüne sermek ve var olan farklılıkların sebepleri üzerinde durmaktır. Çalışmada öncelikle fonetik ve morfolojik karşılaştırmalar yapılarak, tespit edilen ortak kelimeler ve kelimelerdeki eş değerlik ve yalancı eşdeğerlik özellikleri ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmada Yayladağı'nda kamplarda kalan Bayır-Bucak Türkmenleri ile yapılan birebir görüşmelerle elde edilen metinler ve Hatay Ağzı için Yayladağı'nda yine birebir görüşmelerle elde edilen metinler esas alınacak ve ayrıca bu konuda yapılan başka çalışmalardan da yararlanılacaktır. Milletleri millet yapan ve onları birbirine kenetleyen dilleridir, Türkçenin birleştirdiği Türkleri de sınırlar ayıramayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bayır Bucak Türkmen Ağzı, Yayladağı Ağzı, Fonetik, Morfoloji, Eşdeğerlik, Yalancı Eş Değerlik.

BAYIR BUCAK TURKMEN DIALECT STANDING AGAINST THE LIMITS AND YEARS

ABSTRACT

Whether volunteered or compulsory, human beings are constantly on the move. A community with a steppe culture, like the Turkish nation, had to be always mobile for continuous water and pastures and as a result of it has spread to a vast geography as the first society domesticating horses. Turk means Turkish. Therefore, the Turks took Turkish with them everywhere they have been to. Today, there are forty-six states founded on the borders of the collapsed Ottoman Empire. Moreover, a part of six states' territories are the Ottoman land. Even recent political division reveals how Turkish borders have been separated. Today, in the wave of migration due to the events in the Syrian territory, some of the Syrians coming to Turkey has brought the Turkish citizens of the Republic of Turkey and Bayır-Bucak Turks of Syria separated by the boundaries together. When considered historically and culturally, Bayır-Bucak Turkmens are part of the Turks in Turkey. However, the term of Turkey's Turks will be used in a narrower sense meaning that the Turkish citizens of the Republic of Turkey in the study. Recently, the extraordinary and bad conditions in Syria triggered the migration from Syria to our country. There are also Turkmen people, not as much as those with Arab origin, among the migrants. Since the language of the Turkmens, who are guests in our country, is remarkably similar to the language of Hatay in general, and in particular the Yayladağı dialect, the aim of this study is to identify these similarities scientifically, to reveal that the borders and years of dialect characteristics are not very effective on the people of Yayladağı and Bayır-Bucak Turkmens and the reasons for the differences. In the study, firstly phonetic and morphological comparisons will be carried out. Then evaluations of identified common words and vocabulary in terms of the equivalence and pseudo-equivalence characteristics will be made. In this study, the texts obtai-

ned by one-to-one interviews with Bayır-Bucak Turkmens in Yayladağı camps and the texts obtained by one-to-one interviews in Yayladağı for Hatay Dialect will be taken as basis. Moreover, other studies on this subject will be used. Languages are what make nations and bring them together and the boundaries will not separate the Turks united by Turkish language.

Keywords: Bayır Bucak Turkmen Dialect, Yayladağı Dialect, Phonetics, Morphology, False Equivale.

GİRİŞ

Tarihsel ve kültürel olarak bakıldığında Türkiye Türklerinin bir parçası olan Bayır Bucak Türkmenlerinin konuşma dili de Türkiye Türkçesinin bir ağzıdır. Hataylıların kardeşleri olan Bayır-Bucaklıların ağızları da Hatay ağzına, özellikle de Yayladağı ağzına benzemektedir. Bu çalışmada Yayladağı halkı ile Bayır Bucak Türkmenlerinin ağız özelliklerinde sınırların ve yılların fazla etkili olamadığını göz önüne sermek amacıyla iki ağzın fonetik ve morfolojik karşılaştırmaları yapılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Ayrıca dilin ana karakteristiğini kurallar kadar kelimeler ve onlara yüklenen anlamlar belirler. Bu düşünce ile sınırların ayırdığı bu iki ağızdaki kelimeler eş değerlik ve yalancı eşdeğerlik yönlerinden incelenmiştir. Çalışmada Yayladağı'nda kamplarda kalan Bayır Bucak Türkmenleri ile yapılan birebir görüşmelerle elde edilen metinler ve Hatay Ağzı için Yayladağı'nda yine birebir görüşmelerle elde edilen metinler esas alınmış ve ayrıca bu konuda yapılan başka çalışmalardan yararlanılmıştır. İnceleme ses bilgisi, isim çekimi, fiil çekimi ve dikkat çeken eş değerlik ve yanlış eş değerlik ile sınırlanmıştır. İncelemelere başlarken iki ağzı sınırların ve aradan geçen zamanın pek ayıramadığı öngörüsü vardı, ulaşılan sonuç da bu durumu desteklemektedir.

Suriye Türkmenleri

Suriye'ye ilk Türk gruplarının girişi 9. Yüzyılda Tolunoğlu Ahmet'in bölgeyi ele geçirmesiyle başlamıştır, 10. Yüzyılda Akşidlilerle devam etmiş ve asıl Türk boylarının bölgeye gelmesi 11. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Selçuklu, Memlük ve Osmanlı döneminde bu seyir tamamlanmıştır.¹

Suriye'ye yerleşen Oğuz boyları iki koldan ilerlemiştir. Birinci kol; Halep, Hama, Humus ve Şam yöresine yerleşmiştir. Bunlar daha çok Bayat, Avşar, Beğdili, Döğer boyuna mensup oymaklardır. Diğer kol

¹ Fatih Kirişçiöğlü, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, Ankara, Sonbahar 1995, C 2, S 3, s.131-143.

Lazkiye ve Trablusşam istikametinde Ensariye dağlarının batısına yerleşen Türk boylarıdır.²

Bayır-Bucak Türkmen Bölgesi Suriye'nin Lazkiye şehrinde yer almakta ve Hatay ili Yayladağı ilçesi sınırına güney-batı uzantılı bir alanda bulunmaktadır. Bayır-Bucak Türkmen Bölgesi; Bayır, Bucak ve Kesep olmak üzere üç bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgelerde yer alan köyler bölgedeki diğer köylerden daha büyük ve gelişmiş olan nahiye olarak adlandırılan yerleşim merkezlerine bağlıdır. Bayır Bölgesi'ndeki nahiye Rabi'a, Bucak bölgesindeki nahiye Kestel Mua'f ve Kesep Bölgesi'ndeki nahiye bölgeyle aynı isimdeki Kesep nahiyesidir. Bucak Bölgesi Lazkiye şehrinin Akdeniz civarında yer alan bölgedir. Bölgenin Türkiye ile bir sınırı bulunmamaktadır. Bölgede yer alan yerleşim yerleri Türkmenlerden ve rejim taraftarı Alevilerden oluşmaktadır.³

Bayır Bucak Hatay'ın tabii bir uzantısı durumunda olduğundan Anadolu'nun Türkleşme sürecine paralel olarak 1040 yılında Dandanakan zaferinden sonra Türklerin göç ve yerleşme hareketlerine sahne olmuştur. Bu Türkler Karakeçili, Elbeyli, Barak, İsabeyli ve Türkmen aşiretlerine mensup olup akrabaları kendilerine çok yakın olan Hatay ve özellikle Yayladağı halkıdır.⁴

² Mustafa Abdurrahman, "Suriye Türkmenlerinin "Onur ve Özgürlük" Mücadelesi", Ekim 2015, Yıl 104, S 338.

³ C. Korkmaz, C. ve L. İltar, "Bayır-Bucak Türkmen Bölgesindeki Türk Varlığı ve Bölgede Mücadele Veren Gruplar", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C 5, S 13, s.90.

⁴ Mehmet Çiftçi, "Suriye Bayır Bucak Türkmenleri", **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler**, 8-11 Aralık 2005-İstanbul, İstanbul 2006, s.159-161.

1.Yayladağı Ağzı ile Bayır Bucak Ağzında Ses Bilgisi Açısından Ortak Özellikler

1.1 Ünlülerde

1.1.1.Kalınlık-İncelik Uyumu

Alıntı Kelimelerde:

YA ve BBA'da alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu sebebiyle özellikle ilerleyici benzeşme şeklinde ünlü kalınlaşması örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

Yayladağı⁵

zaten (Ar.) > *satan* (Y/ .2.1.10)

ğurbet (Ar.) > *ğurbat* (Y/
2.1.13)

vaqt (Ar.) > ÖTT vakit > *vaht*
(Y /2.14.1.18)

Bayır Bucak⁶

kısmet > *ğısmatıyla* (ST- 46)

çare (Far.) > *çara* (BBA 18/122)

vaqt (Ar.) > ÖTT vakit > *waht*
(BBA 47/47)

Türkçe Kökenli Kelimelerde Aslı Şeklini Koruyanlar:

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uymayan az sayıdaki Türkçe kökenli kelimenin (*anne, kardeş, elma, inanmak, şiş-man, dahi, hangi, hani*) bir çok ağızda olduğu gibi Yayladağı ve Bayır Bucak Ağzlarında da aslı şekillerini, yani uyumlu şekillerini korudukları görülmektedir:

⁵ Yayladağı Ağzı için veriler Öztürk, **Hatay Ağzı**, s.288-318'den alınmıştır.

⁶ Bayır Bucak için veriler üç kaynaktan alınmış olup STS kısaltması ile Şan, **Suriye Türkmen Atasözleri ve Deyimler** Sözlüğü; ikinci kaynak BBA kısaltmasıyla Faruk Yıldırım, **Suriye Bayır-Bucak Türkmen Ağzı**, Karahan Kitabevi, Adana 2018; Y ve YA kısaltmasıyla Jale Öztürk, **Hatay Ağzı**, Adana, Karahan Kitabevi, Adana 2009.

OT ana (DLT)⁷ > ÖTT anne, kangı > hangı > hangi, kanı > hanı > hani, alma, > elma, inanmak > inanmak, şişman > şişman, takı > dahi < dahi, karındaş > kardaş > kardeş⁸

Yayladağı**Bayır Bucak**

kardeş (ÖTT) *ğardaşım*dan (Y/2.2.1.4)

ğardaş (BBA- 30/12)

anne (ÖTT) *anahk* (ST-75)

ananın (ST-19)

elma (ÖTT)

ET, OT alma, almıla < YA *al-*
mamız (2.16.1.28)

alma (ST-75)

hangi (ÖTT)

hangısı (YKK 1)

hangısından (ST-157)

Türkçe Kökenli Kelimelerde Uyumsuzluk:

Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli sebeplerle ölçünlü dilde uyumlu iken uyuma aykırı kullanılan kelimelere rastlanmaktadır. Aynı durumun örnekleri Yayladağı ve Bayır- Bucak ağızlarında da görülmektedir:

Yayladağı Bayır Bucak

buraya > buriye (Y/2.16.2.14)

TÖD acı- > BB aci- BBA-28/26

karı > kari Y/2.13.1.18)

⁷ A. Bican Ercilasun, ve Z. Akkoyunlu, **Dîvânu Lugati't Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

⁸ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s.71-72.

⁹ Tuncer Gülensoy, **Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde düzlük-yuvarlaklık açısından uyuma aykırılık gösteren kelimelerin Yayladağı ve Bayır-Bucak ağızlarında uyumlu oldukları görülmektedir:

Yayladağı**Bayır bucak**

ÖTT çavuş > çavış (Y/2.4.1.2)

çavış (BBA 1.139)

tavuk > toğuş.(Y/2.11.2-27)

towuk (BBA 14.239)

kavur- > ğavırılar (Y/2.10.2.20)

karpuz (Far. ğarbüz) ğarþız (BBA74.67)

1.1.3. Ünlü Değişmeleri**1.1.3.1.Ünlü Daralması**

toktur (Y/ 2.3.1.6)

doqtur (BBA27/14)

nirdeyse < nêrde (Y/2.3.1-6)

ķovalamak > ğuvala (ST-23)

dê-> didi (Y/ 2.3.1-6)

dê-> didi (BBA 14/29)

atmayan > atmıyan (Y/ 2.11.2.40)

mağrıya (BBA 12/137)

görmeye > görmiye (Y/2.11.2.38)

hava (Ar. hevā)> havıya (BBA 30/50)

Asli Şeklini Koruyanlar:

ET münüz (EUTS) buynuz (MK-KK)

buynuz (BBA 73/100)

1.1.3.2.Ünlü İncelmesi**Yayladağı Bayır Bucak**

biraz > birez (Y/2.81.14)

birez (BBA 24/19)

qarı > ķari (Y/2.13.1.18)

ÖTT acı- > aci- BBA-28/26

dükân (Ar.) > dükkenden (Y/
2.7.1.32)

qayış > ğayış (BBA 51/18)

kızartma > *ġızertme* (Y/2.10.2-
15)

ıraq ET > DLT yırak > *yıraq*
(BBA 10/88)

Asli Şeklini Koruyanlar:

Yayladağı Bayır Bucak

kırmızı (Ar.) > *ķırmızı* (Y/2.5.1-
21)

ķırmızı (BBA 41/61)

1.1.3.3.Ünlü Kalınlaşması:

Yayladağı

sāye (Far.) > *sayālarında*
(Y/2.11.2.9)

değenek > *dahnek* (Y/ 2.14.1.18)

Bayır Bucak

misafir (Ar.) > *misafir* (ST- 46)

dahnek (BBA 76/3)

1.1.3.4.Ünlü Genişlemesi:

Yayladağı

hudut (Ar.) > *hödüüt* (Y/ 2.16.2.9)

hükümet (Ar.) > *hökümet*
(Y/.2.7. 1.99)

hiç > *hêç* (Y/2.16.1.3)

yıqa- > *yaqer* (Y/2.10.1.9)

Bayır Bucak

mühim > *möhüm* (BBA 3/20)

hökümet (BBA 6/52)

hêç (BBA 54/30)

Asli Şeklini Koruyanlar:

Yayladağı

ET bedük > beyük > *böyük* (Y/
2.6.2.1)

gözel (Y/2.5.1.3)

yörür (Y/2.6.2.11)

Bayır Bucak

böyük (BBA 12/92)

gözel (BBA 30/190)

yöriy (BBA 14/35)

1.1.3.5.Ünlü Yuvarlaklaşması:

Yayladağı

çift (far.) > *çüt* (Y/ 2.4.2.18)

tavuk > to^şuK (Y/ 2.16.1.25)

Bayır Bucak

çütçü (BBA 27/142)

devlet (Ar.) > dōwlet (BBA
1/152)

Asli Yuvarlaklığını Koruyanlar:

Yayladağı Bayır Bucak

ET uçun ~ üçün (TTSKB) > içün uçun⁹ > ne uçun (Y/2.11.1.1)
> ÖTT için

aşmaq uçun (BBA72/118)

1.1.4.Ünlü Düşmesi

Yayladağı

kepeğini > *kepeğni* (Y/ 2.1.1.4)

nerede > *nerde* (Y/ 2.16.1.37)

Bayır Bucak

omuzu > *omzu* (BBA 18/80)

dakiqa > *daqqa* (BBA 20/20)

1.1.5.Ünlü Göçüşmesi:

Bir kelimedeki ünlülerin yer değiştirmesi olarak ifade edebileceğimiz ünlü göçüşmesinin örneği Yayladağı ağzında tespit edilmiş, ancak Bayır Bucak Ağzından tespit edilememiştir.

Yayladağı

e-a-i > a-e-i

entari (Ar.) > *anteri* (Y/2.5.1.5)

Bayır Bucak

1.1.6.Ünlü Birleşmesi:

Yayladağı

ne+ ol- > *nolucu* (Y/2.7.1.27)

Bayır Bucak

nedicim (BBA 42/62)

⁹ Tuncer Gülensoy, **Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

ne+ işle- > *neşliyoŋ* (Y/2.8.1.16) *nolucu* (BBA 18/102)

1.1.7. Ünlü Türemesi:

Ön Seste:

Yayladağı

rahmet (Ar.) > *rahmatlık* (Y/
2.17.1.7)

rahat (Ar.) > *wahat* (Y/
2.17.1.13)

razı (Ar.) > *wızı* (Y/ 2.10.2.9)

Bayır Bucak

wrahmatlıq (BBA 2/26)

wrahatlanırım (18/76)

wızı (BBA 65/62)

iç seste:

halka (Ar.) > *halaka* (Y/2.1.1.25) etraf (Ar.) > *etiraf* (BBA 32/37)

Son Seste:

ğadar (Ar.) > *ğaderi* (Y/
2.3.2.14)

hem (Far.) > *hemi* (BBA 27/65)

1.2. Ünsüzler:

1.2.1. Ünsüz Düşmesi:

Yayladağı

cıvıcāK (Y/ 2.11.2-12)

ğağamıyoŋ (Y/2.6.2-5)

Bayır Bucak

öbke > *öfke* > *övke* > *öğke* >
öşke > *öke* (ST-204)

bugün > *böün* ((BBA 15/20)

Asli Ünsüzün Korunması:

Yayladağı ağzında *su* kelimesinin sonundaki –y sesi korunmaktadır.

suy < *suv* < *suw* < *sub* (Y/2.11.1-4). Bayır Bucak Ağzında da *suy* (BBA 12/179) şekli *su* şekline göre daha işlektir.

1.2.2.Ötümlüleşme:**Ön Seste:****k- > g-**

Eski Türkçedeki ön ses k- Batı Türkçesinde çoğunlukla ötümlüleşmiş ve k- ön sesi koruyan az sayıda kelime kalmıştır. Bu sebeple de Yayladağı ve Bayır Bucak ağızlarında bu ses olayının fazla örneği tespit edilememiştir.

Yayladağı**Bayır Bucak**kendi > *gendiniñ* (Y/2.12.1. 15)keçi > *geçi* (BBA 27/96)kişi > *gişiye* (Y/2.4.1.5)**ķ- > ğ-**

Bayır Bucak Ağzında ön ses ķ- > ğ- ötümlüleşmesi Yayladağı Ağzına göre daha çok görülen bir ses olayıdır.

Yayladağı**Bayır Bucak***ğahvalTına* (Y/2.13.3.5)kullanma > *ğullanma* (BBA 26/16)kız > *ğızı* (Y/2.12.2.2)kara > *ğara* (ST – 35)**t- > d-****Yayladağı****Bayır Bucak**taş > *daş* (Y/7.1.1.18)tırnaq > *dırnaq* (73/236)tavşan > *davşan* (Y/2.5.1-18)taşı- > *daşı-* (BBA 26/ 75)tat > *dat* (BBA 14/234)**Asli Şeklini Koruyanlar:****Yayladağı****Bayır Bucak**

bazār (Far.) > BBA

bazar > TT Pazar

İç Seste Ötümlüleşme:

Yayladağı

yaşayıkım > *yaşayığım* (Y/2.4.1-1)

düşkünlük > *düşgünlük*
(Y/2.14.1.5.)

Bayır Bucak

қанат > *ğanadı* (BBA 1/110)

eşek > *eşsegini* (ST- 35)

1.2.3.Ötümsüzleşme**Ön Seste:**

Türkçede ön seste p- ünsüzü asli değildir, ancak zamanla buğar, biş-, barmak, busu, büre, bek gibi bazı kelimeler ön seste ötümsüzleşme ile ÖTT’de pınar, piş-, parmak, pusu, pire, pek şekline dönmüşlerdir.¹⁰ Yayladağı ve Bayır Bucak ağızlarında aşağıdaki kelimelerin de ötümsüzleşerek b- > p- değişimi geçirdiği görülmektedir. Bu durum her iki ağızda da aynı kelimelerde görülmektedir.

bakla > pakla (Y/K1; ST-207), balta > palta (AB/KK1, ST-207), baca > paça (AB/K1, BBA 12/24), baklava > paklavu (BBA 14/239), bıçak > pıçak (Y/ 2.14.118, ST-209), boz- > poz- (AB/ K1- BBA 42/42)

Buna karşılık ÖTT’ de p- ile söylenen bazı Türkçe kökenli kelimelerin iki ağızda da aslî şekillerini korudukları görülmektedir:

Yayladağı

ET biş- > ÖTT piş- *biş-*
(Y/2.6.2.19)

ÖTT pekmez *bekmez*
(Y/2.7.1.36)

barnağlarım (2.6.2.10)¹¹ *barmak*
(BBA 73/234)

İç seste**Bayır Bucak**

bişirek (MMA- KK)

bekmez (BBA 48/69);

¹⁰ Ergin, a.g.e., s.83.

¹¹ barmak <* ET bar ~ par “ var, hep, mevcut” (EUTS).

Yayladağı

çābuḵ Far. > *çabıḵ* > *çapḵıḵ*
(Y/2.4.2-11),

Bayır Bucak

çapuk (BBA 73/616)

Son Seste:

Özellikle Arapça kelimelerin sonundaki –b ünsüzlerinin –p ünsüzüne; –d ünsüzlerinin de –t

ünsüzüne dönmesi şeklinde görülen bir ses olayıdır:

Yayladağı

Arab > *Arap* (Y/2.13.2.6)

Bayır Bucak

Arap (MT-KK)

1.2.4. Ünsüz Süreklileşmesi

Yayladağı

bögön (2.8. 14-1)

barnağın (Y/2.14.1.12)

okumayığım (EG-KK)

Bayır Bucak

unuduğum (Fİ-KK)

döşşegem (Fİ-KK)

1.2.5. Ünsüz Göçüşmesi

Ünsüzlerin yer değiştirmesi demek olan göçüşme olayı Yayladağı ağzında çok görülmekle birlikte, Bayır Bucak ağzındaki gibi karakteristik değildir:

Yayladağı

bayrak > *baryak* (Y.2.1.16)

doğru > *dorğu* (2.14.1.22)

Bayır Bucak

ekşi > *eşgi*, eğri > *ergi*

doğru > *dorgu* (ST), tavsır (ST)

1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi

Her iki ağızda görülen belirgin bir özellik olup aşağı yukarı aynı kelimelerde görmek olasıdır.

Yayladağı

Bayır Bucak

döşek > döşsek (AB-KK)	<i>döşşegem</i> (AMM- KK)
eşek > eşseklernen (Y/.3.2.11)	<i>eşşeknen</i> (Eİ -KK)
küçük > güÇÇük (Y/2.6.3.34)	küççük (EG- KK)
<i>yeddi</i> (Y/2.9.1-17)	<i>yeddi</i> (BBA 65/37)

1.2.7. Ünsüz Benzeşmesi

-r- > -l-

Yayladağı

güreş > *güleş* (Y/2.1.13)

-nl - > -nn-

benimle > benle > benlen > bennen

bennen (Y/2.10.1.1.)

-b- > -m-

kibi > gibi > *gimi* (Y/2.16.2.33)

d- > t-

doktor > *toktur* (Y/2.3.1.6.)

-ğ- > -y-

değmek > *deymek* (Y/MB- KK)

-s- > -h-

hırsız > *hırhız* (Y/ MB-KK)

-zs- > -ss-

yemezsek > *yimesseK* (Y/2.11.1.33)

-zc- > -cc-

az+ı+cık > azcık > accık (HB-
KK)

Bayır Bucak

güreş > *güleş* (MT- KK)

kibi > *kimi* (MTA- KK)

toktur (ÜS-KK)

deydiñ mi (MT-KK)

hırhız (BBA 18/54)

görmessek (EG- KK)

accık (ST- 73)

Kelime kökü ile + cık eki arasında ÖTT’de türemiş olan -ı- ünlüsünün düştüğünü düşünmek

yerine *az* köküne +cık ekinin doğrudan geldiği şekilde de düşünülebilir.

2. Şekil Bilgisi

2.1.İsim Çekimi

2.1.1.Durum Çekimi

2.1.1.1.Yalın durum

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi her iki ağızda da yalın durum eksizdir.

2.1.1.2.İlgi Durumu

İlgi durumu kullanımında da iki ağız arasında herhangi bir fark görülmemektedir ve ilgi

durum eki +In / +Un / +nIn / +nUn ben ve biz zamirlerinde ise +im şeklindedir.

Yayladağı

benim üç dörd tene oğlum.
(Y/2.17.1.9)

çocuğumuz olmadı bizim.
(Y/2.3.1.4.)

köyün geçimi (Y/2.14.2.1)

ali gocaoğlunun ilk arvadı
(Y/2.4.1.5)

Bayır Bucak

savaşın soynu (EG – KK)

benim (Fİ -KK)

birini (BBA 3/66)

bizim köğ (MT-KK)

2.1.1.3.Yönelme Durumu

Her iki ağızda da +A şeklindedir. Ancak iki ağızda dikkati çeken bir kullanım *ora, bura ve*

şura kelimelerinde ekin son ünlüsünün aynı zamanda yönelme işlevini de görmesidir.

Yayladağı*sırtına* (Y/ 2.14.1.8)*içine* (Y/2.6.2.18 *altına* (MT-KK)

bura göyölar. (Y/2.11.2.9)

mazalık *deyin bura* *derler*
(Y/232.22)**Bayır Bucak***okula* (MT- KK)*ora* *gidiciñ* (ÜS- KK)*gelini bura* *alcık.* (ED-KK)**2.1.1.4.Yükleme Durumu**

Her iki ağızda da +I/+ U şeklindedir.

Yayladağı*beyaz eşyesını* (Y/ 2.13.2.8)*dorğusunu* (Y/2.4.2.26)**Bayır Bucak***babası altını* *alır o para-*
dan.(MMA- KK)/ *kenleri* *everdik* (SA-KK)**2.1.1.5.Bulunma Durumu**

Her iki ağızda da +dA şeklinde olup genellikle YA'da ötümsüzlük uyumuna uymazken

BA'da ötümsüzlük uyumu vardır.

Yayladağı*nerde* (Y/2.16.1.38)*işindeler* (Y/2.17.1.5)*dokuzan beşde* (Y/232.29)*sokağda* (Y/2.4.1.15)**Bayır Bucak***bizde dapu yok* (MT-KK)*bombanıñ altında* (MT- KK)*rafta* (BBA 6/86)*savaştta* (BBA 32/59)**2.1.1.6.Çıkma Durumu**

Her iki ağızda da +dAn şeklinde olup genellikle YA'da ötümsüzlük uyumuna uymazken

BA'da ekin ötümsüzlük uyumuna uyduğu görülmektedir (+Dan).

Yayladağı

ğuatırdan ameliyet oldum.
(Y/2.13.3.1)

ondan önce (Y/2.5.1.21)

Bayır Bucak

üsdünden (EG-KK)

merkepten (BBA 40/3)

2.1.1.7.Eşitlik Durumu:

+cA

Yayladağı

yuvarlağça goy (Y/2.3.2.-31)

efendicesine duTdular
beni.(Y/2.4.2-30)

nanca (Y/2.62.1.)

Bayır Bucak

köyce (BBA 59/42)

nanca (BBA 50 /10)

neçe (Y/2.16.2.10.)

+AçA < +A+ çA ve +A+çA+n şeklinde birleşik eklerle sınırlama işlevi ile de kullanılmaktadır.¹²

Yayladağı

beşeçe (Y/ 2.9.1.22)

Bayır Bucak

buraca (BBA 72/42)

2.1.1.8.Vasıta Durumu

İki ağzın vasıta işlevini +nAn / +dAn ekleri ile sağladığı görülmektedir.¹³

Yayladağı

şimdi çalgıdan oluyor.(Y/ 2.6.3-10)

Bayır Bucak

kiradan oturuyodum. (BBA 19/36)

¹²Daha geniş bilgi için Bkz.:

Korkmaz, "Türk Dilinde +çA Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", s.41-68.

Yıldırım, "Anadolu Ağzlarında Sınırlama Gösteren Yapılar".

Öztürk, "Yönelme Hâli Üzerine Gelen +Ca Ekinin Hatay Ağzındaki Kullanımı Üzerine", s.151-173.

¹³Jale Öztürk, "Antakya Merkez Ağzında Vasıta Hâli Çekiminde (+DAN/+NAN) Ekleri", **Hatay Araştırmaları III**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2017, s.9-22.

esgiden davıldan olurdu.(Y/2.6.3-10)

davıldan yaparlardı (BBA 1/86)

aylıKınan geçiniK gidiyoK
(2.10.1.6)

hanımnan geldik (MT-KK)

2.1.2.Bildirme Çekimi

Yayladağı

Bayır Bucak

paralıyım (Y/2.4.2.17)

hademeyim (MT- KK)

gözelsiñ, (Y/2.16.1-12)

on altı yaşındasın (ÜS-KK)

yoKdurlar (Y/2.10.2.7)

yokdur (MT-KK)

faKir adamıK.(Y/2.10.1-2)

Türkmenik (MT-KK)

değilsiniz (Y/2.16.1.35)

apdalsınız (MMA – KK)

Verilerden elde edilen örnekler karşılaştırıldığında isim çekiminde YA ve BA'da hemen

hiçbir fark görülmemektedir.

2.2.Fiil Çekimi:

2.2.1.Geniş Zaman:

-Ar / -r ekleri yanında 2. Teklik kişide –Ar- sını > -Ar-sİñ ve -A-ñ

Geniş zaman çekimi iki ağızda da II. teklik şahıstaki -A-ñ şekli hariç zamir kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

I. Teklik Kişi

Yayladağı

Bayır Bucak

acıırım (Y/2.14.1-6)

giderim (LA-KK)

II. Teklik Kişi

Yayladağı

Bayır Bucak

sulusunu yaparsıñ.(Y/2.10.2.15)

nerde düğün ora gedersıñ (ED-KK)

ğaba **ğorsuñ**.(Y/2.10.2.15)

memleketi özlemeñ mi özleñ (MTİ-
KK)

ğizerTme **yapañ**, içine keme
ğoñ.(Y/2.10.2.15)

ona biber salçası **ğorsuñ**. (MT-
KK)

III. Teklik Kişi

Yayladağı

Bayır Bucak

keniñkiler çō **ğelir**. (Y/2.2.1.9)

ğız babası haķı *ğızına* **harcar**.
(MT-KK)

I. Çokluk Kişi

Yayladağı

Bayır Bucak

siniye **dizeriK**, (Y/2.1.1.22)

Türkce *ğonuşuruķ* (SA-KK)

keseriz, *fırına* **sürerik**
(Y/2.1.1.22)

fırından soñra şurubunu **dökerik**.
(Y/2.1.1.22)

II. Çokluk Kişi

Yayladağı

Bayır Bucak

bir de to *ğara mı* **dersiñiz**
(Y/2.13.1-7)

ne içersiñiz? (ED-KK)

III. Çokluk Kişi

Yayladağı

Bayır Bucak

dûñünlerde onu **yaparlar**
(2.3.2.4)

ğıza haķ **veriller**. (ÜS-KK)

2.2.2.Şimdiki Zaman:

Yaylağı'nda şimdiki zaman ekinde hemen hemen tek şekillilik var denebilir. –yo eki karakteristik özellik gösterir. Ekin –yor biçimi ise III. Teklik kişide görülmektedir.

Bayır Bucak'ta ise şimdiki zaman çekiminde Yayladağı'ndan farklı olarak çoğunlukla –yo şekli kullanılmakta, –yor şekli tek tük kullanılmaktadır.

Şimdiki zaman çekimi iki ağızda da iyelik kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

I.Teklik Kişi

-yo

Yayladağı

yüzü geçirik, geñe de **diñeliyom**
çoK şükür. (Y/2.4.4.1.)

Bayır Bucak

duz ekmek olak diyom (AMM-KK)

II.Teklik Kişi

-yo-ŋ

Yayladağı

güleş ğarın mı doyurur, nam al-
yoŋ. (2.4.2.13-14)

Bayır Bucak

çay yapıyoŋ mu? (MT-KK)

III.Teklik Kişi

-yor /-yo

Yayladağı

başçavuş diyor kı itin itin ğoma.
(Y/2.4.2.24)

Bayır Bucak

aşşağā inyo. Gözüm görüyo.(Fİ-
KK)

I. Çokluk Kişi

-yo-k

Yayladağı

*ğıymadan yapıyoK, biz zeytinyağı
ğullanıyoK. (Y/2.5.2.13)*

Bayır Bucak

Böyle oturuyok. (Fİ-KK)

II. Çokluk Kişi

-yo-ηuz

Yayladağı

doKıduruK diyoηuz (Y/ 2.6.2. 14)

Bayır Bucak

Siz nerden geliyoηuz. (EŞ-KK)

III. Çokluk Kişi:

-yor-lar

Yayladağı

*zahder var, yaralı diyolar, hababa
(Y/2.5.1.19)*

Bayır Bucak

Kenler gelyolar, yatyolar. (Fİ-KK)

2.2.3. Gelecek Zaman

YA'da iki tip gelecek zaman eki görülmekte olup bunlardan yaygın kullanılan -IcI / --UcU eki olmakla birlikte, az da olsa -AcAk eki örnekleri de tespit edilmiştir.¹⁴

BA'da yine -IcI / -UcU gelecek zaman eki yaygın olarak kullanılmaktadır. -AcAk ekinin kullanımı ise daha azdır.

-IcI/ -UcU

-IcI/ -UcU ekli gelecek zaman zaman çekimi iki ağızda da iyelik kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

¹⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz.: Mehmet Özmen, “-IcI/-UcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine”.

I.Teklik Kişi**Yayladağı**

ne **yapıcım** şimdi (Y/2.2.1.11)

Bayır Bucak

Okumayı **öğrenicim** de ne olucu?
(AM-KK)

II.Teklik Kişi**Yayladağı**

kelimeler bulucun **söyleciñ.**
(Y/2.4.2.3)

Bayır Bucak

Baryakla gelin almıya gidiciñ.
(MT-KK)

III.Teklik Kişi**Yayladağı**

şimdi ilkinе gızınan oğlan **ğonu-şucu.**(Y/2.5.2.13.)

Bayır Bucak

Atıcı mı **atmayıcı** mı ? (MT-KK)

I.Çokluk Kişi**Yayladağı**

neynen **geçinicik** (Y/2.11.1.5)

Bayır Bucak

Gelmeycik dedik.(AM- KK)

II.Çokluk Kişi**Yayladağı**

ne anlataK, ne sorucuñuz.
(Y/2.13.1.1.)

Bayır Bucak

Bu yaşdan keyri okula **gidi-ciñiz.**(AÇ- KK)

III.Çokluk Kişi**Yayladağı**

şimdi yeşil ğart **çıKartdırcılar.**
(Y/2.7.1.18)

Bayır Bucak

Beni görmüye **geliciler.** (HG –KK)

-AcAk

Her iki ağızda da –AcAk eki –IcI / -IcU ekine göre daha az kullanılmaktadır ve **-AcAk** ekli gelecek zaman çekimi zamir kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

I.Teklik Kişi

Yayladağı

adımı rabia vuracağām. (Y/2.3.1-2)

Bayır Bucak

ağnyacağım (BBA 27/264)

II.Teklik Kişi

Yayladağı

babam bunu boşyacaKışın dedi. (Y/ 2.15.1.5)

Bayır Bucak

döneceksiñ (BBA 59/17)

III.Teklik Kişi

Yayladağı

üç beş nüfusluysa bu ne yapacak. (Y/2.12.2.2)

Bayır Bucak

getirecek (BBA- 7/73)

I.Çokluk Kişi

Yayladağı

dahısını yiyiK düğünümüzü jura-cağaz. (Y/2.13.2-8)

Bayır Bucak

saña bir millar vereceğek (SA-KK)

II. Çokluk Kişi

Verilerde örneğine rastlanmamıştır. *alacaksınız (BBA-50-58)*

III:Çokluk Kişi

Yayladağı

tamam bu iş déyeyeKler.(Y/2.3.2-35)

Bayır Bucak

yapacağlar (BBA 59/13)

2.2.4.Görülen Geçmiş Zaman: -dI / -dU

Her iki ağızda görülen geçmiş zaman kullanımında farklılık tespit edilmemiştir.

I.Teklik Kişi

Yayladağıburiye *geldim* (Y/2.13.1.4.)**II.Teklik Kişi****Yayladağı**beni *yavşatdın* (Y/ 2.4.1.13)**III.Teklik Kişi****Yayladağı**ba°bam asgerde dörd sene
ğaldı, (Y/2.4.2.5)**I.Çokluk Kişi****Yayladağı**dağlarda aÇ *ğaldıK*,(Y/2.4.4-5.)**II.Çokluk Kişi****Yayladağı***gördüğünüz* orda üç dörd mazi ağacı
var. (Y/2.3.2.21)**III.Çokluk Kişi****Yayladağı**atın üsdüne *ğodular*, köyü *ğvrad-*
dılar. (Y/2.4.1.8)**Bayır Bucak***hanımnan ben geldim.* (MT-KK)**Bayır Bucak**çay *ğodun* mu *ğızım?* (AM-KK)**Bayır Bucak***ğozumuz, narımız vardı.* (MT-
KK)**Bayır Bucak**öğretmenlerden barabar *geldik.*
(MT-KK)**Bayır Bucak**hoş *geldiniz.* (H/ KK)**Bayır Bucak**Okula *dıkdılar* keni .(SA – KK)**2.2.5.Duyulan Geçmiş Zaman**

Gelecek zamanda olduğu gibi *duyulan geçmiş zaman* için de her iki
ağızda iki farklı ek görülmektedir.

-mİş'lı Duyulan Geçmiş Zaman Eki

--mİş ekli duyulan geçmiş zaman çekimi iki ağızda da zamir kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

I.Teklik Kişi

Yayladağı

esgiden K̄orK̄muş. (Y/ 2.16.2.10)

Bayır Bucak

Verilerde örneğine rastlanmamıştır.

II.Teklik Kişi

Verilerde örneğine rastlanmamıştır. *oynatmışıñ* (BBA 42/90)

III.Teklik Kişi

Yayladağı

emnim ağlamış (Y/2.3.1.13)

Bayır Bucak

ğagmış (BBA 40/10)

I.Çokluk Kişi

Yayladağı

biz hoşlarına gitmişik (Y/2.4.2.5).

Bayır Bucak

gelmişik (MT-KK)

II.Çokluk Kişi

Verilerde örneğine rastlanmamıştır. *gelmişik* (BBA 76/122)

III.Çokluk Kişi

Yayladağı

nüfüse yazmamışlar gülistan yazmışlar (Y/2.3.1.2).

Bayır Bucak

çağırmişlar (BBA 42/90)

-Ik'lı duyulan geçmiş zaman:¹⁵

- Ik'lı duyulan geçmiş zaman çekimi iki ağızda da iyelik kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

¹⁵ Öztürk, Jale, " Antakya Ağzında - °k ve - °şkAn Eklerinin Kullanımı" ,**Türk Dili**, Haziran 2006, C XCI, S 654, TDK Yayınları, s. 530-535.

I. Teklik Kişi

Yayladağı

*köyde doğru**ğ** böyüyü**ğ**üm (Y/
2.12.1-17)*

Bayır Bucak

*o**ğ**uyu**ğ**um ben (HG-KK)*

II. Teklik Kişi

Yayladağı

*bu herife niye **v**arı**ğ**sı**ğ** ?
(Y/2.12.1.15)*

Bayır Bucak

*konduranı**ğ** altına para **ğ**oyu**ğ**sı**ğ**.
(MT-KK)*

III. Teklik Kişi

Yayladağı

*kaç **o**luk, yüz hana mı? (Y/2.6.1.7)*

Bayır Bucak

*telozon **h**arab **o**luk (EŞ-KK)*

I. Çokluk Kişi

Yayladağı

*fanuslarla ar**ğ**amızda su**ğ** **g**etiri-
ği**K** (Y/2.14.1.16)*

Bayır Bucak

*nahna **e**ki**ğ**ik. (MT –KK)*

II. Çokluk Kişi

Yayladağı

*siz bizim gimi de**ğ**ilsiniz **y**ı**p**ranma-
yı**ğ**sı**ğ**ız. (Y/2.16.1-37)*

Bayır Bucak

*hocaları **ç**a**ğ**ırı**ğ**sı**ğ**ızız (MT-KK)*

III. Çokluk Kişi

Yayladağı

*hocam **ğ**ızlar okulu **b**ırakı**ğ**lar
(AB-KK)*

Bayır Bucak

*çocuklar da**ğ**a **g**idik**ler** (FS-KK)*

2.2.6.Emir-İstek Kipi

I.Teklik Kişi

Yayladağı

anām bunu götüri'üm nid'iim
derdi.(Y/2.5.2-16)

Bayır Bucak

nediim buralıkda yoğmuş(AÇ-KK)

II.Teklik Kişi

Yayladağı

onları çöz gel, dedi. (Y/2.13.3.8)

Bayır Bucak

gét, getir (MMA-KK)

III.Teklik Kişi

Yayladağı

şimdi asger gelsin mesele.
(Y/2.3.2.35)

Bayır Bucak

çay gosun size (ÜS-KK)

I.Çokluk Kişi

Yayladağı

buña bir gız isdiyelim dedi.(2.5.2-7)

Bayır Bucak

gidelim dedi ((BBA 66/44)

geclere soraK (Y/2.6.1.7)

duz ekmek olaK (MMA-KK)

II.Çokluk Kişi

Yayladağı

yanı bu evde sağlam gahı deyin mi
ne. (Y/2.5.2.23)

Bayır Bucak

oKuyuy (BBA 27/52)

III.Çokluk Kişi

Yayladağı

Verilerde örneğine rastlanma-
mıştır.

Bayır Bucak

birez de masruf etsiñler. (MT-
KK)

2.2.7.Şart Kipi

Her iki ağızda şart kipi eki –sA olup, iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenmektedir.

Yayladağı

Bayır Bucak

bes bir başğa ğocaya varmış olsam.
(Y/2.3.1.10)

bulsam (BBA 23/43)

ğazmazsañ devleT hapseder.
(Y/2.8.1.3)

yatsañ (BBA 30/28)

*bir ekmeğñiz varsa yarısını zekat
veriñ* (Y/2.8.1.6-7)

gelse (BBA 10/35)

günde bulğur yimesseK olmaz.
(Y/2.11.1.33)

desek (BBA 1/14)

Verilerde örneği tespit edilme-
miştir.

ğarışdarsaңыз (BBA 58/4)

oKıldan çıkşalar éyi olur demiş
(Y/2.5.2.15)

gelseler (BBA 41/70)

2.2.8.Gereklilik kipi

ÖTT’ de gereklilik kipi –mAlI zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenmektedir. Yayladağı verilerinde örnek tespit edilememiştir, Bayır Bucak verilerinde ise tespit edilen örnekler yalnız III. Teklik Kişi, I. Çokluk Kişi ve III. Çokluk Kişidendir.

Ø // *atmal* (BBA 29/66) , Ø // *bellemeliyik* (BBA 27/46), Ø // *oqutmalısıңыз* (BBA 42/70)

2.2.9.İstek Çekimi

-A

ÖTT’de canlılığın yitirmiş olan bu kip ağızlarda özellikle dua ve beddua işlevi ile kullanılmaktadır.

Yayladağı ve Bayır Bucak ağızlarında –A + zamir kökenli kişi ekleri şeklinde çekimlenmektedir.

Yayladağı verilerinden tespit edilen örnekler:

allah irahatlık vere, göcarni senden mu'ti eyleye serje, gızım çoluğunu çocuğunu senden ayırmıya. (Y/2.17.1-12)

yatırP da gétmeyesin. (Y/2.8.1.3)

Bayır Bucak Ağzında yalnız I. Çokluk kişide istek olup ikinci ve üçüncü teklik kişilerde dua ve beddualar ve kalıp sözlerde kullanılmaktadır¹⁶: *alak* (BBA 14/113); sağ olasin (BBA 43/29), malınnan malamat olasıñ deller (BBA 7/146)

2.2.10. Fiillerde Birleşik Çekim

Hikâye Birleşik Çekim

Yayladağı

çıKardıK (Y/2.8.1.10)

çalışdırıyodum. (Y/ 2.9.1.20)

görüçüdüm (Y/ 2.1.8.10)

verikdim (Y/2.4.2.7)

çocuK olsaydı (Y/2.5.1.7)

Bayır Bucak

utanırdım (BBA 14/88)

türkü çağırıyodum (BBA 6/144)

gelmeycidim (MT –KK)

alıqdım (BBA 19/55)

getsediñ (BBA 73/611)

Rivayet Birleşik Çekim

Yayladağı

yatarmış (Y/ 2.5.1.2.)

gidiyormuş, (Y/ 2.3.2.22)

görmeyikmiş. (Y/ 2.2.2-6)

Bayır Bucak

otururmuş (BBA 20/44)

duruyomuş (BBA 29/33)

yatmayıqmış (BBA 12/131)

Şartlı Birleşik Çekim

Yayladağı

Bayır Bucak

¹⁶ Yıldırım, a.g.e.

olursa (Y/ 2.3.2.15)

ney olursam (BBA 58/33)

buldusam (Y/ 2.13.1.22)

yattısam (BBA 73/609)

3. Eşdeğerlik Gösteren Kelimeler:

Eş değerlik terimiyle kaynak anlaşma birliğindeki bir “kelime”nin “kavram alanı”yla hedef anlaşma birliğindeki bir kelimenin kavram alanının birbirlerine “eş değer” veya “denk” olma durumu; yani bir-biriyle “örtüşmesi” kastedilmiştir.¹⁷

ğonşu: Komşu.// **işle-:** Çalışmak // **inne:** İğne.// **geçin-:** Ölmek// **tuz ekmek ol-:** Birbirine hakkı geçmek, akraba gibi yakın olmak.// **bes:** Yalnız, sadece.// **acer:** Yeni// **‘aceyib ğalmak:** Çok şaşırarak.// **memek:** Meme.// **uçun:** İçin.// **Afara:** Harman artığı. // **ağ:** Beyaz. // **ağnamak:** Anlamak.// **ğocamak:** Yaşlanmak.// **akbili:** Darısı. // **aha:** İste.// **akis:** ters, olumsuz.// **alem:** El, çevre (*Alemin ağzı torba değ el ki büzesin*)// **ammi:** Amca.// **amtim kızı:** Hala kızı.// **aslı pek:** Asil.// **art:** Arka, ense, dayanak// **kağmak:** Kalkmak// **sallangaç:** Salıncak.// **suy:** Su.// **hüstürmek (BB)- höstürmek (Y) Susturmak.**// **payam:** Badem.// **pissik:** Kedi.// **taga-(taka):** Pencere.// **yumak:** Yıkamak.// **harab olmak:**Bozulmak.// **aşkar:** Sarışın.// **aş:** Pilav// **asbap:** elbise.// **amti:** Hala.

4.Yalancı Eşdeğerlik Gösteren Kelimeler:

Yalancı eş değer; aynı dilin iki lehçesi arasında anlam kaymasına uğramış, ortak yapıdaş kelimeler demektir. Bu terim yerine *sahte karşılıklar, sözde denkteşler* gibi terimler de kullanılabilir.¹⁸

Bu çalışmada *yalancı eşdeğerlik* terimi iki yakın ağız arasındaki kelimelerdeki anlam farklılığını anlatmak için kullanılmıştır. YA ile BA arasındaki eşdeğerlik dikkat çekecek kadar yoğundur. Yalancı eşdeğerlik gösteren kelimelerin sayısı çok değildir. Ancak bu konuda yapılacak daha derin çalışmalarda bu durum daha da netleşecektir.

¹⁷ Mustafa Uğurlu, “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği”, **Bilig**, 2004, s. 29-40.

¹⁸ A. Resulov, “Akraba Diller ve “Yalancı Eş Değerler” Sorunu” **Türk Dili**, 524, 1995, s.916-924.

Cor: Boş laf, dedikodu. (YA) **cor:** Söz, laf. (BA)// **bibi:** Hala (YA) **bibi:** Kaynanaya hitap şekli.(BA) // **allek:** Müşkölpesent, her şeye bir kusur bulup beğenmeyen. (YA) **allek:** hafif uygunsuz davranan kadın. (BA) // **eci:** Nene (YA) **eci:** Doğum yaptıran kadın.

SONUÇ

Bayır Bucak Türkleri Karakeçili, Elbeyli, Barak, İsabeyli ve Türkmen aşiretlerine mensup olup Hatay ve özellikle Yayladağı halkının akrabalarıdır. Bu durumun en önemli delili sınırların ayırdığı bu insanların, aradan geçen zaman içinde farklı etkenlere maruz kalmalarına rağmen, konuşma dillerindeki şaşırtıcı benzerliktir. Bayır Bucak tarafındaki Türkmenler standart dil olarak Arapçanın etkisindeyken Yayladağı halkı standart Türkçenin etkisindedir. Kitlesel iletişim araçlarının evlere kadar girdiği 21. Yüzyılda her iki ağzın sanki hiç ayrılmamış gibi özelliklerini koruması gerçekten şayanı hayrettir. Bu çalışmada her iki ağız arasında fonetik olarak Bayır Bucak ağzında Yayladağı ağzına göre daha çok ünsüz göçüşmesi örneği olduğu, ön ses k>ğ- değişiminin daha çok olduğu, t- > d- değişiminin daha dikkat çekici olduğu görülmüştür. İsim çekimi ve fiil çekiminde belirgin bir fark görülmemiştir. Her iki ağızda gelecek zamanda -IcI/-UcU ekinin, -Acak ekine göre daha sıklıkla kullanıldığı; -Ik/ -Uk duyulan geçmiş zaman ekinin de -mIş/-mUş ekine göre oldukça sık kullanıldığı görülmüştür. En dikkat çekici ortak özellik de kelimelerin çoğunlukla eşdeğerlik göstermesi, yanlış eşdeğerlik gösteren kelimelerin oldukça az olmasıdır. Yapılacak geniş kapsamlı bir araştırma ile iki ağız arasındaki benzerlikler daha net bir şekilde ortaya konulduğu takdirde Türk kültürü ve onun taşıyıcı olan Türk dilinin ne kadar güçlü olduğu bir kere daha gözler önüne serilecektir.

Kaynak Kişiler

AB-KK: Ayşe Benli

AÇ-KK: Ali Çerçi- Kaynak Kişi

AMM- KK: Ali Molla Musa-Kaynak Kişi

ED-KK: Emne Derviş - Kaynak Kişi

- EG-KK: Emne Kadın- Kaynak Kişi
 Eİ-KK: Emne İsmail Kaynak Kişi
 EŞ-KK: Emine Şih Mustafa- Kaynak Kişi
 Fİ-KK: Fatma İsmail- Kaynak Kişi
 FS-KK: Fatma Sakallı - Kaynak Kişi
 HG-KK: Hdice Kadın - Kaynak Kişi
 MB-KK: Mustafa Benli- Kaynak Kişi
 LA-KK: Leyla Abidin- Kaynak Kişi
 MK-KK: Metin Köse -Kaynak Kişi
 MT-KK: Muhtat Türkmen - Kaynak Kişi
 MTA-KK: Mahmut Topal Ali- Kaynak Kişi
 MTİ: Mahmut Topal Ali- Kaynak Kişi
 SA-KK: Salih Abdullah- Kaynak Kişi
 ÜS-KK: Üsame Solak- Kaynak Kişi

Diğer Kısaltmalar

- AR.: Arapça
 BB: Bayır Bucak
 BBA: Suriye Bayır-Bucak Türkmen Ağzı-Faruk Yıldırım
 DLT: Dîvânu Lugatî't Türk A. Bican Ercilasun-Z. Akkoyunlu
 ET: Eski Türkçe
 EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü-Ahmet Caferoğlu
 FAR.: Farsça
 KBS: Köken Bilgisi Sözlüğü-Tuncer Gülensoy
 OT: Orta Türkçe
 ÖTT: Ölçünlü Türkiye Türkçesi
 ST: Suriye Türkmen Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-Adil Şan
 Y: Yayladağı

YA: Yayladağı Ağzı

Kullanılan İşaretler

ə: Açık /e/

ğ: Ötümlü- süreksiz- art damak ünsüzü

ğ̈: Erimekte olan /ğ̈/

h: Ötümsüz- süreklileşmiş- gırtlak ünsüzü

ķ: Ötümsüz- süreksiz- art damak ünsüzü

ŋ: Nazal /n/

è: Kapalı /e/

P: Yarı ötümlü -p- ünsüsüzü

T: Yarı ötümlü /t/-/d/ arası ünsüz

K: Yarı ötümlü K

ğ̈: Erimekte olan Ğ̈

KAYNAKÇA

Bilgili, Abbas, “Bayır Bucak Türkleri” , **Türk Yurdu**, C 9, S 360, Mart1998, s.51-52.

Caferoğlu, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968.

Çiftçi, Mehmet, “Suriye Bayır Bucak Türkmenleri”, **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler, 8-11 Aralık 2005, İstanbul**, İstanbul 2006, s. 159-161.

Ercilasun, A. Bican ve Z.Akkoyunlu, **Dîvânu Lugati't Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.

Gülensoy, Tuncer, **Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

Korkmaz, Zeynep, ”Türk Dilinde +çA Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir

- Deneme”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten**, TDK Yayınları, Ankara 1958, s.41-68.
- Korkmaz, C.B. ve L., “Bayır-Bucak Türkmen Bölgesindeki Türk Varlığı ve Bölgede Mücadele Veren Gruplar”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum C 5,S 13** Bahar 2016.
- Özmen, Mehmet “-İcı/-UcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine”, **TürkDünyası İncelemeleri Dergisi 9-10 Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı**, İstanbul 1998, s.545-556.
- Öztürk, Jale, “Antakya Ağzında - °k ve - °şkAn Eklerinin Kullanımı” ,**Türk Dili**, Haziran 2006, C XCI, S 654, TDK Yayınları, s. 530-535.
- Öztürk, Jale, **Hatay Ağzı**, Adana, Karahan Kitabevi, Adana 2009.
- Öztürk, Jale, “Yönelme Hâli Üzerine Gelen +Ca Ekinin Hatay Ağzındaki Kullanımı Üzerine”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi C 2, S 2**, Aralık 2017, s.151-173.
- Öztürk, Jale , “Antakya Merkez Ağzında Vasıta Hâli Çekiminde (+DAN/+NAN) Ekleri”, **Hatay Araştırmaları III**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2017, s.9-22.
- Resulov A. “Akraba Diller ve “Yalancı Eş Değerler” Sorunu”, **Türk Dili**, 524, 1995, s.916-924.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Şan, Adil, **Suriye Türkmen Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, Yıldız Yayıncılık, Gaziantep 2016.
- Uğurlu, Mustafa, “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği”, **Bilig**, 2004, s. 29-40.
- Yıldırım, Faruk, Anadolu Ağızlarında Sınırlama Gösteren Yapılar, Workshop on Turkish Dialects II Orient-Institut Istanbul, 18-19 November 2005, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 19, 2009, s. 185-221.
- Yıldırım, Faruk, **Suriye Bayır-Bucak Türkmen Ağzı**, Karahan Kitabevi, Adana 2018.

**İŞGALDEN ANKARA ANTLAŞMASI'NA KADAR
FRANSIZLARIN HATAY'DA UYGULADIKLARI POLİTİKALAR
(1918-1921)**

Mahmut BOLAT*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, savaş Osmanlı Devleti açısından bütün cephe ve bölgelerde statik bir durum almasına rağmen, Filistin Cephesi'ndeki mücadele, Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar devam etmiştir. İngiliz ve Araplardan oluşan İtilaf Ordularının bu cephede ilerleyişini, Mondros Mütarekesinin hemen öncesinde, Halep'in kuzeyinde durdurmayı başaran 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kazanılan bu başarı, Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nın son muharebesi ve başarısı olmuştur. Bu gelişmenin akabinde 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında, Türk toprakları içerisinde bulunan Hatay bölgesi Mütareke sonrasında, önce 9 Kasım 1918'de İngiliz, daha sonra ise İngiliz-Fransız anlaşmasına göre Fransız işgali altına girmiştir.

13.11.1918'de İskenderun'u işgal eden Fransızlar, İskenderun ve Belen'de kontrolü tamamen sağladıktan sonra, bu defa da 17.11.1918 tarihinde de Antakya'yı işgal etmişlerdir.

Fransızlar bölgeyi işgal etmekle birlikte denetimleri altında tutmak için gerekli olan askeri güce sahip değillerdi. Bu eksikliklerinin yarattığı dezavantajı ortadan kaldırmak amacıyla da Hatay'da bulu-

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: bolatmahmut@gmail.com.

nan değişik din ve ırka mensup olan unsurlar arasındaki çatışmalar-
dan, bölgenin azınlıklarından, Fransızlarla işbirliği yaparak menfaat
temin etmek isteyen Türklerden faydalanmışlardır. Bunun yanı sıra
baskı ve zor kullanmak ve bölgenin idari taksimatında çeşitli düzenle-
meler yapmak, bölgedeki hakimiyetlerini sürekli kılmak ve kolaylaş-
tırmak adına başvurdukları diğer yollardı.

Örneğin; bölgenin idari yönetiminde Türkleri dışlayarak azınlık-
ları kullanan Fransızlar, I. Dünya Savaşı sırasında Hatay'dan göç etmiş
Ermenileri tekrar bu topraklara döndürmüş ve bölgeyi kontrol altında
tutmak amaçlarına yönelik olarak onları bir maşa olarak kullanmayı
düşünmüşlerdir. İdari taksimat boyutunda ise; bölgeye farklı statüler
vererek ve bölümlere ayırarak denetimi sağlamaya çalışmışlardır.

Fransızlar bu gibi politikalarına ve işgale karşı direniş gösteren
Türk güçleri ile olan mücadelelerine devam etmişlerdir. 1921'de ya-
pılan Ankara Antlaşmasına kadar geçen süreçteki bölümde ise Fran-
sızlar, Türk vatanperverlerin direnişini, umutlarını kırmak için öl-
dürme, esir ve sürgün etme, direniş gösteren yerleri yakıp yıkma ve
yağma etme gibi eylemlerde de bulunarak amaçlarına ulaşmaya çalış-
mışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Antakya, Fransa, Hatay, İskende-
run.

FRENCH POLICIES IN HATAY PROVINCE FROM THE OCCUPATION PERIOD TO ANKARA AGREEMENT (1918-1921)

ABSTRACT

Towards the end of WWI, the battle had continued in the Palestine front until Mudros Ceasefire Agreement, despite the fact that the warfare had gained a static situation for the Ottoman Empire. 7th Army General Mustafa Kemal stopped the advancement of Allied armies, which comprised of British and Arabs, in the north of Halep just before Mudros Ceasefire Agreement. This success which was achieved under the leadership of Mustafa Kemal marked the last battle and accomplishment of the Ottoman Empire in WWI. Following this development Mudros Ceasefire Agreement had been signed, and the province of Hatay, which was located in the Turkish territory, was occupied by the English on 9 November 1918, and later on by the French according to the agreement between English and French.

The French army had occupied the province of Iskenderun on 13 November 1918 and after the control was maintained in Iskenderun and Belen, they continued with the occupation of Antakya on 17 November 1918.

However, despite fact that the French could occupy the region, they did not possess the military power to control the area. For the purpose of eliminating the disadvantages caused by their deficiencies, they took advantage of conflicts occurring between different religious and ethnic groups, minority groups in the region, and Turkish people who wanted to derive benefits by cooperating with the French. Furthermore, to perpetuate their domination in the region, facilitate the process, and regulate the administrative divisions, the French also resorted to oppression and force.

For instance, the French who had benefitted from minorities by excluding Turkish people for the administration of the region enabled the Armenians who had migrated from Hatay during WWI to come

back to this land again, and considered to use them as tools to control the region.

In terms of administrative divisions; the region was tried to be controlled by dividing the region into subdivisions and attributing different statuses to it.

During the period which covers the conflicts between the Turkish forces that resisted the occupation and policies and French and 1921 Ankara Agreement, the French tried to achieve their objectives by killing, destroying the resistance and courage of the Turkish patriots, captivating and expatriating them, and destroying and depredating the areas that demonstrated resistance.

Keywords: Atatürk, Antakya, France, Hatay, İskenderun.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, 1918 yılı sonlarında bütün cephe ve bölgelerde durağan bir hal almasına rağmen, Filistin Cephesi'ndeki mücadele, Mondros Mütarekesinin imzalanmasına kadar sürmüştür. Savaşın sonlarına doğru, General Allenby'nin komutasındaki İngiliz ordusu ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal komutasındaki Arap ordusunun, koordineli olarak 19 Eylül 1918'de başlattıkları taarruz sonucu Türk ordularını yenilgiye uğratmış ve bölgeyi büyük oranda ele geçirmişlerdir. Bu savaş sonucu 4. ve 8. Ordular büyük ölçüde imha veya esir olurken, İngiliz ve Araplardan müteşekkil orduların bu cepheye ilerleyişini, ordusuna zayıf verdirmeden geri çekilen ve sonrasında da Halep'in kuzeyinde durdurmayı başaran 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa olmuştur. İngiliz ve Araplardan oluşan müttefik güçler, 26 Ekim 1918'de çekildiğini sandıkları 7. Ordu'yu takip ederken, Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'in kuzeyinde hazırladığı cepheyle karşı karşıya kalmışlardır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gerçekleştirdikleri başarılı savunma ile de müttefik güçlerini yenilgiye uğratan 7. Ordu'nun bu başarısı, Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nın son muharebesi ve başarısı olmuştur. Bu savaşın bir diğer özelliği; savunulan hattın ileride Misak-ı Millî ile tespit edilecek güney sınırı olmasıdır.¹ Mustafa Kemal Paşa bu zafer sonucu, emri altındaki ordulara İtilaf güçlerinin, milli sınırlar olarak kabul ettiği bu hattın ilerisine geçirilmemesi emrini vermiştir.²

2 Kasım 1918 günü Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Mütarekeye ilişkin hükümet emrini ve mütareke şartlarını ordulara bildirmiştir. Mütareke şartlarını inceleyen Mustafa Kemal Paşa, bu Mütarekenin İtilaf

¹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 4. Baskı, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 25, 30; Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 87-88; Cemal Kemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, Güz 2010, s. 368-369.

² **Atatürk'ün Anıları**, Haz. İsmet Görgülü, 5. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 117-118.

Devleti işgallerini durdurmayacağı aksine bu işgalleri, ülkenin içerisine doğru genişleteceğinden endişe etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu endişesi doğrultusunda, 3 Kasım 1918 günü birliklerine; *“İskenderun, Antakya, Cebelseman, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğunun, Halep halkının dörtte üçününün Arapça konuşan Türk olduğunun her işlemde göz önünde bulundurulmasını, her davada bununun esas alınmasını”* ifade etmiş ve Mütareke şartları açıklığa kavuşturuluncaya kadar askerlerin bölgeden çıkarılmamasını emretmiştir.³

Mustafa Kemal Paşa'nın bu emri verdiği gün Fransızların Arbalet adlı gemisi İskenderun limanına girip demirlemiş ve görüşme yapmak için de beyaz bayrak çekmiştir. Fransızların bu görüşme talebi üzerine İskenderun Mevki Komutanı ile Bahriye Müfrezeleri Komutanı muhribe gitmişlerdir. Gemide bulunan İngiliz Binbaşı, amaçlarının limandaki torpilleri Türklerin de yardımıyla tarayıp limana giriş çıkış emniyetini sağlamak ve daha sonra da İskenderun'a asker çıkarmak olduğunu söylemiştir. Buna karşılık Mevki Kumandanı, Mütareke şartlarında karaya asker çıkarmakla ilgili bir hüküm olup olmadığını bilmediklerini fakat karaya asker çıkarma girişiminde bulunulursa buna engel olacaklarını, sorumluluğunun da İtilaf kuvvetlerine ait olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşme yapılırken Mustafa Kemal Paşa 41. Fırka Kumandanlığına gönderdiği, 3 Kasım 1918 tarihli emirde; mütareke şartlarının ikinci maddesine göre torpiller hakkında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı sularındaki tüm torpil bölgelerinin, torpil ve kovan yerleri ile mevzilerinin gösterileceğini, bunların taranması veya temizlenmesi için istekte bulunulması halinde, yardım edileceğini, ancak İtilaf Devletleri'nin karaya asker çıkarmalarının söz konusu olmadığını bildirmiştir. Bu cevap üzerine Fransız muhribe limanı terk etmiş ve durumu Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bir şifre ile bildirmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'da cevaben: *“Limanın temizlenmesine yardımın uygun olduğunu, ancak şehrin işgaline dair mütarekenamede bir kayıt ve şart bulunmadığından karşı konulması gerektiğini, fakat şehre zorla girmeğe*

³ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s. 23-24.

kalkarlarsa üzerimize ateş etseler bile karşılık verilmemesini, durumun sadece İngilizler nezdinde protesto edilmesini” istemiştir. Bu gelişme üzerine, 4 Kasım 1918 günü İskenderun Körfezine gelen 5 Fransız torpidosu, Körfezdeki mayınları temizlemeye başlamıştır. 5 Kasım günü ise Mustafa Kemal Paşa'nın sadarettten aldığı telgrafta, İskenderun liman ve şehrinin bizde kalması, askeri ve mülki idarenin aynen devam etmesi kaydıyla Suriye'deki İngiliz birliklerinin İskenderun-Halep yolundan ve İskenderun Limanı'ndan faydalanabilecekleri kendisine bildirilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım 1918 günü de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya, İngilizlerin gerçek amaçlarının İskenderun'u işgal ederek 7. Ordu'nun geri çekilme yolunu kesmek olduğunu ve 20. Kolordu'nun güvenli bölgeye çekilmesine kadar İskenderun'a her ne bahane ile olursa olsun çıkacak İngilizlere ateş emri verdiğini bildirmiştir.⁴

Mondros'un netlik içermeyen hükümlerine karşı hükümeti her vesile ile uyaran Mustafa Kemal Paşa, bundan bir sonuç alamadığından öncelikle bölgenin işgalini önlemek ve bölgenin işgalinden sonra da işgalden kurtarmak girişimlerinde bulunmuştur. Hatta kaynaklarda belirtilmemekle birlikte bir rivayete göre; İngilizler 6 Kasım 1918'de İskenderun'a asker çıkarma girişiminde bulunduğu anda, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile kıyıda İngilizler üzerine top ateşi ile karşılık verilmiş, bunun üzerine İngilizler bu girişimlerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Ahmet İzzet Paşa'nın emrine aykırı davranıldığına kanıt olmaması için bilinçli olarak harp ceridesine geçirilmemiştir.⁵

İngilizlerle Osmanlı hükümeti arasında görüşmeler devam ederken 20. Kolordu'nun çekilme hareketi tamamlanmıştı ve bu nedenle de Mustafa Kemal Paşa 7 Kasım 1918 tarihinde bölgedeki birliklere,

⁴ Tekin, **a.g.e.**, s. 25-28.

⁵ Bu olayı Emekli Kur. Bnb. Samet Kuşçu Muzaffer Ergüder'den nakletmektedir. O zamanlar genç bir subay olan Ergüder, Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine çıkarma girişiminde bulunan İngiliz donanmasına ateş eden bataryanın komutanıdır. Tekin, **a.g.e.**, s. 28.

İskenderun'a kuvvet çıkarma girişimlerine ateşle engel olunması emrini kaldırıldığını bildirmiştir. 7 Kasım 1918 günü ise, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı lağvedilmiş Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti emrine verilmiştir. Bu durum kendisine henüz tebliğ edilmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın, 6 Kasım tarihli telgrafına 8 Kasım'da cevap veren Ahmet İzzet Paşa; İtilaf Devletlerinin şehri teslim teklifine hakları olmamasına rağmen, İskenderun şehri için mütarekenin bozulmayacağından, başvurulduğunda İskenderun'un teslim olunması için Mustafa Kemal Paşa'nın gerekli yerlere emir vermesinin ülkenin geleceği için gerekli olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte aynı gün Ahmet İzzet Paşa hükümeti istifa etmiştir.⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın tüm girişimlerine rağmen İstanbul Hükümeti tarafından İskenderun'un İngilizlere teslimi kararı alınmıştır. İskenderun'un teslimi ile ilgili 9 Kasım 1918 günü İtilaf Devletleri İskenderun Körfezi bahriyesi amiri David Beauregard ile İskenderun mevki komutanı Ali Bey arasında bir protokol yapılmıştır. Yapılan bu protokole göre: *"İskenderun'un civarı, 9 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı Ordusu tarafından tamamen boşaltılacaktır... 10 Kasım 1918 saat 08.00'de Amanos Dağları ve İskenderun Körfezi'yle çevrili bölgeyle Payas'a kadar olan arazi Osmanlı Ordusu tarafından boşaltılacak, bu saatten sonra yakalanacaklar harp esiri sayılacaklar ve düşmanca davrananlar kurşuna dizilecektir. Tahliye edilen yerlerdeki orduya ait malzeme yerinde bırakılacak ve sonra haklarında muamele yapılacaktır..."*

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1918 günü bir şifre ile 41. Fırka'dan çekilme emrinin uygulanmasını istemiş, Fırka'nın Payas'ın kuzeyine yerleşeceğini, Sarıseki'de küçük bir müfreze bulundurulacağını, İskenderun'da bırakılmış olan müfrezenin Fırka kumandanlığınca belirlenen süre içinde Sarıseki'ye getirileceğini, Antakya'daki bölüğün de Reyhanlı üzerinden 24. Fırka'ya katılacağını ve mülki idareciler ve memurların yerlerinde kalacaklarını bildirmiştir. İskenderun'un İtilaf Devletlerine teslimi sonrası Mustafa

⁶ a.g.e., s. 28-29.

Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanlığına şu telgrafi çekmiştir: “İskenderun, 9 Kasım 1918’de, 15 kişilik bir İngiliz kıtası tarafından işgal edilmiştir. İngilizler yalnız şehri işgal etmekle kalmamışlar, aynı zamanda şehri Adana’dan tecrit etmişlerdir. 41. Tümen Payas ve kuzeyine alınmış, Antakya’da bırakılan bir bölük de, Reyhanlı üzerinden 24. Tümene katılmıştır.”⁷ Ayrıca, 9 Kasım 1918 günü İskenderun Kaymakamı Şevket Bey, Adana Valiliği’ne çektiği telgrafta, İskenderun önlerine gelen Fransız torpidosunun karaya iki müfreze asker çıkardığını ve torpido komutanının bir iki gün içinde mülki idareyi de ellerine alacaklarını söylediğini bildirmiştir.⁸

10.11.1918’de İskenderun’dan askerin tahliye edilmesi sonrası, 12.11.1918 tarihinde iki Fransız savaş gemisi İskenderun açıklarına demirlemiş ve ikinci gün Fransız askerleri şehre girmişlerdir.⁹ İskenderun’u işgal eden Fransız güçlerinin komutanı sokak başlarına, buradaki Osmanlı mülki idaresinin devam edeceğini fakat İskenderun-Halep yolunun İtilaf Devletleri işgali altına alındığını açıklayan beyan-nameler astırmıştır. Bu sırada Halep’te bulunan ve kendini Suriye’nin kralı ilan etmiş olan Faysal’da Antakya’yı kendi Arap hükümetine bağladığını ilan etmiştir.¹⁰ Fransızlar, İskenderun ve Belen’de kontrolü tamamen sağladıktan sonra, 17.11.1918 tarihinde de Antakya’yı işgal edeceklerdir.¹¹

Yıldırım Ordular Grup Komutanlığının lağvedildiğine dair padişah emrinin 10 Kasım 1918 günü tebliğ edilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa aynı günün akşamı, emir ve komutayı II. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya bırakarak trenle Adana’dan İstanbul’a hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı görevinden ayrılmadan önce, Türk Ordusunun Suriye’den çekilinceye kadar Antakya ve havalisinin müdafaa edilmesine ve en son anda ordunun

⁷ Kemal, a.g.m., s. 384.

⁸ Tekin, a.g.e., s. 30-32.

⁹ Nuri Aydın Konuralp, **Hatay’ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun, 1970, s. 12.

¹⁰ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 2.

¹¹ Konuralp, a.g.e., s. 13.

Anadolu içlerine çekilmesine karar vermiş ve bunu emri altındaki ordulara tebliğ etmiştir.¹²

1. İŞGALDEN ANKARA ANTLAŞMASINA, FRANSLILARIN HATAY'DA KONTROLÜ SAĞLAMAK ADINA UYGULAMALARI

1.1. İdari Uygulamaları

20. yüzyılın başlarında, Hatay'ın merkezi olan Antakya'da eşraf sınıfına mensup başlıca iki zümre bulunmaktaydı ve bunlar, birincisi askeri şahısların oluşturduğu emniyet güçleri ve ikincisi de mezhebi olarak şeyh ve hocaların oluşturduğu sınıftır. Bu iki sınıf arasında Mondros Mütarekesi sonrası ihtilaflar ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı evresinde birinci grup mahalli hakimiyeti elinde tutmuş olmakla birlikte, ikinci gruba mensup olanlarda el altından Arap milliyetçileri ile işbirliği yaparak, halkı devlet ve Türklük aleyhine kışkırtmışlardır. İkinci grup, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkacağını düşünmüş ve Hatay'da bulunan muhaliflere de bu zihniyeti aşılarmıştır. Bundaki amaç; savaş sonrası bu bölgede Osmanlı Devleti'nin olmayacağını düşündüklerinden, bu düşünce doğrultusunda bölgede bir Arap oluşum sağlamaktır. Ki bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup ayrılması ve Mondros Mütarekesini imzalaması ile ikinci grup tarafından Antakya'da bir Arap hükümeti ilanı teşebbüsünde bulunulmuştur.¹³

Hatta daha sonraki dönemde Arapçı eşraf bu amaçlarına uygun bir şekilde, Kuseyr bölgesinde bir kongre toplamaya karar vermişlerdir. Köy ağaları ve çete üyeleri bu amaçla Ziyaret köyüne davet edilmiş, bu topluluğa hitaben Arapçuları temsil eden bir kişi tarafından yapılan konuşmada; Halep'in Fransızlarla sulh yaptığını Kuseyr'de kendilerinin ne yapacağı sorulmuş, diğer Arapçılar ve bazı hocalar da, "*Halep gibi bitmez tükenmez silahları olan büyük bir vilayet Fransızlarla sulh yapar da biz nasıl mücadele ederiz, biz de Fransızlarla sulh yapalım*" tarzında

¹² Tekin, a.g.e., s. 32-33.

¹³ Konuralp, a.g.e., s. 4.

konuşmalar yapmışlardır. Böylece kongre Arapçuların amacına göre yönlendirilmeye çalışılmış ve çeteciliğe son verilerek Türkler saf dışı edilmeye çalışılmıştır. Fakat Türklerin, Halep'in zaten kendilerine bir katkı sağlamadığını, Kuva-yı Milliye'nin Maraş'ta teşkilatlanıp Hassa'ya kadar geldiklerini, onlarla irtibata geçerek milli amaçlar doğrultusunda çalışacaklarını ifade etmeleri üzerine Arapçı eşrafın çabaları boşa çıkarılmıştır.¹⁴

Fransızların İskenderun'u işgal etmesinden sonra Fransız komutanının memlekette asayişsizlik olduğu ve bu duruma son vereceği iddiasında bulunduğu görülmektedir. Fransız komutan ilk iş olarak İskenderun'a bir belediye başkanı seçmek işine girişmiş ve belediye başkanı olarak atamak için 10-15 kişiyi davet etmiş ve bu kişiler arasında Katolik Kilisesinde yapılan seçimde; bir Ortodoks tüccar 73, Türklerden Mehmet 70, Araplardan Rüştü Baki 69, Katolik cemaatine mensup bulunan Josef Makzume ise 51 oy almıştır. Fakat buna rağmen Fransız komutan en fazla oyu almış bulunan Ortodoks tüccara yaptığı baskı ile başkanlığı en az oy alan Josef Makzume'ye bırakmasını sağlamıştır. Bu davranış açıkçası Fransızların Sancak yönetiminde nasıl bir tutum göstereceklerini ortaya koymuştur. Bu durum ayrıca Fransızların işgalin ilk günlerinden itibaren Hristiyanlara verdikleri özel önemde bir yansımasıydı.¹⁵

Fransızlar Josef Makzume'yi bir süre sonra, Türk kaymakamının İskenderun'u terk etmesi üzerine kaymakamlığa atamışlardır. Türk kaymakamının şehri terk etmesi olayı ise; İskenderun'da Fransız subayının Kaymakamı tokatlaması ve aşağılayıcı muamelelerle şehirden kovması şeklinde gelişmiştir. Bu olayı öğrenen Türk komutanları bundan büyük üzüntü duymuşlardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın görevi devrettiği 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa olayı protesto etti. Bu Fransız subayını İngiltere'nin Filistin Orduları Başkumandanına şikâyet ederek cezalandırılmasını istedi. Ancak bir sonuç alınamadı.

¹⁴ Tekin, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁵ Ahmet Faik Türkmen, **Mufassal Hatay Tarihi, Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, Tan Matbaası, İstanbul, 1939, s. 913.

Aksine, aynı subay, Kırıkhan mevkiindeki Türk silâh ve cephane depolarına el koydu. Bu hareket de İngilizlerle yapılan anlaşmalara aykırı bir uygulamaydı. Fransız subayı 18 Kasım'da İngiliz Kumandanlığına tekrar şikâyet olundu ve hareketlerini sürdürdüğü takdirde iki taraf kıtaları arasında istenmeyen hallerin ortaya çıkabileceği hatırlatıldı, fakat bu girişim de sonuç vermedi.¹⁶

Fransızlar, İskenderun'dan sonra, çoğunluğu Musa Dağı Ermenilerinden oluşan bir askeri birlik ile 17.11.1918'de Antakya'yı da işgal etmişlerdir. Antakya'nın işgalinin hemen akabinde ise Reyhanlı işgal edilmiştir. İşgalden sonra Antakya'daki Arap hükümeti yanlılarının halk üzerindeki nüfuzunu kullanarak, şehri bir süre onlara idare ettirdikten başka Arap hükümeti yanlısı eşraf içerisinde Fransızlara en çok sadakat gösteren Adalı Hacı Mehmet Efendi'yi de kaymakam tayin etmişlerdir.¹⁷

Bu durum Fransızların bölgeye iyice hakim olmaya başladığı döneme kadar devam etmiştir. Fransızlar bölgede hakimiyetlerini sağlana kadar Arapçı eşraftan bu şekilde istifade ederken, bir bakıma onları da kontrol altında tutmuştur. Ermeniler ve bölgede yaşayan Hristiyanlardan kendilerine sadık elemanlar bulduktan sonra bu seferde Arapçı eşrafı pasifize etmişlerdir. Bunda da bölgedeki Araplar ile Arapçılar arasındaki çatışmalardan istifade etmişlerdir.

Antakya'nın Fransızlar tarafından işgalinin ilk zamanlarında halk, hükümet idaresinde kendinden olan memurları gördüğü için belki gururu kırılmamıştı fakat eski çalışanlarının kendisine hakim olmaya başladıklarını görünce her şeyin farkına varmışlardı. Fransızlar açıkça Türkleri etkisizleştirmek istiyorlardı. Bu durum, faaliyetlerini gizli yürüten ihtiyat zabıt ve öğretmenlerin oluşturduğu gençlerin gizli çalışmalarının kolaylaşmasını sağlamıştır.¹⁸

¹⁶ Konuralp, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁷ Tekin, **a.g.e.**, s. 41 Konuralp; **a.g.e.**, s. 14-15.

¹⁸ Konuralp, **a.g.e.**, s. 17.

Mondros Mütarekesinden sonra Hatay, Adana Vilayetine bağlanarak bir süre bu şekilde idare edilmişti. Daha sonrasında, Fransızlar Hatay'daki hakimiyetlerini sağlamlaştırmak amacıyla, 27 Kasım 1918'de bölgenin Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud tarafından yayınlanan bir kararname ile idari merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Reyhanlı ve Belen kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" nı kurmuşlardır.¹⁹

Merkezi Beyrut olmak üzere, Suriye manda idaresinin başı olarak bir yüksek komiserlik kurulduktan sonra bütün Hatay, bir sancak haline getirilerek İskenderun merkezine bağlanmış ve böylece İskenderun Sancağı oluşturulmuştur. İskenderun mutasarrıflığına da Reşit Tabbara adlı bir Arap tayin edilmiştir. Sancak idaresine yönelik olarak yapılan bu düzenlemelerde göze çarpan Fransız siyaseti, idarede Arapları kullanmak, Türkleri ise geri planda bırakmaktı. Bu siyasetteki temel amaçları; Sancak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türkleri pasifize etmenin yanı sıra Arapları destek olarak kullanarak Arap hükümeti yanlılarını da bertaraf etmektir. 1918 yılının sonunda şehrin maliyesine de el koyan Fransızlar, bundan sonra azınlıklara dört elle sarılmışlardır.²⁰

Fransa, işgal sonrası Albay De Piepape vasıtasıyla işgal yönetiminde görev yapacaklara yönelik hazırlanan talimatnamede yerel halka daha sonra geniş bir özerklikten yararlanacakları duygusunun verilmesini istiyordu. Bu istek gelebilecek tepkileri hafifletmek içindi. Fransa işgal yönetimini de belirlemiş ve atamalarını yapmıştır. Fransızlar bu atamaları eşrafın tepkilerine ve kendilerine sağladıkları menfaatlere göre sürekli değiştirerek, eşraf arasındaki dengeyi de rekabeti de buna göre ayarlamışlardır.²¹

¹⁹ Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarımay-Hüsametdin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 33.

²⁰ Konuralp, **a.g.e.**, s. 15-16.

²¹ Yahya Yılmaz, "Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi Ve Tayfur (Sökmen) Bey'in

21 Ocak 1919 günü Antakya Hükümet Konağı'na törenle Fransız bayrağı çekilmiş ve bayrağın çekilişinden sonra Fransız subayı Yüzbaşı Rocca Sera halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada; Fransızların memleketi ihya ve halkın refahını temin edeceğinden, Suriye'yi gerçek bir bağımsızlığa kavuşturmak için çaba harcayacağından bahsetmiş ve halktan bu yolda kendilerine yardım etmesini istemiştir. O dönemde Fransızlar Antakya'da, şehrin yönetimi sınırsız yetkilerle donattıkları subayları vasıtası ile gerçekleştiriyor ve keyfi bir yönetim hüküm sürüyordu. Sık sık yerli yersiz ihbarlar yapılıyor ve özellikle şehrin ileri gelenleri sorgusuz, sualsiz hapsedilerek uzun süre hapiste tutuluyor, işkence yapılıyor, ancak büyük paralar ödeyerek kurtulabiliyorlardı ki bu durum onların bilinçli olarak iflas ettirilmesi amacıyla da gerçekleştirilmiştir. Belen'de de durum pek farklı değildi.²²

Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesi Osmanlı Devleti'nden ayrılacak bölgeler için "Manda" adı verilen bir yönetim sistemi öngör-müştü ve Fransızlar ancak işgal yoluyla girebildikleri Suriye ve Lübnan'da bu yönetim sistemini kullanarak kontrolü sağlamayı düşün-müştür. Bu dönemde, sınırları temellerinden bozulmuş olan dünyaya yeni bir düzen vermek amacıyla toplanan Paris Konferansı devam ederken, Osmanlı ülkesinden ayrılacak olan topraklarda kurulacak yönetimlerle ilgili yerinde incelemeler yapmak ve bölge halklarının eğilimlerini belirlemek amacıyla bir komisyon kurulması da kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine 1919 yılının Temmuz ayında, Osmanlı toprakları üzerine mandater olması söz konusu olan ve Arap dünyasındaki karışıklıktan rahatsızlık duyan ABD, yerinde inceleme yapmak üzere bölgeye bir komisyon göndermiştir. Fransızların kendi işgal bölgelerine müdahale saydığı için üye vermediği, İngilizlerin ise üyelerini çektiği bu komisyon, Charles R. Crane ve Henry C. King adlı iki Amerikalı ve diğer görevlilerden oluştuğu için King-Crane Komisyonu ola-

Faaliyetleri (1918-1921)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C 17, S 1, s. 387.

²² Türkmen, *a.g.e.*, s. 936; Tekin, *a.g.e.*, s. 48-50.

arak anılmıştır. Wilson Prensiplerini çalışmalarının hareket noktası olarak kabul eden bu komisyon, 13 Temmuz 1919 günü İngiliz Generali Allenby'nin tahsis ettiği yat ile İskenderun'a gelmiştir. Sancak dahilinde bulunan kazalardan her cemaat ve her düşüncenin temsil edildiği heyetler İskenderun'a gelmiş ve komisyonla görüşmüşlerdir. Bölgede yaşayan Hristiyan unsurların temsilcileri Fransız idaresini, Araplar ve Arap olmadığı halde Arap hükümeti yanlısı olanlar da bir Arap hükümeti istemişlerdir. Antakya, Belen ve Reyhanlı'dan gelen Türklerin temsilcileri ise Türk idaresinden başka bir idare istemediklerini belirtmişlerdir. Komisyonun yaptığı görüşmeler sonunda Fransızlar, kendi idarelerini isteyenlerin, sadece azınlıklar olduğunu görünce Türklere baskı yapmaya ve idareyi sertleştirmeye başlamışlardır. Bir süre sonra bundan, bağımsızlık peşinde koşan fakat Fransız işgaliyle hayal kırıklığı yaşayan ve bu nedenle Fransızlara karşı cephe alan Araplar da nasibini almışlardır. Böylece baskı, bütün Müslüman halka yöneltilmiştir. Bu tutum, hem Türklerin, hem de Arapların Fransızlara karşı direnişe geçmelerine yol açmıştı. Fakat bir süre sonra, Osmanlı Devleti'ne karşı Fransızlarla işbirliği yapan Arapların, işgalci Fransızların idaresinden hoşlanmamalarına ve düşman gözüyle bakmalarına rağmen, onlara sırtını dayayarak Sancaktaki Türkleri sindirmeye çalıştıkları görülmüştür.²³

Bölgenin öncelikli olarak İngiltere tarafından işgali bir nevi danişıklı dövüştü. Çünkü bir süre sonra, 15 Eylül 1919 tarihinde İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan "Suriye İtilafnamesi" ile İngilizler, Anadolu'nun güneyinde işgal ettikleri şehirleri Fransızlara terk etmişlerdir. Fransa bölgeye yerleştikten sonra bölgeden göç eden Ermenileri

²³ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları (2 Eylül 1938 - 29 Haziran 1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009, s. 13-14; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 21; Pehlivanlı v.d.,a.g.e., s. 34; Tekin, **Hatay İşgal Yılları ...**,s. 52-54.

tekrar yerlerine döndürerek onları, Türklere karşı maşa olarak kullanmışlardır. Hatta teşvik için bu Ermenilere bölgede bir Ermeni devleti kurmayı vaat etmişlerdir.²⁴

Bu doğrultuda, Fransızlardan aldıkları büyük destek ve cesaretle ve kendilerine vaat edilen Ermeni Devleti hayaliyle, bölgedeki Ermeniler 1920 Haziranında Erivan'dakinden ayrı olarak, Fransız himayesinde kısa ömürlü, bir "*Amanus Ermeni Cumhuriyeti*" bile ilan etmişlerdir.

Hatay, 1920'de müttefik devletlerin San Remo toplantısında aldıkları karar uyarınca Suriye ve Lübnan'la birlikte mandater devlet olarak Fransa'ya bırakılmış, Fransa'da yaptığı yeni düzenleme ile İskenderun Sancağını Halep yönetimine bağlamıştır.²⁵

19 Ağustos 1920'de İskenderun Sancağı'na Cisrişşugur, Bayır-Bucak ve Kinsiba dahil edilerek sınırları genişletilmiş ve sivil yönetime ve manda sistemine geçiş hazırlıklarını tamamlayan General Gouraud, 31 Ağustos 1920 tarihli ve 319 sayılı Kararname ile 1 Eylül 1920'den itibaren Suriye içinde sivil nitelikli dört bağımsız devlet oluşturmuştur. Halep Vilayeti merkez yapılarak kurulan Halep Devleti; Halep, İskenderun ve Deyrizor Sancaklarından oluşuyordu. Sancak merkezi olan İskenderun kazası ile Antakya ve Belen kazalarından oluşturulan İskenderun Sancağı 1 Eylül 1920'den itibaren özel yönetime ve tam muhtariyete sahip bir sancak haline dönüştürülmüş ve Halep'e bağlanmıştır. Sancağa askeri yöneticinin yerine sivil idareci olarak bir mutasarrıf atanmıştır. Bu mutasarrıf, Sancak'ta devlet reisi gibi yetkilere sahip olacak, Fransız Yüksek Komiserliği, Sancak'la ilgili direktiflerini doğrudan mutasarrıflığa bildirecekti. 9 Ekim 1920 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliğinin kararı ile bu defa Sancağın Halep ile de ilişkisi kesilmiş ve doğrudan yüksek komisere bağlı devlet statüsünde müstakil bir Sancak haline getirilmiştir. Bu yeni düzenleme ile Sancağın sınırları İskenderun, Antakya, Belen, Harim, Cisrişşugur'a bağlı Ordu,

²⁴ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 39, 41.

²⁵ Pehlivanlı v.d.,**a.g.e.**, s.33-34.

Lazkiye'ye bağlı Bayır-Bucak nahiyelerini içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu değişiklikte birlikte Sancak'ta bir "Sancak İdare Meclisi" kurulmuş ve bu meclis, daire müdürleri ile 4 atanmış, 4 seçilmiş üyeden oluşturulmuştur.²⁶

8 Ağustos 1921'de Fransız yüksek komiserliği, İskenderun ve havalisinde Fransız yönetimi altında özerk bir sancak teşkilatının kurulmasını öngören yeni bir kararname yayınlamıştır. Sancağı bir mutasarrıf yönetecek, Türkçe ve Arapça resmi dil kabul edilecek ve Sancağın kendine has bir bütçesi olacaktı. 12 Eylül 1921'de yeni bir kararla Harim (Reyhanlı hariç), Sancaktan ayrılarak Halep'e, büyük bir Türkmen nüfusunun yaşadığı Bayır-Bucak bölgesi ise Lazkiye'ye bağlanmıştır.²⁷

1.2. Askeri Uygulamaları

Antakya'da bu dönemde Arap hükümeti yanlılarının faaliyetleri sonucu bozulmuş olan asayiş ortamı, Fransız askerleri Antakya'ya gelince düzelmiş ve şehirde asayiş sağlanmıştı. Ancak çok geçmeden bu defa da Fransız askeri birlikleri içerisinde yer alan Ermenilerin sözde intikam duygusuyla yaptıkları taşkınlık ve düşmanca davranışlar halkın huzurunu kaçırmış ve şehir yeniden bir kaos ortamına sürüklenmiştir. Bu durum üzerine şehrin ileri gelenleri Fransız komutanına şikayette bulunmuşlardır. Şikayet üzerine, Ermeni askerler Antakya'dan uzaklaştırılarak İskenderun'a gönderilmiş ve yerlerine de Tunuslu ve Cezayirli askerler getirilmiştir. Ama bu seferde Fransız idaresinden kaynaklanan sorunlar patlak vermiştir. Şehir yönetimi sorumsuz ve sınırsız yetkilere sahip bir Fransız subayının iki dudağı arasından çıkan emirlere göre sağlanıyordu ve en küçük ihbarda bile şehrin ileri gelenleri dahil, halk sorgusuz sualsiz tutuklanıp hapsediliyor, akıbetlerini araştırmak bile mümkün olmuyordu.²⁸

²⁶ Tekin, *Hatay İşgal Yılları ...*, s. 79-80.

²⁷ Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Reisi Tayfur Sökmen*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002, s. 18-19.

²⁸ Tekin, *Hatay İşgal Yılları ...*, s. 42-43.

Fransızlar, İskenderun ve çevresinde asayişini korumak gerekçesiyle çoğunluğu Ermenilerden oluşan 1500 kişilik bir askeri birliği bölgeye getirmişlerdi. Fransızlar bu askeri birlik içerisinde yer alan Ermenilerin Türk halkına yönelik saldırılarına göz yumarak asayişsizliği ve zulmü teşvik etmişler, dahası Türk jandarmaların silahlarına el koyarak Türk halkını, Ermeni hücumlarına karşı savunmasız bırakmışlardır.²⁹

9 Kasım tarihinde imzalanan İskenderun Protokolü'nde belirlenen sınıra aykırı olarak, 11 Aralık 1918 günü, daha önce Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ve Hatay bölgesinden göç etmiş Ermenilerden oluşan Fransız taburu tarafından işgal edilen Dörtyol'da ise, bu işgalden sonra asayiş ve düzen bozulmuş ve halkın huzuru kaçmıştı. Ayrıca bölgede faaliyet gösteren çok sayıda Ermeni çeteleri de zaten mevcuttu. Türkleri hedef alan terör hareketleri baş gösterince, Osmanlı Hükümeti Amiral Calthorpe'a, Ermenilerin Payas ve Dörtyol'da işledikleri cinayetlerden dolayı şikayette bulunmuştur. Calthorpe'da şikayeti 18 Aralıkta General Allenby'ye iletmış fakat Allenby şikayeti dikate almadığı gibi, 1915 yılından beri Suriye'de tutulmakta olan 100.000 Ermeni'nin de memleketlerine iadelerini emretmiştir. Bu emir sonrası 1915 yılında Anadolu'dan göç etmiş olan ve Suriye'de yaşayan bütün Ermeniler kabileler halinde İskenderun, Dörtyol ve çevresi ile Adana ve Mersin çevrelerine yerleşmişlerdir. Bu durum, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu için büyük bir yıkıma dönüşmüş ilk Ermeni kabilelerinin Dörtyol'a gelişi ile birlikte ciddi karışıklıklar meydana gelmiştir. Ermeniler Dörtyol'daki Türk halkının elinde para ve mal olarak ne varsa gasp etmeye başlamış ve karşı koyanlara karşı da şiddet kullanmış ya da öldürmüşlerdir. Fransızlar da Dörtyol'da ilk icraat olarak, asayişini sağlamakla görevli Osmanlı jandarma birliğini, askeri kuvvet olduğu gerekçesiyle kasabadan dışarı çıkarmışlar, bu durum da savunmasız kalan ve zaten baskı ve zulüm altındaki Türk halkını daha da zor durumda bırakmıştır. Türk yetkililerin şikayetlerinin

²⁹ Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 212.

artması üzerine Dörtyol'a Hintli askerlerden oluşan bir birlik gönderilerek olayların önlenilmesine çalışılmış ve geçici bir sükunet sağlanmıştır. Fakat bu durum kısa sürmüştür. Fransız üniforması altında kin ve intikam duygularıyla hareket eden Ermenilerin tahammül sınırını aşan taşkın hareketleri sonucu bölgede gerginlik yeniden tırmanmıştır.³⁰

Hataylı Kuva-yı Milliyecilerin, Antakya ve çevresinde de gerçekleştirdiği mücadeleler üzerine Fransızlar, daha önce İstanbul Hükümeti tarafından Kuva-yı Milliyeyi yok etmek amacıyla kurulmuş olan Kuva-yı İnzibatiye teşkilatını tekrar Hatay'da kurmuşlardır. Bu teşkilatın başına da bir Osmanlı zabitanı bulup geçirmişler ve para ile adam toplayarak bu subayın emrine vermişlerdir. Halka bu teşkilatın şehri savunmak amacıyla kurulduğu duyurulmuştu. Bir süre sonra bu teşkilat, gerçek kuruluş amacına uygun olarak Hatay'daki Kuva-yı Milliye ruhunu yok etmek amacıyla harekete geçmiş ve Kuvv-yı İnzibatiye'nin başında bulunan subayın Baslıka Köyü'nde Kuseyr ağalarını ve halkı toplayarak bir konferans vereceği duyurulmuştur. Bu konferansta gerek bu subay ve Arapçılardan İbrahim Hanano, Türklerin artık burada herhangi bir etkisinin olmayacağını savunarak halkı Faysal'ın sözde Arap Devleti çatısı altında toplanmaya davet etmişlerdir.³¹

Fransızların Hatay'da uygulamaya koydukları politikalara karşı Hataylı Türklerde oluşan tepki sonucu, Maraş'ta bulunan İkinci Kordulu Komutanı Selahattin Adil Paşa'nın Hatay'a gönderdiği Binbaşı Kadir, Yüzbaşı Şahin ve Teğmen Talat Beyler ve emirlerinde bulunan küçük bir birlik ile birleşen Hataylı Kuva-yı Milliyeciler, Fransızlara karşı Atık Yaylası civarında mücadeleye girişmişlerdi. Üstün Fransız kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan Türk kuvvetleri, Hassa istikametinde çekilmeye mecbur kalmışlardı. Geri çekilen bu birlikler, kendilerine Hassa'dan katılan vatanperverlerle bu defa Hassa ile Kırıkhan arasında Fransızlarla yeniden mücadeleye girişmişlerdir. Boklukaya

³⁰ Tekin, **Hatay İşgal Yılları ...**, s. 44-45.

³¹ Türkmen, **a.g.e.**, s. 986-987.

mevkiinde yapılan bu çatışma, Fransızların, Kırıkhan üzerinden Maraş'a ilerlediği sırada gerçekleşmiştir. Boklukaya mücadelesi 4 gün sürmüş, bu süreçte; alay komutanı ve 15 subay da dahil olmak üzere birçok kayıp veren Fransızlar 5. günün sabahı geri çekilmek zorunda kalmış, geri çekilirken de civardaki birçok köyü yakmış, yıkmış ve yağma etmiş ve olayla ilgili gördükleri birçok kişiyi de tutuklamışlardır. Fransızlarla Türk güçleri arasında 1921'e kadar gerçekleşen birçok mücadelede Fransızlar başarı elde ettikleri mücadeleler sonrasında, Türk vatanperverlerin direnişini, umutlarını kırmak için öldürme, esir ve sürgün etme, direniş gösteren yerleri yakıp yıma ve yağma etme gibi eylemlerde bulunmuşlardır.³²

2. FRANSIZLARIN HATAY'DAKİ HAKSIZ UYGULAMALARINA KARŞI HATAYLI TÜRKLERİN TEPKİSİ

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Anadolu'da yaşanan gelişmeler sonucu, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan kurulmasının imkansızlığını gören İtilaf Devletleri, Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalesinde, Diyarbakır'ın da katılması ile küçük bir Ermenistan oluşturmaya karar vermişlerdir. Bu düşünceye sahip işgal güçleri karşısında, bölge ahalisinin tepkisiz kalması halinde bu durumun İtilaf Devletlerinin cesaretini arttıracaklarını öngören Mustafa Kemal Paşa bunun engellenmesi için bu bölgelerde halkın organize edilmesi ve gizli teşkilatlar kurulması ve de bu teşkilatlar ile işgale karşı direnilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³³

O'nun bu girişimlerini Hatay halkı karşılıksız bırakmamış, kurdukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile milli direniş hareketine katılmışlardır.

Hatay bölgesindeki işgale karşı ilk mücadeleyi veren çeteler Dört-yol'da kurulmuştur. Antakya ve Amik bölgesinde ise mücadele başlan-

³² Sökmen, **a.g.e.**, s. 38-49; Tekin, **Hatay İşgal Yılları...**, s. 69.

³³ Tekin, **Hatay İşgal Yılları ...**, s. 57.

gıçta; kültürel ve siyasi ağırlıklı olarak yapılmıştır. Bu mücadele, Kasım 1919'da silahlı çetelerin kurulmasıyla silahlı mücadeleye dönüşmüş ve hızlı bir şekilde gelişmiştir. Hatay'da işgale karşı direniş amacıyla kurulan tüm çeteler Dört Yol, Amik, Kürtdağı, Hassa, Kırıkhan, Antakya ve Kuseyr çeteleri mücadeleyi gerek müstakil ve gerekse de güçlerini birleştirerek sürdürmüşlerdir.³⁴

Dört Yol'un 11 Aralık 1918 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Ermeniler, Fransız kuvvetlerinden de destek alarak, Türkleri yıldırma için kasaba ve köylerde zulüm ve işkence yapmaya başladılar. İşte bu durum, güneyde Fransız-Ermeni işbirliği neticesi olarak ortaya çıkacak ve böylece, Ermeni mezalimi şiddetini artırarak devam edecekti. Bunun sonucu olarak bölgedeki Türkler ile Fransız ve Ermeniler arasında şiddetli çarpışmalar görülecekti.³⁵

Dört Yol'da Ermenilerin Türklerle karşı uyguladıkları mezalimi ortadan kaldırmak için gerçekleştirilen siyasi girişimlere rağmen olaylar durulmamış ve giderek şiddetini arttırmıştır. İşgalden sonra Fransız taburundaki Ermenilerle, Ermeni çeteleri taşkın ve saldırgan davranışlarıyla yöredeki Türkleri taciz etmeye başlamışlardır. Soygun, saldırı, işkence ve intikam gayesiyle adam öldürme olayları günden güne artmıştır. Türklerin idari makamlara yaptıkları başvurular sonuçsuz kalmıştır. Bu arada baskı ve zulüm yüzünden kaçıp dağlara sığınan Türklerin kurdukları çeteler olaylara müdahale etmeye başlamışlar ve nihayetinde ilk çatışma 19 Aralık 1918 günü meydana gelmiştir. O gün Karakese köyüne bir saldırı düzenleyen Ermeni askerlerden oluşan Fransız birliği silahlı direnişle karşılaşmış, köy girişinde kurulan barikatta meydana gelen çatışmada Fransızlar 15 ölü bırakarak çekilmişlerdir. Bu direniş Türk Millî Mücadele tarihinin başlangıç noktası ve bu direnişte atılan kurşun da Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurşunu olmuştur.³⁶

³⁴ a.g.e., s. 62.

³⁵ Süleyman Hatiboğlu, "Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918-1922)-II", **Türk Yurdu**, C 8, S 12, 1988, s. 40.

³⁶ Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi...**, s. 13.

8 Şubat 1919'da Kırıkhan-Reyhanlı arasındaki Muratpaşa Boğazi'nde, İskenderun'dan gelip Kırıkhan üzerinden Reyhanlı'ya gitmekte olan Fransız birliğine baskın düzenleyen Türk çeteleri, yaşanan şiddetli çarpışmalar sonucunda Fransızlara büyük miktarda zayıat verdirmişlerdir. Hamam Köyü'ne çekilen Fransızlar üzerine tekrar baskın düzenleyen çeteler Fransız birliğini, Halep'e çekilmek zorunda bırakmış ve Hamam'ı ele geçirmişlerdir. 1919'un Mart ayında ise Türkmenler, Amik'te oluşturdukları düzenli çete ile birlikte işgale karşı etkin bir mücadele başlatmışlardır.³⁷

1919 yılı başlarında Dört Yol halkı işgalcilere ve onların emirlerindeki Ermenilere karşı mallarını, canlarını koruyabilmek için hayvanlarını, eşyalarını satarak silahlanmaya başlamışlardır. Bunların çoğu dağa çıkarak Kara Hasan Çetesi'ne katılmışlardır. Zamanla bu çetenin mevcudu 300 kişiye ulaşmış Gavur Dağı (Nur Dağı) ve çevresinde Fransız ve Ermenilere göz açtırmaz olmuşlardır. Bu durumdan çok rahatsız olan Fransız ve İngilizler, 5 Eylül 1919'da Gavur Dağlarında bulunan Türk çetelerini dağıtıp yok etmek için bir piyade taburu ile bir sahra ve dağ bataryasından kurulan kuvvetli bir birlik ile Karakese Köyü üzerinden ve Ziyarettepe'den başlayarak çetelerin peşine düşmüştür. Kara Hasan Çetesi bu birliği karşılamak için Dört Yol'un güneydoğusunda yer alan Gürlevik mevkiinde savunma düzeni almıştır. İşgal birlikleri Kara Hasan Çetesine 300 metre kadar yaklaştığında yoğun bir ateşle karşılaşmış ve aralarında güç yönünden büyük bir dengelessizlik olan iki taraf arasında şiddetli bir savaş başlamıştır. 6 saat süren bu savaş sonunda İngiliz ve Fransız birlikleri ağır kayıplar vererek akşama doğru Dört Yol'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadele, işgal güçlerinin sarsarken, Türklerin moralini yükseltmiş ve halkın zafere olan inancı daha da artmıştı. Bu başarı üzerine halk Kara Hasan'a "Paşa" unvanını vermiştir.³⁸

³⁷ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ...**, s. 52.

³⁸ **a.g.e.**, s. 54-55.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve orduların terhis edilmesi üzerine Hataylı olup çeşitli cephelerde savaşmış askerler Antakya'ya döndüklerinde gördükleri manzaradan, yani memleketlerinin işgalinden büyük üzüntü duymuşlar ve memleketlerini bu durumdan kurtarmak için çözüm aramaya başlamışlardı. Bu kişilerden birisi olan Yüzbaşı Asım (Karabay) bazı görüşmelerden sonrası direniş ve mücadele kuvvetleri kumandanı olarak ön plana çıkmıştır. Daha sonra Yüzbaşı Asım Bey'e Kalanisli Yüzbaşı Rüştü Bey, Küçükali Oğullarından DedebeYZade Hakkı Bey, ihtiyat zabiti Nuri Aydın ve daha yirmi kadar Antakyalı katılmıştır. Sayıları hızla artan Mart 1919'da faaliyetlerine başlayan Antakya'daki direnişeye yönelik bu ilk teşkilatlı girişim, I. Dünya Savaşı yıllarında çekilen acıların halkı idareden soğuttuğunu ve sindirdiğini fark ettiğinden halkta Türklük bilincini yeniden canlandırmak ve güven duygusunu kazandırmak için de çalışmalar yapmıştır. Teşkilatın ilk silahlı çatışması Kasım 1919'da Kuseyr'de Fransızların emrinde çalışan milislerle Şumracık Köyü dağlarında gerçekleşmiştir. Böylece Antakya'da silahlı mücadele dönemi başlamıştır.³⁹

1920 yılının Mart ayında Antakya'da Türkmenzade Ahmet Ağa başkanlığında gayri resmi olarak kurulan "Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" bölgede işgale karşı mücadelenin teşkilatlanmasında ve Kuva-yı Milliye çatısı altında toplanmasında önemli rol oynamıştır. Ağustos 1920 ortalarında ise Reyhanlı'da "Reyhaniye ve Havalisi Heyet-i Merkeziye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında, Belen'de de "Beylan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında Kilis'e bağlı birer direniş teşkilatı faaliyete geçmiştir. Bunlar hem komşu şehirlerle ve hem de Anadolu ile irtibat halinde ve işbirliği yaparak mücadelelerini sürdürmüşlerdir.⁴⁰ Hatta bu cemiyetlerin önderliğinde Türkler tarafından gerçekleştirilen mücadelelerde ağır zayıatlar veren Fransızlar, özellikle şehir içindeki ve dağ eteklerindeki sur kalıntılarını bu çetelerin

³⁹ Tekin, **Hatay İşgal Yılları...**, s. 60-61.

⁴⁰ **a.g.e.**, s. 65, 77.

sığınağı olduğu gerekçesi ile top atışına tuttuklarından, şehri kuşatan surların büyük ölçüde yok olmasına sebep olmuşlardır.⁴¹

Bunların yanı sıra, 1921 yılının Ocak ayı sonları ile Şubat ayı başlarında Şeyhköyü'nde Abdusselam Ağa, Kuseyr bölgesini bağımsız bir Türk kaymakamlığı haline getirerek kendini “*Kaymakam*” ilan etmiştir. Burası aynı zamanda bu bölgedeki Türk Kuva-yı Milliye güçlerinin de hareket ve donanım merkezi idi. Şeyhköyünde, bütün Kuseyr'de görev yapacak bir jandarma teşkilatı kurulup, vergiler konulmuş, tahsilat, mal müdürü, kadı tayin edilmiştir. Ayrıca Kırpüçük Köyü'nde 7 kişilik bir “*Müdafaai Hukuk Cemiyeti*” kurulmuştur.⁴²

Fransızların Anadolu'nun güneyinde maruz kaldığı bu tür mücadelelerde, Türklerin vatan ve bağımsızlıklarını korumak adına giriştiği onurlu mücadeleden, tepkilerinden oldukça etkilenmişlerdir. Bunun üzerine 1919 yılından itibaren Türklerle barış arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu girişimlerden birinde Fransızlar, Georges Picot vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmişlerdir. Picot'un 7 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya yaptığı; Adana'da kendilerine sağlanacak olan ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Antep, Urfa, Maraş ve Kilikya'nın boşaltılması teklifine karşın bu durum tam bağımsızlık ilkesine aykırı olduğundan dolayı bu teklif Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmiş ve görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Fransızların 1920 yılında bölgede önemli kayıplar vermeleri morallerini oldukça bozmuş olmakla birlikte bu gelişmelere rağmen, Türkiye ile ilişkilerini sürdürmeye kararlı olan Fransızlar General Gouraud'un çabaları sonucu 23 Mayıs 1920'de, 29 Mayıs gecesinden itibaren 20 gün için geçerli bir ateşkes antlaşması imzalamayı başarmışlardır. Fakat çok geçmeden Fransızların 8 Haziran 1920'de Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarması üzerine bu ateşkes bozulmuştur. Bununla birlikte, Fransızlar bölgedeki çatışmalarda ciddi bir şekilde zorlanmış ve bunun sonucu olarak asker sayısı ve harcamalarını arttırmak zo-

⁴¹ a.g.e., s. 69.

⁴² Sökmen, a.g.e., s. 38-49.

runda kalmışlardı. Ayrıca Anadolu'da gittikçe artan Bolşevik etkisinden, Türklerin Batılı devletlere karşı verdiği savaşın İslam dünyasında sempati kazanmış olmasından ve bölgedeki Panislamist faaliyetlerden rahatsız olmuşlardı. Bunların yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci taarruzda da başarı elde edememeleri, Fransa'yı TBMM hükümeti ile kesin bir uzlaşmaya itmiştir.⁴³

Sonuçta 11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede Fransa ile TBMM Hükümeti temsilcileri arasında yapılan görüşmelerin sonucunda 20 Ekim 1921'de Fransa ile Türkiye arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁴

Türkiye'nin o dönemde uyguladığı taktiksel politikalar doğrultusunda her ne kadar 1921 Ankara Anlaşması ile Hatay bölgesi Türkiye sınırları dışında kalsa da bu anlaşma ileride sorunun diplomatik yollarla çözümüne de zemin hazırlamıştır. Bu aşamada Türkiye, sorunu zamana yayarak çözmeyi hedeflemiştir.⁴⁵ Bu doğrultuda Hataylı Türklerin mücadelesi, Hatay'ın yeniden Türkiye'ye katıldığı 1939 yılına kadar siyasi ve kültürel alanda devam etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Mütarekesi'nin, savaşı durdurması beklenirken İtilaf Devletlerinin Türk topraklarını işgalini durdurmamış aksine onların kendi çıkar bölgelerine göre Osmanlı topraklarını işgallerine kolaylaştırıcı bir etkiye bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, uğursuz bir mütareke olarak nitelendirdiği Mondros Mütarekesinin uygulanmasında Türkler açısından yaratacağı problemlere karşı Osmanlı hükümetini uyararak ve Mütareke şartlarına aykırı olarak yapılmaya çalışılan girişim-

⁴³ Bige Yavuz, "1921 tarihli Türk Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", **Atatürk Dönemi Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 206-212.

⁴⁴ Bige Yavuz, **Türk Fransız İlişkileri**, TTK Yay. Ankara, 1994, s.167.

⁴⁵ Mustafa Türkeş, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)", **Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye**, AÜSBF Yay., Ankara, 1998, s. 131-132.

lere karşı mücadele etmek azmine karşın, Osmanlı hükümeti onu, başında bulunduğu orduyu lağvederek İstanbul'a dönmek mecburiyetinde bırakmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığından ayrılması ile Hatay bölgesinde başlayan işgaller, önce İngiliz ve akabinde de Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında yaptıkları Sykes-Picot Anlaşması ile Hatay bölgesini kendi çıkar bölgeleri içerisine dahil etmişlerdi. Fransızları bu bölgeye çeken etkenler; gerek bölgenin stratejik konumu ve gerekse de sahip olduğu tarımsal zenginliktir.

Hatay'da ilk İtilaf Devletleri işgali, İngilizler tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, İngilizler daha önce Sykes-Picot ile Fransa'ya bıraktıkları Hatay bölgesindeki işgalleri "Suriye İtilafnamesi" ile kaldırarak bölgeyi Fransızlara devretmişlerdir.

Fransızlar bölgeyi ele geçirmekle birlikte, buradaki hakimiyetlerini sürekli kılacak bir güce sahip değillerdi. İşte bu handikaplarını, bölgede yaşayan azınlıkları kendi yanlarına çekerek ve onları bir maşa olarak kullanarak gidermeye çalışmışlardır. Bu amaçlarına uygun olarak gerek bölgede yaşayan özellikle Arap ve Ermeni gibi azınlıkları ve gerekse de I. Dünya Savaşı sırasında bölgeden göç eden Ermenileri tekrar bu topraklara döndürerek gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Özellikle Ermenilerin, Fransızlara güvenerek Türklere uyguladıkları mezalim, tahammül edilemez boyutlara ulaşmasına rağmen, çoğu kez bunlar Fransızlar tarafından görmezden gelinmiştir.

Fransızların özellikle, bu bölgede bulunan Ermenileri himaye etmesinin başka bir nedeni daha vardı. Şayet Fransızlar ileride terk etmek zorunda kalırlarsa bölgeyi Ermenilere bırakabilirlerdi. Bunun amacını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta; Kilikya bölgesini Arabistan ve Türkiye arasında bir tampon haline getirmek ve böylece bu bölgeyi Türkiye'den ayırmak olarak açıklamıştır. Bu eylemin amacı da bu tampon bölge sayesinde Türkiye ile onun güneyindeki Müslüman topluluklar arasında irtibatı kesmektir.

Yine Fransızlar bu bölgede bulunan Arapları, Arap hükümeti yanlılarını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Özellikle kendi aralarındaki çatışmalardan faydalanarak bu toplum kesimlerini kendi yanına çekerek kullanmışlardır.

Türkler bölgede çoğunlukta olmakla birlikte idari kadrolarda da Ermeni ve Arapları veya menfaatlerini temin için Fransa hizmetinde çalışanları tercih eden Fransızlar bu şekilde Türk nüfusu etkisizleştirmeye çalışmışlardır.

Tüm bu uygulamalar karşısında Türk halkının tepkisinin Hataylı vatanperverler tarafından teşkilatlandırılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın işgal güçlerinin haksız uygulamalarının engellenmesi için işgale uğramış ve işgal tehdidi altındaki bölgeler halkının organize edilerek gizli teşkilatlar kurulması ve bu teşkilatlar ile işgale karşı direnilmesi yönündeki çağrısını Hatay halkı karşılıksız bırakmamış, kurdukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile milli direniş hareketine katılmışlardır. Ki bu doğrultuda, 19 Aralık 1918 günü Dört Yol Karakese köyüne bir saldırı düzenleyen Ermeni askerlerden oluşan Fransız birliği, Hataylı vatanperverlerin silahlı direnişle karşılaşmış, meydana gelen çatışmada Fransızlar 15 asker zayıtı vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu mücadele Türk Millî Mücadelesi için bir dönüm noktası idi. Çünkü mücadele Türk Millî Mücadelesinin başlangıç noktası ve burada atılan kurşun da ilk kurşunu olmuştur.

Buradaki mücadele, sadece bölge halkında işgale ve haksız uygulamalara karşı milli mücadele bilinci oluşturması, birlik ve bütünlük oluşturması ve kurtuluşa olan inancı pekiştirmesinin yanı sıra, Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya 23 Şubat 1920'de gönderdiği bir yazıda belirttiği gibi, Antakya ve İskenderun havalisindeki mücadele Fransız kuvvetlerini oyalamış ve Maraş'taki Kuva-yı Milliye'yi yenilmekten kurtarmış, sonuç olarak bir bakıma Fransızları Türklerle anlaşmaya zorlamıştır.

Bu mücadeleler 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'na kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren de daha çok siyasi ve kültürel bir mücadele mahiyetine bürünmüştür.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

Atatürk'ün Anıları, (Haz. İsmet Görgülü), 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2013.

Hatipoğlu, Süleyman, "Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918-1922) II", **Türk Yurdu**, C 8, S 12, 1988.

_____, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Kemal, Cemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, Güz 2010.

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun, 1970.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Pehlivanlı, Hamit-Yusuf Sarımay-Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2001.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, 4. Baskı, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yay., Ankara, 1992.

Tekin, Mehmet, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları (2 Eylül 1938 - 29 Haziran 1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.

_____, **Hatay Devleti Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002.

_____, **Hatay İşgal Yılları Ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918 - 1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.

_____, **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000.

Türkeş, Mustafa, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923- 1938)", **Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye**, AÜSBF Yay., Ankara, 1998.

Türkmen, Ahmet Faik, **Mufassal Hatay Tarihi, Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, Tan Matbaası, İstanbul, 1939.

Yavuz, Bige, "1921 tarihli Türk Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", **Atatürk Dönemi Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

_____, **Türk Fransız İlişkileri**, TTK Yay. Ankara, 1994.

Yılmaz, Yahya, "Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C 17, S 1.

HATAY SORUNU VE HATAY'IN ANAVATAN'A KATILIŞININ AKADEMİK LİTERATÜRE YANSIMASI: NİCELİKSEL BİR ANALİZ

Mehmet Ali AKKAYA* - Coşkun POLAT**

ÖZET

Genel adlandırma ile Ortadoğu olarak ifade edilen coğrafya, politik, ekonomik ve kültürel gündem yoğunluğu ve değişkenliği açısından yeryüzünün en sıcak bölgelerinden biri olarak kabul edilir. Söz konusu bölgenin en önemli aktörlerinden biri olan Türkiye, farklı odaklardan beslenen güçlerin denge unsuru olmuş, bölgede yaşananlar belirli dönemlerde ulusal ve hatta evrensel düzeyde en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Cumhuriyet tarihimizin bölgeye dair en önemli ve uluslararası dikkat çeken olaylarından biri de hiç şüphesiz kentin Anavatan'a katılması ile sonuçlanan Hatay sorunudur. Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni Türkiye'nin toplumsal ve siyasi açıdan en önemli gündem maddelerinden biri olan Hatay sorununun ve köklü kültürel zenginlikleri ile ön plana çıkan bu serhat şehrimizin Anavatan'a katılımının akademik literatüre yansımalarının niceliksel analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında da, konuya ilişkin yaklaşımların dönemselsel olarak akademide nasıl bir ilgiye mazhar olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında kavramsal bölümün kurgulanmasında yararlanılan betimleme yönteminin yanı sıra, akademik çalışmaların dizinlendiği Türkiye Bibliyografyası, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM Ulusal

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com.

** Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, polatcoskun@gmail.com.

Veri Tabanları, TÜBİTAK Proje Veri Tabanı vb. ulusal danışma kaynaklarında, seçilen anahtar sözcükler üzerinden ayrıntılı taramalar yapılmıştır. Çalışmanın, kentin Türkiye'nin bir parçası olması ile sonuçlanan sancılı sürecin ülkemizde nasıl bir gündem yarattığının bilimsel yaklaşım odağında ele alınması ve Hatay'ın ülkemiz açısından sahip olduğu tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik önemine ilişkin bilinçlilik durumunun tazelenmesi açısından anlamlı olacağı değerlendirilmektedir.

HATAY PROBLEM AND REFLECTION ON ACADEMIC PUBLICATIONS ABOUT PROCESS OF HATAY'S ACCESSION TO TURKEY

ABSTRACT

The geography, which is expressed as the Middle East in general terms, is considered as one of the hottest regions of the world in terms of density and variability of political, economic and cultural agenda. Turkey, which is one of the important actors in the region has been the strength of the balance elements supplied by different focus and what happened in the region has become the most important agenda item at national and even universal level in certain periods. One of the most important and international highlights of the Republican history in the region is undoubtedly the Hatay problem which resulted in the city joining the Motherland. In this study, it was conducted quantitative analysis of the reflection in the academic literature of Hatay issue that is one of the most important agenda of new Turkey in terms of social and political. In the light of the data obtained, it has been tried to reveal how the approaches related to the subject have been met periodically in the academy. In the scope of the research, descriptive method was applied to the conceptual section. In this context, detailed searches have been made in the national bibliographic resources such as Bibliography of Turkey, Turkey Articles Bibliography, National Thesis Center, ULAKBİM National Databases, TÜBİTAK Project Database, etc. with selected keywords. It is considered that the study will be meaningful in terms of evaluation with scientific approach of process of Hatay's accession to Turkey and renewing the awareness of the historical, cultural, social and economic importance of Hatay for our country.

GİRİŞ

Hemen her anı ve aktörüyle tarihe mâl olmuş bir süreci ifade eden Kurtuluş Savaşı, yalnız ülke tarihimiz ve Anadolu coğrafyası için değil, özgürlük kavramının anlamını bedel ödeyerek öğrenmek durumunda kalan dünya coğrafyasının tamamı için öğretici ve örnek bir bağımsızlık mücadelesidir. Çok yönlü etkiye sahip bu savaşın, -ulus menfaatinin korunması koşuluyla- ne denli barışçıl ve askeri alan dışında sosyal, kültürel ve toplumsal boyutları da olan topyekûn bir mücadele olduğunu gösteren önemli unsurlardan biri de “Kuva-yı Milliye” kavramıdır. Vatan için kurşun yemeyi, vatanın ekmeğini yemek kadar doğal ve gerekli kabul eden ve milli kuvvetler olarak tanımlanabilecek bu anlayışın Kurtuluş Savaşı’na sağladığı en önemli kazanımı ise “Misak-ı Millî” kavramıdır. Ulusal yemin anlamına gelen bu kavram, Kurtuluş Savaşı’nın siyasi manifestosu olan altı maddelik bir bildirinindir (Demir, 2017: 13). Kurtuluş Savaşı’nın bir programı niteliğinde olan bildiride ülke sınırları üzerinde önemle durulan konulardandır (Mîsâk-ı Millî’nin Anlamı, Dayanağı Ve Değeri, 2017). Kurtuluş Savaşı’nın hemen ardından, Misak-ı Millî ile ilişkili olarak ülke sınırları konusunda en çok gündem olan, çeşitli platformlarda hakkında çaba harcanan konulardan biri de serhat şehrimiz Hatay olmuştur. Zira Sivas Kongresi Beyanamesi’nin de işaret ettiği gibi, bölgede yaşayanlar Türk; Hatay’da bir Türk yurdudur (Tünay, 1986: 455).

Binlerce yıllık kültürel zenginliğini Osmanlı İmparatorluğu döneminde de koruyarak sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan Anadolu’nun önemli coğrafyalarından biri olan Hatay (Sancak) Bölgesi, Mondros Mütarekesi sonrasında Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Millî Mücadele döneminde, tüm yurttaki olduğu gibi Hatay’da da işgale karşı mahallî bir direniş sergilenmiş, Anadolu’nun kalbinde filizlenen bağımsızlık sevdasının organik bir parçası olunmaya çalışılmıştır. Ancak, Ankara Hükümeti dönemin şartları gereği 13 Ekim 1921’de Fransa’yla imzaladığı Ankara Anlaşması ile Hatay’ı Fransız manda yönetimine bırakmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre, manda yö-

netimi Hatay Bölgesine özel bir statü uygulayacaktır. Böylece, Hatay'da yaklaşık 16 yıl sürecek Fransız Mandası dönemi başlamış olur. 1936'da manda yönetiminin sona ermesiyle Hatay, Türkiye'nin de destek ve uluslararası girişimleriyle bağımsızlık sürecine girer (Okyay, 2014; Kurun, 2016; Yılmaz, 2018).

Bölgede Fransız mandasının sona erdiği tarihe kadar Hatay ile bağıni hiç kesmeyen, her fırsatta bölge insansına “Siz bu genç cumhuriyetin bir parçasısınız” algısını aşıl原因 Türkiye, Hatay'a ilişkin tüm resmi ilişkilerini 1923 Lozan Antlaşması çerçevesinde yürütmüştür. Başka bir ifade ile genç Türkiye Hatay ile ilişkisini ve bölgede yaşananlara yakından takip etmeyi bırakmamış, müdahale ve talep için bölgesel, ulusal ve uluslararası unsurlar açısından uygun zamanı bekleme politikası izlemiştir.

Hatay'da Fransız mandasının sona ermesinin Suriye üzerindeki Fransız mandasının kaldırılması ile aynı anda gerçekleşmesi, uluslararası platformda sanki Hatay Suriye hâkimiyetine girmiş oldu şeklinde bir algı yaratmıştır. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşıyarak durumun acilen düzeltilmesi talebinde bulunurken, bu bölge halkının kendi geleceğini kendisinin belirlemesinin Cemiyet'in ilkeleri ile güvence altına alındığına dikkati çeker. Böylece yaklaşık üç yıl sürecek Hatay'ın bağımsızlığını kazanması ve ardından 30 Haziran 1939'da Anavatan'a ilhakı ile sonuçlanacak takvim başlamış olur. Tüm bu sürecin Türkiye açısından en önemli aktörü kuşkusuz Atatürk'tür (Dağıstanlı ve Sofuoğlu, 2008: 48). Zira onun çağın ötesindeki siyasi ufku, politik becerisi ve bürokratik ikna kabiliyeti Hatay'ın sürekli gündemde kalmasını sağlamış, Atatürk'ten ilham alan akılcı hamlelerle yalnız bölge ile değil, Fransa ile de doğru ve sağlıklı ilişkiler kurulmuştur.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Çalışmanın temel amacı, bir asrı geride bırakmak üzere olan Cumhuriyet tarihimizin en önemli, aynı zamanda uluslararası arenada en

başarılı adımlarından biri olan Hatay'ın Anavatan'a katılması sürecinin, ülkemizin farklı platformlardaki akademik yayıncılığına ne ölçüde yansındığını niceliksel olarak ortaya koymaktır. Araştırma sürecinde elde edilen verilerin analizi ışığında varılan değerlendirmeler konuya ilişkin nihai yargılar anlamına gelmese de, Hatay'ın ilhakı konusunda daha sonra yapılacak bilimsel çalışmalara kaynaklık edebilecek olması nedeniyle anlamlıdır. Bu yönüyle çalışmanın esas hedefi, Hatay'ın Anavatan'a katılması ve etkileri konusunda bir kez daha akademik camianın dikkatini çekmek, akademinin toplumun bilinçlendirilmesinde bilimsel eser üretimi sorumluluğuyla ilgili farkındalık oluşturmaktır. Zira yalnız tarihsel devinimimizdeki yeri ile değil, bölge ile geçmişten gelen yaşam ortaklığının işbirliğine dönüştürülmesi yeteneği, siyasi ve politik strateji becerisi, kamuoyunun ülke çıkarları doğrultusunda gerçekçi hedefler doğrultusunda yönlendirilmesi gibi toplumsal, sosyolojik ve kültürel vb. çok disiplinli boyutu ile Hatay, bölgenin Fransız mandasından kurtulması ve Hatay'ın Anavatan'a ilhakı, sürekli taze ve günümüzde de değeri olan bir bilimsel çalışma alanıdır.

Çalışmanın kapsamı, akademik literatürün başlıca ürünleri olan kitap, makale, tez ve proje olarak belirlenmiş, bu ürünlerin bibliyografik künyelerinin tespiti için ulusal düzeyde kapsamı olan dizinler, bibliyografyalar ve kataloglar tespit edilmiş, taramalar bu kaynaklar üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada belgesel tarama ve betimleme yöntemleri kullanılmıştır. Ülkemizde Hatay, Hatay'ın bağımsızlığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhakına ilişkin yapılmış olan çalışmaların künyelerine ulaşmada öncelikle konuları en iyi ifade eden anahtar kelimeler tespit edilmiştir. Anahtar kelime tespiti öncesinde, konu ile ilgili yapılmış çalışmaların eser adları ile yazar ve kütüphaneler tarafından verilmiş konu başlıkları ve anahtar kelimeler incelenmiştir. Taramalarda araştırılan konuyu doğrudan temsil eden dar terimler (Hatay sorunu, Hatay'ın ilhakı, Kuzey Suriye Hükümeti vb.) kullanılması yanında, ilgili kaynakların gözden kaçırılmaması adına aramalarda geniş terimlerde (ilhak, Hatay, itilafname, vb.) listeye dâhil edilmiştir. Hem dar hem de

geniş terimlerle yapılan taramalarda konuyla ilgili olanların tespiti, künyeler üzerinden yapılan okumalarla sağlanmıştır. Geniş arama terimleri ile yapılan taramalarda sonuç sayısının fazla olması durumunda da, ilk birkaç sayfadaki sonuçlara bakılmış, içerikte konu ile ilgili bilgilere rastlanmıyorsa gözden geçirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Aynı anahtar kelimelerle yapılan taramadan elde edilen sonuçlarda çeşitli nedenlerle (farklı baskı, farklı tanımlama, vb.) tekrarlanan künyeler olması olanaklıdır. Bu künyeler mümkün olduğunca tespit edilerek sonuç sayılarında tekrar olarak gösterilmiştir. Bunun yanında, farklı anahtar kelimelerle yapılan taramalarda aynı konuya işaret edenler arasında da tekrar künyelerin olduğu bilinmektedir. Bu tekrarların tespiti, daha kapsamlı emek ve zaman isteyen bir çalışmayı gerektirdiğinden, anahtar kelimeler arasındaki sonuç tekrarının tespiti mümkün olmamıştır.

Taramaların yapıldığı kaynaklarda ulusal düzeyde kapsayıcılık esas alınmıştır. Bu bağlamda, konuyla ilgili kitap künyelerinin tespiti için Milli Kütüphane Kataloğu ve To-Kat Ulusal Toplu Katalog adlı elektronik bibliyografya; makale künyelerinin tespiti için Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası (TMB) ve ULAKBİM¹ TR Dizin adlı elektronik dizinler; tez künyeleri için web ortamında tarama olanağı sunan Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi Kataloğu; projeler için de TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı kullanılmıştır. Ulusal düzeyde kapsayıcılık özelliğine sahip ikincil kaynaklar bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, amaç, kapsam, dizinleme ilkeleri ve yetkinlik ölçütleri dikkate alındığında, adı geçen kaynakların en doğru ortamlar olduğu açıktır. Söz konusu tüm kaynakların dizinleme ve arama sistemleri birbirinden farklılıklar gösterdiğinden, her kaynak için belirlenen arama stratejisine, örnek taramalar yapıldıktan sonra karar verilmiştir. Söz konusu strateji, anahtar kelimelerin kaynaklarda hangi düzeyde ve kaynakların hangi alanlarında aranacağı esasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, her kaynak için “basit” ya da “detaylı arama” seçeneklerinden en uygun sonuç hangisinden elde

¹ Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi.

ediliyorsa, tüm anahtar kelimeler için o alan kullanılmıştır. Bunun yanında, anahtar kelimelerin hangi alanda (tüm alanlar, yazar adı, konu) aranacağına ilişkin strateji belirlemede örnek aramalar yol gösterici olmuşsa da, en doğru sonucun tespiti amacıyla, gerektiği durumlarda aynı kaynakta farklı anahtar kelimeler için farklı arama alanları da kullanılmıştır.

Belirlenen arama stratejisi doğrultusunda, adı geçen kaynaklardan taramalar 2019 yılı Ocak ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Kitapların tespiti için kullanılan Milli Kütüphane Kataloğu², aynı zamanda ulusal bibliyografyamızdır. 2012 yılında güncellenerek yürürlüğe girmiş olan Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu gereğince, ülkemizde yayınlanan her eserden bir nüshasının yasal gereklilikle teslim edildiği Milli Kütüphane, herhangi bir konuda ulusal literatürün topluca bulunduğu en önemli ortamdır. Buna karşın, ilgili kanunun yaptırımı ve uygulanmasındaki sorunlar, bu derlemenin eksiksiz olmadığını da ortaya koymaktadır. Söz konusu olumsuzluklar kaynağın en kapsamlı ulusal derme olması gerçeğini değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili kitapların tarandığı bir diğer kaynak ise ULAKBİM ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü arasında imzalanan bir protokolün sonucunda oluşturulmuş olan TO-KAT Ulusal Toplu Katalog'dur. Protokol gereği ULAKBİM tarafından "Entegre E-Kütüphane Sistemi"nin altyapısını meydana getiren "Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT)" oluşturulmuş, Ekim 2009 itibarıyla de kullanıma açılmıştır. TO-KAT aracılığıyla, farklı kataloglara ve otomasyon sistemlerine sahip üniversiteler ile Milli Kütüphane ve çeşitli araştırma kurumlarının kütüphane dermelerinin tek bir arayüzden taranabilmesi ve kayıt paylaşımı olanaklı hale gelmiştir.³ Bu özelliğiyle TO-KAT, herhangi bir konuda yerli literatür taraması için en önemli kaynaklardan biridir.

² Bkz.: <https://kasif.mkutup.gov.tr/> (Taramalar Ocak 2019'de yapılmıştır).

³ Bkz.: <http://cabim.ulakbim.gov.tr/to-kat-ulusal-toplu-katalog/> (10 Ocak 2019 tarihinde erişildi).

Akademik çalışmaların en önemli ürünlerinden olan makalelerin tek bir arayüzden taranmasına ilişkin toplu dizin konusunda da sorunlar vardır. Araştırmada makalelerin tespitine yönelik Milli Kütüphane tarafından hazırlanan TMB⁴ ile ULAKBİM tarafından hazırlanan TR Dizin kaynakları kullanılmıştır. TMB, akademik dergiler yanında popüler dergileri de tarayan bir kaynak olmasına karşın, taranan dergilerin seçimine yönelik bir politikanın olmaması, konuya dayalı toplu taramalarda olumsuzluk yaratmaktadır. TR Dizin kapsamında yalnızca akademik kuruluşların dergilerinin dizinlenmesi ile sosyal bilimler alanında kapsamın geçmişinin 2002'den başlaması, bu araştırmanın dezavantajlı yanlarından biridir.

Akademik camianın en güvenilir ve geçerli ürünü olan tezlerin taranmasında YÖK Ulusal Tez Merkezi kullanılmıştır. Tez Merkezi'nin kapsamına ilişkin web sayfasında bir bilgi bulunmamasına karşın, yıla dayalı yapılan örnek taramadan anlaşıldığına göre, en eski tarihli tez 1959 yılına aittir ve yalnızca 1 adettir. İnşaat mühendisliği alanında hazırlanan bu çalışma doktora tezidir. Merkezde yıl esas alınarak yapılan taramada 1900 tarihli bir tez olduğu görünmesine karşın, çalışmanın ayrıntılarına bakıldığında bu tarihin yanlış kaydedildiği anlaşılmaktadır. 1900-1970 yılları arasında yalnızca 149 kayıt vardır. Bu yıldan sonra yapılan taramalarda elde edilen sonuçların binlere ulaşması, tez merkezinin kapsamının 1970'ten sonra daha ciddi ve özenli bir biçimde geliştirildiğini göstermektedir.⁵

Bilimsel araştırma projeleri, herhangi bir konunun tüm yönleriyle kapsamlı olarak ele alınması ve bilimsel sonuç ortaya konması bağlamında, akademik yayıncılığın çok önemli ürünlerindedir. Araştırmada, tarama ve tespiti en güç olan kaynaklar söz konusu projeler ol-

⁴ Bkz.: <https://makaleler.mkutup.gov.tr/> (10 Ocak 2019 tarihinde erişildi).

⁵Taramalar 07 Ocak 2019 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> adresinden gerçekleştirilmiştir.

muştur. Nitekim, ülkemizde projelerin toplu olarak tarandığı tek kaynak TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı'dır.⁶ Bu kaynak, TÜBİTAK destekli projelerin daha çok fen bilimleri alanına yönelik olmasından dolayı, araştırma konusu için yetersiz kalmaktadır. Nitekim belirlenen anahtar kelimelerle yapılan taramalarda ilgili hiçbir künyeye ulaşılamamıştır. Projelerle ilgili daha uygun yorum yapılabilmesi adına, bazı üniversitelerin bilimsel araştırma projeleri için oluşturdukları veri tabanları da taranmıştır. Buralarda da Hatay sorunu ve Anavatan'a katılımı ile etkilerinin araştırıldığı herhangi bir projeye rastlanamamıştır.

Araştırma kapsamında başvuru dizin, bibliyografya ve kataloglar hiç şüphesiz konuyla ilgili tüm yayınların elde edilmesinde yeterli değildir. Ancak, bu tür bir araştırmada başvurulabilecek kapsamlı ikincil kaynakların en yaygınları kullanılmıştır. Tarama sonuçları bütünü temsil edecek kapsamda olduğundan, yapılan değerlendirmelerin isabetli ve yol gösterici olduğu söylenebilir. Bu tür araştırmalarda daha geçerli ve derinlemesine sonuçlara ulaşılması, konunun kapsamının daraltılması ve elde edilen sonuçların içeriklerinin de incelenmesi ile olanaklıdır.

Bulgular ve Değerlendirme

Türkiye'de Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılımıyla ilgili yazılan kaynaklara dayalı olarak belirlenen 21 kavram ve bu kavramların ikili birlikteliklerinden meydana getirilen çeşitli birleşimlerle yapılan taramalar sonucunda elde edilen verilerin anlamlı bir bütün olarak yorumlanabilmesi için 9 tablo oluşturulmuştur. Bu noktada iki farklı biçimde kullanıldığı için, ilgili parçayı kaçırmamak adına çalışmanın tamamında hem Ankara Anlaşması hem de Ankara Antlaşması anahtar sözcüklerinin kullanımının tercih edildiğini belirtmek gerekir. Erişilen kaynaklar, söz konusu tercihin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

⁶ Bkz.: <http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tubitak-destekli-projeler-veritabani/> (16 Ocak 2019 tarihinde erişildi).

Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT), Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Destekli Projeler Veri Tabanı, Türkiye Bibliyografyası, TMB, ULAKBİM TR Dizin ve ulusal bir platform olmadığı için çeşitli üniversitelerden seçilen üniversitelere ait Bilimsel Araştırma Projeleri veri tabanları üzerinden yapılan taramaların her birinde, ilgili dizinlerin içerik ve kullanıma yönelik uygulama farklılıkları nedeniyle, verilerin derlenmesinde ve formasyona dönüştürülmesinde farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemlere ilişkin genel açıklayıcı bilgiler, tabloların değerlendirmeleri ile birlikte kısaca verilmiştir.

Dizinler üzerinde yapılan taramalar sonucunda elde edilen veriler ile bu veriler ışığında oluşturulan tablolarda ortaya konan formasyon, çalışmanın kapsamında da belirtildiği gibi, konunun sadece niceliksel boyutuna yöneliktir. Bu nedenle verilerin yorumlanmasında araştırmanın bir içerik analizi olmadığından hareket edilmiştir. Bununla birlikte, konuya ilişkin seçilen kavramlar ve bu kavramların bilimsel literatürümüze yansımaları, Hatay ve Anavatan'a katılması hakkında önemli bir kestirim oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuç bölümünde de telaffuz edildiği gibi, önemli olan bu kestirimi ülkemiz ve geçmiş-bugün-gelecek denklemimizin farklı boyutları için kazanıma dönüştürebilmektir.

Tablo 1. Ulusal Toplu Katalog Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

TO-KAT	İlgili	İlgisiz veya Tek- rarlanan	TOPLAM
Hatay	311	2916	3227
Hatay Sorunu	43	26	69
Hatay Meselesi	25	5	30
Hatay Sancağı	6	2	8
İskenderun Sancağı	7	4	11
Ankara Anlaşması	7	99	106
Ankara Antlaşması	13	70	83
Hatay Devleti	44	9	53

Sancak Meselesi	3	3	6
İlhak	8	32	40
İtilaf	16	287	303
Kuzey Suriye Hükümeti	--	--	--
23 Temmuz 1939	--	--	--
İskenderun Sorunu	4	1	5
23 Haziran 1939	--	2	2
20 Ekim 1921	--	42	42
30 Haziran 1939	--	1	1
Sancak Sorunu	5	4	9
Ankara İtilafnamesi	12	--	12
İtilafname	3	48	51
Hatay'ın İlhakı	6	--	6
TOPLAM	513	3551	4064

Ülkemizde faaliyet gösteren üniversite kütüphanelerinin kataloglarına tek bir ara yüzdten erişim sağlama esası üzerinden hizmet veren Ulusal Toplu Katalog bu açıdan Türkiye'nin en kapsamlı dizinlerinden biridir. Üniversitelerin kütüphane koleksiyonunu oluşturan bilgi kaynakları ulusal bilimsel literatürümüzün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ulusal Toplu Katalog üzerinde, Tablo 1'de listelenen 21 kavram esas alınarak tarama yapılmıştır. Kavrama bağlı tarama sonucunda kitap, seri, tez, elektronik kaynak, grafik görüntü, ses kaydı, mikroform ve karışık materyal türlerinde 4064 bilgi kaynağına erişilmiştir. Konu ve yapıt adı tarama seçenekleri üzerinden yürütülen taramalar sonucunda, seçilen kavramların tamamında farklı üniversite kütüphanelerinden bilgi kaynaklarına erişim sağlanmıştır.

Hatay, Ankara Anlaşması, Ankara Antlaşması ve itilaf kavramları en fazla kaynağı gösteren erişim anahtar sözcüklerdir. 30 Haziran 1939 ve İskenderun Sorunu kavramları ise Hatay Sancağı, Sancak Meselesi ve 23 Haziran 1939 sözcükleri ile birlikte en az kaynak listesi getiren anahtar kelimelerdir. Kuzey Suriye Hükümeti ve 23 Temmuz 1939

anahtar sözcükleri ile yapılan taramalarda ise ilgili ya da ilgisiz hiçbir sonuca ulaşılmamıştır.

Ulusal Toplu Katalog taramasından elde edilen verilerin analizi sonucunda 4064 kaydın 3551'inin tekrarlanan ya da Hatay sorunu ve Anavatan'a ilhakı konularını içermeyen kaynaklara ait olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, taramalar sonucunda çalışma kapsamında yer alan farklı formatlarda 513 bilgi kaynağının olduğu tespit edilmiştir. Yalnız 5 kavram dışındaki tüm anahtar sözcüklerden konu ile ilgili kaynaklara ulaşılması, seçilen kavramların genel olarak isabetli olduğunu göstermektedir.

İlgililik durumu dikkate alındığında en fazla kaynak listeleyen kavram 311 tarama sonucu ile *Hatay*'dir. Diğer kavramların hiçbirinde ilgili sonuç sayısı 50'nin üzerinde değildir. Bu eşige en yakın kavramlar *Hatay Devleti* (44), *Hatay sorunu* (43) ve *Hatay meselesi* (25) anahtar sözcükleri olmuştur. *Kuzey Suriye Hükümeti, 23 Temmuz 1939, 23 Haziran 1939, 30 Ekim 1921 ve 30 Haziran 1939* anahtar sözcükleri ile çalışmanın odağına yönelik ilgili kaynağa ulaşılmamıştır. Bu tablonun analizi çalışmanın sonuç bölümünde ayrıca yapılmıştır.

Tablo 2. Ulusal Toplu Katalog Tarama Sonuçlarının Kaynak Türüne İlişkin Ayrıntıları

TO-KAT	Ki- tap	Seri	Tez	Elekt- ronik Kay- nak	Gra- fik Gö- rüntü	Ses Kaydı	Mikro- form	Karı- şık Ma- teryal	TOP- LAM
Hatay	68	72	36	13	--	11	24	87	311
Hatay So- runu	7	8	11	--	--	2	--	15	43
Hatay Me- selesi	4	6	3	2	1	--	2	7	25
Hatay San- cağı	1	3	--	--	--	--	--	2	6

İskende- run San- cağı	--	4	1	--	--	--	--	2	7
Ankara Anlaşması	2	2	--	--	1	--	1	1	7
Ankara Antlaşması	3	6	1	--	--	--	--	3	13
Hatay Devleti	9	12	2	--	--	4	3	14	44
Sancak Meselesi	1	1		--	--	--	--	1	3
İlhak	--	2	--	1	1	--		4	8
İtilaf	2	3	--	--	--	--	5	6	16
İskende- run So- runu	1	1	1	--	--	--	--	1	4
Sancak So- runu	--	1	2	1	--	--	1	--	5
Ankara İti- lafnamesi	--	3	1	4	1	--	2	1	12
İtilafname	--	--	--	--	--	1	--	2	3
Hatay'ın İlhakı	1	1	2	--	1	--	--	1	6
TOPLAM	99	125	60	21	5	18	38	147	513

Hatay ve Anavatan'a katılımı konusunda Ulusal Toplu Katalog tarama sayfasından erişilen ilgili bilgi kaynaklarının türlere göre ayrıntılı dağılımı Tablo 2'de verilmiştir. Toplu Katalogun tarama sayfasında bilgi kaynakları 8 türde gösterilmiştir. Yalnız ilgili kaynakların ayrıntılandırıldığı tabloya göre, en kalabalık kaynak türü karışık materyaldir. 147 Hatay ve Anavatan'a katılımı konulu karışık materyalin 87'sinde erişim anahtarı *Hatay* sözcüğü olmuştur. *Hatay sorunu* ve *Hatay Devleti* anahtar sözcükleri karışık materyal türünde en çok bilgi kaynağı listeleleyen diğer kavramlardır. *Sancak sorunu* dışındaki tüm

anahtar kavramlar ile konuyla ilgili en az 1 karışık materyale ulaşılmıştır.

En fazla kaynak sayısı ile çeşitlilik listesinin ikinci sırasında yer alan seri türünde 125 ilgili kaynağa erişilmiştir. Bu türde de *Hatay* sözcüğü en çok doğru sonuç getiren anahtar kelime olmuştur. Seri türünde 10'dan fazla kaynağı listeleyen diğer anahtar kelime *Hatay Devleti*'dir. Diğer kavramların hiçbirinde çift haneli sonuçlar listelenmemiştir. Bu türde hiç sonuç elde edilemeyen tek anahtar kelime *itilafname* olurken, *Sancak meselesi*, *İskenderun sorunu*, *Sancak sorunu* ve *Hatay'ın ilhaki* kavramları ile sadece birer kaynağa ulaşılmıştır.

99 sonuç ile listenin en çok kaynak getiren üçüncü türü olan kitaplar söz konusu olduğunda, sonuçların %68,7'sine *Hatay* anahtar kelimesi ile erişilmiştir. Bu kelimenin dışında 10 ya da daha fazla sonuç getiren anahtar kelimenin olmaması dikkat çekicidir. *İskenderun Sancacı*, *ilhak*, *Sancak sorunu*, *Ankara İtilafnamesi* ve *itilafname* anahtar kelimeleri ile ise kitap türünde erişilen *Hatay* ve *Anavatan'a* katılması konulu kaynak yoktur. *Hatay* anahtar kelimesi, tez (36) ve mikroform (24) türünden kaynaklarda da ağırlıklı grubu oluşturmaktadır. Her iki türde de 5'ten fazla sonuç getirebilen tek kavram, 11 ilgili tezi listeleyen *Hatay sorunu* anahtar kelimesidir.

Anahtar sözcükler esas alındığında listelenen kaynak sayısı çok daha sınırlı olan grafik görüntü, elektronik kaynak ve ses kaydı türünden bilgi kaynaklarına odaklanıldığında en dikkat çekici nokta; taramada aynı anda üç türden de kaynak getiren anahtar kelime bulunmamasıdır. *Hatay* anahtar sözcüğü elektronik kaynak (13) ve ses kaydı (11) türünden bilgi kaynakları listelerinin de zirvesinde yer alırken, yalnız sonucun listelendiği grafik görüntü türünden kaynakların *Hatay meselesi*, *Ankara Anlaşması*, *ilhak*, *Ankara İtilafnamesi* ve *Hatay'ın ilhaki* anahtar kelimeleri arasında paylaşıldığı görülmektedir. *Ankara İtilafnamesi* aynı zamanda tür dağılımının en dengeli olduğu anahtar kelime olma özelliğini taşımaktadır.

Tablo 3. YÖK Tez Merkezi Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	Yüksek Lisans	Doktora	İlgili	İlgisiz	Toplam
Hatay	14	5	19	505	524
Hatay Sorunu	6	1	7	--	7
Hatay Meselesi	2	--	2	--	2
Hatay Sancağı	1	--	1	--	1
İskenderun Sancağı	2	1	3	--	3
Ankara Anlaşması	--	--	--	1	1
Ankara Antlaşması	--	--	--	2	2
Hatay Devleti	4	1	5	--	5
Sancak Meselesi	1	--	1	--	1
İlhak	2	--	2	9	11
İtilaf	--	--	--	11	11
Kuzey Suriye Hükümeti	--	--	--	--	--
23 Temmuz 1939	--	--	--	--	--
İskenderun Sorunu	--	--	--	--	--
23 Haziran 1939	--	--	--	--	--
20 Ekim 1921	--	--	--	--	--
30 Haziran 1939	--	--	--	--	--
Sancak Sorunu	--	--	--	--	--
Ankara İtilafnamesi	--	--	--	--	--
Hatay'ın İlhakı	--	--	--	--	--
TOPLAM	32	8	40	528	568

YÖK Tez Merkezi, çalışma kapsamında, seçilen kavramlara bağlı tekrarların sayısının en az olduğu dizindir. Ulaşılan her bilimsel çalışmanın tek nüsha olması ayrıcalığı ile de diğer tarama mecralarından ayrılan YÖK Tez Merkezinde Tablo 3'te listelenen 20 kavram tez adları üzerinden taranmış ve bu kavramlara bağlı olarak ulaşılan toplam 568 tezin Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılması konusundaki ilgililik durumlarının analizi yapılmıştır. Tez adlarından ve özetlerinden yola çıkılarak yapılan analizler sonucunda, Tez Merkezinde kaydı olan yalnız 40 tezin, seçilen kavramlara bağlı olarak Hatay ve Anavatan'a katılması konusunda hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu tezlerin 32 tanesi yüksek lisans, 8 tanesi ise doktora düzeyinde hazırlanmış tezlerdir. Kavramlara bağlı olarak taranan toplam tez sayısı ile konuyla ilgili oldukları tespit edilen tezlerin sayısı karşılaştırıldığında, temsil oranının %7 olduğu görülmektedir. Şüphesiz, bu durumun en önemli gerekçesi, seçilen kavramlardan bazılarının (itilaf, ilhak) değişik disiplinler tarafından farklı anlamlarda sıklıkla kullanılan kelimeler olmasıdır.

Kavramlar üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa; en dikkat çekici nokta, 10 anahtar kelimenin ya da kelime grubunun (*Kuzey Suriye Hükümeti, 23 Temmuz 1939, İskenderun sorunu, 23 Haziran 1939, 20 Ekim 1921, 30 Haziran 1939, Sancak sorunu, Ankara İtilafnamesi ve Hatay'ın ilhaki*) hiçbir tez adında kullanılmamış olmasıdır. Söz konusu anahtar kelimelerin bazıları Hatay ile doğrudan ilgili ve önemli tarihler olmasına rağmen, bu tarihlerin hiçbirisi bir tez adında kullanılmamıştır.

Hatay sorunu, Hatay meselesi, Hatay Sancağı, İskenderun Sancağı, Hatay Devleti ve Sancak meselesi anahtar sözcükleri ile erişilen tezlerin tamamı, Hatay ve Anavatan'a katılması ile ilgilidir. Toplam 19 tezin erişim anahtarı olan bu sözcükler, çalışma kapsamında seçilen kavramlarda isabet oranının %100 olduğu grubu oluşturmaktadır. Diğer yandan; *Ankara Anlaşması, Ankara Antlaşması ve itilaf* anahtar sözcükleri ile erişilen tezlerin hiçbiri, Hatay ve Anavatan'a katılması ile ilgili değildir. Doktora düzeyindeki tezlerde *Hatay* sözcüğü dışında tez adlarında geçen diğer kavramlar *Hatay sorunu, İskenderun Sancağı ve Hatay Devleti*

anahtar kelimeleridir. Bu kelimeler yalnız birer tezin adında kullanılmıştır.

Tablo 4. YÖK Tez Merkezinden Elde Edilen Verilerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllara Göre Dağılım	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
2018	--	1	1
2017	1	--	1
2016	2	--	2
2015	2	1	3
2014	2	--	2
2013	--	1	1
2012	3	--	3
2011	1	--	1
2010	2	--	2
2009	1	--	1
2007	1	2	3
2005	1	--	1
2004	3	1	4
2002	2	--	2
2001	1	--	1
1999	3	--	3
1997	2	--	2
1995	1	--	1
1994	--	1	1
1990	1	--	1
1989	1	1	2
1986	1	--	1
1985	1	--	1
TOPLAM	32	8	40

Bu tabloda listeye yalnızca ilgili konuda tez kaydının olduğu yıllar dâhil edilmiştir. YÖK Tez Merkezinden erişilen tezlerin yıllara göre

dağılımını veren Tablo 4'e ilişkin analizde ilk söylenilmesi gereken sadece 40 tezin hazırlanmış olduğudur. Çünkü son çeyrek yüzyılda ülkemizde kamu ve özel üniversitelerin ve bu üniversitelerde yürütülen yüksek lisans ve doktora programlarının sayısı ile söz konusu programlardan mezun olan öğrencilerin sayısında yaşanan artış düşünüldüğünde, lisansüstü tez düzeyinde Hatay ve Anavatan'a katılması konusunun neredeyse hiç ele alınmadığı söylenebilir. Zira Ulusal Tez Merkezi istatistiklerine göre, 1959 yılından bu güne Merkez tarafından kayıt altına alınan toplam tez sayısı 520301'dir.⁷ Bu durumda ülkemizde yazılan lisansüstü tezlerin sadece %0,0076'sı doğrudan Hatay ve Anavatan'a katılması ile ilgilidir. Ülkemiz tarihinde Hatay sorununa yakın gündem yaratan, toplumsal duyarlılık oluşturan ve aynı zamanda uluslararası boyutu da olan Musul (63 sonuç 37 ilgili), Kerkük (60 sonuç, 29 ilgili) ve Kıbrıs (656 sonuç 47 ilgili) meselelerini konu edinen lisansüstü tez sayılarına bakıldığında, birbirine yakın bir nicel yoğunluğun olduğu görülmektedir.

40 lisansüstü tezin yıllara bağlı analizine bakıldığında ilk söz edilmesi gereken şey, 1985 öncesinde konu ile ilgili yapılmış bir tez çalışmasının bulunmamasıdır. Hatay ve Anavatan'a katılması sürecini konu edinen ilk doktora tezi ise 1994 yılında tamamlanmıştır. Bu konuda şu an tamamlanmış toplam yüksek lisans ve doktora tezlerinin dağılımındaki denge yılı 2005'tir. 1999, 2004 ve 2012 yılları, 3'er tez ile Hatay ve Hatay'ın Anavatan'a katılması konusunda en çok yüksek lisans çalışması yapıldığı yıllardır. Bu rakama doktora tezi düzeyinde erişilen bir yıl ise yoktur.

Yıllara göre tamamlanan tezlerin niteliklerine bakıldığında, 2007 yılı dışındaki tüm yıllarda yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu yılda 2 doktora tezi tamamlanırken, tamamlanan yüksek lisans tezi 1'dir. 1 doktora tezinin tamamlandığı 1994 yılında Hatay ve Anavatan'a katılmasını konu edinen ve tamamlanan yüksek

⁷ YÖK Tez Merkezi, "İstatistikler" 23 Ocak 2019 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikiBilgiler?islem=2> adresinden erişildi.

lisans tezi bulunmamaktadır. İlgili konudaki tez çalışmalarında sürekliliğin belirgin hale geldiği 1990'lı yıllardan itibaren; 2008, 2006, 2003, 2000, 1998, 1996, 1993, 1992 ve 1991 yıllarında ise Hatay ve Anavatan'a katılmasını konu edinen tamamlanmış yüksek lisans ya da doktora tezi yoktur.

Tablo 5. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	Kayıt Sayısı	İlgili	İlgisiz
Hatay	54	--	54
Hatay Sorunu	--	--	--
Hatay Meselesi	--	--	--
Hatay Sancağı	--	--	--
İskenderun Sancağı	--	--	--
Ankara Anlaşması	--	--	--
Ankara Antlaşması	6	--	6
Hatay Devleti	--	--	--
Sancak Meselesi	--	--	--
İlhak	2	--	2
İtilaf	--	--	--
Kuzey Suriye Hükümeti	--	--	--
23 Temmuz 1939	--	--	--
İskenderun Sorunu	--	--	--
23 Haziran 1939	--	--	--
20 Ekim 1921	--	--	--
30 Haziran 1939	--	--	--
Sancak Sorunu	--	--	--
Ankara İtilafnamesi	--	--	--
İtilafname	--	--	--
Hatay'ın İlhakı	--	--	--
TOPLAM	62	--	62

Çalışma kapsamında ilgili kavramlara bağlı kalınarak tarama yapılan bir diğer alan da bilimsel projeler olmuştur. Bunun için önce

TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanında, daha sonra da bu konudaki bilgilerini kamu ile paylaşan sayılı üniversitelerin Bilimsel Araştırma Projeleri Veri Tabanında taramalar yapılmıştır. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanında yapılan taramalarda, belirlenen kavramlar çerçevesinde toplam 62 kayıt bulunmuştur. Bu kayıtlara; *Hatay*, *Ankara Anlaşması* ve *İlhak* anahtar sözcükleri ile erişilmiştir. Geriye kalan 18 kavram üzerinden yapılan taramalarda ise bir kaynağa ulaşamamıştır. 54 kaynağa erişim anahtarı olan ve bu yanı ile TÜBİTAK Destekli Veri Tabanından erişilen kaynakların %87'sini listeleyen *Hatay* kelimesi, Tablo 5'in en dikkat çekici aktörüdür. Buna karşın seçili kavramlar üzerinden erişilen kayıtların hiçbirisi Hatay ve Anavatan'a katılması ile ilişkili değildir. Başka bir ifade ile, TÜBİTAK Projeler Veri Tabanı, Hatay sorununu konu edinen akademik literatür açısından bir veri vermemiştir.

Tablo 6. Milli Kütüphane Kataloğu Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	İlgili	İlgisiz/Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
Hatay	41	313	Tüm Alan	1860-2017	354
Hatay Sorunu	23	7	Tüm Alan	1900-2016	30
Hatay Meselesi	16	6	Tüm Alan	1936-2015	22
Hatay Sancağı	2	1	Tüm Alan	1998-2015	3
İskenderun Sancağı	3	1	Tüm Alan	1998-2015	4
Ankara Anlaşması	--	120	Tüm Alan	1936-2017	120
Ankara Antlaşması	6	139	Tüm Alan	1900-2017	145

Hatay Devleti	31	3	Tüm Alan	1938-2015	34
Sancak Meselesi	1	3	Tüm Alan	1911-2017	4
İlhak	21	15	Tüm Alan	1907-2017	36
İtilaf	--	171	Tüm Alan	1900-2017	171
Kuzey Suriye Hükümeti	--	--	Tüm Alan	--	--
23 Temmuz 1939	--	11	Tüm Alan	1939-1945	11
İskenderun Sorunu	2	--	Tüm Alan	1993, 2015	2
23 Haziran 1939	--	14	Tüm Alan	1939-2016	14
20 Ekim 1921	2	18	Tüm Alan	1921-2017	20
30 Haziran 1939	--	17	Tüm Alan	1939-2011	17
Sancak Sorunu	2	4	Tüm Alan	1900-2004	6
Ankara İtilafnamesi	7	1	Tüm Alan	1923-1997	8
İtilafname	3	17	Tüm Alan	1918-1939	20
Hatay'ın İlhakı	2	--	Tüm Alan	1943, 1980	2
TOPLAM	162	861			1023

Milli Kütüphane, ülkemizde yayınlanan her eserden bir nüshanın yasa gereği toplandığı ve araştırmacıların hizmetine sunulduğu bir bilgi merkezidir. Bu nedenle, herhangi bir konuda yapılacak olan yerli literatürün bütünsel tespiti için en doğru adreslerdendir. Çalışmanın

amacı doğrultusunda belirlenmiş çeşitli anahtar kelimeler ile yapılan arama sonuçlarına ilişkin sayısal veriler Tablo 6'da gösterilmiştir. Hatay sorunu ile ilgili belirlenmiş olan 21 anahtar kelimeyle yapılan aramalarda, toplamda 1023 kaynak tespit edilmiştir. En fazla eser *Hatay* (354) anahtar kelimesi ile yapılan tarama sonucunda listelenmiştir. İlgili/ilgisiz ayrımı yapılmaksızın en fazla sonucun elde edildiği diğer anahtar kelimeler ise *itilaf* (171), *Ankara Antlaşması* (145), ve *Ankara Anlaşması* (120) olmuştur. Diğer seçili sözcükler aracılığı ile yapılan taramaların hiçbirinde 40'tan fazla kaynağa erişilmemiştir.

İlgili olan eserler söz konusu olduğunda, Hatay anahtar kelimesi 41 sonuç ile yine listenin ilk sırasındadır. Ancak, ilgili kaynakların toplam eser sayısına oranı dikkate alındığında *İskenderun sorunu* ve *Hatay'ın ilhaki* sözcüklerinde ilgililik düzeyi %100'dür. Bunların dışında isabet oranı en yüksek olan anahtar sözcüklerin *Hatay Devleti* (%91 ilgili) ve *Ankara İtilafnamesi* (%87 ilgili) olduğu görülmektedir. *Hatay meselesi*, *İskenderun Sancağı*, *Hatay Sancağı* ve *İlhak* sözcükleri, seçilen anahtar kelimelerde ilgili kaynak düzeyinin yüksek olduğu diğer sözcüklerdir. *Ankara Anlaşması*, *itilaf*, *23 Temmuz 1939*, *23 Haziran 1939* ve *30 Haziran 1939* anahtar kelimeleri ile yapılan taramalarda Hatay sorunu ve Anavatan'a katılması konusunda ilgili kaynağa ulaşılammıştır. Milli Kütüphane Kataloğunda yapılan taramalarda ilgili ya da ilgisiz hiçbir kaynağa erişilmeyen tek anahtar kelime *Kuzey Suriye Hükümeti* olmuştur.

Sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sonuçları anlamında ülkemiz tarihinde son derece önemli bir yeri olan Hatay ve Anavatan'a katılması konusunda, seçili anahtar kelimeler ile yapılan taramalarda ilgili yalnızca 162 kaynak olması, konunun yeteri kadar ulusal yazın gündemi oluşturmadığını düşündürmektedir.

Tablo 7. Türkiye Makaleler Bibliyografyası Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	İlgili	İlgisiz/Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
--------	--------	---------------------	------------	-----	--------

Hatay	41	415	Tüm Alan	1915-2017	456
Hatay Sorunu	7	2	Tüm Alan	1984-2015	9
Hatay Meselesi	13	4	Tüm Alan	1944-2015	17
Hatay Sancağı	1	--	Tüm Alan	1998	1
İskenderun Sancağı	2	--	Tüm Alan	1998, 2012	2
Ankara Anlaş- ması	3	18	Tüm Alan	1946-2014	21
Ankara Antlaş- ması	4	17	Tüm Alan	1948-2014	21
Hatay Devleti	4	--	Tüm Alan	1938, 1987, 2011, 2015	4
Sancak Meselesi	1	1	Tüm Alan	2011, 2017	2
İlhak	7	19	Tüm Alan	1914-2015	26
İtilaf	8	93	Tüm Alan	1911-2017	101
İskenderun So- runu	--	--	Tüm Alan	--	--
30 Haziran 1939	--	--	Tüm Alan	--	--
Sancak Sorunu	--	1	Tüm Alan	2001	1
Ankara İtilafna- mesi	1	--	Tüm Alan	1997	1
İtilafname	--	1	Tüm Alan	1928	1
Hatay'ın İlhakı	--	--	Tüm Alan	--	--
TOPLAM	92	571			663

Akademik yayıncılığın en önemli ürünü olan makaleler için başvurulacak başlıca iki kaynak vardır. Bunlardan ilki, Milli Kütüphane tarafından hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyasıdır (TMB). Kaynağa ilişkin Milli Kütüphane web sayfasında; “*Araştırmacıların daha etkin ve verimli makale taraması yapabilmeleri için Türkiye Makaleler Bibliyografyası ile Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası üzerinde yapılan ayrıntılı bir çalışma sonucunda “1923’ten Günümüze Makaleler” sloganıyla*

*şu an için 5 bin dergideki 1 milyona yakın bilimsel makale tek bir ara yüzden taranabilir hale getirilmiştir*⁸ açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamadan; TMB'de ülkemizde yayınlanan tüm dergilerdeki makalelerin dizinlendiği anlaşılrsa da, kaynakta belli dergilerin tarandığı bilinmektedir.

Ülkemizde askeri darbeler ile ilgili yazılmış makalelerin tespiti için, TMB taramasında 17 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu tür konu odaklı taramalarda en ilgili sonuçlara konu taraması ile erişilmesine karşın, TMB'nin detaylı arama seçeneğinde konu başlığı alanı ile tarama bulunmadığından, anahtar kelimeler konu ile ilgili anlamlı sonuç elde edilebilecek biçimde kombine edilerek tarama yapılmış ve sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir. Tüm anahtar kelimelerden elde edilen toplam ilgili makale sayısı 92'dir. TMB'nin kapsadığı dönem ve kaynağın kapsamına ilişkin yapılan açıklamada verilen 5 bin dergi sayısı ile farklı anahtar kelimelerden arama yapılması nedeniyle tekrarların da olabileceği birlikte düşünüldüğünde, Hatay sorunu konusunda yapılan çalışmaların çok az olduğu yorumunu yapmak olanaklıdır. Sonuçlara göre en çok kullanılan anahtar kelimeler *Hatay* ve *Hatay meselesidir*. Bu iki anahtar kelime ile erişilen ilgili makale sayısı toplam ilgili makale sayısının %58,7'sine karşılık gelmektedir. *Hatay sorunu* (7), *Ankara Antlaşması* (4), *Hatay Devleti* (4), *ilhak* (7) ve *itilaf* (8) anahtar kelimeleri ise daha az yoğunlukla makale dizinleyen grubu oluşturmaktadır. *Hatay Sancağı*, *Sancak meselesi* ve *Ankara İtilafnamesi* anahtar kelimeleri ile yalnız birer makaleye erişilirken, *İskenderun sorunu*, *30 Haziran 1939*, *Sancak sorunu*, *itilafname* ve *Hatay'ın ilhaki* terimlerinden ise ilgili künye erişimi olmamıştır.

Tablo 8. TR Dizin Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	İlgili	İlgisiz/Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
Hatay	38	612	Eser Adı	1995-2017	650

⁸ Bkz.: <https://makaleler.mkutup.gov.tr/> (24 Ocak 2019 tarihinde erişildi).

Hatay So-	11	5	Eser	2000-	16
runu			Adı	2017	
Hatay Mese-	4	1	Eser	2008-	5
lesi			Adı	2013	
Hatay San-	8	--	Eser	2009-	8
cağı			Adı	2018	
İskenderun	9	1	Eser	2008-	10
Sancağı			Adı	2018	
Ankara Anlaş-	3	44	Eser	2000-	47
ması			Adı	2017	
Ankara Ant-	3	72	Eser	2002-	75
laşması			Adı	2017	
Hatay Devleti	6	4	Eser	2008-	10
			Adı	2016	
Sancak Mese-	--	1	Eser	2014	1
lesi			Adı		
İlhak	--	61	Eser	2002-	61
			Adı	2017	
İtilaf	3	169	Eser	2003-	172
			Adı	2017	
İskenderun	2	1	Eser	2008,	3
Sorunu			Adı	2009,	
				2012	
23 Haziran	1	--	Eser	2008	1
1939			Adı		
20 Ekim 1921	2	1	Eser	2008,	3
			Adı	2009	
Sancak So-	2	1	Eser	2009,	3
runu			Adı	2012,	
				2013	
Ankara İtilaf-	2	--	Eser	2005,	2
namesi			Adı	2018	
Hatay'ın İl-	--	--	Eser	--	--
hakatı			Adı		

TOPLAM	95	973	1068
--------	----	-----	------

Ülkemizde bilimsel dergi makalelerinin toplu taranabileceği dizinlerden biri de TR Dizin'dir. “*ULAKBİM tarafından oluşturulmakta olan TR Dizin; Sağlık Bilimleri (Tıp), Mühendislik ve Temel Bilimler, Sosyal ve Beşeri Bilimler, Yaşam Bilimleri ve Hukuk olmak üzere 5 ayrı temel konu alanındadır. 2000 yılı Ağustos ayından itibaren TR Dizin’de web sayfası üzerinden tarama yapılabilmektedir.*”⁹ Tarama yapılan konu için ilgili üç veri tabanı seçilmiştir. Bunlar Yaşam Bilimleri (1992-), Sosyal Bilimler (2002-) ve Hukuk (2010-) veri tabanlarıdır.

Bu tür taramalarda ilgili künyelerin tespiti için en uygun arama alanı *konu* olmasına karşın, yapılan örnek taramalardan TR Dizin arama sisteminin konu alanının istikrarlı olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle toplamda 17 anahtar kelime/kelime grubu ile yapılan taramaların tamamı *eser adı* alanından gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir. En çok künyenin çıkması muhtemel Sosyal Bilimler veri tabanının 2002 yılından beri tarandığı dikkate alındığında, her üç veri tabanından elde edilen ilgili künye sayısının yalnızca 95 olması manidardır. Taramalarda en çok ilgili sonuç *Hatay* (38) ve *Hatay sorunu* (11) anahtar kelimeleri ile elde edilmiştir. *Hatay Sancağı* (8), *İskenderun Sancağı* (9) ve *Hatay Devleti* (6) anahtar kelimeleri, en çok ilgili sonuç getiren terimler listesinin diğer önde gelen aktörleridir. *Sancağ meselesi*, *ilhak* ve *Hatay’ın ilhaki* terimleri ile ise hiç ilgili sonuca ulaşılmamıştır. Bu noktada dikkati çeken ayrıntı, yaygın kanaatle doğrudan Hatay ve Anavatan’a katılmasını işaret ettiği kabul edilen *Hatay’ın ilhaki* anahtar kelimesi ile yapılan taramada, hiç ilgili sonuç çıkmamış olmasıdır.

Sonuçlardan, dergilerde en son 2018 yıllarının dizinlendiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili makalelerin tespiti için TMB (92) ve TR Dizin’de (95) yapılan taramadan elde edilen ve farklı anahtar kelimeler ile yapılan aramadan kaynaklanan tekrarların da olabileceği top-

⁹ Bkz.: <http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/> (16.02.2018 tarihinde erişildi).

lamdaki 187 ilgili sonuç, konunun öneminin akademik camiada yeterince karşılık bulmadığı biçiminde yorumlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Buna karşın, TMB'nin dinleme politikası ve arama aracının yeterliliği konusu dikkate alındığında, kesin yargı için, içerik analizi ile birlikte yürütülecek daha kapsamlı bir araştırmaya gereksinim vardır.

Tablo 9. Seçili Üniversitelerin Bilimsel Araştırma Projeleri Otomasyon Programları Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Üniversite	Kavram Tara- malarının Ge- tirdiği Sayı	İlgili Proje Sa- yısı	İlgisiz Proje Sa- yısı	Toplam Proje Sa- yısı
Ankara Üniversi- tesi	3	--	3	1042
Hacettepe Üniver- sitesi	--	--	--	1011
Hatay Mustafa Ke- mal Üniv.	27	--	27	270
Selçuk Üniversitesi	--	--	--	713
Atatürk Üniversi- tesi	--	--	--	973
Çukurova Üniver- sitesi	39	--	39	3644
Akdeniz Üniversi- tesi	12	--	12	724
Dicle Üniversitesi	--	--	--	867
Gaziantep Üniver- sitesi	14	--	14	609
Ege Üniversitesi	8	--	8	1469
TOPLAM	103	0	103	11322

Üniversitelerde yürütülen bilimsel araştırma projelerinin tek arayüzden taranmasını sağlayan ulusal bir otomasyon programının bu-

lunmaması ve bazı üniversitelerde proje veri tabanlarının üyelik sistemi ile görülebilir olması nedeni ile bu alanda konuya ilişkin ulusal ölçekte bir tarama yapılamamıştır. Bununla birlikte en azından üniversitelerin bilimsel araştırma projelerinde Hatay ve Hatay'ın Anavatan'a katılmasını konu edine çalışmaların popülasyonuna ilişkin bir fikir paylaşımının yerinde olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, farklı tecrübeler ve tarihsel geçmişe sahip, bilimsel araştırma projeleri kamu ile paylaşılan rastgele seçilmiş 10 üniversitenin analizi yapılmıştır. Bilimsel Araştırma Projelerine kurumun ilgili otomasyon sistemi ile erişilen üniversitelerden verilerin elde edilmesinde, söz konusu üniversitelerde görev yapan akademisyen arkadaşların hesapları ile otomasyon sistemine erişim gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9'da gösterildiği gibi, seçilen üniversitelerde toplam 11.322 bilimsel araştırma projesi, daha önceden belirlenen anahtar kavramlara bağlı olarak ve proje adları üzerinden taranmıştır. Yapılan taramalarda sadece 102 projenin adında söz konusu kavramların geçtiği görülmüştür. Bu terimlerin 74'ünün *Hatay*, 11'inin *Ankara Anlaşması*, 9'unun *Ankara Anlaşması*, 8'inin de *itilaf* anahtar sözcüğü olduğu belirlenmiştir. Ancak bu kavramların hiçbirisi proje adında Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılması ile ilgili olarak kullanılmamıştır.

Ülkemizdeki tüm üniversitelerin yürüttükleri bilimsel araştırma projelerinin çalışmanın konusu ve sınırlılıkları kapsamında analiz edilebilmesi durumunda sonucun değişebileceği gerçeğine karşın, bu çalışmada bilimsel araştırma projeleri analiz edilen üniversiteler bu konuda bize genel bir fikir vermektedir. Bu fikir; "Türkiye tarihinin önemli bir parçası olan Hatay sorunu ve Anavatan'a katılması konusu, bilimsel araştırma projelerinde yeteri kadar ele alınmamıştır" şeklinde özetlenebilir.

SONUÇ

Akademik çalışmaların ülkemizde geniş kapsamlı listelenebileceği düşünülen dizinlerin ve elektronik arama ortamlarının “Hatay sorunu” ve “Hatay’ın Anavatan’a katılması” kavramları odağında mümkün olduğunca eksiksiz taranmaya çalışıldığı araştırma kapsamında elde edilen veriler, değerlendirmenin iki yönlü olarak ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunlardan ilki taranan kaynaklar ve ortamlara ilişkin değerlendirmeler, diğeri ise çalışmanın amacına yönelik değerlendirmelerdir. Taranılan kaynaklar ve ortamlara ilişkin değerlendirmeler şu şekilde detaylandırılabilir:

- Ülkemizde literatür taramada ikincil kaynakların eksikliğinin ve bu kaynakların derlendiği geleneksel ve elektronik ortamlarda bilgi aramanın zorluğunun deneyimlenmesi bu çalışmanın en önemli sonucudur.
- Tüm kütüphanelerdeki kitap ve benzeri kaynaklar tek bir sistem üzerinden tarayabilme olanağı, başka bir deyişle Türkiye Kütüphaneleri Toplu Kataloğu maalesef yoktur. Bu nedenle konu tabanlı bütünsel yerli literatür taraması, araştırmacılar için hayli emek ve zaman kaybına neden olmaktadır.
- Akademik literatürün en önemli ürünü olan makalelerin toplu olarak dizinlendiği ve tarama olanağının sağlandığı bir ortam da mevcut değildir. Bu olumsuz durum hem dergi makaleleri hem de makalelerden oluşan kitaplar için geçerlidir. Var olan dizinlerde de hem tür hem de zaman sınırlaması vardır. Söz konusu sınırlamalar nedeniyle mevcut toplu dizinlerden 20 yıl öncesine ilişkin makalelerin taranması neredeyse olanaksızdır.
- Milli Kütüphane tarafından uzun yıllardır büyük özveriyle hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyası, içeriğin seçilmesine ilişkin geçerli bir politika içermemesi ve arama sistemindeki tutarsızlık nedeniyle işlevsellikten hayli uzaktır.
- Var olan ikincil kaynakların elektronik ortamlarında hazırlanmış sürümlerinde, arama sistemleri birbirinden farklıdır, bu nedenle tarama alanlarında standart ve tutarlılık yoktur.

- Bir literatür taraması için kritik öneme haiz “konu başlığı” alanında, ulusal bir konu başlığı listesi mevcut değildir. Bu nedenle aynı eser için farklı kütüphanelerin kataloglarında farklı konu numarası ve konu başlıklarına rastlanmaktadır. Söz konusu standart sorunu bilgi kaynaklarına yok hükmü getirmektedir.
- Bir ülkenin en önemli akademik bilgi üretim araçları olan lisansüstü tezlerle ilgili de tarihsel kapsam açısından sorunlar vardır. Zira YÖK Tez Merkezinin faaliyete geçtiği tarihten önceki dönem ve içeriği, ülkemiz açısından yeterince bilinir ve erişilir değildir. Buna karşın, belirli bir tarihten sonra da olsa, üretilen tezlerin nüshalarının Tez Merkezine verilmesi ile birlikte YÖK Tez Merkezi, akademik yayıncılığın takibinin ve belirli bir alanda kaynak erişiminin en kolay olduğu ikincil kaynak erişim merkezi konumundadır. Bu çalışma, kurumun söz konusu niteliğini bir kez daha deneyimleme fırsatı vermiştir.
- Çok parametrelili sorunların sonucu olan ve akademisyenlerin doğrudan muhatabı olduğu “yerli literatür taraması” sorununun geri planında hiç şüphesiz kütüphanecilerin payı vardır. Ancak sorun; akademik, kültürel, sosyal, siyasal ve teknolojik boyutları ile yalnız kütüphanelere ve kütüphanecilere indirgenemeyecek kadar da kapsamlı ve çok yönlüdür.

Taramalarla elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın amaç ve kapsamına yönelik sonuç ve değerlendirmeler de şöyle özetlenebilir:

- Çalışma kapsamında ele alınan tüm arama listeleri ve dizinlerde yer alan “Hatay sorunu” ve “Hatay’ın Anavatan’a katılması” temalı akademik kaynakların nicel durumu, erişilen kaynakların tamamı düşünüldüğünde çok azdır. Bu açıdan bakıldığında, konu ile ilgili literatürün toplam literatür sayısına oranı noktasında en iyi durumda olan ikincil kaynak erişim ortamı YÖK Tez Merkezi’dir.

- TÜBİTAK Destekli Projeler Veritabanı ile birlikte, çalışma kapsamında erişilen farklı üniversitelere ait Bilimsel Araştırma Proje veri tabanları, *Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılmasına* yönelik akademik yayınlar dikkate alındığında, nicel açıdan en yetersiz kaynak tarama listeleridir/dizinleridir. Öyle ki her iki taramada da konu ile ilgili kurgulanmış ve tamamlanmış tek bir projeye dahi rastlanılmamıştır. Buna karşın, yukarıda özetlenen ulusal bilgi tarama sorunları göz önünde bulundurulacak olursa, “Ülkemizde Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılmasını konu edinmiş hiçbir proje yoktur” gibi bir yargının da doğru olmayacağı açıktır. Zira mevcut tarama alanlarından erişilemeyen projeler olabilir. Buna karşın ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal yönüyle oldukça önemli bir konu olan *Hatay sorununun*, örneğin TÜBİTAK destekli bir projeye konu olmamasının da, akademik kurumların ve akademisyenlerin üzerinde düşünmeleri gereken bir yönünün olduğu unutulmamalıdır.
- Hedef kitle itibarıyla özellikle kitaplar, ülke içindeki gelişmelerin toplumda farkındalık yaratılmasında kritik öneme sahip araçlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonraki geçmişi dahi bir asra yaklaşan Hatay sorununa ilişkin yazılmış kitapların, tekrarlar da dâhil 100 civarında olması, bu konunun ulusal yazın açısından ve özellikle de akademik camia tarafından yeterince önemslenmediğini düşündürmektedir. Bu durum eğer, “Sorun 1939'da çözüldü, artık bu konuda bilimsel çalışma yapmaya gerek yoktur” yaklaşımının bir sonucuysa, çok gerçekçi bir gerekçe değildir. Zira öyle olsaydı, binlerce yıl öncesinde tarih sayfesindeki varlığını, gerekçesini ve önemini tamamlamış pek çok konu günümüzde hala bilimsel araştırmaların konusu olmazdı.
- Akademisyenlerin araştırma sonuçlarını duyurmada en yaygın kullandığı ürün olan makalelerde, ülkemizdeki Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılması konusunun yeterince karşılığı olduğunun söylenmesi de olanaklı değildir. Konuyla

ilgili, TMB'de yalnızca 92, TR Dizin'de de 95 makale tespit edilmesi, tarama ortamlarının kapsam ve özelliklerindeki yetersizlikle izah edilemez. Üniversitelerin yayınladığı dergileri listeleyen ULAKBİM Dergi Park platformunda 2.037 dergide dizinlenen 350bine yakın makale¹⁰, bu yargıyı doğrulayan en önemli göstergedir.

- Konuyla ilgili niceliksel yetersizliğin, derinlemesine araştırmanın ürünü olan tezler için de geçerli olduğu görülmektedir. Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılması konusunda hazırlanmış yalnız 40 tezin olması, bu bilimsel ortamda üretilen çalışmaların yetersizliğini tartışılmaz biçimde ortaya koymaktadır. Bu tezlerin neredeyse tamamının tarih bilim dalı ile ilgili olarak hazırlanmış olması ayrıca düşünülmesi gereken bir ayrıntıdır. Bununla birlikte, ülkemizdeki üniversitelerin neredeyse tamamında tarih ve inkılap tarihi bölümlerinin var olduğu dikkate alındığında, tarihsel açıdan da konuya olan ilgisizlik açık bir şekilde anlaşılmaktadır.
- Genel kabulün aksine yalnız siyasal tarih evrimimiz içinde hesabı kapatılmış bir süreç olmayan, sosyolojik, toplumsal, ekonomik, kültürel vb. açılardan Anadolu'yu ilgilendiren ve sonuçları günümüzü de etkileyen bu çok yönlü tema, başta lisansüstü tezler olmak üzere, her türlü bilimsel bilgi üretimi platformunda çok daha fazla ilgi ve önemi hak etmektedir.

Ülkelerin sosyal ve kültürel devamlılığının sağlanması ile her açıdan ekonomik refahının korunması noktasında bireysel ve toplumsal deneyimlerden yararlanmak, ortak tarihten sağlıklı analiz edilmiş dersler çıkarmak son derece önemlidir. Bu beceri ülkenin tarihinde var olan başarılı yanların sürekli kılınmasının yanı sıra geçmişte yaşanan hataların da tekrar tekrar deneyimlenmesinin önüne geçecektir. Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılması da Türkiye'nin bir asra yaklaşan tarihinde çok yönlü etkileri olan önemli kilometre taşıla-

¹⁰ Bkz.: <http://dergipark.gov.tr> (25.01.2019 tarihinde erişildi).

rından biridir. Bu konudaki yaşanmışlıkları olumlu anlamda deneyime ve gelecek için kazanıma dönüştürmek ulusal çıkarlarımız açısından son derece anlamlıdır. Bu süreçte pek çok kurum ve kuruluşun sorumlulukları olacaktır. Ülkemizdeki akademi dünyasının bu noktadaki sorumluluğu da, Hatay sorunu ve Hatay'ın Anavatan'a katılmasını ele alan akademik çalışmaların sayısını nitelik ve nicelik olarak arttırmak ve böylece konu hakkındaki farkındalığın ve duyarlılığın gelişmesine ve sürekliliğine destek vermek olmalıdır.

KAYNAKÇA

Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserleri Derleme Kanunu, **Resmi Gazete**, S 28219, 29 Şubat 2012.

Dağistanlı, A. ve Sofuoğlu, A., **İşgalden Katılıma Hatay: Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008.

Demir, E., **Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar: Mîsâk-ı Millî**, Post Yayınları, İstanbul 2017.

Kurun, D., **Türkiye'den Ayrılışından Tekrar Katılışına Kadar Hatay Üzerinde Türkiye Etkisi**, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kırşehir 2016.

Milli Kütüphane Kataloğu, 03 Ocak 2019 tarihinde <https://kasif.mku-tup.gov.tr/> adresinden erişildi.

“Mîsâk-ı Millî'nin Anlamı, Dayanağı Ve Değeri”, **Yeni Türkiye: Mîsâk-ı Millî Özel Sayısı**, Ocak-Şubat 2017.

Okyay, V., **Hatay Meselesinin Politik Değerlendirmesi (1918-1939)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2014.

Tübitak Ulakbim Cahit Arf Bilgi Merkezi, 03 Ocak 2019 tarihinde <https://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tubitak-destekli-projeler-veritabani/> adresinden erişildi.

Tünay, B., “Atatürk ve Hatay”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1986, 2(5), ss. 449-461.

Ulusal Tez Merkezi, 03 Ocak 2019 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişildi.

Ulusal Toplu Katalog, 03 Ocak 2019 tarihinde <http://www.toplukatalog.gov.tr/> adresinden erişildi.

Yılmaz, Y., **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2018.

HATAY'IN ANAVATANA KATILMA KARARININ KIBRIS TÜRK VE RUM TOPLUMLARINDAKİ YANSIMALARI

Mehmet BALLYEMEZ*

ÖZET

Hatay ve Kıbrıs gerek stratejik konumları gerek I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde emperyalist devletlerin egemenliği altına girmeleri gerekse sahip oldukları demografik yapıdan dolayı birçok ortak özellikler taşımaktadırlar. Hatay ve Kıbrıs'ın ortak noktalarından biri de her iki yerde de yaşayan unsurların kendi anavatanlarıyla birleşme yönündeki umutları olmuştur. Kıbrıs'ta yaşayan Rumlar bu isteği 19 yüzyıl başlarından itibaren gündemde tutarlarken Kıbrıs Türk toplumu ise bunu 1950'li yılların ortasından itibaren dillendirmeye başlamışlardır. Hatay Meclisinin 1939 yılında almış olduğu Anavatan Türkiye ile birleşme kararının Kıbrıs'taki yansımaları bu bildiri de tartışılmıştır. Bu çalışma yapılırken dönemin Türk ve Rum basınları incelenmiş, birinci elden kaynaklardaki tespitler de dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Kıbrıs, İlhak, Enosis, Anavatan.

* Yrd. Doç . Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC, mbalyemez89@gmail.com

GİRİŞ

İlhak kelimesi, “eklenen şey, ilave” anlamına gelmekte olup Arapça’dan dilimize girmiş ve “lahika” kelimesinden türetilmiştir.¹ İlhakın siyasi anlamı ise bir ülkenin veya toprak parçasının başka bir ülkenin egemenliği altına girmesidir. Ancak bu sürecin hukuken geçerli olabilmesi için ilhak edilen devletin ya da uluslararası toplumun bu girişime rıza göstermesi gereklidir.

İlhak kararı çoğunlukla iki taraflı bir işlem olmakla birlikte tek taraflı olarak da yapılabilmektedir. İngiltere’nin 5 Kasım 1914 tarihinde, Osmanlı Devleti ile 1878 yılında imzaladığı Kıbrıs Konvansiyonu’nu reddetmesi ve Kıbrıs’ı tek taraflı olarak ilhak etmesi bu tarz girişime örnek olarak verilebilir.² Ancak İngiltere, tek taraflı olarak ve “de facto” bir kararlar yaptığı bu siyasi eylemi 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasıyla “de jure” olarak hukuki temele dayandırmış ve Kıbrıs’ta kendi sömürge yönetimini kurmuştur.

Buna ilave olarak ülkelerin siyasi iradesiyle aldıkları ilhak kararları da mevcuttur. Bu tarz ilhak kararına ait örnekler ise; Girit meclisinin 1908 yılında aldığı karar sonrasında Yunanistan’a ilhak kararı alması³, Türkiye, Irak ve İngiltere arasında 1926 yılında imzalanan *Hudut ve Hasenei Hemcivarî Muahedenamesi* ile Musul’un Irak’a katılması ve 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan *Türkiye ile Suriye Arazi Mesailinin Katî Surette Hallini Mutazammın Antlaşma* ile Hatay’ın Türkiye’ye katılma kararını alması olarak sıralanabilir.⁴

¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c342eb0c32ae8.80895325, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019)

² Order in Council”, *The Cyprus Gazette*, 5 Kasım 1914, s.1.

³ Sami Emirhan, “Girit Adasının Kaybı ve Alınacak Dersler”, *Girit Oyunu ve Kıbrıs*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları:11, Lefkoşa 2000, s.82; Kıbrıs Rumları bu siyasi gelişmeyi sonraki dönemde Enosis amacıyla yapacakları girişimlerde model olarak kullanmışlardır.

⁴ <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?1a37f3af-1499-4dbb-96f4-d0f17f490bb1>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019).

Kıbrıs Rum toplumu ilhak kavramını başka bir kelime ile ifade etmiştir: Enosis. Kelime anlamı Yunanistan'la birleşme isteği olan Enosis kavramı, Kıbrıs Rum toplumunu 19. yüzyılın başlarından itibaren etkilemeye başlamıştır. Kıbrıs Rumları ilk Enosis isteklerini 1821 yılında Osmanlı Devleti yönetimi altında iken gündeme getirmiş ve bu amaçla isyan çıkarmış⁵, Kıbrıs 1878 yılında İngiltere yönetimine geçtikten sonra da bu isteklerini her fırsatta gündeme getirmişlerdir.

Kıbrıs ve Hatay'ın birden fazla ortak yanları vardır. Her iki yer, hem coğrafi olarak birbirlerine çok yakındırlar hem de siyasi geçmişleri benzerlik göstermektedir. Buna ilave olarak, Doğu Akdeniz'de bulunan Kıbrıs ve Hatay, coğrafi konumlarından dolayı birçok medeniyete ev sahipliği yapmışlardır. Birbirlerine çok yakın konumda olan Hatay ve Kıbrıs'taki demografik benzerlikler de dikkat çekicidir. Hatay ve Kıbrıs'ta önemli oranda Türk nüfusu yaşamaktadır. Kıbrıs'taki Türk nüfusu, 1911 yılı sayımına göre yaklaşık 70 bin kişi olup bu oran genel nüfusun %26'na karşılık gelmektedir.⁶ Kıbrıs'taki Türk nüfusu sonraki dönemlerde yaşanan siyasal gelişmeler ve bunun sonucunda gerçekleşen göçlerle zaman zaman azalsa da %20'ler civarında kalmıştır. Kıbrıs'taki Türk varlığına ilave olarak Rumlar, Ermeniler ve Maronitler diğer etnik yapıyı oluşturmaktadırlar. Hatay'ın Fransa'ya terk edildiği 1921 yılındaki Türklerin genel nüfusa oranı ise % 54'dür. Hatay'ın demografik yapısını oluşturan diğer etnik kimlikler ise Kıbrıs'ta kine benzer şekilde Rumlar, Ermeniler ve Araplardır.⁷

Hatay ve Kıbrıs'ın siyasi geçmişlerinin benzediği daha önce ifade edilmişti. Her iki yerleşim yeri de uzun yıllar Osmanlı Devleti sınırları içinde kaldıktan sonra I. Dünya Savaşı sonrasında emperyalist devletlerin egemenliğine terk edilmek zorunda kalmıştır. Hatay 1921 yı-

⁵ Haydar Çoruh, **Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s.299-303.

⁶ **Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD), Colonial Office List**, Historical and Statistical Information, Waterlow&Sons Limited, London, 1911, s. 15.

⁷ <https://kozmopolitperspektif.wordpress.com/2012/10/14/aturk-diplomasinin-basari-oykusu-hatayin-ilhaki/> (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2019)

linda Fransa'ya, Kıbrıs ise 1923 yılında İngiltere'ye bırakılmıştır. Ancak burada bir ayrıntı vardır. O da; Fransa'nın Hatay üzerindeki egemenliği mandater devlet olmasından dolayı geçici olmuş ve Hatay Türklerine özerklik verilmiş; İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliği ise kalıcı olmuş ve Kıbrıs Türkleri çoğunlukla azınlık olarak kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla Hatay'da yaşayan Türklerin Anavatanla birleşme umutları daha güçlü iken Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin bu umutları belli bir döneme kadar zayıf kalmıştır.

Bunlara ilave olarak İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs ve Hatay'dan beklentileri de farklı olmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs'a ilgisi 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında başlamışken Fransa'nın Hatay'ın da içinde yer aldığı Anadolu topraklarına olan ilgisi I. Dünya Savaşı sırasında ön plana çıkmıştır. İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları Mark Sykes ve George Picot'un imzaladıkları ve kendi adlarıyla bilinen Sykes-Picot Anlaşmasına göre Fransa'ya; Adana ve Beyrut illerinin bütünüyle Halep, Harput ve Diyarbakır illerinin büyük kısmı ile Şam ve Sivas illerinin bir kısmı ve Cebel-i Lübnan Sancağının tamamının bırakılması öngörülmüştür.⁸

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşı bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanması ile birlikte Anadolu'nun işgali de başlamıştır. Bu kapsamda Fransa, 11 Aralık 1918'de Dörtüol/Hatay, 27 Aralık'ta Toros Tünelleri, Adana ve Pozantı, 27 Ocak 1919'da Doğu (Şark) Demiryollarını işgal etmiştir.⁹ BMM Hükümeti önderliğinde başlatılan Milli Mücadele'nin Doğu ve Güney Anadolu bölgesinde elde ettikleri başarılar sonrasında 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'na göre İskenderun ve Hatay, Misakı Milli sınırları içinde olmasına rağmen Suriye'ye bırakılmış, ancak sözleşmenin 7. Maddesi gereğince bu bölgede "özerk bir yönetim" kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰ Bu durum Hatay'ın

⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, 3.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008, s.69.

⁹ Turan, **a.g.e.**, s.83.

¹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, 2. Basım, Bilgi Kitapevi, İstanbul 1992, s. 221.

18 yıl sonra Türkiye'ye katılma kararı almasının önünü açacak bir ayrıntı olmuştur.

Daha önceden de ifade edildiği gibi İngiltere'nin Kıbrıs'a olan ilgisi 19. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde İngiltere'nin Kıbrıs politikası Rus Çarlığı'nın sıcak denizlere inme politikasına engel olmak ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak olarak belirlenmiştir.¹¹ İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirme planları ise 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Harbinden sonra gerçekleşmiş, 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan Kıbrıs Konvansiyonu neticesinde ada geçici olarak İngiltere'ye terk edilmiştir.¹² İngiltere'nin Kıbrıs'taki geçici durumu I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kalıcı statüye evrilmiş, Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmasını bahane eden İngiltere, 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonunu tanımadığını ilan etmiş ve adayı tek taraflı olarak ilhak etmiştir.¹³ İngiliz Hükümeti'nin “de facto” kararı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla “de jure” olarak hukuki bir zemine dayanmış ve Kıbrıs antlaşmanın 20. Maddesi gereğince İngiltere'ye terk edilmiştir.¹⁴ Bu durum hem Kıbrıs Türklerinin hem de Türkiye'nin Kıbrıs politikasının belirleyicisi olmuştur.

Bildiride, siyasi geçmişi ve demografik yapısı Hatay ile benzerlik gösteren Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumlarının Hatay'ın ilhak kararına karşı tepkileri tartışılmıştır. Bu amaçla döneme ait yerel basın ile birinci ve ikinci elden kaynaklar taranmıştır.

¹¹ Ahmet C. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler**, CYREP Yayınları, İstanbul 1997, s. 1.

¹² Ata Atun, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, C.I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa 2007, s. 11.

¹³ Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul 1984; s. 66; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁴ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s. 42-46.

1. Kıbrıs'taki İngiliz Varlığı ve Kıbrıs Türk Toplumu

Kıbrıs, Anadolu kıyılarından 70 km. uzaklıkta olup Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'deki üçüncü büyük adadır.¹⁵ Kıbrıs, gerek sahip olduğu doğal kaynaklar gerekse coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca güçlü devletlerin ilgisini çekmiş ve bu durum Kıbrıs'ın birçok devlet tarafından ele geçirilmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a ilgisi ise 15. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in, Akdeniz'de egemenlik kurma kararı sonrasında 1480 yılında Akdeniz seferi yapılmış ancak başarılı olunamamıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethetme hedefi bu girişimden yaklaşık bir asır sonra 1571 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, Barbaros Hayrettin Paşa ve Turgut Reis Akdeniz'de hâkimiyet kurmak amacıyla yaptığı seferlerden zaferlerle dönünce Kıbrıs'ı da fethetmeye karar vermiş ve Kıbrıs'ta üslenen korsanların saldırılarını önlemek ve Katolik Venediklilerin baskısı altındaki Ortodoks Rumlara yardım etmek maksadıyla başlattığı sefer sonucunda 1571 yılında adayı fethetmiştir.¹⁷

Kıbrıs, bu tarihten sonra 307 yıl boyunca Osmanlı Devleti egemenliğinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. yüzyılda yaşadığı olumsuzluklar Kıbrıs'ın durumunu da etkilemiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin "hasta adam" olarak nitelendirildiği bu dönemde Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için bu bölgeye yerleşmek kararını almıştır. Bu durum özellikle İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın Doğu Akdeniz'deki menfaatlerinin çakışmasına sebep olmuş, İngiltere'nin sömürgelerine giden yolun emniyetini sağlama politikasıyla Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefi Kıbrıs'ın durumunu doğrudan etkilemiştir.

¹⁵ MAAD, *Colonial Office List 1915*, Historical and Statistical Information, Waterlow&Sons Limited, London 1915, s. 167.

¹⁶ Vehbi Zeki, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa 1970, s.55.

¹⁷ Ata Atun, *Milattan Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler*, C.III, SAMTAY Vakfı Yayınları, Mağusa 2007, s. 29-31.

İngiltere'nin Kıbrıs'a ilgisinin arttığı dönemde Çarlık Rusya'nın desteklediği Sırplar, 1876 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, diğer Balkan prenslikleri de bunu fırsat bilerek ayaklanmışlardır. İngiltere, Çarlık Rusyası'nın bölgede üstünlük sağlayacağı ve kendi egemenlik alanlarını tehdit edeceği endişesiyle bu savaşa müdahil olma kararı almıştır. İngiltere'nin arabuluculuğu ile 31 Mart 1877 tarihinde imzalanan Londra Protokolü'nde; Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki savaşın sona erdirilmesi, Karadağ ile savaşın bitirilmesi ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hristiyanlara yönelik reform yapılması istenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, antlaşma şartlarının ağır olduğu gerekçesiyle Londra Protokolünü reddetmiş, bunun üzerine Çarlık Rusyası, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.¹⁸

Çarlık Rusyası orduları, 93 Harbi olarak da bilinen bu savaşta başarılar elde etmiş doğuda Kars, Ardahan ve Batum gibi stratejik yerleri ele geçirmiş batıda ise İstanbul yakınlarına kadar gelmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin desteğini alamadığı savaşı kaybetmiş ve 31 Ocak 1878 tarihinde ateşkes antlaşması imzalamıştır. İngiltere ise Çarlık Rusyası'nın Büyük Çekmece önlerine kadar gelmiş olmasından endişe etmiş ve 5 İngiliz savaş gemisini 13 Şubat 1878 tarihinde İstanbul'a göndermiştir.¹⁹

Ayastefanos Antlaşması, İstanbul açıklarında demirlemiş Rus ve İngiliz savaş gemilerinin namlularının gölgesinde 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmıştır. Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içeren antlaşma, aynı zamanda İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını da tehdit etmiştir. İngiltere, antlaşma şartlarını kabul etmemiş ve Rusya'ya karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bu kapsamda, Hindistan'dan getirilen 7 bin İngiliz askeri Malta'ya yerleştirilmiştir. Ancak İngiltere,

¹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devri (1876-1907)**, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 39-40.

¹⁹ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.8.

Malta'dan hareket edecek savaş gemilerinin 4 günde İstanbul'a ulaşabilecek olmalarından dolayı daha uygun konumda olan Kıbrıs'ı yeni üs olarak belirlemiştir.²⁰

İngiltere'nin planları doğrultusunda İstanbul Büyükelçisi Henry Layard ve Osmanlı Padişahı Abdülhamit arasında yapılan gizli görüşmeler sonucunda 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonu imzalanmıştır. Konvansiyona göre Rusya; Kars, Batum ve Ardahan'ı elinde tutmakta ısrar edip Doğu Anadolu'da saldırıya geçtiği takdirde, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nu savunacak, buna karşılık gereken askeri yardımın etkili olabilmesi için Bab-ı Âli Kıbrıs'ın yönetimini geçici olarak İngiltere'ye bırakacaktır.²¹

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 1 Temmuz 1878 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonuna ek bir sözleşme daha imzalanmıştır. İngiltere, bu sözleşmeyle adada siyasi düzenlemeler yapma hakkını da elde etmiş²² ve 14 Eylül 1878 tarihinde Kıbrıs Anayasasını yürürlüğe koymuştur.²³ Kıbrıs Anayasası; adada yasama, yürütme ve yargı sistemlerini hayata geçirirken eşit vatandaşlık prensibi üzerine tesis edilmiştir.²⁴ Ayrıca anayasaya göre Kıbrıs'taki toplumların temsilcileriyle İngiliz yönetiminin atadığı üyelerden oluşan Kavanin Meclisi de oluşturulmuştur.²⁵

²⁰ A.g.e., s. 10-11.

²¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR-SFR-3-0263-00025-001,2,3**, Fransız Büyükelçiliğine 24 Temmuz 1878 tarihinde Gönderilen ve Kıbrıs Konvansiyonu'nun İçeriğinin de Yer Aldığı Resmi Yazı.

²² Atun, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, s. 12-13; Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1878**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 91; **BOA, HR-SFR-3-0263-00025-001**.

²³ **MAAD, The Colonial Office List 1896**, Thirty_Fifth Publication, Harrison and Sons, London 1896, s. 280-281; **The London Gazette**, Numb.24639, 1 October 1878, s.1-3.

²⁴ Kenan Olgun ve Emrah Balıkçoğlu, "The Times Gazetesi'ne Göre Kıbrıs'ta İdari İslahat", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C XIX, S 1, 2012, s.837-839.

²⁵ Kıbrıs Anayasası ile siyasi yapısının en üst organı olarak Kavanin Meclisi belirlenmiştir. İngiliz Yüksek Komiser başkanlığındaki Kavanin Meclisi'nde atanmış 3 İngiliz üyeye karşılık Müslüman, Rum ve Ermenilerden oluşan seçilmiş 3 üye yer almıştır. İngiliz yönetimi, 30 Kasım 1882 tarihinde yaptığı düzenleme ile Kavanin Mec-

Kıbrıs Türk toplumu, Osmanlı idaresi altında iken sahip olduğu ayrıcalıkları İngiltere'nin yönetimi devralmasıyla birlikte yitirmeye başlamıştır. Şöyle ki; Osmanlı Devleti, adanın yönetimini ele geçirdiği 1571 yılından itibaren Kıbrıs'taki toplum yapısını Gayrimüslim ve Müslümanların varlığı üzerine tesis etmiştir. Buna göre Müslümanlar yönetim ve askeri sistem içinde görev almışlar ve statü olarak daha üst konumda bulunmuşlardır. Gayrimüslimler ise daha çok ticaret ve sanatsal faaliyetlerle uğraşmışlar ve statü olarak da daha düşük seviyede kalmışlardır. Bu durum İngiltere tarafından yürürlüğe konulan anayasa ile ortadan kalkmış, tüm Kıbrıslılar kanunlar önünde eşit sayılmış, sayıca üstün konumda olan Rumlar kamusal alanda daha çok görev almaya başlamışlardır.

Rumlar, İngiliz yönetimi süresince, 19. yüzyıl başlarından itibaren gündeme getirdikleri Enosis isteğini gerçekleştirmek için daha uygun ortam bulmuşlardır. Kıbrıs Türk toplumu ise bir yandan kaybettikleri kamusal ayrıcalıklarını koruyabilmek diğer yandan ise Enosis isteğini sürekli gündemde tutan Rumların girişimleriyle başa çıkabilme mücadelesini vermişlerdir.

Kıbrıs Türkleri, adadaki İngiliz varlığının geçici olduğunu er ya da geç Kıbrıs'ın gerçek sahibine verileceği ümidini uzun süre korumuşlardır. Bu durum Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhak edildiği 1914 yılına kadar devam etmiştir. Kıbrıs Türk toplumu bu gelişme karşısında, adada çoğunluk olan Rumların Enosis isteklerinin gerçekleşmesi için İngiliz yönetimiyle iyi ilişkiler kurmuşlar ve sahip oldukları haklarını korumak istemişlerdir. Bu dönemde İngiliz yönetimine karşı küçük çaplı ve az sayıda da olsa bazı girişimler olmuştur. Dr.

lisi'ndeki yapıyı tekrar belirlemiştir. Yapılan düzenlemeyle Kavanin Meclisi'nde üyelerin dağılımı şöyle olmuştur: 9 Hristiyan üye, 3 Müslüman üye, 6 İngiliz üye. Kavanin Meclisi, yasama organı görevini yerine getirmesine rağmen Kraliçe veya Dışişleri Bakanı tarafından gönderilecek talimatlara göre yasa yapma yetkisi ile de donatılmış, olağanüstü hallerde ise Yüksek Komisere tek başına yasa yapma ve bunları 6 ay boyunca uygulama hakkı da tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **MAAD, The Colonial Office List 1883**, Comprising Historical and Statistical Information, London 1883, s. 271.

Esat, Dr. Behiç ve Hasan Karabardak'ın I. Dünya Savaşı sırasında kurmuş oldukları Türkiye ile Birleşme Partisi bu girişimlerden biridir. Ancak Türkiye ile Birleşme Partisi'nin ömrü uzun olmamış, parti kurucuları İngiliz yönetimi tarafından tutuklanmış ve örgüt faaliyetleri son bulmuştur.²⁶

Kıbrıs Türklerinin, İngiliz yönetimi boyunca Anavatanla birleşme umutlarını canlı tutan gelişme ise 1919 yılında Anadolu'da başlayan Milli Mücadele olmuştur. Kıbrıs Türkleri, Milli Mücadele döneminde Kuvayı Milliye'ye maddi ve manevi yardımda bulunmuş, mücadelenin başarılması halinde Kıbrıs'ın Anavatana verilebileceğini ummuşlardır.²⁷ Ancak bu umutlar, Lozan Barış Antlaşması sonucu yerini bir süreligine de olsa karamsarlığa bırakmıştır.

Kıbrıs Türk toplumu, Lozan Barış Antlaşması sonucunda egemenliğin hukuken İngiltere'ye bırakılmasından hemen sonra kendi başlarının çarelerine kendilerinin bakmaları gerektiğinin farkına varmışlar ve yaptıkları girişimlerle siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik haklarını elde etmek için mücadele etmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti, bu süreç boyunca Kıbrıs Konsolosları aracılığıyla; Kıbrıs Türklerinin siyasal, sosyal ve ekonomik durumlarını yakından takip etmiş²⁸, Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs'ta uygulanabilmesini desteklemiş, harf devrimi sonrasında Kıbrıs Türk basınının ihtiyaç duyduğu teçhizatı göndermiş ve maddi yardımda bulunmuş²⁹, Kıbrıs Türkü öğrencilerin Türkiye'deki yükseköğrenimlerine yönelik destek vermiştir.³⁰

²⁶ Sibel Akgün, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile Olan İlişkileri (1865-1918)", **History Studies, International Journal of History**, Volume 3/3/2011, s. 16.

²⁷ Sabahattin İsmail ve Ergin Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşa 2000, s.35.

²⁸ **BCA 030-0-100-000-000-124-887-3**, Türkiye Cumhuriyeti Konsolosluk ve Muhtelit H. Dairesi, "Kıbrıs'taki Türkler hakkında", 14.9.1938, s. 1-9.

²⁹ **BCA, 030-10-000-000-83-548-2**, Söz gazetesine gönderilen matbaa harflerinin bedeli olan seksen liranın TC İş Bankası hesabına yatırıldığına dair yazı.

³⁰ **BCA 490-0-001-000-000-1197-196-1**, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, 2.11.1946, s. 3.

2. Hatay'ın Anavatan'a Katıldığı Dönemde Kıbrıs'ta Yaşanan Önemli Olaylar (1930-1939)

İngiltere, Lozan Barış Antlaşması ile Kıbrıs'ın egemenliğini hukuken elde ettikten sonra Kral V. George'un 10 Mart 1925 tarihinde yayımladığı berat (Letter Patent) ile Kıbrıs'ı Taç Kolonisi (Crown Colony) olarak ilan etmiş ve idari alanda bazı hukuki düzenlemeler yapmıştır.³¹ Bu düzenlemeler kapsamında Sir Malcolm Stevenson, Kıbrıs Valisi olarak atanmış, valinin göreve başlaması ile birlikte daha önceden Kıbrıs Türklerine tahsis edilen bazı kamusal kadrolara Rumlar atanmış, belediye hizmetleri ve eğitimle ilgili bazı önemli kadrolar Rumlara verilmiştir.³² Kıbrıs Türkleri, İngiliz sömürge yönetiminin bu uygulamaları karşısında, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını tekrar kazanmak için mücadele etmeye başlamışlardır.

Türkiye, Kıbrıs Türklerinin bu mücadelesini Kıbrıs Konsolosu vasıtasıyla desteklemiştir. Türk Hükümeti, Asaf (Güvenir) Bey'i 24 Haziran 1925 tarihinde ilk Kıbrıs Konsolosu olarak atamıştır.³³ Asaf Bey bu görevi iki dönem olarak 1930 yılına kadar yürütmüştür. Konsolos Asaf Bey görevi süresince; Türkiye'de gerçekleştirilen devrimlerin Kıbrıs Türkleri tarafından benimsenmesine yönelik faaliyetlerin organize edilmesi, yükseköğretim görmek isteyen Kıbrıs Türk öğrencile-

³¹ Yeni düzenleme ile Kavanin Meclisindeki seçilmiş Rum üyelerin sayısı 9'dan 12'ye, İngiliz sömürge yönetimi tarafından atanmış üye sayısı 6'dan 9'a yükseltilirken, seçilmiş Kıbrıs Türk üyelerinin sayısı değiştirilmeyerek 3'te kalmıştır. Kıbrıs genelinde daha önce 3 olan seçim bölgesi 12'ye çıkarılmış, oy verme yaşı 21, seçilme yaşı ise 25 olarak düzenlenmiş, oy hakkı sadece erkek ve İngiliz vatandaşı olan kişilere tanınmış, ayrıca seçme ve seçilebilme için en az beş yıl süre ile Kıbrıs'ta yaşıyor olma şartı getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **TheCyprusGazette**, Extraordinary, No:1,S 1691, 1Mayıs1925; Sibel Akgün, "İngiltere'nin Sömürge Yönetiminin Kıbrıs'ta Uygulanma Şekli: Kavanin Meclisi (Legislative Council)", **Amme İdaresi Dergisi**, C 45, Aralık 2012, s.85-86.

³² Bülent Batur, "Türk Konsoloslugu Gözünden İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Müstemleke İdaresi Altında Kıbrıs Türkleri", **Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10,1, Haziran 2013, s. 59-60.

³³ Gazioğlu, **a.g.e.** , s. 119.

rine gerekli kolaylıkların sağlanması, Lozan Barış Antlaşması gereğince Türkiye'ye göç etmek isteyen kişilerle ilgili gerekli işlemlerin kolaylaştırılmasına yönelik önemli girişimlerde bulunmuştur.

Kıbrıs'ta 1930'lu yılların başından itibaren önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk önemli gelişme 1930 yılındaki Kavanin Meclisi seçimleri olmuştur. Kavanin Meclisi seçimleri, 15 Ekim 1930 tarihinde yapılmış ve İngiliz sömürge yönetiminin desteklediği Evkaf üyesi Mehmet Münir kendi seçim bölgesinde seçilememiş onun yerine Türkiye'de hayata geçirilen Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs'ta uygulanması için çalışan Halkçı Mısırlı zade Necati Bey seçilmiştir.³⁴ Kavanin Meclisi üyesi M. Necati Bey, İngiliz sömürge yönetiminin politikalarını kolaylaştırmaktan ziyade Kıbrıs Türk toplumunun menfaatlerini elde edecek stratejileri uygulamaya başlamıştır. İngiliz sömürge yönetimi, bu durum karşısında Kıbrıs'ta uyguladığı politikaların geleceğiyle ilgili endişeye kapılmaya başlamıştır.

İngiltere'nin endişelerini artıran bir başka gelişme ise 1931 yılı Mayıs ayında yaşanmıştır. M. Necati Bey başkanlığında Lefkoşa'da 1 Mayıs 1931 tarihinde Ulusal Kongre toplanmıştır.³⁵ Kıbrıs Türklerinin toplum haklarının ilk kez yazılı olarak sömürge yönetimine bildirdikleri Ulusal Kongre'de, İngiliz yönetiminin karşı çıkmasına rağmen Müftü seçimi yapılmış, kongrede belirlenen toplum haklarının aranması amacıyla temsil heyeti seçilmiştir.³⁶

Sömürge yönetimi, Ulusal Kongre'nin kararlarını ve temsil heyetini yasa dışı ilan etse³⁷ Milli Kongre'nin seçtiği Müftü Sait Efendi Kıbrıs Türk toplumuna yönelik faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁸ Kıbrıs Türklerinin kendi toplum haklarını daha örgütlü olarak aramaları ve

³⁴ "İntihap ve Neticesi", **Söz**, 23 Teşrinievvel 1930, s. 4.

³⁵ "Milli Kongra Ve İttihaz Ettiği Mukarrerat", **Söz**, 7 Mayıs 1931, s. 1-2.

³⁶ "Milli Kongra Hey'eti Merkeziyesi Faaliyette", **Söz**, 14 Mayıs 1931, s. 2.

³⁷ "Fetva Emininin Beyannamesi", **Söz**, 11 Haziran 1931, s. 2.

³⁸ "Muhterem Kıbrıs Ahali İslamiyesi", **Söz**, 30 Temmuz 1931, s. 1,2,5.

bu konuda zaman zaman Rumlarla işbirliği de yapabilme iradesi göstermelerinden dolayı İngiltere'nin Kıbrıs'ta kurduğu sömürge sisteminin geleceği tehlikeye girmeye başlamıştır.

Rumlar, İngiliz sömürge yönetiminin 11 Ağustos 1931 tarihinde yürürlüğe koyduğu “Gümrük Vergisi” yasasını Enosis amacına ulaşmak için bir fırsat olarak görmüş ve kitlesel eylemlere başlamışlardır. Söz konusu yasa Kavanin Meclisi'nde, Türk ve Rum üyelerin oyları ile kabul edilmemiş olmasına rağmen Vali bu kararı onaylamış ve yasayı yürürlüğe sokmuştur. Kıbrıs tarihinde “Ekim İsyanı” olarak da bilinen olayın görünür sebeplerinden biri bu vergi düzenlemesi iken asıl sebep ise elbette ki Rumların bitmek bilmeyen Enosis istekleri olmuştur.³⁹

Kavanin Meclisi Rum üyeleri, sömürge yönetiminin vergi düzenlemesini yürürlüğe koyması üzerine görevlerinden istifa edip etmeme konusu da dahil olmak üzere izlenecek politikaların belirlenmesi amacıyla 12 Eylül 1931 tarihinde Kitium Manastırının bulunduğu Saitta'daki⁴⁰ bir evde toplanmışlardır. “Saitta Müzakereleri” olarak da bilinen bu toplantıda alınan kararlar hakkında bir açıklama yapılmamış ancak izlenecek politika konusunda bir manifesto yayınlanmıştır. Manifestoda, halk vergi kanununa itiraz etmeye çağırılmış ve İngiliz mallarının boykot etmeleri istenmiştir.⁴¹ Bu gelişmelerin olduğu dönemde Rum Ulusal Konseyinin 3 Ekim 1931 tarihinde yaptığı toplantıda, “İhtilal Manifestosunu” yayımlamış ve yeni verginin ödenmemesini isteyen kararı ilan edilmiş,⁴² Kitium⁴³ Metropolit Nikodemos Mylonas 17

³⁹ CO 67/243, f.98555 (Part 1)'deki 11 Feb. 1932 tarihli 80 sayılı mesaj'dan aktaran Gürel, **a.g.e.**, C I, s. 137.

⁴⁰ Trodos Dağı bölgesinde bir yerleşim yeri.

⁴¹ “İngiliz Müstemleke Valisi Sir Ronald Storrs'un 1931 İsyanı ile ilgili Raporu”, **Eleftheria**, 16 Nisan 1932. Raporun tercümesi, Kıbrıs Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük'ün isteği ile 1982 yılında KKTC Milli Arşiv Araştırma Dairesinde Rumca mütercim olarak çalışan Sabahattin Egeli'ye tercüme ettirilmiştir. Çevirinin tıpkıbasımı Dr. Fazıl Küçük Vakfı Müdürü araştırmacı yazar Altay Sayıl'dan temin edilmiştir.

⁴² Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Sorununun Kökleri**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşa 2000, s. 279.

⁴³ Günümüzde Larnaka olarak bilinen kazadır.

Ekim 1931 tarihinde Kavanin Meclisi üyeliğinden istifa etmiştir. Metropolit Mylonas'ın istifasının görünür sebebi, İngiliz sömürge yönetiminin Kıbrıs'ta yürürlüğe koymayı planladığı yeni gümrük vergisi kanununun Kavanin Meclisinde kabul edilmemesine rağmen yürürlüğü girmiş olması iken asıl sebep ise Enosis şartlarının olduğu yönündeki düşüncesi olmuştur. Metropolit Mylonas, istifasının hemen ardından sömürge yönetiminin zor kullanılarak devrilmesini de içeren manifestosunu yayımlamıştır.⁴⁴

Metropolit Mylanos'un, Kavanin Meclisi'nden istifasını diğer Rum üyelerin istifası takip etmiştir. Lefkoşa'daki ticaret lokalinde 21 Ekim akşamı yapılan toplantıda yayımlanan Enosis bildirisinden sonra özellikle Piskopos Nikodemos'un "Alev Alan Haç"⁴⁵ konuşması olarak da bilinen söylevinin etkisinde kalan 5 bine yakın kişi Vali Konağına doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Kalabalık Enosis sloganları atarak ve Yunan milli marşı söyleyerek konağa doğru ilerlerken yol üzerindeki hükümet binalarını taşlamışlar, nöbetçilere saldırmışlar, Vali Konağını yakmışlar, İngiliz bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını çekmişlerdir. Lefkoşa Komiserinin emri ile kalabalığa açılan ateş sonrası topluluk dağılmasına rağmen isyan kısa sürede ada geneline yayılmıştır. İsyancılar, Limasol'da İngiliz Komiserinin eşi ve 12 yaşındaki kızı ile 2 hizmetçisinin olduğu binayı önce işgal etmişler daha sonra ise ateşe vermişlerdir.⁴⁶

İsyan, Mısır ve Malta'dan takviye getirilen askeri güçlerin müdahalesiyle bastırılabilmiştir. İsyan süresince İngiliz kolluk görevlilerinden 38 polis yaralanırken, 6 isyancı ölmüş, 30 isyancı ise yaralanmıştır.⁴⁷

⁴⁴ Demokrat Gazetesi, 28.01.1987, s. 3'den aktaran Birinci, **a.g.e.**, s.185; Vehbi Zeki Serter, **Kıbrıs Tarihi**, 1970, s. 105.

⁴⁵ **BCA 030-0-010-000-000-234-577-12**, Kıbrıs Olayları hakkında Daily Telegraph'da çıkan makalenin Londra Büyükelçiliği tarafından yapılan tercümesi.

⁴⁶ İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", **Bellekten**, TTK, LXII/233, 1998, s. 216

⁴⁷ Taçgey Debeş, **Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926–1932)**, Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları, Mağusa 1993, s.113.

Kıbrıs Türkleri isyana katılmamışlardır. İngiliz sömürge yönetimi, Kıbrıs Türklerinin isyan hareketine katılmadığını Kavanin Meclisi Türk üyesi Mısırlızade Necati Bey'e gönderdiği bir yazıda belirtmiştir. Mısırlızade Necati Bey'in bu yazıya verdiği cevapta, isyana katılmayan Kıbrıs Türklerinin toplum haklarının iade edilmesine yönelik beklentilerini ifade etse de⁴⁸, istediği karşılığı bulmamıştır.

İngiliz sömürge yönetimi, Ekim 1931 isyanı sonrasında suçlu bulunan Rumları sürgüne göndermiş ve sıkıyönetim benzeri baskıcı bir uygulamayı yürürlüğe koymuştur. Uygulamaya konulan kanunlar gereğince; Türk ve Yunan bayraklarının taşınması ve asılması yasaklanmış, Türk ve Yunan milli günlerinin kutlanmalarına yasak getirilmiş, Türkiye ve Yunanistan'dan gelen öğretmenlerin Kıbrıs'taki görevlerine son verilmiş, anavatanlardan adaya gelen tarih, coğrafya ve edebiyat ders kitapları yasaklanmış, okullarda "kitapsız eğitim" dönemi başlamış, beşten fazla kişinin biraya gelmelerine izin verilmemiş, basına sansür uygulanmıştır. Rumların Enosis faaliyetleri alınan bu önlemlerle kısmen kontrol altına alınırken, Kıbrıs Türkleri de baskıcı yönetimin uygulamalarına maruz kalmışlardır.⁴⁹

Mısırlızade Necati Bey tarafından Türkiye Başbakanına gönderilen mektupta isyan sonrası alınan tedbirler kapsamında Kıbrıs Türk toplumunun eğitim sisteminin olumsuz etkilendiği isyan sonrasında kapatılan Kıbrıs Türklerine ait okul sayısının 1935 yılında 42, 1936 yılında ise 39 olduğu belirtilmiş, Kıbrıs Türk öğretmenlerinin "sudan bahanelerle" işlerine son verildiği vurgulanmıştır.⁵⁰

Kıbrıs Türk toplumu, İngiliz sömürge yönetiminin 1931 İsyanından sonraki dönemde uygulamaya başladığı sıkıyönetim benzeri politiklardan doğrudan etkilenmiş, bir bakıma milli varlığını unutturulmak istenmiştir. Bununla birlikte, Almanya, İtalya ve İspanya'daki faşist yönetimlerin politikaları sonrasında uluslararası ortamın gerilmesi ve

⁴⁸ "Memnuniyet Mütakabil Olmalıdır", *Söz*, 26 T.sani 1931, s. 2.

⁴⁹ Kemal Savcı, *Özgürlüğün Zaferi Kıbrıs*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 21.

⁵⁰ **BCA 03-00-100-000-000-124-886-14**, Kıbrıs Konsolosunun "Kıbrıs Türkleri Hk." Başlıklı Raporu, Mayıs 1937, s.7.

yaklaşan II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin iyiden iyiye hissedilmesi sonucunda İngiltere-Fransa-Türkiye İttifak Anlaşmasının imzalanması bu dönemin öne çıkan gelişmeleri olmuştur. Kıbrıs Türk toplumu, Hatay'ın Anavatan'a katılma kararı aldığı 1930'lu yılların sonunu bu şartlar altında karşılamıştır.

3. Hatay'ın Anavatan'a Katılma Kararının Kıbrıs'taki Yansımaları

Kıbrıs Türkleri, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki dönemde bir yandan kendi toplumsal haklarını kendi başlarına ararlarken bir yandan da Türkiye ile ilişkilerini devam ettirmişler, Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs'ta uygulanmasına çalışmışlardır.⁵¹ İngiliz sömürge yönetimi, Kıbrıs Türklerinin takip ettiği politikayı zorlaştırıcı tedbirler almış, Milli Mücadele aleyhinde olan ve Türkiye'den sürgün edilen 150'likler listesindeki Sait Molla'yı bu amaçla kullanmıştır.⁵²

Kıbrıs Türkleri, İngiliz sömürge yönetiminin bu politikası karşısında, kendi gelecekleriyle ilgili kararları bir bir alırken Türkiye'deki gelişmeleri yerel basın yoluyla takip etmişlerdir. Söz konusu dönemde Kıbrıs Türk basınına haftanın belli günlerinde yayın yapan az sayıda gazete temsil etmiştir. Bu gazetelere; Söz, Vatan ve Ses örnek olarak verilebilir.

Kıbrıs Türk toplumunun Hatay'daki gelişmeler konusundaki tepkilerine ait tespitlere bu gazetelerin taranmasıyla ulaşılabilmektedir. Ancak burada bir detayı vurgulamak önemlidir. O da; Kıbrıs Türk bası-

⁵¹ **BCA 30-10-00-00-124-887**, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâletinden Başbakanlığa gönderilen "Kıbrıs'taki Türkler Hk." konulu rapor, 14.9.1938, s. 3.

⁵² Lozan Barış Antlaşması sonrası Türkiye'den sürgün edilen ve yüz ellilikler listesinde bulunan İngiliz Muhipler Cemiyeti kurucusu ve İstanbul Gazetesi sahibi Sait Molla, 1925 yılında Kıbrıs'a yerleşmiştir. Sait Molla, Kıbrıs'ta bulunduğu süre boyunca Kıbrıs Türklerinin Anadolu'da yapılan devrimlere karşı gösterdikleri ilgiyi baltalamaya çalışmış, Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş, İngilizler tarafından Kıbrıs Türkleri arasında gelişen milliyetçi hareketler gibi belli duyguları dizginlemek amacıyla adaya getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 57, Kasım 2003, s.1215-1233.

nının tamamına erişebilmenin mümkün olmadığıdır. KKTC'de bulunan Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde gerek İngiliz döneminde gerek Kıbrıs Cumhuriyeti dönemindeki gazetelerin bir kısmı bulunmaktadır. Örneğin Kıbrıs Türk basınında etkili bir konumda olan ve 1920'li yılların başından itibaren yayın yapan Söz gazetesinin 1928-1932 yılları arasındaki sayıları mevcutken, 1932'den 1941 yılına kadar olan döneme ait bazı sayıları bulunmaktadır. Bununla birlikte Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'ndeki mevcut gazetelerin tüm nüshaları da yoktur. Bu çalışma yapılırken bir yandan Milli Arşiv'deki mevcut gazeteler taranmış, diğer yandan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde bulunan Kamu Bilgilendirme Bürosu (Public Information Office)'dan yararlanılmıştır.⁵³ Dolayısıyla bildiri tartışılan konudaki değerlendirmeler, ancak ulaşılabilen gazetelerin taranmasıyla mümkün olabilmektedir.

Bu kapsamda yapılan taramada Kıbrıs Türk basınındaki Suriye ile ilgili ilk habere Söz gazetesinde rastlanılmıştır. Söz gazetesinin “Suriye’de Fransızlar” başlığı ile verdiği haberde; Suriye’deki siyasi partilerin, uygulanması planlanan anayasal sistemle ilgili kararlarının, uluslararası gelişmelerin daha iyi değerlendirebildiği bir döneme kadar ertelendiği ifade edilmiştir.⁵⁴

Söz gazetesi, Suriye’deki bir başka gelişmeyi ise 1932 yılında haberleştirmiştir. “Suriye-Fransa Muahedesi” başlığıyla verilen haberde; Suriye Meclisi’nde görevli Hama mebusu Vedi Çiçekci’nin verdiği önerge gündeme getirilmiştir. Hama mebusunun, “Toprak Reformu” yapılması yönündeki önergesi konusunda Suriye Cumhurbaşkanı ile Fransız Yüksek Komiserinin uzlaştığı ancak uzlaşımın içeriğinin gizli kaldığı haberleştirilmiştir.⁵⁵

Kıbrıs Türk basınında Antakya ve İskenderun’un geleceğiyle ilgili haberler ilk kez 1937 yılında yer almıştır. Söz gazetesinde 1937 yılında

⁵³ Söz gazetesinin 1928-1942 yıllarına dair nüshalar PIO’dan temin edilmiştir.

⁵⁴ “Suriye’de Fransızlar”, **Söz**, 10 Nisan 1930, s.4.

⁵⁵ “Suriye- Fransa Muahedesi”, **Söz**, 24 Teşrinisani 1932, s.1.

yayımlanan haberde; Fransa'nın Sancak sorununu bir an önce halletmek istediği, Sancak Türklerinin bağımsızlık istediklerini ancak Fransa'nın gündeminde henüz böyle bir çözümün olmadığı ifade edilmiştir. Haberin devamında ise İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Sancak sorununun çözümüne yönelik girişimlere verdiği destek sonucunda; Antakya ve İskenderun Sancağı'nda özerk bir yönetim kurulmasının söz konusu olabileceğinin, bağımsızlık konusunun ise daha sonra görüşülebileceğinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Haberin sonunda Söz gazetesi başyazarının yaptığı yorumda; Türkiye'nin Sancak'ta kendi politikasını gerçekleştirmeye çalıştığı, Hatay Türklerinin bu konuda büyük çabalar gösterdiği vurgulanmış ve Hatay Türklerine gösterdikleri çabalardan dolayı teşekkür edilmiştir.⁵⁶ Haberde, Hatay Türklerinin Anavatan'a ilhak konusundaki kararlılıklarından övgüyle bahsedilirken Kıbrıs Türk toplumunun da benzer bir politika izlemesi yönünde herhangi bir husus vurgulanmamıştır.

Kıbrıs Türklerinin Anavatan'a ilhak konusunda herhangi bir çabalarının olmadığına dair bir başka tespit 1938 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Kıbrıs Türk basınında yer alan bir başlıkta ifade edilmiştir. Vakit gazetesinin 2 Ocak 1938 tarihli nüshasında yer alan başlıktaki "*Kıbrıs'ı Sevelim Çünkü Kıbrıs Vatanımızdır*" ifadesi, söz konusu dönemde Kıbrıs Türklerinin Anavatan'a ilhak konusundaki eğilimlerini yansıtmaktadır.⁵⁷

Kıbrıs Türk basınında Hatay'la ilgili haberler 1938 yılında fazla ele alınmamıştır. Hatay'la ilgili ilk haber ancak 1938 yılı Aralık ayında gündeme getirilmiştir. Vakit gazetesinde yer alan haberde; Hatay, Kıbrıs ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye gidecek öğrencilere uygulanacak kuralların yer aldığı talimatnamenin hazırlandığı ifade edilmiş,⁵⁸ Anavatan'a katılma yolunda yaşanan gelişmelerden bahsedilmemiştir.

⁵⁶ "Antakya ve İskenderun İstiklale Kavuştular", **Söz**, 27 Ocak 1937, s.1.

⁵⁷ "Kıbrıs'ı Sevelim Çünkü Kıbrıs Vatanımızdır", **Vakit**, 2 Ocak 1938, s.1

⁵⁸ "Türkiye'ye Gidecek Talebeler", **Vakit**, 16 Aralık 1938, s.1

Kıbrıs Türk basınında, 1939 II. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki gelişmelerle birlikte Hatay'ın Anavatan'a katılma süreci gündeme getirilmiştir. Kıbrıs Türk basınında 1939 yılında İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan ittifak anlaşmasını gündemine aldığı haberde her üç devletin "...*mili emniyetlerinin menfaati iktizası mütekabil mahiyette bir muahede...*"⁵⁹ imzaladıkları belirtilmiştir.

Bu dönemde Hatay'la ilgili ilk haber Ocak ayının son haftasında Kıbrıs yerel basında yer almıştır. Türkiye İçişleri Bakan Vekili Faik Öztrak'ın tetkik ziyareti için Hatay'a gideceği belirtilen haberde başka bir ayrıntıya yer verilmemiştir.⁶⁰

Kıbrıs Türk basını, yaklaşan savaş öncesindeki gelişmeleri 1939 yılı Şubat ayında gazete sütunlarına taşımıştır. Yazı dizisi olarak yayımlanan haberde, İngiliz ve Fransız donanmalarının Alman ve İtalyan donanmalarından daha güçlü olduğu vurgulanmış⁶¹ ve bir bakıma yaklaşan savaş öncesi tarafların savaş güçlerine ait bir tespit yapılmıştır.

Hatay ile ilgili haberler Şubat ayı sonlarında ele alınmıştır. Vakit gazetesinde 24 Şubat'ta yayımlanan haberlerde; Türkiye'nin Hatay ve İskenderun'da inşa edilecek olan konsolosluk binalarının yapımının ihale edildiği belirtilmiştir.⁶²

Kıbrıs Türk basınında Hatay'ın geleceğiyle ilgili ilk haber ise 27 Şubat'ta yayımlanmıştır. Vakit gazetesinde yer alan haberde; Suriye Başvekili Cemil Merdan'ın, Suriye'nin geleceğiyle ilgili Fransa Meclisinde yaptığı konuşmada; Meclisin 1936 yılında imzalanan sözleşme ile askeri mukavele ve protokolleri onaylamaktan kaçındığını, bu durumun devam etmesi halinde Suriyelilerin kendi gelecekleriyle ilgili

⁵⁹ "Türk-İngiliz-Fransız Muahedesinin Resmi Metni", **Vakit**, 5 İkinciteşrin, 1939, s.1.

⁶⁰ "Hatay'a Gidecek", **Vakit**, 24 İkinciteşrin, 1939, s.1

⁶¹ "Akdeniz Hâkimiyeti", **Vakit**, 5 Şubat 1939, s.1; "Akdeniz Hâkimiyeti", **Vakit**, 17 Şubat 1939, s.1.

⁶² "Hatay'da Konsolosluk Binaları İhale Edildi", **Vakit**, 24 Şubat 1939, s.1.

kararları kendilerinin vereceğini ve bu uğurda gerekiyorsa hayatlarını feda etmekten de kaçınmayacaklarını ifade ettiği vurgulanmıştır.⁶³

Hatay'ın Anavatan'a katılma kararı almasından önceki günlerde Kıbrıs Türk basınında yer alan bir haberde; Hataylıların Atatürk'e şükran borçlarını yerine getirmek amacıyla Ordu mevkiinde Atatürk büstü inşasına başlandığı ifade edilmiş, bir bakıma Anavatan'a ilhak kararının alınacağı yönünde ilk ipucu verilmiştir.⁶⁴

Hatay Cumhuriyet Meclisi'nin, 24 Haziran 1939 tarihinde Türkiye'ye ilhak kararı alması Kıbrıs Türk basınında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Vatan gazetesinde "*Hatay Resmen İlhak Edilmiştir*" manşetiyle verilen haberde; Türkiye ve Fransa arasında bir süredir devam eden görüşmelerde, Hatay Cumhuriyeti olarak bilinen İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye terk edildiği vurgulanmıştır. Anadolu Ajansından alıntılanan haberde, Hatay Meclisi'nin aldığı kararlarla ilgili başka bir yorum yapılmamış, Kıbrıs Türklerinin bu gelişmeye karşı tepkileri gündeme getirilmemiştir.⁶⁵

Kıbrıs Türk toplumunun Hatay Meclisinin aldığı kararlarla ilgili ilk yorumu 28 Haziran'da gündeme getirilmiştir. Vakit gazetesinde yayımlanan haberde aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır:⁶⁶

"...Türk Hatay, Türk(iye) Cumhuriyeti'nin bölünmez bir cüzi haline gelmiş bulunuyor. Biz Türkiye Hükümeti'nin ve Türk siyasilere'nin bu muvaffakiyetlerini bütün kalbimizle alkışlarken bu meseleye alelaide bir ilhak gözüyle bakmıyoruz. Hayır, Hatay'ın, diğer bir ifadeyle 40 asırlık Türk Hatay'ın ilhakını asıl hakiki manada kıymetini biz, ananevi Türk ve Fransız dostluğunun yenilenmesine bir vesile olmasında buluyoruz... Bundan 2 yıl evvel Türk ordusu Hatay'a girdi. Ve işte o gün ve o anda başlayan zafer bugün en mükemmel bir hale gelmiş bulunuyor. Bu hususta 2 dev-

⁶³ "Fransa ve Suriye", **Vakit**, 27 Şubat 1939, s.1.

⁶⁴ "Hatay'da Atatürk Heykeli", **Vakit**, 20 Haziran 1939, s.1.

⁶⁵ "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Bir Muvaffakiyeti, Hatay Dünden İtibaren Türkiye'nin Olmuştur", **Vakit**, 25 Haziran 1939, s.1.

⁶⁶ "Hatay Türkiye'nin Bölünmez Bir Parçası Oldu", **Vakit**, 28 Haziran 1939, s.1.

letin anlaşması için İngiltere'nin sarf ettiği gayreti burada saygıyla anmak bir nezaketsizlik olur. ...Hatay zaferi üzerine imzalanan Türk-Fransız dostluğu, Türk-İngiliz dostluğundan sonra, dünya sulhuna doğru atılmış ikinci adım ve bir teminattır. Bundan dolayı bu anlaşmanın demokratik devletler tarafından büyük bir ehemmiyetle karşılanacağına ve sulh taraftarı milletler üzerinde iyi tesirler bırakacağına inanıyoruz. Bu Türk siyaseti için Hatay'ın ilhaki kadar mühimdir."

Vakit başyazarının Hatay Meclisi'nin aldığı karar sonrasında yaptığı yorumda; ilhakin önemi vurgulanmakla birlikte İngiltere'nin bu kararın alınmasına verdiği desteğe ve Türk-Fransız dostluğuna dikkat çekilmiş, yaklaşan dünya savaşı öncesi imzalanan ittifak anlaşmalarının önemi bir kez daha ön plana çıkarılmış, ancak Kıbrıs Türklerinin de benzer girişimde bulunmasına yönelik ne bir tespit ne de bir istek gündeme getirilmemiştir.

Kıbrıs Türk basını, Hatay'ın Anavatan'a katılma kararını almasından sonraki günlerde bu gelişmeyle ilgili yorum yapmaktan ziyade Anadolu Ajansı ve Reuter Ajansından alıntuladığı haberleri yayımlamıştır. Vakit gazetesinde 30 Haziran'da yayımlanan haberlerde; Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Başbakan Refik Saydam'ın Hatay'ın Anavatan'a katılması sonrasında birbirlerine gönderdikleri telgraflar konu edilmiştir.⁶⁷ Vakit gazetesinin aynı nüshasında yer alan başka bir haberde ise Başbakan Refik Saydam'ın TBMM'de yaptığı konuşmasında, Hatay Meclisi'nin aldığı ilhak kararından ziyade Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ittifak anlaşmalarının önemine vurgu yaptığı ifade edilmiştir.⁶⁸

Kıbrıs Türk basını, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan anlaşmanın ayrıntılarını 2 Temmuz günü haberleştirmiştir. Vakit gazetesinde "*Türkiye ve Fransa Anlaşması Münasebetiyle*" başlığıyla verilen haberde, anlaşmanın ayrıntıları belirtilmiştir.⁶⁹

⁶⁷ "Hatay Zaferi", **Vakit**, 30 Haziran 1939, s.1.

⁶⁸ Türkiye ve Fransa Anlaşması Münasebetiyle", **Vakit**, 30 Haziran 1939, s.1.

⁶⁹ "Türkiye ve Fransa Anlaşması münasebetiyle", **Vakit**, 2 Temmuz 1939, s.2-3.

Kıbrıs Türk basınında Fransa ile imzalanan ittifak anlaşması ve Akdeniz'in güvenliğiyle ilgili haberler sonraki günlerde de yer almıştır. Vakit gazetesinin 16 Temmuz 1939 tarihli sayısında yer alan haberde; Türkiye Dışişleri Bakanının, Hatay sorununun çözülmesiyle birlikte Fransa ile Türkiye arasında herhangi bir meselenin kalmadığını ifade ettiğini belirtmiş, İngiltere ile yapılan anlaşmanın bir benzerinin Fransa ile de imzalandığı vurgulanmıştır.⁷⁰ Aynı gazetede yer alan bir başka haberde ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, Fransa ile imzalanan anlaşma sonucunda Akdeniz'de güvenliğin sağlandığını ifade ettiği belirtilmiştir.⁷¹

Türkiye ile Fransa arasında imzalanan anlaşmanın 11'inci maddesinde Payas-İskenderun demiryolu hattının 30 gün içinde Türkiye'ye bırakılması hükme bağlanmıştı.⁷² Vakit gazetesi 16 Temmuz günü yayınladığı nüshasında bu gelişmeyi haberleştirmiştir.⁷³

Vakit gazetesinde Temmuz ayında yayımlanan bir haber dizisinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İngiliz milletine verdiği mesajlar konu edilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün mesajlarını konu alan haber dizisinde; Hatay sorunun çözülmüş olmasının önemine vurgu yapılmış ve bu gelişmenin Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri normalleştirdiğini bu durumun ise Türk dış politikasının bir zaferi olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

Hatay'ın Anavatan'a ilhakının Türkiye ile İngiltere ilişkilerine olan etkileri konusundaki bir başka haber 26 Temmuz'da Kıbrıs Türk

⁷⁰ "Türkiye Hariciye Vekili Mühim İzahat Verdi: Sulha aşığız", **Vakit**, 16 Temmuz 1939, s.1.

⁷¹ "Türkiye ve Sulh Cephesi", **Vakit**, 16 Temmuz 1939, s.1.

⁷² http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/Kurucu_Anlasmalar/turkiye-ile-suriye-ara-sinda-arazi-mesailinin-kati-surette-hallini-mutazammin-anlasma-23-06-1939-ankara-fransizca-orjinal-turkce-ve-fransizca-matbu.pdf, (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2019).

⁷³ "Payas-İskenderun Demiryolunun Teslim Alınması Hazırlıkları Yapılıyor", **Vakit**, 16 Temmuz 1939, s.3.

⁷⁴ "İsmet İnönü'nün İngiliz Milletine Mesajı", **Vakit**, 16 Temmuz 1939, s.1; "İsmet İnönü'nün İngiliz Milletine Mesajı- Hatay'ın İltihakı Önünde Türkiye", **Vakit**, 19 Temmuz 1939, s.1.

basını gündemine gelmiştir. Yeni Sabah gazetesinden Hüseyin Yalçın'ın kaleme aldığı makaleden alıntılanan haberde; Türkiye ile İngiltere arasında da ittifak anlaşmasının imzalanmasına rağmen Türk Hükümeti'nin İngiltere'den herhangi bir toprak talebinde bulunmadığına dair yapılan eleştirilere verilen cevapta “...*Hatay'ın evvelce tamamen verilmiş olsa* (olması halinde) *Türkiye'nin herhangi bir istekte bulunmuyacağını, nitekim İngiltere'den hiçbir şey istemediğini...*” ifade edilmiştir.⁷⁵ Haberde dikkat çeken bir ayrıntı da şudur: Hatay Fransa'nın mandaterliğine verilirken özerk bir statüsünün olması öngörülmüş, oysa Kıbrıs İngiltere'ye terk edilirken böyle bir statü söz konusu olmamıştır.

Kıbrıs Türk basını, Hatay'ın Türkiye'ye ilhak kararı almasından sonra çoğunlukla alıntı haberlerle gelişmeleri Kıbrıs Türk toplumuna duyurmuş, yoruma dayalı haberleri neredeyse hiç gündemine taşımamıştır.

Kıbrıs Türklerinin Hatay'ın Türkiye'ye ilhak kararıyla ilgili tepkilerine dair resmi bir tespit Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosunun raporunda belirtilmiştir. Dönemin Kıbrıs Konsolosunun Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda bu durum şöyle ifade edilmiştir:⁷⁶

“...*(Kıbrıs Türkleri) Türkiye'de cereyan eden hadiselerle daimi alakadar olmaktadırlar. Montrö konferansında ve Hatay meselesinde hükümetimizin muvaffakiyeti Kıbrıs Türklerini sevindirmiş ve tabi oldukları tazyikkar rejime rağmen muhtelif suretlerle bu sevinç hislerini izhara sevk etmiştir.*”

Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosunun raporundan da anlaşılacağı üzere, Kıbrıs Türk toplumu Hatay'ın Anavatan'a katılma kararını sevinçle karşılamış ancak benzer duygular içinde olmamışlardır.

Hatay Meclisi'nin almış olduğu ilhak kararının Kıbrıs Rum toplumunda yarattığı etki de bu bildiride tartışılmıştır. Kıbrıs Rumları, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Yunanistan'la birleşme ülküleri olan

⁷⁵ “Türkiye-Fransa Anlaşması”, **Vakit**, 26 Temmuz 1939, s.1.

⁷⁶ **BCA 30-10-124-886-18**, Kıbrıs Konsolosunun “Kıbrıslı Türkler Hk.” Başlıklı Raporu, Mayıs 1937, s.3.

Enosisi sürekli olarak gündeme getirmişler ancak ne Osmanlı Devleti yönetiminde iken ne de İngiliz yönetimi döneminde bu isteklerine olumlu bir karşılık bulmuşlardır. Kıbrıs Rum toplumunun Hatay'ın Anavatan'a katılma kararı karşısında nasıl bir tutum takındıkları, Enosis amaçları için bu gelişmeden yararlanıp yararlanmadıklarına dair inceleme dönemin Rum basını taranmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kıbrıs'taki İngiliz sömürge yönetimi dönemindeki gelişmeler Rumca, Türkçe ve İngilizce yayın yapan gazetelerle topluma duyurulmuştur. Ancak incelenen dönemde yayın hayatını sürdüren gazeteler tarandığında, İngilizce basılan Cyprus Mail gazetesinin 1942 yılından itibaren yayınlanmaya başladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hatay'ın Anavatan'a katılma kararı aldığı 1939 yılındaki gelişmeler incelenirken bu gazeteden yararlanılmamıştır. Rumca yayın yapan gazetelere yönelik yapılan taramada; Esperini, Kipriakos Fakos, Fostou, Aneksortitos, Kipriakos Filanks, Kipriakos Tipas ve Elefthria'nın 1939 yılında yayınlandığı tespit edilmiştir. Söz konusu gazetelere yönelik ayrıntılı araştırmada ise; Hatay Meclisi'nin ilhak kararını aldığı 1939 yılı Haziran ayına ait Aneksortitos, Elefthreia ve Kipriakos Tipos gazetelerine ulaşılabilmişse de söz konusu gazetelerin 1939 yılına ait tüm sayılarına ulaşılamamıştır.

Kıbrıs Rum basınında yapılan taramada, Aneksartitos gazetesinin 23 Haziran 1939 tarihinde yayınlanan sayısında yer alan "*Son Haberler ve Telgraf*" bölümünde konu haberleştirilmiştir. Atina Ajansından alıntılanan haberde, Cumhuriyet Halk Partisi toplantısında söz alan Başbakan Refik Saydam'ın Türk-Fransız müzakerelerinin başarıyla sona erdiğini ve İskenderun Sancağı'nın Türkiye ile birleşme kararı aldığını ifade ettiği vurgulanmıştır.⁷⁷

Aynı gazetenin 27 Haziran 1939 tarihinde yayınlanan nüshasında yer alan ve Reuter haber ajansından alıntılanan bir başka haberde ise,

⁷⁷ "Fransız-Türk Anlaşması", **Aneksartitos**, 23 Haziran 1939, s.1.

Fransa ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye bırakıldığı ifade edilmiştir.⁷⁸

Eleftheria gazetesinin 24 Haziran 1939 tarihindeki sayısında “*Fransa-Türkiye Anlaşması İmzalandı*” başlığı ile yayımlanan ve Reuter haber ajansından alıntılanan bir başka haberde ise İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye verildiği haberleştirilmiştir.⁷⁹

Kıbrıs Rum basınında Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararıyla ilgili haberlerde herhangi bir yorum yapılmamış, Reuter veya Atina ajanslarından alıntılanan haberler gazetenin arka sayfalarında ve üçüncü sütunlarında yayımlanmıştır.

SONUÇ

Hatay ve Kıbrıs Türklerinin gerek coğrafi konumları gerek demografik yapıları gerekse de siyasi geçmişleri benzerlikler göstermektedir. Bu benzerliklerin Hatay Türklerinin ilhak kararı almasından sonra Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarını nasıl etkilediğine dair yapılan çalışmada birinci elden ve ikinci elden kaynaklar ile özellikle Kıbrıs Türk ve Rum basınından ulaşılabilen gazeteler incelenmiştir.

Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı aldığı dönemde; Kıbrıs'ta yaşanan isyan ve sonrasında yürürlüğe sokulan sıkıyönetim benzeri uygulamalar ile küresel ve bölgesel gelişmeler sonucunda kutuplaşmaya başlayan güçlü devletlerin izledikleri politikalar Hatay ve Kıbrıs'taki toplumların kararlarına etki etmiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi dönemde Hatay ve Kıbrıs'ın durumlarını aynı düzlemde değerlendirmemiştir. Türk Hükümeti'nin Hatay'la ilgili yaptığı değerlendirmede iki önemli detaydan bahsedilebilir. Türkiye, öncelikle Hatay'ın Misakı Milli sınırları içerisinde yer almasını dikkate almış, Fransa ile 1921 yılında imzalanan Ankara Ant-

⁷⁸ “İskenderun Sancağı Türklere Verildi”, **Aneksartitos**, 27 Haziran 1939, s.1.

⁷⁹ “Fransa-Türkiye Anlaşması İmzalandı Sancak Türkiye'ye”, **Eleftheria**, 24 Haziran 1939, s.2.

laşması'nda bu durumu göz önünde bulundurmuş ve Hatay Türklerinin sonraki dönemde ilhak kararı alabilmelerinin önünü açacak düzenlemeler yapmıştır.

Oysa Kıbrıs'taki durum daha farklı gelişmiştir. Öncelikle Kıbrıs, Misakı Milli sınırları içinde yer almamıştır. Bununla birlikte Kıbrıs, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasıyla hukukun İngiltere'ye bırakılmıştır. Yeni Türk Devletinin dış politikasının esasını oluşturan “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” prensibinde de ifade edildiği gibi hukuki bir işlemle İngiltere'ye terk edilmiş olan Kıbrıs'a yönelik bu dönemde irredentist bir Türk dış politikası izlenmemiştir. Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki dönemde Kıbrıs Türk toplumunu; ekonomik, kültürel ve sosyal alanda desteklemiştir. Bununla birlikte Kıbrıs Türkleri de benzer bir tutum içinde olmuşlar sömürge idaresiyle iyi geçinmek ve hukuki, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik haklarını demokratik yollardan elde etme gayreti içinde olmuşlardır.

Bu gelişmelerle birlikte, 1930'lu yılların başından itibaren gerginleşen küresel siyaset ve II. Dünya Savaşı öncesinde şekillenen tarafların varlığı da Hatay ve Kıbrıs'ın geleceğine doğrudan etki etmiştir. Türkiye, bu dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin boğazlar bölgesine yönelik istekleri ile İtalya'nın Doğu Akdeniz'e hâkim olma politikaları karşısında kendi güvenliğini sağlayabilmek amacıyla İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşmaları imzalamış ve söz konusu devletlerle ilişkilerinin bozulmamasına özen göstermiştir.⁸⁰

Hatay'ın Anavatan'a katılma kararı, bölgesel ve küresel gelişmelerin yaşandığı bu dönemde olmuştur. Türk Hükümeti, yaklaşan küresel savaşın etkilerini yavaş yavaş hissetmeye başladığı dönemin şartlarından yararlanmış ve Misakı Milli sınırları içinde de yer alan Hatay'ı

⁸⁰ Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s.139-144.

sınırları içine dâhil etmiş, ancak İngiltere ile ilişkilerinin bozulmamasına dikkat ettiği için dolayı Kıbrıs'a yönelik benzer bir politika izlemekten kaçınmıştır. Türkiye'nin dış politikası, Kıbrıs Türk toplumun söz konusu dönemdeki milli duygularını etkilemiştir. Kıbrıs Türkleri, Hatay'ın Anavatan'a ilhak kararı karşısında sevinçlerini göstermekten kaçınmamış, ancak benzer bir karar alma yönünde herhangi bir strateji izlememiştir.

Kıbrıs Rumlarının da Hatay Meclisinin aldığı karara karşı ilgisiz kaldıkları söylenebilir. Kıbrıs Rumları, 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren takip ettikleri Enosis politikalarına rağmen bu gelişmeyi kendi amaçlarının gerçekleştirilmesi için fırsat olarak değerlendirmemişlerdir. Öyle ki, Kıbrıs Rum basını gelişmeyi kendi sütunlarında fazla gündeme getirmemiş, az sayıda çıkan haberi de yabancı haber ajanslarından alıntı yaparak vermiştir. Kıbrıs Rumlarının, Enosis amaçlarını gerçekleştirmek için kullanabilecekleri bu gelişmeye yeterince ilgi göstermemiştir. Bu durumun; 1931 İsyanından sonra yürürlüğe giren sıkıyönetim benzeri uygulamalar, isyan sonrası Enosis taraftarlarının büyük kısmının Kıbrıs'tan sürgün edilmeleri ve basına uygulanan sansürden kaynaklandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD)/KKTC

Public Information Office (PIO)/GKRY

Kitaplar

Atun, Ata, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, C I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa 2007.

_____, **Milattan Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler**, C III, SAMTAY Vakfı Yayınları, Mağusa 2007.

- Çoruh, Haydar, **Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Debeş, Taçgey, **Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926-1932)**, Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları, Mağusa 1993.
- Emirhan, Sami, "Girit Adasının Kaybı ve Alınacak Dersler", **Girit Oyunu ve Kıbrıs**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları:11, Lefkoşa 2000.
- Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler**, CYREP Yayınları, İstanbul 1997.
- Gönlübol, Mehmet ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.
- Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.
- İsmail, Sabahattin, **Kıbrıs Sorununun Kökleri**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşa 2000.
- İsmail, Sabahattin ve Birinci, Ergin, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşa 2000.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devri (1876-1907)**, C VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kurat, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1878**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.
- Savcı, Kemal, **Özgürlüğün Zaferi Kıbrıs**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976.
- Serter, Vehbi Zeki, **Kıbrıs Tarihi**, Lefkoşa 1970.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, 3.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008.
- _____, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, 2. Basım, Bilgi Kitabevi, İstanbul 1992.

Makaleler

Akgün, Sibel, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile olan İlişkileri (1865-1918)”, **History Studies, International Journal of History**, Volume 3/3/2011.

_____, “İngiltere’nin Sömürge Yönetiminin Kıbrıs’ta Uygulanma Şekli: Kavanin Meclisi (Legislative Council)”, **Amme İdaresi Dergisi**, C 45, Aralık 2012.

Batur, Bülent, “Türk Konsolosluğu Gözünden İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Müstemleke İdaresi Altında Kıbrıs Türkleri”, **Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10, 1, Haziran 2013.

Demiryürek, Mehmet, “Kıbrıs’ta Bir 150’lilik: Sait Molla (1925–1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 57, Kasım 2003.

Olgun, Kenan ve Balıkçioğlu, Emrah, “The Times Gazetesi’ne Göre Kıbrıs’ta İdari Islahat”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C XIX, S 1, 2012.

Öztoprak, İzzet, “Kıbrıs’ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, **Bellekten**, TTK, LXII, 233, 1998.

İnternet Kaynakları

www.tdk.gov.tr

www.mfa.gov.tr

<https://kozmopolitperspektif.wordpress.com>

Gazeteler (Kıbrıs)

Aneksartitos

Elefthreia

Kipriakos Tipos

Söz

The Cyprus Gazette

The London Gazette

Vakit

HATAY DEVLETİ ÜZERİNDE TÜRKİYE ETKİSİ: “İKTİSADÎ MİLLİLEŞTİRMELER (1938-1939)”

Meltem TEKEREK*

ÖZET

Hatay Devleti'nin kurulmasından Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına kadar olan yaklaşık on aylık sürede önemli derecede Türkiye etkisini görmek mümkündür. Bu süreçte Hatay'da siyasal alanda olduğu kadar ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda millileştirme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Ekonomik alanda gerçekleştirilen millileştirme uygulamaları özel olarak gümrük/ticaret ve para/banka sektörlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu iki uygulama Türkiye'nin Hatay üzerinde hem ekonomik hem siyasal egemenliğine katkıda bulunmuştur.

Hatay Hükümeti'nin Hatay'ı Suriye'den ayırmak için attığı ilk adımlardan biri, Hatay Devleti için Suriye'den ayrı bir gümrük oluşturmak olmuştur. Gümrüklere Hatay Devleti tarafından el konulması ve sınır karakolları oluşturularak gümrük vergisi alınmaya başlaması Hatay'ın Suriye'den ayrılması sürecini başlatan gelişmelerden biridir. Gümrük teşkilatının işleyişi düzenlendikten sonra; Türkiye ile ticareti artıracak, Suriye ile ticareti azaltacak önlemler alınmıştır. Hatay'da Türk parasının kullanılmasıyla ilgili kanunun kabulü bu alandaki sürecin ikinci aşamasıdır. Türk parasının kabulünden sonra Suriye parası tamamen yürürlükten kalkmış, Hatay para konusunda da yabancı etkilerden arındırılmıştır. Ardından başta Merkez Bakası olmak üzere Türkiye'deki bankaların şubeleri Hatay'da açılmış, bankacılık işlemleri Türk bankaları aracılığıyla yapılmaya başlamıştır.

* Doktor, MEB, meltemtekerek@gmail.com

Böylece devletlerin korumacı eğilimlerinin yüksek olduğu iki savaş arası dünya düzeninde Türkiye de siyasal ve ekonomik alandaki milliyetçilikten nasibini almış olmaktadır. Çoğunluğu Türk olan Hatay, İkinci Dünya Savaşı arefesinde yabancı unsurların yerine milli unsurları ikame etmek suretiyle Anavatan'a katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay Devleti, Gümrük, Ticaret, Para, Banka.

GİRİŞ

Taşınır veya taşınmaz mallar üzerindeki mülkiyetin veya bunlar üzerindeki rehinin, bir işletmenin veya maddi olmayan mallar üzerindeki hakların çeşitli yollarla devlete intikali yapılabilmektedir. Böylece kişilerin veya şirketlerin mal varlığı haklarının devletin eline geçmesine yol açan en önemli kamu hukuku düzenlemeleri kamulaştırma, millileştirme veya devletleştirmedir.¹

Devletleştirme, kamulaştırma ve millileştirme arasındaki ayrım şöyle ifade edilmiştir:

Devletleştirme; “özel iktisadi teşebbüslerin devlet mülkiyetine geçirilmesidir”. Devlet mülkiyetine geçirilen söz konusu mülk gayrimenkul ise buna “kamulaştırma” denilmektedir. “Millileştirme” ise; özel mülkiyet konusu teşebbüs ve malların ulusun, yani devletin mülkiyetine geçirilmesidir.²

¹ Göger Erdoğan, “Kamulaştırma ve Millileştirmenin Devletler Hususî Hukukuna Getirdikleri Sorunlar”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 26, S 1, 1969, s. 166.

² Ülkü Azrak, “Millileştirme ve Kamu Hizmeti”, **İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 36, S 14, 1971, s. 45; Mehmet Halis Özer, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları (1930-1939)”, **Social Sciences**, C 10, S 1, 2015, s. 21.

Millileştirme ile kamulaştırma arasındaki farklar ise Azrak tarafından şöyle belirtilmiştir:

1-Kamulaştırma münferit malların malikin elinden alınarak Devletin mülkiyetine geçirilmesidir. Oysa millileştirme işleminin konusu, bazen bir iktisadi teşebbüs sektörünün tamamıdır. Böylece millileştirme, kamulaşturmadan farklı olarak genel ve kişisel olmayan bir mahiyet taşımaktadır. Aslında millileştirmenin amacı, dayandığı ana fikir, ekonomik hayatın belli sektörlerinin devletin tasarrufu altına alınarak bu sektörlerden belli kişilerin ya da zümrelerin yararlanması yerine, kamunun yararlanması esasının sağlanmasıdır.

2- Kamulaştırma, devletin veya diğer idare tüzel kişilerinin, normal faaliyet ve görevlerini yürütmek için özel mülkiyete el koyma yetkisinden ibaret olup, bazı müelliflerin iddiasının aksine istisnai değil, tamamen normal bir yoldur. Kamulaştırmanın amacına tipik örnek olarak şehir planlarının uygulanması, demiryolları ve karayollarının ya da kamunun yararına tahsis edilecek binaların yapımı söylenebilir. Kamulaştırmanın bu mahiyetine uygun bir prosedür kabul edilmiştir ki, bu da kamu ihtiyacı ve yararının tespiti ile tazminat miktarının tayininden ibarettir. Kamulaştırmanın prosedüründeki bu aşamaların ikisi de yargı mercilerinin denetimine bağlanmıştır. Oysa millileştirme, kamulaşturmaya göre daha olağanüstü bir tedbirdir ve bu mahiyetine uygun olarak kanun ile yapılır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Anayasa koyucuları millileştirme kavramını kendisine benzeyen diğer hukuki kavramlardan ayrı bir şekilde, bağımsız bir hukuk kavramı olarak düzenlemişlerdir. 1919 tarihli Weimar Anayasası, 1931 tarihli İspanyol Anayasası ve 1933 tarihli Peru Anayasasında toplumsallaştırma (socialisation) ya da millileştirme (nationalisation) kavramları yer almıştır.³ Millileştirme ile ilgili bazı anayasalar üzerinde yapılan bir araştırmadan şu sonuçlara varılmıştır:

1-Millileştirme işlemi, modern anayasalardan çoğunda hukuki bir dayanak bulmaktadır.

2- Millileştirme, özel bir hukuk kavramı olarak, kamu yararı amacıyla istimlak (kamulaştırma: expropriation) kavramından farklı ve ondan bağımsız olarak düzenlenmiştir.

3- Millileştirmenin klasik kamulaştırmadan ayrı olarak düzenlenmiş olması bu iki hukuk kavramının arasında teorik ve pratik bakımdan esaslı farklar bulunduğunu gösterir.

4-Yeni anayasalardan çoğu devletin sosyal ve ekonomik yapısını aşamalı olarak toplumsallaştırma amacına yönelmiş, bunu da yasama

3-Kamulaştırmada devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden biri, mülkiyeti halefiyet yoluyla kazandığından, ancak iki malikin sahip olmuş bulunduğu ölçüde mülkiyete sahip olur. Oysa devlet, millileştirmede kanun gereğince yani asıl olarak malik durumuna geçer. Bazı millileştirme kanunları millileştirilen teşebbüsün hak ve borçlarının ne suretle devredileceğine dair hükümler ihtiva edebilir.

4-Kamulaştırma ya idarenin bir teşebbüsünün uygulanması ya da normal, gündelik hayatta gerekli bir yapının icrası için zorunlu olduğu hallerde ve ölçüde uygulanır. Yani kamulaştırmanın dayandığı sebep bir alelade kamu yararadır. Buna karşılık millileştirme işleminde kapsamı daha geniş bir fikirden hareket edilir. Yani millileştirme iktisadi teşebbüslerin özel menfaat lehine kullanılmaması gereğine dayanılarak, teşebbüsün mülkiyet ve işletilmesinin Devletin eline geçirilmesi ve böylece kamuya mal edilmesi ve sadece kamunun yararına hizmet etmesi fikrinden hareket eder. Bu nedenle millileştirmeyi haklı gösteren kamu yararı alelade değil, yüksek seviyede ve daha uzun vadeli bir kamu yararadır. Ülkü Azrak, "Millileştirme Kavramı Üzerine", **İ. Ü. Mukayeseli Hukuk Enstitüsü-Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, S 2, 1968, s. 52-54.

³ Azrak, "Millileştirme Kavramı Üzerine", s. 50.

yoluyla sağlamayı öngörmüşlerdir. Millileştirme de bu aşamalı toplumsallaştırma sürecindeki bir aşamayı teşkil etmektedir.⁴

Türk Dil Kurumu sözlüğünde; “millileştirme” kavramı kısaca “millileştirmek işi” olarak tanımlanmıştır. İktisadi bir terim olarak; “bir ülkede yabancılara ait bir şirket veya taşınmazın hükümet tarafından bedeli ödenip satın alınarak devlet mülkiyetine geçirilmesi, “kamulaştırma” olarak ifade edilmiştir. Kamulaştırma ise; kamu yararının gerektirdiği durumlarda gerçek veya tüzel kişilerin mülkiyetindeki her türlü varlığın piyasa değeri ödenerek kamu mülkiyetine geçirilmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Devletleştirme de “kamulaştırmanın” karşılığı olarak verilmiştir.⁵

Millileştirme bir iç hukuk tasarrufudur. Devletin ülkesinde bulunan şey ve faaliyetler üzerindeki hakimiyetine ve toplum yararını gerçekleştirmek konusundaki takdir hakkına dayanır. Milletlerarası hukuk açısından millileştirme, kural olarak devletin milli yetkisine giren bir tasarruftur. Çünkü devletin her yetkisinde olduğu gibi bu yetkinin de milletlerarası hukuk kurallarının öngördüğü sınırlamalara uygun olarak kullanılması gerekir.⁶

Millileştirme sebep unsurunun özelliği göz önünde bulundurularak şu şekilde tanımlanmıştır: “*Ekonomik bünyesini tamamen veya kısmen islah eden bir devletin belli önemi olan zirai ve snai teşebbüslerdeki tasarruf salahiyetini, özel sektörden amme sektörüne geçirerek, özel şahıslardan alıp millete veren yüksek bir siyaset uygulamasıdır.*” Bu tanıma getirilen eleştirilerden biri; millileştirmenin sadece iktisadi sebeplerle değil, aynı zamanda siyasi, mali ve sosyal sebepler ve milliyetçilik cereyanlarının etkisi ile de yapılmış olduklarıdır. Nitekim maksat unsurunu göz önünde bulundurarak yapılan bir tanımda şöyle denmiştir. “*Muayyen*

⁴ Azrak, “Millileştirme Kavramı Üzerine” s. 50-51.

⁵ www.tdk.gov.tr., Erişim Tarihi: 24/02/2019.

⁶ Sevin Toluner, **Millileştirme ve Milletlerarası Hukuk**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1968, s. 1.

*kategori mallar veya özel hakların teşrii tasarrufla ve toplum yararı düşünce-
siyle, devlet tarafından işletilmesi veya kontrolü yahut yine devlet tarafından
tayin edilecek yeni bir maksatta kullanılması için devlete transferidir.*⁷

Maksat unsurunu göz önünde bulunduran bir başka tanım ise şöyledir: *“Terimin geniş anlamıyla bir istihsal veya mübadele vasıtası olan yahut olabilen muayyen bir malın veya faaliyetin, üstün derecede bir amme menfaati için bundan böyle özel menfaatler yerine amme menfaati için derhal veya istikbalde kullanılmalarını sağlamak amacıyla, devlet komün veya kooperatif niteliğinde olabilen kollektivite mal ve faaliyeti şekline getirilmesidir.”*⁸

Belli bir kategoriye giren bütün mal ve faaliyetleri etkilemesi durumundan yola çıkarak millileştirme *“iktisadi yapının bir kısmına milletin menfaati için genel, gayri şahsi bir şekilde el koyması”* olarak tarif edilmektedir.⁹

1. HATAY'DA MİLLİLEŞTİRMELER

Aralık 1918'de Fransa Başbakanı Clamenceau, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile yaptıkları görüşmenin ardından, *“Kilikya'yı, Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün de akacağı İskenderun Limanını alabilmek için bir yem olarak, Musul'u İngilizler'e verdiğini”* açıklamıştı. 1920 yılı Haziran ayında dönemin Fransa Başbakanı Aristide Briand ise şöyle diyordu: *“İskenderun Körfezi, Akdeniz'de şahane bir yerdir; ona sahip olmak Fransa'nın geleceği için şarttır.”* Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliğinde görevli bir ziraatçi olan Achort da İskenderun limanı vasıtasıyla Güney Fransa'ya kolayca getirilmesi mümkün olan Çukurova pamuğunun Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabileceğini, bu nedenle Çukurova ile Kuzey Suriye'nin mutlaka Fransa'nın elinde olması gerektiğini belirten bir rapor hazırlamıştı.¹⁰

⁷ Toluner, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁸ Toluner, **a.g.e.**, s. 10.

⁹ Toluner, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰ **Hatay Devleti**, Hatay Valiliği Yayınları, Hatay, 2011, s. 29-31.

Fransızlar için bu son derece önemi haiz bölge; Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Fransa ile silahlı mücadelenin sona erdirilmesi için 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanan İtilafname gereği Türkiye sınırları dışında kalacaktı. Ankara Hükümeti bu İtilafnameye Sancak'taki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler koydurmuştu. Antlaşmanın 7. maddesi hükümlerine göre İskenderun Bölgesi için özel bir yönetim kurulacaktı. Bu bölgenin Türk olan halkı kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktı. Böylece Ankara Antlaşmasının 7. maddesi hükümleri saklı kalmak şartıyla; Sancak, Fransız mandası altına girmiş oluyordu. Fransa, Suriye içinde 1921 Antlaşmasına uygun olarak Sancak bölgesi için muhtar bir idare kurmuştu.¹¹

İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Avrupa'daki buhranlar karşısında Fransa, Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini yeni bir düzene sokarak 1936 Eylülünde Suriye'ye ve 1936 Kasımında Lübnan'a bağımsızlık verdi. Fakat Suriye'ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran 1936 Eylül anlaşmasında İskenderun Sancağı hakkında herhangi bir hüküm yoktu. Yani Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devretmekteydi. Bu sebeple Türk Hükümeti bu durumu kabul etmedi. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısı sırasında Fransa ile yapılan görüşmeler olumlu bir gelişme göstermeyince, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği resmi notada Suriye'ye yapıldığı gibi İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedi.¹²

Bu gelişmeler üzerine Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'yi açarken yapmış olduğu konuşmada; Fransa ile Türkiye arasındaki tek ve bü-

¹¹ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, ATAM Yayınları, Ankara, 1997, s. 132; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 51.

¹² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 264-265.

yük sorunun İskenderun-Antakya bölgesinin geleceği ile ilgili olduğunu söylemiştir.¹³ Tayfur Sökmen'in Sancak'ın bağımsızlığı ile Anavatanına ilhak ve iltihak olarak algıladığı bu konuşma, Fransa'nın Türkiye büyükelçisi tarafından bir ultiatom olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ Böylece Hatay sorununun çözümü için süreci başlatan adım atılmıştır.

1938 yılına gelindiğinde bağımsız Hatay Devleti'nin kuruluşu aşamasına gelinmiştir. Hatay Millet Meclisi 2 Eylül 1938 günü ilk toplantısını yapmış, meclis başkanlığına Abdülgani Türkmen seçilmiş, devlet reisliği seçimlerini 40 mebusun oy birliği ile Tayfur Sökmen almıştır. Devletin adı "Hatay Devleti" olarak belirlenmiş, Hatay Bayrağının şeklini tespit için bir komisyon oluşturulmuştur. Başvekil ve vekil adayları önceden belirlenmiş olduğundan, müstakbel kabine 2 Eylül gecesi toplanarak izlenecek yolu, yapılacak işleri belirlemiştir. 3 Eylül 1938 günü bir gün önce devlet reisliğine seçilen Sökmen yemin etmiştir. Aynı gün Suriye Başbakanı Cemil Mürdüm Paris'te, Beyrut'ta yayınlanan El-Bayrak gazetesinin Paris muhabirine yaptığı açıklamada "İskenderun'da uygulanan yeni rejimi tanımadıklarını, Sancak'taki Türk çoğunluğun 'mevhum çoğunluk' olduğunu" söyleyerek Hatay Devleti'nin kuruluşuna tepkisini ifade etmiştir. 5 Eylül 1938 günü Sökmen, Abdurrahman Melek'i başvekil olarak görevlendirmiş, Melek, kendisi ve dört bakandan oluşan beş kişilik kabinesini kurmuştur.¹⁵ 6 Eylül'de Hatay'ın ilk kabinesi Mecliste Hükümet programının okunmasının ardından güvenoyu alarak işe başlamıştır. Hatay Devleti'nin dış temsili Suriye Cumhurbaşkanı'na ait olacak, gümrükler Suriye ile ortaklaşa idare edilecek, Suriye ile siyasi ve askeri sınır bulunmayacaktır. Hatay Devleti, Suriye toprağında kadastral sınırlar dahilinde ayrı bir varlık teşkil edecektir.¹⁶

¹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 842.

¹⁴ Adnan Sofuoğlu-Adil Dağıstan, **İşgalden Katılıma Hatay**, Ankara, 2008, s. 48.

¹⁵ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi**, s. 379-381; **Yenigün**, 2 Eylül 1938, **Yenigün**, 3 Eylül 1938, **Yenigün** 5 Eylül 1938.

¹⁶ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu?** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 65.

1.1. Gümrük/Ticaret Alanındaki Gelişmeler

Fransızlar Hatay’da yaşanan bu gelişmelerden tedirgin olmuşlardı. Hatay’daki telefon şebekesini hala kontrol edebiliyorlar, bu sayede Hatay Devleti’nin her türlü iç ve dış haberleşmesini denetim altında tutabiliyorlardı. Suriyeliler de Hatay’daki gelişmelerden memnun değillerdi. Hatay Devleti’nin kuruluşu bir yana Cezire’de Türk propagandasının artarak tehlikeli bir hale geldiği haberleri de Suriye Hükümetini birtakım tedbirler almaya sevk etmişti.¹⁷

Yüksek Komiserlik Gümrükler Genel Müfettişliğinin kontrolü altında bulunan gümrükler Sancak bütçesinin en büyük gelir kaynağıydı.¹⁸ Milletler Cemiyeti Sancak Statüsünde bölgenin Suriye ile gümrük ve para birliği içinde olacağını belirtmişti. Hatay Devleti’nin ilk günlerinde de Suriye ile Hatay arasında siyasi-askeri sınır yoktu, gümrük de bulunmuyordu. Hatay Hükümeti bu durumu değiştirmek için yerel basında İskenderun’da Fransızların kontrolünde bulunan gümrük idaresini eleştiren yazılara yer verilmesini sağlamıştı.¹⁹

Mevcut statüde Hatay’ın Suriye sınırı açık iken, Anavatan sınırı kapalıydı. Suriye sınırının kapatılıp devletin zor durumda bırakılması ihtimaline karşı tedbirler alınmıştı. Gümrük Müdürü İhsan Çardaklı’nın emrinde bir otobüs ve 5 karakol kurmaya yetecek sayıda çadır ve memur hazır bulunduruluyordu. Hatay’da huzursuz olan, günlük hayatta bazı güçlüklerle karşılaşan Fransızlar ve Suriyeliler, Hatay Devleti’ni bundan vazgeçirmek için 20 Ekim 1938 günü gece yarısı Hatay-Suriye sınırını kapattılar. Türkiye sınırı da kapalı olduğundan, Suriye sınırı kapatılınca ulaştırma ve ticaret duracak, Hatay Devleti zor durumda kalacaktı.²⁰

¹⁷ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2015, s. 392.

¹⁸ Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi**, s. 242.

¹⁹ Duman, **a.g.t.**, s. 251.

²⁰ Sökmen, **a.g.e.**, 113; Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya, 1986, s. 80.

Aynı gece yarısı saat 03:00' te Başvekil Abdurrahman Melek'in yönlendirmesiyle Gümrük Müdürü durumu Devlet Reisi Tayfur Sökmen'e bildirmiştir. Sökmen "*tereddüte mahal yok, derhal karakolları kurup, mukabil tedbirleri alarak, kimsenin gidip gelmesine müsaade etmeyin*" talimatını vermiştir. Sabaha karşı karakollar kurularak, sınırlar resmen kapatılmış, durum Atatürk'e arz edilmiştir. Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ile Başbakan Abdurrahman Melek arasındaki görüş farklılıkları giderilerek Hatay Devleti de sınırları kapatıp Suriye'ye mukabele etmiştir.²¹

Bu arada Hariciye Vekaletine 20/10/1938 tarihinde yazılan Zihni Akdur imzalı açık bir tel gönderilmiştir.

Telden Başvekil Melek'in bu olayla ilgili Collet ile görüştüğü anlaşılmaktadır. Manda yönetimi Hatay'da bir gümrük oluşturulması durumundan hoşnut değildir. Collet, "*Hatay'da statünün öngördüğü gümrük yönetimi ile Hatay Gümrüğü oluşturulması işlerinin aynı zamanda yapılması gerektiği, Âli Komiserin bilgisi olmadan Hatay Hükümeti tarafından gümrük memurları tayin edilmesinin manda idaresi tarafından nezaketsiz ve düşmanca bir eylem olarak kabul edileceğini ve kendilerine ait yetkileri kullanacaklarını*" bildirmiştir. Akdur, bunun üzerine Collet'e "*Hatay Devletinin kurulmasının üzerinden bir buçuk aydan fazla bir zaman geçtiği halde, statünün Hatay'da ayrı gümrük idaresi oluşturulması hakkındaki hükmünün hala uygulamaya geçirilmediğini*" söylemiştir. Ayrıca kendileri ile daha önce bu durumun çözüme kavuşturulması için görüştükları halde, bu durumun düşmanca bir tavır olarak algılanmasını hayretle karşıladığını bildirmiştir. Daha sonra Hatay Gümrüğünü yarın sabah (21/10/1938) işe başlayacağını bildirmesi üzerine Collet, bu kez Hatay Gümrüğü İskenderun'da faaliyete başladığı andan itibaren Suriye hududunda Hatay emtiasına karşı gümrük tedbiri almak zorunda kalacaklarını, sonuç olarak transit eşyanın ve Hatay'ın bundan ekonomik olarak zarar göreceğini ifade etmiştir. Bu görüşmenin arkasından Tayfur Sökmen ile görüşen Akdur şu bilgiyi vermiştir: *Hatay gümrük kadrosu eski gümrük müdürlerinden B. İhsan'ın idaresi altında 53 kişiyi ihtiva*

²¹ Sökmen, **a.g.e.**, 1978, s. 113-115; Melek, **a.g.e.**, 1986, s.72,75.

etmek üzere hazırlanmıştır ve yarın sabah (21/10/1938) İskenderun Gümrüğüne giderek işe başlayacak ve Hatay namına rüsum cibayet edecektir. Aynı zamanda sahil boyunca Süveydiye (Samandağ) ve Arsuz'da gümrük memurları ikame edilecektir.” Zihni Akdur Collet'in sözlerinden Âlî Komiserliğin Hatay'dan gidecek emtia için Suriye ve Lübnan K ve Lübnan hudut geçitlerinde gümrükler tesis edeceği sonucunu çıkarmıştır. Hatay'da da Lübnan ve Suriye'den karayolları ile gelecek emtia için gümrük teşkilatı yapılması zaruret olacaktır.²²

İskenderun Gümrük İdaresinin Hatay Devleti tarafından resmen ve fiilen devir ve teslim alınması işlemi 21 Ekim 1938 günü tamamlanmıştır. 22 Ekim 1938 günü saat 06:00'dan itibaren Hatay ile Suriye ve Lübnan arasında gümrük oluşturulmuştur. Aynı gün Hatay vatandaşlarının Suriye'ye Lese Passe (Laissez-Passer) ile geçebilecekleri duyurulmuştur. Bunun ardından hemen Gümrük Genel Müdürlüğü kurulmuş ve Genel Müdürlüğe İhsan Çardaklı atanmıştır. Merkez, Arsuz, Aktepe ve Süveydiye'de gümrük teşkilatı oluşturulmuştur.²³ Bu gelişmeler yaşanırken Fransızlar görüşme talebinde bulunup sınırı açacaklarını söylemesine rağmen Sökmen “*siz açsanız da biz açmayacağız*” diyerek teklifi olumlu karşılamamıştır.²⁴

Hatay Millet Meclisi'nin kapalı olması nedeniyle “Hatay ile Suriye ve Lübnan arasında Gümrük İhdasına Dair Muvakkat Kanun” çıkarılmıştır. Geçici Kanun Hatay Millet Meclisi'nin 19 Aralık 1938 tarihli celsesinde görüşülerek kabul edilmiş, daha sonra 14 Ocak 1939 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanmıştır.²⁵

Hatay ile Suriye ve Lübnan arasında gümrük oluşturulmasına yönelik bu gelişmeler yaşanırken, sınırın kapalı olması nedeniyle endişelenen tüccarlar, nakliyeciler ve diğer esnaftan meydana gelen bir heyet Devlet Başkanı Sökmen'i ziyaret ederek durumu anlatmışlardır.

²² **BCA 030 10 0 0 224 513 52**, Zihni Akdur'un Hariciye Vekaleti'ne 20/10/1938 Tarihinde Yazdığı Açık Tel.

²³ Tekin, **Hatay İğgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi**, s. 394.

²⁴ Sökmen, **a.g.e.**, s. 115.

²⁵ **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, s. 173-174; **Yenigün**, 23 Birinciteşrin 1938; **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 14/1/1939, Kanun No: 21.

Türkiye sınırı kapalı iken, Suriye sınırının da Hatay Devleti tarafından kapatılmasının kendilerini ve Hatay'ı zor duruma düşüreceğini" belirten heyet, "Türkiye'nin bu durum karşısında sınırını açacağına söylenmesi üzerine ikna olmuşlardır.²⁶ Nitekim iki gün sonra (23 Ekim) alınan bir karar ile Türkiye sınırı Hatay Devleti'ne açılmıştır. Bu suretle Türkiye ile ticari ilişkiler başlamıştır. Ancak uygulanan gümrük resmi fiyatların %20-25 artmasına ve piyasada vurgunculuğa yol açmıştır. Halktan şikayetler gelmeye başlamıştır. Maliye Vekaleti bir duyu ile fazla fiyata mal satanların adalete teslim edileceğini, ülke dışına alın çıkarmanın yasak olduğunu ilan etmiştir.²⁷

27 Ekim'de Kurun gazetesinin "Suriye, Hatay İktisadiyatını Öldürmek İstiyor" başlıklı haberi ile Cumhuriyet gazetesinin "Hatay'da Mühim Toplantı" başlığıyla verdiği gelişmeler Hatay'daki tüccarların yeni durumun tespiti ve bu durumda alınması gereken önlemlerle ilgilidir. Suriye'nin Hatay'dan gidecek eşyadan %25 gümrük almasına mukabele olarak, Hatay Hükümeti'nin de aynı şekilde hareket etmesi üzerine ortaya çıkan durum nedeniyle Tayfur Sökmen başkanlığında bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda Meclis reisi, başvekil, vekiller, bir kısım mebuslar, İskenderun Ticaret Odası erkanı ve tüccarlar hazır bulunmuştur. Konunun önemi takdir edilerek esaslı kararlar alınması çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır. Suriye'nin Hatay'a gönderdiği Avrupa mamulâtı eşyanın doğrudan doğruya temini, Hatay ihracatının Anavatana yapılması, transit işlemlerinde Halep tüccarlarına mümkün olduğu kadar kolaylık gösterilmesi, buna rağmen dost ve komşu Suriye'nin sorun yaşaması halinde Anavatanın güney illerinden bir kısmının transitinin İskenderun Limanından yapılması, bu suretle öldürülmek istenen Hatay iktisadi hayatının aksine canlandırılıp geliştirilmesi konularında müzakereler yapılmıştır."²⁸

Ekim 1938'de Mersin'deki İngiliz temsilcisi Catton da yeni Hatay'da işlerin iyi gitmediğini bildirmektedir. Catton'a göre Türkler,

²⁶ Sökmen, **a.g.e.**, s. 115.

²⁷ Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya, 1986, s. 81.

²⁸ **Kurun**, 27 Teşrinievvel 1938; **Cumhuriyet**, 27 Birinciteşrin 1938.

Türk olmayanlar arasında dargınlık yaratacak olan sadece önemli resmi makamları değil, küçük resmi makamları bile işgal etmiştir. Halep'in İngiliz Konsolosu Davis ise İskenderun Limanındaki ticaretin Fransa'nın Sancak ve Suriye arasındaki yeni sınırdaki dayattığı Suriye gümrük vergileri sonucunda tahmini olarak %60-70 oranında düştüğünü rapor etmiştir. Davis'e göre gelir kaybı Hatay'da maaş ödemelerini zorlaştırmış, bazı memurlar iki aydır maaş alamamıştır. Ekonomik değişiklik büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Hatay Devlet Başkanı ve Başbakanı tarafından Türk basınına verilen coşkulu beyanatlar ittifakı ve Hatay halkı tarafından kabul edilen yeni rejimden hoşnut olunduğunu abartılı bir şekilde göstermek içindir. Ancak Araplar, Hristiyanlar ve hatta Türkler arasında kayda değer bir hoşnutsuzluk söz konusudur.²⁹

Ekonomik olarak yaşanan bu olumsuzlukların önüne geçmek için 02/11/1938 tarihinde Türkiye'deki İktisat Vekâleti'nin teklifi üzerine; İcra Vekilleri Heyeti tarafından, “Hatay Devleti'nin milli mahsul ve mamullerinin Türkiye'ye ithalini kolaylaştırmak için Hatay menşe ve mevritli mahsulat ve mamulatin gümrüklerden ithalinde menşe ve mevritlerini usulü dairesinde belgelemek şartı ile yürürlükteki gümrük tarifesi resimleri üzerinden %99 indirim yapılması” kararlaştırılmıştır.³⁰ Buna mukabil aynı tarihte Türkiye'den Hatay'a girecek olan bilimum eşyanın gümrük resminden muaf tutulmasına dair muvakkat kanun Hatay İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.³¹

Hatay ürünlerinin Türkiye'ye gümrüksüz girmesi hakkındaki kanunun yürürlüğe girmesinden sonra ilk olarak Türkiye'ye tren ve vapurla sabun, zeytinyağı, sebze, portakal sevk edilmeye başlanmıştır. Suriye ve Lübnan'dan Hatay'a girecek mallara 15 Aralık'tan geçerli

²⁹ Sarah D. Shields, **Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II**, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 236-237.

³⁰ **BCA 030 18 01 02 85 95 8**, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 2/11/1938 Tarihli Kararname.

³¹ **BCA 030 10 0 0 224 514 3**, Cevat Açıkalın Tarafından Hariciye Vekâlet'ine Çekilen 2/11/1938 Tarihli Tel; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, s. 126-127; **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 7 Ocak 1939, Kanun No: 50.

olmak üzere %15 gümrük vergisi konulmuştur. Bir ay içinde İskenderun Limanından Türkiye'ye 100.000 sandık portakal gönderilmiş, kış mevsimi olmasına rağmen sebze sevkiyatı hızla artmıştır. Türkiye'den Hatay'a buğday, un, koyun, sığır ve diğer kasaplık hayvanlar gönderilmiştir.³²

Hatay Millet Meclisi'nin 22/11/1938 tarihli celsesinde hariçten Hatay'a giren mallardan alınmakta olan gümrük resminin %40 indirilmesine dair kanun görüşülerek kabul edilmiştir. Bu indirimde buğday, un ve bulgur dahil değildir. Kanunun Meclisi Ali'ye sevkinin gerektiren sebep şu ifadelerle belirtilmiştir: “... *Milli Hükümetimizin teşkilinden sonra gümrük işlerinin milli hükümetimize geçmesi üzerine hudutlara Suriye Hükümeti gümrük vaz'etmiştir. Hususan hükümetimiz de buna lakayd kalmazdı. Bilmukabele hudutlarda tedbir alındı. Hükümet malen gümrük tahsil etmiyor. İbtida, tahsil edeceği endişesine bebn'i tüccarlarımız Suriye'den bol mal celpetmişlerdir. Bu gümrük meselesi üzerine emtiyanın fiyatı üç kat artmıştır. Bu sebepten tüccarlar ellerindeki paralarını emtiyaya bağlamışlardır. Dışardan gelecek mallara para vermek mali ve iktisadi sıkıntıyı mucip olur. Tüccarlara Avrupa'dan mal getirmek için hükümetimizin bu işle alakadar olması hakkında bir karar ittihazını heyet-i umumiyenin tasvibine arz ederiz. Bu sebepten Hatay'a para girecek, bunun neticesi Halep'ten, Suriye'den vesair yerlerden buraya mal almaya gelecekler. Bu kanunu kabul etmekle Hatay'ın inkişafına yardım etmiş olacaksınız...*”³³

Gümrük tarifesindeki indirimin amacı tüccarların birinci elden muamele görmesine imkân vermek, hayatı ucuzlatmaktır. Suriye ve Lübnan ile ticari ilişkiler devam ettiği sürece indirim uygulanmasına dair olan kanunun amacına ulaşması mümkün olmayacaktır. Bu yüzden Suriye ve Lübnan'dan gelecek malların bu indirimden hariç tutulması uygun görülerek “Gümrük Resminden Yapılan Yüzde Kırk

³² Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi*, s. 397.

³³ *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, 100-101.

Tenzilatın Suriye ve Lübnan’dan Gelecek Mallara Şumulü Olmadığına Dair Kanun” kabul edilerek 11 Mart 1939’da Resmî Gazetede yayınlanmıştır.³⁴

Hatay’da gümrük oluşturulmasının ardından yapılan bütün bu ticari düzenlemelere rağmen Khoury’nun belirttiğine göre; ekonomik açıdan, Suriye ile Hatay arasındaki serbest ticaret çoktan geçmişte kalırken, artık Türkiye ile Hatay arasındaki ticaret serbesttir ve artmıştır. Fransızlar, Halep’in ithalat ve ihracat trafiğini normal rotası olan İskenderun’dan Lazkiye ve Trablus’a yönlendirirken ikisi arasında gümrük sınırlarını yürürlüğe koymuştur. Bu koşullarda, Halep ve Hatay’ın her ikisi de ekonomik durgunluk yaşamıştır. Halep, İskenderun’dan daha az gelişmiş nakliye tesislerine sahip olan bu çok daha uzak limanlara daha büyük maliyetler ödemek zorunda kalmıştır. Hatay, Halep’e transit ticaretteki belirgin düşüşle ciddi ölçüde kayba uğramıştır. Günlük 300 aracın geçiş için kullandığı Halep-İskenderun arasındaki otoyolu Suriye’de en işlek yol iken, mevcut durumda 20’den daha az araç yolculuk yapmaya başlamıştır.³⁵

Melek’in aktardığına göre gümrük/ticaret konuları ile ilgili olarak Collet ile bir diğer sorun otomobillerin plakası konusunda yaşanmıştır. Suriye’de bir otomobil plakası 100-150 altın ödeyerek alınıyordu. Halbuki Hatay Nafia Vekaleti ücretsiz ve resimsiz Hatay’da bulunan motorlu araçların AX (Alexandretta) harflerini taşıyan plakaları HD (Hatay Devleti) harflerini taşıyan plakalar ile değiştirmeye başlamıştı. Hatay’daki otomobil sahipleri Suriye plakalarını devrettikten sonra, Suriye plakalı otomobillerden daha az ücretle nakliyat yapabildiklerinden, Suriye şoförleri bunu örnek göstererek Halep’te grev ilan etmişlerdir. Collet; Melek’e bu durumdan rahatsız olduklarını, eğer bu durum devam ederse yeni tedbirler alacaklarını bildirmiştir. Melek’in bu tedbirlerin Hatay sınırları içinde hukuki ve fiili açıdan bir etkisi

³⁴ Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları, s. 272-273; Hatay Devleti Resmî Gazete, 11 Mart 1939, Kanun No: 38.

³⁵ Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, London: I. B. Tauris, 1987, s. 512.

olmayacağını söylemesi üzerine; Collet “*şu hâlde Hatay Suriye’den ayrılmak yolunu tutmuştur*” diyerek geleceği işaret etmiştir.³⁶

Bunun üzerine Hatay plakalı araçların Suriye’ye girişine izin verilmemesine başlanmıştır. Bir süre sonra da Hatay Hükümeti, bu uygulamaya tepki olarak Suriye plakalı araçların Hatay’a girmesine bazı istisnalar dışında yasak getirmiştir. Taşıma konusunda ortaya çıkan problemleri gidermek için Hataylı önde gelen bazı kişiler Türkiye nezdinde girişimde bulunmuşlardır. Halep’ten malların trenle İskenderun Limanı’na ulaştırılmasının limana katkı sağlayacağı düşüncesiyle, Türkiye’nin kontrolünde bulunan Meydanekbez-Payas için alınan tren taşıma tarifelerinin düşürülmesini talep etmişlerdir. Türkiye de bu talebi olumlu karşılayarak Meydanekbez-Payas arasındaki tren taşıma ücretlerinde indirimle gitmeyi kararlaştırmıştır.³⁷

Gümrük ve ticaret alanındaki diğer düzenlemeler de 1938 sonu ve 1939 başında tamamlanmıştır.

13 Kasım’da Hatay Hükümeti, İskenderun Limanı’na girecek yabancı gemilere Hatay Devleti bayrağı çekme zorunluluğu getirmiştir.³⁸ Hatay Millet Meclisi 5/1/1939 tarihli celsesinde Hatay gümrüğünün Suriye’den kesin olarak ayrılmasını sağlamak için; Hatay Bayrağı ile uyumlu bir bayrağın Hatay Gümrük bayrağı olmasını kararlaştırmıştır.³⁹

Hatay’da tesis olunacak serbest mıntıkeyi tayin için gereken inceleme ve etütleri yapmak üzere İktisat Vekaleti, Gümrük ve İhisarlar Vekaleti, Nafia Vekaleti ile Denizbank Umum Müdürlüğünden seçilen birer kişiden oluşan heyetin Hatay’a gitmesi İktisat Vekaletinin teklifi ve Maliye Vekilliğinin mütalanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 28/11/1938 tarihinde onaylanmıştır.⁴⁰

³⁶ Melek, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷ Duman, **a.g.t.**, s. 255.

³⁸ Sofuoğlu-Dağıstan, **a.g.e.**, s. 94.

³⁹ **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, s. 256-259; **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 11 Şubat 1939, Kanun No: 30.

⁴⁰ **BCA 030 18 01 02 85 99 8**, Başvekaletin 28/11/1938 Tarih 9937 Sayılı Kararnamesi.

Hatay Devlet Başkanlığından alınan tezkereye istinaden Fevkalade Murahhas Cevat Açıklan'dan gelen bir telgrafta; Hatay Gümrük Teşkilatının ihtiyacı olan bir müfettiş ile iki tetkik memurunun tayin ve izamı talep edilmişti. Bir müfettiş ile iki memurun Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti ile alaka ve irtibatları baki olmak üzere Hatay teşkilatında çalışmak üzere gönderilmeleri için 16/02/1939 tarihinde yapılan talep Başvekalet tarafından onaylanmıştır.⁴¹

Hatay'da gümrük teşkilatının oluşturulması ve ticaretin Hatay iktisadı için olumlu bir hale getirilmesi çalışmaları sürerken, Şubat 1939'da Hatay Devleti ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti için oldukça önemli ve anlamlı bir gelişme olmuştur.

Hariciye Vekaletinde Türkiye ile Hatay arasındaki yakınlık ve bağlılığı daha ziyade gösterecek, Hatay'ın Anavatan'la olan ilişkilerinin faydalı bir şekilde gelişmesini sağlayacak mahiyette olan “Hatay İstişarî Heyeti” oluşturulmuştur.⁴² Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığında kurulan bu heyet ile bir de Hatay Bürosu kurulmuştur. Bu yapılanmanın arkasından Hatay İstişarî Heyeti tarafından tespit edilen esasların yürürlüğe girmesi doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bir kararname çıkarılmıştır. Daha sonra Hatay Meclisi 16 Şubat 1939'da çıkardığı bir kanunla Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını bir bütün olarak Hatay Cumhuriyeti'nin kanunları olarak kabul etmiştir. *“Bu kanunların ‘mer’iyete vaz’ tarihleri ile mahalli icaplara uygun olmayanların tamamen veya kısmen tatbik edilip edilmemesine İcra Meclisi yetkilidir. Ta’dil kanunla olur. Mer’iyete giren her kanun, ona müteallik kanunla ahkâmî ilga eder.”*⁴³ Teklifin kabul edilmesinden sonra Collet 21/02/1939 günü Hatay ve Havas Ajanslarına verdiği beyanatta şöyle demiştir. *“Hatay Millet Meclisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarını aynen kabul etmesi istiğrapla*

⁴¹ **BCA 030 18 01 02 86 13 1**, Başvekaletin 17/02/1939 Tarih ve 10387 Sayılı Kararnamesi.

⁴² **BCA 030 18 01 02 86 15 10**, Başvekaletin 24/02/1939 Tarih ve 10436 Sayılı Kararnamesi.

⁴³ Sofuoğlu-Dağıstan, **a.g.e.**, s. 96; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, s. 301-302; **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 11 Mart 1939, Kanun No: 45.

karşulanacak bir şey değildir. Tamamıyla müstakil olan Hatay Devleti'nde Türkler kati bir ekseriyet teşkil ederler. Türkiye'de Kemalizm rejiminin uzun seneler tatbik ve tecrübe ettiği kanunların Türk ekseriyetiyle meskûn olan Hatay'da aynen kabulünden daha tabi bir şey olamaz."⁴⁴

Ardından Hatay Fevkalade Murahhaslığı, Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Tarife Kanununun tamamen ve aynen 19 Nisan 1939 tarihinden itibaren Hatay'da uygulamaya başlanmış olduğunu bildirmiştir.⁴⁵

Haziran 1939 ortalarında Fransa ile Türkiye arasında devam etmekte olan Hatay görüşmelerinin anlaşma ile sonuçlanacağı belli olmuştur. Çok geçmeden 16 Haziran 1939 günü TBMM'de Başbakan Refik Saydam'ın öncelikle görüşülmesini istediği bir teklif görüşülerek kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır. "*Meydan-ı Ekbez istasyonununun 1 km kuzeybatısında bulunan 312 numaralı hudut taşından Payas'ta denize kadar inen sahada sınırla ilgili olarak halen yürürlükte bulunan bütün mali, iktisadi ve idari hükümler kaldırılmıştır...*" Böylelikle Anavatan Türkiye ile Hatay arasındaki bütün muameleler kaldırılmış, dolayısıyla Payas Gümrüğü'nün faaliyeti de sona ermiştir. Bu işlem Hatay'ın Türkiye ile birleşmesi anlamına gelmektedir.⁴⁶

1.2. Para/Banka Alanındaki Gelişmeler

Nisan 1935 sonlarında Suriye'de ve Sancak'ta Osmanlı gümüş paralarının (mecidiye, yarım mecidiye, çeyrek mecidiye, dörtlük, sekizlik) kullanımdan kaldırıldığı ve Temmuz 1935'ten sonra kullanılmayacağı bildirilmişti. Bunun üzerine çarşılarda yeni narh konmuş ve fiyatlar Suriye parasına göre yeniden belirlenmişti. Yapılan para değişimi piyasayı önemli ölçüde etkiledi. Mayıs 1935'te Antakya'da kunduracı kalfaları eski ve yeni para arasındaki farkın ücretlerini olumsuz

⁴⁴ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kuruluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 110; Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, s. 84; Melek, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁵ **BCA 030 10 0 212 439 1**, Hariciye Vekâletinin 11/05/1939 Tarihli Yazısı.

⁴⁶ Tekin, **Hatay İşgal Yılları**, s.413-414.

yönde etkilediğini ileri sürerek grev yapmışlardı. Alınan bütün tedbirlere rağmen gümüş para uzun süre kullanımda kalmıştır.⁴⁷

Hatay’da kullanılan paranın yarattığı bu olumsuzlukların farkında olan Hatay Devleti kurulmasından kısa bir süre sonra yerel basında Suriye parasının istikrarsızlığına ve bunun Hatay ekonomisi üzerinde oluşturduğu olumsuzluklara dair yazılar yayınlatmaya başlamıştır. Hükümet ilk olarak Şubat 1939’da Hatay’da artan iş hacmini karşılamak ve ticarete ortaya çıkan para sıkıntısını gidermek gerekçeyle, Hatay Maliye veznelerinde Suriye lirasının yanı sıra Türk lirası ile de işlem yapılmaya başlanacağını duyurmuştur. Hükümet, yeni düzenleme çerçevesinde kişilerin ister Suriye ister Türk parası ile işlem yapmakta özgür olacaklarını bildirmiştir. Ardından Hükümet, devlet maliyesine dair tüm işlemlerin yalnızca TL ile yapılmasına dair bir karar almıştır.⁴⁸ Hatay Maliye Vekaletinden 28 Şubat 1939’da yapılan bir açıklama ile bu aydan itibaren aylıkların Türk parası ile ödeneceği duyurulmuş, ilk ödeme o gün yapılmıştır. Bunun sonucu olarak piyasada Türk parası bollaşacaktır.⁴⁹

Bu arada Türkiye’deki Hariciye Vekaleti 24/02/1939 tarihinde Başvekalete “gayet mahremdir” ibareli bir yazı göndermiştir. Hatay’da mevcut dövizler hakkında yapılacak muameleyi tespit etmek maksadıyla bir kararname projesi hazırlandığı bildirilmektedir. Başvekalet tespit edilen bu kararları aynı tarihte onamıştır. Onanan kararlar şöyledir:

1-Hatay Hükümeti’nin kasalarında mevcut olan dövizler Türk parasının resmi rayici üzerinden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından satın alınacaktır.

⁴⁷ Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi**, s. 243.

⁴⁸ Duman, **a.g.t.** s. 257.

⁴⁹ Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi**, s. 407.

2-Hususi eşhas ve hususi müesseselerin elinde bulunan dövizler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Hatay'daki şubesinin açılmasını müteakip, Türkiye Amortisman sandığıınca 1933 Türk borcu tahvillerinin Türkiye'ye ithaline tahsis edilebilir.⁵⁰

Böylece Hatay'da Türk parasının kabulü ile ilgili ön hazırlıklar tamamlanmış olmaktadır.

Hatay Millet Meclisi'nin 13/03/1939 tarihli celsesinde Anavatan kanunlarının Hatay'a tatbiki cümlesinden olmak üzere Hatay'da Türk parası resmi para olarak kabul edilmiştir. Bu kanunun yayınlandığı tarihe kadar Suriye parası üzerinden tarh ve tahakkuk ettirilmiş olup da henüz tahsil edilmemiş bulunan bilumum vergi, resim, harç ve para cezaları bu kanunun yayımı tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından kabul edilmiş kur üzerinden Türk parasına çevrilir ve Türk parası olarak tahsil edilir. Genel ve özel bütçelerin gelir tahminleri ve masraf cetvellerindeki rakamlar Türk parasına çevrilir. Suriye parası üzerinden ödenmekte olan maaş, ücret, ödenek, tayinat, yem bedeli ve bu mahiyetteki bütün hak edişlerin aynen Türk parası olarak ödenmesine devam olunur. Genel ve özel bütçelere ait veznelerde halen mevcut Suriye parası resmi kur üzerinden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Hatay'daki şubesine devredilir.⁵¹

Kanunun kabulünü takiben söz alan vekillerin konuşmaları bu kararın hem Hatay Devleti hem Türkiye Cumhuriyeti için önemine işaret etmektedir.

İbrahim İnal: *"...Bir millet ve devletin dünya politikasında sağlam bir yer alabilmesi için yalnız siyasi ve askeri cihetten kuvvetli bulunması kâfi değildir. Bugün cihan politikasında yer alan esas, toprak davasından ziyade iktisadi hakimiyet ve üstünlüktür...özellikle iktisadi tedbirlerin alınmasında en mühim yer tutan paradır. Müstakil bir devletin müstakil ve müstekar bir parası*

⁵⁰ **BCA 030 18 1 2 86 15 5**, Başvekaletin 24/02/1939 Tarih ve 10431 Sayılı Kararnamesi.

⁵¹ Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, s. 344-345; **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 15 Mart 1939, Kanun No: 51.

olması milli hakimiyetin başlıca icabatındandır...maliyemizi müstekar ve sağlam bir paraya istinad ettirmek için en esaslı tedbir, çelik irade ve imanı kadar sağlam olan Türk parasını Anavatan'dan hiçbir veçhile ayrılık kabul etmeyen Türk Hatay'da da aynı paranın kabul edilmesidir...”

Vedi Bilgin: “...Büyük Türkiye Cumhuriyeti ile bizim her şeyimiz birdir. Fikir, hars, ırk ve düşüncemiz birdir. Bu para birliği de tabiatıyla olacaktır...Hepiniz çok iyi bilirsiniz ki bu memleket bu para yüzünden çok sıkıntı çekmiştir...Bundan sonra tüccarlarımız, esnaflarımız hiç tereddüt etmeden serbestçe işleriyle güçleriyle meşgul olsunlar...”

Başvekil Abdurrahman Melek: “...Hatay; ırkan, hissen, aslen ayrılık kabul etmeyen anavatanın bir parçasıdır. Harici hayatla bu kadar münasebeti olan bir memleketin kanunlarının ve parasının ayrı olması gayritabii bir haldir. Bu bir kanun tabiiyet meselesidir...”⁵²

Melek, Hatay Millet Meclisi'nin bu kararı alırken telefon ve telgraf görüşmelerini kesmek, sınırları kapamak, hiç kimseye bir şey sızdırmamak suretiyle sıkı tedbirler alarak geç vakitte toplandığını belirtmektedir. Hatay'da Suriye parası yerine Türk parasının kabul edilmesine dair kanun çıkarılarak gece yarısı resmi cerideyle yayımlanmıştır. Türk parasının Hatay Devleti'nin resmi parası olarak kabul edilmesinden sonra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın İskenderun'da şubesi açılacaktır.⁵³

Bu arada yine 13 Mart 1939 tarihinde; 16 Şubat 1939 tarihli kanun ile Hatay Kanunu olarak kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti kanunlarından (3202) numaralı “Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu”nun uygulamaya konulmasına dair kararname resmî gazetedede yayınlanmıştır.⁵⁴

Hatay'da TL. kullanımının başlamasından kısa bir süre sonra, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın açılması ile ilgili hazırlıklar

⁵² Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, s. 342-347.

⁵³ Melek, **a.g.e.**, s. 78.

⁵⁴ **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 13 Mart 1939, Karar No: 108.

kısa sürede tamamlanmış, İskenderun'da açılacak Merkez Bankası şubesi için Türkiye'den memurlar gönderilmiştir. TL.'nin Hatay'da geçerli tek para haline gelmesinde, Hatay'da açılan Merkez Bankası önemli rol oynamıştır. Merkez Bankası, halkın elindeki Suriye parasını Türk parası ile değiştirmeye başlamıştır. Sürecin son aşaması olarak da Hatay'da 14 Nisan 1939'dan itibaren Suriye parası tamamen tedavülden kaldırılmıştır.⁵⁵

İskenderun Sancağında Ziraat Bankasından başka Suriye ve Lübnan Bankası, Suriye Fransız Bankası ve Banco di Roma gibi bankalar da faaliyet gösteriyordu.⁵⁶ Büyük Suriye ve Lübnan Bankası'nın İskenderun Sancağı döneminde verilmiş olan imtiyaz süresi 31 Mart 1939'da sona erdiğinden, Hükümet imtiyaz süresini uzatmamıştır. Banka Hatay'daki bütün işlemlerini tasfiye etmiştir. Antakya ve İskenderun şubeleri faaliyetlerine son vermişlerdir.⁵⁷

Davis'ten aktarılan bilgiye göre; yeni hükümet, Türk parası ve Türk döviz kontrolünü dayatarak ticari sınıflar arasında büyük bir kargaşa yaratmış ve tıbbi tedaviler, eğitim, tatil, hayat sigortası gibi konularda yurt dışına ödeme yapmak çok daha zor hale gelmiştir. Bunun yanında yeni gümrük resimlerine Hatay Hükümeti ağır bir tüketim vergisi eklemiştir. İthal malların fiyatı üç katına çıkmış; meyve, sebze gibi yerel ürünlerin fiyatı iki katına çıkmış, çoğu ticari mal hiçbir şekilde bulunamaz hale gelmiştir. Buna karşın ücret ve maaşlar sabit kalmıştır. Hatay halkının genel yaşam standardında ve satın alma gücünde ciddi bir düşüş olmuştur. Türkiye ile birleşmenin hükümet ile yürütülen işlerin sayısını azaltacağı ve zorunlu askerlik korkusu artan huzursuzluğa eklenmiştir. Hatta Hatay Meclisinin İskenderun Halkevi Başkanı tarafından Halkevlerine danışılmaksızın yeni önlemleri

⁵⁵ Duman, *a.g.t.*, s. 257-258.

⁵⁶ Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi*, s. 242-243.

⁵⁷ Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi*, s. 401.

alan hükümeti protesto eden bir gösterisine sahne olduğu söylenmektedir.⁵⁸

Hatay’da ekonomik alanda söz konusu edilen bu millileştirmeler ile Türkiye’deki millileştirmeler karşılaştırıldığında oldukça farklı bir tablo ile karşılaşırız.

İki dünya savaşı arasında 1929 Ekiminde New York Borsası’nda patlak veren ekonomik Bunalım ulusları aşırı ekonomik milliyetçiliğe sürüklemişti.⁵⁹ İki dünya savaşı arası dünyada 1929 ekonomik krizinin etkilerinin görülmeye başladığı yıllarda; Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarına ve dış kredilere bağlı bir kalkınma düşüncesinin gerçekleşmemesi, üstelik yabancı sermayenin ülkenin sanayileşmesinden çok, istenmeyen ve denetimi güç alanlara sızması, spekülatif işlere yönelmesi ve nihayet büyük buhranın emperyalist ülkelerin nüfuz alanını daraltması, 1929-1931 yıllarında yabancı sermayeye karşı tutumun sertleşmesine sebep olmuştu. Bu durum 1937 yılına kadar devam etti. Bu dönemde artık kalkınmanın dış finansmanı zorunlu bir kaynak olarak görülmüyordu. Dış borçlar konusundaki çekingenlik dolaysız yabancı sermaye yatırımları için de geçerliydi. Türkiye’de mevcut imtiyazlı yabancı şirketlerin birçoğu böyle dönemde millileştirilmiştir.⁶⁰

Lozan’da imzalanan bir ticaret konvansiyonuna göre yabancı şirketler, imtiyazları konusunda yedi senelik bir garanti elde etmişlerdi. 1930’da bu süre dolmuştur. Ayrıca dünya kapitalizminin buhranı ve Türkiye’de milliyetçilik akımlarının kuvvetlenmesi bunların millileştirilmesi yönünde etki yapmıştır. Bu millileştirme hareketleri harp yıllarında da devam etmiştir. Böylece Türkiye’de yarı-sömürgecilik kalıntısı şirketlerin temizlenmesi istenmiştir.⁶¹ 1923-1950 döneminde

⁵⁸ Sarah D. Shields, **Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II**, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 237.

⁵⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 41-42.

⁶⁰ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 226-227.

⁶¹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 131-132.

Türk Hükümetinin 24 ayrıcalıklı yabancı şirketi millileştirdiği kaydedilmiştir. Bu millileştirmelerden sadece 3 tanesi 1920'lerde, 21'i 1933-1945 döneminde yapılmıştır. Çoğunun 1933-1945 döneminde yapılması; Kemalist devletçiliğin bir genel politika olarak yabancı şirketlere karşı bir tavır oluşturduğu yorumlarına yol açmıştır.⁶² Türkiye'de 1928-1945 döneminde yapılan millileştirmeler demiryolları ve limanlar, belediye hizmetleri, imalat sanayi-ticaret ve madencilik sektörlerinde yapılmıştır.⁶³ Buradan yola çıkarak Türkiye'deki millileştirme uygulamalarında belirli sektörlerdeki şirketlerin tek tek millileştirilmesi şeklinde ortaya çıktığını, Hatay'da ise siyasi katılımın gerçekleşmesi için öncelikle elzem görülen gümrük/ticaret ve para/banka sektörlerindeki tüm kurum ve kuruluşların millileştirilmesi yoluna gidildiğini söyleyebiliriz.

Türkiye'de yapılan millileştirmelerin ilk temel gerekçesi; kapitülasyonların milli sanayiye karşı rekabet unsuru olarak görülmesidir. İkincisi yabancı sermayenin siyasi himaye talep etmesi sonucu büyük devletlerin müdahil olması ile bağımsız bir kalkınma politikası güdülememesidir. Üçüncüsü ise bu yabancı sermayenin yerli siyasetçileri ve bürokrasiyi tıpkı Osmanlı dönemindeki gibi satın almaları veya yüksek maaşlı yönetim kurulu üyelikleri ile pasif hale getirmeleridir.⁶⁴ Sözü edilen bu gerekçeler ile Hatay'da ticaret ve bankacılık sektörlerinde yapılan millileştirme gerekçeleri ile uyumlu değildir. Fakat geniş bir açıdan bakıldığında hem Hatay'da hem Türkiye'deki millileştirmelerde ekonomik bağımsızlık yoluyla siyasal bağımsızlık hedeflenmiştir.

Türkiye'deki millileştirmeler iki aşamalı olarak uygulanmıştır. İlk aşama Lozan Antlaşması ile başlamıştır. Millileştirme hareketini doğuran Lozan Antlaşması, dolayısıyla Düyun-u Umumiye İdaresi'nin tasfiyesidir. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin tasfiyesi ile birlikte kendisine

⁶² Tezel, bu iddiaya karşı olmasının en büyük nedenlerinden biri olarak; millileştirmelerin en yoğun olduğu 1934-1938 yılları arasında Türkiye'de 32 yeni yabancı şirketin faaliyete geçtiğini göstermektedir. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 203-206.

⁶³ Akalın, **a.g.e.**, s. 106.

⁶⁴ Akalın, **a.g.e.**, s. 102.

bağlı Reji İdaresi'nin de millileştirilmesi gerekmektedir. Çünkü kendisine ait bir kolluk kuvveti olan milyonlarca tütün çiftçisinin geçimini ve ihraç malını, hatta sigara ve sigara kâğıdı üretimini, dolayısıyla istihdamını da ilgilendirmesine rağmen; kapatılarak serbest piyasaya bırakılması bir süre düşünülmüş, ancak gelir ihtiyacı millileştirilmesine/devletleştirilmesine yol açmıştır. Bu aşamada Cumhuriyet yönetimi mali ve teknolojik gücü aşan alanlarda yabancı sermaye ile iş birliğine açıktır. Millileştirmede ikinci aşama iktisadi milliyetçiliğin ürünü olan Tekel Genel Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra devletçilik hareketi ile başlamıştır. Nitekim bu tarihten sonra yabancı şirketlere tekel imtiyazı verilmediği gibi süresi sona erenler de yenilenmemiştir. Devletçilikle birlikte Türk bürokrasisi artık mali ve fenni yeterliliğe kavuştuğunu düşünmüştür.⁶⁵ Hatay Devleti kurulduktan sonra Türkiye, Hatay Cumhuriyeti'ne acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hatay Hükümeti'nin icraatlara başlamasından hemen sonra 50.000 liralık ödenek göndermişti.⁶⁶ 1500 kişilik zabıta ve emniyet teşkilatı Ankara'dan verilen tahsisatla idare edilmekte, Hatay Hükümeti de buna kısmen yardım etmekteydi. Son zamanlarda Ankara, 400.000 liralık bir yardımda daha bulunmuştu.⁶⁷ Hatay Mali Teşkilatını kurmak üzere Türkiye'den bir iki maliye müfettişinin gönderilmesi hususunda Hariciye Vekaleti ile Maliye Vekaleti arasında mutabakat sağlanmış, 27/12/1938 tarihli yazı ile Maliye Vekaletinden Cemal Eyüpoğlu ile Ferit Melen mahallinde yapılması gereken inceleme için memur edilmişlerdi.⁶⁸ Bu açıdan bakıldığında Hatay'da ticaret ve bankacılık sektörlerindeki aşamalar ile Türkiye'deki millileştirme aşamalarının birbirine benzemediği görülür. Fakat burada Türk bürokrasisinin mali ve fenni yeterliliğe kavuştuğu ikinci aşamaya benzerlik söz konusu edilebilir. Hatay'daki millileştirmeler sırasında kendi kendine yeterli bir

⁶⁵Güneri Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 103-104.

⁶⁶ Sofuoğlu- Dağıstan, **a.g.e.**, s. 95.

⁶⁷ Melek, **a.g.e.**, s. 78.

⁶⁸ **BCA 030 0 0 225 515 3**, Hariciye Vekaleti'nin 16/12/1938 Tarihli Yazısı, Maliye Vekaleti'nin 27/12/1938 Tarihli Yazısı.

hale gelmiş olan Türkiye Cumhuriyeti mali ve fenni olarak Hatay'daki millileştirme sürecini hem mali hem teknik açıdan yönetmiştir.

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında henüz çözülememiş bir sorun olarak kalan Hatay Meselesi 1930'ların sonlarına doğru kendini göstermeye başlamıştır. Meselenin çözümü için atılan en etkili adımların biri Hatay Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesi olmuştur. Böylece bağımsız bir devlet olarak hareket edecek Hatay'ı Türkiye'ye katmak bir dizi koordineli eyleme bağlı olacaktır. Bunun için siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen millileştirme süreçlerinin planlanması, yönetilmesi ve desteklenmesi Türkiye tarafından yapılmıştır. Türkiye'deki liderler dışında ilgili birimlerle de sürekli irtibat halinde çalışılmıştır. Her düzeyde bürokrat ve memur Türkiye'den gönderilmiş, Türkiye ile ilişkileri baki kalmak üzere ücret ve masrafları Türkiye tarafından karşılanmıştır. Dolayısıyla millileştirme süreçlerindeki Türkiye etkisi şüphe götürmez.

Hatay'da ekonomik alanda yapılan bu millileştirmeler Türkiye'deki millileştirmelere göre oldukça özel ve olağanüstü uygulamalardır. Çünkü devletlerin kendi iç hukuk düzenlerinde gerçekleştirdikleri devletleştirme, kamulaştırma ve millileştirme uygulamaları burada iç içe geçmiştir. Türkiye burada Hatay'ı tamamen kendi egemenlik sahasında görerek hareket etmiş, bu millileştirmelerin maliyetine katlanarak mevcut durumu resmileştirmiştir. Dolayısıyla Hatay'daki millileştirmeleri sırf "millileştirme işi" olarak kabul edersek; millileştirme olarak tanımlayabiliriz.

Genel olarak söylemek gerekirse; Dünyada ve Türkiye'de gerçekleştirilen millileştirme uygulamaları ile yaklaşık aynı zamanda Hatay'da ekonomik alanda gerçekleştirilen bu uygulamalar topyekün bir millileştirme hareketinin parçasıdır. Millileştirmenin asıl amacı siyasi olup, dolaylı olarak ekonomik boyutu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kısmen amaç bakımından Türkiye'deki millileştirme uygulamalarına

benzetilebilirse de özellikle süreç bakımından farklıdır. Hatay’da gümrük/ticaret ve para/banka sektörlerinde gerçekleştirilen bu millileştirmeler ekonomik alanda olmakla beraber tamamen Hatay’ın Türkiye’ye katılımına yönelik düzenlemelerdir.

Millileştirmelerin kamu yararı düşüncesinden hareketle yapıldığı hesaba katılırsa; Hatay ekonomisi için hayati olan ticaretin, çoğunluğu Türk olan Hatay’da, Türk vatandaşı lehine yürütülebilmesi için gümrükler ele geçirilerek gümrük gelirlerinin önce Hatay maliyesine sonra Türkiye maliyesine katkı sağladığı düşünülebilir. Aynı zamanda Suriye ile kesin sınır belirlenmiştir. Hatay’da Türk parasının resmi para olarak kullanılmaya başlaması ve Merkez Bankası, Ziraat Bankası şubelerinin, mali açıdan Türk vatandaşı lehine bir uygulama olduğu gibi, Hatay’da Türkiye’nin egemenliğinin de göstergelerinden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

BCA 030 10 0 0 224 513 52, Zihni Akdur’un Hariciye Vekâlet’ine 20/10/1938 Tarihinde Yazdığı Açık Tel.

BCA 030 10 0 0 224 514 3, Cevat Açıklın Tarafından Hariciye Vekâlet’ine Çekilen 2/11/1938 Tarihli Tel.

BCA 030 18 01 02 85 95 8, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 2/11/1938 Tarihli Kararname.

BCA 030 18 01 02 85 99 8, Başvekaletin 28/11/1938 Tarih 9937 Sayılı Kararnamesi.

BCA 030 18 01 02 86 13 1, Başvekaletin 17/02/1939 Tarih ve 10387 Sayılı Kararnamesi.

BCA 030 18 01 02 86 15 10, Başvekaletin 24/02/1939 Tarih ve 10436 Sayılı Kararnamesi.

BCA 030 10 0 0 212 439 1, Hariciye Vekâletinin 11/05/1939 Tarihli Yazısı.

BCA 030 18 1 02 88 83 7, Başvekaletin 18/08/1939 Tarihli Kararnamesi.

- BCA 030 18 1 2 86 15 5**, Başvekaletin 24/02/1939 Tarih ve 10431 Sayılı Kararnamesi.
- BCA 030 0 0 225 515 3**, Hariciye Vekâletinin 16/12/1938 Tarihli Yazısı, Maliye Vekâletinin 27/12/1938 Tarihli Yazısı.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 07/01/1939, Kanun No: 50.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 14/01/1939, Kanun No: 21.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 11/02/1939, Kanun No: 30.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 11/03/1939, Kanun No: 38.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 11/03/1939, Kanun No: 45.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 13 Mart 1939, Karar No: 108.
- Hatay Devleti Resmî Gazete**, 15/03/1939, Kanun No: 51.
- Akalın, Güneri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Güneri Akalın, Maliye Bakanlığı Yayınları, No: 2008/384, Ankara, 2008.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Azrak, Ülkü, 'Millileştirme Kavramı Üzerine', **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü-Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, S 2, 1968.
- Azrak, Ülkü; "Millileştirme ve Kamu Hizmeti", **İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 36, S 14, 1971.
- Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Dağıstan, Adil- Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix, Ankara, 2008.
- Duman, Levent, **Vatanın Son Parçası: 1950 Öncesi Hatay'daki Millileştirme Politikaları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, ATAM Yayınları, Ankara, 1997.

- Göğer, Erdoğan, “Kamulaştırma ve Millileştirmenin Devletler Hususî Hukukuna Getirdikleri Sorunlar”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1969, C 26, S 1, ss.165- 192.
- Hatay Devleti**, Hatay Valiliği Yayınları, Hatay, 2011.
- Khoury, Philip S., **Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945**, London: I. B. Tauris, 1987.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- Özer, Mehmet Halis, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları (1930-1939)”, **Social Sciences**, C 10, S 1, 2015.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Shields, Sarah D., **Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II**, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Tekin, Mehmet (Haz.), **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, ATAM Yayınları, Ankara, 2009.
- Tekin, Mehmet, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, Antakya, 1986.
- Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- Toluner, Sevim, **Millileştirme ve Milletlerarası Hukuk**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1968.

Yenigün Gazetesi, 2 Eylül 1938, 3 Eylül 1938, 5 Eylül 1938.

Kurun Gazetesi, 27 Teşrinievvel 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Birinciteşrin 1938.

www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi:24/02/2019.

ULUSLARARASI PLATFORMDA HATAY SORUNU VE SOVYET BASINI

Mevlüt Samet YILDIZ* - Çağatay BENHÜR**

ÖZET

Hatay, bulunduğu jeopolitik konum itibari ile tarih boyunca insanlar için sürekli bir kavşak noktası olmuş, önemini her zaman korumuştur. 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçmiş, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransız etki alanı olarak kabul edilmiş olan Suriye sınırları içerisinde bırakılmıştır. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu süreç boyunca bölge, Sancak olarak adlandırılmıştır. Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vermek istemesi üzerine Sancak, Türk dış politikasında sorun olarak addedilmiş ve bu meselenin çözümü için konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Meselenin sorun olarak adlandırılmasından sonra bölgede yaşayan Türk nüfusuna dikkatleri çekmek amacıyla bizzat Atatürk tarafından bölgeye Hatay ismi verilmiştir. Uluslararası platformda yer almaya başlaması ile birlikte Sovyet basını da konu ile ilgilenmiş ve sayfalarında yer vermiştir. Türkiye'nin uluslararası siyaset arenasında elde etmiş olduğu saygınlığın da etkisiyle, meselenin çözümünü barışçıl yollarla diplomasi kanalıyla çözüme yönündeki gayretleri sonucunda Hatay'ın önce özerk statüsü Milletler Cemiyeti nazarında kabul ettirilmiş, akabinde gerçekleştirilen seçimler sonucunda Hatay Devleti'nin kurulması sağlanmış ve nihai olarak Hatay'ın anavatana katılması sağlanmıştır. Böylece Misak-ı Milli sınır-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi B.D., smtyildiz@yandex.com_

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, cbenhur@selcuk.edu.tr.

ları içerisinde olmasına rağmen sınırlarımız dışında kalan bir toprağı-mız savaşımadan, diplomasi yoluyla elde edilmiştir. Bu çalışmada, Fransa ile Türkiye arasındaki bir politik meselenin Milletler Cemiyeti'ne taşınması sonrasında, uluslararası platformda barışçıl yollarla çözümü sürecinde Sovyet basınında ne şekilde ele alındığı ve değerlendirildiği, dolayısıyla da Sovyet hükümetinin meseleye ne şekilde yaklaştığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Milletler Cemiyeti, Sancak, Sovyet Basını, Türkiye.

THE HATAY PROBLEM IN INTERNATIONAL PLATFORM AND SOVIET PRESS

ABSTRACT

Hatay, due to its geopolitical location, became a constant junction point for people throughout history. Brought under the Ottoman control in 1516, and after the First World War, it was accepted as the French influence area and stayed within the limits of Syria. Throughout the Ottoman sovereignty, region was named as Sanjak. The Sanjak region was considered as a problem in the Turkish foreign policy, because France wanted to give independence to Syria in 1936 and this issue was brought to the League of Nations, in order to be able to solve that problem. After the consideration of this issue, as a problem, the region was named as Hatay by Atatürk himself in order to draw attention to the Turkish population of the region. With the attention of the international platform, the Soviet press had begun to focus on this issue and included it in their publications. Thanks to the prestige of Turkey in the international platform; firstly, Hatay's autonomous status had been accepted by the League of Nations, secondly the Hatay State's foundation had been ensured with the elections. Thus, a land of ours which was outside of Turkish border even though it was included in the Misak-ı Milli (The National Pact) joined Turkey with the way of diplomacy without any fighting. In this study, it was studied carefully that how a political issue between France and Turkey transferred to the League of Nations, also the solution of this issue on the international platform with peaceful means. Ergo, this issue's echoes in the Soviet press and the approach of the Soviet government to this issue have been investigated.

Keywords: Hatay, League of Nations, Sanjak, Soviet Press, Turkey.

GİRİŞ

Hatay, Anadolu topraklarını Ortadoğu'ya bağlaması ve bulundurduğu liman sebebiyle doğu ile batı arasında gerçekleştirilen ticaretin önemli bir aktarma merkezi olagelmiş, dolayısıyla da jeopolitik açıdan tarih boyunca hep ön planda olmuştur. Suriye'de Osmanlı hâkimiyeti, Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 yılındaki Mısır Seferi içerisinde yer alan Mercidabık Savaşı sonrasında başlamış, soruna sebep olan İskenderun-Antakya bölgesinin ismi Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunduğu süre boyunca İskenderun Sancağı olarak adlandırılmıştır. 1856 yılında mutasarrıflığa dönüştürülmesine rağmen bölgenin ismi yaygın bir şekilde "İskenderun Sancağı" veya sadece "Sancak" olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Sancağa, "Hatay" ismi Atatürk tarafından meselenin çözümü için uluslararası arenada tartışılmaya başlandığı 1936 yılında bölgenin Türk nüfusuna dikkatleri çekmek amacıyla verilmiştir.¹ Sancak'ta Türk hâkimiyeti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın oluşturduğu İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı paylaşma politikaları bir takım gizli antlaşmalar ile sağlanmıştı. Ortadoğu'nun paylaşımı hususunda İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile her iki ülke de, bölgeyi doğrudan ya da dolaylı olarak ne şekilde etkileri altına alacaklarını belirlemişlerdir.² Buna göre, İngiltere; Basra Körfezi'nin batı ve güneyi ile Mezopotamya'nın aşağı kesimlerini denetimi altına alırken, bu toprakların batısı ile Akdeniz arasında kalan bölümü de nüfuzu altına alacaktı. Fransa ise Güneydoğu Anadolu topraklarını, Lübnan ile

¹ Yusuf Sarmay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, 1996, ss.3-67. Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S 50, 2009, ss.97-118. Melek Fırat – Ömer Kürçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.279-280.

² Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss.16-17.

birlikte Suriye'nin kıyı kesimlerini denetimi altına alıp, Kuzey Mezopotamya'nın ve Suriye'nin geri kalan topraklarını da nüfuz bölgesi olarak belirlenmesini sağlamıştır.³ Bu şartlar altında 16 Mayıs 1916 tarihinde gerçekleştirilen Sykes-Picot Antlaşması gereğince bölge Fransız hâkimiyet alanı olarak belirlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında mağlup Osmanlı İmparatorluğu ile galip İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı İmparatorluğu açısından en tehlikeli maddelerinden biri olarak kabul edilen 7. maddesi gereğince, 9 Kasım 1918'de İngilizler, İskenderun'a asker çıkarmış ve akabinde aralarında daha önce imzalamış oldukları Sykes-Picot Antlaşması gereğince de bölgeyi Fransa'ya bırakmışlardır.⁴

Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi sonucunda iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin, Çarlık Rusya'sının diğer İtilaf Devletleri ile yapmış olduğu gizli antlaşmaları açıklaması özellikle İngilizlerin ve Fransızların Ortadoğu'da gerçekleştirmeye çalıştıkları planı sekteye uğratabilecek bir etken olmuştu. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından açıklanan ilkeler çerçevesinde, Wilson'un yapılan bu gizli antlaşmaları tanımayacağını belirtmesi üzerine; İngiltere ve Fransa kendilerini, 7 Kasım 1918 tarihinde Ortadoğu hakkında ortak bir açıklama yapmak zorunda hissetmişlerdir. Yapılan bu açıklamaya binaen, her iki devlette bölgede manda rejimleri kurmayı kararlaştırmışlardır. 18-26 Nisan 1920'de gerçekleşen San Remo Konferansı'ndaki bu konferansa Amerika Birleşik Devletleri katılmamıştır; Fransa ve İngiltere Ortadoğu'da daha önceden kararlaştırdıkları şekilde mandaları kendi aralarında paylaşmışlardır. Çalışma konumuz olan Sancak bölgesi de aralarındaki anlaşma gereği Fransız mandasına bırakılmıştır.⁵

³ Roger Ford, **Cennetten Mahşere Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, ss.458-459.

⁴ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 34 S 97, Ankara, 2018, ss. 139-178.

⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, ss.179-180.

Tarihte Ankara Antlaşması olarak bilinen 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması, iki ülke arasındaki savaş durumunu resmi olarak sonlandırmıştır. Anlaşmanın 8. Maddesi ile Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almasına rağmen Fransız işgal alanı içerisinde kalan İskenderun ve Antakya bölgelerini de kapsayan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır çizgisi belirlenmiştir. Ancak yine ilgili anlaşmanın 7. Maddesinde İskenderun bölgesinin idaresi için özel bir yönetimin kurulması kabul edilmiştir. Buna ek olarak bölgede yaşayan Türklerin kültürlerinin geliştirebilmeleri için her türlü kolaylığın sağlanması ve bölgede Türkçenin resmi dil olarak nitelendirilmesi de kararlaştırılmıştır. Anlaşmaya Yusuf Kemal Bey, bölgede yerleşmiş olan halkın Türk bayrağını içeren özel bir bayrak seçme hakkının bulunması gerekliliğini belirtmiş, Fransız temsilci de bu konu hakkında gerekli girişimleri kendi hükümeti nezdinde gerçekleştireceğine dair söz vermiştir. Kabul edilmiş olan 7. Madde gereğince İskenderun bölgesinde oluşturulacak yönetimin Türk soyundan gelen memurlarca sağlanması ve bölgede Türk kültürünün gelişmesi hususunda sağlanacak tüm kolaylıklardan faydalanacak okulların kurulacağı Fransız temsilci Bouillon tarafından Yusuf Kemal Bey'e bildirilmiştir.⁶

Mustafa Kemal Paşa ile Tayfur (Sökmen) Bey arasında gerçekleştirilen 2 Kasım 1921 tarihli görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Sökmen'e yapılan anlaşmanın gerekliliğini anlatmış, bununla beraber İskenderun Sancağı'nın da Fransızlar tarafından tahliyesi hususunda yoğun çabalar yürüttüklerini ancak bu çabaların sonuçsuz kaldığını, ileride sancağı da kurtaracaklarını temenni ettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in bu görüşmede, Misak-ı Milli sınırları dışında kalan İskenderun Sancağını sınırlarımız dışında bırakmaya niyetinin olmadığını açıkça anlamaktayız.⁷

⁶ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, ss.48-56.

⁷ Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.19, Erzurum, 2002, s.332.

Lozan Barış Antlaşması'nın Üçüncü Maddesi'nin İkinci Fıkрасında Türkiye-Suriye sınırı, 20 Ekim 1921 tarihinde gerçekleştirilen Ankara Antlaşması'nın 8. Maddesinde tanımlanmış şekliyle kabul edilmiştir.⁸ Fransa ile Türkiye arasında 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile Sancak'ta kurulması öngörülen özel yönetim konusu teyit edilmiş, Suriye sınırı da Fransa ile 3 Şubat 1930'da gerçekleştirilen bir protokolle kesinleştirilmiştir.⁹ İskenderun bölgesinin yönetim şekli ve sınırları daha önce bahsettiğimiz antlaşmalar ile oluşturulmuş ve bunların korunması sağlanmıştır. Türkiye ve Fransa arasında da konu hakkında 1936 yılına kadar herhangi bir sorun yaşanmamıştır.

Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 tarihinde, Suriye'de bulunan manda rejiminin kaldırılması ve Suriye'ye bağımsızlık verilmesi hususunda bir antlaşma gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma ile birlikte Fransa, Sancak üzerindeki yükümlülüklerini de yeni kurulacak olan Suriye'ye aktarmıştır. Bu da Sancağın statüsünün ne şekilde olacağı konusunu tekrar gündeme taşımış, Fransa ile Türkiye arasında da konunun tamamen çözüleceği 1939 yılına kadar sürmüş bir uyuşmazlık konusu olmuştur.¹⁰

Uluslararası Arenada Hatay Sorunu ve Sovyet Basını

Türkiye 1930'lu yıllarda, Lozan Antlaşmasını imzalamasının üzerinden yaklaşık 10 yıllık bir süre geçmiş olmasına rağmen uluslararası arenada aktif rol oynayan ülke konumuna gelmişti. O yıllarda Türkiye, uluslararası birçok meselenin çözümünde dolaylı veya doğrudan etkili olmuş bunun sayesinde de Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni istediği doğrultuda imzalatmayı başarmıştır. Uluslararası arenada edinmiş olduğu rolün ve Fransa iç siyasetindeki yeni konjonktürün de etkisiyle Atatürk, Hatay Sorununu kesin bir şekilde çözebilmek amacıyla tekrar gündeme taşımıştır. İlgili dönemde Fransa kesin bir şekilde Su-

⁸ Soysal, a.g.e., s.87.

⁹ Sarımay, a.g.m. ss.3-67.

¹⁰ Dayı, a.g.m., s.333.

riye'ye bağımsızlık vermeyi amaçlamaktadır. O dönemde Milletler Cemiyeti toplantısına katılacak olan Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından konunun Fransa ile Türkiye arasında bir mesele olduğu dile getirilmiş, İskenderun ve Antakya bölgelerinde yaşayanların büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu özellikle vurgulanmış ve bu minvalde bir idare oluşturulması gerekliliğini belirtmiştir.¹¹

Bu süreçte Türkiye, tıpkı Suriye ve Lübnan'a verilmiş olan bağımsızlığın aynı şekilde İskenderun ile Antakya'ya da verilmesi gerektiğini ve Fransa'dan daha önce yapılmış olan 1921 ve 1926 tarihli anlaşmalara sadık kalmasını istediği notayı Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'a göndermiştir.¹²

Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'nin 1 Kasım 1936 tarihinde gerçekleştirilen Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılı açılış konuşmasında konuyu şu şekilde gündeme getirmiştir:

“Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan “İskenderun-Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabî görürler. Önümüzdeki sene, müzakereler ve silahlanma yarışları ile büyük bir hazırlık senesi olacağına benziyor. Devletler arasındaki ihtilafların anlaşmalara varmasını samimiyetle dileriz.”¹³

Atatürk, bu açıklamasıyla mesele ile yakinen ilgileneceği mesajını vermiş, konunun bir an önce halledilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Türkiye açısından ilk kez devlet düzeyinde konunun mesele olarak

¹¹ Resul Yavuz, “Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Türk Basınındaki Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, C 1, S 1, 2018, ss.1-30.

¹² Sarımay, a.g.m., ss.3-67.

¹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Haz. Nimet Arsan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.110.

yorumlanması oldukça önemlidir. Verilen nota ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yapmış olduğu açıklama ile birlikte Hatay Sorunu, dönem içerisinde Türk dış politikasının en temel meselesi olmuştur.

Karşılıklı notaların verildiği bu süreçte, Fransa'nın konunun nesnel bir şekilde incelenmesi amacıyla Milletler Cemiyeti'ne taşınması notasını Türk tarafının da kabul etmesiyle mesele Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiş ve uluslararası nitelik kazanmıştır.¹⁴ Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda konu 14-16 Aralık 1936 tarihinde görüşülmüştür. Genel Kurul tarafından raportör tayin edilen Sandler, 16 Aralık 1936 tarihinde raporunu sunmuş, meselenin Milletler Cemiyeti'nin Ocak ayı içerisinde gerçekleştireceği toplantısında tekrar görüşülmesini belirtmiştir. Buna ek olarak Sandler, Sancak bölgesine ivedi bir şekilde 3 kişilik heyetin gönderilmesini ve raporun kabul edilmesinin, meselenin esası hakkında bir karar olarak sayılmaması gerekliliğini de belirtmiştir.¹⁵

Hatay Sorununun Sovyet Basınında ele alınmaya başlaması da bu döneme denk gelmektedir. Konu ile ilgili ilk haber Pravda Gazetesi'nde 8 Ocak 1937 tarihinde Türk-Fransız ilişkileri ana başlığı altında *İskenderun Sancağı Hakkındaki İhtilaf* başlığıyla yer almıştır. TASS¹⁶'ın, 7 Ocak tarihinde Anadolu Ajansı'ndan elde ederek aktardığı haberin birinci bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün Türkiye'nin güneyinde yer alan Konya'ya doğru giderken, Eskişehir'de Bakanlar Kurulu Başkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya ve

¹⁴ Ada, a.g.e., s. 120.

¹⁵ Mehmet Gönübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, ss.129.130.

¹⁶ 1 Eylül 1904 yılında Sankt Peterburg Haber Ajansı olarak kurulmuştur. 1925 yılından, Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı tarih olan 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği Haber Ajansı (Телеграфное агентство Союза Советских Социалистических Республик (Телеграфное Агентство Союзу Советских Сотсиалистических Республик) (ТАСС) adını alarak devletin resmi haber ajansı görevini yürütmüştür. Günümüzde hala Rusya Haber Ajansı (Информационного агентства России (Informatsionnovo Agentsva Rossii) «ТАСС») adıyla resmi haber ajansı olarak hizmete devam etmektedir. <https://tass.ru/history> Erişim Tarihi: 13.02.2019.

bunların yanı sıra Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile yaklaşık 4 saat süren bir toplantı gerçekleştirdiğini yazmaktadır. Haberin devamında bu sefer Pravda Gazetesi, TASS'ın Anadolu Ajansı'ndan 6 Ocak'ta edindiği habere yer vermektedir. İlgili bölümde Tevfik Rüştü Aras'ın Cenevre ve Paris'te Sancak Sorunu hakkında gerçekleştirdiği görüşmeler hakkında Halk Partisi grup toplantısında beyanat verdiğini belirtmektedir. Haberin son paragrafında Tevfik Rüştü Aras'ın düşüncelerine yer vermiştir. Burada Aras, olayların sonuna kadar tüm gelişmelerde soğukkanlı olunması gerekliliğini söylemektedir. Milletvekillerinin, hükümetlerin bu sorun üzerine tutumu hakkındaki sorusuna Aras'ın, şimdilik soruya cevap vermeyi ertelemesi gerektiğini ve kısa süre sonra konu hakkında etraflı bir açıklama yapacağını aktarmaktadır.¹⁷

Aynı ana başlık altındaki bir diğer haber olan *Fransız Basınının Sesi* başlığı altında Pravda Gazetesi, Fransız politik çevrelerinin, son zamanlarda Türk basınında İskenderun Sancağı sorunu ile bağlantılı yürüttüğü Fransız karşıtı kampanyadan rahatsız olduğunu yazmaktadır. Haberin devamında Fransız basınının çeşitli temsilcilerinin sayfalarında yer vermiş olduğu haberler aktarılmıştır. Le Petit Parisien'den Burges, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün Eskişehir'de gerçekleştirdiği toplantının uluslararası politik çevrelerde yankı oluşturduğunu ve gerçekleşen toplantının anlaşıldığı kadarıyla Sancak Sorunu hakkında olduğunu yazmıştır. L'Echo de Paris'den Pertinaks ile Evreux'den Tabui, İskenderun Sancağı'nın hemen yakınındaki bölgede Türk ordusunun hareketlendiğini ve bölgede iki Türk tümeninin toplandığını bildirmişlerdir. Pertinaks ayrıca Türkiye ile ilişkilerde Fransız hükümetinin kritik bir durumda olduğunu, mevcut Türk-Fransız ilişkilerinin giderek kötüleştiğinin altı çizilmiştir.¹⁸

Pravda Gazetesi, konu ile ilgili haberlerine 10 Ocak 1937 tarihinde *Fransız-Türk Anlaşmazlığı: İskenderun Sancağı Sorunu* başlığıyla

¹⁷ **Pravda**, 8 Ocak 1937, s.5.

¹⁸ **Pravda**, 8 Ocak 1937, s.5.

devam etmiştir. Gazete, İskenderun Sancağı Sorunu dolayısıyla ortaya çıkan Fransız-Türk anlaşmazlığı ve Türk basınının bu mesele etrafında sürdürmekte olduğu kampanyanın Fransız politik çevrelerce dikkatle takip edildiğini belirtmiştir. Haberin devamında Dışişleri Bakan Vekili Vienot'un Paris'te Türk Büyükelçi Suat Davaz ile uzun bir sohbet gerçekleştirdiği yazılmıştır. Le Petit Parisien'den aktarıldığı üzere, Vienot bütün sorunun Milletler Cemiyeti'nin detaylı incelemesine maruz kalmadan diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği üzerinde ısrarla durduğunu söylemektedir. Haberin ikinci bölümünde İskenderun Sancağında Türk nüfusunun baskın olduğu yönündeki haberlerin Türk basınında devam ettiği belirtilirken, Tan Gazetesi'nde bu konu hakkındaki görüşü olduğu gibi alıntı yapılarak aktarılmıştır. Aynı haber içerisinde Pravda Gazetesi, Reuters Haber Ajansı'nın, Fransa ve Türkiye arasındaki İskenderun Sancağı Sorununun Londra'da büyük bir dikkatle takip edildiğini de belirtmiştir. *Anadolu Ajansı'ndan Yalanlama* alt başlığı altında, Fransız basınında yoğun bir şekilde yer alan Suriye sınırındaki Türk askeri yoğunlaşması haberinin gerçeği yansıtmadığı yönündeki Anadolu Ajansı'nın duyurusu bütün Türk basınında yer aldığı şekliyle verilmiştir.¹⁹

Aynı tarihli İzvestiya Gazetesi ise *İskenderun Sancağı Sorunu ve İngiltere* başlığıyla konuya sayfalarında ilk kez yer vermiş, haberin içerisinde İskenderun Sancağındaki Türk nüfusu hakkındaki bilgileri Tan Gazetesi'nden örnekler vererek aktarmıştır. Reuters'in İngiliz görüşünü belirttiği haberini sayfalarına yansıtan İzvestiya Gazetesi, Türkiye'nin İskenderun Sancağında olası bir şiddet hareketine girişmeyi göze alması durumunda ki Londra'da bunun istendiği ile alakalı güçlü şüphelerin var olduğunu, gerçekleşmesi durumunda Fransa ile İngiltere arasında mevcut dayanışmanın korunacağını belirtmiştir. Milletler Cemiyeti çerçevesinde bu sorunun mantıklı bir şekilde çözülmesinin Londra'da desteklendiğini, ancak sorunun çözümünde İngiltere, Akdeniz'de yeni bir Danzig daha oluşmaması amacıyla İskenderun'un

¹⁹ **Pravda**, 10 Ocak 1937, s.5.

bağımsızlığını desteklemeyeceğini, Yakın ve Ortadoğu'da var olan durumun alabora olmaması amacıyla Lozan Antlaşması'nın ilkelerinin değiştirilmemesi gerektiğini aktarmıştır.²⁰

İskenderun'un Askeri-Stratejik Önemi başlığı altında, İtalya'nın Lavoro Faşista gazetesi tarafından kaleme alınan, bölgenin coğrafi açıdan stratejik önemine değinilen makale Pravda Gazetesi tarafından okuyucularına sunulmuştur. Gazeteye göre, İskenderun özellikle Doğu Akdeniz'de önemli bir liman olarak değerlendirilmiş ayrıca İskenderun Körfezi sayesinde limanın önemli bir deniz üssüne dönüştürülmesinin mümkün olabileceği söylenmiştir. Tüm bu sebeplerle gazete, bölgenin kontrolünün Türkiye'ye geçmesinin en önemli sebebinin sahip olduğu askeri öneme bağlamıştır.²¹

Fransız Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Vionet ile Türk Büyükelçi Suat Davaz, Paris'te 10 Ocak 1937'de İskenderun Sancağı sorununun konuşulduğu bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşme, imzalanması planlanan Fransız-Türk Antlaşması için Fransa tarafında Türkiye'ye oldukça kapsamlı bir öneride bulunulacağı şeklinde yorumlanmıştır. İzvestiya'nın, Reuters'ten aldığı bilgiye göre, Türk ve Fransız hükümetlerinin Milletler Cemiyeti'ne başvurusu sonucu, genel kurul 18-21 Ocak 1937 tarihleri arasında toplantıya çağırılmıştır.²²

Pravda Gazetesi'nin 13 Ocak 1937 tarihinde çıkan sayısında *İskenderun Sancağı İhtilafı* başlığıyla bir bilgi bölümü yayınlanmıştır. Bölüm içerisinde Doğu Akdeniz'i kapsayan harita içinde İskenderun'un konumu belirtilmiş ayrıca İskenderun'un coğrafi konumu hakkında detaylı bilgi verilerek okurlar bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Burada Sancı kelimesinin açıklamasına da ayrıca yer verilmiştir. Daha sonra meselenin tarihsel süreci kronolojik bir şekilde aktarılmıştır. Bilgilendirme bölümünün son paragrafında ise iki ülke arasındaki meselenin çözülemediği bu sebeple de önümüzdeki günlerde gerçekleştirilecek

²⁰ İzvestiya, 10 Ocak 1937, s.2.

²¹ Pravda, 11 Ocak 1937, s.5.

²² İzvestiya, 11 Ocak 1937, s.2.

olan Milletler Cemiyeti genel kurulunda görüşüleceği bilgisi de verilmiştir.

Halk Partisi'nin 11 Ocak'ta gerçekleşen grup toplantısında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Fransız Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Vionet ile Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın gerçekleştirmiş olduğu görüşme hakkındaki ayrıntıları milletvekillerine aktarmıştır. Görüşme esnasında, Sancak sorunu üzerinde mutabakata varılması hususunda Fransa'nın iyi niyetinin tasdiklendiğini ve her iki hükümetinde ortak isteği doğrultusunda gerçekleştirecek olan Milletler Cemiyeti'nin 3 günlük toplantısının süresinin uzatılması gerektiğinin altının çizildiğini Tevfik Rüştü Aras beyan etmiştir. Grup toplantısında söz alan Başbakan İsmet İnönü, madem ki Milletler Cemiyeti Türkiye'nin muvafakati olmadan karar alamıyor, o zaman doğrudan Türkiye ve Fransa'nın aralarındaki mutabakata göre karar alması gerekmektedir, bağlı kalınması gereken tek yol galiba budur diyerek Aras'ın düşüncelerinden ayrıldığıнын altını çizerek görüşlerini bildirmiştir. Bu sırada İskenderun Sancağı içerisinde olan Reyhanlı'da gerçekleşen gösteride Türk ve Arapların karşı karşıya gelmeleri sonucunda 1 kişi hayatını kaybetmiş 8 kişi de yaralanmıştır.²³

Milletler Cemiyeti'nin 21 Ocak tarihinde açılacak olan genel kurulda görüşülmesi beklenen konular şu şekilde sıralanmıştır: Danzig'teki durum hakkında Polonyalı üyenin raporu, İskenderun Sancağı sorunu hakkındaki Fransız-Türk anlaşmazlığı üzerine İsveçli üyenin raporu ve İspanya sorunudur. Türk hükümetinin, Fransa'nın ve Türkiye'nin ortak garantörlüğünde İskenderun ile birlikte Suriye'de Konfederasyon kurulması yönündeki teklifi genel kurulun ele alacağı ikinci sorun olacaktır.²⁴

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, 21 Ocak 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin çalışmalarına katılmak amacıyla Cenevre'ye gitmiştir. Aynı gün Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Anthony

²³ **Pravda**, 13 Ocak 1937, s.5.

²⁴ **Pravda**, 19 Ocak 1937, s.5., **İzvestiya**, 19 Ocak 1937, s.4.

Eden de Cenevre'ye gelmiş ve gündem maddelerinin tartışılması amacıyla Milletler Cemiyeti'nin gizli toplantısında akşam saatlerinde hazır bulunmuştur. Akşam saatlerinde Fransız ve Türk delegasyonunun katılımıyla İskenderun meselesinin çözülmesi amacıyla İsveç Dışişleri Bakanı Sandler'in katılımı ile birlikte ortak bir toplantı gerçekleşmiştir. Hükümetlerinin görüşlerini açıklamak amacıyla Fransız delegasyonuna Dışişleri Bakanı Delbos, Türk delegasyonuna da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras önderlik etmişlerdir. Sandler'in başkanlığında, ikili görüşmeler Fransız ve Türk delegasyonunun katılımıyla devam etmiştir. Görüşmeler esnasında Alman temsilci Gassel'in Türklere, Sancağı silah zoruyla zapt etmesi yönündeki tavsiyesi dikkat çekici olmuştur.²⁵

Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov 21 Ocak 1937 akşamında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bir görüşme gerçekleştirmiş, 22 Ocak tarihinde ise Litvinov, Fransız Dışişleri Bakanı Delbos ile görüşmüştür.²⁶

İsveçli temsilci Sandler'in başkanlığı altında Türk ve Fransız delegasyonları, Anthony Eden'in de 23 Ocak tarihinde hazır bulunduğu toplantıda Sancak sorunu hakkında bir prensip anlaşmasına varmışlardır. Buna göre Sancak, Suriye içerisinde kalacaktır. Ancak, Türkiye ve Fransa'nın gözetimi altında kendisine tam bir özerklik sağlanacaktır.²⁷ Pravda Gazetesi'nin bir gün sonra çıkan nüshasında Sancağın özerkliğinin ayrıntıları şu şekilde aktarılmıştır: *Suriye içerisinde Sancağa, dış ve gümrük politikalarında Suriye'ye bağlı kalmak şartıyla tam bir özerklik sağlanacaktır. Sancağın özerkliği Milletler Cemiyeti garantörlüğünde olacak ve İskenderun'a kendi üst düzey komiserini atayacaktır. Sancağın sınırları askerden arındırılması koşuluyla Fransa, Türkiye ve Suriye tarafından garanti edilecektir.*²⁸

²⁵ **İzvestiya**, 22 Ocak 1937, s.4., **Pravda**, 22 Ocak 1937, s.5.

²⁶ **Pravda**, 24 Ocak 1937, s.1.

²⁷ **Pravda**, 25 Ocak 1937, s.8.

²⁸ **Pravda**, 26 Ocak 1937, s.6.

İsveçli Temsilci ve aynı zamanda Sancak Sorununun raportörü Sandler'in 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Genel Kurul'una sunmuş olduğu rapor oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁹ Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk, 27 Ocak 1937'de Başbakan İsmet İnönü'ye bir telgraf çekmiştir. Çekilen telgrafta Atatürk, alınan karardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, Hatay'ın milli bir mesele olduğunun üzerine bir kez daha çizerek meselenin çözüme kavuşmasında hükümetin sergilemiş olduğu tavrın önemine değinmiştir. Ayrıca Türkiye'nin haklı olduğu bir davada adil hakem olarak görmeyi arzuladığı Milletler Cemiyeti'ne meseleyi devretmekle insanlık adına doğru bir harekette bulunulduğunu, bunun medeniyet adına büyük bir hamle olduğunu söylemiştir. Dışişleri Bakanı Aras da Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmasında; menfaat gözetmeksizin yapılan yardımlara değinmiş ve Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Eden'e dostluğu ve yardımları dolayısıyla teşekkür etmiştir.³⁰

Pravda Gazetesi özellikle genel kurulda görüşülecek gündem maddelerinden birisinin İspanya'daki durum olmasının da etkisiyle Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nu yakından takip etmiştir. Genel Kurul'un sonlanması üzerine Sancak Sorununun çözümü hakkında Sandler'in raporunun karara bağlandığını söylerken, anlaşmazlığın çözümünü Tefvik Rüştü Aras ile Delbos'un Milletler Cemiyeti vasıtasıyla sağlamasının altını önemle çizmiştir. Ayrıca Rumen Dışişleri Bakanı Antonesku ile Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Eden'in de basına benzer açıklamalarda bulunduğunu söylemiştir. Haberin devamında konu hakkında Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un konuşmasını da sayfalarından Sovyet kamuoyuna aktarmıştır:

... Bu tartışma ortaya çıktığı ilk andan itibaren hükümetimin ilgisini ve dikkatini çekti, çünkü anlaşmazlık ülkemizin yakın ilişkide olduğu iki devletle ilgilidir. Konunun bir tarafında, neredeyse Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk andan itibaren ilişkilerimizi içten dostluk ve işbirliği ile destekleyen Türkiye varken, diğer tarafta ise Avrupa barışını güçlendirmek

²⁹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.284.

³⁰ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, ss.130-131.

için ortak çıkarlarımızın olduğu ve karşılıklı yardım anlaşması ile bağlantılı olduğumuz Fransa vardır. Doğal olarak biz de dostlarımızın kendi aralarında dostluk pratiğini ve dilini bulmalarını arzuluyoruz. İki ülke arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlık elbette ki buna imkân sağlamamaktadır. Mevcut bu durum hükümetimi üzmemeli ve rahatsız etmemelidir. Ne var ki hükümetim, her iki devletin de meseleyi Milletler Cemiyeti'nin çözümüne devrettiğini ve ülkelerin kendi dış politikalarını barış ve kolektif güvenlik prensipleri çerçevesinde kurmaya çalıştıklarını ve bu yol ile meselelerin çözümüne hazır olduklarını büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunmaktayız. Bu yolun her iki ülke açısından meselenin çözümünde adil ve tatmin edici olacağına dair herhangi bir şüphemiz bulunmamaktadır. Bugün sevincimi en derin şekilde ifade etmek isterim ki, ihtilaflı taraflar arasında daha yakın ilişkilere yol açacağına umduğum meselenin çözümünde beklentilerimiz karşılandı ve bunu Milletler Cemiyeti'nin hanesine yazabilmemiz mümkündür. Bu memnuniyet verici sonuç dolayısıyla Fransız Dışişleri Bakanı Delbos'u, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ve bu konuda kendilerine yardımcı olan tüm çalışma arkadaşlarını, ayrıca kıymetli yardımlarını esirgemeyen İsveçli temsilci Sandler'i tebrik ediyorum.³¹

Litvinov'un açıklamaları, meseleye Sovyetler Birliği'nin yaklaşımını görmemiz açısından oldukça önemlidir. Türk-Sovyet ilişkileri özellikle 1920'li yılların başı itibarıyla yakın ilişki çerçevesinde şekillenmiştir. Litvinov'un açıklamalarını bu minvalde değerlendirecek olursak, Sovyetler Birliği'nin meselenin iyi niyet ve karşılıklı anlaşma şeklinde çözülmesinden taraf olduğu şeklinde bir yorumda bulunmak yanlış olmayacaktır. Zira meselenin Milletler Cemiyeti aracılığıyla karşılıklı diyalog ve barış çerçevesinde çözülmüş olmasından duyduğu memnuniyeti kendi sözleriyle ifade etmiştir.

Pravda ve İzvestiya Gazeteleri, İsmet İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sancak sorunu hakkında Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu karar hakkındaki konuşmasını TASS Ajansı aracılığıyla Anadolu Ajansı'ndan doğrudan aktarmıştır. Haberin giriş bölümünde İnönü; *Türkiye için önemli olan bu sorun hakkında ilgisini gösteren herkese*

³¹ **Pravda**, 29 Ocak 1937, s.1

teşekkür ederim, ayrıca belgenin tasdiklenmesinden dolayı Eden'e, Litvinov'a, Antonesku'ya ve Sandler'e şükranlarımı sunarım şeklinde giriş yapmış ve konuşmasının devamında Milletler Cemiyeti'nin ilkeleri ve Türk dış politikasında yaşanan olumlu gelişmeler ile bağlantılı olarak anlaşmanın zafer olduğunu belirtmiştir.³²

Hatay Devleti'nin Kurulması ve Anavatana Katılması

SSCB Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, Londra'ya seyahati öncesinde 7 Mayıs 1937 tarihinde Paris'te, uluslararası politikadaki mevcut sorunlar hakkında Fransız Dışişleri Bakanı Delbos ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeden bir gün sonra Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü Paris'e varmış ve garda kendisini Fransız Dışişleri Bakanı Delbos karşılamıştır. İsmet İnönü'nün onuruna Fransız hükümetinin başı Blum tarafından kahvaltı verilmiş, öğle yemeği ise Dışişleri Bakanlığında tertiplenmiştir.³³ Görüşmelere basın mensupları da kabul edilmiş ve İsmet İnönü gerçekleştirmiş olduğu sohbetlerden oldukça memnun kaldığını ifade etmiştir. İnönü konuşmasına; *genel politik sorunlarımızı gözden geçirdik ve iş birliği ve bizim de aynı şekilde ait olduğumuz uluslararası kuruluşlar çerçevesinde barış politikalarına uyma kararı verdik. İskenderun Sancağı sorunundaki sıkıntıları da gözden geçirdik. Bu sıkıntıları bertaraf etmek zorundaydık, Cenevre'de alınan prensip kararlarına tamamen intibak ederek bu sıkıntıları ortadan kaldırmalıyız* şeklinde devam etmiştir. İzvestiya Gazetesinin aktardığına göre, İsmet İnönü Blum ve Delbos'a karşılıklı ilişkilerde Türk dış politikasının temel çizgileri hakkında bilgi vermiş, İtalyan diplomasisinin aktif olmasına rağmen, Türkiye'nin politikasında her hangi bir gelişmenin yaşanmayacağı ve Türkiye'nin SSCB ve Fransa ile ilişkilerinde tehdit altında dahi bir değişikliğin olmayacağını temin ettiğinin altını önemle çizmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti nüvesi içerisinde kolektif güvenlik sistemi organizasyonundan vazgeçmeye, Küçük Antantı parçalamak ve zayıf devletleri izole etmek amacıyla Hitler ve Mussolini'nin önünü

³² İzvestiya, 2 Şubat 1937 s.1; Pravda, 2 Şubat 1937, s.1.

³³ Pravda, 10 Mayıs 1937, s.5.

çektığı iki taraflı anlaşmalar yoluyla tehlikeye girmeye niyetli değildir. Fransız-Türk ilişkileri yakın zamanda daha da iyileşecektir.³⁴

İzvestiya Gazetesi, *İskenderun Sancağı Statüsü* başlıklı haberinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından tayin edilen uzman heyetinin İskenderun Sancağının anayasasını ve statü taslağını tamamladığını, Milletler Cemiyeti'nin 27 Ocak 1937 tarihli kararı gereğince statü taslağında genel kontrolün Milletler Cemiyeti Genel Kurul'unda olduğu, Sancağın askerden arındırılacağı ve Sancağı ilgilendiren meselelerde Türkiye ve Fransa'nın işbirliğini öngörmekte olduğunu yazmıştır.³⁵

Gerçekleştirilecek olan Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na katılmak amacıyla 23 Mayıs 1937 tarihinde SSCB Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, Cenevre'ye gelmiş, 24 Mayıs tarihinde de bir takım ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Litvinov, aynı gün içerisinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile uzun süreli görüşmesi dikkat çekmiştir.³⁶

Pravda Gazetesi, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından, İskenderun Sancağı'nın anayasası ve statüsü hakkında rapor hazırlamak için atanan uzman heyetini raporunun genel kurula sunulduğunu, Sancak'ın sınırları ve resmi dil konusunda bir uzlaşma sağlanmadığını, statünün ve anayasanın geriye kalan maddelerinde uzlaşmaya varıldığını bildirmiştir. Kabul edilen statüye göre Sancak özerk kılınacaktır ancak dış politikada, gümrük uygulamalarında ve maliye sisteminde Suriye ile birlikte hareket edecektir. Sancak'ta, Fransız tabiiyetinde Milletler Cemiyeti'nin daimi bir temsilcisi bulunacaktır. Fransız temsilciye, dört ay geçmemek koşuluyla kanunları veya Sancak hükümetinin vermiş olduğu kararları durdurma hakkı meseleyi hızlı bir şekilde Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na aktarmak koşuluyla sağlanmıştır. Sancak askerden arındırılacaktır ancak güvenliği sağlamak

³⁴ Jak Sadul, "Franko-Turetskie Peregovori", *İzvestiya*, 10 Mayıs 1937, s.2.

³⁵ *İzvestiya*, 17 Mayıs 1937, s.2.

³⁶ *İzvestiya*, 26 Mayıs 1937, s.2.

amacıyla 1500 kişilik bir jandarma gücü bulundurulabilecektir. Azınlıkların haklarını koruyabilmesi amacıyla Milletler Cemiyeti delegesine toplu dilekçe vermeleri öngörülmektedir. Anayasaya göre meclis, iki dereceli seçimlerde seçilen 40 üyeden oluşacaktır.³⁷

Yapılan Türk-Fransız Antlaşması ve Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu karar meseleye köklü bir çözüm olamamıştır. Türkiye, bölgede yeni rejimin uygulanmasından tarafken, Suriye'deki Arapların aleyhte davranışları yeni birtakım güçlüklerin çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu gelişmeler Sancak statüsünün 32. ve anayasanın 6. ve 15. maddeleri gereğince yapılması gereken seçimlerin gecikmesine sebep olmuştur. Ayrıca, Milletler Cemiyeti tarafından seçimlerin gerçekleştirilmesi amacıyla atanan komisyonun hazırlamakta olduğu seçim sistemi Türkler aleyhinde bir sonuca sebebiyet verecek şekilde düzenlendiği için Türk Hükümeti tepkisini Milletler Cemiyeti nezdinde göstermiştir. Bunun üzerine yapılan görüşmelerde seçim sistemi, Türk tarafının taleplerini karşılayacak şekilde Ocak 1938'de değiştirilmiştir.³⁸

İskenderun Sancağı ile alakalı olarak Fransız ve Türk Genelkurmay heyetlerinin toplantısının ardından, Sancak ile ilişkilerde kurulacak olan Fransız-Türk askeri iş birliğinin kısa süre sonra Ankara'da gerçekleştirilecek olan dostluk anlaşmasının hemen akabinde kurulacağı kararlaştırılmıştır. Fransız-Türk askeri iş birliği Sancak toprakları üzerinde öngörülmekteyken, İskenderun ile Antakya şehirlerine asker konuşlandırılacağı şeklinde kararlaştırılmıştır.³⁹ 3 Temmuz 1938 tarihinde gerçekleşen Türk-Fransız Askeri Anlaşması gereğince, her iki devletin askeri güçleri bölgenin güvenliğini beraber sağlayacaklardır. Bu antlaşmaya göre Türkler, Sancak'ta 2500 kişilik bir askeri güç oluşturacaktır.⁴⁰

³⁷ **Pravda**, 26 Mayıs 1937, s.5.

³⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s.132.

³⁹ **İzvestiya**, 4 Temmuz 1938, s.2,

⁴⁰ Ada, **a.g.e.**, ss.175-176

Ankara’da 4 Temmuz 1938 tarihinde Dışişleri Bakanlığı’nda, Bakan Tevfik Rüştü Aras, Fransa’nın Ankara Büyükelçisi H. Ponsot, Suriye’nin Ankara’da bulunan temsilcisi Emir Arslan ile birlikte; Türkiye ve Fransa arasındaki dostluk anlaşmasını imzalamışlardır. Ayrıca Pravda Gazetesinin, Anadolu Ajansı’ndan aktardığı bilgiye göre aynı gün içerisinde Türkiye’nin bölgeye konuşlanacak ilk askeri birliklerinin Sancağa giriş yapacağını ve asıl askeri gücün 6 Temmuz tarihinde Sancağa konuşlanacağını yazmıştır.⁴¹ Yapılan anlaşma giriş bölümü ve 7 maddeden oluşmaktadır. Anlaşmanın giriş bölümünde her iki ülkenin cumhurbaşkanının her iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi arzusu gereğince dostluk anlaşması imzalamaya karar verildiği beyan edilmiştir. Anlaşmanın ilk 5 maddesinde iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri ile ilgili şartlar bulunmaktayken, anlaşmanın altıncı maddesinde anlaşmanın süresi 10 yıl olarak belirlenmiş, anlaşmanın yedinci ve son maddesinde ise ilgili anlaşmanın her iki ülkenin parlamentosunda onaylanmasının ardından yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.⁴²

İzvestiya Gazetesinden Aleksandrov, *Fransa ve Türkiye* başlığı altında Temmuz ayının ilk günlerinde imzalanmış olan anlaşmalar hakkında daha önce yukarıda bahsi geçen bilgileri aktarmıştır. Meselenin başlangıcının 1936 yılında imzalanmış olan Fransa ile Suriye arasındaki anlaşmaya dayandığını belirten Aleksandrov, meselenin Milletler Cemiyeti içerisinde çözüm süreci hakkında da detaylar vermiş ve nihai olarak imzalanmış olan Fransız-Türk Dostluk Anlaşmasının önemine değinmiştir. Ayrıca iki ülke arasında ilişkiler bağlamında geline nokta-yı sonuçları ve amaçlanan barış açısından tatmin edici bir anlaşma olarak değerlendirmiştir.⁴³

İki ülke arasında varılan mutabakat sonucunda, Hatay Meclisi için Fransa ve Türkiye’nin gözetimi altında 22 Temmuz ile 1 Ağustos 1938

⁴¹ **Pravda**, 6 Temmuz 1938, s.5.

⁴² Jak Sadul, “Franko-Turetskiy Dagavor”, **İzvestiya**, 6 Temmuz 1938, s.1

⁴³ E.Aleksandrov, “Frantsiya i Turtsiya”, **İzvestiya**, 8 Temmuz 1938, s.2.

tarihleri arasında seçimler gerçekleştirilmiştir. Yapılan seçimlerin sonucunda 40 sandalyeden oluşan mecliste 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Ortodoks-Rum milletvekili yer almıştır. 2 Eylül 1938 günü Sancak Millet Meclisi açılmış, kurulmuş olan devlete Hatay Cumhuriyeti adının verilmesi kabul edilmiştir. Böylece bağımsız Hatay Devleti resmen kurulmuştur. Yeni kurulan devletin Cumhurbaşkanlığı'na Tayfur Sökmen seçilirken, Başbakanlığa da Abdurrahman Melek atanmıştır.⁴⁴

Hatay Sorunu karşısında Atatürk'ün göstermiş olduğu çaba bu süreçte hem iç hem de dış politikada kendisine yer bulmuş ayrıca da çalışmaların sürdürülmesinde etkili olmuştur. 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk, vefat etmiş olmasına rağmen Hatay ile ilgili yürütülmekte olan çalışmalar herhangi bir kesintiye uğramamıştır. Bu süreçte Türkiye'de çıkarılan bazı yasalar Hatay Devleti için kolaylıklar sağlarken, Mart 1939'da Türkiye'de gerçekleştirilecek olan seçimlere Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek'in milletvekili adayı olarak gösterilmesi Hatay'ın anavatanına bağlanmak üzere olduğu yönünde yorumlanmıştır.⁴⁵

Daha önceden İskenderun Sancağı olarak adlandırılan Hatay'ın, Türkiye'ye katılması yönündeki anlaşma 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa'nın Ankara büyükelçisi arasında imzalanmıştır. Aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Hatay'ın idari yönetiminin organizasyonu amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Yeni vilayetin idari yönetim merkezi Antakya şehri olarak belirlenmiştir. Merkez dışında İskenderun, Belen, Reyhanlı ve Kırıkhan diğer şehirler olarak teşkil edilmiş, bunlara bağlı 12 belde ve yaklaşık 400 köy oluşturulmuştur. Hatay'da yaklaşık 350 bin kişi ikamet edeceği de ayrıca hesaplanmıştır.⁴⁶

⁴⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2014**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.846. Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII, S.35, Temmuz 1996, s.413.

⁴⁵ Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XI, S.32, Temmuz 1995, ss.400-402.

⁴⁶ **İzvestiya**, 24 Haziran 1939, s.2.

Pravda Gazetesi, 1 Temmuz 1939 tarihinde Anadolu Ajansı'ndan aldığı bilgiye göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Türkiye ve Suriye arasındaki toprak sorununun düzenlenmesini amaçlayan Fransız-Türk anlaşmasının onanması ve İskenderun Sancağı'nın, yani Hatay'ın, Türkiye'ye katılması hakkındaki yasa önerilerini oy birliği ile onadığını bildirmiştir.⁴⁷

Hatay Meclisi tarafından alınan Türkiye'ye ilhak kararı sonucunda Hatay Devleti fesih edilmiş, 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan bir kanun ile Hatay Vilayeti kurulmuş, valiliğine de Şükrü Sökmenşer atanmıştır. Yapılan anlaşma uyarında Hatay halkından isteyenlere altı ay içerisinde Suriye veya Lübnan vatandaşlığı alabilme hakkı tanınırken, Hatay'da ikamet edeceklerine de Türk vatandaşlarının sahip olduğu tüm hakların kendileri içinde geçerli olacağı belirtilmiştir. Ancak buna rağmen bölgede yaşayan birçok Ermeni, Suriye ve Lübnan'a göç etmiştir.⁴⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği telgrafta; "Hükümet'i, Hatay'ın anavatana ilhakını sağlayan anlaşmayı imza attığı için tebrik ettiğini, milletlerarası sulh ve emniyet teminatını, milli şeref ve menfaate birleştirmek gibi sağlam bir siyaset sayesinde hükümetin milletimiz tarafından takdirine hak kazandığını" belirtmiştir.⁴⁹

SONUÇ

Uzun yıllar Türklerin hâkimiyeti altında kalmış olan Hatay'ın Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybedilmiş olmasına rağmen diplomatik yollarla geri kazanılması Atatürk dönemi Türk dış politikasının en önemli kazanımlarından birisidir. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay'ın geri kazanılmasında şüphesiz ki Mustafa Kemal Atatürk'ün gayretleri önemli bir rol oynamıştır ancak kendisi bu zaferi görememiştir.

⁴⁷ **Pravda**, 2 Temmuz 1939, s.5.

⁴⁸ Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II", ss.422-423.

⁴⁹ **BCA** 30.10-225.515.19.

Fransa'nın, Suriye'ye bağımsızlık vermek istemesi üzerine Sancak, Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye, meselenin çözümü konusunda kararlı şekilde diplomatik yolların kullanılması yolunu gözetmiş ve iki ülke arasında bir sorun olarak duran konuyu Milletler Cemiyeti vasıtasıyla uluslararası platforma taşımıştır. Uluslararası platformda girişimlerini sürdüren Türkiye, açık bir şekilde amacının hiçbir zaman toprak kazanmak yönünde olmadığını, Sancak bölgesinin ve bölgede yaşayan Türklerin bağımsızlığını kendisine amaç edindiğini defaten belirtmiştir.

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almasına rağmen Birinci Dünya Savaşı sonucunda sınırlarımız dışarısında kalan Musul içinde ilgili dönem içerisinde girişimlerini diplomatik yollarla çözmek isteyen Türkiye barışçıl bir politika gütmek istediğini de dünya kamuoyuna bu şekilde göstermiştir. Her iki girişim arasında geçen süreç içerisinde Türkiye'nin hem devlet olarak daha çok güçlenmesi, hem her iki toprağın jeopolitik olarak farklılıklar göstermesi hem de Türkiye'nin 1930'lu yıllar itibarıyla uluslararası meselelerin çözümünde göstermiş olduğu çabaların neticesinde Hatay'da mutlu sona ulaşmayı başarmıştır.

Hatay Sorunu, uluslararası platformda ele alınmaya başlaması itibarıyla de Sovyet basınında yer almaya başlamıştır. Ancak konu ile ilgili haberlerde Sovyet basını kendi yorumu yerine ağırlıklı olarak Türk ve Fransız basınında yer alan haberler üzerinden meseleyi kendi kamuoyuna yansıtmıştır. Ayrıca incelenen Pravda ve İzvestiya gazetelerinde İngiliz ve İtalyan basın organlarında da mesele ile ilgili haberler TASS Ajansı aracılığıyla sayfalarda kendisine yer bulmuştur. Her iki gazete de sayfalarında Hatay Sorunu hakkında haberlere yer verse de Pravda Gazetesi'nde, İzvestiya Gazetesi'ne göre sayı olarak daha fazla haber bulunmaktadır. Ayrıca her iki gazetenin de meseleyi manşet haber olarak değil genellikle iç sayfalarda okurlarına sundukları görülmektedir.

Sovyet basınında, Hatay Sorunu ile ilgili Sovyet bakış açısını görebildiğimiz ender noktalardan birisi, şüphesiz ki SSCB Dışişleri Halk

Komiseri olarak Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelere katılan Litvinov'un açıklamalarıdır. SSCB'nin olaya bakış açısını değerlendirebilmemiz açısından oldukça önemli olan bu metinde Sovyet bakan meselelerin ele alındığı dönem içerisinde yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu Fransa ve Türkiye arasındaki sorunun iyi niyetli bir şekilde barışçıl yollarla ve karşılıklı diyalogla çözülmüş olmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Aynı açıklamada Türk-Sovyet tarihi dostluk ilişkilerine vurgu yapılması da oldukça önemli olup, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bakış açısını gösteren bir durumdur. Yakın zamanda patlak verecek olan İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetler Birliği'nin barışçıl yollarla meselelerin çözümünden taraf olduğunu ifade etmesi oldukça dikkate değerdir.

Sorunun Sovyet basını tarafından ele alınmasında dikkate değer bir diğer hususta Hatay'da gerçekleştirilen seçimlerin sonuçları ve akabinde kurulacak olan Hatay Devleti'nin kuruluşuyla ilgili haberlere her iki gazetede de rastlanmamasıdır. Böylesine önemli bir durumun Sovyet basınında kendisine hiç yer bulmaması düşünülmeye değer bir durumdur.

Dünya'nın siyasi olarak buhran geçirdiği bir dönem içerisinde Mustafa Kemal Atatürk özelinde Türkiye, uluslararası dengeleri koruyarak barışçıl yollarla ve yapıcı söylemlerle hem amacına ulaşarak Misak-ı Milli sınırları içerisindeki vatan toprağını kazanmış, hem de dünya siyaseti içerisindeki nüfuzunu artırmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

- Muamelat Genel Müdürlüğü

B- Gazeteler:

İzvestiya (1937-1939)

Pravda (1937-1939)

C- Kitap ve Makaleler:

- Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Akçora, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Temmuz 1995, ss.379-405.
- Aleksandrov, E., “Frantsiya i Turtsiya”, **İzvestiya**, 8 Temmuz 1938.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Haz. Nimet Arsan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum, 2002, s.331-340.
- Fırat, Melek – Ömer KÜRKÇÜOĞLU, “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, C 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ford, Roger, **Cennetten Mahşere Ortadoğu’da Birinci Dünya Savaşı**, Çev. Nurettin Elhuseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Gönlübol, Mehmet - Cem SAR, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.
- Karakoç, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S 50, 2009, s.97-118.
- Sadul, Jak, “Franko-Turetskie Peregavorı”, **İzvestiya**, 10 Mayıs 1937.
- Sadul, Jak, “Franko-Turetskiy Dagavor”, **İzvestiya**, 6 Temmuz 1938.
- Sarıнай, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, 1996, s.3-67.
- Sarıнай, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, ss.407-454.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Şener, Bülent, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 34 S 97, Ankara, 2018.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih 1789-2014**, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Yavuz, Resul, "Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Türk Basınındaki Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, C 1 S 1, 2018, s.1-30.

İnternet Kaynakları:

<https://tass.ru/history> Erişim Tarihi: 13.02.2019.

EKLER

EK I. 29 Ocak 1937 tarihli Pravda Gazetesi nüshası.

Прессовый отдел партии социалистов Советского Союза (Москва)

ПРАВДА

Орган Центрального Комитета и МК ВКП(б)

№ 29 (4984) 29 января 1937 г., вторник ЦЕНА 10 КОП

СПРАВЛЕНИЕ ТРЕБОВАНИЕ ПРОКУРОРА — СМЕРТЬ ТРОЦКИСТСКОЙ БАНДЕ!

Вчера в процессе антисоветского троцкистского центра выступил с блестящей речью прокурор Союза ССР тов. Вышинский. С исчерпывающей полнотой обрисовал тяжкие злодеяния подсудимых, потребовал от суда расстрела всех семидесяти злобных изменников и предателей родины.

ЗАКРЫТИЕ СЕССИИ СОВЕТА ЛИГИ НАЦИИ

РЕШЕНИЕ ПО ИСПАНСКОМУ ВОПРОСУ

Вчера 27 января (ТАСС) Вена — Закрытие сессии Лиги Наций состоялось в 11 часов утра. В заседании участвовали представители 46 государств. В повестку дня были внесены следующие вопросы: 1. Испанский вопрос. 2. Финансовый вопрос. 3. Экономический вопрос. 4. Социальный вопрос. 5. Юридический вопрос. 6. Культурный вопрос. 7. Санитарный вопрос. 8. Женский вопрос. 9. Рабочий вопрос. 10. Местный вопрос. 11. Местный вопрос. 12. Местный вопрос. 13. Местный вопрос. 14. Местный вопрос. 15. Местный вопрос. 16. Местный вопрос. 17. Местный вопрос. 18. Местный вопрос. 19. Местный вопрос. 20. Местный вопрос. 21. Местный вопрос. 22. Местный вопрос. 23. Местный вопрос. 24. Местный вопрос. 25. Местный вопрос. 26. Местный вопрос. 27. Местный вопрос. 28. Местный вопрос. 29. Местный вопрос. 30. Местный вопрос. 31. Местный вопрос. 32. Местный вопрос. 33. Местный вопрос. 34. Местный вопрос. 35. Местный вопрос. 36. Местный вопрос. 37. Местный вопрос. 38. Местный вопрос. 39. Местный вопрос. 40. Местный вопрос. 41. Местный вопрос. 42. Местный вопрос. 43. Местный вопрос. 44. Местный вопрос. 45. Местный вопрос. 46. Местный вопрос. 47. Местный вопрос. 48. Местный вопрос. 49. Местный вопрос. 50. Местный вопрос. 51. Местный вопрос. 52. Местный вопрос. 53. Местный вопрос. 54. Местный вопрос. 55. Местный вопрос. 56. Местный вопрос. 57. Местный вопрос. 58. Местный вопрос. 59. Местный вопрос. 60. Местный вопрос. 61. Местный вопрос. 62. Местный вопрос. 63. Местный вопрос. 64. Местный вопрос. 65. Местный вопрос. 66. Местный вопрос. 67. Местный вопрос. 68. Местный вопрос. 69. Местный вопрос. 70. Местный вопрос. 71. Местный вопрос. 72. Местный вопрос. 73. Местный вопрос. 74. Местный вопрос. 75. Местный вопрос. 76. Местный вопрос. 77. Местный вопрос. 78. Местный вопрос. 79. Местный вопрос. 80. Местный вопрос. 81. Местный вопрос. 82. Местный вопрос. 83. Местный вопрос. 84. Местный вопрос. 85. Местный вопрос. 86. Местный вопрос. 87. Местный вопрос. 88. Местный вопрос. 89. Местный вопрос. 90. Местный вопрос. 91. Местный вопрос. 92. Местный вопрос. 93. Местный вопрос. 94. Местный вопрос. 95. Местный вопрос. 96. Местный вопрос. 97. Местный вопрос. 98. Местный вопрос. 99. Местный вопрос. 100. Местный вопрос.

УТВЕРЖДЕНИЕ СОГЛАШЕНИЯ О САМБАРКЕ АЛЕКСАНДРИТА

Выступил тов. Литвинков

Вчера 27 января (ТАСС) Вена — В заседании Лиги Наций тов. Литвинков выступил с речью по вопросу о самбарке и алесандрите. Он заявил, что эти два минерала являются разновидностями алмаза и поэтому должны быть признаны таковыми. Он потребовал от Лиги Наций принятия соответствующих мер для обеспечения безопасности этих минералов.

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЙ КРИЗИС В ЯПОНИИ

Переговоры Уэки с японскими кругами

Вчера 27 января (ТАСС) Токио — В Японии продолжается кризис правительства. Министры ведут переговоры с различными кругами, пытаясь достичь соглашения по ключевым вопросам внешней и внутренней политики.

АНГЛИЙСКАЯ НОТА О ДОПРОСЫХ В НАСТАВНИ

ЛОНДОН, 28 января. (ТАСС). Как сообщают английские источники, в наставнике...

БЕСЕДА ТОВА. ПОТЕМКИНА С ЭРБИО

Вчера 28 января (ТАСС) Москва — В беседе тов. Потемкина с Эрбио...

О НАГРАЖДЕНИИ КОМАНДИРОВ, ПОЛКОВАНИКОВ И ТЕХНИКОВ РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ

Вчера 27 января (ТАСС) Москва — В приказе Верховного Главнокомандующего Красной Армии объявлено о награждении командиров, полковников и техников за выдающиеся заслуги в боях.

НА ЧЕРЕЗЫЧНОМ XIV СЪЕЗДЕ СОВЕТОВ УССР

Вчера 27 января (ТАСС) Киев — На чрезвычайном XIV съезде советов Украинской ССР тов. Сталин выступил с речью, в которой подчеркнул необходимость дальнейшего укрепления единства партии и народа.

120 МАСТЕРОВ КОМБАЙНОВОЙ УБОРКИ

Вчера 27 января (ТАСС) Москва — В Москве открылся конкурс на звание лучшего мастера комбайновой уборки. В конкурсе участвуют 120 мастеров из различных регионов страны.

СОГЛАШЕНИЕ ПО СНАБСКОМУ ВОПРОСУ

Вчера 27 января (ТАСС) Москва — В Москве достигнуто соглашение по вопросу снабжения войск. Это соглашение является важным шагом в обеспечении боеготовности Красной Армии.

«ДВА КОНТРОЛЯ» МАД ИСПАНИИ ПОРТАМИ

Вчера 27 января (ТАСС) Барселона — В Испании продолжается борьба за освобождение страны от фашистского владычества. Испанские партизаны активно участвуют в боевых действиях.

«ДВА КОНТРОЛЯ» МАД ИСПАНИИ ПОРТАМИ

Вчера 27 января (ТАСС) Барселона — В Испании продолжается борьба за освобождение страны от фашистского владычества. Испанские партизаны активно участвуют в боевых действиях.

Суббота, 24 июня 1939 г. № 146 (1816)

ИЗВЕСТИЯ СОВЕТОВ ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХ СССР

Военные действия в Китае

127. В Китае продолжается активное наступление японских войск на территории Китая...

Милитаризм контрреволюции на флоте

128. Милитаризм флота является одной из форм контрреволюции...

На центральном фронте

129. На центральном фронте продолжается активное наступление немецких войск...

На севере

130. На севере фронта продолжается активное наступление немецких войск...

Завязки индустриальной войны

131. Завязки индустриальной войны являются следствием милитаризма...

Антинаучные выкладки японских солдат

132. Антинаучные выкладки японских солдат являются следствием милитаризма...

В гексахлоридном лабиринте «денацизма»

133. В гексахлоридном лабиринте «денацизма» продолжается активное наступление немецких войск...

Краткие сообщения

134. Краткие сообщения о военных действиях и политике...

В интересах

135. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

Испания под пятой фашизма

136. Испания под пятой фашизма продолжает оставаться полем битвы...

Аресты в Фигерасе

137. Аресты в Фигерасе являются следствием милитаризма...

Судьба испанского золота

138. Судьба испанского золота является следствием милитаризма...

В палате депутатов

139. В палате депутатов продолжается активное обсуждение военных действий...

Из зарубежной почты

140. Из зарубежной почты поступают сообщения о военных действиях...

Краткие сообщения

141. Краткие сообщения о военных действиях и политике...

В интересах

142. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

Присоединение Китая к Турции

143. Присоединение Китая к Турции является следствием милитаризма...

Турция и Балканская Азия

144. Турция и Балканская Азия являются следствием милитаризма...

Интимные выкладки турецкого журналиста

145. Интимные выкладки турецкого журналиста являются следствием милитаризма...

Депутат турецкого парламента о германской политике

146. Депутат турецкого парламента о германской политике является следствием милитаризма...

Краткие сообщения

147. Краткие сообщения о военных действиях и политике...

В интересах

148. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

Экономическая программа Рузвельта

149. Экономическая программа Рузвельта является следствием милитаризма...

Англо-американские переговоры

150. Англо-американские переговоры являются следствием милитаризма...

Увеличение страны пунктов противовоздушной обороны в Англии

151. Увеличение страны пунктов противовоздушной обороны в Англии является следствием милитаризма...

Новое в американской кинопромышленности

152. Новое в американской кинопромышленности является следствием милитаризма...

Гетто во германском Курляндии

153. Гетто во германском Курляндии является следствием милитаризма...

Пятая статья

154. Пятая статья является следствием милитаризма...

В интересах

155. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

Проф

156. Проф является следствием милитаризма...

В интересах

157. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

158. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

159. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

160. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

161. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

162. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

163. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

164. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

165. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

166. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

167. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

В интересах

168. В интересах советского народа продолжается активное наступление немецких войск...

CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEFTİŞ RAPORLARINA GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA HATAY

Muharrem TURP*

ÖZET

Parti Müfettişliği ilk defa İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hayat geçirildi. İlerleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi tarafından da kullanılmaya devam edildi. Partinin 1923 tarihli nizamnamesiyle ülkede teftiş bölgelerinin kurulması kararı alındı. 1925 yılında ülke 14 mıntukaya bölündü ve her mıntuka için bir parti müfettişi görevlendirildi. İlerleyen süreçte Cumhuriyet Halk Partisi'nin en önemli denetim mekanizması haline geldi. Nitekim 1940 yılında müfettişliklerin sayısı 20'ye çıkarıldı. Parti müfettişinin görevleri partinin bölgedeki işleyişi, halkın gözündeki yeri, parti teşkilatlarının yapısı ve sorunları, bölgenin iktisadi, kültürel, sportif ve eğitim faaliyetleri ile ilgili raporlar hazırlamaktı. Raporlar ışığında bölgenin ihtiyaçları ve parti yapısı hakkında yeni düzenlemelere gidildi. Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransız işgaline uğrayan Hatay, uzun yıllar Fransız mandası altındaki Suriye'ye bağlı özerk bir bölge olarak kaldı. 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti adıyla yeni ve bağımsız bir devlet oldu. Hatay Meclisi'nin 23 Haziran 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma kararı almasının ardından da bölgede Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı meydana getirildi ve parti müfettişliği kuruldu. Bu amaçla Balıkesir Milletvekili Fahrettin Tiritoğlu dönem içerisinde ilk parti müfettişi olarak görev yaptı ve raporlar hazırladı. Bu çalışmada Fahrettin Tiritoğlu ve CHP Hatay milletvekilleri tarafından hazırlanan raporlar ışığında Hatay'daki

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, muharremt28@hotmail.com

parti teŖkilatlarının yapı ve kongreleri, Hatay'ın iktisadi, eğitim, sağlık ve sosyal durumu hakkında bilgiler ortaya konulmaya alışıldı.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Hatay, CHP, Müfettişlik.

HATAY IN THE WORLD WAR II YEARS ACCORDING TO THE INSPECTION REPORTS OF THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

ABSTRACT

The first Party Inspectorate was introduced by the Committee of Union and Progress. In the following years, the Republican People's Party (CHP) continued to use it. With the party's 1923 constitution, it was decided to establish inspection regions across the company. In 1925, the country was divided into 14 regions, and one each party inspector was appointed for them. Subsequently, it became the CHP's most important inspection mechanism. As a matter of fact, the number of inspectorates was raised to 20 in 1940. The task of a party inspector was to draw up reports about the party's operation in the related region, people's opinion of it, structure and problems of the party organisation, and the region's the comic, cultural, sports and educational activities. In light of these reports, new arrangements were made about regional needs and the party's structure. Occupied by the French after World War I, Hatay remained as an autonomous region connected to French-mandated Syria for long years. On 2 September 1938, it became a new and independent state under the name Hatay State. After Hatay Assembly's decision to join the Republic of Turkey on 23 June 1939, a CHP organisation and an inspectorate were established. For this purpose, Balıkesir Deputy, Fahrettin Tiritöğlü, served as the first party inspector and drew up reports in that period. In light of reports drawn up by Fahrettin Tiritöğlü and CHP Hatay deputies, the present study examined the structures and congresses of the party's organisations in Hatay, and its economic, training, health and social status.

Keywords: World War II, Hatay, CHP, Inspectorate.

GİRİŞ

Hatay bölgesi 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden önce Halep'e bağlı İskenderun Sancağı olarak anılmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu, Filistin Cephesi'nde ağır yenilgiler aldı. Ordu Adana'ya kadar geri çekildi. Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı lağvedilince de bölgenin birçok kesiminde olduğu gibi Hatay'da da halk kendi milli teşkilatını kurdu. Kent bir süre Arapların hükümet kurma girişimleri neticesinde iç karışıklıklar yaşarken 11 Aralık 1918'de Fransızlar Dörtüolu'u işgal etti¹. Ardından 12 Kasım 1918'de ise İskenderun'u işgal etti².

20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın en önemli konularından biri Hatay oldu. Hatay, Misak-ı Milli sınırlarına içinde bulunmasına rağmen Fransızlarla savaş halinin son bulması gerekliliği yüzünden bu konuda taviz verildi. Buna göre Hatay, Fransız mandası altında bulunan Suriye'ye bırakıldı. Ancak antlaşmanın 7. Maddesine göre bölgede özel bir yönetim rejimi kurulacak, Türklerin kültürlerinin geliştirilmesinin önü açılacak ve Türkçe resmi dil olacaktı. Fakat Fransızlar 1921'de Hatay'ı önce Halep'e bağladı ardından Suriye Devleti kurulunca buraya bağlı bir özerk bölge yaptılar.³

9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında imzalanan Dostluk ve İttifak Antlaşmasıyla Fransız manda yönetimine son verilerek Suriye bağımsızlığını elde etti. Türkiye ise sancağın özel durumunun korunması konusunda duyarlılığını Fransız yönetimine ilettili⁴. Konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasının ardından ise 20 Ocak 1937'de Türk ve Fransız temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in girişimleriyle

¹ Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 380-381.

² Volkan Payaşlı, **Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960) (Siyasi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017, s. 9.

³ Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz, 2015, s. 193.

⁴ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 108-109.

görüşmelere başladı. Görüşmelere ayrıca İsveç Temsilcisi M.Sandler de katıldı. Görüşmeler sonunda iki taraf arasında anlaşma sağlandı ve anlaşmaya varılan hususlar M. Sandler Raporu olarak Millet Cemiyeti Meclisi'nde kabul edildi. Buna göre İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız olacak, dış işlerinde Suriye'ye bağlı olacak, ayrı bir anayasa ile idare edilecek ve resmi dil Türkçe olacaktı. Zorunlu askerlik hizmeti olmayacaktı ve anlaşma Türkiye ve Fransa'nın teminatı altında olacaktı.

29 Mayıs 1937'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan anlaşma ile sancağın bütünlüğünün sağlanması kararı alındı ve toprak bütünlüğü Türkiye ve Fransa'nın garantisine bırakıldı. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nin kararı onaylanarak Hatay'ın iç işlerinde serbest, dış işlerinde Suriye'ye bağlı özerk bölge olması ve ayrı bir anayasaya sahip olması kabul edildi⁵.

24 Ağustos 1938'de Türkiye ve Fransa'nın garantisi altında 34 Türk, 2 Arap, 2 Ermeni ve 2 Rum olmak üzere toplam 40 milletvekilinden oluşan Hatay Millet Meclisi seçimleri yapıldı. 2 Eylül 1938'de toplanan Hatay Millet Meclisi aynı gün Atatürk'ün adayı olan Tayfun Sökmen'i cumhurbaşkanı seçerek Hatay Devleti'nin kuruluş kararını aldı⁶.

Türkiye'nin desteği alan Hatay Meclisi, 23 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararı aldı ve çalışmalarına son verdi. Bu kararın TBMM'de onaylanmasının ardından Hatay 63. vilayet olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne katıldı⁷.

1. Parti Müfettişlerinin Raporlarında Hatay

Osmanlı Devleti'nde ilk defa İttihat ve Terakki Cemiyeti nizamnamesinde bulunan parti müfettişliği kavramı cemiyet yapısı içerisinde önemli bir yer işgal ediyordu. Parti içi bir denetim mekanizması olan

⁵ Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, 2002, s. 335-339.

⁶ Tayfun Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 108.

⁷ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1966, s. 84.

parti müfettişliği ilerleyen yıllarda CHP tarafından da tatbik edildi. Müfettişlikler vasıtasıyla CHP, parti içi denetimi sağlamayı amaçladı⁸

CHP'nin 1923 tarihli nizamnamesinin 82. maddesiyle ülke teftiş bölgelerine ayrılarak her teftiş bölgesi için bir parti müfettişinin görevlendirilmesine karar verildi. Bu madde uyarınca 1925 yılında 14 müfettişlik mıntukasına ayrıldı. 1927 nizamnamesine göre parti müfettişleri buldukları mıntukada partinin en büyük temsilcisi oldular. Bununla birlikte partinin tüm işlerinin düzenlenmesi ve kontrolü de parti müfettişlerine bırakıldı⁹. 10 Mayıs 1931'de düzenlenen 3. Büyük kurultayda parti müfettişliği kavramı daha sistematik bir hale getirildi¹⁰. Nizamnamenin 42. Maddesine göre teftiş ve denetim görevleri için Genel İdare Kurulu üyeleri, milletvekilleri ve partililerin görevlendirilebileceği belirtildi. CHP'nin parti müfettişlerinden beklediği raporların ana hatları şu şekilde belirtilmekteydi; Parti prensiplerinin yayılması, örgütlerin parti tüzüğünde belirtilen hususlara göre çalışması, illerde parti-hükümet arasındaki ilişki, partililer arasındaki sevgi ve bağlılığın güçlendirilerek geçimsizliklerin kontrol edilmesi, halkın parti örgütlerine ilgisi derecesi, partinin diğer kurumlarla, spor ve gençlik teşkilatlarına ilgisi, halkevi çalışmalarında partinin ilgisi, partinin hesap işleri ve mallarının bakımı gibi hususlarda parti müfettişleri yetkiliydi. Ancak parti müfettişlikleri bir icra yetkisine sahip değillerdi. Bu yüzden sorunları sadece rapor halinde genel merkeze bildiriyorlardı¹¹.

⁸ Emrah Alpaslan-Tülay Aydın, "CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y 11, S 22, 2015, s. 364-365.

⁹ Metin Kopar, "CHP Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 10, S 3, 2011. s. 1038.

¹⁰ Serhat Bal, "CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği", **Belgi**, S 6, 2013/II, s. 733.

¹¹ Fevzi Çakmak, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XVII, S 34, Bahar 2017, S. 323.

Parti müfettişlerinin raporları iş kollarına ayrılan bürolar vasıtasıyla işleme girerdi. Bürolar kendilerini ilgilendiren konularla ilgili daha sonra genel sekreterliğe bilgi verirdi. Umumi İdare Heyeti bünyesinde dört grup halinde 13 büro kuruldu¹².

CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nın 1 Haziran 1939'da kabul ettiği nizamnameye göre Parti müfettişliğinin Genel Başkanlık, Genel Başkanlık Divanı ve Büyük Kurultay ve Umumi İdare Heyeti'nin ardından en yetkili makam olduğu görülmektedir. Nizamnameye göre parti müfettişlerinin vazife ve görevleri Umumi İdare Heyeti tarafından düzenlenen ve Genel Başkanlık Divanı tarafından tasdik edilen bir talimatnameye göre belirlenmekteydi¹³.

Teftiş raporlarında teftiş edilen ilin ve teftiş edilen ilçe ve bucaklarının adları ve teftiş eden kişinin isimleri ve hüviyetleri yazmaktaydı. Parti müfettişliği sistemine uygun olarak İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından 20 parti müfettişi ve görev yerleri belirlendi. Müfettiş sayısı 1940 yılından önce 25'e, 1946'da ise 27'ye çıkarıldı¹⁴.

Hatay'da CHP teşkilatlanması 1930 yılına kadar gitmektedir. Halk Grubu adıyla başlayan fırka teşkilatlanması 1934 yılında Hatay Sancağı'nda bir CHP teşkilatı kurulması içinde girişimler başladı. Ancak partinin resmi anlamda kurulması 1937 yılında oldu¹⁵.

¹² "A Grubu; 1. Büro: Teşkilat, seçim ve kongreler, 2. Büro: Genel dilek ve başvurular, 3. Büro: Fırka dışındaki diğer cemiyetlerin tetkik ve takibi, 4. Büro: Fırka teşkilatımızın teftişi.

B Grubu; 5. Büro: Kültür ve ilmi hareketler, 6. Büro: Spor ve gençlik, 7. Büro: Halk dershaneleri, okuma yazma ve halk hatipleri, 8. Büro: Propaganda, matbuat, fırka neşriyatı.

C Grubu; 9. Büro: İş, işçi esnaf ve serbest meslek, 10. Büro: İktisadi durumun tetkiki. D Grubu; 11. Büro: İçtimai teşkilat, 12. Büro: Fırka faaliyetlerinin hukuk esaslarıyla telifi, 13. Büro: Merkez ve taşrada bütçe, aidat ve hesap işlerinin tanzimi, emlak ve eşyanın tanzim ve takibi. Alpaslan-Aydın, "CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)", s. 368-369.

¹³ **Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi**, Ankara, 1939, s. 15.

¹⁴ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, 2012, s. 233; Çakmak, a.g.m., s. 324.

¹⁵ Payaşı, **ag.e.**, s. 23-29.

1.1. Fahrettin Tiritiölu'nun Raporlarına Göre Hatay'da Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı ve Faaliyetleri

1.1.1. Fahrettin Tiritiölu'nun 1. Teftiş Raporu 17 Ocak 1941

CHP tarafından görevlendirilen ilk müfettiş Gaziantep Bölgesi Müfettişi Fahrettin Tiritiölu oldu. Tiritiölu ilk raporunu 17 Ocak 1941'de hazırladı. Raporda Hatay'daki parti teşkilatının yapısı hakkında öne çıkan hususlar vardı. Rapor, idare heyetlerine üye olacakların çalışmalara ne derece katılabileceklerine dikkat edilerek seçildikleri, teşkilatların mevcut durumları, bütçe çalışmaları ve gelecek dönemdeki faaliyetlerine ilişkindi. Raporun 1. büroya gönderilen bölümünde Hatay'da CHP teşkilatlarının durumu belirtilmeydi. Buna göre ilk tespit Hatay'ın anavatana katılmasının ardından bölgede CHP teşkilatlarının kurulması istenilen gelişmeyi sağlayamadığı oldu. Hatay'da CHP Nizamnamesinde belirtildiği gibi köy ve mahalle ocaklarının kurulması işleri 1941'e gelinmesine rağmen hala sağlanamadı. Tiritiölu bu amaçla Vali Şükrü Sökmensüer'in de desteğini alarak teşkilatın köy ve mahallelere kadar genişletilmesi için gerekli çalışmaları başlattığını ve parti teşkilatına da kongrelerde bu yolda karar almalarını belirtti. İdare heyetleri için bölgede sevilen ve itimat edilen kişilerin seçilmesini ayrıca vurguladı¹⁶. Raporda Hatay'daki parti teşkilatında bulunan kişiler hakkında da malumat bulunmaktadır. Buna göre; Hatay Vilayeti İdare Heyeti Reis Abdullah Bilgin, Bahri Bahadır, Mahmut Kuşçu, Selim Çelenk, Hayri Karpat, Suphi Bedir, Şefik Sabuncu, Samih Bilal ve Rıfat Necdet Evrim beylerden oluşmaktaydı.

Vilayet İdare Heyeti Reisi Abdullah Bilgin Antakyalıydı ve İstanbul Sanayi Mektebi'nden mezundu. Uzun yıllar öğretmenlik yapmış ve halen maden işleri ile ilgilenmekteydi. Halk tarafından sevilen biri olduğu belirtilen Bilgin'in parti teşkilatının çalışması için gerekli çalışkanlığa sahip olduğu da vurgulandı. Ancak 12 Şubat 1942'de hazırlanan 3. Teftiş raporuna baktığımızda Abdullah Bilgin'in yerine Samih

¹⁶ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 86.

Bila'nın reis seçilmiş olması arada geçen süre içerisinde Abdullah Bilgin'in beklenen çalışmaları göstermediği şeklinde yorumlanabilir¹⁷.

Bahri Bahadır ise Reyhaniyeli bir çiftçiydi. Orta tahsilli ve çalışkan olarak tanımlanan Bahadır, daha önce de Reyhaniye kazası idare heyeti reisliği yapmıştı.

Kâtipliğe seçilen Mahmut Kuşçu ise Antakya'nın Kuseyr köyü doğumluydu. Orta tahsilli olan Kuşçu raporda çalışkan ve temiz bir köylü çocuğu olarak nitelendiriliyordu. Selim Çelenk, Antakyalıydı. Lise mezunu olan Çelenk, Fransız idaresi altında dahi yayın hayatına devam eden Yenigün gazetesinin sahiplerindendi. Tiritoğlu'na göre temiz yürekli ve siyasi karakteri sağlam olan Çelenk'in idare heyetine seçilmesi bölgede iyi karşılandı¹⁸.

Hayri Karpat ise İstanbulluydu. Eski idadi mezunu olan Karpat, Belediye Reis Muavinliği yapıyordu. Bir dönem polis teşkilatında da görev alan Karpat, enerjisi kuvvetli olarak tanımlanıyordu.

Suphi Bedir, Antakyalıydı. Alevi Türklerindendi. Tiritoğlu kendisini milli davada Türk kardeşleriyle beraber fedakârane çalışan, vaktinin büyük çoğunluğunu parti işlerinde harcayan birisi olarak tanımlamaktaydı.

Şefik Sabuncu, Antakyalıydı. Muallim Mektebinden mezundu. Ticaretle uğraşmaktaydı. Temiz ve parti işlerinde feragatle çalışan bir kişiliğe sahipti.

Vilayet İdare Heyeti üyeleri arasında en uzun açıklama Rıfat Necdet Evrimer'e ayrıldı. Hatay Maarif Müdürü ve aynı zamanda Halkevi Müdürlüğü yapmaktaydı. Daha önce i çalışmaları beğenilmeyen Halkevinin onun döneminde yeniden faaliyet sahasını genişleteceği düşünülmekteydi. Hatay'daki münevver sınıfın beğenisini kazandığı belir-

¹⁷ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 28-31.

¹⁸ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 87

tilen Evrimer'in seçilmesindeki en önemli nedenlerden biri Tiritöglü'nun vali ile birlikte Evrimer'in öğretmenler üzerindeki etkisi ve öğretmenleri halkevlerinin çalışmalarına katabilecek olmasıydı¹⁹.

Hatay Vilayet idare Heyetinin tanıtılmasının ardından diğer CHP teşkilatlarına, teşkilatlarda görev alan kişilere ve bunlara ilişkin Tiritöglü'nun yorumlarına yer verildi. Buna göre Antakya Merkez Kazası İdare Heyeti Reis Vedi Münir Karabay, Bahattin Civelek, Feyzi Atahan, Nutku Kunt, Mustafa Rasih Bensen, Nafi Miski, Mehmet Cerebden'den meydana getirildi²⁰.

İskenderun Kazası İdare Heyeti; Reis Doktor Talat Civelekoğlu, Ali Şelhun Devrim, Cevdet Selçuk, Sigar Kanatlı, Abdurrahman Mursaloğlu, İbrahim Cerrahoğlu ve Yahya Kurtulan²¹.

Reyhanlı Kazası İdare Heyeti, Reis Cemal Bahadırloğlu, Rıfat Bahadır, Hasan Mursal, Ali Altunlu ve İlyas Bağ²².

Dört Yol Kazası İdare Heyeti; Reis Ömer Bölükbaşı, Alaattin Görkey, Hasan Ekiz, Hasan Esen ve Turan Arıç²³.

Yayladağı Kazası İdare Heyeti; Reis Şerif Gündüz, Mustafa Akyürek, Yusuf Şakir Koç, Mustafa Gonca ve Kazım Arıkan²⁴.

Hasssa Kazası İdare Heyeti; Reis Hasan Ergüneş Mehmet Üneş, Süleyman Tiyek, Haydar Ergüneş, Sait Ünsever, Süleyman Satı ve Mehmet Çiftçi²⁵.

Teftişinin kongrelere denk gelmesi sebebiyle parti teşkilatlarına seçilenlerin parti nüfuzunu kullanarak istismar hareketlerinde bulunup bulunmadıkları teftiş edilemedi. Raporda parti teşkilatları ile

¹⁹ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 88.

²⁰ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 88-89.

²¹ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 89.

²² BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 90.

²³ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 90.

²⁴ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 90.

²⁵ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 91.

mülki amirler ve memurların arasındaki uyumun son derece iyi olduğu vurgulanarak Vali Sökmen Sökmensüer'e ayrıca bir paragraf ayrılıyordu. Burada valinin parti işleriyle yakından alakadar olduğu belirtilerek bu yöndeki gayreti takdir edildi. Parti teşkilatlarının, üyelerin partinin program ve icraatı hakkında aydınlatmak ve bilgi vermek amacıyla gerekli toplantı ve konferansları yapmadığını söyleyen Tiritoğlu bu yolda çalışmalar yapılmasını teşkilatlara ilettili. Gelen ve giden evrakların kayıt defterine işlenmesi hususunda bazı aksaklıklar olduğunu, üye sayısının arttırılması için çalışmaların yeterince aktif olmadığını da ekleyerek gerekenlerin yapılması hususunda teşkilatları uyardı²⁶.

Raporun 12. Büro'ya gönderilen bölümünde, Hatay'da CHP teşkilatının işleyişine dair önemli bilgilerin başında partinin Hatay'daki sorunlarının başında aza yardım paralarının toplanamaması gelmekteydi. Daha önce alt kademelerden üst kademelere doğru üyelerden alınan yardımlarla parti teşkilatlarının vilayet bütçelerinin oluşturulması kararlaştırılsa da Hatay'da azalardan yardım parası toplanması için yeterince çalışılmamaktaydı. Partinin, Vilayet Hususi İdaresi ve belediyelerden tahsis ettiği gelirlerinin muntazam olarak tanzim edildiğini belirten Tiritoğlu, Hatay Vilayet İdare Heyeti'nin 1940 mali yılı başlangıcından Kasım ayına kadar hesaplarını incelendiğinde çeşitli sorunlar olduğu görüldü. 1939 yılı hesabının 31 Mayıs 1940'da kapanmış olmasının gerektiğini söyleyen Tiritoğlu buna rağmen bu tarihten sonra elde edilen 258 lira 25 kuruşluk gelirinde 1939 mali yılı içerisine katıldığını ve özellikle hesap talimatnamesinin ilgili maddelerinde reis ve muhasip azanın elde edilen gelirleri gösteren makbuzları imzalaması gerektiğini ancak bu hususta gerekli özenin gösterilmediği için bu hususta gerekli mercilere uyarılarda bulundu²⁷.

Kazaların bütçelerine de değinen Tiritoğlu Antakya kazasını şiddetle eleştirdi. Antakya kaza kongresi tarafından geçen yıl bir bütçe tanzim edilmediğini ve masraflarının vilayet idare heyeti tarafından

²⁶ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 92-95.

²⁷ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 41.

karşılandığını hâlbuki bu durumun nizamnamenin 25. Maddesine göre yasak olduğunu belirtti. İskenderun Kazasında yaptığı incelemede kasa defterinin başarı bir şekilde tutulmasına rağmen 1939 mali yılı hesaplarının talimatnameye uygun kapatılmadığı ve makbuzların reis ve muhasip aza tarafından düzenli bir şekilde tasdik edilmediğini tespit etti. Ardından Kırıkhan, Reyhaniye, Dört Yol, Yayladağı ve Hassa kazalarının 1940 mali yılı bütçeleri üzerine görüş ve eleştirilerini sıralayan Tiritioğlu bu kazalarda da diğerlerinde olduğu gibi makbuzların reis ve muhasip aza tarafından tasdik edilememesine ve 1939 mali yılı bütçesine uyulmamasına dikkat çekti²⁸. Parti binaları ve demirbaşları hakkında verilen bilgiye göre 1941 yılında Kırıkhan, Reyhaniye, Yayladağı ve Hassa kazalarında partinin bir binası bulunmaktaydı. Bu yerlerde parti binası olarak halkevi, halkodası veya diğer kamu kurumlarına ait binalar kiralık olarak kullanılmaktaydı. Bu amaçla yeni bir bina alınması gerektiğini belirten Tiritioğlu, Yayladağı gibi oldukça fakir ve kültür bakımından zayıf olduğunu söylediği yerlerde ise Vilayet Hususi İdaresi veya genel merkez tarafından yapılacak yardımla bir parti binası oluşturulmasını arzu ettiğini söyledi²⁹.

Teftiş Raporunda belirtilen hususlara ilişkin CHP Genel Sekreterliği tarafından 8 Kasım 1941'de Hatay İdare Heyeti Reisliğine yazılan yazıda aksaklıkların ve eksikliklerin düzeltilmesi istendi. Bu konuda hesap işlerinde nizamname ve talimatname hükümlerine dikkat edilmesi vurgusu yapıldı³⁰.

1.1.2. Fahrettin Tiritioğlu'nun 2. Teftiş Raporu (12 Mayıs 1941)

Fahrettin Tiritioğlu tarafından 2. Teftiş Raporu'nda özellikle mülki ve idare amirlerinin parti çalışmalarına katkıları, bütçelerin düzenlenmesi ve aradan geçen zaman içinde 1. Teftiş raporunda belirtilen hususlar hakkında teşkilatların yaptıkları faaliyetler öne çıkarılıyordu. Raporun 1. Büro'ya gönderilen kısmına göre Hatay'da 1941

²⁸ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 42-43.

²⁹ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 42-43.

³⁰ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 46-47.

yılı itibariyle Dört Yol Kazası hariç 115 esas ve 76 semt ocağı vardı³¹. Parti teşkilatının bölgenin sevilen isimlerinden meydana geldiği ve üyelerin çalışma azminin yüksek olduğu ifade edilmekteydi. Hassa ve Yayladağı kazalarının birer köy gibi olması ve buralarda tahsil görmüş kişi bulmak zor olsa da idare heyetlerine seçilen kişiler bölge halkı tarafından sevilen kimselerdi.

Hatay'ın kazaları hakkında tek tek malumat verilen raporda bütçenin kayda geçirilmesi, üye sayısının artırılması ve bazı üyelerin parti işlerine yeteri kadar vakit ayıramaması dışında göze çarpan bir husus yoktu. Tiritoğlu birinci teftişinin ardından geçen sürede eksiklerin büyük oranda tamamlandığını belirtirken Vali Şükrü Sökmensüer'in parti faaliyetlerine katkısını ayrıca vurgulamaktaydı. Parti teşkilatları şimdiye kadar vilayet hususi idaresi ile belediyelerden yapılan yardımlarla masraflarını karşılasa da birinci teftişin ardından alınan tedbirler neticesinde kendi kendini idare eder bir vaziyete kavuştu.³²

12. Büro'ya ait kısmında bir önceki teftiş raporunda Hatay'daki parti teşkilatına ait değiştirilmesi istenen hususlar ve bu konuda teşkilatın yaptıkları belirtildi. Tiritoğlu, önceki raporunda belirttiği gibi muhasebe işlerinde teşkilatın nizamnameye aykırı davranışlar büyük oranda düzeltildi. Ancak bütçe harcamalarının deftere usulüne uygun şekilde geçirilmezken bu konuda vilayet kongresinde alınan kararlar neticesinde 1941 yılı bütçesinin usulüne uygun bir şekilde kabul edilip onaylandı³³.

Tiritoğlu'nun önceki teftiş raporunda belirttiği Süveydiye nahiyesi, İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, Dört Yol, Hassa, Yayladağı kazalarında usulsüzlükler büyük oranda düzeltildi. Ancak Dört Yol Kazası'dan gelir ve masrafların kasa defterlerine yazılmadığını bu yolda gerekli düzenlemelerin yapılması gerekiyordu³⁴.

³¹ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 66.

³² BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 67-72.

³³ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 51.

³⁴ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 52-54.

Kırıkhan Reyhaniye, Hassa, Yayladağı'nda partinin kendisine ait bir binası bulunmuyordu. Kira usulüne son vermek üzere adı geçen kazalarda parti binası yapılması önerisinde bulundu³⁵.

1.1.3. Fahrettin Tiritioğlu'nun 3. Teftiş Raporu (12 Şubat 1942)

Fahrettin Tiritioğlu 3. Teftiş raporunu 12 Şubat 1942'de hazırladı. Yeni seçilen teşkilat idare heyetleri ve üyeleri hakkında bilgiler raporda öne çıktı. Raporun 1. Büro'ya gönderilen kısmında vilayet-teki teşkilatlar hakkında bilgiler vardı. Buna Hatay'da parti teşkilatları güçlendirilse de ocak ve semt kongrelerine yeterince ilgi yoktu. 1941/1942 yılında yapılan kongrelerle Hatay'daki teşkilatların yapısı değişti. Yeni Vilayet İdare Heyeti Reisi Samih Bilal oldu. Antakya Merkez Kazası İdare Heyeti ise şu kişilerden oluşmaktaydı; Reis Samih Bilal, Mehmet Cerep, Vedi Münür Karabay, Feyzi Atahan, Nafi Miski, Yusuf Koyuncu ve Diş Doktoru Zübeyir Göçmen. Reis Samih Bilal parti işlerine bağlı çok temiz bir insandı³⁶. Ancak 10 Şubat 1943 tarihinde hazırlanan teftiş raporunda da belirtildiği üzere Samih Bila'nın görevi 1943 yılında son buldu ve yerine Rasim Yurtman seçildi. Bila, raporda parti işlerine bağlı bir kişi olarak tanımlansa da aradan geçen kısa süre içerisindeki bu değişiklik Bila'nın parti işlerinde beklenileni veremediği göstermektedir diyebiliriz³⁷.

İskenderun Kazası İdare Heyeti ise Reis Dr. Talat Civelekoğlu, Ali Şelhun Devrim, Buri Aydın, Cevdet Selçuk, Nigar Kanadlı, Bostan Mercan ve Abdurrahman Mursaloğlu'dan meydana geliyordu. Reis Dr. Talat Civelekoğlu, rapora göre halk tarafından sevilen ve çalışkan biri olarak anlatılıyordu³⁸.

Kırıkhan Kazası İdare Heyeti'ne baktığımızda Reislige yeniden Haydar Kılıç seçildi. Hüseyin Kızılkaya, Salih Çevik, Tayfur İkiz ve Ali

³⁵ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 54-56.

³⁶ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 28-31.

³⁷ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 5.

³⁸ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s.31.

İlday'da heyetin üyeleri idi. Haydar Kılıç, Kırıkhanlılar tarafından seçilen ve parti çalışmalarına önemli katkıları olan biri olarak tanımlandı³⁹.

Reyhaniye Kazası İdare Heyeti ise Reis Rifat Bahadır, Dr. Salahattin Akkaynak, Eczacı Müeyyet Yener, İlyas Baş ve Abdurrahman Tokde'den oluşmaktaydı. Eski Reis Cemil Bahadır'ın alakasızlığı yüzünden parti işlerinin istenilen düzeyde olmadığını söyleyen Tiritoğlu bu amaçla kendisinin aday olmamasını istedi. Reyhaniye Kazası'nda daha önceki teftiş raporlarında da belirtildiği üzere yüksek tahsil görmüş kişilerin çok az olması sebebiyle Tiritoğlu, kaymakamdan ve vilayet idare heyetinden buradaki parti teşkilatına yardımcı olmasını istedi⁴⁰.

Dörtyol Kazası İdare Heyeti'ne ise eski Reis Ömer Bölükbaşı'nın askerde olması nedeniyle portakal tarımıyla uğraşan Osman Telli reis olarak seçildi. Heyetin diğer üyeleri ise şunlardı: Kemal Özalp, Ömer Bölükbaşı, Hasan Ekiz, Hasan Ezen, Turan Arıç ve Kasım Akkoyunlu⁴¹.

Hassa kazasında ise kazada yüksek tahsil görmüş kişi sayısı az olduğu için reis olacak kişinin kültürü zayıf olsa da enerjisi ve kuvveti yerinde biri olması istenildi. Bu amaçla Reisliğe Haydar Ergüneş getirildi. Diğer heyet üyeleri ise şunlardı; Naci Develioğlu, Mehmet Korkmaz, Hasan Ergüneş, Belediye Reisi Ali Uğuz, Umumi Meclis azası Süleyman Tiyek ve Akkaş Hayrettin⁴².

Tiritoğlu'nun raporuna göre kültür bakımından zayıf olan Yayladağ'ında Şerif Gündüz tekrar reis seçildi. Yayladağ'ında bilgili ve değerli bir şahsiyet olarak tanınan Şerif Gündüz aynı zamanda belediye reisiydi. Diğer üyeler ise Ahmet Çandır, öğretmen Nadir Bilge, çiftçi Murat Soydan ve Mithat Eroğlu oldu⁴³.

³⁹ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 31-32.

⁴⁰ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 32.

⁴¹ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 32-33.

⁴² BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 33.

⁴³ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 33-34.

Parti teşkilatları ile kaza ve nahiyelerdeki mülki amirlerin sıkı bir işbirliği içinde bulunuyordu. Bunların başında Vali Şükrü Sökmenşür geliyordu. Raporun sonuç kısmında ise yeni idare heyetlerinin gelecek yıl içerisinde de daha fazla ve verimli çalışacağına ümit edildiği vurgulandı⁴⁴.

Hatay'daki CHP teşkilatının mali kayıtlarına bakıldığında 1941 yılında yapılan kongreler neticesinde oluşturulan bütçe oluşturulsa da aynı yıl ziraat mahsulünün istenilen seviyede olmaması nedeniyle yardım paralarının istenilen düzeyde değildi. Tiritioğlu'nun bu raporundan vilayet genelinde mali kayıtların istenildiği gibi tutulmadığı görülmektedir. Bu yüzden Tiritioğlu gerek Hatay gerek diğer kaza teşkilatlarına bu yolda uyarılarda bulunmayı ihmal etmedi⁴⁵.

1.1.4. Fahrettin Tiritioğlu'nun 4. Teftiş Raporu (16 Haziran 1942)

Tiritioğlu tarafından hazırlanan 16 Haziran 1942 tarihli 4. Teftiş raporunun 1. Büroya gönderilen kısmında vilayetteki teşkilat hakkında genel bilgiler veriliyordu. Buna göre Dörttyol kazası hariç olmak üzere 1941 yılında oluşturulan teşkilatlar, vilayetin sevilen isimlerinden meydana gelmekteydi. Teşkilatın ilk kademesi olan ocakların çoğu yerde binası yoktu ancak bu yolda çalışmaların devam etmekteydi⁴⁶.

Antakya Vilayet Kazasında eskiye nazaran daha iyi ve verimli çalışmalar gerçekleştirildiği vurgulandı. Ancak bu verimliliğin köylere bağlı ocaklara kadar henüz genişletilmediği de eklendi.

İskenderun kazasında Reis Dr. Talat Civelekoğlu'nun oldukça başarılı çalışmalar yapıyordu. Dörttyol ve Kırıkhan kazasında da başarılı çalışmalar olduğu, Yayladağı ve Hassa kazalarında ise umumi kültür seviyesinin zayıf olmasına rağmen mevcut reislerin çalışmalarının takdir edildiği ve diğer teşkilat ve mülki idarenin de kendilerine yardımcı

⁴⁴ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 34, 42.

⁴⁵ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 21-30.

⁴⁶ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 48.

olduğu, Vilayet İdare heyetinin de parti işlerini ciddi bir şekilde takip ettiği belirtildi.

Oldukça düzenli bir şekilde hazırlanan raporunun devamında tek tek parti idare heyetleri hakkında bilgi verildi. Buna göre Vilayet İdare heyeti sağlam ve siyasi karakteri iyi, halk tarafından da sevilen kişilerden meydana gelmekteydi.

Antakya Merkez Kazası İdare Heyeti, istenildiği gibi çalışmayan ocak idare heyetlerinin faaliyetlerini takip edecek yeni kişilerden meydana getirildi.

İskenderun Kaza İdare Heyeti ise yine halk tarafından sevilen ve itimat edilen kişilerden oluşturuldu. Reis Haydar Kılıç'ın vefat etmesi üzerine ise Tayfur İkiz olarak seçildi.

Reyhaniye'de Halkevi reisliğinden Kaza İdare Heyeti reisliğine getirilen Rifat Bahadır'ın ve diğer azaların çalışmaları takdir edildi.

Dörtyol Kaza İdare Heyeti'nde de diğer yerlerde olduğu gibi muhite nazaran değerli ve bilgili kişilerden seçildi.

Hassa ve Yayladağı kazalarında ise kaymakamlarında desteği iyi çalışmalar yapıldığı söylendi⁴⁷.

Raporunda kongrelerde belirtilen dilekleri de belirtti. Buna göre halkın özellikle yeni okul binası, öğretmen sayısının artırılması, fenni ziraat aletlerinin getirilmesi ve sulama konularında istekleri vardı⁴⁸.

1.1.5. Fahrettin Tiritioğlu'nun 5. Teftiş Raporu (10 Şubat 1943)

Fahrettin Tiritioğlu tarafından gönderilen son teftiş raporu 10 Şubat 1943 tarihliydi. Yeni düzenlenen kongreler neticesinde değişen idare heyetleri ve bütçe konuları ağırlıklı olarak hazırlanan rapora göre 1942 yılında yapılan kongre neticesinde Vilayet İdare heyeti Reisliğine Rasim Yurtman seçildi. Antakyalı olan Yurtman orta tahsilli eski bir adliye memuruydu. Diğer üyeler Abdullah Bilgin, Abdullah

⁴⁷ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 49-52.

⁴⁸ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 54.

Feyzi Atakan, Vedi Münir Karabay, Şükrü Melek, Diş Doktoru Selahattin Özalp, Ali Karaman, Abdullah Şeyhoğlu ve Sami Aselci idi⁴⁹.

Antakya Merkez Kazası İdare Heyeti Reisi ise Zübeyir Göçmen oldu. Antakyalı ve diş doktoruydu. İşgal sırasında Mersin’de bulunan Göçmen, daha sonra Hatay’a dönmüş ve anavatana katılması için çalışmıştı. Kültür seviyesi yüksek ve halk tarafından sevilen bir isimdi. Diğer üyeler ise şunlardı: Nafi Miski, Muhsin Kunt, Doktor Sıtkı Bilgin, Sabit Atay, Doktor Rahmi Haksever, Nizamettin Yahya⁵⁰.

İskenderun Kazası İdare Heyeti’nde ise Doktor Talat Civelekoğlu yeniden reis seçildi. Diğer üyeler ise şunlardı; Nuri Aydınkonuralp, Ali Şelhus Devrim, Cevdet Selçuk, Abdurrahman Mürseoğlu, Bostan Mercan ve Rıza Altuđ⁵¹.

Kırıkhan kazasında 1942’de vefat eden Haydar Kılıç yerine Sabri Kılınçoğlu reis, Doktor Ali Muharrem Civelek, Hüseyin Kızılkaya, Kemal Falay, Tayfur İkizoğlu, Ali İlday ve Saadettin İler ise üye olarak seçildi. Sabri Kılınçoğlu lise mezunu ve halk tarafından çok sevilmekteydi⁵².

Reyhaniye Kazası İdare Heyeti ise şu kişilerden oluşmaktaydı; Reis Cemil Bahadır, Doktor Selahattin Akkaynak, Ali Altunlu, Tayfur Bahadırılı ve Abdullah Durgun. Reis Cemil Bahadırılı Reyhaliyeliydi. Avukat olan Bahadır, Reyhanlı aşiretinin Bahadırılı kolundandı ve bölgede tanınan ve sevilen bir kişiydi⁵³.

Dört Yol kazasında ise reisliğe Süleyman Bahri Özel seçildi. Diğer üyeler ise öğretmen Turan Arıç, Hasan Eki, Celal Ersoy, İbrahim Özen, Ziraat Bankası memuru İhsan Balcık ve Mustafa Dudu idi. Reis

⁴⁹ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 5.

⁵⁰ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 7-8.

⁵¹ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 8.

⁵² BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 8.

⁵³ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 9.

Süleyman Bahri Özel Dörtüolluydu. Orta derecede tahsilliydi. Ziraat işi ile uğraşmaktaydı⁵⁴.

Hassa Kazasında yapılan kongrede ise reisliğe Süleyman Sarı seçildi. Diğer üyeler şunlardı; Cahit Yaşaroğlu, Haydar Ergüneş, Mehmet Korkmaz ve Halil Kara⁵⁵.

Yayladağı İdare Heyeti reisliğine ise Şerif Gündüz getirildi. Diğer üyeler öğretmen Nebihe Tangut, Ahmet Çandır, Murat Soydam ve Mustafa Nural'dı⁵⁶.

Önceki teftiş raporlarında da belirtildiği üzere Hatay vilayetindeki parti teşkilatlarının yapılan çalışmalar neticesinde kendi bütçelerini oluşturduğu ancak bu paraların azalardan alınan yardımlardan ibaret olduğu ve dolayısıyla paraların toplanmasında da sorunlar yaşanıyordu. Merkez ve kaza bütçeleri incelendiğinde gelen, giden evrak ve kasa defterlerinin kayıtlarında sorunlar düzeltilmesi için gerekli direktifler verildi⁵⁷.

2. CHP Raporlarında Hatay Vilayetinin Muhtelif Sorunları ve Çözüm Önerileri

Altıncı Dönem TBMM için seçimler Mart 1939'da yapıldı. Hatay'ın anavatana katılmasının ardından ise Kasım 1939'da yapılan ara seçimler neticesinde Hatay'dan Abdullah Mursaloğlu, Abdülgani Türkmen, Bekir Sıtkı Kunt, Hamdi Selçuk ve Mehmet Tecirli milletvekili olarak meclise girdi ve Hatay TBMM'de temsil edilmeye başlandı⁵⁸. Yedinci Dönem TBMM için seçimler ise Şubat 1943'te yapıldı. Seçimler neticesinde Ali Şelhun Devrim, Eyüp Durukan, Hasene Ilgaz, Hamdi Selçuk, Bekir Sıtkı Kunt ve Abdülgani Türkmen milletvekili seçildi⁵⁹. Hatay milletvekilleri Şubat 1944, Temmuz 1944 ve Ocak 1945'te Hatay'ın genel durumu ile ilgili incelemeler yaptılar. Hatay'ın

⁵⁴ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 9.

⁵⁵ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 10.

⁵⁶ BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 11-12.

⁵⁷ BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 1-12.

⁵⁸ Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı**, İstanbul, 2014, s. 221, 246.

⁵⁹ Demirel, **a.g.e.**, 277, 424.

çeşitli alanlardaki sorunları ve bu konuda hükümetten beklenenler yapılan incelemeler neticesinde bir rapor haline getirilerek CHP Genel Sekreterliği'ne sunuldu.

2.1. Eğitim ve Kültür

Rapora göre Hatay'da eğitim seferberliğinden çok iyi sonuçlar alındı. Hatay'ın anavatanına katılmasının ardından Hatay'da kurulan Maarif Sevenler Cemiyeti'nin de yardımıyla İskenderun ve Antakya'da iki okul yapıldı. Ancak Hatay'daki en büyük eksikliklerden biri öğretmen eksikliğiydi. Nitekim 1945 yılında Hatay'da 85 öğretmen ihtiyacı bulunmaktaydı ve bunların yalnızca 36'sına vekil öğretmen bulunabildi. Köylerde okul binası olmasına rağmen 15 köyde öğretmen yoktu. Nitekim şehirlerdeki bazı okullarda da öğretmen olmadığı için bazı sınıf ve şubelerde ders işlenememekteydi⁶⁰. Bu duruma çare bulunana kadar Antakya Kız ve Erkek Liselerinden mezun olan ancak yüksek tahsile devam edemeyen öğrencilerin bir kursun ardından öğretmen olarak hizmet vermesi isteniliyordu. Bunun dışında yine Hatay'da öğrencilerin bir kısmının diğer bölgelerdeki parasız yatılı okullarda eğitim görmesi planlanıyordu⁶¹.

Hatay'ın eğitim seviyesinin yükseltilmesindeki bir diğer problem İskenderun ve Antakya müstesna olmak üzere sayıları az olan kız çocukların okutulması oldu. Okula giden kız çocukların azlığını bayan öğretmen azlığına bağlayan milletvekilleri öğrencilere gerektiğinde bir anne ve abla gibi yaklaşacak öğretmenlerin gönderilmesini istiyordu⁶².

⁶⁰ 1945-1945 yılları arasında Hatay genelindeki ilkokul sayısı 187, bunlara bağlı Öğretmen sayısı 311 ve öğrenci sayısı ise 11.404 Lise sayısı 3, bunlara bağlı Öğrenci sayısı 548 ve öğretmen sayısı ise 34'dür. Payaslı, **a.g.e.**, s. 309.

⁶¹ **BCA**, 490.1.0.0/658.199.1, s.126.

⁶² **BCA**, 490.1.0.0/658.199.1, s. 127.

Köylülerin şikâyet konularından biri köy okullarının yapımı için 20 lira verilmesiydi. Özellikle fakir köylüler bu parayı verirken kendilerinden daha zenginlerinde aynı parayı vermelerinden rahatsızlık duyuyordu⁶³.

Antakya Kız Lisesi'nin fizik laboratuvarı ihtiyaca cevap vermemekteydi. Antakya Kız Sanat Enstitüsü ve Kız Lisesi binaları ihtiyaca cevap vermediğinden yeni bina inşa edilmesi istendi. İskenderun'a bir Akşam Kız Sanat Okulu açılması, Antakya Erkek Lisesi'nin yatılı olması, Antakya Erkek Lisesi'nin binasının genişletilmesi talep ediliyordu⁶⁴.

İskenderun ve Antakya Halkevlerindeki dershanelerin, temsil şubelerinin ve sosyal yardım şubelerinin çalışmaları önem arz ediyordu. Halkevinin sorunlarının başında sahnelerin büyütülmesi geliyordu. Ayrıca Halkevlerinde konferansların çoğaltılması, köycülük ve turistik açıdan fotoğraflar çekilmesi için birer fotoğraf makinesi verilmesi, Maarif Bakanlığı yayınlarının halkevlerine de gönderilerek bu yolla halka ulaştırılması diğer istekler olarak sıralandı. Yayladağ, Dört Yol ve Erzin'de halkevi ve odalarına ait bir bina bulunmuyordu. Bu sebeple genel sekreterlikten maddi yardımda bulunması talep edildi. Halkevleri ile ilgili bir diğer sorun da dışardan tiyatro gruplarının getirilmesiydi ki bu durum ildeki tiyatro gruplarının çalışmalarının önünü kesmekteydi⁶⁵.

Hatay'da Türkçe öğretimine ilişkin sorunlar önemli bir yer tutuyordu. Buna göre Hatay anavatana katıldığında Türkçe konuşamayan kişi sayısı 100 bindi. Ancak aradan geçen zaman içerisinde bilhassa Rum Ortodoks ve Arapların Türkçe öğrenmeleri hususunda istenilen seviyeye ulaşılamadı. Bu sebeple mevcut okulların ve öğretmenlerin sayısının artırılması gerekiyordu⁶⁶.

⁶³ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 128.

⁶⁴ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 128-130.

⁶⁵ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s.122-123.

⁶⁶ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 130.

2.2. Sağlık

1945 yılında Hatay'da en yaygın iki hastalık sıtma ve trahomdu. 1944 yılında yağmurun az yağması, Asi nehrinin yatağının kısmen temizlenmesi, Amik gölünün çevresinin kurutulması ve çeltik ekiminin sınırlandırılması 1945 yılında sıtmanın azalmasına neden oldu. Ancak sıtma mücadelede istenilen düzeyde gerçekleşmiyordu. Trahomla mücadelede en önemli husus mevcut teşkilatın zayıflığıydı. 1945 yılında Reyhanlı civarında halkın %75'inden fazlası, vilayet genelinde ise %45'i trahomluydu. Bu amaçla raporda dispanserlerin ya da seyyar mücadele teşkilatlarının hangisi daha verimli olarsa onun çoğaltılması istendi.

Hatay'da sağlık alanında yaşanan sorunlardan biri 1945 yılında hala bir göz doktorunun olmamasıydı. Erzin'de ise 1942'den beri bir ebe bulunmadığı gibi belediye doktoru da yoktu. Bazı köyler yıllardır doktor görmemişti. İskenderun'da 30 yataklı bir hastane olsa da gerek doktor sayısı gerek ekipman olarak ihtiyaca cevap vermemekteydi. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı'ndan sıtma ve trahomla mücadele için gerekli teşkilatların sayısının artırılması ve İskenderun'daki hastane için göz hekimi, başhemşire, eczacı, idare memuru, Ayniyat mutemedi, muhasebe kâtibi ve bir mutebete ihtiyaç vardı⁶⁷.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sadi Konuk, CHP Genel Sekreterliği tarafından iletilen hususlara 24 Mayıs 1945'te verdiği cevapta İskenderun Hastanesi'nde gerekli sayıda personel olduğunu ve daha fazlasını gönderemeyeceklerini, adı geçen hastane de bir göz doktoru olduğunu, Erzin'e bir belediye tabibi ve ebesi gönderileceğini belirtti. Trahomla mücadele konusuna da değinen Konuk, merkezde açılmak üzere olan 20 yataklı bir hastane ile Merkez, Reyhanlı, Kırıkhan, Yayladağı ilçelerinde 1939'dan beri faaliyette olan dört dispanser ve bir seyyar tabip olduğunu belirtti. Ancak trahomla mücadele için gerekli çalışmaların artırılacağını da ekledi. Trahomlu oranına da değinen

⁶⁷ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 133-134.

Konuk, raporda belirtildiği gibi Reyhanlı'da trahomlu oranın %75 değil %64,3 olduğunu iddia etti⁶⁸.

2.3. İktisat

Raporda Hatay'ın ziraat, bayındırlık, ticaret, ulaştırma gibi alanlarda mevcut sorunları anlatıldığı gibi çözüm önerileri de sıralandı. Rapor CHP Genel Sekreterliği'ne verilmiş ve buradan ilgili bakanlıklara gönderilmiş olup bakanlıklar tarafından halkın istekleri ve şikâyetlerine cevap verildi.

Hatay'ın zirai üretiminde çeltik, koza, narenciye, zeytin, pamuk ön plana çıkan ürünlerdi.

1944-1945 sezonunda hükümetin çeltik tarımına kimi yerlerde sınırlandırma getirmesiyle birlikte üretim düştü. Ancak Hassa ve Kırıkhan ilçeleri hükümetin bu yolda adım atmasını beklemekte ve ekim alanlarının genişletilmesini arzu etmekteydi. Koza işinde ise beklenen gelişim olmamıştı. Hatay'da tarımın en önemli alanlarının başında narenciye gelmekteydi. Buna rağmen portakalın işlenerek ticari bir ürün haline getirilmesi için bir fabrikanın kurulması halkın en büyük beklentisiydi. Portakal ıslah istasyonlarının açılması, portakal sandıkları için ucuz kereste temini ve hastalıkla mücadele bu konuda öne çıkan hususlardı.

Zeytin tarımında ise en önemli sorun modern usullerin gelişmemiş olmasıydı. Bu amaçla halkı bilgilendirecek fen memuru kadrosunun yeniden ihdası taleplerin başında gelmekteydi. Bursa Kışlağı'na gönderilen ipek böceği tohumlarının bozulması bir diğer şikâyet konusu oldu.

Pamuk ekiminin oldukça geniş bir yer tuttuğu Hatay'da şikâyetlerin başında tohumların pahalı olması geliyordu. Reyhanlı halkı yaşadığı sıkıntıları dile getirerek tohumların parasız dağıtılmasını Ziraat Bakanlığı'ndan istedi⁶⁹.

⁶⁸ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 87.

⁶⁹ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 135-137.

2 Ağustos 1945'te Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatunoğlu tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen cevapta mevcut kanunlara göre Hatay'da çeltik ekiminin genişletilmesi için uygun arazi bulunmadığını belirtti. Bursa Kışlağı'na gönderilen ipek böceği tohumlarının zarara uğradığı iddiasına da değinen Hatunoğlu 1940 yılından beri devam eden bu uygulamanın tohumlara zarar vermediğini iddia etti. İskenderun'da hurma, narenciye ve zeytin fidanları yetiştirmek için bir fidanlık kurulduğunu ancak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle birçok elemanın askerlik vazifesi altında olması nedeniyle bölgeye yeterince eleman gönderilemediğini ekledi. Portakal suyu fabrikasına da değinen Hatunoğlu, halen Mersin'de böyle bir fabrikanın bulunduğunu ve ikinci bir fabrikanın kurulması noktasında bakanlığın kararının erken olduğunu ifade etti. Ücretsiz tohumluk dağıtımı hususunda önceki çalışmalarda ortaya çıkan yolsuzluğa dikkat çekerek yalnızca deprem, dolu ve kuraklık gibi doğal afetlere uğrayan bölgelere bu tarz yardımların yapılacağını dile getirdi⁷⁰.

Hatay'da bayındırlık faaliyetleri kapsamında 1945 yılı itibariyle Kırıkhan, Hassa, İslahiye yolunun askerler tarafından tamir edildiği fakat çalışmaların durması nedeniyle yolun yeniden bozulduğu vurgulandı. Antakya, Reyhanlı ve diğer yolların tamiri, Amik gölü çevresinin kurutulması, Erzin ve Dört Yol'da su sorununun çözülmesi, İskenderun civarındaki bataklıkların kurutulması, Antakya-Adana yolunun asfaltlarının tamir edilmesi diğer isteklerdi⁷¹. Bayındırlık Bakanı Sırrı Day 26 Eylül 1945'te şikâyet konularına ilişkin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda Kırıkhan-Hassa arasındaki yol için askeri birliklerin çalıştırıldığı, bakanlığın yol ile ilgili çalışmaların devam edeceğini belirtti⁷². Amik gölü çevresindeki arazinin kurutulması için öncelikle alanda incelemeler yapmak gerektiğini belirterek tedbirlerin alındığını ifade etti. Erzin ve Dört Yol'daki su işi için bakanlıkça daha önce bir çalışma yapıp programa dâhil edilmemesi nedeniyle buna

⁷⁰ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 74-76.

⁷¹ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s.131-132.

⁷² BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 27.

imkân olmadığını ekledi. İskenderun çevresindeki bataklıkların kurulacağını belirten Day, ödeneği çıkan konularda çalışmaların devam ettiğini ancak diğer hususlar için de peyderpey çalışmalar yapılacağını ifade etti⁷³.

Ulaştırma alanında dile getirilen sorunlar ve istekler ise şu şekildedeydi Merkez, İskenderun ve Şenköy'deki PTT teşkilatının ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle bu alanda iyileştirme yapılması ve yeni şubeler açılması, İskenderun'da hafta üç gün gelen (Pazartesi, Perşembe ve Cumartesi) Mersin-İskenderun banliyö treninin ihtiyacı karşılamaması nedeniyle diğer günlerde Mersin-Mamure arasında çalışan trene Toprakkale'de bağlanarak Salı, Çarşamba ve Cuma günleri İskenderun'dan hareket etmesi, tren saatlerinin Antep ve Maraş'tan gelen yolcular için yeniden düzenlenmesi, İskenderun istasyonunun halkın ihtiyacını karşılamaktan uzak olması nedeniyle bir büfe ve bekleme salonu açılması. İskenderun Limanı'na gelen ürünlerin korunması için bir ambar oluşturulması⁷⁴.

Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy ise konuya ilişkin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazısında Antakya'da bir PTT binası için gerekli bütçenin oluşturulduğunu, İskenderun'da yeni iskelenin başına bir PTT teşkilatı açılması için gerekli çalışmalar yapıldığını ve gelir eksikliği nedeniyle kapatılan Şenköy PTT merkezinin de yakında açılacağını belirtti. Ancak Mersin-Mamure trenine İskenderun'dan bağlantı sağlanmasına gerek olmadığını, İskenderun istasyonuna büfe ve bekleme salonu yapılması hususunda bütçenin imkânları neticesinde yakın zamanda bir çalışma yapılamayacağını vurguladı. Cebesoy, İskenderun limanında bekletilen ürünlerin korunması için ise muşamba tedarik edileceğini belirtti⁷⁵.

Hatay'ın iktisadi durumunu göstermesi açısından raporda Ticaret Bakanlığı'ndan yapılan istekler de önemli bir gösterge oldu. Hatay'da kozacılık işi ile uğraşanların en önemli sıkıntısı Bursa'daki birliğe bağlı

⁷³ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 29.

⁷⁴ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 141-142.

⁷⁵ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 72-73.

olmalarıydı. Nitekim halkın milletvekillerinden istekleri Bursa'daki kozacılar birliği yerine doğrudan Ticaret Bakanlığı'na bağlanmaktı. Tohum kışlağı oluşturulması, koza tohumu desteğinin artırılması diğer isteklerdi. Hatay'da zirai alandaki faaliyetlerden biri diğeri de dut yetiştiriciliğiydi. Bu nedenle Ticaret Bakanlığı'ndan dut ağaçlarının ıslahı ve fidanlıkların artırılması istenmekteydi. Ayrıca ipek üretiminin artırılması için bir fabrika kurulması da bir diğer önemli istek oldu. Bilhassa İskenderun'da petrol sıkıntısının çözülmesi ve artan elektrik kesintileri de çözülmesi istenilen diğer sorunlardı⁷⁶.

SONUÇ

Hatay'ın anavatana katılmasının ardından CHP il teşkilatını geliştirmek için Balıkesir Milletvekili Fahrettin Tiritöğlü'nu parti müfettişi olarak atadı. Yeni teşkilatların halkın güvendiği, kültürlü, çalışkan ve dürüst kişilerden oluşmasına büyük önem verildi. Fahrettin Tiritöğlü'nun müfettişliği döneminde Hatay'daki parti teşkilatlarında birçok değişiklik olması parti işlerinde çalışacak kişilerin seçimine gösterilen özeni ortaya koymaktadır. Tiritöğlü'nun raporlarından da görüleceği üzere partinin Hatay'daki faaliyetleri sıkı bir denetim altına alındı. Öyle ki evraklardaki en basit hatalar bile Tiritöğlü tarafında rapor edilmiş ve bu hususların düzeltilmesi istenmiştir. Tiritöğlü parti teşkilatıyla mülki ve idari amirlerin koordineli çalışmasına büyük önem verdi. Öyle ki her raporunda bu konudaki görüşlerini sıralamış ve özellikle Vali Sökmensüer'in çalışmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu durum tek parti döneminin bir yansımasıydı. Nitekim CHP'nin 18 Haziran 1936'da aldığı bir kararla Valiler aynı zamanda buldukları ilin Vilayet Parti Başkanı olarak da görev yapacaktı.

Hatay milletvekilleri tarafından vilayetin eğitim, iktisat, sağlık, bayındırlık, kültür ve ulaşım gibi sorunlarını içeren raporlar özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Hatay'ın durumunu göstermesi

⁷⁶ BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s. 139-141.

bakımından oldukça önemlidir. Rapora göre 1944-1945 seneleri içerisinde Hatay’da iktisadi hayat savaşın etkilerinden kurtulmaya çalışmakta olsa da bu gayretlerin olumlu sonuç vermesi de hükümetin desteğine bağlanmıştır. Eğitim alanında öğretmen ve okul eksikliği en göze çarpan husus olmuştur. Her ne kadar Hatay coğrafi konumu nedeniyle bir limana sahip olsa da bu limanın Hatay’ın iktisadi hayatından beklenen gelişmeye etki etmemesi savaş şartlarına bağlanabilir. Hatay’da sağlık teşkilatının çekirdek yapısı olsa da bu alanda da doktor ve diğer sağlık personellerinin eksikliği göze çarpmaktadır. Öyle ki 1945 yılında Hatay’da bir göz doktoru ve kimi illerde ebe dahi bulunmamaktadır. Anavatana sonradan katılan Hatay’da bir diğer sorunda Türkçe bilmeyen vatandaşların fazlalığı olmuştur. Bu amaçla Rum Ortodoks ve Arap nüfusa Türkçe eğitimi verilmesi için gerekli bina ve maddi destek de yine hükümetten talep edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Akçora, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 379-405.

Alpaslan, Emrah – Aydın, Tülay,” CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın’ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y 11, S 22, 2015, s. 363-391.

Atabey, Figen, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S7, Temmuz 2015, s. 192-209.

Bal, Serhat, “CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği”, **Belgi**, S 6, 2013/II, s. 731-741.

BCA, 490.01.0.0/1581.443.1, s. 1-12.

BCA, 490.01.0.0/271.1084.1, s. 5.

BCA, 490.1.0.0/658.199.1, s.126.

Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 15.

- Çakmak, Fevzi, “Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XVII, S 34, Bahar, 2017, s. 319-348.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, 2002, s. 331-340.
- Kopar, Metin, “CHP Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 10, S 3, 2011, s. 1037-1055.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966.
- Payaslı, Volkan, **Sancak’tan Vilayete Hatay (1921-1960) (Siyasi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017.
- Sökmen, Tayfun, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012.

HATAY İDARİ VE SİYASİ TARİHİNDE VİLAYET VE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ OLMA KARARLARI

Mukaddes ARSLAN*

ÖZET

Hatay Anadolu'da tarihi ve kültürel yönlerden zengin kentlerimizden birisidir. Tarih boyunca pek çok kültür ve medeniyet bu topraklarda yaşamış ve derin izler bırakmışlardır. Hatay İli ülkemizin güneyindedir. İlçe Sayısı 15'tir. Yüz Ölçümü: 5.524 km², Nüfusu -2017 yılı- 1.575.226'dır. Hatay; Antakya, Altınözü, Arsuz, Belen, Defne, Dört Yol, Erzin, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Kumlu, Payas Reyhanlı, Samandağ ve Yayladağı ilçelerinden oluşmaktadır. Antakya, İskenderun ve çevresi 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girdi. Hatay 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi gereğince İngilizler ve daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiş, 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşmasına göre sınırlarımız dışında kalmıştır. Türkiye'nin Hatay Politikası çerçevesinde Hatay Millet Meclisi seçimleri yapılmış, 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti kurulmuş, Hatay Millet Meclisininin 29 Haziran 1939 tarihli toplantısında Hatay adıyla bir vilayet olarak Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Hatay 23 Temmuz 1939'da anavatan Türkiye'ye katılmıştır.

Türkiye'nin 2019 yılı itibarıyla Mülki İdare bakımından 81 İli, 30 Büyükşehir Belediyesi ve 51 İl Belediyesi bulunmaktadır. TBMM'de çıkarılan 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun" ile Hatay vilayet yapılmıştır. Seyhan'dan Dört Yol kazası, Gaziantep-İslahiye'den Hassa nahiyesi ilçe yapılarak Hatay'a bağlanmıştır. İlgili Kanun No: 3711, Kabul tarihi ise: 7 Temmuz

* Tarihçi-Eğitimci, mukaddesarslan11@gmail.com

1939'dur. Kanunun ilgili maddelerinde hükümler ve idari taksimat hakkında bilgiler verilmektedir. Hatay'da Mülki idareciler açısından ilk Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer (1939-1942)'dir. "On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile Hatay'da Büyükşehir Belediyesi kurulmuştur. Antakya ise, Hatay'da Büyükşehir Belediyesi kurulmasından sonra ilçe olmuştur. TBMM'ne gönderilen 08.10.2012 tarihli resmi yazıda, açıklayıcı bilgilerle birlikte, Büyükşehir Belediyesi kanunu ile bazı kanun ve kanun hükmünde Kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısı ile gerekçesinin ilişikte gönderildiği belirtilmektedir. Kanun Tasarısı Komisyon Raporu (Sıra sayısı) 338'dir. İlgili Kanun No: 6360, Kabul tarihi ise: 12.11.2012'dir. Kanun TBMM'de 24. Dönem 3. Yasama Yılı 21. Birleşimde kabul edilmiş ve Resmi gazetede 6 Aralık 2012 tarih ve 28489 sayı ile yayımlanmıştır. Kanunun 1.maddesinde "Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür" denilmektedir. 2.madde ve ilgili fıkralarında ise, Hatay ilinde ilçeler, köyler, belediyeler, isimleri ve sınırları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, İdari Tarih, Siyasi Tarih, Vilayet, Büyükşehir Belediyesi

GİRİŞ

Hatay Anadolu'nun tarihi ve kültürel yönlerden zengin kentlerindedir. Bu topraklar tarih boyunca pek çok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hatay'ın ilçe sayısı 15'tir. Yüz Ölçümü: 5.524 km², Nüfusu -2017 yılı- 1.575.226'dır. Hatay; Antakya, Altınözü, Arsuz, Belen, Defne, Dört Yol, Erzin, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Kumlu, Payas Reyhanlı, Samandağ ve Yayladağı ilçelerinden oluşmaktadır.

Antakya, İskenderun ve çevresi Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girdi. Hatay 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi gereğince İngilizler ve daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiş, 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması'na göre sınırlarımız dışında kalmıştır. Bu bölge Suriye ile birlikte Fransız manda yönetimi altına girmiştir.

Türkiye'nin Hatay politikası çerçevesinde Hatay Millet Meclisi seçimleri yapılmış, 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, Hatay Millet Meclisi'nin 29 Haziran 1939 tarihli toplantısında Hatay adıyla bir vilayet olarak Türkiye'ye katılma kararı alınmıştır. Hatay 23 Temmuz 1939'da anavatan Türkiye'ye katılmıştır.

Türkiye'nin 2019 yılı itibarıyla mülki idare bakımından 81 İli, 30 büyükşehir belediyesi ve 51 il belediyesi bulunmaktadır¹. Osmanlı idaresinde Antakya, Halep eyaletine bağlı bir sancak ve bu sancağın merkezi idi. Daha sonra Antakya kaza yapılarak Şam Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile İskenderun Sancağı sınırlarımız dışında kalmıştır. Aynı anlaşmaya göre İskenderun için özel bir idare tesis edilmiş, Dört Yol ve Hassa sınırlarımıza dâhil edilmiştir. Belen kazası Kırıkhan'a nakledilmiş; Kırıkhan ilçe, Belen ise Kırıkhan'ın nahiyesi olmuştur.

Hatay Cumhuriyeti Devleti, Hatay Millet Meclisi'nin aldığı kararlarla 2 Eylül 1938'de kurulmuş ve devletin adı Hatay olarak kabul edilmiş-

¹ <https://www.icisleri.gov.tr>.

tır. 6 Eylül 1938'de Hatay Anayasası kabul edilmiştir. Devletin yönetim şekli Cumhuriyet, merkezi ise Antakya olmuştur. Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen, Başvekilliğe Dr. Abdurrahman Melek, Meclis Başkanlığına ise Abdulgani Türkmen getirilmiştir². Hatay Devleti 2 Eylül 1938 - 29 Haziran 1939 tarihleri arasında varlığını sürdürmüş, yaklaşık 1 yıl (1938-1939) bağımsız kalmıştır.

Hatay Devleti döneminde Hatay idari ve siyasi yapısı şekillenme gösterecektir. Bu dönemde Hatay Devleti 6 ilçe ve 11 nahiyeden oluşmuştur. Süveydiye ve Harbiye ilçelerinin nahiyeleri yoktur. Belen Kırıkhan'a bağlı nahiye olmuş, Hassa Türkiye'ye katıldığından dolayı Aktepe nahiye merkezi yapılmıştır. Antakya İlçesine bağlı nahiyeler: Karamut, Aşağı Kuseyri, Orta Kuseyri, Bityas; İskenderun İlçesine bağlı nahiyeler: Belen ve Arsuz; Ordu İlçesine bağlı nahiyeler: Bezge, Kesep; Kırıkhan İlçesine bağlı nahiyeler: Aktepe'dir. 25 Ekim 1938'de Kırıkhan'a bağlı Reyhaniye nahiyesi ilçe olmuştur³. Bu dönemde Hatay Devletinin idari taksimatı şu şekildedir: Devlet Merkezi: Antakya; İlçeler: Antakya, Süveydiye, Harbiye, İskenderun, Ordu, Kırıkhan, Reyhaniye; Nahiyeler: Karamurt, A. Kuseyr, Orta Kuseyr, Y. Kuseyr, Bityas, Süveydiye, Belen, Arsuz, Bezge, Kesep, Aktepe. İskenderun sancağı döneminde İskenderun sancak merkezi olup, Antakya ve Kırıkhan ise kaza idi. Hatay Devleti kurulduktan sonra Antakya devlet merkezi olmuştur. İlçe merkezi de olan Antakya'ya Karamurt, Süveydiye, Bityas, Orta Kuseyr, Yukarı Kuseyr, Aşağı Kuseyr (Karsu), Harbiye nahiyeleri bağlanmıştır. 7 Ekim 1938'de Ordu nahiyesi ve eski sancak merkezi İskenderun kaza yapılmıştır. Kırıkhan'a bağlı Belen

² Volkan Payaslı, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017, s.53; ayrıca bkz. Mukaddes Arslan, "Sözlü Tarih Yöntemi ve Arşiv Belgeleri Işığında Albay Şükrü Kanatlı ve Birliğinin Hatay'a Girişi", **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.249; Süleyman Hatipoğlu, "Hatay Halkının Anavatanla Bütünleşme Çabaları", **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.209.

³ Payaslı, **a.g.e.**, s.54.

nahiyesi İskenderun'a bağlanmış, İskenderun'un nahiyesi Arsuz olmuş, Kırıkhan'a bağlı Reyhaniye nahiyesi kaza yapılmıştır⁴.

Hatay Millet Meclisi'nin 29 Haziran 1939'da yaptığı toplantıda "Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay'ın Anavatan'a kavuştuğunun bir kararla tespitini" isteyen 39 imzalı önerge ele alınmış ve oybirliğiyle kabul edilmiştir⁵. İskenderun'da yayınlanan Hatay gazetesinin 23 Haziran 1939 tarihli bir haberinde: "Hatay'ın Anavatan'a aktarılması ile meşgul olan komisyonun Dâhiliye Müsteşarı Nazif Ergin'in başkanlığında toplanıp, bir kanun layihası hazırladığı, bu layihaya göre, Hatay Anavatan'ın bir vilayeti olacak ve vilayet merkezi Antakya olacak; Reyhaniye, Kırıkhan, İskenderun, Bilankeza merkezleri olacak ayrıca 12 nahiyeye merkezi ve 400 köyü bulunacaktır. İlhaktan sonra Hatay'ın her alanda imarı ve kalkınması için derhal faaliyete geçilmesi için de büyük bir proje hazırlandığı" bildirilmektedir⁶. 9 Temmuz 1939 tarihli bir başka haberde ise: "TBMM 7 Temmuz 1939 günü Hatay'da bir vilayet kurulması kararını almış" denilmektedir⁷.

TBMM'de çıkarılan 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun" ile Hatay vilayet yapılmıştır. Seyhan'dan Dörtöyöl kazası, Gaziantep-İslahiye'den Hassa nahiyesi ilçe yapılarak Hatay'a bağlanmıştır. İlgili Kanun No: 3711, Kabul tarihi ise: 7 Temmuz 1939'dur. Merkezi Antakya olan Hatay vilayeti; İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, merkezi Ordu olan Yayladağı, Dörtöyöl ve Hassa kazalarından oluşmaktaydı. Dörtöyöl kazası Seyhan vilayetinden

⁴ Mehmet Tekin, **Hatay İlgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, s.400.

⁵ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009, s.483-507; ayrıca bkz. Mehmet Mursalıoğlu, **Hatay, 10 ay 16 gün 8 saat, Sancak Devlet Vatan**, İSSİAD Kültür Yay., İskenderun 2009, s.324-327; Mehmet Tekin, "Hatay Devleti Millet Meclisi ve Meclis Tutanakları", **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.234.

⁶ Esin Derinsu Dayı, "Hatay Devleti'nden Anavatan'a İlhak'a Hatay Gazetesi", **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.177.

⁷ Dayı, **a.g.m.**, s.185.

alınarak, İslahiye kazasına bağlı Hassa nahiyesi de kaza haline getirilerek Hatay'a bağlanmıştır. Hatay'da Mülki idareciler açısından ilk Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer (1939-1942)'dir. 18 Temmuz 1939'da Hatay'a gelmiştir.

Hatay vilayetinin kurulması, TBMM tarafından 7 Temmuz 1939 tarihli ve 3711 sayılı kanunla kabul edilmiştir. Kanunda 12 asıl, 13 muvakkat/geçici madde mevcuttur. 1939 tarihli Kanunun ilgili maddelerinde hükümler ve idari taksimat hakkında bilgiler verilmektedir⁸.

Bu kanunda:

“1. Madde: Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında 23 Haziran 1939 tarihinde akdedilen anlaşmanın 1. Maddesinde gösterilen hudud tashihi neticesinde Türkiye milli hududu dahiline giren Hatay arazisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir.

2. Madde: İsimleri bu kanuna bağlı 1 numaralı cedvelde yazılı kazalarla vilayet merkezini ve bu kazalara bağlı nahiyeleri ihtiva etmek ve merkezi Antakya olmak üzere Hatay vilayeti kurulmuştur. Vilayetin idari taksimatı sınırları İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur.

3. Madde: Dört Yol kazası Seyhan Vilayetinden alınarak Hatay vilayetine verilmiştir. İslahiye kazasına bağlı Hassa nahiyesi, merkezi Hassa olmak üzere kazaya çevrilmiş ve Hatay vilayetine bağlanmıştır. Yeni ilhak edilen topraklardan bir nahiye halinde bu kazaya verilecek köyler ve nahiyenin adı ve merkezi İcra Vekilleri heyetince tesbit edilir.

4. Madde: Vilayet ve yeni kaza ve nahiyeler memurlarının derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı 2 numaralı cedvelde gösterilmiştir” denilmektedir⁹.

⁸ 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun.

⁹ 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun.

Aynı kanunda 1 numaralı cedvelde: “Vilayet Merkezi: Antakya; Kaza Adı: İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, Yayladağı; Kaza Merkezi: İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, Ordu; Nahiyeler: Bedirge, Karsu, Bapturnun, Suveydiye, harbiye, Şeyhköy, Hızırbey, Belen, Arsus, Aktepe (Bu nahiyeye sahasından lüzumlu görülen köyleri ayrı bir nahiyeye halinde Hassa kazasına bağlanmasına ve Aktepe nahiyesinin lüzuma göre adını ve merkezini değiştirmeye İcra Vekilleri Heyeti yetkilidir), Hamam, Bezge, Kışlak” idari teşkilat bilgisine yer verilmektedir¹⁰.

Kanunda Muvakkat maddelerden bazıları ise şu şekildedir:

“Muvakkat 1. Madde: “İlhak tarihine kadar Hatay mevzuatına göre tahakkuk ettirilmiş veya 1 ikinci kanun 1940 tarihine kadar tahakkuk ettirilecek olan vergilerin tahsiline devam olunur. Bunlardan varidat bütçesinde mukabili bulunmayanlar müteferrik hasılat faslına irad kaydedilir.

Muvakkat 2. Madde: İlhak tarihinde Hatay arazisinde kazanç vergisine tabi bir iş ve teşebbüsle işgal edenlerin 2395 numaralı kazanç vergisi kanun ile zeyil ve tadilleri ve 2416, 2728, 2729 sayılı kanunlar ahkamı mucibince mükellefiyetleri 1 ikinci kanun 1940 tarihinden başlar. Ancak vergileri, tediye sırasında kesilenler hakkında bu kanunların hükümleri 1 Eylül 1939 tarihinden itibaren tatbik olunur.

Muvakkat 3. Madde: İlhak tarihinde Hatay’da mevcut sınai müesseselerden 2430, 2466 ve 2731 numaralı kanunlar mucibince alınması lazım gelen muamele, buğday koruma ve istihlak vergileri 1 kanunusani 1940 tarihine kadar alınmaz. 2442 sayılı kanun mucibince alınması lazım gelen elektrik istihlak vergisi de 1 ikinci kanun 1940 tarihine kadar alınmaz.

Muvakkat 4. Madde: 2395 numaralı kanunun 30. maddesinin 1. fıkrasında yazılı daire ve müesseseler haricindeki bilumum hakiki ve hükmi şahıslar nezdinde çalışan hizmet erbabından bordroya tâbi

¹⁰ 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun.

olanların 2395, 1890, 1980ve 2882 numaralı kanunlarla zeyil ve tadillerine göre mükellefiyetleri 1940 takvim yılı bidayetinden başlar. Ancak bu tarihten evvelki aylara ait olup da tediyesi bu tarihten sonra yapılan maaş, ücret ve yevmiyelerden mezkur vergiler alınmaz” denilmektedir.

Muvakkat 5. Maddede, 1939’a kadar tahakkuk ettirilmiş ve ilhak tarihinde tahsil edilmemiş olan vergi, resim ve harçlarla ilgili hükümler vardır. Muvakkat 6. Madde ise şu şekildedir: “Vilayette hususi idare teşkilatı ikmal edilinceye kadar: A-Umumi meclis ve daimi encümen vazifeleri vilayet idare heyeti tarafından yapılır, B- Muhasebe-i hususiye işleri Maliye teşkilatı tarafından görülür. Varidat, açılacak idare-i hususiye emanet hesabına kayıt ve masraflar hususi idare bütçesine göre bu hesaptan tediye olunur” ifadeleri kullanılmaktadır.

Muvakkat 10. Maddede, Belediyelerle ilgili hususlara yer verilmiştir. 1 Eylül 1939’da belediye kanununa göre yeni belediye meclislerinin seçilmesi, yeni idareler işe başlayıncaya kadar mevcut idarelerin belediye işlerini yürütmesi hükmü getirilmiştir. Muvakkat 11. Madde ise, 1939 Eylül ayı içinde yeni ilhak edilen bütün köylerde köy kanunu hükümlerine göre muhtar ve ihtiyar heyetlerinin seçilmesi, yeni seçimin sonuna kadar mevcut köy idarelerinin vazifelerine devam etmeleri kararı yer almıştır¹¹. Kanunun 12. Maddesinde ise, bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyetinin memur olduğu belirtilmiştir.

Bu arada Hatay Vilayeti kurulmasına dair olan 3711 sayılı 7.VII.1939 tarihli kanunun muvakkat 5. Maddesinin tadiline dair kanun layihası yayımlanmıştır. 13.IX.1939 tarihli Kanun layihasında, Hükümetin teklifinde 1. Madde şu şekildedir: “Madde 1- 3711 numara-

¹¹ 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun; ayrıca bkz. Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun, tarih: 7 Temmuz 1939, Sayı: 3711, **Resmi Gazete**, Temmuz 1939/Sayı: 4255; **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.III (Ankara 1939), s.101; **Hatay Devleti Ceride-i Resmîye - Hatay Devleti Resmi Gazetesi; Hatay Vilayeti İdari Taksimatı**, Yenigün Matbaa,1940.

ralı kanunun muvakkat beşinci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Hatay Devleti tarafından 1 ikinci kanun 1938 tarihinden 31 birinci kanun 1938 tarihine kadar tahakkuk ettirilmiş olup ilhak tarihinde tahsil edilmemiş bulunan vergi, resim ve harçlardan, müskirat ve saydiye resimler ile tuz bedelleri ve millî emlak satış bedelleri hariç olmak üzere diğerlerinin kayıtları terkin olunur.” 2. Madde de, Bu kanunun 11 Temmuz 1939’dan itibaren muteber olduğu, 3. Maddede ise, Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyetinin memur olduğu yazılıdır.

3711 sayılı Kanununa ek olarak, 16.X.1939 tarihli ve 3732 sayılı ek kanun çıkarılmıştır. Bu ek kanunun 1. Maddesinde: “Hatay devleti tarafından 3711 sayılı kanunun meriyeti tarihine kadar ve bu tarihten sonra mezkur kanunun muvakkat 1. Maddesi mucibince tahakkuk ettirilmiş olup da işbu kanunun meriyeti tarihine kadar tahsil veya terkin edilmemiş bulunan vergi resim ve harçlardan 1 ikinci kanun 1938-31 birinci kanun 1938 devresine ait olanların, müskirat ve saydiye resimleri ile tuz bedelleri ve milli emlak satış bedelleri hariç olmak üzere, kayıtları terkin ve diğerlerinin tahsiline devam olunur” denmektedir¹².

Diğer taraftan Hatay idari sisteminde 1939-1960 tarihleri arasında ise kanunlara göre kısaca şu gelişmeler kaydedilmiştir: İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye ve Yayladağı vilayetin kazalarını teşkil edecektir. 5 gün sonra Dört Yol ve Hassa’da Hatay Vilayetine bağlanarak kaza sayısı altıya çıkacaktır. Adı geçen kanunun 2 ve 3’üncü maddelerine müsteniden Vilayetin İdare taksimatı ve köy isimleri değişiklikleri Vilayet İdaresi, Vilayet Belediye; köy kanunları ve zeyilleri ve bunlara müteallik Dahiliye Vekaleti tebligatları göz önünde bulundurularak mevzu esaset dahilinde 09.11.1939 tarih ve mektupçuluk 4550 sayı ile tespit ve tanzim edilmiş ve keyfiyet kanununun muvakkat altıncı maddesinin A fıkrasına tevfiқан Vilayet Umumi Meclisi vazifesinde gören Hatay Vilayet İdare Heyeti’nin 09.11.1939 tarih ve 70 sayılı kararı ile

¹² 16.X.1939 tarihli ve 3732 sayılı ek kanun.

uygun görülmüş ve tasdik kılınmıştır. 1- Gönderilen cetvellerin sütunu mahsuslarında yazılı olduğu şekilde Vilayet dâhilinde mevcut köylerin ve bu köylere mahalle halinde bağlı bulunması icap eden köylerin isimlerinin değiştirilmesi ve muhtarlıkla idare olunacak köylere küçük köylerin mahalle halinde bağlanması ve köy merkezlerinin adı sütununda yazılı köylerin müstakil köy haline getirilmesi 22-12-939 tarihinde Dahiliye Vekâletince tasvip; 2- Ve Vilayetin idari taksimatı sınırının tayin ve tespiti ve yeniden bir nahiyeye kurulması 08.1.1940 tarih ve 12572 sayılı icra Vekilleri Heyeti kararı ile kabul buyrulmuş ve keyfiyet Dahiliye Vekaletinin 16.1.1940 tarih ve 525 sayılı tahrirat ile Hatay Vilayetine tebliğ olunmuştur. 8 Ocak 1940'da, Dâhiliye Vekilliği'nin Hatay Vilayetine idari taksimatına ilişkin teklifi, İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır. Böylelikle Antakya, Harbiye, Alevişişik, Çekmece, Şenköy merkez olmak üzere tüm köyler, muhtarlıklar, mahalleler adı geçen merkezlere bağlanmışlardır. 11 Haziran 1947'de Antakya'ya bağlı Süveydiye nahiyesi, Samandağ adıyla 1948'de ilçe olmuştur¹³.

“On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Hatay'da sınırları il mülki sınırları olan Büyükşehir Belediyesi kurulmuştur. Hatay Büyükşehir Belediyesi, 2014 tarihli Türkiye yerel seçimleri ile görevine başlamıştır. Antakya ise, Hatay'da Büyükşehir Belediyesi kurulmasından sonra ilçe olmuştur. TBMM'ne gönderilen 08.10.2012 tarihli resmi yazıda, açıklayıcı bilgilerle birlikte, Büyükşehir Belediyesi kanunu ile bazı kanun ve kanun hükmünde Kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısı ile gerekçesinin ilişikte gönderildiği belirtilmektedir. Kanun Tasarısı Komisyon Raporu (Sıra sayısı) 338'dir. İlgili Kanun No: 6360, Kabul tarihi ise: 12.11.2012'dir. Kanun TBMM'de 24. Dönem 3. Yasama Yılı 21. Birleşimde kabul edilmiş, Resmi gazetede

¹³ Payaslı, a.g.e., s.59-61; Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, s.436-438.

6 Aralık 2012 tarih ve 28489 sayı ile yayımlanmıştır. Kanununun 1.madde-
desinde “Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahra-
manmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van ille-
rinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir be-
lediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine
dönüştürülmüştür” denilmektedir. 2.madde ve ilgili fıkralarında ise;
Hatay ilinde ilçeler, köyler, belediyeler, isimleri ve sınırları ile ilgili bil-
giler verilmektedir.

Başbakanlık tarafından TBMM Başkanlığı’na gönderilen
08.10.2012 tarihli resmi yazıda: “İçişleri Bakanlığınca hazırlanan ve
Başkanlığınıza arzı Bakanlar Kurulunca 3.10.2012 tarihinde
kararlaştırılan “Büyükşehir Belediyesi kanunu ile Bazı Kanun ve
Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair
Kanun tasarısı” ile gerekçesi ilişikte gönderilmiştir” denilmektedir.
Yazı ekinde ise Kanun tasarısı ve gerekçe (Genel-Madde) vardır¹⁴. Ka-
nun tasarısının genel gerekçe kısmında: “Günümüzde küreselleşme
ile birlikte yönetim paradigması değişmekte ve bu değişim berabe-
rinde yeni değerleri ortaya çıkarmaktadır. Etkin, etkili, vatandaş
odaklı, hesap verebilen, katılımcı, saydam ve olabildiğince yerel bir yö-
netim anlayışı pek çok gelişmiş ülkedeki kamu yönetimi reformları
için temel ilke ve değerler olarak ön plana çıkmıştır... Anayasanın te-
mel düzenlemeleri çerçevesinde idari sistemimiz temel olarak merkezi
idare ve mahalli idare biçiminde iki ana eksende mütalaa edilmekte-
dir... Mahalli idarelerin sürekli biçimde geliştirilmesi ve etkin hizmet
üretme kapasitesine sahip hale getirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan
değerlendirildiğinde. İl sınırında hizmet üretecek büyükşehir
belediye modeli aşağıdaki olumlu gelişmeleri ortaya çıkaracaktır.
Bunlardan bazıları: Geniş ölçekte hizmet üreten yerel yönetim
birimleri gelişmiş teknolojilerle donatılabilecektir. Nitelikli personel
istihdamı, işgücünde verimlilik artışı, kaynakların kullanımı, il

¹⁴ Büyükşehir Belediyesi kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararname-
lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun tasarısı.

çapında uyumlu imar uygulamaları, merkezden gönderilecek kaynakların etkin kullanımı...” ifadeleri bulunmaktadır.

Genel gerekçede ayrıca; ülkemizde büyükşehir yönetimleriyle ilgili ilk temel düzenlemenin 1984’de kanun hükmünde kararname ile çıkarıldıktan sonra aynı yıl kanunlaşan 3030 sayılı büyük şehir belediyelerinin yönetimi hakkında KHK’nın değiştirilerek kabulü hakkında kanunla yapıldığı; Ankara, İstanbul ve İzmir’de büyük şehir belediyelerinin kurulduğu belirtilmektedir. 2004’de büyük şehir yönetiminin hukuki statülerinin düzenlenmesi ve buralardaki hizmetlerin planlı, programlı, etkin, verimli ve uyum içinde yürütülmesi için 5216 sayılı büyük şehir belediyesi kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla İstanbul ve Kocaeli illerinde büyük şehir belediye sınırları il sınırı olarak kabul edilmiştir. Kanun tasarısıyla Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van il belediyeleri büyük şehir belediyelerine dönüştürülmüş; İstanbul ve Kocaeli’ne benzer biçimde bu illere ilaveten Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun illerindeki büyük şehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırı haline getirilmiştir.

Kanun tasarısında 1. Madde gerekçesinde: “Bu madde ile Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van illerinde yeni büyük şehir belediyeleri kurulmakta; ayrıca Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyük şehir belediyelerinin sınırları, il mülki sınırı olarak belirlenmektedir. Bu illerde yer alan İl özel idaresi ve belde belediyeleri ile İstanbul ve Kocaeli illerindeki orman köyleri de dahil olmak üzere köylerin tüzel kişiliği kaldırılmaktadır”; 2 Madde gerekçesinde ise: “Yeni kurulan 13 büyük şehirde coğrafya durumu, ekonomik şartlar ve kamu hizmetlerinin gerekleri göz önünde bulundurularak yeni ilçeler kurulmaktadır” denilmekte ve kanuna açıklık getirilmektedir.

“338 Sıra Sayılı Komisyon Raporunun Usulüne Uygun Olarak Tanzim Edildiğine İlişkin” konulu Komisyon Raporunda (Yasama Yılı: 3, Birleşim: 16, Tarih: 06.11.2012); TBMM İçişleri Komisyonu Başkanı Muammer Güler: “İçişleri Komisyonunun (1/690) sıra sayısıyla esas Komisyon olarak görüştüğü söz konusu tasarı, İçişleri Komisyonunda yapılan görüşmelerde, tasarının 4’üncü maddesi üzerinde önce görüşme açılmış, bu görüşmede, madde üzerindeki görüşler maddenin tümüne yönelik olarak belirtilmiştir, ardından madde üzerinde önerge işlemine geçilmiştir, madde üzerinde önerge işlemi her fıkra üzerinden yapılmıştır, önerge işlemleri tamamlandıktan sonra madde kabul edilen değişiklik önergeleriyle birlikte oylanmış ve kabul edilmiştir... Genel Kurulda maddelerin görüşülme usulüne uygun olarak, ayrı maddeler olarak düzenlenmesi amacıyla Komisyon Başkanlığımıza verilen yetki kapsamında redaksiyona tabi tutulmuştur” demektedir¹⁵. Yasama Yılı: 3, Birleşim: 17, Tarih: 07.11.2012 tarihli komisyon rapor tutanaklarında ise: TBMM milletvekillerinin tartışmalı konuşmaları cereyan etmiş, iç tüzük ve usul hakkında değişik görüşler ortaya konmuştur.

TBMM İçişleri Komisyonu görüşme tutanaklarında (Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, Tarih: 12 Mart 2013): “On Üç İlde Büyükşehir Belediye ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi (2/1316)” hakkında yapılan konuşmalar yer almıştır. Bu tutanaklarda: 1. Madde 1. Fıkрасında geçen: “(1) 12.11.2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediye ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun başlığında yer alan “ON ÜÇ” ibaresi “ON DÖRT” olarak, “YİRMİ-ALTI” ibaresi “YİRMİ YEDİ” olarak değiştirilmiş ve 1. maddesinin 1. fıkrasında yer alan “Muğla” ibaresinden sonra gelmek üzere “Ordu” ibaresi eklenmiştir” ifadesine yer verilmiştir.

¹⁵ 338 Sıra Sayılı Komisyon Raporunun Usulüne Uygun Olarak Tanzim Edildiğine İlişkin konulu Komisyon Raporu.

İlgili kanun TBMM’de görüşülmüş ve belirli aşamalardan geçmiştir. TBMM kayıtlarından aldığımız bilgilere göre, kanun bilgileri ve aşamaları şu şekildedir: Kanun Numarası: 6360’dur. Kanun Başlığı: ON ÜÇ İLDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE YİRMİ ALTI İLÇE KURULMASI İLE BAZI KANUN VE KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELERDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN’dur. TBMM’de Kanunun Görüşüldüğü Birleşimler: 24.Dönem 3.Yasama Yılı 16. Birleşim, 24. Dönem 3.Yasama Yılı 17.Birleşim, 24.Dönem 3.Yasama Yılı 18.Birleşim, 24.Dönem 3.Yasama Yılı 19.Birleşim, 24.Dönem 3.Yasama Yılı 21.Birleşim’dir. Kanunun Kabul Tarihi: 12.11.2012’dir. Kanunun Kabul Edildiği Birleşim: 24. Dönem 3. Yasama Yılı 21. Birleşim’dir. Cumhurbaşkanlığına Gidiş Tarihi: 23.11.2012; Cumhurbaşkanlığından Geliş Tarihi ise: 05.12.2012’dir. Kanun Cumhurbaşkanınca onaylanmıştır. Kanunun Resmi Gazete Tarihi: 06.12.2012; Resmi Gazete Numarası ise: 28489’dur.

Kanun Tasarısı Bilgileri şu şekildedir: Dönemi ve Yasama Yılı: 24/3; Esas Numarası: 1/690; Başkanlığa Geliş Tarihi: 08.10.2012; Tasarının Başlığı: Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı; Tasarının Özeti: Tasarı ile Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde büyükşehir belediyesi ve yirmi dört ilçe kurulması; büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde yatırım izleme ve koordinasyon merkezlerinin kurulması ve bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması öngörülmektedir; Teklif komisyonda ve Genel Kurulda değiştirilerek kabul edilebilmektedir. Komisyonun kabul ettiği metnin/Kanun metninin dikkate alınması gerekmektedir; Tasarının Son Durumu: Kanunlaştı.” Kanun Tasarısı Komisyon Bilgileri: Esas Komisyon olan İçişleri Komisyonunda karar tarihi: 21.10.2012’dir. Bu komisyona giriş tarihi: 08.10.2012, Çıkış Tarihi ise: 31.10.2012’dir. Esas Alınan Teklif: 1/690, Komisyon Raporu (Sırasıyla): 338, Kanun Numarası: 6360’dur.

TBMM’de ilgili Kanun görüşme tutanakları, TBMM Tutanak Dergisinde (24. Dönem, Cilt: 5, Yasama Yılı: 3, 21. Birleşim, 11 Kasım 2012 Pazar) yer almıştır¹⁶. Kanun Tasarı ve Teklifleri Bölümünde 4. Sırada yer alan: “Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile İstanbul Milletvekili Mustafa Sezgin Tanrıku ve 20 Milletvekilinin; Malatya Milletvekili Veli Ağbaba ve 22 Milletvekilinin; Balıkesir Milletvekili Ayşe Nedret Akova’nın; Aydın Milletvekili Ali Uzunırmak’ın; Tekirdağ Milletvekili Bülent Belen’in; İstanbul Milletvekili Mahmut Tanal; Malatya Milletvekili Öznur Çalık ve 14 Milletvekilinin Benzer Mahiyetteki Kanun Teklifleri ile İçişleri Komisyonu Raporu (1/690, 2/128, 2/234, 2/289, 2/508, 2/681, 2/786, 2/820, 2/823, 2/892) (S. Sayısı: 338)”nun görüşmeleri yapılmıştır. (Komisyon Raporu, 338 S. Sayılı Basmayazı 6.11.2012 tarihli 16. Birleşim Tutanağına eklidir).

TBMM Başkanının, Komisyon ve Hükümetin yerinde olduğunu tespiti ile görüşmeler; oturumlar halinde başlamış ve devam etmiştir. Maddeler üzerinde önergeler okutulmuş ve oylanmıştır. Bazı önergelere İçişleri Komisyonu Başkanı Muammer Güler ve Hükümet katılmamıştır. 338 sıra sayılı Kanun Tasarısı’nın geçici 1. maddesinin 15. fıkrasıyla ilgili önergenin Anayasa’ya aykırı olduğu gerekçesiyle usul görüşmesi yapılmış, Başkanlığın tutumunda bir değişiklik olmadığı açıklanmıştır. Giresun Milletvekili Nurettin Canikli, İstanbul Milletvekili Mehmet Akif Hamzaçebi, İstanbul Milletvekili Mahmut Tanal, Uşak Milletvekili Dilek Akagün Yılmaz, Muğla Milletvekili Mehmet Erdoğan, Elâzığ Milletvekili Enver Erdem, Kocaeli Milletvekili Haydar Akar, Mersin Milletvekili Ali Rıza Öztürk, Malatya Milletvekili Veli Ağbaba, Manisa Milletvekili Özgür Özel Yapılan usul görüşmesiyle ilgili konuya ilişkin, İstanbul Milletvekili Mehmet Akif Hamzaçebi, Giresun Milletvekili Nurettin Canikli, 338 sıra sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanun Tasarısı’na; İzmir Milletvekili Oktay Vural, 338 sıra sayılı

¹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, 24. Dönem, Cilt 5, Yasama Yılı: 3, 21. Birleşim, 11 Kasım 2012.

Büyükşehir Belediyesi Kanun Tasarısı'nın milletimizin devletimizin birlik ve bütünlüğünü haleldar edecek bir düzenleme olduğuna ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır.

TBMM görüşmelerinde farklı görüşler ortaya konmuş, tartışmalar yaşanmıştır. Bu konuşmalardan bazı misaller özetle şu şekildedir: Konya Milletvekili Mustafa Kalaycı, “Tasarı, yerel alanda yeni bir merkezîyetçilik üretmekte ve bölgesel güç odakları oluşturacak düzenlemeler içermektedir; bu durum üniter devlet yapısına aykırıdır” derken; Birgül Ayman Güler, “Bu Türkiye'nin idari yapısını değiştiriyor” demiştir. Osmaniye Milletvekili Hasan Hüseyin Türkoğlu, “Önümüzdeki yasa tasarısı, bir yandan demokrasinin yerel düzeyde tabana yayılması ve yerel yönetimlerin evrensel demokratik kriterlere kavuşturulması, diğer yandan kamu hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde vatandaşa ulaştırılması bağlamında taşıdığı sorunlar bakımından tartışılması gereken önemli bir yasa tasarısıdır” ifadelerini kullanmış; Mersin Milletvekili Ali Öz ise, “Yasa tasarısına baktığımızda 1.582 belde belediyesinin bir kısmı büyükşehir kapsamına alınarak, bir kısmı da nüfusu 2 binin altında kaldığı gerekçesiyle kapatılmaktadır... Ayrıca, büyükşehir yapılan 29 ildeki il özel idareleriyle, bu illerdeki 16.082 köy tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmektedir. 29 ilin büyükşehir belediye sınırı il mülki sınırı olacak şekilde genişletilmekte, yeni büyükşehir olacak 13 ilde 23 yeni ilçe kurulmaktadır... 29 ilde il özel idareleri kaldırılmakta, büyükşehir sınırları il sınırlarına genişletilerek il idaresi sistemi zaafa uğratılmaktadır” şeklinde konuşma yapmıştır. Hatay Milletvekili Mehmet Ali Ediboğlu, “Bu yasa Hatay'da Defne ve Arsuz isimlerinde 2 yeni ilçe oluşturulmasını öngörüyor... Birkaç gün önce tüm siyasi parti milletvekillerinin ortak verdiği önergeyle Payas'ın da ilçe olması yasaya eklendi” demiştir.

Tasarının görüşmeleri tamamlanmış, Tasarının tümü açık oylamaya sunulmuş, açık oylama elektronik oylama cihazıyla yapılmıştır. 338 sıra sayılı Kanun Tasarısı'nın oylama sonucu: “Kullanılan Oy Sayısı: 260, Kabul: 223, Ret: 37” olmuş, bu şekilde tasarı kabul edilmiş

ve kanunlaşmıştır. Kanun görüşmeleri tamamlanarak, yapılan açık oylama sonrası kabul edilmiştir¹⁷. Kanunun kabulünden sonra İçişleri Bakanı Ordu Milletvekili İdris Naim Şahin TBMM üyelerine bir teşekkür konuşması yaparak; 13 ilde büyükşehir belediyesi kurulmasına ilişkin yasayı hukuki yapımıza kazandırdıklarını, gerek Komisyon gerekse Genel Kurul sürecinde uzun müzakereler yapıldığını, farklı görüşler ortaya konulduğunu, bu değişiklikte birlikte yeni yönetsel ve mali imkânlarla kavuşan büyükşehir belediyelerinin daha etkin ve ekonomik hizmet ve yatırım yapma imkanını bulacağını, özellikle muhalfet partilerinin ülkemizin üniter yapısının zedeleneceğine ilişkin siyasi ve idari endişelerinin gerçeklerle bağdaşır yanının olmadığını, üniter yapı ve federal yapı üzerindeki söylemlerin bu yasadaki düzenlemelerle bir ilgisinin bulunmadığını ifade etmiştir.

Kanunla ilgili yapılan değişiklikler ve en son genel bilgiler şu şekildedir: “ON ÜÇ İLDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE YİRMİ ALTI İLÇE KURULMASI İLE BAZI KANUN VE KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELERDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN” üzerinde daha sonra değişikliğe gidilerek, kanunun adı: “ON DÖRT İLDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE YİRMİ YEDİ İLÇE KURULMASI İLE BAZI KANUN VE KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELERDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN” olmuştur. 14.3.2013 tarihli ve 6447 sayılı Kanunun 1. maddesiyle, bu Kanunun başlığında yer alan “ON ÜÇ” ibaresi “ON DÖRT” olarak, “YİRMİ ALTI” ibaresi “YİRMİ YEDİ” olarak değiştirilmiş ve 1. maddesinin 1. fıkrasında yer alan “Muğla,” ibaresinden sonra gelmek üzere “Ordu,” ibaresi eklenmiştir. Kanun Numarası: 6360, Kabul Tarihi: 12.11.2012, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 53’tür¹⁸. Kanunun yayımlandığı Resmi gazete tarihi: 6.12.2012, Resmi gazete Sayısı: 28489’dur¹⁹.

¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, 24. Dönem, C 5, Yasama Yılı: 3, 21. Birleşim, 11 Kasım 2012.

¹⁸ On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

¹⁹ **Resmi Gazete**, tarih: 6.12.2012, sayı: 28489.

Kanunda geçen “Büyükşehir belediyesi kurulması ve sınırlarının belirlenmesi” ana başlığı altında konumuzla ilgili olarak şu bahislere yer verilmiştir:

“MADDE 1 –

(1) Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür.

(2) Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarıdır.

(3) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır.

(4) İstanbul ve Kocaeli il mülki sınırları içerisinde bulunan köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak bağlı buldukları ilçe belediyesine mahalle olarak katılmıştır.

(5) Birinci, ikinci ve dördüncü fıkrada sayılan illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır.

(6) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illerin bucakları ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır.”

“İlçe kurulması ve sınırlarının belirlenmesi” başlığı altında ise:

“MADDE 2 –

(6) Hatay ilinde, ekli (5) sayılı listede belirtilen Antakya Belediyesinin mahalleleri merkez olmak üzere, aynı listede yer alan köyler ve belediyelerden oluşan Antakya ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.

(7) Hatay ilinde, ekli (6) sayılı listede belirtilen Antakya Belediyesinin mahalleleri merkez olmak üzere, aynı listede yer alan köyler ve belediyelerden oluşan Defne ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.

(8) Hatay ilinde, Merkez ilçe Şenköy bucağına bağlı Sofular ve Hanyolu köyleri Altınözü ilçesine bağlanmıştır.

(9) Hatay ilinde, ekli (7) sayılı listede yer alan köyler ve belediye Yayladağı ilçesine bağlanmıştır.

(10) Hatay ilinde, Arsuz Belediyesi merkez olmak üzere, ekli (8) sayılı listede gösterilen köyler ve belediyelerden oluşan Arsuz ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.

(11) Hatay ilinde, Payas Belediyesi merkez olmak üzere, Dört Yol ilçesi Yakacık Bucağına bağlı Sincan, Kozludere ve Çağlalık köylerinden oluşan Payas ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur” hükümlerine yer verilmektedir²⁰.

Kanunda ekli 5 sayılı liste, 2. Maddenin 6.fıkrası olarak şu şekildedir: “(6) Hatay ilinde, ekli (5) sayılı listede belirtilen Antakya Belediyesinin mahalleleri merkez olmak üzere, aynı listede yer alan köyler ve belediyelerden oluşan Antakya ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur”. 5 sayılı listede Hatay İli Antakya İlçesine bağlanan mahallelere yer verilmiştir. Bu mahalleler toplamda 41 tane olup, isimleri şu şekildedir: Akasya, Akbaba, Akevler, Aksaray, Altınçay, Aydınlikevler, Bağrıyanık, Barbaros, Biniciler, Cebail, Cumhuriyet, Dutedibi, Emek, Esenlik, Esentepe, Fevzi Çakmak, Gazi, Gazipaşa, Güllübahçe, Hacı Ömer Alpagot, Haraparası, Havuzlar, İplik Pazarı, General Şükrü Kanadlı, Kantara, Karaali Bölüğü, Kardeşler, Kışlasaray, Kocaabdi, Kuyulu, Meydan, Orhanlı, Saraykent, Sofular, Şehitler, Şeyhali, Şirince, Ulucami, Ürgenpaşa, Yenicamii, Zenginler. Aynı listede Hatay İli Antakya İlçesine bağlanan Belediyeler ve Köyler de yer almıştır. Bunlar 54 yerleşim birimi olarak şu şekildedir: İkinci Belediyesi, Güzelburç

²⁰ On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

Belediyesi, Karlısu Belediyesi, Kuzeytepe Belediyesi, Odabaşı Belediyesi, Serinyol Belediyesi, Karaali Belediyesi, Ovakent Belediyesi, Avsuyu Belediyesi, Küçükdalyan Belediyesi, Maşuklu Belediyesi, Narlıca Belediyesi, Alaattin, Hasanlı, Melekli, Saçaklı, Suvatlı, Yeşilova, Akçaovalı, Büyükdalyan, Doğanköy, Gökçeğöz, Tanışma, Günyazı, Kısıcık, Saraycık, Yaylacık, Alahan, Alazi, Anayazı, Arpahan, Aşağıoba, Kuruyer, Üzümdalı, Derince, Dikmece, Gülderen, Maraşboğazı, Oğlakören, Paşaköy, Tahtaköprü, Uzunalıç, Üçgedik, Madenboyu, Mansurlu, Zülflühan, Akhisar, Açıkdere, Akcurun, Apaydın, Bitiren, Boşşin, Bozhöyük, Demirköprü.

Kanunda ekli 6 sayılı liste, 2. Maddenin 7.fıkrası olarak şu şekildedir: “(7) Hatay ilinde, ekli (6) sayılı listede belirtilen Antakya Belediyesinin mahalleleri merkez olmak üzere, aynı listede yer alan köyler ve belediyelerden oluşan Defne ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.” 6 sayılı listede Hatay İli Defne İlçesine bağlanan mahallelere yer verilmiştir. Antakya Belediyesine bağlı: Akdeniz, Armutlu, Elektrik, Sümerler; Hatay İli Defne İlçesine bağlanan belediyeler ve Köyler: Dursunlu Belediyesi, Harbiye Belediyesi, Gümüşgöze Belediyesi, Yeşilpınar Belediyesi, Çekmece Belediyesi, Subaşı Belediyesi, Toygarlı Belediyesi, Turunçlu Belediyesi, Aknehir Belediyesi, Tavla Belediyesi, Bahçeköy, Balıklıdere, Bostancık, Çardaklı, Değirmenyolu, Döver, Samankaya, Sinanlı, Ballöz, Güneysöğüt, Koçören, Meydancık, Orhanlı, Aşağıokçular, Büyükçat, Özbek, Hancağz, Yeniçağ, Çökek, Özengili, Hüseyinli, Çınarlı, Karşiyaka.

Kanunda 2. Maddenin 8.fıkrası ise: “(8) Hatay ilinde, Merkez İlçe Şenköy bucağına bağlı Sofular ve Hanyolu köyleri Altınözü ilçesine bağlanmıştır” şeklindedir. Burada Altınözü ilçesine bağlanan Sofular ve Hanyolu köylerinden bahsedilmektedir.

Kanunda ekli 7 sayılı liste, 2. Maddenin 9.fıkrasında geçmektedir: “(9) Hatay ilinde, ekli (7) sayılı listede yer alan köyler ve belediye Yayladağı ilçesine bağlanmıştır.” 7 sayılı listede Hatay İli Yayladağı ilçesine bağlanan Belediye ve Köyler: Şenköy Belediyesi, Bozlu, Çatbaşı, Çayır, Dağdüzü, Yukarıokçular, Turfanda, Yoncakaya.

Kanunda ekli 8 sayılı liste, 2. Maddenin 10.fikrasında geçmektedir: “(10) Hatay ilinde, Arsuz Belediyesi merkez olmak üzere, ekli (8) sayılı listede gösterilen köyler ve belediyelerden oluşan Arsuz ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.” 8 sayılı listede Hatay İli Arsuz ilçesine bağlanan Belediyeler ve Köyler: Karaağaç Belediyesi, Nardüzü Belediyesi, Akçalı Belediyesi, Gökmeydan Belediyesi, Gözcüler Belediyesi, Madenli Belediyesi, Üçgüllük Belediyesi, Arpaderesi, Harlısu, Helvalı, Karahüseyinli, Kışla, Kozaklı, Nergizlik, Pirinçlik, Arpagedik, Avcıarsuyu, Beyköy, Derekuyu, Gülcihan, Hacıahmetli, Haymaseki, Höyük, Kale, Karagöz, Aşağı Kepirce, Konacık, Kurtbağı, Tatarlı, Yukarı Kepirce, Tülek, Işıklı.

Kanunda 2. Maddenin 11.fikrasında ise: “(11) Hatay ilinde, Payas Belediyesi merkez olmak üzere, Dörtyol ilçesi Yakacık Bucağına bağlı Sincan, Kozludere ve Çağlalık köylerinden oluşan Payas ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur” bilgisi verilmektedir.

Kanunun ekli diğer listelerinde de ihdası uygun görülen kadrolar, teşkilatlar ve birimler hakkında bilgiler vardır²¹.

Türkiye 2014 yerel seçimlerinde Hatay, “Hatay Büyükşehir Belediyesi” statüsüne kavuşmuş olarak seçimlere katılmıştır. Antakya Belediyesi ise ayrıca kendi merkez ilçe adıyla seçimlere katılmıştır²². 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda çeşitli hükümler vardı. En son 6360 sayılı kanun ile kurulmuş olan Hatay Büyükşehir Belediyesi sınırlarına, İlin bütün sınırları dahil edilmiştir. Büyükşehir olmadan önce 12 ilçe ve 1 merkezden oluşan Hatay ili, büyükşehir kanunu ile değişiklikler yaşamış, Arsuz beldesi diğer beldelerle birleştirilerek ilçe belediyesi haline getirilmiştir. Hatay’ın merkezi ikiye ayrılmıştır. Hatay’ın kuzeyi mevcut ismi olan Antakya merkez ilçesi, güneyi ise Harbiye adı ile bilinen Defne ilçesi haline getirilmiştir. İskenderun ve Dörtyol ilçeleri arasında Payas ilçesi kurul-

²¹On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

²² <http://www.milliyet.com.tr/2014YerelSecim/hatay/hatay/IIIlceDetay.htm>

muş, 4 yeni ilçe Hatay Büyükşehir Belediyesi'ne dahil edilmiş, belde-ler mahallelere dönüştürülmüştür. Kanun öncesi Hatay'da 12 ilçe vardı. Kanunla; Hatay'ın Antakya, İskenderun ve Dört Yol ilçelerinde 4 yeni ilçe kurulmuş, böylece ilçe sayısı 15 olmuştur. Kanun çerçevesinde Hatay'da il özel idaresi, belde belediyeleri, köy idaresi tüzel kişilikleri son bulmuş; Antakya, Arsuz, Defne ve Payas ilçeleri kurulmuştur. 29 belde belediyesi yeni ilçelere bağlanmış, 2014 Yerel Seçimler sonrasında bunlar mahalle yapılmıştır. Daha önce merkez ilçeye bağlı olan 12 belde belediyesi Antakya İlçesi'ne, merkez ilçe sınırları içerisinde bulunan 8 ve Samandağ ilçe sınırlarında olan 2 belde belediyesi Defne İlçesi'ne, önceden İskenderun İlçe sınırlarında olan 7 belde belediyesi de Arsuz İlçesi'ne bağlanmıştır. Merkez ilçeye bağlı Şenköy Belediyesi Yayladağı İlçesi'ne bağlanmıştır. 21 bucak, 64 belde belediyesi ve 368 köyün tüzel kişiliği sona ermiştir. Kanun öncesi Hatay'da 149 mahalle varken, 64 belde belediyesi ve 368 köyün kanun çıkışı sonrası mahalle yapılması ile, İl'de toplam 581 mahalle olmuştur²³.

Sonuç olarak Hatay'ın Vilayet ve Büyükşehir Belediyesi yapılmasına dair kararlar ve kanunlar, TBMM'de yapılan düzenlemeler ve yapılan çalışmalar bildiri konusunu teşkil etmiştir. Bu çalışmada; TBMM Arşivi, TBMM Tutanakları, Resmi Gazete Arşivi, TBMM Komisyon Raporları, İçişleri Bakanlığı Arşivi, telif eserler, basın haberleri ve ilgili Kurum Arşivlerinin bilgi ve belgelerinden faydalanılarak, konu bu bağlamda güncel ve birinci elden ana kaynaklardan sunulmaya çalışılmıştır.

Hatay zengin bir tarih, kültür ve medeniyete sahiptir. Hatay'da; Antakya, Altınöz, Arsuz, Belen, Defne, Dört Yol, Erzin, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Kumlu, Payas Reyhanlı, Samandağ ve Yayladağı olmak üzere 15 ilçe vardır. 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Hatay 23 Temmuz 1939'da anavatan Türkiye'ye bir vilayet olarak katılmıştır. TBMM'de çıkarılan 7 Temmuz 1939 tarih ve

²³ 2015-2019 Stratejik Planı - Hatay Büyükşehir Belediyesi; Şenol Adıgüzel, Sedat Karakaya, "Yerel Siyasete Etkileri Açısından 6360 Sayılı Yasa: Hatay Örneği", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14/39 (2017), s.39.

3711 sayılı “Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun” ile Hatay vilayet yapıldı. Seyhan’dan Dört Yol kazası, Gaziantep-İslahiye’den Hassa nahiyesi ilçe yapılarak Hatay’a bağlandı. 2019 yılı itibariyle Türkiye’de Mülki İdare bakımından 81 İl, 30 Büyükşehir Belediyesi ve 51 İl Belediyesi mevcuttur. Günümüzde: Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Mersin, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van olmak üzere sayısı 30 olan Büyükşehir Belediyesi İlleri bulunmaktadır. “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Hatay’da Büyükşehir Belediyesi kuruldu. İlgili Belediye Kanunu 6360 sayılı olup, TBMM’de 24. Dönem 3. Yasama Yılı 21. Birleşimde görüşülmüş ve 12.11.2012’de kabul edilmiştir. Kanun Resmi gazetede 6 Aralık 2012/ 28489 bilgisi ile yayımlanmıştır.

Türkiye’nin merkezi ve mahalli/yerel idari siyasi tarihi süreci, teşkilatlanma ve düzenlemeleri tarih boyunca devam etmiştir. Bu süreç Osmanlı döneminde Tanzimat’tan itibaren gelişme kaydetmiştir. Osmanlı mülki yapılanmasında eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilerek, 1863’de Tuna vilayeti, 1864’de Bosna vilayeti kurulmuştur. 1864’de ilk vilayet nizamnamesi yerini almış, bu sisteme göre: vilayet, sancak, kaza ve köy olarak mülki taksimat hedeflenmiştir. 1871’de ise: vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak taksimat yapılmış ve Vilayet: vali, sancak: mutasarrıf, kaza: kaymakam, nahiye: nahiye müdürü, köy: muhtar tarafından yönetilmesi uygun görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde sancaklar vilayet yapılmıştır. 1921 Anayasasında: “Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar da nahiyelerden tekküp eder”; 1924 anayasasında ise: “Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasımdır. Nahiyeler de kasaba ve köylerden tekküb eder” denmiştir. Bu şekilde liva (sancak)lar kaldırılmış, vilayet

yapılmıştır. 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu ile: “Türkiye coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür, bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelir” denmiştir. Türkiye’de 1924’de 74, günümüzde ise 2019 yılı itibariyle 81 İl vardır.

Türkiye’de yakın dönemde Belediyelerin yeniden yapılanması alanında atılan reform niteliğindeki adımlarla, yerel idarelerde hızlı ve etkin hizmet kalitesinin tek elden daha iyi imkân ve şartlarda sunulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Belediyeler ile ilgili olarak değişik kanunlar yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Bunlardan bazıları tarihi seyrine göre şu şekilde sıralanabilir: 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (Resmi gazete, 25531/23.07.2004); 5393 Sayılı Belediye Kanunu (Resmi gazete, 25874/13.07.2005); 5747 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Resmi Gazete, 26824/22.03.2008); 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmi Gazete, 28489/ 2.11.2012); 6447 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmi Gazete, 28595/22.03.2013).

Cumhuriyet Döneminde Büyükşehir belediye uygulamaları ise, yakın tarihlerde ihtiyaçlar ve nüfus artışları ile orantılı olarak; ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmesine paralel olarak gelişme göstermiştir. 2004, 2005, 2008, 2012, 2013 tarihli Belediye kanunları ile bazı yenilikler getirilmiştir. 6360 Sayılı kanun, Türkiye 2014 mahalli idareler seçimlerinde uygulanma imkânı bulmuştur. Hatay İli ise, 6360 sayılı kanun ile Büyükşehir Belediyesi olmuş ve Hatay Büyükşehir Belediyesi’nin sınırı, İlin mülki sınırları kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

TBMM Arşivi.

TBMM Komisyon Raporları Arşivi.

TBMM Tutanakları Arşivi.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü Arşivi.

Resmi Gazete Arşivi.

Hatay Devleti Ceride-i Resmîye - Hatay Devleti Resmî Gazetesi.

İçişleri Bakanlığı Arşivi.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.IV, C III (Ankara 1939).

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VI, C III (Ankara 1939).

Arslan, Mukaddes, “Sözlü Tarih Yöntemi ve Arşiv Belgeleri Işığında Albay Şükrü Kanatlı ve Birliğinin Hatay’a Girişi”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, (3-5 Kasım 2009 -Antakya-Hatay), Haz.: Mukaddes Arslan, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.249-305.

Derinsu Dayı, Esin, “Hatay Devleti’nden Anavatan’a İlhak’a Hatay Gazetesi”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, (3-5 Kasım 2009 -Antakya-Hatay), Haz.: Mukaddes Arslan, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.111-186.

Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Pegem Akademi, Ankara 2012.

Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay Halkının Anavatanla Bütünleşme Çabaları”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, (3-5 Kasım 2009 -Antakya-Hatay), Haz.: Mukaddes Arslan, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.209-226.

Hatay Vilayeti İdari Taksimatı, Yenigün Matbaası, 1940.

Mursalıoğlu, Mehmet, **Hatay, 10 ay 16 gün 8 saat, Sancak Devlet Vatanı**, İSSİAD Kültür Yay., İskenderun 2009.

Oktay, Tarkan, “6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma”, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi/ISMUS**, I/1 (2016), s.71-131.

Payaslı, Volkan, **Sancak’tan Vilayet’e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017.

Şenol, Adıgüzel, Sedat Karakaya, “Yerel Siyasete Etkileri Açısından 6360 Sayılı Yasa: Hatay Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14/39 (2017), s.31-56.

Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.

Tekin, Mehmet, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009.

Tekin, Mehmet, “Hatay Devleti Millet Meclisi ve Meclis Tutanakları”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler**, (3-5 Kasım 2009 -Antakya-Hatay), Haz.: Mukaddes Arslan, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s.227-247.

Türkiye-Ortadoğu Uluslar Arası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Bildiriler, (3-5 Kasım 2009 -Antakya-Hatay), Haz.: Mukaddes Arslan, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011.

2015-2019 Stratejik Planı - Hatay Büyükşehir Belediyesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr>.

İçişleri Bakanlığı, <https://www.icisleri.gov.tr>.

Hatay Valiliği, <http://www.hatay.gov.tr>.

Hatay Büyükşehir Belediyesi, <http://www.hatay.bel.tr>.

Antakya Belediyesi, <http://www.antakya.bel.tr>.

<http://www.milliyet.com.tr/2014YerelSecim/hatay/hatay/IIIlceDetay.htm>.

Basın Haberleri.

EKLER

Ek-1: Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun -Giriş-

— 957 —

Hatay vilâyeti kurulmasına dair kanun

(Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 11/VII/1939 - Sayı : 4255)

No.
3711

Kabul tarihi
7 - VII - 1939

BİRİNCİ MADDE — Türkiye Cümhuriyeti ile Fransa Cümhuriyeti arasında 23 haziran 1939 tarihinde akdedilen anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen hudud tashihi neticesinde Türkiye millî hududu dahiline giren Hatay arazisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir.

İKİNCİ MADDE — İsimleri bu kanuna bağlı (1) numaralı cedvelde yazılı kazalarla vilâyet merkezini ve bu kazalarabağlı nahiyeleri ihtiva etmek ve merkezi Antakya olmak üzere Hatay vilâyeti kurulmuştur.

Vilâyetin idarî taksimatı sınırları İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Dört Yol kazası Seyhan vilâyetinden alınarak Hatay vilâyetine verilmiştir.

İslâhiye kazasına bağlı Hassa nahiyesi, merkezi Hassa olmak üzere, kazaya çevrilmiş ve Hatay vilâyetine bağlanmıştır. Yeni ilhak edilen topraklardan bir nahiyeye halinde bu kazaya verilecek köyler ve nahiyenin adı ve merkezi İcra Vekilleri Heyetince tesbit edilir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Vilâyet ve yeni kaza ve nahiyeler memurlarının derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (2) numaralı cedvelde gösterilmiştir. Bu cedveldeki kadrolar, aid oldukları vekâletlerin ve mülhak bütçeli dairelerin kadrolarına eklenmiştir.

BEŞİNCİ MADDE — Bu kanuna bağlı (3) numaralı cedvelde gösterilen müstahdemlerle nakil vasıtaları kadroları aid oldukları vekâletlerle mülhak bütçeli dairelerin 1939 malî yılı kadrolarına ilâve olunmuştur.

ALTINCI MADDE — Muhtelif tertiplere tefrik şekli bağlı (4) numaralı cedvelde gösterildiği üzere umumî muvazeneye dahil dairelerin 1939 malî yılı bütçelerine (2 025 447) lira, Posta, telgraf ve telefon umum müdürlüğü bütçesine (105 824) lira, Vakıflar umum müdürlüğü bütçesine (27 020) lira, Orman umum müdürlüğü bütçesine (18 950) lira munzam tahsisat verilmiştir.

YEDİNCİ MADDE — 1939 malî yılı Sıhhat ve içtimâî muavenet vekâleti bütçesinin 585 neî faslında (Antakya ve İskenderun hastaneleri) unvanile yeniden açılan (12) neî maddeye (117 580) lira fevkalâde tahsisat konmuştur.

SEKİZİNCİ MADDE — 3413 sayılı kanuna bağlı cedvele aşağıda yazılı kadrolar eklenmiştir.

Memuriyetin nevi	Aded	Ücret
Müdür	2	50
Muavin	6	35

DOKUZUNCU MADDE — 1939 malî yılı muvazenei umumiye kanununa bağlı (M) cedveline (145) lira ücretli Antakya lisesi fıkrası ilâve edilmiştir.

Ek-2: Hatay'da Büyükşehir Belediyesi Kurulmasına Dair Kanun -
Resmi gazete-Giriş-

T.C. Resmî Gazete

Başbakanlık		
Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğüne Yayınlanır		
Kuruluşu : 7 Ekim 1920	6 Aralık 2012 PERŞEMBE	Sayı : 28489

YASAMA BÖLÜMÜ

KANUN

ON ÜÇ İLDE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE YİRMİ ALTI İLÇE KURULMASI İLE BAZI KANUN VE KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELERDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN

Kanun No. 6360

Kabul Tarihi: 12/11/2012

Büyükşehir belediyesi kurulması ve sınırlarının belirlenmesi

MADDE 1 – (1) Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür.

(2) Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarıdır.

(3) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır.

(4) İstanbul ve Kocaeli il mülki sınırları içerisinde bulunan köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak bağlı buldukları ilçe belediyesine mahalle olarak katılmıştır.

(5) Birinci, ikinci ve dördüncü fıkrada sayılan illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır.

(6) Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illerin bucakları ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır.

Resmî Gazete Kodu : 061212

Yasama Bölümü Sayfa : 1

İçindekiler 176. Sayfadadır.

<http://www.basbakanlik.gov.tr>

e-posta: resmigazete@basbakanlik.gov.tr

Ek-3: Hatay İli Mülki İdaresi - Siyasi Haritası.

YEREL KAYNAKLARA GÖRE 1939-1950 ARASI HATAY VİLAYETİNİN İDARİ TEŞKİLATLANMASI

Murat KÜÇÜKUGURLU*

ÖZET

Bu bildiriye, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan ve 23 Temmuz 1939 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına katılan Hatay'ın 1939-1950 arası idari teşkilatlanması ele alınmıştır. Belirtilen dönemdeki Hatay Vilayetinin idari teşkilatlanması, merkezi yönetimin aldığı kararların altında yatan ve çoğu zaman bu kararların gerekçesini oluşturan ve şimdiye kadar derli toplu olarak değerlendirilmemiş bulunan yerel kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Bu yerel kaynaklar temel itibariyle CHP il kongre raporları ve yerel gazetelerdir.

Hatay Millet Meclisi'nin 29 Haziran 1939 tarihinde oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararının akabinde Türk hükümeti hemen harekete geçmiş ve aynı gün Hatay'ın vilayet olmasına dair bir kanun hazırlanarak TBMM başkanlığına sunulmuştur. 7 Temmuz 1939 tarihinde de bu kanun kabul edilerek Hatay Vilayeti kurulmuştur. Böylece Hatay, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içine alınarak ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan Türkiye ile bütünleşmesi için söz konusu kanun gereğince birtakım düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede daha önce çevredeki illere dâhil olan ilçe ve bucaklar, bu illerden alınarak Hatay Vilayetine bağlandığı gibi Hatay Vilayeti içerisinde de bazı yerleşim yerleri ilçe, nahiye, bucak ve köy haline getirilmiştir. Bunda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gerekçelerin

*Prof. Dr, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: kucukugurlu@erzurum.edu.tr

yanı sıra devlet otoritesini kuvvetlendirmek ve sınır münasebetlerini düzenlemek de amaçlanmıştır. Bu süreçte yapılan bazı düzenleme ve değişiklikler dikkatli bir şekilde yapılmadığından dolayı halkın devletle olan resmi işlerinde idare merkezlerine uzaklıktan kaynaklanan zorlukların yaşanması üzerine daha sonraki yıllarda halkın isteği ve valilerin de teklifiyle idari taksimatta bazı ufak tefek düzeltmeler meydana gelmiştir. İdari teşkilattaki düzenlemeler çoğu zaman kamu menfaati gözetilerek yapılmış olmakla birlikte, bazen de bunun aksine tamamen siyasi düşüncelerle ve yerel yöneticilerin menfaatleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Aynı süreçte yer adlarında da değişikliğe gidilmiştir. Bu bağlamda Türkçe olmayan ve Türkçeye uymayan yer isimleri Genelkurmay'ın talebi üzerine Türkçeleştirilmiştir. Buna en güzel örnek Reyhaniye ilçesinin adının Reyhanlı olarak değiştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Vilayet, Teşkilat, İdare, Değişiklik.

GİRİŞ

23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan anlaşmadan sonra, 7 Temmuz 1939'da TBMM'de kabul edilen¹ "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun"un ilk maddesi şöyleydi:

"Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında 23 Haziran 1939 tarihinde akdedilen anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen hudud tashihi neticesinde Türkiye millî hududu dâhiline giren Hatay arazisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir."²

Kanunun diğer maddeleri, Hatay'daki idari teşkilatlanma ile ilgiliydi. Bu kanun ile merkezi Antakya olmak üzere "Hatay Vilayeti" kuruldu. Bu kanuna göre Hatay'a bağlı beş yeni kaza kurulmuştu. Bunlar Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı ve Yayladağı idi.³ Bu kazalara bağlı nahiyeler ise şöyleydi:

Antakya: Bedirge, Karsu, Bapturnun, Suveydiye, Harbiye, Şeyhköy, Hızırbey.

İskenderun: Belen, Arsus.

Kırıkhan: Aktepe.⁴

Reyhaniye: Hamam.

Yayladağı: Bezge, Kışlak.

¹ Bu kanun 11 Temmuz'da Resmi gazetede yayınlanmıştır. Bkz. **Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1939, S 4255, s.12210-12217.

² **Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1939, s.12210.

³ İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye Kazalarının kaza merkezleri kazalarla aynı isimleri taşıırken, Yayladağı kazasının kaza merkezi Ordu idi.

⁴ Resmi Gazete'de yayınlanan kanun metninin dipnotunda, Aktepe Nahiyesi sahasından gerekli görülen köylerin ayrı bir nahiyeye halinde Hassa kazasına bağlanmasına ve Aktepe nahiyesinin lüzumu halinde adının ve merkezinin değiştirilmesine İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkili olduğu belirtilmiştir. **Resmi Gazete**, s.12211.

Ayrıca Dörtiyol Kazası Seyhan vilayetinden alınarak Hatay'a verilmişti.⁵ Gaziantep vilayetinin İslahiye kazasına bağlı Hassa Nahiyesi ise kazaya çevrilerek Hatay'a bağlanmıştı.⁶

Aynı kanunla, vilayetin idari taksimatının sınırlarını tespit etme yetkisi İcra Vekilleri Heyeti'ne verildi. Yine, Hassa kazasını oluşturmak için diğer kazalardan alınacak yerlere İcra Vekilleri Heyeti karar verecekti. Yeni kurulan Hatay ilinin sınırları İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Ocak 1940 tarihli kararıyla belirlendi.⁷

İncelediğimiz dönem içerisinde, kaza sayısında bazı değişiklikler oldu. 1945'te Altınözü,⁸ 1947'de ise Samandağ kaza haline getirildi.⁹

Bu bildiride, Hatay'ın Anavatan'a katılmasından 1950'ye kadar geçen süreçte, vilayet idari taksimatında yapılan düzenlemeler, yerel kaynaklar üzerinden incelenecektir.

MERKEZ İLÇE (ANTAKYA)

Antakya, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Halep vilayetinin Halep sancağına tâbi bir kaza merkeziydi. Bu konumunu 1918 yılının sonlarına kadar korumuştur. Fransız işgalinden sonra manda idaresi döneminde de kaza statüsünü koruyan Antakya, Ordu, Kesep, Süveydiye, Bityas, Yukarı Kuseyr (Şeyh Köyü), Orta Kuseyr (Babutrın),

⁵ 1920-33 yılları arasında Cebeli Bereket vilayetinin kazası olan Dörtiyol, 1933'te bu vilayetin ortadan kaldırılmasıyla, Osmaniye, Bahçe ve Ceyhan kazalarıyla birlikte Adana, yani Seyhan vilayetine bağlandı. (Aynı yıl, Adana vilayetinin ismi Seyhan olarak değiştirilmişti.) 1939'da Hatay Vilayeti kurulunca, Dörtiyol, Seyhan'dan alınarak Hatay'a bağlandı. Dörtiyol kazasının sınırları İcra Vekilleri Heyeti tarafından 8 Ocak 1940'ta belirlendi. Musa Şaşmaz, **Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)**, VII, Ankara, 2014, s.219-220.

⁶ **Resmi Gazete**, s.12210; Hassa kazasının sınırları 8 Ocak 1940 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla belirlendi. Şaşmaz, **a.g.e.**, s.226-227.

⁷ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.174.

⁸ Yeni kurulan Altınözü ilçesinin sınırları 12 Temmuz 1945 tarihli kararname ile belirlendi. Şaşmaz, **a.g.e.**, s.200-201.

⁹ Günümüzde Hatay Vilayeti'nin 15 ilçesi vardır. İncelediğimiz dönem sonrasında ilçe olan yerler şunlardır: Erzincan (1987), Kumlu (1990), Belen (1991)Defne (2012), Arsuz (2012), Payas (2013).

Aşağı Kuseyr (Karsu), Harbiye ve Karamurt nahiyelerinden oluşmaktaydı.¹⁰ 19 Mart 1943 tarihinde vilayet umumi meclisince yeni bir nahiyeye kurulması kabul edildi. Vilayet umumi meclisi toplantısında yapılan teklife göre, merkez (Antakya) nahiyesine bağlı bir köy olan Demirköprü'de bir nahiyeye merkezi kurulmasının uygun olacağı ve merkez nahiyesinden ayrılacak 10 köyün de bu nahiyeye bağlanması istendi. Köylülerin hükümetle olan işlerini kolaylaştırması ve inzibat işleri bakımından çok faydalı görülen bu teklif kabul edilecektir.¹¹

19 Mart 1943 tarihinde vilayet umumi meclisi toplantısında, şehir civarındaki Armutlu köyünün merkez ilçeye bağlı Hıdırbey nahiyesinden ayrılarak belediye sınırları içine alınması için yapılan teklif de yerinde ve uygun görülerek heyet-i umumiyeye kabul edildi.¹² Merkeze iletilen bu istek, ancak 20 Mayıs 1949'da kabul edilecek ve Armutlu köyü Antakya belediyesi sınırları içine alınacaktır.¹³

31 Mart 1944'te merkez ilçeye bağlı Hıdırbey nahiyesinin Tavuklu köyüne bağlı Meydancık Mahallesi müstakil köy haline getirildi.¹⁴

3 Mayıs 1944'te merkez ilçeye bağlı Şeköy nahiyesinin Okçular köyüne bağlı Bozlu Mahallesi müstakil köy haline getirildi.¹⁵

29 Haziran 1944'te merkez ilçeye bağlı Harbiye nahiyesine bağlı Dervişli köyünün manevi şahsiyeti kaldırılarak mahalle halinde Durunlu köyüne bağlandı.¹⁶

8 Mart 1947'de merkez ilçesinin Bedirge bucağına bağlı Karaksi köyü aynı ilçenin Hıdırbey bucağına bağlandı.¹⁷

¹⁰ Sacit Uğuz, "II. Meşrutiyet'ten Türkiye'ye İltihakına Antakya'nın İdarî Durumu", **The First Mediterranean International Conference on Social Sciences by the University of Donja Gorica**, Conference Proceedings, Sarajevo, 2017, s. 509, 513.

¹¹ Yenigün, 20 Mart 1943

¹² Yenigün, 20 Mart 1943

¹³ Şaşmaz, a.g.e, s.241.

¹⁴ Şaşmaz, a.g.e, s.240.

¹⁵ Şaşmaz, a.g.e, s.240.

¹⁶ Şaşmaz, a.g.e, s.241.

¹⁷ Şaşmaz, a.g.e, s.241.

18 Mayıs 1948'te merkez ilçenin Bedirge bucağına bağlı Alazı köyünün tüzel kişiliği kaldırılarak mahalle halinde aynı bucağın Avaklı köyüne bağlandı.¹⁸

İSKENDERUN

19. yüzyılın ortalarında Adana eyaletine bağlı bir iskele olan İskenderun 1852 yılında müdürlük merkezi yapılmıştı. 1857 yılında Adana eyaletinden ayrılarak Halep eyaletine bağlanan bu yer 1879 yılında müstakil bir kazaya dönüştürülmüştür.¹⁹ İskenderun, kaza hüviyetini 1918 yılının sonlarına kadar korumuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde bölgeyle ilgili yeni bir idari düzenleme yapılmışsa da bu idari düzenleme savaştan dolayı uygulamaya konulamamıştır.²⁰ 25 Aralık 1940'te toplanan Hatay CHP İl Kongresinde, İskenderun kazasının hususi ihtiyaçlarını bildiren dilekler arasında, Akçay, Akçaymuhacirin ve Abacılı Güzelli köyleri bir diğerine pek yakın olması ve hemen hemen birer mahalle halinde bulunması dolayısıyla halen bu köylerde mevcut Akçay ve Abacılı Güzelli muhtarlıklarının birleştirilerek bir muhtarlık haline konulması halkın menfaatine ve maslahatına çok muvafık ve hatta zarurî bulunduğundan tek bir muhtarlık haline getirilmesinin Hükümet Makamına arzına ittifakla karar verildi.²¹ Sonuçta Akçay köyü ile Abacılı Güzelli köyü 19 Haziran 1943'te birleştirilerek bir köy haline getirildi. 20 Aralık 1943'te bu köye Güzelçay ismi verildi.²²

22 Nisan 1943'te İskenderun kazasının Nerkizlik köyüne bağlı Havut Mahallesi müstakil köy haline getirildi.²³

¹⁸ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.241.

¹⁹ Naim Ürkmez, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", **Turkish Studies**, Volume 8/5, Spring 2013, s. 903.

²⁰ Naim Ürkmez, **Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919)**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016, s. 71-74.

²¹ **BCA**, 490.1.0.0.201.797.3, sh. 10.

²² Şaşmaz, **a.g.e.**, s.240.

²³ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.240.

14 Aralık 1943'te İskenderun kazasına bağlı Kiliseönü köyünün adı Madenli olarak değiştirildi.²⁴

BELEN BUCAĞI

Belen, İskenderun - Antakya yolu üzerinde kurulmuş bir bucaktır. 1857 yılından itibaren Halep eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilen Belen, 1866 yılında vilayet nizamnamesinin Halep'e tatbikinden sonra yine Halep'e tâbi bir kaza merkezine dönüştürülmüştür. Bu idarî durum, Fransızların bölgeyi işgaline kadar devam etmiştir.²⁵ Transit bir yol üzerinde bulunuşu, elektriği, billur gibi akan suları, saf ve temiz havası ile tam manası ile bir yayla güzelliğini üzerinde taşımaktaydı. Ayrıca bu değeri artıran tarihi eserleri, şifalı Atik suyu, hele mıntukanın yegâne anıtın da Belen'de bulunuşu, kasabaya daha büyük bir değer katmaktaydı.

Belen'de halkın geçimi umumiyetle yayla evleri, bağ ve bahçe üzerindeydi. Her yıl yüzlerce yaylacıyı içerisinde barındıran ve her bakımdan memnun ve müsterih eden Belen 1946'dan beri beri genç ve enerjik bucak müdürü Mihri Akıncı'nın Belediye Reisi ile el ele vererek devamlı ve samimi çalışmalarıyla gündün güne gelişmekte ve terakki etmekteydi. 1948 yılı başlarında, Belen'in durumu buydu.²⁶

Belen bucağının ilçe haline getirilmesi için 1948 yılı son aylarında teşebbüse geçilmişti. Bunun için Ankara'da faaliyetlere başlanmış ve Hatay vilâyetiyle de temasa geçilmişti. Vilayet makamı, Belen'in köylerinin durumunu tetkik ederek, bir rapor hazırlamaktaydı. Bununla birlikte Belen'in ilçe olması, çok sonraları, 1991 yılında mümkün olacaktır.²⁷

1949 yılı sonlarında, Belen bucağına bağlı Bakras köylüleri, arazilerinin Kırıkhan hudutlarına alınmasını istemişlerdi. Belen bucağına

²⁴ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.240.

²⁵ Naim Ürkmez, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kaza Yönetimi (Belen Örneği)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9/42, Şubat 2016, s. 817-820.

²⁶ **İskenderun**, 18 Mart 1948.

²⁷ **Sabah**, 20 Kasım 1948.

bağlı Bakras ve Şenbük köyleri halkı Amik ovasında bulunan bataklık-taki arazilerin ellerinden alınarak Reyhanlı, Antakya ve Kırıkhan'a katılacağı şeklinde çıkan bir şayia üzerine köylerinin Kırıkhan hudutları içine alınması için vilayet nezdinde teşebbüse geçecekleri söylenmekteydi. Köylüler Amik ovasındaki araziye 6 seneden beri sürmekte ve onarmaktaydı. Bu arazilerin ekserisi hazine malıydı. Köylüler toprak dağıtımında bataklık arazinin kendilerine verilmesini istemekteydiler.²⁸

REYHANIYE (REYHANLI)

Hatay'ın ilçelerinden olan Reyhaniye'nin adı 1943 yılında, Reyhanlı olarak değiştirilmiştir. Bununla ilgili gerekçe şudur:

“İran'ın Rey mıntokasından yurdumuza göç eden Reyhanlı aşiretinin konağı olan yere, bu aşirete izafeten Reyhanlı adı verilmiş olduğu halde, zamanla bu adın Reyhaniye'ye çevrildiği, Reyhaniye adının ise Türkçemize uygun bir ad olmadığından tekrar Reyhanlı olarak değiştirilmesi idare heyeti ve umumi meclis kararları alındıktan sonra Hatay Valiliğinden istenilmektedir.”

Bunun üzerine 2 Haziran 1943 tarih ve 18013 sayılı kararname ile Hatay'a bağlı Reyhaniye kazasının adı Reyhanlı olarak değiştirilmiştir.²⁹

8 Mart 1947'de Reyhanlı ilçesi Hamam bucağının Samanlı köyüne bağlı Killik ve İskân Mahalleleri bu köyden ayrılarak Killik adıyla ayrı bir köy haline getirildi.³⁰

İlçe idari sınırlarından rahatsız olan köylerden birkaçı Reyhanlı ilçesine bağlı Akkuyu, Akpınar, Baytarlı, Kaletepe köyleriydi. Bu köyler eskiden Kırıkhan ilçesine bağlı bulunmaktaydı. Hâlbuki iktisadi ve

²⁸ İskenderun, 26 Aralık 1949.

²⁹ BCA, 030.0.011.001.000.161.11.6, s. 1-5; Yenigün, 22 Haziran 1943; Şemsettin Çelik, *Hatay'da Siyasi Hayat (1939-1950)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 200.

³⁰ Şaşmaz, a.g.e, s.241.

zirai bakımdan Kırıkhan'la sıkı ilişkisi bulunan bu köyler aynı zamanda Kırıkhan'a Reyhanlı'dan daha yakındı. Bu yüzden adı geçen köylerin halkı sıkıntı çekmekteydiler. Bu itibarla bu köylerin eskisi gibi Kırıkhan'a bağlanması için, 28 Şubat 1946 tarihli gazete yayını ile dilekte bulunmuşlardı.³¹

YAYLADAĞI

İncelediğimiz dönemde Yayladağı'nın en büyük sıkıntularından birisi, tapu kayıtlarıyla alakalıydı. Yayladağı, Osmanlı Hükûmeti zamanında, bugün Suriye hudutları içerisinde kalan Cisirşuğur'a bağlı bir nahiyeydi. Bu yüzden ilçenin bütün tapu kayıtları Cisirşuğur'daydı. Yani bugün Yayladağlıların ellerinde bulunan tapu senetleri Cisirşuğur'da kayıtlı bulunmaktaydı. Bu yüzden de Yayladağı halkı, gayrimenkul muamelelerinde büyük güçlüklerle karşılaşmaktaydılar. Bu konuda Yayladağlılar hükümetten buna bir çare bulmasını beklemekteydiler.³²

KIRIKHAN

Kırıkhan, Amik Ovası'nın ambarı olması ve İskenderun-Halep yolu üzerinde bulunmasından dolayı zamanında birkaç hanelik bir yer iken kısa sürede büyük bir gelişme göstermişti.³³ 22 Nisan 1943'te Kırıkhan kazasının Karamağara köyü muhtarlığına bağlı Arpalı Mahallesi buradan alınarak Karacaağıl köyü muhtarlığına bağlandı.³⁴

24 Temmuz 1943'te Kırıkhan kazasına bağlı Hırsızpınar köyünün adı Başpınar olarak değiştirilmiştir.³⁵

DÖRTYOL

Hatay milletvekilleri Abdullah Mursaloğlu, Abdülgani Türkmen, Bekir Sıtkı Kunt, Hamdi Selçuk ve Mehmet Tecirli'nin 1942 yılında,

³¹ **Atayolu**, 28 Şubat 1946.

³² **Sabah**, 5 Şubat 1949.

³³ Şemsettin Çelik, "Bir Gezginin Gözünden 1950'lerin Başında Hatay", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 63, Eylül 2018, s. 647.

³⁴ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.240.

³⁵ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.240.

Hatay’da yaptıkları tetkikler sonucunda hazırladıkları 1 Aralık 1942 tarihli raporda, Dörtöy ile ilgili şu tespitlerde bulunulmuştu:

“Dörtöy’da Ocaklı, Çaylı ve Özerli gibi köyler kasabaya bitişik bir haldedir. Bu köyler evvelce belediye hududu içine alarak birer mahalle haline getirilmiş iken mülga Cebelibereket vilâyetince bu mahalleler belediye hududundan çıkarılıp tekrar köy haline irca edilmiştir. Her suretle kasaba ile ilgili olan bu mahallelerin eskiden olduğu gibi belediye hududu içine alınması halkın dileği cümlesindedir.

Dörtöy’da Hükümet daireleri ayrı ayrı yerlerde ve eski ve harap binalarda yerleşmiş bulunmaktadır. Bu hale bir son verilmesi için kaza merkezinde bir hükümet binası inşası gerekli görülmüştür.”³⁶

Hatay’ın anavatana katılmasından sonra, Dörtöy ile Ceyhan ilçeleri arasında idari taksimatta bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorun iki ilçe arasındaki beş köyle alakalıydı. Hatay CHP il idare kurulu başkanlığı, 25 Ağustos 1939 tarihli Dörtöy Kaza İdare heyeti başkanlığından aldığı bir yazıda; Dörtöy’a bağlı Sarımazı, Dutlupınar, Akpınar, Selimiye ve Hamisiye adlı beş parça köyün Ceyhan kazasına bağlanmasının tasarlandığı haber verilmekteydi. Hatay CHP il başkanı Mehmet Tecirli de, genel merkeze, söz konusu beş köyün Dörtöy’den alınarak Ceyhan’a bağlanmasının, hem Dörtöy için hem de Hatay için idari ve iktisadi bakımdan mahzurlu olacağını bildirmiş ve genel merkezin buna engel olmasını istemişti.³⁷

Başkan Tecirli, adı geçen köylerin iki sebepten dolayı Dörtöy’a bağlı kalması gerektiğini savunmuştu. İlk olarak, bahsi geçen beş köy, mesafe itibarıyla Ceyhan’a daha yakındı. Ancak arazi, çiftçilik vaziyeti tamamen Dörtöy’a bağlı ve Dörtöy ile ilişkileri daha kuvvetliydi. Dörtöy ilçe teşkilinden bugüne kadar, bu köyler hep Dörtöy’a bağlı kalmış ve köylülerin Ceyhan’a bağlanma konusunda bir talepleri de olmamıştı. Şimdi bu köylerin Ceyhan’a bağlanmak istenmesinin sebebi anlaşılammıştı. İkinci olarak, ekonomik yönden bakıldığında, bu

³⁶ BCA, 490.01.510.2048.1, s. 25.

³⁷ BCA, 490.01.505.2027.3, s. 7-9.

köylerin serveti Hatay için ihmal edilemeyecek derecede önemliydi. Özellikle, bu köylerdeki sayım vergisi, ilçenin genel gelirinin beşte birini teşkil etmekteydi. Aksi halde Dörtöyöl ilçesinin gelirinin önemli bir miktarda eksilmesi ve bunun da ilçenin mali durumunu etkilemesi tabiydi. Bu da, gelişmeye çok müsait bir ilçe olan Dörtöyöl için büyük bir kayıp demektir.³⁸

1947 yılında bazı kişiler, Dörtöyöl ilçesinin sınırlarının değiştirilmesi için harekete geçmişti. Bunlar, Erzin bucağına bağlı üç köyün Dörtöyöl'dan alınarak Ceyhan ilçesine bağlanmasına çalışmaktaydı. Hatta bu konudaki evrakın muamelesi yapılarak ilhakin gerçekleşmesi için belgelerin, İçişleri Bakanlığına gönderildiği haber alınmıştı. Bu köyler, Erzin Bucağına bağlı Sarımaz, Akpınar ve Dutlupınar köyleiydi. 16 Şubat 1947 tarihli belgeyle, CHP Dörtöyöl ilçesi Başkanı Tahsin Ünel, bu durumu genel merkeze aksettirmiş ve buna engel olunmasını istemişti. Ünel'e göre, adı geçen köyleri Dörtöyöl'dan koparmaya çalışanlar, Ceyhan'daki Demokrat Partililerdi. Söz konusu Demokrat Partililerin menfi propagandası ilhak işini ortaya koymuş ve aynı zamanda Erzin Nahiye Müdürü de, bu köylerin nahiye merkezine biraz uzak olmasından dolayı kendi şahsi zahmetini düşünerek, bu işi desteklemiştir.³⁹ Bu üç köy ilçenin ziraat ve hayvancılık bakımından büyük bir varlığını teşkil ettiği gibi varidat bakımından da yarısına muadildi. Erzin ve kaza köylerinin külliyetli miktardaki arazileri, bu köy sınırları içinde olduğu için, Ceyhan'a ilhak edildiği takdirde ziraat ve ticaret bakımından büyük zorluklarla karşı karşıya kalınacaktı. Varidat bakımından ise, Dörtöyöl ilçesi tamamen zayıf bir duruma düşürülmüş olacaktı.⁴⁰ Bütün bu itirazlara rağmen ismi geçen beş köy 1948 yılında Ceyhan ilçesi merkez bucağına bağlandı.⁴¹

³⁸ BCA, 490.01.505.2027.3, s. 7-9.

³⁹ BCA, 490.01.505.2027.3, s. 4-6.

⁴⁰ BCA, 490.01.505.2027.3, s. 4-6.

⁴¹ Şaşmaz, a.g.e, s. 222.

Öyle anlaşılıyor ki, Dörtüyl ilçesi sınırları teşkil edilirken çok dikkatli davranılmadığından halkın devletle olan idari işlerinde bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda da sonradan ilçe sınırlarında çok sayıda değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri de 25 Mart 1946 tarih ve 20112 sayılı kararname ile yapılmıştır. Söz konusu kararnameye göre, Hatay ili Dörtüyl ilçesinin Payas Bucağına bağlı Sarıseki ve Değirmendere köyleri, İskenderun ilçesi Merkez bucağına bağlanmış ve gerekçesi de şöyle beyan edilmiştir:

“Hatay ili Dörtüyl ilçesinin Payas Bucağına bağlı Sarıseki ve Değirmendere köylerinin, bağlı oldukları Bucağına 10-13, İlçe Merkezine 20-25 ve İskenderun ilçe merkezine ise 9-12 kilometre mesafede olup halkın ekonomik ilgisi daha ziyade İskenderun’a yönelmiş olduğundan Dörtüyl ile olan ilişkileri yalnız resmi işlere münhasır kaldığı cihetle idarede kolaylık sağlanması bakımından İskenderun İlçesi Merkez bucağına bağlanması köylünün müracaatı üzerine idare kurulu ve daimi komisyon kararlarına dayanılarak Hatay Valiliğinden teklif edilmektedir.

Bakanlığımızca yapılan incelemede bu teklif yerinde görülmüş ve işlemleri de Vilayet İdaresi Kanunu hükümlerine uygun bulunmuş olduğundan ilişik kararı ona göre düzenlenmiştir.”⁴²

9 Aralık 1940 tarihli kararname ile Dörtüyl’a bağlı Payas nahiyesinde belediye teşkilatı kuruldu. Payas, Karşımahalle ve Kürtülün’ün birleşerek oluşturdukları bu teşkilatın merkezi Payas’tı.⁴³

18 Mart 1946 tarihli Üçlü Kararname ile Dörtüyl İlçesi’ne bağlı Küllü Köyü Seyhan ilinin Osmaniye ilçe merkezine bağlandı.⁴⁴

18 Mart 1946 tarihli Üçlü Kararname ile Seyhan ili Osmaniye ilçesi Toprakkale bucağına bağlı Gökdere köyü Hatay ili Dörtüyl ilçesi Erzincan bucağına bağlandı.⁴⁵

⁴² BCA, 030.0.011.001.000.182.11.5, s. 1-5.

⁴³ BCA, 030.0.011.001.000.143.39.2, s. 1-4.

⁴⁴ Şaşmaz, a.g.e, s.220; BCA, 030.0.011.001.000.181.9.12, s. 1-5.

⁴⁵ Şaşmaz, a.g.e, s.221.

26 Mart 1948 tarihli Üçlü Kararname ile Hatay ili Dörtöyl ilçesi Erzın bucağına bağı köyler Seyhan ili Ceyhan ilçesi merkez bucağına bağılandı.⁴⁶

7 Temmuz 1952'de Dörtöyl ilçesi Payas bucağına bağı Azgınlık ve Karayılan köyleri İskenderun ilesi merkez bucağına bağılandı. Bu süreç 1950 yılında köy muhtarlarının isteğı üzerine bağılatılmıştı.⁴⁷

14 Haziran 1943'te Dörtöyl kazasına bağı Küçükçaylı köyü Yeşil adıyla müstakil bir köy haline getirilmıştir.⁴⁸

13 Şubat 1947'de Dörtöyl ilçesinin Yeşilköyü'ne bağı Yeniuyurt Mahallesi aynı adla bağımsız köy haline getirildi.⁴⁹

1948 yılı başlarında Dörtöyl Kaymakamı, kaymakamlık dairesi ile diğere resmî daireler için verilen kira bedelleriyle yeni bir hükümet konağı yapılabileceğini nazarı itibara alarak, bu işin tahakkuku için bütün gayretiyle çalışmaktaydı. Bundan başka yine kaymakamın himmeti ve halkın da bu işlere karşı gösterdiği fedakârlıkla ilçemize yeni ve gayet güzel bir cami ile bir hamam yapılmıştı. Kâfi olmayan şehrin suyu yeni tesislerle arttırılmış ve her tarafa tevzi edilmışti. Yol ve cadde kenarlarındaki çirkin bahçe çıkıntıları da düzeltilerek Dörtöyl güzel bir kasaba haline getirilmışti.⁵⁰

12 Temmuz 1949'da Dörtöyl ilçesi Erzın bucağının Kızlarçayı köyüne bağı Kuyuluk Mahallesi, Kuyuluk adıyla bağımsız bir köy haline getirildi.⁵¹

⁴⁶ Şaşmaz, **a.g.e.** s.221-222.

⁴⁷ Şaşmaz, **a.g.e.** s.222-223.

⁴⁸ Şaşmaz, **a.g.e.** s.240.

⁴⁹ Şaşmaz, **a.g.e.** s.241.

⁵⁰ **İskenderun**, 31 Mart 1948.

⁵¹ Şaşmaz, **a.g.e.** s.241.

30 Aralık 1949 Cuma günü yapılan CHP il kongresinde belirtildiğine göre Dörtyol ilçesi, adalet teşkilatı bakımından Osmaniye'ye bağlıydı. Uzun yıllardan beri halkın şikayet konusu olan bu mesele halledilerek, Dörtyol adalet teşkilatı Hatay'a bağlanmıştır.⁵²

ERZİN BUCAĞI

İncelediğimiz dönemde Erzin bucağı, İskenderun - Adana şosesi üzerinde, Dörtyol ilçesinin şirin bir kasabasıdır. Erzin, bir müddet Cebeli Bereket sancağının merkezi de olmuştur. Erzin, doğu ve şimal doğusu, Gavur Dağlarını ova ile birleştiren hafif meyilli ve az arızalı orman serpintileri ile çerçevelemiş, şimali kısmen açık, garp ve güneyi denizle kuşatılmış düz ve çok mümbit bir ova üzerindedir.⁵³

Dönemin gazetelerine göre Erzin bir şehir için ne lazımsa cümlesine sahip olmasına rağmen, ileri gelenlerinden bazılarının arasındaki çekememezlik Erzin'in kalkınmasını engellemiştir. Aralarındaki rekabet, siyasi alanda da kendini gösteriyordu. Bunların bir kısmı CHP bünyesinde, bir kısmı ise DP bünyesinde toplanmıştı. Buradaki muhalefet prensip ayrılığından doğan bir muhalefet değil, eskiden kalma ailevi meselelerdi. İşin garibi taraflar, birbirlerine hısım ve akrabaydı. Akrabalık bağları dahi bu zıddiyeti ortadan kaldıramamıştı. Erzin'de ileri gelenlerin arasındaki ihtilaflar yüzünden, gereken imar faaliyetleri yapılamamıştı. Örneğin gerek içme gerekse sulama için gereken su tesisatı kurulamamıştı. Bu nedenle bucak halkı, üzerleri açık olan arklardan içme suyunu temin ederlerdi.⁵⁴

Aslında Erzinlilerin hiçbiri bu ikilikten memnun değillerdi. Çünkü geçimsizlik ve ikiliğin zararlarını herkes hissetmeye başlamıştı. 1940'ların sonuna gelindiğinde Erzinliler arasındaki birleşme ve anlaşma arzusu artık umumi bir hal almış gibiydi. Eskiden kahveleri bile ayrı olan tarafların şimdi birbirlerine yaklaşmıştı. Birbirlerine karşı ül-

⁵² **BCA**, 490.01.196.779.1, s. 36; **Atayolu**, 5 Ocak 1950.

⁵³ **Hataypostası**, 16 Nisan 1949.

⁵⁴ **Hataypostası**, 13 Nisan 1949.

fet ve muhabbetleri artmaktaydı. Bu bakımdan Erzin gençlerinin kurduğu “Erzin Gençler Kulübü”nden çok şey beklenmekteydi. Bu birlik arzusu, imar faaliyetlerine yansımaya başlamıştı. Örneğin küçük bir kasaba olan Erzin’de muhteşem minareli camiler yapılmaya başlanmıştı.⁵⁵

İncelediğimiz dönemde bucak olan Erzin, 1950 sonrasında ilçe haline getirilen ilk yer olma özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte ilçe olması oldukça geç bir tarihte, 1987’de mümkün olmuştur.

HASSA

Önceleri Gaziantep vilayetine bağlı Islahiye ilçesinin bir nahiyesi olan Hassa, 1939’da ilçe olarak Hatay’a bağlandı. CHP bölge müfettişinin 1940-41 tefiş raporuna göre, gerek Hassa ve gerek Yayladağı kaza merkezleri, iptidai vaziyette kalmış birer köy halindeydi. Buralarda ilk tahsil görmüş insana bile nadir tesadüf edilmekteydi.⁵⁶ İlçe olduktan sonra, nüfusunun azlığı, iktisadi durumunun zayıflığı göz önüne alınarak, kültür, ziraat, ticaret ve iktisat bakımından kalkınması ve belediye teşkilatının inkişafı için, yaklaşık 2 km. uzaklıkta bulunan Tiyek köyü, belediye sınırları içine alındı. Böylece Tiyek bir mahalle oldu.⁵⁷

3 Mayıs 1944’te Hassa kazası Güvenç nahiyesine bağlı Hacılar köyü Hassa kazası merkez nahiyesine bağlandı.⁵⁸

7 Şubat 1947’de Hassa ilçesi Güvenç Bucağı’nın Mazmanlı köyüne bağlı Hasanobası Mahallesi, yine mahalle halinde bucak merkezi olan Aktepe köyüne bağlandı.⁵⁹

Tam hudutta ve oldukça sarp bir boğazın bekçiliğini yapan Hassa, 1949 yılı sonlarında, Hatay’ın bakımsız kasabalarından biriydi. Halkın çoğu çiftçilikle meşguldü. Gittikçe ehemmiyet kazanan Hassa-Islahiye

⁵⁵ **Hataypostası**, 15 Nisan 1949.

⁵⁶ **BCA**, 490.01.271.1084.1.

⁵⁷ **BCA**, 490.01.505.2027.3, s. 1-3.

⁵⁸ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.241.

⁵⁹ Şaşmaz, **a.g.e.**, VII, s.241.

yolu yapıldıktan sonra Hassa'da ticari hayat canlanmaya başlamıştı. Kasabada ortaokul, eczane ve spor kulübü yoktu. Belediyenin çalışması verimsizdi. Kasabanın içinden geçen cadde bile çamur deryasıydı. Bu sebeple yeni tayin edilen genç kaymakamın yol ve diğer imar işlerine son derece önem vermesi yakın bir gelecekte kasabanın çehresini değiştirecekti. Kasabada emniyet ve asayiş çok iyiydi. Kaçakçılık vakaları önlenmişti. Kırıkhan'da kurulan pazarların Hassa'da da kurulması halkın umumi arzusuydu.⁶⁰

ALTINÖZÜ

1945 yılı ortalarına gelindiğinde Altınözü'nün ilçe merkezi için incelemelerde bulunulmaktaydı. İlk tasarıya göre, ilçenin merkezi Fatikli ile Yonta köyü arasındaki pazar yeri olarak gösterilmişti. Hiçbir bina olmayan bu yerde ilçe merkezinin kurulması münasip görülmemekteydi. Merkez için Karsu köyü üzerinde durulmuş, fakat bu köyün sapa bir yerde olması dolayısı ile vazgeçilmişti. 1 Temmuz 1945 tarihli Yenigün gazetesindeki habere göre, şimdi Karbeyaz köyünün merkez olması düşünülmekteydi. Bunun için incelemeler devam etmekteydi.⁶¹

12 Temmuz 1945 tarih ve 19528 sayılı kararname ile Altınözü ilçesi kurulmuştur. Bu karar 1 Ağustos 1945 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Altınözü ilçesinin kurulmasının gerekçesi şöyledir:

“Hatay merkez ilçesinin çok olan işini azaltmak, Suriye ile 50 km. uzanan sınır münasebetlerini düzenle yürütmek, içine alacağı bölgenin ekonomi ve kültürel kalkınmalarını kuvvetli bir otorite ile denetlemek ve desteklemek amacıyla merkezi (7) sayılı çizelgede gösterilen Fatikli, Sarılar, Yunta köyleriyle bağlı mahallelerini kapsayacak olan Altınözü ilçe olmak üzere kurulmuştur.”⁶²

Söz konusu gerekçedeki amacın sağlanması için Hatay merkezine bağlı Karsu bucağının kaldırılması ve bağlı mahalleleriyle birlikte ilişik

⁶⁰ **İskenderun**, 28 Aralık 1949.

⁶¹ **Yenigün**, 1 Temmuz 1945, s. 2.

⁶² **BCA**, 030.0.011.001.000.176.18.7, s. 1-21.

8 sayılı çizelgede adları yazılı eski Karsu bucağı ve köyleriyle Şenköy, Babatorun bucakları ve bağlı köylerinin Altınözü ilçesine bağlanması kararlaştırılmıştır.⁶³

Bu 7 sayılı çizelgede adı geçen Altınözü ilçesini teşkil eden mahalleler şunlardı:

Hatay merkeze bağlı Karsu bucağının Fatikli, Sarılar Mahalleleri ile Hatay merkeze bağlı Babatorun bucağının Yunta Mahallesi.⁶⁴

27 Mayıs 1948 tarihli Üçlü Kararname ile Altınözü İlçesi merkez bucağına bağlı Akcurun Köyü Hatay merkez ilçesi merkez bucağına bağlandı. Altınözü İlçesi Şenköy bucağına bağlı Bağrı Bayra, Sev ve Kanberli köyleri Altınözü İlçesi merkez bucağına bağlandı.⁶⁵

19 Ağustos 1946'da Altınözü ilçesinin Yonta Mahallesi bağımsız köy haline getirildi.⁶⁶

28 Ocak 1948'de Altınözü ilçesinin Babatorun bucağına bağlı Firik köyünün tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleleri olan Tümaltı, Dok ve Hüseyinli çiftlikleriyle birlikte mahalle halinde Başarbey köyüne bağlandı.⁶⁷

SAMANDAĞ

Süveydiye, Samandağ adıyla ilçe olmadan önce, bir bucaktı.⁶⁸ 1944 yılı ortalarında, Süveydiye bucağının ilçe haline getirilmesi için çalışmalara başlanmıştı.⁶⁹ 1946 yılı başlarında, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Süveydiye bucağında halkın dileklerini dinlerken, kendisinden Süveydiye'nin ilçe olması istenmişti. Uran, bu konuda teşebbüste bu-

⁶³ BCA, 030.0.011.001.000.176.18.7, s. 1-21.

⁶⁴ BCA, 030.0.011.001.000.176.18.7, s. 8, 1-21.

⁶⁵ Bunlarla ilgili kararname ve esbab-ı mucibe layihası Dâhiliye Vekâleti tarafından 21 Haziran 1948'de Başvekâlete ve ardından Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmişti. Şaşmaz, a.g.e, s.175.

⁶⁶ Şaşmaz, a.g.e, s.241.

⁶⁷ Şaşmaz, a.g.e, s.241.

⁶⁸ Yenihatay, 6 Temmuz 1946.

⁶⁹ Yenigün, 16 Ağustos 1944.

lunmayı ve halkın bu arzusunu yerine getirmeye çalışacağını vaat etmişti.⁷⁰ 1946 yılı CHP il kongresinde Merkez ilçenin en önemli isteği Süveydiye bucağının ilçe haline getirilmesiydi. Sonuç olarak Süveydiye bucağı 9 Aralık 1947 tarih ve 5071 sayılı kanunla Samandağ ismiyle bir ilçe haline getirildi.

Samandağ İlçesi'nin kurulmasının gerekçesi kararnamede şöyle açıklanmıştır:

“Geniş çok engelli bir alana yayılmış 81.613 nüfustan ibaret Hatay merkez ilçesinin kesif olan işlerini azaltmak suretiyle bölgenin sosyal, kültürel ve bayındırlık hareketlerinin yakından denetim ve gözetim altında bulundurulması yönünden bu teşkile imkân ve fırsat vermek ve aynı zamanda geniş bir sahile ve aynı coğrafya sosyal, kültürel ve ekonomik şartlar altında bulunan ve Hatay merkezine uzakta kalan Samandağ (Musadağ) bölgesi halkının bu yönlerdeki faaliyetlerini düzenlemek, halka kolaylık sağlamak, devlet sınırına yakın ve oldukça uzun bir deniz kıyısı ile de sınırlanmış olması hasebiyle sınır dışından yapılacak kaçakçılık ve zararlı propaganda hareketlerini önlemek ve geniş olan boş yerlerine ileride yapılması lâzım gelen göçmen yerleştirme işlerini şimdiden organize etmek...”⁷¹

Söz konusu kanun 1 Ocak 1948 yılından itibaren yürürlüğe girdi. İlçe merkezi Alevişik'tı. Aynı zamanda Süveydiye bucağı kaldırılmış ve Karaçay bucağı kurulmuştur.⁷² Böylece Süveydiye bucağının yerini Samandağ ilçesi almıştır.

Samandağ ilçesi 1 Ocak 1948'den itibaren kanunen ilçe olmuştu. Ancak bu tarihin yılbaşı olması dolayısıyla ilçe binasının açılışı bir gün sonra yapılmıştı. Açılışa vali A. Fuat Yurttaş, Hatay'dan gelen mülki ve askerî erkân, CHP ve DP başkanları, gazeteciler ve binlerce halk katılmıştı. Törende vali Fuat Yurttaş ve Belediye Başkanı Zeynelabidin Bey

⁷⁰ **Atayolu**, 16 Ocak 1946.

⁷¹ **BCA**, 030.0.011.001.000.195.31.20, s. 6.

⁷² **BCA**, 030.0.011.001.000.195.31.20, s. 3, 27; **BCA**, 490.01.196.779.1, s. 128; **Atayolu**, 2 Ocak 1948; Çelik, **a.g.e.**, s. 214.

birer hitabede bulunmuştu. Daha sonra ilçenin kaymakam vekili Tahir Göksoy kısa bir konuşma yapmış ve öğrenciler de şiirler okumuşlardı. Hitabelerden sonra vali, meydanı dolduran binlerce Samandağlının alkışları arasında yeni ilçe binasının kurdelesini kesmiş ve ilçe bu suretle faaliyete geçmişti. Açılış törenini müteakiben belediye tarafından yeni okul binasında davetlilere hazırlanan büfeden yerli meyveler ikram edilmiş, halk geç vakitlere kadar davullar çalarak bugünü bir bayram neşesi ve şenliği içinde geçirmişlerdi.⁷³

9 Nisan 1949 tarihli Üçlü Kararname ile Samandağ İlçesi Karaçay Bucağı'na Bağlı Meydancık Köyü merkez ilçesi Hıdırbey Bucağı'na bağlandı.⁷⁴

9 Nisan 1949 tarihli Kararname ile Samandağ ilçesi Karaçay bucağına bağlı Meydancık köyü merkez ilçe Hıdırbey bucağına bağlandı.⁷⁵

Yer İsimlerinin Değiştirilmesi

Hatay'da Türk diline uymayan bazı isimlerin değiştirilmesi, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Hatay Vilayeti'ne bildirilmişti. Bunun üzerine İl İdare Kurulu ve İl Genel Meclisi Daimi Encümeni'nin incelemeleri sonucunda, bunun uygun olduğu Valiliğe bildirildi. Hatay Valiliği, istenilen değişiklikler hakkında Dâhiliye Vekâletine gerekli müracaatı yaptı. Bu mesele Başvekâlet üzerinden Cumhurbaşkanlığı makamına arz edildi. Sonuçta 4 Şubat 1947 tarihli kararname ile istenilen isim değişiklikleri yapıldı. Buna göre:

Antakya şehri civarında bulunan Hane Çayı Kınalıçay,

Kassarçayı Altınlıçay,

Antakya-Harbiye yolu üzerindeki Fevvarçayı Çakıllıçay,

Süveydiye Bucağı içindeki Cebel-i Sem'an ismi Samandağı,

⁷³ **Atayolu**, 3 Ocak 1948; **İskenderun**, 6 Ocak 1948.

⁷⁴ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.179.

⁷⁵ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.240.

Antakya şehrinin doğu yönündeki Habibi'n-Neccar Dağı Nacar Dağı,

Dörtyol ve Hassa ilçeleri arasındaki Mıgırdağı, mahallince bilinen Dazdağı olarak adlandırıldı.⁷⁶

SONUÇ

Hatay'ın Anavatan'a katıldığı 1939'dan 1950'ye kadar geçen süreçte, toplam 9 ilçesinin olduğu görülmektedir. Bu ilçelerden yedisi, vilayetin kurulduğu tarihte teşkil edilmiştir. Bunlar Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı ve Yayladağı ile Seyhan Vilayeti'nden alınan Dörtyol ve Gaziantep'ten alınan Hassa idi. Sonraki yıllarda iki ilçe daha kuruldu. 1945'te Altınözü, 1947'de Samandağ. Sonraki uzun bir dönemde, Hatay'da yeni ilçe kurulmadığı görülmektedir. Nitekim 1950 sonrasında kurulan ilk ilçe 1987 tarihinde Erzin'dir. Ardından 1990'da Kumlu, 1991'de Belen, 2012'de Defne ve Arsu ve nihayet 2013'te Payas ilçeleri kurulmuştur.

İncelediğimiz dönemde yapılan idari düzenlemelerde ilk amaç, sınırdan gerçekleşebilecek kaçakçılık ve propaganda faaliyetlerine karşı daha güçlü önlemler alabilmektir. Bunun dışında idari ve iktisadi hususlar da dikkate alınmıştır. Vilayet merkezine uzak bölgelerdeki idari sıkıntıları gidermek, halkın hükümet ile olan işlerinde kolaylık sağlamak, geri kalmış bazı bölgelerin iktisadi vaziyetini düzeltmek gibi amaçlar göz önünde bulundurulmuştur. İdari düzenlemeler bakımından karşımıza çıkan bir diğer unsur ise iktisadi ve ticari bakımdan çevre ile münasebet meselesi idi. Bu hususta incelediğimiz dönemde bazı sıkıntıların ve rekabetlerin yaşandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 490.1.0.0.201.797.3.

BCA, 030.0.011.001.000.143.39.2.

⁷⁶ Şaşmaz, **a.g.e.**, s.173.

BCA, 030.0.011.001.000.161.11.6.

BCA, 030.0.011.001.000.176.18.7.

BCA, 030.0.011.001.000.181.9.12.

BCA, 030.0.011.001.000.182.11.5.

BCA, 030.0.011.001.000.195.31.20.

BCA, 490.01.196.779.1.

BCA, 490.01.271.1084.1.

BCA, 490.01.510.2048.1.

BCA, 490.01.505.2027.3.

Gazeteler

Atayolu Gazetesi

Hataypostası Gazetesi

İskenderun Gazetesi

Resmi Gazete

Sabah Gazetesi

Yenigün Gazetesi

Yenihatay Gazetesi

Araştırma Eserler

Çelik, Şemsettin, **Hatay'da Siyasi Hayat (1939-1950)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.

Çelik, Şemsettin, "Bir Gezginin Gözünden 1950'lerin Başında Hatay", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 63, Eylül 2018, s. 639-667.

Sacit, Uğuz, "II. Meşrutiyet'ten Türkiye'ye İltihakına Antakya'nın İdarî Durumu", **The First Mediterranean International Conference on Social Sciences by the University of Donja Gorica**, Conference Proceedings, Sarajevo, 2017, s. 507-517.

Şaşmaz, Musa, **Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)**, VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Ürkmez, Naim, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", **Turkish Studies**, Volume 8/5, Spring 2013, s. 901-917.

Ürkmez, Naim, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kaza Yönetimi (Belen Örneği)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9/42, Şubat 2016, s. 815-830.

Ürkmez, Naim, **Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919)**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016.

ERMENİLERİN BİR PROPAGANDA ARACI: MUSA DAĞI İSYANI

Musa GÜMÜŞ* - Eren KORKMAZ**

ÖZET

Türk-Ermeni ilişkileri uzun bir sürekliliğe sahiptir. Bu süreç içinde sorunsuz devam eden birliktelik, özellikle 19. asrın ikinci yarısından itibaren gittikçe siyasallaşarak gergin bir hal aldı. Bu durum, özellikle milliyetçilik akımı ve Osmanlı topraklarının parçalanmasını amaç edinen son dönem Şark meselesi nedeniyle kriz dönemine girdi. Bu gerginlik ve arkasından oluşan kriz hali Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarına arkasından da Ermeni zulmüne dönüştü. Büyük Ermenistan düşüncesi ise bu birlikteliğin devam etmeyeceğinin en önemli göstergesi oldu. Birinci Dünya Harbi ile birlikte de büyük bir sorun haline gelen Ermeniler ortaya koydukları terör faaliyetleriyle devletin tehcir kararı almasının zemini hazırladı. 27 Mayıs 1915 tarihinde de bu karar alınarak Ermenilerin, tehdit oluşturmayacak ve terör faaliyetleri gerçekleştirmeyecek şekilde, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde farklı vilayetlerde iskân edilmeleri sağlandı. Tehcir kararı alınan yerlerdeki Ermenilerin önemli bir kısmı bu karara uygun olarak değişiklerde iskân edildiler. Ancak tehcir kararı ellerine ulaşan Antakya Ermenileri, bu karara karşı çıkarak ailelerini yanlarına alıp, silah, mühimmat ve erzakla birlikte Musa Dağı'nda toplanarak isyan ettiler. İsyan eden Ermeniler, Fransa ve İngiltere'nin

* Dr. Öğr. Üyesi - Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E-Posta: musagumus@hotmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi - Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü E-Posta: eren_470@hotmail.com

hem kıskırtması hem de yardımları ile Musa Dağı'nda uzun bir müddet Osmanlı Devleti'nin güçleriyle çatıştılar. Osmanlı askeri, olayları kontrol altına sırada, Fransız ve İngiliz gemileri buradaki Ermenilerin bölgeden kaçırılması ya da çıkarılmasına yardım etti. Ermenilerin bir kısmı bunun karşılığını Doğu-Ermeni Lejyonu adında kurdukları askeri birlik ile Osmanlı Devleti'ne karşı savaşarak; bir kısmı da İtilaf Devletleri adına Osmanlı Devleti'ne karşı Çanakkale Cephesi'nde savaşarak ödedi. Ancak Musa Dağı İsyanı Ermeni Meselesi'nde bir propaganda malzemesi olarak kullanılmak üzere güncel tutuldu. Ermeni diasporası bunu, Franz Werfel'e yazdırdıkları Musa Dağ'da Kırk Gün isimli kitabıyla, arkasından da Forty Days of Musa Dagh (Musa Dağ'da Kırk Gün) adıyla yaptırdıkları bir filmle uluslararası kamuoyunu aldatmak için kullandı. Ermeniler de bunu, Ermeni soykırımını iddialarına dayanak göstermeye çalıştı ve çalışmaya devam ediyorlar. Biz de, bu çalışmada, Ermeni terör faaliyetlerini örtmek için Musa Dağı İsyanı'nı nasıl bir propaganda aracı haline getirdiklerini, Musa Dağı'ndaki yaşanan isyanın süreci, sırası ve sonrasında tarihi kaynaklara (arşiv belgeleri, gazeteler, kitaplar ve makaleler) yansıyanlar ışığında ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ermeni Meselesi, Tehcir Kararı, Musa Dağı İsyanı ve Propaganda Faaliyetleri.

**ARMENIAN PROPAGANDA INSTRUMENT: REBELLION OF
MUSA DAGH****ABSTRACT**

Turkish - Armenian relations have a long history. Although it was smooth at the very beginning, especially after the second half of the 19th century, it became politicized and came to a stage of tension. This situation, particularly because of the effects of nationalism and the Eastern Question aiming to dissolve the Ottoman lands, resulted in a crisis. Later, this state of tension and following crisis gave way to Armenian rebellions against Ottoman State, and lastly, to Armenian cruelty. Also, the idea of "Great Armenia" was one of the signs showing the impossibility of a smooth Armenian-Ottoman relationship. Along with these, Armenian terrorist activities paved the way for the Ottoman State to take the decision of deportation. This decision, taken on May 27, 1915, provided the basis for the relocation of Armenian population within the Ottoman borders, in a way within which they would not become a threat and engage in terrorist activities. In the ongoing process of deportation, some of the Armenian population within the scope of the Deportation Law was relocated accordingly. However, the Armenians in Antioch, when they received the order of deportation, gathered at the Musa Dagh, and revolted against the decision. Those rebels, who are provoked and supported by Great Britain and France, continued to clash with the Ottoman forces for a long time. When the Ottoman forces got the situation under control, British and French ships helped rebels to flee. Some of them paid the price for this help by fighting with the Ottoman forces as a troop under the name of East/Armenian Legion, while some other did so by fighting together with the Allies in the battle of Gallipoli against Ottoman State. At the same time, however, Rebellion of Musa Dagh was kept on the front burner to be used as a propaganda instrument in the Armenian Question. Armenian diaspora used this in the book named *Musa Dağ'da Kırk Gün*, written by Franz Werfel, and in the movie *Forty Days of Musa Dagh* (*Musa Dağ'da Kırk Gün*), in order to

mold public opinion. In addition to that, they presented this incident as a proof of so-called Armenian genocide and they are still continuing to do so. In this study, we will be trying to examine and understand how Armenians used the Rebellion of Musa Dagh in order to cover their terrorist activities and will be trying to reveal what happened during and after the rebellion by using resources such as archive records, newspapers, books and articles.

Keywords: Ottoman State, Ottoman State, Armenian Question, Deportation Law, Rebellion of Musa Dagh and Propaganda Activities.

GİRİŞ

19. yüzyılda meyvelerini vermeye başlayan Şark Meselesi politikaları, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını esas almıştır¹. Bu politikanın yürütücüleri ise politikalarının işlerlik kazanması için birçok unsuru, olayı, olağanüstü şartları birer araç olarak kullanmışlardır. Bu yüzden Şark Meselesi'nin kendi sistematığı içinde birçok mesele zuhur ettirilmiş, tarihin pek çok döneminde planlar kurgulanmıştır². Bu planlar, Osmanlı Devleti'ni uğraştıran birçok meseleyi beslemiştir. Ermeni Meselesi bunlardan biri olarak Şark Meselesi'nin³ önemli bir parçası olarak kurgulanmıştır. Ermeni Meselesi'ni aktüel hale getiren pek çok tarihi olay söz konusudur. Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında ve

¹ “Şark Meselesi, Türklerin Anadolu coğrafyasını Türkiye haline getirmeye başladıkları tarihlerde ortaya çıkmış, 1815 Viyana Konferansı'nda da yine bizzat Batılılar tarafından ismi konulmuştur. İsminden anlaşıldığı gibi, Şark Meselesi Türk Milletinin meselesi değildir. Türk Milletine ve devletlerine (Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti) karşı Batılılar ve son yüzyıllarda da Rusya tarafından takip edilen, temelinde Batı emperyalizminin, Türk düşmanlığının yattığı politikasının ismidir. Söz konusu devletler hedeflerine varabilmek için her türlü metodu ve Türk Devleti ve milletine zarar verebilecek, kendi çıkarlarına hizmet edebilecek her unsuru kullanmışlardır. Bugün de kullanmaya devam etmektedirler. Bu unsurlardan bir tanesi de Ermenilerdir. Bundan dolayıdır ki Ermeni Meselesi, Batılı devletler ve Rusya tarafından; Ermeni kilisesi, Ermeni komitaları, Batılı ve Amerikalı misyonerler ve kandırılmış bir kısım Ermeni tebaamız kullanılmak suretiyle çıkarılmıştır.” Ramazan Tosun, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 14, 2003, s. 145.

² Emruhan Yalçın, “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası”, **Toros Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 2, S 4, 2015, s. 87; “Ermeni Sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu durum aynı zamanda ülkeyi bölmek isteyen yabancı güçlerin Osmanlı'ya müdahalesine yol açmıştır. Yani bu durum aynı zamanda Şark Meselesi'nin de bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.” Ekrem Yaşar Akçay, “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S 4, 2011, s. 21; “Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında en büyük rolü oynamıştır. Böylece, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren “Şark Meselesi”nin bir yönü de “Hıristiyanlık Meselesi” olmuştur denilebilir”. Erdal İlter, “Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü”, **OTAM**, S 6, 1995, s. 160.

³ “Siyasi bir tabir olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. Batı'nın Doğu hakkında tasavvuru, Doğu'ya istediği şekli vermeye çalışması ve Doğu üstünde tam bir hâkimiyet kurması olarak tanımlanabilir. İlk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegeler tarafından kullanılmıştır.” ayrıca bu konuda bkz: Musa Gümüş, “Namık Kemal'e Göre Şark Meselesi ve Osmanlı Devleti'ni Çöküşe Götüren Sorunlar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 2, 2010, s. 147.

uluslararası bir sorunlu haline gelmesi birçok sebebe dayanır⁴. Bunların ilki, belki de en önemlisi, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî güç potansiyelinde meydana gelen aşınmadır. Birçok sorun bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali'yle birlikte dünyaya yayılan yeni fikirler ki, ayrılıkçı milliyetçi düşünce, oldukça sorun bir siyasî sürecin başlamasına sebep olmuştur⁵. Özellikle çok milletli siyasî yapılar olan İmparatorlukları ciddi manada etkileyen bu düşünce atmosferi, çok sayıda isyan hareketinin fikrî temelini oluşturmuştur. Çok milletli bir devlet olan Osmanlı Devleti, bundan en fazla etkilenenler arasında yer alır. 19. yüzyılın hemen başında başlayan isyan furyası Osmanlı azınlıklarını fikren teşvik etmiştir. Büyük güçlerin küçük fakat etkili müdahaleleri, isyanları sonuç alınabilir bir siyasî hareket haline getirmiştir⁶. Osmanlı Devleti'nin temel güç denkleminde etkinliğinin azalması, buna bağlı olarak yaşadığı siyasî sorunlar ise bu isyanları üstesinden gelinemez bir hale getirmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını Şark Meselesi parolasıyla mümkün hale getirmek için de İngiltere, Fransa ve Rusya gibi aktörler meseleye dâhil olmuşlardır. Bu devletler, hedef olarak belirledikleri kargaşa ortamını, iç aktörler vasıtasıyla Osmanlı topraklarında daimi bir hale getirmek için planlar, siyasetler ve diplomاسiler yürütmüşlerdir. Bu konuda ele aldıkları en önemli unsurlardan biri Ermeniler olmuştur. Ermenilerin bir kısmının bu konudaki politikalara olumlu cevap veremeleri Ermenilerin Osmanlı Devleti içindeki durumunu ve konumunu oldukça değiştirmiştir. 1890'lı yıllarda etkili bir şekilde başlayan Ermeni isyan ve terör hareketleri, bu devletlerin planları doğrultusunda başlamıştır. Bu devletlerin kışkırtmaları sonucunda da ülkenin doğu kısmının birçok yerinde Ermeni isyan ve terör faaliyetleri söz konusu

⁴ "Ermeni Kilisesi, Din Faktörü, Misyonerlerin Çalışması ve Büyük Devletlerin Tutumu şeklinde ana başlıklar konulabilir." İlhan Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 50, S 1, 1995, s. 30-31.

⁵ Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 14, 2004, s. 143-146.

⁶ Hüsamettin Yıldırım, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

olmuştur. Zeytun, Van ve Diyarbakır gibi pek çok yerde Ermeni terörü hüküm-ferma olmaya başlamıştır⁷. Bu faaliyetler, kısa bir süre sonra bir Ermeni Devleti, bir süre sonra da Büyük Ermenistan hayali ile süslenmeye başlamıştır. Tabii ki Ermeni Devleti ya da Büyük Ermenistan, Osmanlı Devleti'nden koparılacak olan topraklarda kurulacaktır. Yani devletin bütünlüğüne ciddi bir tehdit olarak tasarlanmıştır. Bu yüzden Büyük Ermenistan'ın "doğal sınırları" olarak kabul edilen yerlerde Ermeni isyanları ve terörü yoğun bir şekilde görülmüştür⁸. Devletin meseleye ciddi bir şekilde eğildiğinde gördüğü şey ise Ermeni isyanlarının beka sorunu yaratacak bir düzeye ulaştığıydı. Zira Ermeni faaliyetleri öyle bir hal aldı ki askeri güvenlik bir yana; Müslüman Osmanlı tebaasına karşı katliamlar zincirinin halkalarının birer birer oluşmaya başlaması şekilde tezahür etmiştir. Meseleye, bir de savaş halinin eklenmesi devletin güvenlik odaklı bir refleks geliştirmesine sebep olmuş ve Ermeni terör hareketinin ciddi bir şekilde önlenmesi gerektiğini göstermiştir. Sevk ve İskân kanunu işte bu düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır⁹. Ermenilerin bundan sonraki tavrı ise tehciye karşı itaatsizlik ve otoriteye tekrar başkaldırı olarak şekillenmiştir. Silahlanan Ermeniler, dağlara ve taşraya çekilerek yeniden isyan etmek yolunu benimsemişlerdir.

Tarihin Hakikati, Hakikatin Tarihi

Tarihi hakikate ulaşmak için yapılacak araştırmalar, doğru kaynaklara ulaşmak için çok titiz, titiz olduğu kadar da ciddi bir çalışma gerektirir. Bu ciddi çalışma metot olarak doğru düzlemde yürümeli ve bu doğru metot, tarihi kaynakların tespiti ve sınıflandırılmasını

⁷ Ramazan Demir, **Ermeni İsyanı ve Harput Ermenileri**, Palme Yayıncılık, Ankara 2009, s. 33-38; Nejat Göyünc, (Haz Kemal Çiçek), **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005, s. 94-96.

⁸ İdris Bal-Mustafa Çufalı (Ed), **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2003, s. 412.

⁹ Dilşen İnce Erdoğan, **Anlatmak İçin Anlamak Ermeni Sorunu**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012, s. 33; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babiâli Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 72-73; Nejla Başgün, **Türk-Ermeni Münasebetleri**, Töre-Devlet Yayınevi, İstanbul 1973, s. 80-81; Altan Deliorman, **Türlere Karşı Ermeni Komiteleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973, s. 161-162.

kapsayacak şekilde ele alınmalıdır. Doğru kaynak, daha açık bir ifade ile “tarihî kaynak” hakikatin en önemli şahitleridirler. Olayların hakikat-halini ortaya koymak her metnin ya da belgenin harcı olmadığı için tarihî kaynak olarak kullanılacakların ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla tarihi kaynakların doğru bir şekilde tespiti, tasnifi ve tahlilinin yapılması gereklidir. Her metnin tarihi kaynak olamayacağı gerçeği ise tarihçilere ya da tarihle uğraşanlara önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Yaşanılan tarih, doğası itibarıyla kurgu olmadığı için kurgu ürünü olarak ortaya çıkmış metinlerden olabildiğince uzak durmak metodik bir zorunluluktur. Bu ise, hakikatin zedelenmesinin önüne geçecektir. Tarihi hakikatlere hikâye ve roman gibi kurgu ürünü metinlerle ulaşılamayacağı herkesçe kabul edilir. Bu yüzden bu tür metinler tarihi değil kurgulanmak isteneni ortaya koyar. Bu tür metinlerde hakikat olmadığı gibi hakikatin önünü kapatan, hakikati başka mecralara çeken bir içerik vardır. Bu da olanı değil olduğu varsayılanı ve olduğu kabul edileni hakikatin önüne geçirir, ortada hakikat kalmaz, dolayısıyla da tarihin olduğu da beklenemez. Böyle bir tarihi “bilgi”den şiddet ve çatışma alanları doğar. Hakikat olabildiğince uzaklaşır, tarih siyasallaşır, siyaset de tarihin yerini alarak bir “hakikat” kurgular. Bu kurgu gerçeği, tarihin bilinmez derinliklerine doğru iterken kurgulanmış “doğruyu” ve bununla oluşturulmuş “hakikati” aktüel bir hale getirir. Bundan sonra ise işler zorlaşır, anlatma ve anlama körleşir, hakikat yerini başka şeylere bırakır. Bu, başlı başına bir sorundur; bundan daha büyük sorun ise bu kurgunun, geçmiş gibi peşine düşülmesidir. Böylelikle hakikat katledilir, kurgu temize çıkar, hakikatin peşinde koşmak büyük bir zorluk olarak karşımıza çıkar. Bunun bir diğer sorunlu yönü hakikatlerle birlikte kimlikler de zedelenir, kaybolur ve nihayetinde tanınmaz bir hal alır. Tarihe mağdurlar ve suçlular eklenir. Yapay mağduriyetler, yanlış kimlik inşasına, yapay suçlular ise düşmanlıklara sebep olur, bunlar da anlamayı ve anlatmayı imkânsız hale getirir. Çünkü meselenin içine yeni aktörler katılır, menfaat zeminleri ortaya çıkar, bu da devamlılığı olan bir menfaat kapısı oluşturur. Bu andan itibaren ne hakikat, ne mağdur, ne suçlu, ne de tarihin bir önemi kalır. Çünkü

tarihi koşullar bağlamından koparılmış, hakikat olan her şeyin üstü örtülmüş olur. Bunun en önemli sonucu ise maddi ve manevi hukukun yerle yeksan olmasına yol açmasıdır. Böylelikle, bireyler, toplumlar, milletler ve devletler, hukukun kendilerine sağladığı masumiyet karinesinden yararlanamazlar, bu da düşmanlıkların çok daha gergin bir düzlemde yürütmesine sebep olur.

Bu ifadelerimizi Ermeni Meselesi üzerine uyarlırsak birçok meselelerin bugün aldığı şekli çok daha iyi anlarız. Zira yaklaşık 1000 yıldır, tarihin çeşitli evrelerinde bir şekilde ilişki içinde olduğumuz, tarihin bir döneminden sonra da bir tür kader birlikteliğimiz yaşadığımız Ermeniler, özellikle 19. yüzyıldan itibaren değişen siyasî koşullar nedeniyle yeni bir yöne meyletmeye başlamışlardır. Bunda birçok etken söz konusudur. Temel neden, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin temel güç denkleminde etkinliğinin azalması, buna bağlı olarak yaşadığı siyasî sorunlar ile bunun Osmanlı ülkesine yansımalarıdır. Bu yansımalar çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Bunların en önemlilerinden biri ayrılıkçı düşünce atmosferleri, aidiyet sorunları ve yeni aidiyet odaklarının oluşmasıdır. Özellikle Fransız İhtilali'nin yaydığı ayrılıkçı milliyetçi düşünce, başta Avrupa olmak üzere daha 19. yüzyıl bitmeden bütün çevre coğrafyayı etkisi altına almış, bundan da Osmanlı tebaası olabildiğince etkilenmiştir. Bu etkilenme, gayrimüslim Osmanlı tebaasının ayrılıkçı düşünceyi beslemiş ve devletin parçalanma sürecini başlatmıştır. Yunanistan'ın örneklik ettiği ayrılıkçı düşünce, özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasını oldukça etkilemiştir. Devletin parçalanmasını Şark Meselesi parolasıyla mümkün hale getirmek için de yeni aktörler meseleye dâhil olmuşlardır. Bu aktörler düvel-i muazzama namıyla büyük devletler olarak İngiltere, Fransa, Rusya vs. şeklinde ortaya çıkmıştır. Büyük güçlerin temel düşünceleri başta sömürgecilik, 19. yüzyılın sonuna doğru ise emperyalizm mantığı etrafında şekillenmiştir. Büyük devletler, hedef olarak belirledikleri Osmanlı topraklarını iç aktörler vasıtasıyla önce kargaşaya düşürmeye, sonrasında da çıkarlarını sağlamak için Osmanlı topraklarına müdahale etmeye dönük planlar, siyasetler ve diplomاسiler yürütmüşlerdir. Bu iç aktörlerden biri olarak dikkate alınan Ermeniler, büyük

güçler tarafından Osmanlı Devleti'ni parçalamak için kullanılmaya başlanmıştır. 15. yüzyıldan sonra oldukça uyumlu bir şekilde sürüp gelen Türk-Ermeni birlikteliği üst düzeyde devam etmiş ve Ermenilere Millet-i Sadıka unvanının verilmesinin siyasi koşullarını oluşturmuştu. Ancak en az dört asır devam eden bu durum, çeyrek asırda alt üst olmuş, birliktelik düşmanlığa dönerek terör hareketlerini beslemiş, bunun sonucunda da devletin güvenlik reflekslerini harekete geçirmiştir.

Ermenilerin bir mesele haline gelmesi ve diplomatik araç şeklinde kurgulanmaları, Ermeniler için önemli ve trajik bir tarihî sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Bu durum Ermenilerin, bir anlamda suni bir kimlik peşine takılmalarına sebep olmuştur. Ermeniliğin dayanak noktalarına yeni unsurların girmesi Ermenileri tarihî deliller arama düşüncesine götürmüştür. Ne var ki, bu, hakikatin yakınında yürüyen bir arayış olmamış, efsane, hikâye ve mitoloji gibi daha çok kurgu ürünü metinlere dayanma şeklinde tamamen soyut öğeler etrafında oluşmuştur. Dolayısıyla delillendirilemeyen hakikat-halinin tespitinin mümkün olmadığı bir kök inşasına girişilmiştir. Oluşturulan mit ve etrafında inşa edilen geçmiş, an ve gelecek ile birbirine bağlanmış, Meselelerin hakikat-hali hiç sorgulanmamış, sorgulanması da çoğu kez rahatsız edici bulunmuştur.

Ermenilerin yaklaşık 100 yılı aşan süredir, içinde bulunduğu ruh hali bu şekilde tezahür etmiştir. Mitlerle, hikâyelerle ve efsanelerle inşa edilecek hakikat, sonunda inancı zedeler, toplumları zavallılaştırır, ikinci sınıf figüran haline düşürür. Bu da ciddi bir kimlik ve kişilik krizine sebep olur¹⁰. Yanlışlar tekrarlanır, yeni hikâyeler, efsaneler ve mitler kurgulanır. Efsane, mit, hikâye gibi kurgu metinleri ve içinde barındırdıkları, sadece onları kurgulayanları bağlayan bir şey değildir. Toplum, millet, devlet gibi unsurları da etkiler. Efsane, mit, hikâyelerde anlatılanlar sadece ilgili toplumu bağlamaz, meşruiyet için hedef

¹⁰ Musa Gümüş, "Ermeni Diasporası'nın Kimlik Krizi: Kişilik Krizi Mi?", **Öğrenci Gözüyle Ermeni Sorununun Psikolojik Sosyolojik Hukuksal Boyutu Toplumlara Yanıtı ve Alınabilecek Önlemler**, (Ed: Hale Şıvgın), Ankara 2008, s. 19-20.

alınan, suçlanan ve düşman olarak tanımlananlar da bundan etkilenir. Ancak bu metinlerin doğası itibariyle de hakikatten uzak olması, amaç edinilen meşruiyet zeminini çürük dayanaklara bağlar. Bu da sahte “büyüklükleri” besler, ilgili toplumları başkalarının peyki yapar. Ancak bu toplumlar, ne suçladıklarının ne de peyki olduklarının bir parçası olurlar. İşe yaramadıkları anlaşıldığında da yalnızlaşırlar. Bu, o toplumun bir kesimini, en azından göz önünde bulundurulmalarını hırçınlaştırır, saldırganlaştırır. Hakikatte de hukuk önünde masumiyet karinesini yaralar ve ortadan kaldırır. Bu ise başka bir şeyi besler: Suç işlemeyi, kargaşa çıkarmayı ve öldürme eylemlerine yönelmeyi. Ermeni Meselesi’ni besleyen işte bu durumdur. Osmanlı Devleti’nden günümüze görülen Ermeni faaliyetleri, işte bu ruh durumunun sonunda ortaya çıkar. Peki, Ermeni faaliyetleri nasıl bir düzlemde şekillenmiştir? El cevap: Terörizm. Terörizm maruz kalan toplumların reflekslerini sertleştirir ve önlem almaya iter. 1890’lı yıllardan itibaren başlayan terörize Ermeni hareketleri, 1915 yılında alınan tehcir kararı, yani devletin yüksek güvenlik refleksi ile keskin bir karşılık bulmuş ve Ermenilerin terörize olan hareketleri böylelikle önlenmek istenmişti. Bu karar, Ermenilerin geniş çaplı terörize hareketlerinin önünü almışsa da, bunun, Ermenilerde karşılığı oldukça farklı olmuştur. Efsane, mit, hikâye gibi kurgu metinleri ile oluşturulmuş geçmişe sevk ve iskân kararı ile soykırım miti eklenmiş ve güncel kimlik arayışının bir parçası haline getirilmiştir. Bunun, önemli bir meşruiyet kaygısının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmek gerekir ve buna eklenecek başka sebepler de söz konusudur. Bunların başında kimlik oluşturmak ve bunun siyasallaşmasını sağlayarak da uluslararası siyasi arenada kabul görmesine fırsat yaratmaktır. Ermeni kimliğinin meşruiyet zemini ise acı ve mağduriyet üzerinde oluşmuş, mağduriyetin ve acıların müsebbipleri olarak kurgulanan Türkler, suçlu ilan edilmiştir. Böylelikle de mağduriyetin zemini ve faileri belirlenmiştir.

Savaş, doğal afet ve salgın hastalıklar gibi tarihin olağanüstü koşullarında bütün paydaşlar aynı anda ve aynı koşullarda zarar görürler ve bir taraf daha çok mağduriyet yaşamaz, özel koşullarda ise bazıları daha çok zarar görür. Bu süreçte bir grup, bir topluluk her hangi bir

özelliğinden dolayı daha çok mağduriyete uğratılmaz. Ancak asıl sorun, bu koşulların efsaneler, hikâyeler ve mitlerdeki gibi olağanüstü koşullar olarak kurgulanması ve hakikat olarak sunulmasıdır. Bunu, biz, yine Ermenilerin ortaya koydukları tavır ve faaliyetlerden gözlemleyebiliyoruz. Tehcir ve sonrası süreç, Ermenilerin mağdur edilmiş millet mitinin beslendiği bir zaman dilimidir ve bunun davası halen sürülmektedir. Burada fail ve meful söz konusudur ve failer Türkler ise mefuller (etkilenenler) de Ermenilerdir. Sevk ve İskân kararı etrafında yaratılan soykırım miti ise failleri suçlu ilan etmenin en kabul edilebilir, en insani tepki verilebilir ve en sonuç alınabilir bir meşruiyet zemini olarak kurgulanmıştır. Böylelikle soykırım miti, aktüel olarak Ermeni milli kimliğinin en önemli dayanaklarından biri olmuştur. Bunun sonucu olarak Ermeni milletinin oluşumu için gereken tarihi koşullar yaratılmıştır. Bu koşulların en önemli getirileri ise uluslararası arenada kabul edilmiş, tescillenmiş bir “bedel” ödemişliktir. Bedel ödemek kahramanlık destanlarının yaratılmasını gerekli kıldığından sevk ve iskân sürecinde “pek çok” destanların yazıldığına ispatlanması gereklidir. Bunlar için örnek olaylar seçilir, örnek karakterler yaratılır ya da var olan karakterler kahramanlaştırılır. “Düşmanın” vahşiliği ortaya konulur ve bu “düşmana” karşı sergilenen kahramanlıklar destanlaştırılır¹¹. Bu andan itibaren efsane ve mitlerin seyri çok daha farklı bir mecrada yürümeye başlar.

Ermeni Mitomanyası: Ermeni İddialarının Mahiyetine Dair İpuçları

Mitoloji ve efsaneler, dayandığı “hakikat” örüntüsü nedeniyle mitomaniye doğru hızlı bir evriliş sergiler. Bu, bir anlamda psikolojik bir

¹¹ Amabile-Tosatti'nin bu konudaki ifadeleri bunun için etkili bir örnek olarak ortaya konulabilir: “Düşmanın zalim bir mermisi, görevini en üst düzeyde yerine getiren kahraman Hagop'un göğsünü deldi. Yaralı aslan sonunun yaklaştığını hissetti, ölmek üzereyken, kendisini omuzlarında kışlaya taşımakta olan silah arkadaşlarına zor duyulur bir sesle fakat inançlı bir tonda: ‘Size yalvarıyorum, benimle meşgul olmayın, her halükârda ben artık bittim; siz gidip düşmana karşı direnin. Mutlaka kazanacağımızdan asla kuşku duymayın. Zafer bizimdir’ dedi” Flavia Amabile-Marco Tosatti, **Musa Dağ Direnişi**, (Çev: Suna Kılıç), Aras Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 44-45.

hastalığa işaret eder: yalan söyleme hastalığına¹². Bu psikolojik bir sorundur. Mitomani, kendini önemli hissetmek, yaşadığı aşağılık duygusunu yenmek ve içinde bulunduğu istenmeyen durumları kendi lehine çevirmek için yalan söylemek zorunda hissetmesidir. Bu, aynı zamanda kimlik krizinin sürüklediği ahlaki bir sorunu da ifade eder¹³. Erich Feigl'e göre Ermeni mitomanisi iki temele dayanır: *"Ermeni mitomanisi iki temele dayanır. Öncelikle, tüm saçmalığına rağmen 'Daha Büyük Ermenistan' iddialarına kaynak olan ve aynı zamanda da sadece şu anda Azerbaycan'a karşı sürdürülen saldırı ve işgal savaşlarını gerekçelendirmek için değil, ayrıca bu gerekliliği ispatlamak için de kullanılan doğrudan Nuh'un soyundan gelme iddiası şeklindeki vrkçı çılgınlık var. Başpiskopos Mesrop Krikorian tarafından 'değersiz Türkler' diye bu kadar küçümsenerek bahsedilen bu insanlar tam olarak kim?' Ermeni mitomanisini destekleyen ikinci temel de kendi kendilerine atfettikleri şehit halk statüsü. Gerçeği bilen birkaç kişi dışında dünyanın dört bir yanındaki Ermeniler - ve de kendi fikirlerini aşladıkları dünya kamuoyu sözcüsü - o anki ruh hallerine göre bir milyon veya milyonlarca insanın hayatını kaybettiği soykırma kesin olarak inanıyor. Bugün, Türkiye onlarca yıldır bu suçlamalara tepki göstermedikten sonra gerçek adına etkili bir şey yapmak ve mitomanyakları hak ettikleri noktaya yerleştirmek çok zor. Bu,*

¹² "Mitomani: Yalan söylemeye, tamamen hayâli hikâyeler uydurmaya yönelik bir temâyüldür. Daha ziyade çocuklarda görülen bir eğilimdir. Geniş yaratıcı muhayyilesi, ona fevkalade güzel, geniş hikâyeler uydurur. Bazan çocuk mahsustan hasta olur, etrafının dikkatini çekmek, onların ihtimamını kazanmak için hasta gibi davranır. Bazı çocuklar, belli başlı kahramanlarının kendileri oldukları koca koca romanlar uydururlar. Mitomani hastalığı yaşın ilerlemesiyle zamanla kayboluyorsa, bütün bunlarda anormal bir durum yoktur. Her zaman böyle değildir. Yetişkinlerde ortaya çıkan mitomaniye gelince, bu ferdin zekâsı ne olursa olsun, psikolojik bir dengesizliğin işaretidir. En basit mitomani şekli, gururlu insanlarda gözüktür. Aynı şekilde, aşağılık duygusu ve kemâl arzusunda da görülür. Hasta hayâli olan veya olmayan münasebetlerinden, muvaffakiyetlerden övgü ile bahseder. Kendisini başkalarının gözünde büyütecek hususları gizlice olaylara dâhil eder; çok süratli araba kullandığını överek anlatır. Kendisini küçültecek durumları, kendi lehine çevirmeye çalışır. Bu yetişkin mitomanisi zihnî bir bozukluğu, eksikliği veya duygusal yönden geriliği gösterir. Aşağılık duygusuna sahip kimselerin böyle davranışlarda bulunmaları, kendilerine bir güç ve önem kazandırmak içindir. Bu da telâfi mefhumudur" Hayrani Altıntaş, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 29 S 1, 1987, s. 56.

¹³ Gümüüş, **a.g.e.**, s. 20.

yalan biçimindeki mitlerin gerçeklerden ve hakikatten daha güçlü olduğu anlamına mı geliyor? Bu mitler uzun ömürlü olabilir, ama kesinlikle ölümsüz değiller"¹⁴. Görüldüğü gibi Ermeni mitomanisi büyük beklentilere hizmet edecek şekilde iki önemli temele dayanmaktadır. Bu da, Ermeni mitomanyasının bilinçli bir seçim olduğunu, dolayısıyla bir hastalık olarak görülmemesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu, belli bir süre sonra kendiliğinden ortadan kalkabilir. Ancak bu, amaçların gerçekleşmesi durumunda söz konusu olacaktır. Böyle bir durum da ön görülmediğinden Ermeni mitomanisi tedaviye cevap vermeyen bir virüs gibi Ermeni toplumunun bir kesiminin zihninde uzun yıllar varlığını sürdürecektir. Ermeni mitomanyası için birçok örnek olaydan söz edilebilir. Bu örnek olayların bazıları diğerlerine göre daha aktüel olarak varlığını sürdürmektedir. Bu mitomanik olayları, Zeytun İsyanları, 1909 Adana Olayları, 24 Nisan 1915 Taşnak ve Daşnak teröristlerinin tutuklanması, 27 Mayıs 1915 Sevk ve İskân Kanunu ve Musa Dağı'ndaki Ermeni İsyanı gibi örneklendirilebilir. Bu olayların hepsi acımasız düşmanın Ermenileri öldürmek için harekete geçmesi ile ya başladı ya da yayıldı. Ermeniler öz savunma haklarını bu olaylarda kullandılar. Aslında bu olaylar, bir anlamda Ermenilerin yaptıkları katliamları perdelemek için kullanıldı: *"Ayrıca şu da akılda tutulmalıdır ki bir Ermeni isyanı olayında, komplocu Ermenilerin niyeti de benzer katliamlara girişmektir. Türklerin Ermenileri öldürmelerine bir bahane bulmayı bir kenara koyarken, Batı'da da yakın zamanlara kadar olduğu gibi Doğu'da katliamın bir siyaset yönetimi olarak kabul edildiği hatırlanmalıdır*"¹⁵.

Tarihi bir Olay Olarak Sevk ve İskân Kararı

Devletin meşru bir güvenlik kaygısından doğan ve bir güvenlik tedbiri olarak kurgulanan Sevk ve İskân Kanunu¹⁶, 1915 öncesi Er-

¹⁴ Erich Feigl, **Ermeni Mitomanyası**, Çr Yayınları, İstanbul 2007, s. 61.

¹⁵ Feigl, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁶ Kemal Çiçek, "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", **Gazi Akademik Bakış**, C 3, S 6, 2010, s. 4.

meni iddialarına yenilerini eklediği ve Türklerin soykırımıyla suçlamasına sebep olduğu bir düzenlemedir¹⁷. Bu düzenleme, yaşadıkları yerlerde asayiş ve güvenliği ciddi ölçülerde ihlal eden, cana, mala, ırza ve devletin işleyişine zarar veren Ermenilerin ülkenin başka yerlerinde iskân edilerek kargaşa çıkaramayacakları bir konumda tutmayı amaçlıyordu¹⁸. Dolayısıyla herhangi bir terör ihtimalinin olmadığı pek çok yer de Sevk ve İskân Kanunu'nun kapsamında değildi. Bu kanunun, dönemin şartları göz önüne alındığında, bazı ihmallerin ve yanlış uygulamaların dışında oldukça özverili bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı ve aynı zamanda Ermenilerin korunmasına yönelik bir tedbir olduğu görünmektedir. Bunun için birçok genelge yayınlanmış, Sevk ve İskâna tabi tutulan Ermenilerin yeni iskân mahallerine olabildiğince zararsız bir şekilde nakilleri sağlanmaya çalışılmıştır¹⁹. Sevk ve İskân Kanunu, özellikle Ermeniler tarafından tarihî bağlamından çıkarılarak bir soykırım olarak görülmüş²⁰ ve Ermenilerin büyük bir soykırım yaşadığı propagandasının önemli bir malzemesi haline getirilmiştir. Tabii ki olayın başlangıcını, 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'nin yaptığı terör operasyonunda, Hınçak ve Taşnak terör örgütü üyelerinin tutuklanmasını soykırımın başlangıç tarihi olarak kabul ederler²¹. Bu kabul bile başlı başına mitomanik bir tavır olarak değerlendirilmelidir. Çünkü 24 Nisan hadisesinin sebep ve sonuçları bilinçli bir şekilde karartmaya tabi tutulmuştur. 24 Nisan 1915 tarihinde Sevk ve İskân durumu söz konusu değildir ve Sevk ve İskân Kanunu diye

¹⁷ Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁸ Azmi Süslü, "Tehcir Olayındaki Gerçekler", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 6, S 1, 1991, s. 280.

¹⁹ Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", **AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, CVII, S 1,(Ermeni Özel Sayısı), 2005, s. 87-88.

²⁰ Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 7-15.

²¹ Andrea Bartl, "**Roman der Unmöglichkeit: Franz Werfels Dievierzig Tagedes Musa Dagh**", Judentum in Lebenund Werkvon Franz Werfel, (Ed: HansWagener-William Hemecker), Berlin 2011, s. 79.

bir düzenleme yoktur²². 24 Nisan 1915 hadisesi, Hınçak ve Taşnak örgün üyelerine karşı yapılan bir terör operasyonudur²³. Bu operasyondan büyük hikâyeler devşiren Ermeniler, Sevk ve İskân Kanunu'nu mitomanik yaklaşımlarının yeni malzemesi yapmışlardır²⁴. Aslında meselenin tarihi zemininin görmezlikten gelinmemesi, hakikate daha uygun tepkiler ortaya çıkaracaktır²⁵. Çünkü bu terör operasyonunun emrini veren Talat Paşa'nın şifreli telgrafı bu konuda birçok şeyi açıklamaktadır: *“Zeytun, Sivas, Bitlis ve Van'da meydana gelen son ayaklanmalar bir kez daha, özellikle de devletimizin savaşa girdiği bir dönemde, Ermeni komitelerin, isyancı ve siyasi faaliyetleri, kendilerine Osmanlı topraklarında bağımsız bir yönetim sağlama girişimlerini sürdürdüklerini gösteriyor. Savaşın çıkmasından hemen sonra, Rusya'daki Ermenileri bize karşı kıskırtmak için çıkarılan bu ayaklanmalar ve Taşnak Komitesi'nin kararı ve Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermenilerin, Osmanlı ordusunun gücünü en fazla yitirdiği zamanda tüm gücüyle isyan etmesi gibi davranışların hepsi ülkenin yaşamını ve geleceğini etkileyecek ihanetlerdir. Merkezleri yabancı ülkelerde bulunan ve isimlerinde bile ihtilalci vasıflar bulunan bu komitelerin özerklik kazanmak uğruna Hükümete karşı her tür mazeret ve yola başvuracakları eylemler içinde oldukları bir kez daha kanıtlandı. Kayseri, Sivas ve diğer bölgelerde bulunan bombalar, ülkedeki Rus saldırılarına, Rus ordusundaki Osmanlı Ermenilerinin-*

²² Feigl, **a.g.e**, s. 81.

²³ “Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti 24 Nisan 1915 tarihinde bir karar alarak Ermeni komite merkezlerini kapatmış, evrakına el koymuş ve İçişleri Bakanlığı tarafından 14 valilik ve mutasarrıflığa gönderilen emirname ile İstanbul'da 2345 komitacı tutuklamıştır.” Hacer Çelik, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu”, **ÇTTAD**, CVII, S 16-17, 2008, s. 145; Nejla Günay, “Yeni-köy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İşbirliği”, **Gazi Akademik Bakış**, C 8, S 16, 2015, s. 85.

²⁴ Mesele Ermeniler tarafında oldukça farklı bir mecrada değerlendirilir: “Şiracıyan'ın anlattıklarından göre İstanbul'da da Taşnakların hazırlıklarının eyleme dönüştürüleceği açıktır. Şiracıyan, “24 Nisan akşamı milletimiz başsız bırakıldı” derken bu kalkışmayı harekete geçirip yönetecek kadrolardan mahrum kaldıklarından yakınmakta olsa gerektir” Muammer Demirel-Mehmet Takkaç, “Ermeni Tehciri Anıları Üzerine”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 33, 2007, s. 270.

²⁵ “24 Nisan 1915'te Türkler son dakikada, çoktan İstanbul'da bir darbe planlayıp ve gücün devredilmesini hesaplamış olan toplam 235 Ermeni çete başını tutukladı”, Feigl, **a.g.e**, s. 88.

den oluşan gönüllü alayları toplayarak katılan Ermeni komite liderlerinin hareketleri ve de bunların Osmanlı ordusunu arkadan tehdit eden yayım ve operasyonları bu durumu açıkça ortaya koyuyor. Osmanlı Hükümeti doğal olarak, kendisi için ölüm kalım meselesi teşkil eden bu komitelerin bu tür operasyonları ve girişimleri sürdürmesine göz yumamaz. Hainlik kaynağı olan bu komitelerin varlığı da yasallaştırılamaz. Bu yüzden de bu tür siyasi örgütleri hemen kapatmak gerekir. Yani, ilinizdeki Hınçak, Taşnak ve benzeri komitelerin tüm kollarını kapatmanız, kol merkezlerinde bulunan tüm dosya ve evraklara el koymanız ve bunların yok edilmediğinden ve kaybolmadığından emin olmanız, hükümet tarafından tehlikeli görülen tüm Ermenilerle birlikte komite liderlerinin hepsini ve önemli üyelerini tutuklamanız; dahası, bölgede bulunması uygunsuz bulunan Ermenileri, zararlı eylemlerde bulunma şansı tanımamak için toplayıp ilin veya sancağın diğer bölgelerine göndermeniz; gizlenmiş silahları arama işine başlamanız ve de muhtemel karşı eylemlere karşı hazırlıklı olmak için askeri komutanlarla gerekli temaslarının devamlılığını sağlamanız emrediliyor. Görevdeki Başkomutan ile bir görüşmede kararlaştırıldığı gibi, bu emirlerin usule uygun biçimde uygulanmasıyla dosya ve evraklara dayanarak tutuklanarak elimize geçen tüm kişiler askeri mahkemelerce yargılanacak ve yukarıda belirtilen adımlar hemen gerçekleştirilecektir. Tutuklanan kişi sayısından ve emirlerin uygulanmasına dair düzenli olarak hemen bilgilendirileceğiz. Bitlis, Erzurum, Sivas, Adana, Maraş ve Halep için; bu operasyon sadece komitelerin operasyonlarına etki amacı taşıdığından, emirleri nüfusun Müslüman ve Ermeni kesimlerinin birbirlerini karşılıklı olarak öldürmelerine sebep olacak şekilde uygulamamanız şiddetle emredilir.

11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915)

İçişleri Bakanı²⁶.

Buradan anlaşıldığı kadarıyla da 24 Nisan terör operasyonunun ülke genelinde uygulanan genel Sevk ve İskân Kanunu ile bir ilgisi yoktur. Ancak Ermenilerin 24 Nisan 1915 operasyonuna ilişkin ortaya koyduğu yaklaşım, meseleyi hem başka bir mecraya götürmekte hem

²⁶ Feigl, a.g.e, s. 83.

de tarihî, bir olayın siyasallaşması, dolayısıyla da hakikat yönünün görmezlikten gelinmesi sonucunu doğurmaktadır²⁷. Özellikle olağanüstü koşulların birçok meselede ölüm kalım savaşı haline gelmesi Sevk ve İskân Kanunu'nun temel nedenini oluşturmaktadır²⁸.

Sevk ve İskân uygulanırken alınan bütün tedbirler temelde Ermenilerin haklarını korumaya yönelik tavırların ürünü olarak uygulanmıştır. Mali, idarî ve askerî bütün tedbirlerde temel amaç Ermenilerin sevk ve idaresinin cana, mala ve ırza herhangi bir zarar gelmesini önlemek üzere talimatlandırılmıştır. Bu iş için ciddi miktarlarda para, zaman ve insan seferber edilmiştir²⁹.

Tarihi bir Olay Olarak Musa Dağı İsyanı

Musa Dağı İsyanı Ermeni yazılı tarihlerinde, edebiyatlarında, halk anlatılarında, siyasî hareketlerinde oldukça güncel bir konu olarak karşımıza çıkar. Bunun için önemli sayılabilecek bir külliyyat oluşmuştur. Ancak bu külliyyatın çok büyük bir kısmı Ermeni mitomanik ürünleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bu olayın “tarihi” nedir? Ona bakmak gerekmektedir. Bu, mitomani ürünleri ile hakikat-hali arasındaki farkları ortaya koyacaktır. Zira bizim ele alacağımız Musa Dağı Ermeni İsyanı'dır ve 40 gün sürdüğü ifade edilir. Bu isyan Ermenilerin modern çağda yazdıkları bir destan olarak kabul edilir. Bu destan yazılırken düşman defalarca mağlup edilir, düşmana büyük kayıplar verdirilir, kahramanlar ortaya çıkar ve büyük işler başarır³⁰. Bu olayın mi-

²⁷ Azmi Süslü, “Ermeni Terörizminin Kaynakları ve Sivas Örneği”, **CÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C 40, S 1, 2016, s. 98.

²⁸ Feigl, **a.g.e.**, s. 85.

²⁹ “Ancak tehcir sırasında kullanılmak üzere kendilerine verilen paranın bir kısmı ile silah alan bazı Ermeniler bu silahı Osmanlı askerine karşı kullanmaktan geri durmadılar. Bu, bir anlamda ağızdan kaçırılmış bir sır gibiydi.” Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 23.

³⁰ Flavia Amabile ve Marco Tosatti tarafından kaleme alınan kitaptaki şu ifadeler bu kitabın esin kaynağı hakkında bilgi verirken Ermeni mitomanisinin yeni bir ürününün müjdesisi veriyor adeta; “Bizim ilgilendiğimiz şey, Franz Werfel'in kitabı gibi edebi bir başeserde saklı olan tarihsel gerçekliği anlamak ve aktarmak; romanın dünyasını yakalamak ve orada dehşete maruz kalmış bir halkın direnişi gibi sembollerle dolu bir dönemi, somut gerçekliği içinde kavramak oldu.” Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 8;

tomanik yönüdür. Neden mitomanik yönüdür, çünkü Musa Dağı İsyanı'nın sebepleri, ortaya çıkışı destansı bir şekilde anlatılır. Hakikat yönüne dair bir kaygı gözetilmeden metinlerle, tarihin birçok açıdan kurgu ve hikâye, mit ve daha açık bir ifadeyle mitomaniyle tahrif edildiğini görülmektedir. Bu yüzden Musa Dağı İsyanı'nın tarihi veçhesinin ele alınıp ortaya koyulması gereklidir.

Bilindiği gibi 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu yürürlüğe girince bu kanun icabı bu alınan kararlar ilgili valiliklere, muhtarlıklara ve kazalara duyuruldu ve sevk ve iskâna tabi tutulacaklar ilgili yerlere bildirildi. Karar metinleri ise çeşitli tarihlerde ilgili yerlere ulaştı. Bu ulaşan yerlerden birisi de Antakya'ydı. Antakya'da bulunan Ermenilerin eline 30 Temmuz 1915 tarihinde ulaşan bu karar üzerinde bir kısım Ermeni, Antakya'nın bazı köylerinde ki, bunlar arasında: Vakıflı, Hıdırbey, Yoğunluk, Hacı Habipli (Eriklikuyu), Batayaz (Bityas), Kapısu (Kebusiye) köyleri bulunmaktadır³¹, karara karşı çıkararak aileleri ile birlikte Musa Dağı'nda³² toplandılar³³. Amaç Sevk ve İskân kararına direnmek ve bunun için meşru otoriteye

Werfel'den oldukça etkilendiği ve "tarihsel gerçekliği" ortaya koyan bu kitapta, "düşmana" verdirilen kayıplar için şunlar söylenir: "Düşmanın bu çarpışmadaki kaybı yüz kişiden fazlaydı, yaralı sayısı ise bunun üç katıydı. Ölü sayısı o kadar fazlaydı ki binbaşı askerlerine, zar zor kontrol edebildiği bir hiddetle: 'Çukurlara beşer beşer gömün. Kimseye de bundan söz etmeyin' diye bağırıyordu." Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 45.

³¹ Feda Karakut, **Franz Werfel'in "Musa Dağ'da Kırk Gün" Adlı Eserinde Kurmaca ve Gerçeklik İlişkisi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2005, s. 374-385; Ahmet Acar, **Musa Dağı'nın Kayıp Ermenileri**, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 23-32.

³² "Antakya'nın Samandağı (Süveydiye) İlçesi'nden geçen Asi Nehri'nin deniz'e döküldüğü yerin kuzeyinde bulunmaktadır. Keskin kayalar ve sık çalılıklarla kaplı bir dağdır. Suriye ve Lübnan'a giden yolun kavşağında bulunması ve Asi Nehri'nin denize döküldüğü kıyımın kontrolünü sağlayabilecek bir konuma sahip olması da stratejik önemini artırmaktadır." Halil Aytekin, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 30.

³³ Bölgede, Musa Dağı'nın da içinde olduğu yerlerde, 1895 yılında Ermenilerin fesada yeltendikleri, halkı zulüm ve gadr ettiklerini görmekteyiz. **BOA/A.MKT. MHM. 46.15, 1(15 Teşrinievvel 1311)**; ancak burada alınan askerî önemlerle olayların önü alınmıştı **BOA/A.MKT. MHM, 648,3, 1(4 Kânunuevvel 1311)**; belgelerden, zaman bu Ermeni fesadının söz konusu olduğu diğer belgelerden anlaşılmaktadır. **BOA/A.MKT. MHM, 650,20, 1.**

silah çekerek Sevk ve İskân kararının geri alınmasını sağlamaktı³⁴. Bölgenin de stratejik açıdan önemli bir konumda olması dolayısıyla devleti ciddi sorunlarla karşı karşıya getirmesi çok muhtemeldi. Ancak Osmanlı yetkililerinin bu meseleyi çok önemsemediklerini görmekteyiz³⁵. Bunun yanında Ermenilere, bölgeyi terk etme konusunda uyardıkları da söz konusudur³⁶.

Bu sırada ise Ermenilerin, Taşnak ve Hınçak üyeleri ve asker kaçağı Ermenilerle birlikte Musa Dağı'nda "savaş" için tahkimat yaptıkları, böylelikle de Osmanlı askerine meydan okumak için bir anlamda imkân yaratmak üzere çabaladıkları görülmektedir³⁷. Bunun yanında da büyük devletlerden yardım alabilmek için temsilcilerini göndermişler, bu temsilciler aracılığıyla büyük devletlerden askeri yardım istemişlerdir³⁸. İsyancıların sayısını arttırmak için Hınçak ve Taşnak Komite üyeleri ile papazlar, öğretmenler, İngiliz ve Fransızlar isyanı teşvik ederek büyük bir kamuoyu oluşturma faaliyetlerine girişmişlerdir³⁹. Musa Dağı'nda Ermenilerin İngiliz ve Fransız üst aklıyla yönlendirildiğine dair göstergeler de söz konusudur. Ermenilerin bir kısmı bu isyana katılmaktan çok Sevk ve İskân kararına uymak istediklerini gösterir bir pasif tavır almışlardır⁴⁰. Ağustos başında başlayan Musa

³⁴ Ermeniler tarafından alınan karar Amabile-Tosatti tarafından şöyle ifade edilir: "Ortadoğu'da bulunan birçok "Musa Dağı"dan biri olan Musa Dağı eteklerindeki altı köyde birkaç bin Ermeni yaşıyordu. 1915'te İstanbul hükümetinden, Suriye çöllerinde belirsiz bir akıbeta doğru tehcir emri geldiğinde, bu birkaç binin büyük bir kısmı 'tehcir' kelimesinin altında kıyım gerçeğinin gizlendiğinden kaygı duyarak emre uymamaya karar verdi" Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 7.

³⁵ Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 37-38.

³⁶ Sentyar Hüseyinov, "**Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu**", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 75-76.

³⁷ Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yınanç, Yusuf Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Levent Ofset Matbaacılık, Ankara 1995, s. 186.

³⁸ Hasan Dilan, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları**, C 1, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 263-270-278.

³⁹ Ramazan Tosun, **Sorun Olan Ermeniler**, Türk-Ar Araştırma Dizisi, Ankara 2007, s. 172.

⁴⁰ **ATASE**, (BDH), Klasör:13, Dosya:63, Fihrist:11.

Dağı İsyanı'nda Musa Dağı'na çıkan Ermenilerin kadın, çocuk ve yaşlılarla birlikte 5000'e yakın olduğu ifade edilmektedir⁴¹. Ermenilerin Musa Dağı İsyanı için saydıkları gerekçeleri, Ermeni mitomanyası için örnek olarak görülebilir: “*Ortada hiçbir sebep yokken Osmanlı idaresi bunları mahvetmeye karar vermiş. Tek sebep, Ermeni olmaları imiş! Jandarma gelip köylerinden alacak, çöllere götürecektir ve oralarda katledecek... Mecbur kalmışlar, 1915'in Temmuz ayı son günü... Mezarlarını açmışlar, sandıklarını çıkarmışlar, bunların içinde yağlanmış, tek bir köşesi pas tutmamış silahlar var... Bol cephaneye de var... Çocuklarını, kadınlarını, ihtiyarlarını alıp, köylerini yakıp, çıkmışlar Musa Dağı'na... Her köşesini karış karış bildikleri bir dağ... Cephe kurmuşlar!*”⁴². Dolayısıyla bu mücadelede inançlı olmak lazımdır ve düşmana olabildiğince çok kayıp verdirmek gerekir. Ermeni mitomanyasının ürettiği metinler onların düşmana çok fazla kayıp verdiğini göstermektedir. Düşman çok defa kaçmak, geri çekilmek zorunda kalmıştır: “*Akşama doğru, perişan ve tükenmiş haldeki düşman, tepelerin eteklerine doğru kaçmaya başladı. Kayıpları büyüktü. İsyancılar arasında ölü yoktu, sadece yaralılar vardı.*”⁴³. Buna karşılık, Ermenilerin bu isyanda verdikleri kayıp ise 20 ölü ve 16 yaralı olarak gösterilmektedir⁴⁴. Ermenilerin ürettikleri kaynaklarda bu sayı 1000'i bulmaktadır⁴⁵. Bu sayı, Musa Dağı'na operasyon yapan askerî birliklerin üçte birinin Ermenilerce şehit edildiği mesajını içermektedir. Kaynaklarda Osmanlı ordusu bu

⁴¹ “Musa Dağı'nın kolları üzerinde yer alan altı kasaba ve çok sayıda köyde 8532 Ermeni yaşamaktaydı. Ayrıca bu konuda bkz: Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, (Haz: Ararat Şekeryan-Ardaşes Margosyan), **1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler**, Aras Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 346; Genozidund Literatur. Franz Werfel in Armenisch-Jüdisch-Türkisch-Deutscher Perspektiv, Veranstalter: Lepsiushaus Potsdam; Moses Mendelssohn Zentrum, Potsdam Datum, Ort: 10.03.2013-12.03.2012, Potsdam Berichtvon: Sebastian Kunze, Berlin.

⁴² Ömer Lütfi Coşar, “Musa Dağı'nın Öteki Yüzü”, **Milliyet**, 10 Haziran 1982.

⁴³ Amabile-Tosatti, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁴ Nejlâ Günay, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'nun Güney Bölgesinde Ermeni Çete Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 74, C 25, s. 7.

⁴⁵ Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 235; Ancak Ermenilerin iddiasının aksine Osmanlıların kayıpları oldukça azdır: “Olaylar sonucunda Türk askeri ve halkından sekiz kişi şehit olmuştur.” Süslü vd, **a.g.e.**, s. 186.

isyancı bastırmak için 1500⁴⁶ ila 3500⁴⁷ kadar askeri görevlendirmiştir. Bu sayı da oldukça mübalağalı görünmektedir. Böyle büyük bir hadisenin, tıpkı Zeytin İsyanı gibi Osmanlı arşivlerinde karşılığı olduğu söylenemez. Arşivlerde bu konuda hiçbir yoğunluk yaşanmadığı görülmektedir. Çünkü Musa Dağı civarındaki hadisenin yerel yönetici ve askerî erkânı tarafından, hatalı bir yaklaşım olsa da, pek de ciddiye aldıklarını gösterir bir belge koleksiyonunun olmadığını söyleyebiliriz. Zira bu çapta bir olayın çok daha fazla gürültü koparması gerekirdi. Ancak böyle bir belge koleksiyonu şimdilik söz konusu değildir. Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Başkumandanlığa gönderdiği raporda, Musa Dağı'na iki alay asker gönderildiği ifade edilir. Ancak bu iki alay asker, Ermenilerin Fransız gemilerine binip kaçmasından sonra bölgeye varmış, burada isyancı hiçbir Ermeni'ye rastlanmadığı da ayrıca belirtilmiştir⁴⁸. Zaten Ermeniler Musa Dağı'na çıktıktan bir süre sonra mühimmat ve gıda maddelerinin tükenmeye başlamıştı⁴⁹. Bu yüzden itilaf devletlerinden yardım istemek için gizlice gemilere gitmişler, bunun yanında büyük bir ateş yakarak dikkat çekip kendilerini kurtarmak için büyük devletlerin gemi göndermelerini sağlamışlardır⁵⁰. Bunu, büyük bir haç üzerine "Sauvez Nous" (Bizi Kurtarın) yazısını yazarak Musa Dağı'nın zirvesine dikerek sağlamışlardır. Bunu gören İtilaf gemileri Türk tarafını bombalayarak meşgul

⁴⁶ Çiçek, a.g.e, s. 235.

⁴⁷ Dilan, a.g.e, s. 220.

⁴⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 81, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982, s.196; Cevat Rifat Atilhan, **Musa Dağı**, Sinan Yayinevi, İstanbul 1995, s. 32; Başkumandanlıktan alınan yetkiye göre asilere göç için yedi günlük bir süre verilmiş, fakat asiler bu sürenin sonunda göç etmeyerek Musa Dağı'na çıkmışlardır. Bunun üzerine hükümet, emirlere uymaları için asilere memurlar göndermişse de Ermeniler bunları dinlemedi ve bunlara silahlı karşı koymuşlardır. Başka bir çıkar yol bulamayan bölge kumandanı Albay Galip jandarma alayıyla Musa Dağı'na inen yolları kontrol altına almış ve bizzat kendisi Musa Dağı'na çıkarak son bir defa daha isyancılarla konuşmak istemişse de, dağ üzerinde hiç bir kimsenin kalmadığını görmüştür." Süleyman Beyoğlu, "Fahreddin Paşa ve Ermeni Meselesi", **Yedikata Tarih ve Kültür Dergisi**, S 39, s. 31.

⁴⁹ **ATASE**, 1.1049.16.

⁵⁰ Seyit Sertçelik, **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı**, SRT Yayınları, Ankara 2015, s. 194.

etmişler⁵¹, diğer taraftan da burada bulunan Ermenileri, kadın, çocuk ve yaşlılar öncelikli olarak, sallarla Fransız gemilerine geçirilmişlerdir⁵². Gemilere alınan Ermenilerin sayıları, Fransız elçi Defrance tarafından ayrıntılı sayılacak bir liste ile bildirilmiştir: “*Defrance, kampa gitmiş, uzun boylu araştırmış, konuşmuştu. Kamp nüfusu şöyleydi: 4.083. Dökümü de: erkek (912), kadın (1296), erkek çocuk (697), kız çocuğu (547), çok küçük yaşta çocuk (631). [912 erkekten 43’ü 60 yaş üstü olmak üzere] 15 ile 60 yaş aralarında 869 Ermeni erkeği vardı. Bunların da 500’ü asker olarak kullanılabilir durumdaydı. 300’ünden de işçi olarak istifade edilebilirdi. Geri kalanı işe yaramayan ihtiyarlar*”lardan oluşmaktaydı⁵³. Bizim kaynaklar da dört binin biraz üstünde Ermeni’nin Port Said’e taşıdıklarını ifade eder⁵⁴.

Musa Dağı İsyanı’nın tarihi yönü böyle bir durum arz etmektedir. Aslında Musa Dağı İsyanı’nın önemli ve bir o kadar da ibret verici tarafı, “40 günlük direniş”ten sonraki sürecidir. Meselenin bu yönü tarihi süreç açısından da oldukça manidar bir durum arz eder. Çünkü Büyük Güçlerden İngilizler ve Fransızlar açısından Ermenileri ne anlam ifade ettiği “40 günlük direniş”ten sonra bir kez daha bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmıştır. Ermeniler onlar için birçok noktadan biçilmiş kaftan. Bir kere askeri bir iş gücü, geri hizmetlerde çalışacak bir amele ya da fabrikalarda çalışacak bir işçidir. Bunların toplamı olarak bu büyük devletler için Ermeniler bir anlamda “beslemedir”, zaman zaman yük olarak görülen gereksiz bir varlık, zaman zaman da düşman için kullanılacak askerdir. Özellikle Fransızların Ermenilere biçtiği rol böyle bir çerçeve çizmektedir. Defrance da bunu şu cümlelerle açığa vurur: “*Ermenileri Türklerin elinden kurtararak Port Said’e getiren Fransızlardır. Bunları şimdi bu şekilde İngilizlerin kullanmalarına müsaade edemeyiz. Ayrıca bir başka mühim nokta var: İngiltere bu Ermenileri Fransa’nın kontrolü altına terkedilmesi resmen kararlaştırılmış topraklarda*

⁵¹ ATASE, 1.1049.11.

⁵² Günay, a.g.m, s. 7-8.

⁵³ Ömer Lütfi Coşar, “Musa Dağı’nın Öteki Yüzü”, **Milliyet**, 10 Haziran 1982, s. 7.

⁵⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 81, s. 200.

kullanmayı planlamakla bazı ard düşüncelere sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Dikkatinizi çekerim."⁵⁵. Bu ifadeler, Ermenilerin sadece kullanılacak bir unsur olarak görüldüğünün göstergesiydi. Bu unsur, başka bir devlete kaptırılmamalı ve amacına uygun kullanılmalıdır. Yapılan "iyiliğin" karşılığı da böylelikle alınmalıdır. Fransa'nın bir süredir gündeminde tuttuğu Doğu Lejyonu projesinde⁵⁶ Musa Dağı Ermenilerinin kullanılması oldukça faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti'ne karşı iyi bir düşünce beslemeyen bu Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı çok hırslı bir şekilde savaşacakları tahmin edilmektedir. Bu yüzden Musa Dağı Ermenilerinin Doğu Lejyonu (Legion d'Orient)'da kullanılma fikri doğacaktır⁵⁷. 15 Kasım 1916 tarihli Fransız Savaş Bakanlığı talimatnamesi Kıbrıs Magosa Boğaztepe Mevkii'nde kurulacaktır⁵⁸. Bu lejyon 200'er kişilik 5 tabur teşkil edilmiştir⁵⁹. Böylelikle Doğu Lejyonu adıyla kurulan bu askeri birlik 1918 yılında, Mıgırdıçyan teklifiyle Ermeni Lejyonu adını alacaktır⁶⁰. Doğu Lejyonu komutanı Albay Bremond, Ermeni askerlerinin niçin kullanılması gerektiğini şu cümlelerle açıklar: *"Musa Dağı'ndan getirdiğimiz Ermeniler için size daha önce de yazmıştım. Bunların kamp masraflarını ayda 30.000 frank üzerinden savaş sonunda nasıl olsa İngiltere'ye ödemek zorunda bulunuyoruz. Hiçbir teşebbüste bulunmazsak, üstelik parasını cebimizden ödeyerek, bu Ermenilerin İngilizleşmelerine, Amerikanlaşmalarına veya Ermenileşmelerine imkân vermiş olacağız. Bunun için de, şimdiye kadar olan davranışlarımızdan derhal vazgeçip tam bir geriye dönüş yapmamız lâzımdır. Bugün süratle davranırsak bu Ermeniler her istediğimizi yapacaklardır. Bunun temini için de başlarına bir Fransız subayını kumandan tayin etmemiz ve bu subayı da doğruca Paris'e bağlamamız*

⁵⁵ Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 15 Haziran 1982, s. 7.

⁵⁶ Ulvi Keser, **Ermeni Doğu Lejyonu**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara 2007, s. 53-54.

⁵⁷ "Victor Hugo, Henri Quatre ve bazı İngiliz gemileri.", ayrıca bu konuda bkz: Erdal İter, "Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'orient)'nın Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 3, 1989, s. 420-422; Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 12 Haziran 1982, s. 7.

⁵⁸ Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 13 Haziran 1982, s. 7.

⁵⁹ M. Serdar Palabıyık, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S 23-24, 2008, s. 214.

⁶⁰ Aytekin, **a.g.e.**, s. 40.

gereklidir. Böylece elimizin altında güvenebileceğimiz bir güç bulunacaktır. Unutmayalım ki aksi bir davranış ile hem bu Ermenileri kaybedeceğiz ve üstelik bunlardan faydalanacak olan İngiltere'ye de para ödeyeceğiz. Ayrıca Ermenilerin Fransa'nın idaresine terk edilecek topraklarda öncülere olacağını ve Cizvit papazlarından da mutlaka misyoner olarak faydalanılması gerektiğini düşünüyorum"⁶¹. Bu ifadeler de Ermenileri birer "besleme" olarak gördüklerinin en önemli kanıtıdır. Tabii ki Ermenilerin ileriye dönük olarak aldıkları vaat, onlara, niçin Fransızlarla birlikte olmalıyız sorusunu cevabını oluşturmaktadır. Boghos Nubar'ın bu konudaki ifadeleri bu sorunun cevabı niteliğindedir: "Savaşın müttefik orduların galibiyeti ile son bulması halinde Ermeni milli taleplerinin aynen yerine getirileceği hususunda kesin teminat aldım. Bunun için de, Ermeni gönüllülerinin Fransa'nın kumandası altında silaha sarılmasına rıza gösteriyorum. Gerekli merkezlere, gönüllü toplamaya girişmeleri hususunda emirler yolladım"⁶². Doğu Lejyonu'na alınan Musa Dağlı Ermenilerin 500 kadarı lejyona alınmak için aranan niteliklere sahipti. Bunlar da Fransız istekleri doğrultusunda onları istediği tarzda bir askerlik yapacaklarıdır⁶³. Lejyon'da Ermeniler, düşmanları olan Türklere karşı savaşmak için özellikle Filistin cephesine gönderilmiştir. Buralarda askerlik dışı bir tavra giren Musa Dağlı Ermeniler, Fransız işgalleri sırasında Türk ve Araplara vahşet uygulamışlardır⁶⁴. Fransızlar ise Ermenilerin uyguladıkları vahşeti örtbas etmek için "Türkler kendi vatandaşı olan Ermenileri öldürüyor" şeklinde Ermeni papazlara propaganda yaptırmışlardır⁶⁵. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'na kadar devam eden bu süreç,

⁶¹ Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 17 Haziran 1982, s. 7.

⁶² Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 18 Haziran 1982, s. 7.

⁶³ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 141.

⁶⁴ Feridun Eser, **Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri**, Yason Yayınları, Ankara 2015, s. 68.

⁶⁵ Aytekin, **a.g.e**, s. 70-72; İlter, **a.g.m**, s. 424.

15 Kasım 1921 tarihinde lejyonun tasfiye edilmesi ile Ermeniler kullanılıp atılmışlardır⁶⁶. Bu, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir toplumun nasıl zavallılaştırıldığına çarpıcı bir örneğidir. Ortada ne Ermenileri isteği gerçekleşmiş ne de vaatlerden biri yerine getirilmiştir.

Görüldüğü gibi Musa Dağı İsyanı olarak tarihin bir konusu şeklinde vuku bulan bu hadise, Ermenilerin mitomanyasını aktüel kılan ve bu mitomanyaya mahkûm eden önemli ve ibret verici bir şekilde sonuçlanmıştır. Bunun için böyle olduğunu daha açık anlamak için Musa Dağı İsyanı'nın Ermeniler tarafında yaratılan mitomanik bir hadise olarak nasıl kurgulandığını, dolayısıyla da, tarihi bir olayın nasıl bir mahiyete büründüğünü ortaya koyarak anlaşılması sağlanabilir.

Mitomanik Örnek Olay Olarak Tehcir Kararı ve Musa Dağı İsyanı

Sevk ve İskân kararı Ermeni soykırımı iddialarının en temel hareket noktası olarak kurgulanmış ve bugün Ermeni Meselesi ruhunun temel argüman olmuştur. Bu argüman etrafında oluşturulan bütün metinler, 1915 Sevk ve İskan=Soykırım anlam bütünlüğü oluşturulmaya çalışılmış hâlâ çalışılmaktadır. Sevk ve İskan Kanunu'nun maddelerini yazmak ya da kanunun nedenlerini sıralamak bu konunun bir parçası olarak betimlenmemiştir. Konumuzun ana eksenini bu değildir. Bundan dolayı Musa Dağı'ndaki Ermeni İsyanı'nı tehcir bağlantılı olarak ele alacağız.

Musa Dağı İsyanı'nın böyle bir başlıkla alınmasını mazur göülecek birçok tarafı bulunmaktadır. Buradaki hareket noktamız Erich Feigl, Ermeni Mitomanyası yaklaşımı olacaktır. Muhatap metinlerin merkezinde ise Franz Werfel'in Musa Dağı'da Kırk Gün adlı romanı ile Flavia Amabile-Marco Tosatti'nin Musa Dağı Direnişi adlı kitabı bulunacaktır. Bu iki kitap Ermeni mitomanyasının açıklığı kavuşturul-

⁶⁶ Ulvi Keser, "Ermeni Doğu Lejyonu'ndan Kanlı Noel Sürecine Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış 1915-1963", **Yeni Türkiye Dergisi**, S 60, 2014, s. 13; AYTEKİN, a.g.e, s. 160-161;

ması noktasında önemli örneklerdir. Bu metinler eliyle tarihi bir hadisenin nasıl tarih dışına çekildiğini örnekleri ile birlikte ortaya koymak ve bu mitomanik durumun açıklığa kavuşturulmasında faydalı olacaktır.

Franz Werfel ve Musa Dağ'da Kırk Gün

Franz Werfel 1880'de, Bohemya Krallığı'nın başkenti Prag'da zengin bir Yahudi tüccarın oğlu olarak doğmuştu⁶⁷. Lise ve üniversiteyi Prag'da tamamladı⁶⁸. Yaşadığı çevreye komşu Franz Kafka ve Rainer Maria Rilke gibi isimler vardı. İlk şiir kitabını yazdığında 31 yaşında idi. Birinci Dünya Harbi'nde Askerî Basın Bürosu'nda görevlendirildi. Bir süre sonra oyunlar yazmaya başladı. Bu, onu maddi ve şöhret anlamında üst seviyeye taşıdı. Savaş sonrası hayatı, özellikle 1930'lu yılların başından itibaren hareketlenmiştir. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Hitler gerçeği kendini sıkı bir şekilde hissettirmeye başladı. 1938 yılında Avusturya'nın işgal edilmesi sırasında Paris'e, oradan da ABD'ye kaçmak zorunda kaldı. Yazarlıkta oldukça önemli bir yere gelen Werfel, bu işten ciddi paralar kazanmaya başladı. Werfel'in asıl ünü ise şüphesiz Musa Dağ'da Kırk Gün Romanı'dır⁶⁹. Bu

⁶⁷ Feigl, **a.g.e.**, s. 99.

⁶⁸ Feigl, **a.g.e.**, s. 99.

⁶⁹ Musa Dağ'da Kırk Gün üç kitaptan oluşan bir roman kurgusudur. **Birinci Kitap:** Yaklaşan başlığı altında yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Tezkere, Konak-Hama-Selamlık, Yoğunluk'un İleri Günleri, İlk Olay, Tanrıların Ara Oyunu, Büyük Toplantı ve Çanların Gömülmesi isimlerini taşımaktadır. **İkinci kitap:** Güçsüzlerin Mücadelesi başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Evimiz Dağın Zirvesi, Çocukların eylemleri Ateşin Dini Alayı ve Sato'nun Yolları isimlerini taşımaktadır. **Üçüncü Kitap:** Yok Oluş, Kurtuluş, Yok Oluş Başlığı altında yedi Bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Tanrıların Ara Oyunu, Stephan'ın Yola Çıkışı ve Eve Dönüş, Acı, Dağılıp ve Şeytana Uyuma, Sunak Alevi, Sisteki Yazı İçimizdeki ve Üstümüzdeki Anlatılmaz Olana isimlerini taşımaktadır. Roman Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilerin mülteci durumuna düşmelerine neden olan süreçte Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl bozulduğu ve bunun sonunda yaşanan insanlık dramı işlenmektedir. Roman Ermeni propagandasının siyasi boyutlarını edebi bir şekilde ele almaktadır. Büyük Ermenistan hayalinin dayandığı ayrılıkçı Ermeni fikirleri yine romanda açık bir şekilde hissedilmektedir. Bu ayrılıkçı düşüncenin iki kutbu vardır. Kutbun bir ucunda Türkler diğer ucunda ise Ermeniler bulunmaktadır. Türkler ezen, Ermeniler ise ezilen yani mağdurdur. Türkler bu "ezen" sıfatı onlara karşı düşmanlığın temel sebebi-

roman ona, Ermeniler konusuna dolayısıyla Ermeni davasında otorite imiş gibi bir güvenilirlik kazandıracaktır⁷⁰. Zira 10 ayda yazdığı romanına “*Die Vierzing Tagedes Musa Dagh*” (Musa Dağ’da Kırk Gün) adını verdi⁷¹. Bu roman, Ermeni mitomanyası için belki de ilk metindi. Bu yüzden etkileri oldukça fazla olmuştu. Romanın ilham kaynağını ise eşi Alma Mahler ile gerçekleştirdiği Orta Doğu maceraları oluşturmaktadır⁷². Şam’da dolaşırken de hayali kahramanlarını kurgulayacağı hikâyeler edinmişti: “*Sakat, perişan, açlığın kemirip bir deri bir kemik bıraktığı göçmen çocukları. Halleri yürek acısı... Ermeni çocukları...*”⁷³. Bu durum onu etkiler. 1932 yılının zorlu Almanya şartları Yahudileri sarıp sarmalamıştı. Meseleye Yahudilerin içinde bulunduğu şartların etkisiyle yaklaştığı, dolayısıyla da Yahudilerin yaşadıklarını Ermenilerin

dir. Bu yüzden Türkler karalanır, Ermenilere övgüler düzülür. Musa Dağı’ndaki isyan, ezilen bir ulusun hâkim güce karşı onurlu mücadelesi şeklinde kurgulanmıştır. Osmanlı Devleti ise varlığını zulümle devam ettiren bir devlet konumundadır. Musa Dağı’ndaki Ermenilere karşı askerî tedbir alan Osmanlı ordusundaki askerler gaddar insanlar olarak tanıtılır. Romanın bütününe bakıldığında önemli bir metni olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Mitomanik birçok unsur adeta metne hayat vermiştir.” Franz Werfel, **Musa Dağ’da Kırk Gün**, (Çev: Saliha Nazlı Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 2016; Roman hakkında en detaylı inceleme çalışması için Feda Karakut, **Franz Werfel’in “Musa Dağ’da Kırk Gün” Adlı Eserinde Kurmaca ve Gerçeklik İlişkisi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2005,

⁷⁰ Feigl, **a.g.e.**, s. 99.

⁷¹ Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Sistem Ofset Matbaacılık, Van 1990, s. 93-94; Atilhan, **a.g.e.**, s. 65.

⁷² Genozid und Literatur: Franz Werfel in armenisch-jüdisch-türkisch-deutscher Perspektive, Veranstalter: Lepsiushaus Potsdam; Moses Mendelssohn Zentrum, Potsdam Datum, Ort: 10.03.2013–12.03.2012, Potsdam Berichtvon: Sebastian K nze, Berlin.

⁷³ Ömer Lütfi Coşar, “Musa Dağı’nın Öteki Yüzü”, **Milliyet**, 22 Haziran 1982, s. 7.

de yaşadığını tahayyül ettiği açık bir şekilde hissedilmektedir⁷⁴. Bu, zoraki bir çabadır ve psikolojik zorlamalarla metne dökülmüştür⁷⁵. Ancak Werfel'in bu romanı böyle bir özelliği taşımasına rağmen inandırıcılığı tıpkı kutsal metinler gibi yüksek olmuş, etrafında büyük bir kitlenin oluşmasını sağlamıştır. Erich Feigl, Musa Dağ'da Kırk Gün için "*Sahte Bir İncil*" tanımlanmasını yapar ve roman için bu anlamın yüklendiğini ifade eder⁷⁶. Bu haliyle Musa Dağ'da Kırk Gün içinde büyük bir paradoksu barındırmaktadır: "*Dünya edebiyatında, Werfel'in "Kırk Gün" adlı kitabından başka, bunca yanlış anlaşılmaya sebep olan ve bir milleti bu kadar yanlış yönlendiren, istisna olabilecek ve Yahudi dünyasında birçok talihsizlik getirmiş olan 'Sion'un Yaşlıları' hariç, bir kitap yoktur*"⁷⁷. Erich Feigl, Musa Dağ'da Kırk Gün metni, roman olmasına rağmen, tarihi pek çok noktadan eleştirmekte ve Ermeni mitomanyasının kronik bir hal almasında etkin bir konumda olmasına şaşmaktadır. Ancak bu kitabın ettiği "büyük hizmetin" Ermeniler tarafından "değeri" anlaşılmiş, Ermeni iddialarını destekleyen en kutsal metinlerden biri olarak kabul edilmiştir. Feigl, bu kitaba değer veren ve inanan Ermeni okurlar için "*bir dolandırıcının kurbanı durumundalar*" değerlendirmesini yapar⁷⁸. Kitabın ustalık ürünü bir edebiyat eseri olarak kabul edilmesinde bir

⁷⁴"Musa Dağ'ın Kırk Günleri", Orta Doğu'da bir yolculuğa çıkan Franz Werfel toplantısı ile tetiklenen Ulusal Sosyalistlerin yükselişinin arka planına karşı yazılmıştır. Yerli Ermenilere göre ihmal edilen çocuklarla tanıştı. Franz Werfel, Ermenilerin soykırımı ile ilk kez bu şekilde temasa geçti" Genozidund Literatur: Franz Werfel in armenisch-jüdisch-türkisch-deutscher Perspektiv, Veranstalter: Lepsiushaus Potsdam; Moses Mendelssohn Zentrum, Potsdam Datum, Ort: 10.03.2013–12.03.2012, Potsdam Berichtvon: Sebastian Kunze, Berlin.

⁷⁵ "O (Franz Werfel) da Musa Dağı Ermenilerinden belirli bir maksatla faydalanmayı düşünmüş olacak? Almanya'daki Yahudilerin durumu ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin durumu arasında hiçbir benzerlik bulunmamasına rağmen, zoraki bir benzerlik yaratmak için uğraşmış... İngiltere, Fransa, Birleşik Amerika gibi ülkelerde kamuoyunda bir hareket yaratır, Hitler'in ırkçı politikasına set çekirim diye mi düşünmüş? Hayaller mi kurmuş? Muhtemel! Bunun için de, o yıllarda tüm ümitlerini bağladığı İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika gibi büyük devletlerin Ermenilerin felâketinde en büyük payı sırtlarında taşıdıklarını bilmemezlikten gelmiş..." Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", *Milliyet*, 22 Haziran 1982, s. 7.

⁷⁶ Feigl, *a.g.e.*, s. 93.

⁷⁷ Feigl, *a.g.e.*, s. 93.

⁷⁸ Feigl, *a.g.e.*, s. 93.

sorun da yoktur. Ama hakikatle kurduğu ilişki biçimi ve tarihî bir kaynak olarak kabul edilip inanılması büyük sorunlara sebep olacaktır. Werfel'in Ermeni Meselesi'nin edebî ve siyasî boyutlarının romanın ana kurgusu olması⁷⁹, bu sorunun tarihî olmaktan çıkıp başka mecralara varmasında başlıca rol oynayarak; mevcut sorunların kronik hale gelmesine sebep olmuştur. Sorunun böyle kronikleşmesi düşmanlığı "sunî" bir şekilde körüklemiş ve hakiki düşmanlığın tarihî zemini oluşturmuştur. Zira edebî kurgu ile yazılan roman, Ermenilerin soykırım düşüncelerini beslerken; tabiri caizse Büyük Ermenistan hayalini tarihî hakikatlere rağmen beslemiştir. Bu ise coğrafyanın siyasallaşması sonucunu doğurarak Büyük Ermenistan idealinin sunî sınırlar çizilme pahasına sürdürülmesi ile meseleyi yeni bir mecraya taşınmasına sebep olmuştur⁸⁰. Bu düşüncenin ya da idealin, Şark Meselesi'ni besleyen, amacına hizmet eden bir atmosfer yarattığı da tarihî olarak tespit edilmektedir. Avrupa kamuoyunda etkili olan Ermeni sempatizantlığı⁸¹, Werfel başta olmak üzere uydurma hikâyeler üzerine kurulan bir beyin yıkama ile yükselmiştir⁸². Batı'da oluşturulan Ermeni kamuoyu, Ermenilerin ideallerini büyük hayallerle süslenmesini sağlamıştır. Bu ise Ermenileri, "Büyük Ermenistan" hayalinin mümkün olabileceğine inandırmış, Werfel'in kutsal metni de bu inancı perçinlemiştir. Bu, Ermeni mitomanyasının meseleyi hangi noktaya getirdiğinin bir göstergesi olmuştur.

⁷⁹ Karakut, a.g.t, s. 404.

⁸⁰ "I. Dünya Savaşı başladığında Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni devletini tesis etme projesi uluslararası gündemde yoktu. Hatta bu proje Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar da gündeme gelmedi. 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın imzaladıkları Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan Sykes-Picot Andlaşması'na göre Ermenistan meselesi zaten halledilmişti. Büyük Ermenistan olarak tasavvur edilen Anadolu coğrafyasının doğu ve kuzeyi bu anlaşma ile Rusya'ya bırakılırken Çukurova bölgesi ise Fransızlara bırakılmıştı. Diğer bir ifade ile üzerinde Büyük Ermenistan kurulması düşünülen Anadolu Türk Yurdu Ruslar ve Fransızlar arasında İngiltere'nin teşvik ve tasdiğiyle kağıt üzerinde zaten paylaşılmıştı" Kaya Tuncer Çağlayan "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 44, Ankara 1999, s. 514-514.

⁸¹ Ömer Lütfi Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 11 Haziran 1982, s. 7.

⁸² Feigl, a.g.e, s. 96.

Buraya kadar ele almaya çalıştığımız Mitomanik Ermeni iddialarının en önemli inşacıları olan Franz Werfel'in bu metni kurgularken hangi etkenlerin etkisinde kaldığına dair bir iki bilgiyi satır aralarında vermiştik. Ancak bu etkenlerin toplu bir halde ortaya koyulması Werfel'in neden böyle bir edebi metni önemli bir sorunun "delillerinden" biri olarak tasarlamıştır sorusunun cevaplarını hakkında ipuçları verecektir. Bu ipuçları, metne dair yaklaşımları daha olgun bir hale getirmek ve metnin hakikat yönünün neleri içine aldığını görmek bakımında önemlidir.

Franz Werfel'in Düşünce Dünyasının Elementleri: Musa Dağ'da Kırk Gün'ün Ortaya Çıkması

Öncelikle Franz Werfel'i böyle bir metni yazmaya götüren pek çok sebepten bahsetmeliyiz. Çünkü bu sebepler, aynı zamanda Werfel'in düşünce dünyasının Ermeni meselesine dair elementleri konumundadır. Werfel, bu romanı durup dururken yazmaya karar vermemiş, aşağıda ifade edeceğimiz etkenlerden etkilenmiştir. İlk etken Werfel'in eşi Alma Mahler ile gerçekleştirdiği Kahire, Filistin, Kudüs, Şam, Balbek, Lübnan Dağları ve Beyrut macera seyahati sırasında Şam'a geldiğinde burada bulunan Ermenilerle karşılaşmışlar, onlardan tehcir hikâyelerine dair anılar dinlemişlerdi⁸³. Bu anlatımlardan etkilenen Werfel, durumdan vazife çıkararak Ermenilerin hikâyesini yazmaya karar vermiştir⁸⁴. Tabii buradaki Ermenilerle görüşmesi ayarlanmış bir görüşme, sipariş bir toplantı da olabilir. Buradaki Ermenilerden dinlediği hikâyelerle, özellikle bir zaman dilimi kurgusu çıkaran Werfel, konunun hakiki tarihe dayandığını düşündürecek bir zaman dilimini romanının süreci olarak kurgulamıştır⁸⁵. Kurgulamıştır diyoruz, çünkü Werfel bir tarih kitabı değil, bir roman yazmıştır. Bu roman, birçok kurgu ürünü unsurun içinde bulunduğu bir kitaptır, ama tarih

⁸³ "Bu kitap, 1929 Mart ayında, Şam'da kaldığım süre zarfında tasarlanmıştır. Kimisi sakat, kimisi aç bir halde bir halı fabrikasında çalışan mülteci çocuklarının içler acısı durumlarını görmek bende, Ermeni milletinin bu talihsiz kaderiyle ilgili nihai bir etki yaptı", Werfel, **a.g.e.**, s. Giriş bölümü.

⁸⁴ Acar, **a.g.e.**, s. 171.

⁸⁵ Karakut, a.g.t, s. 385-389.

kitabı, tarihî bir kitap değil. Bu romanı yazmada gördüklerinin etkileri söz konusu olmakla birlikte eşi, bu romanın yazılmasında asıl teşvikçilerden biridir, belki de ilk sıradadır.

Franz Werfel'in eşi Alma (Mahler) Werfel, entelektüel bir çevrede yetişmiş, dönemin etkili kadınları arasında yer almıştır. Başından birkaç evlilik geçmiş, dört çocuğundan üçünü küçük yaşta kaybetmişti. Gözde bir kadın olmasının yanında yaşadığı bu kötü şeyler onun için bir trajedi idi. Erich Feigl Alma Mahler için bu bilgileri verirken *"Peki bütün bu hikâyelerin, bizim Franz Werfel ile olan sorunumuz ile ne ilgisi var?"* ve *"bu olgular 'Musa Dağı'nda Kırk Gün'ün anahtarı durumundalar"* der⁸⁶. Aslında Şam'da gördükleri Ermeniler ve Ermeni çocukları Alma'nın içinde yaşadığı acıyı yeniden canlandırmıştı. Werfel'in romanı Alma'nın hayatından bazı ayrıntıları da barındırır. Hayatım adlı hatıratında, Şam'a gidişi ve orada yaşadıklarını *"Bu halı fabrikasının sahibi, bizi kendi işyerine götürdü. Dokuma tezgâhlarının yanından geçerken, aç, El Greco'nun resimlerinde rastlanan donuk suratlı, gözleri pörtlemiş çocuklar gördük. Yerlerde yuvarlanıyor, makaralara tutunuyor ve bazen de yerleri süpürüyorlardı. Franz Werfel, fabrikanın sahibine bu çocukları sordu. "Aç, bu zavallı yaratıklar, onları sokaklardan topladım. Onlara günde bir dilim ekme veriyorum, böylece açlıktan ölmüyorlar. Bunlar, Türklerin öldürdüğü Ermenilerin çocukları. Eğer onları korumasaydım, açlıktan ölürlerdiler. Kimse onları umursamıyor. Hiçbir şey almıyorlar, çok zavıflar... Werfel ve ben oradan ayrıldık, artık hiçbir şey önemli veya güzel gelmiyordu bize..."*⁸⁷. Burada anlatılan şeyler, Franz Werfel'in Musa Dağı'da 40 Gün romanının *"aç bir halde, halı fabrikasında çalışan çocuk"* giriş bölümünün içeriğini oluşturmaktadır⁸⁸. Aslında meselenin sahte tarafının daha burada ortaya çıktığı görülür. Feigl, bunu çok trajikomik bir şekilde sergiler: *"Bu duygulandırıcı an, ironinin dışında, iki soruyu sormamıza sebep oluyor: Nasıl oluyor da, 1929 yılında, yani 1915'deki trajik olaydan 14 yıl sonra, açlık içindeki bu Ermeni*

⁸⁶ Feigl, a.g.e, s. 96.

⁸⁷ Feigl, a.g.e, s. 99.

⁸⁸ Bartl, a.g.e, s. 79.

çocuklar, yani anne babaları 1915'te 'Türkler tarafından katledilen' bu çocuklar, dört ya da beş yaşından daha büyük olmuyorlar!"⁸⁹. Burada dikkat çekilen şey, Werfel'in, kadın duygusallığının etkisinde kalmasıdır. Metnin oluşturulması sırasında içerik olarak buna bir katkısı olmuş mudur? Bilemeyiz. Ancak Werfel'in romanının kurgusunu etkilediğini görmek zor değildir. Bu da Werfel, dolayısıyla romanın düşünce dünyasının elementlerinden ilki olmuştur. Werfel'i etkileyen başka bir şey de onun yaşadığı çevre ve içinde bulunan koşullardır. Nitekim Erich Feigl, "*Franz Werfel ve 'Kırk Gün' kitabını anlamak için, köklerini ve çevresini bilmemiz gerekir*"⁹⁰ der. Şüphesiz bu önemli bir cümledir. Bizde, "bir lafa bakılır bir de söyleyene" şeklinde bir ifade vardır. Söylenen şey söyleyenle kıymet kazanır. Bu kıymetin tekabül ettiği şeyin hakikat olması söyleyenle bire bir ilgilidir. Ancak meseleyi bu minvalden başka bir minvale getirmem gerekecek. Çünkü Musa Dağ'da 40 Gün romanının Werfel'in hangi düşünce atmosferinde kurgulandığının ve nasıl bir mesaj taşımak isteğinde bulunduğu perde arkasını vermek gerekmektedir. Werfel yavaş yavaş hissedilmeye başlayan Hitler gerçeğinin siyasî zeminin olduğu yıllarda yaşamaktadır. O bir Yahudi'dir, yaşadığı an için Yahudilerin rahat olmamaya başladığı sürece doğru ilerlemektedir. Bu da onun romanı yazarken içinde bulunduğu düşünce dünyasının elementlerini oluşturmaktadır. Bu, Musa Dağ'da Kırk Gün'ün kurgulanmasında etkili olmuştur. Romanda tarihî gerçeklik olarak sunulan kurguların sahteliği hakkında ipuçları görmek açık bir şekilde mümkündür. Erich Feigl'in dikkat çektiği bir başka sorun daha söz konusudur. O da roman metinleri arasında olan farklardır. Yani meselenin gerçek yönüne dokunan bölümlerinin sansürlendiğidir. Erich Feigl, bunun nasıl yapıldığını ifade etmek için "*bu anlamda Ermeni mafyası kendilerince iyi bir iş yapmışlar*" der⁹¹ ve "*Ellerinde Werfel'in 'Kırk Gün' kitabı olduğu halde gerçek bir 'pürgatoryum (temizleme) işine girişmişler. Kitapta okuyucu veya her hangi bir tarihçinin kafasında*

⁸⁹ Feigl, **a.g.e.**, s. 99.

⁹⁰ Feigl, **a.g.e.**, s. 99.

⁹¹ Feigl, **a.g.e.**, s. 100.

şüphe uyandıracak bütün bölümleri temizlemişler” ifadelerini ekler⁹². Bunlar oldukça manidar, ancak meselenin özü sadece bu da değildir. Werfel, bir anlamda tuzağa düşmüştür. Musa Dağı İsyanı’nı anlatırken kurguladığı şeyler, tahrifatın tamda merkezindeki şeylerdir. Bu da romanın, Ermenilerin verdiği mücadelede nasıl büyük kahramanlıklar sergiledikleri şeklindeki anlatısının gerçeklik kaygısıyla gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu metnin Ermeni mitomanyasının dayanak noktaları olduğunu düşündüğümüzde bu dikkatin çok daha fazla ehemmiyeti vardır. Bu tür kaynakların beslendiği ilk önemli şey mazlum-zalim ikilisidir. Ermeniler mazlum, Türkler ise zalim olarak kurgulanmıştır. Soykırım edebiyatını besleyen bu ikili, Türklerin ne kadar acımasızca Ermenileri yok ettiğini ortaya koyacak şekilde kurgulanmıştır: “*Musadağ, Türk barbarlığını hikâye eden bir kitaptır. Muharrir tez olarak büyük harpteki Ermeni meselesini ele almıştır. On beş seneden beri gazetelerde çıkan bütün şayialar, isnatlar, rivayetler ve iftiralar, hepsine ayrı ayrı hayal hissesi katılarak Musadağ’da romanlaştırılmıştır*”⁹³. Bu romanda kurmaca kişiler “gerçek kişilere” kurban edilmiş, ancak kurmaca kişilerin uğradığı zulüm gerçek bir kıyım olarak; gerçek kişilerin, kurgulanan mezalimi de gerçek bir mezalim olarak tarihselleştirilmiştir. Ortada tarihî olay olarak duran Sevk ve İskân kararı ile buna uymamak için gösterildiği ifade edilen mukavemetin arka planı nasıl gerçekleşti, bu hiç sorgulanmadı. Werfel’in bunu bilmiyor olabileceğini de düşünmek herhalde gerçekçi olmaz⁹⁴. Bu yüzden bir şekilde sipariş gibi görünen bu roman Ermenilerin âlî amaçlarına hizmet etmede oldukça başarılı olmuştur. Zira asıl önemli olanı, yani sürekli zulüm gören ile sürekli zalimlik yapanı “gerçekçi” bir tarzda kurgulamasıdır. Sevk ve İskân ve bu sırada yaşananları tarihi olmaktan çıkararak

⁹² Feigl, **a.g.e.**, s. 103.

⁹³ Falih Rıfki Atay, “Musadağ”, **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Aralık 1933’ten, Rıfat N. Bali, “Musa Dağ’da Kırk Gün’ün Hikayesi”, <http://nabukednazar.blogspot.com/2012/04/musa-dagda-krk-gunun-hikayesirfat-n.html> (8 Nisan 2012).

⁹⁴ “Musa Dağı’nda Kırk Gün adlı kitabı yazan merhum dostum Franz Werfel, yazdığı şeyleri araştırmak için hiçbir zaman bu bölgeye gitmemiştir. Sadece, Viyana’daki Ermeni arkadaşlarının ona anlattıklarını kaleme almıştır” Feigl, **a.g.e.**, s. 115-116.

bugünün Ermeni Meselesi'nin yaşayan ruhunu üflemişlerdir. Böylelikle, dünyada zalim bir millet olarak Türklerin konumlandırılması mitomanik bir tavırla kurgulanmış ve dünyaya servis edilmiştir. Eserin onlarca dilde yayınlanması bunun en önemli delilidir. Asıl problemleri olan husus ise Türkçe'ye de çevrilmesi ve Türk taraftarlarının da bunu hakikat olarak kabul edip Ermeni Meselesi'ne dair metinler kaleme almalarıdır⁹⁵. Meselenin gerçek yönünün belgelerde sabit olmasına rağmen böyle bir yanlışın, suçlamaların ve iftiraların peşinden koşulması meseleyi tarihî bir olay olarak gördüğümüzde anlamakta zorluk çekmekteyiz. Bunların büyük bir bölümünün ya Ermenilerin manipülasyonunun kurbanı oldukları ya da belli şartlar dâhilinde çıkar birlikteliği ettikleri düşünülebilir. Çünkü böyle bir tavrın anlaşılması başka türlü oldukça zor görünmektedir. Bu durumun en önemli sonuçlarından biri şüphesiz tarihî hakikatlerin bir bir üzerlerinin örtülmesine hizmet etmesidir. Zira Ermenilerin savaş öncesi ve sırasında silahlanarak, başta sivil Müslümanlar olmak üzere, asker-sivil bütün Osmanlı idarecilerine karşı isyan etmeleri, savaş ortamından yararlanıp devlet otoritesini boşa çıkarmaları, Osmanlı Devleti'nin asayiş, güvenlik ve savaş stratejilerinin sonuçsuz kalmasına neden olmaları ise görmezlikten gelinmiştir. Savaşın en yoğun olduğu 1915 yılında Ermenilerin, başta Rus askeri olmak üzere düşmanların işini kolaylaştırdığını görmek hiç de zor değildi. Ancak bu hakikatlere inanmak için sağlam bir psikolojide olmak gerekliydi. Mitomanik bir söylevle süslenmiş Ermeni iddiaları, tarihî hakikatlerin üzerini bir kül gibi örtmüş ve bugüne kadar devam eden ve gelecekte de devam edecek olan bir meseleyi beslemektedir. Werfel'in romanı buna hizmet eden önemli metinlerden biridir. Masa başında yazılmıştır ve olayların gerçekleşme biçimine dair hiçbir bilgisi yoktur. Werfel'in en yakın dostu olan Abraham Sever'in şu ifadeleri ilginçtir: *"Musa Dağı'nda Kırk Gün" kitabını yazan*

⁹⁵ Bunlara birkaç örnek olarak: Akhanlı, Doğan; **Kıyamet Günü Yargıçları**, Belge Yayınları, İstanbul 1999; Aladağ, Ertuğrul; **1908 Birlikte İlerleyebilseydik**, Belge Yayınları, İstanbul 2000; Akçam, Taner; **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, Su Yayınları, İstanbul 2001; Akçam, Taner; **Naim Efendi'nin Hatıratı ve Talat Paşa Telgrafları –Krikor Gergeryan Arşivi-**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016 verilebilir.

*sevgili merhum dostum, bunları yazmak için hiçbir zaman bu bölgeye gitmemiştir. Yazdıkları şeyler, Ermeni dostlarının ona anlattıklarından kaleme alınmıştır. Ölümünden önce, Werfel bana, bu kitabı yazdığı ve Ermenilerin uydurdukları şeylere kandığı için utanç ve pişmanlık duyduğunu söyledi. Ama Taşnak teröristleri tarafından öldürülmekten korktuğu için bunu kamuoyuna açıklamaktan çekindi*⁹⁶. Bu da meselenin bir başka yönü yani Werfel'in düşünce dünyasının başka bir elementidir. Erich Feigl, "Gerçek olan..." diye başladığı cümleye şöyle devam ediyor: "Musa Dağı ayaklanmasının, Ermeniler ve Müttetikler tarafından çok iyi planlandığıdır. Amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nu ikiye bölmek ve Anadolu'yu, Suriye ve Süveyş'ten ayırmaktır. Bunu yapanlar o günün şartlarında, Musa Dağı'na yakın bir yerde, harekete geçmek için hazır bekleyen Fransız filosu ile haberleşecek kadar iyi donanımına sahipti. 'Zavallı, sefil ve aklıktan kırılan Ermeniler', kurtarıldıktan hemen sonra genç ve güçlü savaşçılar olduklarını ispat etmişlerdi ve Fransız ve İngilizler de onları hemen Süveyş ve Kıbrıs'a göndermişlerdi. Ermeni komandolarla birlikte Osmanlılara karşı savaşlar ve acımasız davranışları sebebiyle Fransız ve İngiliz yetkililer tarafından geri alınmak zorunda kaldılar"⁹⁷. Hakikate ulaşmak için gerçek olanla yetinmek gerekiyor. Tarihçi de gerçek olanla yetinmelidir, yoksa yapacağı şeyler tarihçilik yapmaktan çok kalemşörlük yapmak olacaktır. Werfel, istese de istemese de Ermeni Meselesi'nin kalemşöru olmuştur. İyi bir edebi eser olması gereken metni de kötü bir broşür hükmüne indirmiştir. Sonuçta da Werfel kendi metninin kurbanı oluvermiştir⁹⁸.

SONUÇ

Büyük devletlerin Şark Meselesi'ne Yakınçağ'da yükledikleri misyon, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını sağlamak ve ondan kalanların paylaşılmasına zemin hazırlamaktır. Bunun için çeşitli araçlar ve argümanlar gerekiyordu. Nitekim büyük devletler, bu argümanları bulmakta sorun yaşamamışlardı. Özellikle Fransız İhtilali'nin ilkeleri bu konuda büyük devletlerin işini oldukça kolaylaştırmıştır. Milliyetçilik

⁹⁶ Feigl, **a.g.e.**, s. 105.

⁹⁷ Feigl, **a.g.e.**, s. 105.

⁹⁸ Feigl, **a.g.e.**, s. 105-106.

ve devrim çağı olarak bilinen 19. yüzyıl, büyük devletlere çok fazla fırsat yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin çok milletli yapısı bu iki kavramın oldukça etkili olmasına müsait şartlar sunmaktaydı. 1804 Sırp İsyanı ile başlatılabilecek olan bu süreç, 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsız olmasıyla Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ilk sonucunu vermiştir. Bundan sonra ortaya çıkan birçok isyan bu örneklerin çoğalmasına yönelik olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük devletlerin daha da keskinleşen politikaları ve buna göre şekillenen diplomasipleri, Osmanlı Devleti'ni çok daha fazla zor durumda bırakmaya başlamıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise bu konuda bir dönüm noktası niteliğindedir. Bundan sonra ortaya çıkan birçok sorun, bu savaş sonrası yapılan anlaşmalara (Ayastefanos ve bunun bir tadili olan Berlin Anlaşmaları) atfen ele alınmış ve bu anlaşmaların etrafında çözümlenmek istenmişti. Osmanlı Devleti'nin mağlup olarak imzaladığı bu anlaşmalar ise devletin parçalanmasına dair birçok konuda hükme sahipti. Balkan Meselesi, Islahat Meselesi ve Ermeni Meselesi bunlardan bazılarıdır. Konuyu Ermeni Meselesi'ne bağladığımızda Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar sadık tebaası olarak anılan Ermenilerin nasıl bir sorun haline geldiğinin en önemli sebeplerinden biri 1878 yılında imzalanan (Ayastefanos ve Berlin) anlaşmalarının ortaya koyduğu yeni gayrimüslim tebaanın yönetim modeli idi. Özellikle Islahat konusuyla bağlantılabilecek olan bu yeni model gayrimüslimlerin yönetiminde oldukça liberal ve gevşek bir statü öngörüyordu. Bu, bir anlamda parçalanma için şartların hazırlanmasıydı. Zira Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlar, birçok açıdan üstesinden gelinemeyen bir hale geldi. Büyük devletlerin politikaları ile oldukça cesaret toplayan Ermeniler ise bu durumdan bir bağımsızlık çıkarma amacına doğru faaliyetlere başladılar. Özellikle asayiş ve düzeni, gerçekleştirdikleri faaliyetle bozdular. Faaliyetlerini terörize ederek ülkenin çeşitli yerlerinde isyan ettiler. Bu isyanlarda pek çok Müslüman'ın ölümüne sebep oldular. Birinci Dünya Savaşı başladıktan terörize faaliyetlerin arttıran Ermeniler, savaşın olağanüstü koşullarını çok daha sorunlu hale getirdiler. Osmanlı ordusunun iki ateş arasında kalmasına sebep olacak hareketlerde bulundular ve Türk ve Müslümanlara

karşı katliamlara giriştiler. Bu son Ermeni isyanları devletin güvenlik refleksi geliştirmesine sebep olmuş bu terör hareketinin önlenmesi gerektiğini göstermiştir. Çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu işte bu güvenlik reflekslerinin bir sonucudur. Bu kanuna göre başlatılan faaliyetler birçok zorluğa rağmen gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Ermeniler kendilerinin güvenliğini de amaç edinen bu karara mukavemet göstermek için bazı yerlerde toplanmışlar ve silahla karşın koymak yoluna sapsmışlardır. Musa Dağı Ermeni İsyanı bu konuda önemli bir örnektir. Ancak Musa Dağı Ermeni İsyanı, Ermeni Meselesi'nin önemli bir propaganda aracı haline getirilmesi nedeniyle bir isyandan daha geniş bir anlam dünyasına sahiptir. Bu gün dahi güncelliğini koruyan Musa Dağı Ermeni İsyanı, Ermeni iddialarında önemli bir yere sahiptir. Bu olayı güncel kılan şey ise Franz Werfel'in yazmış olduğu Musa Dağ'da Kırk Gün romanıdır. Bu romana Ermeniler çok fazla değer vermiş ve "tarihî hakikatleri" içeren önemli bir metin hükmünde değer görmüştür. Bu metin Franz Werfel'i Ermenilerin kahramanı yaparken, romanı ise Ermeni iddiaları için önemli bir "tarihsel" değere sahiptir. Neticede Ermenilerin tehcir ile ilgili ortaya koydukları propagandalarda önemli bir "şahit" konumundadır. Ancak bu şahitliğin niteliği daha çok yalancı şahitlik etrafında değerlendirilebilir. Bunun yanında bu romanın diğer bir yönü Ermeni mitomanyası için oldukça ikna edici olduğudur. Ermeni mitomanyasının dönemini de aşan bir şekle bürünmesinde Musa Dağ'da Kırk Gün romanı önemli bir konumdadır. Ermeniler, Büyük Ermenistan hayalinin gerçekleşmesi gibi büyük beklentilere hizmet etmek için mitomanik iddiaları oldukça mahir bir şekilde hakikatin önüne aldılar. Bu mitomanik Ermeni iddiaları, propaganda yoluyla tarihi bir hakikatmiş gibi Batı'da önemli bir kamuoyu oluşturarak Ermeni sempatanlığını ileri bir seviyeye taşınmasına sebep oldu. Buna hizmet etmesi için tarihî pek çok olayı siyasallaştırdılar ve bu olayların tarihî yönünün görmezlikten gelinmesini sağladılar. Franz Werfel'in romanı bu konuda oldukça fazla işlev görmüştür. Zira 8-10 dile çevrilerek yüz binlerce basması yapılmış, birçok devletin Sevk ve İskân olayını birer soykırım ola-

rak tanımlarında çok ehemmiyetli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla mitomanik Ermeni iddiaları güçlü bir destek bulmuştur. Ermeni Meselesi'nin günümüzde de gündemde olması ve Türklere karşı diplomatik bir baskı aracı olması bununla yakından ilgilidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

ATASE, 13, 63, 11.

ATASE, 1.1049.11.

ATASE, 1.1049.16.

BOA/ A.MKT. MHM, 650,20, 1.

BOA/A.MKT. MHM, 648,3, 1

BOA/A.MKT. MHM. 46.15, 1

Coşar, Ömer Lütfi, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 10-22 Haziran 1982.

Kitap ve Makaleler

Acar, Ahmet, **Musa Dağı'nın Kayıp Ermenileri**, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

Akbulut, İlhan, "Türk Tarihinde Ermeniler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50., Sayı: 1., 1995.

Akçam, Taner, **Naim Efendi'nin Hatıratı ve Talat Paşa Telgrafları – Krikor Gergeryan Arşivi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Akçam, Taner, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, Su Yayınları, İstanbul 200.

Akçay, Ekrem Yaşar, "Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, Sayı: 4., 2011.

Akhanlı, Doğan, **Kıyamet Günü Yargıçları**, Belge Yayınları, İstanbul 1999.

Aladağ, Ertuğrul, **1908 Birlikte İlerleyebilseydik**, Belge Yayınları, İstanbul 2000.

- Altıntaş, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, **AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 1., (Ermeni Özel Sayısı), 2005.
- Altıntaş, Hayrani, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29., Sayı: 1., 1987.
- Amabile, Flavia-Tosatti, Marco, **Musa Dağ Direnişi**, (Çev: Suna Kılıç), Aras Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 81, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982.
- Atılhan, Cevat Rifat, **Musa Dağı**, Sinan Yayınevi, İstanbul 1995.
- Aytekin, Halil, **Kıbrıs’ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Bal, İdris-Çufalı, Mustafa (Ed), **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2003.
- Bartl, Andrea, “Roman der Unmöglichkeit: Franz Werfels Die vierzig Tagedes Musa Dagh”, **Judentum in Leben und Werk von Franz Werfel**, (Ed: Hans Wagener-William Hemecker), Berlin 2011.
- Başgün, Nejla, **Türk-Ermeni Münasebetleri**, Töre-Devlet Yayınevi, İstanbul 1973.
- Beyoğlu, Süleyman, “Fahreddin Paşa ve Ermeni Meselesi”, **Yedikıta Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı: 39., 2011.
- Çağlayan, Kaya Tuncer, “Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 44., Ankara 1999.
- Çelik, Hacer, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu”, **ÇTTAD**, CVII, Sayı: 16-17., 2008.
- Çiçek, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 3., Sayı: 6., 2010.
- Çiçek, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, TTK Yayınları, Ankara 2005.
- Deliorman, Altan, **Türklere Karşı Ermeni Komiteleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973.

- Demir, Ramazan, **Ermeni İsyanı ve Harput Ermenileri**, Palme Yayıncılık, Ankara 2009.
- Demirel, Muammer – TAKAÇ, Mehmet, “Ermeni Tehciri Anıları Üzerine”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 33, 2007.
- Dilan, Hasan, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları**, Cilt: 1., TTK Yayınları, Ankara 2005.
- Erdoğan, Dilşen İnce, **Anlatmak İçin Anlamak Ermeni Sorunu**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.
- Eser, Feridun, **Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri**, Yason Yayınları, Ankara 2015.
- Feigl, Erich, **Ermeni Mitomanyası**, Çr Yayınları, İstanbul 2007.
- Genozidund Literatur. Franz Werfel in Armenisch-Jüdisch-Türkisch-Deutscher Perspektiv, Veranstalter: Lepsiushaus Potsdam; Moses Mendelssohn Zentrum, Potsdam Datum, Ort: 10.03.2013-12.03.2012, Potsdam Bericht von: Sebastian Kunze, Berlin.
- Göyünç, Nejat, **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005.
- Gümüş, Musa, “Ermeni Diasporası’nın Kimlik Krizi: Kişilik Krizi Mi?”, **Öğrenci Gözüyle Ermeni Sorununun Psikolojik Sosyolojik Hukuksal Boyutu Toplumlara Yansıması ve Alınabilecek Önlemler**, (Editör: Hale Şıvgın), Ankara 2008.
- Gümüş, Musa, “Namık Kemal’e Göre Şark Meselesi ve Osmanlı Devleti’ni Çöküşe Götüren Sorunlar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2., 2010.
- Günay, Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu’nun Güney Bölgesinde Ermeni Çete Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 25., Sayı: 74., 2009.
- Günay, Nejla, “Yeniköy Anlaşması’nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı’nda Rus-Ermeni İşbirliği”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 8., Sayı: 16., 2015.
- Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babıâli Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

- Hüseyinov, Sentyar, **Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.
- İlter, Erdal, “Ermeni Meselesi’nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere’nin Rolü”, **OTAM**, Sayı: 6., 1995.
- İlter, Erdal, “Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (LegionD’orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 3., 1989.
- Karakut, Feda, Franz Werfel’in **Musa Dağ’da Kırk Gün” Adlı Eserinde Kurmaca ve Gerçeklik İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2005.
- Keser, Ulvi, “Ermeni Doğu Lejyonu’ndan Kanlı Noel Sürecine Kıbrıs’ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış 1915-1963”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 60., 2014.
- Keser, Ulvi, **Ermeni Doğu Lejyonu**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara 2007.
- Kevorkion, Raymond H. – Paboudjian, Paul B., (Haz: Ararat Şekeryan-Ardaşes Margosyan), **1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler**, Aras Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Özdemir, Hikmet, Çiçek, Kemal, Turan, Ömer, Çalık, Ramazan, Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- Palabıyık, M. Serdar, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 23-24., 2008.
- Sertçelik, Seyit, **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu 1915-1923 Sömürge Savaşı**, SRT Yayınları, Ankara 2015.
- Süslü, Azmi, “Ermeni Terörizminin Kaynakları ve Sivas Örneği”, **CÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 40., Sayı: 1., 2016.
- Süslü, Azmi, “Tehcir Olayındaki Gerçekler”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6., Sayı: 1., 1991.
- Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Sistem Ofset Matbaacılık, Van 1990.

- Süslü, Azmi, Kırzioğlu, Fahrettin, Yinanç, Refet, Halaçoğlu, Yusuf, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Levent Ofset Matbaacılık, Ankara 1995.
- Tosun, Ramazan, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14., 2003.
- Tosun, Ramazan, **Sorun Olan Ermeniler**, Türk-Ar Araştırma Dizisi, Ankara 2007, s. 172.
- Werfel, Franz, **Musa Dağ’da Kırk Gün**, (Çev: Saliha Nazlı Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 2016.
- Yalçın, Emruhan, “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası”, **Toros Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2., Sayı: 4., 2015.
- Yıldırım, Hüsamettin, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2000.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HATAY'DA EĞİTİM

Mustafa ŞAHİN*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Hatay'da eğitimin geçirdiği aşamaları tarihi süreç içinde incelemektir. Bu çerçevede Hatay'da okulöncesi eğitimde, temel eğitimde, ortaöğretimde, mesleki-teknik öğretimde ve yükseköğretimde Cumhuriyet tarihimiz boyunca alınan mesafe ve geline nokta ele alınmıştır. Bu çalışmada, betimsel araştırma türlerinden tarihi yöntem kullanılmıştır. Hatay ile ilgili nüfus ve eğitim verileri TÜİK istatistiklerinden ve milli eğitim istatistiklerinden elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler okulöncesi, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik öğretim ve yükseköğretim kurumlarında okul, öğretmen ve öğrenci durumları şeklinde kategorize edilmiştir. Çalışmada her eğitim basamağının öğretmen, öğrenci vb. sayısal verileri ele alınmıştır. Verilerde Hatay'ın anavatana katıldığı yıl olan 1939 temel ölçüt olmuştur ve günümüze kadar geçen süreç belirli yılların verileriyle desteklenmiştir. 1939'dan günümüze geçen 80 yıllık dönemin genel bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmıştır. Eğitimle ilgili veriler sunulurken Hatay'ın gelişiminde bir başka gösterge olan nüfus verileri ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, geçen 80 yıllık evrede Hatay'da tüm eğitim basamaklarında sayısal olarak büyük artışlar olduğu görülmüştür. Hatay'da tüm okul basamaklarında net okullaşma oranı genellikle Türkiye ortalaması ile paraleldir hatta bazı basamaklarda daha yüksektir. Bütün okul basamaklarında öğretmen ve öğrenci sayısındaki artış nüfus artışının çok üzerinde olmuştur. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısında ciddi gelişme sağlanmıştır. Bu

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, İzmir, mustafa.sahin@deu.edu.tr

adımlar Hatay eđitimi adına olumlu sűreçler olarak deđerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dűnemi, Eđitim, Hatay, Tűrk Eđitim Tarihi.

EDUCATION IN HATAY IN REPUBLICAN ERA

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the process of education in Hatay throughout the history. In this context, research approaches to processes of pre-school education, primary education, middle school education, vocational and technical training and higher education through the republican history and their present situation. Historical descriptive method was used in the study. Data concerning Hatay's demography and education was conducted through TUIK. Data was categorized as school, teacher, student and student status in pre-school education, primary education, middle school education, vocational and technical training and higher education institutions. Qualitative data about teacher, student etc. was reviewed for every level in education. 1939, the year Hatay joined the homeland, was taken as base year and was supported with the data of the process until today. The 80 year period since 1939 was tried to be pictured. While the data concerning education was projected, demographics, a related indicator in Hatay's progress was also included into evaluation. According to findings, in past 80 year period, Hatay has shown significant increases quantitatively concerning education levels. The net schooling ratio in every level of education is parallel to the average of Turkey, even higher at some levels. The increase in the numbers of teachers and students at every level is higher than the growth of population. The number of students per teacher has shown a significant development. These steps could be evaluated as positive processes for the education of Hatay.

Keywords: Republican Era, Education, Hatay, History of Turkish Education.

GİRİŞ

Hatay Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Ilıman iklim koşulları ve topraklarının verimli oluşu nedeniyle yöredeki yerleşimin eldeki bilgilere göre orta paleolitik döneme kadar uzandığı düşünülmektedir. Bölgeyi ilginç kılan diğer öğeler ise Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan kavşak noktalarından biri olması ve doğal limanlara sahip oluşudur. Amik Ovası yerleşimlerinde görülen saray mimarisi kalıntıları, Tunç Çağının siyasi yapı ve yaşayışla ilgili bazı bilgiler yanında, bu yerleşimlerin beylikler biçiminde örgütlendiğini de ortaya koymuştur. Bu topraklarda sonra sırasıyla Akadlar, Yamhad Krallığı, Hitit Krallığı, Mısır Krallığı, Hattena Krallığı, Asurlular, Pers İmparatorluğu, İskender İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşitler, Haçlılar, Memlukler ve 1516 Mercidabık Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyet sürdürmüştür (Gündüz, 2013: 19-184). Bu bakımdan Hatay ili ciddi bir şekilde medeniyetlerin bileşkesinden süzülerek günümüzdeki işlevini devam ettiren güzide bir kentimizdir.

Hatay'ın Yakın Tarihi ve Anavatana Katılması

Birinci Dünya Savaşı sonrasında 12 Kasım 1918 günü Fransızlar İskenderun'a asker çıkarmış ve bölge kısa sürede içinde Fransız egemenliği altına girmiştir. 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında Ankara Anlaşması imzalanmış ve Fransızlarla savaş hali sona ermiştir. Anlaşmaya göre, İskenderun Sancağı sınırlarımız dışında kalıyordu. O dönemde Antakya, İskenderun ve havalisi Türkleri Anayurttan ayrı yaşamaya alışmamış, her fırsatta Türkiye'den, memleketlerinin işgalinden kurtarılması talebinde bulunmuşlardır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasında, Türkiye ile Fransa tarafından Ankara Anlaşması ile belirlenmiş olan Türkiye-Suriye sınırı aynen kabul edildi. Bu yıllarda Sancak'ta yaşayan Türklerin gözü kulağı Türkiye'de idi. Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'yi açışta Hatay'la ilgili şunları söyledi: "Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun ve Antakya havalisinin

mukadderatıdır”. Böylece Sancak konusu resmi ağızdan ilk defa gündeme gelmiş oldu ve Sancak’a “Hatay” adı verildi. 12 Ocak 1937 günü Antakya’da 60.000 Türk’ün katıldığı muazzam bir miting yapıldı ve nihayet Milletler Cemiyeti Konseyi 27 Ocak 1937 toplantısında İskenderun Sancağına bağımsızlık verilmesini kabul etti. Milletler Cemiyeti kararına göre seçimler 28 Mart ve 12 Nisan’da (1938) yapılacaktı. Seçim zamanı yaklaştığında Suriye yanlıları gibi Fransız işgal idaresinin de Türkler aleyhine bir tavır takındığı ve taraflı davranmaya başladığı görüldü.

Bu sırada Atatürk’ün hasta olduğu haberleri duyulmuş, yabancı ajanslar bu haberi dünyaya yaymışlardı. Bu haberleri yaymanın amacı, Hatay meselesinin çözülmesini önlemek ve mücadeleyi yarım bırakmaktı. Bunu sezen Atatürk, hastalığına rağmen 19 Mayıs 1938 günü törenlerden sonra güneye doğru yola çıktı. Ertesi gün Mersin’e ulaştı ve burada muhteşem bir geçit töreni düzenlendi. Nihayet 2 Eylül 1938 günü bağımsız Hatay Devleti kuruldu. 5 Eylül 1938 günü Devlet Başkanı Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek’i Başbakan olarak görevlendirdi. 1 Aralık’ta Hatay ürünlerinin Türkiye’ye gümrüksüz girmesi kabul edildi. Bunun ardından Türkiye’den Hatay’a pasaportsuz ve sadece nüfus cüzdanıyla girilmesi kabul edildi. 23 Haziran 1939 günü Fransa ile Türkiye arasında Hatay bölgesinin Türkiye’ye iadesine dair anlaşma imzalandı. Hatay’ın Türkiye’ye katılmasının önünde hiçbir engel kalmamıştı. Anlaşmanın imzalandığı haberi Hatay’a ulaşınca resmi dairelerden Hatay bayrakları indirildi ve yerine Türk Bayrağı çekildi. Hatay Millet Meclisi olağanüstü toplandı ve 29 Haziran 1939 günü Hatay’ın Anavatana katılımı oybirliği ile kabul edildi (Çapa, 2018; Dağıstan & Sofuoğlu, 2005; Dayı, 2002; Karakoç, 2009; Melek, 1966; Özkaya & Birsal 2014; Soysal, 1983; Sökmen, 1992; Tekin, 1993).

Hatay’da Eğitimin Kısa Tarihi

İşgali sırasında Fransa Hatay bölgesini yönetmek için yüksek komiserliğin temsilcisi olarak bölgeye müsteşar atamıştır. Müsteşarlık

bünyesinde eğitim işlerine bakmak üzere Maarif Reisliği de (Milli Eğitim Müdürlüğü) aynı tarihte kurulmuştur. Maarif Reisliğine Dr. Mithat Kuseyri getirilmiştir. Hatay'ın ilk ortaöğretim kurumu 1913'de açılan Antakya İdadisidir. Bu tarihlerde yabancı ülkeler bölgede çok sayıda okul açmışlardır. İskenderun Lisesi de bunlardan biridir (Ganioglu, 2004: 33-106). Hatay'ın anavatana katılmasından sonra bu okullar Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. En son kapanan yabancı okul İskenderun'daki Sanata Teresa Özel İtalyan Okulu'dur. Hatay anavatana katıldıktan sonra ilk Milli Eğitim Müdürü Necdet Evrimer olmuştur. Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü 1970'den 1980'e kadar Hürriyet Caddesi üzerinde şimdiki Şehir Kulübünün yanındaki Gazipaşa İşhanı'nın 2, 3 ve 4. katlarında hizmet vermiştir. Müdürlük 1980'de Hatay Valilik binasının yanındaki ek binaya taşınmıştır. 15 Mayıs 2010'da ise şimdiki binasına taşınmıştır (Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü 2015-2019 Stratejik Planı, 14).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Hatay'da eğitimin geçirdiği aşamaları tarihi süreç içinde incelemektir. Bu çerçevede Hatay'da okulöncesi eğitimde, temel eğitimde, ortaöğretimde, mesleki-teknik öğretimde ve yükseköğretimde Cumhuriyet tarihimiz boyunca alınan mesafe ve geline nokta ele alınmıştır. Yapılan literatür incelemesinde doğrudan Hatay'da Cumhuriyet döneminin eğitimiyle ilgili herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Alakay (2003) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde Osmanlı döneminde Hatay'da eğitimi ele almıştır. Galioglu (2004) çalışmasında Antakya Lisesi'nin tarihini yazmıştır. Güleç (2016) yazdığı yüksek lisans tezinde Demokrat Parti iktidarı döneminde Hatay'da sosyal ve ekonomik hayatı ele alırken aynı dönemin eğitime kısa bilgilerle yer vermiştir. Payaslı'nın (2009) çalışmasında Atatürk dönemi eğitim ve kültür politikalarının Hatay'a yansımaları ele alınmıştır. Titiz (2012) çalışmasında Cumhuriyet döneminde halkevlerinin eğitim ve tarih çalışmalarını Akdeniz Bölgesi örneğinde ele almış ve Hatay halkevlerine de iki sayfalık bir yer ayırmıştır. Bununla

birlikte doğrudan bu araştırma konusuyla ilişkili bir incelemeye rastlanmamıştır. Araştırmada Hatay'da Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze tüm kademelerde "Hatay Eğitim Tarihi" sistematik bir şekilde istatistikî veriler eşliğinde ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarının araştırmacılarla geleceğe yön verme bakımından politikacı ve uygulamacılar için yararlı olacağı umulmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, betimsel araştırma türlerinden tarihi yöntem kullanılmıştır. Bilindiği üzere tarihi yöntem geçmişten günümüze geçen süreçte yaşanmış olay ve olguların araştırılıp açıklanması ve ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntemdir. Bu yöntemde dönemin dokümanları dikkatlice okunarak araştırma sorusuna cevap aranır. Örneğin günümüz eğitimini geçmişteki uygulamaların incelenmesi ışığında anlamaya çalışmadır (Tanrıöğen, 2014: 62-65). Hatay'la ilgili nüfus ve eğitim verileri TÜİK, Millî Eğitim Bakanlığı ve Boğaziçi Üniversitesi tarafından meydana getirilen <http://egitimistatistikleri.com> adresindeki eğitim istatistiklerinden elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler okulöncesi, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik öğretim ve yükseköğretim kurumlarında okul, öğretmen ve öğrenci durumları şeklinde kategorize edilmiştir. Çalışmada her eğitim basamağının öğretmen, öğrenci vb. sayısal verileri verilmiş ve yorumlanmıştır. Verilerde Hatay'ın anavatana katıldığı yıl olan 1939 temel ölçüt alınmış ve günümüze kadar geçen süreç belirli yılların verileriyle desteklenmiştir. 1939'dan günümüze geçen 80 yıllık dönemin genel bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmıştır. Eğitimle ilgili veriler sunulurken Hatay'ın gelişiminde bir başka gösterge olan nüfus verileri eğitimin değerlendirilmesinde ölçütlerden biri olmuştur.

BULGULAR

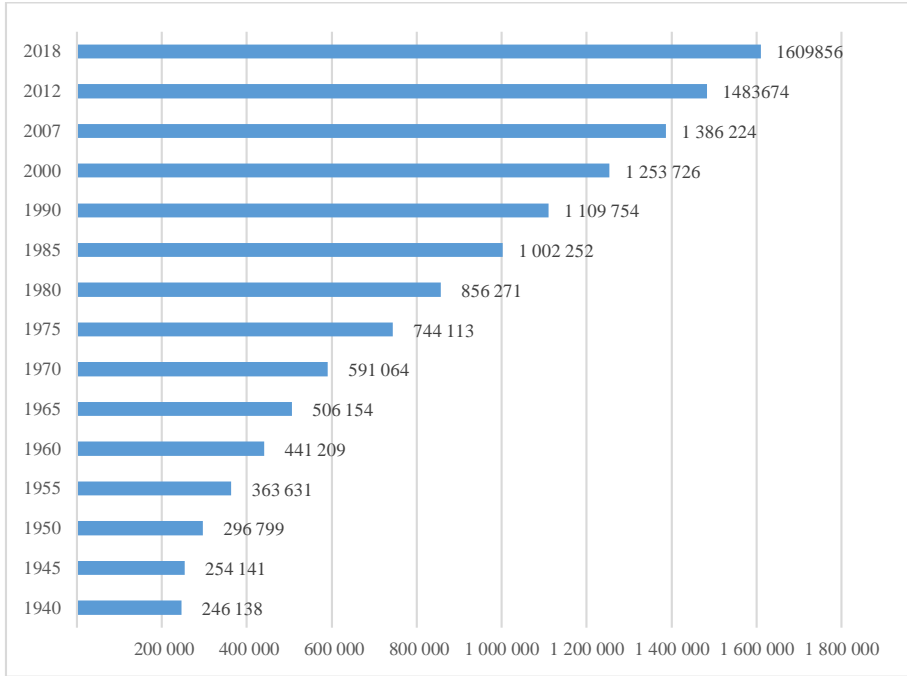
Bu bölümde öncelikle Hatay'ın anavatana katıldığı 1939'dan günümüze kadar 80 yıllık nüfus gelişimi ele alınmıştır. İkinci olarak okulöncesi eğitim, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik öğretim ve

yükseköğretimde 1939'dan günümüze geçirilen 80 yıllık eğitim süreci incelenmiştir.

Hatay Nüfusu

Hatay'ın anavatana katılması sonrası 1940'da yapılan ilk nüfus sayımında vilayetin toplam nüfusu 246.138 olarak tespit edilmiş olup söz konusu nüfus sonraki yıllarda aşamalı olarak artmıştır. Tablo 1'de Hatay'ın anavatana katıldığı yılın hemen ertesinde yapılan ilk nüfus sayımından 2018 yılına kadar geçirdiği aşamaya yer verilmiştir.

Grafik 1. Hatay Nüfus Verileri (1940-2018)

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Grafik 1'e göre, Hatay nüfusu 1940'dan günümüze devamlı olarak artmıştır. Bu artışın nedeni hem doğurganlık hem de Hatay'a yapılan göçlerdir. Bu gerekçeler nedeniyle Hatay vilayeti geçen süreçte Türkiye ortalamasının üzerinde bir nüfus artışına sahne olmuştur.

1940-2018 döneminde Türkiye'de nüfus %360 artmışken, Hatay'ın nüfusu ise %554 artış göstermiştir.

Okulöncesi Eğitim

Hatay anavatanına 1939'da katılmasına rağmen 1959-1960 öğretim yılına kadar 20 yıl süreyle herhangi bir okulöncesi kuruma sahip değildi. Bir özel eğitim kurumu olan Kırkhanlar Anasınıfı Hatay'da açılan ilk okulöncesi eğitim kurumuydu. Açıldığı ilk yıl olan 1959-1960 öğretim yılında Kırkhanlar Anasınıfında üç öğretmen görev yapmakta, 18'i kız, 25'i erkek olmak üzere toplam 43 öğrenci öğrenim görmekteydi. Ertesi yıl aynı öğretmen kadrosuyla öğrenimine devam eden okulun öğrenci sayısı 22'si kız, 32'si erkek olmak üzere 54'e yükselmiştir. 1963-1964 öğretim yılında iki yeni anasınıfı daha açılmıştır: Yeni Kolej Anasınıfı ve Ata Koleji Orta Anasınıfı. Açılan yeni iki sınıfla birlikte okulöncesi eğitim kurumlarındaki öğretmen sayısı altıya, öğrenci sayısı da 40'ı kız, 58'i erkek olmak üzere 98'e yükselmiştir. 1968-1969 öğretim yılına gelindiğinde açılan bu okullardan sadece Hatay Ata Koleji'nin Anasınıfı üç öğretmen, 11'i kız, 10'u erkek olmak üzere 21 öğrenci ile öğretime devam eder hale gelmiştir (<http://egitimistatistikleri.com>).

1970'ler ve 1980'lerin ilk yıllarında öğretmen ve öğrenci sayılarında küçük dalgalanmalar dışında büyük değişiklikler olmamıştır. 1980 askeri darbesi sonrası tekrar sivil yaşamın başladığı 1984-1985 öğretim yılında Hatay'da okulöncesi eğitim verilerinde büyük bir artış yaşanmıştır. 1984-1985 öğretim yılında tamamı devlet okullarında açılan anasınıflarında köylerde 660'ı kız, 675'i erkek olmak üzere 1335 öğrenci öğrenim görürken, şehirlerde ise 1094'ü kız, 1205'i erkek olmak üzere toplam 2299 öğrenci öğrenim görmüştür. Aynı yıl Hatay'da köy ve şehir anasınıflarında öğrenim gören öğrenci sayısı 1821'i kız 1957'si erkek olmak üzere toplam 3778'dir. Öğretmen sayısı ise sadece 15'dir. Bu tarihten başlayarak okulöncesi kurumlar bağımsız anaokulları olarak ya da ilkokullar ile Kız Teknik Genel Müdürlüğüne bağlı anasınıfları halinde organize edilmişlerdir. Hatay'ın nüfus artışına, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimine ve okulöncesi eğitimine olan

ilgi artışının bir göstergesi olarak 1984-1985 öğretim yılından başlayarak anaokullarında, anasınıflarında, buralarda görev alan öğretmen sayıları ile öğrenci sayıları düzenli olarak artış göstermiştir (<http://egitimistatistikleri.com>).

2017-2018 öğretim yılı itibariyle Hatay'daki tüm okulöncesi kurumlarda 890'ı kadın, 55'i erkek olmak üzere öğretmen sayısı 945 idi. Kız öğrenci sayısı 22.007, erkek öğrenci sayısı 19.939 olmak üzere toplam öğrenci sayısı ise 41.946 idi (MEB, 2018: 46). Okulöncesinde okullaşma oranı her yıl giderek artmıştır. 2017-2018 öğretim yılında okullaşma oranı 3-5 yaşta %42,36, 4-5 yaşta %58,04 olurken 5 yaşta %81,67'ye ulaşmıştır. Aynı yıllar içinde Türkiye genelinde okulöncesi kurumlarda okullaşma oranları 3-5 yaşta %38.50, 4-5 yaşta %50.42, 5 yaşta ise %66,88 olarak tespit edilmiştir (MEB, 2018: 5, 1). Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü'nün stratejik planına göre 2019'da 5 yaşta okullaşma oranı %100 olarak öngörülmüştür (Hatay MEM 2015-2019 Stratejik Planı, 50).

Başlangıcından günümüze okulöncesi kurumlardaki öğretmen sayısında %31.400, öğrenci sayısında ise %97.448'lik bir artış sağlanmıştır. Buna göre öğrenci sayısındaki artış öğretmen sayısındaki artışın üç katından daha fazla olmuştur. Yine aynı evrelerde 1959-1960 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 14,3 iken 2017-2018 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 44,3 olmuştur. Bu süre içinde Hatay'ın nüfusu ise %265 artmıştır.

Temel Eğitim: İlkokullar

Anavatana katıldığı 1939-1940 öğretim yılında Hatay'da Türk ve yabancı olmak üzere iki ayrı türde ilkokul bulunmaktaydı. Hatay'da vatandaşların büyük çoğunluğunun köylerde yaşaması nedeniyle eğitim verileri köy ve şehir yerleşim alanları olmak üzere ikiye ayrılmış durumdaydı. Buna göre, 75 ilkokulda 3993'ü erkek, 500'ü kız öğrenci olmak üzere köylerde öğrenimine devam eden öğrenci toplamı 4493 idi. Şehir okullarında 3347'si erkek, 1617'si kadın olmak üzere öğrenim gören öğrenci sayısı 4964 idi. Köy ve şehir okullar toplamında

7358'i erkek, 2129'u kadın olmak üzere toplam öğrenci sayısı 9487 idi. Aynı dönemde Hatay ilkokullarındaki öğretmen sayısı da 191 idi (Maarif İstatistiği, 1942: XIV, XVIII, 15).

1939-1940 öğretim yılı itibarıyla Hatay'da iki ayrı yabancı okul vardı: Biri İtalyan diğeri İngiliz İlkokulu. İtalyan ilkokulunda 18'i erkek, 12'si kız olmak üzere 30 öğrenci öğrenim görürken İngiliz ilkokulunda ise dördü erkek, üçü kız olmak üzere yedi öğrenci öğrenim görmekteydi. Söz konusu iki özel ilkokuldan İngilizlere ait olanı aynı yıl kapanmıştır. İtalyan İlkokulunun öğrenci sayısı giderek azalmış ve 1967-1968 öğretim yılında o da kapanmıştır (Maarif İstatistiği, 1942: XIV, XVIII, 15; <http://egitimistatistikleri.com>).

Nüfus artışına paralel olarak Hatay ilkokullarında öğrenci ve öğretmen sayıları düzenli bir artış göstermiştir. 1959-1960 öğretim yılında öğrenci sayısı 19.317, öğretmen sayısı 164; 1990-1991'de öğrenci sayısı 170.352, öğretmen sayısı 4881 olmuştur. 2017-2018 öğretim yılında ise öğrenci sayısı 130.476'ya inerken öğretmen sayısı 7554'e yükselmiştir (MEB, 2018: 46). Eldeki verilere göre 1990-1991 öğretim yılında ulaşılan öğrenci sayısı en yüksek seviyedir (<http://egitimistatistikleri.com>).

Hatay'da bağımsız eğitimli köy ilkokulu 1940-1941 öğretim yılında 1723 öğrenciyle başlamıştır. İlk Türk özel okulu 1959-1960 öğretim yılında 38 öğrenciyle öğretime başlamış, ilk yatılı bölge ilkokulu ise 1965-1966 öğretim yılında açılmıştır (<http://egitimistatistikleri.com>).

Hatay'da temel eğitimde okullaşma oranı 2017-2018 öğretim yılında %91,47'dir. Aynı evrede Türkiye genelinde temel eğitim kurumlarında okullaşma oranı %91,54 olmuştur (MEB, 2018: 5, 1). Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü'nün stratejik planına göre 2019'da temel eğitimde okullaşma oranı %99,55 olarak öngörülmüştür (Hatay MEM 2015-2019 Stratejik Planı, 50).

Başlangıcından günümüze ilkokullardaki öğretmen sayısında %3855, öğrenci sayısında ise %1275'lik bir artış sağlanmıştır. Buna

göre öğretmen sayısındaki artış öğrenci sayısındaki artışın üç katından daha fazla olmuştur. Yine aynı evrelerde 1939-1940 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 49,6 iken 2017-2018 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 17,2 olmuştur. Bu süre içinde Hatay'ın nüfusu ise %554 artmıştır.

Temel Eğitim: Ortaokullar

Hatay'da 1939-1940 öğretim yılında biri Türk, ikisi yabancı olmak üzere toplam üç ortaokul vardı. Bu okullarda 50 öğretmen, 441 öğrenci yer alıyordu (Maarif İstatistiği, 1942: XIV, XVII). 1967-1968 öğretim yılında Kız Sanat Ortaokulu, Resmi Ticaret Ortaokulu ve Sağlık (Köy-Ebe) Ortaokulu açılmıştır. Açılan bu okulların 666 öğrencisinden sadece 31'i erkekti. Ertesi yıl bu ortaokullar dışında Resmi Ortaokul, İmam Hatip Ortaokulu ve Erkek Sanat Ortaokulu da açılmıştır. Bir önceki yıl 666 olan toplam öğrenci sayısı 1968-1969 öğretim yılında 979'a yükselmiştir (<http://egitimistatistikleri.com>).

Nüfus artışına paralel olarak Hatay ortaokullarında öğrenci ve öğretmen sayıları düzenli bir artış göstermiştir. İlk açıldığı dönem olan 1967-1968 öğretim yılında bütün ortaokullardaki öğrenci sayısı 977, öğretmen sayısı ise sadece 15'dir. Beş yıl sonra 1972-1973'e gelindiğinde tüm ortaokullardaki öğrenci sayısı 17.133'e, öğretmen sayısı ise 422'ye yükselmiştir. 2017-2018 öğretim yılı itibariyle Hatay'daki ortaokullarda 3663'ü erkek, 4278'i kadın olmak üzere öğretmen sayısı 7941'dir. Kız öğrenci sayısı 65.751, erkek öğrenci sayısı 67.652 olmak üzere toplam öğrenci sayısı ise 133.403'dür (MEB, 2018: 46). İlk özel Türk ortaokulu 1971-1972 öğretim yılında, ilk yatılı bölge ortaokulu ise 1975-1976 öğretim yılında açılmıştır (<http://egitimistatistikleri.com>).

Hatay'da ortaokullarda okullaşma oranı 2017-2018 öğretim yılında %94,84'dür. Aynı evrede Türkiye genelinde ortaokullarda okullaşma oranı %94,47 olmuştur (MEB, 2018: 5, 1). Hatay Milli Eğitim

Müdürlüğü'nün stratejik planına göre 2019'da ortaokullarda okullaşma oranı %98 olarak öngörülmüştür (Hatay MEM 2015-2019 Stratejik Planı, 50).

Başlangıcından günümüze ortaokullardaki öğretmen sayısında %15.782, öğrenci sayısında ise %30.150'lik bir artış sağlanmıştır. Buna göre öğrenci sayısındaki artış öğretmen sayısındaki artışın yaklaşık iki katıdır. Yine aynı evrelerde 1939-1940 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 8,8 iken 2017-2018 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 16,8 olmuştur. Bu süre içinde Hatay'ın nüfusu ise %554 artmıştır.

Ortaöğretim: Genel Liseler

Hatay'da 1939-1940 öğretim yılında iki resmi lise bulunmaktaydı. Söz konusu okullarda 11 öğretmen görev yapmakta ve 761 öğrenci öğrenim görmekteydi (Maarif İstatistiği, 1942: XV, XIX).

1960-1961 öğretim yılında Öğretmen Lisesi ve İmam Hatip Lisesi açılmıştır. Her iki lisede öğrenim gören öğrenci toplamı 750'dir. Söz konusu liseler karma değildi. Hatay öğretmen Lisesi'nin 494 öğrencisinin tamamı kızlardan oluşurken, Hatay İmam Hatip Lisesi'nin 256 öğrencininin tamamı ise erkeklerden meydana gelmişti. Nüfus artışına paralel olarak Hatay'da genel liselerde öğrenci ve öğretmen sayıları düzenli bir artış göstermiştir. 2000-2001 öğretim yılında genel liselerde öğrenim gören öğrenci sayısı 29.623'ü Erkek, 20.793'ü kız olmak üzere toplam 50.416'ya, öğretmen sayısı ise 1565'i erkek, 952'si kadın olmak üzere toplam 2517'ye ulaşmıştır (<http://egitimistatistikleri.com>).

2017-2018 öğretim yılı itibariyle Hatay'da genel liselerde 1984'ü erkek, 1456'ü kadın olmak üzere toplam öğretmen sayısı 3440'dır. Kız öğrenci sayısı 32.150, erkek öğrenci sayısı 34.381 olmak üzere toplam öğrenci sayısı ise 66.531'dir (MEB, 2018: 47).

Hatay'da genel lise düzeyinde okullaşma oranı 2017-2018 öğretim yılında %82,56'dır. Aynı evrede Türkiye genelinde ortaöğretimde

okullaşma oranı %83,58 olmuştur (MEB, 2018: 5, 1). Hatay Milli Eğitim Müdürlüğünün stratejik planına göre 2019'da genel liselerde okullaşma oranı %90 olarak öngörülmüştür (Hatay MEM 2015-2019 Stratejik Planı, 50).

Başlangıcından günümüze liselerdeki öğretmen sayısında %31.173, öğrenci sayısında ise %8.643'lük bir artış sağlanmıştır. Buna göre öğretmen sayısındaki artış öğrenci sayısındaki artışın üç katından daha fazla olmuştur. Yine aynı evrelerde 1939-1940 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 69,2 iken 2017-2018 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 19,3 olmuştur.

Mesleki-Teknik Öğretim

Hatay'da 1940-1941 öğretim yılı ile birlikte hem erkek hem de kızlara yönelik olarak meslek liseleri açılmıştı (MEB, 1974: 50). İlk yıla ait ne öğretmen ne de öğrenci verilerine ulaşılamamıştır. Hem öğretmen hem de öğrenci verilerine ulaşılan en erken öğretim yılı 1965-1966 olmuştur. Buna göre söz konusu öğretim yılında 27'si erkek, 12'si kadın olmak üzere 39 öğretmen görev yapmaktaydı. Aynı yıl öğrenim gören öğrenci sayısı ise 434'ü erkek, 98'i kız olmak üzere 532 idi (DİE, 1970: 6, 145, 227).

Nüfus artışına paralel olarak Hatay'da mesleki-tekniik liselerin öğrenci ve öğretmen sayılarında düzenli bir artış görülmektedir. 2000-2001 öğretim yılında mesleki-tekniik liselerde öğrenim gören öğrenci sayısı 4397'si Erkek, 7004'ü kız olmak üzere 11.401'e, öğretmen sayısı ise 584'ü erkek, 381'i kadın olmak üzere 965'e ulaşmıştır (<http://egitimistatistikleri.com>).

2017-2018 öğretim yılı itibariyle Hatay'da mesleki-tekniik liseler genelinde 1909'u erkek, 1553'ü kadın olmak üzere toplam öğretmen sayısı 3062'dir. Kız öğrenci sayısı 27.092, erkek öğrenci sayısı 31.203 olmak üzere toplam öğrenci sayısı ise 59.295'dir (MEB, 2018: 47).

Hatay'da mesleki-tekniik lise düzeyinde okullaşma oranı 2017-2018 öğretim yılında %40,34'dür. Aynı evrede Türkiye genelinde or-

taöğretimde okullaşma oranı %42,28 olmuştur (MEB, 2018: 5, 1). Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü'nün stratejik planına göre 2019'da mesleki-teknik liselerde okullaşma oranı %90 olarak öngörülmüştür (Hatay MEM 2015-2019 Stratejik Planı, 50).

1965-1966 öğretim yılından günümüze meslek liselerindeki öğretmen sayısında %7.751 öğrenci sayısında ise %11.045'lik bir artış sağlanmıştır. Buna göre öğrenci sayısındaki artış öğretmen sayısındaki artışın yaklaşık 1,5 katıdır. Yine aynı evrelerde 1965-1966 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 13,6 iken 2017-2018 öğretim yılında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 111,5 olmuştur. Bu süre içinde Hatay'ın nüfusu ise %218 artmıştır.

Yükseköğretim

Hatay'da 1960-1961 Öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan İlköğretmen Okulu açılmıştır. Bu durum izleyen yıllarda Hatay'da artık bir yükseköğretim kurulmasına ihtiyaç olduğu yönünde taleplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1973'de Hatay Eğitim Tesisleri Derneği kurulmuş ve kurulması öngörülen üniversitenin nasıl oluşturulacağına dair bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre, Antakya ve İskenderun başta olmak üzere diğer ilçeleri de kapsayacak şekilde fakülte ve yüksekokullar açılması planlanmıştır. Bu esnada Hatay İlköğretmen Okulu 1975'te önce Eğitim Enstitüsüne, 1981 yılında Çukurova Üniversitesine bağlı Antakya Eğitim Yüksekokulu'na dönüşmüştür. Sözü edilen okul 1989-1990 öğretim yılında dört yıllık bir kuruma dönüşmüştür. Hatay Valiliği tarafından teklif edilen üniversite kurulması hakkındaki çabalar sonuç vermiş, teklif TBMM Milli Eğitim komisyonu tarafından kabul edilmiş ve 25 Mayıs 1992'de Mustafa Kemal Üniversitesi kurulmuştur (Gündüz vd, 2013: 400).

Rektörlük bünyesinde Fen-Edebiyat, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat, Veteriner, Su Ürünleri, İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim Fakülteleri; Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları; İki yıllık Antakya Meslek, İskenderun Meslek Yüksekokulları ile Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri

kurulmuştur. Gelineen noktada, Mustafa Kemal Üniversitesi bugün; 3 Enstitü, 12 Fakülte, 6 Yüksekokul, 11 Meslek Yüksekokulu, 1 Araştırma Uygulama Hastanesi, 1 Konservatuvar, 21 Araştırma Uygulama Merkezi ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ile eğitim/öğretim hayatını sürdürmektedir (<http://www.mku.edu.tr/files/32311eaf-f7d3-485c-9ac2-51bf38e2636f.pdf>)

23 Nisan 2015’de üniversitenin kurum yapısı değişmiş, ayrılan bazı birimler ile İskenderun Teknik Üniversitesi kurulmuştur. Bu kapsamda; Mühendislik Fakültesi başta olmak üzere, Barbaros Hayrettin Denizcilik Fakültesi, Teknoloji Fakültesi, Deniz Bilimleri ve Teknoloji Fakültesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Mustafa Yazıcı Devlet Konservatuvarı, Denizcilik Meslek Yüksekokulu, Dört Yol Meslek Yüksekokulu, Erzin Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu ve İskenderun Meslek Yüksekokulu, İskenderun Teknik Üniversitesinin birimi olarak yeniden yapılandırılmıştır (<http://www.iste.edu.tr/tanitim/tanitim-brosuru>).

SONUÇ

Hatay Anadolu’nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Ilıman iklim koşulları ve topraklarının verimli oluşu nedeniyle yöredeki yerleşimin çok eski dönemlere kadar uzandığı bilinmektedir. Yüzylerce yıl çok farklı uygarlıkların hüküm sürdüğü Hatay bölgesi 1516 sonrası Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransız hâkimiyetine giren bölge 1939’da anavatana katılmıştır.

Hatay nüfusu anavatana katıldığı evreden günümüze devamlı olarak artış göstermiştir. Geçen 80 yıllık evrede Türkiye nüfusu %360 artmışken Hatay nüfusu ise %554 artmıştır. Nüfus artışının Türkiye ortalamasının üzerinde arttığı Hatay’da eğitimde de ciddi artışlar olduğu görülmüştür:

Okulöncesi kurumlarda geçen süreçte öğrenci sayısı %97.448, öğretmen sayısı ise %31.400 oranında artış göstermiştir. İlkokullardaki artış oranı öğrencilerde %1.275, öğretmenlerde %3.855; ortaokullar-

daki artış oranı öğrencilerde %30.150, öğretmenlerde %15.782; liselerdeki artış oranı öğrencilerde %8.643, öğretmenlerde %31.173 ve mesleki-teknik okullardaki artış oranı öğrencilerde %11.045, öğretmenlerde %7.751 olmuştur. Bir başka ifadeyle okulöncesi kurumlarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 14,3'den 44,3'e; ortaokullarda 8,8'den 16,8'e; mesleki-teknik okullarda 13,6'dan 111,5'e yükselmiştir. Bununla birlikte ilkokullarda 49,6'dan 17,2'ye; liselerde ise 69,2'den 19,3'e düşmüştür. Eldeki verilere göre, geçen süreçte Hatay'da eğitimin tüm kademelerinde hem öğretmen hem de öğrenci sayılarında çok büyük artışlar gerçekleşmiştir. Bu büyük artışlara rağmen bazı eğitim basamaklarında öğretmen ve öğrenci artış oranları bakımından denge söz konusu olurken bazı eğitim basamaklarında ise ciddi orantısızlıklar meydana gelmiştir. Okulöncesi kurumlarda, ortaokullarda ve mesleki-teknik okullarda görevlendirilen öğretmen sayısı, öğrenci sayısındaki artışın çok gerisinde kalmıştır. Bu durum özellikle okulöncesi kurumlarda çok bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Bununla birlikte ilkokullarda ve liselerde öğretmen sayılarının oransal olarak öğrencilerden daha fazla olması sevindirici bir durum olarak gözlenmiştir. Buna göre Hatay'da okulöncesi kurumlarda, ortaokullarda ve mesleki-teknik okullarda öğretmen sayısının artırılmasının eğitimin niteliğinin artırılması hususunda ciddi katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hatay'da 80 yıllık süreçte okullaşma oranları da devamlı olarak artış göstermiştir. 2017-2018 öğretim yılı itibariyle okulöncesinde okullaşma oranı %81,67'ye ulaşmıştır, aynı dönemde Türkiye ortalaması %66,88'dir. İlkokullarda okullaşma oranı %91,47 iken Türkiye ortalaması %91,54'dir. Ortaokullarda okullaşma oranı %94,84 iken Türkiye ortalaması %94,47'dir. Liselerde okullaşma oranı %82,56 iken Türkiye ortalaması %82,56'dır. Mesleki-teknik okullarda okullaşma oranı %40,34 iken Türkiye ortalaması ise %42,28'dir. Hatay'daki okullaşma oranlarına bakıldığında okulöncesi eğitimde okullaşmanın Türkiye ortalamasının yaklaşık 15 puan üzerinde olduğu görülmektedir. İlkokul, ortaokul ve liselerdeki okullaşma oranları Türkiye ile paralellik içinde giderken, mesleki-teknik eğitimde ise Türkiye

ortalamasının yaklaşık 2 puan altında kalmıştır. Buna göre özellikle mesleki-teknik okullar düzeyinde “okullaşma” hususunda adım atılmasının anlamlı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma ile 1939’dan günümüze 80 yıllık Hatay eğitim tarihi tüm eğitim basamakları ile sayısal verilerin ışığında genel hatlarıyla ele alınmıştır. Elde edilen verilere göre Hatay eğitimi bası basamaklarda Türkiye’ye örnek olabilecek verilere sahipken bazı basamaklarda Türkiye ortalamasının altındadır. Yapılacak yeni çalışmalarla Hatay eğitim tarihi pek çok yönüyle ve ayrıntılarıyla ele alınabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alakay, Yahya, **Osmanlı Döneminde Hatay’da Eğitim**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2003.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Maarif İstatistiği 1939-1940**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942.
- Boğaziçi Üniversitesi, “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Eğitim İstatistikleri Veri ve Bilgi Bankası, SBA 9941”. <http://egitimistatistikleri.com> (Erişim Tarihi: 23.11.2018).
- Çapa, Mesut, “Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları”. **Atatürk Yolu Dergisi**, 2018, (62), 21-38.
- Dağıstan, Adil & Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay’ın) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2005, 51(61), 1-46.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatana Katılması”. **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2002, (19), 331-340.
- DİE, **Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970.
- Galioğlu, Rengin, **Hatay Kültür Tarihinde 1921-1939 Dönemi ve Bu Dönemin En Önemli Eğitim Kurumu Antakya Lisesi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2004.

- Güleç, Ahmet, **Demokrat Parti iktidarında Hatay'da Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2016.
- Gündüz, Ahmet vd., **Hatay Tarihi**, Anıt Matbaa, Ankara, 2013.
- Hatay MEM, **Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü 2015-2019 Stratejik Planı**, https://hatay.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_11/24103554_hataylmem20152019stratejikplann.pdf (Erişim Tarihi: 03.01.2019).
- <http://www.iste.edu.tr/tanitim/tanitim-brosuru> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).
- <http://www.mku.edu.tr/files/32311eaf-f7d3-485c-9ac2-51bf38e2636f.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2019).
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 12.11.2018).
- Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası". **Bilig**, 2009, (50), 97-118.
- MEB, "Hatay Milli Eğitim Müdürlüğü", <https://hatay.meb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.01.2019).
- MEB, **Mesleki ve Teknik Öğretim (1974-1975)**. Etüd ve Programlama Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.
- MEB, **Milli Eğitim İstatistikleri 2017-2018**. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/06123056_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2017_2018.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2019).
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966.
- Özkaya, Duman, Olcay & Birsal H. (2014). "Üç Tarz-ı İdari Dönemde (İşgal, Sancak, Vilayet) Hatay Bağımsızlık Mücadelesinde Öne Çıkan Kültür Kurumları". 97-113, **Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Antakya**, Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Payaslı, Volkan, **Atatürk Dönemi Eğitim Kültür Politikalarının Hatay'a Yansımaları**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945) I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992.
- Tanrıöğen, Abdurrahman, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Hatay Kültür ve Turizm Vakfı, Antakya, 1993.
- Titiz, Hediye, **Cumhuriyet Döneminde Halkevlerinin Eğitim ve Tarih Çalışmaları, 1932-1951 (Akdeniz Bölgesi Örneği)**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2012.

SANCAK'TAN DEVLET'E İDARÎ DEĞİŞİMİN BİR SEMBOLÜ OLARAK CINE EMPIRE (GÜNDÜZ SİNEMASI)

Mustafa TARIM*

ÖZET

Sinema kültürü 1920'li yıllara dayanan Antakya'da, özel bir sinema salonu olmadığından, şehirde modern bir sinemaya ihtiyaç duyulmuştur. Antakya Belediyesi Nisan 1935'te bir sinema binası projesi yarışması açmış, yer tahsis etmiştir. Yarışmayı Mühendis Leon Benjuda'nın çizdiği projesiyle Rasim Yahya [Adalı] kazanmıştır. Yapımı 4 Şubat 1936'da tamamlanan binayı Rasim Yahya, 5 yıllığına "Cine Empire" a kiralamış ve sinema hizmete açılmıştır.

Orgeneral Asım Gündüz'ün Fransızlarla görüşmek için 12 Haziran 1938'de Antakya'yı ziyareti esnasında halkın paşaya gösterdiği teveccühün etkisiyle, Empire Sineması'nın işletmecileri, sinemanın adını "*Gündüz Sineması*" olarak değiştirmişlerdir.

Hatay Meclisi 2 Eylül 1938'de Gündüz Sineması'nda toplanmış, Hatay Devleti kurulmuş ve Devlet'in bayrağı ilk defa törenle bu binaya çekilmiştir. Meclis faaliyetlerini bir hafta burada yürütmüştür. Kuruluşu gerçekleştiren ve gerekli düzenlemeleri yapan Meclis, 1 Kasım 1938'de açılmak üzere tatil edilmiştir. Meclis'in boşalttığı sinema binası da asli faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir.

Bildiride; Antakya tarihinde ve kültüründe özel bir yeri olan ve Kent Meydanı'nda konuşlanan Hatay Arkeoloji Müzesi ve Antakya Belediye binasıyla adeta bir bütünlük oluşturan Gündüz Sineması'nın

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Göç Araştırmaları ABD Doktora Programı, mtarim@mku.edu.tr

projelerine, şartnamelerine ve gösterilen film örneklerine yer verilmiştir. Hatay Devleti Millet Meclisi'ne ev sahipliği yapan "Gündüz Sineması", gösterimsel olarak tasarlanmış Hatay'ın ilk ve tek binasıdır. Bu bağlamda söz konusu sinema, tarihi seyir içerisinde bir dönem '*modernleşmenin*', bir dönem '*bağımsızlığın*' başka bir dönem de '*Türkiye'ye katılmanın*' sembolik ipuçlarını barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cine Empire, Gündüz Sineması, Hatay Devleti, Hatay Meclisi, Rasim Yahya.

CINE EMPIRE (GÜNDÜZ SİNEMASI) AS A SYMBOL OF ADMINISTRATIVE CHANGE FROM SANJAK TO STATE

ABSTRACT

Cinema culture in Antakya, which dates back to the 1920s, required a modern cinema in the city as it does not have a private movie theater. Antakya Municipality has opened a cinema building project competition in April 1935 and allocated space. Rasim Yahya [Adalı] won the competition with the project drawn by Engineer Leon Benjuda. The building, which was completed on February 4, 1936, was rented to the Cine Empire for 5 years by Rasim Yahya and the cinema was put into service.

Gen. Asım Gündüz's conference with the French on June 12, 1938, during the visit to Antakya, the public showed great interest and love to Gen. Gündüz. Hence, the managers of the Empire Cinema, changed the name of the cinema to "Gündüz Sineması". The Assembly of Hatay State met at this cinema on September 2, 1938. The State of Hatay was established and the flag of the State was taken to this building for the first time. The State has carried out its activities for a week in this cinema building. The Assembly, which made the necessary arrangements and was holidayed and decided to be opened on 1 November 1938. The cinema building, which was evacuated by the Assembly and continued to carry out its main activities as it used to.

In the abstract, the Hatay Archeology Museum and Antakya Municipality building and Gündüz Cinema which has a special place in Antakya's history and culture, is located in Kent Square. Gündüz Cinema's projects, specifications and film examples are shown. "Gündüz Sineması" hosted by the National Assembly of the State of Hatay is the first and only building in Hatay, which is designed as a demonstration.

In this context, this cinema, within the historical course, contains symbolic clues about a period of 'modernization', a period of 'independence' and another period of 'accession to in Turkey'.

Keywords: Cine Empire, Gündüz Cinema, Hatay State, Hatay Parliament, Rasim Yahya

GİRİŞ

İskân tarihi M.Ö. 100 binli yıllara kadar giden ve kökenleri Paleolitik döneme kadar uzanan, tarihin en eski yerleşim alanlarından biri olan Hatay, pek çok medeniyete ve millete ev sahipliği yapmıştır (Tekin, 1999: 10). Hatay coğrafyasında M.Ö. 300 yılında Seleukoslar tarafından kurulan ve önemli bir şehir olarak ortaya çıkan Antakya ise tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiştir. Roma, Bizans ve Haçlı dönemlerinden sonra 1268 yılında Memlûk Devleti'nin hükümlanlığına giren Antakya ve havalisi 1516 yılında bir Osmanlı şehri olmuştur (Tekin, 2015:5). I. Dünya Savaşı sonrasında 30 Ekim 1918'de İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi, Antakya ve civarının kaderini de belirlemiştir (Tekin, 2015: 20).

Mondros Mütarekesi'nin ardından 14 Kasım 1918'de Fransızlar İskenderun'u büyük bir birlik çıkararak resmen işgal ettiler. 15 Kasım 1918 tarihinde de Belen Fransızların işgaline uğramıştır (Tekin, 1999:94). Merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği 27 Kasım 1918 tarihinde bir kararname yayınlayarak İskenderun, Antakya, Beylan [Belen] ve Reyhaniye [Harim dahil] kazalarını içine alan bir "Sancağ" oluşturmuştur. İdare merkezi İskenderun olan ve Fransız askeri bir vali tarafından yönetilen bu sancağa "*İskenderun Sancağı*" adı verilmiştir (Tekin, 2015:41).

Milletlerarası savaşlarda bile gündelik yaşam her zaman devam etmiştir. Hatay bölgesindeki halk her ne kadar I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında çalkantılar yaşamışsa da, gündelik hayatlarını bir şekilde sürdürmüşler, zaman zaman da eğlencelere katılmışlardır. Örneğin Fransız işgalinden önce Antakya'da bazı kahvehanelerde tiyatro gösterileri sahnelenmiş, Hacivat-Karagöz gibi gölge oyunları oynatılmış, meddahlar halka tarihi hikâyeler anlatarak vakit geçirmelerini sağlamışlardır. Bu nedenle kahvehaneler o dönem sosyal hayatında önemli bir yer tutmuştur. Bu sosyal altyapılar Antakya halkının sinema kültürüyle erken tanışmasını sağlamıştır.

Sinema kültürü 1920'li yıllara dayanan Antakya'da, ilk dönemlerde gösterime uygun büyük salonlu bina bulunmamaktaydı. Sinema gösterileri kış aylarında büyük evlerin alt katındaki geniş odalarda, yazları ise evlerin avlularında/bahçelerinde yapılmaktaydı. Şehrin bu döneminde Royal, 1930'lu yıllarda Roxi, Empire ve Paris sinemaları açılmış ve gösterimde olan sessiz filmler beyaz perdeye yansıtılmıştır. Aynı dönemde, Jan Huri ve Nedim İspiridun Efendiler tarafından işletilen Empire Sineması iki önemli ilke imza atmıştır. Bunlardan ilki 10 Ocak 1933'te *ilk sesli filmin*, diğeri ise 2 Mart 1933'te gösterilen "*İstanbul Sokaklarında*" adlı *ilk Türkçe filmin* gösterimi olmuştur (Nakib, 2012:189). Bu tür faaliyetler, Hatay halkı için bir sinema binasını adeta ihtiyaç haline getirmiştir.

1. Sinema Binasının İnşası

Mart 1934'te Yenigün Gazetesi, şehrin sosyal eksikliklerine dikkat çekerek, bir tiyatro ve sinema binasına olan ihtiyacı şöyle dile getirmiştir:

"Memleket, cadde, bahçe ve her süsle beraber bir de tiyatro ve sinema binası istemektedir. Şehre gelen tiyatro grupları "tiyatro yok" diye dönüp gitmekte, bir daha gelmemektedir. Aslında şehirde makina tesisatı mükemmel bir sinema vardır. Fakat sinema salonu garajı andırmaktadır. En seçme oyunlar, en güzel filmler kahve köşelerinde ve uydurma sahnelerde oynanmaktadır. Hazırlanan şehir planında Belediye şehir tiyatrosu için yer bile ayırmıştır. Ama işe başlanması için para lâzımdır. Halbuki belediye sıkıntı içindedir. Buna para ayırması mümkün değildir. Başka bir çözüm aranmalıdır. Şehirde, planı Belediye tarafından verilmek üzere bu tiyatro ve sinema binasını yapabilecek müteşebbisler vardır. Şehir planında en önce "şehir tiyatrosu" gelir. Çünkü tiyatro, şehrin ve halkın irfanına bir mektep kadar hizmet edecektir. Belediye bu konuya acilen çözüm bulmalıdır." (Yenigün, 21.3.1934: 1).

Yenigün Gazetesi'nde çıkan ve sinema binasının yapımı konusunda doğrudan doğruya Antakya Belediyesi'ni mesul tutan bu yazı ciddi bir kamuoyu oluşturmuştur. Böylece Antakya Belediyesi, köprü girişinde belediyeye ait Belediye hanı, dükkân ve gazhane binalarının

bulunduğu arsaya modern bir sinema binası yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda Nisan 1935'te bir sinema binası projesi yarışması açmıştır (Yeniğün, 25.04.1935: 1). Belediye tarafından yapılan yarışma ilanında; sinema arsasının yarışmayı kazananına ücretsiz tahsis edileceği ve sinema binasının yaptırnan kişiye ait olacağı duyurulmuştur.

Belediyenin ilan ettiği şartnameye göre hazırlanmış projeler 45 gün içinde teslim edilmiştir. Yapılan yarışmaya Dr. Abdurrahman Melek, Lütfullah Mahfuz ve Rasim Yahya [Adalı]'ya ait üç proje katılmıştır. Projeleri incelemek için Sancak'taki Fransız Yüksek Komiserinin başkanlığında 12 üyeli özel bir komisyon kurulmuştur (Tekin, 2002: 9). 3 Temmuz 1935 Çarşamba günü toplanan komisyon şartlara, fenne ve amaca uygunluk yönünden projeleri incelemiştir. Komisyon kararıyla yarışmayı 11 oy alan Rasim Yahya'nın mühendis Leon Benjuda'ya çizdirdiği projesi kazanmıştır. Projede bina hem sinema, hem kışlık ve yazlık gazino olarak çizilmiştir (Ek-1), (Yeniğün, 04.07.1935: 1).

Binanın inşa şartnamesinde 8 ay içerisinde tamamlanması öngörülmüştür. Resmi işlemler tamamlandıktan sonra, inşaat alanındaki Belediye Hanı, dükkân ve gazhane yıkılarak, arsa inşaatına hazır hale getirilmiştir. Rasim Yahya, binanın yapımı için mühendis Leon Benjuda ile anlaşmış ve 27 Temmuz 1935'te bir sözleşme imzalamıştır. İki kişinin münhasıran yaptıkları bu sözleşme özetle şöyledir:

Sinema binası Antakya Belediye idaresi tarafından verilen ve köprü giriş civarında, Asi Nehri üzerinde bulunan arsa üzerinde inşa edilecektir.

İnşaat, kabul edilen plana tamamıyla uygun ve aşağıdaki esaslara göre yapılacaktır;

Fiyat Konusu

- ✓ İnşaatın tamamlanması için kesin fiyat olarak Adalı Rasim Bey Mösyö Benjuda'ya 15.883 Suriye Lirası ödemeyi kabul eder. Bu paraya, binanın planlara göre, bu alan üzerinde aşağıda

ayrıntıları verilen şartlara göre tümüyle yapıлып bitirilmesi için yapılacak bütün işlemler dâhildir.

- ✓ Binanın kusursuz bir surette tamamlanması için yapılması gereken tüm yapım işleri bu şartnamede kayıtlıdır. Kesin fiyata bu işlemlerin hepsi dâhildir.
- ✓ Şartnameye göre eksik yapılan bir hususta, Mösyö Benjuda bahane ileri süremeyecek ve eksiği tamamlayacak, Adalı Rasim Bey de uzlaşılacak kesin fiyat hakkında herhangi bir tekrar gözden geçirme ve değişiklik talep edemeyecektir.

İnşaatın Yeri Mevzuu

- ✓ Binanın inşa edileceği arsayı Adalı Rasim Bey temiz bir halde teslim edecektir (Asi Nehri üzerindeki rıhtım kısmı haliyle kalacaktır).

Anlaşılan Miktarın Ödeme Şekli

Benjuda'ya ödeme şöyle yapılacaktır:

- ✓ Temellerin ikmal inşaatında: 2.250 Suri Lirası
- ✓ Zemin kat tabanı tamamlandıktan, yani tahminen yaya kaldırımından 4 metre yüksekliğe varıldığında: 2.250 Suri Lirası
- ✓ İnşaat yaya kaldırımından 7 metre yüksekliğe yükseldiğinde: 2.250 Suri Lirası
- ✓ Binanın duvar inşaatı tamamlanıp, yaya kaldırımından inşaatın 11.95 metre yüksekliğe varıldığında: 2250 Suri Lirası
- ✓ Binanın bütün çatı sahası örtüldüğünde: 2.250 Suri Lirası
- ✓ Binanın tuğla veya mermer imalâtının bitiminde (teras buna dâhil değildir), tavanın sıvası, salonun galeri döşemesi ve teras parmaklıklarının bittiğinde: 2.250 Suri Lirası
- ✓ İnşaatın bitiminde ve binanın tesliminden sonra: 2.383 Suri Lirası olmak üzere, yedi defada hesaplanmak suretiyle ödenecek toplam miktar 15.883 Suri Lirasıdır.
- ✓ Maktu fiyat her ne kadar Suriye lirası üzerinden hesap edilmiş olsa da bu hususta altın esasına nazar-ı dikkate alınacak ve 550 Suriye kuruşu=1 Türk Lirası üzerinden hesap edilecektir (Ek:

Şayet Suri ile altın farkı iki-üç franktan ibaret ise, 550 Suri kuruşu bir altın hesap edilecektir).

- ✓ İnşaatın bitmesi için Mösyö Benjuda'ya 8 ay süre verilecektir. Bundan önce bitmezse, Mösyö Benjuda her gecikme günü için tazminatı olarak günde 5 Suri Lirası ödeyecektir.
- ✓ İnşaatla ilgili eksiklik, gecikme ve zararlardan Mösyö Benjuda sorumlu olacaktır.
- ✓ Ödeme yapılmazsa, ödeninceye kadar Mösyö Benjuda inşaat işlerini durdurabilecektir. Rasim Bey bu miktarı taksit taksit de ödeyebilecektir. Rasim Bey inşaatı herhangi bir sebeple durduracak olursa, Rasim Bey bir mühendisin takdir edeceği bedeli (mevcut malzemeler dâhil) Mösyö Benjuda'ya ödemek zorundadır. Durdurma kararı Rasim Bey'e ait ise, Mösyö Benjuda'ya %10 tazminat ödenecektir.

İnşaata ilişkin ayrıntılar

Temeller

- ✓ Temel derinliği, yaya kaldırımından 4.5 (dört buçuk) metre olacaktır.

Temel sütunları

- ✓ Temellerin dibine 1 m³ karışım 250 kg'lık birinci bir kuru beton tabanı akıtılacaktır. Bu taban, aynı miktarda karışım betonarme olarak üzerine yapılacak olan ikinci bir tabana temel olacaktır. Beton temellerin her birinin kalınlığı, 1.20 metre genişliğinde olmak üzere, 25 santim kalınlıkta olacaktır. Betonarme tabanın m³'üne ortalama olarak 100 kg. demir konulacaktır.

Temel Âdi Duvarcılık İşleri

- ✓ Temel duvarcılık işlerinde bir m³ kuma 250 kg çimento konacaktır. Bunların kalınlıkları planlarda gösterilmiştir.

Betonarmeden demir hatıl

- ✓ Yaya kaldırımı seviyesinde yapılacak olan bu hatıl 15 santimetre kalınlığında olacaktır. 1 m³ betona 100 kg demir konulacaktır. 1 m³ beton karışıma 300 kg. Çimento konulacaktır.

Temellerin betonarme döşekleri

- ✓ Bu döşeklerin 60 santimetre yanları olacak ve her biri 8 mm'lik demirlerden 20 cm'lik kösteklerle ve 20 mm yuvarlaklığında 8 adet demir çubuklarla sağlamlaştırılmış olacaktır. Bunun karışımı, 1 m³ betona 250 kg çimento olarak hesap edilmiştir.

Yontma taş

- ✓ İskenderun yolu üzerindeki, Asi nehri üzerindeki ve güney tarafındaki cepheleri Selkin yontma taşından yapılacaktır ve başka taş kullanılmayacaktır. Bu yontma taşların ortalama kalınlığı kenardan 25 cm. olacak, san'ata uygun bir surette yontulacak, yatay olarak yerine konulacak, uçları dikey bir surette birbirine bitleştirilecektir. Her bir taşın eni ve boyu 45 santimden eksik olmayacaktır. Sinema girişinin 6 silindirik sütunu da yontma taşından yapılacak ve o suretle tertip edilecektir.
- ✓ Lentoların içi, betonarme ile doldurulacaktır.
- ✓ Esas süsleme, planlarda gösterilen kısımlarda yapılacaktır.
- ✓ Cadde üzerine düşmeyen kuzey tarafındaki cephe duvarı yontma taştan olacak, bu cephe sıvalı, adi taşla yapılacaktır.
- ✓ Salonun döşeme tabanının ve binanın ön tarafının (giriş ve kışık kahve) tabanının beton kalınlığı 10 cm olacaktır. Bunun imalinde kullanılacak karışımda büyük tabanlarda 400 kg çimento ve diğerlerinde 350 kg çimento bulunacaktır. Yalnız döşeme kısımlarında çimento miktarı 300 kg. olacaktır.

Demirlere Gelince

- ✓ Büyük tabanlarda 1 m³ betonarmeye ortalama 350 kg döşeme taşığına yerine göre 1 m³ betonarmeye 100-120 kg demir kullanılacaktır. Mösyö Benjuda betonarme işinin sağlamlığından ve dayanıklılığından sorumludur.
- ✓ Dış sıva çamuru m³'ü 100 kg yağlı kirece 200 kg çimento karıştırılarak elde edilecektir. İç sıvaların birinci tabakası aynı derece karışımdan ibaret olacak, 2. tabakası da Arsuz alçısından olacaktır.

Badanalar

- ✓ Dış cephelelerden biri sıva ile yapılacağından, bu cephe yağlı kireçle üç tabaka olarak badana edilecek ve yontma taşın renginde olacaktır. Badanaların sağlam olması için karışıma ayrıca şap ilave edilecektir. Binanın içi alçı ile olacağından, ayrıca badana edilmeyecektir.
- ✓ Binanın zemin katı girişi ve kışık kahvenin zeminine en iyi cinsten çimento ile basılmış yerli döşeme yapılacaktır. Sinema salona bu cins döşeme yapılacak, yüzeyi sathı çimentodan bir mahfaza ile örtülecektir.
- ✓ Tuvalet mahalleri, kulisler, müdüriyet odası ve şanonun iki tarafındaki ambarlar çimentodan yapılmış en iyi cinsten Halep döşemesi ile yapılacaktır.
- ✓ Teras döşemesi ve sinemanın girişindeki dairesel kısım yerli mozaik veyahut Halep döşemesi olacaktır. Tüm merdiven ayakları mozaik olacaktır.

Beton döşeme

- ✓ Tüm döşemelerin ve salon sahasının altı ayrıca 8 santimetre kalınlığında bir beton döşeme ile doldurulacaktır. Bu beton döşemede kullanılacak karışım 1 m³ betonda 175 kg. çimento olacaktır.
- ✓ Sinema salonunun zemini, 1 m³ kuma 350 kg. çimento karışımıyla yapılmış kalın bir sıva ile örtülecektir. Bunların düzgün

bir surette bulundurulması için beton zemine ayrıca ufak odun parçaları kullanılacaktır. Bu odun parçalarının miktarı lüzum gösterilecek derecede olacaktır.

- ✓ Galeri zemininin amfiteatr bir şekilde olması için tedrici bir yükseklik ile yapılacak olan parke triyeste kereste sandık imal edilecek ve kerestelerin kalınlığı 22 ila 25 cm ve uzunluğu da 10 ila 12 metre olacaktır. Tahtalar birbirine küçük dilmelerle birleştirilecektir.
- ✓ Tüm merdiven parmaklıkları modaya uygun bir şekilde dökme olacak ve 3 tabaka boyanacaktır.
- ✓ Doğrama işleri en iyi katran (ağacı) kerestesinden olacaktır. 3 tabaka boyanacaktır. Sinema salonunun harici kapıları için 5 cm, dâhili kapıları 4 cm ve pencereler için 3,5 cm kalınlığında kereste kullanılacaktır. Pencerelere su girmemesi için ayrıca tahta kapacaklar konulacaktır.
- ✓ Hırdavat ve kilit eşyaları en iyi cinsten olacaktır.
- ✓ Planlarda gösterilen bilumum menfezlere pencereler konulacaktır. Açık yerlere ya pencere veyahut kapı konulacaktır. Fakat abajurlar bunlara dâhil değildir. Yalnız müteahhit abajurları koymak için yerlerini yapacaktır.
- ✓ Sıhhi âlet ve cihazlar maktu' fiyatına dâhildir. Bunlar Avrupa ürünü çini olarak aşağıdaki cihazlardan oluşur:
 - ✓ 8 adet bilumum levazimatıyla beraber alaturka abdesthane,
 - ✓ 2 adet, su mecralarıyla beraber su dökme yerleri,
 - ✓ 2 adet lavabo.
- ✓ Gerek temiz ve gerekse pis suların boru döşemesi maktu' fiyata dâhildir. Yalnız Belediye kanalizasyonuna giden harici boru kısmı Adalı Rasim Bey hesabınadır.
- ✓ Pis su birikinti mahalli için konulacak borular 20 cm çapında ve cilalı olacaktır. Bu suların taşmaması için borular Asi nehri kadar uzatılacaktır.

Elektrik Teçhizatı

- ✓ Elektrik donanımı maktu fiyata dâhil değildir

- ✓ Şano (sahne) döşemesi 25 mm kalınlığında triyeste tahtasından yapılacaktır.

Sinema Elektrik Cihazı Odası

- ✓ Madeni bir merdiven galeriden bu odaya uzatılacaktır. Odanın kapısı ateşe dayanıklı çinko kaplama olacaktır.
- ✓ Odanın çatı üzerine doğru bir hava deliği olacaktır.

İskenderun 27 Temmuz 1935

Mösyö Leon Benjuda Adalı Rasim

2. Bina'nın Mimarisi

Sözleşmenin imzalanmasının ardından inşaata başlanmıştır. Sinema binası, Ata Köprüsü'nün batı çıkışında, kuzeyde yer alan ve bu yöne doğru genişleyen yamuk biçimli köşe parselde yapılmıştır. Sahne ve perde, doğu duvarın orta aksına yerleştirilmiş, güney köşede kulis, kuzey köşede merdiven ve tuvalete yer verilmiştir. Sahnenin batısında, aralarında ve çevresinde geçiş koridorları oluşturulan dört bölümlü koltuk düzeni mevcuttur. Burada toplam 428 adet koltuk bulunur. Bu alan uygun görüşü sağlamak için rampa ile yükseltilmiştir. Yapının güneyinde, orta akstaki giriş dairesel planlıdır. Dıştaki yarım çember hizasında yer alan dört sütun üst kattaki döşemeyi taşır. Sütunlar üst katta devam eder ve burada araları ahşap doğramalı pencerelerle kapatılarak elde edilen mekân gazino işlevlidir. Bu mekânın dışında, dairesel cephenin etrafını dolaşan bir balkon bulunmaktadır (Temiz, 2009:692).

3. Bina'nın Yapımından Sonra Yaşanan İhtilaflar

Binanın inşası 4 Şubat 1936'da bitirilmiş ve Rasim Bey'e teslim edilmiştir. Ancak şartnamede belirtilen ödemedeki aksaklıklardan dolayı Leon Benjuda imzasıyla 18 Temmuz 1936 tarihli ve noterlik onaylı bir "protesto" Rasim Bey'e yollanmıştır. Söz konusu ihtar, 21 Temmuz 1936 tarihinde Rasim Bey'e ulaştırılmıştır. Rasim Bey protestoya karşılık Antakya Noterliği kanalıyla cevabi bir protesto yazısı çekerek özetle şu açıklamalarda bulunmuştur:

Leon Nesme Benjuda'nın, aralarında yapılan mukavele çerçevesinde, harita ve plan haricinde olarak fazladan yapılan bazı inşaatlar için ayrıca bir bedel talep ettiğini, ancak kendisinin bu inşaatın fazlasından haberdar olmadığı gibi, herhangi ek bir inşaat için emir ve izin vermediğini,

Leon Nesme Benjuda'nın, binanın mezkur harita ve plana uygun biçimde yapmak zorunda olduğu halde, binayı harita ve plana uygun biçimde yapmadığını, dolayısıyla, Benjuda'nın bu bina ve inşaatı tamamladığında bundan bahsetmesi gerektiğini,

Sinema ve kahvehanede görülen eksikliklerle plana uygun olmayan, binanın esasına zarar veren hususlar bulunduğunu, örnek olarak:

Sinema ve kahvehanelerin çatılarında kış mevsiminde çeşitli yerlerinden yağmur akıntısı olduğu, sinema ve kahvehanenin oturulamayacak durumda bulunduğu, sinemanın amaca hizmet edemeyecek bir halde olduğu ve işbu akıntıdan dolayı döşeme tabanının lekelenip bozulduğu, sinemada bulunan locaların tümünün planlara uygun olmadığı, planlarda mevcut olup inşası gereken sekiz adet hela yerine eksik olarak beş adet yapıldığı, yazlık kahveye ait merdivenlerin Selkin karyesi taşından yapılması gerekirken yapılmadığı, Sinema binasının duvarlarının sıvasında şartnameye uyulmadığı, planda yer aldığı halde bar yapılmadığı ve sinema binasının uzunluğunun otuz beş santim eksik olduğu, bunlardan başka daha birçok eksiklik bulunduğu belirtilmiştir.

Bu sebepten, Benjuda sayılan bu eksiklikleri tamamlamalı, bunun için de tebliğ tarihinden itibaren bir hafta zarfında hemen gelip eksiklikleri tamamlamaya başlamalıdır. Aksi takdirde kanun yoluna müracaat edilerek bu yüzden doğacak zarar ve ziyarı Benjuda'ya ödettireceğini salık vermiştir (Antakya Noterliği'nden Çekilen Protesto, 27 Temmuz 1936). Ancak taraflar bilahare buluşarak bu problemi aralarında çözümlemişlerdir.

4. Cine Empire

Yapımı 3.000 altın liraya (15.883 Suriye Lirası) mal olan bina, 4 Şubat 1936'da kullanıma hazır hale getirilmiştir. Rasim Yahya, sinema binasını yıllık 200 altın liradan 5 yıllığına Empire Sineması'nın sahiplerine kiralamıştır. Halk arasında Ampir Sineması olarak telaffuz edilen “*Cine Empire*” binası aynı isimle hizmete girmiştir. Sinemanın açılması şehir hayatına bir canlılık getirmiştir. Burada film gösterilerinin yanı sıra, balolar düzenlenmiş, oyunlar sahnelenmiş, konserler verilmiş ve kongreler yapılmıştır.

5. Sinemanın Adının “Gündüz” Olarak Değiştirilmesi ve Türkçe Gösterimler

Hatay meselesinin en hararetli olduğu günlerde Atayolu Gazetesi Yazarı Kemal Sülker Antakya'daki yabancı isimleri hedef alan “*Niçin Roksi ve Ampir*” başlıklı yazısında sinema adlarının Türkçe olması gerektiğini vurgulamıştır (Atayolu, 12.06.1938: 1). Bu sırada Türkiye Genel Kurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz Hatay meselesi için Fransızlarla görüşmek amacıyla 12 Haziran 1938 tarihinde Antakya'ya gelmiştir. Orgeneral Gündüz'ün ziyaretinin yarattığı coşkunluk etkisi ve yapılan neşriyatı da göz önünde tutan Empire Sineması'nın işletmecileri, Paşanın adına atfen sinemanın adını 13 Haziran 1938'de “*Gündüz Sineması*” olarak değiştirmişlerdir. Aynı gün, eski isim levhasını kaldırıp, beyaz bir ketene yazılı “*Gündüz Sineması*” levhasını takmışlardır (Yenigün, 14.06.1938: 1). Türk ve Fransız Askeri Heyetleri arasındaki görüşmeler devam ederken Gündüz Sineması film gösterilerine devam etmiştir (Yenigün, 26.02.1938: 1). Cine Empire'in Antakya halkının duygularına tercüman olarak yaptığı bu hamleler hem sosyolojik hem de dış politik açıdan önemli ipuçları barındırmaktadır. Zira Hatay'ın henüz Türkiye'ye katılmadığı göz önüne alınırsa, Türkçe filmlerin gösterime sokulması ve sinemanın isminin bir Türk paşasına atfedilmesi anavatana ilhak yolunda önemli işaretler olarak algılanmalıdır.

Gündüz sineması sahipleri ekstra masrafa girerek halkın Türkçe film izleme taleplerini karşılamaya çalışmışlardır. Sinemadaki programlar ve film gösterileri çığırtkanlar veya gazete reklamlarıyla halka duyurulmuştur. 1938 yılında sinemada düzenlenen programlar şunlardır:

Gösterimin Başlığı	Türü	Tarihi
Mont Parnas Güzeli	Film	25 Ocak 1938
Ampir Sinemasında birbirini izleyerek 4 nefis filmin ilki bu gece oynuyor (<i>İsimler yok</i>)	Film	29 Ocak 1938
Bufalo Bil	Film	10 Şubat 1938
8'inci Fırka'nın Esrarı	Film	20 Şubat 1938
Çapayel	Film	23 Şubat 1938
Alafranga (Konser)	Genç-	01 Mart 1938
Cehennem (Piyes)	spor'un	Saat 14.00'te
Spor Hareketleri (İdman)	Sosyal ve	Kadınlara
	Sportif Faa-	Saat 19.30'da
	liyetler	Erkeklerle ¹
Hac Yolunda	Film	13 Mart 1938
AKIN Piyesi, çocuklar marşlar söyledi ve mandolin konseri verdiler.	Çocuk Programı	23 Nisan 1938 ²
Lejyon Döner	Film	03 Haziran 1938
Binbir Gece Masalı Bağdat Gece-leri	Film	15 Haziran 1938
Karım Beni Aldatırsa	Film	24 Haziran 1938

¹ **Yenigün**, 26.02.1938: 1.

² "23 Nisan günü Ampir Sineması'nda salon hıncahınc doluydu", **Yenigün**, 25.04.1938: 1.

Tommiks	Film	30 Haziran 1938
Allah'ın Bahçeleri	Film	15 Temmuz 1938
Arşın Mal	Film	01 Ağustos 1938
Söz Bir Allah Bir	Film	17 Ağustos 1938
Trakya Manevraları	Film	24 Ağustos 1938

Kaynak: Yenigün Gazetesi muhtelif nüshaları.

İşletmeciler “*Trakya Manevraları*”, “*Münir Nurettin*”, Tefvik Rüştü Aras’ın “*Mısır ve Lübnan Seyahati*” ile “*Söz Bir Allah Bir*” gibi olay ve stüdyo gösterimleri de sahnelemişlerdir. 13 Ağustos 1938’de T. Rüştü Aras’ın Mısır ve Lübnan Seyahati, “*Bayçetin*” filminin 3. kısmına ek olarak gösterilmiştir (Yenigün, 13.08.1938).

6. Gündüz Sineması’nın Meclis Binası Olarak Kullanılması

Hatay Devleti’nin kuruluş sürecinde İskenderun Sancak’ında seçimler yapıp, milletvekilleri seçildikten sonra sıra meclisin toplanmasına gelmiştir. Meclisin 2 Eylül 1938’de Cuma günü toplanması planlanmıştı. Ancak hâlihazırda şehirde meclis salonu ihtiyacını karşılayacak bir bina yoktu. Bundan dolayı, Türkiye’nin Hatay’daki Fevkalâde Murahhası Cevat Açıkalın, Rasim Bey ve Gündüz Sineması’nın işletmecileriyle görüşerek, Gündüz Sineması’nın Hatay Millet Meclisi çalışmalarına tahsisini sağlamıştır. Böylece sinema salonu meclis çalışmaları için hazırlanmıştır (Ek-2).

2 Eylül 1938 Cuma günü sabahın erken saatlerinden itibaren halk Gündüz Sineması önünde toplanmış, saat 09:00’dan itibaren milletvekilleri ve davetliler Gündüz Sineması’na gelmeye başlamıştır. Saat 10:00’a yaklaşınca başta Abdulgani Türkmen olmak üzere bütün mebuslar sinema salonuna gelmişlerdir (Ek-3), (Tekin, 2009:38; Yenigün, 03.09.1938: 1).

Hatay Millet Meclisi'nin ilk oturumu 2 Eylül 1938'de en yaşlı âzâ sıfatıyla Hacı Mehmet Adalı tarafından saat 10:00'da açılmıştır. Yapılan seçimler neticesinde Meclis Başkanlığına Abdulgani Türkmen seçilmiştir (Tekin, 2009:38; Tekin, 2015:379). Yapılan konuşmalardan sonra yemin törenine geçilmiştir. Saat 11:30'da devlet başkanı seçimi başlamış ve Tayfur Sökmen 40 mebusun oy birliğiyle "Devlet Reisliği"ne seçilmiştir (Sökmen, 1992:108; Tekin, 2009:31; Tekin, 2015:379). Saat 11:45'te ise devletin adı "*Hatay Devleti*" olarak kabul edilmiştir. Saat 12:05'te Hatay Bayrağı'nın şeklini tespit için bir komisyon seçilmiştir. Hatay şehitleri için 2 dakikalık saygı duruşu yapıldıktan sonra oturum 12:45'te kapanmıştır (Tekin, 2009:39; Tekin, 2015:380).

Meclis 3 Eylül 1938 Cumartesi günü Gündüz Sineması'nda tekrar toplanmış, bir gün önce Devlet Reisliği seçiminin sonucunu Tayfur Sökmen'e tebliğ eden heyet Turizm Otel'i'ne giderek Devlet Reisi'ni Meclis'e davet etmişlerdir. Birlikte saat 10:07'de Meclis'e gelmişlerdir. Sökmen, yemin ettikten sonra bir teşekkür konuşması yapmış ve locasına çekilmiştir. İbrahim İnal ve Bahri Bahadır'ın Meclis murakıplıklarına seçilmesinden sonra 6 Eylül 1938 Salı günü toplanmak üzere oturum kapanmıştır (Ek-4), (Tekin, 1999:211; Tekin, 2015:380).

5 Eylül 1938 pazartesi günü Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Dr. Abdurrahman Melek'i başvekil olarak görevlendirmiştir. Abdurrahman Melek kendisi dışında 4 bakandan oluşan hükümeti kurmuştur. Hükümet, Meclis'in 6 Eylül günkü oturumunda güvenoyu almıştır (Melek, 1991:65; Tekin, 2015:382).

Hatay Millet Meclisi'nin 6 Eylül 1938 günü Saat 10.00'da Gündüz Sineması'nda yapılan üçüncü celsesinde Hatay Devleti Anayasası kabul edilmiştir. Hatay Devleti, Türk ekseriyetine dayanan ve cumhuriyet rejimi ile yönetilen bir devlet olup, merkezi Antakya olmuştur. Meclisin öğleden sonra 16:00'da toplanan dördüncü celsesinde, Hatay Bayrağı kabul edilmiş ve devletin bayrağı resmen ilk defa törenle bu binaya çekilmiştir (Tekin, 2009:51).

Hatay Millet Meclisi'nin 7 Eylül 1938 günü saat 10:00'da Gündüz Sineması'nda yapılan beşinci celsesinde, “*bütün Türkler için yapılmış olan Türkiye Mili Marşı'nın aynen kabul edilmesi*” teklifini oybirliği ile ve alkışlarla kabul etmiştir. Böylece Türk İstiklâl Marşı, Hatay Devleti'nin de Milli Marşı olmuştur. Kuruluşu gerçekleştiren ve gerekli düzenlemeleri yapan Meclis, 1 Kasım 1938'de açılmak üzere tatil edilmiştir (Tekin, 2009:65; Yenigün, 08.09.1938). İşte bu tarihe kadar geçen sürede sinema binasında yapılan oturumlarda yasamayla ilgili önemli kararlar alınmış ve Hatay Devleti burada kurulmuştur.

7. Sinema Binasının Meclis'ten Sonraki Faaliyetleri

Tatil döneminde Hükümet Konağı'nda tadilat yapılarak Hatay Meclisi çalışmalarının yapılabileceği hale getirilmiştir. Hatay Devleti Millet Meclisi Türkiye'ye katılma kararı alıp devletin varlığına son verdiği 29 Haziran 1939 tarihine kadar faaliyetlerine Hükümet Konağı'nda devam etmiştir.

Meclis, faaliyetlerine ara verdikten sonra, sinema binasını eski haline dönüştürmek için tadilata başlanmıştır. Binanın restorasyonunun tamamlanması üzerine tekrar gösterime yer verilmiş ve ilk film 17 Eylül 1938'de beyaz perdeye yansıtılmıştır. Meclis toplantıları nedeniyle ara verilmiş olan film gösterileri tekrar başladıktan sonra, yılsonuna kadar şu filmler halkın beğenisine sunulmuştur:

Gösterimin Başlığı	Türü	Tarihi
Kartal ve Akbaba	Film	17 Eylül 1938
Lüsiyen Barun'un en meşhur komedisi	Film	21 Eylül 1938
Emeksiz Yaşayış	Film	25 Eylül 1938
İyi Kalpli Kaba Adam	Film	29 Eylül 1938
Küçük Lord	Film	04 Ekim 1938
Büyük Şarkı	Film	07 Ekim 1938
Yaşasın Aşk	Film	09 Ekim 1938

Bayanlar Hapishanesi	Film	14 Ekim 1938
Sessiz Harp	Film	17 Ekim 1938
Dolandırıcı	Film	22 Ekim 1938
Napoli Ateşin Buse İçinde	Film	04 Kasım 1938
Milyon Avcıları	Film	06 Kasım 1938
Bengal Kaplanı	Film	09 Kasım 1938
Hint Mezarı	Film	17 Kasım 1938
Yirmi Yaş	Film	20 Kasım 1938
Mavi Sakallının Sekizinci Karısı (Gary Cooper, Koldet Kolber) 8	Tiyatro Oyunu	23 Kasım 1938
Taras Bulba	Film	27 Kasım 1938
Atatürk'ün cenaze töreni görüntüleri	Tören	30 Kasım 1938
Zalim (Viktor Frasan)	Tiyatro Oyunu	07 Aralık 1938
Kızıl Sultan Abdulhamit	Film	11 Aralık 1938
Casus	Film	16 Aralık 1938
Mari Stuart	Film	19 Aralık 1938
Şarl Şan'ın Cesareti	Film	20 Aralık 1938
Amerikan Filmi 1. Kısımdan, 6. Kı- sıma kadar (<i>İsim yok</i>)	Film	21-22 Aralık 1938
Amerikan Filmi 7. Kısımdan, 12. Kı- sıma kadar (<i>İsim yok</i>)	Film	23-24 Aralık 1938

Ateş Kraliçesi	Film	25 Aralık 1938
Şen Sahneler	Film	29 Aralık 1938

Kaynak: Yenigün Gazetesi muhtelif nüshaları.

8. Hatay'ın Anavatan'a Katılmasından Sonraki Dönemde Gündüz Sineması

Hatay Meclisi'nin 29 Haziran 1939'da aldığı karar doğrultusunda bölgenin Türkiye'ye katılım süreci başlamıştır. Fransızlarla yapılan 23 Haziran 1939 antlaşması uyarınca 23 Temmuz 1939'da yapılan törenle Hatay'ın Türkiye'ye katılma süreci tamamlanmıştır.

23 Temmuz 1939'da artık Türkiye'nin bir vilayeti olan Hatay'daki Gündüz Sineması da normal faaliyetlerine devam etmiştir. Sinema binasının cadde tarafındaki duvarına Devlet'in kuruluş döneminde Meclis binası olarak kullanıldığını gösteren piriç bir levha asılmıştır. Ancak bu levha 2000'li yıllarda restorasyon sırasında kaldırılmış ve yok edilmiştir.

Binanın Batı kenarında İskenderun yönüne giden Atatürk Caddesi, Doğu kenarında Asi Nehri kenarındaki Kanatlı Caddesi, Kuzeyinde Adalı Evi bulunmaktadır. Güneye bakan yarı silindirik ön cephesi ise Cumhuriyet Meydanı'na bakmaktadır. Sinema binası planlanırken, hem sinema, hem de yazlık gazino olarak düşünüldüğünden köprü tarafına geniş bir platform inşa edilmiştir. Burası bahar ve yaz günlerinde halkın büyük rağbet gösterdiği müzikli, çalgılı, nezih bir mekân olarak hizmet vermiştir. Ancak 1954 yılında köprü genişletilirken bu platform yola engel olarak görüldüğü için sinema sahibi ile anlaşarak yıkılmıştır. Buraya karşılık, sinema ile Adalı Konağı arasındaki yol sinema sahibine ilhak edilmiştir.

Hatay'ın Anavatan'a katılmasından 1970'li yıllara kadar geçen süre zarfında Gündüz Sineması, şehrin eğlence hayatının merkezinde yer almıştır. O yıllarda yaşamış olan insanların belleğinde tatlı anılar

bırakmış olan sinema, Bülent Nakip'in hatıralarında şöyle aks bulmuştur:

“Çocukluk ve gençlik yıllarıma ait anılarımda Antakya sinemalarının ve özellikle Gündüz Sineması'nın çok önemli bir yeri vardır. Şimdi de o yıllara; 1940 ve 1950'lere gidelim:

“Gündüüüüüz Sinemasındaaaa... Bugüüüüün Saaaaaat üçteeee... Sene- nin en şahane filmüüü... Aşkaaaa İhaneeeeet...”

O yıllarda sinema çığırkanları, az çok değişik birkaç sözcükle her gün mahalle aralarında dolaşarak bu çağırıyor yapıyorlardı. Sinema çığırkanları genellikle iki delikanlıdan oluşurdu. Bunlardan birisi, omzuna aldığı, üstüne afişler ve filmden ilginç resimler yapıştırılmış, ağaçtan, enine-boyuna geniş bir pano (Ki bu panolar bugün de sinemaların önünde, filmlerin tanıtımı amacıyla kullanılmaktadır), diğeri de elinde bir megafon ile ve çevrelerinde mahalleli bir grup çocuk olduğu halde, sokaklarda dolaşır dururlardı.

Bu sinema çağrılarında özellikle ev hanımları ilgi gösterirler, öğle üzerleri mutfakta yemek hazırladıkları sırada, çığırkanların sesini işittiler mi hemen işlerini bırakıp, filmin adını daha iyi duyabilmek için kapıya koşarlardı.

Çocuklar içinse vurdulu kırdılı filmler, macera ve kovboy (onların de- yişiyse korboy) filmleri çok ilginçti. Çığırkanların;

“Zorro'nun kara kamçısını... Otuz kısmım, tekmili birdeeee!..” diye bağırmaları, onların heyecanla sinemaya koşuşmaları yeterdi.

Çocuk matinelere daha çok Pazar günleri olurdu. Bu matinelere sa- lonu hınca hınç dolduran çocuklar, “yiğit oğlan”ın kahramanlıklarını hayran hayran seyrederken, merakla açılmış gözlerini perdeden ayıramaz, ama bu arada yanlarında getirdikleri kuru yemişlerini yemeyi ve gazozla- rını içmeyi de ihmal etmezlerdi.

Lise çağında iken Cumartesi öğleden sonraları, Gündüz ve Halk Sinemaları, öğrenci matinesi yaparlardı. Hâlâ hatırlıyorum; giriş 25 kurdu. Ve biz 25 kuruş karşılığında o yılın en yeni, en güzel filmlerini, çoğunlukla orijinal kopyalardan izledik.

1960'lı yıllardan başlayarak sinemalar, akşam seanslarını ikiye çıkarıldılar. Bunlardan 20.30 seansında, birisi daha ağırlıklı, diğeri daha hafif kalan iki film gösterirlerdi. Bundan önceki seans ise 18.15'teydi. Özellikle ailelerin rağbet ettiği bu akşam seanslarında, 20.30'daki kaliteli tek film gösterime sunulurdu. Antakya'nın önde gelen ailelerine bu 18.15 seansında rastlamak olanaklıydı.

Sinema salonlarını o kendisine özgü kokusunu, içeriye adımımızı attığımız andan itibaren benliğimizi saran samimi atmosferi, kısaca; sınırsız bir sinema imgesini belleklerimizden silmemiz ne mümkün... Kanımca; Gündüz Sineması'nda, benim gibi çocukluğunun ve gençliğinin pek çok hoş saatlerini geçirmiş olan her kişi, yaşadığı bu kısa zaman bölümlerindeki tatlı analarını, belleğinde, yaşamının sonuna kadar hep saklayacaktır.” (Hatay Güney Rüzgârı, 2009: 43-44).

Şehir halkının nazarında var olan sinemanın saygınlığının korunması yolunda hem halk hem de sinema işletmecileri gerekli özeni göstermiştir. Ancak zamanla sinema işletmecilerinin değişmesi ve Türkiye'de sinema sektöründe yaşanan krizlerin de etkisiyle, 1970'li ve 1980'li yıllarda sinemacılık popülist kültüre doğru evrilmeye başlamıştır. Ülke genelindeki eğilimlerden Gündüz Sineması da nasibini almış ve kazanç hırsıyla, az sayıda pahalı ve nitelikli film yerine; düşük seviyeli ve az maliyetli karate filmleriyle cinsel içerikli gösterimlere yer vermiştir. Bu furya 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Gündüz Sineması'nın uygulamaları kamuoyunu rencide ettiği için, yerel ve ulusal basında sık sık şikâyetlere konu olmuştur (*Milliyet*, 11.07.1999; *Hatay*, 06.02.2002: 3; *Atayurt*, 28.02.2002: 1).

Bir zamanlar Hatay Meclisi'nin toplanmasına ve Hatay Devleti'nin kurulmasına ev sahipliği yapan bu binanın imajını kurtarmak adına 1990'lı yıllarda kamulaştırma çalışmaları başlatılmıştır. Hatay Valiliği

1990'lı yıllarda Özel İdare vasıtasıyla sinema binasını istimlak etmiş, ama mal sahiplerinin çabalarıyla bu işlem sonuçsuz kalmıştır.

Hatay Devleti'nin kurulduğu sinema binasının saygınlığının temini için Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörlüğü de girişimde bulunmuştur. Rektörlük, sinema binasını “*MKÜ Adalı Kültür Merkezi*” adıyla halkın hizmetine sunmayı düşünerek, mal sahiplerine belli bir süre ile kullanım hakkının üniversiteye devrini teklif ettiyse de bir sonuç alamamıştır.

Rasim Yahya Adalı'nın torunlarına tevarüs eden sinema binası, 1990'lı yıllarda da 1970'li yıllardaki gibi uygunsuz faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 2007 yılında Güneyler Şirketler Grubu tarafından 40 yıllığına kiralanana bina, restore ettirilerek *Meclis Kültür Sanat Merkezi* ismi ile 2009 yılında faaliyete açılmıştır (*Yenişafak*, 22/02/2019). Günümüzde binanın salonu film, tiyatro gösterileri ve toplantılar için, ‘Köprü’ olarak anılan şehir merkezine bakan ön kısmı ise camla kapatılarak künefe salonu olarak kullanılmaktadır (Ek-5). Sinema kamuoyunun sürekli ilgi odağı olduğundan bu konuda tartışmalar ve değerlendirme şekliyle ilgili öneriler devam etmektedir.

1985 yılında Adana Bölge Kurulu tarafından taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescil edilen sinema binası, Avrupa Konseyi Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanterine “31.00” sıra numarası ile kayıtlıdır (*Hürriyet*, 15/11/2018).

SONUÇ

Tarihi binaların büyük bir kısmı bulunduğu bölgede toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiştir. Gündüz Sineması bu bağlamda bir binanın “*tarihi*” olarak addedilmesi için uygun şartlara sahip önemli bir yapıdır. Antakya merkezinde bulunan ve Cumhuriyet Meydanı'nın etrafında Müze (Eski Arkeoloji Müzesi), Ziraat Bankası, Eski Belediye Binası ve PTT binası ile bir bütünlük arz eden sineması binası her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir.

Hatay'da sinema binası olarak tasarlanan ilk ve tek örnek yapı olan Gündüz Sineması, Antakya halkının sosyo-kültürel gelişiminin

bir dönemine tanıklık eden özgün bir yapı ve bir kültür anıtıdır. Sinema, aynı zamanda şehrin yakın tarihinde yaşanan gelişmelerin tanıklarından biridir. Gündüz Sineması, Fransız işgali sırasında, Hatay Devleti döneminde ve Türkiye'ye katıldıktan sonra şehrin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde olumlu izler bırakmıştır. O yıllarda yaşamış insanların belleğinde tatlı anılar bırakmıştır. Antakya sosyal yaşamı için önem arz eden sinema, bir dönem adeta modernleşme merkezi görevini üstlenmiştir.

Sonuç olarak, bir toplumun, doğal ve kültürel varlıklarına verdiği değer, kendine ve insanlığa duyduğu saygıyı gösterir. Günümüzde sinema binasının korunması ve kullanımı ile ilgili birçok tartışma yaşanmaktadır. Şehir hayatında bu derece önemli yeri olan tarihi yapı üzerinde ortaya çıkan tartışma ve spekülasyonlara bir son vermek gerekmektedir. Bunun için kararlı adımlar atılmalı, ilgili alanda uzman kişilerden oluşan bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon sinema binasının tarihi geçmişine en uygun kullanım şeklini belirlemeli, restorasyon da dâhil, gerekli adımlar atılarak bina lâyük olduğu şekilde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, Ö. (06.02.2002). "Hatay Meclis'inde Porno!", **Hatay Gazetesi**, ss. 3.

Atayurt Gazetesi, 28 Şubat 2002.

Demir, A. (2016). **Çağlar İçinde Antakya**, İkinci Baskı, Dafne Kitap Yayınları, Ankara.

Doğukanlı, M. ve Ezer, H. (11.07.1999), **Tarihi Binada Porno Tartışması**, 22 Şubat 2019 tarihinde: http://www.milliyet.com.tr/ekler/gazete_pazar/990711/haber/yasam2.html adresinden erişildi.

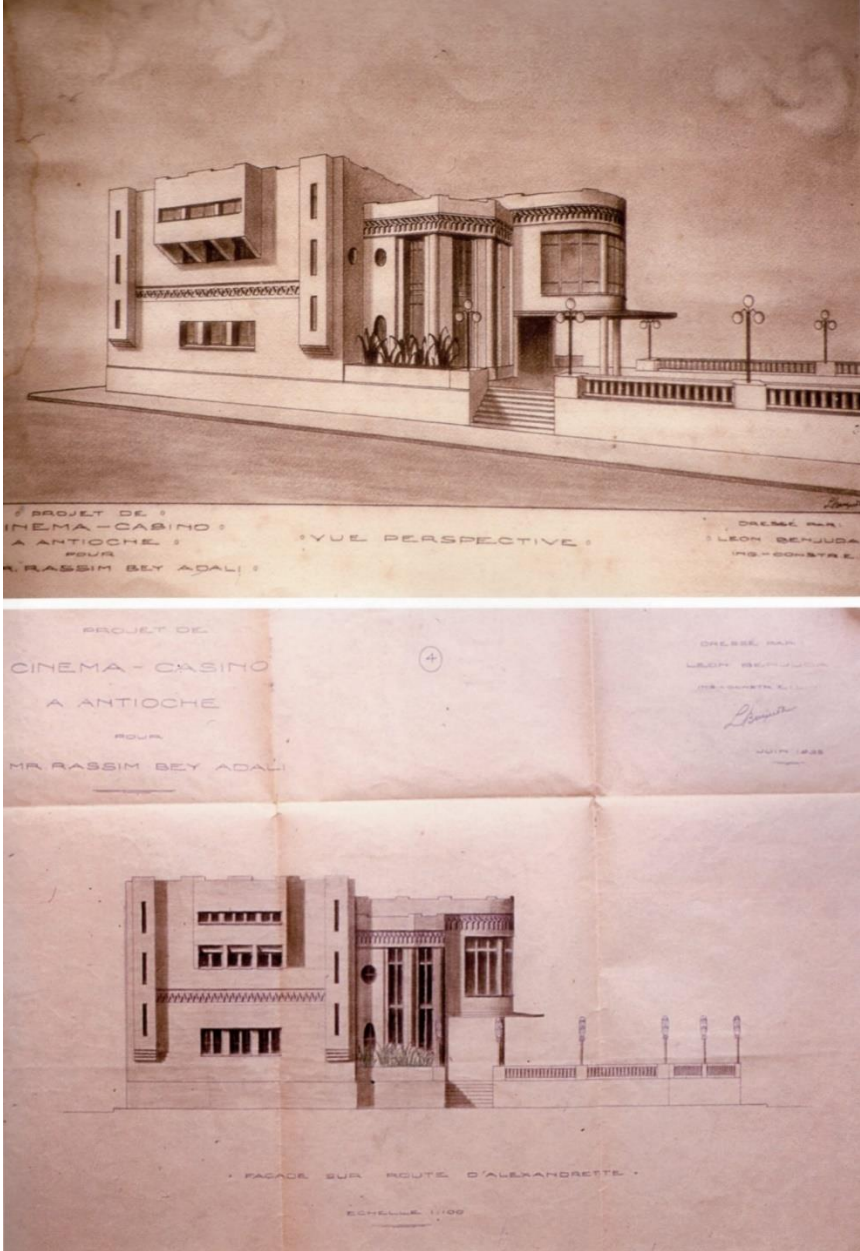
Ezer, M. ve Bozok H. (15.11.2018), Hatay Meclis Binası Müze Olsun Talebi, 22 Şubat 2019 tarihinde: <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/hatay/hatay-meclis-binasi-muze-olsun-talebi-41020666> adresinden erişildi.

Melek, A. (1991). **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yayınları, Ankara 1991.

- Nakip, B. (2009). “Gündüz Sineması’nın Öyküsü”, **Hatay Güney Rüzgârı**, 113, ss. 42-44.
- Sökmen, T. (1992). **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara.
- Tekin, M. (1999). **Hatay Tarihi**, İkinci Baskı, Zirem Yayınları, Antakya.
- Tekin, M. (2002). “Antakya’da Gündüz Sineması”, **Esinti**, 4, ss. 9.
- Tekin, M. (2009). **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, ATAM Yayınları, Ankara.
- Tekin, M. (2015). **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, ATAM Yayınları, Ankara.
- Temiz, F. M. (2009). “XX. Yüzyıl Başlarında Antakya’da Yeni Mimari Oluşumlara İki Örnek: Gündüz Sineması ve Adalı Evi”, **X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 03-06 Mayıs 2016-Ankara, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, ss. 685-699.
- Yenigün Gazetesi**, 21 Mart 1934; 25 Nisan 1935; 04 Temmuz 1935; 26 Şubat 1938; 25 Nisan 1938; 14 Haziran 1938; 24 Haziran 1938; 13 Ağustos 1938; 03 Eylül 1938; 08 Eylül 1938; 04 Kasım 1938.
- Yeni Şafak** (01 Mart 2009), Hatay Meclis Binası Kültür Merkezi Oldu, 22 Şubat 2019 tarihinde: <https://www.yenisafak.com/aktuel/hatay-meclis-binası-kültür-merkezi-oldu-172303> adresinden erişildi.

EKLER

Ek-1: Sinema binasının çizim projesi.

Kaynak: Demir, 2016:129.

Ek-2: Hatay Meclisi'nin ilk toplandığı yeri olan Gündüz Sineması.

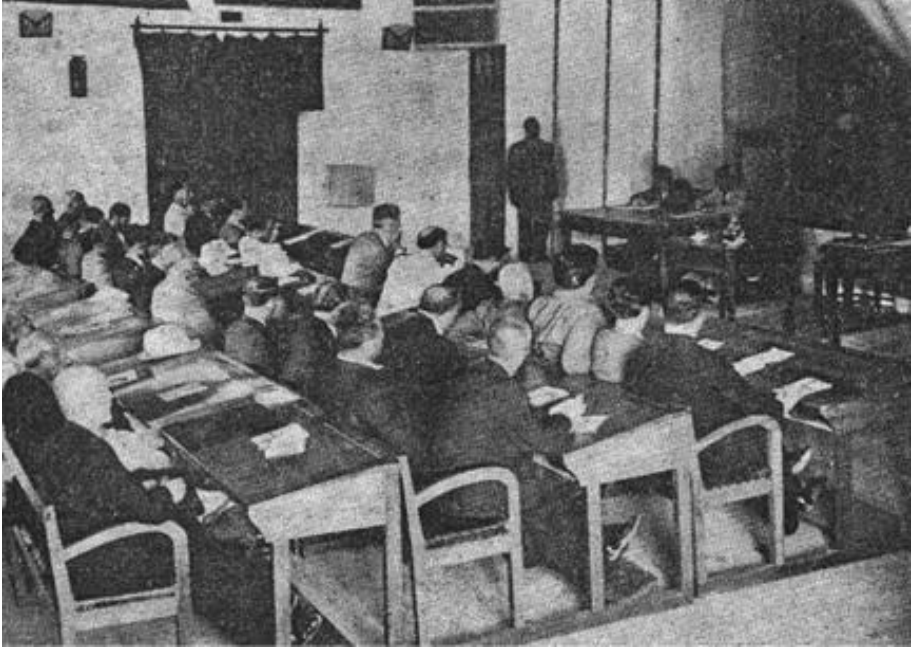
Kaynak: Tekin, 2009: 457.

Ek-3: Hatay Devleti Milletvekilleri Meclisi'nin ilk toplantısına giderken.

Kaynak: Tekin, 2009: 460.

Ek-4: Hatay Millet Meclisinin Gündüz Sinemasındaki bir oturumu.

Kaynak: Tekin, 2009: 462

Ek-5: Meclis Kültür Sanat Merkezi.

Kaynak: 27 Şubat 2019 tarihindeki anlık görüntüleme.

FRANSIZ PROPAGANDASININ KURAMSAL ANALİZİ VE İSKENDERUN SANCAĞINDAKİ FAALİYETLERİ (1918-1938)

Mustafa Tayfun ÜSTÜN*

ÖZET

İki savaş arası dönemde (1918-1938) sömürgeci güçlerin Osmanlı sonrası toplumlara idare etmek için kullandığı yöntemlerden biri de uluslararası ilişkilerde sıklıkla kullanılan propaganda mekanizması olmuştur. Savaş sonrası Fransız manda yönetimi tarafından Çukurova'dan Lübnan'a kadar olan alanı kontrol etmek için kullanılmıştır. Bu bildiri İskenderun Sancağı'nın maruz kaldığı Fransız propagandası hakkındadır. 1918- 1939 yılları arasında Fransızların propaganda faaliyetlerine odaklanacak olan bildiri iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, propaganda olgusu kuramsal düzlemde tartışılarak propaganda analizi için teorik bir çerçeve oluşturulacaktır. Bu çerçeve propaganda analizi yaparken kılavuz görevi üstlenecektir. İkinci kısımda ise arşiv belgelerinden, dönem üzerine yazılan tetkik kitaplardan ve hatıratlardan yararlanılarak Fransızların faaliyetleri açıklanarak propaganda analizi kapsamında değerlendirilecektir. Bu analiz süreci İskenderun Sancağı'nda manda deneyiminde aktörler arası ilişkilerin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu bildiri, Sancak meselesi kapsamında tartışılan Fransız propagandası ve faaliyetlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede kronik hale gelen birçok sorunun temelini 1918-1938 yılları arasında Fransızların çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyla ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Fransızların çok yönlü ve boyutlu bir propaganda mekanizmasını uygulamaya çalışmasına karşın karşı propaganda faaliyetlerinin bir sonucu olarak İskenderun Sancağı'nda başarısı düşük seviyelerde kalmıştır. Fransız propagandasına

karşı gelişen hareketler ise sadece Fransızların propagandasıyla mücadele etmemiş aynı zamanda ise Türkiye ile kültürel ve sosyal bağlarında güçlenmesine imkan sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Mandası, Diplomasi, Propaganda Analizi, Sancak, Hatay.

**A THEORETICAL ANALYSIS OF THE FRENCH PROPAGANDA
AND THEIR ACTIVITIES IN THE SANJAK OF
ALEXANDRETTA (1918-1938)**

ABSTRACT

Propaganda as a popular tool in the international relations was practiced by the Great Powers to govern the post Ottoman societies throughout the inter-wars period. The French Mandate used various propaganda technics in order to dominate territories from Cilicia to Lebanon. This paper is about the French propaganda in the Sanjak of Alexandretta. It will be focused on activities of the French mandate between 1918 and 1939. This paper consists of two sections. First of all, propaganda as a social phenomenon will be discussed theoretically to construct a framework for the analysis. This framework should be seen as a guideline to analyse propaganda. In the second section, activities of the French Mandate will be explained through using archival documents, reminiscences and other works that had been written on the Mandate period of the Sanjak. This analysis process helps us to understand relations among actors in the experience of the Mandate. Overall, this paper argues that the disputes and issues in the region relates to social, political and economic structures which were established in accordance with the French national interests between 1918 and 1938. Although the French Mandate introduced multi layered and sophisticated propaganda mechanism, it is hard to argue that the achievement of their activities was successful. The counter-propaganda of Turkish side not only falsified the arguments of the French Mandate, but also sustained cultural and political relations with Turkey.

Keywords: French Mandate, Diplomacy, Propaganda Analysis, Sanjak of Alexandretta, Hatay.

GİRİŞ

İki savaş arası dönemde (1918-1938) sömürgeci güçlerin Osmanlı sonrası toplumları idare etmek için kullandığı yöntemlerden biri de uluslararası ilişkilerde sıklıkla kullanılan propaganda mekanizması olmuştur. Bir düşünce, tutum ve davranışı başkalarına tanıtma ve benimsetme amacıyla bilinçli olarak seçilmiş bilgi, olgu ve savları sistemli bir şekilde çeşitli araçlar kullanarak yayma tekniği olarak tanımlanan propaganda, savaş sonrası Fransız manda yönetimi tarafından Çukurova'dan Lübnan'a kadar olan alanı kontrol etmek için kullanılmıştır.

Fransızlar bölgeyi işgal etmeye başladıkları Aralık 1918'den itibaren bölgenin idari yapısını kendi ulusal çıkarları doğrultusunda değiştirmeye başlamıştır.¹ Osmanlıdan farklı olarak bölge dört farklı siyasi birime ayrılmıştır. Büyük Lübnan Devleti, Suriye Devleti, Cebel-i Druz Devleti ve Alevi Devleti isimleriyle Suriye toprakları parçalanmış ve daha önce Milletler Cemiyeti onaylanan manda yönetimleri içerisinde yönetmeye çalışmıştır.² Fransızlar, Suriye topraklarına ek olarak Anadolu'nun bir kısmını da işgal etmiş ama beklemedikleri bir direniş ile karşılaşmıştır. Yerel kuvvetlerin girişiminde başlayan bu hareketler, Fransızların Çukurova'da istediği gibi davranmasının önüne geçmiştir. Daha sonra ise 20 Ekim 1921'de imzalanan Franklin-Bouillon Anlaşması (Ankara Anlaşması) bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu anlaşma Türkiye'nin güney sınırını de-facto olarak belirlemesiyle Fransa kendisini zorlayan Kilikya Cephesini kapatırken, Suriye ve Lübnan mandasının kuzey sınırını güvence altına almıştır.³ Daha önce Misak-ı Milli'nin bir parçası olarak etnik, dini ve kültürel açıdan aynı havza içerisinde düşünülen Kuzey Suriye'de ise Fransız propaganda-sının artarak devam etmesine yol açmıştır. İskenderun Sancağı da

¹ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.20.

² Ömer Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 - 1938)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2012, s.453-462.

³ Yücel Güçlü, **The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations**, Turkish Historical Society, Ankara, 2001, s. 40-43.

özerk bir statüye sahip olarak Türkiye'nin güney sınırının dışında kalmış ve bağımsız olacağı güne kadar Fransız Yüksek Komiserliği politikalarına maruz kalmıştır.

Bu bildiri İskenderun Sancağı'nın maruz kaldığı Fransız propagandası hakkındadır. 1918- 1939 yılları arasında Fransızların propaganda faaliyetlerine odaklanacak olan bildiri iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, propaganda olgusu kuramsal düzlemde tartışılarak propaganda analizi için teorik bir çerçeve oluşturulacaktır. Bu çerçeve propaganda analizi yaparken kılavuz görevi üstlenecektir. İkinci kısımda ise arşiv belgelerinden ve dönemi üzerine yazılan tetkik kitaplardan ve hatıratlardan yararlanılarak Fransızların faaliyetleri açıklanarak propaganda analizi kapsamında değerlendirilecektir. Bu analiz süreci İskenderun Sancağında manda deneyiminde aktörler arası ilişkilerin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu bildiri, Sancak meselesi kapsamında tartışılan Fransız propagandası ve faaliyetlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede kronik hale gelen birçok sorunun temelini 1918-1938 yılları arasında Fransızların çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyla ilgili olduğunu ileri sürmektedir.

Propagandanın Kuramsal Çerçevesi

Propaganda hem sosyal hem toplumsal bilimlerin çalışma alanlarına giren disiplinler arası bir kavramdır. Her ne kadar Auerbach ve Castronovo gibi bazı yazarlar propagandanın kökenlerini eskiye dayandırma eğiliminde olsalar ve propagandadan ilk defa Tevrat'ta bahsedildiklerini söyleseler de, propaganda modern bir kavramdır.⁴ Propaganda kuramsallaşmaya ve hatta ayrı bir disiplin olma yolunda ilerlemeye 20. yüzyılın ilk yıllarında başlamıştır. O yıllardan itibaren modern uluslararası ilişkilerin önemli kavramlarından biri olarak uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin gündemini meşgul etmektedir.

⁴ Jonathan Auerbach vd., **The Oxford Handbook of Propaganda Studies**, Oxford University Press, USA, 2013, s.1.

Propaganda sosyal bir olgu olarak tarih, siyaset bilimi, psikoloji ve sosyoloji tarafından değişik perspektiflerle çalışılabilmektedir. Propagandanın bir nesne olarak ideoloji, toplumsal ilişkileri ya da tarihsel örnekler kullanılarak nasıl gerçekleştiğini/gerçekleştirildiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Hangi bakış açısı kullanılırsa kullanılsın tek başına sınırlı bir perspektif sunacağı ileri sürülebilir. Dolayısıyla, propaganda olgusunu anlamak ve analiz yapabilmek için daha geniş bakış açılarına ve disiplinler-arası yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Disiplinler arası bir yaklaşımla propagandayı çalışabilmek için öncelikle propagandanın kurumsal çerçevesinin iyi çizilmesi gerekmektedir. Sosyal bir olgu olarak propagandanın tanımı yapılan çalışmanın epistemolojisine göre farklılık gösterebilmektedir. Propaganda çoğu zaman diplomaside kullanılan “ikna etme” yöntemiyle karıştırılsa da bu yöntemin çok ötesinde, çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olarak düşünülebilir. En yalın şekilde ifade edilirse propaganda hedef bireylerin ya da grupların kanılarını, görüşlerini ve davranışlarını propagandacının istekleri ve amaçları doğrultusunda etkileme, değiştirme veya kontrol altında tutan bilinçli bir davranıştır.⁵ Tarihsel süreçte propaganda kavramının anlamı olumsuz yönde değişerek pejoratif bir kullanıma sahip olmuştur. Bir mesajı ya da politikayı propaganda olarak tanımlamak kimi zaman akıllara negatif ve güvenilmez bilgiyi getirmektedir. Günümüzde propaganda kavramının kullanımı yalan, manipülasyon, zihin kontrolü, algı oyunu, beyin yıkama ya da hile kavramlarıyla beraber kullanılmaktadır.⁶ Propagandanın kötü bir üne sahip olmasında şüphesiz iki savaş arası dönemde yaşanan siyasi gelişmelerle yakından ilgilidir. Hatırlanacağı gibi 1917’de Bolşeviklerin Rusya’da rejimi değiştirmeleri tüm Avrupa için “Komünizm” korku-

⁵ Kalevi Jaakko Holsti, **International Politics, a framework for Analysis** (2.baskı), Prentice Hall, London, 1974, s.212.

⁶ Garth Jowett vd., **Propaganda and Persuasion** (5 baskı.), Sage, USA, 2012, s.2-3.

sunun yayılmasına ve işçi sınıfında benzer rejimlerin mümkün olduğuna dair bir düşünce doğmuştur.⁷ Bu durum propaganda mekanizmasının da kullanılmasının önünü açmıştır. benzer rejimlerin Avrupa'da kurulabilme olanağının doğmasına neden olması propaganda mekanizmasının da kullanılmaya başlamasına yol açmıştır. Savaş yorgunu sanayileşmiş ülkelerdeki işçi sınıfı kullanılarak mevcut hükümetlere ve sistemlere karşı fikir akımları desteklenmiştir. 1927 yılına kadar Sovyetlerin rejim ihracında bulunduğunu unutmamak gerekir. Sovyetlerin bu tutumu, iki savaş arası dönemde Faşizm ve Nazizm gibi farklı ideolojilerin karşı propagandalarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸ Bu ideolojiler hem iktidarı ele geçirmek hem de güçlerini sürdürmek için propagandayı etkin biçimde kullanmışlardır. Aynı zamanda liberal dünyanın temsilcileri de propaganda savaşlarına dahil olmuştur. Bu dönemde devletlerin propagandalarını daha etkili yürütebilmeleri için teşkilatlanmalarında başladığı gözlenmektedir. Örneğin, İngiltere Enformasyon Bakanlığını kurarken değişik medya araçlarıyla hedef kitleyi etkilemeye çalışmıştır. Deniz aşırı enformasyon servisini de hayata geçirerek sömürgelerinde Faşizm ve Nazizm'e karşı propaganda yürütmüştür.⁹

Propaganda üzerine kuramsal çalışmalarda bulunan yazarlardan biri olan De Vito propagandayı "organize edilmiş ikna" olarak tanımlamıştır.¹⁰ Propagandanın başarılı olabilmesi, planlanması, uygulanması ve sürdürülmesi için bir organizasyona ihtiyacı olduğunu söylemektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde hükümetlerin desteği ve gözetiminde organize edilen propaganda mekanizmasının başarı şansı

⁷ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi** (11.baskı), Alkım Yayınevi, Ankara, 1999, s. 155-168.

⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 237-240. Stephen Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 212-251.

⁹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika** (4.baskı), Alfa Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 298-303.

¹⁰ Joseph DeVito, **The Communication Handbook: A dictionary**, Harper&Row, New York, 1986, s. 239.

daha yüksektir.¹¹ Propaganda kimi zaman hedef kitlenin dikkatini kazanmak için grupların ya da teşkilatların çalışmalarının yansıması veya ürünü olarak da görülmektedir.¹² Literatürdeki tartışmalardan açıkça anlaşıldığı üzere kavramın tanımı noktasında herhangi bir uzlaşımın olduğunu söylemek zordur.

Propagandanın bir teknik olarak görülmesi sonrasında farklı tiplerde propagandalardan bahsedilmeye başlanmıştır. Özellikle önemli kuramcılardan biri olan Ellul, Naziler ve Sovyetler arasındaki ideoloji farklılığına bağlı olarak kullandıkları tekniklerin değişebileceğini ve propaganda stratejilerinin genel olarak farklı biçimlerde görülebileceğini söylemiştir.¹³ Sosyal bir olgu olan propagandanın oluşumunda insanların niyet ve eylemleri kilit roller oynamaktadır. Sabit bir propagandan bahsetmek mümkün değildir. Esnek olması, tarih bilincini ve eleştirel düşüncüyü hedef alması propagandanın önemli özellikleri arasındadır.

Propaganda her ne kadar tepeden inmece bir bakış açısıyla oluşturulsa da insanlar tam anlamıyla pasif aktörler değildir. Propaganda sürecine çeşitli yollarla katılabilirler. Örneğin, iki savaş arası dönemde ve sonrasında sıklıkla görüldüğü gibi seçimler, kutlama ve anma gösterileri aracılığıyla propaganda sürecine dahil olurlar.¹⁴ Böylelikle, mesajı organize eden ve mesajı alan kitle aynı söylemde buluşmuş olurlar.

Propagandacılar tarafından hazırlanan ve kitle tarafından paylaşılan söylem gerçeklerden, yarı gerçeklerden veya yalanlardan oluşabilir. Propagandacılar açısından içeriğin nelerden oluştuğunun çok önemi yoktur. Lee Bogart'a göre propagandacının kullandığı herhangi kılavuz yoktur.¹⁵ Propagandanın özel yeteneklere dayanan bir

¹¹ Arı, a.g.e., s. 300.

¹² Michale Sproule, **Channels of Propaganda**, Edinfo, Bloomington, IN, 1984, s.8.

¹³ Jacques Ellul, **Propaganda: The Formation of Men's Attitudes**, Knopf, New York, 1965, s. 15.

¹⁴ Ellul, a.g.e., s.15.

¹⁵ Lee Bogart, **Cool Words, Cold War: A newlook at USIA's premises for propaganda**, American University Press, Washington DC, 1995, s. 195-196.

sanat olduğunu ileri sürmüştür. Deneyim, alan bilgisi ve içgüdü propagandacıları başarıya görülen faktörler olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında propagandayı tek bir formda görmek mümkün değildir. Özellikle kullanılan bilgilere ve kaynağa göre propaganda siyah, beyaz ve gri şekilde isimlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında propagandacıların makyevelist/realist bir çizgide olduğu açıktır. Amaçlarına ulaşabilmek ve hedef kitleyi kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek için her türlü yolu kullanabildiği görülmektedir. Goebbels'in ifadesi ile propagandanın temel aldığı bir yöntemi yoktur. Kitleleri fethetmesi propagandanın tek amacını oluşturmaktadır.¹⁶ Hedef kitleyi merkeze koyan bakış açıları Doob ve Qualter gibi yazarları propagandanın başarısı üzerine düşünmeye sevk etmiştir.¹⁷ Doob'a göre hedef kitlelerinin paylaştığı kültür ve zaman faktörü propagandanın başarısını önemli oranda etkilemektedir.¹⁸ Dolayısıyla hedef kitlenin özellikleri dikkate alınmak zorundadır. Bu özellikler zamanın şartları kapsamında değerlendirildiğinde propagandacının mesajlarını ve yöntemlerini etkileyebilir. Qualter ise etkin bir propaganda için söylemin açık, anlaşılır, hatırlanabilir ve hedef kitlenin dikkatini çekmesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁹

Propaganda üzerine yazılan literatürden anlaşıldığı üzere propaganda dört unsurdan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla propaganda yapımcılar, hedef kitle, söylem ve iletişim araçlarıdır.²⁰ Bu unsurlar üzerinden propaganda olgusu anlamlandırılabilir. Bu teorik yaklaşımdan sonra propaganda hedef topluluğun inançlarını, davranışlarını, tu-

¹⁶ Jowett vd. **a.g.e.**, s. 292.

¹⁷ Leonard Doob, "Propaganda", In E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T. L. Worth, & L. Gross (Eds.), **International Encyclopedia of Communications**, New York, Oxford University Press, 1989. ve Terence H. Qualter, **Propaganda and Psychological Warfare**, Random House, New York, 1962.

¹⁸ Doob, **a.g.e.**, s.375.

¹⁹ Qualter, **a.g.e.**, s. 12.

²⁰ Joseph Frankel, **International Relations in a Changing World**, Oxford University Press, Oxford, 1979, s.131.

tumlarını ve algılarını daha önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda manipüle etmek için kullanılan bilinçli ve sistematik bir davranış olarak görülebilir.

Fakat propaganda kavramını hoyratça kullanmamak gerekmektedir. Akademik çalışmalar açısından herhangi bir politika ya da uygulamayı propaganda olarak yaftalamak yeterli değildir. Mutlaka tanımlanan davranışın analizinin yapılması gerekmektedir. Propaganda analizi tarihsel bir araştırmayı, propagandacıların verdiği mesajları, hedef kitlenin tepkisini ve propaganda sürecinin tamamını eleştirel bir gözle tahlilini zorunlu kılmaktadır.²¹ Her bir unsur ayrı ayrı alt başlıklar olarak çalışılabileceği gibi bütüncül bir yaklaşımla da propaganda çalışmalarına katkı sağlanabilir.

Propagandanın kısa dönemde etkilerini gözlemlemek daha kolay olabilir ama uzun dönemde propagandayı analiz etmek aktörler arası ilişkilerin nasıl şekillendiğini göstermesi açısından daha kritik öneme sahiptir. Yeni dönem propaganda çalışmalarında 10 aşamalı bir analiz yöntemi önerilmektedir. Bu yöntem;

“Propaganda kampanyasının dayandığı ideoloji ve amaçları, propagandanın gerçekleştiği siyasi ve sosyal zemin, propagandacının kimliği, propagandayı yürüten teşkilatın yapısı, hedef kitle, kullanılan medya teknikleri, etkiyi artırmak için kullanılan teknikler, hedef kitlenin tepkileri, karşı propaganda ve propagandanın etkileri”

gibi adımları kapsamaktadır.²²

Bu kuramsal çerçeveden hareketle Fransızların 1918-1939 yılları arasında İskenderun Sancağında uyguladığı politikalar propaganda analizi için gerekli ve yeterli veriyi sağlamaktadır. Çoğu zaman tarihi bir bakış açısıyla sözlü tarih ya da dönemin siyasi tarihini anlatmaya

²¹ Jowett vd, **a.g.e.**, s. 289-290.

²² Jowett vd, **a.g.e.**, s. 289-290.

çalışan kaynaklar içerisinde Fransız manda yönetiminin faaliyetlerinden bahsedilmesine karşın propaganda analizine yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Fransız Propagandasının Kuramsal Analizi ve Faaliyetleri

İlk olarak propaganda sürecinin amaçları ve ideolojisi başlığı altında Fransızların faaliyetlerine bakıldığında uzun dönemli bir politikanın sonucu olarak geliştirildiği söylenebilir. Fransızların bölgeyle ilgilenmeleri çok eski tarihlere kadar gitmektedir. Haçlı seferleriyle başlayan din motivasyonlu ilişkiler daha sonraki yüzyıllarda ekonomik amaçlarla şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde dostluk ilişkileri kapsamında verilen kapitülasyonlarla bölgede güçlenen Fransızlar daha sonra devletin ekonomik olarak çökmesini kendi lehlerine çevirerek sömürgeci bir dünya görüşüyle bölgede siyasi, ekonomik ve kültürel hareketleri kurma ve destekleme yoluna gitmişlerdir. Bölgeye yönelik ideoloji tasarlanırken Ortadoğu'daki Hristiyanların koruyuculuğu söylemi ile hareket eden Fransa daha sonra ise emperyalist dürtülerle bölgenin ekonomik zenginliklerinden yararlanmak istemiştir.²³ Bölgeye yollanan uzmanların raporlarından anlaşıldığı üzere Fransa'nın ekonomik kurtuluşunu Kuzey Suriye'deki pamuk tarlalarında görülmüştür.²⁴ Fransız propagandasını işlevsel hale getiren ideolojinin kimi zaman dini motiflerle desteklenmiş ekonomik olarak bölgenin zenginliklerini sömürmeyi amaçlayan bir ideolojiye dayandığı söylenebilir. Bu noktaya dayanarak propaganda sürecinin amacı Fransızların bölgede ekonomik ve siyasi çıkarlarını olabildiği kadar yüksek seviyede tutması olarak belirlenebilir. Çünkü savaş başlamadan hemen önce Fransa'da tartışılan görüşlerden birinin Suriye top-

²³ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, 1918-1939, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2005, s.10-13.

²⁴ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu** (1919-1922), TTK Yayınları, Ankara, s. 121.

rakları eğer Osmanlıdan ayrılırsa Fransa himayesine girmesi gerektiğidir.²⁵ Fransızların İskenderun Sancak'ındaki faaliyetlerini uzun dönem de değerlendirdiğimiz de aynı amacın yer aldığını söylenebilir.

Fransız propagandasını anlamak için ikinci olarak üzerinde durulması gerek unsur ise propagandanın gerçekleştiği siyasal ve sosyal zemindir. Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarında misyonerlerin yönlendirmesiyle farklı amaçlara dayanan Ermeni ve Arap isyanları çıkmıştır. Bu isyanlar Birinci Dünya Savaşı başladığında bölgede güç boşluğunun oluşmasına yol açmıştır. Savaşta Osmanlı devletinin yenilmesi Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında bölge önce İngilizlerin daha sonra ise Fransızların işgaline uğramıştır. İngilizlerle yapılan gizli anlaşma gereği (Skyles-Picot) İskenderun Sancak'ının da içerisinde bulunduğu Anadolu, Suriye ve Lübnan toprakları Fransa'nın propagandasını yapabileceği bir alana dönüşmüştür. 1921'de imzalanan Ankara Antlaşmasının bir sonucu olarak güney sınırı belirlenmiş Anadolu en azından Fransızların baskısından ve işgalinden kurtarılmasına karşın Sancak toprakları kurtarılmıştır, Suriye ve Lübnan'da olduğu gibi Fransız mandası altında etkin bir propaganda sürecine maruz kalmışlardır.²⁶

Fransa'nın yarattığı bu zemin içerisinde etnik ve dini kimliklerin aktif ve yönlendirmeye açık hale gelmiştir. Lübnan ve Suriye'de farklı politikalar takip etmesi ve doğrudan bölgeyi yönetme gayreti kimi zaman tutarsız politikalarında uygulandığı bir alana dönüştürmüştür. Sancak toprakları da her ne kadar 1921 Ankara Antlaşmasıyla özerk bir statüye sahip olsa da Fransa'nın tutarsız politikalarından etkilenmiştir. İşgal ve manda yönetiminin yarattığı zemin Fransa'nın propagandalarını uygulaması için aradığı fırsatı verirken, bölgedeki kimliklerin böl-parçala-yönet formülüyle aktifleştiği bir alana dönüşmüştür.²⁷

²⁵ Umar, **a.g.e.**, s. 350.

²⁶ Güçlü, **a.g.e.**, s. 40-43.

²⁷ Ada, **a.g.e.**, s. 75-82.

Diğer yandan propagandacının kimliği ve teşkilat yapısı başlığı altında Fransa'nın konuya oldukça kurumsal yaklaştığı söylenebilir. Doğrudan yönetim ilkesinin belirlenmesi propaganda sürecinin hükümet destekli gelişmesine ve uygulanmasına yol açmıştır. Fransa bölgeyi Yüksek Komiserlik adı verilen bir idari mekanizma ile yönetmeye çalışmıştır. Yüksek Komiserlik bünyesinde farklı dairelerin olduğu geniş ve karmaşık bir bürokrasiye sahip bir teşkilat olmuştur. Yasama bürosu, mali daire, haber alma ve istihbarat, gümrük teftiş dairesi ve basın-haberleşme dairelerini bünyesinde barındırmıştır.²⁸ Fransa'nın bölgede oluşturmaya çalıştığı idari taksimat sürekli farklılık göstermiştir. Kimi zaman üniter kimi zaman ise federasyon şeklinde siyasi yapılar denemeye çalışmıştır.²⁹ İşgalin başladığı 1918'den 1936 kadar görev yapan yüksek komiser sayısı yedi olurken üç binden fazla kararname çıkmıştır.³⁰ Her ne kadar Fransa karmaşık ve geniş bir bürokrasi yerleştirmeye çalışsa da kısa süre içerisinde birden fazla yönetici değişikliği uygulanan politikalarda kesintilerin yaşanmasına yol açmıştır. Propaganda analizi açısından, İskenderun Sancak'ın da propagandanın geniş bir bürokrasiyle yürütüldüğü söylenebilir.

Fransız propagandasını analiz ederken üzerinde durulması gereken başka bir nokta ise hedef kitledir. Aslında Sancak'ın manda yönetimi altında kaldığı süre içerisinde propagandaya maruz kalan hedef kitlelerden bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Fransızlar, Çukurova, Suriye ve Lübnan dahil bölgeyi işgal ettiklerinde tek bir grup üzerine yoğunlaşmamışlardır. Bölgeye yolladıkları uzmanlar ile bölgenin etnik ve dini haritasını çıkarmışlardır. Örneğin Bazantay'ın raporu Fransızların sosyolojik olarak bölgede nasıl çalıştıklarına iyi bir örnek olabilir.³¹ Çünkü Bazantay bölgeyle ilgili olarak önemli tespitlerde bulunmuş Fransız Yüksek Komiserliği'nin propagandalarını daha etkin

²⁸ Ada, **a.g.e.**, s. 80.

²⁹ Umar, **a.g.e.**, s. 453-462.

³⁰ Ada, **a.g.e.**, s. 80.

³¹ Pierre Bazantay, (Rapport Nu. 3), **Conflict De Nationalites AuProche-Orient**, (Le Sandjak D'Alezandrette 1934-1939).

biçimde uygulamasına imkan sağlamıştır. Dolayısıyla her bir gruba yönelik ayrı propagandalar hazırlandığına şahit olmaktayız. Tek bir kaynakta ya da formatta bu propagandaları görmek mümkün değildir. Satır arası okumalarla Fransızların bölgeyi etnik ve dini kimlikler üzerinden nasıl manipüle ettiği anlaşılabilir. Ayrıca döneme ışık tutan arşiv belgelerine ve bölge insanının sosyal hafızasına Fransızların bu propagandaları işlenmiş durumdadır.

Üç farklı başlık altında Fransızların propagandaları incelenebilir. İlk olarak Türklere yönelik propagandalarına bakıldığında oldukça negatif unsurlar ve mesajlar içermektedir. Fransız propagandasına verilebilecek ilk örnek Türkiye Cumhuriyeti hükümetini İskenderun Sancak'ında olumsuz tanıtmak olmuştur. Fransızlarla imzalanan 1921 Ankara Antlaşmasıyla her ne kadar Sancak idari anlamda özerk bir yapıya dönüşmüş olsa da Türkiye'deki siyasi elitlerin ve Sancak'taki eski Kuva-yı Milliyeci bağ hiç kopmamıştır. Sancak'ta yaşayanlar Türkiye'de özellikle siyasi ve sosyal alanda yapılan yenilikleri takip etmeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal'in başlattığı inkılap hareketlerine Sancak'taki Türkler de sahip çıkmıştır. Çok kısa bir süre sonra şapka giymeye ve Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır.³² Böylelikle Türkiye'yle olan bağı kültürel ve sosyal düzeyde devam ettirmeyi amaçlamışlardır. Fakat Fransa Türkiye'de yaşanan gelişmeleri üzerinden kara bir propaganda sürecine girerek yeni Türkiye'nin (Kemalist Türkiye'nin) eski adetleri ve uygulamaları bırakarak din dışına çıktığını söyleyerek insanları rejim karşısında örgütlemeye çalışmışlardır. Fransızların bu politikaları özellikle muhafazakâr Sünni kesim arasında etkin olmuştur.³³ Bunun bir sonucu olarak bir grup Türk şapka takmak

³² Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, 1993, s. 148.

³³Fransa'nın propagandası negatif olarak değerlendirilse de yakın dönem yapılan çalışmalarda kimi Müslüman/Türk gruplar arasında pozitif imajların da olduğu görülmektedir. Özellikle Fransızların bölgeye yönelik yatırımları bölge halkı tarafından olumlu şekilde hatırlanmaktadır. Fransızlar bölge halkıyla doğrudan karşı karşıya gelmek yerine Ermenileri asayiş kuvveti olarak kullanması olumsuz algının Ermeniler üzerinde toplanmasına neden olduğu görülmektedir. Jale Öztürk'ün yaptığı alan araştırmasında kimi Müslüman/Türk'ün Fransızları olumlu yönde andıkları görülmektedir. Ayrıntı için: Jale Öztürk, **Hatay Ağzı**, Karahan Kitabevi, Adana, 2009.

istemediklerinden Hatay Meclisi birleşme kararı aldığında Suriye'ye göç etmeyi tercih etmiştir.³⁴ Fransızların bu propagandaları çoğu zaman ise gündelik hayatta insanları karşı karşıya getirmiştir. Selim Çelenk'in anılarında ayrıntısı ise görülebileceği gibi şapka takması kimi zaman mahalle baskısıyla kimi zaman ise Yeni Camii 'de olduğu gibi kışkırtma ve linç eylemlerine dönüşmüştür.³⁵ Genellikle cahil köylüler arasında yayılan bu düşünceler Sancak Türkleri arasına nifak sokmayı amaçlamıştır. Dönemle ilgili bir arşiv belgesinde şapka inkılabını taklit edenlere karşı olarak Hatay'ın Abacılar köyünde 200 sarık dağıtılarak köylülere sarık takmaya razı ettikleri her kişi kadar sevap kazanacaklarının propagandası yapılmıştır.³⁶ Yine Mehmet Tekin'in aktardığına göre şapka takanlar bölgede Kemalist ve Şapkalılar olarak tanımlanmış ve devlet dairelerinde işlerini yapmaları zorlaşmıştır.³⁷ Kürt Hoca gibi kişiler Fransızların propagandalarına kanarak gündelik hayatta rejim karşıtı bir duruş sergilemişlerdir.³⁸

Fransızların Türklere yönelik yaptıkları başka bir propaganda ise "150likler" isimli muhalif grubu kullanmasıdır. Bu grup Kemalist inkılap ve devrimlere muhalefet ettiği için Türkiye'den kaçmak zorunda kalan içerisinde toplumu etkileyebilme yeteneğine sahip entelektüellerden, yazarlara kadar geniş bir yelpazede muhalifi barındırmaktadır.³⁹ Fransızlar 150'liklerden bazılarını Antakya'nın en iyi okullarında

³⁴ Esra Demirci Akyol, **Sınırdaki Kimlikler Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay**, Libra Yayınevi, İstanbul, s. 143. Hatay'dan göç eden Türklerle ilgili net bilgiler için arşiv belgelerine rastlanmamaktadır. Kimi yazarlar yaptıkları sözlü tarih çalışmalarında şapka takmak istemeyen Türklerin 'de Suriye'ye göç ettiğinden bahsetmektedir.

³⁵ Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti, Antakya, 1997, s. 30-31 ve 57-60.

³⁶ **ATASE, İDS**, 7/54

³⁷ Tekin, **a.g.e.**, s. 148.

³⁸ Sadece Türklerin şapka takmadığını belirtmemiz gerekir. Araplar arasında da şapka takanlara rastlamak mümkündür. Demir'in aktardığına göre şapka takmaları kendi aralarında sorunlar yaşamalarına neden oluşturmaktaydı. Com ve Kefriabit köylerinde şapkaya düşman grup şapka takan Araplara saldırmış ve 12 kişi çatışmada yaralandığını aktarmaktadır. Yaşar Demir, "Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938)", **History Studies-Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, 2012, s.64.

³⁹ Ada, **a.g.e.**, s. 114-116.

görev almasına sağlayarak eğitim ve kültür alanında Türkiye'ye yönelik aleyhte propaganda faaliyetlerinde kullanmışlardır.⁴⁰ Ayrıca, Türklerin davasını zedeleyici yayın faaliyetlerinde de desteklemişlerdir. Ünlü Fransız tarihçilere ve yazarlara Hatay davası üzerine kitaplar yazdırmışlardır.⁴¹ Fransızların Türklere karşı giriştikleri başka bir propaganda ise Hatay'ın ilhak sürecinde ortaya atılan yalan haberlerdir. Dönemin arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Fransızlar kimi zaman Hatay konusunda Türkiye ile herhangi bir anlaşmaya varılmadığını, bölgenin Fransız mandasına kalacağını ve Fransız zırhlısının İskenderun limanında demir atacağı yönünde propagandalar yapmıştır.⁴² Fransızların tüm bu eylemlerinin Sancakta bağımsızlık yönünde ortaya çıkan milli birlik ve beraberliği zedelemeyi ve bağımsızlığı engellemeyi amaçladıkları söylenebilir.

Fransızların propagandaları sadece Türklere yönelik olmamıştır. Aynı zamanda bölgede bulunan diğer etnik ve dini gruplar da hedef kitle olarak seçilmiştir. Bu gruplardan biri ise Alevi toplumu olmuştur. Hatay'ın kurtuluş mücadelesinde desteklerini esirgemeyen Alevileri yolundan döndürmek için Fransızların etnik köken üzerine mesai sarf ettiği gözlemlenmektedir.⁴³ Kimi zaman Alevileri Türkler ve Araplardan ayrı bir etnik-dini grup olarak tanımlayarak böl, parçala ve yönet ideolojini etkin biçimde uygulamayı amaçlamıştır. Örneğin, Alevilere “siz ne Türk, ne Arap ne de Müslümansınız, sizler ehlihalip bakayası olduğunuzdan Türkler ve Araplar size fena muamele yapmaktadır” diyerek bölgede Fransızların ve Hristiyanların yanında durmalarını amaçlamıştır.⁴⁴

Fransızların propagandasına maruz kalan diğer bir grup ise Sünni Araplar olmuştur. Dönemle ilgili arşiv belgelerinden ve hatıratlardan

⁴⁰ Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2019, s.21.

⁴¹ **ATASE, İDS**, 7/149

⁴² **ATESE, İDS**, 8/55

⁴³ Şemsettin Çelik, “Hatay Alevileri (Nusayrileri) Hakkında Bazı Notlar (1938-1950)”, **Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi**, S 11, s. 89-92.

⁴⁴ Sökmen, **a.g.e.**, s. 97-98.

anlaşıldığı üzere Fransa bölgede Türkler ve Arapları karşı karşıya getirerek bir çatışmanın çıkmasını arzulamıştır. Görünürde Arap milliyetçilerle beraber çalışan Fransa aslında Arap milliyetçilerinin taleplerini Sancak dışı bölgelerde neredeyse görmezden gelmiştir. Bunun en açık ve görünen örneği de Lübnan ve Suriye’de kurduğu devletlerdir.⁴⁵ Diğer yandan milliyetçi Araplar arasında Sancak’ın bağımsız olmasının mümkün olamayacağı yönünde bir propaganda başlatılmıştır. Özellikle milliyetçi ve Hristiyan Arap olan Mihail İlyan’ın İskenderun’da dağıttığı broşürde “Türklerin son zamanda yaptığı hareketin ehemmiyeti haiz değildir. Sancağın Suriye’den ayrılıp bağımsız olacağına kanaat getiren Türklere teessüf ederim” diye yazmıştır.⁴⁶ Şüphesiz Fransızların, milliyetçi Araplara verdiği sözler bu tip broşürlerin hazırlanmasına ve dağıtılmasında etkili olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Arapça yayın yapan gazeteler ve bazı dernekler doğrudan Fransa’dan yardım almıştır.⁴⁷ Bu düşünceler İkinci Dünya Savaşı sırasında Hatay’ın sürekli olarak Suriye’nin bir parçası olarak gösterilmesine ve iç siyaset malzemesi yapılarak bölgedeki istikrasın bozulmasına neden olmuştur.⁴⁸ Fransızların Arap milliyetçilerine verdiği desteklere ek olarak, kimi zaman da Arap halkını korkutarak propagandalarına devam etmişlerdir. Örneğin, Telabyaz’daki Fransız zabiti tren hattının güneyine doğru yaptığı bir yolculukta Arap göçebelerle

⁴⁵ Umar, **a.g.e.** s. 453-462.

⁴⁶ **ATASE, IDS**, 7/54

⁴⁷ Özkaya-Duman, **a.g.e.** s. 25.

⁴⁸ Kimi zaman şehir efsanesi olarak 100 yıl sonra Hatay’ın Suriye’ye bağlanacağı gibi tutarlılığı olmayan söylemler Türkiye-Suriye ilişkilerinde Hatay konusunu her zaman önemli bir konu haline getirmiştir. Soğuk Savaş Dönemi boyunca sıkıntılı olan ilişkiler Suriye’nin mevcut sınırlardan hoşnut olmamasının bir gerekçesi olarak Hatay toprakları Suriye toprakları olarak gösterilmiştir. 2004 yılında normalleşmeye başlayan ilişkiler Beşir Esad’ın Türkiye’yi ziyaret etmesine ve 3 anlaşma imzalamasına yol açmıştır. Uluslararası hukuk açısından atılan bu imzalar daha önce sınırlar konusunda hoşnutsuzluğunu dile getiren Suriye’nin tavrının değiştiği şekliyle yorumlanmıştır. Normalleşen ilişkilere paralel olarak Suriye haritaları Hatay’ı Türkiye toprakları olarak göstermeye başlamıştır. Fakat kısa süre sonra ilişkilerin yeniden bozulmasıyla önce Hatay toprakları farklı renklerde gösterilmiş daha sonra ise Suriye’nin bir parçası gibi düşünülmesine yol açmıştır.

karşılaşmış ve sınır hattından ayrılmazlarsa Türklerin baskın yapacağını ve koyunlarını çalacaklarını eğer şikâyetle bulunurlarsa dikkate almayacaklarını söyleyerek Türkler aleyhinde propagandasını sürdürmüştür.⁴⁹

Fransızların propagandasının hedef kitlesi haline gelen başka bir grup ise 1918’de başlayan işgal süreciyle bölgede Fransızların jandar-malığını da yapan Ermeniler olmuştur.⁵⁰ Osmanlının son döneminden itibaren Ermenilere ilgi duyan Fransa, Hristiyanların koruyucusu olarak kendisini görmüştür. Bölgede açtıkları misyoner okullarla ve kiliselerle aradaki bağı her zaman sıcak tutmayı amaçlamışlardır. Milli Amale Hizmet Teşkilatının hazırladığı 1936 sayılı raporda İskenderun Sancağı’nda eğitim alanında genel bir değerlendirme yapılmış ve eğitimin etnik ve dinsel dağılımı hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Bu rapora göre, tüm Sancak’ta 4 adet Ermeni kız okulunun olduğu, toplamda 2763 öğrencinin 35 özel Ermeni okulunda okuduğu ve 451 öğrencinin 5 resmi Ermeni okulunda okuduğu bilgisi vardır. Ayrıca yabancılar tarafından açılan Frer Mektebi’nin 400 öğrencisi ve Sen Josef Mektebi’nin İskenderun ve Antakya’da olmak üzere iki okulu olduğu, Peres Carmes İtalyan Mektebinin ve Samandağ’da İngiliz Mektebinin olduğu bilgisi verilmektedir.⁵¹

Ermeniler açısından baktığımızda negatif ve pozitif olarak bir propaganda sürecine tabi oldukları söylenebilir. Özellikle Sancak’ın bağımsızlığa gitme sürecinde Ermeniler hem silah olarak hem finansal olarak desteklenmiştir.⁵² Kırıkhan’da 300 kişilik bir Ermeni çetesi teşkil edilmiş ve mahallede bulunan Müslümanların evlerini taşımak zorunda kaldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁵³ Eğer Türkiye ve Fransa arasında imzalanan anlaşma bozulursa Ermeni, Kürt ve Arap

⁴⁹ ATASE, İDS, 7/38

⁵⁰ Halil AYTEKİN, **Kıbrıs’ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.95.

⁵¹ ATASE, İDS,13/62, 63

⁵² ATASE, İDS, 7/33

⁵³ ATASE, İDS, 7/28-1.

aşiretlerin Suriye'yi korumak için mücadelede bulunacağı ve Fransızların silah vereceği vaadi adı geçen grupların rağbet gösterdiği mesajlar olmuştur.⁵⁴ Aynı zamanda ise Fransa'nın her zaman Ermenilerin arkasında olduğuna yönelik propagandalar yapılmıştır. Dönemin arşiv belgelerine de yansıyan bu propaganda faaliyetleri doğrudan Fransız zabıt Liyont tarafından yapılmıştır.⁵⁵ İlk zamanlarda Türkiye'nin Faşist İtalya'nın korkusu yüzünden Sancak üzerindeki haklarından vazgeçtiği⁵⁶, Sancağın bağımsız olmasının mümkün olamayacağı, Fransızların Ermeni menfaatlerini korumak için İskenderun Limanına gemi ve torpido yollayacağı ve Fransız mandasının devam edeceği yönünde Ermeniler açısından pozitif mesajlar içeren propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁵⁷

Fransa'nın bu pozitif propagandasına ek olarak, Ermenilerin Türkler aleyhine kötü propagandaya maruz kaldıkları da anlaşılmaktadır. Sancağın bağımsız olması durumunda Türkiye'nin hemen ilhak edeceği ve Ermenilere rahat vermeyeceği yönünde kara bir propaganda yapmıştır. Zorunlu askerliğin başlayacağı, mallarına el koyulacağı ve Fransızlarla beraber bölgeden çekilmeyen Ermenilere ise yardım edilemeyeceği yönünde Ermenileri etkilemeye çalışmıştır.⁵⁸ Ermeni partisi Taşnaklar da Fransızların bu mesajlarını kendi cemaatlerinde yaymış ve korkunun neden olduğu kitlesel göçler başlamıştır.⁵⁹ Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Türkiye bu göçe mâni olmak ve denetlemek için önlemler almasına karşın çok başarılı olamamıştır.

⁵⁴ ATASE, İDS, 7/26-1.

⁵⁵ ATASE, İDS, 7/38.

⁵⁶ ATASE, İDS, 8/55.

⁵⁷ ATASE, İDS, 8/56-1.

⁵⁸ ATASE, İDS, 8/07.

⁵⁹ Ada, **a.g.e.** s. 223; Berna Pekesen, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s." In **Turkey beyond nationalism towards post-nationalist identities**, by Hans-Lukas Kieser, edited by Hans-Lukas Kieser, London, I.B. Tauris, 2006, s. 64-65.

22000 ve 27000 arasında sayıları değişen Ermeniler Sancaktan göç etmiştir.⁶⁰ Taşnak hâkimiyetini kabul etmek istemeyenler sadece Antakya merkezde bir grup Ermeni ve Vakıflı köyü sakinleri olmuştur.⁶¹

Fransızların hedef kitleler için farklı düzeylerde geliştirdikleri propaganda olmuştur. Yöntemsel açıdan farklılıklar içermesine karşın propagandanın ortak amacının Fransızların manda yönetimini sürdürmek istemeleri olduğu açıktır. Bölgedeki etnik ve dini yapıyı manipüle ederek bölgeyi Fransız yardımına mahkûm bir hale getirmeyi amaçladığını ileri sürebiliriz. Ayrıca, Türkiye'nin bölgedeki hâkimiyet alanını sınırlandırmayı planlamıştır. Fakat, İki Savaş Arası dönemde Avrupa'da yaşanan revizyonist gelişmeler, Fransa'nın planlarının kısa sürede terk etmesine neden olmuştur. Fransa tüm dikkatini Avrupa'da yükselen Faşizm ve Nazizm tehdidinde kaydırmıştır.

Propaganda sürecinde kullanılan medya araçlarına ve teknikler açısından Fransız propagandasının dönemin şartları kapsamında değerlendirildiği zaman oldukça etkin araçları kullandığı söylenebilir. Fransa kendi politikalarını iyi göstermek ve maskelemek için kültürel alanlarda önemli masraflar yapmıştır. Fiziki anlamda okullaşmanın manda döneminde arttığı belgelerle sabittir. Hourani'nin aktardığına göre Lübnan'da farklı eğitim düzeyinde 2000 civarı eğitim öğretim kurumu varken Suriye'de (Cebel-i Druz, Lazkiye ve Diğer bölgeler) yaklaşık 1200 okul açmışlardır.⁶² Bu okullarda Fransız kültürünü yükseltilmesi ve Katolik düşüncenin hakim olması amaçlanmıştı. Yüksek komiserlik ve devlet bütçesinden okullar aracılığıyla propagandayı sürdürmek için para yardımları yapılmıştır (aktaran Umar, 2012:465). Bunlara ek olarak dönemin şartları kapsamında değerlendirilebilecek kitlesel haber araçlarından biri olan yazılı basını sıklıkla kullanmışlardır. Antakye,

⁶⁰ Tayfun Üstün, "The History of the Armenian Community in Lebanon: from 'refugee camps' to 'neighbourhoods'", **MKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, 2016, s. 65-66.; **ATASE**, İDS, 8/10.

⁶¹ Vahram Shemmassian, "The Exodus of Musa Dagh Armenians: From the Sanjak of Alexandretta to Anjar, Lebanon", *Armenian Weekly (Special Reports)*, 2016 [Erişim Tarihi: 10.01.2019] <https://armenianweekly.com/2012/12/02/the-exodus-of-musa-dagh-armenians-from-the-sanjak-of-alexandretta-to-anjar-lebanon/>

⁶² Albert Hourani, **Syria and Lebanon**, Oxford University Press, London, 1946, s. 94.

Antakiyye, Yeni Antakya, El-Liva, El-Haliç, El-Delil El-Arabi Mecmuası, El-Uruba, L'eco D'Alexandrette Mecmuası ve La Reveil Du Sandjak Autonomed' Alexandrette gazeteleri Fransız ve manda propagandası yapan başlıca muhalif gazetelerdir.⁶³ Yayın yılları, dili, üslup ve kapanma nedenleri farklılaşsa da bu yayınların ortak noktaları Fransızların manda idaresine yakın bir çizgide durmalarıdır. Sancakta muhalif basın denince akıllara ilk gelen gazeteler olmalarıdır. Bu gazetelerden kimi Fransızlardan doğrudan finansal destek almış kimi ise Fransızları da eleştiren yazılara yer vermiştir. Örneğin, Özkaya'nın belirttiği gibi El-Liva gazetesi Yüksek komiserliğin bölgede sesi olmuş mevcut düzen ve Manda yönetiminin uygulamalarını desteklemiştir.⁶⁴ Ama Fransa ve Suriye idaresi tarafından desteklenen muhalif basının ortak noktada bulunduğu konu ise Sancak'taki Türkçü düşünceye karşı olmalarıdır. Bunun arkasında yatan sebebin ise Sancak'ta basın yayın organları maddi ve manevi olarak kendilerine katkı sağlayan güçlerin talepleri ve beklentilerini karşılayacak şekilde yayın yapma geleneği olduğu ileri sürülebilir.⁶⁵ Fransa yerel basına doğrudan ya da dolaylı olarak verdiği desteklerle Sancak'ta propagandasını sürdürmeyi başarmıştır.

Ayrıca Fransızlar 1918-1938 yılları arasındaki propagandaları süresince *etkiyi daha da artırmak ve hedef kitle üzerinde daha fazla baskın olmak için bazı özel teknikler* kullanmışlardır. Jowett ve O'Donnell göre hedef kitlenin yatkınlığı, grup normları, kanaat önderleri, yüz yüze görüşmeler, ödül ve cezalandırma, yazılı ve görsel semboller, müzik ve yükseletilmiş duygular özel teknikler olarak düşünülebilir ama Qualter'in ifade ettiği gibi hangi teknik kullanılırsa kullanılsın önemli olan propagandanın açık, anlaşılır, hatırlanabilir ve etkili olması gerekmektedir.⁶⁶ Bu noktadan hareketle Fransızların propagandanın etkisini artırmak için başvurdukları önemli tekniklerden biri ise ödül ve cezalandırma. Fransızlar kendi çıkarları doğrultusunda yanında duran

⁶³ Özkaya-Duman, **a.g.e.**, s. 26-52.

⁶⁴ Özkaya-Duman, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁵ Özkaya-Duman, **a.g.e.**, s. 45.

⁶⁶ Jowett vd., **a.g.e.**, s. 279-285; Qualter, **a.g.e.**, s. 12.

grupları ödüllendirmekten çekinmemiştir. Özellikle Hristiyan Araplar, Ermeniler ve manda yanlısı Araplar sadece Sancak'ta değil Fransa'nın kontrolünde olan Lübnan ve Suriye idaresinde önemli görevlere getirilmiştir. Yerel yönetici olmalarına imkân tanınmıştır. Ermeniler ise silahlandırılarak bölgede Fransızların jandarması gibi davranmaya başlamıştır.⁶⁷ Diğer yandan Fransızlar kendi amaçlarına aykırı olduğunu düşündüğü Sancak'ın özerk yapısını ise her fırsatta zedelemeye çalışmışlardır. Cezalandırma yöntemi uygulayarak Sancak'taki milli direnişi kırmaya amaçlamışlardır. Muhafız kişilerin ve Kemalistlerin tutuklanması, sürgüne yollanması, Latin harfli Türkçe basın yayın organlarının denetlenmesi ve kapatılması, Selamet-i Belde cemiyetinin kapatılması Fransızların bölgede uyguladıkları cezalandırma politikasının sonucunda yaşanmış ve hatıralara yansımış hadiselerdir. Tüm bu ödül ve cezalandırmaların Fransızların bölgedeki propagandalarını devam ettirmeye yönelik kritik uygulamalar olduğu unutulmamalıdır.

Fransızların propaganda sürecini analiz ederken üzerinde durulması gereken başka bir nokta ise propagandanın karşıt hareketler ve hedef kitlenin verdiği tepkilerle olan ilişkisidir. Propagandayı teorik olarak yukarıda tartıştığımız kısımda propagandanın tek taraflı bir aktarım olmadığını hedef kitlenin sürecin merkezinde yer aldığını ve değişik yanıtlarla propaganda sürecini şekillendirebileceğini vurgulamıştık. Fransızların bölgede geçirdiği süre içerisinde yaptığı propagandaların bir sonucu olarak kendi karşıt görüşünün ortaya çıkmıştır. Fransızlarla varılan anlaşmanın hemen arkasından Sancak'ın özerk yapısını güçlendirmek ve Misak-ı Milli sınırlarına dahil etmek için Tayfur Sökmen ve arkadaşları tarafından Adana'da bir cemiyet kurulmuştur (Sökmen, 1992: 73). Bu cemiyete ek olarak Antakya'da Samih Ezmi Ezer tarafından Selamet-i Belde cemiyeti kurulmuş ve Sancak'ta kültürel, ekonomik ve ticari kalkınmayı hızlandırmayı amaçlamıştır.⁶⁸ Bu cemiyet-

⁶⁷ Aytekin, **a.g.e.**, s. 95.

⁶⁸ Çelenk, **a.g.e.**, s. 26-27.

ler Fransız propagandasına ve olası Arap işgaline karşı Türklerin haklarını savunmak için çalışmışlardır. Fransız propagandasının artığı 1930'larda ise yine Mustafa Kemal tarafından Tayfur Sökmen'e Hatay Egemenlik Cemiyeti isminde bir cemiyet kurdurtulmuştur.⁶⁹ Ayrıca Dört Yol'da merkezi olan Hatay Heyeti ismiyle bir cemiyet kurulmuştur. Böylelikle siyasi mücadele ve anti-propaganda başlamıştır.⁷⁰ Hatay'ın bağımsızlığının daha çok tartışıldığı tarihlerde Halkevlerinin kurulması çalışmaları başlamıştır. Özellikle kültürel alanda Türkiye ile bağı sağlamayı amaçlayan Halkevleri okuma yazma kursları başta olmak üzere eğitim alanında önemli faaliyetlerde bulunmuştur.⁷¹ Ayrıca, Halkevleri seçim sürecinde ve sonrasında siyasi roller üstlenmekten çekinmemiştir. Rahmi Apak'ın faaliyetleri bunun en iyi örnekleri arasındadır. Sarıay'ın aktardığına göre Rahmi Apak, CHP Genel Sekreterliğine 20 Şubat 1939 tarihinde yazdığı bir raporda; Fransızların Suriye'de bir Alevi, bir Ermeni ve hatta bir Kürt bağımsız camiası yaratmak konusundaki temayülleri dikkate alınarak kurulacak Parti ve Halkevlerinin Hatay'daki Türklerin dışındaki unsurları da kazanmak için çalışmalarının faydalı olacağı bildirmiştir.⁷² Bunun üzerine İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye olmak üzere kazalarda parti ve Halkevlerini kurarak, köy ve mahalle ocaklarının teşkil edilmesine başlamıştır.

Ayrıca Fransızların Arapçılık propagandasına karşı başta milli yerel gazeteler ile halkı örgütleme ve Türk kültürüne sahip çıkılması için dikkatli olmaya davet etmişlerdir.⁷³ Tüm bu faaliyetler Fransız

⁶⁹ Nuri Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası Basımevi, İskenderun, 1996, s. 145.; Sökmen, **a.g.e.**, s. 95.

⁷⁰ Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, MKÜ Yayınları, Hatay, 2012, s.89.

⁷¹ Volkan Payaşı, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **History Studies**, C 3, S 1, 2011, s. 217-235.

⁷² Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-2" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 35, 1996, s. 418.

⁷³ Adnan Sofuoğlu vd., "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 21, S 61, 2005, s. 2.

propagandasına karşın organize ve teşkilatlı bir tepkinin verildiğini göstermektedir. Yaşanan bu gelişmeler Fransız propagandasının analizi kapsamına değerlendirilmesi gereken hususlardır.

Fransız propagandasının analizi kapsamında üzerinde durulması gereken son unsur ise propagandanın başarılı olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği sorunsalıdır. Geniş bir bakış açısıyla Fransızların faaliyetlerini değerlendirdiğimiz Fransızların bölgede karmaşık, etkin ve bölgedeki tüm aktörleri etkilemeyi amaçlayan propaganda mekanizması geliştirdiğini söyleyebiliriz. Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda önemli kazançlar elde etmelerine karşın Fransızları tam anlamıyla başarılı olarak görmek zordur. Çünkü kimi durumlarda geliştirdikleri söylemler karşı argümanlar ve tepkilerle geçersiz hale gelmiştir. Yukarıda özetlemeye çalışıldığı gibi Alevileri Türklerden ve Araplardan ayırmaya yönelik planları başarısız olmuştur. Alevilerin Sancak seçimlerinde Türklerle beraber hareket etmeleri bu durumun en belirgin kanıtıdır.⁷⁴ Şüphesiz Türkiye'deki karar vericilerin ve bürokratik elitlerin Fransız propagandasına karşı giriştiği anti-propaganda ve bilgilendirme faaliyetleri Fransızların başarısız olmasına neden olmuştur. Dönemle ilgili arşiv belgelerinde Türklerin büyük bir çoğunluğunun Fransız propagandasına kanmadığı anlaşılmaktadır. Hatta belgenin birinde Collet'ye Antakya'yı ziyaretinde Fransa'ya karşı itimatları olmadığı söylenmiştir.⁷⁵ Yukarıda kısaca açıklandığı gibi Hataylı Türklerin, Türkiye ile kültürel ve siyasi ağı devam ettirmek için kurdukları teşkilatlar Fransız propagandasının başarısız olmasında önemli roller oynamışlardır. Çünkü doğrudan hükümet destekli teşkilatlarla sadece bağımsızlık mücadelesi sürdürülmemiş aynı zamanda karşıt propaganda yapabilmek için uygun alanlar yaratılmıştır.

⁷⁴ Demir, **a.g.e.**, s. 56-63.

⁷⁵ **ATASE, İDS**, 7/140-2

SONUÇ

Fransız propagandasının İskenderun Sancak'ındaki faaliyetlerinden anlaşıldığı üzere Fransa'nın çok yönlü ve boyutlu bir politika geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Özellikle sömürgeci ve emperyalist ilkeler doğrultusunda şekillenen propaganda faaliyetleriyle Fransa bölgeyi parçala-yönet politikasını devam ettirmek istemiştir. Bölgedeki etnik ve dini kimlikler üzerinden siyaset yapan Fransa "Hristiyanların koruyucu misyonuyla" yapay sınırların ve yönetimlerin oluşmasına yol açmıştır.

Doğrudan merkezileşmiş bir bürokratik teşkilat yani Yüksek Komiserlik vasıtasıyla sürdürülen propaganda faaliyetleri hükümet desteğini aldığı için etkin biçimde sadece İskenderun Sancağı'nda değil Sykes-Picot Anlaşması ile Fransa'ya bırakılan eski Osmanlı topraklarında uygulanmıştır. Savaş sonrası ortaya çıkan güç boşluğunun olduğu sosyal ve siyasal zemin propagandanın uygulanması için uygun bir ortam hazırlamıştır.

Fransız propagandasının analiz sürecinde görüldüğü gibi tek bir hedef kitleden bahsetmek mümkün değildir. Sünni Araplar, Alevi Araplar, Türkler ve Ermeniler Fransa'nın kimi zaman pozitif ama çoğu zaman ise olumsuz ve baskıcı propagandalarına ve mesajlarına maruz kalmıştır. Yayınladıkları mesajlar ve uyguladıkları politikalar ile Ermeni ve Sünni Arapların Fransızlara olan desteklerini sürdürmeyi amaçlarken, Alevi Arapları etkileyerek Sancak'ın bağımsızlığı açısından kendi tezlerini desteklemeleri için uğraşmışlardır. Türkler açısından ise propaganda Türkiye ile bağın kopartılması düşüncesine dayanmıştır. Propaganda faaliyetleri dönemin etkin araçları olan gazeteler ve dergiler aracılığıyla yürütülmüştür. Fransa eğitim ve sosyal alanda kültürel ve ekonomik gücünü kullanarak bazı gazeteleri desteklemiştir. Buna ek olarak Türkiye'de rejim karşıtı olarak bilinen 150'liklere kol kanat gererek Antakya'nın önemli okullarında çalışmalarına ve entelektüel hayatı şekillendirmelerine imkan sağlamıştır.

Propaganda sürecinin analizinden sonra ortaya çıkan birkaç sonuç vardır. Bunlardan ilki, Fransa'nın propaganda sürecinde etnik ve dini kimlikler harekete geçmiş ve manipülasyona hazır hale gelmiştir. Aktörler arası ilişkileri kimlikler üzerinden yürümeye başlamıştır. Milliyetçiliklerin karşı karşıya geldiği sosyal bir alan oluşturmuştur. Diğer yandan ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgede kronikleşen sorunların temeli bu dönemde Fransa'nın manda yönetimi boyunca uyguladığı faaliyetlerden kaynakladığı görülmektedir. Türkiye-Suriye ilişkilerinin uzunca bir dönem sıkıntılı gitmesinin ve kimi zaman Hatay topraklarının Suriye haritalarında gösterilmesinin sebebi uygulanan etnik siyasete ek olarak Arap milliyetçilerin Fransa tarafından oyalanmasıdır. Üçüncü olarak ise, Fransız propagandası etkin bir formatta gözlemlenmesine karşın propagandanın başarısı noktası en azından Türkleri hedef kitle olarak düşündüğümüzde düşük seviyelerde olduğu ileri sürülebilir. Çünkü Fransa'nın propaganda faaliyetleri, Türk toplumunun karşı mekanizmalar geliştirmesine ve Türkiye'yle olan kültürel ve siyasi bağın daha da kuvvetlenmesine yol açmıştır. Fransa, Türkiye'nin bölgedeki etkisini ve gücünü sınırlandırılmaya çalışmasına rağmen eski Kuvâ-yi Milliyecilerin tutumları ve Türkiye'nin akılcı diplomasisi sayesinde Fransa'nın politikası başarıya ulaşamamıştır. Karşı propaganda yöntemleri kullanılarak Hatay'ın bağımsızlığı ve sonrasında ise Türkiye'ye katılımında nüfus dengesi Türkler lehine değişmiştir.

Her ne kadar uluslararası ilişkiler disiplini altında propaganda çalışmaları literatürü daha çok İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmeye başlamış olsa da İskenderun Sancak'ında Fransız propagandasının kuramsal analizinin bir örnek olay çalışması olarak literatürü zenginleştirdiği ve katkılar yaptığı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 13/62.

ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 13/63.

- ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/140-2.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/149.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/26-1.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/28-1.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/33.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/38.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/38.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/54.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 7/56-1.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 8/07.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 8/10.
ATASE, İkinci Dünya Savaşı Kataloğu, 8/55.

Tetkik Eserler ve Makaleler

- Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu- 1918-1939**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK Yayınları, Ankara 1975.
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika (4.Baskı)**, Alfa, İstanbul, 2001.
- Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (11.Baskı)**, Alkım Yayınevi, Ankara, 1999.
- Auerbach, Jonathan&Castronovo, Russ, **The Oxford Handbook of Propaganda Studies**. Oxford University Press, USA, 2003.
- Aytekin, Halil, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Bazantay, Pierre. (Rapport Nu. 3), Conflic De NationalitesAuProche-Orient, (Le SandjakD'Alezandrette 1934-1939), <http://bazantay.p.chez-alice.fr> [Erişim Tarihi: 10/02/2019]

- Bogart, Lee, **Cool Words, Cold War: A newlook at USIA's Premises for Propaganda**, American University Press, Washington DC, 1995.
- Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti, Antakya, 1997.
- Çelik, Şemsettin, "Hatay Alevileri (Nusayrileri) Hakkında Bazı Notlar (1938-1950)". **Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi**, S 11, 2005, 65-96.
- Demir, Yaşar "Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938)", **History Studies-Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı**, 2012.
- Demirci Akyol, Esra, **Sınırdaki Kimlikler Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2010.
- DeVito, Joseph, **The Communication Handbook: A Dictionary**, Harper&Row, New York, 1996.
- Doob, Leonard, "Propaganda" In E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T. L. Worth, & L. Gross (Eds.), **International Encyclopedia of Communications**, Oxford University Press, New York, 1989.
- Ellul, Jacques, **Propaganda: The Formation of Men's Attitudes**, Knopf, New York, 1965.
- Frankel, Joseph, **International Relations in a changing World**, Oxford University Press, Oxford, 1979.
- Güçlü, Yücel, **The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations**, Turkish Historical Society, Ankara, 2001.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, MKÜ Yayınları, Hatay, 2001.
- Holsti, Kalevi Jaakko, **International Politics, a Framework for Analysis** (2.Baskı), Prentice Hall, London, 1974.
- Hourani, Albert, **Syria and Lebanon**, Oxford University Press, London, 1946.

- Jowett, Garth& O'Donnell, Victoria, **Propaganda and Persuasion** (5.Baskı.) SAGE, USA, 2012.
- Konuralp, Nuri, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, Hatay Postası Basımevi, İskenderun, 1996.
- Lee, Stephan, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Dost Kitabevi, Ankara, 2010.
- Özkaya Duman, Olcay, **Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2019.
- Öztürk, Jale, **Hatay Ağızı**, Karahan Kitabevi, Adana, 2009.
- Payaslı, Volkan, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **History Studies**, C 3, S 1, 2001, 217-235.
- Pekesen, Berna, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in 1930s." In **Turkey beyond nationalism towards post-nationalist identities**, by Hans-Lukas Kieser, edited by Hans-Lukas Kieser, I.B. Tauris, London, 2006.
- Qualter, Terence, **Propaganda and Psychological Warfare**, Random House, New York, 1962.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-2", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 35, 1996.
- Shemmassian, V. (2016). The Exodus of Musa Dagh Armenians: From the Sanjak of Alexandretta to Anjar, Lebanon, **Armenian Weekly**, (Special Reports). Retrieved from <https://armenianweekly.com/2012/12/02/the-exodus-of-musa-dagh-armenians-from-the-sanjak-of-alexandretta-to-anjar-lebanon/> [Erişim Tarihi: 10/01/2019]
- Sofuoğlu, Adnan & Dağistanlı, Adil, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 21, S 6, 2005.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Sproule, Michael, **Channels of Propaganda**, Edinfo, Bloomington IN, 1994.

Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, 1993.

Umar, Ömer, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 - 1938)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2012.

Üstün, Tayfun, "The History of the Armenian Community in Lebanon: from 'refugee camps' to 'neighbourhoods'", **MKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, 2016, s. 65-66.

**MACAR ELÇİLİK RAPORLARI IŞIĞINDA TÜRKİYE’NİN
HATAY (SANCAK) POLİTİKASI ve TÜRKİYE-FRANSA
İLİŞKİLERİ (1930-1939)**

Müjdat KARAGÜLMEZ*

ÖZET

Hatay (Sancak) meselesi, 1930’lu yıllarda Türk dış politikasını ilgilendiren en önemli konulardan birisidir. Söz konusu bölge, 20 Ekim 1921 yılında Türkiye-Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması (Franklin Bouillon) ile Fransız mandasındaki Suriye’ye bırakılmış ve özel bir statüye sahip olmuştur. Fransız mandasına girmesine rağmen Hatay, Türkiye ile bağlarını koparmamıştır. Burada yaşayan Türkler, Türkiye ile birleşmek için her fırsatı değerlendirmişler ve dernekler kurarak mücadele vermişlerdir. 1936 yılında Fransa’nın Suriye’ye bağımsızlık vermesi Türkiye’nin büyük itirazlarına sahne olmuştur. Bu gelişme, Sancak meselesinin alevlenmesine ve uluslararası alanda önem kazanmasına neden olmuştur. Bu süreç, Türkiye’de görev yapan Macar elçilerinin ilgisini çekmiştir. Macar elçileri, Hatay’ın tekrar anavatana katılması sürecinde Türkiye’nin izlediği politikayı yakından takip etmişler ve meselenin Milletler Cemiyeti’ndeki müzakereleriyle ilgili çok sayıda rapor yazmışlardır. Bu raporlarda, Türkiye’nin ciddi ve başarılı bir basın kampanyası yürüttüğünden bahsedilmiş ve Türk devlet adamlarının meselenin çözümü için büyük bir dirayet gösterdikleri vurgulanmıştır. Raporlara göre, Türkiye Hatay’ı aşamalı olarak anavatana katmayı planlıyordu ve bu siyasetini kararlı bir şekilde yürütüyordu. Macar elçileri, Cenevre’deki Milletler Cemiyeti Kon-

* Dr. Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Hava Teknik Okullar Komutanlığı, İzmir, mujdat.karagulmez@hotmail.com.

seyi'nde Hatay meselesi ile ilgili alınan kararların azınlık olarak yaşamaya mecbur bırakılan milletlerin de hakları olduğunu belirtmesi bakımından önem taşıdığını belirtmişlerdir. Nitekim Macar elçileri, Türkiye'nin Hatay meselesindeki tavrını revizyonist bir adım olarak görmüşlerdir.

**TURKEY'S HATAY (SANJAK) POLICY AND TURKEY-FRANCE
RELATIONS (1930-1939) UNDER THE LIGHT OF REPORTS
FROM HUNGARIAN EMBASSY**

ABSTRACT

The question of Hatay (Sanjak) is one of the most important matters concerning Turkish foreign policy during the 1930s. The region was left to French Mandate for Syria with the Ankara Agreement signed between Turkey and France on October 20, 1921 (Franklin Bouillon) and granted special status. Hatay, despite entering the French mandate did not break off ties with Turkey. Turks living there took every opportunity to unite with Turkey, established associations and struggled by favour of them. In 1936, the French recognition of independent Syria, met with Turkey's great protest. As a consequence of that, Sanjak question was intensified and gained international importance. This process attracted the attention of Hungarian ambassadors who served in Turkey. Hungarian ambassadors closely followed Turkey's policy on the accession of Hatay to homeland and wrote numerous reports related on the negotiations that held in the League of Nations. In these reports, it was mentioned that Turkey's serious and successful conduct of a press campaign and emphasized that Turkish statesmen spent great effort to solve the problem. According to the reports, Turkey gradually planned to incorporate Hatay and carried out a decisive policy. The Hungarian ambassadors stated that the decisions taken on the Hatay question in Geneva were important for those who were forced to live as minorities also have rights. However the ambassadors, interpreted the attitude of Turkey in Sanjak question as a revisionist step.

GİRİŞ

Hatay, Türkiye'nin Suriye sınırında yer alan ve konumu itibari ile büyük önem arz eden şehirlerinden birisidir. Şehir, Türkiye'nin ve Orta Doğu'nun Akdeniz'e açılan önemli bir limanı olması itibari ile tarihin farklı dönemlerinde Doğu-Batı ana hattının kesiştiği ve dağların denizle birleştiği gözde bir ticaret noktası olmuştur. Ayrıca doğal bir deniz üssü de olarak da kullanılan bu bölge, Akdeniz'in en stratejik bölgelerinden birisidir.¹

Hatay'ın tarihi çok eskilere gitmekle beraber buranın yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığı görülmüştür. Kozmopolit yapısının yanı sıra önemli bir konuma sahip olması, tarih boyunca bölgenin farklı milletler tarafından istila edilmesine ve pek çok savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Hatay, 24 Ağustos 1516 yılında Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusu ile Memlük ordusu arasında gerçekleşen Mercidabık Savaşı'nı Osmanlı ordusunun kazanmasıyla Halep, Malatya, Divriği, Ayntab, Sis, Adana, Hama ve Humus ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve uzun bir dönem Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır.²

Hatay'ı içine alan bu bölge, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra da önemini korumuştur. Önemli bir liman şehri olan bölge, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı'nın en önemli ticaret merkezlerinden birisini teşkil etmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından Mondros Mütarekesi'ne dayanarak 1918 Kasımında önce İngiliz askerleri sonra ise Fransız askerleri İskenderun'a girerek bölgeyi işgal etmişlerdir.³

İşgal hareketi Aralık ayında tamamlanmış ve bölgeye yerleşen Fransız birlikleri, Hatay'ın anavatana katılma kararı aldığı 1939 yılına

¹ Yücel Güçlü, **The Question of the Sanjak of Alexandretta, a Study in Turkish-French-Syrian Relations**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.1-5.

² Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.1-11.

³ Serhat Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.25.

kadar bölgede varlığını sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde Hatay meselesi çok kez gündeme gelmiş ve 1930'lu yıllardan itibaren uluslararası bir boyut kazanmıştır. Türkiye-Macaristan arasında 18 Aralık 1923 tarihinde imzalanan dostluk anlaşmasından⁴ sonra 1924 yılından itibaren Türkiye'de görev yapmaya başlayan Macar elçileri⁵, Hatay meselesini yakından takip etmişler ve meseleyle ilgili çok sayıda rapor yazarak Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na göndermişlerdir.

1. Lozan Sonrası Dönemde Türkiye-Fransa İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Hatay (Sancak) Meselesinin Ortaya Çıkışı

I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında bulunan Fransa, savaş sonrası dönemde önemli kazanımlar elde ederken temel politikasını Almanya'nın tekrar güçlenerek kendine rakip bir güç olarak tekrar ortaya çıkmasını engellemek üzerine kurmuştur. Nitekim ABD'nin 1920'li yıllarda Avrupa'daki siyasi gelişmelere yön verecek olan Versay Anlaşması'nı tasdik etmemesi ve İngiltere'nin de verdiği desteği geri çekmesi, Fransa'nın Almanya'ya karşı yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu yalnızlıktan kurtulma yolları arayan Fransa, Başbakanlık görevine getirilen Briand döneminde Almanya ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu gelişmelerin devamında Avrupa'da barışın devamlılığını garanti altına almak için gerçekleşen Locarno Anlaşması ile Fransa, Almanya'yı tanıırken; Almanya da Fransa ile olan Batı sınırlarını kabul etmiş ve Versay Anlaşması'nın maddelerini onayladığını bildirmiştir.⁶ Locarno Anlaşması'nın imzalanması, Avrupa'da istikrarlı bir dönemin başlangıcı olurken iki savaş arası dönemin altın yılları ola-

⁴ **Magyar Törvények 1924 évi Törvénycikkek**, "Barátsági szerződés Magyarországnak és Törökországnak között", Codex Kiadás, Budapest 1924, s.170-171.

⁵ Macar elçilerinin hayatlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Müjdat Karagülmez, **Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, Basılmamış Doktora Tezi, Muğla 2018.

⁶ Kamuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1997, s.122-123.

rak da adlandırılmıştır. Bunun en önemli nedeni, Fransa'nın Almanya'ya karşı daha yumuşak bir politika izlemesi ve iki ülkenin kısa süreliğine de olsa yakınlaşmasıdır.⁷

Aynı dönemde Türkiye ise Lozan Anlaşması ile uluslararası alanda bağımsızlığını ve özgürlüğünü perçinlemiş ve Millî Mücadele Dönemi'ni başarıyla tamamlamıştır.⁸ Türkiye, 1923 yılından itibaren ağırlıklı olarak iç sorunlarını çözmeye ve Lozan'da kesin bir hükme bağlanamayan konuları halletmeye öncelik vermiştir. Bu süreçte Türkiye, yeni bir ulus devlet inşa etmeye çalışırken yeni kurulan Türk devletini uluslararası alanda kabul ettirmeyi de ana hedeflerinden birisi olarak belirlemiş ve dış politikadaki tüm gelişmelerle yakından ilgilenmiştir.⁹

Fransa, I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerinin en önemli güçlerinden birisi olarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken Milli Mücadele döneminde de Anadolu'yu işgal eden devletlerden birisi olmuştur. Türkiye-Fransa arasındaki savaş durumu, Milli Mücadele'nin devam ettiği bir dönemde 20 Ekim 1921 yılında imzalanan Ankara Anlaşması (Franklin Bouillon) ile sona ererken bu anlaşma, Türk milli hareketi için prestij bakımından oldukça önemlidir. Bu anlaşmadan sonra Güney cephesi kapanmış ve böylece kısmen de olsa güney sınırlarımız gerçekleşmiştir. Yine bu anlaşma ile Anadolu'dan çekilen Fransa ile İngiltere arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkarak İngilizler yalnız kalmıştır. Bu da Milli Mücadele'nin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Diğer önemli bir sonuç ise Ankara Anlaşması ile ilk kez bir İtilaf devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanımış ve bu da Anadolu hareketinin haklılığını tüm dünyaya göstermiştir.¹⁰

⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitapevi, Ankara 1998, s.15.

⁸ Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara-2010, s.241.

⁹ Yusuf Sarıncay, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", **Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, s.26.

¹⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s.40.

Nitekim iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'nin en çok anlaşmazlık yaşadığı devletlerden birisi Fransa olmuştur. Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye ile Fransa arasında çözülmeyi bekleyen önemli meseleler varlığını sürdürmüştü ve bu meseleler ikili ilişkilerin dönem dönem soğumasına neden olmuştur. Bu süreçte Fransa ile Türkiye arasında başlıca sorun teşkil eden konular, Osmanlı Borçları Sorunu, Yabancı Okullar Sorunu, Adana-Mersin Demir Yolu meselesi ve Bozkurt-Lotus davası olarak dikkat çekmektedir. 1930'lu yılların ikinci yarısında Türk dış politikasını en çok meşgul eden konu olan Hatay meselesi ise Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen ana faktör olarak ön plana çıkmıştır.¹¹ Hatay meselesi özellikle 1936 yılından itibaren Türkiye-Fransa-Suriye arasında büyük bir diplomasi savaşının çıkmasına neden olmuş ve meselenin uluslararası bir mahiyet kazanmasına da neden olmuştur.

Hatay meselesinin ortaya çıkışı I. Dünya Savaşı'ndaki gizli anlaşmalara dayanmaktadır. Savaş devam ederken İngiltere ve Fransa, Sykes Picot Anlaşması ile Orta Doğu'yu paylaşmış ve Hatay'ın içinde bulunduğu bölge Fransız nüfus bölgesine dâhil edilmiştir.¹² Hatay Sancağı, Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde belirlenen Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen 1921 yılında imzalanan Türk-Fransız Anlaşması'nın maddeleri gereğince Fransa'ya verilmiş ve böylece Misak-ı Milliden ödün verilmiştir. Nitekim Türkiye'nin Hatay'ı Fransız yönetimine bırakması, Türkiye'nin Hatay'daki haklarından vazgeçtiği anlamını taşımamaktaydı. Dahası bölgede Türklerin çoğunlukta olması nedeniyle ilerleyen yıllarda Hatay'ın tekrar Anavatan'a katılması düşüncesiyle hareket edilmişti. Lozan Anlaşması ile Hatay'ın

¹¹ Yalçın, **a.g.e.**, s.377.

¹² Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatanına Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s.193.

Fransızlara bırakıldığı tekrar teyit edilirken Türkiye ve Hatay Türkleri, Hatay'ın Anavatan'a bağlanması için her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır.¹³

Atatürk, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde güney illerine bir gezi yapmış ve 15 Mart 1923'ye Adana'ya uğramıştı. Adana'da Atatürk'ü karşılayanlar arasında Antakyalılar da bulunmaktaydı. Gezinin gerçekleştiği gün kalabalığın önüne gelen Antakyalı bir kız “*Ey Ulu Gazi bizi kurtar!*” şeklinde bir cümle söylerken bu sözlerden çok etkilenen Atatürk de küçük kıza cevap vererek; “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz*” diyerek Sancak konusundaki fikrini daha o dönemde açıkça dile getirmiştir.¹⁴ Atatürk'ün Adana'daki bu konuşması Sancakta yaşayan Türklere büyük bir moral ve cesaret vermiştir. Bu gelişmelerin ardından Adana'da yaşayan Sancak Türkleri, 30 Mayıs 1923 tarihinde “*Antakya ve İskenderun Yurdu Cemiyeti*” adı altında bir teşkilat kurarak Sancak'ın bağımsızlığı ve Anavatana tekrar katılması için önemli bir misyon üstlenmiştir.¹⁵

Bu gelişmeler yaşanırken Hatay Türkleri, 1925 yılında Fransa'nın Suriye'ye Yüksek Komiser olarak atadığı M. oe Jouvenel'in ılımlı politikası nedeniyle bağımsızlık için ümitlenmişlerdi. 1926 yılının Ocak ayında İskenderun Sancağının Suriye Meclisi'ndeki temsilcileri, Sancağın Suriye'den ayrılıp doğrudan Fransız Baş komiserliğine bağlanmasını talep etmişlerdi. Bu istekleri, Fransızlar tarafından kabul edilmiş ve İskenderun Sancağının ayrı bir meclis kurmalarına izin verilmiştir. Bu meclis, 1926 yılının Mart ayında Anayasa hazırlayarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu olay Suriyeli yetkili makamların büyük

¹³ Süleyman Kocabaş, **T.C. Devleti Tarihi 3, Atatürk Dönemi (1923-1938) Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar Atatürk'ün Ölümü**, Vatan Yayınları, İstanbul 2007, s.90-91.

¹⁴ Tekin, **a.g.e.**, s.220; Sancak meselesi 1930'lu yıllarda Türkiye'nin en önemli meselesi olarak görülmüştür. Atatürk, Sancak meselesini kendisi için kişisel bir mesele olarak tanımlamakta ve Ankara'da görevli olan Fransız büyükelçisi Ponsot ile gerçekleştirdiği bir görüşmesinde bu düşüncesini yinelemiştir. bkz. Güçlü, **a.g.e.**, s.136.

¹⁵ Süleyman Hatipoğlu, “Hatay Halkının Anavatanla Bütünleşme Çabaları”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu**, Kasım 2009, Hatay-Antakya, s.215.

itirazlarına neden olmuş ve nihayetinde 12 Haziran 1926 yılında yapılan görüşmelerin ardından Sancak Meclisi, yeniden Suriye devleti içerisinde özerk statüsüne geri dönmüştür.¹⁶

Türkiye her ne kadar Sancak bölgesini Fransa'ya bırakarak Misak-ı Milliden ödün vermiş olsa da bu meselenin, 1926 yılında Türkiye-Fransa (Suriye-Lübnan) arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'ndan 1936 yılına kadar ki süreçte, Türkiye ile Fransa arasında büyük bir sorun olarak gündeme gelmediği görülmektedir.¹⁷

Hatay'ın Anavatan'a katılmasının asıl süreci 1936 yılındaki gelişmelerin devamında yaşanmıştır. Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermek için müzakereler yapması, Hatay Türklerinin ve Türkiye'nin büyük tepkisine ve itirazlarına yol açmıştır.¹⁸

1930'ların başından itibaren dünya siyasetindeki gelişmelerin Suriye ve Sancaktaki siyasi ortamı etkilemeye başladığı görülmektedir. Fransa'nın, Suriye'ye bağımsızlık vermek amacıyla attığı adımlar meselenin Türkiye ve Fransa arasında sorun teşkil etmesine neden olmuştur. Fransa'nın, 1933 yılında Suriye'ye bağımsızlık sözü vermesine rağmen henüz resmi bir adım atmaması, Suriye'deki siyasi ortamı gerginleştirirken Sancakta da bir takım olayların yaşanmasına neden olmuştur. Fransa'ya karşı Arap hareketinin başlaması 1936 yılına gelindiğinde Fransızların Suriye'nin isteklerine cevap vermesiyle sonuçlanmış ve Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak (Bağımsızlık) Anlaşması 9 Eylül 1936 yılında Paris'te imzalanmıştır.¹⁹ Bu anlaşma ile Fransa, Suriye'deki manda yönetiminden vazgeçmiş ve Suriye bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁶ Kocabaş, **a.g.e.**, s.90-91.

¹⁷ Türkiye'nin 1935-37 yılları arasında Beyrut Başkonsolosluğu görevini yapan Feridun Cemal Erkin anılarında, Fransa ile Türkiye arasında herhangi bir anlaşmazlığın yaşanmaması için Türk hükümetinin başkonsoloslarına Sancakı ziyaret etmekten kaçınmaları talimatını verdiğini belirtmektedir. bkz. Ada, **a.g.e.**, s.104.

¹⁸ Kocabaş, **a.g.e.**, s.91.

¹⁹ Ada, **a.g.e.**, s.105-108.

1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık verilmesine giden süreçte Türkiye duyarlı bir siyaset izlerken Sancak'taki özel yönetimin değiştirilmeden korunması yönünde tavır sergilemiştir. Türk basınında da Sancaktaki özel rejimin korunmasının önemine vurgu yapan açıklamalar sıklıkla yer almıştır. Türkiye, anlaşmanın başlarında ölçülü bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Fransız-Suriye anlaşmasında Sancak ile ilgili bir madde yer almazken sadece anlaşmanın 3. maddesi gereğince, "*Fransa'nın Suriye ile ilgili olarak ya da onun adına imzaladığı uluslararası anlaşma veya sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülüklerinin, mandanın sona erdiği gün Suriye hükümetine devredileceği*" hükmü yer almaktaydı. Fransa'da anlaşmayı imzalayan Suriye heyeti ülkelerine dönerken İstanbul'a uğramış ve burada Türk heyeti ile Sancak meselesi üzerine görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşmelerde Suriye heyeti, Sancak meselesi hakkında net sözler söylemekten çekinirken Türkiye'nin beklediği tavrı sergilememiştir. Türkiye bu belirsiz durum üzerine Sancak meselesi hakkında büyük bir basın kampanyası düzenlemeye başlamış ve Sancak meselesi 1939'daki anlaşmaya kadar Türkiye'nin en önemli dış meselesi haline gelmiştir.²⁰

2. Macar Elçilik Raporlarında Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay (Sancak) Meselesi

Atatürk döneminde Türkiye'de görev yapan Macar elçilerinin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi Hatay meselesi olmuştur. Macar elçileri özellikle 1930'lu yıllarda Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay meselesi hakkında çok sayıda rapor yazarak Macar Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bu raporlar meselenin yabancı diplomatların gözünden nasıl geliştiğine dair önemli bilgiler vermesi bakımından büyük değer taşımaktadır.

Konuyu yakından takip eden dönemin Macar elçisine göre, Fransa'nın Suriye'de Manda yönetimini kurması hiç de kolay olmamıştı ve işgalin ilk yıllarından itibaren Fransa, Suriye'de önemli zorluklarla karşılaşmıştı. Ayrıca, Fransızlar Suriye'de koloniler bir rejim

²⁰ Ada, s.110.

uygulamak istemekte ve ülkeyi daha rahat kendi yönetimi altında tutabilmek için Suriyelilerin yönetimde etkin olmasını engellemeye çalışmaktaydı.²¹

Macar elçisi, 1932 yılında yazdığı bir raporunda Türk-Fransız ilişkilerini yorumlamıştır. Macar elçisine göre, Türkiye-Fransa ilişkileri, Türkiye-İtalya ve Türkiye-Macaristan ilişkilerindeki gibi bir iyileşme içerisindedir ve Türkiye, Fransa ile aralarında sorun teşkil eden meselelerin çözümü için istekli olduğunu Fransız tarafına bildirmiştir.²²

Macar elçisi raporunun devamında, Türkiye'nin Fransa'ya yakın bir siyaset izlemesinin bir zorunluluk olduğunu da vurgulamıştır. Ona göre Türkiye, Fransa'ya yaklaşması durumunda ekonomik anlamda olduğu kadar siyasi olarak da önemli çıkarlar sağlayacaktır. Ayrıca Sovyet elçisi, İtalyan elçisi ve kendi özel görüşüne göre Türkiye, Fransa ile yakın ilişkiler kurarak İtalyan ve Sovyetlerden ekonomik imtiyazlar koparmak niyetindedir. Macar elçisi böyle bir yaklaşmanın sadece Ankara'da değil, büyük devletler ve Balkanlar'daki devletler tarafından da yakından takip edildiğini söylerken Türkiye'deki bir deyimle göre Türkiye'nin Fransa politikasını şu sözlerle ifade etmiştir; “*vízbe fuló még a kigyóba is megkapaszkodik (Denize düşen ylanaya sarılır).*”²³

Macar elçisi 1932 yılı²⁴ itibari ile Türk-Fransız ilişkilerindeki iyileşme ve sorun teşkil eden meselelerin çözümü için bazı olumlu sinyaller olduğuna dikkat çekmektedir. Macar elçisi, yaklaşık 4 yıldır Ankara'da görev yapan Fransız Büyükelçisi Chambrun'un özellikle Başbakan Herriot döneminden beri Türkiye-Fransa arasında sorun teşkil

²¹ MOL (Magyar Országos Levéltár/Macar Milli Arşivi), K 63, 288. csomó, 32/1, 2 Ocak 1931 tarihli ve 5685-pol sayılı rapor, s.1-2.

²² MOL, K 63, 288. csomó, 32/1, 21 Nisan 1932 tarihli ve 992-pol sayılı rapor, s.1.

²³ MOL, K 63, 288. csomó, 32/1, 21 Nisan 1932 tarihli ve 992-pol sayılı rapor, s.2-3.

²⁴ Macar elçilik raporlarında 1932 yılındaki Türk-Fransız yaklaşmasına diğer bir örnek de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne giriş sürecinde yaşamıştır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişinin gecikmesinde ve zorlaşmasında Musul sorununun ana faktör olduğuna dikkat çeken Macar elçisi, daha sonrasında ise özellikle İngiltere'nin ve sonrasında Fransa ve İtalya'nın teşvikleriyle Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmeye sıcak baktığını yazmıştır. Bkz. MOL, K 63, 288. csomó, 32/1, 20 Mayıs 1932 tarihli ve 32-pol sayılı rapor.

eden meselelerin çözümü konusunda önemli ölçüde etkili olduğunu ve hükümetini bu konuda bilgilendirdiğini söylemektedir. Raporda Chambrun'a göre, Türk-Fransız ilişkilerinin olumlu anlamda düzelmesi iki ülke arasında çözüm bekleyen meselelerin halledilmesine bağlıdır ve Fransız tarafı aynı Türk tarafı gibi böyle bir adım için istekli davranmaktadır. Yine Macar elçisine göre, Fransız Büyükelçinin diğer bir başarısı da İtalya'nın siyasi hatalarını Türkiye'ye net bir şekilde göstermesi ve Türkiye-İtalya ilişkilerine etki etmesidir.²⁵

Macar elçisi, Türkiye'nin dış politikada Avrupa'nın önemli bir gücü olarak ortaya çıktığı bir süreçte Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras ile görüşmesinden sonra Türk-Fransız ilişkileri ile ilgili şunları söylemektedir:

“Suriye’de kalan taşınmaz mallar meselesi konusunda tartışmasız olarak bu mallar Türkiye’ye geri iade edilecektir. Bu meselede Fransa ve Suriye önemli tavizler vermiştir. Fransa elinde bulunan Adana-Nusaybin demiryolları hattı Türk tarafına verilecek ve Türkiye-Fransa arasında yapılan geçici anlaşmaya göre de Bağdat demiryollarının Adana’dan Fevzi Paşa istasyonu bölümüne kadar ki kısmı Türk demiryollarına bırakılacaktır. Geçici anlaşmanın yapılmasının nedeni Bağdat demiryolları meselesinin tamamen çözüm bulmasının ardından nihai bir anlaşmaya varılacak olmasındandır. Osmanlı Borçları konusunda ise 1928 yılında yapılan anlaşmanın devamında olumlu adımlar atılacaktır. Fransa, Türkiye’nin 300 milyon Liralık kredi isteğine olumlu bakmamaktadır, çünkü revizyonist cephede yer alan İtalya ile Türkiye’nin yakınlaşmasından çekinmektedir ve gerekirse böyle bir kredinin kendisi tarafından Türkiye’ye verilebileceğini söylemiştir. Son olarak, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesi sonrasında Fransa Meclisi duymuş olduğu memnuniyetin bir göstergesi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bir tebrik telgrafı göndermiştir. Mecliste ise Milletler Cemiyeti oturumunda Başbakan İsmet İnönü, Fransa’nın telgrafından ve iyi dileklerinden sıcak sözlerle bahsetmiş ve gelişen Türk-Fransız ilişkilerine işaret etmiştir. Bütün Türk basını ve Türk diplomasi çevreleri Türk-Fransız anlaşmasını büyük bir sevinçle karşıladı.

²⁵ MOL, K 63, 288. csomó, 32/1, 18 Kasım 1932 tarihli ve 2651-pol sayılı rapor, s.1-2.

*Tevfik Rüştü Aras da bana yapmış olduğu açıklamalarda Türkiye'nin diğer devletlere karşı olduğu gibi Fransa'ya karşı da dostça bir politika izlediğini ve bunun yanında bu yakınlıktan bazı kazanımlar da elde etmek niyetinde olduğunu beyan etmiştir. Aras ayrıca, Türkiye'nin Fransa'ya yakınlaşmasının, Türkiye'nin diğer yakın ilişkiler kurduğu devletlere karşı negatif bir politika izleyeceği veya Türk dış politikasında önemli değişimlerin yaşanacağı anlamına gelmeyeceğini de söyledi. Umarım bu sözlerinde ciddidir. Çünkü Türkiye ile Macaristan arasındaki ilişkiler dostça bir havada devam etmektedir ve günümüz politikasındaki değişimler bunu değiştirmeyecektir”.*²⁶

1930'lu yıllar, Türkiye'nin iç meselelerini halledip dış politikada önemli adımlar atmaya başladığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde İtalya'nın Balkanlar'da ve Akdeniz'de saldırgan bir politika izlemesi Macarların da dikkatini çekmiştir. Onlara göre İtalya'nın tavrı, Türkiye'nin giderek Fransa'ya yakın bir politika izlemesine neden olmaktadır. 1934 yılında Ankara'dan Macar Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yıllık raporda, Türkiye'nin dış politikada İtalya'dan ne kadar uzaklaşırsa Fransa'ya o kadar yakınlaştığı söylenmiş ve Fransa'nın sağladığı ekonomik imtiyazların Türklere olumlu etkiler yaptığı belirtilmiştir. Raporda, bu olumlu etkilere örnek olarak Fransızların Adana-Fevzi Paşa demiryolunu Türklere vermeleri, Osmanlı Borçları meselesinde yeni bir anlaşma yaparak Türkiye'nin yükümlülüklerinde 3/1 oranında indirimle gidilmesi ve Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarının yenilenmesi hususunda 30 milyon franklık bir kredi sağlanması gösterilmiştir. Son olarak Fransız Başbakanı Herriot'un Türkiye ziyaretinin, Fransa Meclisinde Türk dostu bir grubun da oluşmasına vesile olduğu aktarılmış ve Türk-Fransız ilişkilerinin olumlu bir ilerleme içinde olduğu vurgulanmıştır.²⁷

²⁶ MOL, K 63, 18 Kasım 1932 tarihli ve 2651-pol sayılı a.g.r., s.3-6.

²⁷ MOL, K 63, 289. csomó, 32/1, 1933 yılına ait olan 28 Ocak 1934 tarihli ve 7-pol sayılı yıllık rapor; Yine raporlarda gelişen Türk-Fransız ilişkilerinden örneklerle bahsedilmiştir. 1935 yılındaki yıllık raporda şunlar yer almaktadır: “İtalya'dan uzaklaşarak Fransa'ya yaklaşan Türkiye'de ayrıca Fransa'dan mali uzmanlar davet edilmiştir ve böylece mali düzenlemeler için Fransız yardımına başvurmuştur. Ayrıca daha önce İtalya ve farklı ülkelere

Bu olumlu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin Fransa politikası, Fransız-İtalyan yakınlaşması nedeniyle olumsuz bir döneme girmiştir. Sovyet Rusya'nın özellikle 1930'ların başında Avrupa siyasetine entegre olma girişimleri hem Roma'da hem de Berlin'de huzursuzluk yaratmıştı. Bu nedenle Mussolini, 1932 yılının sonlarına doğru "*Dörtler Misaki*" fikrini ortaya atmış ve bu fikrini 1933 yılında Roma'ya bir ziyaret gerçekleştiren İngiliz Başbakanına da iletmiştir. Mussolini'yi böyle bir fikre iten diğer bir sebepse, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere ve Fransa etkisi altında bulunmasından dolayı kendi siyasetini uygulama olanağı bulamamasıydı. İtalya, kendi hırslarını gerçekleştirmek ve daha rahat hareket edebilmek amacıyla İngiltere, Fransa ve Almanya ile müzakereler gerçekleştirerek Dörtler Misaki'nı kurmuştur. Böyle bir anlaşma ile devletler Avrupa'da barışın devamlılığını garanti altına almaktaydılar fakat yine de İtalyan fikrine göre Versay Anlaşması'nın düzeltilmesini ve barışçıl şekilde revizyonu mümkün kılmaktaydı.²⁸

Macar elçisine göre, Türkler başlangıçtan itibaren Fransız-İtalyan yakınlaşmasına iyi bir gözle bakmamaktaydılar. Fakat Türkiye aynı zamanda Küçük Antant'ın veya Balkan Pakti'nin böyle bir anlaşmanın (Fransız-İtalyan anlaşması) ortaya çıkmasını engelleyeceğini de düşünmüş veya kendisinin Fransa'ya karşı olan yakınlaşmasına engel olmayacağını öngörmüştür. Aras, Fransa-İtalya arasında böyle bir anlaşma yapılırsa bile bunun sonrasında Küçük Antant ve Balkan Pakti'nin, Fransa'ya Mussolini'den daha yakın olacağını belirtmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen Fransa ve İtalya arasında gerçekleşen anlaşma, Aras'ı ve Türk tarafını büyük ölçüde rahatsız etmiş ve hayal kırıklığı yaratmıştır.²⁹

gönderilen burslu öğrenciler Fransa'ya gönderilmeye başlamıştır. Daha farklı dostluk adımları da atılmış, temsilci Reşit Saffet'in Marsilya'daki semineri, Marsilya'daki sanayi kamarasının Türkiye ziyareti, Türk izcilerinin Fransa'ya gitmesi ve Fransız siyasetçi Gerorges Bonnet'in İstanbul'u ziyaret etmesi." Bkz. MOL, K 63, 289. csomó, 32/1, 1934 yılına ait 14 Ocak 1935 tarihli ve 2-pol sayılı yıllık rapor, s.24-32.

²⁸ Karagülmez, *Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki Macar Elçileri...*, s.160-161.

²⁹ MOL, K 63, 289. csomó, 32/1, 24 Ocak 1935 tarihli ve 267-pol sayılı rapor, s.1-3.

Macar elçisi, Macarların revizyon isteklerine en çok desteği veren ülke olan İtalya'nın Fransa'ya karşı izlediği politikayı yakından izlerken Başbakan İsmet İnönü ile Fransız-İtalyan anlaşmasını hakkında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yazdığı raporunda, Başbakanın bu konuda büyük bir çekince içerisinde olduğunu ve gelişmeleri yakından takip ettiğini belirtmiştir. İnönü'ye göre İtalya'ya güvenilmezdi ve bunu 1933 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Macar Başbakanı Gömbös'e de söylemişti. İnönü'ye göre İtalya kendi en ufak bir çıkarı uğruna bile yakın dostlarını yarı yolda bırakabilirdi. Son olarak İsmet İnönü, Küçük Antant devletlerinden edindiği bilgilere göre İtalya'nın, Macaristan'dan kendi çıkarları doğrultusunda vazgeçtiğini ve Roma görüşmelerinde³⁰ Fransa-Küçük Antant bakış açısının kabul gördüğünü söylemiştir.³¹

Bu olumsuz gelişmelere rağmen 1935 yılında gönderilen bir raporda, Türkiye-Fransa arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli bir gelişmenin olduğu aktarılmıştır. Raporda, Paris Üniversitesi Rektörü Charley'nin geçen yıl ki İstanbul ziyaretinde Paris'te Türk Kültürel Enstitüsü açılması fikrinin ortaya çıktığı ve 1935 yılında ise bu fikrin hayata geçirildiği belirtilmiştir. Bu Enstitünün amacının ise Türk dili, Türk tarihi ve Türk kültürünü bilimsel açıdan incelemek ve bilimsel seminerler hazırlamak olduğu vurgulanmıştır.³²

Bu arada 1935 yılına gelindiğinde Avrupa ikiye bölünmüş durumda ve 1936 yılında bu kutuplaşma daha belirgin bir hal almaya başlamıştı.³³ 1936 yılının Mart ayında Hitler'in Versay Anlaşması'nın en

³⁰ İtalya-Avusturya ve Macaristan arasındaki görüşmelerin neticesinde Roma Protokolleri imzalanmıştır. Almanya'da Nazilerin yönetimi ele almasının ardından Avusturya'yı ilhak etme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İtalya, kendi çıkarları açısından önemli gördüğü Balkanlar ve Orta Avrupa'ya olası bir Alman saldırısından korumak amacıyla böyle bir adım atma yoluna gitmiştir. Bkz. Emre Saral, **Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s.231.

³¹ MOL, K 63, 289. csomó, 32/1, 24 Ocak 1935 tarihli ve 264-pol sayılı rapor, s.1-2.

³² MOL, K 63, 289. csomó, 32/3, 7 Mart 1935 tarihli ve 823-pol sayılı rapor, s.1-2.

³³ Gürün, a.g.e., s.393.

önemli hükümlerinden birini çiğneyerek Alman askerlerini Ren Irmağı'nın batısına geçirmesi ve İtalyanların da Mayıs ayı itibarıyla Habesistan'a asker çıkarması yaklaşan büyük savaşın adeta ayak sesleri olarak algılanmıştı. Bu kargaşada Suriyelilerin bağımsızlık isteklerine karşı duramayan Fransa ise Suriye'nin bağımsızlığını onaylamak zorunda kalmış ve iki taraf arasındaki anlaşmanın maddeleri Hatay meselesinin Türk dış politikasının ana maddesi olarak öne plana çıkmasına neden olmuştur. Fransa-Suriye Anlaşması ile ilgili olarak Atatürk Mecliste yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir:³⁴

“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan “İskenderun-Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.”

Fransız-Suriye anlaşmasının ardından Suriye heyeti İstanbul'a gelerek burada Türk yetkililer ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Macar elçisi, görüşmeler için İstanbul'a gelen Suriye temsilcisinin basına açıklamalarda bulunduğunu ve temsilcinin, bu zamana kadar Hatay ve İskenderun'un Fransa Mandası altında gayet iyi bir hayat yaşadığını ve Fransa'nın hâkimiyetinin ardından ise Fransa'nın bu bölgeyi tüm haklarıyla ve yetkisiyle Suriye'ye bıraktığını ifade ettiğini belirtmiştir. Macar elçisi, Suriyeli temsilcinin bu açıklamalarının Türk medyasında bomba etkisi yarattığını belirtmiştir.³⁵ Konuyla ilgili diğer bir raporda, Suriye temsilcisinin Türkiye'deki bu açıklamalarından sonra Türk basınının topyekûn bir kampanya başlattığı yazılmış ve gazetelerin başköşesinde bu konuyla alakalı yazılar paylaştığı ifade edilmiştir. Bu yazılarda genel olarak Hatay'ın en kısa sürede Türkiye'ye tekrar katılmasından bahsedildiği ve gazetelerin bu düşüncelerini hukuki temellere dayandırırken Atatürk'ün sözlerine atıf yaptıkları söylenmiştir.

³⁴ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.5-6.

³⁵ MOL, K 63, 290. csomó, 32/1, 9 Ekim 1936 tarihli ve 3311-pol sayılı rapor, s.2.

Bu atıflarda, bölgenin uzun yüzyıllar boyunca Türk yurdu olduğu ve nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu ve bu bölgenin kültürel anlamda da Türkiye'ye derinden bağlı olduğu belirtilmiştir. Raporlarda, gazetelerin Hatay ve İskenderun'u "bizim" sloganıyla manşetlerine taşıdıkları ifade edilmiştir. Devamında ise, Türk basınının Fransa hakkında sitem dolu sözler söylediği, Fransa'nın hukuki olarak üstüne düşen sorumluluklarını yerine getirmediği ve özellikle Hatay'daki Türk nüfusu azınlık göstermek amacıyla bölgede Kürt, Çerkez ve Arap yetkililerin mali yardımlarına başvurarak Türklerin bu isteklerine engel olmak istediği söylenmiştir. Türkiye'nin Fransa'dan beklentileri ise şu sözlerle ifade edilmiştir:³⁶

"Türk tarafı genel olarak Fransa'dan Sancağa tam bir özerklik verilmesinin garantiye alınmasını istemekte ve bu sağlanmazsa bölgenin hiçbir şekilde Suriye Mandasına verilmesini istememektedir."

1936 yılının sonuna gelirken Türkiye'nin Hatay meselesinin çözümü hakkında büyük bir çaba sarf ettiği Macar elçilerinin raporlarına yansımıştır.³⁷ Meselenin Türkiye'deki yankılarıyla ilgili raporların yanı sıra meselenin Milletler Cemiyeti'ne taşınma süreci ve Hatay'ın bağımsızlığına gidilen süreçte raporlarda en ince ayrıntısına kadar yer almıştır.

Konuyla ilgili Macaristan Elçiliği'nden gönderilen bir raporda, Türkiye'nin 1936 yılı itibari ile basın yayın yolu ile yoğun şekilde Hatay ve İskenderun'un bir Türk toprağı olduğu düşüncesini yerleştirmeye ve bir kamuoyu bilinci oluşturmaya çalıştığı yazılmıştır. Konuyla ilgili raporda, "Açık Söz" adlı Türk gazetesinin son günlerde Türkiye'nin güney sınırında yer alan ve 1921 yılında imzalanan Türk-

³⁶ MOL, K 63, 9 Ekim 1936 tarihli ve 3311-pol sayılı a.g.r., s.3.

³⁷Bu raporlar Macaristan Milli Arşivi'ndeki Dışişleri Bakanlığı kataloglarında tasniflenmiş halde bulunmaktadır. Bu kataloglardan K 63 kodlu Siyasi İşler fonunda Türkiye'nin dış politikası da olmak üzere Hatay meselesi üzerine çok sayıda rapor mevcuttur. Bkz. Müjdat Karagülmez, "Türk Dış Politikası Araştırmalarında Macar Arşiv Belgelerinin Yeri ve Önemi", **Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü Uluslararası Sempozyumu**, (07-09 Nisan 2016, İstanbul), Bildiriler, Ankara-2017, s.543-574.

Fransız anlaşmasından sonra Suriye'ye bırakılan ayrıca nüfusunun büyük bir bölümü Türk olan Hatay ve İskenderun ile ilgili birkaç yazı kaleme aldığı belirtilmiştir. Bu gazetede çıkan yazılar Macar elçisinin dikkatini çekmiştir. Macar elçisi Türk-Fransız görüşmelerinde yetkili olarak bulunan eski bir Türk temsilcisinin sözlerine dayandırarak bu sorunun Türkiye'nin kanayan bir yarası olduğunu ve Fransa'nın 50 yıllık bir sorunu olan Alsas-Loren meselesine benzediğini belirtmiştir.³⁸

Macar elçisi ayrıca, Türk gazetesinin Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana sınırlarla ilgili meselelerde revizyonist bir bakış açısıyla Hatay meselesine yaklaştığını ve bununla ilgili yazılar yayınladığını iddia etmiştir. Macar elçileri genel olarak Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay meselesindeki tavrını revizyonist bir girişim olarak tanımlamışlardır. Onlara göre Türkler kabul etmeseler de yapmış oldukları anlaşmalar ve izlemiş oldukları siyaset ile revizyonistti. Dönemin Macar elçisi Máriássy bu tutumu şöyle açıklamaktadır:³⁹

“Türkiye'nin revizyon aksiyonlarının başarısında coğrafi konumunun da etkisi vardır. Ayrıca, bu aksiyonları için çok ciddi ön çalışmalar yapıyor, dostlarının desteğini önceden almaya çalışıyor, dünyayı da uzun, büyük çapta yapılan medya propagandasıyla bu hareketlerin adil ve yasal olmasında ikna etmeye çalışıyor.”

³⁸ MOL, K 63, 290. csomó, 32/1, 18 Eylül 1936 tarihli ve 3090-pol sayılı rapor, s.1; Raporlarda Türk hükümetinin basın kampanyasını büyük bir kararlılıkla sürdürdüğü vurgulanmıştır. Örneğin, hükümetin resmi gazetesi olan Ulus'un Sancak meselesini sayfalarına taşıdığını ve gazetede çıkan haberlerde Sancak Türklüğünün Anadolu'daki Türklükten kopartılamayacağını yazdığı belirtilmiştir. Macar elçisi ayrıca Hatay'dan, Türk hükümetinin basın kampanyasını daha etkili hale getirmek için kendilerinin tekrar Türkiye'ye bağlanmalarını isteyen bir heyetin getirildiğini söylemektedir. Hükümetin, bu adım çerçevesinde bazı telgraflar yayınladığı ve basında İskenderun'da Türk bayrağına hürmetsizlik yapıldığı ve Türk halkına aşağılayıcı bazı durumlarla karşılaştığı hususunda haberler yayınlattığı da iddia edilerek Türkiye'nin kamuoyu oluşturmaya çalıştığı belirtilmiştir. Bkz. MOL, K 63, 9 Ekim 1936 tarihli ve 3311-pol sayılı a.g.r., s.4.

³⁹ Karagülmez, *Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki Macar Elçileri...*, s.244.

Macarların bu söylemlerine karşı Türkiye'nin iki dünya savaşı arasında takip ettiği en önemli politikasından birisi antirevizyonist bir çerçevede hareket etmesidir. Türkiye'nin barışın devamlılığını öngören anlaşmalara katılması, Fransa'nın kurucusu olduğu Küçük Antant ile yakın ilişkiler kurması ve Balkan Paktı gibi bir oluşumun başrolünde olması bunun açık birer göstergesidir. Durum böyle olunca iki dünya savaşı arasında en hareketli revizyonist devletlerden birisi olan Macaristan'ın Türkiye'nin bu politikasını eleştirmesi çok da garipsenecek bir durum olarak görülmemektedir.

Macar elçisine göre, barışçıl politikasına rağmen Türkiye'nin bu adımları revizyonist bir politikadır ve etaplarına ve sebeplerine bakıldığında Hatay meselesinin gidişatının Türkiye'nin daha önceden planlanmış bir amacı olduğu belirtilmiştir. Macar elçisi ayrıca, Türkiye'yi eleştirerek Türkiye'nin Macarların revizyon istekleri karşısında özellikle son yıllarda çok az anlayış gösterdiğini söylemiştir. Son olarak, Türkiye'nin sadece kendisini Balkanlar'da barış anlaşmalarının bölgesel kararlarının koruyucusu olarak görmediğini, ayrıca teorik açıdan genel olarak bütün revizyon hareketlerine karşı bir tutum sergileyen bir politika izlediğini ifade etmiştir.⁴⁰

Bu arada meselenin Türk diplomasi çevrelerini büyük ölçüde meşgul ettiği bir dönemde Macar elçisi konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bir görüşme gerçekleştirerek bölge hakkında kendisine bir takım sorular yöneltmiştir. Aras'ın kendisine çok resmi bir yanıt verdiğini ve Türkiye'nin söz konusu bölgenin ilhak edilmesi ile ilgili olarak hiçbir düşünce beslemediğini belirttiğini söylemiştir. Macar elçisi, Aras'ın bu şekilde bir cevap vermesine rağmen son dönemdeki Türkiye-Fransa müzakerelerinde Aras'ın Hatay ve İskenderun'a özerklik verilmesi konusunda büyük çaba harcadığını ifade ederken aralarında geçen konuşmada Aras'ın yakın tarihteki müzakereler sonucunda elde edilen özerklik maddesinin Türkiye için yeterli olacağını söylediğini aktarmıştır. Macar elçisi Aras'ın şu sözlerinin Türkiye'nin asıl amacını ortaya çıkardığını söylemektedir; "*Türkiye*

⁴⁰ MOL, K 63, 9 Ekim 1936 tarihli ve 3311-pol sayılı a.g.r., s.5.

için bu bölgede kurulacak olan bir özerk devlet şunun için önemli ki (Hatay-İskenderun) böylece Türkiye ile Arap denizi arasında bir tampon bölge kurulmuş olacaktır.” Macar elçisi ise Aras’ın bu sözlerinden sonra şunu söylemektedir; “Şunu söyleyebilirim ki Türk hükümeti bölgesel güvenliği açısından birtakım endişeler duymaktadır ve bölgede daha büyük bir pan-Arap hareketinin ortaya çıkmasından çekinmektedir.”⁴¹

Meseleyi yakından takip eden Macar elçisi, Yugoslav Başbakanı Stojadinovic’in Türkiye’ye ziyareti dolayısıyla tertip edilen gecede Türk Dışişleri Bakanı Aras ile Hatay meselesi üzerine yeni bir görüşme fırsatı yakalamıştır. Macar elçisi, Aras ile konuşmasından sonra artık düşüncelerinde emin olduğunu yazmış ve Türk tarafının düşüncesinin, kısa bir zaman içerisinde öncelikle Hatay’ın bağımsızlığının elde edilmesi ve sonrasında ise Türkiye’ye tekrar katılmasının sağlanması olduğunu belirtmiştir. Nitekim Macar elçisi Türklerin eğer Sancak meselesinde bir sonuca ulaşmak istiyorlarsa sabırlı olmalarının gerektiği yorumunu da yapmıştır. Devamında ise Fransa’nın Sancak meselesinin kaderinin zamana bırakılmasını istediği veya kısa zaman içinde meselenin sonuçlanmasına sıcak bakmamasına rağmen, Türk tarafının ve özellikle Türk basınının uzun ve güçlü basın kampanyası ve Türkiye’nin prestiji gibi etmenler nedeniyle meselenin çözüme kavuşmasının uzun bir zaman almayacağını söylemiştir.⁴²

Macar elçisi raporunda ayrıca, Türkiye-Fransa arasında büyük bir sorun teşkil eden bu mesele hakkında İngiliz bakış açısından da bahsederken İngilizlerin kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye’ye sempati ile baktığını ifade etmiştir. Macar elçisine göre, İngiltere Akdeniz’de çıkması muhtemel bir çatışma durumunda Türkiye’den yardım talep ederek Türkiye ile işbirliği içerisinde olabilecek ve Türkiye’nin hava ve deniz sahasını kullanmak isteyebilecektir. Ayrıca, Kıbrıs adasının coğrafi şartları nedeniyle büyük bir deniz filosunu barındırmaya uygun olmadığı için Hatay-İskenderun körfezi İngiltere için de önemli bir liman olma özelliği taşımakta ve burada kurulabilecek bir

⁴¹ MOL, K 63, 18 Eylül 1936 tarihli ve 3090-pol sayılı a.g.r., s.2.

⁴² MOL, K 63, 290. csomó, 32/1, 10 Kasım 1936 tarihli ve 3637-pol sayılı rapor, s.1-2.

sistem ile Kıbrıs adasına kuzeyden ve kuzeydoğudan gelebilecek tehlikelere karşı önlem alınabilir ve Kıbrıs Limanının da önemi artabilirdi.⁴³

Raporlarda meseleyle ilgili olarak Atatürk'ün söylemlerine de yer verilirken ona göre Hatay'ı da içine alan bu bölge gerçekten en derin bağlarla Türk yurduna bağlıdır ve Türkiye bu toprakları tekrar kendine bağlamak için ne gerekiyorsa yapacaktır.⁴⁴

Macar elçisi ayrıca, Atatürk'ün mesele hakkındaki açıklamalarının güçlü, kararlı ve aynı zamanda sürpriz olduğunu da belirtmiştir. Atatürk'ün meclisteki konuşması sırasında Macar elçisinin dikkatini Atatürk'ün Hatay meselesi hakkındaki her sözünden sonra mecliste büyük bir alkış tufanının kopması ve meclisteki vekillerin yerlerinden kalkarak Atatürk'ü ayakta alkışlamaları çekmiştir. Macar elçisi o ana kadar ki gözlemlerine göre Sancak meselesini ise şöyle yorumlamıştır; *“Sancak meselesi Türk dış politikasının ana konusunu teşkil etmekte ve Türkiye öncelikle bu bölgenin bağımsızlığını kazanmasını istemekte ve daha sonra ise kendi topraklarına bağlamak istemektedir”*.⁴⁵

Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye 1936 yılında, meselenin çözümü için Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Fransa'ya ikili görüşme teklif etmişti. Fransız temsilcinin, Fransa'nın Suriye'deki tüm haklarının Suriye'ye bırakıldığını ve görüşmelere Suriye'nin de katılması gerektiğini söylemesinden sonra Türk hükümeti, Sancak bölgesi ile ilgili isteklerini bir nota ile Fransa'ya bildirmiştir. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz tarafından verilen bu notada, Fransa'nın Suriye'ye ve Lübnan'a verdiği bağımsızlığın, halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hatay'a da verilmesi istenmiş ve bunun 1921 ve 1926 yılındaki Türk-Fransız Anlaşmalarının doğal bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Fransa da, 10 Kasım 1936 tarihinde verdiği notada Hatay sancığına bağımsızlık vermenin, Suriye topraklarını parçalamak demek

⁴³ MOL, K 63, 10 Kasım 1936 tarihli ve 3637-pol sayılı a.g.r., s.3.

⁴⁴ MOL, K 63, 289. csomó, 32/1, Kasım 1936 tarihli ve 139-pol sayılı rapor, s.1-2.

⁴⁵ MOL, K 63, Kasım 1936 tarihli ve 139-pol sayılı a.g.r., s.4.

olduğunu ve mandater devlet olarak böyle bir yetkiye sahip olmadığını söylemiştir. Karşılıklı notalar ve fikir alış verişi yoluyla mesele çözüme kavuşamayınca nihayetinde Fransa, Türkiye'ye meselenin çözümü için Milletler Cemiyeti'ne gitmeyi önermiş ve bu dönemde bölgedeki gerçekleşen olayları dikkate alarak Türkiye, Fransa'nın teklifini kabul etmiştir.⁴⁶

Milletler Cemiyeti'ne taşınması meselenin uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Meselenin Milletler Cemiyeti'ndeki müzakereleri ve Türk-Fransız tezleri Macarlar tarafından oldukça yakından takip edilmiştir. Macar elçisi konunun bu boyuta ulaşmasının ardından fikrini açıklarken şu yorumu yapmaktadır:⁴⁷

“Bu durumun neticesi şu olabilirdi ki Türkiye, Manda bölgesinin (Suriye) Türkiye ile olan ortak sınırı ile ilgili imzalanan daha önceki anlaşmanın herhangi bir maddesi altında Sancak bölgesini muaf tutturabilirdi. Diğer taraftan eğer Fransız hükümeti Türkiye ile yeni bir anlaşma yapmaya istekli olmazsa Türkiye Manda bölgesi ile olan ortak sınır anlaşmasını dikkate almayacak ve bu bölge ile ortak sınır meselesinde ise yeni bir anlaşma yapılması hususunda kendini haklı görecektir.

Türk hükümetinin iddiası ve tüm Türk basını şunu açık şekilde savunuyor ki Türkiye imzalanmış olan anlaşmaların revizyonunu istemiyor, tam aksine revizyonun karşısında. Anlaşmalara ciddi şekilde uyulmasını istiyorlar, çünkü Manda sisteminin (Suriye) ortadan kalkmasıyla birlikte Sancak bölgesinin anlaşmaya göre bağımsızlaştırılması sonucu ortaya çıkmaktadır.”

Macar elçisi, Milletler Cemiyeti'nde gerçekleşen görüşmelerin büyük zorluklar içerdiğini ve görüşmelerin pek çok kez tıkanıp kaldığını söylemiş ve iki tarafın savunduğu görüşmeler arasında büyük farklılıklar ve uçurumlar olduğunu iletmıştır. Konuyla ilgili bir raporda, Türk heyetinin, Türklere karşı bölgede zulüm yapıldığını ve Türk nüfusa

⁴⁶Yusuf Sarımay, “Atatürk'ün Hatay Politikası I. (1936-1938)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler**, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.374-375.

⁴⁷ **MOL**, K 63, 291. csomó, 32/41, 4 Aralık 1936 tarihli ve 3944-pol sayılı rapor, s.2-3.

karşı Suriyeli gruplar tarafından terör estirildiğini söylediği belirtilerek Milletler Cemiyeti'ndeki oturumu etkilemeye çalıştığı da vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'de yine ciddi bir basın kampanyasının devam ettiği vurgulanmıştır.⁴⁸

Milletler Cemiyeti'ndeki zorlu görüşmeleri sonrasında Aras ile konu üzerine bir görüşme gerçekleştiren Macar elçisi, Aras'ın kendisine Türkiye'nin meselenin doğru şekilde çözümlenmesi için her şeyi yapacağını, gerekirse Fransa ile “*yarı mütteliklik ilişkileri*” tesis edilebileceğini söylediğini aktarmıştır. Aras'ın ise burada Türkiye-Suriye ortak sınırının korunması ve garantiye alınması için ortak bir askeri birlik oluşturulmasını kastedebileceğini söylemiştir. Raporun sonunda, Cenevre'deki görüşmelerde anlaşmanın sağlanabilmesi için Türk tarafının her türlü yolu denediğini ve meselenin kendi lehinde sonuçlanmasını arzu ettiği belirtilirken yine Türkiye'nin müzakerelerde zorluk çıkaran Fransız tarafını suçlayarak Fransızların Sancak bölgesini ilhak etmeye çalıştığını ya da kademeli olarak bunu yapmaya kalkıştığını iddia ettiği belirtilmiştir.⁴⁹

Bu sırada, Macar elçisi aldığı duyumlar doğrultusunda mesele hakkında ilgi çekici bir rapor yazmıştır. Rapora göre Türkiye, Milletler Cemiyeti yoluyla meseleyi çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır ya da bunun gerçekleşmemesi durumunda silahlı bir mücadele ile de meseleyi çözmeyi deneyebilecektir. Macar elçisine göre, Türkiye her türlü olasılığa hazırlıktır.⁵⁰ Diğer bir raporda ise, Türkiye'nin meselenin gidişatı hakkında büyük bir destek gördüğü belirtilerek Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun sözlerine yer verilmiştir. Onun, Sancak meselesinde Sovyetler tarafından Litvinoff'un, değerli dostları İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Eden'in ve Balkan Paketi devletlerinin desteklerini aldıklarını ve İtalya'nın ise meseleye sempati

⁴⁸ MOL, K 63, 292. csomó, 32/41, 23 Mart 1937 tarihli ve 990-pol sayılı rapor, s.1-2.

⁴⁹ MOL, K 63, 23 Mart 1937 tarihli ve 990-pol sayılı a.g.r., s.3.

⁵⁰ MOL, K 63, 292. csomó, 32/41, 23 Nisan 1937 tarihli ve 1365-pol sayılı rapor, s.1-3.

ile baktığını söylediğine yer verilmiştir. Ayrıca Irak, İran, Mısır ve Afganistan gibi ülkelerin de basın yayın yolu ile Türkiye'ye destek olduklarını ve uluslararası barışa yaptığı katkıdan dolayı Türkiye'yi desteklediklerini söylediğini aktarmıştır.⁵¹

Macar elçilik raporlarının yanı sıra, Macar basınında da mesele hakkında detaylı bilgiler bulmak mümkündür. 1937 yılı itibari ile meselenin uluslararası tartışmalarının yanı sıra Suriye'deki Türk ve Suriyeli gruplar arasındaki çatışmalar da Macar basınında yer almıştır. Çıkan bir haberde Fransızların, Fransa yanlısı Arap grupları Türk şehirlerine yerleştirdikleri ve bölgede büyük bir karmaşanın hâkim olduğu yazılmıştır.⁵² Basın, çıkan olayların ardından Atatürk'ün Suriye sınırını ziyaret ettiğini ve Fransız hükümetinin gelişmeleri endişe ile takip ettiğini yazmıştır.⁵³ Suriye'deki gelişmelerin Türkiye ile Fransa arasında tekrar gerginliğe yol açtığını söyleyen Macar basını, Türkiye'nin Suriye'de yaşayan Türkler ile ilgili önemli kararlar aldığından da bahsetmiştir.⁵⁴

⁵¹ **MOL**, K 63, 292. csomó, 32/41, 30 Haziran 1937 tarihli ve 2064-pol sayılı rapor, s.2-3; Bu sırada Numan Menemencioğlu'nun Suriye'deki temasları hakkında Macar Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor iletilmiştir. Raporla, Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Hatay meselesinin seyri ve Fransız yetkili Martel'in ziyaretini iade etmek için Suriye'ye gittiği ve önemli temaslarda bulunacağı belirtilmiştir. Aynı dönemde, Macar elçisinin Ankara'da görev yapan başka bir elçiden edindiği bilgilere göre Hatay'da yapılması planlanan seçimlerde Türkiye'nin aleyhinde bir sonucun çıkabileceği, Türk nüfusun % 90 değil hatta % 50'nin bile altında çıkabileceği duyumunu aldığını belirtmektedir. Ayrıca raporun devamında eğer sonuçlar bu şekilde Hatay'da Türklerin azınlıkta olduğu ortaya çıkacak şekilde gerçekleşirse Türk tarafının Hatay'da Türklere karşı kötü muamele ve sindirme hareketlerini öne sürerek bölgede yeni bir Türk-Fransız çatışmasının ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir. Bkz. **MOL**, K 63, 292. csomó, 32/41, 11 Kasım 1937 tarihli ve 123-pol sayılı rapor, s.1-2.

⁵² **Keleti Újság**, "Amíg a török és francia diplomácia tárgya!, tüntetésekben robbantak ki az arabok és törökök közötti ellenlétek, Franciabarát arab tömegek lepték el a török városokat", XX. Évfolyam, 8. Szám, 13 Ocak 1937, s.7.

⁵³ **Keleti Újság**, "Török-francia háború fenyeget Szíriában", XX. Évfolyam, 5. Szám, 9 Ocak 1937, s.1.

⁵⁴ **Keleti Újság**, "Ismét kiéleződött a helyzet franciaország és törökország között", XX. Évfolyam, 21. Szám, 28 Ocak 1937, s.10; **Keleti Újság**, "Francia-török megegyezés az alexandretta kérdéskben", XX. Évfolyam, 20. Szám, 27 Ocak 1937, s.1; **Keleti Újság**,

Fransız basınında çıkan haberlerde ise, Fransızların Türklerle iyi ilişkiler içerisinde olmasına rağmen Hatay meselesiyle ilgili gelişmeler yüzünden ikili ilişkilerin gerginleştiği aktarılmıştır.⁵⁵ Yine meseleyle alakalı İsviçre basınında çıkan bir haberde, Atatürk'ün meseleye bu denli ciddiyetle yaklaşmasında meselenin hile ile neticelendirilmesinden ziyade İskenderun Limanı'nın artık Türkiye için stratejik ve ekonomik bir önem arz etmeyecek olmasından dolayı çekincesinin ana faktör olduğu aktarılmıştır.⁵⁶

Türk diplomatların meseleyle ilgili olarak uluslararası desteği arklarına aldıkları söylemlerine rağmen Sancak meselesinin görüşüldüğü Milletler Cemiyeti oturumlarında Macarlara göre genel olarak Fransız tezi kabul edilmiştir.⁵⁷ Milletler Cemiyeti Konseyi, toplantılar sonucunda Türk ve Fransız tezlerini gözden geçirerek meselenin çözümüne ilişkin bir heyet görevlendirmiş ve bu heyetin başına da İsviçreli Diplomat Rickart Sandler'i atamıştır. Bu heyet, Sancak bölgesine gidecek ve Milletler Cemiyet Konseyi'nde alınan kararları uygulamak üzere bölgede yapılması planlanan seçimler ile ilgili gözlemler yaparak bunu raporlar eşliğinde yine Konseye sunacaktır.⁵⁸

Oluşturulan heyetin Suriye'deki incelemeleri sonucunda, 17 Ocak 1937 tarihinde hazırlanmış olduğu "*Sandler Raporu*"nun, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde oy birliğiyle kabul edilmesi ile Sancak bölgesi özel bir statüye sahip olmuştur. Buna göre, Hatay sancağı iç işlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı olacak ve kendi anayasası ile yönetilecekti. Suriye, Milletler Cemiyeti'nin izni olmaksızın

"Rüzsdı Arrasz és Mussolini közeli találkozása izgatja a francia közvéleményt", XX. Évfolyam, 19. Szám, 25 Ocak 1937, s.1.

⁵⁵ **BCA**, 030.10.222.501.22; Fransız basınına göre yine, Hatay meselesinde Türkiye'nin iddiaları ve savunduğu tezler doğruyu yansıtmamaktadır ve Cenevre de bu iddialar hoş karşılanmadığını bildirmiştir. Bkz. **BCA**, 030.10.223.502.5.

⁵⁶ **BCA**, 030.10.224.509.28.

⁵⁷ **MOL**, K 63, 292. csomó, 32/1, 11 Haziran 1937 tarihli ve 1868-pol sayılı rapor, s.1-2.

⁵⁸ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay'ın Ana Vatana Katılma Süreci (1921-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2018, 34 (1):97, s.157.

sancağın bağımsızlığına zarar verecek bir karar alamayacaktı. Sancağın dili Türkçe olacak, ayrıca Sancağın anayasasına uyulması ve statüsünün denetlenmesi üzerine Milletler Cemiyeti tarafından Fransız bir delege görevlendirilecekti. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin aldığı bu kararlar Suriye tarafında protesto ile karşılanmış ve Suriye Başbakanı Cemil Mardam yapmış olduğu açıklamada Sancağın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemiştir. Neticede “*Sandler Raporu*”na uygun bir şekilde Sancağın statüsü ve anayasası hazırlanmış ve 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'nde kabul edilmiştir. Böylece Sancağın ayrı statüsü hukuksal olarak da kabul edilmiş ve hemen ardından Türkiye-Fransa arasında iki anlaşma imzalanarak Sancağın toprak bütünlüğü garanti altına alınmıştır. Türkiye bu anlaşmalarla ayrıca Suriye'nin toprak bütünlüğünü de onaylamıştır.⁵⁹

Macar elçisi aldığı duyumlara göre, Atatürk'ün Cenevre'deki Sancak müzakerelerindeki sonuç nedeniyle oldukça gergin olduğunu ve Dışişleri Bakanı Aras'ın İstanbul'a dönmesinden sonra İstanbul Park otelde kendisiyle oldukça hararetli bir konuşma gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Atatürk'ün ayrıca, Ankara'ya yolculuğu sırasında Sancak meselesi hususundaki gelişmeler ve Fransız diplomatların bir öneri ile gelmemesi nedeniyle oldukça kızgın olduğu ve artık savaş sözleri içeren bazı öfkeli cümleler içeren sohbetler ettiğine yer vermiş ve ayrıca Başbakanı görevden almayla tehdit ettiğini yazmıştır.⁶⁰

Macar elçisi, meselenin Türkler açısından oldukça zor bir durumda olduğunu ve duyumlarına göre Dışişleri Sekreteri Numan Me-

⁵⁹ Şener, **a.g.m.**, s.159-160.

⁶⁰ **MOL**, K 63, 292. csomó, 32/1, 26 Ocak 1937 tarihli ve 222-pol sayılı rapor, s.1; Macar elçisi, Atatürk'ün gelişmelerden hiç de hoşnut olmadığını söylerken Türk hükümetinin bu sonucu Türkiye'nin başarısı olarak gösterdiğini söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin sadece 1921 yılı Türk-Fransız anlaşmasının Fransa tarafından üstlenilen sorumluluklarının yerine getirilmesi ve kendi milli güvenliğinin sağlanması olarak gördüğünü belirtildiğini söylemiştir. Türk basının da “*büyük zafer*” başlığıyla alınan kararları sayfalarına taşıdığını söyleyen Macar elçisi, gazetelerin ayrıca sayfalarında Türk devlet adamlarının ve Başbakanın telgraflarına da yer verdiğini yazmıştır. Bkz. **MOL**, K 63, 8 Şubat 1937 tarihli ve 402-pol sayılı a.g.r., s.3.

nemencioğlu ve Dışişleri Bakanı Aras'ın açıklamalarından edindiklerine göre Türklerin nihai bir anlaşma yapma taraftarı olmadıklarını, çünkü böyle bir anlaşmaya güvenmediklerini söylemiştir. Devamında, Cenevre'deki görüşmelerin başarısızlığı durumunda ise Türklerin silahlı bir saldırı düzenlemeye niyetli olmadıklarını, dahası farklı araçlarla Fransızları baskılamak istedikleri belirtilmiştir. Buna örnek olarak da Türkiye'deki Fransız okullarının kapatılması, Pan-Arap hareketinin Suriye'deki Fransız yönetimine karşı ayaklanmasının desteklenmesi ve Sancak bölgesindeki anarşinin tahrik edilmesi gibi konuları göstermiştir.⁶¹

Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na Ankara'dan gönderilen diğer bir raporda Macar elçisi Millet Cemiyeti danışmanlığı tarafından kabul edilen Türk-Fransız anlaşması için genel bir yorum yapmaktadır. Raporunda, meselenin özüne bakıldığında Türk tarafının fiilen değerli bir sonuç aldığını söylemektedir. Türklerin, tüm diplomasi ve basın propagandasını oldukça etkili kullanması neticesinde bağımsız devlet sistemiyle salahiyyet verilmiş bir Sancak devlet sistemi meydana getirilmesinin önünü açtığını yazmıştır. Fransızların ise buna karşın Suriye'nin bütünlüğü ve bununla birlikte statükonun prensiplerini de kurtardığını, fakat alınan kararlara bakıldığında özellikle özerklik yönetimi hususunda Hatay'ın bağımsız bir devlet statüsünde yönetiliyormuş gibi bir duruma sokulduğunu söylemiştir.⁶²

Macarlar, 4 Haziran 1920 yılında imzaladıkları Trianon Anlaşması ile topraklarının 3/2'sini kaybetmiş ve bu büyük yıkım sonrasında yaklaşık 3,2 milyon Macar kendini farklı ülkelerin sınırlarına dâhil edilmiş bir şekilde azınlık olarak bulmuştu.⁶³ Bu büyük sorun iki dünya savaşı arasında Macaristan'ın en hareketli revizyonist devletlerden birisi olmasına neden olmuştu.⁶⁴ Bu nedenle Milletler Cemiyeti Konseyi'nde alınan kararlar Macarlar için de örnek teşkil edebilirdi. Ayrıca burada

⁶¹ MOL, K 63, 26 Ocak 1937 tarihli ve 222-pol sayılı a.g.r., s.2.

⁶² MOL, K 63, 292. csomó, 32/1, 8 Şubat 1937 tarihli ve 402-pol sayılı rapor, s.1.

⁶³ L. Kontler, **A History of Hungary**, Atlantis Publishing House, Budapest 2016, s.90.

⁶⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkim Yayınları, İstanbul 2009, s.226.

alınacak kararlar veya ülkelerin izledikleri siyasetler, Macar azınlık meselesi için de kullanılabilir.

Bu nedenle Macar elçilerinin Sancak meselesi ve Türkiye ile Fransa mandasındaki Suriye arasındaki sınır değişikliği meselelerine büyük önem verdiği görülmektedir. Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporlarda meseleyi en ince ayrıntısına kadar raporlandırmaları buna kanıt olarak gösterilebilir.

Macar elçisi, yaşanan gelişmeleri Macar azınlık meselesi ile bağdaştırarak ülkesiyle ilgili bir yorum da yapmıştır. Ona göre, Cenevre'deki görüşmelerle ilgili yaşanan gelişmeler ülkelerinden koparılmış olan milletler açısından çok sevindirici ve memnun edici bir olaydır. Macar elçisi ayrıca, Cenevre'deki görüşmelerde alınan kararların ana ülkelerinden koparılmış olan milletlerin de hakları olduğunu ve kendi kaderlerine kendilerinin karar vermelerine olanak sağladığını belirtirken aslında burada Macarları uzun yıllardır meşgul eden Macar azınlık meselesine dikkat çekmiştir.⁶⁵

Bu arada Macar elçisi Türk gazetelerinin konu hakkındaki yazılarını ve tavırlarını yakından takip etmeye devam etmiştir. Bu konuyla ilgili bir raporunda, Türk basınında yapılan habere göre Türk nüfusun yakın zamanda açıklanacak olan Hatay'daki yeni statüyü büyük bir sevinçle beklediğini, çünkü bunun bağımsızlığa giden yolun başlangıcı olduğunu bildiklerini ifade etmiştir. Devamında Suriye'deki Fransız Başkomiser Kont Martel'in yeni statüyü bizzat kendisinin açıklayacağı da eklenmiştir.

Ulus gazetesinin ise tam bağımsızlığa giden yolun 3 aşamadan meydana geleceğini belirttiği söylenmiştir;

1. İlk aşama Kasımın 19'unda geçici Fransız idaresi altında başlayacak ve bu seçimlere hazırlanma aşaması.

⁶⁵ MOL, K 63, 292. csomó, 32/1, 22 Şubat 1937 tarihli ve 569-pol sayılı rapor, s.1.

2. İkinci aşama 15 Nisan 1938'deki seçimlerin ardından Özerk Ulusal hükümetin kurulması olacak ve geçici olarak Fransız idaresi altında olacak.
3. Üçüncü aşama ise asıl planın hayata geçirilmesi olacak. Burada Fransa'nın Suriye'den çekilmesinin ardından Hatay'ın Suriye ve Lübnan'daki gibi herhangi bir başka yönetim altına giremeyecek ve böylece tamamen bağımsız bir hayat başlayacak. Milletler Cemiyeti bu süreçte sadece legal bir kontrol gücü olarak sembolik bir şekilde bir denetleme görevini yürütecek.⁶⁶

Diğer taraftan raporun devamında, Sancaktan Türkiye'ye ulaşan gazetelerin Sancakta yaşayan Türk nüfusun birlikte çalıştığı ve bir birlik halinde hareket ettiği belirtilirken Türk gazetelerinin ve özellikle Yunus Nadi'nin yazdığı yazılarda Suriye'deki Fransız yönetimini eleştirdiği ve seçim kanunlarının da buna dâhil olduğu söylenmiştir.⁶⁷

Bu arada, 1938 yılıyla birlikte Sancaktaki seçimlerin akıbeti konusu Türkiye-Fransa-Suriye arasında önemli gerilimlerin yaşanmasına sahne oluyordu. Macar elçisi tarafından Ankara'dan gönderilen bir raporda, Hatay'da yapılacak olan seçimlerle ilgili bir Türk, İngiliz, İsveçli, Fransız ve Belçikalı temsilciden oluşan bir danışma heyetinin kurulduğundan ve Hatay'da yapılması planlanan seçimlerle ilgili olarak oluşturulması planlanan kuralların meydana getirilmesinin amaçlandığından bahsedilmektedir. Burada Macar elçisi Fransız tarafından aldığı bir duyuma göre ilginç söylemlere yer vermiştir. Türklerin Sancak meselesinde başarılı olması durumunda Fransızların bazı diğer çekintilerinin olduğunu söyleyen Macar elçisi, Türklerin iştahının Sancak bölgesi ile bitmeyebileceğini ve Türklerin Halep üzerinde hak iddia edebileceğini duyumsadığını belirtmiştir. Bu konuda Fransızların büyük bir endişe içinde olduğunu da eklemiştir.⁶⁸

⁶⁶ MOL, K 63, 292. csomó, 32/1, 11 Aralık 1937 tarihli ve 3727-pol sayılı rapor, s.2-3.

⁶⁷ MOL, K 63, 11 Aralık 1937 tarihli ve 3727-pol sayılı a.g.r., s.2.

⁶⁸ MOL, K 63, 292. csomó, 32/1, 21 Şubat 1938 tarihli ve 532-pol sayılı rapor, s.1-2.

15 Aralıkta ise Milletler Cemiyeti'ne gönderilen bir telgrafın bomba etkisi yarattığı yazılmıştır. Bunun nedenin de Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın Milletler Cemiyeti'nin Sancakta yapılması planlanan seçim kanunları ile ilgili olarak suçlayıcı bazı ithamlarda bulunması gösterilmiştir. Raporunda, bu telgrafın hemen deklare edilmediği, çünkü Avrupa'daki siyasi bazı gelişmelerin ardından bu telgrafın Cenevre'nin prestijini olumsuz etkileyebileceği vurgulanmıştır. Bu telgrafın ardından Komisyonun İngiliz Başkanının, Türk Bakanın bu tepkisinin yersiz olduğunu söylediği ve seçim kanunlarının Suriye'deki asıl güce (Fransa) değil Sancağa uygun yasalar şeklinde meydana getirildiğini vurguladığı yazılmıştır. Devamında ise, bu cevabın Aras tarafından yeterli bulunmadığı ve Cenevre'ye yeni bir telgraf göndererek Türkiye'ye karşı yapılan ihlaller konusunda bazı sözler söylediği vurgulanmıştır. Raporu yazan Macar Elçilik Danışmanı, Türklerin bir sonraki Milletler Cemiyeti oturumunda konuyu şiddetli bir şekilde gündeme getireceğini ve meselenin çözümü için zor bir evrenin var olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Türkiye bu süreçte kendi çıkarları açısından seçim kanunlarının değiştirilmesi hususunda Milletler Cemiyeti'ne baskı kuruyordu. Neticede Milletler Cemiyeti Konseyi, Türkiye'nin seçim kanunlarının yeniden düzenlenmesi isteğine olumlu yanıt verdi ve bir heyetin kurulmasını kararlaştırdı. Bu heyet Mart 1938 yılında gerekli düzenlemeleri yapmasına rağmen seçim sistemi gereğince Sancaktaki listelerin hazırlanması hususunda büyük olaylar çıktı. Türkiye, bu olaylardan sonra 29 Mayıs 1937 yılında Fransa ile imzaladığı anlaşma gereğince Sancaktaki güvenlik ve asayişin sağlanması sorumluluğuna doğrudan katkı sağlamayı istediğini bildirmiş ve sınıra 30.000 kişilik askeri bir birlik toplamıştı. Atatürk ise hastalığının ağırlaşmasına rağmen 29 Mayıs 1938'de güney sınırındaki askerleri denetleme ziyaretine çıkarak Adana ve Mersin'e gitmiştir.⁷⁰ Atatürk'ün ziyaret ettiği şehirlerde

⁶⁹ MOL, K 63, 292. csomó, 32/1, 12 Ocak 1938 tarihli ve 114-pol sayılı rapor, s.2-4.

⁷⁰ Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye, Ed.Atilla Sandıklı-Erdem Kaya, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014, s.5; Şener, a.g.m., 163.

çoşku ile karşılanması Fransızların Hatay hususundaki tavrını etkilerken artık sıra seçimlerin yapılmasına gelmiştir.

Bu arada Roma'daki Macar Elçiliğinden Macaristan Dışişleri Bakanlığı'na Sancak meselesiyle ilgili ilginç bir rapor gelmiştir. “*Sancak Meselesinin Silahlı Çözümü*” başlığıyla ve “*gizli*” ibaresiyle gönderilen raporda, Roma'da görev yapan Türk elçisi ile görüşen Macar elçisi Villani'nin aktardıkları yer almaktadır. Raporda, Türk tarafının Fransa'nın olumsuz tavrı nedeniyle meselenin çözümünü daha fazla bekleyemeyeceği ve farklı yollara başvurabileceği belirtilmiştir. Ayrıca İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano'nun Macar elçisi Villani ile gizli bir görüşme talep ettiği ve ikilinin Sancak meselesi üzerine bir görüşme gerçekleştirdiğine de yer verilmiştir. Ciano konuşmasında, Macar elçisine Türklerin sadece Fransa'ya gözdağı vermekle kalmayabileceğini ve askeri bir harekâtın bile yapılabileceğini söylemiştir. Devamındaki sözleri ise oldukça ilgi çekicidir. Ciano, “*Atatürk şaka yapmıyor*” diyerek Türkiye'nin coğrafi konumunun çok geniş olması nedeniyle risk almadan silahlı bir savunmayla sınırlarını garanti altına alınabileceğini ifade etmiştir.⁷¹

Raporun devamında, eğer Türkiye'nin silahlı bir mücadeleye başlaması durumunda Fransızların büyük bir askeri gücü, Suriye'ye göndermek zorunda kalacağı belirtilirken bu askeri birliklerin ise Suriye'ye ulaşmasının çok geç kalabileceği ve Fransız askerlerinin Sancaka ulaşmasına kadar Türklerin çoktan bu bölgeyi işgal edebileceği yazılmıştır. Villani, İtalyan Dışişleri Bakanının bu sözlerine rağmen Türklerin silahlı bir mücadeleye girebileceğinden emin olmadığını ifade ederken bunun sadece bir gözdağı verme siyaseti de olabileceğini vurgulamıştır. Son olarak Villani, eğer böyle bir çatışma söz konusu olursa ve Fransızlar Türklerin silahlı harekâtına karşı koymazsa bunun da tek açıklamasının Fransızların Avrupa'daki askeri gücünü

⁷¹ MOL, K 63, 292. csomó, 32/1, 30 Haziran 1938 tarihli ve 2129-pol sayılı rapor, s.1.

farklı bir bölgeye kaydırmak istememesi ve buradaki askeri gücünü hafifletmek istememesi olarak açıklanabileceğini belirtmiştir.⁷²

Seçimlere yaklaşılırken Türkiye ile Fransa arasında bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. 1938 yılının Haziran ayından itibaren Sancakta, Türk ve Fransız Askeri Heyetlerinin görüşmeleri olumlu neticelenmiştir. Yapılan anlaşma gereğince 4 Temmuz 1938’de Türk askerleri⁷³ Hatay’a giriş yapmışlardır. Bu olumlu gelişmenin devamında 22 Temmuz 1938 yılında seçim çalışmaları başlamış ve öncelikle seçmenler belirlenmiştir. 24 Ağustos 1938’de yapılan ikinci derece seçimlerin ardından ise 40 üyelik Sancak Meclisine 22 Türk girmiştir. Seçimlerin ardından Sancak Meclisinde yer alan milletvekillerinin hepsi Türkçe yemin ederken sancağın adı ise “*Hatay Devleti*” olarak değiştirilmiştir.⁷⁴

Hatay Devleti’nin kurulmasından sonra Türkiye yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde Hatay ile yakınlık kurmuştur. Aynı zamanda Halkevleri Hatay’daki faaliyetlerini hızlandırmış ve Hatay’ın anavatana katılması için büyük bir gayret göstermiştir. Bu sırada Hatay’ın anavatana katılma sürecinin en büyük savunucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü tüm yurttaki olduğu gibi Hatay’da da büyük bir üzüntüye sebep olmuştur.⁷⁵

1939’a gelindiğinde II. Dünya Savaşı’nın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Avrupa’daki siyasi havanın bu denli gergin olması Türkiye’ye Hatay’ın anavatana katılması için uygun ortamı sağlamıştır. Hatay’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye ile ittifak

⁷² MOL, K 63, 30 Haziran 1938 tarihli ve 2129-pol sayılı a.g.r, s.1-2.

⁷³ Hatay’ın kurtuluşu sürecinde Türk ordusunun rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, 39’unda Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Yayınları-I, İskenderun 2010.

⁷⁴ Şener, **a.g.m.**, s.164-165.

⁷⁵ Atabey, **a.g.m.**, s.198-199.

kurma peşinde olan Fransa, Ankara'nın ısrarlarına daha fazla dayanamamış ve ittifak akdi ile Hatay meselesinin nihai çözümünün bir arada yürütülmesine razı olmuştur.⁷⁶

Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'nın arifesinde İngiltere'nin Akdeniz'deki güvenliğini garanti altına almak için müttefiklik arayışları neticesinde Türkiye ile 12 Mayıs 1939'da ortak bir deklarasyon yayınlaması Hatay'ın anavatana katılması için önemli bir fırsat olmuştur. Türkiye, uluslararası konjonktürdeki değişimleri lehinde kullanmayı bilmiştir. Nihayetinde, 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da Türkiye ve Fransa arasında "*Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşmanın İmzalanması*" ile Hatay meselesi Türkiye'nin istediği şekilde çözümlenmiş ve buranın Türkiye'ye bağlanması yoluyla kesin bir sonuca ulaşması kabul edilmiştir. Hatay devleti 10 aylık bağımsızlığının ardından 29 Haziran 1939'da son toplantısını yaparak oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Bunun adından TBMM, 7 Temmuz 1939'da çıkardığı bir kanunla bu kararı kabul etmiştir. Son olarak Hatay'da kalan Fransız birliklerinin şehirden ayrılmasından sonra Hatay Türkiye'ye katılmış ve Türkiye'nin 63. ili olmuştur.⁷⁷

SONUÇ

Hatay Meselesi, Atatürk dönemi Türk dış politikasını ilgilendiren en önemli meselelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu mesele, yerli ve yabancı basın tarafından yakından takip edilmiş ve meseleyle ilgili çok sayıda haber yapılmıştır. Atatürk döneminde Türkiye'de görev yapan Macar elçileri de meseleyle yakından ilgilenmiş ve yazmış oldukları raporlarda önemli detaylar vermişlerdir. Türkiye'nin Hatay politikasının, Macar azınlık meselesinin çözümüne örnek teşkil etmesi nedeniyle Macar elçilerinin meseleye özel bir ilgi duydukları anlaşılmaktadır. Macar elçilerinin, konu dâhilinde Türkiye'nin dış politikasına

⁷⁶ Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye, s.5.

⁷⁷ Şener, a.g.m., s.168-169.

da yakından tanıklık ettikleri ve Türkiye-Fransa-Suriye arasındaki siyasi gerilimleri ayrıntısına kadar raporlarında işledikleri görülmüştür.

Bu raporlarda, Türkiye'nin Hatay meselesiyle ilgili özellikle basını çok iyi kullandığı ve Avrupa'da kendi lehinde kamuoyu yaratmaya çalıştığı belirtilmiştir. Meselenin Milletler Cemiyeti'ndeki müzakerelerinin iki taraf için de çok sancılı geçtiğini belirten Macar elçileri, buradan Türkiye'nin aleyhinde çıkabilecek bir karar durumunda Türklerin silahlı bir mücadeleye girişebileceği ihtimalinin olduğunu da yazmışlardır. Nitekim bu ihtimalin düşük olduğu ve Türkiye'nin bunu Fransa'ya gözdağı vermek için kullandığı ifade edilmiştir. Macar elçilerinin mesele hakkında Türk diplomatlar ile de pek çok kere görüşmeler gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Bu görüşmelerin sonucunda Macar elçilerinin yazdıkları raporlardan, Türklerin Hatay'dan asla vazgeçmeyeceklerini anladıkları anlaşılmaktadır. Bu da Türkiye'nin mesele hakkındaki kararlı duruşunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Macar elçilerinin, Türkiye'nin Hatay meselesindeki tavırının revizyonist olarak değerlendirmesine rağmen Atatürk dönemi Türk dış politikasının barışın ve statükonun devamını desteklemesi onların bu görüşüne ters düşmektedir. Yine de Macar elçileri, Atatürk ve Türk diplomatların mesele hakkında büyük bir dirayet gösterdiklerini yazarken Hatay meselesi hakkında Milletler Cemiyeti'nde alınabilecek kararların kendi ülkelerinden koparılmış olan milletlerin de hakları olduğunu ve kendi kaderlerine kendilerinin karar vermelerine olanak sağladığını göstermesi bakımından da önem taşıdığını ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşivler

MOL (Magyar Országos Levéltár/Macar Milli Arşivi)

-K 63 (Politikai Osztály/Siyasi İşler Fonu)

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

-Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü

Kitap ve Makaleler

- Ada, Serhat, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul 2009.
- Atabey, Figen, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s.192-209.
- Gönlübol, Mehmet-Sar Cem, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.
- Güçlü, Yücel, **The Question of the Sanjak of Alexandretta, a Study in Turkish-French-Syrian Relations**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Gürün, Kamuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1997.
- Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, 39’unda Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Yayınları-I, İskenderun 2010.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay Halkının Anavatanla Bütünleşme Çabaları”, **Türkiye-Ortadoğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu**, Kasım 2009, Hatay-Antakya, s.207-226.
- Karagülmez, Müjdat, **Atatürk Dönemi’nde Türkiye’deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, Basılmamış Doktora Tezi, Muğla 2018.
- Karagülmez, Müjdat, “Türk Dış Politikası Araştırmalarında Macar Arşiv Belgelerinin Yeri ve Önemi”, **Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü Uluslararası Sempozyumu**, (07-09 Nisan 2016, İstanbul), Bildiriler, Ankara 2017, s.543-574.
- Keleti Újság**, “Anglia Franciaország Mellé Állott”, XX. Évfolyam, 6. Szám, 6 Ocak 1937, s.3.
- Keleti Újság**, “Amig a török és francia diplomácia tárgya!, tüntetésekben robbantak ki az arabok és törökök között ellenlétek, Franciabarát arab tömegek lepték el a török városokat”, XX. Évfolyam, 8. Szám, 13 Ocak 1937, s.7.

- Keleti Újság**, “Török-francia háború fenyeget Szíriában”, XX. Évfolyam, 5. Szám, 9 Ocak 1937, s.1.
- Keleti Újság**, “Ismét kiéleződött a helyzet franciaország és törökország között”, XX. Évfolyam, 21. Szám, 28 Ocak 1937, s.10.
- Keleti Újság**, “Francia-török megegyezés az alexandretta kérdésben”, XX. Évfolyam, 20. Szám, 27 Ocak 1937, s.1.
- Keleti Újság**, “Rüzsdli Arrasz és Mussolini közeli találkozása izgatja a francia közvéleményt”, XX. Évfolyam, 19. Szám, 25 Ocak 1937, s.1.
- Kocabaş, Süleyman, **T.C. Devleti Tarihi 3, Atatürk Dönemi (1923-1938) Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar Atatürk’ün Ölümü**, Vatan Yayınları, İstanbul 2007.
- Kontler, L., **A History of Hungary**, Atlantis Publishing House, Budapest 2016.
- Magyar Törvények 1924 évi Törvenycikkek**, “Barátsági szerződés Magyarország és Törökország között”, Codex Kiadás, Budapest 1924, s.170-171.
- Orta Doğu’da Değişim ve Türkiye**, Ed.Atilla Sandıklı-Erdem Kaya, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitapevi, Ankara 1998.
- Saral, Emre, **Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay”, **Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, s.23-39.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası I. (1936-1938)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler**, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 365-376.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Şener, Bülent, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla

Hatay'ın Ana Vatana Katılma Süreci (1921-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2018, 34 (1):97, s.139-178.

Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Yalçın, Semih, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara-2010.

İSKENDERUN'DA İKİ LEVANTEN AİLE: BELFANTE VE CATONİ AİLELERİ

Naim ÜRKMEZ*

ÖZET

İskenderun, Doğu ile Batı arasında önemli bir kavşak noktasıdır. Bu yer Hindistan'ı, Bağdat ve Halep üzerinden Avrupa'ya bağlayan güzergâhta çok önemli bir antrepo görevi görmektedir. Ayrıca, Anadolu coğrafyasında bulunan birçok vilayetin denize açılan kapısı olması bakımından da stratejik bir öneme sahipti. Buharlı gemilerin icadıyla birlikte ehemmiyeti daha da artan İskenderun, 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük güçler açısından ciddi bir cazibe merkezi olmuş ve bu güçlerin neredeyse tamamı burada birer konsolosluk ihdas etmişlerdi. Bu önemle birlikte şehrin nüfusu günden güne artmış ve çok sayıda Avrupalı tüccar İskenderun'da ikamet etmeye başlamıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısında buraya ticarî temsilci olarak gelip yerleşen ve bu yönüyle en fazla iz bırakan ailelerden ikisi Belfante ve Catoni aileleri olmuştu. Çünkü diğer ticarî ve diplomatik temsilciler görev sürelerinin bitimi sonrasında ülkelerine geri dönmekte iken Belfante ve Catoni aileleri kalıcı olmuşlar ve yabancılıklarını korumalarına rağmen yerleşmişlerdi. İki aile ticarî faaliyetleriyle birlikte diplomatik temsilci hüviyeti de taşımaktaydılar. Bu iki aile arasında evlilik yolu ile akrabalık bağının tesis edilmesiyle birlikte ailelerin İskenderun tarihinde oynadıkları rol daha da artmıştı. Siyasî ve ticarî güçlerini birleştiren iki aile bölgedeki ticarî, siyasî, bayındırlık vs. faaliyetlerin tamamında etkin rol oynamışlardı. Bu çalışmada aslında bu iki aile üzerinden İskenderun'un 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan tarihsel gelişimi siyasî, ticarî,

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
naimurkmez@erzurum.edu.tr

askerî ve stratejik açıdan irdelenecektir. Çalışmanın temeli Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerindeki müteferrik evraka dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Belfante, Catoni, Levanten, konsolos.

TWO LEVANTINE FAMILIES IN İSKENDERUN: FAMILIES OF BELFANTE AND CATONİ

ABSTRACT

İskenderun is an important junction between East and West. This place serves as a very important warehouse on the route that connects India with Europe via Baghdad and Aleppo. This place was also of strategic importance in terms of being the gateway opening to the sea of many provinces in Anatolian geography. İskenderun, which increased its importance with the invention of steam ships, became a major center of attraction for the great forces in the second half of the 19th century and almost all of these forces had established a consulate here. With this importance, the population of the city increased day by day and many European merchants began to reside in İskenderun. In the second half of the 19th century, families of Belfante and Catoni had been two of the families who came here as commercial representatives and settled and left their mark in this respect. Because while other commercial and diplomatic representatives returned to their country after the end of their term of office, the families of Belfante and Catoni became permanent and they had endenized although they had preserved their foreignness. The two families had also diplomatic representative identities along with their commercial activities. The role of the families in the history of İskenderun increased with the establishment of kinship ties between these two families by way of marriage. The two families that united their political and commercial powers played an active role in all activities such as commercial, political, public works etc. in the region. In this study, in fact, the historical development of İskenderun from the 19th century to the 20th century will be examined in political, commercial, military and strategic terms over these two families. The basis of the study is based on miscellaneous documents in the Presidential Ottoman Archives.

Keywords: İskenderun, Belfante, Catoni, Levantine, consul.

GİRİŞ

Doğudan Batıya uzanan ticaret güzergâhı üzerinde yer alan İskenderun, Halep'in doğal limanı idi. Bu sebeple 16. yüzyıldan itibaren iklimi ve coğrafi durumu yerleşime çok elverişli olmadığı halde, bu yer tüccarlar tarafından bir aktarma merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle İngilizler Levant Company'i kurduktan sonra İskenderun'daki faaliyetlerini artırmışlardı.¹ 19. yüzyılda buharlı gemilerin icadı ve yaygınlık kazanmasıyla birlikte ehemmiyeti daha da artan İskenderun, büyük güçler açısından ciddi bir cazibe merkezi olmuş ve bu güçlerin neredeyse tamamı burada birer konsolosluk ihdas etmişlerdi. Bu önemle birlikte şehrin nüfusu günden güne artmış ve çok sayıda Avrupalı tüccar İskenderun'da ikamet etmeye başlamıştı.

Levant kelimesi doğu, levanten kelimesi ise doğulu demektir. Ancak bu kelime zaman içerisinde anlam değişikliğine uğramış ve doğuda ikamet eden Avrupalı şekline dönüşmüştür. Bu çalışmada, levanten kelimesi “doğuda ikamet eden Avrupalı” anlamında kullanılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında buraya ticarî temsilci olarak gelip yerleşen ve bu yönüyle en fazla iz bırakan ailelerden ikisi Belfante ve Catoni aileleri olmuştu. Çünkü diğer ticarî ve diplomatik temsilciler görev sürelerinin bitimi sonrasında ülkelerine geri dönmekte iken Belfante ve Catoni aileleri kalıcı olmuşlar ve yabancılıklarını korumalarına rağmen yerleşmişlerdi.

Belfante Ailesi

Fransız asıllı Belfante ailesinin İskenderun serüveni, Cozmo Belfante'nin Korsika Adası'ndan 1820 dolaylarında buraya göç etmesiyle başlamıştır. Belfante, Fransa'da yaşanan Napoleon Savaşları sırasında kralcıların tarafını tuttuğu için Korsika Adası'na kaçtı ve oradan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girmek üzere ayrıldı.

¹ Alfred C. Wood, **Levant Kumpanyası Tarihi**, Çev: Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 48, 110.

Daha sonra Halep'te görev yaptı ve en nihayetinde İskenderun'a yerleşti.² İskenderun'da ticaret ile meşgul olan Belfante, 8 Nisan 1855 (20 B 1271) tarihinde buraya Sardunya Devleti'nin konsolos vekili olarak atandı.³ 14 Aralık 1871 (2 K. Evvel 1287) tarihinde vefat edene kadar Sardunya Devleti'nin konsolos vekilliğini yapan Belfante⁴ vefat ettiğinde geride on altı, on iki ve on yaşında üç çocuk bırakmıştı. En büyük çocuğu kızı Killiya, ikincisi Theodor ve sonuncusu ise Carlo idi. Killiya ileride İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili olan Augustin Catoni ile evlenecektir. Theodor Belfante Almanya'nın İskenderun konsolos vekili olarak görev yapacaktır. Carlo ise eğitim için gittiği İtalya'da İtalyan ordusuna subay olarak katılacaktır.⁵

1878 yılına kadar resmî kayıtlarda haklarında her hangi bir bilgi bulunmayan Cosmo Belfante'nin çocukları bu tarihte yaşanan bir arazi uyuşmazlığı sonrasında yaşanan hukukî süreç nedeniyle yazışmalara yansımışlardır. İskenderun'un Yenişehir Mahallesi'nde bulunup babaları Cosmo Belfante'den kendilerine miras yolu ile intikal eden ve 1879 yılında tapu ile üzerlerine aldıkları 80 dönümlük arsanın bir kısmı üzerine, muhacirler, hamal esnafı ve Nusayrî taifesinden on-on ikisi huğ yaparak bu arsayı işgal etmişti. Ailenin konu ile ilgili şikâyet üzerine yaklaşık 25 yıllık bir hukukî süreç başlayacaktı.⁶ Hukukî sürecin uzunluğundan dolayı, ailenin hak iddia ettiği arsa üzerindeki işgalci aile sayısı da artmış bu sayı 25'e çıkmış ve durum daha da karmaşık bir mahiyet almıştı.

Aslına bakılırsa 70 dönümlük bu arazi Cosmo Belfante'ye üzerindeki bataklık kurutması ve tarıma açması şartıyla verilmiştir. Ancak, üzerinden geçen hayli vakte rağmen bu arazi bataklıktan arındırılmamıştı. Yerel yönetim bu sebeple arsayı kendi haline bırakılmış bir arsa

² Osman Öndeş, **Vapur Donatanları ve Acenteleri Tarihi**, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2013, s. 187.

³ **BOA**, C. HR, 67-3317; **BOA**, İ. HR, 119-5856.

⁴ İskenderun Dava Meclisinin 22 Haziran 1879 tarihli mazbatasının sureti, **BOA**, ŞD, 2238-18; **Salname-i Vilayet-i Haleb 1286**, s.95; **Salname-i Vilayet-i Haleb 1287**, s. 79.

⁵ **BOA**, ŞD, 2238-18.

⁶ **BOA**, ŞD, 2238-18; **BOA**, DH. MKT, 2413-29.

adederek hazineye intikal ettirmişti. Sorun, Cosmo Belfante'nin arazi ekip biçmemesine rağmen sanki burada ziraat yapıyormuş gibi vefat ettiği yıl olan 1871 senesine kadar aşar vergisini düzenli ödemiş olmasıyla karmaşıklaşıyordu. Onun vefatından sonra yaşları küçük olan çocukları, 8 yıl boyunca 1879 senesine kadar aşar vergisini ödemişlerdi. Bu yıldan sonra ise aşar vergisi tekrar düzenli bir şekilde ödenmişti. Dolayısıyla hukukî olarak, arazinin üzerindeki bataklık kurutulmadığı halde burada ziraat yapılıyor gibi gözükmekteydi. Ancak mahalli yönetim bunu dikkate almadan, sahada inceleme yaparak bu nevi arazileri sakıt addetmişti. Cosmo Belfante'nin vefatı sonrasındaki süreçte Nusayrî taifesinden bir kısım ahali, onun arazisine “huğ” adı verilen kulübeler inşa ederek buraları işgal etmişlerdi. Aynı işgalciler 1883 yılında, Belfante'nin varislerinin çocuk yaşta olmalarının verdiği fırsatla, işgal ettikleri arazileri tapu karşılığında zimmetlerine geçirmeyi başarmışlardı.⁷ Varislerin iddiası, yerel tapu memurlarının rüşvet karşılığında işgalcilere tapu tanzim edildiği yönündeydi. Bu iddia, işgalciler tarafından da doğrulanmıştı. Burada “huğ” inşa ederek barınan şahısların bir kısmı, 25'ten fazla hane sahibinin, Cosmo Belfante'ye vefatına değin kira ücreti ödediklerini kabul etmişlerdi. Belfante'nin vefatından sonra 24 Temmuz 1874 (9 C 1291) tarihine kadar kira ücreti ödemededen oturdukları bu tarihte, dönemin Tapu Kâtibi Naum Efendi'nin kendilerinden zorla bir miktar para alıp bu paranın karşılığında da kendilerine tapu tanzim ettiklerini ifade etmişlerdi.

Özellikle 1899 yılından sonra İskenderun'a yoğun şekilde sevk edilen Girit, Kafkas ve Kırım muhacirinin büyük bir kısmı hükümetin gözetiminde bahsi geçen arazilere yerleştirilmişti. Bunun yanında yerli fakir aileler de boş buldukları bu araziye yerleşmişlerdir. Muhacirler ve yerli aileler de ellerinde tapu olduğundan bahisle üzerlerinde buldukları arsalardan çıkarılmaları durumunda mağdur olacakları yönünde dilekçelerle mahalli yönetime ve Bab-ı Âliye müracaatlarda

⁷ İskenderun Dava Meclisinin 22 Haziran 1879 tarihli mazbatasının sureti, **BOA**, ŞD, 2238-18.

bulununca durum daha da karmaşıklaşmıştı.⁸ Hane sahipleri yaklaşık 40 seneden beri 60 hane olarak bu arazide ikamet ettiklerini iddia etmekteydiler.⁹ Belfante ailesi ve bir de Cozmo Belfante'nin en büyük çocuğu olan kızı Killiya ile evli İngiltere konsolos vekili Augustin Catoni müdahil olarak, muhacirler aleyhine davacı olmuşlardır. Hal böyle olunca uzun yazışmalardan ve konunun Şura-yı Devlet'te görüşülmesinden sonra her iki tarafın da mağdur olmaması için Belfante varislerine bataklıktan kurutulan ancak stratejik önemi olmayan bir yerden muadil düzeyde arazi verilmesi düşünülmüştü. Mahalli yönetim ile görüşülerek varislerin ağız aranmış ve bu yazışmadan olumlu sonuç alınmıştı. Hatta varisler otuz dönümlük arsa yerine on buçuk dönüm feragatte bulunarak 19,5 dönüm arazi almaya rıza göstermişlerdi.¹⁰

Hükümet normalde aileye 30 dönüm arsa verilmesini kararlaştırmış ancak verilecek arazinin bataklıktan arındırılmış bir arsa olması dikkate alınarak, yapılan masraflar için 10,5 dönüm düşüm yapılarak ve 19,5 dönüm verilmesine karar kılınmıştı. Aile de bu rakamı kabul etmişti.¹¹ Görüleceği üzere hükümet yetkilileri meselenin daha da karmaşık bir hâl almasını engellemek için işgalcileri yerinde bırakarak hak sahiplerine başka bir arazi verip ara çözüm üretmişti. Yapılan düzenleme sonrasında yeni arsa planının haritası çizilerek Bab-ı Ali gönderilmişti.¹² En nihayetinde yapılan bu düzenleme Sultan Abdülhamid'in de 3 Kasım 1901 (21 B 1319/20 T. Evvel 1317) tarihinde onaylamasıyla uygulamaya geçirilmişti.¹³

⁸ BOA, ŞD, 2238-18; BOA, DH. MKT, 2413-29.

⁹ Sadarettin Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Zilkade 1318 (2 Mart 1901) tarihli tezkire, BOA, BEO, 1625-121820.

¹⁰ BOA, ŞD, 2238-18; BOA, DH. MKT, 2435-22; BOA, Y. A. RES, 113-49; Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen 11 Zilkade 1318 (2 Mart 1901) tarihli tezkire, BOA, BEO, 1625-121820; BOA, DH. MKT, 2470-97; BOA, İ. DFE, 11-35.

¹¹ BOA, DH. MKT, 2432-22; BOA, DH. MKT, 2470-97.

¹² BOA, ŞD, 2238-18; BOA, DH. MKT, 2435-22; BOA, Y. A. RES, 113-49; Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen 11 Zilkade 1318 (2 Mart 1901) tarihli tezkire, BOA, BEO, 1625-121820; BOA, DH. MKT, 2470-97; BOA, İ. DFE, 11-35.

¹³ BOA, İ. DFE, 11-35.

Ancak arazi sorunu burada bitmemişti. İskenderun'a artık ciddi bir askerî toplanma ve sevkiyat noktasıydı. Bu sebeple şehirde sevkiyat için bekleyen askerlerin barınması ve sevklarını koordine etmek için bir redif kışlası inşa edilmişti. Yalnız bu kışlanın inşa edildiği arazinin bir kısmı da aynı nitelikteki arsa üzerine inşa edilmişti. Yani tapu ile üzerindeki bataklıkın kurutması karşılığında bir kısım ahaliye devredildiği halde üzerindeki bataklığı kurutulmadığı için sakıt sayılan arazi.¹⁴ Mahalli hükümet bina arsasının bir kısmını kamulaştırdıktan sonra inşaata başlamış ancak diğer kısmı için her hangi bir teşebbüste bulunmamışlardı. Bu durumda kışla inşa edilen arsanın diğer kısmının sahipleri olan Belfante Ailesi, babalarından intikal eden otuz altı dönüm arsanın 5.187 metrelik mahallinin işgal edildiğini ileri sürerek davacı olmuşlardı. Delil olarak da ellerindeki 13 Haziran 1880 (5 B 1297) tarihli tapu senedini sunmuşlardır. Durumun Bab-ı Âli tarafından öğrenilmesi üzerine konu Şura-yı Devlete taşınmıştır. Şura-yı Devlet, sağlıklı karar verebilmek için mahalli yönetimle yazışarak nasıl böyle bir karışıklık olduğu hususunda bilgi istemiştir. Gelen cevapta, bu arsanın babaları adına tapusunun olmaması ve uzun süredir üzerinde ziraat edilmemesinden ötürü 1895 yılında mahlûl sayılarak kışla inşası için tahsis edildiği bildirilmişti. Fakat bu yerin babaları Belfante'den intikal ettiğini ileri süren şahıslar arsanın tapu senedini sunmaları ve üzerinde ziraat yapmamalarına rağmen 1899 senesine kadar düzenli bir şekilde aşar vergisini ödediklerine dair makbuzları beyan etmeleri üzerine hukukî olarak haklı oldukları anlaşılmıştı. Kışlanın yer değiştirmesi veya yıkılması söz konusu edilemezdi. Mahalli yönetim bu sıkıntının bertaraf edilmesinin, ancak varislere bataklıkta doldurulan yerden muadil bir arsa verilerek değiştirilmesi ile mümkün olacağı fikrini ileri sürmüş ve bu fikir kabul görmüştü. Değiştirilecek arsanın her bakımdan muadil olmasına özen gösterilmesi ve değiştirilen arsanın askerî açıdan önemli bir yer olmaması şartları konmuştu. Mahalli yönetim bu uyarıları dikkate alarak, üzerinde kışla inşa edilecek arsalarına karşılık, ilgili şahıslara bataklıktan doldurulan muadil

¹⁴ BOA, ŞD, 2238-18.

arazi tahsis etmişti. Durum Şura-yı Devlet tarafından da uygun bulunca Meclis-i Mahsus-ı Vükelaya sunulmuştur. Meclisin 3 Eylül 1902 (30 CA 1320/21 Ağustos 1318) tarihinde kararı onaylamasıyla konu sadrazam tarafından aynı gün Sultan Abdülhamid'e arz edilmiştir. Sultan'ın verilen kararı 16 Eylül 1902 (12 C 1320/2 Eylül 1318) tarihinde uygun bulmasıyla da kışla inşa edilecek arsa sorunu çözüme kavuşturulmuştur.¹⁵

Theodor Belfante, İskenderun Limanına gelen İngiliz savaş gemilerinin erzak müteahhitliği yapan bir tüccardı.¹⁶ 1891-1914 yılları arasında Almanya'nın İskenderun konsolos vekilliği görevini ikame eden Belfante¹⁷, Almanya'nın İskenderun'da bu görevi en uzun süre ifa eden diplomatik temsilcisiydi. Konsolos vekili olduğunda otuz iki yaşındaydı.¹⁸ Almanya, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, 1915 yılında İskenderun'da bulunan diplomatik temsilciliğinin seviyesini konsolos vekilliğinden konsolosluga çıkarmış aynı yıl Belfante'nin konsolosluk görevi son bulmuştu.¹⁹

Almanya'nın konsolos vekili Belfante, görev süresi içerisinde bazen kanunlara aykırı bir şekilde hareket etmekteydi. 6 Ekim 1900 tarihinde Beyrut'a giderken mürur tezkiresi almadan iskele dışında bir yerden kayığa binerek seyahat edeceği gemiye gitmişti. Bu tarihten birkaç gün önce de kardeşinin çocuğunu da geceleyin mürur tezkiresi almadan vapura bindirmişti. Mahalli yönetim, konsolos vekilinin kanunlara aykırı hareket etmesinin kayıkçıların ve bir kısım ahalinin de

¹⁵ BOA, DH. MKT, 2551-27; BOA, BEO, 1817-136268; BOA, DH. MKT, 511-62; BOA, ŞD, 2239-26; BOA, İ. DFE, 13-12.

¹⁶ BOA, İ. DH, 1336-11.

¹⁷ Salname-i Vilayet-i Haleb 1309, s. 89; Salname-i Vilayet-i Haleb 1310, s. 157; Salname-i Vilayet-i Haleb 1313, s. 197; Salname-i Vilayet-i Haleb 1314, s. 202; Salname-i Vilayet-i Haleb 1315, s. 206; Salname-i Vilayet-i Haleb 1316, s. 214; Salname-i Vilayet-i Haleb 1320, s. 257; Salname-i Vilayet-i Haleb 1321, s. 289; Salname-i Vilayet-i Haleb 1322, s. 339; Salname-i Vilayet-i Haleb 1323, s. 289; Salname-i Vilayet-i Haleb 1324, s. 273; Salname-i Vilayet-i Haleb 1326, s. 270; Annuaire Oriental Commerce 1914, s. 1343; Annuaire Oriental Commerce 1915, s. 1238.

¹⁸ BOA, ŞD, 2238-18.

¹⁹ Annuaire Oriental Commerce 1915, s. 1238; BOA, DH. EUM.3.Şb (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye 3. Şube), 7-66.

aynı şekilde davranmasına sebep olacağından endişe etmekteydi. Ayrıca bu tutum devletin otoritesini de sarsmaktaydı. Bu sebeple konu hakkındaki rahatsızlık Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti. Dâhiliye Nezareti de durumu Hariciye Nezaretine bildirerek Belfante'nin Almanya nezdinde şikâyet edilmesini talep etmişti.²⁰

Catoni Ailesi

İtalyan asıllı Catoni ailesi 19. yüzyılın ortalarında İskenderun'a gelerek ticarî faaliyetlere başlamıştır. Catoni ailesi, İtalya prensliklerinin birleşmesi sürecinde, İtalya birliğine karşı çıkan İtalyan prensliklerinin tarafını tutmuş onlar yenilince de, Kıbrıs'a kaçmıştı. Burada armatörlük işlerine girişen Catoni Ailesinin 1823 yılında Augustin Catoni isimli bir erkek çocukları dünyaya geldi. Augustin Catoni daha sonra ailesi tarafından şirketlerinin bir ofisini açmak için İskenderun'a gönderildi.²¹ Buraya yerleşen Catoni denizcilik işlerinin yanı sıra (özellikle gemi acenteliği)²², İskenderun havalisinden topladığı inekleri İngiliz ticaret vapurlarıyla Avrupa'ya sevk etmekte yani hayvan ticareti ile de uğraşmaktaydı.²³ Kısa sürede bir çok Avrupa şirketinin İskenderun'daki acentesi konumuna yükselen bu aile, Augustin Catoni'nin 1875 yılından sonra Hollanda'nın İskenderun konsolos vekili olarak atanmasından sonra diplomatik bir misyon da yüklenmiş oldu. Aynı zamanda İsveç ve Norveç Devleti²⁴ ile Yunanistan'ın da²⁵ konsolos vekilliğini yapan Augustin Catoni, hukukî olarak Fransız vatandaşı idi.²⁶

²⁰ BOA, DH. MKT, 2425-43; İskenderun İskele Komisyonunun 24 Eylül 1316 (7 Ekim 1900) tarihli mazbatası, BOA, DH. TMİK. M, 96-46; BOA, HR. TH, 247-93.

²¹ Öndeş, a.g.e, s. 187.

²² Messageries Maritime, Lloyd's, Hidiviye Vapur Şirketlerinin acenteliğini yapmaktaydı.

²³ BOA, ŞD, 2432-35.

²⁴ BOA, BEO. VGG. d. 289, s. 72.

²⁵ BOA, BEO. VGG. d. 289, s. 99; Salname-i Vilayet-i Haleb 1293, s. 102.

²⁶ BOA, ŞD, 2432-35.

Bahsedilen diplomatik temsilcilikleri 1915 yılına kadar ifa eden Catoni²⁷, en geç 1881 yılından itibaren de İngiltere konsolosluğu görevini icra etmeye başlamıştı.²⁸ Catoni, İngiltere konsolosu tayin edildikten sonra İngiliz addedilecekti.²⁹

Catoni'nin malikânesi İskenderun'a gelen İngiliz seyyah, hacı, diplomat gibi kimselerin uğrak durağı olmuştur bundan dolayı tanınırlığı artmıştı.³⁰ Aynı zamanda ticarî potansiyeli oldukça yüksek olduğu için İskenderun'daki ahalinin çok büyük bir kısmıyla doğrudan veya dolaylı bir irtibatı vardı. Bütün bu durum aileye ciddi bir nüfuz kazandırmıştı.

1903-1915 yılları arasında Belçika'nın İskenderun konsolos vekili aynı aileden, Fransız vatandaşı ve Hidiviye Vapur Şirketinin acentesi olan Jozeph Catoni'ydi.³¹ Jozeph Catoni³², bu göreve 6 Ağustos 1903 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in iradesi ile yeniden tayin edilmişti.³³ Yukarıdaki cümleden Joseph Catoni'nin 1903 yılından önce

²⁷ *Salname-i Vilayet-i Haleb 1300*, s. 110; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1302*, s. 197; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1303*, s. 219; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1305*, s. 209; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1307*, s. 110; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1308*, s. 122; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1309*, s. 89; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1310*, s. 156; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1313*, s. 197; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1314*, s. 202; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1315*, s. 206; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1316*, s. 214; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1320*, s. 257; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1322*, s. 339; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1323*, s. 289; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1324*, s. 273; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1326*, s. 270; *Annuaire Oriental Commerce 1914*, s. 1343; *Annuaire Oriental 1915*, s. 1238.

²⁸ *BOA*, ŞD. 2217-8; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1299*, s. 94; *The London Gazette*, 1 October 1901; *The London Gazette*, 4 February 1902.

²⁹ *BOA*, DH. MKT, 279-3.

³⁰ R. Campbell Thompson, *A Pilgrim's Scrip*, London 1915, s. 20; P. H. H. Massy, C. B. E., *Eastern Mediterranean Lands; Twenty Years of Life, Sport, and Travel*, London 1928, s. 132, 134.

³¹ 28 Rebiyülevvel 1321 (24 Haziran 1903) tarihli tezkire-i samiye, *BOA*, İ. HR, 385-24; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1321*, s. 290; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1323*, s. 290; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1324*, s. 274; *Salname-i Vilayet-i Haleb 1326*, s. 271; *Annuaire Oriental 1915*, s. 1238; Sadarettin Hariciye Nezaretine gönderilen 6 Cemazi-yühahir 1321 (30 Ağustos 1903) tarihli tezkire, *BOA*, HR. TH, 289-105.

³² Jozeph Catoni, Fransa vatandaşı olup Hidiviye Vapur Kumpanyasının İskenderun acentesidir; *BOA*, İ. HR, 385-24.

³³ *BOA*, İ. HR, 385-24; s. 1726; *BOA*, DH. MKT, 762-2; *Annuaire Oriental Commerce 1915*, s. 1238.

de konsolos vekili olduğunu anlamaktayız. Fakat daha önceki görevine ne zaman başladığına dair herhangi bir kayda ulaşamadık.

Ticaretle uğraşan bir diplomatik temsilci olan Catoni ailesi, nüfuzunu farklı alanlarda kullanabiliyordu. 1894 yılında İskenderun İskeleyi bitişğinde yer alan sazlık bölgeye hakkı olmadığı halde müdahalede bulunmuştu. Bu durum şikâyetlere sebep olmuş ve Catoni'nin müdahalesinin önüne geçilmesi emredilmişti. Buna rağmen bu araziye tecavüz edip araziyi tasarrufu altına almak istemesi üzerine ahali tarafından Halep vilayetine şikâyet edilmişti. Ancak bir sonuç elde edilememişti.³⁴

Catoni, yasak olmasına rağmen 1899 yılında hanesinin önüne izinsiz bir şekilde inşa ettiği iskelesini tamir etmeye başlamıştır. Mahalli hükümet buna engel olmak istemişse de Catoni, nüfuzunu kullanarak iskelenin tamirine devam etmiştir.³⁵ Oysa İskenderun Liman reisliği kapısının önündeki iskeleyi tamir etmesinin yasalara aykırı olduğunu kendisine bildirmişti. Buna rağmen Catoni, inşaata devam etti. Daha önce Sultan Abdülhamid'in emri ile oluşturulan komisyon da bir şekilde Catoni'nin inşaatının durdurulması için girişimde bulunmuşlardı. Konu Bahriye Nezaretine iletilince iskelenin tamirine müdahale edilmişti. Çünkü bu durum gelecek açısından tehlike arz ediyordu.³⁶

Yine denizin doldurulması neticesinde ortaya çıkan arazinin birkaç dönümü de Catoni tarafından tasarruf edilmişti. Catoni tut bahçesi haline getirdiği bu araziye zaman içerisinde mahalli yetkililerin görmezlikten gelmesi neticesinde sürekli genişletmişti. Öyle ki tarihî eser hüviyetinde olan İskenderun kulesi artık bu arazinin ortasında kalmıştı. Catoni, 1899 yılında bu kuleyi yıkarak kulenin taşlarıyla bir takım binalar inşa etmişti. Bu durum tehlike arz ediyordu. Çünkü sa-

³⁴ BOA, DH. MKT, 279-3.

³⁵ BOA, BEO, 1472-110327.

³⁶ BOA, BEO, 1472-110327.

hilin neredeyse tamamı yabancıların eline geçmişti. Sultan Abdülhamid bu durumdan haberdar olunca konuyu yakinen incelemesi için bir komisyon oluşturulmasını emretmişti.³⁷

Komisyon İskenderun'da sahil boyunda bulunan dükkân ve arsaların mülkiyet kayıtları incelendiğinde bunlardan yedisinin devlet binası, on birinin Osmanlı tebaası ve on ikisinin ise yabancıların mülkiyetinde olduğu anlaşılmıştı. Denizin doldurulması neticesinde ortaya çıkan arazinin 289 metre uzunluğunda 65 metre genişliğindeki kısmını Forbes, 235 metre uzunluğunda 19 metre genişliğindeki kısmını Stanford Meyan Fabrikası senetsiz bir şekilde gasp etmişlerdi. Ayrıca İngiliz Konsolos Vekili Catoni'nin tut bahçesi haline getirdiği, Pınarbaşı mevkiinden su getirdiği ve ortasındaki kuleyi (kule arazisi yaklaşık olarak 6.900 metre kare idi) yıktığı arazi ise iki ayrı tapu ile tasarruf ettiği tespit edilmişti. Bunlardan 65 dönümlük mahal 25 Muharrem 1307 (21 Eylül 1889) tarihli senetle tescil edilmişti. İkinci tapuyu ise kaybettiğini beyan etmişti.³⁸ Oysa Catoni bu arazileri 1877 yılı civarında tasarruf ettiğini beyan etmekteydi. Yapılan tahkikatta Mahmud Bey isimli bir şahıstan satın alınan arazinin kaydı 1870 yılında Cosmo Belfante'nin kızı Killiya, 1873 yılında da Catoni adına tescil edilmişti. Catoni 21 Eylül 1889 tarihli tapu ile de bu araziye üzerine tekrar kayıtlara geçirmişti. Kendi beyanına göre araziye aldığında bu arazinin büyük bir kısmı sazlık ve bataklık. Çokça zahmet vererek burayı imar etmiş ve bu araziye 20.000'e yakın ağaç dikmişti. Ancak diğer tapusunu kaybettiğini ifade etmekteydi. Arazisinin üzerinde de bir kulenin bulunmadığını iddia etmişti. Sadece eski bir kervansaray vaziyetini andıran bir binanın olduğunu ifade etmişti.³⁹ Ayrıca talep edilmesi durumunda kule içerisine dikilen ağaçların kesebileceğini, arazinin imarı için yaptığı masrafının ödenmesi durumunda da kulenin etrafındaki

³⁷ BOA, BEO, 1397-104728; BOA, BEO, 1462-109629.

³⁸ Sultan Abdülhamid'in emri üzerine oluşturulan komisyon heyetinin 13 Şaban 1317 tarihli tutanağı, BOA, Y. A. RES, 109-15; 12 Cemaziyülahır 1318 tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela Mazbatası, BOA, Y. A. RES, 109-15.

³⁹ BOA, Y. A. RES, 109-15.

araziyi terk edebileceğini beyan etmişti.⁴⁰ Bunun üzerine tapu kayıtlarında yapılan incelemede miktarı 100 dönüm olan arazinin daha sonra bir rakamının ikiye dönüştürülmesiyle usulsüz bir şekilde 200 dönüm yapıldığı anlaşılmıştı. Evrakta tahrifat yapıp yapılmadığı hususundan emin olmak için Defter-i Hakani Nezareti ile yazılmış ve oradaki kayıta da miktarın 100 dönüm olduğu anlaşılınca usulsüzlük yapıldığı kesin bir şekilde tespit edilmişti. Bu koşullarda Catoni'nin 165 dönüm olması gereken arazisi dışında kule ile civarında bulunan araziden 212 dönüm mahalli işgal ettiği anlaşılmıştı. Bu işgal komisyonunun incelemeleri sırasında devam etmekteydi. Kulenin dört tarafı açıkta olup Catoni'nin tarlası bahsi geçen tarlanın batı tarafında bulunmaktaydı. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere Catoni kule ile civarında bulunan boş araziye işgal etmişti. Muhtemelen Catoni, sevkiyat bölgesi olan İskenderun'da bir redif deposunun yapılacağını işitmiş bunun da işgal ettiği İskenderun Kulesi civarında inşa edileceği öğrenmişti. Bunun önüne geçmek için kule harabesini tamamen yıkmış ve taşlarını başka binaların inşasında kullanmıştı. Yapılan tahkikatta kule ile birlikte 212 dönüm arazinin Catoni tarafından işgal ettiği kesinleşince burada bir redif deposunun yapılması önündeki engel de kalmış oluyordu. Tahkikat sonrası bu arazilerin yabancılara satılmasına göz yuman ve tapu kayıtlarında tahrifat yapan memurlar hakkında da soruşturma başlatılmıştı.⁴¹

Özellikle Anadolu Islahatı'nın başlatıldığı 1895 yılından sonra Anadolu'nun pek çok yerinde Ermeni olayları baş göstermişti. Bu durumdan en çok etkilenen yerler ise Anadolu'nun kapısı mahiyetindeki iskele ve gümrüklerdi. İşte bunların en başında yer alan ve Ermeni

⁴⁰ BOA, Y. A. RES, 109-15.

⁴¹ Sultan Abdülhamid'in emri üzerine oluşturulan komisyon heyetinin 13 Şaban 1317 (17 Aralık 1899) tarihli tutanağı, BOA, Y. A. RES, 109-15; 12 Cemaziyülahır 1318 (7 Ekim 1900) tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela Mazbatası, Halep Vilayeti Merkezi Sancağı Defter-i Hakanî memurunun 12 Mayıs 1307 (24 Mayıs 1891) tarihli tahriratu, BOA, Y. A. RES, 109-15.

komitacıların silah ve insan kaçakçılığı yaptığı yerlerden biri de İskenderun'du.⁴² Bunun yanında İskenderun kazası ve civarında yaşayan Ermeniler arasında da bir takım huzursuzluklar baş göstermişti. Sahil bölgesi olması münasebetiyle, bölgede savaş gemisi dolaştıran büyük güçler bu unsurlarla yakından ilgilenecek, bahsi geçen unsurların devlete karşı tavır almasına neden olabiliyordu. Nitekim büyük güçlerin bölgedeki temsilcileri de olaylarla yakından ilgiliydi. İngiltere'nin Adana Konsolosu, Dörtyol'da Ermenilerine 500 lira yardım dağıtmak için 1897 Nisan'ında bölgeye gelmişti. Bölgede takriben on gün kalmıştı. Bu sırada konsolosun tercümanı İskenderun'a geçerek İngiltere'nin İskenderun Konsolosu Catoni'nin hanesinde Belediye Reisi Petro Efendi ve Catoni ile gizli bir görüşme yapmıştı. Ardından İskenderun İngiliz Konsolosunun himayesinde, şehirde bulunan birtakım Ermeni müfsitler ile de gizlice görüşmüştü.⁴³ İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili Mösyö Catoni hakkında tek şikâyet bu değildi. Konsolos Catoni, bölgede karışıklık çıkarmaya çalışan Ermenilerden bazılarını istihdam ederek saklamak ve himaye etmekle suçlanıyordu.⁴⁴ İskenderun İskele Komisyonu; Halep Nizamiye Kumandanlığına, Catoni'nin fesat çıkarmak ve kaçakçılık yaptırmak için istihdam ettiği, maaş verdiği dört kişinin olduğunu bildirmişti. Catoni'nin birlikte hareket ettiği meyan kökü fabrikacıları hakkında da Halep Nizamiye Kumandanlığına ve Dâhiliye Nezaretine şikâyette bulunulmuştu.⁴⁵

Konsolos Catoni'nin Ermenilerle olan bu münasebeti, kendisine şüphe ile yaklaşılmasına sebep oluyordu. Bütün hareketleri takip ediliyordu. Nereye gittikleri ve ne zaman döndükleri hususunda Hariciye Nezaretine bilgi aktarılmaktaydı.⁴⁶ Bu durum kimi zaman işlerini zorlaştırıyordu. Catoni 1908 yılında, çok sayıda Ermeni'nin yaşadığı

⁴² Naim Ürkmez, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", **Turkish Studies**, Volume 8/5, Spring 2013, s. 908-909.

⁴³ **BOA**, DH. TMİK. M, 31-23; **BOA**, YEE. d, 1144.

⁴⁴ Ürkmez, **a.g.m.**, s. 909.

⁴⁵ **BOA**, DH. TMİK. M, 31-40.

⁴⁶ Halep Valisi Raif tarafından Hariciye Nezaretine çekilen 16 Mayıs 1312 (28 Mayıs 1896) tarihli telgraf, **BOA**, HR. TH, 175-31; Halep Valisi Kazım tarafından Hariciye Nezaretine çekilen 4 Mayıs 1320 (17 Mayıs 1904) tarihli telgraf **BOA**, HR. TH, 307-

Dört yol'da, Başdeğirmen olarak bilinen değirmen ve fabrika yerini satın almak istemişti. Ancak yetkililer Ermenilerin çokça yaşadığı bir yerin yakınında İngiliz Konsolos vekilinin arazi satın almasına açıktan olmasa da süreci uzatarak engel olmak istemişlerdi. Çünkü mahalli yetkililer konsolosun, burayı alarak bölgede yaşayan Ermeniler ile daha rahat irtibat kurabileceğinden ve onları devlete karşı kıskırtmalarından endişe ediyorlardı. Mahalli yönetimin bu tavrına rağmen Catoni'nin diplomatik gücünü kullanarak talep ettiği arazinin satışına izin çıkarmayı başarmıştı.⁴⁷

Daha önce de ifade edildiği gibi İskenderun'un yerli nüfusun çoğu, dolaylı veya dolaysız Catoni şirketi tarafından istihdam ediliyordu. Bu durum şirketin ve mensuplarının şehirde saygın bir yer kazanmasına neden olmuştur. 1899 yılında Halep Valisi, İngiliz Konsolos vekili ve itibarlı tüccarlardan olan Catoni'nin sürekli hayır işleyen bir kişi olduğunu hükümet işlerinde yetkililere sürekli yardımcı olduğunu ifade ederek, Catoni'nin 4. Dereceden Osmanlı nişanıyla taltif edilmesini Hariciye Nezaretinden talep etmiştir.⁴⁸

İmtiyazı Almanlara verilmiş ve inşası devam eden Bağdat Demir yolunun Adana Halep güzergâhının inşası devam ederken bu durumdan rahatsız olan İngilizler farklı yollarla projeye engel olmaya çalışmışlardı. Özellikle İskenderun'da yaşayan tüccar ve mal sahipleri, İngiliz Konsolosu Catoni'nin de kıskırtmasıyla hattın İskenderun'dan geçmeyişi tepki göstermekteydi. Bu tepki öyle bir boyuta ulaşmıştı ki Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilişinin ve meşrutiyetin yeniden ilanının da etkisiyle İskenderun tüccar ve ahalisinin yanına katılan bir

81; Halep Valisi Vali Mehmed Nazım tarafından 1 Temmuz 1322 (14 Temmuz 1906) tarihinde Hariciye Nezaretine çekilen telgraf, **BOA**, HR. TH, 336-54; Halep Valisi Nazım tarafından Hariciye Nezaretine çekilen 27 Haziran 1322 (10 Temmuz 1906) tarihli telgraf, **BOA**, HR. TH, 33654.

⁴⁷ Defter-i Hakanî Nezaretinin Sadarete görüş istemek maksadıyla gönderdiği 5 Rebiyülevvel 1326 (7 Nisan 1908) tarihli tezkire, Sadarettten Defter-i Hakanî Nezaretine gönderilen 12 Rebiyülevvel 1326 (14 Nisan 1908) tarihli cevabı tezkire, **BOA**, BEO, 3292-246894.

⁴⁸ Halep Valisi tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen 21 Cemaziyühahir 1317 (27 Ekim 1899) tarihli tahrirat, **BOA**, HR. TH, 234-48.

kısım Halep ileri gelenleri Halep hükümet dairesini basmış ve telgraf-haneyi işgal ederek kendilerine tatmin edici bir cevap verilmesini talep etmişti.⁴⁹ Oysa Osmanlı Devleti'nin Bağdat Demir yolu hattını doğrudan İskenderun'dan geçirmeyişlerindeki en temel etmen güvenlikti. Çünkü olası bir savaşta sahilde bulunan İskenderun'daki demir yolu hattı çok kolay bir şekilde bombardıman edilip kullanım dışı bırakılabilirdi. Bu sebeple İskenderun bir şube hat ile Toprakkale'den geçen Bağdat Demir yoluna bağlanmıştı.

1913 yılında Hicaz Demir yolu işletmesince, gizli bir şekilde binlerce ton bakır, demir ve piring hurdaları düşük fiyatla Catoni'ye satıldığı Beyrutlu bir tüccar tarafından haber alınmıştı. Bu tüccar bahsi geçen hurdaların usulsüz bir şekilde satıldığını iddia etmekteydi. Anlaşılacağı üzere Catoni ve Hicaz Demir yolu Şirketi ihale fesat karıştırmakla itham edilmekteydi. Tüccar bu hususta hurdayı Catoni'ye satan şirkete Arapça, Türkçe ve Fransızca üç dilekçe verdiği halde cevap alamamış bilakis onun iddiasına göre dilekçeleri yok edilmişti. Böylesine büyük bir satışın müzayede süresinin uzun olması ve herkesçe duyulacak şekilde askıya çıkarılması gerekirken kimsenin haberinin olmadan satış yapılması hükümetin soruşturma yapmasına sebep olmuştu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu soruşturmayı muhtemelen akim bırakmıştır.⁵⁰

Augustine Catoni, Joseph Augustine Catoni isimli oğlu İngilizlerin Asiatic Steamship Co. Şirketi tarafından kurulmuş Prince Line'nin ortakları arasında yer alıyor ve İskenderun'daki ticarî faaliyetlerini güçlendiriyorlardı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması ailenin hayatını büyük ölçüde etkilemişti. Osmanlı Devleti, İngiliz menşeli Asiatic Ste-

⁴⁹ Halep Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine çekilen 25 Teşrin-i sani 1325 (8 Aralık 1909) tarihli şifre telgraf, **BOA**, DH. MUI, 42-48.

⁵⁰ Tüccar Mehmed Reşid Harim'in Maliye Nezaretine gönderdiği 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913) tarihli arz-ı hal ve Sadaret tarafından Hicaz Demir yolu Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 18 Rebiyülevvel 1331 (25 Şubat 1913) tarihli tezkire, i, **BOA**, BEO, 4148-311052.

amship Co. gemilerine savaş nedeniyle el koymuştu. Gemileri kaybeden Joseph Catoni Mısır'a gitmiş ve İngiliz ordusuna yazılmıştır. Savaş sonrasında yeniden işlerini kurmak için Beyrut'a yerleşmişti.⁵¹

Ayrıca Belfante-Catoni şirketine ait mağazalar da savaş sırasında denetim altına alınmıştı. Öyle ki Alman konsolosu yeni inşa edeceği binasında kullanmak üzere İskenderun'a getirtip Belfante-Catoni mağazasına koydurduğu eşyaları dahi devrin sadrazamı Talat Paşa'dan gelen müsaade telgrafi sonrasında alabilmişti.⁵²

Catoni İskenderun'dan ayrıldıktan sonra İskenderun ve onun önemi ile ilgili bilgileri İngiliz hükümetine iletmeye devam etmekteydi. İskenderun'un işgalinden birkaç gün sonra 17 Kasım 1918'de İngilizlere, İskenderun ile ilgili şu bilgileri iletti:

“İskenderun İngilizlerin nüfuz sahasında olması gereken aşırı derecede önemli bir noktadır. Bu yer Levant Company'un burada çalışmasından buyana Bağdat ve Mezopotamya'nın daima en direkt güzergâhıydı. İngiliz Arşivinin eski kayıtlarının incelenmesi durumunda ifadelerimin doğruluğu anlaşılacaktır. Müttefik devletlere karşı İskenderun'un İngiliz nüfuz sahasında kalması için ısrarcı olunmasını öneririm, çünkü İskenderun'un geleceği çok çok parlak. Almanların muazzam çaba ve para sarf ettiğini, diğer çalışmalarının yanında buraya önemli bir kömür deposuna sahip deniz üssü yapma tasarrurunda olduklarını da biliyorum. Almanlar burayı ikinci Hamburg yapma niyetinde olduklarını açıkça deklare ettiler. Ayrıca İskenderun İstanbul-Bağdat demir yolu hattının önemli bir noktasıdır. Almanlar, muazzam bir geleceği sahip olduğuna ikna oldukları Bağdat Demir yoluna bağlanan İskenderun'a rıhtımlar ve depoların yanı sıra büyük bir liman inşa etmeyi planlıyordu. Açıkçası bu benim görüşüm.

Dünkü mektubuma, İskenderun sakinlerinin büyük çoğunluğu İngiliz yanlısı olduğunu ve gerekirse bu manada İskenderun'a döndüğümde

⁵¹ Öndeş, **a.g.e.**, s. 188.

⁵² Talat Paşa'dan Halep Valisi Bedri Bey'e çekilen 3 Eylül 1333 tarihli telgraf, **BOA**, DH. İ. UM, E-38-72.

onların oylarını alabileceğimi eklemeyi unuttum. Bu önemli noktayı bilmenizi isterim."⁵³

25 Kasım 1919 tarihinde Joseph Augustine Catoni ve oğlu Augustus Catoni Fransız vatandaşlığından İngiliz vatandaşlığına geçmek için müracaatta bulunmuşlar ve bu müracaatları kabul edilmişti. Catoni ailesi; banker, gemi acentesi, kayıt şirketi olarak tanımlanıyordu.⁵⁴

3 Haziran 1931 tarihinde İskenderun'a İngiliz konsolos vekili olarak Joseph Augustine Catoni atanmıştı.⁵⁵

II. Dünya Savaşı'nda 11.11.1942 tarihinde kabul edilen 4035 sayılı kanuna göre servet sahiplerinden bir defaya mahsus olmak üzere varlık vergisi alınacaktır. Aynı yıl Mersin'de ticaret yapan Jozef Catoni ve ortaklarına 75.000 lira varlık vergisi takdir edilmişti. En yüksek varlık vergisi takdir edilen kişi 600.000 lira ödemekle mükellef tutulmuştu.⁵⁶

8 Haziran 1944 tarihinde Joseph Catoni tekrar İngiltere'nin İskenderun konsolosu olarak tayin edilmişti.⁵⁷ Ancak göreve gelmesinden bir ay sonra kaçakçılık yaptığına dair yapılan ihbar üzerine suçüstü yakalanmıştı. Devlet nezdinde fahrî konsolos ve tüccar acente olarak tanınan Catoni, hem kaçakçılık hem de rüşvet suçu ile savcılığa teslim edilmiş idi. Catoni, davası devam ederken mahkûm olacağını tahmin etmiş ve karardan önce Halep'e kaçmıştı. Gıyabında mahkemece kaçakçılık ve rüşvet suçlarından şoförü Osman ile birlikte hapislerine, kaçak eşya ve otomobilin müsaderesine ve 400 lira rüşvet parasının hazineye gelir olarak kaydedilmesine karar verilmiştir.⁵⁸

⁵³ FO (Foreign Office), 608-231.

⁵⁴ **The London Gazette**, 6 January 1920.

⁵⁵ **The Edinburg Gazette**, 5 June 1931.

⁵⁶ Şinasi Develi, "2. Dünya Harbi'nde Mersin (2)", **Mersin Deniz Ticareti**, Yıl: 21, S 245, Ekim 2012, s. 45.

⁵⁷ **The London Gazette**, 8 Haziran 1944.

⁵⁸ Gümrük ve Ticaret Bakanlığının Başbakanlığa gönderdiği 11 Mayıs 1945 tarihli yazı, BCA, 030.10..180.246.22.

Catoni II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 20. yüzyılın başından itibaren İskenderun'da Forbes Şirketi adına meyan kökü toplayan bir levanten olan Stanley Beard ile birlikte çalışmaya başlar. Ana projeleri arasında Lübnan'daki ilk petrol rafinerisi ve Irak'taki ilk petrol boru hattı bulunmaktadır. Ayrıca Irak-İskenderun ham petrol boru hattı inşaatını da Catoni şirketi gerçekleştirmiştir. Bu iki aile sadece iktisadî ilişki ile yetinmemiş evlilik yolu ile ailevî irtibatta kurmuşlardır. Josef Catoni'nin oğlu Augustine Catoni ile Stanley Beard'ın kızı Norah Beard 1947 yılında evlenmiştir. Catoni ailesinin son ferdi olan Augustine Catoni'nin 1969'da vefat etmesiyle birlikte ana sermaye Beard ailesine kaldı. Ancak aile şirketinin Catoni olan ismini muhafaza etmektedir. Sonrasında Norah Beard'ın erkek kardeşi Hugh Beard, Catoni firması için çalışmaya başladı.⁵⁹

SONUÇ

Büyük güçler stratejik öneminden dolayı İskenderun ile yakından ilgilenmiştir. Bu ilgi başlangıçta devlet düzeyinde olmayıp ticarî temsilciler aracılığıyla olmuştur. Catoni ve Belfante aileleri İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya gibi büyük devletlerin diplomatik ve ticarî temsilciliklerini yaparak onların ileride bölgeyle ilgili planlamalarında önemli bilgi kaynağı olmuşlardır. Aynı zamanda bölgedeki ticaretin Avrupalı Devletler lehine gelişmesini sağlamışlardır. Bu ailelerin zikredilen olumsuz etkilerinin yanında bölgenin ticari potansiyelinin artması yönünde de olumlu katkıları olmuştur. İlâveten şehrin imarında çoğunlukla olumlu yönde katkı sağlamışlardır. Ancak bu ailelerin bölgede çok miktarda arazi ele geçirmeleri mahalli yöneticileri rahatsız etmiş, onların Sultan Abdülhamid'i bilgilendirmesi neticesinde devlet bölgede yeni bir yöntem izlemeye başlamış ve stratejik addedilecek yerler bir şekilde kamulaştırılmıştır. Siyasi yönden ise devlet nezdinden tehlikeli sayılacak Ermenileri himaye ederek bölgedeki hassasiyetin artmasına neden olmuşlardır. Temsilcisi oldukları ülkelere Ermeni hadiseleri ile ilgili menfi bilgiler göndererek Osmanlı Devleti aleyhine ortam oluşmasına hizmet etmişlerdir. Bu ticarî temsilcilikler bölgede

⁵⁹ Öndeş, a.g.e, s.191.

tâbi oldukları emperyalist devletlerin çıkarları ekseninde incelemelerini tamamlayarak bağlı buldukları devletlerin İskenderun ile ilgili uzun vadeli planlar yapmalarına ortam hazırlamışlardır. Büyük güçler I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'u işgal ettiklerinde buradaki birçok hususu bu aileler sayesinde zaten tespit etmiş bulunuyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bab-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 1397-104728; BOA, BEO, 1462-109629; BOA, BEO, 1472-110327; BOA, BEO, 1625-121820; BOA, BEO, 1817-136268; BOA, BEO, 3292-246894.

BOA, Cevdet Hariciye (C. HR), 67-3317.

BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 3. Şube (DH. EUM.3.Şb), 7-66.

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiyye Evrakı (DH. İ. UM), E-38-72.

BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî Evrakı (DH. MKT), 279-3; BOA, DH. MKT, 511-62; BOA, DH. MKT, 762-2; BOA, DH. MKT, 2413-29; BOA, DH. MKT, 2425-43; BOA, DH. MKT, 2432-22; BOA, DH. MKT, 2435-22; BOA, DH. MKT, 2470-97; BOA, DH. MKT, 2551-27.

BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiyye Nezareti Evrakı (DH. MUİ), 42-48.

BOA, Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı (DH. TMİK. M), 31-23; BOA, DH. TMİK. M, 31-40; BOA, DH. TMİK. M, 96-46.

BOA, Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemî Evrakı (HR. TH), 175-31; BOA, HR. TH, 234-48; BOA, HR. TH, 247-93; BOA, HR. TH, 289-105; BOA, HR. TH, 307-81; BOA, HR. TH, 336-54; BOA, HR. TH, 336-64.

BOA, İrade-i Defter-i Hakanî (İ. DFE), 11-35; BOA, İ. DFE, 13-12.

BOA, İrade-i Dahiliyye (İ. DH), 1336-11.

BOA, İrade-i Hariciyye (İ. HR), 119-5856; BOA, İ. HR, 385-24.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 2217-8; **BOA**, ŞD, 2238-18; **BOA**, ŞD, 2239-26; **BOA**, ŞD, 2432-35.

BOA, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat (Y. A. RES), 109-15; **BOA**, Y. A. RES, 113-49.

BOA, (Bab-ı Âlî Evrak Odası Vilayet Gelen Giden Defterleri) **BEO**. **VGG. d.** 289.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030.10..180.246.22.

The National Archives (İngiltere)

FO (Foreign Office), 608-231.

Gazeteler

The London Gazette

The Edinburg Gazette

Yıllıklar

Annuaire Oriental 1914.

Annuaire Oriental 1915.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1286.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1287.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1293.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1299.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1300.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1302.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1303.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1305.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1307.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1308.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1309.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1310.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1313.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1314.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1315.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1316.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1320.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1321.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1322.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1323.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1324.

Salname-i Vilayet-i Haleb 1326.

Telif ve Tercüme Eserler

Develi, Şinasi, “2. Dünya Harbi’nde Mersin (2)”, **Mersin Deniz Ticareti**, Yıl: 21, S 245, Ekim 2012.

Massy, P. H. H, C. B. E, **Eastern Mediterranean Lands; Twenty Years of Life, Sport, and Travel**, London 1928.

Öndeş, Osman, **Vapur Donatanları ve Acenteleri Tarihi**, İMEAK Deniz Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2013.

Thompson, R. Campbell, **A Pilgrim’s Scrip**, London 1915.

Ürkmez, Naim, “Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı”, **Turkish Studies**, Volume 8/5, Spring 2013, s. 908-909.

Wood, Alfred C, **Levant Kumpanyası Tarihi**, Çev: Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

1909 DÖRTYOL ERMENİ OLAYLARI

Nejla GÜNAY*

ÖZET

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısında; asker toplayamama, nüfus azalması, ekonomik sıkıntılarının artması ve üretim azlığı gibi birçok sorunla yüz yüze geldi. Bunlara ilaveten Anadolu'da ayrılıkçı ayaklanmalar çıkarılmaya başladı. Zeytin Ermenilerinin 1861 yılında çıkardıkları ayaklanma devleti çok zor durumda bıraktı. Osmanlı Devleti, bu sebepleri göz önüne alarak Kırım Savaşı'ndan hemen sonra Çukurova'da bazı düzenlemeler yapma ihtiyacı duydu. Bu sorunları çözmek için "Fırka-i Islahiye" adı verilen düzenlemeler yaptı. Çukurova'daki konargöçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi, Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin bir kısmının Çukurova'ya yerleştirilmesi, idari değişiklikler yapılarak yeni köy, nahiye ve kazaların kurulması bu düzenlemeler arasındaydı.

1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Osmanlı Ermenileri için ıslahat yapılması hükmünün uluslararası boyut kazanmasından sonra Çukurova'da da Ermeni olayları çıktı. Ermeniler, Çukurova'da Ermeni nüfusun çoğaltılması, bölgedeki Müslümanların başka yerlere gitmesi için çaba göstermeye başladılar. 1896 yılına kadar Hınçak, bundan sonra Taşnaksutyun komiteleri, bölgedeki Ermenileri, özerk Ermenistan kurma fikriyle örgütleyip silahlandırdılar.

1895 yılında Zeytin'de çıkarılan Ermeni İsyanı Osmanlı Devleti'ni zorlayan bir ayaklanmaydı. Bundan sonraki dönemlerde de Çukurova'nın farklı bölgelerinde Ermeni ayaklanmaları görüldü. Bunlardan en önemlisi 1909 yılında Adana'da başlayan ve Antakya, Erzin,

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, ngunay@gazi.edu.tr

Payas, Kırıkhan, Dört Yol, Mersin ve Maraş başta olmak üzere kısa sürede Çukurova'nın tamamına yayılan ayaklanmadır. Bu çalışmada; Dört Yol Ermenilerinin Çukurova'da çıkarılan Ermeni ayaklanmalarındaki rollerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada ayrıca Dört Yol Ermenilerinin demografik durumları ve Dört Yol'un stratejik konumu ortaya konarak bunun bölgedeki Ermeni olaylarına etkisi olup olmadığı araştırılacaktır. Çalışmada Osmanlı Arşivi belgeleriyle dönemin gazeteleri ana kaynaklar olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dört Yol, Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu, 1909, Çukurova.

ARMENIAN INCIDENTS IN DORTYOL IN 1909

ABSTRACT

The Ottoman Empire faced many difficulties in the second half of the 19th century such as not being able to gather soldiers, reduced population, increase in financial difficulties and lack of production. Additionally, separatist riots were also taking place. The 1861 Uprising by the Zeitun Armenians put the empire in a very tight spot. Therefore, the Ottoman Empire employed some new regulations in Cukurova after the Crimean War called 'Fırka-i Islahiye'. These regulations included the settling of the nomadic tribes, stationing some of the inbound immigrants into Cukurova, and forming of new villages, districts and towns by making some administrative changes.

Armenian incidents started to take place in Cukurova after the fact that the empire was obliged to employ reforms on the Ottoman Armenians due to the 61st article of the 1878 Berlin Treaty gained an international audition. Armenians started to show efforts to increase the Armenian population in Cukurova and relocate the Muslims of the region elsewhere. Hunchakians until 1896 and Dashnaks after that armed the Armenians of the region by rationalizing them with the idea of an autonomous Armenia.

The 1895 Zeitun Armenian Rebellion was a difficult one for the empire to deal with. Different rebellions in different regions in Cukurova were also observed after that. The most important one of these rebellions was the one in 1909 which started in Adana and spread shortly to Antioch, Erzin, Payas, Kirikhan, Dortyol, Mersin and Marash. In this study, the role the Dortyol Armenians played in the Armenian Rebellions in Cukurova will be investigated. Additionally, the demographic situation of the Dortyol Armenians will be evaluated considering the strategic situation of Dortyol to see whether this had an effect on the Armenian incidents in the region. Documents from the Ottoman Archives and the newspapers of the era will be used as the main bibliography.

Keywords: Dortyol, Armenians, Ottoman Empire, 1909, Cukurova.

GİRİŞ

Dörtyol'un Coğrafi Yeri, İdarî Durumu ve Dörtyol'da Ermenilerin Toplum İçindeki Yeri

XIX. yüzyılın ortalarında Çukurova'da yaşayan Türkmen ahali arasında birçok anlaşmazlık ve çatışma vardı. Hükümet bu anlaşmazlıklara son verip bölgedeki nüfus dengesini sağlamak için bazı tedbirler aldı. Çukurova'da konargöçer aşiretlerin varlığı ve devletin bunlarla ilgili yaptığı düzenlemeler çerçevesinde bölgede idari yapının çok sık değişikliğe uğradığı tespit edilmektedir. Dörtyol'un bağlı olduğu Cebel-i Bereket Sancağı, doğusunda Halep Vilayeti, batısında Hamidiye kazası ve Akdeniz ile güneyinde İskenderun ve Beylan ile ve kuzeyinde Andırın ile Karsızülkadriye kazalarıyla çevrilidir. 1876-1877 yıllarında Dörtyol, Adana Vilayeti'ne bağlı olan Payas (Üzeyr) Sancağı'nın bir kazasıydı ve Üzeyrli, Çokmerzimen, Çaylı ve Ocaklı köylerinden oluşmaktaydı. Payas kazasının merkez olduğu sancak, Payas ve Osmaniye olmak üzere iki kaza ve merkez kazaya bağlı Yumurtalık nahiyesinden meydana gelmişti.¹ Liva merkezi 1879 yılına kadar Payas iken daha sonra, Gâvur Dağı'nın hâkim noktasında bulunan Yarpuz Kazası Fırka-i İslahiye düzenlemeleri çerçevesinde liva merkezi olarak belirlendi. Gâvur Dağı çevresinde tek bir yönetim olsun diye İslahiye, Bulanık ve Hassa kazaları da Payas Sancağı'na bağlandı. Ahali tarım, hayvancılık ve kerestecilik ile geçinmekteydi. Bundan sonra sancağın adı Cebel-i Bereket olarak anılmaya başlandı.² 1896 tarihinde ise idari olarak Cebel-i Bereket Sancağı; İslahiye, Hassa, Bulanık, Payas ve Osmaniye kazalarından oluşmak üzere yapılandırılmıştı.³

¹ Mehmet Akif Terzi-Ahmet Ergün, **Kinet'ten Ümraniye'ye Osmanlı Belgelerinde Dörtyol**, Dörtyol 2012, s. 56.

² **Salnamei Vilayet-i Adana (SVA)**, 1312 (1896), 79-80.

³ **SVA**, 1312 (1896), 78-86.

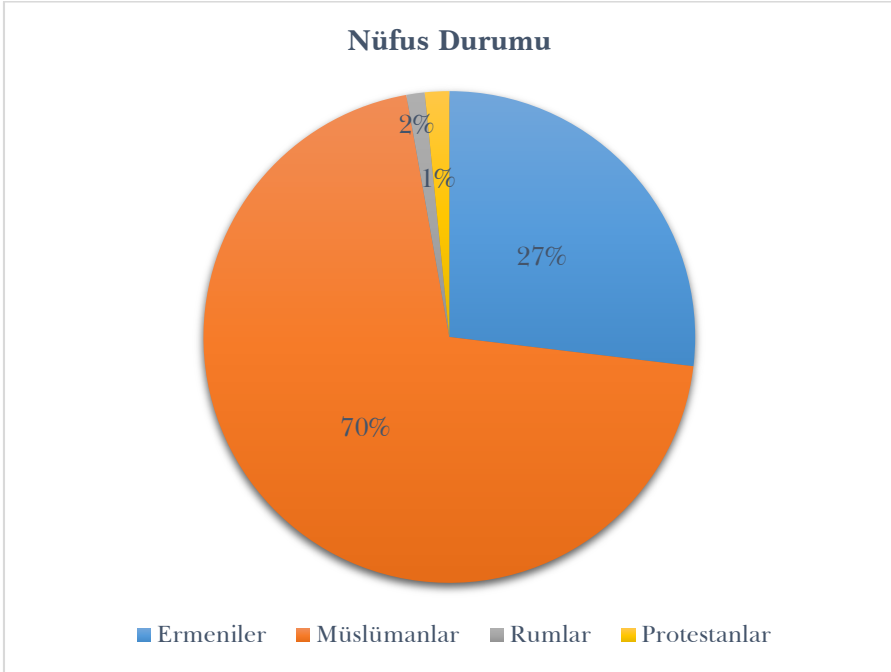
Cebel-i Bereket Sancağı'nın Nüfus Yapısı

1905-1906 nüfus sayımına göre Cebel-i Bereket Sancağı'nın nüfus yapısı şu şekildeydi:

Tablo I: Cebel-i Bereket Sancağı'nın nüfus yapısı

	Müslümanlar		Rumlar		Ermeniler		Rum Katolikler		Ermeni Katolikler		Protestanlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Cebel-i Bereket (Payas) Sancağı	29.868	33.836	158	91	5.837	6.700	4	10	132	130	626	707
Toplam	63.704		249		12.537		14		262		1.333	

Dörtyol kazasının nüfusu; 14.053 Müslüman, 5388 Ermeni, 210 Rum ve 324 Protestan'dan oluşmaktaydı. Kazanın merkez, nahiye ve köylerinin ayrıntılı nüfusu ise şu şekildeydi:⁴

Dörtyol Kazasının Nüfus Yapısı

⁴ Terzi-Ergün, **Osmanlı Belgelerinde Dörtyol**, s. 75-76.

Tablo II: Dört Yol Kazası'nın mahalle ve köylerinin nüfus yapısı.

Bağlı bu- lunduğu kaza ve na- hiye	Köyün adı	Se- nesi	İcmal		İslam		Ermeni		Rum		Protes- tan	
			zükur	inas	zü- kur	inas	zü- kur	inas	zü- kur	inas	zü- kur	inas
Merkez kaza (Dört yol)	Çokmerzi- men Ma- hallesi	1320	1254	1884	62	59	1105	1744	-	-	87	81
	Üzeyrli Köyü		898	855	296	272	510	484	17	18	75	81
	Karakise Köyü		270	236	270	236	-	-	-	-	-	-
	Çaylı Köyü		913	817	886	784	-	-	27	33	-	-
	Ocaklı Köyü		1507	1381	678	629	809	731	20	21	-	-
	İcadiye Köyü	1321	94	97	94	97	-	-	-	-	-	-
	Kuzuculu Köyü		356	339	356	339	-	-	-	-	-	-
Erzîm Nahiyesi	Karamus- tafalı Ma- hallesi		555	530	555	530	-	-	-	-	-	-
	Mustafalı Mahallesi		451	410	451	410	-	-	-	-	-	-
	Mustafalı Köyü		451	410	451	410	-	-	-	-	-	-
	Muhacir Köyü		222	239	222	239						
	Mah- mudlu Köyü		266	242	266	242						
	Kızlarçayı Köyü		56	43	56	43						
	Kuyuluk Köyü		36	32	36	32						
	Başlanmış Köyü		146	132	146	132						
	Lülük Köyü		90	92	90	9239						

	Burnaz Köyü		39	39	39							
	Ümraniye Köyü		88	90	88	90						
	Sarımazı Köyü		244	244	244	244						
	Tutlupınar Köyü		277	286	277	286						
	Selimiye Köyü		12	10	12	10						
	Hamidiye Köyü		45	30	45	30						
Payas Nahiyesi	Karacami Mahallesi	1320	144	136	135	130			9	6		
	Rum Mahallesi		112	103	77	79			35	34		
	Kozludere Köyü	1321	114	83	114	83						
	Çağlak Köyü		142	123	142	123						
	Rabat Köyü	1320	92	70	92	70						
	Sincan Köyü	1321	150	135	150	135						
	Azganlık Köyü		92	65	92	65						
	Karayılan Köyü		200	141	200	141						
	Sarıseki Köyü		51	50	51	50						
	Değirmendere Köyü		332	280	332	280						
	Akarca Köyü		398	340	398	340						
	Kürtül Köyü	1320	390	380	390	380						
Toplam			10036	9934	7342	6711	2424	2959	108	102	162	162

Dört Yol'da Ermenilerin toplam nüfusa oranı %70 Müslümana karşılık %26 civarındaydı. Ancak Dört Yol'a bağlı Ocaklı, Özerli ve Çokmerzimen köylerindeki Ermeni nüfusun XX. yüzyıl başlarından itibaren doğal olmayan bir şekilde arttığı tespit edilmektedir. Yaklaşık %226 oranındaki bu artışın doğum yoluyla olması mümkün olmadığına göre bu köylere çok sayıda Ermeni göçmen yerleştiği, bunların üçte birinin de nüfusa kayıt yaptırmadığı görülmektedir. Nüfus kaydı yapılmamasının amacı, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmek mi yoksa bölgede nüfus çoğunluğu oluşturup Müslümanlara karşı bir baskı kurmak mı olduğunu tespit etmek çok zor olsa da bölgede Ermeni komitecilerin faaliyetlerini artırması ve Ermenilerin silahlılaşması bu konuda bazı ipuçları vermektedir.⁵ Öte yandan Sadaret makamına sunulan bir yazıdan, Adana ve çevresinde Müslümanlarla Ermenilerin birbirlerinin hareketlerini çok dikkatli gözlemeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu yazıya göre; Ermeniler, nüfusu sırf Ermeni olan kazalar oluşturup buraların Zeytun ve Haçin'de olduğu gibi Hıristiyan yöneticiler tarafından idare edilmesi için çalışmaktadır. Bunun için eski Çokmerzimen Köyü Dört Yol kasabasına dönüştürülmüştür. Adana Ermeni Murahhaslığı, 5-6 yıl önce Vali Bahri Paşa ile iyi ilişkiler kurmak suretiyle Payas kasabasının Dört Yol'a nakli için uğraşmış, ancak Payas Kaymakamı Celal Bey'in buna karşı çıkmasıyla sonuç alamamıştır. Yazının devamında belirtildiğine göre; *"Şimdi dünyanın her yerindeki Ermeniler Dört Yol'un Akdeniz'deki konumu nedeniyle buranın gelişmesine özel bir önem vermektedirler. Bu durum hükümetin dikkatini çekmiş ve bölgeye bir kışla inşa edilerek asker konuşlandırılmış ve ayrıca buradaki polis ve jandarma gücü de artırılmıştır. Ancak Ermeniler bu fikirlerini uygulamak için çalışmalarını devam ettirerek bu sefer de Kilikya Katogikosluğu'nun girişimiyle Cebel-i Bereket Sancağı'nın merkezini Dört Yol veya Erzincan'a nakledilmesini istemişler, gerekçe olarak da Ermenilerin İslamların zulmü altında ezilmesini göstermişlerdir. Adana valisi buna ikna olarak livanın Dört Yol civarındaki Erzincan Köyü'ne nakledilmesine müsaade etmiştir. Bu işte katogikosun amacı toplam 100 bin nüfustan 90 bininin Müslüman olduğu bir yere Ermeni*

⁵ Terzi-Ergün, **Osmanlı Belgelerinde Dört Yol**, s.77.

mutasarrıf tayin ettirebilmektir. Zira Erzin Köyü çok kenarda bir yerdedir. Bundan sonra bir karışıklık çıkarıldığı takdirde yaşanan zorlukları dile getirerek Büyük devletleri de işin içine katıp liva merkezinin Dört Yol'a taşınmasını gündeme getirecekler ve bu konuda Osmanlı Devleti'ne baskı yapacaklardır. Böylece liva merkezi hâline getirilen ve nüfusu sırf Ermeni olan Dört Yol'a bu yolla Ermeni mutasarrıf atanmasının yolu açılacaktır. Nüfusu 10 bin olan bu yer sayesinde 90 bin nüfus Müslüman Ermeniler tarafından idare edilecektir. Bu yüzden bu şeytanca fikrin akim bırakılması için mutasarrıflığın Osmaniye'ye taşınması vatanın selameti için gereklidir.”⁶ Bunun üzerine Mart 1909'da Çukurova'da bazı idari düzenlemeler yapıldı. Cebel-i Bereket'e, bağımsız sancak, Dört Yol'a kaza statüsü verildi. Adana Vilayet Meclisi'nin önerisiyle yapılan bu değişiklik Seraskerlik makamı tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir:⁷

“...Osmaniye kazasının diğer köy ve nahiyeler için merkezi bir noktada olmasından dolayı Osmaniye'nin sancak merkezi olmasına ve Yarpuz'daki Redif Taburu'nun adının Osmaniye Redif Taburu olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte Dört Yol denilen mahalde oturanların büyük çoğunluğunun Ermeni olmasından dolayı her an zabt u rabt altında olabilmesi için orasının da bir kaza merkezi yapılması uygun olacaktır...”. Böylece Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancak merkezi, Dört Yol ise kaza merkezi olarak belirlendi.

1909 Adana Olayları ve Dört Yol'a Sıçraması

Çukurova, Ermenilerin bağımsızlık elde etme amacıyla Anadolu'da çıkardıkları isyanların en eskilerinin bulunduğu bölgedir. Ermeniler, devletin kendilerine müdahale etmesini zorlaştırmak için dağlık bölgeleri tercih ettiler. Bu bölgelerden en önemlisi Maraş'a bağlı Zeytun idi. 1861 yılında nahiye statüsünde bulunan Zeytun'da Ermeniler çok büyük bir ayaklanma çıkardılar. Bu ayaklanmanın se-

⁶ 18 Aralık 1907 tarihli bu yazı için bkz. **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)**. Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muâmelat ve Islahat Komisyonu Islahat Kısmı (DH. TMIK-S). 72/28, 1326 M 19.

⁷ Terzi-Ergün, **Osmanlı Belgelerinde Dört Yol**, s.67.

bebi, Lübnan'da yeni idari düzenlemeler yapılarak buranın belli bölgelerinde idari statü değiştirilmesiyle yerel unsurların haklarının genişletilmesi, Zeytun Ermenilerinin de aynı hakları istemesiydi. Zeytun Ermenileri, buldukları bölgenin coğrafi avantajını kullanıp devlete meydan okumak istedi. Devlet bu ayaklanmayı bastırdı, ama bundan sonra Çukurova'da Ermenilerin çıkardıkları isyanlara daha sık rastlandı. Zeytun'da çıkarılan en önemli ayaklanma 1895 Ekim sonunda başlatılan ve 1896 yılının şubat ayına kadar devam eden ayaklanmadır. Bu ayaklanma Ermeniler tarafından bilinçli olarak kış aylarında çıkarılmış, böylece barınacak yeri olmayan Osmanlı askerleri soğuktan ve salgın hastalıktan kırılmıştır. Ermeniler isyan boyunca psikolojik üstünlüğü ellerinde tutmuşlar, yiyecek stokları bitince de Büyük Devletlerin Halep konsoloslarının araya girmesi sonucunda isyanın elebaşları affedilmiş ve yurt dışına çıkışlarına izin verilmiştir. Geride kalan asiler de affedilmiş, vergileri ertelenmiştir. Bu ayaklanmanın etkileri sadece Zeytun'la sınırlı kalmamış, Çukurova'nın tamamında hissedilmiştir.⁸ Dört Yol Ermenileri, 1895 Zeytun ayaklanmasının devam ettiği günlerde bu ayaklanmaya destek vermek amacıyla Çokmerzimen'de olaylar çıkardılar. Böylece güvenlik güçlerini Dört Yol'da meşgul edip Zeytun'a yüklenmelerini önlemek istiyorlardı. Hatta daha da ileri gidip Çokmerzimen, Ocaklı ve Üzeyrli köylerinde, dışarıdan gelen Ermenilerle birlikte siperler kazarak silah kuşanmışlar ve sağa sola saldırmaya başlamışlardı. Bu da burada bulunan 200 askerın Dört Yol Ermenileriyle mücadele edememesine ve yetersiz kalmasına sebep olmuş ve bölgeye yeni birlikler sevk edilmesi gerekmişti. Bunun sonucunda hükümet Çokmerzimen'e İskenderun Redif Taburu'ndan 200, Adana Redif Taburu'ndan da bir bölük asker sevk etti. Bir taraftan da bölgeye kanaat önderleri gönderilerek Ermeniler bu davranışlarından

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, **Maras'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları**, IQ Yayınları, İstanbul 2007; Zeytun Ermenilerini konu alan diğer çalışmalar için bkz. Ahmet Eyicil, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maras'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Gün Yayıncılık, Ankara 1999; Erdal İltar, **Ermeni Mes'elesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyancıları (1780-1915)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995; Yahya Bağçeci, **1895 Zeytun Ermeni İsyancı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2008.

vaz geçirilmeye çalışılmış ama onlar iyi niyet elçilerine silahla karşılık vermişlerdir. Daha da ileri giderek silah atmaya devam etmişler ve Üzeyrli ve Çokmerzimen çevresindeki evleri ateşe vermişlerdir. Bölgenin ormanlık olmasından faydalanan Ermeni asileri burada takip etmek güçtü. Öte yandan olayların çıkarıldığı alan yerleşim yeri olduğu için askerlerin kadın ve çocuklara zarar vermemesi gerekiyordu. Bütün bunlar göz önüne alınarak asiler teslim olmaya davet edilmişti. Direnmeye devam etmeleri durumunda ise kadın ve çocukların bölgeden uzaklaştırılmasıyla askeri harekât yapılması planlanmaktaydı.⁹

1895 yılında Dört Yol Ermenileri bazı Müslümanları şehit edip yaraladılar da amaçlarına ulaşamamışlar, ancak amaçlarından vazgeçmeyip yeni bir ayaklanma için uygun ortam kollamaya devam etmişlerdi. Ayaklanmanın bölgedeki sonuçlarından biri de Müslüman-Ermeni anlaşmazlığının gizliden gizliye devam etmesi ve taraflar arasında güvensizliğin iyice artmasıdır. Bu bildiride Dört Yol'da Türk-Ermeni ilişkilerinin seyri ele alınacak ve özellikle 1909 yılında Adana'da çıkan ayaklanmanın Dört Yol'daki akisleri ve Dört Yol'da çıkan ayaklanmaya etkilerine odaklanılacaktır.

1909 Adana Olaylarının Dört Yol'daki Yansımaları

XX. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nde önemli politik değişiklikler oldu ve meşrutiyet rejimi ilân edildi. Bu rejim değişikliğinin ilân edilmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnakçıların komitesinin işbirliği etkili olduğu için bundan sonra her iki cemiyetin etkinliği arttı. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, "Eşitlik, Özgürlük, Adalet" sloganını benimsemişti. Buna bağlı olarak her konuda serbestliğin hissedildiği bir dönem başladı. II. Abdülhamit döneminde işlediği suçlar sebebiyle ya da başka nedenlerle hakkında takibat başlatıldığı için yurt dışına kaçan Ermeni komiteciler yurda döndüler. Silah-

⁹ BOA. Yıldız Arşivi Perakende Askerî Belgeleri (Y. PRK. ASK.). 108/50.

lanma serbest olduğu için Ermeniler de Müslümanlar da silahlandılar.¹⁰ Bu, Ermenilerin hızla silahlanmalarına zemin hazırladı. Ermeniler, Meşrutiyet idaresinin kendilerine verdiği geniş özgürlükten yararlanarak, “*ilk aşamada kendilerini savunmak*”, daha sonra da “*hak iddialarını saldırgan biçimde elde etmek*” amacıyla ülkeye kolaylıkla silah ve mermi sokabiliyorlardı.¹¹ Çukurova Bölgesi’nin ekonomik kaynakları daha çok tarım ve ipekböcekçiliğine dayandığı için çok sayıda Ermeni, geçici işçi statüsüyle Çukurova’nın geneline yerleştirildi. Öte yandan yeni rejimle ilgili tartışmalar devam ediyordu. Bunun en önemli göstergesi sık sık hükümet değişikliği yaşanması ve hangi hükümet gelirse gelsin Selanik’te bulunan İttihat ve Terakki Merkez Komitesi’nin hükümetin üstünde bir güç olduğu görüntüsü vermesiydi. Adana’da Ermeniler Meşrutiyetin en ateşli savunucuları olup Meşrutiyet’in ilanını uzun süren etkinliklerle kutlamaları burada gerginliği iyice tırmandırdı.¹² Bu durumu fark eden İttihat ve Terakki Partisi’nin yerel birimleri çeşitli tedbirler alma ihtiyacı duyarak Çukurova’da eski rejim yandaşları ve nüfuzlu aşiret liderlerinin baskısından çekinen Hristiyan ileri gelenlerinin korkularını hafifletmek amacıyla bölge askerî valisiyle Adana Valisi Bahri Bey’i görevden aldırdı. Adana Valiliği’ne 13 Eylül 1908’de verilen iradeyle tayin edilen¹³ Cevat Bey, 15 Ekim’de Adana’ya ulaştıktan sonra şehirdeki durumu kaygı verici bularak Şam’dan takviye kuvvet istedi. Ancak Adana’da iki taraf arasındaki

¹⁰Cemal Paşa, **Hatırat**, haz. Metin Martı, 5. b., Arma Yayınları, İstanbul 1996, s.359. Cemal Paşa’nın “Hatırat”ının baskıları arasında bazı farklar olmasından dolayı eserin diğer baskılarında Adana Ermeni olaylarının anlatıldığı bölümler için bkz. Cemal Paşa, **Hatıralar**, Tamamlayan, Behçet Kemal, Selek Yay., M.Sıralar Matbaası, 1959, s.348-355; Cemal Paşa, **Hatırat**(1913-1922), Haz. Ahmet Zeki İzgöer, **Hatıralarla Yakin Tarih Dizisi**, Nehir Yayınları, İstanbul 2006, s.348-357.Silah almanın ne kadar kolay ve sıradan bir iş olduğu konusunda bkz. Vahakn N. Dadrian, **İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2007, s.215.

¹¹ Salâhi R. Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909)”, **Belleten**, C.LI, S.201, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 1987, s.1267.

¹² Vahakn N. Dadrian, **Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya’ya Etnik Çatışma**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2008, s.270.

¹³ **BOA**. İrade Dâhiliye (İ.DH.). 1326/Ş-64.

gerginlik azaltulamadı Ermeni Papaz Muşeg, Vali Cevat Bey ve Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey'i ziyaret ederek "*Ermeniler Müslümanların saldırasına maruz kalıyor, tedbir almız ve Ermenilerin silahlanmasına müsaade ediniz*" dedi. Vali Cevat Bey buna izin veremeyeceğini bildirerek hükûmete Muşeg'in Ermenileri kışkırttığına dair bir rapor hazırlayıp sundu. Bütün bunlar Adana'da Meşrutiyet'i isteyenlerin de istemeyenlerin de durumdan memnun olmadığını ortaya koymaktaydı. Adana'da genel durum her geçen gün kötüye gitmekteydi. Üstelik Meşrutiyet'ten evvel Adana'da iki, Dört Yol ve Haçın'de birer tabur asker bulundurulmaktayken Meşrutiyet'ten sonra bu taburların kaldırılması yüzünden bölge askeri kuvvetten yoksundu.¹⁴

13 Nisan 1909'da İstanbul'da yeni rejimi benimsemeyen gruplar olaylar çıkararak İttihatçıları hedef aldı. 14 Nisan'da ise Adana'da etnik çatışmalar başladı ve Ermenilerle Müslümanlar birbirine girdi. Olaylar, yaklaşık bir hafta içinde Mersin, Tarsus, Payas, İskenderun ve Dört Yol'a,¹⁵ ardından da Kırıkhan ve Antakya'ya yayıldı. Dört Yol'da yaşayan Ermenilerin daha önce denedikleri ama başarılı olamadıkları isyan girişimini tekrarlamak için bir fırsat olarak görebileceklerini düşünen Müslümanlar çok endişeliydi. Piskopos Muşeg'in, yaptığı plan dâhilinde Ermeniler, daha önceden Dört Yol askerî kışlası yakınında 1000 dönüm civarında arazi satın alarak etrafında siper ve hendekler kazmışlardı. Karışıklıklar kısa süre sonra Dört Yol'a sızdı. Burada pamuk işçisi olduğu bahanesiyle Zeytun ve Van'dan gelen çok sayıda Ermeni toplanmıştı. Dört Yol'da silahlı 400 Ermeni'nin, ağaçları kesip yangın çıkardıkları ve çevredeki Müslüman köylerini kuşatıklarına dair haberler gazetelerde yer almaya başladı.¹⁶

¹⁴ Ayrıca aynı dönemde güney sahili boyunca bulunan gözetleme kulelerindeki muhafızların da kaldırılması yurda kaçak silah, mal ve insan girişine sebep olmuştur. **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.72, 77.

¹⁵ **Sabah**, 20 Nisan 1909.

¹⁶ **Takvim-i Vekâyi**, Adet: 202, 23 Nisan 1325, s.15.

Cebel-i Bereket Sancağı Mutasarıfı Asaf Bey, 16 Nisan'da Nacarlı Ermenileri ellerindeki dört topla civardaki Müslüman köylere ateş açtı. Yolda Koziçli İmamı Gök Müftü ile birçok Müslüman'ı öldürdüler, birçoğunu da yaraladığını bildirerek yardım istedi.¹⁷ Adana çevresinde Kürt ve Türkmen aşiretlerinin olması ve onların da olaylara karışması hükûmetin olayları kontrol etmesini zorlaştırdı.¹⁸ Öte yandan olayların duyulması çevre köy ve kazalarda farklı etkilere sebep oldu. Ermeniler, birçok yerden Dört Yol'a doğru gelmeye başladılar ve bu yolculukları sırasında yol üstündeki köylerde yaşayan Müslümanları öldürdüler. Dört Yol Ermenileri Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra kolaylıkla ve açıkça silahlanıp bölgedeki fedai sayısını artırmışlardı. Ermeniler Çokmerzimen'de olayların başlamasından kısa süre sonra Müslümanları hedef alıp saldırıya geçtiler.¹⁹ Cebel-i Bereket Mutasarıflığı'ndan Adana Valiliği'ne gelen telgraflarda da durumun ne kadar kötü olduğu ve çatışmanın boyutları ortaya konmaktaydı. Buna göre Payas hapishanesindeki mahkûmların kaçtığı, güvenlik güçlerinin cephanesi olmadığından dolayı olaya müdahale edemedikleri, Ermenilerin saldırıları nedeniyle çok sayıda Müslüman'ın öldüğü, Dört Yol'a bağlı Ocaklı, Üzeyrli'de Müslümanların Ermenilerin saldırılarına karşı savunmasız durumda oldukları ve köylülerin cephanesinin olmadığı bildirilmekteydi.²⁰

19 Nisan tarihinde Adana'dan çekilen telgrafta şehirde sükûnet olduğu, ihtiyaç olan yerlere asker sevki yapıldığı ve buna devam edildiği, yangınlara sebep olanlara karşı takibat ve tahkikatın devam ettiği, emniyetin sağlanması için çalışıldığı bildirildi.²¹ Kazalarda ise asayişin hâlâ sağlanamadığı Adana Valisi'nin telgrafından anlaşıldı. Vali Cevat

¹⁷ Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni**, s.68-70. Ayrıca bkz. Yusuf Ziya Bildirici, Adana'da Ermeniler'in Yaptığı Katliâmlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri, Kök Yayınları, Ankara 1999, s.50-51.

¹⁸ Dadrian, **İttifak Devletleri Kaynaklarında**, s.217.

¹⁹ Kemal Çiçek, "Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz", **Adana Olayları Makaleler**, Editör: Kemal Çiçek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 41-42.

²⁰ **BOA. Bâbîali Evrak Odası** (BEO). 3535/265123.

²¹ **Takvim-i Vekâyi**, Adet: 198, 19 Nisan 1325, s.2.

Bey, 19 Nisan 1909'ta Sadaret makamına çektiği telgrafta Kozan Sancağının Haçin, Sis ve Kars; Cebel-i Bereket Sancağı'nın ise Erzin, Dört-yol, Osmaniye ve Bahçe taraflarında olayların hâlâ devam etmekte olduğunu, bu bölgelerden gelmekte olan haberlerin Müslüman ve Ermeni ahaliyi endişeye sürüklediğini ve böylece Adana'nın asayişinin de tehlikeye girdiğini belirterek acil asker gönderilmesini istedi.²² 20 Nisan'da Kozan Sancağında durumun sakin olduğu, karışıklık sırasında Haçin Ermenileri tarafından Tekke Redif Taburu efradıyla jandarmalardan gasp olunan 16 martini tüfekten 14'ünün Ermeni Murahhası tarafından teslim edildiği ve Cebel-i Bereket Sancağı'nda sükûnet hâkim olduğu bildirildi.²³

Bütün gayretlere rağmen olayların Halep vilayetine sıçraması önlenemedi. Halep Valisi Reşid Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne, Adana'da başlayan olayların Kozan, Osmaniye ve Dört-yol'a sıçradığını, bazı aşiret ve Türkmenlerin olaylara karışarak Beylan kazasına bağlı Kırıkhan köyünde oturan bazı Ermenileri öldürüp bazılarını da yaraladıklarını haber verdi.²⁴ Ancak karışıklıklar bundan ibaret değildi ve hükümet birçok yerde neler olduğunu öğrenmek konusunda bile sıkıntı çekmekteydi.²⁵

Hükümetin aldığı tedbirlere rağmen Adana'da 14 Nisan günü başladıktan üç gün sonra biten çatışmalar 25 Nisan 1909'da yeniden başladı. Ermeni mahallesinden silah sesleri gelmesinden sonra Müslüman ahali hükümete koşuşturmuş ve şehirde büyük bir kargaşa hâkim olmuş farklı noktalarda çıkan yangınlar ahalinin endişelerini daha da artırmıştır. Olaylara askerî birliklerin müdahale etmesiyle ertesi gün sükûnet sağlandı. Ancak Hassa, Islahiye, Haçin ve Dört-yol'da çatışmaların devam ettiği haber verildi.²⁶

²² BOA. BEO. 3537/265233.

²³ **Takvim-i Vekâyi**, Adet: 199, 20 Nisan 1325, s.2.

²⁴ Halep Valisi'nin Dâhiliye Nezareti'ne 23 Nisan 325 tarihli arzı için bkz. **BOA. Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdare Kalemi** (DH. MUİ). 2-1/3, 1327 Ca 16.

²⁵ Aynı belge.

*Bugün Adana'nın Saimbeyli ilçesi.

²⁶ BOA. BEO. 3539/265356.

Adana ve bağlı kaza ve köylerle Halep vilayetine bağlı Maraş ve Antakya'da 14 Mayıs 1909'da sükûnetin tamamen sağlandığı ve mahallerinden ayrılan halkın yavaş yavaş evlerine dönmeye başladıkları bilgisi mahalli yetkililerce Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi.²⁷ Ancak bu bilginin her kaza için geçerli olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Dört-yol'daki Müslümanlar, Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey'e bir telgraf çekerek daha önce aralarında bir düşmanlık olmadığı hâlde Ermenilerin kendilerine aniden saldırması üzerine kendilerinin de savunmaya geçtiğini, saldırıların karşılıklı olarak durdurulması için Ermenilere haber gönderdiklerini, ama onların askerî elbiseler giyerek "Yaşasın Ermenistan!" diye bağırıp şehit ettikleri Müslümanların başını kesip martinilerin ucuna takarak "Muhammedinizi çağırın, sizi kurtarın!" naralarıyla Müslümanları tahrik etmektedirler. Bir taraftan da saldırmaya devam etmektedirler ve "Sultan Hamid bizim padişahımız değildir, buralar da bizimdir. Siz Şam'a gidin." diyerek Müslümanları bölgeden ayrılmaya zorlamaktadırlar. Asaf Bey, şayet yardım gelmezse Ermenilerin Dört-yol'daki bütün Müslümanları öldüreceklerini bildirdi. Bu gelişme üzerine Asaf Bey, Dört-yol'a gelerek Ermenilere nasihat etti ve işgal ettikleri kışlayı boşaltıp silahlarını teslim etmeleri konusunda onlara bir yazı yazdı. Hükümetten de acil yardım istedi. Ancak Ermeniler, gelen askerî birliğe silahları teslim etmediler. Ulema, Ermenilerin bağımsız devlet kurma amacıyla olmalarından dolayı bu ihtilali yabancı devletlerin müdahalesini sağlama umuduyla Adana ve çevresinde başlattıklarını, devletin birçok iç ve dış problemler yaşadığı ve İstanbul'da da ihtilal yapıldığı sırada Ermeni bağımsızlığının temin edilmeye çalışıldığını, üstelik de olayların sorumlusu olarak Müslümanların gösterildiğini ve bunun katiyen gerçeği yansıtmadığını ifade eden bir bildiri hazırlayarak Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderdi.²⁸

²⁷ **Takvim-i Vekayi**, Adet:208, 29 Nisan 1325, s.1. Ayrıca bkz. **Takvim-i Vekayi**, Adet:212, 3 Mayıs 1325, s.1.

²⁸ **BOA. Dâhiliye Mektubi Perakende Evrakı** (DH. MKT. PRK). 2829/124.

20 Nisan günü, mutasarrıflığa Payas Müdürlüğü'nden gelen telgrafta, Ermenilerin Payas taraflarındaki Üzeyrli ve Karakenise köylerindeki Müslümanlara saldırdığı haber verilir kışlanın Müslümanların değil Ermenilerin elinde olduğu bildirildi. Mutasarrıf Asaf Bey, Ermenilerle Müslümanlara ellerindeki silahları teslim etmeleri çağrısını tekrarladı. Mutasarrıf Asaf Bey, bölgede yaşayan Müslüman ahalinin yarısının canını kurtarmak için başka yerlere gittiğini belirttiikten sonra bu kadar feryada rağmen bölgeye hala asker sevk edilmemesini hayret ve endişeyle karşıladığını da ifade etmiştir.²⁹

Olayların başlamasından hemen sonra Dört Yol'daki Ermenilerin Müslüman ahaliye yönelik kıyımlarının ana sebebinin onların da Adana'ya geçip buradaki Ermenilerle birleşmek ve olaylardan Ermenilerin amaçlarına ulaşmasına destek sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman ahali ise özellikle Ocaklı ve Üzeyrli köylerindeki saldırılara karşı elindeki sınırlı cephane ve silahla karşı koymaya çalışmıştır. Sık sık Adana Valiliği'ne telgraf çekerek asker ve cephane yardımı talebinde bulunmuşlar ancak birçok yerde karışıklık olduğu için kendilerine yardım gönderilemediği görülmektedir.³⁰ Dört Yol ve Erzin taraflarına Antakya Redif Taburu'ndan asker sevk edilmesi acil koduyla emredilmişse de depoda yeteri kadar teçhizat olmaması yüzünden bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Dört Yol Ermenileri mükemmel bir şekilde silahlanmış olduklarından Dört Yol'a girmek isteyen kalabalığı içeriye sokmayarak Beşinci Ordu'dan kuvvetler gelinceye kadar 13 gün mukavemette bulundular.³¹ Bazı Ermeni yazarlar Haçin, Sis, Dört Yol, Hasanbeyli ve Şarderesi'nde meydana gelen çatışmalarda Ermenilerin Osmanlı düzenli birliklerine karşı kahramanca savaşarak galip geldiklerini ifade eder.³² Karışıklıklar sırasında çıkan yangınlarda bazı Ermeni evlerinde bulunan bomba ve dinamitlerin patlaması

²⁹ BOA. DH. MKT. PRK. 2829/124.

³⁰ BOA. BEO. 3535/265123.

³¹ Süleyman Kâni İrtem, **Ermeni Meselesinin İcyüzü**, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s.193.

³² Seyit Sertçelik, **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci**, TBMM Yayınları, Ankara 2009, s.214.

zayıfatı artırmıştır. Olayların durulmasından sonra bu evlerde yapılan aramalarda; Ermenistan arma ve bayrakları, silahlı fedai fotoğrafları, henüz patlamamış bomba, dinamit ve kapsülleri, kırma ve mavzer tüfekler ele geçirildi. Ayrıca Dört Yol taraflarında üzerleri ağaçla kaplanarak gizlenen ve su borularının demir çemberle güçlendirilmesiyle imal edilen ve olaylar sırasında kullanıldığı belirlenen iki top bulunması³³ Müslümanların daha fazla can kaybı yaşamasına yol açtı.

Adana Valisi Cevat Bey, Ermenilerin ellerinde Martini silahlar bulunduğunu ve atışa devam etmelerinden dolayı Müslüman ahalinin büyük endişe içinde olduğunu, onların güvenliğini sağlayacak bir süvari alayı, birkaç koldan hareket edebilecek üç-dört nizamiye taburuyla bir top gönderilmesi gerektiğini Sadaret makamına bildirdi.³⁴ Adana'da başlayan olaylar bir süre sonra bitmiş, hatta dükkânlar açılıp ahali işiyle gücüyle uğraşmaya başlamıştır. Fakat Cebel-i Bereket Sancağı'nın Dört Yol, Hassa, Osmaniye ve Bahçe kazalarıyla bazı köylerde karışıklıkların hala devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun Sis, Kozan gibi bölgelerden Kürt, Çeçen, Avşar ve Çerkezlerin bölgeye yağma yapmak amacıyla gelmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Adana Valisi Cevat Bey, bunun önlenmesi için Halep Vilayeti'nin aldığı tedbirlerin daha da artırılmasını ve bölgeye acilen süvari birlikleri gönderilmesini istedi.³⁵

22 Nisan 1909 tarihli Sabah gazetesi, 20 Nisan günü itibariyle Adana, Mersin ve Tarsus'ta olayların yatıştığını, ancak Cebel-i Bereket Sancağı'nın Dört Yol, Hassa, Osmaniye ve Bahçe kazalarıyla bazı köylerinde adam öldürme, gasp ve yağmalamanın devam ettiğini, hatta olayların duyulması üzerine Sivas ve Halep vilayetlerinde oturan bazı Kürt aşiretleriyle Çerkez ve Çeçenlerin yağma amacıyla Sis, Kars ve Haçin'e doğru gelmeleri ve yol üstünde bulunan köylere baskınlar

³³ Abdurrahman Şeref Efendi, s.85.

³⁴ BOA. BEO. 3537/265233.

³⁵ BOA. BEO. 3538/265303.

yapmalarının olayları daha da büyüttüğünü ve destek kuvvet gerektiğini okurlarına duyurdu. *La Turkıyya* gazetesi muhabirine dayandırılan habere göre ise İskenderun'da da karışıklık hüküm sürmekteydi.³⁶

Alınan Tedbirler ve Yargılamalar

Harbiye Nezareti, olayların yayılmadan önlenmesi ve asayişin sağlanması için bölgedeki çeşitli askeri birliklerin Adana'ya sevk edilmesini emretmişti. Gelibolu ve Konya'daki bazı birliklerin de Adana'ya sevk edilmesinin emredildiği, ancak çeşitli sebeplerle bu birliklerin Adana'ya geç ulaştığı anlaşılmaktadır.³⁷ Bu da olayların kısa sürede yatıştırılmamasına sebep oldu. Öte yandan İskenderun ve Halep'ten yardım alınmaya çalışıldı. Fakat çoğu kez silah ve cephaneler yolda Ermeniler tarafından yağmalanıp Ermeni halka dağıtıldı. Cebel-i Bereket Sancağı'nda görevli jandarmalar kendiliklerinden dağılmıştı. Ortada hiç kolluk kuvveti görünmemesi Müslüman ahalinin canını kurtarmak için hükümetten silah istemesine yol açmıştı.³⁸ İstanbul'da çıkarılan ayaklanmanın bastırılmasının ardından Adana ve çevresindeki olaylarla ilgili tedbirlerin yürürlüğe konmasının hızlandığı anlaşılmaktadır. Buna göre; İkinci Ordu'ya bağlı dört Nizamiye taburu bölgeye sevk edildi. Bunlardan birinin Dört Yol'da konuşlandırılması kararlaştırıldı.³⁹ Adana Valisi Cevat Bey görevden alınarak yerine Burdur Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa tayin olundu. Adana Valisi Mustafa Zihni Bey, göreve başlar başlamaz haberleşmenin arttığı Dört Yol'a acil olarak bir telgraf hattı döşenmesi gerektiğini bildirdi.⁴⁰ Vali Mustafa Zihni Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne 3 Mayıs 1909'da çektiği telgrafta; Dört Yol'da olayların durulduğunu, ancak yeni bir karışıklık çıkarılması ihtimaline karşı tedbirli olmak gerektiğini bildirerek bölgeye

³⁶ **Sabah**, 22 Nisan 1909.

³⁷ Yusuf Sarımay, "Arşiv Belgelerine Göre 1909 Adana Ermeni Olayları", **Adana Olayları Makaleler**, Editör: Kemal Çiçek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 64.

³⁸ Seda Bayındır Uluskan, "Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yankıları", **Adana Olayları Makaleler**, Editör: Kemal Çiçek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 236.

³⁹ **BOA**. BEO. 3542/265639.

⁴⁰ **BOA**. DH. MKT. 2799/26.

200 süvari askeriyle iki top gönderilmesini istedi.⁴¹ Çünkü Mustafa Zihni Bey, Ermenilerin hala silahlı olması nedeniyle endişeliydi. O yüzden bu silahların toplatılması için bazı çalışmalar yaptı. Öte yandan Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey'in karışıklıklar sırasında Ermenilere yönelik aldığı tedbirlerle ilgili olarak ortaya çıkan şikâyetler üzerine mutasarrıf hakkında soruşturma yapılması 18 Mayıs 1909'da Adana Valiliği'ne emredildi.⁴²

Adana Valisi Mustafa Zihni Bey, olayların bilançosu hakkında, 8 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla şu bilgileri verdi:

“6 Mayıs 1909'da devam eden karışıklıklarda ne kadar zayıyat olduğu hususunda Jandarma ve Polis İdaresi'nin bilgisine başvuruldu. Alman bilgiye göre; olaylarda toplam Müslümanlardan 1924 ölü, 533 yaralı; Ermenilerden ise 1455 ölü, 382 yaralı bulunmaktadır. Bu kayıplardan Cebel-i Bereket Sancağı'nın merkez liva ile Dört Yol civarında ve Turunçlu'daki miktarı ise Müslümanlardan 89 ölü ve 108 yaralı; Ermenilerden 78 ölü ve 28 yaralıdır. Bu livaya bağlı Osmaniye Kazası'nda Müslümanlardan 76 ölü ve 28 yaralı, Ermenilerden 160 ölü ve 19 yaralı; Bahçe Kazası'nda yalnız Müslümanlardan 380 ölü ve 73 yaralı; Yumurtalık Nahiyesi'nde Müslümanlardan 15 ölü ve iki yaralı, Ermenilerden ise 24 ölü bulunmaktadır.”⁴³

Olayların bitmesinin hemen sonrasında, bölgede görev yapan memurlar ve diğer yetkililer hakkında soruşturma başlatılarak ihmali olanların öncelikle görevden el çektilmesi ve daha sonra suçlu olduğu düşünülenlerin yargılanması süreci başlatıldı. Bazı görevlilerin verdiği ifadelerden Dört Yol'da karışıklıkların nasıl başlayıp geliştiği ve ne gibi tedbirler alındığı hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Buna göre Dört Yol'da olayların öncelikle bölgede bulunan mevcut askerlerle yatırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İfadelerden bölgede Ermenilere ait 1000 kadar ev bulunduğu, ama bunun dışında dışardan

⁴¹ BOA. DH. MKT. 2798/99.

⁴² BOA. DH. MKT. 2802/51.

⁴³ BOA. DH. MKT. 2807/40.

gelmiş Ermeniler olduğu bilgisi verilmektedir. Ermeni evlerinin yanında Müslüman evlerinin de olduğu ve Üzeyrli, Ocaklı köylerinde Müslümanlarla Ermeniler bulunduğu ve Çaylı köyünde Müslümanların yaşadığı belirtilmektedir. Ermenilerin kışla ve hastaneyi işgal ettikleri, daha sonra kendilerine nasihat edilerek buraların geri alındığı belirtilmektedir. Olaylarda Ermeni köyündeki Müslüman, Müslüman köyündeki Ermeni evlerinin yakıldığı, ancak Dört Yol'un Müslüman ve Ermeni köylerinde telefata cüzi olduğu, civar köyler hakkında ise doğru bilgi alınmadığı ifade edilmektedir. Olaylar 16 Nisan'da başlamış 26 Nisan'da son bulmuştur. Daha sonra olayların tekrarlamaması için gerekli tedbirler alınmıştır.⁴⁴

Hükümet, olayları soruşturmak üzere bölgeye bir tahkikat Komisyonu gönderdi. Artin Babikyan, Faik Bey ve Yusuf Kemal Bey'den oluşan bu komisyon Dört Yol'daki karışıklıklarla ilgili olarak da bir rapor hazırladı. Bu rapordan; Dört Yol'da, olaylardan önce Müslümanlarla Ermeniler arasında bir güvensizlik ortamı oluştuğu, Adana'da karışıklık çıkmasının duyulmasından sonra Hamidiye Kazası'ndan olan ve buraya sığınan 100 hane halkına Müslümanların yardım ettiği, yedi yüz haneden oluşan Dört Yol Ermenileri ile Nacarlı, Üzeyrli ve Ocaklı'dan iltica eden Ermenilerin çifte tüfekleriyle silahlanıp köylerinin kenarlarında siperler kazdıkları anlaşılmaktadır. Rapordan ayrıca Dört Yol'da meydana gelen hadiselerin önceden planlanmadığı, Adana'daki karışıklıkların duyulması üzerine her iki taraftan halkın endişeye kapılıp kendince tedbirler aldığı tespit edildiği görülmektedir. Dört Yol'da olaylar sırasında öldürülen Gökkafe adlı kişinin sabıkalı bir eşkiya olduğu, Ermenilerin mahsullerine zarar geldiğinin bildirilmesi için içlerinden iki kişiyi taklit asker elbisesiyle İskenderun'a gönderdikleri, bu kişilerin eşkiya tarafından öldürüldüğü belirlenmiştir. Komisyon, olayların bu noktaya gelmesinde sorumlu gördüğü yedi-sekiz Ermeni ile üç-dört Müslümanın yargılanmaları gerektiği sonucuna varmıştır.⁴⁵

⁴⁴ BOA. DH. MKT. 2810/72.

⁴⁵ BOA. BEO. 3570/267681.

Yargılamalar

Olaylardan sonra Adana eski Valisi Cevat Bey ve Cebel-i Bereket eski Mutasarrıfı Asaf Bey hakkında da tahkikat başlatıldı. Soruşturmanın sebebi ise bölgede meydana gelen katl, yağma ve ihrak olaylarıydı.⁴⁶ Asaf Bey, savunmasında; Dört Yol'da Ermenilerin çok önceden silahlanmaya başladıklarını, bağımsız devlet kurma isteklerini alenen dile getirip Müslüman ahaliyi endişeye sürüklediklerini, bölgeye dışarıdan çok sayıda Ermeni getirip onları silahlandırdıklarını ve atış talimi yaptırduklarını söyledi. Olayların başlamasından sonra silahlı oldukları için Ermenilere güvenmediğini, üstelik ilçede güvenliği sağlayabilecek asker bulunmadığını, bu sebeple kendisinin eşraf aracılığıyla üç yüz adam topladığını, bu durumu ilgili makamlara haber verdiğini, ancak kimsenin buna engel olmadığını belirtti. Ermenilerin silahlanmakla beraber yabancı konsolosları kendisi aleyhine kışkırttuklarını ifade etti. Olaylar karşısında kendisine hiçbir destek verilmemesi ve memurların aczi karşısında çok şaşırıldığını, bütün olumsuzluklara rağmen kendisinin gayretleriyle Dört Yol'da can kaybının çok çok az olduğunu, mülhakatta meydana gelen kayıpların ise orada görevli kişilerin basiretsizliğinden kaynaklandığını belirtti.⁴⁷ Yapılan soruşturma sonucunda Adana eski Valisi Cevat Bey, Cebel-i Bereket eski Mutasarrıfı Asaf Bey ve Adana eski Kumandanı Ferik Mustafa Remzi Paşa'nın Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanması Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Adana Valiliği'ne emredildi.⁴⁸

Asaf Bey'in üzerine atılan suçlar; karışıklığa sebep olmak, propaganda amacıyla komiteciler tarafından söylenen bazı sözleri etrafa yaymak suretiyle halkı kin ve düşmanlığa sevk etmek, ahaliye silah dağıtmak, Erzin ve Payas hapisanelerindeki mahkûmları serbest bırakarak olayların büyümesini önceden planlamaktır. Cebel-i Bereket Divan-ı Harbi Örfisi, Binbaşı Mahmut Tahir oğlu Osman Bey başkanlığı

⁴⁶ BOA. DH. MKT. 2854/6.

⁴⁷ BOA. DH. MKT. 2849/10.

⁴⁸ BOA. DH. MKT. 2875/81.

ğında 14 Temmuz 1909 tarihinde yapılan karar duruşmasında mahkeme, bütün delillerin toplandığını, Meclisi İdare-i Liva kararıyla Zaptiye Deposu'ndaki silahların Osmaniye'den gelen silahlarla değiştirildiği sırada Erzin'i Ermenilerin bastığı şayiası üzerine ahalinin hücum ederek silahları aldıklarını, mahpusların bir emirle değil hapis hane-deki kolluk güçlerinin birer ikişer ayrılmasından sonra ahalinin yardımıyla boşaltıldığını, bu arada orada bulunan bazı jandarmaların da arbede sırasında şehit edildiğini, Asaf Bey'in bunları engellemek için ahalinin önüne durup nasihat ettiğinin şahitlerin ifadesiyle tespit edildiğini belirtmiştir. Dört Yol merkezinde yaşayan Hristiyan vatandaşlara bir zarar gelmemesini buna delil olarak kabul eden mahkeme Asaf Bey'in beraatine karar verdi.⁴⁹ Ancak bu yargılamanın yetersiz olduğu yönünde görüşler ortaya çıkınca Harbiye Nazırı Salih Hulusi Paşa, Asaf Bey'in Adana Divan-ı Harbi Örfisinde yeniden yargılanmasını emretti. Buna gerekçe olarak da Asaf Bey'in karışıklıklar sırasında çeşitli kazalara, valiliğe ve Dâhiliye Nezareti'ne çektiği bir dizi telgrafta dile getirdiği konular gösterildi.⁵⁰ Buna göre Asaf Bey Adana Valiliği'ne çektiği telgrafta “...buranın güvenliğini sağlamak için Merkez Zabitâ Deposu'nda bulunan 150 kadar Schneider tüfeği ahaliye dağıttığımı...” bildirmişti. Muhtelif yerlere çektiği diğer telgraflarda da “Dört Yol Ermenilerinin 18 Nisan sabahı merkez livaya saldırdığını, Hasanbeyli Ermenilerinin de Bahçe Kazası'nı kuşattığını; Dört Yol Ermenilerinin Erzin'e saldırdığını ve 400-500 kişiye ihtiyaç duyulduğunu; Dört Yol'a bağlı Ocaklı ve Üzeyrli köylerinde ahalinin cephanesi bittiğinden buraya İskenderun'dan acilen martın ve kapaklı Winchester yetiştirilmesini; ...şayet mahpusları tutamayacak durumdaysanız beyhude silah sıkmayın, tahliye edin...” gibi ifadeler kullanmış olması, onun suçlu olabileceği yönünde kanaat belirip yeniden yargılanmasını beraberinde getirdi.⁵¹ Asaf Bey Adana II. Divan-ı Harbi Örfisinde yeniden yargılandı ve olaylar sırasında ahaliyi yatıştırma konusunda yetersiz kaldığı, kendisinin gereğinden fazla telaş göstererek

⁴⁹ BOA. BEO. 3669/275159, lef 7.

⁵⁰ BOA. BEO. 3669/275159, lef 1.

⁵¹ Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C II, Ankara 2010, s. 152-160.

görevlerini yerine getirememesi sebebiyle dört yıl süreyle memuriyetten uzaklaştırılmasına ve sonrasında da idarî görevlere getirilmemesine karar verildi.⁵² Diğer yargılamalar sonunda adam öldürenler çoğunlukla idam cezasına çarptırıldı ve bu cezalar derhal infaz edildi. Erzin'de idam cezasına çarptırılan 17 kişi, yargılanmalarından hemen sonra idam edildiler.⁵³

Olaylardan Etkilenenlere Yapılan Yardımlar

1909'da Adana ve çevresinde meydana gelen olaylar, can ve mal kayıplarının yanı sıra geniş bir alanın yıkıma uğramasına sebep oldu. Aynı günlerde İstanbul'da yaşanan siyasi belirsizlik ve karışıklık Adana olaylarına karşı alınması gereken tedbirlerin gecikmesi sonucunu beraberinde getirdi. Olaylar ancak örfî idare ilan edilmesinden sonra sonlandırılabilirdi. Hükûmet, bölgeye öncelikle tıbbî yardım ulaştırdı. Bu konuda Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve yabancı misyon kuruluşlarının katkısı oldu. Ardından evini kaybedenlerin barındırılması için çadırlar kuruldu. Açlıktan ölümlerin önüne geçmek için halka ekmek ve yevmiye dağıtıldı. Daha sonra Adana Vilayeti'ne 100 bin lira, Halep Vilayeti'ne 20 bin lira ödenek verilmesi Meclis-i Vükela tarafından kararlaştırıldı.⁵⁴

Yıkılan ev ve binaların tamiratının kış gelmeden tamamlanması için tüm imkânlar seferber edildi. Yetim kalan çocukların barındırılması önemli ve acil çözülmesi gereken bir problem idi. Bu amaçla hızla yetimhaneler inşa edildi. Eylül ayı içerisinde Ermeniler Maraş'ta 178 kişilik bir yetimhane açtılar. Haçin'de kız ve erkek çocukların barındırılması için 350 kişilik bir yetimhane açılırken Ekim ayında Antep'te 85, Hasanbeyli'de 175 ve Dört Yol'da 273 kişilik yetimhaneler açıldı. Bu konuda misyonerlerin de çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. Amerikan misyonerleri Haçin'de 350 yetim için yetimhane açarken İngilizler Antep'te 100, Maraş'ta 200 çocuk için yetimhane tesis ettiler. Almanlar

⁵² **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları**, s. 179-180.

⁵³ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 255.

⁵⁴ Nejla Günay, "Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", **Gazi Akademik Bakış**, C 2, S 4, Yaz 2009, s. 116.

Maraş'ta 720 yetimin barınabileceği bir yetimhane açtı. Osmanlı hükümeti de Maraş ve Dört Yol'da iki yetimhane açtı.⁵⁵ Yetim kalan 120 kız çocuğu da Maraş'taki Alman yetimhanesine kabul edildi.⁵⁶

SONUÇ

Dört Yol; İskenderun Körfezi, Suriye, Kıbrıs, dolayısıyla Süveyş Kanalı ve Akdeniz'e ulaşabilecek bir konumda olduğu için stratejik olarak çok önemli bir yerdedi. Ermeniler, Meşrutiyet rejiminin getirdiği kolaylıklardan istifade edip burada çok eskiden Haçlıların ihdas ettiği Kilikya Ermeni Prensiği'ni yeniden kurma düşüncesine kapıldılar. Bu niyetle eski komiteciler Çukurova'ya döndüler. Silah almanın çok kolaylaşması ahalinin silahlanmasına yol açtı. Eski düşmanlıklar canlı tutuldu. İstanbul'da darbe girişimi yapıldığı sırada Adana'da Ermeni ve Müslüman halk birbirine girdi. Bu kısa sürede geniş bir alana yayıldı. Her iki taraf şayiaların etkisinde kalıp can derdine düştü. İstanbul'da kargaşa olmasından dolayı Adana'daki çatışmaları durduracak bir kriz yönetimi kurulamadı. Tedbirler geç devreye girdi. Her iki taraftan birçok insan hayatını kaybetti.

Olaylardan sonra Müslümanlarla Ermeniler arasında güven duygusu ciddi zarar gördü. Bölgeden dışarıya göç verildi. Birçok çocuk yetim kaldı. Olayların sorumluları yargılanıp gerekli cezalara çarptırıldı. Olaylarda birinci derecede suçlu olanların cezaları bekletilmeden infaz edildi. Olayların Meşrutiyet rejimini etkilememesi için Ermenilerle hükümet birlikte hareket ederek yaraları sarmaya çalıştı. Kurulan komisyonlarda ve şahitliklerde Ermeniler de bulunmasına, yardımların ayırım gözetilmeksizin bütün ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasına özen gösterildi.

⁵⁵ Raymond H. Kévorkian, **Le Génocide des Arméniens**, Odile Jakob, Paris 2006, p.124.

⁵⁶ Nejla Günay, "1909 Adana Olaylarının Maraş'taki Yansımaları ve Maraş Divanı Harbi Örfisinin Yargılamaları", **Ermeni Araştırmaları**, S 29, 2008, s.100.

KAYNAKÇA**Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Belgeleri**

BOA. Yıldız Arşivi Perakende Askerî Belgeleri (Y. PRK. ASK), 108/50.

BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH), 1326/Ş-64.

BOA. Babialı Evrak Odası (BEO). 3535/265123.

BOA. BEO; 3535/265123.

BOA. BEO; 3537/265233.

BOA. BEO; 3539/265356.

BOA. BEO. 3537/265233.

BOA. BEO. 3538/265303.

BOA. BEO. 3542/265639.

BOA. BEO. 3570/267681.

BOA. BEO. 3669/275159.

BOA. Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdare Kalemi (DH. MUI); 2-1/3, 1327 Ca 16.

BOA. Dâhiliye Nezareti Mektubi Perakende Evrakı (DH. MKT. PRK). 2829/124.

BOA. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT). 2799/26.

BOA. DH. MKT. 2798/99.

BOA. DH. MKT. 2802/51.

BOA. DH. MKT. 2807/40.

BOA. DH. MKT. 2810/72.

BOA. DH. MKT. 2854/6.

BOA. DH. MKT. 2849/10.

BOA. DH. MKT. 2875/81.

BOA. Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muâmelat ve Islahat Komisyonu Islahat Kısmı (DH. TMIK-S); 72/28, 1326 M 19.

Sürelî Yayınlar

Sabah, 20 Nisan 1909.

Sabah, 22 Nisan 1909.

Takvim-i Vekâyi, Adet: 202, 23 Nisan 1325, s.15.

Takvim-i Vekâyi, Adet: 198, 19 Nisan 1325, s.2.

Takvim-i Vekâyi, Adet: 199, 20 Nisan 1325, s.2.

Takvim-i Vekayi, Adet:208, 29 Nisan 1325, s.1.

Takvim-i Vekayi, Adet:212, 3 Mayıs 1325, s.1.

Salname-i Vilayet-i Adana, 1312 (1896).

Yayımlanmış Belgeler

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C II, Ankara 2010.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Bağçeci, Yahya; **1895 Zeytun Ermeni İsyanı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2008.

Bayındır Uluskan, Seda; “Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki yankıları”, **Adana Olayları Makaleler**, Editör: Kemal Çiçek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, ss. 235-250.

Bildirici, Yusuf Ziya; **Adana’da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri**, Kök Yayınları, Ankara 1999.

Cemal Paşa; **Hatıralar**, Tamamlayan, Behçet Kemal, Selek Yayınları, M. Sıralar Matbaası, 1959.

Cemal Paşa; **Hatırat (1913-1922)**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, **Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi**, Nehir Yayınları, İstanbul 2006.

Cemal Paşa; **Hatırat**, haz. Metin Martı, 5. b., Arma Yayınları, İstanbul 1996.

Çiçek, Kemal; “Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz”, **Adana Olayları Makaleler**, Editör: Kemal Çiçek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, ss. 7-57.

- Dadrian, Vahakn N.; **Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2008.
- Dadrian, Vahakn N.; **İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı**, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 2007.
- Eyicil, Ahmet; **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Gün Yayıncılık, Ankara 1999.
- Günay, Nejla; "1909 Adana Olaylarının Maraş'taki Yansımaları ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisinin Yargılamaları", **Ermeni Araştırmaları**, S 29, 2008, ss. 87-118.
- Günay, Nejla; "Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", **Gazi Akademik Bakış**, C 2, S 4, Yaz 2009, ss. 113-123.
- Günay, Nejla; **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları**, IQ Yayınları, İstanbul 2007.
- İlter, Erdal; **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytûn İsyanları (1780-1915)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.
- İrtem, Süleyman Kâni; **Ermeni Meselesinin İçyüzü**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.
- Kévorkian, Raymond H.; **Le Génocide des Arméniens**, Odile Jakob, Paris 2006.
- Mehmed Asaf; **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Sarıнай, Yusuf; "Arşiv Belgelerine Göre 1909 Adana Ermeni Olayları", **Adana Olayları Makaleler**, Editör: Kemal Çiçek, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, ss. 59-85.
- Sertçelik, Seyit; **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci**, TBMM Yayınları, Ankara 2009.
- Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet olayları (1908-1909)**; Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Sonyel, Salâhi R.; “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909)”, **Belle-ten**, C.LI, S.201, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 1987.

Terzi, Mehmet Akif –ERGÜN, Ahmet; **Kinet’ten Ümraniye’ye Osmanlı Belgelerinde Dört Yol**, Dört Yol 2012.

ATATÜRK DÖNEMİ ÖĞRENCİ HAREKETLERİ (HATAY MİTİNGLERİ ÖRNEĞİ)

Neslihan ALTUNCUOĞLU*

ÖZET

Gençlik, toplum içerisinde meydana gelen sorunlara en fazla duyarlılığı gösteren kesim olmuştur. Sürekli olarak politikanın içinde yer alan gençliğin siyasal eylemlerini, birinci Meşrutiyet öncesine kadar götürmek mümkündür. Meşruti bir yönetimi kurmak amacıyla oluşturulan ve içinde bulundurduğu gençlerin fazlalığından dolayı Genç Türkler olarak adlandırılan örgütlenme içerisinde de hep ön saflarda yer alan gençlik, Milli Mücadele döneminde ortaya koyduğu misyonu da adından sıklıkla söz ettirmiştir. Cumhuriyet döneminde ise gençlik özellikle örgütlü hareketleriyle, ulus-devlet inşası noktasında, yürüttüğü faaliyetleriyle ön saflarda yer almış, bu anlamda destekleyici söylem ve eylemler ortaya koymuştur.

22 Ekim 1936'da Hatay konusunda Suriye ile sıkıntılarının devam ettiği bir dönemde Milli Türk Talebe Birliği Hatay'da yaşayan Türk'lere zulüm ve haksızlık yapıldığı gerekçesi ile İstanbul'da bir protesto mitingi düzenlemek istemiş ancak valilik gerekli izni vermemiştir. Buna rağmen Beyazıt meydanında toplanan binlerce genç Taksim'e kadar yürümüş Abideye çelenk koymuşlar ve Hatay'ın Ana vatana bir an önce ilhakının sağlanmasını aksi halde Türk Gençliğinin bunu da yapmaya hazır olduğunu ifade etmişlerdir. İzinsiz olduğu gerekçesiyle bir grup MTTB'li tevkif edilmiş ve birliğin kapatılmasına karar veril-

* Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, altuncuoglu@erciyes.edu.tr

miştir. Öğrenci dernekleri kapatılmasına rağmen öğrenci derneklerinden deneyimleri olanlar 1937’de düzenlenen Hatay mitinglerini organize etmişlerdir.1937 yılında Hatay için yürüttükleri kampanya, protesto ve gösterilerle gençlik Ankara ve İstanbul’da büyük mitingler düzenlemiştir.

Bu çalışmada Sancak’ın bağımsızlığa kavuşması ve Hatay Cumhuriyeti’nin kuruluşu noktasında gençliğin ortaya koyduğu uğraşlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Öğrenci Hareketleri, Miting, Gençlik, Hatay.

ATATURK PERIOD STUDENT MOVEMENTS (HATAY MEETINGS)

ABSTRACT

The youth has always been the part, which has shown awareness to the problems, occurred within the society. It is possible to take back the political actions of the youth up to prior to the first constitutional era. The youth, which was always in the front lines of the organization, that had been formed to establish a constitutional administration and called as “Genc Turkler”, due to the majority of young people amongst its members, has its name frequently mentioned with its mission during the war of independence. The youth was always been in the front lines within the republic period, particularly with the organized actions at the point of building a state and set forth supporting actions and expressions in this context.

A protest meeting was requested to be made by National Turkish Students Union in Istanbul for the reason of injustice and cruelty, displayed against Turkish people, who lived in Hatay during the period, on 22 October 1936, in which the problems with Syria on the matter of Hatay was still ongoing, but the governorate denied the permission. Despite this, thousands of young people, who were gathered in Beyazıt, had marched as far as Taksim; put a wreath on the monument and asked Hatay to be included within the borders of mainland as soon as possible and expressed that Turkish Youth was ready to do it if the government failed. A group from MTTB was arrested for the reason that the meeting was illegal and the union was resolved to be closed. Although the student associations were closed, those who had experience from students unions had organized the Hatay meetings held in 1937. The youth organized big meetings in Istanbul and Ankara with the campaigns, protests and demonstrations, they carried out for Hatay in 1937. In this study, the struggles of the youth, displayed at the point of foundation of Republic of Hatay and gaining of the Guard Post its independence will be examined.

Keywords: Atatürk, Student Movements, Meeting, Youth, Hatay.

GİRİŞ

Hatay ili ülkemizin güneyinde, İskenderun körfezinin doğu kıyı-
larında yer alır. Batıdan Akdeniz, güney ve doğudan Suriye, kuzeyden
Adana ve kuzeydoğudan Gaziantep ile çevrilidir.¹

28 Ağustos 1518 tarihinde Yavuz Sultan Selim Han'ın Halep şeh-
rine girmesiyle Antakya (Hatay) yöresi, Memlûklü Türk Devleti'nden
alınarak Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Birinci Dünya Sa-
vaşı'nı takiben 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalan-
dığı zaman nüfusunun çoğu Türk olan İskenderun ve Antakya böl-
gesi, Türk kuvvetlerinin kontrolünde bulunmuştur. 1920'de açıklan-
an "Misak-ı Milli"ye göre de bu bölgenin, Türkiye'nin milli sınırları
içinde kalması gerekmiştir.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında
Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, Yıldırım Orduları Grup Ko-
mutanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Paşa, İskenderun, Antakya
ve havalisinin her ne sebeple olursa olsun Mondros Mütarekesi şart-
ları açıklığa kavuşturuluncaya kadar asker çıkartılmasına engel olun-
masını emretmiştir.² Ancak Fransa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın
7. maddesine dayanarak, 11 Aralık 1918'de İskenderun Sancağını iş-
gal etmiştir.

Milli Mücadele'nin olağanüstü şartları içinde Fransa ile savaşın
durdurulması pahasına imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Hatay milli
sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalmıştır, İskenderun Sancağı,
Fransız mandası altındaki Suriye sınırları içerisinde bırakılarak, Tür-
kiye-Suriye sınırı 1921 Ankara Antlaşması ile belirlenmiştir.

Atatürk, en az 40 yıldır Türk yurdu olan bu ülkenin düşman
elinde kalmayacağı müjdesini vermiş, bu müjde Hataylıların müca-
dele azimlerinin daima sağlam ve canlı kalmasına yardım etmiştir. Ha-

¹ **Yeni Türk Ansiklopedisi**, "Hatay", Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 1232-1233.

² **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
2000, s. 19.

taylılar, Atatürk'ün kendilerini bırakmayacağına bir kere daha inanmışlardır. Hataylı her Türk çok iyi biliyordu ki Sivas Kongresi'nde dahi Misak-ı Milli'ye dâhil olan Ankara Anlaşması ile kendilerine bir takım haklar tanınan hatta Lozan'da bu haklarını kabul ve teyit ettiren Türkiye Cumhuriyeti elbette bir gün son vazifesini de yapacaktır. Nitekim, *“Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan —İskenderun - Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz”*.³ diyen Atatürk, müsait bir zamanda Hatay kurtuluş mücadelesini başlatmış bu vaadini yerine getirmiştir.⁴

Hatay meselesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birçok oturumda bahis konusu olmuştur. Antakya, İskenderun Türklerine, 1921 Anlaşması ile tanınan hakların Fransızlarca ne derece tatbik edildiği Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüştür. İskenderun'da, Beylan'da, Antakya'da 400 bin Türk'ün yaşadığı vurgulanmış bu bölgenin bizim kalbimizden koparılmış kanlı bir parça gibi memleketinizin en kara günlerinde Fransa'nın eline teslim edildiği ifade edilmiştir. Fransa'nın Alsaslören' i 50 sene unutmadığı, Hatay'ın da asla unutulmayacağı ifade edilmiştir.⁵ Esasen İskenderun Sancağı hiçbir zaman Fransa'ya ilhak edilmiş değildir ki bu gün Suriye'ye ilhak edilebilsin vurgusu yapılmıştır.⁶

Hatay'a sahip çıkma kararlılığını bizzat Atatürk'ün konuşmaları ile ortaya koyan Türkiye bir taraftan Halep Konsoloslugu vasıtasıyla, Lozan'dan sonra Türkiye'ye göç etmek isteyen sancak Türklerine terki tabiiyet işlerinde fiili güçlükler çıkarmış, bölgenin terk edilmemesi yolunda propagandalar yaparak büyük oranda Türkiye'ye göçü engellemiştir. Ayrıca Hatay Türklerinin Adana-İstanbul'da, İskenderun

³ **Atatürk'ün Söylev Demeçleri**, C I-III, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 2006, 5. Baskı, s. 404

⁴ Hulki Öcal, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaası, Ankara 1953, s.114.

⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 25.06.1932, Devre 4, C 9, İçtima 1.

⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 27.11.1936, Devre 4, C 13, İçtima 2.

sancağında teşkilatlı bir şekilde çalışmalarını teşvik edilmiş, 1935 seçimlerinde Tayfur Sökmen⁷ Antalya bağımsız milletvekili seçilerek Hatay davası için gerekli altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Hataylılar da, Türkiye'nin kendileri ile daha yakından ilgilenmesi için yoğun çaba içinde olmuşlardır, daha Milli Mücadelenin başlarında Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurarak Anadolu'daki milli hareketin ayrılmaz bir parçası olduklarını ortaya koymuşlardır. Daha sonra Lozan'daki Türk heyetine ve Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine İskenderun Sancağı'nın, Türkiye'ye ilhakını temin etmek suretiyle Fransız mezaliminden kurtarılmalari yolunda resmi müracaatlar yapmışlardır.⁸

9 Eylül 1936'da Suriye ile Fransa arasında anlaşması imzalanır, bunun üzerine Türkiye konuya müdahale eder ama Fransızlarla bir anlaşmaya varılamadığı için konu Milletler Cemiyeti'ne götürülür.⁹ Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ın reisliğinde gerçekleşen görüşme ve incelemelerden sonra Milletler Cemiyeti konseyi 27 Ocak 1937 toplantısında, İskenderun sancağına bağımsızlık verilmesini kabul eder. Devletin esaslarının ve anayasanın belirlenmesinden sonra sıra Milletler Cemiyeti nezaretinde seçimlerin yapılmasına gelmiştir, onun için seçmen yazımı yapılması gerekiyordu ancak işgal başlangıcından beri çok sayıda Türk sancağı terk edip, Türkiye'ye gitmek zorunda kalmış, buna karşılık Sancağı çok sayıda Arapın yerleşmesi sağlanmış, Ermeniler getirilip iskân edilmiştir. Türkiye'de hükümet, Hataylıların ya da Hatay'da doğmuş olanların, 29 Kasım'dan itibaren Hatay'a gidebileceklerini ilan eder. 22 Temmuz 1938'de başlayan seçim çalışmaları, 20 Ağustos 1938'de tamamlanır ve milletvekilliğine seçilen 40 kişi belli olur. 25 Ağustos 1938 günü Tayfur Sökmen mücadeleyi yönetmekte

⁷ Tayfur Sökmen, 1892 yılında Gaziantep'te doğmuştur. Hatay Cumhuriyeti'nin ilk ve tek cumhurbaşkanıdır. Geniş bilgi için bkz; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1978.

⁸ Yusuf Sarınoy, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay, Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s.23-41.

⁹ BCA, 490-01- 3- 5- 11.

olduğu Dörtyol'dan Antakya'ya gelir, bu arada meclisin açılışı için gerekli hazırlıklar tamamlanır.¹⁰ Hatay Meclisi, 2 Eylül 1938 günü Gündüz sinemasında toplanır ve Hatay Devleti kurulmuş olur. Böylece müstakil Hatay Devleti tarih sahnesine çıkmış, parlamenter sistem ve demokratik rejimle Hatay devleti kurulmuş, Hatay bayrağı resmen çekilmiştir.¹¹ Cumhurbaşkanı adayı Atatürk tarafından tespit edilmiştir. Atatürk'ün adayı Tayfur Sökmen olmuştur. Tayfur Sökmen, Atatürk'ün iltifat, teveccüh ve itimadına teşekkür ederek, bu mühim vazifeyi kabul edemeyeceğini çünkü başaramazsa Atatürk'ün mazhar olduğu itimat ve teveccühü kaybetmekten korktuğunu ifade etmiş bu vazifeden af buyrulmalarını istirham etmiştir. Ancak Hatay Millet Meclisi tarafından Hatay Devlet reisliğine seçilmiştir. Atatürk, bu kıymetli vazifeyi ihras ve deruhte etmiş olmasından dolayı memnuniyetlerini ifade etmiştir.¹²

7 Eylül 1938 günü Millet Meclisi, Türk İstiklal Marşı'nı, Hatay Devleti'nin de milli marşı olarak kabul etti. Türkiye'nin kanunları, Hatay kanunları olarak kabul edildi, Finans alanında da Suriye parası yerine Türk Lirası kullanılmaya başlandı.¹³ Nihayet Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda uzun süredir devam eden görüşmeler olumlu bir sonuca ulaşmış, anlaşma sağlanmıştır.

23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye arasında anlaşması imzalanmış, anlaşmaya göre Fransa fiilen hiçbir yetkisinin kalmadığı bu bölge üzerinde kendisine tanınmış olan hak ve yetkileri de hukuki yoldan kayıtsız şartsız Türkiye'ye devretmiş, artık Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Hatay Millet Meclisi

¹⁰ Mehmet Tekin, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, No 14, Antakya 2002, s. 25-26.

¹¹ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1991, s. 65.

¹² Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1978, s.106-108.

¹³ Esra Demirci Akyol, **Sınırdaki Kimlikler Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay**, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s.74 -75.

Başkanlığı, Meclisi 29 Haziran 1939 günü olağanüstü toplantıya çağırdı, sonuçta Hatay'ın anavatana katılması ve bunun ardından Hatay Meclisi'nin dağılmasına dair teklif oybirliği ve alkışlarla kabul edildi, Hatay Devleti sona ermiş, meclis kendi arzu ve iradesi ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır. 23 Temmuz 1939 sabahı, Hatay'da kalan son Fransız kıtası kışladan çıkmış. Türk ve Fransız Birlikleri'nin birlikte katıldıkları törende, kışladaki Fransız bayrağı indirilmiş ve yerine İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayrağı çekilmiştir. Bu mutlu olayı izleyen mahşeri kalabalık coşkun sevinç gösterilerinde bulunmuş, Hatay'ın anayurda katılma işlemleri tamamlanmış, Hatay halkının hasreti sona ermiştir.¹⁴ Bütün yurt sevinç içinde bayram yapmış, Mecliste heyecanlı tezahüratlar olmuştur.¹⁵

ATATÜRK DÖNEMİ ÖĞRENCİ HAREKETLERİ (HATAY MİTİNGLERİ ÖRNEĞİ)

Sürekli olarak politikanın içinde yer alan gençliğin siyasal eylemleri, birinci Meşrutiyet öncesine kadar götürülebilmektedir. Sonraları meşruti bir yönetimi tekrar kurmak amacıyla oluşturulan ve içinde bulundurduğu gençlerin fazlalığından dolayı Genç Türk Hareketi adını alan İttihat ve Terakki örgütünde de hep ön saflarda yer alan gençlik, 31 Mart Olayı'nda ve nihayet Milli Mücadele dönemindeki tutumuyla adından sıklıkla söz ettirmiştir. Cumhuriyet döneminde gençlik özellikle örgütlü hareketleriyle adından sıklıkla söz ettirmiştir.¹⁶ 1930'lu yıllar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde milliyetçi gençlik hareketlerinin yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, milliyetçi Türk gençlik hareketlerinin bu dönemde yoğunlaşmış olması ve bu milliyetçi çalışmaların Milli Türk

¹⁴ Mehmet Tekin, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi yayını, No 14, Antakya 2002, s. 25-26.

¹⁵ **Son Posta**, 24 Haziran 1939, s.2.

¹⁶ Mustafa Şahin, "Darülfünun Talebe Cemiyeti Önderliğinde Gerçekleştirilen Bir Öğrenci Hareketi Örneği", **Tarih ve Toplum**, C:18 S:107 Kasım 1992 s.15-22

Talebe Birliği'nce yönetilmiş bulunmasıdır.¹⁷ Bu anlamda bozkurdu kendilerine amblem yapmışlardır.¹⁸

MTTB'nin kuruluş tarihi tüm faaliyet raporlarında 1916 olarak kabul edilmektedir.¹⁹ Savaş ortamı nedeniyle Türkiye'de bir süre için gençlik eylemlerine rastlanmamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra gerçekleşen ilk gençlik eylemi ise 16 Kasım 1924 yılında İstanbul'da olmuştur. Üniversite öğrencilerinin tramvaylarda yarım ücret yerine tam ücret alınmasında çıkan bir tartışma, daha sonra git-tikçe büyüyen 2 öğrencinin yaralanması ve tramvay şirketinin Metrohan'da bulunan merkezinin üniversiteliler tarafından basılıp tahrip edilmesiyle son bulunmuştur.²⁰

Birinci dönem MTTB'sinde Tefik İleri'nin kişiliğinin ve fikirlerinin baskın bir yönü vardır.²¹ Yüksek Mühendislik Okulu'nda okuduğu yıllarda Teknik Üniversite Talebe Cemiyeti ve Milli Türk Talebe Birliği başkanı olarak İstanbul'daki öğrencilerin milliyetçilik hareketlerine önderlik etmiştir.²²

Bu dönemde, Fransızlar ve Suriyeliler anlaşmak üzere Paris'te konuşmalara başlamışlar, görüşmeler sonunda Suriye heyet başkanı İskenderun sancağındaki Fransız hak ve yetkilerini Suriyelilere devredeceğine dair bir demec vermişlerdir. Suriye heyeti Şam'a döndükten kısa bir süre sonra bütün Suriye'de seçimler başladığından sancağın Türk halkı seçime girmeyerek, Fransız- Suriye Anlaşmasını fiilen protesto etmişlerdir. Bu hadise üzerinedir ki, Suriye'de ve Hatay'da önce Türk Bayrakları yırtılmağa başlanmış, sonra Türkler tecavüze

¹⁷ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet(1931-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.102-103.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1933, s. 1.

¹⁹ **Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği**, Doğan Duman, Serkan Yorgancılar, Vadi Yayınları, Ankara 2008, s. 34.

²⁰ **Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk talebe Birliği**, Doğan Duman, Serkan Yorgancılar, Vadi Yayınları, s. 35-36.

²¹ Cahide İleri Aksoy, **Babam Tefik İleri Konuşmaları ve Görüşleri**, Ayyıldız Matbaası, C I, s. 25-39, Ankara 1977.

²² **Her Yönüyle Tefik İleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 4, Ankara 1995.

uğramış, öldürülenler olmuştur. Bunlara ilave olarak, Türk halkı üzerinde Fransız tazyiki de artmıştır.²³ İstanbul'da bulunan Hatay gençleri ise 1934'te Antakya, İskenderun ve Havalisi Türkleri Yardım Birliğini kurmuşlardır.

Sancak Türklüğünün, bütün tazyiklere, tehdit ve baskılara rağmen Suriye seçimlerine iştirak etmemek suretiyle bütün dünyaya karşı ispat ettiği birlik, anavatanda geniş bir sevinç ve heyecan ile karşılanmıştır. Millî Türk Talebe Birliği, bu büyük hâdiseyi kutlamak ve anavatanın Sancak Türklüğüyle beraber olduğunu göstermek maksadıyla büyük bir miting tertip etmeğe karar vermiştir.

Millî Talebe Birliği, bu kararı vilâyete arz etmiştir. Müsaade verildiği takdirde mitingin 21 Kasım saat 14'te Beyazıt'ta Cumhuriyet Meydanda yapılacağı ifade edilmiştir. Bu sevinç ve bağlılık tezahüratına bütün gençliğin iştirak edeceği, oradan Divanyolu, Ankara Caddesi, Köprü, Şişhane, İstiklâl Caddesi yoluyla Taksim Cumhuriyet âbidesi önüne gidileceği, gerek Beyazıt'ta, gerek Taksimde nutuklar söylenerek, tezahürat yapılacağı ifade edilmiştir.²⁴

Milli Talebe Birliği miting için şu beyannameyi hazırlamıştır: .

“Arkadaşlar!

Aylardır içimizde kanayan Antakya - İskenderun milli yarasının diploması safhasını bütün milletle beraber Türk gençliği de büyük bir sükûn ve vakarla bekliyor. Fakat bugün başlayan zulüm, işkence, hapis, ölüm gibi hâdiseler karşısında artık daha fazla tahammülümüz kalmamıştır.

Seni, öz kardeşine yapılan zulmün insanlık önünde protestoya çağırıyoruz. En içten kalbinin heyecanını göster ve güür sesini öz kardeşinin hak ve büyük davası için yükselt.”²⁵

²³ Hulki Öcal, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaası, Ankara 1953, s. 129-130.

²⁴ **Tan**, 20 Kasım 1936, s.1-2.

²⁵ **Tan**, 20 Kasım 1936, s.1-2.

Vilayet, MTTB'ye aynı gün cevap vermemiş ancak, birlik beklemeden duyurularını yapmıştır. MTTB'nin 20 Kasım 1936 tarihli gazetelerde yukarıda yer alan mitinge çağrı beyannamesi yayınlanmıştır.²⁶

Milli Türk Talebe Birliği'nin yanı sıra, gazetelerde halkı ve öğrenciyi mitinge davet edici yayınlar yapmıştır. 21.11.1936 tarihinde saat 2'de Beyazıt Meydanı'nda mitingin başlayacağı, Taksim'de biteceği ifade edilmiş, bütün İstanbullular Beyazıt'ta toplanmaya davet edilmiş, Türk gençliğinin liderliği altında, İskenderun, Antakya ve havalisine karşı yürütülen zulüm ve işkence karşısında insanlığın isyan ve şahlanması ifade edilecektir vurgusu yapılmıştır.²⁷

Miting için tüm duyurular yapılmış öğrenciler ve halk mitinge çağırılmıştır. Ancak yapılacak bir mitingin müzakereler üzerinde menfi tesir yapacağından dolayı, Ankara'nın talimatı üzerine Birlik Heyeti, vilayete çağrılarak, kendilerine mitinge müsaade edilmediği bildirilmiş, kendilerine gerekli tebligat yapılmıştır. Birlik yöneticileri bu talimatı sükûnetle karşılayıp teşebbüsten vazgeçtiklerini söylemişlerdir. Öğrencilerin yanı sıra gazete temsilcilerinin de yine Ankara'nın talimatıyla vilayete çağırılarak halkı ve öğrenciyi mitinge davet edici yayınlar yapılmaması konusunda uyarıldığı anlaşılmaktadır. Akşam, Cumhuriyet, Tan gazetesi temsilcilerinin de bu konu üzerine oldukça ciddi eğildiği anlaşılmaktadır.²⁸

Gazetelerde, gençliğin duyduğu teessür yerinde olmakla beraber, hükümetin filen meşguliyet sahası içinde bulunan Antakya meselesinin çözümünü daima hükümete bırakmak gerektiğinin esas olduğu ifade edilmiştir.²⁹ Talebe ve hocalar arasında böyle işler yapılması memleketin kültürel terakkisine mani telakki edilmiş, derslerini, çalış-

²⁶ **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1936, s.1-2.

²⁷ **Açıksöz**, 20 Kasım 1936, s.1-2.

²⁸ Tahsin Şensoy, **Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri**, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1998, s.77

²⁹ **Açıksöz**, 21 Kasım 1936, s.1-2.

malarını dağıtacak işlere hiçbir zaman kapılmamaları vurgulanmıştır.³⁰ Bir gün önce mitinge davet eden gazeteler, ertesi gün mitingin yapılmasının doğru olmayacağını duyurmuş, Türk gençliğinin sükûnet ve vakarla beklemesinin münasip olduğu vurgulanmıştır.

Türk gençliğinin bu meseledeki heyecanını takdir etmekle beraber, böyle bir miting ve nümayişin lüzumsuz ve zamansız olduğu, hükümetin Sancak meselesini halletmek için diplomatik yollarla çalıştığı ve müzakerelere giriştiği bir zamanda, bu kararın yanlış, faydasız, hatta belki zararlı olacağı yazılmıştır.³¹ Talebe Birliği, mitingden vazgeçtiğini, Beyazıt meydanında yapılması düşünülen toplantının yapılmayacağını duyurmasına rağmen ve kanunen lâzım gelen izin alınmaksızın, öğrenciler miting yapmak istemiş, Taksim'e kadar yürümüşlerdir. Bu harekete Talebe Birliği'nin önayak olduğu anlaşılmış, birkaç öğrenci gözaltına alınmıştır.³²

Miting teşebbüsünde bulunanlar, birlik üyeleri ile orta ve lise öğrencileridir. Bir gün önceki tebligat nedeni ile halktan katılım olmamıştır. Fransız Konsolosluğu'na tecavüz ihtimaline karşı tedbir alınmış, ancak böyle bir girişim olmamıştır. Galatasaray'dan ayrılan bir grup, Tepebaşı'na doğru giderken bazı dükkânlara bayrak astırmak için ihtarda bulunmuştur. Tezahürata teşebbüs edenlerin çoğu ceza ehliyetine hayız yaşta görülmediğinden, takibat imkânı olmamış, yaşı müsait olanlardan polis tarafından tespit edilenler yakalanmıştır. Olay sırasında itişme ve kalkışma neticesi ile 2 öğrenci ve yağmurlu havada atların kayması nedeniyle 4 polis yaralanmıştır. Yapılan tebligata rağmen mitinge teşebbüs edilmesine hükümet Milli Türk Talebe Birliği'ni kapatarak cevap vermiştir.³³ Kapatılmanın sebebi, Birliğin Hatay konusunda yürüttüğü faaliyetlerinin, devletin Hatay politikasına zarar verip, uygulanan politikaya ters düşme olasılığı taşıyor olmasıdır.

³⁰ **Son Posta**, 21 Kasım 1936, s.1.

³¹ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1936, s.1-2.

³² **Ulus**, 22 Kasım 1936, s. 1-2.

³³ Şensoy, **a.g.e.**, s.78.

Dâhiliye vekâletinden tebliğ olunan metin şu şekildedir;

*“Dün 20 Kasım 1936’da İstanbul’da Milli Türk Talebe Birliği’nin siyasi bir miting daveti yapacağı öğrenilmiştir. Tahkikat neticesinde bugün bu mitingin İstanbul İdare Amirlerinin resmi tasdiklerine rağmen ve kanunen lazım gelen izin alınmaksızın yapıldığı ve bu hareketi Milli Türk Talebe Birliği’nin ön ayak olduğu anlaşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti talebenin siyasi ve kendi maddi ve manevi çalışma topluluklarını dağıtacak işlere katılmalarını hiçbir zaman hoş görmemiş talebe ve hocalar arasında böyle birlikler yapılmasını memleketin kültürel terakkisine mani görmüştür. Son tecrübe bu kanaatin isabetini bir kat daha ispat etmiştir. Hükümet bu teşekkülleri men edecek kanuni tedbirler alınmıştır. Bu gibi teşekkülleri mevcut farz edenler hakkında yapılacak muamele kanunlarımızda sarihdir”.*³⁴

Talimat doğrultusunda Milli Türk Talebe Birliği, 22. 11. 1936 tarihinde kapatılarak levhaları indirilmiş ve kapıları mühürlenmiştir.

Öğrencilerin bu teşebbüsü basında şu şekilde yorumlanmıştır;

“Hükümetin, bu kadar yüksek ehemmiyetli bir işte, yüksek tahsil talebesinin kanuni müsaadeye kıymet vermek istemeyen hareketinden müteessir olduğu anlaşılmaktadır. Çok nazik olan bu işte sonuna kadar yürümekte kararlılığımız vardır. Biz hakkımızın er geç yerine getirileceğini bildiğimiz bu dönemde zamansız hareketlerle vaziyetin en küçük şekilde ihlal edilmesini doğru bulmuyoruz.

Bütün Türk milletinin böyle bildiği bu vaziyette, talebemizin bu ahenk ten ayrılır gibi kamı kanayan bir gençlik aceleciliği göstermesi doğru olmamıştır. Cumhuriyet hükümeti, özellikle çok iyi yetişmesine en fazla ehemmiyet verdiği Türk talebesinin, siyasi cereyanlara katılmakla gayesi olan tahsiline ait kıymetli zamanlarından bir kısmını kaybedebilmesi endişesi üzerine öteden beri önem vermektedir. Memleket meselelerine, üniversitelerin birer meşale vazifesi göreceği, yüksek tahsil talebimizi içinde buldukları hayatla, başta kendilerinin tam ve kâmil yetişmeleri üzere vatan ve

³⁴ **Akşam**, 22 Kasım 1936, **Ulus** 22 Kasım 1936, **Açıksöz**, 22 Kasım 1936.

milletin istikbaline ait en mühim vazifelerle karşı karşıya bulunmak hususunda hiçbir kayıplarını olmadığını ve nice ehemmiyetli meseleler için kendilerini bekleyeceğimizi ifade ediyoruz.”³⁵

Milli Türk Talebe Birliği'nin kapatılmasının ardından, Antakya-İskenderun Havalesi Türkleri Yardım Birliği de fiilen kapanmış oluyordu. Bir müddet kapalı kaldıktan sonra hükümetin müsaadesiyle Hatay Erkinlik Cemiyeti adı altında Eski Yardım Birliği siyasi bir birlik olarak faaliyete geçerek, Cağaloğlu'ndaki Halkevi binasında bir kongre tertip edilerek, 7 kişilik bir idare heyeti seçilmiş başkanlığına da Tayfur Sökmen getirilmiştir. Tayfur Sökmen o sırada aynı zamanda bağımsız Antalya mebusu bulunduğundan, birlikle hükümet arasındaki irtibatı temin etmiştir. Nihayet Erkinlik Cemiyeti'nin, Dört-yol, Mersin ve Kilis'te birer şubesi açılmıştır.³⁶

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ın reisliğinde gerçekleşen görüşme ve incelemelerden sonra Milletler Cemiyeti konseyi 27 Ocak 1937 toplantısında, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık verilmesini kabul etmiştir. Bu anlamda, Cenevre'de ilk anlaşmanın yapılması, Hatay davasının birinci safhasının Milletler Cemiyeti çerçevesinde başarıyla halledilmesi coşkun ve içten tezahürata vesile olmuştur.

Konuyla ilgili olarak Atatürk'ün, Hasan Rıza Soyak'a 1937'de söylediği şu sözler oldukça dikkat çekicidir: “Hatay benim şahsi davamdır, icap ederse yine şahsen halletmem gerekir. Şayet silahlı bir hareketle halletmek zorunda kalırsak, tutacağım yolu da çoktan kararlaştırmış bulunuyorum. Türkiye Cumhuriyeti reisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından da çekileceğim. Ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşlarla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim”³⁷

³⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Kasım 1936, s1.

³⁶ Hulki Öcal, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaası, Ankara 1953,s. 129-130.

³⁷ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 578.

Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen de anılarında Hatay davası ile ilgili olarak Atatürk'ün şunları ifade ettiğini bildirir; “Ben Hataylılara söz verdim. Onların hakkı olan sözü verdim. Bu topraklar bizimdir, orada mutlaka bizim bayrağımız dalgalanacaktır”.³⁸

Atatürk Milletler Cemiyeti'nde kararın onaylanması üzerine Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta, Türkiye'nin bağlı olduğu dostlukları bozmadan milli meselenin hallini Milletler Cemiyeti'nde bir sonuca vardırılmak hususunda gösterilen gayretten dolayı hükümeti kutlamıştır. TBMM'de Atatürk ve İnönü hükümetine Hatay konusunda elde edilen başarıdan dolayı teşekkür etme kararı almıştır. Diğer taraftan kararın Milletler Cemiyeti Konseyi'nde onaylanması üzerine, Türkiye ve Hatay'da mitingler yapılması için 28 Ocak 1937'de İçişleri Bakanlığı tarafından bütün vilayetlere ve müfettişliklere talimat gönderilmiştir. Bu talimatta, 31 Ocak 1937'de yurdun her tarafında Hatay için başarı mitingleri yapılması istenmekte, mitinglerin CHP, Halkevleri ve belediyeler tarafından tertip edilerek resmi bir mahiyet verilmesi istenilmektedir. Mitinglere, memurlar ve öğrencilerin katılımının sağlanması, söylenecek nutuklarda, Hatay'ın Türk olduğu, oradaki Türklerin hak ve hayatlarının istiklal içinde gelişmesinin tabii ve medeni bir hak olduğu, bu hakkın Milletler Cemiyeti tarafından verilmesinin bizi memnun ettiği, Fransa ile dost geçinmek istediğimiz, Suriye'nin bağımsızlığı ile Arapların saadetini istediğimiz açıkça beyan edilmelidir. Miting sonunda Atatürk'e, İnönü'ye, Dışişleri Bakanına, CHP'ye, Hatay Erkinlik Cemiyetine teşekkür telgrafları çekilmesi de istenilmektedir.

Aynı günde Hatay'da da miting yapılması için Dörttyol ve Kilis Kaymakamlıkları vasıtası ile Hatay'a talimat verilmiştir. Bu talimatta, Araplar ile bir çatışma olmayacağına kanaat getirildikten ve Fransız temsilcisinin izni alındıktan sonra miting yapılması istenilmektedir. Ayrıca diğer unsurların da (Çerkez, Arap, Ermeni vb.) Türklerle birlikte mitinge katılmalarının teşvik edilmesi, Arapların Suriye'deki gös-

³⁸ Sabiha Gökçen, **Atatürk'le Bir Ömür**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2000, s. 255.

terilerine cevap verilmemesi, mitinglerin sadece Sancak dâhilinde yapılarak Fransa ve Türkiye'ye teşekkür edilmesi, Milletler Cemiyeti lehinde tezahürat yapılarak teşekkür telgrafları çekilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁹

Hatay'ın istiklaline kavuşması dolayısıyla büyük miting, 31 Ocak 1937 Pazar günü İstanbul'da gençliğin iştirakiyle yapılmıştır. Mitingin 14.30'da başlayacağı ilan edilmiş olmasına rağmen Beyazıt Meydanı saat 12'de dolmaya başlamıştır. Bir öğretim üyesi, bir üniversite öğrencisi ve Hatay Erkinlik Cemiyeti adına Maltepe Lisesi Felsefe öğretmeni Faik Türkmen, İffet Halim Oruz ve Ağâh Sırrı Levent sözlerini şöyle bitirmiştir:

*“Yurttaşlar, Türkün kudretini, Türkün hulusunu bütün kâinata teslim ettirecek yeni bir delil ve yeni bir fazilet numunesi daha göstermiş bulunuyoruz- Artık herkes daha iyi öğrendi ki, Türk adı, kuvvet ve iradenin olduğu kadar, sulhun ve insanlığın da bir sembolüdür. Milli davalarımızı, şimdi o kadar emniyetle ve o derece yüksek bir gururla takibe alıştık ki, zafere inanmak için Türk olduğumuzu hatırlamak kâfi gelmektedir.”*⁴⁰

31 Ocak 1937'de bütün yurt Hatay zaferini kutlamış⁴¹, İstanbul ve Ankara'da mitingler gerçekleşmiş, bütün millet yekpare bir kütle halinde Atatürk'e minnet ve şükranlarını sunmuştur.⁴² Halkevlerinde bir tören yapılması uygun görülmüş, bu törenlerde Hatay'ın tarihinden, coğrafyasından, yeni rejiminden ve bu yeni rejimin Hatay'a vaat ettiği istikbalden bahsedilmesi fakat iyi komşuluk gütmekte olduğumuz Araplara karşı, tecavüzkâr lisan kullanmaktan sakınılması gerektiği ifade edilmiştir.⁴³

³⁹ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936- 1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Mart 1996, s. 3-65.

⁴⁰ İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul 1977, s.90.

⁴¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Şubat 1937, s.1

⁴² **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1937, s.4.

⁴³ **BCA**, 490- 01 -3- 15- 44.

Ankara’da da, aynı gün Hatay zaferi için büyük bir miting yapılmış, abide etrafında toplanan büyük halk kütleleri muazzam bir tezahüratta bulunmuşlardır. Meclisin, Atatürk’e Hatay işinde elde ettikleri yüksek muvaffakiyetten dolayı resmen teşekkür edilmesi için almış olduğu karar dolayısıyla B. M. Meclisi riyaseti tarafından gönderilmiş olan telgrafa, Atatürk’ün verdiği cevap, Meclis toplantısında okunmuş ve sürekli alkışlarla karşılanmıştır;

Atatürk’ün Büyük Millet Meclisine teşekkürü:

“Hatay mukadderatının tespitini memnuniyete şayan görmüş olan Kamutayın hakkımızda taltif kararı vermiş olduğunu bildiren telgrafnamenizi büyük memnuniyetle aldım. Teşekkür ve minnetlerimi bildirmekle bahtiyar olduğumun Kamutaya arz edilmesini dilerim”. K. Atatürk⁴⁴

Yapılan mitinglere üç milyon kişi iştirak etmiş, bütün millet kenetlenmiş, Atatürk’e minnet ve şükranlarını sunmuştur. Beyazıt meydanında yapılan büyük mitingden sonra halk vapurlarla sarayın önüne giderek tezahüratta bulunmuş ve Atatürk’ün iltifatına mazhar olmuşlardır. Millî Hatay davasının lehimize neticelenmesinden dolayı Hatay’daki Türk’lerden, cemiyet ve müesseselerden ve yurdumuzdaki Hatay Erkinlik Cemiyetinden Atatürk’e gelen sayısı pek çok telgraflarla, yüksek heyecan, asil duygularını ve bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Bu samimi tezahürattan mütehasıs olan Atatürk, Hataylılara teşekkürlerinin bildirilmesine Anadolu Ajansını memur etmişlerdir.⁴⁵

İstanbul Hatay mitingi düzenleme komitesinde yer alan İstanbul Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi Aslan Tufan Yazman’ın o günlere ait anılarının özeti şu şekildedir;

“Miting izni almak üzere rektörlüğe arkadaşımınla birlikte başvurduk. Rektör merhum Cemil Bilsel di. O da bu işi onayladı ve düzenleyici kurul olarak bütün fakültelerden ikişer temsilci istedi, öte yandan Millî Eğitim Bakanlığı ile de temasa geçti, o zaman yalnız 5 fakülte vardı her birinden ikişer kişiden 10 delege topladığımız zaman gördük ki tuhaf bir rastlantı

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1937, s.1-2.

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1937- *Kurun*, 1 Şubat 1937.

olarak 10 delegeden 9'u İzmirli idi. Yunan sıkıntı ve zulümlerini çekmiş olan Ege'li gençler ulusal sorunlar da oldukça fazla titizdiler. Bu mutlu rastlantı da hepimiz sevindik ve birbirimizi kutladık. Hükümet durumu adım adım izlerken böyle bir atılımın yapılmasını istiyor fakat bir olay çıkmasından kaygılanıyordu, görünüşe göre İstiklal Marşı'ndan sonra söylevler verilecek, gerekli gösterilerle mitinge son verilecekti. Delegeler hazırlanan bir çelengi Taksim anıtına bırakacaklardı.

Miting başlarken bir komiser geldi, rektörün kulağına bir şeyler fısıldadı, rektör Bilsel bana Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın beni Ankara'dan telefonla istemiş olduğunu söyledi. Onunla konuş dedi. Rahmetli Arıkan'la da basın dolayısı ile tanışıyorduk. Mitingin düzenleyicileri arasında bulunduğumu herhalde Rektör'den öğrenmiş olacak, Arıkan, Ankara'dan bana sesleniyor, yarı rica yarı buyruk tarzında konuşuyordu. Bizim mitingi başladığımız yerde bitirmemizi istiyordu. Gençlerin Taksim'e çıkması durumunda Fransız Konsolosluğuna yapılacak herhangi bir yükselişin siyasal alanda kötü yankılarını sayıp döküyordu. Söz verdim ve mitinge katıldım. Konuşucular arasında sıra gelince, ben de Hatay sorununu siyasal yönlerden anlattım ve devletler hukuku bakımından Hatay'ın bize geri verilmesi gerektiğini savundum. Söylevler biter bitmez, daha buradan dağılacağız sözü söylenirken dinleyiciler arasında bulunan bir genç, arkadaşlar Taksim'e diye bağırdı üç bini bulan kalabalık Taksim yönünde yürüyüşe geçti ama polisler bırakmıyordu, güvenlik kuvvetleri Galata ve Atatürk köprülerini açarak trafiğe kapattılar. Gençler sandallarla karşıya geçmeye başladılar. Biz delegeler 2 otomobille Silaharağa Şişli yolundan dolaşarak çelengi Taksim'e getirdiğimiz zaman binlerce kişinin Taksim'e varmış olduklarını hayretle görmüştük. Taksim'de de konuşmalar oldu. Halkta, Hatay'ın anayurdun bir parçası olması yolundaki gösterilere katıldı. Bizim gazeteler ve bütün dünya basını ertesi gün Türk gençliğinin Hatay üzerindeki duyarlılığını yansıtıyordu.”⁴⁶

⁴⁶ Aslan Tufan Yazman, **Atatürk ile Beraber**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984, s. 391-392.

Verilen bütün söz ve yapılan anlaşmalara rağmen Hatay'ın istiklaline kavuşamıyor olması, sömürgeci zihniyetin Hatay'ı terk etmemesi, Türk gençliği üzerinde büyük bir heyecana sebep olmuştur. Gençlik, 2 Ekim 1937 tarihinde, İstanbul'da düzenlediği muazzam bir mitingle Hatay'ın ezeli istiklalini dünyaya haykırmıştır.

Saat 14'te Beyazıt'ta başlayan mitingde, gençler seni öz bayrağımız gibi seviyoruz diye bağırışlardır. Hatay Hataylıların, Hatay Türklerin, Hatay Atatürk çocuklarının olacaktır. Bu büyük davada, Türk gençliği, bütün Türk milleti gibi fazla hassas davranıyorsa bu onun hakkı ve tarihi büyüklüğünün zaruretidir.

Hatay davası halledilmedikçe Türk rahat değildir, Türk azmi bu davada muzaffer çıkacaktır vurgusu yapılmıştır.

Mitingde, gençliğin isteklerini ve bu davadaki görüşlerini ihtiva eden kâğıtlar havada uçmuş, gençler; "Atam Türk milletini kurtardığın gibi Hatay'ı kurtaracak da sensin" diye haykırış, el ele, kalp kalbe Onuncu Yıl Marşı'nı söyleyerek İstiklal Caddesi'nden geçerek Beyazıt'a dönmüşlerdir.

Gençlik hislerini bir kere de doğrudan doğruya Atatürk'e duyurmak istemiş, bu maksatla bir telgraf çekerek; "Hatay'da, İstiklal Bayramı yapmak isteyenlerin göğsüne uzatılan süngü hepimizin kalbine saplandı. Şuuru heyecanlarımızı bütün bağlılığımızla ulaştırıyoruz büyük atamız".⁴⁷ şeklinde duygularını ifade etmişlerdir.

SONUÇ

İskenderun Sancağı (Hatay), Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmasına rağmen, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile bu sınırların dışında kalmıştır. Sancak özel bir statü ile Fransız mandası altında bulunan Suriye topraklarına dâhil edilmiştir. 1936 yılında Fransa'nın, Suriye'ye bağımsızlık verme kararı üzerine, Türkiye Cumhuriyeti, Hatay'ın bağımsızlığı için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş,

⁴⁷ Muammer Taylak, **Öğrenci Hareketleri**, Başnur Matbaası, Ankara 1969, s. 155-156.

1937’de anayasası ile birlikte “ayrı bir varlık” olarak kabul edilmiş, 1938’de de “Hatay Devleti” kurulmuştur, 1939’da yılında Hatay Türkiye’ye bağlanmıştır. 1930’lu yıllar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde milliyetçi gençlik hareketlerinin yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Milli Türk Talebe Birliği’nin çeşitli zamanlar yoğun faaliyetler içinde olması dönemin koşullarının getirdiği ulusdevlet inşası olgusunun birer yansımasıdır. Hatay konusunda Suriye ile sıkıntuların devam ettiği bir dönemde MTTB’li gençler İstanbul’da bir miting düzenlemek istemişlerdir. Valilik tarafından gerekli izin verilmemiş, fakat Hatay Mitingi 21 Kasım 1936’da yapılmıştır. Bu kararlı gövde gösterisinin faturası ağır olmuştur. Hükümet, öğrencinin siyasî faaliyetler içerisine girerek, kendi maddî ve manevî çalışma topluluklarını dağıtacak işlere kapılmalarını hiç bir zaman hoş görmemiş, dış politika manevralarına getirebileceği olumsuz etkiler ve Hatay politikasına ters düşme olasılığı taşıyor olması sebebiyle MTTB kapatılmıştır. Aylardır merakla ve büyük ilgi ile izlediği Hatay davasının zafere ulaşması yani 24 Ocak 1937 tarihinde Cenevre’de ilk anlaşmanın yapılması, coşkun ve içten tezahürata vesile olmuştur. 31 Ocak 1937’de bütün yurt Hatay zaferini kutlamış, İstanbul ve Ankara’da mitingler gerçekleşmiş, bütün millet yekpare bir kütle halinde Atatürk’e minnet ve şükranlarını sunmuştur. Verilen bütün söz ve yapılan anlaşmalara rağmen Hatay’ın istiklaline kavuşamıyor olması, Türk gençliği üzerinde büyük bir heyecana sebep olmuş, gençlik, 2 Ekim 1937 tarihinde, İstanbul’da düzenlediği muazzam bir mitingle Hatay’ın ezeli istiklalini dünyaya haykırmıştır. Bütün Türkiye ve Hatay’da mitingler planlı ve kontrollü bir şekilde yapılmıştır. Devlet, mitingler yoluyla Türk kamuoyunu kontrollü bir şekilde yönlendirerek olayı bütün halka meletmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda gençliğin siyasal yaşama katkıları küçümsenemeyecek derecede önemli olmuştur. Bu çalışmada Sancak’ın bağımsızlığa kavuşması ve Hatay Cumhuriyeti’nin kuruluşu noktasında gençliğin ortaya koyduğu uğraşlar ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

BCA, 490- 01 -3- 15- 44.

BCA, 490-01- 3- 5- 11.

TBMM Zabıt Ceridesi, 25.06.1932, Devre 4, C 9, İçtima 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, 27.11.1936, Devre 4, C 13, İçtima 2.

Açıksöz, 20 Kasım 1936.

Açıksöz, 21 Kasım 1936.

Açıksöz, 22 Kasım 1936.

Akşam, 22 Kasım 1936.

Cumhuriyet, 1 Şubat 1937.

Cumhuriyet, 2 Şubat 1937.

Cumhuriyet, 20 Kasım 1936

Cumhuriyet, 21 Kasım 1936.

Cumhuriyet, 1 Şubat 1937.

Cumhuriyet, 2 Şubat 1937.

Cumhuriyet, 24 Kasım 1936.

Cumhuriyet, 8 Nisan 1933.

Kurun, 1 Şubat 1937.

Son Posta, 21 Kasım 1936.

Son Posta, 24 Haziran 1939.

Tan, 20 Kasım 1936.

Tan, 21 Kasım 1936.

Ulus, 22 Kasım 1936.

Aksoy, Cahide İleri, **Babam Tefk İleri Konuşmaları ve Görüşleri**, Ayyıldız Matbaası, C I, s. 25-39, Ankara 1977.

Akyol, Esra Demirci, **Sınırdaki Kimlikler Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay**, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010.

- Atatürk'ün Söylev Demeçleri**, C I-III, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 2006, 5. Baskı.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- Darendelioğlu, İlhan, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul 1977.
- Goloğlu, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Gökçen, Sabiha, **Atatürk'le Bir Ömür**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2000.
- Her Yönüyle Tevfik İleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 4, Ankara 1995.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1991.
- Öcal, Hulki, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaası, Ankara 1953.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936- 1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Mart 1996, s. 3-65.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay, Anavatanaya Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay", **Atatürk Araştırma Merkezi**, 2001, s.23-41.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1978.
- Şahin, Mustafa, "Darülfünun Talebe Cemiyeti Önderliğinde Gerçekleştirilen Bir Öğrenci Hareketi Örneği", **Tarih ve Toplum**, C 18 S 107 Kasım 1992 s.15-22.
- Şensoy, Tahsin, **Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri**, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1998.
- Taylak, Muammer, **Öğrenci Hareketleri**, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

Tekin, Mehmet, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, No 14, Antakya 2002.

Tekin, Mehmet, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi yayını, No 14, Antakya 2002.

Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk talebe Birliği, Doğan Duman, Serkan Yorgancılar, Vadi Yayınları, Ankara 2008.

Yazman, Aslan Tufan, **Atatürk ile Beraber**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984.

Yeni Türk Ansiklopedisi, “Hatay”, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1985.

HATAY'IN YETİŞTİRDİĞİ DEĞERLERDEN YAZAR AYLA KUTLU'NUN ESERLERİNDE HATAY COĞRAFYASI VE KÜLTÜRÜNÜN İZDÜŞÜMLERİ

Nesrin KARACA*

ÖZET

Çağdaş Türk edebiyatında roman ve hikayeleriyle oldukça önemli bir yer tutan, hem Hatay'ın yetiştirmiş olduğu bir değer hem de nitelikli bir kadın kalem olarak özel bir alana sahip olan Ayla Kutlu'nun edebiyat dünyasında Hatay ve civarı önemli bir yer tutmaktadır. Ayla Kutlu'nun hayatıyla doğrudan ilintisi olan bu coğrafya, İskenderun ve çevresi ağırlıklı mekânlar olarak seçilmiş, hikaye, roman ve anı türü eserlerinde dönemsel özellikleriyle işlenmiştir.

Hatay'ın yazarı olarak nitelenebilecek bir kalemin sahibi olan Ayla Kutlu'nun çocukluğu ve gençlik döneminin ilk yılları Harbiye, Antakya ve İskenderun'da geçmiştir. Yakından bildiği bu toplumsal ve kültürel coğrafyayı, hayatında, anılarında olduğu kadar pek çok öykü ve romanlarının anlatımlarında da reel konularıyla kurgusal mekânlar olarak işlenmiş buluruz.

Ayla Kutlu'nun; "...İskenderun'da değil de başka bir kentte yetişmiş olsaydım, bu öyküler çıkmayabilirdi. Başka türlü öyküler çıkardı da, bunlar çıkmazdı belki. Neden? Nedeni çok açık: Bir bölge, bir kent düşününüz: Eski kitaplarda Kenan Ülkesi diye geçen bolluk diyarının üst sınırında. Bütün dinlerin çıkıp yayıldığı bölgedir burası. Zenginlik buralarda ticaret yapmak isteyen uzak ülke insanlarını çektiği gibi, burada yaşayan insanları uzak ülkelerle içli dışlı hale getirmiştir. İmparatorluğun en çok ırk, din ve mezhebinin bulunduğu

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, nkaraca01@gmail.com

bölgesidir buralar. Örneğin Antakya Kilisesi, en önemli merkezdir. Doğu Hıristiyanları için, Fener, Kudüs'ten sonra üçüncü önemli merkez... İslamlığın da bütün kolları var. Ayrıca ırklar..." ifadeleriyle, mekân olarak özellikle seçilmiş bir yer olduğunu vurguladığı ve eserlerinde izlekler olarak öne çıkardığı Hatay coğrafyası, gerek coğrafi konumu, gerek içinde barındırdığı farklı din, dil, ırkın oluşturduğu kozmik ve kozmopolit yapısı, tarihte pek çok kültüre ve savaflara sahne oluşuyla tek başına işlevsellik yüklenen bir bölgemizdir.

Hatay, çok farklı kökenlerden gelen kişilerin yaşadığı coğrafya olarak insanlık macerasının neredeyse tüm renklerine rastlamanın mümkün olduğu, birçok tarihsel acının çekildiği, aynı zamanda toplumsal barışın da deneyimlendiği bir yöre olarak pek çok zenginliğe sahiptir ve bunun izdüşümlerini Ayla Kutlu'nun eserlerinde görebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Ayla Kutlu, Roman, Hikaye, Anı, Edebiyatta Hatay Kültürü ve Coğrafyası

THE PROJECTION OF THE GEOGRAPHY AND CULTURE OF HATAY ON THE WORKS OF AYLA KUTLU AS A NATIVE FIGURE

ABSTRACT

Hatay and its surroundings constitute a significant aspect of the literary world of Ayla Kutlu, a qualified woman writer raised there, who stands as an important figure in the contemporary Turkish literature with her novels and stories. This geography, which has direct relations with Kutlu's personal life, and its surroundings along with Iskenderun were frequently chosen as the spatial contexts of her works, and presented in her novels, stories and memories together with their temporal traits.

Kutlu spent her childhood, adolescence and early youth in Harbiye, Antakya and Iskenderun, which has qualified her as a writer of Hatay. This social and cultural geography that she knows so well not only appears in her memories but also in her novels and stories as both real and fictional spatial contexts.

Kutlu notes: *"If I had been raised in another city and not Iskenderun, I possibly wouldn't have written these stories. Other types of stories would have been born, but not these. Why? The reason is obvious: Imagine a region, a city. Standing on the upper frontier of the land of abundance, which is called The Country of Kenan in ancient books. This is the region where all religions were born and spread. The abundance not only attracted the people from other countries to come here for trade but also enabled the natives of this land to develop relations with the people from far away. This is the most diverse region of the empire, in terms of race, religion and sect. The church of Antakya is for instance the most important center. For eastern Christians, Fener is the third significant center after Jerusalem. There also reside almost all branches of Islam. Not to mention numerous races..."* As it is explicit, Hatay is exclusively chosen as the spatial context in her works. Hatay, in that sense, undertakes multiple functions in the literature of Kutlu as a cosmic and cosmopolite

structure for its geography, its geopolitical situation, the religions, languages and races it embeds and its hosting of many cultural communities and wars throughout history.

Hatay bears a unique character for being a geography in which many people from different origins have inhabited, making it possible to see there all colours of the adventure of humanity. It is a region where not only historical pain but also societal peace was experienced. The prosperity that is bestowed on the city in this regard is a prominent theme in the works of Ayla Kutlu.

Keywords: Hatay, Ayla Kutlu, Novel, Story, Memory, The Culture and Geography of Hatay in Literature

“İnsanlar doğdukları şehirlerin yapraklarıdır. İlk onlara bakılarak anlaşılır şehirlerin kimliği.” (Kutlu 2010, 77)

Ayla Kutlu Kimdir?

Oluşumu, fiziksel ihtiyaçlar sonrasında başlayan ‘mekan’ olgusu, içgüdüsel olarak her canlının arayışta olduğu ve gerçekleştirdiği bir kavram durumundadır. İnsan-çevre ilişkisi bağlamında, insan hayatı ve üretimlerinden oluşturulurken coğrafya, iklim ve giderek seçilmiş bir realite olarak önem kazanan mekan karşısında; insan zamanla duygu, düşünce ve davranış biçimleri etkileşimi ağında onun bir parçası haline gelmiş ve özdeşleşmiştir.

Bu bağlamda, modern Türk edebiyatının seçkin yazarlarından Ayla Kutlu'nun¹ eserlerindeki mekansal özellikler geniş/açık mekan ve

¹1938'de, İskenderun'da öğretmenlik ve gazetecilik yapan Cumhuriyetin ilk kuşak öğretmenlerinden Selahattin Kutlu ile Sabriye Kutlu'nun kızı olan Ayla Kutlu, ilk ve ortaokulu İskenderun'da liseyi Antakya'da okudu. Çocukluğu ve gençlik döneminin ilk yılları Harbiye, Antakya ve İskenderun ile babasının görevi gereği gittiği bölgenin farklı illerinde geçti. 1960 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra çeşitli kamu kuruluşlarında 20 yıl çalıştı. İlk yazı ve hikayelerini Aygen Berel imzasıyla yayımlandı. Emekli olduktan sonra yazarlığa profesyonel olarak başlayan; dört çocuklu, kısıtlı imkanları olan ve dar bütçeli bir ailede yetişen Kutlu'nun kalabalığa alışmışlığı ve deneyimlediği yoksunluk, bir kadın olarak her mekanla kurduğu ilişkide, o mekana bakışında ve o mekanı anlamlandırmasında belirleyici unsurlar olmuştur. Roman, hikaye özellikle çocuk hikaye ve çocuk romanları, film hikayeleri, tanıtma yazıları, belgesel, radyo sohbetleri gibi edebiyatın çeşitli türlerinde eserler üretmeye devam etmektedir.

Kaçış, Islak Güneş, Cadı Ağacı, Tutsaklar (Ateş Üstünde Yürümek), Bir Göçmen Kuştı O, Hoşça Kal Umut, Kadın Destanı, Emir Beyin'in Kızları, Asi... Asi..., Yedinci Bayrak gibi romanlara imza atan Kutlu'nun hikayeleri: *Hüsnüyusuf Güzellemesi, Sen de Gitme Triyandafilis, Mekruh Kadınlar Mezarlığı, Zehir Zakkım Hikayeleri*; Çocuk kitapları: *Merhaba Sevgi, Yıldız Yavrusu, Başı Kuşlu Çocuk, Beceriksizler Sirkisi, Gezgim Kertenkele ile Kutup Ayısı, Çiçek Elli Robut, Küçük Mavi Tren, Kendini Köpek Sanan Ayakkabılar, Harika İkizler (İkizlerin Sırrı, Artık Çok Oldunuz ve Zavallı Mideler serisi), Minik Sultanın Serüvenleri (Minik Sultan Sihirbaz, Minik Sultan ile Deniz Kızı ve Minik Sultan Beceriksiz Palyaço serisi), Mavi Saçlar Pembe Gözler* sayılabilir.

Ayla Kutlu'nun yukarıda zikredilen kitaplarının birçoğu farklı ödüllere layık görüldüğü gibi 13. *Antalya ve Sinema Tarih Buluşması 1. Film Hikaye Ödülleri*, Tunç Başaran ve Macit Koper'le birlikte *Altın Koza Senaryo Ödülleri*'nin de sahibi olmuş, bugüne kadar beş eseri sinemaya uyarlanmıştır.

dar/kapalı mekanlar ile bunlara ait unsurlar psikolojik ve sosyal konum açısından büyük öneme sahiptir.

Yazdıklarıyla coğrafya, tarih, güncel ve gelecek düzleminde, insanı, insan gerçeğini ağırlıklı olarak kadının varlık-bilinç konumunu işleyen bir kalem olarak dikkate değer bir yazar olan Ayla Kutlu'nun yazarlık birikiminin olgunlaştığı süreçte ve ele aldığı konularda yaşadığı coğrafyanın mekan ve atmosfer olarak bu dokuyu edebiyat evrenine yediren yaklaşımında doğup büyüdüğü şehrin önemli bir etkisi ve payı vardır. *“1990'dan beri kadınların yazılı olmayan, sessiz, yalın, öznel tarihini yazıyorum. Ashında bu, Türk toplumunun yazılmamış öbür yanını yazmak eylemi oluyor...”* diyerek özel coğrafyası, kişisel tarihi ve zihniyet dünyasıyla özdeşleşen bir yazarlık tutumu içinde olduğunu vurguladığını görüyoruz.

“...Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden günümüze kadar çeşitli kesitler içinde toplumsal ve siyasal olayların şekillendiği kişilikleri ve insan ilişkilerini irdeleyen ve sorgulayan bakış açısına sahip bir yazar olarak geniş bir zamana, mekana ve insan zenginliğine yaslanan hikaye ve romanlarıyla çeşitli edebiyat ödüllerinin de sahibi...” olan (Karaca 2018, 63) Ayla Kutlu, çağdaş Türk edebiyatının 'kadın olağanüstülükleri'ni vurgulamak isteyen ve aynı zamanda Hatay'ın yazarı olarak da nitelenebilecek bir isimdir. 15 Ağustos 1938'de Antakya'da doğmuş, İskenderun'da büyümüş çocukluğu ve gençlik döneminin ilk yılları Harbiye, Antakya ve İskenderun'da geçmiştir. Hem Hatay'ın yetiştirmiş olduğu bir değer hem de nitelikli bir kadın kalem olarak özel bir alana sahip olan ve 'Benim içimdeki Hatay rüzgârı, her yapıtımda beni Hatay'a götürür' diyen Ayla Kutlu'nun hayatıyla doğrudan ilintisi olan bu coğrafya, ağırlıklı mekânlar olarak seçilmiş olup ve hikaye, roman, anı türü eserlerinde dönemsel özellikleriyle işlenmiştir. Dolayısıyla, dinî ve coğrafi menkıbelerden itibaren başlayan bütün bu tarihi derinlik, (Kutlu 2007, 40) İskenderun'un çeşitli işgallere maruz kalması, milli mücadele sürecinde halkı bombalanan tek misak-ı milli sınırları içindeki toprağımız olması ve barındırdığı farklı din, dil, ırkın yarattığı kozmik ve kozmopolit yapısı nedeniyle İskenderun ve çevresi Ayla Kutlu'nun

anlatımlarında kişisel tarihini ve yazarlık evreninin mekânını oluşturmuştur:

“...Doğup büyüdüğüm coğrafya beni derinden etkilemiştir ve bütün kitaplarımda etkisini gösterir. İnsanları özverili, çalışkan, sevecen oldukları gibi öfkeli, tutucu ve isyankârdır. Uygarlıklara yataklık yapmış bir coğrafya olarak, kültür zenginliği var. Kadın olmam ise benim için ayrı bir şans. Bireysel fırsat. Kadınların yokları var etme çabaları, üretkenlikleri, yaratıcı olmaları müthiş haz veriyor bana. Onları seviyorum. Hem kurbanlar, hem dışiler, hem yiğit, hem de anne olmaları, çok renkli kişilikleri... Coğrafyamın kadınları gibi mekânlar, yazdığım karakterler zor, yorucu olsa da beni özgün metinler yaratan bir yazar yaptım..” (Ünlü 1991 213) diyen Ayla Kutlu'nun çocukluğu ve gençlik döneminin ilk yılları Harbiye, Antakya ve İskenderun'da geçer. Yakından bildiği bu toplumsal ve kültürel coğrafyayı hayatı, yaşamışlıkları ve anılarında olduğu kadar pek çok öykü ve romanlarının anlatımlarında da reel konumlar, kurgusal mekanlar ve hatta roman kişilerinin isimleri olarak da buluruz. Nitekim, *Asi... Asi...*'nin kişilerinden birinin adı Hatay'dır.

Akıcı, duru ve yumuşak bir anlatımla kaleme aldığı hikaye ve romanlarında; genelde kadını ve onun eksik, yetersiz tanınan toplumsal kimliğini sorgulayan usta bir kalem” olarak çok iyi tanıdığı coğrafyayı, doğduğu toprakları ve çevreyi romanlarında ve hikayelerinde açık mekan olarak ağırlıklı bir şekilde işlemiştir. Bir röportajında; “İnsan yaşadığı yerin doğasının, içinde bulunduğu çevrenin özelliklerinin farkına erken yaşta varırsa, bu daha sonra yeni olayları, insanları, oluşumları algılamasını kolaylaştırıyor, dünyasını zengin kılıyor. Sanki üstümüze doğru kesilmeyen bir rüzgâr esiyor, siz ona tutunuyorsunuz. Onunla gelen işçiliği, güzellikleri, birikimi yitirmiyor, yeni bileşimler yaratıyorsunuz. Bundan sonra izin veriyorsunuz: Gütsinler, birilerini bulup onlarla da biriksinler diye. Sanat bu olmalı. Bana bu rüzgârın aşığı mekânların da ruhları varmış gibi geliyor. Bu ruhları sevimli yahut iç karartıcı yapansa ışık ile kokudur. Bu iki şey de yaşamın önemli doğallıkları. Sanatçı, çevresinin farkındaysa ve kendi içsel değişimleriyle fiziksel çevremi çakıştırabiliyorsa, yarattığı mutlaka özgün olacaktır.” (Ünlü 1991,

211)” diyen Ayla Kutlu’nun sanatını etkileyen Hatay yöresi, “Beni orası oluşturdu” diyebilecek kadar önemli bir unsurdur.

Eserleri birçok dile çevrilen, Yunus Nadi, Sait Faik gibi önemli edebiyat ödüllерinin sahibi olan Ayla Kutlu, roman ve öykülerinin yanı sıra çok sayıda çocuk kitabına da imza atmış, yine bazı eserleri tiyatro ve sinemaya uyarlanmıştır. *Sen de Gitme Triyandafilis*’in senaryosu ile Altın Koza Senaryo Ödülünün de sahibi olan Ayla Kutlu’nun sanat ve edebiyatı ağırlıklı olarak romana eğilmişse de hikayeciliği de önemli bir yer tutmaktadır.

Hayatı ağırlıklı Hatay yöresi olmakla birlikte Anadolu’nun çeşitli kentlerinde geçen Ayla Kutlu, üniversite öğrenimi için geldiği Ankara’da yaşamakta, özellikle emekli olduğu 1980’den beri yoğun bir üretim içinde yazı çalışmalarını sürdürmekte, senenin belli aylarında ise Antakya’da ikamet etmektedir.

Ayla Kutlu sahibi olduğu çağdaş Türk edebiyatının önemli metinlerinde, geçmiş ve dünü; yarına, yerel kültüre, ulusala ve evrensele bağlama, zengin bir mekan ve tarihsel gerçeklik fonuna oturtma, panoramik bir tarihsel arka plan gibi... pek çok özellik sayılabilir. Tarihsel gerçeklik, Ayla Kutlu romancılığının önemli bir damarıdır. Özelliği ve anlamı olan zaman parçalarını ve tarihsel olguları kullanan Kutlu’nun eserleri edebi değerlerinin yanında tarih, coğrafya, şehir kroniği bağlamında da belgesel değer taşırlar. Sevgi Özel, yakın arkadaşı Kutlu’nun bu yönüne: “... tarih kitaplarına, coğrafyaya, sosyal bilimlerle ilgili pek çok alana çok meraklıdır... Onunla bir geziye katılmak da çok keyiflidir. Mutlaka bir ön bilgisi vardır, gittiğiniz yerin tarihi ve coğrafyasıyla ilgili... o yörenin işi, ürünleri, karakteristiği, tarihsel yapısı ve yerel özellikleriyle ilgili bilgiler edinebilirsiniz. Size çok çeşitli kaynaklar da önerebilir...” (Karaca 2018, 68) diyerek, kişiliğinden kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir.

Ayla Kutlu’nun eserlerine yansıyan sözkonusu tarihsel dönemleri Türkiye’nin yakın tarihinin belli olay ve durumlarına denk düşen

eserlerini, romanları çizgisinde sıralamak mümkündür: *Kaçış* - DP dönemi -1950'li yıllar... *Islak Güneş* - Çok partili dönem, Marshall Yardımı, artan ABD etkisi, değişim... *Cadı Ağacı* - 12 Mart 1971 öncesi Türkiye... *Tutsaklar* - 1971 rejiminin karanlığı, mahkemeler... *Bir Göçmen Kuştı O* - Osmanlı'nın son Cumhuriyet'in ilk yılları, Kafkas göçleri... *Emir Bey'in Kızları* - II. Dünya Savaşı'nın üçüncü yılından 1991'e kadar Türkiye... *Hoşça Kal Umut* - 12 Eylül arifesi... *Kadın Destanı* - Gılgames'e alternatif, MÖ 3000'den alarak tersinden yorumlama, *Zaman da Eskir* - "Küçük Bir Kitaptır Yaşamak." ... *Asi... Asi...* Antakya'nın tarihsel ve toplumsal değişimini üç kuşak üzerinden aktaran yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimi... *Yedinci Bayrak* - Osmanlı'nın parçalanması, Balkan Göçleri...

Ayla Kutlu'nun; "*Hoşgörülü, anlayışlı, sizi daima yüreklendiren eşsiz bir dost..., geniş ufku, derin birikimiyle gerçek bir entelektüel, yurtsever bir aydın; sivri dilli bir mizah erbabı, zengin repertuarıyla güzel sesli bir hanende, düşünceli ve becerisi yüksek bir ev sahibi, eğlenceli bir yol arkadaşı, tatlı utangaçlıklarıyla bir çocuk ve sonsuz şefkatiyle bir büyüğünüz...*" (Alanyalı, 2017) ifadeleriyle tanımlanan kişiliği ve "...yaşarken de yazarken de cömert bir insan... yaşarken paylaştıklarıyla, yazarken okura yaşattığı hazla ve yapıt verimiyle. Her yapıtının öncesinde uzun, zahmetli, çileli, ağır bir ön hazırlık dönemi olduğu..." belirtilen çalışma biçimiyle günümüz Türk edebiyatının Hatay'ın yüzüne ayna tutan önemli isimlerinden biridir.

Sanatı, birçok dalıyla bir bütün ve doğallık içinde gören ve hayatına almış olan Ayla Kutlu, edebiyatçılığının etkileyici bir müzik ve resim bilgisine sahiptir: "... *Müthiş bir gözü var. Resim, obje, fotoğraf ya da hayat... Baktığı şeyde çoğu insanın fark etmediği ayrıntıları o görür. Sanatın birçok dalına köklü bir ilgi duyar; ama şiir ve müzik beslendikleridir. Bir mektubunda, "Dünyadaki her şeye iki tür yaratıcı mutlaka ses ve ruh verebilir: Şairler ile müzisyenler," demiş (...) onun için özel bir anlam taşıyan Fıruğ Ferruhzad, hep yanbaşında olan birkaç yazar ve şair: Borges, Ritsos, Edip Cansever, Şükrü Erbaş, Seferis, El Greco'ya Mektuplar ile Kazancakis, her zaman Panait Istrati gibi 'sıcak yürekli, yanı başında durarak ona sürekli güç*

iyonları salan...” yerli ve yabancı değerlerler onu besleyen kaynaklar olarak değerlendirilebilir. (Alanyalı, 2017)

Ayla Kutlu ve Hatay

“İnsanlarının birbirlerinin inançlarına ve haklarına saygılı oldukları, birbirlerini anladıkları, birbirlerinin iyi yanlarına açık oldukları yerlerde büyüdüm. Irklar, dinler, uluslar, diller, kültürler burada karmakarışık olmuştu. Bu karışım hem yaşam biçimi olarak güzellikler çıkarmıştı hem de insanların birbirlerine neredeyse sonsuz hoşgörülü davranmalarını sağlamıştı.” vurgusuyla bir zamanların Hatay’ın insan, tabiat, tarih ve beşeri dokusunu eserlerinin hep fonu, hem baş kişisi yapmış olan Kutlu’nun yaşamında mekan olgusunun önemli bir payı vardır. Realite ve duygu olarak bu olguya ayrı bir ilgisi, yine mekan-birey ilişkisine dair güçlü bir farkındalığı olan Kutlu, çocukluk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği, yani hayatının ilk yarısını anlattığı otobiyografik nitelikli ‘birinci kitap’ dediği Zaman da Eskir başlığını taşıyan anılarında tüm yalınlığıyla dile getirmiştir:

“(…) Evimiz iki katlıydı. Dışarıdaki yaşama kapalı mekan geleneği olan bütün eski evler gibi; Antakya’nın eski evleri de zemin katında sokağa pencere açılmayan evlerdi. Bu evin de sokağa penceresi yoktu. (...) Hele mevsim kışta insanın iliği titrerdi burada, bu karanlıkta. (...) Yoksulluğun, açlığın, savaşın karanlığı. Karanlığı soludum. Hem gerçek anlamda hem simgesel anlamda” (Kutlu 2006, 49) diyen Ayla Kutlu’nun kişiliğini oluşturan ve ‘Kimliğimin Evi’ dediği adres: “Savaş Mahallesi, Renkli Sokak, No 10 - İSKENDERUN” (Kutlu 2007, 138-) şeklinde açık adres olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla, yazarın kurmaca eserlerinde ağırlıklı olarak hayatıyla doğrudan ilintisi olan, İskenderun ve çevresi mekân olarak seçilmiş olup, yakından bildiği bu fiziksel ve toplumsal coğrafya II. Dünya Savaşı ve sonrası tarihsel akışla roman ve hikayelerinin önemli bir kısmında geçmiş, anıları içinde de önemli bir yer tutmuştur.

Kutlu’nun Hatay’ı

“Şehirlerin dışılığıni herkes bilir! Antakiyye denilen, akşam alacasına saklı şehri...” (Kutlu 2010, 10)

Ayla Kutlu'nun 'ebedi aşkım!' dediği Hatay, çok farklı kökenlerden gelen kişilerin yaşadığı coğrafya olarak, insanlık macerasının neredeyse tüm renklerine rastlamanın mümkün olduğu, birçok tarihsel acının çekildiği ve aynı zamanda yüzyıllar içinde toplumsal barışın sayısız tecrübelerle gerçekleştiği bir yöredir.

Hatay; insan manzaraları açısından oldukça zengin bir çeşitlilik gösteren, coğrafi konumu nedeniyle Asya, Afrika ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olmasından dolayı insanlığın biyolojik ve kültürel evriminde rol oynayan önemli merkezlerden biri olmuştur. Çok uzun bir tarihi geçmişe sahip olmakla birlikte çok farklı kültür uygarlığına da beşiklik etmiş olan bu bölgenin tarihinin Orta Paleolitik döneme kadar uzandığını, yerleşimlerin Üst Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Bronz çağlarında da sürdüğü yapılan arkeolojik çalışmalarla tespit edilmiştir. Antik çağlarda yaşamış olan Hurriler, Hititler, Aramiler, Fenikeliler gibi tarihe damgasını vurmuş kültürler Hatay'da yaşamış, yöre ayrıca Helenistik dönemin Grek ve Roma kültürlerinin de etkisinde kalmış, sınırları doğuda Semerkant, batıda Sardis'e kadar uzanan bir krallığa da başkentlik yapmıştır. (Türk 2016, 158)

“Tarihin çok eski çağlardan beri, insanın üstünde iyimser bir etki oluşturan güzellikler beldesi burası... Yaşamları sonsuz mavilikler arasında kürek çekerek geçen Fenikelilerin karaya çıktıkları anda buldukları Doğu Akdeniz güzelliğinin sofrası... Eski çağlar birbiri üstüne devrilirken Antakya Okul'u özgür düşünce sistemi üretmişti burada, burası ayağı değen herkese ölümsüzlüğün gücünü saçıyordu.” (Kutlu 2007, 30) diyen Kutlu; anlatımlarını sürdürür: “Buralarda Türkçe ve Arapça yanında, Arapçaya yaklaşmış bir Türkçe ile Türkçeye yaklaşmış Arapça karışımı dil karmaşası esiyor... Irklar arasındaki farklılıkları bölgenin yerlileri kolayca tanıyor. İnce bedenli, koca el ve ayaklı Arap erkekleri, koca bedenli, iri yüzlü, kalın dudakları ve gözleri büyümlü Arap kadınları... İnce, esmer, orta boylu Türkler; uzun, ser bakışlı, dik duruşlu Yörükler; ince kol ve bacak, kalın gövde ve küçük yüzlü Rumlar... Suveydiye Arap kökenlilerin diyarı. Nusayriler...” (Kutlu 2010, 12)

“Zaten bu şehre dair her şey, başarı ile yıkım, mutlulukla zehirlenme, kalıcılıkla rüzgarda uçup gitme, Asi ile Habib-ül Neccar arasında dolanır durur.” (Kutlu 2010, 97)

Geçmişten bugüne, doğu-batı kültürlerinin etkilerini bir arada taşıyan, etnik ve kültürel zenginliklere sahip, farklı dinlerden insanların bir arada barış içinde yaşadığı Hatay ve merkez ilçe olan Antakya, etnisite tartışmalarının dışında, kültürel zenginliğiyle farklı bir görünüm sergilemektedir. Ayla Kutlu'nun *“Savaşın hiç yakışmadığı yerler buralar. Dağı, denizi, toprağı bir cenneti vadediyor. Dünya cenneti...”* (Kutlu 2010, 13) olarak betimlediği yapıda farklılıkların bilincinde bir arada yaşama kültürünün oluşmasında Antakya'nın tarihten gelen çok kültürlü ve uyumlu ortamının payı önemlidir. Tarihi süreçte ortaya çıkan bu sentez ve mozaik kültür ortamının mekanı olan Antakya'da açık ve hoşgörülü bir ortamın gelişmesi ve korunmasında en önemli etkenlerden biri de, kentin avantajlı coğrafi konumudur.

“... Antakiyye, işini yapmış merkezin iç güveniyle, sakin, ağbaşlı, kendi üstüne kapanmış bir şark şehri kimliğiyle içini rahatlatmış, bir köşede beklemeye durmuştur...” (Kutlu 2010,17)

Tarih boyunca çeşitli topluluklara yurtluk etmiş, dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Antakya'nın tercih edilen bir yerleşim yeri olmasında Amik ovasının sulak ve verimli topraklarının etkisi büyüktür:

“Antakya'nın planının eski Helen-Makedon şehirlerinin kuruluşu sırasında uygulanan planın aynısı olduğu bilinir. Izgara biçimli plan iki ana cadde ile onlara açılan kareler oluşturacak sokaklar biçiminde yapılmıştır. Antakya'nın tarihteki yerini Batılılar 'Roma'dan yeni, İstanbul'dan eski...' biçiminde dile getirirler...” (Kutlu 2007, 193) diyen Kutlu'nun kadim memleketi, Ortadoğu'yu Batı'ya bağlayan stratejik konumu, limanları, verimli toprakları, zengin su kaynakları ile her çağda önemli kent olmuştur. Ayla Kutlu, bu özel konumunun ve şehir tarihinin önemini:

“Tanrıların mekanı olsun diye kurulan bu şehir, belirsiz ışıklar, dalgalı gölgeler ve eski, yeni minare çizgileriyle yırtılan gökyüzünü üstüne örtünmüş, sessiz soluklar alıyor. Yüzlerce yıl, kaç uygarlığın Tanrısal şehri

olarak gürültülü törenlerle yaşamış. Şimdi yıkulu. Tek tanrılı dinler zamanında öneminden bir şey yitirmemiş. Hac yolu, ipek yolu, haclı yolu, Sürre Alayı yolu... Güzellikleri beklemeyi bilen bir şehir olmuş. Doğru şehirleri kadar beklemeyi bilen mekanlar olamaz yeryüzünde. Felaketi de beklemeyi bilir, gönenci de. Burası ikisini de yaşıyor ve kötüsüne katlanabiliyor. Şimdilerde, geçmiş zamanların anısıyla kendine yetmeğe çalışan bir orta karar şehir. Gerilerde kalmış bile olsa çok ve büyük zenginlikler yaşadığı için gururlanacak kadar haklı; ama iç dünya, öte dünya orununu büyük ölçüde yitirdiği için haksızlığa uğramışlık duygusuyla var olan her anısına sıkı sıkı sarılan..." (Kutlu 2010, 125) ifadeleriyle vurgular.

Sık sık istilalara uğrayarak el değiştirmiş, depremler yaşamış, yıkılıp-yıkılmış ve her seferinde yeniden imar edilmiş olan Antakya, varlığını korumuş, zamanla çeşitli dini grupların birlikte yaşadığı önemli kentlerden biri olmuştur. Sevgi-hoşgörü-demokrasi üçlüsünün birlikte var olduğu ender kentlerimizden olan Antakya, "hoşgörü" kültürünün oluşması ve sürdürülmesindeki temel özelliklere sahiptir. Antakya'nın kültürel yapısı, tarihsel evrimi, coğrafyası, doğası ile çevresel koşullarının ürünü olduğu için ve ancak bu bağlam içerisinde Antakya'nın özel konumunu açıklamak mümkündür.

14 Eylül 2006 tarihinde tamamladığı anılarının ilk cildi *Zaman da Eskir*'i, gelini Gülsün Behlülgil'e armağan eden Ayla Kutlu anılarının bu ilk kitabının planını; 12 ana başlık ve buna eklenen "*Hatay Devleti'nden Hatay İli'ne*" başlıklı belge ve yorumlar içeren bölümden² oluşturmuş ve ara başlıklarla zenginleştirilmiş içerik akışını şu şekilde belirlemiştir: 1.Antakya (7 Temmuz 1938), 2.Harbiye: Yeryüzünde Bir Cennet, 3.Suveydiye'den Üç Mevsim Aldık, 4.Savaş Yılları Antakya'sı, 5.Aydınlanma Çağı, 6.Bahçelerin Nergislerin Mimosaların Süslediği İskenderun, 7.Savaş Mahallesi Renkli Sokak No 10, 8.Sevgili Felaketim, 9.Gaziantep: Özlemin Tadı, 10.Hak Oyunu Üçtür, 11.Hayat...

² **Tarih ve Toplum Ansiklopedisi**, C 8, s. 19-26, İletişim Yayınları, Temmuz-1987

Barış Artık Benimle, 12.Biletim Ankara'ya Kesildi - HATAY DEVLETİ'NDEN HATAY İLİ'NE (Fransızlar Hatay'da, Hatay Devleti, "Hatay Davası" Gündemde)

Hatay'ın tarihine yoğunlaşarak; *"Hayatının en güzel, en mutlu günlerini Antakya'da ve en yoğun aşkını Harbiye'de yaşayan ünlü Roma İmparatoru Hadrianus, o bilge, o bilgin imparator, Antakya'ya yaptıklarından çok yaktığıyla anılmayı yeğledi... Asi'nin suyuna, Antakya'nın havasına, Silpius'un kestiği gökyüzüne bakarak kader okuyan Defne rahiplerinin yok edilmesini buyuran o. (...) Burası, gizemli şehirler atlasının ortasında, bilgeliklerin doruğunda bir merkezden arta kalanları halâ topraklarında gizliyor. O yüzden, bu şehirde gizem bitip güneş apaçıklığı ortaya saçılsa, onun gücünden çalan güçlerin etkisiyle gizem yeniden oluşuyor. Hadrianus zamanından bu güne kadar şehre ayak basan bütün insanları büyüleyen şey bazen düz, bazen geri geri yürüyen talihtir. Onun açtığı yahut kapalı tuttuğu kapılardır. Simgesel anlamı kadar somut varlığı da gözle görünür olan talih, bu şehrin simgesi olma şanını boşuna taşıyor."* (Kutlu 2010, 97, 98) diyen Ayla Kutlu, Antakya'nın değişken ve hareketli tarihi üzerinde uzun uzun durmuştur.

Nitekim, Antakya, M.Ö. 1800'lü yıllardan itibaren tarihi akışta çeşitli uygarlıklara beşiklik etmiş ve kültürler arasında el değiştirmiştir. Bu sahiplenmeler silsilesinde; Akadlılar, Hititler, Huri-Mitanni, Asurlular, Sami-Aramiler, Urartular, Oğuzlar, Persler, Makedonlar, Fenikeliler, Ermeniler, Romalılar, Arap Müslümanlar, Alevi Hamdaniler, Bizanslılar, Fatimiler, Selçuklu Türkleri, Haçlı orduları, Memlukler, Osmanlılar ve en son da Fransızlar ve Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan bir sıralama sözkonusudur. Dış dünyayla alışverişe açık, kendi içinde kozmopolit, kültürel anlamda hoşgörülü bir nitelik taşıyan Antakya, 20. yüzyılın sonlarına kadar bu özelliklerini koruyabilmiştir. Ayla Kutlu, bu yönüne;

"... Eski Antakya... Buralar, içleri karanlık ve karmaşık, ortaçağ benzer -belki de gerçekten ortaçağdan kalmış- koşullarda çalışılan karanlık işyerleri ve dükkanlarla dolu. Antakya'nın iki bin beş yüz yıllık tarihinin tanıkları dense yeri. Ama biraz kazma kürekle girilirse, taa Romalıların

kurduğu dönemden kalma eski şehrin kalıntıları çağlayanlar gibi fıskıralabilir. Arap yapıları, Osmanlı yapıları, o eski tarihin üstüne çekilmiş birer kapı gibi altında kalanları gözlerden irakta tutuyor. Kimseler dokunmuyor o yüzden..." (Kutlu, 2010, 400-401) ifadeleriyle açıklık getirir.

Depremler, yangınlar ve özellikle göçlerle nüfusu köklü bir biçimde değişmiş olsa da, Antakya'yı Antakya yapan özellikler her dönemde kimliğine damgasını vurmuştur. Antakya'da yaşayan etnik ve dini topluluklar arasındaki uyumlu ve hoşgörülü sosyal ilişkiler ortamında tarihinden gelen çok kültürlülük bilinci ve uyumlu yapının varlığı önemli faktörler olarak dikkat çekmektedir. Ayla Kutlu'nun;

"... Samandağı'nda yaşayanların çoğunun inançları; iki dünya arasında gidiş gelişler olduğu, ruh aktarımlarının varlığının pek çok kez yineleniği tevaturüne izin veriyor. Burası dünyanın en eski insan ırklarından birinin yaşadığı, ayrıca Musa Peygamber ile Hızır Aleyhisselam'ın ruh alemindeki yolculuklarıyla buluştukları yer olduğundan, gizem binlerce yıldan beri yinelenerek insanların gündelik yaşamında yer tutuyor. Böylesi inançların gezinip durduğu bir yer..." (Kutlu 2010, 421) olarak tanımladığı Hatay coğrafyasının bu ve benzer pek çok özelliği anılarında da farklı tatlar eşliğinde işlenmiştir. (Kutlu 2007, 40)

"Doğasını ve insanlarını bende yeniden doğuran, iç zenginliğimi, düş gücümü ve yaratıcılığımı çoğaltan kentime, İskenderun'a..." ithafile başlayan *Sen de Gitme Triyandafilis*'ten itibaren yazdığı eserlerinde hep Hatay'ın sosyo-kültürel coğrafyası önemli bir yer tutmuştur. Şehirlerarası göçü sık deneyimleyen biri olarak, yaşadığı şehirlerdeki halkın özelliklerini şehre aktaran ve şehir insanlarının tutum ve davranışlarını şehirle bütünleştirerek bu coğrafyanın çeşitli özellikleriyle adeta dokusunu çıkarır. Çok sevdiği, doğal zenginliğiyle bütünleşip hayran olduğu İskenderun ve özellikle Harbiye'de yaşayanların karakteristik özellikleri fazlasıyla taşıdığını ve sıcak dostluklarla zenginleşen hoşgörü ve sevginin de bu şehre aktığını düşünerek; *"İnsanına benzeyen coşkulu bir doğaydı bu. Yaratıcı ve çalışkandı."* (Kutlu 2007, 29) biçimindeki vurgularına tanık oluruz.

Ayla Kutlu'nun; "...İskenderun'da değil de başka bir kentte yetişmiş olsaydım, bu öyküler çıkmayabilirdi. Başka türlü öyküler çıkardı da, bunlar çıkmazdı belki. Neden? Nedeni çok açık: Bir bölge, bir kent düşününüz: Eski kitaplarda Kenan Ülkesi diye geçen bolluk diyarının üst sınırında. Bütün dinlerin çıkıp yayıldığı bölgedir burası. Zenginlik buralarda ticaret yapmak isteyen uzak ülke insanlarını çektiği gibi, burada yaşayan insanları uzak ülkelerle içli dışlı hale getirmiştir. İmparatorluğun en çok ırk, din ve mezhebinin bulunduğu bölgesidir buralar. Örneğin Antakya Kilisesi, en önemli merkezdir. Doğu Hıristiyanları için, Fener, Kudüs'ten sonra üçüncü önemli merkez... İslamlığın da bütün kolları var. Ayrıca ırklar..." (Lekesiz) ifadeleriyle, mekân olarak özellikle seçilmiş yerler olduğunu vurguladığı ve eserlerinde izlek olarak öne çıkardığı Hatay coğrafyası, insanlık macerasının neredeyse tüm renklerine rastlamanın mümkün olduğu ve insan manzaraları açısından zenginlik ve çeşitlilik gösteren bir coğrafyadır.

Erendiz Atasü, yakın arkadaşı Ayla Kutlu'da Hatay boyutunun varlığını ve niteliğini şöyle yorumlar: "Ayla Kutlu'yu yüzeysel bir bakış, Hatay'ın yazarı olarak niteleyebilir. Gerçekten de pek çok öyküsü ve romanlarının bir kısmı burada geçer. Oysa Ayla Kutlu yakından bildiği bu toplumsal coğrafyayı salt kendisi orada doğdu diye seçmemiştir. Hatay, birçok tarihsel acının çekildiği, aynı zamanda toplumsal barışın da deneyimlendiği bir yöredir; insan manzaraları açısından çok zengin bir çeşitlilik gösterir. Çok farklı kökenlerden gelen kişilerin yaşadığı bu coğrafyada insanlık macerasının neredeyse tüm renklerine rastlamak mümkündür. Hatay'ın seçilme nedeni budur." (Atasü 2008, 33)

Harbiye

Çocukluk ve ilk gençlik döneminin ilk yılları Harbiye, Antakya ve İskenderun örgüsünde Hatay'da geçmiş olan Ayla Kutlu'nun anılarında; dışarıya ve ışığa kapalı şekilde inşa edilmiş penceresiz Antakya evleri, açlığın ve yoksulluğun karanlığını gözünde daha da arttırır. Antakya'dan önce "... yeşili zengin, doğası bonkör olduğu için ışığını bütün renklere meyvelerin albenisi artsın diye dağıtan bir köydü. Sokaklarından geçerken kimse tek bir ev göremezdi. Görülebilenler sular ve bahçelerdi" (Kutlu 2007, 30-31) şeklinde hatırladığı Harbiye'deki yaşam şartları da kötü

ve yoksullukla doludur; ancak yazar orayı hep daha güzel, ıslık ıslık bir mekan olarak hatırlar. Çünkü orada bahçeler çoktur, sokakla ilişkisi de buna bağlı olarak daha uzun ve özgürce sürmüş, çocukluğunu sevdiği için yaşadığı yerleri seven, yücelten “taşralı çocuklardan”dır.

“(…) Harbiye zaten çocuk neşesi, sevinç çığlıkları ve ağaç tepelerinden sallanan kollardı.” (Kutlu 2007, 33) diyen yazar, kendi ifadesi ile bu şehre “mantıklı bir aşkla değil; mantıksız bir kara sevda” ile bağlıdır.

“... Kutsal kitaplarda insanlara vadedilen gümrak yeşilin yarattığı güzellik ve bolluklar diyarıydı Harbiye. Cennet bana, yaşım bir elin parmaklarının sayısına gelmeden Kenan ülkesinin bu en üst çevresinde sunulmuştu.”, “... dünyaya uygarlığı armağan eden ne kadar çok birikim varsa tümüne bir el uzatımı mesafedeki çok eski bir yerleşim yeri...” (Kutlu 2007, 29) gibi betimlemelerle bu coğrafyaya, kültüre dışıl anlamlar yükleyen ve bu verimli toprakları “doğurgan” olarak tasvir eden Kutlu: “... Cleopatra ve Antonius, aşıklar, doğurgan ülke, Nil diyarına gidiyorlardı...” (Kutlu 2007, 29) diyerek ‘sofra’ metaforuyla, yine Akdeniz coğrafyasının bereketi ve doyuruculuğuna vurgu yapar.

“Tarihin çok eski çağlarından beri, insanın üstünde iyimser bir etki oluşturan güzellikler beldesi burası... Yaşamları sonsuz mavilikler arasında kürek çekerek geçen Fenikelilerin karaya çıktıkları anda buldukları Doğu Akdeniz güzelliğinin sofrası... Eski çağlar birbiri üstüne devrilirken Antakya Okulu özgür düşünce sistemi üretmişti burada, burası ayağı değen herkese ölümsüzlüğün gücünü saçıyordu.” (Kutlu 2007, 30) diyen yazar için, Asi'nin Köprüsü de tarihi geçmişini insanlara taşıyan bir mekan olarak çok değerlidir: “Binlerce yıllık bir köprüye abanmak insanda değişik duygular uyandırıyor. İnsanlığın tarihini taşıyordu. Depremler geçirmiş, mirası korumuştur. Asi'yi seyretmişti. Aslında bugünkü görüntüsünden daha uzundu”. (Kutlu 2007, 297)

İskenderun'un yapısına ve iklimine göre yapılandırılan evleri, daha ferah ve geniş avluludur. Bu şehir, bu yüzden yazarın gönlünde ve belleğinde aydınlık, sıcaklık, huzur anlamları taşır. İskenderun'da gündelik hayatın akışında ortak bir avluyu açılan sokak kültürü kendisine çeşitli hayatları ve kişilikleri gözleme imkanı vermiştir: “O

zamanlar bilmiyordum ama tam 24 km uzunluğuyla dünyanın en uzun doğal kumlu plajı buradaydı... Buralarda MÖ. 40000 ile 110.000'e tarihlenen üst paleolitik dönemde yaşayan yerli halkın tarih bilimine Homo Sapiens Çevlikensis kemiklerini bıraktıklarını... Bizim Çevlik'teki liman dediğimiz yer, tam da o özgün insanı yaşatan topraklardı.” (Kutlu 2007, 39) diyen Kutlu'nun gençliğine adım attığı bu şehir, belleğini zenginleştiren ve “kimliğimin şehri” diye tanımladığı çok ayrıcalıklı bir anlama sahiptir.

Bir şehrin sokakları o şehri tanımanın ve gizemlerini keşfetmenin en kestirme aracıdır. Antakya sokakları da, yazar Ayla Kutlu'nun kendine yaptığı yolculukla iç içe, geçmişi anlama ve anlamlandırma sürecini şehrin dokusuyla kaynaştıran mekanlardır: *“Sokakların gizemli dolayışıklığı... Sokaklar sokaklara açılıyor ve siz hele de küçük bir çocuksanız, serüven tutkularına kapılmanıza neden oluyor. Çarşıya gidip gelmem her gün yeni sokaklar öğrenerek şehri tanımama sağlıyor. Üstelik yalnızlığın her türü, insanın kendisini tanıma çabasını da geliştiriyor bu arada.”* (Kutlu 2007, 103) diyerek, ailelerin müşterek kullandığı geniş avlulara açılan bahçe kapıları, ortak alanlarda sürdürülen hayat; *“dedikodular, dikiş provaları, çay içmeler, örgü örmeler, hovardalık, gülmeler, teselli etmeler”* (Kutlu 2007, 137) komşuluk ilişkilerini geliştirmiş, onun da çocukluktan itibaren arkadaşlıklar kurmasını sosyalleşmesini sağlamış ve gözlem yeteneğini kuvvetlendirmiştir. Kutlu'nun deyimiyle *‘Yaşamı sokakta sürdüren halkın’* yaşadığı *“Bu şehri tanımaya çalışıyor, tanıyorduk: Sokaklar, dolanmadan birbirini kesiyor, caddeler düzgün biçimde kendine açılan sokakları taşıyabiliyordu. (...) Yaşam burada her şeyiyle gözlerinizin önündeydi”* (Kutlu 2007, 120); *“(...) Çayrılarda oturan kadınlar, sarma içip yiyen gençler, hasır örenler... Hayat çok kollu bir ırmak gibi bütün güzelliklerini yanı başımızdan akıtarak bizi sevinçten deli ediyordu.”* (Kutlu 2007, 125) şeklindeki ifadesini bayramlar (204), düğün törenleri (211-), oyunlar (95), yerel dil kullanımları (102), gündelik hayatın imece açılımları (163-) gibi olgular etrafında yerli yerinde kullanılmıştır.

Harbiye'yi, *“(...) Yaşama sevinci ile onlarca şelale, suda kök salıp azmana dönmüş binlerce ağacın ve dünyanın en güzel vadisinin doğumunu kut-*

sarlardı. Yükseklerden inerken öyle çok bağırdılar ki...(...) Üstüne döküldüklerinde insanlar susmaktan başka çare bulamazdı. Yüzlerinde genişten de geniş bir mutluluk gülücüğüyle...” (Kutlu 2007, 35) şeklindeki çeşitli çağrışımlar içinde hatırlayan Ayla Kutlu, babaannesini ziyaret için gittikleri Çardak yaylalarından ise şöyle bahseder: “Sonsuz genişlikte mekanlar, insanların yaklaşısı değil, görmesi bile ender olabilen geniş bir dünyaydı. (...) Böylesi yerlere aşk duyulurdu. Kapısı olmayan geniş kul çadırda, istersek dışarıda yatabilirdik. Öylesi güvenceli bir gece açarlardı önümüze. Her yeri kazıyor, kuru mantarları topluyor, çakmakla ateş yakmaya çalışıyorduk...” (Kutlu 2007, 167)

Çardak'ta kadınların birbirlerine yardım ederek gerçekleştirdikleri “şehriye dökme” geleneği, babaannesinin bu imeceyi kontrol eden, yöneten kadın konumu ve tecrübelerin konuştuğu bu şölensel üretim ortamı yazarı çok eğlendirmiş, kadınların pratikliğine, uyumuna ve dostluk ilişkilerine hayran kalarak: “Kolay bir iş değildi, tabağa dizişlerine baylıyordum. Babaannem şehriye dökmüyordu. Nasıl bir otoriter tavır, nasıl bir dik oturuş...” (Kutlu 2006, 164) diyecektir.

İskenderun “korukları” da onun vazgeçemediği mekanlardandır: “Her yerde papatyalar, gelincikler bulabilirsiniz. Başınızı bir incir ağacının yapraklarıyla korur ve kendinize taç ya da bilezik örersiniz.” (Kutlu 2006, 199) anlatımları cennetten köşe gibidir.

Dağ, ova, deniz, vadi bütün coğrafi özellikleriyle; “Uzakta Musa Dağ, denizden ansızın yükseliyor: Amanoslar denizi aşıp yeryüzüne doğmuştur. Kuzeydoğuya uzanacak, Doğu Toroslara katışacaktır... Dağla aramızda, başlangıcı Harbiye olan verimli vadinin; kucakları dolduracak gibi değil, çuvallar dolusu sunduğu meyveler, sebzeler bulunan tarlalar ve bahçelerle kaplı yeşil cenneti var.” (Kutlu, 2007, 43) diye tanımlar.

Geçmişin perspektifinden bugüne yönelen Kutlu, modern hayatın ve teknolojinin el attığı her yeri “aynılaştırdığı” düşüncesindedir. Bu yüzden çocukluk ve gençliğinin, Hatay'ın fon oluşturduğu canlı doğal manzaralarına sonradan teknolojinin “tahrip ettiği” yerler olarak bakar ve anlatımlarını o yönde sürdürür. Çünkü şehirlere “özel-

lik” veren, mekanlara “kimlik” kazandıran aslında doğal, tarihi ve “özgün” yapılarıdır. Buraları tahrip etmek, bozmak, şehirlerin kimliğine saldırmak, kent üzerinde hakimiyet kurmaktır. Bu durumu şiddetle eleştiren Kutlu’ya göre kimlikleri yok edilen şehirler, teknolojinin “soğuk şiddetine” tabi olmuş, gittikçe “azaltılmış” ve yok edilmeğe maruz bırakılmışlardır.

“Antakya yalçın bir dağı başında taşıyor. Doğuya uzanan coğrafyasında bir zamanlar şehrin tepesini taç gibi süsleyen görkemli kalesi artık sözlerde kaldı. Şimdi yalnızca bir yıkıntı. Bol toz, bol toprak. Uçuş gitmiş bir tarihin ardında yıkıntıdan başka ne kalabilirdi ki? Bu şehir tarih boyunca defalar ve defalarca yıkılmış, sonra küllerinden doğmuş Anka’dır. Çağımızda eski Anka’lar da küçülüyor artık. Geçmişin gücü her zaman tevatür olduğundan...” geliyor, şeklindeki sorgulamaları eşliğinde eski Antakya’nın dün-bugün eksenli konumunu tartışmaya açmıştır: *“... Sermaye camisinin yanından geçip karşıdaki Romalılardan kalma dar sokak (...) Kantara camisine gidiyor. Dağın eteğine kadar yükseliyor. Bu en eski Antakya bölümünde zaman, yaşamın dış duvarlarına tırmanmaya çalışır. Çünkü orada bırakılmıştır. Kantara mahallesindeki evlerin kapısı, hayatın yüzüne kapanmış gibidir. Kapılardan bazıları evleri değil, sokakları içerir. Bitmek bilmeyen bir ömrü ve coğrafyayı giyinmiş gibi kuşaklar boyunca aynı ailenin bireylerini ve onların yoksul küçük dünyalarını barındırır.”* (Kutlu 2010, 446)

İnsan hırsı ve rant doyumsuzluğu mekanları, coğrafyaları bozmuş, bambaşka şeylere dönüştürmüştür. Her değiştirilen çevreyle birlikte anıların da bir parçasının silindiği hissine kapılan Kutlu’nun satırlarında isyankar ve hüzünlü tasvirler halindeki ifadeler yoğunudur: *“Şelalenin suları (...) İnsan kazmasıyla küstürülüp kaçırıldı. Teknolojik açgözlülük yüz binlerce yıl süren kuşaklar arası paylaşımı, küçücük bir çıkar için yok etti,”* (Kutlu 2006, 35) diyen Ayla Kutlu, uzun anılarını sığdırdığı her mekanın iç içe geçmişliğini, hikayesini ve en çok da hikaye yapanın içinde yaşadığı mekan ve kendi öznel deneyimleri olduğunun bilinciyle çok sevdiği ve doğal zenginliklerine hayran olduğu İskenderun, özellikle de Harbiye’de yaşayanların geçmişten gelen insan ve kültür mozağının değerlerini bu şehre aktırdığını düşünmektedir.

Mekanların kişilerin yaşları, cinsiyetleri, kimlikleri ile etkileşime girerek, duygu ve düşünceleri nasıl biçimlendirdiğini işaret eden Ayla Kutlu'nun özellikle *Asi... Asi...* romanında olduğu gibi *Zaman da Eskir*'de de Hatay'a ilişkin unsurlar, konu, zenginlik ve güçlü örnekler halinde sunulmuştur. Nitekim; özellikle de Kantara Mahallesi'nin yazarın hayatında büyük bir yeri vardır. (Kutlu 2007, 49) Yazarın anılarını anlattığı *Zaman da Eskir*'deki "Savaş Yılları Antakya'sı" bölümünde "Kantara Mahallesinde Bir Ev" alt başlığı ile Kantara Mahallesi'ndeki günlük hayattan kesitleri, yaşadığı ev, sokak ve yapılara dair çocukluğundaki izlenimlerini hatırlayan ve "İskenderun" dediği şehri, "*Benim İskenderun'um*" diye tanımlayan Kutlu:

"... *Bu şehrin özelliklerinden biri: Asi'nin yeliyle gündüzleri şehrin mavkiye dönüşen rengi, yağmurda pırlıtlı bir siyahlık örtünüyor. Antakya'nın gündüz yağmurları sıkıcıdır. Karın sürekli yağmasındaki sessiz müziği özetler. Çünkü gürültücü ve susmak bilmeyen bir çocuk kadar inatçıdır yağmuru. Yağar, yağar, yağar.*" (Kutlu 2010, 498) şeklinde betimlediği Hatay coğrafyasının da içinde bulunduğu iklimi tanımlarken: "... Akdeniz iklimi... Ilıman mevsim öyle mi? Coğrafya bilgisi yönünden öyle. Ama toplam iki ay süren öyle günler var ki, insanın sırtına giydiğinden, girdiği yatağa, elindeki kitaba, evinin duvarlarına kadar sırlıklam olan bir su ortamında donmanın ne olduğunu öğrenmek de var, Akdeniz ikliminde." (Kutlu 2007, 87) diye konuşur.

Ayla Kutlu, özellikle kadın bakış açısının mekanlarla kurduğu özel dikkat ve duyarlılık ile "... *Yerine şimdi Asi'nin sulayamadığı toz dağları, teknolojik pislikler gelip yerleştiler. Köksüz kalan insanlık değerleri de rüzgarla savrulup yittiler...*" şeklindeki tanımlamalar, 'benim' diye sahiplenilen bir şehir için hayıflanmasına, onun geçmişini daha çok benimsemesine, önemini fark edip daha çok kendini o mekana ait hissetmesine neden olur. Kutlu'nun anne ve babası, devletin kurucu söylemi olan milliyetçi anlatıların sıkı sıkıya sahiplenildiği, ulusal kimlik yaratma girişimlerinin yaşandığı bir dönem içinde yetişmişlerdir. Özellikle, yeni devletin sınırlarını belirleyen haritaya Hatay'ı da dahil etme politikası ve söylemleri Hatay'da uzun süre yaşayan aile tarafından içten benim-

senmiş ve bunun heyecanı yaşanmıştır. Hatay Türklerindir ve geri alınmadan toprak ve ulusun bütünlüğünün sağlanamayacağı düşünülür. Anavatana katılma süreci siyasi bir proje olan Hatay'a simgesel ve siyasal anlamlar yüklemiş olup, toplumsal belleği oluşturan toprak bütünlüğüne dayalı ortak coğrafya söylemi Ayla Kutlu'da da ağırlık kazanmıştır. Özellikle I. Dünya Savaş'ında güçlü devletlerin aralarında imzaladıkları gizli anlaşmalarla bu bütünlüğü yıkmaya teşebbüsleri, toplumsal bellek ve Misak-ı Milli duygusunu oluşturmada esas olmuştur: (Özkan 2002, 145-149) "*Hatay doğumlular Türkiye'nin her yerinden geliyorlar. Milletler Cemiyeti'nin yapmaya karar verdiği plebisit için nüfusu artırarak, kendilerine yer ediniyorlardı (...) Hatay, tek amaca doğru kalkıyor, yükseliyor, karışıyor, iniyor ve yerleşiyordu. Bu sırada tek tek köyler, meralar, yaylalar, çiftlikler toz duman, acılar ve düşmanlıklar geçiriyordu...*" (Kutlu 2010, 67-68)

Yazarımız kendi isminden de hareketle Hatay'ın Türkiye'ye katılım sürecindeki sosyo-psikolojik yapıya da ilginç tespitlerde bulunur: "*Türkiye'ye katılımının öncesi yıllarda Ayla, Yıldız, Hatay isimleri Antakya'da en çok konulan isimler. Okul yıllarında, her sınıfta en az 4-5 kişi bu isimleri taşımış...*" Adının Ayla olmasının sebebini annesinin anlatmış olduğu: "*Siyasal mücadele yıllarında kızlara Ay ve Yıldız diyerek Türkiye tutkusu dile getiriliyordu. Ay Antakya'ydı, Yıldız İskenderun. Ayla diyerek Ay ile yıldız birleştiren eki kastediyorlardı. Böylece hem bayrağa, hem Türk Antakya ile Türk İskenderun'a gönderme yapıyorlardı.*"

Hatay Marşı yazılırken orada da bu gönderme yer almıştı:

Antakya İskenderun Türkün iki kızdır

Bayrağında biri ay biri de yıldızdır" (Kutlu 2007, 106)

şeklindeki hatırlamalara dayandıran Ayla Kutlu; "(...) *Musul'dan vazgeçmek zorunda kalacak ama Fransızlara karşı sürdüreceği başarılı diplomatik çalışmalarla Hatay'ı ecnebi eline bırakmayarak Misak-ı Milli sınırlarına katacaktı.*" (Kutlu 2006, 15) ifadeleriyle Hatay topraklarının zihinsel ve siyasal anlamları eşliğinde Hatay'ın "*ait olduğu yere*", Türkiye'ye, bağlanmasının sevincini aktarmaktadır. Bu coşkuyu, ailenin nesiller içinde

hep büyük bir heyecanla paylaştığını belirten Kutlu, bunu; *“Bir gece önce Suriye parasını kullanan Hatay’lılar, ertesi sabah Türk parasını kullanmak üzere uyanıyorlar. Bütün bunlar, özlenen amaca doğru atılmış adımlar.”*; *“Hatay, genç Cumhuriyet’in 63. vilayeti olarak sınırlar içine alındı!”* (Kutlu 2007, 23) cümleleriyle vurgulamıştır.

Dolayısıyla; Ayla Kutlu’nun eserlerinde öne çıkan Hatay coğrafyası, Antakya ve İskenderun olarak gerek coğrafi konumu, gerek içinde barındırdığı farklı din, dil, ırkın oluşturduğu kozmik yapısı, tarihte savaşlara sahne oluşu ve sembolik varlığı ile tek başına bir işlevsellik yüklenmektedir. (Ünlü 1991, 211)

Hikayelerde Hatay

Romanlarından en çok, arka kapak yazısında; *“Doğunun kraliçesi Antakya... Suyuyla/yaşamıyla oynanmış, onuru kırılmış bir ırmak; bir Hint fakiri kadar ince, onun kadar yoksul görünümlü, onun gibi dünya üstüne çok şey bilen Asi... Bu coğrafyada yaşamını kuran Ömer Azmi Asiyel ailesinin üçüncü kuşağını soluksuz kılan bulanık, belirsiz, gizlerle dolu bir geçmiş... Kusursuz bir kurgu, güçlü ve zengin bir dil, şaşırtan bir gözlem gücü, olağanüstü tanımlamalar...”* ifadeleriyle tanımlanan Asi... Asi...’de, otobiyografik nitelikli hayatı ve anılarının ilk dilimini ihtiva eden Zaman da Eskir’de, bunların yanında hikayelerin bir çoğunda da İskenderun ve çevresi mekanlarla karşılaşılır. Ayla Kutlu’nun, doğup büyüdüğü ve hayatıyla doğrudan ilintisi_olmasının yanında savaş dönemlerinin anlatıldığı İskenderun, hikayelerin bir çoğunda geçen mekanları oluştururken aynı zamanda taşıdığı simgesel değerlerle de öne çıkarlar.

İskenderun’un mekân olarak seçildiği öykülerde yoğun olarak savaş dönemini anlatırken, İskenderun dışındaki mekânlara da yer veren yazar, bazılarında ise bireylerinin psikolojileriyle şekillenen soyut mekânlar anlatmıştır. Kendi ifadesi ile bu coğrafyaya *“mantıklı bir aşkla değil; mantıksız bir kara sevdâ”* (Kutlu 2007, 53) ile bağlı olan Ayla Kutlu’nun öykülerinde mekân; anlamlar üreten, kişilerin iç dünyalarını yansıtan, tarihi içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu da yazarın mekân seçiminin rastgele olmadığını ortaya koyar. Güçlü bir tasvir anlayışının hakim olduğu hikayelerde mekanın bu bağlam içerisindeki

yeri başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Bu, eril/erkek kurguyu ifşa eden ve başka türlü yaşamının da mümkün olduğunu gösteren bir yazarın varlığının göstergesidir

“... İskenderun öyledir, yağın yağmurları içen toprağı vardır. Şehrin alt yapısı gitgide bozuluyor ama yetmiş beş yıl öncesinden kalmış bir düzeni var. Yol تنها, çevresi yemyeşil. Dört yol’dan başlayarak portakal ve öbür narenciye çiçekleri dağı, taşı, havayı, yolları kokusuyla dolduruyor.” (Kutlu 2010, 507)

İlk öykü kitabı olan *Hüsnüyusuf Güzellemesi*’nde yer alan “Eski Bir Çocukluğun Ardında” (Kutlu, 1998) adlı öyküde mekân İskenderun çevresidir. Antakya’da Kantara mahallesindeki çocukluğunu hatırlayan yazar, yaklaşık kırk yıllık bir zaman diliminin gerisinden Antakya’daki çocukluk mekanlarını ve anılarını gözden geçirerek eski ve yeni durumlarını da karşılaştırırken, bu mekanlarla yeniden buluşmalarında aynı durumları yaşar: “Eskiden beri iç dünyanın dış çevreden daha çok etkili olduğunu, etkili görseiliği ve algılamayı bunun sağladığını düşünmüşümdür. Eğer tersi olsaydı, insanların ortak şeyleri görmeleri gerekirdi. Görmüyorlar... İçsel coğrafyamızın oluşumu en önemli etken. Yalnızca bu değil: İnsanın dünyaya bakışı, değer yargıları, insana yaklaşımı da çok etkili ve ben mekâna, mevsimlere ışığın değişkenliğine aşkla bağlıyım.”

Hikayenin başında yer alan “Antakya-Kantara Mahallesi için...” itihafı ile somut bir mekâna karşılık geldiği ortaya konmuştur. Yıllar sonra çocukluğunun geçtiği Kantara Mahallesi’ne gelen adam, mahalleye dair çocukluğundaki izlenimlerini hatırlar: “Sokağın sonundaki evin bir duvarı dağın böğürüne yaslanmıştı. Eve bitişik iki dükkân vardı. Birinde incik boncuk satılırdı... Öbürü bakkal dükkânıydı. Şimdi de öyle. Tahta raflar bel vermiş, eğilmiş, yapıldığı günden bu yana bir kez olsun boyanmadığı için kurtlara yem olmuş, delik deşik bir görünüm almış.” (Kutlu 1998, 11-12)

Kutlu’nun, yılların gerisinden hiç unutamadığı yerlerden biri; “Sokağın karşı yanını kaplayan çok yüksek duvarlı sokağın ortalarına gelen yerinde, çift kanatlı kapısı olan bahçe...”dir. (Kutlu 1998, 14) İşgalin ve savaşın olumsuzluklarının mahallelerine kadar girmesini bu çift kanatlı büyük kapının engellediğini düşünür. Baştan sona adamın çocukluk izlenimlerini barındıran hikayede somut bir gerçeklikle ortaya

konulan Antakya'nın Kantara Mahallesi yazarın çocukluğun geçtiği ve iyi bildiği bir yer olması itibariyle önem taşır ve bu yönüyle ön plandadır.

Antakya Camii de onun kendini mutlu hissettiği ve avlusuna, içine sık sık gitmeyi ipe çektiği bir mekandır. Camiinin kendini etkileyen şerefesi, çocuklarla oyunlar oynayarak eğlendiği bahçesi unutamadığı mekanlardandır. Ayrıca, Camii'yi sevmesinde; *“Gökyüzünde parlayan güneşe yaklaşmış, sokakta küçülmüş üç beş insandan uzaklaşmıştık. İçimiz sıcak duygularla doluydu.(...) Ah biz bu minareyi de, bu imamı da çok seviyorduk. Bir yandan da bizi Allah'a yaklaştırıyor diye seviniyorduk.”* Duygularıyla dile getirir. Kutlu'nun çocukluğu ve gençlik döneminin yılları Harbiye, Antakya ve İskenderun'da geçtiğinden her yeni yer, yeni bir ev; her yeni ev, yeni sorunlara, onarılması gereken hasarlarla dolu binalara, alışılması zaman isteyen zorlu süreçlere işaret eden izlekler demektir..

Antakya'dan önce Harbiye'deki koşullar zor ve yoksullukla doludur; ancak yazar orayı hep güzel ve ıslıl ıslıl bir mekan olarak hatırlar. İskenderun şehrinin yapısına ve iklimine göre yapılandırılan evleri, daha ferah ve geniş avluludur. Bu şehir, bu yüzden yazarın gönlünde ve belleğinde aydınlık, sıcaklık ve huzur veren anlamlar taşımaktadır.

“Antakya en ağır yağmurlarda günlerce yılanmaya alışkın şehir. Taşların araları, fare delikleri, Roma döneminden kalma, çamura artık çürümüş, yeşermiş kiremitleri, tarabaları, çatı süsleri, yorgun duvarları karanlığa saklanmışlar, yılanıp duruyorlar. Sanki su, her şeyi eritmeye çalışmış gibi hiç azalmadan bağıra çağıra iniyor toprağa.” (Kutlu 2010, 529)

Gençliğine adım attığı bu şehir, onun belleğini zenginleştiren, Kutlu'nun “kimliğimin şehri” diye tanımladığı, önemli anlamlar barındıran İskenderun sokakları son derece renkli görüntü ve ses çeşitliliğine sahiptir.

Sokakların yapısının, koşullarının, taşıdığı ilişkilerin bireylerin kişilik ve kimliğinin gelişimi üzerinde ne kadar etkili olabileceği konusu Kutlu'nun yaşamında ve edebiyatında da izler bırakmış, O'na çeşitli hayatları, kişilikleri gözlemeleme imkanı vermiştir: *“Sokakların gizemli*

dolaşıklığı... Sokaklar sokaklara açılıyor ve siz hele de küçük bir çocuksanız, serüven tutkularına kapılmanıza neden oluyor. Çarşıya gidip gelmem her gün yeni sokaklar öğrenerek şehri tanımama sağlıyor. Üstelik yalnızlığın her türü, insanın kendisini tanıma çabasını da geliştiriyor bu arada.” (Kutlu 2006, 103) Harbiye’ye yönelik tasvirlerde şelaleyi anlatırken: “Harbiye...(…) Yaşama sevinci ile onlarca şelale, suda kök salıp azmana dönmüş binlerce ağacın ve dünyanın en güzel vadisinin doğumunu kutsarlardı. Yükseklerden inerken öyle çok bağırdıkları ki...(…) Üstüne döküldüklerinde insanlar susmaktan başka çare bulamazdı. Yüzlerinde genişten de geniş bir mutluluk gülücüğüyle...” (Kutlu 2006, 35) diyen yazar babaannesini ziyaret için gittikleri Çardak yaylalarından da bahsetmektedir: “Sonsuz genişlikte mekanlar, insanların yaklaşması değil, görmesi bile ender olabilen geniş bir dünyaydı. (...) Böylesi yerlere aşk duyulurdu. Kapısı olmayan geniş kul çadırda, istersek dışarıda yatabilirdik. Öylesi güvenceli bir gece açarlardı önümüze. Her yeri kazıyor, kuru mantarları topluyor, çakmakla ateş yakmaya çalışıyorduk” (Kutlu 2006, 167)

Mekânı bir dekor olmanın ötesinde büyük bir işlevsellikle kullanan Kutlu, İskenderun ve çevresini mekân olarak seçerken, bölgenin kozmik yapısını geçmişte yaşanmış savaşların yarattığı ortamı ve bölgenin doğal güzelliklerini göz önünde bulundurarak ele alır. İskenderun ve çevresinde yaşanan savaşın bireyler üzerindeki olumsuz etkisi ve bölgenin kozmik yapısının getirdiği farklılıklar ve hoşgörü de mekânla bağlantılı olarak işlenir.

“Bir şehrin şahsiyetini vareden mamuller arasında, sırf o yere mahsus şeyler varsa, bunun ardında mutlaka hazmedilmesi icap eden bir felsefesi mevcuttur.” (Kutlu; 2010, 214)

Asi Nehri

“... Asi koşuyor. Asi’yi aşan dalgalar... git gide yükseliyor. Asi kıyılarını yıkıyor, evlere, bahçelere, iş yerlerine, otomobillere, çevreyi dolduran taşınmaz, taşınmaz her şeye saldırıyor. Taşınmazları bozup, parçalayarak, dolduracağı yerleri doldurup bozarak, taşınacakları geniş, geniş bir su deryasına dönen bir yatağın içinde çalkalayarak denize doğru sürüklüyor...” (Kutlu 2010, 540) betimlemeleriyle Asi’nin çılgınlığını resmeden Kutlu

“Bir ırmak kadar çıplak başka bir şey yok yeryüzünde. Hele Asi... Onun derisi değil, üstünde bir zarı bile yok...” (Kutlu 2007, 79) ifadesiyle özel bir kişileştirmeye tabi tutulan Asi nehrine yoğunlaşır. Hatay’la özdeş hayatî bir unsur olarak öne çıkarılan, varlığı, önemi, dünü ve bugünü ile sorguladığı ve: “Asi, Antakya tarihinin en eski, en eşsiz eseri olduğunun bilinciyle bir zürefa solgunluğuyla akıp dururken, yerli halkı; doğayla barışık ve mütevazı doğa çiçekleri gibi akşam yine kapanmak için şimdi olabildiğince açılacaklar. Martılar, sabahtan önceki sabah saatlerinde Asi’ye bukağlanmış olarak, yaşamak için başları Asi’nin burgaçlı sularına eğik, kanatları açık olarak yukarılarda dönüp duracak, denizin ters yönüne doğru uçarak bilinçsiz gurbetlerini yaşayacaklar...” (Kutlu 2010, 184) dediği Asi nehri için; “O zamanlar, yatağının kıyıları taşla kaplı olmayan Asi, şehrin daha organik bir parçasıydı ve kıyıları çok güzeldi. Köprüden geçerdik. Başka türlü esintisi vardı. Hâlâ köprüünün bu esintisi sürer. Oysa güzelim iki bin yıllık köprüyü tarih düşmanı bir asker vali 1960 devriminin ardından yıktırdı. Aynı yere estetikten ve değerden yoksun bir köprü yaptırmaktı amacı...” (Kutlu 2007, 67) serzenişiyse, taşıdığı tarihi mirasla çocukluğundaki Asi’nin köprüsü de, geçmiş bugüne taşıyan bir mekan unsuru olarak çok değerlidir: “Binlerce yıllık bir köprüye abanmak insanda değişik duygular uyandırıyor. İnsanlığın tarihini taşımıştı. Depremler geçirmiş, mirası korumuştur. Asi’yi seyretmişti. Aslında bugünkü görüntüsünden daha uzundu” (Kutlu 2007, 297)

“... Asi sessizce, belirsizce akıyor. Sonbahar başlangıcında ne kadar sığ. Suyuyla/yasamıyla oynanmış, onuru kırılmış bir ırmak. Onu örselemenin, ihanet etmek anlamına geldiğinin kaç kişi farkında? Çok az akarsu, doğudan gelmiş, insanların ruhlarına girmiş, beslemiş, damgasını vurduktan sonra sessizce uzaklaşıp kendisine kader olarak seçilmiş denizine katılmıştır.(...) Asi’yi tanıyanlar bu şehri bırakıp gidemiyorlar. Kaç bin yılın sihri taşıyor? Kahrını, sevincini, duygularını, hatta yaşamlarından arta kalanı? Başka türlü olsaydı bu kadar farklı olur muydu? Dingin, yok hayır öyle denemez; duyarsız dış görünüşüne karşın, yüreğiyle adaklanan Antakyalı, duygulu bir aşık kadar bu şehre. Tabii onun solgun benizli ırmağına da. Kadın erkek fark etmez. Bu ırmak onlara uzak diyarların suyunu, havasını, toprağını taşıdı, taşımakta.

Köprüünün altında sekip, yukarı bakmakta. Kendisini gözleyen birini bulduğunda utanarak sessizleşmekte. Son bir üfürümün ardından... Asi soluğunu insana vermiş, köprüünün öte yanından çekip gitmiştir...” (Kutlu 2010, 77)

Asi nehri; zamanlar üzerinden aşırıp gelen, belleği müthiş, deneyimi sonsuz bir varlıktır Antakya için... Ayla Kutlu bunu vurgularken; *“Asi bir bilge midir? Bütün zavallı görünüşüne karşın, o doğudan gelen olmanın bir yücelik olduğu inancını nemli soluklarıyla herkese hissettirir. O bir Hint fakiri kasar ince, onun kadar yoksul görünüşlü, onun gibi dünya üstüne çok şey bilendir...”* (Kutlu 2006, 80)

Asi, şehrin dışı tarafıdır... Habib-ül Neccar dağı ise eril tarafı temsil eder ve ikisinin yarattığı atmosfer yani şehri yaratan bu iki güç, Antakya’yı ‘doğunun kraliçesi’ olarak nitelemeyi getirmiştir.

Asi nehrinin köprüsü de, taşıdığı bu tarihi mirasına, yazarın çocukluğunun, gençliğinin ve bu dönemlerin günlerinin mirasını da katmıştır. Köprüde, çocukluğunun kurabiyesi ve şekerlerinin kokuları, bayramlarda geçen fener alaylarının büyüleyen ışıkları, okul yıllarının telaşı, sinema filmlerinin muhabbetleri saklı kalmıştır; bu yüzden Asi, sanki Kutlu’nun gönlüne ve satırlarına hep bir parça daha ayrıcalıklı yansır:

“(...) Zaman parçalarının biriktiği, çok kalın, çok yüksek, çok anılı bir yerdi köprü. Üstü kremaya benzer şekerlerle arabeskler çizilmiş enfes kurabiye-lerim, bu köprüünün üstünde satıldı. Gündüz sinemasında sık sık otuz altı kısım oynayan filmlerin tek karesini bile kaçıracağımızdan korka korka bu köprüünün üstünden çocuk bacaklarımızla koşturduk. Filmleri seyretmedik, içtik. (...) Resmi bayram gecelerinde, kapkaranlık dünyamıza ışık saçan fener alayları daha ağır geçer, (...) bayramlar, o yaşımızda kalbimizin tam ortasında doğar, tam ortasında kapanırdı.” (Kutlu 2006, 299)

“Asi, evin konumuna göre sol yandan kirli sarı-kahverengiyle kıstığı kuyruğuyla pusu kurmuş bir tilki gibi sinsî ve sessiz geliyordu. Karasu, Orta Toroslardan doğup, bütün kısa akarsular gibi oynayıp zıplayarak, köpürüp, sularını hep çatlatarak koşan, korunmasız ve hızlı bacaklı bir hayvana benziyordu. Asi onu yakaladığında bir süre başa çıkamıyor, biraz kenara çekilerek,

avının iyice yaklaşmasını sağlayarak kirli rengini derinlere saklayıp, Karasu'nun berrak, mavi-yeşil sularına geniş bir yer bırakıyordu. Birlikteymiş gibi akarlarken, Asi yavaş yavaş yutuyordu onu. Yine de, iki ayrı renk olarak birlikte aktıkları görülebiliyordu. Biraz daha ilerde mavi yeşil suları yitiyor, ismi cismi yeryüzünden siliniyordu Karasu'nun. Kurtla kuzu hikayesi bir kez daha gerçek oluyordu.” (Kutlu 2010, 195)

Ayla Kutlu'nun kendi hayatını anlattığı otobiyografisi bu konuda zengin ve güçlü örnekler sunarken, kadın bakış açısının, mekanlarla kurduğu “Asi, şehirleşme felaketine henüz uğramamıştı.(...) Yerine şimdi Asi'nin sulayamadığı toz dağları, teknolojik pislikler gelip yerleştiler. Köksüz kalan insanlık değerleri de rüzgarla savrulup yittiler.” (Kutlu 2006, 115) serzenişleri içinde modernizm ve sonrasının şehirlere “öznellik” veren, mekanlara “kimlik” kazandıran “özgün” yapıları tahrip etmek, şehirlerin kimliğine saldırmak, kent üzerinde hakimiyet kurmak gibi durumlarına son derece üzülmemektedir. Bu anlamda bir duyarlılık olarak; teknolojinin “soğuk şiddetine” tabi olmuş, kimlikleri yok edile, “azaltılmış” şehirlere, insan hırsı ve bozduğu tamahının mekanlara, değiştirilmiş, dönüştürülmüş coğrafyalara karşı çıkan Kutlu, her değiştirilen çevreyle birlikte anılarının da, belleğinin de bir parça parça silindiği hissine kapılır: “Bilenler anlatır Asi'yi: Şimdiki ilaçlanmış, hastalanmış, neredeyse iğdiş edilmiş bir Asi değildi eskiden. Yeryüzünde doğudan gelen adıyla anlamlandırılmış tek akarsuydu. Orontes. İçinde, denize açıldığı yerden yakaladığı, Akdeniz'i aşmış gelmiş kalyonları taşır, Antakya Asi'si olarak taşıdığı bu gemilere su dolaplarının arasındaki kuru topraklarını liman olarak sunardı...” (Kutlu 2010, 240)

Karşılaştığı manzara, “İskenderun” dediği şehri, “Benim İskenderun'um” diyerek tanımlaması ve bu şehri daha çok benimseyip sahiplenmesi ve farkındalığının artmasına neden olurken, bağlılığını daha da güçlendirmektedir.

“... Asi; bir, iki, üç yüz yıl önce gelmiş gezginlerin çizgilerindeki o uzak, depremlerle yıkılıp küçülmüş doğu şehrinin gümrah akarsuyu. Gravürlerin uzam duygusunu yok eden karanlık çizgileri onu çok iyi anlatıyor.” (Kutlu 2010, 253-54)

“... Doğudan Gelen, geldiği yerden geçmişi taşıyor, denize yaklaştıkça, bilinmeyen geleceğe bakmak istemiyor. O yüzden taşıdığı suyu, bulduğu son toprak üstünde gümrak saçlar gibi dağıtıyor. Asi'nin arkasından bakan şehir, hem yaşadığını hissetmek, hem de kendisini ortasından yarararak aşan Asi sularına son kez veda etmek için ılık bir yel biçimindeki kanatlarını çırpıyor. Irmağını sessizce uğurlamaya yanaşmayan bir şehir burası: Doğunun kraliçesi, muhteşem Antakya. Dünyanın neredeyse boş olduğu ve mekanların zamana alışmadığı dönemlerden kalma, eşsiz şehir. İçinde ne geçmişin sıkıntısını barındırıyor, ne de geleceğin ürküntüsünü...” (Kutlu 2010, 371) diyerek teknolojinin el attığı her yeri “aynılaştırıp, sıradanlaştırdığı”nı düşünen Kutlu, çocukluğunun ve gençliğinin doğal manzaralarının “tahrip” edildiğini belirtir: “Şelalenin suları (...) İnsan kazmasıyla küstürülüp kaçırıldı. Teknolojik açgözlülük yüz binlerce yıl süren kuşaklar arası paylaşımı, küçücük bir çıkar için yok etti.” (Kutlu 2006, 35)

Şelaleleri, ırmakları, dereleri, çeşmeleri sevmesi Kutlu için suların önemi ile ilgilidir. Suyun hareketliliği ve sonsuzluğunu özgürlük duygusuyla birleştiren yazarın Antakya’da en sevdiği yerlerden biri köprüdür: “(...) Güzel rüzgarı daha çok hissetmek, beni ezen ve üzen bütün yasaqları Asi'nin ırmakla paylaşmayı nasıl arzuldum.” (Kutlu 2006, 276)

Hatay doğumlu olan ve üniversite öğrenimine kadar Hatay ve çevresinde yaşayan Ayla Kutlu, yetiştiği bu beldenin ve kentin tarihi ve kültürel dokusuna nüfuz edebilmiş bir Hataylıdır. Yörenin yerel nitelikleriyle birlikte işlenen coğrafya ve doğa, kendini yenileyebilmenin, devamlılığın ve direncin simgesi olarak edebiyat evreninin ekse-nini oluştururken, iklim özellikleri, mevsimlerle gelen ve o coğrafyaya mahsus geçişler, soğuk, sıcak, nem ve hava durumları Ayla Kutlu’nun söyleminde ifadesini bulmuştur: “Antakya, iki aylık sonbahara benzeyen kış mevsimini görünüşte ılıman havalarla atlatacak. Yağmurlar yağacak; Asi, insanın sınırlarını test eder gibi aşırı durgun akacak. Suyu yağmurlarla kısa süre açılrsa da, sonra daha yoğun çamur rengini giyinmiş olacak. Her zaman aynı giysiyi giyen ama çevresine armağanlar dağıtan bir Tanrısal güce benzer o. Kirlardan güç alır... Artık arıklanmış, veremli bir görüntüsü var. Doğru. Tanrı olmasına engel değil hastalığı. Doğanın hastalığı insandan geliyor yirmi

birinci yüzyılda. Asi, insanın kıyıcılığı yüzünden bir türlü eskisi gibi olamıyor, iyileşemiyor. Şubat'ta bahar başlayacak. Görünüşte ve santigrat olarak ılıman Antakya, insafsızca nem üretecek. Nemli soğuk, insana yapıştığında yalnız teni titretmekle kalmayacak, gövdenin en derin, en sıcak yerine kadar süzülüp iskeletleri bile acıyla sızlatacak.” (Kutlu 2010, 395)

Hatay; coğrafi güzelliği, eşsiz doğasıyla Ayla Kutlu'nun kurgu dünyasını renkten renge boyayan bir cennet dekor olduğu gibi söylenceleri, kültürü, tarihi ve masalsi atmosferiyle toplumsal dokunun içinde yaşayan bir varlığa dönüşmüştür. (Hatiboğlu, 2012, 91-)

“Okuru düşündürmek, anlatılanları unutturmamak, onu tutup sarsmak olanağını” kollayan bir edebiyat anlayışı ve anlatımının içinden “Yüreği yakalamak... ve anlattığım şey bittikten sonra da yankılanarak bellekte kalmak istiyorum” diye seslenen Ayla Kutlu; edebiyatının gücüyle hayata ve tecrübelerine dair bilgisini kullandığı eserlerinde, aşkla bağlı olduğu bu topraklarda nelerin yaşanmış, ne badirelerin atlatılmış olduğunun yanında umudu, dünden yarına aydınlığı ve güzelliği de anlatmıştır.

Bekaa Vadisi'nden doğup, Hatay'dan Doğu Akdeniz'e dökülen ve yeryüzünün akışı ters iki nehrinden biri olan Asi ve onun Karasu koluyla buluşması,.. Habib Neccar Dağı, Amanos'lar, Amik ovası; Hatay ve merkez İlçe Antakya'nın birçok etnik köken ve dine ev sahipliği yapan kültür kimliği; insanlık tarihinde su ile yaşam bulan çok eski uygarlıkların ev sahibi coğrafyanın aynı zamanda Mezopotamya'yı dünyaya açan kilit noktasına yerleşikliğinin somutlaştığı ve yöre ile ilgili tarihî ve mitolojik unsurlarla örülü büyük ailelerin işlendiği eserleri, Ayla Kutlu'nun doğum yeri olan bu geniş mekana bağlılığının birer göstergesidir.

‘Benim içimdeki Hatay rüzgârı, her yapıtımda beni Hatay'a götürür’ diyen ‘Hatay’ın yazarı’ Ayla Kutlu'nun roman, hikaye, anı türü eserlerinde etkili bir imge olan Hatay; soyut-somut bütün zenginliklerini içinde barındıran, geçmiş ve geleceğiyle yörenin kültürel varlığını ışıklandıran bir kaynak olarak, bu coğrafyanın birikimine değer katacak zenginliklerle doludur. Nitekim; *“Antakya, Ayla Kutlu yazımının dip suyudur. Yazar, altın çağı olan çocukluğu ve ilk gençliğini geçirdiği, benliğini*

borçlu olduğu kentini defalarca kurgu dünyasına taşımış ve her defasında anılarıyla yeniden inşa etmiştir... (Antakya) tarihi, kültürü ve doğasıyla sonsuz bir yaratım evreni; efsaneleri, inanışları ve söylenceleriyle yazar Ayla Kutlu'nun destansı, büyüülü anlatımının kaynağıdır.”(Hatiboğlu 2012,107)

KAYNAKÇA

A'dan Z'ye Hatay Rehberi. Tempo Dergisi eki. Sayı 50/835, İstanbul, 2004

Akgül, Çiğdem, “Eskiye Zaman'ın Kadın Belleğinde Eskitemediği Mekanlar: Ayla Kutlu ve Mekan İlişkisi Analizi,” **Fe Dergi** 3, no. 1, 2011, Ankara, s. 95-107

<http://cins.ankara.edu.tr/kutlu.html> 25.10.2011 16.00

Alanyalı, Berat, “Yaşamı ve Edebiyatıyla Ayla Kutlu”, Yayınlanma tarihi: 3 Kasım 2017

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/859263/Yasami_ve_edebiyatiyla_Ayla_Kutlu.html

Andaç, Feridun, **Öykücünün Kitabı**, ‘Yüreği Yakalamak’, Varlık Yayınları, İstanbul,1999

Assmann, Jan, **Kültürel Bellek**, (Çev: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001

Atasü, Erendiz “Ayla Kutlu ve Kadınlığın Tarihçesi”, **Varlık**, Ekim, s.33, 2008

Bachelard, Gaston, **Mekânın Poetikası**, (Çev: Aykut Derman), Kesit Yay., İstanbul, 1996

Berkyürek, Saadet, “Bir İskenderun Misyoneri Ayla Kutlu” Ses Gazetesi, 12 Aralık 1995

Bora, Tanıl, **Taşraya Bakmak** İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

Demir, Ayşe, **Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011

Demir, Ataman, **Çağlar İçinde Antakya**, Akbank Yayını, İstanbul, 1996

Direnç, Dilek. “Ayla Kutlu'nun büyüülü şehri Asi Kıyısındaki Antakya”, **Egeden** 6/2010), s. 38-41

- Doğruel, Fulya, **İnsanîyetleri Benzer**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- Göğüş, Zeynep, “Farklı Bir Kent; Farklı Yaşam Biçimleri ve Farklı Kadınlar”, **Milliyet Sanat Dergisi**, 15 Mayıs 1991
- Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984
- Hatiboğlu, Sibel, **Ayla Kutlu Edebiyatı-I. Kadın Yazarlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, “Ayla Kutlu'nun Son Romanı Asi...Asi'de Kent İmgesi”, Bilgi Yayınevi 1. Basım, Ankara-2012)
- Kara, Adem, **19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005
- Karaca, Nesrin, **Yazmak, Kimlik ve Metin Odağında Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018
- Karasu, Mehmet. **Harbiye**. Onur Ofset, Antakya, 1997
- Karasu, Mehmet, **Ayla Kutlu - Çukurova Ödülü 2011** (Antakya-Adana - Mersin), Adana Büyükşehir Belediyesi Yayını
- Kasaba, Reşat, **Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih Görünüm, 'Antakya'da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış'**, Eyüp Özveren ve Ark. (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- Kızıldağlı, Edip, **Antakya Kapılarında**. İstanbul, 1964
- Köse, Türey, “Küllerinden Doğan Bir Şehrin Romanı”, **Cumhuriyet-Pazar**, 9 Mayıs 2010, S: 1259
- Kutlu, Ayla, **Zaman da Eski** Bilgi Yayınları, Ankara, 2007
- Asi... Asi**, Bütün Eserleri: 14, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010
- Hüsnü Yusuf Güzellemesi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998
- Sen de Gitme Triyandafilis**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998
- “Mekan: Yazarla Sanat Arasındaki Bağ,” **Çukurova Gazetesi**, 2009
- “Ayla Kutlu İle Bir Söyleşi,” **İskenderun Gazetesi**, 28 Nisan-2010
- Orbay, Ülkü, “Ayla Kutlu: Kişiliğimi İskenderun oluşturdu”, **Varlık Dergisi**, 1999, Sonbahar, s. 18-19

Türk, Hüseyin, “Antakya’da Dinler arası Hoşgörü ve Habibi Neccar Örneği”, **Folklor/Edebiyat**, C 22, S 87, 2016/3, s. 155-172

<http://www.aylakutlu.com/>-

Yıldırım, Reyhan, “Asi... Asi...”, <http://www.sabitfikir.com/elestiri/asi%E2%80%A6-asi>

HATAY'IN TÜRKİYE'YE KATILMASIYLA (1939) İLGİLİ HALKEVLERİNDE YAPILAN KUTLAMALAR

Nursal KUMAŞ*

ÖZET

Fransa ve Türkiye arasında 23 Haziran 1939 tarihinde yapılan antlaşmayla Hatay'ın Türkiye'ye katılması yönünde bir karar verildi. Bu karar doğrultusunda Hatay Türk Devleti Meclisi, 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay'ın anavatana katılmasını oy birliğiyle kabul etti. Fransız askerinin bölgeden çekilmesinden sonra, 23 Temmuz 1939 tarihinde Hatay Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil oldu. Mustafa Kemal Atatürk'ün; “*40 asırlık Türk yurdu düşman elinde esir bırakılmaz*” şeklinde ifade ettiği ve uzun bir diplomatik çaba sonucunda kazanılan bu büyük başarı ülkenin her yerinde coşkun kutlamalara sahne oldu. Söz konusu kutlamaların ulusal ve yerel basına yansımalarıyla ilgili birçok yayın mevcuttur. Bununla beraber, CHP'nin bir kültür kurumu olan ve ülke genelinde yaygın bir şekilde hizmet veren halkevlerinde, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ilgili yapılan kutlamalara ilişkin bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma ifade edilen boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışmada; CHP'nin il veya kaza yönetim kurulları veya doğrudan halkevleri tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporlar (toplam 60 rapor) incelenmiştir. Bu raporlardan; halkevlerinin CHP genel merkezi tarafından kendilerine gönderilen kutlama metnine sadık kaldıkları ve bundan dolayı da kutlamaların genel bir çerçeve içinde geçtiği anlaşılmaktadır. Halkevi, belediye, CHP parti binası ve

* Öğretim Görevlisi, Dr., Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü kumasnursal16@gmail.com; nkumas@uludag.edu.tr

şehirdeki kamu binalarının Türk bayraklarıyla süslenmesi, gece bu binaların aydınlatılması ve yöresel halk oyunlarının oynanması ortak öğelerden bazılarıdır. Bununla birlikte, bazı halkevleri genel çizginin dışına çıkmadan ve imkânları çerçevesinde birtakım farklı kutlama yöntemleri de denemişlerdir. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır: bonbon şekeri dağıtılması, limonata ve bisküvi ikram edilmesi, sinsin isimli yöresel oyunun oynanması, güreş müsabakası düzenlenmesi, film gösterimi, çeşitli tiyatro oyunlarının sunumu, havai fişek atılması, maytap yakılması, hatıra fotoğraf çekimi...

Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen raporların ilişiginde, halkevlerinde törenler sırasında yapılan konuşmaların ve okunan şiirlerin yazılı metinleri bulunmaktadır. Bu raporlardan anlaşıldığı kadarıyla hitabeti veren veya şiir okuyan kişiler arasında: ilgili halkevinin başkanı, halkevlerinin özellikle dil-tarih ve yardım şubelerinin temsilcileri, üniversite veya lise öğrencileri, rütbeli askerler, emekli veya çalışan avukat vb. çeşitli devlet memurları bulunmaktadır.

Halkevlerinin kuruluş amaçları arasında kaynaşmış bir kütle oluşturmak yer almaktadır. Söz konusu amaca yönelik olarak halkevi yöneticileri halkı kutlamalara dâhil etmek istemişlerdir. Bu nedenle halkevinde verilen söylevleri yöre halkına naklen iletebilmek için yerleşim yerlerinin uygun yerlerine megafonlar yerleştirilmiştir. Buna ilave olarak çeşitli ilanlar verilerek halkın halkevinde veya şehrin belirli meydanlarında toplanması sağlanmıştır. Halkevi yöneticileri Ankara Radyosu'ndaki kutlamaları da imkânları ölçüsünde halkevinde toplanan halka dinleterek parti-halkevi-halk bütünleşmesini sağlamayı amaçlamışlardır.

Bu çalışmanın amacı; Hatay'ın ana vatana katılmasının kutlanması amacıyla CHP Genel Sekreterliği tarafından tüm yurttaki halkevlerine gönderilen talimatname gereğince halkevlerinde ne tür kutlamalar yapıldığını belirlemektir. Bununla birlikte, bu kutlamalar çerçevesinde yapılan faaliyetlerde ve yapılan konuşmalarda, Hatay'ın hangi yönlerinin ön plana çıkarıldığı ve ne tür vurgular üzerinde bulunduğu metinde ayrıca belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Halkevleri, Halkevlerinde Yapılan Kutlamalar, Hatay'ın Ana Vatana Katılması.

FESTIVES AT PUBLICHOUSES DUE TO UNITING OF HATAY WITH TURKEY (1939)

ABSTRACT

France and Turkey made a collaborative decision agreeing in uniting Hatay with Turkey on 23 June 1939. According to that, Hatay Turkish State council unanimously accepted the integration of Hatay to the motherland on 29 June 1939. After the withdrawal of French troops from the region Hatay was included inside the demarcation of The Turkish Republic on July 23, 1939. That precious achievement after a long diplomatic effort with the saying of Mustafa Kemal Atatürk: *'Turkish land for 40 centuries cannot be left as a captive in the hands of the enemy'* led to vigorous celebrations in all the country. There are many publications related with the reflection of those festives in national and local press. However, there was nothing related with those celebrations at public houses of CHP which are cultural institutions and serving throughout the country. This study aims to fulfill that gap.

In the study, reports (in total 60) sent to CHP General Secretariat directly by the managing board of the publichouse in the city or city managing boards of CHP (21 reports) were inspected. In these reports it is understood that publichouses stood by the celebration text CHP central Office sent and so festives took place in a general manner. Some of the common happenings are publichouses, municipality, CHP party building and decorations of state buildings with The Turkish flags in the city, lightening of those buildings at night and local folkdancing. But some publichouses also tried to perform different festives in their own. Some of them are handing out Bonbon candy, serving lemonade and biscuits, local dancing called Sinsin, arranging wrestling tournament, films, theater plays, fireworks, sparklings, taking photos.

There are written texts of poems and speeches performed during festives at publichouses in the reports of the Republican records. As seen in those reports, the performers are the presidents of the related

publichouses, delegates of especially language-history and aid branches at publichouses, students of universities and high schools, officers, some kinds of civil servants like lawyers retired or in duty.

One purpose of establishing publichouses is to form an integrated mass of people. In order to achieve that, managing directors at publichouses wanted to include people at festives. For that, some megaphones were installed at appropriate places in towns to broadcast talks live for people. In addition, it is provided people gather at publichouses or at some squares by some kinds of ads. Managing directors of publichouses have also intended to provide an integration of party-publichouse-people by having people who have come together at publichouses listen to the celebrations at Ankara Radio in their own.

The aim of this study is to define what kind of celebrations have been performed at publichouses in accordance with instructions sent to all publichouses by CHP General Secretariat in order to congratulate uniting Hatay to the motherland. However, in the study, it is also mentioned what aspects of Hatay have been featured and what kind of emphasize has been laid in the talks and activities performed throughout the celebrations.

Keywords: Hatay, Publichouses, Celebrations at Publichouses, Uniting of Hatay with the Mother Land.

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri atılmıştır. Bu antlaşmayla beraber son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde belirlenen Misak-ı Millî hedeflerine büyük ölçüde ulaşılmış fakat birkaç noktada hedefin gerisinde kalınmıştır. Hatay Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına karşın, Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması neticesinde İskenderun Sancağı'na bağlanmış, sancak da Fransız mandaterliği altında bulunan Suriye'ye bırakılmıştır¹. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi Hatay'dan hiçbir zaman vazgeçmemiş ve bu vatan toprağını ana vatana katmak için uygun bir fırsat aramıştır. Fransızların 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye Devleti'yle imzaladığı antlaşmayla bu bölgedeki manda yönetimine son vermeyi kabul etmesi, Türkiye yönetiminin aradığı fırsatı bulmasına imkân sağlamıştır². Bu tarihten itibaren Fransızlarla yapılan zorlu siyasi bir mücadele sonrasında istenilen başarıya ulaşılmıştır. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından bayrağı çizilen Hatay Devleti, 2 Eylül 1938 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Aynı gün Hatay Millet Meclisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün desteklediği Tayfur Sökmen'i Hatay Cumhurbaşkanlığı'na seçmiştir³. Türkiye ve Fransa arasında 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da "*Türkiye ile Suriye arasında arazi mesailinin kati surette hallini mutazammın anlaşma*" başlıklı bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince Türkiye-Suriye sınırı yeniden çizilmiş ve Hatay Türkiye'ye bırakılmıştır⁴. Hatay Meclisi de söz konusu karar üzerine 29 Haziran 1939 tarihinde yaptığı bir oylamayla Hatay

¹ Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Aralık 2009, s.2.

² **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C I: 1919-1980, İletişim Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2002, s.283.

³Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa.32^a, 2.Baskı, ISBN: 975-16-0499-0, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.108.

⁴ "Türkiye ile Suriye arasında arazi mesailinin kati surette hallini mutazammın anlaşma", **T. C. Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1939, S 4249, ss.787-788.

Devleti'ni feshetmiş ve Türkiye'ye katılma kararı almıştır⁵. 3711 sayılı “*Hatay Vilâyeti Kurulmasına Dair Kanun*”, TBMM tarafından 7 Temmuz'da kabul edilmiş ve 11 Temmuz 1939 tarihli 4255 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Anlaşma gereği Fransız yönetiminin bölgeden tamamen çekilmesiyle birlikte, 23 Temmuz 1939 tarihinde Hatay ana vatana resmen katılmıştır⁶. Böylelikle Mustafa Kemal'in 15 Mart 1923 tarihinde Adana'da ifade ettiği gibi “*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz*”⁷ ifadesi yerini bulmuş ve Hatay Türk topraklarına dâhil edilmiştir. Hatay'ın ana vatana katılma sürecinde Türkiye yönetiminin izlediği kararlı tutumu Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözleri en iyi şekilde ifade etmektedir:⁸

“Ben toprak büyüme delisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak, antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem, onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem. Yenilirsem bir dakika yaşayamam. Sözümü mutlaka yerine getireceğim.”

Mustafa Kemal bu ifadesine rağmen ne yazık ki Hatay'ın ana vatana katılımını görememiştir. Hatay'ın ana vatana katılarak Misak-ı

⁵ Volkan Payaşlı, “Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılımı Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **History Studies International Journal of History**, volume:3/1, 2011, s.230. Hatay Devleti'nin Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ve Başbakanı Abdurrahman Melek hatıralarında, Hatay Meclisi'nin Türkiye'ye katılma kararını 23 Haziran 1939 tarihinde aldığını ifade etmektedirler (Sökmen, **a.g.e.**, s.117; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kuruldu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa.7^b, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.84). Bununla beraber, birçok kaynaktan 29 Haziran 1939 tarihi alındığı için metinde de bu tarihin kullanılması tercih edilmiştir.

⁶ “Hatay Vilâyeti Kurulmasına Dair Kanun”, **T.C.Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1939, S 4255, ss.957-959.

⁷ Erdem Çanak, “Hasta Yatağından Hatay'a: Atatürk'ün Son Yurt Gezisi (19-24 Mayıs 1938)”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, S 1, Kasım 2018, s.146, ss.141-152.

⁸ Adem Kara, “Hatay'ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 10, S 2, 2017, s.123.

Millî’de öngörülen hedefe ulaşılması, halk tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Halen tek parti olarak iktidarda bulunan CHP, hem halka bu coşkun duygularını ifade edecek imkânlar sunmak, hem kendi merkezi iktidarını sağlamlaştırmak ve hem de ulus devletin kaynaşmış bir kütle oluşturma arzusuna uygun hareket etmek adına halkevlerine 14 Temmuz 1938 tarihinde bir genelge göndererek⁹, Hatay’ın ana vatana katılmasının gönderilen program dâhilinde kutlanmasını istemiştir. CHP Genel Sekreterliği’nden ülkedeki tüm halkevlerine gönderilen bu genelgede; halkevlerinin bulunduğu mahallerin Türk bayrağı ve CHP bayraklarıyla süslenmesi ve halkın bu kutlamalara davet edilip sosyal faaliyetlere doğrudan katılımlarının sağlanması isteniyordu. Halkevleri, Ankara’dan gelen kutlama programını, genel çerçevenin dışına çıkmadan ve yerel imkânları ölçüsünde düzenlemişler ve halka ilan etmişlerdir.

24 Temmuz 1939 Pazartesi Lozan Antlaşması’nın imzalanmasının 16.yıldönümüne denk gelmektedir. Halkevlerinde bu önemli gün için de ayrı bir kutlama programı hazırlanmış ve uygulanmıştır¹⁰. Hatay’ın ana vatana katılması ve Lozan Antlaşması’nın yıldönümünün arka arkaya gelmesi, yapılan kutlamaların derecesini olumlu yönde artırmıştır.

CHP Çorum İl Yönetim Kurulu tarafından gönderilen raporda:

“24 Temmuz (1)939 günü şehir bir gün evvelki tezahüratını temadi ettirmiştir (sürdürmüştür)”ifadesinin yer alması ve Çorum Halkevi bünyesinde “Lozan Gecesi” nin düzenlenmiş olması bu görüşü destekler niteliktedir. Bu görüş paralelinde CHP Muğla İl Yönetim Kurulu tarafından gönderilen raporda da şöyle bir ifade bulunmaktaydı: “24 Temmuz Lozan zafer günü de aynı heyecan ve tezahüratla kutlanmıştır...”

⁹ Belgelerde, CHP Genel Sekreterliği’nden 10.07.1939 tarihli ve 7/1499 sayılı olarak gönderildiği ifade edilen kutlama programı metnine ulaşılamamış fakat raporlardan programın içeriği hakkında bazı bilgiler elde edilmiştir.

¹⁰ Bu çalışmanın konusu Hatay’ın ana vatana katılması olduğu için Lozan Antlaşması’yla ilgili yapılan kutlamalara yazı içinde değinilmemiştir.

1.Hatay'ın Ana Vatana Katılışı Sebebiyle Türkiye Genelindeki Halkevlerinde Yapılan Kutlamalar

Hatay'ın ana vatana katılması nedeniyle halkevlerinde yapılan kutlamalara ilişkin belgelere Cumhuriyet Arşivi'nden ulaşılmıştır. Bu konuyla ilgili toplam 227 adet belge incelenmiştir. Bu belgelerin muhtevasına bakıldığında: halkevlerinin kutlama programları, kutlamaların yapıldığına veya kutlamalar kapsamında nelerin yapıldığına dair halkevlerinden CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiş olan resmi yazılar, Antakya CHP Vilayet İdare Heyeti'ne gönderilmiş olan kutlama telgrafları, kutlama çerçevesinde halkevlerinde verilen söylevlerin ve okunan şüirlerin birer yazılı örneklerinin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu 227 belge kapsamında kutlamalara katılmış olan halkevleri şunlardır:

Tablo No:1 CHP Genel Sekreterliğine Doğrudan Rapor Gönderen Halkevleri ve CHP Yönetim Kurulları

İL / İLÇE/ NAHİYE HALKEVİNİN ADI	RAPOR VEREN BİRİM
Adana Halkevi	Adana Halkevi Başkanlığı
Adıyaman Halkevi	Adıyaman Halkevi Başkanlığı
Afyon Halkevi	CHP Afyon İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Amasya Halkevi	Amasya Halkevi Başkanlığı
Antalya Halkevi	Antalya Halkevi Başkanlığı CHP Antalya İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Artvin Halkevi	Artvin Halkevi Başkanlığı
Aydın Halkevi	Aydın Halkevi Başkanlığı CHP Aydın İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Bingöl Halkevi	Bingöl Halkevi Başkanlığı
Burdur Halkevi	CHP Burdur İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Bolu Halkevi	Bolu Halkevi Başkanlığı CHP Bolu İl Yönetim Kurulu Başkanlığı

Çankırı Halkevi	Çankırı Halkevi Başkanlığı CHP Çankırı İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Çorum Halkevi	CHP Çorum İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Denizli Halkevi Zeyve Halkevi (Çal ilçesine bağlı)	CHP Denizli İl Yönetim Kurulu Başkanlığı Denizli-Çal-Zeyve Halkevi Başkanlığı
Düzce Halkevi	Düzce Halkevi Başkanlığı
Elazığ Halkevi	Elazığ Halkevi Başkanlığı
Eskişehir Halkevi Azap Kuyu Köyü	Eskişehir Halkevi Başkanlığı CHP Azap Kuyu Köyü Başkanlığı
İzmir Halkevi	İzmir Halkevi Başkanlığı CHP İzmir İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Kayseri Halkevi	CHP Kayseri İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Kütahya Halkevi (?)	CHP Kütahya İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Malatya Halkevi (?)	CHP Malatya İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Maraş Halkevi	CHP Maraş İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Mersin Halkevi A(r)slanköy Halkevi	Mersin Halkevi Başkanlığı Mersin A(r)slanköy Halkevi Başkanlığı CHP İçel İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Muğla Halkevi	CHP Muğla İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Ordu Halkevi	Ordu Halkevi Başkanlığı CHP Ordu İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Sinop Halkevi (?)	CHP Sinop İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Şırnak Halkevi	Şırnak Halkevi Başkanlığı
Tokat Halkevi	Tokat Halkevi Başkanlığı CHP Tokat İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
Yozgat Halkevi	Yozgat Halkevi Başkanlığı

Kaynak: Cumhuriyet Arşiv Belgeleri

**Tablo No:2 CHP Genel Sekreterliği'ne Bağlı Bulunduğu İli
Bildirmeden Doğrudan Rapor Gönderen Halkevleri**

GÜNÜMÜZDE BAĞLI OLDUĞU İL	İLÇE HALKEVİNİN ADI	RAPOR BİRİM GÖNDEREN
Adana	Ceyhan Halkevi	Ceyhan Halkevi Başkanlığı
Afyon	Sandıklı Halkevi	Sandıklı Halkevi Başkanlığı
Aydın	Sümer (Nazilli) Halkevi	Sümer (Nazilli) Halkevi Başkanlığı
Balıkesir	Ayvalık Halkevi	Ayvalık Halkevi Başkanlığı
Balıkesir	Sındırgı Halkevi	Sındırgı Halkevi Başkanlığı
Balıkesir	Balya Halkevi	Balya Halkevi Başkanlığı
Burdur	Tefenni Halkevi	Tefenni Halkevi Başkanlığı
Bursa	Mustafakemalpaşa Halkevi	Mustafakemalpaşa Halkevi Başkanlığı
Denizli	Kıyılcaölük Hal- kevi Hançalar Halkevi Kale Halkevi	Kıyılcaölük Halkevi Baş- kanlığı Hançalar Halkevi Başkan- lığı Kale Halkevi Başkanlığı
Diyarbakır	Ergani Halkevi	Ergani Halkevi Başkanlığı
Giresun	Bulancak Halkevi	Bulancak Halkevi Başkan- lığı
Giresun	Alucra Halkevi	Alucra Halkevi Başkanlığı
Isparta	Keçiborlu Halkevi	Keçiborlu Halkevi Başkan- lığı
Isparta	Sütçüler Halkevi	Sütçüler Halkevi Başkanlığı
İstanbul	Bakırköy Halkevi	Bakırköy Halkevi Başkan- lığı
İstanbul	Fatih Halkevi	Fatih Halkevi Başkanlığı
İstanbul	Şile Halkevi	Şile Halkevi Başkanlığı
İzmir	Bergama Halkevi Doğanbey Halkevi	Bergama Halkevi Başkan- lığı

	Seferihisar Halkevi	Doğanbey Halkevi Başkanlığı Seferihisar Halkevi Başkanlığı
Karaman	Ermenek Halkevi	Ermenek Halkevi Başkanlığı
Kayseri	Bünyan Halkevi	Bünyan Halkevi Başkanlığı
Konya	Beyşehir Halkevi	Beyşehir Halkevi Başkanlığı CHP Manastır Nahiyesi Yönetim Kurulu Bşk.*
Kütahya	Emed Halkevi	Emed Halkevi Başkanlığı
Manisa	Demirci Halkevi Turgutlu Halkevi Sandıklı Halkevi	Demirci Halkevi Başkanlığı Turgutlu Halkevi Başkanlığı Sandıklı Halkevi Başkanlığı
Mardin	Midyat Halkevi	Midyat Halkevi Başkanlığı
Mardin	Derik Halkevi	Derik Halkevi Başkanlığı
Mersin	Tarsus Halkevi	Tarsus Halkevi Başkanlığı
Muğla	Marmaris Halkevi	CHP Marmaris İlçe Yönetim Kurulu Bşk.
Rize	Mapavrı Halkevi	Mapavrı Halkevi Başkanlığı
Samsun	Bafra Halkevi	Bafra Halkevi Başkanlığı
Samsun	Vezirköprü Halkevi	Vezirköprü Halkevi Başkanlığı
Sinop	Gerze Halkevi	Gerze Halkevi Başkanlığı
Şanlıurfa	Siverek Halkevi	Siverek Halkevi Başkanlığı
Trabzon	Araklı Halkevi	Araklı Halkevi Başkanlığı
Tunceli	Pülümür Halkevi	CHP Pülümür İlçesi Yönetim Kurulu Başkanlığı Pülümür Halkevi Başkanlığı
Tunceli	Hozat Halkevi	Hozat Halkevi Başkanlığı

Van	Muradiye Halkevi	Muradiye Halkevi Başkanlığı
Yozgat	Akdağmadeni Halkevi	Akdağmadeni Halkevi Başkanlığı

Kaynak: Cumhuriyet Arşiv Belgeleri

*Arşiv belgelerinde Manastır'ın hangi il veya ilçeye bağlı olduğu bildirilmemiştir. Buna karşın, 23.10.1929 tarihinde Konya Beyşehir'e bağlı bir nahiye olarak kurulduğu bilgisi vardır. Bknz. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara, 2017, s.530.

Tablo No:1'de; Malatya, Sinop ve Kütahya CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlıkları tarafından gönderilen kutlamalara ilişkin raporlarda, bu şehirlerdeki halkevlerinin isimleri verilmemiştir. Bu durum acaba tüm etkinlikler CHP il teşkilatı tarafından mı yapıldı? sorusunu gündeme getirmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırma sonucunda; 24 Haziran 1932 tarihinde Sinop Halkevi¹¹, 19 Şubat 1932'de Malatya Halkevi¹² ve 24 Haziran 1932 tarihinde Kütahya Halkevi'nin¹³ açılmış olduğu belirlenmiştir. Neticede söz konusu faaliyetlerin halkevleri bünyesinde yapılmış olduğu yönünde bir kanıya varılmıştır. Bir diğer konu da arşiv belgelerinin birinin üzerinde kurşunkalemle Isparta yazısı bulunmasına rağmen, belgenin içeriğinde şehrin ve halkevinin adının geçmemesidir. Söz konusu belge bu nedenle değerlendirmeye alınmamıştır.

2.Kutlamaların Genel Çerçevesi

CHP Genel Sekreterliği, Hatay'ın ana vatana katılmasıyla ilgili yapılacak törenlere ilişkin talimatnameyi, Türkiye'deki bütün halkevle-

¹¹ Hakan Yaşar, "Halkevlerinin Tiyatro Faaliyetleri ve Sinop Halkevi Örneği", **Capadocia Journal of History Social Sciences**, volume:6, 2016, s.66.

¹² Yaşar Özüçetin, Bülent Kara, Gökhan Gülbeyaz, "Malatya Halkevi ve Faaliyetleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 46, 2016, s.214.

¹³ Havanur Şahin, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Kurumlarına Bir Örnek: Kütahya Halkevi ve Faaliyetleri", **Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal**, volume:4, 2015, s.190.

rine göndermiştir. Halkevleri kendi imkânları ölçüsünde ve talimatnamede ifade edilen genel ölçütlerin dışına çıkmadan birtakım törenler gerçekleştirmişlerdir. Halkevlerinin kutlamalar için yaptıkları resmi törenlerin adresi halkevi binaları ve bu binaların içinde bulunduğu bahçelerdir. Törenin yapılacağı yer, tarih, saat ve program içeriğinin halka duyurulması görevi, CHP'nin kaza, ocak ve nahiye teşkilatlarına verilmiştir. Tören öncesinde talimatname gereği şehirdeki resmi binalar başta olmak üzere birçok bina Türk bayraklarıyla ve çiçeklerle donatılmıştır. Kutlamalara İstiklal Marşı'yla başlanmıştır. Kendi bünyesinde bando takımı olan halkevleri İstiklal Marşı'nı bandoyla icra etmişlerdir. Öğretmenler, öğrenciler, halkevi mensupları veya yörenin tanınmış kişileri tarafından günün önem ve anlamını bildiren söylevler verilmiş ve şiirler okunmuştur.

3.Halkevlerinde Kutlama Programı Dâhilinde Yapılan Eğlenceler

Halkevlerinde Hatay'ın ana vatana katılması sadece verilen söylev veya okunan şiirlerle geçirilmemiş, halkın kutlamalara daha coşkun katılımının sağlanması için eğlence ögesine de yer verilmiştir. Bu amaçla eğlenceler akşam saatlerinde yapılmış ve halkın ücretsiz olarak bu faaliyetlere katılacağı duyurulmuştur. Ermenek Halkevi ve bazı halkevleri, temin ettikleri elektrik sayesinde gündüz ve gece olmak üzere, Ankara Radyosu'nun kutlama yayınına halka canlı olarak dindirtmiştir.

Birçok halkevi mevsimin yaz olmasından da faydalanarak eğlence mekânı olarak halkevlerinin bahçelerini belirlemiştir. Halkevlerinin binaları ve bahçeleri elektrikle veya fenerlerle aydınlatılmıştır. Ayrıca CHP parti binaları, belediye binası ve imkânlar ölçüsünde diğer kamu ve özel binaların elektrikle aydınlatılması sağlanmıştır. Sümer (Nazilli) Halkevi'nin verdiği bilgiye göre gece iki bin adet lamba yakılmıştır.

Halkevleri eğlence faaliyetlerini belirlerken kendi imkânlarını ve yöresel özelliklerini dikkate almışlardır. Mersin A(r)slanköy Halkevi,

halkevi bahçesinde davul-zurna eşliğinde milli folklor gösterisinde bulunmuş ve daha sonra eğlenceyi köy meydanına taşımıştır. Fener ışıklarıyla aydınlatılan meydanda, yöresel bir oyun olan sinsin oynanmış ve güreş müsabakaları düzenlenmiştir. Denizli'nin Zeyve Halkevi'nde yörenin en önemli oyunlarından olan zeybek oynanmıştır. Tokat Halkevi, dışarda havanın yağmurlu olmasını da fırsat bilerek, halkevi salonunda toplanan halka saat 13.00-15.00 arasında yaklaşık iki saat süren bir film izlettirmiştir. Akşam yine aynı salonda başka bir filmin daha gösterimi yapılmıştır. Belgelerde filmlerin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Bununla beraber, günün anlam ve önemine binaen Hatay ekseninde vatan sevgisinin işlendiği filmler olma olasılığı yüksek gözükmektedir. Kendine ait bir bando takımı olan halkevleri, halka açık konser verme şansına sahip olmuşlardır. Nitekim Ordu Halkevi Ar Şubesi Milli Müzik Kolu, belediye parkında bir konser vermiştir. Düzcü Halkevi de bando yerine saz heyetiyle halkı eğlendirmiştir. Sümer (Nazilli) Halkevi caz grubunun sunduğu halk konserini yaklaşık 1000 kişi dinlemiştir. Aydın Halkevi vals ve tango danslarıyla bu alanda bir adım daha ileri gitmiştir. Muğla Halkevi çocukları da unutmamış ve onlar için çocuk dansları gösterisi yapmıştır.

Manisa ve Şile halkevleri kendi bünyelerinde kurmuş oldukları radyo aracılığıyla kutlama coşkusunu daha geniş halk kitleleriyle paylaşma imkânı bulmuşlardır. Manisa Halkevi'nden canlı olarak yayınlanan radyo programında; İstiklal Marşı, söylevler ve Onuncu Yıl Marşı'nın ardından halkevinin Ar Şubesi korusu tarafından bir konser verilmiş ve halk türküleri söylenmiştir. Bununla beraber, Yedekçi isminde üç perdelik bir komedi oyunu da Temsil Şubesi tarafından sergilenmiştir. İstanbul Fatih Halkevi'nde gösterimi yapılan "Kör" isimli piyesi 480 kişinin izlemiş olduğu dikkate alındığında, oyunların halk tarafından büyük bir ilgi gördüğü söylenebilir. İzmir Halkevi'nde de "Orta Oyunu" sergilenmiştir. Kutlama gününün hatıralarda kalmasını sağlamak amacıyla da çeşitli fotoğraflar çekilmiştir.

Halkevleri salonlarının yeterli derecede büyük olmaması (Örneğin; Tarsus Halkevi'nin salonu yalnızca 650 kişi almaktaydı, Turgutlu

Halkevi'nde 500 kişi sandalyede oturarak ve 2000 kişi de ayakta olmak üzere toplam 2500 kişi gösterileri seyretmiştir) ve tüm yöre halkının kutlamalara bir şekilde dâhil edilmek istenmesi, hoparlör sisteminin kurulmasına neden olmuştur. Şehrin muhtelif yerlerine yerleştirilen hoparlörler aracılığıyla halkevinde yapılan konuşmalar ve icra edilen müzikler tüm halka ulaştırılmıştır. Bazı halkevleri kutlamaları canlı tutmak için tüm gün hoparlörden müzik yayını yapmıştır. Turgutlu Halkevi hoparlörlerden plak dinletmiştir. Demirci Halkevi maytap ve havai fişek gösterisinde bulunarak kutlamalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Sümer (Nazilli) Halkevi gece fener alayı düzenleyerek eğlencelere renk katmıştır.

Kutlama etkinlikleri içinde çok farklı faaliyetlerde bulunan halkevleri de vardı. Aydın Halkevi bünyesindeki Spor Şubesi'nin etkinliği olarak Çine çayına bir bisiklet gezisi düzenlemiştir. Ayrıca kutlama kapsamında hapishanede açılan okuma-yazma kursunda başarılı olan mahkûmlar için diploma töreni düzenlenerek, mahkûmların da bu kutlamanın bir parçası olması sağlanmıştır. İlk defa olmak üzere Aydın Halkevi Sosyal Yardım Şubesi tarafından orduevinde bir gardenparti düzenlenmiştir. Sümer (Nazilli) Halkevi, Sümer Spor ve Mendere Spor arasında bir futbol maçı organizasyonu gerçekleştirerek, kutlamalarda çok ender görülen bir faaliyette bulunmuştur.

Halkevleri, kutlamalara katılan halka, kendi imkânları ölçüsünde çeşitli ikramlarda da bulunmuşlardır. Mersin A(r)slanköy Halkevi, kutlamalara katılan halka bombom şekeri ikram etmiştir. Sümer (Nazilli) Halkevi ayran sunmuş, İzmir Halkevi de limonata ve bisküvi ikram etmiştir. Yozgat Halkevi, halkevine gelen ailelilere çay ziyafeti vermiştir.

4.CHP'nin Hatay Teşkilatlarında Yapılan Kutlamalar

Hatay'ın ana vatana katılmasıyla ilgili halkevlerinde yapılan kutlamaların en canlı ve en coşkulu olduğu yer muhakkak ki Hatay ilindeki halkevleri olmalıdır. Hatay ana vatana katılmadan birkaç yıl önce Atatürk'ün emriyle ve Abdülgani Türkmen'in başkanlığında bu bölgede

halkevleri açılmıştır¹⁴. Arşiv belgelerinde; CHP Kırıkhan İlçe Yönetim Kurulu Başkanlığı ve CHP Belen Nahiye İdare Heyeti Başkanlığı'ndan gelen raporlar bulunmaktadır. Bu raporlarda halkevi ibaresi geçmemektedir. Bununla birlikte, Belen nahiyesinden gönderilen yazıda piyesin Gösteri Kolu tarafından sunulduğu bilgisi verilmektedir. Bu durum bölgede mevcut halkevi veya halkevlerinin olduğunu göstermektedir.

Kırıkhan'dan gönderilen raporda; *“CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen kutlama programının alındığı ve bu programa uygun hareket edileceği”* yönünde bir ifade bulunmaktadır. Bu ifade dışında herhangi bir etkinlik belirtilmemiştir.

Belen nahiyesinden gönderilen rapor daha ayrıntılıdır. VI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanvekili Mehmet Şemseddin Günaltay'ın kutlama programı çerçevesinde nahiyeye gelmesi ve Şehitler Abidesi'nin nahiye sınırları içinde bulunması, yöre halkının kutlamalara olan ilgisini daha da artırmıştır. Mehmet Şemseddin Günaltay, çevre köy ve kasabalardan gelen yoğun bir halk kitlesinin de hazır bulunduğu törende Şehitler Abidesi'ne çelenk koymuş ve Hatay'ın ana vatana kavuşmasından dolayı duyduğu sevincini halkla paylaşan bir söylevde bulunmuştur. Bu konuşmayı takiben dağ alayından gelen bir kıta askerin yanı sıra izci, öğrenci ve halkın da katılımıyla İstiklal Marşı söylenmiştir. Bu esnada Hatay bayrağı indirilmiş ve yıldız içindeki boşluklar üç kız üç de erkek öğrenci tarafından doldurulmuş ve arkasından Türkiye Cumhuriyeti bayrağı göndere çekilmiştir. Bu merasimi takiben Hatice Garbioğlu (CHP üyesi), B.İbrahim Dönmez (Belen belediye başkanı), B. Hasan Yediç (Reyhaniye İlkokulu öğretmeni) ve Müzeyyen Tolungüç (öğrenci) halka hitaben Hatay üzerine birer konuşma yapmışlardır. Bu törenden sonra, Kanatlı İlkokulu'nun bahçesinde Şükrü Halil Tugal tarafından yazılmış olan Milli Kartal isimli piyes halka sergilenmiştir. Akşama da fener alayı düzenlenmiş ve havai fişekler atılmıştır.

¹⁴ Payaşı, a.g.m, s.222.

5.Kutlamalarda ön plana çıkan bazı noktalar

a) Kutlama amacıyla yapılan faaliyetlere halkın davet edilmesine özellikle dikkat edilmiştir. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinden esinlenen halkevleri, yeni inşa edilen ulus devletin köklerini daha da sağlamlaştırmak ve birbirine kaynaşmış bir kütle haline getirmek adına; kadın, erkek, çocuk fark etmeksizin tüm halkın kutlamalara iştirak etmesine özellikle önem vermiştir. Tören programlarında:

“Törene bütün yurttaşlar davetlidir... (İzmir Halkevi),...Gece halkevi toplantı salonunda fevkalade bir aile toplantısı tertip edilerek... (Maraş Halkevi), ...her sınıftan bir halk kütlesi huzuru ile konferans verilecek... (Antalya Halkevi),...halkın kısmı azamı kendiliğinden süslemeye iştirak ederek... (İçel Halkevi)”

ifadeleri bu durumu açıklayıcı niteliktedir. Halkevlerinde yapılan konuşmaları kutlamalara gelemeyen şehir halkının duyabilmesi için şehrin muhtelif yerlerine hoparlör yerleştirileceğinin ilan edilmiş olması da aynı anlayışın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Halkevlerinin büyük halk kitlelerine hitap edecek düzeyde salonları olmadığı için kutlamalar genellikle halkevinin bahçesinde yapılmıştır.

b) Halkevlerinin kutlamalarda ön planda tuttuğu halk-halkevi kaynaşmasının arka planında devlet-parti-halk bütünleşmesi yer almaktadır. Parti devlet anlayışının hüküm sürdüğü bu dönemde söz konusu anlayış yadsınmamalıdır. Bafra Halkevi'nden gönderilen yazıda; *“Mezkûr tarihte resmi ve hususi binalar milli ve parti bayraklarıyla süslenmiş...”* ifadesinin yer alması ve ayrıca *“...bütün halk coşkun bir tezahüratla sevincini ve partiye olan bağlılığını göstermiştir... (Ergani Halkevi)”* şeklindeki beyanat parti-devlet bütünleşmesine birer örnek olarak gösterilebilir. Kutlamalara halkevi idare ve komite heyeti üyeleriyle beraber; CHP'nin kaza, nahiye ve ocak idare heyetlerinin birlikte katılması bu kaynaşmanın sağlanmasına yönelik atılan bir adımdır. Üstelik *“...bütün partili arkadaşlar, esnaf ve işçi birlikleri mensupları tören saatinden evvel halkevi binasında hazır bulunacaklardır...”* şeklinde programda yer alan ifade, söz konusu kaynaşmanın biraz da resmi kanalların zorlanmasıyla yapıldığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

c) Halkevlerinde yapılan kutlamalarda özellikle gençlere görev ve sorumluluklar verilmeye çalışılmıştır. Gençlerin hem enerjilerinden faydalanmak istenilmiş hem de geleceğe dönük bilinçli nesiller yetiştirmek amaçlanmıştır.

d) CHP Genel sekreterliğine gönderilen raporlarda özellikle “*milli*” kelimesine vurgu yapılmıştır: “*Milli oyun, milli çalgı, milli şarkı, milli zeybek vb.*” Böylelikle kutlamalarda halkın genel değerlerinden hareket ederek kaynaşmanın sağlanması hedeflenmiştir.

e) Kutlamaları kaleme alan kişiler, yapılan faaliyetlere halkın büyük bir coşkuyla katıldığı yönünde bilgi vermektedirler. Raporların satır aralarında halkın; “*Yaşasın Milli Şefimiz*” veya “*Yaşasın İnönü*” şeklinde tezahüratta bulunduğu vurgulanarak, il-ilçe CHP yönetim kurullarının, yöre halkının ve halkevi teşkilatlarının merkeze olan bağlılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Bolu Halkevi başkanı tarafından genel merkeze gönderilen raporda şu ifade oldukça dikkat çekicidir: “*...halkın taşan neşesine, rejim bağlılığına hız verilmiş...*”

f) Birçok halkevi yönetimi başta halkevine ait bina ve bahçeler olmak üzere yöredeki birçok resmi ve özel binayı aydınlatmıştır. Henüz elektriğe kavuşmamış yörelere çeşitli araçlar vasıtasıyla elektrik sunulmuş olması halkın büyük beğenisini kazanmıştır.

6. Kutlamalarda Yapılan Söylevlerin Analizi

Eskişehir Halkevi'nde; Eskişehir Ticaret Odası Başkâtibi Lûtfi Oğuzcan verdiği söylevde; Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesinden ve Misak-ı Milli'nin oluşum sürecinden kısaca bahsetmiştir. Daha sonra Hatay'ın söz konusu sınırların dışında kaldığına vurgu yapmıştır. Bununla birlikte; “*...damarlarında aynı gümrah kanın dolaştığını duyan insanlar için hudud denen zahiri şeylerin ne kıymeti olabilir...*” sözleriyle Hatay halkının Türkiye'yi hiçbir zaman unutmadığını ve daima özlem içinde olduklarını dile getirmiştir. Konuşmacı bu tespiti şöyle bir hatırayla açıklamaya çalışmıştır: Gaziantep valisinin, Fransızlarla yapılan görüşmenin akabinde Türk yönetiminden izin alarak Hatay'ı ziyaret

etmesi, şehirde bir bayram havası oluşturmuş, Hataylılar valiyi karşılamak için sokaklara dökülmüş ve büyük bir halk kitlesi içinde valinin olduğu otomobili omuzlarına alarak istirahat edeceği otele kadar taşımıştır. Türkiye'deki Türklerin de benzer duygular içinde olduğunu ifade eden Lütfi Oğuzcan, Atatürk'ün Adana gezisi sırasında Hataylılara hitaben söylediği; “*Türk hiçbir yerde, hiçbir zaman esir edilemez*” sözüyle de Hatay'ın ana vatana katılacağına daha o günden müjdelendiğini ifade etmiştir. Konuşmacı sözlerini “*Hatay Kurtuluş Marşı*” isimli bir şiirle bitirmiştir. Bu şiirin ilk dördlüğü şöyledir:

*Esaret yakışmaz, hiçbir devirde er Türk'e
Hiçbir kurunda Türk olmadı ne kul, ne köle
Hele sen ey Hatay, ey mübarek, aziz ülke
Kalamazdın yıllarca, esaret halkası ile*

Kütahya Emed Halkevi'nde; Emed Cumhuriyet Müddeiumumisi (Savcısı) Şammaz Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini ve Hatay'ın ana vatandan ayrı kalmasını kısaca özetledikten sonra, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün gayretli çalışmaları sonucunda Hatay'ın ana vatana katıldığından bahsetmiştir. Şammaz Bey ayrıca Hatay'ın ve Türkiye'nin ekonomik açıdan gelişmesinde İskenderun Körfezi'nin önemli bir rol üstleneceği yönünde bir de vurgu yapmıştır.

Mersin Aslanköy Halkevi'nde; Tıp Fakültesi çalışanı (veya öğrencisi)¹⁵ Cafer Yıldırım konuşmasında; Türk ve sancak kelimelerinden hareketle, Türklüğü övücü bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'le beraber Türklüğün uyandığının ve vatanın kurtulduğunun ifade edildiği konuşmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm dünyaya; Hatay bizimdir! diye haykırdığı yönünde bir ifadede bulunulmuştur. Aslanköy Halkevi İdare Memuru Hilmi Şahin de konuşmasında Mısak-ı Millî sınırlarının çizilmesiyle zaten Hatay'ın milli sınırlar içinde

¹⁵ Belgelerde bu konuda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sadece Tıp Fakültesi'nden Cafer Yıldırım ibaresi bulunmaktadır.

kaldığını, Fransa'yla yapılan antlaşmanın bu durumu sadece teyit eder nitelikte olduğunu söylemiştir.

Tokat Halkevi'nde sporcu Fikret Altinel, Hatay'ın kurtuluşunu milli bir bayram olarak ilan etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün de Hatay şehidi olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Hatay'ın askeri güç kullanılarak değil, milli bir ruhla hareket eden İsmet İnönü tarafından masa başında alındığını vurgulamıştır. Şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Hatay davası evvela milliyet sonra vatan davasıdır... Hatay zaferi ise sınırlarımız dışında başlayan Türk itilasının (yücelmesinin) ilk hamlesi ve ilk lokması, şanlı bayrağımızın yeni bir kalede, yeni bir ülkede dalgalanmasıdır. Bu bakımdan Hatay zaferi de Sakarya kadar kutsaldır”.

Tokat Halkevi Sosyal Yardım Kolu Başkanı ve İskân Müdürü Dr. F. Niyazi Ayoğlu:

“...cenk meydanında at oynatmayı, kılıç kullanmayı bildiği kadar diplomasi masasında da konuşmayı bilen Kemalist Türk ricalinin kan dökmeden milli emeli tahakkuk ettirmesi yalnız Türk dünyasını değil, medeniyet dünyasını da sevindirmiştir”

diyerek diplomasının öneminden bahsetmiştir. Ayrıca sömürgeci kurtulan veya halen sömürge altında olup kurtulmak için ayaklanan milletlerin Kemalist Türkiye'yi örnek aldıklarını ifade etmiştir.

Yozgat Halkevi'nde lise öğrencisi Ragıp Yeniay yaptığı edebi konuşmada; Hatay'ın yabancı ayaklar altında çiğnenmekten kurtulduğunu, esaret zincirlerinin kırıldığını ve Türk-Fransız dostluğunun ebedi olduğunun teyit edildiğini söylemiştir. Yozgat Sakarya Okulu Başöğretmeni Celal Bayar; Hatay'ın alınmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti vilayetlerinin sayısının-250.000 Türk nüfusu ilavesiyle -63'e çıktığını ifade etmiştir. Fransa ve Suriye, Hatay'ın hiçbir zaman kendilerine ait olduğunu kabul etmemişler, bundan dolayı da şehrin imarı konusunda hiçbir faaliyette bulunmamışlardır. Hatay'ın yeni Türk Valisi Şükrü Sömen Süer aracılığıyla bu imar faaliyetlerinin ya-

pılacağına sözlerine eklemiştir. Hatay'ın isim babasının Atatürk olduğunu hatırlatan Öğretmen Celal Bayar, şehir eğer diplomasi yoluyla alınmasaydı Mustafa Kemal'in Türk askeri gücünü Hatay'a göndereceğini söylemiştir.

Muğla Halkevi Başkanı Şaban Kınay şu dikkate değer sözleri ifade etmiştir:

“...köleliğin ezgisi altında yok edilmek istenilen bir Türk kütlesi tarihin göğsüne yeniden doğdu. Akdeniz'in şark kıyılarında yeni bir Türk kalesi yükseldi... Asya'nın şimalinden Hatay'a gelmiş olan ve tarihte Hataylılar diye anılan bu kardeşlerimiz Asur, İran, Roma, Irak, Arap ve nihayet Osmanlı istilası görmüşler fakat hiçbir devirde Türk milli benliğini gaiip (kayıp) etmemişlerdir... boyunlarını kölelik satırına teslim eden milletler ortadan yok olur. Hürriyet için ölüme atılan milletin torunları yaşamak hakkını kazanır.”

Üçüncü Okul Başöğretmeni Basri Tüzün konuşmasını daha çok bilimsel temellere dayandırmaya çalışmıştır. Türklerin 4000 yıldır Hatay ve çevresindeki bölgede olduğunu Yunan-Roma ve Bizans istilaları sonucunda Batılıların yalnızca Antakya'da barınabildiklerini ve bir süre sonra yıkılan enkazları üzerinde Türklerin bugünkü şehri inşa ettiklerini ifade etmiştir. Basri Tüzün; *“tabi ve beşeri coğrafya dikkate alındığında, Hatay Suriye'nin değil Anadolu'nun bir parçasıdır”* şeklinde bir görüş ortaya atmış ve bu görüşünü destekler nitelikte bilimsel bir yaklaşımda bulunmuştur.

Bingöl Halkevi'nde söylevi yapan kişinin ismi bulunmamaktadır. Bu söylevde uzun bir tarihsel süreç anlatılmaktadır. Türklerin Orta Asya'dan kalkıp Hatay ve çevresine yerleştikleri, bölgeyi yurt edinip kendi isimlerini verdikleri, Çin'in kuzey bölgesinin Hatay ismiyle anılmasının nedeninin bu olduğu ve bugün Anadolu'da yaşayan Türklerin Hatay Türklerinin çocukları olduğu ve ilk olarak da Kızılırmak yayı içindeki Hattuşaş denilen bölgeye yerleştikleri ifade edilen söylevde Hatay-Hata-Ata-Eti kelimelerinin hepsinin aynı kökten gelip Türkçe olduğu vurgulanmıştır. Aslında kutlamanın Hatay Meclisi'nin

Türkiye'ye ilhak kararını aldığı tarihte olması gerekirken bir ay ertelendiğinin ifade edilen söylevde, Hatay'ın dört ilçesi (İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye ve Yayladağı) olduğu ve Dört Yol ilçesinin de Seyhan vilayetinden alınıp Hataya verildiği bildirilmiştir. Manisa Demirci Halkevi'nde yapılan konuşmanın da konuşmacısının kim olduğu belgelerde belli değildir. Bu konuşmada Hatay'ın tarihi hakkında bilgi verilmiş ve bölgenin -21 sene hariç- sürekli Türk hâkimiyeti altında kaldığı ifade edilmiştir.

İzmir Halkevi'nde; İzmir Erkek Lisesi Tarih Öğretmeni Mithat Bey uzun bir konuşma yapmıştır. Hatay'ın milattan önceki yüzyılların derinliklerinden 1939'a kadar süren tarihsel sürecini özetlemeye çalışmıştır. Hatay ve çevresindeki Türk varlığının M.Ö.2000-2500 senelerine kadar dayandığını, bu tarihlerde bölgede yaşayan Etilerin Türk olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Eti hükümdarından Eti Kağanı olarak bahsetmesi ve Uğusların (Oğuzların) bu bölgede yaşayan Hurriler ve Etilerin ırkdaşları olduğunu iddia etmesi oldukça ilginç gözükmektedir.

Mersin Halkevi Sosyal Yardım Şubesi Üyesi Dr. Hasan Tahsin Soylu tarafından yapılan söylevde cumhuriyet düşüncesi ön planda tutulmuş ve bu çerçevede bir anlatım sergilenmiştir. Şu ifadesi ilginç gözükmektedir; "...çünkü bu bayramlar hep kökünü fütuhattan (zaferler) değil istiklal ve inkılaplardan almıştır. Şahıs ve şahsiyetlerden değil doğrudan doğruya milli bünyeden ve onun kudretli özünden ve ulusun kendisinden almıştır". Mersin Halkevi Neşriyat Şubesi Üyesi Avukat Hüseyin Antebelli, Atatürk'ün Hatay'ın anahtarını İsmet İnönü'ye teslim ettiğini ve İnönü'nün de bu mukaddes emaneti koruyup Türk milletine sunduğunu ifade etmiştir.

Mersin Halkevi Ar Şubesi Üyesi Ali Tan'ın okuduğu dört kıtalık şiirin ilk kıtasında şair Hatay'ın ezelden beri Türk olduğunu ve Türkler tarafından kurulduğunu vurgulamıştır:

Hatay Türkün öz yurdu,

Bu yurdu Türkler kurdu,

Hep düşmanlar kudurdu,

Hatay Türkün olunca.

Bafra Halkevi Temsil Kolu Başkanı Fethi Arık; düşmanlarımızın bile Hatay'ın Türk olduğunu ispat etmeye gerek duymadıklarını ifade etmiştir. Türk haysiyet ve şerefine kurtulduğunu ifade eden konuşmacı Hatay'ın 63'üncü ilimiz olduğu vurgusunu yapmıştır.

Ermenek Halkevi Başkanı Tahsin Yıldız Misak-ı Millî vurgusu yapmış ve "...*hakkın kuvvete ve zora galebe çaldığını*" ifade etmiştir. Bu başarının kazanılmasında açık ve dürüst siyasetle beraber 1921 yılında Fransızlarla imzalanmış olan Ankara Antlaşması'na konulmuş olan maddelerin etkili olduğunu söylemiştir. Hatay'daki başarı konuşmacıya göre Atatürk'ün eseri ve İsmet İnönü'nün de başarısıdır. Öğrencilerden Hüseyin Ay Özcan, 12 dördlükten oluşan ve Fuat Hulusu Demirelli tarafından yazılmış olan Hatayla ilgili duygusal bir şiir okumuştur. Yine öğrencilerden Alaettin Akseki, "*Hatay'a Selam*" ismiyle Emin Bülent Serdaroğlu tarafından yazılmış olan şiiri okumuştur. Bu şiirden iki mısra şöyledir:

Ey mutlu Hatay Türkü, yağz dağları yıktın

Varol koca Türk Ergenekon'dan gene çıktın

Akdağmadeni Halkevi Başkanı (ismi verilmemiş) yaptığı konuşmada Hatay'ın ana vatana katılışıyla ilgili duygularını ifade etmiştir. "...*demir kafese takılan yaralı bir arslanın yalesinden koparılan teller arasında güzel Hatay'da vardı...*" ifadesi de ilgi çekmektedir. Adıyaman Halkevi Başkanı Mehmet Yener konuşmasında, Hatay'ın hiçbir zaman milli sınırlarımız dışında kaldığının kabul edilmediğini vurgulamış ve Hatay'ın ana vatana katılmasıyla ilgili hissettiği duygularını dile getirmiştir. Tarsus Halkevi Başkanı Fikri Ünlü; Atatürk'ün Hatay'ı milli bir dava yaptığını söylemiş ve uzun yıllar Türklerle dostluklarını sürdürmüş Fransızların şöyle düşündüklerini iddia etmiştir: "*Türkün dostluğu ne kadar sağlam ve dürüst ise düşmanlığı da o kadar korkunç ve tehlikelidir*".

Tarsus Halkevi İdare Memuru Rifat Özsavcı yaptığı konuşmada; Atatürk'ün halkına verdiği sözden dolayı, son yıllarındaki tüm enerjisini Hatay'ı kazanmak için harcadığını ifade etmiştir. Tarsus Halkevi Ar-Gösteri Komitesi Başkanı Kemal Dinçmen de yaptığı konuşmada Hatay'ın savaş yoluyla değil Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi nedeniyle kaybedildiğini ve Hatay'ın ana vatan-
dan ayrıldığı halde Türk kalmaya devam ettiğini söylemiştir.

Artvin Halkevi Başkanı Zihni Ural, Hatay'ın ana vatana katıldığı tarihle İsmet İnönü'nün 23 Temmuz 1935 tarihinde Artvin'e geldiği tarihin aynı güne denk gelmesini iki bayram olarak kutladıklarını ifade etmiştir. Lise mezunu İbrahim Şentürk yabancıların Hatay'ın mekteplerinden tarihini, duvarlarından Türk haritasını, çatısından al bayrağını ve dillerinden atasının adını çıkarmaya çalıştığını fakat ne tehdit ne işkence ne de ölümün Türk ruhlu Hataylıları sindiremediğini ifade etmiştir. Artvin CHP İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper de yaptığı uzun konuşmasında Hatay'ın coğrafi açıdan özelliklerine değinerek; Suriye'yle beşeri, arazi, iklim, zirai ve iktisadi açıdan benzerlik göstermediğini ifade etmiştir. Türklerin bu bölgede milli kimliklerini koruduğunu ifade eden konuşmacı, İskenderun Limanı'nın önemine değinmiş ve Hatay'ın ana vatana katılma sürecini de ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bu süreçte Suriye tarafının Hataylılara yaptığı zulm ve baskılardan bahsedilmiştir.

Vezirköprü Halkevi'nde; Vezirköprü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Üyesi ve Tahrirat Kâtibi Faruk Akkorun, Türklerin 7000 yıl önce Orta Asya'da medeniyet kurmuş bir millet olduğundan bahsederek, Hatay'ın ana vatana katılmasında Türk milletinin göstermiş olduğu azim, kabiliyet ve liyakatin öneminden bahsetmiştir. Gençlerden Şakir Atıcı da yaptığı konuşmada Hatay'ın Atatürk'ün bize son hediyesi olduğunu söylemiştir. Ortaokul öğrencisi Yusuf Tek, "İnönü" isimli uzun bir şiir okuyarak İnönü Savaşı'nı yâd etmiştir. Vezirköprü Halkevi Kıtapsaray ve Yayın Komitesi Sekreteri Cavit Altuok, "Hataylı" ismiyle kısa bir şiir okumuştur. Bu şiirden iki mısra şöyledir:

Gözün aydın Hataylı kavuştun öz vatana

Ey mert yiğit, bu şeref zaten layıktı sana.

Vezirköprü Samsun Lisesi Öğrencisi Abdullah Öncel, İshak Refet isimli şair tarafından Atatürk'ü övmek ve yüceltmek amacıyla yazılmış olan “*Atatürk Manzumesi*” isimli şiiri okumuştur. Vezirköprü Halkevi Halk Dershaneleri Şubesi Üyesi Şakir Önal, Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmış olan “*Hatay*” isimli altı dizelik şiiri okumuştur. Şiirin ilk iki dizesi:

Ufkunda parlayacak yakında yıldız ve ay,

Ankara, İzmir kadar bizimsin aziz Hatay!

7.Söylevlerde Göze Çarpan Dikkat Çekici Noktalar

a) Tüm konuşmalarda edebi ve coşkun bir dil hâkimdir. Konuşmacılar kutlama için toplanan halkın duygularına hitap etmeye çalışmışlardır. Hataylıların ve ana vatandaki Türklerin birbirlerine karşı duydukları özlem lirik anlatımla ifade edilmiştir.

b) Konuşmacılar, Hatay'ın ana vatana katılması yönünde Türk tarafının öne sürdüğü üç resmi tezi tekrarlar bir şekilde söylemde bulunmuşlardır:

-Nüfus çoğunluğunun Türklerde olduğu; Wilson İlkeleri'nde ifade edilen etnik çoğunluğa dayalı toprak anlayışı gereği bölge nüfusunun Türk ağırlıklı olduğu yönünde söylevlerde bulunulmuştur. Konuşmacılar sürekli bir şekilde Hatay bölgesinin ezelden beri Türk olduğunu ve bu bölge insanının işgale ve baskılara rağmen milli bilinçlerini koruduklarını vurgulamışlardır. Bazı konuşmacılar akademik anlamda çıkarımlarda bulunarak Hatay Türklerinin 4000 yıldır bu topraklar üzerinde yaşadığı tezini birtakım tarihsel bilgilerle ispat etmeye çalışmışlardır. Tüm bu anlayışlar Türk Tarih Tezi'nin bir yansıması olarak görülmelidir. Konuşmacılar bu tezi kendilerince Hatay ekseninde açıklamaya çalışırken kimi zaman çelişkiye düşmüşlerdir. Bir konuşmacı, Orta Asya'dan gelen Türklerin bölgeye Hatay ismini vermelerinin nedenini daha önce Orta Asya'da yaşadıkları bölgenin de Hatay ismini taşımasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Buna

karşın bir diğer konuşmacı bölgeye Hatay ismini bizzat Atatürk'ün kendisinin verdiğini söylemiştir.

-Hatay ve çevresinin bulunduğu bölgenin Anadolu'nun bir uzantısı olduğu;

Bölgenin coğrafi açıdan Suriye'ye değil Anadolu'ya bağlı olduğunu açıklamak için akademik anlamda bilgi verilmiştir.

-Hatay'ın Misak-ı Millî sınırları içinde bulunduğu;

Konuşmalarda, Hatay'ın mili sınırlar içinde olduğu söylemi sık sık tekrarlanmıştır.

c) Konuşmacıların tümü Türk ve Türkçülük kavramlarına özel bir önem vermişlerdir. Yeni kurulan devletin Türk milliyetçiliği temeline dayalı olması bu kavramların ön plana çıkmasına ve yüceltilmesine neden olmuştur.

d) Savaş yapılmadan ve kan dökülmeden sadece diplomatik yollar kullanılarak Hatay ve çevresinin Türkiye topraklarına katılmış olması söylevlerde sürekli gündeme getirilmiştir. Bu başarı Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'ye atfedilmiştir. Atatürk, Hatay'ın anahtarını İsmet İnönü'ye teslim etti şeklinde veya buna benzer ifadelerle başarıya giden yolu açan kişi Atatürk, başarıyı sağlayan kişi olarak da İnönü ön plana çıkarılmıştır.

e) Konuşmacılar, Hatay'da kazanılan başarının Batı'nın bize duyduğu saygıyı artırdığını ifade etmişlerdir. Türkiye'nin başta Fransa olmak üzere Batılı büyük devletlerle dostane bir ilişki kurduğu ve dünyanın saygın bir devleti olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Fransa'nın antlaşma yoluyla Hatay'ı Türkiye'ye bırakması Fransa'ya duyulan sempatiyi artırmış ve dost Fransa söylemini oluşturmuştur.

f) Söylevlerin birçoğunda; Atatürk'ün Adana gezisi sırasında kara tülbent takmış ve karalara bürünmüş bir kız çocuğunun Atatürk'e bir demet çiçek vererek bizi kurtar demesi ve Atatürk'ün de “*Kırk asırlık Türk yurdu esir kalmaz*” ifadesi yer almıştır.

8. Tiyatro Oyunları ve Sinema Filmleri

Tablo No:3 Halkevlerinde Kutlama Faaliyetleri Kapsamında Sunulan Gösteriler

GÖSTERİNİN VEYA FİLMİN ADI	GÖSTERİNİN SUNULDUĞU HALKEVİ	GÖSTERİ TÜRÜ
Atatürk'e İlk Kurban	Afyon Halkevi	Piyes
Yarım Osman	Siverek Halkevi	Piyes
Kanun Adamı	Ceyhan Halkevi-Sandıklı Halkevi	Piyes
Pekmezci	Vezirköprü Halkevi	Monolog
Fasulye Vilayeti	Vezirköprü Halkevi	Monolog
Bir Gönül Masalı	Vezirköprü Halkevi	Piyes
Tavsiyeli Mektup	Vezirköprü Halkevi	Piyes
Yedekçi	Manisa Halkevi	Komedi (3 perde)
Kör	Fatih Halkevi-Bolu Halkevi	Piyes
Deliler Hekimi	Beyşehir Halkevi	Komedi (1 perde)
İsimsiz Facia	Akdağmadeni Halkevi	Piyes
Kartal	Belan Nahiyesi	Piyes
Deniz Ateşler İçinde	Afyon Halkevi	Sinema Filmi

Kaynak: Cumhuriyet Arşiv Belgeleri

Halkevlerinin bazıları imkânları ölçüsünde, kutlamalara katılan halka tiyatro gösterisi veya sinema filmi izlettirmişlerdir. Halkevlerinin Gösteri ve Temsil kollarının organize ettiği bu gösterimlere halkın ilgisi yoğun olmuştur. Kutlama programı kapsamında halkevlerinde gösterimi yapılan tiyatro oyunları ve sinema filmlerin hepsi İçişleri Bakanlığı tarafından önceden kontrol edilip onay almıştır. Arşiv belgelerinde tiyatro oyunlarının ve sinema filminin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Bununla beraber, yapılan araştırma sonucunda bu oyunların bazılarının içeriğine ulaşılmıştır: Yarım Osman, Bir Gönül Masalı

ve Kartal (Şükrü Halil Tugal tarafından yazılan) isimli oyunlarda Atatürkçülük anlayışı öğretilmekteydi. Kanun Adamı, Vedat Örfi tarafından yazılmış bir oyun olup yasaların her şeyin üstünde olduğu anlatılmaktaydı¹⁶. Atatürk'e İlk Kurban isimli oyunla ilgili şu bilgilere ulaşıldı:

“Hüsamettin Işın'ın Atatürk'e ilk Kurban (1935) adlı oyunudur. Bu eser, padişah taraftarı olan bir babanın, Cumhuriyet'i destekleyen aile fertlerini öldürmesini anlatır. Atatürk'e ilk Kurban, halkın tecrübe ettiği ideolojik bölünmeyi, mikrokozmetik bağlamda aile fertleri arasında yaşanan ayrılık üzerinden sunmaktadır”¹⁷.

Halkevlerindeki oyunlarda vatan-millet sevgisi ön planda tutulmuştur. Örneğin Tarsus Halkevi'nde Hatay'la ilgili olarak gösterimi yapılan iki perdelik piyes genel merkeze şu şekilde tasvir edilmiştir:

“...birinci perde siyah bir dekor içerisinde yurddan ayrı kalan Hatayı temsilen siyahlar giyinmiş bir Türk kıza elleri kelepçeli olarak ayrılığın unutulmaz acılarını gösteriyordu... İkinci perde sahne arka fonu bayraklarla süslenmiş en üstte Ebedi şefin elektrik ışıklarıyla meydana getirilen bir portresi, iki yanında üçer kademelik bir taht her kademede partimizin altı umdesini temsilen birer meşale yanıyordu. Üst kademede beyazlar giyinmiş bir Türk kıza ellerindeki kelepçeyi kırmış bir vaziyette kurtulan güzel Hatayı temsil ediyordu. Kademelerin bir başında muzaffer ordumuzu temsilen bir piyade eri çelik bakışlarıyla tabloyu bir kat daha canlandırıyor, diğer başta gençliği temsilen bir izci vardı...”

SONUÇ

Merkezi yönetim kutlama programlarını uluslaşma sürecini hızlandırmak ve kaynaşmış kitleler oluşturmak için bir fırsat olarak görmüştür. CHP Genel Sekreterliği'nin belirlediği ölçülerde kontrollü bir

¹⁶ Nurhan Karadağ, “1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 8, 1988, ss.136-137.

¹⁷ Özlem Özmen, “Türkiye’de Politik Tiyatronun Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 55, S 1, 2015, s.420.

kutlama programı oluşturulmuştur. Merkezin belirlediği genel çerçevenin dışında halkevlerine kendi yerel öğelerini kullanmalarına izin verilmiştir. Atatürk'ün altı ilkesinden biri olan Halkçılık anlayışı ve bu ilkenin vazgeçilmez bir ögesi olan eşitlik kavramı kutlamalarda kendini göstermiştir. Cinsiyet, yaş ayrımı, eğitimli-egitimsiz, etnik ve dini ayırım yapılmadan bütün kadın, erkek, çocuk herkes kutlamalara ücretsiz olarak davet edilmiştir. Bazı halkevleri imkânları ölçüsünde misafirlerine küçük ikramlarda da bulunmuştur. Kutlamalara katılan halkın ortak öğeleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır (Kurtuluş Savaşı, Türklük anlayışı, Misak-ı Milli, vatan, millet, vb.). Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında ve cumhuriyetin kurulmasında önemli iki isim sürekli yâd edilmiştir: Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü.

Kutlamalarda CHP'nin parti devlet anlayışı kendini büyük ölçüde belli etmiştir. Halkevi raporlarında sürekli CHP Genel Merkezi'ne ve İsmet İnönü'ye olan bağlılık vurgulanmıştır. Yaklaşmakta ola bir dünya savaşının ayak seslerinin duyulduğu bir dönemde merkezi yönetim bu bağlılık mesajlarıyla kendini güçlendirmeye çalışmıştır. Kutlamalar, uluslaşma sürecini hızlandırmak için birer araç olarak kullanılmıştır. Ortak eylemsel öğeler: milli folklor, milli halk oyunları, milli şarkılar, milli sporlar üzerine olmuştur. Konuşmacılar milli kimlik öğesini ön plana çıkarmış ve vatan sevgisiyle birleştirmiştir. Kutlamalarda bir taraftan Batı'ya sürekli bir zeytin dalı uzatma ve diğer taraftan Türk'ün gücünden bahsederek aba altından sopa gösterme anlayışı hâkimdir. Kutlamaların amacına ulaştığı katılımcı sayısının fazlalığı ve raporlardaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara, Belge No: 490-01-21-106, ss.1-227.

2.Tetkik Eserler

- Çanak, Erdem, “Hasta Yatağından Hatay’a: Atatürk’ün Son Yurt Gezisi (19-24 Mayıs 1938)”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, S 81, Kasım 2018, ss.141-152.
- Kara, Adem, “Hatay’ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 10, S 2, 2017, ss.117-134.
- Karadağ, Nurhan, “1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 8, 1988, ss.135-177.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa.7^b, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Özmen, Özlem, “Türkiye’de Politik Tiyatronun Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 55, S 1, 2015, ss.415-429.
- Özüçetin, Yaşar, KARA, Bülent, GÜLBAYAZ, Gökhan, “Malatya Halkevi ve Faaliyetleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 46, 2016, ss.211-244.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılımı Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **History Studies International Journal of History**, volume:3/1, 2011, ss.217-235.
- Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:26, Ankara, 2017.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcana Çabalar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa.32^a, 2.Baskı, ISBN: 975-16-0499-0, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Şahin, Havanur, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Kurumlarına Bir Örnek: Kütahya Halkevi ve Faaliyetleri”, **Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal**, volume:4, 2015, ss.188-216.

- Topal, Coşkun, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Aralık 2009, ss.1-16.
- Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C I: 1919-1980, İletişim Yayınları, 4.baskı, İstanbul, 2002.
- YAŞAR, Hakan, “Halkevlerinin Tiyatro Faaliyetleri ve Sinop Halkevi Örneği”, **Cappadocia Journal of History Social Sciences**, volume:6, 2016, ss.64-79.
- “Türkiye ile Suriye arasında arazi mesailinin kati surette hallini mutazammın anlaşma”, **T.C. Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1939, S 4249, ss.787-794.
- “Hatay Vilâyeti Kurulmasına Dair Kanun”, **T. C. Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1939, S 4255, ss.957-979.

Ek-1 Söylev Verilen Halkevleri

Halkevi- nin Adı	Söylevi Ve- ren Kişinin Adı	Söylevi Veren Kişinin Görevi-Eserin Adı	Metin Var mı?
İzmir Hal- kevi	Mithat Bey Reşit Gürel Murat Çınar Şükrü Tunçel	Erkek Lisesi Tarih Öğret- meni Kız Lisesi Yardımcı Di- rektörü Avukat Balıkesir Lisesi Öğrencisi	Var Yok Yok Yok
Eskişehir Halkevi	Lûtfi Oğuz- can	Eskişehir Ticaret Odası Başkâtibi	Metin ve Şiir Var
Emed Halkevi	Şammaz	Emed Cumhuriyet Müd- dei Umumisi	Var
Bergama Halkevi	Halûk Öke- ren F.Okan Celâl Avdan	Bergama Halkevi Baş- kanı-Öğretmen Öğretmen ?	Yok Yok Yok
Muradiye Halkevi	Nafi Taşçı- oğlu Sebahat Melahat Şevket Yıl- maz	Emekli Yüzbaşı Öğrenci Öğrenci Emekli Emekli Öğretmen	Yok Yok Yok Yok
Aslanköy Halkevi	Cafer Yıldı- ran Hilmi Şahin	Tıp Fakültesi Aslanköy Halkevi İdare Memuru	Var Var
Tokat Halkevi	Dr. F. Niyazi Ayoğlu Fikret Altunel Sabahattin Akyol Şekibe Sayar	Tokat Halkevi Sosyal Yardım Kolu Başkanı ve İskân Müdürü Tokat Halkevi Gösterit Kolu Başkanı Sporcu	Var Var Yok Yok

		Sporcu	
Ordu Halkevi	Arif Onat	Ordu Halkevi Başkanı	Yok
Yozgat Halkevi	Celal Bayar Ragıp Yeniay	Yozgat Sakarya Okulu Başöğretmeni Lise Öğrencisi	Var Var
Muğla Halkevi	Şaban Kınay Basri Tüzün	Muğla Halkevi Başkanı Üçüncü Okul Başöğretmeni	Var Var
Zeyve Halkevi	?	Zeyve Belediye Başkanı	Yok
Fatih Halkevi	Müçteba Selahaddin Or Celâl Alnıçenış	Fatih Halkevi Yönetim Kurulu Üyesi Fatih Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi Komite Üyesi-Öğretmen	Yok Yok
Bingöl Halkevi	?	?	Var
Demirci Halkevi	?	?	Var
Mersin Halkevi	Burhan Te-ker Dr. Hasan Tahsin Soylu Hüseyin Antebelli Ali Tan	Albay Mersin Halkevi Sosyal Yard. Şub. Üyesi Avukat-Mersin Halkevi Neşr. Şb. Üyesi Mersin Halkevi Ar Şubesi Üyesi	Yok Var Var Şiir Var
Bolu Halkevi	Mustafa Mengü Feyzi Kutlu Tarık Ziya Işıtman	Bolu Halkevi Üyesi Bolu Halkevi Üyesi Öğretmen	Yok Yok Manzume, Yok

Bafra Halkevi	Fethi Arık	Bafra Halkevi Temsil Kolu Başkanı	Var
Sümer (Nazilli) Halkevi	Hikmet Sağun Hamdi Tüzüntürk	Sümer (Nazilli) Halkevi Başkanı İnönü İsimli Şiir	Yok Yok
Ermenek Halkevi	Tahsin Yıldız Hüseyin Ay Özcan Alaettin Akseki	Ermenek Halkevi Başkanı Öğrenci Öğrenci	Var Şiir var Şiir var
Beyşehir Halkevi	Ali Başöz	Beyşehir Halkevi Başkanı	Yok
Akdağmadeni H.	?	Akdağmadeni Halkevi Başkanı	Var
Adana Halkevi	Ömer Sanver	Adana Halkevi Üyesi-Öğretmen	Yok
Afyon Halkevi	İnayet Teksoy	Hataylı Bir Vatandaş	Yok
Siverek Halkevi	Celal Çoğalan	Öğretmen	Yok
Aydın Halkevi	Ethem Menderes	Aydın Halkevi Dil Tarih Edeb. Şb. Bşk.	Yok
Adıyaman Halkevi	Mehmet Yener	Adıyaman Halkevi Başkanı	Var
Ceyhan Halkevi	Hakkı Mete	Ceyhan Halkevi Başkanı	Yok
Amasya Halkevi	İzzet Nihat Orlu	Amasya Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Kolu Üyesi-Ortaokul Tarih-Coğrafya Öğretmen	Yok
Gerze Halkevi	Mithat Bengü	Gerze Halkevi Kitapsaray ve Yay Şb. Bşk.	Yok

Bulancak Halkevi	İ.Zeki Karaibrahim Oğlu A. Sadık Bilgen Nuri Naci Karaibrahim	? Bulancak Kaymakamı Jandarma Komutanı Teğmen CHP Bulancak İlçe Başkanı	Yok Yok Yok Yok
Tarsus Halkevi	Fikri Ünlü Kemal Dinçmen Hilmi Seçkin Rıfat Özavcı Suad Asral	Tarsus Halkevi Başkanı-Avukat Tarsus Halkevi Ar-Gösteri Komitesi Bşk. Tarsus Belediye Üyesi Tarsus Halkevi İdare Memuru Tarsus Halkevi Dil-Edebiyat Kom. Bşk.	Var Var Yok Var Yok
Turgutlu Halkevi	B. Sabri Us Enver Üzel	Turgutlu Halkevi Kitapsaray Kolu Başkanı-Ortaokul Yardımcı Direktörü CHP Kâtibi (Anadolu gazetesinde Orhan Rahmi Gökçe tarafından yazılmış olan Hatay isimli makaleyi okudu.)	Yok Yok
Artvin Halkevi	Dr. Cemal Alper İbrahim Şentürk Zihni Ural	Artvin CHP İdare Heyeti Reisi Lise Mezunu Artvin Halkevi Başkanı	Var Var Var
Veziroköprü Halkevi	Abdullah Öncel Yusuf Tek Cavit Altuok Şakir Önal	Veziroköprü Samsun Lisesi Öğrencisi Ortaokul Öğrencisi	Var Var Var Var Var

	Şakir Atıcı Faruk Akko- run	Vezirköprü Halkevi Ki- tapsaray ve Yayın Komi- tesi Sekreteri Vezirköprü Halkevi Halk Ders. Şub. Üyesi Gençlerden Vezirköprü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Üyesi-Tahrirat Kâtibi	Var
Bakırköy Halkevi	Dündar Kı- vanç	Öğretmen	Yok
Şile Hal- kevi	Faik Ertan Zühtü Sunal Kemal Tür- ker Ziya Vehbi Altürk Rahmi Baycılı	(Hatay'ın Siyasi Safhası) (Hatay Bayramının Se- vinçli Günü) (Hatay'ın İctimai Safhası) (Hatay'ın Sevinçli Daki- kaları) (Hatay Şiiri)	Yok Yok Yok Yok

GÜNEY SINIRLARIMIZDA SAVAŞ VE TARIM: SURIYE İÇ SAVAŞI ETKİSİNDEKİ HATAY İLİ KIRSALINDA TARIM EKONOMİSİ (2011-2018)

Okan CEYLAN*

ÖZET

Bu çalışma genel olarak 2011 ve 2018 yılları arasında Suriye İç Savaşı'nın Hatay tarımı üzerindeki toplumsal, iktisadi ve çevresel etkilerini incelemektedir. Hatay'ın coğrafi konumu ve Suriye ile olan tarihsel, ekonomik ve kültürel bağları düşünüldüğünde Hatay'ın Suriye İç Savaşı'nı incelemek için en iyi laboratuvar iddiasını taşımaktadır. Tarım Hatay ilinin iktisadi sektörleri içinde % 50'lik bir paya sahip olduğu için Hatay ekonomisi geneli hakkında da fikir vermektedir. Bu süreçte, Hatay askeri açıdan savaşın dışında yer alsa da sosyo-ekonomik açıdan savaşın tüm etkilerini doğrudan deneyimlemiştir. Bu bağlamda da Suriye İç Savaşı ve Suriyeli sığınmacılar, Hatay'ın tarım sektöründeki işgücünü, ekilebilir alanları, ürün çeşitliliği, ticareti, tarımsal üretimi ve gelir düzeyi bakımından birtakım değişikliklere yol açmıştır. Hatay tahıllar, endüstri bitkileri ve meyve ve sebze tarımında Türkiye'de önemli bir paya sahiptir. Ayrıca, savaşta kullanılan silahlar insanlar üzerinde sağlık sorunlarına ve doğa üzerinde de çevresel tahribata neden olmuştur. Bu çalışma alttan bir tarih okuması metodu sayesinde sıradan insanların gündelik sosyal yaşamlarına ve iktisadi faaliyetlerindeki deneyimlerine de yer vermektedir. Bu çalışma hem Suriye İç Savaşı'nın tarım ekonomisine etkilerini ortaya koymak hem

* Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü İzmir, okan.ceylan@boun.edu.tr

de Hatay'ın yerel tarihine ve sosyo-ekonomik tarihine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Suriye İç Savaşı'nın etkilerinin çok yönlü düşünülmesi gerektiğine de işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Üretim, Suriyeli Sığınmacılar, Ticaret, Tarım Ürünleri, Hatay

**THE WAR IN THE SOUTHERN BORDERS OF TURKEY AND
AGRICULTURE: AGRARIAN ECONOMICS OF THE RURAL
AREAS OF HATAY UNDER THE INFLUENCE OF SYRIAN
CIVIL WAR**

ABSTRACT

In general, this study analyses the social, the economic and the environmental influences of Syrian Civil War on the agriculture of Hatay between 2011 and 2018 years. It claims that Hatay is the best laboratory region to examine the influences of Syrian Civil War when the geographical position of Hatay and the historical, economic and cultural ties of Hatay with Syria are taken into account. Since agriculture has 50% of share in the economic sectors of Hatay, it gives an idea about the whole economics of Hatay. In this period, although Hatay is out of the war militarily, it experiences the socio-economic influences of the war directly. In this context, Syrian Civil War and Syrian asylum seekers have led to some changes in the agricultural sector of Hatay in terms of labor force, cultivable lands, product ranges, trade, agricultural production, and income level. Hatay has an important share in the cultivation of cereals, industrial products, fruits and vegetables in Turkey. Besides, the weapons used in the war cause health problems on people and ecocides on nature. Thanks to history from below method, this study gives place to the daily social life and the experience of economic activities of ordinary people. This study aims both at revealing the influences of Syrian Civil War on agrarian economics and contributing to the local history and the socio-economic history of Hatay. Besides, it indicates that Syrian Civil War should be thought in multi-directional perspectives.

Keywords: Agricultural Production, Syrian Assylum Seekers, Trade, Agricultural Production, Hatay

GİRİŞ

Son dönemlerde Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde, iktisadında ve toplumsal yaşamında gündem oluşturabilecek kadar öne çıkan gelişmelerden biri de Suriye İç Savaşı'dır. Türkiye kamuoyu bu konu hakkında günlük yaşam deneyimlerinden, çeşitli söylentilerden, siyasilerin ve aydınların medyadaki demeçleri üzerinden fikir sahibi olmaktadır. Hatta Türkiye'deki demografiden, iktisadi üretime, kamu harcamalarından güvenlik meselelerine kadar pek çok konuyu Suriye krizinin neden olduğu toplumsal dinamikler üzerinden okumak da mümkündür. Bu hassasiyetler Suriye sınırında bulunan Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay gibi illerde en üst seviyede hissedilmektedir. Özellikle de Hatay'ın Suriye ile olan toplumsal, kültürel ve tarihsel bağları açısından diğer vilayetlere oranla çok daha özel ve stratejik bir önemi de bulunmaktadır. Hatta öyle ki Hatay, Osmanlı'nın dağılışından sonra 1921 ve 1939 arasında Suriye toprağı olmuş, 23 Temmuz 1939 yılında anavatana katılmış ve günümüzde de Hatay ili yaklaşık 277 km ile Suriye'ye en uzun siyasi kara sınırı bulunan vilayettir. Bu sınır 911 km Türkiye Suriye sınırının yaklaşık % 32'sini oluşturmaktadır.¹ Suriye'nin kendi iç dinamikleri olarak siyasi baskılar, yoksulluk ve anti demokratik yönetim gibi sorunları ile etnik ve mezhepsel bölünmüşlüğü'nün yanı sıra küresel güçlerin de terör örgütleri üzerinden çıkar çatışması alanı haline getirdiği Suriye İç Savaşı'nın Akdeniz'e doğru yayılımı da Hatay vilayetinin üzerinde hassasiyetle durulması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Kısacası, Hatay vilayeti her ne kadar siyasi olarak savaşın dışında yer alsada Suriye ile olan bu yakın ilişkileri dolayısıyla savaşın psikolojik, sosyolojik ve iktisadi etkilerini doğrudan deneyimlemektedir.

Bu çalışma bir bütün olarak, savaşın etkilediği Hatay'da hangi iktisadi kayıpların ve ya kazançların yaşandığını da tartışmaktadır. Bir

¹ Selma Akay Ertürk, "Tarımsal Faaliyetlerde Çalışan Suriyeli Sığınmacılar: Altınözü (Hatay) Örneği," **TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu**, Ankara, 13-14 Ekim 2016, s. 477.

taraftan sınır kapılarının kapatılması, sınır bölgelerindeki tarım arazilerine düşen füzelerin yarattığı güvenlik sorunları ve patlamalarda ortaya çıkan kimyasal atıkların doğayı kirletmesi Hatay'ın sağlık sorunlarını arttırmış, tarımsal üretimini ve pazar alanını daraltmıştır. Ancak diğer taraftan Hatay'daki Suriyeli sığınmacılar ile artan ucuz iş gücü sayesinde daha önceden yoğun emek gerektirdiği için giderek azalmakta olan pamuk tarımı yeniden canlılık kazanmış, sebzeçiliğe ve meyveciliğe daha çok rağbet olmuş ve böylece ürün desenindeki değişimlerin yanın da bazı işverenlerin kazançları da bir ölçüde artmıştır. Hatay tarımında yaşanan bu paradoksal durumda ve tarımsal yapılarındaki dönüşümde Türkiye'nin son sekiz yıllık tarım politikalarından daha ziyade Suriye'deki kriz etkili olmuştur.

Bu çalışma Hatay'ın Suriye İç Savaşı'nın Türkiye tarımına etkilerinin en iyi incelenebileceği laboratuvar olduğu iddiasını taşımaktadır. Tarım sektörü % 50'lik pay ile Hatay ekonomisinin bel kemiğini, ilde ticaretin gelişimini ve iktisadi refahın alt yapısını oluşturmaktadır. Bu yüzden de Hatay ekonomisi hakkında da fikir vericidir. Bu çalışmanın amacı ise 2011 ve 2018 yılları arasında Suriye İç Savaşı'nın Hatay'ın tarımında yol açtığı çevresel, toplumsal ve iktisadi sonuçları incelemektir.

Metodolojik olarak Suriye İç Savaşı ve sığınmacıların durumu, Hatay ilinin dönüşen demografik yapısı, coğrafyası, ekili alanlarda bitkisel üretim, tarım ürünlerinin ticaretinin durumu ve savaşın ve Suriyeli sığınmacıların Hatay tarımı üzerindeki çevresel ve sosyo-ekonomik etkileri başlıklarında ele almaktadır. Tüm bunlar alttan bir tarih okumasıyla sıradan insanların gündelik yaşam deneyimleriyle de zenginleştirilerek anlatılmaktadır. Materyal olarak da İstatistikî bilgilerde TÜİK Raporları kullanılmış olup Hatay tarımı, ekonomisi ve gündelik sosyal yaşama dair bilgiler için de TBMM Meclis tutanakları, ulusal ve uluslararası resmi kurumların çeşitli raporları, ulusal basın, sözlü tarih ve ayrıca İkincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Suriye İç Savaşı'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Suriye İç Savaşı 2011'den bugüne Suriye'de yaşanan insanlık dramı, toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlarla bölge ülkeleri ve kıta Avrupa'sında açıkça hissedilmektedir. Suriye'deki toplumsal ve siyasal kutuplaşma küresel güçlerin de doğrudan ya da terör örgütleri üzerinden dolaylı girişimleri ile çatışma ve güvensizliğin devamlılığına neden olmaktadır.² Suriyeli sığınmacıların zorunlu göçleri uluslararası ölçekte İkinci Dünya Savaşı'ndan (1939-1945) bugüne görülen en büyük nüfus hareketliliğidir.³ 2011 ve 2017 arası Suriye'de yerinden edilen insan sayısı 6.5 milyon civarındadır. Bu da 2011 öncesi yaklaşık 23 milyon olan ülke nüfusunun % 25'i kadardır.⁴

Suriye'deki iç karışıklık 2010 yılında neredeyse tüm Ortadoğu ve kuzey Afrika'yı saran demokrasi, insan hakları ve özgürlük sloganlarıyla yürüyen ancak zamanla başta ABD ve Avrupalı ülkeler gibi küresel güçlerin müdahalesiyle silahlı çatışmaların, toplumsal kargaşanın ve iktisadi krizlerin görüldüğü Arap Baharı'nın bir parçasıdır. Bu durum sanayileşmemiş ve demokratikleşmemiş Ortadoğu ülkelerinde otoriter rejimlerin varlığının sorgulanır hale gelmesine ve bir yönetim boşluğunun doğmasına da neden olmuştur.⁵ Ancak, tarihte bu tarz büyük toplumsal olayların ortaya çıkışında ülkelerin iç dinamiklerini belirleyen siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuksal gelişmeler de etkili olmaktadır. Bir yönüyle Suriye krizi 1946 yılında Fransız mandası sonrasında ekonomik sıkıntılar ve anti demokratik uygulamalar altında bürokrasi, ordu ve devlet idaresi için farklı etnik ve dini guruplar arasında yaşanan mezhepsel çatışmaların ve toplumsal kutuplaşmaların

² Çağatay Özdemir, "Suriye İç Savaşı'nın Nedenleri Otokratik Yönetim mi? Bölgesel ve Küresel Güçler mi?" **Bilgi**, C 33, S 2, 2016, s. 81.

³ Arda Akçiçek, "Türkiye'deki Suriyelilerin Toplumsal ve Ekonomik Uyumu," **Liberal Düşünce**, S 80, Ankara, 2015, s. 51.

⁴ **2017-2018 Dünya'da İnsan Haklarının Durumu**, Uluslararası Af Örgütü, Londra, 2018, s. 30; <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1067002018TURKISH.PDF> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

⁵ Mithat Arman Karasu, "Suriye'deki İç Savaşın Çevresel Kökenleri" **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, C 26, S 3, 2017, s. 78.

bir sonucu olarak da ortaya çıkmıştır.⁶ 2010 yılında Suriye'nin yoksul kentlerinden biri olan Dera'da başlayan olaylarda alınan sıkı tedbirler çatışmaların ateşini yakmıştır. Suriye'de 1973 yılından beri uygulanan olağanüstü hal koşullarında yaşanan siyasi baskılar, işkenceler ve yaklaşık 500.000 insanın siyasi cinayetlerde öldürülmesi ve ya sürgüne maruz bırakılması bu krizin uzun vadedeki temellerinin diğer önemli nedenidir.⁷ Ayrıca toplumsal kutuplaşmanın kurumsal ve ideolojik boyutu Arap milliyetçiliği, Arap sosyalizmi ve militarizmi ideolojilerine sahip olan Baas Partisi ile Müslüman Kardeşler arasında siyasi gerilim olarak da yaşana gelmiştir.⁸

Suriye'deki etnik ve dini demografik dağılıma göre 22,4 milyon nüfusun % 60'ı Arap-Sünni, %12'si Arap-Alevi, %9'u Kürt Sünni, % 9'u Ortodoks Hıristiyan, % 4 Ermeni-Hıristiyan, % 3'ü Arap-Dürzi, % 2'si Arap-İsmaili ve % 1'i Türkmen-Sünni'dir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Araplar teşkil etmekte ve onların yanı sıra Türkmenler, Kürtler ve Ermeniler yaşamaktadır. Bu nüfusun ekonomik durumuna baktığımızda ise nüfusun % 45'i fakirlik sınırında, % 11.4'ü açlık sınırında yaşayan Suriye'nin ticareti ve burjuvazisi daha çok Hristiyanlar ve Dürzilerin elindeyken idari yapı ise Nusayrilerdedir (Arap Alevi). Sünni Araplar, Türkmenler ve Kürtler ise ülkenin en fakir gruplarıdır. Suriye'de milliyet ve mezhep temelli bölünmüşlük çatışmaların ana sebeplerindendir. Kuzey bölgelerinde yaşayan Kürtler kendi kantonlarını ilan ederlerken ülkedeki Dürzi ve Hristiyanlar ise rejimi desteklemektedirler. Arap Sünniler ve Nusayriler arasında süren çatışmalara Türkmenler ve Kürtlerde müdahil olmaktadır.⁹ Bu çatışmalar küresel güçlerce DAESH, YPG veya PKK gibi terör örgütleri desteklenerek, Suriye devleti siyasi ve askeri olarak parçalanmış, güvenlik ve istikrar yok edilmiş ve küresel güçlerin birbirlerine karşı çıkar çatışması alanına dönüşmüştür. Bu durumda savaş hem daha karmaşık hale

⁶ Özdemir a.g.m., s. 80-90.

⁷ Karasu, a.g.m., s. 78.

⁸ Özdemir, a.g.m., s. 80-90.

⁹ Karasu, a.g.m., s. 79- 82.

gelmekte hem de süresi öngörülemez bir şekilde uzamaktadır. Bu yüzden Suriye İç Savaşı, aktörleri, yaşanan insanlık dramları, kullanılan silah teknolojisi ve siyasi boyutlarıyla uluslararası ilişkiler açısından devletler arasında yeni bir savaş tekniği gibi de görülebilir.

Savaş'ta İran, ulusal ve bölgesel güvenlik, toprak bütünlüğü, mezhepsel bağlar ve ABD - İsrail karşıtlığı politikası üzerinden hareket etmekte ve Suriye'deki mevcut Beşar Esed iktidarını desteklemektedir. Rusya ve Çin ise soğuk savaş döneminden beri Suriye ile olan siyasi bağları ve ABD'ye karşı ortak stratejik ve politik hedeflerle Suriye rejimini desteklemektedir. Bunların karşısında Suriye'deki Sünni grupların destekçileri ise Ürdün, Katar ve Suudi Arabistan'dır.¹⁰ ABD ise Suriye rejimine karşı bölgedeki muhalif gurupları ve Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan YPG-PKK terör örgütlerini desteklemektedir. Bunlara karşın Türkiye ise bu süreçte Suriye'deki krize insan hakları, Suriye'nin toprak bütünlüğü, demokratikleşme ve kendi ulusal güvenliği açılarından yaklaşmaktadır. Bu süreçte Türkiye Suriye'deki mevcut iktidarın karşısında yer almaktadır. Başta Hatay olmak üzere Suriye sınırındaki şehirlerin huzur ve güvenliği ve bu şehirlerdeki Suriyeli sığınmacıların durumu Türkiye'nin siyasi ajandasında önemli yer tutmaktadır. Bu illerin başında da Hatay gelmektedir.

2011-2018 Hatay ili Demografisi ve Suriyeli Sığınmacılar

2011 ve 2018 arasında Hatay nüfusunun yapısı incelendiğinde, Hatay Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip 13. ilidir. Nüfusun mekânsal dağılımında 2011'de Hatay nüfusu 1.474.223 kişi olup 732.802'si kentlerde, 741.421'i kırsalda yaşamaktadır. Aynı şekilde 2012 yılında Hatay'da yaşayan 1.483.674 kişinin 742.590'nı şehir merkezlerinde ikamet ediyorken 741.084'ü kırsal alanlarda yaşamaktadır. Hatay'da kır ve kent nüfusunun yaklaşık % 50 - %50 olarak eşit bir şekilde dağılmasına karşın aynı dönemde Türkiye genelinde ise nüfusun % 25'u

¹⁰ Karasu, a.g.m s. 92-97.

kırsal alanlarda %75'i kentlerde yaşamaktadır. Bu durum Hatay'ın tarımsal yapıları, tarım sektörünün il ekonomisindeki payı ve tarımda istihdam olan nüfus ile açıklanabilir. Tarımın yanı sıra sanayi, turizm ve ticaret sektörlerinin de gelişmiş olduğu Hatay'ın kentsel alanlarındaki nüfus ise daha çok bu sektörlerde istihdam olmaktadır. Kasım 2012'de çıkarılan büyük şehir yasasıyla birlikte aralarında Hatay'ında bulunduğu 13 şehir büyükşehir olmuş böylece belediye sınırları il mülki sınırı olduğundan Hatay'ın ilçelerine bağlı belde ve köylerin tüzel kişiliği sona ererek mahalle statüsü almışlardır. 2012 yılına dek Hatay'da 12 ilçe, 400 köy ve 13 bucak bulunuyorken 2012'de Hatay'ın büyükşehir olması ile Defne, Payas ve Arsuz bucakları ilçe olmuş ve tüm köyler mahalle statüsü almıştır. Böylece 2013'ten itibaren ise Hatay'ın 15 ilçesi ve 590 mahallesi bulunmaktadır.¹¹ Sonuç olarak da bu 13 ilde resmi olarak kırsal nüfusun ortadan kalkarak kent nüfusuna dâhil edilmelerine yol açmıştır.¹² Büyükşehir yasasından sonra, 2013 yılında 1.503.066,¹³ 2014'te 1.519.836, 2015'te 1.533.507, 2016'da 1.555.165 olan Hatay nüfusunun tamamı kentsel alanlarda yaşıyor olarak gösterilmektedir.¹⁴

Nüfusun yaşa göre dağılımı Türkiye geneliyle karşılaştırmalı olarak incelendiğindeyse 0-14 yaş arası bebek ve çocuk nüfusun genel nüfusa oranı Hatay'da % 28'ken, bu oran Türkiye'de % 23.7'dir. İş gücüne katılabilir genç ve orta yaş nüfus gurubu olan 15-65 arası nüfusun oranı Hatay'da % 65'ken bu oran Türkiye'de %68'dir. Son olarak da 65 yaş üstü nüfus olarak adlandırılan yaşlı nüfus oranı Hatay'da % 6.3'ken bu oran Türkiye genelinde %8.3'tür.¹⁵ Hatay'da nüfusun

¹¹ T.C. TÜİK 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Hatay, DİE, Ankara, 2002, s. 65-70; www.nufusune.com (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

¹² "Bu 13 İl Büyükşehir Oldu," **Sabah Gazetesi**, 12 Kasım 2012.

¹³ T.C. TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2013, Yayın No: 4144, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014, s. 9.

¹⁴ T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA), **Hatay Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması**, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 2018, s. 29; T.C.. TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Yayın No: 3649, TÜİK Matbaası, Ankara, 2012, s. 3.

¹⁵T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 30.

yaşlara göre demografik dağılımı Türkiye ortalamalarına paralellik göstermektedir.

Savaş sırasında 29 Nisan 2011’de Suriye’den ilk sığınmacı göçü Hatay’daki Cilvegözü ve Yayladağ sınır kapılarından gerçekleşmiş ve sığınmacılar Türkiye’de ilk defa Hatay’a ayak basmışlardır. Gelen göçmenler uluslararası hukuka göre mülteci olmadıklarından kendilerine hukuki olarak misafir statüsü verilmiştir. Nisan 2012’de de bunların geçici koruma altında oldukları kabul edilmiştir.¹⁶ Sığınmacılar Hatay’da toplumsal ve mekânsal olarak gruplaşmalar meydana getirmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütüne göre 2016 yılında Dünya’daki Suriyeli sığınmacıların % 57’si Türkiye’de yaşamaktadır.¹⁷ 2017’de aralarında Hatay, İstanbul, Mardin, Adana ve Mersin’in de bulunduğu toplam on vilayette 3.181.000 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır. Ayrıca Eylül 2017 itibarıyla Hatay 410.729 kişi ile en çok sığınmacıyı misafir eden ildir. Hatay özelinde ise en çok Suriyeli 110.746 kişi ile Reyhanlı’dayken en az Suriyeli sığınmacı nüfus 4.056 kişi ile Payas ilçesindedir. Hatay nüfusunun % 26’sı Suriyeli sığınmacılardan oluşmaktadır.¹⁸ 2013’e dek Hatay’daki 5 kampta 15.404 kişi yaşarken kamp dışında ise 60.000 kişi yaşamaktadır.¹⁹ Altınözü, Yayladağ, Boynuyğun ve Apaydın’da bulunan konteyner kentlerde 17.534 Suriyeli yaşamakta olup bu nüfusun Hatay genelinde bulunan Suriyeli nüfusa oranı %4.2’dir. Türkiye’deki konteyner kentlerde yaşayan 230.695 Suriyeli nüfusun toplam Suriyeli nüfusa oranı ise % 7.2’dir.²⁰ 19 Aralık 2014 tarihi itibarıyla Suriye sınırına yakın illerde bulunan 22 geçici barınma kampında 225.525 Suriyeli bulunmaktadır. Hatay’da bulunan 5 kampta 14. 788 kişi, Kilis’teki 2 kampta 37. 417 kişi Gaziantep’te bulunan 5 kampta 34.853 kişi ve Şanlıurfa’daki 4 kampta 80. 214 kişi barınmaktadır. Afet ve Acil Durum Harcamaları

¹⁶Akçiçek, a.g.m., s. 54-55.

¹⁷ UNHCR, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, 10.10.2016; Ertürk, a.g.m., s. 478.

¹⁸ T.C. DOĞAKA a.g.e., s. 36.

¹⁹ T.C. Başbakanlık Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar Saha Araştırması Sonuçları, AFAD, Ankara, 2013, s. 16.

²⁰ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 37.

Yönetmeliği kapsamında 19 Aralık 2014 itibarıyla 250934973100 TL harcama yapılmıştır.²¹

23 Temmuz 1939'da Hatay'ın Fransız himayesindeki Suriye'den ayrılıp Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması ile Türkiye ve Suriye sınırının çizilmiştir. Bu durumda birçok Hataylının akrabası sınırın diğer tarafında kaldığından Suriye'deki krizin siyasi ve iktisadi boyutunun ötesinde Hatay için toplumsal ve insani boyutu da vardır. Bu sosyo-kültürel yakınlık, dil sorununun olmayışı ve sosyo-ekonomik hayatın içinde aktif olarak yer alma durumu toplumsal uyum ve birlikte yaşama arzusunun devamlılığı için de önemlidir.²² Ancak Suriyeli sığınmacıların çalışma hakları geçici koruma sağlanan yabancıların çalışma izinlerine dair yönetmeliğe göre oluşturulmuş ve iş hayatına katılmaları kayıt altına alınmıştır. Mevsimlik işgücü olarak çalışmak isteyenlerin çalışma talepleri ise Hatay valiliğine başvuru yapmalarına bağlanmıştır.²³

Hatay İlinin Coğrafyası

Türkiye'nin güneyinde ve İskenderun Körfezi'nin doğu kıyılarında yer alan Hatay, doğusunda ve güneyinde Suriye, kuzey doğusunda Gaziantep, kuzeyinde Osmaniye ve batısında Akdeniz ile çevrilidir. 5.524 km² yüzölçümüne sahip olan Hatay'ın % 46'sını dağlar, % 34'ünü ovalar ve % 20'sini ise platolar oluşturmaktadır.²⁴ Hatay yüzölçümü büyüklüğü bakımından Türkiye'de 58. sırada yer almakta ve ülke topraklarının % 0.7'sini kapsamaktadır.²⁵

Amanos Dağları, Kel Dağ ve Kuşçu Tepe'nin il genelinde öne çıkan yükseltiler olduğu görülmektedir. Dağlardan sonra, Hatay'daki en önemli ovalar Amik Ovası İskenderun, Dört Yol, Payas ve Erzin

²¹ T.C. TBMM Tutanak Dergisi, D. 24, C 99, 40 Birleşim, Ankara, 8 Ocak 2015 s. 745-746.

²² T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 36-37; Akçiçek, a.g.m., s. 54-55 .

²³ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 39.

²⁴ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 26-27.

²⁵ T.C. TÜİK Seçilmiş Göstergelerle Hatay (2013), Yayın No:4242, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014, s.147-189; Arif Semerci, "Hatay İlinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi" Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, C 4, S 1, Ankara, 2018, s. 37.

Ovalarıyla Asî Nehrinin Akdeniz'e döküldüğü yerde bulunan Asî del-tası Hatay'ın en geniş ovaları ve Türkiye'nin en verimli tarım alanları arasında bulunmaktadır.²⁶ Hatay'daki en geniş ova 105.388 hektar ile Amik Ovasıdır. İkinci sırada 34. 920 hektar ile Dört Yol-Erzin Ovası, üçüncü sırada 4.598 hektar ile Arsuz Ovası ve son olarak da 3.200 hek-tar ile Samandağ ovası gelmektedir. Nitekim Hatay topraklarının 148.106 hektarı bu dört önemli oavadan oluşmaktadır.²⁷

Yazların sıcak ve kurak, kışların ise ılık ve yağışlı geçtiği Hatay'da Akdeniz iklimi görülmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklık 15-20 °C olup ortalama yıllık yağış miktarı ise 1.084 m³'tür. Hatay'ın bereketli ovalarının bir kısmını sulayan en önemli akarsu Asî Nehri'dir. Asî Nehri Lübnan'daki Beka vadisinden doğup Suriye'den geçerek 40 km boyunca Türkiye ve Suriye sınırını belirler ve ardından Hatay topraklarından Akdeniz'e dökülmektedir. Asî nehri yolculuğunda 556 km yol kat etmekte ve 20.847 km² alandan da su toplamaktadır. Asî Nehri'nin yanı sıra Küçük Karaçay, Büyük Karaçay, Afrin ve Karasu Çayları da Hatay'da bulunan diğer akarsu-lardır. Su kaynakları olarak, Yenişehir ve Balık Göllerinden²⁸ başka 16 km uzunluğunda ve 10 km genişliğinde bulunan Amik Gölü'nün 1954-1975 tarihleri arasında DSİ tarafından sıtmayı engellemek, top-raksız köylülere toprak dağıtmak ve ovadaki tarımsal üretimi arttır-mak amacıyla²⁹ kurutulmasından sonra bu alanlar tarıma açılmış³⁰ ve

²⁶ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 26.

²⁷ T.C. Hatay Valiliği İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu, s. 13 .<https://hatay.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Sol%20Men%C3%BC/2017%20YILI%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

²⁸ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 27-28.

²⁹ Bayram Çetin, "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekansal Dağılışı," *Doğu Coğrafya Dergisi*, C 17, S 28, Erzurum, 2012, s. 244.

³⁰ T.C. Hatay Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Hatay İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu Hatay, 2018 s. 17 https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/son-hatay2017-cevre-durum-raporu-11.07.2018_20180_723155526_.pdf; "Amik Ovasında Ürün Desenini Değiştiriyor," *Tarım Dünyası*, 16 Nisan 2009 .

ilde doğal göl sayısı azalmıştır. Bunlardan başka, Yarseli ve Yayladağ Baraj gölleri de mevcuttur.³¹

Hatay İli Tarımsal Yapıları

Hatay coğrafi konumu, iklimi ve topografyası ile yüksek bir tarımsal üretim potansiyeline sahiptir. Akdeniz ikliminin etkili olduğu Hatay'da ürün desenindeki çeşitlilik, örtü altı bitkisel üretim, yılda birden fazla ürün alabilme ve erken hasat olanakları mevcuttur. Hatay eski dönemlerden günümüze İpek ve Baharat yolları üzerinde bulunan, İskenderun limanına sahip olan ve Türkiye'nin Ortadoğu pazarlarına açıldığı önemli bir jeo-stratejik konumdadır.³² Ekilebilir arazi olarak Hatay, 81 vilayet içinde 41. sırada yer almakta³³ ve Hatay'ın toplam yüzölçümünün % 50'si tarım arazisidir. Türkiye genelinde ve Hatay özelinde tarımın GSYH içindeki payları dikkate alındığında 2008 yılından 2017'e Türkiye ortalamalarında % 7.5'tan % 6.2'ye bir düşüş olmuşken³⁴ Hatay'da ise %14.4'ten³⁵ % 16'ya doğru bir yükseliş olmuştur. Hatay'daki nüfusun en az % 30'u tarım sektöründe istihdam olmaktadır.³⁶ Hatay'ın Türkiye tarımı içindeki payı 2011 yılında %1.7'iken 2014 yılında ise % 1.6 olmuş ve Türkiye'deki iller içinde 19. sırada yer almıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise bu pay % 1.3'e gerilemiştir.³⁷

Tarımsal Sulama

Hatay'ın toplam arazi varlığı 552.400 hektardır. Bu arazinin 275.578 hektarı ekili tarım arazisi olmakla birlikte 1.765. 150 dekarı sulanmakta ve 99.063 hektar alanı ise sulanmamaktadır.³⁸ Hatay'da ilk

³¹ T.C. DOĞAKA, **a.g.e.**, s. 28.

³² Erdal Dağıstan, "Hatay İlinin Sosyo-Ekonomik ve Tarımsal Yapısı," **MKU Ziraat Fakültesi Dergisi** C 9, S 1-2, Hatay, 2004, s. 73.

³³ Semerci, a.g.m, s. 37.

³⁴ T.C. DOĞAKA, a.g.m., s. 56; Naim Özdamar, "TZOB'un Penceresinden Tarımın Ekonomi İçindeki Yeri," **Tarım**, 28 Mart 2018 www.tarim.com.tr (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

³⁵ T.C. DOĞAKA, **a.g.e.**, s. 56.

³⁶ Semerci, a.g.m, s. 37.

³⁷ T.C. DOĞAKA, **a.g.e.**, s. 57-58.

³⁸ T.C. DOĞAKA, **a.g.e.** s. 59-62.

sulama kanalları anavatana katılmasının ardından 1939 yılında Dört-yol ve Erzin ilçelerinde inşa edilmiştir.³⁹ Bugün ise arazilerin 80.000 hektarı kuyulardan ve 39.319 hektarı ise nehirlerden halkın kendi olanaklarıyla sulanmaktadır. Böylece 119.319 hektar halk tarafından sulanmaktayken il özel idare ve sulama birlikleri tarafından devlet yatırımlı sulama olarak da 57.196 hektar alan sulanmaktadır.⁴⁰ Ancak bilinçli sulamanın olmaması yüzünden Amik Ovası tuzlanma ve kuraklık tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁴¹

Hatay'ın tarımsal sulaması Suriye ile de yakından ilgilidir. Nitekim Suriye tarafında Asi Nehri üzerinde 4 adet baraj bulunmaktayken Türkiye'nin ise bir barajı olmadığından çiftçiler kendi imkânlarıyla Asi Nehrinde su bentleri yapmaktadırlar.⁴² Suriye'de toplam 16 adet nehir bulunmaktadır. Yağmur suları ve nehirler Suriye tarımının can damarını teşkil etmektedir. Hatta Fırat Nehri'nin Suriye tarımındaki kullanım oranı % 36'dır.⁴³ 2011 öncesinde Suriyeli çiftçilerin su ihtiyacı olduğundan Türkiye tarafına su akışı çok az olmakta ve Türkiye Fırat'tan sonra Asi Nehri'nde de Suriye ile zaman zaman su sorunları yaşamıştır. Ancak Suriye İç Savaşı'nın ardından binlerce Suriyeli çiftçi toprağını terk ettiğinden Asi Nehrinin suladığı tarım arazileri de boş kalmıştır. Bu yüzden de Suriye Asi Nehrinden yararlanamamakta ve Türkiye'ye daha çok su akışı olmaktadır.⁴⁴

Reyhanlı Büyük Karaçay, Arsuz Gönen çay Barajları ve Orta Ceyhan Menzelet projesi tamamlandığında devlet yatırımlı sulanan arazi oranının Hatay'da % 74'e ulaşması beklenmektedir. Nadasa bırakılan alanlar hariç, toplam arazinin % 44'ü olan 243.512 hektar alan her yıl

³⁹ Çetin, a.g.m, s. 244.

⁴⁰ T.C. Hatay Valiliği, *İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 15

⁴¹ "Amik Ovasında Kuraklık Tehlikesi," *Türk Tob*, 30 Haziran 2016; <https://turktob.org.tr/tr/amik-ovasinda-kuraklik-tehlikesi/22411> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

⁴² "Amik Ovasında Ürün Deseni Değişiyor," *Tarım Dünyası*, 16. Nisan 2009.

⁴³ Karasu, a.g.m., s. 84.

⁴⁴ "Asi Nehrindeki Su Miktarı Arttı," *Haberler*, 15 Eylül 2015.

tarımsal üretimde kullanılmaktadır.⁴⁵ Ayrıca Dört Yol, Erzincan, Samandağ, Reyhanlı, Arsuz, Kırıkhan, Kumlu 'da basınçlı sulama sistemleri kullanılmaktadır. Türkiye 'de sulanan tarım arazilerinde basınçlı sulama oranı % 10 iken bu oran Hatay'da % 25'tir. Basınçlı sulama sistemlerini kurmak isteyen çiftçiler Hatay'daki Ziraat Bankaları ve Tarım Kredi Kooperatiflerince finanse edilmektedir. Böylece 20.400 hektar alanda narenciye, 9.167 hektar sebze, 8.245 hektar alanda pamuk, 2.024 hektar alanda mısır, zeytin ve yağ bitkileri üretimi basınçlı sulama sistemleriyle yapılmaktadır. Toplamda 44.610 hektar alan basınçlı sulama sistemiyle sulanmaktadır.⁴⁶ Ancak Hatay'da tamamlanamayan sulama projeleri tarımsal verimliliği ve ürün desenini de doğrudan etkilemektedir. Çiftçilerin yeterli sermaye birikiminin olmayışı, tarımsal girdi fiyatlarının yüksek olması sonucunda artan maliyetler, tarımsal desteklemelerin kısıtlı olması ve zamanında ödenememesi çiftçiliği karlı bir iş olmaktan çıkartmakta, çiftçiye toprağından uzaklaştırmakta ve Hatay'ın tarım potansiyelini düşürmektedir.⁴⁷

Tarım Arazileri ve Tarımsal İşletmeler

2011 ve 2018 arasında Hatay'da ekili alanlar sırasıyla 2011 yılında 2.592.741 dekar, 2013'te 2.551.552 dekar, 2015'te 2.418.527 dekar ve 2017 yılında 2.366.430 dekar'dır. Hatay'daki tarım arazilerinin % 58'i tahıllardan, % 25'i endüstri bitkilerinden oluşmaktayken % 18'i zeytin, % 11'i sebze, % 11'i meyve ve % 2'si bağlardan oluşmaktadır. Ayrıca % 3-4 yumru bitkiler, % 1-2'si yem bitkileri, % 0.1-0.2 'den daha azı baklagiller⁴⁸ ve % 0.4'ü ise nadastır.⁴⁹ Buna karşın aynı dönemlerde Türkiye'de ekim alanları itibarıyla tahıllar ve bitkisel ürünler % 80.8, sebze 3.27, bağ % 1.95, meyve 6.71, zeytin %3.03 ve nadas alan oranı da %

⁴⁵ T.C. DOĞAKA), a.g.e., s. 59- 62.

⁴⁶ T.C. Hatay Valiliği, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu, s. 15.

⁴⁷ T.C. TBMM Tutanak Dergisi D. 24, C. 19, 94 Birleşim 12 Nisan 2012, s. 138.

⁴⁸ T.C. Hatay Valiliği, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu, s. 13-20.

⁴⁹ T.C.. TÜİK <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019)

16.9'dır.⁵⁰Hatay'ın ilçelerinde ekilebilir tarım arazisi 43.157 hektar ile en çok Kırıkhan'da, 34.319 hektar ile ikinci sırada Altınözü'nde, 33.075 hektar ile üçüncü sırada Antakya'da iken 747 hektarla en az Payas ilçesindedir. Bunun yanı sıra ilçe yüzölçümüne oranla % 87.5 ile en çok tarım alanı Altınözü'nde, % 84.2 ile Reyhanlı'da ve % 76.2 ile de Kumlu'da bulunmaktadır. Hatta Kırıkhan ve Reyhanlı gibi Amik Ovasının etrafında bulunan ilçelerin gelişimi 1940-1975 arasında tarım sayesinde olmuştur.⁵¹

Ayrıca 208.067 hektar alan (% 38) orman, 13.624 hektar alan (% 2) mera ve 87.197 hektar alan (% 16) da tarım dışı arazi olarak kullanılmaktadır. Buna karşın, Türkiye'de bulunan 78 milyon hektar arazinin %30.2 si tarım arazisi, % 28.5'i orman, % 18.6'sı çayır ve % 22.7'si tarım dışı arazidir. Sonuç olarak, Hatay'daki ekili arazinin ve orman arazisinin ildeki toplam araziye oranı Türkiye ortalamalarının üzerindeyken, hayvancılığın gelişiminde en temel öğelerden biri olan çayır ve mera arazilerinin ildeki toplam araziye oranı ise Türkiye ortalamalarının altındadır. Büyük ölçekte Hatay'da bulunan tarım arazileri Türkiye tarım topraklarının % 1'i kadardır.⁵²

Türkiye'de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 61 dekararken, Hatay'da ise 28.8 dekadır. İlde 2001'de 42.395 tarımsal işletme varken⁵³ 2017'de ise bu işletmelerin 20.617'si çiftçi kayıt sistemine kayıtlıdır.⁵⁴ Bu işletmelerin % 86'i 50 dekarın altında araziye sahipken % 12.1'i 50-199 dekar araziye sahiptir. Ayrıca, % 2.5 ise 200-5000 dekar arasında arazi işlemektedir. Hatay'da 50 dekardan az toprağa sahip işletmelerin oranı % 86'ken bunlar toplam arazinin % 40'nı işlemekte

⁵⁰ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 60- 61; T.C. TÜİK Tarımsal Yapı (2007) Yayın No: 3202, TÜİK Matbaası, Ankara, 2009, s. 2.

⁵¹ Çetin, a.g.m, s. 244.

⁵² T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 59- 60.

⁵³ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 63.

⁵⁴ T.C. Hatay Valiliği, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu, s. 30.

olup aynı zamanda çoğunluğu hayvancılık da yapmaktadırlar. 2016'da Hatay'da bu işletmelere ait 18.942 traktör bulunmaktadır.⁵⁵

Tarımsal Üretim

Tarımda hibrit tohum, gübreleme ve makine kullanımı oldukça yaygın olduğundan verimlilik de yüksektir. Hatay'da en çok buğday, pamuk, mısır, sebze, zeytin, meyve ve narenciye üretilmektedir.⁵⁶ Genel olarak, Hatay'ın ilçeleri içinde en çok tahıl tarımının yapıldığı ilçe 348. 114 dekar ile Kırıkhan iken en çok sebze bahçelerinin bulunduğu ilçe 69.685 dekar ile Arsuz'dur. Meyve bahçeleri 171.192 dekar ile en çok Altınözü'ndedir.⁵⁷ Ayrıca, Samandağ, Dörtöyl ve İskenderun ilçelerinde meyvecilik yaygındır.⁵⁸ Hatay'da sebzeçilik bahçe sebzeçiliğinin ötesinde daha çok tarla sebzeçiliği ve örtü altı sebze yetiştiriciliği olarak görülmektedir. Bunda yöredeki tarım kültürü, iklim, sulama olanakları ve sebze işleme fabrikalarının arttırdığı pazar olanakları da etkili olmuştur.⁵⁹

Tablo 1: 2011-2018 Arasında ürünlere göre Ekili Alanlar (Dekar)

Ürün Gurupları	Yıllar			
	2011	2013	2015	2017
Toplam Ekili Alan (Dekar)	2.592.741	2.551.552	2.418.527	2.366.430
Tahıllar ve tarla bitkileri	1.371.420	1.375.134	1.271.170	1.220.310
Meyve	807.185	843.787	847.560	875.875
Sebze	366.407	329.052	289.936	267.202
Süs Bitkileri	1.467	1.412	-	319
Nadas	46.262	2.167	9.861	2.724

Kaynak: T.C. TÜİK 2011-2017, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>

⁵⁵ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 63-70.

⁵⁶ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 59.

⁵⁷ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 61.

⁵⁸ Hüseyin Korkmaz, Bayram Çetin, Emre Uzman ve Emre Özşahin, "Hatay Coğrafyası", 2011 Hatay İl Yılığ (içinde) Hatay Valiliği, Hatay, 2011, s. 35.

⁵⁹ Dağıstan, a.g.m., s. 81.

Hatay’da buğday, arpa, yulaf birinci ürün olarak ve mısır ise ikinci ürün olarak üretilmektedir. Tahıllardan en çok ekilen buğdayın üretimi ve ekili alanı istikrarlı bir biçimde 2013’ten 2017’e azalmaktadır. 2013’te 769.760 dekar buğdaydan 312.687 ton üretim yapılmışken 2017 yılında ise 623.298 dekardan 256.607 ton üretim yapılmıştır.⁶⁰ Buğday ekili alanlar en çok Kırıkhan, Reyhanlı ve Altınözü’nde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra pamuk üretimi açısından Hatay Türkiye üçüncüsüdür. Hatay’da en önemli endüstri bitkileri pamuk ve tütündür. Ekilen yağ bitkileri ise pamuk, ayçiçeği ve yer fısığıdır. Ancak endüstri bitkileri içinde ekili alanların %90’dan fazlası pamuktur. Pamuk buğday hasadından sonra da ilkbaharda ikinci ürün olarak ekilebilmektedir. Pamuk katma değeri yüksek bir ürün olduğundan kullanım alanına göre hem endüstri bitkileri hem de yağlı tohum bitkileri arasındadır.⁶¹ 2000’lerin başında endüstri bitkilerinin ekim alanı toplam ekili alanın yaklaşık % 40’ını oluştururken tütün ve pamuk ekili alanların 2015’e dek düşüşüyle bu alanlarda meyvecilik başlanmıştır. Pamuk tarımının en çok yapıldığı yerler ise Kırıkhan, Antakya ve Reyhanlı’dır.⁶² Amik ovasında pamuk tarımı 1940 yılından bugüne yapılmakta ve bu sayede hem Amik Ovasının sosyo-ekonomik dönüşümü hızlanmış hem de ovanın tarımsal üretim potansiyeli artmıştır.⁶³ 2009’a kadar Amik Ovası’nın en önemli ürünleri buğday, pamuk ve mısırkken ovada yaşanan su sıkıntısı ve pamuk ve mısırın artan üretim maliyetleri yüzünden daha az emek ve maliyet gerektiren buğday alanları giderek artmaktadır.⁶⁴ Pamuk yem, yağ ve tekstil sanayinde katma değer yaratan, istihdamı arttıran ve gelir getirici bir üründür. Pamuk, Çukurova, Harran Ovası ve Aydın Ovası gibi Amik Ovası’nın önemli ürünlerindedir. Türkiye pamuk üretimi tüketimin % 30’unu

⁶⁰ T.C. Hatay Valiliği, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu, s. 13.

⁶¹ T.C. Hatay Valiliği İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2015 Yılı Brifing Dosyası, Hatay, 2016 s. 19-20 <https://hatay.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Sol%20Men%C3%BC/BR%C4%B0F%C4%B0NG2016.pdf> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

⁶² T.C. DOĞAKA s. a.g.e., s. 70

⁶³ Çetin, a.g.m, s. 243.

⁶⁴ “Amik Ovasında Ürün Deseni Değişiyor,” **Tarım Dünyası**, 16 Nisan 2009.

karşılıdığı için Türkiye pamukta net ithalatçıdır. Ağır maliyet yükü altında ezilen üreticiler sulamada kullandıkları elektriğin borcunu, ziraai ilaçlama ve gübreleme için kullandıkları kredi borçlarını ve Bağ kur prim borçlarını da ödemekte zorlanmaktadır.⁶⁵

Tablo 2: 2011-2017 Yılları Arasında Hatay İlinde Seçili Tarla Ürünlerinde Ekim Alanı ve Üretim Tablosu

Ürünler	Yıllar							
	2011		2013		2015		2017	
	Ekili Alan (De- kar)	Üre- tim (Ton)	Ekili Alan (De- kar)	Üre- tim (Ton)	Ekili Alan (De- kar)	Üre- tim (Ton)	Ekili Alan (De- kar)	Üre- tim (Ton)
Buğ- day	803.04 9	331.13 6	769.76 0	312.68 7	711.37 8	294.29 2	623.29 8	256.60 7
Arpa	12.300	2.586	23.720	6.348	16.026	3.469	21.806	5.511
Mısır	120.06 6	75.265	199.09 0	213.59 8	200.53 3	208.60 5	101.28 4	98.718
Yulaf	2.210	518	2.127	519	1.445	305	1.263	243
Fa- sulye	660	178	180	40	255	60	63	16
No- hut	8460	1644	4.350	714	3.050	402	2.130	363
Pa- muk	522.29 6	159.78 9 (çiğit)	380.38 1	116.08 9 (çiğit)	393.39 2	123.99 8 (çiğit) 209.45 8 (kütlü)	518.07 0	159.41 0 (çiğit) 265.68 2 (kütlü)
Pata- tes	12.110	40.405	15.370	44.362	16.927	70.231	35.041	148.85 8

⁶⁵ T.C. TBMM Tutanak Dergisi, D. 24, C 79, 98. Birleşim, 5 Haziran 2014, s. 29-30.

Tatlı Pata-tes	60	72	60	72	-	-	-	-
Tütün	22.656	2.212	31.234	3.617	19.437	1.554	15.473	1.535

Kaynak: T.C TÜİK 2011-2017, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92& locale=tr>

Buna karşın 2016'dan sonra buğday üretim maliyetlerinin de artışı, bölgede meyveciliğin teşviki ve pazarlama imkânlarının gelişmesiyle kayısı, nektarın, erik, nar ve üzümünde aralarında bulunduğu 10 çeşit meyve üretimi artmıştır.⁶⁶ Hatay'da tarım alanlarının % 11'i olan 28.994 hektarda sebze üretimi yapılmaktadır.⁶⁷ Ayrıca il genelinde örtü altında sebze yetiştiriciliği de oldukça yaygındır. Seralar Hatay'da 11.000-12.000 dekar alanı kaplamaktadır. Sera üretiminde Hatay 8. sıradadır. Reyhanlı, Samandağ, Kırıkhan ve Arsuz ilçeleri dereotu, havuç, maydanoz marul ve taze soğan üretiminde önemli bir paya sahiptir. Hatay, Türkiye genelinde pazı üretiminin %64'ünü maydanoz üretiminin % 38'ini ve dereotu üretiminin % 31'ini karşılamakta ve bu ürünlerde en çok üretim payına sahiptir.⁶⁸ Hatay'ın Türkiye içindeki sebze üretim payı % 2.6'dır.⁶⁹

Tablo 3: 2011-2017 Arasında Hatay'da Sebze üretimi (Ton) ve seçili ürünlerde sebze üretimi (Dekar)

Yıllar	2011		2013		2015		2017	
Ürün-ler	Ekili Alan	Üre-tim	Ekili Alan	Üre-tim	Ekili Alan	Üre-tim	Ekili Alan	Üre-tim

⁶⁶ "Amik Ovasında Pamuk ve Buğday Yerini Meyve Bahçelerine Bırakıyor," **Finans Haber**, 17 Haziran 2017.

⁶⁷ T.C. Hatay Valiliği, **İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu**, s. 13.

⁶⁸ T.C. DOĞAKA, **a.g.e.**, s. 70.

⁶⁹ T.C. TÜİK **Seçilmiş Göstergelerle Hatay 2013**, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014, s. 142.

Sebze (örtü altı)	10.941	41.201	10.494	42.494	10.527	46.675	11.010	52.132
Kavun	3000	7.500	512	7.500	3.000	7.500	3.000	7.500
Kar- puz	512	3.551	3.000	3.551	600	4.800	1.150	9.200
Do- mates	2.603	14.740	2.777	18.745	2.745	19.276	2.462	18.024

Kaynak: T.C TÜİK 2011-2017, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>

2000'lerin başında Hatay'da meyve ağaçlarının % 58.3'ü kayısı, vişne ve şeftali gibi taş çekirdekli meyveler, % 33.6'sı turunçgiller ve % 5.8'i üzüksü meyvelerden oluşmaktadır.⁷⁰ Bugünse Hatay'da tarım alanlarının % 11-12'si olan 31.107 hektarda meyve üretilmektedir.⁷¹ Bu meyve alanlarının % 77'si mandalina, portakal ve zeytinliklerden oluşmaktadır. Bu da Hatay'da turunçgillerin oranının arttığını ve taş çekirdakli meyvelerin azaldığını göstermektedir. Hatta Türkiye mandalina ihtiyacının % 40'ı Hatay vilayetinden sağlanmaktadır. 2010 yılında 569.049 ton ile Türkiye narenciye ihtiyacının % 16'sına sahip olan Hatay, 2016 yılında 906.392 ton narenciye üretimiyle bu payını % 21'e çıkartmıştır.⁷² Hatay ilinde 15 milyon zeytin ağacı bulunmaktadır. Halhalı, Savranı, Sarı Haşabi, Sarı Ulak, Karamani ve Gemlik zeytin çeşitleri vardır.⁷³ Türkiye zeytin üretiminin % 9'u Hatay'dadır. Zeytin ağacı bakımından da 5. sıradadır.⁷⁴ Hatay'da mandalina çeşidi olarak en çok Satsuma, Klemantin ve King çeşitleri yetiştirilirken, portakalda ise Yafa ve Washington çeşitleri yetiştirilmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Dağistan, a.g.m, s. 79.

⁷¹ T.C. Hatay Valiliği, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu, s. 13.

⁷² T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 70.

⁷³ Semerci, a.g.m, s. 40.

⁷⁴ T.C. TBMM Tutanak Dergisi, D. 26, C. 14, 71. Birleşim, 12 Nisan 2016, s. 656.

⁷⁵ T.C. TÜİK 2011-2017, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>

Tablo 4: 2011-2018 arasında Hatay ilinde seçili ürünlerde meyve üretimi (Ton)

Yıllar Ürünler	2011	2013	2015	2017
Mandalina	2.145.440	2.171.020	3.753.947	4.086.024
Portakal	1.954.970	1.958.780	1.992.249	1.957.921
Zeytin (Sofralık)	1.704.325	1.830.561	1.955.198	2.268.815
Zeytin (Yağlık)	7.462.871	8.069.857	9.132.493	9.643.510
Limon	270.377	329.450	369.405	338.100
İncir	217.510	221.255	218.905	216.810
Nar	13.548	18.429	20.769	27.460
Ceviz	2.009	1.912	1.520	1.342

Kaynak: T.C TÜİK 2011-2017, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>

Suriye İç Savaşı ve Hatay Tarımı

Sosyo-Ekonomik Etkiler

15 Mart 2011’de Esad rejiminin muhaliflere ateş açmasıyla başlayan Suriye İç Savaşı gerek terör grupları üzerinden gerekse küresel güçlerin doğrudan dış müdahalesiyle daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır.⁷⁶ Hatay Suriye’deki gelişmeleri 11 Mayıs 2011’de Türkiye’nin en büyük terör saldırılarından biri olan Reyhanlı saldırısı ile 51 kişinin ölümü ve 140 kişinin yaralanması ile en üst düzeyde hissetmiştir.⁷⁷ On binlerce sığınmacıya ev sahipliği yapan Reyhanlı ilçesi bu dönemde Türkiye’den Suriye’ye giden yardımlar için de önemli bir geçiş noktası olmuştur.⁷⁸ Savaş sınırın Suriye tarafında askeri çatışmalar, siyasal belirsizlikler ve insani dramlarla devam ederken Hatay tarafında ise toplumsal endişeler, geleceğe dair iktisadi kaygılar ve gündelik yaşamda

⁷⁶ “Bir Tarafıta İç Savaş Diğer Tarafıta Geçim Savaşı,” **Milliyet**, 10 Ekim 2017.

⁷⁷ Kuvvet Lordoğlu ve Mustafa Aslan, “En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi 2011-2014,” **Çalışma ve Toplum**, C 2, S 49 2016 s. 793.

⁷⁸ Ömer Tugay Kınalıtopuk, **Türkiye Suriye İlişkileri 2002-2014**, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi 2014, s. 58-59.

aksayan üretim ve ticari faaliyetlerle kendisini göstermiştir. İdlib'te yaşam mücadelesi devam ederken Afrin'in Atme köyü ile Reyhanlı'nın Kuşaklı Mahallesi arasındaki sınırın Türkiye tarafına yakın tarım arazilerinde çalışan Hataylı köylüler ise zırhlı askeri araçların gölgesinde pamuk, mısır, yer fıstığı ve zeytin tarlalarında tarımsal üretimde bulunmuşlardır. Bu dönemde sınırdaki tarım arazilerine düşen mermiler ve atılan füzelerin oluşturduğu can güvenliği tehlikesinin önlenmesi için bölge halkının talebi sınırdaki güvenli bölgenin oluşmasıdır.⁷⁹ Aksi durumda Suriye tarafından düşen füze ve mermiler sınıra yakın tarım arazilerinde üretimi zora sokmaktadır.

Reyhanlı patlamasından sonra tırmanan korku ve endişe Suriye'den Hatay'a gelen sığınmacılar ile artan Suriyeli tarım işçileri sayesinde ucuzlayan ve genişleyen emek piyasası ile yerini daha çok işçiler için düşen yevmiyelerle geçim sıkıntısına, işverenler içinde bir ölçüde kazanca bırakmıştır. Böylece savaşa dair toplumsal ve ekonomik endişeler sınırdaki yerleşimlerin yanı sıra tüm il genelinde de hissedilir olmuştur. Hatay ekilebilir arazilerinin genişliği ve bir yılda birden çok çeşitte ürün yetiştirmeye uygun iklimi sayesinde tarımsal üretimin, iş gücü ihtiyacının ve tarıma dayalı ticaretin ve sanayinin geliştiği bir ildir. Hatay'da yoğun emek gerektiren pamuk, tütün ve sebze üretimi geçmiş yıllarda daha çok Güneydoğu Anadolu'dan gelen mevsimlik işgücü ile karşılamaktaydı. Buna karşın savaştan sonra gelen ve maddi gücü yeterli olmayan sığınmacıların da tarım sektöründe emek piyasasına girişi ile birlikte emek arzı artmış bu kimseler Hatay ve çevre illerden gelen mevsimlik işçilere rakip olmuştur. Hatta bir yönüyle Suriyeli sığınmacıların daha çok mesai karşılığında daha ucuza çalışmayı kabul etmeleri tarım sektöründe emeğin daha çok değersizleşmesine, sömürülmesine ve gündelik yevmiyenin düşmesine yol açmıştır.⁸⁰ Türkiye'de 2016'dan 2017'ye tarım işçilerinin günlük yevmi-

⁷⁹ "Bir Tarafa İç Savaş Diğer Tarafa Geçim Savaşı," **Milliyet**, 10 Ekim 2017.

⁸⁰ Erdal Dağıstan, ve ark. "Suriyeli Sığınmacıların Bölge Tarımı Üzerine Etkileri," **SDÜ XII Tarım Ekonomisi Kongresi**, 25-27 Mayıs 2016, s. 1422; Kamuran Reçber

yeleri % 12.7 artışla ortalama olarak 66 lira olmuştur. Mevsimlik işçilerde ise 2017'den 2018'e kadın işçilerin günlük yevmiyesi % 13.5 artışla 60 lira olurken erkek işçilerde ise % 10.1 artışla 73 lira olmuştur. Ancak emeğin yoğunluğu ve cinsiyet fiyatlandırmada önemli bir etkidir. Örneğin çapalamada gündelik yevmiye kadın işçiler için 53 lira iken erkeklerde 57 lira, hasatta ise günlük yevmiye kadın işçilerde 65 lira erkeklerde 71 lira olmuştur. Ancak Hatay tarımında Suriyeli sığınmacılar ile artan emek arzı ve sosyo-ekonomik durum Türkiye'deki ortalama yevmiyenin altında bir ücretlendirmeye yol açmıştır. Neticede Hatay'da 2018 yılında günlük yevmiye kadınlar için ortalama 36 lira erkekler için 46 lira civarında olmuştur.⁸¹ Bu durum Hatay'da işçiler nezdinde işsizlik ve düşük ücretle çalışma gibi dezavantajlı bir durum ortaya çıkarırken işverenler açısından ise ucuzlayan işçilikle azalan maliyetler ve artan kazançlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tarımın Hatay ekonomisine yıllık getirisi 3 milyar TL'dir.⁸² Ancak gübre, tohum, tarım ilacı ve akaryakıtta artan maliyetler işveren tarım işletmelerinin bu kazançlarını yine de düşürmektedir. Örneğin 2011 yılında 3.61 TL olan mazotun litre fiyatı 2012'de 3.99 TL'ye 2014'te 4.35 TL'ye⁸³ 2017'de 4.68'e yükselmiştir.⁸⁴ Aynı zamanda Üre gübre kg bazında 2011'de 980 kuruş iken 2015 yılında 1.039 lira⁸⁵ ve 2018'de 1.035 lira olmuştur.⁸⁶ Suriye iç savaşından sonra sınır ticaretinin de bitmesiyle akaryakıt alımı da tamamen dur-

ve Veysel Ayhan, "Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri," **Alternatif Politika**, C 5, S 3, 2013, s. 330.

⁸¹ "Tarım İşçisinin Günlük Ücreti Arttı," **Takvim**, 14 Mart 2018.

⁸²Orçun Koşar, **Suriye İç Savaşı'nın Kazananları ve Kaybedenleri**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017, s. 131; Dağıstan ve ark, a.g.m. s. 1425.

⁸³ T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, **Tarımsal Veriler**, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Müdürlüğü, Ankara, 2015 s. 12; https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SagMenuVeriler/Tarimsal_Veriler.pdf (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

⁸⁴ "Geçmiş Yıllardaki Mazot Fiyatları", <https://www.blogarti.com/yillara-gore-mazot-fiyatları.html> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

⁸⁵ T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, **Tarımsal Veriler**, a.g.e.,12.

⁸⁶ "Güncel Gübre Fiyatları", <https://eziraatci.com/guncel-ure-gubresi-fiyatları.html> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019)

muştur. Bu yüzden Hatay çiftçileri akaryakıt başta olmak üzere tarımsal girdi fiyatlarında indirim talep etmektedir. Ayrıca, nakliye işi yapanlar da Suriye'ye ve Suriye üzerinden diğer bölge ülkelere ihraç edilen ürünlere devlet tarafından alım garantisi verilmesini istemektedirler. Neticede tarımsal girdi maliyetlerinin artışı çiftçilerin kar oranlarını azaltmıştır.⁸⁷

Bir diğer taraftan Türkiye'de artan eğitim seviyesi, yükselen sosyo-ekonomik refah ve tarım sektörünün neoliberal ekonomik sistemde azalan kazançları karşısında köylerdeki gençlerin kentlerde diğer sektörlerle doğru kayması sonucunda Suriyelilerin kırsalda iş gücü açığının bulunduğu tarım sektörüne vasıfsız işçiler olarak girdikleri de bir gerçektir. Bu durum Altınözü ilçesindeki zeytin işçiliğinde de açıkça görülmektedir.⁸⁸ Daha önceden artan maliyetler ve azalan kazançlara ek olarak yoğun emek gerektirdiği için üretimi azalan ürünlere dönüş olmuştur. Örneğin Hatay'da pamuk gibi ürünlerin üretimi Suriyeli sığınmacıların emeğiyle daha ucuza mal edilmiştir.⁸⁹ Suriye topraklarının % 30'u tarıma elverişli olsa da Suriye'nin milli gelirinin % 32'sini ve işgücü istihdamının da % 50'sini teşkil eden tarım sektörü dolayısıyla sığınmacıların çoğunluğu daha önceki yaşamlarında da çiftçidir.⁹⁰ Bu durum onların ekim, çapalama ve hasat dönemlerinde iş gücü piyasasına katılmalarını kolaylaştırmıştır. Ancak yine de Suriyelilerin işgücü kalitesi ve emek verimliliği yerlilere oranla daha düşüktür.⁹¹

Türkiye'de yaşamaya devam eden Suriyeli nüfus içinde AFAD 2014 ve 2016 verilerine göre % 60'ı 15-64 yaş arası aktif işgücüne katılabilir nüfusun ortalama % 35-40'ı ilkokul mezunudur. Bunlardan kadın sığınmacıların % 10'unu erkeklerinse % 60'ı daha önce bir meslek sahibidir. Kamplarda yaşayanların % 52'si kamp dışında yaşayanların

⁸⁷ Erdal ve ark. a.g.m., s. 1424.

⁸⁸ Ertürk, a.g.m., s. 479.

⁸⁹ Akçiçek, a.g.m., s. 59.

⁹⁰ Karasu, a.g.m., s. 82-83.

⁹¹ Lordoğlu ve Aslan, a.g.m., s. 793.

ise % 77'si iş aramaktadır.⁹² Ancak, sığınmacıların artan çalışma talepleri ve daha ne kadar süre Hatay'da yaşayacakları tam olarak bilinemediğinden ucuz işçilik işverenleri cezbetmekte ve uzun vadede Türklerin işsiz kalmalarına da yol açmaktadır.⁹³ Hatta sığınmacılar içinde maddi durumu iyi olanlar ise kentlerde ticari faaliyetlerde bulunmuşlar veya esnaf olmuşlardır. Kısacası Suriyeliler Hatay tarımına hem üretici ve tüketici hem de pazarlamacı olarak katılmışlardır.⁹⁴ Bir diğer açıdan da Suriyeli göçmenlerle birlikte artan ucuz işgücü sigortasız ve kaçak işçi çalıştırmanın da önünü açmıştır.⁹⁵ Bu durum Altınözü ilçesinde zeytin çapalama ve toplama işçiliğinde de görülmektedir. Sabahın erken saatlerinde kamplardan ve yaşadıkları yerlerden çıkan Suriyeliler yol kenarlarında toplanmakta ve zeytinliğe giden işletme sahipleriyle anlaşmaktadırlar. Eğer işverenin daha fazla işçi talep etmesi durumunda ise kampa yasal başvuru da bulunması ve gerekli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Suriyeli işçiler bu emekleri karşısında 30-35 TL ücret almaktadırlar.⁹⁶

Diğer sınır vilayetlerine oranla Suriye ile daha yakın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bağları bulunan Hatay ili savaştan ekonomik olarak mal ve hizmet üretimi, günlük sınır ticareti ve tüketim faaliyetleri üzerinden etkilenmiştir. Bunda gelen Suriyeli göçmenlerin il ekonomisi üzerinde etkisi olduğu kadar sınır kapılarının kapanmasından sonra günlük gerçekleştirilen sınır ticaretinin azalmasıyla çay, baharat, sigara ve tekstil alışverişi de düşmüştür. Suriye'ye yönelik barışçıl dış siyasetin izlendiği 2009'dan sınır kapılarının kapatıldığı 2013'e dek özellikle Reyhanlı'da ve Kumlu 'da bazı esnaf ve halk sebze ve meyve

⁹² T.C. Başbakanlık, **2014 Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri**. AFAD, Ankara, 2014 www.afad.gov.tr (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019); Erdal Dağıstan ve ark. a.g.m., s. 1422.

⁹³ M. Çetingüleç, "İşsizliğe Suriyeli mülteci darbesi." **Al-Monitor**, 9 Temmuz 2014 <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2014/07/cingulec-syrian-refugees-turkey-unemployment-illegal-work.html>, (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019) Dağıstan ve ark. a.g.m., s. 1422 .

⁹⁴ Erdal ve ark. a.g.m., s. 1422-1425.

⁹⁵ Coşkun Doğan, "Düzensiz Göçmenlerin Türkiye'ye Ekonomik Açından Etkileri," **Tarih Okulu Dergisi**, S XXXI, 2017, s.316-323.

⁹⁶ Ertürk, a.g.m., s. 481-482.

ticareti ve ya akaryakıt ihtiyaçlarını Suriye'den daha ucuza karşılamak-
taydılar. Ancak, Cilvegözü ve Yayladağı sınır kapılarının kapanması-
nın sonucunda insanların vizesiz gidebildikleri Suriye ile olan ekono-
mik bağlantıları kesilmiş ve günlük yaşam pratikleri değişmiştir.⁹⁷

Ayrıca, Yayladağı sınır kapısını kullananlar, Suriye'de akrabası
olan Hataylılar ve Türkiye'de öğrenim gören Suriyeli öğrencilerdir.
Sınır kapısının kapatılmasından sonra ticari mal giriş çıkışı durmuş ve
sınırdaki kaçakçılık ile şehirde dilencilik artmıştır.⁹⁸ Bu artışlarda Suri-
yelilerin yoksulluğu, daha çok kazanma hırsı ve Suriyelilerin girişim-
ciliklerinde yeterli sermayeye sahip olmamalarının da etkisi vardır.⁹⁹
Ayrıca, Suriye sınırında bulunan Akçakale, Karkamış, Nusaybin, Yay-
ladağı, Mürsitpınar, Ceylanpınar ve Şenyurt gümrük kapıları da giriş
ve çıkışlara kapatılmıştır. Bu süreçte Suriye'ye insani yardım Hatay'da
bulunan Cilvegözü ve Kilis'te bulunan Öncüpınar sınır kapılarından
yapılmaktadır.¹⁰⁰

Benzer şekilde Hatay'daki çiftçi, tüccar ve esnaf Suriye iç savaşın-
dan sonra hammadde ve pazar bulmakta sıkıntı içine girmiştir. Örnek
vermek gerekirse Suriye'den ihtiyaç duyulan pamuk çığitleri getirile-
mediği için fabrikalarda pamuk yağı ve küspe üretimi yapılamamış bu
da yerel istihdamı, gıda endüstrisini, yem endüstrisini ve bölgedeki
hayvan besiciliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Sınır kapılarının ka-
panması Hatay ekonomisini taşımacılık ve doğrudan ticaret boyutla-
rıyla da etkilemiştir. 2010 yılında 118 milyon dolara yaklaşan Hatay'ın
Suriye ihracatı 2012 yılında 56 milyon dolara gerilemiş ve 2013 yılında
122 milyon dolara 2016'da ise 213 milyon dolara yükselmiştir. Neyse
ki doğrudan ticarete bu negatif etki kısa sürede aşılabilmıştır. Transit
geçişlerde ise İstanbul'dan sonra Türkiye'de en çok tır filosuna sahip
olan Hatay'ın karayolu sınır ticareti zarar görmüştür.¹⁰¹ Ancak, savaş

⁹⁷ "Suriyeliler Toplumsal Yaşamı Nasıl Etkiledi," **Milliyet**, 23 Ekim 2015.

⁹⁸ **T.C. TBMM Tutanak Dergisi** D 24, C. 58, 1. Birleşim, 1. Ekim 2013 s. 2217-2118.

⁹⁹ Ahmet Atasoy, ve Hasan Demir. "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etki-
leri," **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 8, S 38, 2015, s. 467.

¹⁰⁰ **T.C. TBMM Tutanak Dergisi**, D 24, C 103, 57 Birleşim, 18 Şubat 2015 s. 848-850.

¹⁰¹ T.C. DOĞAKA, a.g.e., s. 38.

dolayısıyla Cilvegözü sınır kapısı kapatılınca Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan ticaretinin merkezi konumunda olan Hatay tarımı ve ticareti zarar görmüştür. Karayolu nakliyesi savaştan zarar görünce Ortadoğu'ya Süveyş Kanalı üzerinden Ro Ro gemileriyle nakliye hedeflenmiş ancak bu maliyetleri yükselttiği için başarılı olmamıştır.¹⁰² Suriye'den karayolu ile geçiş sağlanamadığı için Ortadoğu ülkeleriyle ticaret durma noktasına gelmiş ve böylece il genelinde bulunan 11.000 tırdan sadece 2.000 tanesi çalışır durumdadır.¹⁰³

Savaşın zarar verdiği tarım ve ticaret sektörlerinde işsiz kalan ya da geliri düşen bazı insanlar kaçakçılığa yönelmiştir. Gelen Suriyeli sığınmacılar bu kaçakçılığı daha da arttırmıştır. Kaçakçılık bazı çiftçilerin tarım sektöründen uzaklaşıp fazla emek ve bilgi gerektirmeyen otogaleri, araba kiralama ya da emlak gibi sektörlerle girmelerinin de önünü açmıştır.¹⁰⁴ Tarım ürünlerinin pazarlarının daralmasıyla kalmamış aynı zamanda taşımacılıktan geçinen birçok aile işsiz kalmış ve tır galerilerinde birçok tır ikinci el araç olarak satışa çıkarılmıştır. Savaştan önce 500.000-1.000.000 doları bulan kaçakçılık savaş döneminde artarak devam etmiştir. Et, pirinç, zeytinyağı, çay, canlı hayvan ve akaryakıt kaçakçılığı yapılmıştır¹⁰⁵ Savaştan önce Suriye mallarının yoğun olarak satıldığı Hatay'daki Halep çarşısında savaştan sonra Gaziantep gibi sınır kentlerinde Suriyelilerin açtığı işletmelerde üretilen malların Suriye malı diye satıldığı da görülmüştür.¹⁰⁶ Ayrıca Aralık 2015'te sınır güvenliği ile ilgili Sınır Fiziki Güvenlik Sistemi Projesi kapsamında Türkiye-Suriye sınır hattında sınırın korunması, kaçakçılığın ve yabancı teröristlerin geçişlerinin engellenmesi kapsamında çeşitli fiziki tedbirler getirilmiştir. Basında sınır hattına 200 metre yakına kadar mısır gibi uzun boylu tarım bitkilerinin ekiminin yasaklandığı ayrıca noterden aylık 100 lira olarak kiralanan sınıra yakın bazı zeytin bahçelerinde de kaçakçılığın saptandığı belirtilmiştir. Savaştan sonra

¹⁰² "Sınırın Sıfır Noktasında Mevsimlik İşçilik," **Takvim**, 17 Şubat 2018.

¹⁰³ "Lütfü Savaş: Suriye'deki Savaş Ekonomimizi Etkiledi," **İHA**, 8 Mart 2015.

¹⁰⁴ Hayati Kıran, Yazar ile Görüşme, İzmir 7. Şubat 2019.

¹⁰⁵ T.C. DOĞAKA, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁰⁶ Hayati Kıran, Yazar ile Görüşme, İzmir 7 Şubat 2019.

teröristlerin giriş ve çıkışlarıyla ilgili insan kaçakçılığı ve bunlara bağlı tutuklamalar olmuştur. Böylece sınır hattında geçici güvenlik bölgeleri ilan edilmiştir.¹⁰⁷ Ancak tüm bu askeri ve bürokratik önlemler tarımın en önemli altın kuralı olan ürüne zamanında ve yeterli bakım olanağını ortadan kaldırmıştır. Nitekim sınıra yakın arazilerinde tarımsal üretim yapmak isteyen çiftçilerin ilgili kurumlardan izin almaları şart koşulmuştur.¹⁰⁸

Çevresel Etkiler

Savaş çevresel etkileriyle de Hatay üzerindeki etkisini göstermiştir. Savaşta kullanılan nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar doğada yaşayan canlılar ve ekosistem üzerinde ağır derecede ve uzun sürede olumsuz etki yapmıştır. Savaşta napalm, misket ve varil silahlarıyla uzun süre bombalanan Suriye coğrafyasındaki bitki ve hayvan varlığı olumsuz etkilenmiştir.¹⁰⁹ Hatay'ın doğusu ve güneyinde yer alan Halep ve Hama kimyasal silahların kullanıldığı hava bombardımanlarına da maruz kalmıştır.¹¹⁰ Savaşta kullanılan zehirli maddelerin varillerinden sızıp havaya karışması Suriye kentlerinde etkisini uzun yıllar sürdürecektir. Bunların Hatay'da hava kirliliğini arttırmaması düşünülemez.

Artan su ve hava kirliliği neticesinde Asi Nehrinde ortaya çıkan su sümbüllerinin sudaki oksijeni yok etmesi neticesinde toplu balık ölümleri ve tarımsal sulamada sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca sığınmacılar arasında yetersiz beslenme, sağlıksız ortamlar ve aşı eksikliğinden bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkmıştır. 2011 yılında Türkiye'de yalnızca 11 kızamık vakası görülürken sayıları 3.000.000' nu bulan Suriyeli sı-

¹⁰⁷ "Artık Mısır Ekimi Yasak," **Akşam** 5 Aralık 2015; Dağıstan, Erdal ve ark. a.g.m., s. 1424

¹⁰⁸ Hayati Kıran, Yazarla Görüşme, İzmir 7 Şubat 2019.

¹⁰⁹ H. Pazarıcı "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 47, S 1, 1992, s. 105; Karasu, a.g.m., s. 79.

¹¹⁰ Karasu, a.g.m., s. 81.

ğınmacı ile Türkiye'deki kızamık vakası 2015 yılında 1000 kişiyi geçmiştir.¹¹¹ Kızamığın yanı sıra şark çıbanı, al ayak ve ağız hastalığı ve verem vakaları dahi görülmüştür.¹¹² Bölgede Afrika hastalığı olarak bilinen (Lumpy Skin Disease) hayvan hastalığı ortaya çıkmıştır. TBMM'deki tartışmalara göre Adana'da bu hayvan hastalığından 100 adet sığır hayvanının öldüğü ve Suriye'den kaçak olarak gelen hayvanlardan bulaştığı ancak insana bulaşıcılığının olmadığı belirtilmiştir. Bu durum TBMM'de Hatay milletvekilleri tarafından Tarım Bakanı Sn. Mehdi Eker'e sorulmuş alınan cevabına göre hastalığın saptandığı bölgelerde bulaşma riskine karşı sığır sahiplerine bedeli ödenmek koşuluyla hastalık saptanan sığırların imha edildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu hastalık sinekler ile de yayıldığına haşere ile mücadele yapılmıştır. Hastalığın önlenmesi kapsamında ise zorunlu aşılar, dezenfeksiyon ve karantina uygulaması yapıldığı anlaşılmıştır.¹¹³

SONUÇ

2011 ve 2018 arasında Hatay'ın tarım ekonomisi Türkiye'nin tarım politikalarından daha çok Suriye krizinden etkilenmiştir. Sonuç olarak Suriye İç Savaşı'nın Türkiye tarım ekonomisi üzerindeki etkilerinin en iyi incelenebileceği laboratuvar Hatay ilidir. Tahıl ve endüstri bitkilerinin yanı sıra esas itibarıyla Hatay'da örtü altı seralarda ve tarlalarda sebze ve meyve yetiştiriciliğinin ilin ekili toprakları içinde önemli bir payı olduğu görülmektedir. Hatay'ın coğrafyasının ve iş gücü olarak nüfusunun üzerinde durulmasının yanı sıra ilin tarımsal yapılarının ekili alan, üretim ve ürün deseni açısından Türkiye ortalamaları ile kıyaslanması bu çalışmanın hem daha analitik değerlendirilmesini sağlamış hem de Hatay ilindeki tarım ekonomisinin gidişatında Suriye'deki krizin etkisinin daha iyi ortaya koymuştur.

¹¹¹ Mustafa Altındış "Türkiye'de mülteciler, salgın hastalıklar ve korunma" **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, S 28, 2013 s. 64-67; Atasoy, ve Demir, a.g.m., s. 463.

¹¹² "AHEF'ten Sığınmacı ve Bulaşıcı Hastalık Uyarısı," **NTV Sağlık**, 22 Ağustos 2017; <https://www.ntv.com.tr/saglik/aheften-siginmaci-ve-bulasici-hastalik-uyarisi,8NaSjt3QkUa94zQASPkAHA> (Son Erişim Tarihi 25. 01. 2019).

¹¹³ **T.C. TBMM Tutanak Dergisi**, D. 24, C. 79, 102 Birleşim, 12 Haziran 2014, s. 1010-1011.

Arap Baharı, Suriye'nin iç dinamikleri ve dış müdahaleler neticesinde ortaya çıkan Suriye'deki savaş askeri çatışmalar, siyasi ve toplumsal kutuplaşmalar, insanlık dramları ve zorunlu göçler sürerken Suriye ile güçlü toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlara sahip olan Hatay'da ise tarım sektörü ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan etkilenmiştir. 2011'den itibaren sığınmacılarla genişleyen emek piyasası ile düşen yevmiyeler ve değişen ürün deseni, daralan sınır ticareti ile azalan kazançlar ve artan kaçakçılık ildeki tarım ekonomisini ve kırsal yaşamı etkilemiştir. Bir yandan artan patlamalar neticesinde sınıra yakın arazilerde artan güvenlik tedbirleri üretimi zorlaştırmış diğer yandan da kapanan sınır kapıları ile artan kaçakçılık tarımdan kısmi bir kopuşa ve ticaretin durmasına neden olmuştur. Savaşta kullanılan silahların yol açtığı çevresel problemler tarımda sulamayı, Asi Nehrinde su sümbüllerinin ve toplu balık ölümlerinin, hayvanlarda ve insanlarda bulaşıcı hastalıkların görülmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

1. BİRİNCİL KAYNAKLAR

1.a. Türkiye Büyük Millet Meclisi Belgeleri

- T.C. TBMM Tutanak Dergisi**, D. 24, C. 99, 40. Birleşim, Ankara, 8 Ocak 2015.
- T.C. TBMM Tutanak Dergisi** D. 24, C. 19, 94 Birleşim 12 Nisan 2012.
- T.C. TBMM Tutanak Dergisi** D. 24, C. 79, 98. Birleşim, 5 Haziran 2014.
- T.C. TBMM, Tutanak Dergisi** D. 26, C. 14, 71. Birleşim, 12 Nisan 2016.
- T.C. TBMM Tutanak Dergisi** D 24, C. 58, 1. Birleşim, 1 Ekim 2013.
- T.C. TBMM, Tutanak Dergisi** D 24, C 103, 57 Birleşim, 18 Şubat 2015.
- T.C. TBMM Tutanak Dergisi**, D. 24, C. 79, 102 Birleşim, 12 Haziran 2014.

1.b. Bakanlıkların Resmi Yayınları

Korkmaz, Hüseyin Çetin, Bayram Uzman Emre ve Özşahin, Emre “*Hatay Coğrafyası,*” **2011 Hatay İl Yıllığı** (içinde) Hatay Valiliği, Hatay, 2011.

T.C. Başbakanlık, **Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar Saha Araştırması Sonuçları**, AFAD, Ankara, 2013.

T.C. Hatay Valiliği, **İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2017 Yılı Faaliyet Raporu**, <https://hatay.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Sol%20Men%C3%BC/2017%20YILI%20FAAL%C4%B0YE T%20RAPORU.pdf>

T.C. Hatay Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü **Hatay İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu Hatay**, 2018<https://web-dosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/son-hatay2017-cevre-durum-raporu-11.07.2018-20180723155526.pdf>

T.C. Hatay Valiliği, **İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2015 Yılı Brifing Dosyası**, Hatay,2016<https://hatay.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Sol%20Men%C3%BC/BR%C4%B0F%C4%B0NG2016.pdf>

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, **Tarımsal Veriler**, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Müdürlüğü Mart 2015; https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SagMenuVeriler/Tarimsal_Veriler.pdf

T.C. Başbakanlık, **2014 Suriye’den Türkiye’ye Nüfus Hareketleri**. AFAD, Ankara, 2014; www.afad.gov.tr

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA), **Hatay Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması**, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara, 2018.

1.c. Türkiye İstatistik Kurumu Raporları

T.C. TÜİK, **2011-2017** <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>

T.C. TÜİK **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2013**, Yayın No: 4144, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014.

T.C. TÜİK **2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Hatay**, DİE, Ankara, 2002.

T.C. TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Yayın No: 3649, TÜİK Matbaası, Ankara, 2012.

T.C. TÜİK Seçilmiş Göstergelerle Hatay (2013), Yayın No:4242, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014.

T.C. TÜİK Tarımsal Yapı (2007) Yayın No: 3202, TÜİK Matbaası, Ankara, 2009.

1.d. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Af Örgütü Raporları

UNHCR, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>
10.10.2016

Uluslararası Af Örgütü Raporu 2017-2018 Dünya’da İnsan Hakları-
nın Durumu, Londra, 2018 <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL1067002018TURKISH.PDF>

2. İKİNCİL KAYNAKLAR

2.a Makaleler

Akçiçek, Arda “Türkiye’deki Suriyelilerin Toplumsal ve Ekonomik Uyumu,” **Liberal Düşünce**, S 80, 2015, s. 51-61.

Altındış Mustafa “Türkiye’de mülteciler, salgın hastalıklar ve korunma” **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, S 28, s. 64-67.

Atasoy, Ahmet. ve Demir. Hasan. “Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan’a (Hatay) Etkileri,” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 8, S 38, 2015, s. 457-470.

Çetin, Bayram “Hatay’da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı,” **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 17, S 28, Erzurum, 2012, s. 231-258.

Coşkun. Doğan, “Düzensiz Göçmenlerin Türkiye’ye Ekonomik Açıdan Etkileri,” **Tarih Okulu Dergisi** S XXXI, 2017, S. 315- 329.

Dağıstan, Erdal. “Hatay İlinin Sosyo-Ekonomik ve Tarımsal Yapısı,” **MKU Ziraat Fakültesi Dergisi**, C 9, S 1-2, 2004, s. 73-84.

Dağıstan, Erdal ve ark. “Suriyeli Sığınmacıların Bölge Tarımı Üzerine Etkileri,” **SDÜ XII Tarım Ekonomisi Kongresi**, 25-27 Mayıs 2016, s. 1419-1426.

- Ertürk, Selma Akay. “Tarımsal Faaliyetlerde Çalışan Suriyeli Sığınmacılar: Altınözü (Hatay) Örneği,” **TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu** 13-14 Ekim 2016 Ankara s. 469- 486.
- Karasu, Mithat Arman. “Suriye’deki İç Savaşın Çevresel Kökenleri,” **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, C 26, S 3, Temmuz 2017, s. 69- 89.
- Lordoğlu Kuvvet ve Aslan, Mustafa “En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi 2011-2014,” **Çalışma ve Toplum** C 2, S 49, 2016, s. 789-808.
- Özdemir, Çağatay “Suriye İç Savaşı’nın Nedenleri Otokratik Yönetim mi? Bölgesel ve Küresel Güçler mi?,” **Bilgi** C 33, S 2, 2016, s. 81-102.
- Pazarıcı, H. “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması,” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 47, S 1, 1992, s. 103-114.
- Reçber Kamuran ve Ayhan, Veysel “Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri,” **Alternatif Politika**, C 5, S 3, 2013, s. 324-340.
- Semerci, Arif, “Hatay İlinde Tarım Sektörünün Yeri ve Önemi,” **Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi**, C 4, S 1, 2018, s. 36- 47.

2.b Tezler

- Kınalıtopuk, Ömer Tugay, **Türkiye Suriye İlişkileri 2002-2014**, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Edirne, 2014.
- Koşar, Orçun, **Suriye İç Savaşı’nın Kazananları ve Kaybedenleri**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya,2017.

3. ULUSAL –ULUSLARARASI BASIN

Al Monitor

Akşam

Finans Haber

Haberler

İHA

Milliyet

NTV Sağlık

Sabah

Takvim

Tarım

Tarım Dünyası

“Geçmiş Yıllardaki Mazot Fiyatları,” <https://www.blogarti.com/yillara-gore-mazot-fiyatlari.html>

“Güncel Gübre Fiyatları”, <https://eziraatci.com/guncel-ure-gubresi-fiyatlari.html>

4. RÖPORTAJ (SÖZLÜ TARİH)

Hayati Kıran, Yazarla Görüşme, İzmir 7. Şubat 2019

**ATATÜRK'ÜN HATAY DAVASINA DAİR YENİ BİR BELGE:
“SANCAK'IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ BROŞÜRÜ” (LE
SANDJAK LUTTE POUR SON INDEPENDANCE-1936)**

Olcaý ÖZKAYA DUMAN* - Volkan PAYASLI**

ÖZET

İki dünya savaşı arası dönemde Atatürk'ün Türk dış politikasında önem arz eden mesellerden biri de Hatay sorunudur. Değişen dünya dengeleri gereği sorunun çözümü için artan çabaların dönüm noktası kuşkusuz 1936 yılı olmuştur. Zira söz konusu yılda Fransa'da iktidara gelen sosyalist hükümet sömürge altında olan Suriye'ye bağımsızlık sözü vermesine rağmen “Özerk İskenderun Sancağı” hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Atatürk, Sancağa tanınan hakların devamı için askeri ve siyasi manalarda kararlı ve istikrarlı manevralarda bulunarak adını da kendisinin koyduğu Hatay'ın bağımsızlığa erişmesinde önemli çabalar sarf etmiştir. Bu bağlamda 1936 itibarı ile hem ulusal hem yerel basında Hatay davasının hukuki boyuttaki haklılığını ve sesini dünya kamuoyuna duyurmak için yoğun bir propaganda faaliyeti başlatılmıştır. Çalışmamız daha önce hiçbir araştırmada kullanılmayan, 1936 tarihinde bağımsız Hatay topluluğu tarafından, Fransızca olarak çıkarılan “Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi” (Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936) başlıklı broşürü üzerine inşa edilecektir. Bu çalışma ile amaç söz konusu broşürden kesitler sunarak Şam, Hama, Humus, Halep, Lazkiye, Beyrut basınından elde edilen haberlerle 1936 yılında Hatay'ı Suriye'nin bir parçası olarak

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ozkaya@mku.edu.tr

** Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, volkan_payasli@hotmail.com

görmeyen bu nedenle (Suriye Meclisi için) seçimlere katılmayı reddeden bir halkın maruz kaldığı durumu gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Atatürk, Sancak, Broşür, Bağımsızlık, Misak-ı Milli.

**A NEW DOCUMENT ABOUT ATATURK'S HATAY CASE:
"SANJAK'S INDEPENDENCE STRUGGLE BROCHURE" (LE
SANDJAK LUTTE POUR SON INDEPENDANCE-1936)**

ABSTRACT

One of the issues that are important in the Turkish foreign policy of the period between the two world wars is the Hatay problem. The turning point of increasing efforts to solve the problem by the changing world balances is undoubtedly the year 1936. Because the socialist government, which came to power in France in the year in question, did not make any statement about the "Autonomous Iskenderun Sandjak" despite the promise of independence to the colonial Syria. Atatürk made significant efforts in achieving the independence of Hatay, which he himself, by putting himself in his own name, made stable and stable maneuvers in the military and political sense for the continuation of the rights granted to Sanjak. In this context, as of 1936, in both national and local press, an intensive propaganda activity was started to announce the rightfulness and voice of the Hatay case in the legal dimension to the world public.

Our study will be based on the Sandjak's Independence Struggle, (Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936), which was published in 1936 by the independent Hatay community, which was not used in any research. The aim of this study is that the people who refused to participate in the elections (for the Syrian Assembly), who did not see Hatay as a part of Syria in 1936 with the news obtained from the media of Damascus, Hama, Homs, Aleppo, Latakia, and Beirut by presenting sections of the brochure in question to reveal the situation.

Keywords: Hatay, Atatürk, Sancak, Brochure, Independence, National Pact.

GİRİŞ

Hatay'da, 20. yüzyılın ilk yarısında Fransız manda yönetimi altına girdiği dönemdeki adıyla İskenderun Sancağında, önce bağımsızlık ve hemen ardından Türkiye'ye katılım sürecinde gerçekleşen siyasal gelişmelerin bölgenin geleceğinin tespitinde belirleyicisi olduğu anlaşılmaktadır. Fransa'nın Suriye için öngördüğü bağımsızlık söylemlerinin Sancak için gündeme gelmemesiyle iç ve dış politikada başlayan kıpırdanmalar beraberinde büyük bir çekişme ve siyasal rekabeti getirecektir. Atatürk'ün önderliği ve liderliğinde konunun ilk olarak TBMM'de gündeme alınmasıyla ulusal ve yerel platformlarda her türden propagandalar hızla başlatılmıştır. Bu gelişmeler, özellikle Hatay için yerelde önemli bir mücadelenin başlangıcı ve hazırlayıcısı olmuştur. Hatay'da yerel basındaki hareketliliğin artması ve yazın mücadelesinde entelektüeller tarafından yürütülen kalem mücadelesinin farklı varyantlarla gelişeceği görülmüştür. Bu şekilde sürdürülen mücadelede Bağımsız Hatay Topluluğu'nun çabaları dikkate değer özelliktedir.

Daha önce gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada bu topluluğun numara I şeklinde tasnif ettiği "*Sancak Türk'tür*" başlıklı broşürü değerlendirmiş ve sadece yerelde değil ulusal ve uluslararası ortamlarda bölgenin bağımsızlığı, öz kültürünün korunması gibi birçok değerlerin sözcüsü olarak çalışmaların yapıldığına dikkat çekilmiştir. Bu broşür de aynı şekilde önemli bir kamuoyu, toplumsal bilinç oluşturma, bu bilinci geliştirme ve koruma gibi temel amaçlarla kaleme alınmış ve yayınlanmıştır. Daha önce herhangi bir çalışmada kullanılmamış olan broşür, 1936 tarihlidir. Broşür kısaca değinilen özelliğinin yanı sıra 1936 ve sonrası yaşanan gelişmeleri adım adım ele almış ve süreci çeşitli açılardan analiz etmiştir.

Bağımsız Hatay topluluğu tarafından Numara II şeklinde tasnif edilen "Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936" Sancağın Bağımsızlık Mücadelesi Broşürü, 1936'da Antakya'da Fransızca olarak

basılmıştır.¹ Broşür, 40 sayfa olup A4 boyutunda çıkarılmıştır. Broşür, *Sancak Bağımsızlığı İçin Mücadele Ediyor*, şeklindeki başlığı ile kaleme alınmıştır. Broşür, özellikle 1936 yılı itibarı ile ulusal ve uluslararası gündemi ilgilendirmeye başlayan Sancak Sorunu ya da Hatay'ın bağımsızlığı konusunu bir numaralı broşürden farklı olarak yerelde gerçekleşen olaylar 1936-1937 yılı içerisinde yapılan seçimler- çerçevesinde ele almıştır. Öyle ki bir numaralı broşür, konuyu uluslararası arenada Türk, Fransız ve Suriye taraflarının tezleri çerçevesinde ve Ortadoğu ile Batılı ülkelerin yaklaşımları ile analiz ederek ele almıştır. Anlaşıldığı gibi iki numaralı bu broşürde ise daha çok yerelde gerçekleşen gelişmeler üzerinde durarak, 1936 yılı sonrası yaşanan seçim faaliyetleri, Fransız manda yönetiminin bu süreçte uyguladığı politikalar, aynı dönemde gelişmelere karşı yerel, ulusal ve dış basının tavrı mercek altına alınmıştır. İki broşür bir arada düşünüldüğünde birincisinin dış politik ortama yönelik bir bilgilendirme ve bu anlamda bir milli duruşu ortaya koymaya dair bir yazımı, ikincisinin ise iç politik ortama dair yerelde gerçekleşen gelişmelere dair detayların ortaya konulmasıyla bir bilgilendirme amaçladığı anlaşılmaktadır. Her ikisinde de dış dünya ve iç dünyaya karşı yani uluslararası ve ulusal ortama karşı Sancak'ın var olan durumuna dair realist bir bilgilendirme ve bu yönde bir haklılık noktasında nedenlere dair önemli bilgiler ortaya konulmuştur.

Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 başlıklı broşür, temelde birkaç başlık altında analiz edilebilir. Öncelikle Hatay'da 1936 yılı olaylarının genel bir özeti olarak değerlendirilebilen broşür, ilk konu olarak Sancağın neden bağımsız olması gerektiğine değinmiştir.

¹ Broşürün 1936 yılının hangi ayında basıldığı tam olarak bilinmese de 21 Aralık 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesinin "Hatay Ergenlik Birliği Broşürleri" başlıklı haberi bize tarih konusunda önemli ipuçları vermektedir. Haberde, Birliğin Hatay'da yapılan mezalimi dünya kamuoyuna duyurmak için broşür hazırlamakta olduğu, başka meselelerin diplomatik cephesi, Türkiye ile Fransa arasında Sancak meselesi etrafında şekillenen olaylar, Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olması uğruna Sancak'ta uygulanan sistematik işkenceler ve bunlara dair gazeteye yansıyan olaylar ve bu gelişmelerle ilgili resimlerin yer aldığı bilgisine yer verilmiştir. Bkz: **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1936.

Bu konunun ilk broşürde-daha önce yayınlamış olduğumuz “*Sancak Türk'tür Broşürü*” detaylıca ele alındığı ve nedenlerin burada da her türden siyasal ve sosyal bilgi ve belgelerle ortaya konulduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla ele alınan broşürde inceleme altına alınacak ilk başlık Sancağın bağımsız olma nedenleri, gerekçeleridir. Diğer bir başlık Sancağın bağımsızlık mücadelesi süreci üzerinedir. Yanı sıra ele alınacak bir diğer başlık ise 1936 yılı sonu ve 1937 yılı başlarında gerçekleştirilecek olan Sancak Seçimleridir. 1936 Kasım ayı itibarı ile başlayan ve 1937 yılı Ocak ayında devam eden seçimler ve bu süreçte yaşanan gelişmeler bölgenin siyasal konjonktür içerisinde içinde bulunduğu durumu anlamak ve bu koşullarda bölgede bağımsızlık için mücadele veren halkın faaliyetlerini tüm açıklığı ile değerlendirebilmek açısından önemlidir. Dikkat çekici bu detaylar broşürde dile getirildiği üzere çeşitli günlüklerde yayınlanan bilgiler üzerinden aktarılmıştır. Ancak bu günlükler hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Broşür seçim süreci hakkında yerelde gerçekleşen olayları kronolojik olarak aktarırken dönemin yerel, ulusal ve dış basınına yansıyan haberlere ve söz konusu basının gelişmelere karşı geliştirdiği yaklaşımlara da değinmiştir. Bu nedenle seçim sürecinde yerel, ulusal ve dış basın faaliyetlerine de yer vermenin gerekli olacağı düşünülmektedir.

I. Sancak Neden Bağımsız Olmalı?

Sancağın bağımsız olma gerekçelerini tartışan broşür bu konuda nedenleri tarihsel temellere dayandırmıştır. Bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemi farklı siyasal güçlerin çekişme ve rekabet alanı olmasına zemin hazırlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Sancak/Hatay, tarihin farklı dönemlerinde süreklilik arz eden bir biçimde birçok siyasal gücün çatışma alanı olmuştur. Bu konuda elimizdeki broşür konuyu özellikle bir kültür ve kimlik mücadelesi olarak temellendirmektedir. Buna göre, Sancak ve Antakya'nın kaderleri, yalnızca 1918'den itibaren değil, kuruluşlarının başlangıcından itibaren - Arap sorunu - ile karşı karşıya kalmış ancak buna rağmen bu bölgeler bağımsızlıklarını korumayı başarmışlardır. Bölgenin yaklaşık beş bin yıl önce Sümer-

lere, "Amanes" ve "Kızıldağ"dan elde ettikleri keresteleri ve dahası figürler, üzümler, güller gibi ürünleri uzun konvoylar veya "kervanlar" aracılığıyla gönderdikleri göz önünde bulundurulmalıdır, yani bu bölgeler kendilerini ağır varoluş koşullarında bulmuşlardır.² Buna göre Antakya ve civarının ticari ve konjonktürel potansiyelinin çevre güçler açısından dikkat çektiği ve dönemine göre bu anlamda gelişkin bir kervan yolu olduğu anlaşılmaktadır. Kent, sahip olduğu her türden zenginliği çevre ülkelere gönderen ya da gelen-giden ürünlerin transferini sağlayan bir geçit bölgesi olması nedeniyle de ayrıca dikkat çekmiştir.

Broşür üzerinden hareketle Sancağın bağımsız olma yönünde geçirdiği faaliyetler ve yaşananlar şu şekilde detaylandırılarak bilinir. 1918'de, Fransa'nın bölgeye müdahalesi ile bölge Türkiye'nin desteğini kaybetmiş ve silahlarını bırakmak zorunda kalmıştır. Öte yandan, sadece bu bölgeler değil, Anadolu'nun merkezi de savunmasız bırakılmıştır. Bir yanda Arapların saldırısına ve diğer yandan da Müttefik güçlerin silahlı kuvvetlerinin saldırısına uğrayan Sancak'a gelince, güçsüz ve elleri bağlı bir şekilde, içerisinde insanlar bulunduğu duruma tanıklık etmektedir. Sancak, bütün insani sözleşmeler hiçe sayılarak, hukuksuz bir biçimde ele geçirilmiştir, Antakya kenti de Arap Yönetiminin idaresine İbrahim Henano tarafından teslim edilmiştir; fakat bağımsızlıkları için savaşan Belanlı (Belenli) Türkler, şehri bütün Fransız ordusunun gözü önünde ve Arap yönetimine rağmen ele geçirebilmişlerdir. Bu nedenle Arap yönetimi şehri aceleyle terk etmek zorunda kalmıştı. Ancak, kalplerde hiçbir umut parıltısının kalmadığı (umutların tükendiği) 1919'un trajik günleri boyunca, Fransız ordusu sıkıntı içerisindeki Şehre yeniden saldırdı. Bu felaketle karşı karşıya kalan şehir, 1920'de özgürlüğünü bir kez daha kazanmayı başardı. Ve 1921'de, Türkiye, Sancak'ın bağımsızlığını şart koşarak, Sancak'ı

² **Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 (Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi)**, Bağımsız Hatay Topluluğu, Antakya, 1936,s.3; Bireysel müracaatlarla da Hatay davasına destek olmak isteyenler de olmuştur. Bkz: **BCA, 490.1.0.0, Yer no: 594.53.1.**

kendi haline bırakarak çekilmiştir. Buna rağmen, özgürlük savaşçılarının bu umutsuz mücadeleye devam etmek zorunda olduğu görünüyordu. 1920,1921, 1922, 1923 yılları boyunca süren bu mücadele olabildiğince çetin geçmiştir.³

Broşür bağımsızlığa giden yolda bölgedeki milli cephede bulunan savunma güçlerinin faaliyetlerine dikkat çekerken özellikle özgün kaynaklar ve birliktelik bilinci ile desteklenmiş ortak duruşun altını çizmiştir. Belgeye göre söz konusu savunma eylemi ve bu Sancak mücadelesi, kahramanlıktan - Dünyanın geri kalanından herhangi bir yardıma ihtiyaç duymayan onurlu, sessiz bir kahramanlık - başka basit ve yüce bir şekilde açıklanamaz. Yanı sıra pek çok olumsuz şartın ortasında mücadele eden bu adamların sadece bağımsızlıkları için mücadele ettikleri, bu bağımsızlık davasının ise sadece elde silah ile savunulmamış aynı zamanda sivil ve özel hayat tarafından çevrelenen önemli bir kişi gibi korunmuş olduğu belirtilmiştir. Yerelde oluşan müdafaa gücü ve faaliyetlerinin niteliği konusunda şu bilgiler ise konunun bir bütün olarak anlaşılmasına olanak tanımaktadır:

“1918’den itibaren ve silaha başvuran güçlülere karşısında, milli iradenin gücünü birleştirip ve aynı dava uğruna harcadığımızı görüyoruz. Bunu, Sancak seçimleri sürecinde tespit ettik. 1918’den beri Sancak halkı, görüşlerini silahla ifade ederken, bağırdığı kelime: Bağımsızlık! Daha sonra, 18 yıl boyunca sivil hayatın seyrinde ve oy sandıklarında, aynı nüfusun yalnızca bir yakarışı var: Bağımsızlık! 1927 seçimleri, Sancak’ın kendi bağımsızlığı yolunda attığı bir başka önemli ve belirleyici bir adımdı. En ateşliler (istekliler), hiçbir destek almadan, nihayet 18 Mart 1927’de bağımsızlığı ilan etti.”⁴

³ **Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 (Sancak’ın Bağımsızlık Mücadelesi)**,s.4.

⁴ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.5. Sancak seçimleri ve bu yönde yapılan yazışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.. **La Question d’Alexandrette et d’Antioche**, Antakya, 1936,s.3-7.

Sancak/Hatay'ın özellikle bölgede Fransız işgali sonrası başlayan bağımsız olma yönündeki çalışmalar konusunda broşür üzerinden yukarıda ana hatlarıyla verilen gelişmeler dikkate alındığında söz konusu çabaların revizyonist eğilimlerin ağırlıklı olarak ortaya çıktığı bir dönemde Hatay özelinde gelişen bir dekolonyal olgu olduğu anlaşılmaktadır. Gelişmeler tüm ayrıntılarıyla değerlendirildiğinde söz konusu mücadelenin ya da bağımsız olma çabalarının, Sancak/Hatay'da halkın karşı karşıya kaldığı uygulamalara karşı geliştirdiği haklı bir refleks olduğu anlaşılmaktadır. Bağımsız Hatay topluluğu, kaleme aldığı bu özgün belgede nedenlerini ortaya koymak üzere sıraladığı tarihsel gelişmeleri bağımsız olma gerekçeleri olarak ortaya koymaktadır. Buna göre;

"Sancak, hem siyasi yaşantıda, hem de askeri yaşantıda bağımsızlığa olan sevgisini tümüyle kanıtlamıştır. Ve bu, bir ülkenin özgürlüğünü elde etmek ve korumak için yerine getirmesi gereken ilk ve başlıca şartlardan değil midir? Bir ulusun bağımsız olması için 100 şart varsa, kuşkusuz, bir ruhunun ve bir kalbinin olması bu şartlar arasında en temel olanıdır. Ve eğer bu koşul yerine getirmiş tek bir ülke varsa bu Sancak'tır: Bağımsızlığını hak etmiş, onun için mücadele etmiş, acı çekmiş ve her yönüyle ve de Kasım 1936'dan beri sahnelenen tüm olaylarla kendisini kanıtlamıştır. Burada, çeşitli günlüklerde yayınlanan bilgilere göre, en göze çarpan olaylardan bahsediyoruz."⁵

II. 1936 Yılı Sancak Seçimleri ve Seçim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye, Fransa tarafından 9 Eylül 1936'da Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun'a da verilmesini beyan eden bir notayı 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya göndermiştir.⁶ Bu gelişme üzerine 1936 yılı her iki ülke arasında ikili ilişkilerin Sancak/Hatay konusu üzerine zora

⁵ A.g.b.,s.5.

⁶ BCA, 030.10.224.510.12.

girdiği bir dönemi başlatacaktır. Söz konusu notanın gönderilmesi sürecinde Atatürk, 1 Kasım 1936 T.B.M.M. açılış konuşmasında durumu değerlendirmiştir. Konuşma şöyledir;

*“Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan, İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz...”*⁷

Özellikle 1936 yılının sonlarına doğru dış politikada önem arz eden boğazlar meselesinin Türkiye lehinde sonuçlanması ile Atatürk'ün Sancak konusunda ısrarcı olduğunu manevi kızı Afet Hanımın hatıratlarında da görmekteyiz. Afet Hanım, boğazlar sorunu çözümlenince Atatürk'e başka bir meselemiz kalmamıştır ancak, Atatürk Hatay meselesi var demiştir. Bu sözüne ilaveten Afet Hanım ne yapacaksınız der, cevaben orayı alacağız demiştir.⁸ Atatürk gerek 1930 yılı Kasım ayı içerisinde yukarıda kısaca özetlendiği gibi gerek meclis açılış konuşmasında gerekse çeşitli ulusal ve uluslararası ortamlarda verdiği demeçlerinde Sancak/Hatay konusundaki şahsı ve ülkesinin tutumu hakkında net bilgiler ortaya koymuş ve bu konudaki kararlılığını göstermiştir. Özellikle Fransa'nın Avrupa'da 1936 yılı boyu ve 1937 yılı sonuna kadar sürecek olan gelişmelerden etkilenmesi, İngiltere'nin sürece müdahalesi, İspanya'da beliren Franco ilerleyişi, İtalya'nın Alman-Japon Anti-Komintern Pakt'a katıldığını açıklaması, Alman ilerleyişi Sancak/Hatay konusundaki tavrının değişmesine ve hatta yumuşamasına zemin sağlamıştır.⁹ Değişen dünya koşulları içinde Fransa ile

⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1.11.1936, C 1.

⁸ Afet İnan'ın Utkan Kocatürk ile yapmış olduğu röportajda da İskenderun ve Antakya bölgesine ilk defa Hatay ismini 1936'da, muhtemelen ağustos-eylül, kullandığını, bu doğrultuda Atatürk tarafından kaleme alınan ancak İsmail Müştak Moyakan imzasıyla çıkan makalesinde, 22 Ekim 1936 Cumhuriyet gazetesi, Hatay isminin manasını ele almıştır. Bkz: **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 28 (1936), Kaynak Yayınları, 2015,s.297; Utkan Kocatürk, **Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma**, Atatürk Araştırma Merkezi, C I, S 3, Temmuz 1985,s.727-728; Afet İnan, **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK, Ankara, 1989,s.34-36.; Ayrıca bkz: İlker Başbuğ, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012,s.198-218.

⁹ Bu konuda bkz.: Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013,s.144; H.Fahir Armaoğlu,

yoğun bir diplomasiye girilmiştir. Bu durumu Başbakan İsmet İnönü'nü günlüğüne tuttuğu notlardan anlamaktayız. İnönü, not defterine "Sancağın hususi idaresi, Tamamen ayrı ve müstakil bir istikamete yürüyor, Suriye-Lübnan-Sancak, Temel prensipler üzerine bir anlaşmaya varıldı, Entante distincte, dahili işlerinde tam istiklal, Sancak vaziyetinin değiştirilmemesi için Cemiyet-i Akvam salahiyeti" yazmıştır.¹⁰

Broşür Sancak/Hatay'da yapılması kararlaştırılan seçimlerle ilgili gelişmelere dair önemli bazı bilgiler vermektedir. Buna göre 1936 yılı Kasım ayı boyunca, Antakya Türklerinin seçimlere katılmama görüşü, bu bölgenin en küçük köylerinde bile paylaşıyor olduğuna dikkat çekilmiştir. Sancak Türkleri halkı bilinçlendirmek adına "*Sancaklı Türklerin Beyannamesi*" başlığı ile bir bildiri yayımlamıştır. 14-15 Kasım 1936'da Suriye adına Sancak'ta yapılmak istenen ikinci seçime katılmamak sureti ile bütün Sancaklılar Suriye'den tamamen ayrı bir varlık olduklarını bütün dünya önünde ve bir kere daha en güçlü şekliyle ispat etmişlerdir. Suriye memurları seçimi devam ettirip yüzde beş oranında bazı kimseleri ikinci seçmen olarak ilan etmişlerdir. Tamamen kanunsuz, yolsuz olan bu seçim 30 Kasım'a kadar tekrar ederek Suriye meclisine mebus seçtirmek hazırlıklarına girmiştir. Sancak Türkleri oyları, hakları ve varlıkları hilafına zorla yaptırılmak istenen mebus seçimine karşı da boykot yapacak, uluslararası arenada tanınmış haklarına hürmet edilmesini gür ve imanlı bir sesle istemeye devam edecektir. Davanın haklılığı ilk seçime yansıdığı gibi ikinci seçime de yansımaktadır. Suriye meclisine katılacak mebuslar hiçbir suretle Sancağı temsil etme hakkına sahip olamayacaktır. Beyanın sonu ise şöyle bitmiştir: "Sancaktaki memurların beyhude devam eden gayret-

20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Timaş Yayınları, İstanbul, 2016; Milletler Cemiyeti, **Sancak Metinleri**, Antakya.

¹⁰ Ahmet Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919-1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017,s.166-167; Ayrıca bkz: İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014,s.540-541.

lerini insani ve medeni hareketlerimizle sükunla tekrar protesto ediyoruz. Haklarımızın mutlak teslim edileceği pek yakın günleri imanla, inanla ve metanetle bekliyoruz".¹¹ Türklerin bu özgür ve bilinçli reddinin, bu nüfusun kalbini diriltten bağımsızlık sevgisinin en çarpıcı kanıtlarından birisi olduğu belirtilmiştir. Yanı sıra Sancak/Hatay'da Mösyö Durieux tarafından uygulanan kötü muamelenin, sadece Sancak Türkeri'nin kararlarının güçlenmesine yardım etti de belirtilmiştir. Çok sayıda polis ve jandarmanın, kamu düzeni ve huzurunun sürdürülmesi bahanesiyle Sancak'a gönderilmiş olduğu, Kolluk kuvvetlerinin, köy ahalilerine korku salarak devriye gezmekte oldukları belirtilmiştir. Broşürde, korku vasıtasıyla, Türklerin seçime katılması için, gecikmiş borçlarının gündeme getirildiği ve bu bahaneyle çok sayıda köylünün tutuklandığı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Fransızların, köylüleri sandıklara gitmeye zorlamak için köylere, köylüleri dövmek üzere kamyonlarla jandarma müfrezeleri gönderdiği, Köylülerden bazılarının ise kaçmak için en küçük fırsatı bile değerlendirdi, Jandarmaların ise arkalarından ateş etme konusunda hiç tereddüt etmedikleri yönünde dikkat çekici ayrıntılara yer verilmiştir.¹² Bu durumu ulusal basında da görmek mümkündür. Seçime katılmayanlar süngü altında sandığa götürülmüş, şapka giyen Türklere saldırılmış, kadınlara tecavüz edilmiş, Aşar vergisi artırılarak köylüye kan kusturulmuş, Suriye yanlısı Vatani Partisi mensupları Türk birliğini bozmak için faaliyette bulunmuş, Arap ve Taşnak Ermenilerine silah dağıtılmıştır.¹³ Türklerin lideri olan Abdülgani Türkmen'in evi basılmış çoğu kişi dayaklarla kışlalara götürülmüş ve yüzlerce Türk şehri terk etmiştir. Fransızlar, Suriye'den ve çeşitli sömürge ülkelerinden Cezayirli asker ve tank getirerek halka adeta korku salmıştır.¹⁴ Türkler seçimler için adaylığını koyan Mehmet ve Mustafa Ağa'nın evi önünde protesto girişimine başlayınca Fransız zırhlıları halk arasına karışmış ve çıkan ateş

¹¹ **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1936.

¹² **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.6.

¹³ Detaylı bilgi için bkz: **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1936; **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1936; **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1936.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1936, **Akşam**, 3-4 Ocak 1937, **Akşam**, 13 Ocak 1937.

sonucunda iki Türk genci ölmüş ve 16 kişi yaralanmıştır.¹⁵ Cumhuriyet gazetesi 9 Aralık 1936 nüshasında Fransız zırhlılarının halka ateş açması, atlı süvarilerin köşe başlarını tutmaları ve ölen insanların görüntülerine yer vermiştir.¹⁶

Broşür seçim arifesi halkın katılımı ve seçimlere tavrı konusunda şu bilgilerle devam etmektedir;

“Ermenilerin ve Ortodoks Rumların bir bölümü, Alevilerin çoğunluğu ve genel anlamda Antakya sakinlerinin yüzde 90’ı oy kullanmayacak. Bütün baskılara rağmen, Çerkesler kararlarının arkasında sağlam durdular. Fransız temsilci M.Doriot, Antakya’da çıkan “Yeni Gün” gazetesini kapattırdı. Birçok vatandaş sürgün edildi. Çoğu ülkeden kaçtı. Halk temsilcileri arasından Samih, Azmi, Vedit, Munir, Kadri, Mursal, Haydar Kılınç sürgüne gönderildi ve diğer hapsedilenlerden bazıları kaçmayı başardı. Dr. Abdurrahman ise yeniden yakalandı. Antakya polisi, Halep’ten gönderilen iki bölük askerle takviye edildi. Yerel yönetim halka baskı yapmaya başladı. Hüküm süren telaşa rağmen, halk sakinliğini korumaya çalışıyor. Öte yandan, direnç kırma yöntemleri kalabalıklar arasında derin bir infial yaratmakta, kanlı olayların gerçekleşmesinden korkuluyor. Yerel yönetim oy kullanmayı reddedenleri hapse atmaktadır. Seçim kampanyası başlar başlamaz, Antakya ve İskenderun’da bulunan çarşı ve mağazalar kapatıldı. Halk artık evlerinden çıkmaya cesaret edemiyor. Israrla Suriye parlamentosuna milletvekili seçmeyeceklerini belirten, Antakya, İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye’deki tüm belediye meclis üyeleri, yerel makamların üzerlerinde uyguladığı yoğun baskı onları istifa etmeye zorladı. Sancak polis amiri ve vali yardımcısı, oylamaya katılmaları konusunda Çerkeslerle konuşmaya Reyhaniya’ye geldiler. Çerkesler, Türkler’in oy vermeyi reddettiği sürece, oy vermeyeceklerini söylediler. Bütün Sancak’ı dolaşıp insanları ikna etmek amacıyla üstlenilen bu görev başarılı olmamıştır.

¹⁵ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1936; 150’likler arasında yer alan ve Antakya Lisesi edebiyat öğretmeni olan Ali İlmi Fani’de yaşananları günlüğüne not etmiştir. Bkz: Ali İlmi Fani, **Bir 150’liğin Mektupları**,(Hazırlayan: Abdullah Ucman, Handan İnci), Kitapevi, İstanbul, 1998,s.136.

¹⁶ Fotoğraflar için bkz: **Cumhuriyet**, 9 Aralık 1936 Ek.1-2.

Fransızlar, Antakya ve İskenderun bölgelerinde bulunan Türk köylerinin seçimlere katılması konusunda tüm güçleriyle çalışıyorlar. Jandarmalara köy köy gezip sandığa gitmeyi reddedenleri tehdit etmesi emredildi. Ancak bütün tehditlere rağmen, Türklerin seçimlere katılmama konusunda iradeli bir tavır sergilediklerini bilmeyen kimse yok. Sancak'taki tüm dükkanlar seçimler başladıktan sonra kapatıldı. Sokaklar tamamen bomboş. 2 günlük erzak alışverişini yaptıktan sonra halk kendisini evine kapadı. Celal isminde Türk bir şahıs tutuklandı. "Yeni Gün" gazetesinin yazı işleri müdürü tutuklanma korkusuyla kaçtı."¹⁷ Ulusal basında da Türklerin sesini ve haklılığını duyuran Türklüğün sesi olan Yenigün gazetesi yazarlarından Vedi Münir, Sami Azmi ve Mustafa Rasih'in Halep'e sürüldüklerini yazmıştır. Gazete haberlerinden bu olayların önceden planlandığı anlaşılmaktadır. Zira gazetede seçim öncesi Suriye Vatani Partisi mensuplarında Sadullah Cabiri'nin Fransız temsilcisi Düryo ile görüştüğü ve birtakım kararlar aldıkları bilgisine yer verilmiştir. Kararda, Türk vatanperverlerinin Sancak'tan çıkarılması, Yenigün gazetesinin kapatılması, Türk memurlarının azli, belediye heyetleri arasındaki Türk vatanperverlerinin çıkarılması, Çerkez, Kürt ve Ermenilerin Türklerle arasının bozulması için tahrik, Sancakta Arap siyasi kulüplerinin tesisi, seçimi yapmış gibi görünmek için silahlı kuvvetler kullanılması yer almıştır.¹⁸

Sancağın Bağımsızlığı başlıklı bu rapor seçim sürecine dair detaylandırdığı bilgileri yıl bazında gün gün aktarmaktadır. Sancak/Hatay'ın belli başlı merkezlerini esas tutarak her gün o bölgelerde yaşanan olaylar kronolojik bir sistemle aktarılmıştır. Bu şekilde Kasım-Aralık 1936 yılı olayları şu şekilde özetlenmiştir;

"Reyhaniye'de bir çete geçtiğimiz günlerde bir Lazkiye'deki bir çiftlikten Hıristiyanları kaçırdı ve 2500 altın suriye lirası fidye ödedikten sonra serbest bıraktı. Bu kaçırmının ardından, yerel yönetimler Lazkiye'nin kuzey batısında bulunan bazı Türk köylerini 5.000 Su-

¹⁷ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.9, Bu konuda bkz.:Kemal Irmak, **Atatürk'ün Büyük Hediyesi, Türk Hatay Zaferi ve Tarihi**, Tecelli Yayınları, 1937, İstanbul.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1936.

riye lirası para cezasına çarptırdı. Ancak bütün bölge, bu köylerin dü-
rüst insanlarının bu haydut eyleme katılmadıklarına ve yetkililerin
gerçek failleri bildiğine inanmaktadır. Direnç kırıcı önlemlerin çare-
sizliğinin varlığında, halk ayartılmaya çalışılmaktadır.

Antakya'da dört belediye meclis üyesi istifa etti. İstifalarının ne-
deni, seçimlerde, yerel yönetimler için aracı olmayı reddetmeleridir.

17 Kasım-Antakya'da Sancak'ta seçimler devam etmekte ancak
nüfusun 90%'ı seçimlere katılmıyor, Türkler kadar Ortodokslar ve
Aleviler de katılım göstermemektedir. Bazı bölgelerde, oy sandıkları
nüfusun tamamının katılım göstermemesinden saat 10 gibi kaldırıl-
mıştır. Dün bütün gün Fransız uçakları şehir üzerinde keşif uçuşları
yaptı. Oy sandıklarının bulunduğu yerler, telefon telleri ile kışlalara
bağlanmış ve cami minarelerine makineli tüfekler konuşlandırılmıştır.
Aynı 15'i ve 16'sında, Antakya, Reyhaniye, Belen, Ordu ve Kırıkhan'ın
merkezindeki dükkanlar, İskenderun'daki dükkanların büyük çoğun-
luğu kapalıydı. Sosyal hayat durdu... Seçime katılanların sayısı belir-
lenmeye başlandı. Şu ana kadar toplanan istihbarata göre bu rakam
%5'i geçmiyor.

Kırıkhan'da seçimlere katılanlar 700 Ermeni ve 19 Müslümandan
oluşmaktadır. Sınıflandırıldıktan sonra, Ermeniler tarafından dağıtı-
lan oy pusulaları toplam 752 katılımcı sayısını veriyordu. Fazlalık olan
52 oy yok oldu. Oy veren Müslümanların hiçbiri Türk değildi. Bu du-
rum halka karşı yapılan kötü muamelenin sonucudur. Ancak yaşanan
acılara rağmen, nüfusun %90'ı seçimlere katılmadı.

Antakya'nın Kessab nahiyesindeki Ermeniler arasında seçimler
nedeniyle ciddi uyuşmazlıklar ortaya çıktı. Her iki Ermeni taraf ara-
sında hararetli tartışmalar yaşandı. Tartışmalar, 6 Ermeni'nin yaralandığı
ve 2 kişinin öldüğü bir kavgaya dönüştü...

Reyhaniye 'de hiç kimse seçime katılmamıştır. Yerel yetkililer, bu
durumun varlığında, Suriye'nin Harim mevkiinden Araplar getirdiler
ve oy pusulalarını doldurtular; daha sonra da aynı Arapları aynı işi
yapmak üzere başka yerlere gönderdiler...

Antakya'da Seçimlerdeki usulsüzlükler nedeniyle Yüksek Komiserliğe itirazlar yağıyordu. Resmi yazışmalar, belediyelerin başkanları ve halkın gerçek temsilcileri olan belediye meclisleri tarafından imzalandı...

Antakya'da İşte Sancak'taki seçimlerin kesin ve gerçek sonuçları:

Antakya Merkez: 5800 seçmenden 319 katılımcı, İskenderun: 2240 seçmenden 630 katılımcı; Belen: 1600 seçmenden 203 katılımcı; Rehaniye: 2500 seçmenden 230 katılımcı. Katılım oranı Antakya'da 4,5%; Reyhaniye'de 9%; Belen'de 12%; Kırıkhan'da 21%. Katılımcıların neredeyse tamamını memurlar, jandarmalar ve Taşnak Ermenileri oluşturmaktadır.¹⁹

Halep'te 1936 Aralık ayı seçimleri ile ilgili bölgeye yansıyan gelişmeler söz konusu broşürde ele alınan konular arasındadır. Sancak/Hatay'da Türklerin seçimlerle ilgili dağıttığı bir bildiri aynen nakledilmiştir. Söz konusu bildiri şu şekildedir;

“Hatay Türklerinin seçimlerle ilgili dağıttığı bildirin bir kopyası:

Sancak'ta Suriye adına yapılmak istenen 14-15 Kasım 1936 parlamento seçimlerine katılmayı reddederek, Sancak'ın sakinleri Sancak'ın tamamen bağımsız bir varlığa sahip olduğunu tüm dünyanın gözü önünde somut bir şekilde bir kez daha kanıtladı. Ancak buna rağmen, Suriye yetkilileri seçimlere ikinci sınıf seçmen olarak nüfusun% 5'ini temsil eden bazı kişileri atayarak sürdürdü. Bu yasadışı seçimleri yenileyerek, Suriye Meclisi milletvekili seçimlerinin hazırlıklarına başladılar. Kendi iradeleri dışında seçilen hemşerilerimiz, boykotu dikkate almadan, kendi anavatan ve uluslarının davasına bağlılıklarını kanıtlayarak istifa ettiler. Fakat buna rağmen, seçimler Suriyeli yetkililer tarafından devam ettirilmiştir, bu da, dünya kamuoyu nezdinde, Sancak Türklerinin, sarsılmaz varoluşuna ve değişmez haklarına karşı eşi benzeri görülmemiş bir adaletsizlik oluşturmuştur.

¹⁹ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.13.

Ancak, Sancak Türklerinin üzerlerine düşen görevleri henüz bitmemiştir. Ayrıca, hakları ve varoluşları önemsenmeksizin zorla gerçekleştirilecek olan milletvekili seçimlerini, davalarına olan inançları ve uluslararası anlaşmalarla tanınmış olan haklarına, usanmadan, güçlü bir şekilde sahip çıkarak, boykot edecektir.

Bu yüzden, Suriyeli yetkililerinin boşa çabalarına karşı itirazlarımızı yeniliyoruz.

Her şeye rağmen, Suriyeli yetkililerin, en kısa sürede, haklarımızı tanınmasını inançla bekliyoruz.”²⁰

Broşür Sancak/Hatay’da seçim sürecine dair gelişen olaylarla ilgili dönem tanıklarının anlatılarına da yer vermiştir. Bu gibi gözlemlere dayalı anlatılar olayların farklı yönleri ile ilgili bilgi vermesi bakımından önemlidir. Buna bir örnek olarak Sancak’ın bazı nahiyelerini gezmiş bir kişi, Ordu nahiyesine bağlı Bayırbucağı bölgesinde gördüklerini şöyle anlatıyor:

“Evler kısmen harap durumdadır. Şoförüm bir evin balkonunda ekmek yapan kadından ekmek istedi. Kadın ücret istemeden ekmeği şoföre verdi. Şoför ardından ekmekle yiyebileceği bir şeyler istedi. Kadın olmadığını söyledi. Şoför onun sözüne inanmadığından, kadın ağlayarak sadece arpa ekmeği var diye ekledi.

– Kadın, dün köye seçimler nedeniyle baskın düzenlendiğini ve ambarda bulunan bütün erzağı götürdüklerini söyledi. Zaten bu bölgeden 16 yıldır öşür ve diğer vergiler kesilmektedir. Yapılan son zorbalıklar, halkın son eşyalarını da ellerinden aldı.”²¹

Türkiye’de uygulanan inkılapların Sancağa nasıl yansıdığı ile ilgili ve bu yansımanın seçim sürecinde nasıl bir anlam taşıdığına dair dikkate değer verilerin yer aldığı belgede, Sancak köylülerinin seçim sürecinde şapka temin ediyor oldukları, Şehirler ve köylerdeki, aydın gençlerin, aralarında para toplayarak, binlerce fakire dağıtmak üzere

²⁰ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.20.

²¹ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.21.

şapkalar satın aldıkları belirtilmiştir. Köylüler için, şapkanın verilebilecek en değerli hediye olduğuna vurgu yapılmıştır. Yanı sıra Orta Kuseyir nahiyesinin sakinlerinin hepsinin şapka taktığı, komşu köylerdeki Arapların da şapkaya ilgi göstermeye başladıkları belirtilmiştir.²²

Sembollerin kimlik ve aidiyet konusunda etkileri hakkında bilgi veren bu örnek üzerinden hareketle Sancak/Hatay'da halkın özellikle gençlerin Türkiye'ye karşı olan sevgi ve bağlılıklarının bir simgesi olarak gördükleri şapkayı kullanarak ve bunun daha doğrusu bu yeni inkılabın yaygınlaştırılmasını sağlayarak bağımsızlık yönündeki tutumlarını ortaya koymaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Zira Sancak/Hatay'da şapkanın bağımsızlık, Türkiye'ye karşı duyulan sevgi ve bağlılık, özgürlük ve Atatürk'e olan vefa ve saygı olarak karşılık bulduğu görülmektedir.

III. Sancak Seçimlerinin Yerel, Ulusal ve Dış Basına Yansımaları

Bu çalışma ile ilk defa araştırmacı ile buluşturduğumuz broşürün bu bölümünde Sancak seçimleri sürecinde bölgede yaşananlar yerel basına yansıyan haberler çerçevesinde derlenmiştir. Yerelde Antakya ve çevresinde çıkarılan gazetelere yansıyan haberler yayınladıkları yer yani şehir belirtilerek aktarılmıştır. Buna göre Fransızların İskenderun'da yayınladıkları "Elliva" gazetesi, 250. sayısında, Sancak'ta alınan önlemleri, Suriye'den gönderilen jandarma ve askerlerin yanı sıra Sancak Türklerinin seçime katılmadıklarını doğrulamıştır.²³

Antakya'da çıkan haberlerde Halep ve Humus'ta seçimlere katılmadıkları için yerel yönetimlerce hapsedilenlerin serbest bırakıldığı Sürgündekilerin geri dönüşlerinin kalabalık tarafından mutlulukla karşılandığı ve hiçbir hadisenin yaşanmadı aktarılmıştır... Seçimlerdeki kötü muamele nedeniyle kaçmak zorunda kalan bazı kişilerin

²² *Le Sandjak Lutte Pour...*,s.22.

²³ *Le Sandjak Lutte Pour...*,s.29.

şimdi başka ülkelerde olduğu, Bu insanlar arasında çok sayıda vatan-severin bulunduğu belirtilmiştir. Bu şekilde devam eden haberler sütunlara yansıyan gelişmeler aşağıdaki gibi devam etmiştir;

“Reyhaniye'nin kuzeyindeki bazı bölgelerde, Türk halkını korkutmak için askeri güçler yoğunlaşıyor... Antakya, 27 – Oy vermeyenler üzerindeki baskı özellikle Karamurat, Rebiye, Orta Kusayır ve Ordu nahiyelerine bağlı köyler üzerinde yoğunlaşıyor. Bu baskının sebebi oldukça anlaşılabilir; çünkü Ordu nahiyesindeki 2250 seçmenden sadece 60 kişi; Yukarı Kusayır'ın 1626 seçmenli Şeyh Köyü'nden 260 kişi; Orta Kuseyr'in Babulturon bölgesindeki 1648 seçmenden 260'ı; ve Aşağı Kuseyr'in 1000 seçmenli Korso köyünde 125 kişi seçime katılmıştır. Karamurat nahiyesinin hiçbir köyü seçime katılım göstermemiştir. Türk halkına karşı yapılan kötü muameleler son bulacak gibi gözüküyor. 26'sı akşamı, saat 9'da ana caddede gezinen bazı genç Türkler, herhangi bir neden gösterilmeden tutuklandı ve karakola götürüldü. Bu olay ilk değil; aslında, olay çıkartmaktan başka bir amacı olmayan bazı görevliler, sokaklarda diğer genç Türklere de aynı şekilde davranıyorlar, sokakta tutukluyorlar ve askeri mahkemelere sevk ediyorlar. Bu gençler halen Beyrut askeri mahkemesinde tutuklu durumdalar. Tutukluluk halleri dört aydır devam ediyor. Aslen Antakya ve İskenderunlu olup yurt dışında yaşayan ve ülkelerine geri dönmek isteyenlerin vizeleri reddedilmekteydi. İskenderun halkı 30 Kasım seçimlerini protesto etmek için Martel Kontu'na aşağıdaki telgrafı gönderdi:

“Sayın Ekselansları Yüksek Komiserine,

Biz Türkler, 30 Kasım'da yapılacak milletvekili seçimlerine katılmıyoruz. 20. yüzyılda Fransız Hükümeti'nin yönetiminde olan bir ülkede şiddet ve baskı uygulanmaktadır. Bu seçimleri medeniyet ve özgürlük adına protesto ediyoruz.

Halk Temsilcileri”...”²⁴

²⁴ Le Sandjak Lutte Pour...,s.27.

Şam basınına yansıyan haberler arasında, Hatay'daki Türk nüfusunun 90%'ı seçimlere katılmadığı İkinci derece seçmenlerin büyük çoğunluğunun istifa ettiği, Yüksek Komiserlik Ofisine çok sayıda itiraz yazısının gönderildiği ayrıca bütün mağazaların kapalı olduğu Sancakta telaşın en üst seviyede olduğu yer almaktadır. Beyrut basınında Yine Belen ve Kırıkhan bölgelerine yeni askeri güçlerin sevk edildiği ancak bu yolla seçimlerden beklenen başarının elde edilemediği aktarılmıştır. Gene Beyrut basınında jandarmaların, kömür çukurundaki evlere silah arama bahanesiyle baskın düzenlediği, halkın aşağılandığı belirtilmiştir...

Basın, Antakya, İskenderun ve Belen halk temsilcilerinin seçim süreci ve yaşananlar ile ilgili Martel Kont'una göndermiş oldukları seçim itiraz yazılarına(telgrafları) da geniş yer vermiştir. Bu yazılar aslına bağlı kalarak şu şekilde aktarılabilir;

Antakya halkı temsilcilerinin Martel Kont'una gönderdiği itirazın içeriği şöyledir;

Sayın Ekselansları Martel Kontu'na,

“Sancak halkının genel iradesine aykırı olarak, hükümetin yasadışı kanallara başvurarak, yapmak istediği milletvekili seçimlerine karşı yaptığımız itirazlar dikkate alınmadı.”

“Önceden düzenlenmiş oy pusulaları seçime katılmayan köylülerin adına oy sandıklarına atılmıştır. İkinci dereceden seçmen olarak belirlenen kişiler, istifa etmelerine rağmen, çok sayıda jandarma ve milis eşliğinde zorla oy sandıklarına götürülmüşlerdir”

“Tamamiyle güvendiğimiz soruşturma komisyonları aracılığıyla, uygulanan şiddeti ve inanç özgürlüğü adına yapılan yüz kızartıcı suistimalleri kanıtlayacağız.”

“Bu şartlar altında seçilen milletvekillerinin bizi temsil etmediğini ve milletin genel iradesine ve inanç özgürlüğüne yönelik saldırılara karşı yaptığımız itirazlar hakkında Milletler Cemiyeti'ni, Türk ve Fransız Dışişleri Bakanlıklarını, bilgilendirmenizi rica ederiz.”

Millet Temsilcileri

İskenderun halk temsilcilerinin Martel Kontu'na gönderdiği protesto telgrafının içeriği şöyledir;

Sayın Ekselansları Yüksek Komiserine,

"Biz, Türkler, 30 Kasım tarihinde gerçekleştirilecek olan milletvekili seçimlerine katılmıyoruz. 20. yüzyıl Fransız hükümetinin yönetimi altındaki bir ülkede şiddet ve baskı uygulanmaktadır. Medeniyet ve özgürlük adına bu seçimleri protesto ediyoruz."

Millet Temsilcileri

Belen halk temsilcilerinden gönderilmiştir;

Sayın Ekselansları Martel Kontu'na,

Beyrut,

Bu ayın 30'unda seçilmiş olan milletvekili, seçimlere katılmadığımızdan oylarımızı toplayamamıştır, dolayısıyla nahiyemizi temsil etme hakkına sahip değildir.

Millet Temsilcileri²⁵

Broşür, dış basından verdiği örneklerle Sancak/Hatay'da yaşanan gelişmelerin olduğundan farklı bir biçimde aksettirildiğine dikkat çekmektedir. Buna örnek olarak Beyrut'ta yayın faaliyeti yürüten Havas Bildirisi, Türk basınında yayınlanan haberlerin aksine, İskenderun Sancak'ında bir sıkıyönetimin kurulmamış olduğunu, Sıkıyönetimin ilan edilmediği ve seçimin, dışarıdan yapılan tahriklere rağmen bölgede düzenin sağlandığı bu topraklarda, ciddi olaylar olmadan gerçekleştiği yönünde yanıltıcı haberlere yer vermiştir...

Yerel basın, Sancak/Hatay'da yasaların hükümlerine rağmen seçimlerin yapıldığını ve halkın derhal Yüksek Komiserliğe itiraz ettiğini de haber olarak değerlendirmiştir. Bu haberler arasında hükümetin,

²⁵ Le Sandjak Lutte Pour...,s.28.

her seferinde olduğu gibi, düzenlerinin bozulduğunu ve olaylarla otoritesinin tehlikeye girdiğini görünce teröre ve şiddete başvurduğunu da yinelemiştir. Verilen haberde çok güçlü bir manevi dava için halkın seçimlere katılmayı reddettiğine vurgu yapılmıştır... Oysa, Edouard Nun tarafından yönetilen ve Fransız delegesinin Sancak'taki sözcüsü, Elliva gazetesi, Türklerin seçimlerde oy kullanmadıklarını açıklamış ve onaylamıştı, daha sonra seçimlerin nasıl yapıldığını, halkın söz konusu seçimlere fiilen katılmış olduğunu ve her şeyin hukuki ve normal bir şekilde gerçekleştiğini iddia ederek halkın haklarını ayaklar altına aldı...²⁶

Sancak/Hatay'da halktan kimi düşünürlerin yerelde çeşitli yayın organlarında yayınladıkları yazılarını Türkiye'de faaliyet yapan ulusal basına da gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bu yazılarla Türk kamuoyunu bilgilendirmek ve inandıkları dava için seslerini duyurarak destek beklemekte oldukları görülmektedir. Buna önemli bir örnek 2 Aralık 1936 tarihli bir yazıdır. Buna göre çok sayıda imza taşıyan bir mektupta, Sancak sakinleri, Ankara'da bulunan Türk gazetesi ULUS'a hitap ederek;

[Bu mektup ULUS gazetesinin 6 Aralık tarihli sayısından yayınlanmıştır.]

Biz, aşağıda imzası bulunan Sancak sakinleri, Temsilci ve yerel yönetimlerin bir dizi bildirilerle kamuoyunu yanıltmaya ve Türklerin, Alevilerin, Çerkezlerin, Ortodoksların ve Taşnak olmayan Ermenilerin seçime katılmayı reddetmesini basit bir seçim oyunu olarak göstermeye çalıştıkları konusunda tüm dünyayı acilen uyarma görevini üstlendik. Ama gerçek çok farklı. Bizim reddimiz, o ya da bu adayın seçilmesini empoze etmek için yapılmış olmaktan çok uzak, esasında bir birlik ve vatanseverlik hareketidir.

²⁶ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.30.

Sancak'ın, Suriye ile hiçbir bağı olmadığını bütün açıklığı ile bildirir ve haklı olarak tam ve eksiksiz bağımsızlığını istediğini beyan ederiz.

Bunlar, Sancak ve sakinlerinin 90%'ının inancı ve talebidir.

Bu nedenle, bu inkâr edilemez gerçekleri, değerli gazetenizin dünya kamuoyuna iletmesini rica ederiz.²⁷

Başbakan İnönü, Meclis'te konuları ele alarak "Suriye'nin bir Türk ilinde hükmetmek istemesini haksız ve zalimane buluyoruz, Sancakta zulüm hala devam ediyor. Taşnak Ermenileri silahlandırıldılar." demiştir.²⁸ 31 Aralık 1936'da Atatürk'ün Hatay meselesi üzerine Başbakan İsmet İnönü'ye vermiş olduğu, 13 sayfa tutan, not analiz edildiğinde Atatürk'ün Hatay politikası daha net anlaşılmaktadır. Notta bölgenin Türklüğünün ve ehemmiyetinin tartışılmaz olduğu işlenmiştir.²⁹ Aralık 1936'da Atatürk'ün Hatay konusuna ne kadar önem verdiğini çeşitli anı kitaplarında da görmekteyiz. En yakın çocukluk arkadaşı olan Nuri Conker de Atatürk'ün Pera Palasta, Fransız Suriye temsilcisine yüksek ses ve geniş perde de Hatay konusunda bizi zor kullanmaya itiyorsunuz diye bağırdığına Kılıç Ali ile şahit olduğunu anılarında anlatmıştır. Antakya'daki zulümleri takip eden Atatürk, Fevzi Çakmak'ı, İsmet İnönü'yü ve Fahrettin Paşa'yı, Halis Paşa'yı Eskişehir'e davet etmiş ve olası bir askeri harekât için görüş teatisinde bulunmuştur.³⁰ 1937 yılının ilk ayında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü

²⁷ **Le Sandjak Lutte Pour...**,s.32.

²⁸ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1936, ayrıca Başbakan İsmet İnönü'ün İskenderun-Antakya meselesi hakkında yaptığı konuşmanın Elbilad gazetesine yansımaları için bkz: **BCA**, 30.10.0.0, Yer no: 259.745.18; Ayrıca Irak basının tutumu yakından takip edilmiştir. Bkz: **BCA**, 30.10.0.0, Yer no: 259.745.20.

²⁹ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 28,s.369-370; Ayrıca bkz: **Milliyet**, 22 Ocak 1990.

³⁰ Yaşar Gürsoy, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, 2011,s.202; Hulusi Turgut, **Kılıç Ali'nin Hatıraları**, İş Bankası, İstanbul, 2015,s.335-344; Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, İş Bankası, İstanbul, 2018,s.421-422; İnönü, **Hatıralarım**,s.341, Başbuğ, **a.g.e**, 214.; Atatürk'ün Hatay konusundaki hassasiyetlerine örnek teşkil eden olaylar için bkz: Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009; Nuri Ulusu, **Atatürk'ün Yanı Başında**, İstek Yayınları, İstanbul, 2017,s.224-225.

Bey ve heyeti Milletler Cemiyetinde Antakya ve İskenderun meselesini görüşmek için Cenevre'ye gitmiştir.³¹ Bu sırada Sancak halkı 8 başlık altında bölgede yaşanan sistematik zulmün özetini içeren bir raporu Milletler Cemiyeti temsilcisine vermiştir. Bu başlıklar şunlardan oluşmaktaydı: “Türkçe, bir emrivaki olarak kaldırıldı, Türk mektepleri, Türklüğe husumet ve hıyaneti ile maruf hocaların elindedir, Sancakta Türklüğe ait bütün resmi istatistikler kasten tahrip edilmiştir, İçtimai Hayat, Şapka giyen Türkler tazyike uğramıştır, Fikir ve vicdan hürriyeti idi. 27 Ocak 1937’de Hatay’ın Suriye’den ayrı bir varlık olduğu kabul edilmiştir.”³²³³

Başbakan İsmet İnönü’nün notları incelendiğinde Mayıs 1937’de İngiltere Kralı VI. George’un taç giyme törenine gittiğinde önce Paris’te daha sonra Londra’da yapmış olduğu temasların Hatay konusunda Türk Hükümetinin ne kadar kararlı olduğunu görmekteyiz.³⁴ Dış temasların sonucunda Sancak Anayasası 29 Mayıs 1937’de yürürlüğe girmiştir. 5 Temmuz 1938’de Türk ordusu Hatay’a girmiş yapılan seçim neticesinde 2 Eylül 1938’de Hatay Devleti kurulmuş ve Türkiye’deki kanunları aynen kabul etmiştir. Almanya ve İtalya’nın revizyonist politikaları sonucu İngiltere, kutuplaşan dünya denkleminde Türkiye’yi yanına çekme çabası sonucu Fransa’yı Hatay konusunda ikna etmiştir. Bu bağlamda 23 Haziran 1939’da Türkiye ile Fransa arasında antlaşma yapılmış ve buna binaen 29 Haziran 1939’da Hatay Meclisi, Türkiye’ye iltihak kararı almıştır. Fransız ordusu ise tamamen

³¹ **BCA**, 30.18.1.2, Yer no: 71.1.2.

³² **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1937; Asım Us, **Hatıra Notları**, Kitabevi, İstanbul, 2012,s.121.

³³ 27 Ocak 1937 yılı gelişmelerine dair detaylı bilgiler için bkz.: **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C 29 (1937), Kaynak Yayınları, Ankara 2018, s.141-144.

³⁴ İsmet İnönü’nün Dış İşleri Ofisinde Eden ile yapmış olduğu detaylı görüşme için bkz: İnönü, **Defterler**, s.177-178; Temuçin Faik Ertan, “İsmet İnönü’nün İngiltere Kralı VI. George’unun Taç Giyme Töreni İçin İngiltere’ye Gitmesi ve Dış Politikaya Yansımaları”, **XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)**, Ankara 2010, s.2283-2293 Ayrıca bkz: Dagobert Von Mikusch, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009,s.500.

23 Temmuz 1939'da Hatay'ı terk etmiş ve böylelikle Atatürk'ün son aruzu olan Hatay'ın istiklali gerçekleşmiş ve aziz ruhu şad olmuştur.

SONUÇ

İki dünya savaşı arası dönemin dünya siyasetini bir yönüyle ilgilendiren Sancak/Hatay meselesi özellikle Türkiye'nin dış politikasının ana konuları arasında yer almıştır. Konu sadece Türkiye için değil Suriye ve Fransa açısından önem arz etmiş ve ilgili ülkeleri siyasal bir çekişmenin içerisine çekmiştir. Çalışmada ilk defa kullanılmış olan broşür, Sancağın bağımsızlığını savunan ve bunu uluslararası platformlarda seslendiren Sancağın Bağımsızlığı grubunun kalem aldığı birinci belge niteliğindedir.

Söz konusu belgenin içerik analizi yapıldığında Fransa'nın bölge halkı üzerinde uyguladığı sistematik sömürgeleştirme çabaları açıklıkla görülmektedir. Belge, Sancak/Hatay'da yaşanan olayları 1936 Kasım-Aralık ile 1937 Ocak'ı kapsayacak şekilde kronolojik bir metot çerçevesinde detaylandırmıştır. Bu süreç Cenevre ve Paris görüşmelerinin gerçekleştiği döneme karşılık gelmektedir. Cenevre görüşmelerinin sonuçları, Sancak anayasası ve Sancak/Hatay'da yapılması önerilen seçimler, seçimlerin protestosu ile ilgili gelişmeler söz konusu broşürde detaylandırılmıştır. Burada aktarılan gelişmeler dikkate alındığında yazılı diğer belge ve arşivlerde yer alan bilgilerden farklı olarak olayların sosyolojik ve tarihsel yönü ortaya çıkarılmıştır. Suriye Meclisi için seçimleri boykot eden Türklere uygulanan baskıların iç yüzü detaylandırılmıştır. Çalışmada ana kaynak olarak kullanılan broşür üzerinden ele alınan bilgiler dönem hatıratları ve ulusal basına yansıyan bilgilerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Revizyonist eğilimlerin yoğunlaştığı süreçte değişen dünya koşullarını iyi değerlendiren Türkiye'nin ve Atatürk'ün izlemiş olduğu dış politikanın Sancak/Hatay'ın önce bağımsızlık ve kısa süre içerisinde Anavatan'a katılımını sağlamış olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA**I. Arşiv Belgeleri**

BCA, 030.10.224.510.12.

BCA, 30.10.0.0, Yer no: 259.745.18.

BCA, 30.10.0.0, Yer no: 259.745.20.

BCA, 30.18.1.2, Yer no: 71.1.2.

BCA, 490.1.0.0, Yer no: 594.53.1.

II. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

TBMM Zabıt Ceridesi

III. Telif Eserler

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Armaoğlu, H.Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 28 (1936), Kaynak Yayınları, 2015.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 29 (1937), Kaynak Yayınları, Ankara, 2018.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

Bağımsız Hatay Topluluğu, **Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 (Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi)**, Antakya, 1936.

Başbuğ, İlker, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012.

Demirel, Ahmet, **İsmet İnönü Defterler (1919-1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

- Ertan, Temuçin Faik, "İsmet İnönü'nün İngiltere Kralı VI. George'nun Taç Giyme Töreni İçin İngiltere'ye Gitmesi ve Dış Politikaya Yansımaları", **XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)**, Ankara 2010.
- Fani, Ali İlmi, **Bir 150'liğin Mektupları**, (Hazırlayan: Abdullah Uçman, Handan İnci), Kitapevi, İstanbul, 1998.
- Gürer, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, İş Bankası, İstanbul, 2018.
- Gürsoy, Yaşar, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, 2011.
- Irmak, Kemal, **Atatürk'ün Büyük Hediyesi, Türk Hatay Zaferi ve Tarihi**, Tecelli Yayınları, İstanbul, 1937.
- İnan, Afet, **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK, Ankara, 1989.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.
- Kocatürk, Utkan, **Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma**, Atatürk Araştırma Merkezi, C I, S 3, Temmuz 1985.
- La Question d'Alexandrette et d'Antioche**, Antakya, 1936.
- Mikusch, Dagobert Von, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Milletler Cemiyeti, **Sancak Metinleri**, Antakya.
- Turgut, Hulusi, **Kılıç Ali'nin Hatıraları**, İş Bankası, İstanbul, 2015.
- Ulus, Nuri, **Atatürk'ün Yanı Başında**, İstek Yayınları, İstanbul, 2017.
- Us, Asım, **Hatıra Notları**, Kitabevi, İstanbul, 2012.

EKLER**Ek-1**

Cumhuriyet, 9 Aralık 1936

Cumhuriyet, 9 Aralık 1936

Ek-2

Cumhuriyet, 9 Aralık 1936

Cumhuriyet, 9 Aralık 1936

Ek-3

Bağımsız Hatay Topluluğu, **Le Sandjak Lutte Pour Son Indépendance-1936 (Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi)**, Antakya, 1936.

**YERELDE SİYASİ VE MİZAHİ BİR KALEM MÜCADELESİ
ÜZERİNDEN HATAY SORUNUNU ANLAMAK: HACİVAT-
KARAGÖZ GAZETESİ VE TARIK MÜMTAZ YAZGANALP
(GÖZTEPE)**

Olca ÖZKAYA DUMAN*

ÖZET

1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrası önce Fransız işgaline uğramış daha sonra ise aynı ülke tarafından manda yönetimi ile idare edilmiş olan Sancak/Hatay'ın bağımsızlık ve Anavatan'a katılımı birçok çalışmada farklı yönleriyle değerlendirilmiştir. Söz konusu süreçte son derece hayati bir etkiye sahip olan Hatay'da yerel basın yerelde önemli ölçüde bir kamuoyu oluşturmuş, yerel güçlerin teşkilatlanması ve halkın doğru bilgilerle bilgilendirilmesinde etkin roller üstlenmiştir. Bu konuda Türkiye ile Hatay arasında var olan ve süreç içerisinde geliştirilmesi amaç edinilen kültür koridorunu canlı tutan ve yapmış olduğu yazın faaliyetleriyle devamlılığını sağlayan yerel basın, özellikle Türkiye ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan desteği ve yardımı ile varlığını sürdürmüştür. Bu sayede yayın yapan basın, bir entelektüel kalem mücadelesi biçiminde hem bağımsızlık hem de anavatan katılıma doğrudan beslemiştir. Bu şekilde varlık gösteren yerel basın kolları içerisinde hem kurucusu hem de faaliyetlerinin niteliği açısından önemli olan ve farklılık gösteren Hacivat-Karagöz gazetesi daha önce hiçbir çalışmada kullanılmamıştır. Bu konuda yerel basını bir bütün içerisinde ele alan ve sürece etkisini bir düşün hareketi olarak ortaya koyan Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılmış olan

* Doç.Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozkaya@mku.edu.tr

“Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak’tan Devlet’e Hatay Basını ve Faaliyetleri (1918-1939)” başlıklı eserin dışında her hangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bildiri söz konusu eserde analiz edilmemiş olan 91 adet nadir bir koleksiyonun kritiğine dayalıdır. Bildiri bu ana referansı ele almıştır. Hacivat-Karagöz gazetesi siyasi ve mizahi bir üslupla kurucusu yüzelliliklerden Tarık Mümtaz’ın ulusal basın yaşamındaki etkin ve birikimi ile Hatay yerelinde milli cephede önemli bir mücadele vermiştir. Bu çalışma ana ekseninde gazetenin 1933-1934 yıllarına ait 91 sayısı ile çalışmayı destekler amaçla diğer arşivlerden temin edilmiş bazı yıllara ait sayılara da yer verecektir. Bu çerçevede Hacivat-Karagöz gazetesi üzerinden Hatay meselesinin nasıl değerlendirildiği, gazetenin faaliyetleri ve döneme etkisi değerlendirilerek söz konusu koleksiyon ilk defa araştırmacıya sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Atatürk, Basın, Hacivat-Karagöz Gazetesi, Bağımsızlık, Anavatan, Tarık Mümtaz, Yüzellilikler.

GİRİŞ

Yerelde siyasi olduğu gibi mizahi bir üslupla süreci yorumlayan Tarık Mümtaz, sahibi olduğu ve başyazarlığını yaptığı Hacivat-Karagöz gazetesi ile önemli bir role sahiptir. Bu rol Sancak/Hatay'ın bağımsızlığı ve Anavatan'a katılımında kendini ortaya koymuştur. Sancak/Hatay'ın Fransızlar tarafından işgali ile başlayan ve kısa sürece bir sömürge yönetimiyle idare edilmeye başlandığı dönemde bölgenin farklı siyasal güçlerin çatışma alanı haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Fransa sadece siyasal idari mekanizmasıyla değil aynı zamanda eğitim kadrosu ile de Sancak/Hatay'da bir nüfuz oluşturmaya çalışmış ve bu anlamda bir kültürel emperyalizm uygulamıştır. Kısa süre içerisinde açılan yabancı okullar, Fransız, İtalyan, Amerikan ve benzeri eğitim kurumlarıyla, misyoner ve Cizvit faaliyetlerinin desteklenmesiyle bölgede yaşamın neredeyse pek çok alanında önemli ölçüde bir değişim gözlemlenmiştir. Fransa siyasal idari yapının tesisini sömürgelerden getirilen Cezayir ya da Lübnan asıllı Fransız asker, memur ve farklı rütbelere sahip görevlilerle gerçekleştirmiştir. Eğitim alanındaki hâkimiyetinde ise gene başta Paris'ten ve Fransa'nın diğer bazı şehirlerinden getirilen eğitim kadrosu, profesörlerin yanı sıra Cumhuriyetin ilk yıllarında yüzellilikler listesine dâhil edilmiş kişilerden yahut Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet İnkılaplarına muhaliflerden istifade etmiş bunları bu eğitim kurumlarında istihdam etmiştir. Bu durum Misak-ı Milli sınırlarının hemen yakınında zaman içerisinde bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmiştir. Zira Türkiye sınırları dışında kalan Sancak/Hatay'da Türkiye için rejim ve Cumhuriyetin temel ilkelerine karşı güçlerin faaliyet alanı fırsatı buldukları ve fırsatın manda idaresi tarafından sağlandığı gerçeği önemli bir ayrıntıdır. Fransız sömürge idaresinin bu çabalarının zaman içerisinde yerli kültür, geleneksel alışkanlıklar, kültürel değerler, dil ve inanç sistemleri için önemli bir tehdit unsuru olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bu koşullarda Halep'ten Antakya'ya yayın faaliyetlerini devam ettirmek üzere gelen Tarık Mümtaz bu anlamda önemli bir biyografidir.

Konuyu genel hatlarıyla değerlendirecek olursak belli başlıklar altında detaylandırmak gerekecektir. İlk etapta Sancak/Hatay sorununun ortaya çıkışı ele alınacaktır. Daha sonra Yüzelliklerden Tarık Mümtaz'a değinerek sonrasında Yerel basının önemli örneklerinden Hacivat-Karagöz'e ait daha önce hiçbir çalışmada kullanılmamış olan 91 adet koleksiyonu irdelenecektir.

I. 9 Eylül 1936 Tarihli Fransa-Suriye Antlaşması ve Sancak/Hatay Sorunu

İşgalden Anavatan'a katılıma kadar geçen süreçte Hatay, kendi içerisinde farklılaşan düşün kadrosu ile önemli bir bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Üç siyasi cephenin (Türkiye-Fransa-Suriye) karşısında yerelde oluşan kamuoyu halkı bir tarafa çekmeye çalışmış ve önemli ölçüde etki altına almıştır. Bu süreçte Türkiye, özellikle manda idaresi Fransa'nın bölgede uyguladığı haksız ve taraflı politikaları uluslararası platformlarda resmi ve siyasal belgeler çerçevesinde tartışmaya açarak dava üzerindeki etkisi ve tavrını açıklıkla ortaya koymuştur. Bu açık duruşun ortaya çıkışı 1936 yılıdır. Zira Fransa'nın sömürge idaresi altında bulunan Suriye'ye bağımsızlık vermek istemesi ancak bu konuda Sancak/Hatay için her hangi bir girişimde bulunmaması konunun Türkiye'nin dış politika masasına taşınmasına gerekçedir.¹

1921 tarihli Ankara (Franklin-Bouillon) Antlaşması ile Fransız mandası içinde özel bir statüye sahip olması kabul edilen ve 1923 Lozan Antlaşması ile bu statüsü onaylanan İskenderun Sancağı, 1926 Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan için) Dostluk ve iyi komşuluk Sözleşmesi'nden 1936 yılına kadar Ankara ve Paris arasında bir sorun olarak gündeme gelmemiştir. Öyle ki Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk ile başlayan inkılaplar ve uluslararası alanda kazanılmış olan saygınlı,

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.:Adil Dağıstan; Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix yayınları, Ankara, 2008; K.Sanjian Avedis, , **The Sanjak of Alexandretta (Hatay): A Study in Franco-Turco-Syrian Relations**, University of Michigan, 1956; LE P., Chammas, **Alexandrette**, Tous Droits Reserves a L'Auteur, İskenderun, 1931.

Sancak/Hatay ve Suriye’de Türkiye’nin yıldızının parlaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Türkiye’nin dönemin Beyrut Başkonsolosu görevinde bulunan Feridun Cemal Erkin anılarında, Fransa ile herhangi bir anlaşmazlığa ortam vermemek için Türk Hükümetinin başkonsoloslarına Sancak/Hatay’ı ziyaret etmekten kaçınmaları talimatını verdiğini belirtmiştir.² Türkiye ve Fransa arasındaki siyasal ilişkilerin bu anlamda gerilmesi ve ilk sıkıntılar 1936 yılı ile başlamıştır.

Fransa’da, Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde “Halk Cephesi” başarı elde etmiştir. Sonrasında 4 Mayıs’ta Leon Blum liderliğinde komünistlerin dışardan desteklediği sosyalist ve radikallerden oluşan bir hükümet iktidara gelmiştir. Bu gelişme söz konusu dönemde Fransa’nın dış politik tutumunu etkilemiş ve Fransa manda yönetiminin zamanının geçtiğini ifade etmeye başlamıştır. Bunun yaklaşımla Fransa, Suriye ve Lübnan’la olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna giderek, Dışişleri Bakanı Delbos ile Bakanın siyasi danışmanı Vienot aracılığıyla Paris’te Suriyeli liderlerle görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda gene Paris’te Suriye ile Fransa arasında, Suriye’nin üç yıl sonra bağımsız olacağı ve aynı zamanda Milletler Cemiyeti’ne üye olabileceği bir antlaşma 9 Eylül 1936’da imzalanmıştır.³

9 Eylül 1936 tarihli Fransa-Suriye Antlaşmasında Sancak/Hatay ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Yalnızca Antlaşmanın üçüncü maddesinde “Fransa’nın, Suriye ile ilgili olarak ya da onun adına imzaladığı uluslararası anlaşma ve sözleşmeden doğan hak ve yükümlülüklerinin, mandanın sona erdiği gün Suriye hükümetine devredileceği” hükmü yer alıyordu. Cebel Dürzi ve Lazkiye’ye özel bir mali ve

² Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.104; bkz.: S. Altuğ, **Antioch under French Mandate (1920-1939)**, Boğaziçi Üniversitesi (tez), İstanbul, 2002; Tayfur Sökmen, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

³Adil Dağıstan; Adnan Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.44. Sancak/Hatay’da yaşanan 1936, Ocak 1937 yılı Kasım-Aralık olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C 28 (1936), Kaynak Yayınları, 2015, s.297; **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C 29 (1937), Kaynak Yayınları, 2015, s.369-370.

idari rejimin kurulmasını öngören ekte de Sancak/Hatay'a dair herhangi bir gönderme yapılmamıştır.⁴ Bu gelişmeler Fransa ve Türkiye arasında diplomatik girişimlerin yolunu açmış ve ilk tepkiler ortaya çıkmıştır. Türkiye, söz konusu gelişmeler üzerine

Fransa tarafından 9 Eylül 1936'da Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun'a da verilmesini beyan eden bir notayı Fransa'ya göndermiştir.⁵ Bu gelişme üzerine 1936 yılı her iki ülke arasında ikili ilişkilerin Sancak/Hatay konusu üzerine zora girdiği bir dönemi başlatacaktır. Söz konusu notanın gönderilmesi sürecinde Atatürk, 1 Kasım 1936 T.B.M.M. açılış konuşmasında durumu değerlendirmiştir. Konuşma şöyledir;

“Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan, İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz...”⁶

Sadece yerelde değil ulusal ve uluslararası dengelerin değiştiği, revizyonist eğilimlerin etkisiyle sömürgelerde başlayan dekolonyal çabalar, eski sömürge güçlerinin statükoyu koruma ve devamlılığını sağlama noktasında geri adım atmak durumunda kalmaları gibi küresel aktörlerde gözle görülebilir ölçüde yaşanan değişim Sancak/Hatay'ın geleceğinin tartışılmaya başlandığı dönemle eş zamanlıdır. Bu rastlantı sorunun çözüme ulaşmasında şüphesiz etkili olmuştur. Zira İngiltere'nin zaman zaman üstlendiği ara buluculuk buna bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Özellikle dış dünyada beliren güvensizlik ve belirsizlik mikro düzeyde Sancak/Hatay'ın geleceği konusunda bölgede bazı inisiyatifleri

⁴ Sehan Ada, **a.g.e.**, s.110; bkz.: Pierre Bazantay, **Conflic De Nationalites Au Proche-Orient, (Le Sandjak D'Alezandrette 1934-1939)**, Ed. Armenag Aprahamian, (Membre Du Conseil National Armenien), La France Et La Question D'Orient, Rapport Nu. 3.

⁵ **BCA.** 030.10.224.510.12.

⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1.11.1936, C 1.

harekete geçirmiştir. Burada çeşitli siyasal olayların gelişiminde öncelikle önemli bir etkiye sahip olacak olan entelektüel bir yazın sahasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Belki de bu koşullarda bu türden bir mücadeleye gereksinim duyulmuştur. Zira Sancak/Hatay'da manda idaresi tarafından her açıdan desteklenmiş basın organları aktif ve sürekli bir yayın hayatı içerisindeydi. Bir taraftan Fransız manda idaresi desteği ile çıkarılan Fransızca, diğer taraftan ise gene aynı idari otorite tarafından desteklenen Suriye menşeli çıkarılan Arapça yayınlanan gazeteler bulunmaktadır. Bu olay bir kalem mücadelesi şeklinde değerlendirilebilir. Söz konusu bu ortam Türkiye'nin tezini ve bölgede bağımsızlığı talep eden Türklerin sesini duyuracak bir yayına ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Düzenli olarak en erken 1928'lerde çıkarılan Yeni Mecmua yayın üslubu ve bir edebi, ilmi mecmua olmasıyla ihtiyaca cevap verememiş 1930'da adı Yenigün olmak kaydıyla siyasi bir gazeteye dönüştürülmüştür.⁷ Bu kalem mücadelesine katılan yerel basında milli cephe⁸ önemli ölçüde faaliyet sürdürmüş olan gazeteler arasında Sancak/Hatay'ın ilk mizah gazetesi Hacivat-Karagöz olmuştur.

II. Bir Hiciv ve Mizah Ustası: Yüzelliliklerden Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe)

Yüzellilikler listesinin 21.sirasında olan Tarık Mümtaz Göztepe, 1897 İstanbul-Göztepe'de doğmuştur. Bahriye Miralayı Mümtaz Bey'in oğludur. Sen-Jozef'te okumuş, Harbiye okulunu bitirdikten sonra Teğmen olarak Osmanlı ordusuna katılmıştır. Bu görevi dolayısıyla sırasıyla Topçu Ferit Paşa, Abuk Ahmet Paşa, Şevket Turgut

⁷ Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Devlet'e Hatay Basını ve Faaliyetleri (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.348. Ayrıca bkz.: Olcay Özkaya Duman, **Geçmişin Sesleriyle Tarihi Yeniden Düşünmek Üzerine Bir Sözlü Tarih Denemesi (Antakya Örneği 1921-1939 Sosyo-Kültürel Yaşam)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ekrem Matbaası, Yayın No 61, Adana, 2017.

⁸ Bu konuda bkz.: Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa...**, s.25; Lucien Bitterlin, **Alexandrette: Le "Munich" de l'Orient, Jean Picollec**, Paris, 1999; A.F. Türkmen, **Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, İstanbul, Tan matbaası, 1939.

Paşa, Mustafa Nazım Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Fevzi (Çakmak)Paşa, Kara Sait Paşa ve Damat Ferit Paşa'nın yaverliğini yapmıştır. Özellikle Damat Ferit'in yaverliğini yaptığı dönemde Kuvay-ı İnzibatiye Mitralyöz Kumandanlığına atanmıştır. Kendisi de paşa damadı olduğu için *damadın damadı* olarak bilinir.⁹Tarık Mümtaz, 1977'de Ankara'da ölmüştür. Eşi, 1925 doğumlu Elmas (Güler) Hanımdır. Çocuklarından oğlu, babasının adını taşıyan 1945 doğumlu Mümtaz, kızı ise annesinin adını taşıyan 1947 doğumlu Nezihe'dir. Tahsil hayatı Kadıköy Darü'l-İrfanında ilk tahsilini tamamlamıştır (1901). Daha sonra Erenköy Ortaokulundan mezun olmuştur (1904). Kuleli Askeri Lisesi'ne girerek 1910'da bitirmiş ve Harp Okulundan Topçu subayı olarak çıkmıştır. Ayrıca İstanbul Darülfünununu Edebiyat Fakültesini de bitirmiştir (1911). Yukarıda da değinildiği gibi bir-biri ardınca dokuz Harbiye Nazırının maiyetinde yaverlik görevinde bulunmuştur. Bu yaverliklerden dokuzuncusu Damat Ferit Paşa'dır. Cumhuriyet öncesinde bu gün Bulgaristan sınırları içinde kalan Eski-cuma'da Türk Okulları müdürlüğü yapmıştır (1922) ve Damat Ferit ve Vahideddin 'in yurt dışına çıkışından sonra 23 Nisan 1924'te TBMM'de alınan bir kararla Yüzellilikler listesine dâhil edilerek yurt dışına çıkarılmıştır.¹⁰

⁹ Volkan Payaş&Olçay Özkaya Duman, "Bir Yüzelliliğin Halep Gezi Notlarından Günceler: Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe), **Turkish Studies**, Volume 9/4, Spring 2014, Sayfa Aralığı 967-983, s.969. Yüzellilikler Lozan Barış Antlaşmasının 16 Nisan 1924 tarihinde 487 sayılı "Genel Af" kanunu kabul edilmiştir. Buna göre Milli Mücadele karşıtı olan ve genel af kapsamı dışında tutulan 150 kişilik bir liste Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. 1 Haziran 1924'te onaylanan bu karara göre ülke dışına sürülen ve Türk vatandaşlığından çıkarılan isimlerden biri de Tarık Mümtaz'dır. Yüzellilikler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Emin Karaca, **150'likler**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004; Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, Anadolu Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988; Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998; Sedat Bingöl, **Yüzellilikler Meselesi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994; Abdurrahman Ucman, Handan İnci, **Bir 150'liğin Mektupları**, İstanbul, 1998

¹⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, **Mütareke Günleri**, Hazırlayan: H. Afşin Günaydın, Cümle yayınları, Ankara, 2017, s.7-8.

Muharrir, gazeteci, yazar gibi sıfatlarla anılan Tarık Mümtaz, bu yönleriyle birlikte askeri ve siyasi kimliği de öne çıkan bir şahsiyettir. Hayatı hakkında bizzat kendisi Mütareke Günleri ve Gurbet Cehennemî adlı iki hatıratında bazı bilgiler vermektedir. Halep'te sürgündeyken müstear adla ve Türkçe olarak yayınladığı Çizgiler ve Bilgiler (1936) adlı eserinde ise bir karikatürün ve hasta yatağındaiken aynadaki görüntüsüne bakarak çizdiği portresi bulunmaktadır.¹¹

Gazetecilik hayatı İstanbul'da 1919'da *Ümit* mecmuasını çıkararak başlamıştır. Bu mecmuaya Celal Sahir, Halide Nusret, Faruk Nafiz ve Köprülüzade Mehmet Fuad gibi edebi ustalar katkıda bulunmuşlardır. İlk sürgün yıllarında Eskicuma'da *Rumeli* gazetesini(1922), daha sonra Şam'da Musavver Sahra Mecmuası'nı (1924), Antakya'da ise Hacivat-Karagöz gazetesini (1933) çıkarmıştır. 29 Haziran 1938'de "Yüzellilikler" affedilince Türkiye'ye dönmüş ve ilk olarak İskenderun'da 1939'da *Ayyıldız* gazetesini kurmuştur. İstanbul'da 1940'ta Nasrettin Hoca mecmuasını yayınlamıştır. Yeni Sabah gazetesi istihbarat şefliği, 1950'de Zafer gazetesi memleket sekreterliği, 1954'te Yeni Köylü gazetesi neşriyat müdürlüğü yapmıştır. Ankara yıllarında da Kadı Emmi adlı gazeteyi 1965'te çıkarmıştır.¹²Eserleri arasında, Muharebe Dönüşü, Çizgiler ve Bilgiler, Hatay Albümü, Gazi Osman Paşa: İstanbul'un Kollarında, İş, Fikir ve San'at Adamlarımızdan 120 Kişi, İmam Şamil: Kafkasya'nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı, Ulu Camiler Dini Abideler, Dağıstan Aslanı İmam Şamil, Mütareke Gayyası veya Mütareke Günleri, Gurbet Cehennemi yer almaktadır.¹³

Çocukluk ve gençlik yıllarını Antakya'da geçiren Cemil Meriç, zaman zaman mesaisini beraber geçirdiği ve edebi ustalığından etkilenildiğini belirttiği Tarık Mümtaz hakkında önemli bazı bilgilere Bu Ülke

¹¹ Tarık Mümtaz Göztepe, **Mütareke Günleri**, Hazırlayan: H.Afşin Günaydın, Cümle yayınları, Ankara, 2017, s.7. Ayrıca detaylı bilgi için bkz.: Volkan Payaşlı&Olca Öz-kaya Duman, "Bir Yüzelliliğin Halep Gezi Notlarından Günceler: Tarık Mümtaz Yazganalp(Göztepe), **Turkish Studies**, Volume 9/4, Spring 2014

¹² Tarık Mümtaz Göztepe, **a.g.e.**, s.8.

¹³ **a.g.e.**, s.9-10; Cemil Meriç, **a.g.e.**, s.30.

adlı eserinde yer vermiştir. Buna göre; “...İyi giyinen, kibar, enerji ve hayat dolu bir Çerkez ama Çerkezce tek kelime bilmezdi, annesi Türk’tü, Türkçe’ye âşık, ideali Nafiz (Kast edilen Süleyman Naziftir.) Zavallı Tarık yabancı dil öğrenememiştir. Çok sığ bir irfan...Ne var ki bıyıkları terlememiş bir taşra delikanlısı için lüzumundan fazla bilgili ve geniş ihatalı bir maceracıydı...”¹⁴

Gene Meriç, Bu Ülke’de Tarık Mümtaz ile ilgili önemli bilgilere dikkat çekmektedir. Buna göre; “...Tarık Türkçülüğü temsil ediyordu o sıralarda, Fransızlarla arası bozulmuştu. Oysa benim dostlarım hep Fransız yanlısı idiler. Tarık, “Türk Antakya’da Dört Baykuş Ötüyor” başlıklı bir panfle yayımladı. Dört baykuş değildi, Ali İlmi Fani, Mesut Fani, Memduh Selim ve Radi Azmi idi. Bende sırf dostluk icabı diyerek, Yıldız gazetesine, yarı manzum, yarı mensur bir hicivle döşendim. Başlık “Unutma ve Affetme Türk Genci” ‘irfan kalemimize çöreklenen engellerin kırk başını birden ezmek, milli savaşın baş borcudur’vs. gibi latifeler, altına da bütün isimlerim..”¹⁵

Mümtaz, Halep’te kaldığı dönemde Halep konsolosunun desteği ile Nuri Genç ile temasa geçip Vahdet gazetesinde Türkiye ve Türkiye’deki inkılapları destekleyici yazılar kaleme almıştır. Gazetenin kapanmasının ardından Mümtaz, Halep’ten Antakya’ya geçmiştir. Vahdet, Hatay gazetesi adını alınca bu gazetede de yazılar yazmaya devam etmiştir. Bu yazılarında milli duyguların, bağımsızlık istencinin, Anavatan özlemi gibi temaların sesi ve savunucusu olarak önemli bir yazın faaliyeti sürdürmüştür.¹⁶

Action Française ile Paris’te 10.11.1937 tarihli Fransız basınına yansıyan bir haberde dönemin konjonktürel ortamında Sancak/Hatay’da halkın üç siyasal gücün altında başka bir deyişle üç gücün çatışma sahasında varlık mücadelesi verdiğine vurgu yapılmıştır. Dönemin matbuatının da bu üç idari sistemin etkisine karşın etkili bir yazın mücadelesi verdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Hacivat-Karagöz

¹⁴ Cemil Meriç, **Bu Ülke**, iletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.29.

¹⁵ Meriç, **a.g.e.**, s.30.

¹⁶ Volkan Payaşı&Olcay Özkaya Duman, a.g.m., s.971.

milli cephede Sancak/Hatay'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü savunana bunun sözcülüğünü yapan, halkı istiklal ve vatan konusunda bilgilendirme amacıyla olan basın kolları arasında yer almıştır. Söz konusu tespitin dayandığı belgeye göre; "...İslamlığın eski ahalisinin üç esaslı cazibe: milliyetçilik cazibesi, Arap birliği cazibesi, yeni Türk kudretinin cazibesi etkisi altında hareket ettiği...Burada Anadolu'nun büyük geçitleri, Şark petrolü etkilidir..."¹⁷

III. Hacivat-Karagöz Gazetesi Perdesinden Sancak/Hatay

Gazetenin ilk sayısı 28 Haziran 1933'te Antakya'da çıkarılmıştır. Elimizde bulunan nadir koleksiyon 91 sayıdır. 28 Haziran 1933 ile 1 Haziran 1934 arası yayınlanmış bu koleksiyonun dışında bazı ulusal süreli yayın ve devlet arşivlerinden temin edilen diğer sayıları farklı tarihlerde çıkarılmıştır. Bunlar 1935, 1939 yılı çıkarılmış olan sayılardır. Gazetenin tüm sayıları maalesef mevcut değildir. Ulaşılabilen bu sayılar üzerinden konu incelenecek ilgili haberleri bu değerlendirmeye dâhil edilecektir. Gazetenin sahibi Tarık Mümtaz Yazganalp(Göztepe)'dir.¹⁸

Gazete 1933 ile 1939 yılları arası aralıklarla yayını sürdürmüştür. Gazetenin yazar kadrosu arasında sahibi ve başyazarı Tarık Mümtaz, Cemil Meriç, Kazım Nami Duru, Payas Âşık Yusuf, Nuri Siliöz,

¹⁷ BCA.030.10.222.501.24; BCA.030.10.224.511.4; BCA.030.10.224.511.5.

¹⁸ Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa...**,s.82. Ayrıca Hatay yerel basınında faaliyet gösteren basın yayım kolları ve çalışmalarıyla ilgili genel çerçevenin dışında ayrı basım faaliyetleri kapsamında bilgi için bkz.: Olcay Özkaya Duman, "Halep Maarif Matbaasından Tarık Mümtaz'ın Kalemle Çizgiler ve Bilgiler," **Hatay Araştırmaları II**, Hazırlayan: Doç. Dr. Ahmet Gündüz, Yrd. Doç Dr .Selim Kaya, Pozitif Yayınları, Antakya, 2016; Olcay Özkaya Duman, "İşgal'den İltihak'a Hatay'da Entelektüel Bir Kadro Hareketi, "Yeniğün Gazetesi ve Yeniğüncüler", **Tarihin Okulu Dergisi (JOHS)**, Yıl 6, Sayı XVI, Aralık 2013; Olcay, Özkaya Duman, "Kaleminden Kelama Sancak'ta Bir Dil Atölyesi ve Anadil Savunması "Yeni Mecmua" (1938-1930)",**Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar I**, Dr.Mehmet Tekin Armağanı, Editörler: Sacit Uğuz ve Bülent Arı, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Yayın No:59, İskenderun, 2016; Olcay Özkaya Duman, "Misak-ı Milli'ye Giden Yolda Hatay'da Bir Kalem Evinin Kurtuluş Yılları (Hatay Gazetesi ve Faaliyetleri)", **Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı**, Ocak-Şubat 2017, S 93, ss. 1117-1132.

Kemal Solgar, Sağdı Celal yer almaktadır. Gazetede kimi rumuzlu yazılara da yer verilmiştir. Bunlar Karagöz Ağa ve Dalbatran'dır. Hacivat-Karagöz dönemin en çok kapatılma cezası alan gazetelerindendir. Gazete birçok defa kapatılıp tekrar açılmıştır. Yazın üslubu ve yayın politikası gereği sancak manda idaresinin kapatılma cezalarıyla karşıya kalan gazete siyasi ve mizahi haberleriyle dikkat çekmiştir.¹⁹

Gazete dört sayfa çıkarılmıştır. Gazetenin genel olarak ilk sayfaları renkli ve bol resimli yayınlanmıştır. İç sayfalarda da yazılar resimlerle zenginleştirilmiştir. Yazılar kimi resim ve karikatürlerin yanı sıra mizahi anlatılarla da güldürüp düşündürmeyi amaçlayan bir hicvi amaçlamış görünümündedir. Gazete, özellikle dönemin önemli bir karikatür ustası olarak anıldığına dikkat çekilen Tarık Mümtaz'ın kendi kalemiyle ustaca çizilmiş zengin karikatür örnekleriyle doludur. Gazetenin neredeyse her sayısında dönemin bir anlamda önemli simalarına yer verilmiş bu kişilerin mizahi çizimleri yapılmıştır. Gazetenin her sayısının başında Cumartesi ve Çarşamba günleri çıkarıldığı, tok sözlü bir halk gazetesi olduğu belirtilmiştir. Her sayının ilk sayfası ustalıklı bir mizahi anlatımla gündeme damgasını vurmuş bir olay ya da kişiye ait haber ile tam sayfa işlenmiştir. Bu sayfa sadece mizahi bir anlatım değil aynı zamanda mizahi bir çizimle desteklenerek oldukça güçlü bir anlatımla karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Karagöz alt başlıkla Hacivat-Karagöz gazetesi Eski harfli Türkçe olarak çıkarılmış olmasına karşın ilk sayısından itibaren az sayıda da olsa yeni harfli Türkçe yazılmış bölümlere de yer vermeye çalışmıştır. Bu tutum oldukça dikkat çekicidir. Zira bu tutum dönemin konjonktürel durumu Sancak/Hatay'da Türkiye'de Atatürk liderliğinde başlayan ve uygulanan yeni alfabe inkılabının benimsenme çabalarının göstergesidir. Söz konusu dönem oldukça erken olmasına karşın –daha belirgin ve yoğun bir biçimde 1936 yılı ve sonrası milli cephede yayın

¹⁹ Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa...**, s.86.

²⁰ **Hacivat-Karagöz**, 28 Haziran 1933; **Hacivat-Karagöz**, 26 Temmuz 1933; **Hacivat-Karagöz**, 9 Nisan 1934.

yapan basın yeni alfabe yazılara geniş yer vermiştir. 1928 sonrası Sancak/Hatay'da milli cephedeki basın kolları yeni harfli Türkçe yazılara yer vermeye çalışmıştır. Bu çaba bölgedeki manda idaresinin sansür ve takibine rağmen devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda söz konusu yönde yayın yapan basın kollarının arasında yer alan Hacivat-Karagöz de bu açıdan önemli bir çaba ortaya koymuştur ki bu çaba gazetenin yayın üslubunu destekler niteliktedir.

Sancak/Hatay'da Türkiye'deki inkıpların genel olarak desteklenmesi ve belli ölçüde uygulanmasının sağlanması çabaları oldukça anlamlıdır. Öyle ki bu çaba bağımsızlık istencinin, Anavatan'a aidiyet duygusunun, Türkiye ve Atatürk sevgisinin ve Kemalizm'in savunulmasını ifade etmiştir. Burada özellikle harf inkılabı yani yeni harfli Türkçe öğrenme ve bunu kullanma çabaları öncelikle önemsenmiştir. Dolayısıyla Fransa sömürge yönetimi bu şekildeki çabaların önünü kesmek açısından gazeteleri takibe almış ve eski Türkçe yayına tepkisiz kalmış ancak Arapça ve Fransızca dilde yayınları destekler uygulamalar sergilemiştir.²¹

Çalışmanın ana referansı olan koleksiyon tüm sayılarında Sancak/Hatay'da yaşanan gelişmeleri haberlerine taşımıştır. Bu dönem yani söz konusu sayıların 1933-1934 olduğu dikkate alındığında Sancak/Hatay sorununa doğrudan bir işaret olmamakla beraber oldukça sıklıkla dikkat çeken Sancak/Hatay'da Fransız manda idaresinin uygulamalarıdır. Gazetede yer alan haber başlıkları arasında başlıca Sancak haberleri, memleket haberleri, harici haberlere yer verilmiştir. Bunun dışında bölgede manda idaresinin aldığı kimi kararların uygulamaları, bu uygulamalara karşı bölgede oluşan gelişmeler, Sancak/Hatay'ın sosyo-kültürel hayatına dair haberler, bölgenin entelektüel simaları ile ilgili haberler, edebi metinler, yerel basınla ilgili gelişmeler, Türkiye'de gelişen önemli olaylar, spor ve sanat faaliyetleri gibi sıralanabilir.²²

²¹ Bu konuda bkz.: Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa...**, s.193.

²² **Hacivat-Karagöz**, 23 Mayıs 1934; **Hacivat-Karagöz**, 8 Eylül 1934.

Gazete ilk sayısında Sancak haberlerine geniş yer vermiştir. Sancak hükümetinin yaz mevsimi dolayısıyla İskenderun'dan Antakya'ya taşındığına dikkat çeken haberde taşınan kurumlar hakkında da bilgiler vermiştir. Memleket haberleri konusunda kentin önemli mekânları tanıtılarak toplumun sosyal yaşamda bir araya geldiği yerlerden bahsedilmiştir. Bu mekânlar arasında Camlı Kahve ve Yıldız Kahve gibi yerler bulunmaktadır. Gazete ayrıca, ihtiyatla çok fazla basılan gazetenin ilk sayısının bir saat içerisinde halkın sevgi ve takdiri arasında tamamının alınarak tükendiğini belirterek geniş bir okuyucu kitlesine sahip olduklarına dikkat çekmiştir. Bu durumun bir gazete için en şerefli mükâfat olduğu, milletin takdirine, sevgili ahalinin bu lütfuna kalbi ve kalemi ile karşılık verdiğini belirtmiştir.²³

Gazete, Sancak/Hatay haberleri içerisinde yerel basından özellikle Yenigün gazetesi ile ilgili haberlere yer vermiştir. Üçüncü sayfada yer verilen bölge haberleri arasında Yenigün'ün aleyhine zem ve kadh davası açıldığı, bu davayı açanlardan birinin nüfuz dairesine misafir edildiği bu kişinin aniden bir para hastalığına yakalandığı için söz konusu gazetenin aleyhinde Antakya'da icra edilecek mahkemeye iştirak edemeyeceği haberi verilmiştir. Burada mizahi ve hicivsel bir üslupla bu bilgileri Antakyalı yanık habercilerinden edinildiğini, söz konusu davaya bakan Avukat Firuz Hanzad'ın davudî sesiyle bu davanın çıkmaz ayın son çarşambasında kati bir neticeye ancak bağlanabileceğini *Kulakasma Ajansı* alt başlığı ile vermiştir.²⁴ Yenigün ile ilgili yer alan haberler arasında sahibi ve başyazarı Şükrü Balcı hakkında da önemli bilgiler paylaşılmıştır. Yenigün'ün halkın dertlerine ortak bir gazete olduğu sahibi Şükrü Balcı'nın da bu şekilde dert ortağı bir mizaca sahip olduğu şu sözle mizahi bir şekilde aktarılmıştır: "...Beş yüz Suri lirası tevziğ eden cebi delik kontlardan Yenigün müdiri halkın dertlerine ortak bir gazetecidir."²⁵

²³ *Hacivat-Karagöz*, 28 Haziran, 1933.

²⁴ *Hacivat-Karagöz*, 1 Temmuz 1933.

²⁵ *Hacivat-Karagöz*, 4 Temmuz 1933.

Hacivat-Karagöz gazetesi, Türkiye’de kutlanan bayram ve özel günlerine sütunlarında geniş yer vererek bu haberleri nizami bir biçimde sürdürmüştür. Bunlar arasında Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıl dönümünde yapılacak umumi müsabakalar yer almıştır.²⁶Bu bölüm gazetede daha çok Türkiye haberleri başlığı altında değerlendirilmiştir.²⁷ Bu haberlerin içerisinde geniş yer tutan daha çok Türkiye’de uygulanan inkılaplar ile ilgili bilgilendirici haberlerdir. Bu haberler şapka, kılık kıyafet ve diğerlerinden çok yeni alfabe haberleri olmuştur.²⁸ Yeni alfabe haberleri Sancak genelinde özellikle dönemin milli basın yayın kollarına geniş bir biçimde yansımış ve geniş kitleler tarafından bu haberler takip edilmiştir. Bu tutum 1928 yılı harf inkılabının Anadolu’da yaygınlaşma ve benimsenme sürecine paralel gerçekleşmiş olup görece daha yoğun ve sistematik bir biçimde benimsenmiş ve takip edilmiştir.²⁹

Yeni alfabe çalışmalarına dair yoğun haberlerin Hacivat-Karagöz gazetesinin Sancak/Hatay sorununun gündeme oturduğu 1936 yılı sonrası elimize geçen sayılarında oldukça yoğun bir biçimde yer almıştır. 1933-1934 yılları konunun siyasallaşma sürecinin öncesine denk gelen dönemdir ki bu dönemde daha çok manda idaresinin uygulamaları gözlemlenmiş, kritik edilmiş, kabul edilemez uygulamalar bir biçimde sütunlara taşınmıştır. Ancak siyasal çekişmenin taraflar arasında gerginleşmeye başladığı 1936 yılı ve sonrasında tutumun farklılaşmış olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Burada sadece eleştirmek değil belli açılardan çeşitli talepler, karşı duruşlar, protestolar, yani süreci takip ve değerlendirme sonrası sesli bir biçimde kalem yoluyla dile getirme aşamasına geçildiği görülmektedir. Bu önceki sürecin dışı vurumu bir başka ifadeyle basının bu türden bir ihtiyaca gereksinim duyduğu bir

²⁶ **Hacivat-Karagöz**, 4 Temmuz 1933.

²⁷ **Hacivat-Karagöz**, 16 Haziran 1934.

²⁸ **Hacivat-Karagöz**, 22 Eylül 1934.

²⁹ Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa...**, s.193.

³⁰ **Hacivat-Karagöz**, 10 Nisan 1939; **Hacivat-Karagöz**, Nisan 1935; BCA.490.01.0.0.1385.598.1.

siyasal ortam gereği entelektüel bir kalem mücadelesine başvurulduğu açıklıkla gözlemlenmektedir.

Bunların dışında edinen Genç Spor Kulübü'nün faaliyetleri bölgenin kültürel ve sosyal yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Genç Sporun çalışmaları Sancak/Hatay'da halkevleri ve halk grubunun doktrinleri ekseninde sürdürülmüştür. Bu tutum gazetenin yayın politikası hakkında önemli bir bilgi olarak değerlendirilmelidir.³¹

Manda idaresinin uygulamaları ile ilgili haberler her sayıda detaylandırılarak okuyucuya ulaştırılmıştır. Bu uygulamalar arasında özellikle eğitim politikaları çerçevesinde uyguladıkları haksız tutumlar yer almaktadır. Yanı sıra Fransız manda idaresinin bölgede Türkçe'nin dışında daha çok Fransızca ve Arapçanın kullanımı yönündeki yatırımlar ve desteklerine dikkat çekilmiştir. Bu açıdan zorlanan halkın veryansını ve öz dillerini kullanmalarının önüne geçilecek uygulamalarla karşı karşıya kalmaları karşısında yaşananlar sütunlara taşınmıştır. 1933-1934 yılları arası mevcut koleksiyonda yer alan haberler yukarıda da teorik olarak kuramsal altyapısını açıklamaya çalıştığımız çerçevede sadece sorunu ortaya koymak ve açıklıkla gözle görülür kılmak ile yetinilmiş gibidir. Ancak sonrasında bu yönde oluşan kamuoyuna yönelik belli ölçüde bir bilinç ve bilginin organize edilmesine, belli ölçüde bir tutuma dönüşmesine yönelik bir yayın politikası gözlemlenebilmiştir. Bu mücadelenin dil, kültür, birlik ve beraberlik çerçevesinde tesis edilmek istenilen bir gelecek inşası, bağımsızlık mücadelesi ve vatan savunması olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Hacivat-Karagöz'ün elimizde bulunan bu koleksiyonunda sadece kısa haberlerle bilgilere rastladığımız önemli bazı konular arasında Tevhid-i Tedrisat konusundaki gelişmeler ve Medreseler konusu yer almaktadır. Sancak/Hatay'da manda idaresinin Türkiye'de kapatılma kararı alınan medreselerin faaliyetlerine müsaade ettiği ve medrese

³¹ Dil Bayramı başlıklı yazı için bkz.: **Hacivat-Karagöz**, 1 Haziran 1934.

erkânının desteklendiği şeklindeki bilgiler ancak 1938, 1939 yılı sayılarında yer almaktadır. Öncesinde bu yöndeki haberlerin izini belli ölçülerde sürememekteyiz.³²

Gazete Sancak/Hatay haberleri içerisinde gündelik yaşama dair faaliyetler, çeşitli spor müsabakaları, okuma kursları, önemli simalarla röportajlar, Hacivat ve Karagöz arasında dönene mizahi atışmalar ile bezenmiş kıssadan hisse yazılar yer almaktadır. Ayrıca bazı köşe yazıları çerçevesinde edebi metinlere de yer verilmiştir. Bunların dışında neredeyse her sayıda sinema etkinlikleri gösterimde olan filmler ve popüler sinemalar hakkında haberlere de değinilmiştir. Bu sinemalar arasında özellikle Ampir (Empir)'in Antakya'nın "...biricik sesli, sözlü, sazlı, cazlı sineması Ampir'de bu akşam *Üç Silahşör* adlı nefis film var..." şeklindeki haberi yer almıştır. Dönemin Paris sinemalarında takip edilen gösterilerin ve filmlerin Sancak/Hatay'a getirildiği yönünde bilgiler yer almaktadır.³³ Dolayısıyla manda idaresinin bu faaliyet ve çabalarının görsel simgeler üzerinden kültürel bir Fransızlaştırma ya da Avrupai tarza eğilimli bir elit oluşturma çabaları olabileceği düşünülebilir.

Genel olarak bakıldığında Hacivat-Karagöz'ün çalışmaya dâhil edilen sayıları ile göz önünde bulundurulduğunda söz konusu gazetenin Sancak/Hatay'da yaşanan gelişmeleri günlük olarak takip etmiş ve sütunlarına taşımış olduğu görülmektedir. Yaklaşık bir yılda 91 sayı çıkararak gazete bu koleksiyon açısından bakıldığında yayın faaliyetleri açısından süreklilik göstermiştir. Ancak gazetenin yazın üslubu ve yazılarının mizah, hiciv ve eleştirel çizim ve bilgilerden oluşmasıyla Sancak/Hatay'ın en çok kapanıp tekrar açılan bu anlamda sansür, yayın yasağı, nakdi ceza gibi uygulamalarla karşı karşıya kalan yayın kolları arasında yer aldığı bilinmektedir. Bölgenin ilk ve tek mizah gaze-

³² **Hacivat-Karagöz**, 08 Mayıs 1939; **Hacivat-Karagöz**, 16 Eylül 1934; **Hacivat-Karagöz**, 22 Eylül 1934.

³³ **Hacivat-Karagöz**, 26 Mayıs 1934.

tesi olması geniş bir okuyucu ile buluşmasına fırsat vermiş gibi görülmektedir.³⁴ Zira dönem hatıralarının bunu destekleyici bilgiler sunmasının yanı sıra gazetenin kimi sayıları bu yönde ayrıntılara da yer vermiştir.

SONUÇ

Çalışma, Sancak/Hatay'ın manda idaresi uygulamalarına tanıklık etmiş nadir bir koleksiyonun kaleminden ve penceresinden dönemi irdelemeyi amaçlamıştır. Burada çalışma, temel referans olarak kullandığı kaynağın bu anlamda özgünlüğünün yanı sıra sahibi ve başmuharriri olan Tarık Mümtaz'ın kimliği ve kişiliği açısından da son derece dikkat çekicidir. Zira İstanbul'un Göztepe semtinde dünyaya gelmiş olan Tarık Mümtaz Göztepe yazın hayatı sürecinde Tarık Mümtaz Yazganalp olarak Türk basın ve yayın yaşamında derin etkiler yaratmıştır. Yazganalp, Cumhuriyet yönetiminin tesisi üzerine yaşanan gelişmelere karşın TBMM'nin aldığı karar çerçevesinde yüzellilikler listesinde yer alarak ülke dışına çıkarılmıştır. Bu dönem sürgün yılları olarak yaşamının büyük bir kısmını Misak-ı Milli'nin dışında geçirdiği dönemi kapsamaktadır. Bu süreç de Halep'ten Antakya'ya geçişi burada sömürge yönetimine ve Fransız manda idaresinin tek taraflı uygulamalarına karşı oluşan teşkilatlanmaya kalemi ile destek vereceği bir dönemdir.

Söz konusu çalışmaya dâhil edilen, 1933-1934'lü yılları kapsayan 91 sayılı Hacivat-Karagöz gazetesinin, Tarık Mümtaz'ın Antakya'ya gelmesi ile kuruluşunu gerçekleştirdiği yayın faaliyetleriyle Hatay'ın, hem bağımsızlığı hem de Anavatan'a katılımında etkin bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Çalışmanın bir diğer çıkarımı, Cumhuriyet rejimine muhalif bir kimlik ile yurt dışına çıkmış olan bir edebi ve düşün kaleminin siyasal ve ideolojik tutumunu değiştireceği bir ortam ile karşı karşıya kalmasıyla yazın faaliyetlerinin yönünü değiştirmiş oldu-

³⁴ Bu konuda bkz.: Tarık Mümtaz Göztepe, **Çizgiler ve Bilgiler**, Halep Maarif Matbaası, Halep, 1936; Hamdi Selçuk, **Hatay'ın O Günleri**, İstanbul, M. Sucuoğlu matbaası, 1972.

ğudur. Burada revizyonist eğilimlerin güçlenmesi, dünyada gelişen siyasal olayların devletler arasında gitgide şiddetlenecek olan çekişme ve rekabeti beraberinde getirmesi, güvenlik ve aşırı silahlanma konusunda dünyanın büyük bir bölümünde beliren güvensizlik ve hoşnutsuzluğun son derece etkili olduğu görülmektedir. Vatan topraklarının bir parçası olarak misak-ın dışında kalmış olan Sancak/Hatay'ın karşı karşıya kaldığı siyasal tehditler, büyük güçlerin çatışma ve rekabet alanı haline gelmesi, yerelde milli duyguların mikro milliyetçi bir yaklaşım çerçevesinde güçlenmesini beraberinde getirecektir. Sömürgeye karşı bağımsızlık talepleri, ana dil, öz kültür ve gündelik yaşam ritüelleri üzerinde özgün geleneğe olan ihtiyaç, bu alanda karşı karşıya kalınan baskı ve sansür bunların bertaraf edilmesi yönünde bir tutuma olan ihtiyacı doğal olarak ortaya çıkarmıştır. Bu ortamın Tarık Mümtaz'ın yazın yaşamındaki tutumunun değişimine ortam hazırlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın diğer bir çıktısı yerelde oluşan yazın mücadelesinin siyasal güçlerin mücadele sahası olarak karşımıza çıkan Sancak/Hatay'da son derece etkin bir role sahip olabildiğidir. Bu süreçte mücadele veren basın yayın organları arasında Hacivat-Karagöz büyük ölçüde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Üç farklı siyasal güç, üç farklı yazın türü, üç farklı yayın kolu grubunu oluşturmuştur. Türkiye-Fransa-Suriye'nin siyasal, politik, sosyolojik ve kültürel varyantlarla Sancak/Hatay'da çeşitli yaklaşımlar ve yöntemlerle var olma mücadelesi içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu ortam milli cephe faaliyet yapan Hacivat-Karagöz'ün Türkiye ve Atatürk'ün doğrudan desteği ve katkısını alarak bölgede bunun savunucusu ve sesi olarak varlık gösterdiği görülmektedir. Bu amaçla yayın yapan gazete ana dil, öz kültür, Türkçenin her anlamda yaşaması, kullanımı, yeni alfabenin benimsenmesi, şapka inkılabının kabulü, Tevhid-i Tedrisat uygulamalarının tatbiki gibi konularda Türkiye'de yaşanan gelişmeleri olduğu gibi Sancak/Hatay basınına dolayısıyla Sancak/Hatay'da halka taşıyarak bu yönde bir bilinç ve kültür oluşturduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA**I. Arşivler****Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**

BCA.490.01.0.0.1385.598.1.

BCA.030.10.222.501.24.

BCA.030.10.224.511.4.

BCA.030.10.224.511.5.

BCA. 030.10.224.510.12.

Taha Toros Arşivi

II.Sürelî Yayınlar**Hacivat-Karagöz**

TBMM Zabıt Ceridesi, 1.11.1936, C 1.

III. Telif Eserler

Altuğ, S., **Antioch under French Mandate (1920-1939)**, Boğaziçi Üniversitesi (tez), İstanbul, 2002.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 28 (1936), Kaynak Yayınları, 2015.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 29 (1937), Kaynak Yayınları, 2015.

Avedis, K.Sanjian, **The Sanjak of Alexandretta (Hatay): A Study in Franco-Turco-Syrian Relations**, University of Michigan, 1956.

Bazantay, Pierre, **Conflic De Nationalites Au Proche-Orient, (Le Sandjak D'Alezandrette 1934–1939)**, Ed. Armenag Aprahamian, (Membre Du Conseil National Armenien), La France Et La Question D'Orient, Rapport Nu. 3.

Bitterlin, Lucien, **Alexandrette: Le “Munich” de l'Orient**, Jean Piccollec, Paris, 1999.

Bingöl, Sedat, **Yüzellilikler Meselesi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

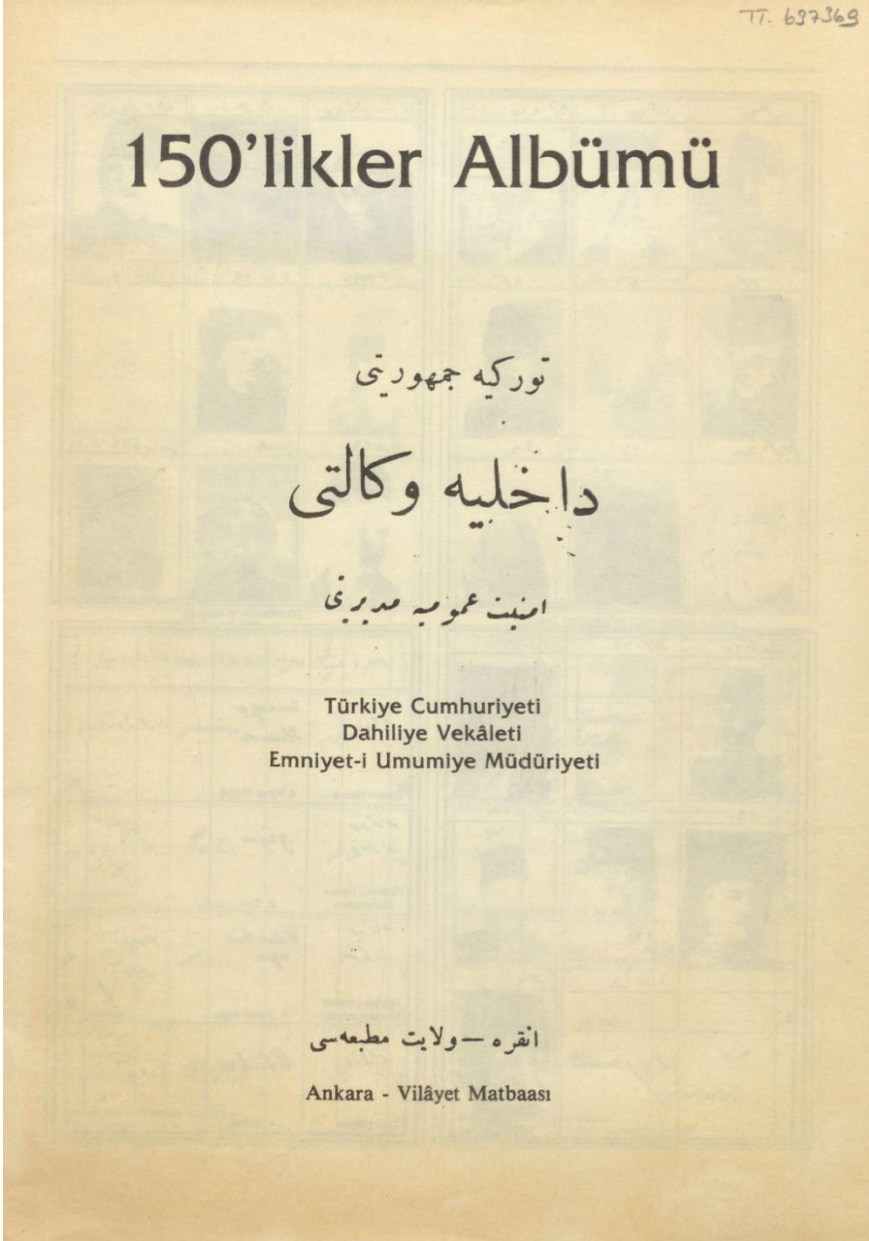
Chammas, LE P., **Alexandrette**, Tous Droits Reserves a L'Auteur, Iskenderun, 1931.

- Erdeha, Kamil, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Mütareke Günleri**, Hazırlayan: H.Afşin Günaydın, Cümle yayınları, Ankara, 2017.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Çizgiler ve Bilgiler**, Halep Maarif Matbaası, Halep, 1936.
- Halıcı, Şaduman, **Yüzellilikler**, Anadolu Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988
- Karaca, Emin, **150'likler**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004.
- Meriç, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özkaya Duman, Olcay, "Halep Maarif Matbaasından Tarık Mümtaz'ın Kalemikle Çizgiler ve Bilgiler," **Hatay Araştırmaları II**, Hazırlayan: Ahmet GÜNDÜZ, Selim KAYA, Pozitif Yayınları, Antakya, 2016.
- Özkaya Duman, Olcay, "İşgal'den İltihak'a Hatay'da Entelektüel Bir Kadro Hareketi, "Yenigün Gazetesi ve Yenigüncüler", **Tarihin Okulu Dergisi (JOHS)**, Yıl 6, S XVI, Aralık 2013.
- Özkaya Duman, Olcay, "Kaleminden Kelama Sancak'ta Bir Dil Atölyesi ve Anadil Savunması "Yeni Mecmua" (1938-1930)", **Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar I**, Dr. Mehmet Tekin Armağanı, Editörler: Sacit Uğuz ve Bülent Arı, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Yayın No:59, İskenderun, 2016.
- Özkaya Duman, Olcay, "Misak-ı Milli'ye Giden Yolda Hatay'da Bir Kalem Evinden Kurtuluş Yılları (Hatay Gazetesi ve Faaliyetleri)", **Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı**, Ocak-Şubat 2017, S 93, ss. 1117-1132.
- Özkaya Duman, Olcay, **Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Devlet'e Hatay Basını ve Faaliyetleri (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.
- Özkaya Duman, Olcay, **Geçmişin Sesiyle Tarihi Yeniden Düşünmek Üzerine Bir Sözlü Tarih Denemesi (Antakya Örneği 1921-1939 Sosyo-Kültürel Yaşam)**, Mustafa Kemal Üniversitesi yayınları, Ekrem matbaası, Yayın No 61, Adana, 2017.

- Payaslı, Volkan & Özkaya Duman, Olcay, “Bir Yüzelliliğin Halep Gezi Notlarından Günceler: Tarık Mümtaz Yazganalp(Göztepe), **Turkish Studies**, Volume 9/4, Spring 2014, Sayfa Aralığı 967-983
- Selçuk, Hamdi, **Hatay’ın O Günleri**, İstanbul, M. Sucuoğlu Matbaası, 1972.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Türkmen, A.F., **Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, İstanbul, Tan matbaası, 1939.
- Ucman, Abdurrahman; İnci, Handan, **Bir 150’liğin Mektupları**, İstanbul, 1998

EKLER

Ek-1

Ek-2

سلسله نومبر	اسم و پدريک اسمی	لاين حروفه اسمی	تاریخ تولد	مسن
۱۷	رادم بک افندي قوجيه	<i>Bouma bey oglu Fahreddin</i>	۱۳	۱۷
			13. Rumbeyoğlu Fahreddin	
				Maarif Nâzırı- Esbaki
۱۸	روزي قوزلبوي	<i>Romzi</i>	۱۴	۱۸
			14. Remzi "Kozhançerci"	
				Esbak Ziraat ve Ticaret Nâzırı- Esbaki
۱۹	کساروي عطا يارمردود	<i>Kasari</i>	۱۵	۱۹
			15. Hadi	
				Maarif Nâzırı- Esbaki
۲۰	احمد رفيع مردانوي	<i>Ahmed Refik</i>	۲۰	۲۰
			20. Riza Tevfik	
				"fiozof"
۱۷	رشاره افندي سید اسحاق	<i>Reşad Halise</i>	۱۷	۱۷
			17. Regat Halis	
				Bern Sefiri- Esbaki
۱۸	سليمان شفيق سليمان شفيق	<i>Suleyman Şefik</i>	۱۸	۱۸
			18. Süleyman Şefik	
				Kuvayi İnzibatiye Başkumandanı
۱۹	تقيه عطا يارمردود	<i>Tahsin</i>	۱۹	۱۹
			19. Tahsin "Bulgar namıyla marufdur"	
				Süleyman Şefik'in Yaveri Süvari Yüzbaşı
۲۰	احمد رفيع مردانوي	<i>Ahmed Refik</i>	۲۰	۲۰
			20. Ahmet Refik	
				Kuvayi İnzibatiye Erkanı Harbiye Reisi
۲۱	عطاره ممتاز نوراله يادوي	<i>Esrik Müntaz</i>	۲۱	۲۱
			21. Tank Mümtaz	
				Kuvayi İnzibatiye Miralayöz Kumandanı ve Damat Ferid'in Yaveri
۲۲	فتوح ارار نوراله يادوي	<i>Ali Nadir</i>	۲۲	۲۲
			22. Ali Nadir	
				Kuvayi İnzibatiye Kumandanlarından İzmir Kolordu Kumandanı- Esbaki
۲۳	فتاح نوراله يادوي	<i>Fettah</i>	۲۳	۲۳
			23. Fettah	
				Kuvayi İnzibatiye Mensubinden ve Nemrut Mustafa Divanı- Harbinden Kaymakam
۲۴	حق ميردود	<i>Hakki</i>	۲۴	۲۴
			24. Haki "Çopur"	
				Kuvayi İnzibatiye Mensubinden
۲۵	احمد رفيع بلدر دوش	<i>İsmail</i>	۲۵	۲۵
			25. İsmail "Gümölcineli"	
				Esbak Bursa Vâlisi
۲۶	زيبه قوزلي	<i>Zeynelabidin</i>	۲۶	۲۶
			26. Zeynelabidin "Konyalı"	
				Ayandan
۲۷	نوراله يادوي نوراله يادوي	<i>Mesude Sani yadi</i>	۲۷	۲۷
			27. Fazilce Mesut	
				Cebeliboreket Mutasarıfı- Esbaki
۲۸	عطاره مردانوي	<i>Sadik</i>	۲۸	۲۸
			28. Sadik	
				Hürriyet ve İttifak Lideri Miralay

150'likler Listesinde Tarık Mümtaz'ın olduğu 21.sıraya ait sayfa

Taha Toros Arşivi-TT-697-369.

Ek-3

150'likler Albümü

Tarih ve Toplum dergisi, araştırmacı-yazar Murat Bardakçı'nın sağladığı dört defter halindeki 150'likler Albümü'nü ilk kez yayımlamakla onur duyar.

Bu albümler, 1926 ortasında yurtdışındaki belirli konsolosluklarımızla sınırlı karakollarımıza şu üst yazılarla gönderilmiştir:

Türkiye Cumhuriyeti
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

... Şehbenderliği Memuriyet-i Aliyesine
Yüzelli kişilik listeye dahil eşhasın
herhangi bir suretle memleketimize av-
detlerine mahal verilmemek üzere fo-
toğraflarını havi ve dört küt'adan iba-
ret albümlerden birer adedi leffen ırsal
kılındı. İcaab eden şehbenderlikler ile hu-
dut kumandanlıklarına ayrıca birer
küt'a gönderildi. Albümlerde boş kalan
mahallerin fotoğrafları ele geçtiğinde
bilahare ırsal ve ikmal edilecektir Efen-
dim.

15 Haziran 1926

Emniyet-i Umumiye Müdürü
namına muavin (imza)

Bu konuda geniş bilgi için, İlhami Soysal'ın kısa sürede üç basımı yapılan 150'likler kitabına bakılabilir (ilk bası-
mı: Gür Yay., 1985).

Ek-4

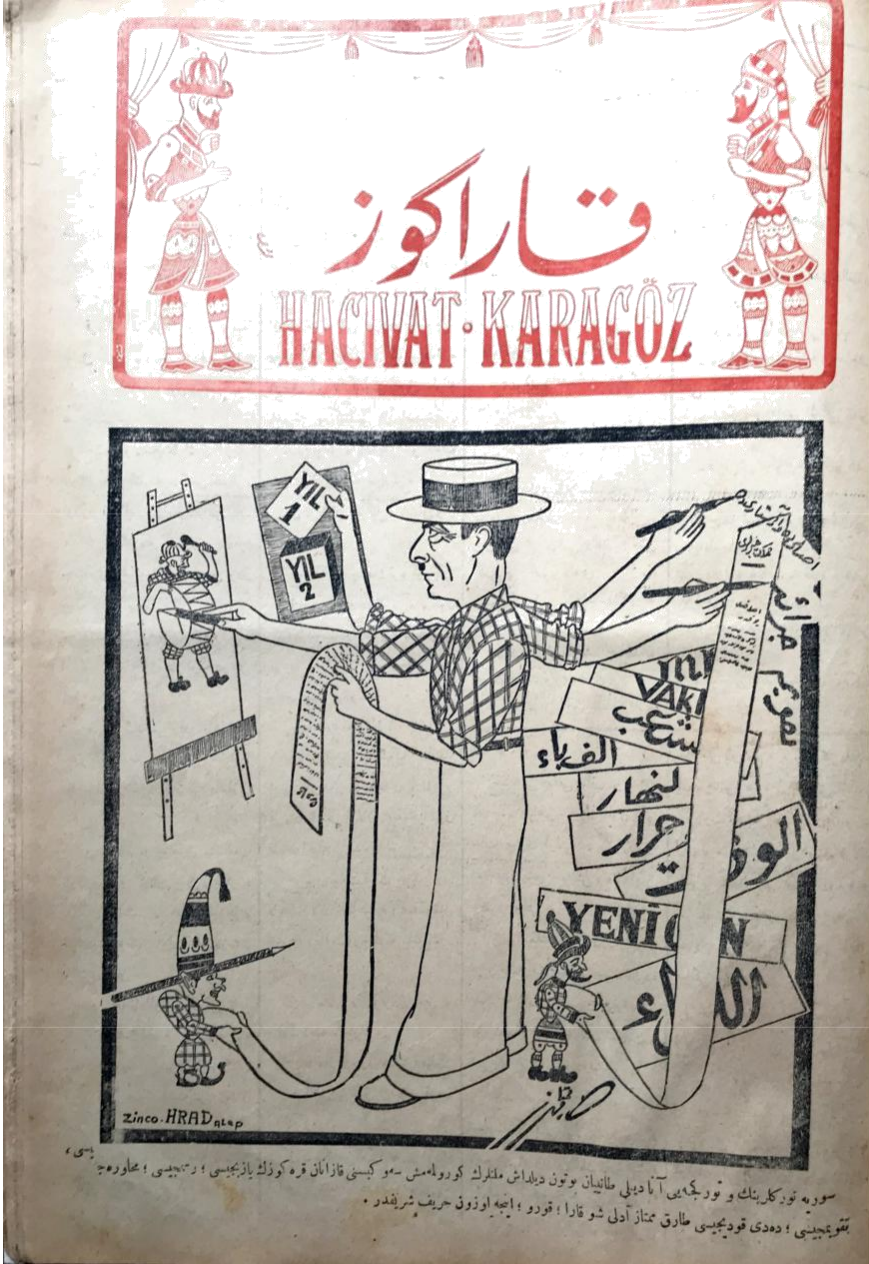
Hacivat-Karagöz Gazetesinin 1.yıl, 28 Haziran 1933 tarihli İlk Sayısı.

Ek-5

Hacivat-Karagöz Gazetesinin 2.yıl, 1 Haziran 1934 tarihli 91 numaralı Sayısı.

Ek-6

Tarık Mümtaz Yazganalp (Göztepe)'ın gazetesi Hacivat-Karagöz'ün ilk sayfasında kendi çizimiyle resmidir.

Ek-7

Hacivat-Karagöz Gazetesi'nin 82.sayısında Atatürk'ün üstün dehası ve büyük liderliği ile ilgili bayram kutlama haberi.

BEYRUT BAŞKONSOLOSU FERİDUN CEMAL ERKİN'İN HAZIRLADIĞI “ANTAKYA RAPORU” VE TÜRKİYE’NİN HATAY POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Osman AKANDERE*

ÖZET

Suriye’de 1936 yılı Kasım ayı içinde Fransa-Suriye Antlaşması’nı onaylayacak Meclis için iki dereceli seçimler yapılacaktı. Türkiye, Sancak temsilcileri ile yapılan toplantı sonrasında Suriye Meclisi’nde azınlıkta kalınacağı görüşüyle, seçimlere katılmama kararı aldı.

Hatay’da bütün kaza ve nahiyelerde seçimlere katılmama yönündeki çalışmalar, Türkiye’nin en üst düzeyde verdiği destekle gittikçe yayıldı ve gazete, parti, mekteplerdeki gençlik propaganda teşkilatı, spor kulüplerini de içine alan topyekûn bir boykot hareketine yöneldi. Ancak Suriye’deki manda yetkilileri ve Yüksek Komiserin Sancak’taki temsilcisi sert tedbirler alarak boykot hareketinin başını çeken Türkleri ve Arapları sürgüne gönderdi. Türkiye yanlısı Yenigün gazetesinin yayını yasakladı. Türkiye yanlısı bazı isimler tutuklandı.

Manda yetkililerinin aldıkları sert önlemlere rağmen Hatay’da birinci derece seçimlere katılım düşük oldu. Seçim sonuçlarının açıklanmasından ikinci derecede seçimlerin yapılacağı 30 Kasım’a kadar Sancak’ta olaylar aralıksız sürdü. Manda yöneticilerinin Türkler üzerindeki baskıları, tutuklamalar ve sürgünler arttıkça, Sancak’ta boykot ve

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@erdoğan.edu.tr

direnif daha fazla yayılıyordu. Türkiye ise bu süreçte olayları yakından takip etmekte ve Hatay ile ilgili bir oldubittiýi kabul etmeyeceđini vermiř olduđu bir nota ile Fransa'ya bildirmiřti.

Suriye Meclisi için ikinci derece seçimler bu gergin ortamda yapıldı. Manda emniyet glerinin ikinci derece seçmenleri oy vermeye zorlaması Sancak'taki gerginliği iyice artırdı. Sancak'ta seçimler bittikten sonra da olaylar devam etti. Antakya'da Araplar tarafından Türkleri temsil etmek üzere seçilen milletvekillerinin evlerinin önünde yapılan protesto gösterilerinde Fransız polisinin ateş açması zerine Türk göstericilerden yaralanan ve ölenler oldu. Yüksek Komiserin Sancak temsilcisi sıkıyönetim ilan etmek suretiyle olayların önüne geçmek istedi.

Sancak'taki olaylar zerine Türkiye soruna barışçı yollardan çözüm bulamazsa, askeri çözüm yollarının denenebileceği yönündeki niyetini bir taraftan Fransızlara hissettirirken bir taraftan da Antakya'da meydana gelen olayla ilgili olarak Beyrut Başkorsolosu Feridun Cemal Bey'i Hatay'a göndererek yerinde incelenmesini istemiştir. Başkorsolos Feridun Cemal Bey bölgede yaptığı araştırma gezisi sonrası bir rapor hazırlamıştır.

Bu alışmada Türkiye'nin Beyrut Başkorsolosu Feridun Cemal Bey tarafından hazırlanan ve "Antakya Raporu" olarak bilinen raporun hazırlanma süreci ve Türkiye'nin Hatay politikası üzerindeki etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Beyrut Başkorsolosu Feridun Cemal Erkin, Antakya Raporu, Hatay, Fransa, Seçimler.

**“THE ANTIOCH REPORT” PREPARED BY BEIRUT CONSUL
GENERAL FERİDUN CEMAL ERKİN AND ITS EFFECTS ON
THE HATAY POLICY OF TURKEY**

ABSTRACT

In November 1936, in Syria, two-level elections were to be held for the Assembly, which would approve the French-Syrian Treaty. Turkey, after meeting with the Guard Post representatives, decided not to participate in the elections thinking that the Syrian Parliament will stay in minority.

In Hatay, the works not to participate in the elections in all districts and towns increasingly spread with the Turkey's top level support and became a complete boycott movement including newspapers, political parties, youth propaganda organizations in schools and sports clubs. However, the mandate authorities in Syria and the High Commissioner's representative in the Guard Post took hard measures and exile the Turks and Arabs who led the boycott movement. The publication of pro-Turkey Yenigün newspaper was banned and some pro-Turkey people were arrested.

In spite of the tough measures taken by Mandate officials, the participation in the first degree elections in Hatay was low. From the announcement of the election results until the second degree of elections in November 30, events continued uninterrupted in Guard Post. As the pressure of the Mandate rulers on the Turks, arrests and exiles increased, boycott and resistance were spreading more in the Guard Post. Turkey was closely following the events in this process and has given a notification to France that it would not accept a fait accompli about Hatay.

Secondary elections for the Syrian Assembly were held in this tense environment. That Mandate security forces forced the voters in the Guard Post to vote in the second degree voters tightened the tension. After the elections were over, the events continued in the Guard Post. When French police opened fire in the protest demonstrations

in front of the house of the deputy elected to represent Turks in Antakya by the Arabs, some of the Turkish demonstrators were wounded and dead. The Guard Post representative of the High Commissioner wanted to prevent the events by declaring martial law.

Upon the events in the Guard Post, Turkey hinted at the French its intention that military solutions might be tried if no peaceful solution could be found and sent Beirut Consul General Feridun Cemal Bey to Hatay due to the event in Antakya and wanted him to check on the spot. Consul General Feridun Cemal Bey prepared a report after his field trip in the region.

In this study, the preparation process of the report known as the Antioch Report prepared by Turkey's Beirut Consul General Feridun Cemal Bey and its effects on Hatay Policies of Turkey will be examined.

Keywords: Beirut Consul General Feridun Cemal Erkin, Antioch Report, Hatay, France, Elections.

GİRİŞ

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlup bir devlet olarak çıkmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütarekenin imzalanmasını takip eden günlerde İskenderun Sancağı'nın da içinde yer aldığı Suriye toprakları Fransızlar tarafından işgal edilmiştir¹. Bu işgalin dayanak noktası ise bölgenin savaş yıllarında yapılan Sykes-Picot gizli antlaşması ile Fransa'nın himayesine bırakılmış olmasıydı².

Oysa Milli Mücadele'nin henüz başlarında ilan edilen Misak-ı Milli'ye göre İskenderun Sancağı bölgesi mütarekenin imzalandığı günlerde henüz işgal edilmeyen Türk toprağı olduğu için "milli sınırlar" içerisinde kabul edilmekteydi. Hal böyle olmakla birlikte 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında yapılan Ankara İtilafnamesi ile İskenderun Sancağı, Suriye sınırları içerisinde bırakılmış, ancak bölgeye özel bir statü verilmiştir³. Bu antlaşma ile her ne kadar Sancak'ta yaşayan Türklerin hakları savunulmuş olsa da yine de Sancak, Suriye'deki Fransız manda yönetiminin egemenliğine giriyordu⁴. Ankara Antlaşması ile Sancak bölgesine sağlanan statü yani Türkiye'ye ve orada yaşayan Türklere tanınan haklar Lozan Antlaşması ile teyit ve takviye edildi.

¹ 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen San Remo Konferansı'nda alınan kararlar gereğince, İngiltere ve Fransa Ortadoğu'daki bölgeleri paylaşarak manda yönetimleri kurmaya başladılar. Suriye'de de Fransız Mandası kurulacaktı. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983, s. 197.

² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.125-126. Ayrıca bkz. David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı(1914-1922)**, çev. Mehmet Harmanlı, Sabah Yayınları, İstanbul 1994, s.180-188.

³ Ankara Antlaşmasına göre halkın çoğunluğu Türk olan sancakta, Türk parası geçerli olacak ve halkın millî kültürünün korunması için her türlü kolaylık sağlanacaktı. Ayrıca bu antlaşma, İskenderun Sancağı'na Türkiye ve Fransa'nın garantörlüğünde ayrı bir varlık hakkı tanımaktaydı Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.184. Ayrıca bkz. Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi, Osmanlı Dönemi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 219; İsmail Soysal, "Türk-Fransız İlişkileri", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 13, İstanbul, 1996, s. 184.

⁴ Ankara Antlaşmasında bölgenin statüsü konusunda daha ayrıntılı bir bilgi için bkz. Ömer Erden, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay (1937-1939)**, Gece Kitaplığı Yay, 2015, s.8-9.

Sancak konusu ve burada yaşayan Türklerin durumları daha sonraki yıllarda da Türkiye ile Fransa arasında yapılan ikili ilişkilerde ele alınan bir konu olmuştur. Nitekim 1926'da imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi" ile 1930'da imzalanan "Dostluk, Uzlaşırma ve Hakemlik Antlaşması" Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak belirlenmesi başta olmak üzere iki ülke arasındaki birçok meselelerin çözülmesini sağladı⁵.

1930'lu yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan İtalyan ve Alman tehlikesinin yarattığı durum Türkiye'nin batılı devletler ile olan ilişkilerinde bir yakınlaşma yarattı. Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyetine girmesi özellikle İngiltere ve Fransa nezdinde olumlu karşılanmıştı⁶. Fransa Parlamentosu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderdiği kutlama mesajı iki devlet arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyecektir.

Türkiye-Fransa arasında başlayan olumlu hava daha sonra da devam edecektir. Nitekim bu olumlu hava sürecinde İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Türkiye, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Boğazlarda kesin hakimiyetini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesini⁷ ilgili devletlere kabul ettirdi. Bu meselenin çözümünüyle

⁵ Bu antlaşmalar için Bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, C 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.393-398; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılama Hatay**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008, s. 35-37.

⁶ Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği kendi talebi ile değil, davet üzerine gerçekleşti. Milletler Cemiyeti tarafından yapılan davet, TBMM'ce kabul edildi ve Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye oldu. Üye olduktan iki yıl sonra 1934'de ise, Türkiye Milletler Cemiyeti geçici üyeliğine seçilerek 1935-1937 yılları arasında Meclis'te üye olarak bulundu. Bkz. Serhan Ada, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu(1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.102. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girişi ve Batılı Devletler Nezdindeki Etkileri Konusunda Bkz Sayan Uluşan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-I Akvam) Girişi -Öncesi Ve Sonrası", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2018, C 7, S 16, İzmir 2018, s. 237 - 258

⁷ Montreux Boğazlar sözleşmesi için bkz. Seha L Meray ve Osman Olcay, **Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi, Ankara 1976; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları(1935-1939)**, T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdür-

Türkiye hem Lozan'dan kalan sorunlarını büyük ölçüde çözdüğü gibi, uluslararası ilişkilerde de sözü geçen bir devlet olduğunu göstermiştir.

1936 ortalarına gelindiğinde, Türkiye Boğazlar meselesini kendi lehine çözdükten sonra, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamış, bilhassa Hitler Almanya'sının yarattığı siyasi kaos ve gerginlikten yararlanarak Sancak meselesinin çözümünün zamanı geldiğine inanmıştır⁸. Nitekim bizzat Atatürk'ün Montreux görüşmelerinin akabinde Türkiye'ye dönmüş olan Afet İnan'a sıranın Sancak'a geldiğini ifade ettiği "Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var" sözleri bunun açık bir göstergesi olmuştur.⁹

I. BAĞIMSIZLIK SONRASI SURIYE SEÇİMLERİ VE SANCAKTA ÇIKAN OLAYLAR

Fransa'da yapılan seçimler sonrası iktidara gelen Leon Blum liderliğindeki yeni hükümet Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yarattığı buhranlar ve değişmeye başlayan siyasi dengeler karşısında Suriye ve Lübnan ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemek istemişti. Diğer taraftan Suriye'de Fransa'nın 1933'den beri söz verdiği bağımsızlık anlaşmasının bir an önce imzalanmasını istemekteydi. Bağımsızlık anlaşmasının gecikmesi Suriye'de siyasi ortamı mütemadiyen geriyor ve Suriyeli Milliyetçilerin başta Şam olmak üzere Halep, Hama ve Humus

lüğü, Ankara 1973; Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi(Boğazlar Sorununda Son Aşama), **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1994, C 4, S 13, s.87-112.

⁸ Avrupa'nın siyasi ortamının elverişli bir duruma geldiğini gören Atatürk, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı 1936 yılında, Hatay sorununu iç ve dış kamuoyunda planlı bir şekilde gündeme getirmeye başlamıştır. Atatürk Sancak sorununu kesin bir çözüme bağlamak zamanının geldiğine daha Paris'te Fransa ile Suriye arasındaki görüşmeler yapılırken karar vermiş, ancak Montreux Boğazlar konferansının sonuçlanmasını beklemeyi uygun görmüştür. Bkz. Yusuf Sarınoy, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay, Anavatana Katılışının 60.Yıldönümünde Hatay**, Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2001, s.33.

⁹ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınoy, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.47.

gibi şehirlerde olaylar çıkarıp şiddete başvuruyorlardı. Bu gösterilerde dillendirilen diğer bir konu da “Sancak’ın Suriye’nin ayrılmaz bir parçası olduğu” söylemiydi¹⁰.

Suriyeli milliyetçilerin Fransız manda idaresinden kurtulmak amacıyla başlattığı gösteriler ve Suriye’de meydana gelen olaylar Fransız Hükümetini zor duruma sokacaktır¹¹. Nitekim kısa bir süre sonra Fransız Hükümeti, Suriye’deki parti temsilcilerini Paris’e davet ederek onlarla müzakereye başlamış ve nihayet görüşmeler 9 Eylül 1936’da bir antlaşma ile sonuçlanmıştı. Bir dostluk ve ittifak antlaşması kapsamında imzalanan “Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşması” diğer bir ifadeyle bir bağımsızlık antlaşması olarak nitelendirilmiştir¹².

25 yıllık süre için yapılan bu antlaşmaya göre, Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacaktı. Suriye’ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında bir ittifak kuran 1936 Anlaşmada Sancak hakkında açık bir hüküm bulunmuyordu. Anlaşmanın 3. Maddesine göre Fransa Suriye’den çekilirken Sancak üzerindeki hak ve yükümlülüklerini Suriye’ye devredecekti¹³. Bunun Sancak Türkleri ve Türkiye açısından ifade ettiği anlam; Sancak bölgesinin Suriye’de kalması ve burada yaşayan Türklerin Suriye içinde azınlık durumunda kalmalarıydı. İmzalanan anlaşma konusunda Türkiye yeterince bilgi sahibi

¹⁰ Ada, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, s.105.

¹¹ Fransa’da Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde seçimleri kazanan Halk Cephesi Hükümeti, aynı zamanda o sıralarda Avrupa’da çıkmış bulunan buhranların da etkisiyle Suriye ve Lübnan’la olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna gidecektir. Bu çerçevede Fransız Hükümeti, Dışişleri Bakanı Delbos ile Bakanın siyasi danışmanı Viénot vasıtasıyla Paris’te Suriyeli siyasal liderlerle görüşmelere başlayacak ve görüşmeler sonunda 9 Eylül 1936’da Paris’te, Fransa ile Suriye arasında bir Dostluk ve İttifak Antlaşması parafı edilecektir. Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, “Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti’nin Kuruluşu ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)**, C XII, S 34, Mart 1996.

¹² Ada, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, s.108; Ayrıca bkz. Celalettin Yavuz, **Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara 2005, s.273.; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Manda İdaresi Altında Suriye(1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004, s. 502-504.

¹³ Pehlivanlı, Sarımay, Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay**, s.47.; Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası(1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990, s.127-128.

değildi. Bu durum Sancak bölgesindeki Türklerin durumu konusunda Türkiye'de endişe uyandırdı¹⁴.

Türkiye'nin endişelerinde ne denli haklı olduğu, Paris dönüşü İstanbul'a uğrayan Suriye heyetinin verdiği demeçle ortaya çıktı¹⁵. Heyet üyelerinin yaptığı açıklamalarda Sancak bölgesindeki Türklerden azınlık olarak bahsedilmişti. Bu da Türk kamuoyunda büyük bir tepki ile karşılanmıştı¹⁶. Türk basınında Suriye'ye verilen bağımsızlık memnuniyetle karşılanırken, Şam heyetinin açıklamaları tepkiyle karşılanacaktı. Nitekim bazı gazetelerde çıkan haberlerde "Sancak bölgesinin Anadolu kadar eski bir Türk Yurdu olduğu, bu sebeple Sancak Türklerinin bir azınlık olarak Suriye'ye bırakılamayacağı" dile getiriliyordu¹⁷. Sancak için en uygun yolun "İskenderun ve havalisinin istiklalini ilan etmek" olduğu pek çok köşe yazarınca yazılıyor, tepkiler dile

¹⁴ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s.159.

¹⁵ İstanbul'da gazetelere demeci veren Suriye Heyeti'nin başkanı olan Haşim'ül Atası'ydi. **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1936.; 23 Eylül 1936 yılında Suriye Devlet Başkanı Adnan Atası'nın babası olan Haşim Atası başkanlığındaki 7 kişilik Suriye heyeti, Fransa dönüşünde Türk makamlarıyla temasa geçerek varılan anlaşma hakkında yetkilileri bilgilendirmiştir. Konuyla ilgili yapılan açıklamada, Sancak Türklerinin Araplarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olacakları ifade edilmiştir. Manda rejimi devam ettiğinden dolayı henüz Sancak'ın geleceği ile ilgili resmi bir karar alma gücünden yoksun olan Suriye yetkililerinin bu açıklamaları Türkiye'yi tatmin etmemiştir Bkz. Ahmet Asker, ""Misak-ı Millî" den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", Misak-ı Milli Özel sayısı, **Yeni Türkiye**, S 93, Yıl, 2017, 1110.

¹⁶ Şam'a dönmekte olan Suriye Heyetinin başkanı ve aynı zamanda Suriye Vatani Partisi'nin lideri olan Haşim Atası tarafından 24 Eylül 1936'da Türk basınına verilen demeçte, Fransa mandası altında idari muhtariyete sahip olan Antakya ve İskenderun Müstakil Suriye idaresine geçeceğini belirtmesi, arkasından heyetteki delegelerden Fars Elhuri'nin Antakya İskenderun Türklerinin Suriye'nin diğer ekalliyetlerinden farklı görmedikleri ifadesi tepkiye sebep oldu. Bkz. Dağıstan, Sofuoğlu, **İşgalden Kıtılıma Hatay**, s.45.

¹⁷ Bkz. **Ulus**, 24 Eylül 1936, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1936;

Türkiye basını bu gelişmelere daha temkinli yaklaşmıştır. Fransız-Suriye planının 23 Eylül 1936 tarihinde Suriye Manda Yönetimi Başkanı Hacı Ethem Atası tarafından yapılan açıklamada Antakya Sancağı'nın bağımsız Suriye devleti içinde otonomi kazanmış Suriye toprağı olduğunun belirtilmesine kadar ortaya çıkan gelişmelere yönelik mücadeleye girişmemiştir. Bu planın açıklanmasının hemen ardından Ankara ve İstanbul gazetelerinde süratle Türkiye'nin bu plan ile Hatay Sancağının Arap Suriye'nin bir parçası olmasını asla kabul etmeyeceğini ifade eden büyük manşetler çıkmaya başlamıştır. Bkz. Hakan Birsal, Olcay Özkaya Duman, ""Fransa'nın Suriye Man-

getiriliyordu¹⁸. Sancak'a istiklal verilmesi daha sonraki günlerde siyasi çevreler ve basında daha fazla ele alınan konu olacak adeta Türkiye'nin ortak düşüncesi haline gelecek ve çözüm siyasetinin temelini oluşturacaktır.

Diğer taraftan Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşması ve bu antlaşmanın uygulanmasına yönelik yapılan açıklamalar Sancak'taki Türkler arasında da endişe yarattı. Sancak'ta siyasi ortam gerginleşti. Türkiye Sancak'ın statüsü konusunu Eylül 1936'da Cenevre'de yapılan Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında Fransa ile görüşüyse de bir ilerleme sağlanamamıştı. Bunun üzerine Türkiye 10 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği nota ile Suriyelilerle yapılan antlaşma İskenderun ve Antakya'yı içine alan Sancak ile de yapılmasını istemiştir¹⁹. Böylece Türkiye Hatay meselesine Batının kendilerini tanıdığı yoldan, yani kendisi için toprak isteyerek değil, Suriye'ye tanıdığı gibi Sancak için de bağımsızlık isteyerek çözme politikasını takibi esas alacaktır.

Fransa ile diplomatik görüşmelerin sürdürüldüğü bu günlerde Atatürk 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmada “...*Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük*

dater Yönetimi müfettişlerinden Pierre Bazantay Gözüyle Yakındoğu'da Bir Milliyetçi Çatışma Alanı: İskenderun Sancağı (1934-1939)”, **Turkish Studies**, Volume: 8, Issue: 9, Summer 2013, s.803.

¹⁸ Bkz. Kemal Ünal, “Suriye'deki Türkler Ekalliyet Değildir”, **Ulus**, 24 Eylül 1936; Falih Rıfkı Atay, Suriye ve Sancak, **Ulus**, 25 Eylül 1936.

¹⁹ Türkiye, 9 Eylül 1936'da Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun'a da verilmesini talep eden 10 Ekim 1936 tarihli bir notayı Fransa'ya göndermiştir. Ercan Karakoç, “Atatürk'ün Hatay Davası”, **Bilig**, S 50, Yıl: 2009, s. 103; Ayrıca bkz. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.348. Oral Sander, **Siyasi Tarih(1918-1994)**, C II, İmge Yayınevi, Ankara 2004, s.96-97; Hasan Köni, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, **Atatürk Yolu**, Yıl: 2, S 4(Kasım 1989)s. 537; 9 Eylül 1936'da parafe edilen antlaşma ile Suriye'de manda yönetiminin son bulduğu ancak burada İskenderun Sancağına tanınan bazı haklardan hiç bahsedilmemiş olması, Türk Hükümetinin tepkisini çekmiştir. Yapılan ikili görüşmelerden bir netice alınmayınca Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile 6 Ekim 1936'da Milletler Cemiyeti'ne, 10 Ekim 1936'da ise Fransa Dışişleri Bakanlığına resmi bir nota verilmiştir. Bahse konu nota ile Türk Hükümeti, Sancak sorununun çözümü önerisini resmen ortaya atmış, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanımaya karar verdiği bağımsızlık hakkının, halkının çoğunluğu Türk olan Sancak'a da tanınması talep edilmiştir. Figen Atabey, “Hatay'ın Anavatana Kaulma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s. 195.

bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmağa mecburuz" diyerek Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli meselenin Sancak olduğunu dile getirmiştir²⁰. Bu konuşmasıyla Atatürk Sancak konusunun Türkiye için önemini vurguladığı gibi Fransa ve Dünya Kamuoyuna da aynı mesajı veriyordu. Nitekim Hatay davasının simge isimlerinden birisi olan Tayfur Sökmen Atatürk'ün bu sözleriyle Fransızlarla aramızda yıllardır devam Sancak meselesinin artık neticelendirilmesinin zamanının geldiğini söylemiştir diyecektir²¹. Yine Atatürk'ün bu konuşmasının Sancak'taki Türkler için yeni bir ümit ışığı olduğu, o güne kadar ümitsiz bir bekleyiş içinde olan Türklerin içine düştükleri ümitsizliği ve çaresizliği ortadan kaldırdığını, Türkleri birleştirdiği görülmüştür. Hatta konuşmanın Sancak'taki Ermeniler ve Hristiyan ahali üzerinde olumlu etki yaptığı tespiti yapılmıştır.

Atatürk bu konuşmasının akabinde asırlardan beri bir Türk yurdu olarak bilinen Sancak'ın adını Hatay olarak değiştirecektir. Hatta Hatay bayrağı bizzat Atatürk tarafından belirlenerek Hataylılara armağan edilmişti²². Sancak'ta Türkler tarafından kurulan ve İskenderun ve Antakya Muavenet-i İçtimaiye Cemiyeti adı altında faaliyet gösteren derneğin adı Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirildi ve fahri başkanlığına da Atatürk'ün direktifiyle Tayfur Sökmen getirildi²³.

Eylül 1936'da yapılan Fransa-Suriye Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, bu anlaşmanın Suriye adına onaylanmasını sağlayacak

²⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMM ZC)**, Devre: V, C 13, İçtima: 2, 1.11.1936, s.4-7; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006, s.404. Atatürk'ün bu konuşması *Ulus ve Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır. **Ulus**, 2 Kasım 1936; **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1936.

²¹ Bkz. Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 95.

²² İskenderun Sancağının isminin Hatay adını almasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi(1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, s. 267-269;

²³ Atatürk'ün emriyle kurulan Cemiyetin Genel Başkanlığına İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Genel Sekreterliğine de Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer ve Fahri Başkanlığa da Tayfur Sökmen getirilmişti. Bkz. Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, s. 96-98.

Meclisin oluşması için Suriye genelinde seçimlerin yapılmasına karar verilmişti. Seçimler iki dereceli olarak yapılacaktı. Suriye’de seçimlerin ilk aşamasının 14-5 Kasım 1936’da yapılmasına karar verilmişti. Yapılacak seçimler ile ilgili olarak Türkiye’de Başbakan İnönü’nün de bulunduğu ve Sancak adına da Tayfur Sökmen’in katıldığı toplantıda²⁴, Sökmen, yapılacak seçimlere katılmaları halinde Suriye Meclisinde azınlıkta kalınacağı tehlikesine işaret etmesi üzerine İnönü’de bu fikre katılarak, yapılacak seçimlere Sancak Türklerinin katılmamasına karar verildi²⁵. Alınan bu karar hemen Sancak Türklerine duyuruldu²⁶.

Sancak Türklerinin yapılacak seçimlere katılmaması kararının ardından halkı bir arada tutup teşkilatlandırmak gibi amaçlarla Hatay Halk Partisi kuruldu. Kaza ve nahiyelerde de Halkevleri açılmış ve halkın seçimlere katılmama konusunda bilinçlendirme çalışmaları hızlandırılmıştı. Seçimler öncesi Türkiye’de en üst düzeyde başlatılan çalışmalar Sancak’ta giderek yaygınlaşıyor ve topyekûn bir mücadelenin zemini oluşturulmaya başlanmıştı. Nitekim Türkler 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’nın yıldönümünde boykot başlatmışlar, dükkânlarını açmayarak kepenk kapatmışlardı. Fransızların Cumhuriyet Bayramını kutladıkları gerekçesiyle Antakya’daki Türk Kız Lisesini kapatmaları Türkler arasında büyük bir tepki yarattı. Türk halkı hükümete çektikleri yüzlerce telgraf ile bu olayı protesto etmiş, Diğer Türk okulları da uygulamayı protesto amaçlı grev ilan etmişlerdi²⁷. Bu olaylardan sonra Hatay’da Fransız yöneticilerinin Türklere karşı her geçen gün artan baskı yapmaya başladılar.

²⁴ Ankara’da Lozan Palas’ta yapılan toplantıya Sancak Türkleri adına Tayfur Sökmen ile Sancak’ta yayınlanan Yenigün yazarı Selim Çelenk katılmıştır. İsmet İnönü’nün de katıldığı bu toplantıda ayrıca Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu da katılmıştı. Toplantıda Tayfur Sökmen’in Seçimlere katılmanın mevcut durumun kabul edildiği anlamına geleceğini, seçimlere katılmamanın Hatay’ın bağımsızlık davası için daha hayırlı olacağını söylemesi ve bu düşüncelerini Başbakan İnönü’ye de kabul ettirmesi üzerine seçimlere katılmama kararı alınmıştır. Bkz. Sökmen, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, s.94.

²⁵ **Ulus**, 15 Kasım 1936.

²⁶ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara 1986, s.30-31.

²⁷ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1936.

Sancak Türklerinin ve Türlerle birlikte hareket eden bölge halkının büyük bir çoğunluğunun 14-15 Kasım'da yapılacak seçimlere katılmama kararı Fransız yöneticileri oldukça rahatsız etmişti. Fransızlara göre Türkler seçimlere katıldıkları takdirde Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olduklarını da kabul etmiş olacaktı²⁸. İşte bu durumu anlayan Hatay Türkleri ne pahasına olursa olsun seçimlere katılmama kararını almışlardı²⁹.

Hatay'da Kasım ayı boyunca devam eden karışıklıklar Aralık ayının başlarında da devam ediyordu. Hatay'da seçimler öncesi gittikçe artan gerginlik ve çatışmalar karşısında Fransızlar bölgeye zabıta, jandarma ve asker takviyesi yaptılar, her tarafa devriyeler çıkartarak bölgede denetimlerini artırmaya çalıştılar.

Hatay'da 14 Kasım 1936'da iki dereceli seçimlerin ilk aşaması başladı. Seçimlere Türk halkının ve onlarla birlikte olan diğer cemaatlerin katılmaması karşısında Fransızlar Hatay'da halkın seçimlere katılmasını sağlamak için tedbirler almaya başladılar. Bu tedbirler içinde,

²⁸ Ömer Erden, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay**, s.19.

²⁹ Seçimlere katılmama konusunda Sancak Türkleri'nin yayınladığı beyanname şöyle deniliyordu:

"Sayın Sancak ahalisine

14-15 Sontesrin 1936 tarihinde Suriye namına Sancak'ta yapılmak istenen müntehibi sani intihabatına iştirak etmemek suretile bütün Sancaklılar Suriye'den tamamen ayrı bir varlık olduklarını bütün cihan önünde ve bir kere daha en canlı ve güçlü bir şekilde ispat etmişlerdir. Bununla beraber Suriye memurları intihabatı devam ettirip yüzde beş nisbetinde bazı kimseleri müntehibi sani ilan etmişler gerek şekli gerek mahiyetile baştanışağı ve tamamen kanunsuz, yolsuz olan bu intihabı 30 sontesrin Pazartesi günü tekrar ederek Suriye meclisine mebus seçtirmek hazırlıklarına girişmişlerdir.

Sancaklıların bütün varlıklarile ve bütün cihan muvacehesinde intihabata karşı ilk defasında yaptıkları fiili boykotaj ve rızaları hilafına yüzde 3-5 reyile müntehibi sani tayin ettirilen vatandaşların istifa ederek millet ve vatan davasına karşı sadakalarını göstermiş olmalarına rağmen bu yolsuz intihabatı devam ettirmek teşebbüsleri yine bütün cihan efkârı umumiyesi önünde ve sarih hakları, sarsılmaz varlığa karşı kaydolunmamış bir haksızlık ve yolsuzluk teşkil etmektedir. Fakat Sancaklılara düşen vazife sone ermiş demektir. Sancaklılar reyleri, hakları ve varlıkları hilafına zorla yapılmak istenen meb'us intihabatına karşı da boykotaj yapacak beynelmül tanınmış haklarına hümet edilmesini, gür ve imanlı sesle istemeye devam edeceklerdir." Bu beyanname için

bkz. **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1936.

sınır dışı etme, tutuklama gibi baskıların yanında jandarma ve askerleri köylere göndererek halkı baskıyla seçimlere katılmaya zorlamaya çalıştılar³⁰. Halk zorla, dayakla seçim sandıklarının başına getirilerek oy kullanmaya zorlanıyorlardı³¹. Oy kullanmayanların üç yıl hapis cezasına çarptırılacağı ilan edilmişti. Silah araması bahanesiyle birçok Türk'ün evi basılmış, Türk lider ve vatanperverlerden birçoğu hapsedilmişti³².

Fransızlar Türkçe yayın yapan Yenigün gazetesi kapattılar³³ ve halkın temsilcisi olan bazı önemli şahsiyetleri sınır dışı ettiler³⁴. Yine seçimlere katılmadıkları gerekçe gösterilerek birçok Türk'ü tutukladı-

³⁰ Ömer Erden, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay**, s.19-20; Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, s.117; Volkan Payaşlı, **Sancak'tan Vilayete Hatay-1921-1960(Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017, s. 31-32.

³¹ Cumhuriyet Gazetesinde "Antakya'da vaziyet nazik bir safhada" başlıklı bir haberde Türk halkının dipçikle seçime katılmak istendiğinden bahsedilerek "*Halep'ten takviye kuvvetleri getirerek halkı cebren intihap yerlerine sürüklüyorlar. Birçok Türkler hapis ve nefyedildiler. Bir kısım halk Türkiye'ye iltica hazırlanıyor. Kanlı hadiseler çıkmaya muhtemeldir.*" Deniliyordu. Bkz. **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1936.

³² Pehlivanlı ve diğerleri, **Türk Dış politikasında Hatay**, s. 57. Hatay'da Türklere yapılan bu zulüm ve baskılar ile ilgili olarak Cumhuriyet Gazetesi "Antakya'da Halka İşkence Yapılıyor" başlığıyla verdiği haberde "*Köylere gönderilen müsellaht jandarmalar halkın elini kolunu bağlayarak ve dayak atarak intihap sandıklarının başına getiriyorlar, zulümden kaçmak isteyenleri jandarmalar öldürüyorlar*" diyordu. Bkz. "Antakya'da Halka işkence yapılıyor", **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1936.

³³ Kasım 1936 yılında Sancak'ta manda yönetimi Yenigün gazetesini tekrar kapatma kararı almıştır. Bu dönem Fransız resmi makamlarının basına yönelik tavırlarında görülen otokrat ve baskıcı tutumun nedeninin, Türkiye'nin İskenderun Sancağı'na bağımsızlık tanınması için 9 ve 17 Kasım 1936 tarihlerinde Fransa'ya verdiği notadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Olcay Özkaya Duman, "İşgal'den İltihak'a Hatay'da Entelektüel Bir Kadro Hareketi, "Yenigün Gazetesi ve Yenigüncüler", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl 6, S XVI, Aralık 2013, s. 409.

³⁴ Manda yetkilileri ve Yüksek Komiserin Sancak'taki delegesi Durieux, sert tedbirler alarak, boykot hareketinin başını çeken Türkleri sürgüne gönderdi. Yenigün gazetesinin yayını yasaklandı. Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, s.117.; Fransız Askeri komiserliği Yenigün gazetesi sahibi olan Selim Çelenk dışında Vedi Münir, Samih Azmi Ezer, Mustafa Rasih Bensan ve Kadri Mursalıoğlu'nun Humus şehrine sürgün olarak gönderilmeleri için bir kararname hazırlamıştır. Şükrü Balcı ve Selim Çelenk Adana'ya kaçmıştır. Ancak diğer dördü Humus'a sürgün edilmiştir. 15 gün sonra sürgün kaldırılmış ve yayın kadrosu tekrar Antakya'ya dönmüştür. Özkaya Duman, "İşgal'den İltihak'a Hatay'da Entelektüel Bir Kadro Hareketi, s. 409.

lar, hapis ettiler. Türk memurlarından bir kısmı işten çıkarıldı. Seçimlere katılmayı reddeden Türk köylerine para cezaları kestiler³⁵. Ancak yapılan onca baskı ve zorlama bir netice vermeyecek, seçimlere katılım çok düşük bir oranda olacaktır³⁶.

14 Kasım 1936'da sabah saat 8.00'da başlayan seçimlere hemen hiçbir Türk katılmamıştı. Seçimlere katılmayan ve ortamın gerginliğinden çekinen halk iki günlük yiyeceğini alarak evlerine kapanmıştır. Seçim günü şehirde her yer tamamen kapanmıştı. Seçimlere yukarıda da değinildiği gibi çok az kişi katılmıştı. Nitekim 16 Kasım tarihli bir istihbarat raporunda şu bilgiler veriliyordu;

Antakya bölgesinde iki bin kadar Ortodoks Rum'un Türklerle birlikte hareket ederek seçimlere katılmamışlardı. Bölgede sakin olan Alevilerin bir kısmının yine seçimlere katılmayarak Türklerin yanında yer almışlardı. Yine Reyhaniye bölgesindeki Çerkezlerin de Türklerden ayrılmayacaklarını, seçimlere katılmayarak göstermişlerdi³⁷. Hatay'da yaşayan Ermeniler ise Taşnakların tehdidinden korktukları için seçime katılmışlar ve oy vermişlerdi³⁸.

Görüldüğü gibi Fransızların ve Suriye resmi makamlarının aldıkları sert önlemlere rağmen Hatay'da birinci derece seçimlere katılım oldukça düşük oldu³⁹. Hatay'da olaylar seçimden sonra da devam etmiş ve ikinci derece seçimlerin yapılacağı 30 Kasım'a kadar aralıksız

³⁵ Fransızların ve Suriyeli yöneticilerin Hatay'da seçim öncesi ve seçimler sürecinde yaptıkları baskılar ile ilgili olarak ayrıntılı anlatımlar için bkz. Payaslı, **Sancak'tan Vilayete Hatay**, s.31-33.

³⁶ 17 Kasım tarihli haberde, bütün işkencelere rağmen bir tek Türk'ün bile sandığa gitmediği, koca şehirde 77 Sünni, 37 Alevi ve 76 Hıristiyan ve Ermeni'nin oy verdiği bu başarısızlık nedeniyle İskenderun'daki Fransız vekilin istifa ettiği belirtilmiştir. **Ulus**, 16 Kasım 1936; **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1936.

Cumhuriyet, 17 Kasım 1936.

³⁷ Esin Tüylü Turan, "Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması", **Vakanivüs**, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Mart 2017, Vol. 2, No. 1, s.292.

³⁸ Pehlivanlı ve diğerleri, **Türk Dış Politikasında Hatay**, s.58-59.

³⁹ Seçimlerden 4 gün sonra yayınlanan haberde ise, Suriye seçimlerinde, Antakya'daki 40.000 Türk arasından sadece 190 kişinin oy kullandığı açıklanmıştır. **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1936.

olarak devam etmiştir. Hatay'daki Fransız manda yönetimi ikinci derece seçimleri öncesinde de Türkler üzerindeki baskıları, tutuklamaları ve sürgüne göndermeleri artırmışlardı. Ancak yapılan bütün bu baskılar Hatay'da Türklerin seçimleri boykot kararının daha geniş bir halk kitlesince benimsenmesine ve manda yönetimine karşı direnme azminin artmasına neden oluyordu⁴⁰. Seçimler yaklaştıkça Hatay'da gerilim artarken, Türkiye'de de bu meseleye karşı bir hassasiyet oluşmuş, TBMM'nde bile Hatay konusunun ele alındığı oturumlar yapılmıştı⁴¹.

Hatay'da seçimlerin ikinci aşaması oldukça gergin bir ortamda 30 Kasım 1936'da yapıldı. Tıpkı ilk seçimlerde olduğu gibi Suriye'deki manda yönetimi bu kez de ikinci seçmenleri oy vermeye zorlamaya başladılar. Bu zorlama ve baskılar Sancak'ta gerginliği had safhaya çıkartmıştı. Yapılan seçimler sonrasında Milli Blok'un gösterdiği ve Hatay'da halkın tepkisini çeken isimler milletvekili seçilmişlerdi⁴². Seçimlerde Hatay'dan milletvekili seçilenler arasında; İskenderun'dan bir Alevi, Kırıkhan'dan bir Türk, Antakya'dan iki Türk, bir Alevi ve Ermeni Ortodoks bulunuyordu⁴³.

Sancak'ta seçimlerden sonra yine olaylar çıktı.. Yapılan zulmü protesto etmek için bütün dükkânlar kapatıldı. 2 Aralık 1936'da Türkler Antakya'da büyük bir gösteri düzenlenerek, seçilen mebuslar protesto edildi. Gösteriler esnasında Türk cemaatini temsilen Suriye Meclisine milletvekili seçilen Mehmet Adalı ve Kuseyri Mustafa'nın evlerinin önünde açılan ateş sonrası iki kişi yaralandı⁴⁴. Bu olay üzerine aynı

⁴⁰ Ada, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, s.117-118.

⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 27 Kasım 1936'günü yapılan içtimada gündem Hatay'dı. Hatta bazı milletvekilleri gerekirse silaha başvurulmasını ve Hatay'ın ilhak edilmesini isteyen konuşmalar yapmışlardı. Bu haber için bkz. **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1936 ve **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1936.

⁴² Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, s.119.

⁴³ Bkz. Dağıstan, Sofuoğlu, **İşgalden Katılma Hatay**, s.52.

⁴⁴ O tarihlerde 150'liklerden olup, yur dışına kaçmış olan Ali Hilmi Fani Antakya'da ilkokul öğretmenliği yapmaktadır. Seçimler sırasında cereyan eden hadiseleri mektuplaştığı Rıza Tefvik'e anlatmıştır. Ali İlmi Fani cereyan eden olaylarla ilgili olarak sunları anlatmaktadır:

yerde bir gün sonra tekrar gösteriler yapıldı. Bu kez Fransız askerleri gösteri yapanların üzerine ateş açarak iki kişiyi öldürdüler⁴⁵. Açılan ateş sonrası on altı kişi de yaralanmıştı⁴⁶. Diğer taraftan Vatani Partisi mensubu Suriyelilerin de Türk halkı üzerinde baskılarını yoğunlaştırdıkları görülüyordu⁴⁷. Olayların büyümeye başlaması üzerine Manda yönetimi Antakya'da sıkıyönetim ilan ederek birçok Türk'ü tutukladılar⁴⁸.

II. BEYRUT BAŞKONSOLOSU FERİDUN CEMAL ERKİN'İN ANTAKYA RAPORUNU HAZIRLAMA ÇALIŞMALARI

Türkiye seçimlerin başından beri büyük bir hassasiyetle takip ettiği Hatay'daki olayların artması ve Türklere karşı hem Manda hem de Suriyeli yöneticilerin yaptıkları zulüm ve baskı politikasına sert tepki gösterecekti. Artık Türkiye'de barışçı yollardan çözüm bulunmazsa, askeri çözüm yollarına baş vurulacağı düşüncesi gittikçe hakim oluyordu.

Türk Hükümeti Sancak'ta olayların endişe verici duruma gelmesi üzerine olayları yerinde incelemek ve bir rapor hazırlayarak Ankara'ya bildirmek amacıyla Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin'i görevlendirilecektir.

*"Antakya'da intihabata iştirak etmeyen Türkler mebusluğa namzetliğini vaz eden Adalı Hacı Mehmet Efendi ile Kuseyri Mustafa Ağa'nın aleyhinde umumi bir nümayiş yaptılar, gece evlerine hücum ettiler, evlerini taşla tuttular, hattâ silâh istimâl ettiler, sabaha kadar adeta bombardıman devam etti. Sabahleyin tekrar toplanan halkı dağıtmak için gönderilen zırhlı otomobil bile hücum ve asker üzerine ateş açmak gibi isyân şeklini alan ahvâle tasaddî ettiklerinden idare-i askerîye ilan edilmek suretiyle büyük bir vak'anın önü alındı."*B kz. Abdullah Uçman, Handan İnci, **Bir 150'liğin Mektupları, Ali Hilmi Fani'den Rıza Tevfik'e Mektuplar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s.136.

⁴⁵ Cumhuriyet gazetesinde ölü sayısı üç olarak verilmiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1936.

⁴⁶ Bu olaylar esnasında yaralananların sayısının 50 kişi olduğu belirtilmektedir. Pehlivanlı ve diğerleri, **Türk Dış Politikasında Hatay**, s.56; Yaşar Demir, Fransa'nın Yakınoğu Politikaları(Suriye ve Hatay), Mostar Yayınları, İstanbul 2003, s. 178.

⁴⁷Dağıstan, Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay**, s.52; Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası(1936-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi(ATAM)**, C 12, S 34, Mart 1996, s. 7; Pehlivanlı ve diğerleri, **Türk Dış Politikasında Hatay**, s.63-64.;

⁴⁸ Sancak'ta sıkıyönetim 1 Aralık 1936'da ilan edilmişti. Bkz. **Yeniğün**, 1 Aralık 1936.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Antakya'da seçimler esnasında meydana gelen olayları yerinde incelemek amacıyla Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin Aralık ayının son günlerinde bir telgraf göndermiştir. Türk Dışişleri Bakanı telgrafında "Antakya'da gösteri yürüyüşüne çıkan bir Türk topluluğunu tanklarla karşılayan Fransız subayının, dağılma emrinin dinlenmemesi üzerine, göstericilere ateş açması sonucunda birkaç ırkdaşımızın şehit düştüğü, olayın memleketimizde derin ve heyecan uyandırdığını" belirtmiş ve devamında da Manda yönetiminden sorumlu Fransız subayıyla görüşerek derhal Sancağa gitmesini, olayları araştırıp incelemesini ve oradan da Haleb'e giderek hazırlayacağı raporu Adana valisi vasıtasıyla Ankara'ya göndermesini istiyordu raporu gönderdikten sonra da tekrar Beyrut'a görevinin başına dönmesini söylüyordu⁴⁹.

Dışişleri Bakanının telgrafından sonra Feridun Cemal Bey Fransa Yüce(Yüksek) Komiserini aramıştı. Ancak Yüksek Komiser Şam'a gitmiş olduğundan yerine bakan Siyasi İşler Müdürüyle görüştü. Hükümetinden aldığı emri siyasi işler müdürüne tebliğ eden Feridun Cemal Bey ondan bölgede yapacağı inceleme görevinde zorluk çıkarmamaları için yerel yöneticilere emir vermesini istedi.

Fransız Siyasi İşler Müdürü Mr. Kieffer, Feridun Bey'in bölgeye yapacağı seyahate engel olmayacaklarını ancak bu seyahatin yapılmasını da çok da uygun bulmadıklarını belirterek, zaten bölgedeki Türklerin bir süredir büyük bir heyecan ve gerginlik içinde olduğunu, kendisinin yapacağı bu seyahatin Türklere cesaret vereceğini ve bunun da daha büyük olaylara yol açacağını söyleyerek, vaki olacak olaylardan Feridun Cemal Bey'in sorumlu olacağını belirtti⁵⁰.

Feridun Cemal Bey Siyasi İşler Müdürüne verdiği cevapta ne zamandan beri mandater devlet makamlarının idarelerine emanet edilen topraklar üzerinde güven ve huzuru korumaktan aciz duruma düşerek olaylardan sorumlu olmayanları sorumlu tutmaya çalıştıklarını

⁴⁹ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 87-88.

⁵⁰ Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 88.

söylemiş ve bölgedeki olayların gerçek müsebbiplerinin kendileri olmadığını belirtmiştir.

Görüşme esnasında Siyasi İşler Müdürü Mr. Kieffer Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey'e inceleme seyahati esnasında çıkabilecek olaylarda hayatını kaybetme riskinin olduğunu ve sırf bu nedenle seyahatinden vazgeçmesi gerektiğini söylemişse de onu ikna edememişti.

Görüşmede Suriye Mandası Siyasi İşler Müdürü Mr. Kieffer Antakya'da baş gösteren olayların çıkmasında Dört Yol'daki bazı kişilerin kışkırtmalarının rolünün büyük olduğunu belirterek, bu tahrikler karşısında Manda yönetimi olarak "kendi vesayet idarelerine emanet edilen toprakların iç güvenliğini koruma görevini yerine getirmek amacıyla bu kışkırtıcı unsurlara karşı şiddetle hareket etmek zorunluluğu duyduklarını" açıklamıştı. Feridun Cemal Bey de verdiği cevapta Antakya olaylarının halkın milli duygularının şahlanmasının bir sonucu olarak meydana geldiğini, olayları halkın vicdanından kopan bir heyecan hamlesi olarak görmek gerektiğini, bu nedenle dışarıdan olayların kışkırtıldığı gibi bir iddia ile "hariçte kışkırtıcı aramanın" lüzumsuz olduğunu söylemiştir⁵¹. Siyasi İşler Müdürü Mr. Kieffer Feridun Cemal Bey'i Antakya'ya yapacağı inceleme seyahatinden vazgeçemeyeceğini anlamış, bu yüzden de ondan seyahatini mümkün olduğunca kısa tutmasını istemiştir.

Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey'in Antakya ve civarına yapacağı inceleme gezisine eşi de katılmıştır⁵². Antakya'ya hangi gün geldiği konusunda bir bilgi vermemekle birlikte, bulutlu ve tatsız bir kış günü Antakya'ya akşam saatlerinde ulaştıkları bilgisinin verilmesi, bu seyahatin Aralık ayında gerçekleştiğini göstermektedir.

⁵¹ Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, s. 88.

⁵² Feridun Cemal Bey anılarını anlattığı kitabında "Yüce komiserlikte seyahatin tehlikeleri hakkında uyarıldığımı ileri sürerek, benimle yola çıkmak arzusundan vazgeçirmek istedim. Eşim bu gerekçenin, birlikte yolculuktan vazgeçmesi için değil, aksine gelmesi için zorunlu bir sebep olduğunu ileri sürerek önüne geçilmemesini benden rica etti. Söylenecek söz kalmamıştı." demektedir. Bkz. Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, s. 88.

Beyrut Konsolosumuz Sancak bölgesine girdiğinden itibaren, onun ziyaretinden haberdar olan Türk ahali kendisini büyük sevgi gösteriyle karşılamıştı⁵³.

Antakya'ya geldikten sonra Feridun Cemal Bey, Fransız İstihbarat Başkanı olan yüzbaşı ile bölgede yapacağı çalışmalar üzerine konuşmuştu. Buna göre Hatay'da yaşayan bütün ırk, din ve mezhep mensuplarının seçilmiş liderleriyle görüşmeyi planlamıştı. Buna göre seçilmiş liderler ikişer kişi olarak sırayla otele gelecekler, burada Feridun Cemal Bey'in eşi tarafından karşılanacaklar, sıraları gelince de Konsolos Feridun Cemal Beyle görüşeceklerdi. Bu uygulama araştırmanın sonuna kadar bu şekilde olacaktı. Fransız yüzbaşısı da seçilmiş temsilcilerin otele geliş sıralarını belirleyecekti.

Feridun Cemal Bey'in ilk görüştüğü kişiler bölgedeki Sünni Türklerin temsilcisi olan Abdülgani Ağa olmuştur. Onların akabinde de Sünni Arapların, Şiiilerin, Alevilerin, Dürzilerin İsmaililerin, Musevilerin, Rumların ve Ermenilerin temsilcileri ile görüşmüştür⁵⁴.

Gece saatlere kadar devam eden görüşmeler tamamlanmadığı için ertesi günde devam etmiştir. Görüşmeler tamamlandıktan sonra Yüksek Komiserin Delegatesi Mr. Durrieux ile birlikte olayların cereyan ettiği yerleri ziyaret eden Feridun Cemal Bey onuruna verilen yemeğe katılmıştır. Mr. Durrieux'un verdiği yemeğe Suriyeli ve Fransız sivil ve askeri görevliler ile Sancak Mutasarrıfı(Vali) Hüsnü Bey katılmıştır.

Yemekten sonra başkonsolos Feridun Cemal Bey ile Mr. Durrieux ayrı bir odaya geçerek, başbaşa uzunca bir konuşma yaptılar. Görüşme esnasında Fransız Yüksek Komiser, Mr. Durrieux'u telefonla aramış

⁵³ Feridun Cemal Bey, Sancak'taki olaylardan her Türk gibi büyük üzüntü duyduğunu ve bu nedenle üstlendiği bu görevi büyük bir heyecan ve tutku ile yapmak istediğini belirtiyor. Bkz. Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 88.

⁵⁴ Bu görüşmeler ve görüşmelerde eşinin rolü konusunda Feridun Cemal Bey şunları söylemektedir; " Ben bir grupla görüşürken, eşim izleyen grubu kabul ediyor, duyguları, düşünceleri hakkında bir yoklama yapıyor, serbest kaldığım zaman izlenimleri hakkında beni birkaç kelime ile aydınlatıktan sonra, yeni gelen grupla, ruhsal eğilimlerinden bilgili olarak görüşmeyi ele alıyordum" Bkz. Bkz. Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 89.

ve ondan Feridun Bey'in çalışmalarıyla ilgili bilgi almıştır. Mr. Durrieux'un ifadelerinden Fransız Yüksek Komiserin, Feridun Bey'in bir an önce çalışmalarını tamamlayıp, Beyrut'a dönmesini istemiştir⁵⁵. Halk temsilcileriyle yapılan görüşmeler yemek sonrası da devam etmiştir.

Feridun Bey'in görüştüğü cemaat mensupları Fransızlar tarafından fişleniyorlardı. Yine Feridun Bey'in ziyareti, Suriyeli muhalifler tarafından halka yanlış aksettirilerek, Fransız Polisinin daveti üzerine gerçekleşen bu ziyarette Türk tahrik ve zulümlerinin yerinde görülmesi amacıyla konsolosun geldiği propagandası yapılıyordu.

Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey Antakya'daki incelemelerini tamamladıktan sonra, bir Fransız Yarbayının nezaretinde İskenderun'a gelmiş ve orada da incelemelerde bulunmuştur. İskenderun Muhafızı Hüsnü Bey'in verdiği yemek sonrası Feridun Cemal Bey ve eşi Halep'e gitmek üzere yola çıkmışlardır. Geri dönüş yolunda içinden geçilen köy ve kasabalarda Başkonsolos ve eşine karşı Türk halkının büyük bir sevgi gösterisinde bulunmuşlardır. Feridun Bey bu karşılımlar ve sevgi gösterileri konusunda "*Hataylı kardeşlerimiz, ümitli bir bekleyiş içinde kendilerine anavatanın sıcak ilgisinin simgesi olan Başkonsolosu heyecanla selamlıyorlardı*" demektedir⁵⁶.

Halep'te vaktiyle Atatürk'ün de kalmış olduğu Baron Oteline yerleşen Feridun Cemal Bey burada yaptığı inceleme seyahati ile ilgili Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in kendisinden istediği raporunu hazırlamaya başlamıştır. Feridun Cemal Bey raporunu önce müsvedde olarak yazmış, bilahare de onu temize çekmiştir. Kendisinin ifadesine göre raporunu 24 saatte tamamlamıştır. Raporun tamamlanmasından sonra Halep'ten ayrılan Başkonsolos Adana'ya gelmiştir.

⁵⁵ Bu konuda anılarında Feridun Cemal Bey " Görüyorsunuz lütfettiğiniz yemekte dahi işim devam ediyor. Görevimin gerektirdiği sürece Sancak'ta kalacağım" tarzında cevap verdim ve bu görüşüm Kont de Martel'e bildirildi." **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 90.

⁵⁶ Bkz. **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 90.

Adana İstasyonunda Vali Tevfik Hadi Bey tarafından karşılanan Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey bir otele yerleştirilmiştir. Valiyle olan görüşmesinde hazırlamış olduğu raporu takdim eden Başkonsolos bilahare trenle Halep'e dönmüştür. Dönüş yolunda Hatay davasının önemli isimlerinden olan Tayfur Sökmen ile Dört Yol İstasyonunda görüşmüş ve bilgi alışverişinde bulunmuştur. Halep'e dönen Feridun Cemal Bey oradan da eşiyle birlikte görev yeri olan Beyrut'a dönmüştür⁵⁷.

Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin tarafından "Antakya Raporu" başlığıyla hazırlanan rapor Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu'nda okunmuş ve toplantıda hazır bulunan milletvekilleri tarafından büyük bir dikkat ve alaka ile dinlenmiştir. Feridun Cemal Bey hazırladığı raporun Türkiye'de başta Atatürk olmak üzere hükümet üyeleri tarafından çok beğenilmiştir. Feridun Cemal Bey'in yazdıklarına göre rapor aralarında Şükrü Saraçoğlu, Şükrü Kaya gibi hükümet üyeleri, Falih Rıfkı Atay gibi dönemin en etkili gazetecileri tarafından çok beğenilmişti. Hatta rapor Ankara'ya ulaştığında hemen telefonla Dolmabahçe Sarayına dikte ettirilmiş ve Atatürk'ün huzurunda okunmuştu. Raporun okunması esnasında Kazım Özalp, Şükrü Kaya ve Falih Rıfkı Atay' da Atatürk'ün yanında bulunmaktaydılar.

Raporun okunmasını dikkatle dinleyen Atatürk rapordan oldukça etkilenmiş ve raporun kimin tarafından hazırlandığını nezdinde bulunan zevata sormuştur. Raporun Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey tarafından hazırlandığını öğrenen Atatürk şunları söylemiştir:

"... Ben bu çocuğu İstanbul'da görmüş ve beğenmişim. O zamanki hissım şimdi büsbütün kuvvetlendi. Bu çocuğu memlekete getirip istifade etmeli, yüksek vazifelere tayin etmeli. Tevfik Rüştü'ye söyleyin, rapordaki

⁵⁷ Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, s. 90.

mütalaalara hararetle katılıyorum. Biz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra. Bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi, özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz⁵⁸

III. ANTAKYA RAPORU

Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin tarafından hazırlanan Antakya Raporu öncelikli olarak Sancak'ta yapılan ve büyük olaylara ve bilhassa Türklerin protesto ve boykotuna neden olan milletvekili seçimlerinin nasıl yapıldığı üzerinde durmuştur.

Raporu yaptığı incelemelerden sonra bizzat kaleme alan Feridun Cemal Bey şunları söylemektedir:

“Suriye Heyetinin Paris'ten avdeti üzeri, hazırlanan ittifak anlaşmasını onaylayacak Meclisin seçilmesine Türkler katılmama kararı vermişler ve bu karara bütün Sancak seçmenlerinin uymalarını sağlamayı lüzumlu görmüşler. Ancak Türk olmayan seçmenlerin çekimsellik kararını genellikle paylaşmamaları üzerine, iş sert tartışma ve tehdit safhasına dökülmüş. Bu hava içinde seçim, Türklerin, yer yer, genellikle ve kısmen katılmaktan kaçınmaları, gayrı Türklerin ise katılmalarıyla sonuçlanmış. Antakya Türklerinin mahalle itibarıyla seçilme miktarı hakkında Fransızlardan aldığım rakamlar bir fikir veriyor:

<u>İlk Seçmen Adedi</u>	<u>Katılma Adedi</u>
994	12
462	14
862	22
716	8
322	22

Yani yüzde 2,5 katılma oranı. Katılanları, görevlerini kaybetmekten korkan çöpçü vs. gibi mütevazi insanlar teşkil ediyor.

⁵⁸ Bkz. *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, s. 91.

Seçimlere:

860 Ortodoks seçmenden 160'ı

611 Alevi'den de 246'sı

Seçime katılmış. Bu kaçınmanın, Türk tezine yürekten eğilim mahiyetini arz etmediğini belirtmek yerinde olur. Diğer unsurlar genellikle seçime katılmışlardır.

Halk yoklamalarının istedikleri sonucu vermemesi yüzünden hayal kırıklıkları son haddini bulan Türklerden oluşan birkaç yüz kişilik bir kalabalık, bir öğrenci grubunu da aralarına katarak İstiklâl Marşı'mızın nağmeleriyle yürüyüş yaparken, geride bir evden atılan kurşunlar,-bir iddiaya göre saçmalar- halktan iki kişi yaralamış, halk bu saldırıdan duyduğu galeyana içinde, şehrin merkezine inerek Belediye Başkanı Hacı Ethem'in evini taşlamış ve aleyhinde bağırıp çağırılmış. Bundan sonra Türk halkını temsilen, fakat Türklerin rızasına aykırı olarak, seçilmiş olan mebuslardan birinin evine yaklaşan kalabalık bu evi de taşla, hatta bir rivayete göre kurşuna tutmuş. Duvarlarda gördüğüm delikler, panjuru zedeleyerek eve giren ve mebusun oğlunu yaralayarak tavana saplanan bir kurşun bu iddiayı doğruluyor. Gece geç vakit çekilen halk, ertesi gün, aynı evin önünde tekrar toplanmış. Bunun üzerine bir tankla halkın karşısına çıkan Fransız subayı toplantıyı on dakika içinde dağılmaya davet etmiş, kimse kımıldamamış, aksine arada bazı seslerin: "Telaş etmeyin korkutmak için tehdit ediyor, ateş etmemek için emir aldı." diye bağırdukları da işitilmiş. Tank subayı kırmızı bayrak çekerek, on dakikaya kadar toplantı dağılmadığı takdirde, ateş edeceğini söylemiş. On dakika sonunda halk yine dağılmayınca tanktan ateş açılmış, neticede iki zavallı soydaşımız şehit olmuş, bir kişi de yaralanmış.

Antakya'da sıkıyönetimin başlatıldığı o andan itibaren evler basılıp aranmış, sokakta Türkler sert ve kötü muamelelere maruz kalmışlar, itiraz edenler derhal dipçikle dövülerek kışlaya götürülmüş, şapkalar başlarından alınarak yerlere atılmış, gösterilere ön ayak oldukları sanılan elli kişi tutuklanmış, yalnız bazıları kaçmayı başarmış.

Türk liderlerinin katılmadıkları her iki yürüyüş, herhangi bir hazırlık dışında, ulusal vicdanın isyanından doğmuş ve karşı tarafın mukabelesi yüzünden alevlenmiştir.”

Feridun Cemal Bey bu durumu Fransa İstihbarat Başkanı nezdinde şikâyet konusu yaptığını, Fransız subayının bunu inkâr etmediğini, Fransız askerlerinin sertlik yanlısı mizaçlarını gerekçe göstererek ve Türklere karşı yapılan kötü muamelelere mazeret bulmak istediğini belirtiyor. Yine Feridun Cemal Bey kendisinin inceleme yapmak amacıyla Antakya'ya gideceğini Yüksek Komiserliğe söylediği andan itibaren, bölgede ilan edilen sıkıyönetimin kaldırıldığını söylemektedir⁵⁹.

Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey incelemesi esnasında halk temsilcileriyle olan görüşmeleri esnasında dikkatini çeken bir hususu şu sözleriyle dile getiriyor:

“Antakya otelindeki odamda kabul ettiğim halk temsilcileri hakkında karışma çıktıkları anda, derhal teşhis koyuyor ve hüküm verebiliyordum. Türk olmayanlar, tereddütlü ve çekingen, hem bugünün hem de yarının ihtimallerinin çıkarlarını koruma endişesinde korkak yaradılışlarını gösteriyorlar.” diyerek Türk temsilcilerin dışındaki diğer cemaat temsilcilerinin gelecekte karşılaşılabilecek özel durumları nedeniyle çekindikleri, korktuklarını belirtmektedir.

Feridun Cemal Bey Antakya raporunun ikinci kısmını seçimlerde yapılan usulsüzlük ve yolsuzluklara ayırmıştır Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey Antakya ve İskenderun'da yaptığı incelemeleri sırasında Türklerin, seçimlerdeki baskıları, yapılan yolsuzlukları ve hileleri anlata anlata bitiremediklerinden bahsetmektedir. Ancak yaptığı incelemeleri esnasında kendisine anlatılanların bir kısmının asılsız, bazılarının ise abartılmış olduğunu gördüğünü söyleyen Feridun Cemal Bey'e göre seçimlerde birçok usulsüzlükler yapılmıştı. Raporda bu usulsüzlükler şöyle belirtilmiştir:

⁵⁹ Bkz. *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, s. 92.

“a) Kaderi ihtilaf konusu olan Sancak’ta hüküm süren gergin hava içinde seçim ertelenebilirdi. Bunun yapılmaması olayların sebebi olmuştur.

b) Bazı Türk bucaklarında seçim yalnız civar köylerde yapılmış ve bu suretle işe hile karışmıştır.

c) Antakya ileri gelenlerinden dört Türk, propaganda yaptıkları bahanesiyle Hama ve Humus’a sürülmüşlerdir.

d) Bazı yerlerde ilk seçmenlerin yerine sahte pusulalar tanzim edilerek sandığa atılmıştır.

e) Seçime katılmama kararı veren bir ulusal topluluğu, Suriye Millet Meclisinde temsil etmek üzere, istemediği iki kişinin atanması yolu ile fikir ve vicdan serbestisine karşı çıkmıştır.”

Raporunda bu usulsüzlükleri dile getiren Feridun Cemal Bey bunların dışında da kendisine iletilen bir şikâyet olduğundan bahsederek, bunlarla ilgili birkaç örnek vermiştir. Bunlar arasında “bazı seçmenlerin zorla sandık başına götürülmeleri, Arapların boş kalan sandıklara oy pusulası atmaya zorlanmaları, bazı yerlerde sandıkların seçim merkezinde değil de, Hükümet binasında açılması” örnekleri dikkat çekenlerdir.

Raporunda diğer cemaatlerin seçimler esnasındaki durumu konusunda da bilgi veren Feridun Cemal Bey şunları söylemektedir:

“Türklerle bazı Hristiyanların, çeşitli sebeplerle, seçimde çekimser davranmaları Türklerle aynı gaye etrafında elbirliği kurulmuş olması anlamına gelmez. Mesela Ortodokslar, seçmen adedi bakımından kendi adlarına bir mebus çıkarmaya yeterli olmadıkları için uzak kalmışlardır. Sünni Arapların bir kısmı, Sancak’ta Türk egemenliğinin yeniden kurulması ihtimalini düşünerek, çekinmişlerdir. Aleviler ise, kısmen gösterilen adayın kendilerince hoş görülmemesi, kısmen de tarlalarında çalıştıkları Türk ağalarını gücendirmemek için seçime katılmamışlardır.”

Feridun Cemal Bey anılarını anlattığı kitabında hazırladığı Antakya Raporu ile ilgili bilgilere yer verdiği gibi, incele günlerinde Sancak'ta bulunan Fransız Manda yöneticileri ile yaptığı görüşme ve bu görüşmelerde ele alınan konular hakkında da bilgi vermektedir.

Yüksek Komiserin Delegesi Mr. Durrieux'in onuruna verdiği yemek sonrası müşavirleri ile birlikte kendisiyle görüştüğünü ve bazı önemli bilgiler verdiğini söyleyen Feridun Cemal Bey bu görüşmede ele alınan konularla ilgili olarak raporunda bilgiler vermiştir. Mr. Durrieux'un konuşmaları arasında dikkat çekenler şunlardır başlığı altında verdiği bilgilere göre;

"Özel bir nezaket arzeden Sancak'ta, on üç yıl süre ile hiç bir olay ve şikayete meydan vermeden bütün halkı ve özellikle özerk idareden yararlanan Türkleri, memnun ederek çalıştığını, Türklere daima gösterdiği sevginin, görevini büyük ölçüde kolaylaştırdığını Türk dili ve okullarının Türkiye'deki eğitime muvazi bir seyir izlediklerini, Suriyelilerin karşı gelmelerine rağmen, Türklere Latin harflerinin kabulünün Fransızlarca Türklere gösterilen ilginin manalı bir örneği olduğunu belirttikten sonra, Türk ahali ile Fransız makamları arasındaki bu güzel ilişkinin son olaylar yüzünden bozulmasını çok derin bir teessürle karşıladığını söyledi"

Mr. Durrieux konuşmasının devamında da şu bilgileri vermiştir. Buna göre;

"Suriye heyetinin Paris'ten avdetinden sonra Türkler arasında şu iki noktada propaganda yapılmış:

a) Yakında Sancak Türk egemenliğine geçecektir, bu sebeple şimdi vergi ödemeniz gereksizdir.

b) Seçimlere katılmayınız.

O andan itibaren, Sancak ile Dörtyol arasında bütün belgelerini elde ettiğim bir trafik başladı. Göz yumdum. Hatta seçime katılmama kararına dahi saygı gösterdim. Türklerin seçime, küçük ölçüde dahi

olsa katılmış olmaları yaptığım baskının ne kadar uydurma bir masal olduğunu ispata yeter.

Ancak bir an geldi ki, seçime katılmama konusunda, Türk tarafın, diğer unsurlar üzerinde başvurduğu yöntemler, yaptıkları baskılar, savurdıkları tehditler, özellikle bu davranış karşısında Hristiyanlar tarafından şahsen maruz kaldığım zaaf şikayeti, akıbet benim hak ve hürriyetlerin korunması hususunda Fransa'nın üzerine aldığı ağır sorumluluklara uygun bir tarzda hareket etmek zorunluluğunu ortaya koydu. Bazı ufak tefek tedbirler aldım. Bu sayede her iki seçim olaysız geçti; fakat mebus seçim günü, kalabalık bir halk, liderlerinin haberi olmadan evleri taşlamaya başladı. Bir genci evinde yaraladılar. Ertesi sabah yine aynı olaylar başlayınca, büyük bir isyana doğru yürüdüğümüzü ve tehlide uğrayan insanların can ve mallarını korumak göreviyle karşı karşıya bulunduğumuzu anladım. Tank olayı da bu suretle çıktı. Halka ateş açılmaması hususundaki emre rağmen, korkutma amacıyla, havaya doğru açılan ateşten yüksekçe bir mahalde bulunan iki kişi öldü.⁶⁰

Fransız Yüksek Komiser temsilcisi Mr. Durrieux yemekte yaptığı bu konuşma sonrası Feridun Cemal Bey ile ayrı bir odada baş başa görüşmüş ve yine Sancak'taki olaylar hakkında açıklamalarda bulunmuştu. Bu açıklamalarında da Mr. Durrieux şunları söylemişti:

“Huduttan idare edilen ayaklanma hareketinin başı Tayfur Sökmen Bey'dir. Üniformalı subaylarınız İskenderun'a gelerek Sancaklı Türkleri memleketinize götürüyorlar. Tayfur Beye izafe edilen mektuplara göre, yakında Sancak askeri bir harekâtla Türkiye'ye ilhak edecektir. Türk Hükümetinin bilgisi dışında yapıldığından emin olduğum bu hareketleri, sırf Sancak halkı üzerindeki etkileri bakımından, ne kadar uyanık olmak gerektiğini belirtmek için söz konusu ediyorum.

Şimdi sükûn yeniden yerleşti. Türkiye'yi ve Türkleri seven benim gibi bir insan hakkında, memleketiniz basını tarafından reva görülen

⁶⁰ Bkz. *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, s. 94-95..

yayınlar için ne kadar üzgünüm bilemezsiniz. Bu haksız yayınlara son verilmesine aracılık etmenizi rica ediyorum. İsmim bile tahrif ediliyor.”

Fransız Yüksek Komiser temsilcisi Mr. Durrieux yapmış olduğu konuşması bir anlamda Sancak'ta olup bitenlerle ve bilhassa Türklere karşı dürdürülen zulüm ve baskı politikasının bir savunması şeklindeydi. Beyrut Başkonsolosumuz Feridun Cemal Bey Sancaktaki sorunun iki tarafın yetkili devlet adamları tarafından görüşülmesiyle ilgili Fransızların yaptıkları teklif için şimdiki ortamın en uygun bir zaman olduğunu belirterek Yüksek Komiser temsilcisine cevap vermiş ve Türklere karşı dayak atma, para ve saat gaspı gibi kötü muamelelere derhal son verilmesini istemiştir. Devamla da şayet Fransa'nın Türklere karşı yapılan haksızlıklara ve kötü muamelelere son vermediği takdirde Sancak'ta durumun daha da kötüleşeceğini, gerginliğin artacağını bunun da Sancak meselesini uluslararası bir boyuta taşıyacağını söylemiştir. Böyle bir durumda Fransa'nın uluslararası camiada ve dünya kamuoyu önünde kötü bir duruma düşmesine neden olacağını söyleyen Feridun Cemal Bey şu anda Sancakta söz görülen sükûnun adeta bir öü deniz gibi olduğunu, vakti zamanı geldiğinde halkın içini kemiren acı ile kurtuluş saatini beklediğini, bunun da ölü denizin kabarması olacağı konusunda Mr. Durrieux uyarmıştır⁶¹.

IV. BEYRUT BAŞKONSOLOSU FERİDUN CEMAL ERKİN'İN İNCELEME SEYAHATI VE ANTAKYA RAPORUNA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ

Feridun Cemal Beye göre Suriye'deki Fransız manda yöneticileri uzun bir süreden beri gerek Suriyeliler ve gerekse diğer cemaatler tarafından Sancak'taki Türklere karşı aşırı hassas bir politika takip etmekle suçlanmaktaydılar. Bu suçlamanın gerçek nedeni Türklerin istediği özerklik sisteminden kaynaklanmaktaydı. Özerklik rejiminin Türkleri ve Türkiye'yi tatmin etmekten uzak olduğunu, Fransızların

⁶¹ Feridun Cemal Bey'in bu anlatımları için bkz. **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 95-96.

kendi çıkarları bakımından bu durumdan yararlandıkları kanaatinde olan Feridun Cemal Bey mandater makamlarının ikiyüzlü bir politika takip ettiklerine dikkat çekmektedir. Fransızların bir taraftan Sancak'ta Türk dilini, Türk kültürünü desteklediklerini söylerlerken ve bu suretle Türklerin gönlünü hoş tutmaya çalışırken, Suriye'de daha farklı bir tutum ve uygulama ile manda yönetiminin dayandığı unsurlara yaklaşıyorlardı. Suriye'deki vatanilere karşı azınlıklara dayanma politikasını uyguluyorlar ve onları Suriyeli milliyetçilere karşı bir koz olarak kullanmak istiyorlardı. Fransızlar Sancak'ta Türk ulusal varlığı ve şuuruna göz yumarken, unsurlar arasında çatışma konusu olacak yada çatışmayı sağlayacak her şeyi hoş görmüştür.

Fransızlar Sancakta Türklere genişletilmiş bir özerklik verilmesini önemsiyorlardı. Sancak'ta emirlerine ve konulan kurallara uydukları sürece Türklere tanınan hakların daha da genişletilebileceğini savunan Fransız Yüksek Komiser temsilcisi Mr. Durrieux, özerklik konusunda bir programa sahip olduğunu ve uygun bir zamanda bunu gerçekleştirebileceğini Feridun Cemal Bey'e söylemişti.

Antakya Raporunu hazırlayan Feridun Cemal Bey'e göre Fransızlar Sancak Türklerinin Türkiye'ye karşı gösterdiği derin bağlılıktan telaşa düşürmüştü. Öteden beri bu durumu Suriye'ye karşı bir koz olarak kullanan Fransa bu politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Feridun Cemal Bey Fransızların seçimlere Türklerin kısmen katılmalarına hoşgörü ile yaklaşmaları, fakat bunun genel bir boykot kararına dönmesine karşı çıkmalarını bu çerçevede değerlendirmelerine bağlamaktadır.

Antakya raporunu hazırlayan Feridun Cemal Bey'e göre Sancak olayları Fransızları Türklere daha geniş bir özerklik vermeye sevk etmiş, Sancak Türklerini ise daha derin duygularla Türkiye'ye bağlamıştır. Suriyelileri ise daha fazla Fransızlara bağlamıştır. Seçimler sırasında meydana gelen olaylar Fransızları Sancak'ta daha geniş bir özerklik vermelerine neden olacak bir sürecin de başlangıcı olacaktır. Nitekim Fransız Yüksek Komiseri temsilcisi Mr. Durrieux Feridun Cemal Bey'e bunun işaretini inceleme sırasında yaptıkları konuşmada

bunu hissettirmiş ve "Sancağı Suriye'den koparmak için bir mazbata hazırladığımı" söylemiş ve uygun bir zamanda bu programı uygulayacaklarını belirtmiştir. Anılarında bununla ilgili olarak Feridun Cemal Bey "Antakya seyahatimin en güzel ödülü hiç kuşkusuz, Durrieux'un bana açıkça hissettirdiği müjde idi. Bunu hükümetine, altını çizerek bildirdim" diyerek daha geniş özerkliği bir müjde olarak gördüğünü ve Hükümetine bu durumu altını çizerek belirttiğini yazmaktadır⁶².

Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey'i Türkiye'nin Sancak olaylarıyla yakından ilgilenmesini ve incelemeler yapmak üzere kendisini Antakya'ya göndermelerini bütün haklarını aramasını bilen, bu uğurda gerekirse cihanın en büyük devletleriyle boy ölçüşen, onlara meydan okuyan bir devletin, Cumhuriyet Türkiye'sinin göğsünü iftiharla kabartan bir gücü olarak görmüştür. Billhassa Fransız manda memurlarının Sancak'ta meydana gelen olaylarda "kendilerinin sorumluluğunun olmadığı ve suçsuz olduklarını göstermek için kendisine gösterdikleri çabayı asla unutmayacağını söylerken" Cumhuriyet Türkiye'sinin Sancak'taki gücünün bir ifadesi olduğunu söyleyecektir.

Sancak olaylarını incelemek ve bu olaylarla ilgili bir rapor hazırlamak gibi görevlerle Antakya ve İskenderun'da incelemelerde bulunan Feridun Cemal Bey'i bu seyahati esnasında oldukça etkileyen Türklerin kendisine karşı gösterdikleri sevgi olmuştur. Bu sevgiyi anılarında şöyle dile getirmektedir:

"Hafızamda kutsal anısını her zaman saklayacağım ikinci olay da Sancak'tan Halep yönünde ayrılırken, arabam ile geçtiğim kasaba ve köylerde gördüğüm manzaradır. Türkiye Cumhuriyeti görevlisinin geçeceğini öğrenen Beylan'lıların, Kırıkhan'lıların, reyhanilerin, çarşıları yolunda saflar halinde, yüzlerce kitleler olarak birikip, bir ay evvel giymeye başladıkları şapka ve kasketlerini çıkararak anavatanından gelen yolcuyu alkış-

⁶² Feridun Cemal Bey'in bu anlatımları için bkz. **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, s. 96-97.

larla selamlamaları, bana hayatımda duyduğum en engin, en temiz heyecan ve mutluluklardan birini verdi. Onların hasretli gözlerinde okuduğum ümit, inanç ve özleyiş manasını kudretli Hükümetimize bildirmek benim için büyük bir zevk olmuştur.”

Görüldüğü gibi Feridun Cemal Bey, Hatay’da Türklerin kendisine gösterdiği coşkulu yoğun ilgiyi, onların anavatanı özleyişleri olarak yorumlamaktadır.

SONUÇ

1936 yılı Kasım ayında Suriye Meclisi’ni oluşturmak amacıyla yapılacak olan iki dereceli seçimlere Türk Hükümeti Sancak Türklerinin katılmaması yönünde karar almış ve bu karar bölgede yaşayan Türk ahalisine iletilmişti. Türk Hükümeti’nin bu kararına bütün Sancak Türkleri ile onlarla birlikte hareket eden bazı cemaatler de uymuşlar ve yapılan seçimlere katılım çok düşük düzeyde kalmıştır.

Diğer taraftan Sancak’ta görevli Fransız Manda ve Suriyeli yöneticiler de halkın seçimlere katılmasını sağlamak amacıyla bazı usulsüzlüklere ve suiistimallere yönelmişler ve Türkler üzerinde büyük baskı ve zulüm uygulamışlardı. Türk halkına yapılan baskı ve zulümler ile seçimleri protesto etmek gayesiyle bölgede başlayan gösterilerde taşkınlıklar olmuş, göstericilere ateş açılmış, yaralanan ve ölenler olmuştur. Bütün sancak halkını etkileyen bu olaylar üzerine Türk Hükümeti, bölgedeki olayları yerinde incelemek ve ayrıntılı bir rapor hazırlamak amacıyla Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Bey’i görevlendirmiştir.

Aralık 1936 içinde Antakya ve İskenderun’da incelemeler yapan Feridun Cemal Bey, incelemeleri esnasında Türk ve diğer cemaatlerin temsilcileriyle yüz yüze görüşmüş, ayrıca Sancak’ta bulunan Fransız manda yöneticileriyle de ayrıntılı görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeleri sonucunda hemen raporunu hazırlamıştır. Antakya Raporu adlandırılan bu rapor

Feridun Cemal Bey tarafından Adana Valisine teslim edilmiş, onun vasıtasıyla da Ankara'ya ulaştırılmıştır. Rapor Ankara'ya ulaştıktan sonra bekletilmeksizin telefonla Atatürk'e iletilmiştir.

Antakya Raporu gerek Türk Hükümetince ve gerekse Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından çok beğenilmiştir. Bilhassa Feridun Cemal Bey'in raporunda Hatay meselesinin halli konusundaki tespit ve öngörülerini isabetli bulan, onun mülahazalarına tamamıyla katıldığını beyan eden Atatürk bu kanaatini dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a da yansıtmıştır. Raporda Fransızların uluslararası ortamın da etkisiyle Türkiye ile Doğu Akdeniz'e yönelik karşılıklı güvenliği esas alacak bir anlaşma yapacaklarını ve bu nedenle de Sancak'ı yakın zamanda Türkiye'ye verecekleri öngörüsü dile getirilmiştir.

Hatta Atatürk, bu raporun kendisine gönderilmesinden sonraki günlerde 31 Aralık 1936'da dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye Hatay meselesine ilişkin görüş ve düşüncelerini ayrıntılı olarak açıkladığı kendi el yazısıyla yazdığı bir not göndermiştir⁶³. Bu not da Atatürk Hatay davasının Türkiye'nin vazgeçilmez bir meselesi olduğu ve barış yoluyla çözebileceğimizi ancak gerekirse meselenin askeri bir harekât ile halledileceğine ilişkin düşüncelerini açıklamıştır. Hatay meselesinin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlandığı günlerde yazıldığı anlaşılan bu not da Türkiye Cumhuriyeti'nin haklı görüşünü fiilen elde etmesini sağlayacak Türk ordusunun Hatay ve Suriye sınırında hazır bulundurulması gerektiği ve bunun için çalışmalara hemen başlanmasını istemiştir.

Kanaatimize göre Antakya Raporu'nun bu notun yazılmasında etkisi olmuştur. Atatürk notunda Hatay Davası'nda Türkiye'nin kararlılığını göstermede geç kalmasının gerek bugün için gerekse gelecekte

⁶³ Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 31 Aralık 1936 tarihinde "Hatay Meselesi Üzerine Başvekil İnönü'ye Not" başlığıyla tamamı 13 sayfa tutan bu el yazısı notunun aslı İnönü Vakfı Arşivi'nde bulunmaktadır. Notun bazı bölümleri Milliyet Gazetesinde (22 Ocak 1990, s.13) yayımlanmıştır. İnönü Vakfı tarafından el yazısı belgenin yalnızca gazetede yayımlanan bölümlerinin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivine verilmiştir. Bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri(1935-1936)**, C 28, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015, s.369-371.

Türk devletinin “sözünün, şerefının ve haysiyetinin” kıymetsizliğine yol açacağını dile getirmiştir.

Beyrut Başkonsolosu Feridun Bey, Sancak için genişletilmiş bir özerklikten vazgeçilerek ve Türkiye'nin doğrudan ilhaka yönelik bir dış politikanın takip edilmesi gerektiğini raporunda açıklamış ve bunu Hatay davasının olmazsa olmaz bir dış politika zorunluluğu olduğunu belirtmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atatürk'ünde tamamıyla desteklediği bu yeni Hatay politikası yakın gelecekte olumlu bir sonuç verecektir. Bilindiği gibi Türkiye uluslararası politikada ve bilhassa Milletler Cemiyeti'nde artık Hatay'ın Suriye'den bağımsızlığını kazanmaya yönelik bir plan ve strateji takip edecektir. Bunu sonucu olarak önce Hatay bağımsızlığına kavuşturulacak, bilahare de Hatay'ın anavatana yani Türkiye'ye katılması sağlanacaktır.

Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin'in bizzat yerinde yaptığı incelemeler ile ve bilgedeki Fransız ve Suriyeli manda yöneticileriyle yaptığı görüşmeler sonrası hazırladığı “Antakya Raporu” Türkiye'nin Hatay politikasını değiştiren önemli bir belge olmuştur.

Netice olarak Türkiye'nin Hatay Politikası; Feridun Cemal Erkin'in hazırladığı Antakya Raporuna kadar olan süreçte genişletilmiş özerklik olmuş, raporun Türk Hükümeti'nce benimsenmesinden sonraki süreçte ise bütün çalışmalar Hatay'ın ilhaka yönelmiştir.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

GAZETELER

Cumhuriyet

Ulus

Yenigün

KİTAPLAR

- Ada, Serhan, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu(1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri(1935-1936)**, C 28, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015
- Birsel, Hakan, Duman, Olcay Özkaya, "Fransa'nın Suriye Mandater Yönetimi Müfettişlerinden Pierre Bazantay Gözüyle Yakındoğu'da Bir Milliyetçi Çatışma Alanı: İskenderun Sancağı (1934-1939)", **Turkish Studies**, Volume: 8, Issue: 9, Summer 2013.
- Dağıstan, Adil – Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılama Hatay**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008.
- Demir, Yaşar, Fransa'nın Yakındoğu Politikaları (Suriye ve Hatay), Mostar Yayınları, İstanbul 2003.
- Erden, Ömer, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay(1937-1939)**, Gece Kitaplığı Yay, 2015.
- Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı(1914-1922)**, Çev. Mehmet Harmanacı, Sabah Yayınları, İstanbul 1994.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.
- Meray, Seha, L. ve OLCAY, Osman, **Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi, Ankara 1976.
- Payaslı, Volkan, **Sancak'tan Vilayete Hatay-1921-1960 (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017.

- Pehlivanlı, Hamit, Sarıнай, Yusuf, Yıldırım, Hüsamettin, **Türk Dış politikasında Hatay(1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih(1918-1994)**, C II, İmge Yayınevi, Ankara 2004.
- Sarıнай, Yusuf, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay, Anavatanına Katılışının 60.Yıldönümünde Hatay**, Haz. Berna Türkoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2001.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları(1920-1945)**, C 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi(1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi, Osmanlı Dönemi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları(1935-1939)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.
- Uçman, Abdullah, İNCİ, Handan, **Bir 150'liğin Mektupları, Ali Hilmi Fani'den Rıza Tevfik'e Mektuplar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Manda İdaresi Altında Suriye(1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004.
- Yavuz, Celalettin, **Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara 2005.

MAKALELER

- Asker, Ahmet, "Misak-ı Millî' den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", Misak-ı Milli Özel sayısı, **Yeni Türkiye**, S 93, Yıl, 2017.
- Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatanına Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015.

- Atay, Falih Rifki, "Suriye ve Sancak", **Ulus**, 25 Eylül 1936.
- Dağıstan, Adil, - SOFUOĞLU, Adnan, "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi(ATAM)**, C XII, S 34, Mart 1996.
- Duman, Olcay Özkaya, "İşgal'den İltihak'a Hatay'da Entelektüel Bir Kadro Hareketi, "Yenigün Gazetesi ve Yenigüncüler", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)** , Yıl 6, S XVI, Aralık 2013.
- Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Yıl: 2009.
- Köni, Hasan, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", **Atatürk Yolu**, Yıl: 2, S 4,(Kasım 1989), Ankara.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası(1936-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi(ATAM)**, C 12, S 34, Mart 1996.
- Soysal, İsmail, "Türk-Fransız İlişkileri", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 13, İstanbul, 1996.
- Tosun, Hüseyin, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama), **Atatürk Yolu**, 1994, C 4, S 13.
- Turan, Esin Tüylü, "Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması", **Vakanivüs**, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Mart 2017, Vol. 2, No. 1.
- Ulusan, Sayan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-I Akvam) Girişi -Öncesi Ve Sonrası", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2018, C 7, S 16, İzmir 2018.
- Ünal, Kemal, "Suriye'deki Türkler Ekalliyet Değildir", **Ulus**, 24 Eylül 1936.

BİR DEVLET ADAMI OLARAK ABDURRAHMAN MELEK VE SİYASİ ÇALIŞMALARI

Özkan DEMİR*

ÖZET

Abdurrahman Melek sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde görev alan bir siyasetçi ve devlet adamı değil aynı zamanda Hatay Türk Devleti'nin ilk ve tek Başbakanı'dır. Melek, 1938 ile 1954 yılları arasında aktif olarak siyasetin içinde yer almış, Hatay Türk Devleti kurulmadan önce İskenderun Sancağı'nda valilik yapmıştır. O, Milletler Cemiyeti'nde Hatay'ın geleceği görüşülürken büyük çaba sarf edenlerden biri olmuştur. Hatay Türk Devleti'nin kurulmasından sonra Başbakanlığa getirilen Melek; Dahiliye ve Hariciye bakanlığı görevlerini de üstlenmiştir. Abdurrahman Melek, 1938'den itibaren Hatay'ın geleceği için büyük çabalar harcamıştır. Hatay'ın Türkiye ile olan ilişkileri Melek'in Başbakanlığı döneminde daha da artmış, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında önemli bir isim olmuştur. O, 1939'da Türkiye'de yapılan genel seçimlerde aday gösterilerek Gaziantep milletvekili seçilmiş ve TBMM'de görev yapmaya başlamıştır.

Abdurrahman Melek, Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasından sonra 1954 yılına kadar Gaziantep ve Hatay milletvekili olarak mecliste görev yapmıştır. TBMM Dışişleri Komisyon Üyeliği'nin yanında, meclisteki siyasi çalışmalarda Gaziantep ve Hatay'ın sorunlarını gündeme getirmiş, çiftçi mallarının korunması, ABD ile yapılan ekonomik işbirliği antlaşması, Hatay'da zirai mücadelede ne gibi tedbirle-

* Dr., Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, ozkandemir@selcuk.edu.tr

rin alındığına dair düşüncelerini dile getirmiştir. 1955'te Merkez Bankası yöneticiliğine atanan Melek, 1961'de emekli olana kadar bankada yönetici olarak çalışmıştır.

Bu çalışma, Abdurrahman Melek'in Hatay Türk Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde yürüttüğü siyasi çalışmalarını ortaya çıkarmak için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Melek, Sancak, Hatay, Türkiye, TBMM.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı Devleti topraklarında İtilaf güçleri tarafından işgaller başlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından işe koyulan İngilizler Irak'ta Musul ve çevresinde, Fransızlar Suriye'nin kuzeyi ve Çukurova bölgesinde, İtalyanlar ise Antalya ve çevresinde işgal gerçekleştirmiştir. Henüz Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye'de Yıldırım Orduları Komutanı olarak görevi devam ederken İngilizlerin İskenderun'a gireceklerine dair duyum alınınca bölgede huzursuzluk baş göstermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu duruma kayıtsız kalmayarak önlem almak için Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan talepte bulunması olumsuz neticelenmiş; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağrılmıştır. Bu gelişmeler devam ederken Yıldırım Orduları Grubu'nun lağvedilmiş, bölgenin savunmasız kalması İskenderun'dan başlayan işgalleri ortaya çıkarmıştır.

Fransız kuvvetlerinin 12 Kasım 1918'de İskenderun'da başlattıkları işgal¹ kısa sürede bütün Hatay topraklarında etkili olmuş; Adana, Mersin, Antep, Urfa ve Maraş gibi şehirlerde de işgaller devam etmiştir. Milli Mücadele devam ederken Fransa ile TBMM arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde İskenderun ve Antakya'nın geleceği de ifade edilmiştir. Antlaşmayla "*İskenderun Müstakil Sancağı*" kurularak sancağın nasıl yönetileceği belirlenmiştir². Böylece 1938 yılına kadar Türk tarafı için devam edecek olan

¹ İskenderun'un ne zaman işgal edildiği konusunda kaynaklarda farklı tarihlere yer verilmektedir. Tayfur Sökmen'e göre işgalin tarihi 11 Aralık 1918 bkz. **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992, s. 20; Abdurrahman Melek'e göre Fransız gemisinin İskenderun'a asker çıkardığı tarih 12 Kasım 1918 bkz. **Hatay Nasıl Kurtuldu**, İstanbul, 1999, s. 29; Mehmet Tekin'e göre fiili işgalin tarihi 11 Kasım 1918 bkz. **Hatay'ın İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Ankara, 2015, s. 34; Ahmet Faik Türkmen'e göre işgalin tarihi 14 Kasım 1918 bkz. **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, İstanbul, 1939, s. 926.

² A. Melek, **a.g.e.**, s. 41.

Fransız Manda İdaresi tarafından Suriye ve Lübnan parçalara ayrılarak Halep, Şam ve Lübnan devletleri ile Lazkiye Alevi Devleti adını almıştır. Bir de İskenderun Müstakil Sancağı kurularak, Cebelibereket (Adana) sancağına bağlı Dört Yol kazası ile birlikte idari bir birim olarak Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği tarafından Halep Devleti'ne bağlı bir şekilde idare edilmiştir.

“Sancak Sorunu” başlamıştır. İskenderun Sancağı’nda 1924 yılında 12 üyeli bir Sancak Meclisi oluşturulmuş ve Fransızca ile Arapçanın yanı sıra Türkçe resmi dil olarak kabul edilmiştir. İskenderun Sancağı 1925 yılına kadar Halep Valiliği’ne bağlı olsa da bu yıldan itibaren doğrudan Suriye hükümetine bağlanmış ancak bu durum İskenderun Sancağı’nın hukuki durumunda ciddi bir değişikliğe sebep olmamıştır³. İskenderun Sancağı 1936 yılına kadar bazı ufak yönetim değişiklikleriyle Fransız Manda İdaresi tarafından yönetilmiştir.

1. Abdurrahman Melek Kimdir?

Abdurrahman Melek 1896 yılında Antakya’da doğmuştur. Babası Melekzade Hacı Faik Efendi, annesi Hatice Hanım’dır. Halep Sultanisi’nin ardından Beyrut Tıp Fakültesi’nde tıp öğrenimine başlamış, öğrenimini İstanbul’da (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) 1919 yılında tamamlayıp doktor diploması almıştır. Eğitiminin ardından Doktor Akil Muhtar Özden’in asistanlığını yapan Melek, Dahiliye uzmanı olup Viyana ve Paris’te çalışmalarda bulunarak mesleki bilgisini arttırmıştır. Antakya Numune Mektebi’nde eğitim de veren Melek, 1936’ya kadar Antakya’da doktorluk yapmış; aynı yıl Ankara’nın Altındağ ilçesi Öztürk Mahallesi nüfusuna kaydolarak mesleğini Ankara ve İstanbul’da sürdürmüştür.

Hatay’da çıkan Yeni Mecmua Gazetesi’nde yazdığı yazılarda Abdurrahman Faik ismiyle yazılar yazmış, A.F. rumuzunu kullanmıştır. Abdurrahman Melek, 1931’de İskenderun Sancağı İdare Meclisi Üyeliği’ne seçilerek siyasi faaliyetlerine başlamıştır. 1937’den itibaren aktif bir şekilde siyasetin içinde olacak, Hatay sorununun gündemde olduğu dönemlerde doğrudan görev alacaktır. Hatay Erkinlik Cemiyeti’nin İstanbul şubesi başkanlığını devam ettirdiği dönemde Hatay’da CHP Heyet-i Faale Başkanı olarak siyasete devam etmiş, İskenderun Valiliği’ne getirilmiştir. Hatay Devleti’nin kurulmasıyla beraber Hatay’ın ilk ve tek Başbakanı olarak görev almış, TBMM’nin VI. dönem (1939-1943) seçimlerine girip Gaziantep Milletvekili seçilmiştir.

³ Adnan Sofuoğlu – Adil Dağıstan, **İşgalden Katılma Hatay**, Ankara, 2008, s. 34.

Sırasıyla VI, VII (1943-1946) ve VIII. Dönemlerde (1946-1950) Gazi-antep Milletvekili, IX. dönemde (1950-1954) ise Hatay Milletvekili sıfatıyla TBMM'de yer almıştır. Milletvekilliği yanında TBMM Dışişleri Komisyonu'nda görev almış, 1952'de İsviçre Bern'de Parlamentolar arası toplantısına katılmıştır.

Abdurrahman Melek, 1955'ten itibaren Merkez Bankası'nda İdare Meclis Üyeliği yapmış 1961'de emekliye ayrılmıştır. Fransızca, Almanca ve Arapça bilen Melek, 1924 doğumlu Faik, 1927 doğumlu Erdem ve 1935 doğumlu Gökçen'in babasıdır. 13 Ocak 1978'de Ankara'da hayatını kaybeden Melek'in kabri Ankara Karşıyaka Mezarlığı'ndadır⁴.

2. Sancak Döneminde Hatay'da Abdurrahman Melek'in Çalışmaları

Abdurrahman Melek'in İskenderun'daki önemli siyasi çalışmaları 1930'dan sonra başlamıştır. 1931'de İskenderun İdare Meclisi için yapılan seçimlerde Türkler adına Abdurrahman Melek ve Abdülgani Türkmen seçilmiş, toplamda on iki üye görev almıştır. Ancak Abdurrahman Melek, meclisteki konuşmalarında Suriye'nin İskenderun Sancağı'na müdahalesine karşı çıktıklarını belirterek şunları ifade etmiştir⁵;

“İskenderun Meclisi'nde kuvvetli bir şekilde resmen Şam'a bağlı kalmak istemediğimizi, İskenderun mıntıkasının Ankara İtilafnamesi ile hususiyeti olduğunu, millî arzularımızı onaylamak için daima Türk birliğinin gerekli olduğunun göz önünde tutulması gerektiğini savunduk.”

İskenderun Türkleri Sancak'ın özel rejimi konusunda sessiz kalmadıkları gibi özerklik konusunu sürekli savunmuştur. İskenderun İdare Meclisi'nin 2 Aralık 1932 günü yapılan toplantısında Bütçe Komisyonu Başkanı Abdülgani Türkmen, bütçenin hükümetin verdiği

⁴ Abdurrahman Melek'in özgeçmişi için bkz. Kazım Öztürk; **Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954)**, C 7, Ankara, 1998, s. 456-457; **TBMM Albümü (1920-2010) 2. Cilt (1950-1980)**, Ankara, 2010, s. 564.

⁵ A. Melek, **a.g.e.**, s. 53.

şekilde kabulüne yönelik bir dilekçenin kendi isteği dışında verilmesini ve dilekçenin Arapça yazılmasını gerekçe gösterip Komisyon başkanlığından istifa etmiştir. Abdurrahman Melek ise meclisin yetkilerinin kısıtlanmak istenmesini protesto etmek amacıyla yaptığı konuşmadan sonra meclisten ayrılmıştır. Ancak Sancak yönetimi bu duruma tepki vermiş yenileme adı altında kura çekimi yapılarak Abdurrahman Melek ve Abdülgani Türkmen'in üyelikleri birinci yılın sonunda sonlandırılmıştır⁶.

Fransa'nın 1935 yılından itibaren Suriye ve Lübnan bölgelerinden çekileceğinin öğrenildiği sıralarda Antakya Hükümet Konağı'na davet edilen Abdurrahman Melek, İskenderun'da bulunan Fransız Delege Pierre Durieux'un kendisine İskenderun Sıhhiye Reisliği'ni teklif ettiğini ifade etmiştir. Fakat bu teklifi Melek reddetmiştir⁷. 1936 yılında Fransa'da hükümet değişikliğinin yaşanmasıyla Fransa'nın Suriye ve Ortadoğu politikasında da değişiklikler ortaya çıkmıştır. 1936 yılında Fransa'nın Suriye ile yaptığı antlaşma sonucunda Suriye'den çekilme kararı alması İskenderun'un geleceğini etkilemiştir. Fransa, antlaşma gereğince Sancak'taki haklarını Suriye'ye devredecek; böylece İskenderun bölgesi Suriye'ye bırakılacaktı. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, Hatay meselesine el atarak dış politikada önemli bir konu haline gelmiştir⁸.

Türkiye'nin Fransa ile Hatay konusundaki anlaşmazlığı 1936 yılında bu konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine neden olmuştur. 20 Ocak 1937'de Cemiyet Konseyi'nde başlayacak olan görüşmelerde Türkiye adına giden heyette Hatay'ı temsilen Hatay Erginlik Cemiyeti Dörtüol Şube Başkanı Abdurrahman Melek de yer almıştır. Heyetin masraflarının karşılanması için 31 Aralık 1936'da bir kararname çıkarılmıştır⁹.

⁶ M. Tekin (a), **a.g.e.**, s. 193.

⁷ A. Melek, **a.g.e.**, s. 60.

⁸ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Ankara, 1996, s. 11.

⁹ Tefvik Rüştü Aras başkanlığındaki heyette yer alan diğer isimler şunlardır; Numan Menemencioglu, Hasan Rıza Soyak, Refik Kocamaz, Fatin Rüştü Zorlu, Yüzbaşı Talat,

İskenderun'da manda idaresi devam ederken kurulan ve başkanlığını Tayfur Mursal'ın (Sökmen) yaptığı *Antakya-İskenderun Yurdu Cemiyeti* Sancak'taki Türk halkının mücadelesini kanun içerisinde yapmak ve bölge halkının Türkiye'ye bağlılığını güçlendirmek düşünceleriyle faaliyet göstermiştir¹⁰. 1936 yılında *Hatay Egemenlik Cemiyeti* (Hatay Erk(g)inlik Cemiyeti) adını alacak olan bu cemiyet İskenderun Sancağı'nın bağımsızlık mücadelesini yapmıştır. 1937'den itibaren cemiyetin adı Hatay sınırları içinde Halk Partisi, Hatay sınırları dışında ise Hatay Erkinlik Cemiyeti olarak bilinmiştir¹¹. İstanbul merkez olmak üzere Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te şubeleri açılmıştır. Dört Yol Şubesi başkanlığına ise Abdurrahman Melek seçilmiştir. Ancak Milletler Cemiyeti'nde Sancak konusunda görüşmelere giden heyette yer alan Abdurrahman Melek, çoğu zaman İstanbul'da kalacak olması nedeniyle cemiyetin başkanlık görevinin daha sonra Tayfur Sökmen'e verildiğini belirtmektedir¹². Abdülgani Türkmen parti başkanlığına getirilmiş, Abdurrahman Melek ise partinin üyelerinden olmuştur. Kurulan partide görev alan Melek şunları ifade etmiştir¹³;

“Beş arkadaş ve ben... Bilahare Mehmet Telli isminde biri daha iltihak etti. Gizli bir komite halinde çalışırdık. Daha sonra parti haline getirdik. Halk Partisi olarak bir teşekkül kuruldu. Bu parti daha sonra Milletler Cemiyeti plebisit heyetine ve Fransızlara karşı daima muhatap olmuştur. Parti Antakya'da kurulmuş; İskenderun, Belen ve Reyhanlı'da şubeler açmıştır.”

29 Kasım 1937'de Sancak Anayasası'nın yürürlüğe girmesi üzerine İstanbul Eminönü'ndeki Hatay Erkinlik Cemiyeti Merkezi'nin

Necmeddin Sadak, Şükrü Sökmenşüer, Ali Haydar Görk, Şemsettin Arif Mardin, Abdullah Zeki. **BCA**. 030.18.1.2 / 71.1.2

¹⁰ T. Sökmen, **a.g.e.**, s. 73; M. Tekin (a); **a.g.e.**, s. 151.

¹¹ Hamit Pehlivanlı – Yusuf Sarımay – Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001, s. 88.

¹² A. Melek, **a.g.e.**, s. 78; Volkan Payaşı; **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)**, Ankara, 2017, s. 36.

¹³ V. Payaşı, **a.g.e.**, s. 42.

önünde Abdurrahman Melek, bir konuşma yaparak Hataylılara şöyle hitap etmiştir¹⁴;

“Büyük kurtarıcı Ulu Önder Atatürk’ün gayretleriyle sevgili Hatay’ımız, bugünden itibaren statü ve anayasasının meriyete girmesiyle istiklaline kavuştu ve dünya haritasında müstakil ayrı bir varlık olarak yerini aldı. Kurtuluş bayramımız olan bugün Hatay’daki kardeşlerimiz, vatandaşlarımız gibi biz de burada kutlarken hepimizin namına bugünü bize gösteren Atatürk’e sonsuz minnet ve şükranlarımızı, candan bağlılığımızı tekrar etmeyi mukaddes bir vazife bilirim. Memleketimizin istiklâli için gerek bir seneden beri kurmuş olduğumuz cemiyetimizin, gerek öteden beri ana yurtta bulunan Hataylı vatandaşlarımızın mensup olmakla iftihar ettiğimiz Türk milletinden gördükleri şefkat ve muhabbete ebedî minnettarlklarımızı arz ve ilân etmekle bahtiyarım. Davamızı dünya muvacehesinde müdafaa, haklarımızı istihsal ve muhafaza etmek hususunda fevkalâde hassas olan Türk hükümetine ve Türk matbuatına şükranlarımızı tekrar ederim...”

Sancak Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle beraber 1937’nin son dönemlerinde Antakya Halk Partisi yapısında bazı değişikliklere gidilerek bir çalışma kurulu (Heyet-i Faale) oluşturulmuştur. Abdurrahman Melek ise bu kurulun başkanlığına seçilmiştir. Bu kurula verilen görevlerden birincisi, Türkler dışındaki cemaatlerin ikna edilerek, seçmen yazımı sırasında Türk cemaatine kaydolmalarının sağlanması; ikincisi de, Sancak’ta seçmen yazılmak üzere Türkiye’den gönderilenlerin yerleştirilmesiydi¹⁵. Abdurrahman Melek Sancak’ta yapılacak

¹⁴ Necmi Mehmet, “Hatay bayramı yurdun her tarafında kutlandı”, **Akşam Gazetesi**, 30 Teşrinisani 1937, s. 1, 11.

¹⁵ Yahya Yılmaz, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in Hatay’ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay, 2018, s. 121.

Heyet-i Faale’nin masraflarını karşılama noktasında Ankara’dan yardım almak için Abdülğani Türkmen’in Ankara’ya gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat Türkmen, kendi isteği ile bu görevden vazgeçmiş Abdurrahman Melek Ankara’ya gönderilmek üzere görevlendirilmiştir. “Abdurrahman Melek’in Heyet-i Faale’nin mali işlerini halletmek üzere Dört Yol’a ve gerekirse Ankara’ya gitmesine lüzum görülmüştür.” kararı alınca Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek’in Ankara gitmesini istememiştir. Bu

olan seçimler için bir beyanname yayınlayarak ırk, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlarla birlikte çalışılacağını ve anayasanın bütün maddelerinin gerçekleşeceğini, Manda Yönetimi ve Suriye Hükümeti ile iyi ilişkiler içerisinde olacağını ifade etmiştir¹⁶.

İskenderun'da 1938 yılında sıkıntılı geçen seçim döneminde Türk-Fransız ilişkileri de gerginleşmiş seçimlere altı gün ara verilerek Fransız delege Roger Garreaux görevden alınmıştır. Hatay'da idarenin yanlış davranması konusuna çözüm bulma çabaları, Abdurrahman Melek'in Sancak Umumi Valiliği görevine getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Delegeliğe ise Sancak'taki Fransız askeri birliklerinin kumandanı olan Binbaşı Kolonel Collet getirilmiştir. Abdurrahman Melek ise 6 Haziran 1938'de valilik görevine başlamıştır¹⁷. Abdurrahman Melek de İskenderun Belediye Başkanlığı'na Vedi Münir Karabay, Kaymakamlığa ise Süreyya Halefi atamıştır¹⁸.

Hatay'daki karışıklıklar üzerine Türk ve Fransız temsilcileri bir araya gelerek İskenderun'un mülki bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortak bir şekilde korunması hakkında 3 Temmuz 1938'de bir antlaşma yapmıştır¹⁹. Buna göre Türkiye 2500 kişilik bir askeri birlikle Hatay'ın korunmasında görev alacaktır. Antlaşmanın ardından 5

konuda anlaşmazlık çıkınca Abdurrahman Melek, Heyet-i Faale başkanlığından istifa etmiştir. A. Melek, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁶ V. Payaslı, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁷ Mehmet Tekin; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Ankara, 2009, s. 11.

Abdurrahman Melek'in İskenderun Sancağı Valisi olmasına Tayfur Sökmen ve Abdülğani Türkmen karşı çıkmıştır. Tayfur Sökmen, valilik görevini kabul eden Melek'i eleştirmiştir. Abdurrahman Melek'in Fransızların idaresinde bir görevi yerine getireceğini, bunun da Hatay'ın millî meselesine zarar vereceğini düşünmüştür. Hatta Tayfur Sökmen bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Celal Bayar, İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'e telgraflar çekip Melek'in valiliğe getirilmemesi konusunda teklifte bulunmuştur. Sonuç olarak Numan Mene-mencioglu'nun önerisi, Hatay Başkonsolosu Celal Karasapan'ın isteğiyle Abdurrahman Melek İskenderun Valiliği'ne atanmıştır. T. Sökmen, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁸ A. Sofuoğlu – A. Dağistan, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁹ Antlaşma detayları için **BCA**. 030.10.0.0 / 224.510.12'ye ek 402, belge 33-34; Yunus Nadi; "Hatay, iştiyakla beklediği bayramı bugün yapacak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Temmuz 1938, s. 1.

Temmuz 1938'de Ordu Komutanı Orgeneral Şükrü Kanatlı kumandasında Türk kuvvetleri İskenderun'a coşkulu bir kalabalık eşliğinde girmiş ve sevinçlerle karşılanmıştır²⁰. Bu şartlar altında 22-31 Temmuz 1938 tarihleri arasında seçimler yeniden yapılmış, 56 bin 972 kişinin seçmen olarak katıldığı seçimlerin sonucunda 40 milletvekilinin dağılımına göre Türkler 22, Aleviler 9, Ermeniler 5, Sünni Araplar 2 ve Rum Ortodokslar 2 milletvekilliği kazanmıştır²¹. Meclis çoğunluğunun Türklerde olması ilerde Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında alınan kararda büyük bir etkiye sahip olacaktır.

Hatay Meclisi için yapılan seçimlerin ardından Ankara'dan Şükrü Sökmensüer Dört Yol'a gelmiş, Vali Abdurrahman Melek de Sökmensüer ile görüşmek üzere Dört Yol'a davet edilmiştir. Görüşmeye Ankara Hükümeti adına geldiğini ifade eden Sökmensüer, Tayfur Sökmen ile olan anlaşmazlığın giderilmesi için konuşma yapmış ve Hatay meselesinde kırınlıklara yer verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Abdurrahman Melek ise Ankara'nın her emrine uyacağını, bu isteği de kabul ettiğini ifade etmiştir. Seçimlerde Türklerin 22 milletvekili çıkarması üzerine Hatay Devleti'nin Başkanlığı, Meclis başkanlığı ve Başbakanlığı için bu görüşmelerde isimler de belirlenmiştir. Buna göre Tayfur Sökmen'in Cumhurbaşkanlığı'na, Abdülgani Türkmen'in Meclis Başkanlığı'na, Abdurrahman Melek'in ise Başbakanlığa getirilmesi konusunda üç ismin Atatürk'e arz edileceği kararlaştırılmıştır²².

²⁰ Sinever Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C 9, S 19, Erzurum, 2002, s. 339; Nadir Nadi; "Türk Hatay'ın hasretle kucakladığı Türk ordusu müretteb mahalleri işgal etti", **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Temmuz 1938, s. 1.

²¹ T. Sökmen, **a.g.e.**, s. 14.

Ulus Gazetesi'nin haberinde de Türk adayların oyların % 60'ını kazandığı belirtilerek, seçim komisyonunun kararına yer verilmiştir. "40 mebusluktan 22'si Türklere geçiyor", **Ulus Gazetesi**, 3 Ağustos 1938, s. 1.

²² A. Melek, **a.g.e.**, s. 114-115.

3. Hatay Türk Devleti'nin İlk ve Tek Başvekili Abdurrahman Melek

Hatay Millet Meclisi 2 Eylül 1938 Cuma günü sabah 10'da Antakya Gündüz Sineması'nda toplanmıştır. Meclise gelen milletvekillerini askeri bando eşliğinde bir Türk taburu ve bir Fransız taburu karşılayarak selamlamışlardır. En yaşlı üye sıfatıyla Mehmet Adalı başkanlığında meclisin ilk oturumu açılmış Meclis Başkanlığı'na Abdülgani Türkmen seçilmiştir. Milletvekillerinin yemin töreninin ardından 11:30'da Cumhurbaşkanlığı için seçime gidilmiş ve Tayfur Sökmen kırk milletvekilinin oyuyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir²³.

5 Eylül 1938'de Tayfur Sökmen, Vali Abdurrahman Melek'i davet ederek hükümeti kurma görevini kendisine vermiştir. Bu konuya ait görevlendirme yazısında kurulacak olan Hatay Kabinesi'nin beş üyeden oluşacağı belirtilmiştir²⁴. 6 Eylül 1938'de hükümet kurulmuş; Abdurrahman Melek Başvekil olmanın dışında Dahiliye, Hariciye ve Müdafaa nezaretleri, Cemil Yurtman Adliye Nezareti, Cemal Baki İktisat, Maliye ve Gümrük nezaretleri, Kemal Alpar Nafia ve Ziraat nezaretleri, Ahmet Faik Türkmen ise Maarif ve Sıhhat nezaretleri görevine getirilmiştir²⁵. Meclis başkanının daveti üzerine Başvekil Abdurrahman Melek, saat 10.20'de kürsüye gelerek hükümet programını okumuş ve şunları ifade etmiştir²⁶;

“Bugün Hatay'ın ilk ve tarihi millî meclisinde huzurlarımıza Hatay'ın ilk Hükümet Reisi sıfatıyla çıkmakla bahtiyarım. Bana bu şerefli vazifeyi emanet eden muhterem Devlet Reisimizin yüksek itimatlarına mahzar olmuş bulunmak benim için büyük bir saadettir. Uzun süren mücadelelerimizden sonra kavuştuğumuz istiklal sayesinde huzur ve refaha erişmek

²³ M. Tekin (a), **a.g.e.**, s. 379; “Hatay Meclisi Açıldı, Tayfur Sökmen Devlet Reisi oldu”, **Ulus Gazetesi**, 3 Eylül 1938, s. 1.

²⁴ Mehmet Mursalıoğlu; **Sancak, Devlet, Millet Hatay**, İskenderun, 2012, s. 139.

²⁵ “Abdurrahman Melek Hatay kabinesini teşkile memur edildi”, **Kurun Gazetesi**, 6 Eylül 1938, s. 1.

²⁶ Hükümet programının detayları için bkz. A. Melek, **a.g.e.**, s. 150-153; M. Tekin (b), **a.g.e.**, s. 46-47.

mev'ut olmakla beraber memleketimizin her sahada ve kısa zamanda kalkınabilmesini temin için bana verilen vazifenin ne kadar güç ve mesuliyetli olduğunu takdir buyurursunuz... Programımızın ruhu ve esası Kemalizm rejimi ve bunun bütün icabatı olmakla beraber müsaadenizle bazı kısımlarını tekrar edeceğim...”

Abdurrahman Melek Başbakanlık görevi sırasında bazen basına demeçler vermiştir. Alman gazeteciyle yaptığı konuşmada Hatay'daki Türk askerlerinin çekilmeyeceğinden bahsetmiştir. Melek bunun yanında bazı dedikodularla İskenderun'un Türkiye'ye, Hatay'ın geri kalan kısmının ise Suriye'ye terk edileceğine dair doğru olmayan haberler yapıldığını belirtmiştir. Suriye'nin Hatay'dan giden mallara gümrük vergisi koymasından dolayı, Suriye'den gelecek olan mallara da ithalat vergisi konulacağına dair çalışmalar yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İskenderun Limanı'nda büyütme çalışmalarına başlayacağını da sözlerine eklemiştir²⁷.

Hatay Meclisi'ndeki yasama çalışmaları devam ederken 19 Aralık 1938 günü oturumunda Maliye ve İktisat Encümeni Reis Vekili Hamdi Selçuk'un meclise sunduğu tahrir gündeme gelmiştir. Aşarın kaldırılması, çiftçinin ağır yükten kurtulmasına yönelik verilen tahrir üzerine Başvekil Abdurrahman Melek söz alıp, çiftçinin üzerinden bu tür ağır vergilerin kaldırılacağını, 1939'da aşar ve diğer vergilerin kaldırılacağını belirtmiştir. Ayrıca Melek, yıllardan beri devam eden bu uygulamaya bir anda son vermek mümkün olmayacağı için uzmanların yapacağı hazırlıktan sonra kısa bir zaman içinde büyük bir hizmet yapılacağını ifade etmiştir²⁸.

10 Mart 1939'da Başbakan Abdurrahman Melek tarafından Hatay Millet Meclisi Başkanlığına Türk parasının Hatay'da da resmî para olarak kabul edilmesine dair kanun teklifi sunulmuştur. Sekiz maddelik teklif 13 Mart 1939 günü meclis oturumunda görüşülüp oy birliği

²⁷ “Hatay'daki Türk askerleri geri çekilmeyecek”, **Kurun Gazetesi**, 16 Birinci Kanun 1938, s. 1.

²⁸ M. Tekin (b), **a.g.e.**, s. 176.

ile kabul edilmiştir. Böylece Hatay'da Türk parası resmi para olarak kabul edilmiştir²⁹.

Türkiye'de TBMM'nin VI. dönemi için 26 Mart 1939 günü milletvekilliği seçimine gidilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi de Antalya'da Tayfur Sökmen'i, Gaziantep'te ise Abdurrahman Melek'i adaylar arasında göstermiştir. Seçim sonucunda hem Tayfur Sökmen hem Abdurrahman Melek milletvekili seçilmiş, bu kişiler böylece Hatay'da Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığın yanında TBMM'de görev almışlardır. Aslında bu durum Hatay'ın Türkiye'den ayrı varlık olmadığını, gelecekte Hatay'ın anavatana katılması konusunda büyük bir adım olduğunu göstermiştir. Fakat bu durum dış basında eleştirileri beraberinde getirmiş başka bir ülkede milletvekilliği ile aynı zamanda devlet reisliğinin pek görülmemiş bir durum olduğu belirtilmiştir³⁰.

Abdurrahman Melek, İstanbul'da bulunduğu sıralarda zaman zaman gazetelere de röportajlar verecek, İstanbul'daki basın temsilcilerine Hatay'ın durumunu anlatan beyanatlarda bulunmuştur. Melek konuşmasında; Hatay halkının neşe ve sevinç içerisinde olduğu, Hatay'da okulların sayısının ve öğrenci mevcudunun çoğaldığı, imar faaliyetlerinin hızla devam ettiği, 50 kilometrelik yeni yol inşasına başlandığı, hastalıkların önüne geçmek için Amik ovasındaki bataklıkların kurutulacağı gibi birçok konuya değinmiştir³¹. Ayrıca Vakit Gazetesi muhabirine verdiği beyanatta Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı kanunların Hatay için de aynen kabul edildiğini ve devam eden süreçte Türkiye'nin çıkaracağı diğer kanunların örnek alınarak yeni kanunların çıkarılacağını ifade etmiştir³².

3 Mayıs 1939'da Abdurrahman Melek bir basın toplantısı yaparak kalkınma çalışmaları, yaşanan sıkıntılar ve değişiklikler konusunda

²⁹ M. Mursaloğlu, **a.g.e.**, s. 266; M. Tekin (b), **a.g.e.**, s. 344.

³⁰ A. Melek, **a.g.e.**, s. 142.

³¹ M. Mursaloğlu, **a.g.e.**, s. 295.

³² "Hatay Başvekili Abdurrahman Melek şehrimize geldi", **Vakit Gazetesi**, 22 Nisan 1939, s. 4.

yeni açıklamalarda bulunmuştur. İpek kozası ve zahirenin ihracatı konusunda kolaylıkların sağlandığı belirtilerek, yüksek miktarda ithalat yapıp ürün stoklayan on iki tüccara fırsat verilmediği açıklanmıştır. Türkiye'deki belediyeler kanununun yakın zamanda Hatay'da da kabul edileceği, karaborsacılık yapanlara göz açtırılmayacağı ifade edilmiştir.³³

Hatay Devleti bir yıla yakın bağımsız kalmıştır. Bu süre içerisinde Türkiye ile işbirliği sağlanmış, Hatay Devleti yöneticileri çoğu zaman Türkiye'ye katılmak fikrini birçok defa dile getirmiştir. 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye bir anlaşma yaparak, Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edilecek ve buna karşılık Türkiye de Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecektir. Bundan sonra 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Millet Meclisi oybirliği ile anavatanına katılmaya karar vermiştir³⁴. Böylece Tayfur Sökmen'in Cumhurbaşkanlığı, Abdurrahman Melek'in Başbakanlık görevi son bulmuştur. Bu iki isim artık TBMM'de milletvekili olarak siyasi yaşamlarına devam edecektir.

4. TBMM'de Abdurrahman Melek'in Siyasi Çalışmaları

Abdurrahman Melek Hatay Devleti Başbakanı olduğu dönemde Türkiye'de Gaziantep Milletvekilliğine aday gösterilmeden önce Türk vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Eşi Leman, evlatlığı Fatma, çocukları Faik, Erdem ve Gökçen'in Türk vatandaşlığına alınmaları konusundaki kararname 13 Mart 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onanmıştır³⁵. Ardından 26 Mart 1939'da Gaziantep Milletvekili seçilen Abdurrahman Melek, 1954'e kadar üst üste dört dönem milletvekilliği yapmıştır.

³³ M. Tekin (a). **a.g.e.**, s. 413.

³⁴ Süleyman Hatipoğlu. "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", **Türkler**, Ankara, 2002, s. 689.

³⁵ **BCA**. 030.18.1.2 / 86.21.5

4.1. VI. Dönem TBMM'de Abdurrahman Melek'in Çalışmaları

1939-1943 yılları arasında Gaziantep Milletvekili olarak görev alan Abdurrahman Melek, beş kez söz alarak ulusal ve yerel anlamda düşüncelerini dile getirmiştir. TBMM Genel Kurulu'nda ilk kez 28 Mayıs 1940 günü görüşülen Adliye Vekaleti bütçesi görüşmelerinde söz almıştır. Rize Milletvekili Fuad Sirmen yaptığı konuşmada kaçakçılık suçunda % 100 artış olduğunu, bunun nedeninin araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Ardından söz alan Gaziantep Milletvekili Abdurrahman Melek de Gaziantep şehrini gezerken kaçakçılık konusuna dair duyumlar aldığını ifade etmiştir. Gümrük muhafaza görevlilerinin yaptığı çalışmalarda kaçakçılığı engellemek yerine ülke içinde kaçakçılığa yol açacak tarzda fillerde bulunduğu dair iddialar dile getirilmiştir. Bunun da suç oranını artırdığı yorumlanmıştır. Abdurrahman Melek'e göre mikrobun vücuda yayılmadan önce önlem alınması ne kadar doğru ise kaçakçılık yapanların kapıda karşılanması da suçların azaltılacağına en uygun yöntemdir. Melek, muhafaza teşkilatının tam hudut hattı üzerinde görev yapmasının doğru sonuç vereceğini teklif etmiştir³⁶.

TBMM'nin VI. dönem 2. yasama yılının 69. birleşiminde çiftçi mallarının korunması hakkında kanun layihası görüşülürken Abdurrahman Melek önerenin 34. maddesi görüşmelerinde söz almıştır. Hükümetin teklifinde yüz hektardan fazla arazi işletenlerin özel bekçi kullanmaları halinde devlete korunma parası vermeyecekleri ve koruma sandığından tazminat almayacağı milletvekillerinin görüşüne sunulmuştur. Fakat Abdurrahman Melek önerilerini dile getirerek iki-üç dönüm arazisi olup da kendi bahçesini koruyanların da korunma parasından muaf olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü bu ailelerin yaz-kış, gece-gündüz kendi arazisinde kendi malını korumaya mesul olduğu, dolayısıyla bu tür yerlerde ikamet edenlerin doğrudan bekçi olduğu belirtilmiştir. Melek, sebze ve meyve bahçelerinin dışında dut

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Devre, 1. İctima, 11. Cilt, 57. Birleşim, Ankara, 1940, s. 314-315.

bahçelerine de aynı muafiyetin verilmesinin doğru olacağını düşünmüştür. Bunun üzerine kanunun bu maddesine ekleme ve düzeltme yapmak üzere Abdurrahman Melek tarafından bir teklif sunulmuştur. Teklife göre tasarıdaki “Şehir ve kasaba civarındaki sebze bahçelerinin...” ifadesinin yerine “Şehir ve kasaba civarındaki ve köylerdeki sebze, meyve ve dut bahçelerinin...” şeklinde ifadenin eklenmesi istenmiştir. Oylama sonucunda bu teklif kabul edilmiş ve encümene sevk edilmiştir³⁷.

4.2. VII. Dönem TBMM’de Abdurrahman Melek’in Çalışmaları

28 Şubat 1943’te VII. dönem TBMM için seçime gidilmiş, 492 milletvekili seçilmiştir. Abdurrahman Melek yeniden Gaziantep milletvekilliğine aday gösterilmiş ve seçimin ardından mecliste yer almaya devam etmiştir³⁸. Bu dönemde Abdurrahman Melek’in beş kez meclis kürsüsünde konuşma yaptığını görüyoruz.

1933 yılından 1944’e kadar Gaziantep sınırları içerisinde ilçe olarak yer alan Pazarcık ilçesinin, Başbakan Şükrü Saracoğlu imzalı kanun layihası ile Maraş şehrine bağlanması gündeme gelmiştir. Maraş milletvekilleri bu öneriye destek vermekle beraber Gaziantep milletvekilleri karşı çıkmıştır. Abdurrahman Melek ise 20 Ocak 1944 tarihli Dahiliye Encümeni’nin meclise sunduğu mazbataya muhalefet etmiş, Pazarcık’ın Gaziantep şehrinde kalmasının daha uygun olacağına dair sebeplerini dile getirmiştir³⁹. Ancak yapılan oylama sonucunda Pazarcık’ın Maraş’a bağlanması teklifi kabul edilmiştir.

17 Mayıs 1944 tarihli meclis görüşmelerinde gündeme gelen konulardan biri de İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği olağanüstü şartlar dolayısıyla bazı vergilerde ve harçlarda artışa gitmektir. Encümen

³⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VI. Devre, 2. İçtima, 19. Cilt, 69. Birleşim, Ankara, 1941, s. 187-188.

³⁸ İsmet Binark, **Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943 - 5 Ağustos 1946)**, C I, Ankara, 2009, s. 49.

³⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, 1. İçtima, 7. Cilt, 23. Birleşim, Ankara, 1944, Dahiliye Encümeni Mazbatası 1/188, Sıra sayısı 31, s. 2.

mazbatalarının tasarısının 3. maddesi D fıkrasında kışlık evlerini bırakmaksızın ayrıca yazlık evlerinde ikamet edenlerden iki ev kullandıkları için vergi alınması teklif edilmiştir. Buna karşılık söz isteyen Abdurrahman Melek yazlık evlerin çocuklar ve büyükler için bir dinlenme yeri olduğunu, sadece lüks olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bağına bahçesine bakmak için yaylalara çıkan ailelerin de zorunlu olarak iki ev kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Melek, bu sebeplerden dolayı 3. madde D fıkrasının tasarıdan çıkarılmasını teklif etmiştir. Oturum başkanı tarafından oylamaya sunulan teklif milletvekilleri tarafından reddedilmiştir⁴⁰.

1945 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşüldüğü meclis oturumunda bütçede yer alan Ankara Üniversitesi'nde Tıp Fakültesi'nin kurulmasına dair ödenek milletvekillerinin desteğini almıştır. Mesleği Doktorluk olan Abdurrahman Melek de konunun görüşüldüğü sırada söz istemiş ve Ankara'da bir Tıp Fakültesi açılacağına dair bakanlık bütçesinden ayrılan 1 milyon 600 bin lirayı memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Melek konuşmasının devamında ise altı yıl olan tıp öğreniminin dört yıla düşürülmesinin faydalı olacağını belirtse de Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel İstanbul Üniversitesi'nin yaptığı çalışmada tıp öğrenimi süresinin düşürülmesinin uygun olmayacağına dair rapor hazırladığını ifade etmiştir⁴¹.

1946 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde Abdurrahman Melek söz almıştır. 79 milyon lira olarak belirlenen bütçeden memnuniyet duyan Melek, ülkenin kalkınması için endüstriye ayrılan payın öneminin yanında bayındırlık işlerine de önem verilmesi gerektiğini söylemiştir. Kalkınma hamlesinde yollar ve limanların da ön plana alınması, ekonomik kalkınma için kara ve deniz yollarına önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir⁴².

⁴⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, 1. İçtima, 10. Cilt, 57. Birleşim, Ankara, 1944, s. 115-116.

⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, 2. İçtima, 17. Cilt, 60. Birleşim, Ankara, 1945, s. 309-310.

⁴² **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, 3. İçtima, 20. Cilt, 18. Birleşim, Ankara, 1945, s. 379-380

1946 yılında Af Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu meclis gündemine gelince yayın yaptıkları gerekçesiyle cezalandırılanların affedilmesi de tartışılmıştır. Abdurrahman Melek, Matbuat Kanununa muhalefet edenlerin işledikleri suçların affedilmesinin yerinde bir karar olduğunu, bu düşünceyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin düşünce hürriyetine bir kez daha destek verdiğini ifade etmiştir. Ancak bu kanunla affedilecek olan kişilerin bundan sonraki süreçte yazırlarında ve eleştirilerinde dikkatli olmasını, bu şekilde ahlaki mesuliyet altına girdiklerinin unutulmaması gerektiğini önermiştir⁴³.

4.3. VIII. Dönem TBMM'de Abdurrahman Melek'in Çalışmaları

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması üzerine TBMM erken seçim kararı almış, VIII. dönem milletvekilleri için 21 Temmuz 1946'da seçime gidilmiştir. Türkiye'nin en şabeli seçimi olarak yer alan seçim sonucunda 395 milletvekilliğini CHP, 66 milletvekilliğini Demokrat Parti, 4 milletvekilliğini de bağımsızlar elde etmiştir. Böylece Türkiye'de çok partili hayat serüveni de başlamıştır⁴⁴. Abdurrahman Melek seçimlere yine Gaziantep'ten aday gösterilmiş, üçüncü kez CHP Gaziantep milletvekilliğine seçilmiştir. VIII. Dönem TBMM'de Dışişleri Komisyon Üyeliği'ne seçilen Abdurrahman Melek 1950'ye kadar bu görevini sürdürmüştür. Beş kez söz alan Abdurrahman Melek, Dışişleri komisyon üyesi olduğu için komisyon adına konuşmalarda bulunmuştur.

1948'de Bütçe Komisyonu'nda görüşülen konulardan biri de Sivas Kongresi sonrası oluşan Temsili Heyeti üyelerine ve Birinci Dönem TBMM milletvekillerine vatana verdikleri hizmetten dolayı 350'şer lira aylık bağlanması hakkındadır. Meclise sunulan kanun tasarısında söz hakkı isteyenlerden biri de Abdurrahman Melek olmuştur. Melek tasarıya destek verdiğini ancak ölmüş kimselerin ailelerine verilecek aylığın sadece kişinin evlenmemiş karısına, çocuklarına ve

⁴³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VII. Devre, 3. İçtima, 24. Cilt, 61. Birleşim, Ankara, 1946, s. 333.

⁴⁴ İ. Binark, **a.g.e.**, s. 621.

torunlarına değil, evlenmiş fakat sonradan dul kalmış kızlarına da verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Tartışılan bu öneri diğer milletvekillerinin de desteğiyle oylamaya sunulmuş ve tasarıya eklenmek üzere kabul edilmiştir.⁴⁵

Yabancı ülkelerde yapılan geçici ticaret antlaşmaları ve bu doğrultuda ülkeye giren maddelerin gümrük vergisinde değişiklikler yapmaya dair kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu'nun raporu 14 Haziran 1948'de gündeme alınmıştır. Bu tasarının ivedi bir şekilde görüşülmesini isteyen Dışişleri Komisyonu üyesi Abdurrahman Melek, oylama sonucunda sürenin iki yıl daha uzatılmasından memnuniyet duymuştur.⁴⁶

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile eklerinin onanması hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu 8 Temmuz 1948'de meclis genel kurulunda görüşmeye alınmıştır. Abdurrahman Melek, Dışişleri Komisyonu Geçici Başkanı olarak söz isteyerek Amerika ile yapılan antlaşmanın gerekliliğinden ve Türkiye'ye getireceklerinden bahsetmiştir. Marshall Planı olarak anılan bu yardım antlaşması Melek'e göre İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa devletlerini düştükleri zor durumdan kurtarmak, insanların sıkıntılarını gidermek içindir. Ayrıca Amerika'nın Türkiye'ye ayırdığı yardımın muazzam bir rakam olmasından dolayı bu antlaşmanın onaylanmasının büyük önem arz ettiğini belirtmiştir. Konuşmanın ardından tasarının tümüne yönelik yapılan oylama milletvekillerinin kabulüyle sonuçlanmıştır.⁴⁷

TBMM VIII. döneminin üçüncü yasama yılında Verem Savaşı hakkında kanun tasarısı gündeme alınmıştır. Tasarıda Sağlık Bakan-

⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, 2. İçtima, 10. Cilt, 45. Birleşim, Ankara, 1948, s. 291.

⁴⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, 2. İçtima, 12. Cilt, 71. Birleşim, Ankara, 1948, s. 196.

⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, 2. İçtima, 12. Cilt, 85. Birleşim, Ankara, 1948, s. 1003-1004.

lığı'nın sorumluluğu yanında yerel yönetimleri de veremle savaş konusunda görevlerin verilmesi düşünülmüştür. Bu konuda söz isteyen Abdurrahman Melek, veremle savaşın sadece sağlık kurumlarında yürütülmemesi gerektiğini, çeşitli dernekler kurarak da mücadelenin genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Abdurrahman Melek, Sağlık Bakanlığı'nın veremle savaş konusunda yerel yönetimlere sadece yardımcı olmamasını, çeşitli dernekler, özel idare ve belediye gibi birimlere sorumluluk verilmesini talep etmiştir. Bakan Kemali Bayizit verdiği cevapta sağlık kurumları haricinde diğer birimlere sorumluluk vermenin sıkıntılar yaratacağını, bu yüzden sadece ihtiyaç durumunda onlara maddi anlamda destekler verileceğini ifade etmiştir⁴⁸.

4.4. IX. Dönem TBMM'de Abdurrahman Melek'in Çalışmaları

14 Mayıs 1950'de Türkiye bir kez daha milletvekili seçimine gitmiştir. % 89,3'lük katılım sağlanan seçim sonucunda Demokrat Parti 408 milletvekili, CHP 69 milletvekili, Millet Partisi 1 milletvekili, Bağımsızlar da 9 milletvekili elde etmiştir. Böylece Türkiye siyasi tarihinde on yıl devam edecek olan Demokrat Parti'nin tek başına iktidar dönemi başlamıştır⁴⁹. Abdurrahman Melek ise bu seçimlere CHP'nin Hatay adayı olarak katılmış ve CHP adına milletvekili seçilmiştir, ayrıca Dışişleri Komisyon üyeliğinde de bulunmuştur. IX. dönem TBMM milletvekillerinin görevi 1954'te yapılan seçime kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Abdurrahman Melek'in milletvekilliği hayatı bu dönem sonunda bitmiştir. Melek'in son milletvekilliği döneminde yedi kez söz aldığı ve hükümet üyeleri ile milletvekillerinin konuşmalarına karşı kürsüde konuştuğu görülmektedir.

1952 yılı bütçesinin görüşmelerinde Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi gündeme geldiğinde Abdurrahman Melek söz istemiştir. Yaptığı konuşmasında Dışişleri Bakanlığı'nın bir önceki yıla göre 1952 yılı büt-

⁴⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, VIII. Devre, 3. İçtima, 13. Cilt, 68. Birleşim, Ankara, 1949, s. 254-255.

⁴⁹ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954)**, C 1, Ankara, 1998, s. 8.

çesinde azalmaya gidildiğini bunun doğru bir karar olmadığını belirtmiştir. Melek'e göre yurt dışında görev alacak kişilerin ülkemizi temsil edecek olmalarından dolayı diğer ülkelerin görevlilerinden geri kalmamaları gerekir. Ayrıca hükümet ile muhalefetin dış politikada fikir birliği içerisinde çalışmasının yerinde olacağı ifade edilmiştir⁵⁰.

Abdurrahman Melek Hatay milletvekili olarak görev aldığı dönemde meclis gündemine Hatay'ın sorunlarını da getirmiş ve 15 Kasım 1952'de ilgili bakanların cevaplaması üzerine iki soru önergesi vermiştir. Bunlardan ilki Hatay'ın Dörtöyl ilçesine bağlı Ocaklı Köyü ve İskenderun İlçesine bağlı Karaağaç Köyü ile etrafı, Şekere, Çırtına ve Aşkarbeyli köylerinin iki seneden beri şiddetli yağmur yüzünden vatandaşların can ve mal kaybına uğramasıyla ilgilidir. Hükümetin bu konuda aldığı tedbirlerin ne olduğuna dair Bayındırlık Bakanı'na soru önergesi verilmiştir. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu ise önlem olarak Ocaklı deresi ıslahına ait proje yapıldığını ve ödenek ayrıldığını, Aşkarbeyli, Belen ve Şekere derelerinin ıslahı için de müteahhide ihale verildiğini belirtmiştir.

Melek'in ikinci soru önergesi ise Tarım Bakanı'na sunulmuş, Hatay'da ekilen pamuklara böceklerin verdiği zarardan dolayı hükümetin önlemlerinin ne olduğu sorulmuştur. Tarım Bakanı Nedim Ökmen ise rakamlar vererek yapılan çalışmaları açıklamış, pamuklara zarar veren yeşil ve pembe kurtlara karşı mücadele için Seyhan mücadelesi teşkilâtının çalışmasıyla bunun bir âfet halini almadan önlendiğini ifade etmiştir⁵¹.

Abdurrahman Melek, Köy Kanunu Layihası mecliste görüşülürken tasarının içeriğinden çok tasarının İçişleri Komisyonu'ndan çıkmış olmasını eleştirmiştir. Köylerin kalkınması için bir tasarı hazırlanmışsa eğer bu tasarının yeniden Tarım, Millî Eğitim, Sağlık ve Sosyal komisyonlarından birleşik karma bir komisyonda görüşülmesini teklif

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 2. İçtima, 13. Cilt, 48. Birleşim, Ankara, 1952, s. 900-901.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 3. İçtima, 18. Cilt, 12. Birleşim, Ankara, 1952, s. 54-57.

etmiştir⁵². 1953 yılında gündeme gelen konulardan biri de Emekli Sandığı Kanunu ile ilgilidir. Kanun tasarısına göre 25 yıl hizmeti tamamlayanların res'en emekliye sevk edilmeleri halinde hiçbir şekilde hukuk mercilerine başvuramayacağı yazılmıştır. Buna itiraz eden Abdurrahman Melek, kişilerin zorla emekliye sevk ettirilmelerinin onlar adına olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünerek, bu şekilde emekli edilenlerin haklarını aramak için hukuk birimlerine başvurma hakkının verilmesini teklif etmiştir. Fakat mecliste yapılan oylamada bu teklif reddedilmiştir⁵³.

IX. dönemin son yasama yılında Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinde söz alan Abdurrahman Melek, Türkiye'nin dış siyasetine değinerek Türkiye ile Suriye'nin geçmişte geçirdiği safhalara bakılmasının doğru olacağını ifade etmiştir. Melek, Suriye'de çıkan bazı yayınlarda Türkiye'den toprak alınacakmış gibi beyanatlara gerekli cevapların verilmesini istemiştir. Abdurrahman Melek bu konudaki konuşmasını "Dost olmak isteyenler dostça, düşmanlıkla geçinmek isteyenler de düşmanca muamele görmelidir." diyerek veciz bir sözle tamamlamıştır⁵⁴.

1954'te yapılan X. dönem milletvekili seçimlerinde Abdurrahman Melek aday olmamıştır. Ancak Abdurrahman Melek'i 1955'ten sonra yeni bir görev beklemiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Meclisi "A" sınıfı hissesini temsil etmek üzere 31 Mayıs 1955'te 875 Türk Lirası aylıkla Abdurrahman Melek atanmıştır⁵⁵. Melek, böylece siyasi faaliyetinin sona ermesinin ardından bankada yöneticilik görevini üstlenmiştir. 1 Haziran 1958'de görev süresinin sona erecek olması nedeniyle Abdurrahman Melek'in görev süresinin bu tarihten itibaren üç yıl daha uzatılması Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayıyla

⁵² **TBMM Zabıt Ceridesi**, IX. Devre, 3. İçtima, 22. Cilt, 81. Birleşim, Ankara, 1953, s. 223-224.

⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, IX. Devre, 3. İçtima, 24. Cilt, 105. Birleşim, Ankara, 1953, s. 406.

⁵⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, IX. Devre, 4. İçtima, 28. Cilt, 49. Birleşim, Ankara, 1954, s. 792-793.

⁵⁵ **BCA**. 030.18.1.2 / 139.47.16

kabul edilmiştir⁵⁶. Ancak Melek'in bankadaki yöneticilik görevi 1960'ta müdürler kurulu üyeliğine dönüştürülmüş; Melek, 12 Ekim 1960'tan itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Müdürler Kurulu üyeliğine atanmıştır⁵⁷.

SONUÇ

Hatay meselesinin başlangıcından sonra Hatay'ın bir devlet olarak kurulmasına kadar geçen sürede emeği geçen önemli isimlerden biri de Abdurrahman Melek'tir. Asıl mesleği olan doktorluğun yanında 1931'ten itibaren milli dava olan Hatay'ın geleceğinde elini taşın altına sokacak ve siyasete girecektir. Hatay'daki çalışmalarının dışında Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile görüşmelerini sürdürerek, bu davanın çözümüne katkı sağlayacaktır. 1936'da Hatay Erkinlik Cemiyeti Dört-yol Şube Başkanlığı'na seçilen Melek'in, bundan sonraki dönemde siyasetteki etkisi daha fazla hissedilecektir. Milletler Cemiyeti'nde görüşmelere giden Türk heyetinde yer alacak, aynı zamanda Fransa'nın Hatay'daki delegesiyle de görüşmelerde bulunacaktır.

Abdurrahman Melek, Hatay'ın Anavatan'a bağlanması için büyük çaba harcayan Tayfur Sökmen ile zaman zaman anlaşmazlıklar yaşasa da, 1937 yılında Milletler Cemiyeti tarafından Hatay'ın ayrı bir varlık olan kabul edilmesinde büyük role sahiptir. Hatay'daki seçim sürecinde yaşananları doğrudan takip ederek Hatay Meclisi'nin açılmasında emek harcamıştır. Melek'e verilen en büyük görevlerden biri de İskenderun Sancağı'na Vali olmaktır. Yaklaşık üç ay boyunca Melek'in sürdüreceği bu görev, Hatay'ın Türkiye'den ayrı bir toprak olmadığını bir kez daha kanıtlamıştır. 2 Eylül 1938'de Hatay Devlet Meclisi açılınca da Hatay Türk Devleti'nin ilk ve tek Başbakanlık görevi Abdurrahman Melek'e verilmiştir. Başbakanlık yaptığı dönemde 1939'da TBMM için yapılan milletvekilliği seçimi öncesi Türk vatandaşlığına alınmış ve Gaziantep adayı olarak gösterilmiştir. Ömrünün

⁵⁶ BCA. 030.18.1.2 / 149.26.20

⁵⁷ BCA. 030.18.1.2 / 157.21.12

sonuna kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hayatını sürdürmüştür.

TBMM’de üst üste dört dönem (15 yıl boyunca) milletvekilliği yapan Abdurrahman Melek, meclise verdiği önergelerle, kanun tasarılarına karşı istediği söz talepleriyle, Gaziantep ve Hatay’ın sorunlarını meclis gündemine getirerek adını sıkça duyurmuştur. 1954’ten itibaren aktif siyaseti bırakan Melek, 1961’de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndaki yöneticilik görevinden yaş haddinden emekliye ayrılmış ve Ankara’da yaşamaya devam etmiştir. 3 Ocak 1978’de hayatını kaybetmiş, Ankara Karşıyaka Mezarlığı’na defnedilmiştir. Abdurrahman Melek’in deyimiyle;

“Artık biz susalım, tarih konuşsun...”

KAYNAKÇA

BCA. 030.10.0.0 / 224.510.12’ye ek 402, Belge 33-34.

BCA. 030.18.1.2 / 139.47.16

BCA. 030.18.1.2 / 149.26.20

BCA. 030.18.1.2 / 157.21.12

BCA. 030.18.1.2 / 71.1.2

BCA. 030.18.1.2 / 86.21.5

TBMM Albümü 2. Cilt (1950-1980), Ankara, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Devre, 1. İçtima, 11. Cilt, 57. Birleşim, Ankara, 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Devre, 2. İçtima, 19. Cilt, 69. Birleşim, Ankara, 1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, 1. İçtima, 10. Cilt, 57. Birleşim, Ankara, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, 1. İçtima, 7. Cilt, 23. Birleşim, Ankara, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, 2. İçtima, 17. Cilt, 60. Birleşim, Ankara, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, 3. İçtima, 20. Cilt, 18. Birleşim, Ankara, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, VII. Devre, 3. İçtima, 24. Cilt, 61. Birleşim, Ankara, 1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, 2. İçtima, 10. Cilt, 45. Birleşim, Ankara, 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, 2. İçtima, 12. Cilt, 71. Birleşim, Ankara, 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, 2. İçtima, 12. Cilt, 85. Birleşim, Ankara, 1948.

TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Devre, 3. İçtima, 13. Cilt, 68. Birleşim, Ankara, 1949.

TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 2. İçtima, 13. Cilt, 48. Birleşim, Ankara, 1952.

TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 3. İçtima, 18. Cilt, 12. Birleşim, Ankara, 1952.

TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 3. İçtima, 22. Cilt, 81. Birleşim, Ankara, 1953.

TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 3. İçtima, 24. Cilt, 105. Birleşim, Ankara, 1953.

TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Devre, 4. İçtima, 28. Cilt, 49. Birleşim, Ankara, 1954.

“40 mebusluktan 22’si Türklere geçiyor”, **Ulus Gazetesi**, 3 Ağustos 1938.

“Abdurrahman Melek Hatay kabinesini teşkile memur edildi”, **Kurun Gazetesi**, 6 Eylül 1938.

“Hatay Başvekili Abdurrahman Melek şehrimize geldi”, **Vakit Gazetesi**, 22 Nisan 1939.

“Hatay Meclisi Açıldı, Tayfur Sökmen Devlet Reisi oldu”, **Ulus Gazetesi**, 3 Eylül 1938.

“Hatay’daki Türk askerleri geri çekilmeyecek”, **Kurun Gazetesi**, 16 Birinci Kanun 1938.

- Binark, İsmet, Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943 - 5 Ağustos 1946), C 1, Ankara, 2009.
- Dayı, Sinever Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C 9, S 19, Erzurum, 2002, s. 331-340.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, **Türkler**, Ankara, 2002, s. 685-690.
- Mehmet, Necmi, “Hatay bayramı yurdun her tarafında kutlandı”, **Aksam Gazetesi**, 30 Teşrinisani 1937.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.
- Mursalıoğlu, Mehmet, **Sancak, Devlet, Millet Hatay**, İskenderun, 2012.
- Nadi, Nadir, “Türk Hatay’ın hasretle kucakladığı Türk ordusu müretteb mahalleri işgal etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Temmuz 1938.
- Nadi, Yunus, “Hatay, iştiyakla beklediği bayramı bugün yapacak”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Temmuz 1938.
- Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954)**, C 1, Ankara, 1998.
- Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954)**, C 7, Ankara, 1998.
- Payaslı, Volkan, **Sancak’tan Vilayet’e Hatay (1921-1960)**, Ankara, 2017.
- Pehlivanlı, Hamit – Sarımay, Yusuf – Yıldırım, Hüsamet, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001.
- Sarımay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Ankara, 1996, s. 3-65.
- Sofuoğlu, Adnan – Dağıstan, Adil; **İşgalden Katılıma Hatay**, Ankara, 2008.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992.

Tekin, Mehmet (b), **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Ankara, 2009.

Tekin, Mehmet (a), **Hatay'ın İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Ankara, 2015.

Türkmen, Ahmet Faik, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, İstanbul, 1939.

Yılmaz, Yahya, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay, 2018.

HATAY ANAYASASI VE ANAYASA’NIN HATAY BÖLGESİNİN SİYASİ TEŞKİLATLANMASINDAKİ ROLÜ

Recep BÜYÜKTOLU*

ÖZET

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alması ve nüfusun büyük bir bölümü Türklerden oluşmasına rağmen İskenderun sancağı (Hatay) 1921 yılında yapılan Ankara Antlaşması’yla Fransa’ya bırakıldı. 1936 yılında Fransa’nın Suriye’ye bağımsızlık vereceğini açıklaması üzerine Türkiye harekete geçmişti. Mustafa Kemal Atatürk’ün “*şahsi davam*” diye nitelendirerek ayrı bir önem verdiği Hatay konusu Türk dış politikasının en önemli meselelerinden biri haline geldi. Türkiye’nin girişimleriyle Milletler Cemiyeti konuyu gündemine aldı. 1937 yılında Milletler Cemiyeti Konseyi’nde kabul edilen Sandler Raporu ile İskenderun sancağının farklı statüye sahip ayrı bir siyasi varlık olarak teşkilatlandırılması kararlaştırıldı. Bu rapor doğrultusunda hazırlanan ve sancağın statüsünü belirleyen anayasanın 29 Mayıs 1937’de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmasıyla İskenderun sancağı anayasası ve statüsüyle ayrı bir siyasi varlık olarak kabul edildi. Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşmalar gereği 1938 yılında Hatay Devleti kuruldu. 7 Eylül 1938’de Hatay Anayasası kabul edildi ve devlet teşkilatının nasıl şekilleneceği resmen ilan edildi. Tebliğimizde Hatay Anayasası’nın temelini oluşturan ve İskenderun sancağının önce ayrı bir siyasi varlık olarak ortaya çıkmasını sağlayan Sandler Raporu, Sancak Statüsü, Sancak Anayasası ve bunların ortaya çıkış süreci değerlendirilmiştir. Ardından bağımsız Hatay Devleti’nin teşkilatlanmasının te-

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, recepbuyuktolu@hotmail.com

mellerini oluşturan ve ardından da kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına imkân tanıyan Hatay Anayasası ele alınmıştır. Araştırmada resmi arşiv belgeleri, akademik çalışmalar, dönemimin tanıklarının hatıratları, yerli ve yabancı basın kuruluşlarında çıkan haber ve makalelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Hatay, Sancak, Anayasa, Statü.

THE CONSTITUTION OF HATAY AND THE ROLE OF THE CONSTITUTION IN THE POLITICAL ORGANIZATION OF HATAY REGION

ABSTRACT

Even though it was located within the borders of National Oath and the majority of the population composed of Turks, the Sanjak of Iskenderun (Hatay) was left to France in 1921 by the Treaty of Ankara. In 1936, Turkey got into the act when France announced that they would give independence to Syria. The issue of Hatay, which Mustafa Kemal Atatürk put a special emphasis on by expressing it as “*My personal cause*”, became one of the most important issues of the Turkish foreign policy. The League of Nations put the issue on the agenda with the initiatives of Turkey. In 1937, with the Sandler Report adopted in the Council of the League of Nations, it was decided that Iskenderun Sanjak had to be organized as a separate political entity with different status. The constitution, which was prepared in accordance with this report and determined the status of the sanjak, was approved by the League of Nations on May 29, 1937, and with its ratification Iskenderun Sanjak was accepted as a separate political entity with its constitution and status. According to the agreements between France and Turkey, Hatay State was established in 1938. On 7 September 1938, the Hatay Constitution was adopted and the state organization was formally announced. In our paper, firstly the Sandler Report which formed the basis of the Constitution of Hatay and ensured İskenderun Sanjak as a separate political entity, the status and the constitution of the sanjak, and their emergence processes are discussed. Secondly, the Constitution of Hatay, which formed the basis of the organization of the independent Republic of Hatay and enabled it to join the Republic of Turkey after a short while, is handled. Official archives documents, academic studies, the memoirs of the witnesses of that period, and the news and the articles that published in both national and foreign press are used in our paper.

Keywords: Iskenderun, Hatay, Sanjak, Constitution, Status.

GİRİŞ

Ülkemizin en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Hatay, tarih boyunca çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış, kültür mozağı olan bir ilimizdir. İlkçağ'a kadar uzanan tarihi, zengin kaynakları, ticaret yolları üzerinde olan stratejik konumu ve İskenderun limanıyla Hatay, her zaman devletlerin sahip olmak istedikleri bir yer oldu. XI. yüzyılda Oğuzların bölgeye gelmesiyle başlayan Türk egemenliği, zaman zaman kesintiye uğrasa da XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdü¹. 1913 yılında Bağdat Demiryolu hattına bağlanmasıyla stratejik önemi daha da artmış olan bölge, Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinin ardından Fransızlar tarafından işgal edildi.

Bölgeyi Milletler Cemiyeti (MC) Yasası'nın 22. maddesine göre, kurduğu mandater yönetimle yönetmeye başlayan² Fransa, 12 Kasım 1918 tarihinde yayımladığı bildiriyle "*İskenderun Sancağı*" adıyla Antakya, İskenderun ve Harim'i kapsayan bir idari birim kurdu. Merkezi İskenderun olan Sancak, askeri bir vali tarafından yönetildi³. Sancak'taki Şerif Hüseyin'e bağlı kuvvetlerin yerine Ermenilerden oluşan lejyon kıtaları yerleştirildi ve bölgeden Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud sorumlu oldu⁴. 1 Eylül 1920 tarihinde Sancak'taki askeri yönetimin yerine sivil idare kurulduğu ilan edildi ve Arap asıllı Beşir Tabbare mutasarrıf olarak yönetimin başına getirildi. Böylelikle manda yönetiminin oluşturulması amaçlanmıştı⁵. Fransız Olağanüstü

¹ Süleyman Tüzün, "Türkiye'ye İltihakın 60. Yılında Hatay Meselesi", **Türk Yurdu**, C XIX, S 144, Ankara, 1999, s. 46.

² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C I, Ankara, 2000, s. 539.

³ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s. 3.

⁴ Adnan Sofuoğlu-Adil Dağıstan, "Hatay'ın (Sancak) Bağımsızlığı ve Türkiye'ye Katılımı", **Türk Yurdu**, C 31, S 290, Ankara, 2011, s. 288.

⁵ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 289; Atanan sivil mutasarrıfın kararlarının yürürlüğe girmesi için 2 Fransız müşavirin onayı gerekiyordu. Bölgenin yönetimi için 4'ü dinsel gruplardan seçilecek üyelerinde bulunduğu 12 üyeli özel bir idare meclisi kuruldu. Daha sonra seçimle gelecek üye sayısı 12'ye çıkarıldı. Ayla Kutlu, "Hatay Devletinden Hatay İline", **Tarih ve Toplum**, C 8, S 43, İstanbul, 1987, s. 20.

Komiserliği, 12 Eylül 1921 tarihinde Bayır ve Bucak nahiyeleri gibi bazı yerleri Sancaktan ayırarak Lazkiye'ye bağladı. Bu değişikliklerle, Türk nüfusunun büyük çoğunluğunun Sancak hudutları dışında kalmasını hedeflemişti⁶. Ancak Türk milletinin Milli Mücadele'de kazandığı başarılar, Fransa'yı Ankara'da kurulan Türk Devleti ile temasa geçmek zorunda bıraktı. Batı cephesinde Yunanlılara karşı kazanılan Sakarya Savaşı'nın ardından Fransa, TBMM ile 20 Ekim 1921 tarihinde imzaladığı Ankara Antlaşmasıyla Hatay hariç diğer Anadolu vilayetlerinden çekildi. Düşmana karşı verilen mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'nın gayretlerine rağmen bölge vatan topraklarının dışında kaldı⁷.

Fransa'nın Suriye'deki mandater yönetimin niteliği ve kapsamı MC'nin 24 Temmuz 1922 tarihli oturumunda saptandı⁸ ve Sancak, kurulan Suriye Devletleri Federasyonu'ndaki Halep Devleti sınırları içerisinde yer aldı⁹. Fakat Türkiye bölgeyle ilgilenmeye devam etti. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde Mustafa Kemal Paşa 1923 yılında Adana'da yaptığı konuşmada Hatay konusundaki

⁶ Mesut Çapa, "Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Ankara, 2018, s. 23.

⁷ Mehmet Tekin, "Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler", **Türk Yurdu**, S 290, Ankara, 2011, s. 85. (ss. 84-93) Fransızlarla yapılacak olan Ankara Antlaşmasının görüşmeleri sırasında; Hatay bölgesinin Misak-ı Milli'ye aykırı olarak sınırlarımız dışında kalmasına yönelik eleştiriler karşısında Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi: "*Misaki Millimizde muayyen ve müsbet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizde tesbit edeceğimiz hat hattı hudud olacaktır.*" **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C 2, 16 Ekim 1337, s. 355.

⁸ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara 2000, s. 289.

⁹ Fransızlar, Lübnan ve Suriye topraklarını "*böl ve yönet*" siyasetiyle Halep, Şam, Lübnan ve Lazkiye Alevi Devleti olmak üzere 4 parçaya ayırdı. 1925 yılında ise Halep ve Şam yönetimlerini birleştirerek Suriye Devleti'ni kurdu. Kutlu, a.g.m., s. 20-21. (ss. 16-26); Müzeyyen Demir, **Hatay'ın Anavatana Katılması (Adana Basınına Göre)**, Altın Kalem Yayınları, İzmir, 2012, s. 25; Şam ve Halep'in başında Arap yöneticiler, diğer ikisinde ise Fransız valiler vardı. Hepsinin üstünde de mandalar yöneticisi Fransız Yüksek Komiseri bulunuyordu. İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk -Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Bellekten**, C 49, S 193, Ankara 1985, s. 81.

nihai hedefin şu sözle ortaya koydu: “*Kırk asırlık Türk yurdu esir kalmaz*”¹⁰. O günden sonra Türkler için bir ümit kaynağı olan bu söz aynı zamanda kurtuluş için bir senet olarak görüldü¹¹.

Hatay’ın Suriye’ye bırakılmışsa da Ankara Antlaşması’nın 7. Maddesiyle Türkiye’nin çekinceleri giderilmeye çalışılmıştı. Maddede Türk kültürü ve varlığının korunması, geliştirilmesi ve Türkçe’nin resmi bir nitelik taşımasına imkan tanıyan özel bir yönetim kurulması ön görülmekteydi. Ancak Ankara Antlaşması’nda kabaca belirlenmiş olan sınırlar ayrıntılar Lozan Barış Antlaşması sırasında Türkiye ile Fransa arasındaki sorunu sorunu oldu¹². Lozan Antlaşması’nın 2. maddesindeki Suriye sınırının kesinleştirilmesinde anlaşmazlık çıktı. Sorunu çözmek için anlaşmanın imzalanmasından en geç 1 ay sonra kurulması gereken komisyon 30 Mayıs 1925’te kurulabilmişti. Komisyon tarafından protokolün hazırlanması ve taraflarca imzalanması ise 18 Mart 1926 tarihinde mümkün oldu¹³. Ayrıntıların ve sınır ilişkilerinin belirlenmesi, düzenlenmesi amacıyla 1926 yılında Türkiye ile Fransa arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzalandı¹⁴. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey ile Fransız Büyükelçi Albert Sarraut arasında imzalanan sözleşmeyle¹⁵ 1921 yılında yapılan anlaşmanın uygulama biçimleri ayrıntılarıyla saptandı, yeni hükümler getirildi ve Türkiye’nin Suriye sınırı açıklığa kavuşturuldu. Sözleşmeyle taraflar arasında çıkabilecek sorunların çözümü için uzlaştırma komisyonu ku-

¹⁰ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 289; Demir, a.g.e., s. 27; Atatürk’ün bu sözünün hikayesi için bkz. Tekin, a.g.m., s. 88-89.

¹¹ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 7.

¹² Soysal, a.g.e., s. 48-49.; Madde 7: “*İskenderun mıntıkası için bir usul-i idare-i mahsusa tesis olacaktır. Mıntıkay-ı mezkûrenin Türk ırkından olan sakenesi için her türlü teşkilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada mahiyet-i resmîyeyi haiz olacaktır.*” Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 6; Kutlu, a.g.m., s. 20.

¹³ Sözleşmenin ayrıntıları için bkz. **Düster**, Tertip 3, C 7, s. 2695

¹⁴ Soysal, a.g.e., s. 48-49.

¹⁵ Sözleşmenin ayrıntıları için bkz. **Düster**, Tertip 3, C 7, s. 2695

rulması, gerekirse hakeme ve La Haye Adalet Divanı'na gidilmesi kararlaştırıldı. Anlaşma Hatay, Türkiye'ye katılınca kadar yürürlükte kaldı¹⁶.

1926 yılında yapılan anlaşma birçok sorunu çözmüş olsa da dış borçlar, sınır hattı, Türkiye'de önemli yatırımları ve işletmeleri, eğitim, din, sağlık ve yardım kuruluşlarına sahip Fransa ile Türkiye anlaşmaların uygulanması konusunda zaman zaman karşı karşıya gelmekteydi. Yaşanan bu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla 3 Şubat 1930 tarihinde Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması imzalandı. Anlaşma hem sorunların barışçı yollarla çözümü hem de iki devletin ilişkileri nedeniyle dostluk ve tarafsızlık hükümlerini içermekteydi. Sorunların çözümü için uzlaştırma komisyonu yetmediği takdirde taraflar Lahey Adalet Divanı'na gidebilecekti. Anlaşma Hatay sorunu nedeniyle ilişkilerin bozulduğu süreçte, Türkiye'nin 27 Aralık 1937'de çekilmesiyle sona erdi¹⁷.

1936 yılında Fransız mandası altında bulunan Suriye'nin bağımsızlığı gündeme geldi. 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye ile Fransa arasında Dostluk ve İttifak Antlaşması'na yapıldı. Manda yönetimini sona erdirecek olan bu anlaşmayla Suriye'nin MC'ye girmesinin ardından 3 yıl içinde bağımsız olması ve Fransa'nın Suriye'ye dair tüm haklarının Suriye Devleti'ne geçmesi öngörülmüştü¹⁸. Anlaşma ile Fransa'nın

¹⁶ Soysal, **a.g.e.**, s. 289-292; 1926 yılında Türkiye'nin girişimleriyle Suriye ile eşit haklara sahip, doğrudan Yüksek Komiserliğe bağlı ve merkezi İskenderun olan bir hükümet (İskenderun Hükümeti/Kuzey Suriye Hükümeti) kuruldu ancak Suriye'nin tepkisi üzerine bundan vazgeçildi. Özerk yönetim eskisi gibi devam etti. Tekin, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁷ Soysal, **a.g.e.**, s. 387-388.

¹⁸ Soysal, **a.g.e.**, s. 540; 1936 yılında Fransa'da iktidara gelen Halk Cephesi Hükümeti ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye'nin 3 yıl içinde bağımsızlığını öngören bir anlaşma imzalamıştı. Anlaşma ile Fransa, Suriye üzerindeki tüm hak ve kazanımlarını Suriye'ye devrederken Sancak bölgesinin özel statüsü korunmuştu. Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 289.

Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devredeceği endişesinden dolayı¹⁹ Türkiye, anlaşmaya tepki gösterdi ve Dünya'da yaşanan gelişmelerin ışığında, Hatay meselesinin çözümü için uygun koşulların oluştuğunu düşünerek harekete geçti²⁰. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, MC'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında Türkiye'nin Suriye'nin bağımsızlığını desteklediğini ancak Sancak halkına da aynı hakkın verilmesi gerektiğini söyledi²¹. Paris Büyükelçisi Suad Davaz aracılığıyla da Fransa'ya bir nota verdi ve Suriye ile Lübnan'a tanınacak bağımsızlığın, 1921 ve 1926 yılında yapılan anlaşmalarında bir sonucu olarak İskenderun sancağına da tanınmasını istedi²². Mandaterlik yasasının bağımsızlığa yönelik olduğu, Türkiye'nin isteğinin ise bölünmeye yol açacağı gerekçesiyle Fransa bu öneriyi reddetti. Ancak Türkiye kararında ısrarcı oldu, Kasım, Aralık aylarında yeni notalar verdi ve sorunu MC'ye taşıdı²³. Bu sırada TBMM'nin açılışında bir konuşma yapan Atatürk ise, "*Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur (Hallolmalı sesleri). Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar*"²⁴ sözleriyle Türkiye'nin çözüme yönelik ısrarını dile getirdi.

¹⁹ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından Hatay'a yoğunlaşan Atatürk, Afet İnan'a; "*Şimdi Antakya, İskenderun, yani sancak meselemiz var*" demişti. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 135.

²⁰ Hülya Şahin, "Hatayın Anavatana Katılması", **Hava Harp Okulu Bülteni**, C 8, S 20-23, İstanbul, 1990, s. 110. (ss. 106-115); Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999, s. 5.

²¹ Soysal, **a.g.e.**, s. 540.

²² **BCA**, 30.10.0/224.510.12., s. 17.

²³ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk -Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, C 49, S 193, Ankara 1985, s. 84. (ss. 79-107); Tekin, **a.g.e.**, s. 8; Soysal, **a.g.e.**, s. 541; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi yayınları, C 2, İstanbul, 1973, s. 562-570; Atatürk 1936 yılında Hatay'da Türklere karşı başlayan provakatif eylemleri araştırmak için Feridun Cemal Erkin'i görevlendirmişti. Feridun Cemal Erkin'in hazırladığı raporu okuduktan sonra ise şu sözleri söylemiştir: "*Biz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz*" demişti. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, C 1, Ankara, 1980, s. 91.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C 13, Birinci İnikad, 1 Kasım 1936, s. 6-7; **BCA**, 30.10.0/224.510.12. s. 20; Atatürk'ün TBMM açılış toplantısında yaptığı bu konuşma Sancak'ta olumlu etki yaptı. Sancak'ın akıbetinin Türkler lehine halledilebileceğinden şüphe duyanların şüphesini giderdi ve Türk toplumunu birleştirdi. Hamit

Ertesi gün Sancak davasına resmen el koyduğunu bildirdi ve İskenderun-Antakya havalisinin adını “*Hatay*”, bölgede faaliyet gösteren Antakya-İskenderun Yurdu Cemiyeti’nin adını da “*Hatay Egemenlik Cemiyeti*” olarak değiştirdi²⁵. Bu sırada Sancak’ta 14-15 Kasım 1936’da yapılan milletvekili seçimin aleyhlerine sonuçlanacağını gören Türkler seçimi boykot ettiler²⁶.

Sandler Raporu ve İskenderun Sancağının Sınırları

14-16 Aralık 1936 tarihinde sorunu gündemine alan MC Konseyi, “*Her Hataylı dilediği cemaat listesine yazılma ve rey verme hakkına sahiptir*” maddesini içeren Türkiye’nin önerisini kabul etti²⁷. Sorunun çözümü için İsveç Temsilcisi Rickard Sandler’i rapor hazırlamakla görevlendirdi ve 3 kişilik bir gözlemci grubunun Sancak’a gönderilmesini kararlaştırdı. 31 Aralıkta Sancak’a ulaşan Hollanda, İsveç ve İsviçreli gözlemciler çalışmalarına başladılar²⁸. Rickard Sandler’in hazırladığı rapor 27 Ocak 1937’de MC Konseyi’nde oy birliği ile kabul edildi²⁹. Rapora göre Uzmanlar Komitesi tarafından hazırlanacak bir Sancak Statüsü ve Anayasasıyla, İskenderun sancağı içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye’ye bağlı “*Ayrı Varlık*” olacaktır. MC’nin onayı olmadan Sancak’ın bağımsızlığını zedeleyecek bir karar alınamayacaktı. Suriye ile Sancak arasında gümrük ve para birliği olacak, ortak işlerde özel memurlarla eşgüdüm sağlanacaktı. Resmi dil Türkçe olacak, ikinci bir dil içirse MC Konseyi karar verecekti ve Sancak statüsü ve anayasasına uyulup uyulmadığını kontrol etmek için Konsey bir Fransız temsilci

Pehlivanlı, “Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilat-ı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 14, S 40, Ankara, 1998, s. 184. (ss. 159-206)

²⁵ BCA, 30.10.0.0/224.510.12. s. 17; İskenderun Sancağı olarak adlandırılan mesele “*Hatay*” adını aldı ve bundan sonra bu isimle isimlendirildi. Tüzün, a.g.m., s. 46.

²⁶ Sökmen, **a.g.e.**, s. 95; Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 290.

²⁷ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 290.

²⁸ Cem Özer, **Atatürk’ün Türk Dünyası ile İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 153; Soysal, **a.g.e.**, s. 541.

²⁹ Soysal, **a.g.e.**, s. 542; Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 288; Raporun kabulü Türkiye ve Hatay’daki Türkler arasında sevinçle karşılandı. Bayram coşkusu içinde şenlikler, toplantılar düzenlendi ve mitingler yapıldı. Soyak, **a.g.e.**, s. 626.

gönderilecekti. Sancak'ta polis ve jandarma dışında başka bir askeri güç olmayacaktı. Türkiye ile Fransa, MC kararlarına saygılı olacaklar ve Sancak'ın toprak bütünlüğünü koruyacaklardı. Türkiye, Fransa ve Suriye arasında yapılacak bir anlaşma ile sınır dokunulmazlığı sağlanacak ve kışkırtmalar önlenecekti fakat Sancak Statüsüne konulacak maddelerle Türkiye'nin İskenderun Limanı'ndan yararlanabilecekti. Sancak ile ilgili statü ve anayasa MC Konseyi kararıyla yürürlüğe girecek, Konsey'de Sancak ile ilgili kararı 2/3 çoğunlukla alacaktı³⁰.

Konsey 20 Şubat 1937 tarihinde yaptığı oturumda anayasa metinlerini hazırlamak üzere 5 üyeli bir uzmanlar komitesi kurulmasına karar verdi. 25 Şubat'ta kurulan ve Sancak'a giden Uzmanlar Komitesi Sancak'tan dönüşte Sandler'in raporundaki ilkeler doğrultusunda, Türkiye ve Fransa'nın da görüşleri alınarak, statü ve sınırları gösteren belgeleri ve anayasayı hazırlamıştı. 27 Mayıs 1937'de Sandler tarafından Konsey'e sunulan Komite Raporu 29 Mayıs 1937'de oy birliğiyle kabul edilmesiyle Sancak hukuki olarak "*Ayrı Varlık*" olarak kurulmuş oldu. Aynı gün Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları arasında Cenevre'de Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırını güvence altına alan anlaşmalar imzalandı. Türkiye ile Fransa arasında yapılan bu anlaşmalar Sancak toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit durumunda MC Konseyi'ne bilgi verilmesi, acil durumlarda tarafların işbirliği ve Genel Kurmay Başkanların önceden hazırlık yapması ve MC Konseyi'nin tavsiyelerinin dikkate alınmasını öngörmektedir. Ayrıca Türkiye-Suriye sınırının taraflarca kesin olarak tanındığı ve kışkırtmaların önlenmesini içermekteydi³¹. Suriye Parlamentosu'nun

³⁰ BCA, 30.10.0.0/224.510.12. s. 3-4; BCA, 30.10.0.0/222.501.4; Soyak, **a.g.e.**, s. 621-622, 633-635; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk -Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, C 49, S 193, Ankara, 1985, s. 88. (ss. 79-107)

³¹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara, 2000, s. 545. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Sancak statü ve anayasasını hazırlamak için harekete geçtiği günlerde Türkiye de Hatay'da uygulanacak kanunları hazırlamaya başlamıştı. 20 Şubat 1937 tarihinde CHP Genel Merkezi'nde bakanlık temsilcilerinden kurulmuş bir komisyon kanunların Türk karakterine ve medeni esaslarına uygun olması için çalışmaya başlamıştı; Soyak, **a.g.e.**, s. 630; Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası -I- (1936 – 1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Ankara 1996, s. 30.

reddettiği ve Suriye'de yer yer Fransa karşıtı olaylara neden olan bu anlaşma 22 Temmuz 1937'de yürürlüğe girdi³².

İskenderun Sancağı'nın Sınırları: Sınırlar İskenderun Sancağı'nın o dönemdeki yönetim alanına göre oluşturuldu. Türk temsilci Menemencioğlu duruma itiraz etti. Çünkü Türklerin çoğunlukta olduğu, Bayır, Bucak ve Hazne kasabaları sancak sınırlarının dışında, Suriye toprakları olarak kalmıştı. Menemencioğlu en azından Bayır'ın dahil edilmesini istediysen de bu talep kabul edilmedi³³. Sınırlar 1937 yılında belirlenmiş kadastro sınırları olarak kabul edildi³⁴. Oluşan Sancak Devleti'nin yüzölçümü 4.805 kilometrekare, nüfusu ise 219.000 kişidir. Bu nüfusun %39,7'si Türk, %28'si Alevi, %11 Ermeni, %10 Sünni Arap, %9 Ortodoks Rum, % 3'ü Çerkez, Kürt, Arnavut, İsmaili ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Fransızlar Türklerin lehine olan bu demografik yapıyı bozmak için Türkleri göçe zorlamak gibi girişimlerde bulunmuşlardı³⁵. Suriye'nin Lazkiye bölgesine bağlı bölgeler Sancak içerisinde yer alamamış olsa da Türkiye'nin girişimleriyle bölgede yaşayan Türkler dillerini serbestçe konuşabilme, mahkemede savunma yapabilme ve çoğunlukta oldukları yerlerde Türkçe eğitim-öğretim yapabilme hakkına sahip oldular³⁶.

İskenderun Sancağının Statüsü ve Anayasası

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Fransız Robert de Ciax, İngiliz Sir James Dunnet, Belçikalı Mourice

³² İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belle-ten**, C 49, S. 193, Ankara, 1985, s. 89; Suriye Meclisi 3 Haziran 1937 tarihinde yayımladığı bir bildiriyle Milletler Cemiyeti tarafından Sancak statü ve anayasasının kabul edilmesine tepki gösterdi. Sancağın Suriye'nin bir parçası olduğunu, yapılan anlaşma ve belirlenen statüyü tanımadığını ilan etti. Sarıncay, a.g.m., s. 23.

³³ Sınırlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara, 2000, s. 552-555; Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 290.

³⁴ Şahin, a.g.m., s. 110. (ss. 106-115)

³⁵ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belle-ten**, C 49, S 193, Ankara 1985, s. 90. (ss. 79-107); Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 290, 297.

³⁶ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 290.

Bourquin, Hollandalı Kollewyn, Sandler'in temsilcisi İsvaçli Vestman'dan oluřan³⁷ Uzmanlar Komitesi'nin hazırladığı İskenderun sancağını statüsü ve anayasası 29 Mayıs 1937'de oy birliğiyle MC Konseyi tarafından kabul edilmiřti³⁸. Böylece İskenderun Sancağı, Mandalar Kanunu ve statüsü ile anayasasında bulunan hükümler gereği Fransız mandası altındaki Suriye'ye bağlı bir yer oldu³⁹.

MC tarafından kabul edilen İskenderun sancağının statüsü;

- Genel Hükümler -Azınlıklar
- Sınırlar -Gümrük Yönetimi
- MC Konseyi Genel Denetimi -Para Sistemi
- MC Konseyinin Kararları ve Öğütlemeleri -İskenderun Limanı
- Fransa ile Türkiye İşbirliği - Bağlantı
- Vatandaşlık - Posta ve Haberleşme
- Dışişleri -Yürürlüğe Giriş
- Sancak'ın Askerden Arındırılması

olmak üzere 15 fasıl ve 55 maddeden oluşmaktadır⁴⁰. Bu fasıllar Sancak yönetimindeki tüm makamları bağlayıcıdır. Statüye göre Sancak içişlerinde bağımsız "*Ayrı Varlık*", dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı bir bölge olacaktır. Türkçe ve Arapça birlikte resmi dil sayıldı. Statü ile Anayasa arasında uyumsuzluk olması durumunda Statü hükümleri geçerli kabul edildi. Mevcut sınırlar Sancak'ın sınırları kabul edildi. MC Konseyi Sancak Statüsü ve Anayasa'ya bağlılığı denetlemek için Fransız uyruklu bir delege atayacaktı. Delegenin Sancak yönetiminin

³⁷ Sofuoğlu-Dağistan, a.g.m., s. 290, 297.

³⁸ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara, 2000, s. 542-543.

³⁹ Mehmet Tekin, "Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler", **Türk Yurdu**, S 290, Ankara 2011, s. 89.

⁴⁰ Ankara'da bulunan Milli Kütüphane'nin Nadir Eserler Arşivi'nde baskı yılı tespit edilememiş, İskenderun Sancağı'nın Saatü ve Anayasası'nı içeren, Osmanlıca bir eser mevcuttur. Bkz. Hatay Erkinlik Cemiyeti, **Sancak Statü ve Anayasa**, Hatay Erkinlik Cemiyeti Neşriyatı, 1900?.

aldığı kararları 4 ay askıya alma hakkı olacak ve nihai kararı MC Konseyi verecekti. Konsey'in karar almasında taraflar dikkate alınmadan 2/3 çoğunluk şartı aranacak ve alınan kararlar tarafları da bağlayıcı olacaktır. 1 Ocak 1937 tarihinden önce bölgeye yerleşmiş olanlar Sancak vatandaşı kabul edilecek, vatandaşlık konusunda kadınlar kocalarına, çocuklarda ebeveynlerine bağlı olacaklardı. Sancak vatandaşları aynı zamanda Suriye vatandaşı sayılacaktı. Sancak yönetimi ile Suriye arasında bağlantının sağlanması için her iki yönetim ötekinin nezdinde temsil edilen bir komiser tarafından sağlanacaktı. Sancak yönetimi çıkarlarına aykırı gördüğü bir anlaşmanın iki komiser tarafından özel bir değerlendirmeye tabi tutulmasını, komiserler arasında uzlaşma olmazsa MC delegesinin görüşmelere katılmasını isteme hakkına sahipti. Sancakta dirlik ve düzeni sağlamak amacıyla bulundurulacak 1500 polis ve jandarma dışında başka askeri güç olmayacak, zorunlu askerlik hizmeti yapılmayacaktı. Buna aykırı bir durum saptanması durumunda Konsey uygun gördüğü biçimde hareket edecekti⁴¹.

İskenderun sancağının tüm halkı dil, din, ırk ve uyruk farkı gözetilmeksizin kamu hizmetlerinden yararlanma ve özgürlüklerin kullanılması bakımından eşit kabul edildi. Okullarda çocukların kendi dilinde eğitim-öğretim görmesine olanak tanındı. Meclis seçimlerinin uygulama biçimi Anayasa ile düzenlenecek bir nispi temsil sistemine⁴² göre yapılacaktı Sancak ve Suriye'nin ayrı ayrı gümrük yönetimleri olsa da tek bir gümrük uygulaması olacak ve mallar serbestçe dolaşacaktı. Sancak ile Suriye arasında gümrük yönetim birliğini sağlamak için 4 Suriyeli, 2 Sancak temsilcisi ve 2 komiserden oluşan bir Karma Komisyon kurulacak ve kararlar oy çoğunluğu ile alınacaktı. Komisyon, Sancak ve Suriye'nin gümrük gelirlerindeki paylarını saptayacak ancak hiçbir zaman Sancak payı gelirlerin 1/10 oranından az olmaya-

⁴¹ Soysal, **a.g.e.**, s. 556-560.

⁴² Nispi temsil, seçime katılan her partinin aldığı oy oranına göre milletvekili çıkarılmasına, parlamentoda temsil edilmesine olanak veren bir sistemler grubunun ortak adıdır. Hikmet Sami Türk, "Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih", <https://www.anayasa.gov.tr>. (Erişim. 23.02.2019)

caktı. Sancak temsilcisi haksızlığa uğradıklarını iddia ederse MC delegesi başkanlığında Komisyon'un yeniden toplanmasını talep edebilecekti. Eğer o toplantıda bir sonuç çıkmazsa Delege konuyu MC Konseyine taşıyacak ve orada son karar verilecekti. Diğer uyuşmazlık durumlarında ise Komisyon'un oy birliği ile seçeceği bir hakemin kararı geçerli olacaktı. Komisyon hakem seçiminde anlaşamazsa, MC Genel Sekreteri hakem seçiminde son sözü söyleyecekti⁴³.

Sancak ve Suriye'de tek bara birimi geçerli olacak ve Suriye Lirası kullanılacaktı. İskenderun Limanı'nından Türkiye'nin yararlanması amacıyla "*Türk Serbest Bölgesi*" kurulacak ve bölgenin tüm çalışanları Türkiye tarafından belirlenecekti. Posta ve haberleşme hizmetlerinde Sancak, işlerinde serbest hareket edebilecek, uluslararası hizmetler içinse ayrı bir güç olarak kabul edilinceye kadar Suriye'nin bir parçası olarak hareket edecekti. Sancak statüsü Anayasa ile birlikte 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti⁴⁴.

İçişlerinde bağımsız olması sebebiyle "*Ayrı Varlık*" olarak tanımlanan Sancak, dışişlerinde Suriye'ye tabi olmakla beraber, MC Konseyi'nin izni olmadan Suriye'nin Sancak egemenliğini ve bağımsızlığını ilgilendiren anlaşmalar yapma hakkı yoktu. Bu tür anlaşmalar yapılırken Sancak yönetimine de danışılma zorunluluğu da vardı. Üstelik söz konusu bölgenin toprak bütünlüğünün Türkiye ve Fransa tarafından güvence altına alınması MC Konseyi'nce onaylanmış ve 1937 yılında yapılan ikili antlaşmada da yer almıştı. Ayrıca açıkça belirtilmemiş olsa da statü belgesi, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık tanınması durumunda, yarı bağımsız durumda olan Sancak'ın tam bağımsız hale gelmesine imkan tanıyacak bir belgeydi⁴⁵. İskenderun sancağının statüsünü belirleyen bu maddelerden de anlaşıldığı üzere, Sancak Statüsü, Sandler'in raporunda yer alan ilkelerin ayrıntılarını ve uygulanma şeklini ortaya koyan bir belge olmuştur.

⁴³ Soysal, **a.g.e.**, s. 562-565.

⁴⁴ Soysal, **a.g.e.**, s. 564-565, 567.

⁴⁵ Statü Metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 544, 556-567.

Sancak Anayasası sırasıyla “*Genel Hükümler, Yetki Düzeni*” ve “*Temel Haklar*” olmak üzere 3 bölüm ve 37 maddeden oluşmaktadır. Anayasanın ilk bölümünde 1. madde de yasanın “*Sancak Anayasası*” olduğu belirtilmiştir. 2. madde de Statü hükümleri saklı olmak kaydıyla Anayasa maddelerinin yorumlanabileceği ve değiştirilebileceği ifade edilmiştir. Bölümünün diğer maddelerine göre ise Anayasa'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte önceden yapılmış atamalar, alınmış kararlar ve kazanımlar korunacaktır. Ancak yetkilerin düzenlenmesiyle ilgili hükümler Meclis tarafından değiştirilebilirdi. Bu ise en az 3 ay ara ile Meclis çoğunluğunu sağlayacak 2 oylama ile olabilirdi. Anayasadaki maddelerde belirtilenler dışında hiçbir değişiklik 5 yıl geçmeden gündeme alınmayacaktı. Sancak'ın adının değiştirilmesinin de Meclis tarafından Anayasa'ya eklenecek maddelerce yapılabileceği yer almıştır⁴⁶.

Anayasanın 2. kısmı ise “*Yetki Düzeni*” bölümüdür. 14 maddeden oluşmakta olan bu bölümde yasama, yürütme ve yargı güçlerinin işleyişleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Yasama yetkisi 40 milletvekilinden oluşan ve üyeleri iki türlü seçimle belirlenecek bir Meclis tarafından kullanılacaktı. Seçimlerde ise 20 yaşını doldurmuş erkekler oy kullanabilecekti. Aday olabilmek içinse 25 yaşında ve okur-yazar olma zorunluluğu vardı ve bunlar MC'nin görevlendirdiği Komisyon önünde Türk, Alevi, Arap, Ermeni, Rum-Ortodoks, Kürt ve diğer topluluklar adına seçim kütüklerine kaydedilecekti. Toplulukların ikinci seçmen ve milletvekili sayısı, birinci seçmen sayısı ile orantılı belirlenecekti. Meclis üyeleri 2. Derece seçmen tarafından seçilecekti. Gizli oylama ile yapılacak olan 2. Derece seçimlerde adayların çizelgeleri men-subu olduğu topluluklarca hazırlanacaktı. Seçimde her seçmene men-sup olduğu topluluğun aday çizelgeleri verilecekti. Seçim işlerini takip etmek ve yürütmek için tüm üyeleri MC Komisyonu tarafından belirlenecek bir Komisyon kurulacak ve toplulukların temsilcilerinin de yer alacağı bu komisyonun çalışmaları Konsey'ce denetlenecekti. Ay-

⁴⁶ Soysal, a.g.e., s. 568.

rica Meclis'te görüşülecek yasalarla ilgili önerilerin kimlerden gelebileceği ve kabul edilme koşulu, bütçe tasarıları ve harcamalarla ilgili hukuki süreçlere de yer verilmiştir⁴⁷.

Yürütme yetkisi Sancak adına Sancak Başkanı ile Yürütme Konseyi tarafından kullanılacaktı. Başkan, Meclis tarafından 5 yıllık bir dönem için seçilecekti. Görevde olduğu sürece Başkanın maaşı ve alacağı diğer ödemelerde değişiklik yapılamazdı. Yürütme Konseyi (Hükümet) Sancak Başkanı tarafından seçilen bir başkan ve başkanın seçeceği 4 üyeden oluşacaktı. Yürütme ile ilgili diğer maddelerde af ilanını, Kanunların yürürlüğe girmesi ve Sancak Başkanı ile Meclis arasında kanunların kabulü sürecinin nasıl olacağına dair bilgiler yer almaktaydı. Ayrıca Sancak Başkanı'nın hangi şartlarda Meclis'i feshedebileceği açıklanmıştı. Yetki Düzeni'nin son kısmı yargı yetkisinin kullanımıyla ilgiliydi. Yargı yetkisinin mahkemeler tarafından kullanılacağı belirtilen bölümde Yargı işlerini düzenleyecek bir Yüksek Mahkeme'nin kurulması öngörülmüştü. Bu mahkemenin üyelerinin nasıl belirleneceği, görev ve görev ve yetkilerinin ne olduğu açıklanmıştı⁴⁸.

"*Temel Haklar*" başlığını taşıyan son bölüme göre Anayasa'ya ile mülkiyet hakkı ve basın, yayı, dernek kurma, toplantı ve düşünce hürriyeti gibi özgürlükler yasalarla güvence altına alınmıştı. Hiç kimse yasalarla belirlenmiş koşullar ve usuller dışında tutuklanamaz ve sorguya çekilemezdi. Evlere girilemez ve arama yapılamazdı. Sancak'ta resmi din olmadığı ibaresiyle laiklik ilkesinin benimsendiği, dinin siyasete alet edilemeyeceği ifade edilmişti. "*İnanç özgürlüğü kesindir*" cümlesinin yer aldığı anayasada bireylerin istediği dini seçme hakkı olduğu ve hiçbir din veya mezhebin diğerinden üstün olmadığı açık şekilde yer almıştı. İlköğretimin zorunlu ve özel öğretimin de serbest olduğu Sancak'ta ebeveynlerin talepleri doğrultusunda resmi okullarda istenilen din veya mezhepte dini eğitim verilmek zorundaydı. Resmi kurumlar kendilerine gelen dilekçelere makul süreler içinde

⁴⁷ Soysal, **a.g.e.**, s. 569-570.

⁴⁸ Soysal, **a.g.e.**, s. 571.

cevap vermek zorundaydı. Karışıklık ve isyan gibi olağanüstü durumlarda Sancak genelinde veya bir kısmında bu özgürlükler Meclis tarafından kısıtlanabilir ya da tamamen kaldırılabilirdi. Acil durumlarda ise bu yetki, Meclis'i en kısa sürede toplamak kaydıyla Sancak Başkanı'na aitti⁴⁹.

Hatay Millet Meclisi'nin Toplanması ve Hatay Anayasası'nın Kabulü

Sancak'ta yapılacak olan seçimleri düzenlemek ve denetlemek üzere MC Konseyi tarafından Sancak'a bir komisyon gönderilmişti. Komisyon 2 Yunanlı, 2 Yugoslav, 3 İngiliz, 3 Belçikalı, 3 Hollandalı, 1 Norveçli, 2 İsveçli ve 2 İsviçreli olmak üzere yaklaşık 20 kişiden oluşmaktaydı⁵⁰. 15 Nisan 1938 tarihine kadar yapılması gereken seçimler için Komisyon Türkiye'ye danışmaksızın Fransız Manda memurlarıyla işbirliği yaparak⁵¹, seçmenlerin doğuştan mensup olduğu cemaate yazılmasını öngören 87 maddelik⁵² bir seçim yönetmeliği hazırladı. Konseye gönderilen bu yönetmelik bilgi amaçlı Türkiye'ye de gönderildi. Duruma sert tepki gösteren Türkiye Fransa'yı uyardı ve MC Konseyi'nden yönetmeliğin düzeltilmesini talep etti⁵³. Etkinliğini artırmak ve gelişmelere yerinde ve zamanında tepki verebilmek amacıyla Sancak'ta bir konsolosluk açtı⁵⁴.

31 Ocak 1938'de İsveçli temsilci başkanlığında toplanan Komite, Türkiye'nin talepleri doğrultusunda 7 Mart'a kadar yönetmelikte düzeltmeler yaptı⁵⁵. Ardından Nisan ayında MC gözetiminde İskenderun Sancağı'nda seçimler seçim çalışmaları başladı. Fransız yöneticiler-

⁴⁹ Soysal, **a.g.e.**, s. 572.

⁵⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 642-643 Yapılacak olan seçimler Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Sancak Statüsü'nün 32. Madde ve Sancak Anayasası'nda yer alan 6. ve 15. Maddelerin bir gereğidir.

⁵¹ Soysal, **a.g.e.**, s. 545-546; Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 291.

⁵² Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 291.

⁵³ Soysal, **a.g.e.**, s. 545-546.

⁵⁴ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 291.

⁵⁵ Soysal, **a.g.e.**, s. 546.

rin Türk olmayan unsurları birleştirerek, Ermenilerin seçimi kazanmasını sağlamaya çalışmaları ve MC Seçim Komisyon'un tarafsızlıktan uzaklaşması Sancak'ta karışıklıklara yol açtı⁵⁶, ölümle sonuçlanan kavgalar yaşandı. Bu olaylarla ilgili basında yer alan haberler⁵⁷ Türkiye'de infiale yol açtı. Meclis'te yapılan sert açıklamaların yanı sıra Güney'deki birlikleri denetlemeye çıkan Atatürk, beyanatlarıyla duruma tepki gösterdi ve taraflara gözdağı verdi. Türkiye sınıra 30.000 kişilik bir kuvvet sevk etti. Artan tansiyonu düşürmek amacıyla Fransız temsilci Carreaux'un Sancak yönetimini Türklere bırakma teklifi kabul edildi ve Fransız valinin yerine 6 Haziran 1938'de Dr. Abdurrahman Melek İskenderun Sancağı Valisi olarak göreve başladı. Fakat olaylar yeniden başlayınca harekete geçen Türkiye, Seçim Komisyonu ile tüm ilişkisini kesti. Komisyon seçim çalışmalarını durdurdu ve bölgeden ayrılmak zorunda kaldı⁵⁸.

Hitlerin izlediği saldırgan politikalarından dolayı durumun giderek daha tehlikeli hal alması Fransa'yı Türkiye ile yakınlaşmaya zorladı ve taraflar arasında 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Askeri Antlaşması yapıldı. General Asım Gündüz ile General Huntziger'in imzaladığı anlaşma İskenderun sancağına karşı yapılacak bir saldırı ihtimaline karşı yapılacak tedbirleri içermektedir⁵⁹. Buna göre bölgede taraflar 2500 asker bulunduracak, koordineli hareket edecek ve sayım bu birliklerin gözetiminde yapılacaktır. 4 Temmuz'da Türk askerleri Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasında Hatay'a girdi. Bu durum Sancak'ta ve Türkiye'de büyük sevince yol açtı⁶⁰. Türk askerinin Hatay'a girmesi,

⁵⁶ Seçimlerde yaşanan usulsüzlükler ve yolsuzluklara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Melek, **a.g.e.**, s. 44-46, 60.

⁵⁷ "Fransızların şikâyeti, Hatay Türklerini ekalliyette bırakmağa uğraşıyorlar", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1938, "*Hatay'da Türklere İşkence*" **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1938, "*Taşnak Ermenileri dört Türkü öldürerek Asi nehrine attılar*", "*Türk köylüleri panik halinde şehirlere sığınıyorlar.*" **Tan**, 31 Mayıs 1938. "Hatay'da dün de çarpışmalar oldu. 2 Türk ve 2 Arap öldü." **Tan**, 2 Haziran 1938.

⁵⁸ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 291-292.

⁵⁹ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938, s. 1; Soysal, **a.g.e.**, s. 546.

⁶⁰ Melek, **a.g.e.**, s. 56-67; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk -Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Bulleten**, C 49, S. 193, Ankara, 1985, s. 96. (ss. 79-107); Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 291-292.

sorunun Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözümü için oldukça önemli bir adım oldu⁶¹.

Sancak Anayasası'na uygun olarak seçim işlerini gerçekleştirmek amacıyla Türk-Fransız ortak denetiminde İntihabat-ı Âli Komisyonu adıyla bir komisyon oluşturuldu. Komisyon'da Albay Collet, Vali Abdurrahman Melek, Cevat Açıkalın, Türk Cemaati Temsilcisi ve Halk Parti Başkanı Abdülgani Türkmen ile diğer cemaatlerden birer üye yer aldı. Komisyon, MC Komisyonu'nun yarım bıraktığı işleri herhangi bir karışıklığa meydan vermeden 1 Ağustos 1938'de tamamladı⁶². 22 Temmuz 1938'de başlayıp 1 Ağustos 1938'de sona eren seçim işlemlerinde, 20 yaşını doldurmuş erkekler birinci seçmen olarak istedikleri topluluğa adını yazdırabilmişti. Sancak'ta 35.847 Türk, 11.319 Alevi, 5.504 Ermeni, 1.845 Arap, 2.098 Rum-Ortodoks⁶³ ve 395 çeşitli cemaatlerden olmak üzere 6 gruptan seçmen olduğu görüldü⁶⁴. 21 Ağustos 1938 tarihinde milletvekili listeleri ilan edildi ve ardından seçimler yapıldı. Birinci derece seçimin ardından her topluluktan milletvekili kontenjanı kadar aday çıktığı için ikinci derece seçim yapılmasına gerek duyulmadı⁶⁵. Seçim sonuçlarına göre Meclis'e 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap ve 2 Rum-Ortodoks milletvekili olarak seçildi⁶⁶. Seçilen Türk Milletvekilleri şunlardır: Antakya'dan; Abdülgani Türkmen, Dr. Vedi Bilgin, Samih Azmi, Suphi Bereket, Vedi Münir Karabay, Dr. İbrahim İnal, Arif Hikmet Celali, İzzet Zekeriya, Bekir Sıdkı Kunt, Ali Mısırlı, Nuri Aydın, Mehmet Adalı, Mehmet Kamil.

⁶¹ Tüzün, a.g.m., s. 49.

⁶² Sofuoğlu-Dağistan, a.g.m., s. 292; Melek, a.g.e., s. 59-60; Seçimde görevli özel mahkemede 2 Türk, 1 Fransız hakim görev yaptı. Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası -II (1938-1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 12, S 35, Ankara, 1996, s. 413. (ss.407-454).

⁶³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, Ankara 2000, s. 548.

⁶⁴ Kutlu, a.g.m., s. 26. (ss. 16-26)

⁶⁵ Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 12.

⁶⁶ Soyak, a.g.e., s. 652; Sökmen, a.g.e., s.14; Soysal, a.g.e., s. 548.; Seçimlerde milletvekili seçilen 22 Türk milletvekilinin isimleri adaylık sürecinde Ankara'dan gelen bir listeye belirlenmiştir. Melek, a.g.e., s. 62.

Kırıkhan'dan; Seydi Oğuz, Arif Hikmet Süral, Bahri Bahadırılı, Cevat Abalı, Abdurrahman Mursaloğlu, Abdullah Mursaloğlu. İskenderun'dan; Bostan Mercan, Abbas Ülkü, Hamdi Selçuk⁶⁷. Böylece Sancak Anayasası'nın 5-15. maddelerine göre 2 dereceli yapılan seçimler sonucunda 40 milletvekilinden oluşan Hatay Millet Meclisi'nde Türkler çoğunluğu el etmiş oldu.

Meclis 2 Eylül – 1 Kasım 1938 tarihine kadar toplantıları Köprübaşı'ndaki Gündüz sinemasında yaptı. Bu tarihten sonra ise kapatılınca kadar, toplantılar Meclis Binası'na çevrilen Hükümet Konağı'nda yapıldı⁶⁸. 2 Eylül 1938'de törenle açılan Meclis, en yaşlı üye Mehmet Adalı başkanlığında toplandı ve yemin töreni yapıldı. Bütün milletvekilleri Türkçe yemin ettiler⁶⁹. Yemin töreninin ardından Meclis Başkanlığı'na Abdülgani Türkmen, Meclis Başkan Vekilliklerine Vedi Münir Karabey ve Zeynel Abidin Çilli, Meclis Genel Sekreterliklerine Bekir Kunt ile Vedi Bilgin getirildi⁷⁰. Ayrıca Meclis'te bir idare amiri (Şemseddin Fevzi Bey) ve 8 katip görev yaptı⁷¹. Devlet Başkanlığı'na Tayfur Sökmen seçen Meclis'te, Cumhuriyetin bayrağını belirlemek üzere bir komisyon oluşturuldu⁷². 3 Eylül'de yemin eden Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, hükümeti kurma görevini 5 Eylül'de Abdurrahman Melek'e verdi. Kurulan hükümet Meclis'ten güvenoyu alarak göreve başladı. Anayasaya uygun olarak 5 kişilik hükümette Abdurrahman Melek Başbakan, İçişleri, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanı, Cemil Yurtman Adalet Bakanı, Cemal Baki Maliye, İktisat ve Gümrük Bakanı, Ahmet Faik Türkmen Milli Eğitim ve Sağlık Bakanı, Kemal

⁶⁷ Tüm milletvekillerinin isimleri için bkz. Mehmet Mursaloğlu, Sancak, Devlet, Millet Hatay (1938-1939), İskenderun 2012, s. 114-115; Tekin, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁶⁸ Tekin, **a.g.e.**, s. 15.

⁶⁹ Mursaloğlu, **a.g.e.**, s. 131-135.

⁷⁰ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 292.

⁷¹ Mehmet Tekin'in Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları adlı eserinde 1 tane Genel Sekreter/Umumi Katip (Ahlat Kaymakamı Mazlum Bey) bulunduğunu belirtilmektedir. Tekin, **a.g.e.**, s. 19.

⁷² Bayrak Komisyonu'nda görev yapanlar: Bekir Sıtkı Kunt, Doktor İbrahim İnal, Abdullah Mursal, Doktor Vedi Bilgin, Mihran Keşişyan, İsa Kazancıyan, Hasan Davud, Mustafa Fansa, Doktor Basil, Marsel Balit, Ahmet Celaeddin Tümkaya. Tekin, **a.g.e.**, s. 35-36.

Alpar Nafia ve Ziraat Bakanı'ydı⁷³. 6 Eylül 1938'de Meclis'te ilan edilen Hükümet programının özü “*programın ruhu ve esası Kemalizm rejimi ve bütün icabatıdır*” olarak ifade edilmişti⁷⁴. Aynı gün Hatay Meclisi'nde, MC tarafından hazırlanmış olan Sancak Anayasası, devletin adı Hatay Devleti olarak değiştirilmek suretiyle Hatay Anayasası olarak kabul edildi⁷⁵.

Hatay Anayasası

1937 yılında Türkiye ile Fransa arasında İskenderun Sancağı'nın durumuna dair Cenevre'de görüşmeler yapılmıştı. Türkiye heyeti, Dışişleri Bakanlığı Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioğlu, 2. Delege sıfatıyla Türkiye'nin MC Daimi Temsilcisi Necmettin Sadak, Hukuk Müşaviri olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Ali Fuad Başgil ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü Ethem Menemencioğlu, Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Müdürü Şinasi Devrin, Genel Kurmay'dan Yarbay Şevki Bey, İstanbul Merkez Bankası Müdür Yardımcısı Nazif İnan, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu ve birkaç katıbden oluşmaktaydı⁷⁶. Cenevre dönüşü Numan Menemencioğlu, Cumhuriyet gazetesine; “*Hatay Anayasası'nda Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esası'si içeriği aynen yer alacaktır. Yalnızca Meclis teşkilatında farklılıklar olacaktır*” şeklinde bir beyanatında bulundu⁷⁷. Bu beyanatıyla Menemencioğlu, teşekkül edecek

⁷³ Mehmet Tekin, “Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler”, **Türk Yurdu**, S 290, Ankara, 2011, s. 89; Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 292; Bütçeye göre Hatay Devleti'nde üst yöneticilerin maaşları şu şekildedir: Devlet Reisi 1000 lira, Başbakan 400 lira, Meclis Başkanı 400 lira, Meclis Başkan Vekili 300 lira, Bakan 300 lira, Milletvekili 100 lira, Umumi Katip 100 lira, İdare amiri 80 lira, Katipler 70/60 lira. Tekin, a.g.e., s. 19.

⁷⁴ Hükümet programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Ayın Tarihi**, S 58, Eylül 1938, s. 76-79.

⁷⁵ Tekin, a.g.e., s. 47-50.

⁷⁶ Soyak, a.g.e., s. 629-630; Ahmet Selçuk Özçelik, “Başgil, Ali Fuat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 5, İstanbul 1992, s. 129.

⁷⁷ Meral Balcı, “Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, C 13, S 50, İstanbul, 2018, s. 256.

Hatay Millet Meclisi'nin, kabul edilecek Hatay Anayasası'nın ve nihayetinde Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti esas alınarak kurulacağını işaretini etmişti. Dolayısıyla Hatay Anayasası'nın temelleri, henüz Hatay Devleti kurulmadan, Cenevre'de ki müzakereler sonucunda şekillenen ve MC'de kabul edilen İskenderun Sancağının Anayasası ile oluşturulmuştu.

MC Mütetassıslar Komitesi tarafından hazırlanmış ve kabul edilmiş olan İskenderun Sancağı Statü ve Anayasası, Hatay Millet Meclisi'nde ele alındı. Madde sayısı azaltıldı ve bazı maddelerde değişiklik yapıldı. Kurulan devlet Türklük esasına dayanan bağımsız bir devlet olarak tanımlandı ve devlet merkezi olarak Antakya'yı belirlendi. “*Sancağ*” kelimesi metinden çıkarıldı, yerine “*Hatay Devleti*” ibaresi eklendi. Seçimlerde MC tarafından uygulanan nüfusa dayalı tasnifleme yöntemine son verildi ve Hatay halkı dil, din ve ırk ayrımı olmadan, bir bütün kabul edildi. Yapılan görüşmeler ve müzakerelerden sonra son halini alan Hatay Anayasası oy birliği ile kabul edilerek kanunlaştı. Anayasa 6 Eylül 1938'de Anayasa Kanunu olarak kabul edilmişti. 7 Eylül'de kanunun adı Hatay Anayasası olarak değiştirildi⁷⁸. Anayasa, 5 Fasl;

Fasl 1: Esas Hükümler

Fasl 2: Teşriî Kuvvet (Yasama)

Fasl 3: İcra Kuvvet (Yürütme)

Fasl 4: Adlî Kuvvet (Yargı)

Fasl 5: Müteferrik Hükümler

Olmak üzere, toplam 25 maddeden oluşmaktadır. 3 maddeden oluşan ve Anayasa'nın ilk bölümü olan “*Esas Hükümler*” faslına göre:

⁷⁸ Tekin, a.g.e., s. 58.

“Madde: 1 — Hatay dahili işlerinde tam bir istiklâli haiz Türk ekseriyetine müstenit ve cumhuriyet rejimi ile idare olunan ayrı ve müstakil bir varlık teşkil eden bir devlettir”⁷⁹.

Bölge Osmanlı döneminde İskenderun sancağı olarak adlandırılmaktaydı. 1921 yılında Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'yla Suriye'nin bir parçası olarak bırakılmışsa da, yönetiminde uyulması gereken özel koşullardan dolayı özerk bir yer olarak görülmüştü. Gerek ikili antlaşmalarda gerekse MC belgelerinde bölge hep “*Sancak*” olarak anılmıştı. Sandler'in raporunda ve bu rapordaki ilkeler doğrultusunda oluşturulan statü Sancak Statüsü, anayasa da Sancak Anayasası olarak adlandırılmıştı. Fakat Hatay Millet Meclisi'nin 7 Eylül 1938 tarihinde kabul ettiği anayasada bölge İskenderun Sancağı olarak değil 1937 yılında Atatürk'ün kullandığı “*Hatay*” kelimesiyle olarak tanımlanmıştır. Böylece bölge siyasi olarak yeni bir isimle kimliklendirilmiştir. Ayrıca madde de devletin yönetim şekli, siyasi konumu ve etnik kimliği ile ilgili durum da tanımlanmıştır. Buna göre Hatay Devleti içişlerinde bağımsız ve müstakil bir varlıktır. Halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu devletin rejimi ise egemenliğin millete ait olduğu Cumhuriyet rejimidir.

“Madde: 2 — Hatay devletinin merkezi Antakya'dır”⁸⁰.

İskenderun Sancağı'ndan Hatay Devleti'ne geçiş sürecinde bölge idari olarak Antakya, İskenderun ve Kırıkhan olmak üzere 3 ilçeden oluşmaktaydı⁸¹. Meclis'te kabul edilen Hatay Anayasası ile bu ilçelerden Antakya, yeni kurulan Hatay Devleti'nin başkenti ilan edildi.

“Madde: 3 — Hatay'ın bütün vatandaşları kanun müvacehesinde müsavi ve ırk, dil, din farkı gözetilmeksizin aynı medeni ve siyasi haklara sahip ve bilâ istisna kanuna riayetle mükelleftir”⁸².

⁷⁹ **Ayn Tarihi**, 1 Eylül 1938, S 58, s. 75. (ss. 75-77)

⁸⁰ **Ayn Tarihi**, S 58, Eylül 1938, s. 75. (ss. 75-77).

⁸¹ Tekin, **a.g.e.**, s. 7.

⁸² **Ayn Tarihi**, S 58, Eylül 1938, s. 75. (ss. 75-77)

Hatay farklı ırkların, dillerin, dinlerin ve mezheplerin birlikte var olduğu, tarihi çok eskilere dayanan bir kentti. Şehrin bu çok renkli karakterini Hatay Meclisi'nin yapısında da görmek mümkündür. Her ne kadar 1. Madde de Hatay Devleti'nin Türk çoğunluğa dayanan bir devlet olduğu vurgulanmış olsa da, diğer kesimler göz ardı edilmemiş ve 3. Madde de dil, din ve ırk farkı gibi unsurlar gözetilmeksizin kanun önünde herkesin eşit olduğu ve aynı siyasi haklara sahip olduğu ifade edilmiştir.

Anayasa'da “*Fasıl 2: Teşriî Kuvvet*” olarak adlandırılan yasama ile ilgili, 4. ve 21. maddelerinin yer aldığı bölüm Sancak Anayasası'nda “*Yetki Düzeni*” olarak adlandırılan kısımdır. Sancak Anayasası'ndan farklı olarak bu anayasada üst bir başlık kullanılmamış, Teşriî, İcra, Adli Kuvvetler başlıklarında ayrı ayrı kısımlar olarak verilmiştir. 2. Fasıl 8 maddeden oluşmakta ve yasama gücünün işleyişini tanımlamaktadır.

“Madde: 4 — Teşriî kuvvet Hatay halkı namına Hatay millet meclisi tarafından kullanılır. Hatay Millet Meclisi hazırlanacak mahsus kanuna tevfikân dört senelik bir müddet için intihap edilir, kırk âzâlık tek bir heyettir. Ancak meclisin tatil zamanından sonra meclisin tasvibine arz edilmek şartıyla hükümet muvakkat kanun yapmak salâhiyetini haizdir.”

Maddeye göre yasama yetkisi halk adına 40 milletvekilinden oluşan Hatay Millet Meclisi, Meclis'in tatilde oldu dönemlerde, daha sonra Meclis'in onayına sunulmak üzere, Hükümet tarafından kullanılacaktı. Milletvekili seçimleri 4 yılda bir yapılacaktı. Fakat Anayasa'da yapılacak bu seçimlerin hangi usulle yapılacağına dair bir bilgi verilmemişti. Anayasa'da yer almamış olsa da, Sancak adıyla anıldığı dönemde bölgede uygulanan 2 dereceli seçim sistemi bir teamül olarak kabul görmüştü ve 1938 yılında yapılan milletvekili seçimleri de bu şekilde yapılmıştı. Bu sırada Türkiye Cumhuriyeti'nde de seçimler 2 dereceli yapılmaktaydı.

“Madde: 5 — Kanunlar vaz'ı için ilk teşebbüs Hatay Millet Meclisi âzasına ve icra kuvvetine aittir. Mamafih masraflar masraflar ihtiyarını

müstelzim olan yahut vergiler ihdasına, tadiline veya ipkasına müteallik bulunan kanunlar vaz'ı teşebbüsü, yalnız icra kuvvetine aittir."

Madde: 6 — Bir kanuna müstenit olmadıkça hiçbir vergi ihdas veya tahsil olunamayacağı gibi bir istikraz da akdolanamaz. İcra kuvveti her sene gelecek sene için bir bütçe kanunu projesiyle bir mali muavezene kanunu lâhiyyası tesbit edecektir. Meclis tarafından kabul ve tasdik edilmiş olan hiçbir masraf sene içinde yapılamaz. Her sene; maliyenin sonunda o senenin hesapları bir kanunla müteşekkil bir heyetçe tetkik edildikten sonra meclise arz olunur."

Madde: 7 — Kanunlar ve kararlar âdi ekseriyetle kabul ve ittihaz olunur. Nisabı ekseriyet, meclisi teşkil eden âzanın yarısıdır."

Anayasa'nın 5, 6 ve 7. Maddelerine göre kanun önerileri Meclis üyelerinden veya yürütmeden gelecekti. Ancak harcamalar ve vergilerle ilgili öneriler ise sadece yürütmeden gelecekti. Hükümet her yıl Meclis'e bütçe tasarısı ve parasal denge yasası sunmak zorundaydı. Bir kanunla belirlenmedikçe hiçbir vergi getirilemez, halktan toplanamaz ve hiçbir harcama yapılamazdı. Yıl bitiminde kanunla kurulacak bir kurul tarafından hesaplar incelenecek ve Meclis'e konuyla ilgili bir rapor sunulacaktı. Tüm yasalar Meclis üye tam sayısının çoğunluğu ile kabul edilecekti.

Madde: 8 — Meb'uslar, Hatay Millet Meclisine iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar: Vatan ve milletin saadet ve selametine ve milletin bilâkaydii şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takib etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm."⁸³

Yukarıdaki maddede Hatay Millet Meclis'inde görev yapacak milletvekillerinin yapacakları yemin metni yer almaktadır. Anayasa'nın 8.

⁸³ 2 Eylül 1938 tarihinde açılan Hatay Millet Meclisi'nde yer alan 40 milletvekili, aynı gün Meclis'te yemin ederek görevlerine başlamışlardı. Ancak Sancak Anayasası'nda milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının yemin metni yer almamaktadır. Cumhurbaşkanı seçilen Tayfur Sökmen'in 3 gün sonra kabul edilecek Hatay Anayasası'nın 13. Maddesindeki metni okuyarak, yemin ettiği bilinmektedir. Muhtemelen milletvekilleri de Anayasa'da yer alacak olan bu metni okuyarak yemin etmişlerdir.

Maddesine göre bir milletvekilinin resmen milletvekili sayılabilmesi için yukarıdaki metni Meclis huzurunda okuması gerekmektedir.

Madde: 9— Hiçbir meb'us Millet Meclisi dahilindeki rey ve mütaleasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve ihzarından dolayı mes'ul değildir. Gerek intihabından evvel ve gerek sonra, aleyhine cürüm isnad olunan bir meb'usun maznunen isticvabı veya teklifi ve yahut muhakemesinin icrası heyeti umumiyenin kararına bağlıdır. Cinaî cürüm – meşhud bundan müstesnadır – ancak bu takdirde makamı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir meb'usun intihabından evvel veya sonra aleyhine sadir olmuş cezaî bir hüküm infazı, meb'usluk müddetinin hitamina talik olunur. Meb'usluk müddeti esnasında müruru zaman cereyan etmez.

Milletvekili dokunulmazlığıyla ilgili bu madde de, bu koruyucu durumun hangi şartlar altında ve nasıl gerçekleşeceği ve hangi durumda, nasıl kaldırılabileceği izah edilmiştir. Buna göre herhangi bir milletvekili Meclis çatısı altında kullandığı oy ve yaptığı konuşmalardan sorumlu değildir. Seçilmeden önce veya seçildikten sonraki döneme ait hakkındaki iddialarla ilgili, cinayet suçları hariç, adli işlem yapılabilmesi Meclis onayına bağlıdır. Cinayet suçlarında ise ilgili makam derhal Meclis'i haberdar etmekle yükümlüdür. Bir milletvekili hakkında seçimlerden önce veya sonra verilmiş hükmün uygulanması milletvekilliğinin bitmesinden sonraya bırakılacaktır. Ancak milletvekilliği süresi zaman aşımına dahil değildir.

Madde: 10 — Tatil esnasında Hatay Devlet Reisi veya Millet Meclisi Reisi lüzum görürse Meclisi içtimaa davet edebilir. Millet Meclisi içtimaa senede dört aydan dîn olamaz.

Madde: 11 — Meclis müzakeratı alenidir. Ve harfiyen neşrolunur. Fakat dahilî nizamnamede münderiç şeraite tevfikân Meclis, hafî celseler dahi akdedebilir. Hafî celseler müzakeratının neşri, Meclis kararına bağlıdır.

Madde 10 ve 11'de Meclis'in toplanması ve oturumların açık mı, gizli mi olacağına dair hükümler yer almaktadır. Bu maddelere göre

Hatay Meclisi yılda 4 aydan daha az oturum yapamaz. Meclis'in tatilde olduğu dönemlerde Devlet Başkanı'nın gerekli gördüğü takdirde Meclis'i toplantıya çağırma hakkına sahiptir. Meclis oturumları açık yapılacak ve tutanaklar aynen yayımlanacaktı. Fakat iç tüzükte yer alan kurallara uygun olarak Meclis gizli oturumlar düzenleyebilirdi ve bunların yayımlanıp, yayımlanmaması Meclis kararına bağlıydı.

Anayasanın en uzun bölümünü oluşturan İcra kuvvetiyle (yürütme gücüyle) ilgili kısım 3. Fasıllık olarak, madde 12 ile 18 arasında, 7 madde olarak verilmiştir. Yürütme görevi kimler tarafından kullanılır ve nasıl şekillenir? Devlet başkanı nasıl ve ne kadar süre için belirlenir? Nerede nasıl yemin eder? Yetkileri nelerdir? Hükümet nasıl kurulur ve kaç kişiden oluşur? Meclis ile Devlet Başkanı arasındaki işleyiş nasıl olacaktır? Başkanın Meclis'i kapatma yetkisi var mıdır? Bu sorulara cevap olabilecek bilgiler bu fasılda yer almıştır.

Madde: 12 — İcra kuvveti, Hatay halkı namına Hatay Devlet Reisi ile bir icra meclisi tarafından kullanılır.

Madde: 13 — Hatay Devlet Reisi, Millet Meclisi tarafından beş sene müddetle intihab olunur. Devlet Reisi intihabı akebinde Meclis huzurunda şu suretle yemin eder. Devlet Reisi sıfatile müstakil Hatay devletinin kanunlarına, cümhuriyet esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Hatay vatandaşlarının saadetine ve bütün kuvvetimle mesai sarfedeceğime ve Hatay halkının emniyetine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Hatayın şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhde ettiğim vazifenin icabına nefsinin hasretmekten ayrılmayacağımı namusum üzerine söz veririm.

Bu maddelere göre yürütme gücü ve görevi Hatay halkı adına Devlet Başkanı ve bir Yürütme Kurulu tarafından kullanılacaktı. Devlet başkanı Meclisi tarafından beş yıllığına seçilir ve Meclis huzurunda şu yemini ederdi: Devlet Başkanı sıfatıyla bağımsız Hatay Devleti'nin kanunlarına, cumhuriyet esaslarına uyacağıma ve bunları savunacağıma, Hatay vatandaşlarının mutluluğu için tüm gücümle çalışacağıma, Hatay halkının emniyetini tehlikeye atacak her girişime karşı

şiddetle karşı koyacağıma, Hatay'ın şan ve şerefini korumak ve üzereme aldığım vazifeyi yerine getirmek uğruna hiçbir fedakarlıktan ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.

2 Eylül 1938'de Cumhurbaşkanlığına oy birliği ile Tayfur Sökmen seçilmişti. Seçimden sonra Meclis'ten seçilen 5 kişilik bir heyet, Turizm Oteli'nde bulunan Tayfur Sökmen'in yanına giderek kararı tebliğ etti. Sökmen, Vedi Bilgin aracılığıyla Meclis'e teşekkür ve selamlarını iletti. Ertesi günde kendisini Meclis'e davet eden 4 kişilik bir heyetle, Meclis'e gelen Tayfur Sökmen milletvekilleri tarafından ayakta, alkışlarla karşılandı. Oturumun başlamasından sonra alkışlar altında kürsüye çıkan Sökmen yukarıdaki metni okuyarak yemin etti ve resmen Hatay Devleti'nin ilk ve tek Cumhurbaşkanı olarak görevine başladı.

Madde: 14 — Devlet Reisi kanunen musarrah hudud dahilinde af hakkını istimal eder. Affı umumî ancak bir kanun ile bahşolunur.

Devlet Başkanı ilan edilmiş olan sınırlar içinde yasaların öngördüğü ölçüde af yetkisine sahipti. Genel af Meclis tarafından yasa ile ilan edilebilirdi.

Madde: 15 — Hatay Millet Meclisince kabul edilen kanunların hepsi Devlet Reisi tarafından isdar olunur ve hiçbir kanun isdarından evvel meriyete geçemez. Hatay Millet Meclisi tarafından kabul olunan bir kanunun isdarını Hatay Devlet Reisi bu kabul tarihinden itibaren bir ay zarfında talik ve kanunun arzını faydalı gödüğü mülâhazalarıyla beraber yeniden tedkik olunmasını Meclisten isteyebilir. Yeniden müzakerat ancak iade tarihinden bir ay sonra vukubulabilir. Devlet Reisi kanunu bu ikinci müzakere esnasında kabul edilecek surette aynen isdara mecburdur.

Madde: 16 — Hatay Devlet Reisi icra meclisinin reyî üzerine Millet Meclisini feshedebilir. Böyle bir halde yeni intihabları bilâihmal icra ettirmeğe mecburdur.

Meclis tarafından kabul edilen yasalar, Başkan tarafından ilan edilmedikçe yürürlüğe giremezdi. Kabul edilen yasalar aynı ay içerisinde Devlet Başkanı tarafından, gerekçesiyle birlikte yeniden görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderilebilirdi. Meclis tasarî üzerindeki

yeni görüşmelere ancak iadedden 1 ay sonra başlayabilirdi. Yasa ikinci kez geldiğinde Başkan yasayı onaylamak ve ilan etmek zorundaydı. Devlet Başkanı Hükümetin tavsiyesiyle, en kısa sürede seçim hazırlıklarına başlamak kaydıyla, Meclis'i dağıtabilirdi

Madde: 17 — Millet Meclisine karşı mes'ul bir icra meclisi teşkil olunur. Bu meclis bir reis ile seçeceği en çok dört âzadan ibarettir. İcra meclisi reisi Hatay Devlet Reisi tarafından seçilir.

Madde: 18 — İcra kuvvetlerinin teşekkül suretleri ve vazife ve mes'uliyetleri ayrıca bir kanunla tesbit olunur.

Yukarıdaki maddelere göre Hükümet, Meclise karşı sorumludur ve toplam 5 kişiden oluşacaktı. Hükümetin başkanı (Başbakan) Devlet Başkanı tarafından seçilecekti. Diğer üyeleri ise Başbakan seçerdi. Hükümetin görev ve yetkileri, işleyişi başka bir kanunla belirlenecekti.

Madde 19-20 ve 21. maddelerden oluşan dördüncü bölümde “*Adli Kuvvet*” başlığı altında yargı gücünün kuruluş ve işleyişini düzenlenmiştir.

Madde: 19 — Adli kuvvet, kanunen müteşekkil mahkemeler tarafından Hatay halkı namına icra olunur. Âzası Hatay Devlet Reisi tarafından mansub bir yüksek mahkeme bulunur. Bu âza, muayyen ahval ve surette ancak Hatay Devlet Reisi tarafından yüksek mahkemenin diğer hakimlerinin reyi alındıktan sonra arzolanabilir.

Madde: 20 — Yüksek mahkeme Hatayın bütün mahkemelerinin kararlarına karşı yeniden tedkik hak ve salâhiyetleriyle kanunun kendisine tefviz eylediği diğer vazifeleri de ifa eder. İcra meclisi yüksek mahkeme ile diğer mahkemelerin karar ve ilamlarını infaz ettirmekle mükelleftir. Adli kuvvetin kararları başka hiçbir kuvvet tarafından tedkik veya tadil olunmaz.

Madde: 21 — Yüksek mahkeme ile diğer mahkemeler kanunların ana yasaya uygun olup olmadığının tedkikine salâhiyetli değildir.

Bu maddelere göre yargı yetkisi ve gücü halk adına, yasa ile kurulmuş mahkemelerce kullanılacaktı. Üyelerini Devlet Başkanı'nın belirlediği bir Yüksek Mahkeme kurulacaktı ve bu üyeler, yine Başkan tarafından, diğer üyelerle de istişare edildikten sonra değiştirilirdi. Yüksek Mahkeme, Hatay'daki tüm mahkemelerin üst mahkemesiydi ve onların kararlarını onaylayabilir veya iptal edip geri gönderebilirdi. Yargı kararları bağımsızdı ve başka bir güç tarafından değiştirilemezdi veya düzeltilemezdi. Yürütme Konseyi de mahkemelerin kararlarını uygulamakla yükümlüydü. Yüksek Mahkeme ve diğer mahkemelerin de yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisi yoktu

Anayasanın son kısmı olan 5. fasıl "*Müteferrik hükümler*" başlığı altında diğer konulardaki 4 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler yurt dışına çıkışın nasıl olacağı, huzur ve güvenliğin nasıl sağlanacağı, kanunların ne zaman geçerli olacağı ve uygulanmasından sorumlu makamı işaret etmektedir.

Madde: 22 — Hatay vatandaşlarının ecnebi memleketlere seyahati için bir Hatay pasaportu ihdas olunacaktır.

Madde: 23 — Hatayın nizam ve asayişinin muhafazasını temin için 1.500 kişiyi tecavüz etmiyecek polis ve jandarma kuvvetleri teşkil olunacaktır.

Madde: 24 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde: 25 — Bu kanunun hükümlerini icra meclisi yerine getirir.⁸⁴

Yukarıdaki maddelere göre yurt dışına çıkış Hatay pasaportu ile olacaktır. Bölge, sancak olduğu dönemde Suriye'nin bir yarı bağımsız bir parçası olarak görülmüştü. Devlet anayasasının 1. maddesindeki "*Hatay dahilî işlerinde tam bir istiklâli haiz*" ifadesinden sadece içişlerinde bağımsız gibi bir anlam çıkmaktaysa da, pasaportla ilgili bu madde ile dışişlerinde de Hatay Devleti'nin bağımsız olacağı ortaya koymaktadır. Hatay'ın güvenliği için 1500 kişilik bir polis ve jandarma gücü yeterli

⁸⁴ Anayasa Metni için bkz. **Ayın Tarihi**, S 58, Eylül 1938, s. 75-77; Tekin, **a.g.e.**, s. 47-50;

görülmüştür. Kanunların yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiş kabul edileceği ve uygulanmasında da hükümetin sorumlu olduğu anayasanın maddeleri arasında yer almıştır.

Hatay Anayasası, MC'nin öngördüğü Anayasa ile benzerlikler taşısa da Hatay'ın Türkiye'ye entegrasyonunun zeminini hazırlamıştır. Anayasa'nın maddeleri Cumhuriyet rejimine uygun olarak belirlenmiş ve laiklik temel alınmıştır. Böylece hem Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılmasına zemin hazırlamış hem de Hatay halkının Türkiye Cumhuriyeti yönetimine adaptasyonunu hızlı biçimde sağlaması amaçlanmıştır⁸⁵.

6 Eylül 1938 tarihinde Hatay Millet Meclisi'nde kabul edilen anayasa ile başkenti Antakya olan, bağımsız Hatay Devleti kurulmuş oldu. Kurulan devlet bağımsız, cumhurbaşkanı, başbakanı, hükümeti, meclisi, gümrüğü ve daha birçok teşkilatı olan bir yapıydı. Böylece bölgenin Anavatan'a katılması mücadelesini sürdüren Türkiye Cumhuriyeti, bu yolda 2. aşamayı da başarıyla gerçekleştirmiş oldu. Bu başarı Atatürk'ün sağlığını riske atarak sürdürdüğü mücadelenin bir zafeydi.

Hatay Devleti'nin Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, Hatay Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada 1938 yılında yaşanan bu gelişmelerin Atatürk'ün eseri olduğunu şu sözlerle ortaya koymuştu: “*Arkadaşlar, bugün Hatay Millet Meclisinin birinci devresinin ikinci toplantısını yapıyoruz. Bu münasebetle Hatay'ın kurucu ve kurtarıcısı Ulu Önder Atatürk'e bütün Hataylılar namına sonsuz şükran ve minnetlerini saygılarımla sunarken Aziz Ulu Önder Ata'ya sıhhat ve sağlık dilerim*”⁸⁶.

Hatay Anayasası'na Göre Hatay Devleti'nin Teşkilatlanma Çalışmaları

1938 yılı Hatay Türk'ü için oldukça önemli bir yıl olmuştu. Hatay halkı Anavatan'a katılmayı başaramasa da kurduğu Hatay Devleti'yle vatan özlemini bir nebze olsun dindirmeyi başarmıştı. Kurulan

⁸⁵ Balcı, a.g.m., s. 256. (ss. 247-265)

⁸⁶ Tekin, a.g.e., s. 75.

devlet kısa sürede anayasadaki ilkeler doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek alarak teşkilatlanmaya başlamıştı. Böylece Hatay'da Türkiye'dekine benzer bir idare kurularak, muhtemel bir Anavatan'a katılma durumunda uyumsuzluk yaşanması önlenmiş olacaktı.

Anayasa'nın kabul edildiği 6 Eylül günü önemli bir gelişme daha yaşandı. Meclis'te 4 maddelik Hatay Bayrağı Kanunu'nun kabul edildi ve ardından Komisyon tarafından belirlenmiş olan bayrak, Meclis ve dinleyicilerin huzurunda, coşkulu tezahüratlar ve bando eşliğinde, top atışları yapılan bir törenle Meclis binasına çekildi⁸⁷. Bayrak, Atatürk'ün çizdiği bayraktı ama Türkiye'nin bayrağına benziyordu. Tek farkı yıldızın içinde kırmızı bir yıldız daha vardı⁸⁸. Bayrağın Hatay genelinde ne zaman ve ne şekilde çekileceğine dair tartışmalar sırasında milletvekillerinden Hamdi Selçuk Hatay bayrağın nasıl doğduğuna dair şu tarihi bilgiyi vermişti: “*Biz inkılâptan doğan devletiz. Atatürk bayrağı bizzat eliyle çizmiştir. Hatay bu bayrağı koynunda saklamaktaydı. Rengini Türk kanundan almıştır*”⁸⁹. Bayrak Kanunu'ndan bir gün sonra Milletvekili Suphi Bereket'in önerisiyle Türk İstiklal Marşı, Hatay Devleti'nin marşı olarak kabul edildi⁹⁰.

Meclis'in kabul ettiği ilk kanun Hatay Anayasası, ikincisi ise Hatay bayrağı ile ilgili kanun oldu. Meclis'te hem Türkçe hem de Arapça resmi dil olarak benimsenmişti. Ancak Meclis toplandığında bütün milletvekilleri yeminlerini Türkçe yaptıkları gibi, görüşmelerde de Türkçe kullanıldı. Tutanaklar ve kanunlarda Türkçe yazıldı. Meclis

⁸⁷ Tekin, **a.g.e.**, s. 51.

⁸⁸ Mehmet Tekin, “Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler”, **Türk Yurdu**, S 290, Ankara 2011, s. 89. (ss. 84-93); Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 9.

⁸⁹ Tekin, **a.g.e.**, s. 53; “*1936 Senesi Birinci Kânun ayında Hatay Bayrağının şeklini Atatürk tesbit buyurdular ve Hataylılara armağan ettiler.*” Melek, **a.g.e.**, s. 5.

⁹⁰ Mehmet Tekin, “Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler”, **Türk Yurdu**, S 290, Ankara 2011, s. 89; Milletvekili Subhi Bereket'in Meclis'te Hatay Türklerinin de bir milli marşının olması gerektiğini belirterek “*Bütün Türkler için yapılmış olan Türkiye Milli Marşı'nın aynen kabul edilmesi*” şeklindeki teklifi kabul edilmiş ve İstiklal Marşı Hatay Devleti'nin de Milli Marşı olmuştur. Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 9, 64-65.

29 Haziran 1939 tarihine kadar 55 toplantı yaptı. Hükümetin karar-namelerle yürürlüğe koyduğu kanunlar hariç Meclis tarafından kabul edilip, resmi gazetede yayımlanan kanun sayısı 67'dir⁹¹.

Abdurrahman Melek başkanlığında kurulan 1. Hatay Hükümeti, hızlı bir şekilde Türkiye ile koordineli olarak ihtiyaç duyulan devlet kurumlarını oluşturma çalışmalarına başladı. Bu amaçla bir Ankara'da Hatay İstişare Heyeti ve Hatay Bürosu kuruldu. Hatay Meclisi de yapılacak düzenlemelerin Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre olabilmesi için bir kanun çıkardı. Bu kanunla Hükümete mevcut mevzuatı değiştirme ve yerlerine yenisini yaparak, yürürlüğe koyma yetkisi verildi⁹². Kanun görüşmeleri sırasında söz alan milletvekilleri, fikir ve düşünce bakımından Anavatan'dan ayrı olmayan Hatay'ın kanunlarının ayrı olmamasının doğal olduğunu vurguladılar⁹³. Böylece Hatay adım adım her geçen gün Türkiye Cumhuriyeti ile entegrasyona doğru gitmekteydi. Bu kaçınılmaz bir sondu ve hem bölgenin tarihi ve coğrafi hem de sosyo-kültürel özelliklerinin bir gereği idi.

23 Eylül 1938'de Hatay Yüksek Mahkemesi kuruldu. Ocak 1939'da Türkiye'de uygulanmakta olan medeni kanun ve ceza kanununu aynen kabul edildi. 16 Şubat'ta çıkarılan bir kanunla ise Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının tamamı Hatay Cumhuriyeti'nin kanunları olarak kabul edildi. Devlet kurumlarındaki Fransız görevlilerin yerini Türkiye'den getirilen uzmanlar aldı. Jandarma ve Polis teşkilatı yeniden düzenlendi. İdari teşkilattaki mevcut kaza ve nahiye yapısı korundu. İlçe sayısı 3'ten 5'e çıkarıldı ve Antakya, İskenderun ve Kırıkhan ilçelerine ilave olarak Reyhanlı ve Ordu eklendi. Eğitim alanında da Türkiye örnek alındı. Okullarda Fransızca zorunlu olmaktan çıkarıldı ve Arapça eğitim-öğretime son verildi⁹⁴. Hatay'da yaşanan bu değişimden rahatsız olan Suriye yönetimi Hatay ile olan sınırını kapattı.

⁹¹ Tekin, **a.g.e.**, s. 19, 21.

⁹² Sarınoy, a.g.m., s. 417-418; Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 293.

⁹³ Balcı, a.g.m., s. 256-257.

⁹⁴ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 293.

Hatay Cumhuriyeti de buna kendi sınırını kapatarak, İskenderun Limanı gümrüğüne el koyarak karşılık verdi ve Liman'da vergiler Hatay Cumhuriyeti adına alınmaya başlandı. Hatay'a destek açıklaması yapan Türkiye, Hatay Cumhuriyeti ile olan sınırlarını açtı ve gümrük vergilerini kaldırdı⁹⁵. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte Anayasa'da yer alan Suriye ile ortak gümrük uygulamasına dair kısım geçersiz hale gelmiş oldu.

Yurt dışına çıkış işlemleri Hatay'daki Türk ve Fransız Konsolosluklarından alınan pasaportlarla sağlandı. 13 Kasım'dan itibaren İskenderun Limanı'na girecek gemilere Hatay bayrağı çekme zorunluluğu getirildi. Uluslararası haberleşmede sıkıntı yaşamaya başlayan Hatay, posta işlemlerini Türkiye'nin desteği ile yürütmeye başladı. Hatay posta pulları Türkiye'de basıldı ve Fransa'nın da yardımıyla İsviçre'deki Uluslararası Posta Birliği tarafından onaylandı⁹⁶. Şubat ayında maaşların Türk Lirası olarak ödenmesi kararlaştırılan Hatay'da⁹⁷ 13 Mart'ta da resmi para birimi olarak da Türk Lirası'nı kabul edildi. Türkiye Cumhuriyeti de Hatay'a acil giderler için 50.000 sonra da 400.000 Lira göndererek ekonomik destek oldu. Böylece Hatay Devleti hızlı bir şekilde kurumsallaşarak kendi ayakları üzerinde durmaya ve Fransa ile Suriye'nin etkisinden sıyrılmaya başladı⁹⁸.

Atatürk'ün Vefatı ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması

10 Kasım 1938 tarihinde gelen Atatürk'ün vefat haberi tüm Türkiye'yi olduğu gibi Hatay'ı da yasa boğdu. Hatay Millet Meclisi 10 Kasım 1938 tarihindeki toplantısını vefat haberi nedeniyle 4 gün sonraya erteledi. 14 Kasım'da toplanan Meclis'te gündem Atatürk'ün vefatıydı. Yapılan konuşmalarda Hatay'ın O'nun eseri olduğu ve ölüm haberinden duyulan üzüntü dile getirildi, Hatay halkının onu hiçbir zaman

⁹⁵Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 293; Mehmet Tekin, "Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler", **Türk Yurdu**, S 290, 2011, s. 89-90.

⁹⁶ Melek, **a.g.e.**, s. 68-69, 71-72.

⁹⁷ Balcı, a.g.m., s. 257.

⁹⁸ Sofuoğlu-Dağıstan, a.g.m., s. 293.

unutmayacağı vurgulandı. Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntü ve elemi ifade eden bir konuşmasında; “*Anavatanın bulunmaz bir parçası, büyük halaskarın son eseri olan Hatay'da da O'nun eserlerini ve prensiplerini daima takip edecek; hayat ve istikbalini bu prensiplerin tahakkukunda bulacaktır*” dedi. Milletvekillerinden Vedi Karabay; “*Hatay istikbal ve hürriyetin en büyük remzi ve Atanın en lâyemut eserlerinden olan muhterem Meclisimizi Ata'nın hatırasına hürmetten ayakta huzu' ve sükûnete davet ediyorum*” diyerek milletvekillerini saygı duruşuna davet etti. 5 dakika süren saygı duruşunun ardından konuşmasını “*Ata'ya, Ata'nın yurduna, Ata'nın yoluna, Ata'nın toprağına selam*” sözleriyle tamamladı⁹⁹.

1939 yılı uluslararası alanda yeni bir felaketin başlangıç yılı olmuş ve devletler yeni bir Dünya savaşına sürüklenmişti. Avrupa'da yaşanan bazı gelişmeler bu felaketin hızla yaklaşmakta olduğunun habercisiydi. Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmiş, Polonya ile var olan Saldırmazlık Paktı'ndan çekilmişti. İtalya Nisan'da Arnavutluk'u işgal etmiş ve 22 Mayıs'ta Almanya-İtalya Çelik Paktı imzalanmıştı. Yaşanan bu gelişmelerden kaygılanan Fransa bir an önce Türkiye ile anlaşma gereksinimi duydu ve Hatay konusunda Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözüme razı oldu. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Rene Mossigly arasında¹⁰⁰ 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Suriye arasındaki toprak sorunlarının kesin çözümüne ilişkin anlaşma imzalandı. Anlaşma ile Suriye - Türkiye sınırı, İskenderun ve Antakya'yı Türkiye sınırları içerisinde bırakacak şekilde çizildi ve 23 Temmuz'a kadar Hatay'daki Fransız askerlerin tamamen çekilmesi kararlaştırıldı¹⁰¹. Henüz bu anlaşma TBMM'de onaylanıp, yürürlüğe girmeden, 29 Haziran'da toplanan Hatay Devleti Meclisi, oy birliği ile kendini feshetme ve Türkiye'ye katılma kararı aldı. Hatay Devleti Başbakanı Dr. Abdurrahman Melek yaptığı kısa

⁹⁹ Atatürk'ün vefatına dair yapılan konuşmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin, **a.g.e.**, s. 86-91

¹⁰⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 546.

¹⁰¹ “Hatay İşinde Kat'î Anlaşma”, **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1939, s. 1.

veda konuşmasını şu sözlerle bitirdi: “*Biz Susalım, Tarih Konuşsun*”¹⁰². Anlaşma TBMM’de 30 Haziran 1939 tarihinde 3658 sayılı yasa ile kabul edildi¹⁰³. Bu kanunla Hatay’ın Türkiye’ye katılma süreci fiilen ve hukuken tamamlanmış oldu¹⁰⁴. Hatay Hükümeti görevini Türkiye’nin olağanüstü temsilcisi Cevat Açıkalin’a devretti¹⁰⁵. Böylece Hatay bölgesi Sancak ve Devlet tecrübelerinin ardında şimdi de Türkiye Cumhuriyeti’nin bir ili oldu.

SONUÇ

Hatay Meselesi Türkiye Cumhuriyeti’nin Atatürk döneminde dış politika da karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Bölge 1921 yılında yapılan Ankara Antlaşması’yla Fransız işgal bölgesi içinde kalmıştı. Milli Mücadele sırasında Hatay’ı almayı başaramayan Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içerisinde gördüğü bu bölgeyi topraklarına katmak için 3 aşamalı bir strateji izledi. Özek bölge, bağımsız devlet ve ilhak. Anavatanından zorla koparılan ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölge 1921-1937 yılları arasında, Ankara Antlaşması’nda yer alan hükümler gereği, İskenderun Sancağı adı altında özel bir yönetimle Suriye içinde varlığını sürdürdü. Dünya hızla yeni bir savaşa doğru sürüklenirken Türkiye izlediği dış politika ile bu durumu milli çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmayı başardı. 1936 yılında Suriye’nin bağımsızlığının gündeme gelmesiyle Türkiye, sorunun MC’de ele alınmasını sağladı ve burada kabul edilen Sandler Raporu, Sancak Statüsü ve Anayasası ile bölge “*ayrı bir varlık*” haline geldi. Böylece Hatay Devleti’nin kuruluşuna kapı aralanmış oldu.

¹⁰² Tekin, **a.g.e.**, s. 507.

¹⁰³ “Türkiye İle Suriye Arasında Arazi Mesailinin Katî Surette Hallini Mutazammın Anlaşma” **TBMM Zabıt** Ceridesi, Devre 6, İnikat 33, C 2, 30 Haziran 1939, s. 460-463; Kanun Metni için bkz. **Kanunlar Dergisi**, C 20, S. 3658, , 4 Temmuz 1939, s. 787-794.

¹⁰⁴ Mehmet Tekin, “Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler”, **Türk Yurdu**, S 290, Ankara 2011, s. 92.

¹⁰⁵ Tüzün, **a.g.m.**, s. 50.

MC'de kabul edilen ve Hatay Anayasası'nın temelini oluşturacak olan Sancak Anayasası gereği İskenderun Sancağı'nda yapılan seçimlerden sonra çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Meclis toplandı ve çalışmalarına başladı. Meclis'in açılmasıyla Hatay Anayasası fiilen hayata geçmiş oldu. Çünkü seçimlerin yapıldığı ve Meclis'in toplandığı bu dönemde bölgenin adı resmi olarak İskenderun Sancağı ve anayasası da Sancak Anayasası iken toplanan meclis İskenderun Meclisi veya Sancak Meclisi gibi bir isim yerine Hatay Millet Meclisi adını almıştı. Tayfur Sökmen de Meclis tarafından Sancak Başkanı değil Hatay Devlet Başkanı seçilmişti. Üstelik Sancak Anayasası veya Statü metninde milletvekilleri ve başkan için bir yemin metni yoktu. Oysa milletvekilleri 2 Eylül 1938'de, Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'de 3 Eylül'de Meclis huzurunda, 3-4 gün sonra kabul edilecek olan Hatay Anayasası'nın 8. Ve 13. Maddelerindeki yemin metinlerini okuyarak yemin etmişlerdi. Ayrıca Tayfur Sökmen'in okuduğu yemin metninde "*Devlet Reisi sıfatıyla müstakil Hatay devletinin kanunlarına ...*" şeklinde bir ifade yer almaktaydı. Yaşanan bu gelişmeler henüz resmi olarak var olmayan Hatay Anayasası'nın kuruluşundan itibaren Hatay Devleti'nde fiilen uygulandığını kanıtlamaktadır. Bu da bize göstermektedir ki gelecekte Sancak Anayasası temel alınarak oluşturulacak olan Hatay Anayasası ile ilgili önceden bir hazırlık yapılmıştı. Ancak bunun resmîyet kazanması gerekmektedir. Ayrıca anayasa konusunun Meclis'te bir gün içinde çözüme kavuşturulması da bu konuda ön hazırlık yapıldığı algısını desteklemektedir.

Hatay Millet Meclisi açılışından 4 gün sonra, 6 Eylül 1938 tarihinde anayasa konusunu gündemine aldı. Milletvekilleri 1937 yılında MC Konseyi tarafından kabul edilmiş olan Sancak Anayasası'nın maddelerini değerlendirdiler ve maddelerle ilgili düşüncelerini açıkladılar. Meclis'te yapılan görüşme ve müzakerelerin ardından aynı gün içerisinde Sancak Anayasası temel alınarak, toplam 5 fasıl, 25 maddeden ibaret Hatay Anayasasını kabul edildi. Böylece Hatay Devleti'nin hukuki dayanağı resmîyet kazanmış oldu. Kabul edilen anayasa aynı zamanda Meclisi'n ilk yasama faaliyeti, kabul ettiği ilk kanun oldu. Anayasa içerdiği kanunlar ile sadece yasama değil, yürütme ve yargı

güçlerine de işlerlik kazandırdı, onların görev ve yetkilerini de ortaya koydu. Dolayısıyla kabul edilen anayasa ile devlet örgütünün temel yapı taşları belirginleşmiş ve resmîyet kazanmış oldu. 1938 yılında yapılan milletvekili seçimlerinin ardından Hatay'da ortaya çıkan yapı; kendine ait bir meclisi, bayrağı, cumhurbaşkanı, başbakanı, hükümeti, anayasası, mahkemeleri olan ve daha birçok alanda örgütlenmiş siyasi bir yapıydı. Adı Hatay Devleti'ydi ve Hatay Anayasası olarak adlandırılan hukuki metinle temellendirilmişti. Dolayısıyla Hatay Anayasası, devletin varlığının hukuki dayanağı, delili olmuştu. Hatay Anayasası kısa süre sonra da Hatay bölgesinin Türkiye'ye katılmasına imkan sağladı. Böylece 1937 yılında MC'de, başta Numan Menemencioğlu, Profesör Ali Fuat Başgil, Profesör Ethem Menemencioğlu gibi insanların katkılarıyla Sancak Anayasası adıyla doğan, sonra da Hatay Millet Meclisi'nde Hatay Anayasası'na dönüşen hukuki metinler, 1939 yılında Hatay'ın Anavatan'a katılmasına meşruluk kazandırmış oldu.

Türkiye Hatay meselesinde başından itibaren, sorunu diplomatik yolla, dünyada yaşanan gelişmeleri de çok iyi kullanarak, gerektiğinde sert bir üslupla ve güç gösterisi yaparak ama silah kullanmadan çözmeye çalıştı ve başardı. Bu başarı elbette öncelikle Mustafa Kemal Atatürk'ün başarısıdır. *“Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde bırakılamaz! “ diyerek kanayan yüreklere su serpen ve meseleyi “Şahsi meselem”¹⁰⁶ diyerek kişiselleştiren ve onur meselesi yapan Atatürk, sorunun çözülmesi için çok uğraşmıştı. Gerektiğinde hastalığını bile göz ardı ederek, karşı tarafa gözdağı vermek amacıyla silahlı birlikleri olası bir çatışma için tefişe çıktığı zamanlar olmuştu. Hatta Cumhurbaşkanlığı da dahil her şeyi geride bırakıp, bölgeye giderek silahlı mücadele yapmayı da*

¹⁰⁶ Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sıradışı Kılıç Ali'nin Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 334-335; Atatürk 1937 yılında Fransız Büyükelçisi Ponsa'ya; *“...Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim; onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden millette söz verdim, Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilirim bir dakika yasayamam...”* demişti. Sökmen, **a.g.e.**, s. 9.; Atatürk, Cumhurbaşkanlığı'nı geride bırakarak, birkaç arkadaşıyla beraber bölgeye giderek silahlı mücadele yapmayı da düşünmüştü. Soyak, **a.g.e.**, s. 608.

düşünmüş, sabırla, kararlılıkla ve yılmadan mücadelesini sürdürmüştü. Onun başlattığı ve temellerini attığı Hatay davası, adım adım başarıya ulaştı ve onun yokluğunda, 1939 yılında zaferle sonuçlandı. Böylece Hatay, Gazi'nin “*son ve eşsiz zaferi, milletine son armağanı*” oldu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA, Başbakanlık Fonu, 30.10.0.0/222.501.4; **BCA,** 30.10.0.0/224.510.12.

Ayın Tarihi, Eylül 1938.

Düstur, Tertip 3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5.

2. Kitap ve Makaleler

Balcı, Meral, “Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, C 13, S 50, İstanbul, 2018, ss. 247-265.

Çapa, Mesut, “Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Ankara, 2018, s. 23. (ss. 21-38)

Demir, Müzeyyen, Hatay'ın Anavatana Katılması (Adana Basınına Göre), Altın Kalem Yay., İzmir, 2012.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, C 1, Ankara, 1980.

Hatay Erkinlik Cemiyeti, **Sancak Statü ve Anayasa**, Hatay Erkinlik Cemiyeti Neşriyatı, 1900?.

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977.

Kutlu, Ayla, “Hatay Devletinden Hatay İline”, **Tarih ve Toplum**, C 8, S 43, İstanbul, 1987, ss. 16-26.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

- Mursaloğlu, Mehmet, Sancak, Devlet, Millet Hatay (1938-1939), İskenderun, 2012.
- Özçelik, Ahmet Selçuk, “Başgil, Ali Fuat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 5, İstanbul, 1992, ss. 128-130.
- Özer, Cem, **Atatürk’ün Türk Dünyası ile İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Pehlivanlı, Hamit, “Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilat-ı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 14, S 40, Ankara, 1998, ss. 159-206.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası -I- (1936– 938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Ankara 1996, ss. 3-65.
- , “Atatürk’ün Hatay Politikası -II (1938–1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 35, Ankara, 1996, ss.407-454.
- Sofuoğlu, Adnan - Dağıstan Adil, “Hatay’ın (Sancak) Bağımsızlığı ve Türkiye’ye Katılımı”, **Türk Yurdu**, C XXXI, S 290, Ankara 2011, ss. 288-298.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi yayınları, C 2, İstanbul, 1973.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yay., C I, Ankara 2000.
- , “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Bellekten**, C 49, S 193, Ankara, 1985, ss. 79-107.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.
- Şahin, Hülya, “Hatayın Anavatana Katılması”, **Hava Harp Okulu Bülteni**, C 8, S 20-23, İstanbul, 1990, ss. 106-115.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009
- , “Tarihçe ve Bazı Olaylarla İlgili Açıklama ve Değerlendirmeler”, **Türk Yurdu**, S 290, Ankara, 2011, ss. 84-93.

Turgut, Hulusi, **Atatürk'ün Sıradışı Kılıç Ali'nin Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Tüzün, Süleyman, "Türkiye'ye İltihakının 60. Yılında Hatay Meselesi", **Türk Yurdu**, C XIX, S 144, Ankara, 1999, ss. 46-50.

3. Gazeteler ve İnternet Siteleri

Cumhuriyet

Tan

<https://www.anayasa.gov.tr>. (Erişim. 23.02.2019)

HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI VE GÜNEYDOĞU ANADOLU KAMUOYU

Resul BABAOĞLU*

ÖZET

Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Hatay'ın 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması uyarınca Fransa mandası altındaki Suriye egemenliğine bırakılması, Lozan Antlaşması ile tamamlanan Türk Kurtuluş Savaşı'nın zihinlerdeki eksik yönlerinden birini teşkil etmiştir. Aslında, Misak-ı Milli sınırları içinde olup da Lozan Konferansı'nda bir çözüme kavuşturulmayıp ikili antlaşmalarla İngiltere kontrolündeki Irak'a bırakılan Musul ve Kerkük örneğinde olduğu gibi Hatay'ın da Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bırakılması Türkiye'de kamuoyunun bir türlü kabullenemediği bir gelişme olmuştur. Tarihsel süreçte yaşanan toprak kayıplarının hem siyasi çevrelerde hem de kamuoyunda mukadder bir olgu olarak görülmesine karşın, Hatay meselesi hiçbir şekilde diplomatik pazarlıklara, zorlayıcı diplomasilere ve faict accompli şeklinde sonuçlanan gelişmelere kurban edilmeyecek bir mesele olarak toplumsal bilinçte derinlemesine yer etmiştir. Bu hususun anlaşılmasında şüphesiz en önemli araçlardan biri basın organlarıdır. Halkın nabzını tutan ve kamuoyunun temel hassasiyetlerini yansıtan gazeteler tarih araştırmalarının vazgeçilmez kaynakları arasındadır. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde yayınlanan yerel basın organlarında Hatay meselesinin temsilinden yola çıkılarak sözü edilen bölgede yaşayan insanların da Türkiye'nin genel kamuoyunun temel hassasiyetlerini paylaştıkları açıkça anlaşılmaktadır. Türkiye'de yerel basın, başta finansman olmak üzere

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, babaoglu-resul@hotmail.com

baskı teknolojisindeki gerilik ve diğler engellere rağmen erken Cumhuriyet döneminden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Gerek kültürel aydınlanmanın bir aracı olarak görülmesi gerekse de merkezin periferisinde kalan vatandaşların Cumhuriyet idaresi ile bütünleşmeleri için büyük önem atfedilen yerel basının takip edilmesi Hatay meselesinin de farklı bir pencereden değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır. Bu çalışma kapsamında, Urfa, Maraş, Diyarbakır ve Siirt gibi vilayetlerde yayınlanan yerel gazetelerin incelenmesiyle elde edilen bulgulardan yola çıkılarak Hatay meselesinin bölgede yarattığı heyecan ve beklentiler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hatay meselesi, yerel basın, Maraş, Urfa, Diyarbakır, Siirt.

HATAY'S ACCESSION TO THE HOMELAND AND THE SOUTH EASTERN ANATOLIAN PUBLIC OPINION

ABSTRACT

Hatay, which is located within the borders of the National Pact, was left to the sovereignty of Syria under the mandate of France in accordance with the Ankara Treaty signed with France on 20 October 1921 and this was one of the missing aspects of the Turkish War of Independence, which was completed by the Treaty of Lausanne. In fact, as in the case of Mosul and Kirkuk, which were within the borders of the National Pact and were left to Iraq under the control of the United Kingdom, leaving also Hatay outside the borders of the Turkish Republic was a development that couldn't be accepted a kind of public opinion in Turkey. Although the loss of land in the historical process is seen as a destined phenomenon both in political circles and public opinion, the Hatay issue was deeply embedded in social consciousness as an issue that would not be sacrificed to diplomatic bargains, coercive diplomacy and developments that resulted in faith accompli. Undoubtedly, one of the most important tools to understand this issue is the media. Newspapers that feel the pulse of the public and reflect the basic sensitivities of the public are among the indispensable sources of historical research. In the local press organs published in Turkey's Southeast Anatolia provinces, it is clearly seen that the people living in the area said, based on the representation of the Hatay issue, share the basic sensitivity of the general public in Turkey. In spite of backwardness and other barriers to printing technology, local press in Turkey, has become widespread since the early Republican period. The monitoring of the local press, which is considered to be a means of cultural enlightenment as well as the integration of the citizens staying in the periphery of the center with the Republican administration, will enable the evaluation of the Hatay issue from a different view. Within the scope of this study, based on the findings searched in the local newspapers published in provinces such as Urfa,

Maraş, Diyarbakir and Siirt, the excitement and expectations of the Hatay issue in the region have been revealed.

Keywords: Hatay issue, local press, Maraş, Urfa, Diyarbakir, Siirt.

GİRİŞ

Hatay meselesi, Türkiye'nin iki savaş arası dönemdeki dış siyasetinin temel gündem başlığını oluşturmuştur. Atatürk dönemi dış siyaset anlayışına ve ilkelerine verilebilecek önemli bir örnek olarak tarihteki yerini alan Hatay konusu aynı zamanda, Lozan Antlaşması ile oluşturulan sınır düzenlemeleri ve devletlerarası siyasal düzenin revize edildiği bir gelişmedir. Tevfik Rüştü Aras'ın döneme ilişkin yapmış olduğu bir değerlendirmede 1935 ile 1939 arasındaki devrede takip edilen dış politika hamleleri *ortak emniyet müdafaaacılığı* ve *ittifak devri* şeklinde tavsif edilmiştir.¹ Nitekim Atatürk'ün dış politikadaki temel ilkesi sayılan *yurtta sulh, cihanda sulh* söylemi, 1920'li yıllarda takip edilen içe kapanık bir dış siyaset anlayışı ile uygulamaya konulurken iki savaş arası dönemde ise Avrupa siyaset dengesindeki temel çelişki ve uyuşmazlıklardan azami ölçüde faydalanarak Lozan düzeninin yarattığı birtakım olumsuz durumların düzeltilmesi ile sağlanmıştır. Bu dönemde sergilenen proaktif dış politik hamlelere verilebilecek en uygun örnekler Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 1939 Türk-İngiliz Fransız İttifakı ve Hatay'ın anavatana katılması olmuştur. Aktif, dengeli, temkinli ve dinamik bir dış politika ile anavatana bağlanan Hatay'ın oldukça zorlu ve karmaşık diplomatik gelişmelere konu olduğu düşünüldüğünde², meselenin daha iyi anlaşılabilmesi açısından söz konusu diplomatik girişimlerin hatırlanmasında yarar vardır. Genel kabule göre, Hatay son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Milli belgesinde milli sınırlar dâhilinde yer verilen bir bölgedir.³ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenik düşmesinin ardından itilaf devletleri nezdinde girdiği ateşkes arayış-

¹ Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 157.

² Bkz., Mustafa Bıyıklı, "Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu'ya yönelik siyasi ve Askeri Yaklaşımları ve politikaları, (1917-1938)", içinde **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2**, Edt. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul, 2008, s.321.

³ Konuyla ilgili farklı bir görüş için bkz. Mete Tunçay, "Misak-ı Milli'nin I. Maddesi Üstüne", **Birikim**, S 18-19, (1975), s. 12-16.

ları sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz işgaline uğrayan, ardından İngilizlerin Ürdün, Filistin ve Arabistan hatına çekilmeleri neticesinde İskenderun sancağının Fransa idaresine bırakılması 25 Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı'nda kabul edilmiştir.⁴ Kurtuluş Savaşı esnasında Fransız yönetimi altında bulunan İskenderun sancağının durumunu belirleyen bir diğer gelişme de Kurtuluş Savaşı esnasında Fransa ile Ankara Hükümeti arasındaki 20 Ekim 1921 tarihli antlaşma olmuştur. Son şeklini aylar öncesinde başlayan ikili görüşmeler neticesinde alan Ankara Antlaşması'nda çizilen sınıra göre Hatay bölgesi sınırın Suriye tarafında kalan kısmına dâhil edilmiştir. Belirtildiği gibi, Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olarak görülen Hatay konusunda TBMM hükümetinin bu düzenlemeye razı olmasının nedeni kuşkusuz, Milli Mücadele'nin askeri aşamasında imzalanan bu antlaşmanın TBMM Hükümetinin elini muazzam ölçüde rahatlatarak olmasıydı.⁵ Bununla birlikte, Ankara Hükümeti, bu antlaşmayla İskenderun sancağındaki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bu bölgeye muhtariyet verilmesi için gerekli zemini sağlayacak hükümler koydurmuştur.⁶ Soysal'ın *Türk-Fransız Ön Barışı* olarak nitelediği bu antlaşmanın 7. Maddesi bölgede özel bir yönetim kurulması ve oradaki Türk varlığı ve kültürünün korunması için gerekli önlemlerin alınmasını içermiştir.⁷ Savaş sonrası dönemin kesin sınırlarının çizildiği Lozan Konferansı'nda Suriye sınırının görüşüldüğü oturumda Fransa ile imzalanan 1921 antlaşmasının esas alındığı görülmektedir. 1921 antlaşması Fransız parlamentosunda onaylanmadığı için Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerde bu antlaşmadaki hükümlere göre bir çözüm yoluna gidilmesi statükonun devamı açısından önemli bir durumdu.⁸ Lozan Antlaşması'ndan sonra

⁴ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 147.

⁵ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 145.

⁶ Gönlübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 147.

⁷ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 48.

⁸ Abtülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 303. Karşılaştırınız; Bilal Şimşir, *İlk Dönem Türk*

Hatay meselesinin gündeme geldiği diğer bir gelişme de 23 Eylül 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Suriye üzerindeki Fransız mandasını onaylayan kararı olmuştur. Suriye'deki mevcut idari düzenlemelere paralel bir içerikte alınan bu karara göre 1921 antlaşmasına uygun bir şekilde Suriye içinde Sancak bölgesi için muhtar bir idare kurulması uygun görülmüştür.⁹

Görüldüğü gibi, bir dizi uluslararası diplomatik gelişmeler neticesinde Türkiye sınırları dışında kalan Hatay, II. Dünya Savaşı öncesinde çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir. Her ne kadar Türkiye sınırları dışında kaldıysa da Hatay'ı 1923 öncesi İmparatorluk sınırlarına dâhil olup da Lozan düzeniyle komşu ülkelere bırakılan diğer bölgelerden ayıran en önemli husus, barındırdığı Türk nüfusun çoğunluk halde olmasıydı.¹⁰ Bu durum, doğal olarak Fransız mandası altındaki Suriye'de Hatay'ı da ilgilendiren idari düzenlemelerin Türkiye tarafından yakından takip edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle Fransa'nın kuzey Suriye bölgesine Ermeni ve Kürt nüfusun yerleştirildiği bilgisi tepki uyandıran gelişmelerdendi.¹¹ Öte yandan, Mustafa Atatürk'ün de çeşitli zamanlarda Hatay ile ilgili yaptığı açıklamalarına bakıldığında Türkiye'nin Hatay davasından kolay kolay vazgeçmeyeceğinin mesajlarının verildiği kolaylıkla anlaşılabilir. Atatürk'ün Hatay konusunda yapmış olduğu konuşmalarda öne çıkan temel husus Hatay'ın Türklüğünün vurgulanmasıydı. 1930'ların ikinci yarısından itibaren Türk basınında bu konu yoğun bir şekilde işlenmiştir.¹²

Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 407.

⁹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, "1919-1938Yılları arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 127.

¹⁰ Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 69; Robert B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", **Middle Eastern Studies**, Vol. 22, No. 2, (Apr., 1986), s. 147-180.

¹¹ Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, C 1, S 4, (1989), s. 536.

¹² "Münakaşa Götürmeğe Tahammülü Olmayan hakikat: Hatay'ın Türklüğü", **Cumhuriyet**, 29 Birincikanun 1936.

Fransa ile Ankara İtilafnamesi'nin imzalandığı sıralarda Ankara'ya gelen Tayfur Sökmen başkanlığındaki Hatay heyetine yaptığı açıklamada Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları dâhilinde bulunduğuna yer veren Atatürk, 1921 gibi erken bir tarihten itibaren Hatay meselesi ile yakından ilgileneceği mesajını vermiştir.¹³ Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Hatay'daki Türklerle kurduğu yakın bağların giderek güçlendiğinin göstergesi sayılabilecek bir gelişme de bizzat Atatürk'ün verdiği bir emirle Antakya-İskenderun ve havalisinin adının bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak amacıyla Hatay olarak değiştirilmiş olmasıdır.¹⁴ Daha da önemlisi, Türkiye'de yapılan 1939 genel seçimlerinde Tayfur Sökmen'in Antalya'dan, Abdurrahman Melek'in de Gaziantep'ten mebus olarak seçilmeleriyle Hatay konusunda önemli bir mesaj verilmiştir.¹⁵

Türkiye, Lozan'dan sonra komşularıyla sorunlarını barış yoluyla çözme yoluna gitmiş, 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olmuş, 1934'te Balkan Antantı ve 1937'de Sadaâbat Paktı'nı imzalayarak bölgede barış ve istikrarın tesis edilmesinde inisiyatif alabileceğini göstermiştir.¹⁶ Türkiye'nin güney komşusu Suriye'de manda yönetimi kuran Fransa Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan *Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri* Sözleşmesi ile sınır güvenliğinin yanında Hatay'da yaşayan Türklerin Halk Partisi'ni kurarak örgütlenmelerinin önü açılmıştır.¹⁷ Türkiye'nin bu iyi niyet ve dünya barışına katkı sunma girişimleri bir yana, 1930'ların ikinci yarısı

¹³ Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, (Yaz-2009), s. 99.

¹⁴ Karakoç, a.g.m., s. 102.

¹⁵ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., (y.y.), 1999, s. 142.

¹⁶ Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, (Temmuz 2015), s.193.

¹⁷ Yücel Güçlü, "The Controversy Over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period Between the Two World Wars", **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No. 4, (Jul., 2006), s. 147.

sından itibaren Avrupa'da yükselen faşizm ve revizyonist istekler Türkiye'de devlet adamlarını derin bir endişeye sürüklemiştir.¹⁸ Bu dönemde yaşanan bir dizi gelişme sonucunda Türkiye-Suriye sınırı konusunda daha aktif bir politika izleme yoluna gitmiştir. 1930 yılında İngiltere'nin Irak'taki manda yönetimini sonlandırarak Irak'a bağımsızlık vermesi Suriye'deki Arap toplumunu harekete geçirince Sancak'taki Türkler arasında da milliyetçi istemler canlanmıştır.¹⁹ Öte yandan, Avrupa'daki siyasal konjonktürün Türkiye'nin Sancak konusunda sonuç almaya dönük politikalara girişmesi için elverişli bir durumda olması da dikkate alınmalıdır.²⁰ 1936 başlarında Fransa'da iktidara gelen Sosyalist hükümetin Suriye'deki manda yönetimini sona erdirmeye yönündeki politikası ise Türkiye'nin konu ile ilgili ciddi adımlar atmasına zemin hazırlamıştır.²¹

9 Eylül 1936 tarihinde Suriye ile Fransa arasında imzalanan ve Suriye'deki manda yönetimini sona erdiren ön anlaşma, Suriye'nin üç yıl sonra Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla yürürlüğe girecekti. Fransa'nın Suriye'deki idari yetki ve yükümlülüklerini Suriye hükümetine devretmesi anlamına gelen bu antlaşma Ankara'yı alarma geçirmiştir.²² Esasen, 1921 yılındaki düzenlemeye sadık kalan Türkiye'nin Suriye'deki manda yönetiminin sona ermesi ile birlikte harekete geçmesi, Fransızlardan sonra Hatay'ın adil bir şekilde yönetileceği konusundaki şüphelerinden kaynaklanmaktaydı.²³ Fransa-Suriye Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye konu ile ilgili rahatsızlığını açığa vurmaya başlamıştır. Cenevre'ye gitmek üzere Türkiye'ye uğrayan Irak Dışişleri Bakanı Nuri El-Said ile görüşen İsmet

¹⁸ Satloff, a.g.m., s. 147.

¹⁹ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", Edt. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.282.

²⁰ Köni, a.g.m., s. 536.

²¹ İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", **Bellekten**, C XLVII, S 188, (Ekim 1983), s. 984.

²² Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s.283.

²³ William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2003**, Çev. Petek Demir, Mozaik, İstanbul, 2003, s.60.

İnönü konu ile ilgili Türkiye'nin rahatsızlığını belirtmiştir.²⁴ Öte yandan 26 Eylül 1936 tarihinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti temsilcisi Tevfik Rüştü Aras da Fransa-Suriye Antlaşması'nın İskenderun ve Antakya'yı içine almasının kabul edilemeyeceği, nüfusunun çoğunluğu Türk olan bu bölgeye bağımsızlık verilmesi isteğini dile getirmiştir.²⁵ 6 Ekim 1936'da bu konuda Fransa Dışişleri Bakanı M. Vienot yapmış olduğu açıklamada Suriye ile yapılan antlaşmanın İngiltere ile Irak arasında yapılan antlaşmayı model olarak aldığı ve azınlık haklarını koruyacak hükümler içerdiğini belirterek konunun Türkiye ile uzlaşma yoluyla çözülmesi için görüşmeye hazır olduklarını ifade etmiştir.²⁶ İki ülke temsilcileri arasında yapılan resmi görüşmelerde Türkiye, Sancak'ın bağımsızlığı üzerinde tezler geliştirirken Fransa ise Ürdün ve Lübnan konusunda başvurulan çözüm yönteminin Sancak'a uygulanması durumunda Suriye'nin parçalanmaya doğru gideceğini savunmuştur.²⁷ Bu açıklamanın ardından Fransa ve Türkiye arasında direkt görüşmeler 10 Ekim 1936 tarihinde başlamıştır. Fransa'nın isteği üzerine konu ile ilgili Milletler Cemiyeti nezdinde çözüm yoluna gidilmesi kararlaştırılmış olup Milletler Cemiyeti tarafından Raportör olarak M. Sandler ve üç kişilik bir gözlemci heyetinin atanmasından sonra²⁸ 1938 yılında Sancak'ın otonom bir yönetime kavuşturulması için Fransa ve Türkiye arasında anlaşma sağlanmıştır.²⁹ Anayasalı bir özerk yönetim modeli niteliği kazanan Sancak'ta ayrıca Milletler Cemiyeti tarafından Fransız asıllı bir delege atanarak Sancak'ın askersizleştirme ve azınlık haklarının korunması gibi hususlarda gerekli önlemlerin alınması yoluna gidilmiştir.³⁰

²⁴ Majid Khadduri, "The Alexandretta Dispute", *The American Journal Law*, Vol. 39, No. 3, (Jul., 1945), s. 409.

²⁵ Akşin, **a.g.e.**, s.305.

²⁶ Khadduri, a.g.m., s. 410.

²⁷ Gönlübol-Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 149.

²⁸ H. L., "The Sanjak of Alexandretta", *Bulletin of International News*, Vol. 13, No. 15, (Jan., 1937), s. 3.

²⁹ R. R. Kasliwal, "The Foreign Policy of Turkey Since 1919", *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 7, No. ½, (July-September-December 1945), s. 394.

³⁰ C. Wilfred Jenks, "The Statute and Fundamental Law of the Sanjak of Alexandretta", *Die Friends-Warte*, Vol. 38, No. 1, (1998), s. 35.

Kabul edilen Sancak anayasasının 5. Maddesine göre yasama erki, 4 yıllığına seçilen 40 milletvekilinin yer alacağı meclis tarafından yürütülecekti.³¹ 1938 yılının Mayıs ayında başlayan seçimler son derece hareketli geçmiştir.³² Etnik ve dilsel çeşitliliğin yoğun bir şekilde hissedildiği Sancak'ta Türkler seçimler sonucunda oluşan mecliste toplamda 40 sandalyenin 22'sini elde etmeyi başarmış ve bu gelişmelerin neticesi olarak 4 Haziran'da Sancak'taki Fransız yönetimini Hatay Meclisi devralmıştır.³³ Meclis, İskenderun sancağına Hatay Devleti adını verdikten sonra Tayfur Sökmen'i devlet başkanı seçmiştir. 2 Eylül 1938 tarihinde kurulan Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kalmıştır. Bu süre zarfında Türkiye ile sıkı bağlar geliştiren ve her fırsatta Türkiye'ye bağlanma arzusunu belirten Hatay Meclisi 23 Haziran 1939 tarihinde gerçekleştirdiği son toplantısında anavatana katılma kararı almıştır.³⁴ Böylece İtalya'nın Arnavutluk'u, Almanya'nın da Çekoslovakya'yı işgal ettiği bu gergin siyasal ortamda Türkiye'nin Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Ortadoğu'daki stratejik öneminin farkında olan Fransa-İngiltere bloku Türkiye ile yapılan ittifak görüşmelerinin olumlu sonuçlanması adına Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı karşısında büyük tepkiler vermekten kaçınmışlardır.³⁵

1. Tarih Araştırmalarında Yerel Basının Kaynak Değeri İle İlgili Birkaç Değini

Ulusal basın organlarından içerik ve haber niteliği taşıyan gelişmelere yaklaşım bakımından farklılıklar gösteren yerel basın merkez ve taşra arasındaki etkileşimin ortaya konulabilmesi açısından tarih araştırmalarında önemli kaynaklar arasındadır. İngiltere'de 17. y.y.'da taşrada ileri gelen kimselerin Londra'da mahkemelerdeki ge-

³¹ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m, s. 286.

³² Dağıstan-Sofuoğlu, a.g.e., s. 81.

³³ H. L., a.g.m., s.421.

³⁴ Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, (2002), s. 339; Mehmet Tekin, **Hatay, İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.429.

³⁵ Dağıstan-Sofuoğlu, a.g.e., s. 104.

lişmeler ve şehirde olup bitenlerin kendilerine notlar şeklinde bildirilmesi için muhabirler tuttukları düşünöldüğünde, dedikodu mahiyetindeki haberlerin yerel gazetelerin nüvesini teşkil ettiğı akla gelmektedir.³⁶ Dünyada haberleşme imkânlarının artması, teknolojideki gelişmeler ve özellikle ulaşım konusunda kat edilen ilerleme sayesinde taşra insanı da ulusal ölçekteki gelişmelerin bir öznesi olma istidadı göstermiştir. Yerel basın ve taşra insanı arasında bir anlamda çift yönlü gelişen etkileşim sonucunda bireyin yaşanan yer duygusu edinmesi ve insanlara yaşanan yerin bir parçası olma düşüncesinin aktarılması sağlanmıştır.³⁷

Türkiye’de yerel basının Osmanlı köklerine bakıldığında ilk akla gelen yayın türü vilayet gazeteleridir. Tanzimat’ın ilanından sonra mahalli idarelerde yapılan bir düzenlemeyle 7 Kasım 1864 tarihinde eyalet sisteminden vazgeçilip vilayet sistemine geçilmesiyle birlikte vilayet merkezlerinde vilayet matbaalarının kurulması yoluna gidilmiştir. Bu matbaalarda basılan salnameler, kitaplar ve dini yayınların yanında kültür hayatına yenilik getiren en önemli gelişme vilayet gazetelerinin de bu matbaalarda basılmasıydı.³⁸ Bilinmelidir ki resmi kanallar tarafından çıkarılan vilayet gazeteleri yerel nitelikte yayın yap-salar da merkezin bakış açısına sahip yayınlardı. Sayıları gittikçe artan vilayet gazetelerinin yanında yüzyılın sonlarına doğru özel girişim tarafından haftalık olarak çıkarılan gazeteler de yayın hayatına girmeye başlamıştır. 1897 yılında mevcut 29 yerel gazetenin 22’si vilayet gazetesini özelliğı taşıyor ve Türkçe, Arapça ve Ermenice gibi dillerde yayın yapıyordu.³⁹ Taşra kentlerinde nüfus, iktisadi gelişmişlik, ulaşım sis-

³⁶ Robert E. Park, “The Nature of the Newspaper”, *American Journal of Sociology*, Vol. 29, No. 3, (Nov., 1923), s. 276.

³⁷ Ceyda Ilgaz, “Türkiye’de Yerel Gazetecilik”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S 16, (2003), s. 179.

³⁸ Bülent Varlık, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C I, Yay. Yön. Fahri Aral., İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 179.

³⁹ Güven N. Büyükbaykal, “Türkiye’deki Yerel Basının İşlevi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S 23, (2005), s. 85.

temi ve kültürel durum gibi değişkenlere göre yerel basın organlarındaki çeşitlilik de farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyet Türkiye'si sınırları içinde kalan şehirlerde 1919 ile 1938 sonları arasında toplamda 582 gazete çıkarılırken bu gazetelerin 164'ü İstanbul dışındaki kentlerde yayın hayatına girmiştir.⁴⁰ Yerel basının vatan müdafaasında sahip olduğu önem Kurtuluş Savaşı yıllarında daha iyi anlaşılmıştır. Ulusun bağımsızlık ülküsü konusunda bilinçlendirilmesi ve kamuoyu oluşturma konusundaki önemi nedeniyle Milli Mücadeleyi planlayanlar tarafından desteklenmiştir.⁴¹

Türkiye'de yerel basının canlanması ile ulusal basın arasında benzer bir gelişim çizgisi mevcuttur. II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında basında görülen değişim yerel basının gelişimi üzerinde de etkiler doğurmuştur. Öte yandan, taşra basınının gelişiminde sivil toplum örgütlerinin ve bazı kültür kurumlarının belirleyici etkisinden de söz edilebilir. II. Meşrutiyet döneminde Türk Ocağı ve Cumhuriyet döneminde onun yerine kurulan halkevleri, taşrada yerel basına öncülük etmişlerdir.⁴² Türkiye taşrasında yerel basının canlanmaya başladığı yıllar esas olarak siyasette liberalizasyonun sağlandığı 1950'li yıllardır. 1945'e kadar Türkiye'de büyük şehirler dışında yayınlanan gazetelerin sayısı ise oldukça düşüktür. 1940 senesinde 18 adet günlük gazetenin yayınlandığı taşra şehirlerinde 1945'te bu sayı 27'ye çıkmıştır. 1940'ta yalnızca 14 şehrin yerel gazetesi mevcuttu.⁴³ Erken cumhuriyet dönemi ile ilgili tarih araştırmalarında yerel basın organları oldukça sınırlı bir katkı sunmaktadır. Bu gruba giren gazetelerin sayıca az oluşu ve 1950'lere kadar birçok taşra kentinin

⁴⁰ Uygur Kocabaşoğlu, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", **S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu, Yıllık VI, 1981**, Ankara, 1982, s. 96.

⁴¹ Haluk Harun Duman, "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", içinde **Türkiye'de Yerel Basın**, Edt. Suat Gezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 85.

⁴² Nazım H. Polat, "Türkiye'de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 12, (2002), s. 11.

⁴³ Gavin D. Brockett, **How Happy to Call Oneself A Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of A Muslim National Identity**, University of Texas Press, Austin, 2011, s.103.

düzenli yayınlanan bir günlük gazeteden mahrum olması ulusal meselelerin madunun gözüyle incelenmesi için olanak tanımamaktadır. Diğer bir husus da Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemin siyasal havasına hâkim olan monist yapıdan ileri gelen bir anlayışla, taşrada yayınlanan gazetelerin tek parti iktidarının doğal bir uzantısıymış gibi bir yayın politikası izlemiş olmalarıydı.⁴⁴ Ancak her hâlükârda, yerel basın tarihçilere merkez ve taşra arasındaki etkileşimin boyutlarını görme fırsatı yaratır. Gelişmelerin merkezi ve elitist bir bakış açısıyla aktarıldığı ulusal basına nazaran yerel basın, tarihçilere gelişmeleri farklı bir perspektiften görme olanağını sunmaktadır.⁴⁵

Ayrıca, İstanbul, Ankara ve İzmir dışındaki kentlerde yaşayan insanların ulusal meseleleri nasıl değerlendirdikleri ve düşünsel ya da eylemsel açıdan ne ölçüde mobilize olduklarını tespit etmek de yerel basın sayesinde mümkün olabilmektedir.⁴⁶ Şu var ki, taşra insanı yerel basın marifetiyle ulusal meselelere angaje edilerek gerektiğinde mobilize edilebiliyordu.⁴⁷ Brockett'in tespitleriyle değerlendirilecekse, taşra insanının sınır ötesi meseleleri ne derece kavradıkları da yerel basın sayesinde mümkün olabilmektedir. Bunun da ötesinde 1945'ten sonra Türkiye'nin dünya sahnesinde sahip olduğu kudret yerel basın sayesinde kitlelere aşılanıyordu. Ayrıca, yerel basın organlarında ulusal meselelerden ziyade dış gelişmelere daha fazla yer verilmesi, taşra sakinlerinin ilgisini cezbeden konuların daha ziyade milli duyguların okşanmasını sağlayan ve Türkiye'nin dış dünyada sahip olduğu önemli rolün açığa çıkarılması ile ilgili bir durumdu.⁴⁸

⁴⁴ Gavin D. Brockett, "Provincial Newspapers as a Historical Source: Büyük Cihad and the Great Struggle for the Muslim Turkish Nation (1951-1953)", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 41, No. 3, (Aug., 2009), s. 439.

⁴⁵ Gavin D. Brockett, "Provincial Newspapers as a Historical Source: Büyük Cihad and the Great Struggle for the Muslim Turkish Nation (1951-1953)", s. 439.

⁴⁶ Gavin D. Brockett, "Social History and the Historiography of Modern Turkey", **İçinde Towards A Social History of Modern Turkey: Essays in Theory and Practise**, Edt. Gavin D. Brockett, Libra Kitap, İstanbul, 2011, s. 146.

⁴⁷ Gavin D. Brockett, "Provincial Newspapers as a Historical Source: Büyük Cihad and the Great Struggle for the Muslim Turkish Nation (1951-1953)", s. 441.

⁴⁸ Brockett, "Social History and the Historiography of Modern Turkey", s. 147.

Çalışmanın konusunu oluşturan Hatay meselesinin Güneydoğu Anadolu kamuoyunda yarattığı etkilerin takip edilebilmesi için incele-
necek olan zaman aralığında düzenli bir şekilde yayınlanan gazetelere
sahip dört vilayet örneklem olarak alınmıştır. İlk özel gazetenin 1925
yılında yayın hayatına girdiği Urfa ilinde aynı ismi taşıyan gazete ulu-
sal konuları canlı bir anlatımla aktarmıştır.⁴⁹ Diyarbakır'da 1800'lü yıl-
lardan itibaren canlanmaya başlayan yerel basın, Türkçe ve Ermenice
yayınlanan gazete ve dergilerden oluşmaktaydı.⁵⁰ Türk Ocağı, Halkevi
ve Muallimler Birliği gibi kuruluşların yerel basına öncülük ettiği Ma-
raş'ta yayınlanan Maraş gazetesi⁵¹ ve çalışmanın son örneklemini oluş-
turan Siirt vilayetinde 1937 yılında yayınlanmaya başlayan Siirt gaze-
tesi, birinci sayıdan itibaren kesintisiz şekilde yayınlanan sayılı gazete-
ler arasındadır.⁵²

2. Ulusaldan Yerele: Hatay Meselesi ve Güneydoğu Anadolu Basını

Cumhuriyet'in ilk yıllarında diğer taşra kentlerinde olduğu gibi
Güneydoğuda'ki vilayetlerde yayınlanan yerel gazeteler de tek parti
iktidarının ülkede uyguladığı politikaların halka benimsetilmesi nok-
tasında gönüllü bir yayın politikası benimsemiştir. Gazetelerin içeri-
ğine bakıldığında ilk göze çarpan husus "Cumhurcu" ibaresinin yerel
gazete künyelerinde belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca, "Ulusal, Cumhuri-
yet Halk Gazetesi" gibi ilk bakışta Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmi
yayın organı olduğu hissini uyandıracak ibarelere de rastlamak olası-
dır.⁵³ Durum böyleyken, iktidar çevrelerinin dış politikadaki temel

⁴⁹ Kemal Kapaklı, "Başlangıcından Bugüne Urfa Basını", *Marmara İletişim Dergisi*, C 10, S 10, (Ocak 1999), s. 250.

⁵⁰ Bkz. Cavit Orhan Tütengil, *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazeteler, Dergiler (1869-1953)*, İstanbul matbaası, İstanbul, 1954.

⁵¹ Erhan Alpaslan-Yusuf Tombul, "Cumhuriyet Döneminde Maraş'ta Yerel Basın (1923-1990)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 13/16, (Summer 2018), ss.1-20.

⁵² Resul Babaoğlu- Said Olgun, "Siirt Basın Tarihi: Bibliyografik Bir Döküm", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/5, (Spring 2015), pp. 57-78.

⁵³ *Yenilik*, 12 Mayıs 1939.

hassasiyetlerinin de taşradaki yerel basın organları tarafından ilgiyle takip edilmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Gerçekten de Hatay meselesinin 1930’larda ülke gündemini yoğun bir şekilde işgal etmesi durumunu taşra basınında da müşahade etmek mümkündür. Özellikle 1936’dan sonra Hatay konusunda yapılan uluslararası girişimlerle ülke gündeminin üst sıralarına yerleşen Hatay konusu yerel basında da yoğun bir şekilde konu edilmiştir. Ancak, konuyla ilgili yer verilen haberler genellikle Anadolu Ajansı tarafından sağlanan bilgileri içermekteydi. Bu nedenle taşra basınında yer alan içerikler konunun tıpkı ulusal basında olduğu gibi merkezin bakış ve yorumunu yansıtmaktadır. Fakat bu gerçeğe rağmen, sınırlı sayıda da olsa yerel basın taşra insanının görüş ve kavrayışını da ortaya koymaktadır. Yerel basında yoğun bir şekilde yer verilen Hatay konusu için gazetelerde ayrı bölümlerin ayrıldığı görülmüştür. “Hatay Haberleri” başlığı altında verilen haberler konunun günbegün takip edildiğini göstermektedir.⁵⁴

Hatay’ın anavatana katılmasından önce Türk devlet adamlarının konuyla ilgili hassasiyetleri yerel basının da dikkatini çekmiştir. Urfa’da yayınlanan *Yenilik* gazetesi de Hatay ile ilgili yer verdiği haberlerle okuyucuları bu konu hakkında bilgilendirmiştir. Esasında, bu haberlerle bir anlamda kamuoyu Hatay’da yaşayan insanların Türklüğü hakkında bilgilendirilmiş ve Hatay’ın eski bir Türk toprağı olduğuna yer verilmiştir. Bu haberlerden birinde Türkiye’deki seçimlerde Antalya’dan mebus seçilen Tayfun Sökmen ile Antep’ten seçilen Abdurrahman Melek’in yemin etmek için Ankara’ya geldikleri⁵⁵ ve bazı temaslarda buldukları haberleştirilmiştir.⁵⁶ Türkiye’den Hatay’a dönen Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in kendisini Hatay’da karşılayan coşkun kalabalığa hitap ederken İsmet İnönü’nün Hatay halkına sevgi ve muhabbetlerini iletmesi ve halkın bu mesaja tezahüratlarla karşılık vermesi bu haberlere örnek olarak gösterilebilir.⁵⁷ Öte

⁵⁴ *Işık*, 22 Haziran 1939.

⁵⁵ “Hatay Devlet Reisiyle Başvekili, Türk Mebusu Sıfatıyla Yemin Ettiler”, *Maras*, 20 Nisan 1939.

⁵⁶ “Hatay Reisi ve Başvekili Ankara’ya Geldiler”, *Yenilik*, 21 Nisan 1939.

⁵⁷ “Milli Şefin Hatay Halkına Selam ve Mubabbetler”, *Yenilik*, 12 Mayıs 1939.

yandan, ulusal bayramların Hatay'da da kutlandığına değinilen bir haberde Hatay'da kutlanan 23 Nisan bayramında Hatay halkının Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye tezahüratta bulunduğuna yer verilmiştir. "Hataylıların Atatürk'ün ölmez hatırasına bağlılıklarının" altı çizilerek bir anlamda kader birliğinden dem vurulmuştur.⁵⁸ Öte yandan her ne kadar Hatay Türkiye sınırları dışında olsa da Türkiye'deki siyasal ve kültürel gelişmelerden doğrudan etkilendiği konusu yerel basında sıklıkla işlenmiştir. Dönemin önemli kültür kurumlarından biri olan Halkevlerinin Hatay'da da bir şubesinin kurulmasının yanında, Hatay'da Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının oluşturulduğu bilgisi gazetelerde aktarılan haberler arasındadır.⁵⁹ Ayrıca parti binasında gerçekleştirilen parti kongresinde *Milli Şef İnönü'ye kongrenin saygı ve bağlılıklarının arzına karar verilmiş ve kongre dağılmıştır*. Haberde kongre münasebetiyle parti binasının Türk ve parti bayraklarıyla süslenmesine de yer verilmiştir.⁶⁰

Daha önce de değinildiği gibi, Hatay meselesinin Türkiye'de kamuoyunun dikkatine sunulduğu sıralarda üzerinde durulan konulardan en önemlisi Hatay'ın tarihsel geçmişi idi. Kuşkusuz, bu kapsama giren haberlerde temel kaygı Hatay'ın Türklüğünün açığa çıkarılmasıydı. Buna göre, Hatay, Hint-Avrupa ırkından değil, Asya kökenli insanların yerleştiği bir bölgeydi.⁶¹ Milattan önce 1650'ye kadar Eti Konfederasyonu'na tabi kalan Hatay'ın daha sonraki dönemlerde doğudan gelen halklara ev sahipliği yaptığı da verilen bilgiler arasındaydı.⁶² Hatay'ın tarihini ele alan bu tür yazılarda Etiler'in ön plana çıkarılması tesadüf olmasa gerektir. Zira Birinci Türk Tarih Kongresiyle şekillenen Türk Tarih Tezine göre Anadolu'da hükümlanlık süren Etiler Türk olarak kabul edilmiş ve Türklerin Anadolu'daki varlığı tarih ön-

⁵⁸ **Yenilik**, 25 Nisan 1939.

⁵⁹ "Hatay'da Kurulan Parti Teşkilatı", **Maraş**, 20 Nisan 1939.

⁶⁰ "Hatay'da Kurulan Parti Teşkilatı", **Maraş**, 20 Nisan 1939.

⁶¹ "Hatay Coğrafya ve Tarihine Kısa Bir Bakış", **Karacadağ**, S 18, C 2, 20 Temmuz 1939.

⁶² "Hatay Coğrafya ve Tarihine Kısa Bir Bakış", **Karacadağ**, S 18, C 2, 20 Temmuz 1939.

cesine dayandırılmıştır. Kuşkusuz, uluslararası diplomatik uyuşmazlıklardan özellikle sınır ihtilaflarının çözümünde tarihsel geçmiş tarafların sundukları en kuvvetli argümanı teşkil ettiğinden, Hatay konusunda da tarihsel geçmişin her fırsatla dile getirilmesinin de sistemli bir uğraş dâhilinde olduğu kabul edilmelidir. Hititlerin bölgede kurdukları hâkimiyet ve bıraktıkları kültürel hazinelerin ele alındığı bir yazıda yer alan; *Hitit ahfadı olan Hatay kardeşlerimizin bizden ayrı yaşamasına imkân var mı idi?* ifadeleriyle konu tarihsel açıdan işlenmiştir.⁶³

... *Antakya-İskenderun ve havalisi (Hatay) buranın sahip ve sakinleri de Türklere'dir. Tarihe dayanarak vasıl olduğumuz bu hakikat bazı kimseler tarafından şüphe ve tereddütle karşılanmış olabilir. Ancak bu tereddüdün saiki ne olursa olsun, bu şüphe ister bir cehaletten, isterse gafil veya muğfil bir siyasetten ileri gelsin, tarihin sinesinde yaşayan hakikati ne silmeye, ne de unutturmaya kâfi sebep olamaz*⁶⁴ şeklindeki ifadeler, ulusal bir meselenin taşra basınında ele alınış şekliyle ilgili örnek olarak gösterilebilir. Bir başka alıntıda da görülebileceği gibi konunun ele alınışı tıpkı uluslararası bir platformda konuyla ilgili tezlerin savunulmasını akla getirmektedir: *Heyet-i umumiyesi ilk zamanlardan itibaren Türk olan Hatay, Osmanlı İdaresinde merkez kendisini eskisi gibi Anadolu'nun bir parçası olduğundan Anadolu fikir ve ruhundan hiçbir zerre kaybetmemiş, Osmanlı padişahları da bir Anadolu vilayeti şeklinde idare etmişlerdir.*⁶⁵

1939 yılının yaz aylarına doğru Hatay konusunda yerel basında daha sık haberler yapılmaya başladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Hatay konusundaki görüşmelere yer verilen haberlerden birinde Başvekil Doktor Refik Saydam'ın Türkiye-Hatay sınırını gösteren *cenup şümendüfer hattı* üzerinde bulunan Meydan-ı Ekpez İstasyonu'na bir kilometre mesafede bulunan 310 numaralı hudut taşından Payas'a kadar uzanan hududun kaldırılmasını teklif etmesi ve Meclis'in müzake-

⁶³ "Hatay'dan Fransa'nın Çekilmesi Münasebetiyle Hatay'ın Tarihçesi", **ışık**, 30 Haziran 1939.

⁶⁴ "Hatay'ın Tarihi", **Yeni Yurd**, 14 Temmuz 1939.

⁶⁵ "Hatay Coğrafya ve Tarihine Kısa Bir Bakış", **Karacadağ**, S 18, C 2, 20 Temmuz 1939.

reye lüzum görmeden sürekli alkışlarla bu teklifi kabul etmesi baş sayfada iç haberler başlığı altında yer almıştır.⁶⁶ Yine, Hatay'da yapılan bir etkinliğe katılan Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek, *Antalya ve Antep mebuslarımız* olarak tanıtılmış ve Türk ordusu erkânı ile Cumhuriyet Halk Partisi idare heyetinin de katıldığı etkinlikte milli şarkılar söylenerek erler tarafından milli oyunlar oynandığı belirtilmiştir.⁶⁷

Haziran ayının sonlarına doğru Hatay konusunun çözümü noktasında Fransa ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler nihayet sonuç vermiş ve Hatay'ın anavatana katılmasının önündeki en önemli pürüzler halledilmiştir. Bu konudaki gelişmeler ulusal basına yansıdığı ölçüde yerel basında da yer bulmuştur. Taşra basınında Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşmanın haberi gayet coşkulu ifadelerle halka duyurulmuştur.⁶⁸ Ertesi gün yayınlanan haberde ittifak konusunda Fransa ile varılan anlaşmanın Hatay'da büyük bir sevinç uyandırdığına yer verilmiştir.⁶⁹ Hatay'ın anavatana katılması dolayısıyla Tayfur Sökmen'in yapmış olduğu bir açıklamayı sütunlarına taşıyan *Işık* gazetesi, Sökmen'in kendisini Hatay Reisliğine Atatürk'ün vazifelendirdiğini ve gerçekte Türk mebusu gibi hissettiğini ve Hatay konusunda Atatürk'ün çabalarına yaptığı vurguyu aktarmıştır.⁷⁰

Hatay parlamentosunun Türkiye'ye katılma kararı tüm yurttaki gibi Güneydoğu vilayetlerinde de büyük bir heyecan doğurmuştur. Bu kararın ardından Hatay'da bir açıklama yapan Tayfur Sökmen, Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları içinde olmadığına ilişkin sorulara bir soru üzerine; Atatürk'ün bu konuda daha önce yapmış olduğu bir konuşmayı işaret etmiştir. Ardından, Milli Şef İsmet İnönü'ye şükranlarını bildiren Sökmen, Hatay'ı anavatana kavuşturan Atatürk'ü ta'ziz etmiştir.⁷¹ Hatay parlamentosunun aldığı karardan sonra yaşanan

⁶⁶ *Işık*, 17 Haziran 1939.

⁶⁷ *Işık*, 22 Haziran 1939.

⁶⁸ *Işık*, 24 Haziran 1939.

⁶⁹ *Işık*, 25 Haziran 1939.

⁷⁰ *Işık*, 27 Haziran 1939.

⁷¹ *Işık*, 27 Haziran 1939.

resmi süreç dâhilinde TBMM’de Hatay konusuna ait metinler onaylanmıştır. Böylelikle Türkiye-Suriye sınırının yeniden tespit edilmesi gündeme gelmiştir. Bununla birlikte oluşturulan sınır tespit komisyonunun çalışmaları da basında yer bulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucunda Hatay-Suriye hudut taşı yerine Türkiye-Suriye hudut taşı konulacağı aktarılan bilgiler arasındadır.⁷² Yeni gelişmelere göre sınır eski İskenderun sancağı esas alınarak çizilmiştir. Sınır belirleme çalışmaları kapsamında Hatay sınırları dâhilinde bulunan bir Türk köyünün sakinlerinin sınır taşlarını kaldırarak kendi hudutlarını da Hatay’a dâhil etmek suretiyle Türkiye’ye katılmaları zikre değer görülmüştür.⁷³

Bu arada Hatay’ın anavatana katılması dolayısıyla mülki erkân tarafından tebrik telgrafları çekilmiştir. Hatay Valisi’nin çektiği tebrik telgrafına cevaben CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer, şükranların sunulmuştur.⁷⁴ Aynı şekilde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, kendisine gönderilen tebrik telgraflarına Anadolu Ajansı aracılığıyla toplu bir cevap verme yöntemini seçmiştir. Urfa basınında da Anadolu Ajansı’nın ilgili haberi ana sayfada paylaşılmıştır.⁷⁵

Hatay’ın anavatana katılması yerel basının her yönüyle incelediği bir gündem maddesi olmuştur. Maraş gazetesinde de Mutlu imzasıyla yazılmış başyazıda yapılan değerlendirmede; *Hatay konusunda yaşanan gelişmelerde İngiltere ve Fransa’nın takındığı tutum şu anda eminiz ki bizi tatmin etmekle, cihan sulhunu tesis vazifesini almış olan bu devletler, sarsılmaz irademizin ve bükülmez kolumuzun kendi hesaplarına temin edilmesinden, sulh yolunda atacakları tek adım yerine mesafesi ölçülmez bir merhale kazanmışlardır* ifadeleriyle İngiltere ve Fransa’nın tutumu takdir edilmiştir.⁷⁶ Aynı şekilde, Siirt’te yayınlanmakta olan Siirt gazetesinde de *Fransa ve Tür-*

⁷² **Maraş**, 13 Temmuz 1939.

⁷³ **Işık**, 1 Temmuz 1939.

⁷⁴ **Işık**, 2 Temmuz 1939.

⁷⁵ **Işık**, 11 Temmuz 1939.

⁷⁶ **Maraş**, 23 Temmuz 1939.

*kiye kast edilerek iki samimi devletin müzakereleri neticesinde Hatay meselesinin bu şekilde halledileceği gayet tabii olmakla beraber, bu büyük hakikat bizce malûmdur şeklinde bir yorum yapılmıştır.*⁷⁷

Hatay parlamentosunda alınan karar üzerine Hatay'a çeşitli illerden temsilciler gönderilmiştir. Maraş vilayetinden gönderilen heyette; CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı Ali Rıza Çuhadar ve Vilayet Meclisi Umumi azasından Avukat Hami Aksu gibi isimler yer almıştır. 20 Temmuz'da Adana'da toplanacak olan heyete katılmak üzere Maraş delegeleri de hareket etmişlerdir.⁷⁸ Bu seyahate katılan Urfa delegesi *Bay Celal Nedim Kürkcü Oğlu* ile yapılan bir mülakat Urfa vilayetinde yayınlanan *Işık* gazetesinde yer bulmuştur. Hatay'a giden beş vilayetten toplamda 10 delegeden birisi olduğu bilgisini paylaştıktan sonra; *Anlatamam o ihtişamı o muazzam merasimi dille anlatmak kabil değil. Merasime birçok yerlerden gelmiş on binlerce halk iştirak etmişti. Bu merasime katılan çoluk çocuk erkek kadın ihtiyar herkes yüksek heyecanla dolup taşığını kaynaştığını gördükçe göğüslerimiz iftiharla kabarıyor ve gözlerimizden gayri ihtiyari sevinç yaşları boşanıyordu* ifadeleriyle röportajına devam etmiştir.⁷⁹ Gözlemcinin anlattıklarına bakılırsa Hatay'da son derece ihtişamlı bir tören yapıldığı anlaşılmaktadır: *Hele geçit resminde esnaf cemiyetleri mensup oldukları meslekleri temsil ettiren tablolarla geçerken merasim meydanı coşkun bir deniz gibi heyecandan çalkalanıyordu. Bu heyecan bu kaynakış bu eşine rastlanmamış ve rastlanmayacak merasim tam iki saat devam etti.*⁸⁰

Hatay konusunda yaşanan gelişmeler Türkiye genelinde büyük şenliklerle kutlanmıştır. Vilayet merkezlerinde düzenlenen kutlama şöenleri yerel basın organlarından takip edilebilmektedir. Urfa basınında bu durum: Hatay'ın anavatana kavuşması her yerde sevinç uyandırmıştır. Başlığıyla verilmiştir.⁸¹ Urfa Halkevinde düzenlenen törende İstiklal Marşı okunmuş, ardından Halkevi başkanı Hatay konusunda bir konuşma yapmıştır. *Biz, bariz atalar sözünde aşmış Türkleriz.*

⁷⁷ **Siirt**, 24 Haziran 1939.

⁷⁸ **Maraş**, 23 Temmuz 1939.

⁷⁹ **Işık**, 30 Temmuz 1939.

⁸⁰ **Işık**, 30 Temmuz 1939.

⁸¹ **Işık**, 25 Haziran 1939.

Dağ dağa kavuşmaz derler işte biz dağları da birbirine kavuşturduk. Toroslarla Hatay'ı birleştirdik ifadelerinin yer aldığı konuşmadan sonra öğretmenler ve öğrencilerin okudukları şiirlerle kutlamaya devam edilmiştir.⁸² Daha sonra halkevinin müzik kolunun söylediği *milli şarkular eşliğinde yöresel oyunlar* oynanmıştır.⁸³ Temmuz ayına gelindiğindeyse Hatay parlamentosunun almış olduğu karar, Türkiye ve Fransa'nın da almış olduğu kararlarla birleşince kesinlik kazanmıştır. Bunun üzerine Ankara Halkevinde gerçekleşen törende Hatay'ın tarihini de içeren konuşmalar yapılmıştır. Hatay istiklal bayramında hazır bulunacak olan heyet, TBMM'nin ikinci reisi Şemseddin Alp'in başkanlığında Adana'ya hareket etmiş ve toplu bir şekilde Hatay'a hareket edilmiştir.⁸⁴ Hatay kurtuluş bayramına katılmak üzere giden heyet Hatay sınırlarında Hatay valisi, belediye reisi, askeri erkân, Şükrü Kanatlı ve ahali tarafından karşılanmıştır. Törene iştirak eden heyet onuruna Antakya millet bahçesinde büyük bir akşam ziyafeti verilmiş ve bu ziyafeti müteakip geniş programlı bir suare tertip edilmiştir.⁸⁵ Gazetelerde çok geniş yer bulan bu kutlama törenleri bir yana, Urfa basınında yer verilen; *Hatay'ı tek damla kan dökmeden aldık* ifadeleri dikkat çekici bir manşet olarak göze çarpmaktadır.⁸⁶

SONUÇ

Atatürk dönemi dış politikasının temel karakteristiğini taşıyan Hatay meselesi, cumhuriyet döneminde kolektif hafızada derin izler bırakmıştır. Hatay meselesi bir yönüyle, dış politikada dünya barışına katkı sunma idealini taşıyıp aynı zamanda Lozan sonrası dönemde Misak-ı Milli hedeflerine dâhil olan kazanımların elde edilebilmesi için yoğun uğraşlar veren Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin dengeli ve temkinli bir siyaset yürütmelerini gerekli kılmıştır. Bilhassa, iki savaş arası dönemde Avrupa'yı kasıp kavuran revizyonist reflekslerden

⁸² **Işık**, 28 Haziran 1939.

⁸³ **Işık**, 28 Haziran 1939.

⁸⁴ **Işık**, 23 Temmuz 1939.

⁸⁵ **Işık**, 24 Temmuz 1939.

⁸⁶ **Işık**, 24 Temmuz 1939.

farklı olarak Hatay konusunda uzlaşmacı bir siyaset takip eden Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası hukuk ve genel teamüllere bağlı kalarak amacını gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Gerçekten de dönemin siyasal havasını iyi değerlendiren Atatürk dönemi ve sonrasında idareyi elinde tutan devlet adamları ustalıklı bir politikayla Hatay sorununu çözüme kavuşturmuşlardır. Bu anlamıyla, saldırgan ve agresif girişimlere sapmayan geleneksel Türk dış politikasının doğuracağı olumlu sonuçlar Hatay meselesi ile ortaya çıkmıştır.

Hatay meselesinin yerel basın yoluyla takip edilmesinin bu çalışmayla ortaya konulan sonuçlarından en önemlisi, bu konunun yalnızca iktidar elitlerinin değil, aynı zamanda toplumun genelinin ilgisini celp eden bir durum yaratmış olmasıdır. Bilindiği gibi, tek parti döneminin iç siyasal durumu ile ilgili yapılmış olan akademik değerlendirmelerde halkın güncel siyasete son derece sınırlı bir dahlinin olduğu konusunda büyük bir oydaşma mevcuttur. Ancak, 1930'lar gibi nispeten erken bir dönemde dış politika gündeminde baş sırayı işgal eden Hatay meselesi, büyük kentler dışındaki taşra vilayetlerinde de kamuoyuna mal olmuştur. Bu durumun bir ölçüde Hatay'ın barındırdığı Türk nüfusun fazlalığı ve Milli Mücadele döneminin temel yol haritası olan Misak-ı Milli olgusunun henüz toplumsal hafızadaki canlılığını korumasından ileri geldiği söylenebilir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde askeri gelişmeler sonucuna kaybedilmiş ve Lozan Antlaşmasıyla da kaybı onaylanmış bazı bölgelerin aksine, Hatay'ın Türkiye sınırları dışında kalması toplum nezdinde bir türlü içselleştirilmemiştir. Aslına bakılırsa Kıbrıs örneğinde görüldüğü gibi, basının kamuoyunu harekete geçirme işlevi düşünüldüğünde erken Cumhuriyet döneminde basının tek sesli oluşunun da bu konudaki toplumsal algı ve refleksleri yönlendirici etki yapmış olabileceği akademik değerlendirmelerde hesaba katılmalıdır. Ancak her koşulda, Hatay meselesinin birçok yönüyle yerel basın organlarının sıklıkla haberleştirdikleri ve gelişmeleri halka duyurdukları bir sorun olarak tarihselleştirilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet dönemi dış politikasının en önemli başarılarından biri olarak tarihe geçmiş olan Hatay meselesi, kriz anlarında devlet-toplum bütünleşmesinin yaratacağı sinerjiye

de örnek olarak verilebilir. Sorunun gündemden düşmediği zamanlarda devlet adamlarının önemli mesajlarını basın üzerinden karşı tarafa ilettikleri ve kamuoyunun hassasiyeti ileri sürülerek Türkiye'nin konu ile ilgili kararlılığının ortaya konması gibi noktalar Hatay meselesinin öğretici yönlerinden bazılarıdır.

KAYNAKÇA

1. Gazeteler

Işık

Yenilik

Maraş

Siirt

Yeni Yurd

Cumhuriyet

Karacadağ

2. Telif Eserler

Akşin, Abtülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Alpaslan, Erhan-Tombul, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Maraş'ta Yerel Basın (1923-1990)", **Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 13/16, (Summer 2018), ss.1-20.

Aras, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4,S 7, (Temmuz 2015), ss. 192-209.

Babaoğlu, Resul- Olgun, Said, "Siirt Basın Tarihi: Bibliyografik Bir Döküm", **Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 10/5, (Spring 2015), pp. 57-78.

- Bıyıklı, Mustafa, “Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu'ya yönelik siyasi ve Askeri Yaklaşımları ve politikaları, (1917-1938)”, içinde **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2**, Edt. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 316-349.
- Bige, Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Brockett, Gavin D., “Provincial Newspapers as a Historical Source: Büyük Cihad and the Great Struggle for the Muslim Turkish Nation (1951-1953)”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 41, No. 3, (Aug., 2009), ss. 437-455.
- _____, **How Happy to Call Oneself A Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of A Muslim National Identity**, University of Texas Press, Austin, 2011.
- _____, “Social History and the Historiography of Modern Turkey”, içinde **Towards A Social History of Modern Turkey: Essays in Theory and Practise**, Edt. Gavin D. Brockett, Libra Kitap, İstanbul, 2011, ss. 123-155.
- Büyükbaykal, Güven N., “Türkiye'deki Yerel Basının İşlevi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 23, (2005), ss. 83-88.
- Dağistan, Adil-Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 19, (2002), ss. 331-340.
- Duman, Haluk Harun, “Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)”, içinde **Türkiye'de Yerel Basın**, Edt. Suat Gezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 77-89.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “Batı Avrupa'yla İlişkiler”, Edt. Basım Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, “1919-1938Yılları arasında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 127.

_____, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 147.

Güçlü, Yücel, “The Controversy Over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period Between the Two World Wars”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No. 4, (Jul., 2006), ss. 641-657.

H. L., “The Sanjak of Alexandretta”, **Bulletin of International News**, Vol. 13, No. 15, (Jan., 1937), ss. 3-7.

Hale, William, **Türk Dış Politikası, 1774-2003**, Çev. Petek Demir, Mozaik, İstanbul, 2003, s.60.

Ilgaz, Ceyda, “Türkiye’de Yerel Gazetecilik”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 16, (2003), s. 179.

Jenks, C. Wilfred, “The Statute and Fundamental Law of the Sanjak of Alexandretta”, **Die Friends-Warte**, Vol. 38, No. 1, (1998), ss. 34-37.

Kapaklı, Kemal, “Başlangıcından Bugüne Urfa Basını”, **Marmara İletişim Dergisi**, C 10, S 10, (Ocak 1999), s. 250.

Karakoç, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig**, S 50, (Yaz-2009), s. 99.

Kasliwal, R. R., “The Foreign Policy of Turkey Since 1919”, **The Indian Journal of Political Science**, Vol. 7, No. ½, (July-September-December 1945), ss. 387-397.

Khadduri, Majid, “The Alexandretta Dispute”, **The American Journal Law**, Vol. 39, No. 3, (Jul., 1945), ss. 406-425.

Kocabaşoğlu, Uygur, “1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, **S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu, Yıllık VI, 1981**, Ankara, 1982, ss. 95-129.

Köni, Hasan, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu**, C 1, S 4, (1989), ss. 535-539.

- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., (y.y.), 1999.
- Park, Robert E., “The Nature of the Newspaper”, **American Journal of Sociology**, Vol. 29, No. 3, (Nov., 1923), ss. 273-289.
- Polat, Nazım H., “Türkiye’de Yerel Basının Gelişimine Kısa Bir Bakış, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S 12, (2002), ss. 7-25.
- Satloff, Robert B., “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 22, No. 2, (Apr., 1986), s. 147-180.
- Soysal, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, **Belleten**, C XLVII, S 188, (Ekim 1983), ss. 959-1044.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Şimşir, Bilal, **İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- Tekin, Mehmet, **Hatay, İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- Tunçay, Mete, “Misak-ı Milli’nin 1. Maddesi Üstüne”, **Birikim**, S 18-19, (1975), s. 12-16.
- Tütengil, Cavit Orhan, **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazeteler, Dergiler (1869-1953)**, İstanbul matbaası, İstanbul, 1954.
- Varlık, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C I, Yay. Yön. Fahri Aral, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 99-102.

HATAY MESELESİ VE TÜRK ORDUSU: ASKERİ HAREKÂT HAZIRLIĞINDAN TÜRK-FRANSIZ ASKERİ ANTLAŞMASINA

Sabit ÇETİN*

ÖZET

Hatay meselesinin çözüm aşamasında askerî güç kullanılmasına yönelik yapılan hazırlıklar ile Türk-Fransız Askerî Antlaşması şartlarında yaşanan gelişmelerin incelenmesi bu çalışmanın ana amacını oluşturmuştur. Hatay meselesinin, iki savaş arası dönemin içinde ortaya çıkardığı askeri güç dengesi, Türk ordusunun askeri açıdan Hatay sorununu değerlendirmesi askeri birliklerin muhtemel bir askerî harekâta gerçekleştireceği hareket tarzları, Türk-Fransız Askerî Antlaşmasının önemi, taktik seviyedeki karar alma aşamalarında Türk-Fransız silahlı kuvvetleri karargâhlarının birlikte çalışılabilirliği, coğrafi açıdan Hatay harekât alanı hakkında Türk askerî birliklerinin uyum durumu, stratejik seviyede yapılan planlamaların Türkiye ve Fransa'ya yararları üzerinde anlaşmaya varmaları, Türk Ordusunun Hatay'da bulunduğu sürece lojistik desteğinin sağlanmasında karşılaşılan sorunlar ortaya çıkarılmıştır.

* Dr. Öğr.Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu, scetin@hho.edu.tr.

**THE HATAY PROBLEM AND THE TURKISH ARMY: FROM
MILITARY OPERATION TO THE TURKISH-FRENCH
MILITARY TREATY**

ABSTRACT

The main aim of this study was to examine the developments in the conditions of the Turkish-French Military Treaty and the preparations for the use of military power in the solution stage of the Hatay issue. The issue of Hatay's military power in the interwar period, the Turkish military to evaluate the Hatay problem from the military point of view workability, geographically compliance status of Turkish troops on the Hatay theater of operations, strategic level with the planning of the reach an agreement on the benefits to Turkey and France, revealed the problems encountered in the provision of logistic support, as long as the Turkish Army located in Hatay.

GİRİŞ

Tarihi ilk çağlara kadar giden ve coğrafi yönüyle bir geçiş noktası durumunda olan Amanos Dağları ve Amik Ovasını içine alan Hatay, bugüne kadar farklı kültürlerle merkezlik etmiştir.¹ Bir kavşak olarak, Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan ve Belen Boğazında Güneydoğu Toros sıradağlarını aşan büyük yolun geçtiği yer ve Akdeniz ile çöl arasında, Payas veya İskenderun limanları bağlantısıyla yapılan büyük Doğu ticaretinin mal yükleme merkezidir. Güneydoğu Torosların yarattığı engel Anadolu'yu Suriye'den korumakla birlikte tersi olan durumu da göz önüne almak gereklidir.² Kızıldeniz'den başlayan Şeria ırmağının yatağı ve Âsi ırmağı ile Güney Anadolu'ya uzanan çöküntüde Âsi nehri kıyısında deniz seviyesinden 440 metre yüksekliğindeki Habibüneccar dağı'nın eteklerinde yer alır.³

Hatay bölgesi Osmanlı Devleti idaresine geçinceye kadar çeşitli devletlerin yönetimleri altında kalmıştır. Hatay'da Osmanlı Dönemi Mercidabık Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim ordularının 1516'da bu topraklara girişi ile başladı. Bölgede Şam, Halep, Trablus ve Sayda adlarıyla üç vilayet kuruldu. Antakya ve İskenderun, Halep vilayeti sınırları içindeydiler. Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. 9 Kasım 1918'de İngiliz birlikleri İskenderun'u işgal etti. Fransa, Sykes-Picot Antlaşması ile kendisine vad edilen Suriye'de istediğini elde edememişti. Aralık 1918'de İngiliz Savaş Bakanlığınca hazırlanan bir raporda “...stratejik açıdan hedefimiz, bizim nüfuzumuz altında; siyasi bakımdan ise serbest...bir Suriye olmalıdır” denmekteydi.⁴ Daha sonra bu bölgeyi Urfa, Antep, Adana ve Mersin'i işgal etmiş olan Fransız birliklerine bıraktılar. Hatay

¹ Adil Dağistan ve Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 1.

² Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar -Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, Çev. Şirin Tekeli, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 175-176.

³ Halil Sahillioğlu, “Antakya” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 3, İstanbul 1991, s. 228.

⁴ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21.

meselesi bakımından belirleyici olan Misak-ı Milli'nin birinci maddesidir. Bu madde kapsamında Hatay Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almaktadır.⁵ Fransız işgaline karşı Hatay'da sürdürülen silahlı mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra TBMM Hükümeti ve Fransa arasından yapılan Ankara Antlaşması ile sona ermiş ve bu bölge özel bir yönetim altına alınmıştır.⁶ Hatay konusu bakımından Lozan Antlaşması'nın en önemli sonucu ise Antlaşma'nın 3'üncü maddesinde 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nın İskenderun Sancağı ile ilgili maddesinin geçerliliğini koruduğunun belirtilmesiydi. Böylece Sancak'ın özel idari statüsünün ilave olarak, bölgede yaşayan Türk nüfusun kültürel hakları ile Türkiye'ye tanınan hak ve imtiyazlar teyit edilmiş oluyordu.⁷ Suriye üzerindeki Fransız mandası Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından 23 Eylül 1923'te onaylanmıştı. Fransa bu tarihten sonra Ankara Anlaşmasına uygun olarak Suriye içinde Sancak bölgesi için muhtar bir idare kurmuştur.⁸ Türkiye Cumhuriyeti ile Uluslararası Bağışlar Gereğince Suriye ve Lübnan Üzerinde Sahip Olduğu Yetkiye Dayanarak Davranan, Fransa Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve iyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi adıyla 30 Mayıs 1926'da imzalandı. Bu sözleşme 1921 Ankara Anlaşması'na ana çizgilerle belirlediği Türkiye-Suriye sınırını açığa kavuşturduğu gibi, 1921 Antlaşması'nın bazı hükümlerinin uygulama biçimlerini ayrıntularıyla belirlemiş, ayrıca yeni hükümlerde getirmiştir. Türkiye-Suriye sınırının işaretlenmesi ise ancak dört yıl sonra sonuçlandırılarak, 3 Mayıs 1930'da son protokol imzalanmıştır.⁹ 1926 sözleşmesinin imzalanmasından sonra iyileşen Türk-

⁵ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I (1919-1980), Baskın Oran (Ed.), 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 280.s.

⁶ Biçe Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S 23, (Mart 1992), s. 289.

⁷ Ada, **a.g.e.**, s. 63.

⁸ Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 132.

⁹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 539.

Fransız ilişkileri Sancak'ta yaşayan Türklerin durumlarının düzelmesine imkân sağladı ve Sancak'taki Türkler Ankara'yı yakından takip etmeye, Türkiye'deki tüm inkılapları uygulamaya başladılar.

1936 Yılı Gelişmeleri

1936 yılında uluslararası ortamda önemli ve endişe verici gelişmeler meydana gelmeye başlamıştı. 1935'te Habeşistan'ı işgal eden İtalya Akdeniz'deki ciddi bir tehdit haline gelmiş, Almanya Hitler'in idaresi altında Versay Barış Antlaşması'nın hükümlerine uymayarak Ren bölgesini silahlandırmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda dikkatlerini Avrupa'da yoğunlaştırmak isteyen Fransa, zaten geçici olarak üstlendiği Suriye'deki manda rejimini son erdireceğini açıkladı. Suriye'de yapılan harcamalar ekonomik durumu giderek zayıflayan Fransa için önemli bir mali yükü.¹⁰ Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Türkiye, Hatay meselesine resmen el atmış ve mesele 1936 Sonbaharından itibaren Türkiye'nin en önemli davası olmuştur. Atatürk, 9 Ekim 1936 notasıyla başlattığı, Türkiye Hatay meselesine toprak isteyerek değil, Batı'nın kendilerini tanıdığı yoldan yani kendisi için toprak ama Suriye'ye tanındığı gibi Sancak bölgesi için de bağımsızlık istemişti.¹¹ Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin yeni yasama yılının açılışını yaptığı konuşmada; *"...Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve bölgesinin geleceğidir. Bunun üzerine ciddiyet ve kesinlikle durmak zorundayız. Her zaman dostluğuna önem verdiğimiz Fransa ile aramızdaki tek ve büyük mesele budur. Bu konunun gerçek ayrıntılarını bilenler, Hak'a inananlar ilgimizin gücünü ve içtenliğini iyi anlar ve doğal bulurlar"*¹² diyerek Türkiye'nin Hatay meselesine verdiği önemi ve kararlılığı ifade etmiştir. Atatürk'ün bu konuşması Sancak bölgesinde geniş etkisi olmuş ve Türkler ve Türkiye yanlısı olanlar üzerinde etkileri 16 Kasım 1936 tarihli raporda şöyle ifade edilmişti: *"...Atatürk'ün senelik nutkunun Sancak'ı alakadar eden parçasıyla,*

¹⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 283.

¹¹ Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl:2, S 4, (Kasım 1989), s. 536-537.

¹² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (Bugünkü Dille), Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 842.

fotoğrafi kartpostal şeklinde tanzim edilerek 5.000 adet basılmış ve dağıtılmıştır. Birçokları bu kartpostalları büyüterek altın yaldızlı çerçevelerle evlerine asmışlardır."¹³ Atatürk, 2 Kasım 1936 günü Tayfur Sökmen ile görüşerek, "Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır, cemiyetinizin adını 'Hatay Egemenlik Cemiyeti' olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün, cemiyet merkezi yine İstanbul'da kalmak üzere Mersin, Dört Yol, Hassa, Kilis'te şube açın. Fakat denizden, karadan hatta dağdan Hatay'a gidip gelinmesi daha kolay olacağı için faaliyet merkeziniz Dört Yol şubeniz olsun."¹⁴ şeklinde Hatay meselesi konusunda yapılması gereken teşkilatlanmaları ve İskenderun Sancağına Hatay ismini verdiğini söylemiştir.

Türkiye'nin ilgisinin Hatay üzerinde tamamen arttığı bu dönemde Fransa-Suriye bağımsızlık antlaşması gereği 14 Kasım 1936'da Hatay'da yapılan seçimlere Türkiye'den verilen talimatla Türkler büyük oranda katılmamıştı. Bunun üzerine Fransız yönetimi Türk halkını zorla sandık başına götürmek amacıyla baskılarını artırmıştır. Türk lider ve vatanperverlerden birçoğu hapsedilmiş, Antakya'da çıkmakta olan Yenigün Gazetesi kapatılmıştı. Hatay'da meydana gelen olaylar Türk kamuoyunda tepki ile karşılanırken Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin Aralık 1936'da olayları yerinde incelemek amacıyla görevlendirilmişti.¹⁵ Sancak'ta başta Türkler olmak üzere diğer toplulukların temsilcileri ile görüşen Erkin, hazırladığı raporu Ankara'ya göndermiştir. Rapor okunmasından sonra Atatürk, "...rapordaki mütalaalara hararetle katılıyorum. Biz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz"¹⁶ demiştir.

¹³ Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarımay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Grafiker Ofset, Ankara, 2001, s. 49.

¹⁴ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 95.

¹⁵ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, (Mart 1996), s. 17.

¹⁶ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 91.

Sancak'ta meydana gelen olaylar karşısında Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 8 Aralık 1936'da sunduğu muhtıra ile Sancak konusunda Türk-Fransız uyuşmazlığı ile can güvenliği bulunmayan Sancak halkının emniyeti için alınacak tedbirlerin Milletler Cemiyeti'nin olağanüstü toplantısında görüşülmesini talep etmiştir.¹⁷

10 Aralık 1936 günü Atatürk, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Henri Ponsot ile yaptığı görüşmede; "Türklerle Fransızlar arasında çok eski bir dostluk vardır. Bunun muhafazası ve kuvvetlenmesi lazımdır. Bunun aksini düşünmek bile caiz olmaz. Bu dostluk katiyen bozulmamalıdır. Fransız ordusu da çok kıymetli ve Avrupa'da eşi bulunmaz bir ordudur. Türk ordusu da tamamıyla aynı evsiftedir. Bu iki ordu da birbirleriyle dost olmalıdır. Fransızlar Sancak havalisine ve bilhassa hududa asker getirdiklerini hükümetimden haber aldım. Hükümetim mukabil tedbirler alınması fikrini izhar etti ise de ben kabul etmedim. Fransız askeri kuvvetleri Halep'ten gelmiştir. Bu herhalde mahalli emniyeti alakadar eden bir tedbirdir. Bu tedbirlerin bizim aleyhimize olduğunu zannetmiyorum. Ve yine zannetmem ki Fransız hükümetinin hatırından da böyle bir şey geçmiş olsun. Ben mukabil tedbirleri men ettim. Ve hatta normal sayılacak harekattan bile vaz geçilmesini tavsiye ettim. Ve bu gece de aynı emirleri tekrar edeceğim. Ben bu meseleden artık bahsetmeyeceğim ve Cenevre'ye giden Murahhas Heyetimiz de hudut tedbirlerinden bahsetmemesi için talimat almıştır. Ben Sancak meselesinin her iki tarafın vaziyetinin kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın, jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir" şeklinde açıklamasıyla Türkiye'nin kararlılığını göstermiş ve Büyükelçiden Fransız hükümetini aydınlatmasını istemiştir.¹⁸

¹⁷ İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984), **Belleten**, C 57, S 188, (Ekim 1983), s. 986.

¹⁸ Bilal N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", **Belleten**, C XLV/I, S 177, (Ocak 1981), s. 199.

Milletler Cemiyeti Konseyi, Hatay meselesini 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında yapılan toplantılarda ele almış ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin tezini şu ifadelerle açıklamıştır: *“Türkiye eski arazisinin kayıtlı ve şartlı olarak feragat eylediği bu parçasında Fransız otoritesi içinde muhtar bir rejimden mütena'im olmaya namzet ahaliden başka bir şey görmemiş ve hiçbir zaman Fransa'nın bir Türk cemaatini bir gün kat'i surette gayri Türk bir cemaatin boyunduruğu altına koymak üzere nam ve hesabına temellük edeceği bir Suriye siyasi varlığını bir dakika için kabul etmemeyi düşünmemiştir.”* Toplantılar sonucunda Milletler Cemiyeti Konseyi konuya ilişkin olarak İsveçli Diplomat Rickard Sandler'i raportörlüğe atamış ve onun önerileri doğrultusunda İskenderun Sancağına üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmesine karar vermiştir.¹⁹

MAH Başkanlığının 5 Aralık 1936 tarihli raporu ile Suriye'ye iki Fransız Tümeninin veya 2.000 Senegal askerinin getirileceği hakkında Suriye şehirlerinde söylentiler dolaştığı; 1936 yılı ilkbaharında Suriye ihtilalinde yine bu şekilde söylentiler çıkarıldığı ve Beyrut'a iki tabur Fransız askerinden fazla kuvvetin gelmediği; Suriye'deki her siyasi olayın ardından bu tip söylentilerin çıktığı ve konunun MAH tarafından takip edildiği Genelkurmay Başkanlığına bildirilmişti.²⁰

Hariciye Vekâletince Fransızlar tarafından İskenderun çevresine sevkine karar verildiği haber alınan Çerkezlerden oluşan milis bölükleri hakkında Şam konsolosluğu tarafından hazırlanan 17 Aralık 1936 tarihli rapor şöyledir; Fransızların Suriye'de teşkil ettikleri 22 atlı milis bölüğünün 4'ü Dürzilerden, 9'u Kürt ve diğer anasırdan, 8'i Çerkezlerden oluşmaktaydı. Çerkez bölüklerinde İsmaililer ile Şemmar aşireti mensupları ve Ermeniler de bulunmakta ve 4 Dürzi bölüğü Dera ile Suvayda arasında konuşlanmıştı. Çerkez bölükleri Duma, Kisve, Dirik, Cevber, Nabik, Kunaytra, Katana ve Kamışlı'ya yerleştirilmiştir. Bu Çerkez kıtalarının ordu ile ilişki içerisinde olduğu ancak özel bir

¹⁹ Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü -Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 97, (Bahar 2018), s. 157.

²⁰ **ATASE, İDH**, 7-63-1, Tarih: 05.12.1936.

teşkilat olan istihbarata bağı dolayısıyla “*bu kotaların inzibata ve medeniyet âleminin kabul ettiği az çok insani savaş kaidelerine pek riayet etmedikleri*” tespit edilmişti. Ayrıca Dürzi bölüklerinden ikisinin Şam’a getirilip yine gece trenle İskenderun’a sevk edildiği belirtilmiştir.²¹

MAH Başkanlığının 18 Aralık 1936’da askeri birliklerinin konusu ile ilgili istihbarat raporu şöyleydi: İskenderun’da 5’inci Şark Taburundan 150 mevcutlu bir bölük, 50 jandarma eri, 25 polis ve bekçi; Beylan’da 25 jandarma askeri; Kırıkhan’da 4/6 Cezayir Nişancı Taburundan 200 mevcutlu iki bölük, 5’nci Şark Taburundan 150 mevcutlu bir bölük, 150 mevcutlu 26’nci Hafir Savunma Bölüğü ve 25 jandarma askeri; Reyhaniye’de 100 mevcutlu 28’inci Hafif Savunma Bölüğü ve Halep’ten gelen 30 jandarma askeri; Hacılar ve Aktepe’de askeri birlik bulunmadığı,²² Kırıkhan’daki askeri birliklerden bir veya iki bölük kadar nöbetleşe gönderildiği, Kırıkhan’daki kışla bölgesinin tahkim edildiği ve 4 adet zırhlı aracın bu bölgede; Antakya’da 5’inci Şark Taburunun 300 mevcutlu 2 Bölüğü, 8’inci Batarya Komutanlığı ve 50 jandarma askerinin bulunduğu tespit edilmişti.²³

Dahiliye Vekaletinin 18 Aralık 1936 tarihli raporu ile Fransızlar tarafından Suriye’deki Söğüt Köyünün 4 kilometre güneyinde bulunan Hacılar Köyüne bir bölük Fransız kuvveti ile 4 ağır makineli tüfek ve bu köyün 6 kilometre güneyindeki Aktepe’ye bir bölük kuvvetle 3 dağ topu getirildiği; üst rütbeli Fransız subaylarının Aktepe’ye gittikleri ve Antakya’da sıkıyönetimin ilanı edilmesiyle 600 kişinin askerî mahkemelere verildiği Millî Müdafaa Vekâletine bildirilmişti.²⁴ Urfa Gümrük Alayının 21 Aralık 1936 tarihli raporunda; 12 Aralık 1936 günü bir Fransız generalinin Hassa’nın 12 kilometre güneyindeki Aktepe’ye geldiği; Kırıkhan’a bir telsiz istasyonu kurulduğu, Kırıkhan ile Aktepe arasındaki yol ve köprülerin kapasitesinin belirlenmesi için ke-

²¹ ATASE, İDH, 7-010-1, 2 Tarih: 17.12.1936.

²² ATASE, İDH, 7-055-1, Tarih: 18.12.1936.

²³ ATASE, İDH, 7-055-2, Tarih: 18.12.1936.

²⁴ ATASE, İDH, 7-056-1, Tarih: 18.12.1936.

şif yapıldığı; Kırıkhan'daki otellerin yeni celp edilecek erler için kiralandığı; 14 Aralık 1936 günü 100 kişilik Suriye piyade birliği ve 4 adet zırhlı aracın Aktepe'ye getirildiği tespit edilmişti.²⁵

Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetinin tarafından 23 Aralık 1936 tarihli yazısı ile Derik'te 14'üncü Çerkez Süvari bölüğü dışında, erlerinin yarısı Çerkez yarısı düzrü olan ve Kuburullbeyiz'de bulunan Süvari Bölüğünün Kırıkhan'a sevk edildiği, Çerkez bölükleri komutanı Binbaşı Collet'in 9 Aralık 1936'da Kırıkhan'a geldiği öğrenilmiştir.²⁶ 6'ncı Kolordu Komutanlığı tarafından hazırlanan 25 Aralık 1936 tarihli yazıyla; Kilis Kaymakamlığı tarafından sınır güneyine gönderilen haber alıcılardan Kilis Dağ Alay Komutanının edindiği bilgiler hakkında 39'uncu Dağ Tugayının hazırladığı raporda; Azaz'da 120 kişilik bir Kürt milis bölüğü bulunduğu ve 25 kişisi münavebeli olarak Raco'ya gönderildiği, kısa süre içinde Antakya ve İskenderun bölgesine bir Çerkez milis alayı geleceği belirtilmişti.

MAH Başkanlığının 29 Aralık 1936 tarihli istihbarat raporu ile Antakya'daki durum şöyle özetlenmiştir: istihbarat subayı ve beraberindeki komutan Kole ve Bono'nun Kuseyir nahiyesindeki Arap köylerini dolaşarak köylülere silah dağıttığı; Mağdele ve Keşkint Arap köylülerinin kendilerinin tehlikede olmadıklarını söyleyerek silah almadıkları; İstihbarat subayının Arap köylülerine şunları söylediği "*Türklerin buraya geleceğine dair çıkarılan haberler uydurmadır. Bunların katiyen aslı yoktur. Size bu şekilde propaganda yapmak için gelenleri derhal yakalayıp eyice dövdükten sonra ellerini bağlayarak hemen bize getiriniz. Fransa sizi himaye ve müdafaa edecektir.*"; kaçak eşya arama bahanesiyle birçok Türk tevkif edildiği ve hapse sokulduğu; Kuseyir bölgesinde çete teşkilinde faaliyette bulunmaması için Türk ağalarını birer bahane ile tevkif ettikleri²⁷; komutan Colet'nin halk liderlerinden Abdülgani Türkmen'i çağırarak tehdit ettiği ve şu ifadeleri kullandığı "*Kuseyir mıntkasında*

²⁵ ATASE, İDH, 7-050-1, Tarih: 21.12.1936.

²⁶ Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu (İDH), 7-008-1, Tarih: 23.12.1936.

²⁷ ATASE, İDH, 7-053-1, Tarih: 29.12.1936.

çete teşkilatı yapmaya çalışıyorsunuz. Bunun cezasının ne olduğunu bilmeniz icap eder. Burada Türklük iddiasında bulunanlar Anadolu'ya def olup gitsinler. Fransa buraları kimseye terk edemez. Memlekette çıkacak herhangi bir hadiseden sizi mesul edeceğiz” şeklindeydi.²⁸

1937 Yılı Gelişmeleri

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bu kararının ardından, Fransa ile ikili görüşmelerden umudunu kesmeyen Türkiye, tekrar harekete geçerek; 21-22 Aralık 1936'da, Dışişleri Bakanı Tevfik Ruştü Aras görüşmelerde, Fransa temsilcilerine, Suriye, Lübnan ve sancağın birer bağımsız varlık olmalarını ve bir kon-federasyon biçiminde birleşmelerini teklif ederek; konfederasyonun dışişleri, gümrük birliği ve parasal birlik konularında yetkili olmasını önermiş, ancak bu teklif ve önerileri Fransızlar tarafından kabul görmemiştir. Bu görüşmelerden sonra Ankara'ya dönen Aras, 5 Ocak 1937 tarihinde durumu Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) gizli oturumunda anlatarak istenilen sonucun elde edilemediğini ve Paris'ten yeni gelen Fransa Büyükelçisi'nin de beklenen öneriyi getirmediğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Fransızlara ve bütün dünyaya bu meselenin önemini anlatmak gerektiğine inanarak bir yurt gezisine çıkmıştır. İstanbul'dan Eskişehir'e ve Konya'ya giden Atatürk, gezisi sırasında Başbakan İsmet İnönü ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı, Dışişleri ve İçişleri bakanlarını ve daha birkaç kişiyi acil olarak Eskişehir'e çağırarak görüşmede bulunmuş; oradan da Konya'ya ve Niğde yoluyla Ankara'ya dönmüştür. Gezi sırasında, yol üzerindeki bütün komutanlara da haber verilirken; Anadolu Ajansı aracılığıyla da gazetelerde İskenderun Sancağıyla ilgili son durumla ilgili çıkan haber ve yazılarla da kamuoyunun dikkati canlı tutulmaya ve dış dünyaya ve özellikle de Fransa'ya kararlılık mesajı verilmeye çalışılmıştır. Nitekim, gezide bulunan gazetecilerden Yunus Nadi, 6 Ocak 1937 tarihli yazısında Fransa'nın Türkiye'yi anlamamakta ısrar ettiğini ifade ederek; “...Suriye'deki Fransız müstemleke memurları nereden bilsinler ki yeni Türkiye, başka cephelerdeki kuvvetlerini

²⁸ ATASE, İDH, 7-053-2, Tarih: 29.12.1936.

asla ve kat'a zerre kadar hanel gelmemek üzere, İskenderun Antakya ve havalisini yalnız 24 veya 48 saatte ekstra millî kuvvetleriyle işgal edebilir. Ve onlar nasıl takdir eylesinler ki aynı kuvvetlerle bütün Suriye'nin işgali nihayet çok mahdut bir zaman meselesidir. Amma denilecek ki bu Fransa ile bir harptir, bunu Türkiye ister mi? Açık söyleyelim ki istemez. Fakat mecbur olduğu zaman işte bunu böyle yapabileceğinden emindir ve bu hesaba icap ederse bütün dünyaya karşı koymaya hazırdır...Hatay meselesinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti haysiyet ve izzet-i nefsinin müdafaa etmek ıstararı ile hareketlerin en ileri derecelerine gitmek mecburiyet ve kararındadır. Eğer bu mecburiyet bizi Fransa ile harp haline koyarsa buna şimdiden sadece teessüf ederiz.” Fransa, Türkiye ile olan dostluğunu “...müstemleke memurlarının manasız mütalaaları ile kaybetmekte beis görmemek yolunda devam ederse, bu takdirde mesuliyet artık bizden Fransa'ya intikal etmiş olacaktır. “²⁹

Yine 9 Ocak 1937 tarihli yazısında Yunus Nadi; “...Fransa ise şimdiye kadar ki siyaseti ile İskenderun-Antakya ve havalisinde biz Türkler için yeni bir Alsas-Loren yaratmaya çalışmak yolunda görünüyor. Türkiye Cumhuriyeti sulha olan bağlılığının kâfi belgelerini vermiştir ve vermekte devam edecektir. Hudutta şimdiden askeri tahşidat yapmakta olduğumuz sair Fransız kaynaklarının neşrettiği yalan haberlerin baştanbaşa iftira olan mahiyetini bütün dünya çabuk ve kolay öğrenir. Bu vaziyetin kontrolü zor bir şey değildir. Ancak eğer İskenderun-Antakya ve havalisinde manasız bir inad ve ısrarla bir nevi Alsas-Loren yaratılmış olursa bunun zamanla sulh için bir tehlike teşkil edeceği muhakkaktır...”³⁰ şeklinde yazılarında oldukça sert ifadeler kullanmıştır.

Atatürk, söz konusu gezi sonrasında genel sekreteri Hasan Rıza Soyak ile yaptığı konuşmada: “...Bir askerî harekâtın başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati; Hatay'daki Türk çoğunluğunun haklarını korumak konusunda ne derece hassas ve

²⁹ Yunus Nadi, “Fransız Dostluğuna Hala Kıymet Veriyoruz”, **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937, s. 1-3.

³⁰ Yunus Nadi, “Fransa Bir Türk Alsas Loreni mi Yaratmak İstiyor?”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1937, s. 1-3.

azimli olduğumuzu, işin bir takım oyunlarla veya ihtimallerle sürün-
cemedede kalmasına katiyen tahammülümüzün olmadığını göstermek
için ihtiyar ettim ve tertibimi mahsus derhal şayi olabilecek bir yerde,
her memlekete mensup bir takım istihbarat memurlarıyla dolu olan
bir otelde yaptım... ben bu hareketi, memleketi harbe sokmak için
değil, tam tersine ondan kurtarmak için ondan kurtarmak için yapı-
yorum.” demiştir. Hatay meselesinin kendisi için vazgeçilmez bir dava
olduğunu, gerekirse bunu kendi başına halletmek için cumhur-
başkanlığı ve milletvekilliğinden istifa edip, Hatay’a giderek savaşıbi-
leceğini şu sözlerle dile getirmiştir: “... Dava benim şahsi davamdır ve
icap ederse yine şahsen halletmem gerekir. Binaenaleyh şayet böyle
bir zaruret karşısında, yani işi silahlı bir hareketle halletmek zorunda
kalırsak, tutacağım yolu da çoktan kararlaştırmış bulunuyorum. Böyle
bir durumda derhal Devlet Reisliğinden, hatta mebusluktan istifa ede-
ceğim, serbest bir Türk vatandaşı olarak bu işte çalışan arkadaşlarla
beraber Hatay topraklarına geçeceğim.”³¹

Gerek Atatürk’ün bu yurt gezisi gerekse Yunus Nadi’nin yazısı ör-
neğinde olduğu gibi Hatay meselesinin Türk basınında ve kamuoyu-
yunda hararetle takibi, Batı kamuoyunda Türkiye’nin Hatay’a askerî
bir hareket yapabileceği şeklinde yorumlanmış,³² Türk-Fransız ilişki-
leri bir hayli gerginleşmiştir. Fakat, Türkiye’nin bu sert ve kararlı tu-
tumu İngiltere’nin de devreye girmesini sağlayarak, Fransa’nın, Tür-
kiye’nin görüşüne yaklaşmasına giden yolu açmıştır.³³

Bu dönemde Türkiye’nin önemini artıracak biçimde gelişmeler
meydana gelmişti. Avrupa’da Almanya’nın Versay düzenini yıkmaya
yönelik genişlemeci politikalar izlemesinden rahatsız olan İngiltere
Dışişleri Bakanı Anthony Eden’in Fransa yanında yaptığı girişimler ve
baskılar neticesinde Fransa direnmeyi bıraktı ve Milletler Cemiyeti

³¹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 577-578.

³² Esin Dayı, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”, **A. Ü. Türkiyat Araş-
tırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum, (2002), s. 336.

³³ Şener, **a.g.m.**, s. 158-159.

Konseynin Sancak'ı ayrı bir birim olarak kabul etmesi de dahil, alacağı karara şimdiden razı olduğunu bildirdi. 27 Ocak 1937'de rapor-tör Sandler'in Milletler Cemiyetine sunduğu rapor kabul edildi.³⁴ Buna göre İskenderun Sancağı, işlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile yönetilen ayrı bir varlık olacaktı. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altına konacak ve bu gözetim bir Fransız tarafından yürütülecekti.³⁵ Fransa ile Türkiye bir Antlaşma yaparak, Sancak'ın toprak bütünlüğünü birlikte garanti altına alacaklardı. Milletler Cemiyeti Hatay için bir anayasa hazırlamak amacıyla bir de komisyon kurmuştu. Bu komisyonun, Türkiye ile Fransa'nın da görüşlerini alarak hazırladığı anayasa Milletler Cemiyeti tarafından 29 Mayıs 1937'de kabul edildi. Aynı gün, Türkiye ile Fransa arasında da Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan antlaşma imzalandı.³⁶

15 Nisan 1938'de yapılması öngörülen seçimleri düzenlemek ve denetlemek amacıyla Milletler Cemiyeti tarafından Sancak'a gönderilen seçim komitesi 1937 yazında çalışmalara başladı. Fransız manda memurlarıyla iş birliği içinde çalışan komite, kısa sürede Sancaklı Türklerin ve Türkiye'nin tepkisini çekti. Sancak'ta meydana gelen olaylar tekrar gerilimin artmasına neden oldu. Sorun, birinci seçmenlerin hangi topluluklara yazılacakları konusunda yoğunlaşıyordu. Topluluk ayrımları hem dinsel hem de etnik aidiyete göre yapılmış olduğu için Seçim Komitesi Türkler aleyhine karar alabiliyordu. Sancak sorununun yeniden çözümsüz bir hal alması üzerine Türkiye her ihtimale binaen güney sınırında askeri tahkimat yapmıştır.³⁷ Hatay meselesinin başlangıcından beri "*Hatay benim şahsi meselemdir*" diyen Atatürk, 29 Ekim 1937'de Fransız Büyükelçisine "*Ben toprak büyütme dilek-*

³⁴ Fırat ve Kürkcüoğlu, **a.g.e.**, s. 284.

³⁵ Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 61, (Mart 2005), s. 21.

³⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 349.

³⁷ Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, (Yaz 2009), s. 106.

lisi değilim. Barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak muahedeye dayanan hak-kımızın isteyicisiyim, onu almazsam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden mil-letime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmesem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam” diyerek bu meseledeki kararlılığını orta koyuyordu.³⁸

1937’de Hatay bağımsızlık mücadelesinin hız kazandığı dönemde, Hatay’da halkevleri kurulmaya başlamış ve halk üzerinde Fransız–Su-riye baskıları da artmıştır. Bu ortamdan yararlanan Suriye yanlısı gençler Arap Kardeşliği, Arapçılık ve Arap Milliyetçiliği mücahitleri gibi cemiyetler kurmuştu. Bu durum karşısında Türklerde, An-takya’da “*Halk Polisleri*” adını taşıyan bir örgüt kurmuştu. Ayrıca Ata-türk’ün emri üzerine Antakya Heyeti Temsiliye’nin önde gelen isim-lerinden Abdülgani Türkmen’in başkanlığında Türk örgütü olan “*Halkevi*” kurulmuştu.³⁹

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı 9 Ocak 1937 tarihli ra-por ile Genelkurmay Başkanlığına Suriye’deki durumu bildirmiştir. 26 Aralık 1936 günü Antakya’dan çıkan ve 27 Aralık 1936 akşamı Ga-ziantep’e gelen İbrahim adında birinin verdiği bilgide; Antakya’da 300 kişiden oluşan bir milis taburu ile Şam’dan gelen Çerkez Süvari Alayının bir kısmı ile iki tank ve üç zırhlı otomobilin Kırıkhan ve İskenderun’da olduğunu; Antakya’da sıkıyönetimin devam ettiği ve ev-lerde ve kahvelerde silah araması yapıldığı ve beş-altı tüfek bulun-duğu, kırk kişilik Türk milis kuvvetine yol verdikleri ve Antakya’da hiç bir Türk polisinin kalmadığı; Kırıkhan’da 100 kişilik milis ile 25 kişilik Çerkez süvarisi olduğu, İskenderun ve Antakya bölgesinde Fransızlara ait askeri birlik olmadığı; Azez’deki milis bölüğünün 20 Aralık 1936 günü Halep’e sevk edildiği, Raco’da bir istihbarat merkezi açıldığı ve bir Fransız subayının 25 kişilik Kürt milisini getirdiği; Ak-

³⁸ Fırat ve Kürkcüoğlu, **a.g.e.**, s. 288.

³⁹ Volkan Payaslı, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye’ye Katıl-m Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **History Stu-dies**, Volume 3/1 (2011), s. 222.

tepe’de bir bölük milis, Hacılar’da 10 kişilik jandarma, Antakya bölgesinde bir Çerkez Alayı ve bir dağ bataryası olduğu, Suriye milisleri komutanının aracı ile Raco, Meydanıekbez ve Kürt Dağı bölgelerini gezerek Antakya’ya gittiği⁴⁰; genel çetelerin baskınından korkulduğu ve bir yere gidecek müfrezelerin en az sekiz askerden oluştuğunu bildirmiş ve Halep’te çıkan Vahdet Gazetesinin iki sayısı ile Antakya ve çevresindeki köy sokaklarında dolaşan zırhlı araçları gösteren dört fotoğrafı da göndermiştir.⁴¹

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı 9 Ocak 1937 tarihli rapor ile de Genelkurmay Başkanlığına Suriye’deki durumu bildirmiştir. Suriye Hükümeti Türkiye’nin güney sınırında bulunan güvenlik karakollarına simetrik olarak birer karakol açılmasına karar verip yerlerinin tespiti için bir heyet görevlendirmişti. Türkiye’nin güney sınırındaki Suriye’ye ait köylerde Fransızlar tarafından silah dağıtıldığı ancak bu silahların daha önceden gizlice toplanan mevcut silahlar olduğu tespit edilmişti. Suriye’nin Hep ilçesinde; Vatanilerden oluşan 200 kişilik bir askeri birlik ile Fransız Piyade Alayının İskenderun’a sevk edildiği bir Fransız zırhlısının da İskenderun Körfezine geldiği haberi alınmıştı.⁴²

11 Ocak 1937 tarihli istihbarat raporunda Türkiye’nin Güney sınırındaki gelişmeler şöyleydi: Hassa güneyindeki Hacılar ve Aktepe’deki 25’er kişilik milis kuvvetler Kırıkhan’dan nöbetleşe değiştirilmiş, Kırıkhan’da istihbarat subayının emrinde milis Ermeni ve Tunuslu 400 kişilik bir kuvvet bulundurulmuştu. Yüzelliliklerden Çerkez Recep görev almak amacıyla Kırıkhan’a gelmişti. Kırıkhan’da bulunan Suriye milis kuvveti komutanı, arkadaşları ve bir Fransız subayı çarşıda Türklere hakaret etmiş ve Türkler Fransız Dışişleri Müsteşarlığına müracaat etmiş ancak şikayetleri dikkate alınmamıştır. Derivan’daki askeri müfreze Höyük ile Aynalıçeşme civarında birer metre-

⁴⁰ ATASE, İDH, 7-046-1, 09.01.1937.

⁴¹ ATASE, İDH, 7-046-2, 09.01.1937.

⁴² ATASE, İDH, 7-047-1, Tarih: 09.1.1937.

lik kazık dikmiş, bir güvercinin ayağına bir yüksük bağlayarak uçurmuş, İkidam ve Bekre köyleri civarında inceleme ve araştırma yapmıştır.⁴³

16 Ocak 1937 tarihli istihbarat raporunda; Atatürk'ün Güney seyahatinin kuzey Suriye'de bıraktığı etki şöyle açıklanmıştır: “Atatürk'ün cenup seyahati haberi Fransızlar arasında heyecan hasıl etmediği gibi hiçbir askeri hareketi de mucip olamadı. Endişeye düşen Vataniler bunu Fransa-Türkiye arasında mürettep bir manevra ve nihayet Fransa'nın Türk talebini tervice delil addediyorlar. Halep Hıristiyanları şehrin Türkiye tarafından işgali ümidine düştüler.”⁴⁴ 18 Ocak 1937'de Raco'da bir haber alma merkezi açılmış, Kırıkhan'da 100 kadar Tunuslu ve Cezayirli, 100 kadar Alevi, Ermeni ve Suriyeli piyade; 200 kadar Arap ve Dürzi süvari, 100 kadar Çerkez süvarisi ile 100 kadar jandarma ve halktan vesika ile silah taşıyan olduğu ve ellerindeki silahların Fransız ve Alman tüfeği olduğu, 3 top ve 4 zırhlı otomobil bulunduğu belirtilmişti. Payas güneyinde Seydihan köyünde bir haber alma merkezi kurulmuş ve bu merkezin giderleri Fransız'lar tarafından sağlanmıştır. Kırıkhan'da görevli 38 kişiden oluşan haber alma milisine Fransızlar tarafından silah verilmişti. Ayrıca İskenderun'a getirilen silahlardan Kırıkhan'da Ermenilere, Aktepe'de Koço'nun aşiretine, Adamlı'da Haydar ve yardımcılarına, Karafakılı'da Melek Ali ve yardımcılarına dağıtılmıştı.⁴⁵

Atatürk'ün Kasım ayı başında TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada Hatay'da yeni rejimin yürürlüğe girmesine az kaldığına dikkat çekerek, Hatay meselesinin “*iyi bir yönde yürümesinin*” Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesinde etkili olacağını vurguladı. Türkiye'nin Fransa'nın asıl amacını teşkil eden ittifaka yönelik bir siyasi yaklaşma için, Hatay'ın, kendi beklentileri doğrultusunda çözümlenmesini koşul olarak öne süreceği açığa çıkmıştı.⁴⁶

⁴³ ATASE, İDH, 7-039-1, Tarih: 11.1.1937.

⁴⁴ ATASE, İDH, 7-037-1, Tarih: 16.1.1937.

⁴⁵ ATASE, İDH, 7-033-1, Tarih: 18.1.1937.

⁴⁶ Ada, a.g.e., s. 142-143.

1938 Yılı Gelişmeleri

Statü ve Anayasa gereğince Hatay'da seçimlerin yapılabilmesi için öncelikle bir düzenlemenin yapılması gerekiyordu. Bu düzenlemeyi yapmak üzere Milletler Cemiyeti İngiliz Delegates başkanlığında bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun hazırladığı 87 maddelik seçim yönergesi, bilgi için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne de gönderildi. Türk Hükümeti kendisine danışılmadan hazırlanan bu yönergeyi onaylamadığını açıkça belirtti. Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin protestosunu haklı buldu ve seçim yönergesini görüşmek üzere bir heyetin Cenevre'ye gönderilmesini istedi. Yeni seçim yönergesi, 21 Nisan 1938'de yürürlüğe kondu. Öncelikle yapılması gereken iş, Sancak'ta yaşayan toplulukların hangi dinî cemaate bağlı olduklarını saptamaktı. Seçimler, 3 Mayıs 1938'de Milletler Cemiyeti seçim komisyonunun denetiminde başladı. Ancak olaylar da o gün başladı. Türk yanlıları ile karşıtları Antakya'da çatıştılar. Bu durum Milletler Cemiyeti'nin seçim izleme komisyonuna iletildi. Sancaktaki gelişmeler, Türkiye tarafından yakından izleniyordu. Türklere yapılan baskılar üzerine Atatürk, Sancak sınırında bulunan askerleri denetlemek üzere 19 Mayıs'ta Mersin'e hareket etti. 20 Mayıs'ta askerî birliklerin geçit törenini izledi ve o gece Mersin'de kaldı. 24 Mayıs'ta Adana'ya geçti ve orada da askerlerin geçit törenini izledikten sonra Ankara'ya döndü. Güney sınırına da 3.000 asker kaydırıldı. Türk ve Fransız Hükümetleri Sancak'taki seçim çalışmalarının durdurulmasını Milletler Cemiyeti'nden istedi. Milletler Cemiyeti komisyonu 29 Haziran'da Sancak'tan ayrıldı. Atatürk'ün bu gezisi Sancak Türkleri üzerinde de olumlu bir etki yaptı. Hatay halkı adına Halk Partisi Başkanı Abdülgani Ağa'nın başkanlığında bir heyet Mersin'e giderek Atatürk'e saygılarını sunmak istedi, fakat hükümet kendilerine, seçimlerin sürdüğü sırada görevlerinin başından ayrılmamalarının daha uygun olacağını bildirdi. Türkiye ile dostluğun bozulmasını çıkarlarına uygun bulma-

yan Fransa, Sancak'taki seçimler dolayısıyla rahatsızlık yaratan Carreaux'u görevinden aldı, yerine Binbaşı Collet'ı atadı. Dr. Abdurrahman Melek de İç İşleri Müdürlüğü'ne (Valiliğe) atandı.⁴⁷

30 Nisan 1938 tarihli yazı ile 6'ncı Kolordu Komutanlığı 937 Seferberlik Hazırlığına göre Hatay için kısmi seferberlik yapıldığı takdirde kolordu tarafından seferber edilecek birliklerin isimleri yeniden incelenmiş ve yeni listeleri hazırlanmıştı.⁴⁸

Bu listeye göre; kolordu karargâhı ve muhafız kıtaları (piyade takımı, ağır makineli tüfek takımı, süvari takımı, jandarma takımı), kolorduya bağlı kıtalar; 216'ncı Piyade Alayı (1, 2 ve 3'üncü Dağ Avcı Bölükleri, Kolordu Müstakil Topçu Taburu, 1'inci Kolordu tarafından İzmir'de seferber edilecek Motorlu Tayyare Defi Bataryası, Süvari Bölüğü, Bisiklet Takımı, İstihkâm Taburu, Muhabere Taburu, 400 Yataklı Cerrahi Hastane, 200 Yataklı Tıbbi Hastane, 200 Yataklı Cerrahi Hastane, Otomobilli Hasta Nakliye Takımı, Birinci Sınıf Tathir Müfrezesi, 100 Mevcutlu Hayvan Hastanesi, Motorlu Ekmekçi Takımı, Kasap Müfrezesi, 71'inci nakliye Katar Komutanlığı (151'inci Nakliye Taburu-110 Ton erzak, 153'üncü Nakliye Taburu-[110 Ton Erzak], 155'inci Nakliye Taburu-[60 Ton Cephane], 157'inci Nakliye Taburu-[60 Ton Cephane]), Otomobil Bölüğü,

7'nci Tümen, karargâhı ve muhafız kıtaları, 7'nci Tugay karargâhı, 2, 23 ve 41'inci Piyade Alayları, 7'nci Topçu Alayı, Bisiklet Takımı, Süvari Bölüğü, İstihkâm Bölüğü, Muhabere Bölüğü, Sıhhiye Bölüğü, İkinci Sınıf Tathir Müfrezesi, Arabalı Hasta Nakliye Takımı, 100 Mevcutlu Hayvan Hastanesi, Tümen Bantosunu, Motorlu Ekmekçi Kolu, 73'üncü Nakliye Katar Komutanlığı (159'uncu Nakliye Taburu-[65 Ton Erzak], 161'inci Nakliye Taburu- [50 Ton Cephane]),

41'nci Tümen, karargâhı ve muhafız kıtaları, 41'inci Tugay karargâhı, 41, 12, 97 ve 19'uncu Piyade Alayları, 41'inci Topçu Alayı,

⁴⁷ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem (1935-1939)**, C I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, Ankara, 2003, s. 592-593.

⁴⁸ **ATASE, İDH**, 8-119-1, Tarih: 30.04.1938.

Bisiklet Takımı⁴⁹, Süvari Bölüğü, İstihkâm Bölüğü, Muhabere Bölüğü, Sıhhiye Bölüğü, İkinci Sınıf Tathir Müfrezesi, Arabalı Hasta Nakliye Takımı, 100 Mevcutlu Hayvan Hastanesi, Tümen Bandosu, Motorlu Ekmekçi Kolu, 75'nci Nakliye Katar Komutanlığı (163'üncü Nakliye Taburu-[65 Ton Erzak], 165'inci Nakliye taburu-[50 Ton Cephane]),

39'uncu Dağ Tugayı, karargâhı, 14 ve 48'nci Dağ Alayları, 237'nci Alay (Alay karargahı, 10 ve 29'uncu Hudut Taburu Gaziantep'te 7'inci Kolordu tarafından), 16'nci Hudut Taburu, Topçu Taburu, Süvari Takımı, İstihkam Takımı, Muhabere Takımı, Sıhhiye Takımı, Mekka-reli Ekmekçi Takımı, 167'nci Nakliye Taburu (6 Mekâri ve 4 Deve Kolu),

6'nci Kolordu Zeyl-1, 210'uncu Sahil Alayı karargahı, İçel Sahil Taburu ve Top Takımı, Adana Sahil Taburu ve Top Takımı, Mersin Sahil Taburu ve Top Takımı, Ceyhan Sahil Taburu ve Top Takımı, Kilis Koşusuz 8 Toplu Mantelli Bataryası, Piyade 6'nci Depo Alayı (Üç Piyade Taburu), Dağ Depo Taburu, 6'nci İkmal Alayı (Üç Piyade İkmal Taburu, bir Dağ İkmal taburu), Kilis Garnizon Taburu ve Top Takımı, 2'nci Ordu Hizmet Taburu, 2'nci Ordu İnşaat Taburu, 2'nci Ordu Teslim Alma Komisyonu, 2'nci Ordu İkinci Sınıf Erzak Deposu, 2'nci Ordu İkinci Sınıf Levazım Melbusat ve Teçhizat Deposu, 17'nci Kolordu Süvari Bölüğü, İstihkam Bölüğü, Muhabere Bölüğü, Bisiklet Takımı, 2'nci Ordu İşletme Malzeme Kolu (30 Ton),

Deniz Mıntıka Komutanlığı, 2'nci Zeyl Memleket içi, Birinci Sınıf Mühimmat Deposu (Kayseri), Sanayi Taburu, 1.000 Yataklı Memleket Dahili Hastane, 300 Yataklı Memleket Dahili Hastane, 500 Yataklı Cerrahi ve Tıbbi Hastane, Birinci Sınıf Nokta Komutanlığı (Kayseri), Birinci Sınıf Nokta Komutanlığı (Adana), Birinci Sınıf Nokta Komu-

⁴⁹ ATASE, İDH, 8-119-3, Tarih: 30.04.1938.

tanlığı (Ulukışla), Maraş Askerlik Şubesi, Niğde Askerlik Şubesi, Pınarbaşı İkinci Sınıf Nokta Komutanlığı⁵⁰, Pozantı İkinci Sınıf Nokta Komutanlığı, Göksun İkinci Sınıf Nokta Komutanlığı, Pazarveran Anbarlı Konak Komutanlığı, Sarız Konak Komutanlığı, Gömeç Konak Komutanlığı, Muhacir Köy Konak Komutanlığı, Tekir Karagolu Konak Komutanlığı, Kötük Karagolu Konak Komutanlığı, Konak vazifeleri gören askerlik şubeleri (Osmaniye, Dörtöy, Ceyhan ve Bahçe Askerlik Şubeleri),

I. Tertip Kollar; 22, 88, 90, 84 ve 86'nci Nakliye Katar Tabur Komutanlıkları (100'er ton), II. Tertip Kollar; 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134, 136, 138, 140 ve 142'nci Nakliye Tabur Komutanlıkları (100'er ton), 6'nci Demiryol Muhafız Taburu (1, 2, 3 ve 4'üncü Bölükleri ve Sabit Ağır Makinalı Tüfek Takımı), 3 adet Sabit Mantelli Top Takımları (Demiryolu Muhafazası), 7'nci Demiryol Taburu 1'inci Bölüğü, 4 adet Demiryol Muhafız Sabit Top Takımı (İkişer Toplu), Fevzipaşa'da Demiryol Hat Komiseri, Kayseri Demiryol Hat Komutanı, Kayseri, Fevzipaşa, Adana Birinci Sınıf İstasyon Komutanları, Tarsus, Toprakkale, Ulukışla, Pozantı, Eloğlu, Ceyhan, Yerköy, Niğde İkinci Sınıf İstasyon Komutanları, Kayseri Tayyare Fabrikası, Adana İkinci Sınıf Benzin Deposu, Kayseri Birinci Sınıf Hava Benzin ve Mühimmat Deposu bulunmaktaydı.⁵¹

Geçici olarak yüksek harekât kadrosuna çıkarılan 7'nci Tümen ile 39'uncu Dağ Tugayı birliklerinin 45 günlük talim programı Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun görülmüştü. Fakat bu birliklerdeki erlerin 45 günlük talimi sırasında er ve manga safhasının muharebe talim ve terbiyesine en gerekli kısımlara daha fazla zaman ayrılarak diğerlerinin sonraki safhaya bırakılması istenmişti. Bu erler kırk beş günü tamamladıklarında Nisan 1938 ayı sonuna kadar kalan 8 hafta içinde er ve manga safhasının takviyesi ve 26 haftalık programın esas hatları ile uygulanacağı bildirilmişti. Yüksek harekât kadrosu devam

⁵⁰ ATASE, İDH, 8-119-4, Tarih: 30.04.1938.

⁵¹ ATASE, İDH, 8-119-5, Tarih: 30.04.1938.

etmesi durumunda Mayıs 1938'den sonraki talim ve terbiye için ayrı emir verilecekti.⁵²

Genelkurmay Başkanlığı 9 Mayıs 1938 tarihli emri ile “Hatay dâhilinde son günlerde seçim işleri münasebeti ile Türk anasır aleyhine yer yer yapılmakta olan tecavüzkar hareketle ve bazı katil vakaları Sancak'ta bir kargaşalık ve surişi icap ettirdiği takdirde Hükümetimizin malumatı dâhilinde Fransa Hükümeti mandater devlet sıfatı ile buraya göndereceği bir taburla sükuneti iade edemezse Hatay'ın temamiyetini zamin devlet sıfatı ile tarafımızdan da takviyeli bir piyade alayının Fransa Hükümeti ve Cemiyeti Akvam haberdar edilmek sureti ile Hatay'ı işgal ve asayiş tesis etmesi Hükümetçe mutasavverdir. Böyle bir vaziyet karşısında ayrıca emir verilecektir.” şeklinde durumu ortaya koymuştu. Daha sonra Hatay'ı işgal edecek takviyeli alayın nasıl oluşturulacağı şöyle ifade edilmişti: İslahiye Dağ Tugayından teşkil edilecek üç piyade ve bir topçu taburu; 14'üncü Savunma Tümeninden bir savunma bölüğü; 6'ncı Kolordudan telli ve telsiz karma bir muhabere bölüğü ile bir istihkâm bölüğü, Nakliye Taburu otomobillerinden bir ikmal kolu ve sıhhiye müfrezesi; 16'ncı Hudut Taburunun Karasu Vadisi batısındaki kısımlarından teşkil edilecekti. Takviyeli alay hazırlığını tamamladıktan sonra büyük kısmı (Dört Yol'daki piyade taburu ve Payas'taki hudut bölüğü ile Batarya hariç) Hassa'da, Dört Yol'daki kısmı ile de Payas'ta toplanacaktı.⁵³ Takviyeli alay emir alır almaz Payas'taki kısmı ile İskenderun, Hassa'daki büyük kısmı ile Kırıkhan üzerinden ilerleyerek Antakya'yı işgal edecek ve Hatay'da “sükûnet ve asayiş” sağlayacaktı. Takviyeli alayın Hatay'ı işgaline ait bu harekâtın ayrıntıları İslahiye Tugay Komutanlığınca hazırlanacak ve bu hazırlıklar Ordu Komutanlığı vasıtası ile Genelkurmay Başkanlığına bildirilecekti. Hatay'a karşı yapılması tasarlanan harekât için 29 Kasım 1937 tarih ve 177738 sayılı emirle hazırlık emri almış ve seferber edilmesi muhtemel birlikler halen yürürlükte olan 937 seferberlik esaslarına göre hazırlıklarını tamamlayacaktı. Hazırlık emri alan bu

⁵² ATASE, İDH, 9-027-1, Tarih: 22.01.1938.

⁵³ ATASE, İDH, 9-020-1, Tarih: 09.05.1938.

birliklere mensup subay ve erlere görev verilmeyecek, sınır boyunca istihbarat işlerine önem verilecek ve yabancıların harekâtı sıkı bir kontrole tabi tutulacaktı. Bu emrin alındığı ve anlaşıldığı şifre ile Genelkurmay Başkanlığına bildirilecekti. Bu emir 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Ordu Müfettişliklerine, 1'inci, 3'üncü, 4'üncü, 5'inci, 6'ncı, 7'nci, 8'inci ve 9'uncu Kolordu Komutanlıklarına İstanbul Komutanlığına, 1'inci, 2'nci ve 4'üncü Tayyare Alay Komutanlıklarına yazılmış ve Millî Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığına arz edilmişti.⁵⁴

9 Mayıs 1938 tarihli yazı ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile yaptığı görüşmesinde Hatay'daki seçim işleri nedeniyle Türklere karşı yapılmakta olan "*tecavüz ve katil hadiseleri*" üzerine Sancak'taki güvenliğin sağlanması için Fransızların göndereceği bir taburla imkân bulamazlarsa Fransa'ya haber verilmek şartıyla bir takviyeli alayın Türkiye tarafından Hatay'a gönderilebileceği konu edilmişti. Bu konu Fransızlarla Ankara'da yapılan görüşmelerde tutanak altına alınmıştı.⁵⁵

11 Mayıs 1938'de 39'uncu Dağ Tugay Komutanlığı tarafından tasarlanan Hatay işgali için yapılan hazırlıklar İkinci Ordu Müfettişliğine bildirildi. *Teşkilat*: Takviyeli alayın üç piyade taburundan birisinin 7'nci Tümen tarafından hazırlanacağı anlaşıldığından 39'uncu Tugayca yalnız 1 ve 2'nci Taburlar, 48'inci Dağ Alayının 1 ve 2'nci Taburlarının seferi mevcuduna göre tertibi suretiyle teşkil edilecek ve bu iki taburun seferi mevcuda çıkarılması için 16'ncı Hudut Taburunun Akbez'deki iki bölüğünden istifade edilecekti. 7'nci Tümen Komutanlığının teşkil edeceği piyade taburu alayın 3'üncü taburu olacaktı. 39'uncu Tugay Dağ Topçu Taburunun iki bataryası Hassa'da, bir bataryası Payas'ta konuşlanacaktı.⁵⁶ 1'inci Tabur Komutanlığına 14'üncü Dağ Alayı 1'inci Tabur Komutanı Binbaşı Rüştü Konuralp seçildi. 2'nci Tabur Komutanlığına mevcut komutanı Binbaşı Hidayet Bağtuğ, 3'üncü Tabur Komutanlığına 7'nci Tümen Komutanlığınca teşkil

⁵⁴ ATASE, İDH, 9-020-2, Tarih: 09.05.1938.

⁵⁵ ATASE, İDH, 9-021-1, Tarih: 09.05.1938.

⁵⁶ ATASE, İDH, 8-130-1, Tarih: 11.05.1938.

edileceğinden komutanın da tümen tarafından seçilmesi teklif edildi. 48'inci Alayın 1 ve 2'nci Taburlarının subay eksikliği aciliyeti sebebiyle kısmen 14'üncü Dağ Alayından tamamlanması düşünüldü. Ayrıca 937 subay seferberliğine göre düzenlenen istihdam yeri cetvelinde yazılı subayların tugaya katılmaları gerekiyorsa celpleri hakkında emir verilmesi istendi.⁵⁷ *Takviyeli Alayın Hatay'ı işgaline ait düzeni ise*; takviyeli bir tabur ile Payas'ta ve büyük bir kısmı ile Hassa'da toplanacak olan alay, Payas-İskenderun ve Hassa-Kırıkhan-Antakya istikametinde iki kolla yürüyecek ve her iki kol arasında irtibat sağlamak ve Gavur Dağları yüksek hattının istikametini sağlamak amacıyla da Kiyek üzerinden ve Söğüt-Araplıuşağı-Karagedik-Akkayagediği alan yayla istikametiyle Bilan'a takviyeli bir bölük sevk edilecekti. Takviyeli alay İskenderun-Bilan-Kırıkhan hattını geçerken Kırıkhan'dan itibaren Reyhaniye bölgesindeki güvenliği sağlamak için yine takviyeli bir piyade bölüğü sevk edecek ve diğer büyük kısmı ile Amik Gölü batusından Antakya'ya yürüyecekti. Hatay içinde ve Surya bölgesinde de bölgesinde de tugay komutanlığınca istihbarat memurları görevlendirmesi gerektiğinde yapılacaktı. Takviyeli alayın Payas ve Hassa bölgesine hareket tarihi ile hazırlık emrinin büyük kısmının ve işe işlerinin düzenlenmesi için nakliye taburundan gelecek kamyonların öncelikle İslahiye'ye gönderilmesi istenmişti.⁵⁸

İkinci Ordu Müfettişliği tarafından Hatay'ın işgali için takviyeli alayın işgal harekâtını iyi ve kısa istikametlerden yapmak ve toplu bulunmak esası üzerine 20 Mayıs 1938 tarihinde mütalaa hazırlanmıştı. *Payas Grubu*; 41'inci Alaydan bir Piyade Taburu, 14'üncü Hudut Taburunun Dört Yol'daki bölüğü, Savunma Bölüğünden 10 atlı, 7'nci Tümeden bir Dağ Bataryası, İstihkâm ve Muharebe Bölüklerinden birer takım, Sıhhiye Müfrezesinden bir kısım, İkmal Kolundan bir kısım kıyı yolunu takip ederek harekâtın birinci günü İskenderun'u işgal edecek, aynı gün bu grup Hudut Bölüğünü Bilan'a sevk ederek

⁵⁷ ATASE, İDH, 8-130-2, Tarih: 11.05.1938.

⁵⁸ ATASE, İDH, 8-130-3, Tarih: 11.05.1938.

burasını işgal edecek ve Kırıkhan'daki Hudut Taburu ile irtibat yapacaktı. *Hassa Grubu*; 39'uncu Dağ Tugayından üç tabur, 16'ncı Hudut Taburunun Akbez'deki iki bölüğü, Savunma Bölüğü, iki bataryalı Dağ Topçu Taburu, İstihkam ve Muhabere Bölükleri (Dağ Tugayı Muhabere Takımı dahil), Sıhhiye Müfrezesi ve İkmal Kolu, Hassa-Kırıkhan-Antakya yoluyla ilerleyerek hareketin birinci günü Kırıkhan'ı, ikinci günü Antakya'yı işgal edecekti. Hudut Taburunun 2'nci Bölüğü Kırıkhan'da kalacak bu bölgenin ve geri yollarını güvenliğini sağlayacak, Payas grubu ile bağlantı kuracaktı. Reyhaniye, Süveydiye ve Antakya'ya gidecek büyük kısımdan gerekli kadar birlik gönderilecekti. Bağlantı kurulması konusunda takviyeli alayın muhabere vasıtalarından istifade edilecekti. Yerel muhabere hatlarından sadece tali işlerde yararlanılacaktı.⁵⁹ *İaşe işleri* ise Payas Grubu Dört yol'dan, Hassa Grubu Islahiye'den sağlık ve ikmal işlerini karşılayacak ve verilecek ödenek ile yerel imkânlar kullanılarak tedarik faaliyetleri yürütülecekti. Takviyeli Alay emir ve komuta bakımından 39'uncu Dağ Tugayına bağlı olacaktı. Genel olarak görev ve yetkileri ile Fransız işgal kuvvetleri ile münasebet şekli hakkında ayrıca açık emir verilecekti. Hatay'a gidecek takviyeli alay komutanlığına 14'üncü Dağ Alay Komutanı Albay Refet Bingöl atanması uygun bulunmuştu.⁶⁰

10 Mayıs 1938 tarihli Genelkurmay Başkanlığının yazısı ile Payas-Hassa bölgesinde toplanacak takviyeli alayın karargâh ve bölükleri ile savunma bölüğünün yüksek harekât kadrolarına istihkâm ve muhabere bölüklerinin normal kadrolarına sıhhiye ve oto nakliye takımının da seferi kadroya göre olan eksiklerinin zorunlu görevlendirmeye tabi tutulması bildirilmiş olanlardan tamamlanması ve bundan fazla olanların zorunlu görevlendirmeye tabi tutulması için Millî Savunma Bakanlığınca gerekli uygun tedbirlerin alınması istenmiştir.⁶¹

⁵⁹ ATASE, İDH, 8-129-1, Tarih: 20.05.1938.

⁶⁰ ATASE, İDH, 8-129-2, Tarih: 20.05.1938.

⁶¹ ATASE, İDH, 9-003-1, Tarih: 10.05.1938.

İzmir'deki Tayyare Alay Komutanı Albay Celal Yakal Hatay hazırlıklarının tamamlanması hakkındaki emirleri 57'nci Tümen Komutanlığı aracılığıyla öğrenildiğini bildirdi. Daha önce verilen emre göre bu hazırlık kapsamında 24'üncü Bölüğün park ve tamirhane kısmının da dahil olduğunu ancak 24'üncü Bölüğün önceki uçaklarına göre bir keşif bölüğü gibi dikkate alındığı oysa bu bölüğün uçaklarının Hava Okuluna gönderildiği ve yeni gelen uçaklarla da henüz uçuşların başlamamış olduğu bunun için hazırlık emrinin ne şekilde uygulanacağı hakkında emir beklediğini Genelkurmay Başkanlığına bildirildi.⁶²

12 Mayıs 1938 tarihli Genelkurmay Başkanlığının emri ile 2'nci Ordu Müfettişliği ve 6'ncı Kolordu Komutanlığına, takviyeli piyade alayı garnizonlarında hazırlıklarını tamamladıktan sonra verilecek ikinci bir emirle Hassa ve Payas bölgesinde toplanacağı ve halihazırda hazırlıklarla meşgul olacağı emredilmişti.⁶³ Hatay'a gitmek için hazırlanmakta olan takviyeli alaya dahil olacak karma muharebe bölüğü İzmir'den İslahiye'ye trenle sevk edilmişti.⁶⁴ Hatay'a gidecek takviyeli alayın otomobil kolunu teşkil etmek için kolordu otomobil bölüğünden tefrik edilen 4 kamyon ve 9 Er Kayseri'den İslahiye sevki edilmişti.⁶⁵

Genelkurmay Başkanlığının 14 Mayıs 1938 tarihli yazısı ile buldukları garnizonlarda gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Hassa-Payas bölgesinde toplanacak olan 4 piyade ve 3 topçu taburu ile 1 süvari, 1 istihkâm, 1 muharebe bölüğü ve 1 sıhhiye takımı ile otomobilli bir nakliye takımından oluşan takviyeli alayın hareket kabiliyeti ve gücünü sağlamak için; özellikle hayvan, motorlu araç, mutabiye, sıhhiye levazımı gibi eksikliklerin tamamlanmasının çok önemli olduğu ve bunun için Milli Savunma Bakanlığı tarafından Başbakanlıktan ödenek istenmesi ve eksikliklerin tamamlanması talep edilmişti.⁶⁶

⁶² ATASE, İDH, 9-012-1, Tarih: 11.05.1938.

⁶³ ATASE, İDH, 9-009-1, Tarih: 12.05.1938.

⁶⁴ ATASE, İDH, 9-010-1, Tarih: 12.05.1938.

⁶⁵ ATASE, İDH, 9-010-2, Tarih: 12.05.1938.

⁶⁶ ATASE, İDH, 9-033-2, Tarih: 14.05.1938.

Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar 15 Mayıs 1938’de “*Hizmetlerin tesrii ve halk üzerinde bırakacağı tesir bakımından takviyeli alay emrine bir zırhlı otomobil, kamyon ve motosiklet takımının ilhaki muvafık olacaktır.*” Şeklinde Genelkurmay Başkanlığına teklifte bulunmuştur. Genelkurmay Başkanlığının 16 Mayıs 1938 tarihli emri ile Hatay için hazırlanacak takviyeli alay, 3 piyade taburu İslahiye’deki 39’uncu Tugay tarafından bir taburda Dört Yol’daki 42’inci Piyade Alay’ından tertip edileceği ve dört taburlu olacağı belirlenmişti. Hudut birliklerinin de birlik halinde kullanılacağı, İslahiye’de bir zırhlı tabur elde tutulacağı fakat şimdilik takviyeli alaya zırhlı birlik dahil edilmesi imkân olmadığı bildirilmişti.⁶⁷

3’üncü Ordu Müfettişliğinin 16 Mayıs 1938 tarihli yazısı ile Genelkurmay Başkanlığının emri doğrultusunda 14’üncü Savunma Tümeninden Hatay’a gidecek Savunma Bölüğünün 40’ıncı Alayda tertip edileceği, Komuta Kursu için Sivas’a gidecek bölüğün 54’üncü Alaydan gönderilmesinin uygun olacağı düşünülmüştü.⁶⁸

Hatay’da harekât yapacak birliğin komutanına hareketin devamı süresince 10.000 liraya kadar pazarlık yetkisi, mutemetlerine de 20.000 liraya kadar avans verilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁹ 24 Mayıs 1938 tarihli yazı ile Hatay hazırlıklarına dahil 2’nci Savunma Tümen kuruluşundaki zırhlı tugay tanklarının revizyon işleri yapılmaktaydı. Bu amaçla tamir işlerinde makinist görevlendirilmişti. Ayrıca zırhlı tugaya seyyar tamirhane, benzin tankı ve arıza giderme takımı da tahsis edilecekti.⁷⁰ 25 Mayıs 1938 tarihli 39’uncu Dağ Tugay Komutanlığının istihbarat raporu ile Mınuka Emniyet Müfettişliğince Suriye’deki Şark Ordusu Başkomutanlığının elde edilen bir emrine göre Komiserliğin isteği üzerine Şam’daki 1’inci Maruk Avcı Alayının 4’üncü Taburunun seferi teçhizatla trenle Halep’e oradan da yaya yürüyüşü ile Hatay’a nakline başladığı; Hatay’a geldiği bildirilen kuvvetlerin bu tabura

⁶⁷ ATASE, İDH, 9-007-1, Tarih: 16.05.1938.

⁶⁸ ATASE, İDH, 9-019-1, Tarih: 16.05.1938.

⁶⁹ BCA, 030.18.01.02.83.43.4, Tarih: 21.05.1938.

⁷⁰ ATASE, İDH, 8-126-2, Tarih: 24.05.1938.

mensup olduğu; 4'üncü Taburun Hatay'a 450 piyade eri, 8 adet zırhlı aracı, 5 tank ve 1 top kuvvetinin geldiği bildirilmişti.⁷¹ 6'ncı Kolordu Komutanlığının 16 Mayıs 1938 tarihli yazısı ile Hatay'a gönderilecek takviyeli alay birlikleri belirlenen eksikler dışında garnizonlarda hazırlıklarını tamamlamıştı. Alaya katılmış muhabere bölüğünün İzmir'den, istihkam bölüğünün Adana'dan, oto ikmal kolunun Kayseri'den Islahiye'ye ve bir dağ bataryasının da Adana'dan Dört Yol'a trenle nakilleri kararlaştırıldı.⁷²

30 Mayıs 1938 tarihli yazı ile İstanbul Komutanlığı, Hatay kısmi seferberlik hazırlıklarında diğer kolordulara yardım olarak sevk edilecek erler ve ulaşım araçlarının deniz ve demiryolu ulaşımının barış ya da sefer şartlarının hangisinde yapılacağı emrinin alınmadığını bildirmişti. Kısmi bir seferberlik ilanında boğaz nakliyatı ile Trakya ve Anadolu nakliyatının ne şekilde yapılacağı belli değildi. Sonradan oluşturulan usta askerlerinde demiryolu işletme merkezlerine celp ve sevk edilmeleri için hazırlıkları yapılmaktaydı.⁷³ 1 Haziran 1938'de Hatay harekâtı için hazırlanan askeri birliklerin araçla nakliye işleri ve malzeme eksikliklerinin tamamlanmasına yönelik kaynak ihtiyacının Millî Savunma Bakanlığına tank tahsisatı için ayrılan 3 Milyon liradan karşılanması kararlaştırıldı.⁷⁴

5 Haziran 1938 tarihinde Hatay'da ki durum nedeniyle sınıra yaklaştırılmış olan askerî birliklerin konuşlanması şöyleydi. Payas Grubu: Sıhhiye Müfrezesi hariç Payas'ta toplanmıştı; Hassa Grubu: Sıhhiye Müfrezesi hariç Hassa'da toplanmıştı; Maraş'tan Islahiye'ye hareket eden 2'nci Piyade Alayı ile bu alay emrine verilmiş olan topçu taburu Islahiye'ye ulaşmıştı; 41'inci Piyade Alayının Dört Yol'daki kalan kısmı Payas'a yanaşmıştı, bu alay emrine verilmiş olan topçu taburu da Dört Yol'a ulaşmıştı, buradan piyade alayına katılacaktı; Antep'teki 10'uncu

⁷¹ ATASE, İDH, 7-138-1, 2, Tarih: 25.05.1938.

⁷² ATASE, İDH, 8-114-1, Tarih: 26.05.1938.

⁷³ ATASE, İDH, 8-090-4, Tarih: 30.05.1938.

⁷⁴ ATASE, İDH, 8-100-1, Tarih: 01.06.1938.

Hudut Taburu 6 Haziran 1938 akşam Kilis'e ulaşacak ve buraya mürettep batarya Islahiye-Kilis yolunda yürüyüşteydi.⁷⁵

6 Haziran 1938 tarihli yazı ile Hatay hazırlığına dahil olacak birliklerin gerektiğinde seferber olabilmeleri için İstanbul Komutanlığından yapılacak yardım nakliyatının barış veya sefer tarifelerinden hangisi ile yapılacağı tereddütü yaşanmıştı.⁷⁶

8 Haziran 1938'de Genelkurmay Başkanlığı Hatay'a yapılacak bir harekâta bir seferberlik ilan edilmesi durumunda bütün demiryolu ve denizyolları seferber hale getirilerek sefer planlarındaki güzergâhlarına göre nakliyat yapılacağını kararlaştırdı. Harekâtın genel veya kısmi seferberlik ilan edilmeden yapılması halinde nakliyat barış tarifeli rotalarına göre ve nakliyat işleri de Millî Savunma Bakanlığınca yönetilecekti.⁷⁷

Genelkurmay Başkanlığı 8 Haziran 1938 tarihli yazı ile Hatay işleri için İskenderun'da Fransız heyeti ile müzakere yapacak Türk heyeti Heyet başkanı Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman, Albay Feyzi Mengüç ve Yüzbaşı Nurettin Alpkartal üye olarak görevlendirilmişti.⁷⁸ Ancak Genelkurmay Başkanlığı 10 Haziran 1938 tarihli yazı ile Fransız Askeri heyeti ile Antakya'da müzakere yapacak Türk askeri heyetinin başkanlığına, Fransız askeri heyetinin başkanının orgeneral rütbesinde olması nedeniyle Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz görevlendirilmişti. Türk askeri heyetinde heyet başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Albay Feyzi Mengüç ve Yüzbaşı Nurettin Alpkartal üye olarak bulunmasını kararlaştırdı.⁷⁹

Genelkurmay Başkanlığı 10 Haziran 1938 tarihli şifre ile Hatay sınırında toplanmış olan takviyeli alaya verilecek ilk emri bekleyerek

⁷⁵ ATASE, İDH, 8-097-1, Tarih: 05.06.1938.

⁷⁶ ATASE, İDH, 8-090-3, Tarih: 06.05.1938.

⁷⁷ ATASE, İDH, 8-090-1, Tarih: 08.06.1938.

⁷⁸ ATASE, İDH, 8-088-6, Tarih: 10.06.1938.

⁷⁹ ATASE, İDH, 8-088-1, Tarih: 10.06.1938.

derhal harekete hazır bulundurulması hususunun askeri birliklere yeniden emredildiğini ve bu birliklerin harekete hazır olduğu Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığına bildirmişti.⁸⁰

Genelkurmay Başkanlığı 11 Haziran 1938 tarihli şifre ile Fransız Hükümetince seçilen Suriye Şark Orduları başkomutanı Orgeneral Huntziger başkanlığındaki askeri heyet ile Antakya'da Hatay işlerini görüşmek üzere Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk heyeti 11 Haziran 1938 günü akşam saatlerinde özel trenle İskenderun üzerinden Antakya'ya hareket edeceği planlandı. Fransız Hükümetinin Ankara askeri ataşesi de heyete refakat edeceği için demiryolu güzergahı üzerinde dağınık erlerin bulundurulmaması ve Türk ordusunun yüksek şeref ve intizamının korunması hususunun sağlanması 2 ve 3'üncü Ordu Müfettişlikleri ile 6'ncı ve 7'nci Kolordu komutanlıklarından istendi.⁸¹

21 Haziran'da, Bayar hükümeti Milletler Cemiyeti'ne bir nota vererek, Hatay'a gönderilen komisyon ile her türlü ilişkiyi kestiğini bildirdi. Hükümet, Milletler Cemiyeti'nin kendi tüzüğünde olan tarafsızlık ilkesini çiğnediğini beyan etti. Böyle oldukça sert bir tavır takınılmasının gerekçesi ise Hatay'daki Türklere ağır baskı ve saldırıların yapılması, mallarının yağma edilmesi olmuştur. Aynı gün Başbakan Bayar CHP meclis grubunda da bir konuşma yaparak Hatay meselesinin son safhalarını anlattı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her yıl haziran ayı sonunda tatile girdiğini belirterek, o hafta içinde Hatay meselesi hakkında kat'i beyanatta bulunabilecek vaziyette olmazsa, meselenin gelişimine göre, Fransa ile aramızda mevcut antlaşmaları yürürlükten kaldırmak ve durumun gerektirdiği tedbirleri almak hususunda TBMM'den güvenoyu isteyeceğini belirtti. Başbakan Bayar,

⁸⁰ ATASE, İDH, 8-082-1, Tarih: 10.06.1938.

⁸¹ ATASE, İDH, 8-088-2, Tarih: 11.06.1938.

bu söylemi ile her an savaş kararı alınabileceğini ima etmiştir. 23 Haziran'dan itibaren de Hatay'a askerî harekât için hazırlanılmaya başlanmıştır.⁸²

Genelkurmay Başkanlığı 23 Haziran 1938 tarihli yazı ile Hatay'a gidecek takviyeli alay komutanına, Hatay'a meydana gelecek propaganda ve buna benzer diğer işlere sarf edilmek üzere örtülü ödenek faslından uygun miktarda paranın tahsis edilmesini Millî Savunma Bakanlığından talep etmiş⁸³ ayrıca harekât yapacak olan birliklere verilecek avansında bölgede geçerli döviz cinsinden para birimi olarak verilmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁴

Türkiye ile Fransa askerî heyetleri arasında Antakya'da görüşmeler başlamıştı. Görüşmeler sırasında iki ülke askerlerinin Hatay'da konuşlandırılmasına ve Hatay içişlerine yardım etmesine ve gerekirse olaylara müdahale etmesine karar verilmişti. Ancak Fransız heyeti Türk müdahale kuvvetinin sembolik bir kuvvet olmasını, İskenderun'da konuşlandırılmasını ve bir tabur büyüklüğünde olmasını istemişti. Türkiye, topçu birliği olmak üzere bölgedeki Fransız kuvvetlerinin miktarı kadar takviyeli bir alayı Hatay'a göndermek düşüncesindeydi. Fransız askeri temsilcisi Türk teklifine karşı çıkmış, özellikle Türkiye'nin Hatay'a topçu birliklerini sokmasına itiraz etmişti. Bu konular üzerinde anlaşma sağlanamaması nedeniyle Haziran sonuna doğru görüşmeler çıkmaza girdi. Bu koşullar altında, Fransız askeri temsilcileri, Türk askerlerinin her an Hatay topraklarına girmesi olasılığına karşı hazırlık yapmaya başladılar. "*Türk birliklerinin Sancak'a Muhtemel Girişi Durumunda İzlenecek Tutum Hakkında Talimat*" adını taşıyan belgede, Türk askerlerinin iki ülke arasında anlaşma olmaksızın, haber vererek ya da vermeden, Sancak'a girmeleri durumlarında yapılacaklar tek tek sıralandıktan sonra, kendilerine karşı konulmayıp

⁸² Ayşe Aydın, "Hatay Meselesinin Çözümü Esmasında Başbakan Celal Bayar'ın Faaliyetleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C XIV, S 1, (Haziran 2012), s. 149.

⁸³ **ATASE, İDH**, 8-066-1, Tarih: 23.05.1938.

⁸⁴ **BCA**, 030.18.01.02.83.56.1, Tarih: 23.06.1938.

protesto ile yetinilmesi ve bir üst komutana bilgi verilmesi öngörülmekteydi. Ancak Türk askerlerinin güce başvurarak giriş yapması halinde, kendilerine aynı yöntemle karşılık verilecekti. Bu önemli askeri belge, Fransızların tüm anlaşmalara rağmen, Türk askerinin Sancak'a girişini mutlaka sakınılması gereken ciddi bir tehdit olarak algıladığını; böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde bile, direniş göstermeme kararı verdiğini açıkça ortaya koyuyordu.⁸⁵

Başbakan Celal Bayar, Antakya'daki Türk heyeti başkanı Orgeneral Asım Gündüz'den aldığı rapor doğrultusunda 25 Haziran'da Cumhurbaşkanlığına sunduğu telgrafta, Türk askerinin Hatay'a giriş tarihinin belirlenmesinin Ankara'daki Fransız sefiri aracılığıyla Türk ve Fransız hükümetleri arasında yapılması, Hatay'a girecek Türk kuvvetlerinin Türklerin yoğun olduğu bölgede konuşlandırılması ile adli sorunların çözümlenmesi konularında uzlaşma sağlandığı ifade edilmekte ancak Hatay'a girecek Türk askeri sayısı ve niteliği konusunda uzlaşma olmadığı belirtilmişti. Rapora göre, Türk heyetinin Hatay'a gidecek asker sayısını 3.000 ile 3.500 olarak teklif ettiği, Fransız heyetinin ise Türk askerinin Hatay'da bulunan Fransız askeri kuvvetine denk yani iki tabur olmasını ayrıca Türk birlikleri arasında topçu birliklerinin bulunmamasında ısrar ettikleri belirtilmişti. Fransız heyeti, Türk heyetinin teklif ettiği asker sayısını kabul ettikleri takdirde Hatay'a Suriye'den asker sevk etmeleri gerektiği, bu durumda Suriye'ye de başka bölgeden kuvvet getirmek mecburiyetinde kalacakları bu durumun da Fransa'ya büyük bir masraf getireceğini ileri sürmekteydi.⁸⁶

Genelkurmay Başkanlığına da gönderilen bu rapora karşılık Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın 26 Haziran 1938'de gönderdiği talimatta;

“1. Rapor münderecatı Genelkurmayca tetkik edildi. Bu cihet Hükümet erkanında tetkikinden geçti.

⁸⁵ Ada, **a.g.e.**, s. 175.

⁸⁶ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C, D: 74-1, F: 110-1-2-3-4-5-6-7'den aktaran Dağıstan ve Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 85.

2. Bu anlaşmaların esasını teşkil eden kuvvet ve efektif meselesi hal-
ledilmedikçe teferruat üzerindeki anlaşmalar fîli neticeyi şüpheli bıraka-
cak ve teşriki mesaiden beklenen netice fîilen tahakkuk edemeyecektir. Bu
sebepten dolayı isteklerimizin dayandığı makul esbabı mucibeyi ve emniyet
şartlarının icap ettirdiği asgari tertipleri aşağıda bir defa daha tespit ve
izah etmeyi lüzumlu gördüm.

a. Bizim için tabur veya şu veya bu isim üzerinde inat ve ısrar meselesi
yoktur. İki hükümet arasındaki anlaşma bu raddeye ve bugünkü duruma
vardıktan sonra bunu akamete uğratmak ve mefluç etmek mesuliyetini biz
kendi üzerimize almak istemeyiz.

b. Bütün bu anlaşmaların tam bir neticeye varması ancak askeri teş-
riki mesainin tahakkuku ile mümkün olacaktır. Bu imkân ise Hatay'a gi-
recek kit'amızın adı ne olursa olsun asgari bir hadde askeri emniyetin mev-
cut bulunmasıyla kabili tahakkuktur. Bu ciheti herkesten iyi olarak Fransız
asker arkadaşlarımız bilirler.

c. Hatay'a girecek askerimizin emniyeti ancak şöyle bir konuş ile müm-
kün olabileceği bütün askerlerce ufak bir tetkik ile kolayca tebeyyün eder.
Antakya'da bize ayrılan Türk mahallatına 500 mevcutlu bir kit'a, İske-
nderun'a 500 mevcutlu bir kit'a, bunların emniyeti için Bilan'da süvari,
muhabere gibi merbut birlikleri de ihtiva eden ve en dar bir hesapla tutarı
1.250 mevcuda varan bir kit'a ile irtibat yollarının emniyeti için Kırık-
han'da 300 mevcutlu, Sarıseki'de 200 ve Bilan ile Antakya arasındaki yol
üzerinde bulunan Badrakene mevkiinde yine 250 mevcutlu bir birlik, bun-
lardan başka bütün bu kit'aların komuta merkezinde yani Bilan'da bir
sahra veya dağ topçu kit'ası. (3 Bataryalı) Bizim teşkilatımıza göre zaten
topçusuz bir tertip mümkün olamaz.

d. Bütün konuş teferruatı yukarıda zikredilen askeri birliklerin heyeti
umumiyesi Fransızların Hatay'da bulundurdıkları ve zırhlı ve motorlu
vasıtalarla da takviyeli olan kuvvetlerine muadil ad olunabilir.

e. Fransız Hariciye Nazırı, Paris Türk Büyükelçisine 3.000 mevcudu
kabul ettiğini bildirmiştir.

3. Her tarafını bütün vuzuhuyla bildirdiğimiz bu vaziyet dahilinde bizden bu telgrafta söylenen ve en dar bir hesapla tespit edilen emniyet şartlarından mahrum bir vaziyette samimi olarak askeri teşriki mesai talep edilemez. Bu sebeple esaslı amillerini ve konuş yerlerini izah ettiğimiz ve Fransızların yerleşme teklifine göre de tertip eylediğimiz bu konuş ve bu mevcut haricinde ve daha dün bir talep ve teklifte ısrar edilmesini prensibi kabul edilen askeri teşriki mesaiyi reddetmek mana ve mahiyetinden başka türlü tefsiri mümkün müdür?

4. Görülüyor ki anlaşmayı tahakkuk ettirmek için elimizden gelen her şey yapılmıştır. Bu teklifimizde kabul edilmezse küll halinde askeri anlaşmanın istinat edeceği esas kabul edilmemiş olur. Bu takdirde imza edilecek bir şey kalmayacağı gibi müzakeratın talik edilerek halli hükümetlere bırakılacak bir hususta kalmamış bulunur. Buna nazaran bu son teklifimize Hükümetleriyle muhabere ederek verecekleri cevap en iyi niyetlerle başlayan ve söylediğimiz gibi iyi bir hava içinde cereyan eden müzakeratımızın akıbetini tayin edecektir. Bu son teklifimizin reddi halinde müzakerenin akamete uğratılması mesuliyeti tabiatıyla karşı tarafa ait kalacaktır.”⁸⁷

Bu talimat hakkında Atatürk, 26 Haziran 1938’de Başbakan Celal Bayar’a “Asım Gündüz’e verilmek üzere hazırlanmış olduğunuz son talimat muvafıktır. Bunda Bilan’da bulunacağı söylenen topçu kut’asının efekti üzerinde münakaşa çıkması muhtemel ise de onun da halli güç olmaz”⁸⁸ şeklinde bir yazılı bir not göndermiştir.

Antakya’daki görüşmelerin kesilmesi üzerine, Orgeneral Asım Gündüz’ün Ankara’ya geri dönme talebi, Ankara’da Atatürk’ün başkanlığındaki devlet ve hükümet yetkililerin katıldığı toplantıda değerlendirildi. Toplantıda Atatürk, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Türk askeri birlikleri için önerilen konuşlanmanın, “teklif ettiğimiz mürettep alayın yerleşme durumu ... istila mahiyetindedir” sözleriyle eleştirmiş ve yeni bir konuş planı gündeme getirmiştir. Bu yeni konuş planının

⁸⁷ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C, D: 74-1, F: 110-9-10’dan aktaran Dağıstan ve Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 185-186.

⁸⁸ **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi**, Arşiv: IV-18-C, D: 74-1, F: 110-8’den aktaran Dağıstan ve Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 187.

Fransa tarafından kabul edilmesiyle iki taraf arasında yeniden anlaşma zemini meydana geldi. Atatürk, bu defa da yumuşama yönünde meseleye yaklaşımıyla, son çözüme bir adım daha yaklaşılmasında bizzat etkide bulunmuştu.⁸⁹ Görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938 günü askerî antlaşma imzalandı.

Bu anlaşmaya göre; Türk kuvvetlerinin mevcudu 2.500'den fazla olmayacak ve bir albayın komutasında, 482'nci Dağ Alay Karargâhı, 48'nci Dağ Alayı (I, II ve III. Taburları ile birlikte), 41'inci Alayın I. Taburu, Bir Süvari Bölüğü, İki Dağ Bataryası, VI. İstihkam Taburunun I. Bölüğü, VI. Muhabere Taburunun I. Bölüğü, VI. Nakliye Taburunun Oto Kolu, Alay Sıhhiye Takımı, Alay Ekmekçi takımı şeklinde teşekkül edilecekti. Türk ve Fransız hükümetleri bu kuvvetlerin Sancak'a giriş tarihini anlaşarak tespit edeceklerdi. Bu kuvvetler sınırı Payas ve Hassa istikametlerinden geçeceklerdi. Türk kuvvetleri ilk olarak *Beylan'da* 1.000 mevcutlu Alay ve karargâhı, bir tabur, süvari bölüğü, topçu bataryaları, İstihkam ve muhabere bölükleri, sıhhiye takımı, ekmekçi takımı ve otomobil kolu, *İskenderun'da* 500 mevcutlu bir tabur, *Antakya'da*, 500 mevcutlu bir tabur, *Kırkhan'da* 250 mevcutlu yarım tabur, *Batraken'de* 250 mevcutlu yarım tabur konuşlanacaklardı. Halen Sancak'ta bulunan Fransız kuvvetleri en fazla 2.500 kişilik olacaktı. Türk Kuvvetlerinin rolü ve komutası ise; Türk kuvvetleri Sancak'ta nizamın teminine ihtiyaç duyulduğunda katılabileceklerdi. Normal olarak nizamın temini ile sorumlu olan Sancak polis kuvvetleri görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldığı zaman yetkili makam askeri anlaşmanın 6 ve 8'inci maddelerde açıklanmış şartlar dahilinde bu kuvvetlerin yardımını talep edecekti. Anlaşmanın 6'ncı maddesi; bu muhtemel ortak çalışmalar hakkında teşebbüs almak Sancak'ta nizamdan sorumlu olan Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserinin delegesine aittir. Bu ortak çalışma kendisi ile birlikte düzenlemek üzere Sancak'taki Türk kuvvetleri komutanlığı tarafından daimî bir temsilci

⁸⁹ Ada, a.g.e., s. 175.

tain edilmesini öngörüyordu. 8'inci madde Türk kuvvetlerinin asayiş temin için ortak çalışma anlaşmanın 5 ve 6'ncı maddelerindeki şartlar dahilinde karşılıklı yardımlaşmayı düzenliyordu.⁹⁰

Türk heyeti Antakya'dan ayrıldı, ancak Kurmay Albay Fevzi Mengüç askeri temsilci olarak Antakya'da kalmıştı. Yapılan Türk-Fransız Askeri Antlaşması'na göre, Sancak'ın toprak bütünlüğü, siyasi statüsü ile sükûn ve asayiş toplam 6.000 kişilik bir kuvvet tarafından sağlanacaktı. Hatay'ın iç ve dış güvenliğinin sağlanması için Türk ve Fransız kuvvetleri iş birliği yapacaktı.⁹¹

4 Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan “*Türkiye ile Fransa Arasında Dostluk Antlaşması*”na göre iki taraf birbiri aleyhine olan hiçbir siyasi ve ekonomik antlaşmaya ve birbirine yönelik herhangi bir devlet ittifakına katılmayacaktır. Ayrıca taraflardan biri, bir veya birkaç devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğeri saldırgan tarafa hiçbir şekilde yardımda bulunmayacaktır.⁹² Türk öncü birlikleri 4 Temmuz 1938'de Hatay topraklarına girmiştir. Öncü birliklerinin girişinden sonra 5 Temmuz 1938'de esas birlikler Takviyeli 48'nci Dağ Alay Komutanı Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasında Payas ve Havsa üzerinden Hatay'a girdi.⁹³

Hatay'a harekât muhtelif sınıflara mensup askeri birliklerin harekâta başladıktan geçerli olmak üzere erlere kuvvetli tayin ve subaylara ile askeri memurlara bir er tayini verilebilmesi için Hatay harekâtı “*sefer mahiyetinde mühim ve hususi ehemmiyeti haiz harekattan*” olduğuna karar verildi.⁹⁴

⁹⁰ BCA, 30.10.0.0.224.510.12, Tarih: 03.07.1938.

⁹¹ **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, 39'uncu Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Yayınları-1, İskenderun, 2010, s. 188-189; Figen Atabey, “Hatay'ın Anavataana Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, (Temmuz 2015), s. 196.

⁹² **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, C II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 626.

⁹³ **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, s. 190.

⁹⁴ BCA, 030.18.1.2.84.71.15, Tarih: 29.07.1938.

6 Ağustos 1938 tarihli yazı Takviyeli Dağ Alay Komutanı Albay Şükrü Kanatlı, 39'uncu Dağ Tugay Komutanlığına şu raporu bildirilmiştir: *“Takviyeli Alay, Hatay girdiği günden beri inzibat, tavır ve hareket bakımından istisnasız her taraftan takdir ve tevkir edilmektedir. Alayın maddi ve manevi mevcudiyeti Hatay'a yıllardan beri görmediği huzur ve emniyeti vermiştir. Her subay, her er, geçtiği, gördüğü, bulunduğu yerde bir takdir ve perestiş halesi ile çevrilmektedir. Bu yakınlık, bu ilgi cins ve mezhep farkı olmaksızın bütün Hatay sakinleri tarafından gösterilmekte ve gün geçtikçe Takviyeli Alay mensuplarının vazifelerine karşı gösterdikleri hassasiyet ve harıçteki şerefli durumları bu yakınlığı büsbütün arttırmaktadır. Hataya geldiğimiz günden beri hemen her gün ferden veya heyet halinde Türk, Arap, Ermeni, Rum Ortodoks ve Alevi cemaatleri mümessilleri hatta İtalyan papazları bile Türk Ordusunun verdiği huzur ve emniyetten telkin ettiği yüksek itimattan mütevellit teşekkürlerini iblağ için nezdime geliyorlar...”*⁹⁵

MAH Başkanlığının 2 Eylül 1938'te Hatay'daki Fransız idarecileri hakkında *“Fransızların vaziyeti şimdi sakindir. Hiçbir şeye müdahale etmez gibi görünmektedirler. İstihbarat dairelerinin faaliyeti felce uğramıştır. Hemen hiç nüfuzları kalmamış gibidir. Mamafih İskenderun'da Fransızlar tarafından yapıldığına şüphe edilmeyen ve bugünkü vaziyetin muvakkat olduğu, Fransızların yakında yine eskisi gibi her şeye hâkim olacakları, Türk ordusunun çekileceği gibi propagandalara da rastlanmaktadır”* şeklinde rapor hazırlamıştı.⁹⁶

Genelkurmay Başkanlığı 19 Eylül 1938'de Hatay Türk Kuvvetleri Askerî Temsilciliğinden şu hususlarla ilgili bilgi istemişti: Hatay'da jandarma subay, erbaş ve erlere aylık ne kadar maaş verileceği, ordu teşkilatından gönderilecek personele de aynı maaş verilir verilmeyeceği; yeni jandarma teşkilatına ait birliklerin iskan işlerinin nasıl olacağı; silah kadrosunda ağır ve hafif makineli tüfek bulunup bulunmadığı; standarda göre 100 er için iki ağır ve dört hafif makineli tüfek tahsis edilebileceği buna göre 30 adet ağır makineli ve 60 adet hafif makineli tüfeklerle yapılacak teşkilatın bu 1.500 mevcudunun içinde

⁹⁵ ATASE, İDH, 7-134-1, Tarih: 06.08.1938.

⁹⁶ ATASE, İDH, 8-006-1, Tarih: 02.09.1938.

mi yoksa dışında mı yapılması konusunda tasarının ne olduğu şeklindeydi.⁹⁷

27 Ekim 1938'de Hatay jandarma teşkilatının personel sayısı 1.500 olarak belirlendi ve kadroda erlere tüfek tahsis edildi. İçişleri Bakanlığının değerlendirmesi ile jandarma ve polis silah kadrosunun 1.500 personel kadrosunun 1.960'a çıkarıldı. Fransızların bu konuyu kabul edip etmeyecekleri ihtimaline karşı; kabul edildiği takdirde İçişleri Bakanlığının teklifinin uygulanması, kabul edilmediği takdirde bu husus jandarma teşkilatını zafiyete düşürdüğünden Hatay jandarma teşkilatı kadrolarında Genelkurmay Başkanlığının teklifinin uygulanması zorunlu görülmüştü. İçişleri Bakanlığının teklifine göre Hatay Zabıta Genel Komutanlığı adı ile bir makam oluşturulduğu takdirde bu makama tuğbay⁹⁸ rütbesinde bir kurmay subayın atanması uygun görülmüştü.⁹⁹

Genelkurmay Başkanlığının 14 Aralık 1938 tarihli yazısı ile Dahiliye Vekaletine bildirilen Hatay Millet Meclisince kanunlaştırılması amacıyla Jandarma Genel Komutanlığı tarafından proje halinde hazırlanan kanun ve talimatlar hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmişti. Zabıta Teşkilat Kanunu'nun jandarma kısmında ve 26'ncı maddesinde subay rütbelerinin asgari süreleri altında açıklama olarak bu süreleri dolduran subayların başvekilin onayı ile terfi edebilecekleri kayıtlı olduğu. Bunun Terfi Mahrutu Kanunu'na dahil olmadığından burada belirtilmemiş olmasının ileride bir yanlışlığa meydan verilmemesi için bu konunun Hatay Devletine bildirilmesi istendi. Zabıta Teşkilat Kanunu'nun 41. Maddesinde yazılı jandarma mesleğinde 22 yıl hizmet etmiş olanlara 25 yıl hizmet hakkı verildiği, eğer bu husus Hatay'da askeri teşkilat olmadığından dolayı ordu benzeri üç yıl yıpranma alamayacağı düşünülerek konulmuş ise 25 yıl hizmet edenin 28 yıl sayılmasının daha uygun olacağı ve diğer hususların uygun olduğu

⁹⁷ ATASE, İDH, 7-125-1, Tarih: 19.09.1938.

⁹⁸ Tuğay komutanlığı yapan Albay.

⁹⁹ ATASE, İDH, 7-117-1, Tarih: 27.10.1938.

bildirilmişti.¹⁰⁰ Böylece Hatay'da görev yapacak askeri personelin daha uzun süre burada bulunması amaçlanmıştı.

SONUÇ

Türkiye-Fransa arasında imzalanan askeri antlaşmanın, Hatay meselesinin çözümünde bir dönüm noktası olduğu ve tarafları askeri güç kullanma yönünde karşı karşıya gerektirecek bir durumu ortadan kaldırdığı ifade edilmelidir.

Hatay meselesinin savaşa yol açan gelişmelerden biri olmadığı belirtilmelidir. Bu görüşü temellendiren olgular ise: sorunun tarafları olan Türkiye ve Fransa, Avrupa'da statükonun korunmasını amaçlaya blokta yer alan iki devlettir. Sorun Milletler Cemiyeti organlarında tartışıldı çözüm yolları araştırıldı. Türkiye, sorunun her aşamasında Hatay'ın, başka toprak talepleri için bir başlangıç noktası olmadığını belirtmeye özen gösterdi. Hatay meselesinin herhangi bir aşamasında askeri güç kullanımı gerçekleşmedi. Atatürk'ün 1937'de Ulukışla'ya, 1938'de Adana-Mersin'e askeri birlikleri denetleme amacıyla gerçekleştirdiği ziyaretler ve Türkiye'nin Hatay'a yakın bölgelerde zaman zaman askeri yığınak yapması, Fransa'yı çözüme zorlamaya yönelik birer kararlılık gösterisi özelliği taşımaktaydı. Ayrıca, Hatay meselesinin çözümü, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki statükoyu korumaya yönelik bir ittifakın hazırlıklarına paralel olarak yürütülmüştü.¹⁰¹

Atatürk'ün Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak bölgede düşman işgaline karşı direniş emri verdiği tarihten, hastalığının en kritik döneminde Adana-Mersin'e yaptığı denetleme ziyaretine kadar geçen 20 yıllık süre içerisinde gösterdiği kararlı tutum, Hatay meselesinin çözümünde en önemli rolü oynamıştır.

¹⁰⁰ ATASE, İDH, 7-113-1, Tarih: 14.02.1938.

¹⁰¹ Ada, a.g.e., s. 231.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (**ATASE**), İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu (**İDH**).

ATASE, İDH, 7-63-1, Tarih: 05.12.1936.

ATASE, İDH, 7-010-1, 2 Tarih: 17.12.1936.

ATASE, İDH, 7-055-1, Tarih: 18.12.1936.

ATASE, İDH, 7-055-2, Tarih: 18.12.1936.

ATASE, İDH, 7-056-1, Tarih: 18.12.1936.

ATASE, İDH, 7-050-1, Tarih: 21.12.1936.

ATASE, İDH, 7-053-1, Tarih: 29.12.1936.

ATASE, İDH, 7-053-2, Tarih: 29.12.1936.

ATASE, İDH, 7-046-1, Tarih: 09.01.1937.

ATASE, İDH, 7-046-2, Tarih: 09.01.1937.

ATASE, İDH, 7-047-1, Tarih: 09.01.1937.

ATASE, İDH, 7-039-1, Tarih: 11.01.1937.

ATASE, İDH, 7-037-1, Tarih: 16.01.1937.

ATASE, İDH, 7-033-1, Tarih: 18.01.1937.

ATASE, İDH, 8-119-1, Tarih: 30.04.1938.

ATASE, İDH, 8-119-3, Tarih: 30.04.1938.

ATASE, İDH, 8-119-4, Tarih: 30.04.1938.

ATASE, İDH, 8-119-5, Tarih: 30.04.1938.

ATASE, İDH, 9-027-1, Tarih: 22.01.1938.

ATASE, İDH, 9-020-1, Tarih: 09.05.1938.

ATASE, İDH, 9-020-2, Tarih: 09.05.1938.

ATASE, İDH, 9-021-1, Tarih: 09.05.1938.

ATASE, İDH, 8-130-1, Tarih: 11.05.1938.

- ATASE, İDH**, 8-130-2, Tarih: 11.05.1938.
ATASE, İDH, 8-130-3, Tarih: 11.05.1938.
ATASE, İDH, 8-129-1, Tarih: 20.05.1938.
ATASE, İDH, 8-129-2, Tarih: 20.05.1938.
ATASE, İDH, 9-003-1, Tarih: 10.05.1938.
ATASE, İDH, 9-012-1, Tarih: 11.05.1938.
ATASE, İDH, 9-009-1, Tarih: 12.05.1938.
ATASE, İDH, 9-010-1, Tarih: 12.05.1938.
ATASE, İDH, 9-010-2, Tarih: 12.05.1938.
ATASE, İDH, 9-033-2, Tarih: 14.05.1938.
ATASE, İDH, 9-007-1, Tarih: 16.05.1938.
ATASE, İDH, 9-019-1, Tarih: 16.05.1938.
ATASE, İDH, 8-126-2, Tarih: 24.05.1938.
ATASE, İDH, 7-138-1, 2, Tarih: 25.05.1938.
ATASE, İDH, 8-114-1, Tarih: 26.05.1938.
ATASE, İDH, 8-090-4, Tarih: 30.05.1938.
ATASE, İDH, 8-100-1, Tarih: 01.06.1938.
ATASE, İDH, 8-097-1, Tarih: 05.06.1938.
ATASE, İDH, 8-090-3, Tarih: 06.05.1938.
ATASE, İDH, 8-090-1, Tarih: 08.06.1938.
ATASE, İDH, 8-088-6, Tarih: 10.06.1938.
ATASE, İDH, 8-088-1, Tarih: 10.06.1938.
ATASE, İDH, 8-088-2, Tarih: 11.06.1938.
ATASE, İDH, 8-082-1, Tarih: 10.06.1938.
ATASE, İDH, 8-066-1, Tarih: 23.05.1938.
ATASE, İDH, 7-134-1, Tarih: 06.08.1938.
ATASE, İDH, 8-006-1, Tarih: 02.09.1938.

ATASE, İDH, 7-125-1, Tarih: 19.09.1938.

ATASE, İDH, 7-117-1, Tarih: 27.10.1938.

ATASE, İDH, 7-113-1, Tarih: 14.02.1938.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, (BCA)

BCA, 030.18.01.02.83.43.4, Tarih: 21.05.1938.

BCA, 30.10.0.0.224.510.12, Tarih: 03.07.1938.

BCA, 030.18.01.02.83.56.1, Tarih: 23.06.1938.

BCA, 030.18.1.2.84.71.15, Tarih: 29.07.1938.

Kitaplar

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

Dağıstan, Adil ve Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Fırat Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, "Sancak (Hatay) Sorunu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I (1919-1980), Baskın Oran (Ed.), 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V.Dönem (1935-1939)**, C I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, Ankara, 2003.

Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu, 39'uncu Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Yayınları-1, İskenderun, 2010.

Pehlivanlı, Hamit, Sarıнай, Yıldırım, Yusuf Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Grafiker Ofset, Ankara, 2001.

Sahillioğlu, Halil, "Antakya" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 3, İstanbul 1991.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Yerasimos, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar -Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, Çev. Şirin Tekeli, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Makaleler

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, (Temmuz 2015).

Aydın, Ayşe, "Hatay Meselesinin Çözümü Esmasında Başbakan Celal Bayar'ın Faaliyetleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C XIV, S 1, (Haziran 2012).

Dağıstan, Adil, ve Sofuoğlu, Adnan, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 61, (Mart 2005).

Dayı, Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum, (2002).

Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, (Yaz 2009).

Köni, Hasan, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl:2, S 4, (Kasım 1989).

Nadi, Yunus, "Fransız Dostluğuna Hala Kıymet Veriyoruz", **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937.

- Nadi, Yunus, “Fransa Bir Türk Alsas Loreni mi Yaratmak İstiyor?”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1937.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **History Studies**, Volume 3/1 (2011).
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 34, (Mart 1996).
- Soysal, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, **Bellekten**, C 57, S 188, (Ekim 1983).
- Şener, Bülent, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay’ın Türkiye’ye Katılması Süreci”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 97, (Bahar 2018).
- Şimşir, Bilal N., “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, **Bellekten**, C XLV/I, S 177, (Ocak 1981).

Antakya'da Yapılan
Genelkurmaylar Anlaşmasına
Merbut 1 No. lı Protokol

Ankara
Genelkurmay Matbaası
1938

Antakyada Yapılan

Genelkurmaylar Anlaşmasına Merbut I No. lı Protokol

Başlangıç

Türk ve Fransız hükümetleri Sancağın vaziyeti hazırası hakkında istişare ile bu muntakada askerî kuvvetlerin bir teşriki mesaisine karar vermiş olmakla 3/Temmuz/1938 tarihli umumî Genelkurmaylar anlaşmasının ahkâmını tatbikten kendi Genelkurmaylarının usulen salâhiyettar mümessilleri bu teşriki mesainin eşkâli tatbikiyesini berveçhizir tesbit etmişlerdir:

I — Türk kuvvetlerinin girme ve ilk konuş şeraiti

1— Sancağa işbu Protokolu tatbikan ithal edilecek Türk kuvvetleri miktarı 2500 den fazla olmayacak ve bunlar bir Albayın komutası altında bulunacaktır. Bu kuvvetlerin muhtasar teşekkülünü gösterir bir cetvel Protokola eklenmiştir. (Ek - 1).

2— İki Hükümet bu kuvvetlerin Sancağa dühul tarihini müştereken anlaşarak tesbit edeceklerdir.

Bu kuvvetler hududu bir taraftan PAYAS diğer taraftan HASSAdan geçeceklerdir.

3— Türk kuvvetleri ilk olarak İSKENDERON - BEYLAN - KIRIKHAN - ANTAKYA (bir müfreze) muntakasında konacaklardır. Konuşun teferruatı II. No. lı bağı ekte gösterilmiştir.

— 4 —

II — Fransız kuvvetleri

4— Halen SANCAKta bulunan Fransız kuvvetleri 2500 kişilik bir azamî hadde kadar takviye edilebileceklerdir.

III — Türk kuvvetlerinin rolü - komuta

5— Türk kuvvetleri Sancakta nizamın teminine ledelhace iştirak edebilirler.

Normal olarak nizamın temini ile mükellef olan Sancak polis kuvvetleri vazifelerini ifa imkânsızlığında bulunduğu zaman salâhiyettar makam zirdeki 6. ve 8. inci maddelerde musarrah şerait dahilinde bu kuvvetlerin yardımını talep eder.

6— Bu muhtemel teşriki mesaf hakkında teşebbüs almak Sancakta nizamdan mes'ul olan Fransa Cümhuriyeti Âli Komiserinin delegesine aittir. Bu muhtemel teşriki mesaiyi kendisiyle beraber tanzim etmek üzere Sancaktaki Türk kuvvetleri komutanlığı tarafından daimî bir mümessil tayin edilir.

Delege bu mümessile Türk kuvvetlerine müracaat etmek hususunda ittihaz ettiği kararını bildirir ve Türk askerî komutanına verilecek talimatı onunla kararlaştırır ve beraber imza eder.

Bu talimat vüsulünden itibaren vacibülicradır. İcrası için müracaat edilmesi lâzım gelen vesaitin intihabında serbest olan Türk komutanı bu talimatın icra edildiğini bildirir.

Türk mümessili doğrudan doğruya Türk kuvvetlerinin asayişini alâkadar eder gördüğü ahvalde delegeyi teşebbüs ittihazına tahrike salâhiyettardır.

7— Maruzzikir 6. inci maddede musarrah halden başka Türk kuvvetleirne hiç bir polis vazifesi terettüp etmez.

Mahaza bir Türk kuvvetinin asayişinin tehlikeye maruz olduğu âcîl bir halde bu kuvvetin komutanı kendi otoritesile lâzım gelen tedabiri alır ve en kısa bir müddet zarfında bildirir.

— 5 —

8— Türk kuvvetlerinin asayişini temine teşriki mesailerini balâda mezkûr 5. ve 6. ıncı maddelerde musarrâh şerait dahilinde:

— Normal olarak işbu Protokola merbut haritada gösterilen I, II No. lı müdahale mıntakalarında (Antakya şehri bu mıntakalara dahil değildir),

— Bu mıntakaların mütebakî kısmında ledelicap Fransız kuvvetlerine yardım etmek üzere, talep edilebilir.

Fransız kuvvetlerinin I ve II No. lı müdahale mıntakalarında Türk kuvvetlerine yardımları talep edilebilir.

9— Türkiye Genelkurmayı Sancaktaki Türk kuvvetleri için bir komutan tayin eder.

Mumaileyh:

— Kendisinin 6. ıncı madde mucibince aldığı talimata tevfi kan hareket etmiye mecbur olduğu 5., 6., 7., 8. ve 10. uncu maddelerin derpiş ettiği ve hile kuvvetinin asayişin teminine muhtemel yardımını hali ve,

— 11. inci maddenin derpiş ettiği muhtelit garnizonlardaki garnizon hidematı müstesna olmak üzere komutanlığını Türk talimatnameleri mucibince ifa eder.

10— 7. inci madde ahkâmı mucibince:

a) Türk kuvvetleri asayişin teminine yalnız iştirak ettikleri takdirde bunlar münhasıran kendi âmirlerinin emirleri altında hareket ederler.

b) Türk kuvvetleri asayişin teminine Fransız kuvvetleri ile beraber iştirak ettikleri takdirde bu kuvvetlerin heyeti umumiyesinin komutanı Sancaktaki Türk kuvvetleri komutanlığının mümessili ile anlaşmak sureti ile delege tarafından tayin edilir.

11— Türk kuvvetlerinin kondukları ve bir Fransız garnizon komutanının bulunduğu mahallerde, mumaileyh garnizon hidematına müteallik Fransız talimnamesinde müserrâh selâhiyetlerini muhafaza eder.

Mahaza mahallî Türk kuvvetlerinin komutanı Fransız komutanını haberdar etmek şartı ile, kendi kuvvetlerinin asayişini için müfit telâkkî edeceği tedabiri alabilir.

— 6 —

Mahallî Türk komutanı ile bu garnizon komutanı arasında sıkı bir irtibat temin edilir. Umumî mahiyetteki bilcümle tedabir ancak aralarında teatiyi efkârdan sonra ittihaz edilir.

Anlaşmazlık halinde alâkadarlar keyfiyeti mütেকabilen komutanlarına bildirirler.

12— Sancak Türk kuvvetleri komutanı tarafından Sancak Fransız kuvvetleri komutanı nezdine daimî olarak bir irtibat subayı gönderilir.

Mütেকabilen mumaileyh de Türk kuvvetleri komutanı nezdine bir irtibat subayı gönderir.

Sancaktaki Türk ve Fransız kuvvetleri komutanları bu irtibat subayları vasıtasıyla her gün lüzumlu malûmat ve her onbeş günde bir mütেকabil kuvvetlerinin mevcut cetvellerini teatî ederler.

IV — Mülkî makamatın selâhiyet ve imtiyazlarına riayet

13— Sancaktaki Türk kuvvetlerinin mevcudiyeti mandater ve mahallî sivil makamat ve mümessillerinin bütün faaliyet sahalarında salâhiyet ve imtiyazlarına ve statü mucibince tesbit edilen polis kuvvetlerinin teşekkülüne hiç bir tebeddül getirmez.

V — İmtiyaz ve hakkı kaza

14— Sancakta Türk askerleri kendi rütbelerinden yüksek rütbedeki Fransız subaylarını ve mütেকabilen Fransız askerleri de kendi rütbelerinden yüksek rütbedeki Türk subaylarını selâmlamakla mükelleftirler.

Selâmın iadesi mecburidir.

15— Türk kuvvetleri bilfiil işgal ettikleri mahallere millî bayraklarını çekebilirler.

16— Sancakta konmuş bulunan Fransız kuvvetlerinin müstefit

— 7 —

oldukları gümrük muafiyetleri Sancakta konmuş bulunan Türk kuvvetlerine de teşmil edilmiştir.

17— Asker olmıyan ve Türk kuvvetlerine mensup bulunmıyan eşhas tarafından Türk kuvvetlerinin asayişine ve şerefine karşı irtikâp edilen suçlar ile işbu kuvvet mensuplarına karşı irtikâp edilen ağır fena hareket (Sevices graves) Türk askerî mahkemelerinin hakkı kazasına tabidir.

Diğer suçlar mahallî mahkemelerin hakkı kazasına terk edilmiştir.

Mahallî mahakim işi muhakeme ettikten sonra Türk askerî makamatını isdar ettiği hükümden haberdar eder.

İşbu maddenin ahkâmını tatbikan Türk kuvvetlerinin askerî mahkemeleri tarafından hapis cezalarına mahkûm edilmiş olan eşhas cezalarını Sancak mahallî hapishanelerinde görürler.

18— Türk kuvvetleri mensuplarından biri tarafından asker olmıyan ve işbu kuvvetlere yabancı olan bir şahsa karşı irtikâp edilen suçlar Türk askerî mahkemelerinin hakkı kazasına tabidir.

19— Türk kuvvetleri mensupları tarafından Fransız kuvvetleri mensuplarına karşı ve bunlar tarafından Türk kuvvetleri mensuplarına karşı irtikâp edilen cürümler mücrimin mensup olduğu askerî mahkemeleri tarafından rüyet olunur.

20— Türk kuvvetleri mensupları 18. ve 19. uncu maddelerde derpiş edilip Fransız kuvvetleri mensupları tarafından irtikâp edilen cürümlerde müşterek fail veya şeriki cürüm olurlarsa veya Fransız kuvvetleri mensupları tarafından irtikâp edilen bu cürümlerde müşterek fail veya şeriki cürüm olurlarsa Fransız ve Türk salâhiyettar makamları tarafından müşterek bir tahkikat yapılır. İşbu tahkikatın netayici her iki tarafça askerî mahkemeyi aideye müracaata selâhiyettar olan makamı aidine tevdi edilir. Fransız ve Türk makamları ittihaz edilen kararlardan müteakiben birbirlerini haberdar ederler. Bunu müteakip Türk askerî mahkemeleri bir taraftan ve Fransız askerî mahkemeleri diğer taraftan her biri kendine ait olan işin tahkikatına tevessül ederler. Aralarında lâzım gelen teması muhafaza ederler.

21— Marüzüzkir 19. uncu maddede müserrah ahvalde tahkikat icra eden askerî makam başlayan takibat ve isdar edilen hüküm-

— 8 —

ler hakkında diğer askerî makamı malûmattar eder.

22— Türk kuvvetleri mensupları tarafından diğer Türk kuvvetleri mensuplarına karşı irtikâp edilen suçlar normal olarak Türkiyede salâhiyettar inahkemelerin hakkı kazasına terk edilmiştir.

23— Balâda mezkûr bütün suçların hukukî neticeleri eğer ordulardan biri veya diğerinin mesuliyeti mevzu bahis değilse alâkadaranın tabiiyetine göre Sancağın salâhiyettar mahkemeleri tarafından rüyet olunur.

Ordulardan biri veya diğerinin mesuliyetini istilzam edenler her orduda mer'î nizamlara göre her birinin kurmayları marifetile idareten hallolunur. İhtilâf halinde niza, siyasî tarikle intaç edilir.

24— Türk askerî mahkemesi tarafından aranılan suçlular Sancaktaki Türk kuvvetleri komutanlığının mümessili tarafından Sancaktaki Âlî Komiserlik delegesinden talep edilir.

Delege suçluları aratmalı ve teslim etmelidir.

25— İşbu faslın 17. inci ve müteakip maddeleri ahkâmının tatbikatı dolayısıyla tehaddüs edebilecek ihtilâflar siyasî yollardan hal edilecektir.

26— Türk kuvvetleri mensupları sivil makamat mümessilleri tarafından ancak cürmü meşhut halinde tevkif edilebilirler; bu takdirde hemen Türk askerî makamatına teslim edilirler.

VI — İskân, muvasala, iaşe, ikmal

27— Sancaktaki Türk kuvvetlerinin komutanı kendi kıt'alarının iskânını temin eder. Fransız komutanı bu hususta kendisine yardım eder.

Her hususî mahallin kiralanması Türk askerî idaresi tarafından bedelinin tediyesini istilzam eder.

28— Sancaktaki Türk kuvvetleri muvasalalarını temin için Sancak dahilindeki bütün güzergâhlardan serbestçe istifade eder-

— 9 —

ler. (Kısmen Suriye arazisinde kâin bulunan Sıçanlı - Yenişehir yolu müstesnadır).

Bu kuvvetler seyrüsefere müteallik ve ahkâmı umumiyeye ve talimatı hususiyeye tevfiği hareket etmelidirler.

Türk kıt'alarının yapacakları her hareket vaktinde ve evvelce Fransız komutanına bildirilecektir.

29— Balâda mezkûr seyrüsefer teshilatı yalnız Sancaktaki Türk kuvvetleri mensuplarına münhasırdır.

30— Türk askerî kuvvetleri mevcut telefon ve telgraf şebekelerinden kendi irtibatları için istifade edebilir. İcap eden abonmanlar mutad şerait dahilinde merkezden alınır. Muhaberat mer'î olan talimatın tesbit ettiği normal tarifeye göre aidatın tediyesini icap ettirir.

Türk kuvvetleri askerî ihtiyaçları için garnizonları arasında ve ledelicap kendi müdahale muntakaları dahilinde lüzumlu gördükleri sahra muhabere hatlarını tesis edebilirler. Bu suretle tesis edilecek hatlar ister Fransız şark kuvvetleri muhabere servisine, ister mahallî idarelere ait olsun umumî şebekenin sabit hatlarının direklerine çekilmeyecektir.

Askerî memurlar tarafından idare edilecek olan bu hatlar umumî şebekeye bağlanmaz.

Bunlar hiç bir suretle sivil telefon muhabere için kullanılmaz.

31— Türk kuvvetlerinin her türlü ikmal ve iaşesi Türk komutanı tarafından temin edilir.

Bu kuvvetlerin sıhî işleri normal olarak Türk komutanı tarafından tanzim edilir. Maamafih; müstaceliyet halinde Türk askerleri imkân dahilinde ve Fransız nizamnamesinin derpiş ettiği tarife mucibince masarîf ve mualece esmanı tediyesi mukabilinde Sancak Fransız garnizonları revirlerine kabul edilirler.

— 01 —

VII — Türk kuvvetlerinin geri alınmaları

32— Vaktinde iki hükümet arasında bir anlaşma olmadığı takdirde Sancığa idhal edilen kuvvetler iki hükümetin karşılıklı müteahhit bulunduğu beynelmilel ahkâm dairesinde Sancak hükümetinin tam teessüsünü takip eden tarihten iki hafta sonra çıkacaklardır.

Fransız Genelkurmayı için
General
Huntziğer
Âli Askerî Şura azası
Şark kıtaatı âli
Komutanı

Türk Genelkurmayı için
Orgeneral
Asım Gündüz
Genelkurmay 2. Başkanı

— 31 —

Protokol No. 1 (Madde 1)*EK - I***Sancağa idhal edilecek Türk kuvvetlerinin teşkilâtına
ait muhtasar cetvel**

- 48. Dağ alayı komutanı albay.
- 48. Dağ alayı karargâhı.
- 48. Dağ alayı; üç taburlu (I., II., III. taburlar).
- 41. Alayın I. taburu.
- Bir süvari bölüğü.
- İki dağ bataryası.
- VI. İstihkâm taburunun I. bölüğü.
- VI. Muhabere taburunun I. bölüğü.
- VI. Nakliye taburunun Oto kolu.
- Alay sıhhiye takımı.
- Alay ekmekçi takımı.

— 12 —

Protokol No. 1 (Madde 3)

EK - II

Türk kıt'alarının ilk konuşunu tesbit eden cetvel

BEYLANDA :

- Albay ve
- Alay karargâhı
- Bir tabur
- Süvari bölüğü
- Topçu bataryaları
- İstihkâm ve muhabere bölükleri
- Sıhhiye takımı
- Ekmekçi takımı
- Otomobil kolu

Mevcut:
1000 kişi

İSKENDERONDA :

- Bir tabur

Mevcut 500 kişi

ANTAKYADA:

- Bir tabur

Mevcut 500 kişi

KIRIKHANDA :

- Yarım tabur

Mevcut 250 kişi

BATRAKENDE:

- Yarım tabur

Mevcut 250 kişi

Mevcut 2500 kişi

HATAY'IN KURTULUŞUNA ETKİSİ BAĞLAMINDA: ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR BİRLİĞİ STRATEJİSİ VE EĞİTİM POLİTİKASI

Saime YÜCEER*

ÖZET

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Batı ittifakını parçalamak ve İngiltere'yi yalnız bırakma stratejisi bağlamında Fransa ile Türkiye arasındaki savaşa son veren Ankara Antlaşmasını imzalamıştı (20 Ekim 1921). Bu antlaşma ile İskenderun Sancağı Misak-ı Milli sınırları dışında kalmış; ancak özerk bir yapı oluşturularak Türk kültürünün canlı tutulması ve geliştirilmesi için zemin hazırlanmıştı. Böylece Türkiye ile kültür birliğinin korunması sağlanarak, halkın Türkiye'ye katılma duygusu canlı tutulacaktı. Ancak manda yönetimi, özellikle 1930'lardan itibaren bu konuda halka zorluklar çıkartmaya başladı. Söz konusu antlaşma ile güvence altına alınan hakların kullanımını olabildiğince kısıtlandı.

Bunun üzerine bu sürecin diğer bir yoldan desteklenmesi için; Türkiye Cumhuriyeti adına okutulmak üzere, Antakya İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla Türkiye'ye, söz konusu bölgeden öğrenci getirilmeye başlandı. İçeride Türk kültürünün geliştirilmesine yönelik uygulanan baskıların doğuracağı sonuçlar bu uygulamayla giderilmeye çalışılacaktı. Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanı olduğu süreçte Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine, Türkiye Devleti sınırları dışında kalmış Türk çocuklarının Türkiye'de okutulması için bütçe ayrılmıştı. Bu politikanın Hatay'ı da kapsamasını Tayfur Sökmen şu şekilde anlatmaktadır: "...*vapurda Doktor Reşit Bey'i gördüm.*

* Prof. Dr.,Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Konuşma sırasında ‘Tayfur Bey, bu sene vekâlet bütçesine hariçten çocuk alıp okutmak için bir miktar para koyduk. Kıbrıs ve Rodos’tan onar çocuk alacağız. İsterseniz İskenderun ve havalisinden de on çocuk alabilirim, ancak bazı şartlar var. Türk olacak, ebeveyni ve kendi Türk aleyhtarlığı yapmamış bulunacak ve sınıfının birincisi olacak.’ dedi, benim Mücadele zamanı köylerde gezerken, zeki ve enerji ile dolu çocuklara rastladığımı, imkânları olmadığı için okuyup memlekete faydalı olamadıkları; müsaade buyurursanız bizden isteyeceğiniz çocukları maddi imkânı olmayanlardan seçelim sözüme ‘Yerinde olur, öylelerini isteyiniz’ dedi.”.

Bu konuşma üzerine Tayfur Sökmen Bey, 1936 yılında Atatürk’ün direktifiyle “Hatay Egemenlik Cemiyeti” adını alacak olan, Antakya İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gidecek olayla ilgili arkadaşlarına bilgi verdi. Onlar da durumu Antakya’daki Cemiyete yazdılar. Kısa süre sonra Antakya’dan 6, Reyhaniye, Kırıkhan, Belen ve İskenderun’dan birer çocuk alınarak toplam 10 çocuk İstanbul’a gönderildi. Bundan sonra Atatürk’ün emri ile İskenderun ve havalisindeki çocuklar, Parti adına da okutulmaya başlandı. Birkaç sene içinde 175 çocuk okutuldu.

1932 yılında uygulamaya konulan bu politika, Hatay’ın Türkiye’ye katıldığı tarihe kadar sürdürüldü. Kültürel bağı güçlendirme amacıyla Hatay’a okullarda okutulmak üzere Türkiye’den kitaplar gönderiliyordu. Manda yönetimi, 1932’den itibaren bu kitapların okullarda okutulmasına da izin vermedi. Türkiye’de gerçekleşen devrimler, Türkiye dışında yaşayan Türkler arasında takip edilmeye çalışılıyordu. Hatay’da da aynı istek söz konusuydu ve halk Türkiye’deki gelişmeleri yakından izliyor ve uygulamaya çalışıyordu. Bu çabalar, Hatay Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar devam etti. Bu tarihten itibaren Türkiye’deki sistemi tamamen uygulama olanağı da elde edilmiş oldu. Hatay Meclisi, Türkiye’ye katılma kararı alana kadar yaşanan kısa süreçte, Türk eğitim sistemine uyum çalışmalarına başlandı; ulusal ve bilimsel eğitimin yapılandırılması bu evrede büyük ölçüde gerçekleştirildi. Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla bu süreç de tamamlanmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Hatay, Atatürk, Kültür Birliği, Eğitim Politikası.

IN THE CONTEXT OF ITS EFFECT ON THE LIBERATION OF HATAY: ATATURK'S STRATEGY FOR CULTURAL UNITY AND EDUCATION POLICY

ABSTRACT

In the context of the strategy of splitting the Western alliance and leaving England alone, the government of the Turkish Grand National Assembly signed the Treaty of Ankara ending the war between France and Turkey (20 October 1921). With this treaty, the sanjak of Iskenderun remained outside the borders of Misak-ı Milli (National Pact); however, a groundwork was laid for keeping alive and developing the Turkish Culture by forming an autonomous structure. Hence, the people's interest in the merging with Turkey would be kept alive by protecting the cultural unity with Turkey. However, the Mandate regime began to raise difficulties for the people about this matter especially starting from the 1930's. The use of the rights taken under guarantee with the mentioned treaty was limited as much as possible.

Thereupon, in order to support this process by another way, students started to be brought to Turkey from the mentioned area with the help of the Antakya Iskenderun and Its Vicinity Countrywide Resistance Organization to be educated in the name of the Turkish Republic. This practice was expected to eliminate the outcomes to be resulted from the pressures exerted against the development of the Turkish culture in Hatay. In the process when Dr. Resit Galip was the Minister of National Education, a fund was allocated from the budget of the Ministry of National Education for the education of the Turkish children having remained outside the borders of the Turkish Republic in Turkey. Tayfur Sökmen tells about the inclusion of Hatay in this policy like this: "... I saw Doctor Resit Bey on the ferryboat. During the talk, he said 'Mr. Tayfur, this year we put some money into the budget of the ministry to get and educate children from outside our borders. We are getting children from Cyprus and Rhodes, ten from each. If you like, I can also get ten children from Iskenderun and its

vicinity, but under some conditions. She is required to be a Turkish; his/her parents and s/he are required not to have participated in any anti-Turkey actions; she is required to be the first of his/her class.' And, he said, 'All right, choose such children,' to my telling that I came across intelligent and energetic children during my visit to villages during the struggle-time, but they could not go to school and come in useful for the country because of not having any opportunities; if you let, we could choose children, whom you are requesting from us, from among those who have no financial possibilities."

Upon this talk, Mr. Tayfur Sökmen went to the Antakya Iskenderun and Its Vicinity Countrywide Resistance Organization, which would later be named as "Hatay Sovereignty Association," at the request of Atatürk in 1936 and gave information to their friends about the event. They, then, wrote this situation to the Association in Antakya. Shortly afterwards, a total of 10 children, 6 from Antakya and 1 from each of Reyhaniye, Kırıkhan, Belen and Iskenderun, were taken and sent to Istanbul. After that, by order of Atatürk, the children in Iskenderun and its vicinity started to be educated in the name of the Party. In a few years, 175 children were educated.

This policy put into practice in 1932 had been continued until the date when Hatay merged with Turkey. With the aim of strengthening the cultural ties, books were sent from Turkey to Hatay to be read at schools. The Mandate regime did not allow for the reading of these books at schools starting from 1932, either. The revolutions taking place in Turkey tried to be followed by the Turks living outside Turkey. The same interest did exist in Hatay, too, and the people closely watched the developments in Turkey and tried to put them into practice. These efforts continued until the establishment of the Republic of Hatay. From this date on, there appeared the possibility of practicing the system in Turkey completely. The Council of Hatay started the works of adaptation to the Turkish education system within the short process experienced until they made the decision of merging with Turkey; the structuring of national and scientific education was

greatly achieved at this stage. This process was completed with the merging of Hatay with Turkey.

Keywords: Turkey, France, Hatay, Atatürk, Cultural Unity, Education Policy.

GİRİŞ

Emperyalist güçlerin, Türkleri Anadolu'dan da atma; mümkün olursa da yok etme politikalarının başarıya ulaştığını düşündükleri günlerde, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu düşünceye karşı örgütlü direnişi başlatmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya İstiklal Ya Ölüm" cümlesiyle amacın ortaya konulduğu hareketin bir kesitini oluşturan Hatay Sorunu, Türkiye'nin lehine çözümlenerek Atatürk Dönemine egemen olan başarılı dış politika uygulamalarının muhteşem örneklerinden biri olarak tarihe geçecekti.

Ankara'nın, tam bağımsız yeni Türkiye Devleti'ni kurma yolunda uyguladığı stratejilerden biri de Batı ittifakını parçalamaktı. İtalya, müttefiklerine küskündü ve bu da Türkler için olumlu bir durum oluşturmaktaydı. Geriye İngiliz-Fransız ittifakının parçalanması kalıyordu. Bu hedefi gerçekleştirmek için politikalar üreten TBMM Hükümeti, Türkiye ile Fransa arasındaki savaşı sona erdiren Ankara Antlaşması'nı gerçekleştirerek Lozan'a kadar Fransa'yı İngiltere'den uzaklaştırmayı başardı. Ancak İskenderun bölgesi, Misak-ı Milli sınırları dışında kalmıştı. Daha sonraki ismiyle Hatay Sorunu'nun çözümü, Mustafa Kemal Atatürk'ün, o gün için bütünsel bir çözüm sağlanamıyorsa problemi aşama aşama çözme stratejisinin başarılı örneklerinden birini oluşturacak ve bu bağarıda Atatürk'ün kültür birliği ve eğitim politikası da önemli rol oynayacaktır.

Hatay'ın kurtuluşunu ve anavatana katılmasını sağlayan belirleyici unsurlardan biri, Türklük bilinci canlı tutulan halkın desteği olmuştur. Bu çalışmada Hatay Sorunu'nun çözümünde Türkiye'nin uyguladığı kültür ve eğitim politikaları ve bu politikaların Hatay'ın kurtuluşuna etkisinin ne olduğu sorularına yanıt aranacaktır.

Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Politikaları ve Hatay'ın Kurtuluşuna Etkisi

Türk-Fransız savaşını sona erdirmeye, İngiltere'yi yalnız bırakma ve Batı Cephesi'nde kesin sonuç almaya yönelik olarak Türk Fransız Ant-

laşması imzalandı (20 Ekim 1921). Söz konusu Antlaşma'nın 7. maddesinde: “İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır.”¹ hükmü yer almaktaydı. Antlaşmaya böyle bir madde konularak söz konusu bölgenin Türklüğüne vurgu yapılıyor ve kurtuluşa kadar Türk kimliğinin korunması için Hatay'ın eğitim ve kültür politikaları üzerinde Türkiye'nin oynayacağı rollerin zemini hazırlanıyordu. Bu madde ile adeta Hatay'ın kültürel bağımsızlığı hukuki alanda tanınmış oluyordu.

Atatürk bağımsızlık ve kültür arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir konuşmasında: “Türk milleti Kurtuluş Savaşı'ndan beri, hattâ bu savaşa atılırken bile mahkûm milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülmez. Fakat milliyet davası, bilinçsiz ve ölçsüz bir dava şeklinde mütalâa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası, siyasî bir mücadele konusu olmadan önce, bilinçli bir ülkü meselesidir. Bilinçli ülkü demek müspet ilme, ilmî usullere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O halde propagandalarda müspet usullere müracaat etmek şarttır. Hareketlerin imkân sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler, ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Nitekim biz Türklük davasını böyle bir müspet ölçüde ele almış bulunuyoruz...”² demekteydi.

Bu düşünceye sahip olan Atatürk'ün, Hatay Sorunu'nun çözümü konusunda uyguladığı politikalarından biri de kültür ve eğitim politikalarına önem vermesi oldu. Bunun Hatay'daki hukuki zemini ise yukarıda zikredildiği üzere 1921'de oluşturuldu. Atatürk, “Şimdiye kadar takip olunan öğretim ve eğitim usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en mü-

¹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)**, C I, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989, s. 51. Abdülhâk Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 92-93.

² Abdülkadir İnan, “Atatürk ve Dış Türkler”, **Türk Kültürü Dergisi**, S 13, 1963, s. 115.

him bir sebep olduğu kanaatindeyim. Bunun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafelerinden ve doğuştan mevcut özelliklerimizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak, millî ve tarihî seciyemizle orantılı bir kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tam gelişmesi, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Gelişigüzel bir ecnebi kültürü, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür, zeminle orantılıdır. O zemin, milletin seciyesidir.”³ diyordu.

Türkiye için jeopolitik konumunun yaşamsal bir öneme sahip olduğunu bugün daha net gözlemleyebildiğimiz Hatay'ın er ya da geç Türkiye sınırları içine alınması Atatürk'ün bizzat ilgilendiği bir konuydu⁴ ve strateji baştan bu hedefe uygun olarak saptanmıştı. Atatürk'ün tabiriyle 40 asırlık Türk yurdu olan Hatay, ilelebet Türk sınırları dışında kalamazdı⁵. Bu politika doğrultusunda Hatay'da yaşayan halk kendi kaderine terk edilmedi. Manda yönetimi sürecinde kültür ve eğitim politikaları söz konusu Antlaşma ile tanınan haklar zemininde yürütülmeye ve savunulmaya çalışıldı.

Ancak Antlaşmayı takiben manda yönetimi tarafından bu hakların kullanılmasına karşı zorluklar çıkartılmaya başlandı. İş başına gelen Fransız hükümetleri Hatay'ı, imzaladıkları Antlaşmaya aykırı bir şekilde Suriye'ye ait bir bölge gibi idare etmeye çaba gösterdiler. De-

³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Derleyen: Nimet Unan, TİTE Yayınları: I, 2. Baskı, 1959, s. 16-17.

⁴ Bu konuda Atatürk, Hatay Sorunu'nun çözümünü aşamasında “*Bu benim şahsî meselemidir. Durumu Büyükelçiye daha başlangıçta açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesi kesinlikle mümkün değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta, bu yolda binde bir ihtimal belirirse, Türkiye Cumhuriyetliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından çekileceğim ve bir fert olarak bana katılacak birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle elele verip mücadeleye devam edeceğim.*” şeklinde duygularını dile getirecektir. **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1949.

⁵ 15 Mart 1923'te Atatürk'ün Adana gezisinde, 18 yaşında siyahlar giyinmiş Hataylı Ayşe Fitnat isimli genç kızın “*Bizi de kurtar!*” yakarışı üzerine Mustafa Kemal Paşa, “*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde bırakılamaz...*” demiştir. İsmail Habib, “İskenderun ve Antakya için Tarihi bir Hatıra”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1936, s. 1,3.

mografik yapısını değiştirmeye çalıştılar. Görevlendirdikleri sivil ve asker bürokratlar arasında kişisel çıkar peşinde koşanlar çoğunluktaydı. Zorba bir yönetim tesis edilmişti. Bu yönetime karşı Türk halkının nefreti günden güne artmaktaydı⁶. Bu durum halkın kurtuluş mücadelesi yürütenleri daha kuvvetli desteklemesi sonucunu doğurdu. Ankara kötü yönetimi Fransa nezdinde protesto ediyor ve sorunların çözümlenmesini istiyordu. Ancak geçici iyileştirmeler dışında kalıcı çözümler üretmiyor ya da üretmiyorlardı⁷. Manda yönetiminin yürüttüğü bu politika zaman geçtikçe Türk halkı için daha da katlanılmaz bir hal almaya başladı. Ankara Antlaşması ile güvence altına alınan hakların kullanımını engelleyici tutumlar günden güne artarak devam etti.

Oysa Henry Franklin Bouillon'un, Antlaşmanın imzalandığı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e atfen kaleme aldığı mektupta: *"Bugün Hükûmetlerimiz arasında imza edilen Anlaşmanın 7. Maddesini bütünleyici nitelikte olmak üzere İskenderun bölgesinde uygulanacak özel yönetim konusunda Türk çoğunluğun bulunduğu bölgelerin genellikle Türk soyundan olan memurlarca yönetileceğini belirtmeyi yararlı görüyorum. Türk kültürünün gelişmesi konusunda tüm kolaylıklardan yararlanacak okullar kurulacaktır."*⁸ ifadelerine yer veriliyordu. Bu mektup da Türkiye'nin Hatay üzerindeki politikalarına katkı sağlayacak bir belge olarak tarihte yerini aldı.

Atatürk: *"Bir millet kültür ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin sürekli neticeler vermesi ancak kültür ordusunun varlığına bağlıdır. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun verimli sonuçları kaybolur."*⁹ diyordu. Bu nedendir ki, kültür devrimleri ülkenin geleceği için son derece önemliydi. Türkiye'de kültür, eğitim, ekonomi ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen

⁶ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 528.

⁷ **A.g.e.**, s. 528.

⁸ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 56.

⁹ **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Hazırlayan: Utkan Kocatürk, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, 1984, s. 104-105.

devrimler, Atatürk'ün tabiriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çehresini kesin çizgileriyle ortaya çıkarmıştı. Eğitim, hukuk, harf, tarih, dil, ekonomi, müzik devrimleri ve kadın erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesiyle modern bir toplum oluşturma yolunda sağlam temeller atılmıştı. Türk Milleti varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile tahkim ettikten sonra yüksek kapasitesi ve erdemi ortaya çıkacaktı¹⁰. Anavatandaki bu gelişmeler Türkiye dışındaki Türkler tarafından da takip edilmeye başlanmıştı. Türk Devrimi, Türkiye sınırları dışında kalmış Türkler arasında heyecan yaratmakta; milli bilincin kuvvetlenmesine büyük katkı sağlamaktaydı. Devrimleri uygulamaya başlayan yerlerden birisi de Sancak bölgesi idi¹¹. Türkiye'de gerçekleşmeye başlayan devrimlerle birlikte özellikle de 1925'ten itibaren İskenderun ve Antakya'da, kültür ve düşünce hayatı hareketlenmeye ve canlanmaya başladı.

Bu konuda Abdurrahman Melek: *"Anavatanda şapka inkılabı yapılması, Latin harflerinin kabul edilmesi bizim muhitte de akisler uyandırmıştı. Yeni Mecmua'da buna dair yazılarımız ve Sarı Ziya isiminde bir zatın Latin harflerini halka öğretmek için açtığı gece dersleri iyi neticeler vermişti. Şapka giyenlerin adedi çoğaldı. Cumhuriyet inkılaplarının cumhuriyet idaresi hudutları dışında kalmış bir vatan parçasında yavaş yavaş yerleşmesi, gençliğin her türlü resmî tedbirlere rağmen bu yolda yetişmekte olması manda idarecileri ile Suriyelileri ve taraftarlarını endişeye düşürmüş görünüyordu."*¹² demektedir. Gece kurslarında, Selim Çelenk ve Ahmet Sırrı Bey de aktif rol oynadı. Halka okuma yazma öğretmek için kurslar açmışlardı. Bunlar başarılı bir çalışma gerçekleştirerek toplam 600 kişiye okuma yazma

¹⁰ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I**, Derleyen: Nimet Unan, TİTE Yayınları: I, 1945, s. 366.

¹¹ Hatay'da Türkler, Atatürk Devrimlerini takip ediyor ve uygulamaya çalışıyorlardı. Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti, Antakya 1997, s. 44-46.

¹² Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Basımevi, Ankara 1986, s.19. Hatay'da Yeni Türk Alfabesi, ilk olarak Mahmut Ali'nin kaleme aldığı "Latin Harfleri" başlıklı yazıyla halka duyurulmuştur. Bkz. Yeni Mecmua, 15 Eylül 1928.

öğrettiler. Bu uygulamalar manda yönetiminin halk üzerindeki baskısını arttırdı¹³.

1928'deki Şam Mebussan Meclisi, kurucu meclis olarak Suriye Anayasasını ve buna ek olarak İskenderun Statü Organliğini hazırladı. 1930 senesinde de Cemiyet-i Akvam Mandalar Komisyonu tarafından bu anayasa ve eki onaylandı. Ancak Statü Organik, uygulamada Türk kökenli olmayan unsurlara avantaj sağlamaya başladı. Türkçe ve Arapça bilmeleri gerekçe gösterilerek memuriyetlere bunlar atandılar. Kamuyla ilgili işlerde Türkçe başvurular geri çevrilmiyordu; ama memurlar Arapçayla işleri yürütüyorlardı. Türk okullarında, Türkiye'den getirilen kitaplardaki Türk büyüklerinin resimleri ile Türk'lüğe ve Milli Mücadeleye ait kısımları çıkarılıyordu. Bunların yanında Türkiye'den gelen cumhuriyet karşıtı bazı kişilere Türkçe okul kitapları yazdırılarak Türk okullarında okutuluyordu. Türkiye'de gerçekleşen devrimlerin Hatay'daki Türkler tarafından uygulanmaya başlanması ve buna karşı baskıların artması, Türklük bilincinin günden güne kuvvetlenmesi sonucunu doğurdu.

Kılık Kıyafet Devrimini takiben Hatay'da Türkler şapka takmaya başladılar. Türkiye'de şapka devrimi bir zihniyet devrimi olarak gerçekleştirilmişti. Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan Yunus Nadi'nin kaleme aldığı makalede: *“Türkiye Cumhuriyeti Fesi atarak onun yerine şapkayı koyarken büyük bir zihniyet inkılabı yapmış olduğuna kani idi ve kanidir. Milli bir başörtüsü olmayan fes Türk halkının ananesinde tamamiyle yersiz bir hurafe olarak dinî bir mahiyet almıştı... Hele adamakıllı medeni sayılabilmek için fesin veya şapkanın dinle hiçbir alakası olmadığını takdir eden bir anlayış seviyesine yükselmenin asgari şart olduğuna şüphe yoktur. İşte serpuşa ait inkılabında müterakki Türk zihniyetinin hareket başlangıcı... Orada (Hatay) yeni Türk alfabesi ile beraber şapka inkılabı da aldı yürüdü ve kendi kendine. Fransız müstemleke memurlarının Türk milliyetini münakaşa ve hatta mücadele mevzuu yaptıkları görüldükten sonra Türkler arasında şapkaya itibar daha ziyade çoğaldı... Şapka giymeyiniz, gâvur olursunuz diyen ve burada zikrine lüzum görmediğimiz din propagandalarına girişen bu Fransız müstemleke*

¹³ Selim Çelenk, **a.g.e.**, s. 44-45. Yeni Mecmua, 1 Temmuz 1929.

*memurlarını insan saymakta tereddüt etmek yerinde olmaz mı?*¹⁴ denilmektedir.

Şapka Devrimi aleyhinde yapılan propagandalar aydınlanmamış kesimler üzerinde etkisini gösteriyordu. Şapkayı bir inanç sorunu olarak görenler bir tarafta; akılcı düşünceye sahip olanlar ise diğer tarafta yer alıyordu. Şapka aleyhinde dini kullananlara karşı Vedi Münir Karabay, kaleme aldığı risalede, Türk Devrimi ile getirilen yeniliklerin toplumun ilerlemesini sağlayacağını ve şapka giymenin de haram olmadığına dikkat çekti. Dini kullanarak kişisel çıkar peşinde koşanlara karşı halka uyarılar yaptı¹⁵. Türkler arasında şapka yaygınlaştıkça Suriye milliyetçilerini temsil eden kırmızı uzun fes, Hıristiyanlar arasında bile takanlar görülmeye başlandı. Şapka, yenilik taraftarı ve bağımsızlık yanlısı Türkleri simgelerken; fes ise Suriye milliyetçilerinin ve manda taraftarlarının bir sembolü haline dönüşmüştü. Fransız manda idaresinin yöneticileri de şapkanın Hatay'da yaygın bir şekilde kullanılmasını istemiyorlardı. Resmi dairelere işi düşen ve başında şapka olan Türklere memurlar: “Şapkanı attıktan sonra gelersen işin derhal görülür.” tarzında uyarılarda bulunuyorlardı. Abdurrahman Melek şapka konusuyla ilgili olarak, “*Bir gün şehir haricindeki bahçelerde bir toplantı yaparak kitle halinde şapka giyilmesine karar verdik. Bugünden itibaren yaşlılarda dâhil olduğu halde birçok ileri gelen kimse şapka giydiler buna mukabil muhalifler siyasi faaliyetlerini arttırdılar. Ve Kürt Mehmet Hocanın etrafında bir halka teşkil ederek feslerini uzattılar... Bir camide Kürt Hoca, Türk inkılapları aleyhinde vaaz ederek şapka giyenleri tekfir etti (kâfir saydı). İki gün sonra Servet Hocanın Türk inkılaplarını, şapka giyenleri müdafaa etmesi muhalifleri çok sinirlendirmişti. Ramazanda böyle gergin hava estiği sırada üç dört genç başlarında şapka olduğu halde camide Kürt Hocanın*

¹⁴Yunus, Nadi, “Suriye’yi Makedonya mı Yapacaklar? Fransız Memurları Çete Teşkilatı Yapıyorlar”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1937, s.1,7.

¹⁵ Bu konuda bkz. Volkan Payaslı-Olcay Özkaya Duman, “Şapka (İnkılabı) ve Din Üzerinden Verilen Hatay Bağımsızlık Mücadelesi-Vedi Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil?”, **Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2013, S 9, s. (293-325).

vaazını dinlemeye gitmişler. Vaaz sonunda hocaya bir iki soru sormuşlar. Cemaat dağıldığı sırada mutaassıp muhalifler şapkalı gençlere sopalarla hücum ederek başlarından yaralamışlar, kanlar içinde bırakmışlardı. Dışarıdan gençleri kurtarmak için koşup gelenleri polisler camiye sokmamışlardı. Hükümet kuvvetleri de güya vakayı mahallinde bastırmak için gelmişler fakat müdahaleleri yaralıları götürmekten ibaret kalmıştı...¹⁶ şeklinde o günlerde yaşananlar hakkında bir kesit sunmaktadır. Cumhuriyet gazetesi de beş kişinin yaralandığını ve üçünün isimlerinin Kara Tahir, marangoz Osman ve sütçü Şevket olduğunu not düşmektedir. Mehmet hocanın, Şeyh Said'in akrabası ve Türk düşmanı olduğu belirtilmiştir¹⁷.

Linç edilmekten son anda kurtulan Selim Çelenk ise bu olayın, 1934 yılının Ramazan ayında Yenicami'de gerçekleştiğini belirtir. Anlattıklarının bir kesiti şu şekildedir: "... Şapka giyenler kâfir mi hoca, diye sordum. Evet, kâfirdir deyince bağırдым sensin kâfir. Bu beklenmedik çıkışım üzerine Kürt Hoca'nın arkasında kendisini koruyan, destekleyen yobazlar 'Öldürün bu kâfiri' diye bağırдыlar, cemaati de üzerime saldırttılar. Bir anda yüzlerce insanın üzerime çullandığını, sopa ve taşlarla beni linç etmeye çalıştıklarını görünce şaşakaldım... Can havliyle sığınacak yer aradım. Avlunun sağ tarafındaki medreselere çıkılan taş merdivenler gözüme ilişti. Kendimi bu merdivenlerin altına attım. Saldırganların bana hedeflediği sopa ve taşlar merdivenlere çarpıyor ve gözü dönmüş bu yobaz saldırısına karşı beni koruyordu..."¹⁸. Güvenlik güçlerinin gelmesiyle ölümden kurtulduğunu da söyleyen Çelenk, daha sonra bu hocanın İngiliz istihbarat örgütünün ajanı olduğunu öğrendiklerini de not düşmektedir. Halkın arasına ayrılık sokan bu kişi, Hatay Türkiye'ye katılmadan hemen önce kaçarak Halep şehrine yerleşmiştir.

İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu olay karşısında şu tedbirleri aldı: -Şapka olayı, Yeni Gün Gazetesinde halkın milli duygularını harekete geçirecek şekilde duyuruldu. -Konusuyla ilgili Türkiye'ye bilgi verildi.- Mahalli Suriye yetkilisi, Fransız

¹⁶ Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1934, s. 1,5.

¹⁸ Selim Çelenk, **a.g.e.**, s.58.

makamları nezdinde protesto edildi. - Linç girişiminin yarattığı psikolojik etkiler bağlamında halk şapka giymeye teşvik edildi. Bu olayı takiben milli teşkilat mensupları Halep'ten şapka getirip halka dağıttılar. Kendi paralarıyla şapka alıp takanlar büyük ölçüde arttı. Söz konusu sürece Türk basını da ilgisiz kalmadı. Konuyla ilgili yayınlar yapıldı. Ayrıca İstanbul'da öğrenciler Halkevinde toplanarak durumu protesto ettiler. Şapka olayı halkın kurtuluş için daha da kenetlenmesine katkı sağladı¹⁹ ve Hatay köylerinde büyük hareketliliğe neden oldu. Köylüler adeta şapka takma seferberliği başlattılar. Köylerde ve şehirlerdeki aydınlar, kendi aralarında para toplayarak fakirlere şapka hediye ediyorlardı. O günlerde köylüler arasında en makbul hediyenin şapka olduğu söyleniyordu. Bazı yerleşim yerlerinde şapka takmayan kalmamıştı. Örneğin Orta Kuseyir nahiyesi halkının tamamı şapka taktı²⁰. Manda yönetimi, şapka takanlara karşı baskılarını artırdı. Jandarmalar Kürdağında; Metinli, Dervişan, Kurdkulak, Meranlı ve diğer köylerde muhtarları toplayarak bundan sonra şapka giymeyeceklerine dair imzalı belge almak istediklerini bildirmişlerdir. Muhtarlara karşı uygulanan baskı halka karşı da uygulanmaktaydı. Ancak halk nezdinde bu baskılar bir sonuç vermiyordu²¹.

Manda yönetiminin sömürü düzenini devam ettirmek için uyguladığı politikalarından bir diğeri de Hatay'da vatandaşlar arasında kültür farklılığı oluşturmaktı. Azınlıkların devam ettiği eğitim kurumları destekleniyordu. Hatay'daki Hıristiyanlar arasında okuma-yazma oranı %70-80 idi. Ayrıca bunların % 25'i de yabancı bir dil konuşabiliyordu. Buna karşılık Hatay Türklerinin sadece % 20'si okuyabilmekte idi. Bu oran kızlarda % 10'a düşüyordu²². Bir diğer taraftan Türkler arasında da ikilik yaratacak politikalar desteklendi²³.

¹⁹ Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s. 21.

²⁰ **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1936, s. 1,7. "Hataylı Türklerin hepsi şapka giydi" başlıklı yazı.

²¹ **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1937, s. 1.

²² Mesud Fani Bilgili, **Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı**, İktisat Basımevi, Antakya 1939, s. 25-26.

²³ Mesud Fani Bilgili, **a.g.e.**, s. 20.

Hatay’da bilimsel eğitim Türkiye tarafından desteklenmekteydi. Ancak Fransa, diğer Müslüman sömürgelerinde yaptığı gibi buradaki Türkleri bilimsel eğitimden uzaklaştırmak istedi. Bu politika doğrultusunda, sıbyan mektepleri, desteklenmeye başlandı. Bu okullara yarı resmi bir sıfat kazandırarak “Ecol Cornique” adı altında; söz konusu okulların devam etmesi sağlandı. Bu okulların hocalarına maddi yardımlar yapıldı. Türk halkının, yenilikçiler ve yenilik karşıtları olarak ikiye ayrılması hedeflendi. Fransızlar, Müslüman sömürgelerinde halkı cahil bırakmak için bilimsel olmayan eğitim tarzını destekliyor ve uyguluyorlardı. Fransız sömürgelerinde halk çok cahildi. Bu politikanın uygulanması, Fransız sömürü düzeninin devamı için faydalı görülüyor olmalıydı. Gerçekten de yenilik karşıtları manda yönetimini destekliyorlar ve devam etmesini istiyorlardı. Bunda, Türkiye’de gerçekleşen devrimlerin, manda yönetimi tarafından din karşıtlığı olarak propaganda malzemesi yapılması da etkili olmuş olabilir. Hatay’da sıbyan mekteplerinin desteklenmesinin yanında medreselerin ihyası için de tahsisat ayrılmaya başlandı. Yukarıda verdiğimiz “Cami Olayı” da bilimsel eğitimden yoksun ve cahil bırakılmış kesim tarafından gerçekleştirilmişti²⁴.

1907 verilerine göre Hatay’ın kapsadığı bölgenin nüfusu 120.224 idi. Burada 52 iptidai ve 3 rüştiye bulunmaktaydı. Bu okullara kayıtlı olan toplam öğrenci sayısı 1262 idi. Ayrıca bölgede misyoner okulları bulunmaktaydı. Manda yönetimi de 1921 tarihinde fiilen mevcut 26 okul ve 1550 öğrenci tespit etmişti. Bilgili ise 1921 tarihinde Hatay sınırları içinde 32 iptidai, 3 rüştiye, Antakya’da 5 sınıflı bir idadi olmak üzere 36 resmi hükümet okulunun olduğunu kaydetmektedir²⁵. Söz konusu lise “Antakya İdadisi” adıyla 1913 yılında açılmıştı²⁶. Türkçe

²⁴A.g.e., s. 29-31. Cami olayında, kaç kişinin yaralandığı konusunda net bir bilgi yoktur. Örneğin Selim Çelenk, Tahir Karadal, kunduracı Abbuş Sürmeli ve seyyar satıcılık yapan “Dede” lakabıyla tanınan Şevket adlı kişilerin kendisini kurtarmaya çalışırken saldırıdan nasiplerini aldıklarını ve kanlar içinde kaldıklarını söylemektedir. Selim Çelenk, a.g.e., s.58.

²⁵Mesud Fani Bilgili, a.g.e., s. 19.

²⁶A.g.e., s. 16.

eğitim veren Antakya Lisesi 1926'da ikiye ayrıldı²⁷ ve bu tarihten itibaren lisede Türkçe ve Arapça dillerinde eğitim vermeye başlandı. 1928'den itibaren ise lisenin her iki kısmında da eğitim dili Fransızca oldu. Türkçe ve Arapça seçmeli ders mahiyetine geriledi²⁸. Bunun üzerine durumu, Türk öğrenciler protesto etti ve boykot kararı aldılar. Sonuçta boykota katılan öğrencilerin büyük kısmı eğitimlerine Türkiye'de devam ettiler. Ders programlarında Türk öğrencilere milli bilinç aşılayacak konulara yer verilmiyordu. Türk Devriminden, Türk büyüklerinden bahsetmek neredeyse suç unsuru olarak görülüyordu. Oysa Arap öğretmen ve öğrencilerinin ve okulu ziyaret eden resmi kişilerin Arap propagandası yapmaları serbestti. Bu durumda, herhangi bir itiraz söz konusu olmuyordu. Bunların dışında yukarıda da belirtildiği üzere misyoner okulları vardı. Bunlara ek olarak manda yönetimi sürecinde azınlıklara ait okullar da açıldı. Misyoner ve azınlık okulları mevcut yönetim tarafından desteklendiler. A. Melek "*Genç nesil arasında muhitte amel olabilecek kimse yoktu.*" dedikten sonra lise eğitimini tamamlamış olanların Türkiye'de üniversite okumaya özendirilmesinin ilerisi için verimli bir girişim olacağını düşündüklerini not düşmekte ve "*Nitekim zamanla İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde yetişen Hataylı gençler Hatay mücadelesinde ve kurtuluşunda faal birer vazife gördüler.*"²⁹ demektedir.

Bu durumun farkında olan Ankara yeni politikalar üretti. Türkiye Cumhuriyeti adına okutulmak için Türkiye dışında yaşayan Türklerden öğrenci kabul edilerek okutuluyordu. Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde bu kapsama Hatay da alınmıştı. Bu politikanın uygulanabilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığına bu iş için bütçe ayrıldı. Türkiye Cumhuriyeti adına okutulmak üzere Antakya-

²⁷ Ocak 1926'da İskenderun Sancağı'nın Suriye Meclisindeki temsilcileri, Sancak'ın Suriye'den ayrılıp doğrudan doğruya Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanmasını istemişlerdi. Suriye'nin tepki göstermesi üzerine bu talep gerçekleşmemişti. Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, **a.g.e.**, s. 80-81.

²⁸ Mesud Fani Bilgili, **a.g.e.**, s. 35-36.

²⁹ Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s.10.

İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla Türkiye'ye söz konusu bölgeden öğrenci getirilmeye başlandı. İçeride Türk kültürünün geliştirilmesine yönelik uygulanan baskıların doğuracağı sonuçlar giderilmeye çalışılıyordu. Bu politikanın Hatay'ı da kapsamı durumu, Tayfur Sökmen ile Dr. Reşit Galip Bey'in vapurda karşılaşmasıyla gündeme geldi. R. Galip Bey'in, Kıbrıs ve Rodos'tan onar çocuğun devlet adına okutulmak üzere Türkiye'ye getirileceğini ve on çocuğun da İskenderun ve havalisinden getirilebileceğini söylemesi, Tayfur Bey'in de bunu onaylaması üzerine, Antakya ve İskenderun da programa dahil edildi³⁰.

Bunun üzerine Tayfur Sökmen Bey 1936 yılında Atatürk'ün direktifiyle "Hatay Egemenlik Cemiyeti" adını alacak olan Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine giderek olayla ilgili arkadaşlarına bilgi verdi. Onlar da durumu Antakya'daki Cemiyete yazdılar. Kısa süre sonra toplam 10 çocuk İstanbul'a gönderildi. Bunların 6'sı Antakya'dan, 4'dü de Reyhaniye, Kırıkhan, Belen ve İskenderun'dan getirilmişti. Bundan sonra Atatürk'ün emri ile Hatay'dan getirilen çocuklar Cumhuriyet Halk Partisi adına da okutulmaya başlandı. Birkaç sene içinde 175 çocuk okutuldu. 1932 yılında uygulamaya konulan bu politika, Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı tarihe kadar sürdürüldü³¹.

Bu konuda Türkiye tarafında da bazı sorunlar yaşanıyordu. Bu nedenle Atatürk, Hasan Rıza Soyak'ı, Hatay Sorunu'yla ilgili özel olarak görevlendirdi. Soyak, çıkan bazı sorunlarla ilgili olarak, "*Temas ettiğimiz hükümet adamları arasında, ya bu alaka yüzünden Fransızlarla aramızın açılacağını vehmettiklerinden yahut esasen lüzum ve faydasına inanmadıklarından dolayı yardım hususunda tereddüt gösterenlere rastladığımızı, burada açıklamadan geçemeyeceğim. Bu gibilerin başında, o zamanki Sıhhiyevekili rahmetli Dr. Refik Saydam geliyordu. Tıp tahsili için İstanbul'a getirttiği-*

³⁰ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 89.

³¹ **A.g.e.**, s. 89.

*miz Hataylı talebenin, vekâlet emrindeki yurtlara, parasız olarak kabul edilmesine kendisini ikna etmek için günlerce dil döküp, hatta münakaşa ettiğimi hatırlıyorum*³². demektedir. Ayrıca durumu Atatürk'e naklettiğinde büyük bir üzüntü içinde kendisini dinlediğini de not düşmüştür. Aynı durumla ilgili yaşadıklarını Sökmen de hatıratında anlatmaktadır³³.

Manda yönetimi, Türk Fransız Antlaşmasının 7. maddesinin uygulandığı görüntüsünü vermek amacıyla Hatay'da Türk okullarında okutulmak üzere Türkiye'den kitaplar getirtiyordu. 1932'den itibaren bu uygulamaya da son verdi. Eğitim üzerindeki baskılar Hatay Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etti. Ancak Hatay'ın bağımsızlık tarihinden itibaren, Türkiye'deki sistemi tamamen uygulama olanağı elde edilmiş olacaktı. Hatay Meclisi, Türkiye'ye katılma kararı alana kadar yaşanan kısa süreçte, Türk eğitim sistemine uyum çalışmalarına başlanacak, ulusal ve bilimsel eğitimin yapılandırılması bu evrede büyük ölçüde tamamlanacaktır.

Bu dönemde Türk kültürünün canlı tutulması ve geliştirilmesi konusunda İskenderun sancağında kurtuluş yanlısı Türklerin çıkarttığı yayınlarda önemli bir rol oynadılar. Bu yayınlarda işlenen önemli konular arasında Türk Kültürü yer alıyordu. Özellikle 1928'de yayın hayatına başlayan ve daha sonra Yenigün adıyla yayınlanmaya devam edecek olan Yeni Mecmua ve yine aynı yıl Halep'te çıkmaya başlayan Vahdet Gazetesi³⁴ bu konuda etkin yayıncılık sürdürüyordu³⁵. Bu ya-

³²Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**,s. 530.

³³ Bkz. Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s. 89-90.

³⁴ Vahdet Gazetesi, 18 Mayıs 1928'de Nuri Genç tarafından Halep'te çıkarılmaya başlandı. Türk kültürü ve Türk kimliğinin korunmasına katkı sağlayan ve Türk Devrimini tanıtan yayımlar yaptı. Bu nedenle Suriye Hükümetinin ağır baskılarına uğradı ve sonunda da Hatay'a taşınmak zorunda kaldı. Sonra yayın hayatına Hatay Gazetesi adı altında devam etti. Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, Sucuoğlu Matbaa, İstanbul, 1972, s. 94.

³⁵ Bu konuyu Abdurrahman Melek, bize şu şekilde aktarmaktadır: "*Gün geçtikçe artan bu fikir hareketleri bir Türk gencini (Şükrü Balcı) Antakya'da bir mecmua çıkarmak gibi hayırlı bir teşebbüse sevk etti. İki sene evveline kadar hayatta olan babası Hacı Fehmi Balcı ile beraber çalışmış bu yüzden zavallı ihtiyarın Fransız Askeri Mahkemesi tarafından hapsedtirilmesinden*

yınlar, halkın, kurtuluş mücadelesinde aktif rol üstlenen kişilerin etrafında toplanmasına katkı sağlamaya başladı. Yenigün gazetesi³⁶, milli bilincin canlı tutulmasına katkı sağlayacak konularda aktif yayıncılık yaptı³⁷.Diğer yandan Türkiye’de okutulan gençlerin yakınlarına sık sık mektuplar yazmaları, mecmualar ve gazeteler göndermeleri bu grupları da bilinçlendiriyor ve kurtuluş yanlılarına katılmaya sevk ediyordu. Böylece Türkiye ile haberleşme ve düşünsel anlamda iletişim genişlemişti. Artık bu durum Hatay’da gözlemlenebilir hale gelmişti. Çarşı ve dükkânlarda Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet ve Fevzi Paşaların resimleri asılmaya başlamıştı. Kahvehanelerde, gazinolarda, İzmir ve Sakarya Marşları çalınıyordu. Bu ise halkın milli duygularını beslemekte, kurtuluş fikrini kuvvetlendirmekteydi³⁸.

Diğer tarafta manda yönetimi, buna kayıtsız kalmıyor³⁹; polis bu resimleri topluyordu. Ancak bir gün içinde yerlerine daha fazla sayıda resim asılarak karşılık veriliyordu. Bu konuda Abdurrahman Melek, “... 24 saat içinde yenileri daha çok sayıda ortaya çıkıyordu. Bunları kim getiriyordu, kim çoğaltıyordu? Bu bir meçhul olarak kalmıştı. Sorgulanmak için hükümet dairelerine çağırılanlar göğüslerini gere gere gidiyorlar nezaret veya

*derin ıstırap duymuştuk. Şimdi oğlu ile beraber çalışmaktan zevk duyacaktık. Mecmuanın ruhsatını almaya muvaffak olamıyorduk. Ancak yazı heyeti olarak bizlerle beraber, içinde bir Ermeni, bir resmi memur ve bir de hoca bulunan bir heyet göstermek, hem Türkçe hem Fransızca neşriyat yapmak şartıyla izin alabildik. “Yeni Mecmua” namıyla çıkan mecmuanın ilk nüshalarında maksadımızı maske ederek içtimai, ilmi makalelerle işe başladık. Yavaş yavaş siyasi mevzulara girdik. Sancak istiklali lehinde, Şam’ın nüfuzu ve Suriye’nin vahdeti aleyhinde yazılar yazdık, Suriye gazetelerine çattık. Sancaktaki idareyi ve memurları tenkit ettik. Yazılarımız muhit (çevre) hakkında çok alaka uyandırды. Yazı yazan gençlerin adedi arttı. Yeni Mecmua’nın etrafında sanki bir Türk birliği tesis etmiş (kurulmuş) oldu.” Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s. 14-15.*

³⁶ İlk Sayı bkz. Yenigün, 16 Eylül 1930. 8 Mayıs 1938 tarihinden itibaren de -kapatılan Yenigün gazetesinin devamı niteliğinde- Atayolu gazetesi yayınlanmaya başlandı. Selim Çelenk, **a.g.e.**, s. 82.

³⁷ Örneğin Dil Devrimi konusunda gazetede çıkan yazılardan bazı örnekler için Bkz. Yenigün, 10 Mart 1933; 25 Ağustos 1933; 26 Eylül 1934; 2 Ekim 1934; 28 Nisan 1935; 16 Ağustos 1938.

³⁸Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s. 14.

³⁹ Fransızlar, Halep’teki Ermenileri de gizlice silahlandırdılar. Arap ve Ermenilerden çete teşkilatı oluşturdular. Yunus, Nadi, “Suriye’yi Makedonya mı Yapacaklar? Fransız Memurları Çete Teşkilatı Yapıyorlar” **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1937, s.1,7.

tevkiften kurtulur kurtulmaz resimlerden, plaklardan yenilerini tedarik etmekten çekinmiyorlardı."⁴⁰ demektedir.

Bu bağlamda kabul edilemez olaylar da yaşanıyordu: Antakya'da Köprübaşı'ndaki ilkokulda bir memur Mustafa Kemal Atatürk'ün resmini, kitaptan yırtarak koparmıştı. Bu olay, Türkler arasında büyük bir infiale neden oldu. Türk terziler, o günün akşamından sabaha kadar çalışarak binlerce rozet yaptılar. Ertesi gün çocuklar yakalarında Atatürk'ün resmini taşıyan birer rozetle okula gittiler. Fransız idarecileri meseleyi kapatmak, heyecanı yatıştırmak için "kendilerinin emirleri olmaksızın maarif idaresinin resmi yırttırmış olduğu" haberini yaymak zorunda kaldı⁴¹.

Aslında bu politikalar, Fransa tarafından destekleniyordu. Manda yönetimi, Türklerle bir çatışma ortamı yaratmak için Taşnak örgütünü kullanarak Ermenilerden ve ayrıca Araplardan çeteler oluşturmaya başlamıştı. Ancak Ermeni kökenli Türk vatandaşları bunu kesinlikle tasvip etmiyordu. Türkiye Hatay konusunda içerde tam bir birlik ruhu sağlamıştı. Sancak'ta da Türklerle birlikte hareket eden Ermeniler vardı. Ermeni Patriği Piskopos Mesrup Naronyan ile Cismani Meclisi Reisi Bedros Horasancı'nın basına yaptığı açıklamada, Türkiye Ermenilerinin, milli davalarda Türk kardeşleriyle beraber olduğunu; Bu gerçeği kabul etmeyen Ermenilerin aralarında yerlerinin olmadığını, Sancakta Türk kardeşlerinden ayrılmayan Ermenilerin dürüst hareketlerini takdir ettiklerini ve aklıselim bütün Ermenilerin Türk kardeşleriyle beraber hareket edeceklerine emin olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca Taşnakların, Ermeniler adına söz söylemeye hak ve yetkilerinin olmadıklarını ilave ederek Ermenilere en çok kötülüğü dokunan bu teşkilatın Ermeni işlerine karışmasını şiddetle ve nefretle ret ettiklerini bildirmişlerdir⁴².

Sancak Türkler için olumsuz bir gelişmeyle tekrar gündeme geldiği dönemde Türkiye'de tam bir birlik ruhu hüküm sürmekteydi. 9

⁴⁰ Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁴¹ **A.g.e.**, s. 17.

⁴² **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1937, s.1.

Eylül 1936'da Suriye'deki manda yönetimine son vermeyi amaçlayan Fransa-Suriye ön antlaşmasının 3. maddesi Sancak Türklerini ilgilendiriyordu ve Fransa'nın Sancakla ilgili hak ve yükümlülüklerini Suriye'ye devredeceği anlaşılıyordu. Fransa'dan dönen Suriye Heyeti Başkanı Haşimül Etasi, Perapalas otelinde basına verdiği demeçte: Türklerle Araplar arasındaki bağın 1300 yıllık olduğunu, bu nedenle diğer milletler arasındaki bağdan çok farklı olarak asırlardan beri kurulmuş olan dostluk ve kardeşliğin bundan sonra da unutulmayacağını söyledikten sonra "... *Türkiye'nin terakkisinden ve azametinden fevkalâde memnun ve mesrur oluyoruz. Büyük Atatürk ve Türk milletine karşı olan derin ve ezeli muhabbetimizi söylemeye fırsat bulduğumdan dolayı çok bahtiyorm.*"⁴³ açıklaması üzerine; İskenderun ne olacak? sorusuna cevaben, "*Antakya ve İskenderun Fransız mandasında bir muhtariyeti idareye malikti. İdare, Fransa mandasındaki aynı hukuk ve salahiyyetle Suriye hükümetine geçiyor. Evet, vaziyette bir değişiklik yoktur. Antakya ve İskenderun Fransız mandası zamanındaki haklarına malik olacaktır.*"⁴⁴ karşılığını verdi. Bu demecin yayımlandığı günün ertesi günü Cumhuriyet gazetesi, "*İskenderun-Antakya Türkleri Anavatanın böğründe güya şunun bunun lütuf ve himmetiyle elde edilmiş olacak ekalliyet hakkı dilenciliği etmek vaziyetine düşemeler, düşürülemezler.*"⁴⁵ manşetiyle çıktı.

Türkiye Suriye'nin bağımsızlığını elde etmesine büyük bir destek vermekteydi⁴⁶. Ancak Suriye tarafı bunun kıymetini takdir eden bir davranış sergilemedi ve başka emeller peşine düştü. Eşşebab Gazetesi 25 Eylül tarihli baskısında, Esad Mahfel imzalı bir makalede, Türkiye'nin Sancak konusundaki politikası eleştiriliyor ve "... *Altı yüz senelik bir devir içinde... Osmanlı sultanlarının tagallübü ile felce uğrayan medeniyetimizi dile almamak isteriz. Lakin hicabı mucib entrikalarla bedenimizden yeni bir parçanın koparılmağa istenmesine karşı susmayız...*"⁴⁷ deniliyordu.

⁴³Cumhuriyet, 24 Eylül 1936, s. 1,7.

⁴⁴ Suriye Heyetinde, Haşimül Etasi dışında, Cemil Merdan, Sadullah Cebri, Fahri Turî, Edmon Hamsi, Mustafa Şehabî ve NaimülAlakî yer alıyordu. Cumhuriyet, 24 Eylül 1936, s. 1,7.

⁴⁵ Cumhuriyet, 25 Eylül 1936, s.1, 7.

⁴⁶Cumhuriyet, 13 Eylül 1936, s.1 .

⁴⁷Cumhuriyet, 29 Eylül 1936, s. 1,6.

Söz konusu ifadelerin yer aldığı makaleye karşı; Cumhuriyet gazetesi, “Suriye henüz Araplığın adını bilmezken Türklerin mesela Hititlerin elinde idi. Araplık daha oraya girerken karşısında Bizansları buldu. Onları geriye atan gene Türkler oldu. Osmanlılar ise Suriye’yi bir Arap devletinden değil, gene Türk olan Mısır Kölemenlerinden aldı. Bu hakikatlerden tegafül eden üstad Esad Mahfel, Antakya ve İskenderun’un milliyetini de inkâr edebilir: Tarihi güldürmek için!”⁴⁸ yanıtını veriyor ve yazı, “İskenderun ve Antakya Türk-tür ve Türküdür, ebediyyen Türk ve Türkün kalacaktır. Bu kadar...”⁴⁹ cümlesiyle son buluyordu.

Başka bir yazıda, “Bugün Antakya-İskenderun’da üç yüz bine yakın saf bir Türk kütlesi yaşamaktadır. Bu Türkler dil, adet, yaşayış, seziş itibariyle o kadar Türktür ki, orasını Çorum’dan veya Anadolu’nun herhangi bir vilayetinden ayırt etmenin imkânı yoktur. Türk medeniyeti yalnız bu ilde değil, haydi çekinmeden yazalım, Halep ve çevresinde, hatta daha cenuplarda bile kendi kültür ve dilini bir yükseliş ve kurtuluş ışığı gibi bırakmıştır.”⁵⁰ şeklindeki değerlendirme yer almaktaydı. Bu günlerde Fransız gazetelerinde konuyla ilgili çıkan yazılara da Türk basınında yer verilmeye başlandı. Paris’te çıkan haftalık La Tribunedes Nations gazetesinde Türk görüşünü destekleyen ve “Türk Fransız İhtilafı” başlığı ile yayımlanan makalede, “... Kilikya gibi, Sancak ta, hemen tamamen Türklere meskûndur. 300.000 nüfusunun 250.000’i Türk’tür...”⁵¹ denilerek bölgenin Türklüğüne vurgu yapıyordu. 26 Ocak 1937 tarihli, Ere Nouvelle gazetesi

⁴⁸ **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1936, s. 1,6.

⁴⁹ **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1936, s. 1,6.

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 31 Eylül 1936, s. 3, “Antakya, Anadolu kadar eski ve Anadolu kadar halis bir Türk yurdu.” başlıklı yazı.

⁵¹ Yine aynı yazıda “Türk vatanperverleri ile Fransızlar arasındaki mücadeleye nihayet veren bir Türk-Fransız antlaşması imza edilmişti. Fransızlar Kilikya’daki askeri vaziyetlerinin gitgide daha nazikleştiğini göyerek, sırf İngilizlerin menfaati namına atılmış oldukları maceraya bir nihayet vermek zamanının geldiğini idrak ediyorlardı. Diğer taraftan Kemalistler, Türk milletinin muhyisi olması mukadder bulunan Atatürk taraftarları, bu muahedeyi kabul etmek suretiyle, en son düşmanları olan Yunanistan’la İngiltere’ye karşı İstiklal Harbini muvaffakane neticelen-dirmeye muvaffak olmuşlardı... Memleketimiz Türklerin haklı isteklerine karşı ancak iktisadi sebeplerle üvaz edebilir...” değerlendirilmesi yapılmaktaydı. Bkz. **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1937, s. 1, 4.

ise “Fransa’nın menfaati Türkiye ile namuskar bir anlaşmaya varmaktır. Birinci Fransuva Sultanla anlaşmak için Papadan izin almadı. Soğukkanlı ve siyasi olalım. Sancak yüzünden Türk dostluğunu kaybetmeyi aklüselim kabul etmez.”⁵² şeklinde ilginç bir değerlendirmeyi okurlarına sundu. Republique gazetesi “Sancak Türkiye lehine yeni bir tavizle halledildi. Türkiye resmi dilin Türkçe olması davasını kazandı. Bu suretle Sancak’ın Türklüğü iyiden iyiye tanınmış oluyor. “⁵³ değerlendirmesine yer verdi. Hatay Sorunu’nun çözümü arifesinde Fransız basınında, dünyanın bu kritik sürecinde, Sancak nedeniyle Türk-Fransız ilişkilerinin bozulmaması gerektiği görüşü dile getiriliyor ve Türk tezini destekleyen yazılara yer veriliyordu.

Diğer taraftan Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Konseyinde bir konuşma yaparak Türkiye’nin Hatay’la ilgili tezini ortaya koydu⁵⁴. Türkiye’den ayrılmadan hemen önce “Suriye’nin istiklâlini kazanmasından memnun oluruz. Ancak bu arada Antakya ve İskenderun için de müstakil bir idare düşünülmüş olmasını ümit etmek isteriz.”⁵⁵ açıklamasında bulunmuştu.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihli Meclis açış konuşmasında, “Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan «İskenderun-Antakya» ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.”⁵⁶ diyerek Hatay Sorunu’nun çözümünde yeni bir evreye girildiğini dünyaya duyurdu.

⁵² Bkz. **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1937, s. 8.

⁵³ Bkz. **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1937, s. 9.

⁵⁴ **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, C.I, Editör: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 283.

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1936, s. 1. Milletler Cemiyetinin Konsey ve Asamble toplantılarına katılacak olan T.R. Aras başkanlığında, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak, kadın milletvekilleri Esmâ ve Mihri Bektâş’tan oluşan heyet, 11 Eylül sabah saat 09:30’da Cenevre’ye gitmek üzere hareket etti. **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1936, s. 1.

⁵⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 13, Devre: 5, İçtima: 2, 1. XI. 1936, s. 6-7.

Atatürk, yukarıda verdiğimiz Meclis açış konuşmasının ertesi günü; yani 2 Kasım 1936'da, Tayfur Sökmen'i davet etti ve kendisine Hatay davasına resmen el konulduğunu söyledi⁵⁷. Arkasından “*Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır, cemiyetinizin adını 'Hatay Egemenlik Cemiyeti' olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim altında yürütün...*”⁵⁸ talimatlarını verdikten sonra Cemiyet merkezinin İstanbul'da kalması ve Mersin, Dörtyol, Hassa ve Kilis'te Cemiyetin şubelerinin açılması emirlerini verdi. Hatay'a gidip gelinmesi denizden, karadan hatta dağdan daha kolay olacağı için faaliyet merkezinin Dörtyol Şubesinin olmasını istedi. Sökmen'le olan konuşmasını “*Gazamız mübarek olsun, Allah utandırmasın ve muvaffak etsin.*”⁵⁹ diyerek sonlandırdı. Her şeyden önce Antakya-İskenderun ve havalisinin adının Atatürk tarafından Hatay olarak değiştirilmesi, bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak amacını taşıdığını belirtmek gerekir. Bu kültürel unsurların kurtuluş için kullanılmasının örneklerinden birini oluşturur⁶⁰. Söz konusu coğrafyanın 1921'de Türkiye sınırları dışında kalması sürecinin başından itibaren bölgenin Türklere ait olduğu gerçeği hiçbir zaman unutturulmayıp sorun çözülene kadar değişik yöntemler kullanılarak gündemde tutuldu.

9 Eylül'de başlayan süreç, Atatürk'ün yönetiminde uygulanan çok boyutlu politikalar sonucunda 5 aydan daha kısa sürede hal yoluna girdi. Hatay'ın geleceğine ilişkin olarak Türkiye ve Fransa arasında 26 Ocak 1937 tarihinde Sancağı ayrı bir varlık olarak kabul eden prensip anlaşması gerçekleştirildi⁶¹. Bu metin, 27 Ocak'ta, Milletler Cemiyeti

⁵⁷Atatürk, Hatay sorununu çözme yolunda gazetecilik yeteneğini de kullandı. Hatay Sorununun ele alan ve Fransa'ya da uyarılar yaptığı yazılar kaleme aldı ve Asım Us takma adıyla yayımladı. Bkz. Kurun (Vakit) 23-27 Ocak 1937.

⁵⁸ Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s.95.

⁵⁹ **A.g.e.**, s. 95.

⁶⁰ **Türk Dış Politikası**, s. 280.

⁶¹ Bu tarihte Fransız istatistiklerine göre, bölgenin nüfusu 219.000 idi. Bu nüfusun %39.7'si Türk,%28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Rum Ortodoks, %3'ü Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut'tu. **Türk Dış Politikası**, s.287.

Meclisi tarafından onaylandı⁶². Bu durum Hatay'da ve Türkiye'de büyük sevinçle karşılandı. Türkiye'de kutlama mitingleri yapıldı. 31 Ocak 1937 tarihinde İstanbul Beyazıt Cumhuriyet Meydanında yapılan mitinge 100 bini aşkın kişi katıldı. Mitingin sonunda katılımcılar büyük bir coşkuyla 10. Yıl Marşını söylediler. Türkiye genelinde nahiyelere varıncaya kadar çeşitli yerleşim merkezlerinde yapılan mitinglere 3 milyon vatandaşın katıldığına dair haberler basında yer aldı⁶³. Barış dili hiçbir zaman bırakılmadı. Dünyanın gördüğü şey ırkçı faşist bir tepki değildi. Uygur bir ulusun haklarına sahip çıkan barışçı tepkisiydi. Bu süreçte de Suriye'nin bağımsızlığına verilen destek devam ettirildi. Görüldüğü üzere Hatay Sorunu karşısında millet topyekûn olarak sürece dâhil olmuştu. Bu durumun, dış politikada devletin elini güçlendiren unsurlardan biri olduğunu not düşmek gerekir.

Suriye'de ise kararı protesto eden küçük çapta bazı gösteriler düzenlendi: 26 Ocak Salı günü, Halep'te, Suriye Vatani liderlerinden Sadullah Cabiri ve Abdurrahman Kiali tarafından düzenlenen gösteri sırasında Halep çarşısı baştanbaşa kapandı. Gösteri yapan topluluk konsoloshanelerin önünde durarak sloganlar atarak Hatay'ın Suriye'den ayrı bir varlık olarak kabul edilmesini protesto ettiler. Gösteri sırasında rastlantı eseri orada bulunan şapkalı Türklere saldırılar gerçekleşti. Gösteri yapan topluluklar hükümetten silah istemişler ve alacakları silahlarla Hatay'ı işgal edeceklerini bildirmişlerdi⁶⁴.

Bu süreç, 2 Eylül 1938'de bağımsız Hatay Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla başka bir evreye girdi. Bütün yaşamını milletine adanmış olan Atatürk, böylece 1923'te Hataylılara verdiği sözü yerine getirmiş oluyordu. Herhalde bu, her insan için büyük bir mutluluk olsa gerekir... 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşma

⁶² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s.130.

⁶³ Antalya mebusu Tayfur Sökmen başkanlığındaki 12 kişilik heyet, Dolmabahçe Sarayına giderek Atatürk'e Hataylıların hürmet ve tazimlerini arz etmişlerdir. **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1937, s. 1,6.

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1937, s. 1.

ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edildi. Bu antlaşma henüz yürürlüğe girmeden 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi oybirliği ile Anavatan'a katılma kararı aldı. Bu konuda Tayfur Sökmen, "...senelerce hasret kaldığımız Anavatana kavuşmanın heyecanı içinde Hatay Millet Meclisi oybirliği ile Anavatana katılma kararı vererek, Hatay Devleti Atatürk'ün yüce himmeti ile tarihe 17 nci Türk Devleti olarak geçmiştir."⁶⁵ demektedir. Bu olay, emperyalist politikaların, bilimsel düşünerek ve bilime dayalı çözümler üretilerek başarısızlığa uğratılabileceğinin somut örneklerinden biri olarak tarihte yerini aldı.

SONUÇ

Türk Fransız Antlaşmasında geçen ismiyle İskenderun bölgesi, o günün olağanüstü koşullarında Türk sınırları dışında kalıyordu. Ancak Türk kültürünün korunacağı ve geliştirilmesi koşullarının hazırlanacağı yine bu Antlaşmayla taahhüt ediliyordu. Bölgenin Fransa yönetimine girişinden itibaren Türkler, Antlaşmadan kaynaklanan haklarını kullanmaya çaba sarf ederek manda yönetiminin çıkarttığı zorluklara karşı başarılı bir muhalefet gerçekleştirdiler.

Özellikle Türkiye'de devrim sürecinin başlaması Hatay'da kültürel ve düşünsel hareketliliğe neden oldu. Ulusal bilinci kuvvetlendirdi. Türkiye'nin bir parçası olduğu görüntüsünü bütün dünyaya gösterdi. Sürecin başlangıcından itibaren Türkiye ile iletişim İskenderun-Anakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla da sürdü. Cemiyetin İstanbul'da merkezinin olması anavatanla bağlantının devam ettiğini göstermesi yönünden önemlidir. 1936'da yeni ismiyle Hatay Sorunu'nun çözüm süreci başlayınca Atatürk söz konusu cemiyetin adının Hatay Egemenlik Cemiyeti olmasını istedi ve yeni şubeler açılarak; Cemiyet, bu yolda daha aktif bir çalışma içine girdi.

Türkiye'de gerçekleşen devrimler Hatay'da yaşayan Türkler için çağdaş ulusal kimliğin inşasında çok önemli bir rol oynadı. Hatay'da Türk kültürünün korunması ve yayınlarla halk nezdinde canlı tutul-

⁶⁵ Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s. 117.

ması çabaları Hatay'ın kurtuluşu sürecinde halk desteğinin sağlanmasında etkili oldu. Türkiye'den gönderilen yayınlar ortak düşünce iklimini yaşatan unsurlardan biri oldu. Diğer taraftan Ankara ve İstanbul'da eğitim gören gençler geri döndüklerinde bölgenin eğitim ve kültür hayatını canlandırarak Hatay'ın kurtuluş mücadelesine önemli katkılar sağladılar. Atatürk Dönemine damgasını vuran yaşamın her alanında bilimin egemen kılınması Hatay Sorunu'nun çözümünde de belirleyici unsur oldu. Cumhuriyetin naklettiği üzere Raoul de Nolva, "Liberte" de yayımlanan makalesinde -Türkiye coğrafyasından Türklüğü silmeyi amaçlayan- Mondros ve Sevr'den sonra Atatürk'ün Dumlupınar, Lozan, Montrö zaferlerini hatırlatarak yazısının sonunda "*Sancağ ihtilafının tasfiyesi grafikte dimdik bir merdivenin basamakları şeklinde gösterilecek, bu tabloyu tamamlıyor. Bilâgaraz itiraf edelim ki Ankara'da harikulâde kudretli bir asker politika adamı var.*"⁶⁶ cümlesine yer veriyor. Yazarın da işaret ettiği gibi Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları içine alınmasında belirleyici aktörlerin başında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün geldiğini bir kez daha vurgulamak tarihi gerçekliğe uygun düşecektir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Akşin, Abdülahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Hazırlayan: Utkan Kocatürk, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, 1984.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, Derleyen: Nimet Unan, TİTE Yayınları: I, 1945.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Derleyen: Nimet Unan, TİTE Yayınları: I, 2. Baskı, 1959.

Bilgili, Mesud Fani, **Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı**, İktisat Basımevi, Antakya 1939.

⁶⁶Cumhuriyet, 29 Ocak 1937, s. 9.

- Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Derneği, Antakya 1997.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- İnan, Abdülkadir, Atatürk ve Dış Türkler, **Türk Kültürü Dergisi**, S 13, 1963, s. 115.
- Mahmut Ali, "Latin Harfleri", **Yeni Mecmua**, 15 Eylül 1928.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Basımevi, Ankara 1986.
- Payaslı, Volkan - Duman, Olcay Özkaya, "Şapka (İnkılabı) ve Din Üzerinden Verilen Hatay Bağımsızlık Mücadelesi-Vedi Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil?", **Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2013, S 9, s. (293-325).
- Selçuk, Hamdi, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, Sucuoğlu Matbaa, İstanbul, 1972.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)**, C I, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, C 13, Devre: 5, İçtima: 2, 1. XI. 1936.
- Türk Dış Politikası, 1919-1980**, Editör: Baskın Oran, C I, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Gazeteler

Cumhuriyet

Kurun

Vahdet

Yenigün

FOTOĞRAFLAR⁶⁷

6 CUMHURİYET 1 Şubat 1937

Bütün Yurd Hatay Zaferini Kutluladı

Dünkü muazzam mitingten diğer intibaları: Bir hatibin nutkuna dinliyen halk hâlesini, Takdim Cumhuriyet abidesine konan çelenkler ve miting yerinde mektepler

Dün yapılan mitingün ifade ettiği büyük mana
Kardeş ülkenin karıştığı hürriyet bütün bir milleti coşurdu

Yaşa .. Yaşa Atatürk .. diye çırpınan Türk çocukları, Türk anaları ! işte karşında bütün Türk ulusunun sevgisini, saygısını sunabilmek bahçiyarlığına erenleri selâmiyan en büyük Türk: Atatürk

Başın bir milletin ayaklanmasıdır - yüzyıllarca süren zulmetleri kurtulmaları için binlerce yıl önce başlayan bir milletin ayaklanmasıdır

100 bin kişinin söylediği İstiklâl marşı

Bu arada Hatay'da, İstiklâl marşı çalınacağı bildirildi ve bütün vatandaşlar marşı için hazırlanmış bayrakları, şerhleriyle birlikte Hatay meydanına toplandı.

Miting başlıyor

Saat 14 te Beyazıt meydanı işte a-
kılma yerini alarak miting alanı haline
gelmişti. Parti erkânı, Polis müdir-
ni ve şehrin ileri gelenleri de orada id-
ler.

100 bin kişinin söylediği İstiklâl marşı

Bu arada Hatay'da, İstiklâl marşı çalınacağı bildirildi ve bütün vatandaşlar marşı için hazırlanmış bayrakları, şerhleriyle birlikte Hatay meydanına toplandı.

Dünkü milli bayramdan itibaren aderek temini de içtihat bir müesses

Saat tam 15 te merkez İstiklâl marşı çaldı. Bundan sonra şair Bâkî Kemal Ankara Halkı ve namına söz aldı. Peki-
ya Kemal, davasına heyecanlıydı. Ha-
tayı Türklüğün ve bu son asrımızın
millî olma kaderi insanlık mayasında
da doğmuş emelini pek güzel anlat-
tıktan sonra bu arada söz vererek An-
tatürk, arkadaşlarını ve Başbakan
sonra Hatay'da da dünya sahnesine bek-
çül olan Türk ordusuna giriş ve saygı
ile söz.

Parti namına söz söyleyen Sabit Çe-
libel, nutkunda davamızın tabii olarak
kin binlerce yıldır çalınan doğrudur,
millîleşmesini ve saygıdır. Sadece
Türk milletinin tepkilerini ifade etti.
Bundan sonra Millîyet meclisinden
Rıfık Özen, Hükümet İktisadi, Zira-
yat Enstitüsünden Sabit Başar, Gazeteci
Taliye Paçotlu'dan Sabit Taha söz

İSTANBUL — CAGALOĞLU Pazartesi 1 Şubat 1937

Defter ve muhtab adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No 266
Fiyatı 25 kuruş KANAAT KİTAPÇI

Bütün Yurd Hatay Zaferini Kutluladı

Hatayın kurtuluşu münasebetle dün Beyazıt meydanında yapılan muazzam mitingden iki manzara ve hatiblerden biri coşkun nutkuna söylenen

Dün yapılan mitinglere üç milyon vatandaş iştirak etti
Bütün millet yekpare bir kütle halinde
Büyük Şefe minnet ve şükranını sundu

M. Hitler'in nutku
Bütün dünyada büyük akisler uyandırdı

M. Göring, Moskovadaki muhakemeyi telmih ederek hiçbir mes'ul Alman şahsiyetinin Troçki ile temas etmediğini söyledi

Berlin 31 (A.A.) — Dış M. Hb.

İstiklâl marşı

Bu arada Hatay'da, İstiklâl marşı çalınacağı bildirildi ve bütün vatandaşlar marşı için hazırlanmış bayrakları, şerhleriyle birlikte Hatay meydanına toplandı.

Miting başlıyor

Saat 14 te Beyazıt meydanı işte a-
kılma yerini alarak miting alanı haline
gelmişti. Parti erkânı, Polis müdir-
ni ve şehrin ileri gelenleri de orada id-
ler.

100 bin kişinin söylediği İstiklâl marşı

Bu arada Hatay'da, İstiklâl marşı çalınacağı bildirildi ve bütün vatandaşlar marşı için hazırlanmış bayrakları, şerhleriyle birlikte Hatay meydanına toplandı.

Dünkü milli bayramdan itibaren aderek temini de içtihat bir müesses

Saat tam 15 te merkez İstiklâl marşı çaldı. Bundan sonra şair Bâkî Kemal Ankara Halkı ve namına söz aldı. Peki-
ya Kemal, davasına heyecanlıydı. Ha-
tayı Türklüğün ve bu son asrımızın
millî olma kaderi insanlık mayasında
da doğmuş emelini pek güzel anlat-
tıktan sonra bu arada söz vererek An-
tatürk, arkadaşlarını ve Başbakan
sonra Hatay'da da dünya sahnesine bek-
çül olan Türk ordusuna giriş ve saygı
ile söz.

Parti namına söz söyleyen Sabit Çe-
libel, nutkunda davamızın tabii olarak
kin binlerce yıldır çalınan doğrudur,
millîleşmesini ve saygıdır. Sadece
Türk milletinin tepkilerini ifade etti.
Bundan sonra Millîyet meclisinden
Rıfık Özen, Hükümet İktisadi, Zira-
yat Enstitüsünden Sabit Başar, Gazeteci
Taliye Paçotlu'dan Sabit Taha söz

⁶⁷ Cumhuriyet, 1 -2 Şubat 1937; 9 Temmuz 1938; 4 Eylül 1938.

İÇ SAHİFELERDE

3 üncü sahifede : Son hatıralar: Stray ve özet
Halid Ziya Uşaklıgil
7 nci sahifede : Yeni büyük denizci devletin donanmalarına ve yeni inşaatına umumi bir bakış
Abidin Daver

Cumhuriyet

İSTANBUL — CAĞALOĞLU

Onüçüncü yıl sayı: 4571

Yıldız ve mezbura adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No 346
Telefon: Başmüdürlük ve evi: 2238. Nakliyat bürosu: 2428. İktisat ve muhasebe bürosu: 2429 - 2430

Salı 2 Şubat 1937

PLÂN ve DERS
ÖRNEKLERİ

Lâfif Erenel - Hasan Başerhâlar
İlkokul Öğretmenlerinin hakiki
bir yardımcısıdır.
1, 2, 3 üncü sınıflar için
Tanısi 75, cildli 100
Ahmed Halid Kitabevi

Yeni Türkiyenin Büyük Mübdii ve inkılablar

«Atatürk yalnız memleket ölçüsile
değil, dünya, medeniyet ve tarih
ölçüsile Büyük Adamdır»

Ulu Önder, Başbuğu olduğu ordunun ve gençliğin geçirdiği tesmini derin bir itminan içinde temaya ediyorlar

G eniş temayimle, Türkiyesi ta-
rihi, siyasi, içtimaiyet, askerlik ve ga-
rebecilikle mesul simaları Büyük Adam
iki tarafta da kasur varda ve Büyük Eserini işler bilmele mülderi
Kendimizi tanıtmak için karveleri bir
ocosaında teklifimiz olmadık bir
vade dekil: bütün sarıkta venci bir dilem

Atatürkün Büyük Millet Meclisine teşekkürü

Ankara 1 (A.A.) — B. M. Meclisine Devlet Resi Atatürkte Hatay işinde elde ettikleri yüksek muvaffakiyetini dolayı vama teşekkür edilmeye için alması olduğu karar dolayısıyla B. M. Meclisi ziyareti tarafından gönderilmiş olan telgrafı Atatürkün verdiği aşağıdaki cevabı Kamutayın bugünkü toplantısında okunması ve şereflili alkışlarla karşılanması.

B. M. M. reis Abdülhalik Rende

Ankara
Hatay müdahedatımız teşkilini memnuniyete şayan görmiş olan Kamutaya hakkımızda talif kararını vermiş olduğuna bildiren telgrafnamenizi büyük memnuniyetle aldım. Teşekkür ve minnetlerini bildirmekle bahşiyar olduğum Kamutaya arz edilmisini dilerim.

K. Atatürk

M. Eden Antakya meselesi etrafında izahat verdi

«İhtilâfın tarzı halli tamame memnuniyetbahşır»

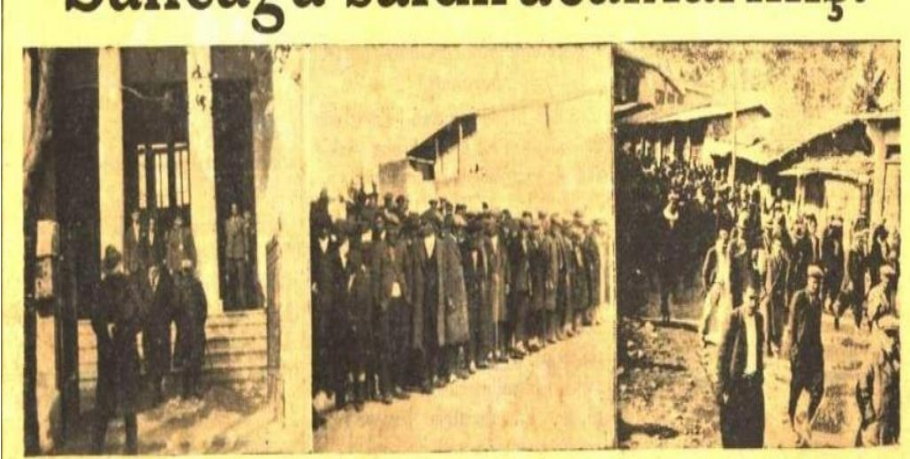
Londra 1 (A.A.) — Avam kanarında bir mualte cereyan M. Eden,

Ankarada Hatay zaferinin tes'idi

Evelki gün Ankarada da, Hatay zaferi için büyük bir miting yapıldığı yazmıştı. Yukarıki resimler bu muazzam teşahürattan birkaç intibadır:

Abide etrafında toplanan büyük halk kütleleri; Bayan Nahide Balcı ve arkadaşımız Mehdi Said Ezen hitabelerini söylüyorlar.

Kırıkhandaki hâdiselerden intibalar: Solda bitaraf heyetten bir aza halkın resmini almağa çalışıyor, ortada heyeti teşyi eden köylü Tür kler, sağda çarşıya dağılan muhtelif halk

Üç Türk nahiyesi

Lâzkiyeden ayrılarak Hataya bağlanmalarını

Hariciye Vekili

Bu akşamki trenle Cenevreye hareket ediyor

Sahrimizde bu

ÜÇÜNCÜ
ŞİŞLİ
SAYISI
5084

Onbeşinci yıl sayı : 5084

İSTANBUL — CAĞALOĞLU

Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet İstanbul - Posta kutusu: İstanbul No 348
Telefon: Basınbureau ve evi: 22666 Tabii heresi: 24208 İdare ve matbaa num: 96299 - 24290

Cumartesi 9 Temmuz 1938

Hatayın bayramı devam ediyor

Dün, süvari kıt'amızın Reyhaniyeye girişi de tezahüratla kutlandı

Fransız - Türk parlamento grubu derin dostluk teminatlarının Atatürke arzını Paris elçimizden rica etti

Kadınlar, Hataya ilk giren kıt'amızın kumandanına çiçek takdim ediyorlar

Hududda ilk karşılaşma: Fransız mülisi, süvarimizizi elini akıyor

Reyhaniye 8 — Türk ve Fransız kıta: İlan Tunculu nişancı taburunun kuman - | 20 senenin mateminini temin eden bu

Türk - Alman Heyetimi temaslar

Von Ribbentrop, Menen bir mülâkatta buldu İktisad Vekili

Berlin 8 — Anadolu ajansının hususi muhabiri bildiriyor:

Hariciye Nazırı Von Ribbentrop dün Berlin civarında Sonnenberg'deki malikanesinde Menemencioglu'nu öğle yemeğine davet etmiş ve akşam geç vakte kadar alıkoyarak kendisiyle samimi bir şekilde görüşmüştür.

İktisad Nazırı da Numan Menemencioglu ile görüştü

Berlin 8 — Alman Ekonomi Nazırı M. Funk, halen Berlinde bulunan Türk ekonomik heyetine riyaset eden Türkiye Hariciye Kâtibi Umumiist Numan Menemencioglu'nu bugün kabul etmiştir. Görüşmeden, Türkiye büyük elçi - sine Alman Ekonomi Nezareti müste - şarı da hazır bulunmuştur.

Negredilen resmî bir tebliğe göre, bu

Çin ordusu tehdede

Yangtse şehrinde şiddetli Çinliler bir şel

Türk-
da de-
saside
ti. M.
istira-
anbula
li ko-
sa tev-
miter-
ar An-
ranız
Kâtib
diğer

ili
rivemin

Alay sancığını gözyaşları arasında kucaklayan Hataylı genç kızlar ve kadınlar

Hatay zaferi

*Nuru günden güne artan dilerim hayre kadar,
Doğdu Türkün başı üstünde gene bir yeni ay;
Yaşar elbette saadet ile; çünkü Atatürk
Özge eulâdî ayın imini koymuştu; Hatay!*

Hüseyin Rifat

Kahraman süvarilerimiz Kırkhanca girerken

Köylerden Antakya'ya gelen ve orduyu karşılayan atlılar

lâhı burada tesvür uyanırdı. Gerek Hariciyemiz, gerek Fransız sefaretî tarafından hastanede hatırı sorularak âcil şifalar temininde bulunuldu.

Fransız Başvekilî Paris elçimizi kabul etti

Paris 9 — Başvekil Daladier, Türkiye Büyük Elçisi Susud Davanı kabul etmiştir.

Türk - Fransız dostluk paktı ve Sovyet matbuatı

Moskova 9 — İzvestia gazetesi Türk-Fransız dostluk paktını mevzuu bahsederek diyor ki:

«Türkiye ile Fransa arasında hasıl olan anlaşma, eminiz ki kolektif emniyetin takviyesinde mühim bir unsur olacaktır. Türk - Fransız paktı yalnız bir dostluk muahedesi değil, ruhu itibarıyla aynı za-

der. Anlaşmaların fîli kıymeti ve ehemmiyeti o anlaşmaların tabiiyetinde gösterilecek dürtüye bağlıdır. Bunu ispat için şunu zikredelim ki Fransa ile Polonya arasında da akdedilmiş bir ittifakname vardır. Fakat Bek'in siyaseti yüzünden bu ittifakın ameli ehemmiyeti hemen hemen sıfıra inmiş hulusuyor.

Herhalde mademki Türk ve Fransız hükümetleri fevkalâde muvafak bir vaziyet içinde eski ittifaklarına muvafakane bir tarzda tesviye bulabilmişler ve mademki aynı zamanda Türk - Fransız münasebetlerinin beyeti unumiyetini tanzim edebilmişlerdir. Mezkûr anlaşmanın mevkiî mer'iyete girmesi hem üç memleket için hem de umumî sâlih devran için hayırlı neticeler alınabileceğini beklemek hususunda kâfi derecede sebatsız vardır.»

Ordumuzun kolbaşısı Antakya'ya giriyor

Askerlerimizin Hataylı kardeşleriyle konuşuyorlar

Cumhuriyet

iri
n. 34
esi

Onbeşinci yıl sayı: 5141

İSTANBUL — CAĞALOĞLU
Telgraf ve mektub adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No 946
Telefon: Başmuharir ve evi: 22996, Tahrir hereti: 24298, İdare ve matbaa kısmı 24299 - 24299

Peazar 4 Eylül 1938

Hatayda İstiklâl bayramı

Meb'uslar, Şarkın Atası Büyük Şefe
bütün Hataylıların sonsuz minnet
ve bağlılıklarını teyid ettiler

Devlet Reisinin mühim nutku

Arab çeteleri, Suriye hududunda bir köyü
basarak üç Türkü öldürdüler

Hataylılar, tarihi sinema binası önünde, bir tezahür esnasında...

Hatay halkının emniyetine teveccüh eden ve deruhde ettiğin vazifemin icabına nefsi her tehlikeyi kemali ciddetle men'le, Hatayın şan ve şerefini vukaye ve ilkaya

inen
ları
etin
şek-
çok

metin
özüm
gibi
tuccer-
erler,
teşkil
aynı
t ku-
lün-
nuzu

san-
mlığı
apuk-
teriz,
iğne
n bi-
nıyı
ma-

Bü-
alip-
ar-
ene-
mun

Antakya 3 (s.a.) — Anadolu Ajansı'nın hususi muhabirini bildiriyor:

Hatay devletinin ilk reisi Tayfur Sökmen, bugün saat 10,15 te Hatay Millet Meclisi önünde yemin etmiş ve müteakiben kısa bir nutuk söylemiştir.

Tayfur Sökmen Meclise girenken marşın yapılmış ve gerek girişinde ve çıkışında, gerek yemin ederken ve notkunı söylerken hararetle bir surette alkışlanmıştır.

Hatay devlet reisi notkununu müteakib locasına avdet ettikten sonra Türkiye fevkalâde murahhası Cevad Açıklan, Fransa mümesilli kolonel Kole'yi ve albay Şükrü'ü riyaset locasına davet ederek kendilerine iltifat etmiş ve celsenin niyâhetine kadar yanında alkoymuştur.

Devlet reisinin yemini

Antakya 3 (s.a.) — Anadolu Ajansı'nın hususi muhabirini bildiriyor:

Hatay devlet reisiğine intihab edilen Tayfur Sökmen, Meclis huzurunda şu suretle yemin etmiştir:

«Devlet reisi üstütle müstakil Hatay devletinin kanunlarına, cumhuriyet esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Hatay vatandaşlarının saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle mesai sarfedeceğime ve

Çinde umu

Japonya kuvve

Çin membaları şir
Japon kuvvetlerin
gemilerinin ta

Japonların Hankov'u çalştıkları

Hong-Kong 3 (s.a.) — J tarihleri, Çine karşı son teşebb ra etmek üzere takriben 45,00 mürekkeb 18 furka sevk ve tal

Henlein

«Henisenenin vukulması»

Atatürk kükürati

ATATÜRK'ÜN KURUN GAZETESİ'NDEKİ “HATAY” YAZILARI

Salim GÖKÇEN*

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk'ün Hatay Politikası, O'nun misak-ı milli sınırları konusunda ne kadar hassas bir duyarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Lozan'da çözülemeyen bir konu olarak Türkiye'nin en önemli meselelerinden birini oluşturan Hatay meselesi, 1936 yılına kadar çok fazla gündeme getirilmeden ama yakından takip edilerek sürdürülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti bu süreçte daha hayati iç ve dış meselelere yoğunlaşmıştır. Siyasi konjonktürün ülke içinde ve Avrupa'da elverişli bir hale gelmesi ile birlikte Atatürk, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlığını vermeye hazırlandığı bir dönemde Hatay meselesini dahili ve uluslararası kamuoyunda planlı bir şekilde gündeme getirmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Fransa arasında yürütülmekte olan Hatay görüşmeleri sırasında 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında Kurun Gazetesi'nde “*Asım Us*” müstear ismi ile söz konusu görüşmeleri etkilemek amacı ile yazmış olduğu makaleler incelenmiştir. Makalelerin yazıldığı dönemde dahili ve uluslararası siyasi atmosferin de inceleme konusu yapıldığı bu çalışma ile Atatürk'ün Hatay Meselesine bakışı, yazmış olduğu makalelerin tahlili ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Suriye, Hatay, Sancak

* Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi FEF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, sgokcen@erzincan.edu.tr.

ATATURK'S ARTICLES IN KURUN NEWS PAPER ON "HATAY"

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk's Hatay Policy shows how sensitive he is to the borders of national pact. As a matter cannot be resolved in Lausanne, the Hatay issue which constitutes one of the most important problems of Turkey, was closely followed without bringing on the agenda until 1936. The Republic of Turkey has focused on more vital domestic and international issues in this process. When the political conjuncture became favorable in Europe and in the country, Atatürk began to bring the issue of Hatay to the agenda in a planned manner, both internally and externally, at a time when France was preparing to grant independence to Syria.

In this study, the articles, between the dates of 22-26 January 1937 in Kurun Newspaper, which were written by Mustafa Kemal Atatürk with the pen name of "Asım Us" in order to influence the negotiations between Turkey and France on the Hatay issue were examined. In this study, the perspective of Atatürk on the issue of Hatay was tried to be explained by the analysis of the articles he wrote and the internal and international political atmosphere in which the articles were written was examined.

Anahtar Kelimeler: Turkey, France, Syria, Hatay, Sanjak

GİRİŞ

Hatay Meselesi, 1936 yılında ortaya çıkmış ve 1939 yılında Hatay'ın anavatana katılması ile son bulmuştur.¹ Hatay meselesinin bu üç yıllık dönemi, yoğun bir diplomasi savaşı içerisinde geçmiştir.² Mustafa Kemal Atatürk bu sorunu kan dökmeden ama kesinlikle herhangi bir taviz de vermeden Türkiye'nin istediği şekilde sonlandırabilmek adına uygun bir ortama ve zemine gelmesini sağlayarak aramızdan ayrılmış, İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da II. Dünya Savaşı arifesinde ortaya çıkan uluslararası siyasi konjonktürü de çok iyi değerlendirerek Hatay konusunda diplomatik bir başarı sağlamışlardır.

Genel Durum ve Hatay Meselesinin Ortaya Çıkışı

Yerleşik halkının büyük bir çoğunluğu Türk olan İskenderun – Antakya bölgesi, Mondros Mütarekesinin imzalandığı yıllarda Sancak (İskenderun Sancağı) olarak adlandırılmakta idi³ ve kontrolü Türk kuvvetlerinin elinde idi. Ayrıca Misak-ı Milli sınırları içinde yer almaktaydı. Ancak Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında Sykes-Picot Anlaşması gereği Suriye-Lübnan coğrafyasını ele geçirmeyi hedefliyor, bunu da Milletler Cemiyeti yasınının 22. maddesinde öngörülen 28 Haziran 1919 tarihli "*Mandat*" sistemi içinde gerçekleştirmek istiyordu.⁴ Nite-

¹ Geniş bilgi için bkz. Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK, Ankara, 1992. Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK, Ankara, 1991. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973, s.593-654. Hulki Öcal, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaası, Ankara, 1953. Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, (Yayına Hazırlayan: Günay Çelenk), Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yay., Antakya, 1997. Yücel Güçlü, **The Question of The Sanjak of Alexandretta**, TTK, Ankara, 2001. Sarah D. Shields, **Fezzes in The River**, Oxford University Press, New York, 2011.

² İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belle-ten**, C XLIX, S 193, (Nisan 1985), s.79.

³ Gotthard Jaschke, "Alexandrette und Hatay", **Die Welt des Islams**, Band:22, (y.y.), 1940, pp.149-154.

⁴ Soysal, a.g.m., s.79.

kim savaştan sonra Fransa 25 Nisan 1920'de San Remo'da bu emellerine ulaştı. Sancak'ı da Mütareke'nin 7. maddesine dayanarak işgal etti.⁵

TBMM Hükümeti'nin 20 Ekim 1921'de Fransa ile yapmış olduğu Ankara Anlaşması,⁶ Anavatanın Sancak'a kavuşma imkânını ortaya çıkarmıştı. Ancak Fransa ile yapılan savaşın sonlandırılması önceliği söz konusu olunca, bu konuda özverili davranmak durumunda kalınmış ve Sancak bölgesi Suriye tarafında bırakılmıştır. Bununla birlikte anlaşma maddeleri arasına; Sancak bölgesine özel bir yönetim hakkının verilmesi, bölgede yaşayan Türklerin kültürlerinin geliştirilmesi ve Türkçenin resmi bir nitelik taşıması gibi hükümlerin de konulması sağlanmıştır.

Lozan Antlaşması ile Ankara Anlaşmasının hükümleri teyit edilmiş⁷ ve Türkiye ile Fransa Arasında 30 Mayıs 1926 tarihinde Ankara'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi⁸ ile de Suriye topraklarında kalan Sancak konusunda 1921 Ankara Anlaşmasında öngörülen özel yönetim biçiminin Fransız hükümetince göz önünde bulundurulacağı hükme bağlanmıştır.

Türkiye ve Fransa, aralarındaki sorunları ve pürüzleri ortadan kaldırmak amacıyla 1930 başlarında tekrar görüşmelere başlamışlar ve 3 Şubat 1930'da Paris'te Dostluk, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması imzalamışlardır.⁹

Türkiye 1930'lu yıllarda özellikle Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olması ile uluslararası diplomatik faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütmeye başlamıştı. Bu dönemde batılı ülkelerde yaşanan değişim rüzgarından Fransa da etkilenmiş, 1936'da "*Halk Cephesi*" olarak katıldıkları seçimleri sol partiler kazanmıştı. 4 Mayıs 1936'da Sosyalist ve

⁵ **Ayın Tarihi**, S 34, (Eylül 1936), s.99. Soysal, a.g.m., s.80.

⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C I, (23 Nisan 1336 – 28 Şubat 1337), s.152-171. **Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Fon No:030.10 Kutu No:224 Dosya No:510.12 s.7.

⁷ **CCA**, 030.10/224.510.12. (4-6).

⁸ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C VII, (Teşrinisani 1341 – Teşrinievvel 1926), s.1495-1511.

⁹ Soysal, a.g.m., s.81.

Radikallerden oluşan ve dışardan da Komünistlerin desteklediği Léon Blum liderliğinde bir hükümet kuruldu.¹⁰ Yeni hükümet, manda yönetim şeklini pek benimsemiyordu. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Yvon Delbos ve Müsteşar Pierre Viénot bağımsızlık konularını Suriyeliler ile görüşmeye başlamışlardı. Bu görüşmelerin neticesinde 9 Eylül 1936'da Paris'te Suriyeli liderler ile bir Dostluk ve İttifak Anlaşması imzalamışlardır.¹¹ 25 yıllık süreyi kapsayan bu anlaşmaya göre, Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacak ve Milletler Cemiyeti üyeliğine aday olacaktı. Fransa beş yıl boyunca Suriye'de bir askeri üs bulunduracak ve Suriye ordusunun meydana getirilmesine yardımcı olacaktı. Ayrıca Sancak bölgesi de özel statüsünü koruyacaktı.

Atatürk, Sancak meselesinin kesin bir çözüme kavuşmasının zamanının geldiğine Paris'te Fransa ile Suriye arasında yapılan söz konusu görüşmeler sırasında karar vermişti. Ancak öncelikli olarak boğazlar meselesinin çözümü gündemde olduğu için herhangi bir gerginlikten uzak durmuştur. Bununla birlikte Montreux Sözleşmesi'nin imzalandığı gün Türkiye'ye dönen Afet (İnan) Hanım'a "Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var" demiştir.¹²

Atatürk 1936'da verdiği bir emirle Antakya-İskenderun ve havalisinin adını bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak amacıyla Hatay olarak değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren de Türk yetkililer tarafından Sancak'a Hatay denilmeye başlanmıştır.¹³

Bu arada, Hatay meselesinin çözümü için ve Fransa'nın kışkırtmaları neticesinde Hatay'da Türklere karşı meydana gelen olayları araştırmak üzere Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin, Hatay'da

¹⁰ Soysal, a.g.m., s.82.

¹¹ Jaschke, a.g.m., p.152.

¹² Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977, s.135.

¹³ Atatürk, 2 Kasım 1936'da Tayfur Sökmen'e; "Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. İskenderun ve havalisinin adı bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını 'Hatay Egemenlik Cemiyeti' olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim adı altında yürütün..." demiştir. Sökmen, a.g.e., s.95-96. Ayrıca Atatürk'ün seçmiş olduğu "Hatay Bayrağı" da cemiyet binasına asılmıştır. Melek, a.g.e., s.37.

bazı incelemeler yapmış ve onun Hatay'daki izlenimlerini yansıtan raporunda Hatay halkının anavatana katılma arzusu dile getirilmiştir. Atatürk bu rapordan sonra, "...Biz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra düpedüz ilhaka gideceğiz" diyerek değişen Hatay politikasından ve yeni tavırdan söz etmiştir.¹⁴ Atatürk, 9 Eylül 1936'da Suriye'ye verilen bağımsızlığın¹⁵ Hatay'a da verilmesini talep ettiği bir notayı Fransa'ya göndermiş ve 3 yıl sürecek çözüm sürecini bu vesileyle başlatmıştır.¹⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransa'ya karşı bu şekilde sert bir tutum takınmasındaki en önemli faktör, Atatürk'ün Fransa'nın bu dönemdeki politik sıkışmışlığını ve dahili politikalarında ne kadar sıkıntılı bir sürece girmiş olduğunu çok iyi tahlil etmesi ve bu durumdan faydalanma yoluna gitmiş olmasıdır. Nitekim Türkiye'nin bölge bağımsızlığı için sergilediği sert ve kararlı tutum karşısında Fransa bu konuyu tartışmak üzere Milletler Cemiyeti'ne götürmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'nde görüşmeyi kabul etmesiyle birlikte 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Hatay meselesi Milletler Cemiyeti'nin gündemine gelmiştir. Fakat herhangi bir sonuca varılamadığından İsveçli temsilci Rickard Johannes Sandler'i raporör olarak Hatay'a tayin eden Milletler Cemiyeti bu konunun görüşülmesi için gelecek olan raporu beklemeye karar vermiştir. Söz konusu Sandler Heyeti, 31 Aralık 1936 tarihinde Hatay'da göreve başlamıştır.¹⁷

Atatürk'ün Güney Gezisi ve Sandler Raporu

1937 yılının ilk günlerinde, Adana'nın 5 Ocak günü yapılan kuruluş yıl dönümü törenlerinde 40 bin civarında vatandaş, Hatay'ın

¹⁴ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, C I. TTK , Ankara, 1980, s.91

¹⁵ **Ayn Tarihi**, S 34, (Eylül 1936), s.48.

¹⁶ **CCA**, 030.10/224.510.12.(17-19).

¹⁷ **Ayn Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.53.

kurtarılması için büyük bir nümayiş yapmıştır.¹⁸ Paris'te yapılan görüşmelerin olumsuz bir şekilde sonuçlanmasının ardından bir de Adana'nın kurtuluş yıl dönümünde Hatay'ın kurtarılması ile ilgili nümayişlerin yapılması, Türk-Fransız ilişkilerini yeniden gergin bir havaya sokmuştur. Bu sırada İskenderun'da halk ile bölgedeki güvenlik güçleri arasında bazı çatışmalar meydana geldi.¹⁹ Hatay'da meydana gelen bu olaylar, anavatanda oldukça büyük bir tepkiye sebep oldu. Böylesine bir ortamda Atatürk, beraberindeki heyet ile birlikte güneydeki karargâh merkezi olan Konya'ya gitmek üzere trenle İstanbul'dan yola çıktı.²⁰ Atatürk'ün bu ani kararında Paris'ten gelen son haberler etkili olmuş ve kendisi bu duruma bir hayli sinirlenmişti.²¹ Atatürk, 6 Ocak 1937 tarihinde yol üzerindeki Eskişehir istasyonunda Ankara'dan gelen İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile dört saat sürecek bir görüşme yapmıştır. Eskişehir'deki görüşmeden sonra Ulukışla'ya geçen Atatürk buradan trenle Ankara'ya dönerek gezisine son vermiştir.²²

Atatürk'ün Konya ve Ulukışla'yı kapsayan gezisi uluslararası sahada özellikle Fransa'da bir panik havası yaratmıştır. Aynı zamanda bu ani hareket İngiltere'yi de etkilemiştir. İngiliz Dış İlişkiler Bakanı Anthony Eden, İngiliz Diplomatı Sir Percy Loraine'e yazdığı mektupta bu seyahatle birlikte Türk birliklerinin bölgeye yığınak yapıp yapmadığının öğrenilmesini istemiştir. Fakat Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, Eden'e bir telgraf göndererek, Atatürk'ün bu seyahatinin "...tamamıyla sağlık nedeniyle..." yapıldığını bildirmiştir. Bu arada Paris'te bulunan Türk Büyükelçisi Fethi Okyar, 8 Ocak'ta Paris'te Viénot ile görüşmesinin sonunda, Fransa'da Atatürk'ün seyahatinin yarattığı

¹⁸ Resul Yavuz, "Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Türk Basınındaki Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, C I, S 1, (Ekim 2018), s.13. (1-30) **Ulus**, (7 Sonkanun 1937).

¹⁹ **Ayn Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.55.

²⁰ Soyak, **a.g.e.**, s.601. **Ulus**, (8 Sonkanun 1937).

²¹ Soyak, **a.g.e.**, s.601.

²² Yavuz, a.g.m., s.14. **Ulus**, (9 Sonkanun 1937).

olumsuz havayı dağıtmak için çaba sarf etmiştir.²³ Ancak bu gezi, başta Fransız basını olmak üzere, Avrupa basınında da geniş yer bulmuş, bu hamlenin olası işaretleri hakkında çok farklı yorumlar yapılmıştır.²⁴ Öyle ki, İngiliz basınında Türklerin Osmanlı Devleti'ni yeniden canlandırmak istedikleri, İskenderun'dan sonra sıranın Irak'a geleceğini, hatta Hatay sorununun Suriye'nin istilasının bir başlangıcını oluşturduğunu ifade eden yorumlar yapılmıştır.

Başbakan İsmet İnönü de 9 Ocak 1937 tarihinde, CHP'nin meclis grubunda yaptığı konuşmasında, Türk halkından Hatay sorununun halli için on beş gün sabretmelerini istemiştir.²⁵ Konya gezisinin hemen ardından 8 Ocak'ta Atatürk'ün başkanlığında toplanan bakanlar kurulu, Fransa'ya 14 maddelik bir nota verilmesini karara bağladı.²⁶ Sandler'in heyeti Hatay'daki çalışmalarını sürdürürken Türk-Fransız görüşmeleri Paris'te devam etmekte idi.²⁷ Türkiye görüşmelerde, Hatay'ın tamamen bağımsız bir devlet olmasını teklif etmiş fakat bu teklif, Fransa tarafından kabul edilmemiştir.²⁸ Görüşmeler devam ederken Fransa Ocak ayı başında meydana gelen gelişmelerin de etkisi ile Türk görüşüne yaklaşmış, Suriye bağımsızlığa kavuşunca, Hatay'ın da "*ayrı bir varlık*" olmasını kabul etmiştir. Fakat bu teklif de Hatay'ın tam bağımsızlığı anlamına gelmediği için Türkiye tarafından reddedilmiştir.²⁹

Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve beraberindeki heyet, 16 Ocak'ta Milletler Cemiyeti Konseyinin 21 Ocak'ta yapacağı oturumuna katılmak üzere Cenevre'ye hareket etmişlerdi.³⁰ Türk ve Fransız Dışişleri Bakanları Tefik Rüştü Aras ile Yvon Delbos arasında gerçek-

²³ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yay., İstanbul, 2001, s.93.

²⁴ **CCA**, 030.10/222.501.22, 23, 24, 25, 26, 27.

²⁵ Yavuz, a.g.m., s.14.

²⁶ **Ayın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.90-91. Soyak, **a.g.e.**, s.614.

²⁷ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938) I", **AAMD**, C XII, S 34, (Mart 1996), s.10.

²⁸ **CCA**, 030.10/222.501.4. **Ayın Tarihi**, Sayı:38, (Ocak 1937), s.92-93.

²⁹ **Ayın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.93. Soysal, a.g.m., s.81.

³⁰ **CCA**, 030.18.01.02/71.1.2. **Ayın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.59.

leşen ve İngiliz temsilci Anthony Eden'in de katıldığı ikili görüşmelerde Hatay sorununa uygun bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Görüşmelerde özellikle Fransızların uzlaşmaz tutumlarına rağmen Konsey Raportörü Rickard Johannes Sandler ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in uzlaştırıcı çabaları sonucunda 23 Ocak'ta genel hatları tespit edilen bir ilke anlaşması imzalanmıştır.³¹

Ana hatları ile kabul edilen bu prensip anlaşmasından sonra devam eden görüşmelerde Sancak'ın resmi dilinin tespit edilmesi için taraflar mesai harcamaya çaba sarf etmişlerdir. Fransız temsilciler, dil meselesine büyük önem verdiklerini 23 Ocak'tan sonra yapılan görüşmelerde dile getirmişlerdir. Fransızların talepleri; İskenderun, Antakya ve dolaylarının büyük çoğunluğunun Türkler tarafından oluşturulduğu ve idarenin de bu gerçeğe göre düzenlenmesini kabul ettiklerini, ancak Arap dilinin de Türk diliyle eşit bir resmiyete haiz olmasının kabul edilmesi esasının şart olduğu şeklindeydi. Fransızların bu tutumu görüşmelerin kesilme noktasına gelmesine neden olmuştu. Bu arada Atatürk de İstanbul'dan Cenevre'deki görüşmeleri yakından takip etmekte ve sürekli olarak Türk heyetinden gelen son noktalar hakkında bilgi almaktaydı. Görüşmelerin dil meselesi yüzünden kesilme noktasına gelmesi üzerine Türk heyeti, durumu Atatürk'e bildirmiş ve görüşlerine başvurmuştur. Neticede Atatürk, Fransızların dil meselesinden dolayı bir pürüz çıkaracaklarını zannetmediğini, ikinci bir resmi dilin kullanılması hakkının kabul edilebileceğini ve konseyde bu şekilde anlaşmaya varmanın mümkün olabileceğini Türk heyetine bildirmiştir. Atatürk'ün verdiği bu direktif 26 Ocak 1937 tarihinde yapılan görüşmenin daha sakin bir hava içerisinde geçmesini sağlamıştır. Böylelikle Sancak'ta resmi dil Türkçe olacaktı. Fakat konsey gerek görürse ikinci bir resmi dili de kabul edecekti.³²

Türkiye ile Fransa arasında 20-27 Ocak tarihleri arasında gerçekleşen Cenevre'deki ikinci tur görüşmeleri sonucunda varılan anlaşma,

³¹ **Aydın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.65. Soyak, **a.g.e.**, s.617.

³² **Aydın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.67.

Sandler'in bir rapor halinde³³ Milletler Cemiyetine sunması ve bu raporun onaylanması ile resmiyet kazanmıştır.³⁴ Tevfik Rüştü Aras 27 Ocak 1937 tarihinde Cenevre'den göndermiş olduğu telgrafında görüşmelerin ve varılan anlaşmanın içeriğine detaylı bir şekilde yer vermiştir.³⁵

Atatürk'ün Kurun Gazetesindeki Yazıları

Cenevre'de Fransa'ya karşı elde edilen başarının arkasında aslında Atatürk'ün güney seyahati ve Kurun (Vakit) Gazetesinde Asım Us imzasıyla yazdığı başmakaleler önemli bir yer tutmaktadır. Atatürk, Hatay meselesini kişisel meselesi olarak gördüğünü hem ulusa hem de dünyaya açık bir şekilde izah etmiş ve bunu basında kendi kaleminden çıkan yazıları yayınlatarak da göstermiştir. Atatürk'ün kaleme aldığı bu makaleler, Cenevre'de bulunan Fransız temsilcileri endişelendirdiği gibi Türk heyetine de yol göstermiştir.

Cenevre'de Türk-Fransız görüşmelerinin tıkanma noktasına geldiği bir dönemde, 21 Ocak 1937'de, Atatürk Vakit Gazetesi Başyazarı Asım Us'u çağırır. Asım Us bundan sonraki gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır: *"Yazı kâğıtlarımı hazırladım. Kalem elime aldım. Atatürk kendine mahsus olan süratli ifadesi ile söyledi. Ben olduğu gibi söylediklerini not aldım. Makale bittikten sonra altına kendi imzama koyarak ertesi gün çıkacak Vakit'te neşretmek emrini aldım. Atatürk'ün Vakit sütunlarında Hatay davasını dünyaya karşı müdafaa etmesi beş gün sırası ile devam etti"*.³⁶ Bu şekilde Atatürk, Kurun Gazetesi Başyazarı Asım Us ismi ile 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında arka arkaya beş makale yayınlarken konu ile ilgili endişe ve düşüncelerini Türk ve dünya kamuoyuna duyurmuştur. Kurun Gazetesinde çıkan yazıların kendi kaleminden çıktığını Atatürk şu ifadesi ile izah etmiştir: *"1937 senesinde Hatay meselesiyle uğraşıyordum. Fransızların tutumları üzerine Kurun Gazetesinde Asım Us'un imzasıyla beş*

³³ Sandler'in raporu için bkz. **Aydın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.94-98.

³⁴ **CCA**, 030.10/224.510.11 (1-3).

³⁵ **CCA**, 030.10/222.501.4 (1-6).

³⁶ Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964, s.152.

makale yayımladım".³⁷ Atatürk'ün bu zaman aralığında başmakale olarak tüm ulusa seslenen kişisel düşüncelerini yansıtan makaleleri Hatay Meselesine yön veren önemli unsurlardan biri olmuştur.

Atatürk ilk üç günlük yazılarında genel olarak Fransa'yı sert bir dille eleştirmiş ve işi yokuşa sürmemeleri gerektiğini, aksi takdirde Türk milletinin her şeyi göze aldığını açıkça vurgulamıştır. Fakat Türk hükümetinin işi daha barışçıl yolla çözmek istediğini, azami dikkatle olaya yaklaştığını belirterek Fransa'nın bir dostunu kaybetmemesi gerektiğini de söylemiştir. Sonraki yazılarında dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye seslenerek, önceki konuşmalarında verdiği sözü halen tutmadığını söyleyerek halka Hatay meselesi hakkında bilgi vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Son yazısında da Fransa'ya üstü kapalı bir şekilde gözdağı vermiştir.

22 Ocak 1937'de yayımlanan "*Fransa'nın Dostlarına Hitap Ediyoruz*" başlığı ile yayımlanan ilk makalede,³⁸ Fransız Başbakan Blum'un 18 Ocak 1937 tarihli Türk notasına cevaben yazılmış mektubunda ileri sürülen tekliflerin değerlendirmesi yapılarak, ağır bir dille Fransız yöneticiler eleştirilmektedir: "...Fransa'nın başına baş diye her nasılsa üşüşmüş olan bu efendiler idare etmekte oldukları büyük Fransız milletinin nasıl idare olunacağını bilmedikleri gibi, Hatay meselesi ile milli alaka güden yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını müdafaa ve icabında onları istihlal için göstereceği füli enerjisi de takdirden uzak bulunmaktadır. Bu itibar ile mesele'nin halli henüz menfi ibre cihetinde ise, bunu sadece Fransız ricalinin siyasetçilerinde ve ferasetsizliklerinde aramak pek tabidir. Şu kadar var ki bundan sulhsever beşeriyetin beklemediği birtakım hadiseler çıkarsa vaziyetin mesuliyetini yalnız Fransa'nın başında bulunan, fakat muhatap olmak kabiliyetinden uzak bulunan üç-beş kişinin sırtına yüklemekten faide ve müsbet netice beklemek caiz değildir." Atatürk yazısında önceki gün Genevre'de toplanan Milletler Cemiyeti konseyinin hala Hatay Meselesini görüşmeye başlamaları üzerine aktif bir tutum gözlemlendiğini ifade etmektedir.

³⁷ İlhan Akşit, **Atatürk Kendini Anlatıyor**, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1981, s.226.

³⁸ **Kurun**, (22 İkincikanun 1937).

Konuya ilişkin rahatsızlıklar 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na değinilerek açıklanmıştır. Ankara Antlaşması'nda İskenderun Sancağına ait '*özel bir idareden*' bahsedilmesine karşın ayrı bir bayrağın varlığından hiç söz edilmemesi Atatürk'ü rahatsız etmiştir. Önceden Ankara Antlaşması'nda '*özel bir idareye*' hüküm verilirken, aynı zamanda Türk Bayrağı'na benzer bir bayrağın olacağına da karar verildiğini ifade etmiş ve 1936 senesinde bahsi geçen gelişmeler cereyan ederken bu husustan hiç bahsedilmemesi Atatürk tarafından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, Paris anlaşmalarından giderek uzaklaşıldığına da değinilmiştir, çünkü Türkiye'nin Hatay üzerindeki haklı davasını Fransa anlamamakta direnmekte, işi çıkmaza sokmaktadır ve Suriye ve Lübnan bağımsızlıklarını kazandıkları halde İskenderun ve havalisinden halen '*manda*' şeklinde bahsedilmektedir. Atatürk yazısında Fransız devlet adamlarının sorunun çözülmesini neden bu derece çıkmaza sürdüklerini sorgulayıp, sorusuna kendi yorumunu ekleyerek devam etmektedir. Atatürk, Fransız devlet adamlarının hem bir ülkenin nasıl idare edileceğini bilmediklerine değinmiş hem de bu devlet adamlarının Hatay Meselesine milli bir ilgi gösteren Türkiye Cumhuriyeti'nin gerekirse haklarını korumak ve kollamak adına sergileyebileceği hareketlerin de farkında olmadıklarına değinmiştir. Fransa Hükümetinin bir yandan Sancak'a ait özel idarenin uygulandığını anlatıp durduklarını, bir yandan da aksi hareketlerde bulduklarını söyleyerek bu durumu kınamış, bu hareketlerinden dolayı Fransa'nın başında bulunan yöneticileri acze düşmüş "*üşüşenler*" olarak tanımlamıştır. Makalenin sonunda ise, Fransa'yı idare eden devlet adamlarının artık fikirlerine saygı ve güven duyulmadığı için diğer devletlere seslenilmektedir. Söz konusu devletler dünya barışının sağlanması için Fransa'nın gerekli olduğuna inanıyorlar ise, dünya barışını sağlamak artık onların elindedir. Fransa'nın dostu ve yandaşı olan bu devletlerin arzu edilmeyen olayların gerçekleşmemesi adına içinde bulunulan durumu iyice tartarak hareket etmelerinin istendiği ifade edilmektedir.

Atatürk, “*Zavallı Fransa*” başlığını taşıyan 23 Ocak 1937 tarihli ikinci başmakalesinde³⁹ Fransa’ya “*zavallı*” diyerek ona karşı eleştirilerini devam ettirmiştir. Hatay meselesinin çözülememesinde tamamen Fransız diplomasisinin suçlu olduğu ifade edilmiş ve makalede, “*Zavallı Fransa, bugün kendine pek mütemayil bir dostunu da kaybetmek üzere-dir.*” ifadesine yer verilmektedir. Atatürk bu yazıda Fransa’nın Dışişleri Bakanlığını eleştirerek, dışişleri yetkililerinin kendi menfaatleri için şeref ve haysiyetine düşkün olan Fransa halkını ateşe attığını, boş hayallerin peşinde koşarak başka devletlerin topraklarına göz diktiklerini, böyle yaparak hem milletine ihanet ettiğini hem de ona yakın ve sadık olan dostunu kaybedeceğini belirtmiştir. Atatürk’ün Fransız yetkililerine hitap şeklindeki kinayenin fark edilmemesi mümkün değildir. Makalesinde bu kişilerin, Fransız yenilikçilerinin gerçekleştirmeye çalıştığı fikir ve özgürlük hedeflerini takip etmediklerini vurgulayarak Fransız İhtilali’nden sonra ülkeden kovulan papazlara benzediklerini ima etmiştir. Atatürk’ün yazdığı bu cümle çok önemlidir çünkü devlet adamlarının kendi menfaatleri doğrultusunda ilerleme yolundaki ülkeleri kendi egemenlikleri altına almaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Böylesi bir cümlenin seçilmesinin nedeni ise hürriyet ve istiklallerine kavuşmak için çabalayan Hatay Türklerine Fransız askerlerinin uyguladıkları zulümlerdir. Fransa’nın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olan üç ana esasının bu hareketlerle uyumlu olmadığı da yazıya eklenmiştir.

“*Türkiye Cumhuriyeti*” başlığını taşıyan 24 Ocak 1937 tarihli üçüncü makalede⁴⁰ Fransa’dan çok Fransa’nın Hatay meselesinden dolayı tutumunu eleştirmeyen ve bu davada Türkiye’yi yalnız bırakan dost ülkelere seslenilmiş ve bu devletlerin mesele ile müspet bir şekilde ilgilenmesi istenmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin Fransa’yı zor duruma sokacak art bir niyeti ve isteğinin asla olmadığını, şimdiye kadar iyi niyetle hareket edildiğini, bunu Fransa anlamıyorsa dost devletlerin bizzat Fransa’ya anlatmaları gerektiğini belirtmiş, eğer bu devletler bunu yapmazlarsa da Türkiye Cumhuriyeti’nin kendini savunacak

³⁹ Kurun, (23 İkincikanun 1937).

⁴⁰ Kurun, (24 İkincikanun 1937).

başka yolların da olduğunu, karşılarında artık Osmanlı İmparatorluğu'nun değil Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin olduğunu söylemiştir. Bu yazısında Atatürk yine Fransa'yı ince bir üslupla ikaz ettikten sonra gerekirse bütün dünya devletlerine tarihi hatırlatacak şekilde tekrar kafa tutabileceğini, bu çıkmaza kendilerini sürüklememeleri gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Atatürk bu yazısında özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin şeref ve haysiyetini koruyacağına değinmiştir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin devamı olarak algılanmasının yanlış ve tehlikeli olduğu da eklenmiştir. Bu makalede izah edilmek istenilen husus, Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman Fransa'yı zor duruma sokmak gibi bir niyetinin olmadığı, takip ettiği siyasette de böylesi bir tutuma rastlanamayacağıdır. Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti dış siyasetini sadece Fransa'yı düşünerek değil diğer devletleri de göz önünde bulundurarak belirlemiştir. Bu gerçeği Fransa'nın anlaması, anlayamıyor ise kendisine yandaş devletler tarafından anlatılması gerektiğine değinilmiştir. Eğer diğer devletler tarafından bu gibi bir tavır sergilenmeyecek ise, Türkiye'nin dostluklarına önem verdiği söz konusu devletlerin Türklerin Fransa tarafından haklarının çiğnenmesine bir itirazları olmadığı düşünülecektir ki, bu noktada da Türkiye Cumhuriyeti hakkını kendisi korumayı bilecektir. Atatürk bu yazısında Türkiye'nin Hatay davasında Fransa ve diğer devletler Türkiye'nin yanında olsalar da olmasalar da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin menfaatlerini korumaktan geri durmayacağını ifade ederek bu konudaki kararlılığını göstermiştir.

Atatürk, "*Hükümete Hitap Ediyoruz*" başlığını taşıyan 25 Ocak 1937 tarihli dördüncü makalesinde⁴¹ takınmış olduğu tutumdan dolayı Fransa'yı eleştirmekle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine de bazı uyarılarda bulunmaktadır. Atatürk yazısında İsmet İnönü'nün "*15 gün daha bekleyiniz*" vaadini hatırlatmış, 16. güne girildiği halde vatanlardan başka hiçbir olayın olmadığını dile getirmiştir. Fransa ile olan ilişkilerin ve gidişatın seyrini dünya ve Fransız matbuatından değil,

⁴¹ **Kurun**, (25 İkincikanun 1937).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinden öğrenmek istediğini ifade etmiştir. Atatürk Hatay meselesi konusunda İsmet İnönü'den acil bir açıklama yapmasını istemektedir. Hatay meselesinin nasıl çözüleceği hakkında ne Fransız basınından ne de dünya basınından sağlanacak herhangi bir haberin milleti rahatlatmayacağı özellikle vurgulanmaktadır. Bunun nedeni bir zamanlar bu kaynaklardan alınan bilgilere hep inanılması fakat asla sözlerin gerçekleşmemiş olması gösterilmektedir. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin ileri gelenlerinin sözleri çok önemlidir, onların sözlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Atatürk burada İsmet İnönü'nün sözüne hiçbir devlet adamının sözüne güvenilmediği kadar güvenileceğini ifade ederken aynı zamanda da hükümete çok büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Mesele milli bir mesele olduğu için herkesin bu şekilde düşünmesi sağlanarak basın aracılığı ile ortak bir fikir yaratılarak uğruna savaşılacak bir hedef oluşturulmalıdır. Atatürk yazısında Türk Hükümetinin Hatay meselesinin çözümünde gösterdiği performansı yeterli görmemekte daha aktif olması yönünde uyarılar yapmaktadır. "*Hükümete Hitap Ediyoruz*" başlığı ile yazılan bu makale, daha çok hükümetin meselenin çözümündeki tavrını ve ciddiyetini eleştirir bir üslup ile kaleme alınmıştır. Açıkça Atatürk tarafından yazıldığı anlaşılan makalede, hükümetin meseleinin çözümünde gelinen son noktayı Türk kamuoyuna açıklaması, aynı zamanda neden meselenin bir an önce çözümlenemediğinin de bildirilmesi hükümetten istenmektedir. Bu yazıda aslında bir bakıma hükümetten hesap sorulmaktadır.

Atatürk, "*Hala İntizar*" başlığını taşıyan 26 Ocak 1937 tarihli son başmakalesinde⁴² ise, Cenevre'deki Türk ve Fransız heyetlerinin görüşmelerine değinmiş, hükümetten istenilen izahın gecikme nedenini Cenevre'de Hatay için önlerine konulan engellerle uğraşıp, nefes tüketmekte olmalarına bağlamış, görüşmelerin hala çözümlenememesini de hâlihazırda var olan sinsi politikalar uygulamaya çalışan şahsiyetlere dayandırmıştır. Türkleri bu yollarla aldatabileceğini sananla-

⁴² **Kurun**, (26 İncikanun 1937).

rın gülünç bir durumu düşeceğini belirtmiştir. Son yazıda Türk Hükümetinin tutumu konu edinilerek “*Acaba ortada bir aldatmaca mı var?*” sorusu sorulmakta ve bu soruya cevap aranmaktadır. Makalede hükümetin Cenevre’deki görüşmelerindeki tutumuna şu şekilde değinilmiştir: “*Biz bu satırları yazarken şüphe edilmemelidir ki Cenevre’de cereyan etmekte olan müzakere ve münakaşaları bundan fazla olarak Ankara’nın Hatay meselesi üzerinde bütün ciddiyetle durum, düşünce ve kararını almamış ve sezmemiş değiliz. Cenevre’de Fransız murahhas heyeti ile karşı karşıya bulunan Türk murahhas heyetinin, bütün devletler yüksek mümessilleri ile çevrelenmiş oldukları halde, hala müşkül barikatlarla karşılaştıklarını ve hakikatte temelsiz olan mâniaları yıkmak için kafa ve nefes tükettiklerini temin ediyoruz.*” Makalede, Hatay konusunda anlaşma projesi önceki gün imzalanamadığı için anlaşmanın son şeklinin gerçekleşmesini engelleyen kişiler ‘sinsi’ olarak değerlendirilmiş, Türkiye’nin asla aldatılamayacağı kesin bir üslup ile ifade edilmiştir. 1921 yılından beri Türkiye ile Fransa arasında devam etmekte olan bu mesele son zamanlarda diğer devletlerin de yardımıyla bir sonuca varacak gibi görünmektedir fakat ne yazık ki, çeşitli diplomatik güçlükler yüzünden henüz bir uzlaşmaya varılamamıştır. Fransa’nın Türkiye’yi asla aldatamayacağı, böylesi bir düşüncenin ise kendilerini gülünç ve acınacak bir hale getireceği söylenmiştir. On beş günlük sürenin bitmesinin üstünden iki gün geçmiştir ve de Türk milleti hala bir cevap beklemektedir. Makalenin son paragrafı ise çok daha keskindir. “*Türkiye Cumhuriyeti Hatay Meselesinde haklı olan taraftır. Bu husus milli bir meseledir. Kimin sözünün sayılacağı bu hakikat doğrultusunda şekillenmelidir. Türkiye Cumhuriyeti bu meseleye girişirken durumu her yönüyle tartmıştır ve buna göre tezini savunmaya devam etmiştir. Bu noktadan sonra, Türk tezinin tanınmaması beklenmedik sonuçlar doğurabilir*”. Atatürk son yazısına “*Hala İntizar*” başlığı koyarak bir yandan Türk milletinin bu meseleye olan inanç ve beklentilerinin asla bitmeyeceğini vurgulamış, diğer yandan da hem Türk Hükümeti hem de Fransız Hükümeti üzerinde baskı uygulamıştır. Ayrıca, Atatürk Hatay Meselesi için gösterilen kesin tutumun ani bir karar olmadığı ve de

Hatay'ın bağımsızlığa kavuşması hedefi için her türlü olasılığın muhakemesinin yapıldığına değinmesi hedefe ulaşmak için izlediği yolun düşünülerek şekillenmiş olduğuna işaret etmektedir.

Atatürk'ün 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında Asım Us imzasıyla çıkan bu beş makalesi, Türk kamuoyunun bu yöndeki heyecanını ayakta tutmanın yanında, diğer ülke uluslarına da sesleniş amacına yöneliktir. Atatürk'ün yazdığı makaleler, devletin ve milletin birbirlerinden beklentilerini, Hatay'ın Türkiye için ne kadar vazgeçilmez bir unsur olduğunu, meselenin tezahür edeceği sahanın mahiyetini de açıkça belirtmiştir.

Neticede Cenevre'de uzun ve yorucu görüşmelerden sonra, Türk ve Fransız temsilcileri Hatay'ın ayrı bir varlık olduğunu kabul eden antlaşmayı imzalamışlardır. Bu durum Hatay'ın anavatana katılmasında dönüm noktasını oluşturmuştur. Böylece Türkiye'nin, görüşmelerde başından beri savunduğu ilkeler Fransa tarafından da kabul edilmiş oluyordu.

Atatürk, Hatay davasında Cenevre'de elde edilen başarıdan dolayı Başbakan İsmet İnönü'ye telgraf göndermek suretiyle hükümeti kutlamış, kendisini de gayretinden dolayı tebrik etmiştir.⁴³ Başbakan İsmet İnönü de Atatürk'ün telgrafına aynı gün vermiş olduğu cevabi telgrafta, başarının arkasında bizzat Cumhurbaşkanı olarak kendilerinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Sandler'in hazırladığı rapor doğrultusunda MC Konseyi, 20 Şubat 1937'de yeniden toplanarak, Sancak'ın statüsünü ve anayasasını hazırlamak üzere beş üyeli bir "*Uzmanlar Komitesi*" meydana getirmiştir. Türkiye'yi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemenci-oğlu'nun temsil ettiği Komite, "*Sancak'ın Statüsü, Anayasa ve Sınırlarını*" kapsayan ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır.⁴⁵ Komitenin, Türkiye ile

⁴³ CCA, 030.10/222.501.5 (2). **Ayın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.106.

⁴⁴ CCA, 030.10/222.501.5 (3). **Ayın Tarihi**, S 38, (Ocak 1937), s.107.

⁴⁵ **United Nations Archives**, Geneva, C-264.1937 (1-5). **United Nations Archives**, Geneva, C-233.1937 Erratum.

Fransa'nın da görüşlerini alarak hazırladığı anayasa, MC Konseyi tarafından Cenevre'de 29 Mayıs 1937'de kabul edilmiştir. Aynı gün, yine Cenevre'de Türkiye ile Fransa Dışişleri Bakanları arasında da Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan antlaşmalar imzalanmıştır. Böylece Sancak'ın “*ayrı varlığı*” hukuksal bakımdan kurulmuştur. Bölge Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtası ile yürütülecekti. Ayrıca İskenderun Sancağı bu antlaşma ile Atatürk'ün daha önce vermiş olduğu “*Hatay*” adını almıştır.⁴⁶ Türkiye'ye göre bu geçici bir çözüm olup, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasıyla Hatay da tam bağımsızlığına kavuşabilecektir.

SONUÇ

Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması Atatürk'ün sağlığında başarılmış ise de Türkiye Cumhuriyeti topraklarına dahil olması ancak Atatürk'ün vefatından sonra gerçekleşebilmiştir. Strateji olgusu, uzun vadeli bir süreç olduğuna göre; Hatay'ın anavatana katılmasının tohumları Atatürk tarafından atılmış, takip edilen stratejiyi de kendisi belirlemiştir. Ne yazık ki, uyguladığı stratejinin başarıyla sonuçlandığını görmeye, yakalanmış olduğu hastalık müsaade etmemiştir. Herhangi bir Türk yurdunun düşman elinde esir kalmasına tahammül edemeyen ve Hatay'ı kendi kişisel meselesi olarak gören Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de vefat ettiğinde Hatay artık bağımsız bir devlet olmuştu. Adını, sınırlarını ve başkanını dahi belirlediği “*Hatay Devleti*”, doğrudan Atatürk sayesinde değil ama onun politikalarının devam ettirilmesi ile anavatana katılacaktır. Nitekim Fransa'nın sert ve kararlı tutumuna rağmen kan dökülmesi en son çare olarak görülmüş, devam eden görüşmeler ile Hatay Meclisi kendi isteğiyle anavatana katılma kararı almış ve Türkiye Cumhuriyeti de bu isteği Suriye'nin ve bölgedeki Arapların tüm tepkilerine rağmen kabul etmiştir.

⁴⁶ CCA, 030.10/224.510.9 (1-12). United Nations Archives, Geneva, C-282, M-183.1937 (1-23)

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

1. Birleşmiş Milletler Arşiv Belgeleri

United Nations Archives, Geneva, C-264.1937 (1-5).

United Nations Archives, Geneva, C-233.1937 Erratum.

United Nations Archives, Geneva, C-282, M-183.1937 (1-23)

2. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (CCA)

CCA, 030.10/224.510.12 (4-7)

CCA, 030.10/224.510.12 (17-19)

CCA, 030.10/222.501.22 (23-27)

CCA, 030.18.01.02/71.1.2

CCA, 030.10/222.501.5 (2-3)

CCA, 030.10/224.510.9 (1-12)

CCA, 030.10/224.510.11 (1-3)

CCA, 030.10/222.501.4 (1-6)

Resmi Kaynaklar ve Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi, Sayı:34, (Eylül 1936)

Ayın Tarihi, Sayı:38, (Ocak 1937)

Düstur, Üçüncü Tertip, C I, (23 Nisan 1336 – 28 Şubat 1337)

Düstur, Üçüncü Tertip, C VII, (Teşrinisani 1341 – Teşrinievvel 1926)

Kurun

Ulus

Araştırma Eserler ve Makaleler

Akşit, İlhan, **Atatürk Kendini Anlatıyor**, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1981.

Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, (Yayına Hazırlayan: Günay Çelenk), Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yay., Antakya, 1997.

- Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar**, C I, TTK, Ankara, 1980.
- Güçlü, Yücel, **The Question of The Sanjak of Alexandretta**, TTK, Ankara, 2001.
- İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977.
- Jaschke, Gotthard, "Alexandrette und Hatay", **Die Welt des Islams**, Band:22, (y.y.), 1940, pp.149-154.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK, Ankara, 1991.
- Öcal, Hulki, **Hatay Savaşı**, Desen Matbaası, Ankara, 1953.
- Sarıнай, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", **AAMD**, C XII, S 34, (Mart 1996), s.3-32.
- Shields, Sarah D., **Fezzes in The River**, Oxford University Press, New York, 2011.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, c.II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973.
- Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, C XLIX, S 193, (Nisan 1985), s.79-112.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK, Ankara, 1992.
- Sönmezoğlu, Faruk, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yay., İstanbul, 2001.
- Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.
- Yavuz, Resul, "Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması ve Türk Basınındaki Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, C I, S 1, (Ekim 2018), s.1-30.

EKLER

Ek-1: CCA, 030.10/224.510.9

[Communiqué au Conseil et
aux Membres de la Société.]

402
453

C. 282. M. 183. 1937.

U. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Genève, le 21 juin 1937.

SOCIÉTÉ DES NATIONS

RECUEIL DES TEXTES

CONCERNANT LE

SANDJAK D'ALEXANDRETTE

TABLE DES MATIÈRES

	Pages
1. Rapport adopté par le Conseil de la Société des Nations le 27 janvier 1937	2
2. Rapport adopté par le Conseil de la Société des Nations le 29 mai 1937	4
3. Rapport du Comité d'experts chargé d'élaborer le Statut et la Loi fondamentale du Sandjak d'Alexandrette	6
4. Statut du Sandjak	13
5. Loi fondamentale du Sandjak	20
6. Déclarations faites à la séance du 29 mai 1937 du Conseil de la Société des Nations au nom de la France et de la Turquie.	23

030 10 224 510 9

3083 — S.d.N. 685 (F.) 540 (A.) 6/57. + 200 (F.) 12/57. Imp. Kundig.

Ek-2: United Nations Archives, Geneva, C-233.1937 Erratum

Communiqué au Conseil.

C. 233. 1937.

Erratum

Genève, le 22 juin 1937.

SOCIÉTÉ DES NATIONS

QUESTION D'ALEXANDRETTE

COMITÉ D'EXPERTS CHARGÉ D'ÉtudIER LE STATUT ET LA LOI

FONDAMENTALE DU SANDJAK D'ALEXANDRETTE

RAPPORT DU COMITÉ AU CONSEIL

Erratum

Page 9, deuxième ligne: Ajouter, après le mot "Sandjak" les mots:

"avant le 1er janvier 1937".

LEAGUE OF NATIONS

QUESTION OF ALEXANDRETTA

COMMITTEE OF EXPERTS TO STUDY THE STATUTE AND

FUNDAMENTAL LAW OF THE SANJAK OF ALEXANDRETTA

REPORT BY THE COMMITTEE TO THE COUNCIL

Erratum

Page 9, 2nd line: Add, after the word "Sanjak", the words:

"before January 1st, 1937".

Ek-3: ULUS, (8 Sonkanun 1937)

ULUS

8 SONKANUN 1937 CUMA

Son haberlerimiz
üçüncü sayfadadır

ON YEDİNCİ YIL. NO: 5549

ADIMIZ, ANDIMIZDIR

HER YERDE 5 KURUŞ

Atatürk dün gece Konyadan Ulukışla ve Kayseri yoluyla Ankaraya hareket ettiler

Cumhur reisimiz, Konyada halk arasında yarım saat kaldıktan sonra Niğde üzerinden şehrimize doğru yollarına devam ettiler

Konya, 7 (A.A.) — Konya'ya trenle 20 dakika az önce olan Pınarbaşı istasyonunda yedi saat istirahat buyuran Atatürk, saat 16'da Konya'ya geldi. Vagonlarından inip istasyon meydanındaki halk arasında yaya olarak tümen karargâhı önüne kadar gittikten; gene halk arasından geri dönüp yarım saat kaldıkları sonra halisün evlenen tezahürleri arasında Ulukışlaya doğru yollarına devam etmişlerdir. Atatürk'üne kavuştuğu için sevinen konyalılar hıca bir zamanda ayrılmalarına üzülmektedirler.

Ulukışla, 7 (A.A.) — Hususi muhabirimiz bildiriyor: Atatürk Eskişehirde hükümet ricalı ile görüştikten sonra Konya istikametinde harekete devam buyurmuşlardır. Konyada bulunan ikinci ordu müfettişi Orgeneral İzzettin gece saat 24'de kendilerine Akşehirde mülahî oldular.

Atatürk Konyadan bir evvelki Pınarbaşı istasyonunda saat 14'e kadar bekledikten sonra Konyaya tefir buyurdular. Ve istasyonda kendilerine mantazır bulunan konyalılarla yarım saat ayaküstü konuşarak cenuba hareket ettiler. Seyahat Niğde üzerinden, Orgeneral İzzettinle beraber Ankaraya devam etmektedir.

Konya ve Ulukışla yoluyla bugün İstanbuldan şehrimize vâdet buyurmakta olan Ulu Önderimiz

SANCAKTA HEYECAN Antakya'da istiklâl için nümayiş yapmak isteyen halkı dipçikle dağıttılar

LÜ TAN'IN ANTKYADAN ALARAK NESİTTİĞİ BİR TELGRAF, GÖRMEMLERE EVELCE HAZIRLANMIŞ SAHNELER GÖSTERİLMEKTE OLDUĞUNU ANLATMAKTADIR

Kilis, 7 (A.A.) — Dün Antakya'da memleketin istiklâl tehlikesi büyük bir nümayiş yapmak istemiş ve sabaha kuvvetleri müdahale ederek ahaliyi dipçikle dağıtmıştır. Halk en mesru bir maksad uğrunda seherlerin yükseltilmesine müvâfi olmasından ve bu işte yolda cehir yapılmamasından dolayı heyecan içindedir.

Lü Tan'ın bir haberi

Paris, 7 (A.A.) — Anadolu Ajansı'nın hususi muhabiri bildiriyor: Lü Tan gazetesi bugün bir Antak-

ya telgrafı neşretmektedir. Bu telgraf görmemlerin İskenderun'da nasıl kandırıldığını göstermektedir. Bu telgrafa göre, onbeş bin mînalı İskenderun'da on türk alisi varmış, köylere 150 türk taraftarı gelecek nümayiş yapmış, şarablar gülerce kışık bir nümayişle buna mukabele etmiş, komisyonun kabul ettiği şahlar müsteflik Fransız kinayesi altında beşbirleriyle hoy gümüşü temin etmişlerdir.
Anadolu Ajansı'nın notu:
Muhabirimizden gelen telgrafı ayıncı neşrediyoruz. Başta başta türklerle müvâfi olan İskenderun şehrinde bir

Ek-4: KURUN, (22 İkincikanun 1937)

Almanya'ya yardım edecek!

KURUN

— İkinci sayfa —

20-3 Üçüncü Yıl • Sayı 6836 - 778 • C U M A 22 İkincikanun 1937

İkincikanun 24

SAYIFA

Cenevrede dün sarıh bir vaziyet elde edilemedi

— Yazısı 2 nci sayıfada —

Fransanın dostlarına hitab ediyoruz!

Türk efkârıumumiyesi artık Fransız devlet ricalini Hatay meselesinde muhatap olmak kabiliyetinden uzak görüyor

Fransanın başına hernasılsa başı diye üşüşmüş olan bu efendiler

Türk enerjisini takdirden uzak adamlardır

Cenevrede toplanan Milletler Cemiyeti konseyi henüz Hatay meselesini konuşmaya başlamamış, bur, bunun sebebi ilk tahminler hâlinde olmak Türk ve Fransız tarafları arasında büyük bir ayrılık bulunmaktadır. Fransız Başbakanı Blum'un Türkiye haricisindeki diğer devletlerle olan ilişkilerinde bir ayrım olduğu, mana ve maharet çıkarılmamış görüşüne yaran da çok farklı olarak Türk efkârı umumiyetini bedbinliğe, teselli ve teselliye götürmüştür. Nered ki Anadolu Ajansı'nın dünki yayınlı sayısında şöyle yazılmıştır:

İkincikanun 1921 mukaddesinden itibaren bu hususlarda bir taraftan Avrupa'da bir husus idari vasıfaları saydığı halde aynı zamanda (güçlükle) zihinsel olarak hayrak meselede bir taraftan etimoloji, sonra Suriye ile Lübnan istiklâl verildiği halde aynı derecede hukukî vaziyeti baki olan İnkaderun ve İnkaderun için bir nevi "madda" şekli tasarruf etmiş Paris müzakerelerinde muhtelif talimatın yanında bir husus idari 25. maddesi bir gelmiştir. Bunun için

Beyoğlu İsmet Paşa meydanında Ankara'ya ordet ettiği vatanseverlerin bir fotoğrafıdır.

Hatay'da Türkleri tedhiş için Bir Ermeni çetesi teşkil edildi

Türkler müşahitlere: "istiklâl istiyoruz!" diye bağıyorlar. Düşman bir tercüman onların dediklerin tahrif ediyor

1937, 21 (Husus) — Fransız taraflarından Suriye'nin Türkiye hududuna yakın olan kısımlarında kendi vasıfaları sayabildikleri şahıslara silah tevzi etmektedirler. Bu mevzuata Anadolü devleti tarafında silah dağıtılmamıştır.

MÜŞAHİTLER İNKENDERUNDA

Şam, 21 (Husus) — Dün öğleye yakın biraral müşahit heyeti sancağın inkenderuna giren heyet üyeleri arasında muhtelif şahısların heyet heyetini görmek istemiyorlar.

Konfederasyon için yaptığımız teklif

Nasıl bir hükümet kurulmasını istedik?

Müşahit heyeti kilyetinde daha önceki den teklifler yapılmış gelmiştir. Bu teklifler ile ilgili vakti ilerletmektedir. Bulunmaktadır. Fransızlar istemiyorlar da bu sebeple Fransızlar tarafından aynı zamanda gerçekleştirilmeyen müşahitler günün vakti kilyetinde teklifler yapılmaya başlamıştır. Bu sebeple kilyetlerin heyet bulunmaktadır. Bulunmaktadır. Düşman bir tercüman tarafından tahrif edilmiştir. (Husus No. 1. Şk. 2)

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HATAY'DA SEL BASKINLARI VE ALINAN ÖNLEMLER (1940-1970)

Selçuk URAL*

ÖZET

Hatay'da seller doğal afetler içerisinde fazlasıyla karşılaşılan ve ekonomik kaybı yüksek olan olaylardır. Depremlerden sonra en fazla can ve mal kaybının yaşandığı seller, Hatay'da uzun süren sağanak yağışlarla arazinin suya doymun hale gelmesinin sonucunda ani su baskınlarıyla ortaya çıkıyordu.

Hatay'ın can damarı olan Asi nehri ve Asi nehrine bağlı Karasu, Afrin ve Defne çayları uzun süren sağanak yağışlar sonucunda taşabiliyordu. Taşkınlar daha Sonbahar ve kış aylarında meydana geliyordu. Taşkınlar arazi ve köylere zarar vermesinin yanı sıra insanların ölümüne yol açacak boyutlara ulaşıyordu. Yerleşim yerleri günlerce sular altında kalmış, tarım alanları zarar görmüş ve sular altında kalan köylerin tahliyesi gündeme gelmek zorunda kalmıştır. Bazı köylerle günlerce irtibat kurulamamış ve bu esnada önemli derecede mal kaybı yaşanmıştır. Nehrin yükselmeye başlamasıyla birlikte kalıcı çözüm olmasa da tehlike altında olan köyler yetkililer tarafından güvenilir bölgelere taşınmıştır. Jandarma ekipleri selin yaşandığı bölgelerde mal ve can emniyetini sağlamak üzere güvenlik önlemleri alırken sele maruz kalan vatandaşlara Kızılay aracılığıyla çadır, nakdi yardım, battaniye, çamaşır, çocuk eşyası, kadın-erkek giyim eşyası yardımında bulunulmuştur. Bunların dışında olası salgın hastalıkların görülmemesi için aşı başta olmak üzere her türlü sağlık önlemleri alınmaya çalışılmıştır.

* Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sural25@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Hatay, Antakya, İskenderun, Asi Nehri, Amik Ovası, Sel.

**FLOODS THAT OCCURRED IN HATAY AND THE
PRECAUTIONS TAKEN IN THE REPUBLICAN PERIOD (1940-
1970)**

ABSTRACT

Among natural disasters, floods are the most frequently encountered one with the highest financial loss in the city of Hatay. Resulting in the highest amount of loss of life and property after earthquakes, floods occurred as sudden inundations after lands were saturated with water following long rain showers in the city.

As Hatay's lifeblood, the Orontes and its branches of Karasu, Afrin and Defne used to flood after long periods of rain showers occasionally. These floods used to occur mostly in the autumn and winter months. In addition to damaging lands and villages, sometimes their extent was so extreme as to cause death of people. Occasionally, settlements remained submerged for days, agricultural areas were damaged, and even some submerged villages had to be evacuated. Communication used to be lost with some villages for days, and a significant amount of property loss used to occur meanwhile. Subsequently, when the river began to rise, governmental authorities began to move villages under risk to safe areas although this was not a permanent solution. As gendarmerie teams used to take security measures for people and their property where floods were experienced, help used to be offered to victims through the Turkish Red Crescent in the form of tents, cash money, blankets, underwear, articles towards children, and men's and women's clothing. Other than these, it was endeavoured to take all kinds of health measures primarily including vaccines in order to avoid epidemics.

Keywords: Hatay, Antakya, Iskenderun, Orontes, Amik Valley, Flood.

GİRİŞ

Hatay'ın Coğrafi Durumu

Hatay Akdeniz bölgesinin doğu ucunda 5.403 km² yüzölçümüne sahip olup, il sınırları Suriye, Gaziantep, Osmaniye ve İskenderun körfezi ile çevrilidir. Vilayet toprakları kıyı dağları, çöküntü alanları ve kıyı ovalarından oluşmakta; kuzeyden Amanos Dağları ve İslahiye çöküntüsü, doğudan ve güneyden Suriye tektoniği platoları ve batıdan Akdeniz ile çevrilidir¹.

Vilayetin yüzölçümünün % 46'sını dağlar, % 34'ünü ovalar ve % 20'sini platolar meydana getirmektedir². Amanos dağları Güneydoğu Torosların başlangıcını oluştururken kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Platolar ise düz basamaklar şeklinde 800-1000 metre yükseklikte olup en önemlileri Belen, Atik, Zorkun ve Soğukoluk yaylarıdır³.

Asi havzasının yıllık su hacmi ortalama 1,5 milyar m³ dolayındadır. Çoğunluğu Hatay topraklarında kalmak üzere, havzada yaklaşık 442.000 hektar ovalık alan vardır. Havzanın en önemli akarsuyu Asi ırmağıdır. Asi'nin kolları olan Afrin ve Karasu havzayı kuzeyde Gaziantep topraklarına doğru genişletmektedir⁴.

Asi, Karasu ve Afrin vadi tabanlarının dolmasıyla oluşan Amik Ovası batısında Amanos dağları, kuzeyde Karasu vadisi, doğuda Afrin vadisi, güneyde Asi vadisiyle çevrelenmiştir. 900 km²'yi aşan Amik Ovası'nın bir bölümü, Amik Gölü ve bataklıklarla kaplıydı. Devlet Su İşleri 1950'lerin ortasında başladığı Amik Gölü'nü ıslah/kurutma projesini 1980'lerin başında tamamlayabildi. Proje kapsamında 220 km² bataklık ve 90 km²'yi bulan Amik Gölü'nün suları asıl Asi vadisine akıtılarak söz konusu arazi tarıma kazandırıldı⁵.

¹ Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, İstanbul 1982, s.3370.

² Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, s.3370.

³ Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, s.3371.

⁴ Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, s.3371.

⁵ Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, s.3373.

Hatay'da Akdeniz iklimi hâkim olduğundan yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve bol yağışlı geçmektedir. Ancak iklim iç kesimlere doğru gidildikçe sertleşmektedir. Antakya'da yıllık sıcaklık ortalaması 18,2 C°'dir. Bu değer kıyıya yakın kesimlerde biraz artarak Dörtyol'da 19,3 C°, İskenderun'da 20,2 C°'ye çıkmaktadır⁶.

Bölgede yağışlar genel olarak batıya bakan sahil ve yamaçlar üzerinde görülmektedir. Bu durumda Amanos dağlarının etekleri fazla yağış almakta ve tarımsal faaliyetler için uygun bir ortam meydana gelmektedir. Hatay'ın yıllık yağış ortalaması 1.173,4 mm gibi yüksek bir değer göstermektedir. Bu haliyle çevre vilayetlerden iki kat daha fazla yağmur almaktadır. Bölgenin fazla yağış alan sahaları ise Samandağ 964,3 mm, Dörtyol 1.019,6 mm ve Antakya 1.156,7 milimetredir⁷.

1. Hatay'da Sel Baskınları

Hatay'da sel baskınları sonbahar ve ilkbaharda aşırı yağmurlara bağlı olarak Asi nehri ve kollarının taşması sonucunda meydana gelmektedir.

Yapılan incelemelerde iki yılda bir sel baskınları yaşanırken baskınların on yılda bir felaket derecesine yükseldiği görülmektedir. Bu tür durumlarda yağmurların aralıksız üç ve/veya bir haftadan fazla yağmaktaydı.

1940 yılında ilk sel baskını hadisesi Yayladağı kazasının Beyge nahiyesine bağlı Meydan köyünde 4 Kasım gecesi yaşandı. Hatay valiliği 5 Kasım 1940'da Kızılay Cemiyetinden selden ötürü zarar görenlere yardım talep etti. Kızılay 200 lira para yardımı yapılmasına karar vererek söz konusu parayı 9 Kasım 1940'da valilik emrine gönderdi. Bu durum ayrıca Başvekâlet, Dâhiliye ve Sıhhat ve İctimâi Muavenet Vekâletlerine de bildirildi⁸.

⁶ Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, s.3377.

⁷ **Çukurova Bölgesi Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni**, Ankara 1970, s.14.

⁸ **BCA.030.10.178.234.13**

1941 Ocak ayında Antakya'da şiddetli yağmurlar başladı. Bir hafta boyunca aralıksız devam ederek 10 ve 11 Ocak'ta korkunç bir hal alarak felaket boyutuna ulaştı. 12 Ocakta yağmurlar şiddetini azaltırken kayıplarda yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Asi nehri yükseldiği esnada Demir köprü mıntukasındaki Aşağı Mirmiran ve Yukarı Mirmiran köyleri civarında yatağından taşan nehir suları kısa zamanda tarlaları istila etti⁹.

Antakya'ya 9 km. mesafede bulunan Defne şelaleleri mıntukasında tahribat büyüktü. Şelalelere giden yol muhtelif yerlerinden geçit vermeyecek bir hal alırken yol üzerinde bulunan ve Antakya şehir suyunu temin eden boru hattından biri tamamen harap oldu. Su deposunu kum çakıl doldurarak şebekeyi işlemez hale getirdi. Şelaleler üstünde kurulu değirmenlerde de ciddi derecede tahribat yaşandı. Antakya-Yayladağı yolunun 17. kilometresinde büyük bir menfez tamamen yıkılırken selin getirdiği çakıl taşlar küçük menfezleri doldurdu. Bundan dolayı sel suları yol üzerinden akarak kara yoluna zarar vererek ulaşımın durmasına neden oldu.

12 Ocak itibariyle yağmur şiddetini azaltınca vilayet genelinde ilgili birimlerde çalışmalara koyuldu. Şehrin içme suyu şebekesi devre dışı kaldığından Antakya halkının su ihtiyacını karşılamak üzere kısmen itfaiye, kısmen de şehre gelen ve yolları sağlam diğer şebeke hatları temizlenmeye çalışıldı. Defne şelalelerindeki su deposunun temizlenmesine öncelik verildi. Temizlik çalışmalarında istenen ilerleme sağlandığında 13 Ocakta şehre buradan su verilebilecekti. Hatay valiliği selden zarar gören Antakya-Yayladağı karayolunun temizlenmesi ve menfezlerin onarımı için ekipler tertip etti. Tamir ekipleri yolun 17. kilometresinde yıkılan menfezin yanından bir geçit açarak ulaşımı yeniden başlatmak üzere harekete geçtiler. Yağmura ve sel baskınlarına rağmen insan kaybının olmaması sevindiriciydi. Bununla birlikte

⁹ Yağmurlar 12 Ocakta şiddetini azaltmakla birlikte diğer dere ve çaylardan gelen sular yüzünden Asi nehri yeniden yükselmeye başladı. Nehir Antakya'nın merkezinde 1 metre 51 cm, Demirköprü'de 3 metre 32 cm yükselirken Afrin nehri ise 1 metre 92 cm yükseldi.

Hatay valiliği ekili alanlardaki zararı ve hayvan kayıplarını tespit etmek üzere bir çalışma başlatmayı da ihmal etmedi¹⁰.

Antakya Vilayetinin 12 Ocak 1941'de Dâhiliye Vekâletine gönderdiği telgraftan Antakya-Yayladağı yolunun temizlenerek trafığe açıldığı, fakat daha kuzeyde Kırıkhan-Muratpaşa yolunun her iki tarafının göl haline geldiği anlaşıyordu. Buna mukabil yol ulaşımına açık ve ulaşım devam edebiliyordu. Defne'de temizlik ve tamirat çalışmalarından sonuç alındığından içme suyu kısmen Antakya'ya verilmeye başlandı. Böylece şehirde temizlik ve sağlık açısından sorun yaşanmasının önüne geçilmiş oldu.

Zarar-zıyan tespitine yönelik incelemelerde; Defne şalelerinde kurulu ve işleyen yedi değirmenden dördünün tamamen ve üçünün de kısmen harap olduğu, Harbiye nahiyesinin Aynasumak köyünün bağlarının sular altında kalarak beş bahçenin tamamen tahrip ve değerlendirilemez bir hale geldiği tespit edildi. Bu arada Suveydiye'nin Giliye köyünde tarlaları Asi nehri basmış olsa da zararın derecesi henüz tespit edilememişti.

12 Ocak itibariyle İskenderun'un safiye yeri olan Soğukoluk'ta iki ev ve Belen nahiye merkezinde bir ev yağmurun tesiriyle çöktü. İnsan kaybının yaşanmaması olayın sevindirici yönüydü. İskenderun-Arsuz yolunun sel yataklarına tesadüf eden kısımları çakıl ve kumla dolduğu için ulaşım durdurulmak zorunda kaldı. Yolun temizlenmeye başlanmasıyla ertesi akşama kadar ulaşım açılacağı tahmin ediliyordu.

Esasen on beş kasımdan beri aralıklarla devam eden ve ocak ayında şiddetini artıran yağmurlar tarım faaliyetlerini durma noktasına getirdi. Zira çiftçiler zamanında tarlaları ekemedikleri için bu hal devam ettiği takdirde vilayette buğday, yulaf ve arpa ziraatının geçen seneye nazaran az olması riskini kuvvetlendiriyordu. Üretim azlığı çiftçileri zor durumda bırakırken ürünlerin pahalalanmasına ve vilayette geçim sıkıntısının baş göstermesine neden olabilirdi¹¹.

¹⁰ BCA.030.10.119.846.21.

¹¹ BCA, 130.10.118.833.9.

Hatay vilayeti de 13 Ocak'ta bu yönde Dâhiliye Vekâleti'ni bilgilendirerek Başvekâlet başta olmak üzere Ulaştırma, Kızılay, Emniyet ve Matbuat Umum Müdürlükleri ile Jandarma Genel Komutanlığı'ndan gerekli tedbirleri almalarını talep etti¹².

Yağmurlar azalmak yerine Ocak ayının sonuna kadar devam etti. En nihayet 30 Ocak günü Asi nehri yeniden taşıdı. Yaşanan selden ötürü 2 ev ve bir değirmen yıkılırken 1.582 dönümlük buğday, 494 dönümlük arpa ve 551 dönümlük yulaf tarlası sular altında kalarak tahrip oldu¹³.

Ayrıca Asi nehrinin taşması sonucu Demirköprü'nün 5 kilometre güneyinde Varisli, 1 kilometre kuzeyinde Saçaklı köylerinin bir kısım mahalleleri ve tarım arazileri su altında kaldı. İncelemelerde insan ve hayvan kaybı olmadığı tespit edilerek valiliğe bildirildi¹⁴.

Hatay'da yağmurlar şubat ayında da devam etti. 9 Şubat saat 14'de başlayan yağmurlar 10 Şubat sabahı şiddetini artırdı. Civar dağlardan gelen yağmur sularıyla beslenen Asi nehri yatağından taşarak Antakya kasabasını tehdit eder bir hal aldı. Mezbaha, tabakhane ve Ziraat Numune bahçesi ile bir kısım bahçeler sular altında kalırken bazı evlerin de avlularını istila etti. Tabakhanede sular henüz tamamen çekilmediğinden zararın derecesini tam olarak tespit imkânı bulunmuyordu.

Sular bir aralık nehir köprüsünü tazyik ve gözleri kapatsa da 10 Şubat akşamı itibariyle nehrin yüksekliği yarım metre kadar düştüğü tespit edildi. Yine de 10 Şubat günü yağmurlar vilayetin her tarafında devam ettiğinden sel ve su baskınları akşam saatlerine kadar yaşanmaya devam etti. Bu çerçevede meydana gelen olay ve zararları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Antakya kazası dâhilinde Paşa köyünün bir mahallesi ile Seheri, Güzelburç, Kavasıt ve Demirköprü köylerini sel bastı.

¹² BCA.030.10.119.846.21

¹³ Hatay vilayetinin 14/2/1941 tarih ve EM.875 sayılı yazısı; BCA, 030.10.118.834.10.

¹⁴ BCA.030.10.118.834.3.

Mülki makamların tedbirleri sayesinde bu köylerin ahalisi tahliye edilerek civar köylere ve köy yakınındaki yüksek yerlere nakil edildi. Köylerden yalnızca Demirköprü'de bir ev sele dayanamayarak yıkıldı. İnsan ve hayvan zayıtı olup olmadığına dair malumat alınamamakla beraber köylerde ve tarım arazilerinde sular çekildikten sonra zarar-zıyan tespiti için harekete geçilecekti. Ayrıca Alaattin köyü ve Sultan çiftliğinin geniş miktarda arazisi sel baskınına uğradı.

2. İskenderun kazasında merkez kasabasının güney mahallelerinde 80 kadar evi su bastı. İnsan ve hayvan kaybı olmamakla beraber erzak ve eşyayı kurtarma imkânı bulunamadı. İki ev çökerken bu sahadaki 100 dönüm kadar bahçe selden ötürü tahrip oldu. Mağdurlara Kızılay tarafından ekmek yardımı yapıldı. Beylân mıntıkasında Beylan ve Sekere çayları taşarak Karaağaç köyünün Fakorda, Fala ağacın Nasfi Fenerek çiftliklerini bastı, 60 kadar ev sular içindedir. Tahminen üç bin beş yüz kadar ekili arazi su altında kaldı. Evlerin ikisi yıkılırken erzak ve eşya zayıtı oldukça fazlaydı. Evlerin tahliyesine başlanırken köylerin ahalisine İskenderun Kızılay Şubesi tarafından ekmek yardımı yapıldı.
3. Reyhaniye kazasında Afrin nehri taşarak nehir boyundaki Kefalhal, Dağılhan, Maştepe, Ahmetbey, Paşa, Büyük Karakuyu, Adatepe, Darova, Hürriyet, Kara Süleymanlı, Hasan Uşağı, Ceylan Tepe, Müsrüf, Çatal ve Büyük köylerinin sular altında kalmasına neden oldu. 10 Şubat itibariyle köylerle irtibat temin edilemese de köyler halkının ve hayvanlarının yakınlarındaki köylere çekildikleri tespit edildi. Mülki makamlar Afrin nehrinin suları ovoidan henüz çekilmemesine rağmen köylere ulaşmak ve yardım etmek üzere tedbirler almaya çalışıyordu. Eşrefiye ve Varisli köylerinden itibaren Takınat köyüne kadar dört noktada Antakya-Reyhaniye karayolu kapandı. Aşağı Mirmiran ve Yukarı Mirmiran köylerini bir kez daha sel bastı, buna mukabil köyler tehlikesiz sahalara nakil edilebildi.

4. Kırıkhan kazasında sel vakaları yaşansa da herhangi bir zayıat söz konusu değildi.
5. Antakya-Reyhaniye ve Antakya-Topboğazı karayolu muhtelif noktalardan sel sularının altında kaldı. Yine de ulaşım temin edilebildi. Köylerle irtibat temin etmek için Asi nehri üzerinden birkaç kayık ile Sular İdaresinin iki buçuk tombazından istifade edilmek üzere girişimde bulunuldu.
6. Hatay Valiliği selin meydana getirdiği zararları tazmin etmek ve selden mağdur olanlara yardım etmek üzere Antakya Kızılay'ına ait 859 lirayı kullandı. Fakat paranın yeterli gelmeyeceğine kanaat edilerek ihtiyaca göre harcanmak ve neticesi arz olunmak üzere Kızılay Genel Merkezinden 3.000 liranın gönderilmesi talep edildi¹⁵.

Hatay vilayeti tarafından bir önceki telgrafa ek olarak gönderilen 11 Şubat 1941 tarihli telgrafta yeni vakalara değiniliyordu. Buna göre; Asi nehrinin yüksekliği Antakya merkezinde düşmekle beraber 10/11 Şubat gecesini Demirköprü-Eşrefiye arasında yeni sel vakaları görüldü. Demirköprü-Reyhaniye istikametinde ve Sıçanlı köyü arasında güneyden kuzeye doğru ve Amik gölü istikametinde muhtelif yerlerde 10 ila 40 santim yüksekliğinde sular karayolunu aşsa da bu durum ulaşımın durdurulmasını gerektirecek bir tehlike arz etmiyordu.

Aşağı Mirmiran ile Suatlı köylerinde herhangi bir kayıp olmadığı, Güzel Burun ve Kavaz köylerinde ise suların çekildiği görüldü. Güzel Burç'ta iki ev yıkılsa da köylüler evlerine dönmekte herhangi bir beis görmüyordu. Alaattin Köyünde üç evin yıkıldığı incelemeler sonucunda anlaşılırken Tavasit köyüne ait hayvanların saman ihtiyacının karşılanmasına gayret ediliyordu. Antakya Kızılay Şubesi söz konusu köylere ekmek ve gıda yardımı başlattı. Babatorun nahiyesinin Hacıpaşa köyünün bir mahallesi su altında kalınca ahali daha yüksek mahallere nakledildi. Sahura köyünde ise halk yakındaki bir çiftliğe sığınmak zorunda kaldı.

¹⁵ Antakya Vilâyetinin 10/2/1941 tarih ve 736 sayılı telgrafı; **BCA.030.10.118.834.3**

Merkez kazasının Süveydiye, Harbiye, Şenköy, Hıdırbey, Bedirge ve Babatorun nahiyelerinde mühim denecek zayıat olmazken Karsu nahiyesinin Toprakhisar köyünde 5 ev yıkıldı, 11 ev kısmen sular altında kaldı. Demirköprü ise 4 evin yıkıldığı tespit edildi. Buna mukabil insan ve hayvan zayıatı olmadığı anlaşıldı.

Reyhaniye mıntukasında Afrin nehri yüksekliğinin 1,5 metre kadar düşmesi sonucu nehrin sağ ve sol kenarındaki köylüler evlerine dönmeye başladı. Bu köylerde büyük miktarda erzak ve eşya selden ötürü zarar gördü.

Kırıkhan kazasında Muratpaşa köyü ve jandarma karakolu tamamen sele maruz kalınca karakol ve köy ahalisi köyün güneyindeki Kastal mevkiine nakledildi. Gölbaşından gelen sel Muratpaşa ve Sekiz-Karasu yollarını su altında bırakırken Karasu-Gölbaşı yolunun her iki tarafındaki ekili arazi ciddi miktarda tahrip oldu. İskenderun'da Karaağaç mıntukasında on ev daha yıkıldı.

Bütün vilayet mıntukasında Kızılay ve valilik tarafından muhtaçlara yardım ulaştırılırken, diğer yandan ekili arazilerde ve Antakya merkezindeki tabakhane zararın tespitine gayret ediliyordu¹⁶. Başvekâlete gönderilen 12 Şubat tarihli yazıda Antakya'daki sel baskılarının yol açtığı zararın 3.445 lira civarında olduğu beyan ediliyordu¹⁷.

Hatay'da 19 Ocak 1942'de başlayan ve üç gün devam eden yoğun yağmur bir yıl önce olduğu gibi muhtelif sorunların yaşanmasına neden oldu. Asi nehrinin taşmasının yanı sıra dağlardan yoğun taş ve çakıl getiren seller bölge köylerinde tahribata yol açtı. Yollar, köprüler, menfezler sel altında kalarak ulaşımı durma noktasına getirirken tarlalar büyük zarar gördü.

Asi nehrinin yanı sıra Afrin, Karasu ve diğer bütün dereler taşarak ovanın suyla kaplanmasına neden oldu. Bilhassa Hitit köprüsü, Demirköprü ile Reyhanîye arasındaki ova köyleri istisnasız su altında

¹⁶ Antakya Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine 11.2.1941 tarih ve 768 sayılı telgraf; **BCA**, 030.10.118.834.5.

¹⁷ **BCA**.030.10.119.846.30

kaldı. Tehlike içindeki riskli köyler erken vakitte tahliye edildiği için insan ve hayvan zayıtı yaşanmadı. 22 Ocak itibarıyla Antakya'da su seviyesi 2 metre 30 santime ulaştı. Bu sebepten ötürü Debbaghaneyi ve bahçeleri su bastı. Dağdan inen sel suları Antakya'nın bazı mahallelerinde 10 kadar evin ve birkaç bahçe duvarının yıkılmasına ve iki dükkânın da su içinde kalmasına neden oldu. Sağanak yağmurların devam etmesi vilayette yeni hadiselerin yaşanabileceği endişesini artırıyordu. Antakya ve Reyhaniye'de Kızılay şubeleri zarar gören köylerde inceleme başlattığı gibi Antakya'da zarar görenlere ekmek dağıtmaya başladı.

Hatay Valiliği 22 Ocak'ta Dâhiliye Vekâleti'ni bilgilendirdiği telgrafında vilayet genelinde sel vakalarının artabileceğine ve dolayısıyla yardıma muhtaç insanların sayısının çoğalabileceğini gerekçe göstererek Kızılay Genel Merkezi tarafından Antakya ve Reyhaniye'de kapsamlı bir yardım faaliyetinin yürütülmesinin doğru olacağını, bu mümkün olmadığı takdirde Antakya merkezinde Genel Merkez hesabına mevcut 1.000 liradan sarfiyat yapılmasına izin verilmesini istedi¹⁸.

Hatay bölgesinde 1951 yılı 9-11 Ekim günlerinde meydana gelen şiddetli yağmurlar ciddi miktarda tahribata yol açtı. Vilayette bazı ilçeler arasında irtibat kesildi. İkinci derece tali yollarda köprülerden bazıları yıkılırken birçok köy de sular altında kaldı. Yağmurların İskenderun'daki tahribatı nispeten ehemmiyetsiz olmakla beraber bazı mahalleler ile Sokonj Vakum tesisleri selden zarar gördü. İskenderun'a bağlı Arsuz bucağı ile Karaağaç köylerinde afet halini alan yağmur, ilçe ile bu muntaka arasındaki irtibatı kesti. Karaağaç'ta oturan liman işçileri vazifelerine gidemediğinden limanda işler bir süre durmak zorunda kaldı. Karaağaç köylerindeki sebze ve meyve bahçelerinin aşığı yukarı yarısı kâmilen harap oldu.

¹⁸ Hatay Vilâyeti: 22/1/942 gün ve Em. 3/409 sayılı tel. Dâhiliye Vekâleti gerek sel baskınları ve alınması tedbirlere ilişkin olarak, gerekse valiliğin Kızılay üzerinden yardım taleplerini başta Başvekâlet olmak üzere diğer bakanlık ve müdürlüklere ulaştırdı. **BCA.030.10.118.836.5**

Hassa ilçesinin Tiyrek köyünde sel suları yüzünden 9 ev tamamen, 15 evde kısmen yıkıldı. İskenderun karayolu üzerinde, bilhassa Dört-yol'a kadar olan kısımda büyük tahribat meydana geldi. Bütün bu hadiselerde can kaybının olmaması önemli bir kazançtı¹⁹.

Antakya'nın içme suyunun temin edildiği Harbiye şelaleleri selden zarar görünce şehirdeki bütün çeşmelerden çamur gibi su akmaya başladı. Bu durum Antakya halkını susuz kalma tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu. İskenderun'a bağlı Çıhtıman, Şekere, Sakallı, Sarıseki ve Soğukoluk köylerinde birçok evi su basarken köylüler ciddi miktarda hayvan kaybı yaşadı. Bu arada Toprak Mahsulleri Ofisine ait bir deponun çatısı çöktü²⁰.

9 Mart 1952'de Hatay'da yeniden şiddetli yağmurlar başladı. 11 Mart gecesi saat dokuz buçuk sıralarında sürekli yükselmekte olan Asi nehri taşı. 3-4 metre kadar yükselen nehir Antakya şehir merkezine zarar verirken insan kaybına da neden oldu. Ani baskın esnasında Yusuf Koyuncu'ya ait Yıldız Gazinosunun nehre bakan salonu çökünce buradaki müşteriler çöküntü altında kaldı. 30-40 kişi olduğu tahmin edilen müşterilerden 8-10 kişi ağır, birkaç kişi hafif surette yaralı kurtulurken bir kişi de sel sularına kapıldı. Gazinonun yan duvarı yıkılınca çatı da çöktü²¹.

Milliyet gazetesinde konuya ilişkin çıkan haberde Antakya'nın belli başlı garnizonlarından biri olan bu mekânın temelinden sökülerek Asi nehrine gömüldüğü beyan ediliyordu. Asi nehriyle beraber Muratpaşa suyunun ve Amik gölünün de yükselmesiyle Amik Ovasında 20.000 dönüm arazi su altında kaldı²².

¹⁹ "Hatay Bölgesinde Şiddetli Yağmurlar", **Milliyet**, 11 Ekim 1951.

²⁰ "İskenderun'da Yağmurlar Büyük Tahribat Yaptı", **Yeni Adana**, 11 Ekim 1951.

²¹ "Antakya'da Su Baskını", **Yeni Adana**, 12 Mart 1952.

²² "Hatay'da Yeni Sel Felaketi", **Milliyet**, 12 Mart 1952.

Antakya kazasına bağlı olan ve her dönem sel tehlikesine maruz kalan Güvenç köyü, Devlet Bakanlığının 21 Temmuz 1952 tarihli teklifi doğrultusunda Bakanlar Kurulunun 25 Temmuz 1952 tarihli oturumunda Ağabayır mevkiine nakli kararlaştırıldı²³.

1952-1953 Sonbahar ve kış ayları Hatay için tam bir felaket dönemi olarak adlandırılabilir. Geçen yirmi yılla kıyaslandığında Hatay, bu kadar sel vakalarıyla karşılaşmadığı gibi zarar da görmemişti. Öyle ki Adana başta olmak üzere çevre vilayetlerden nakil vasıtaları, çadır ve gıda yardımı talep edilmek zorunda kalındı.

İskenderun'da 20 Ekim 1952'de başlayan ve birkaç gün devam eden şiddetli yağmur ve dolu sebebiyle Artıman köyünde 3 ev yıkıldı ve 4 evi de su bastı. Aşkarbeyli köyünde bir değirmen sellerin getirdiği taş ve toprak sebebiyle kullanılamaz hale geldi. Şekere, Aşkarbeyli, Karaağaç ve Fernak köylerinde sebze ve meyve bahçelerinden bir kısmı harap olurken Şekere köyünde bazı evleri de su bastı. Şehir merkezinde bir çimento deposu ile Devlet Demiryolları lojmanlarından bir kısmını sel bastı. Kaymakamlık tarafından oluşturulan 3 ekip sel mıntıklarında meydana gelen zararı tespitle görevlendirildi. Bu kapsamda yapılan incelemede 5 vatandaşın sellere kapılarak boğulduğu tespit edildi. Seller sebebiyle susuz kalan şehirde belediyenin aldığı tedbirler sayesinde halk içme suyuna kavuştu²⁴. Ocak 1953'te aynı bölge yeniden şiddetli yağmurların etkisi altında kaldı. Aşkarbeyli köyünde bir ev çökerken, Sakıt köyünde ise 9 koyun sele kapılarak telef oldu²⁵.

Antakya'da 9 Şubat 1953 akşamı başlayan yağmur gece yarısına doğru şiddetlenerek aralıksız bütün gün devam etti. Asi nehri yatağını taşırınca kenarındaki sebze bahçeleri tümüyle sular altında kaldı. Nehir büyük bir süratle aktığından menfezler tıkanma tehlikesine maruz

²³ BCA.030.18.01.129.61.5

²⁴ *Milliyet*, 22 Ekim 1952, Sayı: 880.

²⁵ "İskenderun'da Yağmurlar Hasara Sebep Oldu", *Yeni Adana*, 12 Ocak 1953.

kaldı. Yağmur bu haliyle devam ederse şehri büyük bir felaket bekliyordu.

Gazi Paşa ilkokulunun bahçe duvarı yağmura daha fazla dayanamayarak yıkıldı. Yukarı mahalleleri kum ve çakıl kapladığı gibi bentler de yıkıldığından sular Hacıkürüş köprüsünün üstünden akmaya başladı. Demirköprü ve Bozöyük arasındaki mıntıkada ise Asi nehri yükselerek ekili tarlaları tahrip etti. Sular Reyhanlı karayolunu dahi kapladı. Öte yandan Suriye de şiddetli yağmurdan etkilendiğinden Kızlarsaray mıntıkasında karayolu sellerin getirdiği taşlar yüzünden tıkanı. Bu yüzden Antakya-Halep arasında sefer yapan taksiler geri dönmek zorunda kaldı²⁶.

10 Şubat itibariyle Asi ve Afrin nehirleri taşarak 10'dan fazla köyü sular altında bıraktı. İki köylü sel sularına kapılarak öldü. Köylerle irtibat kaybolduğundan kayıkların kullanılmasına başlandı. 11 Şubat itibariyle yağmurlar şiddetini artırarak Amik ovasında yirmiye yakın köyün sular altında kalmasına neden oldu. Ova çevresinde bazı yerlerde su yüksekliği üç metreyi buldu. Mahsul tamamen mahvolurken ahali yaşayanları en büyük felaket olarak nitelendiriyordu.

Vilayet ve Kırıkhan kaymakamlığının yardım çağrısına karşılık Adana'dan sandallar Kırıkhan'a gönderildi. Kırıkhan-Reyhanlı ve Antakya-Reyhanlı yolu kapandığından ulaşım durdu. Bu meyanda tren hattının güney kısmı da selden etkilendi. Bölge çamur ve balçık dermasına dönüştü. Meteoroloji istasyonundan verilen bilgiye göre bir hafta içerisinde metrekareye 170,7 kg yağmur düştü. Bu arada bir haftadan beri Akdeniz'de hüküm süren lodos fırtınası İskenderun limanında yükleme ve boşaltma işlerini aksattı. Denizde fırtınanın meydana getirdiği dev dalgalar belediye tarafından yaptırılmakta olan rıhtım duvarını tamamen tahrip etti²⁷.

²⁶ "Asi Nehri Şehri Tehdit Ediyor", **Yeni Adana**, 10 Şubat 1953.

²⁷ "Hatay ve Ceyhan Ovaları Tamamen Sular Altında Kaldı", **Yeni Adana**, 11 Şubat 1953.

Amik Ovasında yağmur felaket halini aldı. Ova köylerinin tamamı su altında kalırken irtibat kayıklarla sağlanmaya çalışıldı. Köyler imkânlar dairesinde boşaltılırken bilhassa Kurtuluş köyü yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Bütün bunlar yaşanırken insan kaybının olmaması sevindiriciydi. Hayvan zayıtı ise henüz tam olarak tespit edilmemekle beraber büyük olduğu haber alınıyordu. Fakat insan kaybı açısından aynı şeyi Altınözü kazası için söylemek mümkün değildi. Zira ilçeye bağlı Hacıpaşa köyünde selden ötürü 83 ev çökerken dört kişinin de sele kapılarak boğulduğu öğrenildi.

Reyhanlı-Antakya ve Reyhanlı-Kırıkhan karayollarında ulaşım ke-sintiye uğradı. Suyu yarıp geçmek isteyen bazı vasıtalar istikameti tayin edemediklerinden yoldan çıkarak devrildi. Kırıkhan ve Reyhanlıya yeniden sandal ve motorlu kayıklar gönderildi. Böylece su altında kalan köylerle irtibat kurularak yardım götürülebilecekti. Reyhanlı ve Kırıkhan'da yerleşim merkezlerinin yanı sıra tarım alanları da büyük zarar gördü. Bu durum çiftçiler için sıkıntılı bir vaziyet meydana getiriyordu. Adana Kızılay teşkilatı da felaketzedelere 100 çadır gönderdi²⁸.

Hatay Valisi Rebil Karatekin Yeni Adana gazetesine verdiği beyanatta; vilayet genelinde suların yavaş yavaş çekildiğini ve herhangi bir insan kaybı yaşanmadığını (?) iddia ederek Amik ovası köylerinde mahsur kalanların bugün -13 Şubat 1953- itibariyle kurtarıldığını ifade etti²⁹. Vali Beyin beyanatu gazetelerde yer alan bilgilerle kıyaslandığında gerçeklerle uyuşmayan ve birçok yönden eksik bilgiler içerdiği görülmektedir.

Şubat ayında yaşanan felaketlerin etkileri henüz silinmemişken 21 Nisanda yağmurlar Antakya ve havalisinde büyük hasara sebebiyet verdi. Dolu ile karışık yağın yağmur, İnönü caddesi ve mezbahada su baskınına neden olurken hava meydanında da uçak seferlerinin yapılmasına engel oldu. Köylerden alınan bilgide ise can kaybı olmamakla

²⁸ "Amik Sular İçinde", **Yeni Adana**, 12 Şubat 1953.

²⁹ "Nehir Normal Seviyeye İniyor", **Yeni Adana**, 13 Şubat 1953.

beraber, meyve bahçelerinde ve tarım arazilerinde zararın büyük olduğu vurgulanıyordu³⁰.

24 Ağustos 1956'da akşam saatlerinde başlayan yağmur ve kasırga iki kişinin ölümüne ve ağır maddi hasara yol açtı. Kasırga 50 dakika boyunca şehri allak bullak etti. Hasar bilhassa limanda meydana geldi ve birçok motor ve sandal karaya vurarak parçalandı³¹.

1960 yılı 31 Mart gecesi kopan fırtına ve ardından gelen yağmur ve dolu, 5.000 kadar ev, dükkân ve ticarethanenin zarar görmesine neden oldu. 200 kadar bina oturulamayacak hale gelirken yaklaşık 5.000 kişi açıkta kalırken biri çocuk, iki kişi de öldü. Fırtınada kopan elektrik tellerine takılan Halil Akın adlı çocuk daha 14 yaşındaydı.

Fırtınanın ardından saat 20'de yağmaya başlayan dolu 20.000 dönüm narenciye bahçesini mahvetti. Doluyu takiben başlayan şiddetli yağmur şehrin en işlek caddeleri ve kıyı mahalleleri bir metre suyun altında bırakarak 5.000 binaya zarar verdi. Zirai Donatım, inhisarlar ve liman depoları zarar gören yerler arasındaydı. Sanayi bölgesinde fabrika depolarında bulunan binlerce ton pamuk, çeltik ve buğday kullanılmayacak hale geldi. Ayrıca ihraç için depo edilmiş büyük bir parti şeker de bu suretle mahvoldu. Fırtına, yağmur ve sel baskını sebebiyle okullar iki gün tatil edildi.

Akarca köyü camiinin minaresi yağmur ve fırtınaya dayanamayarak yıkılınca enkaz altında kalan bir kişi öldü. Dörtüol camiine de isabet eden yıldırım caminin yıkılmasına sebep oldu. Sel felaketinin zararı, ilk tahminlere göre 10 milyon lirayı buluyordu. Açıkta kalan vatandaşlar için Kızılay'dan 200 çadır ve gıda maddesi istendi. Ankara Meteoroloji istasyonu fırtınanın İskenderun'a yaklaştığını haber verdiği halde İskenderun istasyonunun bunu halka ulaştırmada ihmal gösterdiği iddia edildi. Bu durumun incelenmesi için Genel Müdür Şinasi Boray Hatay'a geldi³².

³⁰ "İskenderun'da Şiddetli Yağmurlar", **Milliyet**, 22 Nisan 1953.

³¹ "İskenderun'da İki Kişi Sele Kapıldı", **Milliyet**, 25 Ağustos 1956.

³² **Milliyet**, 2 Nisan 1960, Sayı:3555.

Fırtına ve yağmur 3 Nisan itibariyle şiddetini kaybederken suların çekildiği yerler balçıkla örtülü halde bulunuyordu. Temizlik çalışmaları başlatılmadan insanların evlerine ve dükkânlarına dönmesi mümkün gözüküyordu. Bu arada tatil edilen ilkokulların temizliğine öncelik verilerek iki okuldan biri 3 Nisanda eğitime başladı³³.

İskenderun'da meydana gelen sel felaketi hakkında bazı İstanbul gazetelerinde abartılı haberlerin yayınlanması üzerine Hatay Valisi Ahmet Topaloğlu Anadolu Ajansı muhabirine beyanat verme ihtiyacı duydu. Hatay Valisi 31 Mart gecesi sağanak yağmurun İskenderun kazasının Çay ve Aşkarbey mahallelerde sel baskınlarına neden olduğunu, on gecekondunun yıkıldığını, 150 gecekondunun da yıkılma tehlikesi taşıdığından tahliye edildiğini, iki fabrika ve dört depoda 5 ila 6 milyon lira zararın meydana geldiğini, zarar gören vatandaşların Kızılay'dan temin edilen çadırlara yerleştirilerek yiyecek ve giyecek yardımı yapıldığını ve ek olarak Kızılay'dan 400 battaniye ile 200 çadır istediklerini beyan etti³⁴.

Kızılay, vilayetin yardım talebine karşılık İskenderun'daki felaketzedelere 400 çadır, 400 battaniye, 100 kat çamaşır, 100 takım çocuk eşyası, 100 takım kadın-erkek elbisesi ve 3.000 TL nakdi yardım gönderdi. Bunların ardından 5 Nisan'da da 10.000 TL nakdi yardım gönderdi. İhtiyaç olduğu takdirde yardımlara devam edileceği belirtildi³⁵.

Bölgede devam eden yağışlar yüzünden 20 Nisan'da İskenderun-Ceyhan demiryolunun 100 metrelik kısmı sel sularının altında kaldı. Bilhassa Erzin-Dörtyol arasındaki tren seferi bir müddet kesintiye uğradı. Tren yolcuları askeri araçlarla aktarılırken açıkta kalan rayların tamirine de vakit geçirilmeden başlandı³⁶. Yağmur ve dolu demiryolu

³³ "İskenderun'da Sular Dün Tamamen Çekildi", **Milliyet**, 3 Nisan 1960.

³⁴ "Sel Felaketine Karşı Alınmış Olan Tedbir", **Bugün**, 3 Nisan 1960.

³⁵ "İskenderun'daki Sel Felaketzedelerine Kızılay'ın Yardım Devam Ediyor", **Bugün**, 5 Nisan 1960.

³⁶ "Bölgemizde Mevsimsiz Yağışlar Devam Ediyor", **Bugün**, 20 Nisan 1960.

hattının yanı sıra Dörtöyol ve Erzincan bahçelerinde mahsule ciddi zararlar verdi³⁷.

1961 yılı Kasım ayının ilk haftasında başlayan ve iki gün boyunca devam eden yağmurlar insan kayıplarına ve maddi zararlara neden oldu. Antakya kazası Gümit köyünde üç çocuk sele kapılarak boğuldu. 6 Kasım itibariyle ancak bir cesede ulaşıldı. Karatepe köyünde ise bir kadın kurtarılamayarak can verdi. Diğer 3 köyde 10 koyun telef olurken 30 ton buğday, arpa ve yulaf sel suları sebebiyle tahrip oldu. Hadisenin ardından harekete geçen Kızılay teşkilatı Adana'dan yardım talebinde bulundu. Adana'dan bir kamyon çadır gelirken felaketzedelere de Hatay Kızılay'a yiyecek yardımına başladı³⁸.

Hatay'da 1962-1963 sonbahar ve kış dönemi 1960 yılında ve 1952-1953 döneminde olduğu gibi çetin ve bir o kadar sorunlu geçti.

1962 yılı Aralık ayında Kızılay muhtelif bölgelere olduğu gibi İskenderun'a da selden zarar görenlerin geçici barınmaları için 150 çadır gönderdi³⁹. 1963 yılı Ocak ayında İskenderun'un kenar mahalleleri su altında kalırken 7 ev çöktü. Barbaros İlkokulu, Ticaret Lisesi ve Sanat Enstitüsü selden ötürü tatil edildi. DDY yemekhane ve mutfağı yıkıldığından 500 işçiye yemek verilemedi. İlçeye 5 kilometre uzaktaki Karaağaç köyü de sele maruz kalınca buraya kurtarma ekipleri gönderildi⁴⁰.

4 Ocakta ise iki gün aralıksız devam eden yağmurların verdiği zararlar belirginleşmeye başladı. İlk safhada Asi nehrinden ötürü

³⁷ "İskenderun'da Dün Dolu Ve Yağmur Zarar Yaptı", **Milliyet**, 20 Nisan 1960.

³⁸ "Hatay'da Sel Can Kaybına ve Büyük Maddi Zarara Sebep Oldu", **Yeni Adana**, 6 Kasım 1961.

³⁹ "Kızılay Genel Merkezi sel ve yangın felaketlerinde mal ve can kaybına uğramış bölgelere büyük ölçüde yardımlarda bulunmuştur. Silişke'ye 5000 lira nakdi yardım, 150 çadır, 400 battaniye, 248 torba gıda maddeleri, 1000 kişilik giyim eşyası; Trabzon'a 124 torba gıda maddesi, 500 kişilik giyim eşyası; Balıkesir'e 100 çadır, 127 torba gıda maddesi, 500 kişilik giyim eşyası; Ceyhan'a 300 çadır, 308 battaniye; İnegöl'e 500 battaniye, 308 torba gıda maddesi; Kemah'a 1000 lira nakdi yardım; İskenderun'a 150 çadır gönderilmiştir". "Kızılay'ın Sel Bölgesine Yardımı", **Milliyet**, 31.12.1962.

⁴⁰ "İskenderun Ve Bursa'da Seller Yine Hasar Yaptı", **Milliyet**, 3 Ocak 1963.

300.000 dönüm buğday tarlasının mahvoldu. Bu zarar takriben 2 milyon liraya tekabül ediyordu. Asi nehri üzerinde Pamuk Sulama Kolektif Şirketi'ne ait bendin yıkılmasıyla Telkırat, Yeniköy, Horlak ve Canpolat köyleri sele maruz kaldı. Antakya-Reyhanlı yolu suyun yarım metre yükselmesinden dolayı trafiğe kapandı. Öte yandan Amik gölünün civarında bulunan yedi köy sular altında kaldı⁴¹. Sular 40 santim seviyesindeyken tahliye edilen Yeniköy ve Canpolat köylerinde evler göktüğünden halkın köyelerine dönme imkânı kalmadı⁴².

Şubat ayında Asi ve Afrin nehirleri ile Karasu çayı taşarak Amik ovasını dördüncü defa su altında bıraktı. Kırıkhan'da Dana Ahmetli, Hamam, İskân ve Uzunkeli köyleri boşaltıldı. Amik Gölü dolunca yatağından taşan göl suları Conbat, Aktaş, Karatepe, Boztepe, Suluköy, Karabatak, Yeniköy ve Horlak köylerini bastı. Köylerin şehirle olan irtibatı kesildi. Amik ve Kocaova sahalarında 300.000 dönümlük buğday tarlası harap olurken bu mıntukalarda kıtlık tehlikesi belirmeye başladı. Ayrıca Karaağaç, Payas, Arsuz ve Dört Yol'da yüzlerce dönüm sebze ve meyve bahçesi sellerin getirdiği kum ve kil tabakasıyla örtüldü⁴³.

Mayıs 1963'te İskenderun kazasının Sariseki ve Akçay köyleri sular altında kalarak 10.000 dönüme yakın sebze ve meyve mahvoldu. Sel bölgesinde Petrol Ofisine ait tesislerdeki yağ bidonları denize sürüklendi. İskenderun ile Toprakkale arasında çalışan bir benzin tankeri demir yolundan çıkarak devrildi. Deliçay'ın taşması sonucu bir cami, 175 ev, fırın ve kahvehane selden zarar gördü. Kırıkhan'ın Delibekirli köyünden Mustafa Koç, karısı Telli Koç, kızı Güllü Koç, kızı Fatma Koç ve torunu Hanifi Arslan uyudukları sırada dağdan gelen selde boğuldu. Koç ailesinin cesetleri 8 Mayıs günü sabaha Kırıkhan ilçesi civarında bulundu⁴⁴.

⁴¹ "Reyhanlı'da 11 Köy Sular Altında Kaldı", **Yeni Adana**, 4 Ocak 1963.

⁴² "Reyhanlı Köyleri Hala Su Altında", **Yeni Adana**, 6 Ocak 1963.

⁴³ "Amik Ovası Bu Sene Dördüncü Defa Sular Altında", **Yeni Adana**, 25 Şubat 1963.

⁴⁴ **Milliyet**, 9 Mayıs 1963, Sayı:4649.

11 Mayıs 1963'te görülen sel, Adana-İskenderun karayolu üzerinde 15 metrelik yeni bir köprüyü yıktı. Suriye'den gelen yüzlerce turist ve Adana'dan Orta Doğu ülkelerine giden yolcular yolda kaldı. Dağlardan gelen selin içinde yılan ve benzeri tehlikeli hayvanların bulunması İskenderun halkında korku uyandırdı. İskenderun-Adan tren seferi hattın zarar görmesinden ötürü yapılamadı⁴⁵.

İskenderun'da 11 Mayıs'ta yaşanan selin bir benzeri 29 Mayıs 1963'te görüldü. İskenderun-Dörtyol demiryolu hattı yağmurdan tahrip olurken İskenderun'dan muhtelif istikametlere yapılacak olan tren seferleri iptal edildi. Demiryolunun tamirinin 3-4 gün sürebileceği ifade edildi⁴⁶.

İskenderun'da 10 Aralık 1964'te şiddetli yağışın ardından su baskınları yaşandı. Yıldırımtepe ve Barbaros mahalleleri sular altında kaldığından birçok ev boşaltıldı⁴⁷.

Reyhanlıya Ekim 1965'te yağan yağmur 130.000 dönümlük pamuk sahasına zarar verdi. Mevcut şartlar altında pamukların üçte biri toplanırken diğerleri ise ziyan oldu. Yağmur yiyen kütlüler 180-182 kuruştan satılırken oysaki yağmur yememiş olanlar 197 kuruştan satılıyordu⁴⁸.

Şubat 1966'da yağmurlar Amik ovasını sular altında bıraktı. Ovakadaki kanalların dolması ve Büyük Sezan kanalının patlamasından ötürü Kırıkhan'a bağlı Baldıran, Karadurmuşlu, Attutan, Gölbaşı, İçada ile Torun köyleri selden zarar gördü. Köylerle irtibat kayıklarla sağlanırken ekili araziler geniş ölçüde hasara uğradı. Hatay Su İşleri yetkilileri Kırıkhan'a gelerek patlayan kanallarda incelemeler başlattı⁴⁹.

⁴⁵ "Sel ve Yıldırım 6 Kişiyi Öldürdü", **Milliyet**, 12 Mayıs 1963.

⁴⁶ "İskenderun'da Tren Seferleri İptal Edildi", **Yeni Adana**, 30 Mayıs 1963.

⁴⁷ "İskenderun'u Dün Sel Bastı", **Milliyet**, 11 Aralık 1964.

⁴⁸ "Reyhanlı'ya Yağan Şiddetli Yağmurlar 130 Bin Dönümlük Pamuk Sahasında Hասsar Yaptı", **Yeni Adana**, 26 Ekim 1965.

⁴⁹ "Kırıkhan'da Sular Altında", **Yeni Adana**, 1 Şubat 1966.

Eylül 1966'da üç gün boyunca devam eden şiddetli yağmur İskenderun'u etkiledi. Sarıseki ve Değirmendere köyleri sel altında kalırken 30 ev tamamen, 60 ev kısmen hasar gördü ve sele kapılan iki kişi de boğuldu. Sel suları karayollarına ait büyük bir köprüyü ve demiryollarının iki köprüsünü yıktı. Toprakkale-İskenderun demiryolu hattının 10 kilometrelik kısmını sular tahrip ettiğinden tren seferleri durduruldu. Narenciye bahçelerinin yanı sıra Amik ovasında binlerce dönüm pamuk toplanmadığından tahrip oldu. Deniz kenarında bulunan Petrol Ofis depoları ve Süper Fosfat Fabrikası zarar gördü. Petrol dolu bidonlar ile binlerce kilo gübre denize sürüklendi. Kaymakam Nazım Kemal Deniz, zararın tahminlere göre 5 milyon lira civarında olduğunu beyan ile köylerle irtibatı sağlamak için ordudan yardım istedi⁵⁰.

Reyhanlı-Suriye hudut bölgesinde beş günden beri devam eden yağmur Asi nehrinin taşmasına neden olurken Amik ovasında 20.000'i ekili olmak üzere 50.000 dönüm araziye kapladı. Amik ovasında su seviyesi 100, Reyhanlı-Demirköprü karayolunda 50 santimi buldu. Taşkın sebebiyle Reyhanlı-Antakya karayolu yer yer bozulduğundan ulaşım durduruldu. Bu arada Kurtuluş, Canpolat ve Horlak köyleri ise tahliye edildi⁵¹.

Dörtyol ilçesinin Çat köyü Şubat 1967'de sel baskınına uğradı. Afete maruz kalan aileler ilgili Bakanlıkların temsilcilerinden oluşturulan komite tarafından aynı ilçenin Kuzuculu Nahiyesine yerleştirildi. 1968 yılı Nisan ayına gelindiğinde ailelerin yeni evlere kavuşması maksadıyla hazırlanan kararnamede 29 aileden her birine 9.000 lirayı geçmemek üzere inşaat yardımı için 261.000 lira; alt yapı ve imar planları gibi işler için 26.000 lira olmak üzere toplam 287.000 liralık bir fon ayrılmasına karar verildi. Kararname Maliye Bakanlığının uygun görüşü doğrultusunda Bakanlar Kurulu tarafından 8 Nisan 1968'de kararlaştırıldı⁵².

⁵⁰ "İskenderun'da Sellar Büyük Zarar Sebep Oldu", **Milliyet**, 25 Eylül 1966.

⁵¹ "Amik Ovası Sular Altında", **Yeni Adana**, 27 Mart 1967.

⁵² **BCA.030.18.01.02.218.26.5**

İskenderun'da 14 Mayıs 1967'de başlayan sağanak yağış can ve mal kaybına sebep oldu. Belen Bucağına bağlı Kömürçukuru köyünde Behir Kiracı, Mehmet Ali Garipoğlu ve Mustafa Sarılmaz adında üç kişi sel sularına kapılarak boğuldu. Ayrıca beş ev tamamen yıkıldı⁵³.

Reyhanlı ilçesine bağlı Aktaş Köyü 2 Şubat 1968'de su baskınına maruz kaldı. Afetten 76 aile zarar gördü. Hükümet Maliye Bakanlığında uygunluk alarak İmar ve İskan Bakanlığının 11 Mayıs 1968 tarihli teklifleri üzerine 1 Temmuz 1968'de aldığı kararname mucibince zarar gören ailelere yardım yapılmasını kararlaştırdı. Buna göre; afetten zarar gören 76 ailenin her birine 9.000 lirayı geçmemek üzere 684.000 lira; alt yapı ve imar planları gibi işler için 68.500 lira olmak üzere toplam 752.500 liralık bir fon/taahhüt ayrıldı⁵⁴.

Amik ovasında bir başka facia Aralık 1968'de yaşandı. Altı gün süren yağmur Asi nehrinin taşmasına ve Amik Ovasının geniş çapta tahribatına yol açtı. Antakya-Reyhanlı karayolu ancak beş gün sonra (28 Aralık'ta) trafiğe açılabilirdi. Ova bölgesinde altı köyde sular 70 santim yükseldi. Mahsur kalan köylerin tahliyesi sandallarla yapılırken Karabatak köyünde evlerin bir kısmı yıkıldı. Buna mukabil can kaybı olmadığı öğrenildi⁵⁵.

Ocak 1969'da Kırıkhan'a yağın yağışlar mal kaybına sebep olurken kasabanın içinden geçen çayın yükselmesi sonucu bir yaşlı kişi sulara kapılarak öldü⁵⁶.

⁵³ "Şiddetli Yağışlar Bölgede Altı Kişinin Ölümüne Yol Açtı", **Yeni Adana**, 16 Mayıs 1967.

⁵⁴ Afetten zarar gördükleri tespit edilmiş olanlardan, 7269 sayılı Kanun hükümlerine göre, konut yapmayı isteyip borçlanmayı yüklenenlere, hak sahibi kabul edilenlere halk konutu standartlarıyla bağlı olmaksızın mahalli özellikler göz önünde bulundurulmuş inşaa edilecek binaların yerleri, yapı şartları, inşaa tarzları, tipleri, sayıları ve çeşitli kısımlarının boyutları ile diğer özellikleri tespit edilerek hazırlanacak plan ve projelere ve inşaatın seyrine göre taksitler halinde nakden ödenmesi veya gerektiğinde teknik malzeme ve nakdi yardım yapılması ve yapılacak bu yardımların aynı kanunun 40ıncı maddesindeki esaslar dairesinde tahsili kararnamede kararlaştırılan bir başka husustu. **BCA**. 030.18.1.2.221.47.2.

⁵⁵ "Taşan Asi Nehri Amik Ovasını Sardı", **Yeni Adana**, 28 Aralık 1968.

⁵⁶ "Kırıkhan'da Yağış Can Kaybına Yol Açtı", **Yeni Adana**, 15 Ocak 1969.

Reyhanlı ilçesi Karasüleymanlı köyünde meydana gelen su baskınından zarar gören aileler, ilçenin içindeki Efnir mevkiinde geçici olarak iskân edildi. Bakanlıklar arası komite tarafından durumları incelendikten sonra adı geçen yere yerleştirilmesi için gerekli tedbirler alındı. Bu kapsamda ilgili Bakanlar Kurulu kararı 14 Şubat 1969'da çıkarıldı⁵⁷. Yine Reyhanlı ilçesine bağlı Uzunkavak köyünde sele maruz kalan aileler Bakanlıklar arası komite tarafından aynı ilçeye bağlı Kırcaoğlu köyüne yerleştirildi⁵⁸.

SONUÇ

Hatay coğrafi özellikleri itibariyle bol miktarda yağmur alma kapasitesine sahipti. Çevre vilayetlerle kıyaslandığında vilayete düşen yağmur miktarı hemen hemen iki katıydı. Bu ise doğal olarak sel baskınları riskini artırıyordu.

Hatay'da yerleşim merkezleri İskenderun ve Dört Yol'u bir kenara bıraktığında Asi nehri havzası ve Amik Ovası civarında yoğunlaşmıştır. Amik gölünün ıslahı ve tarımın gelişimine bağlı olarak havzanın nüfus potansiyeli artmıştır.

1950'li yıllardan itibaren şehir merkezlerinde ve nahiyelerde gecekondulaşma doğal bir hal almıştır. Bu yapılaşma şehir planlamasına aykırı olduğu kadar doğal afetlerde kayıpların artmasına neden oluyordu.

Hatay'da felaket derecesinde sel baskınları 1941-1942, 1952-1953, 1960-1961 ve 1962-1963 sonbahar-kış aylarında yaşanmıştır. Bu dönemlerde yağmurlar kısa aralıklarla veya bir hafta boyunca kesintisiz yağarak can, mal ve mahsul kaybına neden olmuştur. Bunun dışında bazı yıllar yağmurlar aralıklarla yağarak daha nispi zararlar vermiştir.

⁵⁷ BCA. 030.18.1.2.230.11.6.

⁵⁸ Buna ilişkin kararname ancak İmar ve İskan Bakanlığının 24/3/1976 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 14/5/1976'da çıkarıldı. BCA.030.18.01.02.352.135.15

Şiddetli yağmurlar Amanoslardan taş, kaya ve çamurla beraber sel sularını getirerek bir yandan dere yataklarını, diğer yandan yerleşim merkezlerini ve tarlaları kaplayarak ciddi zararlar vermiştir.

1950'li yıllarda başlayan ve 1960'lı yıllarda tamamlanan ıslah çalışmaları Asi nehri başta olmak üzere Afrin ve Karaçay'ın kontrol altına alınmasında yeterli olmamıştır.

Yıllar itibariyle seller şiddetini artırırken mülki ve idari teşkilatların aldığı önlemler, yapılaşmadaki gelişmeler ve alt yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi can ve mal kayıplarını önlemeye yetmemiştir.

Selzedelere en büyük yardımlar Kızılay'dan gelmiştir. Vilayetin aşağı yukarı bütün kazalarında şubeleri bulunan Kızılay, halka çadır, battaniye, gıda ve ekmek yardımı temin etmiştir. Hatay Vilayetinde Kızılay'ın imkânları yetersiz kaldığında Adana başta olmak üzere çevre vilayetlerden yardım talep edilmiştir.

1940-1950 yıllarında halk kendi imkânlarıyla mücadele etmek durumunda kalırken, 1950'den sonra Devlet Su İşleri, Jandarma, Ulaştırma İtfaiye ve diğer mülki teşkilatların müdahale ve yardımları öne çıkmıştır. Buradan müdahale ekiplerinin yıllar itibariyle kuvvetlendiği ve bazı olaylara aynı gün içinde müdahale ettikleri anlaşılmaktadır.

Tedbirler kapsamında en etkin çalışan ve aldığı kararlarla ciddi değişim meydana getiren kurullardan biri de Bakanlar Kurulu olmuştur. Kurul aldığı kararlarla zarar gören bazı köylerin yerlerini değiştirirken bazı köylerin de tamir ve iskânı için büyük miktarlarda ödenek tahsis etmiştir.

KAYNAKÇA

“Amik Ovası Bu Sene Dördüncü Defa Sular Altında”, **Yeni Adana**, 25 Şubat 1963.

“Amik Ovası Sular Altında”, **Yeni Adana**, 27 Mart 1967.

“Amik Sular İçinde”, **Yeni Adana**, 12 Şubat 1953.

“Antakya'da Su Baskını”, **Yeni Adana**, 12 Mart 1952.

“Asi Nehri şehri tehdit ediyor”, **Yeni Adana**, 10 Şubat 1953.

- “Bölgemizde Mevsimsiz Yağışlar Devam Ediyor”, **Bugün**, 20 Nisan 1960.
- “Hatay Bölgesinde Şiddetli Yağmurlar”, **Milliyet**, 11 Ekim 1951.
- “Hatay ve Ceyhan Ovaları Tamamen Sular Altında Kaldı”, **Yeni Adana**, 11 Şubat 1953.
- “Hatay’da Sel Can Kaybına ve Büyük Maddi Zarara Sebep Oldu”, **Yeni Adana**, 6 Kasım 1961.
- “Hatay’da Yeni Sel Felaketi”, **Milliyet**, 12 Mart 1952.
- “İskenderun Ve Bursa’da Seller Yine Hasar Yaptı”, **Milliyet**, 3 Ocak 1963.
- “İskenderun’da Dün Dolu Ve Yağmur Zarar Yaptı”, **Milliyet**, 20 Nisan 1960.
- “İskenderun’da İki Kişi Sele Kapıldı”, **Milliyet**, 25 Ağustos 1956.
- “İskenderun’da Seller Büyük Zarar Sebep Oldu”, **Milliyet**, 25 Eylül 1966.
- “İskenderun’da Sular Dün Tamamen Çekildi”, **Milliyet**, 3 Nisan 1960.
- “İskenderun’da Şiddetli Yağmurlar”, **Milliyet**, 22 Nisan 1953.
- “İskenderun’da Tren Seferleri İptal Edildi”, **Yeni Adana**, 30 Mayıs 1963.
- “İskenderun’da Yağmurlar Büyük Tahribat Yaptı”, **Yeni Adana**, 11 Ekim 1951.
- “İskenderun’da Yağmurlar Hasara Sebep Oldu”, **Yeni Adana**, 12 Ocak 1953.
- “İskenderun’daki Sel Felaketzedelerine Kızılay’ın Yardım Devam Ediyor”, **Bugün**, 5 Nisan 1960.
- “İskenderun’u Dün Sel Bastı”, **Milliyet**, 11 Aralık 1964.
- “Kırıkhan’da sular altında”, **Yeni Adana**, 1 Şubat 1966.
- “Kırıkhan’da Yağış Can Kaybına Yol Açtı”, **Yeni Adana**, 15 Ocak 1969.
- “Kızılay’ın Sel Bölgesine Yardımı”, **Milliyet**, 31 Aralık 1962.
- “Nehir Normal Seviyeye İniyor”, **Yeni Adana**, 13 Şubat 1953.

- “Reyhanlı Köyleri Hala Su Altında”, **Yeni Adana**, 6 Ocak 1963 .
- “Reyhanlı'da 11 Köy Sular Altında Kaldı”, **Yeni Adana**, 4 Ocak 1963.
- “Reyhanlı'ya Yağan Şiddetli Yağmurlar 130 Bin Dönümlük Pamuk Sahasında Hasar Yaptı”, **Yeni Adana**, 26 Ekim 1965.
- “Sel Felaketine Karşı Alınmış Olan Tedbir”, **Bugün**, 3 Nisan 1960.
- “Sel Ve Yıldırım 6 Kişiyi Öldürdü”, **Milliyet**, 12 Mayıs 1963.
- “Şiddetli Yağışlar Bölgede Altı Kişinin Ölümüne Yol Açtı”, **Yeni Adana**, 16 Mayıs 1967.
- “Taşan Asi Nehri Amik Ovasını Sardı”, **Yeni Adana**, 28 Aralık 1968.
- BCA**, 030.10.118.834.10.
- BCA**, 030.10.118.834.5.
- BCA**, 130.10.118.833.9.
- BCA**. 030.18.1.2.221.47.2.
- BCA**. 030.18.1.2.230.11.6.
- BCA**.030.10.118.834.3.
- BCA**.030.10.118.836.5
- BCA**.030.10.119.846.21
- BCA**.030.10.119.846.30
- BCA**.030.10.178.234.13
- BCA**.030.18.01.02.218.26.5
- BCA**.030.18.01.02.352.135.15
- BCA**.030.18.01.129.61.5
- Çukurova Bölgesi Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni**, Ankara 1970.
- Milliyet**, 2 Nisan 1960, Sayı:3555.
- Milliyet**, 9 Mayıs 1963, Sayı:4649.
- Milliyet**, 22 Ekim 1952, Sayı: 880.
- Yurt Ansiklopedisi, **Hatay**, C 5, İstanbul 1982.

1961 GENEL SEÇİMLERİNDE HATAY

Serkan TUNA*

ÖZET

Bu çalışmada, 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin Hatay'daki yansımaları tarihsel araştırma yöntemi çerçevesinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bu seçimlerde TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve yeni bir seçim sistemi uygulanmıştır. Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) olmak üzere dört siyasi parti katılmıştır. Bu partiler, yedi milletvekili ve iki senatör kontenjanı bulunan Hatay'da, teşkilatlanma faaliyetlerinin yanı sıra kısıtlı zaman zarfında etkin bir propaganda yürütmeye çalışmışlardır. Büyük bir sorun olmadan tamamlanan Hatay'daki seçimlerde, Türkiye genelinde olduğu gibi ilk sırayı CHP alırken, ülke genelinde üçüncü parti olan YTP Hatay'da ikinciliği elde etmiş, ikinci parti olan AP ise Hatay'da üçüncü sıraya yerleşmiştir. CKMP ise hem Türkiye genelinde hem de Hatay'da dördüncü olabilmıştır. Bu sonuçlara göre, yedi milletvekilliği üç CHP, üç YTP ve bir AP şeklinde dağılırken, Senato üyelikleri CHP ve YTP arasında paylaşılmıştır. 1961 seçimleri, 1957 ve 1965 seçimleriyle karşılaştırıldığında ise CHP'nin Hatay'daki oyunun azalma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 1965 seçimlerinde YTP de oy oranını koruyamazken, AP ciddi bir yükseliş sergilemektedir. Bu sonuçlardan hareketle Hatay'daki 1961 seçimlerinin, CHP ve

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, serkan.tuna@istanbul.edu.tr

YTP'nin başarısını ortaya koymasının yanında AP'nin gelecekteki potansiyelini yansıttığını söylemek mümkündür.

HATAY IN THE 1961 GENERAL ELECTIONS

ABSTRACT

This study evaluates the reflections of the general elections, conducted on 15 October 1961, on Hatay within the framework of historical research method comparatively. In these elections, GNAT (Grand National Assembly of Turkey) was divided into two as National Assembly and Republican Senate and a new election system was introduced. Four political parties as People's Republican Party (PRP), Republican Villagers Nation Party (RVNT), Justice Party (JP) and the New Turkey Party (NTP) participated in the elections. These parties struggled to sustain an effective propaganda in addition to their organizational activities in Hatay where a quota of seven deputies and two senators existed. Having been completed without a significant problem, PRP took the first place in elections in Hatay as in the countrywide while NTP came second with third place in the countrywide, and JP came third in Hatay with second place in the country. RVNT, on the other hand, took the fourth place both in Turkey and in Hatay. Accordingly, of the seven deputies, three were allocated to PRP, three to NTP and one to JP, while two Senate memberships were shared between PRP and NTP. In comparison to 1957 and 1965 elections, 1961 elections showed that PRP's share was in a decreasing trend in Hatay. Similarly, in the 1965 elections NTP could not sustain its voting share while JP proved a significant climb. Based on these results, the 1961 elections in Hatay demonstrated that PRP and NTP proved their success although JP reflected its potential for the future.

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan 1961 Genel Seçimleri gerek TBMM'nin yapısı gerekse seçim sistemi açısından Türk siyasi tarihinde özel bir öneme sahiptir. 1961 Anayasası uyarınca TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere ikili bir yapıya ayrılmış ve milletvekili seçimlerinde de ilk kez nispi temsil sistemi çevre barajlı d'Hont şeklinde uygulanmıştır.¹

1961 Genel Seçimlerine yönelik süreç 13 Kasım 1960'da Kurucu Meclis'in oluşturulmasıyla başlarken,² İçişleri Bakanlığının 12 Ocak 1961 tarihli tebliğiyle siyasi partilerin çalışmalarına kısmen izin verilmesi önemli bir adımdır.³ Daha sonra, 17 Mart 1961 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle siyasi etkinliklerin sınırı genişletilmiş ve her türlü propaganda hariç olmak üzere siyasi partilerin yapacakları il, ilçe ve kurultay toplantılarına izin verilmişti.⁴ Bu gelişmenin ardından, Kurucu Meclis 21 Temmuz 1961 tarihinde aldığı bir kararla genel seçimlerin tarihini 15 Ekim 1961 olarak belirlemiş,⁵ 24 Eylül 1961'den

¹ Erol Tuncer, **1961 Seçimleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasi Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2012, s. 98; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, 8. Bası, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2003, s. 283-288; Murat Güvenir, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", **Ankara SBF Dergisi**, C 37, S 1, Ankara, 1982, s. 226-227; **Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar**, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Yayınları 5, Ankara, 1982, s. 52-54; 101-103; **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s. XII-XIII. Senato seçimlerinde, çevre barajlı d'Hont sistemi yerine çoğunluk sistemi uygulanmıştır. (Erol Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasi Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2010, s. 69; **Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar**, s. 100.)

² Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 83-85.

³ Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 86; **Milliyet**, 14 Ocak 1961, s. 1, 5.

⁴ **T.C. Resmî Gazete**, S 10767, 28 Mart 1961, s. 3721; Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 86; **Milliyet**, 1 Nisan 1961, s. 1, 5.

⁵ **T. C. Resmî Gazete**, S 10861, 22 Temmuz 1961, s. 4682; Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 87-88; **Milliyet**, 22 Temmuz 1961, s. 1, 5.

itibaren siyasi partilerin seçim propagandası yapmalarına izin verilmiş⁶ ve 15 Ekim 1961 tarihinde de seçimler gerçekleştirilmişti. Bu seçimlere, o dönemde birçok siyasi parti kurulmasına karşın belirlenen şartları yerine getirebilen dört parti katılabiliyordu. Bunlar, 1961 yılından önce kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)⁷ ile 11 Şubat 1961’de kurulan Adalet Partisi (AP)⁸ ve 13 Şubat 1961’de kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP)⁹ idi. Seçimlerin sonucunda, CHP birinci parti olarak çıkmasına rağmen hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadığından 20 Kasım 1961’de CHP-AP koalisyon hükûmeti kurulmuştu.¹⁰

Bu çalışmada, yedi milletvekili ve iki senatör çıkaracak olması¹¹ nedeniyle önemli seçim yerlerinden biri olan Hatay’daki 1961 Genel Seçimleri tarihsel araştırma yöntemi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda siyasi partilerin Hatay’daki teşkilatlanma çalışmaları ve propaganda faaliyetleri kamuoyunun tepkisi de dikkate alınarak incelenmekte ve ardından seçim sonuçları analiz edilmektedir. Bu analizin tarihsel açıdan daha sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için, Hatay’daki seçim sonuçları ülkedeki genel seçim sonuçlarının yanı sıra 1957 ve

⁶ **Milliyet**, 24 Eylül 1961, s. 1; Muzaffer Soysal, “Aklımızdan Çıkarmayalım”, **Ayyıldız**, 27 Eylül 1961, s. 1-2.

⁷ CKMP, 16 Ekim 1958’de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi’nin birleşmesiyle kurulmuştu. Partinin Genel Başkanlığını Osman Bölükbaşı yürütmekteydi. Partinin kuruluş süreci ve 1961 seçimlerindeki durumu için bkz., Muhammet Çiçek, **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Türk Siyasi Hayatındaki Yeri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, s. 37-39, 68-76.

⁸ 27 Mayıs 1960’tan sonra Millî Birlik Komitesi tarafından emekli edilen eski Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın Genel Başkanlığında kurulan AP’nin kuruluş aşaması ve 1961 seçimlerindeki konumu için bkz., Hanife Kuru, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996, s. 13-32.

⁹ Genel Başkanlığını Ekrem Alican’ın yaptığı YTP’nin kuruluş aşamasındaki çalışmaları ve 1961 seçimlerindeki durumu için bkz., Melek Çolak, **Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997, s. 8-105.

¹⁰ Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 11, 87, 112-113; **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 25; **Milliyet**, 21 Kasım 1961, s. 1.

¹¹ Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 292, 329.

1965 Genel Seçim sonuçlarıyla karşılaştırılmaktadır. Çalışma öncelikli olarak birinci el kaynaklara dayanmakta ve bu çerçevede Hatay basınının yanı sıra Cumhuriyet Arşivi belgeleri kullanılmakta ve seçim sonuçlarının analizinde TÜİK verilerinden yararlanılmaktadır. Ayrıca konuya destek sağlayacak ikinci el kaynaklar da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Siyasi Parti Faaliyetlerine İzin Verilmesinden Sonra Yaşanan Gelişmeler

Hatay'daki seçim çalışmaları, siyasi partilerin faaliyetlerine kısmen izin verilmesinin ardından başlamıştı. Bu gelişmeye yönelik değerlendirmelerde, alınan karar olumlu görülmeyle beraber bunun bir "*partiler enflasyonuna*" ve bölünmeye yol açmasının yanlış olduğu ve mevcut durumun istikrarsızlığa neden olacağı kaydedilmişti. Ayrıca eski yeni tüm partilere geçmişte yaşanan olumsuzlukları dikkate alarak teşkilatlanmaları çağrısında bulunulmuştu.¹²

Siyasi partilerin faaliyetlerinin genişletilmesi kararı da olumlu karşılanmakla birlikte, partilere Demokrat Parti (DP) dönemindeki hatalara düşülmemesi yönünde çeşitli uyarılarda bulunulmuş ve seçim döneminde aydınların sağlayacağı katkıya vurgu yapılmıştı.¹³ Siyasi faaliyetlere izin verilmesiyle beraber Hatay'da da bir hareketlilik başla-

¹² S. Şükrü Pamırtan, "Yeni Partiler Kurulurken", **İskenderun**, 24 Ocak 1961, s. 1; Ahmet Perker, "Yeni Partiler Doğarken", **Körfez**, 8 Şubat 1961, s. 1, 4; Halil Akgöl, "Partiler Enflasyonu", **Hatay**, 17 Şubat 1961, s. 1-2; H. Fahri Özkaynak, "Siyasî partilerin Sorumluluğu", **Körfez**, 8 Mart 1961, s. 1-2. 27 Mayıs 1960'dan sonra toplam 17 siyasi parti kurulmuştu. (Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 10.)

¹³ M. Erdoğan, "Politika Zarureti", **Körfez**, 29 Mart 1961, s. 1-2; Arif Yılmaz, "Siyasî faaliyet", **İskenderun**, 6 Nisan 1961, s. 1; H. Fahri Özkaynak, "Acı Tecrübelerden Sonra", **Körfez**, 12 Nisan 1961, s. 1, 3; Kâmil Önal, "Partilerde Siyasî Faaliyet", **İskenderun**, 13 Nisan 1961, s. 1; Hasan Fahri Özkaynak, "Siyasî partilerimiz için siyasî tutum", **Körfez**, 13 Nisan 1961, s. 1-2; Hasan Fahri Özkaynak, "Nemelâzımcılığa paydos", **Körfez**, 20 Nisan 1961, s. 1-2; Y. Çimen, "Siyasi Partilerin Haysiyet Divanları", **Zaman**, 2 Mayıs 1961, s. 1. Yapılan değerlendirmelerde, ülke açısından çok olumlu bir dönüm noktası teşkil ettiği belirtilen 27 Mayıs'a ve onun birlik ruhuna aykırı hareket edilmemesi gerektiği de kaydedilmişti. (H. Fahri Özkaynak, "Serbest Siyasî Faaliyetler Başlarken", **Körfez**, 1 Nisan 1961, s. 1, 3; **Körfez**, 4 Haziran 1961, s. 1, 3.)

mıştı. Bölgedeki en eski parti olan CHP’de seçim faaliyetleri planlanırken,¹⁴ İskenderun teşkilatından bazı kişilerin istifalarından kaynaklanan ve merkezinde hizipçiliğin olduğu öne sürülen olay giderek büyümüş ve gerek partide gerekse kamuoyunda tartışmalara yol açmıştı.¹⁵ Bu problemlere karşın CHP’ye yeni katılımlar sağlanmaya çalışılmış¹⁶ ve CHP Kurultayı’na yönelik delege seçimleri yapılmaya başlanmıştı.¹⁷ Bu çerçevede mayıs-temmuz ayları içerisinde CHP’nin Hatay teşkilatlarında gerçekleştirilen toplantı ve kongrelerde ilgili faaliyet raporları değerlendirilmiş, seçimlerdeki başarı için yapılması gere-

¹⁴ **Atayolu**, 23 Ocak 1961, s. 2; **Atayolu**, 24 Ocak 1961, s. 1; **Atayolu**, 13 Mart 1961, s. 1; **Dağyeli**, 30 Mart 1961, s. 1. (CHP, 1957 seçimlerinde Hatay’da %46,9’luk oy oranıyla birinci parti çıkmıştı. (**Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 56.)

¹⁵ **Körfez**, 14 Şubat 1961, s. 1-2; **Körfez**, 15 Şubat 1961, s. 2; **İskenderun**, 15 Şubat 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 15 Şubat 1961, s. 1; **İskenderun**, 16 Şubat 1961, s. 1; **Körfez**, 16 Şubat 1961, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 16 Şubat 1961, s. 1; **Körfez**, 17 Şubat 1961, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 18 Şubat 1961, s. 1-2; **Körfez**, 19 Şubat 1961, s. 1, 3; **Hatay Postası**, 19 Şubat 1961, s. 1; Suat Sami, “Neşredilen bir telgraf dolayısıyla”, **Körfez**, 21 Şubat 1961, s. 1, 3; **Hatay Postası**, 21 Şubat 1961, s. 1-2; **Körfez**, 23 Şubat 1961, s. 1; **Körfez**, 4 Mart 1961, s. 2; **Körfez**, 23 Mart 1961, s. 1; **Körfez**, 31 Mart 1961, s.1; **Hatay Postası**, 31 Mart 1961, s. 1; **Dağyeli**, 1 Nisan 1961, s. 1; **Atayolu**, 3 Nisan 1961, s. 1; **Körfez**, 4 Nisan 1961, s.1; **Dağyeli**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Atayolu**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Körfez**, 6 Nisan 1961, s.1-2; **Körfez**, 7 Nisan 1961, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 7 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 8 Nisan 1961, s. 1-2; **Körfez**, 8 Nisan 1961, s. 1-2; **Atayolu**, 8 Nisan 1961, s. 2; **İskenderun**, 9 Nisan 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 11 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 12 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 15 Nisan 1961, s. 1.

¹⁶ **Körfez**, 13 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 14 Nisan 1961, s. 2; **Zaman**, 1 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 2 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁷ **Atayolu**, 8 Nisan 1961, s. 1; **Atayolu**, 13 Nisan 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 20 Nisan 1961, s. 1; **Atayolu**, 21 Nisan 1961, s. 1-2; **Dağyeli**, 25 Nisan 1961, s. 1; **Atayolu**, 5 Mayıs 1961, s 2; **Atayolu**, 8 Mayıs 1961, s 2; **Dağyeli**, 9 Mayıs 1961, s. 1; **Atayolu**, 19 Mayıs 1961, s 3; **Hatay Postası**, 23 Mayıs 1961, s. 1-2; **Atayolu**, 23 Mayıs 1961, s 2; **Hatay Postası**, 24 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 24 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 30 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 31 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 31 Mayıs 1961, s. 1; **Atayolu**, 2 Haziran 1961, s. 2; **Dağyeli**, 3 Haziran 1961, s. 1; **Dağyeli**, 10 Haziran 1961, s. 1; **Atayolu**, 14 Haziran 1961, s. 2; **Atayolu**, 16 Haziran 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 29 Haziran 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 29 Haziran 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 5 Temmuz 1961, s. 2. Siyasi partilerin ilçe kongrelerine delege seçmek amacıyla yapılan toplantılar Başbakanlık tarafından belirlenen esaslar çerçevesinde yürütülmekteydi. (**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu 30-18-1-2, Kutu Gömlek Sıra 161 41 13, Tarih 09.08.1961.)

kenler tartışılmış, 27 Mayıs'la birlikte ortaya çıkan birlik ruhunun yasıtılmasının önemine değinilmiş, idare heyetleri belirlenmiş, yeni Anayasa'ya evet oyu verilmesi¹⁸ çağrısında bulunulmuş ve ilçe kongrelerine katılacak delegeler seçilmişti.¹⁹ Buna karşılık, bazı ilçelerde teşkil edilen gençlik ve kadın kollarının İl İdare Kurulu tarafından onaylanmaması sorunlara yol açtığı gibi,²⁰ birçok kongrede hizipçilik kaynaklı olup kavgalara dek uzanan tartışma ve ayrışmalar yaşanmıştı.²¹ Nitekim önemli ilçelerden biri olan İskenderun'da da delege seçimleri hizipçilik üzerinden önemli tartışmalara zemin hazırlamış ve bu seçim-

¹⁸ 1961 Anayasası'na, sadece CHP değil bölgede seçim çalışması yürüten diğer üç parti de evet denilmesi çağrısında bulunmuştu. 9 Temmuz 1961 tarihindeki oylama sonucunda, Hatay'lı seçmenlerin 86.133'ü evet, 58.161'i ise hayır oyu vermişti ki, bu durumda Hatay'da yeni Anayasa'ya %59,69 oranında evet denilmişti. (**Hatay**, 10 Temmuz 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 11 Temmuz 1961, s. 1.) 1961 Anayasası'na Türkiye genelinde %61,7 oranında evet denildiği dikkate alındığında bu oranın Türkiye ortalamasının biraz altında kaldığı anlaşılmaktadır. (Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 53.)

¹⁹ **Atayolu**, 5 Mayıs 1961, s. 2; **Atayolu**, 8 Mayıs 1961, s. 2; **Atayolu**, 19 Mayıs 1961, s. 3; **Hatay Postası**, 23 Mayıs 1961, s. 1-2; **Hatay Postası**, 24 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 31 Mayıs 1961, s. 1; **Atayolu**, 14 Haziran 1961, s. 2; **Atayolu**, 16 Haziran 1961, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 29 Haziran 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 5 Temmuz 1961, s. 2.

²⁰ **Zaman**, 11 Mayıs 1961, s. 1; **Zaman**, 12 Mayıs 1961, s. 1; **Zaman**, 13 Mayıs 1961, s. 1; **Zaman**, 22 Mayıs 1961, s. 1; **Atayolu**, 13 Temmuz 1961, s. 1.

²¹ **Dağyeli**, 13 Mayıs 1961, s. 1; **Körfez**, 16 Mayıs 1961, s. 3; **Körfez**, 17 Mayıs 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 18 Mayıs 1961, s. 1; **Zaman**, 18 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 20 Mayıs 1961, s. 1; Nokta, "Olup Bitenler", **Dağyeli**, 23 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay**, 23 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay**, 24 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 24 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 3 Haziran 1961, s. 1; **Dörtüol**, 6 Haziran 1961, s. 1-2; **Körfez**, 6 Haziran 1961, s. 2; **Körfez**, 7 Haziran 1961, s. 1-2; **Hatay Postası**, 9 Haziran 1961, s. 1; **Dörtüol**, 9 Haziran 1961, s. 1; **Körfez**, 9 Haziran 1961, s. 1-2, 4; **Hatay Postası**, 10 Haziran 1961, s. 1; **Körfez**, 11 Haziran 1961, s. 1, 3; **Atayolu**, 12 Haziran 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 13 Haziran 1961, s. 1, 4; **Dağyeli**, 13 Haziran 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 14 Haziran 1961, s. 1; **Zaman**, 15 Haziran 1961, s. 1; **Hatay**, 16 Haziran 1961, s. 2; **Atayolu**, 19 Haziran 1961, s. 2-3; **Hatay**, 19 Haziran 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 20 Haziran 1961, s. 1-2, 4; **Körfez**, 20 Haziran 1961, s. 1, 3; **Dağyeli**, 20 Haziran 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 21 Haziran 1961, s. 1-2; Enver Garbioğlu, "C.H.P. Reyhanlı İlçe Kongresinden Notlar", **Hatay Postası**, 21 Haziran 1961, s. 1, 4; **Dağyeli**, 21 Haziran 1961, s. 1; **Zaman**, 21 Haziran 1961, s. 1; Enver Garbioğlu, "C.H.P. Reyhanlı İlçe Kongresinden Notlar", **Hatay Postası**, 22 Haziran 1961, s. 1-2; **Körfez**, 22 Haziran 1961, s. 3; **Atayolu**, 24 Haziran 1961, s. 2; **Körfez**, 24 Haziran 1961, s. 1; **Zaman**, 24 Haziran 1961, s. 1; **İskenderun**, 29 Haziran 1961, s. 2; **Dağyeli**, 29 Haziran 1961, s. 1-2; **Hatay Postası**, 30 Haziran 1961, s. 1-2.

lere beklenenden çok az kişi katılmıştı. Bu süreç, İskenderun İlçe Teşkilatı'na yönelik eleştirilere neden olmuş ve ilçe teşkilatının partilileri küstürecek derecede kötü çalıştığı belirtilmişti.²²

Bir diğer eski parti olan CKMP de, bölgede güçlenebilmek için çeşitli çalışmalar yürütmüştü. Bu çerçevede Parti Başkanı Osman Bölükbaşı, bölgeye yaptığı gezi kapsamında Hatay'a da uğrarken ilçelerde de partinin gelişmesine yönelik konuların tartışıldığı kongreler düzenlenmişti.²³

İki yeni parti olan AP ve YTP'de ise öncelikle hızlı bir teşkilatlanma çabası söz konusuydu. Bu kapsamda AP mart ayından başlayarak çeşitli faaliyetler yürütmüş ve Genel Başkan Ragıp Gümüşpala da İskenderun'a gelmişti. Bu çalışmaların sonucunda, temmuz ayına kadar olan zaman diliminde bölgedeki teşkilatlanma belirli ölçüde gerçekleştirilmişti. AP teşkilatı içerisinde dikkat çeken nokta eski DP'lilerin önemli bir ağırlık taşımasıydı.²⁴

²² **Körfez**, 30 Nisan 1961, s. 2; **Körfez**, 2 Mayıs 1961, s. 1-2; **Hatay Postası**, 2 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 3 Mayıs 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 3 Mayıs 1961, s. 1-3; **Körfez**, 4 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 4 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 5 Mayıs 1961, s. 1; **Körfez**, 5 Mayıs 1961, s. 1; Ahmet Perker, "C. Halk Partisini kurtaracak zihniyet", **Körfez**, 5 Mayıs 1961, s. 1, 3; **Körfez**, 6 Mayıs 1961, s. 1-2; **Hatay Postası**, 6 Mayıs 1961, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 7 Mayıs 1961, s. 1; **Körfez**, 9 Mayıs 1961, s. 1, 3; **Hatay Postası**, 9 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 10 Mayıs 1961, s. 1-2; **Hatay Postası**, 13 Mayıs 1961, s. 1, 4. Bu tartışmaların yanı sıra CHP'ye, Ulus gazetesinin bölgeye dağıtımında sorunlar yaşanması ve partinin yaptığı hataların kendisine yönelik tepkileri artırdığı yönünde eleştiriler söz konusuydu. (**Dörtüyl**, 7 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 16 Haziran 1961, s. 1.)

²³ **Dağyeli**, 25 Mayıs 1961, s. 1-2; **Zaman**, 25 Mayıs 1961, s. 1; **Körfez**, 30 Mayıs 1961, s. 1, 3; **Dağyeli**, 27 Haziran 1961, s. 1; **Körfez**, 29 Haziran 1961, s. 1; **Dağyeli**, 30 Haziran 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 5 Temmuz 1961, s. 1, 4.

²⁴ **İskenderun**, 29 Mart 1961, s. 2; **Körfez**, 29 Mart 1961, s. 1-2; **Milliyet**, 30 Mart 1961, s. 5; **Hatay Postası**, 30 Mart 1961, s. 1; **İskenderun**, 30 Mart 1961, s. 1; **Körfez**, 30 Mart 1961, s. 2; **Körfez**, 2 Nisan 1961, s. 1; **Dağyeli**, 6 Nisan 1961, s. 2; **Körfez**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Körfez**, 21 Nisan 1961, s. 2; **Körfez**, 23 Nisan 1961, s. 3; **Dağyeli**, 25 Nisan 1961, s. 1; **Körfez**, 27 Nisan 1961, s. 1, 3; **Atayolu**, 2 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 2 Mayıs 1961, s. 1; **İskenderun**, 2 Mayıs 1961, s. 2; **Körfez**, 2 Mayıs 1961, s. 1-2; **Hatay**, 3 Mayıs 1961, s. 2; **Atayolu**, 3 Mayıs 1961, s. 2; **İskenderun**, 3 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 4 Mayıs 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 5 Mayıs 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 6 Mayıs 1961, s. 1; **İskenderun**, 8 Mayıs 1961, s. 2; **İskenderun**, 27 Haziran 1961, s. 2; **Körfez**, 27

Aynı şekilde, YTP teşkilatları içerisinde de eski DP'li milletvekili ve üyelerin yanı sıra bölgenin tanınmış çiftçileri bulunmaktaydı.²⁵ Teşkilat çalışmaları sırasında YTP'nin Hatay'da büyük bir ilgi gördüğü öne sürülürken,²⁶ bölgeye bir gezi yapan YTP Genel Başkanı Ekrem Alican yaptığı konuşmalarda son iki yıl içerisinde çok önemli olaylar yaşandığına işaret etmiş ve DP'nin 1946'da benimsediği ruha inanmış bir parti olduklarına değinmişti. Kendisine sıklıkla sorulan AP'yle birleşme konusunda hem YTP'nin hem de AP'nin CHP'ye karşı kurulduklarına dikkat çekerek birleşmenin önemini vurgulamıştı. CHP'yi ise, eski ağılık ve istismarcılık zihniyetinden kurtulamamakla eleştirmiş ve vatandaşların sağduyusuna güvendiklerini belirtmişti²⁷

Haziran 1961, s. 1; **Atayolu**, 19 Temmuz 1961, s. 2. 1957 Seçimlerinde DP'nin Hatay'daki oyu %45,5 olarak gerçekleşmişti. (**Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 56.) Yeni kurulan iki parti öncelikle bu oylara talip gözükmekteydi.

²⁵ **Körfez**, 6 Nisan 1961, s.1; **Atayolu**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 6 Nisan 1961, s. 1; **Körfez**, 7 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 7 Nisan 1961, s. 1; **Dağyeli**, 8 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 8 Nisan 1961, s. 1; **Körfez**, 18 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 18 Nisan 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 18 Nisan 1961, s. 1; **İskenderun**, 18 Nisan 1961, s. 1; **Zaman**, 18 Nisan 1961, s. 2; **Dağyeli**, 20 Nisan 1961, s. 1; **İskenderun**, 21 Nisan 1961, s. 2; **Dağyeli**, 22 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 25 Nisan 1961, s. 1; **Dağyeli**, 26 Nisan 1961, s. 1; **Zaman**, 26 Nisan 1961, s. 2; **Hatay**, 29 Nisan 1961, s. 1; **Dağyeli**, 29 Nisan 1961, s. 1; **Zaman**, 29 Nisan 1961, s. 1; **Zaman**, 2 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 3 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay**, 5 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay**, 9 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 10 Mayıs 1961, s. 1; **İskenderun**, 11 Mayıs 1961, s. 1; **Körfez**, 11 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay**, 11 Mayıs 1961, s. 2; **İskenderun**, 12 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 12 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay**, 2 Haziran 1961, s. 1; **Hatay**, 8 Haziran 1961, s. 1; **Hatay**, 9 Haziran 1961, s. 1; **Körfez**, 9 Haziran 1961, s. 2; **Hatay**, 20 Haziran 1961, s. 1; **Körfez**, 20 Haziran 1961, s. 1; **İskenderun**, 21 Haziran 1961, s. 2; **Dörtüyol**, 1 Temmuz 1961, s. 1; **Hatay**, 4 Temmuz 1961, s. 1; **Dağyeli**, 5 Temmuz 1961, s. 1; **Dörtüyol**, 8 Temmuz 1961, s. 2, 4; **Hatay**, 12 Temmuz 1961, s. 1.

²⁶ **Hatay**, 25 Nisan 1961, s. 1; **Hatay**, 2 Mayıs 1961, s. 2; **Zaman**, 4 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay**, 2 Haziran 1961, s. 1.

²⁷ **Atayolu**, 13 Temmuz 1961, s. 1; **Hatay**, 13 Temmuz 1961, s. 1-2; **Dağyeli**, 14 Temmuz 1961, s. 1. Ekrem Alican daha sonra Hatay gazetesinin sorularına verdiği cevaplarında, AP'yle birleşme konusunda herhangi bir müzakerenin olmadığını belirtmiş ve milletin çoğunluğunun CHP'ye oy vermeyeceği yönündeki kanaatini aktarmıştı. (**Hatay**, 14 Temmuz 1961, s. 1.) Bu konudaki bir değerlendirmede ise, birleşmenin iki partiyi ilgilendiren bir gelişme olduğu söylenmekle birlikte AP ve YTP'nin DP'nin oylarını almak gibi ortak bir hedefe yöneldikleri kaydedilmişti. (Enver Garbioğlu, "Yeni partilerde birleşme haberleri üzerine", **Hatay Postası**, 9 Temmuz 1961, s. 1.)

Partilerin teşkilatlanma çalışmaları devam ederken bölgedeki seçim kurulları da oluşturulmaya başlanmıştı. Bu bağlamda 26 Nisan 1961'de kabul edilen seçimlerdeki temel hükümler ve seçmen kütüklerine yönelik kanun²⁸ gereğince merkezde ve ilçelerde kurulan seçim kurulları gerekli faaliyetleri yürütmüşlerdi. Bu çerçevede seçim kütükleri hazırlanarak buralardaki eksiklikler giderilmiş, sandık komisyonları oluşturulmuş ve başta muhtarlar olmak üzere ilgililere gerekli talimatlar verilmişti.²⁹

Genel Seçim Tarihinin Belirlenmesinden Sonra Yürütülen Faaliyetler

Genel seçim tarihinin 15 Ekim 1961 olarak belirlenmesinin ardından Hatay kamuoyunda kaleme alınan yazılarda, yeni seçim sisteminin kaliteli bir Meclis'in yanı sıra tarafsız bir iktidara sahip olma imkânını sağladığı belirtildiği gibi³⁰ parlamentoya yeni isimlerin katılmasının getireceği faydalara işaret edilmişti.³¹ Bunun dışında, seçime girecek partilere milletvekili adaylarını doğru bir şekilde belirleme, DP'nin yaptığı hataları yapmayıp aldatıcı vaatler içerisine girmeme ve

²⁸ **T. C. Resmî Gazete**, S 10796, 2 Mayıs 1961, s. 3961-3976; Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 101.

²⁹ **Hatay Postası**, 8 Mayıs 1961, s. 2; **İskenderun**, 8 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 9 Mayıs 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 9 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 9 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 10 Mayıs 1961, s. 1; **Atayolu**, 10 Mayıs 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 12 Mayıs 1961, s. 1; **Hatay**, 12 Mayıs 1961, s. 2; **İskenderun**, 13 Mayıs 1961, s. 2; **Dağyeli**, 31 Mayıs 1961, s. 1; **Dağyeli**, 1 Haziran 1961, s. 1; **Zaman**, 1 Haziran 1961, s. 1; **Zaman**, 3 Haziran 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 3 Haziran 1961, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 4 Haziran 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 9 Haziran 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 9 Haziran 1961, s. 1; **İskenderun**, 9 Haziran 1961, s. 2; **Dağyeli**, 13 Haziran 1961, s. 2; **Dağyeli**, 21 Haziran 1961, s. 1; **Dağyeli**, 25 Haziran 1961, s. 1; **İskenderun**, 30 Haziran 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 1 Temmuz 1961, s. 1; **Dörtüyl**, 5 Temmuz 1961, s. 1. Seçim kurullarında görevli olanlara verilecek gündelik ücretler bir kararnameyle belirlenmişti. Buna göre, il ve ilçe seçim kurullarındaki başkanlar 20, ilçe seçim kurulu üyeleri ve memurlar 10 ve hizmetliler 5 lira ücret alacaklardı. Sandık kurulu başkanlarının ücretleri 10, üyelerininki ise 5 liraydı. Buldukları bölgelerin dışında görev yapacaklarla yedek üyelerin ücretleri de ayrıca düzenlenmişti. (**BCA**, Fon Kodu 30-18-1-2, Kutu Gömlek Sıra 160 27 7, Tarih 22.05.1961.)

³⁰ Salâhattin Kutlu, "Belli Zaman", **Ayyıldız**, 1 Ağustos 1961, s. 1-2.

³¹ H. Fahri Özkaynak, "Yeni Parlamentomuz Üzerine", **Körfez**, 20 Eylül 1961, s. 1-2.

kanuni sınırlar içerisinde propaganda yapma gereği hatırlatılmıştı. Diğer taraftan, 27 Mayıs sonrası Milli Birlik İdaresi'nin yarattığı huzurlu ortamın zedelenmemesi ve vatandaşların olgun bir şekilde hareket etmesinin önemi vurgulanmış, aydınların seçim sürecindeki katkıları dile getirilmiş ve geçmişin tahribatı yüksek olduğundan herkesin seçilecek iktidara destek olması gerektiği söylenmişti.³²

³² H. Fahri Özkaynak, "Seçimlere Doğru", **Körfez**, 22 Temmuz 1961, s. 1, 3; Hasan Fahri Özkaynak, "Hepimize Düşen Vazife", **Körfez**, 1 Ağustos 1961, s. 1-2; Salâhattin Kutlu, "Belli Zaman", **Ayyıldız**, 4 Ağustos 1961, s. 1; S. Onat, "Milletle Düşen Vazife", **Ayyıldız**, 4 Ağustos 1961, s. 1-2; S. Şükrü Pamirtan, "Gürsel Paşanın İkazları?", **İskenderun**, 4 Ağustos 1961, s. 1-2; Reşat Erte, "...İnkılâp Hükümetile öğünelim...", **İskenderun**, 4 Ağustos 1961, s. 1, 4; S. Onat, "Zamanı Gelince", **Ayyıldız**, 12 Ağustos 1961, s. 1-2; S. Onat, "Adaylar ve Yoklama", **Ayyıldız**, 14 Ağustos 1961, s. 1, 4; H. Fahri Özkaynak, "Serbest Firka tecrübesinden sonra", **Körfez**, 16 Ağustos 1961, s. 1, 3; Reşat Erte, "Seçimler Yaklaşırken", **İskenderun**, 24 Ağustos 1961, s. 1; Selim Çelenk, "Şimdi söz Milletindir", **Atayolu**, 2 Eylül 1961, s. 1, 4; S. Sonat, "Serbest ve hür bir seçim", **Körfez**, 2 Eylül 1961, s. 4; H. Fahri Özkaynak, "Mebus ve senatör olmak hevesi", **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 1-2; **Körfez**, 10 Eylül 1961, s. 2; Selim Çelenk, "Millî Ödev", **Atayolu**, 12 Eylül 1961, s. 1; Enver Garbioğlu, "Seçimler ve Partiler", **Hatay Postası**, 13 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Dürüst Seçimle Müstakbel iktidarı Milletçe Bekliyoruz", **İskenderun**, 14 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Seçimde Huzur ve Emniyet", **İskenderun**, 15 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Seçimlerde Vatandaşlara Düşen vazifeler", **İskenderun**, 16 Eylül 1961, s. 1; H. Fahri Özkaynak, "Reylerimizin Ehemmiyeti", **Körfez**, 21 Eylül 1961, s. 1-2. Seçim aşamasındaki önemli bir toplantı da, 5 Eylül 1961'de siyasi parti temsilcilerinin katılımıyla düzenlenen Yuvarlak Masa Toplantısı'ydı. Bu toplantıda, 27 Mayıs'ın istismar edilmemesi ve seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılmasına yönelik kararlar alınmıştı. (Bahri Savcı, "Yuvarlak Masa", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 16, S 3, Ankara, 1961, s. 107-130; **Milliyet**, 6 Eylül 1961, s. 1, 5.) Bu gelişme Hatay kamuoyunda da yankı yaratmıştı. Bu bağlamda gerek toplantının gerekse burada alınan kararların önemine değinilmiş ve sağlıklı bir seçim için bunlara uyulması gerektiğine işaret edilmişti. Bununla birlikte, CKMP lideri Osman Bölükbaşı'nın bu toplantıya katılmayarak yerine genel başkan yardımcısını göndermesi eleştirilmişti. (Refik Kireççi, "İktidardan Bahsediyorum..", **Körfez**, 17 Ağustos 1961, s. 2; H. Fahri Özkaynak, "Bizim Görüşümüze Göre", **Körfez**, 26 Ağustos 1961, s. 1-2; Reşat Erte, "15 Ekim ve Partiler Arası Münasebetler", **İskenderun**, 2 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Ankara konferansından Milletçe Sevinçliyiz", **İskenderun**, 5 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Zirve Toplantısı ve Osman Bölükbaşı", **İskenderun**, 7 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Yuvarlak Masa ve Basın Toplantısı", **İskenderun**, 8 Eylül 1961, s. 1; H. Fahri Özkaynak, "El ele ve hedefe doğru", **Körfez**, 10 Eylül 1961, s. 1-2; Selim Çelenk, "Millî Anlaşma ve Siyasî Partiler", **Atayolu**, 11 Eylül 1961, s. 1, 4; Rızkullah Kart, "Tarihi Toplantılar", **Ayyıldız**, 19 Eylül 1961, s. 1; Orhan Barlas, "Seçime Doğru", **Hatay Postası**, 21 Eylül 1961, s. 1.)

Genel seçim tarihinin belirlenmesinden sonra siyasi partilerde de bir hareketlilik söz konusuydu. CHP'de delege seçimlerinin tartışmalı bir şekilde tamamlanmasının ardından³³ Hatay İl Kongresi 31 Temmuz 1961 tarihinde gerçekleştirilmişti. Kongre'de, iki farklı grubun varlığı üzerinden hizipçilik yapıldığı iddiaları gündeme gelirken, yapılan konuşmalarda bu seçimlerin 1954 ve 1957 seçimlerinden farklı olarak iktidarın baskısından uzak ve Anayasa güvencesi altında gerçekleştirileceği söylenmişti. Bunun dışında, 27 Mayıs'ı sadece CHP'li-lerin sahiplendiği öne sürülmüş ve bazı parti liderlerinin CHP'nin seçimsiz bir şekilde iktidara gelmek istediğine yönelik asılsız söylentiler çıkardıklarına dikkat çekilerek milletin dışında hiçbir gücün tanınmadığı ifade edilmişti.³⁴

Bu dönemde CHP'nin Reyhanlı İlçe İdare Kurulu ve Gençlik Kolu'nun feshedilmesi yeni bir gerginliğe ve eleştirilere yol açarken,³⁵ teşkilatların sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için bazı çalışmalar yürütülmüştü.³⁶ Siyasi partiler açısından bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de 15 Eylül 1961'de gerçekleştirilen milletvekili ve senatör aday yoklamasıydı. Bu konu, eylül ayının başlarından itibaren çeşitli ayrışmaları da içerecek şekilde CHP içerisinde önemli bir gündem olmuştu.³⁷ Bu aşamada bir açıklama yapan İl Yönetim Kurulu üyesi Reşit İhsan Bahadır, Hatay'da güçlü oldukları mesajını vermiş, hizipçiliğin tamamen bitmesi nedeniyle bir işbirliğinin hâkim olduğunu söylemiş ve propaganda süreci başladıktan sonra çalışmaların hızlanacağını

³³ **Atayolu**, 28 Temmuz 1961, s. 1; **Dağyeli**, 28 Temmuz 1961, s. 1.

³⁴ **Atayolu**, 28 Temmuz 1961, s. 2; **Atayolu**, 31 Temmuz 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 1 Ağustos 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 1 Ağustos 1961, s. 1, 3; **Dağyeli**, 1 Ağustos 1961, s. 1; **Körfez**, 1 Ağustos 1961, s. 1; Suat Sami, "C.H.P.", **Körfez**, 1 Ağustos 1961, s. 2; **Ayyıldız**, 2 Ağustos 1961, s. 1. Hatay İl Başkanı seçilen A. Sırrı Hocaoğlu da, seçimlerin önemine işaret ederek benzer açıklamalarda bulunmuştu. (**Atayolu**, 1 Ağustos 1961, s. 1, 3.) Aynı şekilde, Kasım Gülek ve CHP İskenderun İlçe Başkanı Hasan Akıncı da partilere birlik olma çağrısı yapmış ve geleceğe yönelik olumlu açıklamalarda bulunmuşlardı. (**Ayyıldız**, 2 Ağustos 1961, s. 1, 4; **Dağyeli**, 3 Ağustos 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 12 Eylül 1961, s. 1; **Dağyeli**, 12 Eylül 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 23 Eylül 1961, s. 1.)

³⁵ **Dağyeli**, 22 Ağustos 1961, s. 1, 4.

³⁶ **Körfez**, 31 Ağustos 1961, s. 1, 3.

³⁷ **Atayolu**, 4 Eylül 1961, s. 2; **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 3; **Atayolu**, 11 Eylül 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 12 Eylül 1961, s. 3.

dile getirmişti. Diğer partililer de, CHP'yi Hatay'da şanslı görürlerken kendilerine en güçlü rakip olarak AP'yi göstermişlerdi.³⁸

Bu süreçte Hatay kamuoyundaki değerlendirmelerde, CHP'nin, diğer partilerin aksine ihtirastan uzak ve haksız eleştirilere karşı ılımlı bir şekilde hareket ettiği öne sürülerek bunun çok olumlu olduğu kaydedilmiş ve ülkedeki sıkıntıların kaynağının CHP olduğu yönündeki propagandaların yanlışlığı vurgulanmıştı. Diğer taraftan, YTP ve AP'nin DP oylarına talip olabilmek için yıkıcı bir propaganda yaptıkları, CKMP'nin ise bir belirsizlik içerisinde olduğu kaydedilerek seçimlerde CHP öne çıkarılmıştı.³⁹ Buna karşılık, parti içerisindeki hizipçilik ve durgunluğun önemli bir sorun teşkil ettiği ve bunun Hatay'a da etki ederek istifalara neden olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştı.⁴⁰

CKMP de ise, birtakım analiz ve eleştiriler eşliğinde Hatay İl Kongresi yapılırken,⁴¹ çeşitli istifalar yaşanmış ve adaylık yoklaması gerçekleştirilmişti.⁴² Partiye yönelik değerlendirmelerde ise, çeşitli ilçelerdeki işçilerin desteğini aldığı ve tarafsızların da desteğini alabileceği öne sürülse de, ağırlıklı bir şekilde Hatay'da başarılı olunamayacağı hatta bir milletvekili dahi çıkarılamayacağı belirtilmişti.⁴³

³⁸ **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 3.

³⁹ **Hatay Postası**, 2 Ağustos 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 2 Eylül 1961, s. 1; Selim Çelenk, "Şimdi söz Milletindir", **Atayolu**, 2 Eylül 1961, s. 1, 4; Selim Çelenk, "İşte Aradaki Fark", **Atayolu**, 7 Eylül 1961, s. 1; Enver Garbioğlu, "Bozguncu", **Hatay Postası**, 15 Eylül 1961, s. 1.

⁴⁰ **Hatay**, 31 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 7 Eylül 1961, s. 3.

⁴¹ **Atayolu**, 9 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 9 Ağustos 1961, s. 1, 4.

⁴² **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 3; S.S., "Bir yazı Dolayisiyle", **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 2.

⁴³ **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 12 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 19 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 24 Eylül 1961, s. 3.

Bu aşamada, AP'de de bir taraftan teşkilatlanma çalışmaları yürütülmüş diğer taraftan partiye yeni katılımlar sağlanmıştı.⁴⁴ Aday yoklaması önemli bir başlık olarak ortaya çıkarken,⁴⁵ yapılan analizlerde partinin gücünün kesin olarak belirlenemediği söylenmekle birlikte CHP'den sonra bölgedeki en güçlü parti olduğu ve bazı eski milletvekillerinin kendilerini destekledikleri de ileri sürülmüştü.⁴⁶

Aynı şekilde YTP'de de seçim çalışmaları hızlanmıştı. Partiye çeşitli katılımlar olmasının yanında İskenderun teşkilatında olduğu gibi istifalar da söz konusuydu.⁴⁷ Bunun dışında teşkilatlanma çalışmaları devam ettirilmiş, zayıf olduğu düşünülen yerlerde güçlenmeye dönük çaba harcanmış⁴⁸ ve adayların belirlenmesi konusu parti içerisinde belirgin bir hareketlilik ve tartışma yaratmıştı.⁴⁹ Partiye yönelik analizlerde ise, YTP'nin Hatay'da güçlenmeye başladığı kaydedilmekle beraber halen bazı ilçelerde güçsüz konumda bulunduğu belirtilmiş ve propaganda kollarındaki zayıflık öne çıkarılmıştı. Tüm bunlara karşın

⁴⁴ **Atayolu**, 10 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 13 Ağustos 1961, s. 3; **Ayyıldız**, 14 Ağustos 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 16 Ağustos 1961, s. 1-2; **İskenderun**, 16 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 18 Ağustos 1961, s. 2; **İskenderun**, 18 Ağustos 1961, s. 1; **Atayolu**, 18 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 19 Ağustos 1961, s. 2; **İskenderun**, 19 Ağustos 1961, s. 2; **Dağyeli**, 19 Ağustos 1961, s. 2; **Ayyıldız**, 21 Ağustos 1961, s. 1; **Atayolu**, 23 Ağustos 1961, s. 2; **Dağyeli**, 24 Ağustos 1961, s. 1; **Atayolu**, 25 Ağustos 1961, s. 2; **Atayolu**, 26 Ağustos 1961, s. 3; **İskenderun**, 26 Ağustos 1961, s. 1; **Körfez**, 30 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 31 Ağustos 1961, s. 3; **Körfez**, 1 Eylül 1961, s. 3; **Ayyıldız**, 1 Eylül 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 6 Eylül 1961, s. 2; **İskenderun**, 6 Eylül 1961, s. 1; **Ayyıldız**, 7 Eylül 1961, s. 1, 4; **Ayyıldız**, 13 Eylül 1961, s. 1; **Körfez**, 13 Eylül 1961, s. 3; **İskenderun**, 13 Eylül 1961, s. 1; **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 3.

⁴⁵ **Atayolu**, 4 Eylül 1961, s. 4; **Atayolu**, 12 Eylül 1961, s. 1; **Körfez**, 12 Eylül 1961, s. 3; S.S., "Bir yazı Dolayısıyla", **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 2.

⁴⁶ **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 3.

⁴⁷ **Hatay**, 31 Temmuz 1961, s. 1; **Ayyıldız**, 2 Ağustos 1961, s. 1; **İskenderun**, 2 Ağustos 1961, s. 1; **Körfez**, 2 Ağustos 1961, s. 1; **Hatay**, 5 Ağustos 1961, s. 1; **Hatay**, 11 Ağustos 1961, s. 1; **Hatay**, 29 Ağustos 1961, s. 1; **Körfez**, 29 Ağustos 1961, s. 1; **Körfez**, 30 Ağustos 1961, s. 2; **Körfez**, 31 Ağustos 1961, s. 3; **İskenderun**, 4 Eylül 1961, s. 2; **İskenderun**, 9 Eylül 1961, s. 1; **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 15 Eylül 1961, s. 3.

⁴⁸ **Dörtöyol**, 16 Ağustos 1961, s. 1; **Körfez**, 20 Ağustos 1961, s. 1, 3; **Körfez**, 23 Ağustos 1961, s. 2; **İskenderun**, 4 Eylül 1961, s. 1; **Dağyeli**, 7 Eylül 1961, s. 2.

⁴⁹ **Atayolu**, 11 Eylül 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 12 Eylül 1961, s. 1-2; S.S., "Bir yazı Dolayısıyla", **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 2; **Körfez**, 24 Eylül 1961, s. 3.

YTP, Hatay'da CHP'ye rakip olabilecek en büyük parti olarak gösterilmişti.⁵⁰ Partiye yönelik bir eleştiride ise, YTP liderinin CHP dışındaki bütün siyasi partileri kardeş teşekküller olarak adlandırdığı ve CHP'yi yıkmak için onları işbirliğine çağırdığı kaydedilmiş ve bunun doğru bir tavır olmadığı belirtilmişti.⁵¹

Bölgedeki siyasi partilerde bu gelişmeler yaşanırken Hatay kamuoyunda tüm partilerin aday yoklamaları eleştirilmişti. Bu bağlamda seçimlere katılan her adayın saygınlığı belirtilmesine karşın partilerin belirlediği milletvekili adaylarının birkaçı dışında yetersiz olduğu vurgulanmıştı. Ayrıca milletvekili adaylarının paralı isimler arasından seçilmesi yüzünden çok da nitelikli olmayan kişilerin sadece maddi güçleri nedeniyle aday yapıldıkları ifade edilmişti.⁵²

Bölgedeki seçim hareketliliğinin önemli bir parçasını da seçimlerin güvenilir bir şekilde yapılmasına yönelik çalışmalar teşkil etmekteydi. Bu aşamada Hatay'a gelen Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek, seçimlerde idarenin tamamen tarafsız kalacağını söylemiş ve vatandaşlardan dürüst insanları seçmelerini istemişti. Bölgedeki seçim kurulları da çalışmalarına devam etmişlerdi.⁵³

⁵⁰ **Körfez**, 9 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 12 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 13 Eylül 1961, s. 3. AP ve YTP'nin seçimlere birleşerek gireceği ve bu kapsamda Hatay'da YTP'nin destekleneceği de söylentiler arasındaydı. (**Körfez**, 21 Eylül 1961, s. 1.) Diğer taraftan Hatay'daki seçimlerin, AP'nin teşkilatlanma yetersizliği ve CKMP'nin zayıf olması nedeniyle CHP ile YTP arasında geçeceği öngörüsü ulusal basına da yansımıştı. (**Milliyet**, 20 Eylül 1961, s. 3.)

⁵¹ Selim Çelenk, "İşte Aradaki Fark", **Atayolu**, 7 Eylül 1961, s. 1.

⁵² S.S., "Bir yazı Dolayısıyla", **Körfez**, 14 Eylül 1961, s. 2; Selâhattin Sonat, "Denemelerden Notlar", **Körfez**, 17 Eylül 1961, s. 2; Kâmil Önal, "Millet inandığını Seçecek", **İskenderun**, 19 Eylül 1961, s. 1; Kâmil Önal, "Milletimizi kendimizden Fazla Sevelim", **İskenderun**, 20 Eylül 1961, s. 1.

⁵³ **Körfez**, 1 Eylül 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 3 Eylül 1961, s. 1; **Atayolu**, 5 Eylül 1961, s. 2; **Milliyet**, 11 Eylül 1961, s. 5; **Atayolu**, 12 Eylül 1961, s. 1, 4; **İskenderun**, 13 Eylül 1961, s. 2; **Atayolu**, 14 Eylül 1961, s. 2.

Seçim Propagandasının Serbest Bırakılması

24 Eylül 1961'den itibaren serbest bırakılan seçim propagandasıyla birlikte seçimlerde son düzlüğe girilmişti. Bu gelişmenin ardından seçimlerin gerçekleştirildiği 15 Ekim'e kadar olan dönemde Hatay basınında kaleme alınan yazılarda, 27 Mayıs ve Türk ordusu övülerek olumlu çalışmaların yapıldığı ve söz verildiği gibi seçime gidildiği vurgulanmıştı. Siyasi partiler de bu olumlu gelişmeyi "oy avcılığı" için kullanmayarak tutarlı vaatlerde bulunmalı ve hukuk devleti anlayışı içerisinde Yuvarlak Masa Toplantısı'nın ruhuna uygun ve dar partililik anlayışından uzak bir şekilde propaganda yapmalıydılar.⁵⁴ Diğer taraftan, nispi temsil sisteminin önemi ifade edilerek aydınlara düşen rol ön plana çıkarılmış ve vatandaşlara milli görev anlayışı içerisinde hareket etmeleri çağrısında bulunulmuştu. Propaganda sırasında ise, kimi gazetelerin objektif bir şekilde haber yapmadıkları yönünde bir eleştiri getirilirken, bazı siyasetçilerin düzeysizliği ile adayların çözüm önerilerini halkın anlayacağı bir dille anlatmamaları da eleştirilmişti.⁵⁵

⁵⁴ Enver Garbioğlu, "Propaganda Başlarken", **Hatay Postası**, 24 Eylül 1961, s. 1; Selâhattin Kutlu, "Oy Avına Çıkarken", **Ayyıldız**, 25 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Mücadele şart Fakat Kardeşçe", **İskenderun**, 25 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Parti Liderlerinden beklediklerimiz", **İskenderun**, 26 Eylül 1961, s. 1; Orhan Barlas, "Söylenecek söz", **Hatay Postası**, 26 Eylül 1961, s. 1, 4; Reşat Erte, "İkinci Cumhuriyetle öğüneliyiz", **İskenderun**, 27 Eylül 1961, s. 1; Ahmet Uğur, "Seçim propagandası Başlarken", **Dörtüyl**, 27 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Partiler ve Propaganda Gezileri", **İskenderun**, 29 Eylül 1961, s. 1; Refik Kireççi, "İstikbale Doğru", **Körfez**, 29 Eylül 1961, s. 3; Salâhattin Kutlu, "Millet Temsilciliği", **İskenderun**, 5 Ekim 1961, s. 1; Reşat Erte, "Seçimler yaklaştıkça İtidal Emelimiz Olmalıdır", **İskenderun**, 6 Ekim 1961, s. 1-2; Salâhattin Kutlu, "Çantada Keklik değil", **İskenderun**, 7 Ekim 1961, s. 1; Reşat Erte, "15 Ekim ve Türk Milleti", **İskenderun**, 11 Ekim 1961, s. 1; Arif Yılmaz, "Bol Keseden Atanlar", **Hatay Postası**, 13 Ekim 1961, s. 1, 4. Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel tarafından çeşitli devlet kademelerine gönderilen bir genelgede de, kamudaki memur ve hizmetlilerin seçim propagandalarına katılmayarak tarafsızlıklarını korumaları gerektiği bildirilmişti. (BCA, Fon Kodu 51-0-0, Kutu Gömlek Sıra 4 33 38, Tarih 12.09.1961.)

⁵⁵ Enver Garbioğlu, "Vaadler ve Partiler", **Hatay Postası**, 26 Eylül 1961, s. 1; H. Fahri Özkaynak, "Parti Propagandalarında seviye", **Körfez**, 4 Ekim 1961, s. 1-2; Orhan Barlas, "Kazanamayacağını Bilmek", **Hatay Postası**, 5 Ekim 1961, s. 1; H. Fahri Özkaynak, "Önümüzdeki çetin vazife devri", **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 1, 3; Ahmet Tahir, "Propaganda mı? Evet amma", **Atayolu**, 6 Ekim 1961, s. 2; Enver Garbioğlu, "Parola Kardeşlik", **İskenderun**, 7 Ekim 1961, s. 1-2; "Millî Görev", **İskenderun**, 11 Ekim 1961,

Bu aşamada bölgedeki seçim kurulları çalışmalarını son noktaya taşırken,⁵⁶ siyasi partiler de milletvekili ve Senato adaylarını kesinleştirerek propaganda faaliyetlerine yönelmişlerdi. Seçim propagandası süresinin kısa olmasından hareketle ağırlık kapalı salon toplantılarına verilmiş ve bazı yerlerde mitingler düzenlenmişti. Bu kapsamda CHP'de, kimi zaman milletvekili adaylarının da katıldığı propaganda faaliyetleri yürütülmüş ve bazı yerlerde hoparlör konuşmaları yapılmıştı. Bu faaliyetler sırasında, partinin seçim beyannamesi açıklanmış, vatandaşlardan gelen soru ve eleştiriler cevaplanmış ve oy kullanımına yönelik bilgiler verilmişti.⁵⁷ Parti temsilcileri de, yaptıkları çeşitli açıklamalarda hizipçiliğin en alt düzeye indirilmesi ve katılımlarla birlikte

s. 1-2; Arif Yılmaz, "Sokak Politikacısı", **Hatay Postası**, 11 Ekim 1961, s. 1; S. Sonat, "Yeni iktidardan beklenen", **Körfez**, 12 Ekim 1961, s. 2; Arif Yılmaz, "Bol Keseden Atanlar", **Hatay Postası**, 13 Ekim 1961, s. 1, 4. Seçim sürecinde parti liderlerinin tavırları genel anlamda olumlu karşılanmakla birlikte bazı koyu partücülerin Yuvarlak Masa Toplantısı'nın dışına çıkan propaganda çalışmalarında buldukları haber alınmış ve bu durumun 27 Mayıs'ın oluşturduğu kardeşlik havasına aykırı düştüğü belirtildiği gibi vatandaşlar nezdinde de hoş karşılanmadığı ifade edilmişti. (Reşat Erte, "Seçim kampanyası arzulanın Yoldadır", **İskenderun**, 30 Eylül 1961, s. 1; Reşat Erte, "Yuvarlak Masa sözleri Seçimde Partilerin Teminatıdır", **İskenderun**, 2 Ekim 1961, s. 1; Salâhattin Kutlu, "Zararlı davranış Boşuna Çaba", **İskenderun**, 3 Ekim 1961, s. 1; Hâzım Hastürk, "Ölçülü konuşmak zorundayız", **Körfez**, 4 Ekim 1961, s. 2; **Ayyıldız**, 10 Ekim 1961, s. 1, 4.)

⁵⁶ **Körfez**, 26 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 27 Eylül 1961, s. 3; **Dağyeli**, 28 Eylül 1961, s. 1; **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 6 Ekim 1961, s. 3; **Dörtüyük**, 7 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 9 Ekim 1961, s. 2; **Atayolu**, 10 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 13 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 14 Ekim 1961, s. 3.

⁵⁷ **Körfez**, 27 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 28 Eylül 1961, s. 3; **Hatay Postası**, 28 Eylül 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 29 Eylül 1961, s. 1; **Körfez**, 1 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 3 Ekim 1961, s. 3; **Dağyeli**, 5 Ekim 1961, s. 1; **Atayolu**, 6 Ekim 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 6 Ekim 1961, s. 3-4; **Körfez**, 8 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 10 Ekim 1961, s. 3; **Hatay Postası**, 10 Ekim 1961, s. 1, 4; **Atayolu**, 11 Ekim 1961, s. 1; **Ayyıldız**, 14 Ekim 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 14 Ekim 1961, s. 1, 3. CHP'nin Hatay Senato adayları Vehbi Aksoy ile Hulusi Cerrahoğlu olmuştu. Milletvekili adayları ise Bahri Bahadır, İnyet Mursaloğlu, Ahmet Sırrı Hocaoğlu, Hasan İkiş, M. Ali Öztürk, Ali Dingiltepe ve Alâattin Sabuncu şeklinde belirlenmişti. (**Ayyıldız**, 14 Ekim 1961, s. 1.) Ahmet Sırrı Hocaoğlu ve İnyet Mursaloğlu 1957 seçimlerinde CHP'den Hatay milletvekili seçilmişlerdi. (**TBMM Albümu 1920-2010**, Cilt 2-1950-1980, 2. Baskı, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No 1, Ankara, 2010, s. 718.)

daha da güçlendiklerini ileri sürmüş ve seçimleri çoğunlukla kazanacaklarını söylemişlerdi.⁵⁸ Bu kapsamda Hatay'da CHP'nin beş, YTP'nin ise iki milletvekili çıkaracağı öngörülmüş, CKMP'nin oy oranını bir miktar artırabileceği düşünülse de Senato ve milletvekili seçimlerinde başarılı olamayacağı belirtilmişti. AP'nin ise bir milletvekilliğini YTP ile paylaşması mümkün olabilirdi.⁵⁹ CHP'ye yönelik yazılarda da, yeni dönemde iktidara en uygun adayın CHP olduğu vurgulanarak partinin geçmişteki hizmetleri öne çıkarılmış ve bu tecrübenin DP'nin yarattığı tahribatı gidermek açısından önemli bir artı olduğu kaydedilmişti.⁶⁰

CKMP de, propaganda faaliyetleri sırasında partinin hedeflerini aktarmış ve özellikle CHP'ye çeşitli eleştiriler yöneltmişti.⁶¹ Bu aşamada CKMP'ye bölgeden çeşitli katılımların olmasına ve partinin bir ya da iki milletvekili çıkarma konusunda ümitli olduğu dile getirilmesine karşın, gücünün yetersiz olduğu yönünde genel bir kanaat hâkimdi.⁶² Nitekim aksi iddia edilse de parti içerisinde anlaşmazlıklar yaşandığı ve bunun seçimlerdeki şansını azalttığı ifade edilmişti.⁶³

⁵⁸ **Körfez**, 29 Eylül 1961, s. 3; **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 12 Ekim 1961, s. 3.

⁵⁹ **Körfez**, 28 Eylül 1961, s. 3.

⁶⁰ Enver Garbioğlu, "Niçin C.H.P.", **Hatay Postası**, 30 Eylül 1961, s. 1; Selim Çelenk, "CHP. Ve Seçimler", **Atayolu**, 30 Eylül 1961, s. 1-2; Enver Garbioğlu, "İktidara gelecektir", **Hatay Postası**, 6 Ekim 1961, s. 1, 4; Enver Garbioğlu, "Mugalâtayı Bırakalım", **Hatay Postası**, 7 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 7 Ekim 1961, s. 2; Selim Çelenk, "Türk Milletinin ümidi C.H.P.'dedir", **Atayolu**, 8 Ekim 1961, s. 1, 4; Arif Yılmaz, "Politika ve Plân", **Hatay Postası**, 10 Ekim 1961, s. 1-2; Selim Çelenk, "Gemiye Kime Teslim Edeceğiz?", **Atayolu**, 12 Ekim 1961, s. 1, 4; Selim Çelenk, "Halk Partisinin parolası: Düşmanlık yok, kardeşlik var ve egemenlik ulusundur", **Atayolu**, 14 Ekim 1961, s. 1, 3.

⁶¹ **Körfez**, 3 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 8 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 12 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 12 Ekim 1961, s. 3. CKMP'nin Senato adayları Şadi Yaprak ve Saim Göksoy, milletvekili adayları ise Ömer Bölükbaşı, Kasım Pişkin, Ahmet Batılı, Nafi Güler, Münif Yahyaoglu, İzzet Atılgan ve Selahaddin Sonat olarak belirlenmişti. (**Ayyıldız**, 14 Ekim 1961, s. 1.)

⁶² **Atayolu**, 26 Eylül 1961, s. 1; **Atayolu**, 27 Eylül 1961, s. 2; **Körfez**, 30 Eylül 1961, s. 3; **Atayolu**, 2 Ekim 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 8 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 13 Ekim 1961, s. 3.

⁶³ **Körfez**, 4 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 3; Faik Suad, "Demokrasinin Vazgeçilmez Unsurları", **Atayolu**, 7 Ekim 1961, s. 2; **Hatay Postası**, 11 Ekim 1961, s. 1. Parti Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın polemikçi tavrı yanlış bulunduğu gibi

Propaganda döneminde, çeşitli vatandaşlardan AP'ye katılım olduğu gibi parti teşkilatlanma çalışmalarına da devam etmişti.⁶⁴ Seçim faaliyetlerinde ise adaylar tanıtılmış, seçim kanunu hakkında bilgi verilmiş, vatandaşlar arasındaki kardeşlik duygularına verilen önem dile getirilmiş ve ülkenin geleceği açısından AP'nin değeri vurgulanmıştı. Diğer taraftan, sekiz ay gibi kısa bir sürede Türkiye'nin her yerinde örgütlenilmesi önemli bir başarı olarak gösterilmiş, partinin iktidara geldiğinde birçok hizmet yapacağı dile getirilmiş ve diğer partilerin aksine kendilerinden kitlesel istifaların olmadığı belirtilmişti.⁶⁵ AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın da içerisinde yer aldığı parti yetkililerinin açıklamalarında ise, milletvekilliğinin bir imtiyaz değil hizmet aracı olarak görüldüğü belirtilmiş, CHP'lilerin sonuçlar ne olursa olsun yönetimi kendilerinin devralacakları yönünde propaganda yaptıkları öne sürülerek bunun tümüyle yanlış olduğu kaydedilmiş ve bölgede başarılı olunacağı söylenmişti. Bu çerçevede milletvekilliğinden dördünün Senato üyeliğinden de birinin kazanılacağı düşünülmektedir.⁶⁶

Partinin seçim şansına yönelik değerlendirmelerde, özellikle Dört Yol ve Hassa ilçelerinde AP'nin güçlü olduğu öne sürüldüğü gibi kendilerinin durumunun adeta bir "seçim-toto" şirketini andırdığı ve seçimlerde sadece bir milletvekili çıkarabileceği yönünde tahminler de

kendisinin Yuvarlak Masa Toplantısı'na katılmaması eleştirilmiş ve partinin oy avcılığı yaptığı iddia edilmişti. (Arif Yılmaz, "Bir vatandaşın iç yüzü", **Hatay Postası**, 7 Ekim 1961, s. 1-2; **Dört Yol**, 7 Ekim 1961, s. 1; Reşat Erte, "Osman Bölükbaşı Dikkat", **İskenderun**, 10 Ekim 1961, s. 1; **Dört Yol**, 11 Ekim 1961, s. 1.)

⁶⁴ **Atayolu**, 3 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 3. AP'nin Senato adayları Mustafa Deliveli ile Y. Sezai Dıblan, milletvekili adayları ise Saki Zorlu, Mehmet Yüce, Mehmet Erdoğmuş, M. Zahit İşgören, Mahmut Yüksekbaş, Bestami Çakır ve M. Kâzım Hocaoğlu isimlerinden oluşmuştu. (**Ayyıldız**, 14 Ekim 1961, s. 1.)

⁶⁵ **Körfez**, 1 Ekim 1961, s. 1, 4; **İskenderun**, 2 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 3 Ekim 1961, s. 3; **İskenderun**, 4 Ekim 1961, s. 1, 3; **Körfez**, 4 Ekim 1961, s. 1, 4; **Dört Yol**, 4 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 6 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 8 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 10 Ekim 1961, s. 3.

⁶⁶ **Ayyıldız**, 26 Eylül 1961, s. 1, 4; **İskenderun**, 2 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 9 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 10 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 10 Ekim 1961, s. 1-2; **Milliyet**, 10 Ekim 1961, s. 1.

bulunmaktaydı.⁶⁷ Bunun yanında, propaganda sırasında dile getirilen iktidara sadece hizmet için gelinmek istendiği tezinin doğru olmadığı ve fikir üretmek yerine yanlış argümanlar üzerinde yoğunlaşıldığı yönünde eleştiriler yapılmıştı.⁶⁸

Propaganda döneminde, diğer partiler gibi YTP'ye katılımlar olduğu gibi buradan istifalar da söz konusuydu.⁶⁹ Milletvekili adaylarının da katıldığı seçim çalışmalarında partinin vaatleri açıklanmış, kendilerinin CHP'nin bölgedeki gücünü kıracak tek parti olduğu öne sürülmüş ve gerek CHP gerekse CKMP'ye çeşitli eleştiriler yöneltilmişti. AP'yle birleşme konusunda, YTP'nin Hatay'da daha güçlü olduğu mesajı verilerek bu gerçeği AP'lilerin de dikkate alması gerektiği vurgulanmıştı. Bunların dışında, kamuoyunda iktidarın seçimler yoluyla devredilmeyeceği yönünde söylentilerin dolaştığına değinilerek bunların doğru olmadığı ve seçimlerin tarafsız bir şekilde yapılacağı vurgulanmış ve herkese seçimlere katılma çağrısı yapılmıştı.⁷⁰ YTP'li bir

⁶⁷ **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 3; Faik Suad, "Demokrasinin Vazgeçilmez Unsurları", **Atayolu**, 7 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 12 Ekim 1961, s. 3.

⁶⁸ Enver Garbioğlu, "Reklâmcılar", **Hatay Postası**, 8 Ekim 1961, s. 1, 4; **Dörtüol**, 11 Ekim 1961, s. 1; Arif Yılmaz, "Yalan Sözler", **Hatay Postası**, 12 Ekim 1961, s. 1-2.

⁶⁹ **Körfez**, 28 Eylül 1961, s. 1; **Hatay**, 9 Ekim 1961, s. 2; **Atayolu**, 11 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 11 Ekim 1961, s. 2; **Hatay**, 12 Ekim 1961, s. 1. YTP'nin Senato adayları Sabahattin Adalı ve Hulusi Öcal olurken, Abdullah Cilli, Ali Muhsin Bereketoğlu, Şekip İnal, Kemal Mürseloğlu, Nurettin Kahraman, Muzaffer Önder ve Halil Akgöl milletvekili aday olarak gösterilmişlerdi. Partinin milletvekili adaylarından Halil Akgöl, Hatay gazetesi yazı işleri müdürü olarak görev yapmaktaydı. (**Ayyıldız**, 14 Ekim 1961, s. 1.) Milletvekili adaylarından Abdullah Cilli 1946 seçimlerinde CHP, 1950-1954 seçimlerinde DP'den Hatay milletvekili olarak seçilirken, Ali Muhsin Bereketoğlu ve Şekip İnal ise 1954 seçimlerinde DP'den Hatay milletvekili olmuşlardı. (**TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt 2, s. 564, 636-637.)

⁷⁰ **Atayolu**, 25 Eylül 1961, s. 1, 4; **Hatay**, 26 Eylül 1961, s. 1, 3; **Hatay**, 29 Eylül 1961, s. 1, 4; **Hatay**, 30 Eylül 1961, s. 2; **Körfez**, 1 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 2 Ekim 1961, s. 1, 4; **Hatay**, 4 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 5 Ekim 1961, s. 2; **Hatay**, 6 Ekim 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 6 Ekim 1961, s. 3; **Hatay**, 7 Ekim 1961, s. 1-2; **Körfez**, 8 Ekim 1961, s. 3; **Hatay**, 9 Ekim 1961, s. 2, 4; **İskenderun**, 9 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 10 Ekim 1961, s. 1, 4; **Hatay**, 11 Ekim 1961, s. 1, 4; **Hatay**, 12 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 13 Ekim 1961, s. 2; **Hatay**, 14 Ekim 1961, s. 1-2, 4. Partinin, Yayladağı'nın Bezge bucağındaki mitingi olaylı bir şekilde sonuçlanmıştı. Konuşmacılar, hükümetin manevi şahsiyetine hakaret ettikleri ve direkleri bir araya getirip sehpa kurdukları iddiasıyla mahkemeye sevk edilmiş ve sorgularını takiben tutuklanmışlardı. Cezaevine gönderilen partililer Se-

yönetici de, Hatay'da çok güçlü olduklarını söyleyerek CHP'yi en az 30 bin oyla geçeceklerini ve Senato seçimlerini de kazanacaklarını iddia etmişti.⁷¹

Hatay kamuoyunda, YTP'nin muhalefet partisi rolünü üstlenebileceği ve CHP'nin karşısındaki en ciddi rakip olarak iki milletvekili çıkarabileceği dikkat çeken bir görüş olarak belirtilmişti.⁷² Partiye yönelik eleştirilerde ise, AP ile birleşmek arzusunun sadece CHP'yi yenmekten kaynaklanması dolayısıyla doğru olmadığı söylenmiş, gözaltıyla sonuçlanan Yayladağı mitingindeki ifadeler eleştirilmiş ve İsmet İnönü ile CHP hakkında suç teşkil edebilecek şekilde haksız ithamlarda bulunulduğu öne sürülmüştü.⁷³

Seçim Sonuçlarının Karşılaştırmalı Analizi

1961 Genel Seçimlerinin yapıldığı 15 Ekim günü oyların nasıl kullanılacağına yönelik Hatay basınında seçmenlere bilgi verilirken,⁷⁴ seçimler büyük bir sorun olmadan gerçekleştirilmişti. Sadece merkez il-

nato adayı Sabahattin Adalı, milletvekili adayları Muzaffer Önder, Ali Muhsin Bereketoğlu, Halil Akgöl ve YTP İlçe Başkanı Ömer Sampaz isimlerinden oluşmaktaydı. (**Atayolu**, 8 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 9 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 10 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 10 Ekim 1961, s. 1; **Ayyıldız**, 10 Ekim 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 10 Ekim 1961, s. 1, 4; **Dörtöyl**, 11 Ekim 1961, s. 1.) Tutuklanan isimlerin bir üst mahkemeye yaptıkları itiraz haklı bulunarak tahliyelerine karar verilmişti. (**Atayolu**, 11 Ekim 1961, s. 1; **Hatay**, 11 Ekim 1961, s. 1.)

⁷¹ **Körfez**, 13 Ekim 1961, s. 3. Hatay basınında yer alan bir tahmine göreyse CHP en çok 60.000, CKMP ise 20.000 oy alacak ve kalan 100.000 oy ise AP ile YTP ile arasında paylaşılacaktı. (**Ayyıldız**, 26 Eylül 1961, s. 1, 4.)

⁷² **Atayolu**, 2 Ekim 1961, s. 1, 4; **Körfez**, 5 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 7 Ekim 1961, s. 3; Faik Suad, "Demokrasinin Vazgeçilmez Unsurları", **Atayolu**, 7 Ekim 1961, s. 2; **Körfez**, 8 Ekim 1961, s. 3; **Körfez**, 12 Ekim 1961, s. 3; Faik Suad, "Yarının Muhalefet Partisi Y.T.P.", **Atayolu**, 12 Ekim 1961, s. 2. Bazı AP'lilerin razı olmaları halinde, YTP ile AP'nin Hatay'da birleşmelerinin de güçlü bir ihtimal olduğu öne sürülmüştü. (**Körfez**, 29 Eylül 1961, s. 3.)

⁷³ **Atayolu**, 6 Ekim 1961, s. 1, 4; Selim Çelenk, "Bir karakter Fukarası", **Atayolu**, 6 Ekim 1961, s. 1, 4; Enver Garbioğlu, "Şaşırılmış Kişiler", **Hatay Postası**, 10 Ekim 1961, s. 1; Salâhattin Kutlu, "Darağaçları Kimin için?", **İskenderun**, 12 Ekim 1961, s. 1; Selim Çelenk, "Utandırılacak şeyler bunlar", **Atayolu**, 13 Ekim 1961, s. 1, 4.

⁷⁴ **Hatay Postası**, 15 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 15 Ekim 1961, s. 1.

çeye bağlı Gökçeğöz köyünde mevzuata uygunsuzluk nedeniyle seçimin yenilenmesi kararı verilmişti.⁷⁵ Hatay Valisi ve Belediye Başkanı Muammer Ürgen, gerek seçim propagandası gerekse seçimler sırasında sağlıklı bir şekilde hareket eden Hatay'lı vatandaşlara ve görevlerini üstün bir şekilde yerine getiren amir ve memurlara teşekkür etmişti.⁷⁶ Hatay'daki seçimlere büyük bir ilgi olduğu ve katılım oranının %85'in üstünde olduğu kaydedilmekle birlikte⁷⁷ resmî verilere göre bu oran %81,1 olarak gerçekleşmişti. Türkiye genelindeki oranın %81,4 olduğu dikkate alındığında Hatay'ın bu oranı neredeyse yakaladığı anlaşılmaktadır.⁷⁸

Hatay'daki genel seçim sonuçlarına bakıldığında CHP %37,3 oy oranıyla birinci parti olurken, YTP %34,1 ile ikinci, AP %21,7 ile üçüncü ve CKMP %3,5 ile dördüncü parti olmuştu. Bu sonuçların ardından CHP ve YTP üçer, AP ise bir milletvekili elde etmişti.⁷⁹ Buna göre Bahri Bahadır, İnyet Mursaloğlu, Ahmet Sırrı Hocaoglu CHP'den, Şekip İnal, Abdullah Cilli ve A. Muhsin Bereketoglu YTP'den ve Saki Zorlu ise AP'den milletvekili seçilmişlerdi.⁸⁰ Bu sonuçlar, Hatay kamuoyunda dile getirilen seçimlerin CHP ile YTP arasında geçeceği ve CHP'nin birinci parti olacağı yönündeki tahminlerin doğru çıktığını göstermektedir.

Partilerin Hatay'daki konumlarını belirleyebilmek açısından Türkiye geneliyle karşılaştırmayı içeren aşağıdaki tablo yardımcı olacaktır.

⁷⁵ **Atayolu**, 16 Ekim 1961, s. 1, 4; **İskenderun**, 16 Ekim 1961, s. 1.

⁷⁶ **Atayolu**, 18 Ekim 1961, s. 1; **Hatay Postası**, 20 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 20 Ekim 1961, s. 1.

⁷⁷ **Atayolu**, 16 Ekim 1961, s. 1.

⁷⁸ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 25, 56.

⁷⁹ **A.g.e.**, s. 56.

⁸⁰ **TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt 2-1950-1980, s. 795-796; **Atayolu**, 19 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 19 Ekim 1961, s. 1.

**Tablo 1. Hatay ve Türkiye Oy Oranları Üzerinden 1961
Milletvekili Genel Seçimleri (%)**

	AP	CHP	CKMP	YTP
Hatay Oy Oranı	21,7	37,3	3,5	34,1
Türkiye Oy Oranı	34,8	36,7	14,0	13,7

Kaynak: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 25, 56.

Bu sonuçlar, Türkiye ortalamasının Hatay'da tam olarak geçerli olmadığını göstermektedir. Her iki seçimde de CHP birinci parti olarak çıkmakla birlikte AP ülke genelinde ikinci parti olmasına karşın Hatay'da ikinciliği YTP elde etmiştir. Bunun dışında, CHP'nin Hatay'daki oy ortalaması Türkiye ortalamasının biraz üzerine çıkarken, YTP'nin Hatay'daki oy oranı Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık, AP ve CKMP'nin Hatay'daki oy oranları Türkiye ortalamasının epeyce gerisinde kalmıştır. Bu tablo, DP tabanına ait oyların Türkiye genelinde ağırlıklı olarak AP'ye Hatay özelinde ise YTP'ye yöneldiğini ortaya koymaktadır.

İlçeler bazındaki oy dağılımına bakıldığında, Hatay'ın dokuz ilçesinin üç parti arasında paylaşıldığı göze çarpmaktadır. Buna göre AP Dört Yol, Hassa ve İskenderun ilçelerinde çoğunluğu sağlarken, CHP Altınözü, Kırıkhan ve Reyhanlı ilçelerinde üstünlük kurmuş, YTP ise merkez ilçe Antakya ile Samandağ ve Yayladağı ilçelerinde öne çıkmıştır. Bu durumda, en eski parti olan CHP'nin Hatay'ın en önemli iki ilçesi olan Antakya ve İskenderun'da çoğunluğu elde edemeyerek buraları iki yeni partiye kaptırdığı anlaşılmaktadır.⁸¹

Senato seçimlerinin sıralaması da genel seçim sonuçlarıyla aynıydı. Buna göre CHP %37 oy oranıyla birinci, YTP %36 ile ikinci, AP %24 ile üçüncü ve CKMP %3 ile dördüncü olmuştu.⁸² Bu durumda,

⁸¹ **Atayolu**, 17 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 17 Ekim 1961, s. 1; **Sabah**, 17 Ekim 1961, s. 1.

⁸² Tuncer, **1961 Seçimleri**, s. 339. Hatay'ın ilçelerindeki duruma bakıldığında Antakya, Altınözü, Samandağ ve Yayladağı'nda YTP'nin, Dört Yol, Hassa ve İskenderun'da AP'nin, Kırıkhan ve Reyhanlı'da ise CHP'nin birinci parti olarak çıktığı görülmektedir. (**Atayolu**, 17 Ekim 1961, s. 1; **Sabah**, 17 Ekim 1961, s. 1.)

CHP üyesi Vehbi Aksoy ve YTP üyesi Sabahattin Adalı senatör seçilmişlerdi.⁸³ Bu seçimlerin Türkiye sonuçlarında ise CHP %36,1 oranıyla yine birinci olurken, ikinciliği %34,5 ile AP, üçüncülüğü %13 ile YTP almış ve dördüncülüğü %12,5 ile CKMP elde etmişti. Bağımsızların oy oranı ise %3'dü.⁸⁴ Dolayısıyla Hatay'daki Senato seçimlerinde üçüncü olabilen AP Türkiye genelinde ikinciliğe yerleşmişti.

Seçim sonrasındaki değerlendirmelerde, seçimlerin tarafsız ve huzurlu bir şekilde gerçekleşmesi ön plana çıkarılırken, bunda vatandaşların sağduyusuyla birlikte 27 Mayıs İhtilali'nin çok önemli bir payının olduğu vurgulanmıştı. Bunun dışında, nispi temsil sistemi sayesinde her türlü kanaate sahip vatandaşın temsiliyeti sağlanarak Türk demokrasisinin sağlamaştırıldığı ifade edilmişti. Bundan sonra siyasi partilerden beklenen sağduyulu bir şekilde hareket etmeleri idi.⁸⁵ Bu noktada ana tartışma konusu seçim sonuçlarının zorunlu kıldığı koalisyondu. Bu kapsamda, Batı demokrasilerinde bile zorlukla yürütülen koalisyonun Türkiye koşullarında çok da kolay olmadığı vurgulanmakla birlikte, seçimlerin bu seçeneği zorunlu kıldığı belirtilerek zorlukların aşılması halinde bu durumun Türk demokrasisine fayda

⁸³ **Atayolu**, 19 Ekim 1961, s. 1; **İskenderun**, 19 Ekim 1961, s. 1; Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 176, 237. Hatay'daki Senato seçimleri ihtilafa yol açmış ve YTP adayı Sabahattin Adalı ancak yeni değerlendirme sonucunda CHP adayı Hulusi Cerrahoğlu'nun önüne geçmişti. (**Körfez**, 18 Ekim 1961, s. 1.) 7 Haziran 1964'te Hatay'ın da aralarında bulunduğu 24 ilde Senato için üçte bir yenileme seçimleri yapılmıştı. Seçimlerin sonucunda Hatay'daki sıralama AP %39,6, CHP %34,7 ve bağımsızlar %25,2 şeklinde gerçekleşmişti. Bunun sonucunda AP ve CHP birer senatörlük elde etmişlerdi. (Tuncer, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, s. 249, 253-254.)

⁸⁴ Güvenir, a.g.m., s. 224.

⁸⁵ Hâzım Hastürk, "Olgun Millet", **Körfez**, 17 Ekim 1961, s. 2; **Atayolu**, 18 Ekim 1961, s. 1; Reşat Erte, "Kardeşlik Duygularımız Artık Birleşmelidir", **İskenderun**, 18 Ekim 1961, s. 1; Hâzım Hastürk, "Namuslu İnsanlar", **Körfez**, 18 Ekim 1961, s. 2; Selahattin Sonat, "Seçimler ve neticeleri", **Körfez**, 19 Ekim 1961, s. 2; Hâzım Hastürk, "Efendice Seçim", **Körfez**, 20 Ekim 1961, s. 2; Ömer Taş, "Partiler Kaybetti, Fakat...", **Atayolu**, 21 Ekim 1961, s. 2; Enver Garbioğlu, "Nekahet Devri", **Hatay Postası**, 21 Ekim 1961, s. 1, 3; Reşat Erte, "Tek çıkar yol koalisyonundur", **İskenderun**, 21 Ekim 1961, s. 1; Selahattin Sonat, "Parti Liderlerinin Görüşü", **Körfez**, 21 Ekim 1961, s. 2.

sağlayabileceği dile getirilmişti.⁸⁶ 1961 Genel Seçim sonuçlarının daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için 1957 ve 1965 seçimleriyle yapılacak karşılaştırma da faydalı olacaktır. Burada ilk vurgulanması gereken nokta, sözü edilen üç genel seçimin farklı seçim sistemiyle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu bağlamda 1957 seçimlerinde tek dereceli listeli çoğunluk sistemi⁸⁷ kullanılırken, 1961 seçimleri daha önce belirtildiği gibi çevre barajlı d'Hont sistemine göre yapılmış, 1965 seçimlerinde ise milli bakiye sistemi⁸⁸ hayata geçirilmişti.

Seçimlere Hatay'daki katılım oranlarına bakıldığında, 1957 seçimlerinde %78,5, 1965 seçimlerinde ise %61,2 oranları görülmektedir.

⁸⁶ **Atayolu**, 18 Ekim 1961, s. 1; Enver Garbioğlu, "Seçim Sonrası", **Hatay Postası**, 19 Ekim 1961, s. 1; Reşat Erte, "Yeni Seçim neticeleri Milletimize Hayırlı Olsun", **İskenderun**, 19 Ekim 1961, s. 1; Enver Garbioğlu, "Halk Partisi ve Koalisyon", **Hatay Postası**, 20 Ekim 1961, s. 1; Selahattin Sonat, "Hükümetin karşılaştığı mühim meseleler", **Körfez**, 20 Ekim 1961, s. 2; Arif Yılmaz, "İkinci Denemeye Başlarken", **Hatay Postası**, 20 Ekim 1961, s. 1-2; Reşat Erte, "Tek çıkar yol koalisyondur", **İskenderun**, 21 Ekim 1961, s. 1. Koalisyon tartışmalarının olduğu bir süreçte, YTP'nin CHP'yle birleşeceği yönünde söylentiler çıkması üzerine açıklama yapan YTP İl Başkanı Şekip İnal, iki partinin programı ve iktisadi görüşlerinin de birbirlerine uygun olmadığından hareketle bu söylentilerin doğru olmadığını söylemiş ve YTP'nin milletin arzularına uygun bir şekilde daima CHP'nin karşısında bulunacağını vurgulamıştı. (**Hatay**, 18 Ekim 1961, s. 1.) CHP-AP koalisyonunun kurulmasına yönelik yorumlarda ise, İnönü'nün olumlu kişiliği ön plana çıkarıldığı gibi herkese hükümete destek olma çağrısında bulunulmuş ve hükümetten önemli siyasi ve ekonomik problemlerin çözümünün beklendiği ifade edilmişti. (Enver Garbioğlu, "Nihayet...", **Hatay Postası**, 17 Kasım 1961, s. 1; Arif Yılmaz, "Parti Teşkilatlarının Görevi", **Hatay Postası**, 18 Kasım 1961, s. 1,3; Nabi İnal, "Mesut Yarınlar Doğru...", **Sabah**, 22 Kasım 1961, s. 1, 7; Selâhattin Sonat, "Yeni Kabine", **Körfez**, 22 Kasım 1961, s. 2; Nabi İnal, "İnönü Kabinesinden Beklediklerimiz", **Sabah**, 23 Kasım 1961, s. 1, 6; **Körfez**, 24 Kasım 1961, s. 2; Faik Suad, "Mazeret kalmadı", **Atayolu**, 24 Kasım 1961, s. 3; **Atayolu**, 25 Kasım 1961, s. 2; Faik Suad, "Zor Rejim", **Atayolu**, 28 Kasım 1961, s. 3; Sabahattin Ezer, "İnönü Kabinesine Yardımcı Olalım", **Sabah**, 30 Kasım 1961, s. 1, 7.)

⁸⁷ 1946-1957 seçim dönemlerinde uygulanan bu sisteme göre, kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan parti o seçim bölgesindeki tüm milletvekilliklerini kazanmaktaydı. (Güvenir, a.g.m., s. 221-225; Teziç, a.g.e., s. 281-283; **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. XII.)

⁸⁸ Oy oranı daha az olan küçük siyasi partilerin lehine bir düzenleme olarak nitelenen milli bakiye sistemi nispi temsil sistemi içerisinde yer almaktadır. (Teziç, a.g.e., s. 288-290; Güvenir, a.g.m., s. 225-226, 243-245; **Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar**, s. 104.)

Bu durumda, 1961 seçimlerinde elde edilen %81,1'lik oran üç seçim içerisinde en fazla katılımın olduğu seçim olarak tarihe geçmiştir.⁸⁹

Bu seçimlere katılan partilerin Hatay'daki oy oranları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Hatay'da Milletvekili Seçim Sonuçları (1957, 1961, 1965)

	1957 Seçimleri ⁹⁰			1961 Seçimleri			1965 Seçimleri ⁹¹		
	Oy Miktarı	Oy Oranı %	Mil- let- ve- kili	Oy Miktarı	Oy Oranı %	Mil- let- ve- kili	Oy Miktarı	Oy Oranı %	Mil- let- ve- kili
AP				31.588	21,7	1	66.956	57,5	4
CHP	62.562	46,9	9	54.279	37,3	3	36.342	31,2	2

⁸⁹ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 56.

⁹⁰ Hatay kamuoyunda 1957 Genel Seçimlerine yönelik ilk değerlendirmelerde, seçimlerin olaysız bir şekilde geçtiği ve CHP'nin küçük bir oy farkıyla bölgedeki seçimleri kazandığı vurgulanmış ve bu sonuçla Hatay'daki dokuz milletvekilliğinin tamamını CHP'nin kazandığı bilgisi paylaşılmıştı. Milletvekili seçilenler de CHP'nin Hatay'daki başarısını öne çıkaran açıklamalarda bulunmuşlardı. (**Atayolu**, 28 Ekim 1957, s. 1; **Sabah**, 29 Ekim 1957, s. 1; **Yeniyol**, 29 Ekim 1957, s. 1, 3; **Yeni Devir**, 29 Ekim 1957, s. 1; **Sabah**, 31 Ekim 1957, s. 1; **Hatay Postası**, 31 Ekim 1957, s. 1; **Hatay Postası**, 1 Kasım 1957, s. 1-2; **Ayyıldız**, 1 Kasım 1957, s. 1; **Sabah**, 2 Kasım 1957, s. 3.) DP'nin Hatay'da büyük bir yenilgiye uğraması üzerine kaleme alınan bir yazıda, bu sonuçta, başta İskenderun olmak üzere Hatay'daki parti teşkilatı içerisinde yaşanan iç huzursuzluğun ve şehir işlerinin ihmal edilmesinin etken olduğu kaydedilmişti. (Hüsamettin Tacettin, "Demokrat Parti Hatay'da niçin kaybetti?", **Yeni Devir**, 31 Ekim 1957, s. 1; Hüsamettin Tacettin, "Demokrat Parti Hatay'da niçin kaybetti?", **Yeni Devir**, 1 Kasım 1957, s. 1.) Seçimlerin Türkiye dağılımına bakıldığında ise DP'nin %48,6, CHP'nin %41,4 oranında oy aldıkları görülmekteydi. (**Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 25.)

⁹¹ Hatay kamuoyunda 1965 Genel Seçimleri sonrası çıkan haberlerde, seçimlerin günlük içerisinde geçtiği vurgulanmış ve seçimin galibinin gerek Hatay'da gerekse ülke çapında AP olduğu belirtilmişti. Bu çerçevede 1961 yılından itibaren yapılan seçimlerdeki oy oranları dikkate alınarak AP ve CHP arasında bir karşılaştırma yapılmıştı. Bunun dışında, Hatay'daki seçime katılma oranının %61,21 olduğu bilgisi aktarılarak seçim sonuçları ve milletvekillerinin partilere göre dağılımı verilmişti. (**Atayolu**, 11 Ekim 1965, s. 1; **Ayyıldız**, 11 Ekim 1965, s. 1; **Sabah**, 12 Ekim 1965, s. 1, 4; **Hatay Postası**, 12 Ekim 1965, s. 1; **Körfez**, 12 Ekim 1965, s. 1; **Ayyıldız**, 12 Ekim 1965, s. 1; **Atayolu**, 12 Ekim 1965, s. 1, 4; **Sabah**, 16 Ekim 1965, s. 1-2; **Atayolu**, 20 Ekim 1965, s. 1.) Seçim sonrası Hatay kamuoyundaki değerlendirmelerde, AP'nin ba-

CKMP				5.145	3,5		1.712	1,5	
CMP	2.653	2,0							
DP	60.617	45,5							
HP	7.503	5,6							
MP							2.376	2,0	
TİP							5.371	4,6	1
YTP				49.697	34,1	3	3.731	3,2	

Kaynak: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 56.

Görüldüğü üzere, 1957 seçimlerinde Hatay'da birinci parti olan CHP'nin oyları sonraki iki seçim döneminde çarpıcı bir şekilde düşmüştür. Diğer taraftan, Hatay'da oldukça güçlü olan DP tabanı ile diğer partilerin oyları 1961 seçimlerinde ağırlıklı olarak YTP'ye yönelmesine karşın 1965 seçimlerinde bu durum değişmiş ve YTP adeta bir çöküş yaşarken oylar AP'de toplanmıştır. Ancak AP'nin, 1961 ve özellikle de 1965 seçimlerinde sadece DP tabanından değil CHP'den uzaklaşan oylardan da önemli bir pay aldığı anlaşılmaktadır.⁹²

1961 seçimlerine yönelik Hatay kamuoyundaki bir değerlendirmede de, bu durum CHP üzerinden ortaya konulmuştu. Buna göre, CHP'nin 1957 seçimlerine göre başarısız olduğu ve birkaç aylık bir

şarısına değinilerek başta CHP olmak üzere muhalefetin iktidar partisine hizmet yolunda yardımcı olması gerektiği belirtilmiş ve AP'ye yönelik seçim sonrası eleştirilerin haksız olduğuna işaret edilmişti. AP'nin önünde çeşitli siyasi ve ekonomik engellerin olacağı öne sürülmekle birlikte partinin hızlı bir icraat programını hayata geçirecek gücünün olduğu mesajı verilmişti. Seçimin kaybedeni olan CHP'ye yönelik analizlerde ise, parti örgütünün yaptığı hataların Hatay'daki CHP seçmeninin sandığa gitmemesine neden olduğu kaydedilmişti. Bundan sonra olması gereken ise partinin bir özelleştirmeyle yeniden yapılanmasıydı. (Arif Yılmaz, "Görünüm", **Hatay Postası**, 12 Ekim 1965, s. 1-2; Arif Yılmaz, "Hatay'da Seçim Sonuçları", **Hatay Postası**, 14 Ekim 1965, s. 1; Enver Garbioğlu, "İktidar Millete Hayırlı Olsun", **Hatay Postası**, 14 Ekim 1965, s. 1-2; Turgay Üçöz, "CHP'de Yeni bir uyanma mı?", **Ayyıldız**, 16 Ekim 1965, s. 1-2; Refik Kireççi, "Ne Kini?..Kimden?..", **Ayyıldız**, 18 Ekim 1965, s. 1; H. Fahri Özkaynak, "Hızlı ve Başarılı Çalışma Devri", **Ayyıldız**, 19 Ekim 1965, s. 1-2; H. Fahri Özkaynak, "Yeni İktidar büyük Hamleler yapacaktır", **Ayyıldız**, 20 Ekim 1965, s. 1-2; Refik Kireççi, "Birlikten Kuvvet Doğar", **Ayyıldız**, 20 Ekim 1965, s. 1.)

⁹² Bu seçimlerde AP %52,9'luk oy oranıyla birinci parti olurken, CHP %28,7 ile ikinci parti konumuna düşmüştü. Buna karşılık YTP %3,7, CKMP ise %2,2 gibi çok düşük oranlarda kalmışlardı. (**Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, s. 25.)

parti olmasına rağmen AP'nin seçimlerde CHP'yle yarışır duruma geldiği kaydedilmişti. Bu açıdan CHP'nin bu sonuçları çok iyi analiz ederek halka üstten bakan tavrından kurtulması gerektiği öne sürülmüştü.⁹³

Son olarak 1961 ve 1965 Genel Seçimleri, her iki seçime de katılan partilerin Hatay ilçelerindeki oy oranları üzerinden karşılaştırıldığına da bu tespitler yapılabilmektedir. Bu bağlamda 1961 seçimlerinde Dörtöyol, Hassa ve İskenderun olmak üzere üç ilçede birinci parti olabilen AP, 1965 seçimlerinde büyük bir gelişim kaydederek Kırıkhan ve Reyhanlı dışındaki tüm ilçelerde ve büyük bir oy farkıyla birinci parti olmayı başarmıştı. Buna karşılık aynı dönemde, CHP ile YTP'nin oy oranlarında büyük bir erime yaşanmış, CKMP ise düşük düzeydeki oy oranlarını daha da aşağıya çekmişti. Bunun sonucunda CHP, 1965 seçimlerinde sadece iki ilçede üstünlük kurabilmiş, CKMP ve YTP ise hiçbir ilçede birinciliği elde edememişti.⁹⁴

SONUÇ

Türk siyasi tarihinde özel bir önemi bulunan 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri, yedi milletvekili ve iki senatör kontenjanına sahip olan Hatay'da da önemli sonuçlara yol açmıştır. Hatay'daki seçim faaliyetleri, tüm Türkiye'de olduğu gibi siyasi partilere izin verilmesiyle birlikte başlamış ve seçim gününe kadar artarak devam etmiştir. Seçimlere katılma hakkını elde eden CHP, CKMP, AP ve YTP teşkilatlarını yenileme ya da baştan oluşturma, milletvekili ve senatör adaylarını belirleme ve kısıtlı bir zaman zarfında etkin bir propaganda yürütme şeklinde özetlenebilecek bir seçim dönemi geçirmiştir. Hatay'daki seçimler kamuoyunda yapılan tahminlere uygun bir şekilde CHP ile YTP arasında geçmiş ve büyük bir güvenlik sorunu yaşanmadan tamamlanmıştır. Seçimlerin sonucunda CHP birinci parti olarak çıkarken, ikinciliği YTP, üçüncülüğü AP ve dördüncülüğü CKMP elde etmiştir.

⁹³ Selahattin Sonat, "Seçimler ve neticeleri", **Körfez**, 19 Ekim 1961, s. 2.

⁹⁴ **Atayolu**, 17 Ekim 1961, s. 1; **Körfez**, 17 Ekim 1961, s. 1; **Sabah**, 17 Ekim 1961, s. 1; **Atayolu**, 12 Ekim 1965, s. 1, 4; **Körfez**, 12 Ekim 1965, s. 1.

Yedi milletvekilliğinin dağılımı üç CHP, üç YTP ve bir AP şeklinde gerçekleşirken, iki Senato üyeliği CHP ve YTP arasında paylaşılmıştır.

Bu sonuçlar ülke geneliyle karşılaştırıldığında, her iki seçimde de CHP'nin birinci parti olduğu göze çarpmakta ve partinin Hatay'daki oy oranının Türkiye ortalamasının biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık, Hatay'da ikinci parti olan YTP ülke genelinde üçüncü parti olabilmiş ve Hatay'daki oy oranı ülke ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de ikinci parti olan AP Hatay'da üçüncü olabilirken, CKMP ise her iki seçimde de dördüncülüğe yerleşmiştir. AP ile CKMP'nin Hatay'daki oyları ise Türkiye genelinde aldıkları oyun oldukça altında kalmıştır. Senato seçimlerinde de benzer verilerin olmasından hareketle, Hatay'daki 1961 seçimlerinde, tabandaki DP oylarının Türkiye genelinde olduğu gibi AP'ye değil YTP'ye yöneldiğini söylemek mümkündür.

1961 seçimleri, 1957 ve 1965 seçimleriyle karşılaştırıldığında ise bu tablo farklılaşmaktadır. Buna göre, CHP'nin Hatay'daki oyları 1957-1965 döneminde bir düşüş eğilimi sergilemektedir. Hatay'da 1957'de aldığı oy oranını, birinci parti olmasına karşın 1961'de yakalayamayan CHP 1965 seçimlerinde ise AP'nin ardından ikinciliğe düşmüştür. Buna karşılık AP, 1965 seçimlerinde hem ülke genelinde hem de Hatay'da birinci parti olmayı başarmıştır. YTP ise, 1965 seçimlerinde ülke genelinde olduğu gibi Hatay'da da büyük bir erime yaşamıştır.

Tüm bu verilerden hareketle Hatay'daki 1961 Genel Seçimlerini, CHP ve YTP'nin kısmi başarısını ortaya koyan, ülke genelindeki oy oranlarıyla çeşitli farklılıklar gösteren ve AP'nin gelecekteki potansiyelini yansıtan bir seçim olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu 30-18-1-2, Kutu Gömlek Sıra 160 27 7, Tarih 22.05.1961.

BCA, Fon Kodu 30-18-1-2, Kutu Gömlek Sıra 161 41 13, Tarih 09.08.1961.

BCA, Fon Kodu 51-0-0, Kutu Gömlek Sıra 4 33 38, Tarih 12.09.1961.

Kitap, Makale ve Tezler

Çiçek, Muhammet, **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Türk Siyasi Hayatındaki Yeri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

Çolak, Melek, **Yeni Türkiye Partisi (1961-1973)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997.

Güvenir, Murat, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", **Ankara SBF Dergisi**, C 37, S 1, Ankara, 1982, s. 215-250.

Kuru, Hanife, **Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012.

Savcı, Bahri, "Yuvarlak Masa", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 16, S 3, Ankara, 1961, s. 107-130.

Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Yayınları 5, Ankara, 1982.

Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**, 8. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2003.

Tuncer, Erol, **Cumhuriyet Senatosu Seçimleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasi Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2010.

-----, **1961 Seçimleri**, Toplumsal Ekonomik Siyasi Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2012.

TBMM Albümü 1920-2010, C 2-1950-1980, 2. Baskı, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No 1, Ankara, 2010.

Gazeteler

Atayolu

Ayyıldız

Dağyeli

Dört Yol

Hatay

Hatay Postası

İskenderun

Körfez

Milliyet

Sabah

T.C. Resmî Gazete

Yeni Devir

Yeniyol

Zaman

HATAY İLİNDE PAMUK VE ZEYTİN ÜRETİMİNİN KOYCK YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Seymur AĞAZADE*

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı Hatay ilinde pamuk ve zeytin üretimini incelemek ve fiyat değişmelerinin üretim miktarı üzerindeki etkisini tahmin etmektir. Bu tahmin 1991-2017 yıllarına ait TÜİK verilerine ve Koyck yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışmada ayrıca Hatay'da pamuk ve zeytin reel fiyatlarının ve bu ürünler için tarımsal verimliliğin yıllar itibariyle nasıl değiştiği de incelenmiştir. Tarım ürünlerinin üretimi cari yıl fiyatlarının yanı sıra önceki yıllara ait fiyatlardan da önemli derecede etkilenmekte ve dalgalanmalar gösterebilmektedir. Bu nedenle çalışmada tarımsal üretime ilişkin tahminlerde yaygın şekilde kullanılan gecikmesi dağıtılmış modellerden Koyck yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım yardımıyla pamuk ve zeytin üretiminin cari ve geçmiş dönem fiyatlara duyarlılığını ölçen katsayıların elde edilmesi amaçlanmıştır. Pamuk ve zeytin üretimine ilişkin veriler 1991-2017 yılları arasında Hatay'da üretimin önemli derecede arttığını ve bu ilin Türkiye geneline ait üretimdeki payının da kısmi olarak arttığını göstermektedir. Bu ürünlerin reel fiyatlarına ve verimliliklerine ilişkin değerlendirme ise pamuk üretiminde üreticinin dekar başına reel gelirinin arttığını, zeytin üretiminde ise meyve veren ağaç başına reel gelirinin azaldığını göstermektedir. Koyck yaklaşımına dayanan tahmin sonuçları ise pamuk reel fiyat artış oranında meydana gelen %1'lik bir değişimin bu ürünün Hatay'daki üretimini cari ve

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seymur.aga-zade@erdogan.edu.tr

bir sonraki yılda sırasıyla %0.41 ve %0.25 oranında ve aynı yönde etkilediğini göstermektedir. Fakat zeytin için ise fiyat ve üretim miktarı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

**ANALYSIS OF COTTON AND OLIVE PRODUCTION IN
HATAY PROVINCE IN THE FRAMEWORK OF KOYCK
APPROACH**

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the production of cotton and olive in Hatay province and to estimate the effect of price changes on this production. This prediction is based on the data for the period 1991-2017 provided from TURKSTAT and on the Koyck approach. In the study, it was also examined how the real prices of cotton and olive and the agricultural productivity for these products changed over the years in Hatay. Agricultural production may be significantly affected by the current year price as well as the prices of previous years and may show fluctuations. Therefore, in the study, the Koyck approach, which is widely used in the estimation of agricultural production, has been used. By using this approach, it is aimed to attain coefficients that measure the sensitivity of cotton and olive production to current and past prices. Data related to the cotton and olive production in Hatay shows that production has increased significantly and the share of this province in the production of Turkey has increased partially in the 1991-2017 years. The evaluation of the real prices of these products and their productivity implies that in cotton production the producer's real income per decar has increased, but in olive the real income per fruit-bearing tree decreased. The estimation results based on Koyck approach indicate that a 1% change in the real increase rate of cotton prices affects the current and the next year production by 0.41% and 0.25% respectively in Hatay. However, the findings related to the olive showed that there is no relationship between price and production.

GİRİŞ

2017 yılına ait verilere göre Hatay ilinde üretilen GSKD (Gayri Safi Katma Değer) ve GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) büyüklükleri sırasıyla yaklaşık olarak 35.85 ve 40.45 milyar lira düzeyinde olmuştur. Bu değerlerin Türkiye'ye ait toplamı içindeki payları ise yaklaşık olarak %1.3 oranındadır. GSKD veya GSYH büyüklüğüne göre illerin sıralamasında ise Hatay 68'inci sırada yer almaktadır. Aynı yılda Hatay ili ekonomisinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin payları sırasıyla %7.94, %32.49 ve %59.57 olmuştur. Pamuk ve zeytin ise bu ilde üretimi yapılan başlıca tarım ürünleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada yüksek ekonomik değere sahip tarım ürünlerinden olan pamuk ve zeytinin fiyatlarında ortaya çıkan değişmelerin üretim miktarı üzerindeki etkisinin Hatay ili örneğinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1991-2017 yıllarına ait veri seti kullanılmıştır. Üretim miktarı ve fiyat ilişkisini ortaya koymak için yapılan ekonometrik analiz ise gecikmesi dağıtılmış modellerden olan Koyck yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde Hatay ilinde pamuk ve zeytin miktarlarına yönelik regresyon denklemi tahminleri yapılmıştır. Tahmin edilen modellere ait katsayıların dikkate alınması ile ürünlerin cari ve geçmiş dönem fiyatlara olan duyarlılıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Gecikmesi dağıtılmış modeller iktisadi değişkenlerin kurumsal, psikolojik, yapısal olmak üzere birçok nedenden dolayı ortaya çıkabilecek gecikmeli etkilerini de modellemeye olanak tanımaktadır. Koyck (1954) gecikmesi sonsuz dağıtılmış modeli, parametrelerine ilişkin pratik bir varsayımdan hareketle bağımsız değişkenin aynı döneme ait değeri ile bağımlı değişkenin bir dönem gecikmesinin yer aldığı bir formda ifade etmiştir. Koyck yaklaşımı olarak bilinen bu yaklaşım tarım ürünlerinin üretim miktarı gibi fiyatların geçmiş dönem değerlerinden de önemli derecede etkilenen değişkenlerin tahmininde oldukça yararlı bir araç sağlamaktadır ve literatürde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin Dikmen (2006), Özçelik ve Özer (2006) Erdal ve Erdal (2008), Özbay ve Çelik (2016) ve Doğan, Gürler, Ayyıldız

ve Şimşek (2014) gibi çalışmalarda farklı tarım ürünlerinin üretimine ilişkin tahminler Koyck yaklaşımı çerçevesinde yapılmıştır.

Bu çalışmanın araştırma dönemi özellikle 1990'lı yıllar gibi Türkiye'nin yüksek enflasyon yaşadığı dönemlere da tekabül ettiğinden dolayı üretim miktarı ve fiyat ilişkisinin analizinde nominal fiyatların dikkate alınması yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. Bu nedenle çalışmada TÜFE (2010=100) kullanılarak pamuk ve zeytin için enflasyondan arındırılmış fiyat serisi oluşturulmuş ve analizlerde bu reel fiyat serileri kullanılmıştır.

Hatay'da toprağın verimliliğinin yüksek ve makineleşmenin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında incelenen ürünlerde tarımsal verimliliğin Hatay'da daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma döneminde pamuk ve zeytin için tarımsal verimliliğin önemli düzeyde artmış olması da beklenmektedir. Uygulanan Koyck yaklaşımı tahmin sonuçları ise üretimin cari ve geçmiş dönem fiyatlara olan duyarlılık derecesine ilişkin kesin bilgiler sunacaktır. Fakat özellikle pamuk üretiminin, bu bitkinin tek yıllık olması nedeniyle geçmiş yıllara ait fiyatlara daha duyarlı olması beklenmektedir. Zeytin için ise üretimin cari ve geçmiş fiyatlara duyarlılığının daha düşük olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın devamı şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde Hatay'da pamuk ve zeytin üretim miktarlarının, bunların toplam Türkiye üretimindeki paylarının, ürünlerin reel fiyatlarının ve verimliliklerinin 1991-2017 yıllarında nasıl değiştiği incelenmiştir. Ardından üçüncü bölümde pamuk ve zeytin için üretim miktarı ve fiyat ilişkisinin incelenmesinde uygulanan ekonometrik yöntem ve veri seti kısaca tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde uygulanan ekonometrik yöntem sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur. Nihai bölüm olan beşinci bölümde ise çalışma sonuçları sunulmuş ve bunlar doğrultuda değerlendirmeler yapılmıştır.

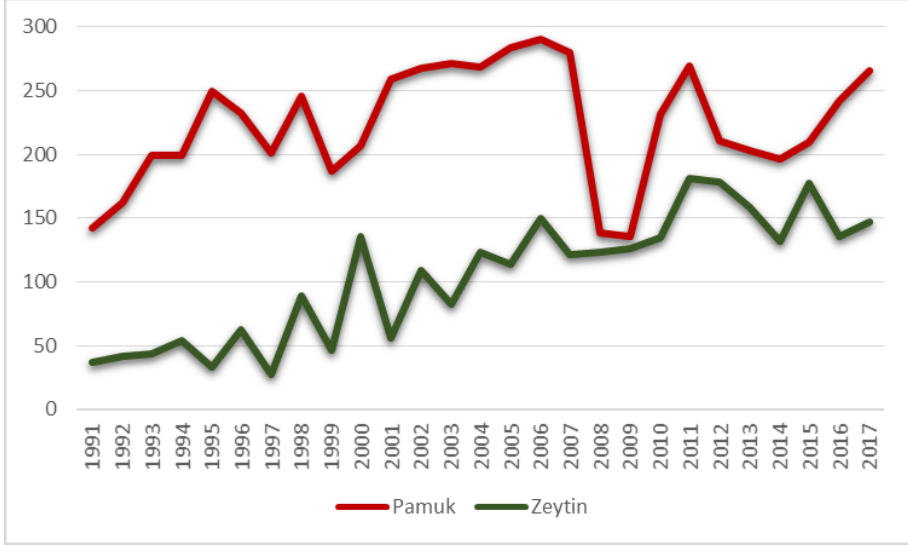
1. Hatay'da Pamuk ve Zeytin Üretimi, Reel Fiyatları ve Verimliliği

Çalışmanın bu bölümde Hatay'da pamuk ve zeytin üretim miktarlarının 1991-2017 yıllarındaki seyirleri irdelenmiştir. Ardından bu ürünlerde ilin nispi öneminin ortaya konulması amacıyla toplam Türkiye üretimindeki paylarının seyirleri incelenmiştir. Üçüncü aşamada ise yıllar itibariyle Hatay'da pamuk ve zeytinin reel fiyatlarının değişimine ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Son olarak ise Hatay'da pamuk ve zeytin üretiminde verimlilik göstergeleri Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Grafik 1'de Hatay ilinde pamuk ve zeytin üretim miktarları bin ton cinsinden verilmiştir. Görüldüğü üzere her iki ürünün üretim miktarı ifade edilen dönemde genel olarak bir artış trendi göstermiştir. Fakat zeytin üretiminde bu artış trendi daha belirgindir. 1991 yılında Hatay'da üretilen pamuk miktarı yaklaşık olarak 142 bin ton olmuştur. Bu üretim 2006 yılına kadar nispeten istikrarlı bir artış göstererek 290 bin tona ulaşmıştır. 2008 yılında ise Hatay'da pamuk üretimi önemli miktarda azalmış ve 2009 yılında da bu ürüne ilişkin üretim düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ise bir miktar artış göstermiş olmakla birlikte ildeki pamuk üretiminin 2005-2007 yıllarındaki düzeyinden düşük olduğu görülmüştür. 2017 yılında ise Hatay'daki pamuk üretimi yaklaşık olarak 266 bin ton olmuştur.

Hatay'da zeytin üretimi ise incelenen dönemde daha belirgin bir artış göstermiştir. Grafikten görüldüğü gibi 1991 yılında bu üretim yaklaşık olarak 37 bin ton olmuştur. Yıllar itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte Hatay'da zeytin üretiminin 2010'lu yıllara kadar bir artış trendine sahip olduğu ve 2010'lu yıllarda ise daha yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Hatay'da zeytin üretimi en yüksek değere 2011 yılında yaklaşık olarak 182 bin tonla ulaşmıştır. 2017 yılında ise bu üretim 147 bin ton olmuştur.

Grafik 1: Hatay'da Pamuk ve Zeytin Üretim Miktarları (Bin Ton)

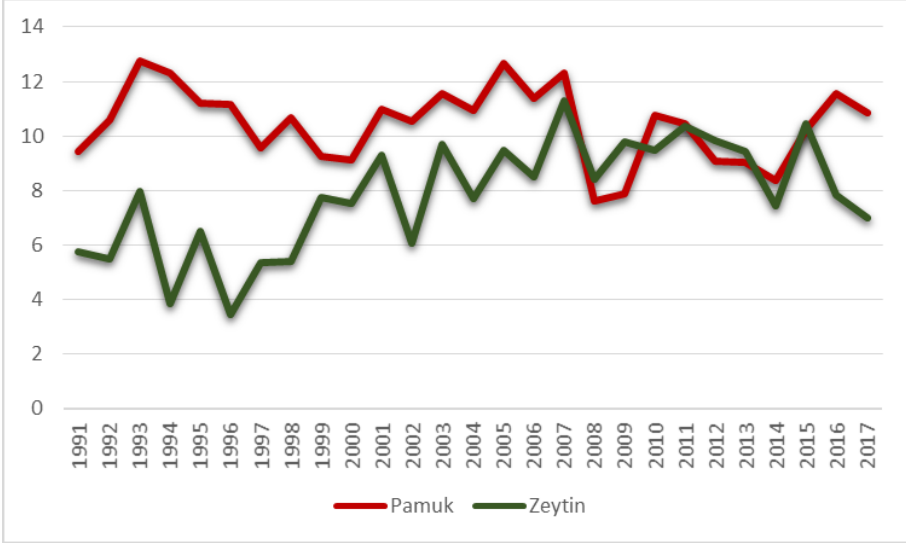

Kaynak: TÜİK

Hatay'da pamuk ve zeytin üretiminin toplam Türkiye üretimindeki paylarının 1991-2017 yıllarına ait değerleri ise Grafik 2'de verilmiştir. Bu grafikten görüldüğü üzere ilin Türkiye pamuk üretimindeki payı en düşük %7.63 ve en yüksek %12.75 arasında değerler almıştır. 1991 ve 2017 yıllarına ait değerler sırasıyla %9.41 ve %10.84 olmuştur. Hatay'ın Türkiye'nin pamuk üretimindeki payının yıllar itibariyle seyri bu oranın son yıllarda bir derece azaldığını göstermektedir. Ülkenin pamuk üretiminde Hatay'ın nispi önemindeki bu azalma özellikle 2007 sonrasındaki yıllarda olmuştur.

Hatay'ın Türkiye zeytin üretimindeki payında da ele alınan dönemde bir miktar artış olduğu görülmektedir. Şöyle ki bu oran 1990'lı yıllarda %3.47-%7.74 bandında dalgalanırken, sonraki yıllarda genellikle %8'den daha yüksek olmuştur. Hatay'da zeytin üretiminin toplam Türkiye üretimindeki payına ait 2017 yılı değeri ise %7.01 olmuştur.

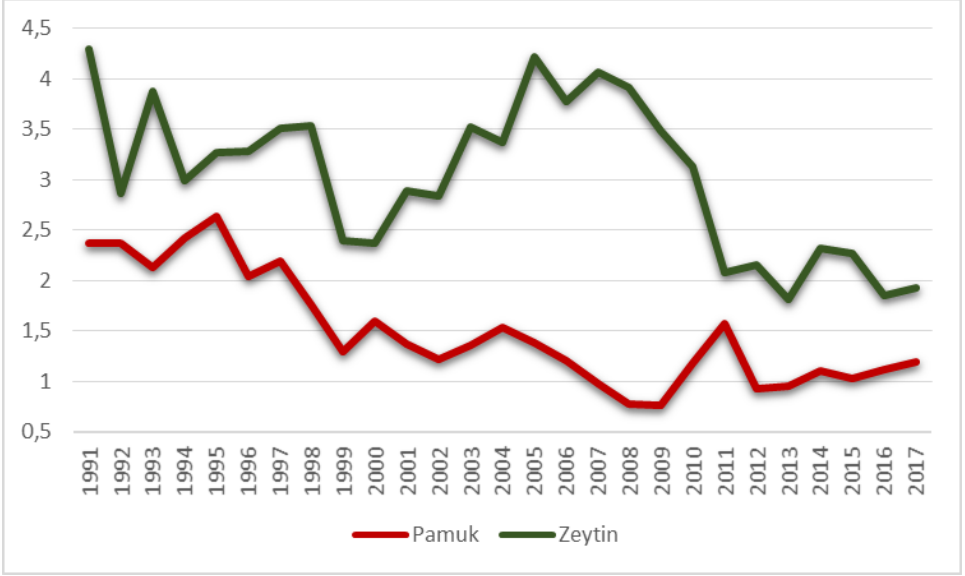
Grafik 2: Hatay'da Pamuk ve Zeytin Üretiminin Toplam Türkiye Üretimindeki Payları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Grafik 3'te Hatay'da pamuk ve zeytine ait kg fiyatlarının reel dönüşümü yapılmış değerleri verilmiştir. Reel dönüşümü sağlamak amacıyla TÜFE (2010=100) değerleri kullanılmıştır. Bu durumda her bir ürün için $reel\ fiyat = nominal\ fiyat * 100 / TÜFE$ şeklinde hesaplanmıştır. Grafikten de görüldüğü gibi her iki ürüne ait reel fiyat değişkenleri 1991-2017 yıllarında belirgin bir şekilde negatif eğime sahiptir. 1991 yılında 2010 fiyatlarıyla pamuk fiyatı 2.38 lira iken 2008-2009 yıllarında 0.77 liraya kadar azalmıştır. Bu fiyat daha sonraki yıllarda ise bir miktar artış göstermiş ve 2017 yılında 1.20 lira olmuştur. 1991 ve 2017 yıllarına ait pamuk reel fiyatları dikkate alındığında bu fiyatın yaklaşık olarak %50 oranında azaldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3: Pamuk ve Zeytin Reel Fiyatları (2010=100)

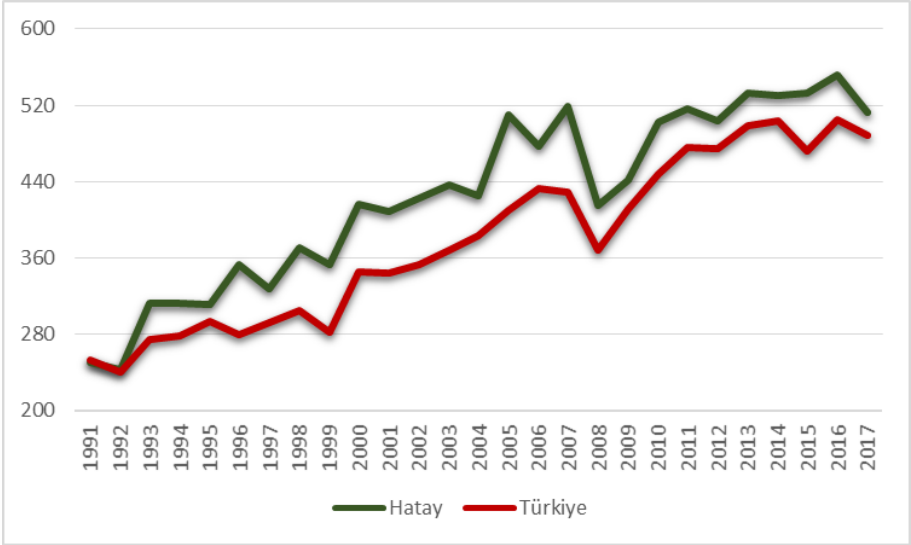
Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Zeytin reel fiyatında da azalma eğilimi gözlemlenmekle birlikte bu değişkenin değerinde 2000-2007 yıllarında önemli bir artış olmuştur. Fakat 2008-2011 yıllarda ise çok daha hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1991 yılında 2010 fiyatlarıyla zeytin fiyatı 4.29 lira iken 2017 yılında 1.93 lira olmuştur. Bu iki yıla ait değerlerin karşılaştırılması belirtilen yıllarda zeytinin reel olarak %55 oranında ucuzladığını göstermektedir.

Grafik 4 ve Grafik 5'te ise Hatay'ın pamuk ve zeytin üretiminde verimlilik göstergeleri Türkiye geneli ile karşılaştırmaya imkân verecek şekilde sunulmuştur. Grafik 4'ten görüldüğü üzere Hatay'da pamuk için verimlilik tüm dönem boyunca Türkiye genelinden daha yüksektir ve bu verimlilik göstergesi 1991-2017 yıllarında önemli bir artış göstermiştir. Şöyle ki 1991 yılında dekar başına pamuk üretimi Hatay'da 250 kg iken 2017 yılında yaklaşık olarak 513 kg olmuştur. Bu istatistikler belirtilen dönemde pamuk üretiminde verimliliğin %100'ün üzerinde bir artış gösterdiğini ifade etmektedir. Pamuk reel fiyatlarına ilişkin Grafik 3'te ifade edilen değerler belirtilen dönemde

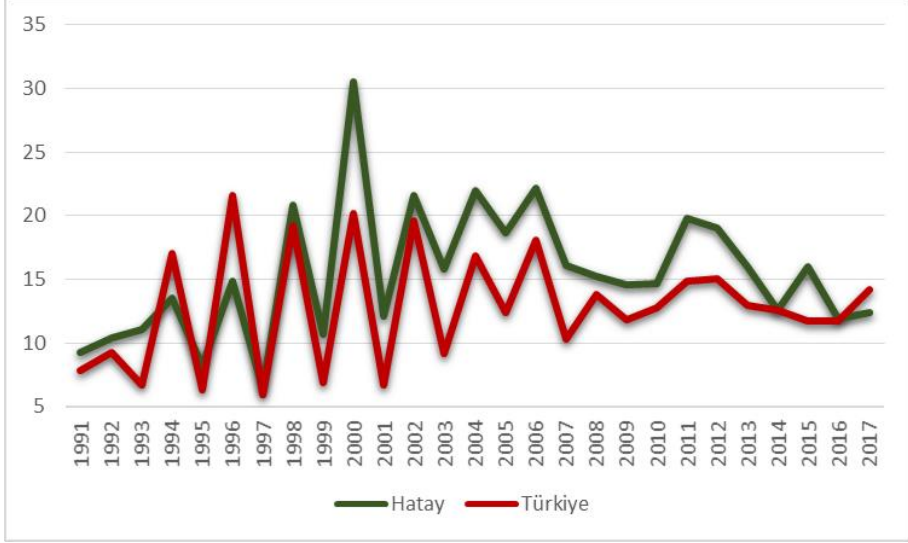
reel fiyatın yarı yarıya azaldığını göstermişti. Verimlilikte yaşanan bu artış diğer maliyetlerin dikkate alınmadığı durumda pamuk üreticisinin 1991 yılına göre durumunun, daha doğru bir ifade ile dekar başına satış gelirlerinin kötüleşmediğini çok küçük bir miktarda iyileşmiş olabileceğini göstermektedir.

Grafik 4: Hatay ve Türkiye İçin Pamuk Üretiminde Verimlilik (kg/dekar)

Kaynak: TÜİK

**Grafik 5: Hatay ve Türkiye İçin Zeytin Üretiminde Verimlilik
(kg/meyve veren ağaç)**

Kaynak: TÜİK

Grafik 5'te Hatay ve Türkiye genelinde zeytin üretimi için verimlilik göstergelerine ait ifade edilen değerlerden de görüldüğü üzere ilgili gösterge oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte bu dalgalanma Hatay'da daha yüksek olmuştur. Meyve veren ağaç başına kg cinsinden ifade edilen verimlilik göstergesine ait değerler 2006 yılına kadar bir artış trendine ve daha sonraki yıllarda ise negatif bir trende sahip olmuştur. Grafikten görüldüğü gibi 1991 yılında Hatay'da meyve veren ağaç başına 9.30 kg zeytin elde edilmiştir. 2017 yılına ait bu değer 12.36 kg olmuştur. Bu verimlilik göstergesinde yaşanan %33'lük artış aynı yıllar için zeytin reel fiyatlarında yaşanan %55'lik azalmayla birlikte dikkate alındığında üretici için meyve veren ağaç başına reel hasılanın önemli miktarda azaldığı anlaşılmaktadır.

2. Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

İktisadi değişken arasındaki ilişkiler bir dizi nedenden dolayı gecikmeli olarak gerçekleşebilmektedir. Tarım ürünlerinin üretim miktarı ve fiyatları arasındaki ilişki bu durumun en bilinen örneklerinden

birini oluşturmaktadır. Şöyle ki tarım ürünlerinin üretim miktarına ilişkin kararlar ilgili ürünün cari dönem fiyatının yanı sıra geçmiş dönemlere ait fiyatlarından da önemli derecede etkilenmektedir. Fiyatların geçmiş dönemlere ait değerleri üretim miktarı üzerinde etkili olduğundan dolayı bu ürünlerin üretim miktarlarına ilişkin tahminlerde gecikmesi dağıtılmış modeller yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Hatay'da pamuk ve zeytin üretim miktarları ile bu ürünlerin fiyatları arasındaki ilişki gecikmesi dağıtılmış modellerden biri olan Koyck yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Gecikmesi dağıtılmış model aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Gujarati ve Porter, 2012: 623):

$$Y_t = \alpha + \beta_1 X_t + \beta_2 X_{t-1} + \dots + \beta_n X_{t-k} + u_t \quad (1)$$

Burada görüldüğü üzere Y X 'in cari ve geçmiş dönemlerine ait değerleri ile açıklanmaktadır. Bu şekilde ifade edilebilmekte olan gecikmesi dağıtılmış modelin sonsuz gecikmeli formunda Koyck (1954) bütün β 'ların aynı işaretle olduğunu ve bunların geometrik bir şekilde aşağıdaki gibi azaldığını varsayımıştır (Gujarati ve Porter, 2012: 624):

$$\beta_k = \beta_0 \lambda^k \quad k = 0, 1, \dots \quad (2)$$

Burada λ , 0 ile 1 arasında değer alabilmekte olup gecikmenin azalma oranıdır. $1 - \lambda$ ise uyarılama hızını göstermektedir. Koyck (1954), gecikmesi sonsuz dağıtılmış modelde ilk önce β 'lara ilişkin yukarıda ifade edilen dönüşümü gerçekleştirir. Ardından değişkenlerin bir dönem gecikmeli değerleri için oluşturulan denklemi λ ile çarparak ikinci bir denklem elde etmiştir. Son aşamada ise bu iki denklemin farkını kullanarak Koyck modeli olarak bilinen aşağıdaki eşitliğe ulaşır (Gujarati ve Porter, 2012: 626):

$$Y_t = \alpha(1 - \lambda) + \beta_0 X_t + \lambda Y_{t-1} + v_t \quad (3)$$

3 numaralı eşitlikte görüldüğü üzere açıklayıcı değişkenler gecikmesi sonsuz dağıtılmış modeldeki bağımsız değişkenin cari dönem değeri (X_t) ve bağımlı değişkenin bir dönem gecikmesidir (Y_{t-1}).

Bu modele ait ortalama gecikme $\lambda/(1 - \lambda)$ şeklinde hesaplanmaktadır ve X 'teki değişmelerin Y 'ye yansıdığı ortalama zaman dilimini göstermektedir.

Gecikmesi dağıtılmış modelde bağımsız değişkene ait gecikmeli değerlerin modelde yer alması çoklu bağlantı sorununun ortaya çıkmasına neden olabilir. Ayrıca gecikmesi dağıtılmış modeller gözlem kaynağına da neden olmaktadır. Koyck yaklaşımı bu sorunlara neden olmadan tahmin yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmada Hatay'da pamuk ve zeytin üretimi için yapılan analizlerde 1991-2017 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Veriler Hatay'da üretilen kütlü pamuk ve zeytin miktarları, bu ürünlerin aynı ildeki fiyatları ve TÜFE (2010=100) değerlerinden oluşmaktadır. Hatay'da pamuk ve zeytin fiyatlarının sırasıyla 2003 ve 1991 yıllarına ait değerleri TÜİK'te mevcut olmadığından belirtilen veriler için Türkiye geneli değerleri kullanılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi çalışmada pamuk ve zeytin için reel fiyatlar hesaplanmış olup analizlerde bunlar kullanılmıştır. Çalışma temelde fiyat artışlarının üretim miktarları üzerindeki etkisini incelediğinden dolayı enflasyondan kaynaklanan fiyat şişkinliğinin de hesaba katılması gerekmektedir.

Analizlerde pamuk ve zeytine ait ton cinsinden üretim miktarları kg cinsinden ifade edilmiş ve logaritmik değerleri kullanılmıştır. Bu değişkenler $LQ1$ ve $LQ2$ 'dir. *Nominal fiyat*100/TÜFE* şeklinde hesaplanan ürünlere ait reel fiyatların da doğal logaritması kullanılmıştır. Çalışmada bu değişkenler ise $LP1$ ve $LP2$ ile gösterilmiştir.

3. Hatay'da Pamuk ve Zeytin İçin Üretim Miktarı ve Fiyat İlişkisinin Analizi

Bu bölümde Hatay ilinde üretilen pamuk ve zeytin için Koyck yaklaşımı çerçevesinde yapılan ve bu ürünlerin miktarları ile fiyatları arasındaki ilişkiyi belirleme amacıyla yapılan analiz bulguları sunulmuştur. Fakat Koyck yaklaşımına dayanan modellerin tahminine geçmeden önce analizlerde kullanılan değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmesi gerekmektedir. Çünkü durağan olmayan seriler ile

yapılan regresyon tahminleri sahte sonuçların elde edilmesine neden olabilmektedir. Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık özelliklerinin incelenmesi amacıyla literatürde yaygın şekilde uygulanan Genelleştirilmiş Dickey ve Fuller (1981, ADF) ve Phillips ve Perron (1988, PP) birim kök testleri kullanılmıştır. ADF ve PP testleri Dickey ve Fuller (1979) tarafından önerilen modele dayanmaktadır. Bununla birlikte bu testlerin ilkinde hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu modele bağımlı değişken gecikmelerinin eklenmesi ile giderilmeye çalışılmaktadır. İkincisinde ise, parametrik olmayan yöntemler kullanılmıştır. Her iki testte sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu, alternatif hipotez ise durağan olduğunu ifade etmektedir. Değişkenlerin durağanlık özelliklerinin incelenmesi amacıyla uygulanan birim kök testlerine ait bulgular sunulduktan sonra pamuk ve zeytin için Koyck yaklaşımı çerçevesinde yapılan tahmin bulguları verilmiştir.

3.1. Durağanlık Testlerine Ait Sonuçlar

ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere *LQ1* değişkeni ADF testinde sabit ve trend içeren modellerde durağan bulunmuşken PP testinde ise sabit durağandır. *LQ2* değişkeni ise her iki testte trend durağan bulunmuştur. *LP1* ve *LP2* değişkenleri ise her iki teste ait farklı modellerde de durağan bulunmamışlardır. Bu değişkenlerin farklarını ifade eden *DLP1* ve *DLP2* değişkenleri ise durağan bulunmuşlardır. Tabloda ifade edilen bu sonuçlara dayanılarak yapılan tahminlerde pamuk ve zeytin miktarlarının logaritmik değerleri ve logaritmik reel fiyatların ise birinci farkları kullanılmıştır. Böylelikle yapılan tahminler, bu ürünlerin reel fiyatlarındaki artış oranlarının üretim miktarı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaya yönelik olacaktır.

Tablo 1: Birim Kök Testlerine Ait Sonuçlar

Değişken	ADF		PP	
	Sabit	Trend	Sabit	Trend
<i>LQ1</i>	-3.9886***	-3.8917**	-3.1457**	-3.0045
<i>LQ2</i>	-1.4744	-6.8080***	-2.5266	-6.5343***
<i>LP1</i>	-1.8353	-2.6689	-1.6591	-2.4135
<i>DLP1</i>	-5.2517***	-5.2666***	-6.7526***	-
<i>LP2</i>	-1.9189	-2.3422	-1.9435	-2.4203
<i>DLP2</i>	-7.3974***	-7.4157***	-7.1903***	-7.2165***

Not: *** ve ** simgeleri ilgili istatistiğin sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir

3.2. Pamuk Üretiminin Koyck Yaklaşımı İle Tahmini

Bilindiği gibi Koyck yaklaşımının tahmini öncelikle modelde yer alacak bağımsız değişken gecikme uzunluğunun belirlenmesini gerektirmektedir. Optimal gecikme uzunlukları gecikme bilgi kriterlerin yardımıyla belirlenmektedir. Bu çalışmada gözlem sayısı dikkate alınarak ilgili modeller 3 maksimum gecikme ile tahmin edilmiş ve farklı gecikme bilgi kriterlerine bakılmıştır. Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gecikme bilgi kriterlerinin her üç de 1 optimal gecikmeye işaret etmiştir. Bu nedenle Hatay'da pamuk reel fiyat artışlarının üretim miktarı üzerindeki etkisinin incelemesine yönelik tahminlerde cari yıl haricinde 1 yıl gecikmeli fiyat artış oranı dikkate alınmıştır.

Koyck yaklaşımına göre Hatay'da pamuk üretim miktarı için tahmine geçmeden önce gecikmesi dağıtılmış model tahmin edilmiş ve sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere *DLP1* değişkenine ait katsayı beklenildiği gibi pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. *DLP1*(-1) değişkenine ait katsayı da pozitif ve *t* istatistiği %5 düzeyinde anlamlıdır. Modele ait R^2 ve düzeltilmiş R^2 istatistikleri sırasıyla 0.20 ve 0.13 bulunmuştur. Modele ait *F* istatistiği %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 2: Gecikmesi Dağıtılmış Modele Ait Tahmin Sonuçları (Pamuk)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p değeri
C	19.25098	0.043491	442.6426	0.0000
$DLP1$	0.143970	0.094464	1.524072	0.1417
$DLP1(-1)$	0.422326	0.175643	2.404455	0.0251

Koyck yaklaşımına göre Hatay'da pamuk üretimi için tahmin edilen model sonuçları ise Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre $DLP1$ ve $LQ1(-1)$ değişkenlerine ait katsayılar sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Modele ait R^2 ve düzeltilmiş R^2 değerleri ise sırasıyla 0.37 ve 0.31'dir. Modeldeki katsayıların bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden F istatistiği de %1 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunları incelemek için hesaplanan Breusch-Pagan-Godfrey ve Breusch-Godfrey LM testlerine ait istatistikler incelenmiş ve anlamlı olmadıkları yani modelde değişen varyans ve ardışık bağlantı sorunlarının olmadığını görülmüştür.

Tablo 3. Koyck Yaklaşımı Tahmin Sonuçları (Pamuk)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p değeri
C	7.320106	3.325832	2.200985	0.0380
$DLP1$	0.408788	0.188201	2.172089	0.0404
$LQ1(-1)$	0.620510	0.173345	3.579616	0.0016

Tahmin edilen katsayılara ilişkin değerlendirme ise şu şekilde yapılabilir. Buna göre reel pamuk fiyatları yıllık değişim oranının %1 daha yüksek olması Hatay'da pamuk üretiminin %0.41 oranında artmasına neden olmaktadır. Önceki yıla ait pamuk üretimde ortaya çıkan %1'lik bir artış ise cari yıl üretiminin %0.62 oranında artmasına neden olmaktadır.

Tablo 3'te verilen Koyck yaklaşımı tahmin sonuçlarına dayanarak fiyat artış oranındaki değişmelerin üretim miktarına etkisi için ortalama gecikme süresi hesaplanabilmektedir. Bu tahmin sonuçlarına göre ortalama gecikme süresi $\lambda/(1 - \lambda) = 0.620510/(1 - 0.620510) = 1.635116$ yıl yani yaklaşık olarak 20 aydır.

Koyck yaklaşımı katsayılarından yararlanılarak Hatay'da pamuk üretim miktarı için gecikmesi dağıtılmış modele ait katsayılar ise aşağıdaki gibi belirlenebilir:

$$\beta_0 = \lambda^0 \beta_0 = (0.620510)^0 * 0.408788 = 0.408788$$

$$\beta_1 = \lambda^1 \beta_0 = (0.620510)^1 * 0.408788 = 0.253657$$

Bu durumda Hatay'da pamuk üretimi için gecikmesi dağıtılmış model aşağıdaki gibi olur:

$$LQ_t = 7.320106 + 0.408788 DLP_t + 0.253657 DLP_{t-1}$$

Buna göre pamuk reel fiyat artış oranında meydana gelen %1'lik bir değişme pamuk üretimini cari yılda %0.41 ve sonraki yılda %0.25 oranında ve aynı yönde etkilemektedir.

3.3. Zeytin Üretiminin Koyck Yaklaşımı İle Tahmini

Hatay'da zeytin üretim miktarı ve reel fiyat ilişkisinin incelemesine yönelik gecikmesi dağıtılmış modelde de optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla farklı gecikme uzunluklarına göre tahmin edilmiş modellere ait gecikme bilgi kriterlerine bakılmıştır. Burada da Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gecikme bilgi kriterleri optimal gecikme uzunluğunu 1 olarak belirlemiştir.

Belirlenen 1 optimal gecikmeye göre zeytin üretimi için tahmin edilmiş gecikmesi dağıtılmış modele ait sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre zeytin reel fiyat değişim oranı ve gecikmesi olan DLP_2 ve $DLP_2(-1)$ değişkenlerine ait katsayılar beklenen işaretli olmamakla birlikte istatistiksel olarak da anlamlı çıkmamıştır.

Tablo 5: Gecikmesi Dağıtılmış Modele Ait Tahmin Sonuçları (Zeytin)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p değeri
C	18.37454	0.114831	160.0132	0.0000
$DLP2$	-0.719466	0.668691	-1.075933	0.2936
$DLP2(-1)$	-0.180842	0.617187	-0.293009	0.7723

Hatay'da zeytin üretimi için Koyck yaklaşımı tahmin sonuçları ise Tablo 6'da sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi $DLP2$ değişkenine ait katsayı negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonuç gecikmesi dağıtılmış modelin Hatay'da zeytin üretimi ve fiyatı ilişkisinin tahmini için uygun olmadığını göstermiştir. $LQ2(-1)$ değişkenine ait katsayı ise 0.61 olarak bulunmuştur. Hatay'da zeytin üretimi ve reel fiyat artışları arasındaki ilişkinin Granger (1969) nedensellik testi çerçevesinde incelenmesi de iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Tablo 6. Koyck Yaklaşımı Tahmin Sonuçları (Zeytin)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p değeri
C	7.248753	2.852870	2.540864	0.0183
$DLP2$	-0.282639	0.468139	-0.603750	0.5519
$LQ2(-1)$	0.606456	0.155737	3.894107	0.0007

SONUÇ

Pamuk ve zeytin Hatay ili tarımında önemli yere sahip ürünleridir. Bu çalışmada temelde bu ürünlerin Hatay'daki üretim miktarları ile fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Fakat bundan önce her iki ürünün üretim miktarlarının 1991-2017 yıllarında nasıl değiştiği hem mutlak büyüklükleri hem de Türkiye genelinde nispi payları dikkate alınarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra pamuk ve zeytinin nominal fiyatları ve TÜFE kullanılarak bu ürünler için reel fiyat serileri oluşturu-

rulmuştur. Böylelikle üreticinin bu ürünler karşılığında elde ettiği fiyatın hayat pahalılığının değişen seyri karşısında nasıl bir değişime uğradığı belirlenmeye çalışılmıştır. İlave olarak pamuk için dekar başına ve zeytin için ise meyve veren ağaç başına kg olmak üzere verimlilik değerleri Türkiye geneline ait değerlerle karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Üretime ilişkin veriler 1991-2017 yıllarında Hatay'da hem pamuk hem de zeytin üretiminin önemli miktarda arttığını göstermiştir. Şöyle ki belirtilen yıllarda pamuk üretimi 142 bin tondan 266 bin tona ve zeytin üretimi ise 37 bin tondan 147 bin tona yükselmiştir. Bu ürünlerin toplam Türkiye üretiminde Hatay'ın nispi payı da belirtilen yıllarda küçük bir artış göstermiştir. Şöyle ki 1991-2017 yıllarında pamuk üretiminde Hatay'ın payı %9.41'den %10.84'e ve zeytin üretiminde ise %5.75'ten %7.01'e yükselmiştir.

1991 ve 2017 yıllarına ait reel fiyatlar karşılaştırıldığında ise her iki ürünün önemli oranda ucuzladığı görülmektedir. Şöyle ki belirtilen yıllar arasında pamuk reel fiyatları yaklaşık %50 oranında ve zeytin reel fiyatının ise yaklaşık %55 oranında düşmüştür. Buna karşın bu ürünlere ilişkin verimliliğin aynı yıllarda arttığı görülmüştür. Hatta pamuk üretiminde dekar başına kg cinsinden verimlilik %100'ün bir miktar üzerinde bir artış göstermiştir. Bu durum dikkate alındığında 1991-2017 yıllarında Hatay'da pamuk çiftçisinin dekar başına reel hasılasının küçük bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Hatay'da zeytin üreticisi için ise bunun tersi yönde bir durum geçerlidir. Şöyle ki zeytin reel fiyatındaki %55'lik düşüşe karşın meyve veren ağaç başına kg cinsinden verimlilikteki artış ancak yaklaşık olarak %33 oranında olmuştur. Bu durum zeytin üreticisinin ağaç başına düşen reel gelirinin 1991-2017 yılları arasında önemli oranda azaldığını ifade etmektedir. Verimliliğe ilişkin ele alınan göstergeler ayrıca her iki üründe de verimliliğin Türkiye geneline nispeten Hatay'da genellikle daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Koyck yaklaşımı çerçevesinde Hatay'da pamuk ve zeytin üretimi için yapılan tahminler ise iki ürün için birbirinden farklı sonuçlar vermiştir. Şöyle ki Hatay'da pamuk üretim miktarının bu ürünün cari ve geçmiş dönem reel fiyatlarına duyarlı olduğu görülürken zeytin üretimi için bu şekilde bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Hatay'da pamuk üretimi için tahmin edilen model sonuçlarına göre cari yılda ve bir yıl öncesinde pamuk reel fiyatlarındaki artış pamuk üretimini etkilemektedir. Cari yılda pamuk fiyat artış oranında meydana gelen %1'lik değişim bu ildeki pamuk üretimini %0.41 oranında ve aynı yönde etkilemektedir. Bir önceki yıla ait fiyat artış oranındaki %1'lik değişim ise üretimin aynı yönde %0.25 oranında değişmesine neden olmaktadır. Ayrıca fiyat artış oranlarındaki değişimlerin üretim miktarına yansımalarının yaklaşık olarak 20 ay olduğu bulunmuştur. Zeytin üretimi için ise Koyck yaklaşımının uygun olmadığı yani Hatay'da zeytin üretim miktarının cari ve geçmiş dönem fiyatlarından etkilenmediği bulunmuştur. Zeytin fiyatlarının üretim miktarını etkilemediği Granger nedensellik testince de doğrulanmıştır.

Çalışmada Hatay ilinde pamuk üretim miktarının reel fiyat değişmelerine duyarlı olduğu bulunmakla birlikte esneklik katsayılarının küçük olması bu duyarlılığın düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumun, fiyat değişmelerine karşın üreticinin ekim alanlarını alternatif ürünlere kolaylıkla tahsis etmemesine neden olan temelde yapısal menşeli özelliklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Zeytin reel fiyatlarının üretim miktarını etkilememesi ise, bir ekonomik faaliyet olmanın ötesinde zeytinciliğin bölgede kültür özellikleri taşıyan ve geleneksel şekilde sürdürülen bir faaliyet olmasından kaynaklanabilir.

KAYNAKÇA

Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, 74(366), 1979, s.427-431.

Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller, Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Econometrica**, 49(4), 1981, s.1057-1072.

- Dikmen, Nedim, “Koyck Almon Yaklaşımı ile Tütün Üretimi Ve Fiyat İlişkisi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15(2), 2006, s.153-168.
- Doğan, H. Gökhan, A. Zafer Gürler, Bekir Ayyıldız ve Ergün Şimşek, “Patates Üretiminde Üretim-Fiyat İlişkisinin Koyck Yaklaşımı ile Analitik Olarak Değerlendirilmesi (TR71 Bölgesi Örneği)”, **Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi**, 2(1), 2014, s.42-46.
- Erdal, Gülistan ve Hilmi Erdal, “Kuru Soğanda Üretim - Fiyat Etkileşimi”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 25(1), 2008, s.33-39.
- Granger, Clive W.J., Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods, **Econometrica Econometrica**, 37(3), 1969, s. 424-438.
- Gujarati, Damodar N. ve Dawn C. Porter, **Temel Ekonometri**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Koyck, Leendert M., **Distributed Lags and Investment Analysis**, North Holland, Amsterdam, 1954.
- Özbay, Nusret ve Şenol Çelik, Türkiye’de Karpuz Üretiminde Üretim-Fiyat İlişkisinin Almon Gecikme Modeli ile İncelenmesi, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi**, 19(2), 2016, s. 141-146.
- Özçelik, Ahmet ve Osman O. Özer, “Koyck Modeliyle Türkiye’de Buğday Üretimi ve Fiyatı İlişkisinin Analiz”, **Tarım Bilimleri Dergisi**, 12(4), 2006, s.333-339.
- Phillips, Peter C.B. ve Pierre Perron, “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, **Biometrika**, 75(2), 1988, s.335-346.
- TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>.
- TÜİK Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>.
- TÜİK Tarımsal Fiyat İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>.

VÖLKISCHER BEOBACHTER GAZETESİNDE SANCAK MESELESİ (1935-1939)

Sezen KILIÇ*

ÖZET

İskenderun Sancağı'nın, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası Fransa tarafından nasıl haksız yere işgal edildiği, 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi ile ne tür bir statüye kavuştuğu ve 1936 yılından itibaren Suriye'ye devredilmesini engellemek üzere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ne şekilde bir mücadele verdiği hususunda çok sayıda Türk ve yabancı eser bulunmaktadır. Sancak konusunda Türkiye'nin vermiş olduğu mücadeleyi Adolf Hitler yönetimindeki Almanya da yakından takip etmiş, özellikle Nazi hükümetinin resmi yayın organı statüsündeki *Völkischer Beobachter* de önem vermiş ve çok sayıda haber ve köşe yazısı çıkartmıştır. Konuyla ilgili 1935-1939 yılları arasında *Völkischer Beobachter* gazetesinde çıkan çok sayıda haberde öncelikle 1935 yılında Atatürk'e karşı düzenlenen suikast ile Sancak'taki Fransız manda yönetiminin neden ilişkilendirildiği ve Fransa'nın Sancak'ı Türkiye'ye bırakmak istememesi ile Kuzey Afrika manda yönetiminde bulunan Arapların bağımsızlık mücadelesi arasında ne tür bir bağlantı kurulduğu anlatılmaktadır. Yine aynı gazete, Sancak konusu ile Musul meselesinin ilişkilendirmesini, Türk ordusunun Sancak'a zorla girmesi karşısında İngiltere'nin alacağı tavrı ve Sancak'ın bağımsız olmasını İngiltere'nin istememe gerekçesini de açıklamaktadır. Bunun yanı sıra Sancak'ta yaşayan Ermenilerin Türk-Fransız uzlaşma çabalarına karşı olumsuz tavrı ve bu tavrı engellemek üzere Türkiye'de yaşayan Ermenilerin çabası da deklere

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi ATAMER, sezenkilig197@yahoo.com.

edilmektedir. Sancak meselesi Türkiye lehinde sonuçlandıktan sonra *Völkischer Beobachter* bu kez, Türkiye tarafından Yahudilerin Sancak'a yerleştirilme planını ve Fransız milliyetçilerinin kendi hükümetlerine olan tepkisini de ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Sancak ile ilgili *Völkischer Beobachter*'de 1935-1939 yılları arasında çıkan ve Türkiye'de ilk kez ele alınacak olan yirmi dokuz haber ve yorum değerlendirilerek Nazi Almanyası'nın konuyla ilgili tutumunun ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sancak, *Völkischer Beobachter*, Türkiye, Fransa, Nazi Almanyası.

THE ISSUE OF SANJAK IN “VÖLKISCHER BEOBACHTER” NEWSPAPER (1935-1939)

ABSTRACT

There are plenty of works written by the Turkish and foreigners upon how Iskenderun Sanjak was unjustly occupied by France after the signing of the Armistice of Mudros on October 30 1918, what type of status Sanjak had gained followed by the Ankara Treaty signed on October 20 1921, and how the President Mustafa Kemal Atatürk had put up a fight from 1936 onwards in order to hinder the annexing of Sanjak by Syria. At the same time Germany, governed by Adolf Hitler, had closely followed the struggle of Turkey about the issue of Sanjak and it had especially given importance and published various news and columns in *Völkischer Beobachter*, which had a status of the official media organ of the Nazi government. In most of the news related to the aforementioned subject that had been published in *Völkischer Beobachter* from 1935 until 1939, it was primarily told why there is a link between the assassination attempt of Atatürk in 1935 and the mandate government of France in Sanjak and what sort of connection there is between the unwillingness of France to not let Turkey take over Sanjak and the independence conflict of Arabs within the North Africa mandate government. The same newspaper had also explained the correlation between Mosul and the issue of Sanjak, the attitude of England towards the Turkish army forcibly entering Sanjak and the reasons England would not want Sanjak to become independent. In addition, the negative approach of Armenians living in Sanjak towards the Turkish-French consensus building and the effort of Armenians living in Turkey to prevent this approach had been declared. After the issue of Sanjak was resolved in favour of Turkey, this time *Völkischer Beobachter* had presented Turkey's plan to place the Jews in Sanjak and the reaction of the French nationalists to their own government. In this research, twenty one news and comments that were published on *Völkischer Beobachter* between the years 1935 and 1939 related to Sanjak are going to be evaluated, which are going to be discussed in

Turkey for the very first time. It has been aimed to reveal the attitude of Nazi Germany towards the preceding subject.

Keywords: Sanjak, *Völkischer Beobachter*, Turkey, France, Nazi Germany.

GİRİŞ

Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere öncelikle Sancak ile ilgili yaşanan gelişmeler hakkında bilgi verilecek, akabinde de *Völkischer Beobachter* gazetesi hakkında kısa bir açıklama yapılacaktır: Osmanlı döneminde İskenderun Sancağı olarak adlandırılan ve 1856 ıslahatından sonra mutasarrıflığa dönüştürülen, ancak ulusal ve uluslararası belgelerde “İskenderun Sancağı” ya da kısaca “Sancak” olarak nitelendirilen bölge, Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916’da yapılan Sykes-Picot Anlaşması’na göre Fransa’ya bırakılmıştır. Savaş sonunda bölge, henüz Osmanlı ordusunun elinde olmasına rağmen imzalanan Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesine dayanılarak Fransızlar tarafından 11 Aralık 1918’de haksız yere işgal edilmiştir. 28 Haziran 1919’da kurulan mandat sistemi ve Müttefik Devletler Yüksek Konseyi’nin 25 Nisan 1920’deki San Remo toplantısında alınan kararlar doğrultusunda Lübnan, Suriye ve Suriye içinde mütalaa edilen İskenderun Sancağı Fransız mandası altına girmiştir. Her ne kadar bölge, Misak-ı Milli hudutları arasında sayılsa da Milli Mücadele esnasında Fransa ile savaşı bir an önce sona erdirip tamamen Yunan ordusuna odaklanma amacıyla 20 Ekim 1921 yapılan Ankara Antlaşması ile Suriye sınırları içerisinde kalmasına göz yumulmuştur. Söz konusu antlaşmanın 7. maddesi uyarınca İskenderun mıntokasında özel bir idari rejim kurulacak, bölgenin Türk halkına kendi kültürlerini geliştirme konusunda her türlü kolaylık sağlanacak ve Türkçe resmi dil olacaktır. Antlaşmanın bu maddesine Fransız manda yönetimi tam olarak riayet etmese de aynı madde Türklerin benliklerini koruyup Türkiye ile bağlarını güçlendirmeleri, ileride de Hatay’ın Türkiye’ye katılması açısından önemli bir dayanak noktası oluşturacaktır.¹

¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s., 149-151, 279-280; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s., 494-495; Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s., 113; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (İkinci Bölüm)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s., 171-172; Mehmet Tekin, **Atatürk’ün Vazgeçilmez Davası Hatay**, Mehmet Tekin

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının akabinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Maddesi ile Ankara Antlaşması'nın geçerli olduğu kabul edilmiştir. 30 Mayıs 1926'da Fransa ile imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile Sancak için öngörülen özel yönetim teyit edilmiştir. Türkiye-Suriye sınırı ise 3 Şubat 1930'da Fransa ile imzalanan protokolle kesin olarak belirlenmiştir. Suriye'deki Fransız manda yönetimi, zamanla yapılan antlaşmalara riayet etmemekle kalmamış Türklerin bölgedeki salt çoğunluğunu bozmak üzere öncelikle Sancak'ı güneye doğru genişleterek Türk nüfusunu Arap nüfusu içinde eritmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra nüfusunun tamamı Türk olan Bayır-Bucak ve Hazne nahiyelerini Sancak'tan ayırmıştır. Ayrıca Türkiye'den gelen Ermenileri bölgeye yerleştirdiği gibi Anadolu'dan kaçan Mustafa Kemal karşıtlarını da kabul etmiştir. Fransızlar bölgede kendi konumlarını güçlendirmek uğruna sosyal yapıda meydana getirdikleri değişikliklerle yetinmemiş, Türkler ile diğer unsurlar arasında çatışmalar çıkarmaya çalışmıştır.² Fransa, Suriye'de oluşturduğu manda yönetimini dönemin şartları gereği daha fazla sürdürememiş ve 9 Eylül 1936'da Suriye ile bir bağımsızlık anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre üç yıl içinde manda rejimi tamamen kalkacak ve Suriye bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne (MC) üye olacaktır. Yapılan yeni anlaşmada Ankara Antlaşması'ndan hiç söz edilmediği için Sancak'ın ayrıcalıklı durumu hakkında Türkiye endişe duymaya başlamıştır. Yine yapılan anlaşma gereği Sancak'ta 14 Kasım 1936'da başlayan seçimlere Türkiye'nin talimatları doğrultusunda Sancak Türkleri katılmamıştır. Buna karşılık Fransız manda yönetimi, Türk halkını jandarma zoruyla sandık başına getirmeye çalışmış, ileri gelenlerini tutuklamış, hatta bir kısmını sınır dışı etmiş, Antakya'da

Yayınları, Antakya 2009, s., 23, 31; Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler), Ankara: **Atatürk Araştırma Merkezi Yayını**, s., 366; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, 1985, 193, s., 80; Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınoy, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, ASAM Yayınları, Ankara 2001, s., 36; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtulur**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 6.

² Pehlivanlı, Sarınoy, Yıldırım, **a.g.e.**, s., 36-37; Oran, **a.g.e.**, s., 280-283; Turan, **a.g.e.**, s., 171-172; Melek, **a.g.e.**, s., 9.

çıkan *Yeni Gün* gazetesini de kapatmıştır. Bunun üzerine Türkiye, meseleyi 8 Aralık 1936'da MC'ye götürmüştür. MC de konuyu 14-16 Aralık 1936'da görüşerek durumun yerinde tespiti için tarafsız üç gözlemcisini Sancak'a gönderme kararı almıştır. Sancak ile ilgili bunlar yaşanırken Atatürk, bölgeye 1936 yılında Hatay adını koymuştur. Bununla aslında, mesele uluslararası kamuoyunda yeniden tartışılmaya başlandığı için bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak istemiştir. Atatürk bununla da yetinmemiş 1937 Ocak ayının ilk haftasında bir askeri harekât başlangıcı olarak yorumlanabilecek şekilde Konya'ya ve oradan Ulukışla'ya kadar yolculuğa çıkıp Ankara'ya dönmüş ve Hatay meselesinin görüşüldüğü bakanlar kuruluna başkanlık etmiştir. Atatürk bunları yaparken İskenderun Sancağı için Fransa'nın savaşı göze alamayacağına inanmıştır. Bu arada MC, 27 Ocak 1937'de Sancak'la ilgili görüşmeleri tamamlamış ve Sandler Raporu adıyla bilinen ve Hatay'a bağımsız bir statü kazandıran raporu kabul etmiştir.³

Bağımsız bir statü kazanan Hatay'ın anayasası, MC Uzmanlar Komitesi tarafında hazırlanmış ve 29 Mayıs 1937'de onaylanmıştır. Böylece anayasa ile birlikte Hatay'ın bağımsızlığı kabul edilmiş, ancak yeni rejimin 6 ay sonra yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Bu süreçte Türk aleyhtarı tutumuyla dikkat çeken Vali Roger Garreau 3 Haziran 1938'de görevden alınmış ve yerine Yarbay Collet atanmıştır. Ardından Sancak'ta sıkıyönetim ilan edilmiş ve Abdurrahman Melek 5 Haziran 1938'de vali olarak görevlendirilmiştir. Yapılan seçimler sonucunda 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi ilk toplantısını yapmış ve Hatay Devleti fiilen kurulmuştur. Bu olaydan yaklaşık 10 ay sonra 29 Haziran 1939'da toplanan Hatay Meclisi oybirliğiyle Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Bunun üzerine Türkiye, 7 Temmuzda bir yasayla Hatay ilini kurup katılma işlemini tamamlamıştır. İki savaş arası dönemde uluslararası konjonktür son derece elverişli olmasına rağmen Türk hükümeti, Hatay konusunda statükocu politika izlemeyi sürdürmüş,

³ Mehmet Tekin, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, İskenderun 2002, s., 69; Ada, **a.g.e.**, s., 113, 122-123; Melek, **a.g.e.**, s., 37-38; Oran, **a.g.e.**, s., 279-284; Turan, **a.g.e.**, s., 173-176; Pehlivanlı, Sarmay, Yıldırım, **a.g.e.**, s., 47, 52-57, 71, 77-79.

güç kullanıp toprak genişletme eğiliminde olmamıştır. Buna rağmen Türkiye diğer revizyonist devletler gibi sınıra asker yığarak güç tehdidinde bulunma yoluna başvurmuştur. Yine de her aşamada diplomatik görüşmeleri sürdürmüş, MC kararlarına uygun davranmış ve gerektiğinde bu kararları kendi isteği doğrultusunda diplomasi yoluyla değiştirmiş, yani “kitaba uygun” hareket etmiştir.⁴

Sancak konusundaki gelişmelerle ilgili açıklamalardan sonra *Völkischer Beobachter (VB)* gazetesi ve Hitler dönemi hakkında kısaca bilgi sunulacaktır: 1933-1945 yılları arasında Hitler Almanya’da iktidarda olduğu için basın hürriyetinden bahsetmek mümkün değildir. Hitler iktidara geldikten kısa bir süre sonra sosyal demokrat ve sosyalist görüşteki gazeteler tamamen kapatılmış, diğer farklı görüşteki gazeteler ya kapatılmış, ya da her an kapatılma tehdidi altında yayımlarını sürdürmüştür. *VB* gazetesi, yayın hayatına 1887 yılından itibaren yayında olan *Münchner Beobachter* gazetesini NSDAP⁵’ın Aralık 1920’de satın almasıyla başlamıştır. *VB*, önce haftada iki kez, 8 Şubat 1923’ten itibaren ise her gün Nasyonal Sosyalist ideolojisi ve propagandasına hizmet etmeye başlamış, Hitler’in 8-9 Kasım 1923 tarihlerinde yaptığı darbe⁶ sonrasında ise sakıncalı bulunup kapatılmıştır. 26 Şubat 1925’te tekrar yayında olan gazete, Hitler’in iktidara geldiği 30 Ocak 1933’ten itibaren NSDAP hükümetinin resmi yayın organı haline gelmiştir. *VB*’nin tirajı 1923’te 4500, 1932’de 116 000, 1938’de 600 000,

⁴ Turan, **a.g.e.**, s., 176-178; Ada, **a.g.e.**, s., 213; Pehlivanlı, Sarınoy, Yıldırım, **a.g.e.**, s., 81-82, 97; Oran, **a.g.e.**, s., 285-291.

⁵ NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei): Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi.

⁶ Hitler Darbesi: Hitler, Bavyera Başbakanı Kahr’ın 8 Kasım 1923’te Münih’te büyük bir bira salonunda yaptığı konuşma esnasında bir baskın düzenleyip hükümetin darbeyle düşürüldüğünü, kendi başkanlığında yeni bir hükümetin kurulduğunu, ordunun başına General Ludendorff’un getirildiğini duyurmuştur. Kahr’dan tehditle destek sözü aldıktan sonra Hitler, darbeyi ertesi gün daha da genişletmek üzere geri çekilmiş, bunu fırsat bilen Kahr darbecileri tutuklatmıştır. Hans Ulrich Thamer, **Der Nationalsozialismus**, Reclam, Stuttgart 2002, s. 36-44; Ian Kershaw, **Der NS-Staat**, Rowohlt, Hamburg 1998, s. 183-229.

1941’de 1,2 milyon ve 1944’te ise 1,7 milyon olmuş ve son baskısı 30 Nisan 1945’te yayımlanmıştır.⁷

Araştırmamızda Sancak ile ilgili *VB*’de çıkan haber ve makaleler 1935-1937 ve 1938-1939 olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. Bunun gerekçesi ise MC Ocak 1937’de konuyla ilgili karar alıncaya kadar Sancak’ta çok gerilimli ve bu tarihten Sancak’ın Türkiye’ye katıldığı 1939 yılına kadar çok daha farklı bir ortam yaşanmış olmasıdır.

VB’DE 1935-1937 YILLARI ARASINDA ÇIKAN YAZILAR

Sancak ile ilgili *VB*’de çıkan 1935 yılına ait tek haber Atatürk’e yapılmak istenen suikast ile ilgilidir. Deutsches Nachrichtenbüro (DNB)⁸ tarafından hazırlanan yazıda⁹ kısaca şu iddialar yer almaktadır: Türkiye’deki büyük şehirlerin tamamında 19 Ekim Pazartesi gününden itibaren Cumhurbaşkanı Atatürk’e yönelik suikast girişimine karşı duyulan öfkenin dile getirildiği ve suikastçıların infazının talep edildiği gösteriler yapılmaktadır. Atatürk’e çekilen çok sayıda bağlılık telgraf-ları Ankara’ya ulaşmaktadır. Türk gazeteleri, hiç olmadığı kadar sert bir üslupla Fransız manda yönetimini, Türkiye’nin güvenliğini tehlikeye sokabilecek şekilde Suriye’deki Ermeni ve Kürt örgütlerini desteklemekle suçlamaktadır.

Bu yazısında *VB*, Türkiye’nin Fransız manda yönetimini suçlamasına rağmen Arap milliyetçilerini suçlamaların dışında bıraktığını belirtir. Ayrıca suikast ile ilgili Türk düşmanı bir tutum içinde olan Fransız ajanlarının da suçlandığını açıklar. Bununla birlikte Suriye’deki Fransız manda makamlarının Türkiye’yi sürekli huzursuz kılmak

⁷ Wolfgang Benz, **Enzyklopaedie des Nationalsozialismus**, Deutsche Taschenbuch-Verlag, München 2007, s. 854; Hilde Kammer-Elisabeth Bartsch, **Nationalsozialismus**, Rowohlt Verlag, Hamburg 1994, s. 218.

⁸ Deutsches Nachrichtenbüro (DNB)⁸: Alman Haber Alma Bürosu: Hitler Almanyası’nın resmi haber ajansı olarak 11 Ocak 1934’de Berlin’de kurulmuş ve 2 Mayıs 1945’te faaliyetine son vermiştir. Alman Propaganda Bakanı Goebbels’in mahiyetinde çalışan DNB, haberlerin genelini basın yerine Nasyonal Sosyalist Parti çevresine ilemiştir. Benz, **a.g.e.**, s., 471.

⁹ “Türkiye’nin Fransa’ya Yönelik Suçlamaları. Suriye Manda Yönetimi Türk Devleti’ne Karşı Canice Oluşumlara İzin Veriyor”, **Völkischer Beobachter**, 23 Ekim 1935.

üzere Türkiye-Suriye sınırı boyunca çok sayıda Ermeni göçmeni yerleştirdiğini, bununla da kalmayıp Fransız ajanlarının bu amaçlar doğrultusunda Kürt ihtilalcılarıyla işbirliği içinde olduğunu da vurgular. Aynı haberde Türk basını, kendi hükümetinden suikastı planlayanları tüm dünyaya deklere etmesini, Fransız hükümetini barışı bozmakla itham etmesini ve konuyu MC'ye götürerek protesto etmesini istemiştir.

VB'nin haberinde yer aldığı üzere Türkiye'nin Fransız manda yönetimini suçlamasına rağmen Arap milliyetçilerini bu suçlamanın dışında tutmasının gerekçesi, Türk hükümetinin, Sancak konusu dünya gündemine geldiği 1936'dan itibaren sürekli olarak Arapları ve özellikle Suriye yönetimini karşısına almamaya dayanan bir dış politika izlemiş olmasıdır.

VB'nin bu haberinde belirtildiği gibi Suriye'deki Fransız manda yönetimi, Türkiye'den gelen Ermenileri Türkiye-Suriye sınırına yerleştirmiş, üstelik Anadolu'dan kaçan Atatürk muhaliflerini de kabul etmiştir. Ayrıca Ekim 1935'te Atatürk'e yönelik bir suikast teşebbüsü tespit edilmiştir. Bu konudaki haber sadece Türkiye'de değil, Sancak'ta da duyulmuş ve büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Özellikle Antakya'da çıkan *Yeniğün* gazetesi konuyla ilgili haberleri takip edip bölge halkına duyurmuştur. Türk halkı ise bu suikasta tepkisini telgraflar çekerek göstermiştir. Nitekim 27 Ekim 1935'te İstanbul'daki Antakyalı gençler Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine bir telgraf çekerek Atatürk'e karşı yapılmak istenen suikasttan dolayı teessürlerini iletmışlerdir. Bununla birlikte Sancak'ta bulunan Atatürk karşıtlarından bazılarının suikast ile ilgisi olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda Urfa Milletvekili Ali Saip Bey ve arkadaşları ile birlikte İskenderun, Şam ve Beyrut'ta ikamet eden Atatürk muhaliflerinin bir kısmı suikastı planladıkları gerekçesiyle mahkemeye verilmiş, ancak yeterli delil bulunamadığı için dava Şubat 1936'da beraatla sonuçlanmıştır.

Buna rağmen, konu daha uzun süre Türk kamuoyunu meşgul etmiştir.¹⁰

Konuyla ilgili 1936 yılına ait iki yazıdan ilki 23 Aralık tarihli Paris kaynaklı *VB*'nin özel haberidir.¹¹ Bu haberde *VB*, Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın Sancak konusunu görüşmek üzere Cenevre Türk Elçisi eşliğinde Paris'e geldiğini belirtir. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda (Quai d'Orsay) yapılacak görüşmelerde Sancak'ın Suriye yönetiminden çıkartılması konusunun ele alınacağını açıklar. Bunun yanı sıra Fransa'nın kendi mandalarına emsal teşkil etmesinden korkan İngiltere'ye rağmen Sancak'a üç tarafsız MC gözlemcisi gönderilmesine razı olduğunu dillendirir. Ayrıca Fransa'nın, Sancak ile ilgili Türkiye'nin taleplerini olumlu karşılaması durumunda bunun kendi himaye bölgesinde bulunan Kuzey Afrika'daki Arap bağımsızlık çabalarına tesir etmesinden korktuğunu, ancak bu taleplere anlayış göstermeye yine de hazır olduğunu ifade eder. Fransa'nın bu olumlu tavrının altında yeni bir Boğazlar Sözleşmesi¹² yapan ve bir Balkan Antantı üyesi olan Türkiye'yi kendi güvenlik sistemi içinde biçtiği rolün yattığını bildirir.¹³ Vaktiyle Fransız Cumhurbaşkanı Raymond Poincare'in müttefiki İngiltere'yi zor durumda bırakma pahasına Mustafa Kemal Paşa ile 20 Ekim 1921 tarihinde anlaşma ile sonuçlanan Türk-Fransız görüşmelerinin başlamasına aynı tarz düşüncenin vesile olduğunu da izah eder. Bununla birlikte Türk hükümetinin Ankara Antlaşması ile Sancak Türklerinin kazandığı güvencelerin Suriye'nin bağımsız olmasıyla yitirileceği endişesini ve Sancak'ın Suriye'den ayrılmasını talep etmesini haklı bulur. Aynı haberde 1933 tarihli resmi kayıtlara göre İskenderun bölgesinde 89688 Arap, 70843 Türk, 23552 Ermeni, 1800 Kürt ve 1097 Çerkez nüfus olduğu, Sancak Ermenilerinin çoğunun

¹⁰ Pehlivanlı, Sarımay, Yıldırım, **a.g.e.**, s., 36-37; Oran, **a.g.e.**, s., 280-283; Turan, **a.g.e.**, s., 171-172; Melek, **a.g.e.**, s., 9; Ufuk Erdem, "Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Atatürk'e Suikast Girişimi (1935-1936)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/33 (2016-Güz), s., 282-299; Ada, **a.g.e.**, s., 115.

¹¹ "Sancak Konusunda Türk-Fransız Tartışması", **Völkischer Beobachter**, 23 Aralık 1936.

¹² Montreux Boğazlar Sözleşmesi.

¹³ Oran, **a.g.e.**, s., 283-284.

ise son dönemde Türkiye'den göç ettiği açıklanmaktadır. *VB*, haberin sonunda Sancak'ın jeopolitik açıdan daha çok Kilikya'ya ait olmasına rağmen yapay olarak ayrıldığını ve Türkiye'nin taleplerinin altında Akdeniz'deki konumu açısından İskenderun limanını ele geçirmek istemesinin yattığını, *MC*'nin ise Sancak konusunda bir sorumluluk üstlenmek istemediğini ifade eder.

VB'nin bu haberinde bildirildiği gibi Sancak'ın Suriye'den ayrılmasının özellikle İngiltere'nin kendi nüfuzu altındaki Arapları olumsuz etkilemesinden, yani onların bağımsızlık duygularını perçinlemesinden çekindiği, bu nedenle Sancak konusunda uluslararası hukuk dışında bir çözüm bulunmasını meşru görmeyeceği bilinmektedir. Bunun yanı sıra özellikle Fransız muhafazakâr çevrelerin, Suriye'ye verilecek bağımsızlığın kendi sömürgeleri arasında yer alan Kuzey Afrika'daki Araplara kötü örnek olacağı endişesi taşıdıkları da ifade edilmektedir. Aynı haberde yer alan 1933 yılına ait nüfus istatistiklerinin bir benzeri olan 1937 yılı Fransız istatistiklerinde Sancak'ın 219.000 olan nüfusunun %39,7'sinin Türk, %28'inin Alevi, %11'inin Ermeni, %10'unun Arap, %9'unun Rum Ortodoks, %3'ünün ise diğer unsurlardan meydana geldiği bilinmektedir.¹⁴

24 Aralık 1936 tarih ve Paris kaynaklı *VB*'nin özel haberi¹⁵ Quai d'Orsay'de Sancak konusunda yapılan Türk-Fransız görüşmeleri ile ilgilidir. Bu haberinde *VB*, Türkiye'nin Sancak'ın Fransız manda bölgesinden ayrılıp Suriye ve Lübnan gibi bağımsız bir devlet ya da bu iki ülke ile bir federasyon oluşturmasını talep ettiğine yer verir. Aynı zamanda bu talebi Fransa'nın, konuyla ilgili kendisinin değil, *MC*'nin yetkili olduğunu belirtip reddettiğini, ancak Sancak Türklerinin Ankara Antlaşması ile elde ettikleri hakları yeni duruma göre uyarlamayı teklif ettiğini belirtir. Aslında Fransızların bu talebi reddetmelerindeki

¹⁴ Oran, **a.g.e.**, s., 284, 287; Pehlivanlı, Sarımay, Yıldırım, **a.g.e.**, s., 81-82; Ada, **a.g.e.**, s., 214-215; Turan, **a.g.e.**, s., 176.

¹⁵ "Türk-Fransız Sancak Görüşmeleri Başarısızlığa Uğradı", **Völkischer Beobachter**, 24 Aralık 1936.

etkenin yine Kuzey Afrika'daki topraklarında yaşayan halkların bağımsızlık çabalarını tesir etmesinden korkmasının yattığı ifade eder. İşte bu gerekçelerle iki ülke görüşmelerinin çıkmaza girdiğini ve artık yeni bir görüşmenin MC raportörüne bırakıldığını açıklar.

1937 yılına ait mevcut on adet *VB* yazısının çoğu Ocak ayına aittir. Bu haberlerden ilki 3 Ocak 1937 tarihli yazıdır.¹⁶ Söz konusu yazı *Cumhuriyet* gazetesi sahibi ve milletvekili Yunus Nadi'nin Sancak ile ilgili bir makalesine dayanmaktadır. Nadi, makalesinde Fransa'yı MC tüzüğüne arkasına saklanıp MC'yi kendi isteği doğrultusunda ve Türkiye aleyhinde bir karar alması için zorladığını belirtir. Bununla birlikte Türkiye'nin MC'nin tam oturmamış yapısına Sancaklı Türklerin haklarını asla feda edemeyeceğini, Fransa ile Ocak ayında yapılacak oturuma kadar bir anlaşma sağlanamadığı takdirde Türkiye'nin MC'den çekilme kararını cebinde hazır bulundurarak görüşmelere gideceğini ifade eder. *VB*, Nadi'nin bu açıklamalarına yer verdikten sonra, onun bir yazar olmasının ötesinde meclis dışişleri komisyonu üyesi olmasının daha anlamlı olduğunu vurgular.

VB'nin 1937 yılına ait ikinci yazısı 7 Ocak 1937 tarihli ve Londra kaynaklı "Türkiye'nin Revizyon Çabaları"¹⁷ başlıklı haberidir. Söz konusu haber *Daily Herald* gazetesinin Kudüs muhabirinin ifadelerine dayanmaktadır. Bahse konu olan muhabir, Türkiye'nin Sancak konusunda Fransa'dan taleplerinin yeni Türk dış politikasının ilk adımı olduğunu, ikinci adımının ise vaktiyle Irak'a bırakmak zorunda kaldığı Musul petrol bölgesinin yeniden elde edilmesi olduğunu iddia eder. *VB*, söz konusu muhabirin iddialarının ne derece gerçekçi olduğu hususundaki şüpheyi ifade ettikten sonra Musul ile böyle bir talebin daha ziyade İngiltere'yi ilgilendirdiğini ve Türkiye'nin bu talebinde İngiliz desteğine güvendiğini belirtir.

¹⁶ "Türkiye Milletler Cemiyeti'nden Çekilmekle Tehdit Ediyor", **Völkischer Beobachter**, 3 Ocak 1937.

¹⁷ "Türkiye'nin Revizyon Çabaları", **Völkischer Beobachter**, 7 Ocak 1937.

Paris kaynaklı ve 8 Ocak 1937 tarihli *VB*'nin bir başka haberi¹⁸ Paris gazetelerinde yer alan Atatürk'ün başkanlığında, Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanları ve Genelkurmay Başkanı'nın katılımında Eskişehir'de toplanan bakanlar kurulu ile ilgili bir yazıya dayanmaktadır. Aynı Paris gazeteleri bu toplantı vesilesiyle Türkiye'nin Suriye'ye karşı düzenleyeceği bir saldırıdan duydukları endişeyi ifade etmektedir. Bu bilgidен sonra *VB*, resmi Fransız çevrelerinin böyle bir saldırıyı ne Paris ne de Londra'nın tahammül edemeyeceğini ilettiklerini, bununla birlikte Türk gazetelerinin sert bir üslupla Fransa'yı haksız yere suçlamalarını da şaşkınlıkla karşıladıklarını yazar. Ardından Fransız *Echo de Paris* gazetesinden Pertinar adlı muhabirin 1934'te Türkiye'nin, Fransa'ya Balkan ülkeleri ile oluşturduğu kolektif güvenlik sistemine dâhil olmasını istediği ve bunu Fransız hükümetinin sırf İtalya'yı gücendirmemek adına geri çevirdiğine dair yazısını iletir.

Bilindiği üzere Cumhurbaşkanı Atatürk 6 Ocak 1937 tarihinde trenle İstanbul'dan Eskişehir'e gelmiş ve burada Başbakan İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile görüştükten sonra Konya'ya hareket etmiştir.

VB'nin 8 Ocak 1937 tarihli ve Londra kaynaklı özel yazısı¹⁹ İngiliz haberlerine dayanır. Bu haberlerde MC'nin Sancak ile ilgili kararlarının Türkiye'nin talepleri aleyhinde olması durumunda MC'den çıkabileceği hesaba katılmalıdır denmektedir. Ayrıca Atatürk'ün Sancak'ın kesinlikle başka bir bağımsız devlete devredilmesini ve konunun den Haag'taki uluslararası adalet divanına aktarılmasına karşı çıkacağı belirtilmektedir. Aynı İngiliz haberleri Türk devlet adamlarının Genelkurmay Başkanı ile birlikte Konya'daki görüşmesini çok ciddi bir adım

¹⁸ "Paris, Türkiye ile Dostluğu Adına Korkuyor", **Völkischer Beobachter**, 8 Ocak 1937.

¹⁹ "Türkiye Milletler Cemiyeti'nden Çekilmekle Tehdit Ediyor. İngiltere'nin Batı ve Doğu Akdeniz'deki Endişesi", **Völkischer Beobachter**, 8 Ocak 1937.

olarak nitelendirmekte, Türk-Fransız krizinin ciddileşmesini ve Ankara'nın apaçık tehditkâr tavrını İngiltere'nin can sıkıcı bulduğu da ifade edilmektedir.

Paris kaynaklı ve 10 Ocak 1937 tarihli "Türk-Fransız Tartışması Şiddetleniyor" adlı özel haberinde²⁰ VB, Quai d'Orsay'ın aslında Türkiye'nin dostluğuna önem verdiğini, ancak Sancak ile ilgili taleplerini yerine getirmesi durumunda Kuzey Afrika ve Akdeniz kıyılarında himayesi altındaki Müslümanların üzerindeki olumsuz etkisinden korktuğunu izah eder. Bununla birlikte Fransız hükümetinin Türkiye'nin Sancak Türklerini, halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi doğrultusunda korumak istemesini İngiltere'nin desteğiyle karşı çıktığını ve her daim MC'nin arkasına sığındığını eleştirir.

10 Ocak 1937 tarihli VB'nin haberi²¹ Reuters muhabirinin bilgilerine dayanmaktadır. İsmi açıklanmayan Reuters muhabiri, Türkiye'nin Sancak konusunu MC'ye taşıyıp Suriye sınırına saldırmak için konuyu büyütme çalıştığı için endişeyle karşılandığını ve böyle bir saldırı durumunda Fransız-İngiliz dayanışmasına vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra Sancak'ın bağımsızlığına Akdeniz'deki statükoyu çok etkileyeceği için onay verilmeyeceğini de ifade etmektedir. Ardından da İngiltere'nin Sancak meselesinin dostça çözülmesinden ve MC'nin her iki tarafın kabul edebileceği bir çözüm yolu bulmasından yana olduğunu açıklamaktadır.²²

Ankara çıkışı ve 14 Ocak 1937 tarihli haberde²³ Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın yabancı basın mensuplarını kabulü esnasında Sancak konusunun Türkiye için hayatı, hatta milletin şerefini ilgilendiren bir mesele, Fransa için ise sadece hukuki bir konu olduğunu ifade ettikten sonra Fransız Başbakanı Blum'un konuyu daha detaylı olarak ele alıp doğru değerlendirmesini umduğunu belirttiği yer almıştır.

²⁰ "Türk-Fransız Tartışması Şiddetleniyor", **Völkischer Beobachter**, 10 Ocak 1937.

²¹ "İngiltere Dostça Çözümde Yana", **Völkischer Beobachter**, 10 Ocak 1937.

²² Ada, **a.g.e.**, s., 170.

²³ "Sancak Konusunda Türk Dışişleri Bakanı. Barışçıl Bir Çözüm Konusunda Belirsizlik Olsa da Umut Var", **Völkischer Beobachter**, 14 Ocak 1937.

Münih kaynaklı ve 19 Ocak 1937 tarihli “Sancak Konusunda Tartışma”²⁴ başlıklı isimsiz köşe yazısında Sancak ile ilgili Birinci Dünya Savaşı esnasında Fransa ile İngiltere’nin yaptığı Sykes-Picot gizli anlaşmasından başlayarak 1937 yılına kadar yaşanan gelişmelere ve Sancak Türklerinin uğradığı baskı ve şiddete, ayrıca Fransa’nın haksızlığı Türkiye’nin ise haklılığına yer verilir.

VB’nin Londra kaynaklı ve 30 Ocak tarihli haberi²⁵ İngiliz basınına dayanmaktadır. Bu basın haberine göre, Suriye’nin Sancak’a dair Türk-Fransız antlaşmasından memnun olmadığı, hatta Şam’da bir protesto mitingi düzenlendiği, göstericilerin Fransa ve MC aleyhine slogan atıp hükümet binalarına yürüdüğü, bununla da yetinilmeyip genel grev ilan edilerek Suriye’deki tüm dükkânların kapatıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Suriye Başbakanı Cemil Bey’in Suriyelilerin Türk ve Arap dillerinin eşit olmasına dahi tahammül edemedikleri ve Türklerin İskenderun limanını ellerinden almasına müsaade etmeyecekleri açıklamasına yer verilmektedir.

Bu yıla ait *VB*’nin onuncu ve son haberi İstanbul çıkışı ve 10 Nisan 1937 tarihli yazısıdır.²⁶ Yazıda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın Türkiye-Suriye sınırını aşarak Türkiye’de büyük çaplı yağma ve katliam düzenleyen haydutların sistematik faaliyetleri hakkında sunduğu bilgiye yer verilmiştir. Ardından da Bakan, söz konusu eşkiya faaliyetlerine karşı polisiye önlemlerin haricinde sınırdaki tümenlerden birinin takviye edilerek seferi hale getirildiği hususunda bilgiler sunmuştur. Nihayetinde Kaya, söz konusu haydut faaliyetlerinden Suriye’deki Fransız mandat yönetiminin sorumlu olduğunu açıklamıştır.

²⁴ “Sancak Konusunda Tartışma”, **Völkischer Beobachter**, 19 Ocak 1937.

²⁵ “Suriye, Sancak Düzenlenmesinden Memnun Değil”, **Völkischer Beobachter**, 30 Ocak 1937.

²⁶ “Suriye Sınında Bir Türk Tümeninin Seferberliği”, **Völkischer Beobachter**, 10 Nisan 1937.

1938-1939 YILLARI ARASINDA ÇIKAN YAZILAR

1938 yılına ait *VB*'nin ilk haberi 21 Mayıs 1938 tarihli yazıdır.²⁷ Bu yazıda *VB*, Atatürk'ün ciddi olan rahatsızlığına rağmen bir süreliğine güney sınır bölgelerinde bulunmak üzere bazı milletvekillerinin eşliğinde özel bir trenle Mersin'e doğru seyahate çıktığını bildirir. Bu seyahati Atatürk'ün rahatsızlığına rağmen yapmasının çok önemli olduğunu vurgular. Bununla birlikte Türk kamuoyunun Sancak'taki durumu ciddi olarak nitelendirdiğini, basının da Fransız makamlarından Sancak Türklerine yönelik baskıyı sonlandırmasını talep ettiğini bildirir. Hatta *Kurun* gazetesinin Türkiye'nin Sancak konusunda artık sabrının taşıdığını belirttiğini ifade eder. Türk hükümetinin ise Cenevre ve Paris'e, Sancak seçimlerini engellenmesine ve Türk halkına yönelik sürekli kötü muamelenin protesto edildiğine dair notalar gönderdiğini duyurur.

VB'nin 12 Haziran 1938 tarihli ve Paris kaynaklı haberinde²⁸ şunlar yer almaktadır: Fransa Türkiye'nin baskısına boyun eğmiştir. Fransız hükümeti, Türkiye'nin ultimatomu üzerine Türkler tarafından pek sevilmeyen Vali Garveau'yu görevden almakla Sancak konusunda Türkiye'nin çözümünü kabul etmiştir. Ayrıca Garveau yerine Sancak idaresinin başına iki Türk temsilciyi getirmek ve gizli polis teşkilatının başına da bir Türk'e bırakmak isteyen Yarbay Colet'i getirmiştir. Fransa'nın bu boğun eğişine ilk anda bir anlam verilemese de Türkiye'ye bir gizli antlaşma ile Sancak Milli Meclisi'ndeki 40 milletvekilliğinden 22'si için söz verdiğini hatırlamak yeterlidir. Şuan Fransa, politikasında bir tavır değişikliğine giderek bu sözünü yerine getirme ve sınıra 30 000 askerini toplayan Türkiye ile savaşma arasında bir tercih yapma durumu ile karşı karşıyadır. Artık Fransa-Türkiye-Suriye arasında üçlü bir antlaşma ve Sancak'ın müdafaasına yönelik bir genelkurmay anlaşması yapmak üzere görüşmelere başlanacaktır. Sancak'ta oy verme işlemine Perşembe günü başlanacak, bu da Araplar ve Türk olmayan diğer unsurlar üzerindeki Türk baskısı ile

²⁷ "Cenevre ve Paris'te Türk Protestoları", *Völkischer Beobachter*, 21 Mayıs 1938.

²⁸ "Fransa Türk İsteklerine Boyun Eğdi", *Völkischer Beobachter*, 12 Haziran 1938.

gerilen durumu doruk noktasına çıkaracaktır. Suriye milletvekillerinin büyük kısmı, bu durum karşısında Şam'daki parlamentonun olağanüstü toplanmasını talep etmektedir.

“Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmeleri”²⁹ başlıklı *VB*'nin habere göre, Sancak'ta mevcut huzuru sürdürmek ve Fransa ile Türkiye arasında sıkı bir askeri işbirliği sağlamak üzere Türk Genelkurmay Başkan Vekili General Asım Gündüz, Fransız Doğu Ordusu Komutanı General Hutzinger ile Antakya'da görüşmelere başlamıştır. Cenevre'de sağlanan Türk-Fransız uzlaşından sonra her iki taraf Sancak güvenliğini sağlamak üzere anlaşmış ve Türk tarafının önerisi olan Sancak'ta Türk birliğinin görev alması talebi kabul edilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Kont Martel'in geri çekilmesinin Türkiye'nin isteğiyle gerçekleştiğini yazmıştır. *Kurun* gazetesinde ise Milletvekili Asım Us, Sancak'ın Fransız birlikleri tarafından işgalinin asayişin iyileşmesine katkı sağladığı ve bunun kalıcı olması için de Cenevre'de varılan anlaşma uyarınca Türk birliklerinin de işgale katılması gerektiğini ifade etmiştir.

Antakya çıkışlı ve 13 Haziran 1938 tarihli haberinde³⁰ *VB*, bir grup Türk tarafından Sancak Arabî Şarki köyünün yakıldığına yer verir. Bunun yanı sıra Rihaniyi köyünde kimliği belirsiz kişiler tarafından dört Türk ve dört Arap evinin yakıldığını da bildirir. Ayrıca Türklerin ellerinde bulundurdukları devlet kurumları vasıtasıyla seçimleri etkiledikleri, hatta Türk olmayan unsurların Türk jandarması veya sivillerinin kötü muamelesine maruz bırakıldıklarına dair beş yüzden fazla şikâyetin Sancak'taki seçim komisyonuna iletildiğini de açıklar.

Bir başka Antakya kaynaklı *VB* haberi, 22 Haziran 1938 tarihli dir.³¹ Bu haberde *VB*, Türk-Fransız Genelkurmay görüşmelerinin ke-

²⁹ “Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmeleri”, **Völkischer Beobachter**, 13 Haziran 1938.

³⁰ “Sancak'ta Arap Köyü Yanıp Kül Oldu”, **Völkischer Beobachter**, 13 Haziran 1938.

³¹ “Türk-Fransız Genelkurmay Konferansı Kesintiye Uğradı”, **Völkischer Beobachter**, 22 Haziran 1938.

silme sebebinin Türk tarafının Fransızlardan kabul edemeyecekleri taleplerde bulunması olarak açıklandığını bildirir. Ayrıca Türklerin Fransa'nın içinde bulunduğu siyasi durumdan mümkün mertebe istifade ederek Sancak ile ilgili hedeflerine hızlı bir şekilde ulaşmayı çalıştıklarını, ancak belli ödünlerden fazlasını vermek istemeyen Fransızların direnci ile karşılaştıklarını yazar.

22 Haziran 1938 tarihli ve Şam kaynaklı haberde³² VB, Şam siyasi çevrelerinin, Türk ve Fransız birliklerinin birlikte Sancak'a girmesinin ertelenmesini, iki ülke genelkurmaylarının görüşmelerinin kesilmesine ve Fransız tutumunun sertleşmesine bağladıklarını bildirir. Aynı çevreler, Sancak'ta Türklerin istediği şekilde bir çözüm sağlandığı takdirde Suriye kabinesinin çekileceğinin ultimatom şeklinde tebliğ edildiğini bildirmiş ve benzer bir durumda 1926 yılında tüm ülkede kanlı bir ayaklanma yaşandığını hatırlatmıştır. Ardından da Antakya'daki Genelkurmay görüşmelerinde Fransızların bu tarz bir kıyaslamayı hatırlatmasının belki etkisi olabileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra VB, üç partiye bölünmüş olan Suriye Ermenilerinin, Sancak Ermenilerinin menfaatlerini savunmak üzere bir cephe oluşturmaya karar verdiklerini yazar. Ayrıca Türk düşmanı olan Sancak Ermenilerinin görüşlerini değiştirmek üzere Türkiye adına İstanbul'dan yola çıkan Ermenilerin Sancak'a ulaştığını bildirir. Akabinde ise Arap ve Alevi liderlerinin serbest bırakılması için yüzlerce göstericinin Antakya'ya doğru yaptığı yürüyüşün Fransız askerleri tarafından engellendiğini, hatta askerlerin göstericileri şehirden 3 kilometre uzağa geri püskürttüğünü iletir.

VB'nin yukarıdaki haberinde belirttiği üzere Türkiye Ermeni Patriği Mesroop Maroyan, İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliğine 2 Temmuz 1938 tarihinde müracaat ederek Hatay'daki Ermenilerden Türkler aleyhine çalışanları ikaz etmek amacıyla iki tane rahibi Hatay'a göndermek için izin istemiştir. Bununla birlikte 23 Ocak 1937 tarihli bir gizli servis raporuna göre Sancak'taki Fransız manda yönetimi, Kırıkhan Ermenilerini silahlandırarak Adol Leonyan adında bir

³² "Sancak'a Henüz Girilmedi", **Völkischer Beobachter**, 22 Haziran 1938.

Ermeni komutasında 300 kişilik bir çete teşekkül ettirtmiştir. Ermenilerin silahlanması, Ermeni mahallesinde oturan Türkleri tedirgin ederek başka mahallelere taşınmalarına neden olmuştur. Bunun akabinde Ermeniler Türkler aleyhine faaliyetlerine ve silahlanmaya devam etmiştir. Ayrıca Hatay'da 1938 Nisanı'nda başlaması gereken seçimler 3 Mayıs 1938 tarihinde MC gözlemcilerinin kontrolünde başladığında yine aynı Fransız manda yönetimi, Suriye'den birçok Ermeni ve Arap kökenliyi Hatay'a sokarak Türkler aleyhine propaganda yapmalarını sağlamıştır. Üstelik seçimlerde Türklerden yana tavır koyan Alevileri baskıyla sindirmeye çalışmış, Hatay dışından getirdiği Arap ve Ermenileri, Sancak vatandaşı olarak kaydetmiştir. Türk birlikleri 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girerken Taşnaklar, Türk ordusunun Hatay'ı işgal edeceği propagandası yürütmüş ve sonuçta bir kısım Ermeniye tedirgin etmeyi başarmıştır. Hatay'ın Türkiye tarafından ilhak edileceğinden korkan Ermeni ve Rumlar, ilhakin olmaması için ellerinden gelen her şeyi yapmıştır. Hatay'ın bağımsızlığını kazanması sonrası Sancak'taki Ermeniler göç etmeye başlamış ve Türkiye'ye katılmasından sonra ise bu sayı 14.000'e ulaşmıştır.³³

22 Haziran 1938 tarihli *VB*'nin Kudüs kaynaklı yazısı³⁴ Arap ve Ermeni gazete haberlerine dayanmaktadır. Söz konusu Arap ve Ermeni gazete haberlerinde Sovyetler Birliğinin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı geri istediği bildirilmekte ve bu iki vilayetin Türkiye tarafından 1922 yılında Rus-Ermeni Sovyet Cumhuriyeti'nden silah zoruyla alındığı iddia edilmektedir. Bununla birlikte Sovyetlerin bu isteğinin altında Sancak'a dair Türkiye'nin taleplerinin kabul edilmesi durumunda daha iyi şartlar elde etmek olduğu görüşünün hâkim olduğunu yazmaktadır.

Arap ve Ermeni gazete haberlerinde yer alan Kars ve Ardahan'ın Türkiye tarafından silah zoruyla 1922 yılında Ermenistan'dan alındığı

³³ Melek, **a.g.e.**, s., 44, 82-83; Ada, **a.g.e.**, s., 155, 222-223; Pehlivanlı, Sarıнай, Yıldırım, **a.g.e.**, s., 73, 96, 101-107, 124, 134; Oran, **a.g.e.**, s., 287-289; Turan, **a.g.e.**, s., 178.

³⁴ "Moskova Bulanık Suda Balık Tutmaktadır", **Völkischer Beobachter**, 22 Haziran 1938.

iddiası hiçbir şekilde doğruyu yansıtmamaktadır. Bilindiği üzere söz konusu iki şehirle birlikte Batum, 3 Mart 1918'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılmıştır. Akabinde de 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Batum dışında diğer iki şehrin Türkiye'ye bırakıldığı teyit edilmiştir.

25 Haziran tarihli *VB*'de Sancak ile ilgili üç şehirden dört farklı haber³⁵ yer almaktadır. Haberlerden ilki Beyrut kökenlidir ve Sancak Fransız Komutanı Albay Collet'in, Sancak'taki tüm siyasi partileri kapattığı bilgisini içermektedir. İkinci haber Paris kaynaklıdır ve Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet'in, Paris Türk Büyükelçisi ile yaptığı görüşme sonucunda artık Fransızların Sancak'taki seçimlerin kesintiye uğramayacağı izlenimi edindiklerini açıklamaktadır. Diğer haber ise Antakya çıkışlıdır ve yeni başlayan Türk-Fransız genelkurmay görüşmelerine dair bir bilgi olmadığı, uzun süredir beklenen Türk birliklerinin Sancak'a girişi hususunda da henüz bir tarih belirlenemediği ile ilgilidir. Dördüncü ve son haber yine Antakya kaynaklıdır ve Uluslararası Sancak Komisyonu'nun MC'ye mandat kararlarına uymadığı iddiasıyla Türk-Fransız askeri görüşmelerini protesto eden bir telgraf çektiği hususundadır.

VB'nin 27 Haziran tarihli nüshasında iki haber yer almaktadır. Haberlerden ilki Beyrut çıkışlıdır ve Türk-Fransız görüşmelerinde asıl meselenin Sancak'a girecek Türk birliğinin sayısı olduğuna dairdir. Nitekim Türkiye'nin talebi olan 6000 kişilik bir birliğin Sancak'a girmesi işgale eşdeğer bulunduğu için karşılığında aynı miktarda bir Fransız birliğinin girmesini gerektirmektedir. Ancak Fransızlar bu kadar askeri birliği gereksiz bulmalarına ve bu sayıda bir birliği temin

³⁵ "Sancak'taki Tüm Siyasi Partiler Dağıldı", "Bonnet Türk Büyükelçisini Kabul Etti", "Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmelerinde Gelişme", "Sancak Komisyonu Türk-Fransız Askeri Görüşmelerini Protesto Ediyor", **Völkischer Beobachter**, 25 Haziran 1938.

etmelerinin çok zor olduğunu ileri sürmelerine rağmen uzlaşa sağlanabileceğini düşünmektedirler. Bununla birlikte Sancak konusunda başarısız olan MC'nin çok sayıda görevlisinin bölgeden ayrılmaya başladığı açıklanmaktadır. İkinci haber Antakya kaynaklıdır ve Türk birliklerinin şehre girişini şahitlik etmek üzere çevre köylerden çok sayıda Türk'ün Antakya'ya geldiğini bildirmektedir.³⁶

“Sancak Konusunda Tartışma”³⁷ başlıklı isimsiz köşe yazısında *VB*, Sancak'a dair Türk-Fransız tartışmasını MC'nin boşuna çözmeye çalıştığını ve konunun tüm Avrupa büyük devletlerinin dışişleri bakanlarını meşgul ettiğini belirtir. Akabinde de Sancak kelimesinin anlamı, İskenderun adının nereden geldiği, şehrin coğrafi, jeopolitik ve ekonomik önemi, limanının özelliği hakkında ayrıntılı bilgilere yer verir. Bunun yanı sıra 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ve akabinde Lozan Antlaşması ile Sancak'ın kazandığı statü ve Türklere sağlanan ayrıcalıklara değinir, 1926'da yapılan yeni bir anlaşma ile Türklere sağlanan yeni hakları da açıklar. Ardından da 29 Ekim 1936'da Suriye'ye tanınmak istenen bağımsızlığın gerekçesini izah eder. Yapılan bu anlaşmanın Ankara ile Paris arasında neden ve nasıl bir gerilim yarattığını açıkladıktan sonra Türkiye'nin bu anlaşma sonrası Sancak Türklere için duyduğu haklı endişeyi, Kasım 1936'da Sancak'ta yapılan seçimler esnasında yaşanan çatışmaları dile getirir. Ayrıca Türkiye'nin bu yeni durum karşısında Sancak'a dair talepleri ile birlikte Fransa'nın bu talepler karşısındaki olumsuz tavrının gerekçeleri ve konunun MC gündemine taşınmasını da izah eder. Nihayetinde MC'nin Ocak 1937'de konuyla ilgili aldığı karara ve Sancak'a sağladığı yeni statü ve yeni seçimlerin nasıl yapılacağı hususundaki açıklamalara yer verir. Sonuçta *VB*, MC sayesinde belirlenen yeni düzenlemenin Türkiye'nin talepleri dikkate alınarak sağlandığını belirtir ve buna rağmen Sancak'ta kalıcı bir memnuniyet ve huzur sağlanamamasını ise konunun düzenlenmesinde ciddi söz sahibi olan Suriye halkının

³⁶ Melek, *a.g.e.*, s., 36-37.

³⁷ “Sancak Konusunda Tartışma”, *Völkischer Beobachter*, 28 Haziran 1938.

hesaba katılmamasının yattığını iddia eder. Nitekim Suriyeli Arap milliyetçilerinin coşkulu gösteri, protesto ve grevlerinin gerekçesinin de bu memnuniyetsizlikten kaynaklandığını belki de ileride bunun Türkler ile Araplar arasında çatışmalar olarak ifadesini bulabileceğini dilendirir.³⁸

Bir köşe yazısı olarak ele alınan 10 Temmuz tarihli ve “Yakın Doğu’daki Dörtlünün İttifakı”³⁹ başlıklı yazıda Türkiye’nin, Sancak konusundaki başarısıyla Fransız ve MC mandat sistemini alt ettiği belirtilir. Diğer yandan Sancak konusunun Türkiye’nin istekleri doğrultusunda neticelenmesinin Yakın Doğu’daki çatışmaların sona erdiği anlamına gelmediği de vurgulanır. Ardından da Sancak konusunda sağlanan çözümün ileride bazı devletlerin MC olmadan, hatta ona rağmen gerçekleştirebileceklerinin bir sembolü haline geldiği ifade edilir.

1938 yılına ait son haber *VB*’nin Paris daimi temsilcisinin bir telgraf haberine dayanmaktadır. 25 Ağustos tarihli söz konusu haber⁴⁰ İstanbul kaynaklı bir ajans haberinden yola çıkarak Türk hükümetinin 100 bin Avrupalı Yahudi’nin Sancak’a yerleştirilmesi için Yahudi örgütüyle görüşüğünü bildirmektedir. Ayrıca bu haberle ilgili olarak *Action Francaise*’nin şu özet yorumunu vermektedir: “Eğer bu gerçeği yansıtıyorsa o zaman Türk hükümeti bunun Fransa’da zor kabul göreceğini bilmelidir, çünkü Türkiye, Sancak ile ilgili elde ettiği tavizi buranın Türk olduğu gerekçesiyle sağlamıştır. 100 bin Yahudi yerleştirmekle Kemal Atatürk, Türk ve Arapların bir arada yaşamalarının kolaylaşacağına mı inanıyor?”

VB’nin İstanbul kaynaklı bir ajansa dayandırarak verdiği bu haberdeki iddiaları doğrulayacak bir belge ve bulguya rastlanmadığı gibi incelenen eserlerde de bir emare bulunamamıştır.

³⁸ Oran, **a.g.e.**, s., 284; Ada, **a.g.e.**, s., 134-136.

³⁹ “Yakın Doğu’daki Dörtlünün İttifakı”, **Völkischer Beobachter**, 10 Temmuz 1938.

⁴⁰ “Türkiye Sancak’ta Bir Yahudi Yerleşkesi Planlıyor”, **Völkischer Beobachter**, 25 Ağustos 1938.

1939 yılına ait iki haberden ilki *VB*'nin 27 Mart tarihli ve "Hatay Devleti'nin Salı Günü Türkiye'ye İlhakı"⁴¹ başlıklı yazısıdır. İstanbul kaynaklı olan bu yazı *Vakit* gazetesinin bir haberinden yola çıkmaktadır. Söz konusu gazete, Salı günü yani 28 Mart'ta Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılımının resmi olarak ilan edileceğini bildirir. Ardından da *VB*, son aylarda Türkiye ile Hatay Devleti arasında idari, hukuki, ekonomi ve mali entegrasyonunun gerçekleştiğini, sadece Hatay Devleti'nin Suriye Fransız manda yönetiminden resmi çıkışının ilanının kaldığını belirtir.

Bu yıla ait ikinci ve son yazı *VB*'nin 21 Haziran 1939 tarihli ve Paris kaynaklı haberidir.⁴² Haberde Fransız kamuoyunun Sancak'ın Türkiye'ye bir bedel karşılığında devredilmesi hususunda hazırlandığı belirtilir. Ardından da Sancak'ın Türkiye'ye devrine dair anlaşmanın imzaya hazır hale geldiği Quai d'Orsay tarafından henüz açıklanmamışsa da Türkiye'den gelen haberlerin Sancak'ın Türkiye'ye devrini halkın çoktan kutlamaya hazır olduğu ifade edilir. Bu durum karşısında milliyetçi *Action Française*'nin şu açıklamasına yer verilir:

"Çok üzücü olsa da gerçek ifade edilmeli. Sancak'ın Türkiye'ye devri, şarkta bizim için prestij ve şeref olarak kalan her şeye bir darbedir. Uğradığımız zararı ifade etmek açısından, sadece İskenderun'un Suriye'nin en önemli limanı, aynı zamanda Anadolu, Mezopotamya ve Filistin demiryolunun başlangıç noktası ve Doğu Akdeniz'in kilit noktası olduğunu belirtmek yeterlidir. Tüm bunları devretmek istiyoruz...şuan anlaşma henüz resmiyete kavuşmamışsa da bu, yalnız bırakılan bahtsız Hıristiyanlara çok az düşünme payı ve boş garantiler sağlamak üzere ürkekçe çabalamamızdan kaynaklanmaktadır."

Gerçekten Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına Fransa'nın tavizi olarak gören sağcı ve muhafazakâr çevreler kendi hükümetlerini şiddetle

⁴¹ "Hatay Devleti'nin Salı Günü Türkiye'ye İlhakı", **Völkischer Beobachter**, 27 Mart 1939.

⁴² "Türk-Fransız Görüşmelerine Dair Üzüntü", **Völkischer Beobachter**, 21 Haziran 1939.

eleştirmiştir. Bununla birlikte 24 Haziran 1939'da *Action Française* dergisi, Fransa'nın Doğu'daki geleneksel çıkarlarının büyük bir darbe aldığı, hatta yüzyıllardır Musa Dağı'nda yaşamakta olan Ermeni nüfusun tehdit altında kaldığını öne sürüp bir protesto yayınlamıştır.⁴³

SONUÇ

Sancak ile ilgili Völkischer Beobachter gazetesinde çıkan çok sayıda haber ve makalenin incelenmesi sonucu şu tespitlerde bulunulmuştur: VB, Nazi hükümetinin resmi yayın organı durumunda olmasına rağmen Sancak konusunda çok az sayıda Alman haber kaynaklarını kullanmış, daha ziyade Türk, Fransız ve İngiliz gazete ve muhabirlerinin haber ve yorumlarının yanı sıra Ermeni ve Arap gazetelerinin haberlerine yer vermeyi tercih etmiş ve bu haberler hakkında değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu da Sancak konusunu çok farklı bakışlarıyla ele almasını sağlamıştır. Aynı zamanda VB, Türkiye'nin Sancak ile ilgili taleplerini ve haklı gerekçelerini iletirken Fransa'nın da bu talepleri reddetmedeki gerekçelerini izah etmiştir. Bununla birlikte Fransa'nın özellikle 1937 yılı sonrası Türkiye'yi Sancak konusunda karşısına almak istememesinde kendi kolektif güvenlik sisteminde ön gördüğü rol olduğunu tespit etmiştir. Öte yandan Sancak konusunda Cumhurbaşkanı Atatürk'ün her daim oynadığı kritik ve stratejik rolü de ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Suriye'nin Sancak konusunda duyduğu endişe ve tepkiyi de vurgulamıştır. VB, Sancak konusunda Türkiye'nin haklılığını takdir etmesini Fransa'nın da haksızlığını ifade etmesini bilmiş, 1938 yılından itibaren de Sancak konusunda Fransa'nın Türkiye'nin taleplerine boyun eğmesinde Türk hükümetinin akıllı politikasının oynadığı rolü zaman zaman dile getirmiştir. VB, MC'nin Sancak konusundaki yetersizliğini ortaya koyduğu gibi Sancak'ın Türkiye'ye devri konusunda Fransız muhafazakâr ve milliyetçi çevrelerle birlikte Sancak'taki Ermeni ve Arapların tepkisini dillendirmekten çekinmemiştir.

⁴³ Ada, a.g.e., s., 214.

Her ne kadar VB'nin bir İngiliz muhabirine dayanarak Türkiye'nin Sancak'tan sonra hedefinin Musul'u elde etmek olduğuna dair ilettiği haberi konuyla ilgili yazılmış eserlerle kanıtlayabilmek mümkün olmasa da Türkiye'nin Misak-Milli hudutları içinde yer alıp da sınırları dışında kalmış olan Musul'u bir vesile ile geri almayı düşünmesinin gayet doğal olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Diğer yandan VB'nin Türkiye'nin Yahudi örgütleri ile Sancak'a yaklaşık 100 bin Yahudi göçmen yerleştirme konusunu görüştüğü haberi, en azından bu rakamın o zamanki Sancak nüfusunun yarısına tekamül ettiği düşünüldüğünde hiç gerçeği yansıtmadığı açıkça anlaşılabilir. Ayrıca VB'nin Arap ve Ermeni gazetelerine dayanarak Sancak meselesi Türkiye lehinde sonuçlandığı takdirde Sovyetlerin daha önce Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye geri verdiği Kars ve Ardahan'ı isteyebileceğine dair iddiası ilk bakışta pek inandırıcı gözükme de bundan yaklaşık 7 yıl sonra Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda bu iki şehri Gürcü akademisyenler vasıtasıyla istediği unutulmamalıdır.

Sonuç olarak Sancak meselesinin Türkiye ile Fransa arasında bir mücadele konusu ve aynı zamanda Fransa'nın Almanya'yı Birinci Dünya Savaşı sonrası imzaladığı Versailles Antlaşması'nın getirdiği yaptırımlar nedeniyle en çok uğraştıran ülke olduğu ve bunun da mutlaka bir Nazi basını olarak VB'nin üzerindeki olumsuz etkisinin olabileceği göz önünde bulundurulsa da Sancak ile ilgili haber ve yorumların genelini konuyla ilgili yazılmış eserlerle örtüştüğü, ayrıca bilinmeyen olayları da ortaya koyduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Basılı Eserler

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Benz, Wolfgang, **Enzyklopaedie des Nationalsozialismus**, Deutsche Taschenbuch-Verlag, München 2007.

Erdem, Ufuk, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Atatürk’e Suikast Girişimi (1935-1936), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/33 (2016-Güz), ss. 275-306.

Kammer, Hilde, BARTSCH Elisabeth, **Nationalsozialismus**, Rowohlt Verlag, Hamburg 1994.

Kershaw, Ian, **Der NS-Staat**, Rowohlt, Hamburg 1998.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtulur**, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Pehlivanlı, Hamit, SARINAY Yusuf, YILDIRIM Hüsametdin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, ASAM Yayınları, Ankara 2001.

Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler), Ankara 2010, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayını**, s., 365-431.

Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)”, **Bellekten** 1985, 193, 79-110.

Tekin, Mehmet, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını, İskenderun 2002.

Tekin, Mehmet, **Atatürk’ün Vazgeçilmez Davası Hatay**, Mehmet Tekin Yayınları, Antakya 2009.

Thamer, Hans Ulrich, **Der Nationalsozialismus**, Reclam, Stuttgart 2002.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (İkinci Bölüm)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Völkischer Beobachter’de Çıkan Yazılar

“Türkiye’nin Fransa’ya Yönelik Suçlamaları. Suriye Manda Yönetimi Türk Devleti’ne Karşı Canice Oluşumlara İzin Veriyor”, **VB**, 23 Ekim 1935;

“Sancak Konusunda Türk-Fransız Tartışması”, **VB**, 23 Aralık 1936;

- “Türk-Fransız Sancak Görüşmeleri Başarısızlığa Uğradı”, **VB**, 24 Aralık 1936;
- “Türkiye Milletler Cemiyeti’nden Çekilmekle Tehdit Ediyor”, **VB**, 3 Ocak 1937;
- “Türkiye’nin Revizyon Çabaları”, **VB**, 7 Ocak 1937;
- “Paris, Türkiye ile Dostluğu Adına Korkuyor”, **VB**, 8 Ocak 1937;
- “Türkiye Milletler Cemiyeti’nden Çekilmekle Tehdit Ediyor. İngiltere’nin Batı ve Doğu Akdeniz’deki Endişesi”, **VB**, 8 Ocak 1937;
- “Türk-Fransız Tartışması Şiddetleniyor. Paris, İskenderun’da Askeri Birliklerin Toplandığını Tekzip Ediyor”, **VB**, 10 Ocak 1937;
- “İngiltere Dostça Çözümde Yana”, **VB**, 10 Ocak 1937;
- “Sancak Konusunda Türk Dışişleri Bakanı. Barışçıl Bir Çözüm Konusunda Belirsizlik Olsa da Umut Var”, **VB**, 14 Ocak 1937;
- “Sancak Konusunda Tartışma”, **VB**, 19 Ocak 1937;
- “Suriye, Sancak Düzenlenmesinden Memnun Değil”, **VB**, 30 Ocak 1937;
- “Suriye Sınırında Bir Türk Tümeninin Seferberliği”, **VB**, 10 Nisan 1937;
- “Cenevre ve Paris’te Türk Protestoları”, **VB**, 21 Mayıs 1938;
- “Fransa Türk İsteklerine Boyun Eğdi”, **VB**, 12 Haziran 1938;
- “Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmeleri”, **VB**, 13 Haziran 1938;
- “Arap Köyü Yanıp Kül Oldu”, **VB**, 13 Haziran 1938;
- “Türk-Fransız Genelkurmay Konferansı Kesintiye Uğradı”, **VB**, 22 Haziran 1938;
- “Sancak’a Henüz Girilmedi”, **VB**, 22 Haziran 1938;
- “Moskova Bulanık Suda Balık Tutmaktadır”, **VB**, 22 Haziran 1938;
- “Sancak’taki Tüm Siyasi Partiler Dağıldı”, “Bonnet Türk Büyükelçisini Kabul Etti”, “Türk-Fransız Genelkurmay Görüşmelerinde Gelişme”, “Sancak Komisyonu Türk-Fransız Askeri Görüşmelerini Protesto Ediyor”, **VB**, 25 Haziran 1938;
- “Sancak Konusunda Tartışma”, **VB**, 28 Haziran 1938;

“Yakın Doğu’daki Dörtlünün İttifakı”, **VB**, 10 Temmuz 1938;

“Türkiye Sancak’ta Bir Yahudi Yerleşkesi Planlıyor”, **VB**, 25 Ağustos
1938;

“Hatay Devleti’nin Salı Günü Türkiye’ye İlhakı”, **VB**, 27 Mart 1939;

“Türk-Fransız Görüşmelerine Dair Üzüntü”, **VB**, 21 Haziran 1939.

HATAY'IN ANAVATAN'A KATILIŞ SÜRECİNDE GÜVENLİK SORUNU VE ALINAN TEDBİRLER

Suat AKGÜL*

ÖZET

Hatay bölgesi Atatürk'ün Ankara'ya 27 Aralık 1919 tarihinde gelişinden bir gün sonra ilk karargâhı ve ikametgâhı olan Eski Ziraat Mektebinde yaptığı tarihî konuşmasından itibaren Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmiştir. İstiklal Harbi başarı ile sonuçlanmış ve Lozan Antlaşması ile yeni Devlet dünya ölçeğinde kabul edilmesine rağmen Hatay, Anavatan Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştı. Bölgenin gerek Türk ağırlıklı nüfus yapısı gerekse jeopolitik ve stratejik bir konumda bulunması dolayısıyla sürekli olarak Atatürk 'ün gündeminde kaldı. Savaştan yeni çıkmış ve yeni kuruluşmuş olan Devlet birçok zorluklarla karşılaştı. Öncelikler ve zorunluluklar sürekli değişti. Bu süreçte Hatay konusu, uygun zaman ve ortamın oluşmasına bırakıldı. Zaman zaman da ön plana çıkarıldı, gündemde tutuldu. Atatürk, Hatay konusunu doğrudan kendisi yönlendirdi ve şekillendirdi. Birçok iç ve dış sorun tek tek çözümlendi veya çözüm konusunda önemli aşamalar kaydedildi. İşte bu sorunların çözüm süreci devam ederken Hatay konusunun da çözüm aşamasına gelindi. Büyük Avrupa devletleri 1930 yılından itibaren büyük bir rekabet içine girdiler. Bu rekabet 1934 yılından sonra gergin bir hal aldı. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Suriye üzerine yönelik emelleri başta Fransa olmak üzere tüm devletler nazarında yeni politikaların oluşmasına ve ittifak arayışlarına yol açtı. Türkiye bu ortamdan 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile yararlanmasını bildi.

* Dr. (E) Albay Antalya/Türkiye, suatakgul@gmail.com.

Atatürk, bu anlaşma imzalanır imzalanmaz bundan sonra sıranın Hatay'da olduğuna vurgu yaparak Hatay konusuna öncelik verdi.

Hatay konusunda doğrudan Atatürk tarafından yürütülen ve üç aşamadan oluşan bir plan uygulandı. Konu önce gündeme taşınacak ve sürekli gündemde tutulacaktı. Sonrasında bu gündemin yarattığı imkânların yönlendirmesi ile Hatay'da bir Devlet kurulacak ve sonuçta da bu Devlet, Türkiye'ye iltihak olunacaktı. Bu plan aşama aşama ve başarı ile yürütüldü.

Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Hatay konusuna şöyle vurgu yaptı: *“Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan -İskenderun - Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daîma kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabîî görürler”*. Bu konuşma tüm gazetelerde birinci haber olarak verildi ve “Hatay” vurgusu ön plana çıkarıldı. Bu konuşma Hatay'daki halk üzerinde de büyük bir etki ve sempati yarattı. Atatürk'ün bu konuşması kartpostal haline getirilerek Hatay'da dağıtıldı. Fransa bu gelişmelerden rahatsız oldu ve bazı siyasî ve gizli girişimlerde bulundu. Türkiye'nin Hatay'a ilgisini kesmek ve engellemek için hem Hatay üzerinde hem de Türkiye içinde çeşitli tertiplere girişti. Hatay'da teşkilatlar kurdu, Dernek ve Cemiyetler oluşturdu ve bunları destekledi. Hatay'da yaşayan Türkiye yanlılarını sindirecek ve korkutacak eylemlere girişti. Bölgedeki Türklere ve Türkiye yanlılarına fiziki saldırılar yapıldı. Öldürülenler, kaçırılanlar oldu. Öte yandan aynı güçler Türkiye'nin iç meselelerinde sorun oluşturacak tertipler içine girdiler. 150'likler denilen kişilerden bazılarını destekleyerek Türkiye aleyhinde faaliyetler yapmalarını sağladılar. Fransa, Türkiye içinde karışıklık yaratmak maksadıyla bazı elemanlarını Türkiye'ye gönderdi. Bunlardan bir kısmı Tunceli/Dersim bölgesindeki muhalif yapıyı harekete geçirmek ve Merkezi Hükümete sorun çıkartmak maksadıyla kullanabileceği bir politika yürüttü. Ha-

Hay Meselesinin ortaya çıktığı ve Avrupa Devletlerinin Orta doğuya yönelik politikalarının yeni bir aşama kaydettiği dönem ile 21 Mart 1937 tarihinde Tunceli/Dersim bölgesinde başlatılan aşiret ayaklanmasının aynı zaman diliminde olması Türkiye için çok önemli ve ciddi bir güvenlik sorunu yarattı. Hem Hatay konusunda bir politika yürütmek, hem Avrupa Devletlerinin Ortadoğu politikaları konusunda yürüttüğü politikalar karşısında durmak hem de büyük bir güvenlik tehdidi oluşturan Tunceli/Dersim isyanını önlemeye çalışmak Türkiye için hayati öneme sahip konulardı. Üstelik bunlar aynı zaman diliminde gerçekleşiyordu. İşte bu gelişmeler Hatay meselesinin çözümünü zor bir sürece soktu. En başta Türkiye'nin güney sınırları ve buna paralel Anadolu'nun birçok noktasında çeşitli ve çok boyutlu tedbirler alınmasını zorunlu kıldı.

Bu bildiriye 1936 yılından, Hatay'ın Anavatan'a katıldığı 23 Temmuz 1939 tarihli antlaşmaya kadar ki süreçte Türkiye'nin bu sorunları çözmek maksadıyla yürüttüğü politikalara paralel; güvenlik sorunları konusunda aldığı tedbirler, askerî faaliyetler, Gaziantep'te icra edilen askerî manevra ve diğer önlemler incelenecek ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk , Hatay, Tunceli, Dersim, Fransa, Sabiha Gökçen, Hasan Rıza Soyak, Gaziantep Manevrası.

GİRİŞ

“Hatay” ismi 1936 yılının sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bundan önce bu bölge çeşitli isimlerle anılıyordu. Hatay, Osmanlı Devleti'nin son dönem idarî yapısı içinde, Halep Sancağı'na bağlı olarak Antakya ve İskenderun adlarında iki kaza merkezini kapsayan bir yerdi. Bu idarî yapısı 1919 yılına kadar devam etti. Bu tarihten itibaren “Sancak” adı ile anılmaya başlandı.¹

İskenderun Sancağı jeopolitik ve stratejik öneme sahip bir noktada bulunuyordu. Burası sadece bir toprak parçası değildi. Doğudan batıya, kuzeyden güneye, karadan denize doğru bir kavşak vazifesi görüyordu. Tarihin eski dönemlerinden itibaren bu önemini hep korumuştur. Burası Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan ve Belen boğazından Güneydoğu Torosları aşan ana yolun zorunlu olarak geçtiği bir yerdi. Akdeniz ile Çöl arasında İskenderun limanı vasıtasıyla yapılan büyük doğu ticaretinin mal yükleme merkeziydi. Bu sebeple gerek ticaret yolları gerekse Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından jeostratejik öneme sahip zengin bir bölge olmasından dolayı 18.yy. başlarından itibaren Fransa'nın göz diktiği bir yer olmuş; bölgeye eğitim, sağlık, din ve demiryolu alanlarında yatırım yapma görüntüsünde nüfuzunu yerleştirmeye çalışmıştır.² Aynı şekilde İngiliz politikası da tüm Orta-doğu ülkelerine yönelik bir politika yürütülmesini içeriyordu. Rus Çarlığı'nın sıcak denizlere inme düşüncesinin bir hedefi de İskenderun körfezine ulaşmaktı.³

1.Dünya Savaşı askerî intikaller ve muharebeler için de çok önemli bir noktada bulunuyordu. Savaşın sonunda Osmanlı birliklerinin

¹Ahmet Asker, “Misak-ı Millî'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü”, **Yeni Türkiye Misak-ı Millî Özel Sayısı**, sayı: 93/2017,s.1105.

² Yusuf Sarımay, “Atatürk 'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, Sayı: 34, 1996., s.4.

³ Suat Akgül, **Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası**, Hacettepe Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995, s.10-42.

önemli bir kısmının çekilme güzergâhı Hatay bölgesi üzerinden gerçekleşti.⁴ 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Hatay bölgesi Türk birliklerinin elinde bulunuyordu. Ancak İtilaf Devletleri, Mütareke maddelerini ileri sürerek bu bölgeyi tamamen işgal ettiler. Aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla Hatay bölgesi Fransa'ya bırakıldı. Fransa burada “İskenderun Sancağı” adı ile bir idarî yapı oluşturdu.⁵

Hatay bölgesi, Atatürk ‘ün Ankara’ya 27 Aralık 1919 tarihinde gelişinden bir gün sonra ilk karargâhı ve ikametgâhı olan Eski Ziraat Mektebinde yaptığı tarihî konuşmasından itibaren Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmiştir. Atatürk, bu konuşmasında “*Mütareke aktolunduğu gün ordularımız fûlen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun körfezi cenubundan Antakya’dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Carablus köprüsü cenubunda Fırat nehrine mülâki olur. Oradan Dirizor’a iner; badehu şarka temdit edilerek Musul, Kerkük, Süleymaniye’yi ihtiva eder.*”⁶ diyerek Hatay’ın da Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu belirtmiştir. Atatürk bu konuşmasından sonraki tüm dönemlerde Hatay’ın anavatan Türkiye’ye katılması veya bağımsız bir Türk Devleti olması konusunda tavır koymuştur.

İstiklal Harbi başarı ile sonuçlanmış ve Lozan Antlaşması ile yeni Devlet dünya ölçeğinde kabul edilmesine rağmen Hatay, Anavatan Türkiye’nin sınırları dışında kalmıştı. Bölgenin gerek Türk ağırlıklı nüfus yapısı gerekse jeopolitik ve stratejik bir konumda bulunması dolayısıyla sürekli olarak Atatürk ‘ün gündeminde kaldı. Savaştan yeni çıkmış ve yeni kuruluşmuş olan Devlet birçok zorluklarla karşılaştı. Öncelikler ve zorunluluklar sürekli değişti. Bu süreçte Hatay konusu, uygun zaman ve ortamın oluşmasına bırakıldı. Zaman zaman da ön

⁴ Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, Cilt V, Ankara 1967, s.92-120.

⁵ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 2014, s.59-60 ve Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay**, Ankara 2008, s.8-10.

⁶ Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk ‘ün Söylev ve Demeçleri** I-III, Ankara 1989, (II), s.12.

plana çıkarılarak gündemde tutuldu. Atatürk, Hatay konusunu doğrudan kendisi yönlendirdi ve şekillendirdi. Birçok iç ve dış sorun tek tek çözümlendi veya çözüm konusunda önemli aşamalar kaydedildi. İşte bu sorunların çözüm süreci devam ederken Hatay konusunun da çözüm aşamasına gelindi. Büyük Avrupa devletleri 1930 yılından itibaren büyük bir rekabet içine girdiler. Bu rekabet 1934 yılından sonra gergin bir hal aldı. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Suriye üzerine yönelik emelleri başta Fransa olmak üzere tüm devletler nazarında yeni politikaların oluşmasına ve ittifak arayışlarına yol açtı. Türkiye bu ortamdan 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile yararlanmasını bildi. Atatürk, bu anlaşma imzalanır imzalanmaz bundan sonra sıranın Hatay'da olduğuna vurgu yaparak Hatay konusuna öncelik verdi.⁷

Atatürk'ün Hatay Stratejisi

Hatay konusunda doğrudan Atatürk tarafından yürütülen ve üç aşamadan oluşan bir plan uygulandı. Konu önce gündeme taşınacak ve sürekli gündemde tutulacaktı. Sonrasında bu gündemin yarattığı imkânların yönlendirmesi ile Hatay'da bir Devlet kurulacak ve sonuçta da bu Devlet, Türkiye'ye ilthak olunacaktı. Bu plan aşama aşama ve başarı ile yürütüldü.⁸ Konu ilk olarak 15 Mart 1923 tarihinde Adana seyahatinde gündeme geldi. Atatürk 'ü karşılamaya gelen bir grup kız Antakya ve İskenderun yazısı bulunan iki levha taşıyorlardı. Bu sırada genç bir kız Hatay'a vurgu yaparak bizi de kurtarın diye duygulu ve heyecanlı bir konuşma yaptı. Atatürk bu konuşmaya "*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz*" diyerek karşılık verdi.⁹ Benzer bir durum 26 Kasım 1930 tarihinde Samsun'da Liseyi ziyareti esnasında oldu. Harita üzerinden ders işlenirken Hatay'ın Türkiye'nin sınırları dışında kaldığına vurgu yapılarak bölgeye dikkat çekildi.¹⁰

⁷ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk 'ten Hatıralar**, C II, Yapı ve Kredi Yayınları 1973, s.546-654.

⁸ **A.g.e.**, s.555,558.

⁹ İsmail Habib, **Atatürk İçin**, İstanbul 1939, s.27.

¹⁰ Ercan Karakoç, "Atatürk 'ün Hatay Davası", **Bilig**, 50 (Yaz 2009), s.101-102.

Öte yandan Hatay merkezli teşkilatlanmalar da yürütülüyordu. Faaliyetine son vermiş olan Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1929 yılında İstanbul'da yeniden kurularak aktif hale getirildi. Cemiyet'in Başkanı Tayfur Sökmen oldu. Cemiyet'in önemli faaliyetlerinden birisi kısa bir süre içinde 175 Hataylı Türk çocuğunun Türkiye'ye getirilerek Türk okullarında eğitim ve öğretimlerinin sağlanmasıydı.¹¹ Bu öğrencilerin Türkiye'ye getirilmesinde ve yeniden memleketlerine gönderilmesinde en önemli katkıyı ve yönlendirmeyi Atatürk yapmıştır.¹²

Atatürk, Hatay meselesi ile doğrudan ilgilenen ve yönlendiren kişidir. Bu mesele ile ilgili işleri takip etmesi amacıyla 1932 yılında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine önce vekâleten 1934 yılından itibaren de asaleten atanan Hasan Rıza Soyak'ı görevlendirecektir. H. R. Soyak 1932 yılından itibaren Hatay konusunda Atatürk 'ün planladığı politikanın memuru olacaktır. 1935 seçimlerinde Atatürk 'ün isteği ile Hatay davasını savunmak amacıyla Tayfur Sökmen Antalya'dan müstakil olarak Milletvekili seçildi.¹³ Hatay konusunda bundan sonra daha planlı bir faaliyet yürütüldü.

Hatay Konusunun Gündeme Getirilmesi

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Orta Doğu üzerindeki dengeleri değiştirdi. Bu girişim bölge üzerinde emelleri ve etkinliği olan diğer devletleri de harekete geçirdi. Türkiye bu ortamı değerlendirerek Boğazlar rejimini lehine çevirdi. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye boğazların kullanımı ve denetimi konusundaki önemli bir sorunu çözmüş oldu. Aynı zaman diliminde Hatay'ın da gündeme gelmesi söz konusu olmasına rağmen Atatürk bir strateji uygulayarak öncelikle Montrö'deki bu Boğazlar görüşmesinin sonuçlanmasını bekledi. Bu Sözleşme imzalanır imzalanmaz Hatay konusu gündeme alındı. Atatürk bu durumu Afet İnan'a "*Şimdi*

¹¹ A.Dağıstan-A.Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.40.

¹² Y.Sarınay, **a.g.m.**, s.9.

¹³ H.R.Soyak, **a.g.e.**, s.555.

Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var” şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir.¹⁴

Hatay-Sancak konusu Fransa ve Suriye arasında 9 Eylül 1936’da bir antlaşma imzalanmasıyla yeni bir boyut kazandı. Bu antlaşma ile Fransa’nın Sancak üzerindeki hakları Suriye’ye bırakılacaktı. Bu durum 1921 Ankara İtilafnamesi ve 1926 Türk-Fransız Antlaşmaları ile çeşitli haklara sahip Sancak bölgesindeki Türkleri olumsuz etkilemekte ve mevcut hakların kaybolmasına yol açmaktaydı. Türkiye, Milletler Cemiyetinde 26 Eylül 1936’da konuyu gündeme getirdi. Konunun Fransa ile Türkiye arasında ikili görüşmeler ile çözümlenmesini önerdi. Fransa ise buna Suriye’nin de dâhil edilmesi gerektiğini bildirdi. Yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Türkiye, Paris Büyükelçiliği kanalıyla 6 Ekim 1936’da Milletler Cemiyeti’ne, 10 Ekim 1936’da ise Fransa Dışişleri Bakanlığına resmi bir nota verdi. Bu nota ile Türk Hükümeti, Sancak sorununun çözümü için resmen talepte bulunmuştur. Buna göre Fransa’nın Suriye ve Lübnan’a tanımaya karar verdiği bağımsızlık hakkının, halkının çoğunluğu Türk olan Sancak’a da tanınması talep edilmiştir.¹⁵

Türkiye’nin notalarına her hangi bir cevap gelmezken aynı zamanda Hatay’da Fransız görevliler Türkler üzerinde çeşitli baskılar oluşturuyorlardı. Bu baskıların amacı Kasım’da yapılması planlanan seçimleri Türklerin katılımını sağlamaktı. Bu baskılar ve yıldırma faaliyetlerine “Antakya, İskenderun ve Havalisi Halk Grubu” adı altındaki bir cemiyet direniş gösteriyordu. Bu sıralarda Dört Yol’da ikamet eden Tayfur Sökmen bu cemiyetin faaliyetlerini yönlendiriyordu. Bu Cemiyet’in İdare Heyeti, 30 Ekim 1936 tarihli bir mektupla mevcut durumu Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak kanalıyla Cumhurbaşkanlığına bildirdiler. Bu mektupta ayrıca “Antakya, İskenderun, Bayır, Bucak, Reyhaniye, Beylan, Kırıkhan ve havalisinin hukukunu savunmak maksadıyla Hasan Rıza Soyak’a yetki verildiği” de bildirildi. Bu

¹⁴ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977.s.135.

¹⁵ Figen Atabey, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 4/7 (Temmuz 2015), s.195.

yetkilendirmeyi Atatürk, Hatay davasına destek olacağı inancıyla tasvip etti.¹⁶

Atatürk'ün Meclis'teki Konuşması ve Etkileri

Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada Hatay konusuna güçlü bir vurgu yaparak konuyu kamuoyuna duyurdu. Bu konuşmasında şunları söyledi: “*Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan ‘İskenderun - Antakya ve havalisinin’ mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabî görürler*”.¹⁷ Bu konuşma tüm gazetelerde birinci haber olarak verildi ve “Hatay” vurgusu ön plana çıkarıldı. Bu konuşma Hatay’daki halk üzerinde de büyük bir etki ve sempati yarattı. Atatürk ‘ün bu konuşması kartpostal haline getirilerek Hatay’da dağıtıldı. “*Atatürk ‘ün senelik nutkunun Sancağı alakadar eden parçalarıyla fotoğrafı kartpostal şeklinde tanzim edilerek 5000 tane basılmış ve dağıtılmıştır. Birçokları bu kartpostalları büyülterek altın yaldızlı çerçevelerle evlerine asmışlardır*.”¹⁸ Bu konuşmanın bölgedeki etkisi ve yansması konusunda, İstihbarat Teşkilatı olan MAH şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “*Reisicumhur Atatürk ‘ün Kamutay açılış nutkunda Sancak hakkındaki beyanını Sancak eskârı umumiyesi üzerinde bıraktığı tesire dair alınan raporda deniliyor ki: Sancak mukadderatının Türkler lehine halledileceğine dair az çok şüphesi olanları yola getirmiş ve bütün Türkleri birleştirmiştir. Sancak Türkleri artık kurtuluşun muhakkak olduğuna sarsılmaz bir iman ile inanmış bulunuyorlar. Nutuk, Ermeni ve Hristiyanlar üzerinde de müspet tesir yapmıştır. Bununla beraber Taşnaklar Fransızların sözünden dışarıya çıkmayacaklarını ve mukadderatlarını Fransızlara bağlamış olduklarını söylemektedirler*.”¹⁹ Konuşmanın bölgedeki etkisi konusunda Genelkurmay Başkanlığına başka bilgiler de ulaşmaktaydı.

¹⁶ H.R.Soyak, **a.g.e.**, s.562-563.

¹⁷ A.A.M, **a.g.e.**, C I, s.410.

¹⁸ **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş)**, II. Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu:12, Dosya:13, Fihrist:MAH-227-228-229.

¹⁹ **ATASE Arş.**, Aynı Koleksiyon, Dos:13, Fih:MAH-252.

Buna göre: “*Bu nutuk oralardaki Türk, Rum, Hınçaklar arasındaki şüphe ve kararsızlığı izale ve intihabata ve ademi iştirake yardım etti. Suriyelilerde heyecan ve şaşkınlık yarattı. Fakat Vatanîleri Fransızlar ‘Sancak Suriye vahdetinden ayrılmaz’ diyerek temin ettiler. Vatanîler neticede Sancağın bir noktada Suriye’ye bağlı kalacağı fikrindedirler. İtalya’nın bu işe zorluk çıkaracağını sanıyorlar. Bazıları da daha ileri giderek Musul meselesinde olduğu gibi nutka rağmen geri dönüleceğini tahmin ediyorlar.*”²⁰

Fransa bu gelişmelerden rahatsız oldu ve bazı siyasî ve gizli girişimlerde bulundu. Türkiye’nin Hatay’a ilgisini kesmek ve engellemek için hem Hatay üzerinde hem de Türkiye içinde çeşitli tertiplere girişti. Hatay’da teşkilatlar kurdu, Dernek ve Cemiyetler oluşturdu ve bunları destekledi. Hatay’da yaşayan Türkiye yanlılarını sindirecek ve korkutacak eylemlere girişti. Bir Fransız General bu işleri organize etmek maksadıyla görevlendirildi. Fransız General, Mektele köyünde 21 Kasım 1936 tarihinde gizli bir toplantı yaptı. Burası Suruç’un 20 km. güneybatısındaki bir yerdi. Burada Müslüman bir kişinin evinde 3 saat süren bir toplantı gerçekleşti. Bu toplantıya Arappınarı’ndaki Hoybun Cemiyeti reislerinden Tanil, İgiya ve birkaç Ermeni daha katıldı. Bu toplantıdan sonra bölgedeki Türklere fiziki ve fiili saldırılar başladı.²¹ Buna paralel 150’lik diye tabir edilen ve yurtdışına sürülmüş kişilerin etkilediği bazı kişiler de Türk Hükümeti aleyhinde faaliyet yürütmekteydiler. Fransız propagandası bu gruplar ile Ermeniler üzerinde etkili olmaktaydı. İskenderun’daki Ermeniler’den alınan haberlerde Fransızlar Kilikya’yı Ermeniler’e vadediyorlardı. Ermeniler de Kilikya hayali kuruyorlardı. İskenderun’daki Mihail İlyan ile S.C haberleşme ve irtibatı sağlıyorlardı. M.İlyan, İskenderunlu ve Vatanî olarak bilinen bir Arap Hıristiyandı. M.İlyan Sancak’ta dağıttığı bir beyannamede “Türklerin son hareketleri Sancak için hiçbir ehemmiyeti haiz değildir. Sancak’ın Suriye’den ayrılmasının mümkün olmadığını Türklerin kanaat getirmemelerini hayretle karşılarım” demek-

²⁰ **ATASE Arş.**, Aynı Koleksiyon, Dos:13, Fih:MAH-166.

²¹ **ATASE Arş.**, Aynı Koleksiyon, Dos:13, Fih:MAH-135.

teydi. “Asıl Suriye’nin hudutları olan Toroslar’ın bile ellerinden gitmeyeceğine emin midirler. Seçimlere katılmayan Türk köylerinden mesela Cibge, Sakıt ve Karayılanlı iki sefer aşar vergisi tahsiline kalkışılmıştır. İskenderun’a girip çıkan bütün nakil vasıtaları kontrole tabidir” şeklinde propaganda yaparak bölgedeki halkı korkutmaya ve yıldırılmaya çalışılmaktaydı.²²

Bölgedeki Türklere ve Türkiye yanlılarına fiziki saldırılar yapıldı. Öldürülenler, kaçırılanlar oldu. Hatay Türklerinin liderleri gözetim altında tutuldu. Sınır dışı edilenler oldu. Öte yandan da Ermeniler sürekli silahlandırılmaktaydı.²³ Halep’te de gizli teşkilatlar oluşturuluyordu.²⁴ Fransızlar, 1936 yılı sonlarında daha kapsamlı teşkilatlar kurdular. Alınan haberlere göre “*Hasice’de bazı Kürt Aşiret reisleri ile Ermeni ve Arap ileri gelenleri Mehur Aşiret reisi Haco’nun riyaseti altında toplanarak Suriye’yi korumak için müzakerede buldukları ve Cemiyet-i Akvam’daki Türk ve Fransız müzakeresi bozulduğu takdirde Türklere karşı çete teşkilatı yapmalarını kararlaştırdıkları ve bu çeteler için Fransa tarafından silah verileceği vadedilmiş olmasından bu esas üzerinde adamların yazılmasına başlanıldığı ve Türkiye’den kaçan Ermeni ve Kürtlerin fazla rağbet gösterdikleri ve çetelere lazım gelen masrafların temini için de bu unsurlar arasındaki zenginlerden bir komite teşkil eyledikleri*” bilgileri ulaşmaktaydı. Bu tür haberler ve bilgiler bölgede huzursuzluk yaratmaktaydı.

Fransa’nın bölge üzerinde bu tertipleri olurken Türkiye, Atatürk ‘ün yönlendirdiği diplomatik temaslara devam ediyordu. Atatürk ‘ün talimatı çerçevesinde görüşmeler yapmak maksadıyla Paris’e giden Hasan Rıza Soyak bu görüşmelerden istenilen neticeleri alamadan 31 Aralık 1936 gecesi Türkiye’ye döndü. Döner dönmez Atatürk ile görüştü.²⁵ Bu görüşmelerin istenilen neticeyi vermemesi üzerine Atatürk, Güney illerine Hatay konusunda tavır koymak maksadıyla bir seyahat planladı. Bu tavır, Hükümet üzerinde de bir endişe yarattı.

²² **ATASE Arş.**, Aynı Koleksiyon, Dos:13, Fih:MAH-16-17-18.

²³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Birincikânun 1936, s.8.

²⁴ **ATASE Arş.**, Aynı Koleksiyon, Dos:13, Fih:MAH-19.

²⁵ H. R. Soyak, **a.g.e.**, s.588-589.

Çünkü böyle bir tavrın, yürütülmekte olan diplomatik girişimleri engelleyeceği ve savaş görüntüsü yaratacağı düşünülüyordu. Buna rağmen Atatürk bu seyahati gerçekleştirdi. İstanbul'dan trenle 6 Ocak 1937 günü Eskişehir'e geldi. Burada Askeri erkân ve Hükümet üyeleri ile 4 saat süren bir toplantı yaptı. Hatay konusunda Türkiye'nin kararlılığı tüm dünyaya bir kez daha gösterildi.²⁶ Bu toplantıdan sonra Atatürk, Hatay konusundaki tavrını göstermek maksadıyla seyahatine devam etti. 7 Ocak'ta Konya'ya 8 Ocak'ta da Ulukışla-Kayseri yoluyla Ankara'ya geldi. 9 Ocak'ta İstanbul'a hareket etti. Eskişehir'de durarak çeşitli görüşmeler yaptı. Bunlardan Eskişehir Orduvehi'nde yaptığı toplantı Atatürk 'ün Hatay konusunda askeri müdahale dâhil her türlü kararı uygulayabileceğini gösterdi. O günkü toplantıya havacı genç subaylar da katıldılar. Atatürk burada yaptığı konuşmada genç pilotların Hatay konusundaki duygularını öğrendi. Kararlılıklarını değerlendirdi. Bu toplantıda bulunan genç subaylardan birisi olan Burhan Göksel anılarında bu görüşmeyi ayrıntılı olarak anlatmaktadır. B. Göksel Atatürk 'ün kendilerini Hatay konusunda adeta savaşa hazırladığını belirtmektedir.²⁷ Bu seyahatin hemen ardından 11 Ocak 1937'de Fransa'ya bir nota daha verildi. Görüşmeler yapmak maksadıyla Cenevre'de bir toplantı daha icra edildi. Atatürk, İstanbul'da iken 22-26 Ocak tarihlerinde Kurun Gazetesi'nde Asım Us imzasıyla Hatay konusunda 5 adetten oluşan bir yazı dizisi yayınladı. Bu yazılarda Fransa'nın tavrı eleştirilirken Türk Hükümeti de dolaylı olarak eleştiriliyordu. Bu yazılarla kamuoyu oluşturulmaya çalışılıyordu.²⁸ Gerek bu yazıların etkisi gerekse Hatay konusundaki gelişmeler ve bölgede Türklere yapılan kötülükler bazı vatandaşları etkilemekteydi.

²⁶ H.R.Soyak, **a.g.e.**, s.602-605.

²⁷ Burhan Göksel, "Atatürk 'ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Hikâyesi, Atatürk 'ün Türk Gençleri Hakkındaki Düşünceleri ve Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen ve Sabiha Gökçen'in Biyografisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 32, C XI, Ankara 1995. B.Göksel burada tarihi yanlış hatırlayarak Mayıs 1938 olduğunu belirtmektedir.

²⁸ **Kurun Gazetesi**, 22-26 Ocak 1937.

Bunlardan Hatay'da teşkilat kurmak isteyenler ve oraya gidip savaşmak isteyenler de vardı.²⁹ Öte yandan Fransızlara gözdağı vermek ve kararlılığımız göstermek amacıyla yapılan gösteriler de vardı. Bunlardan birisi “Hatay bizim canımız feda olsun kanımız” diye bağıarak Atatürk ‘ün huzurunda Sabiha Gökçen tarafından havaya ateş açılması olayıdır.³⁰

Hatay Konusunda Yeni Safha

Cenevre’de yürütülen görüşmeler sonucunda 27 Ocak 1937’de Türkiye’nin istediği sonuç çıkmasa da Türk tezine yakın bir sonuçla Hatay geçici bir süre çözüme kavuşturuldu. Böylece savaş durumuna kadar yükselen gerginlik bir süre sükûnet buldu. Görüşmelerin istediğimize yakın sonuçlanması Türkiye’de memnuniyet yarattı. Hükümet ve Cumhurbaşkanı arasında tebrik telgrafi teatisi oldu.³¹

Bu karar üzerine Türkiye ve Hatay’da mitingler düzenlendi. 28 Ocak 1937’de İçişleri Bakanlığı tarafından bütün vilayetlere ve müfettişliklere gönderilen talimat ile 31 Ocak 1937’de yurdun her tarafında Hatay için başarı mitingleri yapılması istendi. Resmi bir görüntü vermemek için mitinglerin CHP ve Halkevleri gibi sivil organizasyonlarla yapılması istendi. Mitinglere memurlar ve öğrencilerin azami katılımı sağlanacaktı. Bu mitinglerde Hatay’ın Türklüğüne ve oradaki Türklerin hak ve hayatlarının istiklal içinde gelişmesinin tabii ve medeni bir hak olduğuna vurgu yapılacaktı. Verilen kararın bizi memnun ettiği ve Fransa ile dost geçinmek istediğimiz, Suriye’nin bağımsızlığı ile Arapların saadetini istediğimiz beyan edilecekti. Mitinglerde, Çerkezler ile Ermenilerden dostane bahsedilecek, Suriye’deki aleyhte yapılan gösterilere ise bir cevap verilmeyecekti. Ayrıca miting sonunda Devlet erkânına ve “Hatay Egemenlik Cemiyeti”ne teşekkür telgrafları çekilmesi de istenmekteydi.³²

²⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 490-1-0-0 / 594 - 53 - 1-2

³⁰ Sabiha Gökçen, *Atatürk’le Bir Ömür*, 4.Basım, İstanbul 2007, s.251-264.

³¹ H.R.Soyak, *a.g.e.*, s.623-626.

³² Y.Sarınay, *a.g.m.*, s.20.

Hatay'da da miting yapılması için Dört Yol ve Kilis Kaymakamlıkları vasıtasıyla talimat verildi. Bu talimatta, Araplar ile bir çatışma olmayacağına kanaat getirildikten ve Fransız temsilcisinin izni alındıktan sonra miting yapılması istenilmekteydi. Ayrıca Hatay'daki diğer grupların da Türklerle birlikte mitinge katılmalarının teşvik edilmesi, Arapların Suriye'deki gösterilerine cevap verilmemesi, mitinglerin sadece Sancak dâhilinde yapılarak Fransa ve Türkiye'ye teşekkür edilmesi, Milletler Cemiyeti lehinde tezahürat yapılarak teşekkür telgraf-ları çekilmesi gibi hususlar belirtilmekteydi.³³ Verilen talimatlara paralel olarak bütün Türkiye ve Hatay'da mitingler planlı ve kontrollü bir şekilde yapılmıştır.³⁴

Milletler Cemiyeti'nin kararı ve Türkiye'deki mitingler üzerine Hatay'da Türklere karşı saldırılar ve tecavüzler arttı. Türkiye itidalli, güvenlik öncelikli ve hassas davranmasına rağmen Fransa kontrolündeki gruplar tepkili ve saldırgan davranışlar sergilediler. Bu durum gerginliklere ve huzursuzluklara yol açıyordu. Buna rağmen Türkiye en başta koyduğu hedefe adım adım gidiyordu.³⁵

Hatay Meselesi Çözüm Sürecinde İken Tunceli'de Çıkan İsyân

Fransa, Hatay'daki gelişmelerden ve ilerde ortaya çıkması muhtemel durumlardan endişe etmekteydi. Bu yüzden Türkiye'yi zor durumda bırakacak, Hatay ile ilgilenemeyecek bir durumun zuhuru halinde elinin güçleneceğini düşündü. Bu maksatla Türkiye'nin içişlerine yönelik tertipler içine girdi. Türkiye içinde karışıklık yaratmak amacıyla bazı elemanlarını Türkiye'ye gönderdi. Bunlardan bir kısmı Tunceli/Dersim bölgesindeki muhalif yapıyı harekete geçirmek ve Merkezi Hükümete sorun çıkartmak amacıyla kullanabileceği bir politika yürüttü. Hatay Meselesinin ortaya çıktığı ve Avrupa Devletlerinin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının yeni bir aşama kaydettiği dönem ile 21 Mart 1937 tarihinde Tunceli/Dersim bölgesinde başlatılan aşiret ayaklanmasının aynı zaman diliminde olması Türkiye için

³³ Y.Sarınay, a.g.m., s.21.

³⁴ Ankara'daki miting için bakınız; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Şubat 1937.

³⁵ H.R.Soyak, a.g.e., s.626.

çok önemli ve ciddi bir güvenlik sorunu yarattı. Hem Hatay konusunda bir politika yürütmek, hem Avrupa Devletlerinin Ortadoğu politikaları konusunda yürüttüğü politikalar karşısında durmak hem de büyük bir güvenlik tehdidi oluşturan Tunceli/Dersim isyanını önlemeye çalışmak Türkiye için hayati öneme sahip konulardı. Üstelik bunlar aynı zaman diliminde gerçekleşiyordu. İşte bu gelişmeler Hatay meselesinin çözümünü zor bir sürece soktu. En başta Türkiye'nin güney sınırları ve buna paralel Anadolu'nun birçok noktasında çeşitli ve çok boyutlu tedbirler alınmasını zorunlu kıldı.

Fransa'nın Türkiye üzerine yürüttüğü faaliyetlerin başında gelen organizasyon "Hoybun" idi. Hoybun'un Suriye'deki faaliyetlerini Fransız gizli teşkilâtı sevk ve idare etmekte, Türk bölgelerine Suriye'den plânlı bir şekilde Ermeni aileleri yerleştirilmekteydi. Bu Ermeniler de Fransız çıkarlarına hizmet etmekteydiler. Fransa'nın Türkiye'ye yönelik propagandaları Paris'ten yönlendirilerek, Suriye içine aktarılıyor, böylece Fransız ajanları vasıtasıyla Anadolu'ya ulaştırılıyordu.³⁶

1930'larda İngilizlerin rızası ile Suriye'ye gelen ve buradaki Kürt hareketlerini organize etmeye yönelik Bedirhan Bey, Suriye yetkililerince sınır dışı edildi. Ancak bunun nedeni, Fransız-İngiliz rekabetinin Suriye bölgesindeki çıkar çatışmasıydı. Suriye, Fransız sömürü bölgesi için kendi bölgesinde İngiliz emperyalizmine hizmet eden güçlerin organize olmasını istemiyordu.³⁷

Hatay'da Türkiye lehinde gelişmelerin ortaya çıkması üzerine Türkiye açısından önemli ve ciddi gelişmeler oldu. Çünkü Suriye, Hatay'ı kendi topraklarına katmak istiyor, bunun için de Fransa ile işbirliği yapıyordu. 1936 yılı sonlarında Türkiye'nin güney sınırında birtakım çete saldırıları görülmeye başlandı. 1937 yılı başından itibaren de bu saldırılarda bir artış olduğunu görüyoruz.³⁸ 1930 Ağrı isyanından

³⁶ Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1978, s.277-288.

³⁷ İbrahim Ethem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Ankara 1977, s.57.

³⁸ Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, İstanbul 1992, s.103.

sonra birçok asi ve Kürt ileri gelenleri Suriye'ye sığınmışlardı. Hoybun Cemiyetinden geri kalan kişiler de yeni bir teşkilât kurmaya çalışıyorlardı.

Fransızlar, ajanları İzzettin vasıtasıyla Dersim'de dini lider ve alevi aşiretler üzerindeki etkisi dolayısıyla bölgedeki lider konumunda olan Seyit Rıza ile irtibat kurdular. Seyit Rıza'nın bir mezhep lideri niteliğinde olması Hatay meselesinde Türkiye'yi güç durumlara sokabileceği gibi, bir Alevi-Sünni çatışmasını da beraberinde getirebilirdi. Fransa, Hatay meselesi konusunda bu konu ile Türkiye'yi zorlayabileceğini hesapladı. Fransız ajanı İzzettin, Suriye'deki cemiyet ile Seyit Rıza arasında irtibat kurarak Dersim'i kaynayan bir kazan haline getirmeye başladı. İzzettin, Mart 1937'de bir isyan için Suriye'deki Fransız gizli teşkilâtından Seyit Rıza'ya talimat getirdi. İngiliz ve Fransızların her türlü silâh, para ve propaganda desteği yapacakları propagandası ile geniş bir destek ortamı buldu. İsyana karşı olanlar da Fransız ajanları tarafından ortadan kaldırılıyordu.

Bu isyanın bastırılması harekâtında ele geçen vesikalar, mektuplar ve silâhlar, isyanın Fransızlar tarafından teşvik ve tertibiyle çıkarılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Hatay meselesinin çok hassas olduğu bir sırada meydana gelen Dersim isyanı, Fransa'nın elini güçlendirdi. Belgeler ve gelişen olaylardan anlaşıldığına göre Hatay meselesinin en kritik safhasında patlak veren isyanda Fransız plânı, Fransız silâhı ve Fransız etkisi söz konusudur.³⁹

Türkiye uzun süre bu isyanı etkisiz hale getirmek ve yayılmasını önlemek için uğraş verdi. Bir takım tedbirler aldı. Bu bölgeye askerî birlikler sevk etti. Bu da diğer bölgelerde ve Hatay üzerinde bir güvenlik sorunu oluşturdu. Bu güvenlik sorununu aşmak maksadıyla çeşitli yeni birlikler oluşturularak risk faktörü yüksek olan bölgelere sevk edildiler. Bazı birlikler de yerlerinden kaydırılarak güvenlik öncelikli yerlerde konuşlandırıldılar. Türkiye'nin önceliği ve meşguliyeti iç gü-

³⁹ S.Akgül, *a.g.e.*, s.105-106

venliği sağlamaya yönelikti. Hatay konusunda çözüm arayışları ve isteğimizin kabul ettirilmesi girişimleri, gelinen nokta şimdilik kaydıyla tatmin edici görüldüğünden ikinci planda kaldı.

Fransa'nın bu faaliyetleri karşısında Türkiye bir yandan iç güvenliği sağlamaya yönelik tedbirler alırken diğer taraftan da çevre ülkelerle güvenlik anlaşmaları gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda 7 Nisan 1937'de Mısır ile Dostluk Anlaşması imzalandı. Türkiye, 8 Temmuz 1937'de Afganistan, Irak ve İran ile Sadabat Paktı'nı kurarak bu bölgeden yönelebilecek bölücü hareketleri önlemek amacıyla anlaşmalar yaptı.

Diğer taraftan Fransa, Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti'ne intikalinden sonra, Hatay'da her vasıtaya başvurarak Alevileri Türkler aleyhinde bir cephe halinde teşkilatlandırmaya ve tahriklere başladı. Türk ve Alevilerin bu tahriklere kapılmaması üzerine, yerli muhafız askerleri ile birleşen Suriyeli Vatanî Milisleri Alevilere saldırarak ölümlere neden oldular. Fransa baskılarına devam etmekteydi.⁴⁰

Milletler Cemiyeti'nde Hatay konusundaki görüşmeler devam etti. "Sancak'ın Statüsü, Anayasa ve Sınırlarını" kapsayan bir rapor hazırlandı. Bu rapor 29 Mayıs 1937'de kabul edildi. "Türk-Fransız Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Komisyonunun kararı Sancak meselesini tam olarak çözemedi. Hatay'ın geleceği konusundaki beklentiler olumsuz bir havaya dönüştü. Bölgedeki Fransız temsilcilerinin uygulamaları ve Hatay'ın bağımsızlığını köstekleyici faaliyetleri, halk ile yönetimi karşı karşıya getirdi. Suriye'de Arap Milliyetçileri tarafından Fransızlara karşı yer yer gösteri ve başkaldırma olayları görüldü. Fransızlar da Hatay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırttılar. Türkiye, Sancak'ta yeni rejimin derhal uygulanmasını istediği hâlde, Suriye'deki Arapların protesto ve isyan hareketleri ve Sancak'taki Fransız sömürge idaresinin Arapları kışkırtıcı davranışları 1937 yılı yaz ayları boyunca sürdü. 3 Haziran 1937'de Suriye Parlamentosu bu anlaşmaları bir bildiri ile protesto ederek Sancak'ın Suriye topraklarının bir

⁴⁰ Y.Sarınay, a.g.m., s.24-25.

parçası olduğunu açıklamıştır. Suriye halkı da Hatay'a bağımsızlık verilmesinden dolayı hükümeti tenkit etmiş ve Suriye'nin bazı şehirlerinde hükümet aleyhine gösteriler yapmıştır.⁴¹

Atatürk'ün 1937 Yılı Meclis Açılışı Münasebeti İle yaptığı Konuşmada Hatay Konusundaki Sözleri ve Devamında Gelişen Olaylar

Türkiye'nin iç ve dış güvenliği konusunda hassas davranan ve yetkilileri harekete geçiren Atatürk, Hatay konusunda gelinen noktada önemli bir ilerleme kaydedildiği inancındadır. Bu maksatla iç ve dış güvenliğin önemine işaret ederek tavizsiz tedbirler alınmasını sağlamakta ve bunları da takip etmekteydi. 1 Kasım 1937'de Meclis açılış konuşmasında Hatay konusunda şunları söyledi: *“Milletler Cemiyeti yüksek idaresi altında cereyan etmiş olan müzakereler, Hatay halkını lâıyk olduğu mesut ve müstakil idareye kavuşması yolunda amaçladığımız gayeyi temin edecek vesikaların kabul ve imzasıyla neticelenmiştir. Yeni Hatay rejiminin meriyete girmesine, kısa bir zaman kaldı. Bu rejimi, kendileriyle en dostane bir zihniyetle emek birliği yapmış olduğumuz Fransızların, iyi niyetle ve amaçlanan gayeyi temin edebilecek şekilde tatbika başlayacaklarına şüphe edilmemelidir. Yarınki Türk - Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına, Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi, esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır kanaatindeyim”*⁴²

Atatürk bu konuşmasından 1 ay sonra Ulus Gazetesi muhabirine Hatay hakkında özel bir demec vererek gelinen noktayı olumlu değerlendirmekle beraber Fransızların bölgedeki uygulamalarına sitemde bulunmuştur.

Milletler Cemiyeti yeni anlaşmanın 29 Kasım 1937 tarihinde uygulanmasını kararlaştırmıştı Ancak Fransa bu yeni kararları uygulamaya geçmedi. Türkiye bunu 3 ve 27 Aralık tarihlerinde Fransa'ya verdiği notalarla protesto ederek 1930 tarihli Türk-Fransız dostluk

⁴¹ F.Atabay, a.g.m., s.196-197.

⁴² A.A.M., a.g.e., s.421-422.

anlaşmasını feshetmiştir. Bunun üzerine Türk-Fransız ilişkileri oldukça gerginleşmiştir. 14 Aralık 1937'de Atatürk 'ün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu Güney sınırlarında tedbir alınması gerektiğiyle ilgili bir kararname hazırlayıp uygulamaya başlamıştır. Bu kararnamenin uygulanmasıyla gerginlik daha da artmış adeta savaş durumuna girilmiştir.⁴³

Bu sırada Türkiye, 22 ve 24 Aralık 1937'de, seçim yönetmeliği ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri ile Konsey Başkanına itirazda bulunup Türkiye ile işbirliği halinde seçim yönetmeliğinin düzeltilmesini istedi. Bu ortamda Türk Fransız ilişkileri yeniden gerginleşti. Bu ortamda Türkiye 29 Aralık 1937'de Fransa'yı kaygılandırarak şekilde Fransız Hükümetine 1930 dostluk antlaşmasını bozma kararını bildirdi. Bu durumda, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın girişimlerinden endişe duyan Fransa, Türkiye ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitti. 30 Ocak 1938'de Paris'te yeni bir Türk-Fransız dostluk antlaşmasının yapılabileceği ümidi belirdi. Bu gelişmeler yaşandığı sırada Milletler Cemiyeti 31 Ocak 1938'de İsveç temsilcisinin başkanlığında Türkiye, Fransa, İngiltere ve Belçika temsilcilerinden oluşan komite Türkiye'nin itirazlarını dikkate alarak seçim yönetmeliğinde gerekli değişiklikleri yaptı. Seçimlerle ilgili bir gözlemci heyetinin kurulmasını da kararlaştırdı. Bu gelişmeler yaşandığı sırada Ankara'daki Fransız Askeri Ataşesi, kendi Savunma Bakanı'na 28 Mart 1938' de yolladığı ve Türk -Fransız ilişkilerini değerlendiren raporunda, Sancak meselesinin Türkiye ile olan ilişkileri bozduğunu, genel bir savaşta Türklerin dostluğu isteniyorsa bu meselenin Türkiye'yi tatmin edecek bir şekilde çözümlenmesi gerektiğini belirtti. Fransız Genelkurmayı da 8 Nisan 1938 tarihli raporunda Türkiye'nin stratejik önemine değinerek benzer bir talepte bulundu. Bunun üzerine Fransa'nın politikası yumuşadı ve Türkiye'nin seçim ile ilgili taleplerini olumlu karşıladı.⁴⁴

Seçimlerin ilk ayağı Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun gözetimi altında Mayıs 1938 başlarından itibaren gerçekleşti. Ancak

⁴³ H.R.Soyak, **a.g.e.**, s.638.

⁴⁴ A.Dağıstan-A.Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.79-80.

Fransa ile varılan anlaşmaya rağmen Sancak'taki Fransız makamları Türkler aleyhindeki faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Sancak'taki Fransız Yüksek Komiseri Türkler aleyhine çalışmaya başlamıştı. Türk olmayan unsurları birleştirerek seçimi kazanmak ve bu şekilde Sancak'taki Fransız nüfuzunu devam ettirmek istemekteydi. Bu yöndeki girişimlerini de Ermeni unsuruna dayandırmaktaydı. Sancak'ta atanan memurları, doktorları ve jandarmaları Ermeniler arasından seçmekteydi. Bu şekilde Sancak'taki Türklere baskı uygulanıyor, köylere baskınlar düzenleniyordu. Suriye yanlısı Vatanî Partisi mensuplarının baskı ve şiddet uygulamalarına göz yumulmakta hatta teşvik edilmekteydi. Seçimleri Türklerin asla kazanamayacağı, Hatay'da mevcut olan Fransız askeri kuvvetini asla Hatay'dan çıkaramayacakları propagandası yapıyordu. Türkiye Hükümeti hudutta asker bulundurmasına rağmen Fransız dostu Rusya'nın müdahalesi endişesiyle Hatay'a asker sokma teşebbüsünde bulunmasına imkân olmadığı yönünde propagandalar yapılmaktaydı. Ayrıca Sancak'ta Türkler lehine hareket eden Alevilere de baskı yapıyordu. Sancak'taki Çerkezlerin Arap listelerine kaydını sağlamak üzere Sancak'a bir kısım Çerkez ajanları sokulmakta, Türkiye'ye bağlı Kürt Dağı halkını Türkiye aleyhine harekete geçirmek için bölgeye propagandacılar gönderilmekteydi. Reyhaniye'deki Kürt Kulübü mensupları da Türkiye aleyhtarı Hoybun Komitesi'ne bağlı olarak hareket etmekteydi. Bunun yanında Suriye'deki Taşnak ve Hınçak komitelerini birleştirip birçok Ermeni'yi ve aynı zamanda Arap'ı Sancak'a sokarak seçim listelerine kaydediyorlardı. Türkler ise bir takım bahanelerle kaydedilmiyordu. Türk listelerine kaydedilecek olanlara da baskı uygulanarak vazgeçirilmeye çalışılıyordu. Türkleri yıldırma için bir takım olaylar çıkarılmakta, tutuklamalar gerçekleştirilmekteydi. Bu bölgedeki Fransız istihbarat teşkilatı tarafından Suriye Vatanî Partisi mensuplarına 25 adet tabanca dağıtılmış, 500 kişilik izci elbisesi ve sopası hazırlanmak suretiyle de bir teşkilat oluşturulma yoluna gidilmişti. Bunun yanında şoseleri tamir bahanesiyle Hatay sınırını üzerinde bulunan bazı karakollara iki dağ topu ile iki makineli tüfekle donatılmış 500 asker getirildi. Fransız istihbaratının çalışması

sonucunda farklı partiler birleştirilerek güç birliği sağlanıyordu. Seçim Komisyonu da tarafsızlıktan ayrılarak Türkler aleyhine faaliyetlere göz yummaktaydılar.⁴⁵

Bütün bu gelişmeler Sancak'ta olayların çıkmasına sebebiyet verdi. 26 Mayıs'ta Reyhanlı'da Türklerle Araplar arasında olaylar çıktı. Bu olaylar bahane edilerek Reyhanlı Halkevini bastılar. Ardından 31 Mayıs'ta Hatay'da ölümle sonuçlanan olaylar meydana geldi. Bütün bu gelişmeler Türkiye'de tepkilere sebep oldu. TBMM ve Türk basınında bu olaylar protesto edildi ve çeşitli yazılar yazıldı. Antakya Başkonsolosu Celal Karasapan 28 Mayıs 1938'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda Sancak'ta seçim sırasında meydana gelen gelişmeleri anlattıktan sonra, Komisyon'un tarafsızlığını yitirdiğini belirtti. Fransızların Hatay'da köy köy dolaşarak halkı aleyhimize teşvik ettiklerini yazdı.⁴⁶

Atatürk'ün Mersin-Adana Seyahati ve Alınan Askerî Tedbirler

Atatürk 'ün hasta olmasına rağmen 20-25 Mayıs 1938 tarihlerinde Mersin ve Adana seyahati gelişen bu gergin ortamda gerçekleşti. Fransız basınında Atatürk 'ün ağır hasta olduğu haberleri yer almaktaydı.⁴⁷ Hatay'da da Türklere büyük baskılar ve yıldırımlar yapılıyordu. İşte bu ortamda Atatürk şahsi bir tavır koymaya karar verdi. Bu tavır bölgeye en yakın noktalara giderek gövde gösterisi yapmak şeklinde olacaktı. 18 Mayıs gecesi "*Cumhurbaşkanı Atatürk 'ün nezdinde Başvekil ve Hariciye Vekili ile birlikte vaki toplantıda Hatay vaziyeti dolayısı ile yüksek kadroya çıkarılması arz edilmiş olan birlikler meyanına Bilecik, Viranşehir, Mardin ve Cizre'deki bazı hudut birliklerin de dâhil edilmesine karar verilmiştir.*"⁴⁸ Atatürk, 19 Mayıs günü önce Başbakan Celal Bayar ile bir görüşme yaptı. Ardından 19 Mayıs Stadyumunda icra edilen gösterileri izledi. Akşamüzeri 17.00 treni ile Mersin istikametine doğru hareket

⁴⁵ Yusuf Sarımay, "Atatürk 'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**", C XII, S 35, 1996, s.407-408

⁴⁶ A. Dağıstan-A.Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.83.

⁴⁷ H. R. Soyak, **a.g.e.**, s.645.

⁴⁸ **ATASE Arş.**, Barış Dönemi Faaliyetleri, Kl:1457, Dos:1, Dol:77, Fih: 18-2.

etti. 20 Mayıs'ta Mersin'e geldi. Askerî birliklerin resmigeçidini ayakta izledi.⁴⁹ Bu, kendisi hakkında ağır hasta şeklinde haber yayınlayanlara ve propaganda yapanlara bir cevaptı. Mersin ve civarındaki incelemelerinden sonra Adana'ya gitti. Burada özellikle askeri birlikler ile ilgilendi. Bu da bir mesaj niteliğinde idi. Bu gelişmeler olurken askeri önlemler de alınmaktaydı. Çünkü bu gelişmeler her an Türkiye'yi bir savaşa sürükleyebilirdi. Bunun bilincinde olan Genelkurmay çeşitli tedbirler aldı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın "*Hatay'daki durumun ehemmiyet kesbetmesi üzerine evvelce yüksek kadroya çıkarılmış olan 7'nci Piyade Tümeni ile 39'uncu Dağ Tugayının harekete geçebilecek bir duruma konulmasına ve Takviyeli Alay için yapılmakta olan hazırlıkların bu suretle daha ziyade şumullendirilmesine lüzum hâsıl olmuştur. Suriye hududunda bulunan X ve XVI hudut taburlarının da aynı surette yüksek kadroya çıkarılması ve harekete geçebilecek duruma konulması ve VI. VII. Kolordu Nakliye Taburlarının ve Tayyare Defi Bataryalarının da hazari kadroya göre noksanlarının ikmali ve VII. Kolordu Topçu Taburunun da Adana'da hazar kadrosuna göre teşkili lüzumlu görülmektedir*"⁵⁰ şeklindeki emri ile bölgede asker yığmaya başlanıldığı anlaşılmaktadır. 2'nci Ordu Müfettişi İzzettin Çalışlar'ın Genelkurmay Başkanlığına bildirdiğine göre "*Hatay'ın işgali için takviyeli alayın ileri harekâtı hazırlıkları tamamlanmıştı*".⁵¹ Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak yayınladığı bir emirde "*Hatay'ın vaziyetinin aldığı ehemmiyet dolayısı ile hududumuz üzerinde bulunan Dörtöyol, İslahiye, Kilis merkezleri ile diğer mühim merkezlerin geceli gündüzlü muharebeye müsait bir hale çıkarılmasını ve boşta bulunan görevlere atama yapılmasını*" istedi. Hatay'a karşı yapılacak bir seferberlik mevzubahis olması halinde nasıl bir planlama yapılması gerektiğini de yetkililere bildirdi.⁵²

Hatay İçin Gövde Gösterisi "Gaziantep Askerî Manevrası"

Hatay meselesi Fransa ile yürütülen görüşmeler neticesinde 3 Temmuz 1938'de önce bir Askerî Anlaşma ve ertesi gün de Dostluk

⁴⁹ Özel Şahingiray, **Atatürk 'ün Nöbet Defteri**, Ankara 1955, s.724-726.

⁵⁰ **ATASE Arş.**, Barış Dönemi Faaliyetleri, Kl:1457, Dos:1, Dol:77, Fih: 18-1.

⁵¹ **ATASE Arş.**, II.Dünya Harbi Koleksiyonu, Dos:18, Fih:119-127.

⁵² **ATASE Arş.**, II.Dünya Harbi Koleksiyonu, Dos:18, Fih:43.

Anlaşması olarak imzalandı. Bu anlaşma ile Hatay'a 2500 kişiden oluşan bir Türk kuvvetinin girmesine karar verildi. 22 Temmuz 1938'de başlayan seçimler 1 Ağustos'ta sonuçlandı. 2 Eylül'de Hatay Meclisi ilk toplantısını yaparak bağımsızlığına kavuşmuş oldu. Ancak son 2 yıldaki gelişmelere baktığımızda Fransa'nın sürekli olarak sorun çıkardığını ve bölgedeki insanları Türkiye aleyhinde teşkilatlandırıldığını görmekteyiz. Bu yüzden Fransa'nın Suriye ile birlikte yine bir sorun oluşturabilecek tertipler içine girebileceği ihtimal dâhilindedir. İşte bu yüzden Türkiye işi sağlam tutarak hem Fransa'ya ve ilgili ülkelere bir gövde gösterisi yapıyor hem de bir karışıklık ve oldubitti yaratılması halinde manevra bölgesindeki askerlerin anında müdahalesi düşünülüyordu.

Gaziantep Manevraları 9-14 Eylül 1938'de gerçekleşti. Manevralar için Mareşal Fevzi Çakmak ve diğer komutanlar 5 Eylül'de Gaziantep'e geldiler. Manevra'ya iştirak edecek birlikler de 6 Eylül'de görev yerlerinde oldular. Gaziantep Manevrası için hazırlanan mesele incelendiğinde Hatay bölgesinde ve Akdeniz kıyılarında vuku bulması muhtemel bir savaşa karşı bir uygulama yapıldığı anlaşılmaktadır. Atatürk 'ün de manevraya katılması beklenmiş ancak sağlık nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Manevra başarı ile icra edilmiştir.⁵³

Hatay, bağımsız bir Türk Devleti olarak tarih sahnesine çıktı. Meclis'in açılış konuşmasında Başbakan, Hatay konusunda şu ifadeleri kullandı: "Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu millî dâvayı bir Türk - Fransız dostane anlaşmasıyla halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu anlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükûn yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi'ne ve istiklâline kavuştu. Müstakil Hatay devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dâhilî emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümit ediyoruz. Geçen sene -Yarıncı

⁵³ Fatih Özkurt, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî manevra ve tatbikatlar (1909-1938)**, Ankara 2017, 248-252.

Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk-Fransız anlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihâl edilen neticelerin istikrarı Türk-Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim.”⁵⁴

SONUÇ

Hatay bölgesi Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmesine rağmen Anavatan Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştı. Bölgenin gerek Türk ağırlıklı nüfus yapısı gerekse jeopolitik ve stratejik bir konumda bulunması dolayısıyla sürekli olarak Atatürk 'ün ve Türkiye'nin gündeminde kaldı. Atatürk, Hatay konusunu doğrudan kendisi yönlendirdi ve şekillendirdi. Birçok iç ve dış sorun tek tek çözümlendi veya çözüm konusunda önemli aşamalar kaydedildi. İşte bu sorunların çözüm süreci devam ederken Hatay konusunun da çözüm aşamasına gelinecekti. Büyük Avrupa devletleri 1930 yılından itibaren büyük bir rekabet içine girdiler. Bu rekabet 1934 yılından sonra gergin bir hal aldı. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Suriye üzerine yönelik emelleri başta Fransa olmak üzere tüm devletler nazarında yeni politikaların oluşmasına ve ittifak arayışlarına yol açtı. Türkiye bu ortamdan 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile yararlanmasını bildi. Atatürk, bu anlaşma imzalanmaz bundan sonra sıranın Hatay'da olduğuna vurgu yaparak Hatay konusuna öncelik verdi.

Hatay konusunda doğrudan Atatürk tarafından yürütülen ve üç aşamadan oluşan bir plan uygulandı. Konu önce gündeme taşınacak ve sürekli gündemde tutulacaktı. Sonrasında Hatay'da bir Devlet kurulacak ve en sonunda bu Devlet, Türkiye'ye iltihak olunacaktı. Bu plan aşama aşama ve başarı ile yürütüldü.

Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Hatay konusuna şöyle vurgu yapmıştı: “*Milletimizi gece gündüz meşgul*

⁵⁴ A.A.M., a.g.e., s.431.

eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan -İskenderun - Antakya ve havâlisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdüğümüz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabîî görürler". Fransa, Türkiye'nin ve Atatürk 'ün tavrından rahatsız oldu ve bazı siyasî ve gizli girişimlerde bulundu. Türkiye'nin Hatay'a ilgisini kesmek ve engellemek için hem Hatay üzerinde hem de Türkiye içinde çeşitli teraplere girişti. Hatay'da teşkilatlar kurdu, Dernek ve Cemiyetler oluşturdu. Hatay'da yaşayan Türkiye yanlılarını sindirecek ve korkutacak eylemlere girişti. Bölgedeki Türklere ve Türkiye yanlılarına fiziki saldırılar yapıldı. Öldürülenler, kaçırılanlar oldu. Öte yandan aynı güçler Türkiye'nin iç meselelerinde sorun oluşturacak tertipler içine girdiler. Türkiye aleyhinde faaliyetler yapmalarını sağladılar. Fransa, Türkiye içinde karışıklık yaratmak maksadıyla bazı elemanlarını Türkiye'ye gönderdi. Bunlardan bir kısmı Tunceli/Dersim bölgesindeki muhalif yapıyı harekete geçirmek ve Merkezi Hükümete sorun çıkartmak maksadıyla kullanabileceği bir politika yürüttü. Hatay Meselesinin ortaya çıktığı ve Avrupa Devletlerinin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının yeni bir aşama kaydettiği dönem ile 21 Mart 1937 tarihinde Tunceli/Dersim bölgesinde başlatılan aşiret ayaklanmasının aynı zaman diliminde olması Türkiye için çok önemli ve ciddi bir güvenlik sorunu yarattı. Hem Hatay konusunda bir politika yürütmek, hem Avrupa Devletlerinin Ortadoğu politikaları konusunda yürüttüğü politikalar karşısında durmak hem de büyük bir güvenlik tehdidi oluşturan Tunceli/Dersim isyanını önlemeye çalışmak Türkiye için hayati öneme sahip konulardı. İşte bu gelişmeler Hatay meselesinin çözümünü zor bir sürece soktu. En başta Türkiye'nin güney sınırları ve buna paralel Anadolu'nun birçok noktasında çeşitli ve çok boyutlu tedbirler alınmasını zorunlu kıldı.

1936-1939 yılları arasında Hatay konusunda çok yoğun ve çok boyutlu bir politika gerçekleşmişti. Türkiye, Hatay sorunu ile uğraşırken birçok başka sorunla da karşılaşmıştı. Bu sorunları çözerek Hatay'ın Anavatan'a katılımını gerçekleştirmeyi başardı. 1936-1939 yıllarında

Hatay'ın Anavatan'a katılma sürecinde gerçekleşen olayların, güvenlik önlemlerinin, alınan tedbirler ve uygulamaların incelenmesiyle, bunların günümüz sorunlarının çözümüne katkı sağlayacağı ve örnek oluşturacağı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş).

Akşam, Cumhuriyet, Kurun, Ulus Gazeteleri (1936, 1937, 1938).

Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977.

Akgül, Suat, **Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası**, Hacettepe Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995.

Akgül, Suat, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyancıları ve Gerçekler**, İstanbul 1992.

Asker, Ahmet, "Misak-ı Millî'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", **Yeni Türkiye Misak-ı Millî Özel Sayısı**, S 93/2017.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatanına Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 4/7 (Temmuz 2015).

Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk 'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara 1989.

Belen, Fahri, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, Cilt V, Ankara 1967.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 2014.

Dağıstan, Adil - Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılıma Hatay**, Ankara 2008.

Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye'nin Dış Politikası'nda 50. Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar (1935-1939)**, Ankara 1973.

Erkal, Şükrü, "Atatürk ve Hatay", **Atatürk Haftası Armağanı** (50 nci Yılında Atatürk), Ankara 1988.

Genelkurmay Başkanlığı, **Hatay Hakkında Türk-Fransız Anlaşması**, Ankara 1939.

- Gökçen, Sabiha, **Atatürk 'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul 2007.
- Göksel, Burhan, "Atatürk 'ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Hikâyesi, Atatürk 'ün Türk Gençleri Hakkındaki Düşünceleri ve Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen'in Biyografisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, Temmuz 1995, S 32.
- Gürsel, İbrahim Ethem, **Kürtçülük Gerçeği**, Ankara 1977.
- İsmail Habib, **Atatürk İçin**, İstanbul 1939.
- Karakoç, Ercan, "Atatürk 'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Yaz 2009.
- Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar KAYNAKÇALI Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara 1986.
- Özkurt, Fatih, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)**, Ankara 2017.
- Pehlivanlı, Hamit - Sarıнай, Yusuf - Yıldırım, Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**. Ankara 2001.
- Rışvanoğlu, Mahmut, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1978.
- Sarıнай, Yusuf, "Atatürk 'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, 1996.
- Sarıнай, Yusuf, "Atatürk 'ün Hatay Politikası-II- (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**", C XII, S 35, 1996.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk 'ten Hatıralar II**, İstanbul 1973.
- Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri, (1936-1939)", **Bellekten**, CXLIX., S 193, (Nisan 1985).
- Şahingiray, Özel, **Atatürk 'ün Nöbet Defteri**, Ankara 1955.

ANAVATANA KATILMASININ ARDINDAN HATAY'IN SOSYO- EKONOMİK ANLAMDA İYİLEŞTİRİLME ÇALIŞMALARI (1939- 1941)

Suna ALTAN*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından işgaller ile başlayan ve Cumhuriyetin ilanından sonra da süre gelmiş olan Hatay sorunu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin izlemiş olduğu başarılı dış politika sayesinde 23 Haziran 1939'da şehrin anavatana katılması ile son bulmuştur. Hatay, 7 Temmuz 1939 yılı 3711 sayılı yasa ile Türkiye'deki iller arasındaki yerini almıştır. Fransız mandası altında kalmış olduğu zamanlarda, Fransız Yüksek Komiserliği Hatay'da yerli halk arasında ciddi bir ayırım gözetmiştir. Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde sosyo-ekonomik yardımlar ve yatırımlar yapılmamıştır. Anavatana dâhil edilip il olmasının ardından 1939-1941 yılları arasında devlet tarafından Hatay'ın sosyo-ekonomik anlamda iyileştirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Şehrin kalkınması ve halkın durumunun iyileşmesi için tüm imkânlar seferber edilmiştir. Hatay ili, ülkedeki diğer iller ile sosyo-ekonomik olarak aynı seviyeye getirilmeye çalışılmıştır. İyileştirme çalışmaları Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumlar göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Türkiye Cumhuriyeti, Sosyal, Sağlık, Kültür, Eğitim, Ekonomi.

* Dr., Ankara Üniversitesi, suna.altan7634@hotmail.com.

SOCIO-ECONOMIC IMPROVEMENT OF HATAY AFTER THE ACCESSION TO THE MOTHERLAND (1939-1941)

ABSTRACT

Following the signing of the Armistice of Mudros, the Hatay problem that had started with the invasions and even continued after the declaration of the Republic, ended with the city to join the motherland on 23 June 1939 upon the successful foreign policy that the Republic of Turkey followed. With the Law no. 3711 of 7 July 1939, Hatay took its place among the provinces in Turkey. During the years under French mandate, The French High Commissioner made a serious distinction between the indigenous people in Hatay. Socio-economic assistance and investments were not made in the places where the Turks were majority. After the city was incorporated into the motherland, the state started to work on improving the socio-economic status of Hatay between 1939-1941. All opportunities have been mobilized for the development of the city and the improvement of the people's prosperity. The province of Hatay has been tried to be brought to the same level with other cities in the country. Improvement studies were carried out in a way to take the socio-economic situation in Turkey into consideration.

Keywords: Hatay, Turkish Republic, Social, Health, Culture, Education, Economy.

GİRİŞ

Hatay coğrafi konum olarak, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde yer almakta olup, doğusunda ve güneyinde Suriye toprakları, batısında Akdeniz, kuzeyde ise Adana ve Gaziantep illeriyle çevrilidir.¹ Bu haliyle Hatay, bir geçiş bölgesi konumundadır. Transit geçiş yolları üzerinde bulunması sebebiyle de her zaman canlı bir ticaret merkezi olmuştur. Bir liman bölgesi olmasının yanında hayvancılık ve ziraatta verimli topraklara sahip olmasından dolayı ilk çağlardan beri bölgedeki devletlerin daima ilgisini çekmiştir.² I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından ardından, İngiliz ve Fransız kuvvetleri ortak bir hareketle ilk olarak stratejik ve ekonomik öneme sahip olan İskenderun Limanı'nın işgaline karar vermişlerdir. Hatay'ın işgalinde bölgenin jeopolitik önemi büyük bir etken olmuştur. Hatay stratejik olarak Akdeniz'e bağlantısı olan bir vilayet olduğundan; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın daima hâkimiyet kurmak istedikleri bir yer olmuştur. Ayrıca Hindistan'a giden kısa yolun buradan geçiyor olması, hâkimiyet kurmak isteyen devletler için Hatay'ı daha da vazgeçilmez kılmıştır.³ 9 Kasım 1918 günü İngilizler, 10 Kasım 1918 günü de Fransızlar İskenderun'a asker çıkararak, Kaymakamı sürgün etmiş ve bu iki ülke birlikte işgal sürecini resmen başlatmışlardır. 14 Kasım 1918'de Fransız işgal kuvvetleri İskenderun'dan Halep'e kadar olan bölgenin İtilaf Devletleri'nin işgalinde olduğunu bölge halkına ve idari makamlara bildirilmiştir.⁴ İtilaf Devletleri'nin İskenderun Limanı'na askeri kuvvetler çıkarmasından sonra 11 Aralık 1918'de Dört Yol Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.⁵ Mütarekenin

¹ Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972, s.8.

² Ergünöz Akçara, "Hatay'ın Anavatana İlhakına Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, 2010, s.335.

³ H. Ömer Budak, "Misak-ı Milli İçinde Hatay'ın Yeri", **Misakı Milli Özel Sayısı Yeni Türkiye Yayınları.93**, 2017, s.1098-1100.

⁴ Süleyman Hatipoğlu, "Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Hatay Savunması", **Hatay Araştırmaları 1**, 2010, s.120.

⁵ Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1996, s.27.

ardından başlayan işgallere bölge halkı silahlı mücadele ile karşı koymuştur. İtilaf Devletleri'nin işgaline karşın İstanbul Hükümeti'nden herhangi bir yardım göremeyen halk devletten beklentisini kesmiş ve savunmaya geçerek küçük gruplar halinde milis kuvvetleri meydana getirmiştir. Anadolu'nun her yerinde dağınık şekilde milli direniş başlatılmış ve Hatay'da direniş yapan bu yerler arasında yer almıştır.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nın 7. maddesine göre sınırlarımız dışında kalan İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulması, bu bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürlerini geliştirilmesi için her türlü kolaylıktan yararlanmaları ve Türk dilinin resmi bir niteliğe sahip olması kararı alınmıştır.⁶ 15 Mart 1923'te Mustafa Kemal Paşa Adana'ya geldiğinde kendisini karşılayan Antakyalı Ayşe Fitnat Hanım “*Ulu gazi bizi kurtar*” deyince Gazipaşa'da cevap olarak “*kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz günü gelecek siz kurtulacaksınız*” demiştir. Bu söz bütün Hatay Türkleri tarafından kurtuluş için cesaret ve umut kaynağı olmuştur.⁷ Atatürk'ün, Adana'daki konuşmaları Sancak Türklerine moral ve cesaret vermiştir ve bunun sonucunda 30 Mayıs 1923'te Adana'da “*Antakya ve İskenderun Yurdu Cemiyeti*” kurulmuştur. Cemiyetin Başkanı Tayfur Mürsel(Sökmen), 2. Başkanı Sami Azmi(Ezer) ve sekreteri Şükrü Oğuz (Alpkaya) işgal altında bulunan halkın seslerini duyurmak ve Sancak'ta bulunan Türklerle bağlarına devam ettirmek için ‘*Altınöz*’ adlı gazeteyi çıkarmışlardır.⁸

Türkiye, Hatay konusunda hak arama ve elde etmek çalışmalarını iyi değerlendirmiştir. İzlenecek olan politikada iki aşamalı bir strateji takip edilmiştir. İlk aşama Hatay'ın Suriye'den koparılıp bağımsızlık verme, ikinci aşama ise anavatana ilhak edilmesi şeklinde olmuştur. Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay sorunu Milletler Cemiyeti'ne inktal etmiştir. Cemiyet yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, 1922'de

⁶ Budak, a.g.m., s.1100.

⁷ Cemil Gök, **Kırk Asırlık Türk Yurdu Hatay Tarihi Geçmişi ve Milli Mücadelesi**, Ankara, 2005, s.40.

⁸ Süleyman Hatipoğlu, “Hatay'ın Kurtuluşunun Temelleri”, **Anavatana Katılışının 60 Yıl Dönümünde Hatay**, 2011, s.52-43.

vermiş olduğu karar ile Suriye'nin Fransa'nın mandası altında bulunmuş olduğunu daha sonra onaylamıştır. Fransa, Milletler Cemiyeti'nden almış olduğu cesaretle Halep Devleti'ne bağlı İskenderun özel sancağını kurmuştur. Fransa'nın bir sonraki hamlesi, 10 Ocak 1925'te Halep ve Şam Devleti'ni birleştirilerek bölgenin Şam'a bağlandığını bildirilmek olmuştur. Fransa, bu davranışı karşısında Türkiye'nin giderek artan rahatsızlığını azaltmak için 30 Mayıs 1926'da Türkiye ile "*Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması*" imzalamıştır. Anlaşma ile Sancak için öngörülmüş olan idari yapı bir kez daha onaylanmıştır.⁹ Yaşanan politik gelişmelerin yanında Hatay'daki Türk halkı Türkiye'ye olan özlemini her fırsatta ortaya koyma çabası içinde olmuştur. Türkiye'ye olan sevginin ve bağlılığın Antakya'da ilk defa toplu halde ifade edildiği tarih 30 Ağustos 1933 Zafer Bayramı kutlamaları olmuştur. Aynı şekilde 29 Ekim 1933'te Cumhuriyet Bayramı Antakya'da büyük bir sevinç gösterisiyle kutlanmıştır. Türk halkı bağlılıklarını ortaya koymak amacıyla Türk inkılaplarına uygun davranışlar sergilemiştir. 1934 yılının Kurban Bayramı'nda tüm Türkler Şapka Kanunu'na uyarak şapka girmişlerdir.¹⁰

Atatürk, 1937 yılının Ocak ayı içerisinde Suriye sınırına bir seyahat gerçekleştirmiştir. Yapılmış olan bu seyahat Türkiye'nin Hatay konusundaki kesin ve kararlı duruşunu dış dünyaya göstermiştir. Gerçekleştirilmiş olan bu seyahat özellikle İngiltere'de Türkiye aleyhine bir hava yaratmış ve İngiliz Dışişleri taraftarları uzlaştırıcı bir hava içinde olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde olmasından dolayı Türkiye'nin desteğini hissetmek isteyen İngiltere kadar Fransa'da bu desteği sağlamak için İngilizlerin düşüncesinden yana bir duruş sergilemiştir. Milletler Cemiyeti'nin 27 Ocak 1937'de kabul edilen raporunda, sancağı bağımsızlığa götüren süreçle birlikte aynı gün Türkiye-

⁹ Ahmet Asker, "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", **Misakı Milli Özel Sayısı 93 Yeni Türkiye Yayınları.93**, 2017, s.1108.

¹⁰ Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993, s.145-147-148.

Fransa arasında sancağın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırının teminat altına alındığı antlaşma imzalanmıştır.¹¹ Türk Hükümeti, Hatay'ın durumunun Milletler Cemiyeti'ne anlatılması için Cenevre'ye bir heyet göndermiş ve yapılan başarılı görüşme sonucunda Cemiyet tarafından Türk tezi kabul edilmiştir.¹² Türkiye, Fransa'yı ikili görüşmelere zorlayarak 1938 yılında antlaşma imzalamıştır. 4-5 Temmuz 1938'de 2500 kişilik bir askeri birliğini Hatay'a sokan Türkiye bir anlamda davanın esası olan seçimlerin istediği şekilde sonuçlanmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Türk ordusunun Hatay'a girişi kesin çözüm yolunda temel bir faktör olmuştur.¹³ Yapılan girişimler neticesinde 2 Eylül 1938 günü Hatay Devleti kurulmuştur. Hatay Devleti Millet Meclisi, aynı gün gündüz sinemasında toplanmıştır. Meclis Başkanlığı'na Abdulgani Türkmen, devlet reisliğine Tayfur Sökmen seçilmiştir. 5 Eylül 1938 günü Tayfur Sökmen, Dr. Abdurrahman Melek'i başvekil olarak görevlendirmiş ve aynı gün kurmuş olduğu hükümet güvenoyu almıştır. Oylama sonucunda Hatay Anayasası kabul edilmiş ve İskenderun Sancağı olarak işlem gören devletin adı Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine Hatay Devleti olarak değiştirilmiştir.¹⁴ 23 Haziran 1939 günü Fransa ile Türkiye arasında Hatay mıntukasının Türkiye'ye iadesine dair Hatay Antlaşması imzalanmıştır. Böylece mandater Fransa 1918'de işgal ettiği ve Türkiye'nin özel şartlarla imzaladığı 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'ndan sonra yerleştiği bu Türk bölgesi üzerindeki yetkilerini, bu defa yine uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde imzalanan bir antlaşma ile Türkiye'ye devretmiş, böylece Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının önü açılmıştır.¹⁵ Daha sonraki süreçte, Hatay Millet Meclisi oy birliği ile 23 Haziran 1939'da anavatana katılma kararı almıştır. Hatay Devleti tarihe 17.

¹¹ N. Yücel Mutlu, **Misak-I Milli'de İkinci Kazanç İkinci Kayıp Bugünkü Suriye Sınırımız ve Halep**, Önder Matbaacılık, Ankara, 2012, s.179-180.

¹² Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.98-99.

¹³ Yusuf Sarımay, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", **Anavatana Katılışının 60 Yıl Dönümünde Hatay**, 2001, s.37.

¹⁴ Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.225.

¹⁵ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, s.35.

Türk devleti olarak geçmiştir.¹⁶ Katılımın hemen ardından Hatay Vi-
layeti için iyileştirme çalışmalarına başlanmıştır.

1. ANAVATANA KATILMADAN ÖNCE HATAY'IN SOSYO- EKONOMİK DURUMUNA GENEL BAKIŞ

Fransız mandater yönetimi Sancak'ta bulunan Türklere karşı bas-
kıcı bir politika izlemiştir. Baskı politikası daha çok sosyal ve kültürel
alandaki hissedilmiştir. Hatay'ın manda yönetimine tabi olması ile bir-
likte Hatay'daki Türklerin eğitimi açısından olumsuz gelişmeler ya-
şanmaya başlanmış, Sancak'taki Türklerin eğitimsiz kalması için özel
bir çaba harcamıştır. Türklerin bulunduğu yerlerde okul yapılması ve
öğretmen temini konularında isteksiz bir tavır sergilenmesi özellikle
dikkat çekmiştir. Türk kültürüne dair yapılacak olan derslerde öğret-
men seçimlerinde bilinçli olarak bu derslere uygun olmayan Fransız
milliyetçisi olan öğretmenler görevlendirilmiştir.¹⁷ Fransız yönetimi
Sancak'ta bulunan okul müdürlüklerine Arap ve Fransız kökenli olan-
ların atanmasını gerçekleştirmiştir. Yöneticilere okullarda geniş yetkiler
verilmiş ve göreve alınan yöneticiler sömürge idaresinin taraftarları
olmuşlardır. Hatay'da Arapça öğretmek ve Fransızca eğitim yaptır-
mak için okullar açılmaya başlanmıştır. Yönetim bu okulların açılma-
sına izin verirken Türklerin aynı talepleri kabul edilmemiştir. Anılan
bu okullar karşısında Türkçe eğitim yapan okulların sayıları hızla azal-
mıştır. Fransızların Türklere karşı izlemiş oldukları eğitimde geri bı-
rakma politikasından bir diğeri de Türklerin çoğunlukta bulunduğu
yerlerde medrese eğitimini desteklemeye başlamışlardır. Medrese ho-
calarına yardım adı altında maaşlar vererek bu eğitimin yaygınlaşma-
sını sağlamışlardır. Camilerdeki sıbyan mekteplerin sayısı her geçen
gün artmıştır. Medrese ve sıbyan mektebi hocaları almış oldukları eko-
nomik destekle Fransız himayesini desteklemişlerdir. Böylece Türkler

¹⁶ Sökmen, **a.g.e.**, s.117.

¹⁷ Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Gazeteciler Cemiyeti Yayın-
ları, Antakya, 2017, s.55.

açısından muhafazakâr tutum teşvik edilerek ayrılıklar yaşanmasına neden olunmuştur.¹⁸

Hatay'da sağlık alanında gerekli önlemlerin alınmaması ve iklim, coğrafi koşullar gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan kimi bulaşıcı hastalıklar, birçok özel sağlık sorununu da beraberinde getirmiştir. Sancak'taki sağlık hizmetlerinin yeterli düzeyde olmamasından dolayı salgın hastalıkların artmasına neden olmuştur.¹⁹ Fransız mandası döneminde Sancak'ta yeterli hastane ve doktor bulunmamıştır. Halk sağlık hizmetlerini kendi bildiği yöntemlerle karşılamaya çalışmıştır. Antakya, İskenderun ve Kırıkhan'da Fransızlar tarafından dispanserler açılmıştır. Ancak hiçbir dispanser merkezi halkın ihtiyacını karşılayamamıştır. Salgın hastalıkların ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden olan bataklıklarla mücadele için mandater yönetim bütçeden para ayırmamıştır.²⁰ Sağlık hizmetlerinde geri kalınmış, bu durumda birçok insanın hayatını kaybetmesi kaçınılmaz olmuştur.

Sancağın bayındırlık ve imar faaliyetlerinde Fransız yönetimi yol, ulaşım, resmi bina yapımları ve nakliyat konusunda çalışmalar yapmış fakat bu konuda gerekli özeni göstermemiştir. Yapılacak olan çalışmaların masraflarının tamamı Sancak bütçesinden karşılanmıştır. Bu durumda halka daha fazla vergi yüklenmiş ve halkın borçlanmasına neden olunmuştur. Fransızlar Sancak'ta yalnızca kendilerine ekonomik ve siyasi çıkarlar sağlayacak olan çalışmalarda bulunmuşlardır.²¹

2. HATAY'IN İYİLEŞTİRİLMESİ ADINA YAPILAN SOSYO-EKONOMİK ÇALIŞMALAR

Hükümet, 20 yıldır anavatanından uzak kalmış olan Hataylıların acılarını unutturmak, eksikliklerini gidermek ve onlara hak ettikleri

¹⁸ Mehmet Tekin (Komisyon Başkanı), **Hatay'da Eğitim ve Kültür**, Orkide Basımevi, Ankara, s.62-69; **Hatay İl Yıllığı**, Ankara, s.100-102.

¹⁹ **Yurt Ansiklopedisi C 5**, Anadolu Yayıncılık, Ankara 1982, s.3455.

²⁰ Volkan Payaşlı, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.186.

²¹ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi(1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.237-239.

yaşamı sunmak için iyileştirme çalışmalarına vakit kaybetmeden başlamıştır. Vilayetin eksik bırakılmış okulları, eğitimi, kültürü, kanalları, yolları, limanları, demiryolları, ticareti, sağlığı, ziraatı ve hayatı kolaylaştıracak teşkilatlanmaları yeniden yapılandırılarak hizmet için tamamlanmaya çalışılmıştır. Hatay vilayet teşkilatı kanunu Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesinin ardından iyileştirme çalışmalarına başlanmıştır.²²

2.1. Ekonomik İyileştirilmeler

Hatay'ın kalkınması ve iyileştirme çalışmaları arasında vilayete ayrılmış olan bütçeler yer almaktadır. Devlet tarafından gerek toplu bütçe görüşmelerinde gerekse özel bütçe görüşmelerinde Hatay için sürekli ödenek çıkartılmıştır. Hükümet, Hatay için 5 milyon liralık tahsilat ayıracağını ve Valilere vereceği emirle bu paranın Hatay'ın her bakımdan kalkınmasına harcanacağını bildirmiştir.²³ Vilayet için çıkarılmış olan bütçelerden bazıları şunlardır; Toplu Bütçe Komisyonu'nda yapılan görüşmeler neticesinde Dâhiliye Vekilliği'nin 212/14348 sayılı tezkeresiyle Hatay vilayetinin 1939 yılında 9 aylık özel bütçe ayrılmasına karar verilmiştir. Bu karar İcra Vekilleri Heyetince 11 Eylül 1939'da 1561 sayılı kanunuyla kabul edilmiştir.²⁴ 1940 yılı toplu bütçe komisyonunda yapılmış olan görüşmeler neticesinde Dâhiliye Vekilliği'nin 288/8862 sayılı tezkeresiyle gönderilen şehirler içinde bulunan Hatay'a 1940 yılı için hususi idare bütçeleri ile bütçe tetkik komisyonu kararınca ödenek çıkartılmasına karar verilmiştir. İcra Vekilleri Heyetince 30 Mayıs 1940'da 1561 sayılı kanun ile bu karar onaylanmıştır.²⁵ Bütçe görüşmelerinde 6.6.1941 tarih ve 288/9833 sayılı tezkeresiyle bütçeden para ayrılan iller arasında bulu-

²² Yenigün, 8.7.1939, s.1.

²³ Cumhuriyet, 1.7.1939, s.1-9.

²⁴ BCA, 30.18.1.2-88.88.19, 11.9.1939.

²⁵ BCA, 30.18.1.2-91-57-17, 30.5.1940.

nan Hatay'ın 1941 yılı bütçesi İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır.²⁶ Bunların haricinde genel bütçe görüşmelerinde Hatay için ayrılmış ödeneklerde bulunmuştur. Vilayete verilmiş olan bütçelerin kullanımları titizlikle takip edilmiştir.

Hatay'ın anavatana ilhak edilmesinin ardından vilayet sınırları içinde bulunan ve bölge ekonomisi için can damarı görevi üstlenen İskenderun Limanı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Limanları işletme müdürlüğüne teslim edilmiştir. Limanın devir teslim işlerinde demiryolu işletmeleri ile de anlaşma sağlanmıştır. Liman ile demiryolunun kesişmesinden dolayı devlet, kalkındırma ve geliştirme projelerini ortak yürütme kararı almıştır.²⁷ Devir teslim işlerinin tamamlanmasının ardından İngiliz ve Türk uzmanlardan oluşan proje grubu tarafından yapılacak olan incelemeler sonucunda hazırlanacak projeye göre İskenderun Limanı'nda modern bir liman inşaatı yapılması kararı alınmıştır. Proje hayata geçirilirken limandaki işleyişin aksamamı için İstanbul'dan bazı liman araçlarının İskenderun Limanı'na gönderilmesi sağlanmıştır. İskenderun Limanı'nda ihtiyaçlara uygun şekilde düzenlemeler yapılırken anavatana katılımdan sonra hinterlandın genişlemesiyle Limanlar Umum Müdürü B. Rauf Manyaslı'nın Hatay'a giderek bizzat tetkikler yapması uygun görülmüştür.²⁸ İskenderun Limanı için büyük bir proje hazırlanmıştır. Diğer şehirlerden getirilecek olan ürünlerin ihracatı için yapılacak olan iyileştirme çalışmaları için büyük bir elektrik inşaatı yapılması kararı alınmıştır. Ergani'de üretime başlanan bakır madenlerin ihracatı da İskenderun Limanı'ndan yapılmasına karar verilmiştir. Limanın 20 yıldır azalmış olan iş ve transit hacmi yükselince İskenderun da geliyeceği düşünülmüştür. Bu iyileştirme çalışmalarıyla İskenderun Limanı'nın transit faaliyetlerinin bir buçuk milyon tona ulaşacağı tahmin edilmiştir.²⁹ İskenderun Limanı'nın işleyişini ve yapılan çalışmalarını yerinde incelemek adına,

²⁶ **BCA**, 30.18.1.2-95.50.2, 6.6.1941.

²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, , C4, İctima.F , 7.7.1939, s.33; **Yenigün**, 8 Temmuz 1939, s.1.

²⁸ **Ulus**, 16.7.1939, s.6.

²⁹ **Yenigün**, 1 Temmuz 1939, s.1.

Nafiya Vekili Ali Fuat Cebesoy beraberindeki heyetle birlikte Hatay'a gitmiştir.³⁰

İskenderun Limanı çalışmaları devletin her kademesi tarafından dikkatlice takip edilmiştir. Hatay'ın iktisadi durumu hakkında bilgi almak için Refik Saydam, Hatay'ın iktisat müşaviri Celal Akyürek'i kabul etmiştir. Hatay'ın iktisadi, ticari durumu ve İskenderun Limanı hakkında görüşmeler yapılmıştır. Böylece İskenderun Limanı ve Hatay için izlenecek yol haritası tekrar belirlenmiştir.³¹ Yeni belirlenmiş olan liman iyileştirme ve genişletme projesinde; İskenderun'da küçük çaplı gemilerin barınma ve yanaşması için küçük bir liman olmasına rağmen büyük gemilerin kullanması için daha büyük ve geniş bir limana ihtiyaç duyulduğu ortaya konmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması liman işletmesi için bir proje hazırlanmıştır. Liman projesinde biri 1400 diğeri, 350 metre uzunlukta olmak üzere toplamda 1750 metre uzunlukta Dalga Kıran duvarı ile 2000 metre uzunlukta rıhtım duvarı inşa edilmesi uygun görülmüştür. Bu projenin 9-10 milyon liraya mal olacağı tahmin edilmiştir. İlk proje başarılı bir şekilde yapılırsa ikinci projenin de hayata geçirilmesi kararı alınmıştır.³² Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü tarafından İskenderun Limanı iyileştirme ve geliştirme projesi için hazineden 500.000 liralık bono verilmesi talep edilmiştir. İstenilen miktarın sene sonuna kadar çıkartılacağı Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'ne bildirilmiştir.³³ 1941 yılında Liman Umum Müdürlüğü tarafından limanın işleyişini hızlandırmak için İstanbul'dan 150 kişiyi Vilayete göndermiştir.³⁴

Anavatana ilhakin ardından iyileştirme çalışmalarında vilayetin ekonomisini kontrol altında tutmak amacıyla Maliye Vekâleti, Hatay'a tayinler yapmaya başlamıştır. Muhasebe Müdürlüğü'ne Ahmet Hamdi Oktay, Hassa Mal Müdürlüğü'ne Mustafa Sümer, Kırıkhan Mal Müdürlüğü'ne Ali Rıza Türker, İskenderun Mal Müdürlüğü'ne Sami

³⁰ **Yenigün**, 4 Temmuz 1939, s.1.

³¹ **Ulus**, 7.7.1939, s.8.

³² **BCA**, 30.10.0.0-67.447.4, 10.7.1939.

³³ **BCA**, 30.10.0.0156.100.17, 2.12.1941, s.1-2.

³⁴ **Yenigün**, 22.7.1941, s.1.

Davras, Yayladağı Mal Müdürlüğü'ne Necip Atalay, Hatay Varidat Müdürlüğü'ne Remzi Akıncı atanmıştır.³⁵ Bu atamalarla birlikte vilayetteki ekonomik kalkınma, iyileştirme ve düzenleme çalışmaları daha hızlı ve planlı bir şekilde, şehrin ihtiyaçlarına göre takip edilerek yapılmaya devam edilmiştir.

Hatay'daki demiryolu, karayolları ve limanların durumu anavatanına katılması ile tekrar gözden geçirilmiştir. Hatay'da bulunan demiryolu hattının, Nusaybin'den itibaren Çobanbey istasyonuna kadarki 380 kilometresi hudutlarımızda bulunmuştur. Artık demiryolunun bu kısmının mülkiyeti Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olmuştur. Bu hat Suriye topraklarına girdikten sonra Meydanekbez istasyonunda tekrar Türkiye topraklarına dâhil olmuştur. Yolcu ve eşya nakilleri Irak'tan gelen transit nakliyatı için en yakını limanı İskenderun'dur, bir kolda Suriye'den İskenderun'a bağlandığı için güzergâh çok karışık bir durumda bulunmuştur. Dik yamaçların olmasından dolayı hızlı ve iktisadi nakliyatların gönderimi yapılamamıştır. Nusaybin hattı vasıtasıyla yapılacak olan transit nakliyatının gelişmesi ile beraber Hatay'daki Kırıkhan ve Antakya gibi önemli merkezlerinde demiryolu ile irtibatını temin etmek üzere Nusaybin'in demiryolunun Meydanekbez civarında uygun bir noktadan başlayıp Hassa ve Kırıkhandan geçerek Antakya'ya bu hattın uygun ayrılacak bir kol ile de İskenderun Limanı'na uzatılacak yeni bir demiryolu inşaatı yapılması uygun görülmüştür. Fakat Antakya-İskenderun arasındaki tek geçit olan Beylan ve Beyli yolu çok yüksek ve denize pek yakın olduğundan bunun masraflı bir çalışma olacağı bildirilmiştir. Bu yüzden de İskenderun demiryolu şebeke hattı ulaşım için Payas-Toprakkale istikame-tinde halen mevcut şebeke hattı ile devam etmek zorunda kalınacağı bildirilmiştir.³⁶ Demiryolu çalışmalarında maliyetin çok fazla olmasından dolayı şimdilik ufak çaplı iyileştirilmeler yapılmıştır.

Hatay'ın en önemli zirai faaliyet meyvecilik olmuştur. Hatay'da tarım alanları fazladır ve verimlidir ancak işgal yıllarında yatırımın ve

³⁵ **Ulus**, 19.7.1939, s.2.

³⁶ **BCA**, 30.10.0.0-67.447.4, 10.7.1939.

iyileştirmelerin yapılmamasından dolayı istenilen seviyede olamamıştır. İyileştirmeler adına devlet tarafından Hatay'da yapılan çalışmalarından biri de tarımsal alanda olmuştur. Ziraat Vekâleti, Hatay'ı Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer vilayetlerindeki zirai üretim seviyesine çıkararak için çalışmalarda bulunmuştur. Öncelik olarak ipek böceği tohumu yetiştirilmesi ve satılması hakkındaki 859 sayılı kanunun 2. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle birlikte Hatay halkından olanlara, anavatana katılımın ardından satış ve yetiştirme yapabilmelerine izin verilmiştir.³⁷ Bir diğer çalışma ise, vilayet için önemli bir tarım ürünü olan portakal ağaçlarında bulunan hastalıklardan dolayı verimde düşüşler yaşamıştır. Hatay'ın tarım faaliyetlerini iyileştirme görüşmelerinde ağaçların hastalıklardan kurtarılması ve Amik ovasındaki bataklıkın kurutulması konuları görüşmelerde ilk sırayı almıştır. Meyvecilik, ipek böcekçiliği, hayvancılık ve ıslah çalışmaları için Ziraat Vekâleti uzmanlardan oluşan bir ekip vilayete gönderilmiştir. Ekip yapmış olduğu incelemeler sonucunda, İskenderun'da bir fidanlık tesis edilmesine karar vermiştir. Uzmanlar tarafından, portakal ağaçlarındaki hastalık için çiftçiler bilgilendirilmiş ve ağaçları iyileştirme çalışmaları kapsamında bölgedeki tüm portakal ağaçları ilaçlanmıştır. Ziraatın iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında Hatay'a gönderilen ekip sayısı sürekli olarak artırılmış ve şehrin zirai sorunlarının kontrol altına alınması sağlanmıştır.³⁸ Böylece vilayetteki tarımsal üretim artarak devam etmiş ve Hatay'da zirai üretimde diğer vilayetlerle aynı seviyede olmaya başlamıştır.

Hükümetin tüm Türkiye'de uygulamaya koymuş olduğu sanayi kalkınma planı Hatay içinde uygulamaya konmuştur. Hatay'da anavatana katılmadan önce kurulmuş olan Hatay yağları anonim şirketi HAYAT, ilhak sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiş ve İcra Vekilleri Heyetince 5.2.1941 tarihli ve 4/1142 numaralı tezkere siyle kabul edilmiştir. 1941 yılından itibaren fabrikanın işleyişi Türkiye

³⁷ BCA, 30.18.1.2-91.50.10, 27.5.1940.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C 11, İçtima.1, 5.6.1940, s. 336-338.

Cumhuriyeti Devleti tarafından yapılmıştır.³⁹ Hatay vilayetinde yapılan zeytin üretiminden önemli bir gelir elde edilmektedir. Vilayetteki üretimin artmasıyla birlikte bunu değerlendirmek isteyen hükümet, Ziraat Vekâletinden bir görevlendirme yaparak vilayetteki zeytin tarımı üzerine incelemeler yaptırmıştır. İncelemeler neticesinde Ziraat Vekâleti burada yapılan zeytin tarımının önemine dikkat çekmiş ve zeytin tarımı için bir sanayi kurulmasına dair bir rapor yazılmıştır. Fabrika kurumunun devlet ziraat işletmeleri bünyesinde kurulması fikri öne sürülmüştür. Fabrikada yağ çıkarma işlemi yapılması öngörülmüştür ve İktisat Vekâletine Ziraat Vekili tarafından yazılmış olan yazı ile fabrika kurulması kararı alınmıştır.⁴⁰ Anavatana katılmanın ardından kurulmuş olan ilk fabrika olma özelliğinin yanında hem üretim hem istihdam konusunda vilayete büyük bir katkı sağlanmıştır.

Hatay'da iç ve dış ticaret konusunda yapılmış olan çalışma ise, yapılan ve yapılacak olan hayvan ve hayvansal ürünlerin ihracatı yapılacak olan kapıları devlet tarafından belirlenmiştir. 2/8202 sayılı karar neticesinde ihracatın hayvan sağlık zabıtasının belirlemiş olduğu 11-12-13 numaraları kapılara Reyhaniye ve Yayladağı mevki ilave edilmiştir.⁴¹ Böylece ilhak öncesine göre, daha fazla sayıda kapıdan ticaret yapılmasına izin verilmiştir. Şehrin ticari hayatının canlanması ve imkânların artması sağlanmıştır.

Hatay'daki halkın ekonomik olarak çekmiş olduğu sıkıntuların ilk sırasında vergi borçları yer almıştır. Esaret süresince üretim ve yatırımın olmadığı yer de halk ağır vergiler altında ezilmiştir. Vergi düzenlemeleri ilhak ile birlikte yeniden yapılmıştır. Özellikle Hatay arazisinde kazanç vergileri 12 kanun 1940 tarihinden itibaren alınmaya başlanacağı halka bildirilmiştir. İldeki sanayilerde 2430, 2466 ve 2731 kanunlarına göre alınacak olan vergilerle buğdayı koruma belgesi de 1 kânunusani 1940'a kadar alınmaması ve yine 2442 sayılı kanuna göre elektrik dağıtım bedeli de 1 birinci kânun 1940 tarihine kadar

³⁹ BCA, 80.18.1.2-94.11.7, s.1.

⁴⁰ BCA, 30.10.0.0-171.188.10, 30.7.1941, s.2-3-4.

⁴¹ BCA, 30.10.0.0-162.135.2, 27.7.1939, s.2.

alınmaması yönünde kararı alınmıştır. Yeni bina ve arazi tahriri yapı-
lana kadar Haziran 1940 yılına kadar Hatay'ın kendi mevzuatına iş-
lem yapılması öngörülmüştür.⁴² Anavatana katılmanın ardından vıla-
yette yaşayan halkın ekonomik olarak iyileştirme çalışmalarının de-
vam ettiği sürede halkın zor durumdan bir an önce kurtulması için
vergi alması bir süreliğine ertelenmiştir.

Türkiye'den ayrı oldukları yıllarda halkın yaşamış olduğu sıkıntı-
lardan biri vergi bir diğeri ise borçlar olmuştur. Devlet bu borçları ko-
nusunda Hatay halkına yardımda bulunmuştur. Bu konuda yapılmış
olan çalışmalar ise, Mecliste Hatay'ın iyileştirme ve kalkındırma çalış-
maları için yapılan görüşmelerde Yozgat mebusu Sırrı İçöz Hatay için
bir teklif vermiştir. Teklifte, işgal edildiği yıllarında Türkler, Fransız-
ların zorlama ve baskıları üzerine birikmiş vergiler ve öteki resmi borç-
larını ödemek için tefecilerden yüksek faizle borçlar almışlardır. Öde-
melerini yapmalarına rağmen kayıt altına alınmayan Türkler bir kez
daha zor durumda bırakılmıştır. Anavatana ilhaktan sonra bu halkın
borçlarını acil olarak Ziraat Bankasından alınması ile halkın yaşayacağı
zorlukların hafifleyecek olması dile getirilmiştir. İçöz'ün vermiş ol-
duğu kanun teklifi kabul edilmiştir. Böylece Hatay'daki Çiftçiler Ha-
tay Ziraat Bankası'ndan almış oldukları borçları Türkiye Cumhuriyeti
Ziraat Bankası'na daha düşük faizlerle daha uzun süreye yayarak tak-
sitleştirilmiştir. Bu da daha önce çıkartılmış olan 2814 numaralı ka-
nuna göre yapılmıştır.⁴³ 1940 yılında bu taksitleştirme işlemine de-
vam edilmiş ve Hatay Ziraat Bankası ipotekli ve zincirleme borçlanım-
ların zirai alacaklarını taksitleştirmesi yapılmıştır.⁴⁴ Hatay Ziraat Ban-
kası'nın alacaklarının taksitleştirilmesi ne dair kanun layihası ve zi-
raat bütçe ve iktisat encümenleri görüşlerince Kocaeli Milletvekili İb-
rahim Dıbla yapmış olduğu konuşmada; *Hazırlanmış olan bu kanunun
hükümetimizin daima Hatay ve Hatay halkına büyük bir şefkat ve muhabbetle*

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, C 4, İçtima. F, 7.7.1939, s.195.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, İçtima.2, 4. 7.1939, s.38.

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C 12, İçtima.1, 5.6.1940, s.42.

*yardımlarını esirgemediğın de heyetinize teşekkürü borç bilirim demiştir. Yapılmış olan kanun yerinde olduğunu vurgulayan Dıblan, teklifte altının yüksek fiyatına bakılmayacak Hataylılar düşünüp en ucuz şekilde yapılmasını istemiştir.*⁴⁵ Yapılmış olan teklif ile birlikte halka ödeme kolaylığı sağlanarak ekonomik olarak destek olunmuştur.

Anavatana katılmadan önce vilayette Ziraat Bankası kurulmuş ve halka imkânlar sunulmuştur. Ancak vilayetin anavatana katılmasıyla birlikte halkın artan ekonomik ihtiyaçlarına yetmemesi durumunda yeni bir bankanın şubesinin kurulması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Türkiye İş Bankası'nın İskenderun'da bir şubesinin açılması ticaret vekilliğine teklif edilmiştir. Bu teklif tetkik edilerek faaliyetleriyle Hatay vilayeti için iyi olacağı düşüncesiyle 2999 sayılı kanun 3 ve 4 ncü maddeleri hükmünce şubenin açılmasına izin verilmiştir. Karar 9 Mart 1940 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul olunmuştur.⁴⁶ Böylece açılmış olan banka ile halka verilecek olan krediler sayesinde halkın ekonomik sorunlarına yardımcı olunmuştur.

2.2. Sosyal ve Kültürel İyileştirilmeler

Esaret altında kalınan yıllarda sosyal ve kültürel alandaki eksiklikler bir toplum için en büyük eksikliği arz etmiştir. Hükümet bu eksikleri gidermek adına almış olduğu kararların ilkinin, bir toplum için vazgeçilmez unsurlardan biri olan eğitimin iyileştirilmesi alanında almıştır. Vilayetteki okul ve öğretmen konularında yapılan çalışmalar kapsamında; Hatay'da ilkokullarda kayıt 15 Eylül 1939'da, dersler ise 2 Ekim 1939'da başlamıştır. Okullar açılmadan önce yeterli öğretmen tayini yapılmış ve okullarda karma eğitim uygulanmıştır.⁴⁷ Hatay'da okuma yazma kursları açılmıştır. Kurslarda ilkokul öğretmenleri görevlendirilmiştir. 16 Kasım 1939'da Hatay ilinde ilk millet mektebi açılmıştır. Gerek Hatay'ın Suriye idaresinde gerekse Hatay Devleti süresince de burada öğretmenlik yapanlar, Hatay'ın anavatana katılmasıyla birlikte mağdur kalmışlardır. Bu mağduriyetin giderilmesi adına,

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, İçtima. 2, 4. 7.1939, s.36.

⁴⁶ BCA, 30.18.1.2.90.22.2, 9.3.1940, s.1-2.

⁴⁷ Tekin (Komisyon), a.g.e, s.65.

Hatay'ın anavatana katılmasından önce orada öğretmenlik yapanlara dair bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre katılımdan önce burada en az iki dönem öğretmenlik yapmış olanlar, Türklük ve öğretmenlik haysiyet ve şerefini ihlal eder harekette bulunmamış olanlar Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde buldukları Maarif Vekâleti müdürleri encümeni kararı ile tasdik edilenler mensup oldukları alanlara göre ilk ve orta öğretmeni olarak atanabilecekleri kararı alınmıştır.⁴⁸ Belirtilmiş olan maddeye uygun davranmış olanların öğretmenlik hakları devam etmiştir. Öğretmen tayinleri yapılmış olan yerler ise;

1. Antakya; Suphe(Üzümdalı), Çaksına(Dağdüzü), Karbeyaz, Harbiye, Cüntü(Tokaçlı), Suru(Sarılar), Babatorun, Mukabrus(Yolağzı), Mishanı(Yunushan), Karaksı(Kavutçu), Avakiye(Uçgedik), Aydi(Ekinci), Mengüliyr(Koçoören), Tulel Humbeles(Toygarlı), Bityas(Batıyaz), Yugunoluk

2. Kırıkhan; Delibekirli, Aktepe, Kömürçukuru, Ayranca, Yenişehir, Asker Çayırı

3. İskenderun; Akarca, Karayılanlı, Sakıt, Abaçlı Güzrlili, Abacılı Oğullu, Karahüseyinli, Müftüler, Sogukoluk, Karaağaç, Akçay, Kiliseönü, Arsuz, Haymaseki, Elhub, Araphan.⁴⁹

Hatay'da eğitim ve kültürün gelişmesi için Maarif Vekâleti çalışmalarına hız kazandırmıştır. Hatay maarif müdürlüğüne 80 lira maaşla Sivas maarif müdürü Rifat Necdet Evrimer'in naklen tayini uygun görülmüştür.⁵⁰ Maarif müdürlüğünün yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, Antakya'da daha önce Fransızlardan satın alınmış olan iki bina bulunmaktadır. Bu binaların 1 tanesi erkek, 1 tanesi kız lisesidir. Binalara ek pansiyonlar açılması için bütçeden yardım alınmış ve öğrenciler için kalma yeri yapılması planlanmıştır. İskenderun'da bulunan ortaokulun gelecek yıl lise haline getirilmesi planlanmıştır. Hatay'da diğer vilayetler gibi okul açma ve öğretmen atama işlemleri anı

⁴⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C20, İctima.2, 4.7.1941, s.43; **Resmi Gazete**, 12.7.1941, sayı.4858, s.1.

⁴⁹ M. Tekin (Komisyon), **a.g.e.** s.76.

⁵⁰ **BCA**, 30.11.1.0.133.30.13, 24.7.1939.

zamanda yapılmıştır. Okulların eksik araç ve gereçleri sene başına kadar tedarik edilip vilayete gönderilmiştir.⁵¹ Ayrıca köylerde okullar ve köy öğretmen okulları hakkında kanunlar hazırlamıştır. Hatay halkının kültürünü kuvvetlendirmesi için de çalışmalar yapılmıştır.⁵² Dahliye Vekâletinin 7 Kasım 1940 tarih ve 288/18790 sayılı tezkeresi ile yapılmış olan teklif üzerine Hatay Vilayetindeki muallim kadrolarında değişiklik yapılması İcra Vekilleri Heyetince 14 teşrinisani 1940 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre Hatay'da 1 adet muallim 10 derece ile 35 lira maaş alacak, 1 adet 9 dereceli muallim 40 lira maaş alacaktır.⁵³ Hatay'ın Kırıkhan-Soğuksu tarafında bulunan eğitmen yetiştirme kursunun İskenderun'un Belen-Atık köyüne taşınmasının ardından, eğitmen yetiştirme kurumuna işlerin aksamaması için 2 Arabacı, 2 işçi ve 1 bekçi de görevlendirilmiştir.⁵⁴

Hatay'daki memuriyette çalışanların mağduriyet yaşamamaları ve işlerine devam etmeleri için, Anavatan'a katılmadan önce Hatay'da avukatlık dava vekilliği ve noterlik yapmış olanlara, ilhaktan sonra da 3499 sayılı avukatlık ve 3456 sayılı noterlik kanunu hükümlerine uyarak aynı işlerini kesintisiz devam etme yetkisi verilmiştir.⁵⁵

Hatay'daki Halkevlerinin kuruluş ve teşkilatlandırılması anavatan katılımdan önce yapılmıştır. Bu konu için Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak görevlendirilmiştir. Apak, yapmış olduğu çalışmalar sonucunda İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye'de şubeler açmıştır.⁵⁶ Anavatan katılımlarından sonra Halkevleri burada bulunan halkın kültürel olarak iyileştirme çalışmalarına başlamıştır. Bu konuda birçok çalışma yapılmıştır verilen konferanslar ile halkı bilinçlendirmeye çalışılmıştır. Konferanslar için halkevi heyeti idaresi toplanmış ve konferans verecek olan yerler kişiler ve konular üzerinde bir planlama yapmıştır.

⁵¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C4, İçtima.f, 7.7.1939, s.195; **Yenigün** 13 Temmuz 1939, s.1; **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1939, s.2.

⁵² **Ulus**, 8.7.1939, s.6.

⁵³ **BCA**, 30.18.1.2-93.105.10, 7.11.1939, s.3-4.

⁵⁴ **BCA**, 30.18.1.2.96.86.12, 11.10.1940, s.2.

⁵⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C4, İçtima.f, 7.7.1939, s.198.

⁵⁶ Adnan Sofuoğlu-Adil Dağıstan, **İşgalden Katılma Hatay**, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s.102.

Konferanslar genel olarak konuşmacıları milletvekilleri, fakülte hocaları ve Halkevi yöneticilerinden oluşmuştur. Halkevinde verilen konferanslarda; Cihan Harbi'nde Anadolu'nun durumu, Hatay'ın yaşadıkları, dünya siyasi durumu, yeni savaşın dünyanın durumu gibi konularda konferanslar verilerek halkı bilinçlendirme çalışmaları yapılmıştır.⁵⁷

Hatay geçmişten itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapmış özel bir bölgede bulunan bir vilayettir. Vilayette kültürel değerleri yansıtan birçok tarihi eser bulunmuştur. İşgal yıllarında bir kısmı hasar görmüş olan bu eserlerin kalanları hükümet tarafından korunmaya alınmıştır. Hatay'a tarihi eserlerin muhafazası konusunda da yardımlarda bulunulmuş, bu bağlamda eserlerin korunması ve muhafaza edilmesi için Ankara'dan bir heyet gönderilmiştir. Heyette bir rehber ve bir de müdür bulunmuştur.⁵⁸ Bu heyet yapmış olduğu incelemeler sonucunda sunulmuş olan raporlar neticesinde eserlerin korunması ve iyileştirilmesi için ödenek ayrılmıştır. Bunun yanında müzeleri iyileştirme ve kalkındırma çalışmaları için 1 adet hademe, 2 adet bekçi ve 1 adet daktilo kâtibi gönderilmiştir. Ayrıca mozaiklerin tanınması ve gösterilmesi için yabancı uzmanlar 3.5 ay çalıştırılmak üzere işe alınmıştır. Hatay tarihi eser muhafaza heyeti kurulmuştur. Bu heyette 1 müdür, 1 katip, 1 rehber, 1 kapıcı, 1 odaer görevlendirilmiştir.⁵⁹ Esaret yıllarında işgal kuvvetleri tarafından, 15 kilise, 9 cami ve mescitte ve bunlardan başka camilerde irili ufaklı tahribatlar meydana getirilmiştir. Hatay'daki camilerin ve kiliselerin harap olmaktan korunması ve onarılması durumuna dair Vakıflar Umum Müdürlüğü'nden yazılan 13.11.1941 günü 116736/195 sayılı tezkere ile onaylanmıştır. Tahribata uğramış olan kutsal mekânlarda, cam, am-

⁵⁷ BCA, 490.1.0.0.1031.911.2, 22.4.1941, s.16-39.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C12, İçtima.1, 10.6.1940, s.17.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C11, İçtima.1, 27.5.1940, s.21-29.

puller ve duvarlar çivilerle zarar görmüştür. Bu camilerin ve kiliselerin hasar komisyon tarafından tespitinin ardından tamirlerinin yapılması kararı alınmıştır.⁶⁰

Hatay'da 1939 yılbaşında sıtma baş göstermiştir. Türkiye, bu duruma kısıtlı bir şekilde müdahale edebilmiştir. Anavatana katılmanın ardından sağlık alanında Kızılay'ın yardımları devam etmiş ve şehre çok fazla miktarda sıtma ile mücadele ilacı olan kinin gönderilmiştir.⁶¹ Hatay'daki sağlık kurumlarının halkın sağlık durumunun ve sağlık ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla sıhhat ve içtimai muavenet işleri daireisi reisi Dr. Ekrem Tok Hatay'a gönderilmiştir.⁶² Dr. Ekrem Tok, vilayette gerek hastanelerin eksiklikleri gerekse halkın sağlık durumu üzerine yapmış olduğu tetkikleri Ankara'ya bildirmiştir. Hükümet eksikliklerin giderilmesi konusunda çalışmalar başlamıştır. İlk olarak, Hatay hususi idare kadrosunda değişiklik yapılması Dâhiliye Vekilliğinin 21.10.1940 ve 288/17941 sayılı kanun teklifi İcra Vekilleri Heyetince 6.11.1940'ta kabul olmuştur. Buna göre Hatay'a sağlık müfettişi kâtabi bir tane 14 derece ve 15 lira maaşla gönderilmiştir.⁶³ Bir diğer çalışmada, vilayete 117.580 liralık yardım ile hastanelerin tesis ve araçlarının masraflarının ödenmesine karar verilmiş ve yine 43.000 lira ile 100 yatak üzerinde olan hastanelerin ihtiyaçları temin edilmiştir.⁶⁴

Hatay'da halk sağlığını tehdit eden iki unsur bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Asi nehri bataklığı, diğeri de Amik gölü bataklığıdır. Antalya milletvekili Rasim Kaplan, Hatay'da bulunan Asi Nehri'nin yaptığı bataklık üzerinde yapılacak olan çalışmalara dikkat çekmiş ve bataklığa sebep olan balıkçılığın ruhsatname ile yapılmasını teklif etmiştir ve ıslah çalışmalarına hız verilmesini ve sağlık işlerinin bir an önce tamamlanmasını teklif etmiştir. Böylece Asi Nehri bataklığının

⁶⁰ BCA, 30.10.0.0-192.318.15, 19.11.1941, s.1-2.

⁶¹ BCA, 30.10.0.0-225.515.15, 9.5.1939, s.2.

⁶² Yenigün, 5 Temmuz 1939, s.2.

⁶³ BCA, 30.18.1.2-93.103.9, 9.11.1939, s.2.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C11, İçtima.1, , 27.5.1940, s.29.

iyileştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır.⁶⁵ Hatay'ın başta gelen sorunlarından olan amik bataklığının kurutulması için yapılmış olan tetkikler Nafia Vekâletince bitirilmiştir. Sorunun çözümü için yüksek bütçeli bir proje hazırlanmıştır. Projede bataklıklar kurutulurken gölün suları Beylan Dağları'nın altında inşa edilecek bir kanal ile İskenderun'dan denize dökülmesi planlanmıştır.⁶⁶ Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy beraberindeki heyet ile birlikte Hatay'ı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarette vilayeti kalkındırma çalışmaları gözlemlenecek ve Amik Gölü'nün iyileştirme çalışmaları takip edilmiştir.⁶⁷ Halk sağlığını tehdit eden bu iki yer için hükümet çalışmalarını başarılı bir şekilde yürütmüştür.

Hatay'daki sosyal hayatın düzenlenmesi ve vilayetin iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında teşkilat kadrolarına tayinler yapılmıştır.⁶⁸ Bu tayinlerden bazıları; Hatay vilayetinin PTT şebekesi Fransızlardan teslim alınmıştır. Şebekenin teslim edilmesinin ardından PTT'yi iyileştirme çalışmalarına başlanmıştır.⁶⁹ Hatay PTT Müdürlüğü'ne idarenin sağlık başmüfettişi Besim Tecer'in 70 lira maaşla tayini yapılmıştır.⁷⁰ Hatay'daki PTT Kurumu'na da PTT Merkezine müdür muavini olarak 70 lira maaşla Hamit Tunçer ve Mehmet Rifat Torusun ise Hatay mektupçuluğuna tayin edilmiştir.⁷¹ Türkiye, Hatay'ın kalkınması ve gelişmesi için bağımsızlıktan önce çalışmalara başlamıştır. Hatay'da kurulacak olan zabıta teşkilatı için Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1 milyon lira verilmiştir.⁷² Anavatana katılmanın ardından da Hatay'da zabıta teşkilatının tam teşekküllü hale getirilmesi için jandarma subay ve gedikli erbaşlar görevlendirilmiş ve her bir kişi için 9209 lira 35 kuruş harcırah verilmiştir. Bu görevlendirmede 1 yarbay, 6 binbaşı, 5

⁶⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C20, İçtima.2, 8.8.1941, s.82.

⁶⁶ **Yenigün**, 1 Temmuz 1939, s.1.

⁶⁷ **Yenigün**, 4 Ağustos 1939, s.1.

⁶⁸ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1939, s.3.

⁶⁹ **Ulus**, 30.7.1939, s.2.

⁷⁰ **BCA**, 30.11.1.0.133.27.20, 24.7.1939,

⁷¹ **BCA**, 30.11.1.0.143.40.2, 20.11.1940; **BCA**, 30.11.1.0.0.145.6.4, 4.3.1941.

⁷² **BCA**, 30.10.0.0-225.515.1, 2.1.1939, s.1; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 10, İçtima.1, 15.4.1940, s.63.

önyüzbaşı, 6 yüzbaşı, 10 üsteğmen, 2 gediker üstçavuş, 8 çavuş bulunmuştur. Bu zabita teşkilatı için jandarma genel komutanlığınca Sümerbank'tan 128 640 85 liralık kumaş satın alınmıştır.⁷³ Tapu sicil müdür müfettiş liglerinde de değişiklikler yapılmıştır. Tapu kadastro 4. sınıf müfettişliğine Hatay tapu sicil müdürü Şükrü Dinçer 40 lira maaşla atanmıştır Hatay tapu sicil müdürü Şükrü Dinçer'in Tapu Kadastro müfettişlikleri ne Fevzi Özın ve Sıtkı Mudiddin Yurdalın'ın tayinleri yapılmıştır.⁷⁴ Galip Aktuğ Hatay vilayeti defterdarlığına tayini yapılmıştır.⁷⁵

Eski Hatay Hükümeti tarafından başlatılmış ancak tamamlanamamış olan Hatay yolları için maliye vekâletinden ödenek istenmiştir. Yol inşaatları için ayrılmış olan 1.250.000 liralık tahsilatın 80.000 lirasının Hatay'a verilmesi teklif edilmiştir. Nafia Vekâleti 3.10.1939 tarihli 11935 sayılı tezkereyle yapılmış olan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetince 7 teşrinievvel 1939 tarihinde kabul olunmuştur.⁷⁶ Hatay'da 152 kilometre asfalt, 170 kilometre kırmataş şose ve 215 kilometre toprak yol olmak üzere toplamda 537 kilometre yol bulunmaktadır. Hatay'ın komşu vilayetlerle ticaretinin artırılması ve şehrin ihtiyaçlarının hızlı ve rahat bir şekilde giderilmesi için vilayetin yollarının diğer yollarla birleştirilmesi gerekmiştir. Bu yüzdende devlet yolların birleştirilmesi konusunda bir proje hazırlanmıştır. Bu projeye göre, İskenderun'dan başlayıp Topbuğazı-Kırıktaş'tan geçerek Aktepe'ye kadar uzanan 64 kilometre bir yol bulunmakta olup, 30 kilometre asfalt, 34 kilometre şose halindedir. Aktepe'den itibaren Hassa'dan geçerek, İslahiye'ye kadar takip eden 39 kilometre tulünden yeni bir yol inşaatı halinde Hatay yollarının diğer ulaşım yollarına bağlantısı sağlanmış olacaktır.⁷⁷ 1940 yılının kış ayları gelmeden tamamlanması planlanmış olan yolların yapımı için yol çalışmalarına vakit kaybetmeden başlan-

⁷³ BCA, 30.10.0.0-225.516.12, 27.10.1939, s.2-3-5.

⁷⁴ BCA, 30.11.1.0.143.37.2, 20.11.1940, s.1-2.

⁷⁵ BCA, 30.11.1.0.134.32.1, 29.8.1939.

⁷⁶ BCA, 30.18.1.2.88.97.19, 7.10.1939, s.2-4.

⁷⁷ BCA, 30.10.0.0.67.447.4, 10.7.1939, s.6-7.

mış ve tüm hızıyla devam etmiştir. 1940 yılında yol çalışmaları genişletilerek devam etmiştir. Yol çalışmaları, inşa ve tamir için Nafia Vekâleti 1940 yılı bütçesinde şose ve köprülerin inşaatı için Hatay'a 50 bin liralık bütçe verilmesini İcra Vekilleri Heyeti tarafından 1525 sayılı kanun ile kabul etmiştir.⁷⁸ Alınmış olan bütçe ile birlikte yollar istenilen düzende yapılmıştır. Tamamlanmış olan vilayet içi ve vilayet dışı bağlantı yolları ile birlikte ulaşım daha kolay bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.

SONUÇ

Hatay, 20 yıllık esaretin ardından anavatana katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti vilayetleri arasında yerini aldıktan sonra sıra iyileştirme çalışmalarına gelmiştir. Hatay halkının anavatandan ayrı kaldıkları yıllarda yaşamış oldukları sosyo-ekonomik sorunlara devlet tarafından bir an önce son verilmek istenmiştir. Halkın refah seviyesini yükseltmek ve hayatı kolaylaştırmak için devletin her kademesi büyük bir özveriyle çalışmış ve yapılmış olan çalışmalar ve projeler yerlerinde incelenmiştir.

Vilayete yapılmış olan ekonomik yardımlar ve iyileştirmelerin büyük bir kısmını hem Hatay hem de Türkiye'nin dış ticareti için kilit bir liman olan İskenderun Limanı'na yöneltmiştir. Fransızlar ticaretin yürütüleceği yolların yapımına hassasiyetle dikkat etmişlerdir. Fakat ticaret yapılmayan ve özellikle de Türklerin yaşadığı yerlerdeki yollar ihmal edilmiştir. İhmal edilen yolların yapılması için hazineden özel ödenek çıkartılarak şehrin yollarının yapılmasına önem verilmiştir. Tamamlanmış yollarla birlikte Hatay ile diğer vilayetlerin bağlantısı sağlanmıştır. Liman ve yolların eşzamanlı iyileştirilmesiyle de vilayetin ekonomik kalkınması hedeflenmiştir. Sosyo-kültürel hayatın iyileştirilmesi konusunda da eğitime öncelik verilmiştir. Fransızların Türkleri öz benliklerinden koparma çalışmalarına karşın devlet vilayetteki eğitim ve kültür hayatını yeniden düzene koymuştur. Sağlık alanındaki

⁷⁸ BCA, 30.18.1.2.91.61.17, 30.6.1940; Yenigün, 15.10.1940, s.1.

çalışmalarda hastane ve doktor ihtiyaçı göz önünde bulundurulmuştur. Halkın genel sağlık taraması yapılmış ve vilayette salgın hastalıklara sebep olan bataklıklar için çalışmalar hızlandırılmıştır. Sosyal hayatın düzenlenmesi adına resmi kurumlara atamalar yapılmış ve hayatın kolaylaştırılması için düzen sağlanmıştır.

Hatay'ın anavatana katılmasının ardından başlayan II. Dünya Savaşı Türkiye'nin ekonomisini olumsuz etkilemiş ancak vilayete yapılan yardımları çok fazla etkilememiştir. 1939-1941 yılları arasında vilayetin iyileştirme çalışmaları için bütçeden önemli ödenekler ayrılmıştır. Vilayetin eksik bırakılmış eğitim, ticaret, kùltür, liman, yol, sağlık ve ziraatı iyileştirme kapsamına alınmıştır. Hatay'da yaşayan halk bir bütün olarak değerlendirilmış, yapılmış olan çalışmalarda her hangi bir ayırım gözetilmemiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv belgeleri

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18.1.2.88.88.19, 11.9.1939.

BCA, 30.10.0.0.162.135.2, 27.7.1939.

BCA, 30.10.0.0.67.447.4, 10.7.1939.

BCA, 30.11.1.0.133.30.13, 24.7.1939.

BCA, 30.18.1.2.93.105.10, 7.11.1939.

BCA, 30.10.0.0.225.515.15, 9.5.1939.

BCA, 30.18.1.2.93.103.9, 9.11.1939.

BCA, 30.11.1.0.134.32.1, 29.8.1939.

BCA, 30.10.0.0.225.515.1, 2.1.1939.

BCA, 30.10.0.0-225.516.12, 27.10.1939.

BCA, 30.18.1.2.88.97.19, 7.10.1939.

BCA, 30.11.1.0.133.27.20, 24.7.1939.

BAC, 30.10.0.0.67.447.4, 10.7.1939.

BCA, 30.18.1.2.91-57-17, 30.5.1940.

BCA, 30.11.1.0.143.37.2, 20.11.1940.

BCA, 30.18.1.2.91.61.17, 30.6.1940.

BCA, 30.18.1.2.90.22.2, 9.3.1940.

BCA, 30.11.1.0.143.40.2, 20.11.1940.

BCA, 30.18.1.2.96.86.12, 11.10.1940.

BCA, 30.18.1.2.91.50.10, 27.5.1940.

BCA, 30.18.1.2.95.50.2, 6.6.1941.

BCA, 30.10.0.0156.100.17, 2.12.1941.

BCA, 30.10.0.0.171.188.10, 30.7.1941.

BAC, 490.1.0.0.1031.911.2, 22.4.1941.

BCA, 30.10.0.0.192.318.15, 19.11.1941.

BCA, 30.11.1.0.0.145.6.4, 4.3.1941.

BCA, 80.18.1.2.94.11.7.

2. Resmi Yayınlar

2.1. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, C 4, İçtima. F, 7.7.1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, İçtima.2, 4.7.1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 10, İçtima.1, 15.4.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 11, İçtima.1, 5.6.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 11, İçtima.1, 27.5.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 12, İçtima.1, 5.6.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 12, İçtima.1, 10.6.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, İçtima.2, 4.7.1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, İçtima.2, 8.8.1941.

3. Sureli Yayınlar

Resmi Gazete

Yeniğün

Ulus

Cumhuriyet

4. Kütüphane Malzemeleri

4.1. Kitap ve Makaleler

Akçara, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatana İlhakına Türk Dış Politikasındaki Yeri”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, 2010, ss.335-365.

Asker, Ahmet, “Misak-ı Milli’den Anavatan’a: Sancak Meselesi ve Çözümü”, **Misakı Milli Özel Sayısı 93 Yeni Türkiye Yayınları.93**, 2017, ss.1105-1115.

Budak, H. Ömer, “Misak-I Milli İçinde Hatay’ın Yeri”, **Misakı Milli Özel Sayısı Yeni Türkiye Yayınları.93**, 2017, ss.1098-1100.

Çelenk, Selim, **Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Antakya, 2017.

Gök, Cemil, **Kırk Asırlık Türk Yurdu Hatay Tarihi Geçmişi ve Milli Mücadelesi**, Ankara, 2005.

Hatay İl Yıllığı, Ankara

Hatipoğlu, Süleyman, “Türk Bağımsızlık Savaşı’nda Hatay Savunması”, **Hatay Araştırmaları 1**, 2010, ss.119-148.

Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Kurtuluşunun Temelleri”, **Anavatana Katılışının 60 Yıl Dönümünde Hatay**, 2011, ss.41-68.

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1996.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.

Mutlu, N. Yücel, **Misak-ı Milli’de İkinci Kazanç İkinci Kayıp Bugünkü Suriye Sınırımız ve Halep**, Önder Matbaacılık, Ankara, 2012.

Payaslı, Volkan, **Sancak’tan Vilayet’e Hatay (1921-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

- Sarınay, Yusuf, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay”, **Anavataana Katılışının 60 Yıl Dönümünde Hatay**, 2001, ss.23-39.
- Selçuk, Hamdi, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972.
- Sofuoğlu, Adnan – Dağıstan, Adil, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.
- Tekin, Mehmet(Komisyon Başkanı), **Hatay'da Eğitim ve Kültür**, Orkide Basımevi, Ankara
- Yurt Ansiklopedisi C 5**, Anadolu Yayıncılık, Ankara, 1982,

HATAY DAVASINDA ÜÇ KADININ YERİ VE ÖNEMİ

Süleyman HATİPOĞLU*

ÖZET

20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi'ne göre Hatay ve Suriye Fransa mandater yönetimine bırakılmıştı. Bu durum Hatay Türk halkını olumsuz etkilemişti. Hatay Türkleri bir an önce Türkiye ile bütünleşmek istiyordu. Bu istek, Türkiye tarafından dikkate alınarak Atatürk'ün “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” ilkesi gereği barışa dayalı bir çözüm politikası izlenmiştir.

Hatay halkı daima Türkiye'ye katılmak için sabırsız davranmış ve bunun gerçekleşmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu amaçla Atatürk'ün 1923 yılında Adana'ya gelişini iyi değerlendiren Hataylılar Adana'da, O'nu siyahlar giyerek karşılamış ve içlerinden Antakyalı Ayşe Fitnat hanım ezberinden okuduğu şiirden sonra: “*Paşam, Bizi de kurtar*” demiştir. Atatürk, bunun üzerine: “*Kırk Asırlık Türk Yurdu Düşman Elinde Esir Kalamaz*” diyerek adeta Hatay Türk'üne söz vermiştir.

1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye'de Harf İnkılabı gerçekleşmiş ve yeni alfabeye geçilmiştir. Hatay halkı tarafından duyulan bu inkılap hemen uygulama alanı bulmuştur. Yeni harfleri öğrenme merakı Hataylı kadınlar arasında da yayılmıştır. Bilhassa İnas (Türk Kız Mektebi) Müdüresi Mihrinnisa Hanım'ın okulun tatil günlerinde bile kadınlarımıza yeni harflerle eğitim ve öğretim yaptırdığı görülmüştür. Bu gay-

* Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, shatip@mku.edu.tr.

ret Mihrinnisa Hanım'ın önderliğinde Hataylı kadınlar arasında yayılmış ve hemen hemen her kadın yeni harflerle okuyup-yazmaya çaba sarf etmiştir.

1937 yılında Fransa'nın Hatay'ı Suriye'ye devretmeye hazırlandığı haberi üzerine Atatürk ve beraberindekiler bir akşam Ankara'nın ünlü restoranı Karpiç'e gitmişti. Fransız Büyükelçisi M.Ponceau ile elçilik erkânı da oradaydı. Fransız Elçilik erkânına hitaben bir konuşma yapan General Kazım Sevüktekin, sonunda; *“Fransızların, Hatay'ın Türkiye'nin olduğunu karar vereceklerine inandığını”* ifade ettikten sonra, Fransa Büyükelçisi, Sevüktekin'i ayakta alkışlamıştı. Generalin bu konuşmasından hemen sonra ortaya fırlayan Sabiha Gökçen şunları söylemişti: *“Generalim Fransız dostlarımızın bu konuşmanızı değerlendirebileceklerini sanmıyorum. Fransa bir oyun içerisine girmiştir. Oyunun sonunda bizim olan bu toprakları Suriye'ye vermeyi planlamıştır. Fransa'nın oyununa gelerek Hatay topraklarını başkalarına bırakmayacağız. Biz gençler gerekirse bu işi silahlarımızla da halledebiliriz. Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız!”* Gökçen sözlerini tamamlar tamamlamaz silahını çekip üç el ateş etmiş ve bu olayın ardından Atatürk'ün emriyle Gökçen tutuklanmıştı. Bu bildirimizde Hatay'ın Anavatana katılmasında emeği geçen bu üç önemli kadının oynamış olduğu rolü birinci el kaynaklara ve o günleri yaşayanların hatıralarına dayanarak açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Ayşe Fitnat, Hatay, Mihrinnisa Hanım, Sabiha Gökçen.

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra yurdumuzun çeşitli yöreleri işgal edilmiş ve bu arada Hatay mıntıkası da işgal edilmişti. Hatay halkıda düşman işgalini kabul etmemiş ve milli direnişe geçmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele döneminde takip ettiği dış politika; Fransa ile Türkiye'nin dostluk temelinde dayanan bir diplomasi üzerine kurulmasını gerektirmekteydi. Bu bağlamda Hatay yöresinde başlayan bölgesel milli direniş hareketleri, 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Türkiye arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi ile kısmen sona ermiş gibiydi. Bölge halkının gösterdiği bütün direniş ve kahramanlığa rağmen ülkemizin o gün içinde bulunduğu imkânsızlıklar nedeniyle Hatay bölgesi sınırlarımızın dışında kalma talihsizliğine uğramıştır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk daha o günlerde burayı tekrar alacağını ifade etmiştir. Bu anlaşma elbette ki yöredeki Kuva-yı Milliyecilerimizi ve Hatay halkını büyük bir üzüntüye sevk etmiştir. Çünkü bu anlaşmaya göre; Misak-ı Milli sınırları dâhilinde bulunan kutsal vatanımızın güzide bir parçası olan Hatay, sınırlarımızın dışında kalmış, Ankara Anlaşmasının 7. Maddesine göre, yöre ahalisine bir takım özel haklar tanınmıştı ama bu bölgedeki Türk insanınca yetersiz görülmüştü. Onların kafasındaki fikir ise Anavatanla bütünleşmekti. Anavatandan ayrı kalan Hatay halkı buna rağmen Türkiye'den ümidini kesmemiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın vadedine güvenerek umutla kurtuluş gününü beklemiştir. Bu süre içinde Hatay'ın gözü, kulağı Anavatanda olmuş, kalbi Anavatan için çarpmış, gözünü Anavatan üzerinden hiç ayırmamış, gerçekleşen tüm inkılâpları yakından takip etmiş ve anında benimseyerek uygulamışlardır.

1-Atatürk'ün Adana Seyahati ve Ayşe Fıtnat Hanım

Bütün bu düşüncelere bağlı olarak, 1923 yılının Mart ayına girildiği günlerde Gazi Paşa'nın Adana'ya geleceğini haber alan Hataylılar, hazırlıklarını tamamlayarak, Adana'da Büyük Önder'i karşılamak üzere harekete geçmişlerdi. Nihayet beklenen an gelmiş ve Atatürk 15 Mart 1923 günü Adana'ya intikal etmişti. Atatürk'ü karşılamak üzere

Hatay'dan 200 kadar kişi Adana'ya gitmişti. Atatürk'ü karşılama esnasında: matem sembolleri gibi baştanbaşa siyahlara bürünmüş bir küme kadın içindeki iki levha taşıyan ikişerden dört kız birden bire yolun ortasına dikilmiş ve ellerindeki bu iki levhada “*Antakya ile İskenderun*” ve “*Gazi Baba bizi de kurtar*” yazıları vardı. Yani Büyük Kurtarıcıdan kendilerinin de kurtarılmasını istemekteydiler. Hanımların önündeki Antakyalı ve Adana Öğretmen Okulu öğrencilerinden 19 yaşındaki Ayşe Fitnat, kâğıtsız tasannusuz ruhtan gelen ruha giden aşağıdaki nutku söylemişti:¹

Selam sana ey şarkın hale-i ikbali büyük halaskarımız!
 Hürmet sana ey İslamiyet'i kurtaran büyük Gazimiz!
 Ey Zulümleri yıkan, mazlumları sevindiren Türk Kahramanı!
 Ey ağlayan masum gözlerin, sızlayan Türk kalplerinin dermanı!
 Kudümünle bugün Adana'da yeni bir hayat tecelli ediyor!
 Parlak bir ümidi istikbal doğuyor.
 Fakat ve esefa ki,
 Adana'nın güzel bir parçası olan
 Zavallı Antakya ve İskenderun'da
 Yüzbinlerce hemşeriler düşman çizmeleri altında sürünüyor,
 Mini mini Türk yavruları boğazlanıyor!
 Ey Ulu Gazi Bizi kurtar!
 Ey Ulu Gazi Bizi kurtar!
 Ey Ulu Gazi Bizi kurtar!
 İşte biz Antakyalı ve İskenderunlular
 Sevinerek ayağının altında ölmek istiyoruz.

¹ Süleyman Hatipoğlu, “Atatürk, Ayşe Fitnat ve Hatay”, **Güney Rüzgarı**, S.3(Şubat, 1997), Antakya,1997, s.30; Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993, s.124-125.

Eminiz ki ruhumuz sizi Antakya muhitine götürecek,
Afitab-ı Kemal orada bütün kuvvetiyle tecelli edecektir.

Yaşasın Ulu Gazimiz!

Yaşasın Şanlı Ordumuz!

Yaşasın Büyük Türk Milleti!...

Orada bulunan devrin yazarlarından İsmail Habib Sevük olayı şu şekilde kaleme almıştır:² “Bu sanki kelime şekline girmiş bir feryat, söz şekline girmiş bir hıçkırıktı. Söyleyen değil, inleyen o esmer kız, sanki vatandan ayrı kalan o beldelerin tekellüme gelmiş bir ruhu, o beldelerin ağlayan ve ağlatan bir maneviyatıydı. Paşa'nın gözü nemli, diğer bütün gözler ise, hıçkırarak söyleyen kızın kirpiklerinden yuvarlanan katralar gibi, diğer bütün gözler, kadınıyla erkeğiyle, ihtiyarıyla, gençlikle, zabitiyle, siviliyle hep ağlıyor, hep ağlıyordu.

*“Sanki bugün kafilenin ve bütün bu mahşeri izdihamın çalkalanan meserret havası bu Antakyalı kızın beş dakikalık hıçkırığıyla birdenbire uçmuş ve ciğerlerimize birden bire vatan mateminin havası dolmuştu. Şimdi bütün gözler kurtarıcıya dikildi. Ne diyecek diye bekliyoruz. Onun gözleri de nemli miydi, bize mi öyle geldi, bilmiyorum; yağmurda yıkanmış güneşli birer gök parçası maviliğinde ışıldayan gözlerini bir an göğe dikti; söyleyeceği sözü gözleriyle gökten avlamış gibiydi. İnsana o an gökten iniyor hissi veren bir tonla tane tane şunları söyledi: “**Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalmaz**”. Büyük Gazi'nin bu sözü artık Hataylılar için bir senet sayılabılırdi.”*

Böylece Ayşe Fitnat, Atatürk'ü bu nutku ile çok etkilemiş ve bunun üzerine Gazi'nin kafasından hiçbir zaman “Hatay Davası” çıkmamıştı. Artık Atatürk; hem zamanı, hem de dünyanın gidişatını izleyerek, Hatay için en uygun zamanı ve fırsatı beklemekteydi.³ Bu konuyla ilgili olarak diplomasinin bütün inceliklerini büyük bir ustalıkla uygulamış,

² İsmail Habib Sevük, **O Zamanlar**, Ankara, 1981, s.250-251.

³ Süleyman Hatipoğlu, a.g.m., **Güney Rüzgarı**, S 3, s.30-31.

nihayet bu uygun zaman gelmiş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamasından sonra Afet İnan, Atatürk'e başka bir meselemiz kalmadığını söylediği zaman, "Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var"⁴ diyerek Hatay Meselesine geldiğini vurgulamıştı.

2-Mihrinnisa Hanım ve Hatay'da Harf İnkılabının Uygulanması

Mihrinnisa Hanım'ın babası Çiçinzade Hakkı Bey'dir. Hakkı Bey ilkokulu ve Rüştüye'yi Antakya'da okudu. Özel hocalardan Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri aldı. İlk memuriyet görevine Mart 1874'te Antakya Emlak Kaleminde başladı. Sonra Ürgüp, Akşehir, Nevşehir ve Konya'da görev yaptı. Dâhiliye Nezaretine memur olarak girdi. 1891 yılında ailesinin isteği üzerine Antakya'da Lebibe hanımla evlendi. Düğünden hemen sonra İstanbul'a yalnız gitti. 1892 yılında M.Hikmet adında bir oğlu oldu. Bundan bir süre sonra eşi ve oğlu da yanına gitti. Bundan sonra da birlikte yaşamaya başladılar. 1894 yılında Ankara'da görev yaptığı sırada eşi Lebibe hanım vefat etti. Bir süre sonra 93 Harbi nedeniyle Bulgaristan-İslimye'den İstanbul'a göç etmiş bir ailenin kızı olan Fatma Seniye hanımla evlendi. 1895 yılında Dahiliye Nezareti Mektub-i Kalemî'nde görev aldı. Bu görevdeyken çeşitli vilayetlerde inceleme ve soruşturma için görevlendirilerek raporlar hazırladı. Hakkı Bey'in Seniye Hanım'dan 1901 yılında Mihrinnisa adında bir kızı oldu. Seniye Hanım, Hikmet'i de öz evladı gibi bağrına basmış ve ona annelik yapmıştı. Mihrinnisa Hanım da Hikmet ağabeyinin anne ayrı kardeşi olduğunu uzun yıllar sonra öğrenmişti. Mihrinnisa henüz iki yaşındayken Babası Hakkı Bey 1903 yılında vefat etmişti. Babanın maaşı kesildiğinden aile anne tarafının imkânlarıyla geçinmekteydi. Ama ailesinin ekonomik durumu kötüye gidiyordu. Bu sıralarda ağabeyi Hukuk Mektebini bitirmişti. Mihrinnisa ilkokuldan sonra Kız Muallim Mektebi'ne (İstanbul Darü'l-Muallimatı) girdi. Savaş yıllarının da etkisiyle hem ailesi, hem de kendisi maddi yönden

⁴ A.Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977, s.135.

çok sıkıntı çekmişlerdi.⁵ Okulun son sınıfına geçtiği yıl İstanbul işgale uğramıştı. Bu işgal üzerine okulu Bursa'ya taşıdı. Son sınıfı Bursa'da okuyarak mezun oldu. Mezun olduktan sonra İstanbul'a dönüp bir göreve atanmak için çalıştı, ama savaş ortamı ve işgal yüzünden görev alması imkânı olmadı. Bunun üzerine Mihrinnisa, annesi ve teyzesinden oluşan aile, hem babanın mal-mülkünün bulunduğu, hem de sülalenin bütün fertlerinin yaşadığı Antakya'ya gitmeye karar verdiler. 1922 yılının Eylül ayında meşakkatli bir deniz yolculuğundan sonra İskenderun'a ve nihayet oradan da Antakya'ya ulaştılar. Bu sıralarda Antakya'da işgal altındaydı. Mihrinnisa hanımın ağabeyi Hikmet, Antakya'da hâkim olarak görev yapmaktaydı. Mihrinnisa, Maarif idaresine öğretmenlik için başvurdu ve hemen kabul edildi. Mihrinnisa İstanbul'da okuduğu Kız Muallim Mektebi'nde çok iyi Fransızca öğrenmiş ve ayrıca iyi derecede de Arapça bilmekteydi. Bunların dışında güzel resim yapar ve keman çalardı.⁶

O dönem Antakya'sında üç resmi okul vardı. O, Halef zade Hüsnü Ağa'nın iki katlı ve geniş avlulu konağında ilk defa açılan beş sınıflı Türk Kız Mektebi'ne (İnas Mektebi-bugünkü 23 Temmuz İlkokulu'nun yerindeydi) atandı, göreve başlar başlamaz kendisine başöğretmenlik görevi verildi. Okulda öğretmen okulu mezunu tek bayan öğretmendi (Diğerleri bröveli veya yeterlik belgelidir). İşe başlar başlamaz okulunda öğretmenlere ilk defa yıllık plan ve ünite plan yaptırdı, böylelikle eğitim-öğretimi keyfilikten kurtardı. Ama öğretmenler bir türlü geleneksel inanç ve yöntemlerden kurtulamadı. Mesela öğretmen plana ve ders kitabına göre yağmurun yağışını anlatmakta, sonra da "Her ne kadar böyle derlerse de, Allah-ü Azimüşşan öküzü'n

⁵ Mehmet Tekin, "Antakya'nın Müdire Hanım'ı Mihrinnisa Çiçin, Hayatı, Hikayelerinden ve Yazılarından Örnekler", **Güneyde Kültür**, S 175 (Ocak-Şubat-Mart, 2010), Antakya, 2010, s.1-2.

⁶ Mehmet Tekin, a.g.m., s.1-2.

boynuzundaki kazanı sallar ve yağmur yağar...” demeyi ihmal etmemekteydi.⁷

Birkaç yıl böyle çalıştıktan sonra Mösyö Bazantay adında bir Fransız, İskenderun Sancağı okullarına müfettiş olarak atandı, onun denetimi altında çalışmaya başladılar. O dönemde Fransa'nın Alsas-Loren meselesi vardı ve Bazantay'nın Alsas'lı olduğunu öğrenen aydınlar onun, işgal altındaki Antakya halkının duygularını, sıkıntılarını iyi bilmesi, anlaması gerektiğini düşünüyorlardı.

Bu sırada Mihrinnisa Hanım o yıllarda; gerek Türkiye'den, gerekse Fransa'dan gelen gazete ve dergileri sürekli bir şekilde takip ediyor ve böylece dünyadaki gelişmeleri yakından izliyordu. Kendisi o dönemde Antakya kadınlarının tek savunucusu ve aynı zamanda sesiydi. Otoriter, pervasız ve bilgili olduğundan dolayı her ortamda fikirlerini rahatlıkla savunabiliyordu. 1928 yılında Türkiye'de Harf İnkılabı yapılmıştı. Mihrinnisa Hanım Sancak'ta Latin harfleriyle Türkçe eğitim yapan ilk öğretmenlerden birisiydi. Fransız işgal yöneticilerinin memnuniyetsizliğine ve Suriyelilerin karşı çıkmalarına rağmen; 1928 yılının Aralık ayında kendi okulunda, hafta tatili günlerinde kadınlar için yeni harflerle ücretsiz Türkçe okuma-yazma kursu açtı.⁸

Antakya'daki bu gelişmeler konusunda **Yeni Mecmua'da** yazı yazan Vedi Münir Bey 1 Aralık 1928 tarihinde “Nura Doğru” başlıklı yazısında Türkiye'de gerçekleşen harf inkılâbını Sancak Türklerine yansımaları ve bu inkılâp için halkın genel bir seferberlik başlattığını anlatmaktadır. Vedi Münir adı geçen bu yazısında:⁹ *“Üç dört aydan beri memleketimizde unumi bir faaliyet başladı. Herkeste yazıp okuma gayreti var. Büyük küçük, genç, ihtiyar herkesin cebinde alfabe; diğerinde meşk defteri.... Dükkânda olsa kahvede bulunsa, bahçeye de çaksa mütemediyen çalışıyor. Hele*

⁷ Mehmet Tekin, “Antakya'nın Müdire Hanım'ı Mihrinnisa Çiçin, Hayatı, Hikayelerinden ve Yazılarından Örnekler”, **Güneyde Kültür**, S 175(Ocak-Şubat-Mart, 2010), Antakya, 2010, s.2.

⁸ Mehmet Tekin, a.g.m., s.2.

⁹ Vedi Münir, “Nura Doğru”, **Yeni Mecmua (1.12.1928)**, S 14, Antakya, 1928.

yazlık kahvelerde bu gayretlilerden üçü-dördü, beşi-onu bir araya geliyor. Kitapları, defterleri çıkarıyorlar, bilenler bilmeyenlere öğretiyor. Gayret. Ha gayret..Allahıma bin şükür. Memleket baştanbaşa mektep haline geldi. Bir gün görüyoruz A, be, de... Hecelerini tek tek öğreniyor, iki üç gün sonra kesik kesik kıraat okuyor. Aradan on beş gün geçmeden bir de ne görelim, elif görse mertek sananı, adının ilk harfini bilmeyen emmiler ellerine birer gazete almış bangır bangır okuyor, Dünya haberlerini öğreniyor. Ne mutlu bize” dedikten sonra Vedi Münir Bey, kadınların da harf inkılâbını duyduktan sonra erkeklerden geri kalmadıklarını anlatmaktadır. Yazar, bilhassa İnas Müdiresi Mıhrinnisa Hanım'ın okulun tatil günlerinde bile kadınlarımıza yeni harflerle eğitim ve öğretim yaptırdığını görmekteyiz. Bu hanım öğretmenin yapmış olduğu bu fedakârlık büyük ilgi görmüş ve şükranla karşılanmıştır. Açılan bu okuma-yazma kurslarına iki gün zarfında yetmiş kadının müracaat ettiğini görmekteyiz. Vedi Münir bu olayı:¹⁰ “Bu memlekete Tanrı'nın hidayet güneşi doğdu, biz aziz kardeşlerimizle, muazzez hemşirelerimizle, hepimiz, hepimiz bütün memleket nura, ır-fana, insanlığa, medeniyete doğru gidiyoruz...” ifadesiyle değerlendirmiştir.

Bu bağlamda Muallim Mıhrinnisa Hanımın başından geçen bir hatırayı da aktarmakta fayda görüyorum: O zaman cumartesi günü okulda haftanın ilk günüydü. 1930 yıllarda, bir cumartesi sabahı okulda bayrak töreni sırasında dağ tarafındaki evlerden birinin penceresinden bir Türk bayrağı çıkarılarak sağa sola sallanıp dalgalandırdı. Okuldaki çocuklar bunu görünce tezahürat yaparak sevinç sesleri çıkardılar. Fransız müfettişi Mösyö Bazantay Hoca Hanım'a; “bu tezahüratı durdurun, çocukları susturun” diye emreder. Hoca Hanım;” buyurun siz susturun” diyerek çocuklara müdahale etmedi. Sallanan Türk bayrağı içeri çekilince çocukların sesi kesildi. Mıhrinnisa hanım Bazantay'ın Alsash olmasına güvenerek, bir pınduna getirip ona; “Sizin bunu anlamamız lazım!” dedi, ama Bazantay sesini çıkarmadı. Ancak bir süre sonra Kız Ortaokulu Müdürlüğü'ne bir Fransız subayının eşi olan Madam Vuieux ve müdür yardımcılığına Lami Cankat atandı. Daha sonraki iki senede

¹⁰ Vedi Münir, “Nura Doğru”, **Yeni Mecmua** (1.12.1928), S 14, Antakya, 1928.

eklenen orta ikinci ve üçüncü sınıflarla ortaokulun kuruluşu tamamlandı. 1930 yılından sonra da bu ortaokul Kız Lisesi'ne dönüştürüldü.¹¹

Yıllar böyle geçip giderken 1936 yılının Aralık ayında Habib-i Necar Camii önünde olaylar yaşanmıştı. Mihrinnisa Hanım'ın evi Kız Mektebi'nin (Bugünkü 23 Temmuz İlkokulu) arka tarafında, Uzun Çarşı'nın başındaydı. Evleri camiye yakın olduğu için olaya ve Fransız zırhlı aracının makineli tüfekle ateş ettiği iki gencin şehit oluşlarına şahit oldu. O yıllarda Fransız Manda yönetimine karşı başlatılan mücadeleyi destekledi ve seçimler döneminde okulunda kadınlar için okuma-yazma kursları açtı.¹²

Burada anlaşılması gereken husus, Sancak Türkleri Anavatan'daki gelişmeleri yakinen takip ediyorlar ve uygulamada Türkiye'den geri kalmamaya gayret sarf ediyorlardı. Ayrıca Harf İnkılabı bütün sancakta başta Türk gazetelerinde önemli bir şekilde ele alınarak konunun ehemmiyeti vurgulanmış ve halk arasında da bilenler, bilmeyenlere öğretmeye çalışmıştır. Bu durum ise bize Türkiye Türkleriyle iyi bir iletişim ve diyalog kurularak aradaki bağın, özellikle kültür birliğinin kopmamasına dikkat etmişlerdir. Sancak Türkleri, Türkçe konuşmayı ve yeni Türk harfleriyle yazmayı başından beri bırakmamışlardır.¹³ Antakyalı kadınlar arasında önderlik yapan Muallim Mihrinnisa Hanım'ın da; kadınlara yönelik yeni alfabeyle okuma-yazma kursları açarak Anavatan Türkiye ile iletişimin kopmaması ve kültür birliğinin gelişmesi hususunda büyük bir gayret sarf ettiğini açık bir şekilde görmekteyiz.

3-Atatürk'ün Fransa Büyükelçisine Gözdağı Vermesi ve Sabiha Gökçen'in Tutuklanması

1937 yılında Fransa'nın Hatay'ı Suriye'ye devretmeye hazırlandığı yolundaki haberler, Ankara'da sert tepkiyle karşılanmıştı. Atatürk'ün

¹¹ Mehmet Tekin, a.g.m., s.2.

¹² Mehmet Tekin, a.g.m., s.2.

¹³ Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Ankara, 2012, s.60.

Sabiha Gökçen'i de bir parçası yapacağı gözdağı planını uygulamaya koymuştu. Bu konudaki gelişmeleri Sabiha Gökçen'den aktaralım: *“İşte olaylar böyle gelişip giderken, bir akşam üzeri Çankaya Köşkü'nde Atatürk beni aşağıya çağırttı. Önemli bir karara vardığı bakışlarından iyice anlaşılıyordu. Yanına vardığımda derhal konuya girdi: “Bu Fransızlar gerçekten de bazen neyi niçin yaptıklarını bilemeyecek kadar kör oluyorlardı! Tabii gelecekteki çıkarlarını düşündükleri muhakkak ama Hatay işinde mandaterliğin yasalarına da karşı çıkmayı göze almaları, bu toprakları Suriye'nin malı gibi göstermeleri ilerideki planlarını açıklamaya yeter de artar bile. Şurada burada başlayan gösterilerin giderek çatışmaya dönüşme ihtimali de var. Ben Hataylılara söz verdim. Onların hakkı olan sözü verdim. Bu topraklar bizimdir. Orada bizim bayrağımız mutlaka dalgalanacaktır. Bildiğin, izlediğin gibi konuyu barışçı yollardan halletmek için elimizden geleni yapıyoruz, yapacağız da... Çatışma kaçınılmaz hale gelirse bunu bizden önce Fransızlar düşünsünler derim. Nezaket hudutlarını aşan bu davranışlarını kendilerine pahalıya ödetiriz...”* sustu. Bir sigara yaktı. Ayağa kalktı ve konuşmasını şöyle sürdürdü: *“Yemekten sonra üniformanı, askeri üniformanı giy... Tabancanı beline tak ve buraya gel. Bu akşam çok önemli bir görev vereceğim sana... Tarihi ve ilginç görev... Fransız dostlarımız kimin ne dereceye kadar neyi göze alabildiklerini öğrenmelidirler.”*¹⁴

Meraklanmışım doğrusu. Bana verilecek görevin Hatay'la ilgisi olduğunu Ata'nın konuşmalarından çıkarmıştım ama akşamın bu saatinden sonra askerî üniformamı giyip silahımı kuşanarak ne yapabildim ki? Bu soruyu sormak doğru olmayacağı için, her zaman olduğu gibi: “Emredersiniz Paşam!” dedim. “Askerî üniformamı giyer, silahımı alır ve yanınıza gelirim.”

Yüzüme dikkatle bakarak sordu: “Peki ne yapacağımı öğrenmek istemiyor musun bu kıyafet ve silah kuşanmış olarak?”

“Hayır... Ben sadece sizin vereceğiniz talimatı, emirleri yerine getirmeyi düşünüyorum.”

“Hatay konusunda senin görüşün nedir?”

¹⁴ Sabiha Gökçen, **Atatürk'le Bir Ömür**, Haz. Oktay Verel, İstanbul, 2007,s.253-254;

“Eskiden Girit için söylenen bir marş vardı. Annemden dinlemiştim bunu. Girit bizim canımız, feda olsun kanımız! Aynı şeyi ben Hatay için düşünüyorum Paşam! Hatay bizim canımız feda olsun kanımız!”

Şimdi Atatürk’ün gözleri ateş gibi parlıyordu: “Aferin Gökçen... Güzel, çok güzel... Hatay bizim canımız feda olsun kanımız. Mükemmel, mükemmel... Bu akşam görevini tahminimden daha iyi bir şekilde başaracağına bir kere daha iman ettim... Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız ha? Bunu Fransız dostlarımızın kulaklarını dört defa açarak dinlemelemini istiyorum...”

Yemekten sonra Atatürk’ün emrettiği gibi askeri üniformamı giyerek silahımı alıp yanına indim. O da giyinmişti. Bana küçük masanın yanındaki sandalyeyi işaret ederek oturmamı söyledi. Önünde bir kâğıt ve bu kâğıdın üzerinde birtakım isimler vardı. Bunların arasında kendi adımlı, kız kardeşi Makbule Atadan hanımefendinin adını ve Semiha İnanç hanımın adını okuyabildim. Sonra bunları karalayarak bana döndü: “Şimdi seninle birlikte Karpiç’e gideceğiz” dedi. “Orada, sana söyleyeceklerimi harfi harfine yerine getireceksin.” Ve planını uzun uzun, en ufak ayrıntılarına kadar bir bir anlattı. Tekrar ettirdi. Kalkıp Karpiç’e gittik. Büyük salon bir hayli kalabalıktı. Yüksek rütbeli subaylar, Bakanlar, milletvekilleri ve eşleri göze çarpıyordu. Bizim masamızda benden başka Şükrü Kaya, Kılıç Ali, Recep Zühtü Beyler; Kazım İnanç Paşa ve eşi Semiha hanım ile Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Atadan hanımefendi vardı. Hemen yanımızdaki masada da o zamanlar Diyarbakır milletvekili olan eski generallerden Kazım Sevüktekin ile birkaç arkadaşı oturuyorlardı. Girişin hemen önündeki büyücek masayı ise zamanın Fransız Büyükelçisi M. Ponceau ile elçilik erkânı işgal ediyordu.”¹⁵

Bu sırada Fransız Elçilik erkânına hitaben bir konuşma yapan General Kazım Sevüktekin:¹⁶ *“Son günlerde Hatay meselesi hem bizim kamuoyunu, hem de Fransız kamuoyunu fazlaca işgal etmektedir. Bu toprak parçasının kaderi giderek iki dost ülkenin arasına bir kara kedi sokmuştur... Biz meseleyi soğukkanlılıkla ele almayı tercih ettiğimiz halde, Fransızlar işi inada*

¹⁵ Sabiha Gökçen, **Atatürk’le Bir Ömür**, Haz. Oktay Verel, İstanbul, 2007,s.255.

¹⁶ Sabiha Gökçen, **a.g.e.**, s.255.

bindirerek, Hatay'ı Suriye'ye ilhak etmek istiyorlar. Bunun çözümü şurada burada demeçler vermekle, kamuda heyecan yaratmakla olmaz. Bir masaya oturup konuşmalı, iki uygar devlet olarak anlaşmaya varmalıyız. Ben öyle umut ediyorum ki Fransız dostlarımız da bizim tutumuzu, sabrımızı, soğukkanlı davranışlarımızı takdir ederek görüşmelere yanaşacaklar, hakkımız olanı bize teslim edeceklerdir. Dünyanın şu ya da bu vesile ile kana bulanmasına rıza göstermek yanlış bir davranış olacaktır. Biz yeni Türk devleti olarak her yerde ve her zaman barıştan yanayız. Bunu bir kere daha burada tekrar etmeyi görev biliyorum..." diyerek Fransızların, Hatay'ın Türkiye'nin olduğunu karar vereceklerini inandığını ifade etti. Sevüktekin'in konuşmasını özellikle Fransız Büyükelçisi ve yanındakiler, ayakta ve alkışlarla karşıladılar."

General Sevüktekin'in konuşmasından sonraki bölümü Gökçen'den aktarmaya devam edelim: "O sandalyesine otururken ben derhal yerimden fırlayarak salonun tam orta yerine geldim ve daha önce Atatürk'ün bana ezberlettiği şu konuşmayı sert bir eda ile yaptım: "Sayın generalim, sözlerinizi can kulağı ile dinledim... Savaşın içinden çıkmış, barış özlemi içinde yaşamayı arzu eden bir ulusun bireyine yakışır şekilde konuştunuz. Nezaketiniz gerçekten de takdire layıktır. Ancak Fransız dostlarımızın bu çok nazik konuşmanızı değerlendirebileceklerini sanmıyorum. Biz Türkler tarihimiz boyunca insanlığın gereğini yerine getirmeye çalıştığımız halde, daima dost görünen düşmanlarımız tarafından aldatılmış, ihanete uğramış, bu yönden bahtsız ama çok şerefli bir ulusuz... Türkiye Cumhuriyeti artık yeni kuşaklardan oluşuyor. Dostun da düşmanın da kim olduğunu görüyor, biliyor, ona göre davranması gerektiğini de hissediyor... Hayır, Sayın Generalim, biz gençler sizin kadar sabırlı olamayız ve olmayı da istemiyoruz. Bu sabrın sonunda selametin geleceği inancını da taşıyoruz. Fransa bir oyun içine girmiştir. Bu oyunun sonunda bizim olan toprakları Suriye'ye vermeyi planlamıştır. İş işten geçtikten sonra sizin arzu ettiğiniz sabrın değeri kalmayacaktır. Demir tavında dövülür. Sayın Generalim, şayet sizler işi daha fazla uzatmak niyetinde iseniz, ben bütün Türk gençliği adına diyorum ki: Hayır! Beklemeyeceğiz, İş uzatmayacağız. Fransa'nın oyununa gelerek Hatay topraklarını başkalarına bırakmayacağız. Biz gençler gerekirse bu işi silahlarımızla da halledebiliriz. Hatay bizim canımız feda olsun kanımız!" ve sözlerimi tamamlar tamamlamaz hemen silahımı çekerek havaya üç el ateş ettim. Ortalık bir anda karıştı. Herkes neye uğradığını

şaşırılmıştı. Silah sesleri panik yaratmış durumdaydı. Saniye sektirmeden içeriye resmi ve sivil polisler dolmuşlardı. Ben elimde silahım olduğu halde kıpırdamadan pistin ortasında duruyordum. Çevremi alan polisler “Gökçen hanım!” diye mırıldandılar. Ve öylece Atatürk’ün yüzüne bakmaya başladılar. Şimdi koskoca salonda çıt bile çıkmıyordu. Hani saç düşse duyulur derler ya, işte tıpkı öyle. Polislerin bu kararsız durumlarını, hareketsiz kalmalarını gören Ata sert bir sesle:¹⁷ “Ne bekliyorsunuz orada öyle?” dedi. “Görüyorsunuz ki Gökçen silahını çekerek kapalı yerde herkesin huzurunu kaçırarak ve ortalığı heyecana sevk edecek bir şekilde havaya ateş etti. Göreviniz neyi gerektiriyorsa onu yerine getirin!” Bu sözler üzerine polisler Gökçen’in elinden silahı alarak soruşturma için Adliye’ye götürdüler ve Hâkim karşısına çıkan Gökçen, milli hislerinin galeyana geldiğini ve bunu için kimseden emir almadığını söyledi.¹⁸

Sabiha Gökçen’in bu konuşmasından ve tutuklanmasından sonra Atatürk, kız kardeşi Makbule ve Semiha İnanc Hanımefendilere dönerek şu soruyu sormuştu: “Siz gençler de aynı fikirde misiniz? Yani Gökçen gibi mi düşünüyorsunuz bu konuda? Sizler de Sabiha gibi silahlarınızı ateşler misiniz?” Atatürk’ün bu sorusu üzerine şu şekilde cevap vermişler: “Evet Paşam! Bizler de onun gibi düşünüyoruz ve gerektiğinde işte böyle silahlarımızı çekerek ateşleyebiliriz!” diyerek silahlarını havaya ateşlemişlerdir. Sonra da soluğu Adliyede Sabiha Gökçen’in yanında almışlar ve sorgularından sonra da; Hâkim karşısına çıkan Gökçen gibi milli hislerinin galeyana geldiğini ve bunu için kimseden emir almadıklarını söylemişlerdi.¹⁹ Böylece kanun gereğince üç kadın 24 saat hapis cezasına çarptırıldı. Tabi bu arada mesaj yerine ulaşmış ve Fransa, Türkiye’nin kararlılığını görmüştü.²⁰

Bundan sonra Atatürk, Hatay konusunda kararlılığını, basın yayın organları vasıtasıyla duyurmayı ihmal etmedi. Vefatından tam bir yıl

¹⁷ Sabiha Gökçen, **Atatürk’le Bir Ömür**, Haz. Oktay Verel, İstanbul, 2007,s.256-257.

¹⁸ Sabiha Gökçen, **Atatürk’le Bir Ömür**, Haz. Oktay Verel, İstanbul, 2007,s.257-258; Burak Artuner, “Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen’i Neden Tutuklattı” **Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004)**, İstanbul, 2004.

¹⁹ Sabiha Gökçen, **a.g.e.**, s.259.

²⁰ Sabiha Gökçen, **a.g.e.**, s.258-259; Burak Artuner, “Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen’i Neden Tutuklattı”, **Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004)**, İstanbul, 2004.

önceye rastlayan 10 Kasım 1937 gününde Cumhuriyet gazetesine verdiği bir mülakatta, Hatay'ı şahsi meselesi olarak gördüğünü belirterek; işin silahlı mücadele ile hallolmasına ihtimal vermediğini, fakat savaş ihtimalini de göz önüne almış ve bundan dolayı da gerekirse Cumhurbaşkanlığı ve Meclis üyeliğinden istifa ederek, bir fert olarak kendisine katılacak bir kaç arkadaşıyla beraber Hatay'a gireceğini ve oradaki mücahitlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağını açık ve samimi bir dille ifade etmişti.²¹ Yine Atatürk, bir akşam sivil arkadaşlarından birisinin:²² *“Paşam, ne diye kendinizi bu kadar üzüyorsunuz? Yarın bir tümen asker yollasanız Hatay'ı alırsınız. Almanlar Renani'ye girdiler de sanki Fransızlar ne yaptılar? Renani için harekete geçmeyenler, Suriye'nin bir sancağı için mi Türkiye ile harbe kalkışacaklar?”* demesi üzerine, gözleri birden durarak ve durularak: *“Evet, yarın sabah bir tümen asker yollasam, Hatay'ı alabilirim. Renani için harekete geçmeyen Fransızlar, bir Suriye sancağı için bizimle harbe girmezler. Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer, şeref ve namus meselesi yaparlarsa? Milletler belli olur mu? Ben bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokmam,”* diye cevap vermişti.²³

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti Atatürk önderliğinde bölgesel paktlar kurarak barışseverliğini gösteren, bir güven unsuru haline gelen güçlü bir ülke olmuştu. II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye, dünya konjonktürünün çok hassas bir ortamda Hatay konusunu gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında öz ülkeleri haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa; Ortadoğu'nun en güçlü devleti ve boğazların kuvvetli bekçisi olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını hissetmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkında yapılan görüşmelerde Fransa, Türk haklarının teslimine mecbur olmuştu.²⁴

²¹ Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1981, s.18.

²² Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1984, s. 488-489.

²³ Süleyman Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.96.

²⁴ Süleyman Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.119.

Türkiye tarafından Hatay Meselesi, Milletler Cemiyeti'nde başarıyla takip edilerek önce bağımsız bir devlet haline gelmesi sağlanmış, ayrıca bölgeye uluslararası statü kazandırılmış ve bunun arkasından ikili bir anlaşmayla Hatay'a Türk askerinin girmesi gerçekleştirilmiştir. Askerin girişi hem Türkiye'nin güneyinde jeo-stratejik bir konumu olan İskenderun Körfezi'ni güvence altına almış, hem de bölgenin güvenliğinde Türkiye'yi söz sahibi yapmıştır.

Bundan sonra 2 Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti büyük Atatürk'ün diplomatik zekâsının eseri olan bir Türk devletidir. Çeşitli aşamalardan geçen Hatay Davası'nda nihayet 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye aralarında bir anlaşma yaparak; Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmişti. Bundan sonra 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Millet Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye katılmaya karar vermiştir. 23 Temmuz 1939 günü TBMM adına Hatay'a gelen heyetin huzurunda mahşeri bir kalabalıkla yapılan muazzam merasimden sonra, son Fransız birliği de Hatay'ı terk etmiştir. Bu arada Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından Mandater devleti olarak atanan Fransa ile antlaşma imzalamış ve anavatana katılmanın gerek ulusal gerek uluslararası süreci tamamlanmış ve Hatay Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vilayeti olmuştur. Gerek Hatay Devleti, gerek Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması, Cumhuriyetin en büyük diplomatik zaferidir. Bu zaferin mimarı ulu önder Atatürk, kahramanları ise kahraman Türk ordusu ve engin vatanseverlik duygularıyla eşsiz tablolar yaratan Hatay halkıdır.²⁵

SONUÇ

Sonuç olarak Ayşe Fitnat, 15 Mart 1923 tarihinde Atatürk'ün Adana seyahatinde söylemiş olduğu nutku ile Ulu Önderi çok etkilemiş ve bunun üzerine Gazi'nin kafasından hiçbir zaman "Hatay Davası" çıkmamıştı. Artık Atatürk; hem zamanı, hem de dünyanın gidişatını izleyerek, Hatay için en uygun zamanı ve fırsatı beklemekteydi.²⁶

²⁵ Süleyman Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.119.

²⁶ Süleyman Hatipoğlu, **a.g.m.**, **Güney Rüzgarı**, S 3, s.30-31.

Bu konuyla ilgili olarak diplomasinin bütün inceliklerini büyük bir ustalıklarla uygulamış, nihayet bu uygun zaman gelmiş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamasından sonra Afet İnan, Atatürk'e başka bir meselemiz kalmadığını söylediği zaman, “*Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var*”²⁷ diyerek Hatay Meselesine geldiğini vurgulamıştı.

Başkaca önemli bir husus ise; Hatay Türkleri, Anavatan'daki gelişmeleri yakinen takip ediyorlar ve uygulamada Türkiye'den geri kalmamaya gayret sarf ediyorlardı. Ayrıca Harf İnkılabı bütün sancakta başta Türk gazetelerinde önemli bir şekilde ele alınarak konunun ehemmiyeti vurgulanmış ve halk arasında da bilenler, bilmeyenlere öğretmeye çalışmıştır. Bu durum ise bize Türkiye Türkleriyle iyi bir iletişim ve diyalog kurularak aradaki bağın, özellikle kültür birliğinin kopmamasına dikkat etmişlerdir. Sancak Türkleri, Türkçe konuşmayı ve yeni Türk harfleriyle yazmayı başından beri bırakmamışlardır.²⁸ Antakyalı kadınlar arasında önderlik yapan Muallim Mihrinnisa Hanım'ın da; kadınlara yönelik yeni alfabeyle okuma-yazma kursları açarak Anavatan Türkiye ile iletişimin kopmaması ve kültür birliğinin gelişmesi hususunda büyük bir gayret sarf ettiğini açık bir şekilde söyleyebiliriz.

Diğer taraftan 1937 yılında Fransa'nın Hatay'ı Suriye'ye devretmeye hazırlandığı haberi üzerine Atatürk ve beraberindekiler bir akşam Ankara'nın ünlü restoranı Karpiç'e gitmişti. Fransız Büyükelçisi M. Ponceau ile elçilik erkânı da oradaydı. Fransız Elçilik erkânına hitaben bir konuşma yapan General Kazım Sevüktekin, sonunda; “*Fransızların, Hatay'ın Türkiye'nin olduğunu karar vereceklerine inandığımı*” ifade ettikten sonra, Fransa Büyükelçisi, Sevüktekin'i ayakta alkışlamıştı. Generalin bu konuşmasından hemen sonra ortaya fırlayan Sabiha Gökçen şunları söylemişti: “*Generalim Fransız dostlarımızın bu konuşmanızı değerlendirebileceklerini sanmıyorum. Fransa bir oyun içerisine girmiştir.*

²⁷ A.Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977, s.135.

²⁸ Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Ankara, 2012, s.60.

Oyunun sonunda bizim olan bu toprakları Suriye'ye vermeyi planlamıştır. Fransa'nın oyununa gelerek Hatay topraklarını başkalarına bırakmayacağız. Biz gençler gerekirse bu işi silahlarımızla da halledebiliriz. Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız!" Gökçen sözlerini tamamlar tamamlamaz silahını çekip üç el ateş etmiş ve bu olayın ardından Atatürk'ün emriyle Gökçen tutuklanmıştır.

Bu sıralarda Avrupa'da önemli siyasi gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştı. Gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında öz ülkeleri haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa; Orta-doğu'nun en güçlü devleti ve boğazların kuvvetli bekçisi olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını hissetmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkında yapılan görüşmelerde Fransa, Türk haklarının teslimine mecbur olmuştu.²⁹

Türkiye tarafından Hatay Meselesi, Milletler Cemiyeti'nde başarıyla takip edilerek önce bağımsız bir devlet haline gelmesi sağlanmış, ayrıca bölgeye uluslararası bir statü kazandırılmış ve bunun arkasından ikili bir anlaşmayla Hatay'a Türk askerinin girmesi gerçekleştirilmiştir. Askerin girişi hem Türkiye'nin güneyinde jeo-stratejik bir konumu olan İskenderun Körfezi'ni güvence altına almış, hem de bölgenin güvenliğinde Türkiye'yi söz sahibi yapmıştır.

Hatay'ın Anavatana katılmasında Atatürk'ün takip etmiş olduğu ince siyaseti ve emeği geçen bahse konu olan bu üç önemli kadının oynamış olduğu rolü unutmamak lazımdır. Ayrıca bu kadınları yeni nesile sürekli bir şekilde anlatmak en önemli görevdir. Bu bağlamda her unsuruyla Türk olan ve haksız yere işgal edilen bir bölgenin kan dökülmeden, hukuk kurallarına göre en uygun zamanda kurtarılmasıdır. Bu konuyu bütün bilimsel ayrıntılarıyla genç nesillere anlatmak hayati bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

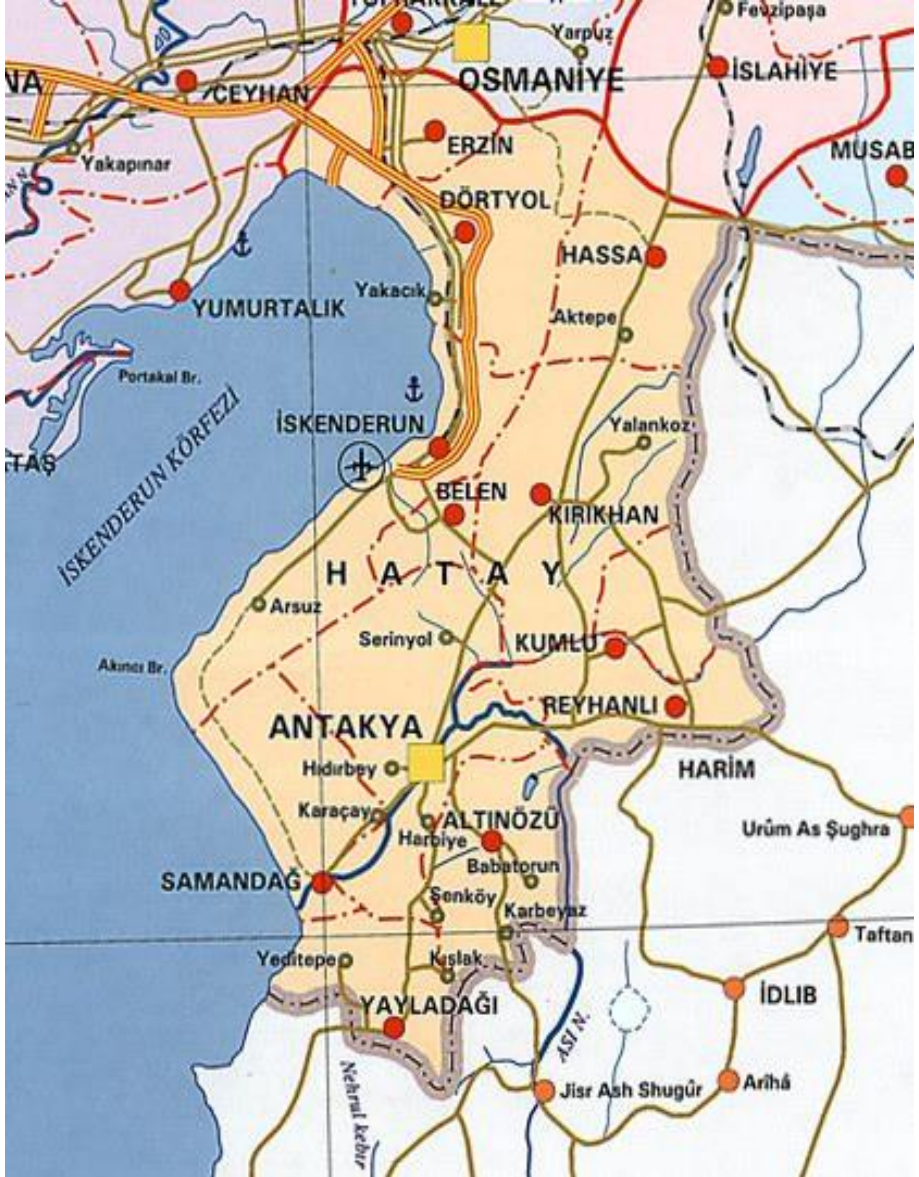
Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, İstanbul, 1984.

²⁹ Süleyman Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.119.

- Artuner, Burak, “Geçmişteki Bu Gün, Atatürk Gökçen’i Neden Tutuklattı” **Akşam Gazetesi (23 Şubat 2004)**, İstanbul, 2004.
- Gökçen, Sabiha, **Atatürk’le Bir Ömür**, Haz. Oktay Verel, İstanbul, 2007.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Atatürk, Ayşe Fitnat ve Hatay”, **Güney Rüzgarı**, S 3 (Şubat,1997); Antakya,1997.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Ankara, 2012.
- İnan, A. Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977, s.135.
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk’ten Düşünceler**, İstanbul, 1981.
- Sevük, İsmail Habib, **O Zamanlar**, Ankara, 1981.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993.
- Tekin, Mehmet, “Antakya’nın Müdire Hanım’ı Mührinnisa Çiğin, Hayatı, Hikâyelerinden ve Yazılarından Örnekler”, **Güneyde Kültür**, S 175(Ocak-Şubat-Mart, 2010), Antakya, 2010.
- Vedi Münir, “Nura Doğru”, **Yeni Mecmua (1.12.1928)**, S 14, Antakya, 1928.

EKLER

HARİTA-1

Hatay İl Haritası

RESİMLER

RESİM-1

Mustafa Kemal ATATÜRK

RESİM-2

Ayşe Fitnat Hanım

RESİM-3

Antakya'nın "Müdire Hanım"ı MührinnisaÇinçin Hanım
Hatay'da Latin harfleri ile Türkçe eğitim yapan ilk öğretmen

RESİM-4

Sabiha Gökçen

GÜNEY SINIRINDAN GELEN BİR TEHDİT: KOLERA SALGINI VE TÜRKİYE’DE ALINAN TEDBİRLER (EYLÜL 1947-ŞUBAT 1948)

Temuçin F. ERTAN*

ÖZET

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde; “şiddetli ishal ve kusmalarla kendini gösteren, çok bulaşıcı, salgın ve öldürücü bir hastalık” şeklinde tanımlanan kolera, akut salgına yol açan bir enfeksiyon hastalığıdır. Kolera genellikle gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerde görülen ve aşısı bulunan bir hastalıktır ancak bu aşının koruyuculuğu yüzde 50 civarındadır ve etki süresi de 3-5 aydır. Aşı, özellikle salgın dönemlerinde çok önemlidir. Kolera, taşıyıcı kişilerden bulaştığı için öncelikle taşıyıcıların saptanması ve tedavi edilmeleri gerekir. İlk kez Hindistan’da görülen kolera, 19. yüzyıl boyunca bu ülkeden doğu ve batı yönüne doğru yayılmış ve ölümlere neden olmuştur. Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında görülen kolera, Cumhuriyet döneminde de zaman zaman kendini hatırlatmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre sonra Mısır’da başlayan, ardından Suriye ve Lübnan’a sıçrayan kolera salgını, çok sayıda insanın ölümüne yol açmış ve zaten yoksul olan bu ülkeleri zor durumda bırakmıştır. Özellikle Suriye’de etkili olan salgın, Türkiye’de de tedirginlik yaratmış, idari ve sıhhi tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. 1947 yılının sonlarıyla 1948 yılının başlarında etkili olan kolera salgını basının gündeminden düşmemiş ve Türkiye’nin hac uygulamasını da etkilemiştir. Söz konusu salgından en fazla etkilenen coğrafi bölge, kuşkusuz Hatay ve çevresi olmuştur. Suriye sınırından geçişlerle ilgili düzenlemeler

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tfertan@ankara.edu.tr

yapılmıştır. Hatay merkezli alınan tedbirler sayesinde koleranın Türkiye’de yıkıcı etki yapması önlenmiş ve 1948 yılının başlarından itibaren sınırlarda görülen olağanüstülük yerini kısmi bir sakinliğe bırakmıştır. 1947 yılında yaşanan kolera salgını, Türkiye açısından bir deneyim olmuş ve bu nedenle daha sonraki salgınlar daha az kayıpla atlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, İkinci Dünya Savaşı, Kolera, Mısır, Salgın, Suriye, Türkiye.

GİRİŞ

Kolera Hakkında Genel Bilgi

Bulaşıcı hastalıklar çağlar boyunca en az savaşlar kadar insanların ölümüne neden olmuşlardır. Öyle ki, insanlar arasındaki sosyo-kültürel etkileşim, siyasi ve ekonomik ilişkiler arttıkça belli bir yörede görülen bir bulaşıcı hastalık kısa zamanda o ülkenin diğer bölgelerine ve başka ülkelere sıçramıştır.

Kolera da bu bağlamda, akut ve bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığıdır. *Vibrio Cholera* adlı bir bakteriye bağlı olarak görülür. İshal ile aşırı sıvı ve tuz kaybı sonucunda gelişen ağır belirtilerle ortaya çıkar. Birkaç saat içerisinde derin ilerleyen ve ölümle sonuçlanabilen bir hastalıktır. Bu yüzden çok korkulan bir hastalıktır.¹

Türk Dil Kurumu, Türk kamuoyu için kolerayı şu şekilde tanımlamıştır: “Şiddetli sürgün ve kusmalarla kendini gösteren, çok bulaşıcı, salgın ve öldürücü bir hastalık.”²

Kolera, sağlık koşullarının çok kötü olduğu ortamlarda yayılır. İnsandan insana en çok hasta insanların dışkılarıyla, kirlenmiş suyun kullanılmasıyla daha az olarak aynı yolla kirlenmiş besinlerin (süt, meyve, sebze, tatlılar, kabuklu deniz hayvanları) yenmesi ve sineklerin koleralı dışkılarıdaki bakterileri besinlere taşımasıyla gerçekleşir. En önemli bulaşma yolu içme ve kullanma suyudur. Yüksek sıcaklıklarla da ilgili olan kolera, ağır yağış ve sel durumlarında ise yıl boyunca etkisini gösterebilir.³

Kısa süren kuluçka dönemi birkaç saat ile birkaç gün arasında değişir. Hastalık birdenbire başlar; fenalaşma, karın ağrıları, karında şişlik ve kusma görülür. En tipik belirtiler soğuk evre adı verilen evrede görülür. Sulu, renksiz, pirinç suyuna benzer bulanıklıkta, içinde küçük parçacıklar halinde bağırsak mukoza sıyrıntıları ile çok miktarda

¹ T. R. Harrison, D.L. Kasper, A.S. Fauci, **Harrison's Principles of Internal Medicine 19th**, (Ed. McGraw-Hill) Access Medicine, 2005, s. 1061.

² **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., C 2, Ankara, 1988, s.857.

³ Harrison, **a.g.e.**, s. 1061.

mikrop bulunan dışkılama başlar. Bulantı ve zorlama olmaksızın şiddetli fişkırmaya biçiminde kusma görülür. Saatte bir litreyi aşabilen aşırı sıvı kaybı vücudu susuz bırakır. Kalsiyum ve potasyum kaybı sonucunda, ağırlı klonik kasılmalar biçiminde kas krampları başlar. Hastada aşırı susuzluk, aşırı yorgunluk ile bazen soğuk ve yapışkan bir terleme görülebilir. İdrar çıkarılması önemli ölçüde azalır, bazen tamamen durabilir.

Hastalık oldukça hızlı ilerler, ağır olgularda belirtiler 5-12 saat içinde tehlikeli boyutlara varır. Hastalık birkaç saat ya da 2-3 gün içinde ölüme sonuçlanabilir. En önemli ölüm nedenleri, şok, asidoz (kanda ve vücut sıvılarında asitlik düzeyinin yükselmesi) ve böbrek yetersizliğidir.

Koleranın tedavisinde iki aşama vardır. Birinci aşamada hastaya damar yoluyla mümkün olduğu kadar hızlı biçimde ve çok miktarda sıvı verilmelidir. Daha sonra tedavinin ikinci aşamasına geçilir. Bu aşamada tedavi ishal kesilinceye kadar uygulanmalıdır. Bu tedavinin amacı dışkıyla kaybedilen sıvıyı karşılamaktır. Sıvı hem damar yoluyla hem de mide sondasıyla verilebilir. Sodyum klorür ve sodyum bikarbonat mutlaka verilmelidir. Hastalığın çocuklardaki seyri çok ağır olduğu için tedavide daha fazla özen gösterilmelidir. Yetişkin hastalardan farklı olarak çocuklarda potasyum ağız yoluyla verilmelidir.

Koleradan korunma da tedavi kadar önemlidir. Koleradan korunma kuşkulu olguların bulunması, bunların klinik ve bakteriyolojik olup olmadıklarının kanıtlanması ve hastaların karantina altına alınması önlemlerine dayanır. Çevre, kullanılan eşyalar ve özellikle de hastalıkla ilişkili maddeler uygun yöntemlerle dezenfekte edilmelidir. Besinlerin ve suların denetimi, sineklerle savaş, dışkıların uygun bir biçimde ortadan kaldırılması başta gelen önlemlerdir. Hafif, ayakta tedavi edilen hastaların da, olası yayıcı olmalarından ötürü, tıpkı ağır olgulardaki gibi karantinaya alınmaları çok önemlidir. Önleyici tedbir olarak aşılama da çok önemlidir. Ancak az gelişmiş ülkelerde kısa sürelerle aşılama uygulaması çok zor olduğu için aşı yerine basit biçimde

hazırlanan tuz-şeker-karbonat karışımlarının riskli bölgelerde yaygın olarak dağıtılması çok etkili sonuçlar verebilir.⁴

Kıscası az gelişmiş ülkelerdeki hijyen sorununa bağlı olarak ortaya çıkan kolera, ölümcül nitelik taşıyan bulaşıcı bir hastalık olmakla birlikte tedavisinde de başarılı olmak mümkündür. Hastalığın genel seyrine bakıldığında yerelden ulusala, ulusaldan da sınırlar ötesi yaygınlık gösterebileceği anlaşılmaktadır.

Koleranın kaynağı Hindistan'da Aşağı Bengal deltası üzerinde bulunan Ganj ile Brahmaputra arasındaki bölgedir.⁵ Bugün Bangladeş sınırları içinde bulunan bu bölgede hastalık yerel düzeyde her mevsim mevcuttur.⁶ Önceleri Hindistan ile sınırlı kalan kolera, bu ülkenin kuzey sınırlarında savaşıyan İngiliz askerileri yüzünden 1816-1818 yılları arasında Bengal'deki merkezinden Nepal ve Afganistan'a yayılmıştır. Ama daha hızlı ve etkili yayılma deniz yoluyla gerçekleşmiştir. İngiliz gemileri 182-1922 yıllarında kolerayı Seylan, Endonezya, Çin ve Japonya'ya taşımışlardır.⁷

Kolera sadece Hindistan'dan doğuya doğru değil, 19. yüzyıl boyunca batıya doğru da yayılma emareleri göstermiştir. Koleranın batıya doğru seyrinde üç ana yol ön plana çıkmıştır. Birincisi Hindistan'dan başlayıp, Afganistan, İran, Hazar Denizi sahilleriyle Rusya ve Karadeniz kıyıları ulaşan karayoludur. İkincisi yine Hindistan'dan Umman Denizi, Basra Körfezi sahillerinden içeriye Bağdat ve çevresine geçen deniz ve karayolu iken üçüncü yol ise Hindistan'dan Kızıldeniz boyunca Cidde ve İskenderiye limanları içine alan denizyoludur.⁸ Koleranın batıya doğru yayılma çizgisi incelendiğinde söz ko-

⁴ **Medicana Genel Sağlık Ansiklopedisi**, C 3, s.161-162.

⁵ Harrison, **a.g.e.**, s.1061.

⁶ Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti'nde Kolera. İstanbul Örneği (1892-1895)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 5.

⁷ Ayar, **a.g.e.**, s. 6.

⁸ Ayar, **a.g.e.**, s. 7.

nusu üç yolun da bir şekilde Osmanlı topraklarıyla kesiştiği görülmektedir. Hatta Hindistan mahreçli koleranın batıda en fazla tehdit ettiği coğrafyanın Osmanlı ülkesi olduğu bile söylenebilir.

İlk olarak Hindistan'da görülen kolera, endemik, epidemik ve pandemik⁹ özellik taşıyan bir bulaşıcı hastalıktır. Kolera Hindistan sınırlarını aşarak 19. yüzyıl boyunca altı kez kıtalararası etki alanı oluşturmuştur. Bu altı pandemi 1817, 1829, 1852, 1863, 1892-1895 ve 1899 yıllarında gerçekleşmiştir.¹⁰

19. yüzyıla kadar diğer bulaşıcı hastalıklara göre çok etkili olan ve en fazla ölüme yol açan veba, bu yüzyılda yerini koleraya bırakmaya başlamıştır. Önceleri yerel karakter taşıyan kolera, 1917'de ilk pandemisini gerçekleştirmiştir.¹¹

Yukarıda da belirtildiği gibi kolera 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ülkesinde görülmüş ve ölümlere yol açmıştır. Kolera, Hindistan üzerinden İran'a sıçramış ve ardından da Osmanlı ülkesini tehdit etmeye başlamıştır. İran üzerinden Doğu Anadolu'daki vilayetleri etkisi altına alan kolera, Gürcistan üzerinden de Trabzon'a girmiş ve burada halk

⁹ **Endemik:** Epidemiyolojik bir terim olarak, şayet bulaşıcı bir hastalık dışarıdan herhangi bir etki olmadan belli bir popülasyonda varlığını sürdürebiliyorsa, bu hastalığın popülasyonda endemik olduğu söylenir.

Epidemik: Belli bir coğrafik alandaki popülasyonda, rapor edilen yıllık vaka sayısı hızla artan hastalık durumu. **Epidemik** hastalıklar hızlı bir şekilde yayılırlar ve buldukları bölgedeki nüfusun çoğu üzerinde etki gösterirler.

Pandemiler veya pandemik hastalıklar, bir kıta, hatta tüm dünya yüzeyi gibi çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara (epidemi) verilen genel addır. **Pandemi,** bir hastalığın geniş bir sahaya yayılarak salgına sebep olmasıdır. <https://www.tech-worm.com/endemik-epidemik-pandemi-nedir/> (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

¹⁰ Bu pandemiler için bakınız: Ayar, **a.g.e.**, s. 7-20; Hikmet Özdemir'e göre ise bu pandemiler şunlardır: 1826-1827; 1840-1849; 1856; 1863-1865; 1879-1884; 1891—1896; 1914-1018. Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)**, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara, 2005, s. 33. Bazı eserlerde yedi kez küresel salgın gerçekleşmiştir. Harrison, **a.g.e.**, s.1061.

¹¹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 33.

sağlığı üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Sonunda hastalık İstanbul'a sıçramış ve başkentte kendisini göstermiştir. Ama kolera, en önemli kitlesel ölümlere Hicaz bölgesinde neden olmuştur.¹²

1865 yılında yine Hindistan merkezli olarak başlayan kolera, Hicaz ve Mısır üzerinden bu kez Antalya'da etkili olmuş ve ölümlere yol açmıştır.¹³

19. yüzyılın sonlarında, 1890 yılında Halep üzerinden Türkiye'ye giren kolera, özellikler Adana'da etkili olmuştur. İlk olarak Mersin'de görülen, ardından Adana'ya sirayet eden kolera, çok sayıda kişinin ölümüne neden olmuştur.¹⁴ Adana ve çevresindeki kolera, 1890 yılıyla sınırlı kalmamıştır. 1895 yılında bu kez Hindistan'da görülen kolera, hacılar vasıtasıyla Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştır. Kolera önce Tarsus'ta, ardından Adana'da görülmüş ve ölümlere yol açmıştır.¹⁵

Koleradan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul da etkilenmiştir. 1892-1895 yılları arasında İstanbul'da ölümlere yol açan koleradan, 1893-8994 yılları arasında 1537 kişi hayatını kaybederken, 1895 yılındaki yeni salgında 194 kişi ölmüştür.¹⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Irak'ın Basra bölgesinde ortaya çıkan kolera hastalığı için hükümetin çeşitli tedbirler aldığı görülmüştür. Bu kolera salgınının Türkiye'de olumsuz sonuçlara yol açmaması için Irak sınırı kapatılmış, sadece bir ya da iki kapıdan yolcu kabulü uygulamasına geçilmiş, Basra ve çevresinden taze meyve ve sebze ile taze

¹² Bu çalışmada incelenen 1947-1948 yıllarındaki kolera salgınından tam 100 yıl önce Osmanlı ülkesinde etkili olan ve ölümlere neden olan kolera için bakınız: Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2017, VI/1, s 23-55.

¹³ 1866 yılında Antalya'da etkili olan kolera için bakınız: Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Bahar 2011, s. 254-268.

¹⁴ Bu kolera salgının için bakınız: Kurtuluş Demirkol, "Adana ve Kolera (1890-1895)", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 56. Sayı, Nisan 2018, s. 141-156.

¹⁵ Demirkol, **a.g.e.**, s. 147-150.

¹⁶ Ayar, **a.g.e.**, s. 457.

ve kuru hurma ve benzeri gıda maddelerin yurda sokulmaması kararlaştırılmıştır.¹⁷ 1931 yılında alınan tedbirler dikkatle incelendiğinde, 1947 yılındaki salgının Türkiye'yi etkilememesi için alınan tedbirlere bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

A) Mısır'da Kolera Salgını ve Türkiye'nin Aldığı Tedbirler

Mısır'da koleranın görüldüğü 26 Eylül 1947'de bu durum, Mısır Hükümeti tarafından Dünya Sağlık Kuruluna bildirilmiştir.¹⁸ Bununla birlikte bu tarih öncesinde Türkiye'de Mısır'daki kolera salgısına dair haberler çıkmıştır. Koleranın Mısır'da yaptığı yıkıcı etki Eylül ayı ortalarından itibaren Türk basınından kamuoyuna duyurulmuştur. Hastalığın başlamasından sonra geçen zaman içerisinde 1260 kişinin öldüğü haberi verilmiştir.¹⁹ Bu rakamların doğruluğunun tartışmalı olduğu, sonraki günlerde verilen vaka ve ölüm sayılarından anlaşılmaktadır.

Bu arada İstanbul Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğünce Mısır'dan gelecek olan yolcularla ilgili olarak alınan kararlar basına yansımıştır. Bu kararlar şöyledir:

“1-Hacca gidecekler müdüriyetimize gelerek kolera aşısı yaptıracaklardır. Kendilerine koleradan korunacak tedbirleri gösterir broşürler verdiğimiz bazı ilaçlar da tavsiye ediyoruz.

2-Yeşilköy'e bir sıhhi ekip gönderdik, tayyare ile gelenlere aşı yapılacak ve adresleri öğrenilerek onların sıhhi durumları daimi surette kontrol edilecektir.

3-Deniz yoluyla geleceklere burada kolera aşısı tatbik edeceğiz. Kezalik Mısır'a gidenlere vapurda gemi doktora tarafından kolera aşısı yapılacaktır.

¹⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi (CB DAB CD), 030.18.01.02.25.64.17

¹⁸ Niyazi Erzincan-Orhan H. Balkan, “1947 Mısır Kolera Epidemisi ve Yurdumuzda Buna Karşı Alınan Tedbirler”, *Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C 8, 1, 1948, s. 37.

¹⁹ *Vatan*, 17 Eylül 1947.

4-Gemilerel temasta bulunan kayıkçı, hamal vesaire gibi deniz esnafına da kolera aşısı tatbik edileceği gibi İskenderiye'ye uğrayan gemilerimizin tayfaları da kolera aşısına tabi olacaklardır.

5-Mısır limanlarından gelecek ecnebi gemilerinin tayfalarından karaya çıkacaklar da aşılacaktır.”²⁰

Eylül ayının sonlarına doğru Mısır'daki durumun daha da vahim bir hal aldığına ve bütün ülkelerin Mısır'a seyahati yasakladığına dair haberler çıkmış ve ayrıca Mısır'a tüm dünya tarafından ilaç gönderildiği de belirtilmiştir.²¹

Türkiye'nin aldığı tedbirler bundan sonraki günlerde de devam etmiştir. 30 Eylül'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın konuyla ilgili yeni genelgesi gazetelerde yer almıştır. Buna göre; *1-Uçakla Mısır'dan gelecek olan yolcuların sıhhi kontrolleri; Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğünce tayin edilen ekip vasıtasıyla yapılacaktır.*

2-Hastalık mıntikasından gelen bütün nakil vasıtaları ve şahıslarla sıkı teması bulunan sandalçı, motorcu, manavcı, deniz hamalları ve denizle rabtası olan vesaitte çalışan müstahdem ve amelelerin; vapur acenteleri, vapurlarda vazife gören gümrük muhafaza ve deniz polis memurları, nakliyat işleriyle uğraşan komisyoncular;

3-Koleranın sirayetinde en mühim vasıta olan su ve emsali meşrubatı satan ve imal eden sabit ve seyyar bütün şahıslar;

4-Gene bu hastalığın sirayetinde rol oynayacak olan bahçıvanlarla halde çalışan amele ve kabzımallarla hal haricinde sebze ve meyve işlerinde iştigale eden bütün esnaf;

5-Sütçüler, mandıralarda çalışan muhallebici ve yoğurtçu dükkânlarında, yoğurthanelerde çalışan kimselerle kahvecilere kolera aşısı yapılacaktır.

²⁰ Cumhuriyet, 28 Eylül, 1947.

²¹ Cumhuriyet, 29 Eylül 1947.

6-Yiyecek ve içecek satan bakkal, ahçı ve emsali gibi gıda maddeleri bulunan mahallelerin temizliğine azami itina edilmesi;

7-Her kaza mintikasında bulunan içme sularının sık sık bakteriyolojik kontrollerinin temini;

8-Umumi helaların temizliklerinin daima yapılması;

9-Aşı tatbikatında ve dezenfeksiyonda lüzumu olan sıhhi malzeme ve ilacın Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğünden aldırılması;

10-Hükümet tabiplerinin her hafta sonunda müdürlüğümüze gelerek malumat vermeleri hususlarının tamimini ehemmiyetle rica ederim.”²²

Görüldüğü gibi kolera salgını ilk olarak Mısır’da görüldüğü için öncelikle bu ülkeye dönük tedbirler ön plana çıkmıştır. Yurt içinde ise İstanbul merkezli bir mücadele tercih edilmiştir. Özellikle de havayolu ile gelenlere dair tedbirlere ağırlık verilmiştir. Ekim ayının başlarında İstanbul’daki havaalanını denetleyen İstanbul Sağlık Müdürü Dr. Faik Yargıcı’nın konuyu ne denli ciddiye aldığını gösteren şu açıklamaları anlamlıdır: “Alanı her bakımdan kirlî ve pis buldum. Eğer İstanbul’da bir hastalık hadisesi baş gösterirse mesulü doğrudan doğruya burasıdır. Bir daha sefer geldiğinde inşallah burayı gene aynı şekilde bulmam. Yoksa bütün karargâhı kordon altına almak mecburiyetinde kalacağız. Bizi, bu mecburiyete sevk etmeyin.”²³

Sonraki günlerde de kolera ile haber ve alınan tedbirlerle ilgili bilgi niteliği taşıyan yazılar basında yer almıştır. Bunlardan birinde kolera ile ilgili olarak Türkiye’de, özellikle de güney bölgelerinde her türlü tedbirin alındığı bilgisi verilmiş, hastalığın Mısır’daki seyrine dair açıklamalar yapılmıştır. Buna göre İskenderiye’de 37, Kahire’de 45 kişinin öldüğü haber olarak geçilmiştir.²⁴

Mısır’da kolera salgınıyla ilgili haberler gelmeye başlaması üzerine dönemin Bakanlar Kurulu, 17 Ekim 1947 tarihindeki toplantısında

²² *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1947.

²³ *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1947.

²⁴ *Ulus*, 12 Ekim 1947.

Mısır'da çıkan ve yayılma ihtimali olan kolera hastalığının Türkiye'de yayılmaması için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın teklifi doğrultusunda bazı tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Buna göre; "1. Güney hududumuzda Nusaybin, Akçakale, Çobanbey, İslahiye ve Aydındelfi kapıları açık bırakılarak diğer kesimlerden memlekete her türlü girişin menedilmesi ve bunu temin için bu bölgedeki gümrük kotalarının attırılması ve ordu birlikleriyle takviyesi, 2. Kolera salgını ve bulaşma tehlikesi önleninceye kadar Mısır'la olan deniz ve hava seferlerinin kaldırılması kararlaştırılmıştır."²⁵

Bakanlar Kurulunun yine aynı günkü toplantısında, Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesindeki mevcut aşı personeli dışında da ek personel çalıştırılması için bir karar alınmıştır. Hekim, laborant, teknisyen ve memur gibi kadrolara mensup personelin hem mesai dışı çalışmaları hem de bu çalışmaların karşılığında alacakları ücret belirlenmiştir.²⁶

Söz konusu karar, ordudan alınan takviye erlerinden de faydalanmak suretiyle güney birliklerinde bulunan motorlu araçlar sınırın emniyet ve muhafazasıyla geceli gündüzlü görevlendirilmişlerdir.²⁷ Böylece mücadelenin kapsamı daha en başından itibaren genişletilmiştir.

Türkiye, koleraya karşı tedbirlere yönelirken Mısır'a da aşı yardımı yapmıştır. Kızılay tarafından 160 bin kişilik aşı Mısır Kızılayı'na gönderilmiştir.²⁸ Bu yardım Türkiye'nin hem aşı üretiminde yeterli bir seviyeye ulaştığını hem de toplumsal bir panik yaşamadığını göstermesi açısından önemlidir.

Mısır'da yayılan kolera, Türkiye tarafından yakından izlenmiş ve hastalığın seyrine göre tedbirler alınmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, güney sınırının kapatıldığını, Mısır ile deniz ve hava taşımacılığının yapılmayacağını ve herkesin hemen aşı olması gerektiğini

²⁵ CB DAB CD, 030.18.01. 114.67.7.

²⁶ CB DAB CD, 030.18.01. 114.67.15.

²⁷ Söz konusu bilgi TBMM'nin 17 Aralık 1947 tarihli toplantısında bütçe konusu görüşülürken verilmiştir. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, C 8, 17.12.1947, s. 18.

²⁸ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1947.

halka duyurmuştur.²⁹ Söz konusu tedbirler basında daha geniş olarak işlenmiştir. Türkiye'nin güneydeki vilayetlerini yakından ilgilendiren ek tedbirler şunlardır:

“1-Güney kara hududumuzda Hatay'ın Cilvegöz, Gaziantep'in İslahiye ve Çobanbeyli, Urfa'nın Akçakale ve Mardin'in Nusaybin geçit kapılarından başka bütün sınır kapıları kapatılmıştır. Bu kapılardan yurdu muza girecek yolcular, buralardaki sağlık ekipleri tarafından gerekli sıhhi ve portör muayenelerine tabi tutulacaklardır. Bunu temin için kapılara şimdiden seyyar hastane, sağlık ekipleri ve laboratuvar malzemesi gönderilmiştir.

2-Kolera durumu ortadan kalkıncaya kadar Mısır limanlarıyla limanlarımız arasındaki uçakların ve Türk vapurlarının sefer yapması durdurulmuştur.

3-Hacca gitmiş olan yurttaşlarımızın kolerayla bulaşık bölgelerden geçmelerini ve hastalık almalarını ve sıhhi kontrolden geçmeden yurt içine dağılmalarını önlemek amacıyla Devlet Denizyolları tarafından Cidde'ye gönderilecek hususi vapurlarla bunların yurda dönmeleri için gerekli tedbirler alınmış ve ilk vapurun 21 Ekim'de İstanbul'dan hareketi sağlanmıştır. Yurdu muza dönen hacılar karantina yerlerinde her türlü sıhhi ve karantina tedbirlerine tabi tutulacak ve bu gibi yurt sağlığını yakından ilgilendiren sıhhi mahzurların ortadan kalktığı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tespit edilinceye kadar yurttaşlarımızın hacca gitmelerine müsaade edilmeyecektir.

4-Güney kara ve deniz sınırlarımızdaki illerimizde Bakanlığımızca koleraya karşı aşılınmalarına lüzum görülenler mecburi aşı tatbikatına başlanmıştır. Bunun dışında kalan yerlerde şimdiden aşılınmak isteyen yurttaşlarımızla kurulların aşı ihtiyaçları da mahalli Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlükleri veya Ankara'da Refik Saydam Hijyen Enstitüsü tarafından parasız olarak temin edilecek ve isteklilere de bu tatbikat hükümet ve belediye tabiplikleri ve diğer sağlık kurulları tarafından parasız olarak

²⁹ **Ulus**, 19 Ekim 1947.

yapılacaktır. Bu maksatla yurdun ve icabında komşu memleketlere yapılacak aşı yardımı ihtiyacını karşılamak üzere kolera aşısı istihali işine büyük bir hız verilmiş olup günlük çalışmalara ilaveten gece ekipleri çalıştırılmasına başlanmıştır. Bundan başka Bakanlıkça İzmir Liman ve Şehir Bakterioloji Müessesesinde de Ege bölgesinin aşı ihtiyacını temin edecek yeni bir laboratuvar faaliyete geçirilmiştir.

5-Kolera hastalığının bulaşmasında başlıca rol oynayan yiyecek ve içeceklerin daha sıkı bir kontrole bağlanması bütün sağlık teşkilatına ve belediyelere bildirilmiş olduğu gibi bilhassa içme sularının sık sık bakteriolojik muayeneden geçirilmesi önemle tebliğ edilmiştir. Halkımızın da bu korkunç hastalıktan kendilerini korumak için şimdiden aşılınmalarını ve bilhassa el temizliğine, pişirmeden yenecek ve içilecek maddelerin temizliklerine azami dikkat göstermeleri ve daima bu gibi bulaşıcı hastalıklara karşı uyanık bulunmaları ehemmiyetle tavsiye olunur.”³⁰

Bu tedbirlerden de anlaşıldığı gibi Türkiye’de koleraya dair alınan önlemler bir üst aşamaya geçmiştir. Önceleri deniz ve havayoluyla gelenlere dair tedbirler alınırken, şimdi yasakların daha fazla olduğu önlemlere ağırlık verilmiştir. Sınırlarla ilgili düzenlemeler bunun tipik bir örneğidir.

Söz konusu tedbirlerin genelinde Türkiye’yi, özelinde ise Türkiye’nin güneydeki yerleşim yerlerini ilgilendirdiği gerçeğinden hareketle Hatay’ın kolera tehdidini daha yakından hissettiğini söylemek mümkündür. Kaldı ki, koleraya karşı aşı konusunda yapılan çalışmalarda, güney sınırlarında yaşayanlar için istisnai bir uygulamaya gidilmiştir. Bu bölgelerde yaşayanlara aşı zorunluluğu getirilmiştir.³¹

Bu arada yine gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla Mısır’daki salgın gittikçe yayılmış ve hatta her dört dakikada bir kişinin ölmesi sonucunu doğuracak kadar vahim bir hal almıştır.³²

³⁰ **Ulus**, 19 Ekim 1947; **Vatan**, 19 Ekim 1947; **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1947.

³¹ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1947.

³² **Vatan**, 20 Ekim 1947.

20 Ekim'e gelindiğinde görülen kolera vakası sayısı 1002, ölüm sayısı ise 581'e ulaşmıştır. Fakat sonraki bir hafta içinde hastalığın yayılmasının hızı daha da artmıştır. Öyle ki, görülen kolera vakası sayısı 5976'ya ulaşırken, 2933 kişi ölmüştür. Yedinci hafta sonuna gelindiğinde ise 20344 vakadan 10627'si ölümlle sonuçlandığı görülmüştür.³³

Önerilen tedbir ve uyarılara karşın hemen aynı günlerde Mısır'dan İzmir'e, oradan da İstanbul'a geçen Aksu isimli bir vapurda şüpheli vakalar görülmüş ve üç yolcu ile mürettebattan bir kısmı için karantina tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır.³⁴ Ancak hemen bir gün sonra karantinaya alınanların kolera değil, portör oldukları anlaşılmış, buna rağmen Tuzla'daki karantina uygulamasının devam edeceği açıklanmıştır.³⁵ Bir gün sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Aksu Vapurunda kolera portörünün de bulunmadığını tebliğ etmiş ve yolcularla mürettebatın serbest bırakıldığını kamuoyu ile paylaşmıştır.³⁶

Türkiye'nin gündeminde bulunan koleranın Mısır'daki yıkıcı gün geçtikçe daha da artmıştır. Bir mezara 10 kinini gömüldüğü haberlerinin geçtiği günlerde, Mısır'a dış yardımın gelmemesinden kaynaklı sıkıntılar gündeme gelmiştir. Bununla birlikte yine haberde Türk Kızılayı'nın ilk aşı partisi ulaştırıldığı bilgisi aktarılmıştır.³⁷

Mısır koleranın gölgesinde Kurban Bayramına girmiştir.³⁸ Aslında Kurban Bayramı Mısır'daki kolera salgını nedeniyle tüm İslam âleminde buruk olarak idrak edilmiştir. Bayram günlerinde yayınlanan Bayram gazetesi de Mısır'daki ölümleri okuyucularına duyurmuştur. Bayramın birinci günü 446 kişinin öldüğü haberini veren gazete, ABD'de yeni keşfedilen bir ilacın tatbik edileceğini bildirmiştir.³⁹

³³ Erzin-Balkan, **a.g.e.**, s. 38.

³⁴ **Ulus**, 20 Ekim 1947.

³⁵ **Ulus**, 21 Ekim 1947; **Vatan**, 21 Ekim 1947; **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1947.

³⁶ **Ulus**, 22 Ekim 1947; **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1947.

³⁷ **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1947.

³⁸ **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1947.

³⁹ **Bayram**, 26 Ekim 1947.

6 Kasım 1947 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında bu kez koleralı bölgelerden gelecek olan meyve, sebze ve kabuklu deniz hayvanları ile pişirilmeden yenilen maddelerin yurda sokulmaması kararı alınmıştır.⁴⁰ Geline nokta yasaklara dayanan tedbirlerin biraz daha geliştiği görülmektedir. İlk günlerde Mısır'dan gelenlerle ilgili tedbirlere öncelik verilirken, sonraki günlerde sınırların kapatılması ile deniz ve hava yolu ulaşımının durdurulması uygulamasına geçilmişti. Bu defa yasaklar daha da genişletilmiş ve koleralı bölgelerden gıda maddesi temininin önüne geçilmiştir. Elbette sınırların kapatılması, ulaşımın durdurulması ve gıda maddesi getirilmesinin men edilmesi gibi tedbirlerin devlet ve toplum üzerinde ekonomik etkileri olmuştur.

Aslında basına pek yansımayan ancak Meclis'teki görüşmeler sırasında Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak'ın belirttiğine göre Kurban Bayramı sonrasında Türkiye, Hicaz'a iki vapur göndermiş ve Türk hacıların bu vapurlarla ülkeye dönmelerini sağlamıştır.⁴¹ Tabii bu da Bakanlık bütçesine ek bir yük getirmiştir.

Böylesi tedbirler alınırken Türkiye'nin Mısır'a aşı ve sağlık personel desteği devam etmiştir. Mısır Başbakanı Nokraşi Paşa Türkiye'den giden Kızılay yetkililerini kabul etmiş ve teşekkürlerini sunmuştur. Dr. Turhan Reşid başkanlığındaki Trük heyetinde iki yardımcı ve üç hemşire de bulunmaktadır. Bu hemşirelerden birinin eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın kızı Şevket Hanım olması ilginçtir. Mısır'daki bazı gazetecilerin Türk heyetinin diğer ülkelere göre daha geç intikal ettiği yönündeki eleştirilerine karşı Şevket Hanım şu açıklamayı yapmıştır: *"Bazı yabancı heyetler, bu insani savaşa iştirak için biz Türklere gelmiş olabilirler. Fakat biz de, Mısır'da kolera çıkar çıkmaz, Mısır hükümetine müracaat ederek savaşa iştirake hazır olduğumuzu bildirdik. Mısır hükümetinin müsaadesi aşağı yukarı bir ay sonra geldi ve biz bu ayı ıstırap içinde bekleyerek geçirdik. Mısır hükümetinin cevabını alır almaz yarım milyon kişiye kâfi gelecek serumla bir Türk tayyaresine bindik ve kalkıp geldik. Onun için Türkiye'nin*

⁴⁰ CB DAB CD, 030.18.01.114.69.3.

⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 8, 25.12.1947, s. 231.

aziz kardeş Mısır'a karşı bir kusurda bulunduğunu söylemeye imkân yoktur. Bilakis Türkiye Sağlık Bakanı ve Kızılay Reisi Türkiye'den ayrılmamızdan önce bize şu sözleri söylemişti: 'Aziz kardeşler yurduna gidiyorsunuz. Vazifenizi Türkiye'de imiş gibi ifa ediniz'."⁴²

B) Koleranın Lübnan ile Suriye'ye Sıçraması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tedbirleri

Öncelikle koleranın Türkiye'nin gündeminde olduğu Eylül 1947 ile Şubat 1948 tarihleri arasında konuyla ilgili açısından siyasi iradede söz sahibi olan devlet adamlarının kimler olduğunu açıklamakta yarar vardır. Bilindiği gibi söz konusu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. Başbakan Hasan Saka ise Mısır'daki kolera vakalarının görülmesinden hemen önce, Recep Peker'in istifası üzerine 10 Eylül 1947'de göreve gelmiş olup, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz'dur. Türkiye bu dönemde ciddi bir siyasi kriz yaşamamış ve tek Başbakan ve tek Sağlık Bakanı ile süreci yönetmiştir.

Türkiye ve dünya Mısır'daki kolera vakalarıyla ilgilenirken, hastalığın Lübnan'a sıçradığı görülmüştür. Lübnan hükümeti, Mısır hükümetine Beyrut'ta bir kolera vakası görüldüğü bilgisini aktarmıştır.⁴³ Bu gelişme Türkiye'yi iki açıdan yakından ilgilendirmiştir. Birincisi kolera vakasının görüldüğü kişinin Mekke'den Türkiye'ye dönmekte olan bir Türk hacısı olması; ikincisi ise daha koleranın Türkiye'nin kara sınırlarına yaklaşmasıdır. Bu iki durum, Türkiye'nin kolerayla ilgili tedbirleri gevşetmemesinden etkili olacaktır.

Mısır'daki kolera salgını 11 Aralık 1947 tarihi itibarıyla sona ererken, bu kez Suriye'nin başkenti Şam civarındaki bazı köylerde kolera vakası tespit edilmiştir.⁴⁴ Türkiye, Mısır ve ardından Suriye'de görülen kolera vakalarının yurda sıçramaması için çeşitli tedbirler alınmıştır.

⁴² *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1947.

⁴³ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1947.

⁴⁴ Erzin-Balkan, *a.g.e.*, s. 39.

Dönemin hükümeti ve basının gündeminde sıkça yer alan kolera, TBMM'de beklendiği kadar tartışılmamıştır. Koleranın Meclis'te ilk kez gündeme gelmesi dolaylı yoldan olmuştur. 1947 yılının sonlarına doğru Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü'nün bütçesinin görüşüldüğü sırada sınır ve kıyılarda çıkacak bulaşıcı hastalıkların önleme giderleri maddesine yeniden 35 000 eklenmiştir. Buna neden olarak da komşu ülkelerde ve özellikle Mısır'da çıkan kolera ile Suriye'de çıkıp sınırdaki birkaç köye bulaşarak tehlikeli bir durum gösteren veba ve doğu sınırında İran'dan gelen humma hastalığı gösterilmiştir.⁴⁵

Diğer yandan yine bütçe görüşmelerinde alınan tedbirlerle ilgili görevlendirilen personel ve Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünde yaptırılması zorunlu görülen aşular için ek ödeneklerin temin edilmesi de tartışılmıştır. Meclis'te konuyla ilgili raporda “*Mısır'da çıkan kolera salgını dolayısıyla memleketimizde alınması lâzım gelen sıkı savaş tedbirleri...*” ifadesi ilginçtir.⁴⁶ Gerçekten de sadece iki yıl önce sona eren dünyanın en büyük savaşına katılmayan Türkiye, bu kez kolera salgınına önlemek için savaş tedbirlerine yönelmişti.

Ortadoğu ülkelerindeki kolera vakaları, Türkiye'deki ulusal basının yanı sıra Hatay'daki yerel basında da kendine yer bulmuştur. Hatay yerel basını özellikle Suriye'deki kolera salgını ile ilgilenmiştir. 22 Aralık 1947 tarihli Atayolu gazetesinin ilk sayfasında Suriye'de koleranın görüldüğü, Suriye-Lübnan hava ulaşımının durdurulduğunu, Suriye Sağlık Bakanlığı'nın aşılama işine başladığı yazılmıştır.⁴⁷

Ertesi gün, 23 Aralık'ta ise gazete yöre halkını uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Koleranın Türkiye'ye kolaylıkla sıçrayabilecek bir hastalık olduğuna işaret edilmiştir. Halkın uyanık ve tedbirli davranması istenmiş ve aşı vurulmasının önemine dikkat çekilmiştir. Mısır ve Irak'ta da kolera ile ilgili tedbirler alındığı bilgisi verilmiştir.⁴⁸

⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 8, 8. 12. 1947, s. 11.

⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 8, 17.12.1947, s. 23.

⁴⁷ Atayolu, 22 Aralık 1947.

⁴⁸ Atayolu, 23 Aralık 1947.

Gazetenin 24 Aralık 1947 tarihli nüshasında Suriye’de yeni vakaların tespit edildiği, son 24 saatte üç kişinin öldüğü, tedbirlerin alınmaya devam ettiği haberlerine yer verilmiştir. Aynı günkü nüshada Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın tebliğine de yer verilmiştir. Mısır’da salgının durdurulduğunu, ancak Suriye’de etkili olması nedeniyle Türkiye için bir tehdit arz ettiği, bu nedenle halkın başta aşı vurdurmak olmak üzere her türlü tedbiri alması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁹

Bu arada Basra Başkonsolosluğundan alınan bir yazıda Basra Körfezindeki bazı yerleşim yerlerinde de kolera vakasının görüldüğü bilgisi verilmiştir. Bu da koleranın Mısır, Lübnan ve Suriye’den sonra Irak’a sıçradığını göstermektedir.⁵⁰ Aralık ayı sonlarına gelmesine rağmen Mısır’da baş gösteren koleranın etkisini devam ettirdiği görülmüştür.

Bu nedenle Bakanlar Kurulu 25 Aralık 1947 tarihli toplantısında, 17 Ekim 1947 tarihli kararlarına eklemeler yapma gereği hissetmiştir. Buna göre: *“1-Sefer yapacak gemilerin bütün yiyecek ve içecek maddelerini, gidiş ve dönüş seferlerine yetecek miktarda memleketimizden alınması, Mısır’dan hiçbir yiyecek maddesi ve içecek alınmaması, safra suyunun Mısır’da yenilenmemesi, bütün personelin aşılı bulunması ve Rapel aşılarını yaptırmaları, Mısır’dan gelecek yolcuların da aşılı olmaları ve muvasalatlarında sağlık ve portör muayenelerine tabi tutulmaları, gemilerde behemehâl doktor bulunması ve Mısır-Türkiye arasındaki sefer müddetinin Mısır’dan hareketten itibaren beş kere 24 saat geçtikten sonra limanlarımıza muvasalat edecek şekilde ayarlanması, bu müddet dolmadan gelen gemilerin de beş kere 24 saat müddet doluncaya kadar karantinaya alınmaları şartıyla deniz seferlerinin başlaması, 2- Mahzursuz göreceği zamanda hava seferlerini başlattırması ve güney kara hududumuzu girişe tamamen açık bırakması hususlarında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının yetkili kılınması kararlaştırılmıştır.”⁵¹*

⁴⁹ Atayolu, 24 Aralık 1947.

⁵⁰ CB DAB CD, 030.10.177.224.13.

⁵¹ CB DAB CD, 030.18.01.115.79.17.

Bu arada, 23 Aralık 1947 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan Başbakanlığa Suriye'de kolera vakalarının görüldüğüne dair yazıyla birlikte konu Suriye merkezli olarak gündeme alınmıştır. Yazı aynen şöyledir: “Suriye’de Havran bölgesinde 7 kolera vakası görüldüğü, mezkûr bölgede daha evvel 50 kişinin koleradan öldüğü, Şam’ın 5 kilometre civarında da vakalar bulunduğu Türkiye’nin Şam Elçiliğine ve Dışişleri Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Teşkilatından bildirilmiştir. Hastalık komşu memlekete sirayet ettiğine göre durum bir kat daha ciddileşmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan Suriye için de sıhhi tedbirler alınması icap ettiğinden Suriye’den yurdumuza geleceklere vize verilmemesi hususu Dışişleri Bakanlığımıza yazıldığı gibi Mısır’a tatbik edilen bütün sıhhi tedbirlerin Suriye’ye karşı da aynen uygulanması hudut ve sahil valiliklerine telle bildirilmiş ve keyfiyetten Milli Savunma, İçişleri ve Gümrük ve Tekel Bakanlıkları da haberdar edilmiştir. Güney kara hududumuzda girişe açık bırakılan 6 kapıda mevcut tertibat, Suriye’den karadan geleceklerin karantina için barındırılmalarına kifayet etmeyeceği cihetle hastalığın devamı müddetince, Suriye topraklarından geçen bütün tren seferlerinin durdurulması ve Mısır’a karşı yapıldığı gibi Suriye ile olan deniz ve hava seferlerinin de kaldırılması zaruri görülerek gereğinin yapılması Ulaştırma Bakanlığımıza yazılmıştır. Bundan başka arzu ettikleri takdirde kendilerine bir miktar kolera aşısı verilebileceğinin ve sağlık teşkilatımız tarafından kara hududumuz boyunca Suriye bölgesinde de aşı tatbikine yardımın bulunduğu Suriye makamlarına tebliğine Dışişleri Bakanlığımız tavsiye edilmiştir.”⁵²

Bu yazı üzerine 25 Aralık 1947 tarihinde yapılan diğer toplantıda, koleranın Suriye’de ilk kez görülmesi konusu tartışılmıştır. Bu salgının Türkiye’ye sıçramaması için tedbirler tartışılmış ve şu kararlar alınmıştır: “1-Mücadele ve sağlık ekipleri müstesna olmak üzere, Suriye hududumuzun her türlü girişe karşı tamamen kapatılması ve kapama işinin, komutanların mesuliyeti altında olarak Gümrük Muhafaza birlikleri tarafından yapılması, veba mücadelesinde olduğu gibi ordu birlikleriyle hududun takviyesi. 2- Lübnan’la olan hava seferlerinin durum tavazzuh edinceye kadar durdurulması. 3-Lübnan’dan yurdumuza gelecek deniz taşıma vasıtalarının,

⁵² CB DAB CD, 030.10.177.224.14; Cumhuriyet, 24 Aralık 1947.

1926 ve 1934 Milletlerarası sağlık sözleşmeleri hükümlerine tamamen riayet edilmek şartıyla İzmir ve İstanbul limanlarından başka bir limana gelmemeleri. 4-Koleralı bölgelerden gelecek olan meyve, sebze ve kabuklu deniz hayvanlarıyla pişirilmeden yenilen gıda maddelerinin yurda sokulmaması hakkındaki 3/6544 sayılı kararın Suriye'den gelecek olan bu türlü maddelere de uygulanması kararlaştırılmıştır."⁵³

Alınan tedbirlere bakıldığında daha açık bırakılan sınır kapılarının da kapatıldığı ve bunun da başta Hatay olmak üzere, diğer güney illerini olumsuz etkileyeceği görülmektedir. Aslında zorunlu olan bu tedbirlerin ileri düzeye ulaştırılması, genelde tüm ülkenin, özelde Hatay'ın ekonomisini olumsuz etkileyeceği bir gerçektir.

Aslında bu tedbirlere bakıldığında geçmişteki bazı uygulamalarla ciddi benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Eylül 1931'de Basra'da başlayıp Amara'ya doğru yayılan kolera salgınına dönemin hükümeti benzer tedbirler almıştı. Şöyle ki, o günlerde de hastalığın devam ettiği müddet boyunca Irak ile olan sınır kapılarının kapatılması; yalnız uygun görülen bir iki kapıdan yolcuların kabul edilmesi; Basra havali-sinden gelen taze meyve ve sebze ile taze ve kuru hurma ve benzerlerinin yurda sokulmasının yasaklanması kararları alınmıştı.⁵⁴ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kolerayla mücadele konusunda geçmişten kaynaklanan ciddi bir birikimi bulunmaktadır.

26 Aralık 1947 günkü nüshada yurttaki kolera vakasının görülmediği haberine yer verilmiştir. Bursa'da iki hacının şüpheli görüldüğü, ancak bunların da kolera olmadığı tespit edildiği açıklanmıştır. Sağlık Bakanlığının bu konudaki açıklaması da aynı haberde yer almıştır.⁵⁵

29 Aralık 1947 tarihinde, Meclis'te Bayındırlık Bakanlığı bütçe-siyle ilgili görüşmeler sırasında, Burdur Milletvekili Ahmet Ali Çınar, koleranın yarattığı tahribat ve alınan önlemlerle ilgili belki de ilk kez

⁵³ **CB DAB CD**, 030.18.01.114. 81.

⁵⁴ **CB DAB CD**, 030.18.01.02.23.64.17.

⁵⁵ **Atayolu**, 26 Aralık 1947.

eleştirel bir üslupla konuya yaklaşmıştır. Ahmet Ali Çınar konuşmasının bir bölümünde; “*Bilhassa hudutlarımızda kolera görüldüğü şu günlerde içme sularımız üzerinde bir nebze durmak yerine olur kanaatindeyiz. 400 küsur kazamız ve 40 000 köyümüz ve 60 küsur vilâyetimizden ancak 70 veya 80 ninde temiz ve sıhhi su bulmak mümkündür. Şu halde bu mühim işimiz bu gidiş ve tempo ile asırlar istemektedir. Yurt temiz bir içme suyundan mahrumdur. İçme suyu olarak açık dere suları veya iptidai şekilde isale ve tevzi edilmiş lâğım sularıyla daimî temas halinde bulunan mülevves sular kullanılmaktadır. Herhangi bir içme suyumuz tahlil edilirse içilmesi tehlikelidir diye rapor verilmektedir. Sularımız geniş epidemilere yol verecek keyfîyettedir. Bu şartlar altında koleranın, salgınlardı, yurdumuzda ne derecede tahribat yapacağı düşünmek durumundayız. İçme su işlerimizin gerektirdiği parayı mahallî imkânlarla karşılamak mümkündür ve fakat Hükümetin idari teknik ve teşviki mahiyette müdahalesi zarurî olacaktır. Bugünkü durumsa bunun tamamen aksine ve hu işlerin yürümesine mâni şekilde tertiplenmiş bulunmaktadır”* diyerek konuyu gündemde tutmaya devam etmiştir.⁵⁶ diyerek kolera konusundaki kalıcı tedbirlere dikkat çekmiştir.

30 Aralık 1947 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe-siyle ilgili görüşmeler sırasında Bakan Behçet Uz’un şu açıklamaları kolerayla ilgili alınan tedbirlerin en yetkili ağızdan ifade edilmesi anlamı taşımaktadır: “*Bu yıl içinde yurdumuz, iki büyük ve korkunç hastalığın savletinden, zamanında alınan iyi ve müessir tedbirlerle korunmuş, böylece bir taraftan genel nüfus kaybımıza ve diğer taraftan ekonomik durumumuzun çok sarsılmasına sebep olabilecek müessif olaylar önlenmiştir. Bunlardan biri, güney sınırlarımıza yakın Akçakale köylerinde görülen veba vakaları süratle alınan enerjik tedbirlerle memleketin diğer bölgelerine yayılmadan, çok az bir zamanda söndürülmüştür. Diğer de Mısır’da maalesef birçok insan kaybına sebebiyet veren kolera salgını, münasebetlerimizin çok geniş olmasına rağmen yurda gelen binlerce kişinin dışkuları ikişer defa muayene edilmek, hudut ve sahil bölgelerindeki yurttaşlarımızı kâmilan aşlamak ve her türlü sıkı tedbirler alınmak suretiyle memlekete sokulmamıştır. Bu başarıda gerek merkezde ve gerek yurdun diğer bölgelerinde vazife ve hizmet alan bütün Bakanlık teşkilâtının*

⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 8, 29.12.1947, s. 630.

gösterdiği feragatli ve fedakâr çalışmaları, yüksek huzurlarımızda övüp takdirlerinize arz etmekle, iftihar duymaktayım. Veba ve kolera için yurt ihtiyaçlarına hazırladığımız aşılardan, komşu ve dost memleketlere de verdik. Hatta oralara ekipler göndererek yardım etmek suretiyle, insanlık duygusu ve vazifelerimizin güzel Örneklerini göstermiş olmakla da müftehiriz. İki haftadan beri koleranın Suriye’de tahribat yapmaya başlaması, aynı yardım duygusunun tekrarlanması sebeptir. Aldığımız sağlam tedbirler sayesinde, ümit ediyoruz ki, bu vaziyeti de, herhangi bir yurttaşımıza ve yurdumuza zarar vermeden bertaraf etmenin yollarını ve çarelerini sağlayacağız. Taşıt vasıtalarının çok süratlenmesi ve çeşitlenmesi, sıkı temasların artması, dünyanın herhangi bir yerinden diğer bir yerine, hiç umulmadı!.. Bir anda çabuk epidemik hastalıklar getirmektedir. Deniz ve hava limanlarımız ve kara hudutlarımız salgın hastalıklara karşı, tıpkı sınırdan içeri giren ve millî varlığımıza kasteden bir düşman gibi, Sağlık Bakanlığınca büyük bir dikkat ve hassasiyetle korunmakta ve savaşılmaktadır.”⁵⁷

Gerçekten de Aralık ayının son günlerine doğru Suriye’den iyi haberler gelmeye başlamıştır. 29 Aralık 1947 tarihinden sonra Suriye’de hiçbir kolera vakası görülmediği ve Suriye Hükümeti’nin bu ülkeyi 17 Ocak 1948 tarihi itibarıyla temiz ilan ettiği bilgisinin Dünya Sağlık Teşkilatı’ndan alınması dolayısıyla Türkiye’de alınan tedbirler Bakanlar Kurulu’nun toplantısında gözden geçirilmiştir. 22 Ocak 1948 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında şu kararlar alınmıştır:

“1-Her türlü girişe karşı tamamen kapatılmış olan Suriye hududumuzda Nusaybin, Derbesiye, Akçakale, Çobanbey, İslahiye ve Cilvegöz kapılarının girişe açılması ve hududun kapalı bırakılan kısımlarından yalnız pasavanlıların, aşılı olmak şartıyla giriş çıkmaları;

2-Suriye ve Lübnan ile olan hava seferlerinin, 1933 ve 1944 Milletlerarası Sağlık sözleşmeleri hükümlerine tamamen riayet edilmek şartıyla başlatılması;

⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 8, 23.12.1947, s. 740.

3-Suriye ve Lübnan'dan yurdumuza gelecek deniz taşıma araçlarının da 1926 ve 1944 Milletlerarası Sağlık sözleşmeleri hükümlerine tamamen riayet edilmek şartıyla yurdumuza sefer yapmaları;

4-25/12/1947 tarihli ve 3/6791 sayılı kararın 4 üncü maddesi hükümlerinin yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır.”⁵⁸

Söz konusu açıklamalar Hatay'da yayınlanan Atayolu gazetesinde de yer almıştır.⁵⁹ Böylece yöre halkının da konuyla daha doğrudan bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Bu arada yine Atayolu gazetesinde, kolera'nın Yunanistan'a sıçradığı, bu nedenle İstanbul'da tedbirlerin artırıldığına dair haberlere yer verilmiştir. Ayrıca Samandağ'ın Hıdırbey köyünde kolera görüldüğüne dair çıkan bazı haberlerin de doğru olmadığı ifade edilerek halk sakinleştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁰

Bakanlar Kurulunun normalleşme yolunda aldığı bu kararı, yaklaşık bir ay kadar sonra daha da geliştirilmiştir. 21 Şubat 1948'de Suriye sınırının normal şekilde girişe açılması ve Suriye'den gelecek olan meyve, sebze ve kabuklu deniz hayvanları ile pişirilmeden yenen gıda maddelerinin yurda sokulmaması yolunda daha önceki hükmün kaldırılması kararı alınmıştır.⁶¹

Yine aynı gün Bakanlar Kurulu'nda alınan bir başka karar da Mısır ile ilgili kısıtlamalar kaldırılmıştır. Mısır ile ilgili kararda ortak sınırın olmaması nedeniyle sınırların açılması hükmünün bulunmasına karşın Suriye'den farklı olarak Türkiye-Mısır arasındaki gemi seferlerinin yeniden başlaması hükme bağlanmıştır.⁶²

Bütün bu olağanüstü önlemlerin kaldırılması kararlarına karşın Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, önleyici tedbirleri devam ettirme yoluna gitmiştir. Örneğin kolera aşısı üretimi devam etmiş ve altı ay süreyle çalışma saatleri dışında kalan personele ek ödemeler yapılması

⁵⁸ **CB DAB CD**, 030.18.01.115.85.16.

⁵⁹ **Atayolu**, 17 Ocak 1948.

⁶⁰ **Atayolu**, 21 Ocak 1948.

⁶¹ **CB DAB CD**, 030.18.01.115.96.17.

⁶² **CB DAB CD**, 030.18.01.115.96.18.

kararı alınmıştır.⁶³ Bu uygulama Türkiye'nin gelecekte olası kolera salgını için de hazırlıklar yaptığını göstermektedir.

Sonuç itibariyle 1948 yılının hemen başlarında, Eylül 1947'den beri devam eden ve özellikle de Türkiye'nin güney bölgelerini etkisi altına alan sağlık bunalımı sona ermiştir.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasal, sosyal ve ekonomik bunalımlar, genelde Orta ve Doğu Avrupa'da etkili olurken, Ortadoğu ülkeleri de savaşın getirdiği sıkıntıların yanı sıra bir de kolera salgını ile karşı karşıya kalmışlardır. Hac ziyaretinin gündemde olduğu bir sırada Hindistan kaynaklı kolera, önce Mısır'da, ardından Lübnan ve Suriye'de etkili olmuş ve ölümlere yol açmıştır. Koleranın Kurban Bayramına denk gelmesi de İslam ülkelerinde ayrı bir hüznün ve burukluk yaratmıştır.

Türkiye, Mısır'a hem ilaç hem de personel yardımı göndermiş ve Kızılay vasıtasıyla insani vazifelerini yapmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kendine yenedünya düzeninde yer arayan Türkiye Cumhuriyeti, kolera gibi kısa zamanda yayılabilen bulaşıcı bir hastalığa karşı, vakaların görüldüğü ilk günlerden itibaren tedbirlere yönelmiştir. Türkiye'nin koleraya dair tedbirler, söz konusu hastalığın Suriye'de görülmesi üzerine daha geniş kapsamlı düzenlemelerle kendisini göstermiştir.

İlk olarak kolera bölgesinden gelecek yolcularla ilgili ön tedbirler alan ve aşılannmayı özendiren, hatta zorunlu hale getiren Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, hastalığın Suriye'ye sıçraması üzerine bu kez sınırların kapatılması ve gıda ürünlerinin ticaretine dönük yasaklanması kararı almıştır. Sınırların kapatılması ve ticaretin durdurulması belli bir süre Hatay'daki yaşamı olumsuz etkilemişse de, alınan tedbirler sayesinde koleranın yurda sıçraması önlenmiş ve uzun vadede tahribatın önüne geçilmiştir.

⁶³ CB DAB CD, 030.10.01.115.96.9.

Diğer yandan önleyicilik bağlamında da aşı vurulması özendirilmiş ve toplumun bu yönde bilinçlendirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu nedenle de aşı ihtiyacının karşılanması için gerektiğinde fazla mesai yapıldığı gibi, konuyla ilgili daha çok uzmanın görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Koleranın Türkiye'nin gündeminde olduğu günlerde, tedbirlerin yürütme organı olan Hükümet tarafından alındığı, Bakanlar kurulunun ön planda olduğu görülmüştür. TBMM'nin konuyla ilgili olarak öne çıkmaması, yasama organının geri planda olmasından değil, koleranın Mısır'da görüldüğü Eylül ayında Meclis'in toplantı halinde olmamasından kaynaklanmıştır. Sekizinci Dönem TBMM, üçüncü yasama yılını 1 Kasım 1947 tarihinde açmıştır. Kasım ayı itibariyle de kolera Mısır'da eski yayılma hızını kaybetmiştir. Ama yine de Kasım 1947-Şubat 1948 tarihleri arasında koleranın TBMM'de yeterince tartışıldığı söylenemez. Hem de bu Meclis muhalefet partisinden milletvekillerinin bulunduğu bir parlamentodur.

Türkiye'nin aldığı tedbirler el yordamı ve göz kararı ile alınan kararlara dayanmamaktadır. Çünkü Türkiye, koleraya yabancı bir ülke olmadığı gibi, yöneticilerin de bu hastalığa dair geçmişe dönük deneyimleri bulunmaktadır. 19 yüzyılda ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, 1931 yılında da Cumhuriyet döneminde yaşanan kolera salgınları ve alınan tedbirler, Türkiye Cumhuriyeti açısından gerçekten bir deneyim olmuştur. Kaldı ki, önceki yıllardaki kolera vakaları hem kaynak ülke (Hindistan) hem de etkili olduğu coğrafya açısından neredeyse aynıdır. Ayrıca kolera salgınının hac ziyaretleri döneminde yaşanması da rastlantı değildir. Hindistan Müslümanları tarafından İslamiyet'in kutsal mekânlarına taşınan kolera, buradan İslam ülkelerine yayılmıştır. Yaşanan önceki kolera salgınlarının, bu hastalıkla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti için bir yol haritası oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle 1947 yılındaki salgın Türkiye'de ciddi bir tahribat yaratmamıştır.

Koleranın tehdit ettiği coğrafya, genelde Türkiye'nin güney sınırlarındaki yerleşim merkezleri olmuştur. Doğal olarak da alınan bu

tedbirler de Türkiye'nin güneyindeki illerde daha yakından hissedilmiştir. Bu yüzden de başta Hatay olmak üzere diğer güney illeriyle ülkenin genelinde bazı ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntıların etkisinin devam ettiği günlerde, hem yolcu ve ticari ürün taşımacılığı hem de sınır ticareti açısından sıkıntılı bir süreç yaşandığı gerçektir. Ama koleranın 1948 yılı başlarında Mısır, Lübnan ve Suriye'de etkisizleşmesi Türkiye'yi de rahatlatmıştır. Böylece Türkiye'nin almış olduğu ve belirli maliyetler getiren ekonomik kararlarla sağlıkla ilgili önlemler kronik olumsuz bir durum oluşturmadan atlatılmıştır.

Diğer yandan 1947 yılının ikinci yarısında görülen kolera vakaları, sonraki yıllar için de önemli bir deneyim olmuştur. Örneğin 1970'lerde yaşanan kolera salgını karşısında, dönemin hükümeti 1947 yılındaki benzer tedbirlere yönelmiştir.

Koleranın az gelişmişlikle yakından ilgisi olduğu düşünülürse hastalığın görülmesi sırasındaki palyatif tedbirlerin geleceği kurtarmayacağı, ancak yaşanan mekanların, çağın gereklerine göre başta hijyen olmak üzere diğer hayati konularda düzenlenmesinin zorunlu olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01.02.25.64.17.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01. 114.67.7.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01. 114.67.15.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01.114.69.3.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.10.177.224.13.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01.115.79.17.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.10.177.224.14.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01. 114. 81.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01.115.85.16.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01.115.96.17.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.18.01.115.96.18.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi
(CB DAB CD), 030.10.01.115.96.9.

Kitap ve Makaleler

Ak, Mehmet, “19. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Bahar 2011, s. 254-268.

Ayar, Mesut, **Osmanlı Devleti’nde Kolera. İstanbul Örneği (1892-1895)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.

Demirkol, Kurtuluş, “Adana ve Kolera (1890-1895)”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 56, Nisan 2018, s. 141-156.

Erzin, Niyazi-Orhan H. Balkan, “1947 Mısır Kolera Epidemisi ve Yurdumuzda Buna Karşı Alınan Tedbirler”, **Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi**, C 8, S 1, 1948.

Harrison T. R, Kasper D.I, Fauci A.S, **Harrison’s Principles of Internal Medicine 19th**, (Ed. McGraw-Hill) Access Medicine, 2005.

Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)**, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara, 2005.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., C 2, Ankara, 1988, s.857

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Yılmaz, Özgür, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2017, VI/I, s 23-55.

<https://www.tech-worm.com/endemik-epidemik-pandemi-nedir/> (Erişim Tarihi: 26.02.201

Gazeteler

Atayolu

Bayram

Cumhuriyet

Ulus

Vatan

HATAY'IN İLHAK EDİLME SÜRECİNDE HAMİDİYE'NİN HATAY ZİYARETİ VE ATATÜRK'ÜN STRATEJİK ÖNGÖRÜSÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ulvi KESER*

ÖZET

Hamidiye savaş gemisi Balkan Harbi ve hemen ardından Birinci Dünya Savaşı döneminin Türk donanması bağlamında unutulmaz gemilerinden birisidir. Bu unutulmazlık sadece geminin askeri operasyonlarından değil, ayrıca kaptanı Rauf (Orbay) Bey'den de gelmektedir. Milli Mücadele'nin hemen ardından Cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber Hamidiye gemisi bu sefer farklı bir konumda ortaya çıkar ve önce 1924 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ü Karadeniz'e götürmek şerefine nail olur, hemen ardından da İkinci Dünya Savaşı arifesinde Akdeniz'in sorunlu bölgeleri olan Hatay ve Kıbrıs'ı da içine alan bir eğitim gezisi çerçevesinde bölgede boy gösterir. Özellikle Hatay ve Kıbrıs'a yapılan ziyaretler esnasında sıradan geziler olmayıp ince planlanmış bir stratejinin parçası olarak ortaya çıkar. Bunun sonucu olarak da Hatay bir süre sonra Türkiye topraklarına katılırken Kıbrıslı Türklerin adada yalnız bırakılmayacakları da İngiltere'ye ince bir taktikle duyurulur. Bu çalışma kapsamında Atatürk'ün Hatay'a verdiği önem yanında Hamidiye'nin ziyaretine yönelik hassasiyeti, ayrıca Fransa ve İngiltere'nin görünen/görünmeyen tepkileri de arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Kıbrıs, Akdeniz, Atatürk, Akdeniz, Hamidiye.

* Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı, ulvi.keser@gmail.com

**THE HATAY VISIT OF HAMİDİYE IN THE ACCESSION
PROCESS OF HATAY AND AN EVALUATION ON ATATÜRK'S
STRATEGIC FORESIGHT**

ABSTRACT

Hamidiye is an unforgettable warship during the Balkan Wars and then in World War I, not only because of the military operations it had taken part in but also because of her captain, Rauf Bey. Soon after the declaration of republic subsequent to the National Struggle in Anatolia, Hamidiye warship appears again to be in a different way and is honored to take Great Atatürk to the Black Sea Region in 1924, then appears once more in a mission embracing the troublesome areas in the Mediterranean Sea Region such as Hatay and Cyprus. The visits especially to Hatay and Cyprus aren't certainly ordinary visits but a well-thought strategical plan. As a result of these visits to both above-mentioned areas, Hatay completes its accession to Turkey, and Great Britain is given a subtle message that Turkish Cypriots are not to be isolated and alone on the island. This article purposes to enlighten some unknown points upon the value of Hatay for Atatürk, the certain and unknown reactions of French and British governments to Hamidiye cruise, making mostly use of domestic and international archival sources.

Keywords: Hamidiye, Hatay (Alexandria), Cyprus, Atatürk, Mediterranean.

GİRİŞ

Hamidiye zırhlısı Balkan Harbi'nden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli cephelerde hizmet vermiş ve daha sonraki dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin de hizmetine girmiş unutulmaz bir savaş gemisidir. 1903 yılında İngiltere'de inşa edilen gemi Osmanlı donanmasına ilk geldiği dönemde Abdülhamit olarak isimlendirilmesine rağmen daha sonra İkinci Meşrutiyet'le beraber Hamidiye olarak adlandırılır. Geminin Osmanlı donanmasında görev yapmaya başladığı süreç ve satın alınması ise son derece ilginç ve kayda değer bir konudur. 1894-1896 döneminde yaşanan Ermeni hadiseleri sırasında zarara uğrayan İngiliz asıllılara ödenecek olan maddi tazminatın ne şekilde ve nasıl verileceği konusunda bir takım tartışmalar yaşanır ve sorun daha sonra bu tazminatın Türkler üzerinde yaratacağı olumsuz hava ve sebep olacağı gerginlik göz önüne alınarak tazminatın 1903 yılında Abdülhamit tarafından İngiltere'ye sipariş verilmiş olan geminin maliyetine eklenmesi kararlaştırılır. 1904 yılında İngiltere'nin Elswick tersanesinde yapımı tamamlanan gemi Osmanlı donanmasına dahil olduğu günlerde Abdülhamit ismini almıştır. 104 metre uzunluğa sahip olan gemi 14.4 metre genişliğindedir. Saatte 22 deniz mili sürat yapabilen gemide yapıldığı dönemde iki adet 15 mm, sekiz adet 12 mm, altı adet 4.7 mm ve altı adet 37 mm.lik Armstrong topu bulunmaktadır.

Cumhuriyet tarihi boyutunda bu gemiyle ilgili en önemli özellik ise geminin Mustafa Kemal Atatürk tarafından yurt gezilerinde ilk defa kullanılmış olması ve Mustafa Kemal Atatürk'ü 1924 yılı Eylül ayında Karadeniz gezisine çıkarmasıdır. Daha önceden planlanan bu gezi Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen deprem nedeniyle farklı bir güzergâh ve rota üzerinde seyredeceğinden Mustafa Kemal de gemiden Samsun limanında ayrılır. Hamidiye gemisi Cumhuriyet döneminde genç Türkiye Cumhuriyeti devletini özellikle yurtdışı gezi programları yardımıyla tanıtmak ve dost ülkelerle olan ilişkileri geliştirmek yönünde önemli bir misyon da üstlendiğinden bu gemi sıradan bir askeri gemi olarak değerlendirilmez ve bu gemiyle ilgili neredeyse

bütün faaliyetler bizzat Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk tarafından denetlenir.¹ Geminin diğer bir özelliği ise okul ve eğitim gemisi olduktan sonra genç Türk denizcilerini çeşitli yurtdışı eğitim gezilerine götürmesidir; ancak bu noktada üzerinde durulması gereken en önemli gezisi ise Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden yaklaşık beş ay önce Haziran 1938 tarihinde Akdeniz'de çıktığı stratejik gezi ve bu kapsamda Hatay üzerinden Fransa'ya, Kıbrıs üzerinden de İngiltere'ye mesaj verdiği gezidir. Türkiye'de konunun hassasiyetine binaen “can sevgilisi ağyar kucağındaymiş gibi çırpınan”² Mustafa Kemal Atatürk'ün 1936 senesi TBMM açılış konuşmasında yaptığı ve Fransa Büyükelçisinin yanındaki Yunanistan Büyükelçisine dönüp “Bu bir nutuk değil, ültimatom.”³ dediği “Bundan böyle Fransızlarla aramızda senelerdir sürüp giden davanın neticelenmesi zamanı gelmiştir.”⁴ diyerek çözüme bağlanması gerektiğini belirttiği Hatay sorunuyla uğraşıldığı kritik bir dönemde geminin Akdeniz'de böyle bir yolculuğa çıkması son derece planlı, öngörülü ve stratejik bir faaliyetlerdir. Hatay konusunda çeşitli mekik diplomasi taktiklerinin uygulandığı, uluslararası kamuoyu yanında doğrudan Fransa'ya yönelik baskı gruplarının oluşturulduğu ve lobicilik girişimlerinin yürütüldüğü bir süreçte planlanan bu gezi doğrudan Atatürk'ün bilgisi, talimatı ve planlamasıyla gerçekleştirilmiştir. Gemiyle ilgili ilginç bir özellik ise Rauf Orbay komutasındaki geminin Balkan Harbi esnasında Akdeniz'de ve Yunanistan sularında görev alarak yaklaşık 7 ay 24 gün boyunca Yunan ticari⁵ ve askeri gemilerine karşı bir durdurma hareketi

¹ Başbakanlık **Cumhuriyet** Arşivi (BCA).030.11.1.55.12.8.

² Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1984, s. 488.

³ Hamdi Selçuk, **Hatay'ın O Günleri**, İstanbul, 1971, s. 79.

⁴ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 95.

⁵ Rauf Orbay komutasındaki Hamidiye savaş gemisinin Akdeniz'deki caydırma ve önleme göreviyle ilgili ilginç noktalardan birisi de söz konusu gemi tarafından Anamur yakınlarında batırılan Yunan ticaret gemisiyle ilgili olandır. Marsilya'dan yüklediği yaklaşık 200.000 civarındaki kiremidi Yunanistan'a götürürken Ege Denizi'nde sıkıştırılan ve Anamur'da batan geminin yükünün çıkartılması faaliyetlerine de 1944 yılında başlanır. Mersin Valisi Tevfik Gürün'ün gayretleri sonucunda ortaya çıkartılan ve ilk bölümü taşınarak Mersin'e getirilen kiremitlerin tamamının Mersin'e taşınması

gerçekleştirmesi, Yunan ticareti ve askeri faaliyetlerini büyük ölçüde engelleyerek bir yandan da Türk ticari faaliyetlerine destek vermiş olmasındır.⁶ Bu bağlamda Hamidiye eğitim gemisinin Deniz Harp Okulu öğrencileriyle Doğu Akdeniz'de başlattığı ve tam anlamıyla gövde gösterisine dönüşen gezisi sıradan bir eğitim faaliyetinin icrası değil, tam aksine psikolojik hareket anlamında direk mesajların verildiği stratejik bir hamle olarak değerlendirilmelidir.

STRATEJİK LİDERLİK ÖZELLİKLERİ VE ATATÜRK

Bu noktada Hamidiye eğitim gemisinin üniformaları içerisinde bahriyelileri Fransa'yla sorunlu Hatay kıyılarından İngiltere'yle sorunlu Kıbrıs adasına götürmesinin ardında yatan stratejik liderlik özelliklerini görmek konunun daha net anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bir lider; zeka, dikkat, özgün olma ve karar verme gücü, bilimsellik, bilgi, güvenilirlik, girişkenlik, sebat, atılganlık, kendine güven, uyum yeteneği ve espri gücü,⁷ ayrıca moral motivasyon, cesaret, takım ruhu, tutarlılık sahibi olmalıdır.⁸ Bu noktada en önemli değerlerden birisi ise stratejik öngörü ve diplomasi kanallarını etkili ve caydırıcı kullanabilme yeteneğidir. Bunların ortaya konulması sırasında doğal yetenekleri ve seçkin nitelikleri yanında kendisini bilinçli olarak hazırlayıp yetiştirdiği “zor günler” için ilgi ve çalışkanlık gibi sonradan kazanılan yetenekleriyle Atatürk'ün karizmatik kişiliği ön plana çıkar.⁹

ve bu kiremitlerin Mersin'de liman inşaatında kullanılması da planlanır. **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1944.

⁶ Rauf Orbay ve komuta ettiği Hamidiye savaş gemisi Akın harekâtı olarak adlandırılan görevi sırasında o denli başarılı olur ki bütün dünya denizcileri tarafından tanınır, bilinir, takdir edilir, ders olarak okutulur ve ayrıca Japonlar tarafından da Akdeniz'e Rauf Denizi gibi bir isim de verilir. Feridun Kandemir, “Balkan Harbî'nin Büyük Kahramanı Hamidiye”, **Resimli Tarih Mecmuası**, S 14, Şubat 1951, s.585.

⁷ John Adair, **Etkili Liderlik**, BKY Ajans Yay., Şubat 2004, İstanbul, s. 20.

⁸ Niyazi Altınar, **Liderliğin Yeni Yol Haritası Liderliğe Yolculuk**, Okumuş Adam Yay., İstanbul, 2004, s. 26

⁹ Askeri Rüştiyede matematik öğretmeni tarafından son derece yetenekli bir öğrenci olduğu fark edilen ve daha sonra isminin yanına “Kemal” de eklenen Atatürk, Ankara eski Belediye Başkanı olan çocukluk arkadaşı Asaf İlbay'ın da belirttiği üzere Selanik'te evlerinin bahçesinde “mançık” denilen birdirbir oyunu sırasında eğilmeyi red-

Mustafa Kemal'in uzak görüşlülüğüne şahit olanlardan birisi de Mersin Belediye Başkanı olan Mithat Toroğlu'dur;¹⁰

"...(İngiliz, Fransız elçilerine hitaben) 'Hatay'ı böyle sürüncemede bırakacaklarına Avrupa'da cereyan eden hadiselerle biraz eğilsinler. Hitler gece gündüz durmadan savaş hazırlığı yapıyor, bu efendiler gaflet içinde uyuyorlar. Hitler bunun hesabını onlardan soracaktır ama o zaman iş işten geçmiş olacaktır ve çok da zarar görecekler, bunu hala bilmiyorlar mı?' dedi."

Hayatın her alanında ve özellikle de toplumsal eylemlerde en önemli öğelerden birisi şüphesiz liderliktir. Liderless kalmış veya doğru lideri bulamayan faaliyetlerin etkinliğini sürdürebilmesi ise neredeyse imkânsızdır. Diğer taraftan, kimi zaman yetenekli bir liderin umutsuz gibi görülen bir faaliyeti hedefe ulaştırabildiği de bir gerçektir. 19 Mayıs 1919 günü¹¹ Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Atatürk umutsuz gibi görülen bir mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran bir lider ve komutan olarak bunun en güzel örneğini teşkil eder.¹² Türk milletinin en ümitsiz ve en zayıf olduğu bir dönemde Anadolu'da yeni bir mücadele başlatan Atatürk "Milletler, harpte yorulmuşlardır. Anadolu'da yeni bir harbe tutuşmak istemeyeceklerdir." sözünden hareketle teşhis kuvvetini ve ufkun ötesini görme gücünü bir kere daha kullanarak bütün dünyayı hayrete düşüren mücadeleyi verir ve böylece "kağnı kamyonu yener."

deder. Asaf İlbay bu durumu," Onu eğilmeye razı edemediğimizi gayet iyi hatırlıyorum. Ömrünün sonuna kadar da eğilmedi..." diyerek açıklar. Kemal Zeki Gençosman, Niyazi Ahmet Banoğlu, **Atatürk Ansiklopedisi**, May Yay., İstanbul, 1971, s. 36.

¹⁰ Mithat Toroğlu'dan aktaran Nazmi Kal, **Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar**, Bilgi Yay., Kasım 2001, s. 39.

¹¹ 16 Mayıs 1919 günü Samsun'a gitmek üzere Bandırma vapuruna binen Mustafa Kemal ve 18 arkadaşının içinde bulunduğu Bandırma vapurunun yolu İngilizler tarafından kesilir. Bu duruma Mustafa Kemal "Budala herifler, biz cephaneye ve silah değil kafa ve iman götürüyoruz." diyerek tepki gösterir. Nurettin Türsan, **Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, İstanbul, 1994, s. 2.

¹² Tefik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1959, s.29.

Batılı güçlerin yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulurken ve Hitler'in işgalci planları ortadayken yeni bir savaş macerasına atılamayacaklarını gören Atatürk'ün bu öngörüsü Hatay sorununda kendisini gösterecektir. 7 Ocak 1937 tarihinde Konya'da "Ben memleketi hiçbir zaman savaşa sürüklemem, fakat Hatay benim için vazgeçilmez bir davam olmuştur. Gerekirse devlet başkanlığından istifa ederim." diyen Atatürk özgüven ve kararlılık yanında derin bir stratejiyi de ortaya koyar. Bir yurttaş olarak, Hatay topraklarına geçirim ve mücadele ederim..." Öte yandan Harry Truman için lider, başkalarının yapmak istemediği ve sevmediği işleri onlara yaptırtma yeteneğine sahip kişidir.¹³ Mareşal Montgomery ise liderliği insanları bir kapasitede ve ortak bir amaçta bir araya getirme arzusu, kendini ve gücünü bilme¹⁴, güven aşılama karakteri olarak nitelendirir. Böylece lider, başkalarını hareketlendirebilen, düşünce ufku geniş iyi bir tasarımcıdır.¹⁵ Bu yüzdendir ki "Kumandanlar, madunlarından yüksek ve alim olmalıdır."¹⁶ Atatürk'ün askeri liderlik yönünün gelişmesinde yetiştirdiği kültür çevresi ve o dönemdeki politik ve askeri ortam; katıldığı muharebeler ve bu muharebelerde elde ettiği deney birikimi ile kişisel özelliklerinin askerlik ve olaylara uygunluğu önemli yer tutar.¹⁷

¹³ Çocukluk, okul ve askerlik arkadaşı Nuri Conker tarafından kendisine ithafen Binbaşı Mehmet Nuri imzasıyla yazılan "Zabit ve Kumandan" isimli kitapta Mustafa Kemal Atatürk'ün altını çizerek işaretlediği bilinmeyen bir filozofa ait " İnsanlar ancak emelleri, fikirleri teşhis ettirilerek sevk ve idare olunabilirler." cümlesi onun istikbalde nasıl bir hareket tarzı izleyeceği ve Türk milletini harekete geçireceği konusunda önemli bir ipucu vermektedir. **Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri**, İş Bankası Yay., Ankara, 1959, s. 19.

¹⁴ Kendini ve gücünü bilme özelliğiyle ilgili en güzel örnek, 1932 yılında bir İngiliz ajanı olan H. C. Armstrong tarafından kaleme alınan ve baştan sona kadar Atatürk'ü ve millî mücadeleyi karalayan Bozkurt adlı kitabın Türkiye'de basılmasına bizzat Atatürk tarafından izin verilmesi ve daha sonra bu kitapta ileri sürülen asılsız iddialara karşı Necmettin Sadak tarafından dikte edilen cevapların verilmesi gösterilebilir. Sadi Borak, **Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı**, Kaynak Yay., Mart 1997, İstanbul, s. 20.

¹⁵ Fred A. Manske Jr., **Etkili Liderliğin Sırları**, Kara Harp Okulu Komutanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 1.

¹⁶ **Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1959, s. 11.

¹⁷ Atatürk ağaçlarla uğraşırken ormanı göremeyen, ufkun ötesini merak edip araştırmayan ve bir adım sonrasını düşünmeyenleri akıl gözüyle görmeye davet eder ve kendi hayatından bir örnek verir; "Birinci Dünya Savaş'ında bir orduya kumanda

SAVAŞ ÖNCESİNDE KIBRIS'IN GENEL DURUMU

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde her ne kadar Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlar, İngiliz idaresi altında yaşıyor olsalar da birbirinden tamamen farklı sosyal, tarihi, demografik ve kültürel değerlere bağlı iki toplum olarak yaşamaktadırlar ve Kıbrıslı Türklerin yönü de hep Toroslara ve anavatan olarak kabul ettikleri Türkiye'ye dönüktür. Bu dönemde de Rumların adanın statüsünün değiştirilmesi ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi yönündeki faaliyetleri devam eder. Enosis fikrinin ilk defa ortaya atıldığı 18 Ekim 1828'den tam 103 yıl sonra ilk ciddi Rum ayaklanması gerçekleşir ve Rumlar 21 Ekim 1931'de Kition Piskoposu Nikodimos Milanos ve Kyrenin Piskoposu'nun öncülüğünde İngiliz idaresine karşı isyan başlatırlar. Bunun sonucunda Kıbrıs Valisi Sir R.Storss'a 12 Kasım 1931'de verilen olağanüstü yetkiler sonucu İngiliz İdaresi'nce uygulanan yaptırımlar sadece Rumları değil Türkleri de kapsar. Anayasa, Yasama Meclisi, Belediye seçimleri, siyasi partiler askıya alınır, basına sansür uygulanır, eğitim üzerinde sıkı bir denetleme başlar.

Yunan ve Türk tarihinin okutulması kısıtlanır ve devlet büyüklerinin resimleri okul duvarlarından kaldırılır. İngiliz yönetimi okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye'den kitap getirtilmesini, hatta kitaplarda bulunan bayrak ve Atatürk resimlerinin bile bulunmasını yasaklar.¹⁸Ancak İngilizlerin bu davranışının arkasında İngiliz idaresinin

ediyordum. Türkiye'de başka ordular ve başka cephele de vardı. Ben her sabah yaverimden öbür cephele ve ordular hakkında da bilgi isterdim. Bir gün yaverim, benim görevim olmayan konularla neden ilgilendiğimi sordu. Kendisine, başka cephelede başka orduların ne yaptıklarını bilmeden kendi ordumu da gereğince yönetip yürütemeyeceğimi söyledim. Yolunda yürüyen bir kimsenin yalnız ufku görmesi yeterli değildir; kesinlikle, ufkun arkasında kendisini neyin beklediğini de bilmelidir." Ufkun ötesini görebilme ve öngörülü stratejik yaklaşım en somut başarısını Hatay sorununda göstermiş, diplomatik baskı, psikolojik algı operasyonları ve son olarak Hamidiye eğitim gemisinin bölgeye yaptığı gezi nihai hedefe ulaşılmasını kolaylaştırmıştır. Özer Ozankaya, **Cumhuriyet Çınarı, Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Uygurluk Tasarımı**, Cem Yay., 2003, s. 36.

¹⁸ TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004'de Girne'de yapılan görüşme.

özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik olarak planlı bir girişimi söz konusudur.¹⁹ Ancak bu davranışın arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik plânlı bir girişimi söz konusudur.²⁰

Adadaki İngiliz idaresi, Türkiye'de özellikle Cumhuriyetin ilân edilmesi sonrasında başlattıkları son derece plânlı ve programlı sindirme ve yıldırma politikalarına iyice hız vermeye başladılar; ancak İngilizlerin bu sistemli faaliyetlerine karşı koymaya çalışan Kıbrıslı Türkler de kendilerini yavaş yavaş göstermeye başlar²¹ ve İngiliz idaresinin 'böl ve yönet' politikasına ve sistemli olarak Türklük duygusunun ortadan kaldırılarak Kıbrıs Türk toplumunun İslamlaştırılması çabalarına özellikle gençlerin tepkisi kendisini gösterecektir.²² Ortodoks Kilisesi ve Enosis yanlılarının Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nı kuşatıp yağmalamaları, 40 silâhlı polisle o mahalde bulunan yüksek rütbeli Kıbrıslı Türk polisin, görevlilerin ve Vali Sir Romald Storrs'un dağılmaları yönündeki ikazlarına cevap vermeyerek isyana devam etmeleri, bu arada "Vali olayım da varsın 10 dakika olsun." diyen isyancı Rumlardan birinin valinin makamına yerleşmesi, ormanları yakmaları, ortalığı yakıp yıkmaları, buna ilâveten başka kasaba ve köylerde de benzer olaylara kalkışmaları İngiliz İdaresi'nin isyanı bastırıp elebaşlarını ülke dışına göndermesi ve kiliseyi 35.354 Sterlin cezaya mahkum etmeleriyle sonuçlanır; ancak bu arada kurunun yanında yağ da yanar. Sonuç olarak en büyük sıkıntıyı yine Türk toplumu görür. Küçük bir ayaklanma olarak başlayan bu gösteriler özellikle 1955-1959 döneminde büyük isyanlara dönüşecektir. İngiliz idaresinin Kıbrıslı Türkleri Türkiye'den uzaklaştırma çabaları daha sonraki yıllarda da devam edecektir.²³ Bu bağlamda Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi Reisi A. Said ve M. Necati Özkan tarafından Başbakan İsmet

¹⁹ TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

²⁰ Adı geçen görüşme..

²¹ Arif Hocalar ile 10 Şubat 2001 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

²² Erol Atabek, "Suphi Benli", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Ankara, Temmuz 1997, C 10, N 4, s.26-28.

²³ Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. **BCA.030.10.124.887.3.**

İnönü'ye 26 Nisan 1937 tarihinde gönderilen bir rapor o dönem içerisinde adada Kıbrıslı Türklerin hangi şartlar altında yaşamakta olduklarını da gösterir;²⁴

“Kıbrıs'ta İngiltere hükümetinin idaresinde bulunuyoruz. Bu vaziyet tahtında idareten İngiltere hükümetine tabi olmamız zaruridir. Şüphe edilemez ki bizim için bu yolda bu vaziyet ihdas eden ve bundan mesul olan biz değiliz. Çektiğimiz şey eski hilafet idaresindeki seyyiatın cezasıdır. O vaktin hükümeti kendi selameti için bizi kurban vermiş ve bizi başka ellere teslim eylemiştir. Bununla beraber cezirede kısıp kalan Türkler, kendi Türklük seciyelerini bozmamışlar, kanlarına ecnebi kanı karıştırmamışlardır. Bunun içindir ki anavatan muhabbetini unutmadık ve unutmayacağız. Zaten Anadolu'nun kucağındaız ve yalnız idare noktasından ayrılmış isek de hissiyat ve maneviyat cihetinden aramızda hiçbir ayrılık kabul etmiyoruz. Bizim idari vaziyetimiz her ne olursa olsun, herhalde ve cemi zamanda hissiyat ve maneviyatımızın, milli hayat ve varlığımızın evvela membaı, seniyen kıblesi Türkiye'dir. Binaenaleyh idari hususta İngiltere hükümetine müracaat ediyor isek de buradaki hayat ve mevcudiyetimize taalluk eden mesailde size müracaat eylememiz lazımdır ve bu babda hiçbir yanlışıımız yoktur kanaatindeyiz. İşte bu lüzum ve kanaat eseri olmak üzere huzuru devletlerine bir arize takdimine cesaretyab oluyor ve sair mühim meselelerinize birlikte bu ariza münderatının da Kıbrıs Türk cemaatinin dilekleri olmak hasebiyle mühim addedilmesi ricasında bulunuyoruz...

2- Malumu devletleri olduğu veçhile buradaki Türkler, Rum unsurunun beşte biri nispetinde bir ekalliyettedirler. Bu unsurun ise kendine göre ihtirası, kendine göre hayat ve mevcudiyet şartları ve o yolda icraat ve hareketi vardır. Umuru adiyede olduğu gibi umuru resmide de Türk menafii mevzuu bahis olduğu zaman daima aykırı ve daima muarız görünürler ve kendi hayat ve menfaatlerini Türklerin ziyanına olarak kazanmak siyasetini takip ederler. İhtirasları ile milli taasublarına nihayet olmayan bu hayalperest cemaat, vakit vakit

²⁴ BCA.030.10.130.28.19.

cezirenin Yunan'a ilhaki, muhtariyet ve tevsii mezuniyet gibi fikir ve tekliflerde bulunurlar ve kendi menfaatlerine göre amali milliyetlerine nail olmak hususunda en büyük engel ceziredeki Türk mevcudiyetidir. Bunun içindir ki Türkleri manen ve maddeten zaif düşürmek ve perişan etmek minelkadim siyaset meslekleridir. Despotları, muharrirleri ve bazı siyasi adamları, hatta Yunanistan'da bulunan bazı insanları onları mütemediyen Türklerin ziyanına olarak tahrik eylemekte ve senelerden beri bu yolda işlemektedirler.

3- İşte bu yolda gördüğümüz birçok hadiselerden ve birçok tecrübelerden anlaşılmıştır ki bu cezirenin siyasi hatta bazı idari cihetlerinde Rumlar ile arkadaşlık ve teşriki mesai etmek imkânı yoktur. Bu sebeptendir ki Türkler senelerden beri hükümet tarafına ağırlaşmak siyasetini takip ettiler. Ciddi ve gayri kanuni bahusus nezaketten ari hiçbir muhalefette bulunmadılar. Kıbrıs'ın kavanin ve sair meşveret meclislerinde Rumlar, hükümetin hukuk, kuvvet ve nüfuzuna Kıbrıs'taki mevcudiyet ve menafîine hücum ettikçe Türkler daima hükümet tarafını iltizam ve müdafaa ettiler. Hatta Rumları hükümete karşı vakit vakit aldıkları isyan vaziyetlerinde de Türkler hükümete bilfiil müzaheret edecek hareketlerde bulundular. Türkler o gibi ahvalde başka türlü hareket edemezlerdi. Yani malum bir tabirle iki şerrin ehvenini tercih ederek hareket ettiler.

4- Cezirede bu gibi hallere maruz kaldığımız sıralarda evvel ve ahir hissiyat maneviyatımızın membaı olan Türkiye Cumhuriyeti hükümetine müracaat eylemek ciheti daima varidi hatır oluyordu. Fakat harici siyaset vaziyetlerini bu işe müsait görmüyorduk. Bu gibi meselelerin bir devlet umuru dahiliyesine müdahale suretiyle değil, belki dostane tavassut suretiyle halledilecekleri kanaatindeydik. Fakat hamd olsun giderek beklediğimiz müsait devirler geldi. Türkler ile İngilizler arasında manevi dostluk çok ümidbahş bir surette teessüs etti. Ümit ederiz ki Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin bizi istishab ve himaye eylemesi sayesinde idaresi altında bulunduğumuz İngiltere hükümeti artık bizi burada dost nazarı ile görecek ve Rumların hü-

cumlarına karşı evvelki gibi bizi müdafaasında devam edecek ve bugüne kadar her nasılsa ziyanımıza olarak yaptığı hataları tashih eyleyecektir. Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için istediğimiz şey, umumi bir tabir ile milli hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır. Bu noktayı berveçhi ati tafsil ediyoruz.:

a) 1 Mayıs 1931 tarihinde içtima eden umumi milli kongrenin müftülük makamı hakkında ittifak-ı ara ile verdiği kararın hükümetçe tanınması ve binaenaleyh kongrenin intihap eylediği Hoca Said'in müftü olarak kabul edilmesi ve maaşının Kıbrıs Evkaf-ı İslamiye sandığından verilmesi ve müftünün riyaseti altında azaları serbest kimselerden olmak üzere cezirede dokuz azadan müteşekkil bir cemaat-i İslamiye teşkiline müsaade edilmesi ve o gibi bir teşkilin hükümetçe tanınması.

b) İlk mekteplerden lağvedilenlerin yeniden açılmaları ve muallimlerinin tekrar tayini ile beraber bundan evvel olduğu gibi ilk mekteplerde Türkiye ilk mektep programının takip edilmesi ve kitapların Türkiye'den getirilmesi ve binaenaleyh şifahi tedrisat usulünün ortadan kaldırılması. Türk lisesinin başına evvelki gibi daima Türkiye'den bir Türk müdür getirilmesi ve bununla beraber lise heyet-i idaresinin evvelki gibi intihap ile taayyün eden kimseler tarafından teşkil edilmesi ve programının da Türkiye lise programlarını ihtiva eylemesi, yani lise mezunlarının Türkiye darülfünunlarına kabul edilecekleri tarzda bir program takip edilmesi. 1 Mayıs 1931 kongresinin kararı mucibince teşekkül edecek ve balada gösterilen cemaat-i İslamiye azasının seneden seneye tensip edeceği altı aza tarafından Kıbrıs evkaf-ı İslamiye bütçesinin senede bir defa tetkik ve tasdik edilmesi.

c) Bugün mevcut şeri mahkemelerde meriyülicra olacak ve muhit ile ihtiyaçlarımıza tetabik edecek ahkâmın yeniden tedvin edilmesi ve

bu yolda bir kanun-u medeni tanzim olunması. Ecnebi bir idarede kahir ve mutaassıp bir ekseriyet içinde ekalliyette kalan bir cemaatin canlı bir halde devam eylemeleri iktisaden kuvvetli bulunmaya vabeste olduğundan burada iktisadi sahada ve sai mikyasta muavenette bulunulması ve binaenaleyh Türkiye İş Bankası'nın burada Lefkoşa'da bir şube açmasına himmet ve delalet edilmesi ve başta İş Bankası olmak üzere burada ticari faaliyetlere germi verilmesi ve bu suretle Kıbrıs'ın Türkiye ile olan ticari muamelatının azami nispette inkişaf ettirilmesi...”

Özellikle İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa henüz girmedığı süreçte Akdeniz ve Ortadoğu'da bir hareketlenme de söz konusu değildir.²⁵ Savaşın genişleyerek Akdeniz'i de etkisi altına alması, Yunanistan'ın Almanya tarafından işgal edilmesi, tehlikenin Girit'e de sıçraması ihtimali Kıbrıs için de tehlike çanlarının çalmasına neden olur. O güne kadar İngiltere tarafından ihmal edilmiş ve neredeyse unutulmuş adadaki insan kaynaklarından istifade etme düşüncesi İngiltere'nin adayı hatırlamasına neden olur. Savaş öncesi dönemde adaya hiçbir askeri ve lojistik yatırım yapmayan ve adayı savaş boyunca askeri bir üs olarak kullanmayı düşünmeyen İngiltere tehlikeyle yüz yüze kalınca geç de olsa harekete geçer. Bunda Girit'in işgali sonrasında sıranın Kıbrıs'a da geleceği endişesi hakim olur; ancak Alman işgal güçleri daha ileri gitmeyecek ve Kıbrıs'a bir askeri hareket yapmayacaklardır. Kıbrıs'ta ne olup bittiği konusunda Türk hükümetinin de şüphesiz bilgisi vardır ve bu konuyla ilgili olarak Kıbrıs'taki konsolosluk kanalıyla ayrıntılı raporlar hükümete ulaştırılmaktadır.²⁶

HAMİDİYE'NİN 1937 YILI ZİYARETLERİ

Okul gemisi olarak Cumhuriyet döneminde yeni bir görev üstlenen Hamidiye gemisinin 1937 yılı içerisinde öncelikle Yunanistan ve Yugoslavya'ya yapacağı seyahatlerle ilgili olarak subay, öğrenci ve gemide görev yapan erbaş ve erlerin zaruri ihtiyaçları ve geminin söz

²⁵ **The London Gazette**, 13 June 1946.

²⁶ Kıbrıs Konsolosluluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. **BCA.030.10.124.887.3**.

konusu bu ziyaret sırasında sarf edeceği kömür ve su gibi malzemenin tamamlanması yönünde bizzat Atatürk imzasıyla bir Bakanlar Kurulu kararı yayımlanır ve geminin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla Milli Müdafaa Vekâleti tahsisatından 12.000 Lira verilmesi kararlaştırılır.²⁷ 1937 yılında Hamidiye eğitim gemisinin Yunanistan ve Yugoslavya'ya yapacağı dostluk ziyaretleri esasında Hatay'ın anavatana katılışı sürecinde oluşacak tepkileri yumuşatmak, oluşabilecek olumsuz havayı ortadan kaldırmak ve özellikle uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin barışsever yaklaşımına vurgu yaparak kazanımlar elde etmesine yönelik girişimlerdir. Bunun ardından alınan ikinci bir Bakanlar Kurulu kararınca "Yunanistan ve Yugoslavya'ya gidecek olan Hamidiye mektep gemisinin gerek programa göre ve gerekse muhtelif hava ve diğer vaziyetlerin doğuracağı ahvale göre mecburen uğraması lazım gelen limanlardan 600 ton kadar kömür tedariki icap edeceğinden gemi levazım heyetine verilen 500 liralık mubayaa salahiyetinin bu işe yetişmeyeceği cihetle vekâletçe teşkil edilecek heyete 2490 sayılı kanunun 46. maddesinin (A) fıkrasına göre yalnız bu seyahatin devamı müddetince 10.000 liraya kadar pazarlık salahiyeti verilmesi, ... bu seyahatin icabı pazarlık salahiyetinin artırılmasını istilzam eylediği takdirde yalnız bu seyahatin devamı müddetine münhasır kalmak şartıyla teşkil olunacak heyete 10.000 liraya kadar pazarlıkla mubayaa salahiyetinin verilmesinde bir mahzur olmadığı..."²⁸ karara bağlanır.

Bakanlar Kurulu tarafından Hamidiye gemisinin yapacağı bu gezilerle ilgili olarak ard arda iki karar çıkartılmasına rağmen geminin misyonu ve gezilerin hassasiyeti nedeniyle 24 Mayıs 1937 günü üçüncü bir Bakanlar Kurulu kararı alınır ve "...3 Haziran 1937 tarihinde Yunan ve Yugoslavya limanlarını ziyaret edecek olan Hamidiye gemisinin bu limanlarda alacağı kömür, su, iaşe maddeleri ve bu meydana yapılacak müteakabil ziyafetler ile subay, gedikli subay ve eratının bu limanları ziyareti esnasında yapacakları zaruri masraflar için

²⁷ Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğünün 2/8764 Karar Sayısı ve 12 Mayıs 1938 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı. **BCA.030.18.11.02.83.41.4.**

²⁸ Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğünün 2/6655 Karar Sayısı ve 22 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı. **BCA.030.18.01.02.75.43.7.**

30.000 liralık döviz müsaadesi verilmesi ve Milli Müdafaaca tahsisatı olmayan bu dövizin başka tertiplerden tasarrufu kabil olmayacağı için 937 döviz cetvellerine munzam tahsisat olarak ilavesi suretiyle temini hakkında bir karar itihazı istenilmiş ve Maliye Vekilliginden yazılan 4.5.1937, 22.5.1937 tarih ve 54242/6274, 54242/7354 sayılı mutalana-melerde 937 döviz bütçesi esasen açıkla tanzim edilmiş olduğundan açığın muvafık olmadığı ve döviz cetvellerine Milli Müdafa Vekâleti hesabına ateşe militerler için konulmuş olan 197.500 liralık tahsisatın sene sonuna kadar 15.000 liralık bir tasarruf teminine müsait olduğu anlaşıldığından bu seyahat zaruri kabul olduğu takdirde nihayet 15.000 lira ile ve bahsi geçen fasıldan yapılacak tasarruf karşılık tutul-mak suretiyle karar itihazında mahzur olmadığı...”²⁹ bildirilerek “icap eden 30.000 liralık dövizin sene sonunda döviz cetvellerine ko-nulan tahsisat tasarruflarından karşılanmak suretiyle sarfına izin ve-rilmesi”³⁰ onanır. Geminin söz konusu bu sefere çıkması ve uğradığı limanlarda ve yaptığı ziyaretlerde gösterdiği ciddiyet ve temsil yete-neği daha sonra Atina Büyükelçisi tarafından gönderilen resmi yazıya da yansır;³¹

“Hamidiye mektep gemisinin Yunan limanlarını ziyaret edece-ğine dair olan 1 Nisan 1937 tarihli ve 6582/72 numaralı yazıları üze-rine Yunan Dışişleri Bakanlığı derhal keyfiyetten haberdar edilmiş ve bu ziyarete ait programın bir an önce tespiti rica olunmuştu. Yunan Bahriye Nezareti tarafından bu bapta hazırlanıp 29 Mayıs tarihinde Elçiliğimize tevdi edilen program aynı gün telgrafla yüksek makamlarına arz edilmiş ve bu programın elçilikçe ikmalî teemmül edilen nok-taları hakkında yüksek talimatları rica edilmişti. Bu bapta şeref telakki edilen emirlerine tevfikân elçilikçe ikmal edilen programın Fransızca nüshası aynen ilişik olarak sunulmuştur. Hamidiye programda yazılı olduğu veçhile 5 Haziran Cumartesi sabahı tam sat 10.00’da Faler Li-manı’na muvasalat ederek kendisine tahsis edilen mevkiye demir attı.

²⁹ BCA.030.18.01.02.75.43.10.

³⁰ BCA.030.18.01.02.75.43.10.

³¹ Atina Büyükelçiliği tarafından gönderilen 30 Temmuz 1937 tarihli yazı. BCA.030.10.200.363.10.

Muvasalarında Yunan sancağını selamladı ve bu selam Hamidiye'yi istikbal için Faler'e demirlenmiş olan Aris adındaki Yunan mektep gemisi tarafından iade edildi. Bunu müteakip Yunan irtibat zabiti ve Aris gemisine mensup bir zabıt, Bahriye Nazırı ve gemi kumandanı namına Hamidiye kumandanına beyanı hoşamedı ettiler. Bunlarla birlikte Atina-Pire Başkonsolosumuz da Hamidiye'ye giderek kumandana beyanı hoşamedı etti. Deniz mektebi kumandanı Albay Ertuğrul ve Hamidiye kumandanı Yarbay Bedri Develioğlu saat 13.00'da beni elçilikte ziyarete geldiler. Bu ziyaret sırasında iki elçilik erkânı deniz mektepleri kumandanına defteri mahsusunu imza ve mutad ziyaretleri teati ettiler. Program mucibince ben saat 16.30'da Hamidiye'ye giderek komutanlara ziyaretlerini iade ettim. Hamidiye'nin Pire'ye muvasalatı gününde teati edilen ziyaretler esnasında istisnai ehemmiyeti haiz olan bir noktayı arz etmek isterim;

Yunan Hariciye Nezareti'nden tevdi edilip 29 Mayıs tarihinde telgrafla aynen arz edilen programda Hamidiye'nin muvasalatı günü saat 17.30'da Bahriye Müsteşarı'nın (Nazır payesini haizdir.) yanında Bahriye Erkan-ı Harbiye Reisi olduğu halde Hamidiye'de komutanlara iade-i ziyaret edeceği yazılı idi. Bu programın tevdiinden bir gün sonra Hariciye'den Elçiliğe vaki olan bir işarda Yunan sularını ziyarete gelen ecnebi donanmasından başka hiçbir mektep gemisi komutanının Bahriye Nazırı ve Bahriye Erkan-ı Harbiye Reisi'ne yaptığı ziyaretlerin adı geçen nazır ve erkan-ı harbiye reisi tarafından bizzat iadesinin müteamil olmadığı için Hamidiye ve deniz mektepleri komutanlarının Bahriye Müsteşarı'na ve erkan-ı Harbiye Reisi'ne yapacakları ziyaretler kendileri tarafından gönderilecek yüksek rütbeli birer zabıt marifetiyle iade edileceği bildirilmiş ve programın ona göre tashihi rica edilmişti. Elçilik, Yunan hariciyesi'nin bu işarına verdiği cevapta hariciye'den gönderilmiş olan ilk programın aynen telgrafla gereken makama sunulmuş olduğu cihetle program metni üzerinde böyle yeni bir değişikliğin pek uygun olmayacağını ihsas ederek dikkati celp etti. Bunun üzerine Hariciye tarafından verilen cevapta Bahriye Müsteşarı ve Bahriye Erkan-ı Harbiye Reisi'nin bizzat gemi ve mektep komutan-

larına iadei ziyareti teamüle uygun ve hiçbir emsali mevsud bulunmamasına rağmen sırf iki memleket arasındaki büyük ve derin dostluğun nişanesi ve Hamidiye'ye bir cemile olmak üzere Bahriye Müsteşarı ile Erkan-ı Harbiye Reisi'nin Hamidiye'ye bizzat giderek komutanların ziyaretlerini iade edeceklerini bildirdi ve yapılacak bu istisnai cemilkârlığın hükümetin nezdinde lütfen tebarüz ettirilmesi ihsad edildi ve filhakika Hamidiye geldiği gün saat 17.30'da Bahriye Müsteşarı K. papavasilyu ile Bahriye Erkan-ı Harbiye Reisi Amiral Sakalarya bizzat Hamidiye'ye gelerek komutanların ziyaretlerini iade ettiler.

5 Haziran akşamı saat 20.45'de Bahriye Müsteşarı tarafından Türk zabitleri şerefine Glifada Gazinosu bahçesinde 50 kişilik bir ziyafet verildi. Bu ziyafet esnasında Bahriye Müsteşarı tarafından bir nutuk verildi. Çok samimi olan ve Türk-yunan dostluğunun kuvvetini tebarüz ettiren bu nutka tarafımdan cevap verildi. Her iki nutkun metinleri ilişik olarak sunulmuştur. Gerek müsteşarın nutku gerekse tarafımdan buna verilen cevap çok alkışlandı ve bu nutukların yerli ve ecnebi mahfillerde pek müsait tesir bıraktığı anlaşıldı. Ertesi günü saat 11'de programda yazılı olduğu veçhile Hamidiye komutanları, zabit ve zabit namzetlerinin de iştirak ettiği bir kıtanın huzuru ile Yunan meçhul askerine çelenk vazettiler. Bu merasimde ben de hazır bulundum. Meçhul askere çelenk koymak üzere Faler'den Omany Meydanı'na kadar trenle gelen kıtamız adı geçen istasyondan meçhul asker abidesine kadar yaya olarak ve çok muntazam yürüyüşle çelengi getirirken kesif bir halk kitlesi onun etrafını alarak coşkun tezahür ve alkışlarla abideye kadar ona refakat etmiştir. Saat 11'den daha çok evvel abidenin etrafı kıtamızı bekleyen büyük bir halk kalabalığı ile dolmuştu. Halk sancağımızı, zabitlerimizi ve askerlerimizi görür görmez büyük bir coşkunlukla alkışladı. Çelenk konulduktan sonra kıtamız abideden ayrılırken halk heyecanından polis tesis ettiği kordonu kırarak ta askerlerimizin yanına kadar yaklaştı ve candan, sürekli alkışlarla askerlerimizi teşyi etti. Aynı gün saat 19'da bahriyelilerimiz şerefine Pire Bahriye Mektebi'nde verilip saat 12'ye kadar devam eden suare de çok parlak oldu. Bu suarede Balkan devletlerinin elçileri ve ateşe militerleri de hazır bulundular.

7 Haziran Pazartesi günü saat 11.30'da Elçilik tarafından Kifnya'da Cesil Oteli salonlarında Bahriye Müsteşarı ve Yunan Bahriyesi şerefine 52 kişilik bir ziyafet verildi. Ziyafetten sonra 50 kadar zabıt ve zabıt namzedi ile Yunan kadelerinin de iştirak ettiği bir suare verildi. Balkan paktı elçi ve ateşemiliterleri de gerek ziyafette ve gerek suarede hazır bulundular. Bu suare esnasında Bahriye Müsteşarı M. Papavasilyu, Hamidiye ziyaretinin burada pek iyi bir tesir bıraktığını ve iki millet ve memleket arasındaki samimi dostluk bağlarına parlak bir zincir daha ilave ettiğini bildirerek dedi ki 'İngiltere'deki tetevvüc münasebetiyle vaki olmuş bahri resmi geçitten bugüne avdet eden ve rahatsız bulunduğu için bu samimi ve güzel Türk suaresine iştirakten mahrum kalmış olan Amiral Ikenemu'nun bana verdiği raporda dikkate değer bir fıkra okudum. Bunu size mahremane bildirmekle bahtiyarım. İngiliz donanması komutanı amiralimize bizim Türklerle aramızın nasıl olduğunu sormuş. Amiral de fevkalade iyi ve kardeşçe olduğunu ve her iki memleket donanmalarının münasebet zuhur ettikçe biri birlerini ziyaret edip samimane münasebette bulduklarını söylemiş. Bu düşünceler İngiliz amiralini fevkalade memnun etmiş. O kadar ki amiral bir kaç fırsatla diğer yüksek bahriye zabıtlarına Türklerle Yunanlıların aralarının çok iyi olduğunu Amiral Ikenemu'dan dinlemekle bahtiyar olduğunu tekrar etmiş ve bu hissi bütün dinleyenler üzerinde çok memnuniyeti mucip tesir bırakmış. Hepsi de böyle bir dostluk mevcudiyetinden dolayı amirali tebrik etmişler.'

9 Haziran Salı günü saat 6'da Hamidiye Komutanı tarafından Hamidiye'de bir çay verildi ve bu çaya Bahriye Müsteşarı, Bahriye Erkanı Harbiye Reisi, Yunan zabitan ve kadeleri ile Balkan Paktı elçileri, ateşe militerleri ve başkatipleri, bayanları iştirak ettiler. Gemide görülen intizam ve temizlik herkesin takdirini mucip oldu. Bu ziyafet çok zarif ve neşeli geçti. Yunan matbuatı bu ziyaret vesilesiyle hakkımızda çok güzel yazılar yazdı. Halk coşkunu ve samimi tezahüratta bulundu. Hükümet bu vesile ile de hakkımızda azami cemilekârlığı esirgemedi. Hamidiye şerefine geceleri Akropol aydınlattırıldı. Stada Caddesi baştan başa donatıldı. Aris gemisi de bu şenliğe iştirak etti. Hamidiye de bu dostane nezakete mukabele olmak üzere donatıldı.

Mektep gemimizin Korfu'da pek iyi karşılanmış olduğu, Mektep Komutanı Albay Ertuğrul'dan alıp suretini ilişik olarak sunduğum rapordan anlaşılmaktadır. Girit'te de aynı hüsnü kabul gösterildiği bugünkü matbuat neşriyatında okunmaktadır. Hamidiye Komutanı geminin uğradığı Yunan limanlarından elçiliği telgrafla muntazaman malumattar etmiştir. Bunların suretleri ilişiktedir. Bu münasebetle arz etmeyi vazife bilirim ki zabitelerimizin ve talebelerimizin intizam, terbiye ve vakarları burada birkaç ay önce donanmamızın ziyareti ile açılmış olan güzel ve yüksek tesir ve takdir duygusuna yeni bir değer daha ilave etti. Bu ziyaret iki devlet arasındaki derin dostluğun bir defa daha tebarüz etmesine vesile olmak bakımından da çok hayırlı oldu. Yunan hükümetinin mektep gemimize gösterdiği yakın alaka, yüksek nezaket ve samimi misafirperverlik teşekküre şayandır. En derin saygılarımı sunarım.”

HAMİDİYE'NİN 1938 AKDENİZ ZİYARETİ

Hamidiye mektep gemisinin 1937 yılında yaptığı Yunanistan ziyareti sonrasında ortaya çıkan dostluk havasının pekiştirilmesi amacıyla hemen bir yıl sonrasında planlanan gezi güzergâhında ise Bulgaristan'ın Burgaz, Köstence, Sulina limanları da bulunmaktadır. Haydarpaşa'dan 16 Mayıs 1938 günü başlayacak gezi³² 17-20 Mayıs döneminde Burgaz, 21-24 Mayıs tarihinde Köstence, 25-27 Mayıs döneminde Sulina'nın ziyaret edilmesinin ardından 27 Mayıs 1938 günü saat 18.00'de Sulina'dan ayrılacak olan gemi 28 Mayıs 1938 tarihinde saat 17.00 sularında da tekrar Haydarpaşa Limanı'na demir atacaktır.³³ Geminin bu ziyaret öncesi Türk karasularında en son ziyaret ettiği şehir ise Tekirdağ olur.³⁴ Hamidiye mektep gemisinin Karadeniz seyahati sırasında ziyaret ettiği limanlar arasında bulunan Varna'da³⁵ gemiyi karşılayanlar arasındaki Sofya Büyükelçisi Şevki Berker de vardır.³⁶ Bulgaristan sularına girdiği andan itibaren 2 Bulgar torpidosu

³² **Tan**, 16 Mayıs 1938.

³³ **BCA.030.10.62.415.8**

³⁴ **Tan**, 6 Mayıs 1938.

³⁵ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1938.

³⁶ **BCA.030.10.62.415.9.**

tarafından karşılanan Hamidiye gemisinin ziyareti iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesi için de bir vesile olur.³⁷ Gemi personeli bu gezi sırasında ayrıca Varna'da bulunan Meçhul Asker anıtına da çelenk koyarak saygı duruşunda bulunurlar.³⁸

Hamidiye okul gemisinin son derece stratejik bir hamleyle ve kritik bir süreçte yapacağı Akdeniz ziyareti beraberinde bir takım tarihi ilginçlikleri de getirmektedir. Özellikle Türk tarihinde 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Harbi sonrasında adanın İngiltere'ye kiralanması³⁹, Hamidiye isimli geminin de İngilizlere ödenecek tazminatlara karşılık gemi maliyetine yapılan eklemeler sonrasında Osmanlı donanmasına katılması ve Abdülhamit adını taşıyan bir geminin bu adaya yapacağı ziyaret ilginç tesadüfler zincirinin ilk halkasını oluşturur. Hamidiye okul gemisi işte bu şartlar içerisinde Akdeniz'de Hatay sahilleri ve limanlarını da içine alan stratejik önemi son derece büyük bir seyahate çıkmaktadır. Şüphesiz gemi personelinin büyük bir kısmı ve hatta ülke yönetiminde bulunan bazı üst düzey yetkililer bile bu gezinin anlamı ve ortaya koyacağı sonuçları görmekten uzaktırlar ve konuyu sadece klasik bir dostluk gezisi olarak değerlendirmektedirler. Oysa daha sonraki süreçte seyahatin hiç de sıradan olmadığı ve çok iyi planlanmış bir stratejinin ürünü olduğu da ortaya çıkacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde bir askeri geminin Hatay gibi genç Türkiye Cumhuriyeti devleti için son derece sıcak ve gündemden düşmeyen bir sorunun yaşandığı dönemde Hatay'ın Pavyas ilçesi yanında ayrıca Lozan ile İngiliz müstemlekesi olması resmen kabul edilen Kıbrıs adasını da içine alacak bir geziye çıkması, İskenderiye ve Hayfa gibi kritik yerleri de gezi güzergâhına alması tesadüf

³⁷ **Tan**, 16 Mayıs 1938.

³⁸ **Tan**, 20 Mayıs 1938.

³⁹ Colin Thubron, **Journey Into Cyprus**, Middlesex, 1986, s.217, Fedai Harid, Müsevvid-zade Avukat Osman Cemal, **Adsız Kitap**, KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., 35, Salahi R.Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı?" , **Bellekten**, C XLII, S 165-168, Ankara, 1978, s.741.

eseri olamaz. Bu durumun tesadüfi olmadığı Hatay'ın Türk topraklarına dahil edilmesinin hemen ardından Atatürk'ün Kıbrıslı Türk bilim adamlarından ve 3 ciltlik Kemalizm İnkılabının Prensipleri (1938) kitabının da yazarı Saffet Engin (Arın Engin)'e Kıbrıs'ın geleceği konusunda söylediği "Onun da sırası gelecek Saffet Bey." sözüyle daha sonra çok net bir şekilde ortaya çıkacaktır. İlginç olan bir husus ise özellikle Avrupa coğrafyasında İtalya ve Almanya vasıtasıyla ortaya çıkan faşizm baskısının giderek daha yakından hissedildiği bir dönemde bir yandan Çin ile Japonya arasında yaşanan gerginlikler ve çatışmalar bir yandan da Rusya ile Japonya arasında ortaya çıkan gerilimler sadece Avrupa için değil bütün dünya için korku dolu bir sürecin başlangıcı olurken Hamidiye gemisinin bu seyahati de bu kargaşa ortamında ilk etapta çok fazla da önemsenmez. İngiltere'nin açık denizlerde batırılan ticari gemileri nedeniyle sürekli teyakkuz durumunda olduğu ve bu konuda gözdağı ve kuvvet gösterisi amaçlı olarak deniz tatbikatları yapması ve ABD yanında kendisine yer bulmaya çalışması dünya stratejisinde konjonktürün sürekli değişiklikler gösterdiği sıkıntılı bir dönemin başladığını da gösterir. Böyle bir atmosferde Hamidiye gemisinin gezisi de sessiz sedasız başlayacaktır.

Hamidiye mektep gemisinin Karadeniz limanlarına yapacağı bu gezinin hemen ardından bu sefer Akdeniz limanlarını kapsayacak şekilde yeni bir gezi programı da söz konusudur. Geminin Doğu Akdeniz'i kapsayan bu gezisinin en önemli özelliği Lozan Antlaşması sonrasında ilk defa Kıbrıs adasına Türk askeri gücünün çıkacak olması, ayrıca Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasının ardından adaya ilk gidecek askeri gemi olmasıdır. Bu programa göre gemi Akdeniz'de Girit'in Suda, Mısır'da İskenderiye ve Hayfa, ardından Kıbrıs'ta Mağusa, daha sonra da İskenderun, Rodos ve Bodrum Limanı'nı ziyaret edecektir. Yapılan planlamaya göre geminin hareket günü ve saati Haydarpaşa'dan 4 Haziran 1938 günü saat 20.00 olarak belirlenir.⁴⁰ Hamidiye mektep gemisi 7-10 Haziran 1938 döneminde Suda (Girit), 12-15 Haziran 1938 döneminde İskenderiye (Mısır), 17-19 Haziran

⁴⁰ BCA.030.10.62.415.8.

1938 döneminde Hayfa (Mısır), 20-22 Haziran 1938 döneminde Mağusa (Kıbrıs), 23-25 Haziran 1938 devresinde İskenderun, 6-7 Temmuz 1938 devresinde Rodos ve 7 Temmuz 1938 günü Bodrum'da olacaktır.

Geminin gezi güzergâhının belli olmasından sonra gazete manşetlerine de yansıyan ise Hatay'da yapılacak seçimlerde Fransa'nın yol-suzluk yaptığı, bölgede yaşayan Türkler üzerinde baskı ve yıldırma politikası güttüğü yönündedir. Hamidiye'nin gezisi öncesi başlayan psikolojik algı operasyonları en üst düzeyde devam etmektedir ve Fransızlar da tıpkı İngilizler gibi bu geziden pek hoşlanmamışlardır. Öte yandan Almanya ve İtalya'nın Avrupa coğrafyasında iyiden iyiye kendisini gösteren barışa tehdit yaklaşımları ve Berlin-Roma hattında ortaya çıkan tehdit algısının Avrupa'da çok daha yakından hissedilmesi Fransa'yı Türkiye'ye yakın bir politika izlemeye mecbur etmektedir. Bu durum savaştan çıkmış, Milli Mücadele devam ederken Ankara ile Ankara Antlaşması imzalamış Fransa'nın yeni bir savaş macerasına atılmadan soruna kalıcı ve barışçı çözüm bulma yönünde ilerlemesine neden olmuştur. Tam da bu aşamada Haziran 1938 süreci bu şekilde her iki ülke arasında tam bir sinir savaşına da dönüşür ve ardından tam bir güç gösterisi olarak da nitelenebilecek bir hareketle Mustafa Kemal Atatürk askeri denetlemelerde bulunmak ve halkla birlikte olmak amacıyla bu dönemde Mersin'e gelir ve burada İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'la bir araya gelir.⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk yanında askeri ve sivil üst düzey yetkililerin Mersin'de bulunduğu sırada Hamidiye gemisi de Akdeniz'e açılmış durumdadır.

HAREKET TARİH VARİŞ TARİH

Haydarpaşa	4 Haziran 1938	Suda Limanı	7 Haziran 1938 Saat 08.00
Suda	10 Haziran 1938	İskenderiye	12 Haziran 1938 Saat 16.00

⁴¹ Tan, 23 Mayıs 1938.

İskenderiye	15 Haziran 1938	Hayfa	17 Haziran 1938 Saat 09.00
Hayfa	19 Haziran 1938	Mağusa	20 Haziran 1938 Saat 14.00
Mağusa	22 Haziran 1938	İskenderun	23 Haziran 1938 Saat 09.00
İskenderun	25 Haziran 1938	Rodos	6 Temmuz 1938 Saat 11.00
Rodos	7 Temmuz 1938	Bodrum	7 Temmuz 1938 Saat 20.00

Bu planlamaya rağmen gemi daha ilk seferinde Suda değil Hanya'ya uğrar ve orada demir atar. Geminin limana girişinden hemen sonra askeri tören yapılır ve şerefine top atışları yapılır.⁴² Geminin Rodos sonrasında ziyaret ettiği yerler ise Payas (Hatay) Yakacık Limanı, Mersin, Antalya, Fethiye, tekrar Rodos, İzmir, Çanakkale ve İstanbul olarak gerçekleşir. Hatay sorununun gündemi işgal ettiği bir süreçte son derece ince planlanmış bir programla geminin Türkiye için stratejik öneme haiz Kıbrıs adasını ziyaret edip Kıbrıslı Türklerle hasret gidermesinin ardından Payas Yakacık limanına da uğrayacak olması bu geziyi sıradan bir yolculuk olmaktan çıkarmaktadır. Geminin Akdeniz'e açıldığı saatlerde Hatay'da Türk toplumu adına Cumhuriyet Halk Partisi yetkilisi Abdülgani Bey başkanlığında bir heyet de Mersin'e gelerek Mustafa Kemal Atatürk'e Hataylıların bağlılıklarını bildirir.⁴³ Fransa ile Hatay sorununun ve geriliminin ulaşabileceği en üst noktaya çıktığı bir dönemde bu geminin Hatay'a bağlı Payas ilçesine de uğraması, ayrıca "en şayanı dikkat ziyareti müstakil ve kardeş Hatay'ın İskenderun limanına yapacağı ziyaret olacaktır."⁴⁴ denilerek dönemin Türkçe gazetelerinde bildirilen bu ziyaret ve ayrıca varılan

⁴² **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1938.

⁴³ **Tan**, 23 Mayıs 1938.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1938.

anlaşma gereği Türk askerinin Hatay'a girmek üzere olduğu bir zamanda bu ilçede demir atması⁴⁵ son derece planlı stratejik bir hazırlık ve uzak görüşlülüğün bir sonucudur. Dönemin Türkçe gazetelerinin “şayanı dikkat” olarak ifade ettikleri ve farklı bir amacın olabileceği yönünde ipuçları verdikleri gezi böylece Fransız ve İngiliz yetkilileri rahatsız edecek şekilde başlar ve devam eder.

İtalyan İç Savaşı, Almanya ve İtalya'nın yarattığı Avrupa'daki gergin ortam gibi uluslararası sorunlarla Hatay sorunu gibi ulusal bir sorunun manşetlere taşındığı bir dönemde her ne kadar Hamidiye gemisi neredeyse sessiz sedasız Akdeniz'e açılmasına ve Türk basınında birkaç küçük haber dışında hiçbir yayın yapılmamasına rağmen Hatay'ın Türk topraklarına katılması konusunda yapılan uzun soluklu bir mücadelenin de kilometre taşlarından birisini teşkil eder. Geminin İskenderiye, Hatay ve Mağusa gibi o dönemin son derece önemli ve stratejik konuma haiz limanlarına uğramış olması genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin önce Hatay ve ardından da Kıbrıs konusuyla ilgileneceği yönünde ince mesajlar içermektedir. Esasında Hamidiye'nin 1938 tarihli Akdeniz gezisi Mustafa Kemal Atatürk'ün Akdeniz'de katıldığı bir askeri tatbikat esnasında belirttiği “Kıbrıs'a dikkat ediniz. Kıbrıs bizim için önemlidir.” mesajında olduğu üzere sadece Kıbrıslı Türklere yönelik değil ayrıca Kıbrıslı Türklere de zamanı gelince sahip çıkılacağı yönünde İngiltere'ye de gönderilmiş ince bir mesajdır. Öte yandan 20 Haziran 1938 günü ve Hamidiye gemisi tam da Hatay kıyılarında seyir halindeyken Atatürk de Savarona yatında dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da dahil olduğu ve saatlerce devam eden Hatay konulu Bakanlar Kurulu toplantısına da başkanlık edecektir.⁴⁶ Diplomatik ve stratejik Hamidiye hamlesinin en hassas özelliği ise Türkiye ve Fransa devletlerinin Sancak'ın toprak bütünlüğü konusunda daha önce iki ülke arasında imzalanan 29 Mayıs 1937 Antlaşması'na istinaden 17 Haziran 1938 günü askeri heyetler vasıtasıyla Hatay'da görüşmelere başlamasıdır. Bu heyette ilk etapta

⁴⁵ Tan, 25 Haziran 1938.

⁴⁶ Falih Rifki Atay, a.g.e., s. 490.

Org. Asım Gündüz'ün başkanlığında askeri personel görev yaparken yaklaşık 4.5 ay sonra bu heyete Büyükelçi Cevat Açıkalın da katılmıştır.⁴⁷ Hamidiye'nin Doğu Akdeniz'de demir aldığı günlerde Atatürk'ün askeri erkanla Mersin'e gelmesi, aynı günlerde askeri bir heyetin görüşmelere başlaması planlanan ince stratejinin en ince ayrıntısına kadar uygulandığını göstermektedir.

Akdeniz ve Yunan sularına bu kadar aşına olan bir geminin yaklaşık 25 yıl sonra aynı bölgeye tekrar gönderilmesi ince bir stratejinin parçasından başka bir durum değildir. Kıbrıslı Türkler açısından geminin adayı ziyaret etmesi ise sadece sıradan bir ziyaret değil KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denктаşın dedesi Şehirli Memed'in 1878 yılında Lefkoşa'da göndere İngiltere bayrağı çekilirken söylediği "Osmanlı bugün gitti; ancak yine gelecekler."⁴⁸ sözünde olduğu üzere bu dileğin gerçekleşmesi yönünde ilk adım olarak da algılanmasıdır. İngiliz idaresini kaygılandıran ve telaşa düşüren de bu husus olacaktır. Öte yandan adada 1931 yılında Rumlar tarafından Enosis düşüncesini gerçekleştirmeye yönelik olarak başlatılan isyan hareketi sırasında ve hemen sonrasında bütün bu olumsuz faaliyetlerden en çok etkilenenlerin Kıbrıslı Türkler olduğunun geç de olsa farkına varan adadaki İngiliz idaresi o güne kadar kurallara uygun davranan ve yaşayan, ayrıca İngiliz idaresine karşı hiçbir sorun da çıkarmayan Kıbrıslı Türklerin yavaş yavaş da olsa kendi aralarında örgütlenmeye başlayarak Türkiye'yi anavatan olarak gördüklerini de daha kuvvetli bir şekilde seslendirmeye başlamaları endişe kaynağı olur. Özellikle Hamidiye gemisinin ziyareti öncesinde adada Söz ve Ses gazeteleri vasıtasıyla başlatılan milliyetçi söylemlerin İngiliz idaresi tarafından göz ardı edildiği veya önemsenmediği söylenemez. Neredeyse

⁴⁷ Bu görüşmeler 3 Temmuz 1938'de imzalanan askeri antlaşmayla nihayetlenmiş ve 5 Temmuz 1938 günü Kur. Alb. Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askeri de Hamidiye gemisinin de demir attığı Hassa ve Payas'a girmiştir..

⁴⁸ Ulvi Keser, "Milli Mücadelede Kıbrıs-Anadolu İlişkileri ve Atatürk Sevgisi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, S 376, Ankara, Nisan 2003, s. 82-93.

aynı durumla Kıbrıs'ta Birinci Dünya Savaşı döneminde de karşılaştı⁴⁹ İngiliz idaresi bu sefer daha serinkanlı bir politika izlemek suretiyle sorunu daha başlamadan bitirme düşüncesindedir. Bu amaçladır ki Hamidiye gemisinin adaya gelmesinin ardından başlatılan yoğun ve maksatlı propaganda faaliyetlerinde, gemi personeli şerefine verilen yemek ve organizasyonlarda ve basına yansıyan açıklamalarda gelecekte Türk-İngiliz dostluğundan sıkça söz edilmekte, adada yaşayan Kıbrıslı Türklerin İngiliz idaresi altında son derece mutlu olduklarından bahsedilmektedir. Hamidiye okul gemisinin Kıbrıs adasını da içine alan Akdeniz gezisi Türkiye ile Fransa arasında gittikçe gerilen Hatay sorununun gazete manşetlerine iyiden iyiye yerleştiği bir döneme de rastlar.

Esasında bu durum tesadüfi olarak ortaya çıkmış bir husus değildir. Gezinin bir ziyaret noktasının da Hatay'ın bir ilçesine yapılacak olması planlanan programın tesadüfi olmadığı da bir göstergesidir. Bu dönem özellikle Hatay sorunuyla ilgili olarak Türk-Fransız ilişkilerinin iyiden iyiye gerildiği bir dönemdir ve geminin Akdeniz'e açıldığı günlerde gazetelere yansıyan haberlere göre Beyrut ve Hatay kaynaklı bazı haberler Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığının tekrar nüksettiği yönündedir.⁵⁰ Özellikle Türk basını tarafından şiddetle eleştirilen bu haberlerin asılsız olduğu da Türk gazetelerinin manşetlerine taşınır. Böylece dönem Türkiye ile Fransa arasında Hatay merkezli olarak yaşanan bir psikolojik harp dönemi olarak da ortaya çıkar.

⁴⁹ Kıbrıs adasındaki esir kamplarında tutulan Çanakkale Cephesi'nden getirilmiş Türk esirlerini kurtarmaya yönelik olarak Kıbrıslı Türklerin bir isyan ve kurtarma operasyonu hazırladığı bilgisini alan Kıbrıs Valisi Malcolm Stevenson, İngiltere'nin daha önce Mısır ve Hindistan'da da karşılaştığı sömürge insanlarının isyan hareketlerinden çekinerek 6 Mayıs 1919 tarihinde Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği bir raporla Paskalya kutlamaları sırasında Kıbrıslı Türkler tarafından karışıklık çıkartılacağını, hemen ardından da esir kampındaki Türk esirlerin İngiliz askerlerini etkisiz hale getirip ayaklanmayı adanın dört bir tarafına yaymaya çalışacaklarını bildirir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, **Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi**, Bahar 2007, S 5, s.1-68.

⁵⁰ **Tan**, 19 Mayıs 1938.

Her ne kadar askeri bir okul eğitim gemisi de olsa Hamidiye'nin Akdeniz'in açık sularına yapacağı böyle kapsamlı bir gezinin arka planında farklı stratejiler de bulunmaktadır.

Almanya ve İtalya merkezli olarak Berlin-Roma hattında kendisini gösteren Faşizm rüzgârlarının Avrupa'dan başlayarak bütün dünyayı etkisi altına almaya başladığı ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde suların iyiden iyiye ısındığı bir ortamda dikkat edilmesi gereken bir başka güç de İtalya olarak karşımıza çıkar. Özellikle Doğu Akdeniz havzasında söz sahibi olmaya ve egemenlik kurmaya yönelik girişimleri o güne kadar en azından sözde kalsa da İtalya'nın faşist lideri Mussolini başta olmak üzere İtalyan yetkililer Akdeniz'le ilgili söylemlerinde “Mare Nostrum/Bizim Deniz” veya “Büyük İtalya” ve “Akdeniz” gibi bir takım ifadelere sıkça yer vermektedirler. Doğu Akdeniz'de egemen güç olma iddiasındaki İtalya'nın saldırgan ve tehditkâr yaklaşımları bu coğrafyayı tarih boyunca hep arka bahçe olarak gören özellikle Fransa açısından tedirginlik yaratmaktadır. Bu durum şüphesiz Hatay konusunda akılcı ve stratejik bir planı fiiliyata döken Türkiye açısından bir kazanç niteliğindedir.

Söz konusu gergin ortamın Türkiye gibi Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde bir hayli sıkıntı yarattığı günlerde Türkiye de 1935 yılı Şubat ayında Mustafa Kemal Atatürk'ün de katıldığı ve Akdeniz'le beraber Ege Denizi'ni de içine alan bir deniz harekâtı gerçekleştirir. Mustafa Kemal Atatürk'ün “Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu ada bizim için değerlidir.”⁵¹ şeklindeki sözü de muhtemelen bu deniz harekâtı sırasında söylenmiştir. Böylece geminin İngiltere'ye karşı Kıbrıs adası ve özellikle adada yaşayan Kıbrıslı Türklerin haklarının korunması, Fransa'ya

⁵¹ İlginç olan nokta ise Atatürk'ün Antalya'da falezler/kayalıkları seyrederek yaptığı tekne gezisi sırasında sarf ettiği sırada söylediği bu sözleri duyanlar arasında o teknenin miçosu olan Kıbrıs'ın Baf kasabasının Fenike köyünden Salih Zeki İğnegöl de vardır. Salih Zeki İğnegöl, Birinci Dünya Savaşı sürecinde Çanakkale Cephesi'nde savaşmış, ardından Milli Mücadele sürecinde de İğnegöl/İnegöl'de yaralanmış ve daha sonra bunu soyadı olarak Antalya'ya yerleşmiş Kıbrıslı bir Türk'tür. Salih Zeki İğnegöl'ün torunu Özkan Ekekon'la 12 Mayıs 2014 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

karşı Hatay meselesi de dâhil olmak üzere kağıt üzerinde görülmeyen ancak bilinen en az üç farklı stratejisinin de olduğu ortaya çıkar.

Hamidiye okul gemisinin Akdeniz seferiyle ilgili olarak Türk gazetelerine yansıyan haberlerde bu gezinin 7 Haziran 1938 günü Girit'ten başlayacağı ve 10 Haziran tarihinde İskenderiye ziyaretiyle devam ederek yaklaşık 45 gün sonra da sona ereceği belirtilmektedir.⁵² Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikalinden yaklaşık olarak 5 ay önce gerçekleştirilecek olan bu geziyle ilgili olarak Hamidiye eğitim gemisinin Kıbrıs adasını da ziyaret edeceği belli olunca doğal olarak İngiltere hükümeti ile de yazışmalara neden olur ve bunun sonucunda Türkiye'nin Londra'da görev yapmakta olan Büyükelçisi Fethi Okyar tarafından İngiliz hükümetine bilgi verilir;⁵³

“Türk Gemisi Hamidiye'nin Kıbrıs'ı Ziyareti

4 Haziran'dan 7 Temmuz'a kadar Karadeniz ve Akdeniz'de seyredecek olan eğitim gemisi Hamidiye ile ilgili bilgileri ekte gönderilmiştir. 20-22 Haziran tarihlerinde Hamidiye'nin Mağusa (Kıbrıs)'da kalması için yetkililerin müsaade etmelerinin istenmesi rica olunur.

Türk Deniz Kuvvetleri'ne bağlı Hamidiye adlı geminin Akdeniz'de seyrine ilişkin ayrıntılar şöyledir; Komutan: Albay Necati Özdeniz⁵⁴

⁵² **Tan**, 5 Haziran 1938.

⁵³ Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği tarafından gönderilen E 2726/2726/44 kayıt numaralı, 336/46 sayılı 11 Mayıs 1938 tarihli yazı **PRO, FO.371/21935**

⁵⁴ Albay Necati Özdeniz, Harbiye deniz eğitim gemisi komutanlığına 23 Ağustos 1937 tarihinde atanmış ve bu görevini Akdeniz gezisi sonrasında 23 Ağustos 1938 tarihine kadar devam ettirmiştir. Albay Özdeniz daha sonra sırasıyla 4 kez Deniz Harp Akademisi Komutanlığı Deniz Kurmay Başkanlığı, ayrıca Harp Filosu Komutanlığı görevlerinde de bulunmuş ve Tümgeneral rütbesiyle emekli olduktan sonra Kontenjan senatörü olarak da TBMM'de görev yapmıştır. Albay Necati Özdeniz 23 ağustos 1938 tarihinde görevi 1 yıl süreyle yapacak olan Güverte Albay Sami Çığ'a devretmiştir. Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı arasında yapılan resmi yazışmalarda ise gemi komutanı Yarbay Necati Özdeniz olarak görülmektedir. **BCA.030.10.62.415.8.**

Subaylar: 24⁵⁵

Özel Eğitim Gören Subaylar: 35

Deniz Subay Adayları: 50

Mürettebat: 500⁵⁶

Ağırlık: 3.850 ton, Silahlar: 2 15" silah, 8 71/2" silah

Gemideki Diğer Subaylar: Deniz Harp Okulu Müdürü (Komutanı) Yarbay Sami Gültay (4 Haziran-16 Temmuz arasında), Genelkurmay Başkanlığı'ndan Binbaşı Emin İlker (4 Haziran-26 Haziran arasında)

Seyahat Zaman Çizelgesi ve Kalkış-Varış Tarihleri:

Kalkış Varış

Haydarpaşa, 4 Haziran, Saat 20.00 Hanya (Girit), 7 Haziran, Saat 08.00

Hanya, 10 Haziran İskenderiye, 12 Haziran, Saat 16.00

İskenderiye, 18 Haziran Mağusa (Kıbrıs), 20 Haziran, Saat 14.00

Mağusa, 22 Haziran Payas (Türkiye), 23 Haziran, Saat 09.00

Payas, 25 Haziran Rodos, 6 Temmuz, Saat 11.00

Rodos, 7 Temmuz Bodrum (Türkiye), 7 Temmuz, Saat 20.00

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar tarafından İngiliz hükümetine yapılan bu müracaat bir anda Londra'da hareketli günlerin yaşanmasına neden olur ve İngiltere hükümeti acilen Ankara'daki büyükelçisi ve Kıbrıs adasındaki sömürge valisinden ko-

⁵⁵ Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı arasında yapılan resmi yazışmalarda ise gemide görev yapan subay sayısı 25 olarak görülmektedir. **BCA.030.10.62.415.8.**

⁵⁶ Genelkurmay Başkanlığı tarafından Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilen personel listesinde ise gemide görev yapan asker sayısı 300 olarak belirtilmektedir. **BCA.030.10.62.415.8.**

nuyla ilgili bilgi talep eder. İngiltere tarafından 7 Haziran 1938 tarihinde Ankara’da bulunan kendi elçiliklerine gönderilen cevabi yazıda ise Hamidiye’nin Kıbrıs ziyareti konusunda herhangi bir engel bulunmadığı, bu durumun İngiltere açısından bir rahatsızlık yaratmadığı bildirilir. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs Valisi H. R. Palmer’ın da gerek gemi personeline gerekse gemiyi ziyaret etmek isteyen Kıbrıslı Türklere gerekli kolaylığı göstereceği de bildirilir. Bu arada geminin 20-23 Haziran 1938 sürecinde 3 gün boyunca Payas’da bulunması, vatandaşların gemiyi ziyaret etmesi ve Dz. Kur. Alb. Necati Özdeniz komutasındaki toplam 61 subay ve 500 Harbiyeli öğrencinin ilçede vatandaşlarla kaynaşması moral-motivasyon ve özellikle Fransızlara yönelik algı operasyonu bağlamında muazzam bir etki yaratacaktır. Şüphesiz bu geziye doğrudan Dz. Harp Okulu Komutanı Yb. Sami Gültay yanında Genelkurmay Başkanlığını temsilen Bnb. Emin İlker’in de katılması eğitim gezisinin klasik ve alışlageldik gezilerden çok farklı bir amaca hizmet ettiğini ve devletin bu geziye yüklediği önemi göstermesi bakımından da son derece kayda değerdir.

Gemiyle ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada ise geminin 3.850 ton olduğu, gemide Deniz Harp Okulu Erkan Başkanı Yb. Sami Gültay’la beraber 27 Temmuz 1938-20 Ağustos 1938 döneminde Dz. Gedikli Erbaş Hazırlama Mektebi Müdürü Yb. Hilmi Gökbaray’ın da bulunacağı, 4-26 Haziran 1938 döneminde gemide bulunacak Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi Bnb. Emin İlker’in de Mersin’den trenle Ankara’ya döneceği belirtilmektedir.⁵⁷ Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilen resmi yazıda da geminin yapacağı seyahat ve personel hakkında ayrıntılı bilgi verilir;⁵⁸

“1- Hamidiye mektep gemisi bu sene ilişik program üzere yabancı sulara seyahat yapacaktır.

⁵⁷ BCA.030.10.62.415.8.

⁵⁸ BCA.030.10.62.415.8.

2- Bu seyahate gemide bulunacak subay talebe ve deniz talebesi ile öğretmenleri ve gemi mürettebatı listesi bağlıdır.

3- Kurslar talimatı üzere kursları ve sahil tanıma kursu bu seyahate iştirak edeceklerdir.

4- Mektep gemisinin bu seyahat için hazırlıklarının zamanında tamamlanmasına buyruklarını Milli Müdafaa Vekâlet'inden,

5- Mektep gemisinin uğrayacağı limanlar için mensup buldukları yabancı devletlere malumat verilerek alınacak neticenin bir an evvel bildirilmesini Hariciye Vekâleti'nden saygı ile dilerim.

6- Milli Müdafaa Vekâleti'ne ve Hariciye Vekâlet'ine arz edilmiş, bilgi olarak Donanma Komutanlığı'na ve Deniz Harp Okulu Komutanlığı'na yazılmıştır.”

Hamidiye okul gemisinin Kıbrıs'a da uğrayacağı ve Mağusa limanında demirleyeceği haberi Kıbrıs Türk basınında da geniş yer bulur.⁵⁹ Kıbrıslı Türkler, Türkiye'den Hamidiye isimli eski bir harp gemisinin adaya geleceği ve Mağusa limanında demirleyeceğini duyar duymaz Karpaz'dan Baf'a, Limasol'dan Larnaka'ya adanın dört bir yanından akın akın Mağusa'ya gidebilmenin telaşına kapılırlar. Hamidiye gemisini Mağusa'da ziyaret edenler arasında bulunanlardan birisi de Kemal Aşık isimli Kıbrıslı gazetecidir;⁶⁰

“Hamidiye ismini her duyduğumda 1938 yılının sıcak bir yaz gününün heyecanını yaşarım. Daha o zaman 12 yaşında çocuk denecek yaşta idim. Hamidiye'nin Mağusa limanını ziyaret edeceği haberini duyduğu anda Kıbrıs Türk'ü hazırlığa başlamıştı. Hamidiye'nin şahsında anavatanını görecektik, ay-yıldızlı bayrağına olan özlemimizi giderecekti... Hamidiye gemisinin geleceği gün hala daha belleğimden tap-taze. O zaman şimdiki kadar taşıma aracı yoktu. Bu nedenle Mağusa'ya gitmek için araç bulanlar çok şanslı sayılıyordu. Ama araç yokluğu Kıbrıs Türk'ünün limana dökülmesine, kısa bir süre için olsa bile

⁵⁹ Söz, 18 Haziran 1938.

⁶⁰ Kemal Aşık, “Hamidiye Olayı”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, S 4, Mart 1988, Lefkoşa, s.39.

Türk bayrağını gururla seyretmesine engel olamamıştı. Heybesine ürettiği meyveleri dolduran köylü eşeğine binerek Mağusa'nın yolunu tutmuştu. Ama bu olanaktan yoksun olanlar da vardı. Sepetini yumurta doldurmuş, o sıcak yaz gününde Mağusa'nın yolunu tutmuştu. O zaman şimdiki kadar bolluk yoktu. Ulusa ve bayrağa bağlılık, büyüğe saygı, küçüğe sevgi vardı. İnsanlar birbirlerini severler, birbirlerine yardımcı olurlardı. Yokluk içinde yaşamakla beraber mutlu idiler. Vatan, millet, bayrak ve özgürlük özlemi onlara yaşama gücü veriyor, özgür bir gelecek için çalışma arzularını kamçılıyordu. Ayakkabımız yoktu. Ama bu, yazın o sıcak gününde sıcak asfaltta yürüyerek Mağusa'ya gitmemize engel oluşturmadı. Hala daha hatırlıyorum. Tri-komo (Yeni iskele)'yu geçmiş gidiyordum. Yardımsever bir aile durmuş, beni arabasına almıştı. Çocuk olduğum için kimliklerini sorup öğrenememiştim. Allah o ailenin ölülerine mağfiret, hayyatakilerine sağlıklı ömürler versin..."

Geminin Mağusa ziyareti Türk gazetelerine "Bahriyelilerimiz Kıbrıs'ta çok parlak merasimle karşılandı. Rıhtım ve civarındaki kalelerin üzerinde biriken kesif kalabalık..."⁶¹ ifadeleriyle yansır. Bu arada Şimendifer İdaresi de özellikle Lefkoşa-Mağusa hattında yapılan sefer sayısını arttırmak suretiyle bu hatta iki sefer işleteceğini duyurur ve böylece Kıbrıslı Türklere kolaylık sağlar. Hamidiye eğitim gemisinin adayı ziyaret edeceğinin öğrenilmesinin ardından İngiltere Sömürge-ler Bakanlığı da harekete geçer ve Kıbrıs Valisi H.R. Palmer'den bilgi ister;⁶²

"Efendim,

Türk Deniz Kuvvetleri'ne bağlı deniz eğitim gemisi Hamidiye'nin 20 Haziran'dan 22 Haziran'a kadar Kıbrıs'ı ziyaret etmesi hususunda

⁶¹ Tan, 24 Haziran 1938. Ayrıca bkz. Ulus ve Son Posta, 24 Haziran 1938.

⁶² Kıbrıs Valisi tarafından 24 Haziran 1938 tarihinde gönderilen E 4725/2726/44 kayıt numaralı, 90437/38 sayılı, 11 Ağustos 1938 tarihli yazı. PRO. FO.371/21935.

şahsınızı bilgilendirmekten ve bu ziyaretin mahalli milli hislerin üzerinde bırakacağı etkiyle ilgili olarak aşağıdaki tespitlerimi sunmaktan bahtiyarlık duyuyorum.

Hamidiye'nin Kıbrıs sularında kalması sırasında ortaya çıkan son olaylarla ilgili izahatım bugün tarihli ve 267 sayılı mektubumla size iletilmiştir. Bu ziyarete karar verildiğine dair aldığım ilk ve tek resmi haber 23 Mayıs ve 51 sayılı telgrafımla cevaplandığımda 21 Mayıs ve 51 sayılı yazınızda bulunmaktaydı. O tarihte Hamidiye'nin ziyaretinin planlandığı adada bilinen bir durumdu ve haber Söz ve Ses adlı iki mahalli Türkçe gazete tarafından coşkuyla, hainane ve kısıtlamaya uğramadan yayımlanmıştı. Sık sık uyarılmalarına rağmen bu gazeteler, bir süre önce Evkaf Dairesi'ne yapılan saldırılar ve 'Anavatan (Türkiye anlamına gelmektedir.), Atatürk'ümüz' gibi ifadelerin tahrikkâr kullanımıyla beraber Türk milliyetçiliği propagandası konusunda müptela olmuşlardır. Hükümet aleyhindeki bu gazetelerin gerçekte, gazetelerin bir miktar dağıtım yapıldığı Türkiye'de, Kıbrıs'taki İngiliz idaresinin Türkiye ve Türk Cumhurbaşkanına muhalif bulunduğu, başka sebeplerin yanında ayrıca bu geminin ziyaretinden kısa bir süre önce bu zarar verici saldırıların devam ettiği bir dönemde Sömürgeler Bakanlığı yetkililerince her iki gazetenin 'Gazete, Kitap ve Matbuat Kanunu' çerçevesinde sansüre tabi tutulacağı hususunda Türkiye'de son derece zararlı ve tamamen yanlış bir hava yaratmaya çalışıldığı da tahmin edilmektedir. Özellikle son zamanlara kadar Kıbrıs'taki milliyetçilik hareketinin gazetecilikle uğraşan siyasilerin küçük bir bölümünden fazlasının tamamen şahsi menfaatleri uğruna Kıbrıs hükümetinin Türk toplumuna yönelik siyasetine saldırmaya kalkıştıkları tahmin edilememiştir. Bu etkinin izleri özellikle geçen yaz Türk Lisesi yönetimine karşı olan eleştirilerde ve Anadolu'da bir El Dorado peşinde, göç kısıtlamalarından kurtulabilmek maksadıyla Akdeniz'i teknelerle tehlikeli bir şekilde geçmeye çalışan bir sürü yetişkin işsiz beyhude girişimlerinde gözlemlenmiştir.

Türk milliyetçilik hareketinin en son ve daha ciddi bir çehresi Kıbrıs adasını ansızın Türkiye'ye dahil etme ve Atatürkçülüğe yönelme

şeklinde gerçekleşmiştir. 4 Haziran tarihli gizli yazımın 9. maddesinde bu konu irdelenmiştir. Esasında Kıbrıs adasında Rumca ve Türkçe konuşan toplumlar arasında ortak çıkar veya amaç yoktur ve sizin de bildiğiniz üzere Ortodoks muhalefetine yoğun ve sürekli karşı koymasının üstesinden gelebilmek için hükümete yetki de verilmiştir. Hükümete karşı kinleri çok yoğun, ayrıca ırk ve din konusundaki tereddütlerinin üstesinden gelebilecek birileri tarafından yönetilen Müslüman ve Ortodoks topluluklarını birbirinden ayıran genel görüntü ve yaratılıştaki temel farklılık, devlet politikasının temelini birlikte saldırmalarıyla yok edebilecekleri veya en azından tehdit edebilecekleri genel anlamda kabul edilecek olursa, ciddi bir sorun teşkil edecektir. Kıbrıs Türk toplumunun büyük bir çoğunluğunun günlük faaliyetlerinden uzaklaşarak Hamidiye eğitim gemisinin adayı ziyaretiyle ilgilenmeleri Kıbrıs Türk ulusal bilincinin harekete geçmesi tehlikesini doğurmuş, ayrıca daha geniş siyasi özgürlükler ve devlet hizmetlerinden faydalanma konusunda Kıbrıs'ın genel özelliklerine uygun temel soruna da bir ışık tutmuştur.

'Siyasi özgürlükler' ifadesini kasten kullanıyorum çünkü birey olarak Kıbrıs'ta yaşayanların (Türklerin) 1878'deki İngiliz devrinden bu yana zorlama, tehdit ve baskı olmadan şahsi hürriyet ve serbestisini kullandığına inanıyorum ve ben de bunun için söz verdim. Çeşitli kurum ve kuruluşlar, köylüler ve diğer insanlar tarafından devlete doğrudan ulaşabilme şu anda Yasam Meclisi döneminden çok daha kolaydır. Öte yandan yukarıda da arz ettiğim Kıbrıs'a has genel özellikleri tanımlamak zor olmakla beraber iklim şartları yanında iktisadi ve toplumsal imkanların ve küçük çapta da olsa eski bir gelenek olarak fesat ve hilenin bu küçük adanın genel şartlarının ayrılmaz bir parçası olduğudur. Bu durum son derece aktif, bencil ve sıkı bir ırk bilincinin karmaşık bir görüntüsüdür. Uzaktan yönetilen bir insan ahlâk konularıyla uğraşan, insan avcılığı yapan birisi tarafından kolayca etkilenebilir; ancak sorunlara çözüm bulamayan, sıkı çalışma, gayret ve sebat isteyen bir yönetici tarafındansa daha az etkilenir. Bu Türklerle ilgili durum yabancı bir güce karşı olarak her türlü mantıklı girişimin de dışına çıkmak suretiyle mahalli yetkililer tarafından bazen önemi

açısından abartılır ve çirkin veya keyifsiz bir durum öyle kendiliğinden oluverir.

Öte yandan Hamidiye ile ilgili durum ise herhangi bir problemle karşılaşmamak maksadıyla Kıbrıs'taki hükümet veya ilgili bakanlıklarca alınan ve bu geminin Kıbrıslı Türklerden ziyade hükümetin bir misafiri olmasıyla ilgilidir. Burada baş yargıcın bir Türk olması gerçeğinin de desteklediği bu duruma uygun hareket maalesef mümkün olamamıştır. Bu durum Kıbrıs'taki Türk toplumu arasında herhangi bir sorun yaşanmasından çok daha kaygı vericidir. Şu an itibarıyla bu ziyaretin ardında kalan Türk milli his çöküntüsünün ne kadar büyük olduğunu anlamak şüphesiz kolay değildir. Fakat belki de Türk savaş gemileriyle yapılan bir dizi ziyaret bu hükümette belki de katlanarak büyüyen bir memnuniyetsizliğe sebep olacaktır. Öte yandan, bu konu üzerinde duran Yunan hükümeti de Kıbrıs'a bir savaş gemisi göndermeyi teklif edecek olursa bunun sonuçları hakikaten çok ciddi olacaktır. Bütün bunlardan dolayı bu tür ziyaretlerin gelecekte de olabileceği ihtimaline karşılık hükümetin bu konuda erken haber alabileceğine eminim. Böyle olacak olursa bu tür ziyaretler yıllar içinde halkın huzurunu bozabilir ve Kıbrıs'taki uyum da zarar görebilir.”

Görüleceği üzere Kıbrıs Valisi H.R. Palmer adı geçen Söz ve Ses adlı Türk gazetelerini “hainane” davranış içinde ve muhalif olarak nitelendirirken bu gazetelerin cumhuriyetin ilanından sonra bizzat Atatürk'ün emir ve talimatlarıyla desteklendiklerinden bihaber görünmektedir. Vali her ne kadar geminin İngiliz idaresinin misafiri olarak adaya geleceğini belirtse de “hükümette katlanarak büyüyen memnuniyetsizlikten de” dem vurmaktadır. Geminin ziyaretinin milliyetçilik akımlarını körükleyeceği, “anavatan” ve “Atatürk” gibi ifadelerin bolca kullanılmasıyla Kıbrıslı Türkler de milli bilinç oluşturacağı ve Yunanistan'ın buna tepki olarak adaya bir savaş gemisi gönderme ihtilali gibi sebepler İngiliz yönetimini çok rahatsız etmektedir. Görülen odur ki Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Akdeniz'de Fransa-İngiltere işbirliğiyle yoğun faaliyetler gösteren ve Mağusa'da Savoy

Otel'den yönetilen Doğu Akdeniz Özel İstihbarat/İntelijans Departmanı (Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau/EMSIB)⁶³ İSE Doğu Akdeniz'de Hatay-Kıbrıs eksenli gelişmeleri yorumlamakta zorluk çekmektedir.

20 Haziran 1938 günü Mağusa Limanı'na giren ve orada demir atan Hamidiye gemisini 5.000 civarında Kıbrıslı Türk beklemektedir. Kıbrıs Valisi Palmer ise resmi raporunda bu sayıyı 4.000 olarak belirtir. Geminin demir atmasının ardından gemi bandosu tarafından İngiliz Ulusal Marşı çalınır ve gemi komutanı başkanlığındaki bir heyet Mağusa İngiliz Komiseri'ne bir nezaket ziyaretinde bulunurlar. İngiliz Ulusal Marşı gemi bandosu tarafından çalınırken susmayı tercih eden Kıbrıslı Türkler İstiklal Marşı söylenirken ise var güçleriyle marşa katılmayı tercih ederler. İngiliz idaresi bütün bu gelişmeleri yakından takip ederken bir yandan endişeli ve sıkıntılı bir bekleyiş içerisinde de girerler. Yukarıda belirtilen yazıdan da anlaşılacağı üzere özellikle Hamidiye'nin adaya gelmesinin ardından ilk defa askeri bir Türk gemisiyle ve askeri personelle karşılaşan Kıbrıslı Türkler coşkun sevinç gösterilerine başlarlar ve Türkiye ve Atatürk lehine tezahüratlar sokakları

⁶³ EMSIB'in Mısır/Kahire merkezli olarak Doğu Akdeniz'e yönelik ilk faaliyete geçmesi düşüncesi Aralık 1915 tarihinde Binbaşı F. Hall tarafından Yarbay G. F. Clayton'a gönderilen bir mektupla olur ve ardından düğmeye basılır. Konuyla ilgili olarak hemen ardından Merkezi Özel İstihbarat Departmanı/İngiltere'ye gönderilen General Sir John Maxwell imzalı yazı ise yerine ulaşmadan kaybolurken Malta'da bulunan İngiliz istihbaratçıları devreye girer ve işbirliği başlatırlar. Fransa ve İngiltere'nin yanlarına İtalya'yı da alarak tesis ettikleri EMSIB Balkanlardan Ortadoğu'ya, Afrika'dan Avrasya'ya geniş bir coğrafyada muazzam bir intelijans/kontr intelijans ağı kurar. EMSIB'in başına getirilense bir askeri personel değil bir arkeologtur. İngiliz arkeolog Sir Charles Leonard Woolly (17 Nisan 1880-20 Şubat 1960) "Bronz Çağ Kıbrıs Testiciliği/The Cypriot Bronze Age Pottery" kitabının da yazarıdır. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte savaşın orta yerinde ve bu kadar yoğun askeri faaliyetlerin yaşandığı adada büyük yetkilerle donatılmış ve kendi bilimsel çalışmaları yerine askeri istihbarat üzerine çalışması yönünde görevlendirilmiş bir arkeoloğun Doğu Akdeniz, Kilikya (Çukurova) ve Kıbrıs tarihine yönelik nasıl çalışmalar yaptığı bu açıdan da irdelenmelidir. İlginçtir ki Woolly'nin Hitit uygarlığına ait 1912-1914 ve 1919 yıllarında Karkamış kenti kazıları sırasında en büyük yardımcısı ve işbirlikçisi Arabistanlı Lawrence olarak da bilinen İngiliz casusu E. T. Lawrence'dır. FO. KV.I.17, M.I.5 D Branch Report; Imperial Overseas Intelligence; Eastern Mediterranean Section and Appendices, s. 4.

inletmeye başlar. Adadaki İngiliz idaresi ise bu durumdan hiç de memnun değildir ve bu faaliyetleri kışkırtıcı bulmakta, sorumlu olarak da Söz ve Ses gazetelerinde son dönemde yayımlanmakta olan haberleri ve yazıları göstermektedir. Özellikle Kıbrıs Valisi Alan Palmer geminin limanda bulunduğu sürede Kıbrıslı Türklerin gösterdikleri ağırbaşlı tutumu teslim etmekle beraber coşkunun tezahürat arasında “Yaşasın Anavatan, Yaşasın Atatürk.” şeklinde atılan sloganlardan son derece tedirgin olur ve belki de uzun yıllardan beri ilk defa Kıbrıs’a gelen böyle bir gemiyi görebilmek için binlerce Kıbrıslı Türk’ün Mağusa’ya akın etmesi karşısında şaşkınlığını da gizleyemez. Aynı mektubun devamında Kıbrıs Valisi Palmer konuyla ilgili ilave bilgiler verir ve Hamidiye gemisinin ziyaretiyle ilgili sıkıntıları da aktarır;⁶⁴

“24 Haziran tarihli ve 267 sayılı yazıma ilgi vermektan, ayrıca Ankara’daki İngiltere Büyükelçisi’ne gönderdiğim Cumhuriyet gazetesindeki yarı resmî mektubun ekteki suretini size de göndermekten şeref duyarım. Kıbrıs’ta Türk kaynaklarından sağlanan paralarla desteklenen milliyetçilik hareketinin ulaştığı noktanın ne olduğunu belirlemek son derece güç bir sorun halindedir. Bununla beraber Kıbrıs’taki Türk konsolosluğunun adada Atatürkçü hareketin yayılması için parasal destek sağladığı ve hükümete karşı harekette bulunan Türk toplumu arasında bu tip davranışların cesaretlendirilmesinde konsolosluk ve maiyetinin balıca sorumlu olduğuna inanmak için makûl sebepler bulunmaktadır. Her ne kadar bu durum ispat edilemezse de bu unsurlar içinde, konsolosluk kaynaklarından ayda 18 Sterlin alması kararlaştırılan Söz gazetesi de bulunmaktadır.”

Hamidiye mektep gemisinin Akdeniz’de çıkacağı geziyle ilgili olarak hazırlık yapan Türk Dışişleri Bakanlığı da bu konuda hazırladığı bir raporu bizzat Dışişleri Bakanı imzasıyla Başvekalete gönderir;⁶⁵

“Genelkurmay Başkanlığı’ndan alınan örneği bitişik yazıda Hamidiye mektep gemisinin 16 Mayıs 1938’de Haydarpaşa’dan hareketle

⁶⁴ PRO. FO.371/21935.

⁶⁵ BCA.030.10.62.415.8.

melfuf program mucibince bazı ecnebi devletlerin sularına seyahat ve 7 Temmuz 1938'de Bodrum'a avdet edeceği bildirilmekte ve geminin ecnebi limanlarına uğrayabilmesi için bu limanların ait buldukları devletlere malumat verilmesi hususunda Vekaletimizin delaleti rica olunmaktadır. Geminin uğrayacağı limanların ait bulunduğu devletlerden mutad olan izinlerin istenilmesine teşebbüs edebilmek için bu ziyaret meselesi hakkındaki yüksek emirlerinin Vekaletimize tebliğine müsaade buyurulmasını rica ederim. Aynı zamanda seyahat programında dikkat nazarımıza çarpan bazı noktalara dair atideki mülahazaların arzına lüzum hissölundu;

a) Hamidiye'nin uğrayacağı limanlar meyanında Hayfa'da malum olduğu üzere Palestin'de Araplarla Yahudiler arasındaki münaferet yüzünden çıkan birçok kargaşalıklar devam etmektedir. Bu mıntıkada asayişe tamamıyla teessüs etmiş nazarıyla bakılamaz. Böyle bir zamanda bir harp gemimizin Hayfa Limanı'nı ziyareti Arap ve Yahudi davasını güden taraflardan biri veya diğerinin nümayişine vesile olabileceği hatıra gelmektedir. Bu ise gerek hükümetimiz ve gerekse mandater devlet olan İngiltere hükümetince elbette arzu olunmayacak bir keyfiyettir.

b) Programda İskenderun Limanı'nın da dahil olduğu görüldü. Hatay'ın Milletler Cemiyeti'nce hazırlanan statüsünün 22. maddesinin 1. fıkrasında 'Silahlı kara, deniz ve hava kuvvetlerinin idame ve tahşidi ve hatta transit maksadıyla olsa da herhangi bir sebeple bu gibi kuvvetlerin idhali memnudur.' denilmektedir. Filhakika Hatay'da elyevm Fransız mandası devam etmektedir. Şu kadar ki statünün manda idaresiyle telifi kâbil olduğu nispette tatbik edilmesi yine statüde derpiş edilmektedir. Bu kayda rağmen manda idaresinin müsaadesini istihsal ederek bir harp gemimizi oraya göndermek initiativenin tarafımızdan alınması mahzurdan salim değildir. Şu hale nazaran Hamidiye'nin bahis mevzuu seyahati tensip buyurulduğu takdirde Hayfa ve İskenderun limanları ziyaretlerinin programdan çıkarılmasının muvafık olacağını derin saygılarımla arz ederim."

Görülebileceği üzere Hatay konusunda yürütülen ince stratejiyi devletin bütün kurum ve kuruluşlarıyla ilgili birimlerinin katkısıyla yürüten Atatürk'ün yaklaşımına tezat olarak geminin İskenderun limanına uğraması konusunda sakıncaları ortaya koymakta ve geminin Hatay sınırlarına girmemesi yönünde tavsiyede bulunmaktadır. Bununla birlikte Genelkurmay Başkanlığı ve özellikle Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da olumlu görüş bildirmesi sonucu gemi belirlenen programı dışına çıkmayacak ve belirtilen limanları ziyaret edecektir. Aynı konuyla ilgili olarak ve İngiltere tarafından hazırlanan aynı tutanağın devamında Kıbrıs Valisi Palmer, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'e hitaben 30 Haziran 1938 tarihli ve "Sevgili Loraine" başlıklı bir mektup da gönderir;⁶⁶

"Hükümette sıkıntı yaratan bir konuda bana yapabileceğin herhangi bir yardıma müteşekkik kalacağım. Bildiğin gibi Kıbrıs'ta birkaç yıldır Enosis taraftarları çoğalmakta ve milliyetçilik akımları da gizli bir şekilde gelişmekte olduğu görülmektedir. Bu durum 1931'deki sorunlarımızdan kaynaklanmaktadır. Adada nüfusun yaklaşık olarak beşte birini oluşturan Kıbrıslı Türkler daha önce Rum Ortodoks mücadelesine karşı hükümeti desteklemişti. Son dönemlerde Kıbrıslı Türkler arasında ortaya çıkan hükümet aleyhtarı davranışlar gazeteci siyasetçiler ve küçük bir çevreyle sınırlı kalmıştı. Şahsi çıkarları için veya meşhur olma sevdasıyla kışkırtılan bu kişiler Türk toplumuyla ilgili olarak Kıbrıs hükümetinin politikalarına saldırmaya ve ortamı son derece zararlı bir şekilde Türkiye'deki Atatürkçü ortamla karşılaştırmaya kalkmışlardır. Türkçe olarak basılan iki gazete Söz ve Ses (Ses gazetesi sahibinin vefatından sonra yayını durdurmuştur.) bu toplumun sözcüleri olmuş ve uzun süre Evkaf Dairesi'ne yapılan saldırılar ve 'Anavatan' (Türkiye için söyleniyor.) ve 'Atatürk'ümüz' ifadelerinin kullanımı ile birleşen Türk milliyetçilik hareketine kendilerini bahşetmişlerdir. Hükümet aleyhindeki bu gazetelerin gerçekte, gazetelerin bir miktar dağıtım yapıldığı Türkiye'de, Kıbrıs'taki İngiliz idaresinin

⁶⁶ PRO. FO.371/21935.

Türkiye ve Türk Cumhurbaşkanına muhalif bulunduğu, başka sebeplerin yanında ayrıca bu geminin ziyaretinden kısa bir süre önce bu zarar verici saldırıların devam ettiği bir dönemde Sömürgeler Bakanlığı yetkililerince her iki gazetenin ‘Gazete, Kitap ve Basılı Yayın Kanunu’ çerçevesinde sansüre tabi tutulacağı hususunda Türkiye’de son derece zararlı ve tamamen yanlış bir hava yaratmaya çalıştıkları da tahmin edilmektedir.

Hamidiye eğitim gemisinin ziyaretiyle ilgili olarak bu milliyetçilik duygularının ne dereceye kadar ilerleyebileceği konusunda bir takım ipuçları veren bir polis haberinin suretini de ekte sunuyorum. Türk Deniz Kuvvetleri’nin adayı ziyaretinden kısa bir süre önce, 24 Mayıs ve 7 Haziran tarihli Türk gazetesi Cumhuriyet’in yayınlarında özetlerini ekte gönderdiğim iki makale dikkatimi çekmiştir. Bu iki makaleden ilkinin esasında Türkiye’den kaynaklanmış gibi fakat Kıbrıs’ta yazıldığını ve mahalli bir gazetede çoğaltıldığını, ikinci makalenin de benzer bir kaynaktan geldiği intibasının çok yüksek olduğunu gösteren kanıtlar söz konusudur. Cumhuriyet gazetesi Kıbrıs’ta dağıtımı çok olan önemli bir gazetedir ve bu tip propagandaların önüne geçilebilmesi için acilen tedbir alınması gerekmektedir. Bu durum, gazetenin ülkeye sokulmasının kurul kararıyla yasaklanması önerisiyle Yasama Kurulu’na havale edilmiştir. Türk hükümetinin yarı resmi bir kuruluşu olan bu gazeteyi yasaklamadan önce, Kıbrıs hükümetine karşı yapılan son derece gereksiz bu duruma karşılık olacak bazı adımların atılabilmesi amacıyla size yazıyorum. Türk hükümeti şüphesiz Türkiye ile Kıbrıs arasında mevcut iyi ilişkilerin yara almasına müsaade etmeyecektir. Türk ve Kıbrıs hükümetlerinin arasını açmaya çalışan ve yanıltıcı bir ortam yaratanlar ise kötü niyetli ve menfaat düşkünü birkaç kişiden ibarettir.”

Hamidiye deniz gemisinin Kıbrıs ziyareti her ne kadar İngiltere tarafından memnunlukla karşılanmış gibi gösterilse de esasında durum hiç de öyle değildir ve Lefkoşa-Atina-Ankara üçgeninde diplomatik faaliyetler ve yazışmalar da hız kazanmıştır. Kıbrıs Genel Valisi Pal-

mer tarafından kaleme alınan bu yazıda sözü edilen Cumhuriyet gazetesi çıkışlı 24 Mayıs 1938 tarihli ilk yazı “Kıbrıs Türkleri Zelzele Felaketzedeleri İçin İane Topluyor.” başlığına taşınmıştır;⁶⁷

“Anayurdumuzda çok büyük bir acıya sebep olan zelzelenin Kıbrıs Türkleri üzerinde açtığı yaranın derinliğini hiçbir kalem ölçemez. Her tarafta kurulan iane komiteleri haftalardan beri Kıbrıs Türklerinin coşkun hamiyetlerinin maddi ifadelerini toplamakla uğraşüyor. Denilebilir ki yakın zamanlarda hiçbir acı bu kadar yüksek heyecan ve mana derinliği doğurmadı. Buna, yaptıkları geniş iane kurumları ile başpiskoposundan en küçük çocuğuna kadar Yunan yurttaşlarımızın gösterdiği kara gün dostluğunu da katarsanız bizim ne kadar yüksek bir duygu ve ne kadar derin bir seziş istiğrakı içerisinde yüzdüğümüzü tahmin etmek açık ve kolaydır. Ahenk, renk ve mana dolu olan bu tablonun yalnız kara bir noktası var; Kıbrıs'taki Türklerin hem dini hem de cismani biricik müessesesi olan Türk Evkaf Dairesi ve onun başında olanlar derin bir hareketsizlik gösteriyor. Yunanlı yurttaşlarımızın başpiskoposu yukarıda söylediğim his ve heyecanını açıkça haykırıldığı halde. Kıbrıs Türk Evkaf müessesesi demek yalnız atalarımızın vakfettiği malları idare eden demek değil, daha fazla, Kıbrıs Türklerinin riyasetini, hukuki ve dini bütün kurumlarının mihrakını teşkil ediyor. İşte böyle bir otoritenin bizim bu hareketimizde önyak olması lazımken ve o renk, ahenk ve heyecan tablosunun en kuvvetli çizgisi olmak icap ederken bilakis o tabloda aksi mana taşıyan bir şey oluyor. Kıbrıs Türkleri anayurttaki zelzelenin acısı ile kan ağlayarak iane vermeye koşarken Başpiskopos bütün yunanlı yurttaşlarımıza ve kiliseler Anadolu'daki zelzele felaketzedelerine yardım için beyannameler gönderirken Evkafımız da dini mahzuru olduğunu söyleyerek bütün bunların Arapça olmasını emreden tamimler çıkarıyor. Kıbrıs Türkleri felakete uğrayan kardeşlerimize canla başla yardıma devam ediyorlar ve edeceklerdir. Çünkü onlar her ne olursa olsun bir hamiyet ve heyecan anıtı yaratmaya ant içtiler.”

⁶⁷ Cumhuriyet, 24 Mayıs 1938.

Söz konusu yazıda geçen “Yunan yurttaşlarımız”, “anayurdumuzda çok büyük bir acıya sebep olan”, “bizim ne kadar yüksek bir duygu ve ne kadar derin bir seziş istiğraki içerisinde yüzdüğümüzü”, “Vakıf demek yalnız atalarımızın vakfettiği malları idare eden değil” gibi ifadeler Vali Palmer’ın da belirttiği üzere bu yazının Kıbrıs kaynaklı olma ihtimalini yükseltmektedir. Devletin resmi gazetesi haline gelen Cumhuriyet gazetesinin İkinci Dünya Savaşı öncesinde Hatay sorununun belki de Türkiye ile Fransa arasında en gerilimli günlerini yaşadığı bir süreçte Anadolu toprakları dışında yaşayan Türklerle ilgili olarak deprem yardımlarını sebep göstererek de olsa bu şekilde yayımlar yapması düşündürücüdür. Öte yandan egemen olduğu sömürgelelerde milliyetçilik kavramının ortaya çıkmasını hiç istemeyen İngiltere ve Fransa ise Kıbrıslı Türklerin anavatan Türkiye ile kaynaşması ve bir dayanışma içerisine girmesinden de rahatsızlık duymaktadır. 20 Nisan 1938 tarihinde Kırşehir ve bağlı ilçeleriyle köylerinde başlayan ve büyük yıkıma neden olan depremin ardından⁶⁸ öncelikle Ankara, Yozgat, Çorum, Tokat ve Kayseri başta olmak üzere bazı şehirlerin etkilenmesi, özellikle Kırşehir yöresinde depremin daha sonraki günlerde de artarak devam etmesi ve Mayıs ayı ortalarına kadar sarsıntıların sürmesi nedeniyle hayat Anadolu coğrafyasında yaşanmaz hale gelir.⁶⁹ Okullar tatil edilir, devlete ait kurum ve kuruluşlar deprem nedeniyle iş yapamaz olur. İnsanlar çadırlarda veya sokaklarda geceyi geçirmek zorunda kalır. Bunun sonucunda bütün Türkiye’de depremden zarar görenlere yönelik olarak yardım kampanyaları düzenlenir ve bu seferberlikte Türk basını başı çeker. İşte tam bu aşamada Kıbrıslı Türklerin de depremden zarar görenlere yardım etmeye başlaması İngiltere’de rahatsızlık yaratır.

İngiliz idaresi adada daha 20 Mayıs 1938 tarihli yazının şokunu atlatamadan gazetede Yunus Nadi imzalı ikinci bir yazı daha yayımlanır. 7 Haziran 1938 tarihli bu yazıda Yunus Nadi “İmparatorluktan Dökülüp Kalan Türkler” başlığıyla Kıbrıslı Türklerden de söz eder.

⁶⁸ **Tan**, 20 Nisan 1938.

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1938.

20 Mayıs tarihli olan yazıda Kıbrıslı Türklerin kendi iç sorunları ve Evkaf İdaresi'nin duyarsızlığı konusunda eleştirilerde bulunan Cumhuriyet gazetesinde bu sefer doğrudan Kıbrıs adasının bir gün Türk idaresine geçmesi gibi son derece cüretkar ifadeler de kullanılır;⁷⁰

“...Kıbrıs Türkleri... gayet iyi insanlar, hür bir idare altında mümkün olduğu kadar iyi bir hayat geçirmek için çalışıp gidiyorlar. Mesela Kıbrıs Türklerine göstereceğimiz alakadan günün birinde bu adayı Türk idaresine geçirmeyi istihdaf etmek gibi bir düşünce bulunamayacağını izaha hacet yoktur. Bize, o halde Kıbrıs Türkleri ile neden alakadar oluyorsunuz denilemez. Cevabı çok basittir. Çünkü onlar kanları kanlarımızdan olan Türklerdir. Başka ne sebep arıyorsunuz? Kıbrıs Türkleri ile alakamızın bundan ibaret olan mahiyetinin hangi şekillere taalluk edebileceğine gelince, biz sadece Kıbrıs Türklerinin müterakki dünya hayatına adım uydurmakta ağabeyleri olan Cumhuriyet Türkiye'si Türklerine imtisal etmelerini isteriz. İmparatorluktan ayrılan yerlerdeki bütün Türkler gibi Kıbrıs Türkleri dahi şimdiye kadar mahiyeti daha ziyade dini olan cemaat teşkilatı dairesinde idare olunuyorlar. Bundan dolayı kendilerini asla ayıplamıyoruz. İnkılapçı Cumhuriyet Türkiye'si dahi mukaddes bir keyfiyet olan dini dünya işlerinden ayrıralı daha on beş yıl oldu olmadı gibi bir şeydir. O zamana kadar biz dahi milliyeti biraz, hatta birçok dinle karıştırıyorduk. Şimdi ise vicdan hürriyeti umumi kaidesi içinde dinlere de hürmetkâr olmakla beraber milliyetçiliğin müstakil bir şuur olması lazım geldiğine inanıyoruz. Müftü Efendi camileriyle cemaatleriyle meşgul oladursun münevver Türk gençliği her yerde milli varlığın yükselmesini modern ve şuurlu bilgilere istinad ettirecektir. Misal diye aldığımız Kıbrıs Türklerinde ileri anlayışlı böyle bir kültür, hayat ve hareketini görmek ve onların içtimai hayatlarının her safhasında bu yepyeni kültürle yükseldiklerini öğrenerek memnun ve münşerih olmak isteriz. Ve bunu yalnız Kıbrıs Türklerinde değil imparatorluktan ayrılan yerlerin hangisinde ve nerelerinde Türkler varsa hepsinde aynı yeni hayatın uya-

⁷⁰ Cumhuriyet, 7 Haziran 1938.

nıp yürümeye başladığını bir an önce görmek en samimi emellerimizin ilklerindedir. Ağabey vaziyetinde Cumhuriyet Türkiye’si Türklerinin mesut vaziyetleri kendilerine İmparatorluktan dökülüp kalan diğer Türk kardeşlerimizin hal ve şanları ile, talihleri ile alakadar olmak vazifesini yükselttiğini dahi ilave edelim. Yeni Türk hayatının şiarı şuurlu, müterakki ve mütesanid bir milliyetçilik olacaktır.”

Yazıda belirtilen “...imparatorluktan ayrılan yerlerin hangisinde ve nerelerinde Türkler varsa hepsinde aynı yeni hayatın uyanıp yürümeye başladığını bir an önce görmek...” ifadesi de Fransa’yı Hatay, İngiltere’yi de Kıbrıs konusunda rahatsız edecek türdendir. Daha 15. yılını kutlayan genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin “uzakta olsunlar, yakında olsunlar” dış Türklerle ilgilenmesi ve onlara ağabeylik yapmasını isteyen yazıda ayrıca “tasfiye oluna oluna nihayet Türklük Türkiye’sinde karar kılındığından” bahsedilerek Kıbrıslı Türklerin daha ziyade dini kurallar üzerine oturmuş Evkaf idaresince yönetilmeye çalışıldığı belirtilerek Türkiye’de de din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının sadece 15 yıllık bir mazisi olduğuna dikkat çekilir. Yazıda altı çizilerek belirtilen bir husus ise Türkiye’nin Kıbrıslı Türklerle ilgilenmesinin hiçbir siyasi amaç ve hedefe yönelik olmadığı, bütün bunların sadece kültürel gayelerle dolu olduğudur. Hamidiye okul gemisinin Akdeniz seferine çıktığı, Hatay’a ve Kıbrıs adasına da uğrayacağı bir dönemde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bu yorumlar Türkiye Cumhuriyeti devletinin özellikle Hatay ve Kıbrıs odaklı hedefleri konusunda daha önceden planlanmış bir kurgunun parçası olduğunu işaret etmektedir. Bu arada İngilizler tarafından Vali Palmer imzasıyla hazırlanan raporun ekinde 24 Haziran 1938 tarihli bir başka rapor daha bulunmaktadır ve polis yetkilisi J. H. Ashmore imzasını taşımaktadır;⁷¹

“...20 Haziran 1938 tarihinde Türk deniz eğitim gemisi Hamidiye’nin adaya gelmesi konusunda sizleri bilgilendirmekten memnurluk duyuyorum. Türkiye’nin Kıbrıs konsolosuna gemide işini bilen

⁷¹ PRO. FO.371/21935.

görevli tarafından refakat edilmiştir. Hemen ardından da isimleri aşağıda verilen Kıbrıslı şahsiyetler gemiye bindiler ve gemi kaptanı ve diğer subaylarla tanıştılar; Lefkoşa'dan Mehmet Necati Özkan, Lefkoşa'dan Türk tercüman Mehmet Mithat, Yasam Kurulu eski üyesi M. Zekai, Lefkoşa'dan Necmi Avkıran, Lefkoşa'dan Hasan Basri, Müslüman ve Hristiyan erkek izciler ile Kardeş Ocağı ve Türk İdman Yurdulular takdim edildiler. Kardeş Ocağı'nın da aşağıdaki üyeleri hazır olmuşlardı; Lefkoşa terzisi M. Naim, Lefkoşa diş hekimi M. Saffet, Lefkoşa eczacısı Necmi Avkıran

5.000 kadar insan toplanmıştı ev ellerini şaklatarak sevinçlerini açığa vuruyorlardı. Har tarafta 'Yaşa' nidaları yükseliyordu ve bir Kıbrıslı Türk de 'Yaşasın Atatürk' diye bağırıyordu. Böyle olmakla beraber kalabalık son derece itidalli idi ve herhangi bir hadise söz konusu olmadı ve tahrikkar ifadeler de söz konusu değildi. Gemi ziyaretçilere açıldıktan sonra en az %75'i kadınlar olmak üzere binlerce Türk gemiye çıktı. Bunlardan çoğu da kağıttan hediyelik eşyalar satın aldılar ve gemiye çıkan önemli ziyaretçilerin yüzlercesinde de gemideki subaylar tarafından yakalarına iğnelenmiş kırmızı-beyaz renkli kurdeleler vardı. (Numune ekte gönderilmiştir.) Mehmet Mithat, M. Zeki ve özellikle de Kıbrıs Türk toplumu başkanının yetkisini de devralmış bulunan Necati Özkan da bu ziyaret sırasında sanki Türk vatandaşymış gibi davranmıştır.”

Öte yandan Milli Müdafaa Vekâleti tarafından Başvekalet Yüksek Makamına gönderilen bir resmi yazıda da geminin Akdeniz'de yapacağı seyahatle ilgili olarak ortaya çıkacak zorunlu masraflar konusunda bilgi aktarılır;⁷²

“Hamidiye mektep gemimiz 16 Mayıs 1938 tarihinde İstanbul'dan hareketle Karadeniz'de Burgaz, Köstence, Sulina ve Akdeniz'de Suda, İskenderiye, Mağusa, Rodos yabancı devlet limanlarını ziyaret edecektir. Bundan evvelki senelerde İngiltere, Malta, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya sahillerine seyahat yapan diğer gemilerimiz subay

⁷² BCA.030.10.62.415.10

ve eratiyla bu yabancı limanlarda sahile çıktıklarında yapmaya mecbur kaldıkları birçok zaruri masrafları karşılamak, bilhassa ecnebi subay ve erlerinin ikramlarına mukabele edebilmeleri için kendilerine muayyen miktarlarda mesture tahsisatınızdan zaruri masraf olarak kıymetli yardımlarda bulunulmuştu. Bu hususun önlenmesi için ecnebi memleketlere gönderilen subaylara verilen ikamet, seyahat yevmiyelerinin yarısının bundan böyle bu gibi seyahatler yapan gemi subaylarına, bu paranın yarısının da erbaş ve erlere verilmesi hakkında 11 Aralık 1937 günlü ve 73756 sayılı tezkeremizle (Bu paraların miktarının muayyen olmamasından) Maliye Vekaleti Masarifi Gayrı Melhuze tertibinden verilmesine dair bir kanun yapılması arz ve teklif edilmiştir. Bu Vekâletçe tetkik edilmekte bulunan teklifimiz henüz kabul edilmediğinden ve kanun da çıkmadığından gemilerimizin ecnebi limanlara seyahati sırasında mürettebatına verilmesi zaruri olan masraflarının temini mümkün kılınmamaktadır. Hâlbuki Hamidiye mektep gemimizin Genelkurmay Başkanlığı'nca yaptırılan bu seyahati hem uzun zaman devam etmesi hem de altı muhtelif ecnebi limanı dolaşması bakımından subay ve erati için daha maddi müşküller arz etmektedir. Maaşını ailesinin geçim masraflarına inhisar ettirebilen subay, gedikli subay, erbaşlarla esasen cüzi bir para ellerine geçen talebe ve erlerimize sarfına mecbur kalacakları masrafları karşılamak üzere ilişik listede tayin ve tespit olunup tasvibinize arz edilen 15.000 liranın geçen senelerde olduğu gibi verilmesine müsaadenizi derin saygılarımla rica ederim.”

Buna göre gemide görevli olan 25 gemi subayı ve 43 öğrencinin her birine 125 lira olmak üzere toplam 8.500 lira, 4 gedikli subaya 70 lira üzerinden toplam 280 lira, 49 erbaş 40 lira üzerinden toplam 1960 lira ve 280 er için de adam başı 15 lira olmak üzere 4200 lira verilecektir. Gemi böylece İskenderiye ve Hayfa üzerinden 20 Haziran 1938 günü Mağusa'ya gelir ve Kıbrıslı Türklerin coşkun sevinç gösterileri arasında limana demir atar.⁷³ Geminin Akdeniz'deki yolculuğu

⁷³ Söz, 21 Haziran 1938.

ve Kıbrıs ziyareti konusunda duyarlı davranan ve bu seyahati yakından takip edenler arasında Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıs Rum basını da bulunmaktadır;⁷⁴

“Her iki memleketin dostları, Hamidiye ziyareti fırsatıyla kendileri için çok değerli olan İngiliz-Türk dostluğunun uyumuş bir halde bulunan Kıbrıs adasına gelmesinden bir iftihar duymuşlardır. Misafir geminin zabıtları ve talebesi bilsinler ki yalnız kendilerini selamlamak için Mağusa'ya akın eden heyecanlı kalabalık değil belki her sınıf halkın her ferdi kendilerine hoş geldiniz diyerek bu itimatsızlık ve şüphe günlerinde pek kıymetli olan iki millet arasındaki dostluğa saygı göstermekle sevinç duymaktadırlar. Dost limanlar, güler yüzler ve sahihden samimi karşılamalar... bir donanmanın yücelmesi için çok güzel ananelerdir ve biliyoruz ki Türk denizcisi gelecekte hedefine varacaktır. Demir atacakları her yerde dost limanlar bulmalarını dileriz.”

“Kıbrıs limanlarını ziyaret eden Türk deniz okulu Hamidiye'yi ve içinde seyahat eden Türkiye Cumhuriyeti'nin yarınki savunucuları subaylarla talebeyi derin bir heyecanla selamlarız. Artık Hamidiye kızıl sultanın baskılı yönetiminin vasıtası olmaktan çıkarak yeni doğan bir milletin gençliğinin çelikleştiği, demokrasi ve hürriyet fikirlerini öğreten ve yayan bir okul haline gelmiştir. Kıbrıs halkı Yunan ve Türk güzel adasında yarının Türk subaylarını konuk etmekle büyük bir sevinç duymaktadır.”

Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıs Rum basınının da büyük ilgi gösterdiği bu geziyle ilgili olarak bazı Rum gazetelerinde gemiyle ilgili olarak şiirler de yayımlanır. Bunlardan birisi de Esperini gazetesinde çıkan “Hoş geldiniz.” başlıklı şiirdir.⁷⁵ Kıbrıslı Türkler ise bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen adaya bir Türk gemisinin geleceğini öğrenince akın akın Mağusa limanına koşarlar ve gemiden incek Türk denizcilerini karşılamaya hazırlanırlar. İngiliz idaresi ise bir yandan

⁷⁴ “Hoş geldiniz” başlığıyla Hamidiye'nin adaya gelişini duyuran İngilizce Embros ve “Selam” başlığıyla Rumca yayımlanan Kipriykos Dibos gazetesinden aktaran Söz, 25 Haziran 1938.

⁷⁵ Söz, 25 Haziran 1938.

Kıbrıslı Türklerin bir taşkınlık yapmasından çekindiklerinden bir yandan da limanda asayışı sağlayabilmek amacıyla kontrollü geçişlere izin verme ve herkesi gemiye çıkarmama düşüncesindedir. Bu amaçla Mağusa'nın her tarafında ve özellikle de liman çevresinde geniş güvenlik tedbirleri alınır ve Kıbrıslı Türklerin gemiye erişmelerini engellemek maksadıyla limanda bir emniyet şeridi oluşturulur. Limana gelen kalabalık ise bir süre sonra bu emniyet şeridini yarmak suretiyle gemiye çıkmaya başlar.⁷⁶ Gemiye ilk ziyaret edenler arasında bulunan gazeteci M. Akif daha sonra duygularını “Unutulmayacak Bir Gün” başlıklı bir yazıda dile getirir.⁷⁷

Gemiye ziyaret eden Kıbrıslı Türklerin yakalarına kırmızı-beyaz renkli kurdeleler takılırken ayrıca günün anısına küçük hatıra eşyaları da verilir. Binlerce Kıbrıslı Türk'ün limana akın etmesinin ardından ortaya çıkabilecek kargaşa ortamına karşılık İngiliz idaresi tarafından günler öncesinden bazı tedbirler de alınmıştır. İngilizler liman bölgesine takviye askeri birlik ve polis sevk ederken ayrıca geminin yanaşacağı bölgede halatlarla bir sınır çekmek suretiyle de düzeni sağlamaya çalışmışlardır. Öte yandan liman son derece kalabalık olmakla beraber herhangi bir taşkınlık söz konusu olmaz ve geminin demir atmasının ardından ilk etapta resmi görevliler ve daha sonra Kıbrıslı Türk temsilciler, onların ardından da kendilerine izin verilen Kıbrıslı Türkler gemiye çıkarırken İngilizler kıyıda oluşan baskıya daha fazla direnemez ve orada bulunan bütün ziyaretçilerin gemiye çıkmalarına müsaade ederler. Limana gelen insanların ellerinde kendi ürettikleri helimden peynirli böreklerle, kurbanlık koçlardan köy ekmeğine kadar pek çok hediye de bulunmaktadır. Böylece gemi adada bulunduğu süre zarfında binlerce Kıbrıslı Türk tarafından ziyaret edilirken Kıbrıs

⁷⁶ İbrahim Gündoğdu, “Anavatan-Yavruvatan İlişkileri”, **Kıbrıs Postası 100. Yıl Özel Sayı**, 19 Mayıs 1981, Ankara, s. 27-28.

⁷⁷ M. Akif, “Unutulmayacak Bir Gün”, Kıbrıs, 20 Haziran 1949'dan aktaran Ahmet C. Gazioğlu, **Enosis Çemberinde Türkler; Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Cyrep Yay., Nisan 1996, İstanbul, s. 296.

Rum basını da bu ziyaretle ilgili yakın ilgi göstermeye devam eder ve Hamidiye'yi manşetlerine taşır.⁷⁸

Hamidiye gemisini adada karşılayan ve adanın farklı noktalarında düzenlenen faaliyetlere götüren ve askeri personele adeta ev sahipliği yapan ise Kardeş Ocağı olur. Lefkoşa'ya gelen Hamidiye personelinin bir kısmı Kardeş Ocağı tarafından Lefkoşa'da önce mahalli lokantalarda ağırlandıktan yaklaşık 20 kişilik küçük bir bölümü de Lefkoşa'da Türk spor kulüpleri tarafından ağırlanır. Başta Mağusa olmak üzere Hamidiye gemisinin Kıbrıs adasını ziyareti münasebetiyle Lefkoşa, Larnaka, Limasol'da da farklı faaliyetler yapılır ve Türk denizcileri şerefine eğlenceler, toplantılar düzenlenir. Lefkoşa'ya gelen 70 kişilik grubun dışında 64 kişilik askeri personel Mağusa, 32 kişi de Bafta misafir edilirler ve bu askeri personel için Salamis antik kenti yakınlarında bir de piknik düzenlenir. Kıbrıslı Türkler özellikle Cumhuriyet döneminde Türkiye'den gelen bir askeri gemiyi ziyaret edebilmek ve gemideki Türk bahriyelilerle muhabbet edebilmek için birbirleriyle yarışa girerler.⁷⁹ Geminin Mağusa limanına gelmesinin ardından gemiden inen Türk denizcileri de bir yandan Kıbrıslı Türklerle hasret gidermeye çalışırken bir yandan da alışveriş yapma telaşına girerler ve böylece özellikle Lefkoşa Arasta'da bulunan Türk esnafın yüzü bir nebze de olsa çarşıya bırakılan para sayesinde güler ve ticari faaliyetlerde iki günlüğüne de olsa bir hareketlilik ve canlanma ortaya çıkar.⁸⁰

Bu arada Cumhuriyet gazetesinde arka arkaya yayımlanan iki yorumun ardından aynı gazetenin 10 Temmuz 1938 tarihli sayısında da Reşat Mahmut isimli bir Kıbrıslı Türk tarafından kaleme alınan "Kıbrıslıların Derdi" başlıklı bir yorum yayımlanır. Yunus Nadi'nin 7 Haziran 1938 tarihinde gazetede çıkan yorum yazısına cevap niteliği de taşıyan ve Yunus Nadi'ye teşekkür ve şükran dolu duyguların da aktarıldığı bu cevabi yazı daha önce 20 Mayıs 1938 günü Cumhuriyet'te

⁷⁸ **Söz**, 25 Haziran 1938.

⁷⁹ **Söz**, 28 Haziran 1938.

⁸⁰ 1928 Lefkoşa doğumlu Dr. Mehmet Cemal Cankat ile 15 Ocak 2008 ve 18 Nisan 2008 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

çıkan depremzedelere yardım konulu yorumu kaleme alan kişinin de Reşat Mahmut tarafından yazıldığını düşüncesini akıllara getirmektedir.⁸¹ Cumhuriyet gazetesinde bu yazının kaleme alındığı gün gazetenin manşetinde ise Türk askerinin Hatay'a girdiği ve göreve başladığıyla ilgili bir haber bulunmaktadır. Gazete bu haberle birlikte ayrıca Hatay'a giriş yapan askeri birlik ve komutanlarının da fotoğraflarına yer vermiştir. Aynı gün Türk askeri birliğinin başında bulunan Alb. Şükrü Kanatlı da Reyhaniyelilerin isteklerini kırmayarak birliğiyle Reyhaniye'ye gelir. Köylüler tarafından Ayrancı köyü yakınlarında karşılanan Türk birliği daha sonra coşkun sevinç gösterileri arasında Reyhaniye'ye gelir. Bu arada Çatalhöyük köyündeki köprüden geçerken "Türk ordusu Hatay'a girerse tek kızım Necla'yı kurban edeceğime and içmişim." diyerek kızını Albay Şükrü Kanatlı'nın atının ayaklarının altına yatan Mürseloğlu Kemal Bey güçlüğü ikna edilirken kız kurtarılır ve yerine bir koç kurban edilir. Hamidiye gemisinin Kıbrıs adasını da içine alan Akdeniz ziyareti sona ermesine rağmen özellikle Ses ve Söz gazeteleri vasıtasıyla adada yükselmeye başlayan milliyetçilik akımları İngilizleri iyiden iyiye rahatsız eder. Her ne kadar Türk basınında geminin Kıbrıs ziyareti konusunda belki de İngiliz idaresini rahatsız etmemek maksadıyla çok fazla haber ve yorum yayınlanmamasına rağmen İngilizler bu konuda ileriye dönük kalıcı tedbirler alma düşüncesindedirler. Bu bağlamda İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine de kendi hükümetinden aldığı talimat uyarında Türk Dışişleri Bakanlığı ile irtibata geçer ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bir görüşme yapar. İngiltere Büyükelçisi'nin resmi bir girişim olarak algılanmaması gerektiğini belirttiği ve dostça bir görüşme olarak nitelendirdiği bu görüşmenin ana konusu ise Kıbrıs adası ve Kıbrıslı Türklere'dir.⁸²

SONUÇ

Görüldüğü üzere Hamidiye eğitim gemisinin Dışişleri Bakanlığı-Genelkurmay Başkanlığı eşgüdümünde ve hassas bir stratejiyle önce

⁸¹ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1938.

⁸² Ahmet C. Gazioğlu, a. g. e., s. 308.

Balkan coğrafyasında Yunanistan ve Yugoslavya ve ardından Bulgaristan limanlarına ziyarette bulunması ve hemen ardından 1938 yılı içerisinde Doğu Akdeniz'i kapsayan bir başka yolculuğa başlaması farklı stratejik amaçları hedeflemektedir. İlkinde Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan geminin olağan personeli tarafından ve olağan şartlarda ziyaret edilirken hemen ardından gelense Genelkurmay Başkanlığı temsilcisi ve Deniz Harp Okulu komutanının da iştirak ettiği farklı bir programa dönüşür. Dönemin basın-yayın organları şüphesiz buradaki ince mesajları algılamakta ve aktarmakta güçlük çekerken yine de satır aralarına yansıyan bazı haberler Hatay-Kıbrıs hatında farklı mesajlar olduğunu da göstermektedir. Söz konusu yolculuğun başlaması ve geminin açık denize çıkmasının ardından Atatürk'ün önce Ankara'da geniş katılımlı bir Hatay toplantısı yapması ve ardından Mersin ve Adana'yı kapsayan yurt gezisine çıkması psikolojik algı hareketi ve bölge insanına yönelik moral-motivasyonu güçlendirici adımlar olarak değerlendirilir.

Perde arkasında tam anlamıyla sinir savaşlarının yaşandığı, Fransız ve İngiliz yetkililerin geminin bu ziyaretlerinden ne kadar memnun olduklarını göstermeye çabaladıkları süreçte esasında intelijans servisleri de var güçleriyle çalışmaktadırlar. 1930'lu yıllarda ortaya çıkan konjonktürel altyapıya uygun olarak Berlin-Roma hattında tehditkar bir faşist yayılmacı zihniyetin kendini göstermesi, ardından Milli Mücadele sürecinde özellikle Çukurova coğrafyasında Fransız üniforması giymiş Ermeniler üzerinden Türk insanına karşı savaşın güçlüğünü Fransa'nın en üst düzeyde anlaması Hatay sorununun Türkiye lehine ve müzakereci bir diplomatik yaklaşımla çözülebileceği kanaatini de uyandırır. Öngörülü, sabırlı, aklıselim çerçevesinde ve eldeki bütün imkanlar kullanılarak yürütülen bu akıl oyunlarında önemli mihenk taşlarından birisi de Balkan Harbi'nin amiral gemilerinden Hamidiye olacaktır. Böylece Hamidiye kendisine yüklenen ulvi sorumluluğu en üst dereceden başarıyla tamamlar ve haziran-Temmuz 1938 sürecine girildiğinde yürütülen mekik diplomasinin sonuçları da meyvelerini vermeye başlar. Hamidiye'nin Fransa'ya yö-

nelik “Hatay Türk toprağıdır ve elbet yine Türk olacaktır.” mesajı kadar İngiltere’ye yönelik “Lozan sonrasında ada Türk toprağı değilmiş gibi görünse de gözümüz, kulağımız Kıbrıslı Türk soydaşlarımızda ve onların ali menfaatlerindedir.” mesajı da tam anlamıyla yerini bulmuştur. Bu noktada ayrıca İngiltere-Fransa işbirliğindeki EMSIB istihbarat girişimlerine karşılık Türk istihbarat ve istihbarata karşı koyma girişimleri de ayrıca takdire şayandır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (**BCA**)

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi (**PRO-FO**)

b) Basılı Kaynaklar

Adair, John, **Etkili Liderlik**, BKY Ajans Yay., Şubat 2004, İstanbul.

Altınar, Niyazi, **Liderliğin Yeni Yol Haritası Liderliğe Yolculuk**, Okumuş Adam Yay., İstanbul, 2004.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk’ün Askerliğe Dair Eserleri**, İş Bankası Yay., Ankara, 1959.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, İstanbul, 1984.

Bıyıklıoğlu, Tefik, **Atatürk Anadolu’da**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1959.

Borak, Sadi, **Atatürk’ün Armstrong’a Cevabı**, Kaynak Yay., Mart 1997, İstanbul.

Fedai Harid, **Müsevid-zade Avukat Osman Cemal, Adsız Kitap**, KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., 35.

Gazioğlu, Ahmet C., **Enosis Çemberinde Türkler; Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Cyrep Yay., Nisan 1996, İstanbul .

Kal, Nazmi, **Atatürk’le Yaşadıklarımı Anlattılar**, Bilgi Yay., Kasım 2001.

Manske, Fred A.Jr., **Etkili Liderliğin Sırları**, Kara Harp Okulu Komutanlığı Yay., Ankara, 1994.

Ozankaya, Özer, **Cumhuriyet Çınarı, Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Uygurluk Tasarımı**, Cem Yay., 2003.

Selçuk, Hamdi, **Hatay'ın O Günleri**, İstanbul, 1971.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1992.

Thubron, Colin, **Journey Into Cyprus**, Middlesex, 1986.

Türsan, Nurettin, **Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, İstanbul, 1994.

c) Makaleler

Aşık, Kemal, "Hamidiye Olayı", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Sayı 4, Mart 1988, Lefkoşa, s.39.

Atabek, Erol, "Suphi Benli", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Ankara, Temmuz 1997, C 10, S 4, s.26-28.

Gündoğdu, İbrahim, "Anavatan-Yavruvatan İlişkileri", **Kıbrıs Postası 100. Yıl Özel Sayı**, 19 Mayıs 1981, Ankara, s. 27-28.

Kandemir, Feridun, "Balkan Harbi'nin Büyük Kahramanı Hamidiye", **Resimli Tarih Mecmuası**, S 14, Şubat 1951, s.576- 585.

Keser, Ulvi, "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri ve Savaş Döneminde Adada Yaşananlar", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, **Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi**, Bahar 2007, S 5, s.1-68.

Keser, Ulvi, "Milli Mücadelede Kıbrıs-Anadolu İlişkileri ve Atatürk Sevgisi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, S 376, Ankara, Nisan 2003, s. 82-93.

Sonyel, Salahi R., "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı?" , **Bellekten**, C XLII, S 165-168, Ankara, 1978, s.741.

d) Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Resimli Tarih Mecmuası

Kıbrıs Mektubu Dergisi

The London Gazette

Belleiten

Tan

Söz

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

Ulus

Son Posta Kıbrıs Postası

Atatürk Ansiklopedisi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi

e) Sözlü Tarih Çalışması

- 1- TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004'de Girne'de yapılan görüşme.
- 2- TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 3- Arif Hocalar ile 10 Şubat 2001 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.
- 4- Salih Zeki İğnegöl'ün torunu Özkan Ekekon'la 12 Mayıs 2014 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 5- 1928 Lefkoşa doğumlu Dr. Mehmet Cemal Cankat ile 15 Ocak 2008 ve 18 Nisan 2008 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

TAYFUR SÖKMEN'İN RAPORLARINDA HATAY SEÇİMLERİ ÖNCESİ ÇIKAN OLAYLAR VE BASINA YANSIMALARI (1937- 1938)

Yahya YILMAZ*

ÖZET

Hatay sorununun çözümü ve anavatana katılmasında birçok dönem noktası vardır. Bunlar içinde en önemlisi, Aralık 1936'da Atatürk'ün meclisten yaptığı konuşmadır. Atatürk bu konuşmasında, Hatay sorununun halledilme zamanının geldiğini, bunun için de konunun üzerinde ciddiyetle durulacağını ilan etmişti. Bu durum Hatay'ın kurtuluşunda yeni bir başlangıçtı. Bu başlangıç sonrası Atatürk, Tayfur Sökmen'e verdiği talimatla, hem Hatay Türklerinin yeniden teşkilatlandırılmasını, hem de Hatay ile Türkiye arasındaki bilgi akışının sağlanmasını istemişti. Artık Hatay'dan gelen bilgiler Hatay Egemenlik Cemiyeti üzerinden Sökmen aracılığı ile Ankara'ya iletilecek, oradan alınan talimatlarda Hatay'a aktarılacaktı.

Sökmen'in Ankara'ya gönderdiği raporların en yoğun olduğu dönem, İskenderun Sancağı'nın Statüsü ve Anayasasının kabul edildiği 29 Mayıs 1937'den sonra yapılması planlanan seçimler sürecindedir. Bu süreç (1937-1938), Türkiye açısından kritik önem taşımış, Hatay seçimlerinin kazanılması ve mecliste elde edilecek çoğunluk, Hatay'ın kurtuluşu için önemli olmuştur. İşte bu aşamada Tayfur Sökmen'in Ankara'ya gönderdiği raporlar, Hatay'ın içinde bulunduğu durumu anlatması, karışıklıkları, olayları ve Suriye ile Fransa'nın tutumunu

* Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, yahya.yilmaz@iste.edu.tr

göstermesi bakımından kayda değerdir. Bunun yanında Fransa ile yürütülen diplomasinin ve alınan kararların bu raporlar yoluyla Hatay'da ne denli uygulandığının bilinmesi de, Türkiye'nin Hatay'daki olaylara müdahale etme refleksini güçlendirmiştir. Hatay'da olan olayların yerli ve ulusal gazetelerde haber yapılması, kamuoyu hassasiyetini arttırmış, Hatay Türklerinin birlik ve beraberliğini pekiştirmiştir.

Bu çalışma, Tayfur Sökmen isminin Hatay kurtuluş mücadelesinin her döneminde olduğu gibi, seçim sürecinde de ne kadar önemli olduğunu, Ankara'ya gönderdiği raporlar üzerinden vurgulamak, ayrıca gönderilen bu raporlarla, seçimler öncesi Hatay'da çıkan olayları ve bu olaylarda Suriye ile Fransa'nın etkisini göstermek, aynı zamanda, Hatay Türklerinin maruz kaldıkları baskı, şiddet ve kışkırtmaları hem bu raporlara hem de basına yansıyan yönleriyle ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tayfur Sökmen, Hatay, İskenderun Sancağı, Hatay Seçimleri.

**THE EVENTS BEFORE HATAY ELECTIONS IN TAYFUR
SÖKMEN'S REPORTS AND THEIR REFLECTIONS ON PRESS
(1937-1938)**

ABSTRACT

There are many milestones in solving the Hatay issue and its joining the homeland. The most important of these is the speech of Atatürk in the parliament in December 1936. In his speech, Atatürk declared that it was time to settle the Hatay issue and that he would seriously focus on the matter. This was a new beginning in the liberation of Hatay. After this beginning, by his instruction to Tayfur Sökmen, Atatürk demanded that the Hatay Turks be reorganized, as well as meeting the requirements for the information flow between Hatay and Turkey. The information coming from Hatay would be forwarded to Ankara via Hatay Sovereignty Association through Sökmen, and the instructions received from there would be transferred to Hatay.

The most intensive period of the reports that Sökmen sent to Ankara was in the elections that were planned to be held after May 29, 1937, when the Statute and Constitution of İskenderun Sanjak were adopted. This process (1937-1938) Turkey was of critical importance for Turkey and winning the Hatay elections and gaining the majority in parliament was significant for the liberation of Hatay. At this stage, the reports that Tayfur Sökmen sent to Ankara are noteworthy in terms of explaining the current situation of Hatay, as well as its confusion, incidents and the attitude of Syria and France. In addition, the diplomacy conducted by France and the decisions taken by this report are also known to what extent they were implemented in Hatay, Turkey strengthened its reflex in response to the events in Hatay. With the news of the events in Hatay and in local and national newspapers, public sensitivity increased and the unity and solidarity of Hatay Turks got strengthened.

In this study, it is aimed to emphasize the importance of Tayfur Sökmen in the election process as it was in every period through the reports he sent to Ankara. In addition, through these reports, it was also intended to show the events in Hatay before the elections and the role of Syria and France in these events. At the same time, it was aimed to reveal the pressure, violence and provocations that Hatay Turks were exposed to in every way both in these reports and in the media.

Keywords: Tayfur Sökmen, Hatay, İskenderun Sanjak, Hatay Elections.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin tamamlanması, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin direnci kırılmış, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyi kabul etmişti. Her ne kadar anlaşma maddelerinde doğrudan işgale dair maddeler bulunmasa da, galip devletlerin özellikle de İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı üzerindeki yüzyıllardır gerçekleştirmek istedikleri işgallerin önü açılmıştı.

Bu işgallerin ilk başladığı bölgede stratejik açıdan önemli olan İskenderun, Antakya ve çevresi olmuştur. O zamanlar bu bölgede Yıldırım Orduları Komutanı olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa, bölgenin önemini farkında olarak, işgalleri önlemek için çaba göstermiş ise de yapacakları sınırlıydı. İşgalin önlenememesi bölge için uzun bir mücadelenin de başlangıcı olmuştur. Bu mücadelenin silahlı direnişi Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 1921 Ankara Antlaşması'na kadar devam etmiş, bundan sonraki süreçte ise silahlı mücadele yerini diplomatik mücadeleye bırakmıştı.

Diplomatik mücadelenin en yoğun yaşandığı dönem 1936 sonrasıdır. Bu tarihten sonra dünyada yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin çoğu meselesini halletmiş olması, Sancak sorununun da halledilmesi için zemin hazırlamıştı. Bu arada Fransa ile Suriye arasında yapılan 20 Aralık 1936 tarihli bir ön anlaşma, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu İskenderun Sancağı'nın Suriye'ye kalma ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Anlaşma, Suriye'ye üç yıl içinde bağımsızlık tanımayı ve Fransa'nın Suriye'deki tüm haklarını devretmeyi öngörüyordu.¹ Bu hak kapsamına Sancak'ta girdiğinden, Türkiye'nin istemediği bir durum olmuştur. Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında, milleti meşgul eden en büyük sorunun, sahibi Türk olan İskenderun ve Antakya'nın geleceği olduğunu söylemiş, bu sorunun

¹ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, 1.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 540.

çözülmesinin zamanının geldiğini de ilan etmişti.² Bu ilandan, Hatay'ın bağımsızlığına kadar olan süreç içinde Atatürk, konuyu titizlikle takip etmiş ve sorunu Türkiye'nin lehine çözüme kavuşturmuştu. Bu çözümde en büyük faydayı sağlayanlardan birisi de Tayfur Sökmen³ olmuştur. Zira Atatürk'ün kafasında ki çözüm planlarında en önemli rollerden birisi ona yüklenmişti.

Hatay'da Yeni Rejime Doğru: Sancak Statü ve Anayasasının Kabulü

29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kabul ettiği, "Sancak Statü ve Anayasası" ile Sancak'ın "Ayrı Varlığı" hukuksal bakımdan kurulmuş oluyordu.⁴ Sancak'ın müstakil bir yapıya kavuşması demek olan bu yeni rejim, 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe girecekti. Bu yeni rejimin kabul edildiği gün Türkiye ile Fransa ara-

² **TBMMZC**, Devre: V, C 13, İçtima: 2, Tarih: 1.XI.1936, s. 4-7; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 404.

³ Tayfur Sökmen, Hatay'ın kurtuluşu ve ana vatana katılışı sürecinde, Hatay'ın hem silahlı hem de siyasi mücadele dönemlerinde önemli roller üstlenmiş ve Hatay Devleti'nin kurulması ile ilk ve son Cumhurbaşkanı olmuştur. Türk Siyasi Hayatında ise, 1935 yılında V. dönem Antalya milletvekili olarak başlamış, sonra 1954 yılına kadar, VI., VII., VIII. ve IX. Dönem Milletvekilliği yapmıştır. 1954 yılındaki seçimlere girmeyen Sökmen'in tekrar siyasi hayata dönüşü, 1968 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın onu kontenjan üyesi olarak senatör atamasıyla 1974 yılına kadar devam etmiştir. Sökmen'e ait Hatay mücadelesini anlatan "*Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*" adlı bir anı kitabı bulunmakla beraber, gazete ve dergilerde yayınlanmış birçok köşe yazısı da vardır. Tayfur Sökmen hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz.: Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992; Murat Sökmenoğlu-V. O. Semenderoğlu **Doğumunun Yüzüncü Yılında Eski Hatay Devleti İlk ve Son Cumhurreisi Tayfur Sökmen Diyor ki**, İstanbul,1992, Mehmet Tekin, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Antakya, 2002; TBMM Arşivi: TBMM Azasına Mahsus Zat ve Sicil Dosyası, Devre: 5, Defter no:28, Sicil No: 875; Yahya YILMAZ, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri, 1918-1974**, M.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hatay, 2018.

⁴ Soysal, **a.g.e.**, s. 543. Ayrıca Sancak Statü ve Anayasası'nın tam metinleri için bkz.: Soysal, **a.g.e.**, s. 556-572.

sında Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırlarını güvence altına alan anlaşmalar da imzalanmıştı.⁵ Böylece Sancak, belirlenen statüsü ve oluşturulan anayasası ile bağımsız bir devlet olma yolunda büyük bir aşamayı geçmiş, süreç işlemeye başlamıştı. Hatay rejimi üç aşamada gerçekleşecekti. Bu aşamaların ilkinde, 15 Nisan 1938 tarihinde yapılması öngörülen seçimlere kadar Hatay'da kontrol Fransız manda yönetiminde olacak, seçimler sonrası bir geçiş dönemi yaşanacak, oluşan Hatay meclisi Devlet Başkanı'nı, Devlet Başkanı da hükümet başkanını belirleyecekti. Son aşamada ise, Suriye ve Lübnan'a bağımsız olabilmeleri için Fransa tarafından öngörülen iki yıllık süre bittikten sonra, Hatay'da o devletlerle birlikte bağımsız olacaktı.⁶

Gelinen bu noktada Türkiye ve Sancak Türkleri durumdan her ne kadar memnun olsalar da,⁷ Suriye tarafı için bunu söylemek mümkün değildi. Zira elde etmek için gayret gösterdikleri Sancak ellerinden gidiyordu. Bu durumu kabullenmek çok da kolay olmamıştı. Nitekim Hatay'ın bağımsızlığına varacak olan bu süreçte, birçok olaylar çıkmış, cemaatler⁸ arasındaki çatışma uzun süre devam etmişti. Bu çatışmaları sürekli tetikleyen Suriye'de iktidarda bulunan Vatan Partisi, Sancak'ta bir Türk düşmanlığı yaratarak olayları tırmandırmış, çoğu zaman da Fransız mandasından destek görmüştür.

Olaylar Öncesi Kışkırtmalar

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kabul ettiği, Sancak Statü ve Anayasası'nın hemen ardından, Suriye'nin birçok şehrinde protesto gösterileri başlamıştı. Bu gösterilerin en büyükleri, Şam ve Beyrut'ta ol-

⁵ Anlaşma metni için bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara, 1973, s. 172-175; **TBMMZC**, Devre V, C 19, İçtima: 2, Tarih: 14.VI.1937, (S: Sayısı 272), s. 4-9.

⁶ **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları...**, s. 170-171;

⁷ "Hatay'da bayram devam ediyor", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1937, s. 3.

⁸ Cemaatler Hatay'da yaşayan farklı unsurları anlatmak içindir. Bu Cemaat isimleri seçim listesinde şöyle yer almıştır: "1- Türk Cemaati, 2- Alevi Cemaati, 3- Arap Cemaati, 4- Ermeni Cemaati, 5- Rum Ortodoks Cemaati, 6- Diğer Cemaatler." **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Belge no: (030.10.223.505.57), 25.5.1938, "Tayfur Sökmen'in 25/5/938 Hatay sabah raporu.", s. 1-4.

muştı. Sancak'ta ise bazı Arap, Alevi ve Rumlar dükkânlarını kapatarak tepkilerini ortaya koymuşlardı.⁹ Suriye genelinde de, gazeteler halkı Sancak için yapılan bu anlaşmaları protesto etmeye, dükkânlarını kapatmaya ve Milletler Cemiyeti'ne protesto telgrafları çekmeye davet ediyordu.¹⁰ 2 Haziran 1937'de toplanan, Fransız mandası altındaki Suriye Meclisi de bir önerge kabul ederek, bu önergenin Milletler Cemiyeti'ne gönderilmesini kararlaştırmıştı. Bu önerge, Sancak statü ve anayasasını kabul etmiyor, İskenderun Sancağı'nı Suriye'nin bir parçası sayarak, Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak için her türlü savunmanın yapılacağını bildiriyordu.¹¹

Varılan bu anlaşmalar ve Hatay'ın kazandığı statü, her ne kadar Suriye tarafından kabullenilmemiş gözüke de, yapabileceklerinin sınırlı olduğunun onlarda farkındadır. Zira Hatay'ın statüsünü belirleyen anlaşmalardan sonra, Suriye'de çıkan bazı gazeteler artık Hatay'ın ve İskenderun'un kaybedildiğini kabullenmeye başlamışlardı. Yeni-gün gazetesinin 2 Haziran 1937 tarihli nüshasında, bu gazetelerden derlediği haberlerde bu durum daha net görülmektedir. Bu gazetelerden, Beyrut'ta çıkan Fransızca Løjur; "...İskenderun meselesi nihai bir surette tasfiye edilmiştir." yazarak, Suriye heyetinin bu anlaşmayı protesto etmek için Cenevre'ye gitmelerini, Fransa'nın bu anlaşmalardan vazgeçirilmesi için değil, Suriye'de bu anlaşmalara karşı yapılan protestolardan uzak durmak için olduğunu iddia ediyordu. Şam'da çıkan bir başka gazete olan Fettelarap ise, Cenevre Anlaşmaları ile kaybedilen İskenderun ve Antakya'ya karşılık, Fransa'dan Suriye'nin sahil havzasını teşkil eden Trablus, Beyrut ve çevresinin istenmesi gerektiğini yazıyordu. Gazeteye göre bu talep, kaybedilenlerin karşılığı olmasa da, gelecekteki Suriye'nin güçlenmesi için önemlidir.¹² Bir

⁹ "Anlaşma aleyhinde nümayiş yapmak istediler", **Yenigün**, 2 Haziran 1937, s. 2.

¹⁰ "Beyhude telaş ediyorlar!", **Yenigün**, 3 Haziran 1937, s. 1; "Suriye protesto nümayişleri yapıyorlar", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1937, s. 7.

¹¹ "Suriye meclisi", **Yenigün**, 3 Haziran 1937, s. 3.

¹² "Sancak anlaşmasının imzasından sonra", **Yenigün**, 2 Haziran 1937, s. 3.

başka gazete olan Nida ise, “İskenderun elden gitti...” diyordu.¹³ Çıkan bu haberler her ne kadar Suriye'nin, Hatay'ın statüsü ve ileride ki bağımsızlığını kabullendiği anlamına gelse de, Hatay'da durum hiç de öyle değildir. Bunun göstergesi de ilerleyen süreçte Hatay'da çıkan olayların mahiyetinden anlaşılacaktır.

Hatay'ın bağımsızlığını kazanma sürecinde, Suriye taraftarlarının çıkardığı olayların baş aktörlerinden birisi, milliyetçi kanadın temsilcisi durumunda olan ve Suriye'de iktidarda bulunan Vatani Partisi'nin¹⁴ mensuplarıdır. Bu partinin ön plana çıkması ve Hatay'ın Suriye'den ayrılmaz bir parça olduğuna dair propagandası, Suriye halkının da yönlendirilmesi ile olmuştu. Bunun ilk örnekleri, statünün belirlenmesinden sonra başlayan protesto gösterileridir. Bu gösteriler hem Suriye'de hem de Hatay'da gerçekleşecek ve Yenigün gazetesi bu protestolardan Sancak Türklerini haberdar ederek oluşan tepkiyi ortaya koyacaktır.

Bu protestolar önce Suriye'de dükkanların kapatılması ile 3 Haziran 1937 tarihinde başlamış, daha sonra protesto yürüyüşleri ile devam etmişti. Halep'te yapılan yürüyüşün sonunda hükümet konağı önünde toplanan halka Muhafız Emir Mustafa Şehabi bir konuşma yapmış, onlardan sabırlı olmalarını ve Vatani Partisi etrafında birleşmelerini istemişti.¹⁵ Aynı günkü Suriye'de çıkan gazetelerde, Hatay'da bulunan Arapların da kışkırtıldığına dair haberleri görmek mümkündür. Halep'te yayınlanan Elşebab gazetesi de, İskenderun'da Arapla-

¹³ “Hatayda kanlı hadiseler”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1937, s. 7.

¹⁴ “Suriye’de Fransız askeri yönetimi, Milletler Cemiyeti tarafından Fransa’dan talep edilen bir yükümlülük olan ‘kendi kendini idare’ yönünde adımlar atmaya başlamıştır. 1927’de Fransızlar, Şam’daki değişik milliyetçi guruplardan oluşan ‘Vatan Kütlesi/el-Kitle elVatanîyye / National Block’nin kurulmasına izin vermişlerdir. Milliyetçi ittifakın başında İbrahim Hannanu ve Haşim el-Atasi bulunmaktaydı. Ayrıca büyük toprak sahibi ailelerin ileri gelen üyeleri de ittifak saflarındaydılar. Vatan Kütlesi içinde yer alan en radikal unsur, Şükri el-Kuvvetli’nin liderliğini yaptığı gizli bir cemiyet olan el-Fetat’ın devamı mahiyetindeki İstiklal Partisi’ydi.” Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, Kış/2009 sayı 48: 137-156; <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873208.pdf>, (Erişim, 10.01.2019). s.148.

¹⁵ “Halep Muhafızı nümayişçilere neler söylemiş?”, **Yenigün**, 4 Haziran 1937, s. 2.

rın protesto gösterilerini ve yapılan konuşmaları öne çıkararak, Hatay'daki cemaatleri birbirlerine karşı kışkırtmaya çalışıyordu. Bu gazetenin haberlerinden yola çıkarak Yenigün gazetesi, İskenderun'da Antakya Muhafızı Hüsnü Elbarazi tarafından yapılan konuşmayı değerlendirir. Habere göre Hüsnü Elbarazi, protestoculara Sancak'ın Arap kalacağını, Suriye bayrağını kimsenin indiremeyeceğini, Vatani hükümetin bunun için her şeyi yapacağını, gerekirse de hakkını müdafaa için kan dökeceğini söyleyerek tarafları kışkırttığını yazıyordu. Bunun çok tehlikeli bir yaklaşım olduğu yorumunu yapan Yenigün gazetesi, Elşebab gazetesinde yayınlanan ve Hüsnü Bey tarafından söylenen sözlerin doğruluğuna inanmadıklarını, yazılanların tekzip edilmesini beklediklerini "Biz buna ihtimal vermek istemiyoruz." başlığı ile duyurmuş, bu konuşmaların yapılmasının herkese zarar vereceğinin de altını çizmişti.¹⁶

Bu kışkırtıcı yapı, Sancağın yeni statüsünü kabullenmeyerek, cemaatleri basın yoluyla tahrik etmeye ve kendi düşünceleri doğrultusunda kamuoyu yaratmaya çalışıyordu. Bu anlayışın sesini de Şam'da ve Halep'te yayınlanan gazeteler yapmaktaydı. Türk kamuoyuna ise gelişen olayları Yenigün gazetesi duyurarak, bütün cemaatleri birlik ve beraberliğe çağırıyordu. Yenigün gazetesinin değerlendirmesine göre yaşanan olayların sebepleri, Suriye gazetelerinin yalan ve abartılı haberleriydi. Yenigün bu haberlere örnek olarak Suriye gazetelerinin, "Antakya'da kan gövdeyi götürüyor... Türkler Araplara tecavüz ediyor, evler yanıyor" manşetlerini vererek, buradaki amacın dünya kamuoyuna, Sancak Türklerinin istiklale layık olmadığını göstermek olduğunu belirtir. Gazete yine haberin devamında, asıl yaygarayı koparanların, Alevileri temsil ettiğini söyleyen fakat Alevilerden itibar görmeyen, Mebus Sadık Maruf gibiler olduğunu yazar. Maruf'un, Şam'da Doktor Abdurrahman Şehbender'e çektiği bir telgraftan bahseden gazete, bu telgrafla Türklerin Arapların evlerini bastığını, Araplardan on

¹⁶ "İskenderun Muhafızı nümayişçilere ne demiş?", **Yenigün**, 5 Haziran 1937, s. 1.

yaralının olduğunu, heyecanın son haddine geldiğini, bu hale son verilmesi için Suriye hükümetinden istekte bulunduğundan bahseder.¹⁷ Aynı günkü gazetede, Suriye gazetelerinin ve bazı kişilerin bu tahrik ve kışkırtmalarına karşılık, Hatay'da yaratılan gerginliğin farkında olan cemaat önderlerinin bir araya gelerek, ortak bir karar aldıklarını ve bu tahriklerle yaratılmak istenen Türklük, Alevilik ve Araplık çatışmasının nefretle karşısında olduklarını bildirmişlerdi.¹⁸ Bu ortak muhtabakat her ne kadar alınmış olsa da, yine de tahrikler ve kışkırtmalar devam etmiştir.

Olaylar Başlıyor

Hatay'da her gün mutlaka ufakta olsa bir olay yaşanıyordu. Bu olayları haber yapan Yenigün gazetesi, olayların sebebinin tahriklerin önlenememesi olarak görüyordu. Bunun doğruluğunu gazetede ki haberlerde görmek mümkündü. Hatay'da olan olayları derleyip 30 Haziran 1937 tarihinde haber yapan gazete ilk haberinde, Reyhaniye'ye giden bir Usbeci¹⁹ Rum gencinin, oradaki Arap halkını toplayarak Türklere karşı tahrik ettiğini, hükümete karşı kışkırttığını, bu durumu Türklerin Nahiye müdürüne bildirmesiyle, o gencin Reyhaniye dışına çıkarıldığını yazıyordu. İkinci haberde, Harabarası'nda Mehmet Derviş ile İngiliz Düveyk ailesinin bahçe evlerine saldırılması vardı. Aynı sayfanın bir başka haberinde, Dörtayak'taki Usbecilere ait

¹⁷ "Karıştırıcılar istediklerine nail olamayacaklar!", **Yenigün**, 8 Haziran 1937, s. 2.

¹⁸ "Hiçbir Şey Türk – Alevi kardeşliğini ve samimi, candan münasabatını ihlal edemez!", **Yenigün**, 8 Haziran 1937, s. 2.

¹⁹ Hatay'da Sünni Türklerden başka bütün cemaatleri Araplığa maletmek isteyen, Hatay'ın Suriye'ye ait olduğunu iddia eden, bu iddialarını da gerçekleştirmek için kendilerinden olmayanlara baskı, dövme ve şiddete başvuran bazı cemiyetler vardı. Bu cemiyetler Suriye'den destek görüyor, çoğu zaman da Fransız manda yönetimi tarafından yaptıkları kanunsuzluklar görmezden geliniyordu. Bu durumdan güç alan ve Hatay'da en aktif olan, Vatanciler ve Usbetülarabül kavmi (Arap milliyetçiliği mücahitleri) idi. Bu teşekküller, "Usbetülamelül Kavmi", "Usebeciler" veya "Milli iş birliği", adıyla da bilinirler. Bunlar Ağustos 1937'de birçok cemiyeti kendi etraflarında "Müttehit cepheciler" adıyla birleştirmişlerdi. Nuri Aydın Konuralp, **Hatay, Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, (Yay. Haz. Abdurrahman Konuralp), Hatay Postası Yayınevi, İskenderun, 1970, s. 152; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara. 1966, s. 40; "Çarşıları ayırma hareketi", **Yenigün**, 28 Ağustos 1937, s. 1.

kulübün kapısındaki mührün sökülerek, burada toplanılmaya devam edildiği, buradaki toplantılarda Türklere karşı planlar yapıldığı ve onlara karşı bir müdahalenin yapılmadığı bildiriyordu.²⁰

Yukarıda bahsedilen olaylar daha sonrada devam etmiş, fakat 13 Temmuz 1937 tarihinden sonra daha da artmıştı. Buna sebep ise, bu tarihte Fransız, Suriye ve Lübnan komiseri E. Kont dö Martel'in Antakya'ya gelerek Sancak Statü ve Anayasasını resmen ilan etmiş olmasıydı. Konuşmasını Fransızca yapan Komiserin sözleri Türkçeye çevrildiği zaman, Türklerin yoğun tezahüratıyla karşılanmış, buna karşılık Arapçaya çevrilmesiyle Arapların tepkisi artmıştı. Bu tepkiye neden olan ise Komiserin, "Sancak yeni ve müstakil bir rejime giriyor" sözleri olmuştu.²¹

Her ne kadar Martel'e Sancak Statü ve Anayasası'nın kabulünün gereği olarak bu sözleri söylemiş ise de, o güne kadar halk, kabul edilen bu metinlerin içeriğinin ne olduğu hakkında tam bir bilgi sahibi değildi. Fakat bu tarihten sonra ilan edilen bu metinler, gelecekteki Sancak rejiminin mahiyetini ortaya koymaya başlamıştı. Yenigün gazetesi bu süreçte, halkın Fransız manda yönetiminden beklentisini satırlarına taşıyarak ortaya koyuyordu. Halk, yeni rejimin kurulmasını, tarafsız yönetilmesini, emniyet ve asayişin sağlanmasını istiyordu. Sancak halkından ise, istiklali için aynı his ve güvenle hareket etmesini, siyasi düşüncesi ve fikirleri ne olursa olsun ortak menfaatlerde buluşmaları için ortak irade gösterilmesini istiyordu.²² Gazete, Sancak Statü ve Anayasası'nın metinlerini 16 Temmuz 1937 tarihinden itibaren, "Sancak tam istiklalden müstefid bir bütünlüktür" başlığı ile yayınlamaya başlamıştı.²³

²⁰ "Bu tahrikat devam edecek mi", **Yenigün**, 30 Haziran 1937, s. 2.

²¹ "Antakya dün tarihi bir gün yaşadı!", **Yenigün**, 14 Temmuz 1937, s. 1; "Hatayın İstiklali", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1937, s. 1.

²² "Sancak anayasa ve statüsü resmen ilan edildi", **Yenigün**, 15 Temmuz 1937, s. 1.

²³ **Yenigün**, 16 Temmuz 1937, s. 1.

16 Temmuz-10 Ağustos arası dönem kısmi olarak olayların yaşanmadığı, gelecek konusunda ne olacağının anlaşılmaya çalışıldığı ve yapılacak seçimlere cemaatlerin teşkilatlanarak hazırlandıkları dönemdi. Hatay Türkleri, kuruluşu daha önceye dayanan Hatay Halk Partisi teşkilatı ile daha güçlü duruma gelmek için her yönde faaliyet gösterirken, Halkevleri de yoğun bir çalışma içine girmişti. Halk Partisi ve ona bağlı Halkevlerinin vermeye çalıştıkları mesajlarında, bu teşkilatların Hatay'da yaşayan bütün cemaatlerin birliğinden yana olduğunu, "...bilâ tefriki cins ve mezhep bütün yurddaşların siyasal ve sosyal müşterek teşekkülüdür" sözleriyle ortaya koyuyordu.²⁴ Bu birlik çağrısı her şartta ve koşulda verilmeye devam edilmiş ve yapılacak seçimler bu temel üzerine yürütülmüştü.

Hatay Türklerinin seçimler için bu teşkilatlanmasına karşılık, Arapların da gayri resmi olan teşkilatlarını yasal hale getirmek için toplantılar yaptıkları ve ortak bir cephe oluşturmaya çalıştıkları görülmüyordu. Özellikle Usbecilerin siyasi anlayışına çoğu Arap gruplar karşı olsalar da, bazı müştereklerde birleşiyorlardı. Yenigün, Halep gazetelerine dayanarak verdiği haberde, bu birleşmeden bahsetmiş, alınan kararları aktarmıştı. Bu kararlar içerisinde, Sancak'ın Suriye'nin bir parçası olduğu, Sancak Araplığının ayrı düşüncelere sahip olmalarına rağmen, siyasi ve sosyal bir bütün kabul edildiği, ayrı teşkilatlanmalara müsaade edilmeyeceği, Arapların Suriye'ye bağlılığı etrafında diğer unsurlarla da uzlaşma içinde çalışılacağı, Sancak'taki bütün çalışmaların bu kararlara bağlanan maddeler etrafında olacağını yazıyordu. Yenigün, Halep gazetelerinin bu haberlerine şüpheli yaklaşırsa da, doğruluk ihtimalini de göz ardı etmemiştir. Zira bu yazılanlar doğru ise, bu maddeler Sancak'taki bütün unsurların birliğini kapsamadığı gibi, Cenevre'de varılan anlaşmanın da ruhuna aykırı maddeler içerdiğini, bunun için Sancak'ta kurulacak bütün partilerin ve teşkilatların Sancağın yeni statüsünü kabul etmek zorunda olduğunun

²⁴ "Halk partisi ve evleri", **Yenigün**, 30 Temmuz 1937, s. 1.

altını çizmiştir.²⁵ Partilerin kuruluşlarındaki bu söylemler, Hatay seçimleri öncesi olan olayların hangi anlayış etrafında gerçekleştiğinin de bir göstergesidir.

Yenigün gazetesi, Usbecilerin kışkırtıcı söylemler üzerinden Halep gazetelerinin yaptığı haberleri Türk kamuoyunun bilgilenmesi açısından sık sık haber yapmaya devam etmiştir. Bu haberlerden birisini yine Elliva üzerinden veren Yenigün, şu alıntıyı yapıyordu: “İskenderun Sancağı Suriye ve Araptır, Suriye ve Arap kalacaktır. Çünkü Suriye’nin bir parçasıdır.” Bu tür propagandalar Sancak içinde cemaatler arası çatışmaları arttırıcı ve kaygı verici bir durumdu. Sadece kaygı vermekle de kalmıyor, bu tahrik edici lisan, Sancak’taki diğer cemaatleri de tehdit ediyordu. Tehdidin boyutu devam eden satırlarda daha net görülüyordu: “...Binaenaleyh, bu misak haricine çıkacak olan her Arabı, daha doğrusu Türkten gayri her ferdi, millet kendi saflarından tard ve ona karşı şiddetli bir boykot ilan etmelidir. Zira, bugünkü vaziyette topluluğun reyinden ayrılmak vatan hıyanetidir...” Yazının sonunda, Sancak’taki Arapların üzerine düşeni yaptıklarını, artık Suriye hükümetinin harekete geçerek, gerekli yardımı göstermesi isteniyordu.²⁶

Cenevre’de kabul edilen Sancak Statü ve Anayasasının öngördüğü seçim sürecine girilirken, yukarıda ki söylemlere bakıldığı zaman, Sancağın geleceğini seçim yoluyla orada yaşayanların belirlemeyeceği çok açıktı. Suriye’de oluşturulmaya çalışılan Sancağın Arap olduğuna dair kamuoyu, Türkiye tarafından daha çok belirli bir zümrenin hareketi olarak görülmüş, daha itidalli ve sabırlı bir siyaset izlenmiştir. Zira Fransa’nın Hatay rejimini uygulaması ile bu olumsuzlukların giderileceğine ve Hatay Türklüğünün lehine gelişmelerin olacağına olan inanç tamdı. Zaten Türkiye, rejimin biran önce uygulanması için çaba gösteriyor, Türkiye basını da bu konuda Hatay Türklerine gerekli

²⁵“Müttehit cepheciler”, **Yenigün**, 4 Ağustos 1937, s. 1; “Hatay’daki Arab partileri birleşiyor”, **Cumhuriyet**, s.1.

²⁶ “İttihattan ayrılanlar”, **Yenigün**, 6 Ağustos 1937, s. 1.

desteği veriyordu. Bu tür desteği veren yazı ve makaleleri de Yenigün Gazetesi Hatay Türklerine aktarıyordu.²⁷

Suriye'nin Sancak seçimlerini kendi lehine çevirme gayretiyle ve Fransız manda yönetiminin otoritesini devam ettirme isteğiyle yapılan propagandalar, zaten var olan olayları daha da tetiklemişti. Özellikle Usbecilerin Aleviler üzerinde baskı yaratarak desteklerini alma çabaları, destek vermeyenler üzerinde fiili müdahaleye kadar varmıştı. Bu duruma örnek sayılabilecek ilk olaylardan biri, 9 Ağustos 1937 günü yaşanmıştı. O gün Antakya hükümet konağına giden Şeyh Maruf'un oğlu Abdullah, Usbetülamelül Kavmi lideri Zeki Arsuzi ve adamları tarafından saldırıya uğrayarak ağır yaralanmıştı.²⁸ Gazete haberlerine göre bu olayları başlatan Usbeciler olsa da, Fransız manda yönetimi aynı düşüncede değildir. Onlara göre olayların başlamasına sebep Şeyh Maruf'un oğlu Abdullah'tır. Abdullah bu suçlama karşısında beş gün boyunca çeşitli evlerde gizlenmiş, sonrasında ise Dörtöyl'a²⁹ sığınmak zorunda kalmıştır. Burada Tayfur Sökmen tarafından gerektiği gibi karşılanmış ve güvenliği sağlanmıştı.³⁰ Fransız manda yönetimi, yukarıda da bahsedildiği gibi Hatay'ı seçimlere kadar tarafsız bir şekilde yöneteceğini taahhüt etmiş olsa da, bunu pek başaramadığı gibi, Türk aleyhtarlarının baskı ve şiddetlerini çoğu zaman görmezden gelerek cemaatler arası çatışmayı kışkırtmıştır.

²⁷ "Hatay davası ve türkiye", **Yenigün**, 10 Ağustos 1937, s. 1.

²⁸ "Kati emniyet ve sükün daha ne vakit teessür edecek?", **Yenigün**, 10 Ağustos 1937, s. 1; "Hatayda yeniden kanlı hadiseler vuku buldu", **Cumhuriyet**, s. 1.

²⁹ Dörtöyl Hatay mücadelesinde kritik öneme sahiptir. Zira Atatürk Hatay'ın kurtuluş mücadelesinde etkin bir rol oynayacak olan ve ismini "*Hatay Egemenlik Cemiyeti*" olarak değiştirdiği teşkilatın merkezinin Dörtöyl'da olmasını istemişti. Hatay için öncelik olarak düşünülen diplomatik kurtuluşun asıl itici gücü bu teşkilatın Hatay Türkleri ile kuracağı irtibat olacaktı. Atatürk, bu teşkilatın sorumluluğuna Tayfur Sökmen'i getirmiş, onunla 2 Kasım 1936 tarihinde görüşerek ona, denizden, karadan, hatta dağdan Hatay'a gidip gelmesi daha kolay olan Dörtöyl'u faaliyet merkezi yapmaları talimatını vermişti. Sökmen, **a.g.e.**, s. 95.

³⁰ 15 Ağustos 1937 tarihli Tayfur Sökmen'in İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya gönderdiği bu olaylarla ilgili ilk raporudur. **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:331, 15.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 11.

9 Ağustos 1937 günü Usbecilerin Şeyh Maruf taraftarlarına saldırılarıyla başlayan olaylar sonrasında, Saray caddesinden Köprübaşı'na atılan silahlar halk üzerinde panik yaratmış, çarşıların kapatılmasına sebep olmuştu. Yine aynı gün Affan mahallesinden Türk mahallelerine atılan mavzer kurşunlarına engel olmak için polis ve jandarma devriye gezmeye başlamış, alınan bu tedbirler sonrasında silah sesleri kesilmişti.³¹ Halkın bu olaylardan tedirgin bir şekilde, en küçük bir karışıklıkta büyük tepkiler vermesi, durumun ne kadar hassas bir noktaya gelmiş olduğunu gösteriyordu. Bu hassasiyet içinde olaylarda hız kesmeden devam etmiş, 8-9 Ağustos 1937 tarihinde de yaşananlar Yenigün gazetesini sütunlarına taşınmıştı. Haberlere göre, Belen'den gelen bir otomobil durdurularak bir yolcu dövülmüş, Köprübaşı'ndan silahlar atılmış, Usbeciler Köprübaşı'ndaki Ankara kahvesinde oturanlara ateş açmış, köprüden geçen bir çocuğun başına atılan büyük bir taş onu ağır yaralamış, köylerden gelmekte olan köylüler saldırıya uğramıştı. Bu iki günlük olaylarda otuz beş Türk'ün yaralandığını haber yapan gazete, Türk halkına bu kışkırtma ve saldırılar karşısında sakin ve vakarlı duruşunu devam ettirmesini tavsiye ediyordu.³²

Bu olayları Ankara'ya 15 Ağustos 1937 tarihinde rapor etmiş olan Tayfur Sökmen, yaralı sayısının otuz iki olduğunu ve isimlerinin daha sonra gönderileceğini yazıyordu. Tayfur Sökmen raporunda, Hatay'daki durumun büyük bir endişe yarattığını, heyecanın son hadine geldiğini söyleyerek, halkın sakinleştirilmeye çalışıldığını da belirtiyordu. Raporda, dükkanların kapalı olduğundan bahseden Sökmen, köylerin Fransız askerleri tarafından basılıp aramalar yapıldığını, Antakya'da da, bazı askeri önlemler alınarak, tedbir amaçlı bazı caddelere ağır makineli tüfekler yerleştirildiğini, fakat bu tedbirin sadece Türk mahallelerinde uygulandığına dikkat çekiyordu. Yine bu raporun devamında, Antakya'ya gelen iki yolun kesilmiş olduğunu, dağ yolu ile şehre gelen on beş köylüye askerin kurşun atarak onları

³¹ "Kati emniyet ve sükün daha ne vakit teessür edecek?", **Yenigün**, 10 Ağustos 1937, s. 1.

³² "Şehir dün de kapandı", **Yenigün**, 11 Ağustos 1937, s. 1-3.

geri çevirdiğini yazıyordu. Sökmen raporun sonunda, işçileri bakanlığından kapalı olan dükkanların açılıp açılmaması yönünde emir beklediklerini de eklemiştir.³³ Beklenen bu emrin aslında Türkiye'nin Hatay üzerindeki etkisinin de mahiyetini göstermesi açısından önemi büyüktür.

Bu yaşanan olayları Türkiye kamuoyuna Cumhuriyet gazetesi, "Zulme Uğrayan Hatay halkı kaçıyor", "Antakyada vaziyet feci" alt başlıklarıyla duyurmuştu. Gazete Hatay'daki karışıklıktan kaçan binden fazla kişinin Türkiye sınırına dayanmış olduğunu ve tekrar Hatay'a dönmek istemediklerini yazıyordu. Çarşıların tamamen kapanmış olduğu yazılan haberde, sokaklarda süngülü askerler ile Türk düşmanı silahlı adamlardan başka kimsenin olmadığını, bu olaylarda yaralanan Türklerin sayısının otuz beş olduğunu, manda yönetiminin yapılan cinayetlere göz yumduğundan, halkın bütümlük içinde beklediğinden bahsediliyordu.³⁴

Hatay'ın asayişinden sorumlu olan Fransız manda yönetimi, otoritesini her yönde göstermek istese de, çoğu zaman bunda yeterli olmamıştır. Özellikle yaşanan olaylardan sonra kapanan dükkanların yeniden açılması için gösterdiği çabalar, durumun kendi iradesi dışında olduğunun bir karşılığıdır. Hatay'da, olan olaylar karşısında cemaatlerin en büyük tepkileri ve tavırları dükkanlarını kapatmaktı. Türklerin bu konuda daha organize olması, bu tür eylemleri Halk Partisi ve Halkevlerinin talimatıyla yapmaları, Fransız yönetimini en çok rahatsız eden durumlardan birisi olmuştu. Bu son olaylarda da kapanan dükkanların açılması için Fransız yönetimi, Halk partisi temsilcilerini çağırarak, dükkanların açılması konusunda ısrar etmişti. Bunun üzerine temsilciler, yapılan tahrik ve saldırıların sebebinin Usbecilerin olduğundan bunların cezalandırılması talebinde bulunmuşlardı. Buna karşılık Fransız yönetimi, bu karışıklıkların devam etmesi durumunda, Hatay'da seçimlerin yapılmasına imkân olmayacağını, bu

³³ **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:331, 15.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 11-12.

³⁴ "Hatay davasında hassasiyetimiz", **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1937, s. 1.

durumun önlenmesi için de askeri yöntemlere başvurulacağını söylemişlerdi. Bu cevap karşısında Halk Partisi temsilcileri, Cenevre sözleşmesi sonrası gelişen durumdan Türklerin memnun olduğunu, onun için de karışıklık çıkmaması için çalıştıklarını, bütün Suriye taraftarlarının kışkırtmaları ve saldırılarına rağmen sabır ve sükûnet gösterdiklerini, buna rağmen yine Fransızların kendilerini suçlu göstererek Türkleri tutukladıklarına dikkat çekmişlerdir. Fransız yönetimi ile geçen bu konuşmadan sonra Dört Yol'a gelmiş olan Halk Partisi temsilcileri, durumu Tayfur Sökmen'e aktarmış, Sökmen'de bu durumu İçişlerine 21 Ağustos 1937 tarihli raporunda bildirmişti.³⁵

Tayfur Sökmen'in İçişlerine gönderdiği 21 Ağustos 1937 tarihli diğer raporda ise, 19 Ağustos gününe kadar Hatay'da meydana gelen olayları anlatmıştı. Bu rapora bakıldığı zaman meydana gelen olayların sebeplerinin ve mahiyetlerinin aynı olduğu görülüyordu. Rapor, yine dükkanların kapalı olduğundan, Usbecelerin yollarda Türklere saldırdıklarından, dağ yollarını kapattıkları halde manda yönetiminin buna hiç müdahale etmediğinden bahsediyordu. Bu raporda aktarılan hususların en önemlilerinden birisi, Türkler ile Alevilerin işbirliği yapmak istemelerine rağmen, Usbeciler ve Fransızların buna mani olma çabalarıdır. Bu duruma örnek olarak Barbara köyü ve civarındaki Alevileri vermiş olan Sökmen, buradaki Türkler ile birleşmek niyetinde olan Alevilere, Fransızların engel olmaya çalıştıkları, fakat bu engellemelere rağmen, Türklerin bu işbirliği için çaba gösterdiklerini bildirmiştir. Yine bu raporun devamında Aleviler ile ilgili şu bilgiler verilmiştir. Harbiye'den gelen Alevilerin Türk mahallelerinde serbestçe dolaştıkları, Türklerle, "Biz Harbiyeliyiz" diyerek sohbet ettikleri, Türkler tarafından da hoşgörüle karşılandıkları aktarılmıştır. Sökmen asıl sorunun, şehrin güvenliğini sağlamakla görevli inzibat as-

³⁵ BCA, Belge no: (030.10.222.501.16), no:369, 21.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 9.

kerlerinin gerekli gördükleri Türkler hakkında zabıt tutarak, mahkemeye sevk edip tutuklamaları olduğunu yazarak, aktardığı diğer olaylarla raporunu bitirmiştir.³⁶

Tayfur Sökmen'in raporlarına yansıyan Alevilerin Türklerden yana seçimlerde destek verme eğilimlerine Fransa, Suriye, az da olsa Alevi cemaatinden karşı olanlar var ise de, Alevilerin çoğunluğu Türklerden yana olmuşlardır. Bu işbirliğini savunanların düşüncelerini en iyi yansıtanlardan birisi de Hatay'da Aleviler üzerinde büyük bir etkiye sahip, Şeyh Davut'un oğlu Harbiyeli Şeyh Mahmut'tur. O, Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta, Hatay'da Alevilik ve Türklük diye birbirinden ayrılık olmadığını, Alevilerin kalplerinin Türklerinkinden ayrı çarpmadığını, Alevilerin ezelden beri Türklerle beraber yaşadıklarını, savaşlarda beraber olduklarını, her akli başında vicdanı temiz ve dürüst Suriyeli'nin bu topraklar üstündeki Türk haklarını teslim etmesi gerektiğini söyleyerek, onun gibi düşünenlerin tavrını ortaya koymuştur.³⁷ Alevilerin, Türklerden yana bu tavırları, Türklerin aleyhinde olanların tahrik, baskı ve şiddetlerini onların üzerine çekmiş, bu durum seçimlerin bitmesine kadar da devam etmiştir.

Fransız manda yönetimi, Hatay'da meydana gelen olayları önlemek için, olaylarda sorumlu olduğunu düşündüğü cemaatlerin teşkilatlarını kapatmaya başlamıştı. Bu sebeple ilk olarak 11 Ağustos 1937 tarihinde bir müfreze asker tarafından aranarak faaliyetlerine son verilen Antakya Halkevi olmuştu. Aynı işlem, Hatay Usbetülamelül Kavmi Klubü'ne de yapılmış³⁸ ve 27 Kasım 1937 tarihine kadar bu teşkilatlar kapalı kalmıştır.³⁹ Bu durumu Ankara'ya rapor etmiş olan Sökmen, Halkevinde yapılan aramadan söz ederek, Fransızların aldık-

³⁶ BCA, Belge no: (030.10.222.501.16), no:369, 21.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 7-8.

³⁷ "Maruf bir Alevi reisi şehrimizde", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1937, s. 1; "Bir Alevi yurtdaşın Cumhuriyet'e beyanatu", **Yenigün**, 7 Ağustos 1937, s. 3.

³⁸ "Müstemele memurları Antakya Halkevini bastılar", **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1937, s. 1; "Halkevi Kolonelin emri ile kapatıldı", **Yenigün**, 17 Ağustos 1937, s. 1.

³⁹ "Hükümet bayram yapmıyor", **Yenigün**, 28 Kasım 1937, s. 1.

ları evrakların sadece Dört Yol ile Hatay Erginlik Cemiyeti halk temsilcilerinin aralarındaki haberleşmeden ibaret olduğunu, Devlete ait hiçbir evrakın bulunmadığını yazmıştır.⁴⁰ Sökmen'in Devlete ait evrakın olmamasını Ankara'ya rapor etmesi, Türkiye'nin Hatay siyasetinde ve iç teşkilatlanmalarda deşifre olmak istemediğinin veya Fransa ile diplomatik ilişkilerin zarar görmemesi için gösterdiği bir çaba olarak yorumlanabilir. Türkiye Hatay'a müdahalesini genel olarak istihbarat üzerinden veya Tayfur Sökmen gibi siyasi bir bağı olmayan bağımsız milletvekilleri⁴¹ üzerinden yapmıştır.

Türkiye daha sonra Hatay'da bir konsolosluk açarak haber akışını daha iyi sağlamış ve daha etkin olmuştur. Hatay'a ilk konsolos olarak Beyrut Başkonsolosu Faik Zihni atanmış ve 20 Ağustos 1937 tarihinde⁴² Hatay'a gelerek görevi vekâleten yürütmüştür. Faik Zihni Bey ilk olarak Halk Partisi temsilcileriyle görüşmüş, onlardan Hatay'da olan olayların ilk olarak kendisine bildirilmesini istemiş, Tayfur Sök-

⁴⁰ **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:375, 22.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 4.

⁴¹ Bu durura en iyi örnek Tayfur Sökmen'in anı kitabında niçin bağımsız milletvekili seçildiğini anlatmasıdır. Bu aslında Hatay'da Türkiye'nin uyguladığı siyasetinin de kısa bir özeti şeklindedir. Sökmen kitabında şunları yazacaktır: "*Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin faaliyet merkezi olan Dört Yol'da Cemiyet'in fahri başkanı olarak vazife görürken, Antakya Şubesi ile yaptığımız temas ve faaliyet yüzünden rahatsız olan Fransızlar, Mebus olarak Dört Yol'da çalışmamı 'Bir mebusunuz hudutta faaliyette bulunarak, Sancak'ta kargaşalık çıkarmaktadır. Geri çekilmesi' diyerek hükümet nezdinde protesto edince, eşsiz Atatürk 'Mebus bizim değil, müstakildir.' diye cevaplandırmıştır. Bunun üzerine üç sene önce bağımsız milletvekili seçilip te CHP toplantılarına alınmadığımda Atatürk'ün 'Üzülmeyin Sökmen, Sancak davasında daha yakından çalışabilmeniz için müstakil sayılabileceğiniz. Vakti gelince sebebinin anlarsınız, sabırlı olup, mesainize devam ediniz' buyruklarının manasını nihayet herkes gibi ben de anladım.*" Sökmen, **a.g.e.**, s. 98.

⁴² Tayfur Sökmen Ankara'ya gönderdiği 22.8.1937 tarihli raporunda yanlışlıkla olmalı ki Faik Zihni'den Halep konsolosu olarak bahseder; "20.08.937 günü akşamı Halep konsolosu Faik Antakya'ya gelmiş..." Bkz.: **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:379, s. 5. Yenigün gazetesi ise yaptığı haberde Faik Bey'den Beyrut Başkonsolosu olarak haber yapar. "T. Konsolosu Şehrimize geldi vazifesine başladı", **Yenigün**, 22 Ağustos 1937, s. 1.

men de konsolosun bu talebini Ankara'ya gönderdiği raporla bildirmişti.⁴³ Durum her ne kadar Hatay ile Türkiye arasında olan iletişimde konsolosun etkinliğini arttırmış gibi görünse de, yine Tayfur Sökmen, Ankara ile yazışmalara ve haber göndermelere devam etmiştir. Zira Sökmen sadece Hatay'dan Ankara'ya haber akışını düzenleyen birisi değil, Hatay mücadelesini Ankara'dan aldığı talimatlarda da teşkilatlandıran ve yönlendiren etkin birisidir.

Konsoloslüğün açılması olayların takibinde ve Türkiye'nin gerekli girişimlerde bulunması açısından ilerde büyük faydalar sağlamış olsa da, ilk zamanlarda olaylar devam etmiştir. Yine köylerden şehre gelen yollar Usbeciler tarafından kapatılmış, özellikle Dörtayak'tan ve Affan'dan şehre getirilmek istenen meyve ve sebzeler Türk çarşılarına sokulmamıştı.⁴⁴ Bu durum daha sonra manda yönetiminin aldığı tedbirlerle kısmi olarak önlenmiş ve 22 Ağustos gününden itibaren köylerden şehre girişler olmuş, özellikle Harbiye ve Süveydiye'den gelen Aleviler şehirde işlerini görerek köyelerine dönebilmişlerdir.⁴⁵

Olayların olduğu zamanlarda çarşıların kapanmış olması, köylerden gelen yiyeceklerin azalması, özellikle Türk mahallelerinde erzak ihtiyacının doğmasına sebep olduğundan, bu ihtiyacı karşılamak için halka ihtiyacı doğrultusunda yardım yapılmıştı. En çok ihtiyaç duyulanların başında da un gelmekteydi. Bu ihtiyaca binaen dağıtılan unlar sadece Türklere değil aynı zamanda ayırım gözetilmeksizin ihtiyaç sahibi herkese verilmişti. Tayfur Sökmen, bu durumu Ankara'ya rapor ederek, "Muhtacı muavenet fukaraya un tevzi edilmiş ve bu meyanda

⁴³ **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:379, 22.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 5.

⁴⁴ Bu duruma bir örnek veren gazete şu olayı nakleder: "...Cuma günü akşamı saat 19,45 te Kişkimit köyünden Ömer Çekemuze aül bir deve yükü üzüm Dörtayaktan şehre geçirilmek istenmiş, fakat burada yolu bağlayanlar askeri karakolun da mevcudiyetine rağmen deveciyi, yükünü Dörtayağa indirmeğe, veyahut Affana geçirmeğe, olmazsa geri dönmeğe icbar etmişlerdir. Bu muamele karşısında kalan ve geri dönmek istemiyen Şahhut adlı deveci nihayet Affana geçmek zaruretinde kalmış ve bu suretle izin alarak bir askerın nezaretinde Türk mahallesine girmiştir..." , "Çarşılar dün de kapalı kaldı", **Yenigün**, 22 Ağustos 1937, s. 1.

⁴⁵ "Tahrikçiler boş durmuyor", **Yenigün**, 22 Ağustos 1937, s. 3.

Alevi ve Ermeni 20 kadar aileye de muavenet olunmuştur.” diye yazmıştır.⁴⁶ Dağıtılan unun miktarı yirmi beş bin kiloyu geçmiştir.⁴⁷

22 Ağustos'ta olaylar önceki günlere göre azalmış, asayiş belli ölçüde sağlanmıştı. Bunun üzerine Tayfur Sökmen Ankara'dan aldığı emir doğrultusunda, Hatay Halk Partisi Başkanı Abdulgani Türkmen'den dükkanların açılması için esnafa haber göndermesini istemişti. Böylece 8-9 Ağustos'ta başlayan olaylardan sonra kapalı kalan Türk dükkanları, 22 Ağustos günü açılmış ve Sökmen bu durumu, 22 Ağustos 1937 tarihindeki raporunda Ankara'ya bildirmişti.⁴⁸ Her ne kadar Türk dükkanlar açılmış olsa da bazı Alevi ve Rum dükkanları henüz açılmamıştı. Açılmayan bu dükkanların bazılarının kendi mahallelerine taşındığı, bu duruma ise Usbecilerin yaptığı baskıların ve tehditlerin sebep olduğu görülüyordu.⁴⁹ Usbeciler açık bir şekilde tehditlerinde, “Türk çarşılarına gitmeyiniz, dükkanlarınızı Affana naklediniz. Sözümüzü tutmaz ve çarşılara inerseniz vaka çıkarır, başınızı ateşe yakarız” sözleriyle Alevi ve Rum esnafların gözlerini korkutuyorlardı.⁵⁰

Hatay'da meydana gelen bu olayların sebepleri ve niçin önlenemedikleri, yeniden bu olayların tekrarlanmaması için yapılması ve alınması gereken tedbirlerin neler olduğuna dair görüş ve önerilerini ortaya koyan Yenigün yazarı Şükrü Balcıoğlu, Fransız makamlarının bu tecrübe edilmiş olaylardan çıkartılan sonuçları dikkate almalarını istemiştir. Bu yazı, Hatay'daki asayiş sorununun nedenlerini ve alınması gereken önlemlerin Türkler tarafındaki karşılığının ne olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Balcıoğlu, en büyük sorunun polis gücünün azlığı olduğuna dikkat çekmiştir. Zira kırk beş bin

⁴⁶ **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:379, 22.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 6.

⁴⁷ “Tahrikçiler boş durmuyor”, **Yenigün**, 22 Ağustos 1937, s. 3.

⁴⁸ **BCA**, Belge no: (030.10.222.501.16), no:379, 22.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 6.

⁴⁹ “Şehirde yeni bir şey yok”, **Yenigün**, 26 Ağustos 1937, s. 1.

⁵⁰ “Nasıl tehdit ediyorlar?”, **Yenigün**, 29 Ağustos 1937, s. 1.

kişilik Antakya'da 14 polisin olduğunu, bunların da hiçbir tesisata sahip olmadıklarını, bu azlıklarından dolayı da olaylara zamanında müdahale edemediklerini yazıyordu. Müdahale edemedikleri gibi, bazı prosedürlerden dolayı da yardım istedikleri askeri birliklerinde en erken kırk sekiz saat içinde gelebilmelerinin, olayların önlenememesindeki en önemli sorunu teşkil ettiğini belirtiyordu. Bu sorunun çözülmesi içinde güçlü bir polis teşkilatının kurulmasını, sayılarının artırılmasını, olayların yoğunlukta olduğu yerlere karakolların kurulmasını, bu karakolların telefonla birbirlerine bağlanmasını, polisin yetkilerinin artırılmasını, polislerin tarafsız olmalarını, kanun harici davranan her kim olursa olsun tutuklanmasını istiyordu. Bu tavsiyelerin de, yaşanan olayların bir tecrübesi olarak Fransız makamlarınca dikkate alınması gerektiğini özellikle belirtiyordu.⁵¹ Bu yazı, Hatay Türklerinin isteklerine tercüman olmuş ve herkesin istediğinin, Hatay'da asayişin sağlanması ve cemaatler arasında çatışmanın olmaması olduğunu ortaya koymuştu.

Hatay genelinde asayişin sağlanması için çaba gösteriliyor ise de, sadece asayişin temini ve seçimlerin düzgün yapılması Türkiye'nin planları için yeterli değildi. Zira sadece Hatay'ın bağımsız olması değil, nüfus çoğunluğu Türk olan bu bölgenin meclis çoğunluğunu da elde etmesi gerekiyordu. Bunun için Hatay'da olumsuz propagandalarla Türkleri bile etkileyip aleyhte çalışan herkese ulaşılarak, durumun Türklerin lehine çevrilmesine gayret gösteriliyordu. Bu konuda Türkler üzerinde yapılan olumsuz propagandaları göstermesi açısından Tayfur Sökmen'in, 22 Ağustos 1937 tarihli Ankara'ya gönderdiği rapor önemlidir. Bu raporda, Abacılı'da halkın kışkırtılmasına karşılık yapılan faaliyetlere dikkat çekilmiştir. Sökmen, bazı kışkırtmalarla Türklerin aleyhinde olan bölgelere özel ilgi gösterildiğinin altını çizmiş, Abacılı Türk Aşiretinden Yobaz Hacı Ali'nin, Selahattin Baki ve Hasan Cebbare'nin yönlendirmesi ile Türklerle karşı bir tavır aldığını yazmıştır. Bunu önlemek için de, oraya Abdurrahman Mursel ile abisi İhsan Bey'i gönderdiğini, onların buradaki görüşmelerinden sonra

⁵¹ Şükrü Balcıoğlu, "Hadiseler ve polis", *Yenigün*, 26 Ağustos 1937, s. 1.

Abacıların fikirlerinde değişikliklerin olmaya başladığını, yakın zamanda bu kışkırtmalardan kurtarılarak milli vazifeden yana tavır takınacaklarına olan inancını belirtmişti. Sökmen, aynı raporda o bölgede Türk olup muhaliflik yapan yalnız Cilanlı Köyü kaldığını, bu muhalifliğin sebebinin de Türk aleyhtarlığı yapan Kürt Mehmet Hoca olduğunu, bunu önlemek için de daha önce bu köyle alakadar olmuş İnyet Mursel Bey'i göndereceğini yazıyordu.⁵²

Bu rapor değerlendirildiği zaman, Hatay seçimlerine giden süreçte, aynı cemaatten veya aynı milletten olmak, orada birlik ve beraberlik içinde bulunduğu anlamına gelmediği görülecektir. Hatay'daki cemaatler arasındaki bölünmüşlük zaten mevcut ise de, bu bölünmüşlük aynı cemaat içinde de rastlanan bir durumdu. Yapılacak seçimlerde Türk olup da aleyhte olan nasıl varsa, Arap, Alevi, Rum veya Ermeni olup da Türklerin yanında olanlarda mevcuttu. Bu durumun farkında olan söz sahipleri, ki bunların başında Tayfur Sökmen gelir, bütün enerjisini bu birlik ve beraberliği temine ayıracaktır. Hatay'ın bağımsızlığına giden yolda birlik ve beraberlik başarılması gereken en önemli süreçti ve bu süreç Hatay'ı Türkiye'ye bağlayan en önemli temel olacaktı.⁵³

Olayların İkinci Aşaması

Cenevre'de 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilen Sancak Statü ve Anayasa'dan sonra Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında olaylar çıkmış, çatışmalar olmuşsa da Türkiye sabırla Hatay'da Statü ve Anayasa'nın yürürlüğe gireceği 29 Kasım 1937 gününü beklemişti. O gün Hataylılar için kendi geleceklerini kendilerinin belirleyeceği yeni rejimin ilanı yapılacaktı. Fakat beklenen olmamış rejim ilan edilmemişti.

⁵² BCA, Belge no: (030.10.222.501.16), no:378, 22.8.1937, Tayfur Sökmen'in Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya raporu, s. 1-2.

⁵³ Seçim çalışmalarında ve özellikle Hatay Cumhurbaşkanlığı adaylığından sonra Hatay'a gelen Tayfur Sökmen'in faaliyetlerinde, Hatay'ın birliği için yaptığı çalışmaları görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yahya Yılmaz, "*Tayfur Sökmen'in Hatay Cumhurbaşkanlığı Döneminde Hatay'ın Birlik ve Beraberliği İçin Gösterdiği Çabalar ve 'Hataylılık' Anlayışı*", **Hatay Araştırmaları-III**, (Editör: Prof. Dr. Ahmet Gündüz, Yrd. Doç. Dr. Haydar Çoruh), Pozitif Matbaa, Hatay, 2017, s. 149-171.

O gün istiklalini bekleyen ve meydanları dolduran Hataylılar büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardı.⁵⁴ Rejimin ilan edilmeyişine karşılık Türkiye, Fransa'ya 2 Aralık 1937 tarihinde bir nota vermiş ve 1926 yılında imzalanan “*Dostluk ve iyi komşuluk İttifakı*” anlaşmasını feshetmişti. Bununla da yetinmeyen Türkiye, kendi bilgisi olmadan Milletler Cemiyeti'nin seçim komisyonunun hazırlanmış olduğu Sancak seçim nizamnamesine de itiraz etmiş, gerekçelerini Milletler Cemiyeti'ne 15 ve 24 Aralık 1937 tarihli notalarıyla bildirmişti.⁵⁵

Türkiye'nin bu itirazlarını haklı bulan Milletler Cemiyeti, 31 Ocak 1938 tarihinde verdiği bir kararla, yeni bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon 7 Mart 1938 tarihli toplantısında, nizamnamede gerekli görülen düzenlemeleri yapmış ve seçimlerin ilk turunun 15 Nisan 1938 tarihinde yapılacağını kararlaştırmıştı.⁵⁶ Bu nizamname ile daha önceden Türkiye'nin itiraz ettiği bazı hususlar düzeltilmiş, özellikle seçmenlerin kendi cemaatleri dışında seçmen yazılamama durumu değiştirilmiş, herkesin istediği cemaat listesine serbestçe yazılmasının önü açılmış, ayrıca seçim sırasında yanlış beyanda bulunanların cezaları da arttırılmıştı.⁵⁷ Bu durumu Yenigün gazetesi, “Türk tezi Cenevrede tamamen kabul edildi, Hataylılara müjde!” manşetiyle vermiş ve “Her Hataylı dilediği cemaat listesine yazılmak ve rey vermek hakkına maliktir” alt başlığı ile Hataylılara duyurmuştur.⁵⁸

Bu durum karşısında her şey Türklerin lehine gibi görünse de, yeni süreçte birçok zorluklar yaşanmıştır. Zira Fransızlar, Hatay'daki otoritelerini devam ettirmek ve seçimleri Türkler aleyhine sonuçlandırmak için, cemaatleri kışkırtmış, Suriyelilerin çıkaracakları olayları görmezden gelmiştir. Özellikle olayların ikinci aşaması diyebileceğimiz yeni seçim nizamnamesinin kabulünden, seçimlerin başlayacağı 3

⁵⁴ “Hatay istiklali suikasta uğradı”, **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1937, s. 1.

⁵⁵ **Montreux ve Savaş...**, s. 176.

⁵⁶ **BCA**, Belge no: (030.10.224.510.12), 4 Temmuz 1938, Üçüncü Safha: İlk İntihab Nizamnamesi, s.5; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları...**, s. 181-182.

⁵⁷ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 609-610.

⁵⁸ “Hataylılara müjde!”, **Yenigün**, 20 Mart 1938, s. 1.

Mayıs 1938 tarihine ve sonrasına kadar Fransa'nın bu tutumunu devam etmiştir. Sökmen'in bu olayları Ankara'ya rapor etmesi, 5 Nisan 1938 tarihinde yeniden başlamıştı. Bu tarihte Sökmen'in Ankara'ya gönderdiği Hatay'ın son durumuna dair raporu, aslında o günlerde olan olayları, sebeplerini ve taraflarının yaklaşımını özetlemesi açısından önemlidir.

Tayfur Sökmen, 5 Nisan 1938 tarihinde Ankara'ya gönderdiği raporda, Vatani Partisi'nin üye kaydetmek için köy köy dolaşarak, Fransız Hükümet memurlarının da yardımı ile, kendilerine dahil olmayan halkı tehdit ve baskıyla yıldırmaya çalıştıklarını yazıyordu. Buna örnek olarak da, Kuseyr'de Türkmen Mezraası adı ile bilinen köy halkına, Partizan teşkilatından⁵⁹ Mustafa Sadık Hacı İsa ve arkadaşlarının yaptıklarını anlatmıştı. Bu köyün ileri gelenlerinden Reşit Bozoğlan'ın Türklüğe bağlılığından ve bu baskıya karşı gelmesinden dolayı, köyün 2 Nisan günü, seksen kişilik bir çete ile basıldığını, silah atıldığını, Reşit Bozoğlan'ın çocuklarının, karısının ve onlara yardım etmek isteyenlerin sopa ve dipçikle dövülerek dereye atıldıklarını, bu kişilerin evlerine saldırılarak yağmalandıklarını, bunları yapanlarınsa Antakya Mesalihi Hassa Zabiti Kakon'dan aldığı talimatla yaptığını belirlediğini yazıyordu. Sökmen, Türkiye ile Fransa arasında ki Cenevre'de yapılan dostluk anlaşmasının Hatay'da hissedilmediğini, zulüm ve baskının devam ettiğini, Fransızların bu defa da iyi niyetle hareket etmediklerini ve etmeyecekleri görüşünü aktarıyordu.⁶⁰

⁵⁹ “Sancak'ta yeni rejim ile birlikte güvenlik teşkilatında da değişiklik yapılmış, Sancak idaresi hükmet kuvvetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda jandarma yerine kullanılmak üzere “Partizan” adında silahlı bir milis teşkilatı kurmuştu. Sancak halkından seçilen ve genellikle Türk aleyhtarı kişilerden oluşan bu teşkilatın resmi bir sıfatı olmadığı gibi, hiçbir sorumluluğu da yoktu. Bunlar mavzer ve dumdum kurşunu taşıyor, istedikleri yerde olay çıkarıyor, halk tarafından şikâyet edilip suçlu bulunsalar bile 3-4 gün sonra salıveriliyorlardı.” Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 330.

⁶⁰ **BCA**, Belge no: (030.10.223.503.17), 5.4.1938, Tayfur Sökmen'in Şükrü Kaya'ya Hatay'ın durumunu anlatan raporu, s. 1-2.

Aynı olayın basına yansımalarına baktığımız zaman, Yenigün gazetesi haberi; “Hadisenin mesullerini başta aramalı!” manşeti ile veriyordu. Türkmen Mezraası köyüne yapılan baskının, adam dövülmesinin ve silah sıkılmasının sorumlusunun Partizan teşkilatının olduğunu yazan gazete, bunun bir tertip olduğunu, Köyün ağası olan Reşid'in dövülmesinden sorumlu olanların, kimler tarafından himaye ve teşvik edildiğini soruyordu. Bu yapılanların asıl maksadının ise, halkı yıldırarak, Türk davasından uzaklaştırmak olduğunu, fakat bu gibi olayların halkı hürriyet ve istiklal yolundan döndüremeyeceğini, bu olayların sorumlularını aşağıda değil, yukarılarda aramak gerektiğini yazıyordu.⁶¹

Tayfur Sökmen, Ankara'ya gönderdiği çoğu raporunda Fransızlara karşı duyduğu güvensizliği de ortaya koymuştu. Bu güvensizliğinin boşuna olmadığını destekleyen raporu ise 8 Nisan 1938 tarihinde göndermişti. Raporda, Antakya Kaymakamlık binasında yapılan bir toplantıdan bahseden Sökmen, bu toplantı sonrası yukarıda anlatılan olayların asıl faili olan Mustafa Sadık Hacı İsa'nın, Fransız istihbarat subayı ile görüşüğünü aktarıyordu. Bu görüşme sonrası, orada bekleyen Filincar, Karbeyaz ve Fatike köyünden yirmi kadar halka İsa'nın, hiç bir şeyden korkmadan kendilerinin karşısında olanları dövmelerini, vurmalarını, hatta öldürseler bile en fazla beş gün hap solacaklarını söyleyerek, onları kışkırttığını yazıyordu. Fransız istihbarat subayının Türkiye aleyhtarlarına verdiği cesaret ve halkı yıldırma yönelik söylemleri bununla da sınırlı değildi. Yine bu toplantıda Kaymakam ile İstihbarat Subayının Mustafa Sadık Hacı İsa'ya, halka bildirmesi için şunları söylemişti: “*Kuseyr'de Türk taraftarı olanlara şiddet yapılsın, gerek şimdi ve gerekse intihapta her kim Fransızlara muhalefet ederse malı yağma edilecek ve kendisi imha olunacaktır.*” Raporun devamında Fransız istihbarat dairesi tarafından, Vatani mensuplarına verilmek üzere yirmi beş tabancanın verildiğinin bildirilmiş olması, Fransızların bu tehditleri fiiliyata geçireceğinin bir göstergesi gibi olacaktır. Raporun sonunda ise, Fransız Subaylarının halkı yıldırma için yaptıkları

⁶¹ “Hadisenin mesullerini başta aramalı!”, **Yenigün**, 5 Nisan 1938, s. 1.

propagandalarda, Türklerin seçimleri asla kazanamayacaklarını, Fransız askerlerinin ise hiçbir şekilde Hatay'dan çekilmeyeceğini, Türkiye'nin her ne kadar sınırda asker bulundursa bulundursun, Fransızların dostu olan Rusların müdahalesinden korkarak Hatay'ı işgal girişiminde bulunmasına imkân olmadığını söylemekteydiler. Tayfur Sökmen, bu olumsuzlukların giderilmesi ve Türkiye-Fransa dostluğuna ters düşen, fakat mandater hükümetten aldığı emirlerle Türklerle baskı ve şiddet uygulayan Mustafa Sadık Hacı İsa'nın yaptıklarının önlenmesi için bir an önce müdahale edilmesini istemiştir.⁶²

Seçimler yaklaştıkça Vatanî Partisi mensupları Türkler aleyhine diğer cemaatleri kışkırtmaya ve kendi lehine çevirmeye hız vermişti. Bunların yaptığı propagandalar da, Türklerin diğer cemaatlere karşı hasmane tavır takındığı, buna karşı bütün cemaatlerin birleşmesi ve Vatanîlerin yanında yer alması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca, Türklerin silahlanmakta oldukları, yakında Alevilere ve Rum Ortodokslarına saldıracakları propagandası ile Arap Alevilerini Vatanîlerin listesinden yazılmaya davet ediliyordu.⁶³ Bu sadece davetle de kalmamış, farklı tehdit yollarıyla da özellikle Alevileri kendi listelerine yazılmaya zorlamışlardı.⁶⁴ Bu duruma, Yenigün gazetesine Süveydiye'den gönderilmiş bir mektup, tehdit ve zorlamaların boyutunu göstermesi açısından daha iyi bir fikir veriyordu. Bu zorlama ve tehdit, nahiye müdürü ile jandarma komutanı tarafından yapılmıştı. Mektuba göre nahiye müdürü, Levşiye'de resmi olarak izni bulunan ve pul bayiliği

⁶² **BCA**, Belge no: (030.10.223.503.17), 8.4.1938, Tayfur Sökmen'in Şükrü Kaya'ya raporu, s. 1-2.

⁶³ "İttihatçılar çabaya düştüler", **Yenigün**, 15 Nisan 1938, s. 1.

⁶⁴ Aleviler bu süreçte en önemli cemaatlerden birisidir. Onların destekleyecekleri listeler büyük olasılıkla seçimleri kazanacaktır. Fransızlar cemaatler arası çatışmayı artırmak için Alevilere, "“Siz ne Türk, ne Arap ve ne de Müslümanınız, sizler Ehli salıp bakayası olduğunuzdan Türkler ve Araplar sizlere fena muamele yapmaktadır” diyerek kışkırtmaya çalışıyor, Suriyeliler ise, "Siz Arap ve Müslümanınız, Fransızlara inanmayın", propagandası ile seçimlerde desteklerini almaya çalışıyordu. Fransız ve Suriye'nin bu tavırlarına karşılık Atatürk ise, "Aleviler Arap değildir, Etî Türkleridir", sözleriyle onlara sahip çıkmıştır. Bu isimlendirme Fransız ve Suriye propagandalarını önlemeye yönelik bir hamle olarak düşünülse de, sonuçta Aleviler Türklerin ve Türkiye'nin yanında olmuşlardır. Aleviler hakkında Atatürk'ün bu isimlendirme süreci için bkz.; Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s. 97-98.

yapan Alevilerden Mesut Kemmuni oğlu Nedim'i makamına çağırması, Vatani Partisi'ne kayıt olmasını istemişti. Bunu kabul etmeyen Nedim'e, Nahiye müdürü çıkmış, "*Partiye kayd olmadığım takdirde seni burada pul satmaktan menederim*" diyerek tehdit etmişti.⁶⁵ Artık seçimlerin ilk turu için zaman gelmişti. 3 Mayıs 1938 tarihinde kurulan kayıt büroları Kontrol Heyeti'nin himayesinde seçmenlerin kayıt işlerini yapmaya başlamışlardı.⁶⁶

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız Hatay seçimleri öncesi çıkan olayların seçimlerden sonra da artarak devam ettiğini, seçimlerde Türklerle birlikte hareket eden ve Türk listelerine yazılmak isteyenlerin daha fazla tehdit ve şiddete maruz kaldığını görmekteyiz. Hatta bu işler için özel olarak Lazkiye'den bile sabıkalarının getirilerek, Partizan teşkilatına dahil edildiğini, Türkiye'ye gönderilen raporlarda tespit etmekteyiz.⁶⁷ Alevilerin Türklerin listelerine yazılma eğilimleri arttıkça buna paralel olaylarda artmış, hemen hemen her gün bir olay mutlaka yaşanmıştı. Vatani ve Usbeciler bunun farkında olarak Aleviler üzerindeki baskı ve tehditlerini daha da yoğunlaştırmışlardı.

Bu olayların bazılarını Yenigün gazetesinin 3 Mayıs 1938 tarihli haberlerinde görmekteyiz. Raporlara ve gazete haberlerine yansıyan seçimler öncesi hadiseden ilki, Alevi ileri gelenlerinden Şeyh Mahmut'un dövülme ve bıçaklanma olayıdır. Şeyh Mahmut, iki Usbeci tarafından bıçaklanarak yaralanmış, etrafta polis ve jandarma olduğu halde hiçbirisi saldırganlara müdahalede bulunmamıştı. Yine aynı gün Tavla Köyüne seçim propagandası yapmak için giden Alevilerden Mehmet Derviş Künefeci, Edip Gali ve Cemil Alya, köyde bulunan Vatani ve Usbeciler tarafından fena halde dövülmüşlerdi. Bu olaylar üzerine Halk Partisi hemen devreye girmiş, Milletler Cemiyeti Kontrol

⁶⁵ "Süveydiye'de Nahiye müdürüyle jandarma komutanının yeniçeri vari hareketleri sürüp gidiyor", **Yenigün**, 20 Nisan 1938, s. 2.

⁶⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 611.

⁶⁷ **BCA**, Belge no: (030.10.223.505.10), 20.05.1938, İntihabatın başladığı günden itibaren Hatay'da yapılmakta olan tazyık ve tehditlere ait hulasa, s. 7.

heyetine, olan olayları anlatmış, herkesin gözü önünde olan bu olayların, seçimi kendi lehlerine çevirmek isteyen Vatani ve Usbeciler tarafından yapıldığı heyetin dikkatine sunulmuştur.⁶⁸

Sonunda Hatay'ın bağımsızlığının en önemli adımlarından olan seçimlerin ilk turu, Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun gözetimi altında 3 Mayıs 1938 tarihinde başlamıştı. Bu süreçte çok zor geçmiş ve birçok olay meydana gelmişti. Seçmenlerin listelere yazılmaları ve o esnada çıkan olaylar ayrı bir araştırma konusu yapılacak kadar genişdir.

SONUÇ

Misak-ı Milli kabul edilirken temelinde, Türk nüfusunun çoğunlukta olan yerlerinin vatan toprağında kalması hedeflenmişti. Hatay için günün koşullarında bu durum gerçekleşmemiş olsa da, geçen zaman içinde bu umutları koruyan ve bir gün ana vatanın bir parçası olmayı hayal edenler zorlu bir süreçten sonra buna kavuşmuşlardır. Bu kavuşmayı isteyen diğer tarafta Suriye idi. Fakat Suriye'nin iradesi daha çok Fransa'nın elinde olduğu için sonucu belirleyen yine onlar olmuştu. Türkiye seçim sürecinde, özellikle Sancak statü ve anayasasının kabulünden sonra kışkırtıcı bir siyaset izleyen Fransa ve Suriye taraftarlarına karşı sabırlı, fakat itidalli bir siyaset izlemiş, teşkilatlarında etkin çalışmasıyla seçimlerden istediğini almıştı. Fransa bu süreçte, Türkiye'nin isteklerine kendi menfaatleri ölçüsünde destek vermiş ise de, Hatay manda yönetiminin çoğu zaman Fransız Hükümetinin dışında Suriye taraftarlarına destek verdiği görülmüştür. Fransız manda yönetimi, sadece bu destekle de yetinmemiş, cemaatler arasındaki çoğu kışkırtmayı da tetiklemiştir. Ama burada görülmesi gereken en önemli şeylerden birisi, Türkiye'nin izlediği siyasetinde etkisiyle, Aleviler üzerinde etkin olmaya çalışan Fransa ve Suriye'ye karşı, onların

⁶⁸ **BCA**, Belge no: (030.10.223.505.10), 20.05.1938, Intihabatın başladığı günden itibaren Hatay'da yapılmakta olan taziyik ve tehditlere ait hulasa, s. 1; "Türk cemaatına yazılmak isteyen Eti Türklere sistematik bir tethiş hareketi başladı", **Yeniğün**, 3 Mayıs 1938, s. 1.

Türkiye'den yana tavır takınmaları ve bu çatışma ortamında Türklerin yanında olmalarıdır.

Bütün bu yaşanan olumsuzluklardan sonra, seçimlerin ilk turu olan seçmen yazma işlemi 3 Mayıs 1938 tarihinde başlamış, çoğu zaman sekteye uğrasa da 1 Ağustos 1938 tarihinde ancak bitebilmiştir. Sonuç, Türkiye'nin istediği gibi olmuş, Hatay meclis çoğunluğu Türklerin eline geçmişti. Bu durum, Hatay'ın ana vatana katılması için elde edilmesi gereken çoğunluğun sağlandığı anlamına geliyordu. Neticede Hatay, ödenen birçok bedel karşılığı zor da olsa ana vatanın bir parçası olmuştu. Bu ödenen bedellerin bilinmesi, çekilen zorlukların bir daha yaşanmaması için en önemli tecrübemiz, tarih mirasımızdır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): Belge no: (030.10.222.501.16), 15.8.1937, no: 331-369-375-378-379; (030.10.224.510.12), 4 Temmuz 1938; (030.10.223.503.17), 8.4.1938; (030.10.223.505.10), 20.05.1938; (030.10.223.505.10), 20.05.1938.

TBMM Azasına Mahsus Zat ve Sicil Dosyası: Devre: 5, Defter no:28, Sicil No: 875.

TBMMZC, Devre V, C 19, İçtima: 2, Tarih: 14.VI.1937, (S: Sayısı 272).

TBMMZC, Devre: V, C 3, İçtima: 2, Tarih: 1.XI.1936.

Yenigün Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay, Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi,** (Yay. Haz. Abdurrahman Konuralp), Hatay Postası Yayınevi, İskenderun, 1970.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1966.

- Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, Kış/2009 sayı 48: 137-156; <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873208.pdf>, (Erişim, 10.01.2019).
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992.
- Sökmenoğlu, Murat, -V. O., Semenderoğlu **Doğumunun Yüzüncü Yılında Eski Hatay Devleti İlk ve Son Cumhurreisi Tayfur Sökmen Diyor ki**, İstanbul, 1992.
- Tekin, Mehmet, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Antakya, 2002.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara, 1973.
- Yılmaz, Yahya, “Tayfur Sökmen’in Hatay Cumhurbaşkanlığı Döneminde Hatay’ın Birlik ve Beraberliği İçin Gösterdiği Çabalar ve ‘Hataylılık’ Anlayışı”, **Hatay Araştırmaları-III**, (Editör: Prof. Dr. Ahmet Gündüz, Yrd. Doç. Dr. Haydar Çoruh), Pozitif Matbaa, Hatay, 2017, s. 149-171.
- Yılmaz, Yahya, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in Hatay’ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri, 1918-1974**, M.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hatay, 2018.

HATAY'IN ONUNCU KURTULUŞ YILDÖNÖMÖ KUTLAMALARI

Yasemin DOĞANER*

ÖZET

Türkiye-Suriye sınırının 1921 Ankara İtilafnamesi ile belirlenmesinin ardından Misak-ı Milli sınırları içinde olmasına rağmen Hatay sancak statüsüyle Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Atatürk'ün iradesi ve kararlı tutumunun nihayetinde ilhaki sağlayacak bir sonuç alınmasında en önemli faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türk tarih tezinin ortaya konulduğu sırada Hatay'da yaşayan nüfusun Eti Türklerinden oluştuğu konusunun işlenmesi, bölgede yaşananlara dair dünya kamuoyunun dikkatinin devamlı canlı tutulması Hatay'ın anavatana katılmasını hazırlayan diğer etkenlerdir. 1939'da gerçekleşen bu başarının kutlanması hem duyulan sevincin ortaya konulması, hem de barış yoluyla kat edilen mesafenin dünyaya duyurulması açısından önem taşımaktadır. Başta Hatay'da olmak üzere CHP teşkilatlarının bulunduğu pek çok il ve ilçede Hatay'ın kurtuluş törenleri gerçekleştirilmiş ve daha sonra da bu törenlerin her yıldönümünde yapılması Türkiye Cumhuriyeti ile bütünleşme ve uluslaşma adına önemli bir mesafe kaydedilmesini sağlamıştır. CHP Genel Sekreterliği ile Halkevleri arasında yapılan yazışmalarla törenler koordine edilmiş ve halkın da katılımıyla coşkulu bir şekilde kutlamalar yapılmıştır. Hatay'ın anavatana katılmasına dair törenlere basında da yer verilerek Lozan'da halledilemeyen bir sorunun barış içinde çözümlendiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Anavatana Katılma, Yıldönümü, Kurtuluş Töreni, Onuncu Yıl.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ydoganer@hacettepe.edu.tr.

HATAY'S TENTH INDEPENDENCE ANNIVERSARY CELEBRATIONS

ABSTRACT

The 1921 Ankara Agreement, while determining the Turkish-Syrian border, gave Hatay a special 'sancak status', leaving it outside the national borders of Turkey despite its being a part of Turkish National Pact. Its accession to home country Turkey had been a result of Atatürk's personal volition and determination. Within the Turkish History Thesis, Hatay's population being composed of Turks had been asserted and attention of world's public opinion was kept alive to the matter. Thus the celebration of Hatay's accession to Turkey, is significant for announcing to the world the joy felt for the success of those peaceful efforts too. Those celebration ceremonies made not only in Hatay, but also in the other provinces where CHP (RPP) organization was active, later constituted as a catalyzer for the union of Hatay with the Republic as well as for its nationalizing. For that end, the General Secretariat RPP and The People's Houses cooperated to ensure the participation of the people in the ceremonies organized. Press also covered those ceremonies broadly emphasizing that the matter that could not be settled in the Conference of Lausanne, was thereby settled peacefully.

Keywords: Hatay, Participation of Hatay in the Homeland, Anniversary, Salvation Ceremony, Tenth Year.

1936'da adının konulması ile başlayan ve 1939'da anavatana katılmasıyla çözümlenen Hatay meselesi, Türkiye'nin dış politikadaki en önemli başarılarından biridir. Hatay meselesinin ulusal bir sorun haline gelmesinde İskenderun Sancağında ezici çoğunlukta bir Türk nüfusunun yaşıyor olması ve Fransız işgalinin ilk günlerinden itibaren silahlı direnişle başlayan ve daha sonra siyasal ve kültürel alanda sürdürülen Türkiye'ye katılma mücadelesinin etkisi olmuştur. Sancak'taki Türkler, Fransa'ya karşı direnişle geçtiklerinde Kilikya'daki Kuvayı Milliye birlikleri ile bağlantı kurarak mücadelelerini Milli Mücadele ile uyum içinde yürütmüşlerdir. Lozan Konferansı sırasında ise Suriye içinde kalmaya karşı çıkarak TBMM nezdinde etkili bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Hatay bir sorun olarak ortaya çıktığında Ankara'da yapılan hazırlık; devlet adamları, basın ve çeşitli toplumsal kesimlerin birlikte ve uyumlu hareket etmesiyle güçlü bir ulusal iradeye dönüşmüştür. Sancak'ı önce Suriye'den ayrı ve bağımsız bir varlık haline getirip sonra da bu bağımsız devletin Türkiye'ye ilhakını isteyen aşamalı bir politika izlenmiştir. Atatürk'ün sonucunu hazırladığı ancak kendisinin göremediği Hatay meselesinin çözümünde belirleyici bir rol oynadığı, Fransızlar karşısında büyük bir kararlılık gösterdiği bilinen bir gerçektir.¹ 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan Antlaşma sonrasında kurulan Hatay Meclisi, 29 Haziran 1939'da oy birliği ile Türkiye'ye katılma kararı vermiş, 23 Temmuz'da yapılan bir törenle Türk ve Fransız birlikleri arasında devir-teslim gerçekleştirilmiştir.²

¹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Anılar**, C 2., YKY, İstanbul, 2004, s.527 vd.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Serhan Ada, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, Bilgi Yay., İstanbul, 2013; Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarımay- Hüsametdin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, ASAM, Ankara, 2001; Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, t.y.; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yenigün Yay., 1999; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, ADTYK, Ankara, 1992; Süleyman Hatipoğlu, **Hatay Tarihi**, "Cumhuriyet Dönemi Hatay Tarihi", Hatay, 2013, s.311 vd.; **Hatay Devleti (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)**, Yay.Haz: İsmet Melek, Hatay, 2011; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Alkım Yay., Ankara, t.y., s.126-133; **Türk Dış Politikası, 1919-1980**, ed. Baskın Oran, C 1, İletişim yay., İstanbul, 2002, s.279-292.

Tarihi seyir içinde toplumların önem atfettiği günleri kutlamak için tespit ettiği ve toplumun fertleri tarafından benimsenen özel günler bulunur. Tören veya bayram şeklinde anılan kutlamalar o toplumun ortak hatıralarından, geleneklerinden ve tabiatından doğmaktadır. Özellikle siyasal iktidarların kendi meşruiyetlerini teyit etmek için anılan kutlamalara önem verdiği bilinmektedir. Bunlar yapıldığı ülkenin yönetim biçiminin demokratik, otoriter veya totaliter oluşuna göre şekillenmekte, törenlere verilen önem rejimle halkın kaynaşmasını sağlamada bir araç olarak kullanılmaktadır. Ayrıca toplumsal dayanışma ve düzeni sağlamada ve sürdürmede, milli karakteri güçlendirmede ve halkın eğitilmesinde törenlerin önemli bir yeri vardır.³ Bu bağlamda Türkiye, 23 Temmuz gününü konuya duyduğu hassasiyetin bir sonucu olarak çok önemsemiş ve “Hatay Kurtuluş Bayramı” olarak nitelendirerek CHP Genel Sekreterliği tarafından, yapılacak törenin programı belirlenmiştir. Hatay’ın yanı sıra anavatandaki bütün halkevlerinde şenlikler tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Hatay’ın anavatana katılış yıldönümü daha sonraları İkinci Dünya Savaşının olumsuz şartlarından etkilenmiştir. Savaşın bitişini takiben 1947 yılında ve daha etkin olarak da onuncu yılı olan 1949’da kurtuluş yıldönümü etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. İncelenen belge ve süreli yayınlardan törenlerin şenlik havasında geniş bir katılımı gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dönemin siyasi atmosferinin bir yansıması olarak iktidarla muhalefet arasında yaşanan siyasi gerilimin kutlamalara da yansıdığı yapılan yazışmalardan takip edilmektedir. Bu tebliğde Hatay’ın anavatana katılmasının birinci ve onuncu yıl kutlamaları -başta Hatay’daki kutlamalar olmak üzere- farklı illerde yapılan kutlamalarla birlikte çeşitli yönleriyle ele alınacaktır. Daha sonra her yıl 23 Temmuz’da gerçekleştirilen kutlama etkinlikleri günümüze kadar sürdürülmüş olup bu konuda elde edilen başarının altı çizilmeye devam edilmektedir. Uzun yıllar Hatay’ın Suriye toprakları içinde yer

³ İlhan Tekeli, “Bir Toplumsal Anlatım ve Katılım Biçimi Olarak Kutlama Şenlikleri”, **Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılı**, 1997, s.1.

aldığı haritaların yayınlandığı düşünöldüğünde bu konudaki başarının taşıdığı anlam göz ardı edilemez.

Hatay'ın anavatana katılması süreci ve sonrasında yapılanların pek çoğunu “mekanın uluslaştırılması” çerçevesinde değerlendiren Levent Duman, bu konuya dair kapsamlı çalışmasında 23 Temmuz kutlamalarını da bu bağlamda ele alır.⁴ Türkiye'ye dair sembol, resim, büst, heykel vb. unsurların yaygınlaştırılması, daha da önemlisi Atatürk büstünün daha önce Hatay Milli Meclisi olarak kullanılan vilayet konağı önünde dikilmesi ve bu büstün açılışının 23 Temmuz'a denk getirilmesi tesadüfi değildir. Aynı zamanda Türkiye ve CHP bayraklarının Hatay'daki pek çok işyerinde satışa sunulması bu konuda gazetelere ilan verilmesini uluslaştırmanın bir parçası olarak değerlendirmektedir.

23 Haziran'da Hatay'ın anavatana katılması kararının alınmasının ardından⁵ 12 Temmuz'da ‘aceledir’ ibaresiyle Hariciye Vekaleti tarafından Başvekalet yazılan yazıda, “Hatay'ın kurtuluş ve anavatana kavuşuş” bayramını düzenlemek üzere bir komisyon kurulduğu ve programını yapmak üzere merkezden gelecek heyetlerin tespit edilerek bildirilmesinin Hatay'dan rica edildiği belirtilir.⁶

CHP Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan Hatay kurtuluş bayramına anavatanın nasıl katılacağına dair program 10 Temmuz'da hazırlanarak genel merkeze yollanmıştır.⁷ Bu program halkevleri aracılığıyla CHP teşkilatının bulunduğu her yerde dikkatli ve özenli bir şekilde uygulanmaya çalışılır. Buna göre Gaziantep, Maraş, Seyhan, İçel ve Urfa vilayetlerinin her birinden biri parti biri genel meclis üyesi

⁴ Levent Duman, **Hatay'daki Uluslaştırma Politikaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s.313.

⁵ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başvekil Refik Saydam'a çektiği telgrafta bu muvaffakiyetten dolayı hükümeti tebrik ederek, “milletlerarası sulh ve emniyet teminatını, milli şeref ve menfaatle birleştirmek gibi sağlam bir riyaset sayesinde reislik ettiğiniz değerli hükümet büyük milletimizin halis takdirine hak kazanmıştır” diyerek memnuniyetini ifade etmiştir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10.225.515.19.

⁶ **B.C.A.**, 030.10.225.515.21.

⁷ **B.C.A.**, 490.01.4.21.8.

olmak üzere ikişer kişinin, CHP Genel İdare heyetinden iki, TBMM'den üç kişi olmak üzere toplam on beş kişinin 20 Temmuz'da Adana'da buluşup tek bir heyet halinde, TBMM'yi temsil eden heyetin başındaki kişinin başkanlığında Antakya'ya hareket edeceği belirtilir. Ayrıca 23 Temmuz günü parti il başkanları tarafından Hatay parti başkanlığına tebrik telgrafları çekileceği ve anavatan dahilindeki bütün halkevlerinde mevzua uygun hitabeler okunup, şenlikler düzenleneceği, 23/24 Temmuz gecesi halkevleri, parti ve belediye binalarının aydınlatılacağı ifade edilmektedir.⁸

Fransa'nın Hatay'da kalan son askeri birliklerinin çekileceği gün olan 23 Temmuz'da yirmi yıldan fazla devam eden Fransız varlığını sona erdirecek bu tören için hazırlıklar günler önceden başlar. Kutlama programı yalnız Hatay'la sınırlı kalmayıp, Hatay Milli Meclisi'nin kendisini ilga eden kararının ardından başlayıp Türkiye'nin çeşitli yerlerinde 23 Temmuz'a kadar devam eder. Halkevleri tarafından düzenlenen bu kutlamalarda pek çok ilin Halkevi teşkilatından genel merkeze gönderilen yazışmalardan duygu yüklü konuşmaların yapıldığı törenlerin izlerine rastlanır. Kutlamalar için Hatay'da günler öncesinden her tarafa Türk bayrakları asılır. Hazırlıkları yapmak üzere Hatay'da bir kutlama komitesi kurulur. Tören kapsamında Hamidiye mektep gemisinin İskenderun'a gitmesi için hazırlıklar yapılır ve törene katılacak yolcuları getiren vapur bir gün önce limana ulaşır. İskenderun Halkevi, 23-25 Temmuz tarihleri arasında Türkiye'deki devrimlerle ilgili halka ücretsiz film gösterimi yapılacağını duyurur. Bunun yanı sıra çeşitli spor müsabakaları düzenlenir. 23 Temmuz öncesinde gazetelerden duyurulan kutlama ve tören programı Lozan Antlaşmasının da 16. Yıldönümüne rastlamış, törenin tam bir zafer havası içinde geçmesi için büyük çaba harcanmıştır.⁹ Hatay'da yayınlanan *Yeniğün* gazetesi törene ilişkin gün gün bu coşkuyu pekiştirecek

⁸ **BCA, CHP Fonu**, 490.01.4.21.8.

⁹ Hatay ve Lozan kutlamalarının beraber yapıldığı yerler Eskişehir, Gaziantep, Bayburt, Araklı, Perşembe, Kars, Korkuteli, Kırklareli, Nevşehir, Çorum, Yeşilyuva, Gonen, Çal, Karşıyaka, Muğla, Hopa, Ilgaz, Acıpayam, Maraş, Sarayköy, Yalvaç, Kandıra, Alaca, Senirkent, Sarıgöl ve Afyon'dur. **B.C.A.**, 490.1.0.0.979.796.1.

yayınlarda bulunmuştur. Tören günü geldiğinde 23 Haziran sonrası başlayan Fransız askerlerinin tahliyesi neredeyse tamamlanmış ve geriye çok az asker kalmıştır.¹⁰

Türk ve Fransız yetkililerin hazır bulunduğu Hatay'daki törende askeri kışlanın önünde halkın da katılımıyla devir-teslim töreni gerçekleştirilir. Törende önce Fransız ulusal marşı okunarak Fransız bayrağı indirilir ve İstiklal Marşı eşliğinde Türk bayrağı göndere çekilir.¹¹ Hatay bayrağı Türk bayrağındaki ay yıldızı taşımakta olup yıldızın içi kırmızı olarak tasarlanmıştır. Tören sırasında indirilen bayrağın içine beyaz kumaş parçası eklenerek meydana getirilen Türk bayrağı, hiç bir yeri değiştirilmeden göndere çekilir.¹² Ardından kurbanlar kesilir, Türkçe ezan okunur. Adeta TBMM'nin açılışını anımsatan bir ritüel gerçekleştirilmiş olur. Daha sonra kalan son Fransız askerleri de kamyonlara binerek Halep'e doğru yola çıkar. Fransız bayrağının indirilmesinin ardından Hatay resmen Türkiye'nin bir parçası haline gelir. Törenin ardından toplanan halk kışlaya girerek burayı gezer.

Duman'ın kitabında yer alan Hataylı vatandaşlarla yapılan sözlü tarih çalışmasında törene dair aktarılanlar o günün ruh halini göstermesi bakımından ilginçtir.

“Fransızların Antakya'yı terk edişlerinin sabahı 2 bin ile 3 bin kişi kışlanın karşısındaki boş sahaya ki o zamanlar buraya 'lafut' denirdi, doldurmuşlardı. Kurmay Albay Şükrü Kanatlı, Hatay'ın ilk valisi Şükrü Sökmensüer, Fransız Albay Colonel Collet saat 07.40'ta kışlanın kapısının önündeydi. (...) Annem elimden tutarak beni kışlanın kapısının önüne ge-

¹⁰ Duman, **a.g.e.**, s.360-361.

¹¹ Tören için Halep'ten gelen General Monet ile Hatay'ın ilk valisi Şükrü Sökmensüer, Türk Konsolosu Fethi Bey, Fransız Alayı Komutanı Albay Colette, Garnizon Komutanı Albay Şükrü Kanatlı'nın meydana hazır bulunduğu sırada Fransız askerler için de oldukça duygusal anlar yaşandığı, Fransız komutanların bu bir yıllık süre sonunda iyi hatıralarla ayrıldıkları, hatta Hatay'ın Türk ordusuna teslim için gönderilen General Monet'in teessüründen iki ay sonra Halep'te öldüğü Selim Çelenk tarafından aktarılan bilgiler arasındadır. Bkz. Konuralp, **a.g.e.**, s.194.

¹² Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, 2. Bs., İstanbul, 1972, s.141.

*tirmişti. Her iki devletin bandoları farklı yönlerden gelerek ortada buluştu-
tular. Önce Fransız milli marşı ile Fransız bayrağı direktten indirildi,
sonra bizim milli marşımız çaldı ve göndere bizim bayrağımız çekildi. (...)
Sonra Fransız askerleri trampetler çalarak kışladan ayrıldılar ve yine
trampetler çalarak Kurtuluş Caddesi'nde gösteri yaptılar. Oradan askeri
kamyonlarla Halep'e hareket ettiler. Böylece Hataylılar zalim bir düşman-
dan kurtuldu. 264 şehit ve binlerce yaralının ahını alarak gittiler. Sonra
hep beraber kadınlar, çocuklar, anneler kışlaya girdik. Onlarca kadın kış-
layı, koğuşları temizlemek için adakları olduğunu Türk komutana anlat-
tılar ve kışlanın içine girdiler, iyi bir temizlik yaptılar. Türk gençleri kış-
lanın bahçesinde barfikte gösteri yaptılar.”*

*“Korkunç bir kalabalık vardı, hepimiz ağlıyorduk. O Fransız bayra-
ğının indirilip Türk bayrağının çıkışı büyük bir olaydı. Herkes ağlıyordu,
herkes alkışlıyordu, herkes askerin boyunlarına sarılıyordu. Sonra kışla ge-
zildi, sonra askerlerimiz şehri teslim aldı, şehir içinde onlar dolaşp gezmeye
başladı. Fransızlar da ağlayarak, üzüntüyle çekip gittiler.”¹³*

Belgelere göre Türkiye'nin pek çok yerinde Hatay'ın anavatana katılması kutlamalarında tören programına 23 Temmuz Pazar günü akşam üzeri saat 17.30 gibi başlanmış, tüm şehir, resmi ve özel binalar bayraklarla donatılmış, Halkevi bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile açılış yapılmıştır.¹⁴ En coşkulu kutlamaların İzmir, Aydın, Eskişehir, Denizli ve Tarsus'ta yapıldığı, yazışmaların yoğunluğu ve duygusal içeriği yüksek şiir ve konuşmalardan anlaşılmaktadır.

¹³ Duman, **a.g.e.**, s.362-363.

¹⁴ Hatay'ın anavatana katılmasının kutlandığı yerler arşiv belgelerindeki sıralamasına göre İzmir, Eskişehir, Bergama, Balya, Muradiye, Mersin-Aslanköy, Tokat, Ordu, Yozgat, Keskin, Gürsu, Manisa, Muğla, Denizli-Çal-Zeyve, Antalya, Fatih, Bünyan, Kayseri, Malatya, Bingöl, Sandıklı, Denizli, Şırnak, Marmaris, Düzce, Ayvalık, Bolu, Bafra, Doğanbey, Mapavrı, Nazilli, Alucra, Ermenek, Beyşehir, Akdağmadeni, Maraş, Adana, Afyon, Siverek, Sındırgı, Aydın, Çorum, Adıyaman, Bolu, Elazığ, Burdur, Denizli, Seferihisar, Sütçüler, Sinop, Tefenni, Mustafa Kemal Paşa, Kütahya, Bakırköy, Ceyhan, İçel, Kale, Ergani, Amasya, Gerze, Midyat, Bulancak, Manastur, Pülümür, Tarsus, Turgutlu, Artvin, Çankırı, Vezirköprü, Keçiözü, Şile ve Kızılcaabölük'tür. **B.C.A.** 490.21.106.1.

Cumhuriyet meydanlarındaki Atatürk anıtlarına çelenkler konulmuş, tüm halkın davetli olduğu törenlerin merkezi çoğunlukla Halkevleri olmuştur. Açılıştan sonra bir öğrenci ve öğretmen veya bir bürokrat tarafından günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılmış, bazı yerlerde şiirler okunmuştur.¹⁵ Mersin'de Ali Tan tarafından okunan şiir de o günün ruh halini yansıtmaya açısından anlamlıdır.¹⁶

Yapılan konuşmaların hoparlörler aracılığıyla törenlere gelen halka da dinletilmesi sağlanmıştır. Gece pek çok il ve ilçede ışıklandırılma yapılmış, meşaleler yakılmış, eğlenceler düzenlenmiş, fener alayı yapılmış, halkın bu eğlencelere coşkulu bir şekilde katıldıkları belirtilmiştir. Gençler tarafından milli oyunlar oynanmış, Ankara radyosunda yayınlanan tören programı dinletilmiş, tiyatro gösterileri yapılmış, film seyrettirilmiş, belediyelere ait parklarda konserler verilmiş,

¹⁵ Oldukça coşkulu bir şekilde kutlandığı anlaşılan Eskişehir'deki törenlerde 'Hatay Kurtuluş Marşı' adıyla yazılan şiir şu şekildedir:

Esaret yakışmaz, hiçbir devirde er Türk'e
Hiçbir kurunda Türk olmadı ne kul ne köle
Hele sen ey Hatay, ey mübarek aziz ülke
Kalamazdın yıllarca, esaret halkası ile
Senin için tutuşan bir volkanı sanki kanım
Hasretinle sızladı içim dışım her yanım
Kırılmadı fakat hiç bağrımdaki inanım
Hür doğmuş Türk'e halka yaraşır mı hiç canım
Türk'ün birdir Adana, Ayıntap, Van, Hataylısı
Duyar ger Türk içinde aynı inan ülküyü
Bir ağızdan söyleriz sevdiğimiz türküyü
Sevincimiz bir bizim, duyarız aynı yası
Önderimiz Atatürk, ülkemüz yüce bizim
Zağlı durur palamız yeter her öce bizim
Sulh yoluna bağlıyız Türk oğlu, üstün bizim gücümüz
Damarımda çağlayan, çağlayan benim kanım
Türk'üm ben, bilir dünya bir sel değil tufanım
İcabında lav saçan, yakan yıkan volkanım
Bilsin dünya, hür doğmuş hür yaşayan insanım

Lütfi Oğuzcan, Eskişehir Ticaret Odası Başkanlığı. **B.C.A.** 490.01.21.106.1. s.6.

¹⁶ HATAY/Hatay Türkün öz yurdu/ Bu yurdu Türkler kurdu/ Hep düşmanlar kurdurdu/ Hatay Türkün olunca/ Haset etme ey düşman/ Sonra olursun pişman/ Türk süngüsü pek yaman/ Sor onu tarihe sen/ Türke düğünde bayram/ Harp ederken de bayram/ Can verirken de bayram/ Ölür yaşamak için/ Hatay koş yanıma gel/ Senin ananın bu el/ Biktım hasretine gel/ Çıkma koynumdan artık **B.C.A.** 490.01.21.106.1., s.78.

halaylar çekilmiş, sinsin oyunu oynanmış, futbol maçları yapılmış, havai fişekler atılmış, güreş müsabakaları yapılmıştır. Törenlere katılanlara bazı illerde ayran, limonata, bisküvi, bonbon şekeri ikram edilmiş, halk sevinç gösterileri ile meydanları doldurmuş ve eğlenceler gece yarısına kadar devam etmiştir.

Kutlamaların Lozan Antlaşmasının on altıncı yıldönümüne denk gelmesi nedeniyle pek çok il ve ilçe örgütü her iki kutlamayı birlikte gerçekleştirmiştir. Bu nedenle yapılan konuşmaların bir kısmında 'Mısak-ı Milli' vurgusuyla başlayıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna gelinen sürecin coşkulu anlatımlarına rastlanmaktadır.

Halkevlerinde yapılan kutlamalar esnasında yapılan konuşmalar-daki vurgular belli konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunda Genel Merkez'den gelen talebin de etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yazışmalarda 10 Temmuz'da gönderilen yazıya cevaben yapılan etkinliklerden bahsedilmekte, birbirine benzer pek çok ifadeye rastlanmaktadır. Törenlerde en çok yapılan vurgulardan biri Atatürk'ün 1923'te Adana'ya yaptığı ziyaret sırasında gerçekleşen bir olay üzerine söylediği sözlerin tekrarı şeklindedir. Buna göre Adana'daki geçit resmi sırasında Hatay'ın siyahlar giymiş bir kız şeklinde canlandırılması ve Atatürk'ten yardım istekleri üzerine O'nun "Kırk yıllık Türk yurdu esir olamaz" şeklinde cevap verdiği ve bu sözlerin bugünlerin müjdecisi olduğu vurgulanmaktadır. O günden itibaren anavatandan ayrı düşmüş bu yurt parçasının anavatana eklenmesi gittikçe hızlanan bir mefkure halini almıştır. Türk'ün iradesi hiç bir zaman vehiç bir kuvvet önünde eğilmeyecektir. On beş yıl önce verilen söz tutulmuştur. Hataylılara on sekiz yıldır giydikleri yaşlı gömlekleri çıkarıp beyazlar kırmızılar giymeleri söylenir. Bu zafer için başta ebedi şef Atatürk'e ve onun mefkure arkadaşı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, Türk milletinin enerjisine ve kahraman Türk ordusunun heybetine övgüler yağdırılmaktadır. Henüz Atatürk'ün ebediyete intikalinin matemini sürdüğü o günlerde, altı ok istikametinde izinden yürüneceği belirtilmektedir.

Konunun tek bir kurşun atılmadan sulh yoluyla halledilmesinin altı sıkça çizilmiş, Fransızlar hakkında barış tutumuna zarar verebilecek herhangi bir ifadenin kullanılmamasına özen gösterilmiş, iki ülke arasındaki dostluğun ebedi olduğunun bu vesileyle teyit edildiği ifade edilmiştir. Kanı Türk, dili Türk, tarihi Türk koca bir kitlenin vatan hasretinin bittiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin vilayet sayısının 63'e çıktığı, nüfusunun 250 bin kişi arttığı memnuniyetle belirtilmiştir. Rejime olan bağlılığa sıkça vurgu yapılmıştır. Bazı hitaplarda Hatay'ın en eski tarihlerden itibaren bir Türk yurdu olduğu hatırlatılarak anavatan katılışın haklı gerekçeleri sıralanmıştır.

Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı konusu, ulusal ve yerel basında geniş yankı bulmuş, konu uluslararası kamuoyuna heyecanlı bir şekilde ulaştırılmıştır.¹⁷ Benzer şekilde gazetelerde yer alan Hatay konusunda yapılan vurgu 'Hatay'ın yıldızının parladığı' bayrağın yıldızındaki gölgenin törenle silindiği, orada artık sadece Türk bayrağının dalgalanacağı şeklindedir.¹⁸

Hatay meselesinin çözümünden kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, takip eden yıllarda bu kutlamaların aynı canlılıkta geçmesine engel olur. CHP Genel Sekreterliği daha önce olduğu gibi 1941 yılının 10 Temmuz'unda Hatay Vilayet İdare Reisliğine yazdığı yazıda, törenlerin bu sene de layık olduğu şekilde kutlanmasını rica eder. Ancak yazının içeriği İkinci Dünya Savaşı koşullarındaki hassasiyeti fazlasıyla hissettirir. Vilayet ve belediyenin bir araya gelerek bayrama büyük ölçüde vatandaşların iştirak ettirilmesine çalışması ve milli tezahürler esnasında bize has olan vakar ve ciddiyete riayet edilmesinin bilhassa mühim olduğunun altı çizilir. "Bugünkü cihan harbinin muhasımları arasında müttefiklerimiz ve dostlarımız bulunduğu gibi, harbin dışında kalmış bütün milletler de bizi cihan sulhunun başlıca amili olarak tanımış olduklarından, nutuklarımızda

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Olcay Özkaya Duman, **Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)**, Ankara, 2019, s.165.

¹⁸ **Ulus**, 24 Temmuz 1949; **Akşam**, 24 Temmuz 1939.

ve tezahürlerimizde bu hususa ehemmiyet ve dikkat vereceğimizi umarım".¹⁹ CHP evrakında bundan sonra onuncu yıldönümü kutlamalarına kadar konunun ele alınışına rastlanmaz.

Hatay'ın anavatana katılmasını diğer bir deyişle 'kurtuluş ve kavuşuş' gününün onuncu yıldönümünü, ilkinde olduğu gibi coşkulu bir biçimde kutlanmak üzere CHP Genel Sekreterliği ve Antakya Halkevi Başkanlığınca hazırlıklara 1949 yılının başından itibaren başlanır. Antakya Halkevi 30 Ocak'ta Genel Sekreterliğe yazdığı yazıda, o yılın kutlama törenlerinde açılışını yapmak üzere Halkevinde bir 'Hatay Milli Mücadelesi ve Kurtuluşu Müzesi' kurmaya karar verildiğini, bunun için 1949 yılı bütçesine 1000 TL ödenek koyulduğunu ve Belediye'den de bu konuda yardım almak için karar alındığını ve kendilerinden de bu konuda destek beklendiğini yazar. Genel Sekreterlik konunun mahiyet ve ciddiyet derecesi hakkında CHP Hatay Bölge Müfettişi ve Konya Milletvekili Aziz Perkün'den bilgi ister. Müfettiş kafi malumat edinmesinin ardından yazdığı cevapta onuncu kurtuluş yıldönümünde açılmasına çalışılan müzenin esaslı vesikalara ve hatıralara isnat ettiği, bu milli hadiseyi gelecek nesillere hakikate tamamen mutabık bir şekilde intikal ettirebilmek için ehliyetli elemanların ciddi mesai sarf ettiği, bu müzeye konulmak üzere Hatay mücadelesinde ciddi rol oynamış olan Halkevi Başkanı ve *Yeniğün* gazetesi sahibi Şükrü Balcı tarafından Hatay'ın bütün mücadele safhalarını vesikalarla gösteren 500-600 sayfalık bir eser vücuda getirildiği, eserin Hatay'a dair muahede, itilafname ve bunların eklerini aynen içerdiğini belirtir. Bütün bu işlere vitrin, dekor, fotokopi, montaj vs. bedeli karşılığı olarak harcanmak üzere Halkevinin takriben 4000-4500 Liralık tahsisat kabul ettiği, 1000 Lirasının 1949 bütçesinden, 900 Lirasının gelen yardımlardan sağlandığı ve kalan kısmı için Parti Genel Merkezinin yardımının beklendiği ifade edilir. Yazının sonunda konunun ciddiyeti tekrar edilerek, göreceği vazife bakımından ihmal edilmemesi gerektiği ve himaye edilmesinin yerinde olacağı söylenir. Yapılan

¹⁹ B.C.A., 490.1.0.0.1436.746.1.

yazışmalar sonrası 1000 Liralık ödenek İş Bankası aracılığıyla Hatay'a gönderilir.

Kutlamalar yaklaşırken CHP İl İdare Kurulu Başkanı Selim Çelenk, hazırlıklarla ilgili olarak Ankara'ya Genel Sekreterliği uymayı da ihmal etmeyen bir yazı gönderir. Tören için Hatay Valisi ile görüştüğünü, kendisi ile birlikte Vali, Emniyet Müdürü, Garnizon Komutanı, Milli Eğitim Müdürü, Halkevi Başkanı ve 2 Demokrat Parti temsilcisinden oluşan hazırlık komitesinin toplantısında parti propagandalarına yer verilmemesi konusunda hemfikir olduklarını belirtir. Çelenk, DP temsilcileri ile birlikte veya ayrı olarak geçit resmine katılabileceklerini teklif ettiğini, bunun milli birliği temsil edeceğini ifade ettiğini ancak teklifinin DP'lilerce reddedildiğini söyler. DP'lilerin toplu olarak alana gelerek geçit resmine katılmamakta ısrar ettiklerini ve bunun kabul edildiğini, bunun üzerine CHP'nin de bayrama büyük bir kitle halinde katılarak partilerinin ezici üstünlüğünü göstermeye karar verdiğini belirtir. *"Aslında DP son zamanlarda çalışma ve propaganda sayesinde zayıflamış ve bu nedenle geçit resmine katılmaya cesaret edememektedir ve vaziyeti kurtarmak için böyle toplu bir halde gelmeyi istemektedirler. Biz de DP'ye son ve ezici darbeyi vurmak için pahalıya da mal olsa bu kararı uygulayacağız. DP'nin Hatay'daki son keşmekeşli durumunu düzenlemek için belki Ankara'dan Fuat Köprülü başkanlığında bir heyet bayrama iştirak bahanesiyle buraya gelecektir. Bu takdirde merkezden hiç olmazsa beş kişilik bir heyetin kurtuluş bayramımıza iştirak etmesi zaruridir."* Bu yazıya cevaben Genel İdare Kurulundan Kırşehir milletvekili Sahir Kurutluoğlu, TBMM CHP Grup İdare Kurulundan Ankara milletvekili Emin Halim Ergun, Isparta milletvekili Sait Köksal ve Urfa milletvekili Atalay Akan'ın 21 Temmuz'da Toros ekspresiyle hareket edeceği bildirilmiştir.

23 Temmuz'da gerçekleşen kutlamaların gazetelerde 30 bin kişinin katılımıyla daha önce görülmemiş bir tezahüratla gerçekleştiği aktarılır. *"Muazzam halk kütleleri Cumhuriyet alanında yerini aldıktan sonra on yıl önce Fransız bayrağının indirilerek Türk bayrağının çekildiği an olan 08.47'de olduğu gibi aynı dakikada atılan bir topla şanlı bayrağımızın göndere*

çekilmesiyle tören başlamıştır. Törende vali ile Genelkurmay Personel Dairesi Başkanı Şükrü Kanadlı, Tümgeneral Hamdi Turgay, Ankara'dan gelen CHP ve DP mensubu heyetler, Hatay'ın bütün ilçelerinden gelen temsilciler ile askeri ve mülki erkan bulunmaktadır. Atatürk ve İnönü büstlerine çelenk konulduktan sonra Belediye Başkanı bugünün büyük manasını canlandıran bir nutuk söylemiş ve bunu partiler ve Hataylı üniversiteliler adına söylenen nutuklar takip etmiştir. Son olarak kürsüye gelen ve on yıl önce Hatay'a ilk giren kahraman kitalarımıza komutanlık etmiş olan Korgeneral Şükrü Kanadlı, çok heyecanlı bir hitabe ile Hataylılara Cumhurbaşkanımızın selamını bildirmiş ve Hatay'ın kurtuluş günlerine ait heyecanlı hatıralarını anlatarak dakikalarca alkışlanmıştır. Tezahüratın bu safhasını askeri kitalarla motorlu kuvvetlerin içten kopan coşkun sevgi ifadeleri ve alkışlarla karşılanan geçit resmi takip etmiştir. Bu sırada Hava Kuvvetlerine mensup bir filomuz da şehrin üzerinde dolaşarak Hataylıların büyük günlerini kutlayan beyannameler atmıştır. Törenden sonra şehitliğe gidilerek çelenkler konmuş ve Hatay'ın kurtuluşu uğruna canlarını veren aziz şehitlerimiz taziz edilmiştir. Hataylılar dün akşamdan beri başlayan kurtuluş yıldönümlerini coşkun bir sevinç dalgası içinde ve yer yer yapılan toplantılarla bütün gün büyük bir sevinç neşesi içinde kutlamaktadırlar.²⁰ Vatan gazetesi ilave olarak haberin alt başlığında Hatay'daki törene katılan DP İdare Kurulu üyelerinden Fuat Köprülü, Samet Ağaoğlu ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun isimlerine yer verir. Bunun dışında haberin içeriği tamamen aynıdır. Aynı tarihli Tan gazetesi konuya hiç yer vermezken, Akşam gazetesi de törenleri iç sayfalarında ayrıntıya girmeden çok kısa bir şekilde vermeyi tercih etmiştir. Zafer gazetesi DP'lilerin Hatay'da yaptığı konuşmalardan bahsetmekte, Yeni Sabah ise farklı olarak Hatay Kurtuluş Müzesi'nin açılışının yapıldığını ve gece fener alayı düzenlendiğini yazmaktadır.²¹ Basının onuncu kurtuluş yıldönümü etkinliklerine beklenen ilgiyi göstermediği anlaşılmaktadır. Öyle ki, aynı gün ikinci meşrutiyetin 41. Yıldönümü nedeniyle Milli Türk Talebe Birliği tarafından Hürriyet-i Ebediye tepesinde gerçekleştirilen törene veya Lozan'ın 26. yıldönümü

²⁰ Cumhuriyet, 24 Temmuz 1949.

²¹ Zafer, 24 Temmuz 1939; Yeni Sabah, 24 Temmuz 1939.

etkinliklerine gazete sütunlarında daha fazla yer verildiği görülmektedir. Diğer yandan o gün Ramazan ayının Kadir gecesine rastlamış, İzmir Karaburun civarında gerçekleşen deprem Ege bölgesinde ağır hasara yol açmış ve iktidar ve muhalefet arasındaki söz düelloları törenden ziyade basında en çok bu haberlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Hatay'daki kutlamalar sona erdikten sonra Genel Sekreterliğe gönderilen yazıda CHP ile DP arasında yaşanan siyasi gerilimin izlerine rastlanır. İl Başkanı Selim Çelenk, onuncu yıldönümünün hem Hatay hem parti için fevkalade parlak ve başarılı geçtiğini söyler. "21 Temmuz akşamı Başbakan'ın Valiyi arayarak geçit resmini yapmaktan vazgeçilmesini istemesiyle her iki partinin de meydana toplu halde gelmesi kararlaştırılır. DP tören alanında CHP'den çok daha kalabalık bir şekilde bulunmak için bir hafta önceden faaliyete başlayarak ev ev, dükkan dükkan dolaşıp beyanname dağıtarak halkı bayram törenine kendi saflarında katılmaya davet etmiş, fakat bütün gayretlerine rağmen köylüleri getirmek üzere köylere gönderilen kamyonlar hemen hemen boş dönmüş ve şehirden toplayabildikleri çoğu çocuk 300 kişi ile alana ancak gelebilmişlerdir. Buna karşın CHP'ye mensup 10 bin kişi ellerinde yüzlerce parti bayrağı ve göğüslerinde parti rozeti olduğu halde bir insan seli halinde ve alkış tufanı arasında Cumhuriyet alanına doğru akmıştır. Bu alana sığmayan muazzam kalabalığın bir kısmı meydana civar cadde, bulvar ve hatta sokakları doldurmuştur. Önlerinde Fuat Köprülü olduğu halde 300 kişi ile tören alanına gelen Demokratların durumu çok feci olmuş, hatta Fuat Köprülü'nün golf pantolonla törene katılışı halk arasında büyük bir asabiyet doğurmuştur. Şehitleri ziyarete davet edildiği halde gitmeyen Köprülü'nün bu hareketi halkın nefretini artırmıştır. Cumhuriyet alanını süsleyen yüzlerce altı oklu bayrak ve Halk Partisine mensup insan yağını Hatay'ın bu en mutlu gününü emsalsiz tezahüratla kutlamıştır. Partinin bu azametli üstünlüğü DP için bir yıkılışın başlangıcı olmuş, başta Vali, askeri ve mülki erkan ile bütün halk tabakası CHP'nin Hatay'daki münakaşa kabul etmez üstünlüğünü görerek tebrik etmişlerdir. DP'ye son darbeyi vurmak için geniş bir faaliyet programı hazırlanmaktadır. Bazı sağduyulu DP mensupları partilerinden ayrılarak CHP'ye geçmekte, istifaların devam edeceği düşünülmektedir. Parti rozetleri tükendiği için 1000 adet bagalit rozet gönderilmesi de ayrıca

Genel Sekreterlikten rica edilmektedir".²² Çelenk Genel Sekreterliğe gönderdiği telgrafta da partiye mensup 15 bin kişinin törene katıldığını söyler. Yazışmalar her ne kadar istenmese de törenlerin parti çekişmelerine sahne olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Devletlerin tarihinde kazanılan zaferlere vurgu yapmak ve vatandaşlık bilincine katkı yapmak amacıyla tarih boyunca çeşitli şekillerde milli bayramlar veya kutlama törenleri yapılmıştır. Hatay'ın anavatana katılması da iki savaş arası dönemde barışı sürdürme konusunda pek de istekli olmayan dünya siyasetinde barışı koruyarak önemli bir dış politik başarı sağlayan Türkiye'nin, kutlamayı hak ettiği bir yıldönümü törenidir. Anılan törenlerin bölge halkı için Türkiye ile bütünleşme konusunda, anavatana mensup olanlar için ise kaynaşma konusunda hızlı bir mesafe kaydedilmesi anlamı taşıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu törenlerin Atatürk'ün hastalığına rağmen son ziyaretlerini buraya gerçekleştirerek Hatay'ın bağımsızlığına gösterdiği özenin hatırasının canlı tutulmasına katkıda bulunduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Her ne kadar devletin her türlü düzenlemeyi merkezden yaptığı programla düzenlenmiş olsa da milli şuura yapılan katkı bu vesileyle artmıştır. 'Parlak bir surette', 'İçten gelen bir imanla', 'coşkun bir tezahürle' kutlanan yıldönümü etkinlikleri ilkinde siyasi bir başarı olarak tek partili dönemin de etkisiyle tüm vatandaşların ortak hislerle ülkenin her yanında kutladığı bir 'bayram' iken, onuncu yılında önce İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasi ortam ve çok partili hayata geçişin sancılarının çekildiği bir döneme denk gelmesi nedeniyle siyasi gerilimleri görünür kılan bir atmosferde geçmiştir. Türkiye'de iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilere verilebilecek tipik örneklerle tören vesilesiyle karşılaşıldığını söylemek mümkündür.

²² B.C.A., 490.1.0.0.980.801.8.

KAYNAKÇA

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu**, Bilgi Yay., İstanbul, 2013.

Akşam**Cumhuriyet**

Deringil Selim, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, CHP Fonu.

Duman, Olcay Özkaya, **Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)**, A.A.M. Yay., Ankara, 2019.

Goloğlu, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, 1974.

Gönlübol, Mehmet- Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, İstanbul, 1963.

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay, Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1970.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, TTK Yay., Ankara, 1966.

Milliyet

Pehlivanlı, Hamit-Yusuf Sarımay-Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001.

Selçuk, Hamdi, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, İstanbul, 1972.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, İstanbul, 1973.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK, Ankara, 1978.

Tan

Tekeli, İlhan, "Bir Toplumsal Anlatım ve Katılım Biçimi Olarak Kutlama Şenlikleri", **Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılı**, 1997.

Türk Dış Politikası, 1919-1980, ed. Baskın Oran, C 1, İletişim yay.,
İstanbul, 2002.

Vatan

Yeni Sabah

Zafer

ABD BASININDA HATAY'IN TÜRKİYE'YE KATILMA SÜRECİ

Yasin COŞKUN*

ÖZET

1936 yılında Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıklamasının ardından Sancak'ın (Hatay) durumu Türk dış politikasının önemli bir meselesi haline gelmiştir. Konu Milletler Cemiyeti'ne taşınmış ve Sancak'ın ayrı bir varlık olduğu kabul edilmiştir. Türkiye ve Fransa ilişkilerini etkileyen Hatay sorunu ABD basını tarafından takip edilmiştir. Özellikle Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşmanın ardından Türk askerinin Hatay'a girmesinin ABD basınında yankıları olmuştur. Bu olay Türkiye'nin bölgede etkinliğini artırmasına yönelik bir gelişme olarak görülmüştür. Avrupa'da savaş tehlikesinin belirdiği bir ortamda Türkiye'nin bu konjonktürden faydalanarak Hatay konusundaki isteklerini Fransa'ya kabul ettirdiği görüşü dillendirilmiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik yayılcı bir politika takip edip etmeyeceği sorgulanmıştır. Bu açıdan Hatay sorununun ortaya çıktığı ilk zamanlarda ABD basınına Türkiye'yi destekler bir görüntü çizmediği söylenebilir. Avrupa'da savaş ihtimalinin iyice belirdiği dönemde ise Türkiye'nin dostluğunun İngiltere ve Fransa için önemini ABD basını da takdir etmiştir. Bu nedenle Fransa'nın Hatay konusunda Türkiye lehine adımlar atmasının bir gereklilik olduğuna dair yazılar çıkmıştır. Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için Hatay'ın gözden çıkarılması gerekiyorsa bunun yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü ABD basınına göre İngiltere ve Fransa Türkiye'nin kendi taraflarında olmamasının doğuracağı olum-

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tarihli@gmail.com.

suz sonuçların farkındalardır ve gittikçe gerginleşen uluslararası ortamda Türkiye'yi yanlarında görmek istemektelerdir. ABD basınında Hatay'ın Türkiye'ye katılma süreci ile ilgili tüm bu değerlendirmeler ayrıntılı bir şekilde yapılan çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, İskenderun Sancağı, ABD Basını, Fransa, Türkiye.

THE ACCESSION PROCESS OF HATAY TO TURKEY IN THE US PRESS

ABSTRACT

After the declaration of France in 1936 that it would give independence to Syria, the situation of Sanjak (Hatay) became an important issue of Turkish foreign policy. The Sanjak issue was brought to the League of Nations and it was accepted that Sanjak was a separate entity. The Hatay issue, which affected the relationship between Turkey and France, was followed by the US press. In particular, the Turkish soldiers' entry into Hatay, following the agreement signed between France and Turkey in July 1938, had been widely reported in the US press. This event was seen as a development which would increase the influence of Turkey in the region. It was expressed that Turkey used the risk of war in Europe to impose its demands on the Hatay issue on France. It was questioned that whether Turkey would pursue an expansionist policy towards the region or not. In this respect, it can be said that when the Hatay issue first appeared the US press did not support the Turkish policy. When the possibility of war in Europe increased, the importance of Turkey's friendship for Britain and France were recognized by the US press. It was therefore written in the US press that it was necessary to take steps in favor of Turkey on the Hatay issue. It was stated that Hatay could be given to Turkey to ensure the friendship of Turkey. Because according to the US press, Britain and France were aware of the negative consequences of not having Turkey on their side. All these assessments in the US press about the accession process of Hatay to Turkey were examined in detail in this study.

Keywords: Hatay Problem, Sanjak of Alexandretta, the US Press, France, Turkey.

GİRİŞ

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan İskenderun Sancağı (Hatay)¹ Ekim 1921’de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması sonrası Fransız mandası altında olan Suriye sınırları içerisinde bırakılmıştır.² Ancak Sancak’a özel bir statü verilerek Türklerin kendi kültür ve dillerini korumasının önü açılmıştır.³ Daha sonra Lozan Antlaşması’nda Ankara Antlaşması’nın hükümleri korunmuştur.⁴

Türkiye, Sancak’a karşı alakasını devam ettirmiştir. 1936 yılında Fransızların Suriye’ye bağımsızlık vereceklerini açıklamasının⁵ ardından Türkiye, Sancak konusunda girişimlerini artırmıştır. Özellikle Fransa ile Suriye arasında varılan antlaşmada özel haklara sahip olan Sancak’ın Suriye’nin kontrolüne verilecek olması Türkiye’yi endişelendirmiştir.⁶ Daha sonra konu Milletler Cemiyeti’ne taşınmıştır.⁷ Milletler Cemiyeti tarafından Sancak ayrı bir varlık olarak kabul edilmiştir.⁸ Sonraki süreçte Hatay Devleti kurulmuştur. Haziran 1939 tarihinde kurulan bu yeni devlet Türkiye’ye katılma kararı almıştır.

¹ Ercan Karakoç, “Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig**, S 50, Yaz 2009, s. 99-100., Yusuf Sarımay, “Atatürk’ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Mart 1996, s. 6-7.

² Esin Dayı, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2002, s. 6., Adnan Sofuoğlu, “Hatay’ın (Sancak) Bağımsızlığı ve Türkiye’ye Katılımı”, **Türk Yurdu**, C 31, S 290, (Yüzüncü Yıl Ssı), Ekim 2011, Ankara, 2011, s. 288-290.

³ Figen Atabey, “Hatay’ın Anavatan’a Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, s. 193.

⁴ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, “Sancak (Hatay) Sorunu”, **Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I (1919-1980), Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 280.

⁵ Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 61, Ankara, 2005, s. 6.

⁶ Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, 1998, C 6, S 22, s. 234.

⁷ Mehmet Gönülbül, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 130.

⁸ Süleyman Hatipoğlu, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, **Türkler**, C 16, Ankara, 2002, s. 690.

Bu çalışma Hatay'ın anavatana katılma sürecinin ABD basınındaki yansımalarını incelemektedir. Bu açıdan çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Uzun yıllar Monroe Doktrini çerçevesinde hareket eden ABD hükümetleri Avrupa'da yaşanan gelişmelere karışmamışlardır. I. Dünya Savaşı esnasında bu politika bir süreliğine terk edilmiştir. Ancak savaşın sona ermesi ile beraber ABD tekrar infirat politikasına geri dönmüştür. 1930'ların ikinci yarısından itibaren dünya adım adım yeni bir savaşa doğru sürüklenirken ABD infirat politikasını uygulamaya devam etmiştir. Ancak ABD yönetiminin uyguladığı bu politika ABD basınıının dünyadaki gelişmelere kayıtsız kaldığı ya da daha az ilgilendiği anlamına gelmemiştir. Nitekim ABD gazeteleri gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Bu anlamda Fransa ile Türkiye arasındaki Hatay meselesinin ABD basınında yansımaları olmuştur. İki taraf arasında yaşanan gelişmeler mercek altına alınmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. ABD gazetelerinde Hatay ile ilgili çıkan haberler 1936 yılı sonrası dönemi kapsamaktadır. Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıkladığı bu tarihten sonra Türkiye, Hatay konusunda girişimlerini artırmıştır. Konu Milletler Cemiyeti'ne taşınmış ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Doğal olarak bu tarihten sonra Hatay meselesi ABD gazetelerinde yer almaya başlamıştır. Özellikle Temmuz 1938'de imzalanan ve Türk askerinin Hatay'a girmesini sağlayan antlaşma ABD basınında kendisine yer bulmuştur. Bu antlaşmaya dair önemli değerlendirmeler ABD gazetelerinde yer almıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin silah zoruyla Hatay'ı ilhak edeceğine dair iddialar ve Avrupa'da artan gerilim nedeniyle Fransa'nın Türkiye ile anlaşmaya mecbur olduğuna dair değerlendirmeler de ABD gazetelerinde tartışılmıştır. Bu açıdan çalışma ABD basınında Hatay meselesi ile ilgili çıkan yazılar üzerinden Hatay'ın anavatana katılma sürecinin tahlilini yapmakta ve bu sürecin ABD basınındaki yansımalarını incelemektedir.

1- Türk-Fransız Askeri Antlaşması'nın (3 Temmuz 1938) ABD Basınındaki Yansımaları

Hatay sorununda yaşanan önemli gelişmelerin ABD basınında yansımaları olmuştur. ABD basınına göre Fransızların 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlığını vereceğini açıklamasının ardından Türkiye hızlı bir şekilde hareket ederek “muhteşem” bir limana sahip olan, aynı zamanda stratejik, ekonomik ve askeri açıdan önemli bir noktada bulunan ve büyük ölçüde Türk nüfusunun yaşadığı Hatay'ın Suriye'nin eline geçmesini önlemeye çalışmıştır.⁹ Bu tarihten sonra Türkiye, Hatay'la daha yakından ilgilenmeye başlamış ve bu konu Türk-Fransız ilişkilerinin merkezine oturmuştur. ABD basını tarafından Hatay sorununun bu boyutu üzerinde durulmuştur. Atatürk, TBMM açılış konuşmalarında Hatay konusunu gündeme getirmiştir.¹⁰ ABD gazetelerinde Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde Meclis'in açılış töreninde yapmış olduğu konuşmaya atıf yapılmıştır. Atatürk bu konuşmasında Hatay'daki durumun iyi bir yönde gitmesinin Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rolü olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹

29 Mayıs 1937 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Cenevre'de yapılan antlaşma¹² sonucu Sancak'ta ayrı bir anayasanın uygulanması kabul edilerek Sancak “ayrı bir varlık” olarak tescil edilmiştir.¹³ Ancak anayasanın uygulanmasında bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır.¹⁴ Ayrıca

⁹ Robert Gale Woolbert, “Many Fires Smolder in Near East”, *The New York Times*, 10 July 1938, s. 4E.

¹⁰ Mithat Aydın-Cengiz Akseki, “Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması”, *Belgi*, S 15, Kış 2018/I, s. 656-657.

¹¹ “Policies For Turkey Outlined By Ataturk”, *The New York Times*, 2 November 1937, s. 22.

¹² Mehmet Tekin, *Hatay: İşgal yılları ve bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 300.

¹³ Coşkun Topal, “Hatay (Sancak) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 11 S 2, Aralık 2009, s. 4.

¹⁴ Ömer Erden, *Fransa-Suriye Kısacında Hatay (1937-1939)*, Serüven Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 34.

Hatay'da Türkler üzerinde Fransa-Suriye baskısı artmaya başlamıştır.¹⁵ Bu durum da Türkiye ile Fransa'yı karşı karşıya getirmiştir.¹⁶ Avrupa'da savaş tehlikesinin her geçen gün artması nedeniyle Türkiye ile arasını bozmak istemeyen Fransa,¹⁷ Ankara ile görüşmelere başlamıştır. Fransızlar Hatay'daki durumu hassas olarak görmüşlerdir. Buna göre Türkiye, Fransa'nın Hatay'ı bırakması karşılığında İngiliz ve Fransız gemilerinin olası bir savaş durumunda Çanakkale boğazını kullanarak Karadeniz'e girmelerine izin verecektir. ABD basınına göre bu durum Hitler'e karşı oluşturulmaya çalışılan kampta İngiltere ve Fransa'ya Romanya'yı yanlarına çekmek için avantaj sağlayacaktır. Çünkü Karadeniz vasıtasıyla Romanya'ya yardım yapılabilecektir.¹⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde 3 Temmuz 1938 tarihinde Türk-Fransız Askeri Antlaşması imzalanmış¹⁹ ve Hatay'ın toprak bütünlüğünün korunması kapsamında 2500 kişilik bir Türk kuvveti Hatay'a girmiştir.²⁰

ABD'nin Ankara Büyükelçisi John Van Antwerp MacMurray da 12 Temmuz tarihinde Washington'a gönderdiği telgrafta bu antlaşma üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. MacMurray ilk olarak Fransız Dışişleri Bakanının Türkiye ile Fransa arasında varılan antlaşmayla Hatay sorununun "tasfiye edildiği" sözlerine atıf yaparak bu antlaşmanın hem Türk hem de Fransız tarafında memnuniyet

¹⁵ Volkan Payashi, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **History Studies**, C 3 S 1, 2011, s. 222.

¹⁶ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal Ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXXIV, S 97, Bahar 2018, s. 163.

¹⁷ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, s. 407.

¹⁸ "France on Guard in Alexandretta", **The New York Times**, 5 April 1939, s. 7.

¹⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 622.

²⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 315.

uyandırdığına dikkat çekmiştir.²¹ MacMurray, Hatay’da bulundurulacak kuvvetler konusunda Türk ve Fransız tarafının ilk başta anlaşmazlık yaşadığını belirtmiştir. Buna göre ilk etapta Fransa iki tarafın da Hatay’da 750 kişilik bir kuvvet bulundurmasını yeterli görürken Türkiye 4000 rakamında ısrarcı olmuştur. Taraflar daha sonra 2500’er kişilik kuvvetlerin Hatay’a girmesini kabul etmişlerdir.²² MacMurray beklenildiği gibi, yapılan antlaşmanın Türk basınında büyük bir coşkuyla karşılandığını ve Türk devletinin Fransa’ya galip geldiğine işaret edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Türk basınında bu antlaşmanın genel olarak dünya barışına ve özellikle de Akdeniz’deki güvenliğe yapacağı katkıların öne çıkartıldığını söylemiştir.²³

ABD Büyükelçiliği’nin yanı sıra ABD basını da Türk askerlerinin Hatay’a girmesi konusunu yakından takip etmiştir. 3 Temmuz’daki antlaşmadan hemen önce yapılan yorumlarda Türkiye’nin Hatay’a asker sokacak olması olumsuz bir durum olarak karşılanmıştır. Uluslararası ilişkiler üzerine yazılar kaleme alan ve “Augur” takma adını kullanan Vladimir Poliakoff’un makaleleri Amerikan The New York Times gazetesinde yer almıştır. Augur yazılarında Türkiye’nin Hatay politikası üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre savaş atmosferine girilmesi nedeniyle Avrupalı devletler diğer bölgelerdeki gelişmelerle yeterince ilgilenememektedir. Bu durum da Doğu Akdeniz bölgesinde güç dengesini değiştirecek olayları ortaya çıkarmaktadır.²⁴ Augur, Türk askerinin Fransızların rızası dahilinde Hatay’a girecek olmasını da bu çerçevede değerlendirmiş ve endişe ile karşılanacak bir olay olarak lanse etmiştir. Türkiye’nin Hatay’ı, tüm bölgeyi kontrol edebilecek stratejik öneminden dolayı istediğini savunmuştur. Augur yazısında, Hatay’da Türk egemenliğine karşıt bir duruş sergilemiş ve Hatay konusunda Arap devletlerini eleştirmiştir. Buna göre

²¹ **Foreign Relations of the United States (FRUS)**, Diplomatic Papers, 1938, The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa, Volume II, “The Ambassador in Turkey (MacMurray) to the Secretary of State”, document no: 851, 13 July 1938.

²² **FRUS**, a.g.b. (adı geçen belge).

²³ **FRUS**, a.g.b.

²⁴ Augur, “British Worried by Turkish Coup Placing Troops in Alexandretta”, **The New York Times**, 30 June 1938, s. 1, 11.

Arapların aralarında birliktelik olmaması Türkiye'yi onlar için zorlu bir rakip haline getirmektedir. "Atatürk'ün askeri kıtaları"nın Hatay'a girmesinin etkisi Şam, Bağdat hatta Kudüs ve Mekke'de hissedilecektir.²⁵ Augur'un değerlendirmesine göre güçlü bir yabancı kuvvet olarak Türkiye'nin Hatay'ı ele geçirmesinin Doğu Akdeniz'deki güç dengesini bozma potansiyeli vardır. Türkiye lehine değişecek güç dengesi Arap dünyasında Fransa ve İngiltere'nin prestijini olumsuz etkileyecektir. Temmuz 1938'deki antlaşmayla Türkiye büyük tavizler vermeden Hatay'da etkinliğini artırarak başarı elde etmiştir. Türkiye bu aşamadan sonra durmayıp daha fazlasını isteyecektir. Augur yorumunda hâlihazırda Hatay'ın Türk ve Fransızlar tarafından kontrol edilmesine rağmen Fransızların Hatay'dan ayrılacağını buna karşılık Türklerin burada kalacağını söylemiştir. Augur, Hatay'ı elde eden Türklerin bir gün Musul petrol bölgelerini gündeme getirebileceğini bu durum karşısında Avrupa diplomasinin ne yapacağını sorgulamıştır.²⁶

Yine ABD gazetelerinde yapılan yorumlarda Fransızların bir Türk alayının Hatay'a girmesini kabul etmesi, Fransızların Türkleri kızdırmak yerine Arapları kızdırmayı tercih ettiği şeklinde ifade edilmiştir.²⁷ Türkiye'nin Hatay'a yönelik politikasının Arap milliyetçilerini endişelendirdiğine dikkat çekilmiştir. Buna göre Arap milliyetçiler Türkiye'nin Hatay'ı ele geçirmesinin açık veya gizli şekilde güneye yönelik yayılcı bir politikanın başlangıcı olup olmadığını sorgulamaya başlamışlardır.²⁸ Atatürk'ün yayılcılık ile ilgili iddiaları reddetmesine rağmen Fransa ve İngiltere'nin Arap ülkelerinden yavaş yavaş çekilmeye başlamasıyla ortaya çıkan siyasi boşluğun Türkiye'yi bu bölgeye çekip çekmeyeceği, ABD basınında çıkan yazılarda sorgulanmıştır. Bu anlamda Türkiye'nin bölgede etkinliğini artırmasının Arapları iki önemli hedefi gerçekleştirmeye teşvik edebileceği belirtilmiştir. Bunlardan ilki yeni bağımsızlığını kazanan Arap devletlerinde dürüst

²⁵ Augur, a.g.m., 30 June 1938, s. 1, 11.

²⁶ Augur, a.g.m., 30 June 1938, s. 1, 11.

²⁷ Robert Gale Woolbert, "Many Fires Smolder in Near East", **The New York Times**, 10 July 1938, s. 4E.

²⁸ Woolbert, "Many Fires", s. 4E.

yöneticilerin iş başına gelmesidir. İkincisi ise Arap ülkeler arasında siyasi birliğin artırılmasıdır.²⁹

ABD basınında Türk askerlerinin Hatay'a girişinin bölgede yaşayan Türkler tarafından sevinç içinde karşılandığı ve askerlerin şehre girişi esnasında yüzlerce koyunun kesildiği bilgisi yer almıştır. Hatay'daki Arapların ise hayal kırıklığı içinde olduğuna değinilmiştir. Hatay'a giren askerlerin yorgun olduğu ve iyi bir şekilde giyinmediğine de dikkat çekilmiştir. Ayrıca askerlerin silahlarının paslı olduğu ve top arabalarının da iyi bir durumda bulunmadığına işaret edilmiştir.³⁰

2- Türkiye'nin Hatay'ı İlhak Etmek için Askeri Girişimde Bulunacağı İddiaları ve ABD Basını

2 Eylül 1938'de Hatay parlamentosu, Fransa ile Türkiye arasında haziran ayında yapılan antlaşma gereğince Hatay Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir.³¹ Hatay Devleti'nin kuruluş ilanı ABD basınında yer almıştır.³² ABD basını Hatay'la ilgili gelişmeleri aktarırken Fransa basınında Hatay'ın durumu ile ilgili yazılan yazılara da yer vermiştir. 5 Nisan 1939 tarihinde Hatay parlamentosunun Türkiye ile birleşmek için oylama yapacağına dair haberler çıkması üzerine Fransız yazar Jérôme Tharaud'un Hatay'ın Türklerin eline geçmesinin tüm Suriye'nin Fransa için "onursuz" bir şekilde kaybı anlamına geleceğini savunduğu görüşü ABD basınında yer almıştır.³³

ABD gazetelerinde gündeme gelen bir başka husus Türkiye'nin Hatay'ı mümkün olan en kısa sürede ilhak etmek istediği ve bu ne-

²⁹ Woolbert, "Many Fires", s. 4E.

³⁰ B. Noon, "Turkish Troops Received with Joy in No. Syria", **Chicago Daily Tribune**, 31 July 1938, s. 11.

³¹ Olcay Özkaya Duman, "Misak-ı Milliye Giden Yolda Hatay'da Bir Kalem Evinden Kurtuluş Yılları "Hatay Gazetesi Ve Faaliyetleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Misak-ı Milli Özel Ssı, Yıl: 23, S 93, Ocak-Şubat 2017, s. 1120.

³² "Sanjak is Hatay Republic", **The New York Times**, 4 September 1938, s. 13.

³³ "Italy Believed ready for Action on Albania", **The New York Times**, 4 April 1939, s. 4.

denle de Hatay'a askerlerini sevk edeceği iddiasıdır. Bu iddialar karşısında Fransa'nın Hatay limanına bir kruvazör göndereceğini ve Doğu Akdeniz'deki askeri kuvvetlerini takviye edeceğini açıklaması ABD basını tarafından Fransa'nın herhangi bir Türk askeri girişimine karşı önlem aldığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁴ Bunun üzerine Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz yaptığı açıklamada Türkiye'nin askeri güç kullanarak Hatay'ı ele geçirme niyetinin olmadığını söylemiştir. Yine Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet ile görüşmesinde bu iddiaların temelsiz olduğunu ifade etmiştir. Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nca da Türkiye'nin Hatay'ı kuvvet kullanarak işgal edeceği söylentileri yalanlanmıştır.³⁵

Gazeteci Ahmet Emin Yalman, The New York Times gazetesi editörüne bu iddialar ile ilgili bir yazı göndermiştir. Yalman'ın bu yazısı 13 Nisan 1939 tarihinde The New York Times'da yayınlanmıştır. Yalman yazısında Türkiye'nin hiçbir şekilde kuvvet kullanarak Hatay'ı işgal etme planının olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin dünyada barışın sağlanması için herhangi bir karşılık beklemediğini ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, barış ve güvenlik kavramlarının değerinin hiçbir şeyle ölçülemeyeceğini bilen bir ülke olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin hâlihazırda *de facto* olarak Hatay'a hâkim olduğunu belirten Yalman bu durumun resmi olarak tanınmasının taraflar arasında uzlaşma ile olacağını altını çizmiştir.³⁶ Yalman böylece Türkiye'nin Hatay konusunda tek taraflı oldubitti yapmayacağını belirtmiştir. Yalman'ın ABD basınında çıkan bu yazısı Türkiye'nin Hatay konusundaki tutumunun Amerikan halkına bildirilmesi açısından önemli olmuştur.

3- Fransa'nın Hatay Konusunda Türkiye ile Uzlaşma İsteği

Almanya ve İtalya'nın her geçen gün saldırgan politikalarını artırmaları İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiştir. Bu çerçevede An-

³⁴ "France on Guard in Alexandretta", *The New York Times*, 5 April 1939, s. 7.

³⁵ *The New York Times*, 5 April 1939, s. 7.

³⁶ "Turkey's Will for Peace", *The New York Times*, 13 April 1939, s. 21.

kara'da 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu imzalanmıştır.³⁷ Olası bir savaşın Akdeniz'e yayılması halinde iki taraf da karşılıklı yardım ve işbirliği içinde bulunacaklardır. ABD gazetelerinde, imzalanan bu Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'ndan bahsedilmiş ve Fransa ile Türkiye arasında bu şekilde bir deklarasyon yapılmasının Hatay'ın durumunda yaşanan belirsizlik nedeniyle ertelendiği ifade edilmiştir.³⁸

ABD basını Hatay meselesini İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya arasında o tarihlerde yürütülen ittifak görüşmeleri üzerinden de değerlendirmiştir. Buna göre Sovyet Rusya ile yapılan ittifak görüşmeleri neredeyse tamamlanmak üzeredir ve Sovyet Rusya ile yapılacak anlaşmanın ardından Türkiye ile Fransa'nın anlaşacağı iddia edilmiştir. Ancak Türkiye ile anlaşma için Fransa'nın bir bedel ödemesi gerekmektedir. ABD basınında Fransa için kolay bir karar olmasa da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasından başka alternatifin bulunmadığına işaret edilmiştir.³⁹

Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında yapılan müzakereler hakkında bilgilendirme yaptığı toplantıda Türkiye ile gerçekleştirilen görüşmelerden de bahsetmiştir. İki taraf arasındaki görüşmelerin kısa zamanda sonuçlanıp İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmanın Fransa ve Türkiye arasında da imzalanmasını umduklarını dile getirmiştir. Kritik olan Hatay konusu ile ilgili görüşmeleri Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi René Massigli yürütmektedir. ABD basınında yer alan değerlendirmelerde, herhangi bir şekilde kamuoyuna duyuru yapılmasa da Fransa ile uzlaşması karşılığında Hatay'ın Türkiye'ye verileceğinin anlaşıldığına değinilmiştir. Hatay sorununun çözülmesiyle birlikte iki

³⁷ Figen Atabey, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz Fransız Ortak Deklarasyonu" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 7, S 31, 2014, s. 299.

³⁸ "Hatay Demand an Obstacle", *The New York Times*, 13 May 1939, s. 2.

³⁹ "Paris Sees Accord with Russia Close", *The New York Times*, 25 May 1939, s. 4.

ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel olan büyük bir müşkülün ortadan kalkacağı belirtilmiştir.⁴⁰

Nitekim Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan 15 Mayıs 1939'da yapılan açıklamada Türkiye ile bir yardım antlaşması yapmak için Hatay'da Türkiye'nin egemenliğinin tanınacağı belirtilmiştir.⁴¹ Yapılacak antlaşmanın İngilizlerle yapılan antlaşma ile aynı olacağı ve bu antlaşmayla Çanakkale Boğazı'nın İngiliz ve Fransız kuvvetlerine açık tutulacağı ifade edilmiştir. Türkiye'nin Hatay'dan sonra Suriye'nin kalan topraklarına yönelik talepte bulunmayacağı ve tam bağımsızlığını ilan etmesinin ardından da bu bağımsızlığına saygı göstereceği açıklanmıştır.⁴² Ayrıca Türkiye'nin herhangi bir saldırı karşısında Suriye'yi savunacağı belirtilmiştir. Böylece Fransa'nın ikmal malzemelerini sağlamada zorlandığı binlerce askeri Suriye'de tutması gerekmeyecektir. ABD basınında Türk hükümetinin Suriye'yi herhangi bir tehdit karşısında savunmak için 200 bin askeri göndermeye hazır olduğu belirtilmiştir.⁴³ Fransız yetkililer Türkiye ile yapmış oldukları yardımlaşma antlaşmasının Doğu Akdeniz'deki statükoyu değiştirmeye yönelik herhangi bir saldırgan tutuma karşı caydırıcı olacağını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra Türkiye ile dostluğun Fransa ve İngiltere'ye savaş zamanında avantaj sağlayacağı ifade edilmiştir. Sovyet Rusya'nın da İngiltere ve Fransa ile antlaşmaya varmasının ardından Karadeniz'de avantajın tamamen kendilerine geçeceğini belirtmişlerdir.⁴⁴

ABD basınında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün CHP'nin 5. Büyük Kurultay'ında yapmış olduğu konuşmaya atıf yapılmıştır. İnönü bu konuşmasında Fransa ile Türkiye'nin menfaatlerinin ortak olduğuna değinmiştir. Hatay sorununun çözülmesinin ardından Fransa ile Türkiye arasındaki yakınlığı kimsenin bozamayacağından bahsetmiştir. Türkiye ile Fransa arasında karşılıklı yardım antlaşmasına yönelik

⁴⁰ "Cabinet in France Backs Soviet Pact", *The New York Times*, 28 May 1939, s. 14.

⁴¹ "French Cede Alexandretta, Turks Promise To Close Dardanelles to Axis Ships in War", *The Washington Post*, 16 May 1939, s. 5.

⁴² "French Cede Alexandretta", *The Washington Post*, 16 May 1939, s. 5.

⁴³ "French Cede Alexandretta", *The Washington Post*, 16 May 1939, s. 5.

⁴⁴ *The Washington Post*, 16 May 1939, s. 5.

görüşmelerin yapıldığı günlerde İnönü'nün bu açıklaması ABD basını tarafından anlamlı bulunmuştur.⁴⁵ Başbakan Refik Saydam, Hatay konusunda Fransa ve Türkiye arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde sonuçlandırıldığını ve Hatay'ın yakında Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası olacağını söylemiştir.⁴⁶

Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmayı kabul ettiğine dair haberlerin gelmesi üzerine Şam'da protestolar meydana gelmiştir.⁴⁷ 6 Nisan tarihinde Şam'da kurulan ve Fransa ile Suriyeli milliyetçiler arasındaki farklı yaklaşımlarda bir orta yol bulması beklenen hükümet 15 Mayıs'ta istifa etmiştir. Yapılan açıklamada hükümetin politikalarıyla Fransa'nın politikalarının uyuşmadığı söylenmiştir.⁴⁸ ABD basını, hükümetin bu istifasında Fransa'nın Hitler karşıtı kampa katılması karşılığında Hatay'ı Türkiye'ye bırakma planının etkili olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Fransa, Suriye'deki bu tepkileri yatıştırmaya çalışmıştır. ABD gazetelerinde Fransa Başbakanı Édouard Daladier'ın Fransız bayrağının dalgalandığı bir toprağın hiçbir şekilde terk edilmeyeceği sözünü sıklıkla dile getirdiğine dikkat çekilmiştir. Bu açıdan Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi konusunda Fransız hükümetinin karar almasının zor olduğundan bahsedilmiştir. Böyle bir karar alındığında protestolar olabileceği vurgulanmıştır.⁵⁰ Bununla birlikte ABD basını Hitler'in saldırgan politikası göz önüne alındığında Türkiye'nin Hitler karşıtı kampa çekilmesi için Hatay'ın gözden çıkarılmaya değer olduğunun altını çizmiştir.⁵¹

⁴⁵ "President of Turkey Acclaims French Tie", **The New York Times**, 30 May 1939, s. 6.

⁴⁶ "Result of Visit Please Turks", **The New York Times**, 15 June 1939, s. 8.

⁴⁷ Herbert L. Matthews, "Secret Paris Pact With Syria Bared", **The New York Times**, 31 May 1939, s. 11.

⁴⁸ "Syrian Cabinet Quits", **The Washington Post**, 16 May 1939, s. 5.

⁴⁹ "Syrian Cabinet Resigns", **The New York Times**, 16 May 1939, s. 7.

⁵⁰ "French Face Issue of Hatay Republic", **The New York Times**, 20 May 1939, s. 4.

⁵¹ **The New York Times**, 20 May 1939, s. 4.

4- 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa Arasında Yapılan Antlaşma ve ABD Basını

ABD basını 23 Haziran Cuma günü Türkiye ile Fransa arasında antlaşma imzalanacağını duyurmuştur.⁵² Yine ABD gazetelerinde yer alan haberde antlaşma şartlarının yayınlanmasının geciktirileceği vurgulanmıştır. Bunun nedeni Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye verilmesinden dolayı Suriye'de meydana gelebilecek muhtemel tepkilerin yatışmasını beklemek istemesinden kaynaklanmıştır. Fransa ile Türkiye arasında yapılacak olan antlaşmanın iki bölüme ayrılacağı, ilk antlaşmanın Paris'te imzalanacağı ve 12 Mayıs'ta imzalanan Türk-İngiliz deklarasyonu ile aynı şartları içereceği belirtilmiştir.⁵³ Antlaşmanın ikinci ayağı ise Ankara'da imzalanacak ve Hatay, Türkiye'ye verilecektir. Fransa, Suriyelilerin tepkilerini gidermek için Suriye hükümetine toprak bütünlüğü güvencesi verecektir. Buna göre Suriye tam bağımsızlığını elde edene kadar Suriye topraklarına dair herhangi bir ülke hak iddiası dile getirirse karşısında Fransa'yı bulacaktır. Fransa vermiş olduğu bu garanti ile Suriyeli milliyetçileri yatıştırmayı hedeflerken aynı zamanda İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerine karşı Türkiye'ye de güvence vermiş olacağı ABD basınında yer almıştır.⁵⁴

Görüşmelerin ardından 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılan antlaşmanın bir benzeri Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz ve Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet arasında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda imzalanmıştır.⁵⁵ Aynı zamanda Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli arasında da Hatay'ın Türkiye'ye bırakıldığına dair antlaşma imzalanmıştır.⁵⁶ ABD basınına göre bu antlaşmayla beraber İngiltere ve Fransa bölgeye yapılacak saldırılarda Türkiye'nin

⁵² "France Gives Up a Republic for Pact with Turks", **Chicago Daily Tribune**, 22 June 1939, s. 7.

⁵³ "French Hopes Bolstered", **The New York Times**, 23 June 1939, s. 13.

⁵⁴ **The New York Times**, 23 June 1939, s. 13.

⁵⁵ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C XLVI, S 182, Yıl: 1982 Nisan, s. 397.

⁵⁶ "Turkey Signs with France", **Los Angeles Times**, 24 June 1939, s. 3.

önleyici rol oynayacağı konusunda emin olmuşlardır. ABD basınında I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Türklerin Almanların yanında olmayacağı tam aksine Alman ilerleyişine karşı bariyer olacağı belirtilmiştir. Antlaşma imzalanırken her iki ülke temsilcileri de “fetih” zamanlarının geride kaldığının altını çizmişlerdir.⁵⁷

23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile Türkiye arasında Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasını öngören antlaşmanın imzalanmasının ardından Ankara'daki ABD Büyükelçiliği'nden Washington'a bir bilgilendirme notu gönderilmiştir. Büyükelçilik tarafından yapılan değerlendirmede Fransız yetkililerin, Hatay'a ilişkin antlaşma şartlarından oldukça memnun görüldüklerine değinilmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kelley yapmış olduğu yorumda antlaşmanın geniş kapsamlı olduğuna ve Hatay'ın Türkiye'ye transferine dair tüm sorunları ortadan kaldırdığına dikkat çekmiş ve antlaşmayı tatmin edici bulduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Uyuşmazlık konusu olan Ermeni köylerinin Suriye sınırlarında tutularak çözüme bağlanması bunlardan biridir. Türkiye'nin Fransız hükümetine toplu para ödemesi yaparak tazminat hakkı bulunan kişilere paralarının Fransız hükümeti vasıtasıyla ödenecek olması da olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Bu çözüm yönteminin sonradan tazminat ödemeleri ile ilgili iki ülke arasında ortaya çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıkları önleyeceği belirtilmiştir.⁵⁹ Nitekim daha sonra Türkiye, Fransa'ya 7 Milyon Fransız Frangı ödeme yapacaktır.⁶⁰

Antlaşmanın imza töreninde hem Bonnet hem de Davaz, Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmanın hiçbir devlete karşı yapılmadığını söylemişlerdir.⁶¹ Sadece Balkanlarda ve Yakın Doğu'da barış ve güvenin korunmasına yönelik bir adım atıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca

⁵⁷ “Mutual Aid is Agreed On”, **The New York Times**, 24 June 1939, s. 4.

⁵⁸ **FRUS**, 1939, The Far East; The Near East and Africa, Volume IV, “The Chargé in Turkey (Kelley) to the Secretary of State”, document no: 899, 23 June 1939.

⁵⁹ **FRUS**, a.g.b.

⁶⁰ Adem Kara, “Hatay'ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. C 10, S 2, 2017, s. 129.

⁶¹ “Turkey Signs with France”, **Los Angeles Times**, 24 June 1939, s. 3.

Akdeniz'de herhangi bir çatışma durumunda iki ülkenin birbirlerine yardım edecekleri belirtilmiştir. ABD basını iki taraf arasında yapılan müzakerelerde Fransa'nın Hatay'dan sonra yeniden Suriye'den toprak talep etmeyeceğini Türkiye'den garanti etmesini istediğinin altını çizmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Suriye'nin iç işlerine müdahale anlamına gelecek her türlü politikadan uzak durmasının da Fransa'nın talepleri arasında olduğuna değinilmiştir.⁶²

Hatay'ın Türkiye'nin sınırları içine dahil olmasıyla beraber burada yaşayan azınlıkların herhangi bir ülkenin korumasını talep edemeyeceğine ABD basını tarafından dikkat çekilmiştir. Bu nedenle yapılan antlaşmada Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra Türk vatandaşlığına geçmek istemeyen kişilerin 6 ay içinde Suriye veya Lübnan vatandaşlığı için başvurabileceği belirtilmiştir. Ayrıca 18 ay içinde isteyen kişilerin tüm eşyalarını yanlarına alarak ülkeyi terk edebileceklerinin altı çizilmiştir. Hatay'daki mülklerinin satışından elde edilen para kendilerine transfer edilecektir. Yine aynı şekilde Fransız mülkleri için de ödeme yapılacaktır.⁶³

ABD basınında çıkan yazılarda Avrupa'nın savaş iklimine girmesinden dolayı "büyük güçlerin" zor durumda kaldığı ve "küçük güçlerin" de bu durumdan faydalanmakta olduğu ileri sürülmüştür. Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmak zorunda kalması da bu çerçevede değerlendirilmiştir. İlk olarak İngiltere ile Türkiye arasında 12 Mayıs'ta yapılan antlaşmaya atıf yapılarak bu antlaşmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiği ancak Fransa ile yapılacak bir antlaşma için Türkiye'nin Hatay'ı şart koşmasından dolayı Türkiye ile Fransa antlaşmasının zaman aldığı belirtilmiştir.⁶⁴ ABD basınında yapılan değerlendirmelerde Fransızların Hatay'ı Türkiye'ye bırakmada zorlanması toprak parçası ile alakalı olmaktan çok ticari ve diğer başka nedenlerden kay-

⁶² "Mutual Aid is Agreed On", **The New York Times**, 24 June 1939, s. 4.

⁶³ **The New York Times**, 24 June 1939, s. 4.

⁶⁴ Anne O'hare McCormick, "Delay in British-Russian Pact", **The New York Times**, 24 June 1939, s. 10.

naklandığını değinilmiştir. Bu anlamda Hatay'da bulunan ve çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hristiyan azınlıkların Türk yönetimi altına girecek olmasının Fransızları düşündürdüğüne vurgu yapılmıştır. Ayrıca ABD basınında Fransa'nın Türkiye ile antlaşma karşılığında Hatay'ı vermesinin birtakım olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede Sovyet Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile yapmakta olduğu ittifak pazarlığında Türkiye'yi örnek alabileceğinin ve istekleri tamamen karşılanana kadar bu iki ülkeyle herhangi bir antlaşmaya yanaşmayabileceğinin altı çizilmiştir.⁶⁵

5- Hatay'ın Türkiye'ye Bırakılmasına Yönelik Tepkilerin ABD Basınındaki Yansımaları

Türk-Fransız antlaşması ile ilgili Başbakan Refik Saydam yapmış olduğu konuşmada Almanya ve İtalya'dan gelebilecek tepkilere karşı bu antlaşmanın herhangi bir ülkeye yönelik olmadığını tekrar vurgulamıştır.⁶⁶ Ancak İtalya'da Hatay'ın Türkiye'ye verilmesine yönelik tepki sesleri yükselmiştir. Fransa kendisine ait olmayan bir toprak parçasını vermekle suçlanmıştır. ABD basını bu konuyu gündemine almıştır. İtalya'nın daha önce Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş olması nedeniyle Milletler Cemiyeti üzerinden resmi bir protesto yapamadığı ancak İtalyan gazetelerinin bu konuda Fransa karşıtı yayınlara hız verdiği belirtilmiştir. ABD basınında yapılan değerlendirmede Fransa'nın 400 İtalyan aileyi Fas'tan çıkarma kararı alması sebebiyle İtalyanların Fransızlara kızgın olduğu ve bu nedenle Hatay konusunda sert tepki verdikleri ifade edilmiştir.⁶⁷

İtalya, Hatay meselesinde Türkiye karşıtı bir tutum almıştır.⁶⁸ İtalyan hükümeti 13 Temmuz'da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması nedeniyle Fransa'yı protesto etmiştir. ABD basınında çıkan bir yazıda İtalyanların bu antlaşma ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Buna göre

⁶⁵ McCormick, a.g.m., 24 June 1939, s. 10.

⁶⁶ "Turkish Primer Cheered", **The New York Times**, 24 June 1939, s. 4.

⁶⁷ "Italy Sees Violation of Rights", **The New York Times**, 24 June 1939, s. 4.

⁶⁸ Hamit Pehlivanlı, "Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 40, Mart 1998, s. 191.

1920'de San Remo Konferansı'nda Suriye'nin Fransa mandası altına verildiği ancak bunun Suriye'nin Fransa topraklarının bir parçası olduğu anlamına gelmediği dolayısıyla da Hatay'ın Türkiye'ye verilmesinin doğru bir karar olmadığı İtalya tarafından savunulmuştur. Ayrıca bu adımın tüm manda sistemine karşı atılmış olumsuz bir adım olduğu iddia edilmiştir.⁶⁹ ABD basını İtalya'nın bu olumsuz tutumuna karşı Fransa'nın tavrını yakından takip etmiştir.⁷⁰ Buna göre Fransa'da İtalyan protestosu için yapılan yorumlarda İtalya'nın sanki Milletler Cemiyeti'nin bir üyesiymiş gibi hareket ettiğine dikkat çekilmiştir. İtalya'nın Hatay'ın Türkiye'ye verilmesini San Remo Konferansı'nda varılan antlaşmanın ihlali olarak göstermeye çalıştığı ancak İtalya'nın Etiyopya ve Arnavutluk'a saldırarak Milletler Cemiyeti sözleşmesini yok sayan bir ülke olduğu bu nedenle de Fransa'yı eleştirmeye hakkı olmadığı ifade edilmiştir.⁷¹

ABD basınına göre Türkiye'nin Fransa ile yapmış olduğu antlaşmanın ardından İtalya hükümeti tarafından bu antlaşmaya yönelik şiddetli saldırılar yapması, İtalya'nın Türkiye'nin gücünü hafife almadığını göstermiştir.⁷² Karadeniz'le Akdeniz arasında köprü olan Türkiye'nin stratejik öneminden bahsedilmiştir. Eğer Türkiye, İngiltere ve Fransa ile antlaşma imzalamayıp Mihver'e daha yakın dursaydı ya da Avrupa'daki gergin ortamda tarafsız olmayı seçseydi, bu İngiltere ve Fransa ciddi bir handikapa yol açacaktı. ABD basınında yapılan değerlendirmeye göre Türkiye ile yapılan ittifakla beraber Avrupa demokrasisi biraz nefes alabilmiştir. Çünkü güneydoğu kanadı tamamen koruma altına alınmıştır. İtalya'nın On İki Ada'yı silahlandığı göz önüne alındığında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alması Süveyş Kanalı'na yönelik tehdidi bir nebze de olsa azalttığına düşünülür.⁷³

⁶⁹ Herbert L. Matthews, "Italians Protest Cession of Hatay", **The New York Times**, 14 July 1939, s. 7.

⁷⁰ "Turkey Signs with France", **Los Angeles Times**, 24 June 1939, s. 3.

⁷¹ "France Not Likely Act", **The New York Times**, 14 July 1939, s. 7.

⁷² Barnet Nover, "The Pact of Ankara", **The Washington Post**, 24 May 1939, s. 9.

⁷³ Nover, a.g.m., 24 May 1939, s. 9.

Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Manda Komisyonu da Fransa'yı Hatay kararı nedeniyle sert bir şekilde eleştirmiştir. ABD basını bu konu karşısında Fransa'nın takınmış olduğu tavrı irdelemiştir. Buna göre Fransa'nın eski Suriye Yüksek Komiserliği Yüksek Sekreteri M. Robert de Caix, Komisyon'a yapmış olduğu açıklamada Fransız hükümetinin Hatay kararını savunmuştur. Caix, Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye verme kararının uluslararası barışın korunması için atılmış bir adım olduğunu söylemiş ve Hatay meselesine bu açıdan yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴

Fransa ile Türkiye'nin Hatay'a karşılık yardım antlaşması imzalaması Şam'da tepkiye neden olmuştur.⁷⁵ ABD basını bu tepkileri de mercek altına almıştır. Buna göre Suriye'de milliyetçiler tarafından yapılan yayınlarda Suriyelilerin artık Fransızların sözlerine güveni kalmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Suriye'nin Türkiye'yi kendi bağımsızlığı noktasında bir tehdit olarak gördüğü dile getirilmeye başlanmıştır. Hatta Suriye'deki bazı milliyetçi yayın organlarının Türkiye'nin Hatay'ı almakla durmayacağı ve sıradaki hedefinin Halep olacağına dair iddiaları ABD basınında yer almıştır.⁷⁶ Bu tepkiler üzerine Hatay'ın kontrolünün Türkiye'ye geçmesinin resmîyet kazanmasının ardından Fransız Dışişleri Bakanı Georges Bonnet, Suriyeli milliyetçilerin isteğiyle bir açıklama yapmış ve Fransa'nın Suriye ile Lübnan'daki manda yönetimini bırakmak gibi bir niyetinin olmadığını belirtmiştir.⁷⁷ Böylece Fransa'nın Suriye'yi desteklemeye devam ettiğini göstermiştir.

Almanya'nın Türk-Fransız antlaşmasına yönelik tepkisi de ABD basınında kendisine yer bulmuştur. Buna göre Berlin'in Türkiye ile Fransa arasında antlaşma imzalanmasına ve Hatay'ın Türkiye'ye veril-

⁷⁴ "Move Criticized in Geneva", **The New York Times**, 24 June 1939, s. 4.

⁷⁵ "Syrians Attack French for Giving Land to Turkey", **Chicago Daily Tribune**, 25 June 1939, s. 12.

⁷⁶ "Syrian Enraged at Hatay Cession", **The New York Times**, 25 June 1939, s. 30.

⁷⁷ "Alexandretta Formally Given to Turkey", **The Washington Post**, 24 May 1939, s. 1.

mesine yaklaşımı sert olmuştur. Bunun Suriye'ye ihanet olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu durumun Akdeniz'deki statükoya zarar vereceği de belirtilmiştir.⁷⁸

ABD basınında yapılan değerlendirmelere göre Türkler, I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile müttefik olmaktan memnun olmamışlardır. Çünkü savaş sonucunda yenilmişler ve Osmanlı Devleti dağılmıştır. ABD basını Nazi yönetiminin acil bir şekilde Türkiye'ye büyükelçi olarak yolladığı Franz Von Papen'in Ankara'yı Almanya'nın yanına çekmek için uyguladığı politikanın işe yaramadığına değinmiştir.⁷⁹ Ayrıca Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için bedelse Fransa ve İngiltere'nin bu bedeli ödemekten çekinmedikleri vurgulanmıştır. Çünkü bu iki ülke de Türkiye'nin düşmanların yanında olmasının kendilerine nelere mal olacağına farkındadırlar.⁸⁰ Sonuç olarak Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşma sonucu 23 Temmuz 1939 tarihinde son Fransız askerlerinin de ayrılmasının⁸¹ ardından Hatay, Türkiye'ye katılmıştır.⁸² ABD basını bu durumun Türkiye'de büyük bir sevinçle karşılandığını ve ülkede üç günlük tatil ilan edildiğinin altını çizmiştir.⁸³ ABD basınında dikkat çekilen bir diğer nokta Türkiye'nin Hatay'ı almasının ardından bölgedeki etkisini artırabileceğidir. ABD basınına göre Atatürk döneminde Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma gibi bir niyetinin olmadığı ortaya konmuştur. Ancak Hatay'ın alınmasının yeniden büyük imparatorluk oluşturma fikri için bir başlangıç noktası olabileceğine de ABD basını tarafından atıfta bulunulmuştur.⁸⁴

⁷⁸ "Reich is Hostile", **The New York Times**, 25 June 1939, s. 30.

⁷⁹ Barnet Nover, "The Pact of Ankara", **The Washington Post**, 24 May 1939, s. 9.

⁸⁰ Nover, a.g.m., 24 May 1939, s. 9.

⁸¹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 549.

⁸² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 848.

⁸³ "Turkey Rejoices over Return of Hatay Republic", **Chicago Daily Tribune**, 24 July 1939, s. 2.

⁸⁴ Barnet Nover, "The Pact of Ankara", **The Washington Post**, 24 May 1939, s. 9.

SONUÇ

Hatay sorunu ABD basınında 1936 yılından sonra yer almaya başlamıştır. ABD basınıının bu soruna ilgisi 3 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan Türk-Fransız Askeri Antlaşması'nın ardından daha da artmıştır. Çalışmada göze çarpan husus ABD basınıının genel olarak Hatay meselesinin ilk ortaya çıktığı dönemde Türkiye yanlısı bir tutum almamış olduğudur. Hatta Türkiye'nin Hatay'da kontrolünü adım adım artırması endişe ile karşılanmıştır. Türk-Fransız Askeri Antlaşması'nın ardından Türk askeri birlikleri Hatay'a girmiştir. Bu durum Türkiye'nin Hatay'ı kendisine bağlamasında önemli bir adım olarak görülmüştür. Fransızların Hatay konusunda izlemiş olduğu politikaların Suriye'de milliyetçilerin tepkisini çektiği ancak Avrupa'da yaklaşan savaş nedeniyle Fransızların Arapları kızdırmak pahasına Türkiye'nin dostluğunu istediğine işaret edilmiştir.

Türkiye hakkında çıkan yazılarda Hatay'ın elde edilmesinin Ankara'nın Orta Doğu'da yeni politikalar uygulaması için bir başlangıç olabileceğine vurgu yapılması çalışmada göze çarpan hususlardan birisi olmuştur. Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak bölgede yeni haklar talep edebileceğine değinilmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin yalnızca Hatay'ı elde etmekle tatmin olmayabileceği iddiası dillendirilmiştir. Hatta Türkiye'nin Hatay'ı topraklarına katmasının getirdiği özgüvenle Musul konusunu tekrar tartışmaya açabileceğine dair yorumlar ABD basınında yer almıştır. Bu durum Hatay'ın Türkiye'nin kontrolüne geçmesi olasılığının ABD basınında meydana getirdiği endişeyi ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte çalışmanın işaret ettiği diğer bir nokta, Hatay konusunda ABD'de Türkiye hakkında çıkan haberlerin hepsinin olumsuz olmadığıdır. Özellikle Avrupa'da Almanya'nın saldırgan politikalarının arttığı dönemde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa için önemine dikkat çekilmiştir. Bu anlamda ABD basınında Fransızların Hatay'ı Türkiye'ye verdiği ancak bunun karşılığında bölgede çok önemli bir müttefik kazandığının vurgulanması önemli bir konudur. Modern

Türkiye'nin güçlü ordusuyla Doğu Akdeniz bölgesine yönelik dışarıdan herhangi bir saldırgan tutuma karşı koyacağı ABD basınında yer almıştır. Atatürk'ün ortaya koyduğu dış politika çerçevesinde Türkiye'nin komşularına karşı hasmane bir politika takip etmediğine değinilmiş ve Hatay'ın bir istisna olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin Hatay'ı aldıktan sonra Suriye'den başka bir toprak talebinde bulunmayacağına dikkat çekilerek Türkiye'nin yayılmacı bir politika izleyeceğine pek ihtimal verilmemiştir. Sonuç olarak Hatay'ın anavatanına katılma sürecinin ilk zamanlarında yaşanan gelişmeler karşısında ABD basını genel anlamda Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Ancak daha sonra Avrupa'da yaşanan gelişmelerin etkisiyle ABD basınının Hatay konusunda Türkiye'ye karşı tutumunda bir yumuşama meydana gelmiştir.

KAYNAKÇA

A-) Foreign Relations of the United States (FRUS), (ABD Dış İlişkileri)

1-) **Diplomatic Papers**, 1938, The British Commonwealth, Europe, Near East, and Africa, Volume II.

2-) **1939, The Far East**; The Near East and Africa, Volume IV.

B-) Gazeteler

Chicago Daily Tribune, Chicago.

Los Angeles Times, Los Angeles.

The New York Times, New York, N.Y.

The Washington Post, Washington, D.C.

C-) Kitap ve Makaleler:

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatan'a Katılma Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 7, Temmuz 2015, ss. 192-209.

- Atabey, Figen, “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz Fransız Ortak Deklarasyonu” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 7, S 31, 2014, ss. 296-304.
- Aydın, Mithat-Akseki, Cengiz, “ Türk Ulusal Basınına Göre 1938’de Hatay ve Atatürk’ün Ölümünün Hatay’daki Yansıması”, **Belgi**, Sayı: 15, Kış 2018/I, ss. 656-679.
- Dağıstan, Adil-Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 61, Ankara, 2005, ss. 1-46.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2002, ss. 331-340.
- Erden, Ömer, **Fransa-Suriye Kıskaçında Hatay (1937-1939)**, Serüven Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, “Sancak (Hatay) Sorunu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I (1919-1980), Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 279-292.
- Gönlübol, Mehmet, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, **Türkler**, C 16, Ankara, 2002, ss. 685-690.
- Kara, Adem, “Hatay’ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:10, S 2, 2017, ss. 117-134.
- Karakoç, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig**, S 50, Yaz 2009, ss. 97-118.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.
- Matthews, Herbert L., “Italians Protest Cession of Hatay”, **The New York Times**, 14 July 1939, s. 7.
- Nover, Barnet, “The Pact of Ankara”, **The Washington Post**, 24 May 1939, s. 9.

- O'hare McCormick, Anne , “Delay in British-Russian Pact”, **The New York Times**, 24 June 1939, s. 10.
- Özkaya Duman, Olcay, “Misak-ı Milliye Giden Yolda Hatay’da Bir Kalem Evinden Kurtuluş Yılları “Hatay Gazetesi Ve Faaliyetleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Misak-ı Milli Özel Sayısı, Yıl: 23, S 93, Ocak-Şubat 2017, ss. 1117-1131.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye ye Katılımı Sürecindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **History Studies**, C 3 S 1, 2011, ss. 217-235.
- Pehlivanlı, Hamit, “Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 40, Mart 1998, ss. 159-205.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Mart 1996, ss. 3-65.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 35, Temmuz 1996, ss. 407-454.
- Şener, Bülent, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal Ve Askerî Boyutlarıyla Hatay’ın Türkiye’ye Katılması Süreci (1921-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXXIV, S 97, Bahar 2018, ss. 139-178.
- Sofuoğlu, Adnan, “Hatay’ın (Sancak) Bağımsızlığı ve Türkiye’ye Katılımı”, **Türk Yurdu**, C 31, S 290, (Yüzüncü Yıl Sayısı), Ekim 2011, Ankara, 2011, ss. 288-298.
- Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, **Bellekten**, C XLVI, S 182, Yıl: 1982 Nisan, ss.367-414
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

- Topal, Coşkun, “Hatay (Sancak) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Aralık 2009, ss. 1-16.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- Woolbert, Robert Gale, “Many Fires Smolder in Near East”, **The New York Times**, 10 July 1938, s. 4E.
- Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, 1998, C 6, S 22, ss. 231-259.

TARİH PERSPEKTİFİNDE KÜÇÜKALIOĞULLARI VE HATAY MESELESİ

Yılmaz KURT*

ÖZET

Hatay'ın Dörtiyol ilçesi Milli Mücadele'de düşmana ilk kurşunu atması ve ilk silahlı direnişi başlatmış olması ile tarihe geçmiştir. İşte bu şanlı direnişin arka planında Özeroğulları ve Küçükaliogulları'ndan gelen bir siyasi duruş ve özgürlük mücadelesi yatmaktadır. Bu tebliğde Milli Mücadele'nin daha iyi anlaşılması için söz konusu arka planında yer alan olaylar değerlendirilecektir. Bölgenin ilk fatihleri olan Özeroğulları'nın 1527 yılından sonra siyasî güçlerini yitirmesinin ardından XVIII. Yüzyılda Küçükaliogulları bölgede görünmeye başladılar. Küçükaliogulları beylerinden en ünlüsü Osmanlı Devleti'nden beylerbeyilik rütbesini -bölgesel gücüne dayanarak- almış olan Halil Paşa'dır. Halil Paşa 1804 yılında ölünce büyük oğlu Mehmet Dede Bey bölgesel şartların da zorlaması ile Üzeyir (Özer İli) sancakbeyi olarak tayin edilmişti. Dede Bey de babasının yolundan giderek hac ve ticaret yolunu tehlikeye sokmuştu. Adana, Maraş ve Halep valileri birkaç kez Dede Bey'in üzerine eyaletleri askeri ile yürümüşlerse de istedikleri başarıyı elde edememişlerdi. Sonunda Dede Bey, sığındığı Amanos dağlarında tutunamayarak Bahçe ilçesinde Fettahoğlu Ağca Bey'e sığınmak zorunda kalmış, 1817 yılında yakalanarak idam edilmişti. Dede Bey'in ele geçirilen 3 oğlundan en büyüğü olan Mustafa Bey bu sırada 17 yaşındadır. Devlet tarafından "kapıcıbaşılık" rütbesi verilerek Üzeyir sancakbeyi olarak atanan Mustafa Bey, bölgede "Mısdık Bey" adıyla ün kazanmış ve kısa sürede halkı başına toplamıştı. Adana

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü (Emekli), yilmazkurt2002@yahoo.com.

Valisi Nurullah Paşa, Mısdık Bey'i ele geçirmek için Payas'a yürümüŖ ve Mısdık Bey'i sığındığı Karbeyaz isimli kalede kuŖatmıştı. Bu çatışmada Mısdık Bey'in 200'den fazla adamı öldürülmüştü. II. Mahmut, Maraş'a kaçıan Mısdık Bey'in yakalanması için Celalettin Paşa'ya ferman göndermişti. Ancak Mısdık Bey, 6 ay kadar dağlarda saklandıktan sonra tekrar Payas tarafına inerek bölgeyi kontrolü altına aldı. Mısdık Bey 1865 yılında Derviş Paşa komutasındaki Fırka-i İslahiyye tarafından yakalanarak ailesi ile birlikte İstanbul'a sürgün edildi. Mısdık Bey'in oğlu Dede Bey, bir fırsatını bularak Alibekiroğulları'na sığındı. Amanosların zirvesindeki Küllü köyünde yaşanan çatışmadan sonra teslim olmayı kabul eden Mısdık Bey babasının ardından Alibekiroğlu Ali Ağa ile birlikte İstanbul'a gönderildi. Ailenin Osmanlı Devleti ile olan uğraşısı, Milli Mücadele'de devletin yanında düşmana karşı mücadele şeklini almış ve Hatay Meselesi'nde bütün ağırlığı ile kendisini göstermiştir. Dede Bey'in oğlu Hakkı Özer, 1920 yılında Özerli köyüne gelerek Hatay'ın Fransızlara karşı savunulmasında önemli hizmetlerde bulunmuş, nesli günümüze kadar gelmiştir. Ailenin 100 yıllık tarihi Osmanlı valilerinin siyasetlerini ve a'yânlar arasındaki çekişmeyi gözler önüne sermesi bakımından önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Dede Bey, Küçükaliogulları, Mısdık Bey, Üzeyir, Özeroğulları.

Hatay, Türkiye'nin Suriye, Hicaz ve Mısır'a açılan bir kapısı olarak tarih boyunca her zaman stratejik önem taşımıştır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde kayıtlı 4 ayrı derbent noktasının bu bölgede bulunması bu stratejik önemin en büyük kanıtıdır¹.

Osmanlı tarihinin önemli kroniklerinden Aşıkpaşazâde Tarihi'nde ve Solakzâde Tarihi'nde Özeroğulları, Turgutoğulları, Gündüzoğulları, Ulaşlılar gibi Oğuz boylarının bölgeyi nasıl Türkleştirdikleri anlatılır². Kuzey Suriye Avşarlarından Gündüzoğulları Amik Ovası'nda, Köpekoğulları Antep'te ve Özeroğulları ise İskenderun bölgesinde yaşıyorlardı³. 1432 yılında bölgeden geçen ünlü Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquière'in Antakya bölgesini Türkmen ülkesi (Turquemanie)'nin merkezi sayması çok önemli bir tespittir⁴. 1485 yılında II. Bayezid zamanında Osmanlı ordusu Çukurova'ya girdiğinde Ceyhan yakınlarında yapılan savaşta Özeroğlu Mekkî Bey, Ramazanoğulları ve Gündüzoğulları Osmanlı'ya karşı çıktıklarından Osmanlılar, Çukurova'da 4 yıl süren savaştan bir sonuç alamadan çekilmek zorunda kaldılar⁵. Uzun yıllar Mısır Memluklerine bağlı olarak yaşayan Özeroğulları, Ramazanoğulları gibi Türkmen beylikleri 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında kendi istekleri ile Osmanlı hakimiyetini kabul ettiler. Özer İli sancağı 1519-1525 yılları

¹ Kurtkulağı (56 kişi), Bakras (188 kişi) Karanu Kapu (Karanlık Kapı) (173 kişi), Payas (531 kişi) olmak üzere 4 derbente toplam 948 kişi derbentçi olarak görev yapmakta idi. 4.374 neferlik nüfusun % 21,6'sı derbentçidir. Geniş bilgi için bkz. TKGMA, TD. 193 (1574) Üzeyir Mufassal Tahrir Defteri, v. 16a, 36b, 37b, 71a. Halil Sahillioğlu, Hatay tarihi için çok önemli olan bu stratejik yapıya ve Özeroğulları'ndan Küçükali-oğulları'na süregelen idari olguya değinmemiştir. Bkz.: Halil Sahillioğlu, "Antakya", **DİA**, C 3, İstanbul, 1991, s. 228- 232.

² Aşıkpaşazâde, **Aşıkpaşazâde Tarihi**, İstanbul, 1332, s. 225- 226; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, C I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s. 400- 401.

³ Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 5.

⁴ Bertrandon de la Broquière, **Le Voyage d'Outre-mère de Bertrandon da la Broquière**, Yayınlayan: Charles Schefer, Paris 1892; Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1434)", **İÜEF İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C VI, cüz: 1-2 (1975), s. 85-126.

⁵ Şehabeddin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfûz Mücadelesi", **Bellekten**, XXXI/ 123 (1967), s.352.

arasında Adana, Tarsus ve Sis (Kozan) ile birlikte Çukurâbâd Vilâyeti'ni teşkil etmekte idi ve Ramazanoğullarından Kubad Paşa'nın yönetimine verilmişti. 1527 yılı idarî taksimatında Özer İli sancağı Üzeyir İli adıyla Şam vilayetine bağlanmıştı. Sancakbeyi bulunan Üzeyir oğlu Ahmed Bey yılda 146.000 akça hassa sahipti⁶. Adana'nın Ramazanoğulları beylerine “yurtluk ve ocaklık” olarak verildiğini ve bu durumun 1608 yılına kadar devam ettiğini bilmekteyiz. Ancak merkezi Dörtyol'un Özerli Mahallesi olmak üzere kurulmuş olan Özeroğulları için “yurtluk ve ocaklık” statüsü tanındığına dair bir bilgi yok. Bununla birlikte Osmanlı fethinden önce Özeroğulları'nın beyi olan Ahmet Bey'in beyliğin yönetiminde “sancakbeyi” rütbesi ile bıraktığını görüyoruz.

Özeroğlu Ahmet Bey, 1527 yılında bölgede çıkan Safevî kaynaklı karışıklıklar sırasında kendi yeğeni tarafından öldürüldükten sonra Özeroğulları devlet katında güçlerini ve güvenilirliklerini yitirdiler⁷. Bu tarihten sonra Özeroğulları ailesinden gelen kişiler ancak timar ve zeamet beyi olarak görev alabildiler. Özeroğulları sancağının adı Osmanlı kâtipleri tarafından Üzeyir sancağı olarak değiştirildi ve yönetime aileden olmayan kişiler tayin edilmeye başladı⁸.

Dörtyol, Erzin, Payas, İskenderun, Arsuz ve Belen'i kapsayan Üzeyir Sancağı konar-göçer aşiret yapısı yanında hac ve ticaret yolu üzerinde olması dolayısıyla da önem taşımaktaydı⁹. Özeroğulları beylerinin bölgedeki etkinliği azalınca hac ve ticaret yolunun güvenliği de

⁶ İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978, s. 129.

⁷ Yılmaz Kurt, “Özeroğulları”, **DİA**, EK-2, İstanbul, 2016, s. 391- 392.

⁸ Özeroğulları hakkında geniş bilgi için bkz.: Ertan Ünlü, **Özeroğulları (15 -16. Yüzyıllar)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

⁹⁹ Kerim İlker Bulunur, **110 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Özer (Üzeyir) Sancağı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s. 65; Atilla Canbolat, **Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. Ve 19. Yüzyıllar)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s. 58.

tehlikeye girdi¹⁰. Oysaki devlet, hac ve ticaret yolunun güvenliğini kendisi için bir tür namus borcu olarak görmekte ve çok önemsemekteydi.

XVI. Yüzyılın ünlü sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa'nın Payas Kalesi yakınında yaptırmış olduğu (1574) büyük kervansaray ve külliye bu yolun önemini gösteren bir abide olarak günümüze sapasağlam ulaşabilmiştir.

Özeroğulları siyasi etkinliklerini yitirmekle birlikte bölgeden ayrılmadılar ve bölgenin evlâd-ı fatihânı olarak “varlıklarını bugünlere kadar ulaştırdılar. Bugün Dört Yol'un Özerli Mahallesi Özer İli adının bir anısı olarak yaşamaktadır.

Özeroğulları'ndan sonra bölgede adlarını duyuran Küçükaliogulları ailesinin kökeni konusunda bilgilerimiz çok azdır. Sülâleye adını veren Küçük Ali'nin gerçek bir tarihi kişilik olup olmadığı kesinleşmiş değildir¹¹. Ahmed Cevdet Paşa, bu aileyi Malatya taraflarından gelen Rışvanzadeler (Reşvanoğulları) ile ilişkilendirmekte ise de¹² son yıllarda yapılan çalışmalar bu ilişkiyi doğrulamıyor¹³. 1683 İkinci Viyana Bozgunu'ndan sonra Rumeli ve Anadolu'da a'yân aileleri ön plana geçmeye başladığında Adana'da Hasanpaşazâdeler ve Menemencioğulları aileleri öne çıkmaya başladığı gibi¹⁴ Payas ve İskenderun bölgesinde de Küçükaliogulları isimlerini duyurmaya başladı.

¹⁰ BOA, Mühimme 164, s. 18, belge 60, 30 Haziran 1764 tarihli belge Halep tüccarının Üzeyir ve Payas arasında soyguna uğramaları hakkındadır. Bu belgede “Küçükali” adı “Payas a'yânı” olarak geçmekte, adı sayılan kimselerin Üzeyir Payas yolunda kervan soyan eski “Üzeyir beyi olan Üveysoğlu Musa” aleyhinde birleştiklerini görmekteyiz.

¹¹ Yılmaz Kurt, “Küçükaliogulları”, *DİA*, EK-2, İstanbul, 2016, s. 100; A. Canbolat, *a.g.e.*, s. 57.

¹² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C 3, Dersaadet 1309, s. 112 ve s.455. Ahmed Cevdet Paşa, Küçükalioglu Halil Bey'den “Rışvanlı Halil Bey” olarak söz etmekte ve bölgede asayişsizliği yaratan aşiretlerin Rışvan aşireti olduğunu yazmaktadır.

¹³ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rışvan Aşireti Örneği*, Kitabevi, İstanbul, 2007.

¹⁴ Hasanpaşazadeler ve Menemencioğulları hakkında geniş bilgi için bkz.: Yılmaz Kurt, “Çukurova'da A'yânlık Mücadelesi: Hasanpaşazâdeler”, *XV. Türk Tarih Kong-*

Küçükaliogulları beylerinin en ünlü ismi Küçükalioglu Halil Paşa'dır¹⁵. Osmanlı Devleti'nden beylerbeyilik rütbesini -bir anlamda zorla almış olan Halil Paşa¹⁶, bu zoraki paşalığını uzun yıllar sürdürdü. Halil Paşa 1804 yılında ölünce büyük oğlu Mehmet Dede Bey, beylerbeyilik görevinin kendisine verilmesini istedi¹⁷. Aslında Halil Paşa'dan hiç de hoşnut olmayan devlet, yeni bir karışıklığı önlemek adına oğlu Mehmet Dede Bey'in Üzeyir (Özer İli) beylerbeyi olmasını uygun bulmamakla birlikte sancakbeyi olarak tayinini onaylamak zorunda kaldı¹⁸.

Üzeyir sancakbeyliği maaşının Dede Bey'in geniş kapı halkının masraflarını karşılaması mümkün değildi. Bu yüzden Dede Bey de babasının yolundan giderek hac ve ticaret yolundan resmî vergi dışında kendisi için de bâc almaya başladı¹⁹. Yapılan şikâyetler üzerine Adana, Maraş ve Halep valileri birkaç kez Dede Bey'in üzerine eyaletleri askeri ile yürümüşlerse de istedikleri başarıyı elde edememişlerdi²⁰. Bu

resi, Kongreye Sunulan Bildiriler, C 4- 1. Kısım, Osmanlı Tarihi- A, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1259- 1278; Yılmaz Kurt-Ertan Ünlü, "Çukurova Âyanları I: Hasanpaşazâdeler İle İlgili Arşiv Belgeleri I" (25 belge ile birlikte), **Belgeler**, XXXIII/37 (2012), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 57- 116; Yılmaz Kurt, "Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I", **Belgeler**, XXI/ 25, Ankara, 2001, s.85-187, (77 belge ile birlikte), TTK Yay.; Yılmaz Kurt, "Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri II", **Belgeler**, XXX/34 (2009), Ankara, s. 1-66, (36 belge tıpkıbasımı ile birlikte).

¹⁵ Halil Paşa'nın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz.: Mahmut H. Şakiroğlu, "Çukurova Tarihinden Sayfalar I: Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, XV/ 26 (1991), s. 103- 139; **BOA**, Cevdet Zaptiye, imğ 146, Dosya no: 4544, 24 Ağustos 1789.

¹⁶ **BOA**, HAT-14, Gömlek no: 552.

¹⁷ **BOA**, HAT-81, Gömlek no: 3376/ B-1, Mehmet Dede Bey'in dilekçesi.

¹⁸ Aydın Efe, **Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)**, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Selahattin Tozlu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 46.

¹⁹ Şânî-zâde Mehmed Ataullah, **Şânî-zâde Tarihi (1808- 1821)**, II, Hazırlayan Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 740- 741.

²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C 10 Dersa'adet 1309 s.194; Ahmed Vasıf Efendi, **Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr**, Yay. Mücteba İlgürel, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1978, s. 330- 331. Ahmed Vasıf Efendi bu olayı "Fırar-ı Küçük Ali-zâde" başlığı altında arşiv belgelerinden ancak çok kötü bir şekilde aktarmıştır.

başarısızlıktan sonra Dede Bey ve çevre aşiret beyleri ile akrabalık ilişkileri söz konusu olan Maraş valisi Kalender Paşa eşkiyâya müsamaha göstermekle suçlanacaktır²¹.

Dede Bey'in üç valinin birleşik güçlerine karşı daha fazla direnmesi mümkün değildi²². Sonunda Dede Bey, sığındığı Amanos dağlarında tutunamayarak Bahçe ilçesinde Fettahoğulları'ndan Ağca Bey'e sığınmak zorunda kaldı²³. Türk töresine göre bir aşiret kendisine sığınan bir kimseyi düşmanlarına veya devlete hiçbir şekilde teslim edemezdi. Bu töre gereği Küçükaliolu Dede Bey'i korumak için Düziçi taraflarındaki Sarvanlı kalesine girerek üzerlerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine karşı direnişe geçtiler. Uzun süre direnemeyecekleri açıktı. Elebaşı konumunda olanlar bir gece gizlice kaçmaya çalıştılar. Ancak yakalanarak 1817 yılında idam edildiler²⁴.

Dede Bey'in idamı haberi İstanbul'a ulaştığında İstanbul'da büyük bir başarı olarak kutlandı. Bu sırada Adana Valisi Mustafa Paşa'yı şikâyet için İstanbul'da bulunan Menemencioğulları'ndan 14 kişilik bir heyet, bu haberden sonra İstanbul'da kalmanın tehlikeli olduğunu anlayarak etrafa dağıldılar²⁵.

Sarvanlı kalesinde Dede Bey'in 3 oğlu ve anneleri esir edilmişti. Çocuklardan en büyüğü olan Mustafa Bey bu sırada 17 yaşlarında idi.

²¹ BOA, HAT-732, Gömlek no: 34756-D, 3 Z 1231(25 Ekim 1816) tarihli hatt-ı hümayûn.

²² BOA, HAT-1389, Gömlek no: 55278.

²³ BOA, HAT- 730, Gömlek no 34756-C, Adana valisi Mustafa Paşa'nın arzı; BOA, HAT- 730, Gömlek no 34756-İ; A. Efe, **a.g.e**,s. 48; Şânî-zâde, **a.g.e**, II, s. 768- 769. Şanizâde, Dede Bey'in kesik başının Bâb-ı hümayûn önünde teşhir edilmesini 1 Zilhicce 1232 (12 Ekim 1817) olarak vermektedir (s. 796). Dolayısıyla olayın tarihini 1817 yılı olarak almak daha doğru görünmektedir.

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, III, 2. Bs., Ankara, 1986, s. 130; A. Efe, **a.g.e**, s. 51. Dede Bey'in idam edilmesi belgede "ihrâk-ı bi'n-nâr" olarak anlatılmaktaysa da bu ifadeyi vücudunun "yakıldığı" şeklinde anlamak doğru değildir. Osmanlı'da böyle bir cezalandırma şeklinin örneği yoktur ve İslâm ceza hukukuna aykırıdır. Akademik yayınlarda hiçbir akademik değeri olmayan eserlerin kullanılması bu tür yanlışlara sebep olabilmektedir.

²⁵ Menemencioğlu Ahmed Bey, **Menemencioğulları Tarihi**, Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 76-77.

Çocukların babalarının suçu dolayısıyla asılmalarının adil olmayacağı Padişah tarafından valilere iletilmiştir²⁶. Bölgede denge unsuru olan bu köklü ailelerin tamamen ortadan kaldırılmasını devlet istemiyordu. Bu yüzden Dede Bey idam edilirken oğlu Mustafa Bey'e "kapıcıbaşılık" rütbesi verilerek devlet hizmetine alındı²⁷. Bu ünvanla birlikte 17 yaşındaki bu delikanlı Üzeyir sancakbeyi olarak atandı.

Mustafa Bey, bölgede "Mısdık Bey" adıyla ün kazanmış ve kısa sürede bölge halkını başına toplamıştı²⁸. Mustafa Bey için dedesinin ve babasının yolundan gitmekten başka bir seçenek yoktu. Yüzlerce, binlerce aşiret halkını geçindirecek ne tarla, ne de başka bir gelir söz konusuydu²⁹. Hac ve ticaret yolundan geçen kafilelere gönüllü rehberlik hizmeti veriyorlar ve bu iş için de belli bir ücret alarak geçiyorlardı. Hacıların ve tüccarın yolunu kesen eşkiyâ kim veya kimler idi, bu tam olarak bilinmese bile rehberlik hizmeti almadan geçmek isteyenler muhakkak eşkiyâ saldırısına uğruyor, mallarını, bazen canlarını bile kayıp edebiliyorlardı.

Soyguna uğrayanlar arasında Fransız Konsolosu, Halep eski kadısı gibi ünlü kimseler bile olabiliyordu³⁰. Bu durum diplomatik yazışmalara ve Osmanlı Devleti'nin zorda kalmasına yol açıyordu. Ancak

²⁶ BOA, HAT-502, Gömlek no: 24694.

²⁷ BOA, HAT-81, Gömlek no: 22379.

²⁸ Dede Bey'in oğlu Mustafa (Mısdık) Bey ile Dede Bey'in kardeşi Mustafa Bey belgelerinde çoğu zaman "Küçükalioğlu Mustafa Bey" veya Küçükalioğlu Mısdık Bey" şeklinde yazıldığı için birçok araştırmacı tarafından karıştırılmıştır. Dede Bey'in kardeşi Mustafa Bey'in sancakbeyliği yaptığı konusundaki bilgiler şüphelidir.

²⁹ Feridun Emecen, İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550- 1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", **Belgeler**, C XIX, S 23, Ankara, 1998, s. 76: Liva-i Üzeyir, der uhde-i Veli Bey, mîr-i sâbık-ı liva-i Ayıntab, I ZA 955 (19 Aralık 1645), yıllık 250.000 akça. Yıllık 250.000 akça ile başındaki, yüzlerce kişiyi geçindirmesi mümkün değildi.

³⁰ BOA, HAT-15, Gömlek no: 630/ 1. Misis Köprüsü'nün tamiri gerekçesiyle oradan geçmekte olan Halep Kadısı İsmet Efendi'den zorla 10.000 akça alınmıştı; Câbî Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, C I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara, 2003, s. 82: Mekke molasını aylarca göz hapsinde tutması ve hacılardan fazla gümrük alması; BOA, HAT-1394, Gömlek no: 55818, Fransa tüccarının mallarına el koyması.

soyguncularla Üzeyir sancakbeyinin ilgisini kesin olarak kanıtlamak da mümkün olmuyordu.

Şikâyetler artınca devlet komşu valilerden birisini görevlendiriyor ve gerektiğinde diğer komşu valilerin de ona yardım etmeleri için emirler gönderiyordu³¹. Bu durumda ise Küçükalioğulları için tek kurtuluş yolu olarak, Amanos dağlarındaki müstahkem mevkilere ve ormanın derinliklerine sığınmak kalıyordu. İsmi sıkça duyulan Karbeyaz (Garbeyaz) ve bunun da yukarısında bulunan Buzdonduran ve en nihayet Küllü köyü önemli sığınak noktalarıydı³². Düzenli ordunun ormanın kuytularına girerek eşkiya takibi yapmasının ne kadar riskli olduğu Memlukler zamanından beri bilinmekteydi³³.

Mısdık Bey de bölgede asayişsizliğin kaynağı olarak görününce Padişah Adana valisini görevlendirdi. Adana Valisi Nurullah Paşa, Mısdık Bey'i ele geçirmek için Payas'a yürüdü³⁴. Adana valisi Nurullah Paşa'nın verdiği bilgiye göre Mısdık Bey, başına topladığı 1500- 2000 kadar *Ekrâd* haydudu ile isyan bayrağını kaldırmıştı. Önce Payas yakınlarındaki Kürtüllü köyünde kuşatılarak adamlarından 15- 20 kadarı öldürüldü ve bir kısmı konuşturulmak amacıyla esir olarak alındı. Mısdık Bey ise gelenekleri üzere Amanos Dağları'nda bulunan Karbeyaz isimli kaleye sığındı³⁵. Çıkan çatışmalarda Mısdık Bey'in 200'den fazla adamı öldürülünce kendisi kaçarak Maraş'a sığındı. Kesik başların içerisinde ileri gelenlerine ait olduğu düşünülen 26 baş seçilerek İstanbul'da bulunan kapu kethüdasına gönderilmişti³⁶. II. Mahmut,

³¹ BOA, HAT-1627, Gömlek no: 19/1, Adana Valisi Beylanlı Mustafa Paşa'nın Dede Bey'i yakalamak için kuvvetlerinin yetmeyeceği Halep Valisi Celaleddin Paşa'nın da ona yardım etmesi gerektiği konusunda.

³² BOA, A_}MKT_MHM-336/7_002_001, 12 M 1282 (Haziran 1865) tarihli arzda Mustafa Bey'in kızı Hanım Hatun ve eşi Fatma Hatun'un Karbeyaz'a sığındıkları anlatılır.

³³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1980, 3. Bs., s. 354.

³⁴ BOA, HAT- 461, Gömlek no: 22628- A, 21 CA 1243 (10 Aralık 1827).

³⁵ BOA, HAT- 461, Gömlek no: 22628 (Bu belgenin tarih kısmı hasar görmüştür, sadece sene 43 (1827) kısmı okunabilmektedir.

³⁶ BOA, HAT- 461, Gömlek no: 22628; A. Efe, *a.g.e.*, s. 58. A. Efe'nin araştırmasında Adana valisi Nurullah Paşa'nın isminin "Turan Paşa" olarak geçmesi bir dalgınlık eseri olmalıdır.

Maraş toprağında Çolakoğlu Abdullah Bey'in yanına kaçan Mısdık Bey'in yakalanması için Halep valisi Mehmet Celalettin Paşa'ya فرمان gönderdi. İstanbul'a gönderilen kesik başlar İstanbul'da "hâk-i ibrete" konularak halka teşhir edildi. Ama Mısdık Bey'i ele geçiremediler.

Mısdık Bey, Gâvur Dağları'nda Sulu Mağara diye bilinen yerde saklanmakta iken Nurullah Paşa asiyi aff ettirebilmenin ve kendi başarısızlığını örtmenin çabası içerisinde idi. Bulunan mazeret ise Adana'da yaz mevsiminde asker yürütmenin sıcağın dolayısıyla çok zor olduğu yolunda idi.

Ancak Mısdık Bey, 6 ay kadar dağlarda saklandıktan sonra tekrar Payas tarafına inerek bölgeyi kontrol altına aldı. Devlet mevcut iç ve dış gailelerin ince hesabını yaparak hac ve ticaret yolunun açık kalmasını temin amacıyla Mısdık Bey'in affının daha uygun olacağına karar verdi ve Mısdık Bey aff edildi.

1828 yılında Adana Valisi Yahya Paşa tarafından Adana mütesellimi olarak atanan İbrahim Efendi'nin konağında toplanan Cerid ve Karalar aşireti reisleri ve aşiret ihtiyarları yanında Üzeyir ihtiyarları ve Üzeyir ayanı Küçükaliolu Mustafa Bey de bulunmaktaydı³⁷. Toplantının sebebi görünüşte yolların ve derbentlerin güvenliğinin sağlanması idi. Aşiret beyleri ve aşiret ihtiyarları yollarda bir soygun olursa çalınan malların bulunması ve bulunmadığı takdirde bedelini ödeyecekleri konusunda kefil olmaktaydılar³⁸. Ancak toplantının gizli gündem maddesi Hasanpaşazadelerin hasmı olan Menemencioğlu Hacı Habib Bey'e karşı ittifak yapılması idi. Adana mütesellimi İbrahim Efendi, Mısdık Bey'in Adana'ya çağırılmasının sebebinin "afv olunduğunu bildirmek ve yolların güvenliğinin sağlanması için bazı nasihatlerde bulunmak" şeklinde açıklamaktaydı³⁹. Aslında yapılan şey bölge ayanlarının devletle bir tür "sened-i ittifak" imzalamaları idi.

³⁷ BOA, HAT- 452, Gömlek no: 22379/1, 27 kişinin mührünü taşıyan mahzar.

³⁸ BOA, HAT- 15, Gömlek no: 22379- F-2.

³⁹ BOA, HAT- 15, Gömlek no: 22379-A, 27 CA 1244 (5 Aralık 1828).

Nurullah Paşa'nın Adana valiliği sırasında Adana a'yânlığına Memencioğlu Hacı Habib Bey tayin edilmişti. Eski Adana a'yânı Hacı Ali Bey sürgünden Adana'ya dönmüş, amcası Mehmed Bey de İstanbul'dan Adana'ya gelmiş ve akrabaları olan eski Adana nakibi Hüseyin Efendi ile ittifak ederek yönetimi ele geçirebilmek için çalışmalara başlamışlardı⁴⁰. Hacı Ali Bey Adana'nın yönetimini tekrar ele geçirebilmek ve Habib Bey'i Adana'dan uzaklaştırmak için Habib Bey'in konağına baskın düzenledi. Bu baskında Kuruköprü semtinde bulunan adamlarının dağılması neticesinde yenilgiye uğrayan Habib Bey Adana'dan çıkmak zorunda kaldı⁴¹. Habib Bey'e karşı Küçükaliogulları'nın desteğini alan Hacı Ali Bey bu başarıdan sonra yüzünü Payas tarafına çevirdi. Payas ve İskenderun'dan sonra ise Hacı Ali Bey, Tarsus ve Bereketli taraflarını hükmü altına alacak ve Adana valiliğine atanan Es'ad Paşa'yı Niğde'den ileri sokmayacaktır. 1830 yılında yeneden Karaman valiliğine atanan Es'ad Paşa'ya Adana'daki emir tanımaz mütesellim Hacı Ali Ağa'nın gâilesini ortadan kaldırma görevi verilmişti. Bu sırada Es'ad Paşa'ya bir dilekçe sunarak emrine hazır olduğunu bildiren Küçükalioglu Mustafa Bey, "hâşâ, sümme hâşâ Küçükalioglu" değilim diyerek devletin bu isme duyduğu antipatiden kurtulmaya çalışmaktaydı⁴². Bir başka deyişle "yörede eşkıyalıkla denk tutulan "Küçük Alioglu" sözünü açıkça reddediyordu"⁴³. Bu arzda Mustafa Bey'in Adana'da imzalanan "sened-i ittifak" diye tanımladığımız belgedeki imza ve mührün kendisine ait olmadığını iddia etmesi ve "otuz seneden beri pişmanlık çekerin" demesi de ilginçtir. Mustafa Bey'in yaklaşık doğum tarihi 1800 yılı olduğunu göz önüne aldığımızda 1830 yılında 30 yaşındadır. Dolayısıyla 30 yaşındaki bir adamın 30 yıldan beri pişmanlık çekmesi anlamsız gibidir. Bu durumda burada adı geçen Mustafa Bey'in Mehmed Dede Bey'in kardeşi olan Mustafa Bey olması ihtimali söz konusu olmaktadır.

⁴⁰ BOA, HAT- 13, Gömlek no: 22379-E, Es-seyyid Abdurrahman Paşa'nın arzı.

⁴¹ BOA, HAT- 15, Gömlek no: 22379-A.

⁴² BOA, HAT- 461, Gömlek no: 22626- P, 29 Z 1245(21 Haziran 1830) tarihli hatt-ı hümâyûn.

⁴³ A. Efe, a.g.e, s. 63.

Bütün Çukurova'yı ele geçirmek peşinde olan Adana mütesellimi Hasanpaşazade Hacı Ali Bey, 1831 yılında İstanbul'a gönderdiği arzında Mısdık Bey'in şekâvette ısrar ettiğini ve Üzeyir sancağından topladığı vergileri vermediğini bildirmekteydi⁴⁴.

1832 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordularını yenip Çukurova'yı ele geçirince Küçükaliolu Mısdık Bey ilk önce İbrahim Bey'den yana bir tavır sergilemiş, sonra Osmanlı tarafına geçip İbrahim Paşa'ya karşı koymaya çalışmıştı. Ancak Mısdık Bey, Osmanlı ordularının inanılmaz bir şekilde hezimete uğramaları üzerine tekrar İbrahim Paşa ile uyuşmak ve onun emrine girmek yolunu tercih etmişti⁴⁵.

1845 yılında Mısdık Bey ve adamları Halep'te sürgünde bulunmaktaydılar⁴⁶. Osmanlı valisinin iddiasına göre Mısdık Bey Adana'dan uzaklaştırıldıktan sonra yolcular güven içerisinde seyahat etmekte ve halk da canlarından ve mallarından emin olarak iş ve güçleri ile uğraşmakta padişahlarına dualar etmekteydi. Ancak son zamanlarda Mısdık Bey'in kardeşinin oğlu olan Ahmed Bey, bölgenin ileri gelen kişilerinden Zeytunzade Hasan Ağa'yı öldürmüştü ve Mısdık Bey'in emriyle Abacılar isimli köye gelip gizlenmişti. Kürtül ve çevresinde bulunan Mısdık Bey taraftarlarından bazı beyleri kendisine uydurup "Mısdık Bey'in hapisten çıkarak yeniden Üzeyir sancağının yönetimine getirileceği" yolunda haberleri yaymaktaydı. Arz sahibi 8 kişinin İstanbul'dan ortak dileği ise Mısdık Bey'in ve adamlarının daha uzak yerlere sürgün edilerek bu tür dedikoduların önüne geçilmesi ve halkın bu korkudan kurtarılması idi⁴⁷. Devletin düşündüğü yol eski Payas mütesellimi Mustafa Bey'in Halep ve Şam üzerinden Beyrut'a gönderilmesi ve buradan gemiye bindirilerek İstanbul'a ulaştırılması idi. Düşünülen tedbir sadece Mustafa Bey ile sınırlı değildi. Bölgede ele ge-

⁴⁴ BOA, HAT- 461, Gömlek no: 22623- A, 07 B 1247 (12 Aralık 1831).

⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980, s. 126.

⁴⁶ BOA, I.MVL, 63/1198_002_001 (1845)

⁴⁷ BOA, I.MVL, 63/1198_001_001, 21 Z 1260 (1 Ocak 1845); BOA, I.MVL, 63/1198_002_001 (1845).

çirilen ve potansiyel tehlike olarak görülen diğer beylerin de mallarının mülklerinin sattırılarak bu kişilerin Üsküp taraflarına yerleştirilmelerinin münasip olacağı bildirilmekteydi⁴⁸.

1854 yılı başlarında Kâmilî Paşa'nın Adana valiliği döneminde Üzeyir sancağı kaymakamı bulunan Mısdık Bey ile ilgili bazı şikâyetler Maliye Nezareti'nin yazısı üzerine yüksek mahkeme konumunda bulunan Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştü. Bu yazıya göre Mısdık Bey bir süreden beri usule aykırı, hoşla gitmeyecek hareketler içerisinde idi. Üzeyir sancağının stratejik konumu ve devletin içinde bulunduğu dış baskılar sebebiyle kendisi Adana'ya çağırılmış ve sözlü olarak uyarılarak tekrar Üzeyir'e gönderilmişti. Ancak bu görüşmede sancağın eski borçlarının toplanması ve İstanbul'a gönderilmesi konusunda söz verdiği halde eski alışkanlıklarından vaz geçmemişti. Bunun üzerine görüşme amacıyla ikinci kez Adana'ya çağırıldı ve burada tutuklanarak hesaplarının kontrolü başlatıldı. Ele geçirilen evrak ve kendi itirafları sonucu 800 kese borcu görünüyordu. Elbistan müdürlüğünden ayrılmış bulunan Rifat Bey'in gerekli hesapları görmek üzere 4.000 kuruş vekâlet maaşıyla Üzeyir'e gönderilmesine karar verildi⁴⁹.

Yapılan soruşturma sonucunda Mısdık Bey'in 800 kese zimmeti kesinleştiğinden bütün emlakine ve hayvan sürülerine devletçe el konulması ve Rifat Bey'in memuriyeti konusu 1854 yılı Aralık ayının sonlarında hala yazışmalarda yer almaktaydı⁵⁰.

Mısdık Bey 1865 yılında Derviş Paşa komutasındaki *Fırka-i İslahiyye* tarafından yakalanarak ailesi ile birlikte İstanbul'a sürgün edildi. Osmanlı idarecileri eski taktiği uygulayarak işi "sızılıtsızca" çözmeyi tercih etmişlerdi. Adana Valisi Kabulî Paşa, Beylan üzerine gönderilen birliğe yardımcı olması için Mısdık Bey'e emir gönderdi. Mısdık Bey de bu emre uyarak gelen birliğin komutanlarını konağına çağırarak

⁴⁸ BOA, I.MVL, 63/1198_003_001(1845).

⁴⁹ BOA, A}MKT.MVL, 68/6_001_001, 18 CA 1270 (16 Şubat 1854).

⁵⁰ BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, 320/13617-35-1 nolu 12 Muharrem 1271 (5 Ekim 1854) tarihli tezkire; A}MKT.MVL, 70/51_001_002, 29 RA 1271 (20 Aralık 1854) tarihli Adana ve Halep valilerine gönderile tahrirat.

ziyafet çekti. Yemekten sonra tedbirlerini almış olan kumandanlar Mısdık Bey'i yakalayarak çoluk-çocuğu ile birlikte İstanbul'a gönderdiler⁵¹. Mısdık Bey'in İstanbul'a gönderilmesinden sonra Adana- İskenderun ve Belen- Halep yollarında eşkıyalık hareketleri bir kat daha arttı. Cevdet Paşa bu durumu "Mısdık Paşa sanki Gâvurdağı eşkıyasının önünde bir perde imiş ki, o kaldırıldığı gibi Ulaşlı eşkıyası meydana çıkup her tarafa îsâl-i şerr ü şûr eder oldular" sözleriyle açıklamaktadır⁵².

Mısdık Bey'in oğlu Dede Bey, bir fırsatını bularak Amanos Dağları'nda yaşayan Alibekiroğulları'na sığındı⁵³. Mısdık Bey'in, Amanos Dağları'nda gizlendiği sırada Payas'ta bulunan kızı Hanım Hatun, başına bir takım zararlı kimseleri topladığı ve Payas caddesinden geçen yolculara zarar vermeğe hazırlandığı gerekçesiyle tutuklanarak Payas İskelesi'nde beklemekte olan Mecidiyye Vapuru'nda gözaltına alınması için emir gönderildi. Hanım Hatun posta vapurlarından birisi ile bir subay refakatinde İstanbul'a gönderilecek ve yol masrafları Üzeyir Mal Sandığı'ndan karşılanacaktı. Osmanlı askerlerinin İskenderun İskelesi'ne çıktığını haber alan Küçükaliogulları'nın diğer aile fertleri ve taraftarları Karbeyaz'da toplanmışlar ve dağın daha yukarılarında bulunan Buzdonduran taraflarına gitme hazırlığı yapmaktaydılar. Bunlar içerisinde Hanım Hatun, küçük yaştaki oğlu Mehmet Bey ve küçük yaştaki kızı Sultan Hatun, eşi Fatma Hatun ve oğlu İskender Bey bulunmaktaydı. Solkol ağası Şakir Efendi, Üzeyir nâibi Hüseyin Efendi ve ilgili kişiler Karbeyaz'a gönderilerek bunların Mecidiyye Vapuru'nda misafir edilmelerinin sağlanması istenildi. Adı geçen şüpheliler İskenderun İskelesi'ne getirilecek ve buradan İstanbul'a gidecek olan Rusya posta vapuruna bindirilerek İstanbul'a gönderilecekti.

⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 130; Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Haz. Cavid Baysun, 3. Bs., C III, Ankara, 1991, s. 132.

⁵² Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 130.

⁵³ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 130.

Bu emrin esas amacı Bereket Dağı'nda kaçak olarak bulunan Dede Bey'i teslim olmaya zorlamaktı. Ailesinin kadın-çocuk tutuklanarak İstanbul'a gönderileceği kendisine iletildi ise de "dağdan inmeyeceği" cevabı alındı. Bunun üzerine etrafındaki adamlarından Üzeyir sancağı meclis üyesi Çay köyünden Yahya Efendi, aynı köyden Telli-oğlu Mustafa ve Halil ağalar Dede Bey'e yol gösterdikleri ve yardımcı oldukları gerekçesi ile takibata uğratıldılar. İsimleri sayılan bütün aile fertleri ve taraftarları diğerlerine ibret olması için tutuklanarak İstanbul'a gönderildiler⁵⁴.

Amanosların zirvesindeki Küllü köyünde yaşanan çatışmadan sonra Derviş Paşa'nın verdiği güvence üzerine Alibekiroğlu'na sığınan Mısdık Bey ve Deli Halil teslim olmayı kabul ettiler. Onları teslimi ile üzerinden büyük bir yükü atmış olan Alibekiroğlu Ali Ağa da Fırka-i Islahiyye'ye gelerek teslim oldu⁵⁵. Mısdık Bey ve ona ev sahipliği yapan Alibekiroğlu Ali Ağa İstanbul'a gönderilerek kendilerine devlet tarafından maaş bağlandı. Ancak bu iki önemli ismin İstanbul'da bulunmaları bile sakıncalı görülerek her ikisi de Rumeli'de bulunan Niş şehrine maaş bağlanarak sürgün edildi⁵⁶. 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra memleketine dönen torun Dede Bey Antakya'ya yerleşti⁵⁷. Ama devletin gözü hâlâ onun üzerinde idi.

1865 Fırka-i Islâhiyye operasyonlarından sonra da devletin Küçük-alioğulları üzerindeki göz hapsi bitmedi. 1894 yılına gelindiğinde "Cebel-i Bereket ümerâsından Mustafa Paşazâde Abdurrahman Dede Bey" yazdığı dilekçesinde uzun süreden beri kardeşleriyle birlikte Antakya'da sürgünde (ikâmete me'mûr) olduğunu, çıkan af üzerine kardeşlerinin Payas'a gittiklerini bildirmekte, kendisinin de Payas'a dönmesi için izin verilmesini istemekteydi⁵⁸. Burada dikkat çeken şey aile

⁵⁴ BOA, A}MKT.MHM, 336/7_002_001, 12 Muharrem 1282 (7 Haziran 1865) tarihli ma'rûz.

⁵⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 160, 168-169.

⁵⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 189-190.

⁵⁷ Şahamet'in Kuzucular, **Dörtüol, Hatay, Çukurova Tarihi ve Türkmenleri**, Dörtüol, 2012, s. 169.

⁵⁸ BOA, DH.MKT, 251/46_001_002, Adana valiliğine gönderilen 22 Haziran 1894 tarihli tahrirat.

için “Küçükalioglu” lakabının kullanılmayarak “Cebel-i Bereket ümerâsından” denilmiş olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki “Küçükaliogulları” isminin devlet katında oluşturduğu kötü izlenim ve anıların unutulması istenilmektedir. İkinci bir husus ise “Osmanlı’nın yasağı 3 ay sürer” darb-ı meseline aykırı olarak 1865’de konulmuş olan bir yasağın 30 yıl sonra bile devam etmesidir. 30 yıl sonra Osmanlı Devleti bu eski a’yânın işlerini yoluna koymak için ara sıra Payas’a gitmesinde bir “mahzûr” olmadığına karar vermiştir⁵⁹.

Ailenin Osmanlı Devleti ile olan uğraşısı, Millî Mücadele’de devletin yanında düşmana karşı mücadele şeklini almış ve Hatay Meselesi’nde bütün ağırlığı ile kendisini göstermiştir.

Fransızlar Adana bölgesini işgal ederlerken ilk direnme Dört-yol’da oldu⁶⁰. Bu direnme millî mücadelenin başlangıcı sayılmaktadır⁶¹. 18 Aralık 1918 günü Dört-yol’un Özerli köyüne gönderilen Fransız taburu ateşle karşılanarak geriye çekildi. 1919 yılında Kara Hasan ve arkadaşları millî bir kuvvet kurdular. Kara Hasan’ın kuvveti 400-500 kişiye çıkmış, Fransızlarla anlaşma yapıncaya kadar, Kara Hasan Amanos (Gâvur) Dağı’na hâkim olmuş, halk kendisine Hasan Paşa adını vermiştir⁶².

Abdurrahman Dede Bey’in oğlu Hakkı Özer, 1920 yılında Özerli köyüne gelerek Hatay’ın Fransızlara karşı savunulmasında önemli hizmetlerde bulunmuştu⁶³. Fransız ordusu Hatay’a girdiği zaman Fransızlara karşı mücadele edenlerin başında Küçükaliogullarından Hakkı

⁵⁹ BOA, DH.MKT, 251/046_002_002, 24 Kânûn-ı sâmi 1310 (05 Şubat 1895) tarihli sadaret makamına yazılan tahrirat.

⁶⁰ Kadir Aslan, **Millî Mücadelede Dört-yol**, Hatay 199, s. 22-23; Süleyman Hatipoğlu, **Filistin Cephesi’nden Adana’ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, s.97. Ramazan Velieçoğlu son günlerde bu konuda bir kitap yayınlayarak meseleyi çözmekten çok biraz daha karışık hale getirmiş görünmektedir. Bkz. Ramazan VELIEÇEOĞLU, **Çete Kara Mehmet ve Dört-yol’da İlk Kurşun**, Ankara, 2019.

⁶¹ Harp Tarihi Dairesi Arşivi, No: 5/ 7723, dosya no- 47:

⁶² Fahri Belen, **Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973, s. 155, dipnot 127.

⁶³ Kemal Çelik, Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918- 1922), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 54-55; Naim Ürkmez - Aydın Efe, **Hataylı Osmanlılar**, Çizgi Yayınları, 2015, s.98

Özer Bey bulunuyordu. Hakkı Özer 13 Mart 1920'de Antakya'ya silahlı baskın yapan Yüzbaşı Asım'ın en yakın yardımcısı idi ve bu mücadeleler sırasında bir ayağını kaybetmişti.⁶⁴ Burada vurgulanması gereken bir nokta da “Küçükaliogulları” sülâlesinden gelen Hakkı Bey'in kendisine soyadı olarak “Küçükalioglu” soyadını değil de Özerogulları Beyliği ile bağlantı kurabilecek bir isim olan “Özer” soyadını almış olmasıdır. Bu durum Abdurrahman Dede Bey zamanında oluşan “Küçükalioglu” isminin kötü hatıralarından kurtulma çabasının devamı olarak da yorumlanabilir.

Elimizdeki mevcut belgelere göre bu Türkmen beylerini “derebeyi” saymak pek de doğru değildir. Bunların elinde birçok Osmanlı paşasının sahip olduğu büyük servetler yoktu. En ünlü aile ferdi olan Küçükalioglu Halil Paşa'nın Dörtyol'da yaptırmış olduğu mütevazı cami bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Ağrı/ Doğu Beyazıt'taki “İshak Paşa Sarayı” gibi bir sarayları ise hiçbir zaman olmadı. “Ağalık vermekle olur” atasözümüze uygun olarak ellerine geçen para ve malları kalabalık aileleri ile paylaşmakta, yoksul halka ellerinden geldiğince yardım etmekte idiler. Bu Türkmen beylerinin büyük vakıflarının ve önemli hayır eserlerinin olmayışı da servetlerinin sınırlı oluşuyla açıklanabilir.

İsyanlarının arka planını ise Osmanlı valilerinin aralarındaki makam kapma- öne geçme çabalarını dikkatlice incelemeyen sağlıklı bir şekilde değerlendiremeyiz⁶⁵. Bu konuda en güzel tesbiti sanırım büyük tarihçi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa yapmıştır: “Ruus-ı maktû'a peyderpey İstanbul'a geldikçe siyasetgâha vaz' ile teşhîr olunurdu. Ve bunlar hep mütegalibe unvanıyla i'dam kılınurdu. Ve lakin kangısı bi-hakkın ve kangısı bi-garyri-hakkın i'dâm olundu burasını ta'yîn etmek müşkildir”⁶⁶. Son dönem Osmanlı valilerinin makam kaygılarına ve kendi koltuklarını koruma çabalarına Adana Valisi Ataulah Paşa'nın sergilemiş olduğu grafik en önemli kanıttır.

⁶⁴ M. H. Şakiroğlu, **a.g.m.**, s. 137; Naim Ürkmez - Aydın Efe, **a.g.e.**, s.98.

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C 3, s. 326.

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C 10, s.217.

1750 yıllarında tarih sahnesinde görülmeye başlayan Küçükali-oğulları ailesinin Osmanlı karşısındaki tutumu, 20. Yüzyılın başlarında daha akılcı bir çizgiye taşınmıştı. Milli Mücadele ile birlikte Özeroğulları ve Küçükali-oğulları beylerinden günümüze gelenler Milli Mücadeleye ve Cumhuriyete yakışır bir duruş sergilediler. Milli Mücadelede düşmana ilk kurşunun Dörtyol'un Özerli köyünde atılmış olması bir rastlantı değildir. Yüzlerce yıldan beri bağımsızlığı önemseyen Türkmen beylerinin bağımsızlık yolundaki kararlılığı burada ortaya çıkmıştır. Bu kararlı duruşun Hatay Meselesi'nin çözümünde ve Hatay'ın anavatana katılmasında etken bir rol oynadığı açıktır. Tarihe mal olmuş bütün Özeroğlu ve Küçükali-oğlu yiğitlerinin kahramanlıklarını milli birliğimizin lokomotifi olarak görüyor, rahmetle ve minnetle anıyoruz.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

TKGMA, TD. 193 (1574) Üzeyir Mufassal Tahrir Defteri.

BOA, HAT, 14- 55220- 962; 233- 12988; 197- 9853; 00452_22379_00001; 452-22379-A;B;C;D; 461, 22628- A; 461-22626-M; 462- 22635-B; 502- 24686; 642-31524; 730-34756-C; 1389- 55278; 1391- 55449, 55453; 1394- 55784, 55818;1399-56303; 1627_00019_001_01;

BOA, Mühimme, 164- 18, 33; 179, 180; 200, 175-323; 176-51; 176-191;

BOA, Ali Emiri, 842, 960, 1336, 1516;

BOA, Cevdet Askeriye, 36267, Cevdet Dahiliye, 474, 3805, 4742, 5451, 6844, 10187, 11280, 11467, 14996, Cevdet Hariciye, 2755, Cevdet Maliye, 5958, 9367, 23788, 25017, 26767; Cevdet Zabtiye, 4544, 24; 2416, 4226, 4544; İ.DH., 86-4328/7, 8,9, 10, 11-1; 4328/12-1; BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, 320/13617-35-1;A}MKT.MVL, 68/6_001_001;DH.MKT,251/46_001_002;A}MKT.MHM,330/7_002_001; DH.MKT, 251/46_002_002; I.MVL, 63/1198_002_001;

B. BASILI ESERLER

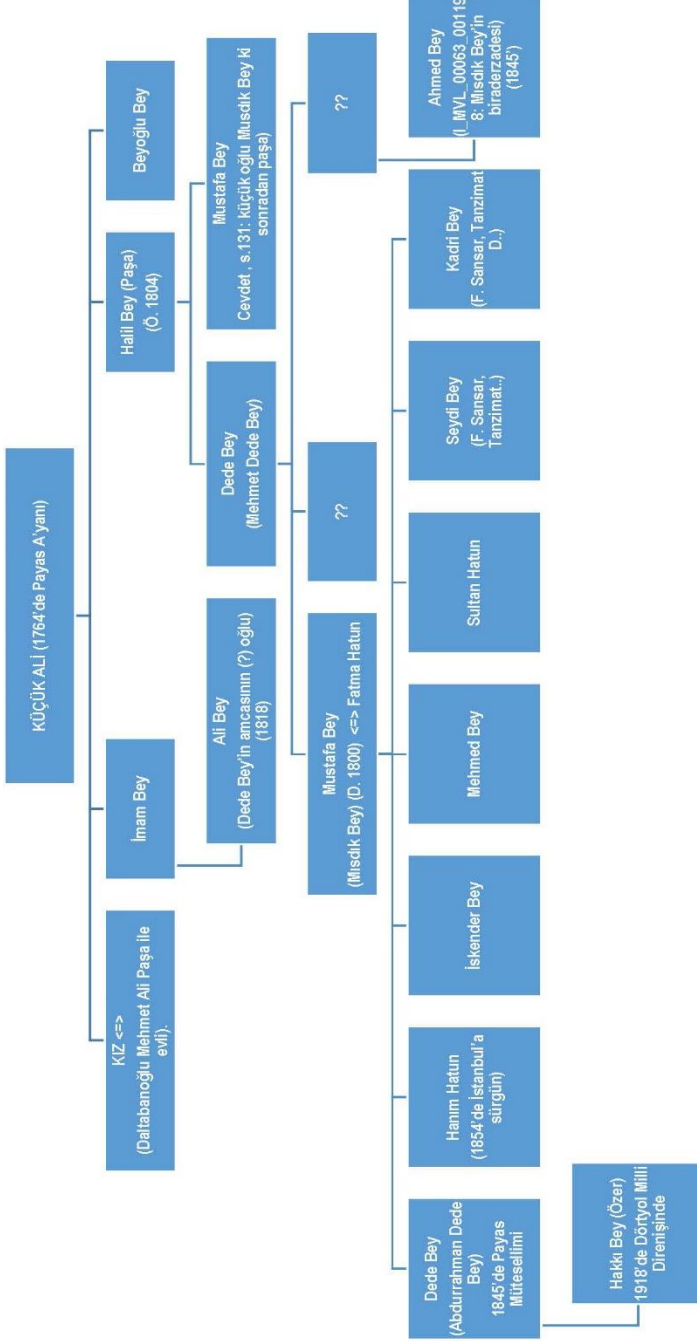
- Ahmed Vasıf, **Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr**, Yay. Mücteba İlgürel, İstanbul, 1978.
- Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, C 3, İstanbul, 1292.
- Ahmet Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, X, İstanbul, 1309.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980.
- Ahmed Cevdet, **Tezâkir**, 3. Bs., III, Ankara, 1991.
- Akyel, Salih, **Payas Tarihi**, Define Matbaası, İstanbul, 1966.
- Aşıkpaşazâde, **Aşıkpaşazâde Tarihi**, İstanbul, 1332.
- Aslan, Kadir, **Milli Mücadelede Dörtüol**, Hatay, 1991.
- Belen, Fahri, **Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973.
- Bertrandon de la Broquière, **Le Voyage d'Outre-mère de Bertrandon da la Broquière**, Yayınlayan: Charles Schefer, Paris 1892.
- Bulunur, Kerim İlker, **110 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Özer (Üzeyir) Sancağı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.
- Câbî Ömer Efendi, **Câbî Târihi**, C I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara, 2003.
- Canbolat, Atilla, **Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. Ve 19. Yüzyıllar)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- Çelik, Kemal, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.
- Es'ad Efendi, **Vak'anüvîs Es'ad Efendi Tarihi**, İstanbul, 2000.
- Altundağ, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, I. Kısım, Ankara, 1988.
- Efe, Aydın, **Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)**, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr.

- Selahattin Tozlu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2012.
- Emecen, Feridun-Şahin, İlhan, “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957- 958 (1550- 1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri”, **Belgeler**, C XIX, S 23, Ankara, 1998, s. 53-123
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C IX, İstanbul, 2005.
- Eyice, Semavi, “Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnâmesi (1432-1434)”, **İÜEF İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C VI, cüz: 1-2 (1975), İstanbul, s. 85-126.
- Gül, Abdulkadir, **Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kunt, İ. Metin, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978
- Kurt, Yılmaz, “Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I”, **Belgeler**, XXI/ 25, Ankara, 2001, s.85-187.
- Kurt, Yılmaz, “Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri II”, **Belgeler**, XXX/ 34 Ankara, 2009, s.1- 66.
- Kurt, Yılmaz, “Çukurova'da A'yânlık Mücadelesi: Hasanpaşazâdeler”, **XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C 4-1. Kısım, Osmanlı Tarihi- A, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1259- 1278
- Kurt, Yılmaz- ÜNLÜ, Ertan “Çukurova Âyânları I: Hasanpaşazâdeler İle İlgili Arşiv Belgeleri I” (25 belge ile birlikte), **Belgeler**, XXXIII/37 (2012), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 57- 116.
- Kurt, Yılmaz, “Özeroğulları”, **DİA**, EK-2, İstanbul, 2016, s. 391- 392.
- Kurt, Yılmaz, “Küçükaliogulları”, **DİA**, EK-2, İstanbul, 2016, s. 100-102.
- Kurt, Yılmaz, “Hasanpaşazâdeler”, **DİA**, EK-1, İstanbul, 2016, s. 539-540.

- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri**, C IV, İstanbul, 1996.
- Kuzucular, Şahamettin, **Dörtüol, Hatay, Çukurova Tarihi ve Türkmenleri**, Dörtüol, 2012.
- Menemencioğlu Ahmed Bey, **Menemencioğulları Tarihi**, Yayına hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Özkaya, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık**, Ankara, 1994.
- Râşid Efendi, **Tarih-i Râşid**, C II, İstanbul, 1282.
- Sahillioğlu, Halil, “Antakya”, **DİA**, C 3, İstanbul, 1991, s. 228- 232.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, C I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.
- Söylemez, Faruk, **Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-**, Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar**, 3.Bs., İstanbul, 1980.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Çukurova Tarihinden Sayfalar 1: Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları”, **DTCF TAD**, XV/ 26 (1991), s. 103-139.
- Şânî-zâde Mehmed Ataullah, **Şânî-zâde Tarihi (1808- 1821)**, C I-II, Hazırlayan Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918- 1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Tekindağ, Şehabeddin , “II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfûz Mücadelesi”, **Bellekten**, XXXI/ 123 (1967), s.345- 373.
- Türkmen, A. Faik, **Mufassal Hatay Tarihi**, C III, İstanbul, 1937.
- Tozlu, Selahattin, **Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2009.
- Ünlü, Ertan, **Özeroğulları (15-16. Yüzyıllar)**, Ankara, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
- Ürkmez, Naim – Efe, Aydın, **Hataylı Osmanlılar**, Çizgi Yayınları, 2015.

Velieccoğlu, Ramazan, **Çete Kara Mehmet ve Dört Yol'da İlk Kurşun,**
Ankara, 2019.

EK-1: KÜÇÜKALIOĞULLARI ŞECERESİ

NUMAN MENEMENCIOĞLU VE HATAY MESELESİ

Yücel GÜÇLÜ*

ÖZET

Numan Menemencioğlu 1893 yılında babası Menemenlizade Rifat Bey'in vilayet defterdarı olarak görev yaptığı Bağdat'ta doğmuştur. 1914'te Osmanlı Hariciye Nezaretine intisap edip bu tarihten 1928'e kadar sırasıyla Viyana, Bern, Paris, Bükreş, Atina, Budapeşte ve Beyrut'ta hizmette bulunmuştur. Daha sonra Ankara'ya dönüp 1942'ye kadar Dışişleri Bakanlığında Siyasi İşler Genel Müdürlük ve Genel Sekreterlik yapmıştır. 1942-1944'de İstanbul milletvekili ve Dışişleri Bakanı, 1944-1956'da Türkiye'nin Paris Büyükelçisi olmuştur. 1956'da emekliye sevkini istemiş ve bir yıl sonra milletvekili seçilmiştir. 1958'de Ankara'da vefat etmiştir. Menemencioğlu, Milletler Cemiyeti Konseyinin 27 Ocak 1937 tarihli kararı uyarınca Hatay'ın Statü ve Anayasası ile ilgili meseleleri görüşmek üzere kurulan Uzmanlar Komitesine Türk üyesi olarak katılmıştır. Adı geçen komite çalışmalarında Hatay'ın Suriye'den tam iç bağımsızlığını talep etmiştir. Yörenin Türk ölçülerinde çağdaş bir anayasaya sahip olması için her türlü çabayı göstermiştir. Bu konulardaki Türk görüşlerinin hemen hepsi komitece kabul görmüştür. Menemencioğlu, Milletler Cemiyeti Konseyince Hatay'ın taslak seçim tüzüğü'nün gözden geçirilmesi için atanan komisyonda da Türk üyesi olarak yer almıştır. Daha önce kaleme alınan seçim tüzüğü metninde Türk davasıyla muhtemelen bağdaşmayacak şekilde yorumlanabilecek her bir kelimeyi teker teker ele alıp sorgulamıştır. Komite, Türk bakış açısını ve yeni Türk taslağının bü-

* Doç. Dr., T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma Dairesi, yucel.guclu@mfa.gov.tr

tün temel noktalarını kabul etmiştir. Seçim tüzüğünde yapılan değişikler tamamen Türkiye'nin lehine tecelli etmiştir. Menemencioğlu Türk tezlerini ustaca savunmuştur.

NUMAN MENEMENCİOĞLU AND THE QUESTION OF HATAY**ABSTRACT**

Numan Menemencioğlu was born in Baghdad in 1893. He entered the diplomatic service in 1914 and served in several missions abroad. Upon his return to Ankara, he acted as Director General of Political Affairs and Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs between 1928 and 1942. He was Minister of Foreign Affairs in 1942-1944. Menemencioğlu acted as Turkish member of the Committee of Experts set up in accordance with the resolution of January 27, 1937 by the League of Nations Council to study the questions relating to the Statute and the Fundamental Law of Hatay. He demanded complete internal independence of Hatay from Syria. He made every effort to secure a modern constitution on Turkish lines. Almost all of Turkish views were accepted by the committee. Menemencioğlu also served as Turkish member of the committee of the League of Nations Council appointed to revise the draft electoral regulations for Hatay. He questioned every word of the proposed electoral regulations which could possibly be interpreted unfavorable to the Turkish cause. The committee accepted the Turkish point of view and all the essential features of the Turkish redraft. The amendments were wholly in favor of Turkey. Menemencioğlu pleaded the Turkish case ably.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en seçkin diplomatlarından biri olan Numan Menemencioğlu 1893 yılında babası Menemenlizade Mehmet Rifat Bey'in vilayet defterdarı olarak görev yaptığı Bağdat'ta doğmuştur. Mehmet Rifat Bey İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1918) Maliye Nazırlığı ve Ayan Meclisi Reisliğinde bulunmuştur. Baba tarafından Adana'nın Karaisalı kazası eşrafından Menemencioğullarının, anne tarafından da ünlü vatan şairi Namık Kemal'in ahfadıdır. İlk ve orta eğitimini Selanik ve İstanbul'daki Terakki ve Burhanı Terakki okullarında, lise ve yükseköğrenimini İstanbul'da Sen Josef Koleji ve Lozan'da Hukuk Fakültesinde görmüştür. Arapça ve Farsça ile Türk edebiyatını özel öğretmenlerden tahsil etmiştir. Fransızcaya bi-hakkın vakıf Almanca da bilirdi. Meziyet ve vasıfları öğrencilik yıllarından beri kabul görmüştür. 1914'te Osmanlı Hariciye Nezaretine intisap edip 1928'e kadar sırasıyla Viyana, Bern, Paris, Bükreş, Atina, Budapeşte ve Beyrut'taki Türk temsilciliklerinde çeşitli kademelerde görev yapmıştır. Memuriyetinin başından beri zeka ve yeteneğiyle temayüz etmiş ve çalışkanlığı, bilgisi ve dürüstlüğüyle çok geçmeden amirlerinin güvenini sağlamıştır.¹

Numan Menemencioğlu 1928'te yurtdışından Ankara'ya dönüp Dışişleri Bakanlığında Siyasi Daire Genel Müdürü olmuştur. Meslekteki istisnai parlaklığı kısa sürede Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü'nün dikkatlerini celp edip takdirlerini kazanmıştır. 1929'da birinci derece Ortaelçi payesi ile Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına, dört yıl sonra da Büyükelçi unvanı ile Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine tayin edilmiş ve 1937'de Gaziantep milletvekili ve Dışişleri Bakanlığı Siyasi Müsteşarı, Siyasi Müsteşarlığın kaldırılması üzerine 1937'den 1942'ye kadar tekrar Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olmuştur. 1942-1944'te İstanbul milletvekilliği ve Dışişleri Bakanlığı,

¹ **Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA)**, Personel Dairesi, Numan Menemencioğlu Sicil Dosyası, No.95.

1944-1956'da da Paris Büyükelçiliği yapmıştır. 1956'da emekliye sevkini istemiş ve bir yıl sonra milletvekili seçilmiştir. 15 Şubat 1958'de Ankara'da vefat etmiştir.²

Numan Menemencioğlu, üstün muhakeme gücü, feraseti, kararlılığı ve uluslararası konulara derin vukfuyla Türkiye'ye değerli hizmetlerde bulunmuştur. 1930' lu yıllarda Boğazlar ve Hatay gibi ülkenin milli meselelerinin ikili ve çok taraflı platformlarda yabancılarla müzakeresinde ve çözümlenmesinde hayati roller üstlenmiştir. Bu dönemde Türk dış politikasının formülasyonu ve özellikle fiilen uygulanmasında Atatürk ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tan sonra etkili üçüncü kişi olduğu söylenebilir. Menemencioğlu işlek zekası ve uzlaşma maharetinden ötürü uluslararası camiada sayılan bir diplomattı.³

Numan Menemencioğlu'nun Hatay konusu ile ilgisi 1927-1928'de Beyrut'ta Başkonsolosluk yaptığı döneme kadar gider. Zira, Fransız manda yönetimi yıllarında İskenderun Sancağı⁴ olarak bilinen havali İskenderun'da Delege sıfatıyla mukim yetkilinin bağlı bulunduğu Beyrut'taki Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserliğince yönetiliyor idi. Adı geçen Hatay uyuşmazlığının uluslararası alana intikal ettiği Milletler Cemiyeti Konseyinin 26 Eylül 1936'daki toplantısından itibaren hemen hemen her evresinde gerek Paris'teki Fransız hükümeti ve Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğiyle yapılan ikili temaslarda gerek Cenevre'de Milletler Cemiyeti Konseyi ve ihtisas organlarında cereyan eden görüşmelerde hitabet ve ikna meziyetleriyle kendisine haklı bir şöhret edinmiştir.

² **İbid.**

³ Yücel Güçlü, **Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu**, Ankara, 2001, ss.46-66.

⁴ İskenderun Sancağı, Sancak ve Hatay deyimleri bundan böyle aynı anlamda kullanılacaktır.

Cenevre’de Milletler Cemiyetinde ve Paris’te Fransız Hükümetiyle Yapılan Görüşmeler, 14-16 ve 22 Aralık 1936

Milletler Cemiyeti Konseyinin 14-16 Aralık 1936’da Cenevre’de Sancak meselesini görüşmek üzere ilk defa yaptığı toplantılara Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın başkanlığında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer’den müteşekkil bir heyetle katılmıştır. Heyette daha sonra Hatay Devleti Başbakanı olan Abdurrahman Melek de müşavir sıfatıyla hazır bulunmuştur. Milletler Cemiyeti Konseyi bu toplantılarda İsveç Delegeşi Dışişleri Bakanı Rickard Sandler’i Sancak meselesi hakkında raportör tayin etmiş ve yöreye bir gözlemci heyeti gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu heyet L. J. J. Caron (Celebes Adası Eski Valisi, Hollanda), Hans Holstadt (Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Komisyonu Eski Başkanı, Norveç) ve Charles von Wattenwyl (Albay, İsviçre)’den teşekkül etmiştir.⁵

14-16 Aralık 1936 tarihli toplantılarda Türk ve Fransız heyetlerinin Sancak meselesi hakkındaki izahatını dinleyen Milletler Cemiyeti Konseyi, meselenin esasının müzakeresini 20-27 Ocak 1937 mutad toplantılar devresine talik etmiş ve bu ara esnasında İsveç Dışişleri Bakanı raportör Rickard Sandler’le temas suretiyle müzakerelere devam edilmesini taraflara tavsiye etmiştir. Bu karar gereğince ve Fransız hükümeti tarafından vaki davete icabetle Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, beraberinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak olduğu halde Paris’e vasıl olmuştur. Türk heyeti Fransız Dışişleri Bakanı Ivon Delbos ve Bakanlık Müsteşarı Pierre Viénot ile müzakerelerde bulunmuştur. Milletler Cemiyeti raportör vekili İsveç’in Bern Büyükelçisi Karl Ivan Westman da müzakerelere katılmıştır. Vaki görüş teatileri hiçbir sonuca varamadığından, her iki taraf, müzakerelere

⁵ **League of Nations**, Document No: C.551.M.335., 1936. Ayrıca, Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, 1999, ss.77-78.

Milletler Cemiyetinin gelecek devresinden önce ve diplomatik yollarla ve raportörle temasta bulunularak devam etmeyi kararlaştırmıştır.⁶

Milletler Cemiyeti Konseyinin Mutad Toplantısı, 20-27 Ocak 1937

20-27 Ocak 1937'deki toplantılara Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak murahhas, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Dışişleri Bakanının Özel Kalem Müdürü Refik Kocamaz, Hukuk Müşaviri Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu ile Genelkurmay Başkanlığından Yüzbaşı Talat müşavir, Dışişleri Bakanlığı memurlarından Ali Haydar Görk, Şemsettin Arif Mardin ve Abdullah Zeki Polar da katip olarak katılmışlardır. Türkiye ile Fransa tarafından daha önce kabul edilmiş olan Milletler Cemiyeti raportörü İsveç Dışişleri Bakanı Rickard Sandler'ce hazırlanan rapor ve karar 27 Ocak günü Konsey'e sunulmuştur. Raportör, kararın Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde hakkaniyete dayalı bir çözüm olduğunu belirtmiştir. Karar özetle şu ana noktaları kapsıyordu: (1) Sancak ayrı bir varlık teşkil edecekti. İçişlerinde tam bağımsızlığa sahip olacak; ancak dışişlerinden Suriye hükümeti sorumlu olacaktı. (2) Sancağın toprak bütünlüğünün garanti altına alınması ve Türk-Suriye sınırının dokunulmazlığının sağlanması amacıyla Türkiye ile Fransa arasında iki anlaşma imzalanacaktı. Bununla birlikte, aydınlığa kavuşturulması veya ek hükümlerin getirilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktaydı. Sandler bu meselelerin incelenmesi ve özellikle Statü ve Anayasasının kaleme alınması için Konsey'in bir Uzmanlar Komitesi atamasını önermiştir.⁷

27 Ocak 1937 tarihli karar uyarınca, Milletler Cemiyeti Başkanı raportör Rickard Sandler ile mutabakat halinde Sancağın Statüsü ve Anayasası ile ilgili meseleleri incelemek üzere şu Uzmanlar Komitesini atamıştır: Maurice Bourquin (Cenevre Üniversitesi ve Uluslararası

⁶ "Sancağın İstiklali İçin Paris'te Başlayan Müzakereler Dün Akşama Kadar Devam Ettü", **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1936, ss. 1 ve 7.

⁷ **League of Nations, Official Journal**, Şubat 1937,ss.118-120.

Araştırmalar Enstitüsünde Profesör, Belçika), Robert de Caix (Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserliği eski Genel Sekreteri, Fransa), Sir James Dunnett (Hindistan Hükümeti Eski Reformlar Bakanı, İngiltere), Dr. Kollewyn (Groningen Üniversitesinde Profesör, Doğu Hint Adalarında Eski Hakim, Hollanda) ve Numan Menemencioğlu (Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Türkiye). Raportör Sandler İsveç'in Milletler Cemiyeti nezdindeki Daimi Delegatesi Bern Büyükelçisi Karl Ivan Westman tarafından temsil edilecekti.⁸

Statü ve Anayasa Hazırlanması Hakkında Cenevre'de Düzenlenen Uzmanlar Komitesi Toplantıları, 26 Şubat-17 Mart ve 22 Nisan-29 Mayıs 1937

Hatay'ın Statüsü ve Anayasasını hazırlayacak Uzmanlar Komitesinde Türkiye'yi temsil edecek olan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ve heyet mensupları 20 Şubat 1937'de Ankara'dan İstanbul'a gelmişlerdir. Menemencioğlu kendisini karşılayan Cumhuriyet gazetesi muhabirine şu demeci vermiştir: "Cenevre'ye yarın akşam hareket edeceğiz. Alınacak neticenin müspet olacağından şüphemiz yok. Heyetimiz ben, Milletler Cemiyeti Nezdinde Daimi Delegationımız Necmettin Sadık Sadak, Profesör Ethem Menemencioğlu, Profesör Ali Fuad Başgil, Adliye Vekaleti Hukuk İşleri Umum Müdürü Şinasi Devrin, Kaymakam Şevki, Merkez Bankasından Nazif İnan, Ankara Emniyet Müdür Muavini Behçet ve Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavir Muavini Fatin Rüştü Zorlu ve katiplerden mürekkeptir." Menemencioğlu Hatay'ın Anayasası hakkında da şunları söylemiştir: "Hatay Devletinin Anayasasında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Teşkilatı Esasiye Kanununda ne varsa aynı olacaktır. Çünkü Hatay Türktür. Yalnız Meclis teşkilatında ufak bazı değişiklikler vardır."⁹

⁸ *Ibid*, s.248.

⁹ "Hatay'ın Anayasası Türk Yasasının Aynı Olacaktır", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1937, s.1. Hatay anayasasının hazırlanması ve Ali Fuat Başgil hakkında bkz. Avni Özgürel, *Unutulmayan Portreler*, 2018, ss.63-64.

Heyetin katipleri de Dışişleri Bakanlığında Abdullah Zeki Polar, Tarık Emin Yenisey ve Şemsettin Arif Mardin ile Adalet Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Şakir'den meydana geliyordu.¹⁰

Uzmanlar Komitesi 26 Şubat 1937'den itibaren görüşmelere başlamış ve ilk oturumda Numan Menemencioğlu'nun teklifiyle Belçikalı Maurice Bourquin başkanlığa seçilmiştir. Menemencioğlu bunu müteakip Ankara'da hazırlanmış olan Statü ve Anayasa taslaklarını Komiteye tevdi ve üyeler tarafından incelendikten sonra görüşmelerde bunların esas alınmasını talep etmiştir. Fransız Robert de Caix taslağın incelenmesine uzunca bir zaman bırakılmasında ısrar etmiş, İngiliz James Dunnett ise işe önce Rickard Sandler raporunun incelenmesiyle başlanmasını ileri sürmüştü ve bu teklif kabul edilmiştir. Yalnız de Caix, Menemencioğlu tarafından açıklama yapılmasına sebep olacağı düşüncesiyle bu teklife karşı çıkmıştır. 27 Şubat'ta öğleden önceki ve sonraki iki oturumda Sandler raporu madde madde okunmuş, bunların anlam ve kapsamı ile bunlardan çıkarılması gereken sonuçlar hakkında Menemencioğlu tarafından ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Adı geçen başlangıçta yapılan tartışmalar özellikle Sancağın iç işlerinde tam bağımsızlığı kavramı üzerinde olduğu cihetle daha önce varılmış olan mutabakatın esasını teşkil ettiğini, gerek dış gerekse ortak işlerin ancak bu kavram çerçevesinde görülebileceğini ve iç bağımsızlığı halledar edebilecek her hususun anlaşmaya ve Milletler Cemiyeti Konseyi kararına aykırı olacağını belirtmiştir. Sandler raporunun okunmasından sonra görüşmeler Menemencioğlu tarafından tevdi edilen taslağın incelenmesi için, de Caix'nin talebi üzerine, 9 Mart'a ertelenmiştir.¹¹

9 Mart 1937'de Komite çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Milletler Cemiyeti Konseyi adına Sancağa gönderilmiş olup vaki davet üzerine Cenevre'ye dönen iki gözlemci bu toplantıda Komiteye takdim

¹⁰ "Anayasayı Tanzim Edecek Heyetimiz Cenevre'ye Gitti", **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1937, s.5.

¹¹ **DBA**, Hatay Meselesi. Sancağın Statü ve Anayasasının Düzenlenmesi İçin Cenevre'de Toplanan Uzmanlar Komitesinin Görüşmeleri Hakkında Rapor, Mart 1938.

edilmişlerdir. Gözlemcilerin yapacakları açıklamalar hakkında yapılan konuşmalar sonucunda, Numan Menemencioğlu'nun teklifi üzerine, önce Komitenin çalışma usulünün tespit edilmesi ve gözlemcilerin açıklamalarının ilgili maddelerinin görüşülmesine geçildiği zamana ertelenmesi kabul edilmiştir. Bunun üzerine önce Sancak Statüsünün hazırlanması ve Anayasanın incelenmesinin sonraya bırakılması, Statünün görüşülmesi için de, Konseyin 27 Ocak 1937 tarihli kararıyla karşılaştırılması şartıyla, Türk taslağının esas alınması kabul edilmiştir. Müteakiben Statünün birinci maddesi üzerinde uzun tartışmalar başlamıştır. Bu ilk konuşmalarda Menemencioğlu Sancağın iç bağımsızlığı kavramının dış tahdidata tekaddüm ederek ana ilke olarak vazı gerektiği tezini savunmuştur.¹²

Komitenin ertesi günkü (10 Mart) toplantısında gözlemcilerin Bayır, Bucak (Basit) ve Hazine (Behluliye veya Elekrad) nahiyelerinin nüfus durumu hakkındaki raporları okunmuştur. İfade tarzı bile Fransız tezine iltizamkar olan bu raporlarında gözlemciler gerçekten uzak bazı rakamlar vermişlerdir. Gözlemcilerin raporu hakkında Numan Menemencioğlu tarafından hiçbir mütalaa dermeyan edilmediği gibi, diğer Komite üyeleri de fikirlerini söylememişlerdir. Daha sonra Türk taslağının askerlikten arındırma ve azınlıklar hukukuna dair maddeleri gözden geçirilmiştir. Hollandalı Dr. Kollwyn mahalli polis kuvvetlerinin yerli halktan teşkil edilmemesini ve subay ile eratın yabancı ülkelerden getirilmesi gereğini ileri sürmüş olup Fransız Robert de Caix de bu fikre katılmıştır. Menemencioğlu böyle bir teklifin ancak siyasi bir müzakerede ortaya atılabileceğini, görevi Milletler Cemiyeti Konseyi kararından dışarı çıkmamak olan Komitede böyle bir mesele- nin konuşulamayacağını, Konsey kararında ise mahalli polis istihdamının sarıh olduğunu söyleyerek bu karara karşı bir müzakereye katılamayacağını bildirmiştir. Belçikalı Maurice Bourquin ve İsveçli Karl Ivan Westman Konsey kararının yabancı polis istihdamına karşı olmadığını beyanla bu teklifi desteklemek istemişlerdir. Menemencioğlu'nun tekrar ve kuvvetle itirazı üzerine bu meselenin incelenmesi

¹² **İbid.**

ileriye bırakılmıştır. Yabancı erat ve hatta subay refakatinde bir polis kuvveti teşkili Sancağın iç bağımsızlığını iptal teşebbüsü telakki edildiği ve kesinlikle reddedilmesi gereği cevaben Menemencioğlu'na bildirilmiştir. Azınlıkların hukukuna müteallik maddelerin okunması da çok çetin tartışmalara yol açmıştır.¹³

Türk Statü taslağının ilk incelenmesi 12 Mart 1937 oturumunda bitirilmiş ve bu toplantıyı müteakip Fransız Robert de Caix Statü taslağına esas olacak fikirlerini muhtevi bir nevi mukabil taslağı tevdi etmiştir. Numan Menemencioğlu'na göre, bu taslak Milletler Cemiyeti Konseyi kararından mümkün mertebe uzaklaşmamış görünmeye çabalamakla beraber, kararın iç bağımsızlığa ait olumlu kısımlarını meşukuk geçerek veya sona bırakarak yalnız Suriye egemenliğini daha fazla izharla olumsuz hükümler tebarüz ettirmiştir. De Caix, yönetimi Suriye'ye ait olan dış politikanın Konsey kararında zikrolunan tek ihtirazi kayıt dışında tam ve şamil olduğunda ısrar etmiştir. Ancak Belçikalı Başkan ile İngiliz ve Hollandalı üyeler muhtelif derecelerde Türkiye'nin bu konudaki bakış noktasına temayül göstermişlerdir. Menemencioğlu 14 Mart oturumunun başında Fransız taslağının Konsey kararına asla uymadığını, Sancak meselesinin Türkiye ile Fransa arasında tahaddüs ettiği dönemden önceki zamana ait bir manzara arz ettiğini, ancak 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının bahsettiği özerklik esasından ibaret olduğunu, halbuki bu mesele etrafında Türkiye ile Fransa arasında uzun ve ciddi görüşmeler ve tartışmalar cereyan ettiğini ve sonunda bir anlaşmaya varıldığını, bunun da Konsey kararıyla tespit edildiğini söyleyerek Sancağın tam iç bağımsızlığını nazarı itibara almayan Fransız taslağının iki taraf arasında kesin bir uyuşmazlık olduğunu meydana çıkardığını, bunun da kendisinde endişe yarattığını ifade etmiştir. De Caix de iki görüş arasında büyük bir uyuşmazlığın bulunduğunu gizlememiş ve Türk taslağının da kendi üzerinde aynı etkide bulunduğunu söylemiştir. 14 Mart oturumunda Fransız taslağı genel bir şekilde gözden geçirilmiş ve hiçbir

¹³ **İbid.**

kısmı üzerinde Menemencioğlu tarafından mütalaa dermeyan edilmiştir.¹⁴

15 Mart oturumunda gözlemciler Sancak'taki dil konusunda açıklamalar yapmışlar ve Arapçanın da resmi dil olarak kabulünü telkin etmişlerdir. Numan Menemencioğlu, diğer meselelerde olduğu gibi, bunda da gözlemcilerin açıklamalarını nazarı itibara almamıştır. Taslaklardaki maddelerde sadece biraraya gelinerek ortaya atılan meseleler hakkında ilk mütalaaalar dermeyan edilerek geçilmiş olduğu cihetle hiçbir konu üzerinde olumlu karara varılamamıştır. Görüşmelerin genellikle çok çetin ve şiddetli geçtiği ve Başkanın da Mart'ın 18'inde Cenevre'den ayrılmak mecburiyetinde bulunduğunu söylediği cihetle Menemencioğlu tatilden önce olumlu bir sonuç elde etmek gerektiğini, Türkiye'deki hassasiyet ve bekleyişin daha fazla gecikmeye tahammülü bulunmadığını, hiç olmazsa bu birinci dönemde Statünün hazırlanması gerektiğini daha önce Başkana anlattığından Maurice Bouquin bu durumu Komiteye ileterek daha hızlı çalışılmasını istemiştir. Bu itibarla askerlikten arındırma, azınlıklar hukuku, gümrük ve para gibi teknik işleri bitirmek için üyelerin de katılmasıyla alt komiteler kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁵

İlk dönemde üyeler arasındaki çetin ve şiddetli tartışmalardan sonra görüşmeler genel manzara itibarıyla ve Başkanın iki tezi uzlaştıracak ara formüller aramasına rağmen meşuk ve müphem bitmiştir. Numan Menemencioğlu'ya göre, Başkan ve İngiliz üye durumu kavradıklarından kendileriyle işbirliği ve anlaşma daha kolay olmuştur. İnatçı, yeteneksiz ve Fransızlara mütemayil görünen Hollandalı üye ise, meseleyi tamamen kavrayamamış veya müteredit tabiatlı olduğundan daha fazla müşkilat çıkarmıştır. Raportör Rickard Sandler'in temsilcisi olarak bulunan İsveçli Karl Ivan Westman dürüstçe hareket etmiştir. Fransız Robert de Caix de, eski ekol yöneticilerden olup hiçbir tartışmada kendisini riske atmayıp mülahazalarını uzun incelemelerden sonra yazılı olarak bildirmek isteyen çekingen huylu bir adam

¹⁴ **İbid.**

¹⁵ **İbid.**

intibasını bırakmıştır. De Caix'nin yanında baş danışman olarak Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserliğinin Sancak'taki Delegeesi olup orada bulunduğu on iki yıl boyunca Türkler aleyhindeki hareketleriyle malum ve meşhur olan Pierre Durieux bulunmuştur. De Caix'nin durumuna gelince, Menemencioğlu adı geçeninin gerek taslak üzerindeki gerek görüşmelerdeki ısrarı itibariyle anlaşmaya yanaşmamasının, Fransızların Suriye kamuoyunda olumlu bir etki yaratmak ve bu durumlarıyla Suriye'yi ilk aşamada tatmin etmiş görünmek arzularına matuf sayılabileceğini ve Türk tarafının da kesin ve kararlı tutumu karşısında Paris'ten yeni talimat almak itiyadına atfetmek kabil olduğunu belirtmiştir. Başkanın ve bazı üyelerin Cenevre'den ayrılmak istemeleri karşısında Nisan'ın 10'ununda tekrar görüşmelere başlanmak üzere toplantılara 18 Mart'ta son verileceğini bildiren Menemencioğlu'na bu fasıladan bilistifade heyetle birlikte Ankara'ya avdetinin uygun ve gerekli olduğu tebliğ edilmiştir.¹⁶

Komitenin 16 Mart oturumunda azınlıklar hukukunun müzakere ve tespitiyle görevli alt komite tarafından bu konuda hazırlanan taslak okunmuştur. Fransız Robert de Caix Sancak azınlıkları hakkında diğer bazı Avrupa ülkelerinde uygulanan hükümlerle yetinilemeyeceğini ve ek bazı özel hükümler konulması gerektiğini söylemiştir. Yine bu oturumda Numan Menemencioğlu Başkana gönderdiği mektupta, gözlemcilerin gerek üç nahiye gerek Sancak hakkında verdikleri raporların resmi Fransız istatistiklerinin tekrarından ibaret olduğunu, çünkü anılan zevatın bu istatistikleri tevsik etmeğe ne vakitlerinin ne de vasıtalarının müsait olmadığını, dolayısıyla bu rakamların Komite mesaisine esas teşkil edemeyeceğini ve bu konuda ileride daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağını bildirmiştir. Menemencioğlu'na göre, Komite çalışmalarının bu ilk dönemi tam bir uyuşmazlık halinde son bulmuştur.¹⁷

¹⁶ **İbid.**

¹⁷ **İbid.**

Numan Menemencioğlu Uzmanlar Komitesinin çalışmaları hakkında 20 Mart 1937’de kendisiyle görüşen Cumhuriyet gazetesi muhabirine şu açıklamada bulunmuştur: “Mesaisine iştirak ettiğim komite biliyorsunuz ki devletlerin murahhaslarından mürekkep bir teşekkül değil, Milletler Cemiyetinin ayrı ayrı tayin ettiği eksperlerden terekküp eden ve Milletler Cemiyeti Konseyine hazırlıkta bulunmağa memur edilen ilmi bir heyettir. Bu itibarla, mesaisi siyasi değil, doğrudan doğruya teknik sahada cereyan eder ve bittabi tatbikatı daha uzun zamanlara ihtiyaç gösterir. Komiteye vermiş olduğum projenin birinci kısım tetkikatı çok esaslı bir surette yapılmış ve henüz bir karara vasıl olunamamakla beraber komite azasının hakkile tenevvür etmesi sayesinde işimiz çok ilerlemiştir. Paskalya tatili dolayisile içtimaları 9 Nisan’a talik ederek ayrıldık. Yeniden toplandığımızda esasen tetkik edilmiş olan meselelerin birer birer intaç ve kati neticenin tesbit edileceği tabiidir. Böylece Milletler Cemiyeti Konseyine gelecek içtimanda Hatay için bir Statü ve Anayasa projeleri hazırlanmış olarak takdim edebileceğimizi kuvvetle ümid ediyorum. Size şu kadar söyleyebilirim ki çok esaslı noktaların bir kısmı hakkında Fransız eksperile aramda kuvvetli noktai nazar ihtilafı belirmiş ve bu devrede izale edilememiştir. Konseyin 27 Kanunisani tarihli résolution’undan inhiraf etmeğe komitemizin salahiyeti olmadığı cihetle bu karara mutabık olan noktai nazarımın arkadaşlarımca kabul ve tasdik edileceğine şüphem yoktur.”¹⁸

Numan Menemencioğlu 18 Nisan 1937’de Cenevre’ye hareketinden önce kendisiyle görüşen Akşam gazetesi muhabirine de şunları söylemiştir: “Milletler Cemiyetinden almış olduğumuz vazife Konsey’in önümüzdeki toplantısından evvel bitecek olduğuna göre işimizi şu onbeş gün içinde ikmal etmek mecburiyetindeyiz. Hatayın pek yakında hakkı olan refah ve idareye kavuşacağını bütün kuvvetimle ümit

¹⁸ “Hatay Yasası Tesbit Edilirken Fransızlarla Aramızda Fikir İhtilafı Çıktı”, **Cumhuriyet**, 21 Mart 1937, ss. 1 ve 7.

ediyorum ve bunu temin için de var kuvvetimizle çalışıyoruz. Bu sefer vazifemizi tamamen bitirmiş olarak döneceğimize eminim.”¹⁹

İlk toplantısını 25 Şubat 1937’de yapan Uzmanlar Komitesi zaman zaman uğradığı müşkilata rağmen nihayet 29 Mayıs’ta Statü ve Anayasayı Milletler Cemiyeti Konseyine kabul ettirerek görevini sona erdirmiştir. 27 Ocak ve 29 Mayıs tarihli Konsey kararları uyarınca, Türkiye ile Fransa arasında aşağıdakiler akdedilmiştir: 1) Sancağın Tama miyeti Mülkiyesini Tekafül Eden Muahede, 2) Türkiye-Suriye Hududunun Teminine Mütedair Anlaşma, 3) Müşterek Beyanname, 4) İşbu Beyannameye Merbut Protokol, 5) Fransız Murahhasasının Türk Murahhasasına Mektubu, 6) Türk Murahhasasının Fransız Murahhasasına Cevabi Mektubu, 7) Türk-Fransız Menafiinin Takviyesine Mütedair Protokol ve 8) İmza Protokolü. Bunlar Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Fransa adına da Dışişleri Bakanı Ivon Delbos, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Pierre Viénot ve Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Henri Ponsot tarafından imzalanmıştır.²⁰

Statü ve Anayasa Sancağın yeni rejiminin anayasal temellerini teşkil eden iki ana metin idil. Statü Sancağın uluslararası misakiydi ve hükümleri, içişlerinde tam bağımsızlığı haiz ayrı bir varlık olarak tanıyan Sancağın meseleleriyle meşgul olan her makam için bağlayıcı idi. Dış ilişkiler Suriye hükümetince yürütülecek; Suriye ile gümrük ve para birliğine sahip olunacaktı.²¹ Anayasa, Sancağın sadece iç örgütlenmesi ile ilgiliydi. Statüyü tamamlıyordu ve onu ihlal edemezdi; Anayasa, Statünün ışığında yorumlanacak ve uygulanacaktı. Anayasa ile Statünün hükümlerinin çatışması halinde, Statünükiler geçerli

¹⁹ “Numan Menemencioğlu ve Müşavirler Dün Akşam Cenevreye Hareket Ettiler”, **Akşam**, 19 Nisan 1937, ss. 1 ve 10.

²⁰ **DBA**, Hatay Meselesi. Dışişleri Bakanlığı İkinci Dairesinden Başbakanlığa gönderilen 8 Haziran 1937 tarih ve 12423/362 sayılı yazı. Bu anlaşmaların metinleri için bkz. **League of Nations, Official Journal**, Kasım 1937, ss.838-843 ve **Düstur**, III. Tertip, C 18, ss.548-551.

²¹ Statünün metni için bkz. **League of Nations, Official Journal**, Mayıs-Haziran 1937, ss.580-587.

olacaktı. Yasama gücü, kırk üyeden meydana gelen ve dört yıl için seçilen tek kamaralı bir Meclis tarafından kullanılacaktı. Seçmenler birinci aşamada kendi cemaatlerinin üyeleri olarak kayıt olacaklardı. İkinci aşamada, her cemaate tahsis edilen milletvekili ve seçmenlerin sayısı bu cemaatler için kayıt olunan seçmenlerin sayısı ile tespit edilecekti ve adayların listeleri cemaatlerce düzenlenecekti. Sancak Meclisi için yapılacak ilk seçimler Milletler Cemiyeti Konseyince atanacak bir komisyon tarafından düzenlenecek ve denetlenecekti.²²

29 Mayıs 1937 tarihli Türk-Fransız Anlaşmaları 14 Haziran günü Büyük Millet Meclisince onaylanmış ve Başbakan İsmet İnönü Türkiye'nin Sancak meselesinin çözümünden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Numan Menemencioğlu, Hatay'ın Anayasasını hazırlamak için Milletler Cemiyeti Konseyince kurulan Uzmanlar Komitesinin 26 Şubat-17 Mart ve 22 Nisan-29 Mayıs 1937 tarihlerinde iki devre halinde Cenevre'de düzenlenen toplantılarında Türk heyetine başkanlık etmiş ve burada güçlü mantığı ve sağlam hukuk nosyonu ile Türkiye'nin tezlerini başarıyla savunup herkese kabul ettirmiştir. Bu çabalar sonucunda Anayasanın Fısl 1 Esas Hükümler Madde 1'inin "Hatay dahili işlerinde tam bir istiklali haiz Türk ekseriyetine müstenit ve cumhuriyet rejimi ile idare olunan ayrı ve müstakil varlık teşkil eden bir devlettir" şeklinde kaleme alınması sağlanmıştır.

Numan Menemencioğlu, 1 Haziran 1937'de Cenevre'den dönüşünde yaptığı basın toplantısında mukadderatına tamamen hakim ve bağımsız bir Hatay'ın kurulduğunu, Türkçenin resmi dil olarak kabul edildiğini, Bayır ve Bucak nahiyelerinin Hatay'a dahil edilmesinin mümkün olmadığını ancak buraların halkının da Türk dilini kullanabilme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Hatay Anayasasının Kasım ayında yürürlüğe gireceğini, anayasanın yürürlüğe gir-

²² Anayasanın metni için bkz. **İbid**, ss.587-589.

mesinin üstünden üç-dört ay sonra seçimlerin yapılacağını, İskenderun Sancağının yeni adının Sancak Yasama Meclisince konacağını ve Hatay'ın istediği bayrağı seçmekte serbest olacağını beyan etmiştir.²³

Cenevre'deki heyette Dışişleri Bakanlığında Fatin Rüştü Zorlu, Abdullah Zeki Polar, Tarık Emin Yenisey, Cemil Vafi ve Şemsettin Arif Mardin de görev almıştır. Türk heyeti mensupları Numan Menemencioğlu'nun etrafında gerçek bir vatan sevgisi ve görev sorumluluğu örneği vermiş ve Menemencioğlu'nun 18 Mayıs 1937 tarihli telgrafı ile sicil dosyalarına konmak üzere müzakereler sırasında göstermiş oldukları liyakat ve hizmet dolayısıyla birer takdirname ile taltif edilmişlerdir.²⁴

Seçim Komisyonunun Faaliyetleri, Ekim-Aralık 1937

Milletler Cemiyeti Konseyi kararı uyarınca kurulan Sancak'ta İlk Seçimleri Düzenleme ve Denetleme Komisyonu Ekim 1937 başında Thomas Reid (Seylan Meclisi Eski Üyesi, İngiltere) başkanlığında toplanarak çalışmalarına başlamıştır. Komisyonun diğer üyeleri Jacques Lagrange (Yunan-Bulgar Göç Komisyonu Eski Genel Sekreteri, Belçika), J. Van Der Mandere (Lahey Ünivesitesi, Hollanda), H. Reimers (Saar Plebisiti Eski Hakimi, Norveç) ve Roger Secrétan (Lozan Üniversitesinde Hukuk Profesörü, İsviçre)'den müteşekkildi. Komisyon üyeleri 20 Ekim'de İskenderun'a gelip işlerini bir ay içinde tamamlamıştır. Daha sonra Cenevre'de birkaç toplantı yapıp seçim tüzüğünü²⁵ 10 Aralık'ta Konsey Başkanına sunmuşlardır. Başkan, biri 28 Mart, diğeri 12 Nisan 1938'de yapılacak iki aşamalı seçimleri öngören bu tüzüğü tasvip etmiştir. Ancak, tasvip işleminden beş gün sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Cenevre'ye çektiği telgrafta tüzüğün onayı hakkında Türk hükümetine danışılmadığını ve Türk hükümetinin Komisyonca kabul edilen usullerin tarafların çıkarlarına en iyi hizmet edecek tarzda hazırlanmadığını düşündüğünü bildirmiştir. 15-

²³ **Ulus**, 2 Haziran 1937, s.1.

²⁴ Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z <<Zorro>> Gibi**, Ankara, 1985, s.24.

²⁵ Metin için bkz. **League of Nations, Official Journal**, Şubat 1938, ss.137-144.

31 Aralık tarihleri arasında Türk hükümeti, Komisyon Başkanı Reid ve Milletler Cemiyeti arasında bir dizi telgraf teatisi vuku bulmuştur. Aras, Komisyonu Sancak'taki soruşturmalarını mandater devletin katılımıyla yapmakla ve Fransa'yı da seçimlerin sonucunu önemli ölçüde etkileyebilecek şekilde müdahalede bulunmakla suçlamıştır. Bütün bunların Türk ahalinin zararına yol açacağı ifade edilmiştir.

Thomas Reid, manda makamlarının sadece Komisyonca istendiğinde bilgi sağladığı, kararlarını etkilemeye çalışmadığı ve Komisyonun görevlerini gayrı resmi tarzda paylaşmadığı cevabını vermiştir. Adı geçen tüzüğün metninin hükümetlerden veya hükümetlerin herhangi bir temsilcisinden bağımsız olarak Cenevre'de hazırlandığını iddia ederek seçim tüzüğü taslağından sadece Komisyonun sorumlu olduğunu söylemiştir.²⁶

Tevfik Rüştü Aras gönderdiği ikinci telgrafta Türk hükümetinin tutumunu daha ayrıntılarıyla anlatmış ve seçim tüzüğünün hazırlanması ve yürürlüğe konması hakkındaki usullerin Konseyin 29 Mart 1937 tarihli kararına aykırı olduğunda ısrar etmiştir. Adı geçen tüzüğün bazı cezai hükümlerinin Sancak'ta korku yaratacak ve seçimlerin selametini gölgeleyecek bir terör ortamına yol açacağını belirtmiştir. Türk hükümeti Komisyonca tasarlanan seçmen kayıtlarını sadece bir nüfus sayımı olarak nitelemiş ve mükerrer kayıtların önlenmesi dışında ilk aşama seçimler üzerinde herhangi bir denetim kurulmasına karşı olduğunu dile getirmiştir. Tüzükteki bazı hükümlerin Türk ahalinin aleyhinde olduğuna ve diğer bazılarının da seçimleri manda makamlarının doğrudan kontrolü altına koyduğuna dikkat çekmiştir. Son olarak, tüzüğün yürürlüğe konmasından önce Türkiye ile Fransa'ya danışılarak yeniden gözden geçirilmesi istenmiştir.²⁷

²⁶ Tevfik Rüştü Aras'ın 15 Aralık 1937 tarihi telgrafi ile Thomas Reid'in cevabi mektubunun metinleri için bkz. **İbid.** ss.135-136.

²⁷ Tevfik Rüştü Aras'ın 24 Aralık 1937 tarihli telgrafının metni için bkz. **İbid.** ss.132-134.

Seçim Tüzüğü'nün Tadili İçin Cenevre'de Düzenlenen Toplantılar, 7-19 Mart 1938

Thomas Reid, Türk hükümetinin isnatlarını tüzüğü'nün haksız yorumlanması olarak görüp cerh etmiştir.²⁸ Fransa, Türkiye ile ilişkilerinde bir kopuşu göze alamadığı için bu konuda esneklik göstererek müzakerelere gidilmesini kabul etmiştir.²⁹ Daha önce raportör olarak atanan İsveç'in Milletler Cemiyeti nezdindeki Daimi Delegeesi Östen Unden, tatminkar bir çözüme ulaşılması için muarızlar arasında müzakereler yapılmasını düzenlemekle Konseyce görevlendirilmiştir. Konseyce atanacak bir Komite Seçim Komisyonunca hazırlanan tüzükte uygun görülecek değişiklikleri yapacaktı.³⁰ Maurice Bourquin (Belçika), George Rendel (İngiltere), François de Tesson (Fransa), Karl Ivan Westman (İsveç) ve Numan Menemencioğlu (Türkiye)'den müteşekkil Komite 7-19 Mart 1938 tarihlerinde Cenevre'de toplanıp Türk hükümetince karşı tasarı olarak sunulan mütalaaları incelemiştir. Türk heyetinin diğer üyeleri Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürü Şinasi Devrin ve Siyasal Bilgiler Okulu Devletler Hukuku Profesörü Ethem Menemencioğlu idi.³¹

Sancak'ta yapılacak seçimin tüzüğü'nü incelemekle görevli Komite ilk toplantısını 7 Mart 1938'de yapmıştır. Türk temsilcileri Seçim Komisyonu tarafından hazırlanan tüzük hakkındaki mülahazalarını bir karşı proje şeklinde Komiteye tevdi etmişlerdir. Komite önce seçim tüzüğü'nün cezai hükümleri meselesini incelemek üzere bir alt komite kurulmasını kararlaştırmıştır. Bunu müteakip Komite derhal esas meselenin incelenmesine geçmiştir ki, o da Hatay Anayasasındaki "cemaat" kelimesinin yorumlanmasıydı. Yöredeki seçimin esası bu yoruma bağlıydı.³²

²⁸ Thomas Reid'in Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine muhatap 28 Ocak 1938 tarihli mektubunun metni için bkz. **İbid.** ss.148-151.

²⁹ **Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi (MAE)**, Société des Nations, Ernest Lagarde (Cenevre)'den MAE'ye, 31 Ocak 1938, C 586, ss.54-55.

³⁰ **League of Nations, Official Journal**, Temmuz 1938, s.625.

³¹ **İbid.**, s.622.

³² "Hatay İntihabat Nizamnamesi", **Anadolu Ajansı**, 7 Mart 1938.

Komitenin çalışmaları seçmenlerin cemaatlerine göre kaydı meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Seçim Komisyonu seçmenlerin fiilen mensubu oldukları cemaatlere göre kayıt olmalarını sağlamayı amaçlıyordu. Türk hükümeti buna itiraz ederek seçmenlerin önceki aidiyetine bakılmaksızın istedikleri herhangi bir cemaati tercih edebilmelerini dilemiştir. Türkiye, seçmenlere kendi cemaatlerini seçme serbestiyeti verilmesini istemekle seçim sisteminin demokratikleşmesini ve insanileştirilmesini arzu etmiştir. Sancak Meclisinde cemaatleri temsil edecek milletvekillerinin sayısı o cemaate kayıtlı seçmenlerin sayısına bağlı olacağı için bu husus tüm seçimin nirengi noktasını teşkil edecek ve Türk önerisi Türkiye ile Suriye arasında bir tercih konusunda plebisit anlamına gelecekti.³³

Türk hükümeti, Seçim Komisyonunca hazırlanan tüzüğün Statü ve Anayasanın hükümlerine ters düşen bazı maddeler ihtiva ettiği görüşündeydi.³⁴ Komitenin Türk üyesi ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, mensubu olarak kayıt olmak istedikleri cemaatin öğrenilmesi amacıyla seçmenlere sorulması gerektiğini düşündüğü şu soruları dile getirmiştir. Kayıt fiilinin bireyin kendi iradesine bağlı olacağı hususunda Uzmanlar Komitesince mutabık kalındığı hatırdadır tutulmalıydı. Nüfus sayımına gidilmesi söz konusu olmazdı. Bu tür bir yöntem, Menemencioğlu'nun Sancak'ta yeterli güvenceler sağlanmadan nüfus sayımı yapılamayacağı hakkındaki görüşünün ışığında daha baştan reddedilmiş ve nüfus sayımı fikri bir kere bertaraf edildikten sonra, göz önünde tutulacak tek faktör seçmenin kendi tercihiydi.

³³ MAE, Société des Nations, Ernest Lagarde (Cenevre)'den MAE'ye, 8 Mart 1938, C 584, ss.51-55; İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FO), 371/E 1363/29/89. George Rendel (Cenevre)'den FO'ya, 9 Mart 1938.

³⁴ League of Nations, Konsey Tarafından Seçim Tüzüğü Taslağını Yeniden Gözden Geçirmek İçin Atanan Komitenin Görüşme Tutanakları, 7-19 Mart 1938, ss.116-129. Seçim tüzüğünde yapılacak değişiklikler hakkındaki Türk hükümetinin görüşlerinin aşağıdaki anlatımı bu belgeye dayanmaktadır.

Numan Menemencioğlu'na göre, nüfus kütüklerindeki kayıtlara bakılmaksızın hangi cemaate mensup olduklarına dair bireyin açık beyanda bulunması gerekeceği hususunda Uzmanlar Komitesinde sarih anlayış mevcuttu. Diğer bir deyişle, Uzmanlar Komitesi üyeleri kayıtu bir nüfus sayımı şekli yerine seçim işlemlerinin mütemmim bir cüzü olarak görmüşlerdir. Menemencioğlu, Komite çalışmaları sırasında kayıta “milli irade beyanı” diye atıfta bulunulduğunu hatırlatmıştır. Kısacası, kayıt deyimi nüfus sayımı anlamına gelmeyip seçmenin kendi iradesiyle hangi cemaate mensup olacağını ifadesine delalet etmekteydi. Menemencioğlu yörede nüfus sayımı yapılmasının mümkün olmasının sebebinin Sancak'taki mahalli şartlara vakıf olan Komisyondaki Türk ve Fransız temsilcilerce yakından bilindiğine işaret etmiştir.

Dil meselesine gelince, Numan Menemencioğlu Seçim Komisyonunun pek çok İskenderunlu ve Antakyalı ailenin çift dil konuştukları gerçeğini keşfetmek için muhtemelen yeterli vakte sahip olmadığını tahmin ettiğini söylemiş ve dolayısıyla birçok durumda belli bir kişinin anadilinin Türkçe mi, yoksa Arapça mı olduğunu tespitini son derece güç olduğunu belirtmiştir.³⁵ Bu sebeple Uzmanlar Komitesinin İngiliz üyesi ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı George Rendel, “Türkler seçmenlerin kendilerinin bile fiilen hangi cemaate mensup olduklarını kararlaştırabilmelerinin muhtemelen çok zor olacağına dair güçlü bir tez geliştirmişlerdir” diye Londra'ya rapor verebilmiştir.³⁶

³⁵ Sancak nüfusunun çift dilli niteliği hakkındaki Numan Menemencioğlu'nun yukarıdaki beyanı Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserince Paris'teki Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporlarla da teyit edilmektedir. Bkz. Örneğin MAE, Société des Nations, Conte Charles Damien de Martel (Beyrut)'dan MAE'ye, 13 Ocak 1938, C 505, ss.5-10. Ayrıca, Elizabeth Picard, “Retour au Sandjak”, *Maghreb-Mashrek I*, (janvier-février 1981), ss.47-64.

³⁶ FO 371/E 1622/29/89. George Rendel (Cenevre)'den FO'ya, 18 Mart 1938. Konu hakkında Rendel'in görüşlerine dair daha fazla ayrıntı için adı geçeninin anı kitabına bkz. George Rendel, *The Sword and the Olive: Recollections of Diplomacy and Foreign Service 1913-1954*, London, 1957, özellikle ss.125-126.

Belçikalı ve İsveçli temsilciler Maurice Bourquin ve Karl Ivan Westman seçmenlerin cemaatler itibariyle kayıtları hakkındaki hükümlerin kesin kapsam ve niteliğinin Anayasa kaleme alınırken Uzmanlar Komitesince mahsus müphem bırakıldığını itiraf etmişlerdir. Fransız temsilcisi François de Tesson, Numan Menemencioğlu'nun taleplerini kabul etmiştir.³⁷ Diğer bütün Komite üyeleri de Türk taleplerinin hepsini desteklemişlerdir.³⁸

Seçim Komitesi mesaisini 19 Mart 1938'de bitirmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından evvelce görevlendirilen komisyonun hazırladığı seçim tüzüğü baştan aşağı tadil edilerek Türkiye'nin öteden beri savunduğu görüşlere uygun bir şekle sokulmuştur. Hazırlanan yeni tüzük doksandört madde idi. Bunda değiştirilen önemli noktalar seçimle ilgili suçlar için mahalli mahkemelerden ayrı tarafsız bir mahkeme kurulmasından başka özellikle her seçmenin hangi cemaate mensup olduğunu söyleyerek sadece bu beyanla bu cemaat listesine yazılması kararı idi. Böylece milletvekili seçimine esas olacak bir nevi plebisit yapılmış olacaktı. Öte yandan, seçim sırasında vuku bulacak suçlara dair eski tüzükte mevcut cezai hükümlerin gösterdiği tedhiş manzarası tamamen ortadan kalkmıştı. Seçime 15 Nisan'da başlanarak Haziran sonunda nihayet verilecekti. Seçim işlemlerini kontrol üzere Milletler Cemiyeti tarafından yirmi kadar murakıp yakında Hatay'a gönderilecekti. Bunlar meyanında Türk heyetinin talebi üzerine Yugoslav ve Yunan tebaasından murakıplar da bulunacaktı.³⁹

Yeni kabul edilen seçim tüzük maddesinin hükmü, yerine geçtiği on beşinci maddeye şeklen çok benziyordu. Ancak, kaydını yaptıracak kişinin vereceği bilginin kapsamı dar tutulmuştur. Seçim kütüklerine kayıt için başvuranlar tercihlerinde serbest bırakılmışlardır. Seçmenin mensubu olduğunu beyan ettiği cemaat ile ilgili kanıt ibrazı şartı kaldırılmıştır. Daimi ikamet yeri hükmünün bağlı olduğu tarih 31 Aralık

³⁷ MAE, Société des Nations, Ernest Lagarde (Cenevre)'den MAE'ye, 14 Mart 1938, C 585, ss.51-55; FO 371/E 1363/29/89. George Rendel (Cenevre)'den FO'ya, 9 Mart 1938.

³⁸ *Ibid.* FO 371/E 1622/29/89. George Rendel (Cenevre)'den FO'ya, 18 Mart 1938.

³⁹ "Hatay Seçim Nizamnamesi İstedığımız Şekle Sokuldu", **Aksam**, 21 Mart 1938, s.2.

1937'den 31 Mart 1938'e değiştirilmiştir.⁴⁰ Yeni maddenin hükmü aynen şöyleydi: “Bir müntehibi evvel bizzat büro huzuruna gelerek sıdk ile: 1) Kendi ismini ve babasının ismini, 2) Doğum yerini, 3) Yaşını, 4) 31 Mart 1938'de mutad meskeninin bulunduğu yeri, 5) Mensup olduğu cemaati beyan edecektir. Alakadarın, mensup olduğunu beyan ettiği cemaate intisabı mefruzdur. Mamafih, bir cemaat mümessilinin talebi üzerine büro reisi beyan sahibine alenen sual tevcih edebilir. Eğer beyan sahibi beyanını tasdik ve kararını serbestçe vermiş olduğunu alenen teyid ederse kayıd müktesebdir.”⁴¹ Bu maddedeki değişiklikler, Türkleri ve Arapları diğer unsurları kendi milli cemaatleri için oy vermeye ikna edebilmelerine imkan tanımış ve daha önce Türkiye'ye ve Suriye'ye göç eden Sancak doğumlu Türk ve Arapların oy kullanabilmek için dönmelerini sağlamıştır.

On altıncı maddede yapılan değişiklikler yukarıda belirtilen usulü tamamlıyordu; zira artık başvuru mensubu olduğunu beyan ettiği cemaatin üyesi sayılacaktı. Bununla birlikte, herhangi bir cemaatin temsilcisiince talep edildiği takdirde, kurul başkanı başvuru beyanının doğru olup olmadığı hususunda resmen sorgulayabilecekti. Kurul başkanının başvuru kararını serbestçe verdiğini doğrulaması halinde, seçmen istediği cemaate kayıt olacaktı.⁴²

Bu değişiklikler sonucu, Türkiye hedeflerine ulaşmakta çok mesafe kat etmiştir. Komite çalışmaları 19 Mart 1938'de tamamlanmış; karar iki gün sonra kesinleşmiş ve Milletler Cemiyeti aracılığıyla Fransa'ya bildirilmiştir. Milletler Cemiyeti, Sancak'taki seçim çalışmalarını denetleyecek komisyonda yer alacak kişileri 24 Mart'ta belirlemiştir.

Cenevre'deki görüşmelerden dönen Numan Menemencioğlu 27 Mart 1938'de İstanbul'da Akşam gazetesi muhabirini kabul ederek Hatay için Türkiye'nin görüşlerine tamamen uygun olarak kabul edilen yeni seçim tüzüğü hakkında şunları söylemiştir: “Komisyon, bizim

⁴⁰ **League of Nations, Official Journal**, Şubat 1938, Ek 1691, s.637.

⁴¹ **DBA**, Hatay Meselesi. Milletler Cemiyeti Konsey Komitesi Raporu, Mart 1938.

⁴² **League of Nations, Official Journal**, Şubat 1938, Ek 1691, s.628.

iddiamıza göre evvelce salahiyeti haricinde olan bir talimatname yapmıştı. Biz kontrolün kendimiz hariç olarak yapılmasını kabul etmekle beraber talimatnamenin hazırlanmasında beraber çalışacaktık. Bu talimatnameyi bu işten anlayanların yapması lazımdır. Biz talimatnameyi okuduğumuz vakit, bizim asıl eksperler komisyonunda kabul ettiğimiz esaslara külliye muhalif hükümleri ihtiva ettiğini gördük. Yani talimatname anayasa esaslarına tamamen muhalifti. İş, bildiğimiz safhalardan geçti. Son Konsey kararına göre beş devletin mümessillerinden mürekkep bir komite teşkil olundu. İşte bu komitede tam 15 gün çalıştık. Ve talimatnameyi itiraz ettiğimiz bütün noktalara göre değiştirdik. Bu suretle yeni bir talimatname vücade getirmiş olduk. Bizim itirazımızın anayasaya mutabık bulunduğu ve delailimizin gayrikabili cerh olduğu komite kararı ve hukuk encümeni kararı ile sabit oldu. Yeni talimatnamenin bizi en ziyade alakadar eden mühim noktalarından biri şudur: Biz vaktile Hatayda nüfus tahriri yapılmasını, bu idare şeraiti tahtında kabul etmemiştik. Temsil nisbetini elde etmek için de adeta reyiamımsı bir birinci safha intihap usulü kabul etmiştik. Her Hatay vatandaşı intihap bürosunun önüne gidecek ve kim olduğunu söyledikten sonra hangi camia listesine yazılmak istediğini serbestçe söyleyecekti. Komisyon, yaptığı talimatnamede ise adeta ırki ve dini tedkikat yaparak vatandaşları kendi arzularına göre değil, vaki ihbarlara nazaran tasnif etmek gibi bir garibe vücade getirmiş. Bu defa tashih ettiğimiz en mühim nokta budur. Şimdi herkes istediği listeye serbestçe yazılacaktır. Eski talimatnamede yanlış deklarasyon yapanlara karşı cezai hükümler vardı. Şimdi ise rey verdikten sonra münakaşa kabiliyeti dahi refedilmiştir. İkinci mühim noktaya gelince: intihap bürolarının başında her camianın bir mümessili bulunacağı anayasada mevcut hükümlerdendir. Komisyon bu mümessili kendi seçmek gibi anayasaya tamamen muhalif bir şekil kabul etmişti. Yeni talimatnamede bu mümessillerin camialar tarafından serbestçe tayin edilerek bürolara terfiki kabul olunmuştur. Üçüncü mühim nokta da anayasanın bir maddesinin tamamen yanlış tefsiri ve komisyonun intihap ehliyetini tahdid eden ve Suriye intihap ve ceza kanunlarında

bulunan hükümleri kendi talimatnamesine dercetmesidir. Halbuki intihaba dahil olmamak için anayasa iki kayıt koyuyor: 1) Hukuku medeniyeden sakıt olmak. 2) Kanunen tespit edilen ve kazai makamın tasdikine iktiran eden şahsi ehliyetsizlik. Bu ikincisinden maksad hukuki tabirle delilik, sabilik gibi şahsa aid ehliyetsizliklerdir. İşte tevsien tefsir edilen de bu kelime olmuştur. Biz hukuken bu tabirin başka türlü tefsirine imkan olmadığını iddia ettik. Uzun münakaşalardan sonra azadan Belçikalı Burken bize tamamen mutabık bir rey verdi. Ve komisyon reisinin talebi üzerine tahriri mütalaasına müracaat edilen Cemiyeti Akvam Hukuk Dairesi de komisyonun tefsirinin yanlış olduğunu tespit etti, talimatnameden çıkardık. Sonra, talimatnamede cezai hükümler çok ağırdı. Bunlar, bilhassa yanlış beyanat ve ifadelerde bulunan vatandaşlara karşı yapılmış hükümlerdi. Bu hükümlere göre cezai müeyyideler 10, hatta 20 sene kalebentlik ve hukuku medeniyeden iskata kadar varıyordu. Şimdi bu yanlış ifade meselesi ortadan kalktığı gibi, cezai hükümlere de medeni çehre verildi. Bu cezaları bilhassa intihap zamanında tatbik edecek mahalli mahakim olursa, muhtelif camialar arasındaki münakaşaların ta hakimlerin kararına kadar intikal etmesi çok muhtemeldi. Binaenaleyh ceza usulünün değiştirilmesi lazım geldi. Üç kişilik bir bitaraf muhakeme heyeti teşkil edildi. Bu mahkeme intihabatın ilk safhasında işe başlayacak ve faaliyeti mebusların intihabından bir ay sonrasına kadar devam edecektir. Bu mahkemenin reisliğine eski muhtelit mübadele komisyonunda Yunan baş murahhası bulunan Fokas tayin edilmiştir. Üç kişilik mahkeme heyetinin azalarından biri müddeiumumi vazifesini görecek, diğeri icabında riyasete vekalet edecektir. Hakim münferiddir. Komisyonla birlikte gidecek olan 18 kişilik kontrol heyetine bizim talebimizle iki Yunanlı ve iki Yugoslav kontrol memuru tayin edilmiştir. Maalesef vakit çok dar olduğundan Rumen murahhasların isimlerini kaydetemedik. Buna çok müteessiriz. Bugünkü ajans haberine göre, komisyon reisi Reid istifa etmiştir. Bu istifanın sebepleri neler olabilir? Daha orada iken Reid'in istifa edeceği rivayet olunuyordu. Reid komitenin mesaisine iştirak etti. Eserini müdafaa eden bir adam halinde çetin münakaşalarda bulundu ve yaptıklarının doğruluğunu ispata çalıştı.

Fakat iddialarının aksi zuhur etti. Bunun üzerine istifası zaruri bir hal aldı. Benim fikrim ve kanaatim odur ki, beynelmilel bir ihtilaf mevzuu olan bir meselede şahsi izzeti nefis davalarının yeri yoktur. Onun için yeni talimatnameyi samimi olarak hazmedemeyen bir adamın komisyon reisliğini yapmaması hem bizim için, hem Fransa için ve hem de kendisi için hayırlıdır. Bu vaziyete göre komisyonun ikinci reisi Sökretan reis oluyor demektir. Sökretan'ı yakından tanırım. Kendisi mektep ve sınıf arkadaşımdır. Çok rabitalı bir zattır ve vazifesini azami hüsnü niyet ve bitaraflıkla yapacağına eminim. Bildiğiniz veçhile intihabatın birinci safhası 15 nisanda başlayacaktır. Nihayet 30 hazirana kadar bitmesi ümid olunur. Bununla beraber azami müddet 15 temmuzdur. Herkesin hüsnü niyet göstermesile bu mesele halledilecektir. Eski talimatname ile yenisinin kolayca mukayesesine imkan vermek üzere her ikisi de yakında neşredilecektir.”⁴³

Anılan toplantılarda Türk heyetinde Müşavir sıfatıyla yer alan ve daha sonra Hatay Devleti Cumhurbaşkanı olan Tayfur Sökmen Komite çalışmaları hakkında anılarında şunları yazmıştır: “Menemencioglu'nun yüksek kiyaset ve güçlü savunması sonucu olarak Türk tezinin bütün esasları kabul edildiği gibi, her Sancak sakini dilediği cemaat listesine yazılmak ve oy vermek serbestisine malik olacaktı.”⁴⁴

Hatay'ın Anayurda İadesi, 23 Temmuz 1939

Türkiye ile Hatay arasındaki yakınlık ve bağlılığı daha ziyade tebarüz ettirerek yörenin anayurda olan ilişkilerinin yararlı bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla 7 Kasım 1938'de Dışişleri Bakanlığında Genel Sekreter Numan Menemencioglu'nun başkanlığında bir Hatay İstişari Heyeti ile bir Hatay Bürosu kurulmuştur. İstişari Heyetin Daimi Delegeleri Dışişleri Bakanlığında Hukuk Müşaviri Kemal Köprülü, İçişleri Bakanlığında Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmenşüer, Genelkurmay Başkanlığında da Yüzbaşı Sıtkı Ulay'dan müte-

⁴³ “Numan Menemencioglu'nun Bir Muharririmize Beyanâtı”, **Aksam**, 28 Mart 1938, ss. 1 ve 8.

⁴⁴ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992, s.99.

şekkindi. Büronun Müdürü Dışişleri Bakanlığında Birinci Daire Birinci Şube Müdürü Fatin Rüştü Zorlu olup memurları Dışişleri Bakanlığında Reşat Akdur, Maliye Bakanlığında Muhasebe Müdür Muavini Hulusi Arpacıoğlu, İçişleri Bakanlığında İhsan Ersöz ve Yusuf İlterberk'ten meydana geliyordu.⁴⁵

Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Kati Surette Hallini Mutazammın Anlaşma Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939 saat 13.10'da Dışişleri Bakanlığı kütüphane salonunda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli tarafından imzalanmıştır. İmza törenine Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin Hatay Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın, Hatay'daki Fransız Delegatesi Albay Robert Collet, Ankara'daki Fransız Büyükelçiliği Başkatibi Roux, Dışişleri Bakanlığı erkanı ile yerli ve yabancı basın temsilcileri katılmışlardır. Saraçoğlu iki taraf ilişkilerini sarsmış olan bir meselenin artık tamamen halledilmiş olduğunu bildirmiş ve bu sonuca varmak için sarf edilmiş olan mesaiyi övgüyle hatırlatarak bu mesaiye iştirak etmiş olanlara teşekkür etmiştir. Saraçoğlu, Massigli'nin daima tekrar etmiş olduğu şu cümleyi, "Hatay meselesi, hali ve istikbali zehirleyen bir mazi meselesidir"i kaydetmiş ve işte bu mesele bugün kati surette halledilmiş bulunuyor demıştır. Massigli verdiği cevapta, Hatay işinin kati surette halledilmesinden duyduğu memnuniyeti tebarüz ettirmiş, bu hal işinde harcanan çabalara işaretle bu arada özellikle Menemencioğlu'dan sitayişle bahsetmiş ve Türkiye ile Fransa arasındaki samimi dostluktan emin olan Fransız hükümetinin gösterdiği uzlaşa zihniyetini de ayrıca vurgulamıştır.⁴⁶

René Massigli Türkiye ile ilgili anılarında Numan Menemencioğlu'nun, hayatında gördüğü en keskin ve derin zeka sahibi insanlardan biri olduğunu, olayları ve insanları tam bir vukufla kavradığını, Türk Dışişleri Bakanlığının tartışılmaz otoritesi olduğunu ve devlet

⁴⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**. (030. 10-224-514.29) 402.605.

⁴⁶ "İmza Töreninin Tafsilatı: Fransızlar 22 Temmuz'a Kadar Hatay'ı Tahliye Etmiş Olacaklar", **Ulus**, 24 Haziran 1939, ss. 1 ve 7.

başkanı ve bakanların her şart ve halde danıştıkları ve en isabetli görüşleri aldıkları zat olduğunu yazmaktadır. Massigli, Menemenci- oğlu'nun tavsiyelerinin kabul edilmediği pek az olaya tanık olduğunu belirtmektedir. Adı geçen Menemencioğlu'yu mesleğinin tüm incelik- lerini haiz bir diplomat olarak tanıdığını, onunla görüşmekten gerçek- ten zevk aldığını ve ifade gücü, tahlil yeteneği ile hukuki maharetine gıpta ettiğini kaydetmektedir. Fransız Büyükelçi, başka bir yüzyılda yaşasaydı Menemencioğlu'nun Osmanlı İmparatorluğunun önde ge- len sadrazamlarından biri olacağına inandığını da eklemektedir.⁴⁷

İmza töreninin ardından Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Nu- man Menemencioğlu anılan anlaşma hakkında Anadolu Ajansına şu açıklamayı yapmıştır: “Şimdi imza edilmiş olan vesikalar bir anlaşma, bir protokol, iki lahika ve bir proseverbal ile iki mektuptan ibarettir. Bunların esasına göre, 1921, 1926 ve 1930 mukaveleleriyle tesbit edil- miş olan hattı hudut tashih edilmek suretiyle, Hatay Türkiye arazisine ilhak olunmaktadır. Hatay ile Suriye arasındaki hudut esasen bir Türk-Fransız askeri heyeti tarafından tahdit edilmiş bulunmakta idi. Bu tahdit, iki üç noktadan çok ufak bir tashih ile yeni bir hududu teşkil edecektir. Vesikaların diğer hükümleri, bir takım emval, hukuk ve menafi meselelerinin halline mütedairdir. Mukavele, tasdiknamelerin teatisiyle meriyete girecektir. Fakat bu tasdiknameler en geç 23 Tem- muz'da teati edilmiş bulunacaktır. Fransız askerinin Hatay'ı tahliyesi ve Fransız makamatının devir ve teslimi de en geç 22 Temmuz'da ik- mal edilmiş olacaktır.”⁴⁸

SONUÇ

Numan Menemencioğlu, Fransa'ya karşı real politik bir tutum iz- lenmesinde ve 1936-1939 yıllarında Avrupa ve Akdeniz'deki kuvvet dengelerinin doğru hesaplanmasında Hükümet nezdinde etkili ol- muştur. Türkiye'nin nispi stratejik, diplomatik ve moral gücüne daya-

⁴⁷ René Massigli, *La Turquie devant la Guerre: Mission à Ankara, 1939-1940*, Paris, 1964, pp.77-78.

⁴⁸ *Anadolu Ajansı*, 23 Haziran 1939.

narak Fransa'nın 1930'ların ikinci yarısındaki askeri ve siyasi zafiyetlerini pazarlık masasında ustaca kullanmıştır. Atatürk'ün direktifinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak Hatay uyuşmazlığının sadece barışçı yöntemlerle değil aynı zamanda devletler hukuku çerçevesinde çözümlenmesine özen göstermiş ve Milletler Cemiyeti Misakında belirtilen hukuki usul ve cihazların kullanımına uymuştur. Devletler hukukunun ana ilkelerinden *pacta sunt servanda* (ahde vefa)'ya sadık kalınması gereğini vurgulamış ve Hatay davasının Aralık 1936'da uluslararası platforma taşınması üzerine Fransa'ya 20 Ekim 1921'de imzaladığı Ankara Anlaşmasının 7. maddesiyle Türkiye'ye taahhüt ettiği vecibelerini hatırlatmıştır. Hatay'ın anayurda iadesinin doğruluğu ve meşruluğunun devletler hukukuna uygunluğunu ortaya koymuş ve Hatay'daki 22 Temmuz-1 Ağustos 1938 Millet Meclisi seçimleri sonucunun ve Hatay Devleti Meclisinin 29 Haziran 1939'da anayurda katılma kararının plebisit ve kendi kaderini tayin ilkelerini yansıttığını Türk hükümeti adına dünya kamuoyuna ilan etmiştir. Bu yüzdendir ki Hatay meselesine dair Cenevre'de Milletler Cemiyetinde cereyan eden görüşmelerde ve Paris'te Fransız Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle yapılan müzakerelerde hazır bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak anılarında pek haklı olarak Menemencioğlu için seçkin bir diplomat olmasının yanı sıra "çok kuvvetli ve kıymetli bir hukukçu"⁴⁹ demektedir.

Türkiye diğer devletlerle ilişkilerini devletler hukukuna göre tesis eden ve hatta bu hukuku devletler arası ilişkilere hakim kılmaya çalışan bir ülkedir. Türkiye devletler hukukunun egemenliğini kabul etmiş ve Lozan Barış Antlaşmasından beri devletler hukukunun otoritesini kurmak ve sağlamlaştırmak yolunda atılan her adıma katılmıştır.

Bildiriyi Numan Menemencioğlu'nun Türkiye Cumhuriyeti dış politikası icraatının devletler hukukuyla mutabık olduğu hakkında 14 Mayıs 1943'te İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsünün açılış töreninde yaptığı konuşmaya atıfla bitirmek yerinde olacaktır. Adı geçen bu konuda özellikle şu noktaları vurgulamıştır. Atatürk 19

⁴⁹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C 2, 1973, s.582.

Mayıs 1919'da kutsal görevine başladığı gün ülkesi için haktan başka bir şey aramamıştır. İsmet İnönü 1923'te Lozan'da daha dünün galipleri olan büyük devletler önünde Milli Mücadelenin bu safhasını da sarsılmaz bir ruh ile idare ederken hak adına konuşmuştur. Türkiye'de devletler hukuku bu iki kaynağın ürünü olarak milletin kalbinde ve dimağında onlardan gelen her şey gibi silinmez bir surette yer almıştır. Artık Dışişleri Bakanlığı için yön gösterilmiş ve yürünecek yol açılmıştır. O andan itibaren hukuk bayrağı Dışişleri Bakanlığının tepesine dikilmiştir. Her işte Türkiye'ye yardımcı ve her güçlükte Türkiye'ye ışık o olmuştur. Dışişleri Bakanlığı birçok güçlüğü yenmek için bütün aklını, zekasını ve hatta ruhunu kullanırken bir işin nereye varacağını tasavvur edemeyerek üzülen bir hale gelmemiştir. Çünkü Türkiye bütün vasıtaları kullanıp dostlukla müşkülleri hallederek herkesin malik olmadığı bir hazineye sahipti, o da, bir hal çaresi bulunmayan ihtilafın hakeme tevdiine daima hazır olmasıydı. Türkiye en hassas olduğu milli meselelerde devletler hukukunun kendine açtığı yoldan muvaffakiyete erişmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin akti ve Hatay meselesinin halli bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir. Dışişleri Bakanlığı görevlileri hukuk kavramı içinde yetişmekte, devletler hukukunu benimsemekte ve haksızlıklar karşısında sesini yükseltmektedir.⁵⁰

KAYNAKÇA

Arşivler

Anadolu Ajansı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Düstur

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi (MAE)

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FO)

League of Nations, Official Journal

⁵⁰ "İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsünün Dünkü Açılış Töreninde Hariciye Vekilimiz Bir Nutuk Verdi", **Ulus**, 15 Mayıs 1943, ss.1 ve 4.

Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA)**Gazeteler**

Akşam (İstanbul), **Cumhuriyet** (İstanbul), **Ulus** (Ankara)

Kitaplar

Güçlü, Yücel, **Cevat Açıkalın: Life and Career of a Turkish Diplomat**, Ministry of Foreign Affairs of Turkey, Ankara, 2002.

-----, **Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu**, Ministry of Foreign Affairs of Turkey, Ankara, 2002.

-----, **The Question of Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations**, Turkish Historical Society, Ankara, 2001.

Günver, Semih, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z <<Zorro>> Gibi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Massigli, René, **La Turquie devant la Guerre: Mission à Ankara, 1939-1940**, Plon, Paris, 1940.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 1999.

Özgürel, Avni, **Unutulmayan Portreler**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

Rendel, George, **The Sword and the Olive: Recollections of Diplomacy and Foreign Service 1913-1954**, John Murray, London, 1957.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C 2, Yapı Kredi, İstanbul, 1973.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Makaleler

Güçlü, Yücel, "The Controversy over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period between the Two World Wars", **Middle Eastern Studies**, Vol.39, No.4 (July 2006).

Picard, Elizabeth, “Retour au Sandjak”, **Maghreb-Mashrek I** (janvier-février 1981).

Kitap Eleştirileri

Güçlü, Yücel, Levent Duman’ın “Vatan”ın Son Parçası Hatay’daki Uluslaştırma Politikaları, **Bellekten**, C 80, S 289 (Aralık 2016).

-----, Sarah Shields’ın Fezzes in the River: Identity Politics and European Diplomacy in the Middle East on the Eve of World War II, **Turkish Studies Association Journal**, Vol.29, No.1-2 (2005-2013).

TÜRK İSTİHBARATININ HATAY CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAKİ ROLÜ

Yücel YİĞİT*

ÖZET

Müsaitlik-bağımsızlık ve ilhak olmak üzere üç kademeli bir süreçten geçen Hatay sorunu, Türkiye lehine çözümlenmiştir. Özellikle birinci kademedeki ikincisine geçerken başta emniyet istihbaratçıları olmak üzere Türk yetkililer yoğun mesai sarf etmişlerdir. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi ile bazı ikinci dereceden kaynaklardan hazırlanan bu çalışma, Hatay Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmeden evvel emniyet istihbaratının, Ocak/Eylül 1938 tarihleri arasındaki faaliyetlerini kapsamaktadır. Türk ajanların, espionaj ve kontrespiyonaj ilişkileri yerel ölçekte gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda istihbarat bilgileri, siyasi propaganda, emniyet istihbaratında askeri veriler ile nüfus kütüğü ve seçim safahatında yoğunlaşmıştır. Fransızların askeri tedbirleri, günlük takip edilerek, sevkiyatları izlenmiş, karakol ve cephaneliklerinin krokileri çizilmiştir. Ayrıca Halkevleri, Hatay Halk Partisi, konsolosluklar ve bölgedeki Türkler, veri toplanmasında ciddi katkı sağlamışlardır. Derlenen istihbarat: Dörtüyl Emniyet Amirliği, Seyhan-Antep-Urfa valilikleri, konsolosluklar ve Antalya sayısalı Tayfur Sökmen aracılığıyla resmi makamlara aktarılmıştır. Böylelikle Türkiye, Hatay politikasını şekillendirmiştir. Türk ajanlar, nüfus sayımı ve mebus seçiminde Türkler ve Aleviler üzerindeki yıldırma teşebbüslerini önleyerek Türkiye lehinde politikalar üretmişlerdir. Nihayet Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın atmosferinden

* Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Öğretim Üyesi. yigit21@hotmail.com

istifade ederek, savaş tercihini kullanmadan sorunu çözüme kavuşturmuştur. Süreçte istihbaratçılar, Hatay Cumhuriyeti'nin kuruluş zeminini olgunlaştırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Hatay, İstihbarat, Tayfur Sökmen.

GİRİŞ

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde Anadolu'nun birçok yerini işgal etmişlerdir. Yine onların himayesinde başta İzmir olmak üzere Yunanlılar Batı Anadolu'ya, İngiliz ve Fransızlar da güneyde birçok yere asker çıkarmışlardır. Ermenilerle takviye edilmiş Fransız askeri birlikleri, Suriye'den ilerleyerek Adana, Dört Yol ve İskenderun havalisini ele geçirmişlerdir. Şüphesiz bu işgalere karşı muhtelif yerlerde silahlı direniş örgütleri kurulmuştur.¹ Öte yandan Son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen Misak-ı Milli kararlarının 1. maddesi bölgeye atıfta bulunarak; bölgenin geleceğinin serbestçe yapılacak seçimle tayin edilmesi ve vatan topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğu özellikle vurgulanmıştır. Milli Mücadele'nin siyasal anlamda başlaması ve düzenli ordunun başarıya ulaşmasıyla Ankara ve Paris hükümetleri arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan 'Ankara Antlaşmasıyla' İskenderun'da² Suriye'ye bağlı

¹ Kasım 1918 tarihinde hem İngilizler hem Fransızlar İskenderun'a asker çıkartarak Dört Yol'u işgal etmişlerdir. 19 Aralık 1918 tarihinde Dört Yol'da Fransızların işgaline karşı halkın silaha sarılması Milli Mücadele tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Milli Mücadele'yi başlatan "ilk kurşunun" burada atıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50, Ankara, Yaz/2009, s. 99.

² 27 Kasım 1918 tarihinde merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir kararname ile "İskenderun Sancağı", İskenderun merkez alınmak suretiyle Antakya ve Reyhanlı'yı da almak suretiyle kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Ankara, 1995, s.381. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1936'daki TBMM açılış konuşmasında İskenderun'un yerine Hatay ismini kullanmıştır. Tayfur Sökmen, hatıralarında bu isim değişikliği hakkında şunları yazmaktadır: "Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır, cemiyetimizin adını "Hatay Ergenlik Cemiyeti" olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün..." Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.95. Biz de çalışmamızda İskenderun, Antakya ve Reyhanlıye, Kırıkhan, Samandağ ve Altınözü'nü içine alan bölge için İskenderun şehir merkezi müstesna Hatay ismini kullanacağız. Zaten Osmanlı mülki yapılanmasında Hatay, İskenderun Sancağına merbuttur.

mandater bir idare kurulması kararlaştırılmıştır.³ Mevcut statüko, Lozan Antlaşmasında aynen korunmuştur.

II. Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulmaya başlamasıyla Fransa, 1936'da Suriye'ye bağımsızlık vermiş Sancak'taki tüm hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye hükümetine bırakmıştır. Ancak bu hükme rağmen Sancak bölgesinin özel statüsü korunmaktadır.⁴ Dolayısıyla Ankara, bu oldu bittiği kabul etmediği gibi problemi Cemiyet-i Akvam'a taşıyarak İskenderun Sancağına bağımsızlık verilmesini talep etmiştir. Neticede 27 Ocak 1937 tarihinde Cemiyet-i Akvam Hatay'ın bağımsızlığını kabul etmiş, bir anayasa ve meclis oluşturulmasına karar vermiştir. 29 Mayıs 1937 tarihindeki ikili antlaşmayla, Sancak'ın toprak bütünlüğü Türkiye ve Fransa'nın garantörlüğü teminat altına alınmıştır. Alınan kararlar gereğince anayasanın kabul edilebilmesi ve meclisin toplanabilmesi için demografik yapının ortaya çıkarılması aşikârdır. Seçim sürecinin 15 Nisan 1938'de başlaması ön görülmüştür. Lakin kaotik bir ortam oluşmuş ve süreç askıya alınmıştır. Bu arada Türkiye'nin talimatlarıyla Hatay Halk Partisi kurulmuş; öncesi ve sonrasıyla usulsüzlüklerle dolu sıkıntılı geçen bir seçim sürecinden sonra 40 mebus kontenjanlı Hatay Millet Meclisindeki sandalyelerin 22'sini Türk adaylar kazanmıştır.

Hatay sorunu, Sancak'ın Cemiyet-i Akvam'ca statüsünü tescillediği 27 Ocak 1937'den Anavatana katılma kararını aldığı 29 Haziran 1939'a değin Türk dış politikasının ana uğraşısı olmuştur. Bu bilgiler kapsamında manda yönetimi sonrası bölgedeki gelişmeleri üç safhaya

³ 1918-1939 tarihleri arasında Fransız mandasında kalan Hatay'ın genel durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'ın Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bazı Kayıtlar (1918-1939)", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 22, Ankara, 1988, s. 231-259.

⁴ Adnan Sofuoğlu-Adil Dağıstan, "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 62, Ankara, 2005, s. 428; Mustafa Yılmaz, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)", **Türkler Ansiklopedisi**, C XVI, Ankara, 2002, s.589; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, İstanbul, 2014, s.313-315; Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)" **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 35, S. 59, Ankara, 2016, s.219-221.

ayırabiliriz. Bunlardan *birincisi*: 27 Ocak 1937'de Cemiyet-i Akvam'ın Hatay'a bağımsızlık vermesi, *ikincisi*: 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Cumhuriyetinin kurulması, *üçüncüsü de* 29 Haziran 1939 tarihinde Türkiye'ye ilhakıdır. Türk Hükümeti, yaklaşık bir buçuk yıl süren belirsizlik sürecinde problemi lehine çözebilmek amacıyla emniyet, asker ve sivil istihbarat kaynaklarından aldığı ham bilgileri, rafineri hale getirerek bir politika üretmeye çalışmıştır. Bilhassa Fransızların sivil ve askeri temasları sürekli takip edilmiştir. İstihbaratçılar yerel partnerleriyle temasa geçerek hem kendi gözlemlerini hem de topladıkları bilgileri, Adana, Gaziantep ve Dört Yol'daki resmi makamlar aracılığıyla Ankara'ya iletmışlerdir. Bölgedeki Türk varlığı istihbaratçıların elini oldukça kolaylaştırmıştır. Bu bakımdan Hatay Halk Partisi, Halkevleri, Dört Yol Emniyet Amirliği ve konsolosluklar birer istihbarat istasyonuna dönüşmüştür. Şüphesiz o dönemde Antalya Saylavı (milletvekili) Tayfur Sökmen de kilit bir rol oynamıştır. Zira yerel düzeydeki istihbarat onun üzerinden yürütülmüştür.

Araştırmamızın temel amacı: Türk ajanların Hatay'daki eylemleri ile bölge sakinleri ve diğer etnisiteyle münasebetlerini ortaya koymaktır. Yine Fransızlara karşı ne gibi espionaj ve kontrespiyonaj faaliyetleri yürütüldüğü de konumuz içerisinde yer alacaktır. Araştırmamızın kronolojik çerçevesini 1938 yılının ilk dokuz ayına dair emniyet istihbarat faaliyetleri oluşturmaktadır. Şüphesiz 1938 yılından önce de istihbarat faaliyetleri yürütülmüştür lakin belgeler bizi, 1938'in Eylülüne kadarki safahatı incelemeye mahkûm etmiştir. Bu bakımdan incelememiz: 1936 ve 1937 yıllarına ait askeri istihbarat kaynaklarını kullanan, Hamit Pehlivanlı'nın "*Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi*", isimli orijinal makalenin tamamlayıcısı niteliğindedir.

Çalışmamızı siyasi propaganda, emniyet istihbaratta askeri veriler ile nüfus kütüğü ve seçim olmak üzere üç alt başlık halinde kronolojik olarak incelenmiştir. Şüphesiz alt başlıklar, birbirinden müstakil değildir. Lakin konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kategorize etmeyi uygun gördük. Resmi belgelerde Fransızca özel isimler, telaffuz edildiği

gibi yazılmıştır. Biz onun yerine orijinallerini tercih ettik. Zira Hatay Cumhuriyeti'nin kurulmasından Türkiye'ye ilhakı arasındaki zaman dilimindeki emniyet istihbarat çalışmalarıysa başka bir araştırmanın konusudur. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivindeki *11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli* dosyadaki dört yüz otuz altı adet belge, incelememizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun yanın da bazı ikinci el kaynaklarda kullanılmıştır. Özellikle emniyet belgelerinin kullanılması bakımından çalışma orijinaldir. Emniyet Genel Müdürlüğü Eski Arşiv Daire Başkanı emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Sayın *Eyüp Şahin*, birçok çalışmamızda olduğu gibi bu araştırmamıza da en büyük desteği sağlamıştır. Kendisine müteşekkirimiz.

1-Siyasi Propaganda

Türkiye, II. Dünya Savaşından mülhem siyasi atmosferi iyi değerlendirmiştir. Boğazlar meselesini çözmeden Hatay sorununu uluslararası kamuoyunun gündemine taşımamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasından itibaren Ankara tüm siyasi, askeri ve diplomatik mesaisini Hatay üzerinde yoğunlaştırmıştır. Uluslararası ortamın elverişliği ile yerel unsurların hazır bulunuşluk düzeyinin tamamlanınca problemi çözmek için ciddi adımlar atmıştır. Şüphesiz bunlardan biri de daha 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden önce başlayan ve gün geçtikçe yoğunlaşan istihbarat çalışmalarıdır. Gelişmeler farklı resmi birimlerce günlük olarak Türkiye'ye iletilmiştir. Buna mukabil Fransa da bölgedeki kazanımlarını kaybetmemek için espionaj ve kontrespionaj faaliyetlerini yürütmüştür.

Konuyla ilgili elimizdeki ilk belge, 15 Aralık 1937 tarihinde Milli Emniyet Hizmetleri (MEH)⁵ Başkanlığından Emniyet Umûm Müdür-

⁵ Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti, 5 Ocak 1927 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Walter Nikolai, teşkilatın kurucularından ve eğitimcilerindendir. Riyasetin, Adana Bölge Başkanlığı devamlı Suriye ve Hatay'dan bilgiler toplamış ve Ankara'ya ulaştırmıştır. Bu dönemde Adana Teşkilat sorumlusu Mahcup Beydir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamit Pehlivanlı, "Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat

lüğüne (EUM) gönderilmiştir. Belgede bir önceki aya ait değerlendirmeler bulunmaktadır. Hatay'daki kazanımlarını kaybetmek istemeyen Fransızlar, görevlendirdiği istihbarat subayları vasıtasıyla bölgedeki nahiye müdürleriyle temasa geçmişlerdir. Görüşmelerde talimatlara aykırı hareket edenlerin şiddetle tecziye edilecekleri tehdidi sıkıca tembihlenmiştir. Ayrıca Rum, Ermeni ve Aleviler de ihmal edilmemiştir. Lakin Rum Ortodokslar ve Aleviler, duruşlarını bozmamışlar ve Türkiye'ye meyil etmeye devam etmiştir.⁶ Suriye'ye bağımsızlık verilmesinden itibaren Fransızlar, Alevileri, Türkler aleyhinde bir cephe halinde teşkilatlandırmaya ve tahriklere başlamışlardır. Türk ve Alevilerin bu tahriklere kapılmaması üzerine, yerli muhafız askerleri ile birleşen Suriyeli Vatanî Milisler, Alevilere saldırmış iki taraftan ölen ve yaralananlar olmuştur.⁷

Öte yandan Fransız ajanlar, Suriye Muahedesinin feshedileceği dedikodusu yaymaya başlamışlardır. Zira muahede feshedilirse Fransa mandası devam edecek lakin ortada Suriye Devleti diye bir şey kalmayacaktır. Manda devam ettiği müddetçe Sancak'taki temsil hakkı doğrudan Fransa'nındır. Cenevre Antlaşmasında buna mugayir bir hüküm olmadığından Türkiye'den intikam alınacağı haberlerini doluşıma sokulmuştur. Dedikodular, Suriye'deki tüm Müslümanları endişeye gark etmiştir. Öte yandan Hristiyanlar, Arap milliyetçisi Vatanîlerin son zamanlarda aşırı silahlanmasından oldukça rahatsız olmuşlardır.⁸

Fransızlar bazen propaganda amacıyla muğlak ve kara haberler de üretmişlerdir. Örneğin Suriye'den Çerkes süvariler ile 400 kişilik Ermeni gönüllülerden oluşan bir milis kuvvetin Hatay'a gönderildiğini, Kamışlı'daki yerel hükümetle Vatanîler -Hatay'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunan Arap milliyetçileri- arasında pek

Raporlarında Hatay Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 40, Ankara, 1998, s. 160.

⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:432-433.

⁷ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Ankara, 1996, s. 25.

⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:434-435.

yakında bir arbedenin yaşanacağı bilgisini yaymışlardır. Mardin Valisi Fehmi Vural, olayı tahkik ettirmiş ve aslının olmadığını 13 Ocak 1938 tarihinde Dâhiliye Vekâletine (DV) bildirmiştir.⁹

29 Ocak 1938 tarihinde Antalya Saylavı (mebus) Tayfur Sökmen, DV'ye gönderdiği günlük raporunda şu bilgilere yer vermiştir: Odun ve kömür ruhsatı almak için İskenderun'a gelen Kürt aşiret reislerinden Koço ve Baytar Nuri, Dersim Kürtlerinin Türklerden zülüm gördüklerini iddia ederek şikâyetlerini Suriye Fevkalâde Komiserliğine ve Cemiyet-i Akvam'a göndermişlerdir. Türkiye'ye muhalif olanlara değişik vesilelerle destek sağlanırken Selim Hayyat gibi Türk tezini kabul edenlerse itibarsızlaştırılmıştır. Raporların bir nüshası Cumhurbaşkanlığı, Başvekâlet, Genelkurmay Başkanlığı, MEH ve EUM derhal haberdar edilmiştir.¹⁰

9 Mart 1938 tarihinde evrak göndermek bahanesiyle Dörtyol'a gelen İskenderun Vice Konsolosu Cemal Bey, Fransızların askeri durumlarını tetkik etmek için Dörtyol'a bir adam göndermek istemiştir. Muhbirin, İskenderun Konsolosu Fethi Beyden talimat alacağını da ifade etmiştir. Şayet muhbirin gönderilme kararı verilirse, Fransızları oyalamak için hangi uydurma haberlerin verilmesi mümkün olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Tereddüte düşen Dörtyol Emniyet Amiri (DEA) Ziya Oral, ne şekilde hareket edeceğini tayin edemediği için EUM'dan görüş sormuştur. Buna mukabil tedbiri elden bırakmak istemeyen Ziya Oral, Fransızların habersiz adam gönderme ihtimaline karşı gelip gidenleri daha dikkatli tetkik ettirmeye başlamıştır.¹¹

Sümerbank memurlarından Hatay'da mukim Memduh Şakir Alkaya'nın¹² kardeşi, Milis Kuvvet Kıtalarında görev yapan Mülazım İl-

⁹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:425.

¹⁰ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:407.

¹¹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:378.

¹² Memduh Şakir, İskenderun Vapur Acentesinde çalışırken milli duruşundan dolayı Fransızlar tarafından sınır dışı edilmiştir. Hatay'da Sümerbank ağır endüstri servisinde görevlendirilmiştir. İskenderun Halkevinin faal azalarındandır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:304.

müddin'den de bir takım bilgiler derlemiştir. Resmi bir kisveye büründürülen malumatlar, 21 Mart 1938 tarihinde İskenderun Konsolosluğundan *EUM*'a iletilmiştir. Özet bilgiler şöyledir: Fransızların önce Hatay'da sonra Suriye'de prestijlerinin sarsılmasını tamamen Türkiye'ye bağlamaktadırlar. Rusların ve İtalyanların yakında Türkiye'ye saldıracakları yalanlarıyla bölge ahalisinde kökleşen Türkiye'nin itibarını sarsmaya çalışmaktadırlar. Hatta bu amaçla Kürt Dağı yoluyla gönderdikleri adamları vasıtasıyla Türklerle Kürtler arasında bir isyan bile çıkartmaya çalışmaktadırlar. Yine Hatay'daki Türklerin silahlı bir teşkilatının olduğuna kesin gözüyle baktıklarından çıkacak karışıklığın boyutunu önceden kestiremediklerinden yeterince istihbarat yapamamaktadırlar. Şayet bir Türk saldırısı olursa şehri havadan bombalamayı planlamaktadırlar. Ancak bu plan, başka bir soruna kapı aralamaktadır. Zira şehirdeki Fransız taraftarlarının canları tehlikeye girecektir. Bu problemi çözmek için Fransızların Antakya İstihbarat Zabiti Gavon, Âli Komiserliğin bulunduğu Beyrut'a gitmiştir. Ziyaret öncesi, Fransız taraftarı olup da eli silah tutanların listesi hazırlanmış; etrafı Türk köyleriyle çevrili muhalif köylere silah dağıtılmıştır. Yerli işbirlikçilerden Fransa'nın muhbiri Kusayr, yazının kaleme alındığı tarihte bir köye yirmi mavzer dağıtmıştır.¹³ Farklı zamanlarda Fransızlar, el altından bölgedeki etnik yapıyı sürekli silahlandırmışlardır.

Fransızların Hatay'daki Yüksek Komiseri Roger Garreau tarafından yürütülen zam projesiyle, üst düzey Sancak yöneticilerine hayat pahalılığını gerekçe gösterilerek zam yapılmıştır. Böylece Fransızlar, hem şirin gözükecek hem yerlileri ellerinde tutabilecek hem de ilelebet Hatay'da kalacaklarının intibasını uyandırmaya çalışmışlardır.¹⁴ Türk istihbaratı sadece Hataylı üst yöneticileri değil Suriye siyasetini ve yöneticileri de yakın takibe almıştır. Nitekim 12 Mayıs 1938 tarihinde konuyla ilgili *MEH*'ten *EUM*'a önemli bir bilgi gönderilmiştir.

¹³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:361/363.

¹⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:302.

Öncelikle Suriye Kabinesi hakkında kapsamlı değerlendirmeler mevcuttur. Başvezir Cemil Mürdüm'ün mutedil olduğu ancak Dâhiliye ve Hariciye Veziri Sadullah Cabirî'nin dik kafalı, Fransız ve Türk düşmanı milliyetçi bir Arap'tır. Sık sık istifa eder ancak ilk fırsatta istifasını geri alan bir hilkattedir. Vatanî Partisinin de heterojen ve disiplinsiz olduğu vurgulanmıştır. Şu sıralarda Suriye'de bir buhran ve kararsızlık dönemi yaşanmaktadır. Suriye hakkındaki en kesin bilgi hükümet ve partinin, Türk düşmanlığıdır.¹⁵

Fransa'nın bölgedeki temsilcileri siyasi mevzuları görüşmek üzere bir araya geldikleri de olmuştur. Nitekim 23 Mayıs 1938 tarihinde İskenderun hükümet konağında: İskenderun, Halep ve Lazkiye Âli Komiserlik Delegatesi Kürt Dağı hakkında bir görüşmede bulunmuşlardır. Görüşmeye İskenderun Âli Komiserlik Delegatesi ve Sefaret Müşaviri Bay Garreau, Müstemlekeler Müdürü ve Âli Komiserlik Halep Delegatesi David ve Lazkiye Âli Komiserlik Delegatesi Cahaourile Gueru katılmıştır.¹⁶ Murudlar ve Ağalar Partisi hakkında değerlendirmeler yapılmış, asayiş meseleleri, askeri vaziyet görüşülmüştür. Bazı ağaların Türkiye tarafındaki emlaklarını korumak için mecburen Türk tarafı oldukları gözlemlenmiştir. Türk Ordusunun Sancak'ta yapacağı bir askeri hareket için mecburen Kürt Dağını kontrol etmek zorunda olduğu görülmüştür.¹⁷ Garreau, Ankara ve Paris'e yaptığı seyahatler hakkında bilgi verdikten sonra toplantı sona ermiştir.¹⁸

Fransızlar da Hatay'daki Türk ileri gelenlerin menfaatleri okşayacak bazı vaatlerde bulunarak, aralarına tefrika sokmaya da çalışmışlardır. Yaşananlar kod ismi 5 olan Türk ajanı tarafından *DEA*'ya iletilmiştir. Ajan 5, Dr. Abdurrahman Melek'e geçici hükümet kurma önerisi yapıldığını ayrıca Antakya Başkonsolosu Celal Karasapan'a da

¹⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:121. Ayrıca Hatay sorununun Arap dünyasına yansımaları hakkında bkz.: Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Edirne, 2009, s. 1-16.

¹⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:6.

¹⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:9-10.

¹⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:8.

benzer bir teklifte bulunulduğunu belirtmiştir. İddialar, Fransızların İstihbarat Reisi Captain Kero'dan sorulmuş; o, hayır cevabını vermiştir.¹⁹

9 Haziran 1938 tarihinde Urfa Valisi Kazım Demirer, daha evvel İskenderun ve Antakya'dan kaçan Ermenilerin ailelerini bırakarak döndüklerini ve kilisede toplantı yaparak suikast için konuştuklarını belirtmiştir. Bu arada Şemsettin Köyünde mukim Şeyh Şevvah'ın kardeşi Napfin, Caber Kalesini ziyaret ederek oradaki askerlerle hasbihal etmiştir. Kendisine gereken silah ve cephanenin verilmesi takdirde Fransa taraftarı aşiretlerle mücadele edeceğini söylemiştir. Hatta bu harekâtını Şam'a kadar taşıyacağı iddiasını dile getirmiştir. Şayet aksilik çıkarsa Türkiye'ye ilticasının kabulünü rica etmiştir. Taleplerini 30 Mayıs 1938'de Caberkale Karakolunun açılışına katılan Halep Konsolesuna da bildirmiştir.²⁰ Yine daha evvel Türkiye aleyhine çalışan Aktepe'deki Koço'nun adamlarından Mehmet Ali ile bazı Kürtler Antakya Başkonsolosluğuna başvurarak Türkler lehine çalışmak istediklerini beyan etmişlerdir. Yine Usbecilerin Reisi Ersuzi ile Suriye Mümessili Fuat'ın Hatay haricine çıkarıldıklarını Antep Valisi Ali Rıza Bey haber vermiştir.²¹

11 Temmuz 1938 tarihinde nereye yazıldığı belli olmayan bir raporda Reyhaniye [Reyhanlı]Bitya Kırıkhan, Beylan, Antakya, İskenderun, Şam ve Halep hakkında bazı malumatları ihtiva etmektedir. Fransızların Reyhaniye'ye gelmeleriyle Arapların; Kırıkhan'a yerleşmeleriyle de Ermeniler şehirleri terk etmişlerdir. Bu hâkimiyet yüzünden her iki şehir çok ıssızdır. Ermeniler, evlerinin anahtarlarını bir Fransız papaza vermişlerdir. Tehcirden dolayı Kırıkhan Ermenileri Türkiye'ye soğuk bakmaktadırlar. Türk ekseriyetin yoğun olduğu Beylanlılar özlemle Türk Ordusunu beklemektedir. Şam propaganda bürosu Türkiye'nin bölgedeki elini zayıflatmak için Kürtleri isyana kışkırtarak Urfa'ya kadar bir isyan planlamaktadırlar. Şam hükümeti

¹⁹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:87.

²⁰ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:77-78.

²¹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:73-74.

bunun için Selim Memduh'u kullanmaktadır. İskenderun'da Türkiye'ye muhalif Rum ve Alevilerin Suriye'ye ilişkisi bakidir. Ankara'ya sıcak bakmamaktadırlar. Bu usul ciddi sıkıntı yaratmıştır. İskenderun'da Bolşevikler hayli faaldirler. Komiser Yusuf Efendi tarafından sıkı takip edilmektedirler.²²

14 Temmuz 1938 tarihli bir raporda, nüfus sayımından önce Suriye'deki süreli yayınların, Türk-Arap düşmanlığını derinleştirmek üzere İslami hassasiyetleri kullanarak neşriyatta bulunmaları değerlendirilmiştir. Suriye'deki *Vegene İnşa* gazetesi tüm Arapların dikkatini bölgeye çekmek için "Kuran okuyanlar Sancak'ta hapsediliyor, camiler kapatılıyor, Arapça ezan men ediliyor, tarzında yalan haber yapmıştır". Şüphesiz Fransızlar bu gazeteleri fonlamışlardır. Böylece Bağdat'tan Basra'ya kadar Arapların ilgisi uyandırılmaya çalışılmıştır.²³ Bu arada Temmuz ortalarından itibaren Fransızlar, Türkiye'ye yönelik teveccühü kırmak maksadıyla Türklerin Hatay'da altı aydan fazla kalamayacaklarına dair propagandaya başlamışlardır. Fransız ajanlar ve iş birlikçileri: "Siz zevahire bakmayın, bugünkü vaziyet ve muamele ne olursa olsun son söz Fransızların, Fransızlar ne isterlerse o olacaktır. Her şey gelip geçecek burada yine Fransa'nın nüfuz ve idaresi baki kalacak" şeklinde yarı tehdit cümlelerle Türkler dışındaki etnik yapıyı ellerinde tutmaya çalışmışlardır.²⁴ Buna mukabil Türkiye'de matbuatta gücünü hissettirmek ve kaleminden istifade etmek üzere aralarında Ahmet Faik Türkmen, Şükrü Balcı, Remzi Solmaz ve Ahmet Sırrı Beylerin bulunduğu yazarları Ağustosun ilk haftasında Dört Yol'a davet etmiştir. Kalem erbabının 10 Ağustosta Dört Yol'a vasil oldukları Tayfur Sökmen, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya bir telgrafla haber vermiştir.²⁵

Sancak'ta nüfus sayımı tamamlandıktan sonra da Türk istihbaratının bölgedeki siyasi oluşumları kesintisiz izlemeye devam etmiştir.

²² EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:45/50.

²³ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:24-25.

²⁴ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:281; Pehlivanlı, a.g.m., s. 183.

²⁵ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:256.

Nitekim 19 Ağustos 1938 tarihinde yerelden beslenilerek oluşturulan kapsamlı bir rapor, *DV*'den Cumhurbaşkanlığına, Başvekâlete ve Hariciye Vekâletine (HV) gönderilmiştir. 14-19 Temmuz 1938 tarihinde Vatanî Kütle Kongresinin Şam'da toplandığı haber verilmiştir. Halep, Beyrut ve Şam üçgeninde hareketliliğin arttığı, Beyrut'taki Fransız ve İtalyan mahfilinin Şam hükümetiyle sık sık temas kurduğu da ilave edilmiştir. Kongrenin asıl maksadının Hatay sınırında bazı teşkilatlar kurarak ve karışıklıklar çıkartarak buraya akınlar yaparak hem yeni rejimin tatbikatını engellemek hem de büyük devletlerin müzaheretini almaktır. Halep merkezli teşkilatın üyeleri: Ramazan Paşa Selaş, Zeki Arzusi, Cabiri kardeşler ve Kürt Memduh Selim'dir.²⁶

Nitekim kongre mensupları, alınan kararları uygulamaya koymadan evvel 21 Temmuz 1938 tarihinde Halep'te bir kez daha bir araya gelmişler ve projenin detayları Ramazan Paşa Selaş tarafından izah edilmiştir. Harım ve Derkuş ve diğer mıntıklalarda teşkilat yaparak karışıklık çıkartmak en büyük hedefdir. Nitekim 27 Temmuz'da çeteler Kudagiye ve Kökçe Köylerini saatlerce ateş altına alarak para ve eşyaları gasp etmişlerdir. Yine Amik Türk köylerinden Hamam ve Harım'den firar etmiş Türk karşıtı Araplara adam başı beş lira verilerek yeniden iskân etmişlerdir. Öte yandan İskenderun Eski Maliye Müfettişi Hasan Cebbare, yabancı misyon temsilcileri ve din adamlarıyla temasa geçerek süreci hızlandırmıştır.²⁷

28 Temmuz 1938 tarihinde Şam'a giden Zeki Arzusi ve Ramazan Paşa Selaş, 1.000 Liradan fazla parayla Halep'e dönmüştür. Ramazan Paşa bir dostuna Deyr-i Zor istihbarat zabitanının emriyle bu seyahati gerçekleştirdiğini ve Şam'da Kont do Mertel ve bazı mühim Fransızlarla görüşüğünü de aktarmıştır. 30 Temmuz'da Türk karşıtları Halep'te yayınlanan ve Vatanî organı olan *Et-Tekaddüm* gazetesinin muharrirlerinden Emil Saab'ın evinde gizli bir toplantı daha yapmışlardır. Bölgedeki Türk taraftarlığının önüne geçmek amacıyla Dâhiliye

²⁶ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:264.

²⁷ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:265

Veziri Sadullah Cabiri'nin onayıyla Vatanîlere 80.000 Lira dağıtılmıştır. Ayrıca halk üzerinde tesiri olan bazı hocalara da yüksek meblağda paralar verilmiştir. Tüm çabalara rağmen Vatanî Kitle Kongresinden yeterli verim alınamamıştır. Nitekim yeni alternatif değerlendirilmiştir. Humus'ta Türk aleyhtarlarının katıldığı Mücahidin Kongresi toplanmıştır. Kongreye Dr. Abdurrahman Şebender başkanlık yapmıştır. Kongrenin asıl amacı: Türk karşıtlarını ortak bir paydada toplamak, daha önce başarısız işleri bitirmek, Türk Ordusunun Hatay'a girmesine mani olmaktır. Zira Türk Ordusunun tatbikat için dahi olsa Hatay'a girmesinin bölge halkı üzerinde bıraktığı müspet havanın farkındadırlar.²⁸

Türk istihbaratı sadece bölgede olup bitenleri değil Türk mebus adayları hakkında da veri toplamıştır. Hatta 19 Ağustos 1938 Cuma günü saat 10'da Halkevine²⁹, Hatay mebus namzetleri davet edilmiş ve durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Burada kimin aday olup olmayacağı ile diğer etnik grupların adayları gözden geçirilmiştir. Lakin toplantı gayet hararetle geçmiştir. Zira aday gösterilmeyecekler duruma itiraz etmiş ve sert tartışmalar yaşanmıştır. Tayfur Sökmen, Dr. Abdurrahman Melek ile Kırıkhan, İskenderun, Antakya adaylarının durumu gözden geçirilmiştir. Görüldüğü üzere Türk tarafının toplantı ve görüşmeleri de Ankara'ya iletilmiştir.³⁰

²⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:266/268.

²⁹ 19 Şubat 1938 tarihinde kurulan Halkevlerinin kökenin Türk Ocaklarına kadar uzanır. İki kurumda bir zorunluluktan doğmuştur. Halkevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tefik Çavdar, "Halkevleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C IV, İstanbul, 1983, s.878-884. Türkiye'de kurulan Halkevlerine nazaran Hatay Halkevinin üç faaliyet kolu vardır. Bunlar: emniyet, hukuk ve propaganda kollarıdır. Asıl amacı halka okuma ve yazma öğretmek ile seçimlerde halkın Türkiye lehine oy kullanmasını sağlamak amacıyla Abdülğani Türkmen tarafından kurulmuştur. Hatay Halkevi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Volkan Payaşlı, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)", **History Studies**, Volume 3/1, 2011, s.217-235; Olcay Özkaya-Volkan Payaşlı, "Sancak'tan Vilayet'e Bağımsızlık Mücadelesinin Bir Kültür Evi Halk Evleri (1937-1939)", **Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay Ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri**, Hatay, 2014, s.353-362.

³⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:248/253.

İskenderun Başkonsolosluğu da Türkiye'nin en önemli istihbarat kaynaklarından. Başkonsolosluk, bir habercisinden aldığı veriyi 20 Ağustos 1938 tarihinde *HV*'ne göndermiştir. Veri özetle şöyledir: Hasan Cebbari'nin bazı akrabaların her gün Mihail Zeydan'ın kahvehanesinde bir araya gelerek başlarına da muhalifleri toplayarak Türkiye'nin hükmünün en fazla bir süreceği şeklinde yeminli konuşmalar yapmaktadırlar. Suriyeli askerler de benzer bir tavır sergilemektedirler. İskenderun Araplığını muhafaza etmek için haricîten gelip buraya yerleşenleri ortak bir paydada toplamak için Dr. Alber Beyluni tarafından bir cemiyet teşkil edilmiştir. Selim Memduh da başına topladığı Kürtlerle bu cemiyete katılmıştır. Ayrıca İskenderun, Antakya ve Kırıkhan'daki Türkiye karşıtları sık sık Halep'e çağrılarak talimatlar verilmektedir. Verinin devamında Türkiye aleyhtarlarının isim listesi yapılmıştır. Hakkında bilgi sahibi olanların yanına not düşülmüştür. Fransızların Hatay'daki komutanı Collet³¹, Türkiye buradaki askerleri 15 Eylül'e kadar İskenderun'dan çekmezse Fransızların buraya asker sevk edeceklerini beyanında bulunduğu da bildirilmiştir.³²

2- Emniyet İstihbaratta Askeri Veriler

Türk istihbaratınca, Hatay'daki Fransız askeri birliklerinin mevcutları, konumları, tahkimatları, silahlarının cinsi ve miktarı, Türk karşıtlarına silah dağıtımı ile lejyon askerlerce takviyesi gibi hususlar aralıksız gözlemlenmiştir. Ajanlar, Halkevleri, Hatay Halk Partisi ve Türk taraftarı yerli unsurlarca derlenen günlük raporlar: Seyhan, Urfa, Antep Valilikleri, konsolosluklar ile *DEA* ve Tayfur Sökmen tarafından, 1938'in ilk aylarından Hatay Devleti'nin kurulduğu 2 Eylül'e kadar askeri ve mülki makamlara iletilmiştir. Verilerin bir nüshası mutlaka görev mıntıkası olması hasebiyle 41. Alay Komutanlığına da gönderilmiştir.

Şüphesiz istihbarat faaliyetleri 1938 öncesi de yürütülmüştür. Ne yazık ki mevcut belgeler bu yıldan itibaren başlamakta -bazı günlük

³¹ Resmi belgelerde Fransız komutanın ismi Kolonel (Albay) Kole olarak geçmektedir.

³² **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:246-247.

raporlar mevcut değildir- ve *EUM*'a verilenlerle sınırlı kalmaktadır. Şu ana kadar askeri istihbaratı kaynaklarını görme -Hamit Pehlivanlı'nın çalışması müstesna- fırsatı elde edemedik. Şayet değerlendirme imkânı olsaydı hem kaynak zenginliği artar hem de verilerin doğruluğunu kontrol edebilirdik. Fransız silahlı kuvvetlerine dair yaklaşık 240 günlük raporun hepsini yazmak bu tebliğin sınırlarını aşmaktadır. Zira tabur ve bölük düzeyinde farklı yerlerde konuşlanmış birliklerin hareketlerini yazmak gayet sıkıcı olurdu. Dolayısıyla araştırmamızda önemli görülen bazı belgelere yer verdik.

Fransızların askeri birlikleriyle ilgili ilk raporun tarihi 5 Ocak 1938'dir. Antakya ajanının topladığı veriler, Antalya Sayısalı Tayfur Sökmen imzasıyla *DEA* tarafından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya ilemiştir.³³ İlk raporda: Hatay'da Fransızlara ait askeri ve milis kuvvetlerin sayıları ve yerleri ile kullandıkları top, mitralyöz ve cephane hakkında bilgiler verilmiştir. Raporun devamında Türklerin Hatay'a silah ve cephane sevk etme ihtimaline karşı Fransızlar, Gâvur Dağı civarında Kırıkhan ve Aktepe'de 120 kişiden mürekkep bir milis kuvveti oluşturmuşlardır. Bunun yanında Fransızların silah ve cephane depolarının Antakya Kışlasının doğusundaki Pisik Dağı eteğinde ve Antakya Kışlası içerisinde olduğu malumatı da verilmiştir. Bir diğer önemli bilgi de Fransız jandarma karakollarına aittir. Hatay Sancağında yirmi karakolda süvari ve piyadeden oluşan toplamda 176 Fransız askerinin görev yaptığı da bildirilmiştir. Fransız jandarma karakollarının buldukları yerler şöyledir:

Antakya Merkezinde: *Karsun [Karsu], Babutüren [Babatorun], Ordu, Kesap, Şihköy, Süveydiye ve Bedrike,*

Kırıkhan Merkezinde: *Hacılar, Yeniköy, Cesr-i Cedit, Çakallı, Çayır-gâh, Reyhaniye,*

İskenderun Merkezinde: *Beylân, Haytlıkule, Arsus ve yeni ihdas edilen Değirmendere'dir.*³⁴

³³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:428.

³⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:429.

Fransızlar Türkiye'nin Hatay ile olan ilişkisini kesmek için sınır boyunca karakol inşasına teşebbüs etmişlerdir. Türkiye, inşaatları durdurmak için 14 Ocak 1938 tarihinde Fransızların Değirmendere Jandarma Karakolunu, bir onbaşı ve beş jandarmayla kuşatmıştır. Sıcak bir çatışma yaşanmadan Türk askerleri çekilmişlerdir.³⁵ Tayfur Sökmen, gelişmeleri 41. Alay Komutanlığı ile Milli Emniyet Müfettişi Şevki Beyle de paylaşmıştır.³⁶ Ancak *DV*, doğrudan 41. Alay Komutanlığıyla yazışmaması için kendisini ikaz etmiştir. Bilgilerin mülki makamlar üzerinden yürütülmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.³⁷

18 Ocak 1938 tarihinde İskenderun Askeri Kışla Kumandanının keşif ziyareti ve Fransız cephanelikleri hakkındaki kıymetli malumat İskenderun Halkevince *DEA*'ya haber edilmiştir. Malumatta, askeri birliklerden ziyade cephane depolarına ait ciddi bilgiler mevcuttur. Antakya kışlası ile Kedi Dağında altı cephane deposu vardır. İskenderun'da da kışla dâhilinde iki depoları daha vardır. Her bir depoda 200-300 sandık arasında cephane bulunmaktadır.³⁸ Fransızlar Ocak ayının sonlarına doğru askeri yığınaklarını iyice artırmışlardır. Antakya'daki Esat Ağa Hanına 24 Ocak 1938'den itibaren milis kuvvetler yerleştirilmiştir. Ayrıca Bişare Bahçesi civarındaki evlerden bazıları da onlara tahsis edilmiştir. Antakya kışlasına hâkim Pisik Dağına da bir manga asker ve mitralyöz yerleştirilmiştir. Yine bir yüzbaşı ve mülazım, havanın yağışlı olmasına rağmen saatlerce Antakya'daki Cebrail Tepesinde saatlerce askeri tetkikte bulunmuşlar ve arazi üzerinde işaretleme yapmışlardır. Aynı haber, 9 Şubat 1938 tarihinde Seyhan

³⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:404.

³⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:430-431.

³⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:427.

³⁸ Dörtüyl Emniyet Amirliğinden 19 Ocak 1938 tarihinde Emniyet Umûm Müdürlüğüne gönderilen gizli yazı. Yazıda silahların özellikleri detaylarıyla verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:414/416.

(Adana) Valisi Tevfik Hadi Baysal imzasıyla çok gizli ibaresiyle *DV*'ye gönderilmiş ve Yedinci Tümen Komutanlığına da yazılmıştır.³⁹

Cumhuriyet Halk Partisinin kopyası Hatay Halk Partisi de Fransızların Antakya'daki asker, silah ve cephane miktarı gibi bazı bilgileri resmi makamlarla paylaşmıştır.⁴⁰ Demirkapı ve Pisik ve Kale Gönçli [Topboğazı] Boğazındaki Fransız tahkimatı ve askeri krokiler harf inkılabından on yıl sonra bile Eski Anadolu Türkçesiyle çizilmiştir.⁴¹ Yine Fransızlar Ocak ayının sonlarına doğru Halep şosesi üzerindeki Andelf ve Babülhava arasına 4 tank ve bir miktar da asker yerleştirmişlerdir. Kırıkhan'ın dağ köylerine giden yollar geceleri milis kuvvetler tarafından kontrol altına alınmıştır.⁴²

Türk Ordusunun ani bir taarruzu karşısında 22 Şubat 1938 tarihinde sabah saat altıda Antakya'da tahliye manevrası icra edilmiştir. Tatbikatta şehirdeki kışlanın bir buçuk saatte tahliye edilebildiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu tatbikat Türkiye karşıtları arasında büyük bir panik yaratmıştır. Öte yandan Türkler arasında büyük bir sevinç yaratmıştır.⁴³ Fransız birlikleri sadece kara taarruzuna değil hava saldırılarına karşı da savunma tatbikatı yapmışlardır. Tatbikat sırasında Antakya'da üç farklı yerde (Antakya Kışlası-Çekmece Köyü Tepesi-Cebrail Tepesi) asker ve cephane çalılarla maskelenerek makineli tüfeklerle karşılık verilmeye çalışılmıştır.⁴⁴

Mart ayına ait ilk istihbarat raporu Seyhan Valisi tarafından 1 Mart 1938 tarihinde *DV*'ye bildirilmiştir. Hatay'daki topçu birliğinin Halep'e kaydırılacağı ve yerine de Şam'daki Çerkes alayının getirileceği haberi verilmiştir.⁴⁵ Zamanında Çerkes Etem'in adamlarından

³⁹ Antalya Saylavı Tayfur Sökmen imzasıyla Dâhiliye Vekâletine gönderilen 28 Ocak 1938 tarihli telgraf. **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:402-409.

⁴⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:297-300.

⁴¹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:321-322.

⁴² **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:408.

⁴³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:383.

⁴⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:316-317.

⁴⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:382.

olan Çerkes Hasan⁴⁶, Şam'daki Çerkes alayından Reyhaniye'ye getirilmiş ve buradaki Çerkeslere Fransız propagandası yapmaya başlamıştır.⁴⁷

Fransızlar askeri tedbirlerin dışında önemli gördükleri yerlerin haritalarını yapabilmek amacıyla keşiflerde bulunmuştur. Fransızların bu çabası dikkatten kaçmamıştır. İlk olarak 24 Ocak 1938 tarihinde Daz mevkiinde harita yapmakla meşgul oldukları, İskenderun'dan haber verilmiştir.⁴⁸ Bunun yanında Mart ayının ilk gününde Fransızlarca Kırıkhan'ın kuzeyindeki dağ ve tepelerin güneyindeki ovanın haritaların çıkartıldığı Kırıkhan Halkevince *DEA*'ya iletilmiştir.⁴⁹ Haritacıların, 7 Mart 1938 tarihinde Hassa üzerinden Türkiye'ye geleceği istihbar edilmiştir. *DV* konunun araştırılması amacıyla Gaziantep Valiliğine şifreli bir yazı göndermiştir. Gelişmelerden Genelkurmay Başkanlığı da haberdar edilmiştir.⁵⁰ Gaziantep Valisi Rıza Çevik, olayı tetkik ettirmiş ne harita çizmeye gelenin de Hassa yoluyla Türkiye'ye gelen birisinin olmadığını 18 Martta *DV*'ye iletmıştır.⁵¹

Fransızlar levazım ve lojistikte de sıkıntı yaşamamak için bir takım tedbirler almışlardır. 10 Mart 1938 tarihinde bir Fransız binbaşı, bir yüzbaşı ve yirmi milis askerinin Karasu ve Murat Paşa Nehirleri üzerindeki mevcut köprüleri kordon altına alarak askeri kamyonların geçişine elverişli hale getirmişlerdir.⁵² Buna mukabil bu köprüler ile Afrin ve Çataltepe köprülerinin fotoğrafları, Halkevi tarafından alınarak Türk resmi makamlara postalanmıştır.⁵³ Türk yetkililer, olası bir çatışma öncesi Mart ortalarında Antakya'da bulunan nakliye araçları

⁴⁶ Teğmen Çerkes Hasan: Fransızların adamı olup Çerkesleri Türkiye'nin aleyhine teşvik ettiği, Reyhanlı milis bölüğünde çalıştığı ve birkaç Çerkes hariç çabasında başarı olamadığını Milli Emniyet Hizmetleri Başkan Yardımcısı Mehmet Naci Perker imzasıyla 19 Nisan 1938'de Emniyet Umûm Müdürlüğüne ilemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:291.

⁴⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:314.

⁴⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:410.

⁴⁹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:379-381.

⁵⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:371-377.

⁵¹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:369.

⁵² **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:364-368.

⁵³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:319-347.

hakkında teferruatlı bir bilgi toplamışlardır. Hatta araç sahiplerinin isimleri, tipi, modeli yerleşim yerlerine göre dağılımı da belgede mevcuttur.⁵⁴ Buna göre Antakya'da: 135 binek, 59 otokar, 48 kamyonet ve 7 kamyon bulunmaktadır.⁵⁵

Fransızlar bölgedeki Türkler dışındaki etnik yapıdan milis kuvvetler oluşturdukları gibi lejyon askerleri de Mart ayından itibaren Hatay'a taşınmışlardır. Marttan Ekime kadar farklı zaman ve yerlere Cezayir, Tunus, Senegal ve Marakeş kökenli askerlerle sürekli takviyede bulunmuşlardır. Ekim ayına doğru bunların sayısı gittikçe artmıştır. İlk olarak 17 Mart 1938 tarihinde 30 Cezayirli topçu ve tam teçhizatlı 150 Tunuslu asker Antakya'ya getirilmiştir.⁵⁶ Sömürge askerlerinden başka Fransız subayların komuta ettiği Alevilerden de maaşlı asker meydana getirmişlerdir.⁵⁷

Fransızların askeri planlarına Türk Ordusu, 23 Martta sınır boyunda askeri manevra yapma kararı vermiştir. Türk askerlerinin Sancak'a girmesi durumunda Fransız askerlere karşılık vermeden Suriye sınırına çekilmesi emri verilmiştir. Türk Ordusunun hareketinden endişelenen Fransız milis kuvvetleri ailelerini ve eşyalarını Suriye'ye göndermişlerdir.⁵⁸ Ayrıca Fransız jandarma milisleri de hemen hemen her gece Türk köylerine baskın yaparak onları taciz etmişlerdir.⁵⁹ Yine sınırdaki manevrayı izlemek üzere bir Fransız ajan, vize için İskenderun Konsolosluğuna başvurmuştur. Lakin Fransız ajanının gerçek kimliği tespit edilememiştir.⁶⁰ Fransız ajanlar, Türk askeri manevrasının Nisan ayının ilk günlerinde Azez'den Kırıkhan'a kadar uzandığını istihbar etmişlerdir.⁶¹

⁵⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:356/360.

⁵⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:324.

⁵⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:344-352.

⁵⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:295.

⁵⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:348.

⁵⁹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:345.

⁶⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:334-335.

⁶¹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:338.

3 Nisan 1938 tarihinde *DEA*, Antakya ajanından aldığı askeri malumatı *EUM*'a göndermiştir. Malumatta: Fransızların harp usulü ve iki farklı keşif koluna dair bilgi ve krokiler yer almaktadır. Bunlardan birincisi: Altı kişiden oluşan *Ankadre Do Van Le Seksiyon* ismi verilen bölük keşif koludur. Rakip görüldüğü veya kuşatıldığında ne şekilde hareket edeceğini krokilerde yer almaktadır. İkinci keşif kolunun ismiyse *Ankadre Do Van Kolon (Alay) Seksiyon*'dur. İkinci keşif kolu, bir taburdan oluştuğu için sayıca daha büyüktür. Zira bir kolon dört taburdan oluşmaktadır.⁶²

Nisan ayında Türk istihbaratçılar, bir Fransız subayın tayininden istifade etmek istemişlerdir. Memduh Şakir, Acudan Bezo adındaki bir subayın, Fransa'ya döneceğinden ve Fransız askeri planlarını 1.00 Lira karşılığında alabileceğini Türk ajanı Hadi'ye iletmıştır. Türk makamlar, bilgilerin görülmesinden sonra maddi miktarın verilmesinin daha uygun olacağı belirtmişlerdir.⁶³ Ancak 2 Mayıs 1938 tarihinde yapılan incelemeden sonra Memduh Şakir şu bilgiyi vermiştir: Hatay'ın müdafaa planını satmayı teklif edenin Acudan Bezo değil Şark Yarım Tugay Merkezi Arşiv Mutemedi Brison isimindeki gedikli bir başçavuştur. Esasında teklif edilen plan, tabya ve sevkulceyş bakımından kıymetsizdir. Bu bakımdan satın alınmasına gerek yoktur. Zaten Brison da Hatay'dan ayrılmıştır.⁶⁴

Kömür kodunu kullanan Türk ajanı, 5 Mayıs 1938 tarihinde Fransa topçu birliklerini bir kısmı Antakya'dan Halep gönderildiği bilgisini vermiştir. Ayrıca ağır silahlarla donatılmış 500 kişilik bir birlik, Lazkiye'den Hatay'ın Maaf-Kastalı Karakoluna yerleştirilmiştir. Birlik kaydırmanın dışında 27 cephane yüklü kamyon da Halep'ten Antakya'ya gönderilmiştir.⁶⁵ Selim kod adını kullanan Türk ajanı da Halep'e 800 mevcutlu bir tabur Cezayir askerinin geldiği ve kısa süre

⁶² **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:309/311.

⁶³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:301.

⁶⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:123.

⁶⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:122.

sonra İskenderun ve Antakya'ya sevk edilecekleri aktarmıştır.⁶⁶ 10 Mayıs'ta teyide muhtaç bir istihbarat gelmiştir. Suriye'deki Fransız Kont Do Martel'in komutanlığı bırakacağını ve yerine Front Populaire Partisi taraftarı radikal sosyalist ve istihbaratçı General Gatroux'un geleceği söylenmiştir. Çelişkili haberin başka kaynaklarca da araştırıldığı belirtilmiştir.⁶⁷ Lakin bir sonuç çıkmamıştır.

17 Mayıs 1938 tarihli Antakya Müstakil Mıntka Komutanı Collet imzasıyla Antakya Müstakil Grup Komutanlığı süvari birliklerine olağan ve olağanüstü durumlarda karşılaşacakları olaylar hakkında neler yapmaları gizli bir yönetmelikle talimat verilmiştir. Talimatın içeriği Türk ajanlarca ele geçirilmiştir. Ele geçen yönetmelikte: Gündüzden farklı olarak gece neler yapılacağı, hadiseler karşısında nasıl tutum takınılacağı, çete saldırıları karşısında nasıl davranılacağı ile emir komutanının nasıl işleyeceği hususları yer almaktadır. Farklı yerlerdeki karakolların durumu, süvari müfrezelerinin yapacakları da emirler arasındadır.⁶⁸

Fransa 2 Haziran 1938 tarihinde güç gösterisi yapmak ve göz korkutmak amacıyla kara ordusunun yanında Akdeniz Filosuna mensup kırk parçalık bir filotillayı Doğu Akdeniz'e yollamıştır. Filotilla iki günden beridir Beyrut-Trablus Şam ve İskenderun sahilinde devriyeye çıkmaktadır.⁶⁹

Şüphesiz Fransızlar da Türk Ordusunun hareketlerini yakından izlemişlerdir. 4 Haziran 1938 tarihinde 22 vagonluk bir topçu birliğinin saat 23.00'da Payas'a geldiğini ikinci bir trenin beklendiği haberi Fransızlara çalışan Hasan Hasip tarafından aktarılmıştır Fransızlar, Cenup Demiryollarında gardıfren olarak çalışan Halepli ve Antakyalı Süryanilere, özel görevler vererek bilhassa haber alma işlerinde kullanmışlardır.⁷⁰

⁶⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:119-120.

⁶⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:117.

⁶⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:2/4.

⁶⁹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:41.

⁷⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:82-83-86.

Mürşitpınar İstasyonu pompacısı Müslim, Türk istihbaratına istasyonda olan bitenleri anlatmıştır. Anlatılanlar, 6 Haziran 1938 tarihinde Urfa Valisi Kazım Demirer tarafından bir telgrafla *DV* haberdar edilmiştir. Telgrafta: “Fransızların yedi gün evvel 40 vagon Senegalli asker ile bir miktar süvariye Suriye’ye getirdikleri, Fransızlar Halep’teki askerleri geceleyin şehir dışına çıkarıp gündüz şehre getirerek sürekli asker getirdikleri zannını vermek istedikleri” yazmıştır. Ayrıca Halep’te Dr. Antonyan isimli Ermeni, Hatay’ın müdafaası için 17.00 altın yardım topladığı ve Ermeni zenginleri Yardım Cemiyeti altında topladığı da belirtilmiştir.⁷¹

7 Haziran 1938 tarihinde *MEH*: Hatay’daki Suriye Jandarmasının elindeki Alman mavzerlerinin Fransız menşeli silahlarla değiştirildiği, alınan mavzerlerin Ermenilere dağıtıldığı hususunda *EUM*’u uyarmıştır.⁷² Yine Gaziantep Valisi Ali Rıza Çevik de, Suriye Hükümetinin Hatay’daki Ermeni ve Araplara çok miktarda silah ve cephane dağıttıklarını, Halep ve Şam’daki askerleri gizlice Hatay sınırına gönderdiklerini belirtmiştir.⁷³ Daha sonra yapılan incelemede Fransızların Halep ve Şam’dan sınıra asker takviyesi yaptıkları ile Ermenilere mavzer dağıttıkları haberleri asılsız çıkmıştır.⁷⁴ Böylece Fransız ajanlar, yalan istihbarat üreterek bölgeyle yakından ilgilendiklerini göstermek istemişlerdir. Nitekim İskenderun’a sevk edilmek üzere Cezireye 6.000 Fransız askerinin de gönderildiği gerçek dışı çıkmıştır.⁷⁵

8 Haziran 1938 tarihinde Kamışlı istihbarat subayı ile Belediye Reisi Mişel, Haziran ayı içerisinde Kamışlı Mimarbaşı otelinde iki defa toplantı yaparak Kamışlı-Türbesipi arasından Türkiye’nin herhangi bir saldırısını önlemek amacıyla görüşmelerde bulunmuşlardır.⁷⁶ Bu olaydan dört gün sonra Fransızlar lüzumu halinde Meydan-ı Ekbez ve

⁷¹ *EGM Arşivi*, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:82.

⁷² *EGM Arşivi*, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:81.

⁷³ *EGM Arşivi*, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:79.

⁷⁴ *EGM Arşivi*, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:262.

⁷⁵ *EGM Arşivi*, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:259.

⁷⁶ *EGM Arşivi*, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:36.

Raco arasındaki Heredere [Cisr-i Hadid] Köprüsüne dinamit yerleştirdikleri haber alınmıştır. Lakin *MEH* olayı incelettirmiş ve köprüye dinamit konulmadığını tespit ederek *EUM*'a ilemiştir.⁷⁷

Askerlerin Hatay'a yerleşmesinden sonra *DEA*'dan en iyi ve gözü pek Türk ajanları talep etmişlerdir.⁷⁸ Bu talebin yanında askerlerin güvenliğini sağlamak üzere bir emniyet teşkilatının kurulması gündeme gelmiştir. Güvenlik dışında suikastlar, gıda maddelerine ve suya hastalık aşılınması, asker arasında irtica ve komünistlik gibi fenalıkların yapılması da muhtemeldir. Dolayısıyla bir emniyet teşkilatının kurulması elzemdir. Teşkilat için *DV*, Genelkurmay Başkanlığına başvurmuştur.⁷⁹

Fransız ajanlar, Türk askerini bölge halkının gözünden düşürmek amacıyla kontrespiyonaj da üretmiştir. Örneğin Ağustos ayının ilk günlerinde Türk askerlerinin kıyafetinin eski, yamalı, intizamsız ve yırtık olduğu ile askerinin hasta ve cılız olduğu dedikoduları yayılmıştır. Hâlbuki böyle bir durumun söz konusu olmadığı 39. Dağ Tugay Komutanı Nazmi Gönel tarafından VI. Korkomutanlığına yazılmıştır.⁸⁰ Zira iaşe müşkülâtı yaşanmadığı gibi her ere üç kat elbise verilmiştir.⁸¹ Maalesef bu dedikodu, Başvekâlet, Milli Müdafaa Vekâleti ve askeri birimler arasında birçok yazışmaya sebebiyet vermiştir.

Bir diğer Türk ajanı Fethi, Hatay'daki Erginlik Cemiyetinden derlediği verileri 2 Ağustos 1938 tarihinde raporlaştırarak Türk ma-

⁷⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:52.

⁷⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:275.

⁷⁹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:276.

⁸⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:214. 19 Şubat 1935 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyetinin de görüşü alınarak Mareşal Fevzi Çakmak imzasıyla eski askeri tabirlerin ve rütbelerin yerine Öz Türkçe karşılıklarının kullanılması için bir yasal düzenleme önerisi yapılmıştır. Teklif daha sonra yasalaşmıştır. Lakin bazı kelimeler tutmamıştır. Onlardan biri de korkomutanlığıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: T.C. Büyük Erkânıharbiye Reisliği X. Şube, **Rütbe ve Birliklerin Öz Türkçe Karşılıkları**, Ankara, 1935. Bu konuda bizi yönlendiren Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivinden emekli Albay Suat Akgül'e çok teşekkür ederim.

⁸¹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:212-213.

kamların hizmetine sunmuştur. Raporda, Hatay ve Suriye'deki Fransız milis kuvvetleri hakkında teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Suriye'deki milis kuvvetlerin, bir siyasi başkaldırıyı basturmak amacıyla Collet'in teşebbüsüyle 1925'te Şam İsyanı sırasında bir piyade ve süvari birliğinin karışımı olarak kurulmuştur. Ayrıca Şam İsyanında teşkil olunan Çerkes Süvari Alayına, Dürzü ve Havranlılar ile kuzeyde de Kürtlerden bir alay daha eklenerek halka genişletilmiştir. Başlarında istihbarat subayları bulunan milis kuvvetler, zamanla orduyla birleştirilmiştir.⁸²

Toplamda 23 tabur olan milis kuvvetler halen Fransa'nın Şark Ordusuna bağlı olarak görev yapmaktadırlar. Bunlardan biri Kırıkhan'da biri Reyhaniye'de, iki süvari bölüğü de Sancakta'dır. Ayrıca iki tabur Antakya ve İskenderun'da, bir taburda Hatay'da bulunmaktadır. Üç zırhlı otomobile sahip milis kuvvetler arasında 30 kadar da Türk bulunmaktadır. Her bir taburun kadrosu 800 civarındadır. Ekseriyeti Alevi, Rum, Kürt, Arap ve Ermenilerden oluşmaktadır. Tabur ve bölük komutanları Fransız'dır. Takım komutanlarının çoğu Türk düşmanı Ermeni, Alevi ve Ortodokslardan oluşmaktadır. Reyhaniye Süvari Bölüğünün başında Çerkes Etem'in efradından Çerkes Hasan bulunmaktadır. Harp için hazırlık yapan birliklerde süvariler 30, piyadeler 14 Lira maaş almaktadırlar. Fransızlar bu milis kuvvetlerden 1.500 kişiyi mahalli zabıta kuvveti olarak kullanmak niyetindedirler.⁸³ Türk istihbaratçıları, Hatay'ın bağımsız olmasından Fransız askerlerinin çekilmesine kadarki süreçte bütün askeri faaliyetleri izlemişlerdir.

3- Nüfus Kütüğü ve Seçim

Bağımsız bir Hatay Devleti ile parlamentonun zemini, sağlıklı oluşturulacak bir nüfus kütüğü dayanacaktır. Ancak Fransızlar, nüfus sayımından birkaç yıl önce Türk nüfusu eritebilmek için Arapların yoğunlukla yaşadığı güney kısmı Sancak'a dâhil etmişlerdir. Ayrıca

⁸² EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:271.

⁸³ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:272.

Türkleri de azınlık olarak görmeye başlamışlardır.⁸⁴ Öte yandan Türkiye’de 1937’nin son günlerinden itibaren bütün Hataylıları ve hatta ailesi Hataylı olmayıp da memurken orada doğanları bile Hatay’a göndermiştir.⁸⁵ Bu sıkıntılar arasında nüfus tespitine başlanılmıştır.⁸⁶ Dolayısıyla bölgedeki 15 Nisan 1938’de yapılması öngörülen seçimleri düzenlemek ve denetlemek için Cemiyet-i Akvam bir seçim komitesi göndermiştir.⁸⁷ Türkiye’nin sayımla ilgili temel tezi: Seçmenlerin istediği etnik veya dini gruba kayıt olabilmeleridir. Lakin Fransa ve Suriye, gönül rızasına dayanan, geçişkenliğe müsaade etmeyen farklı bir tutum geliştirmişlerdir. Nihayet Ankara’nın önerisi 19 Mayıs 1938’de kabul edilmiştir. Ancak önerinin kabul görmesinden evvel etnik gruplar arasında usulsüzlükler ve arbedeler yaşanmıştır. Gerginlik iyice yükselmiştir. Ölüm ve yaralanmalar yaşanınca örfi idare ilan edilmiştir.

Bu arada antlaşmalara uymayan ve aykırı davranan Delege Garreau görevden alınmış ve yerine Albay Collet atanmıştır.⁸⁸ Asayiş ve güvenliği sağlamak amacıyla Albay Collet komutasındaki Fransız askeri birlikleri Hatay’a girmiş ve sayıma ara verilmiştir. Tansiyonun bir

⁸⁴ Sarımay, a.g.m., s. 7.

⁸⁵ Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatayın O Günleri**, İstanbul, 1972, s.91.

⁸⁶ Sancak Statü ve Anayasası’nda, Sancak’ta yapılacak seçimlere dair ayrıntılı hükümler yer almaktadır. Statü’nün 8-12. Maddelerinde Sancak Yurttaşlığı ile ilgili hükümler düzenlenmiştir. Buna göre Sancak’ta belirli bir tarih itibarıyla ikamet eden ve Sancak’ta doğup başka yerlere göç etmiş kişilere, Sancak Yurttaşlığı hakkı tanınıyordu. Sancak’ın 40 üyeden oluşacak meclisi için yapılacak seçimin ilk aşamasında seçmenler kendilerini, Cemiyet-i Akvam Seçim Komisyonu’nun gözetiminde, “Türk Cemaati”, “Alevi Cemaati”, “Arap Cemaati”, Ermeni Cemaati”, Rum Ortodoks Cemaati”, “Kürt Cemaati” veya “Diğer Cemaatler”den birine kaydettireceklerdi. Anayasaya göre seçmen yazılım işlem sonuçları ne olursa olsun oluşturulacak mecliste her cemaatin sahip olacağı asgari vekil sayıları da belirlenmiştir. Buna göre seçim sonucu oluşacak Türk Cemaati’nden en az 8, Alevi Cemaati’nden en az 6, Arap Cemaati’nden en az 2, Ermeni Cemaati’nden en az 2 ve Rum Ortodoks Cemaati’nden ise en az 1 vekil bulundurulacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Levent Duman, **Vatan’ın Son Parçası Hatay’daki Uluslaştırma Politikaları**, İstanbul, 2016, s.256-257.

⁸⁷ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, “Fransa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Türk Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980**, C I, Editör: Baskın Oran, İstanbul, 2002, s.287.

⁸⁸ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul, 2013, s.170.

türlü düşmemesi üzerine Fransa, Hatay yönetiminin Türklere devredilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine 6 Haziran 1938 tarihinde Hatay valiliğine Dr. Abdurrahman Melek'e getirilmiştir.⁸⁹ Başta Tayfur Sökmen olmak üzere bölgedeki Türk ileri gelenler, Fransız idaresinde bir vazife görmeyi münasip görmemişlerdir.⁹⁰ Uyarılara rağmen Dr. Abdurrahman Melek, 6 Haziranda valilik görevine başlamıştır.⁹¹ Öte yandan bozulan asayiş temin edilemediğinden sayım komisyonu çalışmalarına ara vermiş sonra da 26 Haziran 1938 tarihinde Hatay'ı terk etmiştir.

Türk istihbaratı nüfus sayım sürecinin öncesini ve sonrasını yakından takip etmiştir. Çünkü Hatay'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Türkiye'ye ilhaki bu sayıma bağlıdır. Buradaki aksama ve aksilik sonraki süreci akamete uğratacaktır. Hatay daha sayım atmosferine girmeden evvel yerel partnerler ve sivil toplum kuruluşlarıyla temasa geçilmiş ve ilişkiler sıklaştırılmıştır. 18 Mart 1938 tarihinde *EUM*'a gönderilen bir raporda Hatay ve havalisindeki etnik unsurlar, Fransız istihbaratı, Halkevleri, demografik yapı ve sivil toplum kuruluşları değerlendirilmiştir. Raporda özellikle Halkevlerinin verimsizliğinden ve yöneticilerinin beceriksizliğinden bahsedilmiştir.

Raporda özetle şunlar yer almaktadır: “Hatay'ın istiklali için faal unsurlar Halkevleri ve Anavatandan bölgeye giden münevver zümredir. Halkevleri temsilcileri cahil ve mütegalibe ruhlu şahıslardan seçilmesi ve idaresizlikten dolayı Türkler arasında tefrika meydana gelmiştir. Ayrıca Alevi unsurların elde edilmesi için harcanan emek ve paraların karşılığında ancak % 10-15 oranında kalmıştır. Bu akim me-

⁸⁹ Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarımay-Hüsamet'in Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001, s.97.

⁹⁰ Sökmen, **a.g.e.**, s.101-102.

⁹¹ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.49-53. A. Melek hemen Vedi Münir Karabay'ı Belediye Başkanı, Süreyya Halefi de kaymakam olarak atamıştır. Bunun dışında bazı idari makamlarda da tercihte bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Resul Yavuz, **Hatay Sorunu ve Basın**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004, s. 115.

saiden dolayı Fransızlar vakit kazanıp fırsatlar elde etmiştir. Bu sebeplerden ötürü Halkevleri kendisinden umulan faydayı vermemiştir. İskenderun Halkevi Reisi Abdurrahman Mürsel, kimseyi Halkevi gayesi için kazanamamıştır lakin yerine gelen Mühendis Kemal çok kısa bir sürede başta Alevi ve Ermeniler olmak üzere herkese Halkevini sevdirmiştir. Bunun için Halkevi yöneticilerinin çalışkan, münevver, feragat-ı nefis sahibi ve Anavatandan gelen görgülü kişilerden seçilmesi önerisinde bulunulmuştur. Anavatandan gelen münevver zümrenin pek azı Halkevinde kullanılmaktadır. Zira mevkilerini kaybetmek istemeyen Halkevi yöneticileri bunları görmezden gelme ve ufak tefek işlerde kullanma yolunu tercih ederek bilhassa gençleri teşkilat içine almamaktadırlar. Hatta bölgedeki Halkevlerinin çalışmasından memnun olmayan bazı Türk köyleri, 200-300 kişilik silahlı kuvvetlerle Halkevlerini basarak yönetimi değiştirme tehdidinde bulunmuşlardır. Durumdan haberdar olan Konsolos Feyruz Beyin araya girmesiyle teşebbüs önlenmiştir.⁹²

Fransızlar Halkevlerinin faaliyetlerine karşılık şu önlemleri almışlardır: Karşı propaganda ve tazyik, Suriye'den ayrılmak istemeyen cemiyetler kurmak, para ve silah dağıtmak, faal bir casus teşkilatı kullanmak ve nüfus tescil işlerinde Türklere azami zorluk çıkartmaktır. Öte taraftan Delege Garreau başta olmak üzere mahalli hükümet tüm imkânlarıyla cahil halk üzerinde propaganda yaparak Fransız mandası lehine çalışmaktadırlar. Yine başında Fellah Zeki Arsuzi, Rum Ortodokslardan Dr. Alber Beyluni, Fellah Hasan Cebbare'nin bulunduğu "İttihad-ı Anasır Cemiyeti" teşkil edilerek Arap ve Alevi köylerde şubeler açılmış, silah ve para dağıtmışlardır. Şam'dan Nebihilazım iki defa Antakya ve İskenderun'a gelerek bu cemiyet için Garreau görüşmüştür. Cemiyet taraftarları ve bazı Arap köylüleri, Türk köylerine taarruz etmektedirler.⁹³ Yakın zamanda Karbeyaz Köyüne saldırmışlardır.

⁹² EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:294.

⁹³ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:294.

Seçimi Türklerin kazanma ihtimaline karşı Garreau ve diğer yöneticiler, gerektiğinde Arap köylerini isyan ettirebilmek amacıyla bol bol silah ve para dağıtmaktadırlar. Fransızların casus teşkilatı çok kuvvetlidir. Çünkü Heyet-i Temsiliyede konuşulanlar günü gününe ve saat saatine kadar Garreau'ya aksetmektedir. Ertesi gün öğrenilenler belirli plan çerçevesinde şehre dedikodu olarak yayılmaktadır. Örneğin Dr. Vadi'nin tutuklanmasına sebep olan yazının müsveddesi basılmadan daha önce Garreau'nun eline geçmiştir. Suriyeli Arapların seçmen kütüğüne yazılmaları gayet basit ve kolaylıkla sağlanmaktadır. Öte yandan Türkler için epeyce zorluk çıkartılmakta ve isimleri tescil edilmemektedir. Halkevi üyeleri ile Fransızların nüfus memurlarından alınan bilgilere göre 20 yaş ve üzeri seçmenlerin nüfusu şöyledir:

Türk Seçmen: 70-80.000

Alevi Seçmen: 45-50.000

Ermeni Seçmen: 20-25.000

Rum Ortodoks Seçmen: 6-7.000

Arap Sünni Seçmen: 5-6.000

Çerkes Seçmen: Az bir miktar".⁹⁴

Halkevlerinin yanlış uygulamaları 11 Temmuz 1938 tarihli bir rapora da yansımıştır. Zira Antakya'da Halkevi inzibatları kollarına kırmızı ve beyaz şerit takmaları, yöneticilerin halkevlerini boş bırakmaları ve 20-25 inzibat aynı anda bir arada bulunmaları eleştirilmiştir.⁹⁵ Böyle tavırları olsa olsa Fransız istihbaratının işlerini kolaylaştıracak uyarısında bulunmuşlardır.

Türk ajanı Macid: "Fransızların Mart ayından itibaren kütükleri lehlerine göre oluşturabilmek için Arap milliyetçisi İttihad-ı Vatanîlerin teşkilatlarını genişletmek istediğini" Türk makamlara bildirmiştir. Zira Fransızlar, Orta Kuseyr'in [Kusayr] Nakabris Arap Köyünde bir

⁹⁴ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:295.

⁹⁵ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:48.

şube açmak istemişlerdir. Ancak yoğun tepkiyle karşılaşınca vazgeçmişlerdir. *Yenigün* gazetesinin yayınlanmasının engellenmesi üzerine Türk tezini savunan broşürlerin Şükrü Balcı, Vedi Münür Karabay, Bekir Sıtkı Kunt, İsmet ve Remzi Siloez'den oluşan tarafından dağıtılması için bir heyet oluşturulmuştur. Türk yöneticiler, Kuseyrlilerin desteğini almak için Kuseyri Mustafa'nın evinde 22 Mart 1938'de Kaymakam Selahaddin ve Ahmet Mithat'ın katıldığı bir toplantıda Kuseyrlilerin Türklerin lehine hareketleri temine çalışmışlardır.⁹⁶

Fransızlar ve yerli işbirlikçileri sayım sürecine sık sık müdahale etmek istemişlerdir. Benzer bir olay Mayıs ayının ilk haftasında yaşanmıştır. Zamanla yarışan ve acele hareket etmek zorunda olduğunun bilincindeki Tayfur Sökmen, 7 Mayıs 1938 tarihinde gece saat 02.00 gibi telgraf makinasının başına geçmiştir. Çünkü Antakya Başkonsolosu Celâl Karasapan'ın getirdiği önemli bilgilerin acil koduyla Ankara'ya gönderilmesi gerekmektedir. Celal Beyin elindeki malumatlar, Hatay Halk Partisi ile Kırıkhan Halkevinden derlenmiştir. Ankara'ya gönderilen telgrafta özetle şu bilgiler yer almaktadır: 5 Mayıs'ta Kırıkhan İstihbarat Zabiti Porsel, Kırıkhan mülki yöneticileri ile güvenlik bürokrasisini ziyaret ederek, Türkler lehine gelişmekte olan seçime müdahale etmek istemiş ve seçmenleri tehdit etmiştir. Fransız taraftarı Kürt Memduh Selim, Koço'nun silahlı adamlarıyla Aktepe'ye gelerek Türk seçmen listesine yazılmak isteyen Kürtleri tehditle diğer anasının listesine yazdırmaya başlamıştır. Partizanlar silahlı bir şekilde sayım şubeleri civarında kabadayılık yaparak halkı tehdit etmişlerdir.

6 Mayıs'ta 10 kadar Suriyeli Kürt seçmen listesinde isimleri olmasına rağmen oy kullandırmaya çalışmışlardır. Halkevi temsilcilerinin itirazı üzerine Memduh Selim'in işareti üzerine partizanlardan Mehmet Ali ve Koço'nun oğlu Mehmet, halkevine saldırarak cam ve çerçeveyi indirmişler ve Mehmet Kılınç'ın da evini de silahla taramışlardır. Ölüm ve yaralanmanın olmadığı saldırı da Türkler tedirgin olmuştur.⁹⁷ Kırıkhan istihbarat subayı olay mahalline intikal etmişse de

⁹⁶ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:330-331.

⁹⁷ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:112.

saldırganlar hakkında bir işlem yapmamıştır. Bırakın işlem yapmayı mağdur Türklerin evlerini ve işyerlerini tazyik etmeye ve aramaya başlatmıştır. Hatta Türk'e rey verenlerin yiyeceği tekmeyle sonra görürsünüz diyerek halka korku vermeye çalışmıştır. Bunun üzerine Türk temsilciler olayı Cemiyet-i Akvam delegelerine şikâyet etmişlerdir.⁹⁸

Benzer tür davranışlar İskenderun'da yaşanmıştır. Jandarma ve partizanlar tarafından Türklere saldırılmış ve kütüğe kaydolmalarına mani olunmuştur. Saldırı da beş Türk yaralanmıştır. Türkler bunun üzerine İskenderun Halkevine sığınmışlardır. Saldırganlar görmezlikten gelinmiş ve haklarında işlem yapılmamıştır. Öte yandan provokatör olduğu gerekçesiyle Halkevi memuru Bay Bostan tutuklanmak istemiştir o da bunun üzerine Türk Başkonsolosluğuna sığınmıştır. Delege Roger Garreau, tüm uyarılara rağmen işlem yapmamış ve yaşananları geçiştirmekle yetinmiştir. Saldırganlarla ilgili Beyrut'a gidip geldikten sonra işlem başlatabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Garreau'un tavrı sayımın Türklere aleyhine sonuçlanması için çabaladığı intiba uyanmaktadır. Bu ortamda seçim yapılamayacağı aşikârdır. Ankara, 24 saat içinde güvenlik sağlanamazsa Paris'e sayımların tehir edilmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur.⁹⁹

Fransızlar Türk aleyhtarı etnik yapıyı homojenleştirmek için yoğun çaba harcamışlardır. Nitekim 9 Mayıs 1938 tarihinde Tayfur Sökmen, Hatay Halk Partisi Başkanlığından gelen: "Fransız istihbaratının haftalardan beri devam eden gayretleri sonucu Usbecilerle, İttihad-ı Vatanî Partisini birleştirerek Cephe-i Müttehide-i Vataniye ismiyle birleştirdiği", bilgi notunu *DV*'ne iletmiştir. Notun devamında ana caddelere yerleştirilen Arap kökenli askerlerin Türklere saldırmaya başladığından bahsedilmiştir. Hatta Anavatandan gelen Ahmet Çavuş'un üstü aranmış, üstünden bir şey çıkmamasına rağmen dövülerek kışlaya götürmüştür. Yine askeri kuşatmadan dolayı Kırıkhan ve

⁹⁸ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:113.

⁹⁹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:114.

Reyhaniye şubelerinden gelen özel postaların geciktiğinden doğru dürüst malumat alınmadığını da bildirilmiştir.¹⁰⁰

10 Mayıs'ta Beylan Gediginde sayım sürecinde yaşanan bir gelişme 11 Mayıs 1938 tarihinde Tayfur Sökmen imzasıyla Ankara'ya iletilmiştir. Seçmen kütüklerine kayıt işlemlerinin başlaması üzerine süreci kontrol altında tutmak isteyen 20 kişilik silahlı Usbeci ve Zeki Arsuzi, İskenderun'a gelerek ortalığı karıştırmaya başlamıştır. Antakya'dan destek geldiği haberi üzerine İskenderun Halkevi Başkanı Kemal Alpar, nahiye müdürüne müracaat etmişse de bir netice alamamıştır. Bunun üzerine Beylan Halkevine müracaat ederek gelenlerin men edilmesi için yanlarında polis de olduğu halde Beylan Boğazına gitmişlerdir. Bu sırada İngiliz Konsolosu da tesadüf eseri olay yerinden geçmektedir. Durum hemen ona da iletilmiştir. Tutumlarının sadece silahlı çetelere yönelik olduğu özellikle vurgulanmıştır. Konsolos da izahat için teşekkür ederek ayrılmıştır.¹⁰¹ Görüldüğü üzere baskı ve usulsüzlüklere karşı Türkler tepkilerini ortaya koymuşlardır.

11 Mayıs 1938 tarihinde Antakya Başkonsolosunun Payas'tan aldığı bilgileri Ankara'ya göndermiştir. Reyhaniye'de Arap Usbeciler ile İttihad-ı Anasırcılar, Türk mümessilleri tahrik ve protesto ederek onların kayıt bürolarını bırakıp gitmelerine sebebiyet vermişlerdir. Türkler durumu Cemiyet-i Akvam'ın delegelerine şikâyet etmiş ve durumu yerinde bizzat onlara da göstermişlerdir. Türkler yaşananlardan dolayı Uluslararası Komisyonun Kâtip-i Umûmisi Anker'e de yakınmışlardır.¹⁰²

Fransızlar sadece Suriyeli Arapları kullanarak değil bazen de kendi subay ve askerleri vasıtasıyla baskı yapmaktadır. Böyle bir olay 17 Mayıs 1938 tarihinde Aktepe'de yaşanmıştır. Fransız bir zabıt, üç zırhlı otomobille Aktepe'ye gitmiş ve seçmen kütüğünün oluşturulduğu derenin önünde bir saat kadar durarak halka psikolojik baskı yapmıştır. Kırıkhan Jandarma Onbaşı Mustafa, Ceylanlı Köyünde

¹⁰⁰ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:95.

¹⁰¹ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:111.

¹⁰² **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:94.

halkı Türk yazdırmaya teşvik ettiği gerekçesiyle Kırıkhan İstihbarat Zabiti, Mustafa'ya bir ay mahkûmiyet vererek İskenderun'a sevk etmiştir. Aktepe Hadisesinde gözaltına alınan Ali Kılınç, Hüseyin Paşa ve Ökkeş'in mahkemesi 15 Mayıs'ta yapılmıştır. Savcı tutuklama talep etmişse de hâkim talebi yerinde görmeyerek gözaltındakileri tahliye etmiştir.¹⁰³

Fransızlar Hatay'ın nüfus yapısını değiştirmek için kimi zamanda nüfus kaydirmaları yapmışlardır. *DEA* Ziya Oral el yazısıyla 23 Mayıs 1938 tarihinde çektiği bir telgrafta: Hatay'ın etnik yapısını değiştirmek, seçmen kütüğünde avantaj sağlamak üzere birçok Ermeni'nin Hatay'a gönderilme planının yapıldığından bahsetmiştir.¹⁰⁴ 23 Mayıs'ta Gaziantep Valiliği Suriye'nin Bab ve Mümbiç bölgesindeki seyyar Arapların 6 Suriye Lirası karşılığında Hatay'a gönderilerek seçime katılmalarını teşvik ettiklerini öte yandan seçmen kütüğüne kayıtlı Türklerin ise geliş ve gidişlerini zorlaştırdıklarını haber etmiştir.¹⁰⁵

24 Mayıs 1938 tarihli *DEA*'nın raporunda Kömür kod adlı Türk ajanı tarafından haber verilmiştir. Fransızların muhbiri durumundaki Tefik Garip adlı şahıs Türklerin seçimlerdeki genel tutumlarıyla ilgili Fransızlara malumat vermiştir. Memduh Selim, Türk listesinde yer alan Kürtlerin baskı neticesinde yazıldığını iddia ederek kayıtların iptali için komisyona başvurmuştur. Suriye ve Lübnan'dan Hatay'a sevk edilen Ermenilerin hiç birinde vesika olmamasına rağmen Ermeni Heyet-i İhtiyariyesi tarafından kendilerine şahadetname verilerek seçmen kütüğüne yazıldıkları da bildirilmiştir. Türk listesine yazılan Kürtler şiddete uğramıştır. Örneğin Kürt Ali oğlu Ömer, Kürt Kulübü mensupları tarafından dövülmüştür.¹⁰⁶

12 Haziranda Süveyde Nahiyesinde Türklere karşı oy kullanan Şeyh Maruf'un adamları, Uspeci ve Ermenilerin saldırılarına uğramış-

¹⁰³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:110.

¹⁰⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:103-104.

¹⁰⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:89.

¹⁰⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:88.

lardır. Saldırı sırasında daha sonra biri hastanede ölecek olan iki Tunuslu asker yaralanmıştır. Bityas'ta [Batıayaz] Türklere yardımda bulunan bir Türk, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Sırrı tarafından darp edilmiş ve karakola götürülmüştür. Kırıkhan'daki seçimde Arapların her an Türklere saldırmak için her an harekete geçebilecekleri görülmüştür.¹⁰⁷

13 Haziran 1938 tarihinde Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı da topladığı on altı maddelik istihbarat bilgilerini çok gizli ibaresiyle *DV*'ye bildirmiştir. Bunlardan dördüncü madde çok ilginçtir. Zira sayım sürecinde Türklerin giriş ve çıkışlarını daha sıkı kontrol etmek amacıyla Fransızlar, Hatay sınırının güney kısmındaki Lazkiye ve Halep kısmına karakollar açmaya karar vermişlerdir. Raporun beşinci maddesinde Türk taraftarı Şeyh Maruf'un oğlu İzzet'in cebine kokain konularak tevkif edilmiştir. Böylece muhaliflere kolayca iftira atılabilmektedir. Yine Antakya Hadisesinden dolayı halk Collet'e itimatlarının kalmadıklarını yüzüne söylemişlerdir. Evvelce Türk taraftarı olduğunu beyan eden Kürt Reşit'in mebus vaadiyle Fransızlar tarafından kandırılmıştır. Fransa taraftarı olduğu ortaya çıkınca taraftarlarının uzaklaşmaya başlamıştır. Uzaklaşan gruba Fransa'nın Azez Müsteşarı uyarıda bulunarak, Türklere yardım etmemeleri tembih edilmiştir. Yine Fransız subaylar köyleri dolaşarak halkı tehdit etmişlerdir. Ya da yerli işbirlikçileriyle Arap ve Kürtlere Türklere oy vermemeleri istenmiştir. Aykırı hareket edecek köylerin bombalanacağı tehditleri savurulmuştur.¹⁰⁸

17 Haziran 1938 tarihinde Reyhanlı Halkevi üyesi Kemal tarafından *DEA*'ya şu bilgiler verilmiştir. Hamam Nahiyesinden Gençzâde Ahmet tarafından Türklerin seçmen kütüğüne kayıt ettirilen 40 kadar Kürt, nahiye müdürü ve jandarma komutanı tarafından ölesiye dövülmüştür. Türkiye taraftarı bazı Türkler saldırıya uğramışlardır.

¹⁰⁷ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:73; Payaşlı, a.g.m., s. 225.

¹⁰⁸ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:66/70.

Reyhaniye Sazlık Köyü ahalisinden Ali ile Killik Köyü ahalisinden Cafer Ağa, Arapların suikastı neticesinde öldürülmüştür. Ermeniler de yayalara çıkmak bahanesiyle istihbaratçılarla temasa geçip sayım için gereken evrakları almışlardır. Antakya Hadisesinden sonra tevkif edilen Usbeci ve İttihad-ı Anasırcıların tahliye edilmesi için Collet'e Rum ve Aleviler baskı yapmaya başlamışlardır. Collet durumu yeniden tahkik ettireceğini söylemiştir. Asayiş için yakında buraya 500 ile 1.000 arasında Türk askerini geleceğini bildirmiştir. Sancak'ta müşterek asayişin sağlanması için Türk askeri davet edilmiştir. Yakında 1.200 asker Sancak'a gelecektir gibi ifadeler kullanmıştır.¹⁰⁹

Yukarıda kabaca bahsettiğimiz olayların bir türlü yatışmaması üzerine Türkiye ve Fransa ikili görüşmelerle soruna çözüm arayışına girmişlerdir. Gerginliğin düşürülmesi ve sayımın gözetim altında tutulabilmesi için 2.500'i Türk, 2.500'i Fransız olmak üzere toplamda 5.000 kişilik karma askeri birliğin Hatay'a gitmesine karar verilmiştir. Karar gereğince Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk birliği Hatay'a hareket etmiştir. Kısa bir süre sonra Türk Ordusunun İskenderun Kolu, 5 Temmuz 1938 tarihinde saat 11.00'de İskenderun'a tezahüratlar altında girmiştir. Saat 12.00'de İskenderun Başkonsolosu Fethi Belli, Hatay Valisi Dr. Abdurrahman Melek, İskenderun Halkevi Başkanı Hamdi Bey, Halk Partisi Başkanı Abdülgani Türkmen ve diğer anasırdan oluşan heyet, askeri sevinçle karşılanmışlardır.¹¹⁰ İskenderun hükümet konağı ve sokakları Türk bayraklarıyla donatılmıştır. Davul ve zurnalarla milli havalar çalınmış ve coşkulu bir karşılama olmuştur. Gece de fener alayı düzenlenmiştir.¹¹¹ Sancağa, Türk askerinin vasil olması milli bir hareket ve kaynaşma yaratmıştır.

¹⁰⁹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:60-61.

¹¹⁰ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:32-33. Kurmay albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askeri birliğinin Hatay'a girişinin yansımaları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mukaddes Aslan, "Sözlü Tarih Yöntemi ve Arşiv Belgeleri Işığında Albay Şükrü Kanatlı ve Birliğinin Hatay'a Girişi", **Türkiye-Orta-doğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu**, 3-5 Kasım 2009, Antakya-Hatay, Hazırlayan: Mukaddes Aslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 248-305.

¹¹¹ EGM Arşivi, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:34-35.

Türk aleyhtarı kendilerine çeki düzen vermek zorunda kalmıştır. Rum Ortodokslar bile kiliselerinin tam karşısına tak yapmışlardır.¹¹²

Ayrıca bir başka birlik de Payas'tan Hatay'a girmiştir. Birliği sınırda İskenderun Fransız Mevki Komutanı Binbaşı Kontel ve Yüzbaşı Kokter selamlayarak karşılamışlardır.¹¹³ Türk askerini, Kırıkhan'da da 40-50 bin kişilik coşkulu bir kalabalık karşılamıştır.¹¹⁴ Hataylı Türkler, ordunun hareket haberini alır almaz değişik yerlerde kadınlı çocuklu yollara dökülmüşlerdir. Her köy kendi sınırında kurbanlar kesmiş ve zafer takları kurmuşlardır. Zafer takları, otomobil ve otobüsler Türk bayraklarıyla süslenmiştir. Türk Ordusunun Antakya'ya girmesi münasebetiyle yapılan tören esnasında kamuya açık yerlere Türk ve Fransız bayraklarının asılması kararlaştırılmıştır. Ancak tüm baskılara rağmen halk, Fransız bayrağını asmaktan imtina etmiştir. Fransız bayrağı sadece belediye binası ile belediye tarafından yapılan iki zafer takına asılmıştır. Kutlamalarda davul çalmak yasak olmasına rağmen coşkulu halk yasağı dinlememiştir. Tüm coşkuya rağmen Türkler, vakar içerisinde kutlamalarını devam ettirmişlerdir. Şüphesiz ordunu Hatay'a yerleşmesi iletişim kolaylığını da beraberinde getirmiştir. Zira Payas'tan Hayıtlıkule Karakoluna telefon çekilmiş ve 41. Alay Komutanlığı ile Hatay arasında direk irtibat sağlanmıştır.¹¹⁵

İyi niyetli kutlamalara rağmen Antakya Türk ajanı, 6 Temmuz 1938 tarihinde Beylan'da yaşanan provokatif bir eylemle ilgili Türk makamlarını bilgilendirmiştir. Ajanın bildirdiği olay şöyle gelişmiştir: Yerli bir jandarma, hükümet konağındaki Fransız bayrağını yere atmıştır. Yine telefon görevlisi yerel bir memur, Fransız istihbaratçıları arayarak Türklerin hükümet konağındaki Fransız bayrağını yere atarak çiğnedikleri şeklinde gerçek dışı beyanda bulunmuştur. Bunun üzerine Türklerle Fransızlar arasında gerginlik tırmanmıştır. Yapılan tahkikatta olayın aslında öyle gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır. Bir

¹¹² **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:29.

¹¹³ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:54/56.

¹¹⁴ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:29.

¹¹⁵ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:285.

şahsın kazara bayrağa dokunmasıyla yere düştüğü ve Türklerle ilgisi-
nin olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır.¹¹⁶

Türk askeri kısa sürede asayişini sağlayacak tedbirleri almıştır. Ay-
rıca onların desteğiyle sayım işlerini yürütmek üzere İntihab-ı Âli
isimli bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonunda, Türk tarafını Cevat
Açıkalın, Fransız tarafını da Albay Collet temsil etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca ko-
misyonunda her etnik grubun birer de temsilcisi olacaktır. Komisyonun
gözetiminde ve aldığı sıkı tedbirler neticesinde sayım 22 Temmuz'da
başlamış 1 Ağustos 1938 tarihinde sona ermiştir. Sayım sonucunda
Türkler: 35.847, Aleviler: 11.319, Ermeniler: 5.504, Araplar: 1.845,
Ortodoks Rumlar: 2.098, diğer: 395 olmak üzere toplamda 57.008 nü-
fus ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak her iki devletin güvencesinde,
önce mebus listeleri hazırlanmış ve 21 Ağustosta ilan edilmiştir.¹¹⁸ 24
Ağustos 1938 tarihinde meclis seçimi yapılmıştır. Neticede Türkler:
22, Alevi: 9, Ermeni: 5, Arap: 2, Ortodoks Rum:2 olmak üzere Hatay
Milli Meclisi 40 mebustan oluşmuştur.¹¹⁹

Hatay Devletinin ilan edilmesinden sonra süreci kaybettiklerini
anlayan Fransızlar çekilme planları yapmaya başlamışlardır. Nitekim
MEH: “3 Eylül 1938 tarihinde Fransızların Vatanîlerle uyuşarak Su-
riye'deki askerlerini çekme kararı aldıkları” *EUM*'a bildirilmiştir. Gizli
belgeler ile askeri evraklar, 17 Eylül 1938 tarihinde Collet'in emriyle
kimseye hissettirilmeden kamyonlara yüklenerek Beyrut'a taşınmıştır.
Ayrıyeten Türk Ordusunun, Antep manevrası sebebiyle Fransızların
Suriye'deki tüm askeri birliklerini Asi Nehri boyunca Hama, Humus
hattında topladıkları da istihbar edilmiştir. Tüm bu gelişmeler, Fran-

¹¹⁶ **EGM Arşivi**, 11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:231.

¹¹⁷ Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılma Hatay**, Ankara, 2008, s. 89.

¹¹⁸ Pehlivanlı-Sarmay-Yıldırım, **a.g.e.**, s. 108; Burhan Şahin, “Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi(1936-1939)”, **Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 16, S 2, Kasta-
monu, Ekim 2008, s.612.

¹¹⁹ Melek, **a.g.e.**, s.61; Süleyman Hatipoğlu, “Hatay'ın Türkiye'ye Katılması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C XVI, Ankara, 2002, s.689; Figen Atabey, “Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C IV, S VII, Ankara, 2015 s. 198.

sızların Hatay'dan vazgeçtiklerine işaret etmektedir. Böylelikle Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi meselesi olarak gördüğü Hatay sorunu başarıyla çözülmüştür.¹²⁰

SONUÇ

Müsaitlik-bağımsızlık ve ilhak, Hatay probleminin çözüm formülüdür. Türkiye, Hatay sorununu üç aşamalı bir planla lehine çözmüştür. Zira Türkiye, II. Dünya Savaşının yarattığı sıkıntıyı avantaja çevirebilmeyi başarabilmiştir. Boğazlar meselesini hallettikten sonra uluslararası siyasetin elverişliliğini de gözeterек soruna eğilebilmiştir. Öncesinde ciddi siyasi, diplomatik ve askeri adımlar atmamıştır lakin bölgeyle sürekli irtibatla kalmıştır. Esasında Türkiye, anlaşmazlığının Cemiyet-i Akvam'a intikal etmesinden hiç memnun olmamıştır. Bu noktadan itibaren Türk dış politikasında bir realizm başlamıştır. Türkler, Musul meselesinde de olduğu gibi Cemiyet-i Akvam'ı devre dışı bırakan bir yol izlemişler ve doğrudan Irak hükümetiyle temasa geçerek antlaşma yapmışlardır. Benzer bir model, Hatay sorununda da izlenmiş ve problem Ankara ile Paris arasındaki ikili antlaşmayla ortadan kaldırılmıştır. Planın ikinci aşamasında Hatay'ın bağımsızlığının sağlanmasıdır. Bu aşamada en kritik mevzu, nüfus kütüklerinin sıhhiyeti ve çoğunluğun elde edilmesidir. Çünkü çoğunluk sağlanamazsa üçüncü aşama hayaldir. Nihayet 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay'ın Türkiye'ye ilhakiyla süreç tamamlanmıştır.

İkinci aşamadan önceki süreçte *Hadi, Macid, Kömür, Kod 5, Selim, Fethi* ile *Antakya ve İskenderun* gibi müstear isim kullanan Türk istihbaratçıları, yoğun gayret sarf etmişlerdir. Ayrıca Halkevleri, Hatay Halk Partisi, konsolosluklar ve bölgedeki Türkler bilgi akışına katkı sağlamışlardır. Bilgiler bazen bir süzgeçten geçirilmeden resmi makamlara iletilmiştir. Ajanlarla resmi makamlar arasındaki bağlantı: Dört yol Emniyet Amirliği, Seyhan-Antep-Urfa valilikleri, konsolosluklar ve Antalya Saylavı Tayfur Sökmen üzerinden kurulmuştur. Zira Tayfur

¹²⁰ Mustafa Kemal'in Hatay meselesindeki tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bekir Tünay, "Atatürk ve Hatay", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C II, S 5, Ankara, 1986, s. 458-461.

Sökmen, doğrudan Dâhiliye Vekâletiyle yazışma imtiyazına sahiptir. Şüphesiz bu imtiyaz Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir.

Fransızlar, Türkler dışındaki unsurlarla yakından ilgilenmişlerdir. Bilhassa tehirden dolayı Ermenilerdeki Türk nefretini kaşımış ve Arap milliyetçisi Vatanîlere her türlü imkân sağlanmıştır. Türkiye muhaliflerine silah, cephane ve rüşvet dağıtılmıştır; Türkiye taraftarlarıysa itibarsızlaştırılmıştır. Direnenler işkence görmüş, öldürülmüş ve Türk köyleri bombalanmıştır. Fransa, bölgenin Türkiye'yle irtibatını azaltmak amacıyla sınır boyuna karakollar inşa ettirmiştir. Yerlilerden milis kuvvet oluşturulmuştur. Gündüzleri resmi birlikler geceleri milis kuvvetleri görev yapmıştır. Asker mevcudiyeti, Müslüman lejyon askerlerle artırılmıştır. Kritik yerlerin haritasını çıkartmışlar ve fotoğraflamışlardır. Bazı mevkiilerde istikamlar oluşturarak, köprülere dinamit yerleştirmişlerdir. Fransız Deniz Kuvvetleri de kara ordusuna takviye için 40 parçalık bir filotillasını Doğu Akdeniz'e göndermiştir. Dedikodularla, Fransız silahlı kuvvetleri bölgede olduğundan daha güçlü gösterilmiştir. Etnik yapıyı elde tutmak amacıyla gündüz getirilen askeri birlik geceleyin şehir dışına çıkartılarak ertesi gün yeniden şehre götürülerek sürekli takviye edildiği imajı oluşturulmuştur. Türk ileri gelenler vaatlerle kandırılarak, birbirlerine düşürülmeye çalışılmıştır. Ayrıca Fransızlar süreli yayınlardan azami derecede istifade ederek propaganda yapmışlardır.

Türk ajanlar, Fransızların askeri faaliyetlerini günlük takip etmişlerdir. Askeri sevkiyatlar izlenmiş, karakol ve cephaneliklerin krokileri çizilmiş, asker mevcudu tespit edilmiştir. Fransız keşif kollarının hareket planı gözlemlenerek kâğıda dökülmüştür. Propaganda maksatlı yalan haberlerin gerçeği ortaya konulmuştur. Yine Fransız askeri hareket planları, satın alma teşebbüsünde bulunulmuştur. Bazen de sınırda askeri tatbikat yapılarak, Türklere moral, karşıtlara gözdağı verilmiştir. Motorlu araçlar, sahipleriyle beraber marka ve modelleriyle raporlanmıştır. Belge ve raporlar bize Türklere, Fransız askeri faaliyetlerini izlemekle yetindiği izlenimini vermektedir. Karşı istihbarat

çok az üretilmiş ve pasif kalınmıştır. Şüphesiz askeri belgeleri görme fırsatı yakalanırsa değerlendirme bambaşka bir hal alabilir.

Nisan 1938 Hatay'ın en sıkıntılı dönemlerinden biridir. Zira nüfus sayımı yüzünden kaotik bir ortam oluşmuştur. Sancak'ta daha fazla söz sahibi olan Fransızlar, birçok hukuksuzluğa imza atmışlardır. Tehdit, şantaj ve rüşvetle nüfus hareketliliğini lehlerine sağlamaya gayret etmişlerdir. Bazen Türkler dışındakileri bazen yerel yöneticileri bazen de subay ve askerleri kullanarak Hataylılara psikolojik baskı uygulamışlardır. Baskıya boyun eğmeyenler zülüm görmüş, Halkevlerine saldırmış, Türklerin evlerine kurşun yağdırılmıştır. Olayların önü alınamayınca ikili antlaşma mucibince 2.500 Türk askeri büyük bir coşku ve tezahüratlar eşliğinde Hatay'a girmiştir. Güvenlik sağlanmış, Türk ajanların da desteğiyle nüfus sayımı bitirilmiştir. Türkler çoğunluğu oluşturduğundan nüfusla oranla mebus belirlenmiştir. Nihayet 2 Eylül 1938 tarihinde bağımsız Hatay Devleti tesis edilmiştir. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi akabinde başlayan 20 yıllık Sancak sorununun çözümünde en önemli aşama başarıyla tamamlanmıştır. Türkiye'nin öteden beri dirsek temasında olduğu Türkler, yeni devletin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Kod isimleri belgelere yansıyanlarla hiçbir ipucuna haiz olmadığımız isimsiz Türk ajanlar, Hatay'ın anavatana katılmasında katalizatör olmuşlardır. *MEH* ve *EUM*, diğer mülki ve askeri birimlerle başarılı bir koordinasyon sağlamıştır. Dolayısıyla Türk yönetici ve diplomatlar, Hatay sorununda Türklere ikinci bir Musul yaşatmamışlardır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM)

11114 Aidiyet Numaralı Hatay İsimli Dosya, Belge No:1-436.

2-Yayınlanmış Eser ve Makaleler

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

- Akçora, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politika-sındaki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 32, Ankara, 1995, s. 379-405.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayın-ları, 19. Baskı, İstanbul, 2014.
- Aslan, Mukaddes, “Sözlü Tarih Yöntemi ve Arşiv Belgeleri Işığında Albay Şükrü Kanatlı ve Birliğinin Hatay’a Girişi”, **Türkiye-Or-tadoğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu**, 3-5 Ka-sım 2009, Antakya-Hatay, Hazırlayan: Mukaddes Aslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 248-305.
- Atabey, Figen, “Hatay’ın Anavatanına Katılma Süreci”, **Avrasya Ulusla-rarası Araştırmalar Dergisi**, C IV, S VII, Ankara, 2015 s. 192-209.
- Çavdar, Tevfik, “Halkevleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklo-pedisi**, C IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.878-884.
- Dağıstan, Adil- Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılma Hatay**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008.
- Duman, Levent, **Vatan’ın Son Parçası Hatay’daki Uluslaştırma Poli-tikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer, Fransa’yla İlişkiler, **Türk Dış Politi-kası Türk Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yo-rumlar 1919-1980**, C I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2002, s. 277-292.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, **Türkler An-siklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C XVI, Ankara, 2002, s.685-690.
- Karakoç, “Ercan, Atatürk’ün Hatay Davası”, **Bilig**, S. 50, Ahmet Ye-sevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı süreli Yayını, An-kara, Yaz/2009, s. 97-118.
- Kodaz, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)” **Ankara Üniver-sitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 35, S. 59, Ankara, 2016, s.213-237.

- Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Özkaya, Olcay-Payaslı, Volkan, “Sancak’tan Vilayet’e Bağımsızlık Mücadelesinin Bir Kültür Evi Halk Evleri (1937-1939)”, **Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay Ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay, 2014, s.353-362.
- Payaslı, Volkan, “Halkevlerinin Hatay’daki Faaliyetleri ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme (1937-1939)”, **History Studies**, Volume 3/1, 2011, s.217-235.
- Pehlivanlı, Hamit-Sarınay, Yusuf -Yıldırım, Hüsametdin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Pehlivanlı, Hamit, “Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIV, S 40, Ankara, 1998, s. 159-205.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34, Ankara, 1996, s. 3-65.
- Sofuoğlu, Adnan-Dağistan, Adil, “Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti’nin Kuruluşu ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 62, Ankara, 2005, s. 423-451.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1992.
- Şahin, Burhan, “Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi(1936-1939)”, **Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 16, S 2, Kastamonu, Ekim 2008, s.607-614.
- Selçuk, Hamdi, **Bütün Yönleriyle Hatayın O Günleri**, 2. Baskı, M. Suçuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972.
- T.C. Büyük Erkânıharbiye Reisliği X. Şube, **Rütbe ve Birliklerin Öz Türkçe Karşılıkları**, Ankara, 1935.
- Topal, Coşkun, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2, Edirne, 2009, s. 1-16.

- Tünay, Bekir, “Atatürk ve Hatay”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C II, S 5, Ankara, 1986, s. 458-461.
- Yavuz, Resul, **Hatay Sorunu ve Basın**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004.
- Yılmaz, Mustafa, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C XVI, Ankara, 2002, s.579-596.
- Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’ın Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 22, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 231-259.

**OSMANLI DEMİRYOLU ULAŞIMINDA İMTİYAZ
POLİTİKASINA DAİR BİR ÖRNEK: ANTAKYA-SÜVEYDİYE
DEMİRYOLU HATTI İMTİYAZ MUKAVELENAMESİ (1882-
1883)**

Zeynel ÖZLÜ* - Kerim TİRYAKİ**

ÖZET

XIX. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da yeni bir ulaştırma sistemi olarak kullanılmaya başlanılan demiryolları, Osmanlı Devlet adamları tarafından da ulaşım sorununu çözecek bir çare olarak düşünülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin dönem itibarıyla içinde bulunduğu mali ve ekonomik zayıflık nedeniyle demiryolu yapımı yabancı şirketlere ya da sermaye sahiplerine devredilmiştir. Antakya-Süveydiye demiryolu hattının da bu politika doğrultusunda yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmada -Antakya- Süveydiye arasında yapılması düşünülen demiryolu hattı ile ilgili olarak bir sözleşme esas alınmıştır. Bu sözleşmenin dönemin Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa, Antakya ahalisinden Halefzâde Vahid Efendi ve Mösyö Tözel arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Sözleşme, mukavelename ve şartname olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Mukavelename 25 madde, şartname ise 6 bölüm ve 39 maddeden oluşmuştur. Sözleşmenin maddelerinde yer alan bazı konular şu şekildedir: Asi nehri vadisiyle Antakya'dan Süveydiye'ye kadar bir demiryolu inşası ve işletilmesi konusunda imtiyazın Antakya ahalisinden Halefzâde Vahid Efendi ile An-

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ktiryaki@windowslive.com.

takya'da ikamet eden sermayedar Mösyö Tözel'e ve sahibi olduğu anonim şirkete verildiği, imtiyaz süresinin imtiyazın verildiği tarihten itibaren 40 sene olacağı, şartname gereğince yapılması düşünülen inşaat, imalat ve demiryolu hattı ile ilgili haritaların 1 sene içerisinde Nafia Nezaretine verilmesi gerektiği, demiryolu imalatı ve inşaatına ait bütün masrafların imtiyaz sahibine ait olacağı, demiryolu hattının 3 yıl içinde tamamlanması, demiryolu hattının yapımında kullanılacak aletlerin muhafazasının ve tamirinin imtiyaz sahibi tarafından yapılacağı ve imtiyaz sahiplerinin yardım amaçlı olmak üzere; demiryolu hattı ile ilgili yapılacak olan işler, inşaat, demiryolu ve limanın işletilmesi ve idaresi ile ilgili devlet tarafından yerine getirilecek olan teftiş masraflarının ödenmesi için demiryolu inşaatının başladığı tarihten bitimine kadar geçen süre içerisinde demiryolunun her kilometresi için 2, liman için 25 Osmanlı lirasını Nafia Nezareti veznesine vermeleri, imtiyaz sahiplerinin imtiyaz müddetince demiryolu inşaatında yaptıkları masraflara karşılık olarak şartnamelerde yer alan hükümler doğrultusunda taşıdıkları yolcu ve eşyalardan nakliye ücreti almaya, limandan ise liman, rıhtım, şamandıra ve yanaşma vergisini alabilecekleri, imtiyaz sahiplerinin bir anonim şirket kurma yetkisine sahip oldukları ve bu şirketin iç tüzüğünü bir rapor şeklinde 1 sene içerisinde hükümetin onayına sunmaları gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Demiryolu Politikası, Nafia Nezareti, Antakya- Süveydiye Demiryolu Hattı, İmtiyaz Mukavelesi, İmtiyaz.

**AN EXAMPLE FOR CONCESSION POLICY IN OTTOMAN
RAILWAY TRANSPORTATION: CONCESSION CONTRACT OF
ANTAKYA-SÜVEYDİYE RAILWAY LINE (1882-1883)**

ABSTRACT

Railway transportation, which was started to be used as a new means of transportation in Europe and the US in the 19th century, was considered to be a solution for the transportation problem by the Ottoman statesmen. However, due to the economic and financial problems that the Ottomans were undergoing at that time, the construction of railway tracks was handed over to foreign companies or financiers. It's clear that Antakya-Süveydiye railway line was also meant to be constructed in accordance with this policy. This study has been based on a deal for a railway line that was planned to be built between Antakya and Süveydiye. It's obvious that this deal was signed by Hasan Fehmi Pasha, the then minister of public works, Halefzâde Vahid Efendi, a citizen of Antakya, and Monsieur Tözel. The deal was made up of two parts as a written contract and a list of conditions. The written contract had 25 articles while there were 6 sections and 39 articles in the list of conditions. Some of the issues covered in the written contract were as follows: concession will be granted to Halefzâde Vahid Efendi, a local citizen of Antakya, and financier Monsieur Tözel, a resident of Antakya, and the corporation owned by him for the construction and management of the railway line from the Orontes River valley and Antakya to Süveydiye; the duration of the concession will be for 40 years as of the date it has been granted; construction and production required by the contract and the maps of planned railway line will be submitted to the ministry of public works in one year; all of the costs and expenses related with the construction and production of the railway track will be covered by the holder of the concession; the railway line will be completed in 3 years; protection and maintenance of the equipment and tools to be used at the construction of the railway line will be under the responsibility of the concessionaire; as of

the starting date of the construction till the end of the process, the concessionaire will pay 2 Ottoman liras for per kilometer of the railway line and 25 Ottoman liras for the port to the pay-office of the ministry of public works as relief in order to cover the the expenses gone by the government for any work of the construction of the railway line and the expenses for inspection of the management and administration of the railway and the port; the concessionaire will have the authority to charge for transportation of passengers and goods in accordance with the provisions of the contract during the concession period; and to charge harbor duty, dockage, anchorage, and berthing taxes; the concessionaire will have the authority to found a corporation, but they will have to submit the internal regulation of the corporation to the approval of the government in a year.

Keywords: Ottoman Railway Policy, Ministry of Public Works, Antakya-Süveydiye Railway Line, Concession Contract, Concession.

GİRİŞ

Ulaştırma, insan ya da eşyanın bir yerden başka bir yere aktarılması olarak tanımlanırken, insanlığın ilkçağdan itibaren önemli bir uğraş alanı olmuştur¹. Tarihsel süreçte ulaştırma faaliyetlerinin gelişimi, mesafelerin kısalması, ürünlerin pazarlanması ve ihtiyaç duyulan maddelerin temini gibi kolaylıklar sağlayarak, toplumların ekonomik, sanayi vb. alanlarda gelişmesine katkı sağlamıştır². Zaman içerisinde ulaştırma faaliyetleri, kara, deniz ve demiryolu taşımacılığı şeklinde gelişmiş olup, demiryolu ulaşımı da XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle sanayi inkılabıyla birlikte gerçekleşen yenilikler³ ve buharlı makinelerin üretilmesi, Avrupa’da modern anlamda demir yolu taşımacılığının ortaya çıkmasını sağlayarak⁴, üretilen malların sevkiyatının kolaylaşması⁵ yatırımcının para ve zaman kazanması gibi olanaklar sunmuştur⁶. Ancak demiryolunun gelişimi ülkeden ülkeye farklılık göstermiş ekonomik yönden kısıtlı olan ülkeler demiryolu yapımında yetersiz kalırken, gelişmiş ülkeler de demiryolunu bir sömürü aracı olarak kullanabilmiştir⁷. Bunun yanı sıra demiryollarının yaygınlaşması ticari ilişkileri canlandırırken, modern kömür, demir ve makine sanayilerinin oluşmasını da sağlamıştır⁸.

Osmanlı da ise demiryolu yapma düşüncesi XIX. yüzyılın ilk yarısına rastlamaktadır. Osmanlı idarecileri batıdaki gelişmeler doğrultusunda demiryolunun önemini kavramış olup, askeri, ekonomik vb. avantajlarını düşünerek, Osmanlı şehirlerini hem birbirine hem de dış

¹ J.K. Bridges, **Kara Ulaştırma Tarihi**, İstanbul, 1968, s.10.

² Erol Tümertekin, **İktisadi Coğrafya**, İstanbul, 1972, s.290.

³ John U. Nef, **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, İstanbul, 1986, s.80-81.

⁴ Phyllis Deare, **İlk Sanayi İnkılabı**, Ankara, 1988, s. 103.

⁵ Ali Akyıldız, “Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği)”, **Yeni Toplum**, S 1, Mayıs-Haziran 1992, s.114.

⁶ Mustafa Yazıcı, **Mudanya-Bursa Demiryolunun Yapımı ve İşletmesi (1873-1908)**, Bursa, 2015, s. 18.

⁷ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara, 1982, s.8./ Murat Özyüksel, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 2013, s.3.

⁸ R. W. Rostow, **İktisadî Gelişmenin Merhaleleri**, İstanbul, 1980, s.90.

bölgelere bağlayacak demiryolları inşa etmek istemişlerdir. Hatta Liverpool-Manchester treninin resimlerini odasında bulunduran Sultan Abdülmecit kendi ülkesinde de böyle trenlerin yapılmasını arzu ederken, “*bu dahi imar-ı mülk ile yani her devlette olduğu gibi kumpanyalar teşkil ederek şimendiferler yapmaktak olur*” şeklinde temennisini dile getirmiştir⁹. Ancak teknik eleman ve sermaye yetersizliği, demiryolu yapımında en büyük engeli teşkil etmiştir¹⁰. Ayrıca bu dönemde Osmanlıya demiryolunun girişinde, Avrupalı devletlerin özellikle de sanayileşen İngiltere’nin hammaddeye olan ihtiyacı, mamul maddelerini pazarlamak için Osmanlı ile ticari ilişkileri geliştirme¹¹ isteği ile Osmanlı’nın taşraya hakim olma, güvenliği sağlama, daha düzenli bir şekilde vergi toplama ve üretilen ürünlerin sevkiyatını sağlayabilme isteği de etkili olmuştur¹².

Osmanlı idarecileri, sermaye yetersizliğinden dolayı demiryolu yapımında şirketler kurulmasının zorunlu olduğunu düşünmüşlerdir. Fakat bu şirketlerin devletin hazinesinden para çıkmadan kurulmasının zorunlu olduğu görülmüştür¹³. Dolayısıyla Osmanlı’nın ekonomik bunalımını fırsat bilen Avrupalılar da demiryolu yapımı için Osmanlıya müracaata başlamışlardır. Bu girişimlerin sonuç almasına zemin hazırlayacak unsur da 1838 Balta Limanı Antlaşması olmuş ve Avrupalı sermayedarların ticaret ve yatırım yapmasının önü açılmıştır¹⁴. Böylece, demiryolu yapımında yabancı sermayeyi çekmek için imtiyazlar verilmeye başlanmış ve yabancı sermaye vasıtasıyla demiryolları,

⁹Ahmed Cevdet Paşa, **Maruzat**, İstanbul, 1980,s.7/Cemil Öztürk, “Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa- İzmit Demiryolu”, **Çağın Yakalayan Osmanlı Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, yay. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA, İstanbul, 1995, s.272. / Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 2000, s.263.

¹⁰ Vahdetin Engin, “Rumeli Demiryolları”, **Osmanlı’da Ulaşım Kara-Deniz- Demiryolu**, Edit; Vahdetin Engin-Ahmet Uçar- Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.219./ Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, 2000, s.10.

¹¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)**, Ankara, 1984, s.19.

¹² İlber Ortaylı, “Haydarpaşa-Bağdat”, **Demir Yol Dergisi**, İstanbul 2003,s.24-31.

¹³ Karal, **a.g.e.**, s.263.

¹⁴ Nedim Atilla, **İzmir Demiryolları**, İzmir, 2002, s.81.

liman ve maden işletmeleri gibi yatırımlara adım atılması söz konusu olmuştur¹⁵. Bu yatırımlar çerçevesinde özellikle demiryolu yapımında kilometre garantisine dayalı olan imtiyaz politikası, Tanzimat sürecinin teknik modeli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Uygulamada geçerli olan temel prensip, demiryolu hattının geçtiği yerlerde bulunan öşür, tütün, hububat ve ağnam gelirlerinden birinin ya da bir kaçının veya hattın her iki yanında belirlenen alanların işletmesinin yabancı şirketlere bırakılması şeklinde belirlenmiştir¹⁶. Fakat ülke güvenliği göz ardı edilmemiş, demiryolunun Osmanlı askerinin ve aynı şekilde düşman askerinin de saldırı anında hızını artırıcı bir unsur olması nedeniyle hattın, sınırların en az 10 mil gerisinde yapılması koşulu da her zaman için geçerli olmuştur¹⁷. Böylece Osmanlı demiryolu politikasında, Haydarpaşa-İzmit¹⁸ ve Hicaz hatları¹⁹ dışında Osmanlı demiryollarının tamamı yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmeye

¹⁵ İlber Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 2006. s.79./ Leyla Şen, “Osmanlı İmparatorluğunda Merkez- Çevre İlişkilerinin Önemli Bir Dinamiği Olarak Ulaştırma Sistemleri”, **Kebikeç**, S 11, 2001./ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul, 2018, s.55./Leyla Şen, **Türkiye’de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci**, Ankara, 2003, s.23-24./ A.D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleşmesi**, Ankara, 1979, s.12-16.

¹⁶ Ali Akyıldız, “Osmanlı Anadolu’sunda İlk Demiryolu: İzmir- Aydın Hattı (1856-1866)”, **Çağın Yakalayan Osmanlı Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, yay. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA, İstanbul 1995, s.251./ H. Sami Güven, **Türkiye’de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooperatifleri**, Ankara, 1982, s.48/ İsmet Ergün, **Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, Ankara, 1985, s.73./ İsmail Yıldırım, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 12, S 1, Elazığ 2002, s.311-324./ Ali Kemal Gürbüz, “Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 2 S 3, 1999, s.169-193./ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul, 2000, s.157-158.

¹⁷ Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, 1984, s.139-140.

¹⁸ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, **Osmanlı’da Ulaşım Kara-Deniz- Demiryolu**, edit: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar- Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013,s.287-308.

¹⁹ Ufuk Gülsoy, “Hicaz Demiryolu”, **Osmanlı’da Ulaşım Kara-Deniz- Demiryolu**, Edit: Vahdettin Engin-Ahmet Uçar- Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013,s.237-260.

çalışılmıştır²⁰. İnşa ettirilen bu hatlar dahilinde Samsun-Sivas, İzmit-Uşak, Akşehir- Sivas, Erzurum-İran, İskenderun- Birecik, İstanbul-Belgrat, İstanbul- Selanik, İstanbul-Edirne hatları gibi hatlar yer almıştır²¹.

Bu bağlamda çalışmada esas alınan Antakya- Süveydiye demiryolu hattının yapımına dair hazırlanmış olan imtiyaz mukavelenamesi de bu hattın yapılması sırasında gerekli hususları içermektedir. Zira bu hat da, XIX. yüzyılın ilk yarısında temeli oluşturulmaya çalışılan Akdeniz'i, Bağdat üzerinden Basra'ya bağlama projesi kapsamında yer alan bir hattır. Bu proje 1850'li yıllarda Fransızların Süveyş kanalını yapma girişimi nedeniyle tekrar gündeme gelmiştir²². Bu proje kapsamında demiryolu hattı İskenderun körfezindeki Süveydiye'den başlayıp, Fırat üzerindeki Caber Kalesinden, Mezopotamya'ya ve Kuveyt'e kadar uzanacak ve Akdeniz'i, Basra'ya birleştirecektir²³. 1857 yılında bu proje için Osmanlıdan imtiyaz alabilen Chesney, Gladstone ve Palmerston'un da desteğini almasına rağmen, inşaatta kullanılacak sermaye ile ilgili gerekli teminatı gösteremeyince bu proje yine askıya alınmıştır²⁴. 1880'de ise dönemin Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa, Bağdat demiryolu hattı konusunda ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Anadolu'yu, Bağdat'a bağlayacak olan demiryolu hattının güzergâhları hakkında bilgiler yer almış ve bu güzergâhların yapımında ise yine yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir²⁵. Ancak Avrupalı şirketler, demiryolu yapımı için gerekli olan mali ve hukuki şartların oluşmasını beklemiş ve 1881 yılında Duyûn-u Umumiyenin

²⁰ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Ankara, 2018, s.384.

²¹ Karal, **a.g.e** ,s. 263.

²² Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Ankara, 1986, s.40-41.

²³ Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri**, İstanbul 1981, s.24./ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı - İngiliz Münasebetleri, 1580-1838**, Ankara, 1974, s.78.

²⁴ Suavi Aydın, "Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış", **KEBİKEÇ**, S 11, 2001, s. 49-94.

²⁵ Celal Dinçer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha", **TTK Belgeler**, C V-VIII, S 9-12, Ankara 1971, s.153-233.

açılması yabancı şirketlerin bu alandaki yatırımlarına zemin hazırlayacak mali ve hukuki alt yapıyı oluşturacağından dolayı yabancı şirketler tekrar projeler için Osmanlı hükümetine müracaata başlamışlardır²⁶. Yaşanan bu süreçte bu büyük demiryolu projesinin, bir parçasını oluşturacak olan Antakya- Süveydiye hattının yapımına dair ekonomik, idari, hukuki vb. alanlar ile ilgili hususların yer aldığı imtiyaz mukavelesi şartları şu şekilde belirlenmiştir²⁷:

Madde 1

Asi nehri vadisi ile Antakya'dan Süveydiye'ye kadar bir demiryolu inşası, işletilmesi, gidip gelen gemilerin muhafazası, emtia ve eşyanın yüklenmesi, ihraç ve muamelelerinin kolaylaştırılması için Süveydiye sahilinde bir muhafaza limanı tesisi amacıyla Antakya ahalisinden Halefzâde Vahid Efendi ile Antakya'da ikamet eden emlak sahibi Mösyö Tözel'e ve kurmasına izin verildiği anonim şirketine aşağıdaki maddelerde geçen şartlar gereğince imtiyaz verilmiştir.

Madde 2

İmtiyaz süresi, fermân-ı âlî tarihi olan 27 Rebi'ül-evvel 1300/5 Şubat 1883 senesinden itibaren kırk yıl olacaktır.

Madde 3

İmtiyaz sahiplerinin, fermân-ı âlî tarihinden itibaren bir sene içerisinde imalat ve inşaat tasarısını, şartnamelerde belirlendiği şekliyle hazırlayıp, düzenledikleri haritaları Nafia nezaretine vermeleri gerekmektedir.

Madde 4

İmalat ve inşaat için devlet tarafından imtiyaz sahibine fayda sağlanmayacak, imalat ve inşaatın tüm masrafları, zararı ve hasarı imtiyaz sahibine ait olacaktır.

²⁶ Kemal Beydilli, "Bağdat Demiryolu", **DİA**, C 4, İstanbul 1980, s.442-444.

²⁷ **İmtiyazât ve Mukâvelât**, Matbaa-i Osmaniye, C II, İstanbul 1302, s.1301- 1329.

Madde 5

İmtiyaz sahipleri, fermân-ı âli tarihinden itibaren 15 ay içerisinde demiryolu ile muhafaza limanının imalat ve inşaatına başlamayı ve yine adı geçen tarihten itibaren demiryolunun imalatını 3 sene ve muhafaza limanının inşaatını ise 6 sene içinde tamamlamayı taahhüt etmektedirler. İmalat ve inşaatın, ilgili şartname hükümlerine ve kabul ve tasdik olunan harita ve raporların içeriğine uygun bir şekilde yapılması gerekmektedir. Fakat zorlayıcı sebepler dışındaki durumlardan dolayı yapıma ne kadar süre ara verilirse tamamlama süresi o kadar uzatılacaktır. Zorlayıcı sebeplerin ne olduğunu imtiyaz sahipleri, nafia nezaretine bildirmek zorundadırlar.

Madde 6

Demiryolu, liman ve bunların teferruatı, ilaveleri, sabit ve hareket eden alet- edavat imtiyaz müddeti süresince tamir edilecek ve sağlam durumda muhafaza edilecektir. Bunlarla ilgili meydana gelecek bütün masraflar imtiyaz sahibine ait olacaktır. İmalat ve inşaatla kullanılan alet ve edavat sağlam halde bulundurulmadığı durumda ilgili şartnamelerde gösterildiği şekilde muamele edilecektir.

Madde 7

İlgili şartname hükümlerince imalat ve inşaat faaliyeti aletleri sağlam bir şekilde muhafaza edilecektir. Ayrıca demiryolunun ve limanın işletilmesi ve idaresi için devlet tarafından yerine getirilecek teftiş masraflarına yardım niteliğinde imtiyaz sahipleri, demiryolunun ve limanın inşasına başlamak için belirlenen süreden itibaren imtiyaz süresinin sonuna kadar her sene peşin olarak demiryolunun her kilometresi için 2 ve liman için ise 25 Osmanlı lirasını nafia nezaretine ödeyecektir.

Madde 8

İmtiyaz sahipleri, sorumlu oldukları imalat ve inşaat için yapacakları masraflara karşılık olarak imalat ve inşaatın kabul olunduğu tarihten itibaren imtiyaz süresinin sonuna kadar ilgili şartname hükümleri ve tarifelerine uygun bir şekilde demiryolu ile nakledecekleri yolcu,

emtia ve eşyadan nakliye ücreti alacaktır. Buna ilaveten limandan, liman, rıhtım, şamandıra ve yanaşma vergileri alabileceklerdir. Ancak ücretler ve verginin belirlenen son miktarları, imalat ve inşaat için harcanan sermayenin %7 faiz ve anaparaya denk olan akçesini çıkaracak dereceye ulaşmazsa, bu durum imtiyaz sahiplerince bildirilecektir. Bu anapara resmen devlet tarafından ortaya çıkarılırsa bahsi geçen son miktarlar geçici olarak % 7'yi çıkaracak seviyeye artırılabilecektir. Fakat hasılatın artmasıyla birlikte yine önceki seviyelere düşürülecektir.

Madde 9

İmtiyaz sahipleri, bir anonim şirketi kurmak üzere 1. madde gereğince sahip oldukları yetkiyi kullanmalarına rağmen fermân-ı âli tarihinden itibaren bir sene içinde şirketin iç tüzüğü ile ilgili raporu hükümetin onayına sunacaklardır. Raporun sunulduğu tarihten itibaren 3 ay içerisinde hükümet tarafından bir karar alınacak ve bunun kabul ve tasdik olduğu tarihten itibaren 3 ay içerisinde şirket fiilen kurulacaktır. 3 ay içerisinde adı geçen rapor hakkında devletçe bir karar verilir, bu rapor hakkındaki karar, imtiyaz sahiplerine resmen tebliğ olunmadığı takdirde kabul ve tasdik edilmiş sayılacaktır. İç tüzük raporu devletçe kabul ve tasdik olunmazdan önce hisse senetleri yayınlanamayacağı gibi hisse senetleri yayınlanmadan 1 ay önce İstanbul ve Halep vilayeti gazetelerinde ilan edilecektir. Şirket, Osmanlı şirketi olacak, Osmanlı devleti kanunlarına uygun kurulacaktır. Bütün heyeti, kanunları, nizamları ile Osmanlı devleti mahkemelerine tabi olacaktır. Merkez idaresi ve ikametgahı Antakya olacak ve İstanbul'da bir vekil bulundurabilecektir. İmtiyaz sahipleri her çeşit tebligat için vekile müracaat edecektir.

Madde 10

İmtiyaz sahipleri mukavelename ile ilgili şartname hükümlerince sorumlu oldukları sözleşmeyi yerine getirmeyi sağlamak için fermân-ı âlinin verilmesi sırasında ya nakit olarak ya da piyasa fiyatıyla (değeri düşerse eksikliğini tamamlamak şartıyla) borç senetleri olarak Osmanlı bankasına demiryolu için 1000 ve liman için 500 Osmanlı lirası kefalet

akçesi ödeyeceklerdir. Kefalet akçesinin ödendiği ispat edildikten sonra fermân-ı âli kendilerine teslim olunacaktır. Demiryoluna mahsus kefalet akçesi, yol, kısım kısım yapıldıkça açılan kısımların uzunluğu oranında ödenecektir. Limana ait olan kefalet akçesi de şartname gösterildiği şekliyle liman imalatı kabul olunduktan sonra imtiyaz sahiplerine iade edilecektir.

Madde 11

Şartname hükümlerine uygun faaliyetin olmadığı ve yolun imalatına ara verildiği durumlarda şartname hükümlerine uygun olarak muamele yapılacaktır.

Madde 12

Osmanlı Hükümeti, imtiyaz süresinin ilk 20 senesi geçtikten sonra her ne zaman isterse şartname hükümlerine uygun olarak imtiyaz süresinden arta kalan senelerin değeri için belirlenecek bir yıllık taksiti ödeyerek demiryolu ve limanı satmak yetkisine sahiptir.

Madde 13

İmtiyaz süresinin sonunda imtiyaz sahiplerinin, demiryolu ve liman ile ilgili ayrıntılar ve ilaveler üzerinde olan bütün hakları hükümete intikal edecek, demiryolu ve liman ile ilgili ayrıntı ve ilavelerinin devlete teslimi, hareketli alet ve edavat ve mevcut eşyaların satılması şartname hükümleri gereğince yerine getirilecektir.

Madde 14

Bu mukavelename ile ilgili şartname hükümlerinin yerine getirilmesinden veya açıklamalarından dolayı hükümet ile imtiyaz sahipleri arasında ve imtiyaz sahipleri ile ahali arasında meydana gelecek bütün ihtilaflar Osmanlı Devletinin genel kanunları gereğince bidayet, istinaf ve temyiz mahkemeleri vasıtasıyla çözülecektir.

Madde 15

Gerek inşaat ve tamir masraflarından gerek liman vergisi ve demiryolu ücretleriyle ilgili bütün hususlardan dolayı hiçbir zaman ve

hiçbir sebeple hükümetten kesinlikle hiçbir şey talep ve iddia olunamayacaktır. Her türlü zarar ve sorumluluk imtiyaz sahiplerine ait olacaktır.

Padişahın İradesi İle Yayınlanan ve İlan Olunan Sözleşmenin Genel Maddeleri

Madde 19

Demir yolu ve limanın memur ve müstahdemleri hükümetin tayin ve kabul edeceği fiyatları uygulayacaklardır.

Madde 21

Osmanlı Devleti, demiryolunun esas sınırları ve şubeleri dahilinde gerek göreceği bölgelerde istihkamlar inşa edebilecek ve bu konuda meydana gelecek masraflar devlete ait olacaktır.

Madde 25²⁸

İmtiyaz sahibi, demiryolu ve liman yapısı içerisinde devlet tarafından ihtiyaç görülen müfettiş, gümrük, posta ve zabıta memurlarının ikametleri için gerekli olan odaları ücretsiz tahsis etmeye mecburdur.

(H.11 Rebi'ül- ahir 1300/ M.19 Şubat 1883/ R. 7 Şubat 1298)

Antakya- Süveydiye Demiryolu Şartnamesi Sureti

Bölüm 1

Madde 1

İmtiyaz sahipleri, masraflar, zarar ve hasarı kendilerine ait olmak üzere teknik kuralları tatbik ederek, Asi nehri vadisi ile Antakya ve Süveydiye arasında dokovil usulünde çubukların arası dar olan bir demiryolu inşası ve işletilmesi için gereken bütün imalatı yerine getirmeyi taahhüt etmişlerdir. Bu demiryolu, sahil kenarında ve Asi nehri- nin doğrultusunda belirlenecek bir noktadan başlayıp, Asi nehri vadisi boyunca ya nehrin bir tarafından giderek veya köprü vasıtasıyla bir

²⁸ Mukavelenamede 22, 23, 24. maddeler bulunmamaktadır.

tarafından diğer tarafa geçerek Antakya bahçelerinin sonuna kadar sınırlı olacaktır. Onarıma sözleşmenin 4. maddesinde belirlenen süre zarfında başlanacak, inşaat belirlenen süre içinde tamamlanacaktır.

Madde 2

İmtiyaz sahiplerinin, sözleşmenin 3. maddesi gereğince Nafia Nezaretine takdim edecekleri raporlar aşağıdaki hükümleri içerecektir. Şöyle ki önce demiryolunun güzergahında ve bu güzergahtaki bölgelerde barınma, yükleme ve tahliye hatlarının mevkiini gösteren 1/10000 oranında genel bir harita ve bu harita, uzunluk itibarıyla 1/10000 ve yükseklik itibarıyla 1/1000 ölçeğinde olan her yüzeyden yüksekliği belirlenen ve gösterilen ölçüde olmak üzere kesilmiş bir uzunlukta olup, bu uzunluğun altına ve kenarına eşit 3 hat çizilecektir. 1. Hat üzerinde demiryolunun başlangıcından itibaren kilometre hesabıyla aralıklar, 2. Hat üzerinde iniş ve yokuşların uzunluğuyla eğim derecesi ve 3. Hat üzerinde güzergahta bulunacak doğru sınırın uzunluğu ve eğri sınırın yarısı ve katarları da gösterilecektir. Bunların genişlik derecesi ayrıntısıyla izah edilecektir. Ayrıca başlıca sanayi imalatının 1/200 ölçeğinde ayrıntılı bir harita ve kısımları, sanayi imalatının numune ve şekilleri ve demiryolunun toprak ile doldurulması ile tesviye olunacak mahaller enine çizilip kesilecektir.

Madde 3

Nafia nezareti, bu harita ve rapor ile imtiyaz sahipleri tarafından takdim olunacak bütün raporları, verildiği tarihten itibaren 3 ay süre içerisinde inceleyecektir. Bu süre içerisinde rapor ve haritaların kabul edilmediğine dair bir karar tebliğ olunmazsa imtiyaz sahipleri takdim ettikleri raporları kabul ve tasdik olmuş sayacaklardır.

Madde 4

Demiryolu inşaatı tek hat şeklinde yapılacaktır. Fakat duraklar ve istasyon sınırları bunun dışındadır. İmtiyaz sahipleri, demiryolu demir çubuklarını, hattından itibaren ya 60 ya da 80 cm genişliğinde inşa etmekte serbesttirler. Yolun genişliği 2. madde gereğince imtiyaz sa-

hipleri tarafından takdim olunacak rapor ve haritalarda kesinlikle belirlenecektir. Tesviye kumunun altındaki toprağın, tesviye yüzeyinin en yüksek zemini 3.50 cm veya 4 cm olacak ve bu zemin yolun şekillendirilmiş olan kısımlarında tesviye kumunun muhafazasını sağlamak için gerekli tedbirler alınmak şartıyla uygun seviyeye düşürülebilecektir. İmtiyaz sahipleri, demiryolu boyunca suların akıntısıyla yolun ve toprak tesviyesi için lazım olan toprağın akmasından dolayı meydana gelen çukurların temizlenmesi ve imalatın muhafazası için gerekli olan hendek, suyolları ve siperler inşa edeceklerdir.

Madde 5

Doğru hatlar (hatt-ı müstakime) bir diğer eğri hatta(hutût-u münhaniye) bağlandığı zaman bu eğri hattın oluşturacağı dairenin yarısının katarları 40 metreden aşağı olmayacaktır. 2 eğri hat bir diğerine karşılık geldiği zaman bunların arasında en az 50 m uzunluğunda bir doğru hat bırakılacaktır. İniş ve çıkışların meyillerinin son seviyesi her metrede 2,5 cm olarak belirlenmiştir. Birbiri arkasından gelen 2 dik yokuş suları bir yere dökülecek şekilde karşı karşıya rastladığı zaman ikisi arasında en az 100 metre uzunluğunda bir doğru hat bırakılacaktır. Katarların yarısının yetersiz olduğu eğri hatta bulunan iniş ve yokuşların mümkün mertebe tesviye ve izale olunması gerekecektir. İmtiyaz sahiplerinin, bu madde hükümleri doğrultusunda uygulamasını faydalı görecekları tadilatı teklif etmeye salahiyetleri olacaktır. Ancak bu tadilat nafia nezareti tarafından kabul edilmedikçe uygulanamayacaktır.

Madde 6

“İhtiraz”, “tevekkuf”, yükleme ve tahliye hatlarının yeterli miktarda olması gerekir. Bunlar imtiyaz sahiplerinin teklifi üzerine nafia nezareti tarafından belirlenecektir. Fakat “ihtiraz” hattından her birinin uzunluğu, asıl hata dönüş hattı dahil 120 metreden eksik olmayacaktır. Kesişme uzunluğunun düzenlenmesi sırasında ileride istasyon inşası muhtemel olan mevkilere elverişli uzunluk ve genişlikte düzenlenmiş yüzeylere sahip alanlar bırakılmasına özen gösterilmelidir.

Madde 7

Demiryolu hattında bulunan halk tarafından kullanılan yolların muhafazasına dikkat edilip yapılacak demiryolunun mümkün mertebe bu yolların ya altından veya üstünden geçirilmesi sağlanacaktır. Bununla birlikte bazı mahallerde yolun altından veya üstünden geçecek köprülerin inşasında şartları zorlayan masraflar olsa da halkın geçmesini sağlamak amacıyla bu gibi mevkilere düz zemin ile beraber geçitler yapılacaktır. Demiryolunun bir normal yol üstünden köprü ile geçirilmesi gerektiği durumlarda köprünün gözünün genişliği yerin durumuna göre belirlenecek ve yolun ehemmiyetine göre 3 metreden 7,5 metreye kadar değişebilecektir. Kemerli olan köprülerin yolun yüzeyinden itibaren kemerin ortasına kadar olan yüksekliği en az 4,5 cm demirden veya ağaçtan taban kenarının direkleriyle yapılmış köprülerin tabanlarının altından itibaren yüksekliği en az 4 metre ve korkuluklar arasındaki genişlik de en az 4 metre olacaktır. Demiryolunun normal bir yolun altından geçmesi gerekirse o yolun altına yapılacak köprünün korkulukları arasının genişliği mevkiinin durumuna göre belirlenecektir. Yolun ehemmiyetine göre 3 metreden 7,5 metreye kadar değişebilecektir. Köprünün ayakları arasındaki gözü en az 4 metre genişliğinde olacak ve katarların geçmesi için bırakılacak mesafe demir çubukların üzerinden itibaren tavana kadar 4 metre yükseklikten aşağı olmayacaktır. Demiryolunun, yolun yüzeyine paralel olarak geçmesi durumunda demir çubuklar belirlenen yol üzerine normal arabaların geçişine hiçbir şekilde mani olmayacak şekilde çıkıntı ve çukur olmadan döşenecektir. Normal yol üzerine yapılacak her bir geçidin etrafında demiryolunun dışında açılır bir parmaklık olacaktır. Bundan başka gerekli görülürse icap eden mevkiler, bekçihaneler veya kulübeler dahi yapılacaktır. Demiryolunun inşası esnasında eskiden mevcut olan yolların mevkileriyle mntıklarını değiştirmek veya yenilemek icap ettiği zaman yolun yenilenen kısımları, iniş ve yokuşlarının eğimi mümkün mertebe her metrede 6 cm'yi geçmeyecektir. Her durumda yüzeyi zemin ile beraber yapılacak, geçitlerde demiryolu ile

araba yollarının yüzeyi denk olmak üzere demir çubukların dış tarafından itibaren en az 10 metre uzunluğunda düzenlenmiş alanlar bırakılacak veya bu alanların iniş ve yokuşları % 2'yi geçmeyecektir.

Madde 8

İmtiyaz sahipleri, yapılacak onarımla akıntı yönü veya mecrası değişecek olan suları, masrafını karşılayarak, eski mecrasına geri döndürmek zorunda kalacaklardır. Yolun karşılaşacağı nehir, kanal ve sair akar sular üzerine inşa olunacak köprülerin korkuluklarının arası en az 4 metre genişliğinde olacak ve yükseklikleriyle çıkıntılarının genişliği ve büyüklüğü imtiyaz sahiplerinin teklifi üzerine Nafia Nezareti tarafından bölgenin durumuna göre belirlenecektir.

Madde 9

Hattın güzergahında tünellerin yapılması icap eder ise yapılması gereken tünellerin demir çubuklar hizasınca düz duvarları arasındaki bölüm en az 4 metre olacak ve kemerin tavanıyla demir çubuklar arasındaki dikey mesafe 4 metreden aşağı olmayacaktır.

Madde 10

İmtiyaz sahipleri yapılacak onarımda en iyi kalitede aletler kullanacaklar ve inşaatın gayet sağlam olması için bütün fenni kurallar tatbik edilecektir. Kabul edilen şekil ve numuneler kullanılıyor olan eski şekil ve numunelerin iyisinden olacaktır. Kabul edilen numuneler doğrultusunda yapılan şeyler aşınıp veya bozulup değiştirilmesi gerekirse kusurlu olanların yerine daha mükemmel olanlardan konulacaktır. Kabul edilen numuneler, tamiratın kolaylaştırılması amacıyla mümkün mertebe tekdüze olacak ve imtiyaz sahiplerinin teklifi üzerine nafia nezareti tarafından belirlenecektir. Demiryolunun altlarına ve akarsu bulunan bölgelere ve normal yol hattından geçecek yerlerde inşa edilecek büyük ve küçük bütün köprüler ve suyolları taş veya demirden tesis edilecektir. Özel izne ihtiyaç duyulmadıkça inşaatla ağaç, ancak temeller ve traversler ve kaplama tahtaları için kullanılabilir-

tir. Demir çubuklar ile demiryolunun diğer bütün parçaları iyi kalitede, dayanıklı ve kullanılacak yerlere elverişli olacaktır. Demir çubuklar dar yollar hakkında geçerli olan usule uygun olarak demirden veya ağaçtan yapılmış traversler üzerine yapılacaktır. İstasyon (muvakkıf) binaları, bekçi haneler ve kulübelerin büyüklüğü, şekli ve inşaatı hususunda demiryolunun nakliye ihtiyaçları bertaraf edilmek suretiyle memleketin usul ve adetlerine uygun ve elverişli olmak şartıyla tasarrufa riayet edilecektir.

Toprakla tesviye olunan ve toprağın kazılmasıyla yapılan kısımların ve toprağın tesviyesine lazım toprağın dışarı atılmasıyla hasıl olan çukurların yüzey eğimlerinin yönü arazinin yapısına göre değişecek, bu eğim derecesi, inşaat öncesinde imtiyaz sahiplerinin teklifi üzerine nafia nezareti veya memurları tarafından belirlenecektir.

Madde 11

İmtiyaz sahipleri, takdim edecekleri haritaları, “ihtiraz” ve “tevakuf” hatlarıyla zeminin yüzeyi ile denk geçitlerin, demiryolunun altından veya üstünden yapılacak küçük ve büyük bütün köprülerin, su yollarının ve yerin altının kazılması gibi işlemlerde yapılacak inşaatların şekilleri ayrıntılı bir şekilde açıklanacak ve bir liste olarak sunulacaktır.

Madde 12

Demiryolunun, şehir, köy ve istasyonlara (muvakkıf) denk gelen kısımlarında yolun iki tarafında bulunan duvar veya parmaklıklar inşa edilecek böylece yol, komşu arazi ve emlakten ayrılacaktır.

Madde 13

Demiryolunun inşasına, “ihtiraz”, “tevakuf”, yükleme ve tahliye hatları gibi ayrıntılar ve ilavelerin yapılmasına, başka tarafa çevrilmiş veya kesilmiş olan yolların yapılmasına ve suyunun başka tarafa akıtılması gereken nehir ve kanallar için iki mecra açmak gerekli olursa

bütün arazi, imtiyaz sahipleri tarafından sahiplerinin rızası ile bedelleri ödenmek şartıyla satın alınacaktır. Fakat demiryolu yapılacak arazide devlete ait boş yerler tespit edilirse bunlar bedava verilecektir.

Madde 14

Demiryolunun inşasından dolayı geçici olarak kullanılan veya bozularak kıymetinden düşen arazi ve araçların elden çıkarılması, onarılması ve değişen ve tahrip olunan fabrika, tezgah ve inşaat elbiselelerinde meydana gelen her türlü hasar için sahiplerine verilmesi gereken tazminat kanuna uygun olarak imtiyaz sahipleri tarafından verilecektir.

Madde 15

İmtiyaz sahipleri, demiryolunun inşası sırasında şahıslardan alacakları malların satın alınması hususunda, sahipleriyle uyuşamazlarsa bu durumda istimlak kanununa uygun muamele yapılacaktır. Demiryolunun güzergahı kabul ve tasdik olup, zemin üzerinde inşaatın yeri belirlendikten sonra imtiyaz sahipleri iki ay içerisinde demiryolunun inşasında gerekli olan şahıs mallarını satın alacaktır. Ayrıca devlete ait boş arazilerin bedava olarak teslimi konusunda da ilgili memurlar tayin edilecektir. Bu doğrultuda satın alınan emlak ve arazinin haritası arazi için 1/5000, üzerinde binalar bulunan emlak için ise 1/1000 ölçeğinde hazırlanacaktır.

Madde 16

Nafia nezareti, inşaatın, şartname ve mukavelename hükümlerine ve tasdik olunmuş layiha ve haritalar içeriğine uygun yapılmasına nezaret edecek ve şartlara aykırı durumların meydana gelmemesine dikkat edecektir.

Madde 17

Demiryolu inşaatı sona erdiğinde işletilmesine başlamadan önce nafia nezaretine mensup mühendislerden oluşan bir fen komisyonu

vasıtasıyla inşaat aletleri alınacaktır. Demir yolunun yapılması kararlaştırılan en az 10 kilometrelik mesafesinde halk için tehlike oluşturmayacak bir durum yoksa nafia nezareti imtiyaz sahiplerinin talebi üzerine bu kısmın geçici olarak işletilmesine izin verecektir. Yolun inşaatının kesinlikle tamamlandığına dair açıklamaların yer aldığı raporlar, fen memurlarından oluşan komisyon tarafından düzenlenip ve nafia nezaretine gönderilecek ve incelendikten sonra bu raporlar nafia nezareti tarafından kabul veya ret edilecektir.

Madde 18

İnşaat tamamlandıktan sonra imtiyaz sahipleri, masrafları kendilerine ait olmak üzere demiryolunun ayrıntılarını ve hududunu belirleyen bir harita çizeceklerdir. Bu haritalar, şartnameye uygun yapılmış olan büyük ve küçük köprü, su yolları ve diğer kısımların şekillerini ve durumunu açıklayan mufassal bir defteri, hükümet memurlarıyla karşılıklı olarak düzenleyecekler ve masrafları kendilerine ait olmak üzere bunların onaylanmış suretlerini nafia nezaretine takdim edeceklerdir.

Madde 19

Gerek önceden çıkarılmış ve gerek demiryolunun inşaatı esnasında çıkabilecek antika eserlere imtiyaz sahipleri tarafından hiçbir suretle hasar verilmeyecek, çıkan eşya hükümete bildirilecektir. Hükümet tarafından dahi inşaatla sekte vurulmamak üzere oradan derhal kaldırılacaktır. Demiryolu arazisi dahilinde ve inşaatı öncesinde ve yolun işlediği zamanlarda çıkarılan heykel, para ve diğer antika eserlerin yarısı devlete, diğer yarısı da imtiyaz sahiplerine ait olacak ve devlet, imtiyaz sahibine ait olan bölümü satın alma yetkisine haiz olacaktır.

Madde 20

Demiryoluyla ilgili bütün işler, hususlar, tartışmalar ve muamelelerin tamamı demiryolunun uzunluk, genişlik gibi değerlerinin ölçülmesi için metre, eşya ağırlığı için ise kg ölçüsü kullanılacaktır.

Bölüm 2

Demiryolunun Sağlam Bir Şekilde Muhafazası ve İşletilmesine Dair Maddeler

Madde 21

Demiryolu ile ilgili ayrıntılar, sabit ve hareketli aletler, daima iyi bir şekilde muhafaza edilecektir. Tamirat masrafları imtiyaz sahiplerine ait olacaktır. Demiryolu tamamlandıktan sonra yol ve ayrıntıları devamlı bir şekilde tamir edilerek sağlam bir şekilde muhafaza olunmadığı durumda usul ve nizamla göre yapılacaktır. Bu konuyla ilgili ihtardan sonra oluşacak masraflar imtiyaz sahiplerine ait olacak ve nafia nezareti tarafından gereği yapılacaktır. Bu doğrultuda nezaretçe meydana gelecek masraflar hükümet tarafından karşılanacak ve düzenlenmiş defterlerin ibrazı üzerine imtiyaz sahipleri tarafından geri ödenecektir.

Madde 22

Hat üzerinde nakliyata mahsus lokomotifler malum olan numunelerin en iyisi olacak şekilde imal edilecek ve vagonlar dahi aynı şekilde inşa edilecektir.

Madde 23

İmtiyaz sahipleri, demiryolunun işletilmesiyle ilgili her çeşit nizamname raporlarını hükümetin dikkatine sunacak ve devletin özel izni olmadıkça kabul ve tasdik olunan nizamları asla değiştiremeyeceklerdir.

Madde 24

İmtiyaz sahipleri, demiryolu ile ilgili ayrıntılar ve eklentiler ile aletlerin tamirine ve bunların muhafazasına ve yolun işletilmesine dair bütün hususlarda hükümetin teftiş ve kontrolü altında bulunacaklardır.

Bölüm 3

Yolcu, Emtia ve Eşyadan Alınacak Ücretlerle İlgili Şartlar

Madde 25

Şartname hükümlerine uygun olarak ve bu şartların gereğini tamamen yerine getirmek suretiyle yaptıkları inşaat için yapacakları masraflar karşılığında inşaatın tamamlanmasından sonra yolun açılış tarihinden itibaren imtiyaz süresinin sonuna kadar nakledecekleri yolcu, emtia ve eşyadan dönem itibarıyla geçerli olan Haydarpaşa demiryolu tarifesine uygun olarak ücret almak için imtiyaz sahibine izin verilmiştir.

Memur sınıfından olmayıp, bireysel olarak demiryolu arabalarına binen kara ve deniz askerleri ile bunların şahsi yüklerinden tam ücret alınacaktır. Ancak tarifede yer alan ücretler, 1000 kilogramdan fazla ağırlığı olan tek parça yükler için geçerli olmayacağı gibi 2000 kilogramdan fazla ağırlığı olan tek parça yükler için de imtiyaz sahipleri bu ücretleri uygulamaya mecbur değildir.

Bölüm 4

Çeşitli Eşyalara Dair Hükümler

Madde 26

İmtiyaz sahipleri, mahkumlar ile yanlarında bulunan memurları halk için belirlenen ücretin yarısıyla nakledeceklerdir. Nakil sırasında mahkumlar ile yanlarındaki memurlar için yolcu arabalarında yer tahsis etmeye mecburdurlar.

Madde 27

Devletin kurşun ile kaplanmış posta çantaları ve bunları götürüp getiren memurlar yolcu vagonlarıyla bedava naklolunacağı gibi devlet tarafından teftiş ve nezarete tayin olunan memurlar dahi demiryolu arabalarıyla bedava gidip geleceklerdir.

Madde 28

İmtiyaz sahipleri, hat boyunda demiryolu işlemleri ile ilgili belgeler, çanta ve paketleri nakledebilecekler ve bunun için postahane-i âmireye hiçbir vergi ödemeyeceklerdir. İmtiyaz sahipleri, demiryolu hattı üzerinde kurulacak iletişim hatlarıyla ilgili olarak, masrafları kendilerine ait olmak üzere telgraf direklerinin dikilmesi ve tellerin eğimi ve uzatılmasında gerekli makineleri tedarik etmeye mecburdurlar. Fakat bunları telgraf nezareti memurları kontrolünde işleteceklerdir. Kendilerine ait özel haberleşmede asla kullanmayacaklardır.

Bölüm 5

İmtiyazların Feshi Ve İmtiyaz Süresinin Bitiminde Yolun Devlet Tarafından Satın Alınması Durumunda Yapılacak İşlemlere Dair Maddeler

Madde 29

İmtiyaz sahipleri, demiryolu sözleşmesinin 4. maddesinde belirlenmiş olan süre dahilinde demiryolunu inşa edip, tamamlamazlarsa yada bu şartname ve sözleşmeden kaynaklanan çeşitli taahhütleri yerine getirme sırasında kendilerine resmen ve yazılı olarak gönderilen ihtarlar sonucunda dahi altı ay zarfında demiryolu yapımında belirli bir gelişme görülmediği takdirde haklarından mahrum olacaklardır. İmtiyazın feshinden önce ve sonra demiryolunda nakliye işlemlerine kısmen veya toptan ara verilmesi durumunda hükümet, masrafları, zararı ve hasarı imtiyaz sahiplerine ait olmak üzere yolun geçici olarak işletilmesini temin için gereken tedbirleri alacaktır. İmtiyaz, fesih olduğunda, o zamana kadar yapılan imalat, tedarik olunan araç ve gereçler ve satın alınan araziye bir değer biçilerek, müzayedeye konulacak ve ortaya çıkacak taleplerden sonra kime karar kılınırsa, onun vasıtasıyla haklarını kaybeden imtiyaz sahiplerinin taahhüt meselesi yerine getirilecektir. Müzayede ile karşılaştırılan bedelden müzayede masrafları çıkarıldıktan sonra kalan kısım, haklarından mahrum olan imtiyaz sahiplerine verilecektir.

Birinci müzayededen bir sonuç alınamadığı zaman önceden biçilen bedelde münasip miktarda indirim yapılarak, 6 ay süreden sonra ikinci defa bir müzayede daha yapılacaktır. Bu müzayededen de sonuç alınamazsa müzayedeye mevzu olan şeyler konusunda haklarından mahrum olan imtiyaz sahibine hiçbir bedel verilmeksizin, müzayededeki eşyalar vesaire devletin malı olacak ve kefalet akçesinin henüz iade olunmayan miktarına devlet el koyacaktır.

Madde 30

Demiryolunun işletilmesine imtiyaz sahiplerinin hatasından dolayı tamamen veya kısmen ara verilirse, hükümet, masrafları, zararı ve hasarı imtiyaz sahibine ait olmak üzere yolun geçici olarak işletilmesini temin için derhal gerekli tedbirleri alacaktır. Yolların geçici olarak işletildiği tarihten itibaren 3 ay süre içerisinde imtiyaz sahipleri, yolları tekrar üzerine alıp işletebileceğine dair geçerli teminat vermezler veya geçerli teminat verip de bilfiil işletmeye başlamazlar ise devlet, imtiyaz sahibinin haklarından mahrum olduğuna hükmedebilecektir. İmtiyaz sahibi, haklarından mahrum olduğunda ise demiryoluna dair ilaveler, müzayedeye konularak önceki maddede gösterildiği şekliyle muamele edilecektir.

Madde 31

İmalatın ertelenmesi, ara verilmesi ve yolların işletilmesi ile ilgili işlerin duraksamasının kanunen zorlayıcı bir nedenden dolayı meydana geldiği anlaşılırsa daha önce zikredilen iki maddenin hükümleri o gibi durumlar için geçerli olmayacaktır. Bu zorunlu sebep ise derhal Nafia Nezaretine bildirilecektir.

Madde 32

Hükümet, imtiyaz müddetinin ilk 20 senesi geçtikten sonra her ne zaman ister ise demiryolunu satın alma hakkına ve yetkisine sahip olacaktır. Demiryolunun fiyatının belirlenmesinde geçerli olan senet hangisi ise ondan önceki yedi sene zarfında meydana gelen hasılatı hesap edilerek, en az hasılatı olan 2 senenin net hasılatı bundan düşülecek, 5 senenin ortalama hasılatı belirlenip, imtiyaz müddetince

geri kalan senelerin değeri için imtiyaz sahibine verilecek meblağ ortalama bir miktardan ibaret olacaktır. Bu meblağ, esas alınan 7 senenin son senesinin hasılat miktarından düşük olmayacaktır. Bundan başka imtiyaz sahibi aşağıdaki madde hükmünce imtiyazın bitiminde, kendilerine verilmesi gereken meblağı demiryolunun devlete teslimi sırasında alacak ve istifa edecektir. Devlet, demiryolunun araç-gereçleri ne miktarda olursa olsun toplamını uzmanların takdir edebilecekleri bedel karşılığında satın almaya mecbur olacaktır.

Madde 33

İmtiyaz müddeti tamamlandıktan sonra hükümet, imtiyaz sahibinin demiryolu ile ilgili bütün haklarına sahip olacak ve demiryolu ile ilgili hasılatı derhal tasarrufu altına alacaktır. İmtiyaz sahibi, demiryolu ile istasyonlar (muvakkıf), eşya yükleme ve indirmede kullanılan mahaller, bekçi ve müfettişler için yapılan kulübe ve evler, tahsildar odaları ve sabit makineleri, genel olarak özel bir şekilde nakliye işlerine mahsus olmayan diğer emval ve gayrimenkulü, güzel bir şekilde devlete teslim etmeye mecburdur. Makine, lokomotif, vagon, araba ve inşaat ve tamir aletleri, yakılacak maddeler ve her nevi araç-gereç ile diğer birçok taşınabilir eşyaya gelince, hükümet, bunları uzmanların takdiri üzerine satın alabilecektir. İmtiyaz sahibi dahi devlet tarafından talep edildiğinde bahsi geçen eşyaları belirlendiği şekilde satacaktır. Fakat hükümet, ancak demiryolunun yalnız 6 ay işletilmesi için gerekli olan miktarda levazımı almaya mecburdur.

Bölüm 6

Çeşitli Maddeler

Madde 34

Demiryolunun inşası ve işletilmesi için gerekli olup, devletin sınırları dahilindeki yerlerden tedarik edilecek taş, kereste, demir, maden kömürü, makine ve diğer levazım imtiyaz müddetince her nevi vergi ve tekaliften muaf olacağı gibi demiryolunun işlemeye başlaması için

yabancı memleketlerden alınması gereken bu çeşit eşya ve levazım dahi gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.

Madde 35

Hükümet, imtiyaz sahibi vasıtasıyla naklolunacak emtia ve eşyayı muayene ve gümrük kanun ve tarifeleri gereğince gümrük vergisi almak amacıyla demiryolu üzerinde münasip görülen istasyonlara gümrük memurları tayin edecektir.

Madde 36

İmtiyaz müddetince demiryolunun kendi arazisi, sermayesi ve gelirleri üzerine bir çeşit vergi düzenlenmeyeceği gibi sadece yolun imtiyazına ve tesis edilecek şirketin teşkilatı ile ilgili evrak ve senetler damga vergisinden ve diğer vergilerden muaf olacaktır.

Madde 37

Hükümet, bu demiryolunun uzatılması için istediği kimseye yeni imtiyazlar verebilecektir. İmtiyaz sahibi zikrolunduğu üzere hükümetin izniyle kendisi tarafından uzatılacak demiryolunun işletilmesine mani olmayacak ve kendilerince gerekli olan bazı masraflar için tazminat iddia edemeyip, ancak gerekli masrafları talep edip alabilecektir. Fakat hükümet, Antakya ile Süveydiye sahili arasında ve Asi nehri vadisinde yer alan, demir çubukları arası 1.44 cm olan demiryollarını inşa ettirmek yetkisine sahip olup belirlenen ölçüden eksik olmayacak şekilde gerek hükümet vasıtasıyla gerek imtiyaz yoluyla dar bir demiryolu inşa ettirmeyecektir.

Madde 38

Devletin bu imtiyaznamenin konusu olan demiryolundan geçmek üzere yeni baştan normal yollar, kanallar ve demir çubukları arası 1.44 cm genişliğinde diğer bir demiryolu inşasını istemesi durumunda imtiyaz sahibi bu konuya engel olamayacaktır. Böyle bir inşaat faaliyeti dahilinde yapılacak olan demiryollarının inşası ve işletilmesi konusunda zorluk ve sıkıntıya sebep olmamak ve imtiyaz sahibini bir takım masraflara sokmamak için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 39

İmtiyaz sahibinin, hükümetin belirlediği kanun ve nizamname-
lere uygun hareket etmek üzere maden imalatı, orman ve taş ocakla-
rının işletilmesi gibi sanayi işletmeleri faaliyetine teşebbüs etmeye yet-
kisi olacaktır. İmtiyaz sahibi, demiryolu hattı üzerinde 10 kilometrelik
mesafe dahilinde olup da henüz imtiyazı verilmeyen ve işletilmeyen
maden, orman ve taş ocaklarını mevcut nizamnamelere uygun olarak
ancak imtiyazını elde ettikten sonra işletebilecektir.

İrade-i Seniyye ile Belirlenen Genel Şartnamenin Dahilindeki Madde

Madde 26

Devlet, savaş esnasında ve diğer zamanlarda gerek tek ve gerekse
toplam olarak gerekli olan mahallere demiryolu ile kara ve deniz as-
kerini, jandarma ve zaptiye ile bunlara mahsus yükleri, hayvanları,
her nevi savaş mühimmatı ve askeri erzak ve levazımı sevk etmek iste-
diği zaman, imtiyaz sahibi, komutanlar tarafından yazılı olarak bildiri-
len talep üzerine vagon ve diğer aletlerin tümünü, nakliye vasıtalarını
askerin sevkıyatı için tahsis etmek üzere devletin emrine tabi tutacak-
tır. İhtiyaç olduğunda, hükümet, demiryolu ile ilgili bütün nakliye va-
sıtalarını diğer aletleriyle beraber kendi idaresine almak yetkisine sa-
hip olacaktır. Normal durumlar ve seferde gerek imtiyaz sahibi vası-
tasıyla meydana gelecek ve gerek demiryolunun işletilmesinin devle-
tin kendi idaresinde bulunduğu esnada yapılan bütün askeri sevkıyat
ve nakliyeler için, tarifede yer alan ücretin yarısı verilecektir. Hükü-
met, sevk edeceği asker, mühimmat ve diğer eşyaların, yolcu katarla-
rıyla karışık olarak gönderilmesini talep ettiği zaman dahi tarifedeki
ücretin yarısını verecektir.

SONUÇ

XIX. yüzyılda Avrupa'da sanayi inkılabının sonucunda ulaşım ala-
nında demiryolunun kullanılmaya başlanması üretim faaliyetleri açı-

sından büyük kolaylıklar sağlamıştır. Sanayileşen devletler farklı coğrafyalara demiryolu ağlarıyla ulaşım hammaddeye olan ihtiyaçlarını giderme ve ürünlerini pazarlama gibi ticari faaliyetlerde önemli kazanç elde etmişlerdir.

Avrupa'daki ulaşım sektöründeki demiryolu gelişimini gören Osmanlı idarecileri de ulaşımda karayolundan ziyade demiryolunun daha işlevsel olduğunu kavramışlardır. Fakat Osmanlının ekonomik, iş gücü ve teknik eleman yetersizliği gibi noksanlıklar demiryolu yapımını büyük ölçüde engellemiştir. Dolayısıyla Tanzimat dönemi itibarıyla, 1838 Balta Limanı Antlaşmasının sağladığı ticari kolaylıklar sonucunda yabancı devletlere imtiyazlar verilerek, demiryolu yapımı hız kazanmaya başlamıştır. Böylece Osmanlının Anadolu ve dışındaki topraklarında demiryolları kilometre garantisi teminatı güvencesi doğrultusunda yapılmaya çalışılmıştır.

Antakya-Süveydiye arası demiryolu hattı da Osmanlı'nın, Anadolu'yu Akdeniz, Bağdat gibi coğrafyaya bağlayacak önemli demiryolu hattının bir parçası konumunda olup 1882-1883 yılında yapılmaya çalışılmıştır. Bu projenin oluşumunda, demiryolu yapımına önem veren dönemin Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşanın büyük gayretleri olmuştur. Paşa, Osmanlı hükümeti adına ilgili dönemde bu bölgede ikamet eden Halefzâde Vahid Efendi ve yine Antakya'da emlak sahibi olan Mösyö Tözel arasında imtiyaz mukavelesi imzalayarak, bu hattın yapımına başlanmasını sağlamıştır. Mukavelede demiryolu yapımında imtiyaz sahiplerinin yapım sırasında uyması gereken kuralların yanı sıra inşaatın süresince nelere dikkat edilmesi konusunda ilkeler yer almıştır. Ayrıca hattın yapımına verilen kilometre garantisi ölçeğinde masrafların ödenmesi konusunda, yolcu ve eşya taşıma gibi hususlarda gelirin imtiyaz sahiplerine verilmesi gibi ayrıcalıkların da sağlandığı anlaşılmaktadır. Demiryolu yapımında kullanılan sabit ve hareketli aletlerin düzenli bir şekilde kullanılması, bakımlarının yapılması ve tamirat sırasında bozulma, kırılma vb. durumlarda sorumluluğun imtiyaz sahibine ait olduğu gibi konulara yer verildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu hattın yapımı hususunda imzalanan mukavelede Osmanlı

hükümetinin imtiyaz verirken dahi yapılacak olan işlerin düzenli işle-
yişini sağlamak, yapımda, masraflarda ve diğer işlemlerde sorumluluğu
kabullenme esaslarını ciddiyetle oluşturduğu gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynağı

İmtiyâzât ve Mukâvelât, C II, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1302.

Araştırma Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, C I, TTK Basımevi, Ankara, 1986.

_____, **Maruzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları,
İstanbul, 1980.

Atilla Nedim, **İzmir Demiryolları**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kül-
tür Yayını Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir, 2002.

Akyıldız Ali, “Osmanlı Anadolu’sunda İlk Demiryolu: İzmir- Aydın
Hattı (1856-1866)”, **Çağrı Yakalayan Osmanlı Devleti’nde
Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, yay. Ekmeled-
din İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA, İstanbul 1995, s.49-269.

_____, “Demiryolları ve Değişme(Batı Anadolu Örneği)”, **Yeni
Toplum**, S 1, Mayıs-Haziran 1992, s.114-121.

Aydın Suavi, “Türkiye’nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bak-
kış”, **Kebikeç**, S 11, 2001, s.49-94.

Beydilli Kemal, “Bağdat Demiryolu”, **DİA**, C 4, İstanbul 1980, s.442-
444.

Bridges J.K., **Kara Ulaştırma Tarihi**, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1968.

Deare Phyllis, **İlk Sanayi İnkılabı**, çev. Tefvik Güran, TTK Basımevi,
Ankara, 1988.

Dinçer Celal, “Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın Ana-
dolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha”, **TTK
Belgeler**, C V-VIII, S 9-12, Ankara 1971, s.153-233.

Engin Vahdettin, “Rumeli Demiryolları”, **Osmanlı’da Ulaşım Kara-
Deniz- Demiryolu**, Edit; Vahdettin Engin-Ahmet Uçar- Osman
Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.219-235.

- Ergün İsmet, **Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, H.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- Gülsoy Ufuk, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", **Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz- Demiryolu**, Edit; Vahdettin Engin-Ahmet Uçar- Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013,s.287-308.
- _____, "Hicaz Demiryolu", **Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz- Demiryolu**, Edit; Vahdettin Engin-Ahmet Uçar- Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013,s.237-260.
- Gürbüz Ali Kemal, "Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 2 S 3, 1999, s.169-193.
- Güven H. Sami, **Türkiye'de Ulaşım Sistemi ve Karayolu Ulaştırma Kooperatifleri**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982.
- Imbert Paul, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri**, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1981.
- Karal Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C VI, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- Kurmuş Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Kütükoğlu Mübahat, **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- _____, **Osmanlı - İngiliz Münasebetleri, 1580-1838**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.
- Nef John U., **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, çev. Erol Güngör, Meb Yayınları, İstanbul, 1986.
- Noviçev A.D., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi**, Onur Yayınları, Ankara, 1979.
- Ortaylı İlber, **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Alki Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, “Haydarpaşa-Bağdat”, **Demir Yol Dergisi**, İstanbul 2003,s.24-31.

Öztürk Cemil, “Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa- İzmit Demiryolu”,**Çağını Yakalayan Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, yay. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA, İstanbul 1995, s.271-297.

Özyüksel Murat, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Pamuk Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984.

_____, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Rostow R. W., **İktisadî Gelişmenin Merhaleleri**, çev. Erol Güngör, Kalem Yayınevi, İstanbul, 1980.

Shaw Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, İstanbul, 2000.

Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, yayınlayan: M. Rıza Narinli, Dergah Yayınları, İstanbul, 1984.

Şen Leyla, **Türkiye’de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci**, **TESAV**, Ankara, 2003.

_____, “Osmanlı İmparatorluğunda Merkez- Çevre İlişkilerinin Önemli Bir Dinamiği Olarak Ulaştırma Sistemleri”, **Kebikeç**, S 11, 2001, s.95-124.

Tümertekin Erol, **İktisadi Coğrafya**, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul, 1972.

Yazıcı Mustafa, **Mudanya- Bursa Demiryolunun Yapımı ve İşletmesi (1873-1908)**, Nilüfer Belediyesi, Bursa 2015.

Yıldırım İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 12, S 1, Elazığ 2002, s.311-324.

FOTOĞRAFLAR

Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Hatay, Anadolu'yu Çukurova yoluyla Suriye-Filistin'e bağlayan yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Ayrıca Mezopotamya'dan Akdeniz'e çıkmak için kullanabilecek en uygun limanlar bu bölgede bulunmaktadır. Sekiz bin yıllık bir geçmişe sahip olan Hatay, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olup bu medeniyetlerin izlerini hala taşımaktadır. Farklı etnik köken ve inanca sahip insanlar bugün ortak kültürel değerler ile bir arada barış ve huzur içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Hatay (İskenderun Sancağı), Mondros Mütarekesi sonrasında önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra Fransız Hükümeti ile 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması sonucunda Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Bölge, Suriye ile birlikte Fransız manda yönetimi altına girmiştir. Atatürk'ün liderliğinde yürütülen askeri ve siyasi mücadele sonunda bağımsızlığına kavuşan Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi uluslararası konjonktürü ustaca değerlendirerek bu milli meseleyi tekrar gündeme getirmiştir. Hatay'a yönelik politika bizzat Atatürk tarafından belirlenmiştir. Önce Hatay'a bağımsızlık verilip Hatay'ın Suriye'den ayrılması; daha sonra Anavatan'a katılması şeklinde gelişen iki aşamalı bir strateji izlenmiştir. Bu çerçevede önce Hatay Millet Meclisi seçimleri yapılmış ve 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti kurulmuştur. Daha sonra Hatay Millet Meclisi, 29 Haziran 1939 günü yaptığı toplantıda oy birliği ile Anavatan'a katılma kararını almış ve 23 Temmuz 1939 günü Hatay Türkiye'ye katılmıştır.

Elinizdeki eser, 2019 yılının Hatay'ın Anavatan'a katılımının 80. yılı olması nedeniyle Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi iş birliğinde, 4-6 Nisan 2019 tarihinde düzenlenen "Anavatan'a Katılımının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirilerden oluşmaktadır.

Yurt içinden ve yurt dışından toplam 75 bilim insanının bildirimleriyle katkı sunduğu bu sempozyum ile tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel zenginlikleri ile özellikle 1939 yılı sonrasında günümüze kadarki tarihi süreçte Hatay'da yaşanan dönüşümler yeni bilgi ve belgelere dayalı olarak ele alınmıştır.

ISBN 978-975-17-4525-5

9 789751 745255

web: <http://www.atam.gov.tr>

e-posta: bilgi@atam.gov.tr - e-mağaza: <http://e-magaza.atam.gov.tr>